

ବିଦ୍ୟାତରା

ଆମ
ରାଜ୍ୟ

୨୫
୩୦

ପ୍ରତିମା
୧୯୨୫

ଦ୍ରବ୍ୟ :- ଦ୍ଵାପରୀ (ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ) ଡି.ଏ.ଏ.
ଆମିଷ :- ୧୪, ଅମରତରା ୨୨୦୧, ଡି.ଏ.ଏ.

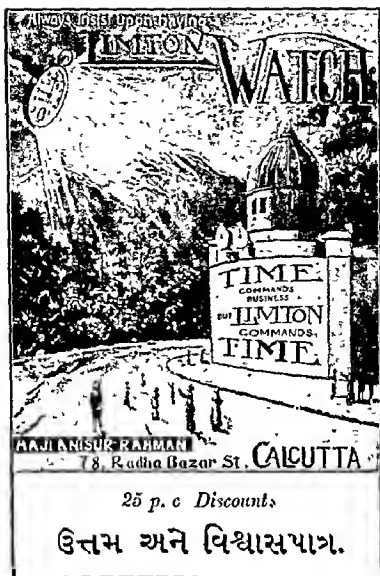
‘જળપાકુસુમ’

કુટુંબમાં સૌથી માનીતું તેલ !

તમારા દુકાનદાર પાસેથી મળશે.

સી. કે. સેન એન્ડ કું.ં

૨૯, ડો હુટોલા, કલકત્તા.

બધા જાણીતા મેકરનાં

ઘડીયાલો પર

કેટલોગની કીંમત ઉપર

૨૫ ટકા વળતર મળશે !

લીમટન વૉચ કંપની.

૭-૮, રાધાબજાર સ્ટ્રીટ,

કલકત્તા.

ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ :—"Timekeeper."

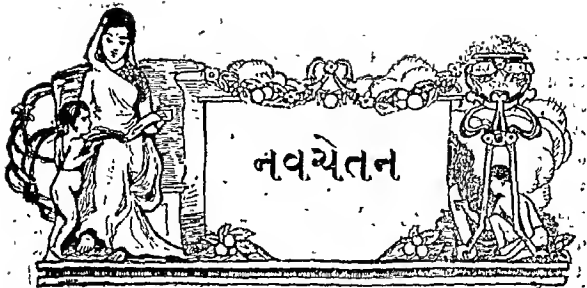
પોસ્ટ બોક્સ નં. ૨૦૭૬.

“અહમમી સચેરમી દુનીયામેં આયે એક જહા દેખા;
ખુદા સાહીદ હય એા ખુદા તુલસા યહાં દેખા, ન જહા રખા!”

[અર્થ : નેસ્તીની સચેર કીમી ફરી દુનીયામા આવ્યાં તેા ત્યાં ધણ એ જોયું પણ
કસમ છે ખુદાના કે એા સુંદર મુસ્તી તારા સમાન ન કેહને અહીં જોયો કે ન ત્યાં]

પુસ્તક '૮૪૭'

વર્ષ ૪ થું

ડીસેમ્બર ૧૯૨૫

અંક ૩ એ

જીવનસંગ્રામ ૨૯. નૃસિંહદાસ. બ. વિભાકરનો અમકઠ લેખ.

[આ લેખ ૨૯ વિભાકરે ગાળ્યા ચાર વર્ષ પહેલાં લખેલો, પણ તેમાં અર્થેલા પ્રશ્નો હજી પણ 'જળતા' પ્રશ્નો જ છે. ૨૯ વિભાકરની આ પ્રસારી અમને, આપવા માટે અમે સ્વર્ગસ્થના ગાંધી શ્રી. કાશિદાસ વિભાકરના ઓભારી છીએ—તંત્રી 'નવચેતન']

યુરોપમાં છેલ્લા રજુસમયેમને ઉ શીને ફેળવણીનો પ્રશ્ન એમરે ચર્ચાવા માંડ્યો છે ; દિંદમાં તો હજી જીવનસંગ્રામને ઉદ્દેશીને પણ ફેળવણીનો વિચાર થયો નથી. ફેળવ'નીના સંબંધમાં છેલ્લાં ૬૦ વર્ષ થયાં ૨.૫ જે આખો મીચીને જ ધપે આળ્યા છિએ. હવે આખો ઉદ્ધાડવાની અને 'સખૂર' પોકારવાની અનિવાર્ય જરૂર છે. વિચારણીય પ્રશ્નો એ છે : એક તો ફેળવણીના ફેલાવા સંબંધી અને બીજો ફેળવણીના પ્રકાર સંબંધી.

ફેળવણીનો ફેલાવો આપણે ત્યાં એટલો બધો થોડો થયો છે, અને ફેળવણેલાઓની સંખ્યા એટલી તો નાની છે, કે એ પ્રશ્ન સુચન કરતાં પણ શરમ યાય છે. જાપ નવી પ્રાંચ કરોડની વસ્તીમાંથી ૫૦ લાખ બાળકો પ્રાથમિક શાળાઓનો લાભ લે છે, ત્યારે

આપણે ત્યાં ૩૨ કરોડની વસ્તીમાંથી લગભગ એટલી જ સંખ્યા પ્રાથમિક શાળાઓમાં જાય છે. છંદાંક અને વેદસ કરતાં આપણી વસ્તી લગભગ દશ ગણી, અને શાળાઓમાં જનારાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ? ત્યાં લગભગ ૬૦ લાખ, અહિં દશ ગણી વસ્તીમાંથી ૭૦ લાખ ! પરંતુ આ તો ફેળવણીનો આશીર્વાદ હજી કેટલા દિંદીઓ ઉપર વરસ્યો નથી તેની વાત થઈ. પરંતુ એ આશીર્વાદ જો એ ઉપર વરસ્યો છે અને વરસે છે તેઓની વિચિત્રતા કંઈક વિચાર કરીએ.

કેટલાકે એમ માને છે કે આપણા દેશમાં જ્યાં સુધી પ્રાથમિક ફેળવણીનો પ્રકાર ઘેરઘેર પહોંચ્યો નથી ત્યાં સુધી ફેળવણી કેવી હોવી જોઈએ, ફેળવણીનો હેતુ શો જોઈએ, ફેળવણી આપવાનાં સાધનો કેવાં

હોવાં જોઈએ, વિગેરે પ્રશ્નોને રચાન જ નથી. અલખત, જ્યાં ગમે તે પ્રકારની ફળવણીની પ્રથમ શરૂઆત પણ થઈ નથી ત્યાં એ શરૂઆત કરાવવી એ પ્રશ્ન જ મોખરે હોવો જોઈએ, અને જ્યારે આ મૂલગામી પ્રથમ જરૂરિયાત સર્વને પૂરી પાડવામાં આવે ત્યારે જ ફળવણીની પધ્ધતિ અને ફળવણીની મીમાંસામાં ઊંડા ઉત્તરવાનો યોગ્ય અવસર આવ્યો-ગણાય. તથાપિ એટલું બૂઠી જવાનું નથી કે ભવિષ્યમાં આખી પ્રજાને ફળવણી પૂરી પાડવેની જવાબદારી વર્તમાન ફળવા-યેલાઓ ઉપર છે, એટલું જ નહિ, પણ વર્તમાન ફળવાયેલા; વર્ગ જેવી ફળવણી લીધી હશે તે પ્રકારની તેઓની ભાવનાઓ, તે પ્રકારના તેઓના આદર્શો, તે પ્રકારની તેઓની ભવિષ્યની સ્વપ્નસૃષ્ટિ, અને તે પ્રકારની તેઓની યોજનાઓ રચાશે અને મૂર્તિમાન થશે. તેથી જો આપારે તેઓની ફળવણી આત્મા વિનાની હશે તો તેઓની છાયા તળે, ભવિષ્યની પ્રજા માટે જે ફળવણી સંસ્થાઓ ઉભી થશે તેમાં આત્મા હોવાથી ખાતરી શી? વર્તમાન ફળવણી જીવન-સંગ્રામ માટે સર્વથા નિર્થક હશે તો એ જ ફળવણી પામેલાઓ ભવિષ્યની પ્રજાને જીવનસંગ્રામ માટે શી રીતે તૈયાર કરી શકશે? આધુનિક શાળાઓ અને યુનિવર્સિટીઓ પ્રમાદી, ચેતન રહિત, કાયર શહેરીઓ બહાર પાડતી હશે તો એ શહેરીઓના શ્રીહાથે એથી વધારે સારા ફળની આશા શી રીતે રાખી શકાય?

કહેવાનું તાત્પર્ય એટલું જ કે આપણી હાલની ફળવણીના વિષયો, એ વિષયો શિખવવાની પધ્ધતિ, અને એ પધ્ધતિને અંગે જીવનગ્રામમાં હોવાતી સાધન સામગ્રી,—આ સર્વ બાબતો ઉપર દેશની વર્તમાન તેમજ ભવિષ્યની પ્રજાનાં સુખદુઃખનો સર્વ આધાર છે. તેથી આ મહત્વના વિષયની ચર્ચા બેઠેલે દરજ્જે ફળવણીનો સર્વવ્યાપક ફેલાવો થયા પછી

આવશ્યક છે તેટલે જ દરજ્જે ફળવણીના આ પ્રારંભકાળમાં પણ આવશ્યક છે. એ જાણવા જેવી હકીકત છે કે પશ્ચિમના દેશોમાં પણ આ સમયે ફળવણીની મીમાંસામાં લોકો ઉતરવા મંડ્યા છે, અને ભવિષ્યમાં ફળવણીની પધ્ધતિમાં આ શા ફેરફારો થવા જોઈએ તે સંબંધી જોસએર ચર્ચા ચલાવવા લાગ્યા છે. પરંતુ ખરું આશ્ચર્ય તો એ છે કે જે વિનાશક ફળવણીનાં દારણ્ય પરિણામે અત્યારે આખું યુરોપ તેમજ યુરોપની બહારની દુનિયા સહન કરી રહેલ છે તે જ ફળવણીના પાયા ઉપર નવી ધમારત ચણવાની સૂચનાઓ યથ રહી છે. વિચારકો તેમજ અધ્યાપકો, રાજ્ય-નીતિજ્ઞો તેમજ સુધારકો બૂધી જાય છે કે જે ઉચ્ચ ભાવનાઓ અને મહાન સિધ્ધાંતો ની ખાતર આ રણસંગ્રામ રચાયો છે તેનું રક્ષણ અને પોષણ કરવું એ ભવિષ્યની ફળવણીનો સૈ.યી પ્રથમ ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.

એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે યુરોપમાં હાલ જે રકતની નદીઓ વહી રહી છે તેનું ખરું કારણ અર્થચીંતા ફળવણી જ છે. જેવા ફળવણીના સંસ્કાર તેવા મનુષ્યજાતિનો જીવનપ્રવાહ એ સત્ય અચલ સમજવાનું છે. અને જ્યાં આપણે ત્યાં આપણે કદિ પણ ધૈર્યથી વિચાર કર્યો છે કે આપણી ફળવણીની પધ્ધતિ આપણને અને ભવિષ્યની પ્રજાને કષ્ટ દિશામાં દોરી જાય છે? આપણી આધુનિક ફળવણી પામેલા શહેરીઓ શું વીસમી સદીના જીવનસંગ્રામ માટે સંપૂર્ણ સાધનસંપત્તિ અને યોગ્યતા સહિત શાળાઓ અને કોલેજોમાંથી બહાર પડે છે? આટલાં વર્ષમાં આપણે લગભગ ૫૦ હજાર ગ્રેજ્યુએટો ઉત્પન્ન કર્યા છે. પરંતુ આ ગ્રેજ્યુએટોને ક્યા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે, એનો વિચાર બહુ થોડો થયો છે. આપણે ત્યાં આ શિક્ષણપધ્ધતિથી અનેક નરરતો ઉત્પન્ન નથી થયા એમ કહેવાનો ભાવાર્થ

નથી. પરંતુ આપણી પ્રજાની સરાસરી આપણે તપાસવાની છે, અને એટલું સ્મરણમાં રાખવાનું છે કે જે જે નરરતો આપણે ત્યાં દૃષ્ટિગોચર થયાં છે અને યાદ છે તે આપણી શિક્ષણપદ્ધતિને લીધે નહિ, પણ આપણી શિક્ષણ પદ્ધતિ છતાં પોતાના આત્મબળથી અને સ્વયત્નથી પ્રકાશમાન છે.

હવે આપણા શિક્ષણક્રમનું પહેલું પગથિયું પ્રથમ તપાસવાને બદલે છેલ્લું પગથિયું તપાસીએ, કારણ કે આપણી શિક્ષણપદ્ધતિને ખ્યાલ આપણી પ્રાથમિક શાળાઓ કરતાં આપણી યુનિવર્સિટીઓનો શિક્ષણક્રમ વધારે સરસ રીતે આપશે. હિંદની યુનિવર્સિટીઓ ઑક્સફર્ડ અને કેમ્બ્રિજના નમુના ઉપરથી સ્થાપિત કરવામાં આવેલી હોવાનો દાવો કરવામાં આવે છે. ઑક્સફર્ડ અને કેમ્બ્રિજની શિક્ષણપદ્ધતિ અને ત્યાંનાં કેળવણીના સાધનો નો કેટલો અંશ આપણે અહિં ઉપાળવી શક્યા છીએ એ પ્રશ્ન ચર્ચાર્પદ છે, તથાપિ ધડીબર આપણે માની લઈશું કે ઇંગ્લંડનાં આ નામાંકિત વિશ્વવિદ્યાલયો અનુસાર આપણી ઉચ્ચ કેળવણીનો પાયો આપણે નાંખ્યો છે. છતાં ઑક્સફર્ડ અને કેમ્બ્રિજનું શિક્ષણ જીવનસંક્રામ માટે કેટલું બધું ખામીભરેલું હવે. ગણવા લાગ્યું છે તે આપણી યુનિવર્સિટીઓના ચાલકો બાંધતા હોય એમ જણાતું નથી. નહિતર આપણી શિક્ષણ પદ્ધતિનો ગાડરિયો પ્રવાહ બીજી દિશામાં વાળવાના જરૂર પ્રયત્ન થયા હતા. જેમ ઑક્સફર્ડ અને કેમ્બ્રિજમાં લેટિન અને ગ્રીકની પ્રાચીન ભાષાઓ માટે પક્ષપાત હતો અને છે, તેમ આપણે ત્યાં પણ અનેક નિરર્થક પુરાણા વિષયો આપણા શિક્ષણક્રમમાં અગ્રસ્થાન ભોગવે છે. જેમ અર્વાચીન ઇતિહાસ, નવીન જમાનાને સમજાવનાર જીવંત ભૂગોળ, વિજ્ઞાનની વર્તમાન શોધો, રાજ્યનીતિશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્રના ચાલુ પ્રશ્નો, આરોગ્ય

શાસ્ત્રના ઉપયોગી સિધ્ધાંતો, વ્યાપારનું વ્યવહારિક જ્ઞાન, આદિની ગંભીર ઉપયોગિતા તરફ હજી ઑક્સફર્ડ અને કેમ્બ્રિજનું ધ્યાન ખેંચાયું નથી, તેમ આપણાં વિશ્વવિદ્યાલયો પણ હજી આ વિષયો તરફ તદ્દન ઉદાસીન જ છે. ઇંગ્લંડના સદ્ભાગ્યે બીજી નવી યુનિવર્સિટીઓ ઉછરતી પ્રજાને જીવનસંક્રામ માટે તૈયાર કરવા અર્થે જગૃત થઈ છે, પરંતુ હિંદમાં એ જગૃતિનો સંચાર પણ થયો હોય એમ દેખાતું નથી.

પ્રથમ તો જે સામ્રાજ્યના જીવ તથા આપણે રહીએ છીએ, જે સામ્રાજ્યના અંગ-ભૂત તરીકે આપણે લેખાઈએ છીએ એ સામ્રાજ્ય સંબંધી આપણી યુનિવર્સિટીઓ શું શિખવે છે? ક્ષિત્રિય સંસ્થાનોનો ઇતિહાસ, એ સંસ્થાનોની ભૂગોળ, ત્યાંના વ્યાપાર, ત્યાંનાં હવાપાણી, ત્યાંની ઔદ્યોગિક રિચિતિ, ત્યાંના કાયદા, ત્યાંનાં રાજ્યદારી ધોરણ, ત્યાંની સંસ્કૃતિ, ત્યાંની ભિન્ન ભિન્ન વસ્તીનો પરસ્પર સંબંધ, — આ સર્વ સંબંધી આપણા વિદ્યાર્થીવર્ગને કોલેજોમાં કેટલુંક જ્ઞાન આપવામાં આવે છે? પરંતુ સંસ્થાનો સાથે તો કદાચ આપણો દુરનો સંબંધ લેખાય, આખા સામ્રાજ્યમાં આપણું સાથી નિકટ સંબંધી તો ઇંગ્લંડ છે. છતાં ઇંગ્લંડ વિષે આપણાં વિશ્વવિદ્યાલયો શું શિખવે છે? હા, પુરાણા ઇંગ્લંડનો પચાવી ન શકાય તેવો નિરસ, નિરર્થક ઇતિહાસ, તથા અંગ્રેજી ત્રીજા ચોથા ધોરણમાં ઇંગ્લંડના પ્રાંતો અને પેટાપ્રાંતોની લાંબી ટીપ, અને કદાચ એમ. એ. માં ત્યાંના પ્રાચીન આર્થિક ઇતિહાસનાં જૂનાં સ્મરણ આપણા વિદ્યાર્થીવર્ગ સન્મુખ ધરવામાં આવે છે ખરાં. પરંતુ જ્યાં ઇંગ્લંડના રાજ્યદારી અને આર્થિક ઇતિહાસમાં રસ ઉત્પન્ન થવાની શરૂઆત થાય છે ત્યાં જ આપણે એ અભ્યાસ પડતો મૂકાવીએ છીએ; જ્યાં જીવનસંક્રામમાં માર્ગદર્શક થઈ પડે તેવા જ્ઞાનની ઝાંખી

યંત્રાનો અવસર આવે છે ત્યાં જ આપણે છેલ્લો 'રૌપ' પાડી દઈએ છીએ.

ઈંગ્લાંડના હાલના રાજ્યદારી સવાલો, ત્યાંની વર્તમાન ઔદ્યોગિક લડતો, ત્યાંની જીવંત સામાજિક સંસ્થાઓના સ્પર્શ માત્રથી પણ આપણી યુનિવર્સિટીઓ નળે કે વટલાઈ જતી ન હોય તેમ દૂરની દૂર ન્હાસે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં જાપાન, ચીન કે રશિયાના વર્તમાન ઇતિહાસની આખી પણ કરાવવાનું પાપ તેઓ શા માટે જોરે ? બાદકન સુધ્ધ આપણી દયાતીમા લડાયું, છતાં બાદકન સંસ્થાઓની ભૂગેળ કે તેનો ઇતિહાસ વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા કરતા નોર્મન અને એંગ્લો સેક્સન રાજ્યોની વંશાવળી વધારે ઉપયોગી લેખવામાં આવે છે ! પ્રાચીન રોમાન અને ગ્રીક રાજ્ય-નીતિ તથા સત્તરમા સૈકાના યુરોપનો નકશો અવૈચીન ફુનિઆના જીવનપ્રવાહ કરતાં વધારે અર્થપૂર્ણ અને પ્રકાશ પાડનાર ગણાય છે ! મમ્મટનો કાવ્યપ્રકાશ શિખવવાનો આપણને અવકાશ છે, પરંતુ આપણા ખેતરોને સુંદર અને સમૃદ્ધ શી રીતે કરવા તેનું જ્ઞાન આપવાનો અવકાશ નથી ; ભૂમિતિના શુષ્ક સિધ્ધાંતો ગોખાવવાની આપણને જરૂરિયાત લાગે છે; પણ સુધક, સગવડભરેલાં ગૃહો શી રીતે ખાંધવાં તે બતાવવાની આવશ્યકતા જણાતી જ નથી ; પરદેશી પશુ પંખીઓનાં નામો મુખપાઠ કરાવવાનો આપણી શાળાઓ તથા કોલેજોને ઉત્સાહ છે, પરંતુ હિંદુવાસી માનવીઓના જીવનનો પરિચય કરાવવાનો તેઓને અકથનીય કંટાળો છે !

ઈંગ્લાંડમાં 'ઑક્સફર્ડ' તથા 'કેમ્બ્રિજ' યુનિવર્સિટીઓ અને 'ઈટન' તથા 'હેરોલ્ડ' શાળાઓને માત્ર "ગૃહસ્થ" અને "ખાનદાન" કહેવરાવવાની ખાતર જ ત્યાંના શ્રીમંત લોકો હવે ઉપયોગમાં લે છે ; કારણ કે ઈંગ્લાંડમાં હાલ જે ચમકદાર, સુધ્ધિશાળી, કાર્યકુશળ વ્યક્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેઓને

પાણી ચઢાવનાર તો ત્યાંની નવીન, બચ્ચદાર નિપુણ, ચેતનવતી કોલેજો અને શાળાઓ જ છે. આપણે ત્યાં પણ જડ સંસ્થાઓના અનુકરણને બદલે યુરોપ અને અમેરિકાની જીવંતીભ્રમતી સંસ્થાઓના તણખાથી આપણાં વિદ્યાર્થીઓને સચેત કરવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી હિંદી પ્રજા જીવનસંગ્રામમાં ખરી રહેતો મેળવી નહિ શકે, એટલું જ નહિ પણ ગત બારતવર્ષના પ્રાચીન ગૌરવનાં માત્ર સ્મરણો સિવાય તેઓ ભવિષ્યના બાળકોને કાંઈ પણ વારસો આપી નહિ શકે. હવે સમય આવી પહોંચ્યો છે જ્યારે આપણી મૂખોઈ ભરેલી શિક્ષણપદ્ધતિને આપણે તિલાંજલિ આપતી જોઈએ. બાવદારિક, જીવંત, ચાલુ જમાનાની કેળવણીનો આ સમય છે. છેલ્લાં ૬૦ વર્ષમાં આપણે જે ૫૦ હજાર ઍન્જલોએ ઉત્પન્ન કર્યા છે તેઓના કરતાં પણ વધારે પ્રતીણ, કાર્યકુશળ લાખો વિદ્યાર્થીઓને દર વર્ષે આપણી ગ્રામ્ય પ્રાથમિક શાળાઓમાંથી બહાર પાડવાની હવે અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. જેઓ પ્રાથમિક શાળાઓથી આગળ જમ ન શકે તેઓને માટે પણ એવો શિક્ષણ ક્ષેત્ર ગોઠવાવો જોઈએ કે તેઓ તેઓના ધર્મ કુશળતાથી ચલેાવી શકે, તેમજ સંસ્કારી, સ્વતંત્ર, જવાબદાર શહેરીઓની ફરજ અદા કરી શકે.

જે બાળકોને આજીવિકાનાં સાધનો કમાવાની ખાતર શાળામાં જવાની અગવડ હોય અથવા તો જેઓને ૧૦-૧૨ વર્ષની વયે નિશાળ છોડી દેવાની ફરજ પડે છે તેઓ પોતાના પિતામાં રહીને આગળ અભ્યાસ કરી શકે એવી શાળાઓ અને વર્ગો ઉઘાડવાની જવાબદારી આપણી યુનિવર્સિટીઓ અને સરકારી કેળવણી ખાતાઓની છે તે બૂધી જવાતું નથી. અને આ રાવ શાળાઓ અને વર્ગોમાં વર્તમાન ઇતિહાસ, વર્તમાન ભૂગેળ, વર્તમાન પ્રશ્નો, વર્તમાન લડતો અને

વર્તમાન ધર્મનું ખાસ શિક્ષણ આપવાનું છે એ વાત પણ હવે જવાબદાર લોકોએ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. દર વર્ગે પરીક્ષકો નિમવા અને સોજામાં સૈકાને અનુકૂળ અધ્યાસક્રમ મુકરર કરવો એટલેથી જ યુનિવર્સિટીઓએ હથ જેડી જેસી રહેવાનું નથી. પરંતુ ધેર ધેર ચેનનમય મંત્રનો દીપક પ્રકટાવવા તેઓએ દિનપ્રતિદિન પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. ખેતીવાડી, વ્યાપારઉદ્યોગો, એ આધુનિક

પ્રગ્નઓનું જીવનસત્ત છે. તેથી તે દ્વાય કરવામાં કાવ્યશાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન, શ્રૂતિન કે ત્રિકાલ્પમિતિને કદાચ થોડો સમય દેશવડો આપવો પડે તો તે મોટી આફત સમજવાની નથી.

આપણે વીસમી સદીમાં જીવીએ છીએ તો પ્રથમ વીસમી સદીને તો સંભાળો, ત્યાર બાદ ગત સૈકાઓનાં સ્મરણચિહ્નોનું પ્રદર્શન એકઠું કરો. (સંપૂર્ણ)

અંતરનું અમી.

લેખક :—૨૧. વલ્લભજી ભાણજી મહેતા

- હું તો ચંડોળ પક્ષી છું.
- મારી વિહારભૂમિ મગનગંડળ છે.
- હું આકાશગંગામાં સ્નાન કરી નક્ષત્રમાળાના રમ્ય પ્રકાશમાં રમું છું.
- હું ત્રજેડીનો તીવ્ર તાપ સહન કરી શકતું નથી.
- તેમજ સપાટી પર વસનારાની ગંધ હું જીરવી શકતું નથી.
- સંપ્રદાયના સુવર્ણના પિંજર હું છંદજીતું નથી.
- શુદ્ધાત્મની વાડમાં ચે. પૂરાવું હું પસંદ કરતું નથી.
- મણિ માણેકથી મર્યાદિત શીમને હું સતકાર નંદિ.
- હું તો ઉડતા ઉડતાં ય સ્વતંત્રતાનું સનાતન સંગીત ગાઉં છું.
- સંસારના સ્પર્શથી હું અલગાઉં છું.
- મમતાની છાયાથી હું દૂર વસું છું.
- હું તો યથેચ્છ વિચરનાર દેવ દિશાનું અલખ નભચારી પક્ષી છું.
- ‘ચડવું ચડવું’ અને ચડવું.
- એ જ મારા આત્મોનું અમર નિશાન.

નેપોલીઅનને પણ મર્મલેદી સ્મરણ

એના એકનો એક પુત્ર

અનુવાદક :—રા. રમણીકલાલ જયચંદભાઈ દલાલ.

હેકે ઇસ્વીસન ૧૮૨૩ ની સાલમાં ફ્રાન્સના પાટનગર પારિસને વીરપૂજનનો પાઠ મળ્યો હોય એમ લાગ્યું. વીરપૂજન કરવાની એમની રીત પણ અજબ ! વીરપૂજનની જયન્તિ ઉજવી : વિચિત્ર પણ યોગ્ય રીતે. કાંઈ પણ બાલકને આનન્દદાતા હોય રમકડાં. એવા એક બાલકના સ્મરણમાં પારિસનિવાસીઓએ રમકડાંનું એક પ્રદર્શન લાવ્યું. પાંચ કોઈ પણ બાલકના ઉલ્લાસલયો હૃદયની આનંદમિતે રચાને સર્વત્ર કાર્ણવલની છાંટ જણાતી. ધણીય મનુષ્યોએ એમા રસભર લાગ લીધી હતો. કદાચ અન્ય કોઈ પણ બાલક દેશવાસીઓને મહોદે આટલું નહિ રમી રહ્યું હોય. પિતાના ઓજસ્યથી, પુત્ર સન્માન પામેલો કેટલાક માનશે. પરંતુ એ પિતાનું પણ દૃષ્ટિસ્વપ્ન એવું હતું કે દુનીયાએ નહિ જોયેલા, નહિ જાણેલા મહાસામ્રાજ્યનો એ વારસ ખતે : દિગ્વિજયી વિજેતાના અગણિત ઉમેરણો એ બાલકને હાથે બલ ને સંઘટન પામે. અતિશય સાહસિક વીર પિતાના તોફાની જીવનમાં એ બાલક પ્રભુની પ્રસાદી હતો. આત્મમન્યતાનાં વર્ષોમાં શાન્તિપ્રેરક બન્યો. બાલકને એ કુખે હેયે પણ કુસુમસખી કીર્તિવંત આશાઓ પ્રગટી આનન્દદાયિની બની ન બની, ત્યાં તો આગીઆના ઉડતા ચમકાર પેઠે એ પ્રકાશતારક ખરી પડ્યો. આશ્ચર્યજનક જીવનની આશાના અન્તિમ કેન્દ્રને હરિએ

ફ્રાન્સિસ જોસફ ચાર્લ્સ.

હરી લીધો. મહાસમ્રાટ નેપોલીઅનના એ જીજ્ઞાસુકદીવડાને ફ્રાન્સ પણ ભૂલી ગયું. કર-માયલી માળાની એ એકાદી કલિકા તરફ પણ કૃતઘ્ન બન્યું. ઇતિહાસના પૃષ્ઠ પર પણ નામ નિશાન ન રહ્યું. વર્ષો વીત્યાં. સંસ્કારગ્રાગૃનીએ વીરપૂજનની બાના સજ્જન થઈ. એવું મૂર્તિમંત ૨૪:૫ એ બાલકનાં બદલસોયાં રમકડાંનું પ્રદર્શન.

આત્મશોષક તૃષ્ણાની માયાળળમાં ગૂંપાયલા જીવનની કરણ કથની સંભારી સંભારી આપણે પણ એ રમકડાંના માલિકનું સ્મરણ કરીએ. આપણે પણ કંઈક પિછાનીએ નેપોલીઅન ફ્રાન્સિસ જોસફ ચાર્લ્સને-‘રામ’ના રાજ, ‘પરમા’ના રાજકુમાર, ધારાસલાના ભૂષણ નેપોલીઅન બીજાને-દુન્યવી ઇતિહાસ મશહૂર બાળક ને માત્ર એકવીસ વર્ષમાં જ વિલીન થનાર, સૃષ્ટિના કૃપાપાત્રક, રાજ્ય-જીવનના એકલા અટુલા તેજકિરણને આપણે પણ અંજલિભરી વધાવીએ

મહાન નેપોલીઅન સંતાના ઉચ્ચ શૃંગે વિરાજ્યો. સમસ્ત યુરપ એને ચરણે ઢળ્યું. અપવાદ માત્ર શ્રીટન ને રશિયા. એમને પણ ક્ષુભવવા એ કટિપદ થયો. એ કટોકટીને પ્રસંગે એક મહાન વંશવેલો રચાવવાની અમર આશા પ્રદીપ થઈ, સંગઠિત થઈ. એની તૃષ્ણાને વારસની ખેટ જણાઈ. જન્મશુભિ કારસિકાને પોતાના વિશાળ

સામ્રાજ્યમાં ભેળવી કેમ ન દે? પરંતુ: એ સ્વાભિમાની રાજકુટુંબ પરાજીત થઈ પામે તો ન જ પડે, લશ્મની કુંળી ગ્રન્થિમાં કદાચ એ અવશ્ય નમે. એ પુરાણી રાજકુટુંબ પાસે પોતે કન્યાની માગણી કરે તો શું એ ન સ્વીકારે? ઉચ્ચગીરિમૃગે ભાગ્યવશાત્ ચહેસે આજકાલનો યુવાન અંદર પ્રવેશ કરવા બાર ઠોકે તો એ રાજકુટુંબ એની પ્રતિભાશાળી સત્તા સન્મુખ દાર બંધ કરતાં શું જરા પ ન ડરે કે ?

આવા વિચારો એ વીરનરને પણ અકળાવવા લાગ્યા. નેસેકાઈન પ્રતિતો શહેનશાહનો પ્રેમ આહો થતાં ગયો-ઢંકાઈ જતો લાગ્યો. નેસેકાઈનથી એને પુત્ર પ્રાપ્તિ નહોતી થઈ. નેસર્ગિક રીતે ફ્રેંચલોકો તો નેસેકાઈનને જ સમ્રાટની મદત્તાનું કારણ લેખતા: છતાં ય એને અળગી કરવામાં આવી. જૂના કેતુ પુરપિય શહેનશાહની પુત્રી એરડ્રીયાની 'મેરી લુઈઝ'ને પત્ની બનાવી. રશિયાના ઝારની પહેનને તરછોડી: ઝારની મિત્રતાને પણ તિલાંજલિ આપાઈ.

નેપોલીઅન અને મેરી લુઈઝનું વિચિત્ર યુગલ બન્યું. એકની વય ચાલીશ વર્ષની ન્યારે અન્ય અરાઢ વર્ષની મુખ્ય કન્યકા. પરંતુ દુનિયા અસંમત ન થઈ. એ લશ્મની પાછળ અનેરી આશાઓ ધૂપાઈ હતી: નેપોલીઅન જરા શાન્ત થશે: એને કામગરો છત્ર ધરઆંગણે ઠરીકામ બેસશે: આત્મા નિરાંત ઝંખશે: અયાગ શક્તિઓ સામ્રાજ્ય સુધારણા પ્રતિ વળશે: સત્તાની સીમાની તૃપ્તિભરી પ્રગતિ અટકશે. જુલિયસ સીઝરના કુટુંબની એ રાજ્યકન્યકાને ક્રાન્સે બહાલભરી વધામણી દીધી: યુરપ વિવિધરસઅર્પો દૃષ્ટિપાત કરી રહ્યું.

પારિસ પણ વારસની એક સરખી આશા ધરાવતું થયું. કન્યા જન્મે તોપના એકવીસ અવાજ, થશે. એકસો ને એક અવાજ

પુત્રરત્નને વધાવશે, પ્રથમ નિનાદે હંમેશનું ગરબડિયું પારિસ પણ ક્ષણભર ઉડી શાંતિ ધારી રહ્યું. શાસ પણ સ્થંભી ગયા. અગન્યા સીની ગર્જનાઓ એકસાથે ગણાઈ. 'એક બે, ત્રણ ઇત્યાદિ સંખ્યાસૂચક શબ્દો જ શાંતિ ભંગ કરતા. બાવીસમે બહાર થતાં જ પારિસ નગરના મહોલ્લા દર્પનાદે ગાણ રહ્યા. અલક્ષ્ય ઉત્સાહ પ્રગટી ઉઠ્યો. ઉઘાનો પણ આનંદિત થયાં. બાલકો ટોપીઓ ઉછાળી કૂદી રહ્યાં. અજબ ત્વરાથી ઝરખે ઝરખે શુભ સમાચાર સંભળાયા. પ્રગ્નના આહ્વાદે શહેનશાહ પણ આનંદની રસવાદી ઉર્મિએ ન્દાયો. પુત્ર પ્રથમ દર્શને નયને પણ નીરનાં પૂર ચઢ્યાં.

એ મનમાગ્યા બાલકને યદિએ વધાવ્યો. પારણામાં જ એ 'શમનો રાગ' કહેવાયેલ સમરત ક્રાન્સ આનંદની અપરિમિત ઊંજી જવાણું. સમ્રાટના સુખે સુખી થવા પ્રત્યેક બ્યક્તિ આતૂર બની. ચિત્રકામે, શિલ્પકળાએ, મુદ્રણાદિયે રથને રથને રાજસિક બાલકની પ્રતિકૃતિ પ્રકાશી રહી. ગામેગમથી કવિઓએ એને કંઠે કાવ્યગાળાઓ આરંભી ન્દાનકકુ ઝુંપકુ' પણ મોજ માણુવામાં પહુ' ન પડ્યું. સ્વાગીતકિતનો સત્ત્વ સાક્ષાત્કાર તો સમ્રાટે આ પ્રસંગે જ અનુભવ્યો.

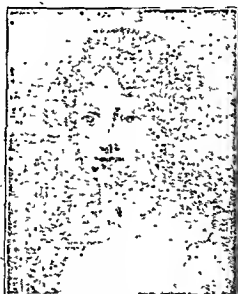
પરંતુ સ્વાગતઐશ્વર્ય બાલક મનમાણેલી શાંતિ ન રચાવી શક્યું. ઇસવી સન ૧૮૧૨માં ઉત્તર દિશાએથી ફ્રેન્ચ સામ્રાજ્ય પર નવું જ તોફાન શરૂ થયું. ક્રાન્સ ને રશિયા વચ્ચે ઉડી આરડ્રીઅન લગ્ને બળતામાં ઘી હોમ્યું. નેપોલીઅન માટે ચિન્તા સદાની થઈ રહી માત્ર બાલકની સંગતિનો સમય એ જ એનો વિરામ. એના જીવનની ધન્ય પળ. બાલ ઉછેરમાં પળેપળ કાળજી, રાખતો. પદેપદે સંભાળતો. બાલકના મૃદુલ હારથે ભાવિની આશામાં આનંદનો. મેરી લુઈઝ આ ક્ષણોમાં સહચારિણી જ હતી. 'મનુષ્યકલ્પનાતું' એ સાદું ન્દાનકકુ' સુખી કુટુંબ હતું.

રામના એ ન્હાનકડા રાજાને સ્વદરેતે તેડી એનો પિતા કાંસના સૈનિકો નિહાળવા લાઇ જતો. શહેનશાહના પ્રત્યેક જીવનમાં ધુમરાનો આ બાલકને હક્ક હતો. અન્યને તો પ્રવેશ કરવાની પણ મનાઇ હતી. અંગત અંગરક્ષક પણ અન્દર જઇ શકતો નહિ પરંતુ એ બાલક માટે તો સર્વ દાર ખૂલ્યાં હતાં, નેપોલીઅનમાં પણ ખ્યાન ધરવાની અજબ શક્તિ હતી. પોતાના કાર્યના સચોટ ખ્યાન રાખતો : બાળકના જીવનને પણ સહેલાઈથી સાંખતો. ખાસ લખોટા પાકરતાં, વિરામાસને વાંચતાં, પણ એ બાલક તો એને અંકે જ વિરાજતો : એને કંઈ પણ વળગતો. જરા દૂર રહેવા કષ્ટ પણ ન થતો.

બાળક આગળ નેપોલીઅન અપ્રતિમ શૈવ્ય દારી શકતો. સમ-રાગણીની યોજનાઓ ધંડના કપક, વાર તેણે મિત્રજ ખોળે દર્શો. પરંતુ બાળકનાં હરકોઈ પ્રકારનાં અડપલાં તે નેપોલીઅનતા એકતા એક ન્હાની અનેક પ્રતિભાઓ બનાવવાની હતી. ન્હાના મ્હેટા કદમાં વિવિધ રંગો લાપ્યાં હતા. સૈન્યદળની કટપના એ મ્હેરાંથી ધડાતી. નવો પાસો બેલવા, રણભૂમિ સમા કીડાપટ પર શેત્રંજ ગોઠવતો કેટલીક વાર પાસે જ શેત્રંજ પર રમતો ન્હાનકડો રામનો રાજા રંગીત સોગાંથી હપ્પેલો યાદ, રમકડાંનું રટન કરતો, કટોકટીના, અણીના પ્રસંગ-યુધ્ધની પરિણામસૂચક પળે બાજી બગાડી નાંખતો ; છતાંય નેપોલીઅન કદાપિ

ચીકતો નહિ : પોતાના મ્હેરાંથી સિપાહીઓ ફરીથી ગોઠવતો.

શરૂઆતમાં તો શહેનશાહ એકલો જ ખાલું લેતો. રાજકુમારની કેળવણી ઉપર ખ્યાન રાખવા 'મેડમ ડ મોન્ટેસ્વી'ની નિમજીક થઇ હતી. બાલકને તે દરરોજ પિતા કને લઇ જતી. આ ન્હાનકડો અતિથિને નેપોલીઅન રસભરી વિવિધ વાનીઓથી સતોષતો. એક દિવસ શહેનશાહે એક વાનગી લઇ બાલરામના મ્હેં સામી ધરી : બાળકે પિતાનો હાથ જોતાં-ઓળખતાં જ આતુરતાથી મ્હેં ફાડ્યું. પિતાએ ગમ્મત કરવા હાથ એથી લીધો.

મજાક લ'બાપવા મદા-રાજાને વિચાર થયો, પરંતુ ત્રીજા પ્રયત્ને જ બાલકે પોતાનું મુખપર્વિન્દ ફેરવી લીધું. પછીથી પિતાએ એ વાની બાપવા ધણુંય ક્યું, પરંતુ બાલકે તે ન-સ્વીકારી તો, ન્હાન સ્વીકારી. નેપોલીઅને આશ્રય અભિપ્રાયો : 'મેડમ ડ મોન્ટેસ્વીએ નિરાકરણ ક્યું' કે બાલક એમ

પુત્રની માતા મેરી લુઇસેતરાવા નથી : માગને બે બેનામાં પણ સ્ત્રાભિમાન છે. એને પણ લાગણી યાવ છે 'સ્ત્રાભિમાન ને લાગણી !' સમ્રાટ બોલી ઉઠ્યા. 'ક્યાં અહોભાગ્ય ! એનામાં એવા શુભો આવે એવી જ મ્હારી ઇચ્છા છે : અન્તરની અભિલાષા છે.'

બાલક વયમાં વધવા લાગ્યો. નીચે ઉપવનમાં ભરાયલા અગ્નિને ઉપર રાજ-મહાલયના વાતાવરણમાંથી દૃષ્ટિપાત કરવાનું બાલકને બહુ જ ગમતું. પારિસના નાગરિકો પણ બાલરામના દર્શન કરવા ઉમરાતા. એકવાર કેટલાક નગરપતીઓથી વાંટાઇ એ બાલરામને કાગળનાં ગૂંચળાં હથમાં લઇ

રાજમહેલના અન્તદ્વારમાં પ્રવેશ કર્યો. સમ્રાટે એનો અર્થ જાણવા માગ્યો. એના પૂજ્ય-પિતાજી પાસે વિનંતિપત્રો લઈ આવનાર એ કમનસિખ શહેરીઓ હતા. ત્યાર બાદ એવી રીતી પડી ગઈ કે આવા વાચકો હંમેશાં કુમાર પાસે આવતા. રાજકુમાર સ્વયં તેમને પોતાના પિતાની પાસે લઈ જતો. વૈભવશાળી ઝુંઘામાં ઝુંઘાતા એ બાળકને ચરણે વિનંતિપત્રોના થોફોથોક ખડકાતા. પછી જ તે શહેનશાહ આગળ ધરવામાં આવતા. પોતાના પુત્રે શું નિર્ણય કર્યો હતો એની પ્રતિક્ષા નેપોલીઅન હંમેશાં કરતો. બાળક મૌન ધારતો એમ જણાવવામાં આવતાં, “ભણે! મૌન દર્શકસૂચક છે : વિનંતિ મંલુર છે”-એમ ક્રાન્સનો સત્તાધીશ ઉચ્ચારતો. એ પ્રમાણે સર્વ યોજના કરવામાં આવતી.

સામાન્ય રીતે રાજકુમાર નમ્ર અને કલામગરો હોતો. કાંઈ વેળા જોકે પણ ચડતો. મનઘાયું પાર ઉતારનાર પિતાના પુત્રમાં એ સ્વાભાવિક શુભ લેખાય. બાળકશુદ્ધિ હોવા છતાં સર્વ પરિરિચિત પૂરેપૂરી રહમજતો. એક પ્રસંગ એવો બન્યો હતો કે એ બાળકે હડ પકડી રડનાં રડનાં ભૂમિ પર ગબડવા માંડ્યું. અંગરક્ષકો અને સિદ્ધિકાએ ઝપાઝપ બારીઓ બંધ કરી પહોં નાંખી દીધા. બાળક વિરમય પામ્યું. શાન્ત બની ગયું. કોઈ સત્વર વિસરાઈ ગયો. તુરંત ઉઠા થઈ એમ કરવાનું કારણ જાણવા માગ્યું. “નારીઓ બંધ કરી, આપનું રૂદન પ્રગ્ભજતો સાંભળી ન જાય તે માટે” આવાએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો. “ફ્રેન્ચ લોકો તમને રડો છો એમ જાણે તો તમને રાજકુમાર તરીકે સ્વીકારે ખરા કે ?” “સાંભળી તો નથી ગયા ને ?” બાળક બોલી ઉઠ્યો “અરેરે ! કેટલું બોલું દેખાય ! ફરીથી હવે હું કદાપિ નહિ રડું”.

આવા વાતાવરણમાં ક્રાન્સના રાજકુમારને ઉછેરવામાં આવ્યો. ક્રાન્સની અમર આશાઓ

એનામાં ધૂપાઈ હતી. સમસ્ત યુરોપનો રસ એનામાં રમી રહ્યો હતો. છોક નેપોલીઅનની પરાજયની ધડી સુધી આનાં આનાં લાડકાડ ચાલુ રહ્યાં. વિજેતા શત્રુઓથી નેપોલીઅન ચોતરફ ઘેરાઈ ગયો. મહારાણી અને આ પ્રિય બાળકનું રક્ષણ પારિસના નગરરક્ષકને સોંપાયું. એમને જ આશરે તેઓ સલામત રહેશે એમ એ રણવીર સમ્રાટે ઇચ્છ્યું. પોતે રણસંગ્રામમાં અંપલાવવા બહાર પડ્યો.

ઈસ્વીસન ૧૮૧૪ના જાન્યુઆરી મહિનામાં મહારાણી ને ન્હાનકડા બાળકને પારિસ નગરમાં મૂકી, પોતાના ભાઈ એસકે બોનાપાર્ટને વાલી ને સાચો સલાહકારનીમી, નેપોલીઅને અન્તિમ પ્રધાન કાન્તે પ્રયાણ કર્યું. એને એકલે હાથે અંજીમવાનું હતું. એની અગાધ તૃષ્ણાથી ઉત્પન્ન થયેલા શત્રુઓ ચોતરફ વીંટાઈ વળ્યા હતા. સલાહ કરવાની એમની માગણીનો બાદશાહે ગૌરવથી ઇન્કાર કર્યો હતો. વ્હાલ-સોથી પત્ની ને પ્રિય બાળકને પ્રજ્વાલ પાઠવતાં સંમિતી રહેજ પણ ઝાખી નેહાતી થઈ. પુનર્મિલન એના નસિખમાં નહોતું. આ કરણ પ્રધાન પછી શહેનશાહ સાત વર્ષ સુધી જીવવા પામ્યા હતા, પરંતુ પરાજયની મર્મવેધી ચિન્તામાં વધે વીતાડવાનાં હતા. આશાના દવાઈ કિદસા દવામાં ઉડી ગયા હતા. ત્રિચિત્ત હૃદયી કમભાગી મનુષ્ય ! યુવાન પ્રમદાનું એને ફરીથી સુખદર્શન પણ ન થયું. અવસાન સમયે એની પત્નીની વધ માત્ર ઓગણત્રીસ વર્ષની હતી. કુસુમકોમળ બાળકને, એની આશાના અમર કેન્દ્રધાનને, ફરીથી નિદાણવાનું એના ભાગ્યમાં નહોતું લખાયું.

શત્રુઓના સૈન્ય સામે બાથ બીડતાં, એની લશ્કરી હિલચાલ એને સર્વ દિશાઓથી રાજધાની યકી દર ને દર ખેંચતી ગઈ. એની ગેરદાંજરીથી, લશ્કરના અસંતોષથી, પારિસ દુરમનોના હાથમાં ગયું. મેરી લુઇ અને તેનો સુકુમાર બાળક શત્રુને દરતક થયાં.

પોતાનો પુત્ર પોતાની જ નાનકડી અનુકૂળિ છે એમ નેપોલીયન કલ્પેતા.

૲૲૨૩ીઅન પ્રજાએ પોતાની રાજકુમારીને આશ્રય આપ્યો. ફ્રાન્સના તખ્ત પરથી શહેનશાહ્યાનુની અગમ્ય પદવીથી મેરી લુઇ વિમુખ થઇ, પુત્ર સાથે જન્મભૂમિ વિએનામાં જૂતે ઘરઆંગણે જઇ વસી. ભાવનામાં તે નામમાં ફ્રેન્ચ કહેવાતી-ગણાતી-ગન્ધ થઇ.

એલ્યામાં નેપોલીઅને પત્નીના સહચારની ઇચ્છા વારંવાર પ્રગટ કરી, પરંતુ પત્યર પર પાણી, જળગદસ્તીથી એની પાસે રાજ્યનો પરિત્યાગ કરાવ્યો હતો. તે દેશનિકાલ થયો હતો. પોતાના પુત્રને વારસ જાહેર કરી એણે ઇસ્ટીસન ૧૮૧૪ના એપ્રિલ મહીનામાં રાજ્ય છોડ્યું હતું. સમયજતાં, એલ્યામાંથી

ન્હાસી છૂટવાના નિશ્ચય પર તે આવ્યો. હું કે મુદતમાં જ પારિસ તાલો ફર્યો. વેંટુના મહાયુધ્ધ સંધી યુરપમાં પુનઃ ગણ રહ્યો. સો દિવસનું એનું એ મદાન સાદમ. "નેપોલીઅનના સો દિવસ" ઇતિહાસને પાને આલેખાયા. મેરી લુઇસે તે ઑસ્ટ્રીયાના એકાન્તવાસમાં જ ગોપાલ રહી. પતિમાં ઉત્સાહ રડવાની અમોઘી તક એને પ્રાપ્ત ન થઈ તે ન જ થઈ. પરંતુ નેપોલીઅન પોતાના પ્રિય પુત્રને વીસરી ન શક્યો. એની આશાઓ એ ન્હાનકડા બાળક પર અવલમ્બી રહી હતી. ફ્રાન્સનું સિંહાસન ફરીથી છોડતાં પણ એણે એ બાળકને જ ફરીથી વારસ તરીકે જાહેર કયો. પરંતુ એ પુત્રની યાદીની દર પળે ઝાંખી થતી. નેપોલીઅન એને રમરણે હરતો. ફૂંતીઆએ તો એને કપારતો ય વિસારી મેલ્યો હતો.

આ કમનસિય યીનુક્રમને આજા અનેક ફટકાઓ પડ્યા. એવા અનેક ફટકાઓ મારી એ સાંસાગિક ખખનિના ઉચ્ચ મૃગે ચડ્યો હતો, પરંતુ એ સહુમાં યે સહુથી કડક ફટકો, હૃદયભેદક ફટકો, જે બાળકના ભવિષ્ય માટે એણે ઉચી ઉંચી આશાઓ આંધી હતી તે બાળકને ફ્રાન્સમાંથી પણ કાઢ્યો ન સંભાર્યો—એનો વિચાર સરખો પણ ન કયો—યુરપની અન્ય કોઈ વ્યક્તિની તો આશા જ શી? આ કડવી શોધથી શહેનસાહનું બેઠાયું. હૃદય ચીરાઈ ગયું, પોતે તો એ બાળકને વારસ તરીકે જાહેર કયો; પરંતુ પોતાના સર્વમાન્ય સમ્રાટની યોગણ તરફ પણ કોઈએ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. 'રોમન રાજ' પાસેથી ખેલી જ તકે એ પદવી છીનવી લેવામાં આવી. ઑસ્ટ્રીઅન શાહજાદી તરીકે મેરી લુઇસે ગણ્યો ઑસ્ટ્રીઆને સોપાતાં, એ સરકાર સાથે ખેલી જ શરત એ કરવામાં આવી કે નેપોલીઅનના એ પ્રિય બાળકને માત્ર 'પરમાના કુમાર' તરીકે જ પિછાનવો.

પત્નીથી તો એ નામાલિધાન પણ વિહુમ થમ મયું. અંતે અવમાનની પરિસીમાના ચિહ્ન સ્વરૂપે 'ધારાસલાના બૂપણ' તો નંજવો ખિતાય અર્પણ કરવામાં આવ્યો. ઑસ્ટ્રીઅન અમીરાથી યે એ ઉતરતી પંકિત. "ધારાસલાના બૂપણ થવા કરતાં મ્હારો પુત્ર ફ્રાંસીને લાકડે લટકે તો સારું" એમ નેપોલીઅન કહેતો.

નેપોલીઅનની ગૌરવમૂર્તિ સ્વરૂપ એ બાળક આમ અવમાનોના બારથી દબાતું મયું; અને એ સર્વ જોવા નેપોલીઅન પશું એની પડતીમાં—કમનસિયીમાં—સડી રહ્યા—જીવી રહ્યા. પડતીની ઊંચી પ્યાલીનું અન્તિમ કટુ બિન્દુ પણ એને મળે ઉતારણું પડ્યું.

નેપોલીઅન કદાચ વધુ ડબ્બો હોત તો આથી પણ વધારે દુર્દશા જોવાતું કમનસિય એની કરમાયેલી આંખોને પ્રાપ્ત થાત. 'ધારા સગ ના બૂપણ' ૧૧ પદવીથી અસંકૃત થયો તે વેળાએ એના બાળકની વય માત્ર સાત જ વર્ષની હતી. અધુકત પદવીદાનથી એનું નિર્મળ રમરણ કસંકિત થયું હતું. જગતને ઝંકાવનાર નેપોલીઅનના પુત્રને એક નિર્મોલ્ય પદવીથી નામ અગર કરવાતું રહ્યું? એના પિતાના અવસાન સમયે એની વય દસ વર્ષની હતી. ખીજા માત્ર દસ વર્ષ જ નેપોલીઅને વધારે કાઢવાં હોત તો પોતાનાં વહાલા બાલકને કેવળ વિસરાયલો—અર્થથી ત્યજાયેલો નિહાળવા વારે આવત. અપવાદ માત્ર એક જ. કોઈ બળવાંખોર રાજનીતિજ્ઞ તોફાન જગતમાં પોતાનાં વિભાગને દંભતર કરવા એ બાળકનું નામ આગળ ધરતો. યુરપના શેત્રંજ પર નેપોલીઅનનો પુત્ર એક નમાયું મ્હોર જની રહ્યો.

એ બાળકને પોતાના જન્મસંયોગોને પૂરેપૂરો ખ્યાલ હતો. 'ફ્રાન્સનું' વાતાવરણ વીસરી જાય—ફ્રાન્સને બૂલી જાય—એ રીતે એને ઉછેરવામાં આવ્યો હતો. એનું નામ

પણ બદલવામાં આવ્યું. બાળકને તો એ જરાય ન રૂચ્યું. નેપોલીઅને બદલે એને ફ્રાન્સિસ કહેવામાં આવતો. આમ છતાં એ બાળક પોતાના આજી બાદ્યને ન ભૂલી શક્યો. પોતાના પિતાની ઝળદળતી કીર્તિથી અબળુ ન રહી શક્યો.

બાળકશુધ્ધિએ પણ અભ્યાસમાં અતુરકત હતો. કાંઈ ઉત્તર રથાન પૂરવા પોતે સૂળયો ન હોય એમ પારંગત થવા એ મથી, રહ્યો. લશ્કરી તાલિમ પ્રત્યે એ વધુ આકર્ષાયો. મ્હોટો થતાં લશ્કરમાં દાખલ થયો. કમેકમે એની પ્રગતિ ચાલુ જ રહી. વીસ વર્ષની વયે કર્નલ થયો. બાધ્યાવરથામાં પણ સેનિકા સાથે રમવું એને ધણું જ ગમતું. ઑસ્ટ્રીઆના શહેનશાહના દ્વારપાલ તરીકે નીમાત્રાની એની તીવ્ર ઇચ્છા હતી. દ્વાર આગળથી કોઈ રાજદ્વારી પુરૂષ પસાર થતાં, લશ્કરી સલામી ભરતા પોતે કેવે શોભે એવું તે હમેશા કલ્પતો. કાંઈ સ્ત્રી બદાર આવતાં સલામી ભરાઈ જાય તો કેવું ફારસ યાય એ વિચારવા પણ તે ન ચૂકતો. સૈનિક, સ્ત્રીઓને સલામી ન ભરે. સ્ત્રીઓને વંદન કરવાનું આ બાળકને પણ હીણપતભરેલું ભાસતું. સ્ત્રીઓને માટે હરકોઈ સેવા બળવવા તે તૈયાર થતો. બાર વર્ષના થયો ત્યારે, ખુદ મહારાણીએ એને સ્ત્રીઓના સંગેલનમાં આમંત્રણ કયું, પણ એણે તો ધૂસીને, ના પાડી. એનું રથાન તો પુરૂષોમાં જ.

યુવાની ઉભરાતાં શારીરિકબલ પ્રાપ્તિની ધૂનમાં દેહને હલ ઉપરાંત કસતો ગયો. પરિણામે ક્ષુબ્ધો. ભોગ યદ્ય પડ્યો. એની દેહલતા કરમાઈ. શરીર ફીણ થતાં એણે પુસ્તકોમાં સાંતન શોધવા માંડ્યું. બાયરનને એ ખાસ અભ્યાસક ને ઉપાસક હતો. એ યુગમાં બાયરન તો સર્વની હૃદયમૂર્તિ બની રહ્યો હતો.

આ નહાનકડો રાજકુમાર માત્ર મહત્તાની છાયા ને નામનો જ વારસ રહ્યો. ઇસવી સન ૧૮૩૨ના જુલાઈ મહીનાની બાનીસમી તારીખે, એકવીસ વર્ષની કુમળી વયે એનો દેહ પડ્યો. મનુષ્યત્વના માત્ર ઉચ્ચર સુધી જ તે આવી શક્યો.

ગર્જશ્રીમંત થોડાક જ નંદરાત પાકે છે. જીવન શાન્તિમય બન્યું હોત તો અસાધારણ શુધ્ધિ ને ચારિત્ર્ય ધરાત એવી આ બાળક કાળે આગાહી નહોતી અપાઈ. એનું જીવન જેવું ધણું, જેવું દોરાયું, એ જોતાં પાણીના ભાવંકર પૂરસપાટામાં કુટાતી તૂટેલી રાજ-નોકાના રમરણ ચિહ્નસ્વરૂપે જ એનું નામ અમર રહેશે.

એ વારસ થવા જન્મ્યો હતો. આત્ર વારસ થવા જ, અન્ય કશા પ માટે નહિ. એ વારસ હતો જ. એના કુટુંબનો, એના ગૃહનો એ વારસ હતો. એના પિતાના તોફાની જીવનનો, સંકટમયો પરિણામેનો પણ એ વારસ હતો. આ બાળકના જન્મ પછીનાં અવિચારી સાહસોથી ભરપૂર બાર વર્ષોમાં જ નેપોલીઅને તામરશી કૃત્યોનાં બીજ રોપ્યાં. એ બીજનો પરિપાક લણવા માટે હવે જ તૈયાર થયો. પ્રજના નવીન બંધારણ અને શાન્તિના સૂચક ચિહ્ન થવાને બદલે એ બાળકનો જન્મ અતિશય, વધારે તૃષ્ણાના સૂચન તરીકે અંકાયો. નેપોલીઅન જેવો યુધ્ધકળામાં નિપુણ હતો. તેવો જ શાન્તિમાં પ્રવીણ પ્રજનાયક હતો. પરંતુ કમભાગ્ય ફ્રાન્સનાં, કમભાગ્ય સમરત યુરોપનાં, અને કમભાગ્ય વિચારા આ બાળકનાં કે એના જન્મથી જ, એને પગલે જ, વિનાશની અનન્ત હેલી શરૂ થઈ. એ વાવાઝોડાના તોફાનમાં પિતાપુત્ર બન્ને સુંઝાઈ ગયા.

સાહસિક શિરોમણિ પીરનરના પ્રવૃત્તિમય જીવનમાં બાળકની કુમાશભર્યો પ્રસંગ આવ્યો. એની કુમળી અસર એના દરેક કાર્યમાં

યષ. એ બીનાની આછી કદપના પણ દરેક માનુષી હૃદયમાં કંઈકા ઉપગત્તે છે. પરંતુ નેપોલિઅન એથી આર્દ્ર નહોતો બન્યો. જંગમને તો એવી ઝાંખી યષ હતી. એની તૃષ્ણાનો વેગ નહોતો ઘટ્યો. એની કહેવાતી ઘેલછા ઉલટી પ્રદીપ યષ હતી. આ બાળકના જન્મથી, મનુષ્યજીવમાં બાળકની

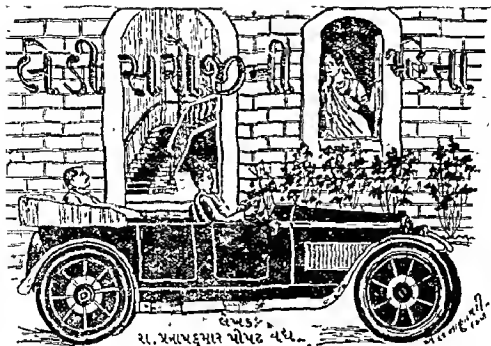
મૃદુલ પ્રેરણાથી, એ કારણવશાત જ એક પણ સંકટનિવારણ ન યષ શક્યું.

ખરે જ ! આ દયાને પાત્ર છે. આપણી પ્રજાઓના નસિયમાં જ મનુષ્યોની બુદ્ધિ પવનમાં ઉડતાં તૃણ સમાન છે. પ્રભુ સર્જ્યા સમયમાં—એની પછીતે ધૂપાવલા અનંત અધકારમાં આવા આપણા અનેક નેપોલીઅનો સમાઈ જશે. (સંપૂર્ણ)

જેહુકમી.

લેખક :—રા મણુદાસ.

પ્રભુ ! માફ શરીર મને શું કહે છે ? “ભાઈ આત્મા ! આટલા વરસનો મારો અને તારો જીવો સંબંધ ! તો પણ તું માફ કહેવું ન કરે તે કીક નહિ ? તને રાજ મહેલમાં લઈ જઈ ત્યારે તું સાધુની છુંપડીમાં પેસે એવો તો ઉધો !” તે તો મને બેઆબરૂ કર્યું”. અને પ્રભુ ! મેં શું જવાબ આપ્યો, ભાઈ શરીર ! હું અને તું લેગા રહેવા સરળતા છીએ એ વાત ખરી પણ એટલા માટે આજે કાંટાની વાડમાં અને કાલે તો તું મને ઉઠરડે લઈ જાય તો ત્યાં પછું તારી સાથે આવવા હું જાંધાએલો નથી. તને મિષ્ટાન્ન ચટાડું છું તે સ્વાધીન છું એમ માનતો નહિ. પણ તને સ્વાધીન કરવા માટે, તું જમમાં એમ માની બેઠો છે કે હું રાજ છું. પણ ના—ના રાજ તો હું જ છું અને તું તો ચાકર છે અને તું જો નહિ માને તો ફટકા મારીને પણ એ વાત હું સાંખીત કરી આપીશ. નાટક ભજવનાર તું, પણ પ્રયોજક તો હું જ. મારી મરજી પ્રમાણે ન ભજવાય તો એવાં હજારો નાટકો ધુળમાં મળે તો પણ શું ? તારો ન્યાયો હું નહિ નાચું એ જરૂર ચાલે રાખજે હું અમર છું અને તું નશ્વર છે, પણ એ માટે તારા ચેનચાળા થોડા વખતને માટે પણ ચલાવી દેવા એ મારાથી નહિ બને, કારણ તારી નિર્જાણ તાથી તું એક એવો ભૂત ઉત્પન્ન કરે છે કે જેને મારી સખળતાથી પણ વિલીન કરવો મને દુઃખરૂપ યષ પડશે—તારો જાંડોર સ્વભાવ તો આજે જ બહુયો.

ચિત્રકાર — શ. પ્રતાપદાસ

* વિજયવિલાસના દિવાનખાનની એક સુંદર કમાનવાળી ખારી આગળ લેડી સરોજની ગહેતા આવીને ઉભી રહી. રંજી નીચે જોયું અને તુરંત એક દેખાવડી રોડસ રોડસ મોટોરકાર એક ભવ્ય પુરૂષને લાઇને બંગાલના શણગાર રૂપ જગીયાને વંદાવીને રસ્તા તરફ દોડવા લાગી.

સરોજની હસી. એ હાસ્ય મીઠું હતું. કેવો સુંદર ખ્યાલ! ખ્યાલ કે ખ્યાલ! ખ્યાલે નહિ. અને ખ્યાલે નહિ, એ તો એક ભરી ની પાત્ર હતી. આ સુંદર મહેલ સમો જંગલો, એ મોટોર, આ જગીયા એ સર્વે તેના જ હતાં. સમાજમાં એ અને એનો પતિ નેતા સમાન હતાં. તેઓ જ્યાં જ્યાં જાય, ત્યાં ત્યાં લોકોનાં દ્વાર તેઓને માટે ખુલા જ હતાં. સર્વ જગ્યાએ લોકો એ બંનેને આદરથી બોલાવતાં.

એકાએક તેના શાન્ત મગજમાંથી એક વિચાર પસાર થયો. કાંઈ એક વિચારાએલી

ચીજ તેમને પાછી માફ આવી. ખારી આગળથી તે ખારી. અને ખારીથી સહજ દર આવેલા એક કાચ પાસે આવીને ઉભી રહી. પાસે પડેલા એક ટેબલ ઉપરના નિળળાક બેસતું ખટન તેણે દાખ્યું.

ઘોડીએક પંજમાં એક નોકર જોવા જણાતો પુરૂષ ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો. કંઈક તાર્કિક જ સરોજનીએ પૂછ્યું. "મંગલ જમવાની ઓરડાની સર્વ તૈયારીઓ થઈ ચુકી કે?"

"જી હા, આપ આવીને સર્વે ચીજ જોઈ જાઓ એટલી જ ખેડી છે." "જી, હું અહીં કસાકમાં ત્યાં આવી જાઉં છું."

મગજ વિભવ થયો. કાચ ઉપર તે બેઠી. બેઠકારીથી લાંબી થઈને તે આજોડી, મગજમાં વિચારોની પરપરા ચાલવા માંડી. અને તેની છંદગીના સાત્રા નરસા દેખાવો તેની નજર આગળ દેખાવા લાગ્યા.

મરીજ માણસની તે એક પુત્રી હતી. તેનો પિતા નિરાશવાદી હતો. અને એમાં તે એમાં જ એ મરણ પામ્યો. છતાં કુટુંબની આખર સારી જળવતો ગયો. અને એ આખર સરોજનીની માતાએ પણ જેમ તેમ કરી જળવતી. આહા! ક્યાં એ ગરિબાઈ અને આશ્રીમંતાઈ? પણ નસીબતું ચક્રર ફર્યું. સર મ્હેતા જોડે એક ન્હાનાશાં રત્નદસ મેલનમાં તેની ઓળખ થઈ અને એ ઓળખાણે પ્રેમનું સ્વરૂપ ક્ષીણું અને છેવટે તેઓ પરસ્પર. તથા વર્ષમાં તેણે એક કાંતિમાન પુત્રને જન્મ આપ્યો. આહા! એ કેવો રૂપાળો હતો. પણ આ બાળુ સર મ્હેતાનો પુત્ર સરોજકુમાર જન્મ્યો ત્યારે એમની જ બહેનને પણ એક પુત્ર અંવતયો.

એમાંથી કોણ ચડે? સરોજકુમાર કે રસેશ? બંને. બંને સાથે હિંમતી હતા, છતાં બંનેના મન તો મળ્યાં જ નહિ. બંને જુદી જુદી શાળામાં, કણ્યા, જુદી કોલેજેમાં ગયા. અને છેવટે વાત તો એટલી બધી રહી પડી કે બંને બંને તેઓ મળતા ત્યારે કંઈકને કંઈક વાદવિવાદ તેઓ વચ્ચે થતો જ.

આને સરોજકુમારનો જન્મ દિવસ હતો. સરોજ એટલે એની માતાનો લાડકવાયો બાળ. સરોજ એટલે સૌન્દર્યનું દેખાવકું પુતળું. સરોજ એટલે એની માતાનું સર્વસ્વ.

“રસેશ કીક હતો. હુશિઆર હતો પણ સરોજથી તો એ ન જ ચડે—નિદિ—તદ્દન અસંભવિત. સરોજથી રસેશ ન જ ચડે.” એમ જ લેડી મ્હેતા ધારતી. દરેક માતાની પોતાની પુત્રને માટે આવી જ શાગણી હોય છે. “આહા! જો સરોજ અને રસેશ બંને સાથે શાંતિથી રહી શકતા હોય તો કેવું મજાનું? એ એ જાને સાથે રહીને કંઈક કામ હાથમાં લેય તો તો એક એવી જોડી થાય કે જેનો પૃથ્વીકરમાં જોડો જ નહિ.” લેડી મ્હેતાએ એક નિશ્વાસ મુક્યો. “પણ

અરે પ્રભુ! એ બંનેને વાત વાતમાં જ વિવાદ થયા કરે, તો પછી બંનેના સાથે થવાની તો આશા જ ક્યાંથી રાખવી?” પણ લેડી મ્હેતાને ખચર નહોતી કે રસેશ ગમે તેવો હતો. છતાં લાગણીવાળો હતો. એ સરોજકુમારને પુરેપુરો આજખતો. એના ઉતાવળીયા સ્વભાવની એને બરાબર પિઞ્ઞાન હતી. અને ઘણી થે વાર સરોજકુમારે તેના તરફ કરેલાં, માથી ન આપી શકાય એવાં, કૃત્યોની માથી આપી હતી.

સરોજના જન્મદિવસ નિમિત્તે આજે એક રત્નદસ મેલન થવાનું હતું. અને રાય જહાદુર જગન્નાથની એકતી એક પુત્રી સરસ્વિકા સાથે સરોજકુમારનું વેવીશાળ થવાનું હતું. લેડી મ્હેતાની એક એક પેળ બહુ આનંદથી પસાર થતી હતી.

“પણ હજી સરોજ કેમ નહિ આવ્યો હોય?” લેડી મ્હેતાએ કંઈક બેઠકકારીથી વિચાર્યું. “કદાચ કોઈ પ્રોફેસરને મળવા ગયો હશે. થોડા વખતમાં આવી પહોંચશે.” થયું. એ વિચાર ત્યાં જ અટક્યો.

અધી કલાક થઈ ગયો. અને જમવાના ઓરડામાં જવા માટે લેડી મ્હેતાં હિંમતી, પણ હજી બારણા આખળ પહેાએ તે પહેલાં જ એક પરિચિત અવાજ તેમને સંભળાયો.

“મને જવા દે મગન! કાંઈ કંઈ જ કામ નથી. લેડી મ્હેતા મને મળવા માટે પણ આતુર હશે.” શબ્દો દ્વારા દત્તા. આશાનો ખનિ રાખે શબ્દમાં તરી આવતો હતો.

તુરંત ઓરડામાં એક અબળા દાખલ થઈ. અને તેને જોતાં જ લેડી મ્હેતાનું શરીર કંપ્યું.

“કોણ કમળા! આવા માંગલિક દિવસે શા સાર તાર કાંઈ મુખ લાદને અહિં આવી છે?” લેડી મ્હેતાના શબ્દોમાં ક્રોધ સ્પષ્ટ હતો. શબ્દોના નિર્દય સુરો આખા ઓરડામાં ગાજી રહ્યા.

“હા બહેન ! માંગલિક દિવસ હોવાથી જ અહિં આવી છઉં. માંડે હૃદય કંઈક આશાવાદી બન્યું છે.”

“એ વાત ખોટી. કાંઈ આશા હોય તો એ વ્યથા છે. એને કાઢી નાખજે લુચ્ચી ! ચોરડી ! ચોરી કરતાં તને જરાયે શરમ ન આવી ?..... ખેસ આ ખુરશી ઉપર..... મગન ! અમે બે વાતોમાં રોકાયેલાં છીએ. કાંઈ આવે. નહિ એ જોજો” આ બધું તોરમાં જ બોલાયું. શ્રીમંતોને અચ્ચુછાજતા કુર શબ્દો આજે પ્રથમ વાર લેડી મૂકતાં બોલી.

કમળા ખુરશી ઉપર બેઠી. સાંમેની જ ખુરશી ઉપર લેડી મૂકતા બેઠી

“બોલ શું છે ?” કંઈક ઉધ્ધતાપથી લેડી મૂકતાં બેઠી બેઠી.

“મદારે..... મદારે તારી મદદ જોઈએ છીએ.” કમળાનો અવાજ દયામણું હતો.

“મારી મદદ ! અને તે વ તારે જોઈએ છે ? બોલતા શરમાતી નથી ? નામ બોલ્યું, આખર બોલ અને કોઈક પણ કહેવા લાગ્યા કે લેડી મૂકતાની માની જણી બેને સર જમનાદાસને ત્યાંથી હીરાના હારની ચોરી કરી ! લોકોમાં માંડે કેટલું ખરાબ બોલાયું એ ખબર છે ? અને તારા આ કામને લીધે રાય પહાડુર પોતાની પુત્રી મારા લાડકવાયાને નહોતા આપતા ; અને મરીખ મિચારી આપણી મા તારા આ કૃત્ય સાંભળાને આપવાત કરીને મુઠા ! તું કયું મુખ લઈને મારી પાસે મદદ માગવા આવી છે ?” પડવા પડવા લગાવવી એ પાટુ લગાડનારને માટે બહુ જ રહેલું છે. લેડી મૂકતા પ્રહારો કયે જ ગઈ.

કમળાનો બન્ધ મહેરો અત્યારે શાંત હતો. એ મહેરો ઉપર નિરાશા સ્પષ્ટ દેખાતી હતી.

“બહેન તું નથી જાણતી કે લાલચ એ શું ચીજ છે. શ્રીમંતાઈમાં રહીલવાથી લાલચ તો ક્યાંથી જ ઝોળખાય ? મારી આપવીતી

સંભાળાતું ?..... સાંભળ ” કમળાએ તેજશાંત મુખ રાખીને શરૂ કર્યું.

“આપણે બન્ને સાથે જ મરીખ ઘરમાં ઉછર્યાં. અમીરી શું એ તો આપણે જાણ્યું જ નહોતું. પણ લાગ્યે આપણા માટે જુદી જુદી દિશાઓ જ રાખેલી. તારા સ્વરૂપ ઉપર એક શ્રીમંત બેરોનેસ્ટ મેલિસા, પ્રેમમાં પડ્યો અને પરણ્યો. મને શ્રીમંતાઈ તરફ અભાવ હતો, ઘૂણા હતી. શ્રીમંતોને હું ધીક્ષારતી; છતાં વ આપણાં પિતાની સારી આખરને લીધે એમને ઘણા સારા કુટુંબોમાં ઝોળખાણુ હતી. અને આ ઝોળખાણુને લાલ તને મળ્યો. હું તો એક ચિત્રકારને પરણી, એ મિચારા મધ્યમ-રિપતિના હતા. તું શ્રીમંતાઈને ઉપભોગ કરવા માંડી, અને હું મારા સ્વામીને, મદદ કરવા બરતણું થયું. કામ-કરીને પેસા મેળવવા માંડી. કેળાની કદર લોકોને નથી અને મારા સ્વામી કળા પાછળ ઝુરતા ઝુરતા, મને અભાગણીને અને એક પુત્રને મુકીને, આ કદરહીન જગતને ત્યાગ કરી ગયા. જગતમાં મારે માટે સુઅગ્ય હતું જ નહિ. તું સુખી હતી, એટલે તને બહુ દરકાર નહોતી. છતાં તું ક્યારેક ક્યારેક મદદ કરતી એને મોટે તો પ્રભુ જ તને બદલે આપશે.” કમળાની આંખમાંથી એક આંસુ ટીપું બહાર આવ્યું.

સરોજનીતું હૃદય આદ્ર બન્યું. કોઈ આંખો દયાને શરણે ગઈ. “પણ બહેન પછી ?” કંઈક ઇંધાચેલે સ્વરે તેણે પૂછ્યું.

“અને પછી મારો વસંત મોટો થયો. અને હું અભાગણી એને સારું શિક્ષણ પણ ન આપી શકી અને જ્યારે તારો પુત્ર એક સફળ યુનિવર્સિટીમાં શિક્ષણ લેતો હતો ત્યારે મારો પુત્ર અહીંની એકાદ નમાલી નિરાશમાં એવું જ બચતર બચતો હતો. છતાં મહેરો પોને એને સારું શિક્ષણ આપીને કાંઈ પણ સારા શિક્ષિત યુવાનને પંજાત પારે

એવો બનાવ્યો. અરે મારો વસંત! પ્રભુ એવું રક્ષણ કરે!” કમળાએ એક ગાઠ નિશ્વાસ નાખ્યો.

“પણ બહેન! એમાં ચોરીની વાત જ ક્યાં આવી” સરોજનીએ કંઈક ધીમા અવાજે પુછ્યું.

“હા! હા! સાંભળ પછી મારો વસંત બેકમાં તોફારીએ રહ્યો. અને ત્યાંથી જ એનાં કમળાગ્ય શરૂ થયાં. વસંત ચંચળ હતો. અને એણે મેનેજરનો ચાહ તરત જ મેળવ્યો. અને છતાં ય તેને દુષ્ટ મિત્રો મળ્યા. કહે બહેન! દુષ્ટ મિત્રો કોને નથી મળ્યા? અને એ નિચારો બોલો અણસમજી બાળક તરત જ તેઓની દુષ્ટ સંગતમાં ફસાઈ પડ્યો: એમ ન ધારતી કે એકસો વસંતજ ફસાઈ પડ્યો હશે. ધણા ય ફસાયા છે. એમાં કાંઈ નવું નથી. દુનિયાથી પરિચિતને મેળવતાં વાર નથી લાગતી ત્યાં નિખાલસ હૃદયના વસંતનું શું મળું? રેઈસ, બુગાર, વિગેરે તે રમવા માંડ્યો. અને એમાં ખુશ થયો. અને છતાં તેણે એ વાત મને ન કરી. અને છેવટે એક મોટી રેઈસમાં, એને ૨૦૦૦ રૂપિયા સુધી રમવાની લાલચ યષ્ટ અને એમાં તે હાર્યો, અને એ ૨૦૦૦ રૂપિયા, એટલે કે કના રૂપિયા હતા. રૂપિયા ગયા અને છતાં તેણે મને કહ્યું નહિ. છેવટે બેકનો દિસાગ નહી કરવાનો દિવસ આવ્યો અને વસંતને ૨૦૦૦ રૂપિયાની ખોટ તરત જણાઈ,.....”

કમળા બોલે તે પહેલાં જ સરોજનીએ પુછ્યું. “પણ બહેન! પછી?”

“તે દિવસ મને બરોજર યાદ છે. તે દિવસે સર જમનાદાસ—એને તો તું ઓળખે છે—એમને ત્યાં પાર્ટી હતી. અને કેટલીક બાજતોમાં મદદ કરવા માટે બુની ઓળખાણ તાણ કરીને બોલાવી હતી. પાસેના આરડામાં લોકોને માટે હું જમવાની તૈયારી કરતી હતી. ત્યાં પ્રવેશ જ વસંતનો ટેલીફોન આવ્યો કે

“મારે ગમે ત્યાંથી ૨૦૦૦ રૂપિયા આપવા” હું કાંઈ સમજી નહિ. છતાં બેકમાં યષ્ટ ગઈ. મેં વસંતને ત્યાં આવવા કહ્યું. એ આવ્યો, એણે પોતાની સ્થિતિ મને સમજાવી. મારા મગજમાં ખીક પૂરેપૂરી પેડી. બહેન! રૂપિયા ન મળે તો એ નિચારો જેલમાં જાયને? અને બહેન! પેટનો દીકરો જેલમાં જાય એ કોને ગમે? તું એ વખતે અધેરી હતી—યાદ છે ને? મેં તને ટેલીફોન કર્યો હતો કે “મને મહેરબાની કરીને ૨૦૦૦ રૂપિયા આપ છતાં, તે તો ૩૦૦ રૂપિયા જ મોકલ્યા, એને માટે હું તારો કૃત્યો ઉપકાર માતું? પણ જ્યાં ૨૦૦૦ની જરૂર હોય ત્યાં ૩૦૦ તો ક્યાંથી જ પૂરા થાય?” કમળાની આંખોમાંથી આંસુઓ સર્યો જતાં હતાં. આરસનાં સુંદર ટેબલ ઉપર હાથ વડે માથું ટેકવીને તે કથા કહુતી હતી આંસુનાં દીપાઓ, તેમાં યઈને, એક ન્હાનકડું બહેણું કરી રહ્યા હતાં.

“પણ તેજ દિવસે પાર્ટીમાં એક બનાવ બન્યો; બધા મહેમાનો નીચે હોલમાં બેઠા હતા, હું અંદરના બાગમાં મજબુત મન રાખીને મદદ કરતી હતી. ત્યાં મને લેડી મ્હેતાએ બોલાવી. અને પોતાની પુત્રીને બોલાવી લાવવાનું કહ્યું. એ પોતાના આરડામાં, પહેલે માળે હતી. હું તેને બોલાવવા ગઈ દિવાનખાતું નીચે હતું અને સર જમનાદાસની પુત્રીનો આરડો ઉપર હતો. હું ત્યાં ગઈ. મારા કમળાગ્ય કે સહબાગ્ય એ તો મને ખબર નથી, પણ ત્યાં કેાઈ ન્હોતું. પેડી રા—નોકરડી રાધા પણ ન્હોતી, અને પક્ષગની પાસેના જ એક ન્હાના ટેબલ ઉપર એક સુંદર મખમલના દાખામાં એક હીરાનો દાર પડ્યો હતો. દિવાના પ્રકાશમાં તે ચમકારા કરતો હતો.” કમળા રડતી હતી. “અરે! બહેન! જ્યારે એ વખત યાદ આવે છે, ત્યારે આંખે મને અધારાં આવે છે.

કમળાની આજોમાંથી આગુઆ સચે જતાં હતા. આરસનાં સુંદર ટુણસે હપર હાથ વડે માથું ટેકવીને તે ક્યા કહેતી હતી.

મારું હૃદય રહું રહું થઇ જાય છે. એ તો એક લાગણ્યનો પ્રસંગ હતો. મેં વિચાર્યું. “આવા પૈખાદાર માણસો, કે જેમને આવા હળવરા હારો મળશે, તેઓને તો આ દારની દરકાર પશુ નહોતી. ઉઝડું એને બેદરકારીથી મમે ત્યાં રાખ્યો હતો. પણ મને એ દારની કિમતથી અરધી કિમત જેટલા રૂપિયાની જ જરૂર હતી.” કારણ કે એ દારના ઓછામાં ૪૦૦૦ રૂપિયા ઉપજશે એમ મારી ખાતરી હતી. એ રૂપિયાની મને જરૂર હતી. બહેન! કેવો હૃદયદ્રાવક પ્રસંગ? કોઇ ત્યાં હતું નહિ. મેં દાર સંતાડી લીધો. વિચાર કરવાને મારું હૃદય ના પાડતું અને વિચાર કરવાનો એ વખત પણ નહોતો હું. ઓરડાની બહાર આવી, નીચે ગઇ અને બીજાની સાથે ભળી ગઇ.

“કાણુ જાણુ કેમ! પણ ભાવી મારી તરફેણમાં હતું. રાત્રે કોઇના ય હૃદયમાં હાર જોવાયો છે એનો ખ્યાલ, ખ્યાલ તો શું ખ્યાલનો અંશ પણ. એમના મનમાં આવ્યો નહિ.

બીજો જ દિવસે હું અમદાવાદ ગઇ. ત્રીજો દિવસે પૈસાની જરૂર હતી. એ દાર વેંચાયો, અને મને એકલીને જ ખબર હતી. કે મારા પુત્રના હિનને ખાતર મેં ચોરી કરી હતી, એના પૈસા ચુકવવા સાર અણુવટું કાર્ય કર્યું હતું.

પૈસા ચુકવાવા ને સાતમે દિવસે હું પકડાણી, કાણુ જાણુ કેમ પણ હું પકડાણી. કેટલાં કેસ ચાલ્યો, બધું દિવા-જેતું ખુદ્દ હતું. વસંતને પણ ખબર પડી કે તેની માતા લોકોની નજરમાં એક ચોર

તરીકે ઓળખાઈ છે એ રડી પડ્યો. એનાથી કંઈ પણ થાય નેમ. નહોતું. એ જિયારે તે શું મદદ કરે, તારા જેવી માની જણી બહેને પણ મદદ ન કરી....."

"ક્યાંથી મદદ કરે?" લેડી મહેતા વચમાં જ બોલ્યાં. શબ્દોમાં જેમ કાળાં વાદળામાં વિજળી દેખાય તેમ કડવાશ દેખાતી હતી. "કુળને તે લાંછન લગાડ્યું. આપણાં માતાપિતાનું તે નામ બોળ્યું. તને-તે કોણ મદદ કરે?"

"બહેન! બોલ, બોલ અત્યારે તારા બોલવાનો વખત છે. પ્રભુએ જ્યારે શ્રીમંતાઈ અને ગરીબાઈ જગતમાં સરોજ ત્યારે શ્રીમંતોને માટે અભિમાન જરા વધારે મુક્યું હતું. શ્રીમંતો ગરીબોનાં હૃદયોને તો ક્યાંથી જ ઓળખે-એ ઓળખવાની તમભાર શક્તિ પણ ક્યાં એમનામાં છે?... પણ સાગળ મારી વાત સાંભળ. પછી હું જેલમાં ગઈ ત્યાંના કુડા અનુભવ મેળવ્યા. જેલમાંથી નીકળી ત્યારે વસંત તદ્દન બદલાઈ ગયો હતો. તેણે મેતાની કુરેવો છોડી દીધી હતી અને બહેન! માનીશ? તેણે બેન્કમાં થોડા પૈસા એકઠા કર્યા હતા. ગમે એવો તોય મારા પુત્રને, તે કરકસર કર્યો જતો હતો; અત્યારેય તે એવો જ છે. એ જ સારા ગુણોથી ભરેલો છે. બહેન! એ તો મારું જીવન છે. અમે એક રીતે સુખી છઈએ. પણ બહેન! એ સુખમાં કાળા ડાઘરૂપ મોંઝી બા વાત છે. ખરી હકિકત શું હતી એ જણવા છતાં સમજવાની શક્તિ લોકોમાં નથી. લાલચ, પછી ભલેને તે થોડી લાલચ હોય, પણ એ લાલચ એક માણસને શું પુ-શું કરાવે છે એની ખબર લોકોને જરાય નથી..... અને તેથીજ હું અહીંનું જીવન પ્રસંદ નથી કરતી, અહીંના લોકોનાં મેણાં નથી સહન થતાં....."

"તો તો પછી ચોરી નહોતી કરવી." લેડી મહેતા નોંઝાદથી બોલ્યાં.

"બહેન! લાગણી અને લાલચ આગળ સર્વ ચીજ નકામી છે. લાગણીની કિંમત શ્રીમંતોને જલ્દી મળી જાય, લાલચ શ્રીમંતોને જલ્દી આડે નથી આવતી. પણ બહેન! એ દયા કર. સર મહેતાની-તારા પતિની-શીલોતમાં થોડી એરેટ છે. ત્યાં મારા વસંતને નોકરી અપાવ તો હું અને વસંત ત્યાં જઈને અમારું જીવન ગાળશું. હું મારા છેલ્લા દિવસો ત્યાં જ પૂરા કરીશ." કમળાએ છેલ્લું વાક્ય એક નિશ્વાસ સાથે પૂરું કર્યું.

"હીક! હીક! હું સમજી. આ બધું સંભાળ્યું તું શાને માટે કરતી હતી એ હું જરાજર સમજી, તારા હૃદયના બાવને એ પૂરેપૂરા એ જળખા. હું તને ચોક્કસ કહું છું કે તારે રિને હું એમને કાંઈ પણ વાત કહવાની નથી. તારે સીલોન જઈને રહેવું. હોય તો તારા જ પૈસા લઈને જા ને! બેન્કમાં પૈસા એકઠા કર્યા છે એનું શું?"

"એ સર્વ પૈસા સર જમનાદાસને. એમના હારના બદલામાં આપ્યા છે. અને બાકી રહેલા પૈસા પૂરા કરવા, હજી એ વસંતના પગારમાંથી થોડા થોડા રૂપિયા આપે જઈ છું. મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે એમના હારની કિંમતના પૈસા ચુકવી આપવા, અને સર જમનાદાસ એ પૈસા લેવાના છે." કમળા કરમરતી હતી.

"એ ગમે તેમ હોય. હું તને કાંઈ પણ જાતની મદદ કરવા અસમર્થ છઉં." લેડી મહેતાએ ઉધ્ધત જવાબ આપ્યો.

"બહેન! બહેન! પૈસા બાધ્યાવરથાના દિવસો તને પાદ છે? તારાથી કંઈક વાંક થતો અને જા તને મારવા દેડતી ત્યારે હું તને અંચાલતી. એ દિવસોને ખાતર આટલું તો કરી આપ. હું તારે પંગે પડું છું. કરશું છું." કમળા ચોધાર આંસુએ ઘસતી હતી.

“ગરીમની આંતરડીના આશીર્વાદ, એ તો કાષ્ઠ લયંકરમાં લયંકર પ્રકાશમાંથી તારણ કરે છે ત્યારે શ્રાપ એટલું જ લયંકર લાવી ઉભું કરે છે. ગરીબો શ્રાપ વરસાદશે નહિ. એમ કરવાની ઇચ્છા પણ નહિ કરે, પણ એની દુહાચેલી આંતરડી—એ જ્યારે કાળાં ધનધેર ઉંડાંજામાંથી કળકળશે ત્યારે જગત પંથુ પલટાશે.” પરંતુના કાતરોમાંથી એકાદ પાણીનો ઝરો જેમ વહે તેમ કમળાની આંખોમાંથી આંસુઓ વહેતાં હતાં.

“જેને કમુ. તારા એ જતાવ પછી, એમની પાસે મેં તાઈ નામ હતું સુધી લીધું નથી, તો પછી આજે જ શુ કરવા લઉં ? તારૂં ગમે તે થાય એની મને પરવા છે જ નહિ. તને કુટુંબની આજરૂંની પરવા નહોતી તો મને તારી દરકાર ક્યાથી હોય ? જ તારે ઘેર જા. મારો સરોજ આવે તે પહેલા તું ચાકી જા. ગરીબ ગિચારો ! એ તને જોશે તો એનામા તારું કાંઈક દુષ્ટ સત્ત્વ પેસી જશે.” લેડી મ્હેતાનો આ હુકમ છેલ્લો જ હતો એમ એકપુ’ દેખાતું હતું.

“હુને ! હું તો જાઉં છું. પણ જાણજે કે લાગણી અને લાલચનો એકેય પ્રસંગ હતો તને નથી આવ્યો ! અને પ્રભુ તારી ઉપર મ્હેર કરી એવો વખત તને ન લાવે.” કમળા ઉડી. શ્વેત વસ્ત્રોમાં એનું સુંદર દયામણું મુખ હૃદય હૃદયચાવી નાખે એવું હોવા છતાં તે લેડી મ્હેતા ઉપર કાંઈ પણ અસર નહોતું કરી શક્યું. અને એકજ દૃષ્ટિમાં કમળા ઓરડો ઊડીને ચાલી ગયો.

ફરી પાછાં લેડી મ્હેતા દિવાનખાનાની સુંદર બારી પાસે આંવીને ઉભા રહ્યાં. તીએ એક શ્વેત વસ્ત્રથી શોભી ઉઠતી વ્યક્તિ, સાડીના પાલવ વડે પોતાના આંસુને ઉંડાણથી રોકતી ચાલી જતી હતી.

વ્યક્તિ અદૃશ્ય થઈ અને એ જ વખતે દિવાનખાનાના મોટા ધડીયાળમાં સાડા છતા ટકારા થયા.

* * *
સાત વાગી ગયા હતા. જમવાના ઓરડાની સર્વ તૈયારીઓ જોઈને ખુશી થતાં લેડી મ્હેતાં પાછાં એ જ દિવાનખાનામાં આવી ગયાં હતાં.

આનંદ શા. સારૂ ન હોય ? આજે શયનહાલુર જગન્નાથની સુધા સમી કન્યકાનું વેવીશાળ એમના સાન્નિધ્યવાન પુત્ર સરોજ સાથે થવાનું હતું. પણ હતું એ સરોજ આવ્યો નહોતો.

થોડી એક પળો પસાર થઈ.
એકએક ઓરડાનું ખાનગું ઉંડાણું, સરોજ દાખલ થયો. તેના મુખ ઉપર ખીક અને લયના ચિન્હો સ્પષ્ટ દેખાતાં હતાં. તેના વાળ તદ્દન વિખર્યા ગયા હતા. ખમીસનાં બટન ખુલ્લાં હતાં. અને તે ધુળથી ખગડેલું હતું. લેડી મ્હેતા. તેને જોતા જ તરત જાણી શક્યાં કે તે તદ્દન અસ્વસ્થ હતા, એમના હૃદયમાં કાંઈક ઉંડી ખીક પેસી ગઈ. શું થયું હશે ?

“કાં બાપુ સરોજ ? તું ક્યાં હતો ? આવી દાલતમાં કેમ ? તારું ખમીસ મંદું કેમ થઈ ગયું ?” લેડી મ્હેતાએ પ્રશ્નોની પરંપરા ચલાવી.

“હું...હું...ક...ક...કંઈ બોલી શકું તેમ નથી” સરોજ બહુ જ અસ્વસ્થ અવાજે બોલ્યો.

“સાધ આવા મંગળ પ્રસંગે તને શું થયું છે ?” લેડી મ્હેતાએ એક નિશ્વાસ નાખ્યો.

“મ્હેં મ્હેં.....” સરોજ પુરું બોલી પણ ન શક્યો. ખુશી પાસે તે ઉભો હતો. અને ઉભાં ઉભાં તે પડી જશે એમ લેડી મ્હેતાને લાગ્યું.

ઉભો થઇ ગયો, એક આરામખુરશી પર બેઠો અને પછી બોલ્યો.

“મેં... મ... મ... મેં” રસેશને મારી નાંખ્યો છે. અરે! બા! એતું ખૂન ક્યું છે. હાય!.. બા! હવે માઈ શું થશે? મને પેલા માણસો પકડી જશે. પેલા પોલીસનાં માણસો ફારીએ ચકાવશે. હું, બા મરી જઈશ. અરેરે! માઈ શું થશે? નો બા પેલા... પેલા પકડતા આ-બા.” સરોજ ખુલ્લે સાદે રડશે એમ લાગતું. અસ્વસ્થ હૃદયનાં અથ હીન શબ્દો જેમ આવે તેમ એ બોલતો હતો. પણ એકદમ લેડી મહેતાએ તેનું ચૂપ કર્યો. તેના મુખ ઉપર હાથ દાખ્યો.

“ચૂકેડેપ..... આરતેથી બે લ. શું તે રસેશને મારી નાખ્યો?” લેડી મહેતાના હૃદયમાં જરા ગભરાટ ફેલાયો હતો. “અરે! એ તો અમરતો બેભાન થઇ ગયો હશે.”

“ના... ના ના, બા... ..”

“મેં” તને કહ્યું નહિ કે આરતેથી

બોલ.....”

“હા, હા, પણ મેં એને મારી જ નાખ્યો છે, ને ને બા એ નીચે પડ્યો, તે બસ પડી જ ગયો, અને પછી જરાય હાંથે આપ્યો જ નહિ. હું તે બા શું બોલું? અને એ દેખાવ હજી એ મારી નજર આગળ તરે છે. અરેરે! હવે માઈ શું થશે? મને પોલીસ પકડી જશે. અને પ..... પ પછી .....

“કહું છું કે આરતેથી બોલ. તો પંચા માટે માનતો નથી? શા- માટે એમ ક્યું?” લેડી મહેતાના એ અવાજમાં કોઈ માતાને જાગે એવી સત્તા હતી.

સરોજકુમાર ધુનતો ચારે બાજુએ જોતો હતો. તેના આખા અંગમાં કંપારીઓ છુટપા કરતી હતી.

લેડી મહેતા તેને જોતાં જ તરત નાણી રાખ્યાં કે તે તદ્દન અસ્વસ્થ હોના.

“અહીં આવ. ભાઈ! જરા શાન્ત થા. મારી પાસે બેસ” લેડી મહેતાએ આરતેથી કહ્યું, સરોજ પોતાની માતા પાસે કોચ ઉપર બેઠો. તેના મોંમાં ઉપર લેડી મહેતાએ હાથ ફેરવ્યો. “ભાઈ તેં શું ક્યું છે?”

“કા... કા... કાઈ સાંભળી જશે તો હું પકડાઈ જઈશ.” સરોજકુમારનું આખું અંગ ધ્રુનતું હતું. કંઈ પણ વધુ વાત કર્યા વગર લેડી મહેતા ઉઠ્યાં અને દિવાનખાનામાં આવવાનું આરણું બંધ કરી દીધું.

“બોલ એવું શું છે?” લેડી મહેતાએ પુછ્યું.

હૃદયમાં અસ્વસ્થતાનો સમુદ્ર તોફાન કરી રહ્યો હતો. સરોજકુમાર આ કારણને લીધે

“બસ હમેશની માફક જ તકરાર થઈ. એ કહે કે તું ખરાબ છો. આવો છો ને તેવો છો. ને બા! હું તો એ સહન ન કરી શક્યો અને પછી.....પછી” સરોજે પોતાનું મુખ પોતાના હાથોથી ઢાંકી દીધું, વાળ પાછા ખેંચી નાંખ્યા.

“અને પછી શું થયું?”

“અને પછી.....પછી હું એકદમ ઉભો થયો. હું ઉરકેરાઈ ગયો અને એમાંને એમાં મેં તેની પાસે જઈને તેને જાતી ઉપર મુક્કી મારી. મને એ વળતે તો ખજર ન પડી કે મેં શું કયું. પણ એ તો છેને બા તે પડાં ગયો. અને પછી જરાય દાંલો આલ્યો જ નહિ. મા! મા! હવે શું થશે?” સરોજકુમારની આંખમાં આસુ હતા. તેના ખ ઉપરથી તો તેણે કંઈક એવું કૃત્ય કર્યું. ૧૫ એમ લાગતું હતું. લેડી મ્હેતાના હૃદયમાં વમારે બીક પેડી.

“ત્યારે તું અહીં આવ્યો કંઈ રીતે? ત્યાં કંઈ હોદા નહોતી થઈ?”

“ના! બા! ના! ત્યાં તો એ પડ્યો એવો જ શાન્ત થઈને પડ્યો રહ્યો. એટલે મને બીક લાગી તેથી હું બારણું બંધ કરીને અહીં આલ્યો આવ્યો. અરે! કાંઈ બાણુતુ પણ નહિ હોય.”

“તું અહીં આવ્યો ત્યારે તને કેમજે જોયો હતો?” લેડી મ્હેતા મનમાં કંઈક વિચાર કરતાં હતા અને તેને લગતો જ આ સવાલ પુછાયો.

“ના બા! પેલી ખાનગી ગલી માફતે બંગલામાંથી બહાર નીકળી ગયો અને પછી અહીં ડુંકે રસ્તે આવ્યો અને એ રસ્તો તો એકાંત છે એટલે મને કેમજે જોયો તો નથી.” સરોજકુમારને પોતાની માતાના આવા સવાલો અને શબ્દો આશ્વાસનભર્યાં લાગ્યા.

“પણ મગને તો જોયો જ દશે ને?” લેડી મ્હેતાને પૂરેપૂરી હકીકત બાણવી હતી.

“હા. બા. મગને તો જુએ જ ને? એ તો મને બંગલામાં સામે જ મળ્યો. પણ બીજા કેમજે જોઈપણી તો મને જોયો નથી.”

લેડી મ્હેતાના શબ્દોથી-પે તાની માતાના શબ્દોથી-સરોજકુમારમાં કંઈક નવી જ જાતની હિંમત-કંઈક ન વર્ણવી શકાય એવી હિંમત આવી ગઈ હતી.

લેડી મ્હેતાએ વિચાર કર્યો. બહુ ઉંડા વિચાર થયો. છેવટે કહ્યું.

“જા! બારડામાં જા! તારાં કપડાં બદલાવ અને કંઈ થયું જ ન હોય તેમ પર્ટી માટે તૈયાર થઈ જા! ખજરદાર એક શબ્દ જો.....” એ શબ્દોમાં શરત હતી.

“ના-પણ બા મને પોલીસ લઈ જશે તો.....તો.....મ...મારું શું થશે?”

“એ બધું હું જોઈશ. જા તું જા. જલ્દી જા.”

સરોજકુમાર ગયો. લેડી મ્હેતાને અત્યારે ધણા ગંભીર વિચારો આવતા હતા. “સરોજે રમેશનું ખૂન તો કર્યું જ હતું. છતાં કેમજે ખજર નહોતી. ફક્ત મગને જ કંઈક બાણુતો હતો અને તે એટલું જ કે “સરોજલાઈ બપોરે બંગલે આવ્યા ત્યારે બહુ અસ્વસ્થ હતા.” અરે એટલી ચે વાત જો બહાર પડે તો પોલીસને શું ખજર પડે? પણ એટલી નહાની વાન પણ શા માટે બહાર પડવા નેવી? રખેને એટલા જ શબ્દો ઉપરથી પોલીસ આખો ફેસ ધડી કાઢે તો? આ માટે એક જ રસ્તો. છે. કાં તો મગને એકદમ રમ દઈ દેવી અને કાં તો થોડા રૂપિયા આપીને તેને મુખે તાણું મારવું.”

છલ્લો વિચાર તેમને ઉત્તમ લાગ્યો. રૂપિયા તેમની પાસે સારી પેઠે હતા. પેલા કેટલા બોક્સમાંજ લગભગ અહીં હજાર રૂપિયા પડ્યા હતા. શું આપવું? એ વિચાર થઈ પડ્યો. “સો?...નહિ નહિ સો નહિ. દોઢ

સો ? નહિ નહિ બસો જ આપું. અને ખરેખર સમજાવી દઉં.” એ વિચાર તટસ્થ હતો. ફરે તેમ હતો નહિ. તેઓ ઉઠ્યા, પાસેના જ લખવાના ટેબલ ઉપર ગોદરેજની કેસ ખોલકસ પડી હતી. પોતાના આ વિચારને મુનારક બાદી આપતાં આપનાં લેડી મ્હેતાએ કળની અંદર કુંચી મુકી.....ફેરવી.....કેસ ખોલકસ ઉઘડ્યું. અને સો સોની બે નોટો લેડી મ્હેતાએ કાઢી.....પાછું કેસ ખોલકસ બંધ કર્યું. પાછાં પોતાની જગ્યા ઉપર જમીને બેઠાં.

“મગન” તેમણે જીમ મારી.

“હા. આભો” મગનનો જવાબ આભો. અને તે દિવાનખાનામાં દાખલ થયો. તેણે પોતાની શેઠાણીના હાથમાં સો સો રૂપિયાની બે નોટો જોઈ “અત્યારે વળી શું ખરીદી કરવી હશે ?” તેને સહજ વિચાર આભો.

‘બે મારી એક વાત સાંભળ. આ ખર્ચો રૂપિયા લે.....”

પણ હાથ નસીજ ! બહાર મોટરોનાં ભુંગળાં વાગ્યાં. મોટરો કંપાઉંડમાં દાખલ થઈ.

“કં...કં...કંઈ નહિ જન” લેડી મ્હેતાએ કંઈક ગભરાતાં વચનો ફેરવ્યાં, “સરોજ બાઈને જઈ બે લાવીને આ લે કાતું સ્વાગત કરાવ. હું હમણા જ કપડાં પહેરીને આવું છું.”

“હા.” મગને શાંતિથી કહ્યું. અને લેડી મ્હેતાના આ શબ્દોમાં તેને કંઈ ખાસ વિચિત્રતા નહોતી લાગી.

લેડી મ્હેતાએ પોતાના હેલ્થા હુકમો બહુ મુશ્કેલીથી કર્યા હતા. કારણ કે મોટરોનાં ભુંગળાં સાંભળતાં જ લેડી મ્હેતાના હૃદયમાં બહુજ તીવ્ર યડકો થતો હતો.

“હાથ ! હવે કંઈ થઈ શકે તેમ નથી.” એમ તેમને સ્પષ્ટ જણાતું હતું. “હવે ? હવે શું ?” તે પોતાના ઓરડામાં કપડાં

બદલવા ગયાં અને હવે જે કંઈ થાય તેને માટે તૈયાર થવાનો હૃદયને હુકમ કર્યો.

* * * *

મોટરો આવી, મ્હેમાનો ઉતર્યા. હમણાં જ તૈયાર થઈને આવેલો સરોજકુમાર બધાનું સ્વાગત કરતો હતો. અભિનંદનો આપતો હતો. બીજા મ્હેમાનો આવતા હતા. તેઓના સ્વાગત થતાં હતાં. લેડી મ્હેતા પોતાના કપડાં લીઝતથી પહેરીને આંબ્યાં. લોકાને જરા પણ શક ન જાય એવું તેમને કરવું હતું. એક શું તેમનું સ્વરૂપ ! મોટરમાંથી હમણાં જ ઉતરેલા સર મ્હેતા પણ ધડીભર થઈ રહ્યા.

રાય બહાદુરની પુત્રી સરસિકા પણ આવી. ભવિષ્યનાં સાસુ વડુએ ઝોકળીબીને કંઈક અનેરા ઉલ્લાસથી નિરખ્યાં. એ ઉલ્લાસોમાં જ જરા ફેરફાર હતો. બીજું કંઈ નહિ. અને થોડી વારમાં સરોજકુમાર અને સરસિકા ત્રેમી યુગલ દિવાનખાનાના ઓરડાના એક મોટા ટેબલ પાસે ત્રેમની મીઠી મીઠી ગોષ્ઠીઓમાં અટવાઈ ગયું.

હજી લેડી મ્હેતા તો અસ્વસ્થ જ હતાં. પણ બહારથી જુરો બાવ દેખાડવામાં વિજયવાર થયા હતા. અશાંતિનું સામ્રાજ્ય નેમના હૃદયમાં સ્થપાયું હતું. હજી એ વિચારોની પરંપરા તેમના હૃદયમાં ચાલતી હતી. “શું થશે ? સરોજે ખૂન કર્યું” એ એમ તો એના મુખ ઉપરથી લાગે છે. પણ એ વિચારો શોજો અણસમજી બાળ છે. એને તે શું ખબર પડે ? બાકી જીવાતોના હૃદયનું ઉછળાતું લોહી હોય તો તો કંઈનું કંઈ થાય પણ ખરું. એમાં શું ? બસે ખૂન થયું. લોકાને તો ક્યાં કંઈ ખબર છે ? અને પુરાવા વગર તો કાંઈ થશે જ નહિ ને ?”

મ્હેમાનો એક પછી એક આવતા હતા. સરોજકુમાર તો સરસિકા સાથે રોકાયેલો હતો અને તેથી લેડી મ્હેતા સહનું સ્વાગત

કરતાં હતાં. એમનાં હૃદયમાં સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે તુલ્ય યુધ્ધ જામ્યું હતું. ખરા ઉભા થયેલો સંનેઓની સામે પુત્રત્રેમે ટક્કર લીધી હતી. એમનું હૃદય વલોવાતું હતું. 'કંઈક ઘણી થે ગડમથક પછી તેમણે પોતાના એકના એક લાડકવાયા પુત્રને ખાતર, પોતાના બોળા અણુસમભૂ બાળને ખાતર, તેની તરફના રોહને ખાતર. તેમની સગી નંણુદલના એકના એક પુત્રના થયેલા ખૂન તરફ, તેમના સગા બાણેજના થયેલા ખૂન તરફ, રસેશના ખૂન તરફ તદ્દન એદરદારી બતાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. અને પોતાના અણુસમભૂ બાળકનો જવાબ કર્યો.

મહેમાનો જમતાં હતાં.

એ પેલા આરસના સુંદર રથના પાસે, પ્રતિભાના પુતળા સમે માતાના શબ્દોથી વિશિષ્ટ અનેલો સરોજકુમાર—અને એની પાસે કાષ્ટ સુક્રામંજી કુલપાદડીની પ્રતિનિધિ સમી, પોતાના પ્રિયતમના રોહમમાં શબ્દોથી આનન્દિત થયેલી સરલીકા—રાય બહાદુરની પુત્રી.

બિચારાં કેવાં નિર્દોષ અને નિશ્ચિંત હૃદયે વાનો કરતા હતાં? પણ અત્યારે યલેડી મહેતાનું હૃદય અસ્વસ્થ હતું. ક્યારે શું થશે એ વિશે કંઈ પણ ખબર એમને નહોતી પડતી.

“સરોજ! રસેશ કમ નથી આવ્યો? કાષ્ટ માણસને ખબર કાઢવા મોકલ્યો છે?” સર મહેતાએ પ્રશ્ન્યું. સવાલ સીધો હતો પુત્રે માતા તરફ જોયું અને માતાએ પુત્ર તરફ જોયું. સરોજ કંઈક ગભરાયો. એકાએક માતાએ જ પુત્રને બદલે જવળ્ય આવ્યો.

“હું તેના આવવાની દરેક મળે રાહ જાઉં છું. જ્યારે મને છેલ્લા ખબર મળ્યા ત્યારે માથાના દુખાવાથી એ પીડાતો હતો.” જવળ્ય ખાલી લાયક હતો. લેડી મહેતાને લાગ્યું કે જવળ્ય સાવ પાર ઉતર્યો છે. પણ

એક જ વિચારે તેને એકાએક બંધાવી—તેમની આટલી ઉમ્મરમાં, આજે પ્રથમ વાર તેઓ ખોટું બોલ્યાં હતાં. એક જ ક્ષણે તેમનું હૃદય ક્રાંતરવા માડ્યું એ ક્ષણે અસત્યનો પ્રતિનિધિ હતો.

એકાએક પાર્સેના ઓરડામાં ટેલીફોનની ઘંટડી ગાણી. અને મહેમાનોના આનંદના કાલાદલ વચ્ચે પણ અશાંત લેડી મહેતાને, એ ઘંટડી ચોકળી-સંભળાઈ.

ટ્રીરિ રિંગ—ટ્રીંગ, ટ્રીરિ રિંગ—ટ્રીંગ, ટ્રીરિ રિંગ—ટ્રીંગ!

ઘંટડીના ગુંજાવે એમના હૃદયમાં વધારે મંથન—પુત્ર તરફની લાગણી અને સત્ય વચ્ચેનું મંથન—થવા માંડ્યું. હૃદયમાં કંપારીઓ છુટવા લાગી. કંઈક મક્કમ વિચાર કરીને તે ઉડ્યાં અને મહેમાનોની અજબપણી વચ્ચે ટેલીફોનવાળા ઓરડામાં ગયાં. કાષ્ટને કંઈ પણ બોલવાનો વખત નહોતો. સહુ પોતપોતાના આનંદમાં મશગુલ હતા. અને લેડી મહેતા પાર્સેના ઓરડામાં શા સાર જાણ છે એ વિશે વિચાર કરવાનો કાષ્ટને પણ વખત નહોતો. સરોજ પણ નહોતા જાણ્યો કે શા સાર આ બાજુ બેલાય છે? શા માટે તેની માતા ત્યાંના આનંદ છોડી આવ્યું? ઓરડામાં જાય છે?

મગન—સર મહેતાનો નિમકહવાલ નોકર મગન—ટેલીફોનથી સદજ દર ઉભો હતો. ત્યાં ઘંટડી વાગી, તે પાસે ગયો. રીસીવર હાંથમા લીધું અને જ્યાં કાન પાસે મુકવા જાય છે ત્યાં.....

“મગન...ટું રીસીવર મુકા દે—નહિ નહિ મને આપ, હું રસેશ તરફથી ટેલીફોનની આશા રાખું છું.”

લેડી મહેતાનું હૃદય ધબકતું હતું અને એ ઓરડાની મહા શાંતિમાં, દર ઉભેલો મગન પણ પોતાની શેડાહીના હૃદયના ધબકારા ચોકળા સાબળી ચક્રો અને આશ્રયમાં કુપ્પો—કાષ્ટ જળયર જળમાં ડુબે એમ.

લેડી મહેતાએ મનમાં જ પ્રભુપ્રાર્થના કરી, અને રીસીવર દ્વાયમાં લઇને સાંભળવાની જે શક્તિ પ્રભુએ તેમને એ વખતે આપી તેમને માટે તેમણે પ્રભુનો પાક માન્યો. તેદન અશાંત, અસ્વસ્થ હૃદયે, ન છુટકે તેમણે રીસીવર કાન ઉપર મુક્યું. કાન ઉપર આવેલી વાળની લટોને એ રીસીવર અડક્યું. છાતી ધડકતી હતી.

તેમણે પેલી બાલુએથી સાંભળ્યું.

“તમે કાણુ ?—લેડી મહેતા ?—ઓહ આઈ સી—લુવોને હું કો. આનંદમોહન” કો. આનંદમોહન મહેતા કુટુંબના ખાસ ડોક્ટર હતા. “લુવોને જરા અકસ્માત થયો છે—લુવોને આજે રજાંજના મગજની નળનાઇને લીધે રસેશલાઇ એકાએક બેમાન થઇ ગયા હતા. મને ખબર મળતાં જ હું અહીં આવ્યો—હા. હા. એ બેલાન થયા એટલે હું અહિં આવ્યો—અહિં આવીને સારવાર કરી—હા, મને સાતેક વાગે ખબર મળી—નહિ, કંઈ મારતી બરેલું નથી, પ્રણેક દિવસમાં સારું થઇ જશે—નહિ નહિ એક નાઈ છે એટલે કાઢની જરૂર નથી—હા હમણાં જ ‘લાનમાં આવ્યા અને મને તુરત ટેનીશન કરવા કહ્યું... પોને જમવા નહિ આવી શકે એમ કંઈ છે... હા હું રહવારનાં એ ‘તરફ આવી જઈશ... ..હા હા, સહેજ...”

ઉ કહેલી પથો પસાર થઇ, છુટકારાને ખાસ લેડી મહેતાએ બેઠી. અને સાથે સાથે લેડી મહેતા આદુ હૃદયવાળાં જન્યાં. ઓરડામાં જતાં જતાં એમણે આંસુઓ થંભી રાખ્યાં. એમને ત્યારે જ વિચર આવ્યો કે “જે અપરાધ હું કરવાની હતી એના કરતાં કમળાનો અપરાધ સાવ નાનો સુનો હશે. હું તો ખરા ખુતીને બચાવીને.....”

તેઓ ઓરડામાં પહોંચ્યાં અને સહુને કહ્યું

કે “રસેશનો. ટેનીશન છે કે પોતે નહિ આવી શકે. જરા તખીયત બગડી છે તેથી.”

*

*

*

રાતના દસ વાગ્યા હતા. મહેમાનો વિદાય થયાં હતાં. રાખજાહુરના કહેવાથી સરોજકુમાર તેમની સાથે કોઈ નવું નાટક બેંચા ગયો હતો.

દિવાનખાનામાં લેડી મહેતા એક સુંદર ખુર્શી ઉપર બેઠાં હતાં. પાસેના જલખવાના ટેબલ પાસે બેસી કંઈક લખતાં હતાં.

થોડી વાર પછી લેડી મહેતાએ એક કાગળ સર મહેતાને વાંચવા આપ્યો.

“તમે જરા વાંચોને, મારે એ પત્ર અત્યારે જ મોકલવો છે.” સર મહેતાએ વાંચ્યું.

વિનય વિલાસ શનિવાર

પ્રિય મહેન,

ત્હારી બાબત ઉપર ફરી વિચાર કરતાં મેં બીજે વિચાર કર્યો છે. આવતી કાલે એમને રજા હોવાથી એ ઘરમાં દશે. માટે બપોરે વસંતને લઇને ત્હા પીવા આવજો, એ વખતે ત્હારે જે ગોઠવણ કરાવવી હશે એ કરાવી દઈશ.

લી૦ :

તારી ન્હાની બહેનના

પ્રણામ

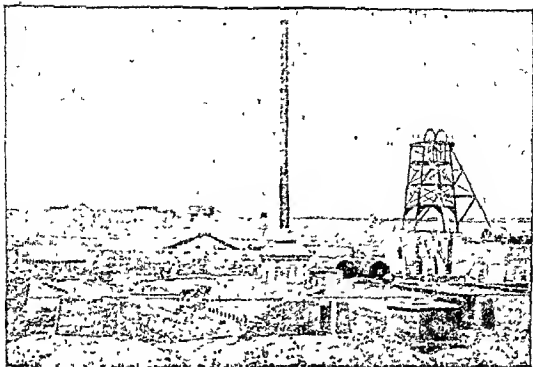
સર મહેતા એ વાંચી લીધું. તુરત તેમણે પુછ્યું.

“સર. હું તો કહેતી હતી ને કે હું એવું નામ પણ નહિ લે”

“હા, બે કલાક પહેલાં પણ મારો એ જ મત હતો. પણ મારી કથા સાંભળો અને તમને લાગશે કે જે મેં ક્યું છે તે સારું જ ક્યું છે.”

અને ખરી બાબતો સમજાવવામાં વધુ સાખીતીની જરૂર નથી રહેતી. (સંપૂર્ણ.)

‘કેક’ માટેની ચીમનીઓ

ઝરીઆ ફાલકીલંડ

લેખક — રા. રા. જલુરાય ડી. અધીચા.

૧૮૮૨માં કેદી સ્ટીવન્સનની ફાટલીમાં બે વાત હતાં: (૧) વરાળના જોરની ઉપયોગિતા અને (૨) તે પેદા કરવા ઉકાળવું પડતું પાણી. સ્વાર્થી જગતે લાલની વાત પહેલી પકડી. કેદખાનામાંથી નીકળેલા સિધ્ધાંતે વરાળની જાળમાં જગતને સપડાવી યંત્રવાદના કેદખાનામાં પુર્યું. જામ અજણે નકટાની ન્યાત વધારવાનું કામ સ્ટીવન્સને કર્યું.

આજે એ જ વરાળ માટે પાણીને બદલે કેટલાય ગરીબોના લોહી ઉકળી રહ્યાં હશે તેનો કાષ્ટએ દીર્ઘ દ્રષ્ટિએ આજ સુધી વિચાર નથી કર્યો. ગરીબોનું લોહી ઉકાળી એમાંથી નીકળતી “હની આહ” ને વરાળને નામે જોળખી મોજશોખ ભોગવવાનો શખંતાની

સંદેશ જડવાદીઓએ એ ફાટલીમાંથી જ લીધો. નીચેના ચુકામાં એ ફાટલી જ સળગી ગઇ હોત તો જગતનો આજનો પ્રતિદાસ ભુલે હોત. પ્રવાહી પાણીની એ ચેતનરોપણમાં સાચું પુછો તો ગરીબ માનવીનાં ચેતન શોષાઇ રહ્યાં છે.

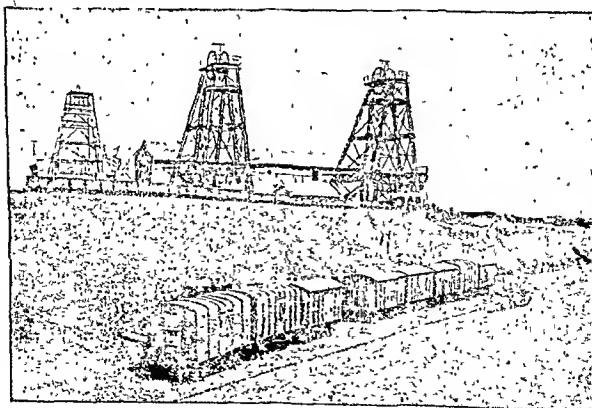
ગરીબોમાં સુખ્ય વર્ગ એ: (૧) ખેડુત અને (૨) મજુર. ખેડુત તો જ્યાં સુધી કુદરતને ખોળે છે ત્યાં સુધી તો એનું ચેતન હરવાની કામ અકુદરતી તાકાતમાં તાકાત નથી, સિવાય કે એની અજ્ઞાનતા કદી કદી કામ માદવાડી જડવાદીને ત્યાં એને દોરી જઇ એના ચેતનને થોડી ખેટ પહોંચાડે. પણ મજુરે તો કુદરતનો ખોળો ત્યજ્યો ને જડવાદીની આથમાં ભૂલેચુકે ભરાયો તે

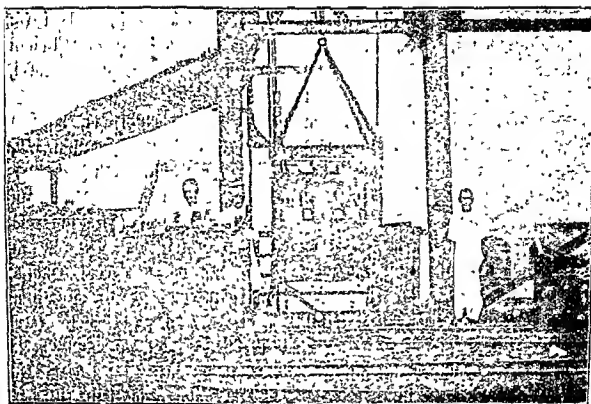
ભરાયો જ. સ્ટીવન્સન અને વરાળ એ બન્ને તો છુટયાં હતાં, પણ કીટલીના પાણીની સ્થિતિ કદપી શકાય છે. મુલશીપેઠના માવલાનો ઉકાળો તેમની વરાળ ગોપવા માટે જ હતો. તેમનો સત્યાગ્રહ એ ખખળતા પાણીનો ઉકળાટ હતો. આખરે વરાળ બીજે ગઈ. માનવસરવરમાં રહેલાં રાતાં પાણીને હજી વધારે ભસ્મ થવું સરળથું હતું. આજના મજુરોની સ્થિતિ તે આ ભયંકર ભવિષ્યનો જીવતો વર્તમાનકાળ છે.

યંત્રથી જ ચાલતી મીલો, રેલ્વે, સ્ટીમરો, કારખાના અને તેમને માટે કોઝસા ખણી કાઢનારી કોણસાની ખાણોમાંના મજુરોને એક આંખે જીવો અને બીજી આંખે એ જ યંત્રાશયોના મલિકોને જીવો. તમને કંઈ ફેર લાગે છે? એક જમીનમાં ને બીજાને આરમાનમાં હોય એવું કંઈક તમને લાગે છે? ભૌતિક ઉત્પત્તિમાં શ્રીમંતો આરમાનમાં

છે. મજુરો જમીન પર છે, જમીનમાં છે; માનસિક મનોરથો તપાસો તો શ્રીમંતોના જમીન પર છે, ને મજુરોના આરમાનમાં, હવામાં છે! કેટલી વિચિત્રતા?

ફેર ભણે લાખ ગાડાંનો હોય, પણ એમ ફેર કહોથી આ યંત્રવાદમાં ફેર પડવાનો નથી, યંત્રવાદ ફેરવાનો નથી, સાચી વાત છે કે અસલના જનસમાજની સમૃદ્ધિનું માપ સમૃદ્ધિત્રય (૧) કુટુંબ, (૨) ગોધન અને (૩) ખેતર પરથી અંકતું. પણ આજે તો એક જ સાચી વાત છે કે યંત્રવાદે પોતાનો નવો સિક્કો ચલાવી એની જગ્યા અનુકરે કોલસા, લોખંડ અને તેજને સોંપી. રાજ્ય દ્વાર, નીતિ ફરી, શાસ્ત્ર દ્વાર, સમાજ ફરી, ધર્મ દ્વાર તેમ વાદ પણ ફરી ચુક્યા છે; જડવાદના જમાનામાં યંત્ર વિના કામ પણ જે દેશને દુનીયામાં રચાવ નથી. આ સત્ય; ખુદ મહાત્માજીના આદર્શને પણ નિઃશ્રી

એક હિંદી કાશીવારી અને “શેફ્ટ વર્ગ” નો દેખાવ

દીધો છે. આ ખતાવે છે કે યંત્રવાદ પર હવે ધૃષ્ટા રાખી પોપાય તેમ નથી પરંતુ આપણા ધર્મ પ્રમાણે એ ગરીબો; પરના ગેર ઇન્સાફને ઓછા કરી તેમને તેમની ધરિત સ્થિતિમાં રહેવા દઈ આપણે એ યંત્રવાદમાં અને એટલા સારા ભાગીદાર બનવું રહ્યું છે.

આ કાલશીઠક શું છે, કેવું છે એ જાણવાની પરવા કોઈને પડી નથી. પરવા કરી જાણે તે પહેલા કોઈને પણ રહેજ સવાલ થશે કે “કાલસો” એવી તે શી ચીજ છે કે જેને વિશે કંઈ જાણવાની તકલીફ લેવી જોઈએ અને તેને આટલી જાણ મહત્તા શા માટે?” આજની આગ્યોટો અને તેની આયાત નિકાસ, રેલ્વે અને તેની લાવ લખજ, કારખાનાંઓ વિગરે અને તેની વિપુલ બનાવટો તથા કરોડો અને અબજોના માલની આજની વારફરે એ કાલસાનું આંકતરું પરિણામ છે. આજના વ્યાપારને રાક્ષસી સ્વરૂપમાં જીલ્લનાર મુખ્યત્વે એ કાલસો છે. આજના

વ્યાપારયંત્રમાંનાં જુદાં જુદાં ચક્કો—તમારી આયાત, તમારી નિકાસ, તમારી દુકાન, તમારી ઓશીસ, તમ ઈન્ડોસ્ટ્રી—વિગરેને ચલાવનાર મુખ્ય ચક્ક તે કાલસો, કાલસો અને કાલસો જ છે. કાલસો એ ચીજ છે કે જેને આપણે એક ધડીને માટે પણ બે “જન્મટીપની સળ” કરીએ તો આજના વ્યાપારનું મહાન ગાંધિકામ તરત ભાગીને ભુકડો થઈ જાય. કાલસાની શક્તિ વડે જ આખો યંત્રવાદ ચાલી રહ્યો છે. દુનીઆના સંસ્કારમાં કાલસો એ પ્રુથ્વ છે અને વેપાર એ સ્ત્રી છે. સવ ઉત્તરોમાં મુખ્ય ઉદ્યોગ કાલસાનો ગણાય છે. ખ્રીદીશ શરૂનશાતના ઉદ્યોગભંડારને ખોલનારી ત્રણ ગાંધીઓમાં (Key Industries) પહેલી ચાવી કાલસાનો ઉદ્યોગ છે. હુંકમાં :—

“કાલસો એક એવી ચાવી છે જે વડે ગઈ કાલની પ્રજાએ સામ્રાજ્યના દાર ઉઘાડ્યાં

છે અને જે વડે જ આવતી કાલની પ્રજા
સ્વરાજ્યનાં દાર ઉધાડી શકશે.”

આ સત્યની જેને જાણ છે અથવા પડશે
તે જરૂર કોલસા વિશે જાણવાની પરવા
રાખશે.

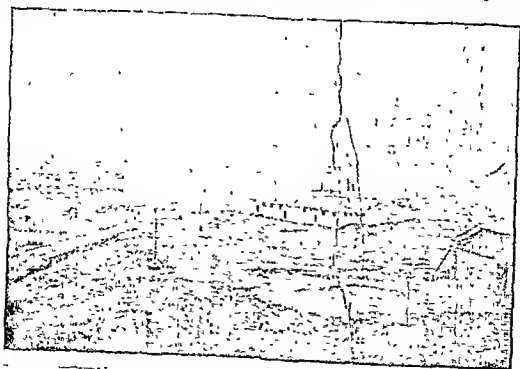
કોલસાની સૌથી પહેલી કાળી બાજુ તો
એ જ છે કે તે રંગે-ઝાળો છે. પણ કાળો રંગ
નિંદવારી હવે આપણને સત્તા રહી નથી,
કૃષ્ણ ભગવાને તે જ રંગ પસંદ કર્યો ત્યારથી
કલિયુગના “કાળા રંગના” પદાર્થનાં
સામ્રાજ્યનું ભવિષ્ય લખાઈ ચુક્યું હતું.
પણ બાન રાખજો, પદાર્થનું, માણસનું નહિ.
એ યુગમાં કાળા રંગના માનવીઓ માટે તો
સ્વરાજ્ય પણ નથી ત્યાં સામ્રાજ્યની વાત જ
ક્યાંથી થાય ?

પણ કોલસાની કીમત શી છે તે તો ઉંડા
ઉત્તરનારને જ ખબર પડે. ચંદનના પડા
પર રહેનારી બીતરી જે ચંદનને રસોધના
બગતથી તરીકે વાપરે છે, તેને ચંદનની જેટલી
કીમત છે તેટલી ઉપર ટપકે જોનારને કોલસાની
હોય છે. કોલસો એટલે દશ પંદર દહાડે

શ્રીમતિ ધરમાંથી જુમ મારે ત્યારે અલભણેક
લાવી બહારના પીપામાં ખડકી દેવાની એક
નાચીક વસ્તુ ! પણ એ ચીજ તે કાયલો,
કોલસો નહી ! ચાલુ પુરુષ કહેવત
Masculine proverb “.....ની

દલાલીમાં હાથ કાળા” તેમજ હવે કદાચ ચાલુ
કરી શકાય તેવી સ્ત્રી કહેવત (Feminine
proverb) “...ની રસોધમાં લુગડાં કાળા”
એ બન્ને કાયલાને ઉદ્દેશીને છે, કોલસાને
નહિ. કાયલો તે લાકડાને બનેલો ધરમાં
બળે છે તે ; કોલસો તે સ્ત્રીમ કોલ જે
જમીન નીચેની બાજુમાં પાકે છે.

એક સમજી માટે “કોલસા”ની ઉપરોક્ત
ઉપયોગિતા સમજવા માટે બસ છે. પછી
તેને જરૂર કોલશીદડ—કોલસાના ક્ષેત્ર—વિશે
જાણવાની જગ્યા સા ઉત્પન્ન થશે. એ જગ્યાસાની
તુષિ અર્થે આ પ્રયત્ન. પણ એ પ્રયત્નમાં
આગળ વધતાં પહેલાં દુનીઆમાં કુદ કેટલો
કોલસો નીકળે છે અને હિંદુસ્થાનનું એમાં
કયું સ્થાન છે એ જાણવું સૌથી પહેલું
જરૂરી છે. તેના આંકડા નીચે પ્રમાણે છે :—

એક હિંદી કોલશીદડ “જનરલ વ્યુ”

કેલશા લઈ જતી રેલ્વે ટ્રેન

૧૯૨૩. ટન પેદાશ (લાખના આંકડામાં)

(૧)	યુનિટ્સ રોટસ	૫૭૩૦
(૨)	ગ્રેડીંગ અને આયર્લેન્ડ	૨૭૬૦
(૩)	જરમની	૧૭૭૦
(૪)	ફ્રાન્સ	૪૬૦
(૫)	પોલેન્ડ	૩૫૦
(૬)	જાપાન	૨૮૦
(૭)	એકારલોવોડીઆ	૨૭૦
(૮)	બેલ્ગિયમ	૨૨૦
(૯)	હિંદુસ્થાન	૧૬૦
(૧૦)	ચીન	૧૮૦
(૧૧)	ખીજ દેશ	૯૦

કુલ. ૧૨૨૦૦ લાખ ટન.

આ આંકડાઓ પરથી દુનીયાની હરિક્ષેપમાં હિંદુસ્થાનની શી શક્તિ છે અને તેનું સ્થાન ક્યાં છે તે આપણને માલમ પડે છે. એ ચોપડામાં હિંદોના નંબર ઠેક નવમેા છે. હવે એ નવમા નંબરના નિશાળીઆ હિંદુસ્થાનમાં જરીઆતું સ્થાન ક્યાં છે તે આપણે જોઈએ.

જરીઆ કાલ્શીલ ઇંડાના જેવા લખગેળ આકારનો મોટો લાગે બીહાર ચોરીસામાં અને થોડોક બંગાળ પ્રાંતમાં વહેંચાયેલો એક

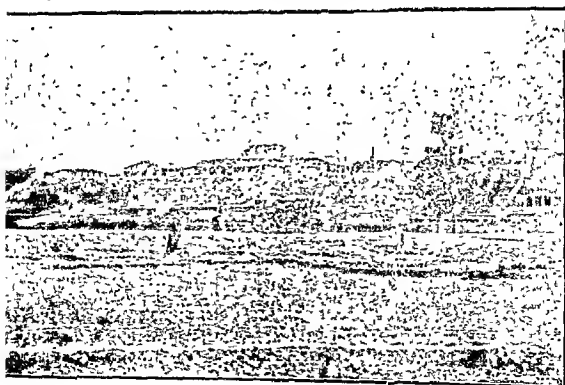
પ્રદેશનો ટુકડો છે. એ કલકત્તાની પશ્ચિમે ૧૬૯ માઈલ પર આવેલ છે. એતું ક્ષેત્રફળ લગભગ ૨૩૦ ચોરસ માઈલ છે. અને નીચેની જમીનમાં લગભગ ૧૬૦ ચોરસમાઈલ કાલસાના યરો રહેલા છે. આ પ્રદેશમાં કાલસો છે તેની ગધ તો ઠેક ૧૭૭૭માં એ વેપારી પેટ્ટીને આવી હતી. એ ૧ મેસર્સ ફેરકુહાર અને મોર નામની પેટ સરકારને એ પ્રદેશમાં ખાદ કામ કરવા દેવા મા અરજ કરી હતી. (જુઓ જુઓસોજકલ સર

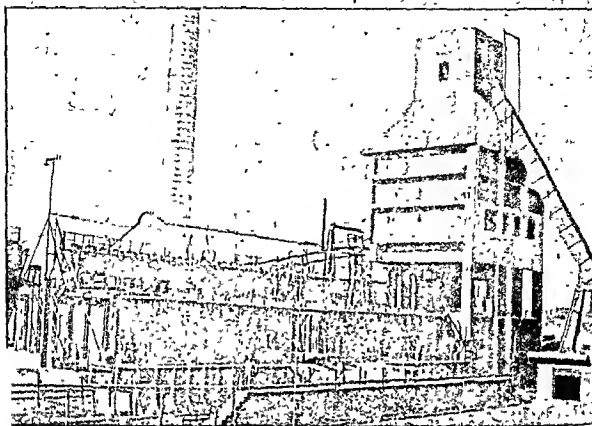
ઝોદ ઇન્ડીઆ વોલ્યુમ ૪૧ લાગ ૧ લો સુધી લાંબાવી. ત્યાર પછી એ પ્રદેશમાં પાનું ૪૯) પણ ખરેખરે જોદકામ તો ખગાજ નાગપુર રેલ્વે પણ દાખલ થઇ ચુકી ૧૮૯૪માં જ થઇ થયું, જે વખતે ઇસ્ટ ઇન્ડીઅન છે. હવે હિંદસામ્રાજ્યમાં ઝરીઆનાં સ્થાન રેલ્વેએ પોતાની લાઇન બરાકરથી કોલરીયસ અને શક્તિ શાં છે તે આપણે જોઇએ:—

કામ કરતી કોલીયરીની સંખ્યા. ૧૯૨૩ પેદાશ (લાખ ટનમાં)

ઝરીઆ કોલરીયસ (બી. એન્ડ. ઓ.)	૩૨૨	૧૦૦
રાણીગંજ " (ખેંગાલ)	૨૫૫	૪૬
" " (બી. એન્ડ. ઓ.)	૧૩૫	૮
જોકારો રામગઢ " "	૧૧	૧૫
બીજા પરચુરણ " "	૨૨	૯
પંખા " "	૧૬	૬
આસામ " "	૯	૩
બલુચીસ્તાન " "	૯	૦
મધ્ય પ્રાંત " "	૪૧	૫
ખરમા " "	૪	૦
ઉત્તર પશ્ચિમ સરદહ " "	૧	૦

કુલ કોલીયરી ૮૨૫ કુલ પેદાશ ૧૮૭ લાખ ટન

કાલીઆરીના એક દેખાવ

ઉપરના આકાશ પરથી આપણને જણાશે કે અંદાજ એક કરોડ સત્તાસી લાખ ટન કાંચની હિંદની ૮૨૫ ખાણોમાં ઝરીઆ કાલશીલ પોતાની ૩૨૨ કાલીયરી દ્વારા લગભગ એક કરોડ ટન કાલસો કાઢે છે અને આખા હિંદમાં ઝરીઆ કાલશીલનો નંબર પહેલો આવે છે. કુલ પેદાશમાં એનો હિસ્સો રૂપીએ બાઠ આના હોઈ દુનીઆમાં સાવ છેલ્લે નંબર પડી જવામાંથી બચાવવા માટે તેમજ એ નંબર ઉપર ચઢાવવા માટે ખર્ચ કહીએ તો હિંદે ઝરીઆ કાલશીલનો આભાર માનવો જોઈએ.

તો હવે આપણે એ ઝરીઆ કાલશીલના ઉપયોગી પ્રદેશ પર એક ઉડતી નજર ફેંકવા જઈએ. કાલશીલ એટલે એક મોટો પ્રદેશ,

જેમાં માઇલ માઇલ બદલે માઇલ પર એક એક કાલીયરી એટલે એક એક નાનું ગામડું આવેલું હોય છે. આમાંની એકાદ કાલીયરી ખાસ કરી યુરોપીઅનની જે સૌથી વધારે ચઢીયાતી અને છેલ્લામાં છેલ્લાં સાધનોથી કામ કરતી હોય છે તેની મુલાકાત લઈએ. પરંતુ તે પહેલાં હિંદુસ્થાનની કુલ ખાણોમાં જાતિવાર ખાણોમાં કેટલી અને કેવી કેવી તે આપણે એકવાર જોઈ લઈએ, કારણ કે ખાણોની સારી નરસી સ્થિતિ, તથા તેની સારીનરસી વ્યવસ્થાનો ફટલોક આધાર જાતિ પર પડે છે, એ એક બાબત ભાલે ભાલે મતિર્મિત્ત અનુસાર, તથા બીજી બાબત રંગે રંગે રીતિર્મિત્ત અથવા ન્યાતે ન્યાતે નીતિર્મિત્ત અનુસાર !

હિંદુસ્થાનની કોલસાની ખાણોની જાતવાર, તથા પ્રાંતવાર યાદી.

(સને ૧૯૨૧ના સરકારી લીસ્ટ ઉપરથી.)

	ખીહાર અને ઝોરીસા	બંગાલ	મધ્ય પ્રાંત	બરમા	ઝોરીશ બહુચીસ્તાન	આસામ પંજાબ	તેલ વેસ્ટ સરહદ	કુલ
યુરોપીઅનોની ...	૧૪૩	૧૨૧	૨૩	૪	૪	૪	૫	૩૦૪
કચ્છી મુજરતી ...	૧૦૭	૧૦	૪	...	...	...	...	૧૨૧
મારવાડી { પંજે હીંદી નિ.	૯૪	૩૫	૧૯	...	૮	...	૨૩	૧ ૧૮૦
બંગળા ...	૨૦૪	૧૦૮	...	...	...	...	...	૩૧૩
મુસલમાન ...	૨૦	૩	૪	...	૫	...	...	૩૨
પારસી ...	૪	૧	૫	...	૨	...	...	૧૨
પરચુરણ { રામ સરકાર રેલવે નિ.	૨૩	૧૫	૧	..	૪	૮	૨	૫૩
કુલ.	૫૬૫	૫૬૪	૫૫	૪	૨૩	૧૨	૩૦	૧ ૧૦૧૫

ખીહાર અને ઝોરીસાની કુલ પદ્મ ખાણોમાં એકત્રા ઝરીઆઃ

કોલરીડઝમાં ૪૧૬ ખાણો.

તેના માફની જાનો અનુસાર વર્ગીકૃત :-

	સીમ વગરની (ખાસ જાત નો માફ)	ફર્સ્ટ ક્લાસ એટલે ૧૨ સીમથી ઉપરની.	સેકન્ડ ક્લાસ એટલે ૬ થી ૧૨ સીમ સુધીની	થર્ડ ક્લાસ ૬ સીમથી અંદરની	કુલ.
યુરોપીઅન ...	૧૦	૫૪	૧૯	૧૧	૯૪
કચ્છી મુજરાતી ...	૧૭	૩	૩૪	૨૮	૮૨
મારવાડી ...	૨૭	૧	૬૫	૨૬	૭૨
બંગળા ...	૫૨	૯	૧૬	૫૩	૧૩૦
પરચુરણ ...	૭	૧૨	૪	૫	૨૮
કુલ.	૧૧૩	૭૯	૮૮	૧૩૬	૪૧૬

કાલસાનો જલ્દી દેવે વેગનમાં ભર્ય છે તેનો દેખાવ.

આ કાલસો ઉપરથી જલ્દી કે ખાલોની કંખા નેતાં ખંગાળીઓ, શુજરાતીઓ યુરોપીઓ અને મારવાડીઓમાં માલીફી કર્યો હિરો વહેંચાયેલી છે, છતાં ઉંચા માલની રટ કલાસ કાલસાની ખાલો મોટે ભાગે યુરોપીઓના જ હાથમાં છે હશે. હવે એ દુઃખ રકવાથી દહાડો વળે તેમ નથી, પરંતુ આપણે તો એટલો જ સંતોષ લેવાનો કે કે જ્યારે હિંદનો જલ્દી એટલે શબ્દને ઉદ્ધાગ આપ્યા બંગાળનો યુરોપીઓના જ હાથમાં છે, રૂનો ઉદ્ધાગ આપ્યા મુંબઈ કલાકમાં જેમ હિંદીઓના હાથમાં છે, ત્યારે એક આ કાલસાનો જ ઉદ્ધાગ એવો છે, જે યુરોપીઓના હાથમાં પુરેપુરો જતો હિંદીઓએ અટકાવ્યો અને તેમાં માગ લેનારાઓ તરીકે કચ્છી શુજરાતી પણ પ્રથમ પંક્તિમાં આવી ઉભા રહે છે.

પરદેશીઓના હાથમાં ઉદ્ધાગ જમ્ય એ મલે ધમ્મવા જોગ ન હોય, છતાં ઉદ્ધાગ કે વેપારને ખીલવી જાણનાર તો એ લોક જ છે તેની કાઠના દેવથી ના પડાય તેમ નથી. દાખલા તરીકે કાલશીરમાં તમે એક

યુરોપીખનની ખાલુ નેશો અને પછી એક સામાન્ય હિંદીની તો તમને બંનેમાં અસ્માન જમીનનો ફેર જલ્દીશે. આજે આપણે એક યુરોપીખનની જ મેડી ખાલુ જોવા જઈએ છીએ.

આપણે જોઈ ગયા તેમ સારી સારી ખાલો યુરોપીઓના હાથમાં હોવાથી, તથા તેમની પાસે યાપણ પુરતી હોવાથી તથા શ્રુતિ પણ છેલામાં છેલી દબથી કામ કરવાની હોવાથી તેમની ગમે તે એક ખાલુ નેશો તો તમને રાક્ષસી યંત્રો ગેઝવાઈ ગયેલાં જલ્દીશે. વીજળીથી કામ કરતાં યંત્રો, અને પોતાની મેજે કાલસો કપાય અને ખ્હાર આવે તથા ત્યાંથી રટોક પર જમ્ય તેવા Coal Cutting, Automatic Loading, વિગેરે મશીનો તમને એ ખાલો પર જલ્દીશે. જોખમી ખાલો જેવી કે ગેસવાળી, કામ કરવામાં વધારે મુશ્કેલ એવી પાણીથી ભરેલી, વધારે ઢાળવાળી, અને કાલસાના ધરતી ખીલકુલ થોડી ઉંચાઈ (જેથી એક કુલી ખોદતી વખતે ખીચારો પુરો ખેસી પણ ન શકે) આવી આવી તકલીફ આપે અને મગજની પરિક્ષા

લે તેવી ખાણો જો કે જુજ છે, છતાં મુરોપીઓ જ ચલાવે છે.

એક ખાણ એટલે જમીનની નીચે કાલસાના ઘરો માધ્યમતા માધ્યમ કુદરતે બરેલા હોય છે. કાષ્ટક ઠેકાણે જમીનથી એક જ પુટ નીચે કાલસો મળે, વળી તેથી નીચે અમુક શીટ ઉડે થર હોય, વળી તેથી નીચે પથ્થુ હોય. સરકારે ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓ દ્વારા માપણી કરી નકશા બનાવ્યા છે તે પ્રમાણે જો કે કાલસો જડી આવે છતાં કદી કદી ફેર પડે છે. (૧) માલની જાતની નોંધણીમાં (૨) ભેંયર વચ્ચેના અંતરમાં તેમજ (૩) કાલસો ફેટસો છે અને ફેટલો નથી તેના અંદાજમાં ટુંકમાં નકશાં પ્રમાણે કામ કરવાં જઈએ, છતાં પૃથ્વ નસીબ પર આધાર રાખી 'બોરીંગ' કરી જોવું પડે.

આ પ્રમાણે જમીન નીચેથી કાલસો ખદાર કાઢવા માટે ત્રણ જાતના રસ્તા છે:-

( ) ઉધાડી ખાણ અથવા અહીંની (ઝરીઆનો) ભપામાં કહીએ તો પોખરીઆ. (અંગ્રેજીમાં તેને Quarry કહે છે) જમીનમાં ઉધાડા ખાડો કરી કાલસો કપાતો જોવામાં આવે છે, પરંતુ ઉપર છત (Surface) થી

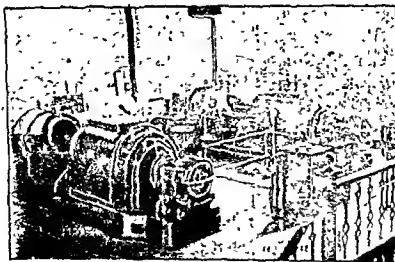
૫૦-૧૦૦ શીટને અંતરે કાલસો હોય તો જ આ રીતે કાઢી શકાય.

(૨) ઢાળવાળી અથવા લોંબચાંચવરૂપ જેને અહીં "સીડી" કહે છે. (અંગ્રેજીમાં તેને Incline કહે છે.) વાવની માફક અંદર ઢાળમાં આપણે ઉતરતા જઈએ છીએ. પોખરીઆથી વધારે નીચે કાલસો હોય તો આ પ્રમાણે કાઢાય.

(૩) ખાણકુવો. અથવા. "યાનક" (અહીંનો શબ્દ) જેને અંગ્રેજીમાં Pit કહે છે. ગમે તેટલે વધારે ઉડે કાલસો હોય તે તે ખદાર કાઢવાને આ છેલામાં છેલ્લો રસ્તો છે. ખાણકુવા ઉપર લોખંડની ફ્રેમ બેસાડી, ઉપર ગરજડી રાખવામાં આવે છે. તે મારફત તારનાં દોરડાં એક પાંજરા (Lift) સાથે બાધેલાં હોય છે. એ જીન રૂમમાં એક Winding Engine હોય છે જે આ દોરડાંને સંકેલે છે ને હાલે છે નેથી કરી પાંજર છેક નીચે જાય છે અને પાછું ઉપર આવે છે. અંદર કામ કરતા મજૂરો કાલસો કાપી "ટબ" ભરી ભરી કુવાના મોઢા પાસે લાવી ઉમા રહે છે. જેવું પાંજર આવ્યું કે તેમા "ટબ" મુકી દે છે તે ટબ ઉપર આવે

છે ને પાછું ખાલી નીચે જાય છે.

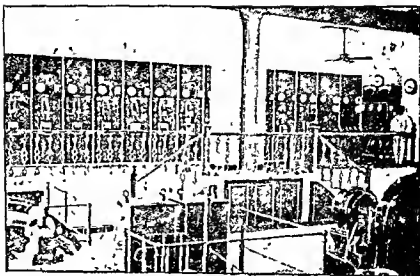
આ ગમે તે રસ્તો હોય છતાં કાલસો તો માણસાઇ મજૂર જ કાપે છે. તેમનાં બેરાં છોકરાં તે ટબમાં ભરવાનું કામ કરે છે. આવા મજૂરો જંગલી જાતોમાંથી બને છે, ને તેવા આશરે એક લાખ આ કાલશીદ્ધમાં કામ કરે છે. આ મજૂર અડધા ખેડૂત અને અડધા

કાલીઆરીમાં વીજળીથી ચાલતાં ઘંચો.

મજુર છે, કારણ કે ચોમાસામાં તે પોતાને દેશ જઈ વાવણી કરે છે અને લણી કરીને પાછો મોસમ પુરી થતાં કોલશ્રીલમાં મજુર તરીકે આવે છે.

આવા મજુરમાં કોલ, મુંડા, બાવરી, સંતાલ, બીલાસપુરીઆ આટલી મુખ્ય જાતો છે. કાલિ સંપ્રદાયના હોય માતાને માને છે. અહીં

કોલીઆરીની બીજી સંબંધીની ગોઠવણ.

વાડિયામાં ચારથી પાંચ દિવસ કામ કરે છે અને કુટુંબ મળી મહિને ૨૫-૩૦ રૂપીઆ પેદા કરી ખાય છે. રવિ સોમ તો દારૂ પી મોજ કરવાના જ. એક ટૂંક દીઠ દશ આના સરેરાશ મજુરી છે.

"Coal Cutting Machine" જેવા મશીનથી પણ કોલસો કપાય છે, પણ તે બહુ મોંઘાં પડતાં હોવાથી માત્ર એક બે યુરોપીઅન ખાણો જ તેવાં મશીન વાપરે છે.

આ ત્રણે જાતના રસ્તાઓથી માણસને જોખમ ન થાય એ માટે સાવચેતી રખાવનારા સરકારી નિયમો Indian Mines Act 1901 ના કાયદામાં રખાયલા છે. જ. જેથી પોખરીઆને અને સીડીને વાડ કરી લેવી પડે છે; બ. ચાલકના પાંજરાને નીચે ઉપર લઈ જતાં ઉપરથી અને નીચેથી ખાસ ઘંટ વગાડી ખબર આપવામાં આવે છે; ક.

સીમ નંબર ૬ થી ૮ સુધી ચર્ડ કલોસ માલ ગણાય. પત્થર જેવા.

" ૬ થી ૧૦ " સેકન્ડ " " જરા સારો, વજનમાં હલકો.
" ૧૦ થી ૧૨ " ગુડ સેકન્ડ " " મીલો, છતો વાપરી શકે તેવો સારો.
" ૧૩ થી ૧૮ " ફર્સ્ટ કલોસ " " આમાં કારખાન સરેરાશ ૬૦ ટકા હોય છે.

અંદર કામ કરતા માણસોની સલામતી માટે સરકારે પાસ કરેલા મેનેજરોએ જ હુમ્મોશ સવારમાં ખાણ તપાસી જાય, દિવાલ, ચાંબલાં વિગેરેના રીપોર્ટ કરવો પડે છે. જો કંઈ કાસુ જેવામાં આવે તો માણસને અંદર જતાં અટકાવવાની તેને સત્તા છે. આટલા ચાંપતા ઉપાય છતાં અકસ્માતો તો બને છે જ, પણ તે ઔદ્યોગિક દ્રષ્ટિએ અનિવાર્ય છે.

આખરે ખાણની અંદર ઉતરીએ તો આપણને અંધારું લાગશે, યુગળાંટ લાગશે, લાંબાશ લાગશે, પરંતુ આ મજુરોને તો રોજની ટેવ પડી ગયેલી હોવાથી તેમને મન તો પોતાની ઓશીસ ખરાબર છે.

કોલસાની જાતો લુદી લુદી છે. ખાસ કરીને ઝરીઆ કોલશ્રીલમાં "સીમ નંબરથી" તેની હલકી હથી જાત પરખાય છે. આવા સીમ નંબર સરકારે પોતે કોલસા તપાસી દરેક ખાણના પ્રદેશને બેઝી આપ્યા છે.

આ તો બધી રીતી કોલની વાત યદ્ય. રીતી કોલ એટલે મોટા ટુકડાઓ. તેમાંથી નાના ટુકડા (Rubble) નાના ટુકડા તથા માટી (Slack) તથા માટી એટલે Dust એમ ત્રણ ચાર તરફ થાય છે.

કોલસામાંથી રૂપાંતરો અને બીજા પદાર્થો પણ બને છે.

રૂપાંતરો (૧) :—ત્રણ ચાર દિવસ ઉધાડા બટ્ટામાં ખાળી પછી પાણી છાંટવાથી મમરા જેવો થાય છે. આને Soft Coko સોફ્ટ કોક માને અહીંની લાખામાં પેડા કહે છે. આમાં ધુમાડો ઓછો હોવાથી, તથા તરત આગ પકડવામાં સહેલ હોવાથી એનો ઘરગથ્થુ વપરાય વિશેષ છે. આપણા મુખ્ય ઇલાકામાં જેમ ઘેર ઘેર બાવળના લાકડાં કે કોલસા વપરાય છે તેમ અંગાળ, બીહાર અને ઓરીસામાં મોટે ભાગે આ સોફ્ટ કોક જ વપરાય છે.

(૨) હાર્ડ કોક :—આ વધારે દિવસ બાળવાથી બને છે. વજનમાં એકદમ હલકો હુય જેવો પણ તેની આગ એટલી તેજ છે કે એ કોલસાથી જ લોખંડ

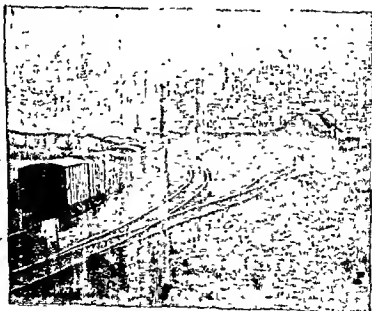
ગાળી શકાય છે. પરંતુ કોલસામાંથી આ રૂપાંતર બને છે તે દરમ્યાન બીજા કેટલાય પદાર્થો બની જાય છે. આપણે ધારીએ તો તેને બળતા અટકાવી તેની ચીજો બનાવી શકાય. એને By-Products કહે છે. આવા By-Products Plants આખા કોલ શીટમાં ચાર છે જેમાં ત્રણ યુરોપીઅન અને એક દેશી :

દેશી રીતે એકલો હાર્ડ કોક જ મેળવે તેવા બટ્ટા પણ થોડા ધણા છે.

(૩) આખા પદાર્થો (By Products) માં કોલટાર (ગમર) સલ્ફ્યુરીક એસીડ, સલ્ફેટ ઓફ એમોનીયા વિગેરે છેલ્લામાં છેલ્લી એક વૈજ્ઞાનિક ઉદ્યમ Ar-bonization રીતથી કોલસામાંથી, પેટ્રોલ પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે અને તેના અખતરા અમેરિકામાં થઈ રહ્યા છે.

આટલા ઉપરથી આપણે નેહ શકીએ છીએ કે કોલસો એ શું ચીજ છે અને દિવસ ઝરીઆ કોલરીસ કેવી રીતે, કેટલું અને ક્યારથી એ કામ કરી રહ્યું છે.

(સંપૂર્ણ.)

“ઝરીઅલ રેલ્વે” ઝરીઆ.

(ગયા અંકથી ચાલુ)

પુંછઓ ભારી નાખીને શેઠ પાસે જવા લાગ્યો. જતાં ચંચળને રડતી જોઈ ઉભો રહ્યા ને એને રડવાનું કારણ પુછવા લાગ્યો. એકદમ હરીભાઈએ બારણા ખદાર ડેખીયું કરી ઝાંસો કરીને કહ્યું :—

“પુંછઆ ! આમનો મર.”

પુંછઓ અંદર ગયો. હરીભાઈ ખુબ ગુસ્સે થઈને હો. પણ જરા ગમ ખાઈ ગયો. ધીમેથી પુંછઆને કહેવા લાગ્યો.

“પુંછઆ, મ્હારે ત્હને રાખવો નથી. તું આ ત્હારો અઢી મહીનાનો પગાર આપી છે તે ચુકવે લઈ લે, ને હમણાં ને હમણાં મ્હારા ધરમાંથી નીકળ.”

પુંછઓ મલશયો, ધીમેથી બોલ્યો. “બાપા ! મ્હારો શો વાંક થયો છે એ તો કહો ? આમ ત્હમે કહાડી મૂકશો તો હું ક્યાં જઈશ ? મ્હારે નથી કાંઈ સચું કે બહાણું.”

“તે હું શું કરું ? સચું કે બહાણું ના હોય એવા બધા સોડાને હું ધરમાં રાખું ?” હરીભાઈ બોલ્યા “માખાપ કે સચું બહાણું ના હોય તો ત્હારા કાકાની માથક તું ચે પોલીસમાં નોકરીએ જા. નહીં તો પંચમહાલમાં બીલપલટણમાં માણસોની ભરતી થાય છે એમાં જા. ત્હારા જેવાનું મ્હારે કામ નથી.” “પલટણ ક્યાં ? પોલીસની નોકરી શી ? શેઠ ત્હમે શું બોલો છો ? હું તો ક્યાં એ નથી જતો.” પુંછઆએ હંડ પેટે જવાખ આપ્યો.

“ત્યારે વેપારમાં જા. કંઈ ધંધો કર્ય, ધંધામાં ફાવીશ તો તાલેવંત થઈશ. પછી

થેલી બોડી લે. વરરાખનો જામો શીવડાવવ જેટલા તો પૈસા જોઈશું ને ? કંઈ - અ કેડીયું ને થેપાડું પેઢરીને વરથેડા કઢાશે અથવા દિગ્મત તો ખરી ચક્ષાત્રી. જેટમછ ખાધું તેનું બોલું ?” હરીભાઈનો પિતે ઉછળી આવ્યો. પુંછઓ. હવે ચમક્યો ને હરીભાઈનું ગુસ્સે થવાનું કારણ સમજી નીચું જોઈ ઇનોમાનો બેસી રહ્યા.

“એ તો ખરો ત્હારી - સીકલ” હરી ભાઈ ચળચળ્યો ગયો. “કુપાત્રે દાન થયું. હું જ મૂળો તે વિચાર કર્યો વગર રહેને મ્હેં ધરમાં ધાલ્યો. એ છોકરી લડા - ધારામાં પડે એવી છે. અથવા ! એ તો નાદાન છે, એ તો સમજી તું મ્હોટો પાડા જેવો થઈને એ છોકરીને મુકાવવા ગયો. જા, મ્હને ત્હારું મ્હેં ન ખતપીશ અહીંથી નીકળ-ઉઠ.” હરીભાઈ હાથ ઉગામવા જતો હતો, એટલામાં પુંછઓ ત્યાંથી નીચું જોઈને હીંડતો થયો.

ચંચળ બારણા પાછળ ઉભી રહી હતી, ને એણે બધી વાત સાંભળી હતી-પુંછઓ બહાર નીકળ્યો એની સાથે એ કાંઈ વાત કરવા જતી હતી, એટલામાં હરીભાઈએ મ્હોટો ધોટો કાઢ્યો.

“ચંચળા ? ખમડકર, જો એની જોડે એક અક્ષરે બોલી તો. આમ આવ્ય ત્હારો ચે વલે કરું-હું.”

ચંચળ રડતી રડતી ભીંત આગળ જઈ રહી. હુપ- ભરતી ભરતી બોલી. “બાપા ! ખપા ! આગ શું કરો છો ? અમ શું કામ તાલક રીખાવો છો ?

“અમને એટલે કાને ?” હરીભાઈએ પુછ્યું. “હીક છે હું છું. ખીજે ખાપ હોત તો ખખર પડત.”

“જો સાંભળ, તને કહું છું ને પુછ્યાને પણ કશું છે કે એ છુટો ચમને કંઈ ધધો ધાપો કરશે, કંઈ પેસો એકઠો કરશે ; મ્હારો માંડવો શોભે એના સારી બળ ધાવે એવો થશે, તો તો કંઈએ આશા છે, નહીં તો નથી. કુળ નથી, પેસો નથી, ભણ્યો નથી, ને શું જોઈને એને હું દીકરી હઉં ? છોકરમતે વહીને મ્હારે મધેડે નથી એસવું તો ?

‘મકરણ ખીજું’.

પોતાનાં બે ચોર લુગડાંની ગયકી ખભે ભરાવીને પુછ્યો પોતાની કાઝીને ઘેર આવ્યો. કાઝીએ બધી દડીકત પુછ્યાને પુછી. પુરેપુરી વાત જણાવ પછી એની કાઝીએ પેહેલાં તો હરીભાઈને તથા ચંચળને પુછળ ગળો ચોપડી પછી વળી પુછ્યાને મહેણાં માથાં. એનું બહુ કરનાર શેઠને ઘેર નહીં રહેવાને મટે એનો વાંક કાઝીને એને વડી અને છેવટે પોતાની ગરીબાઈ તથા નિશ્વાસપથ્યા માટે રાહણાં રડવા લાગી.

કાઝીનો કંઠજાટ નહિ સેહેવાયાથી કંઠાળીને આખરે પુછ્યો હું પડી બહાર નીકળ્યો અને શું કરવું તથા ક્યાં જવું તેના વિચારમાં આમતેમ રખડવા લાગ્યો. ફરતો ફરતો તળાવ ઉપર ગયો ને મ્હેટા વડને અટ્ટેલીને ટેકરી પર ઉભો. સુર્પનાં કીરણો પાણી ઉપર રમતાં હતાં. પાણી દેખી પુછ્યાને વિચાર આવ્યો. “તળાવમાં પડીને કુખી મરીશ. દરે જીતેને શું કરવું છે ? મ્હારા અભાગીઆન નસીબમાં સુખ લખ્યું નથી ને કદી સુખનો દી આવવાનો નથી. હજી તો જીવાન છું ને આખો અવતાર મુઠાખ વેઠવાનું છે. રીખાયા કરતાં એકદમ પાર આવે એ જ સાચું છે.” કુવા ઉપર એક બાઇ પાણી ભરતી હતી, ને તળાવમાં

એક છોકરો બેંસને પાણી પાવા જતો હતો. જ્યો જોઈએ એવું એકાંત એ જગાએ નહીં લાગવાથી પુછ્યો ત્યાંથી પાળે પાળે મ્હાદેવનું મંદીર છે, એની પાછળ ગયો ; ને ત્યાં થોડીવાર ઉભા રહી ચારે તરફ નજર કરતાં કામ જોવામાં નહીં આવતાં ધીમે ધીમે તળાવમાં ઉતર્યો. કુખવાનો વિચાર મચ્છમ હતો. ભુરંગો મારીને અંદર પડે તો કાઠનું ધ્યાન ખેંચાય, માટે ધીમે ધીમે પાણીમાં જઈ એકદમ કુખકી ખાવાનો નિશ્ચય કરી તળાવમાં આગળને આગળ વધ્યો. ગળા સુધી પાણીમાં ગયો કે તરત કાઠએ પાછળથી એની બોચી ઝલીને પાછો ખેંચ્યો. પાછો ફરીને જુલે છે તો પુછ્યાએ એક ઠીંગણો મજબુત બાંધાનો ફક્ક આદમી દીઠો. સફાઈગંધ ઘોલીયાનો કચ્છ માથે છે, મલમલનું પેહેરણ પેહેરેલું છે, અને રૂપાના બટન છે. આંખમાં સુરમે આંખ્યો છે અને મૂકો છે. ગળામાં સોનાના દોરો છે. પુછ્યાએ એને તરત ઓળખ્યો. એ મંગળપ્રસાદ મહારાજ હતો. બાર મહિનાથી ગામના લોકે એને મ્હાદેવમાં રાખ્યો હતો, અને મ્હાદેવનો પુનરી મરી ગયા પછી એ મંગળપ્રસાદ મહારાજ મ્હાદેવમાં રહેતો અને પુજા કરતો.

એ મંગળપ્રસાદ લેયો અરુણ અજોધ્યાનો રહેવાશી હતો. ૨૨-૨૩ વર્ષનો હતો ત્યારથી એ એના કાકા સાથે શુજરાતમાં આવ્યો હતો. કેટલોક વખત સૈદીઆએને ત્યાં નોકરી કરી પાછળથી અમદાવાદની સીવીલ ઇસ્પી-તાલમાં રહ્યો હતો. નરોકાના મુખી મીઠાભાઈ દવા સાફ ઇસ્પીતાલમાં જતા, તે વખતે મંગળપ્રસાદે એમની ખરદાસ ચાકરી સારી કરવાથી ગામના મ્હાદેવમાં સારા બહાજરત સાફ એક ભાઈઆની જરૂર લાગવાથી મુખીએ એને સરકારી નોકરીમાંથી પેન્શન લેવરાવી મ્હાદેવના મંદીરમાં રખાવ્યો હતો. મ્હાદેવનો

એ મંગળપ્રસાદ મહારાજ હતા.

પુત્રી બે ગાલટ ધરડો હતો. એ બહુ ભલો આદમી હતો ને આખા ગામનું કામકાજ કરતો. એ મરી ગયો ત્યારે એનો ડોકરો ૭ સાત વર્ષનો હતો. તે મ્હોટો યાવ ત્યાં સુધી મહાદેવની પુત્ર વિગેરે તથા ચંદીરની સંભાળ માટે એક સારા માણસની જરૂર હતી તથા ચાર વર્ષથી મંગળ ભણ્યો ત્યાં આવ્યો હતો, ને લોકોમાં ભળી ગયો હતો. ગામના બધા લોકોને એ ઝોળખતો, ને બહુ વાનોડીયો હોવાથી સ્ત્રીઓ, છોકરાં તથા ધરડાં જુવાન બધાંની સુખદુઃખની વાતો એ જાણતો ને લોકોને પ્રસંગોપાત કહી સંભળાવતો. બહાર આવે ત્યારે ઢોલકી લઈ ગીતો, ગાવા બેસી જતો, એનો ધોટો બેસ્ટ્રો હતો, છતાં એને પોતાને બેસ્ટ્રો લાગતો નહોતો.

થોભીયાવાળો એનો મ્હોટો કંઈ બહુ આકર્ષક નહોતો, પણ ઉઘટો કાષ્ઠવાર ખીદામણો લાગતો. તેના મ્હોટા ડોળા ચારે તરફ ફરતા રહેતા, ત્યારે એ મ્હોટા થોધરખીલાડા જેવા લાગતો. ગણપતરામ પુરાણી મહાદેવનાં ચોમાસાના ચારે મહિના પુરાણની કથા કરતા. એમનો અભિપ્રાય મંગળ લેવા માટે સારો નહોતો. એ કહેના કે લેયો બડો ઉત્તાદ છે, પાડી માયા છે, ને ભલમલાની ચોટલી મંતરી લે એવી જુદી છે.

પુત્ર અને બેભી પકંડી બંધાર દાઢયા પછી એ બોલ્યો. “એવકુઈ કદાં જતાં યા ?”

પુત્રજો ભાતમાં આવ્યો, પણ કંઈ જવાગ વાળો નહી. મંગળ એના સામે ઉભો રહીને એની બાંખોમાં તાંકી તાંકીને જેવા લાગ્યો. “કેલુ! મેરી

સાથ ચત્ર. મંદિરમે જરા બેઠ. જોઈ થોડીસી ભાંગ પી લે. દેખ ઉસકી મજા! તયીપંત બહા હો બધગી. ચકાચકા!” બધો બોલ્યો.

રસ્તામાં પોતાનું ‘પેટન્ટ’. શુજરાતી ચલાવ્યું કે:—“તોક કહે છે મંગળ ભણ્યા અચ્છા આદમી નથી. પુત્રઆ! તને હું દેખાઈ કે મેં કહેવો આદમી છે. શુજરાત સગ જાડી હો ગઈ છે. મેહુને તો બ્હેતસે લોગને કહેવો કહેવો મદદ કર્યો છે.”

એ પ્રમાણે વાતો કરતા બન્ને મહાદેવમાં પેઠા. મંગળે એને પાણી પાચું, મ્હોં ધોવડાવ્યું ને પછી ભાંગ કાઢી પોતે પીધી ને એને પાઈ. પાત સોપારી ખાધા પછી મહાદેવની પાછળ જોડતા ઉપર એકાંતમાં બેઠા. ભણ્યાએ ધીમેથી પુછ્યું: “ભાઈ બોલ એસા બડા કયા આદત યા કે તુમ કુબ

ચલાયા. મહેને તુમ અપના ભાઈ સમજ લો. એર સખ ખાત બોલો.”

પુંછઆએ ભણ્યાને બધી વાત કહી.

“દીક : ખાત તો એ જ છે ને ? હસમે ગભરાઈશ નહીં. આ દરીભાઈ સાથે આપડે કાઈ દીન બોલ્યો નથી. લેખીન મુખમે છે બેલ બડો સખન આદમી ! ખાતમે સાર એ છે ને એણે તને વચન દીધો છે. એર બચનમે જે વાત એ બોલ્યો તે ફરશે નહીં, એ તો અમારી ખાત્રા છે. તું જખ અરતરીખધ અંગરખો, લાલ કમુબલ પાધડી એર રેશમી કારતુ ધોતીયું પેરીને જશે તો એ જરૂર દા પાડવાનો.” ભણ્યાએ કહ્યું.

“હા, ને વળી ધોડી તથા એમનું ધર શેમે એવી જાન એ બધું હું કંઈ લાવવાનો !” પુંછઆએ નિરાશાથી કહ્યું. “હું તદન મરીગ તો હું જ, ને એમાં વળી તદન નિરામાર ! સગાવહાલાંમાં કે જેમાં ગણો તેમાં એક કાઢી. એની હાલત ભણ્યાજી તમે જાણો છો. દરીભાઈએ જે બધી શરતો કરી છે તે જાણી જોઈને કરી છે. મહારી મરકરી કરીને ઉડાવવા ! આપણે રહ્યા ગરીબ એટલે એ પેસાવાળા લોક આપણી હાંસી કરે. બીજું શું ? એમની ખાત્રી છે કે એ બધી મીત્તે કદી હું લાવી શકવાનો નથી. તેથી એમણે કહ્યું છે. આપણે ધાન ખાઈએ છીએ તે એટલું તે સમજીએ ને ?”

“સગાવહાલાં નથી તો શું છે ?” ભણ્યાએ કહ્યું. “જખ પુંછઆ ! તારી પાસ પધસો આયો, કે સગાવહાલાં ભાઈ જોઈને એ તો સખ જોહતખી મીઠસે. જખ લછમી ખાઈ આઈ કે સાથ સાથ મિત્ર, કલત્ર, સગાં, સહોદર, સખ પરિવાર આયો જણ ! શું ગમરાય છે ?”

“ખરૂં પણ પધસો હોય તો ને ! આ દિન કહાં કે મીઠાંકે પાઉમે જીતી !” હું નસીમને એવો અવગો છું કે આખા જીંદગીમાં તો

પધસો દીકા નથી.” પુંછઆએ જવાબ દીધો.

ભણ્યાએ ચક્કાચું. “સચ્ચ, લેખીન ગરીબાઈકા ઢાંધ બડા દુઃખી બખતમે, અપનકા કદવાન કરવા, સખા રૂપે, ભગવાન કાઈ મનુષ્યકો બેજ દેતા હે ! એર ઉનકે દારા એસા ઉપદેશ હો જાતા હે, કે ઉસસે મુખ હો જાત હે. તુમારા અખી એ-હાલ હય. તુમ મુજકા ચે સખા માન લો. મુનો” ભણ્યાએ પોતાનો અવાજ ધીમે કરી કીધો ને આસપાસ નજર કરી જોઈને કાનમાં વાત કરતો હોય, એવી રીતે બોલ્યો.

“આપણી ધર્મશાલામે અખી જ એક વહેપારી આયા હય. જોત કરકે એ અમદવાદસે માલ લીધો. એર પ્રાંતિજ જાનેવાલા. જોત જાતકા કાપડ ઉસકી ગઢીયેંમેસે મીઠસે. તારો અંગરખો, રેશમી કારતી ધોતી, લાલ કમુબલ પાધડી, કસળી દુપટ્ટા એર ને કુજ ચધએ સખ કસડી પાસસે નીકલેગા. કસ બડી ફજરમે એ અહીંથી નીકલનેકા હય. પધસા ખી ઉસકી પાસ જરૂર હોગા, માટે તું મેં સીખાઉં હસ માફક કામ કર.

ધર્મશાલાસે નીકલે કે તરત આપણા તલાવને કિનારે કિનારે એનું ગાડું નજરે દેખાયેલા કોડીના ઝડ પાસે તું ખડો રહેજે. એર મહેં દેઉંમા ચે કડીયોવાલા ધોડા. તીન બજેસે ઉઠના. આ લોક ચાર બજે વચર નહીં જાય. ઉઠકે એ ઝાડીમે ભરાઈ એસજે ગાડાં આવે કે ઝડપેસે દોડકે એ વેવરીના માથામાં આ ધોડા લગાવજે અને મછી ગાડાવાલાને એર એની સાથે બીજા એક આદમી દોરી એને ખી ઝડપેસે એઈ ધોડા સીર પર જોરસે લગાના, કુજ ડરી મત કરના. ને બાજુ ગાડા તો દુસરા આદમી ભાગ જાય.

ખીજેસે ને કહ્યું. તેરે જોઈએ વે સખ ગાડામેસે ગઢીમેસે નીકાલી લેજે. પેસા ખી

શોધી લેજે. બનીયા લોક કમ્બર પર વાંસલી રખે છે એ જોઈ તપાસીને છોડી લેજે. બધું લપ્પા ના. આપને દેશ જોઈએ તેટલું જ લેવું. પેસા ને લુગડાંમાંથી સારાં સારાં લુગડાં, બીજું બીતર રહેવા દેજે. માલ લેકર એ સખ મુડે ગાડામેં ડાલકે ગાડાકે ઉધા કરકે, તલાવમેં છોડ દેના. બેલોંકો બી તલાવમેં છોડ દેના. એ જગા પર પાણી બી દો તીન મા થોડાં. બડી મઝા હે. બસ; ઇતના કરકે મહાદેવમેં ચક્ષા આના. શીર પોલીસ લોક તપાસ કરવા જસે. બળદ ગાડું સરસામાન માણસે બધું તલાવમાં પડેલું જોસે એટલે અકસ્માત સમજને કાઢના પર શક બક કહુ નહીં લાવશે. (એ લોક કેટલો સામાન હતો અને કેટલો સામાન તેં નીકાલ દીઓ એ કંઈ જાણવા ગીયા છે ?) એ લોક નિશ્ચયથી એમ જ માનશે કે બળદ ભડકવાથી અંધારામાં તલાવ તરફ હોડ્યા, ગાડું ઉધું પડ્યું ને અકસ્માતથી સરસામાન સારે વેપારી તલાવમાં ડૂબી મૂઓ.”

પુંજીએ તો આ બધું મુઝો મુઝો સાંભળને હતો તે દિગ્મૂઢ જ થઈ ગયો. ધીમેથી તે બોલ્યો :—“લૈયાજી ? પણ લોકો મહને પુછે કે આ બધું ક્યાંથી લાવ્યો ત્યારે મ્હારે શું કહેવું ? બધું ગામ જાણે છે કે મ્હારી રિયતિ કવી છે.”

મંગળ હસ્યો. “તું કહેજે કે મંગલ લૈયા પાસેથી ઉઢીના લાયો. મ્હારો નામ લેજે.”

હવે પુંજીએ લાનમાં સાવ્યો હતો તે બોલ્યો ; “જાહ ! એ મ્હારાથી નહીં અને. નિદોષ માણસોનાં ખૂન કરવાં એ મ્હારું કામ નહીં. એવું અધોર પાપ કાઢથી એ શી રીતે થઈ શકવું હશે તે હું સમજી શકતો નથી. ઇશ્વર એની સજા ક્યાં વગર પણ રહે નહીં.”

જગ્ય તો હો રહ્યા. હરીભાઈની દીકરી ત્યારે તો આપની વહુ થાય એ આશા આકાશ-

કુસુમવત્ સમજના. તું બડો સાધુ જણાય છે આવા સાધુ મહાત્માને તો પીછે લગનકા એ અસ્તરીનું ધ અંગરખા, પધડી એ સ્ત્રીએકા બીચાર બી કાયકુ કરના ? તુમ તે માળા લ્યો પુંજીઆજી ! ઓર પરમાત્માક ખ્યાન કરો ! કાઈ અખ્યાતમાં દાખલ હો જાઓર પીછે દહયોગ કરના. એ કુદ્ર સંસાર પર વિરાગ રખો. એઈ તુમારો કામ.” લૈયે કરડાઈમાં બોલ્યો ; વળી જરા ઠડો થઈ બોલ્યો. “લેડોન તુમ્હારે જે સંસારમે રહેવો હોય તો ખાત અલગ છે. સંસારમે સુખી થવું હોય તો પાપથી ડરના નહીં. પાપ કરનેમે એકં બાબતકા બરાબર ખ્યાન રખવા ચેયે. કબી પકડાના નહીં. જે પકડાયા તો કાલા પાની કે ફાંસીડી સજા હોતા હે. તો પાપ કરના તો બડી મુકિતસે કરના, પકડાય નહીં ઇસ તરાસે કરના.”

પુંજીએ નિસાસે નાખીને બોલ્યો. “કાળો પાણી કે ફાંસીના કરતા ચે પરમેશ્વરની શિક્ષા વધારે આકરી હોય છે”

લૈયો દસતા દસતાં બોલ્યો. “જાહ ! એ પરમેશ્વર તુંને કદી દેખ્ય છે ?”

“મહે” કદી દેખ્યા નથી, પણ હું જાણું છું” પુંજીએ જવાબ આપ્યો. “ક્યાઓમાં અમારા ગણપતરાંમ મહારાજ ધણી વખત કહે છે કે ઇશ્વર બધું જાણી જાય છે. એના આગળ કશું છાનું રહેતું નથી અને દરેક દરેક પાપની એ આપણને સજા કરે છે”

“અરે મૂખ ! જે દરેક આદમી એઈ મારફત ઇશ્વરની સજાઓના વિચાર કર્યો કરે તો રસ્તે રસ્તે બીખારી થઈને બીખ માંગવી પડે બીખ ઓર આપજલસે દોલતવાન થવાના કુછ પ્રયત્ન બી ના કર શકે. ઉલ્હ ! તુમ એઈ સમજતા હે કે એ સખ લોક પ્રમાણિક પ્રયત્નસે ધનવાન હો રહ્યા હે ! સિવાય પાપ દોલતવાન કાન હો સકતા હે એ મહે” નહીં જાનતા, બોતબી ધનવાન

લોક એ ખડાઈ કરતા હે કી હમને સીધી તરહસે ધન પ્રાપ્ત કીયા, લેકીન ઉસકા ઉદ્ધુ સિવાય દુસરા તો કોઈ નહી માનતા. સજ સમજદાર આદમી એ બાત જાનતા હે, કબી કોઈ આદમીકા દોલન મીલ જાય તો નહી સમજતા કે એમ આદમીને કીતનેષ લોગકો ધર ધર બીખ મંગવાઈ હોગી. ઔર ઇસસેગી છુગ કીયા હોગા. કોઈ કોઈ આદમીએને બીખસે બી જદે આપવાત કરવાયે હોગે. તારે જે પેતાને સુખ જોઈતું હોવે તો પાપ કરનાં ડરો મત. છરસે કાપડા હોવે એ બાત કુછ બી હોવે કર લે.” ભૈયાએ લાંબુ અસરકારક ભાષણ કયું.

“લોક કહે છે કે પાપ વહેતું મોડું પકડાયા વગર રહેતું નથી. ને પછી પકડાયો તો મ્હારી શી વસે ?” પુંછ્યાએ પુછ્યું.

ભૈયાએ ઝડપથી જવાબ આપ્યો. “તુમ એસી યુક્તિ પ્રયુક્તિ લગાવ કે કોઈ શોધી જ નહીં થકે. મહેં કહું છું એસો કર મુજી.”

પુંછ્યાએ કંઈ પણ બોલ્યા વગર સાંભળવા લાગ્યો. એણે વિચાર કર્યો કે મ્હારે એ રસ્તે જવું નથી, પણ સાંભળવામાં શું છે ? એ શું કહે છે તે સાંભળીએ તો ખરા

“દેખ પેલા ઝાડ નીચે ચુપચાપ બરાઈ બેસજે. આ ભજરંગતો ગાંઠવાલો ધોડો સાથે રાખજે, કોડીયાં બોડીયાં કરને ના. કુછ બોલના નહીં ઔર ધીમેસે રરતા દેખના. એ બનીયા બડી ફરમેં નીકલશે. કોઈના સાથ બાય છે નહી. આ એવું ગાફૂ આવે કે ઝડપસે ખડા થાજે ને સીધા તાલકા પર જ ઠોંકીને શીર તોડી નાખજે.”

પુંછ્યાએ મુગે રહ્યાં. કંઈ પણ બોલી શક્યો નહીં. એણે ભૈયાનો ધોડો લીધો ને જાનોમાનો મહાદેવના એટલા પર સૂતો. ભૈયા ત્યાંથી રોડી પકાવવા ગયો. બાજરીના રોટલા

ને દાળ પકાવીને જમ્યો ને પુંછ્યાને પણ ખવડાવ્યું. થોડીવાર આડાઅવળા ગપાટા મારીને બન્ને સ્થગ ગયા. ભૈયાએ એને કહ્યું હું બરાબર ત્રણ વાગે તને જગાડીશ. બરાબર ત્રણ વાગ્યાને સુમારે ભૈયાએ પુંછ્યાને જગાડ્યો. પુંછ્યાએ ધીમે પગલે નહીં કરેલા ઝાડ નીચે જઈને બેઠો. તારા ઝગઝગાટ થઈ રહ્યા હતા. સર્વત્ર ગાઠ શાન્તિ વ્યાપી રહી હતી. તારા ને ભૂરા વાદળનો પડછાયો રિયર તળાવમાં પડતો હતો. પુંછ્યાને કંઈક ખીંક લાગતા માંડી પરમેશ્વરની ખીંક લાગી. પણ તરત જ મંગળ ભૈયા સાંભર્યો ને દિગ્મત આવી. અંતરાત્માનો અવાજ પાપ કર્યા પછી જેવો સ્પષ્ટ થાય છે તેવો પહેલાં હોતો નથી. નહીં તો દુનિયામાં આટલાં પાપ ના થાત.

પુંછ્યાએ હવે શું કરવું એનો વિચાર છેડી જે કામ પેતે માથે સીધું હતું તે ઉત્તમ રીતે કેમ પાર પાડવું એનો જ વિચાર કરવા લાગ્યો. બહુ વાર એને ખોટી યત્ન પડ્યું નહીં. પહેલો જ કુકડો બેઠ્યો એટલામાં ગાંડું આવતું સંભળાયું ને થોડીવારમાં પાસે આવી પહોંચ્યું. બરાબર ભાગેલી પાળ આગળ ગાંડું આવતાં પુંછ્યાએ ઉઠ્યો. ઝડપથી જઈને ગાડીતને માથામાં કડીવાળો ધોડો જોરથી લગાવ્યો. પછીથી વાણીઆને પણ એ જ માર્ગ માયો. આ બધું એક આંખના પલકારામાં જતી ગયું. વાણીયાથી કીકીવારી પકાઈ ગઈ, પણ એટલામાં પુંછ્યાએ બીજો ફટકો લગાવ્યો, ને એને ચુપ કર્યો.

પુંછ્યાએ હવે એના પેટલાં ફેરવવાનું કરતો હતો એટલામાં જાણે જમીનમાંથી નીકળી આવ્યો હોય એમ મંગળ ત્યાં દાખર થયો. પુંછ્યાએ એને આમ આવેલો જોઈને નનાઈ પાગ્યો ને ફવી રીતે આવ્યો એમ પુછવાનું કરતો હતો એટલામાં મંગલે મડાં તપાસ્યાં. ગાડીતમાં હજી હવે છે એમ

લાગવાથી પુંછઆને એણે માડીતને પુરો કરવાની દશરત કરી. પુંછઆએ એને પુરો કર્યો. મંગળે પોટલાં ફેંદીને તરત એક પોટલી સાધી લીધી ને તે વેપારીની ફૂંટથી વાંસળા છોડી લીધી ને પુંછઆને કહેવા લાગ્યો 'હો એ રહ્યા. એ હોયો. ઝોર દુસરા સખ ચીજ પહાર ફેંકો જખ પોલીસ આફિ એ સખ અસખાખ છુટાછવાયા મુડદેજી સાથ દેખેગી તો આ માન લેગી કે ચોરી ફોરી થયા નથી. કેહુ વહેમ ઝોર શંકા એ લોકકે મનમે નહીં રહેગી."

તરત એ બન્નેએ મળીને ગાહુ ઉચડીને તળાવમાં ઉધુ વધ્યું. સામાન, મડદાં, બળદ બધું તળાવમાં નાખી દીધું ને ધાયું કામ નિવિધને ફોલેદ થયું.

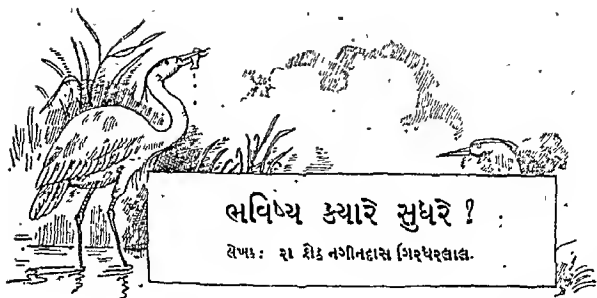
પેસાની વાસળા પોટલામાં બાધી ઝડપથી બન્ને મહાદેવમાં જતા રહ્યા. અંદર જઈને વાસળામાંથી રૂપિયા કઢાડીને ગાવવા તો ૮૦૦ રૂપિયા નીકળ્યા. બધું ઠેકાણે મુરીને પાછા કંઈ બન્યું ના હોય એમ સૂંઝ મયા. આ બધું કામ અડધા કલાકની, અંદર થઈ ગયું.

પ્રકરણ ૩ જી

સવારમાં જતા આવતા લોકોએ બળદ, ગાહુ ને માણસોને તળાવમાં પડેલાં જોયાં. સરસામાન પહાર છુટો છવાયો પડેલો ને કટલેક તળાવમાં પડેલો જોઈ પોલીસને ખબર આપી. પોલીસની તપાસ થઈ તેમાં પંચકપાસ થતાં સખવામાં આવ્યું તેનો સાર એ કે સરસામાંદન મરેલાં માણસોની આસપાસ પડેલો છે. માથું ઉત્તરમાં છે. પગ દક્ષિણમાં છે, ગજવામાં વાટવો છે ને વાટવામાં કલદાર રૂપિયાનું પરચુરું છે. માથામાં તળાવની શીલા વાગ્યાના

ધા જણાય છે. જે જગ્યાએ પાળ ભાંગી છે ને ગાંધીને રસ્તો લગભગ વાણીની પાસે થઈને જાય છે. ત્યાં બેઢરકારીથી બળદ હાંકતાં બળદ ભડક્યા હોય ને ગાહુ ઉધું વળનાં બળદ તથા ગાંધીત ને અંદર બેઢરેલો સખસ એ બધા તળાવમાં પડી ગયા હોય એમ લાગે છે, ને આ સધળો બનાવ અકસ્માતનું પરિણામ જણાય છે વગેરે. વગેરે કારણો દાકતરી તપાસ માટે અમદાવાદ મોકલવામાં આવી. ત્યાં પંચકપાસ વાંચી મરણોત્તર તપાસમાં પોપરીનાં હાડકાં ટુટી જવાથી બન્નેનાં મરણો થયાં છે એમ રીપોર્ટ કરવામાં આવ્યો. ગામની ભાગેળે જ આ બનાવ બનવાથી લોકમાં ઠોકરો પથ્થુ ચોરી કે છુટનો બહેમ આવ્યો નહીં બધા ભાંગેલી પાળ દુરસ્ત કરાવવા તથા બીજા એા અકસ્માત ના થાય તે માટે કા તો ગરનાથુ બંધાવ-રાવવાના વિચર કરવા લાગ્યા, બધું ગમ આ બનાવથી તત્તી ગયું. થોડા વખતમાં ગામલોકે ટીપ કરીને તથા સરકારમાં અરજ કરીને તેમાં એક ગરનાથુ બંધાવરાવ્યું.

પુંછઆ તથા મંગળે ધીમે ધીમે બધી વાત શાંત થતા. દીધી પછી એક વખત રાત્રે મંગળે પોતાની ઝોરડીમાં પુંછઆને લઈ જઈને વાણીવાના પોટલામાંથી સેનાનો એક નાકો કાઢાડ્યો. એમાંથી એક અંગરખા નેટલું લુગડું કાપી આપીને સવારે દરજીને ત્યાં જવા કહ્યું. પુંછઆએ એમ કરતાં અંગરખું તો શીતગવ્યું, પછી ધીમે ધીમે પાધડી તૈયાર કરાવી. રેશમી કોરલું ધોતીયું તથા ખેસ એ પછુ પોટલીમાંથી કઢાડ્યું ને પુંછઓ હરીલાઈએ કહો હતો તેવો કાક થોડીવારમાં કરી શક્યો. લાલ જોડા કરાવ્યા ને એ પ્લેરીને ન્યાં પુંછઓ હાડ કે ચુ ચુ બોલવા લાગ્યા.

ભવિષ્ય ક્યારે સુધરે ?

લેખક : રા શેક નગીનદાસ ગિરધરલાલ.

આપણા સમાજમાં દીકરાના જન્મને અહોભાગ્ય માનવામાં આવે છે. દીકરાના જન્મના અખર સાંભળી દરેક માઆપને અચ્છુનીય આનંદ ઉપજે છે. આડેશી પાકોંશી, સગાંસંબંધીઓ પુત્રતા માઆપને પુન્જન્મ થવા માટે અભિનંદન આપવા દોડે છે, આટલો બધો આનંદ શા માટે થાય છે? દીકરી કરતાં દીકરા માટે અનહદ પ્રેમ શા માટે દર્શાવાય છે? શું એ પ્રેમ કુદરતી છે? ખરી રીતે તો સંતાન તરફનો પ્રેમ કુદરતી અને નિઃસ્વાર્થ હોવા જોઈએ. અને દીકરી તેમજ દીકરા તરફ સરખો જ પ્રેમ હોવા જોઈએ પરંતુ અત્યારે વ્યવહારમાં કુદરતી અને નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ તો લાગ્યે જ નેવામાં આવે છે, ખાડી થયે ખરે ઠેકાણે પુત્રપ્રેમ કેવી જાતનો હોય છે તે દર્શાવવાને જ જનજીવ આપણામાં એક કહેવત પ્રચલિત છે કે “દિવાળે તે દીકરા નહિ તો દિંક્યો.” એટલે કે જે દીકરા સારી કમાણી કરી લાવી ધરતો દિવસ વાળે, આર્થિક રિયતિ સુધારે તે જ ખરો દીકરા, નહિ તો દિવસ ધ્યાં સમજવા, આ ઉપરથી સમજશે કે દીકરા તરફ જે અનહદ પ્રેમ ખતાવાય છે તે પૈસા ખાતરનો સ્વાર્થી પ્રેમ જ હોય છે. આપણા સમાજની રહેણી કરણીનું અવલોકન કરનારને, માઆપની

રીતઝાત તપાસનારને, ખાત્રી થશે કે આ વાત સર્વોંશે સત્ય છે. કમાઉ દીકરા તરફ જેટલો પ્રેમ રાખવામાં આવે છે, તેનું જેટલું માન સાચવવામાં આવે છે, તેની ઉધ્ધતાઈ સદન કરવામાં આવે છે અને તેનો પડો બોલ ઉપડી લેવામાં આવે છે તેટલો પ્રેમ, માન કે લાગણી કાંઈ જે તેનાથી ઓછી કમાણીવાળા, હીણકમાઉ દીકરા તરફ ખતાવવામાં આવતું નથી.

દીકરા સારી કમાણી કરી લાવે, આપતું, કુટુંબનું ભવિષ્ય સુધારે એવી જ્યારે દરેક માઆપ મોટી મોટી આશા રાખે છે ત્યારે તે દીકરા સારી કમાણી કરવાને લાયક અને શક્તિવાન થાય તેનું તેને શિક્ષણ આપવાની કેટલા માઆપો પોતાની ફરજ વિચારે છે? ઉપરની કહેવત રચનારે “દિવાળનાર” શિક્ષણ આપવાની માઆપની ફરજ માટે કેમ કોઈ કહેવત રચી નહિ હોય?

સામાન્ય રીતે બાળકોને નીતિનું જ્ઞાન, શિક્ષણ મળે અને તેઓ નીતિવાન થાય તેની જોખમદારી તેમના માઆપો ઉપર મણાય છે. પરંતુ હાલના જમાનામાં તો “દિવાળે” સારી કમાણી કરી લાવી ભવિષ્ય સુધારે તેનું શિક્ષણ આપી, દીકરાને લાયક ધંધામાં પ્રવેશ કરાવવા માટે દરેક માઆપને તેના

રતાં ય ત્રિશેષ જોખમદાર કરાવવા જોઈએ. જે દીકરા પાસેથી સારી કમાણીની આશા રાખવામાં આવે છે તે દીકરાને યોગ્ય શિક્ષણ આપવાની અને તેને લાયક ધંધામાં દાખલ કરવાની દરેક માતાપતી પહેલી ફરજ છે.

દરેક માણસને બધા નોકરી ધંધાની માહિતી ન હોય તે ખરું, પરંતુ પુત્રને યોગ્ય ધંધામાં મૂકવાની દરેક મામાપ ઉપર ફરજ રાખવામાં આવી હોય તો તે માહિતી મેળવવાના ઉપાયો એની મેળે લેવાઈ જાય. અનુભવીઓ અને અગ્રેસરો આ સર્વ ઉપાયો મેળવીને સમઢી શકે તે આ લેખમાં જ આગળ બતાવેલ છે.

પુત્ર ॥ રરબાવ, ખારીબતને અનુકૂળ અને પસંદ પડતા વિષયનું જરૂરનું શિક્ષણ આપીને તેને તેના લાયક ધંધામાં પ્રવેશ કરાવવાથી આનંદથી કામ કરે, તેથી સારું કામ કરે, ઝડપથી આગળ વધે અને સત્વર વિજયી થાય મિનઅનુકૂળ, નાપસંદ ધંધામાં તેને મૂકવાથી તે નાઉમેદ બને છે, તેને તેના કામમાં આનંદ અણતો નથી, તેથી તે કામ સારું કરી શકતો નથી અને તેથી તે ઉંચો ચડી શકતો નથી. કેટલાયે મામાપો પોતાની ફરજ વધાર્યું નહિ બજાવવા છતાં ધણી વખત પોતાના પુત્રોની નિષ્ફળતા માટે દુઃખી થતાં, શોક કરતાં, રડતા રડતાં કહે છે કે અરે રે! બાહ! અમે તો આ અમારા કાકા માટે અમારાથી બનતું બધું ચ ક્યું તું. એને લજાવવા માટે અમે અનેક દુઃખો વેઠ્યાં હતાં, છતાં દીકરે અમારી એકેય આશા પૂરી કરી નહિ! પણ દીકરાને લાયક શિક્ષણ નહિ આપવા માટે અને તેને લાયક ધંધામાં પ્રવેશ નહિ કરાવવા માટે તો કાંઈ મામાપ પોતાની ભૂલ જોતાં જ નથી!

ધણા માણસો પોતાને જે જાતનો ધંધો પસંદ હોય અથવા જે ધંધામાં પોતે નોકર તરીકે અથવા ધંધાદારી તરીકે પોતાની જાંજી

ગાળી હોય તે ધંધામાં જ તેનો પુત્ર પણ પ્રવેશ કરે એમ ઇચ્છે છે. જે ધંધામાં મોટી કમાણી છે. એમ પોતે ધારતા હોય તે ધંધો જ તેનો પુત્ર આદરે એમ ઇચ્છે છે. પણ તે ધંધો તેના પુત્રને લાયક છે કે કેમ તેનો કાંઈ ખાપ વિચાર કરતો નથી. પોતાના મત અનુસાર, મોટી આવક તરફ ધ્યાન રાખી ધંધાની અને જગ્યાની પસંદગી કરાય છે. પણ તે ધંધો કે જગ્યા પુત્રને અનુકૂળ છે કે કેમ તે જોવાનું નથી. કયા ધંધામાં મારા દીકરાને કમાણી વધારે થશે એમ જ દરેક માણસ વિચાર કરે છે. પણ કયા ધંધામાં મારો દીકરો આનંદથી અને હુશી-આરીથી કામ કરી આગળ વધી શકશે એવો વિચાર બાંએ જ કાંઈ કરે છે.

જેમને પોતાનો સ્વતંત્ર ધંધો નથી એવા ધણા યુવાનો તેમને લાયક હોય એવા ધંધામાં નહિ પડવાથી તેમની શક્તિને ખીજવી શકતા નથી, તેમની શક્તિનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરી શકતા નથી અને તેમની ઉન્નતિ સાધી શકતા નથી. અને આવા દાખલાઓ ખારીકીથી જોનારને ઠેરઠેર મળી આવશે.

સ્વતંત્ર ધંધાદારી પોતાનો પુત્ર પોતાના ચાલુ ધંધામાં પડીને માહિતગાર થાય અને પોતાનો ધંધો ઉપાડી દે એમ ઇચ્છે એ સ્વાભાવિક છે. અને પુત્રને પણ જામેલો, સ્વતંત્ર ધંધો વારસામાં મળે એથી ત્રિશેષ સારું સુ ? પરંતુ તે યુવાનને પોતાના ધંધામાં રસ ન હોય, તેના સ્વભાવને તેનો ધંધો અનુકૂળ ન હોય છતાં બાપીકા ધંધો ચાલુ રાખવાની જ ખાતર જો તેને તે ધંધામાં જોડવામાં આવે તો તે કદી સારું કામ કરી શકે નહિ, અને એવી રીતે ધણા જામેલાં ધીકતા ધંધા બંધ પડી જતા મેં જોયા છે. એથી ઉજટું, કેળવણી અને સ્વતંત્ર રીતે પોતાને લાયક ધંધો પસંદ કરી શકે તેવા ધણા યુવાનોને પોતાનો બાપીકા ધંધો

છોડી નવા મનપસંદ ધંધામાં જોડાતા અને તેમાં વિજયી થતા મેં જોયા છે, જેમાંના થોડાક દાખલા અત્રે આપું છું.

એક વેપારીનો દીકરો ગેટ્રીક થયા પછી અભ્યાસ છોડી દઇ તેના બાપની સાથે દુકાનમાં જોડાયો. થોડા વર્ષ દુકાનમાં કામ કર્યું. પરંતુ તેને લાગ્યું કે વેપારમાં તેની બુદ્ધિ અને શક્તિ જોઇએ તેવાં ખીચી શકતાં નથી. તેને વેપારના કામકાજમાં જોઇએ તેવા રસ પડતો નહોતો. થોડા વર્ષ પછી તેણે દુકાન છોડી દીધી, અને અભ્યાસ શરૂ કર્યો. કોલેજમાં દાખલ થઇ ઇજનેરની ડિગ્રી મેળવી. અને હાલ તે ઇજનેર તરીકે સારી રીતે આગળ વધી શકેલ છે અને તેની દુકાનના ધંધા કરતાં વિશેષ કમાણી કરી રહેલ છે.

એક વેપારીની કાગળની દુકાન જુની ને જામેલી હતી. તેનો દીકરો પણ તે દુકાનમાં જ જોડાયો. થોડા વખતમાં તેને લાગ્યું કે તે ધંધામાં તેને રસ પડતો નહોતો. તેને કાગળનો ધંધો માફક ન આવ્યો, પણ તેને છાપખાતાના મશીનોના ધંધામાં વધારે રસ પડ્યો. તે કાગળનો ધંધો મૂકી તેના મન પસંદ ધંધામાં પડ્યો અને હાલ તે ધંધો ધણી સારી રીતે ચલાવી રહેલ છે.

એક ગ્રેજ્યુએટ એક એલ. બી. ની પરીક્ષા પાસ કરીને વકીલાતની સનંદ લીધી, છતાં તેને વકીલાત કરતાં વેપારી લાઇનમાં પડવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઇ અને વકીલાત મૂકી દઇ ઇમ્પોર્ટ એક્ષીસ બોલી અને હાલ તેના ધંધામાં તે એક અગ્રસર પેઢી થઇ પડી છે.

એક વેપારીનો રૂનો ધંધો જામેલો હતો. તેના દીકરાને તેમાં રસ ન પડ્યો. તેને ઝવેરાતનો ધંધો પસંદ પડ્યો અને હાલ તે ઝવેરાત તથા સોના ચાંદીની દુકાન ધીકતી રીતે ચલાવી રહેલ છે.

એક ગાંધીની ગંધીઆણા તથા કરી-આણાની દુકાન જામેલી હતી. તેના દીકરાને દુકાનમાં બેસવું પસંદ ન પડ્યું. તે બણ્યો ને હાલ ડોક્ટર થયેલ છે. તેવી જ રીતે એક સુગરની દુકાન ચાલુ છે તેના દીકરો હાલ એલ. એલ. બી. થયો છે.

આ તો થોડા જ દાખલા આપ્યા છે. પરંતુ આવા સંખ્યાબંધ દાખલા મારી નજર સામે મોજુદ છે કે જેઓ પોતાના મનપસંદ ધંધામાં પડવાથી ધણી સારી રીતે આગળ વધી શક્યા છે. આ દાખલાઓ તો જુના જામેલા ધંધાદારીઓના આપ્યા. તે જ પ્રમાણે નોકરીઆત વર્ગના પણ એવા ધણા દાખલા છે, જેમાંના બે તથુ જ અને આપું છું.

એક માથુસ કાપડના ધંધામાં સૌથી હંચી પદવી મેળવી ચુકેલ હતો. પણ તેના બે નાના ભાઇઓ તેના ધંધામાં નહિ પડતાં તેમાંનાં એકને રૂને ધંધો પસંદ પડ્યો અને અને બીજાની ઝવેરાતમાં સારી નજર પડી, અને તેઓ તેમના ધંધામાં હાલ અગ્રસર થઇ પડ્યા છે.

એક પત્રકારનો દીકરો ઇલેક્ટ્રીકલ એન્જીનીઅર થયેલ છે. જ્યારે એક ઇજનેરના હેડ કલાર્કને તેના દીકરાને ઇજનેર બનાવવાની ધણી ખાએશ હતી, પણ તેના દીકરાને વેપારી લાઇન જ પસંદ પડી. અને હાલ તે વેપારી લાઇનમાં પ્રતીષ્ઠા યઇ ગયેલ છે. બાપનો ધંધો દીકરો ન કરી શકે એમ મારું કહેવું નથી. ઇજનેરના દીકરા ઇજનેર જ થયાના દાખલા પણ ધણા મારી સામે જ છે, પરંતુ ખાસ ખતાવવાનું એ છે કે જે માથુસ પોતાના મનપસંદ ધંધામાં પડેલ હોય તો જ તે પૂરેપૂરા ખીલી ઉઠે છે, દીપ્તી નીકળે છે, ઝડપથી આગળ વધે છે અને વિજય પામે છે.

ધણા ય ચુગાન બંધુઓ હલારી પાપરીમાં સજડપા કરે છે, ના પસંદ જગ્યામાં પડ્યાં રહે

છે ! અને પોતાનો ઉદય કરવામાં અશક્ત નીવડે છે. તેનું કારણ એ જ હોય છે કે તેઓને શરૂઆતમાં માર્ગદર્શક કોષ હોતું નથી. ક્યો ધંધો, કયું કામ તેને લાયક છે તે જાણવાનાર કોષ હોતું નથી. ક્યા ધંધામાં તે સારી રીતે આગળ વધી શકે અને પોતાનો ઉદય કરી શકે તે સમજાવનાર કોષ હોતું નથી. સત્ય માર્ગ દર્શાવનારની ગેરહાજરીમાં પહેલી તક જ નોકરી હાથમાં આવી તે લાંબ લેવાય છે. અને ઘણે મોડે વખતે ખર્ચ પડે છે કે પોતાની ભૂલ થઈ છે. પરંતુ આ યુવાનોને પહેલેથી જ તેમને લાયક જગ્યામાં મૂકવા, તેમને રસ્તા જાણવાનાર પિતા કે વડિલ હોય તો તેઓ ઘણી સારી રીતે આગળ વધી શકે.

ઘણા ખર્ચા યુવાનો પોતે પોતાને માટે ધંધો કે કામ નક્કી કરી શકે એટલી પરિચય દશામાં તેઓ હેતા નથી. માઆપને દીકરાની શક્તિનો અંદાજ કયાસ હોય છે, તેના સ્વભાવનો અનુભવ હોય છે અને તેના વલણની સમજણ હોય છે. તેથી બાપ જ પોતાના દીકરા માટે સૌથી સારી રીતે કામ ધંધાની પસંદગી કરી શકે.

નિશાળ કે કોલેજ છોડ્યા પછી કમાવાના સાધન તરીકે કોષ નોકરી કરવાનું પસંદ કરે છે તો કોષ સ્વતંત્ર ધંધો પસંદ કરે છે. નોકરી માટે કેટલાક સરકારી દરખાસ્તી નોકરી પસંદ કરે છે ; કેટલાક પોર્ટટ્રસ્ટ, મ્યુનિસિપાલિટી, ટ્રામ, રેલ્વે, સ્ટીમર કંપની, કારખાના વિગેરે અર્ધ સરકારી કે ખાનગી મોટી ઓપીસોમાં દાખલ થાય છે ; કેટલાક ખાનગી વેપારી ઓપીસોમાં નોકરી લે છે અને કેટલાક દેશી પઢીઓ અગર દુકાનમાં નોકર રહે છે. આ દરેક જાતની નોકરીમાં ઉદય કરવાના ઉંચે ચડવાના ઘણા રસ્તા હોય છે, ઘણી તક હોય છે ; તેમજ ઘણી હુશીઆરી જાને જોઈએ છે. નોકરી કરવા ઇચ્છનારને આ સર્વ જાણતોનું જ્ઞાન અગાઉથી આપવામાં આવતું

હોય તો તેમનો માર્ગ ઘણો સહેલો થઈ જાય.

સ્વતંત્ર ધંધો કરવા ઇચ્છનારમાં (કાપડાની, વેદકની કે ઇજનેરી ડીગ્રી સિવાયના) કોષ દલાલી કરવા માટે છે ; કોષ દુકાનમાં જોડાય છે, કોષ આડળની પેટી કાઢે છે અને કોષ દુકાન ઉદ્યોગ શરૂ કરે છે. નોકરીથી અથવા ઉમેદવારીથી અનુભવ લીધા સિવાય અથવા વ્યવહાર કેળવણી મેળવ્યા સિવાય એકદમ સ્વતંત્ર ધંધો શરૂ કરનારને કોષ અનુભવી ભાગીદાર સાથે જોડાવું પડે છે. નહિતર તેઓને ઘણી ઠાકરો ખાવી પડે છે. અને ઘણા મોંઘા અનુભવ પછી જ તેમનું ગાડું સીધે ચીલે આવે છે. સ્વતંત્ર ધંધામાં પડવા ઇચ્છતા સર્વ યુવાનોને તેમણે પસંદ કરેલ વિષયને લગતી સર્વ જાણતોનું શિક્ષણ આપવામાં આવેલું હોય અને તે પસંદ કરેલી લાખનમાં ફી અને કેટલી સારી તકો છે અને કેવી કેવી મુશ્કેલીઓ છે તેનું વ્યવહારિક જ્ઞાન આપવામાં આવેલું હોય અને તો તેઓ સહેલાઈથી આગળ વધી ઠંડા વખતમાં વિજયી થઈ શકે.

ધંધો કેટલી જાણના છે, સારી કેમણી-વાળા ક્યા ધંધા છે, કેટલી જાતની નોકરીઓ છે, કયું જાતની નોકરીમાં કેટલા પગાર મુખીની પાસરીએ ઉંચે ચડી શકાય છે, સારા પગારવાળી નોકરીઓ કયું કયું છે, અને તેમના પુત્રોને કેવી જાતનું શિક્ષણ ક્યાં આપવું યોગ્ય છે તેની ખાતરી ખર્ચ કાંઈ દરેક જાણે હોઈ શકે નહિ અને હોતી નથી જ. તેથી તેઓ ઘણા મુંઝાય છે. પણ તેમની આ મુશ્કેલીઓ ટાળવાનું કામ મામના અને દેશના નેતાઓનું છે. એક યુવાન યશસ્વી અને વિજયી નીવડે તેના લાભ તેના જાપને કે કુટુંબને છે એટલું જ નહિ, પણ તેના મામને અને દેશને પણ લાભ છે. એટલે દરેક મામનેતા અને દેશ નેતાની ફરજ છે કે તેના યુવાન દેશપ્રેમી યોગ્ય ઠેકાણે કામે લાગે તેવી જાતની રજૂ

વ્યવસ્થા કરવી. પરંતુ કમભાગ્યની વાત એ છે કે હાલમાં તો આપણા નેતાઓને દેશજંધુઓની આર્થિક સ્થિતિની જરૂર પડવા જ નથી. પરવા છે તેમને ફક્ત ગનસંત્રી રીતે રાજકીય વિષયોમાં ઘડવાની । દેશજંધુઓને દારિદ્ર્યના દુઃખમાં ગળાડાવીને પાણી કરોડો રૂપિયાની નિષ્ફળ કાર્યોમાં હોળી કરવામાં આવે છે, ત્યારે દેશની સ્વતંત્રતાનો ખરો આધાર જે વેપાર દુનંદર ઉદ્યોગ છે તે શુધરવા વધારવા માટે એક નાની સરખી રકમ પણ વાપરવાની દરકાર કરવામાં આવતી નથી. નવી નવી અત્રેય દવાઓની ધંસીતાઓ ખોટી દેશીઓના લાખો રૂપિયા હોમી દેવામાં આવે છે, ત્યારે દેશીઓમાં દર્દ શા માટે વધ્યાં છે અને દરદો યતાં અટકાવવાને શા શા ઉપાયો કરવાની જરૂર છે તેનો લેણ માત્ર પણ નિચાર કરવામાં આવતો નથી. એટલું જ નહિ પણ દેશી ઉપાયથી થોડા ખર્ચે, વધારે સારી રીતે અને જલ્દીથી દર્દ મટી શકે છે એ જાણતો પણ કાંઈ નિચાર કરવામાં આવતો નથી. દેશને આવી રીતે નિર્ધન બનાવવાના રસ્તાઓ લેવાતા હોય ત્યાં ભવિષ્ય શુધરવાની આશા કેમ રાખી શકાય? નવા ઉદ્યોગ ધંધા ખીલવવા તરફ તો ખ્યાન અપાય ત્યારે ખર્ચ, પંજી હાથ જે ઉદ્યોગ ધંધા છે તેમાં આપણા યુવાન બંધુઓ કેમ આગળ વધી શકે તે બતાવવાની દરેક નેતાની ફરજ છે તે ય યથાર્થ રીતે જાળવવામાં આવતી નથી.

ઉગતા યુવાનો અને અજાણ્યા માજાપોની મુરકેલીઓ ટાળવા માટે દરેક ગામમાં અને દરેક શહેરમાં જાહેર લાઇબ્રેરીમાં અથવા જીન કાઉન્ટ જાહેર સ્થળે યુનિવર્સિટીઓના કેનેડરો તથા તેને લગતા જીન કાઉન્ટ પુસ્તકો મળતાં હોય તે રાખવાં જોઈએ તે ઉપરાંત એક નોંધપોથી તેવાર કરાવવી જોઈએ કે જેમાં દરેક જાતની નિશાળો, કોલેજો, ઇન્સ્ટિટ્યુશનો, ક્લાસો વિગેરેની સંપૂર્ણ નોંધ

હોય. તેમાં નામ ટેકાણાં ઉપરાંત તેની શી, ખુલા રહેવાનો વખત, તેમાં શીખવાતા વિષયો, તેમાં ચાલતાં પુસ્તકો, લાલુવા માટે રહેવાની હોસ્ટલ, રેસીડન્સી કે બોર્ડિંગની સગવડ, તેનું અંદાજ ખર્ચ વિગેરે બાબતોની સંપૂર્ણ નોંધ રાખવી જોઈએ. વળી કમાણી કરવાની ક્યાં ક્યા કુટલી તકો છે, કઈ કઈ નોકરીઓ સારી આગદાની આપવાવાળી છે, સરકારી દરજ્જાની ખાનાંઓની વિગત અને તેમાં ઉંચે ચડવાની તક; દક્ષાલી, આડત વિગેરે સ્વતંત્ર ધંધામાં પડવા માટે આવશ્યક જ્ઞાન, અનુભવ, ક્યા ક્યા ઉદ્યોગ ધંધાનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે, મીનો કારખાનાંઓ ક્યા ક્યા, ક્યા ક્યા, ફેટકાં છે, તેમાં ભવિષ્ય ફેટકું સુધારી શકાય તેમ છે વિગેરે વિગેરે કામ, ધંધા, વેપારદુનંદર, ઉદ્યોગને લગતી સંપૂર્ણ વિગતની નોંધપોથી તૈયાર કરવી જોઈએ, કે જેથી કોઈ પણ માણસને પોતાના પુત્રને માટે જરૂરી સર્વ વિગતોની માહિતી મળી શકે.

આવી નોંધપોથી માટેની દરજ્જા દેશનેતાઓ ઘણી રહેલાઈથી મેળવી શકે અને તેઓ ચોક્કસ અને ખરેખરી માહિતી મેળવી શકે. પરંતુ દેશનેતાઓની મદદ ન મળે તોપણ દરેક ગામના વિદ્વાન અને આગેવાન માણસો થોડી મહેનત કરે તો તેઓ પણ સારા પ્રમાણમાં દરજ્જા મેળવી શકે. દરેક ગામના અમુક માણસો લુદી લુદી જાતના ઉદ્યોગદુનંદર, ધંધા કે નોકરીમાં વિજયી થઈ સારી સ્થિતિએ પહોંચેલા હોય. અમુક માણસો સારી કમાણીવાળા ઉદ્યોગ દુનંદર ધંધાની માહિતી ધરાવનારા પણ હોય. ગામના અગ્રેસરો કે ઉત્સાહી યુવાનો પોતાના જ ગામના એવા અનુભવી માણસો પાસેથી ઘણી ઉપયોગી દરજ્જા મેળવી શકે. અને એ સર્વ દરજ્જાઓને એક પુસ્તકમાં સંગ્રહ કરીને જાહેર લાઇબ્રેરી કે જીન કાઉન્ટ જાહેર સ્થળે સર્વના ઉપયોગ માટે ખુલ્લું મૂકી શકે.

નિશાળ કે કોલેજ છોડ્યા પછી દરેકને પહેલો સંવાલ એ જ થાય છે કે ‘હવે મારે શું કરવું? શોની નોકરી લેવી? ક્યાં કેવી, રીતે કેકાણે પડવું?’ ઉપર કહી તેવી જાતની નોંધ પોથી તૈયાર હોય તો તે આવા દરેક યુવાનને માર્ગદર્શક બોખીઆ તરીકે ઘણી ઉપયોગી થઈ પડે, અને તેના ઉપયોગથી યુવાનો પોતાના ઉદ્યતા માર્ગ સાધી શકે.

મેટ્રીક સુધી પહોંચેલા અથવા ઇંગ્રેજી લખી, વાંચી, સમજી શકે તેટલું લખેલાઓ માટે ઇંગ્રેજીમાં થેર બેઠાં પુસ્તકોને વખતે શીખી શકાય તેવી પત્રવ્યવહારથી શીખવનારી ઘણી સ્કુલો છે. તેવી સ્કુલો વેપાર, ઉદ્યોગ હુન્નર અને ધંધાને લગતા ઘણા ઉપયોગી વિષયો શીખવે છે તેના ગ્રેડપેક્ટસો, સુચીપત્રો પણ નોંધપોથી સાથે રાખવાં જોઈએ. ઇંગ્રેજી પૂરું નહિ જાણનાર માટે માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપનારી નિશાળ હોય તેવી વિગત સાથે નોંધ રાખવી જોઈએ નામું, દિસાગ, ત્રિગેરે શીખવનારી શુજરાતી નિશાળો છે, પણ વ્યવસ્થા, પત્રવ્યવહાર, ખરીદવેચાણ, જાહેર ખર્ચ તથા વેપાર ધંધાને લગતા ખીજા વિષયો તથા હુન્નરઉદ્યોગો ક્યાંય શીખવાતા નથી. પરંતુ તેને લગતાં ઘણું પુસ્તકો મળે છે તે પુસ્તકોનો તથા વેપાર, હુન્નર, ઉદ્યોગને લગતાં ઇંગ્રેજી તથા શુજરાતી

પુસ્તકોનો લાભધારીમાં અને તેટલો સંગ્રહ કરવો જોઈએ. અને તેમ ન બની શકે તોપણ એવાં સર્વ પુસ્તકોની એક નોંધ તો જરૂર રાખવી જોઈએ. કારણ કે તેવાં પુસ્તકો ઉપરથી પણ ઘણું જ્ઞાન મેળવી શકાય છે.

આ ઉપરાંત કોઈ સારી પેટી અગર કારખાનામાં ઉમેદવાર તરીકે મૂકવાથી પણ સારો અનુભવ મેળવી શકાય. જે પેટીમાં ઉમેદવાર તરીકે મૂકવામાં આવે તેના માલેક તથા વ્યવસ્થાપકને ભલામણ કરવી જોઈએ કે તે ઉમેદવારને બધું કામ શીખડાવે, ખરીદ, વેચાણ, નાણાતી વ્યવસ્થા વિગેરે કામ એવાં છે કે તે જાણતની બધી સમજણ આપવા જેટલા આપણા વેપારીઓ ઉદાર હોતા નથી. તેથી જો તે પેટીવાળો ખાસ સંબંધી હોય તો જ તે બધી સમજણ આપે. નહિતર થોડા વખત કામ કરી, ચાલાકી રાખી, અનુભવ લઈને બધું કામ જાને જ શીખી લેવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે દીકરાને યોગ્ય જ્ઞાન, શિક્ષણ અને અનુભવ આપવામાં આવે અને અનુકૂળ જગ્યામાં દાખલ કરવામાં આવે તો તે જરૂર આગળ બધી લાવિષા સુધારી વિજયી નીવડે અને બ્યારને સચિવપદમાં પરત્તાવાનો અથવા દિલ્લશીરી દેખાડવાનો વખત આવે નહિ.

(સંપૂર્ણ.)

લજ્જામણી.

લેખક :

રા. “મનહર”

પ્રો. નગીરસેન ગોરા

લજ્જામણી પંચેગા ૨૦૧૫ ૨૨
T'lat ૧૫ મહાદીમાં લજ્જામણી કહે છે આ
વનસ્પતિ પર વિશ્વવિખ્યાત ડૉ. જોએ એટલા
બધા અખતરાઓ કર્યા છે કે જેનાં તામે જ
લખતાં ચોપડીઓની ચોપડીઓ લરાય, તેમાંથી
થોડું થોડું રહેને રહેને આપ્યા વિચાર છે.

વનસ્પતીઓમાં પ્રાણ હોય છે તે હવે
લગભગ પુરવાર થયું છે. એ પુરવાર કરવામાં
આપણા એક દિંદીએ મુખ્ય ભાગ ભજવી
હિંદુસ્થાનને આખી દુનીયામાં જે માન
અપાવ્યું છે તે સર્વને વિદિત જ છે. જો કે
હિંદુસ્થાન જમાનાઓ પહેલાં જાણતું હતું કે
“વનસ્પતીઓમાં પ્રાણ હોય છે.” હિંદુસ્થાનનાં
શાસ્ત્રીય અભ્યાસ તથા સાધના શ્રી રઘુકુલ
દિપક રામના વખતમાં પણ એટલી ઉચ્ચ
દક્ષાએ પહેલેલાં હતાં કે વિમાન, અગ્નિશાસ્ત્ર,
ગોદાસ, પર્વતશાસ્ત્ર, માણસનું હવામાં અધાર
ગ્રસ્ત વિગેરે સામાન્ય બાબતો હતી. પણ
આપણે તે માનતા ન હતા. પશ્ચિમના સદવાસથી
આપણને આપણામાં અનિશ્વાસ આવ્યો. પણ

હવે બ્યારે યુરોપ અમેરિકાએ તે પુરવાર કર્યું
ત્યારે આપણે માનીએ છીએ તેવી જ રીતે
વનસ્પતિઓમાં પ્રાણ છે એ ખીના મહાન
સાધુ તુકારામના એક દાખલા પરથી આપણે
જાણી શકીએ કે હિંદુસ્થાનને તો જમાનાઓ
પહેલાં તેનો ખ્યાલ તો હતો જ. તુકારામને
આત્માવસ્થામાં તેની માતાને માટે બાવળની
છાલ કાઢવા મોકલ્યા હતા. એક ધા કરતાં
તેમાંથી રક્તવર્ણું રસ નિકળ્યો. તુકારામનું
હૃદય ધીગળ્યું. તેને વનસ્પતિમાં પ્રાણ દેખાશે,
તેને દુઃખ થતું લાગ્યું તથા વધારે કાપવાની
ના પાડી. કુદાડી નાખી ઇશ્વરભજનમાં લીન
થયા. આવા દાખલાઓ પરથી હિંદુસ્થાન આ
બધા પે વિષયોમાં એટલું આગળ પડતું હતું
કે જેને પરાંચતાં યુરોપીય Scienceને સદીઓ
જોશે. આજે ડૉ. જોએ પોતાના અખતરાઓથી
વનસ્પતિને હવે શોક, દુઃખ, પીડા વિગેરે
લાગણીઓ થાય છે તે પુરવાર કરી
આપ્યું છે.

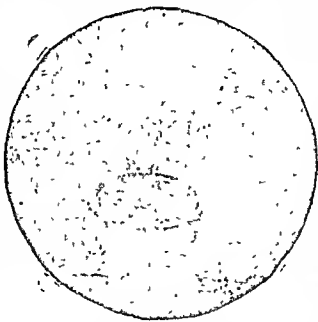
લજ્જામણીમાં એવો એક વિશિષ્ટ ગુણ છે
કે શ્રીજી વનસ્પતિઓ કરતાં પોતામાં પ્રાણ છે

એમ વધારે જલદીથી તથા રહેલાઈથી પુરવાર કરી શકે છે.

લગ્નમણી, ખાસ કરિને *Mimosa Pudica Leguminosa*, નામની વનસ્પતિ આ માટે ઘણી જ પ્રખ્યાત છે. એના પાંદડા (Leaflets) કાંઈ પણ ચીજ અડે કે તુરત જ નીચેથી બંધ થવા માંડે તે ખીજા હોડા સુધી બંધ થાય અને ત્યાંથી તુરત જ ખીજા પાંદડાના બુમખાઓ ઉપર મુજબ, ઉપરથી નીચે બંધ થાય અને છેવટે આખી ડાખળી નમી પડે.

બાદ તેની અસર દળવે દળવે ખીજા પડખેની ડાખળીઓ ઉપર થાય છે અને તે

પણ બંધ થઈ જાય છે આ ક્રીવા થોડીક-વારે અટકે છે અને થોડો સમય બાંને પાછું પૂર્વવત્ ખીને છે. આ પરિણામ ખાલી અડવાથી જ આવતું નથી, પણ તેને આજીને કાંઈ સળગતી કાડી વડે તપાનીએ તો પણ તે જ પરિણામ આવે છે.

લગ્નમણીનો હોડ

ઘણીવાર વનસ્પતિની નજીકમાં જો આપણે જરા વધારે ધમકારો કરી ચાલીએ તો તેનું પરિણામ થોડે ઘણે અંશે તેવું જ આવે છે. આ વનસ્પતિને તેથી ઝાઝો લાગ ઠંડાઈમા રાખવાની જરૂર છે. કારણ કે વધારે પડતી ગરમીનું પરિણામે ઘણી વાર હાનિકારક નિવડે છે; તેવી જ રીતે તદ્દન અંધારામાં રાખવામાં આવે તો યે પાંદડા બંધ થઈ જાય, પણ પાછું અજવાળું મળતાં તે ખુલે છે, અને આમ કરવામાં તે થોડાક સમય લે છે.

આ બધી બાબતો શું સૂચવે છે? એની જરૂરીયાત કરતાં વિશેષ ગરમીથી અથવા એનાથી સહન થઈ શકે તેવા ધક્કાથી અથવા તદ્દન અંધકારમાં રાખવાથી એટલે તેજના કિરણોથી ત્રિમુખ રાખવાથી તેના પર હાનિકારક અસર થાય છે, અને વારંવાર આ પ્રમાણે તપાસવાથી અથવા કાંઈ પણ રીતે ત્રાસ આપવાથી તેની બંધ થવાની શક્તિ નાશુદ થઈ જાય છે. જે પાછી ઘણીવાર વિશ્રાંતિ મળ્યા બાદ પૂર્વ સ્થિતિ પર આવે છે.

હવે પ્રાણીજીવન સાથે આ સરખાવીએ. મનુષ્યને અથવા કાંઈ પણ પ્રાણીને પોતાના ગળ

ઉપરાંત ત્રાસ થાય અથવા લાંબો સમય ન સહન થાય તેવી ગરમીમાં રહેવું પડે તો અથવા ઘણું લાંબો સમય અંધકારમાં રહેવાથી તેનું ચેતન ઓછું થાય છે. તે બેદાલ સ્થિતિમાં આવી પડે છે, અને તેની પૂર્વની કાર્ય

કરવાની શક્તિઓ નાશુદ થાય છે આ સ્થિતિ મનુષ્યને લાંબી માંદગી બોગચા પછી પ્રાપ્ત થાય છે જે દરેકના અનુભવની સામાન્ય સાંસારિક ખીના છે. હવે સારી વિશ્રાંતિ લેવાથી તથા હવાફેર, દવાદારથી માણસ રક્તે રક્તે પોતાની પુર્વસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે, તેવી જ સ્થિતિ લગ્નમણીને છે.

વિશેષ બારીકીમા ન જતાં આદલી ખીના વાચકોને ખ્યાલ આપશે કે વનસ્વતિઓમાં પ્રાણ છે અને લગ્નમણી તે પુરવાર કરવાનું ઉત્તમમા ઉત્તમ ઉદાહરણ છે.

આ દિલ્લયાલને યુરોપીય વનસ્પતિ શાસ્ત્રજ્ઞોએ (Botanists) 'Seismomastic movements' એવું નામ આપ્યું છે.

અને જેના વડે આ દિલ્લયાલ પેદા થાય છે તેને 'Stimulus' અથવા 'પ્રેરક' કહે છે. આવી ધણી દિલ્લયાલો ધણી વનસ્પતિ કરે છે, પણ ધણી વાર તેના ઉદભવ જુદા જુદા કારણોને લીધે થાય છે.

«Dionia નામની એક 'પ્રાણીભક્ષક વનસ્પતિ' એવી છે કે જે પોતાના પાંદડા પર દોષ પથુ પ્રાણી પડે કે તરત ખીડાઇ જઇ દળવે દળવે તેને પોતાના પાયકરસ (Acidic fluid) થી પચાવી દે છે અને પચાવ્યા ગાઢ બીજો શિકાર મેળવ્યા પાછું પુર્વવત્ બીજે છે.

તેથી જ રીતે કેટલીક વનસ્પતિઓ કાંઈક વિશિષ્ટ કારણોને લીધે રાત્રિને વખતે ખીડાઇ જાય છે અને સવારના પુર્વવત્ થાય છે. આ દિલ્લયાલને દંત્રિયમાં Sleeping movements કહે છે.

+એક ખીજું ધણું જ અન્યબીજારેકુ ઉદાહરણ છે, જેના પર ડૉ. બોએ ધણું

અખતરાઓ કર્યા છે. કંઠકતાની આસપાસ અનેક ગામડાઓ માંના એક ગામડામાં એક નિયિત પ્રકારનો વડ છે, તે દિવસનો ઝાંઝો ભાગ આડો વળેલો-horizontle-એટલે જમીનથી થોડી ઉંચાઈએ અદર મુતેલો હોય નહિ તેવી સ્થિતિમાં રહે છે. તે સાંજ સુધી તે જ સ્થિતિમાં રહે છે. સાંજના છ સાત વાગે ત્યાં એક દેવળ છે ત્યાં નિયમિત આરતી થાય તે વખતે ઉભો થવા માંડે છે, તે સવારના છ વાગે આરતી થાય તે પહેલાં પાછો નખી જાય છે. આ વડને 'નમતો વડ' અથવા 'Saluting Banyan' નામ આપવામાં આવ્યું છે.

ડૉ. બોએ અખતરાઓ કરી, તેનાં કારણો, તેનું વળાણ-વખત વિગેરે ધણી જાખનેનો નિર્ણય કરેલો છે

આવા અનેક અખતરાઓ પરથી ડૉ. બોએ વનસ્પતિમાં પ્રાણ તથા તેને લઇને લાગણી એને અનુભવ નિરિવાદ પુરવાર કર્યો છે લક્ષ્મણીને મળતી બીજી ધણી વનસ્પતિઓ લગભગ તેવાં જ પરિણામો બતાવે છે.

લક્ષ્મણીનો ઉપયોગ હિંદી આરોગ્ય શાસ્ત્રીઓ ધણી વાર કરે છે.

* આ પ્રાણી ભક્ષક વનસ્પતિઓની વિશેષ માહિતી હવે મળી આપવામાં આવશે.

+ આ ઉદાહરણ ડૉ. બોએના "Life movement in plants" નામના પુસ્તકમાંથી લીધેલું છે.

ફ્રાંકસ રા. કનેયાલાલ.

ઉ. દેસાઈ

—૨૦—

મેરડા વેપારમાં ડુબી
ગયા હોય તેવા રૂપા મારના
મનુષ્યો. આજ ધણી
જેવામાં આવે છે. વીલીયમ
ફ્રાંકસને અને તેના કમણા
ના વહેપારને આ વાત
ખંધ મેરડી આવે છે, તેનામા
નાનપણથી જ હૈદિયાદી તથા
ચાળના દેતી, તેની બચ-
પણથી આશાઓની તથા
પોતાની જાતમહેતતથી જ
તે એક કંગાળ રિયલિટીમાંથી
આટલે ઊંચ દરજ્જે
પહોંચ્યો.

વીલીયમનો જન્મ
ન્યુયોર્ક પાસે થયો હતો
તેનામાં નાનપણથી જ ધાર
નહિ શકાય તેવી કળ

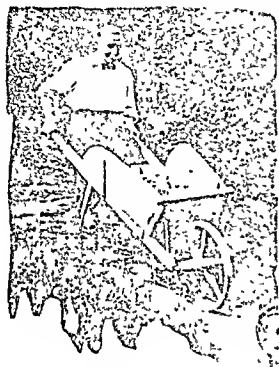
ની વીલીયમ ફ્રાંકસ

સમજવાની શક્તિ હતી. અને તે વાગતે તે મગરૂબ હતો.

માતૃચિંતાની મરીબ રિયલિટીને અંગે તેને વ્યાકરણની પાઠશાળામાંથીજ ઉદારી લીધો અને
તે જીવાનને ધણી જુગર પગારે ધાખીની દુકાનમાં મુકવામાં આવ્યો. પણ તેના હૃદયમાં
તો કોલેજ તથા હાઈસ્કૂલ જેવાનો ઉત્સાહ રમ્યા કરતો, એકવીશ વર્ષની ઉમ્મરે યત
તે દુકાનનો ઉપરી બન્યો, ત્યાર પછી મેનેજર બન્યો અને પચ્ચીસ વર્ષે તે જ દુકાનનો
માલિક બન્યો. આ પ્રમાણે વેપાર દાદ્યો.

આ વહેપારી બજારમાં જે દુકાનો ભાડે અપાતી હતી તેનું ભાડું ધણું જ વધી ગયું
હતું. જીવાન ફ્રાંકસની નજરે બજારના ભાવ પડ્યા તે એક નાની શી મુડી ભેગી કરીને
એક દુકાન ખરીદવા માગતો હતો. શુક્રીનમાં એક દુકાન વેચવાની જાણી તેણે તે ખર્ચ
લીધી. પોતાની અજબ મસલતોથી તુરંત જ પૈસા ગળે તેમ કપું. આ અતુલવધી મળેલા

હતેજનથી તેણે ખીજ એ દુકાનો ખરીદી લીધી અને તેમાં પણ તેને તે જ પ્રમાણે ફાયરો થયો. ત્યાર પછી મી. ફોક્સે પોતાની છંદગી મોજ-મગહના વેપારમાં (સાધનોમાં) નખાતો નિચાર કર્યો, તેથી તેમણે સંગીતચક્રો તથા

મી વીવીયમ ફોક્સ પોતાના જાગીયામાં

ધીરેટર્સ વેચાતાં લીધા તેમની શુધ્ધિ તથા પ્રમાણિકપણથી કાકા કરી આ વેપાર પણ વધતો ગયો.

સંગીત 'ફોક્સ'માં વીવીયમ ફોક્સે ચિત્રપટ રજુ કર્યાં તેણે ચિત્રપટની વધતી જતી માગણી ધ્યાનમાં રાખી. તેણે લાગ્ય તેમાં પણ ખીજું. ૧૯૨૩માં પોતાની શીફમ સારી ચાલશે તેથી અધ્યાત્મી સારાં અને વધારે ચિત્રપટ લાવવાની 'પોલીસી' ધડી અને પોતે

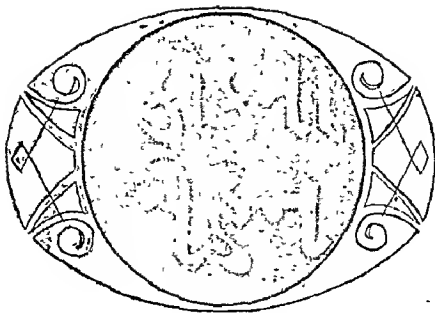
મી. વીવીયમ ફોક્સ પોતાની શુદ્ધિ ગાયે;

'ડીસ્ટ્રીબ્યુટર' 'પ્રોડ્યુસર' તથા 'એક્ઝીક્યુટીવ' નું કામ હાથમાં લીધું. વીવીયમ ફોક્સે પહેલું ચિત્રપટ તે 'Life's show window' વીક્ટોરીયા ફોક્સની ચોપડી પરથી બહાર પડ્યું. તેણે ખીજું જ 'પ્રોડક્શન' જે પ્રખ્યાત અને દૃશ્યમાન બહાર પડ્યું તેમાં એન્ટ ક્રીકર મેન (પ્રખ્યાત તસ્તારી બદ્દે દરીયાઈ પરી તરીકે પ્રખ્યાત છે તે) તથા ખીજા પ્રખ્યાત એક્ટરોને લેવામાં આ શીફમ બતાવવા કંપનીને જાહેર કાપુ પર મોકલવામાં આવી હતી અને પુરી કરતાં પંદર લાખ રૂપીઆ ખર્ચ થયું હતું આવું ખર્ચ કરવામાં મી. ફોક્સ પહેલા જ હતા.

મી ફોક્સ એક અગ્રણી પ્રોડ્યુસર છે. તેઓએ ચિત્રપટની વધતી જતી માગણી જોઈને ૧૯૨૪ પછી કામ કરતા એક્ટરોની આગળ અધ્યાય અને તેમની અવગણના ન થાય તેમ પ્રયાસ કર્યો

નુરત જ તેમણે વીવીયમ ફાર્નમ, ડીન ફાર્નમ, ટોમ મીક્સ, મેના ક્યુ—ખીલસન, પર્સિ વ્હાઇટ, બર્થ કાલીશ, બેક જોન્સ, વીવીયમ માટ્ટોન, વીવીયમ રસેલ, યજ્ઞનીયા પીયરસન, જુવેલ કારમેન વિગેરે નામીયા એક્ટરો જોડે કોન્ટ્રાક્ટસ કર્યા.

વીવીયમ ફોક્સ સ્વલાવે માયાળુ અને ઘણા જ ભલા-માણસ છે. તે બાઈ સાહેબ મિત્રાચારી કરવામાં મંદ છે, પણ એક વાર ક્યો પછી મરતાં સુધી તેને છોડે એવા નથી. અત્યારના તો તે એક દુનિયામાં મોટામાં મોટા 'આર્ટ-પ્રોડ્યુસર' તરીકે પ્રખ્યાત છે અને તેમની શીફો પણ પ્રખ્યાતિ પામી છે.

એકાંકી વિપાદિકા

જ્યારે સંસાર સત્યને જાણે, અને સ્વયંકલ્પિત મહાપાપોનો
માનવમનમાંથી ડર જતો રહેશે, તે ભવ્ય અને અસંખ્યિત યુગના
બ્રહ્માજીવ એક સ્થાન

જોનાર : રા. રા. પ્રેમરાય ઝોરીશાંકર

સ્થાન : જેવું બનતા માટે છે તે યુગના

અર્થ : જ્યારે યુગનાત આત્મ જાણી રહેશે તો.
માનો તો આજે જ, ન તો કદી નહિ.

પ્રવેશ બીજો પાત્રવર્ગ : પ્રોફેસર રામ

ડી. એસ. બી. બાર એટ. લા. જ્યોતિરનો સહાયકી,
અર્થશાસ્ત્રનો પ્રોફેસર

બાપુ : જ્યોતિરના. બહુશ્રુત, પણ પદ્ધતિહીન અભ્યાસ અને ગુરુહીન
વિચારથી જ્ઞાન અજ્ઞાનના મિશ્રણવાળો અને વ્યવહારી.

બા. જ્યોતિરની

બાપુ :—ખરેખર પ્રોફેસર, તદ્દમાગી વાત
તો વાજબી છે, પણ અતિ કળતણથી
અચૂક અતડાપણું આવી ગય એ પરિસ્થિતિ
અનિવાર્ય દશે પણ હજી તો ન જ કહેવાય.

પ્રોફેસર :—અનિવાર્ય કપૂરું તો પછી
ઠાટાનિષ્ટનો વિચાર જ નકામો છે.

બાપુ :—પણ તમે પણ આટલું જાણ્યા
છતાં સહુ સાથે મીઠી જીભે બોલો છો અને
જ્યોતિર સાચું બોલે તો પણ એવું બોલે
કે સદન ન થાય, એમ શા માટે ?

પ્રોફેસર :—એ તો ધણી વાર લોકની
મૂર્ખાગથી કે નજીસાઈથી કડવું બોલવાનું તો
મને પણ મન થાય, પણ મૂર્ખાઈ સનાતન છે,
સર્વવ્યાપક છે, અસાધ્ય છે માની હું એ
જતું કશું એટલું જ.

બાપુ :—ત્યારે જ્યોતિરે મૂર્ખાઈ સનાતન
નથી લાગતી ?

પ્રોફેસર :—કાગે છે પણ જીવંત કે અધર્મ
સર્વવ્યાપી અને સનાતન લાગવા છતાં એને
ડાંબી દેવા જેમ પયગમ્બરો જાહેરો પણ

તણ દે છે તેવો : જુરસો જ્યોતિર્જાલામાં છે.

બાપુ :—પણ એ જુરસાને ન રોકવાથી મિત્રો પણ અમિત્ર બને તેનું શું ?

પ્રેક્ષક :—એ તો પચગમ્બરો અટલાં જ રહેવાના. 'માટે તો ટાગોરે કહ્યું કે 'તાઈ-બોલપું' કાઢ્યાંબળે નહિ તો એકિલા ચલે' રે.

બાપુ :—તે દહાડે જ્યોતિ'પાસે અરવિન્દે ટાગોરનું નામ લીધું તો કહે કે ટાગોર શું બળ્યતા'તો.

પ્રેક્ષક :—[દસીને] 'દશીકતમાં મિસ જ્યોતિર્જાલાના આદર્શ' ગાંધી દિશવાન છે. કલાવાન નથી. જ્યાં સુધી માનવતા રાજની સાદી જરિયાતો વિના ટળવળતી હોય, દુકાંડો રોટલા વિના કે એ તમ્મ વચ્ચે વિના કે ચંપડી દવા વિના છવ ખોતી હોય ત્યાં સુધી વિલાસ માટે કાપથી ન છવાય એમ અગ્રે' એ ય માનીયે ડિગે. પણ જ્યારે જ્યોતિર્જાલા એવા ભદ્રવર્ગ Aristocrats સામે બંડ લડાવવા ચલે છે ત્યારે 'હું' હાથ તુરત એ વર્ગ અનિવાર્ય છે માની તટસ્થ રહું છું' અને મિશનસાર હોવાનો ડોળ બહુ સફળતાથી કસે છું.

બાપુ :—[વતનો વિષય બદલવો, પ્રવૃત્ત બ્યવહારને હાથ ધરતા બિઝનેસમેનની અદાથી.] તદમારા જેવા વિદ્વાનને મહોંએ અમદારી જ્યોતિનો બચાવ સાંભળી હું બંદુ ખુંચ ચાઉં છું પણ—આજ તદમે, 'મહને મળવાની ખાસ ખાચેશ દેખાડી, તો, હું' તદમને શી રીતે કપયોગી બની ચકું' એમ છું ?

પ્રેક્ષક :—આ ધડીએ તો મદારી વાત ધીરજથી સાંભળીને; મદારે જ્યોતિરજાલા મિમે કંઈ કહેવું છે.

બાપુ :—[પોતાની આ વિષયમાં જરૂર નથી એમ બળ્યતા હોવાથી] બેત્રાસક બોલો, પણ જે જ્યોતિ પોને અર્ધિ હોય તો વધારે સાઈ' એમ તદમને નથી લાગતું ?

પ્રેક્ષક :—અલબત્ત એમો અર્ધિ હોય તો બહેતર ; ખરેખર તો હું જ એ વિનંતિ કરવાનો હતો.

[ટળવળી કોર, નીચે એક બટન દાખે છે; દર ક્યાંક ઘડડી વાગે છે. જવાબમાં અરવિન્દે ભરતી દરવાજો ખોલી દાખલ થાય છે, પણ પોતાના પ્રેક્ષકને જોઈ જરા થડો-થડો સલામ કરે છે અને બાપુ જ્યોતિરને બોલાવવાનું કહે છે એકલે બેદાર જાય છે. દરમીઆન સંદુ ચૂપ બેઠા છે. બાપુ તેરીકે પોતાની હજી આ વિષયના નિર્ણયમાં સત્તા હોય એવા ડોળથી બાપુ બેસે છે. આ સ્પષ્ટ રીતે હરખાય છે. આટલો વખત પામર વિલાયો'ઓની પાસે સર્વજ્ઞ પ્રેક્ષકના તોરથી બેઠા હતો, પણ હવે સ્વસ્થ દેખાવાનો મયત્ન કરે છે એટલું જ. જુજરાતી વિભાગ માંથી મિડલ સ્કૂલમાં પ્રવેશ પામવાની પરીક્ષા વખતે એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટરના કમરા બહાર બેઠે અનુભવી હતી તેવી ભિચિત્ર મનોદશા અનુભવતો પ્રવેશદ્વાર તરફ જોઈ રહે છે. ખેલા અરણ્ય, પછી જ્યોતિર પ્રવેશ કરે છે, અરણ્ય ચાંદર હબશાતા ચબ્બોને માંક માડ રોજી રહી હોય એમ દેખાય છે. જ્યોતિરના અને રાગના માયા પકડી આપસઆપસમાં ભટકાવવાથી આ પ્રસંગ વાળખી રીને હજીએ ગણાય એમ તે માને છે જ્યોતિર બાપુ તરફ, પછી રામ તરફ પ્રસર્યક દ્રષ્ટિથી જાય છે.]

રામ :—[આવે પ્રસંગે, પણ, કવિતાનો નાયક પ્રાસનુમધ્ય પલો કેમ 'ખોલી શકેતો હશે એમ વિચારતો હોય તેમ ખેલાં ધીરથી પછી ઝડપથી બાપુને] તદમારાં પુત્રીએ કદાચ તદમને લખ્યું' પણ હશે. આજથી, આશરે છ માસ કિપર મદારી એક વાચન નો રવીંગર કરી 'મદને કૃતાર્થ' કર્યો છે. પણ એણે તે વખતે એક શરત કરી હતી કે એમને એક નિર્ણય શોધવો બાકી હતો તે શોધ્યા પછી અમારો સંબંધ જાહેર કરવો, પણ તદમારી પાસે આ વાત કરવી તે કંઈ જાહેર કરવું ન કહેવાય એમ માની હું વાત, કસે છું. દરમીઆન, એમનો નિર્ણય શોધાયો છે, કે નહિ એ પુછવા ખેલાં મદારે એક વિનંતિ કરવાની છે અને એક ખુંસાસો કરવાનો છે.

બાપુ :—[પોતાને આ બાબતમાં અનુભવ
પામવા માટે મનમાં ચીંતાતો, પણ જાણે
જ્યોતિરનો નિર્ણય એ પોતાની સંમતિ જ
હોય એવો ખ્યાલથી દેખાવ કરીને] એ
વેનંતિ શી છે ? અને એ ખુલાસો શી બાબતમાં
છે ?

રામ :—[જ્યોતિર સ્થાને જોઈને કંઈક
ધક્કાતે સ્વરે] એ વિનંતિ જ્યોતિર્જાલા
પ્રત્યે છે, કે ઘેર આવ્યા પછી મહેં એવી
પરિસ્થિતિ નજર કરી છે, જેથી મહારે મહારી
લાગણીઓ કે મહારા બવિધનો વિચાર પડતો
મુકવો પડે છે. અને જ્યોતિર્જાલા આ
લાગણી સર્વ રીતે સ્વતંત્ર છે.

અરણ્યા :—[સહુ ચૂપ બેઠા છે અને
જ્યોતિર પણ કાંઈવત હબી છે એટલે
અકળાઈને] તો પછી ત્હમારો ખુલાસો
સંબળાવવાની શી જરૂર છે ?

રામ :—[એના પ્રશ્નમાં અને એના
સ્વરમાં રહેલો ઉપાસખ વાજખી હોય તેમ
નમ્રતાથી ઉચું જોવા વગર] પોતાના સર્વ-
સ્વને તથા જવા મેલાં એટલું આશ્વાસન હું
ન મેળવી શકું કે જે હૃદયને મહેં શ્વાસપ્રાણ
સંમુદાય હોય, તે હૃદયમાં મહારે માટે
થોડીક દયા તો છે જ.

અરણ્યા :—તો પછી અમહારે સહુએ એ
ખુલાસો શા માટે સાંભળવો જોઈએ ?

રામ :—હું કંઈ પણ તક શોધું તે મેલાં
જ આ વાત મહારા મુખમાંથી ખદાર પડી એ
ખરું, અને બીજું જ્યોતિર્જાલા કે હું કોઈ
પ્રકારની ગુપ્તતામાં માનતાં નથી એથી પણ
એમ થયું હોય.

બાપુ :—[તો પછી પોતાથી આટલો
વખત આ વાત શા માટે ગુપ્ત રખાઈ-પોને
આમાં બિલકૂલ બારાત્ર મનાયો એ બાનથી
વધુ સ્ત્રીકાંતો પણ આખી વાત જાણવા માટે,
બા જેટલો જ આતુર] બેલાશક, હવે જો
આટલું કહું તો ત્હમારે આખી વાત કહેવી

જ જોઈએ. અહિંયાં કોઈ ખદારતું છે જ
નહિં.

રામ :—[કોઈ સ્થાને જોવા વગર પણ
પોતાના સ્વયંસ્વીકૃત વિધિ Fato ની સમક્ષ
રૂપોક ન દેખાવા માટે એવા મક્કમ સ્વરથી]
મહારો ખુલાસો મહારા કુટુમ્બ સંબંધી છે.
મહારો ઇતિહાસ જ્યોતિર્જાલા કંઈક જાણે
છે. સારી છંદગી નિર્ધનતામાં ગાળી મહારા
બાપ મહેં છ વર્ષનો મુકા અવસાન પામ્યા,
મહારી મા પાસે તે વખતે પોતાતું અંગ
અને બે બચ્ચાં, એક ૧૬ વર્ષની વિધવા-છોકરી
અને છ વર્ષનો હું, આટલું સાધન હતું.
પછી બે માસમાં જ મહારી ખૂદેન ગુજરી
ગઈ. એ સંજોગોમાંથી મહેં આજની
સ્થિતિએ મેળાઈનાર એ મા. અન્ય પરિસ્થિતિમાં
ઈતિહાસશમરૂર વીર સ્ત્રીઓ નિઃસત્વ
ટાળામાંથી મહાપ્રભાએ ધડે છે તેવાજ ગુણ
એનામાં હશે અગાધ પ્રેમ, અખૂટ મનોબલ
અને અપૂર્વ આત્મતાગ એ એને સદૃશ જ
છે. પણ એનું એ સ્વરૂપ જેને નિઃસત્વ
બાલકમાંથી મહાપુરુષની પદીએ મેળાઈ ગયો
એને જ દેખાય. પણ આ વીસ વર્ષ
ચાલેલી પંચાશિ સમ તપશ્ચર્યાએ એને છંદુતી
રાખી છે, એટલું જ એનાં મન, એની બુધ્ધિ,
એનું હૃદય આ તપથી નષ્ટપ્રાય જેવાં છે,
પણ ખરી પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન તો મહેં ચાર
દિવસ ઉપર હું અને વધે પછી મળ્યો ત્યારે
થયું. મળથી પણ અદ્ય પ્રમાણમાં જે
સંસ્કારિતા, દિલની ઉદારતા, જનરનેહ હતાં
તે આ વીશવીસ વર્ષના અતુલ ચાન્દ્રાવળથી
નિર્મૂલ થયાં છે. જેણે મહારા માટે આટલું
જોઈયું તેને જ હવે મહારા મનની અને મહારા
તનની શક્તિઓ અર્પણ કરવામાં જ મહારી
દરજ મહેં સ્હમજાય છે. જ્યોતિર્જાલાની
અમૂર્ત બુધ્ધિમત્તા, ઉચ ચારિત્ર અને વિરલ
સૌજન્યના બદલામાં આપના જેવું હવે મહારી
પાસે કરું જ નથી.

[બાપુ અને બા મૂઠા જેવાં બેઠી રહે છે. અરજી આમતેમ સહુ સામે જાય છે. પછી બધાની અભ્યર્ચના વચ્ચે જ્યોતિ રામની પામે જાય છે, રામ ઝડપથી ઉભો થાય છે અને આરામ, આશ્વર્ય, આનન્દનિશ્ચિત લાગણીઓ એના મુખ પર આવે જાય છે.]

જ્યોતિર :—મહારો નિર્ણય શોષાઈ ગયો છે. તદારામાં ઉઠું આત્મન્યન કરવાની ચકિત નહિ હોય, તદારા કુટુંબથી તું શરમાનો હોઈશ, અણીને વખતે આત્મત્યાગ તું નહિ કરી શકે એવી એવી નિરર્થક ચંકાઓથી મહારું મન મુઝાવું હતું—પણ રામ, તદારા હૃદય અને ચારિત્રની સખળતા વિશે શંકાશીલ થવા માટે મને ક્ષમા નહિ આપે ?

બાપુ :—[બચ્ચાંઓની રમત મિસાલ આ લોકો કરે છે એમ માનના છતાં વાતનું છેવટ આમ આવ્યું જોઈ ખુશ થતાં] પ્રોફેસર, તદમારી પછી બધી અસ્થાને છે. ખરૂં પુછો તો તમે જોય જરા આ રાજની દુનિયા કરતા વિચારની દુનિયામાં વિશેષ રહેો છો; હવે તમે તમારી માને સુખમાં રાખી શકો ને કાંઈ સારા ડોક્ટરની માવજત કે દવાફરથી બધું મટી જશે. માફ કરજો, પણ આવી વાતોમાં મહારા જેવા હોમનસંસ્વાળા વધારે ડહાણ હોય છે. [ઉભો થઈને] ચાલો હવે મહેત્રાં જમી લઈએ. એથી તમને મહારી વાત સમજશે. શું પેલું? કાંઈ નાટકમાં છે તો ખરૂં કે એક મહોટા સેનાપતિને બુખને લઈને ગમ નથી પડતી. પછી ખજુર ખાઈને લડાઈ છતી જાય છે. ચાલો સાહેબ, [જતાં જતાં] To be or not to be that's the question [દરવાજા ખુલાર તદના દુનિમ દસવાનો અવાજ આવે છે. પાછળ બા પછુ હજુ કંઈ સમજ ન પડતી હોય તેમ જાય છે. જ્યોતિર અને રામ હજુ પાસે પાસે ઉભાં છે. પાછળથી આવી અરજી એમનાં માયાં આપસઆપસમાં બટકાવે છે. એટલે ચમકીને]

જ્યોતિર :—તદારાં તોફાનનાં જોવાળ પાછાં મહડવા માંડ્યાની ?

અરજી :—ત્યારે જરૂર મહેને અભિનન્દન આપવાની તક તો મળવી જોઈએ ને—પછી જાણે ફરીથી તદને સમાધી મહડાવી લેજો.

રામ :—[ચાર દહાડામાં અરજીનો ફીક પરિચય થયો છે એટલે હસતો હસતો] અભિનન્દન તો મહેને એકલાને જ મળવાં જોઈએ.

અરજી :—તયારતુ, પણ ત્યારે જ્યોતિર, તદારો ત્યાગ કરવા તત્પર થયા પણ છેવટે તદને ન ત્યજી એ માટે તદને મહારાં આશ્વાસન.

[જ્યોતિર હસે છે. દરવાજા પર ટકારા થાય છે અને અરવિન્દ આવે છે.]

અરવિન્દ :—ખા કહે છે, કે જમીને સફુને ખુલાર જવું છે એટલે જલદી ચાલો.

રામ :—થાસો આવીએ છિયે. [દરવાજા પાસે અરજી ઈંગેજ રટાઈલથી ચારીરનો ઉપરિતન લાગ જુઠાવી હાથના દહેકાથી રામને ખુલાર જવા સુપવે છે.]

અરજી :—Gentlemen First.

રામ :—[જતાં જતાં] અરજી ખહેન, છેલ્લાં ચાર દિવસમાં આટલું બધું સૌજન્ય વધ્યું દેખાય છે તે શું સદિપર પાસે ઉછીકું લીધું છે ?

અરજી :—સર્ટન્લિ પ્રોફેસર, સૌજન્ય અને સંપત્તિ ઉછીકી સારી, જેથી ફરી દેવાની મરજ ન થાય [રામ હસતો હસતો જાય છે. પછી જ્યોતિ તરફ ફરીને] જ્યોતિ, તદે રામમાં શું જોયું જેથી તદારો ત્યાગ કરવા તૈયાર થયો તેમાં એને મહાત્મા ઠરાવ્યો.

જ્યોતિર :—કર્તવ્યભાવના ખાતર મહારો ત્યાગ એ તો એની ઉદારતા દેખાડે છે.

અરજી :—એ કર્તવ્યભાવના કે માતૃ પ્રેમથી પ્રેરાઈ બધી માતાઓ કરે છે તેટલું એની માએ પણ કયું તેનો અંતિશય પડતો અકસો વાળવાની ગાંઠાઈ ?

જ્યોતિર:-કાષ્ઠવાર અંગણુતે સત્ય બાલકને પણ દેખાય છે. તેમ, તારી-વાત સાચી હોય પણ હતાં—

અરણ્ય:-છતાં શું કપાળ ? હું તો એમ કહું છું કે, શંકા કૌરવસભામાં દ્રૌપદી જેવી છે, ત્રીર ઉતારનારો યાદે, પણ પૂરનારો ન યાદે. સમજ.

જ્યોતિર:-એ હું ના નથી કહેતી, પણ તારા કહેવાથી મને પણ લાગે છે કે સિદ્ધાન્તની ખાતરનો આત્મત્યાગ અને ઉપકારક વ્યક્તિ ખાતરનો આત્મત્યાગ એ બે સરખાં તો નથી જ.

અરણ્ય:-જેમું. વળી ચુકડોળે મદદી. જ્યોતિર પેલું ચક્રમ્ પ્રમતિ મસ્તકે ધ્યાન છે. સહ કરતા હું સારી કે ત્યાગની આત્મી આત્મી વાતોનો જ ત્યાગ કરીને એટલું જ બાળું કે જ્યોતિર મદારી અને જ્યોતિર લાખ ના કહે તો પણ હું એની [Sheer joy of life] થોય તેમ આ બોલી અડખડ દમે છે અને જ્યોતિરને બાથમાં લઈ ઉમળકાથી સુખન કરે છે. જ્યોતિર છુટકા મથે છે, પણ તેના ખુશમિઝાઝની અસરથી ધીમું ધીમું હસે છે. અને હસતાં હસતાં બેય જાય છે.]

પ્રવેશ ત્રીજો.

સમય: તેજ દહાડે રાતના ૧૦ પછી.

[સ્થળ: પ્રેક્ષક રામનું અભ્યાસમંદિર. અસ્તવ્યસ્ત પુસ્તકો, ચોપાનિયાં, ચિત્રો, ફોટોગ્રાફ્સ, વિગેરેથી લદાયેલી ખુલ્લી અંબારાઈ, ટેબલો, ચારપાઈઓ ખુરશીઓ વિગેરે વચ્ચે ચાલવા નેટલો માર્ગ પણ મુશ્કેલ છે. એક ટેબલ લેખપત્રો ઝાળો પ્રકાર પડે છે. રામ અંદર આવે છે અને હેટ છરકતી ફેંકે છે, અને કોટ ઉતારી ખુરશી ઉપર પડેલા ચોપડીઓના ટર્કા ઉપર મુકે છે. પછી બીજી પાસે જઈ મોઝરી ફેરવી પ્રકાર વધારે છે. અને ટેબલ પરથી એક ફોટોગ્રાફ કચકી તેમાંની આકૃતિ તરફ જોવામાં લીન થઈ જાય છે.

દરવાજા આસ્તેથી અર્ધો ઉઘડે છે. પછી કાણુ બર રહી, આખો ઉઘડે છે, અને એક યુવતી મંદ-

નિશ્વ-પગલે પ્રવેશ કરે છે. દરવાજા બંધ કરી તેને પીડ. ટકાવી યાકી કે ગભરાઈથી હોય તેમ ઉભી રહે છે. ઉમરત્રીશથી સહજ વધારે, પણ શરીરને સખ્ત ધસારો લાગ્યો હોય એવું, બદન દેખાય છે. મ્હોં ધાટીકું, પણ આંખ ઉઝી અને આસપાસ લાલ વર્તુલ દેખાય છે. કપડાં સાદાં, પણ અંગ ગોપનની દરકાર વિના ખુલ્લી છે. આંખુ ઓઢયું છે, પણ મ્હેરા પર વિનીતતા વસી જ ન હોય એવું લાગ્યા વિના ન રહે. જોનારના મનમાં એક પછી એક વિરૂધ્ધ અસર થયા કરે એવો એનો દેખાવ છે. એના ગળા ઉપર મ્હેરો ચીરો પડ્યો છે તેમાંથી આસતે આસતે લોહી ઝરે છે અને છાતીના કપડા ઉપર મ્હેરું ધાણું પડ્યું છે.

દરવાજા પાસે ચોડીવાર ઉભો છે, પણ રામનું ધ્યાન નથી ખેંચાયું, એટલે આગળ વધવાનું પગલું મારે છે, પણ ફરી થંભી જાય છે, અને પછી બીકથી નાગી છુટવા હોય એમ એકદમ પાછી ફરે છે અને આંખે તગમર આવાથી ધળાકા સચેત નીચે પડે છે. રામ જગન થઈ દોડી મ્હેરો છે. એક ચુકળુ ઉપર એની એના શરીરને ડેકું કરી એવું માણું બીજે શું કહેવું ટકવવા મથે છે. ત્યાં આંખ ઉઘાડે છે અને જાણે ન ધારેલું સુખ અનુભવતી હોય તેમ શરીર રામને ટેકે નાખી દઈ આંખ મીચી લે છે. કાણુ હરો, શું કરવું, કોઈને બોલાવું એ ખ્યાલમાં રામ એના તરફ અને બારણાં તરફ જાય છે ત્યાં તે સફળા મેડી યાય છે, અને એક હાથ ઉપર શરીર ટેકવી બીજા હથેલીમાં મ્હેરો છુપાવી દગલો થઈ બેસે છે.]

રામ:-[પાસેના નેતરના કાચ ઉપરથી ચોપડી ચોપાનિયાં નીચે ફેંકી જગ્યા કરે છે અને પછી અત્યંત માયાથી] બહેન, “બહેન” જરા દુશિયાર થાઓ અને આ કાચ ઉપર સુઓ.

[જવાબ ન મળતાં પાસે જઈ નરમાશથી પણ મન્યુત દાંધે એને ઉભી કરે છે, તે લયકતી લયકતી પણ રામથી અળગી થઈ તેના તરફ અનિમેષ જોઈ રહે છે. પછી દરવાજા તરફ જાય છે, ફરી રામના પગ તરફ નીચું જોઈ ઉભી રહે છે.]

રામ.—આમ ઉભું નહિ રહી શકાય. આવો આ કાચ પર બેસો તો હું પાણી લઈ આવું.

[હાથને ટેકો આપી કાચ ઉપર બેસાડે છે. પછી બોરડાની બહાર જઈ પાણી લઈ આવે છે. દરમ્યાન તે લાકડું ચઢ બેસી રહે છે. રામ પાણીને ખાલો મેચિ ધરે છે, પણ પાણી હોઠ પરથી નીચે ટોળાય છે. રામ એના મોં પર ઠંડા પાણીની ધણક મારે છે.]

રામ :—બહેન, જરા સાવધ થાઓ બહેન.

યુવતી :—[સંકેત દોશમાં પડ્યા પેઠે, ચબ્બનો અર્થ ન રહ્યો જતી હોય તેમ] બહેન...

રામ :—આત્રો, જરા પાણી પીઓ બહેન!

યુવતી :—[અન્યતાથી] બહે.....ન! બહે.....ન! [રામ તરફ જોઈને] મને બહેન કાણે કહી [રામ ફરી મોંએ પાણીની ધણક મારે છે એટલે વધારે દુશિયાર થઈ ઉભી થવા બંધ છે.]

રામ :—નહિ, હજી તમે ઉડતાં નહિ, કદાચ ફરી ચક્કર આવશે. જરા શાન્ત થાઓ હું ડોક્ટરને બેલાવી લાવુ છું, દરમ્યાન ત્હારી બાને મોકલું છું તે તમારી પાસે બેસશે.

યુવતી :—[ઉશ્કેરાટથી ઉભી થતાં] નહિ, નહિ, નહિ, બા નહિ!

રામ :—[ગાંડી હશે એમ શક જતાં બેસાડીને] કંઈ નહિ, નહિ બેલાવું, પણ તમે બેસી રહો જોઈ-હા હવે બરાબર-પણ તમારું નામ શું?

યુવતી :—[સ્વપ્નામાં બોલતી હોય તેમ] શુભાળ.

રામ :—સારું શુભાળ બહેન!

શુભાળ :—બહેન, બહેન, હા, શુભાળ બહેન નહિ, ગોમતિ-ગોમતિ બહેન.

રામ :—વાર ગોમતિ બહેન, અહિં

આરામથી સુઈ જાઓ જોઈ, પછી ઠીક લાગે ત્યારે ઘેર જાઓ,

ગોમતિ :—ઘેર-હા ઘેર જઈશ, પણ-પણ ધર-ધર ક્યાં છે!

[આટલું બોલતાં ફરી સૂતી થઈ બંધ છે. રામ ટોળકના ખાનામાંથી બે રાત્રી રીંગી લાવે છે. એક મુંઘાડે છે અને બીજામાંથી ચમચી નેટશે. પ્રવાહી પાણીમાં મેળવી પાછ દે છે, અને યોગ્યવારે ગોમતિ દુશિયાર થાય છે.]

રામ :—આત્રો હવે ડોક્ટરની જરૂર નહિ પડે, પણ તમે અહિયાં કેમ સૂઈ રાકશો? બા પાસે.

ગોમતિ :—[ઉભી થઈને] નહિ, નહિ, બા મને મારી નાંખશે [આગળ વધતાં] એ બાંધ, મને એકલી ન મુકશે. બાઈ! ત્હારા બાઈ! [લાગણીતું પુર બંધ તોડતું] હોય તેમ ઓચિંતી દુશ્મકાં વારે છે. રામ! હું ત્હારી બહેન ગોમતિ. ત્હારી બહેન એ બાઈ [ફરી લયકે છે. રામ ફરી તેને કાચ પર બેસાડી પાસે બેસે છે, એટલે તેની જાતી ઉપર માથું ટેકવી દેશાકાટ રડે છે રામ તેની પાંકે હાથ ફેરવે છે, એટલે આસુભરી આંખે પણ દરખાથી હોય તેમ રામ સામે જુએ છે.] બાઈ ગમરા-તો નહિ; તું ના પાડશે તો હું ચાલી જઈશ પણ રામ તું બોલતો કેમ નથી?

રામ :—બહેન! મને સમજતું નથી-મને સમજતું નથી. ત્હારી એક બહેન ચૌદ વર્ષની ગુજરી ગઈ એવું નામ ગોમતિ હતું એમ બા કહેતી હતી.

ગોમતિ :—એ જ! ગુજરી ગઈ, માની કુખમાંથી, બાઈના ધરમાંથી, ગુજરી ગઈ, પણ બાઈ લે હું તો ખોટું બોલું છું, ટોંગ કશું છું [અળગી બેસતાં] બાઈ તમારી બહેન તો ગુજરી ગઈ, મને જવા દો. [ફરી રામને હાથ ઝાકીને] એ બાઈ! હવે ત્હારાથી નહિ જવાય, ત્હારા ધરમાં કેયાંક મને પડવા દે. મને વચન આપ.

રામ :—મને કંઈ નથી રહ્યો, પણ તું ન જતી, ધીરી પડ, મને કહે-લે હું વચન આપું છું કે તને ત્હારા ધરમાં રાખીશ. લે જરા આ સુંધ.

ગોમતિ :—[શીશીને દૂર કરે છે] હાથ, હવે મ્હને કશાની જરૂર નથી, મ્હને ઠીક છે [ફરી રામની છાતીએ માથું ધીમેથી પડે છે ને આંખ બંધ થાય છે] મ્હને બહુ ઉધ આવે છે [અમકાને બેઠાકણી ચોપાસ જુએ છે] ઝો આ સ્વપ્નું છે રામ ! આ સ્વપ્નું છે.

રામ :—[એને માથે હાથ ફેરવતો] નથી. આ સ્વપ્નું નથી, બ્હેન, વૃંં સુષ જા, આપણે રહવારે વાત કરશું.

ગોમતિ :—[ઉંઘમાં ધોરતી] રહવારે—હા—વીશ વર્ષ થયાં રહવાર નથી પડી—રહવાર કેરી, ઈગશે : [ધીમે ધીમે હોઠ ચાલે છે, રામ સાંભળવાનો પલ્ત કરે છે.]

[દરવાજા ઉઠડે છે બા ખડતલ, જર્જરિત, મન્દ, પણ સરોય ગનિએ અન્દર આવે છે. કાચ પર નજર પડતા મોરેથી બેસે છે “મુક મારા રામને” રામ ઉંચું જોગ છે અને ચુપ રહેવા ઇશારત કરે છે, પણ ડોશી પાસે આવી ગોમતિનો હાથ જોરથી બેંચે છે અને ઉંઘમાં પણ સ્પર્શ ઓળખ્યો હોય તેમ તે ઉભી થઈ જાય છે.]

ગોમતિ :—રામ ! રામ ! ઝો મ્હને જવા દે રામ :—આ.

બા :—ચુપ આને કહડા પ્હાર.

રામ :—આ એ કહે છે એ આપણી ગોમતિ.

બા :—જુહું જુહું. એ તો કાષ્ટ શં-વેરયા છે. તને ભમાવવા આવી છે. ગોમતિ તો મરી ગઈ. એને વીશ સાલ થઈ ગઈ.

ગોમતિ :—[અજાણ મહમતાથી] ખરું. ગોમાત તો અદિષ્ટુ ખાઈને મરી ગઈ, પણ અશીષ્ટુ તો બાથે આપું છું. ને મરીને પણ ગોમતિ ડાકણુ થઈ ખરું ને ?

રામ :—આ ! [બા ચુપ રહે છે એટલે ફરીથી] બા, ગોમતિ કેમ ચડી ગઈ ?

બા :—ગોમતીએ અદિષ્ટુ ખાધું ને મરીને તુરત જ અવગત થઈ, તે ડાકણુ થઈને પોતાનાં જ મડદાને બખી ખાધું. આપું ગામ જાણે છે.

ગોમતિ :—હા, પણ હું વધારે જાણું છું. મરીને પાછી આવી તે હું તો જાણું જ ને ? લે, હું ડાકણુ કેમ થઈ તે તને કહું. મ્હને સાત વર્ષની પરણ્યાવી ને મ્હારો વર થાય તે છોકરો પરણીને બે વર્ષે મરી ગયો. બીજે વર્ષે મરણી ચાલી ને પછી ચાર વર્ષ ઉપરાઉપરી દુકાળ પડ્યો. ખેતર વેચાઈ ગયાં. ઘેર ઉપર જ પત્ની પડી ને બાપાએ દારૂ પીને મને ને બાને રોજ ખૂબ મારવા માંડ્યાં. ધરકામમાં હું લેય થઈ જતી, પણ બા બપોનો ખાર મારી પીડે દહાડતી. એક દહાડો બાપા મોડી રાતે પ્હારથી ગાયો દેતા આવ્યા. બા હું જ વર્ષનો હતો તેને લઈને રસોડામાં પેશી ગઈ અને બેયની વતી મને એકલીને બાપાએ મારવા માંડી. હું ધર પ્હાર નાકી તો પાછળ પડ્યાને ઉંઘરને ઠેક વાગતાં પડ્યા. પ્હાર ધૂમ વર્ષો પડ્યો હતો, પણ હું છૂર લઈને જાગી તે ગામ પ્હાર મંદિર તરફ ગઈ. ત્યાં પૂજારી હતો. વારપરબે ઘેર આવતો એટલે રડને રડને એને બધું કહું, એણે ખૂણમાં ગોદડી દેખાડી. ત્યાં વદિતરાંથી, મારથી, ચાકથી ત્રાસેલી રડતી રડતી સુષ ગઈ. સ્વપ્નમાં પણ બાપા છાતીએ બેશી મારવા લાગ્યા ને જંગી ઉડી તો પૂજારીએ તુરત જ મ્હોએ ડૂંચો દઈ ચારી નાંખવાની ધમકી દેખાડી.

રહવારે ઘેર ગઈ ત્યારે ખમર પડી કે બાપા તો પડ્યા ત્યાં જ ગુજરી ગયા. મારી વાત સાંભળવાની કાઈને કુરસદ જ નોતી. ને પૂજારી તો મહિના દહાડો રોજ ઘેર આવતો ને વારંવાર સંતાવતો. પછી ચારેક મહિને એક દહાડો રાતના બાએ મ્હને મરણુતોલ મારી ને મોપારી જેટલું અદિષ્ટુ ઘોળાને

પીવરાવી દીધું. [ગુસ્સાથી અને બોલવાના યાકથી હાંફે છે.]

રામ :—આ. આ સાચું ?

બા :—[ક્રડાઈથી] પણ ગોમતિ તો તુરત જ મરી ગઈ.

ગોમતિ :—નહિ, મ્હેં મ્હેંમાં જ ધુંટકો રાખ્યો ને ઢળી પડી ને લુગડાનો ફૂચો મ્હેંએ લગાડી તેમાં પાછું કઢાડી નાંખ્યું, છતાં બેભાન તો થઈ ગઈ. બાગી ત્યારે ઓશરીમાં જમીન ઉપર પડી હતી. આખે અંગે બીનો ઓછાડ ઓઢાડો દેનો. મ્હેં પામે ધીમી ઝાંખી દીવી બળતી હતી. ખૂણામાં એક ડોશી એડી એડી ઉંઘી ગઈ હતી. આંગણમાં બેરાંબરા રડનાં ફનાં. પુરો હોહો કરતા દેતા. કોણ જાણે પણ મ્હારામાં એકદમ દિંમત આવી. આરનેથી મ્હેં ફેરવી દીધો હોઢાવી નાંખ્યો ને અવાજ કપાં વમર પાછો દરવાજેથી નહી ને મંદિરમાં મ્હેંથી, પુત્રીએ રાતે રાત ગાંડામાં બીજે ગામ રવાના કરી દીધી. ત્યાં કાંઈક મ્હને પરણવાનું વચન આપી મુંબઈ લઈ ગયો અને કાકને મ્હને વેંચી લાગી ગયો.

બા :—જુહું જુહું, ગોમતિ તો તરત જ અવગત થઈ દશમાને દહાડે પુત્રીએ ડાક્યાં વગાડી એને બોલાવી ને મસાણુને લીમડે વાસો દીધો.

રામ :—[બાને ન ગણકારતો] પછી ! પછી !

ગોમતિ :—પછી તો હજારો બીજાઓ જેવી જ મ્હારી કઢાણી છે. મુંબઈથી હું રજું ગઈ. લકનો, દિલ્હી, કલકત્તા ખૂબ રખડી. ત્રણ દિવસ પછી ચીંચેદાલ પાછી ગામમાં આવી, પણ બા તો તને લઈ ક્યાં ચાલી નીકળી હતી. એટલે નિરાશ થઈ ફરી ભમવા માડ્યું. એ હરામખોરીની દુનિયા વિશે તું શું જાણે, પણ ખરેખર તો ધર્મ, નીતિ કુટુંબ,

આગરના થંભ મનાતા પુરોનો જ એ દુનિયા છે. એ દુનિયા બેતાં પુરુષ માત્ર નરકના કીડો છે અને એ નર્ક માટે જીવે છે એમ જ લાગે. એવા માટે બદન યાકથી પડી જાય ત્યાં સુધી છેલ્લાં દશ વર્ષ સિતમ વેઠ્યો, પછી ચક્કર ફર્યું અને વાડી બંગલે પણ મ્હાલી, પણ આજે વીશ વર્ષ થયાં. હજારો પુરોને પગે કચડાઈ, પણ કાંઈ બહેન કહી નથી બોલાવી. કાંઈ મ્હને સ્ત્રી તરીકે નથી લેખી. જીવતો સંચો હોહો તેમજ સહુ વર્તે. કાંઈ મોઢો શબ્દ નથી કહો—ઓ ભાઈ ! આટલા વર્ષોમાં કાંઈ બહેન સંબોધન મ્હને નથી આપ્યું. હવે ત્હારે શરણ આવી છું બા પાસે હું કેટલું કરગરી, રડી, ગુસ્સે થઈ, પગે પડી, પણ એને દયા નથી, એ તો કહે છે ગોમતિ મરી ગઈ, છેવટે ગોદમાં પડવા ગઈ તો હાથમાની મુડી આડી ધરી ને ગળામાં લાગી, પણ ભાઈ તું દયા નહિ કરે, ત્હને આઠે નહિ આવું, મ્હને કોણ ઓળખશે—મ્હને આકરડી કમી રાખ ત્હારી વહુના હું પત્ર પખાળીશ, એની યુક્તિ બની રહીશ પણ મ્હને જવાનું ન કહેનો ભાઈ—ઓ ભાઈ !

રામ :—[નિદ્રામાંથી જાગતો હોય તેમ] બહેન, તું મને તે જાણ, પણ તું ત્હારી મરજીથી ધર છોડી ન જાય ત્યાં સુધી હું તને જવાનું નહિ કહું.

બા :—[ગોમતિ રામ તરફ ધસે છે તેને અટકાવીને] હટ, રામ, એ કાંઈ હરામખોર રજાલેડ વેરવા છે. ગોમતિ કમ મરી ગઈ એ ક્યાંકથી જાણી લઈ આ બધો ટોંગ ઉપજવી કઢાડ્યો છે. ગોમતી મ્હને સાત વર્ષ નહી ને આ તાલીજ કાંઈ ત્યારે કર પડી ! ગળામાં કાળે દોરે બાંધેલું તાલીજ દેખાડે છે. ગોમતિ ખડખડાટ હસે છે] રામ રત્નીઓનાં ચરિતર તું શું સંભળે ? તેમાં આ રાત્રી-વહેલ પછી શું બાકી રાખે—[ગોમતિને] તારું મ્હેં કાળું કર નીકળ અહિંથી. (ચાલુ)

લેખક: રા. રા. "આનન્દ"

ચિત્રકાર: રા. "શરમાળી"

એમને પરણ્યાને આલે બેએક વર્ષ વીત્યાં હશે. પણ હેમને માટે તો એ બે વર્ષ અનેક યુગ સમ થઈ પડ્યા હતાં

નહોતા તે નહાનપણમાં સાથે રમ્યા, કે યુવાવસ્થામાં વચને બાંધ્યાં. પરણ્યા પછી જ હેમણે નવયુ ક હેમના જીવન ધન્ય થયા હતા

ત્યાર પછી આજ બળે વર્ષનાં બહાણાં વાયાં; પણ છતાં યે નહોતાં હેમણે કોઈનાં દેહારનાં દર્શન કર્યાં, કે પત્ર, પંચુ લખ્યા. હેમને મારે—ખરે એનાં હેમનાં છુટાને મારે—આપણાં પત્ર, પાઠવનાં એ પણ મોટું વાપ હતું.

પણ, શું એ વિચાર કોઈથી લ્યજયા છે? કે લ્યજશે?

અનેક રાત્રિઓનાં બહાણાં વાયાં, પણ તે દિવસે પ્રત્યક્ષિત-થએલો હેમનો પ્રેમ પ્રખર મંથાનહી માફક તથે જતો હતો. નહોતી હેને સ્કાંજ કે સ્કવાર; તો રાત્રિ નો કંઈથી જ હોય.

અને દુનિયાના લોક આ જાણતા હતા? ના. જતા યે નહીં. તેઓ તો ધારતા હતા કે હવે હેમની જીવનસરિતા એક વહેન નહીં વહે.

જગત્ આલે મુઝાય છે. શા માટે?

હેના નામનું આલે એક ક્વર આવ્યું. ધણ જ ઉત્સાહથી હેણે તે હથાડયુ હથાડતાં જ તે અમકયા અને મુંઝાણો.

મંદી એક કરમાએલું શલાખનું કુલ હતું. ખસ, કુલ જા પીતું કશું-યે નહીં.

વિચાર કર્યો કે કપ્પાંથી આવ્યું હશે ? પણ કંઈ સમજ ન પડી. કપર ઉપરના અક્ષર કંઈકે પરિચિત લાગ્યા. પણ યાદ ન આવ્યું કે કોના હશે.

ઉપર પોસ્ટ ઓફિસની છાપ જોઈ, ત્યારે જ લેને ખબર પડી કે એ શુલાખતું કુલ ચંદ્રબાળાએ મોકલ્યું હતું, અને ત્યાર પછી જ તે સ્વમન્યો કે ચંદ્રબાળા કરમાય છે.

તે જ દિવસે લેને ચંદ્રબાળાને કરમાએલાં બહુ મોલ્યાં, અને એક ન્હાનો શો પત્ર લખ્યો :—

“મિય ચંદ્ર,

શુલાખ કરમાય છે, બહુલને પાણી છાંટશે. એટલે ફરી ખીજશે. શરદપૂર્ણિમાએ દેવ મંદિરમાંના બહુલ નીચે આરતી સમયે મળશે ?

જગત્”

આજે સારા ચે દેવ મંદિરમાં કંઈક કંઈક નવીનતા દેખાય છે.

પંખીઓનો કલ્લોલ એ તો જાણે આરતીની ઝીણીઝીણી ઘંટડી ન વાગતી હોય ! પવનથી

કપર ઉપરના અક્ષર કંઈકે પરિચિત લાગ્યા.

અને પછી જાને બાગમાં ફરવા માંડયાં.

“આપણે નવું જગત્ વસાવીશું, ચંદ્ર ?” જગતે પૂછ્યું.

“હું લેને ચંદ્રિકાથી પત્રાળીશ.” ચંદ્રબાળાએ કહેલું.

અને ત્યારથી તેઓએ નવી દુનીયા વસાવી—આ દુનીયાનો ત્યાગ કર્યો.

ખીજ શરદપૂર્ણિમાએ ચંદ્રબાળા બહુલને રમાડતી રમાડતી જગત્ પાસે ગઈ. જગત પેલું કરમાએલું શુલાખ જોતો હતો. લેમાં ચંદ્રબાળાએ પેલાં બહુલનાં કુલ નાંખ્યાં. જગતે ને ચંદ્ર, બહુલ ને કુલ રહાએ જોઈ રહ્યાં. ચંદ્રબાળાએ બહુલને ઉચ્છેદ્યો ને એક બધી બનીને કહ્યું, “આ તે કરમાએલાં કુલ ! મનુષ્યત્વ છવન પણ ફેરવી નાખે.”

તે વખતે ચંદ્રની ચંદ્રિકા જગતેને પત્રાળી હતી સહુ લેમાં રસભર ન્હાયાં. લેમાંને ય આમંત્રણ છે. આવશે ?

નમેલાં કુલગ્રાડ જાણે દેવને નમતી બાળાઓ !

પણ આ શું ?

એ જ કુલગ્રાડમાંથી પેલું કોણ ઉભું થયું ? જાણે શુલાખનાં કુલ પોતાની મેળે જ દેવદેહે ચડાવા આવતાં ન હોય !

અને પેલું કોણ આવે છે ? વહેને અનેરે તે જ ને અતુપમ શાન્તિ !

એ તો જગતેને આવતો પેખી કુલગ્રાડ સમી ચંદ્રબાળા કુલગ્રાડ માંથી ઉભી થઈ.

“ચંદ્ર ! આશ્ચર્ય થી જાગે કહ્યું.”

“જગત્” કરેલા-મય સરે ચંદ્રબાળાએ કહ્યું.

પ્રાર્થના

લેખક : રા દેશબાઈ પરમાર

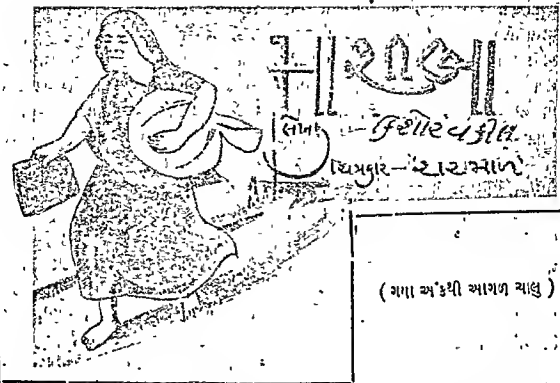
: ઇન્દ્રવજ્ર :

અધારધરી મુજ ઓરડીમાં
બેઠો અતિશે બની શોકમગ્ન ;
આશાનિરાશાની મહાજડીમાં
સૌ હોલવાયા મુજ લોકચર.

ત્યારે તને નાથ ! સ્મૃતિ પુકારી
ગ્રેમે ફરે છે બહુ યે મણામ ;
કિંતુ મનોવૃત્ત અતિ વિકારી
લેવા મુખે દે નવ પુણ્યનામ.

બંદે અહો ! ધૂપંમુગધ ઉઠે,
સ્ફુરે ફાણે આંતર આત્મકૃપા ;
કે લાખ કુલો ગગનેથી ધુટે
મંત્રો બાણે મુખ મધુમધુરા

એવે ચઢે નામ નરાક યાદે,
ને આરડે ભેડે છે દેવદીપ ;
એને લધુ કેમલ વ્યોતરાગે,
મૂર્તિ પ્રહો ! તારી તરે સખીપ.

(ગાથા અંકથી આગળ ચાલુ)

માશીયા આગળ પછી અમારા ઘરમાં મુગસાઈ ચાલતી હતી. ઘડીએ ઘડીએ અને પછે પછે જે હુકમ માશીયા કહાડતાં તે ઉપાડ્યા વગર અંગારો છુટકો ન હતો. પણ એમના આગળથી કેટલીક વાગે કાપડો પણ થયો હતો. મનમુખસાલના રળીવાત લાભી ઘડીએ ઘડીએ ખાંડ કે મીઠું 'હજીતું' લેવા આવવાનું બુઝી ગયાં હતાં, કારણ કે અમારે ત્યાં કંઈ સદાચન માંડ્યું છે એમ શકડો જવાબ આપી માશીયા એને યંડી જ કરી નીખતાં. મકનજીની ત્રણ વર્ષની રમાને એવી દેવ કે દરરોજ આવી મીસીસને બાઉ માગી પગલે અને અંગારો ઘરનો કોલસાના લીમોટા અમારી ભીંત પર જ કરી જાય. જે દિવસ માશીયાએ બાઉને બદલે કાચડા ને ઇંદ્રજવની કાકી ચખાડી અને લીમોટા કરતી હતી ત્યારે બળનો અંગારો લઈ સામાં કોડ્યાં ત્યારથી રમા અમારી ઓરડી આગળ આવતું જ બૂની ગઈ, તો પછી લીમોટા તો ક્યાંથી જ કેરે વલ્લભકાકાએ પાનના વેળોરાનો ખરચ નહોતો રાખ્યો. પણ સવારમાં જ અમારે

ત્યાંથી પાન બનાવી લેતા, પણ હવે તો પાને પટ્ટી વળો લેયો. પણ આશ્ચર્ય પામતો દંદો કે વલ્લભકાકા પટ્ટીના પૈમા કેમ ખરચતા થયા. કણીવાનું બીજ ચઢી ગયું હતું. ધીવાળીના પૈસા પણ બાકી હતા, પણ કોઈ માશીયાને ધાકે ઝાઝો તમાલો કદી શકતું નહિ.

માશીયા સવારમાં જલદી ઉઠતાં, મીસીસને હોકારો પાડી ઉઠાડતાં, પાણી ભરતાં અને સેવા કરી સાત વાગ્યામાં દર્શન કરેલા જતાને તેવારે ચંપ જતાં. મિત્રોની પધરામણીની વાતમાં એમની ઝાંખી નિશ કહેવાનું રહી ગયું. એમની ઝાંખી અગરથી શાક લેવા લઈ જાય છે તેને કંઈક મળતી હતી, તેમાં મહાદેવ, ગણપતિ, વિષ્ણુ, શક્તિ, અંબાજી, હનુમાન શાલીગરામ સર્વ દેવ દેરીઓની મૂર્તિનો સમાવેશ થતો અને સધળા દેવાને પ્રસન્ન થવાની સરખી તક આપી તેમનાં આદર્શનું માન કાઢવાનો અખતરો કરવા હોય એમ લાગતું. આ બધી મૂર્તિઓ નોનકડા રાગનો ખ્યાલ આપતી, પણ સ્વર્ગમાં જે સધળા દેવા આમ સંપીને એક રથાને રહેતા હશે કે કેમ

તે તો પ્રશ્ન જ રહેતો. નરસિંહ મહેતાનાં પ્રભાતિયાં. જોકેકણું અને બજની ગાતાં ગાતાં માશીયા પૂજ કરતાં, 'અસ્નાન' કરાવતાં, બાહિ ખવડાવતાં અને ખાતાં. "એ મારા બહાલા" જય શ્રીનાથજી બાવા શ્રી ગો.....રધન નાથ હી જે 'જમને એ.....એ મહારાણી' 'પટરાણી' 'હકરાણી' વગેરે બહાલભાઈ સંભોધનો માશીયા કરતાં. છીંક આવતી તેને માશીયા ધણે જ પવિત્ર બનાવ ગણતાં અને છીંક કે બગાસું આવી ગયા પછી તેને 'જમને મહારાણી' કહીને વધાવતાં છીંક કયા મહારાજની પટરાણી હશે, કયા રાજાની કુંવરી હશે એ પ્રશ્નો મારા મનને હંમેશ ચુંચવતા. 'એ કાનાં મહારાણી, માશીયા?' એક દિવસ તો મેં હિંમત કરી પૂછેલું.

"મહે મ...નદેટ. આટલો બખસેલ થઇ ગયો. શીફેણુ બગવાનના જમનાજી પટરાણી થાય."

"હા, પણ તેનું છીંક આવે ત્યારે નામ લેનાતું કારણ?"

"કારણ બારણું કંઇ નહિ. એ તો છીંક આવે ત્યારે બોલવાતું" ચુપ કરવાની રાગનાજી દલીલ કરતાં માશીયાએ કહ્યું.

સેવા કરીને માશીયા ભુજેશ્વર દર્શન કરવા જતા અને દર્શન કરીને શાક લઇ પાછાં આવતાં. માટેશીની તનમન પર વિશ્વાસ મૂકું તો માશીયા મંદિરના પથ્થુ સુજા હતાં. ગમે તેટલાં પ્રાંછળ હોય પણ માશીયાની કાણી એમને માટે રસ્તો મોકળો કરતી. પહેલાં તો આ હથિયારની વારંવાર જશર પડેલી, પણ ગાદીએ બેસતા રાજા જેમ માશીયાનું સામ્રાજ્ય સ્થપાયા પછી તેમની જીભ જ બસ નિવડતી. અને કાણી તો 'રીઝર્વ ફોર્સ' તરીકે જ કામ લાગતી. કોલી 'માશી' એમનાં મંદિરનાં બેનપણી-જરા મોઢાં આવે તો માશીયા 'જે જે' ના ધાંટા પ્રાડી ટેરો લેવડાવે. દર્શનને વાર હોય તો એક હાથે માળા ફેરવતાં જાય.

માટેથી કોલી 'મીસી' સાથે વાત કરતાં જાય, દડીયા પતરાવળી પણ આમ વાત કરતાં જ થતાં. દર્શન થઇ રહ્યા પછી, શણગાર, વાધા અને મુખીયાજીની વર્તણૂક પર ચર્ચા કરી માશીયા મારકોટથી શાક લઇ ઘેર પધારતાં. શાકને માટે કકડો રાખવાની તરદી માશીયા રાખતાં નહિ. એ કામને માટે એમના સાક્ષાતો જ ઉપયોગ થતો.

તાંદળજીની બાજી મુંબઈમાં ન મળે. તેથી માશીયાને ઉચાટ થતો. ધણું ખરું લુણીની બાજી, તુરીયાના કકડા, કંઠણ દુધીનાં મહેડીયાંનું શાક આવતું. બટાકા વાવડા, ચોળી જડી, વેગણ ગરમ, કોળું નજસ, કાંદા અપવિત્ર, પાપડી ફણુસી મોંઘી, એટલે બીજું શું શાક મળી શકે? મુંબઈમાં રહેલો, અને મીસીસના આવના પહેલાં 'દક્ષિણીયાં' ચિત્રાતિથુદ'માં કાઢે બટાટેની અર્ધી બાળે પેસામાં ઘણી વાર ઉડાવેલી એટલે કાંદા વગર જીભ સવળતી. બટાકા પર માશીયાનો કોષ હોતો અને બટાકાએ જ વાણીયાઓને વાવડા અને વેવલા કર્યા છે એમ તે માનતાં. એક દિવસ તો કંટાળીને મેં વલ્લભકાકા પાસે શેર શેર કાંદા બટાકા મંગાવ્યા અને ધર્ડેનાં પીપમાં સંતાડ્યાં. એક વાર તો માશીયા દર્શન કરવા ગયાં હતાં ત્યારે અમે શાક કરીને ઉડાવી ગયાં, પણ બીજીવાર મીસીસ કાવડા જાય છે તેવામાં દર્શનને વાર હોવાથી માશીયા પાછાં ફર્યા, અને ચાલમાંથી ઉશાં ઉશાં જાણે એમની ચંચળકોશીનું સારવા બેઠાં હોય તેમ બાકીના કાંદાંબટાકા એમણે પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, અને આકાશ, પાતાળ, તરફ ઉડાડ્યા. બોયતળીયે તાલસી રાખનાર સોમાભાઈના બોડા માયા પર એક કાંદો તડાક લઇને વાગ્યો. આને પરિણામે માશીયાને સોમાભાઈ સાથે જે બોલચાલ થઇ તેના કારણે મૂત અમને જ ગળ્યા અને એમનો જીવ ઉકળાવવાને

અને સોમાભાઈ સાથે લગાઈ કરાવવાને માટે, સોમાભાઈ સાથે યુધ્ધ પત્યું કે તરત માશીઆ અમારા પર ચડી આવ્યાં. કાંઈ મંગાવ્યા તે કપૂષ, પણ સોમાભાઈની તાલકી પર મારવાનું અમે નહિ કહેલું તે દલીલ માશીઆના મગજમાં ન ઉતરી તે ન જ ઉતરી.

ભાણ સિવાય એક બીજી વસ્તુના અભાવથી પણ માશીઆને મુંઝાઈમાં ધણે જ અસંતોષ રહેતો. છુટી ગાયોનું પુંછડું પકડી આંખે લગાડી દેહ પવિત્ર કરવાનો અવસર મુંઝાઈમાં બહુ જ ઓછો આવતો અને 'ને ગાય લે' 'તુ તુ લે' કહી આપણા સ્વર્ગના સક્ષીઓનું પેટ ઠારવાની હોંસ પાર ન પડતી. પહેલે દિવસે તો બે મજેલી રોટલી લઈને 'તુ તુ લે' કરવા માશીઆ મંડી પડ્યા હતાં 'માશીઆ અહીં' 'તુ તુ' ન આવે' મેં કહ્યું.

"શું તુ તુ એ ન આવે? ત્યારે આવશે શું મુંઝાઈમાં? આનાં કરતાં રહેર અને સુરત સારાં કે એક ખૂગ પડનાં દશ આવે"

જે જગ્યાએ આપણા ભાગ્યના રખેતજ, સ્વર્ગના સાક્ષિ કુતરાઓ ન હોય તે જગ્યાના રહેવાસી નક્કી નકમાં જવાનાં એમ માશીઆ માનતાં. એક દિવસ તો એક મેમ સાહેબને કુતરા લઈ જતાં જોઈ માશીઆએ ધણી જ નમ્રતાપૂર્વક ભાંગી ટુટી હિંદુસ્તાની ભાષામાં વિનંતિ કરેલી. પણ મેમ સાહેબ તો તોરમંતિ તોરમાં ચાલ્યા ગયાં અને માશીઆએ મેમ સાહેબના 'ફાટ' પર વિવેચન કરી સંતોષ માન્યો. સ્વર્ગમાં વિધય દશ વખતે પક્ષ કરનાર આ વફાદાર પ્રાણીઓને સંતોષવાની ઇચ્છાથી જ એમણે એક ગાયને ધાસ નાખેા ભાઈ' વાળીને તેમણે ઉપરથી ખૂમ પાડી અટકાવેલી, અને ઉપરથી બે રોટલી લઈ ઉતરી, ગાયને ખવડાવી ગાયની પ્રશંસિલ્લા કરી. પુંછડું આંખે લગાડી, ગાયવાળીને મ્હોંફાટ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી ચપગતાથી માશીઆ ગયાં તેવાં પાછાં ફરેલાં.

જકરાંને છુટાં ફરવા દેવાની આવશ્યકતા પહેલાં તો એમને ન માલમ પડેલી. નાની રગાના પેટમાં દુઃખના આવ્યું અને માશીઆએ જકરીની લીંડી ચોપડવાની સલાહ આપતાં તે મુંબાઈમાં મેળવરી અધરી છે એમ એમને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે જ આ સત્ય તરી આવ્યું હતું.

એક દિવસ બુદ્ધેશ્વર દર્શન કરીને આવતાં માશીઆ એક હેન્ડીલ લેતાં આવ્યાં, અને મને કહ્યું "જે આમાં રામલીલા છે એમ લખ્યું છે તે ક્યારે રામલીલા છે અને ક્યાં રામલીલા છે." મેં જોયું તો આયર્નેતિકના સંસારલીલા નાટકનું હેન્ડીલ હતું. પ્રમિલાને નાટક જતાવવાની મને ધણી હોંસ હતી અને અમારી ઓફિસના એક બે ફાંકડા ક્લાપો પાસે પણ મેં નાટકની તારીફ બહુ સાંભળેલી, તેથી જોવા જવાને લાગ તો હું શે ખ્યા જ કરતો હતો. મારે એકલાને જવું હોત તો તે શેઠને ત્યાં આજે કામ છે તેથી સ્વાતું છે એમ કરીને પણ જોઈ આવત, પણ માળવાળી રખીવાત પણ જોઈ આવેલી તેથી મીસીસ પણ આઠ દશ દિવસ થયા છંદે ભરાયાં હતાં, તેથી માશીઆના આ ઉત્સાહનો લાભ લેવા ન ચુકવું એમ મેં ઠરાવ કર્યો. સવા આઠ વાગ્યાને સુમારે રયામવર્ણના વસ્ત્રમાં સજ્જ થયેલાં માશીઆ, અને કાઠિયાવાડી સાંકળાં પર મુંબાઈગરી ચંપલ પહેરેલી મીસીસ સાથે ધોતીયાં અને લાંબા ક્રોટ પર છુટ મોળાં અને શેકરપીવર કોલર ચઢાવી હું બહાર નીકળ્યો. માશીઆએ ગાડી કરવા ના પાડી, પણ દુકાને દુકાને મ્હોં વકાસી ભ્રમણા રહેતાં અને આ શું, કરી દરેક નજીવી ચીજનાં આરંભ, વિકાસ અને અંત વિષે પૂછનાં માશીઆને અટકાવવાનો આ જ ઉપાય મને સારો લાગ્યો.

માશીઆ વિકટોરીયામાં બેઠી બેઠક પર જમણી ખાલુએ બેસી ગયાં. હું વચ્ચે

ગાડીવાળાએ સવા રૂપીયો માગ્યો. તે માંશેળીયાને બહુ વધારે લાગ્યો. તાપીના પુલથી રાદેર સુધી બે આનામાં લઘુ જવ અને મસીદ ખતાવે તે જુદી એ દાખલો. માંશેળીયાએ આપ્યો. અને યુક્તા સગડીની પટ્ટણ કરતાં હોય તેમ “તાર” ચે રહ્યું ને માર” ચે રહ્યું” કરી નવ આને તૈયાર થયાં. સરકારે ઠેરવેલા દરમાં એણે મને સવા રૂપીયો ખતાવ્યો. ત્યારે માંશેળીયાએ કહ્યું કે એ તો લખી લાવે. એને લખવું તેમા ક્યાં લેવા જવું પડે, તેમ છે. કાઢ્યો આપ્યું તેમાં અમારે આપી દેવું પણ અંતે સરકારે જ એ દર દરાળ્યા છે એમ મેં સમજણ મહામુશીબને પાડી ત્યારે જ મને પૈસા આપવા દીધા.

મંદિરમા મફત રામશીલા જોનાર માંશેળીયાને પૈસા ખરચી ટિકિટ લઈ છું એમ ખબર પડે તો મારા છેડીયા થોડા કાંચા વિના ન રહે. “માંશેળીયા તમે જિમા રહો હું ચોંટી ફાડી લઉં” મેં કહ્યું.

“હા જરૂરી આવ. બે આના મારી, બે આના તારી અને બે આના તારી વહુની બેટ કરતો આવજો ન કહેજો કે ‘પરસાદ’ કાલે સવારે મોકલી આપે. જરા ઠોર અને થપડી વધારે મૂકે. કળીના લાડવા વધારે નહિ સમજ્યો કે?” ઠીક કહી હું રાતપજરી અને બીજા પીણાઓના સ્ટોલ આગળ માંશેળીયા અને મીસીસને બેઠાં રાખી ટિકિટ લેવા ગયો.

હું ટિકિટ લઈ રહ્યું છું ત્યાં તો માંશેળીયાએ જૂમ પાડી “ઓ ઇશ્વરીઆ, ઇશ્વરીઆ અહીં આવ. આ મૂઆ ભિંતરીયાને તો સમજાવ. મૂઆને કહ્યું કે અગીયારસે પદ મૂકીયે છીએ તે ચરણામૃત આપ. નહિ માને તો પૈસો પૈસો મૂકવા માંડ્યો, પણ ચરણામૃત આપતો નથી ને સામે બળે આના માગે છે” હું પરિસ્થિતિ સમજી ગયો. ટેબલ પર રાતપજરીના તથા એક જના શીસા પડ્યા હતા તેને લાવ

અને કેસરીયા ચરણામૃત ધારી, હાથનો દડીયા જેવો આકાર કરી માંશેળીયા ચરણામૃત પીવા તૈયાર થઈ ગયાં હતાં.

“એ ચરણામૃત નથી માંશેળીયા”

“ચરણામૃત નથી! ત્યારે એમ ક્યારનો લાસતો કેમ નહિ હોય?” માંશેળીયાએ “બોય” ને છેાકાટી.

ફર્સ્ટ ક્લાસનો ટિકિટ ક્લેકટર પારસી હતો. અંદર પેઠા પછી પણ ફેટલાક પારસી અને પરસંજીને આવીને બેઠેલાં જોયાં. પારસીના રામ તરફના સહુઆવને લીધે માંશેળીયાને હવે થંધા વગર રહ્યો નહિ. એ સર્વ શ્રી નાથજી આવનાનો, ગીરધરલાલનો અને રામજીનો પ્રભાવ લાગ્યો. “નાહો, મારા વડોલા, શી તમારી બિંદીહારી છે? બીજા જાતના થોડા અડકનાર પારસી લોક પણ તમારી લીલા જોવા આવે છે. જય ગીરધરલાલ. જય નંદજીના લાલા” ફાડી માંશેળીયાએ દુઃખમાં લીધા.

મારી ના કહેવા જના માંશેળીયા પ્રમિલિતને લખતે આગળ દોડતા હતાં અને ઓરવેરસ્ટ્રા બણી દોડી જવાનો એમનો વિચાર હતો. મેં જ્યારે કહ્યું કે ત્યાં તો પારસીઓ બેસે ત્યારે તેમને અડકવાની બીકથી માંશેળીયા અટક્યાં અને મેં ના કહી છતાં ફર્સ્ટ ક્લાસમાં તદ્દન અગલી દારમાં પ્રમિલિતને લખતે ગોઠવાઈ ગયાં. ચાર પાંચ મિનિટ થઈ હતી. અમે પડદા પરના દશાવતારનાં ચિત્રો જોતાં હતાં. માંશેળીયા કૂંચેલાં મુકુટ અને વાંસળી જ વર્ષાણુતાં હતાં. એટલામાં એક પારસી મુદરથ અને પારસી જાતુ માંશેળીયા જે પુરશે પડે એટલાં હતાં ત્યાં આવ્યાં અને ધણી જ નમનતાપૂર્વક કહ્યું “માયજી બો. આપ તો રીઝર્વ છે.”

સાંભળવાની વાત તો દર રહી, પણ પારસીએ પુરશેના હાથાનો સ્પર્શ કર્યો અને એ લાકડાંનો પોતાને સ્પર્શ થયો તેથી કપાં

બોળી રાતે ટાઢે પાણીએ નાતું પડશે તે વિચારથી માશીયાની ઝુલકણ સળગી અને તેમાંથી તારા ખરવા લાગ્યા. “ફાટીમૂઝા, ખૂરશી પર હાથ મૂક્યા વગર શું રહી ગયો હતો? આથેથી નોતું બેલાતું તે મને નાનાતું ક્યું? જગીયા કંઈ તારા બાપની બંધાવેલી છે. રામલીલા તો અમારા દિંદુઓએ જોવાની તેમાં તમારું શું દાટ્યું છે? પહેલાં દિંદુઓ જોશે, પછી તમે સમજ્યા?”

“મીસ્ટર” પારસી ગૃહસ્થ તણખા ઝરતી આંખે મારા તરફ ફર્યો.

પારસી ગૃહસ્થ પાલનજી વકીલ હતા. લાંબા તરૂયા અંગ્રેજીમાં મેં એમને સમજાવ્યું કે હેલ્થ વીશપચ્છીય દિવસ થયાં માશીયાને હિસ્ટીરીયાનો વ્યાધ ઉપડ્યો છે. દલાડામાં એક બે શીટ આવે છે, અને રોગને લીધે સ્વભાવ ધણે ચીઢીયો યદ્ય ગયો છે, એટલે શું બોલે છે તેનું જાન રહેતું નથી. અને સહેજ વારમાં હું એમને સમજાવી નાખીશ.

પણ મને અંગ્રેજી બોલતો સગી માશીયા એમ સમજ્યાં કે હું એને ધમકાવું છું એટલે પડતા પર પાટુ મારવાના વિચારથી એ બોલ્યાં, “અધ્યા મીસ્ટર, મીસ્ટર કરનો” તો તે લાડવો ખવડાવ્યો કેની?”

“સમજાવેા આમને નહિ તો ખરિયામ માહું આવશે.” પાલનજીએ મને ધમકા આપી.

“સાહેબ શાંત થાઓ. હું સમજાવું છું” મેં પાલનજીને કહ્યું અને પછી ફરીને માશીયાને કહ્યું; “માશીયા આ તો મહારાજના ડૉક્ટર છે. નાના લાલજી માંદા થઈ ગયા ત્યારે આમણે જ એમને જાણવેલા. મહારાજજીએ જાને એમને અહીં બેસવાંની ચીઢી અપાવી છે.”

વિશુવ સંપ્રદાયના દરેક મંદિર સેવતા અનુયાયીને મન, અને ખાસ કરીને સ્ત્રીવર્ગને તો મહારાજજીનો બોલ તે તો પ્રબુજીનો હુકમ છે, એ જાનને આધારે ફેરવું મારું બાજુ

પાણું ન ફર્યું. એક વાર લડવા તૈયાર થઈ માશીયા નાના લાલજીના પ્રાણરક્ષકની માશી માગવા તૈયાર થઈ ગયાં અને ત્યાંથી જોઈ દારમાં ગોઠવાયાં. આ વખત તો રીઝર્ડ નથી તેની મેં પાછી ખાત્રી કરી, કારણ કે બધી વખતે કંઈ નાના લાલજી માંદા પડે નહિ, મહારાજજી ચીઢી આપે નહિ અને માશીયા બેઠેલાં જોઈ નહિ. થોડીવાર રહીને પહેલી ઘંટડી વાગી. માશીયા ટટાર થયાં. અને પ્રમિલાને કહ્યું કે ‘સમો થયો,’ વળી હામોનીયમ અને તજલા બળવતા કીર્તનીયાઓએ પણ શરૂઆત કરી તેથી ‘સમો થયો’ એ ધારણાને બીજે ટેકા મળ્યો.

(૨)

પડો ઉપડ્યો એટલે સૂત્રધાર, નટી અને પાંચ જ નાની નટીઓ રંગમૂર્તિ પર આવી.

“આ કયાલટ, પેલાં લટાણી અને બીજી એતી છોકરીઓ એમ જ ને ધૃતરીઆ?”

“આ તો જે ર મહારાજ જેવો લાગે છે” મીનીસે કહ્યું.

“જેસને હવે ગોર મહારાજ કરતી. એ તો નાટકનો સૂત્રધાર છે અને નાટકમાં શું થવતું છે તે કહે છે” મારાથી આવેશમાં ભરડાઈ ગયું.

“ત્યારે આ નાટક છે, રામલીલા નહિ?” માશીયા અધીરાં થયા.

“રામલીલા નહિ, પણ સંસારલીલા છે. રામલીલા, કૃષ્ણલીલા જેવું જ, પણ જરા ફેર ખરો.” પાછળથી અવાજ આવ્યો ‘સાંભળો સાંભળો’ અને અમે ચૂપ થઈ ગયાં.

અંતે મહાશ્રીમંત રમાકાન્ત રેજ પર આવ્યો. તેનો ફાંકડો વેપ, ગુલાબી સુરવાળ અને મોહક મુખ જોઈ માશીયાથી પૂછવા વિના ન કહેવાયું કે આજ “કૃષ્ણ કે?”

“ના હજી વાર છે.”

(ચાલુ)

જંજરને ઝાણકારે

રજપુત યુગની એક પ્રણયકથા

લખનાર :-

ચાંપશી વિકુલદાસ ઉદશી.

ચિત્રકાર :-

શ્રીયુત એમ. વી. ધુરંધર એ. એમ.

આગત્રાં પ્રકરણોનો હુંકે સાર.

અનંયગઢનો સેનાપતિ અંબર રામગઢના રાજાના પુત્રમાં પ્રાણ્ય કરી કેટલાક કેદીઓને પકડી લાવે છે. એ કેદીમાંની રમા નામની એક સ્ત્રીને અનંયગઢનો રાજા સમરસિંહ પોતાની પુત્રી વિજયવતીની દાસી બનાવે છે. રમા અને અંબર પરસ્પર પ્રેમમાં છે. અંબરને શિરપાવ આપવા રાજા એક જાહેર સભા બોલાવે છે. અંબરે પકડી લાવેલા રાજા કેદીઓમાંથી રમા ને તેના પિતાને કેદમાં રાખી બાકીના કેદીને રાજા સમરસિંહ છોડી મૂકે છે. અંબરને રાજકન્યાનો હસ્ત અહણ કરવા રાજા કહે છે. અંબર ના પાડે છે. રાજા તેને મારવા તૈયાર થતાં રાજકુમારી વન્યે પડી અંબરને બચાવે છે. પુષ્પા રામગઢના રાજાને તથા રમાને છોડાવવા અનંયગઢના કિલ્લેદાર નંદસિંહને પશ્ચી એક રાત્રે કેદબાનાની ચાવીઓ લઈ પલાયન કરે છે. ત્યથી આ વાર્તા આગળ ચાલે છે.

જા'જી રતે જા'જી કા રે
મધરાત્રી ૧૧ મું

ચિત્રકાર
શ્રી ધુર ધર

“જેશુધ રમાને ઉપાડી
કેદખાનાની બહાર નીકળ્યો”

દેશદોહ કે હૃદયદોહ ?

રાત્રિના સાડા બારનો અમલ હતો. રાત્રીના શ્યામ અંધકારની શ્યામતામાં અજયગઢના કિલ્લાના કાળા પત્થરો વધારે કરતા અને પૃથિવીની શાન્ત નિદ્રા વાતાવરણની શન્યતાથી ઘેર લાગતી.

અજયગઢના કિલ્લામાં સર્વત્ર નિસ્તબ્ધતા પ્રસરી હતી. કદી કદી પહેરો ભરના ચોપીદારોનાં પગલાં તેમાં વિદ્ર નાખતા. પૃથિવીએ એટલી અંધકારની મૂઠ, શ્યામ ચાદર પર આકાશમાં ઝગમગના નાનકડા તારાઓ આછો પ્રકાશ રિમતભર વેરતા. કિલ્લાની દિવાલની બહાર મેદાનમાં કચ્ચિત્ કાષ્ઠક નિશાચરનો શબ્દ ક્યો પડે-એ સિરાય સર્વત્ર નિરવ હતું.

કિન્તુ એવો નિરવ સગવડ હૃદયના યુધ્ધ માટે પ્રગળ ભેતેજક હોય છે. રમા-રામગઢની રાત્રકન્યા, પણુ હાલ અજયગઢની બનિદની રમા-આવા નિરબ્ધ સમયે કિલ્લાના ફઢખાનાની નાની કાળી ઝોરડીમાં ભોંયની ચટાઈ પર ચૂની ચૂની હૃદયમાં અનેક મન્યન-ભાવો ઝાનુગવી રહી હતી.

નાનપણથી-પોતે સંગજણી થઇ ત્યારથી તેને તેનું જીવન પાદ આપ્યું. રામગઢના રામમહેશમાં પોતે નાની બાળાસ્વરૂપે અનેક નિદોષ રમતો બેસી હતી તે સ્મૃતિપટે અંકાવા લાગ્યું. તેની પરમ પ્રેમાળ માતા તેની આંખી અનેક નિદોષ રમતો નિહાળી અતી આનંદ પામતી ને પોતાનું જીવન ધન્ય થયું હોય એમ દેખાડતી. કદી કદીક વાતસલ્યથી ઉભરાતા હૃદયે રમાને સુખેન લઇ કહેતી કે "દીકરી ! અમારે તો તું જ રામગઢને પુરરાજ !"

એ બાળપણ સર્થુ-ચોમાસાની નદીના તોફાની વેગવાન અને સતત પ્રવાહ જેમ ! એ નિદોષ અવસ્થા હુમ થવા લાગી-સૂર્ય પર પથરાયેલા આછા બૂરા વાદળની પેઠે ! અને એ વાદળને બેઠી મુઘાવરયાનો એજરની દિવાકર દૃશ્યમાન થયો.

અને એ મુઘાવરયામાં અજયગઢ સાથેની શનુતા વિશે તેણે ધણી વાર સાંભળેલું. એક વાર લડાઇ થયાનું તેને ધાને પડ્યું. તેને લડવેયો થવાની પ્રગળ ધ્રુજા થઇ. ધોડા પર બેસી હાથમાં બાલો લઇ સડસડાટ ધોડો દોડાવવો એ તેને મન સ્વર્ગપ્રદેશમાં મહાલવા સમાન હતું.

અને તેની પ્રેમાળ માતા એ જ અરસામાં પૃથિવી તથા સ્વર્ગવાસિની થઇ. રમા રડી, હૃદય તૂટું તૂટું થવા લાગ્યું. માતા વિના સંસાર સુનો લાગ્યો. વાતસલ્ય વિના સર્વત્ર અંધકાર, શન્યકાર દેખાયો !

હવે તેને અનુભવ થયો કે અશ્વ પર બેસી લડાઈમાં જઇ જત મેળવવી તે કરતાં જામ હૃદયને જળવી રાખવું વધુ-અનેક અંશે વધુ-કઠીન છે.

ને વળી તેનો પિતા રામસિંહ જુદી પ્રવૃત્તિનો હતો. અંતરમાં પ્રેમાળતાનો સાગર ભર્યો હોવા છતાં બહાર તે ધણે કડક દેખાતો. વીરતા, રાજ્યધર્મનું પાલન, અને દ્રઢ હૃદય, એ તેને મન અંતરના સુદૃઢ, કામળ ભાવો કરતાં ધણું ચડીવાતા હોય એવું બહારથી જોતારને જણાતું, પણ વાતવિક રીતે એમ નહોતું. રમાને જાની રીતે રડતાં તે એતો ત્યારે એકાંતમાં તેનું હૃદય પણ ભરાઇ આવતું. યુધ્ધ-માંના તદ્વારતા ધા કરતાં પત્નીના વિયોગનો ધા ખરેખર તેને વધુ તીવ્ર જણાતો હતો.

આ સર્વ ઘટના એક પછી એક રમાની નજર સામે દેદમાંના શ્યામ વાતાવરણના પટ પર સરી રહી—જેમ ભૂખરાં વાદળપટ પર રૂપેરી ચંદ્ર સરે તેમ । રમા એક પછી એક અનેક અકસ્મત ભાવો અનુભવી રહી.

તે પછી યુધ્ધનાં રણશીંગા ધ્રુકાંમાં અજબગદનું હારકર રામગઢ પર ચઢી આવે છે એ ચર્ચા જોસમેર ગર્જવા લાગી. તેના પિતા રામસિંહ તત્પર હતો જ. યુધ્ધ તેના પ્રિય વ્યવસાય હતો. રમાએ પુરૂષવેષે સમર-ભૂમિમાં સાથે જવાની ઇચ્છા દેખાડી. રામસિંહ અતી આનંદિત થયો. આવી વીર પુત્રી સાંપડી તે ગાટે પોતાનું જીવન કૃતકૃત્ય ચક્રું માનવા લાગ્યો.

તે યુધ્ધનું એ મેદાન રમાની દૃષ્ટિ સમીપ ખસું થયું તદ્વારનોત્ર ખણખણાટ તેના કાન પર અચડાયા લાગ્યો. વિજળાના ચમકારા પેડે એ તદ્વારો રમની દૃષ્ટિ સામે ચમકવા લાગી. એક પછી એક ધ્રાવણ થઈ પડતા સૈનિકાની દશા, એ દશા ની કંઈજુતા, રમાના વીરવલ્લભી પશુ અતી કામળા હૃદયને કંપાવવા લાગી.

રામગઢ હારવું ગયું. તેના સૈનિકા પડતા ગયા!

પણ તેના પિતા ખરો રજપુત હતો । તેણે કહ્યું “પુત્રી! મરણ એક જ વાર છે. રજપુતને મન યુધ્ધક્ષેત્રનું મરણ સર્વોત્તમ મૃત્યુ છે. લડો! માથા વીર જાંઘુઓ! લડો જાઓ । રામગઢને ખાતર હોમયે જાઓ । દેશની સ્વતંત્રતાને ખાતર મૃત્યુને બેટકું પડે તો આનંદથી બેડો । પરતંત્ર ભૂમિમાં વસવા કરતાં મૃત્યુ ખોટું નથી. લડો! લડો જાઓ ।”

પણ એવામાં એક તદ્વારનો પ્રચંડ ધા તેને ડાબે ખભે લાગ્યો. તે અત્યંત પરથી નીચે ઢળા પડ્યો.

રમા અત્યંત પરથી નીચે ઉતરી. નીચી વળા પિતાનો જખમ તપાસવા લાગી. ધામાંથી લોહી વહી રહ્યું હતું. તેના પિતા સતબળ વાતસયમ્ભરી અમીટૃપ્તિથી પુત્રી તરફ જોઈ રહ્યો હતો.

તેણે જમણા હાથ ઉંચો કરી પોતાના સૈનિકાને લગતા રહેવા આજ્ઞા કરી—પણ અફસોસ! હવે એ સૈનિકાની સંખ્યા મુઠ્ઠીભર હતી!

રમાએ ધા પર પાટો બાંધ્યો, ઉંચું દૃષ્ટિ કરી સામે શત્રુદળ પર નજર ફેંકી । તે એ રતબધ થઈ ગઈ ।

જાણે શત્રુદળ રૂપી શ્યામ વાદળમાં જ્યોતિર્પૂર્ણ રૂપેરી ચંદ્ર ચમકી રહ્યો હોય તેમ મોખરે એ દળનો સેનાપતિ અંબર હતો । રમાએ કલ્પના કરી કે તે કંઈ નજરે તેના પ્રતિક તેના પિતાના ધ્રાવણ દેહ પ્રતિ નિરરકારપૂર્ણ કૃત્તિજોઈ રહ્યો દર્શો.

પણ ના!—પરમ તેજસ્વી, પ્રચંડકાય, વિશાળ ગાહુવાળા એ વીર નમ્મના મુખ પર કંઈજાની જ છાંટ હતી રમાના પિતા તરફ એ કંઈજા દૃષ્ટિએ જોઈ રહ્યો હતો.

તેણે જ તદ્વારનો ધા કંપી હતો તે હવે જાણે એ માટે તેનું હૃદય પશ્ચાત્તાપ કરવું હોય એવી સામ્મતા તેના મુખપ્રદેશે જવાઈ રહી.

રામસિંહ સામાન્ય સૈનિકના વેશમાં જ યુધ્ધક્ષેત્રે ઉતર્યો હતો; એટલે શત્રુઓ જાણતા નહોતા કે એ રામગઢનો રાજા છે.

તે રમા રિધર દૃષ્ટિએ એ વીરને જોઈ રહી! એ આંખોમાંથી કંઈજાનો ધોધ વહી રહ્યો । એ ધોધનો અવાજ સેનાપતિ અંબરના કંઈપટને બેઠી હૃદયપટ સુધી પહોંચ્યો તે તેનું અંતર દ્રવી રહ્યું ।

અજબગદના એક સૈનિકે તદ્વાર ઉપાડી “એને પૂરો કરવા દ્યો.” તેણે કહ્યું.

“સાચું!” અંબરે હાથ ઉંચો કર્યો. “તમે

રજપુત છે. ધાયલ પર ધા ન કરો ! એ તો મયો જ સમજો."

ને એ સૈનિક સેનાપતિની આજ્ઞાને તાર્થે યથો.

"આ સૈનિકને કેદ કરો." અંબરે પુરુષ વેષમાં ઉભેલી રમા તરફ આંગળી ચીંધી કહ્યું.

ને એક ક્ષણમાં રમા શુન્યોથી ઘેરાઈ ગઈ !

આ સર્વ કેદખાનાની કાળી દિવાલ પર ચિત્રસ્વરૂપે એક પછી એક રમાને દેખાવા લાગ્યું.

હા—તેના દુઃખી જીવનનું ત્યારથી જ મંડાણ થયું. જ્યારથી એ શુન્યતા સેનાપતિને રમાએ જોયો ત્યારથી જ તેના હૃદયનો સ્વમાત્ર જાણે બદલાઈ ગયો. જેટલું સેનાપતિનું દર્શન હવે એને પ્રિય થાગતું એટલે અશિ તત્વાગ, લડાઈનું મેદાન, લાલો, અને અશ્વ દંપ તેના હૃદયને પ્રિય નહોતાં જણાતાં.

તે કેદખાનાના અંધકારમાં ચટાઈ પર સુતી સૂતી રહી રહી. આંસુઓ ચટાઈને પલાળવા લાગ્યાં. સેનાપતિને તેણે જોયો તે કુર ધડીથી તેનું જીવન બદલાયું હતું. ૨. તે પોતાના દેશને—પોતાના બહોલા રામગઢને, પોતાની બાળપણની ખેલનભૂમિને, પોતાને પોષનાર પૃથિવીની મૃતિકાને—હવે વિસરતી જતી હતી. તેણે પોતાના હૃદયનો અધિકાર રામગઢને બદલે હવે શત્રુપક્ષના સેનાનાયક અંબરને સોંપી દીધો હતો. તે રહી-નૃસિંહજી રહી, વિખરાયલા કેરા આંસુથી પડાળી રહ્યા. એ કાળા કેરા પથુ દ્રંવીને કરેણતાથી જાણે ભીંજાઈ રહ્યા. રમાના આંસુનું પ્રત્યેક ગિદ્દુ આંસુ નહોતું, જીવંત કરેણ હતી !

૨. એ શું થયું ? તેણે અંબરને ન જોયો હોત તો ? ન જોવા છતાં તે જ ધડીએ તત્વાગ કાઢી શત્રુ સામે ત્યાં જ લડી મરણ શરણ થઈ હોત તો ?

પથુ વિધાતા—નિબુર વિધાતા—માનવ હૃદયને કયે દહાડે વાચી શકી છે કે આજે વાંચે ? પરમ કઠોરભાવે કેમજાહૃદયના માનવીઓ પર એ તો પ્રહાર જ કરતી રહી છે !

તે રડતાં રડતાં ઘાડી-કડીને ખૂણામાંના બાજી પર પડેલા કુંજમાંથી ખાલો ભરી પાણી પીધું. પાણીથી ભીંજાયેલા હાથ પાંપણે ફેરવી પોતે હવે રડતી બંધ થઈ છે એમ આશ્વાસન લીધું.

ને ખાલો પાછો મૂકે છે ત્યાં તેની એરડીના બારણાના તાળાંને કાઢી ઉઘાડી રહ્યું હોય એવો અવાજ તેને કાને પડ્યો.

કાણુ દર્શો ?

કેદખાનું નિષ્કળ ગર્ભ.

ને થોડીક ક્ષણ પછી કેદખાનાની એ રિગ્દ સવામતામાં ઝાખા ટમટમતા દીવક સાથે તેણે રૂઢિવેશ પુખ્તાને આવેલી જઈ. ઝાખા દીવકના પ્રકાશ અને કેદખાનાની એ એરડીના અંધકાર વચ્ચે મુખ્ય ભાગી રહ્યું !

"કાણુ પુખ્તા ? અત્યારે ? શા માટે ?"

"રામગઢ માટે—દેશ માટે—જન્મધાત્રી માટે ! ચાલ બેઠી યા. તારી અને તારા જીવનની રજનીતી મુક્તિરૂપી સૂર્ય હવે, અંત લાવશે. ચાલ બેઠી યા !"

"પથુ રામગઢ શી રીતે જવાશે ?"

"કિલ્લાની બહાર બે અંગ્રેવો તૈયાર છે. અહીં કિલ્લા બહાર નીકળવાનો રસ્તો દેખાડવા આ નકશાઓ બરા છે."

એમ કહી પુખ્તાએ ચોળા નીચે ધૂપાવેલા નકશા બહાર કાઢી રમાના હાથમાં મૂક્યા.

"ને ચોટીદારો ?" રમાએ પૂછ્યું.

"કિલ્લેદારની આ વીંટી તેમને ચૂપ રાખશે." પુખ્તાએ ચોળાના ખીસામાંથી એક ઝળહળતી વીંટી કાઢી. દિવસના ઝાખા પ્રકાશમાં એ ચમકી રહી !

"ને મોર પિતા ?" રમાએ પૂછ્યું.

“તેને યે છોડાવું છું. તું તૈયાર થા. હું તેની ઓરડીમાં હમણાં જઈ છું.”

રમા ધડી ઢાર વિચારી રહી. તેને દિવાની ટમટમતી જ્યોતમાં અંજરની પ્રણયજ્યોતનું દર્શન થયું. ટમટમતા દીવાને સેનાપતિનું વિનવણી કરતું મુખ તણે કહી લીધું.

અંજરનો ત્યાગ? જેણે તેને માટે રાજ કુમારીના પ્રણયને ઠોકર મારી હતી, રાજના કાપને ગણકાર્યો નહોતો, જે તેના હૃદયને ખરેખર વફાદાર રહ્યા હતા એ અંજરનો ત્યાગ? રે! એનું નામ દ્રોહ-હૃદયદ્રોહ-સિવાય શું કહેવાય?

“કેમ શો વિચાર કરી રહી છો?” પુષ્પાએ પૂછ્યું.

“હું નહીં આનું—ના—મને આ કેદ ખાનામાં જ મૃત્યુ પામવા દે!”

પુષ્પાની આંખો કૌંધથી ચમકી રહી. એ ચમકારો દિવાની જ્યોતને આંખી પામ્યા લાગ્યો.

‘શું—શું કહ્યું? ફરી વાર ખેલ!’

“મને અહીં જ મરવા દે.”

“પરભૂમિમાં—શનુઓ વચ્ચે—કેમ? કારણ કે, અહીં અજયગઢમાં તારો દેવ અંજર છે.”

“હા પુષ્પા! એ મારો દેવતા છે, ઇષ્ટદેવ છે, હૃદયનો આરાધ્ય છે અંજર! અંજર! તમને કેમ ત્યાગ? રાજ્યકોપના ભયે પણ તમે મને ત્યાગી નથી ને હું કારાગૃહનું દુઃખ અમવાના વિચારે તમને કેમ ત્યાગ?”

“અંજરદાર! સાધાન થા રમા! તું રામગઢને બુધી બાંધે છે; ને એ રામગઢને પરાધીનતાની જાંજીરમાં જકડનાર અંજરને દેવ ગણે છે. અભાગણી! તારા પિતા પર તસ્વારનો ધાકો કયો હતો? તારા પિતાને આજ કેદખાનાની ઓરડીમાં પૂરાવી રાખવાના કારણભૂત કાણ છે! એ જ અંજર—જેને તું મુખોપથી તારો હૃદયદેવ બનાવી રહી છો.”

“તે હશે...પણ...”

“હશે? તારા દેવ અને તારા પિતાની સતત ત્રતા ભૂંટાઇ રહી છે ત્યારે તું “હશે” કહી રહી છો? રે! તું રજપુતાણી જન્મી તે કરતાં પત્થર કા ન થઇ? તારા કરતાં તો રામગઢના પત્થરો વધારે દેશપ્રેમ ધરાવે છે”

રમા નીચું જોઇ રહી. તેની આંખમાં ઝળહળી આ આંખમાં મુખ પર કરચલી પડી આર્દ્રતાની—કરુણાની! મળામાં શોષ પડવા જેવું થયું.

‘દેશદ્રોહિની?’ પુષ્પાએ ફરીથી કહ્યું “તું કાની કન્યા છો તે તો વિચાર? તારો બાપ રામસિંહ આદર્શ રજપુત છે ને તું તેની પુત્રી આવી દેશદ્રોહી—આવી કલંકિત?”

‘પુષ્પા! પુષ્પા! દેશદ્રોહ હું કરી શકું છું, પણ હૃદયદ્રોહ નથી કરી શકતી. અંજર! રવાણી! તમે રામગઢથી પણ મારે મન શ્રેષ્ઠ છો! પુષ્પા મને અહીં જ એ અંજરનો વિચાર કરતા કરતાં મરવા દે.”

“ધિક્! તું રજપુતાણી નથી—રસ્તે ભટકનારી કુદરતી છો તું રામગઢની માટીમાંથી નથી જન્મી જન્મી હોત તો આમ ન કરત. અમ ગંધી! તને અંજર છે—તને લેશ માત્ર વિચાર પણ છે કે તને અને તારા પિતાને કેદમાંથી છોડાવવા મેં મારા જીવનનાં સર્વ સુખોનો ભોગ આપ્યો છે? જેને હું અંતરથી તિરસ્કારતી હતી તે કિલ્લેદારને હૃદયની વિધારી વેદના વચ્ચે પણ હું પરણી! તેની પાતી થઇ રહી! બનાવટી પ્રેમ તેના પ્રતિ દેખાડ્યો! ને આજ તેના દુઃખે કેદખાનાની આ ચાવીઓ, આ નંકશાઓ અને આ પીટી ચોરી લાવી છું. બોલ કાપર રજપુતાણી! બોલ, એ બધું મેં શા માટે કહ્યું? રામગઢ માટે, ધાપણુ આપી પોપનાર પૃથ્વી માટે, જન્મભૂમિ માટે! શું મને મારું સુખ વહાલું ન હતું? શું મને હું વહાલું તેને પરણવાનો ને ન વહાલું તેને તિરસ્કારવાનો અધિકાર નથી? પણ ના,

હું તારા સમી દેહદ્રોહી નથી? મેં દેશપ્રેમની વેદી પર મારા જીવનમુખોનું અલિહાન સ્થપ આપ્યું છે. ચાલ, હજી પણ તૈયાર થા-હજી થે વખત હાથમા છે.”

રમા, વિધિનો કશું શિકાર રમાં, વિચારી રહી. દેશપ્રેમ અને અંગર પ્રાપ્તના પ્રેમ વચ્ચે યુધ્ધ મચી રહ્યું, પશુ કેદખાનાની ઓરડીના અધિકારને જેમ પુષ્પાના હાથમાંના દીપે હાલ્યો હતો તેમ અજર પ્રતિતા પ્રેમે રામગઢ તરફના પ્રેમને હાલ્યો.

તે ચૂપ જ રહી.

“કેમ, જવાબ નથી આપતી!” પુષ્પાએ કંઠાર સ્વરે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ના, તું ને મારા પિતા જાઓ મને રડવા દો, મરવા દો, હું મહા હીનભાગિની છું.”

પુષ્પાએ એ જ વખતે દૃઢ ભાવે રમાનો હાથ ઝાલી લીધો. “રમા! તું બૂઝ ખાય છે. તારું મિત્ત હમણાં ટેકાણે નથી. ચાલ મારી સાથે ચાલ, બહુ યત્ન રહેશે.”

એમ કહી તેણે રમાનો હાથ ખેંચી તેને ખસેડવા જોયું કહ્યું. રમા દૃઢ પગે ઉભી રહી. પુષ્પા તેને જરાક જ ખસેડી શકી.

“ચાલ!”

“ના!”

“અભાગણી!”

“તારે કહેવું હોય તે કહે, પણ મને અહીં મરવા દે.”

પુષ્પાએ ફરી હાથ ખેંચ્યો.

રમા ન ખસી-પગલાં પૃથિવી પર દૃઢલાવે રચાયાં.

“ચાલને—ચાલ તારા પિતાની સલાહ લખજે. તેની ઓરડીમાં તો ચાલ.”

રમા એમ જ રહી.

“કહું છું ચાલ.” પુષ્પાએ હોઠ પીસી ફરી એક વાર હાથ ખેંચ્યો; ને રમા તરફ કોંધભરી નજર ફેંકી.

રેમા નીચું જોઈ રહી રહી હતી. તેની આંખમાંથી દડદડ આંસુ વહી રહ્યાં હતાં, અને મુખપ્રદેશ પરથી સરી જમીન પર પડતાં હતાં.

પુષ્પાનું અંતર દ્રવ્યું. તેણે મજબુતીથી પકડેલ રમાનો હાથ ઢીલો ક્યો. કિલ્લેદાર જયસિંહને તે તિરસ્કારતી હતી-તેને ઠગવા જ પરણી હતી, છતાં માત્ર પંદર દિવસના સહવાસ પછી જયસિંહના પ્રેમનો-જયસિંહના હૃદયની દશાનો, વિચાર કરી તેને ન્યાયતી વેળા પોતે રડી હતી એ વિચારે રમાની હમણાંની દશાના આચિત્તવનો તેને ખ્યાલ આવ્યો.

ને તેણે એ ખ્યાલ આવતાં જ રમાનો હાથ ઢીલી દીધો ને ફરી વાર રમા તરફ જોયું. તે હજી રાઈ રહી હતી. જણે તેના અંતરમાં આસનો સાગર ભર્યો હતો. એ સાગરનાં પૂર કેદખાનાની ભુમિને ભી જળી રહ્યાં.

“ત્યારે નથી આવતી!” પુષ્પાએ આંદ્ર સ્વરે પૂછ્યું.

“ના-મને ન ખોલાવ, મને મરવા દે, રડવા દે, વિયોગે જુરી જુરી આજં ચટાઈ પર મગવા દે હું રામગઢ આવવાને યોગ્ય નથી. હું અતી હ્રદ પામર પ્રાણી છું. તારી સર્ગિની યવાની કે રામગઢના રાગની પુત્રી કહેવડાવવાની મારામાં લેશમાત્ર યોગ્યતા નથી. હું પરવશ યત્ન પડી છું-અને વિધિતાને રમવાનું એક કશું રમકડું છું; તું મને રામગઢ લઈ જઈ શું કરીશ? મરવા દે, અહીં જ મરવા દે. હા! આ ચટાઈ જ મારી મૃત્યુસાધ્યા થશે. પુષ્પા પિતૃને આ ન કહેતી. તેમને કહેજે કે હું જડતી નથી. એમ કહી તેમને નસાડી જજે. પ્રભુ! રામગઢનું બહું કરો. તેને સત્વર સુકત કરો!”

પુષ્પાનું અંતર ડગમગવા લાગ્યું. તેની દૃઢ હંમત તેણે તૂટી પડી. તેની આંખો

મા ! પુત્રી ! વૃધ્ધ પિતાના હૃદયન !
પાં છે ?”

તે રામસિંહના એ પક્ષ પછી જોરડીમાં
નિસ્તબ્ધતા છવાઈ રહી !

“કાંઈ નથી—તમને કાંઈ થયો છે. મેં
તો કાંઈ જે અવાજ સાંભળ્યો નહિ. રમાનો
અવાજ હોય તો એ અહીં આપણી નજરે
ન પડે ?”

“ના—એ જ ખબર હતો. કદાચ રમાના
સદવાસથી આ પત્થરાએ એ અવાજની
આદ્રતા, મીઠાશ, કામળતા ઝીલી લીધી હશે.
એ જ ! એ જ પિતાપ્રેમથી દ્રવતો અવાજ !
રમા ! ખેટા ! ક્યાં છે ? જવાબ દે.”

તે કેદખાનાની નિસ્તબ્ધતાએ ફરી વાર
નકમચૂચક નિરાશાભર્યો જવાબ પોતાની
નિસ્વતાથી વાળ્યો !

“નથી, કાંઈ નથી, ચાલો !” પુત્રીએ કહ્યું.

“ના છે.”

“નથી, નથી, ભ્રમ છે, વખત ન લગાડો.
પેંકડાઈ જઈશું.”

“રમા ! રમા !” રામસિંહે ફરી ધીમી
બૂમ પાડી.

કાંઈ જવાબ ન આવ્યો.

“પુત્રી ! રમા ! તું જ્યાં હોય ત્યાં સુખી
થાજે. તને લીધા વગર તારો આ નિષ્કુર પિતા
અજયગઢ છોડે છે, પણ તું તો સમજી છે,
હઠાર છે, મારી પુત્રી !”

“ચાલો” પુત્રીએ રામસિંહનો હાથ
પકડી એવો.

“આહ” તેણે લયકતા સ્વરે કહ્યું “હા !
કેવો અધકાર ! રમા વિના કેવો અધકાર !
રમા ! પુત્રી ! અહીં પાછી કદાચ આવીશ તો
આ કાળા પત્થરા મારા હૃદયની દશા તને
કહી સલાજાવશે !” હાથ નિષ્કુર પિતા ! દેશને
ખાતર પુત્રીને છોડી બળ છે. જનમજૂમિના

જનનીના, માતાના પ્રેમને ખાતર પુત્રીપ્રેમને
ઠોકર મારે છે.”

તે લયગતે પગે તે ગાણ્યો, બહક પુત્રી
તેને એવી ગઈ !

ખાત્રેક હેઠળ સંતાપેલી રમાને કાને થોડે
દુસ્થી આવેલો સ્વર ફરી અથડાયો “રમા !
પુત્રી !”

તે ધીરથી ખાત્રેક હેઠળથી નીકળી ! મહા-
પ્રયત્ને તેણે સંયમ રાખ્યો હતો. એક વાર
ધીરથી “ગિતા” બોલાઈ અંધ દુર્ગ. તે પછી
ધક્કતી છાતીએ તેણે પોતાના પિતાના
પ્રેમથી પ્રેરાયેલા કશું ઉદ્ગારો સાંભળ્યા હતા.

હા ! શી વિશ્વાસવાની પુત્રી હતી એ ?
તેમો પિતા તેના વિના કેદખાતું પણ છોડવા
રાજ નહોતો ને એ પોતાના પિતા વિના
અજયગઢમાં રહેવા સંજ્ઞા યજ્ઞ હતી. તેનો પિતા
કેવો સૂરજ એ વિચારે તે રડું રડું થઈ રહી.
રમાને હવન દુઃખમગ-હર્દમગ જણાયું. પ્રેમ,
પ્રેમ શી વસ્તુ હતી ? પ્રેમમાં દુઃખ વિના
રમાએ બીજું શું અનુભવ્યું ?

તેને માથામાં ચક્રર આવવા માંડ્યો.
“પિતા ! તાનપણથી મારું લગ્નનપાલન
કરનાર પિતા ! મેં દગો કર્યો છે ! મેં તારને
હતથો છે. ચોરની પેટે કું સંતાઈ હતી.
તમારા હૃદયની, એ હૃદયના વાતસલ્યની, મેં
કિંમત ન કરી. કું આધર્મી જેવી, બહેરી
હોઈ તેમ, સંતાઈ જ રહી ! પિતા ! પિતા !
મારી આપો ! કુદ, સ્વાર્થ પુત્રીને મારી
આપો !”

તે સાદી પર બેશુધ્ધ ચંદ્ર એ ઢળી પડી.
નિસ્તબ્ધ ! નિષ્ચેષ્ટ ! માથા પરના વાળ
સાદી પર વેરાઈ રહ્યા !

એ પગે વીતી હશે ત્યાં એ ભયંકર
અધકારને બેઠો, અજયગઢનો વીર અંબર
દાખલ થયો, તે બેશુધ્ધ રમાને ઉપાડી
સારવાનીથી એ કેદખાનાની જોરડીની
ખકાર નીકળ્યો ! (ચાલુ)

ବିଦ୍ୟାତରୁ

ଆଉ
ହେଉଛି

ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ : ୮
ଅଂକ ୪

ସଂସ୍କୃତ
୧୯୨୭

ଦ୍ରବ୍ୟ-ସାମଗ୍ରୀ (ପ୍ରକୃତବିଜ୍ଞାନ ଓ ଚିକିତ୍ସା)
ଆଦିତ୍ୟ :- ୧୫, ଅମରନାଥ ମିଶ୍ର, କଟକ

‘જળાકુસુમ’

કુટુંબમાં સૌથી માનીતું તેલ !

તમારા દુકાનદાર પાસેથી મળશે.

સી. કે. સેન એન્ડ કું. ૦

૨૬, કોલુટોલા. કલકત્તા.

નવચેતન અને રંગભૂમિ

માસિકપત્ર

પ્રસ્તુતક : ૮ મું.

અધિપતિ : — આપણી વિદ્યલક્ષ હરશી
[સર્વ હક સ્વાધીન.]

ખંડ : ૪ થો

ગાન્યુગારી ૧૯૨૬ના અંકની અનુક્રમણિકા

કવર ડિઝાઇન : શ્રીયુત ધુરંધર ૩૧

અખપૃષ્ઠ : “ સુચૈદ્ય ” શ્રીયુત ઠાકર સિંહ ૩૨

કાવ્ય

મને સાંભરી એ રાત : રા. મુખેશ્વર ૩૬

સાહિત્ય અને કેળવણી

પંતઃખંડ : પંડિત સેમાનંદ રાવત ૩૮

તમે કયા મહાત્મામાં જન્મ્યા છો ? રા. કે. ડી. છલા ૩૯

વિજ્ઞાન અને હાનર

દુર્લભ રોગ કેમ ખીજાય ? (સચિત્ર) રા. નગીનદાસ રોડ ૩૩૦

કવિતા અને જીવનચરિત્ર

આધુનિક જીવનનો બાળ્ય વિધાયક : (સચિત્ર) રા. બાબુલાલ પટેલ ૨૮૭

પ્રો. છાદુ શાહની દુક ખીજાન : (સચિત્ર) રા. “મરતકુશીર” ૩૨૨

વાર્તા, નાટક અને હાસ્ય

પ્રલોભનનો કોયડો : રા. સાંતિલાલ તોલાટ ચિત્રકાર રા. દત્તાત્રય ૩૨૧

માશીખા : રા. કિશોર વજીવ, ચિત્રકાર રા. રામગજ ૩૧૧

કોકની છહેન : રા. પ્રેમરાય મેહરીશ્વર ૩૩૧

પાપીની દશા : ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ, ચિત્રકાર રા. રાવજ ૩૫૧

મેટીના બાપ કેમાલ : રા. મિસ્ત્રીશ્વર ચિત્રકાર રા. રામગજ ૩૪૩

જીજ્ઞાસુને જીજ્ઞાસુ : રા. આંખશી હરેશી, ચિત્રકાર શ્રીયુત ધુરંધર ૩૬૦

લવાજમના વાર્ષિક દર :

હિંદનાં કોઇ પણ ભાગ માટે ... .. રા. ૬-૬-૦

હિંદ બહાર કોઇ પણ ભાગ માટે ... .. રા. ૭-૮-૦

પુટકે નકલ ... .. રા. ૭-૧૨-૦

ટીકાદાર : — નવચેતન ઓફિસ નંબર ૧૪ અમરતલા રહીટ, કલકત્તા.

આ માસિક નવચેતન, ૨૫૦ પાના, માસિક રૂપિય, નં. ૨, ધી ડુર્ગ ૨ પ્રભાત પ્રી-પ્રી પ્રેસમાં આપણી વિદ્યલક્ષ નરશીએ આ પત્રના અધિપતિ આપણી વિદ્યલક્ષ હરશીના મારે બાપુ અને આપણી વિદ્યલક્ષ હરશીએ ૧૪, અમર, તા. રહીટ, ૧૯૨૬ના પ્રાર્થ ૧૪.

ઉત્તમ ચોકળુ ઘી ક્યાંથી મેળવશો ?

આર. જેઠાભાઈની માલિકીવાળા લખી માકોનું ઉત્તમમાંઉત્તમ અને ખાત્રીદાર ચોકળુ ઘી કલકત્તામાં ચીનીપટ્ટીમાં ખાણુ રાસબિહારી કઠોરે, ખાણુ-વિશ્વનાથ શિરોમણી, ખાણુ અશોકચંદર રખિત અને સેડમલ ધીસેસરલાલને ત્યાંથી તેમજ હાટકોલામાં ખાણુ મહાનંદ દંત તથા નંદલાલ કઠોરેને ત્યાંથી છુટક ને જથ્થાબંધ મળી શકશે. એકવાર આ ઘી વાપરી ખાત્રી કરો.

દરેક કુટુંબમાં અવશ્ય રાખવા લાયક વૈધ્ય પુસ્તક છપાય છે.

જલદી નામ નોંધાવો ! કુટુંબ વૈધ. છપાય છે !!

જેમાં રોગના કારણ, લક્ષણ અને દેશી ઉપાયો, સ્ત્રી પુરુષના જનદ્રીય ભાગના દરદો જેવાં કે ચાંદી-ગરમી પ્રમેહ, પ્રદર, સુવારોગ વગેરેના ખાસ વર્ણન સાથે અનુભવી ઉપાયો, ઘણા અમરિચ ઉપાયો જેવા કે સાધુસ તો, કૃષીર, વૃદ્ધ, ડોશીઓ, જંગલના અનુભવી ખેડુ, ભરવાડો કોળીઓ વગેરે પાસેથી ઘણી મહેનતને અંતે મેળવેલા રોગના વનસ્પતિના ઉપાયો ઉપરાંત ખેડ, કાલેશ, ધંધુએન્ડા, વગેરે ચેપીરોગ ચાલતો હોય ત્યારે કુટુંબીજનોની તંદુરસ્તી માટે પાળવાના નિયમો વગેરે ઉપયોગી ખામનેાનુ આશરે ૨૫૦ પાનાં (ચેક કાગળનું) પુસ્તક ધરો છતાં કિંમત રૂ. ૨૧ ખાસ લાભ-અગાઉથી માહુક પછી નામ નોંધાવનાર માટે કિંમત રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ ભુકું.

સી. એ ચૌહાણ પ્રધર્મ કું' ગોહત-મીયાવાડ.

ફક્ત ૩ રૂપીઆ

તમારા જીવન કરતાં વધારે નથી. મંદિને ચાર આના તમે સહજમાં ખરચી નાંખો છો તેને બચાવી વિશ્વજ્યોતિ પત્રના આઠક થાઓ. તેનું વાંચન નિરંતરની મનને હસાહી કરશે. રોગમાં ચૈતન્યો પ્રેરશે. જીવનનાં સ્વસ્થને સમજાવશે. અને દુઃખ નિવૃત્તિના માર્ગો દર્શાવી તમારી ઉત્તરિ કરશે ફક્ત એક વર્ષના જ આઠક થાઓ. જરૂર સતોષ પામશો નમુનાને અંકે મફત.

‘વિશ્વજ્યોતિ’ કાર્યાલય.

અડાબજી, સુરત.

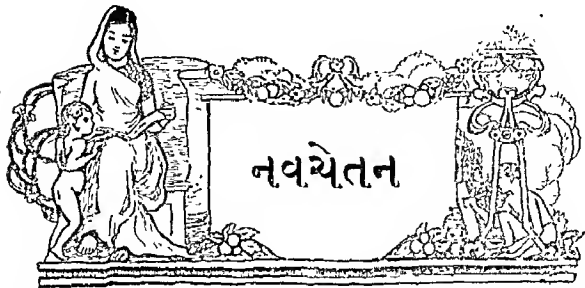
એક અપૂર્વ નવીન પુસ્તક

જપ અથવા ईश्वरने मलवानो मार्ग.

આ પુસ્તક ઇશ્વરને મળવાનો રાજ્ય માર્ગ દર્શાવે છે અને તે પ્રત્યેક ધર્મના બધુએને વાચવા યોગ્ય છે. જપનું સુદરમાં સુંદર સ્વરૂપ તે દર્શાવે છે. અભ્યાસકને પડતી કડીનતા દૂર કરવાના સુગમ માર્ગોનું તે પ્રતિપાદન કરે છે. પુસ્તક પ્રગટ થતામા જ તેની ૧૫૦૦ પ્રત તો એક હદારચિત સ્વસ્થ તરફથી વહે આઇ છે તમે વાંચો અને જરૂર પ્રસન્ન થશો. યોગની સરજ પદ્ધતિ પણ આ પુસ્તક તમને શિખવશે. પાકું પુકું, સોનેરી નામ અને સુંદર છપાઇ હોવા છતાં ખટોળા ફેલાવાના હરેરાથી કિંમત માત્ર એક રૂ. પોસ્ટેજ જ ૦-૨-૦ આજે જ મંગાવી લો.

મનુશંકર નરસેરામ વ્યાસ

તંત્રી વિશ્વજ્યોતિ અડાબજી-સુરત

પુસ્તક ૮ મું

વર્ષ ૪ થું

લાન્ધુઆરી ૧૯૨૬

અંક ૪ થો

પતંગ

લેખક પંડિત ભોમનદાસ રાહન

પૂર્વી પર રાત્રી પડતી હતી સખા ગર્ભિના હૃદયના પિયત્ર હતી

આજ ભારા પ્રિયતમ આવનાર હતા હું તેમને સંપનાનાર ફળગારવા જતી હતી, મારા હાથમાં એક રિપક હતો. રીવાતી જ્યોત પવનના સપાટાથી અરિષ્ટ થઇ જતી મેં રીવો આન પાલવમા સાચવીને સંતાડ્યો હતો.

એજામાં ફાળુ જાગે ક્યાવી એક પતંગ આવ્યો, રીવાતી માં બાજુ તે ઉડવા લાગ્યો અને હયા આવી, મેં કહ્યું, “આર્યો ત્, શીલ મરવા આવ્યો છે નકામો બળી ન પા” પતંગ પતને ન માન્યુ તેને ઉડતો જ રંધા જાગે માત્ર પ્રુદામક કરતો દોંગ તેન આન ખુબ પર પાન્યુ એકા કંઠે મારી લેતો.

હું મોંઘા આવી મેં કહ્યું, “આ રિપક માન છે, તારો એના પન કંઈ અધિકાર નથી,” બનમાપતી નકરાઇ તો જુઓ! ઉડતો મારો માન સુધી પહોંચ્યા અને કંઈ પિનનિ કરતો દોંગ તેમ નળુનાનુવા લાગ્યો. તમે એકા કરેતો તોય કે, ‘રિપક તમારો છે તે હું આન્ય મણુ મુ, પાન્યુ એક માન્યુ અને તેમા બળી મરવા તો એકલી હયા કરો’ માત્ર જિલ્લી આપતી મી નિર્દોષ આવજી છે. મારી આરજી છચ્છા પૂરી કરો. માન નિર્દોષ હવનનો માર એટલો જ છે કે હું આન પ્રિયતમની શ્રી વૃષ્ટિ કરતો જાણી તાર.”

પતંગની આ અંદરજી અને ગમતી નહોતી. એકદમ હું સ્વીકાર્ય ગઇ. મેં તેને ધણો ચ વળ્યો, માણો ફીધી, ‘પણુ તે ન હડયો’ પછી તો માન જમણા હાથે આપતી નાખ્યો. બિચારે કુદ પાણી અધાગમાં વિકીન થઇ ગયું.

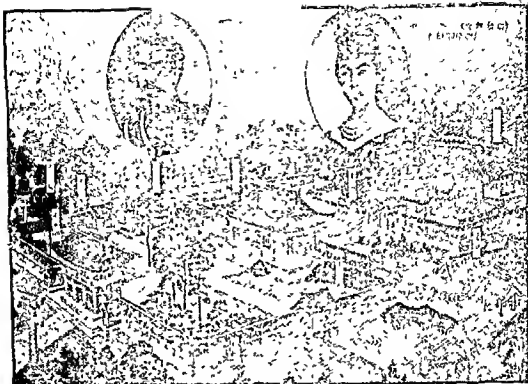
માત્રી! હું કયાંત્રી ચ તેમની અર્ધ પતિસા કરું છું, હવે વાટકી લેના થાકી ગઇ અને મારી પીરન ખૂબી ઉપરાન તુ તો કંઈ છે કે તે આજે આવનાર નથી હાય” હું મનજી પ્રાણુનાય” તમાન કોષલ કારણુ મનજી હું તમાન ચોગ નથી

માન નાનકડા પતંગ મુકેલ. અને જમાનુને તમે તો અને મુખ્ય પ્રેમની શિશુ આપવા આ ન્યા દતા, પાન્યુ મેં તમારે અપમાન કર્યું. તમારે બળી મરવા માં આવ્યો નાનો શો રમરમાતો દોષો બસ છે અને હું! હું બળી મરીય અપમાનિન પ્રેમની આપમા” ફેં માન એમ્મો જ કે તમે એક ફાળુમા જ તમારા પ્રિયતમના ખોળામાં જ બેસશો, અને હું ધીં ધીં પીન પાળતી રીસ. ફાળુ જાગે ક્યા મુધીઃ કલન આન તમાન મુમી હું આમ જ પીરે પીરે બળ્યા કરીના.

આજ મને સાંભરી એ રાત

લેખક: રા. ધૂમકેતુ

આજ મને સાંભરી એ રાત, કે, જ્ઞાતમ આવીઆની વાત,
 આજ મને સાંભરી એ વાત, કે, જ્ઞાતમ આવીઆની રાત
 તે ની શેષે સંવેદનાં નેત્ર, કે, કુકુમ સુનીધું મેલેત્ર,
 આજ મને સાંભરે ગણુગાર, કે, મારી ઓઢાણીની લત—
 આજ મને એનો કસુબલ રંગ, કે, ચોળી ચણીઆના ચ પક મગ,
 એવો એવો તજર આવી લય, કે, રસ્યુ મારી આંખડી ઉભરાય,
 આજ મને માભરે એ રાત, કે, લખી હતી મેઘલી આકાશ,
 ઉજળો મારગ નહિ પરખાય, કે, વિજળી ચમકી ચમકી ગમીલય
 વગે ધીમે ધીમે વરસાદ, કે, નેવલે પાળીશ મલખાય,
 હેડુ ધૂટે અધીર થાય, કે, જ્ઞાતમ આવીઆની આશ
 એવે આગ્યો ખગીનો સૂર, કે, નેહભર્યુ આતમભોજન પૂર,
 ઘડી લાગેળી એકએક લય, કે, એનાં ધીમાં પગલાં વરનાય,
 આજ મને સાંભરી એ વાત, કે, જ્ઞાતમ આવીઆની વાટ
 આજ એ રાત્રિના પડછંદ થાય, કે, લળે કાળ ન બીએ જળાય,
 હેડુ પડદા ચીરી ચીરી લય, કે, ડહીઓ ઉવે આંધુ મલખાય
 આજ મને માભરે એ રાત, કે, જ્ઞાતમ આવીઆની વાત,
 આજ મને માભરે એ વાત, કે, જ્ઞાતમ આવીઆની રાત.

ઉદ્ભા મીકાડો મુસ્લુહિનો અને તેની રાણીના (રામ રાણીના) સમાધિશૃંગો. જાપાનની પ્રત
પોતાના રાજ્યને દેવી આરા માને છે. ૧૮૨૩ના મહાન ધરતીકંપ વખતે ટોકિયોમાં આ
રામાધિશૃંગો જ સહીસલામત રહી ગયા હતા, (અંદરની છબીઓ)
મીકાડો મુસ્લુહિનો અને તેની રાણી

આધુનિક જાપાનનો ભાગ્ય વિધાયક

લેખક — રા. ભાઈલાલ હોટાલાલ પટેલ

જગતના ઇતિહાસમાં જે જે નરવીરોના નામ પોતાના દેશના ઉધ્ધારક ને ભાગ્ય વિધાયક તરીકે સુખોક્ષરે અંકિત થઈ ચૂક્યાં છે તેઓમાં સાપ્રત જગતના એક મહાઅંકિતસંપન્ન રાષ્ટ્ર તરીકે સુવિખ્યાત થયેલ જાપાનના સ્વર્ગસ્થ દેવાંશી રહેનશઢ “મેઈજી” નું સ્થાન અપ્રતિમ છે કુદરતના અગમ્ય ને અકળિત એવા કાલ અપૂર્વ ભાગ્ય વિધાન મુજબ સાપ્રત જાપાનને મધ્યકાળની નિદ્રામાંથી જગાડી - સજા જગતના અન્ય દેશો સામે લગભગ અડીમો વર્ષ જેટલા લાંબા સમયથી બંધ રાખેલ દારો ઉઘાડવાનું અમેરિકન ગણતંત્રિ શીઝોરનું ઇતિહાસ

પ્રસિધ્ધ કહેલું લાઇ કેપ્ટન કામેગેટાર પેરીએ સને ૧૮૫૨ના નવેમ્બરની ત્રીજી તારીખે વરાળજળથી ચાલતી અમેરિકાની સૌથી પહેલી મનવાર “ મીમીમીપી ” ઉપર પાસિફિક મહાસાગરની મુસાફરી શરૂ કરી તે જ દિવસે સુપેરેવી જેની અધિપતિની છે અને જે વંશ અડી હમ્બર વરસથી અદાન રહી જાપાનની રાજગાદી ભોગવે છે, તેના ૧૨૧ મા વંશજ મીકાડો કામેઈમેટેનોના પુણ્યપાટ નગર ક્યોટોમાં આવેલા રણુર્વાસમાં આ દેવાંશી બાળકનો જન્મ થયો. જાપાનના ભાગ્યનો તે જ દિવસથી ઉદય થયો એમ કહીએ તો ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પણ એ વારતત્વિક છે.

કારણ કે કોટન પેરીનું આગમન એ જાપાનના ઉપકાળનું પ્રથમ કિરણ હતું. ભારતના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં અવતારી પુરૂષો અમુક કાર્ય માટે જન્મ ધારણ કરતા અને તે કાર્ય પૂરું થતા પોતાની ઐહિક લીલા સમેટી લેતા એ આપણને સુવિદિત છે. આવા જ કોઈ માનવયુધ્ધિને અગમ્ય કુદરતી સિધ્ધાંતની સહીરૂપે જ્યારે જાપાને ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરી—પાર્શ્વમાત્ર રાષ્ટ્રોના સમોવડીઆ બનવા બેટલી શક્તિ સંપાદન કરી લીધી અને મહા પ્રતાપી ખ્રિસ્તે એ નૂતન રાષ્ટ્રને મિત્ર તરીકે સ્વીકારી સને ૧૯૧૧ ના જુલાઈની ૧૩મી તારીખે સંધિ કરી ત્યાર બાદ લગભગ એક વરસે જાપાનીસ મહારાજ્યને સુખશાંતિ ને સમૃદ્ધિમાં મહાલતું મૂકી સને ૧૯૧૨ના જુલાઈની ૩૦મી તારીખે આ મહા પ્રતાપી દેવાશી શહેનશાહે સ્વર્ગવાસ કયો. જગનના ઇનિદાસમા એક રષ્ટ્રના ઉપકાલથી માઠી મધ્ય-દ ગુપ્તી આગ દળેસતો આવે એવો તે રાષ્ટ્રના જાગ્ય વિધાયકનો જીવનકળ હોય એવી અપ્રાપ્ત ઘટના બીજી લાગે જ નોંધાઈ દશે.

મુત્સુહીતોના જન્મ પહેલાંનું જાપાન

મુત્સુહીનો (તેમનું નામ) ના પિતા મીકાડો કોમેઇતેનોના રાજ્યકાળમાં જાપાન દેશમાં મીકાડોની રાજસત્તા નામ માત્રની હતી. મીકાડોનું નિવાસસ્થાન પાટનગર ક્યોટોના શાહી કિલ્લામાં હતું. દેશ આખાનું અહિંસ્વામિત્વ ને રાજકાળના વહિવટની કુક્ષેપસત—લગભગ એક હજાર વર્ષથી અસ્તિત્વમાં આવેલી “શોયુનેટ” (યેથાઇને ધણે-અંશે મળતી પ્રથા) ને પોતાના પ્રભાવ-વડેમધુ મજબુત કરી પોતાના વંશમાં રિયર ક્રોની જનાર તોકુગાવા ઇયેયાસુ (૪ સ. ૧૬૦૫—૧૬૨૩) નો વંશજ ઇયેમોચીના હાથમાં હતી; તેની રાજધાની ઉત્તરમાં યદો (હાલનું ટોક્યો) શહેરમાં હતી. શેયુન (‘યેથા’) નામ માત્રનું મીકાડો

વર્ચસ્વ સ્વીકારતો, બુદ્ધ ધર્મને આગે હજાર વરસ પીતી ગયા હતાં—તે દરમ્યાન આઇનીઝ તથા ફેરીઅન સુધારાની જાપાન ઉપર ખૂબ અસર થઈ હતી. સત્તરમી સદીની શરૂઆતમાં છેલ્લા પચાસેક વરસોથી ખ્રિસ્તી ધર્મનું પ્રચાર કાર્ય કરતા પોર્ટુગીઝ મીશનરીઓની ખટપટથી ગુએ થઈ—અથવા પરદેશીઓને દેશ બહાર કાઢી ફક્ત દેશીમાં ટાપુ ને નાગાસાકી બંદરે કચ નથા આઇનીઝ લેહકોને વેપાર કરવાનો દક્ષ આપી આખા દેશના અન્ય દ્વાર ત્રીમ્ત તોકુગાવાઇયે મીત્સુએ દુનિયાના અન્ય દેશો સાથે બંધ કર્યાં હતાં. આ પરિસ્થિતિ લગભગ અઢીમો વરસ રહી. આ કાળ દરમ્યાન નાગાસાકીમાં યૂરોપી વેપારીઓ તથા ખ્રિસ્તી મીશનરીઓના સંસર્ગમાં અવેલ ફેટલાક સાહસિક જાપાનીસો ઇચ્છતાં હતા કે તેમને દેશ પાસે અન્ય દેશોના સંસર્ગમાં આવી નવા વેન નિક સુધારાનો લાભ ઉઠાવે. બીનમી આવી વિચારશ્રેણીના વર્ચસ્વ જુદા ધીમે ધીમે પરંતુ નિશ્ચિત પથે પધી રહ્યો હતો. બીજી બાજુએ તોકુગાવા વંશના લાગા અમલની અદેખાઈ કરનારી જાતિઓના આગેવાનોમાં કોઈ તોકુગાવાને બદલે પોતાનું વર્ચસ્વ દેશ ઉપર સ્થાપી શકે એટલો શક્તિસંપન્ન ન હોવાથી બોદ્ધ તથા ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રચારથી પુનર્જનન પામેજા પૂર્વજપૂર્વ ને સ્વામીભક્તિના પ્રાચીન જાપાનીસ સિધ્ધાંતોની પ્રેરણાને વશ થઈને તેઓ સુધળા તોકુગાવાનો પચસ કરી દેશમાં સમરતનું ખરું સ્વામિત્વ ને રાજ્યકારભારમાં સર્વ સૂત્રો મીકાડોના હાથમાં આવે એવાં પદ્ધતિ લેવાનો વિચાર કરી રહ્યા હતા. એગણી સમી રુદીની શરૂઆતથી પરદેશી વેદાલો ઉપરાઉપરી આવી દેશને વેપાર અર્થે ખુલ્લો મુકવાનું ચાલુ દખાણુ કરી રહ્યા હતાં. જેને પરિણામે એ મહાપ્રસ્તો મીકાડો કોમેઇતેનોનાં

રાજ્યકાળમાં જાપાનના પ્રધાન મુરોમતુ ધ્યાન રાકી રહ્યા હતા.

(૧) પરદેશીઓના આશુ દવાણુને વશ થઈ દેશને વેપાર અર્થે ખુલ્લો મુકવે કે તેમની સામે યુધ્ધ માંડી તેમને હાથી કાઢવા.

(૨) તોફાના શોયુનનો ધ્વંસ કરી “પેશાઈ” પદ્ધતિને નિલંબસિ આપી મીકાડોના રાજ્યછત્ર નીચે રાષ્ટ્રનું એકય સાધવું.

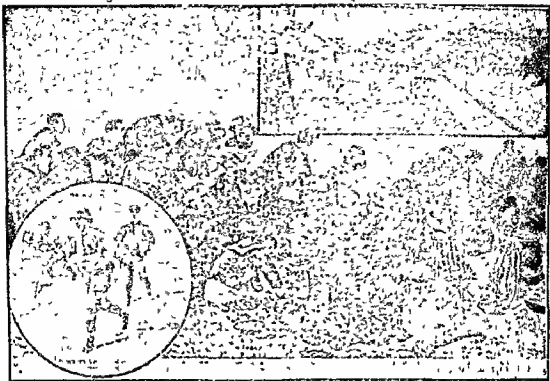
જુના વિચારના જાપાનીસ અમીરઉમરાવોને આ બે પ્રશ્ન એક જ રૂપે દેખાતા, તારણ કે તેઓને પાછી ખાતરી હતી કે મીકાડોના રાજ્ય છત્ર નીચે બધા સુઆઓને લઙ્કાયક જનિઓ એકત્ર થાય તો, “જંગલી” પરદેશીઓના “પાપી” ચરણુરૂપશથી ઉગતા સુર્વની દેવમૂર્તિને જરૂર બચાવી રાકાય. પરંતુ કેટલાક દરદર્શી વિચારણુ નાવકો તથા પાત્રિગાત્ર સુધારાતું પાન કરવા ઉત્સુક જાનેશા નવયુવાનો મીકાડોના હાથમાં આવેલોય સત્તા આવે એ દ્રઢતા, છતાં પરદેશીઓ સામે દેશના દ્વાર બંધ રહે એ તેમને બહુ સાધવું હતું. મહાપુરુષોના જન્મધારણુ પદ્ધતિ પરિચિતિતું ક્ષેત્ર તેમના ઇવનકાર્યને અનુરૂપ તૈયાર થઈ રહેલુ હોય છે. જાપાનના દત્તિહાસના આ અર્પૂર્ મન્યનકાળે સુત્સુકીતોના જન્મ થયો ને બીજી બાલુએ અમેરિકાથી ક્રાઇન પેરીએ પ્રયાણ કર્યું.

બાહ્યકાળ

સને ૧૮૫૩માં ક્રાઇન પેરી ઉશગા બંદરમાં આવી પહોંચ્યો ને રાષ્ટ્રપતિ ડીમોરનો પત્ર લેતાં બેટની ચીને યદોદા શોયુન સરકારને પહોંચાડી જવાબ માટે એક વરસ બાદ યાજા ફરવતું વંચન આપી, દક્ષિણ તરફ ચાલ્યો ગયો. સને ૧૮૫૪માં તેણે પાછા આવી શોયુન સરકાર તરફથી કશો સંતાપકારક ઉત્તર ન મળવાથી શીઓદા, નાગાસારી તથા હોનાઇ ના બંદરોમાંથી યાણી તથા બજતણ આપવાની

શોયુનને ફરજ પાડી. આ બતાવથી દેશ આખા માં ભારે બળભળાટ મચી રહ્યો. પરદેશીઓ સામે સંરક્ષણનાં પગલા શોયુન સરકારે લેવા માંડ્યાં. સને ૧૮૫૬માં અમેરિકન પ્રતિનિધિ મી. હેરીસ શીઓદા બંદરમાં આવી પહોંચ્યો ને શોયુને તેને મુલાકાત આપી. હેરીસે વ્યાપારની સંધિ માટે આમંત્ર કર્યો. તો કુચાવા સરકારે તેની સાથે વાટાઘાટ કરવા છ. નાઓસુકે નામના એક બહાદુર ને મક્કમ વિચારના પ્રતિનિધિને નીમ્યો, તથા પોતાની સામે હથાતી ધરાવનાર વિરોધી મક્કને સતોષવા એક ખાસ પ્રતિનિધિ ક્યોટો મોકલી મીકાડોનું ફરમાન માગ્યું. મીકાડોના દરબારીઓ બધા જ પરદેશીઓની વિરુદ્ધ હતા; તેથી લાખા સમય સુધી કાંઈ નિર્ણય કેંઈ કરી શક્ય નહિ. ઉવટે ક્યોટોના ફરમાની ઘણી રાદ ભેજ કંટાળા ના એ સુઅં પે તે પાનાની જવાબદારી ઉતર સંધિત્ર ઉપર સહી કરીને દેશને ખુલ્લો મુકવાનું જાહેર કર્યું. મીકાડોની સત્તાતું આતું દડકડાતું અપમાન કરી—“જંગલી” પરદેશીઓના “પાપી” રૂપશથી જાપાનને દલ્લપિત બતાવવા ઇચ્છનાર નાઓસુકેનું બીજે જ વરસે ખુન થયું ને કુચાવા શોયુનને મીકાડો યાસેથી પરદેશીઓને હાંકી કાઢવાના ફરમાનરૂપે સને ૧૮૬૩માં તદ્વારનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો મીકાડોની દ્રઢતાને માન આપી ચેશ્યુ જાતિએ સીમેન્ટેસી ત્યાં સત્સમા જાતિએ કાગોશીમાના બંદરોમાં પેડેલ પરદેશી વહાણો ઉપર હલ્લો કર્યો. જેને પરિણામે તે બંદરો ઉપર પરદેશીઓએ તોપોનો મારો ચઢાવી ભારે દડ લીધો. આમ આ બેકે મુખ્ય ને જોરાવર જાતિઓનો પરાજય થતાં દેશના રક્ષણ અર્થે સૌ સંપી જતાં એક મજબૂત રાજ્યસત્તા ઉભી કરવાની ચળવળને બહુ જ ભેસ મળ્યું.

સને ૧૮૬૫માં શોયુન ધ્યેમોમીનો દેહાંત

મીકાડોની લોકમિયતા

મનના માનીતા મીકાડોની માદળી સમયે મહેલની બહાર મનજનો મીકાડોના દીધાંયુ માટે મનુભાર્થના કરે છે. (અંદરની નીચેની છબીમાં) મીકાડોની માદળીના સમાચારના બુલેટીન વર્તમાનપત્ર વેચવાવાળા ઠોકરાએ વેચે છે

યથે, તેની પાછળ તેને પુત્ર કેછડી શોશુન થયો. સને ૧૮૬૬માં મીકાડો કામેછતેનોનો સ્વર્ગવાસ થતાં, “મહાવીર” મુલ્યુહીતો ચૌદ-વર્ષની બાળવયે ગાદી ઉપર આવ્યા જન્મ કાળ પછીના આ ચૌદ વરસ દરમ્યાન તેમને નાપાનીસ રાજકુટુંબના નળીરાએને યોગ્ય ઔદ્ય તથા પ્રાન્દ્યુશીવસનાસિન્નાતો, ચિત્રરૂપા, સંગીત, સાહિત્ય, ક્ષત્રિએને શામે એવાં નૈતિક બધેને ને માન્યતાઓ, તલવાર, બાલો તથા તીરકામકું વગેરેને ઉપયોગ—કુરતી વગેરે મંલવિદ્યા—સાદું જીવન વગેરે વિધિવિધ વિપયોની તાલીમ આપવામાં આવી હતી. તે વખતની પ્રચલિત રૂઢિ મુજબ તેમને મહેલના યોગાન બહાર લઈ જવામાં આવ્યા ન હતા, પરંતુ આબુબાબુના દરબારી સેવકો પાસેથી દેશમાં ચાલી રહેલ બળભળાટની તેમણે માહિતી મેળવી લીધી હતી ને રાજગાદીએ આવ્યા ત્યારે આખા દેશનું ધ્યાન રાકી રહેલ એ

મહા પ્રયોને અંગે પોતાના સ્થાન તથા જવાબ-દારીનું તેમને પુરું લાન હતું.

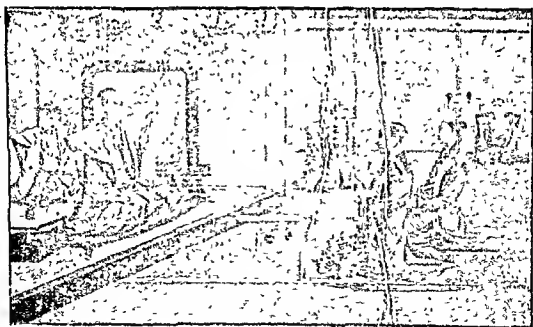
રાજ્યારોહણ.

નવા શોશુન કેછડી તોફાનાવાએ બાળ મીકાડોને ગાદી મળતાં, પોતાની હૃયમચી રહેલી સત્તાના પાયા મુઠ્ઠે કરવાની નવી આશાઓ ઝાંધી. બીજી તરફ પદ્દેલીએને હાથે પરાજય પામેલી નતિઓએ એકસંધી કરી અને ઓકુએ ઇલાકુરા સાબ્જોદિદો ને સાઇગે આદિ સુધારક પક્ષના નવજીવાનોએ તેમને સાથ દીધો. પોતાની વિરૂધ્ધ આમ પુરી તૈયારી થયેલી જોઈ સમય વર્તી સને ૧૮૫૭નાં નવેમ્બરની ત્રીજી તારીએ કેછડી શોશુને પોતાના પદનું રાજનામું આપ્યું. નવી રાજ્યવ્યવસ્થાની યોજના ઉપર મંત્રણા કરવાને મુખ્ય સુચાઓની એક પરિષદ કયોટામાં તા. ૧૫મી ડીસેમ્બરે ભરવામાં આવી. સાત્સુમા, તોસા, ચોરશુ વગેરે નતિઓના નાથકો પોતાના લશ્કર લઈ પારનગર

કપોટામાં હાજર થયા. સને ૧૮૬૮ ના નવન્યુઆરીના ત્રીજી તારીખે મીકાડોનું ફરમાન મેળવી આ એક સૈન્યે મહેલના નવ દરવાજા કમળે કરી કેદકી શોયુનના દરબારી પ્રતિનિધિને તથા જુના વિચારના દિમાયતી બીજા દરબારી ઉમરાવોને ફર કુર્ચી. બાળ ગદારામની આસપાસ નૂતન ચળવળના નામકો ટોળે મળ્યા ને ચોવીસ કલાકમાં સાહી ફરમાન કઢાવી શોયુનપદ તથા શોયુન સરકારને દફનાવી દીધાં, કેદકી શોયુને આ નવા ફરમારને રાજદ્રોહ જાહેર કરી યુધ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. નવન્યુઆરીની ૨૭મી તારીખે વફાદાર અથવા નૂતન પદના સૈન્યે શોયુનના લશ્કરને ઓસાકા પાસે સખત હાર ખવડાવી. કેદકી ન્હારી મદો પહોંચી ગયો.

સને ૧૮૬૮ ની શરૂઆતમાં જ નવપાન ના બે મદાપ્રત્યેનો એકી સાથે નિકાલ આવી ગયો ને પરદેશીઓ તરફ સહાનુભૂતિ ધરાવનારા દેશમાં નૂતન સુધારાનો પ્રચાર થાય ને આખી પ્રજા આંતરકબલને તિલાંજલિ આપી એક શક્તિસાળી રાષ્ટ્ર અને એવી ઇચ્છા ધરાવ-

નારી, સરકાર બાળ શહેનશાહ મુન્યુહીનોના રાજ્યછત્ર નીચે અસ્તિત્વમાં આવી તો ખરી, પરંતુ રાજ્યનો ખખનો ખાલી હતો. રાષ્ટ્ર જાતની ઉપજની વ્યવસ્થિત-ચોખ્ખા ન હતી. પરદેશીઓના હુમલા સામે રક્ષણ કરવા જેયું ન હતું. સૈન્ય ને નોકામળ તથા ન્હાની ન્હાની સમુદાય (ક્ષત્રિય) જાતિઓ ને પક્ષો વચ્ચેનાં અદેખાઈ શમ્યાં ન હતાં. પરદેશીઓ જંગલી વેરઝેર ને છે તેમના રીતરીવાજ ધર્મ સુધારો ખંધુ ય નવપાનની દેવબૂમિને કલુષિત કરે છે. આવી માન્યતા લાલજલા આગેવાન દરબારીઓની હતી. મધ્યકાલીન સામાજિક રૂઢિઓ ને કુરિવાજોનું જોર ડ્રોળ હતું. કેદકી શોયુનના અસંતુષ્ટ સેતાનાયકો ખંડ ઉઠાવવાની પેશવીમાં હતા. આવા આવા અનેક વિષમ સંજોગો વચ્ચે મુકીશર સાચા સલાહકારો ને અનન્ય લોકોની ગદાય વડે જે નરવીર રાષ્ટ્રનું નાવ હંકારી ધારેલે રથાને ચાળીશ વર્ષ જેટલા ટુક સમયમાં સહીસંગમત પહોંચાડ્યું તેને નવપાનીસ પ્રજા “દેવાંદી” કે અવતારી પુરુષ માને એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. એકે પછી

મીકાડોનો દરબાર

નૂતની પદ્ધતિ મુજબ.

એક મુરદેલીએની શૃંગલ તોડી આ નરસીરે પોતાનું જીવનકાર્ય કેવી રીતે સાધ્યું તે હવે જોઈએ.

શહેનશાહપદ મારણ કર્યા પછી એ જ માસમાં કાળજીની પ્રયાતે તોડી મુસુહીતોએ જાહેર પ્રગળે દર્શન દીધા; એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાના જીવનમાં પહેલી જ વખત ઓસાકા સુધી મુસ ફરી કરી. ત્યાંના જંદરમાં શંક અર્થવા પવનની રફ વગર આવતી આગબોટ જોઈ મીકાડોનાં જાહેર દર્શન થવાથી આમ પ્રગળી ભકિતમાં ધણે જ વધારો થયો.

સોમંદનામું :

તા, ૧૬ મી એપ્રિલ ૧૮૬૮ના. ચીર-રમરહીય દિને રાજમહેલના સીંગીન દેવાત્રયમાં પોતાના પૂર્વજોના સદ્ગુણ આત્માઓને હાજર હજૂર જાણી શહેનશાહ મુસુહીતોએ ભાવિ રાજ્યવ્યવસ્થાનો પાયો નાખનાર સોમંદનામું લીધું જેની પાંચ કલમો નીચે મુજબની હતી :-

(૧) વિશાળ પાયા ઉપર એક મંત્રણા સભા સ્થાપવામાં આવશે. રાજકાજની નીતિ આ સભાના જાહેર મત મુજબ નક્કી કરવામાં આવશે.

(૨) સરકાર તથા પ્રગળી રચે ખરી એકદિલી થવી જોઈએ જેથી દરેક નવું કાર્ય પુરજોસથી આગળ વધી શકે.

(૩) સેનિકો, રાજકાજમાં ભાગ લેનારા અન્ય વર્ગના તથા આમ પ્રગળા સૌ માણસો પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં રહી પોતાની ફરજો જાળવે ને રાષ્ટ્રના આત્માને સદા જાગૃત ને ઉત્તેજ રાખે એ હચ્છવા જોગ છે.

(૪) ભુતકાળનાં શ્લેષધનો ને કુરિવા જોનો નાશ કરી સર્વ વ્યવસ્થા વિશ્વના સર્વ માન્ય નિયમને અનુસરી કરવામાં આવશે.

(૫) વિશાળ જગતમાંથી જ્ઞાન મેળવી રાષ્ટ્રનો પાયો મજબૂત કરવો જોઈએ.

સોમ 'વપ' જેટલો દિશોર 'વગે' જર્જરિતા વિચારપ્રવાહને અનુસરી રચત; પોતોની સત્તાની મર્યાદા આકી રાષ્ટ્રનું દિત કરેલા તત્ત્વર થયેલા આ નરસીરની પ્રતિક્ષા કેટલી મેરવશાળી હશે તેનો આપણને આં સોમંદ નામું વાંચી સદજ ખ્યાલ આવી શકે છે.

આ દરમ્યાન કેઇડી શોયુનના અસંતુષ્ટ સેનાનાયકોએ ઉત્તરમાં એ ત્રણ અંડ જગ્યામાં, જેને શાહી લશ્કરે વિખેરી નાંખ્યાંને બંડ-ખોરોના નાખકાન-છતોમોતો, હાવાશી તંથા એતોરીને શહેનશાહ ઉદાર દિને મારી ખેંદી, જીવન પર્વતના સામ્રાજ્યના મક્કણી ને સેવક બનાવ્યા. શહેનશાહ મુસુહીતો શાંતિના ચંદાના, પ્રગળા સયા પાલક ને ઉદાર તથા દરમ્યાં રાજનીતિના પુરુષ હતા એ વાતની તેમણે લાંબેના આગ ઉગ ને સમયોચિત વલથથી આપણને ખાતર થાય છે.

પહેલી મંત્રણા સભા :

સને ૧૮૬૮ના ફેબ્રુઆરી માસમાં તે મુજબ સૈથી વધુ વિચક્ષણને દરમ્યાં સુધી છતીએને શહેનશાહને એક અરજ પત્ર લખી પોતાની સુખાગીરી, જમીન લશ્કર વગેરે સર્વસ્વ શાહી સરકારને ચરણે ધર્યું. આનો દાખલો લઈ સાસુમા, ચોરથુ તોસાહીએને વગેરે જાનિઓના નાયકોએ પણ પોતાનું સર્વસ્વ મીકાડોને ચરણે ધર્યું. સુખાગીરીની પ્રથા (Feudalism) ના પાયા હચમચરા લાગ્યા અગ્રિમ માસની ૧૮ મી તારીખે કપોટોમાં પહેલી મંત્રણા સભા બોલાવવામાં આવી. જુના વિચારોનું પ્રભુત્વ હજી સુખાઓના મન ઉપર રૂઠ થયેલું હતું જેથી હારાણીરી (આંતરકા ચીરી નાંખી મરણું તે) તથા તદ્દત્ત આંધવાની સામુદાય શ્લેષો કાઢી નાંખવાની દરખાસ્ત ઉડી ગઈ. તેમ છતાંયે પાટનગરને કપોટોથી ફેરવી પદો (ટોકોયો) લઈ જવું તથા સામુદાય વર્ગના ખસ હકો નાશ કરી સર્વ આમ પ્રગળે એક ધોરણ

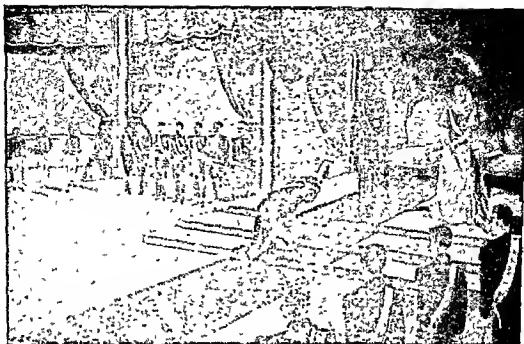
ઉપર 'મુકવી' એ આજતોનો સ્વીકાર થયો. આ વખતે જાપાનના અંત્યજ વર્ગ (એના) નો ઉદ્ધાર કરી તેમને આમ પ્રજા બેગા બેગી લેવાની દિમાયત કરનાર વીર પુરુષ 'ટોકોમી' બીજો જ દિવસે જીવ કરવામાં આવ્યું. મંત્રણા સભા એકી તે જ દિવસે શહેનશાહે ક્યોટો છોડી નવી રાજધાની યહો (ટોક્યો) તરફ પ્રમાણ કર્યું. ટોક્યોમા રાજધાની થયા બાદ એ દિવસોમાં પરદેશીઓ સાથે જીવ વિચારના જાપાનીસ સામુરાઈએને વાનવાર ઝગાઝપી થતી. સને ૧૮૬૮ ની સાલમા તથા ક્યોટોમા પણ આવા દુઃખદ પ્રસંગો ઉભા થયા હતા. પરંતુ સર્વ પ્રસંગોએ ધવાકુરા ધ્યેયજેન-ઓકુગો જેવા કામેષ ને ફુદશી સલાહકારોની મદદ વડે આવા પ્રસંગો પ્રજા વિરોધનાં કારણ ન બને તે માટે શહેનશાહે આપણા ઉપાયો લીધા હતા. ટોક્યોમાં પહોંચીને તુરત જ એક ફરમાન બહાર પાડી પ્રજાના આમશા વખતના ખાસ વર્ગો ન થુલ કરી, અગીર વર્ગ મૃદસ્થવર્ગ તથા સામાન્ય વર્ગ એવા ત્રણ વર્ગો પાડવાનું જાહેર કર્યું. આ મદાન દે ફરથી સામુરાઈનું જાપાન અસ્ત થયું ને આધુનિક જાપાનીસ રાષ્ટ્રનો ઉદય થયો.

૨. પ્રગતિનાં નવાં વિધાન :

ટોક્યોમા રાજધાની સ્થાપ્યા પછીના વીસ વર્ષે શહેનશાહે અને તેના મુખ્ય સચિવોને માટે અધ્યાગ પશ્ચિમથી ભરેલા હતાં. જી બી રૂઢિઓને એક પછી એક તોડી નવા અખતરા કરાવેતા; આ યુગ હતો. જાપાનના સચી સાચા સલાહકાર ને મિત્ર મીસનરી મી. વર્એકની સલાહથી પરદેશમાંથી ખાસ લાયકાત ધરાવતા વિવિધ વિષયોમાં નિપુણ શિક્ષકો, ઇન્જીનૅર, સેન્ય ને સંરક્ષણ વિષયના જાણકારો, ડાક્ટરો વિગેરેને ડ્રગ્જા જ સારા પર્ગરે શહેનશાહે પોતાની પ્રજાને શિક્ષણ આપના તથા બીજા વિષયોમાં સલાહ આપવા

નોતર્યા. આવા શિક્ષકો, સલાહકારો તથા બીજાં ખાતાના નોકરો મળી પાંચે હજાર પરદેશીઓ મીકાડોની પ્રજાની ઉત્તતિ અર્થે કામ કરવા લાગ્યા. બીજી તરફથી શાહી કુટુંબના બે નમીરામાંથી એકને ઇંગ્લેન્ડ ને બીજાને અમેરિકા મોકલી આમ પ્રજાને અને મુખ્યત્વે કરીને અગીર ઉમરાવ વર્ગને જ્ઞાન મેળવવાના અત્યુત્તમ માર્ગે દેશાટનની દિશા મીકાડોએ દાખવી. જાપાનીસ પ્રજામા એ એક મહાન ગુણ છે (જે પૂર્ણરૂપે મુસુહીતોમાં મુતિ મળત હતો) ને એ કે પોતાના કરતાં બીજી વાન શ્રેષ્ઠ ને અનુકરણીય જીએ તે તુરત જ તેને પકડી પોતાની બતાવે. પરદેશી શિક્ષકોના નિદાણથી તથા દેશાટન કરી આવેલા નવ-જીવાનોના ઉત્સાહથી દેશને નવાં વિધાન સ્વીકારતાં બારે વસમું લાગ્યું નહિ. શેડા જ સમયમા પરદેશી શિક્ષકો ને અન્ય ખાતાના પરદેશી અધિકારીઓના સ્થાન જાપાનીસોએ લેવા માગ્યા, કેાંઈ પણ પરદેશીને રાજ્યમાં ઉચ્ચ અધિકાર યા તો હોયો આપવામાં આવ્યો ન હતો તેમજ આતર રાજ ખટખટાવી તેમને વેગળા રાખવાની ધુરી સામ્યેતી રાજ્યમાં અતી હતી. આ પાંચ હજાર પરદેશીઓએ જાપાનને આધુનિક જમાનાનું ચક્રિતસંપન્ન રાષ્ટ્ર બનાવવામાં થયો જ સુંદર ફાળો આપ્યો હતો ને તેની કંઈ શહેનશાહે તેઓમાની કુટલીક શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિઓને જાહુ માન આપી કરી હતી.

શહેનશાહે અન્ય સર્વ દેશોના રિવાજ મુજબ પોતે દેશની મુસાફરીએ આવતા રાજ પરીજાઓ તથા પરદેશી રાજપ્રતિનિધિઓની દેવે જાહેરમાં મુલાકાતો લેવા માડી તથા પ્રજાને પણ વારંવાર જાહેર દર્શન આપવા માંડ્યાં. દેશમાં નવન જાગૃતિનો જીવાળ પ્રસરી રહ્યો. બુધ્ધધર્મના દેવાલયોમાં શાળાઓ બેસરી લાગી ને દેવાલયોના નહોના મોટા ઘટ્ટાને ગાળીને તોપો બનાવવામાં આવી.

મીકાડોનો દરખાસ્ત.

નવી પદ્ધિમાલ્ય પદ્ધતિ મુજબ.

મુત્સુહીતોએ પોતાના મુખ્ય સચિવ તરીકે ઇવાકુરા તથા સાબજોની નીમણુંક કરી ને આ ત્રિપુટીએ અધ્યાગ પરિશ્રમ કરી દેશમાં નવા વિધાનેત્રો પાથો (૧૮૬૯-૧૮૭૪) પાંચ વરસ જેટલા ટુંક સમયમાં નાંખી દીધો.

સૈ.થી પ્રથમ દેશના સંરક્ષણ અર્થે સૈન્યની જરૂર હતી. શોણનના વખતમાં દરેક પ્રાંતના મુખ્ય પોતપોતાનાં લશ્કર રાખતા એ આપણે આગળ જોયું છે. શહેનશાહની ઇચ્છાને માન આપી સાત્સુમા, ચોરયુ, તોસા વગેરે પ્રધાન જાતિઓએ પોતાના સૈન્યમાથી અમુક ટુકડીઓ આપી શાહી લશ્કરની યોજનાનો સને ૧૮૭૧નાં એપ્રિલની ણીજ તારીખે પાથો નાખ્યો. ત્યાર બાદ એક ખાસ ફરમાન કાઢી આમ પ્રજાના યુવક માત્રને શાહી લશ્કરમાં જોડાઈ પોતાની સ્વામીભક્તિ ને દેશભિમાન પુરવાર કરી આપવાની આજ્ઞા થઈ. સામુરાહનો સૈનિક થવાનો ખાસ દહક વૂટ્યો. ને આમ પ્રજામાંથી દેશભિમાન ના રંગે રંગાયેલા ને મીકાડોની સેવા અર્થે સૈનિક બની જન કુરબાન કરવાનો બહુ મુશ્ક

હક પ્રાપ્ત થવાથી આનંદમાં આવી ગયેલા નામુરાનો શાહી લશ્કરમાં જોડાયા. તેમને પુરતી તાલીમ મળ્યા બાદ-સુખાઓને પોતાનાં લશ્કર વિખેરી નાંખવાને મીકાડોએ જણાવ્યું. ચોરયુ જાતિના એક ઉત્સાહી નવજુવાન પામાગાતાને જર્મની મોકલવામાં આવ્યો. તેણે ત્યાં જઈ સૈનિક પદ્ધતિ તથા સંરક્ષણની દૃષ્ટિએ દેશની ભૂગોળના જ્ઞાનની માહિતી મેળવી. તેના પાછા ફર્યા બાદ “આધુનિક જાપાનીસ સૈન્યના એ પિતા”ની દેખરેખ હેઠળ દરેક જાપાનીસ યુવકને ફરજિયાત લશ્કરી કેળવણી આપવાનું ધોરણ દાખલ કરવામાં આવ્યું. જેને પરિણામે શહેનશાહની સેવા અર્થે જન આપવામાં જરા થે અંચાય નહિ એવા ઉચ્ચ કોટીના સૈન્યની જાપાનમાં વીર-દાક વાગી રહી

સૈન્ય ને સંરક્ષણના પ્રશ્ન બાદ સાચી ઉન્નતિના મુળ રૂપ કેળવણીનો પ્રશ્ન હાથ ધરવામાં આવ્યો. મીશનરી મી. વરબેકની તથા અમેરિકન શિક્ષક મી. બ્રાઉનની યોજનાને અનુસરી આ વિદ્યાપીઠો, બત્રીસ માધ્યમિક

હતો ત્યાં દહે નવી દબની સ્ટીમરો બંધાય
એવી યોજનાઓ થવા માંડી. ધીમે ધીમે
તેમાંથી મીત્સુ બીશી સ્ટીમશીપ કંપની ને
યોકુસુકાનો નૌકાસેન્ય બંધવાના ચાર્ડની
ઉત્પત્તિ થઈ. સને ૧૮૭૩માં ટપાલ ખાતાની
યોજના પણ અમલમાં મુકી ને આગળના
વખતની માણસો સાથે પત્ર તથા સંદેશ
મોકલાવવાની કંઠાળાબરેલી પધ્ધતિને અંત
આવ્યો. આમ પ્રગતને રહેલે તથા પેટ્રોલ
જે સુખસાધનમાં વધારો થયો તેથી ધણો જ
સંતોષ થયો ને નૂતન સરકારને ધણું જળ
મળ્યું.

રૂઢિ નિકંદન

જૂના શાંતિ રિવાજો ને રૂઢિઓનું નિકંદન
કાઢવાનું કાર્ય સૌથી મુશ્કેલ હતું. સામુ-
શીએને માથેથી શિખા તથા કમર પરથી
બે તલ્વારો ઉતારી દેવાનું મીકાડોનું ફરમાન
સને ૧૮૭૦ માં નીકળ્યું ત્યારે બારે ખજ
ભળાટ મચી રહ્યો. જમીન ઉતરતા વચ
પરંપરાના હકકો વધ લેવામાં આવ્યા ને
તેના બદલામાં પેન્શન આપવામાં આવ્યાં.
ઝીંઝોને બણવાની તથા સમાજમાં છુટથી
હરવા ફરવાની છુટ આપવામાં આવી. ઉપલા
વર્ગોને સામાન્ય વર્ગો સાથે લગ્ન કરવાની
છુટ મળી બિરતી ધર્મ સામેની ઉરફરણી ને
તેને અંગે થતી ખુનામરફતને રાજ્ય સામેને
ગુન્હો મણવામાં આવશે એવું જાહેર કરવામાં
આવ્યું. પહેરવેશમાં ધટતા ફેરફાર કરવાની
શરૂઆત ખુદ શહેનશાહ ને સરકારી અમલદારો
એ કરવા માંડી. આમ અનેકવિધ ફેરફાર એક
પછી એક વિજળી વેગે કરવામાં આવ્યા ;
પ્રગતના મોટા ભાગે આ છરવી લીધા, પરંતુ
જુના વિચારમાં રહ થયેલો વર્ગ મીકાડોનો
પરમ ભક્ત હોવા છતાં આ નવાં રિવાજો
દેશને રસાતળ લઈ જશે એમ માનતો હતો.

નવા અખતરાના પાયા નાંખવાનાં આ
પાંચ વરસ દરમ્યાન ધણું ખુતો થયાં શહેન

શાહેને તેમના દુર્લ્લભિ સલાહકારોના પાશ-
માંથી છોડાવી, દેશમાં અસલ પ્રથા કાયમ
રાખવાને ધણું પ્રયત્નો થયા, શાહી સરકાર
સામેનાં અનેક બંડોને સમાવનાર વીર યોધા
જનરલ ઝોમુરાનું ખુન થયું. શહેનશાહના
પરદેશી સલાહકારોના અગ્રણી બ્રીટીશ
રાજપ્રતિનિધિ મી. પાર્કસ ઉપર ત્રણ હુમલા
થયા ને મુખ્ય સચિવ ઇવાકુરાની છંદગી પણ
જોખમમાં આવી પડી. આવા વિષમકાળે
પણ શહેનશાહે પોતાનું ધૈર્ય દેવાની રાખી,
પોતાના સલાહકારોના રક્ષણ માટે પુરતી
કાળજી રાખી, નવાં વિધાનના પ્રયોગો ચાલુ
રાખ્યા ને દેશને ફરી પાછો અધારામાં પડતો
નહોતો.

સને ૧૮૭૨ માં આગલાં સંધિપત્રોની
મુદત પુરી થયે, તેમાં ફેરફાર કરાવી પરદેશી-
ઓને પણ મીકાડોના સીધા અમલ નાંચે
લાવી તેમના ખાસ હક્ક રદ કરાવવાની
માગણી કરવા જુદા જુદા દેશોમાં પ્રતિનાધી-
મંડ્યોને મોકલવામાં આવ્યાં. પરદેશી
સરકારોને જાપાન સંબંધી જે માહતી
મળી હતી તે ઉપરથી હજી જાપાનમાં નવા
અમલને શરૂ થયે ધણો જ ઓછો કાળ
થયેલો હોવાથી તથા પરદેશીઓ નિર્ભય પણ
રહી શકતા નથી એમ જણાવી, સંધિપત્રો-
માંથી ખાસ હક્કો નાબુદ કરવાની બધા
દેશોએ ના પાડી. આમ આ નૂતન રાષ્ટ્રના
પ્રતિનિધિમંડળને પોતાના કાર્યમાં નિરાશા
પ્રાપ્ત થઈ, પરંતુ નજરોતનજર યૂરોપીય સુધરો
જોવાની અને માંદોમાદો તેની ચર્ચા કરી
પોતાના દેશ માટે નવા પગલા કવા લેવાં
તેના નિર્ણય કરવાની અણુધારી સોનેરી તક
મળી. આ પ્રતિનિધિ મંડળના પાછા
આવ્યા બાદ, આખા દેશમાંથી જુની રૂઢિઓ
વગેરે કઢી દરેક રીતે દેશને આધુનિક
બનાવવાના બહુ પ્રયત્નો થયા, તથા આખા

દેશના આંતરિક વહિવટના કાયદાઓમાં ઘણા અગત્યના સુધારા કરવામાં આવ્યા.

સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર

જાપાનની દક્ષિણે આવેલા ર્યુક્યુ દ્વીપ સમુદ્ધની વસ્તી, લોકો તથા ભાષાના મૂળની સરખામણી કરતાં જાપાનીસ - છે, પરંતુ તે ચીનનું વર્ચસ્વ સ્વીકારતી. સને ૧૮૭૫માં આ દ્વીપસમુદ્ધ ઉપર સૈન્ય મોકલવામાં આવ્યું તે તેને જાપાનીસ રાજ્યમાં જોડી દેવામાં આવ્યો. તેના “રામ” ને ટોક્યોમાં લાવી બહુ માન સાથે રાખ્યો. આ દ્વીપ સમુદ્ધની નજીકમાં આવેલ ફોર્મોસાના ટાપુના અસલ વતનીઓ જંગલી ને મનુષ્યોનો શિકાર કરનારા હતા. પરદેશી વહાણો આ ટાપુને કિનારે અથડાઈ લાંગી જતા ત્યારે આ જંગલીઓ દુઃખી ને નિરાધાર ખારવાઓનું લક્ષણ કરી જતા. ર્યુક્યુ ટાપુઓનાં વતનીઓને પણ આ લોકો ગ્યવાનવાર ત્રાસ આપતા. આ ટાપુ ચીનના કબજામાં હતો ને ચીનની સરકાર ઠાંધ પગલાં લઈ ચકતી ન હતી. સોયેશીમા નામના ચાઇનીસ ભાષા ને ફોર્મોસા રદિઓમાં નિપુણ એવા એક પ્રતિનિધિને પેઈંગ મોકલી ચીનાઈ સરકારની પરવાનગીથી ફોર્મોસા ઉપર નવી દબનું સુસજ્જિત લશ્કર મોકલી જંગલીઓને વશ કરવામાં આવ્યા ને લડાઈનો ખરચ ચીન પાસેથી વસુલ કર્યો. ચીન પાછળથી પોતાનાં તાબામાં મણાતો મુલક જાપાનને કબજે જતો રહેવાની બીકથી ચીંટાયું, પરંતુ તાત્કાલિક ઉપાય ન હતો એટલે ચુપ બેઠું ને ચાઇનીસ, જાપાનીઝ વિમ્મડનાં બીજ રાખ્યાં, આ અરસામાં ફોરીઆ સરકાર તરફથી જુના સુધારાનો ત્યાગ કરી, નવો પાશ્વિમાત્મ સુધારો અદ્યુ કર્યા બદલ ઇપકા આપનારો એક પત્ર મોકલોને મળ્યો, જેથી પ્રધાનમંડળમાં ભારે ઉઠાપોહ થયો. કેટલાક યુધ્ધ જંહેર કરવાનું કહેવા લાગ્યા. ધવાકુરા ને

ઓકુબો આવા ઉતાવળીયા પગલાંની વિરુદ્ધ હતા. ફોરીઆમાં યુસાન બંદરમાં જાપાનીસોનું એક નાનું સંરચાન ઘણા વખતથી હતું. સને ૧૮૭૨ના સપ્ટેમ્બર માસમાં ફોરીઆનો યુસાન બંદરમાં જઈ ચડેલ જાપાનીસ ગન બોટ પર હુમલો કર્યો. યુધ્ધ કરવા માટેનું આમ વધુ સખળ કારણ મળ્યા છતાં શહેનશાહે આઠ મનવાર લઈ જનરલ કુરોદાને, કેપ્ટન પેરીની મારફત, બળ બતાવી ફોરીઆની મિત્રાચારી કરવા મોકલ્યો. સને ૧૮૭૩ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં અમેરિકાએ જાપાન સાથે કરી હતી તેવી જ શરતોવાળી એક સંધિ ફોરીઆ સાથે કરી. કુરોદા પાછો આવ્યો. શહેનશાહના આ પગલાથી. લડાઈ થતી અટકી, એટલું જ નહિ પણ દેશમાં ફોરીઆ સામે ઉપજેલો અગભળાટ પણ શાંત પડ્યો. બીજે વરસે ફોરીઆનું એક પ્રતિનિધિમંડળ જાપાન આવ્યું તે એ દેશ વચ્ચેની મૈત્રિમાં વધારો થયો. રશિયા સાથે વાટાઘાટ કરી. સાધેશ્વન ટાપુ તેને સોંપી કયુરાઇલ ટાપુઓ જાપાને લીધા ને એવી જ રીતે બોનીનના ટાપુઓ પણ જાપાને પોતાના રાજ્યમાં બેળવી દીધા.

આંતર વિશ્વહુ

શહેનશાહ મુત્સુહીનોની સને ૧૮૬૮ની વરસગાઠ નિમિત્તે શરૂ કરવામાં આવેલ મેઘજી (મહારાજન પ્રકાશ) યુગનાં દશ વરસ પુરાં થવા આવ્યા. દેશ આખામાં આમ પ્રબળ નૂતન વિચારો ને વિધાનોના રંગથી રંગાઈ રહી હતી. મોકલોના મુત્સકમાં ફોર્મોસા, કયુરાઇલ, બોનીન ને ર્યુક્યુ ટાપુઓ લળવાથી રાજ્યનો વિસ્તાર થયો હતો. પરદેશીઓ જાપાનનો ઉદ્ય કાળ નીરખી રહ્યા હતા; જુના વિચારમાં રહ એવા સામુરાઇઓ ને ધર્મશૂરઓ પોતાનું બળ ફીણ થતું જોઈ પથ્થાતાપ કરી રહ્યા હતા. તેવામાં જાપાનના એ ઉદ્યકાળનો સોથી વધુ વિષમ પ્રસંગ આવી લાગ્યો.

સરકારમાં પોતાની જાતિને પુરતો લાભ ન મળ્યાથી તથા નવા સુધારાઓમાંથી ધણા નાપસંદ પડ્યાથી સાતસુમા જાનિના પ્રધાન પુરૂષો રીસાઈ ખેડા હતા. તેમને મનાવવાના પ્રયત્નો અવારનવાર થયા હતા, પરંતુ અંતરમાં ધુધવાનો અગ્નિ શમ્યો ન હતો. સને ૧૮૭૭ના જાન્યુઆરીની ૨૯મી તારીખે શહેનશાહના દુર્લુહિ સંજ્ઞાહકારોનો ખર્ચ કરી જુના જાપાનીસ આદર્શ મુજબ રાજવલીપટ ચાલે એમ કરવા સાર સાતસુમા જાતિએ બહાદુર ને કુશળ નાયક સાઈગોની સરદારી હેઠળ યુધ્ધ જાહેર કર્યું. શહેનશાહ આ ટાણે દેશની મુસાફરીએ નીકળ્યા હતા હૃદયમાં ઉંડી બપા સાથે તેમણે યુધ્ધનું આમંત્રણ સ્વીકાર્યું. મહા મહેનતે વરાળ, તાર નથા અન્ય આધુનિક વૈજ્ઞાનિક સાધનોના બળથી મુસાફરિત થયેલ શાહી લશ્કરને છેવટે વિજય મળ્યો. સાઈગો અને તેના સાથીઓએ ચરણે ન જતાં, સામુદાય ને ઝાજતી રીતે હારાડીરી કરી પ્રાણ ત્યાગ કર્યા. આ લડાઈમાં સમુદાય (શિવિય) સામે આમ પ્રજામાંથી જ મોટે ભાગે બનેલા દેશાભિમાની લશ્કરે વિજય મેળવ્યો એથી પોતાના એ નવા વિધાન. ઉપર શહેનશાહને ભારે વિશ્વાસ ખેડો.

લોકજાગૃતિ ને રાજ્યપ્રધારણની

સ્થાપના

શહેનશાહે ત્યાર પછી દેશના બાકી રહેલા ભાગોમાં મુસાફરી કરી. જ્યાં જ્યાં શાહી સ્વારી જતી ત્યાં “દેવ” માથી મનુષ્ય બનેલ. આ શાહી વ્યક્તિને જોવા લોકો ના ટોળેટોળા ભેગા થતાં. આમ દેશ સમસ્તમાં ફરી આમ પ્રજાના નાયકો તથા પ્રતિનિધિઓને મળી તેમનાં સુખદુઃખ સાલળી કાઢ અજમ રીતે મીકાડાએ આપી પ્રજાને પોતાના તરફ પૂજ્યભાવથી જોતી કરી. મુત્સુકીતોને શબ્દ કે મંચાએ આમ પ્રજાને ઈશ્વરનો આદેશ થઈ પડ્યો. લોકજાગૃતિ સારા પ્રમાણમાં જોવામાં આવી.

ત્યાર પછી સને ૧૮૮૯માં શહેનશાહે ખાસ ફરમાન બહાર પાડી રાજ્યપ્રધારણ જાહેર કર્યું. લોક પ્રતિનિધિ સભા તથા અમીરોની સભા એમ બે સભાઓની પાર્લામેન્ટ બનાવવામાં આવી. ધીરે ધીરે આ દિશામાં પ્રગતિ થતા લાગી ને મુત્સુકીતોએ પોતાના જીવનકાળમાં જ પ્રજાને લોકશાહીને વિચાર ને ચર્ચા કરતી જોઈ.

ચીન તથા રશિયા સાથેના વિઝહો

જાપાનનું વર્ચસ્વ આમ વધે જતું હતું. ફારમોસામાં મેળવેલ ખામ હક્કથી તથા કોરી આ સાથે સંધિ કરી તેને જાપાને પોતાના વલ્લભમાં લીધાથી ચીન ગીકાઈ રહ્યું હતું. સને ૧૮૯૪માં ચીન સંઘે વિઝહ ચર્ચ થયો. જાપાનીસ પ્રજાએ એક રાષ્ટ્ર તરીકે એવી નો સરસ તૈયારીઓ બતાવે કે થોડા જ સમયમાં ચીનને હાર કબ્જ કરી પડી. આ યુધ્ધના પરિણામે જાપાનીસ પ્રજાને વધુ બળવાન બનેલી જોઈ રશિયા વગેરેએ ચીનનો પક્ષ ખેંચી જાપાનને જીતો પુરો લાભ લેતું અટકાવ્યું, જેથી દશ વરસ પછીના રશિયા સાથેના જંગપ્રસિદ્ધ વિઝહનાં બીજા રોપામાં. કોરીઆ ઉપર પોતાનો હાથ મજબુત કરી રશિયા જાપાન સુમુદના કિનારા સુધી વધી રહ્યું હતું. જાપાનની કેટલીક આડકતરી રીતે છેડછાટી કરવામાં આવી. ઘણી જ ધીરજ રાખી અંતે અભિમાની રશિયાનો મદ ઉતારવા મીકાડોની પ્રજા લડાઈમાં ઉતરી જમીન ઉપર પોર્ટ આર્થર લઈ મુખ્ય જાપાનીસ ક્ષાત્રતટના મૂર્ત સ્વરૂપ જનરલ નોગીએ તેમજ દરિયાઈ લડતમાં એડમીરલ ટોગોએ રાક્ષસી કદના રશિયાનાં હાડકાં ખોળારાં કરી નાંખ્યાં. અન્ય પાશ્વિમાલ્ય દેશો તટસ્થ બની જોઈ રહ્યા હતા. ઈંગ્લાંડમાં સુનેદ પરિપદ મળી. સાધેદ્યંનનો અર્ધ દક્ષિણ ભાગ જાપાનને મળ્યો. કોરીઆ ઉપર જાપાનનો પુરો હોર ખેડો જંગત આખામાં જાપાનના આ ઐતિહાસિક વિજયની વાતો

ધર્મ રહી, એશિયાઈ પ્રજાઓના દિલમાં અભિમાન આવ્યું કે એક એશિયાઈ રાષ્ટ્રે બેરાવર યુરોપી રાષ્ટ્રને હરાવ્યું.

સને ૧૯૦૦ ની સાલમાં જે બ્રિટીશ પ્રજાએ પહેલ કરી ને પરદેશીઓના ખાસ હક્કો સંધિપત્રોમાંથી રદ કર્યા હતા, તે જ પ્રજાએ આ નૂતન તેજસ્વી રાષ્ટ્ર સાથે સને ૧૯૧૧માં મિત્રાચારીની સંધિ કરી, સહેનશાદ મુત્સુહીતોનો જીવનઉદ્દેશ પુરો થયેલ. જાપાન જગતના શક્તિસંપન્ન રાષ્ટ્રોની પંકિતએ બેઠું.

જાપાનનો ભાગ્ય વિધાયક

આ મહાન ફેરફાર કરવામાં સદા જાગૃત એવી એક જ બંધિત હતી. મુત્સુહીતો જેવા અડગ ધૈર્યને અપ્રતિમ સાહસ ધરાવનાર ફરદર્શી ને વિચક્ષણ સહેનશાદને ખદ્દે ખીજે કાંઈ ગાદી ઉપર હેત તો જાપાનનો દત્તિકાસ કાંઈ જુદા જ રક્ષમાં લગાવેો હોત. અલગત મુત્સુહીતોની કીશોર વયના ને પાછળથી રાજકાજમાં અનન્ય ભકિતથી પ્રેરાયેલા સલાહકારો ને સાચા પરદેશી મિત્રોનો આ ફેરફાર કરવામાં બહુ મોટો ફાળો છે. પરંતુ મુત્સુહીતોમાં એવું અપૂર્વ ધૈર્ય ને ફરદર્શી પણું ન હોત તો એ બધાંનું ડહાપણ કાંઈ કામ ન આવત એ વાંતનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે સહેનશાદ મુત્સુહીતો મેઘછતેનો ને આધુનિક જાપાનના ભાગ્ય વિધાયક માન્યા સિવાય ચાલતું નથી. તેઓ નૂતન સુધારકોની સલાહ પચારી શકતા ને પોતાની ઉપરની નિઃસીમ ભકિત ને વફાદારીને લઈને જુના વિચારવાળા સાંમુરાઈઓ ને ધર્મોપદેશકો પણ પોતાના ફરમાનને માન આપશે એમ માતી સાહસ ખેડતા, તેમણે ધાયું હોત તો એક એક નૂતન સુધારકનું સિરં કપાવી રોકત; કારણ કે પ્રાચીન પ્રણાલીમાં જ જાપાનની-મહત્તા માનનાર ને ખિરતી ધર્મ તથા પાશ્વિમાલ્ય

સુધારાને પાપરૂપ ગણનાર વર્ગ તેમના રાજ્યના રોહણકાળે ધણો મોટો ફતો.

અનંત જાપાન

જાપાનીસ પ્રજાનું એ એક ખાસ લક્ષણ છે કે મીકાડો (તેનો) ની તરફ નેમને અપ્રતિમ શ્રદ્ધા ને વફાદારી છે. જાપાનીસ શાહી કુટુંબને તેઓ અનંત ને અક્ષત માને છે, અને તેવી જ રીતે દેશને પણ અનંત માને છે. એટલે ગમે તેવા વિષમ સંજોગોમાં ને પ્રલય સમાં કુદરતી ક્રોધોની, સામે પ્રજા પ્રજા પોતાનો ઉનાહ ને કાર્યશક્તિ જીવંત રાખી શકે છે. જાપાન અનંત છે. મીકાડો અનંત છે. મીકાડોના પૂર્વજોનો પુણ્ય પ્રભાવ અનંત છે. એ પૂર્વજોએ રથાપેલ દેશની પ્રજા એક કુટુંબરૂપ છે. આ ચતુર્વિધ માન્યતા ઉપર જાપાનની આધુનિક મહત્તા અવનંબી રહેલ છે. જાપાનની મહત્તા નાં સર્વ સૂત્રો મીકાડો તરફી પૂજાશુષ્પિ ને વફાદારી તથા તેમાંથી ઉદ્ભવતા સ્વદેશા-ભિમાનમાં આવી સંકેત થાય છે.

મુત્સુહીતોનું ચારિત્ર્ય

નૂતન જાપાનના શિક્ષકોમાંના એક પ્રોફેસર ક્લેમન્ટનો નીચે ટાંકેલો અભિપ્રાય સહેનશાદ મુત્સુહીતોના ચારિત્ર્યનો બહુ જ સારો ખ્યાલ આપે છે : તેઓ એક આદર્શ રાજા હતા. પોતાના મુખ્ય સચિવ ને સલાહકારોની પસંદગી ને નીમણૂકા કરવામાં તેઓ બહુ વિચક્ષણ હતા. એકદમ રાજસત્તાનો કદી તેમણે વિચાર નહોતો કર્યો. સલાહ કારો તથા મુખ્ય સચિવોના અભિપ્રાયની યોગ્ય કિંમત આંકતા, પોતાનો મત નિઃસ્પર્ધે ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ જાહેર કરતા, રાજકારભારમાં સદા જાગૃત રહેતા ને સંપૂર્ણ માહિતી મેળવ્યા પછી યોગ્યયોગ્યનો વિચાર કર્યો બાદ કાંઈ ફરમાન કે કાયદા ઉપર પોતાની સહી કરતા, પરિશ્રમ કરતાં તેમણે પાછું જોયું નહિ. અતિ પરિશ્રમને લઈને તેમનો

પ્રલોભનનો કાચડો

તેજા: રા. શાંતિકાન્ત ગુલાબદાસ તોલાટ
ચિત્રકાર: રા દસાનેય

(૧)

“અપરાધી, ગુન્હેગાર, નિઃશક અપરાધી,”
ન્યાયમૂર્તિ ઇન્દુલાલ મહેતા બોલી ઉઠ્યા,
“અને સગા પણુ ભારે જ કરવી પડશે.
ફોજરીનો ગુન્હો કંઈ જેવો તેવો ન કહેવાય.”

ઇન્દુલાલે, ન્યાયાધીશ ઇન્દુલાલે, કેસના
કાગળ આમતેમ ઉપસાવ્યા. એકામ ચિત્તે
ફરીથી વાંચ્યા. અભિપ્રાય એનો એ જ મક્કમ
રહ્યો તેમનાં વદન પર ચિચારાત્મક અને
રમૂતિ ધી થોડીક રેખાઓ દેગાધ આવી.
આરોપીનું નામ-રયામચરણ બોઝ-પરિચિત
હાથું. એમની દૃષ્ટિ સમક્ષ જૂઠાણનો
પડદો ચિરાતો માલમ પડ્યો.

“રયામચરણ બોઝ” ઇન્દુલાલ વિચાર
કરવા લાગ્યા. “ક્યાંક પણુ એનું નામ
સાંભળ્યું હાથે છે ..... નહિ, નહિ, શા માટે
કોઇ અન્ય જ વ્યક્તિ ન હોય ? એક જ નામ
ધરાવનારા અનેક આસામીઓ ફનીઆમાં
પડ્યા છે. રયામચરણ ! એ તો છેક
બંગાળમાં છે.” થોડીક વારને માટે જૂઠ-
કળી પડદો તદ્દન ખસી ગયો. “આ
રયામચરણ તો કોઇ બીજો જ. અકસ્માતથી જ
નામ સરખાં આવી ગયાં છે.”

બીજી જ પળે ન્યાયાધીશના આ વિચાર
હટી ગયા. એના આળપુત રમેશનો ધરમાંથી
અવાજ સંભળાયો. બેઠાર અભ્યાસખંડમાં
બેઠા બેઠા ઇન્દુલાલ રમેશના બાવી જીવનના

સુખમય સ્વપ્નો નિરખવા લાગ્યા. કેવું
સુખી જીવન ! એમને પરજાંને લમતંગ
વીંશ વા પૂરાં થયાં હતાં. દુઃખની એકે
વાદળી નહિ ! કેવા ભાગ્યશાળી ! સર્વ
વાને સુખી. એમની ગૃહલક્ષ્મી રમા પણુ
એમને સ્વમાલે અતુલ જ મળી હતી.
એમનાં હાંપવજી મા ફાંલની બીલકુલ પણુ
જાટ ન હતી. એમનાથી આ પળે આવા
ચિચાર કરતાં શક્યા જ બોલી ઉઠાયું.”
ઇન્દુ, હું ભાગ્યશાળી નો ખરો જ.”

પરંતુ જે ધડીએ મનુષ્ય પોતાને સંપૂર્ણ
સુખી માને છે ત્યારે જ કંઈક દુઃખની છાયામાં
એને ચાલવાની વિધિ ફરજ પાડે છે. મહિ-
પુરના પ્રખ્યાત ન્યાયાધીશના સંબંધમાં પણુ
આમ જ બન્યું. વિધિએ ફોને પોતાના
સપાટામાંથી છોડ્યા છે ? શ્રીમાન કે રંક,
કોઇક દિવસ એના ખપ્પરમાં તો પડવાના જ.

અભ્યાસગૃહનું દાર ખુલ્યું. એમને
પટાવાળો અબદુલ્લ એક બંધ કરેલું પાકીટ
લાવ્યો; ન્યાયાધીશના હાથમાં મૂક્યું અને
સજામાં કરીને ચાલ્યો ગયો. પણુ આ શું ?
એવું તે ચીટ્ટીમાં શું હતું કે શાન્ત ઇન્દુલાલ
આટલા વિહ્વલ બની ગયા ? ધડકતે હૃદયે
તેમણે ફરીથી ચીટ્ટી વાંચી. એમનાં ચક્ષુઓ
તો દગો નહોતા રમતાં ને ? ના, ના. જે
વખત વાંચી, ફરી ફરીને વાંચી, પણુ
એની એ જ.

અબાસગૃહમાંથી ઘંટડીના અવાજે અજ-
કુદને ત્યાં-મેકદ્યો. બહારથી ન્યાયાધીશે
શાન્ત-દેખાવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ નહિ
સ્વાભાવિક જ એમણે ઉચ્ચ સ્વરે પૂછ્યું,
“અબદુલ, આ પાછીટ કાણે આપ્યું?”
“સાહેબ, ખાંડીના વસ્ત્રમાં સફળ થયેલા
એક ગૃહસ્થે મને આપને આપવાનું કહ્યું.
જવાબ લાવવાનું પૂછતાં માત્રમ પડ્યું કે
પ્રત્યુત્તરની એમને જરૂર ન હતી.” પટાવણો
સલામ કરીને બહાર ચાલ્યો ગયો.

એકવાર ફરીથી શાંત ચિત્તે ઇન્દુલાલે એ
ચીટી વાંચી.—

“નારોપીનું નામ શું વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિ
ઇન્દુલાલ મહેતાને પરિચિત નથી લાગતું ?
આવતી કાલે કેસ નીકળતી વખતે-શિક્ષા
ફરમાવતી વખતે-છ સ. ૧૯૦૦ નો ઑગસ્ટ
માસનો ધ્યાનમાં રાખવા વિનંતી કરે
છું.”

ઐજબા અક્ષરે ઉપલું લખાવલું હતું.
અક્ષર તદ્દન અપરિચિત હતા. કોણની સહી
પણ ન હતી.

હમેશનાં સ્વસ્થ અને શાંત ઇન્દુલાલ
આજે જ હિંમત હારી ગયા. એમના વદન
પર દુઃખ અને વિપાદની દેખાએ પૂંજીત
પ્રગટી રહી. આ સંદેશાએ શત્રુની ગરજ
સારી; શાંતિમાં હંમેશને માટે ભગ પડ્યો.

ભયથી આકુળ થતી મુખમુદ્રાએ ન્યાયા-
ધીશે ફરીથી કેસના કાગળીઆં ઉપલાવ્યાં.
દરેક પુલ્કકેપને મથાળે ટાપપ કરેલું હતું,
“તાંજ વિનં શ્યામચરણ બોઝ.”

ઇન્દુલાલ ખુરશી પરથી એકદમ ઉઠ્યા.
આમ તેમ ફરવા માંડ્યું. વિચારમાળાના
મજુકા ફેરવાતા ગયા. “શું આ બની શકે?”
એમની તા બારી પાસે જઈને રાત્રિની શાંતિમાં
બહાર જોવા લાગ્યા. “પંચીસ વર્ષ પહેલાંની
વાતનો ફાળ જાણુકાર હશે? બીચારી સરલા
તો ક્યારની ય સ્વર્ગ.....” એમનાથી અગાડી

વિચાર ન કરાયો. આંખમાંથી આંસુના
એક-બે ટિન્દુ ટપક્યાં.

રાત્રિની નિરવ શાંતિ. ભાગ્યે જ કંઈક
અવાજ સંભળાતો. ન્યાયાધીશે વિચારમાળા
શરૂ કરી. “શ્યામચરણ! એ અહીં મંત્રિપુરમાં
ક્યાંથી?” વિચારમાળા અધુરી રહી. એમનાં
શરીરમાંથી ઠાઠતું એક લખલખું પસાર થઇ
ગયું. ઇન્દુલાલ ખરેખર આ વખતે ભયથી
આકુળ થયા. કોઈએ એમના પૂર્ણવનની
માહિતી મેળવીને એમને બારીક રીતિમાં
મૂકવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

વિચારમાળા ચાલી. “હા, યુવાનીના
પ્રમાદમાં મારાથી એક જ ભૂત થઇ. શું
પાપ પ્રકાશમાં આવશે? અને આવે તો?”
ન્યાયાધીશના મુખમાંથી એક હાથ
નીકળી પડી. “પાપ પ્રકાશમાં આવે તો?”
“આવે તો?” એ શબ્દોનો પડ્યો સંભળાયો.

“શું એક જ ભૂપ મારી આખી ઝગકતી
કારકીર્દી પર પાંછી ફેરવશે? અને મારી
વીરા વર્ષની અનાયાત્રમ રથાપવાની દૃષ્ટિ
શું નહિ ફળે? વખતે રાજનામું આપતું પડે
તો? અનાયાત્રમ માટે માટે રૂ. ૫૦,૦૦૦
ક્યાંથી મળશે?”

ઘડીઓમાં નવતા ટેકરો સંભળાયા.
રમેશનો મધુર સ્વર આવ્યો, “માપાજી, જમવા
આવો ને. કેટલી વાર?”

ઇન્દુલાલ ઉઠ્યા. સ્વસ્થ ચિત્તે બહારના
ખંડમાં આવ્યા. રમેશને યુગ્મન કરીને
કહ્યું “ચાલ, બેટા આવું છું.”

ચાલાક પત્નીને તરત જ માત્રમ પડ્યું
કે તેને પતિ કંઈ પણ મનોવેદનાથી પીડાય
છે. જમ્યું ન જમ્યું કરી ઇન્દુલાલ ઉઠ્યા
રમા કંઈ બોલી નહિ. ઇન્દુલાલ તો
વિચારમાં હજી ય મગ્ન હતા. એ શાના બોલે?

(૨)

શહેરના ટાવરમાંથી દર્શનો ટકોંગ
સંભળાયા.

“કેવો નિર્દોષ બાળક ! છે એને કંઈ આવતી કાલની ચિંતા ?”

હંદુલાસ વાણુ કરીને પાછા અભ્યાસ ખંડમાં ચાલવા ગયા દત્તા. કંઈક ગણગણા “નહિ, રમાની સલાહ પૂછી જ પડશે. એનાથી છુપુ કેમ રખાય ?” કંઈક ચિંતાર કરીને બહાર આગા.

રમેશ નિરાંતે સૂતો હતો. ન્યાયાધીશે એના વકન પરના ખાસભાવે એકીને રહેજ રિખત કર્યું. “કેવો નિર્દોષ બાળક ! છે એને કંઈ આવતી કાલની ચિંતા ?”

રમા દેખણ પામે બેઠી બેઠી “કદાચીને

કેકારવ” વાગી રહી હતી. હંદુલાસ આવ્યા તેની એને ખાતર ન પડી પરંતુ “પ્રિય રમા” એ પરિચિત શબ્દે એને ન્યાયાધીશના આગમનની માહિતી આપી. ચોપડી બંધ થઈ.

“હંદુ, પ્રિય હંદુ, આજે કેમ આકુળ બાકુળ દેખાઓ છે ?” પતિના દુઃખે દુઃખી થનારી પત્નીએ પૂછ્યું. “આજે, તો પેટ ભરીને જમ્યા પણ નહિ. એવી તો શી ચિંતા છે ? આવતી કાલનો કેસ શું એટલો બધો કઠિન છે ?”

ખીચારી રમાને શું ખબર પડે કે કાલનો કેસ કેવો કઠીન હતો?

“રમા, ન્યાય આપણે એ કંઈ રમત નથી.” ઇન્દુલાલ બોલ્યા, “આલ, બગીચામાં જશક ફરીયે. મારે તને કંઈક કહેવાનું છે.”

રમા વિચારમાં પડી. શું કહેવાનું હશે? ઇન્દુલાલનો ખગલો—“રસોદાન” શહેરને નાકે નદી પીનારે હતો. ખગલાની ચારે બાજુએ ફરતો બગીચો હતો. પૂર્વ દિશાએ નદી ખગખળ વહી રહી હતી. બગીચામાં આમતેમ આરસની ખેડકો નજરે પડતી હતી. રમા તથા ઇન્દુલાલ આંખા નીચે આવેલી એક ખેડક પર બેઠાં.

ચંદ્ર અમી વર્ધાની રહ્યા હતા. કૌમુદીના સાગરમાં ઇન્દુલાલનો “રસોદાન” ખેડ માફક દેખાઈ આવતો. શાંતિનું સામ્રાજ્ય સર્વત્ર દેશાધક હતું.

આ યુગલના હૃદયમાં ભિન્ન ભિન્ન ભાવો રમી રહ્યા હતા. પતિના હૃદયમાં લાય, લજ્જા અને નિરાશા વ્યાપી રહ્યા હતા, જ્યારે પત્ની કંઈક જોર જ આનંદ, સુખ અને છટ પ્રાપ્તિની લાગણી અનુભવી રહી હતી; તેના હૃદયમાં આશા અને શ્રદ્ધાએ સ્થાન લીધું હતું.

“રમા, પ્રિય રમા, શું વિચાર કરી રહી છે?”

“વિચાર? અનાયાશ્રમની યોજના સિવાય ખીત્ત શેના હોઈ શકે! બહાલા, ફક્ત રૂ. ૫૦,૦૦૦ અને આપણાં જીવનનું ધ્યેય, આપણી યોજના સફળ થશે,” હર્ષાન્વિત સ્વરે રમા બોલી.

પણ રમાનાં ચક્ષુઓએ ઇન્દુલાલના વદન પરની ગાંઠિ તરત જ જોઈ લીધી. તેના ભાવો બદલાયા. કંઈક ધીમે અને ગંભીર સ્વરે પૂછ્યું “બહાલા, આજે આટલા નિરાશ શા માટે લાગે છે! અને તમે મને કંઈક વાત કહેવાના હતા! હું તો છેક જ બૂલી ગઈ.”

“રમા, મેં તારાથી એક વાત અપાર સુધી છૂપાવી છે. ક્ષમા આપી શકશે? આજે તો મારે હૃદય ખુલ્લું કરવું જ પડશે. રમા, પ્રિય રમા, તને મારો પૂર્વ વૃત્તાંત સંપૂર્ણ ખબર નથી. તને શું ખબર હોય કે આજના આ ન્યાયાધીશે એના પૂર્વાશ્રમમા કેટલી મોટી ભૂલ કરી હતી. રમા, ફક્ત એટલું જ કહે કે તું મને ક્ષમા આપશે.” અન્યને ક્ષમા આપનાર ન્યાયાધીશ આજે પત્ની પાસે ક્ષમાની યાચના કરવા લાગ્યા.

“ઇન્દુ, એમ શું બોલના હશે?” અવનત મુખે રમા બોલી.

ચંદ્રના પ્રકાશમાં પણ ઇન્દુલાલ એના ગાલ પર શરમના શેરમા જોઈ શક્યા.

“રમા, આપણાં લગ્ન થયાંને વીશ વર્ષ થયાં પાંચ વર્ષ પહેલાં જ હું ટ્રેન્યુએટ થયો હતો. બાણુલનાથના મંદિર પાસેની ચાલીમાં હું રહેતો અને ‘લૉ ક્લાસ’ માં જતો. આપણા તે વખતે વિવાહ પણ થયા ન હતા. તે વખતના મારા આદર્શો ફક્ત.....”

ઇન્દુલાલ વધુ બોલતાં અટક્યા. ગળું ખોંખાયું.

ફક્ત એક જ ભૂધને લીધે સપળા આદર્શો જરૂરીશ્રુત થયા. મારી જ ચાલીમાં સરલા નામે બાળવિધવા એની વૃદ્ધ માતા સાથે રહેતી હતી. મને એની દયા આવી ખીચારીનું વય પંદર જ! આપણા સમાજ પર મને ધિક્કાર છૂટ્યો. આ ખીલતી કળીને કેટલો અન્યાય! સરલા મારી પાસે મદદ માંગવા આવી. એની માતા ગરીબ હતી. મેં જનતી મદદ કરી. અમારી જોળખાણ વધતી ચાલી. રમા! હું કેમ બૂલી શકું છું સં ૧૯૦૦ ના ઑગસ્ટનો એ ફૂર દિવસ કે જ્યારે હું ગળડ્યો? અમે અન્યોન્ય પ્રતિ આકર્ષાયા. અમને અમારા પાપનું ભાન ન રહ્યું. કેવો નૈતિક અધઃપાત! ગરીબ ખીચારી સરલા અમારા નિંદા કર્મના ફળરૂપે

પુત્રની માતા યધ. એ પુત્ર તે આવતી કાલના કેસને આરોપી રથામચરણુ.”

ઇન્દુલાલ ત્યાસ લેવાને માટે અટક્યા. એમના વદન પર કારણથી રેખાઓ રખટપણે દેખાતી. રમાની આંખમાંથી તો આંસુની ખાર વહી રહી.

“આલીમાં કોઇને ખબર પડે તે પહેલાં મેં સરલાની વૃદ્ધ માતાને સમજાવી; એને ફરીદ્પુર વિધવાશ્રમમાં મોકલી દેવાતું નક્કી થયું.” ઇન્દુલાલે આગળ ચલાવ્યું. “રમા તને ખબર નહિ હોય કે મને કેટલો પથારતાપ થયો હશે? કોનો વાંક? આપણા નિષ્કુર સમાજનો કે જે આવી ઉગતી વેશીઓને અકાળે કરમલે છે. નહિ, નહિ, મારો જ વાંક. શું એ મારી બહેન સમી નહોતી? મેં સરલાને દ્રવ્યની મદદ કરી અને જરૂર પડે તો મને લખવાને કહ્યું. એ નિચારી બાળક રથામચરણ સાથે ફરીદ્પુર ગઇ રથામને ત્યાંના જ અનાયાશ્રમમાં રાખવાની વ્યવસ્થા થઇ. હું વધુ અપ્રાસ માટે ઈર્ષ્યકંટ ગયો. બે વર્ષ રહીને પાછો ફર્યો. ખબર મળી કે સરલા, દુઃખી સરલા, વિધવાશ્રમમાં બે ત્રણ માસમાં જ મૃત્યુ પામી.”

ઇન્દુલાલથી વધુ ન બોલાયું. એમને કંઈ કંઈ થયો.

“પુત્રીશિકને લીધે તેની વૃદ્ધ માતાએ પણ આ સંસારનો ત્યાગ કર્યો.....મારા પાપનું જાણકાર કોઇ ન રહ્યું. ફક્ત એક જ જણને ખબર હતી—રથામચરણને જે અનાયાશ્રમમાં રાખવામાં આવ્યો હતો તેના વૃદ્ધ રથાપક બાળુ નલિનીકાન્તને! રમા, મારે તેની સમક્ષ મારું પાપ સ્વીકાર્યો વિના ધૂટકા ન હતો. રથામચરણનો જન્મજ્ઞાંત એ દુનીયાના અનુભવી વૃદ્ધને, તરત જ માલમ પડી ગયો. રથામચરણ નલિની બાળુની દેખરેખ નીચે મોટો થતો ગયો. બંગાળમાં રહેવાથી એણે બંગાળી પહેરવેશ સ્વીકાર્યો

અને અટક ‘બોઝ’ રાખી.....પછી આપણે વિવાહ થયો. અને આપણે લમત્રંધીથી એક થયાં. રમા! પચીસ વર્ષ પહેલાનાં. પાપનો કોઇ જાણકાર આજે નીકળી આવ્યો છે.”

ઇન્દુલાલે ખીસામાંથી પેલી શત્રુ સમ ચીટ્ટી કઢાડી. ધ્રુજતે હાથે રમાના હાથમાં મૂકી. ચંદ્રના પ્રમાણમાં રમા નીચે પ્રમાણે વાગી શકી:—

“આરોપીનું નામ શું? વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિ? ઇન્દુલાલ મહેતાને પરિચિત નથી લાગતું? આવતી કાલે કેસ નીકળતી વખતે—સળ ફરમાવતી વખતે—ઇ. સ. ૧૯૦૦ નો ઓગસ્ટ મહિનો ધ્યાનમાં રાખવા વિનંતી કરું છું.”

રમા બે ધડી વિચાર કરવાને થઈ. અને ઉંચે થસે બોલી. “ઇન્દુ! આ ચીટ્ટી લખનારને તમારું પાપ ખબર છે.”

“એમાં કંઈ જ સંશય નથી.”

“તમને ધમકી આપવામાં આવી રહી છે કે રથામચરણને બારે શિક્ષા થાય તો તમને ઉધાડા પાડવામાં આવશે.”

“નિર્વિવાદ!”

“પણ ઇન્દુ, બહાસા, એમ થાય તો શું? એને કાણ માનશે? અને માને તો પણ શું? તમને હેરાન કરવાથી એને શું લાભ થઇ શકે?” રમા હજી છેક નિરાશ થઇ ન હતી. આશાવાદની તે અચળ અનુયાયીની હતી.

“રમા, રમા, આમ કેમ બોલે છે? રથામચરણ, ગમે તેવો પણ મારો તો પુત્રને! હું તેને કેમ શિક્ષા કરી શકું?.....અને આ પાપ પ્રકાશમાં આવે તો મારું શું થાય? મારી અન્યથા નિષ્કર્ષક કારકીર્દી પર ઝાથ પડે” મંદ સ્વરે ન્યાયાધીશ બોલ્યા.

રમા કંઈ બોલી શકી નહિ.

“બહાસી, મારી સમક્ષ બે રસ્તા ખુલ્યા છે. આ ધમકીથી મરીને શિક્ષા નહિ જેવી કરવી અથવા તો બરાબર ન્યાયપુરઃસર શિક્ષા કરવી.”

રમા એક ચિત્તે સાંભળ્યા કરતી હતી.

“પહેલો માર્ગ સ્વીકાર’ તો ન્યાયાધીશ, નિષ્પક્ષપાતી ન્યાયાધીશ, તરીકેની મારી પ્રતિષ્ઠાનો અંત આવે છે. અને....”

“અને બીજો માર્ગ સ્વીકારતાં તમારું પાપ પ્રકાશમાં આવશે એમ જ ને ?” રમાએ વાક્ય પૂરું કર્યું. સમાજમાં તમને અપયશ મળશે અને એક આર્થશ નાગરિક તરીકેની કારકીર્દીનું મૃત્યુ થશે”

“સાથે સાથે આપણી અનાયાસમની યોજનાનું પણું” ઇન્દુલાલે જોડી ઉઠાયા. “રમા, આપણી યોજના શું અગમ અકાળે મરણચરણ થશે ? રૂ. ૫૦,૦૦૦ કેની રીતે ભેગા કરી શકીશું ? કોણ આપશે ?.... હાથ, એક જ બુલ ! સરલા, મારા જ વાકે તું મૃત્યુ પામી. સરલા, તને કેમ બૂલી શકું !”

ઇન્દુલાલને હવે ખરો પચાનાપ થતો હતો કવિએ સત્યજ ગાયું છે

હા ! પસ્તાવો, વિષુદ્ધ અરણ્ય

સ્વર્ગથી ઉતર્યું છે !

પાપી તેમાં રૂબકી દઈને

પુણ્યશાળી બને છે !”

ઇન્દુલાલથી વધુ ન જોલાયું. તેને કંઈ સુઝતો હતો. આંખો બંધ કરી અને વિચારમાં મરકાવું થયા. દૃષ્ટિ સમક્ષ હાથમાં તુલા લઈ અને આંખે પાટા બાંધેલા ન્યાય દેવતાનાં દર્શન થયાં. તાંડી તાંડીને ઇન્દુલાલ તરફ જોઈને કેમ જાણે ઠપકો ન આપતા હોય ! બીજું જ પળે ન્યાયાધીશે આજ ઉઠાડી.

“રમા, હાલી.” તે જોડ્યા. તેમના સ્વરમાં દૃઢતા હતી. વદન પર ગાંભીર્યની છાંયા પ્રસરી “રમા, મેં નિર્ણય કરી લીધો છે.....નહિ, બસ, એમ જ થશે.”

રમા ચમકી. શો નિર્ણય કર્યો હશે ?
- ફરીથી ન્યાયાધીશનો સ્વર સંભળાયો.
“જો” તે યાય, પણ ન્યાયદેવતાને તો મારે માન આપવું જ પડશે. ન્યાયમાં પુત્ર

ફલતનો વિચાર નથી કરાતો.....ગુ-હેગારને ઘટતી સજા કરીને દાખલો ખેસાડીશ. મણિપુરનો ન્યાયાધીશ આવી. ધમકીથી નહિ ડરે.”

હાથમાંની, ચીકી દેખાઈ. ન્યાયાધીશ વધુ મક્કમ બન્યા, તેને કાડી નાખી !

“મને મારું પાપ પ્રકાશમાં આવે. પ્રકાશમાં આવે તે પહેલાં હું રાજીનામું આપીશ. આપણે કાંઈ અન્ય રથને ચાલ્યાં જમશું. કાલે ન્યાય નિષ્પક્ષપાત જ તોળાવે બેઠાં. મારા આસનને છેડી વાર-કાલે-હું નામોશી નહિ જ લાગવા દઉં.”

ઇન્દુલાલ બેઠક પરથી ઉઠ્યા. બગીચામાં આમ તેમ આટા મારવા લાગ્યા, રમા બેઠક રહી.

“ઇશ્વરે મને કીક જ શિક્ષા કરી. રુ-દો છો તો શિક્ષા શા માટે ન બોગવું ?” પાછા બેઠક પર આવ્યા અને રમાનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો

“હાલા, આ નિર્ણયમાં મારી સંપૂર્ણ અતુમતિ છે. અપરાધીને છુટા-મુક્તી શા માટે બીજું પાપ કરવું ? આપણે મણિપુરનો ત્યાગ કરીને અન્યત્ર ચાલ્યા જમશું, પરંતુ અંતર્યામી ઇશ્વર તો આપણો ત્યાગ નહિ જ કરે.” ન્યાયપરાયણ પત્નીએ પ્રોત્સાહન આપ્યું.

ટાવરમાં બારના ઢોકારા સંભળાયા. પતિ-પત્ની સંવનગૃહ તરફ વળ્યા.

(૩)

“તાજ વિ. રથામચરણ જોડા” નો કેસ આજે મણિપુરના ન્યાયમંદિરમાં નીકળવાનો છે. ન્યાયમૂર્તિ ઇન્દુલાલ મહેતા સમક્ષ એ મુકદ્દમાની સુનાવણી આજે ત્રણ વાગે થવાની છે. બાર વાગ્યાથી જ કોર્ટનો બબ્બ હોલ પ્રેક્ષકોથી ચીકાર થઈ ગયો. વકીલો અને ધારામંડળના અન્ય સભ્યો પોતાને માટે અલાહેદી રાખેલી જગ્યા પર જમને બેઠા.

ધણીકાને એસવાની જગ્યા ન મળવાથી નિરાશ થઈને પાછા ફરવું પડ્યું.

કોર્ટનાં ધડીઆળમાં ત્રણના ટકારા થયા. 'સાયલન્સ' નો ધ્વનિ કોર્ટના કારકુન તરફથી ગંભીરતાપૂર્વક સંબળાયો. ન્યાયાધીશનું આગમન થયું. સર્વ પ્રેક્ષકો ઉભા થયા. ન્યાયાધીશે આસન સ્વીકાર્યું. પાછી સંબળા ખેરી ગયા.

'શ્યામચરણ બોઝ, તમાગ ઉપર તમારા શકની ખોટી સહી કરી શ. પ. ૧૦૦ ઉચાપત કરવાનો આરોપ મૂકવામાં આવે છે" કોર્ટના કારકુને શ્યામચરણ તરફ જોઈ વાંચી સંબળાવ્યું.

શ્યામચરણ આરોપીના પાંજરામાં હતો. સંબળા આંખો તેના તરફ તાંડી તાંડીને જોઈ રહી હતી. તેનું વય પચીસની આસપાસ હતું. તેનું વદન મ્હાન લાગતું હતું અને તેના હોશકોશ ઉડી ગયા હતા. ન્યાયાધીશની આંખો એ આરોપીને-શ્યામચરણ બોઝને-જરાજર નિહાળ્યો. ભૂતકાળનો પડદો ઉઘો કરી ન્યાયાધીશે એમાં ડોઝીયું ક્યું. "શું આ સરકારનો પુત્ર હોઈ શકે? ગમે તે હોય, પણ મારા મનોદેવતા મને એ માનવાની ના પાડે છે"

જ્યુરીના ગૃહસ્થોએ પ્રતિજ્ઞા લીધી અને કેસ શરૂ થયો.

"શ્યામચરણ બોઝ! તમારા અપરાધ વિશે તમારે શું કહેવાતું છે?" તાજના વકીલ તરફથી સવાલ થયો.

સંબળા પ્રેક્ષકોનું ધ્યાન આરોપીના પાંજરા તરફ ખેંચાયું.

"હું તદ્દન નિરપરાધી છું" લયકતે સ્વરે આરોપી બોલ્યો. "અને આ કેસ મને હરાન કરવાને જ ઉભો કરવામાં આવ્યો છે."

પ્રેક્ષકોમાં ધીમે ગળગળાટ શરૂ થયો.

"કેવી નફરત! હજુ ૫ પોતાને નિર્દોષ જણાવવાની ઘટ્ટતા કરી રહ્યા છે!" "એને બારે

શિક્ષા થવી જ જોઈએ." "હજુ ૫ પચાતાપ થતો નથી!"

"સાયલન્સ"ના અવાજે પાછી કોર્ટમાં શાંતિ ફેલાઈ રહી.

આરોપી વિરૂધ્ધની જુગાની ધણી જ પ્રખળ હતી. અપરાધ થયો હતો. જાણી જોઈને કરવામાં આવ્યો હતો- એમાં કંઈ સંશય ન હતો. શ્યામચરણ બોઝ સામે ફોર્જરી અને વિશ્વાસઘાત સિધ્ધ થઈ ચૂક્યો.

જ્યુરીના ગૃહસ્થો ચાલ્યા ગયા અને પા કલાક રહીને આવ્યા. ફોરમેને ઉભા થઈને કહ્યું "અમે સર્વાતુમતે નિર્ણય કર્યો છે કે આરોપી....."

કોર્ટમાં પાછી હોહા થઈ. જ્યુરીનો અભિપ્રાય જાણવા સંબળા ઉત્સુક બન્યા. પોલીસે એક એ જણને બહાર કાઢવા, પાછી શાંતિ ફેલાઈ

"..... આરોપી દોષિત છે." ફોરમેને પૂરે ક્યું.

આરોપીનું વદન શ્યામ બની ગયું, તેણે એક શીકકું હાસ્ય કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

ન્યાયાધીશના મગજમાં જાતજાતના વિચારો ગડમથલ કરી રહ્યા હતા. શ્યામચરણ બોઝ શા માટે પાપને ન ફોડી-દે? તેમના કપાળ પર ઋણેદનાં ટીપાં બાઝ્યાં, તેમની છાતી થોડી વારને માટે તો ધકકી. પણ ન્યાયદેવીનું ચિત્ર તેમની નજરે પડ્યું. સ્વરથ બન્યા. તેમની આંખોમાં 'મહામત્તા' દેખાઈ રહી હતી. દૃઢ સ્વરે ચૂકાદો વાંચવાતું શરૂ કર્યું :-

"આરોપી, તમારી સામેનો ફોર્જરી અને વિશ્વાસઘાતનો આરોપ સિધ્ધ થઈ ચૂક્યો છે. તમારે તમારા બચાવમાં કંઈ કહેવું છે?"

આરોપીના પાંજરા તરફથી "હા"નો ધીમે અવાજ સંબળાયો.

"કોર્ટમાં રજુ થયેલા પુરાવા અને જુગાની તથા ખીજ સંજોગોને ધ્યાનમાં લેતાં હું

તમને પાંચ વર્ષની સખત કેદની સજા અને ૩૦ ૪૦૦૦નો દંડ કરે' છું' દંડ વસુલ થાય તો તેમાંથી ૩૦ ૩,૦૦૦ તમારા શેકને મળે." ન્યાયપતાયણુ ન્યાયાધીશે શાંનિર્ણયક પોતાનો ચુકાદો વાંચી સંભળાવ્યો.

ન્યાયાધીશ પોતાના 'ગ્રેન્જર'માં આદવા ગયા. તેમની મુખમુદ્રા પર એક જાતનું ઓજસુ ઝળકી રહ્યું ન્યાયદેવી પોતાની સમક્ષ રિમત કરી રહી હોય તેમ એમને ભાર્યું.

ન્યાયમંદિરમાંથી લોકો વિખરવા લાગ્યા. ખાદીમાં સજ્જ પયેલા એક ગૃહસ્થના મુખમાંથી "કૃવો નિષ્પક્ષપાત ન્યાય ! ઇન્દુલાલ, મારા તમને ધન્યવાદ" એવા શબ્દો નીકળી પડ્યા. ઇન્દુલાલનું હૃદય પણ એમને ધન્યવાદ આપી રહ્યું હોય તો તેમાં શી નામ ?

(૪)

અધી કનાકમા તો રમાએ ઇન્દુલાલને થેર આવતા હર્ષપૂર્વકે અભિનંદન આપ્યાં.

કપડાં ટહાકીને ઇન્દુલાલ પોતાના અજાસ ખંડમાં ચાદવા ગયા આજના કેમે તેમની શક્તિનો ભંગ કયો હશે. તેમના વદન પર પાછી વિષ્ણુચુલા છવાઈ રહી.

રમા ત્યાં આવી. ન્યાયાધીશની ગંભીર મુખમુદ્રા જોઈ જરાક ચંભી. "રમા, આમ આવ." મહા મહેનતે શબ્દો ઉચ્ચારાયા. 'રમા, બહાલી, નછી હવે મારે' પાપ પ્રકાશમાં આવશે. આરોપીને મેં સખત શિક્ષા કરી છે. મને વધારે વિદ્યુતગત તો એટલા માટે ચાલ છે કે આરોપી કંઈ જ બેદરોશ નહિ, તદ્દન શાન્ત રહેશે. એના તરફથી પ્રેમ છૂપી રીતે. મારા પર પ્રહાર આવશે એમ મને લાગી રહ્યું છે."

પત્ની પતિની મુખમુદ્રા તરફ જોઈ રહી. ક્યાં ન્યાયમંદિરના ન્યાયાધીશ અને ક્યાં આ ઇન્દુલાલ ? થોડાં સમયમાં કેવું પરિવર્તન !

"રમા, મણિપુરના લોકોએ મારા ન્યાયની પ્રશંસા કરી. તેમને મારી નિંદા કરવાનો મારે સમય આપવો ન જોઈએ." ઇન્દુલાલ જરા સ્વસ્થ થયા, "બહાલી, હું હમણાં જ મારે રાજીનામું મોકલી દઉં. આપણે આ મણિપુરને કાલે છેલ્લા નમસ્કાર કરીશું."

રમા કંઈ ખોટી નહિ. તેની આંખમાં આંસુનું એક ટીપું દેખાયું. પણ તરફ રોહભરી દૃષ્ટિથી ધડી વાર જોઈ રહી.

ઇન્દુલાલે કલમ અને કાગળ લીધાં. તરત જ પોતાનું રાજીનામું લખવાનું શરૂ કર્યું. એટલી ગારમા ઘંટડીનો અવાજ સંભળાયો. ગારણું ઉઠાયું અને અજાદને ખાદી મારેલ એક ગૃહસ્થને ન્યાયાધીશના અભ્યાસખંડમાં સૂચવ્યો.

આગતુકે ન્યાયાધીશની ભવ્ય મુખમુદ્રાનું નિરીક્ષણ કર્યું. વંદન કરીને એક ખુશી પર બેઠો.

રમા આ આદરિત પરોચને જોઈ વિચારમાં પડી ઇન્દુલાલના વદન પર ભયની રેખાઓએ પ્રાધાન્ય મેળવ્યું. તેમની સામાજિક પ્રતિષ્ઠાનો મુલ્યુધંટ વાગ્યો તેમને સંભળાયો.

શું તેમના પપ્પો આ જાના તો નહિ હોય ? રમાના મગજમાં વિચારમાળા ઉઠાવી.

આગતુકની ઉંમર ત્રીસેક વર્ષની લાગતી હતી. તેના ખાદીનાં વસ્ત્રો સ્વદેશીની વિજય પતાકા દરકાવી રહ્યા હતા. તેની મુખમુદ્રા પર સરળતા દેખાઈ રહી હતી. અને તેની આંખમાં ત્યાગની શાંતિ રમી રહી હતી તેનું ઉપાડું માથું તેને જ ગાળાને પતની સૂચવતું હતું.

ઇન્દુલાલને એને માટે સહજ માન ઉત્પન્ન થયું. શાંત સ્વરે-હજુ ય થોડો ભય માલમ પડી આવતો હશે-એમણે પ્રશ્ન કયો. "આપનું નામ ? આપના આગમનનું પ્રયોજન ?"

તેમની આંખો રમા તરફ ફરી. રમા તરત જ સમજી મઠ અને બહાર ચાલ્યા જવાને માટે ગારણું બોલ્યું.

“રમા બહેન,” આગંતુકે તેના તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી. એ દૃષ્ટિમાં માનની લાગણી રૂપરૂપ દેખાઈ આવતી. આપને આશ્વા જવાની કંઈ જ જરૂર નથી. ખુશીથી તમે અમારો વાર્તાલાપ સાંભળી શકો છો.”

રમા-સ્વામી સામું જોઈ રહી. ઇન્દુલાલે જોડ્યા “રમા, બેસ.”

રમાએ પોતાનું આસન પાછું સ્વીકાર્યું.

“મીંડુલાલ, મારું નામ સુકુમાર થોડું છે. તમે મને નહિ ઓળખી શકો, પણ હું તમને ઓળખું છું. આજે હું તમારી કોર્ટમાં હતો.”

“તમે? એક બંગાળી? મને ઓળખો છો?” ઇન્દુલાલે અજાણી પૂછાવી.

“હા.” સુકુમાર થોડે શાંત સ્વરે જવાબ વાળ્યો. “નિઃશાસનવૃત્તિથી હું આજે શ્યામ ચરણે બેઠો છું કોર્ટમાં સાંભળવા અને ન્યાય ઇન્દુલાલ મહેતા પોતાના પુત્રને.....”

ઇન્દુલાલ ચમક્યા. કરડી આંખોએ સુકુમાર તરફ જોયું.

“ઇન્દુલાલ, અમકવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી. મારું કહેતું શાંતિથી સાંભળો. ન્યાય ઇન્દુલાલ કે જેની કૃતિ સર્વત્ર પ્રસરી છે તે કેવો ન્યાય તોળે છે તે જાણવા ખાતર જ હું તમારી કોર્ટમાં આજે હાજર હતો. આરોપી શ્યામચરણ બેઠો હોવાથી મારી કુતરહસ્યવૃત્તિએ મને વધારે પ્રેર્યો.”

સુકુમાર ન્યાયાધીશના વચન પરના બદલાતા ભાવો જોઈ રહ્યો.

“શ્યામચરણ બેઠો,” ન્યાયાધીશે કડક સ્વરે પૂછ્યું. “એની માહિતી તમને ક્યાંથી? અહીં આવવાનું શું પ્રયોજન છે?”

ન્યાયાધીશ ઉઘ્ર થતા હતા.

તેટલી જ, બહુ તેથી વધારે, શાંતિથી સુકુમારે ઉમેર્યું. “કાલ રાતના તમને મારી મીટીંગ તો મળી દશે જ.”

“મીટીંગ! શું તમે જ એના લખનાર હો કે? આવી મીટીંગ લખીને શું ધમકી આપવા માગો છો?” ન્યાયાધીશથી ઉઘ્ર સ્વરે બોલ્યા વિના ન રહેવાયું.

“હા. મેં જ લખી હતી. હું જોવા માગતો હતો કે મણિપુરના આદર્શ ન્યાયાધીશ કેટલી દૃઢ સુધી ન્યાયવૃત્તિ સાચવી શકે છે. મેં આપની કૃતિ સર્વત્ર સાંભળી છે અને ખાસ કરીને અનાયાશ્રમ સ્થાપનાની તમે દંપતીની શ્રમ યોજના તો.....”

રમા સુકુમાર તરફ જોઈ રહી. આને આટલી વધી માહિતી!

“ત્યારે અમને નાનામી મીટીંગ લખવાનું શું પ્રયોજન?” રમા સ્વાભાવિક રીતે જ બોલી ઉઠી “શું મણિપુરના ન્યાયાધીશને હેરાન કરવા હતા?”

“રમા બહેન, મીટીંગ લખવાનો મારો આશય કુદ ન હતો.”

“મીંડુલાલ,” સુકુમારે ગમરાખ વાળા જવાબ વાળ્યો, “તમારા પૂર્વ જીવન વૃત્તાંતની મને ખબર છે...અરે પણ તમને અભિમત આપી લેવા મા. તમારા ન્યાયની અને નૈતિક દિશાંતની પ્રશંસા હું ક્યાં શબ્દોમાં કરી શકું?”

દંપતીની અજાણી વધતી ચાલી. આ શ્વરશ્વ શું કહેવા માગતા હતા?

“ઇન્દુલાલ, તમે જ નિબંધોમાં રહી શક્યા, કસોટીમાં તમે પાર ઉતર્યો. તમને જાણીને આનંદ થશે કે આજનો આરોપી શ્યામચરણ બેઠો તે સરલાનો પુત્ર, નહિ, પણ તેનો નામધારી બીજો જ બંગાળી બદમાશ છે. સરલાનું અમોલ્ય રત્ન શ્યામચરણ તો એક આદર્શ અને ચારિત્ર્યવાન નાગરિક યજ્ઞ રહ્યો છે.”

રમાથી એક દર્પની મીસ પાડી દેવાઈ. ન્યાયાધીશ શાંત ચિત્તે સાંભળી રહ્યા હતા.

“આ શ્યામચરણ ખોઝ કોઈ અન્ય જ વ્યક્તિ હતી ત્યારે તમે ચીઠ્ઠી શા માટે લખી ?” રમાએ એનો એ સવાલ ફરીથી પૂછ્યો.

ઈન્દુલાલ પ્રત્યુત્તર સાંભળવાને બિચુક થઈ રહ્યા.

“રમા ! ઈન્દુલાલ !” ધીમે સ્વરે સુકુમારે જવાબ વાળ્યો, “મારી ચીઠ્ઠી નક્કી ગભરામણ પેદા કરવાને માટે જ લખાઈ હતી. ઈન્દુલાલ મહેંતી સમતોલપણ જાળવી શકે છે કે નહિ તે મારે જાણવું હતું. એમનો ન્યાય જોવો

હતો. એક આદર્શ ન્યાયાધીશે પ્રયોજનના કાયકામાં ગુચવાઈ જાય છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરી હતી. ખરેખર ! ઈન્દુલાલ, તમે જ પ્રયોજનને દૂર ઠેકી શકવા. મારા ફરીથી અભિનંદન.”

રમાની આંખમાંથી દર્પાંશુ પડી રહ્યાં હતાં.

“ત્યારે તમને શ્યામચરણ વિશે કેવી રીતે ખબર મળી ?” ઈન્દુલાલે પૂછ્યું.

“ઈન્દુલાલ, ભૂતકાળને યાદ કરો. જાણક શ્યામચરણને તમે ફરીદ્વરના અનાયાસમમાં

મુઓ. અનાયાશ્રમના સ્થાપક-મારા પિતા-
નલિની બાણુની જાતી દેખરેખ નીચે સ્થાપ
મોટા થતો ગયો. કુટલો છુપિયાળો.....”

“નલિની બાણુ ! તમારા પિતા ?”

“હા. મારા પિતાને તમારો પૂર્વ પૂર્ણાત
ખબર હતો. મૃત્યુ વખતે બાળક સ્થાપને
તથા તમારા સ્મરણને મને સોંપી ગયા.”

સુકુમારથી વધારે ન બોલાયું. તેનો કંઈ રૂપાઈ
નથો. નલિની બાણુનો મૃત્યુની વાતે ઇન્દુલાલને
પણ અવાક બનાવ્યા. આંખનાં ખુણામાં
એક આંસુ દૃષ્ટિએ પડ્યું.

રમા અંદરથી પાણીનું પ્યાલું લાવી.
સુકુમારે ડોહડું પીધું.

મેં ત્યાંના પત્રોમાં વાંચ્યું કે તમારી
કાર્તમાં કોઈ સ્વામયરણ બોજનો કેસ ચાલવાનો
છે. સરખાં નામ જોઈને હું પણ ભય
પાડ્યો, પણ મારો ભય ખીજ જ પળે દૂર
થયો. સ્વામયરણ, સરખાનો સ્વામયરણ, તો
હવે અનાયાશ્રમની ચાળાનો શિક્ષક બની
રહ્યો હતો. હજી મેં એ ત્યાં જ છે.”

રમા અને ઇન્દુલાલની અભયગી વધતી
ગઈ. આગળ વાન સાંભળવાને તેઓ વધુ
ઉત્સુક બન્યાં.

“મેં ત્યાં તમારી અનાથ શ્રમની યોજના
વિશે સાંભળ્યું હતું. તમારી નિષ્કલંક કીર્તિની
ત્યાં પણ સુન્નિ પ્રસરી રહી છે. મારા
સ્વર્ગસ્થ પિતાજી મૃત્યુ વખતે ખીજું
અનાયાશ્રમ સ્થાપવાને એક સારું જોયું દાન
કરી ગયા હતા. તમારા હાથમાં એ રકમ
સોંપવાનો હું વિચાર કરી રહ્યો હતો ત્યાં
આ કેસની વાત મેં સાંભળી. તમારી પરીક્ષા
લેવાનો વિચાર કર્યો.....પછી શું બન્યું
તે તમે જાણો. છે.”

સુકુમાર બોલતો બંધ થયો.

ઇન્દુલાલે ઇશ્વરનો આભાર માન્યો.
પોતાના રાજનામાનો અડધો લખેલો કાગળ
ખતાવ્યો અને મંદ સ્વરે બોલ્યા, ‘સુકુમાર
બાણુ, આ તો ઘણી જ કઠીન પરીક્ષા કહેવાય.’
સુકુમારે રાજનામું ફાડી નાંખ્યું. દંપતી
હસતે વહેને જોઈ રહ્યાં.

“રમા બહેન, ઇન્દુલાલ, આ કૃત્ય માટે
તમે દંપતી મને ક્ષમા આપી શકશો ?
આ પરીક્ષા ઘણી જ કઠીન કહેવાય. આને
માટે તમે મને ક્ષમા નહિ આપો ત્યાં સુધી
હું મારી જાતને ચુનહેગાર માનીશ.” સુકુમારનાં
ચક્ષુ નીચે ઢળ્યાં.

“ક્ષમા ! સુકુમાર બાણુને. નલિની બાણુના
પુત્રને-અમે તે ક્ષમા આપનારાં કેણી ?”
ઇન્દુલાલ તથા રમા એક સાથે બોલી ઉઠ્યાં.

ઇન્દુલાલ, રમા બહેન, તમારી અનાથ-
શ્રમની યોજના નિર્વાહને પાર ઉતરે એવી મારી
પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે. કુલ નાદિ ને કુલની
પાંખડી મુજબ મારા તરફથી આ નજીવી
‘દસ સ્વીકારશો’ એમ કહી સુકુમારે ટેમલ
પર એક પાકોટ મૂક્યું અને અને બોલ્યો.
“ફરીથી તમારી ક્ષમા ચાહું છું.”

દંપતી કંઈ પણ બોલે તે પહેલાં તો
સુકુમાર થે પ બગીચાની બહાર અદૃશ્ય થયો
દેખાયો.

ન્યાયાધીશે હાથોનિત હાથે પાકોટ ફેડ્યું.
રમાને આપ્યું.

“શૂન ૫૦,૦૦૦ નો એક !” રમા વધુ ન
બોલી શકી..... અને એ યુગલની આંખમાંથી
આંસુ વહી રહ્યાં હતાં.

(સ પૂર્ણ)

તમે કયા મહીનામાં

જન્મ્યા છો ?

લેખક

શ. કેપશર દોરાબજી જીલા.

શાયરો (Cheno) નામના ઇંગ્લેન્ડના એક જાણીતા હસ્તરેખાશાસ્ત્રીએ “When were you born ?” (તમે કયારે જન્મ્યા હતા ?) એ નામનું એક પુસ્તક મેળવ્યું છે. તેમાં તે જણાવે છે કે તમારો જન્મ ને મહિનામાં કયો હોય તે મહિના ઉપર તમારી ચાલચલણ, ખાસીયત, સ્વભાવ અને તમારી જીવનના મુખ્યગુણ અને ક્ષેત્રે યા નિષ્ફળતા આધાર રાખે છે. ચોક્કસ મહિનામાં જન્મ લેનારો માણસોમાં ચોક્કસ ગુણો સરખા રહે છે. દર માસની સરખત ઉપર ચોક્કસ ફરીશ્તાઓ ખીરાળે છે. અને તેઓની અસરથી તે માસમાં જન્મેલાં દરેકમાં ચોક્કસ ગુણો, ટેવ, ખાસીયતો સરખા જ હોય છે. જેઓએ આ બાબતનો ખાસ અભ્યાસ કર્યો છે, તેઓનાં લખાણો વાંચ્યાથી અને આપણી જીવનના તેમજ આપણા સગાવડાંઓની જીવનના જનાવોની સરખામણી તે લખાણો સાથે કરવાથી આપણી ખાત્રી યાચ છે કે જેઓ જન્મ દિવસની તારીખ ઉપરથી ભવિષ્ય કહેવાની વિદ્યા જાણે છે તેઓ પાસેથી આપણે ધણુંક શીખી શકીએ એમ લાગે. દરેક જણ જો તે સાધારણ ટેવ, રીતી, ક્ષેત્ર, લાભ શું છે તે જાણે તો પોતાની જીવનની વર્તન તે માફક જીવવાની પોતાની કારકીર્દિને ઉજ્જવલ બનાવી શકે. ઉપલા ગ્રંથોત્તરણ બાર માસનો કોઈ નીચે મુજબ જણાવે છે:-

જાન્યુઆરી

જાન્યુઆરી માસમાં જન્મેલાંઓ દ્રઢ મનરાકિત ધરાવનારાં હોય છે, પણ ખીનમાં તેઓની બાહોશીનો ખાટો જ અર્થ કરે છે તેઓ વિચારશક્તિ અને વકારસાક્ષમાં મધ્યમ રહે છે તેઓએ જાહેર જીવનમાં પડવું જોઈએ. કારણ કે તેમાં ફાળી નીકળવાને તેઓને સારો સંભવ રહે છે. ખાસ, ફરજ અને સસારી દરમિયાને લગતા તેઓના પચાલો ઘણાં વિચિત્ર હોય છે; અને પાટપાઠારીના આચારવિચાર સાથે તેઓના વિચારો બધેજેસ્તા થતા નથી એ કારણથી તેઓ પોતાને અજખામણ બનાવે છે. દુઃખીયાંઓ અને હાનતમંદો તરફ તેઓ કાળજી અને લાગણી ધરાવે છે અને સખાવત કરવામાં અને સહાય કરવામાં જીવનની મોજ માને છે.

ફેબ્રુઆરી

ફેબ્રુઆરી માસમાં જન્મેલા આસામીઓ પણ એવે જ ગુણ ધરાવે છે. વેપાર અને નાણાં બજારમાં તેઓ ક્ષેત્રમંદ હોય છે, પણ તેવું ફળ પોતે ભોગવવા કરતાં ખીનઓને મળે છે તેઓ મહેનત કરે છે,

અને તેઓની જરૂરતે બીજાઓ અમુનયમનમાં ફરે છે. એ આસામીઓ ઘણા કાંકણા હોય છે. ખાસ કરીને કહેવાય નહિ. અરધા છુકન કહો હોય તો તેથી બી તેઓની લાગણી ઘણી જ દુઃખાય છે. તેઓ બીજાઓ તરફની પ્યારની લાગણી બહારથી ખુલ્લી રીતે દેખાડતા નથી, પણ અંદરખાનેથી તેઓની એ પ્યારની લાગણી બહુ બળવાન હોય છે.

માર્ચ

માર્ચ માસમાં દુનિયાની રોશની જોનારાઓ લગભગ વિચિત્ર સ્વભાવના હોય છે. તેઓ ખસ ખાધપીને મનમાં વિચાર કર્યા જ કરે છે અને બવિધમાં પોતાનું શું કરી તે વિષે દિલ્લીરી અને હાથરોસારમાં વખત કાઢે છે. એ આસામીઓ પૈસાના પુત્રીઓ હોવાના સળગથી કાંઈ એવો વિચાર કદા નથી, પણ પારકાઓના આધારે પડવાની નાપસ દગી અને ધાસ્તીને લીધે તેઓ વિચાર કર્યા કરે છે. ઘણા હુત્તરમંદ લેખકો અને ગાયનકારો આ માસમાં જન્મે છે અને તેઓએ દુનિયામાં આગળ વધવા માટે પોતાથી બનતો પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

એપ્રિલ

૧૧. એપ્રિલ માસમાં અવતરેલાઓ મધ્ય મનના, એક જ વિચારનાં અને જળરા હલીલા હોય છે. કટઆકાસના જળરા હીમાયની હોઈ તેઓ જન્મથી જ લડત ચલાવનારા હોય છે અને મોટા ખાત ચલાવનારાં યા મોટી ચોજનાઓની વ્યવસ્થા કરવામાં તેઓ ઘણા જ બાહોશ હોય છે. પણ એ લાભ સામે તેઓની છદ્મીમાં બીજા ગેરલાભો બી હોય છે અને સૌથી મોટો ગેરલાભ એ કે તેઓ શાઢી વિગેરેમાં જાહુ જ કમનસીબ અને સસારમાં અપજરીયા હોય છે. તેઓ પોતાની ખાસીયત અને શુભોપ સગલ શકે એવા બવિધ્યનો બાગ્યો યા જાની નુ કચીન જ મેળવી શકે છે.

મે

મે માસમાં જન્મેલાઓ વજળી રહેવામાં જમન તથા સમ્યાદના સારી હોય છે. તેઓ જે એક આસામીને ઝાડો. તો છેવટની ધરી સુધી તેની તરફ સારી જ લાગણી દેખાડશે અને તેને માટે જમે એવા મોટા સ્વભોનો આપવાને બી ચૂકો નહિ ; પણ તેમ બીજા હાથ ઉપર તેઓ કોઈ દુરમન સામે જે રફો, તો મ્હોતની છેલ્લી ધરી સુધી તેના સામે હડીલાઈથી લડશે પણ તેઓ હમેશાં ખુલ્લા મેદાનમાં લડે છે. તેઓ પીડ પાછળના કાવાતવા, તુમડા અથડાવવા અને બીજા જતનાં દગાબાજીબર્થી દાવપેચ ચલાવીને કોઈનું કાટનું કાઢી નાંખવાનો હલકો ખવાસ કરી બી બતાવતા નથી. એ મંદિનામાં જન્મ લેનારાઓએ છંદગીમાં જલદી પરજુડું જોઈએ નહિ. તેઓના પહેલાં લગ્ન એક ગંભીર ભૂલ હોય છે યાને સુખી નિવડતાં નથી.

જુન

૧૨. જુન માસમાં જન્મેલાઓની નાડ પકડવી જાહુ મુશ્કેલ છે. તેઓ કોઈ સાથે મતફેર પડતાં જળરા ગરમ થઈ માથે લોઢી ચઢાવે છે અને પછી પાછા તે જ પળે તદ્દન ઠંડાગાર બની જાય છે. નાટકકારો, કાચદા શાસ્ત્રીઓ, બાપજીકર્તાઓ અને રાજદ્વારીઓ તરીકે કાની નીકળે છે અને તેઓ છંદગીના તખ્તા ઉપર જાત જાતનાં પાત્રો ભજવી જતાવે છે. તેઓ જે મર્મજૂત છપ્પાશક્તિ ધરાવતાં હોય અને એક જ ચીજને વજળી રહેતાં હોય તો જે બી કામ તેઓ માથે લે તેમાં ઘણી મ્હોટી ફ્લેટ મેળવી શકે છે.

જુલાઈ

જુલાઈ માસમાં જન્મેલા છવડો સ્વભાવનો ઘણો ચટપટીયો અને અસ્થિર હોય છે. જરા જરામાં ખુસાઈ કરવાની તેમજ છંદગીમાં વારંવાર ચાહુ ફેરફાર કરવાની ચાહુ છપ્પા તે ધરાવે છે. તેઓ હમેશાં ઘર માંડીને રહે છે, પણ તે ઘર કદાચ જ ચાહુ રાખે છે. સંટો કરવાની અને સપળી જતના જુગારમાં પૈસો ઝડપથી પેદા કરવાની વલણ તેઓ જતાવે છે, પણ પૈસો પેદા કરવાને બદલે મ્હોટા બાજો તેઓ ખોઈ જશે છે, તોપણ પ્રધાધાપામાં ધણું કરીને હમેશાં તેઓ ફ્લેટમંદ નીવડે છે. જાત જાતના આદરો ઉપાડવામાં અને વળી બાજોજાતમાં પડતાં મૂકનામાં તૈયાર ! સબ બંદરકા વેપારી પોતાના

તમે કયા મહીનામાં

જન્મ્યા છો ?

લેખક

૨૧. કેપશરૂ દોરાબજી જીલા.

શીષેરા (Choira) નામના ઇસ્કંડના એક ભણીતા હસ્તરેખાશાસ્ત્રીએ, “When were you born ? (તમે કયારે જન્મ્યા હતા ?) એ નામનું એક પુસ્તક પ્રાપ્ત કર્યું છે. તેમાં તે જણાવે છે કે તમારે જન્મ જે મહિનામાં થયો હોય તે મહિના ઉપર તમારી ચાલચલણ, ખાસીયત, સ્વભાવ અને તમારી જીંદગીના સુખદુઃખ અને ફતેહ યા નિષ્ફળતા આધાર રાખે છે. ચોક્કસ મહિનામાં જન્મ લેનાર માણસોમાં ચોક્કસ ગુણો સરખા રહે છે. દર માસની સંબંધિત ઉપર ચોક્કસ ફરીગતાઓ ખીરાળે છે અને તેઓની અસરથી તે માસમાં જન્મેલાં દરેકમાં ચોક્કસ ગુણો, ટેવ, ખાસીયતો સરખા જ હોય છે જેઓએ આ બાબતનો ખાસ અભ્યાસ કર્યો છે, તેઓના લખાણો વાંચ્યાથી અને આપણી જીંદગીના તેમજ આપણાં સગાજાણીઓની જીંદગીના બનાવોની સરખામણી તે લખાણો સાથે કરવાથી આપણી ખાતરી થાય છે કે જેઓ જન્મ દિવસની તારીખ ઉપરથી ભવિષ્ય કહેવાની જિદ્દા બાંધે છે તેઓ ખરેખર આપણે ધણુક શીખી શકીએ એમ ધીએ દરેક જણને તે સાધારણ ટેવ, ફરી, ફતેહ, લાભ થું છે તે બધું તે પોતાની જીંદગીનું વર્તન તે માફકનું બનાવી પોતાની કારકીર્દિને ઉજ્જવલ બનાવી શકે. ઉપલા જ્યોતિષશાસ્ત્રનાર માસનો કોડો નીચે મુજબ જણાવે છે:-

જન્યુઆરી.

જન્યુઆરી માસમાં જન્મેલાઓ દ્રઢ મનરાકિત ધરાવનારાં હોય છે, પણ બીજાં તેઓની બાહોશીનો ખોટો જ અર્થ કરે છે. તેઓ વિચારશક્તિ અને વાકારશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ રહે છે તેઓએ બહોર જીંદગીમાં પડતું બેઠબે, કારણુકે તેમાં ફાળી નીકળવાનો તેઓને સારો સંભવ રહે છે. ખાસ, ફરજ અને સ સારી દરમ્યાને લગતા તેઓના ખ્યાલો ઘણા વિચિત્ર હોય છે; અને પાડપાડોશીના આચારવિચાર સાથે તેઓના વિચારો બધેબેસ્તા યતા નથી એ કારણથી તેઓ પોતાને અજાણ્યા બનાવે છે. દુઃખીયાંઓ અને હાજતમંદો તરફ તેઓ કાળજી અને લાગણી ધરાવે છે અને સખાવત કરવામાં અને સહાય કરવામાં જીંદગીની મોજ માને છે.

ફેબ્રુઆરી

ફેબ્રુઆરી માસમાં જન્મેલા આસામીઓ પણ એવજ જણુ ધરાવે છે. વેપાર અને નાણાં બજારમાં તેઓ ફતેહમંદ હોય છે, પણ તેનું ફળ પોને લાગવવા કરતાં બીજાઓને મળે છે તેઓ મહેનત કરે છે,

અને તેઓની જરૂરો પૂરી થાય, અમનચમનમાં ફરે છે. એ આસામીઓ ઘણા કાંકણા હોય છે. ખાસ કરીને કહેવાય નહિ. * અરધા ગુકન કહો હોય તો તેથી બી તેઓની લાગણી ઘણી જ દુઃખાય છે, તેઓ ખીનએ વરસની ખ્યારની લાગણી બહારથી ખુલ્લી રીતે દેખાડતા નથી, પણ અંદરખાનેથી તેઓની એ ખ્યારની લાગણી બહુ બજવાન હોય છે.

માર્થ

માર્થ માસમાં દુનિયાની રોશની બેનારાઓ લગભગ વિચિત્ર સ્વભાવના હોય છે. તેઓ બસ ખાધપીને મનમાં વિચાર કર્યા જ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પોતાનું શુ થશે તે વિષે દિલગીરી અને હાવસોસાશમાં વખૂત કાઢે છે. એ આસામીઓ પૈસાના ખુલ્લીઓ હોવાના સળગથી કાંઈ એવો વિચાર કંટા નથી, પણ પારમાંઓના આધારે પડવાની નાપસંદગી અને ધારતીને લીધે તેઓ વિચાર કર્યા કરે છે. ઘણા દુનરમ લેખકો અને ગાયનકારો આ માસમાં જન્મે છે અને તેઓએ દુનિયામાં આગળ વધવા માટે પોતાથી બનતો પ્રયાસ કર્યો નેહ્યો.

એપ્રિલ

એપ્રિલ માસમાં અવતરેલાઓ મદમ મનના, એક જ વિચારનાં અને જળરા હઠીલા હોય છે. કંઈ આકાંક્ષાના જળરા લીમાયતી હોઈ તેઓ જન્મથી જ લડત ચલાવનારા હોય છે અને મોટાં ખાત ચલાવનામાં યા મોટી યોજનાઓની વ્યવસ્થા કરવામાં તેઓ ઘણા જ બાહોરા હોય છે. પણ એ લાભ સામે તેઓની છદ્મીમાં ખીન ગેરસાઓ બી હોય છે અને ક્રોધી મોટા ગેરસાળ એ કે તેઓ - શાદી વિગેરેમાં બહુ જ કમનસીમ અને સસારમાં અપજાયા હોય છે. તેઓ પોતાની ખાસીયત અને શુભકાંક્ષા સગઈ રાકે એવો ભવિષ્યનો ભાન્યો યા જાની રૂ નુ કચીન જ મેળવી શકે છે.

મે

મે માસમાં જન્મેલાઓ વજની રહેવાના જન્મ તથા સચ્ચાદના સાથી હોય છે. તેઓ ને એક આસામીને શ્લોકો, તો છેવટની ધડી રૂંધી તેની તરફ સારી જ લાગણી દેખાડશે અને તેને માટે ગમે એવા મોટા સ્વભાગો આપવાને બી શુકશે નહિ; પણ તેમ ખીન હાય ઉપર તેઓ કાંઈ દુરમન સામે ને રહે, તો મ્હેતની છેલ્લી ધડી રૂંધી તેના સામે હડીલાઈથી લડશે. પણ તેઓ હમેશાં ખુલ્લા મેદાનમાં લડે છે. તેઓ પીડ પાછળના કાવાવા, તુમડાં - અયડાવિનાં અને બીજી જાતનાં દમાખાજીભર્યાં હાવપેચ ચલાવીને કાંઈનું કાંઈનું કાઢી નાંખવાને હલકો ખવાસ કરી બી જતાવતા નથી. એ મંદિનામાં જન્મ લેનારાઓએ છંદગીમાં જલદી પરણવું નેહ્યો નહિ. તેઓનાં પહેલાં લગ્ન એક ગંભીર ભૂલ હોય છે યુને સુખી નિવડતાં નથી.

જુન

જુન માસમાં જન્મેલાઓની નાક પકડની બહુ સુકેલ છે. તેઓ કાંઈ સાથે મતફેર પડતાં જળરા ગરમ થઈ માથે લોટી ચઢાવે છે અને ધણી માછ તે જ પછે વદન ઠંડાગાર બની જાય છે. નાટકકારો, કાયદા શાસ્ત્રીઓ, બાપજીકર્તાઓ અને રાજદ્વારીઓ તરીકે કાંઈ નીકળે છે અને તેઓ છંદગીના તખ્તા ઉપર જાત જાતનાં પાત્રો ભજવી જતાવે છે. તેઓ ને મર્જ્યુત ઇચ્છાશક્તિ ધરાવતાં હોય અને એક જ ચીજને વજગી રહેતાં હોય તો ને બી કામ તેઓ માથે લે તેમાં ઘણી મ્હેટી ફતેહ મેળવી શકે છે.

જુલાઈ

જુલાઈ માસમાં જન્મેલાઓ છવરો સ્વભાવનો ધણી ચઢપટ્ટીઓ અને અસ્થિર હોય છે જરા જરામાં ખુસાઈ કરવાની તેમજ છંદગીમાં વારંવાર ચાલુ ફેરફાર કરવાની ચાલુ ઇચ્છા તે ધરાવે છે. તેઓ હમેશાં ધર માંડીને રહે છે, પણ તે ધર કદાચ જ ચાલુ રાખે છે. સટા કરવાની અને સધળી જાતના જુગારમાં પૈસો ઝડપથી ખેંચ કરવાની વલણ તેઓ જતાવે છે, પણ પૈસો પેદા કરવાને બદલે મ્હેટા બાજો તેઓ ખોઈ બેસે છે, તોપણ ધંધાધાપામાં ઘણું કરીને હમેશાં તેઓ ફતેહમંદ નીવડે છે. જાત જાતના શાહસો દયાશવામાં અને વળી લોકબોલતામાં પડતાં મૂકામાં તેવારા સજા ખંદરમાં વેપારી પોતાના

રોક આગળ તેઓ કદી બી આનાકાની કરતા નથી અને તે જ મુજબ પોતાના લાભો બી રોક આગળ રજૂ કરવાને તેઓ ચૂકતા નથી

ઓગસ્ટ

ઓગસ્ટ માસમાં નામાંકિત હુવિઆર સમનારા, નાણાં ખચર નયાવનારા, આલમના જીવરમાં વસનારાઓ જન્મે છે તેઓ દિલસોજ અને હદાર ખવાસના સેદ્ગુણોથી રાણુગારાયેલા હોય છે, તેપણુ તે સાથે તેઓ લગરીક આકળા અને લીખા મિત્રજના બી હોય છે તેઓ પોતાના ભોળા ખવાસ અને પ્રમાણિક પથ્થાથી ધણુક દુરમનો બનાવે છે, તેથી તેઓ ખુબ કમાય છે અને પરિણામમાં તેઓ કડવાસભર્યા, સખન અને બીજાઓની જોષએ તે કરતાં વધુ ઝાટકણી કહાડનારા થઇ પડે છે. આ, હુચ્ચી દુનિયાને બરાબર પીછાળે નહિ અને તેના રસ્તાઓ સમજે નહિ. કવાદાવા અને ગેરઈન્સાફમાં પોતે કચડાઈ નથ અને પછી દુનિયાને ધિન્દારતા રીખે છે.

સપ્ટેમ્બર

સપ્ટેમ્બર માસમાં જન્મ લેનારાઓ ધણું કરીને સાહિત્યના સારા દીકાકારો યાને કલમના સાથી હોય છે. તેઓ બીજાઓની નખૂળાઈઓ રોત્તી કાઢવામાં ચતુર, ચાદ્દાસ્તશક્તિના પૂરા અને વાંચનના શુરા હોય છે. કોઈ બી કાપ કરવાને એક વાર તેઓ મન લગાડે તો જરૂર જ તેમાં તેઓ કુનેદ પામ્યા વગર રહેતા નથી જો બવસાબર આસાનીથી તરી જવાની મરજી હોય તો સપ્ટેમ્બર માસમાં જન્મેલાંઓને હાથ ધરને, ફેરો સફળ થશે

અક્ટોબર

અક્ટોબર માસમાં જન્મેલાઓ મોટપણમાં સારા નિવડે છે. સરત, સદા, જીવારમાં સપાટાબંધ દોલત જમે, પણ પોતે પૈસાની ખાસ દરકાર કરતા નથી. આ મમ મેળવે અને પેલી ગમ ખરવે. પૈસો તેઓને મહેમાન હોય છે. આ માસમાં જન્મ લેનારાઓ કુદરતી રીતે મોટી સખ્યામાં કાયદાના અધ્યાસ વરફ જે સાથ છે અને ધારાના હીમાયતીઓ, બેરીસ્ટરો તથા જડને તરીકે તેઓ નામ કઢાડે છે, પણ કમનસીબે તેઓનાં લગન કદાચ જ મુખી નિવડે છે. કારણ કે તેઓ ખ્યારનો તોલ હદ બહાર કરનારા હોય છે.

નવેમ્બર

નવેમ્બર માસમાં જન્મ લેનારાઓની ખાસીયત ઘણી વિચિત્ર હોય છે. વીરા વર્ણની હરમર મુદ્દી પાક પરહેજગાર, પાંચે ગેહ, ત્રીસે રોજના જંદગી કરનારા તેથી નીતિથી બરપૂર અને સ્વચ્છ મનના હોય છે, પણ એકવાર તેઓની કુખિ ફરી કે તે પછી તેઓ હલ્લી જ દિશાએ ધરાડાઈ નથ છે. એ લોકની આકર્ષણશક્તિ જળરી। તરેહવાર લોકોને સપાટામાં સીસામાં ઉતારે। સતવંતા સાધુનું સાચ બૂલાવે। જોઈતી આફત કે સામઠા બચમાં એ લોકના જેવા સાંત કોઈ નહિ. બલેને બીજાઓ ગબરાટમાં કુલો પડે, પણ આ મહાને વીરો તો તે વેળાને હીરો। સૌથી સરસ મેહાડા સરખવેનો ઘણા ખરા આ માસમાં જન્મે છે.

ડીસેમ્બર

ડીસેમ્બર માસમાં જન્મેલા આસાની આગ કામ કરનારા હોય છે. તેઓ પોતે ખવાઇ ચવાઇ નથ ત્યાં સુધી થાકી ગયેજ દેખાતા જ નથી. તેઓ ધંધાધાપામાં સાહસિક હોય છે, પણ કોઈ બી એક બીજને પકડીને તેઓ બેસી રહેતા નથી અને તેથી જીવનમાં ધાન ખાય નહિ. વહી ઇં કરી નાંખે કોઈ મોખેદી છાડીને રોરહલાલ યાય, તો કોઈ પ્રેકેસરનો જોવો છાડીને વેપારમાં પડે. ધડીમાં કલમકરા યાય, તો ધેડીમાં મુજ બોડાની નાટકનો તખ્તા પર સજાખરી બને કોઈવાર જીજ્ઞાસીયર યાય, તો કોઈ વાર શિક્ષક બને, મનને એકાગ્ર રાખવાની શક્તિથી અને મજબૂત ઇચ્છાશક્તિથી તેઓ જે બી કામ માથે લે તેમાં કુનેદ પામે છે. એ માસમાં જન્મ લેનારાઓને પોતાની મરજી મુજબનો ધંધો અખત્યાર કરવા દેવા જોઈએ.

- "વહુ વહુ" માશીઆ જાતે હસવાનું રોકતા રોકતાં મીઠાસને ઠપકો આપતા બોલ્યાં.

મા શી આ

લેખક :
રા. કિશોર વખીસ

ચિત્રકાર :
રા. શરમાળ

(ગયા અંકથી ચાલુ)

સરસ્વતીને પહેલાં તો માશીઆએ રાધા પારી હતી, પણ તેને કુવારામાં પુત્ર થયો એ વાત આવી ત્યારે એમનો ભ્રમ દૂર થયો અને બોધ દેવા મંડ્યાં. "લુઓ ધરડાં ગાંડાં હતો કે નાનપણથી છોકરીઓ પરણી દેતાં ? મોટી મારી મા. જેવડીઓ થાય અને પછી આવાં કાળાં કામ કરે! આપણી મંગી બાર વરસે પરણી, ચંચી સાડા અગીયાર વરસે પોતી-અગિયાર.....

"સાંભળો સાંભળો."

"જધાને જે ત્રણ વરસમાં છોકરાં ચે થયાં, પણ કાંઈ કહેનાર છે?" માશીઆએ પૂરું કયું.

"છોકરી મુંગી રહે છે કે નહિ" પાછળથી કાંઈનો અવાજ આબો.

"વહુ વહુ," માશીઆ જાતે હસવાનું રોકતાં રોકતાં મીઠાસને ઠપકો આપતાં બોલ્યાં "આમ બધાના દેખતાં નાટની

જેમ હસતાં લાજતી નથી? ભાષણ બોલો હોય ત્યાં બેરા માણસથી મોટે ઘાટે હસાય કે?" ઠાવકી યા ઠાવકી.

"આ તો હસવા જેવું છે માશીઆ, કંઈ હસવાની વખતે મુંગાની જેમ મોઢું, દાળી બેસી રહેવાય છે? લુંઓ આ બધી ઉંચ કામની બાધડીઓ અને પારસણો પણ હસે છે ને?"

"બાવલા! એ તો ધણીને વેચીને ચણા કરે તેવીઓ છે. તારી આજરના કાંકરા કરાવવા છે? એમ હોય તો આપ છૂટ ને હસવા દે. ને વળી તારા સારાં સારાં કહું છું નીકર મારી કંઈ ખાસકારાતને. બાધડીનું ઉપરાણું તારું છે. તે જરા વિચાર કર કે ખરું કયું અને મોઢું, કયું. પછી તમારી મરજી. બાપાં કાલે તેમ કરે, પણ દુઃખી થાઓ તો કહેવા ને આવશો."

મીસીસને ફારસમાં રસ પડતો તેનું કારણ હતું. એક તો એમને વાતવાતમાં નહવા નર્મવાક્યથી દસી દેવાની ટેવ હતી. તેથી આવેા પેટ પકડીને હસવાનો વખત આવે ત્યારે તો 'હ-હા-હિ-હી'ની આખી ખારાખડી જ લાગી જતા પણ ખાસ કારણ તો એ હતું કે ફારસ શીવાય ખીજા કશામાં એમને ઝાઝી સમજણ પડતી નહિ. "પ્રેમના ખખર" 'સુક્રમાર કાન' 'સ્નેહના બંધન,' અને 'પુલથી સુક્રામળ એ બંધનના માર' એ સર્વ વાત આવતી ત્યારે મ્હોં વકારીને મારા સામું જોષ રહેતાં. મારા મનમાં ભાવનામા સેવેલી શકુંતલા, કિર્તી અને લડાકડના પ્રેમની મૂર્તિ સગી, જુશીયટ અથડતી, ત્યારે હું પણ આ જોષ મારું માથું કુટતો. સમજણ ન પડતી ત્યારે પેલીએ શુભાખી સાડી પહેરી છે, ખીજ એ જુલવાળા ચોળા પહેરી છે, ત્રીજ એ શુથેલો અંખાડો લીધો છે એવું એવું અવલોકન કરવામા મીસીસ વખત ગાળતા.

પહેલા અંકના છેવટના ભાગમા માશીયાને, જમણે હાથે જોડેલી એક બેડી દીની ખાપડીનો પાચેક વર્ષનો છોકરો બહુ રડતો હતો. ઉંચ આવે છે. તેથી ઘેર જવું છે એમ કહેતો હતો. અને પોતાની ફરીયાદ ખારાખાર હાધકાર્ટમાં જ-પોતાની મા પાસે જ-નોંધાવતો. ખાપને ઘોડો કરી "અધઓ ચલાવ, ચલાવ" એમ ખૂમ મારી છોકરાને હાથ રૂપી ચાણુક મારવાનો સારો મદાવરો દર્શો એમ 'લાગતું' હતું, કારણ કે એને રડતો અટકાવવાને ખાપ બે શબ્દ કહેવા ગયો ત્યારે એ પુત્ર રડને એમના ગાલ પર બહાલથી એક પટાકડી બોલાવી એમને પિતૃત્વનો દહાવો ચખાડ્યો હતો અને એમણે ધણા જ આનંદથી અને સંતોષથી ચાખ્યો હતો. પણ માની સાથે તો તદ્દન સખણો થઈ જતો. માનો તો છોકરા પર ધાક લાગતો હતો, પણ પોતાને જ ઝાઝી સમજણ ન પડવાથી "હમણા આપણે

ઘેર જઈશું", કાલે સુમન કાકાને કહીશું" કે તારે માટે રખપરની ચકલી અને 'લાકડનો ઘેરો લાવે" વગેરે લાલચ આપી સાંત્વન કરતી હતી. પણ આ સાંત્વનથી છોકરો વધારે તાનમાં આવતો.

માશીયાનું સગજ તો ક્યારનું ક્યું હતું. આ શાં લાડ! આ તો છોકરાં ફટાવવાનો ધધો. એક તો છોકરો રડે ખીજું છાનો રહે નહિ. ત્રીજું તેને મારીને છાનો રાખવો ઘેર રહો, પણ આમ પટાવવો પડે એ માશીયાને ગમે નહિ. પરિણામ એ થયું કે માશીયાએ મોઢું ખગાડી છોકરા પર ડાળા કાઢવા માંડ્યા. સારી કળવણી પામલો છોકરો જીમ કાઢવા મંડ્યો. છોકરાને જીલ કાઢતો જોષ પેના ખાપડીએ એને વાર્યો, પણ બધારે માશીયાને છાનામાનાં ડાળાં કાઢાડના જોયાં ત્યારે એ પણ સામા ડાળા કાઢવા લાગી.

એટલામાં પહેલો અંક પુરો થયો અને હું આપું છું કહી ઉઠ્યો. પેલી ખાપડીનાં વરે કથું કે મીરટર જાઓ છો તો એક પાન લેતા આવજો.

"હથરીઆ" માશીયાએ મને જતાં અટકાવ્યો. "પાન શું", પૈસા આપે તે લેતો જા અને લાઈ જે કહે તે લેતો આવ." પણ હું તો ચાલ્યો જ ગયો.

બહાર જઈ થોડાં બદામ પરતાં ખામ, એક કપ આ ઠંસી, પાન ખામ એક પાનની પટ્ટી 'મીરટર' માટે લઈને જતો હતો તેવાંમાં ગભરાવલા ગભરાવલા અમારી એશીસર્તા મેનેજંગ કલાર્ક હિંમતરામ મને મળ્યા: એ લોરે ઉતાવળમાં લાગતા હતા અને એમના મેંદાં પરથી રવાન જઈ ગરબળા ઉપરીની નરમાશ આતી હતી. એમને 'આયિ'તું શેકને ઘેરથી તેડવા આવ્યું હતું અને ખારાખાર જવું હતું તેથી એમનાં સ્ત્રીને ઘેર પહોંચાડવાનું કામ મને સોંપવા માગતા હતા. હિંમતરામને ખુશ કરવા સળેરો ચા પીવા એકાદ વાર બોલાવેલા

તેથી એમની સ્ત્રીને તો ઝોળખતો હતો, પણ માશીયા કંઈ આનાકાની કરે તેટલી જ બીક હતી. અતે મેં માશીયાને સમજાવવાનું માથે લીધું. દ્વિંમતરામના પત્નીને એમના કલ્પે રથએ જઈ પરિસ્થિતિ સમજાવી આવ્યો અને પ્રાંતપટ્ટી લઈ ઉપર ગયો.

ત્યાં વળી નવો જ રંગ જામ્યો હતો. માશીયા અને પ્રેમી બેઠી દડીની બટાકી લાંબા લાંબા હાથ કરીને લડનાં હતાં. છોકરો વફાદાર હોઈ, હાંતીયાં કરી માનો પક્ષ સખળ કરતો હતો અને મીસ્ટર દયામણા મહેરાથી જ વહુને વારવા પ્રયત્ન કરતા હતા. માશીયાએ છોકરાને બાપસો કહ્યો. રકલો કહ્યો, ફટાની મૂકલો કહ્યો, બટાકીએ કહ્યું તેમાં તારા બાપની શી પુંડ ગઈ? માશીયાએ કહ્યું કે પેલાને હાંતીયાં કરતો વાર, નહિ તો એક મ્હોડી કાઢીશ. બટાકીએ જવાબ આપ્યો કે જોઈ તો ખરી કે હું બેઠી છું ને કાણ એના પર હાથ લગડે છે. લગાડનારના કાડાં ન કાપી લઉં ?

“કાપ્યાં કાપ્યાં હવે નકરી! તું શું કાપવાની હતી? જોજે તારું નાક ન કપાઈ જાય. એક વાર તો તારા ધણીને પાનતી પછ ન મળી તેથી કપાઈ ગયું.”

જો હું ન આવી પહોંચ્યો હોત અને પાસે બેઠેલા બાટીયા ગુફરચે થાડીનાર બેઠે જોઈ હવે વચ્ચે પડતુ દુરરત ન ધાર્યું હોત તો વાત વધી પડત. અમે જાનેને શાંત પાડ્યાં. મેં પાનતી પટ્ટી મીસ્ટરને આપી અને મીસ્ટર ખાઈ ગયા, પણ આથી મનુની બા બીજવાઈ. “નેકટા છો નકટા! ભૂલી ગયા પેલીએ મેલું માથું” હતું તે કે પાન ચાવવા બેસી ગયા? આપો પેસા.” મીસ્ટર પાસે પેસો ન હતો. હોત તો પણ મારે જુનથી જોઈતો એમ મેં આંખથી ‘સમજાવ્યું’ હતું પણ ‘કર્મ’ નહી ગતિ ન્યારી’ સમજનાર મનુની બાએ રખેને એમના પતિને એ પાનના ઝણાનું ‘ધે રવગ’ મળતું

હોય તો પણ ઝણ ફેડવાને એક અવતાર વધારે લેવો પડે એ બીકથી પેસો કાપળીમાંથી કાઢ્યો અને મારા તરફ ધર્યો. મેં તો લેવાની ચોકબી ના પાડી. પણ ‘વાર લાવ ત્યારે તારી રીસ ને મારો સંતોષ’ કહી માશીયાએ લઈ લીધો અને પોતાની કાપળીમાં મૂક્યો.

“અલ્યા ધધરીઆ! પાનતું શું આપ્યું?”

“એક પેસો માશીયા.”

“એક પેસો! પેસાનાં તો પંદર પાન આવે,” આતુ પાનવાળાનાં કાપલાં યાદ કરતાં માશીયા બોલ્યા “ને પછનો કાથો, પછનો ચુનો તો કેટલા દિવસ ચલે, ઘેરથી કહ્યું હોત તો વાટવે ન લઈ લેત. પણ તમારે કંઈ પછ બે પછનો દિસાગ છે.”

પણ ભેપો લીલા ચુના-કાથાની મસાલે-દાર કાપરાની ફીનવાળી, લીલાં પાંતરા નાખેની, સેન્સનની ગોળા છોડી, લહેજતદાર પટ્ટી બંનાવે છે તેની મગ માશીયા શું સમજે?

જાગી-દારની પત્ની વિવાસવતી સાથે રામાકાન્તને પ્યાર કરતો જોઈ માશીયાને ગુરસાનો આવેશ આવ્યો. આખ લાલ થઈ ગઈ. અને મને ને પ્રગિજાને સદ્વર્તનની ખુજ શિખામણ દીધી. કેટલીક વાર રામાકાન્ત નકટ જવાઓ દેતો ત્યારે માશીયા કાનમાં આગળી ધાની દેતો, પણ આ નકટાઈથી પ્રેક્ષકાના મો પર હાથ કે પ્રશંસા જોઈ મને પૂછતા કે ‘એણે શું કહ્યું?’

રખેને પાછું કંઈ ધતીંગ જાગે તેથી બીજા અંકના અંતમાં હું ખર્યો જ નહિ. ત્રીજા અંકની શરૂઆતમાં માશીયા કાનમાં અવલોકન, ટીકા અને શિખામણ આપુ કરતાં હતાં, પણ એકાદ બે વાર પાછળથી શીંગના છોડાં, ગદામ પડતા, અમારા પર ફેંકાયાં ત્યારથી અટક્યાં. ફક્ત “શામળીઆજી કરજે મારી સહાય રે, તમે મોટરમાં બેસીને વહેલા આવજો” એ ગાયન સાંજળીને બોલ્યાં હતાં કે “જુકા છે. લગવાન મોટરમાં બેસે જ

નહિ એ તો દ્રૌપદીજીએ ગાયું હતું—“મરૂં
ચઢી આવજો ગિરધારી.”

આમને આમ નાટક પુરો થવા આગ્યો.
છેવટે રમાકાન્તે આપઘાત કર્યો. મીસીસપી
ધુમરી ખવાઈ ગઈ, આંખ બીચાઈ ગઈ
અને છાસ કરડાઈ ગઈ. અને માશીયાએ
‘રામરામ’નો નિસાસો મૂકી ચુકાદો આપ્યો.
કે રમાકાન્ત સાત જન્મ સુધી આપઘાત જ
કરવાનો.

અતિ ખેલ ખતમ થયો અને અમે બધા
ઊઠ્યા. માશીયાને મેં દળવેથી દિમતરામ
લાઈના વડુ વિશે વાત કરી પહેલાં તો મોટું
બગાડીને દિમતરામ કોણ છે તે પૂછ્યું. પણ
મારો ઉપરી છે અને રોજી રાખવાથી લાજ
થવાનો સંભવ છે એમ જણાવ્યો પછી તો
રસ્તામાં પણ એને ખુશ કરવાના પ્રયત્ન
માશીયાએ કર્યા અને ચારપાય દિવસ પછી
પંચકડીઆ દોકળા કરવાનાં દનાં તેનું પર્ણ
આમંત્રણ આપ્યું.

દિમતરામ લાઈનાં વડુને એમના મળા
આગળ ઉતારી અમે ઘેર પહોંચ્યાં ત્યારે
સાડા ત્રણ વાગ્યા હતા. ‘નાનાલાલના
ડૉક્ટર’ ખુરશીના હાથને અડકવા હતા તેથી
માશીયાને ન્હાવું પડ્યું હતું અને પ્રમિલને
પણ એની મરજી વિરૂદ્ધ નવડાવી. માશીયાએ
તો બારણે ચાર વાગ્યે સુવા કરતા સેવા
કરવી જ યોગ્ય ધારી. ચારતીની ધંટડીથી
અને શામળીઆ વહાલા શેવો કરી છે સારી,
ઉપર ધુધરા ને ધારી રે છવણુ મારા (જો કે
સાકરની કંકડી શીવાય ખીજો ‘પરસાદ’ તો
ઘરમાં હતો જ નહિ) ના લશકરી ટુકડીના
અમલદારને પેરેડ વખતે ઑર્ડર આપતાં
છાજે એવા અનાજથી ત્રીજી ઓરડીમાં રહેતા
શંડીવારાવ જાગી ઊઠ્યા. અને આંખ યોજતા
યોજતા મારી ઓરડી આગળ આગ્યા.
હું ચાલીમાં સૂતો હતો, પણ એને આવતો
જોઈ મેં આંખ બંધ કરી દીધી. માશીયાનો

ધારો અમારી ઓરડી આગળ સાંભળ્યો
અને એ ધંટામાંનું સામયી પારખ્યું.
એમને કંઈ ન કહી શકવાથી એમણે મને
કંઠાળી ઊઠાડવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ હું તો
‘બોયો ચે નહિ’ ને ‘ચાપો ચે નહિ’ એટલે
કંઠાળી ‘હે લોક અમાલા રાત્રી સુધ્યાં જંપુ
દેન નાહી ત’ વગેરે બમડના શંડીવારાવ
એમની ‘બોરમી લીરમી’ મંત્રારાઈ ગયા.

સવારની થંડી મીટી લહેરોમાં યુવાળી
ઉંઘ આવતી હતી તે વખતે કાંઈ મારું પડ્યું
ઝાલી દલાવતું હતું. મને ખતરી થઈ કે
પાંદો શંડીવારાવ ફરીઆદ નોંધાવવા આગ્યો
તેથી એ કાળા ખભાને અડકે કે હું જમણી
તરફ પાસું ખદકી દેતો અને જમણી બાજુએ
હાથ લગાડવા જાય ત્યારે કાળી તરફ ફરી
જતો. પણ ઉંઘજુશી, જોડે માણસ મરવા
પડ્યું છે ને તું ઘેર્યો કરે છે એ કપાકામયાં
ચપ્પો પરિચિત મ્હોમાંથી સાંભળ્યા કે હું
સાકર દેનો આંખ યોજતો ઊમો થઈ ગયો.

“તું છે માશીયા ?”

“આ આપણી રમાના બાપ” મમરાઈ
ગયા છે. આપણા કાલાલાઈ વેદ જેવા કાંઈ
વેદને હમણાં બોલાવી લાવ.”

‘અહીં વેદ એમ જોઈને ન મળે અને
પાસે હશે કે કેમ તેની શી ખબર ?”

“વેદ પણ ન મળે ?”

“ના. કહેતાં હો તો પાસે એક ડૉક્ટર છે
તેને બોલાવી લાવું.”

માશીયાની અનુમતિ મળતાં મોમેશ્વર
લાઈની ખબર જોયા વખત જ હું પાસેના
નવાસવા માખીમાર ડૉક્ટરને ત્યાં ગયો.
માશીયાના ચપ્પો પરથી એમ લાગ્યું કે
મોમેશ્વરલાઈ હવે મરવું કે છવતાં રહેવું તે
પર છેલ્લે વિચાર કરી લેતા હતા. આવે
વખતે આઘે જવું સલામત નહિ તેથી
એમને જ ખટાવવાનો મેં વિચાર કર્યો.

નીચે દવાખાનું હતું અને ઉપર જ પહેલે માળે ડૉક્ટર સાહેબ રહેતા. કાનમાં અચાનક ચરફા ઉપડી આખો હોથ કે જુલાખનો ડેઝ લેવો હોય તો હું Love thy neighbour એ બાઈબલના આદેશને માન આપી ડૉક્ટર મનુભાઈને ઉત્તેજન આપવો, અને જાણી ડૉક્ટર કોઈક વાર ચારખચરી કે પાનની પટ્ટી મંગાવી આપી એ આઠ દશ આનામાંથી થોડીક કપાત આપતા. હમણું હમણું તો સાહિત્ય અને સમાજસેવામાં પણ તેમણે ફાળો આપવાની શરૂઆત કરી હતી, અને એક જે કોલેજમાં શુશ્રૂષાની મંડળના મંત્રીઓને બાપણુ કરવા આવવાની ઈચ્છા દર્શાવી હતી પચ્ચીસ ઇબીસ વર્ષના સાદુ દાદી મુજરાળા અને પોષાક તથા લાખામાં મુલબંધગરા બની ગએલા ડૉક્ટર સાહેબમાં નડીઆદી accent તરત ઓળખાઈ આવતા. હજી કોઈક કંપાકેડર એમના દવાખાનામાં દવાની મેળવણી કરી ફળફૂલ થયો ન હતો. ફેટલીક વાર કંપાકેડરો ડૉક્ટરોનાં પ્રશ્નોચ્છેદનનાં રહસ્ય જાણી લઈ પ્રતિસ્પર્ધી થઈ જાય છે તે બીકથી હોય, કે પછી ડૉક્ટરનાં કંધમાં હાથ દૂરવાને અવકાશ ન હોવાથી, કંપાકેડરને અભાવે હાથપગને જે કસરત મળી તે ખરી એ વિચારથી હોય, મને તેમ હોય પણ ડૉક્ટર મનુભાઈ ઘણા નામ અને મળનાવડા લાગતા અને એમને શબ્દે શબ્દે મીઠાશ ઝરતી. નવરાશને સમયે મારા જેવાને દવાખાનામાં ગપ્પાં મારવા આવવાનું આમંત્રણ આપતા.

ડૉક્ટરને માળે જવાનો તો આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો. ઉનાવળમાં હોવાથી તેમજ સમય ખારીક હોવાથી મને 'એડીક્ટ'ની પરવા રહી નહિ. પાટીયું વાપી ધમ દેતું મેં 'ખારણું' ખોલી નાખ્યું. ડૉક્ટર મનુભાઈ ઉંચાડે દીઠે, નાની શી સાથેની પોતડી પહેરી, ચરમામાંથી તીરછી નજર કરી, નાનમાં આવેલો મનેયો 'સારંગી' પર ગજ દેરવે તેમ, એ એમના

એક પૂરા ચાંદના રૂઠકના ચુટની અછી કરી રહ્યા હતા. અને એમના પત્ની રતવ પર ચા કરતાં હતાં.

"મનુભાઈ. માફ કરજો, ચાલો જોઉં."

"કેમ, એકદમ ? જેસો ચા પીને જઈએ. લો તમે જરા ઉનાવળ કરજો દવે." ગિયારા મનુભાઈએ માની જ લીધું કે કેસ મંગીર નહિ હોય. કેમકે હજી પોતે ભારે કેસ સ્વીકારતા ન હતા.

"ના ના." મેં કહ્યું, "કેસ મંગીર છે. વખત જય છે તે ખારીક છે."

"હા. ચાલો પાટલુન પહેરી લઉં."

"ના પાટલુન પહેરવાનો વખત નથી."

"નારું મારું પોતીયું લાવો. નથી ? વાન એમ છે ઇશ્વરભાઈ કે પોતીયાં બધા પોતીને ત્યાં મવા છે. મને વાર નહિ લાગે."

ડૉક્ટર સહેબે પગર અછી કરેલી પાટલુન પર અછી કરેલો ફાટ ચઢાવી દીધો. મેં એમની બેગઉચરી અને 'આયુ' છું' દહી, દાહનું ચીથરું જાંબતા જાંબતા તે મારી સાથે દાહરે ઉતર્યા હૃદય હૃદય અમે દોડ્યા. સે મેથર ભાંછી એરડીરે બંધ હતી દાળી રાખેલા રૂઠકના કુરકા સંભાળનાં હતા. પાણી રેડવાનો અવાજ અને માશીયાનો રાર આવવો હતો. મનુભાઈ સમગ્ર મવા અને પાટલુનની અછી કરવા ચાલ્યા મવા.

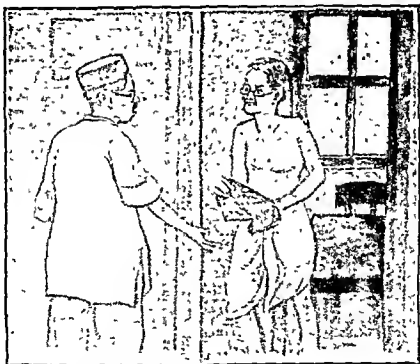
ચાલીવાળા બ્રહ્મજોએ શબ્દને પવિત્ર કરી આત્માને મેલ અપાવવાના જે જે ઉપચારો દિંદુશાસ્ત્રમાં મળતા આવ્યા છે તે કયાં માર્શીયા તો બેખાકળા મણિવાલીના આશ્વાસનમાં જ રોકાયાં.

આવે જ સમયે માર્શીયાના ધુની સ્વ-ભાવમાં, જેલુકમીપણમાં જુના વિચારો ટંકાઈ જઈ હેતાળપણું બહાર આવે છે. નવા જમાનાની નવિનતા એમનાથી જોઈ નથી જતી દરેક પર સત્તા બળવવાનો દંડ તો એ પોતાનો જ સમજે છે, અને

પોતાની દરેક ધુનને ચુસ્ત રીતે વળગી રહે છે. જે પોતાની સત્તા મીકારે તેને પોતાની હુકમો લે છે અને ન કબૂલ કરે તેને પગવવામાં પણ ગાડી નથી રાખતાં, છતાં મિત્ર કે દુશ્મન, આદતમાં આવે ત્યારે માંશીયા દેવદત્તનું કામ મારે છે. કરણ દેવદાના કર્તાએ એક વર્ણનમાં કહેલું કે “કે સ્થાન એવું રમણીય હતું કે અપ્સરાઓ પણ રમવા આવે.” માંશીયાની માંદગી વખતની ચાકરી એવી હતી કે તે અનુભવવા

એમાં એક બીજી પોટલી છે. હા. એ જ. દરે છાડી નાખ કકડો અને એ કાળું લુગડું અને ચોળી આપ. રસરોળ થશે. હુંગર ભાંગી ગયો કંઈ જે છે તે!” માંશીયાએ આવા પ્રસંગનાં સાધન પણ સાથે રાખ્યાં હતાં.

હાથુઓ આવવા માંડ્યા. તેમણે ખાંટલીની વ્યવસ્થા કરવા માંડી. બીજી તરફ બેરંગો પણ આવવા લાગ્યાં. માંશીયા તથા ડાહી ફોષ તેમને મારે તૈયાર હતાં. દરેક નવે

“હા, ચાલો પાટલુન પડેરી લઉં.”

અપ્સરાઓ પણ મારી થઈ જાય. તેમનું જોડુકમીપણ, તેમની ધુને, ખારીક પ્રસંગે ચાલ્યાં જતાં. તે સમયે માંશીયા સમભાવની જ મુર્તિ લાગતાં

મણિભાભીનાં ફોષ હતા અને સોભેશ્વર ભાષતો એક પિત્રાઈ હતો તેમને બેલાવી મંગાવવામાં આવ્યા. પિત્રાઈએ આવી હાથુની વાતચત કરવા માંડી. મણિભાભીને એના ફોષને સોંપી માંશીયા અંદર આવ્યા.

“હથરીઆ! પેલી પોટલી છોડ જોડ

‘રીકુટ’ આવતો ત્યારે માન આપવા બધાં બિમા થઈ જતા અને બધાબધ ફૂરવતું શરૂ થતું. પણ દરેકમાં માંશીયા અને ડાહી ફોષ જુદાં પડી આવતાં આ જમાનાની કાનગરી સ્ત્રીઓની જેમ તે હાથ લગાડી મૂકતા નહિ, પણ તેમના હાથ પૂરેપૂરા લગાઈ પછી આવેગથી છાતી પર અથડાતા. તેમના પગ જમીનને ચોંટી રહેતા નહિ, પણ વેંત કંઠળતા. અને તે ઉપરાંત બીજી સ્ત્રીઓ મુંગીમુંગી ફૂટતી ત્યારે ‘હાથેલાય’ની ટેક સાથે ‘બોલવાઈ’

માશીમા તથા ડાહી ફોષ પર જ આવી પડતું. તેઓ અનુભવથી સાંભળેલું, કે શીઘ્ર ક્ષિ જેમ ઉપજવી કહેલું 'બોલતાં'. નવી આવનારી ગણિભાબીનું દુભાંગ સૂચવે કે ડાહી ફોષ લામસા જ નવી આવનારીના સગામાં જે જે તાગનું મરણ થયાં હોય તે યાદ લાવી તેમને કૂટતાં. સાધારણ રીતે ફોષ પણ દોષમાં એ જરોજરીઆ વચ્ચે રૂપથી મળે તેમ અહીં પંખ મશીમા કે ડાહી ફોષ એક જીવનથી દાગ ખાઈ તેમ ન હતું. માશીમા પછી ડાહી ફોષ અને ડાહીફોષ પછી માશીમા, વિવસ પછી રાત્રી, અને રાત્રી પછી દિવસ આવે તે પ્રમણે, ગોળી મૂકે. ૧૦ કિ ૧૩૩૩૮ બેની જવાનાં હોય તેમ તેના રહેતા.

ખટલી બંધાઈ ગઈ. સેમેશ્વરનાથએ મગન સુવાની ચક્રની છેલ્લી રત્ન લઈ લેંધી બેઠો. થોડે લગણુ તેમની પાછળ દેડ્યા અને અંત પાછા ફર્યા. બ્રહ્મણાન પછીના મમર સેવે પાપે, ધરાનીની આ ચાલે, પણ વાણીઓ ધણું ન ખપે, એટલે સેમેશ્વર જાહેને રમચાન, સુધી વળાવવાતું મને ન મળ્યું.

સાડા આઠ વાગે હું, મશીમા વગેરે છૂટા થયાં. માશીમા અજે નિયમ પ્રમણે મંગળાનાં દર્શન ન કરી શક્યા તેથી રાજ-ભોગમાં જવાનાં દતા કારણ કે દર્શન ક્યો પના ન જ ખાણું એવો એમનો બાકો નિયમ હતો. અજે પ્રમિલાના પેટમાં દુઝખતું દેવાથી ખીચડી અને દર્દી જ ચવાના હતા. પેટમાં દુખના નિપે માશીમાતું કહેવું એવું હતું કે સાગલી રાત્રે નાટકમાં ખુબ દર્શી તમા પેટમાં દુખવા અશ્યું. માશીમાએ નાથે પ્રમણે કાર્પકમ ધડ્યો. મદિરે રાજભોગનાં દર્શન કરવાં, પ્રમિલાને માટે ફોષ વેદની દવા લાવવી, અને રણછોડલાઈને ત્યાં ખેડાક બાંહે આપવાના હતા તે વિશે નક્કી કરવા. જવું. છેલ્લી અસંભવિત વાન

બુઝાવવા મેં ઘણા પ્રયત્ન કર્યો, પણ માશીમા તો છુદ જ લઈને બેઠાં દતાં. અનુભવે ફેલાણે આવશે એમ સંતોષ માની મેં મન વાળ્યું.

એટલામાં દાશી માશીમા દશ વર્ષનો ભણેજ આવ્યો. દાશીમાશીની તળીયત સારી ન હતી તેથી હમણાે હમણાં બોલાવતાં દતાં 'મને થયું'તું જ' માશીમાએ કહ્યું. 'એ દિવસ દેખાઈ નહિ એટલે મને લાગ્યું કે કંઈ થયું હશે જ, નહિ તો દાશી સાખ રૂપિયની જાખી ન ચુકાવે. આજે બેરો. આંખે એને બેઠને મદિરે ઉપડી જઈએ. પછી નીરાને હું મારે પાછી જઈશ.' દાશીમાશીનો બણેજ તો દહીને મળી મારી ગયો. અગારી એવડીમાથી પણ સરઘસ બહાર નીકળ્યું. કળા હુમડા મા સજજ થયેલાં માશીમા, મુખે જનમનગરી 'મીકમ'માં પ્રવેશા, બને તમારો સેવક.

હું વચ્ચે, એ જાણુએ માશીમા અને ખીચડી જાણુએ મીમીસ એમ અમને ચોક્કિતાં કદાશો તો-એ તમા...રી ભૂત છે. સાથે ચાલવા મા માર્યા ન જળવાય તેથી એમ સવારો રાખમાહેમની આગળ કે પાછળ રહે તેમ મારે આગળ કે પાછળ ચાલવું પડતું. માશીમાની ચામ ધણી ઉતાવળી હતી. તેની મદદથી આરતિ ઉતરી મવાના ખખર મળ્યા પછી પણ 'અલપજલપ' ઝાંખી કરવા ટેરો આવે તે પહેલાં એ મદિરે પહોંચી શકતાં. આગળ માશીમા ચાલતાં. તેને પહોંચી વળવા મીમીસ નિષ્કેળ વળ કરતાં દતાં અને છેલ્લે હું ચાલતો હતો. રજાકમીયા, બેન્ડને મોખરે, લાકડી હાસતતા ચામના ચાલતાં, થોડી વાર આગળ ચાલે, પછી પાછા ફરી વગાડનારોએ લાકડીથી ચૂસના કરે તેમ માશીમા આગળ ચાલતાં. પછી પાછાં ફરતાં અને અમે ફેટલે સુધી આવ્યાં તે તપાસતાં.

(ચાલુ)

આત્મના

અખાલમાં

ગુજરાતના

એક

પહેલવાનમાં

સુંદર

કદર

પ્રો. છેલ્લે શાહની ટુંક પીછાને

લેખક રા. રા. મરતકીર

ફોટોગ્રાફર મેસર્સ ગુરુદાસ કપની, સુખાઈ.

“એક વખત ફૂલિંદના મહારાજાએના મહેલોમાં, નવાબોની હજુરમાં અને સુલતાનોની પનાહમાં જાણરહસ્ત પહેલવાનો અને મસ્ત મલ્લો મહાલતા. દરબારગઢના યોગાનમાં કે મહેલની સામેના મેદાનમાં હાથી, સિંહ વગેરેની સામગ્રીઓ થતી અને ગદમસ્ત

પહેલવાનો, કુસ્તીના દાવે જેલી, અહમ્મત શારીરિક પણ દાખવી ખુશ થયેલા માસિકના મળાનો હાર કે પગનો તોડો મેળવતાં” ક્યારે આજ અફસોસની વાત છે કે આ દેશના રાજા મહારાજાઓ અને નવાબોને ત્યાં પ્રાપ્તિ ત્યાં કુતરા, ટ્રાઈને ત્યાં તેતર ને કુકડાં, કયાંક

નાટકના હોકરા, તો ક્યાંક ફોની ખાનારી ગેરી નાસો અને પહેલવાનો ની જગા તો લગભગ સુધળે ફેકાગે રામજનીઓ અને નાચકણોએ લીધી છે."

ઉપજા ઉદ્દગાર નિસાસો નાખી ગુજરાતના મશહૂર પહેલવાન પ્રો. શાહે મારી આગળ શાહના.

પ્રો. શાહ

આપણી મનોવૃત્તિ જ એવી થઈ ગઈ છે કે આપણા મદાપુરો અને આપણી વચ્ચેની અદ્વિતીય વ્યક્તિઓને પશ્ચિમનો દોલ માફ મળે ત્યારે જ આપણે પીછાણી શકીએ છીએ નોએલ પ્રાદ્ય મળ્યા પછી જ અભિવ્યક્તિ જાન થયું કે ડૉ. રવિન્દ્રનાથ ટાગોર સંસ્કૃતવર્ણના એક અદ્વિતીય કવિ છે. યુરોપ અમેરિકાએ સત્કાર્યા પછી જ પ્રો. બોઝ દાણ છે. જેની આપણને ખબર પડી. સર પી. સી. રૉય કેવા મદાન રસાયણશાસ્ત્રી છે એ પ્રતિત્તિ આપણને યુરોપે કરાવી. કાસનો જર્મનિખ્યાત લેખક અને વિચારક મો. રામેન રૉલેદ બ્યારે તેમણે જીવન આલેખે ત્યારે ડૉ. આપણને ખબર પડે કે સાગર મતીનો સંત મદાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી અદ્ભુત બની છે.

મુકદ્દમા દોનેક વર્તમાનપત્રોએ બ્યારે ખબર આપી કે અમેરિકામાં જગતભરમાથી પહેલવાનો, મલ્લો અને જળવાન મંત્રોના ફોરોગાફ મંગાળેલા એ રૂપ૦૦૦ ફરીફોમા ગુજરાતના એક યુવાન, અને તે પણ વણિક, ખારીકમાં ખારીક અને સખતમાં સખત કસોડીમાં આઠમા આવ્યા ત્યારે જ મને જાને થયું કે વીનેપારલેની પડોશના સાન્તાક્રુઝમાં જ આ પ્રો. હોદુભાઈ શાહ રહે છે. આજ વર્ષે થયાં મુજે મ્હોડે કંઈ પણ ધામધૂમ વગર તેઓ પોતાનું કામ ગૂપચૂપ કર્યે જાય છે. તેઓ યુવાન અને બાળ ભારતમાં શારીરિક ખીલવણીના પ્રચારનું કામ કર્યે જાય છે.

એ મહુલી!

મને આ ગુજરાતી સંડોને-અમેરિકાએ કદર ક્યાં પછી-મળવાની એકદમ ઉત્કંઠા થઈ. સાન્તાક્રુઝમાં જ રહે અને હું એ જાણું જ નહિ એ જાનથી હું જગ શમ્ભાયો! પણ એ શરમના પડદાને હડસેલી એક િવારે, સવારે મારા એક મિત્ર સાથે પ્રો. શાહને ઘેર પહોંચ્યો. રોશનથી દુર દુર એકાંતમાં આવેલા એક ખડેર જેવા જંગલની પાછળ આવેલી ખેડા ઘાટની ચાલમાં પ્રો. શાહ એમની મહુલીની જ ખદાર આગમણુ શીમાં મેંલા નજરે પડ્યા ખડુ જ નાનકડા બે રંગ હતા પણ કમમા દાખલ થતા જ તેમાં રહેન રા કેવો દશે એ સુચન ઓરડામાનું ફનીચર અને ભાંતે લટકાવેલી છત્રીઓ કંતા, એક પીરી પર એક ચોટ ડેવલપર લટકી રહ્યું હતું. એક ખાડામાં લોખંડના વજનદાર ડમખોસ પડેલા હતા. સામે જ રાકુખ્ય પતંગદસની મોટી છત્રી, તેની બાજુમાં વિવકાનદ અને નીચે પરમ જ્ઞાનચારી વીર દનુમન ગોળી રહ્યા હતા. એક બજીની બીત પર જગતના મદાન પહેલવાનોનું શુષ્ક ટાગેલુ હતું, જેમા પાંચાલાનો જગમશદ્દર ગામડા ખીંગત ત્રણ પહેલવાનોને ઉચકીને ઉમેર્યા હતા તથા ખીંગત યુરોપીય પહેલવાનોની છત્રીઓ હતી. એક બાજુ દગણુ જ મરણ પામેલા પ્રખ્યાત યુગ્ધ સેન્ડોની છત્રી તથા તેની સાથે તેમના તરફથી પ્રો. શાહ પર આવેલા કાગળ સાથે મટેના ટીગારોલા હતાં.

એ ગરદન અને એ ભુજ

કમરે ધેતીઉં વીટાળેલું અનં અદન પર પહેલવાનો પહેરે છે એવું પહેરણુ પહેરેલા એ છત્રીસ વર્ષના યુવાને મારા તથા મારા મિત્રને સત્કાર કેયો ગોળ હસડો ચહેરો, મધ્યમ કદ, જખરદસ્ત ગળું અને વિશાળ ભુજઓ જેતાં જ મારી તો વગર ઓળખાણુ ખાતરી થઈ ગઈ કે એ જ પ્રો. હોદુભાઈ શાહ હોવા

બાલી વાળા ઉપરથી સ્વાસ્થ્યભાગે અત્યુત્તર વિકાસ જતાવવાની પ્રે. શાહની છબી

જોઈએ. મારો મનોભાવ સમજી જઈ મારા મિત્રે કઠનમાં કહ્યું, 'ઓળખાને !' મેં દા કહી એટલે તેમણે પશ્ચિમની પીઝાન કરવાની પ્રયોજિકા ત્યાં જ પડતી મૂરી.

ધગશ ક્યારથી લાગી ?

તમે ક્યારે, કેમ અને ક્યારથી આ દિશ માં પડ્યાં એ પશ્ચ પૂછવાની સાથે પ્રો. શાહે પોતાનું આજ સુધીનું જીવન દિલ્લ ખોલીને નિખાલસભાવે મને કહી દીધું, જેનો સાર આ રશો :-

છવ્વીસ વર્ષ પહેલાં ગુજરાતના પ્રાચીન માર્દનગર પાટણમાં આપણા ચરિત્રનાયક સેન્ડ્રા હોદુભાઈ શાહનો દશ એરવાડ વણિક જાનિમાં જન્મ થયો હતો. માઆપ રીક તંદુરસ્ત હતાં ; અસાધારણ જોરવાળા કે કદાવર ન હતા. બચપણમાં હસ જગતમાં વખ્યાત થનાર આ - મીરતમું શરીર ઘણું જ નમળું, જેમજ સ્વભાવ પણ ગુજરાતી વાણી-આશાદી પોયો હતો. પુત્રને ઉંચા કુળવણી આપી પોતાની સાથે વ્યાપારમાં જોડવાના પિતાને, અભિપ્રાય હતા. પણ હોદુભાઈ અભ્યાસમાં તો અંગ્રેજી ત્યાગી ધોળ સુધી જ પહોંચી શક્યા.

ન્યાતની વ્રાડીમાં બનેલો પ્રસંગ

હોદુભાઈની ઉંમર અગિયાર વર્ષની હતી ત્યાં અખાડામાં જતા એક સમયરક મિત્રનું અડપણું કરતાં તેણે તડાક દઈને તમાચો ચોડી દીધો. એ તમાચાએ મેઢામાંથી શીણ આપ્યાં અને આપણા આ નાયક, જેશુધ્ધ યજ્ઞ જૂમિ પર ઢળી પડ્યા. મિત્રે સાવધાન કયો. સારવાર કરી, આવી અસાધારણ નજળાઈ માટે ટપકા આપ્યો અને પોતાના જેવો ખડતલ બનવા તાલીમ ખાનામાં આવવા આમદ કર્યો. પણ નજળા મનના અને નજળા શરીરના એ વખતના હોદુભાઈની હિંમત ચાલી નાંકી પીછા મક જખતે એ જ ગિતના ઠાસાયા ફરી બેસન

થયું પડેલું અને એ પીછા બેશુધ્ધ પછી મન જરા કસરત તરફ ઢળ્યું ખરું. આ જ અરસામાં પ્રો. કે. કે. શાહ નામના એક પહેલવાન પાટણમાં પધાર્યા અને જાહેરમાં પોતાના શરીરજળના પ્રયોગો કરી બતાવ્યા, જે આપણા રી. રી. શાહે નિરખ્યા અને તાલીમખાનામાં જવા માટે ઢ્યુપડ્યુ મન મજબૂત થયું. એ પ્રો. કે. કે. શાહ હોદુભાઈના પિતાના મિત્ર હતા. તેમણે એક વખત ઘેર આવી હોદુભાઈનું નાતવાન શરીર અને પે.ડ્યુ મન જોઈ તેને ખૂબ કપકો આપ્યો. નમાલાપણા અને બાયલાપણાનો સરખાવ આપ્યો. એ મેણા અને ટોણાંથી એ વખતના અગિયાર વર્ષના હોદુને ચાતક ચડી. માથે ટોપી મૂકી તે રીધો ધરની બદાર નીકળી પેલા તમાચો મારનાર દોરતે બતાવેલા અખાડામાં પહોંચી ગયો અને કસરત કરવાની પોતાની જગાસા જાહેર કરી એ જગાસા તૃપ્ત કરવા એક સાત વર્ષના શુચો બદાર આપ્યો અને અગિયાર વર્ષના હોદુને ડોશમાંથી પકડી કુસ્તીમાં તણ તણ વખત નીચે પટકયો.

એ શરમીંદગી

એક જ દિવસમાં બનેલા આ બે શર-મીંદગીના જનાવથી હોદુના જીવનમાં અજબ ફેફાર યજ્ઞ થયો. શરીરજળ વધારવાની ધગશ તે જ પળે ઉદ્ભવી, જે હજી જુજાઈ નથી અને પારસીઓ કહે છે તેમ અગિયાર વર્ષના હોદુ આદુ ખાઈને દંડ, એક તથા કુમ્તી પાછળ મંડયો. છ મહિનામાં તો રોજના મો દંડ સુધી આગળ વધાયું અને તે દિવસે પટકનાર હોદુને પાછો પટકયો ત્યાર જ અંતરમાં ઉદ્ભવેલો ઉદ્ભવ સમ્યક.

હોદુમિત્ર આદુત

આ અરસામાં જાહ શાહના માતૃશ્રી ગુજરી ગયા. કેટલુંક ધરકામ પણ હાથે

કરવું પડતું અને દુધ પણ પિતાથી છાતુમાનું પીવું પડતું. પિતાને ખજાર ન હતી કે આપણા નાનકડા મીસ્તરની તાલીમખાનામાં કાષ્ટ પણ દિવસ ગેરહાજરી રહેતી ન હતી. તેર ચૌદ વર્ષની ઉંમરે ૫૦૦ દંડ અને ૧૦૦૦ એકક મુધી કામ વધ્યું, ત્યારપછી કુસ્તી, દંડ અને એકકની સાથે લાંબે હોટે ચાલવાની તથા દોડવાની કસરત શરૂ કરી અને પંદર વર્ષની ઉંમરે તો ૮૦૦૦ એકક કરવા માંડી !

એ વખતની દિનચર્યા

એ વખતની આપણા આ યુવાન પહેલવાનની દિનચર્યા પણ જાણવા જોગ છે. એ વખતે તે અને તેમનો પેલો અખાડાનો મિત્ર ધરના વડીલોથી જાનામાના રાતના ખાર વાગે ઉઠતા અને એક વાગ્યાથી સાત વાગ્યા સુધી દંડ અને એકકની તાલીમ નિયમિત લેતા. આ અરસામાં રાધનપુરનને મુલાકાત લઈ પોતાની ઉમરના એક પહેલવાની છ દગીમાં પહેલવહેલી વાર પટ્ટીને શ્રી શાહે પોતાની શક્તિમાં આત્મવિશ્વાસ મેળવ્યો. ધણે દિવસે પહેલવાનો અને કુસ્તીયાને સાથે ભટકતા દોકરાની પિતાને ખજાર પડી અને એવી ટેળીમાં હોકરો બગડી જશે એ ભયથી શ્રી શાહેને કુસ્તી અને કસરતની મના કરવામાં આવી પુત્રે ધણા સમજાવ્યા, પણ પિતા માન્યા નહિ અને આખરે પિતાના દબાણથી છોટુભાઈને જાહેરમાં કુસ્તી ન બેસવાનું પિતાને વગર આપવું પડ્યું.

ભાવિપ્રાપ્ત્ય

ખીજે ટ્રાન્ક યુવાન આવી જાતની સેન્સીટીવિટી હતાશ થઈ એ માર્ગ મૂકી ફેત, પણ પ્રો શાહના નશીલમાં—ભાવિમાં જન્મચહુર થવાનું સર્ગયેલુ તે કેમ મિથ્યા થાય ? આ જ સમયમાં પ્રો. કે. કે. શાહ પાછા પાટણ આવ્યા અને એમની સાથે સેન્ડો સ્ટાઇલમાં શરંરખળના જાહેર પ્રયોગો હોકરવન પહેલ

વાન પણ કરવા લાગ્યા છાતી પર મોટો પથર લગાવવો, સાકરો તોડી, માણસોથી ભરેલું ગાડું છાતી પરથી રલાવવું વગેરે વગેરે એમના પ્રયોગોથી ગુજરાતના શહેરો અને ગામડાંઓના પ્રેક્ષકગણો મુગ્ધ થવા લાગ્યા.

એ યુવાન મેન્ડોનો ચારે બાજુથી સત્કાર થવા લાગ્યો. સારા સારા અને સંભાવિત ગૃહસ્થો માન આપવા લાગ્યા અને કુસ્તી કરતાં આ લાઇનમાં દિકરાને સમાજમાં સાફ સ્થાન મળે છે એ જોઈ પિતાએ પણ આખરે પુત્રને તેના મનની વજ્રણ પ્રમાણે આજ્ઞા વધવા દેવાને નમતું મૂક્યું.

પહેલુ ઉત્તેજન અને કંદર.

ત્યાર પછી પ્રો. શાહની નામના પટણ અને તેની આસપાસનાં ગામોમાં તથા ગુજરાતનાં શહેરોમાં વધતી જ ચાલી. કદાચી, જોધપુર વગેરે સ્થળોની મુલાકાત લીધી ૧૯૧૮-૧૯માં ઇન્ડિયન એસોસિયેશનની નીકળતા પાટણમાં તેમણે વેલ્ડીઅર કાર રથાની અને ટુકડી માટે દવા લેવાં મુંબઈ આવતાં તેમને તેમના પહેલા આશ્રય દાતાનો ભેટો થયો.

વાત એમ ખની હતી કે એમના મિત્ર ઝવેરીના તોકર પાસે ખીસામાં એ લાખ રૂપીઆનું ઝવેરાત હતું અને શેઠને આપવા ચોપાટી જવાનું હતું. એ ભાઈને મુંબઈના મવાડીઓનો ડર લાગ્યો. રક્ષણ માટે છોટુ ભાઈને સાથે લીધા અને નિર્વંધે શેઠને બંગલે પહોંચ્યા. જેને માટે શેઠને પણ જીવ તત્કાપક થઈ રહેલો એવું એ ઝવેરાત મોડી રાતે બંગલે આવેલુ જોઈ શેઠને અજબગી લાગી. તોફરે ખુતાસો કયો કે સાથે એક જખરદરત પહેલવાન છે એટલે દિગંત કરી, અને વાગ જોઈને એ પહેલવાન વણિક છે, ઉત્તેજન આપવા લાયક છે એવી સીધારસ તેણે કરી. ઝવેરાત માટે સેરા બળવી તેથી

કહો કે પછી બદન જોઇને શીદા થઇ ગયા, પૂર્વ જન્મનો સંબંધ કહો કે દિવ દરિયાવ કહો, જે કહો તે કહો—શેઠ એ યુવાન પહેલવાનને સમીપ જોડાઓ અને તેનું પહેલવાની શરીર જોઇ તે જ દિવસથી તેને આશ્રય આપવો શરૂ કર્યો. ગમે ત્યાં રહે, ગમે તે કામ કરે, ગમે ત્યાં ફરે—દર ગહિને માસિક રૂા ૧૦૦ નો પગાર એ શેઠ મણિભાઈ મગનભાઈ તરફથી ચાલુ થયો. તે લગભગ ચાર વર્ષ સુધી ચાલ્યો. એ જ આશ્રયના જોર પર હવે યુજગતનાં શહેરોમાં પ્રોફેસર તરીકે પંકાયેલા શાહ પતિવાનાના મુદ્દકમંદર ગામને મળવા ગયા અને ત્યાં ચાર ગરિના રહ્યા. બાદ અમદાવાદ એ વર્ષ કાઢ્યાં. આ અરસામાં તેમના આશ્રયદાતાની સ્થિતિ ખરાબ થઇ જતાં, તેમને પગાર બંધ થયો અને તેમને મુજબ આવડું પડ્યું મુજબમા, તે ખાટજીવની નેશાસ રિલ્મ કંપનીમાં જોડાયા. એ કંપની થોડા વખતમાં બંધ પડી તે પછીના બનાવો તે ગઇ કાલે બનેલા જેવા જ છે.

‘મુજબ સમાચાર’માં જાણી શાહના લેખો પ્રટ થવા, મી. જોશીમવાળાને આક્રમ, મુજબમાં કસરતખાળા જોડવાની યોજના અને તેમાં નિષ્ફળતા, માંડતીના પ્રદર્શનમાં જોનારાઓને ચકિત કરનારા અંગ્રજીના પ્રયોગો, અને ૧૯૨૪માં શાંતા કુમ્ભમાં એક નાનકડા તાલીમખાનની સ્થાપના, આ બધા બનાવો જાણે ગઈ કાલે જ બનેલા હોય એવા લાગે જ છે.

એક જ ઉસ્તાદ

‘આચાર સુધીની પહેલવાન તરીકેની કારકીર્દીમાં પ્રો. શાહે પોતે જાતમહેનતથી જ શારીરિક ખીલવણી કરી છે. અવજન, પશ્ચિમની પધ્ધતિનું જ્ઞાન મેળવવા તેમણે યુનિવર્સિટી, મી. બરનાર મોડાડા અને

બીજા યુરોપીય અને અમેરિકન કસરતખાળોનાં પુસ્તકો મંગાવી તેનું અધ્યયન કર્યું છે. અમેરિકન પહેલવાનોમાં ખાસ કરીને ‘પેલા મુદ્દકમચકુર મીંડીરમેન માટે તેમને સાઈ’ માન છે અને એ પહેલવાનનો અભ્યાસક્રમ મંગાવી તેમની સીસ્ટમનો એમણે ખાસ અભ્યાસ કર્યો છે. આ દ્રષ્ટિએ જોતાં મીંડીરમેન તેમના ઉસ્તાદ મણિભાઈ ખરા અને આ ઉસ્તાદ પણ અહીંથી હામરો માંડક દર રહ્યા છતાં પોતાના હિંદી શાગીર્દ માટે મગર છે, કારણ પત્ર દ્વારા તેમને ઉત્તેજન, ઉત્સાહ, અને સલાહ આપે જ ગય છે.

અભિલાપ

“પ્રોફેસર !” મેં કહ્યું, “તમારી કીર્તિનો ડંકો અત્યારે દિગંતમાં ગાજી રહ્યો છે—”

“સજીર સજીર” પ્રોફેસર હાલુલાઇએ મને વચ્ચે જ અટકાવીને કહ્યું, “એ કાવ્યમય ભાષા હું ન સમજું. તમારે મને જે કંઈ પૂછવું હોય તે સીધી અને સાદી જ ભાષામાં પૂછો.”

“તારે પ્રોફેસર સાહેબ ! સીધી અને સાદી રીતે પૂછું કે તમારા જીવનના અભિલાપ હવે શા છે ?”

“તક મળે તો યુરોપ અને અમેરિકા જવાની ઉત્કંઠા મને બહુ જ તીવ્ર છે. એક વખત હિંદમાં ઠેકઠાણે શારીરિક બળ ધરાવનારા અસાધારણ નરો હતા. અત્યારે એ સ્થિતિ અમેરિકાની છે. હું ત્યાં જાઉં તો યહ્યું શીખું અને પશ્ચિમવાસીઓને પણ જતાવી આપું કે હિંદીઓને પણ તાલીમ લે તો શરીરબળમાં કોઇ રીતે યજાત પડે તેમ નથી. મારા જીવનનું સ્વપ્ન, કેંદ્ર, ધ્યેય જે કહો તે—એક વખત અમેરિકા જઇ ત્યાં હિંદની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપિત કરવાની છે.”

“આપણા લોકોમાં અકકર નથી.” મારાથી ઉદ્ગાર નીકળી ગયો, જે સાંભળી

ગ્રેફેસર અને મારા દોરત બન્નેએ ભવાં ચકાવ્યાં. તેમની અબધથી શાંત કરવા મેં જ ખુવાસો કર્યો કે, “ગ્રેફેસર! તમને ઉત્તેજન આપવાની વાત બાલુએ મૂકીએ તોપણ તમે એક એવી અદ્ભૂત વ્યક્તિ છો, અમારા ગુજરાતનું એક એવું અણુમોહું જવાહીર છો, તમે એવી જાતના યુરોપ અમેરિકાના લોકોને ખેંચી ચકિત કરી નાખનારા પ્રયોગો કરી શકો છો કે કોઈ ચાલાક માણસ ફક્ત ધંધાની નજરે તમારી જોડે લાગીદારીનો ઠરાવ કરી તમને યુરોપ અમેરિકા લઈ જાય તોપણ તમે અને એ બન્ને સારા પૈસા પેદા કરો.”

પ્રત્યુત્તરમાં ગ્રેફેસરે નિસાસો નાખી કહ્યું, “મુંબઈમાં મોટી જીમનેશીયમ ઉભી કરવાની યોજના જ જ્યાં ફળીભૂત ન થઈ તો પરદેશ જવાની આશા હું શી રીતે રાખું? કંઈ નહિ, મારી વાત, મારું જીવન મેં તમને હુંકમા ને સંભળાવ્યું. હવે તમારે ખીજા કંઈ પણ સવાલો પૂછવા હોય તો પૂછી શકો છો.”

ઉત્તેજન આપનારાઓ

“વાર છોડુ ભાઈ!” મેં કહ્યું, “હું પૂછું છું કે પહેલવાન તરીકેની તમારી કારકીર્દીમાં અત્યાર સુધીમાં તમને મદદ તથા ઉત્તેજન આપનારા કોણ કોણ? ગણવા માઠવા પણ છે, કે આ માંડી ગુજરાત તદ્દન બેકદર તે બેકદર જ રહી છે?”

“ગુજરાત બેકદર નથી,” હોટુભાઈએ જલીરતાથી કહ્યું, “ચરીબ અને રંક, પણ ગુજરાતને લોકસમૂહ હમેશાં કદરવાન હોય છે અને તે મારી તો મારા પ્રયોગો વખતે હમેશાં કદર કરતો જ આવ્યો છે. મુંબઈમાં એક જ દિવસમાં મેં રૂ. ૧૩૦૦નો હાઉસ લીધો છે. ખીજા ઉત્તેજન આપનારા અને આશ્રવણતાઓમાં, મને આ સેન્ડોની લાખન યાત્રાનાર પ્રો. કે. કે. શાહ, પાટણના અખાડાવાળો પેસો મારો દોરત, ચાર વર્ષ

સુધી થેર બેઠાં રૂ. ૧૦૦નો દરમિયો આપનાર શેઠ ગજનભાઈ મણિભાઈ, મુંબઈના નેશનાલીસ્ટ કારપોરેટર મી. બાલુભાઈ દેશાઈ અને વખતે વખતે મારી શારીરિક ખીલવણીનો આબેહુબ ચીતાર આપનારા ફોટોગ્રાફ લેનાર મુંબઈના બણીતા ફોટોગ્રાફર મી. ગુરદાસ છે.”

દિલ્લગી

“કંઈ વધુ પૂછવું છે?” પ્રો. હોટુભાઈએ કહ્યું.

મને એક સવાલ મનમાં ઉદ્ભવ્યો. રમુજ સવાલ, જરા વિચિત્ર સવાલ, પૂછતાંની દિશ્મંત આવી નહિ. મારા મિત્રને કુલ્લદલ ચતાં તેના કાનમાં મેં વાત કરી એ ખડખડાટ હસી પડ્યો. “એ એમ હોય નહિ. એ માન્યતા ખોટી છે છતાં સીધનથી હોટુભાઈને પત્ર કર” મારા મિત્રે સલાહ આપી.

હું થોડીવાર તો ચુંચવાયો પછી બુકાવ્યું. “ગ્રેફેસર બેઅદગી માફ. પણ એ વાન ખરી હશે કે કદશાક અજાન માણસોમાં એવો વહેમ ધુસી ગયો હોય છે કે પહેલવાનો ધરસંસાર માંડી શકતા નથી?”

હોટુભાઈ એકદમ સગજ ગયા અને દરીને બોલ્યા, “પતિવાલવાળા ગામમાં પરણેલાં છે. અને તેમને બહોળું કુટુંબ છે. મરહુમ મી. સેન્ડો. પણ બચરવાલ છે અને તેમજ મેકફાસનના કુટુંબનું શુપ તો ઘણીવાર તમે અમેરિકન મેગેઝીનોમાં જોયો હશે. લોકોને એવો વહેમ છે એ ખરી વાત પણ એ વહેમ છે. ઘણા ખરા પહેલવાનોને પરણવાની પુરસદ જ નથી રહેતી. ચોવીસે કલાક તેમનું ધ્યાન તાલીમ અને અખાડામાં જ હોય છે અને તેથી જ લોકોમાં આ માન્યતા ફેલાઈ હશે.”

“મારે તમારે તમે પરણવાના ખરા કે?”

“દગ્ગ ન કરવા મા મેં કંઈ સોચન નથી લીધા. ચોગ્ય વખતે હું જ રૂંદ લઈ કરીશ.”

‘વારૂ કંઈ દિવસગી કાંઈ દિવસ થયેલી કે ?’

મારા આ નક્કર સવાલથી પ્રોફેસર જરા શરમાઈ ગયા અને નિખાલસભાવે કહ્યું, ‘એવાં પ્રલોકનો મારા માર્ગમાં હજી આવ્યાં નથી. અને એમ ખરું કે પહેલવાનેને સામાન્ય માણસો જેમ નિકારો ઉત્પન્ન થતા નથી.’

અક્ષત્વનું કેમ ?

‘એ લો તમારે ખીજે ત્રિવિત્ર સવાલ પૂછવો છે ?’ છોટુમાઈએ કહ્યું

“હા, એક જ” મેં કહ્યું.

“પૂછો ત્યારે, ખેત્રશક પૂછો. પણ જરા હદમાં રહીને પૂછજો.”

“ત્યારે આ ચાર દિવાલની દરમાં રહીને હું તમને પૂછું છું કે પહેલવાનોની અક્ષત અણીદાર નથી હોતી એ શું સમી વાન ?”

“શુદ્ધી હોય છે એમ કહી દેવું હતું ને ? પણ એ માન્યતા પણ ખોટી છે.” છોટુ ભાઈએ હસીને કહ્યું. “સામાન્ય માણસોને પોતાના કામ માટે જોટલી અક્ષત અને શુદ્ધિ બળ વાપરવાં પડે છે, એટલાં જ પહેલવાનોને કુસ્તીના દાવપેચમાં વાપરવાં પડે છે જ. શુદ્ધિવાળો કસરતખાજ જ મશહુર પહેલવાન અને કુસ્તીખાજ બની શકે છે. ખાંડી માત્ર વળન, તો હેલકેરી અને નવ-ધણીઓ પણ ઉપાડે છે. કુસ્તીના દાવપેચમાં શેતરંજના જેવી જ શુદ્ધિની શીલુવટની

જરૂર પડે છે. વાત એમ છે કે સેન્ડો લાઈનમાં પડેલા પહેલવાનો તથા મલ્લો પોતાના કાર્યમાં એટલા બધા ગુંથાયેલા હોય છે કે જગતના ખીજાં કાચો તરફ તેઓ ‘લક્ષ’ આપી શકતા નથી. પણ મારી તો સોએ સો ટકા ખાતરી છે કે એક માણસ શરીરને સુદૃઢ બનાવ્યા પછી ઇવનનું કાંઈ પણ કાર્ય ઉપાડી લે તો ખીજાં કાંઈ સામાન્ય માણસ કરતાં તે વધારે સારી રીતે પાર પાડી શકે છે. આ વાત જેમને ગળે ન કિતરતી હોય તેમની સામે અમેરિકાનો દાખલો મોબ્રુદ છે, જ્યાં માસેતુમ્મર મીક્સમાલેકો, બેંકના મેનેજરો, મશહુર જર્નાલીસ્ટો કેટલાક એવા પડેલા છે કે જેમણે રાજત્વી તાલીમથી પોતાનાં શરીરો પહેલવાનો જેવા બનાવેલા છે.”

“હવે કંઈ વધુ વિવિત્ર સવાલ ?” છોટુ ભાઈએ પૂછ્યું

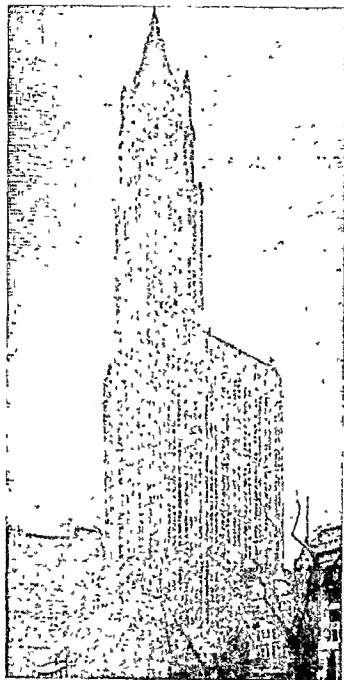
“નહિ, હું તમારે માટે મારો સંપૂર્ણ સંતોષ જાહેર કરું છું.” મેં હાપાશાહી લાપામાં જવાજ આપ્યો અને મેં અને મારા મિત્રે તેમની રમ લીધી.

અમે ઉભા થયા અને ઓરડીની બહાર નીકળ્યા ત્યારે પ્રોફેસર શાહે એક ઊંડા નિસાસા સાથે આ લેખને મચાળે ટાંકેલા ઉદ્ગારો કહ્યા, જે હજી યે મારા કાનમાં રણુકી રહ્યા છે.

(સંપૂર્ણ)

એ
કે
સ
ર
ખી
કિં
મ
ત
ના

વિ
વિ
ધ
મા
લ
ની

કે
કા
નો

વુલ્વર્થ બી:ડી:જી—યુએફ.

વુલ્વર્થ સ્ટોર શી રીતે ખાલ્યો ?

લેખક- સી. નગીનદાસ બિરુધરલાલ શેઠ

દેશ પરદેશનો વેપાર

માણસોને વેપાર કરતા ચયાને સૈકાના સૈકાઓ વીતી ગયા છે. રાષ્ટ્રચાત્રમા વેપારની લેવડદેવડ ગામનાં માણસોમાં ન થઈ હશે પણ ખીજા નજીકના ગામના માણસો સાથે લેવડદેવડ વધી હશે. એમ વધતાં વધતા દેશના તમામ ગામ

સાથે વેપારનો સંબંધ બધાય ગયો હશે. અને તે પછી પરદેશ સાથે વેપારનો સંબંધ બંધાયો હશે. હાલમાં તો વ્યવહારની સગવડો એટલી બધી વધી છે કે દેશમાં તેમ જ પરદેશના કોઈ પણ ગામના વેપારી સાથે એટલીજ સહેલાઈથી વેપાર ખેડી શકાય છે

સોદાગીરી

વેપાર ગમે તેટલો ફેલાયા છતાં, વંચા છતાં, તેનો હેતુ તો એનો એ જ રહેલ છે. એક બાજુ એક માણસ પાસે કંઈક ચીજ છે જે તેને વેચવી છે, અથવા બદલામાં આપવી છે ખીજ બાજુ એક માણસ છે જેને તે વસ્તુ જોઈએ છે, અને તેની બદલીમાં ખીજ વસ્તુ કે નાણાં આપવા યુક્ત છે. પહેલો માણસ એટલે વેચનાર પોતાની વસ્તુના બદલામાં વધારેમાં વધારે મેળવવા ઇચ્છે છે. બ્યારે ખીજો માણસ એટલે લેનાર ધણી તે વસ્તુ એછામાં એછે લેવા માગે છે. સોદાગીરીનો આ નિયમ છે, અને જુનામાં જુના વખતથી તે અચ્ચાર સુધી એ નિયમ કાયમ જ છે. નવી રીતોથી આપણે વેપારમાં ભલે ગમે તેટલો ફેરફાર કરીએ, પણ તેનો સુખ્ય હેતુ અથવા મૂળ નિયમ તો એનો એ જ છે, સોદાગીરી એ મનુષ્યનો અચળ સ્વભાવ ટ.

સોદાગીરીથી ધરાડી.

વેપારીઓ ધણી વખત ધતકમાં સોદાગીરીના સ્વભાવની હુલાસત જ બૂલી નય છે તેઓ ધણી વખત વ્યવસાયિક અથવા બેંચાનખે એવી ચીજો ખરીદ કરે છે કે જે તેમની દુકાનમાં મહિનાના મહિનાઓ સુધી વેચાયા વિના જ પડી રહે છે. પણ ધણી વેપારીઓ એવા છે કે જેઓ સોદાગીરીના નિયમને ધ્યાનમાં રાખીને જ ધધો કરે છે. અને તેઓ સારો વખતમાં તો શું, પણ નાણાંબીડના અને મંદીના ખરાબ વખતમાં ય સારો વફો કરી શકે છે. અને બીજાઓની અનયબી પચ્ચે સારો નફો કરી બતાવે છે. તેઓ ધણી જ સંજ્ઞાપૂર્વક માલની ખરીદી કરે છે. તેમની વ્યવસ્થા અને ઝાઝવણ ધણી જ સરળ હોય છે કમસરથી તેમનું ખર્ચ ધણું જ ઓછું હોય છે. અને “થોડે નફે બહોળો વેપાર” એ તેમની મુદ્રાલેખ હોય છે.

મંદીમાં ય ધીકતી દુકાનો.

અત્યારે નફાવાળી સોદાગીરી ક્યાં છે? હાલના મંદીના વખતમાં કયો વેપારી મંદીનું દુન્ય નથી વેડોતો? જે દુકાનોમાં સોદાગરને (સેલ્સમેનને) ધીકતી પણ નવરાશ નહોતી તેને હાલ ધરાક મટિ આંખો તાળી રાહ જોઈ બેસી રહેવું પડે છે. છતાં આના ખરાબ વખતમાં ય કેટલીક દુકાનો એવી છે કે જ્યાં દુ મેશ ધરાડી લીડ રહ્યા કરે છે, અને આ

દુકાનો મુંબળતા નાના તથા મોટા દરેક રસ્તા પર નગરે પડે છે. અને બેકારીના આકરા વખતમાં ય એ સેકંડો માણસોનું પોપણ કરી રહી છે.

ફરતી દુકાનો.

“છ છ આના,” “પાય પાય આના,” “અડી અડી આના,” “બખે આના,” “એક એક આનો,” વિગેરે તમે રસ્તે ચાલ્યા જતા હો કે ઘરમાં બેસા હો ત્યારે આમાંની એકાદ કે એક જ ખીજ કાઢ જમ તમે જરૂર સાંભળી હરો. તેના તરફ તમારું ધ્યાન પણ ખેંચાયુ હરો, અને તમારે કાંઈ પણ લેવું નહિ હોય છતાં તમે તે જુમ પાડનાર ફેરીવળા પાસે તો ગયા હરો. તેના માલ તરફ એકાદ હરતી નગર જરૂર નાંખી હરો. એકાદ ચીજ તમને લલચાવી લીધા હરો, ખેંચી લીધા હરો. અને તે ચીજ ખરીદે જ તમારો છૂટકો થયો હરો. ધરાડની બીડવાળી દુકાનો તે આ ફેરીવાઓની હરતી ફરતી દુકાનો છે. આ દુકાનોનો દબરો કાંઈ મુળર્થ પાસે જ હવે રહ્યો નથી. મુંબળમાંથી નીચળા હવે તે નાના મોટા બધા ગામમાં પ્રસરી ગઈ છે અને હજુ પ્રસરી નય છે એ તેની ઉપયોગીતાની અને સફળતાની નિશાની છે.

જુલુહી જુલુહી જતની ફેરીની દુકાનો.

આ દુકાનો ધણી જતની હોય છે. કોઈ કોઈ ફેરીઓ હાથમાં માલ લઈ ફેરે છે. તે કોઈ પૈડાવાળી ગાડીમાં માલ રાખી હાથે ગાડી ટેલેતો ફેરો ફેરે છે. કોઈ ઘોડા ગાડીમાં માલ રાખી ફેરી કરતો ફેરે છે. કોઈ સરીયામ રસ્તા પર માલ પાથરી દુકાન જમાવે છે તે કોઈ માળાઓમાં : બેર બેર ફરવાનું પસંદ કરે છે. એમ ધણી વિવિધ રીતે ફેરીવાળાઓ ફેરી કરે છે, માલ વેચે છે આ સર્વને આપણે ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ફેરીની દુકાનો તરીકે જાણબાવેલ છે.

ફરતી દુકાનોની સગવડ.

પણ આ ફેરીની દુકાનો પાસે લીડ શા મટિ હોય છે? તેનાં ધણાં કારણો છે. પહેલું તો એ કે ફેરીવાળા પાસે નાતી કિંમતની ફેન્સી અને ઉપયોગી ચીજો સહેલાઈથી જોઈ શકાય છે. કારણ કે દરેક ચીજ ખુશ્કી રીતે જોઈ શકાય તેમ ખૂંદવી હોય છે. અને કેટલીક ચીજો તો એવી હોય છે કે ફેરીવાળા પાસે દીકાથી જ તે ચીજ મળે છે એવી ખબર પડે છે. ખીજું એ કે ફેરીવાળા

એક જ નકકી કિંમત હોવાથી ઠગાવાની ધારતી રહેતી નથી. શ્રીજી એ કે તે કિંમત, દુકાનવાળાની કિંમત કરતા ઘણી વખત સ્લેજ સરતી પડે છે. કારણ કે તેમને દુકાનનું બાહુ કંઈ પડતું નથી. તેમજ દુકાનને અંગેનું બીજું કંઈ ખર્ચ તેને હોતું નથી. તેથી તે દુકાનવાળા કરતા સસ્તે ભાવે વેચી શકે છે. ચોરું એ કે ખરીદી કરવા માટે આપણે ખાસ દુકાન પર જવાની તકથી કે ઉકામની પડતી નથી. પણ આપણે ઘેર અથવા આપણા રગ્તામા જ ફેરીવાળો હોવાથી સ્લેજ ખરીદી કરી શકાય છે. આ પ્રમાણે દુકાનવાળાઓ કરતા ફેરીવાળા પાસેથી ખરીદ કરવામાં ધરાકને વધારે સગવડ મળે છે. તે ઉપરાંત દુકાનના સોદાગરો (સેલ્સમેનો) કરતાં આ ફેરીવાળાઓમાં સોદાગીરીની આવડત ઘણી વાર વિશેષ હોય છે. ફેરીવાળાઓ જે કુનેહથી ધરાકને સમજાવે છે, તે કુનેહ દુકાનના સોદાગરોમાં જાણી જોવાય છે. ધરાક દગ ચીજ લેવા માને ને ભાગ્યે જ એટલું ખરીદે તે ઘણી વખત દુકાનદાર તેના ધરાક તરફ ધ્રુવે ચાલે છે, અને બંધી ચીજને બતાવવામાં આનાની અથવા અગાડા કરે છે, ત્યારે ફેરીવાળો દરેક ચીજ ધરાકને લેવા, તપાસવા આપશે. અરે, લેવા માટે ખાસ આગ્રહ કરશે. એટલે ધરાક તે ચીજ લેઈ, તપાસીને, ખાત્રી કરીને ખરીદ કરશે. આ રીતે ફેરીવાળા પાસે ધરાકી વધારે રહે છે.

એક સારો સ્વતંત્ર ધંધો

દુકાનદારો કરતા ફેરીવાળાઓનો ધંધો ઠીક ચાલી શકતો હોવાથી, થોડી મૂડીમાં (અને કેટલીક વખત વગર મૂડીએ) ધંધો થઈ શકતો હોવાથી હવે પરસ્પર ચીજોથી માંડી ગરમ, સુતરાઉ કાપડ શીંષે હમેશના ઉપયોગની દરેક ચીજની ફેરી ચલાવવાની છે. થી ફેરીવાળાઓને સ્વતંત્ર ધંધો મળે છે અને ૧૧૧૩ને ખરીદીમાં ફરજી સગવડ મળે છે.

ફેરીનો માલ

અહિં એટલું કહી દેવું જોઈએ કે ફરજીક વખત ફેરીવાળા પાસેથી હલકા, બગરોડા, સડેલા, ખરાબ માલ પણ આવી જાય છે. પણ તેમાં ફેરીવાળાઓ કરતા ઘણે ભાગે ફેરીવાળાને માલ આપનાર વેપારી જ વિશેષ દેખાઈ હોય છે. ફેરીવાળો વિશ્વાસથી વેપારી પાસેથી સારો વાળે માલ ધારી, લાવે, છતાં વેપારી તેને જોના ખરાબ

માલ ધાળે તે તે વેપારી જ દોષમાત્ર ગણાય અને ધરાકે ખરીદ કરતી વખતે તેથી સંભાળ રાખવી જોઈએ.

છ આના બાર આનાની દુકાનો.

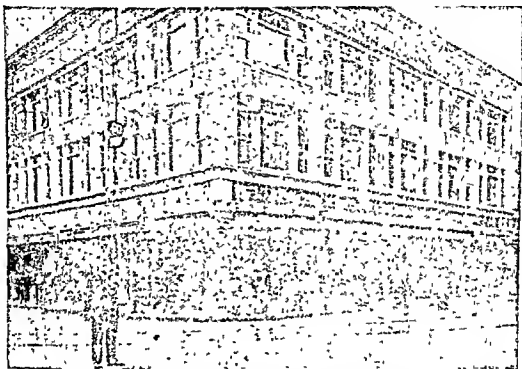
ફેરીવાળાની જ પદ્ધતિ પ્રમાણે વેચાણ કરનારી દુકાનો પણ થઈ છે. આ દુકાનો છ આના તથા બાર આના એમ બે કિંમતનો જ માલ રાખે છે અને દરેક જાતનો માલ સુંદર આકર્ષક રીતે ગોઠવેલા રાખે છે. સ્ટોરની પેઠે આ દુકાનોમાં પણ અંદર ફરીને બધા માલ જોઈ તપાસી શકાય તે માટે ગાડણીઓ અને ઘોડાઓની વચ્ચે ચાલવાનો રસ્તો રાખેલો હોય છે. પણ સ્ટોરની પેઠે માલ શો કેસોમાં કે કબાટમાં તકિ રાખતાં ફેરીવાળાઓની પેઠે જ છટા, ખુલ્લો પાથરેલો હોય છે. તેથી ધરાક તેને પથંદ પડેલી ચીજ પોતાની મેળે ઉપાડી, જોઈ, તપાસી શકે છે. આ પ્રમાણે ફેરીવાળાઓ જેટલી જ છ, બાર આનાની દુકાનોમાં ધરાકને સગવડ મળે છે. તે ઉપરાંત રસ્તામાં ફેરીવાળા પાસે મેસરું કે હાથ રહેલું એ કેટલાક સારા, મોવાદાર માણસો મળતું નથી, અસંભવ લાગે છે, મોવાદાર ખાત્રી પડતું લાગે છે અને પડીમાં જીવું રહેલું અડચણ પડતું લાગે છે. ત્યારે છ, બાર આનાની દુકાનમાં જઈ માલ લેવા તપાસવામાં મોખામાં કંઈ ખામી આવતી નથી, અને રસ્તામાં ઉભા રહેવાથી થતી અડચણો રહેતી નથી. છતાં આવી છ, બાર આનાની દુકાનો જાણી નાની અને આમળાને વેંટ મળી શકાય તેટલી થોડી જ કેમ છે? આવી દુકાનો ધરાકને સગવડ પડતી અને ઉપયોગી હોવા છતાં તેમજ ધંધામાં કાયદાકારક હોવા છતાં તે વખતી, ખીલતી કેમ નથી? આ સારો ધંધો ખીલતો, ધીકતો કેમ થતો નથી?

આ ધંધો કેમ ખીલે?

છ, બાર આના જેવી એક સરખી કિંમતના માલની દુકાનોની પદ્ધતિ આપણે ત્યાં નથી જ. છ જાણી નથી અને તે અમેરિકાથી અહિં દાખલ થઈ હશે એમ દેખાય છે. અર્થાત્ આ પદ્ધતિનું મૂળ અમેરિકામાં છે. અમેરિકામાં એ પદ્ધતિ સને ૧૮૭૯ માં એટલે ૪૬ વર્ષ થયા સાર થઈ છે, અને આજે પણ આખી દુનિયામાંની આ જાતની દુકાનોમાં અમેરિકાની દુકાન સૌથી

મેટ્રી ગણાય છે. આ દુકાન તો અમેરિકાન યુનાઇટેડ સ્ટોર્સનો વુલ્વર્થ સ્ટોર. આપણી હ આના બાર આનાની દુકાનો તે આ વુલ્વર્થ સ્ટોરનું અનુકરણ માત્ર છે. આપણે ત્યાં આ ધંધો કેમ ખીલે તે આપણે જાણું, સમજું હોય તો સને ૧૮૭૬થી આજ સુધી વુલ્વર્થ સ્ટોર કેવી રીતે વધ્યો ને ખીલ્યો તે આપણે તપાસવું જોઈએ. તો ચાલો, આપણે વુલ્વર્થ સ્ટોરનો ઇતિહાસ તપાસીએ.

ચલાવવાનાં, માસ વેચવાનાં, ધંધો કરવાનાં, જ સ્વપ્ના આવતાં. તેની સમતબત્તમાં ૫ પણ સ્ટોરની જ રીત, પણ તેના સ્વપ્નાં કોઈ ખ્યાત્રી કે નકામાં નહોતાં એ, તેના સ્વપ્નાં તો સારામાં સારા ફળદાયક વિચારો હતા તે તેણે તેના વિચારોનો વ્યવહાર અમલ કરી દેખાડી, સાબીત કરી આપ્યું છે. લોકોની જરૂરીયાત સમજીને તેણે વેપારની એક નવી પદ્ધતિ સ્થાપી. અને તે જ પદ્ધતિને

સંકેતો બે રીતે આમ રૂંત એક બીજાને ક પતા દોય તેને કેમણે એક છુટ્ટા પગ આપ્યું મહાન અથવા મહાનનો નીચેનો ભાગ તના સ્ટોરો માટે મેળવવાની વુલ્વર્થ ક પની હમેશા કાળજ રાખે છે. યુનાઇટેડ સ્ટોર્સના ટેકનાર પ્રનાયોના સેન જેનોનીઓ નામમાના, જે ખાણુથી સરીઆમ સરસા પડતી શી વીડિતો લાગ જતાવડ મોટા વુલ્વર્થ સ્ટોર્સનું આ ચિન્હ છે

એફ. ડબ્લ્યુ. વુલ્વર્થ.

વુલ્વર્થ સ્ટોરના સ્થાપક મી. એફ. રબલ્યુ વુલ્વર્થનો જન્મ સને ૧૮૫૨માં યુનાઇટેડ સ્ટોર્સના ન્યુયોર્ક પ્રજાણના એક્સન ગામમાં થયો હતો તેના બાપનો ધંધો ખેતીનો હતો. પણ વુલ્વર્થનું મન નાનપણથી જ વેપાર તરફ દોડ્યું હતું. તે બાર વર્ષની હમરનો થયો ત્યારે તેના ગામના સ્ટોરના કારકુનને દેખી તેને એમ થવું હતું કે તે કારકુનના એવો બાગ્યગાળી ખીલે રાંધે નહિ હોય! તેને કારકુનના બાગ્યની અદેખાહ આવતી! એટલે નાની હમરે ૫ તેને હમેશાં, સ્ટોર

અનુસરીને વુલ્વર્થ, દુનિયાના કોઈ પણ દેશના વેપારી કરનાં મોટા છટક વેપારી થયો અને જમતના મોટી હંથા અને ભવ્ય મકાન, વુલ્વર્થ ખીલકીમનો બધાવનાર થયો.

તક કેમ મળી ?

વુલ્વર્થને તેની પદ્ધતિ રાગ કરવાની તક તેની નોકરીમાં જ મળી અને તેથી તેની રીત ખરી ઉપયોગી છે તેની ખાત્રી થઈ. વોટર ટાઉન શહેરમાં સને ૧૮૭૭માં વુલ્વર્થના સ્ટોરે તેને પૂછ્યું કે—“તારો વેપાર વધારી શકું એવી શી તારામાં આવડત છે?” વુલ્વર્થને આવી તક જોઈતી જ

હતી. તે તૈયાર ન હતો તેણે તુરત જવાબ વાળ્યો કે “આપણી પાસે કેટલોક માલ વગર ખર્ચો પડી રહ્યો છે તે હું વેચી શકીશ. મને થોડીક જગ્યા અને માલ જોડવા માટે એક ટેબલ આપો એટલે હું એક નવી રીતનો ઉપયોગ કરી દેખાડીશ.” શેકને પણ કૌતુક થયું કે વૃદ્ધર્થે શું કરવા માગે છે? તેથી તેમણે તેની માગણી કમ્પ્લેક્સરતાં કહ્યું “બસે, તેમ કર.”

નવી રીતની શરૂઆત

ગ્રાવલ્યુકામ વખતે ઉપયોગમાં લેવાતું એક નાનું ટેબલ દુકાનમાં પડ્યું હતું. તે વૃદ્ધર્થને આપવામાં આવ્યું. તે ટેબલ ઉપર તેણે સફાઈથી કેટલોક માલ જોડ્યો. તેના ઉપર બાવની દીર્ઘદિશ લગાડી, અને તે દરેક ચીજ અડી આનામાં આપવાનું બંદોષ કર્યું. પહેલે જ દિવસે, આ રીતે વેચવા મૂકેલી લગભગ બધી ચીજો ખપી ગઈ. ત્યાંથી આ રીતનો ઉપયોગ શરૂ થયો. આ રીત એટલી બધી ફાયદાકારક નીવડી કે અમેરિકામાં જ નહિ, પણ બીજા બધા દેશોમાં તેનો ફેલાવો થઈ ગયો અને અમેરિકામાં તો હવે જગ્યાબંધ વેપારીઓ, અડી આના, પાંચ આના સ્ટોરમાં વેચી શકે તેવી એવી ભવનો માત્ર ખાસ સ્ટોરમાં રાખે છે.

“અડી આના સ્ટોર”ની સ્થાપના.

થોડા વખત પછી વોટર ટાકનનું તે અડી આના વાળા ટેબલનું કામ છોડી વૃદ્ધર્થ, ન્યુયોર્ક પ્રમથાના ઉદ્દીકા ગામમાં “અડી આના સ્ટોર” ખોલ્યો. આ સ્ટોરને શરૂઆતમાં તો સારી ફત્તેહ મળી. પણ કંઈક કારણસર તે ફત્તેહ, સ્ટોર લાંબો વખત ચુકી ચાલુ રાખી શકાય તેટલી પૂરતી થઈ નહિ. તે સ્ટોર બંધ કરવા પડ્યો, પરંતુ વૃદ્ધર્થ તેમજ તેના મિત્રોને તેની આ નવી વેચાણપદ્ધતિમાં સંપૂર્ણ અધ્યા હતી. તેથી ફરીવાર સને ૧૮૭૬ માં વૃદ્ધર્થે પેન્સિલ્વેનિયા પ્રમથાના લોકેસ્ટર ગામમાં “અડી આના સ્ટોર” ખોલ્યો. આ સ્ટોર તો શરૂઆતથી જ ધણે ફત્તેહમદ નીવડ્યો. સુહુર્વના દિવસે જ દુકાનમાંના માલના ત્રીજા ભાગ જેટલો માલ ખપી ગયો. અને પહેલા એક વર્ષમાં તેણે લગભગ રૂ. ૨૧૦૦૦ એકવીસ હજારનો માલ વેચ્યો. આજ ૧૬ વર્ષ થયાં હતાં પણ એ સ્ટોર ચાલુ છે. શરૂઆતમાં એ સ્ટોરમાં અડી આનાની કિંમતની ચીજો જ વેચવામાં આવતી હતી. પણ પાછળથી તેમાં પાંચ આનાવાળી

ચીજો વેચવાનું પણ ઉમેરવામાં આવ્યું. એટલે હાલ તે ઇનિયાનો સૌથી જુનો ‘અડી આના’ પાંચ આના સ્ટોર છે.

મુખ્ય ઑફીસ તથા શાખાઓની

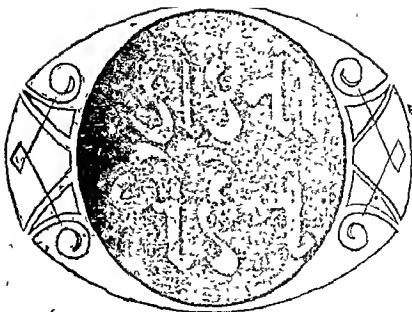
સ્થાપના

‘અડીઆના’ તથા પાંચ આના સ્ટોરની પદ્ધતિ સારી ફાયદાવાળી છે એમ અનુભવથી ખાતરી થયા પછી વૃદ્ધર્થે એ જ પદ્ધતિના સ્ટોરો યુનાઇટેડ સ્ટેઈટ્સના જુદા જુદા ભાગમાં ખોલવા માંડ્યા, અને તે સર્વ સ્ટોરો માટે સને ૧૮૮૬માં વૃદ્ધર્થે ન્યુયોર્ક શહેરમાં મુખ્ય ઑફીસ સ્થાપી. તેણે ખોલેલા બધા સ્ટોરો ફક્ત માલ વેચવાનું જ કામ કરતા હતા, અને મુખ્ય ઑફીસ, તે બધા સ્ટોરો માટેનો માલ ખરીદવાનું તથા સ્ટોરોની વ્યવસ્થા કરવાનું અને હેખરેખ રાખવાનું કામ કરતી હતી.

બીજાઓએ પણ એવા જ સ્ટોરો ખોલ્યા.

નહું તો બહુ થોડા જ ઉપજતી શકે છે, પણ અતુકરણ તો બધા થઈ શકે છે. એક ધંધામાં ને સારી કમાણી દેખારે તો તેથી જ દશ દુકાનો નરી થશે અને હરીફાઈથી વધારે નુકસાન કરશે. પણ મૂળ દુકાનથી કંઈક નવીનતા હાજર ને ભાગ્યે જ કોઈ દુકાન ખોલશે. અતુકરણ કરવાની ટેવ મનુષ્યમાત્રમાં સર્વ સારખી જ છે. તે પ્રમાણે વૃદ્ધર્થના ‘અડી આના, પાંચ આના, સ્ટોરની ફત્તેહ ભેંજને, તે ધંધો લાભદાયક ભેંજને, વૃદ્ધર્થના મિત્રો અને સગાસબધીઓને પણ તેનું અનુકરણ કરવાનું મન થયું. અને તેમણે પણ તેવા જ સ્ટોરો ખોલવા માંડ્યા. પણ તેઓમાં વૃદ્ધર્થના જેવી જુદી કે શક્તિ નહોતી. ધણા ખરાબે તો સ્ટોર ખોલવામાં ને ચલાવવામાં વૃદ્ધર્થની સહાય લેતી પડી. આ લોકો વૃદ્ધર્થના અંગત મિત્ર કે સબધી હતા અને તેથી વૃદ્ધર્થે ઉદાર દિલથી તેમને ભેંજની સહાય આપી. અને તે બંધાંએ વૃદ્ધર્થની પદ્ધતિને અનુસરીને જ ધંધો કરતા હતાં. આથી તેઓ વૃદ્ધર્થના હરીફ થતા મરી ગયા. અને બધા થ મિત્રો એક મંડળના હોય એમ બની રહ્યાં. કેટલીક વખત તો તેઓ સાથે મળીને જ બધા થ સ્ટોરો માટે ભોગો માલ ખરીદ કરતા. આ પ્રમાણે હરીફાઈ અટકી જવાથી અને મૈત્રીસંબંધ ચાલુ રહેવાથી બધાના સ્ટોરો સારી રીતે ધીકતા થયા (ચાલુ).

એકાંકી વિપાદિકા

લેખક : રા. પ્રમદાય ગૌરીશંકર

(ગુપ્તા અંકથી પુરું)

[ગોમતિ ખડખડાટ હસે છે. તેનું હસતું વધતું જ જાય છે. તેની નસો એ ચાપ છે, પણ લીંતને અંદરની હંભી હળી ખૂબ હસે છે રામ ખડખડી ખાજીતો ગ્વાસ લઈ આરે છે]

રામ :—આ ! એ બિચારીનું હૈયું ફટકી મધું લાગે છે. તમે એના મ્હેા પર પાણી છાટો ત્યાં હું ડોક્ટરને રેલિફેશન કરી આવું.

[રામ જાય છે. ગોમતિનું અટ્ટહાસ ચાલુ છે.] આ પાણીનો ગ્વાસ એના ઉપર છુટો ફેંકે છે, તે નિશાન ચુકી જાય છે, એટલે પાંછળની લીંત ઉપર મ્હેાટા અવાજ સાથે ખાલો તુટી પડે છે. એ અવાજથી ગોમતિ ભયૂત થાય છે અને એકી ટશે આ સામે જોઈ રહે છે, અને તેના તરફ ધીમે પગલે જાય છે]

ગોમતિ :—ઝાઝળુ શું કરે ? પોતાનાં મડાંને ખાય, પછી ! પોતાની બાને ખાય ખાએ દીકરીને ખાધી, દીકરી બાને ખાય.

આ :—ભાઈને ખાય.

ગોમતિ :—ન ખાય.

આ :—ત્યારે રામ આવે તે પુસ્તાં ચાલી જા, એ હવે રામ પાસે પૈસા યશે, ત્હને

દર મહિને થોડા મોકલશે. તું જ નાહ તો એની આભરને બટ્ટો લગાડીશ તો એને દુનિયામાં ફંધું ભારે પડશે તે જુએ મરશે.

ગોમતિ :—નહિ મરે, મ્હારી પાસે લાખથી વધારે છે. મ્હારે પૈસા નથી જોઈતા. મ્હારે ભાઈ જોઈએ છે.

આ :—પણ તું રહીશ તો રામનું દિલ લાંગી પડશે. જો ! ત્હને મણિપુરના કારભારી સામરે છે.

ગોમતિ :—હા. એની દોહિત્રીને રમાડવા મ્હને રાખી હતી.

આ :—હા, એ દોહિત્રી હવે મ્હેાટી થઈ રહી છે, લાઈ બેળી બિલામતમાં બાળતી અને એ બે જણ એક બીજાના છવ સમાં છે.

ગોમતિ :—પછી, પછી, તેનું શું ?

આ :—તું એ કુડું બને બાળખે છે ?

ગોમતિ :—હા, ના-એમ ?

આ :—તું રામની બ્હેન હોય તો એ

હતી તે તૈયાર ન હતો તેણે તુરત જવાબ વાળ્યો કે “આપણી પાસે ફેટલોક માલ વગર ખપ્યો પડી રહ્યો છે તે હું વેચી શકીશ. મને થોડી જ ગચ્છા અને માલ ગોઠવવા માટે એક ટેબલ આપો એટલે હું એક નવી રીતનો ઉપયોગ કરી દેખાડીશ.” શેડને પણ કોતુહલ થયું કે ઉલ્લવર્થ શું કરવા માગે છે ? તેથી તેમણે તેની માગણી કમ્યુનિસ્ટો ર્તાં કહ્યું “બહે, તેમ કર”

નવી રીતની શરૂઆત

શિવલુકામ વખતે ઉપયોગમાં લેવાતું એક નાનું ટેબલ દુકાનમાં પડ્યું હતું. તે ઉલ્લવર્થને આપવામાં આવ્યું. તે ટેબલ ઉપર તેણે સફાઈથી ફેટલોક માલ ગોઠવ્યો. તેના ઉપર ભાવની ટીકીટા લગાડી, અને તે દરેક ચીજ અડી આનામાં આપવાનું જોડેર ક્યું. પહેલે જ દિવસે, આ રીતે વેચવા મૂકેલી લગભગ બધી ચીજે ખપી ગઈ. ત્યાંથી આ રીતનો ઉપયોગ શરૂ થયો. આ રીત એટલી બડી ફાયદાકારક નીવડી કે અમેરિકામાં જ નહિ, પણ બીજા બધા દેશોમાં તેનો ફેલાવો થઈ ગયો. અને અમેરિકામાં તે હવે જરૂરખાંધ વેપારીઓ, અડી આના, પાંચ આના સ્ટોરમાં વેચી શકે. જ એવી જાતનો માલ ખાસ સ્ટોરમાં રાખે છે

“અડી આના સ્ટોર” ની સ્થાપના.

થોડા વખત પછી લોડર ટાઉનનું તે અડી આના વાળા ટેબલનું કામ ઊંડી ઉલ્લવર્થ, ન્યુયોર્ક પ્રજાણના ઉડીકા ગામમાં “અડી આના સ્ટોર” ખોલ્યો. આ સ્ટોરને શરૂઆતમાં તે સારી ફોટો મળી. પણ કંઈક કારણસર તે ફોટો, સ્ટોર લાખો વખત સુધી ચાલુ રાખી શકાય તેટલી પૂરતી થઈ નહિ. તે સ્ટોર બંધ કરવા પડ્યો, પરંતુ ઉલ્લવર્થ તેમજ તેના મિત્રોને તેની આ નવી વેચાણપદ્ધતિમાં સંપૂર્ણ ધન્યા હતા. તેથી ફરીતાર સને ૧૮૭૬ માં ઉલ્લવર્થે પેન્સિલ્વેનીના પ્રજાણના લોકેસ્ટર ગામમાં “અડી આના સ્ટોર” ખોલ્યો. આ સ્ટોર તે શરૂઆતથી જ ઘણો ફોટો મેદ નીવડ્યો. સુહુર્તના દિવસે જ દુકાનમાંના માલના ત્રીજા ભાગ જેટલો માલ ખપી ગયો. અને પહેલા એક વર્ષમાં તેણે લગભગ રૂ. ૨૧૦૦૦ એકવીસ હજારનો માલ વેચ્યો. આજ ૧૬ વર્ષ થયાં હતાં પણ એ સ્ટોર ચાલુ છે શરૂઆતમાં એ સ્ટોરમાં અડી આનાની કિંમતની ચીજે જ વેચવામાં આવતી હતી. પણ પાછળથી તેમાં પાંચ આનાવાળી

ચીજે વેચવાનું પણ ઉમેરવામાં આવ્યું. એટલે હાલ તે દુનિયાનો સૌથી જુનો ‘અડી આના’ પાંચ આના સ્ટોર છે.

મુખ્ય ઓફીસ તથા શાખાઓની સ્થાપના

‘અડી આના’ તથા પાંચ આના સ્ટોરની પદ્ધતિ સારી ફાયદાવાળી છે એમ અનુભવથી ખાતરી થયા પછી ઉલ્લવર્થે એ જ પદ્ધતિના સ્ટોરો યુનાઇટેડ સ્ટેઈટ્સના જુદા જુદા ભાગમાં ખોલવા માંડ્યા, અને તે સર્વ સ્ટોરો માટે સને ૧૮૮૬માં ઉલ્લવર્થે ન્યુયોર્ક શહેરમાં મુખ્ય ઓફીસ સ્થાપી. તેણે ખોલેલા બધા સ્ટોરો ફક્ત માલ વેચવાનું જ કામ કરતા હતા, અને મુખ્ય ઓફીસ, તે બધા સ્ટોરો માટેનો માલ ખરીદવાનું તથા સ્ટોરોની વ્યવસ્થા કરવાનું અને હેમરેખ રાખવાનું કામ કરતી હતી.

બીજાઓએ પણ એવા જ સ્ટોરો ખોલ્યા.

નવુ તેા જુદા થોડા જ ઉપજતી શકે છે, પણ અનુકરણ તેા બધા ય કરે છે. એક ધંધામાં જો સારી કમાણી હેખશે તેા તેની જ ફરા દુકાનો ન બીયશે અને હરીફાઈથી ધંધાને નુકસાન કરશે. મજૂ મૂળ દુકાનથી કંઈક નવીનતા હાળીને ભાગ્યે જ કોઈ દુકાન ખોલશે. અનુકરણ કરવાની ટેવ મનુષ્યમાત્રમાં સર્વિત સાત્તી જ છે. તે પ્રમાણે ઉલ્લવર્થના ‘અડી આના, પાંચ આના, સ્ટોરની ફોટો જોડેને, તે ધંધો લાભદાયક જોડેને, ઉલ્લવર્થના મિત્રો અને સમાસજંધીઓને પણ તેનું અનુકરણ કરવાનું મન થયું અને તેમણે પણ તેવા જ સ્ટોરો ખોલવા માંડ્યા. પણ તેઓમાં ઉલ્લવર્થના જેવી ભુષિક કે શકિત નહોતી. ઘણા ખંડોને તેા સ્ટોર ખોલવામાં ને ચલાવવામાં ઉલ્લવર્થની સહાય લેવી પડી. આ લોકો ઉલ્લવર્થના અગત મિત્ર કે સંજંધી હતા અને તેથી ઉલ્લવર્થે ઉદાર દિલથી તેમને જોઈની સહાય આપી. અને તે બંધાંએ ઉલ્લવર્થની પદ્ધતિને અનુસરીને જ ધંધો કરતા હતા. આથી તેઓ ઉલ્લવર્થના હરીફ થતા મઠી ગયા અને બધા ય મિત્રો એક મડળના હોય એમ બની રહ્યાં. ફેટલોક વખત તેા તેઓ સાથે મળીને જ બધા ય સ્ટોરો માટે ભેગા માલ ખરીદ કરતા. આ પ્રમાણે હરીફાઈ અટકી જવાથી અને મૈત્રીસંબંધ ચાલુ રહેવાથી બધાના સ્ટોરો સારી રીતે ધીકતા થયા. (ચાલુ).

નજર આ પર પડે છે. ત્યાં જમી હતી ત્યાં ચતી પાટ પડી છે, અને હાથ પગ ખેંચાયલા છે. એને હંચકી કાઢ્ય હપર સુવાડે છે. ત્યાં ડોક્ટર દાખલ થાય છે.]

ડોક્ટર :—હલો રામ, વૉટસ અપ ? કેમ મથરને ફરી આંચકી આવી કે ? [બેગ ટેબલ પર મુકી એમેનિયાની ટયૂબ કઢાડે છે] લે જરા આ સુંધાડા જોઈ. જરા હલસુસે દાં, ડીકરી, નહિ તો શોક લાગશે. ને જોઈ જરા-પેલી ખારી ઉઝાડ એટલામાં હું એક ઇન્જેક્શન આપી લેઉં.

[ડોક્ટર બેગમાંથી સ્પિરિટલેમ્પ કઢાડી સજાવા છે. શીશી સુંધવાથી જ બા સચેત થાય છે ને રામ પાણી આપે છે. ડોક્ટર લેમ્પ રજાવી નાંખે છે.]

રામ :—થેંકસ જહાંગીર, પણ ખાટલા વારતે જ તને બેભાનવો પડ્યો.

ડોક્ટર :—એ તો થીક જ કીકુ-આમાથી કોઈ દહારો જરૂર પચાત નીકળી પડે ને. પણ પેલે છું-બે ચાર ૪૫ કોફીનો ઓરડર આપી આવ જોઈ-પછી એક વાત કેડે.

[રામ નમ્ર છે. ડોક્ટર ગંજવામાંથી એક હલો વળેલ કાંગળ કઢાડે છે. સરખેઃ કરતાં સો રૂપિયાની નોટ નીકળે છે, પછી અર્થબાથી બે આંગળાં વડે દહારી પસવારે છે. રામ આવે છે. નોટ ગંજવામાં મુકીને]

ડોક્ટર :—જો ડીકરા, આ આજે ત્હારાં ઘેર પાસેના છુનામાં મ્હને એક ખરખરી સીનેમાના સ્ક્રીન જેવી ઍડવેન્ચર થઈ. હજી તો હું છુના પર આયું છ તો સામેથી આવતી એક છુવાન બાઇએ તુરત મ્હાર હાથ પર નેરમાશ્ચી દાખ મુકીને મને અટકાવ્યો. [પોતાની વાતની શીઁ અસર થાય છે તે બેવા હોય તેમ ધડીભર થોભે છે.]

રામ :—[અતિ આતુરતાથી] પછી ?

ડોક્ટર :—પછી શું-તું ધારે છું તેવું કંઈ નહિ. મ્યુનિસિપલનું ક્લાસ ફર હવું. એટલે મ્હને મ્હરો બરાબર નહિ દેખાયો, પણ મને પણ લાગું તો ખરું કે આપ ધધુખર બોલો પણ હવે પારીસ ને લન્ડન જેવું ચવા માંડ્યું ખરું.

રામ :—[હવે શું આવશે તે ગાણવાની અધીરાઈથી] પછી ? પછી ?

ડોક્ટર :—એ એમ શું કરે છું જરા ચાલીને વાત ગળે ઉતારની, પણ લે-પછી હું તો હજી દરિયાફત કરું તે પ્હેલાં મારા ગંજવામાં એક કાંગળનો દુકડો સેરવીને એ તો ચાલતી થઈ-ને મારે કાને એટલા જ શરૂદો પડીયા “ડોક્ટર આ કોઈ કમનારીય દર્દી માટે વાપરજો-” ને ગંજવામાં શું હોશે ? ચાંલ જોન જોઈ.

રામ :—શું હવું ?

ડોક્ટર :—એમ, આજે તું એમ છુગખ જેવો દાય છે ? કંઈ લવમિક છે જે શું ? કાલે કેજે, પ્રિન્કિપાન લખી આપસ-પણુ ગંજવામાં જોઈ છ તો સોજી સો રૂપિયાની નોટ-કેમ શું કેછ દીકરી ? [નોકર કોણી લાવે છે] પણ લે આવ કોફી તારી બાને આપ ને પછી હું તને મારા એવા બીજા અનુભવો કહી સંભળાવું, ઇનફેક્ટ આર્થ તો કંઈ નથી.

[રામ વગર બોલ્યે કોફીનો આવો લઈ જાના કાચ તરફ નમ્ર છે.]

[પરદો પડે છે.]

પ્રવેશ ચોથો

[સમય : અઢવાડિયા પછીનો, સહવારના આશરે નવ વાગ્યા છે]

રથન : પ્રથમ પ્રવેશવાળો જ્યોતિરનો ખન્ડ ; માત્ર ક્યારેકો ખાલી પડયા છે. પુસ્તકો, પુતળાં વિગેરે કંઈ દેખાઈ નથી, અને તુલનામાં જ એ બધાં

અહિંથી લઈ જવામાં આવ્યાં હોય તેની નિશાની રૂપે ફાટેલા કાગળો, છુટી છવાઈ ચોપડીઓ, ચોપાનિયાઓ, જમીન ઉપર, ટેબલ ખુરસી વિગેરે ઉપર પડેલ છે. ફરનિયર અસ્તવ્યસ્ત પડેલું છે અને કોઈક કળાટના દરવાજા ઉધાડા પડ્યા છે. પ્રેક્ષક તરફ પીઠ કરી જ્યોતિર ટેબલ ઉપર નીચી નખી કંઈ લખી લેતી જણાય છે. ત્યાં સ્ટુડેન્ટ્સ પ્રવેશ દ્વાર ઉઘડે છે અને સ્વચ્છ એટ સાદી રીતે ખેરેલાં પણ કંઈક નખરનો આભાસ કરાવતાં વસ્ત્રો ખેરેલી એક યુવતિ આવે છે. ભેનારને માડ જ બોળખાણ પડી શકે કે આજ ગત પ્રવેશની પ્રતિચિત શુભાખ છે. જ્યોતિર હસુ જ્ઞેય છે]

જ્યોતિર :—આવો બહેન, કંઈક મોડા થયા, ખરું ને ?

શુભાખ :—રશ્મિલરની વાટ જોતા એક ટ્રેન ચુમાવી અને હજુ પણ એના વચર જ આવી છું.

જ્યોતિર :—હું એમ જ ધારતી હતી, પણ એ તો સહવારના સાડા સાને જ અહિં આવી ગયા. ખીજે કામ હતું એટલે અહિં આવી મૂકે પેલું ટ્રમ્પટ ડીડ આપી ગયો. બેસો, હું તમને વાચી સંભળાવું, ત્યાં એ આવી પહોંચશે.

શુભાખ :—ના મદારે નથી સાંભળવું, તમને ફીક લાગ્યું તો મદારે કબૂલ છે

જ્યોતિર :—તો પણ મુખ્ય મુદ્દાઓ તો તમારે જાણવા જ જોઈએ.

શુભાખ :—[જણે જ્યોતિરનું મન રાખવું પડતું હોય તેમ એકાગ્રતાના ડેળથી સાંભળવા બેસીને] વાર, બોલો.

જ્યોતિર :—કે તમને તમારી બધી સંપત્તિ જે આશરે ૫૦૦૦૦ની થતા જાય છે તે પતિત થયેલી બહેનોના ઉધ્ધાર માટે આપો છો.

શુભાખ :—પતિત એટલે શું ?

જ્યોતિર :—પડેલી

શુભાખ :—તો પતિત ન લખો. પડેલી નહિ, પણ પાડેલી લખો.

જ્યોતિર :—[કંઈક તોંધ લેતાં] કબૂલ, હજુ અમારે આ વિષયમાં બેલતાં પણ શીખવું પડશે હવે ખીજું. આ હેતુથી એ ધન દ્વારા એક સેવા સમાજ સ્થાપવી.

શુભાખ :—નહિ, નહિ, સેવા કાની ? મદારે તો દુનિયાની દુષ્ટતાનું એના પર-વેર લેવું છે, અને એ વેર લેવાની રીત એ કે એની દુષ્ટ જગમાં ફેસેલાં પંખીમાંનાં અને તેટલાં ઉઘાડી દેતાં છે.

જ્યોતિર :—તો શું નામ રાખવું ? કંઈક નામ તો જોઈશે, એમ કાયદો માગે છે. મહેં ભગિની સેવાસમાજ નામ રાખવા મારેલું—અલગત તમારી સંમતિથી જ.

શુભાખ :—તો ભગિની સમાજ રાખો ને, અમારા જેવી પડી ગયેલી અને ન પડેલી બધી ભેગી જ એમાં સમાશે. પડેલીના ઉધ્ધાર એ ન પડેલીના પ્રયાત મારે જ છે ને !

જ્યોતિર :—એ પણ કબૂલ, પણ બહેન ઘણું કરી ભગિની સમાજ નામની એક સંસ્થા ગામમાં છે, તેમનું નામ આપણાથી કેમ રખાય ?

શુભાખ :—પણ એ તો બધી આખરદાર ભગિનીઓ માટે જ છે, એમને આપણે કહેવરા વિષે કે તમારું નામ બદલાવો અને “આખરદાર ભગિની સમાજ” રાખો.

જ્યોતિર :—પણ એમ ‘છોટો’ પોતાનું સાંકડાપાણું કણે એવા એ લોકો નથી, તો પછી આપણે જ જરા જુદું નામ રાખિયે.

શુભાખ :—વાર તમને કહો તેમ, પણ મૂકે સેવા સંસ્થા નથી રચતો.

જ્યોતિર :—તો ભગિની સેવક સમાજ રાખિયે, આવશે ? સારું. ચાલો હવે ત્રીજું.

એ સમાજની અને એ પૈસાની વ્યવસ્થા ચાર જણના હાથમાં રહેશે. એક તો ત્હમે, કાધર રશૂલર અને અરવિન્દના પ્રેક્ષકર, હું કહેતી, હતા તે-ચોથી હું.

ગુલાબ :—ખેલાં ત્હમે-ને હું તો ચોથી થે રહેવા નથી દન્છતી, પણ ખેન ! એ ત્રીજી ટ્રસ્ટીને હું નથી ઓળખતી, પણ કાધર રશૂલર કહેતા હતા કે અરવિન્દના પ્રેક્ષકર તમારા પણ રનેલી છે ખરું ?

જયોતિર :—[હસતી હસતી] કાધર રશૂલરને આવા ગપ્પાં મારવામા મળ પડે છે ખરી.

[ગુલાબ હસે છે, ત્યાં દરવાજે ખેલી રામ દાખલ થાય છે. ગુલાબની તેના તરફ પીડ છે. જયોતિર તરફ આવે છે ત્યાં.]

જયોતિર :—હવે-રામ, name the devil and he appears ! હમણા જ ગુલાબ ખેન ત્હારી પુછ કરતાં હતા.

રામ :—[જયોતિરને પુરમિલ્નજમાં જોઈ કંઈક મલકાતો—કારણ જયોતિર જવલેજ પુશમિનજ હોય છે] ગુલાબ ખેન કાણ ?

[અવાજ સાંભળી ગુલાબ ચમકે છે. મ્હંરો સુકાય છે, પછી એકદમ પ્રયત્ને સ્વસ્થ બની રામ તરફ ફરી એ હાથ જોડી સ્વાગત-કરતી પુછે છે.]

ગુલાબ :—જયોતિર ખેન ! આ જ અરવિન્દના પ્રેક્ષકર કે ?

જયોતિર :—હા. ખીલું તો કાધર રશૂલરે ત્હમને કહ્યું છે, ને ત્રીજું પણ ત્હમે જાણી છે તેમ આપણી સમાજના ટ્રસ્ટી.

[રામ હિંમટ યદ હલો છે. તે હવે એકદમ શાન્ત પણ મક્કમ અવાજે બોલે છે.]

જયોતિર, ગુલાબ ખેનને મ્હેં જોયાં છે

[ગુલાબ ગળરાટમાં એને ન બોલવાના ઈસારા કરે છે, ખનુ આ સાંભળી અલ્યાગીની પેંડ જીકું બોલે છે.]

ગુલાબ :—ખરું, પરમ દહાંડે હું બોલવલીથી અર્ધિ આવતી હતી ત્યારે એ મુંગધથી આવતી ગાડીમાંથી ઉતર્યો, પણ મ્હને ખબર નાહ કે એઓ પણ કાધર રશૂલરને મળવા જતા હશે.

રામ :—નહિ જયોતિર ! ગુલાબ મ્હારો બચાવ કરવા જીકું બોલે છે. અમ્હેં એક અકાલિયાં ખેલાં મ્હારા ઘરમાં મળ્યા હતાં. ગુલાબ મ્હારી સગી ખેન છે, અને મ્હેં એને છાતીયે લગાડવાને બદલે દડસેલો દીધો.

જયોતિર :—[આખી પરિસ્થિતિ સમજવાને પ્રયત્ન કરતી હોય તેમ, પણ શાનિયા] રામ, ગુલાબને દડસેલી કહાડી એટલે શું ?

ગુલાબ :—[રામને પડખે જઈ તેના મ્હેા આડો હાથ રાખે છે] નહિ ખેન, એ એની બાની સરવારમા પડ્યો ત્યાં હું જ ચાલી નીસરી.

રામ :—[મ્હેંચેથી હાથ હટાવીને] નહિ. એ ચાલી નીસરી ત્યારે હું બાની મારવારમાં ન હોત તો પણ મ્હેં એને મ્હારા ઘરમાં જ રાખી હોત કે નહિ તે આ ટાણે હું નથી કહી શકતો.

જયોતિર :—પણ ગુલાબ ત્હારી ખેન ખરી ?

ગુલાબ :—નહિ, એ તો મરી ગઇ છે.

રામ :—ચાલે મારી નાંખી, પણ ગુલાબ ફરી જીવતી થતી હતી ત્યાં મ્હેં પાંછો ઉડા નેરકમાં ધક્કો દીધો, એટલે એનો ખરો ખુની હું છું.

જયોતિર :—રામ ! મ્હારો રામ-એમ કરે ?

રામ :—ખરૂં કહું છું. તહે કટકી જે વાર મહેને કહ્યું છે કે મહોટા મહોટા ખ્યાલો બાબતે અણીને વખતે પાછા પડે—મહારૂં એમજ થયું. મહામે આવેલાં એ વિકટ ધર્મોને હું તારથી ન શક્યો, અને શન્ય બની ઉભો રહ્યો, ઉંડા ખારા બચકર દરિયા વાગી થાકથી ડૂબતી પહેન કાઢે આવી ને હું હાથ લગાવવા વિના જ ઉભો રહ્યો, ને એ નિસાસા નાંખતી પાછી તણાઈ ગઈ! જ્યોતિર આ મહારૂં પાપ, પાશ્વતાપ નકામો છે એ હું બરાબર જાણુ છું, પણ પ્રાયશ્ચિત્તનો આરમ્ભ કરવાની તક ભેગો હતો—

જ્યોતિર :—શાની વાટ ભેગો હતો ?

રામ :—એ જ એ જ જ્યોતિર !

And thus the native hue of resolution.

Is sicklied O'er with the pale cast of 'Thought'.

મહારે ગુલાબને ફરી શોધવી હતી. એણે આપેલે ટેકાણે એ ન ગળા. એના મનમાં પછી હું તહેને બહું કહેત ને તહારા જીવનમાં કશું પણ અગત્યનું રચાન લેવાની મહારી નાલાયકી કહ્યવી દેત, દરિયા જ્યોતિર—જે પ્રેમથી, જે ભક્તિથી, જે મોહથી મહે તહેને પુછ છે તેના પ્રમાણમાં તહારા જીવનથી દૂર રહેતું મહેને વસતું લાગે છે, એ વેદના સદન કરવી એ પણ મહારાં પ્રાયશ્ચિત રૂપે જ થશે.

ગુલાબ :—નહિ, નહિ, જ્યોતિર પહેન, મહે જ એને કહ્યું કે હું એની પહેન ન હતી, ને ઢોંગ કરી કાગવા આવી હતી—છતાં એણે મહેને ભકારો નથી દીધો. જ્યોતિર પહેન, એનું લવિષ્ય સુધરે માટે મહે જીલ કચરી જીવતા નર્કમાં પડવાનું પણ પસન્દ કર્યું. પણ એ હવે તહારા જીવન ઉપર પણ મહારાં અભાગની અસર થાય તો તો હું આપઘાત જ કરીશ.

જ્યોતિર :—[ગંભીર મુખે, નિશ્ચય થઈ જ મથે હાથ, તેમ છતાં ન્યાયાધીશની નાદિત અંદાથી] ગુલાબ પહેન, મહારે લગ્નનો કશો જ ખપ ન હતો. રામમાં મહે માની લીધેલી નિર્જાતા ન હોય તો જ એની પ્રખર બુધ્ધિ અને ઉંડી કાર્યશક્તિને સદાચ મહારા ઉપયોગમાં રાખવાની જાતથી જ મહે લગ્ન કરવા કમ્પૃયું હતું. હવે તો રામ માટે ફરી કસોટીએ ઉતરવાનું હતું. હાલ જિંદગી તે કરતાં વધારે ધારાં સંબંધી તો તમારી પતિને સમાજમાં સહકારી થવાથી અને જનશુ જ, પછી વિશેષ યાદા સંબંધનો મોહ શા કામનો ?

ગુલાબ :—મહેને એ સમજ ન પડે જેની સાથે પ્રેમ બંધાય તેની સાથે મન, વિચાર અને હાથ એ, ત્રણેથી એક બની નહીં એથી અધિક મુખ જી રી શું હોઈ શકે ?

જ્યોતિર :—એ પ્રેમનો પાંસ કરી હવસને પુજનારના ઝેરથી મરતી અંતેક જીએતે, અને તો, એ સુખની ઝાંખી કરાવવામાં જીન્દગી માળવી એ એથી પણ અધિક મુખ રૂપ છે.

ગુલાબ :—કોણુ જાણે-પણુ જ્યોતિર પહેન, તહેને હજી વિચાર નહિ કરો ?

જ્યોતિર :—મહે ધણો વિચાર કર્યો છે, અને હજી કરીશ, પણ હું કહું છું એ સાચું છે—નિદાન મહેને તો એ જ સાચું લાગે છે.

[દરવાજા ઉપર ટકારા પડે છે. બધાં-દરવાજા તરફ જાય છે. જ્યોતિર કહે છે “અન્દર આવો.” અને દરવાજા ઉપર રસયુલર દાખલ થાય છે. ઉંડું કસાયતું ચરીર, ભરાં આજા વાળ, ટુંકી દાંડી ચળકતી માંભરી આંખો અને હસહસ થતી મુખસુદા પાની સુધીનો સફેદ જખ્ખો પહેર્યો છે. અન્દર આવતાં જ બાલવા માંડે છે.

રસયુલર :—Guten Tag Friends! બધું તૈયાર છે ?

જ્યોતિર:—આવો, ત્હમરી જ .ખોટી હતી.

રશ્મિવર:—હમણાં જ નવરો પડ્યો. ચાલો તો સહી કરવા.

ગુલાબ:—પણ બહેલાં એક ખીજ વાત કરવાની છે.

રશ્મિવર:—એથક, કંઈ ડીડમાં ફેરફાર કરવો છે ?

ગુલાબ:—નહિ. ખીજ જ વાત છે. ત્હમે મ્હને કહેતાં તા ને કે લમ વગર રહેવામાં પાપ છે.

રશ્મિવર:—હા, પણ એકદમ લગ્ન કરી નાંખવાની જરૂર પડે એટલું પાપ નથી.

ગુલાબ:—પણ બહેલું મેંકું તો દરેક જ પરણ્યું નેછયે ને ? તો જ્યે નિરને સમજાવે. એલે ને રામે લગ્ન કરવ તો ચિચાર મોડી વળ્યો છે.

રશ્મિવર:—જ્યે તિર આ શું કહે છે ?

જ્યોતિર:—હા, એ ખરું કહે છે.

રશ્મિવર:—તો તો જરૂર પાપી થવાય. દરેકે લગ્ન કરવાં જ જો.એ. લગ્ન એ આ જીન્દગીની એક મ્હેડી નિચાળ છે. એમાં ત્યાં, ધીરજ, સદનશીલતા, ખન, મનનું મ્હોટાપણું વિગેરે શીખાય છે—અને સમાજ અને જાતિ Race ની પ્રગતિ સચવાય છે.

જ્યોતિર:—હું એ જાણુ લગ્ન વગર શીખવાની છું. મેંકુંક તો શીખી પણ છું. સમાજની પ્રગતિ પણ એના વગર જ કરવાની છે, અને Race ની પ્રગતિ માટે લગ્નની જરૂર નથી માનતી. જલ્દે ઉત્તમ પ્રગતિની ઉત્પત્તિમાં લગ્નની આજે ચલતી સંસ્થા અટકાવરૂપ છે એમ માનું છું.

રશ્મિવર:—હું તે જાણું છું. પણ એ વાત વિજ્ઞાનની નજરે જ સચી હશે કાંઈ

પણ હકીકત એકલી ન તપાસાય, પણ પેઠે ઉત્તમ પ્રજા ઉપજાવી શકાય, પણ માણસ બધી જ જીન્દગીમાં પણ જ્યે રહેવા નથી માગતો એટલે આમાં પણ ન રહી શકે. તેમ આજની લગ્ન સંસ્થા એ Asexual જીવનથી પેદાશથી મોડીને છે તેવી વિકાસરૂપે રચાઈ છે, એમા થક નથી.

જ્યોતિર:—મ્હારા જ્યેનીઓ પણ થોડી ઘણી થાય તે એ એલોથ્યુશનમાંની જ એક નવી ટાઇપ કાં નહિ હોય ?

રશ્મિવર:—[ખડખડાટ હસીને] હશે. ન પરણનારી ટાઇપ ઉપજાવીને કુદરત પોતાનો નાશ ન કરી શકે.

જ્યોતિર:—દાખલા તરીકે ત્હમરી ટાઇપ અકુદરતી છે ખરું ને ?

રશ્મિવર:—નહિ, હું તો દેવળને પરણ્યો છું. ચર્ચ એ ખિસ્તની પ્રિયતમા છે, હું એને પરણ્યો માટે કાંઈ સીને નથી પરણ્યો.

જ્યોતિર:—હું પણ ચર્ચને પરણવાની છું.

રશ્મિવર:—[અનુભવીથી] એ શું ?

જ્યોતિર:—આ ગુલાબ બહેનની સમાજ એ મ્હારું ચર્ચ, એ મ્હારો પ્રિયતમ, એના માટે જાત ગાળીશ, અને એના ગાંઠ સમનધને પરિણામે જે ફળ આવશે તેને મ્હારું સંતાન મનીસા પછી શું ?

રશ્મિવર:—ચર, એમ. આજે આપણે એટલેથી આ વાતને રાખશું, પણ જ્યોતિર ફરી આ વાત હું કહાડીશ જરૂર હાં. અજે જ નોટિસ આપું છું.

જ્યોતિર:—એછયે ત્યારે કહાડજો ને ? ચાલો હવે જાંચો.

રામ:—[રશ્મિવરને જતો અટકાવીને] કાંઈ ત્હમને એક નવા ખજાર આપું. [દરવાજા બહાર જાય છે] ગુલાબ મ્હારી બહેન થાય.

રશ્મિલર:—ભાઈ, મ્હારી પણ એ બહેન
યાય, [બહેન જવા માંડે છે.]

ગુલાબ:—[રામ ફરી પોતાને હીલુશે
એ બહીકથી વચમાં બોલીને તેને અટકાવતી]
ફાધર, એ પછી, ચાલો અમુક ચાલ છે.

[રશ્મિલર બહાર જાય છે. ગુલાબ અને
રામ એકલા જ રહે છે. રામ નીચું માથું કરી
હસી રહે છે. ગુલાબ પાસે જાય છે ને માની ખાયાથી
રામનું માથું ધટીએ ચાંચે છે ને આજ બરે છે.
રામ છુટા થઈ ગળગળે સાદે બેસે છે.]

બહેન રડે નહિ, હવે મ્હારી આંખોના
આંસુ લુછ્યાં એ જ મ્હારા પ્રાગ્જિત થશે
બહેન.

[ન્યોતિર બેચને બોલાવવા આવે છે. બરાબ
ખમચી પછી કહે છે.]

ન્યોતિર:—ચાલ રામ! દુનિયાભરમાં
દુઃખી બહેનો રહી રહી છે, એનાં આંસુ લોહિયે,
અને આંસુ નહિ ખળાય ત્યાં બીજું નહિ તો
આપણે પણ એના બેળાં આંસુ સોરશું—
[રામનો હાથ લાંબી] ચાલ રામ, આપણે
સ્વપ્નો સાચાં પાડિયે, અને ફાધર રશ્મિલરને
દેખાડિયે, કે અમને પણ દેવળ સાથે સાચાં
લગ્ન કરતાં આવડે છે.

[સહુ જાય છે.]

—સંપૂર્ણ—

“ સૂચના ”

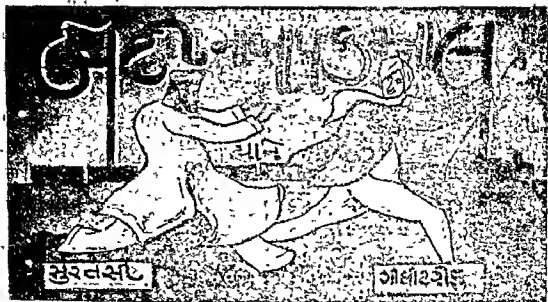
આજકાલ વેપારની સ્થિતિ દિન પ્રતિદિન ખરાબ થતી જાય છે છતાં
દેશથી ગુજરાતી ભાઈઓ કમાવાની આશાએ અહિં આવે છે પણ તેમને
નોકરી મેળવવાની બહુ જ સુશકલિ પડે છે, તેમજ વીશી ખર્ચ વિગેરે
માટે પણ તેમને બહુ જ સુંઝાવું પડે છે તો જ ભાઈઓ કલકતા
આવવા ઇચ્છતા હોય તેમને ખબર આવવામાં આવે છે કે ઉપરના સંજોગો
ધ્યાનમાં લઈને અહિં જોઈમાં જોઈને બે ત્રણ મહિનાં સુધી ચાલી શકે
તેટલું ખર્ચ સાથે લઈને તેમણે આવવું કે જ્યાં તેમને સુશકલિ પડે નહીં, માટે
આવનાર ગૃહસ્થે પોતાનો અગાઉથી બંધોબત કરવો.

દુર્જલાલ જગજીવન.

ઓ મંત્રી શ્રી ગુર્જર સેવાસભિતિ.

કલકત્તા.

લેખક : રા. મસ્તકશીર.

ચિત્રકાર રા. શરમાળ

“તાહેરઅલી ! તમે કેવી મદદગતી કીધી ? કામને કામ દાખકોટમાંથી સગન્સ કરાવી હોટેલમાં તેના પર લગારી હો. નિકર બધી બાજુ બીધરી જશે.” અમારા મોટા શેઠ મદમદઅલી શેઠની બાબુના રમગાથી ઉપર મુજબની ખૂમ સંભાળા. અમારા મોટરના કારખાનામાં અડધી ડ્રાનેક ભાગીઆ હતી. તેમા ત્રણ મગતા અને ત્રણ ઉંઘતા (રવીંગ પાર્ટનર) હતા. મદમદઅલી શેઠ સહુથી વડા ભાગીઆ હતા અને અઠવાડીયામાં બે ચાર વખત ધૂમફૂતની માફક આવી ખૂમા-ખૂમ કરી અગારી ઓરીસનો બધો કારોઆર સુધારી નાખતો. તેમને હંમેશા મોટેથી બોલવાની ટેવ, તે એટલે સુધી કે કોઈ વખત તેમના છુદ્દ અવાજથી કપીન્સ રોડ ઉપરની મોટરકારો પણ બાકીને ધંબી જતી.

“પણ અકબરઅલી શેઠ તો સુરત લગન કરવા ગીવાસ અને સોલિસીટર સાવકલા કહે છે કે દાખકોટમાં એવીકેશન કરતી વખતે દરેક ભાગીઆની સહી જોશે.” મદમદઅલી શેઠે ખુલાસો કયો.

“તોરે અટપાર સુંધી તમે કીધું છું ?” અકબરઅલી શેઠ સુરત ગયા તે સુરત કાં

દૂર છે ? અટારને અટાર બપોરની ગારીમાં કોઈ માતસને મોકલો. એક વાગે ગારી બસે, રાટે તો પોંચશે ને સહી કરાવી ને મેઇલમા ને તેમા ન પુગે તો પળખ મેઇલમાં કાસે જોરે પાછો આવશે.”

કે ને મોકલવો એ સંગધમા મદમદઅલી શેઠ. તહેરઅલી શેઠ અને મદમદઅલી શેઠ વચ્ચે પેલો કલાક મસલત ચાલી. સસ્તો પંવાથી ઓરીસ અને કારખાનામાં બધાં મદમદા જ લરેલા હોવાથી મુગત બધાં એવું મુજરાતી પ્રાણી આખી સરખમાં હું એકમે જ હતો, અને તેથી એ મહાન મિશન આખરે મને જ સોંપવાનું મદમદઅલી શેઠની સચવાથી નક્કી થયું.

“નરસિંહ !” મદમદઅલી શેઠે બાગે છુંદ અવાજે છા. મારી અને હું મેંદા જોવો હોયો ડમરો થઈ. “છરટનં ઓટો મોખાઈલ કંપનીના” એ વડા શેઠની તેહનાતમાં જઈ ઉભો.

“નરસિંહ ! તમે મજાનું કામ કરો છો. ટાંહેર મોટે ટમારી વાટ કીધી છી. આપદા થીતાનગા છે. આ કા. જાગવી લાવો તો તમને મને સારો ચન્સ આપવામાં આવશે.

આપની ભીંડી બજારની દુકાનમાં ખેંચી લેશું” કામ કરાવવાનું હોય ત્યારે મહમદઅલી શેઠ અજબ મીઠાશથી બોલી શકતા અને પ્રસંગ આવ્યે એ ધુલુ વેરાની શીર્ષી જાંઘથી ભલભલા પ્રાણી થઈ જતા.

“શેઠ, આપ મને ધુલું માન આપો છો. આપ કામ બોલો અને હું મહારી બધી શક્તિઓ ખર્ચીને તે પાદ પડીશ.”

“ધુલો, આ કામન લઈ જાઓ. આજે

કેમ ન આવા તો કેળે કે ધણા દિલગીર છે, કામના બોખથી તીકળાતું નથી.” —

આટલું કામ મહમદઅલી શેઠે ઝડપથી મને સમજાવી દીધું. ધડીઆળમાં સાડા અગીઆરનો ટકારો થયો હતો અને જેમ બને તેમ ઉતાવળથી મારે બધું કામ આટોપવાનું હતું. ઘેર-બહાર, લૂગડાં-બદલી રેશને બહાર, કે પરઆરો બહાર એ વિચાર મારા ટેંગલ પાસે ઉભો ઉભો કરતો હતો ત્યાં

“નરસિંહ ! શું વિચાર કરે છે ?”

એક વાગાની મારીમાં સુરત જાઓ, ટાં અંકઅરઅલી શેઠને ટાં જઈ તેમની સહી કરાવી લાવો અને રાતના પકરાય તો ગુજરાત મેદાન અને ન પકરાય તો પંજાબ મેદાનમાં જરૂર જરૂર લા પાછા આવો. ધુલો અંકઅરઅલી શેઠના લગન છે તે માણવામાં હશે. ટાં ગમરાટાં નહિ. ગમે ટાંથી શોધી કારી સહી કરાવજો અને પૂછે કે મહમદઅલી શેઠ

યાદ આવ્યું કે કમસો તો મહારી પાસે ઘેર અને બહાર, જે પહેર્યો હતો તે એક જ હતો. ઘેર મારી ટૂંકમાં એક નવા ધોતીઆં સિવાય બીજાં વધારે લગનમાં પહેરી જવા જેવાં વસ્ત્રો નહોતાં. લલા તાહેરઅલી મારી આ મુરકેલી સમજી ગયા અને પાસે બોલાવી માયાથી પૂછ્યું “નરસિંહ ! શું વિચાર કરે છે ?”

“શેઠ ! આ દીદારમાં લગનમાં કેમ જઈ ?” વધુ કાંઈ પણ બોલ્યા વગર તાહેરઅલી શેઠે કેશ બોલ્યા ઉઘાડી પચાસ રૂપિયાની નોટ આપી. તૈયાર કપડાં ક્યાં મળશે એની સમજ આપવા જતા હતા ત્યાં મહમદઅલી શેઠે આવી પહોંચ્યા અને મને જોઈને ખુબ જ મારી-કે,” હજી ટમે ગિધા મડી ?”

“બીચારો કાંસી ભય ? લગનમાં જવાનો તે જરા ડ્રેસ તો કરવો જોઈએ.”

“જરે બારેનો અપાવો ! જાઓ, મારો ધરમાણ સાથે આવેસ. મારી મોટરમાં બુલેસર જાઓ. ટાં બારેનો ફરટકીલાસ ડ્રેસ પહેરી દ્યો, અને એકદમ કાલાબે જઈ ટ્રેનમાં બેસી જાઓ સાથે વીસ રૂપિયા લેતા જાઓ, ટેટલા બસ છે. પચાસ રાના આપો !”

મહમદઅલી શેઠેનો હુકમ થાપ ત્યાં દલીલ કરવા કે વિચાર કરવા થે-ભાવ જ નહોતો. હું ને તેમના ધરમાણ દોડીને મોટરમાં કુદી પડ્યા અને વખત થોડો હોવાથી કલાકના સાંઈ માણસની ઝડપે મોટર દોડાવી બુલેસર એક બાકના ને વરથોડાના ડ્રેસની દુકાનમાં પહોંચી ગયા. લગનની મોસમ હોવાથી ધણી ડ્રેસો બહાર ગયા હતા. મેં ઈંગ્લિશ સ્ટુટ ટેશી કપડાં માગ્યાં; પણ ડઝનેક કપડો શોધ્યા છતાં તેને પત્તો લાગ્યો નહિ. આખરે મહાં સુરકેલીથી એક કપડો ઉપરના બંડમાંથી એક રજવાડી ડ્રેસ મળી આગ્યો, અને લાચારીથી એ જ ડ્રેસ લેવો પડ્યો. મિકાનેર રટાઈલને સાફે, અપરુડેન્ટ વેનેશિવન હાઈકોટ અને જોંધપુરી ક્વીન્સ સદાવી એક મિનિટમાં જંદા એક મુશ્કેલ કલાકમાંથી રજવાડી બની ગયા. દુકાનવાળાને ઓર્ડરસનું ટકાણું તથા મહમદઅલી શેઠનું નામ આપી મોટરમાં કુદી કાલાબે પહોંચ્યો અને ડ્રેસ બાપકાજી હોવાથી શેઠે યડકલાસની કહેલી છતાં સેકંડ કલાસની

ટીકીટ લઈ ઉપડતી ટ્રેનના સેકંડ કલાસના કમ્પાર્ટમેન્ટમાં દોડીને પહોંચી ગયો. કમ્પાર્ટમેન્ટની બારીમાંથી જ ધરમાણને કહી દીધું કે સ્ટેશન પરથી જ સુરત અકબરઅલી શેઠને તાર કરે કે અગત્યના કામ સાફ નરસિંહ દોશ ત્યાં આવે છે.

સુરત પોંચ્યો

રાતના સાડા નવને ટકોરે સુરત સ્ટેશન પર જંદા રાજવંશી છટાથી જ ધોયેલ મુળાં જેવા એમના એમ ઉતરી પડ્યા, અને જોતાં જ એ ત્રણ બેરોડાઓ મારી પાસે દોડી આવ્યા અને “આપ નરસિંહદેવજી કે ?” એમ પૂછ્યું.

“હા, મારું જ નામ નરસિંહ.” મેં જવાબ આપ્યો.

“આપને માટે મોટર તૈયાર છે. અકબર અલી શેઠ આપની જ રાહ બુલે છે. આપને લગેજ કા છે ?” સામે આવેલાઓએ પૂછ્યું.

હું એકલો એમને એમ આવેલો હોવાથી આખરે જશે એ ખહીકથી મેં તોરમાં જ જવાબ દીધો કે, “મારો લગેજ કાલાબા સ્ટેશન પહોંચે છે અને અગત્યનું કામ અકબરઅલી શેઠનું હોવાથી અહીં આગ્યો છું અને આજે રાતે જ પાછો જવાનો છું.”

“લો જ ઉપકાર થયો. આપ જેવા મોટા માણસ અમારે ટાં કાંસી ? બે દારા રહો તો અમે ટમારી કાષ્ઠાતર કરીએ.”

“આ બેરોડાઓ આટલું બધું મને શા માટે માન આપતા હશે ?” તે મને સમજાયું નહિ. મેં તો ધાર્યું હતું કે કાષ્ઠા માણસ લાડુતી ગાડી લઈને સામું આવશે; તેને બદલે અકબરઅલી શેઠની પોતાની મોટર કંપાનીની મેં ધાર્યું કે હશે, મહમદઅલી શેઠની મોંને ખાનર કહોય મને પણ માન મળતું હોય, વધારે વાતચિત્ત દ્યો વગર એક બીલિયન નરી જ મોટરમાં જંદાએ જગ્યા લીધી અને

તેમ નજર નાખતો ઉભો હતો. તેમના અને મેલાવડાના રાહઘાટ ઉપરથી મને જણાયું કે શેઠના નેકાહ તો સાંજના છ સાતેક વાગે પઢાઈ ગયા હશે અને અત્યારે તો ગાર્ડન પાટી અને જમણવારની ધામધુમ મચી રહી હતી. બેઠારાઓ માટે બાદશાહી મોગલાઈ ખાણું તૈયાર કરાવવામાં આવ્યું હતું. પારસી અને યુરોપીયન પરાણાઓ માટે ઇંગ્લીશ સીરકમનું રીફ્રેશમેન્ટ ખાસ મુંબાઈથી ફેટર બ્રાહ્મણી ગોઠવવામાં આવ્યું હતું, જ્યારે હિંદુ માટે ગાદીયા, લજ્યાં, પેંડા, બરછી વગેરેની વ્યવસ્થા એક સ્થાનિક કંદોઈએ કરી હતી.

પણ એ ધામધુમ કે રીફ્રેશમેન્ટમાં મારું ધ્યાન નહોતું. મને તો ખરી વાતનો અને મહમદઅલી શેઠના કામનો ખુલાસો અકબર અલી શેઠ આગળ કેમ કરવો એ જ ચિંતા હતી. પણ જ્યારે જોઈ ત્યારે એ શેઠ તો બેઠારાઓના જંદોથી (ટેળાઓ) વિંટળાવવા રહેતા. છૂટા પડી મારી પાસે આવે ત્યારે વત કઈ ને ?

એટલામાં અકબરઅલી શેઠ મને પુછવા આવ્યા “નરસિંહદેવજી, આપ અમારી સાથે જમશો કે ?”

મને મારા પોતાના કામની ચિંતા હતી એટલે એમના પ્રશ્નનો જવાબ આપવાને બદલે મેં સામું પૂછ્યું કે “મારો તાર આપને વખતસર મળ્યો હતો કે ?” મારી દાનત એ હતી કે તારમાં મહમદઅલી શેઠના કામનો કંઈ ખંશારો હોય તો ખુલાસો કરવામાં મને સરળ પડે.

અકબરઅલી શેઠે તુરત જ ખીસ માંથી તાર કાઢી મને બતાવ્યો અને તે જ વખતે આ બધો ગોટાળો કેમ થવા પામ્યો હતો તે મને જણાયું. તારવાળાની કે દરમ્યાનની ભૂલથી તારમાં એટલું જ લખ્યું હતું કે “નરસિંહદેવજી આવે છે. સત્કાર કરજો” અને મોકલનાર તરીકે મહમદઅલીનું નામ

હતું. મારું નામ નરસિંહ અને આખું નામ દેવજી તેને બદલે તારમાં આખું “નરસિંહદેવજી” નામ હતું. એ નામવાળો ઉદેપુરનો કોઈ રાજવંશી હોવો જોઈએ, અને આ બેઠારાઓને તેની જોડે માત્ર કાગળ પર દ્વારા પરિચય હોવો જોઈએ, જેથી લગતા નામની મહોકાણી આ બધો ગોટાળો થયો હતો એ જણાયું.

“સાથે જમશો કે ?” શેઠે ફરી પૂછ્યું.

અને મેં પાસે જઈ એમના ડગવાનું બટન પકડી કહ્યું કે “જુઓ અકબરઅલી શેઠ, હું તો મહમદઅલી શેઠનું—”

એ વાક્ય પૂરું કરું તે પહેલાં તો અકબર અલીએ ધૂમ મારી કે ‘મહમદઅલી શેઠનું’ નામ જ મૂકે. એવન અમારા મુરંગી, પણ લગનમાં ના આવતા ટેના આવ્યાં. એનું અમને ખોટું નથી, પણ આપે ધનીં ટકવીશ લીધી. મોટી મહેરબાની થઈ, આ નામદાર આવ્યા તે મારા પર મોટું અરુણા કીધું.”

મને થયું કે આ બેઠારાઓને તડેને ફડ કહી દઉં કે હું આપણી નથી ને નામદાર ની નથી. ઉદેપુરનો કોઈ નરસિંહદેવજી નહિ, પણ મહમદઅલી શેઠનો એક મુકવીસ કેલાક નામે નરસી છું.

પણ આ વિચાર અમલમાં આવ્યું તે પહેલાં તો ફરી પાછા અકબરઅલી બેઠારાઓથી વિંટળાઈ ગયા અને ખરો ખુલાસો કરવાની મારી વાત મનમાં ને મનમાં જ રહી ગઈ.

મારે જલદી પાછાં મુંબઈ જવું છે, અને રાતની રુજરાત મેં પકડવી છે, ભૂખ નથી લાગી એટલે કંઈ ખાવું નથી એમ ધણુ થે કહેવા છતાં અકબરઅલી અને તેમની આજુબાજુના બેઠારાઓ માન્યા નહિ, અને મને પરાણે રીફ્રેશમેન્ટના હિંદુ વિભાગમાં જાણે હડસેલી જ દીધા.

“એમ ના જવાબ મુરખી”

રીફ્રેશમેન્ટ પુરૂં થયા પછી હું જરા જોરમાં જ અકબરઅલી પાસે ગયો અને ખીસામાં હાથ નાખી મહમદઅલી શેહનું નામ લઉં ત્યાં તો તેમણે ખૂબ મારી કે “મહમદઅલી શેહના નામ પર પૂજો જ મૂકા. એ ના આવા તે ના જ આવા. બેટીના બાપે શુરાનપુરનું વેર લીધું, પણ આપે ધનીજ ટકલીફ લીધી.”

હું તડને ફડ ખરી વાત કહી દેવા જતો હતો ત્યાં તો બહોરાઓનું ટોળું પાછું અમને રિન્ટબાઈ વળ્યું અને “રાતની ગાડીમાં મારે મુંબઈ જવું જ જોઈએ” એમ મેં અફીમેટમ આપતાં એક સાથે ચાર બહોરાઓ બોલી ઉઠ્યા કે :—

“એ વાત શું લાયા તામદાર ! હજી તો કંચનીના મુજરો થવાના છે. આપે લા આવવાની ટકલીફ લીધી તે એમને એમ શું જવય કે ? ટમારી ખાતર કંઈ કંઈ જ નથી.”

મરી ધણી ધણી આનાકાની અને ના મરજી છતાં અકબરઅલી શેહ અને બહોરાઓ મને માડરામો ધસડી ગયા અને ત્યાં એક મખમલના કોથ પર પરાણે બેસાડી દીધો.

કંચની આવી. મુજરો શરૂ થયો. સંગીતની ધુન મચી. કંચનીએ મને ખુશ કરવા નયનબાણો માધો અને જાતજાતના હાવસાવ કરવા છતાં પણ મારું મુખકમળ ખીલ્યું નહિ ત્યારે એ બિચારી જરા ચાટ પડી મઠ, પણ તુરત જ તેણે મને અરસિક ગણી કાઢીને મારા તરફ બેપરવા બની બે ત્રણ વખત મારી આગળથી નાચતી નાચતી પમાર થઈ, પણ મુરફરાટ કરી ચાલી ગઈ.

મારી નજર ધડીઆળ પર જ હતી. શુજરાત મેલનો ટાઇમ થયો હતો, અને હવે વધારે હું અહીં રોકાઈશ તો મહમદઅલી શેહનું કામ બગડી જશે ધારી, કંચની, મેલાવડા અને અકબરઅલી શેહની પરવા

કર્ચો વગર હું કાચ પરથી ઉડી ધસારાખંધ બહાર નીકળી ગયો.

રાજવંશી મેમાનને ખોટું લાગ્યું ધારી અકબરઅલી પણ ધણીધણી માફ માંગતા મારી પાછળ દોડી આવ્યા અને મારે પંખખ મેલ તો જરૂર પકડવી જ જોઈએ. એમ મેં જણાવ્યું ત્યારે પોતાની કારમાં પોતે જાતે મને રટેશને પહોચાડવાનું માથે લીધું.

ઓ ! તેરીકી !

સહલાએ આ વખતે મોદરમાં અમે બંને એકલા જ હતા. મેં ખીજી કંઈ પણ વાત છેડ્યા પહેલાં પેલું કાગળીયું કાઢી અકબરઅલી શેહન સહી કરવા કહ્યું, અને એક જે. પી. તરીકે તેમની પાસે હું સહી કરાવું છું એમ ધારી તમણે કાગળ પુરો. જોયા વગર મોટર લેમ્પના અજવાળામાં મિલાકું ચિતરી નાખ્યું.

સહી તો કરાવી

મારા શુજરાતી ભાષા પરના કાચ માટે શેહ મેટરમાં વાનચિત દરખાન અમનપૂળી ખતાવેલી, પણ હું કાઠીયાવાડની એક રાજકુવરી પરણ્યા છું એમ બંદાએ વાદા હોવા છતાં તોપ મારવાયા એમને સંપા થયા હો.

રટેશને અમે પહોચ્યા. અકબરઅલી શેહ જાતે જ મારે માટે મુઆઇની સેકન્ડ કલાસની ડીફાટ કઢાવી.

દ્રેન આવવાનો ઘંટ થયો અને હવે તો ખુલ્લ સો કરવા સિવાય આરો જ નથી એમ માની હું શેહની લગોલગ થયો અને તેમના કગલાવું બટન પકડી મેં પેલું કાગળીયું તેમની આખ આગળ ધકેલ્યું અને કહ્યું કે “આ વાંચો.”

કાગળીયું જોતાં જ એ તો ખરાડી ઉઠ્યા કે “આ પેલા સાહેબ પરનો કેસ ? બેટીનો બાપ નારી જશે. મેં લગન કરવા લાં આવી અને તા મુંબઈમાં ધાન ખીગરી ગયો.

દોર લાખતી વાત છે. મહમદઅલી શેઠમાં અછલ ના મીલે”

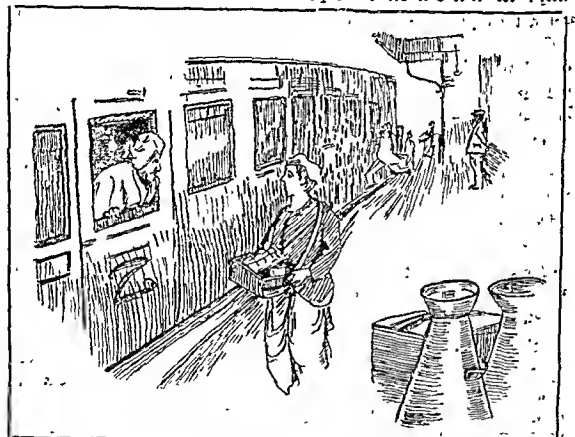
“મહમદઅલી શેઠમાં તો ઘણી અછલ છે. તેમના કહંવાથી જ તમારી સહી કરાવમાં હું આવ્યો. હું તો તેમનો દુકાઈ છું.” મેં બોલ્યું ફેંક્યો.

“હા! એ! તેરી છી! તારે સા..... પહેલાસી ભંમી મરીયે ને,” અકબરઅલીએ તેમના રાજવંશી મેઘાન તરફ વિનય દાખવ્યો.

જ્યાં પોટ્ટોમાં ધારી “ઓવતો” શેઠનો હાથ માંથી પેલું કાગળીયું ઝુટીને લઈ મંજેરી મારી એક સેકન્ડ કલાસના કંપાર્ટમેન્ટમાં હું કુદી પડ્યો.

ચુરતસી ગીલાંટ રોડ

કપ્પાગા હું કુદ્યા કે તરત જ ટ્રેન ઉપડી અને મેં પળવાર બારી બહાર ડોકું કાઢ્યું તો જણાયું કે અકબરઅલી શેઠ પણ દોડીને ગાર્ડના ડબ્બામાં ચડી ગયેલા.

મે પળવાર બારી બહાર ડોકું કાઢ્યું તો જણાયું કે અકબરઅલી શેઠ પણ દોડીને ગાર્ડના ડબ્બામાં ચડી ગયેલા

“હું તો જલદી ભસવાનો હતો, પણ તમે મને બોલવા દ્યો ત્યારેને? તમારાં “ટકલીફ લીધી” “મહમદઅલીનું” નામ ના લેજો” એ વાક્યો જ્યાં પડે ત્યારે બોલું ને?”

જવાબમાં શેઠે મને મા સામેની, પહેલ સામેની અને બેરી સામેની ગણો ચોપડી કાઢી મારા પર ચુરસામાં ધરી આવવાની તૈયારી કરતાં હતા ત્યાં પંજાબ મેલ ધસારો

ક્યા ડબ્બામાં હું ધુર્યો હતો એ અકબર અલીએ બોલ્યું નહોતું અને પંજાબ મેલ વચમાં ક્યાય પણ ઉભી રહેતી નહીં હોવાથી ગ્રાંટરોડ મુખી ચિંતા નથી ધારી જ્યાં તો એ ખાલી કંપાર્ટમેન્ટના બેડ ખાલ્યાં બારી બારેણું જ્યાં કરી ધસધસાટ ઉઠી ગયા. અકબરઅલી શેઠે ભવની સાંકળ ખેંચી ગાડી ઉભી કેમ ન રખાવી એ જ મને નવાઈ લાગી હતી.

સાડા અગીઆર બારના અરસામાં પંચમ મેષ માંદરોડ પહોંચ્યો. હું આંઠેક વાગ્યાનો ઉઠી મ્હોડું માથું ધોઈ તૈયાર જ બેઠો હતો. રેલેશન પર મહમદઅલી શેઠ, તાહેરઅલી, ઇસુફઅલી શેઠ અને કંપનીના બીજા માણસો સાથે સરખસના આકારમાં જ મારી વાટ જોતા ઉભા હતા. મહમદઅલી શેઠના નાકની સામે જ ગારો ડગો થે.બે. અને હું રાજવંશી છટાથી જ નીચે ઉતર્યો.

“અરે ! નરસી ! તું રજવાડી ડ્રેસમાં અને સેકન્ડ ક્લાસમાં ?” એ શુદ્ધ મજબીબુસથી બોલી જતાયું, પણ તુરત જ ફેરવી તોળી તેમણે પૂછ્યું કે “સહી લાવ્યા કે ?”

જવાબમાં મેં પેલું કાગળાયું તેમનાં નાક આગળ ધ્યું અને હરખથી તેમનાથી દસી પડાયું અને ઇસુફઅલી શેઠ તરફ જોઈ તેમણે કહ્યું કે “ઇસુફ, મેં કહેતો જ આયોરા કે આ ઊંઝારામાં પાણી છે. બેટીનો બાપ કામ ખતમની લાવો, સાબાશ,”

અરે ! તમે હયાં કાંસી ?

ઐટલામાં વરરામનો ડ્રેસ જેમના બદલ પર શોભી રહ્યો છે, ઉભગરાથી આંખો લાલ મરધા જેવી થઈ ગઈ છે અને કીચતી જરીની પાથડી નીચે વાળ વિખેરાઈ ગયા છે એ અકબરઅલી શેઠ લાલ પીળા થતા અમારા તરફ ધસી આવ્યા.

તેમને જોતાં જ મહમદઅલી શેઠ અને બીજાઓની આખો અજબબીથી ફાટી નીકળી, અને એ અચંબાનો ઉભરો જરા બેસતાં મહમદઅલી શેઠ જ આપું ‘પ્લેટફોર્મ’ સાંઝળે તેમ બારોડી ઉઠ્યા કે :—

“અકબરઅલી શેઠ ! તમે હયાં કાંસી ?”

“નરસી વાત ના કરો. મહમદઅલી શેઠ, મેં તમારો ટાગરો જનુનુંસ. નરસી ના બેલાવો.” અકબરઅલીએ મારા તરફ ધુક્તાં કહ્યું.

“પણુ દોગે હયાં કાંસી ? લગવના માંડવા- માંસી સીધા ઉપારા સુરતરી ઉપારી ગીલાંટ રોડ નાંખા નરસી” આ તમે કીધું શું ?” મહમદઅલી શેઠની અજબબી બોલી થતી જ નહોતી.

“રેવા ડો ! મહમદઅલી શેઠ, રેવા ડો ! ચોરી પર સીરજેરી ના કરો ! આગમાં તેલ ના નાખો. - મેં ગુરસાસી જલ્લી રહ્યાસ. આ તમારા.....એમ કહીને સુરત રેલેશને મને સંભળાવેલી મા, બેન અને બેટી સામેની ગાળો ફરી સુણાવી અને વાક્ય પુરું કર્યું કે—“કારરતાન છે.”

“કારરતાન એમાં શું ?” એમ ગ્રાંમદઅલી શેઠથી પુછી જવાયું, અને અકબરઅલી પાછા ઉપડ્યા :—

“મહમદઅલી શેઠ, મેં બધું જનુનુંસ. મેં છુરાનપુર ના આવો, તે તમે સુરત ના આવો તે નાંજ આવો અને આ ટાગરો રસ્તી મને લા લાવો.”

“નરસિંહ, શું થયું ?” એમ ઇસુફઅલી શેઠ પુછતા મેં પહેલેથી ઉંચે મુઠી તારનાં વરડીયા થયેલી જૂન અને તેથી થયેલા જોટાળાની વાત માંડીને કહી નાંખી અને વાત પુરી કરતા એ પણ કહી દીધું કે “હું” તો અકબરઅલી શેઠ પાસે ખરો ખુલાસો કરવા જતો હતો, ત્યાં મહમદઅલી શેઠના એ નામ પર પૂછો મૂઠી ‘ટકલીક લીધી’ ‘ટકલીક લીધી’ એમ જ બોલ્યા કરતા હતા અને માફ કાંઈ સાંભળતા જ નહિ.

અકબરઅલી ફરી પાછા ગુરસામાં મારા પર ધસવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યાં મહમદઅલી શેઠે તેમને અટકાવ્યા અને બોલ્યા કે :—

“અકબરઅલી શેઠ, ઊંઝારાનો કસુર નથી. ખુદનું કરવું તે સુરતનો લાડો સુખમાં આવો. આજ અમારી - દાવત આવો.” પછી થોડી વાર તેમના દિદાર તરફ જોઈ રહી મોટેથી ખડખડાટ દસી બોલ્યા કે :—

“નરસી ! બેટા, ભારી કરી ! સુરતના લાડાને સીધો માંડવામાં સી ઉંચકા. સુરતસી ઉપારી ગીલાંટરોડ નાંખો ! હી ! હી ! હી ! હા ! હા ! હા !”

અકબરઅલી કંઈક કડક જવાબ આપવા જતી હતી, ત્યાં સોશીસીટરનો પારસી કલાર્ક નસરવાન દોડતો આવ્યો અને મહમદઅલી શેઠ આગળ જઈ કહેવા લાગ્યો કે :—

“હું કેઉંચ, હું કેઉંચ, હું કેઉંચ.”

“શું કેહોસ તે જતદી ભોંસી મરોની” મહમદઅલી શેઠે ગેઢમાં જ પૂછ્યું.

“એ જ કે સાવકશા કહેવરાવેય કે આજ હાઇકોર્ટમાં એપીકેશન કરતી વખતે અકબરઅલી શેઠની દાજરી જોસે.”

આ વાક્ય સાંભળી મહમદઅલી શેઠ ગેઢમાં આવી ગયા અને પાંચેક મીનીટ અકબરઅલી સામે જોઈ ખુબ દરસી લઈ બોલ્યા કે :—

“જોયું ! અકબરઅલી શેઠ, ખુદાતું કરવું, આજે હવે ટમારી જરૂર, ને રીધા સુરતની, લગનના માંડવામાં સી ઉંચકી તમને હવે નાખા, હવે બંગલે આવો. જમીને હાઇકોર્ટમાં જમું.” એમ કહી અકબરઅલી શેઠના પડખામાં ભરાઈ તેમને બગલગીરી કરતા, ચાંત પાડતા, સમજાવતા, મહમદઅલી શેઠ તેમને પ્લેટફોર્મની બહાર લઈ ગયા, અને મોટરમાં બેસાડી બંગલે ઉતારી ગયા.

ખીજો ગોટાળો !

હાઇકોર્ટમાં શું થયું ! પેલા સાહેબ સામે કેસ કંઈ જતતો હતો ? મોટર કંપનીના બધા ભાગીઆઓની શા માટે જરૂર પડી હતી ? એ મને ખબર નથી, કારણ કે હું ધારાસભી નહીં હોવાથી તેમ ઓશીસમાં સૌથી જુનીઅર કલાર્ક હોવાથી આવી વાતોમાં મને રહસજ ન પડે, એ સમજી શકાય તેમ છે. પણ સાંજે બધા ભાગીઆઓ કારખાનામાં ભારે આનંદથી દાખલ થયા અને મહમદઅલી શેઠની ચેંબરમાં

ઉમ્મણી ઉડવા લાગી એ પરથી જણાયું હતું કે સુરતનો મારો ફેરો બહુ જ મુંઢર રીતે સફળ થયો હતો.

એ શું સીતમ ?

ખીજો દિવસે સવારે નવ વાગે અકબર અલી શેઠ વાલકેશ્વર મહમદઅલી શેઠના બંગલામાં અંદરના હોલમાં નાસ્તો કરતા હતા. મહમદઅલી શેઠ ગેલેરીમાં એક ઇંગ્લીઝેરમાં એલેક્ટ્રીક ટપાલના કાગળો વાંચતા હતા, રોહાંદાં છાપાંઓ વાંચ્યાં વગરનાં એમનાં એમ તેમની આગળ ધડી વાળેલાં પડ્યાં હતાં. હું અકબરઅલી શેઠને પાછા સુરત પહોંચાડવા માટેની તૈયારી કરતો હતો. એટલામાં ચાર પાંચ બહોરાઓનું ટોળું મહમદઅલી શેઠ આગળ આવી પહોંચ્યું અને શા માટે આવ્યું છે તેની પ્રસ્તાવના કયો વચ્ચર બસ એકદમ બેર, બેર જેવડાં આંશુ પાડી કુરકે કુરકે રડવા લાગ્યું.

“અરે ! રરો છ કોને ?” મહમદઅલી શેઠે અભયજ થઈ પૂછ્યું. “મિચારા લગનના માંડવામાં સુમ થયા. ચાર દારા પેલાં તો હવારી સુરત ગયાતા અને તાં આ સીતમ થયો.” પેલાઓ કુસકાં ખાતા બોલ્યા.

“અરે પણ કોન માંડવામાં સુમ થયો ?” મહમદઅલી શેઠે પૂછ્યું.

“અપના અકબરઅલી શેઠ, ટમારા ભાગીઆ. મિચારાને ડબ્બામાં જ મારી નાંખા, આ કોનીકલ વાયો.”

છાપુ વાચવા શેઠે મને બોલાવ્યો અને એ ઉતારી હું વાંચું તે પહેલાં નાસ્તાથી પરવારેલા જીવતા અકબરઅલી વરંડામાં ચાલી આવ્યા જેમને જોઈ પેલા રડતા બહોરાઓ “હાં !” એ ઉદ્ગાર કહાડતાં ઉભા જ થઈ ગયા.

“ટારે આ તુસવાલો હીબેસ સું ?” એ ત્રણ જણ સાથે જ બરાડી ઉડ્યા.

મેં છાપામાં આવેલી હકીકત નીચે પ્રમાણે
વાંચી :—

“સુરતના જાણીતા ળહારા
શેઠનું ભેદી મરણ”

“લગનનાં મોંઢવામાંથી ઓચીંતા શુભ”

“પાલધર, મળેલી લાસ”

“અમે યંત્ર પર જન્મ્યો છીએ ત્યાં અમને
ચોંકાવનારી ખબર મળે છે કે સુરતના જાણીતા
વેપારી અને શહેરી અકબરઅલી નલવાલા
જેઓ અહિં લગન કરવા આવેલા અને જેમના
નેકા ગઇ કાલે સાંજે જ પડાયા હતા, તેઓ
એક રાજવંશી મેમાનને પંજાબ મેલમા
સુરત રેશને મૂકવા જતાં ઓચીંતા શુભ
થવા હતા. સુરતની પોલીસે એકદમ તાર
છોડ્યા હતા અને પરાદીતામાં પાલધર રેશને
મેલ પાચેક મીનીટ ઉભો રહેતા તલાશ કરતાં
એક ળહારા ગૃહસ્થનું મુડકું એક સેકન્ડ ક્લાસ
કંપાર્ટમેન્ટમાંથી મળી આવ્યું હતું” સુરતની
પોલીસને તાર હોતો કે નરસિંહદેવજી
નામના એક ઉદ્દેશુરી રાજવંશીને મૂકવા
અકબરઅલી શેઠ ગયા હતા. એ આસાથી
પાલધર રેશને ઉતરી પડતાં પોલીસે તેને
પકડ્યો છે.”

છાપામાં એટલી જ ખબર હતી. એ
ખબર હું વાંચી રહ્યો કે અકબરઅલી
મહમઅલી શેઠની સામે અને મહમદઅલી
અકબરઅલી શેઠની સામે અને પેલા ળહારાઓ
એ બેઠીની સામે જોવા લાગ્યા. ઉવટે
મહમદઅલી શેઠ જ બોલ્યા.

“અકબરઅલી શેઠ ! આ સું ઘોટાલો ?
તમે મુંબઈસી ઉપરા ટારે બિલારી સામે
મીલેલી કે ?”

“જવા દો હું મહમદઅલી શેઠ ! મેં
જલદી પાલધર જઈશ. નરસિંહદેવ અપનો

બની દોસ્ત છે. બિચારો નકામો મારો
જશે.”

“અરે પણ સીધા સુરત જવ. ટાંસી
એ લોકને અને મુઠાંને સુરત જ એ લોક
લઇ ગયા હોય, કેસ તો જ ચાલશે.” મહમદ
અલી શેઠે વ્યવહાર માર્ગ ગતાવ્યો.

“અરે ! પણ ટમારે સાસરે ટાર કીધો ?
તુસ વાંચી એ લોક શું ધારસે ?” એક
ળહારાએ અકબરઅલીનું ક્યાન બેચુ અને
તેમણે તુરત જ મારું પાંખડું પકડી બૂમાબૂમ
કરી મૂકી કે “નરસી, દોરો, દોરો, અને
મારા સસરાને ટાર કરો કે મેં હીંઆ છવતો
છું અને જલદી ટા બાબુસ, જલદી કરો !
ટાર નહિ મીને તો મારો સાથો દીલદારઅલી
કુતો પુરશે.”

વધુ કંઈ પણ પૂછ્યા વગર હું તાર
કરવા દોડ્યો, અને બપેરે અકબરઅલી શેઠને
ગ્રાંટરોડ સુરતની ગાડીમાં બેસાડી આવ્યો.

પાછળથી મને ખબર મળી કે અકબરઅલી
શેઠ સુરતના રેશને મને મૂકવા આવતાં પાછાં
નહી ફરતાં ત્યાં ખળખળાટ થયેલો,
પેલીસને ખબર આપવામાં આવેલી. તેણે
મારે બાબુ તાર છોડ્યા, પાલધર પંજાબ
મેલ ચોલતાં એક મેકન્ડ ક્લાસના ડબ્બામાંથી
એક ળહારાની લાસ મળેલી. ખરે નરસિંહદેવ
એ જ દ્રેનમા હોતો. તે કંઈક કામ સાર
પાલધર ઉતરતાં તેને સુરતથી મળેલા વર્ણન
પ્રમાણે પકડવામાં આવેલો. લાસ અને પેલા
પકડાયેલા માણસને સુરત લઇ જવામાં
આવેલા.

પાછળથી મને તાર મળવાથી હું પણ
સુરત ગયો અને કોર્ટ સમક્ષ બધી હકિકત
કહી સંભળાવેલી. તે ળહારાં સીવીલ સરજનને
લાસ તપાસી પેલો અકબરઅલી નામનો
છંદારનો કાષ ળહારો હાર્ટફેલ યવાથી જ

બસણ પાંચો હતો તે સર્ટીફિકેટ આપ્યું હતું. અને શેઠ એકલા હોખએ ત્યારે એ મારા
ખરા નરસિંહદેવ છૂટી ગયા, અને કોર્ટ બરડા પર થાપટ મારી ખડખડાટ હસીને
મારી વાતથી ખડખડાટ હસી. એ રીતે આ બોલે છે કે “બેટીના બાપ! ડીકરી નરસી!
મેં ખડખડાટનાવાળા નાટકનો અંત આપ્યો. તે કમાલ કીધી તી. અફબરઅલીને સીધો

***

માંડવામાંની ઉપારો, તે સુરતસી ઉચકી
તા. ક: મહમદઅલી શેઠે મને બીંડી ગીલાંટરોડ નાંખે. સુરતનો લાડો મુંબઈ
બજારની તેમની દુકાનમાં ડાલ પગારથી આવો. હી! હી! હી! હા! હા! હા!

બેચી લીધો, અને
હજી પછી આ વાતને
ધણી વરસ યજી ગયા
છનાં કાઠ સ ? હું

પુરાનપુરતું વેર હું
એ લીધું.”

(સંપૂર્ણ)

રા. “મસ્તકીર”

અનુવાદક : ડૉ. હરિમસાદ દેશાઈ.

ચિત્રકાર : રા. રવિશંકર રાવલ.

(ગયા અંકથી ચાલુ)

મંગળ ગામમાં બધાને કહેવા લાગ્યો કે પુંછઆને સારાં લુગડાં વગેરે લેવા ભેદતા પૈસા મહેં આપ્યા છે. હજી એને એક ઘોડી લઈ આપવી છે ને એક ગાડું કરવું છે. અમદાવાદની સીમમાં જમીન રાખી છે તે ખેતી કરવા વગેરેની દેખરેખ પુંછઆ રાખશે. હરીભાઈએ એ ગરીબ આદમીની મશ્કરી કરી હતી ને એવો કાલોડો જાહેર લગાવ્યો કે પુંછઆ બિચારો ગમરાઈ ગયો ને જળશાઈ કરવા જતો હતો. હવે એ તાલેવંત આદમીની મશ્કરી મ્હારે કરવી છે ને હું પણ એને એવો બનાવું કે એ પણ છંદગી મુઘી બાદ કરે. એવી મતલબની વાતો મંગળ જે મળે તેને કરતો. જે સાંભળે તે આથી ખુશી થતા. અબીમાની હરીભાઈનું અબીમાન હિતરે એ જોવા બધા એકે પોતે ધડ દલા. મંગળે પુંછઆની કાઠી મારફત ગોરને સારી દલાણા આપી, હરીભાઈને ત્યાં મોકલાવ્યા. ગોરે પુંછઆની જાહેજલાલી બાબત હરીભાઈ આગળ વર્ણન કર્યું ને કહ્યું કે આંપે કરેલી શરત પુંછઆ પૂરી કરી દેખાડશે.

આ બધી બાંજગડ થતી હતી એટલામાં પુંછઆએ ચંચળને ગુપ્ત રીતે મળી આવવાનો નિશ્ચય કર્યો. જે સંધ્યું બન્યું હતું તે ચંચળને તો ખરેખર કહેવું એમ એને લાગ્યું. એનો પ્રેમ ચંચળ પર એટલો બધો હતો કે એને જુહું કહી ઠગવી એ એને મન અસહ્ય હતું.

સંધ્યાકાળનો સમય હતો. રસ્તે જવર જવર એાછી થઈ ગઈ હતી. પાછલે રસ્તે

થઈને પુંછઆ હરીભાઈના ઘર તરફ ગયો. છીંટથી જોતાં દોરના વાડામાં ચંચળને એણે ઉમેલી જોઈ, હરીભાઈ ઘરમાં નહોતો. છાયા ઠોળાં દોતી હતી ને આસપાસ ખીજું કોઈ માણસ જણાતું નહોતું. પુંછઆના મથા પછી આટલે દહાડે એટલે લગભગ દોઢે મહિને ચંચળ એને આવરે આવરે પોતાની તરફ આવતો જોયો તેથી એ તરત છાનીમાની એના તરફ ગઈ. ઘરની પાછળ મ્હોડું આંબલીનું ઝાડ હતું. એક ચોતરાનાળા પરબડી હતી ને પાસે બીજા ન્દાના ચોનરા પર છેલ્લો તુળશી કપારો હતો. છાયાને દુધ દોતી રહેવા દઈ ચંચળ વાડાને ઝાંપે થઈ આંબલીના ઝાડ પાસે ગઈ એટલે પુંછઆએ તરત જ ધીમેથી વાત ચલાવી.

“ ચંચળ ! હમારા જાપની શરત પ્રમાણે હવે માણું મોકલી શકીશ ”

“ હું ? શી રીતે ? ” ચંચળ નવાઈ પામી ને જરા બહીની “ અંગરખુ ને પાંધડી ને ઘોંડી ને મ્હોટો વરગોટો એ બધું ક્યાંથી બનશે ? આપણને રખડાવવા માટે તો એમણે એ યુક્તિ કહાડી છે.”

પુંછઆએ કહ્યું “ ચંચળ ! કાષ્ટને તો વાત કહેવાય એવી નથી, પણ લંબે કહીશ. વાત સાંભળ્યા પછી લંબે કહેશો એમ કરીશ. લંબને ગમે તો લગનની હા કહેજો, નહીં તો નીચ પાપા ગણીને મ્હને હાંકી કાઢજો.”

પછીથી પુંછઆએ બધી હકીકત વિગત-વાર કહી. પોલીસ તપાસનું પરિણામ જે આપ્યું હતું તે પણ કહી સંભળાવ્યું.

ચંચળ શીકડી પડી ગઇ. એની પાસેથી જરા આઘી ખસી. ને પોતાનું મ્હોં બે હાથમાં ઢાલી આઘી ઉભી. પુંછળો ધરધર ધુજવા લાગ્યો. થોડીવાર એ કંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વગર ધીમેથી કુમકાં ભરતી સંભળાઇ.

“ચંચળ ! ચંચળ !” છેવટે પુંછળો બોલ્યો. “ત્હમે શું એમ સમજો છો કે મ્હું જે ક્યું છે ત્હેનાથી હું જાંપીને બેસું છું ? દહાડો કે રાત મ્હને એન નથી. હું એ ત્રાસી ગયો છું, પણ શું કરું ? હું તળાવમાં ડૂબવા જ ગયો હતો અને પેલા મંગળે મ્હને જોતી ઝાલીને પાછળથી ખેંચ્યો ના હોત તો ડૂબી એ ગયો હોત. તો શું ચંચળ ત્હમને જીવવું ગમત ? મ્હારું પાપ અધાર છે એ હું સમજું છું. મ્હારા જેવા પાપી પર ત્હમને હવે હેત ના આવે એ પણ ખરું છે. ચંચળ, બસ ત્હમારી મહે બાની ના હોય તો એક બોક્કમા કહી દો ને હું અહીંથી જતો રહીશ, ને મંગળ આ વખતે તો જરૂર ના જીવે એવી રીતે તળાવમા જઇ પડીશ.”

ચંચળે એના સાસુ બેચુ ને નિસાસો નાંખ્યો. ઉઠા વિચારમા હોય એમ જણાઇ.

“પુંછળા ! અમ જો, મ્હારી બા એક વખત મ્હને વાત કહેતી હતી, કે કોઇએ માણસનું ખૂન કર્યું હોય તો ગધ્ય રાત્રે જે જગ્યાએ ખૂન થયેલા માણસને જાળવામા આવ્યો હોય ત્યાં એકલા સ્મશાનમા જવું. સ્મશાનમાં એને યમદેવના દર્શન થશે. યમદેવ ખૂતીને કેવી સજા કરવામા આવશે તે કહી સંભળાવે છે ને ક્યારે સજા કરવામાં આવશે તે પણ કહી સંભળાવે છે. મ્હારી બાને એ વાત કોઇ સાંધ્યે કરી હતી. ને કોઇ માણસની વાત પણ એણે કહી હતી કે એક આદમી ખૂન કર્યા પછી બીજે દહાડે રાત્રે સ્મશાનમાં ગયો. ત્યાં એણે રૂઢમાળા પહેરેલા મહાદેવજી ને પાડા પર બેઠેલા યમ બન્ને દીઠા હતા. યમે એને કંઈ કહ્યું. પછી એ ખૂન પરતાવો કરવાં

લાગ્યો ને જીવ્યો ત્યાં સુધી પોતે કરેલાં પાપને માટે રાજ પરમેશ્વરની માફી માગતો. છેવટે પરમેશ્વરે એને ક્ષમા આપી હતી. પુંછળા ! તું પણ એવું કર, આજ રાતના જ સ્મશાનમાં જ ને જે બન્યું હોય તે મ્હને કહી જજે. પછી આપણે પાછો વિચાર કરીશું.” ચંચળ બોલી રહી એટલામાં દરીબાઇ ઘરમાં આવ્યા જેવું લાગવાથી ચંચળ અપાટાળધ ત્યાંથી ચાલી ગઇ.

મકરણ ૪ થું

તે જ દિવસે રાત પકતાં પુંછળો સ્મશાન તરફ જવા નીકળ્યો. તળાવની પાળ આગળ બ્યાં ખૂન થયું હતું ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારથી જ એને ત્રાસજનક ખ્હીક લાગવા માડી હતી. એનો અતરંદીપ હવે બગૃન થયો હતો. રસ્તે એને વિચર આવવા લાગ્યા, કે “પેલીસની તો હવે ખ્હીક નથી. અકરમાતથી મોત થવાના તુમાર આવી ગયા છે. ચોરી કે લૂટ કે ખૂન કંઈ થયું નથી. ને મ્હારા ઉપર તો કોઇને જરા સરખો પે બ્હેમ નથી, પણ ભગવાનને આપણે કેમ છેતરી શકીએ ? જે જે બન્યું તે બધું ભગવાને તો દેખેલું જ ને ? એનાથી કંઈ છાતું છે ? મ્હું જે જે ક્યું તે બધું એણે જોયેલું. માણસ એનાથી કંઈ છાતું ના રાખી શકે. પરમેશ્વર જરૂર મ્હને સજા કરશે.”

આખે રસ્તે “પરમેશ્વર સજા કરશે” એ વિચાર એના મનમાંથી ખસ્યા નહી. સ્મશાનની પાસે આવતો ગયો તેમ તેમ એને વધારે ભયંકર લાગવા માડ્યું. રાત અધારી હતી ને તારા પણ ધડીવાર દેખાયા તો ધડીવાર વાહળામાં ભરાવા લાગ્યા. ચારે તરફ શમ શમાકાર હતું. કોઇવાર ફેકત ઝાડો રહેજ પવનથી હાલતાં ત્યારે જાણે માયાં ધુણવી એક બીજના કાનમાં કંઈ વાતો કરતાં હોય એમ જણાતું. ભય તો ચારે બાજુએથી એને ખાતો હોય એમ લાગ્યું, તોપણ એણે

ચાલ્યા ક્યું. ચાલતાં ચાલતાં આખરે એ સ્મશાનમાં આવી પહોંચ્યો. એક બે હોલવાની ચીતાઓના ધીમા પડેલા ભડકા ફરથી જાણ્યા.

સ્મશાનની ડાબી બાજુને રસ્તે મદાદેવનું મંદિર હતું. એમાંથી બળદોની રાત્રે ને પહોણી હાથમાં ઝાલી છે અને ગાડીવાન પાછળ ચાલતો પ્રાંતિજનો વેપારી બરાબર મારતી વખતે જેવા હતા એવા એની તરફ આવતા જોયા. બની એટલી ધીરજ રાખીને એ પીપળાના ઝાડ આગળ આવ્યો, ને આંખો મીચીને પીપળાને એથે પક્ષાંડી વાળીને બેસી ગયો. નીચેની જમીન પણ ઉડી ઉડી ઉતરતી હોય તેમ લાગ્યું. “આ પ્રભુ ! મદારા ઉપર દયા કરા દયા કર,” એમ વારંવાર મોઢેથી બોલવા લાગ્યો. જરા જંપ વળતાં શ્વાસ બાંધને બેઠ્યો. “મરે એ ભણા આદમીએ ! તમારા આ દુષ્ટ ખુનીને મારી આપો ! આ ભાઈ ગાડીત ને શેઠ ! તમને અહીંથી જાવ ! મદારી ગરીબની દયા લાવો ! કશ્વર તમારી સદ્ગતિ કરો !”

થોડીવારે આંખ ઉઘાડતાં જુલે છે તો બધું ઝાંખું ઝાખું દેખાવા લાગ્યું. છાતી ધડક ધડક થતી હતી. પગમાં ઉલા થવાની તાકાત નહોતી. શું જાને છે તે એ સમજી શક્યો નહીં. મંગળ ભેંધો એની મરકરી કરતો હોય તથા એના સામે આવીને ઉભો હોય એવો ભાસ થયો. સામાન ચઢાવેલી નવી ઘોડી, અસ્તરીજંધ અંગરખું અને કસુંબજ પાંધડી એને દેખાડી, નદીમાં પાણીમાં થઈને દામી ઝાડીમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો. અને તરત જ પુંછઆને વિચાર આવ્યો કે “શુંકે માયો ના હોત તો એ ઘોડી, અંગરખું ને પાંધડી ક્યાંથી મળત ? ને ચંચળને ફરી મળને ક્યાંથી ?” પાછો વિચાર કરવા લાગ્યો. “જીવતાં સુધી ગરીબ રંકા હોત ને જોષતાને ત્યાં મથેડાં દાંડી ખાંધાં હોત તો શું દુઃખ

હતું ! તે દલાડાના જેવું તો આજ સુખ નથી. જે શેઠકથી અત્યારે હું બેભાન જેવો થઈ ગયો છું ને જે ભયંકર ભયુકારા વાગે છે તેના કરતા ગરીબાઈ બહુ સારી હતી.” પાછા તરત જ વિચાર ચાલ્યા. “હવે મળે પૈસા મળ્યા છે, ને પૈસા પૈસાને વધારશે. લોકો કશું જાણતા નથી ને મદારી પાસે ક્યાંથી પૈસો આવ્યો તે કહી જાણવા પામવાના એ નથી.” પણ આ વિચારોને પણ બીજા વિચારોએ આવીને ધડેલી કાઢ્યા. “ખરું, માણસો તો જાણવા નહીં પામે, પણ પરમેશ્વર જાણે ને એ નહીં છોડે”

પુંછઆએ હવે ત્યાંથી ઉઠવાનું ક્યું, પણ ઉઠાં જ થયાયું નહીં. એની આંખો મીચાઈ ગઈ. ધડીમાં શરીર ઉપર જાણે ઉની જવાળાઓ લાગવા માંડી તો ધડીમાં ટાઢ ચઢવા લાગી. ગાયું ભારે થવા લાગ્યું ને જાણે ઉંચ આવતી હોય તેમ થયું. ઉંચ ઉઠાડવાનો બહુ એ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, પણ આંખમાંથી થેન ખસ્યું નહીં. ફરી બળ કરીને ઉભો થવા લાગ્યો તો જાણે જમીન સાથે અંતે ખીસાથી કાઢાએ ખેંસી દીધો ના હોય એમ લાગ્યું. જમીન નીચેથી જાણે કાઢ બોલતું હોય એમ એને લાગ્યું. કે “પ્રભો ! અમારા આ ખુનીને તું મેળે !” એના જવાબમાં બીજે અવાજે કોણ જાણે ક્યાંથી સંજળાયો કે “ચાલીસ વર્ષ પછી હું એને સજા કરીશ.” પછી બધું સુખ થઈ ગયું. પુંછઆને જરા આરામ લાગ્યો, પણ આંખો ઉઘાડતાં એની નજર પાછી ધીમી પડેલી ચીતાઓના રણાસણા બડકા પર પડી, ને પાછું ભયંકર લાગવા માંડ્યું. જાણે સ્મશાનની રાખમાંથી પેશાં બે જુલનીકળી આવશે કે શું એમ લાગ્યું.

ઝડપથી, જાણે કાઢને બળે એ જગ્યાએથી એ ધૂટ્યો ને મૂડીઓ વાળી ગમ તરફને રસ્તે ન ઠો. કાઢ એની પાછળ એટલા

ધનકારથી દોડતું હોય કે જાણે પૃથ્વી-ધુજતી હોય એમ એને લાગ્યું. એ પાછળ દોડનાર મોટાં મોટાં ઝાડ એના ઉપર ફેંકતું હતું. પુછ્યો એક જાસે દોડતો હતો ને પાછળ નજર પથ્થુ નાખ્યા વગર છેક સીમ સુધી આવી પહોંચ્યો. હવે એ છેક યાત્રી ગયો ને તમ્મર આવવાથી જમીન પર પડ્યો.

થોડી વાર પછી પાછો હુશે ને જરા ધીમે ધીમે ગામ તરફ ચાલ્યો. બીકને ખરે હવે એનાં હૃદયમાં તીવ્ર વેદનાએ પ્રવેશ કર્યો હતો.

થોડીવાર સામેથી કાંઈ માણસ આવતું હોય તેમ લાગવાથી એ ધ્યાનથી જોવા લાગ્યો તો મંગળ લેયો ઝાળખાયો.

“હદર કસુ બટકતા હે ઉદરુ!” મંગળે પુછ્યું “ઝોટલી રાતના તું ગયો હતો ક્યાં? દેખ? સમ્યા નહીં કહ્યા તો માર ગયુંગા. સુવર, કહાં રજાડતા હે?”

“સમશાન ગયો તો.”

“કાપક?”

“હે જાણુ” કે સમશાનમાં વખતે કાંઈ જોવામાં આવે. વખતે આપોઆપ કાંઈ પરચો જતાવે ને કહે કે પેકાં ખુની મરતે પરમેશ્વર કેવી સજા કરવાતો છે” પુછ્યાએ જવાબ આપ્યો.

પુછ્યા! તારા જોવા પાગલ મહેં કાંઈ ન દેખા. જગ્યાન વચ્ચે કેમ રાખવી તે તું બીલકુલ સમજતો નથી. કાંઈ ચોરત આગળ કે લડકીઓકા સજા બડબડ બડબડ કરી આવે છે. તેઓ લેણની અર્થ વગરની વાતો ધ્યાનમાં રાખે છે ને એ કહે છે તેમની અકલ પરમાતે તું કીડ છે. આખરે સ્ત્રીની લુપ્ત પાનીએ. હવે એ વાત જાહુ જોલ જોલ કરશે તો સપડાઈશ. ને એ મૂર્ખો! સજા વાત તારા લોભમાં ઉતરી છે તોયે તું ધરાયો નથી તે બધે બકબક કરે છે. આરે આવેલું

નાવ તું કુખાડશે. ને મધ્યાવેગથી તું તો પાપમાલ થશે જ ને વળી મરને અંદર અપેન્નાવશે. તું જ્યાં સપડાયો કે મારે માથે આળપપાળ લાવશે ને તું બી મારો વાંક કહાડશે, કે “મંગલ લેખાએ મરને લલ ચાલ્યો! મંગળે મરને આ શીખાયો ને મંગળે પેલો શીખાયો” તુમ ગુજરાતી લોભ સજા રંડીયોડી માફક એવા એવા બોલશે ને બલાઈનો બદલો છુરાઈથી વાળશે, અમ્મો રમશાનમાં શું દેખ્યો?”

પુછ્યાએ બધી વાત કહી.

એ સાંભળીને મંગળ ખૂબ હસ્યો. “હિલ્લકા પટ્ટા! કરના માર્યા એ સજા ખાત હે મનમાં ધારીને ડર મયા. ચોર કમ્મ નથી. હે ખરેખરો માન લીયો કે જી લોક પરમેશ્વરની આગે બાન કરે છે. આ લાડથી એમનાં કાચસાં હેં તોડાડાયા. એમના મગજના ફેંદેદેલા કર દીયા, શીર એ મુડે કીસ તરંદસે ખાત કરે સકે. બૂત પ્રેત સજા જૂઠું બાન હે. શંકા બૂત બનતી હે ચોર મચ્છા ડાકણ બનતી હે. બૂત પ્રેત સજા મહારી આગે લાવ, હિલ્લકા ચોટલી મંગળ લેખા મંતરતા હે.”

પુછ્યાએ કહ્યું શરીર પડ્યાં, પણ એમનો જીવ તો મરતો નથી. જીવ તો ભગવાનની પાસે જાય છે. “જીવ? કાણુ જીવ? એ સજા રંડીયાંડી બાંતો હે.” મંગળે જોસથી બોલ્યો. “જીવ ચોર આત્મા એ તો કણુ હે નહી. શીર હિલ્લકાં બેડે? મનુષ્ય, પશુ, પંખી, મચ્છ, કીટ ચોર પતંગ એ સજા એ દુનિયામેં જીતા હે, શીર મરતો હે. મર્યા પીછે હિસડા કાંવાણુ હોતા હે, પંચ મહાબૂતમેં ગીલ જાતા હે. બસ. એલે ખલાસ! દુસરા કુચ્છ હે નહી.”

પુછ્યાએ કહ્યું “ત્યારે અમારા મહારાજ કહે છે કે મરણ પછી પણ આપણે જીવતા રહેવાના એ શું ખોટું? એ કહે છે કે

ચિત્રકાર :
શ. રાવલ

મા પી ની દશા
“અંચળ વાઝને ઝંપે યદ્ય આંખડીના ઝાડ પાસે
ઘડી એટલે પુછ્યાએ વાત સવાળી”

મરણ પછી સારાં કામ કર્યાં હોય એવા લોકો સ્વર્ગમાં જાય છે ને નહારા પાપી લોકો નરકમાં જાય છે. ત્યાં એમને જમના હવ મ્હેટી ગદાઓથી મારે છે.”

મંગળે કહ્યું “પુંછઆ ! તું તદ્દન ભલા આદમી છે. છેક જ આલીયા. જે કાષ્ઠ ત્હને કચ્છ કહે છે તે તું તરત માની લે છે. સમજતા નથી કે એ લાડુભટ્ટા લોકોને ખ્હીવડાવીને પોતે પૈસા કાઢી લેવાની મતલબથી એ સજ્જ ખાતો જોડી કાઢે છે.” પુંછઆએ કાષ્ઠ દિવસ આવી ચર્ચા સાંભળી ન્હોતી તેથી એ તો અજાણ્ય થયો ને કહેવા લાગ્યો કે “મંગળ ! ત્યારે ત્હારા કહેવાનો સાર તો એ જ કે માણસને જીવ કે આત્મા કંઈ છે નહીં. ને મરી ગયા પછી કંઈ રહેવાતું નથી.”

મંગળે ખારીથી કહ્યું કે મરી ગયેલો માણસ ફરી કદી કાષ્ઠ જગ્યાએ જતો જ નથી. જો કાષ્ઠ આદમી મરી ગયેલાં આદમી કયા જાય છે એ જાણતો હોય તો ચલ આપણે એ જગા જોવા જઇએ.

પુંછઆએ કહ્યું “ઇશ્વર ખધું જાણે છે ! મયા પછી પરભુના દરબારમાં માણસો ના જતાં હોય ને દેહ પડ્યા પછી એમના આત્મા ના રહેતા હોય એ વાત હું તો માની શકતો નથી. અરા ખોટાનો ન્યાય કરનાર ભગવાન છે. મ્હેં જે પાપ કર્યું છે તેની મ્હને ખહુ ખ્હીક લાગે છે. મ્હારે નરકમાં કોણ જાણે કેવાં એ દુઃખ ભોગવવાં પડશે.”

“ઇશ્વર ! પરભુ ! ભગવાન ! કીદર હે સજ્જ ? કાષ્ઠ દિવસ મ્હેં તો એને દેખ્યા નથી. કાષ્ઠ સસુરને બી દેખ્યા નથી ને એની સાથે કબી ખાત કરી નથી. નાહક લોહિાની આગે ગપ્પાં ચાલે છે. પરમેશ્વર હોય તો જોવાય કે ખાત થાય ના ? અખી તો જોત બી બજોલા લોક જાન ગયા હે છી પરમેશ્વર કે દેવ કે દાનવ કે સ્વર્ગ કે નરક કુચ્છ હે નહીં.

મરણ પછી નરકની યંત્રણા કે સ્વર્ગના સુખ એ કાષ્ઠ ખાતકો પાપા જ હે નહીં. ખાત લોક એ ખાત જાનતા હે લેજીન કાષ્ઠ હિમ્મતસે બોલ ની શકતા.”

“પણ પરમેશ્વર ના હોય તો આ દુનિયા બધી બનાવી કોણે ?” પુંછઆએ પુછ્યું.

પ્રકરણ પ મું

વાત કરતા કરતા એ બન્ને જણા તળાવના કિનારા સુધી આવ્યા. મંગળ મદાદેવની ઝોરડીમાં ગયો ને પુંછઆ એની કાજીને ઘેર ગયો. કાજી હંધી ગમ્મ હતી તેને આટલી મોડી રાત્રે જગાડવી તે ઠીક નહીં લાગવાથી પુંછઆ બહાર ઝોટલા ઉપર જ સુઈ રહ્યો.

સવારમાં ઉઠી તરત જ પુંછઆએ એની કાજીને પાંચ રૂપિયા આપ્યા અને કહ્યું કે કાજી આજે કંસાર રાંધજો, દાળ, ભાત અને શાક પણ કરજો. પણ હજી કાષ્ઠને ખ્હાર વાત કરશો નહીં. પણ કરીને મ્હાર વેનીશાળ થશે.

ઝોટડું કહીને પુંછઆ હરીભાઈના ઘર તરફ જવા નીકળ્યો. ડાસો ઝોસરીમાં બેઠો બેઠો કંઈ વાંચતો હતો. જોડેના ખંડમાંથી ચંચળે પોતાના પ્રીતમને જોયો. ઇશારતથી એણે પુંછઆને પાછળ જવા કહ્યું. પુંછઆ તરત જ ફરીને પાછળ ગયો અને ટુળશી ક્યારાની પાછળ લેલા રહી એણે સ્મશાનમાં બનેલી બધી વાત ચંચળને અક્ષરે અક્ષર કહી સંભળાવી.

ચંચળે કહ્યું “ઠીક ત્યારે ઇશ્વરે ત્હને સાક્ષાત દર્શન દીધાં, અને ચાલીસ વર્ષ પછી સજ્જ કરવા કહ્યું. એટલા વખતમાં તો આપણે ધટાં પ્રવચિન કરી શકીશું. પરમાત્મા દલાણ છે અને આપણે એમને પ્રાર્થનાથી રીઝવી દઈશું. આપણે રોજ, દેવદર્શન કરીશું, ગરીબોને દાન આપીશું, પ્રભુની શજ ક્ષમા માગીશું.” (ચાલુ)

જંજરને ઝાણકોરે

રજપુત યુગની એક પ્રણયકથા

લખનાર :-

ચાંપશી વિકુલનાથ હિંદશી.

—:૦:—

ચિત્રકાર :-

શ્રીયુત એમ. વી. દુરંધર એ. એમ.

આગલાં પ્રકરણોનો ટુંક સાર

અનયગઢનો સૈનાપતિ અંબર રામગઢના શત્રુરાજ્યનો પુષ્પમાં પરાજય કરી કેટલાક કેદીઓને પકડી લાવે છે. એ કેદીમાંની રમા નામની એક સ્ત્રીને અનયગઢને રાજ સગરસિંહ પોતાની પુત્રી વિજયવતીની દાસી બનાવે છે. રમા અને અંબર પરસ્પર પ્રેમમાં છે. અંબરને શિરપાવ આપવા રાજ એક બહેર સભા બોલાવે છે. અંબરે પકડી લાવેલા શત્રુ કેદીઓમાંથી રમા ને તેના પિતાને કેદમાં રાખી બાકીના કેદીને રાજ સમક્ષિંહ છોડી મૂકે છે. અંબરને રાજકન્યાનો હસ્ત ગ્રહણ કરવા રાજ કહે છે. અંબર ના પાડે છે. રાજ તેને મારવા તૈયાર થતાં રાજકુમારી વચ્ચે પડી અંબરને બચાવે છે. પુષ્પા રામગઢના રાજને તથા રમાને છોડાવવા અનયગઢના કિલ્લેદાર નયસિંહને પરણી એક રાત્રે કેદખાનાની ચાવીઓ લઈ પલાયન કરે છે. રમા અંબર વિના કેદખાનું પણ છોડવાની ના પાડે છે. પુષ્પા રામસિંહને છોડાવી લઈ નય છે તે પછી થોડી વારે અંબર કેદખાનામાં ચાવી બેશુદ્ધ રમાને મુક્ત કરે છે. ત્યાંથી આ વાર્તા આગળ ચાલે છે.

જયસિહની મનોદશા.

ધીરે ધીરે પરાદીપ્ત થવા આવ્યું. મંદ, શીતળ સમીરણની લહરીઓ અન્યમદના કિલ્લાની દિવાલ કુદાવી કિલ્લાના ખુદ્વા યોગાનમાં ખેલી રહી હતી. પ્રાચી પટની સૂર્યશુરંગી લાઝક ફિવાકરનું આગમન યરાની આગાહી દઇ રહી હતી.

એ પ્રકાશ ને એ સમીરલહરી કિલ્લેદાર જયસિંહના આવાસમાં પણ આવ્યાં અને નીચતાં નાચતાં કિલ્લેદારનો અંગરપથ કરી ગેસ કરવા લાગ્યાં. એ ચેતનપ્રેરક સ્પર્શથી કિલ્લેદાર જાગી ઉઠ્યો, આંખો ચોળી, સદાળીને બેઠો થયો.

આંખો ગોળી ? હા. કારણ ?

કારણ કે પરાદીપતી યુક્તાળી ઉધમાં હમણાં પંદર દિવસ યયાં જગતમાં પોત ને સૌથી વધારે સુખી માનતા જયસિંહે એક મધુરસ્વપ્ન જોયું હતું.

જાણે પુષ્પા અને પોતે એક બળબળ શબ્દે વહી જતી, પ્રેમનું સુંદર ગાન લલકારતી, રૂપેરી રંગની નરીના પદ પર એક નાની રમણીય હોડીમાં બેઠાં. એક બાલુના કાંઠા પર લીલાં વૃક્ષોની હાર અહલુન લાલિત્યથી ગોઠવાઇ હતી. એ પ્રત્યેક વૃક્ષને શિરે વાણુનો મુગટ હોય તેમ આછા, કામળ મુસસાટથી પ્રલોક વૃક્ષ હાલી રહેતું. જળના તરંગો પર સૂર્યના રરિમ આછો ચમકાર કરતાં-ધડીબર લાગતું કે જાણે એ જળશશિમાંથી જ એ રરિમ ફૂટતાં હોય.

હોડી ધીરે ધીરે સરતી હતી.

“ક્યાં જઈએ છીએ વહાલા !” પુષ્પાએ નિમ્ન પ્રેમથી પૂછ્યું.

અહલુત પ્રેમપ્રદેશમાં વહાલી ! ક્યાં જયસિંહને મન પુષ્પા અને પુષ્પાને મને જયસિંહ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી.” જયસિંહે જલકાતા પ્રેમથી પ્રેત્યુત્તર આપ્યો.

“વહાલા ! પ્રાણાધિક ! આ તમારો પ્રતાપ ! દીન, હીન, પુષ્પાને આજ તમે કેવી સુખી કરી ?” પુષ્પાએ ગળગળે સ્વરે કહ્યું.

“પુષ્પા ! મનુષ્યત્વ કેવું નામ ! પ્રેમ વિનાનું મનુષ્યત્વ મનુષ્યત્વ નહિ પણ પશુત્વ છે. પુષ્પા ! પ્રિયા ! મારો આ જન્મ સફળ થયો છે.”

તે એમ કહી તે પુષ્પાની બાલુએ આવ્યો. ઉંડા પ્રેમભાવે એક સુગંધ લીધું. પુષ્પા શરમાઇ ગઇ, ગાંઠે શેરડા પડ્યા. એ શેરડાની રેખાઓમાં સૂર્યરરિમના સુવર્ણ પ્રકાશ અને જળતરંગના રૂપેરી પ્રકાશે કોઇ અહલુન રંગો પુરી દીવા પુષ્પાના એ નવરંગમિશ્રિત નાનકડા સોન્દર્યપ્રદેશને જયસિંહ ધડીબર નિહાળી રહ્યો. હોડી સરી જ રહી હતી. એકે બાલુનાં વૃક્ષો એક પછી એક સરતાં જતાં જણાતાં હતાં.

“ત્યારે શું કિલ્લેદારીનું રાજતામુ આવ્યું ?” પુષ્પાએ પૂછ્યું.

“હા—પ્રેમના દિવ્ય પ્રદેશમાં પ્રવેશ પછી જગતચરહારના એ શુભ પ્રદેશમાં ફરીવાર રાજીયું પણ કરવાનું મન થતું નથી.” જયસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

“તે એ દિવ્ય પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાનો પરચાનો અપાવનાર કાણુ ?” પુષ્પાએ પૂછ્યું.

“તું ! જીવનસખી ! જીવનજોતિ ! તું.”
તે એમ કહી તેણે પુષ્પાનો હાથ પકડવા પોતાનો હાથ લંબાવ્યો ત્યાં તો—

ત્યાં તો તેની આંખ ખુલી ગઈ !

તેણે આંખો મોળી ફરીવાર આંજીઆંજી
જોયું ! પુષ્પા ક્યાં હતી ? કદાચ વહેલી
હતી હશે.

“પુષ્પા !” તેણે ધીરે સાદે બૂમ મારી

નિઘૂંઘ નિરવતા વિચિત્રભાવે હતી રહી !

“પુષ્પા !” ફરી જ્યસિંહે પોકાર કર્યો.

પણ ક્યાં હતી પુષ્પા ? શું એ ખરેખર
હોડીમાં બેસી કાઢી અદ્ભુત પ્રદેશમાં તો નહીં
આવી ગઈ હોય ? જ્યસિંહે રવસમાં નહોતું
જોયું કે તે હોડીમાં હતી ? ને પોતે એ
સાથે હતો, પણ પોતે ત્યારે પાછો અહીં
કેમ ?

તે પળ-એ પળ વિચારમાં પડ્યો. પુષ્પા
ક્યાં ગઈ ?

તે તુરંત ઊભો થયો. ઉતાવળથી ચારે
તરફ ધૂમવા લાગ્યો. “પુષ્પા” “પુષ્પા” એ
ધીમે ધીમે ધ્રુવ ધ્વનિ તેની નાડીમાં રક્તના
વહન સાથે નીકળી રહ્યા હતા—પણ ક્યાં હતી
એ પુષ્પા ?

તે બહાર દોડ્યો. બહાર સૂર્યનાં સોનેરી
કિરણો અદ્ભુત વાતાવરણ જમાવી રહ્યાં
હતાં. પણ એ પ્રકાશ જ્યસિંહની આંખે
જોયો નહિ—એ સુખ જ્યસિંહનાં હૃદયે
અનુભવ્યું નહિ. તે અર્ધ-ગાંડાની પેઠે
આમ તેમ ધૂમવા લાગ્યા.

ચોક્કીદારો જોઈ રહ્યા. કિલ્લેદાર કંઈક
શંકે છે એમ કંઈપી રહ્યા—પણ શું તે કળા
સક્યા નહિ.

“પુષ્પા !” જ્યસિંહ અવાજ કર્યો.

તે. વાયુની લહરીઓના તરંગમાં એક
નિમિષ માત્રમાં એ અવાજ ધસડાઈ દૂર ને દૂર
જતો ગયો અને એના પડખાં શમ્યા પણ એ
પડખામાં વસેલી કશજીવતા જ્યસિંહને જમણી
વચા આપવા લાગી.

“તમે એને જોઈ ?” જ્યસિંહે સામે
-ઉમેશ એ ચોક્કીદારને પૂછ્યું.

“જોઈ ?” તેમાંના એક પશ્ચ કર્યો.

“પુષ્પાને”

“ના છ”

“જ્યસિંહ ગાંડા જેવો બની ગયો. શું
વાયુ તેને ધસડી ગયો ? એક રાતમાં અદરય
થઈ ગઈ ? અજબ ! જ્યસિંહની કેલ્પના
પણ વ્યર્થ જતી હતી.

એટલામાં તેણે રાગ સમરસિંહના આસ-
ચોક્કીદાર સુમનસિંહને સામેથી આવતો જોયો.
એ અતી ઉતાવળમાં હોય તેમ જણાતા હતા.

“મદારાગ આપને જોવાવે છે”
સુમનસિંહે પાસે આવી રહેજ નમવા જેવું
કરી કહ્યું.

“મને ? અત્યારે ?”

“હા”

“સવારના પોરમાં ?”

“હા છ—આસ કારણ છે !”

“શું ?”

“જળથગદના ફેદીઓ નાસી ગયા છે !
હમણાં જ ખતર પડી ! ચોક્કીદારને પૂછતાં
તેઓ જણાવે છે કે તમારી વીંટી બતાવી
એક સ્ત્રી તેમને છોડાવી ગઈ !

જ્યસિંહ ચમક્યો ! એકદમ ઉતાવળમાં
આંગળી પર નજર ફેરવી ! વીંટી ત્યાં ન
હતી !

તે ગભરાયો. શું પુષ્પાએ દગો દીધો ?
હા—શા માટે ન દેયે ? તે અંતે તો
અજયગદની જ હતી ને ?

પણ ના—એમ કેમ થાય ? પુષ્પાને
પ્રેમ અતુલ હતો. એવું પ્રેમાળ હૃદય—એવો
વિલક પ્રેમભાવ આવો દગો કેમ કરી શકે !

“મધારો—ત્રાપને સાથે જ લઈ આવવા
મદારાગએ હુકમ આપ્યો છે.”

જયસિંહ લાચાર થયો. એક તો યુધ્ધા ક્યાં ગઈ હશે તેની ચિન્તા ને એ ચિન્તામાંથી એ પોતે મુક્ત થાય તે પહેલાં તો રામગઢ આ હુકમ । બચતું ઝંઘતું વાદળ ।

“ચાલ સુમનસિંહ !” જયસિંહે લથડને સ્વરે કહ્યું.

ને એ સુમનસિંહની પાછળ જામશ્યખ ખનીને ચાલ્યો. આંખે અધારાં આવતાં હતો—કાન કશું સાંભળતા નહોતા, સાંભળતા હતા માત્ર તેના અને સુમનસિંહના પગલાંનો પડછંદ અને આંખો ભેંતી હતી માત્ર એ પડછંદમાંથી ઉદ્ભવતો, અથ અને નિરાશાનો ચિતાર ।

“કિલ્લાની બહાર આવતાં જમણી તરફ સુમનસિંહ વળ્યો, પણ કિલ્લાદાર તો વિચારના ને ચિંતામાં રીધો જ ચાલ્યો.

“ગા તરફ જ પુ !” સુમનસિંહે વિનવ્યો કહ્યું. જયસિંહને જાન આવ્યું તે જમણી બાજુએ વળ્યો.

હા ! શી કહોરતા હતી રિધિની ? જેને તેણે ચાલી-જીવનથી અધિક ગણી—તે અદૃશ્ય થઈ અને રિપતિમાં તેને જકડતી ગઈ.

મકરણ ૧૩ મું

કપરો હંડ

જ્યારે સવાર પડી ત્યારે કિલ્લાના એક ચોક્કાદાર ઉતાવળમાં આવી રાજ સમરસિંહના વિશ્રામગૃહમાં એક ચીઠ્ઠી મોકલી અને કિલ્લાની બહાર ભીંત પર એ ટાંગેલી તેણે સવાર પડતાં જ જોઈ હતી એમ કહી મોકલાવ્યું.

સમરસિંહે એ ચીઠ્ઠી વાંચી.

“શંતુ !—તારા સેનાપતિએ મને યુધ્ધના ફદી તરીકે તારી સામે રજુ કરેલ, પણ હું રામગઢનો રાજ સમરસિંહ છું એ તું જાણી

ન શક્યો. એટલી પ્રબુતી રામગઢ પર મહેર દેવે હું ને મારી પુત્રી રમા કેદમાંથી નાસી રામગઢ જમણે છીએ । નવા યુધ્ધ, માટે તૈયાર રહેજે—રામસિંહ”

સમરસિંહનો કોપ હાથ રહ્યો નહિ. તેણે ત્રાડ પાડી “કાણુ લાવ્યું છે આ ? તેને તરત બોલાવો.”

ને એ ચોક્કાદાર રાજ સન્મુખ દુરત હાજર થયો.

“ક્યાંથી મળી આ ચીઠ્ઠી ? ક્યારે મળી ?”

“હમણાં જ—હું કિલ્લાના મુખ્ય દરવાજા પાસેથી જતો હતો ત્યાં જીંતે વળગાડેલી આ ચીઠ્ઠી જોઈને તરત જ આપની હજુરમાં મોકલી”

“ગા દોડ—એ કેદખાનાના ચોક્કાદારને પકડીને હાજર કર—ગા વિલંબ ન કર !”

એ ચોક્કાદાર દોડ્યો. સમરસિંહ ક્રોધથી સળગી રહ્યો હતો । રામરાજ હાથમાં આવ્યો હતો ને નાશી ગયો । ચોક્કાદારનાં માથાં વગર વિલંબે ધડતી ભૂંડાં કરી નાખ્યાં એવો દૃઢ હઠ ધાવતી મુઠીએ વાળાને તથા હોઠ પીસીને તેણે મનમા જ કર્યો.

ત્યાં રાજકુમારી વિજયવતી આવી ।

“કાં શું છે પિતાજી !”

“પલાયન !—તારી રમા ને તેનો બાપ પલાયન । અરે ! એ તો રામગઢનો રાજ હતો ! મૂર્ખ ગમાર ચોક્કાદાર !”

“શું ત્યારે રમા રામગઢની રાજકુમારી હતી ?”

“હા !”

ત્યાં તો કેદખાના પર પહેરો ભરતાં અને ચોક્કાદારને રાજ સન્મુખ હાજર કરવામાં આવ્યા.

“કેમ ! આમ ચોક્કાદારી કરો છો ? તમારો અત્યારે જ વધ થશે.”

“મહારાજ !” તેમાંના એકે કહ્યું “અમારો વાંક નથી. કિલ્લેદાર સાહેબની વીંટીને માન ન આપીએ તો તમે ધખો ને ?”

“કિલ્લેદારની વીંટી ?”

“હા છ—રાત્રે ચારેકને સુમારે એક બાઇ કિલ્લેદાર સાહેબની વીંટી દેખાડી કેદીઓને છોડાવી ગઇ. પછી અમારો શો ગુન્હો માખાવ ?”

“એમ ! અરે સુમનસિંહ !”

“મહારાજ !” સુમનસિંહે બદારથી દાખલ થતા કહ્યું.

“કિલ્લેદારને હમણાં જ-તારી સાથે જ આહી લઇ આવ.”

“હા છ” કહી સુમનસિંહ દોડ્યો.

“અજબ વાત છે વિજયવતી ! આ બેઠકે સમજતો નથી. પંદર દિવસ પહેલાં પેલો પુષ્પસિંહ નાશી ગયો. એ ક્યાં ગયો તેનો પતો કાઢ પણ બાવલો અજયગદવાસી નથી દેખડો. હવે આ બે ભાગી ગયા ! પણ કિલ્લેદાર ગધેડો જ ને ? એમ વીંટી રખડતી રખાતી હશે ?”

ચોક્કીદારો અંદરથી ધ્રુજતા હતા.

એટલામા સુમનસિંહ કિલ્લેદાર જયસિંહ સાથે દાખલ થયો.

“મૂર્ખ ! બેવકુફ ! કિલ્લેદારી આ રીતે થાય ? ક્યા છે તારી વીંટી ?”

જયસિંહે જાણ્યો હતા કે વીંટી નહોતી, છતાં બનાવટી ઢબે તેણે હાથની આંગળીઓ પર નજર ફેંકી ને ચમક્યો. હાથ એવો દેખાવ કર્યો.

“કંઈ સ્ત્રીને આપી હતી ? સાચું બોલ, કેદીઓને ભગાડનાર એક સ્ત્રી છે.” સમુરિસહે ખુલ્લું અવાજે પૂછ્યું.

“મહારાજ ! થોડા દિવસ થયાં એક સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરી મેં તેને કિલ્લામા રાખી હતી. કદાચ તે હોય. હાથ ! મને દગો દીધો !” જયસિંહે માથું ઢાળી કહ્યું.

“એક સ્ત્રી !” મહારાજ બરાડી ઉઠ્યા “રસ્તે ચાલતી સ્ત્રીને પરપોરે હતો શું ? ચાલ સરખો જવાબ દે—કાણ હતી એ સ્ત્રી ?”

“મહારાજ !—પુષ્પા !

“પુષ્પા—એ કાણ વળી ?”

“પુષ્પસિંહને વેધે ફરતી—”

“હું ?”

“પુષ્પસિંહ એ જ પુષ્પા ! બાપુ ! એની સુંદરતા પર હું લોભાયો ને આજ આ દગો થયો !”

“નાલાયક ! શત્રુ રાજ્યની સ્ત્રી સાથે લગ્ન ? ને આ પ્રકારે છૂપી રીતે ? સુમનસિંહ ! કિલ્લેદારને કેદ કરો ને બીજે કાંઈ પણ હુકમ થાય ત્યાં સુધી સખત કેદમાં રાખો.”

“બાપુ ! દયા કરો. મારો વાંક નથી !”

“અજયગદને તે દગો દીધો છે. ખરા રજપુતને માટે દેશદ્રોહ જેવો કાઢ ગુન્હો નથી. જા ! લઇ જા એને સુમનસિંહ !” ને તે પછી કેદખાનાના બે ચોક્કીદારો તરફ ફરી રાજ્યએ કહ્યું “જાઓ ! તમે છુટા છો, પણ હવે સાવધાનીથી વર્તો. હવે મારા પોતાના હુકમ સિવાય કાંઈ પણ કેદીને છોડવો નહિ.”

“જેવો બાપુનો હુકમ” કહી એ બે પહેરગીરા નમન કરી ચાલ્યા.

“ને જો સુમનસિંહ !” જયસિંહને લઇ જતા સુમનસિંહને રાજ્યએ કહ્યું “તું હમણાં જ જા અને દશ દશ સીપાઇની ટુકડીને ચારે દિશામાં છોડાવ. તું પણ એક ટુકડી સાથે જ જો. ગમે તેમ પણ નહી પાર કરી જાય તે પહેલાં એ કેદીઓને પકડો. પકડનારને વંશ પરંપરા વર્ધોસન મળશે.”

“ભલે બાપુ ! હમણાં જ ગોઠવણ કરું છું”

એ બે અદૃશ થયા ! રાજ-સમરસિંહ વિજયવતી પ્રતિ જોઇ રહ્યો ને કહ્યું “બધી બાજુ ઉધી વળી ગઇ !”

અંકરણ ૧૪ મું

સૌભાગ્યવતીને તીરે.

અન્યગઢ અને રામગઢના શત્રુરાજ્યોને સૌભાગ્યવતી નામે નદી જોડતી. એ નદી પી એક બાજુ અન્યગઢ ને અન્ય બાજુ રામગઢ હતું. નાની હોવા છતાં પ્રમાણમાં એનો પટ પહોળો હતો. એ નદીનું અપભ્રંશ નામ 'સૌભાગ' હતું અને કેટલાક રસિક જન તેને "સૌહાર્ગ" નામે ઓળખતા.

એ નાની નદીને કાંઠે અન્યગઢનો કિનારો હતો. દમણનાં સૂર્યોદય યદ્ય ચૂક્યો હતો. સૂર્યનાં કિરણો વધુ ને વધુ પ્રખર થતાં હતા. કીલો વૃક્ષોનાં પાંદડાં પર સોનેરી ચમકાર આપત્ત કરી રહ્યો હતો. નદીને કિનારે એક હોડી બાધી હતી, પણ તેનો માલિક ત્યાં ન હતો.

એટલામાં એ કિનારા પાસે અંબર અને રમા આવ્યાં. રમા છેક જ યાત્રી ગઇ હતી, લયગતી લયગતી ચાલી રહી હતી, પણ 'આશા' તેને નવું બળ પૂરતી.

"રમા !" અંબરે કહ્યું "હવે અહીં જરા વિશ્રામ લઇએ."

"હા" રમાએ જવાબ આપ્યો.

તે ત્યાં નદીને કાંઠે ઉભય બેઠાં.

સામેનાં વૃક્ષ પરનાં ઘોડાંક ફૂલો અંબર લાગ્યો ને ઉભયે તે ખાંધાં. પછી નદીમાં હાથ ધોઇ પાણી પીધું, અને રહેજ સ્વરય યદ્ય બેઠાં.

"રમા !" સ્વરય યદ્ય બાદ અંબરે ઉત્કટ પ્રેમભાવે રમાનો હાથ પકડી કહ્યું "હવે આપણે કાંઈ દર દરના પ્રદેશમાં જઈશું. ત્યાં માનવની સત્ય પ્રેમ પ્રત્યેની બેદરકારીનું નામ માત્ર નહિ હોય એવા કાંઈ સુન્દર નિર્જન પ્રદેશમાં આપણે જઈશું. ત્યાં-ત્યાં મુક્તકંઠ, મુક્તપ્રાણ પ્રેમના ગુણગાનમાં જીવન વ્યતીત કરશું. એ એકાંત, સૌન્દર્યમય, પ્રેમપૂરિત

પ્રદેશની તને રાજરાજોશથી બતાવીશ, અને હું યદ્ય તારી પ્રેમાળ, પૂજની પ્રત્ન ! ત્યાં વાયુને સુસારે પ્રેમના મધુમધુર ગાન કણ પટે અધકાષ રહેશે. કિલ્કિલ વહેતી સરિતાનો શબ્દ પ્રેમગાથા સુન્દર રહેશે. વૃક્ષને પ્રત્યેક પાંદડે 'પ્રેમ' વંચાશે. આકાશના સોનેરી રંગોમાં, સન્ધ્યાના આછા ગુલાબી પ્રકૃતિપટમાં, ઉપાતી કમનીય ઉજ્જવલતામાં 'પ્રણય' 'પ્રણય' અને 'પ્રણય' જ વંચાશે. રમા ! બહાલી ! ચાલ ! ચાલ ! એ નિરવ, નિશ્ચલ, નિર્જન, પ્રેમાનુદિત રમ્ય પ્રદેશમાં ચાલ !"

એમ કહી તેણે ઉભરાતે અંતરે રમાનો હરત સુન્ધે.

રમાના મલ પર લગ્નગાયે રતાશ પૂરી. રતાશની એ રેખાઓ જોઇ સરિતા ધડીતર ચંભવા જેવું કરી એ રજપુત મુખને જોઇ રહેલી લાગી.

અંબર રમા સામે જોઇ રહ્યો.

"અંબર ! બહાલી ! એક વાત કહું !"

રમાએ કહ્યું

"અંબરના મનોરાજ્યમાં રમાને કશાનો પ્રતિબંધ નથી" અંબરે ઉત્તર વાળ્યો.

રમાએ ચારે બાજુ ભયની એક ધીમી નજર ફેંકી, અંબરની રહેજ પાસે આવી ધીમે સ્વરે કહ્યું.

"અંબર ! મારા પિતા રામગઢના રાજ થાય !"

અંબર ચમક્યો. શું, પોતે રામગઢની રાજકન્યા મેળવવા ભાગ્યવંત થયો હતો ?

"રમા ! તો હું મને વધુ ધન્ય સમજીશું. રામગઢની રાજકન્યા અન્યગઢના સેનાપતિની હૃદયરાણી થાય એ અન્યગઢનું ઓછું સૌભાગ્ય નથી."

તેણે રમાની પાસે આવી ઉંડા પ્રેમથી તેને એક સુગંધ લીધું. અંબરના વિશાળ વક્ષઃસ્થળ પર, સુદૃઢ બુજપાશમાં, રમા ધડીલર-કેદી બની રહી.

“રમા ! પ્રિય ! તારા મનોરથ પૂર્ણ કરવા એ જ મારા જીવનનું ધ્યેય રહેશે. આજ-આજ હૃદયને સિંહાસને તારો રાજ્યાભિષેક કરે છું” મારી દેલી ! અને તેની સાક્ષીમાં પ્રકૃતિ માતાના આ સુંદર પ્રેમાળ સંતાનો ઉપા, વાયુ, સરિતા એ સૌને સાક્ષી રાખું છું. તારો આનંદ એ મારું સ્વર્ગ, તારું હાન્ય મારું ઈલાસન, તારી મધુર વાણી મારા જીવનનો પરમ ઉલ્લાસ, તારો પ્રેમ મારો મોક્ષ ! હા ! એ સર્વ આજ હું પામ્યો હવે, હવે, મને કશાની આશંકા નથી ! જગદીશ્વર ! જગનિષ્ઠતા ! આ સહચરી-આ જીવનસાથી પ્રતિ જાત સાથે જ રહે એ સિવાય મારી અન્ય કશી યાચના નથી.”

“બહાલા ! તમારા જેવા સહનની વીર જગતમાં કેટલી રમણી પામે છે ! ધન્ય છે રમા-ધન્ય છે એનું જીવન કે અંમરની એ દસ્તી બની શકે. એને ચરણે ભેરી નિરતર પ્રેમામૃત પી શકે, એ વીરાટની પ્રેમી વાણીની સરિતામાં સ્નાન કરી રિન્ગ્થ થાય. પ્રાણુવલ્લભ ! સૃષ્ટિનું ઈકૃનિક સૌન્દર્ય, માનવ હૃદયમાં અમૃત સમો સ્નેહ અને મનુષ્યાત્મામાં વસતી નિર્મલ જ્ઞાનનાઓ ; એ વસ્તુઓ પામી તેનો યોગ્ય ઉપભોગ કરનારું જીવન સફળ છે. પ્રાણેશ ! મારી જીવન આશા ! તમે મને સદાકાલ તમારા હયાના સ્નેહસરોવરમાં નિહવાડવળે, અને મારે હૃદયના સરોવરમાં તમે રમણ કરજો. આપણે ઉભય સ્નેહને પૂજીશું, સ્નેહના મત પાળીશું અને આપણા જીવનને સ્નેહમય બનાવીશું.”

“રમા ! જીવન ! આપણા બે આત્માનો સંયોગ સ્નેહધર્મને વિકસાવશે અને ગૃહસ્થાશ્રમની નિકુળમાં અનેરી સુવાસ મહેકાવશે. હૃદયેશ્વરી ! રમા ! તને પામી હું સમરત શ્રદ્ધા પામ્યો છું.”

તે એમ કહી તેણે ફરીવાર રમાનો હસ્ત

ઉછળતા પ્રણયથી ચૂમ્યો. એ બે પ્રેમીઓ પગવાર એક બીજાની સામે સ્થિર દૃષ્ટિએ જોઈ રહ્યા. એ પરસ્પરના દૃષ્ટિપાતે પ્રણયની અનેક ગૂઢ વાતો કરી લીધી, અનેક ગદન પ્રેમસૂત્રો ઉકેલ્યાં. પાસે ૧૧ વૃક્ષ પર છૂપાયેલી કોયલ “હુહુ હુહુ” કરતી અટકી ગઈ, આ પ્રણયી યુગલને નીરખી રહી. બૂરા આકાશમાં સરી જતી અર્ધ સોનેરી વાદળી ધડીલર રથબી જઈ આ સ્નેહાળ કાન્ત અને કંન્તાને અનિમિષ નયને નિહાળી રહી.

પણ તેટલામાં ફરથી થોડાઓનાં હાજરોનો અરાજ સંભળાયો ! રાજાના સીપાઈઓ તો નહિ આવતા હોય ?

અંબર સાવધ બન્યો. ઉંમય ઉડીને ઉભાં થયાં.

“કાણુ દશે ?” રમાએ સહેજ ગભરાટમાં પૂછ્યું.

“ભય નથી. અંબર-આવા પ્રસંગો માટે ટેવાયેલો છે” અંબરે હિંમત આપનાં કહ્યું.

તે એ અવાજ પાસે ને પાસે આગતો ગયો. થોડીવારમાં વૃક્ષોની ધરામાંથી અથ પર એકેલ રામસિંહ અને પુષ્પા નગરે પડ્યાં.

રમા નિસ્તંબ થઈ ગઈ તેનો પિતા ?

રામસિંહ રમાને જોતાં અથ પરથી કુદી પડ્યો, અને એક હાથમાં રમાની પાસે આવી બોલ્યો “રમા ! પુત્રી ! ક્યા હતી તું ? પુષ્પા ! મેં ન કહ્યું કે પિતાપુત્રીનો પ્રેમ તું સમજી શકે નહિ ? એ પ્રેમ મને તે દશામાં પણ અમને વિષ્ણુનાં ન જ પાડી શકે.”

તે એ પિતાપુત્રી બેટી પડ્યાં ! રામસિંહને સ્વર્ગ મળ્યા જેટલો આનંદ થયો.

બેટયા. ખાદ તેણે અંબર પ્રત્યે તિરસ્કારની એક દૃષ્ટિ ફેંકી. “તમે અહીં શા માટે ?”

“આપની પુત્રીની રક્ષા અર્થે મહારાજા !”

રામસિંહ ચમક્યો । પોતે રામગઢનો રાજા છે એ વાત અંબરે ક્યાંથી જાણી ?

“ક્ષમા કરજો-તમે શનુ છો. તમારો હું વિશ્વાસ નથી કરી શકતો રજા । ચાલ । આ હોડી રહી. ચાલ આપણા રાજ્યમાં ।”

રમાએ અંબર પ્રતિ અને પછી વાચના કરતી આંખોએ પિતા તરફ જોયું. જાણે કહેતી હોય કે “અંબર પિતા રજા ક્યાં જાય । ચંદ્ર પિતા રજાની કેમ સેવાય ?”

“ચાલ । જીજી શા મોટે છે ? રખત ન મુમાવ.”

“એ નહિ આવે. અંબરને લીધા પિતા નહિ આવે” પુણા બોલી “એ અને અંબર રસ્તે પ્રેમથી-”

“શુ ?” રામસિંહ બરાડી ઉઠ્યો “શનુ તમે પ્રેમ ? ને તે પછી રામસિંહની પુત્રીના કથમાં ? કહે-કહે-રમા । શુ તું ખરેખર મારી જ પુત્રી છે ? મને વિશ્વાસ નથી આવતો । રામસિંહની પુત્રી આવી હોય ?”

રમા શરમાઈને તીચું જોઈ રહી. તેની ગાંબઘાથી ઉન્હાં ડીપા ખરી રહ્યા ।

‘મને કેદ કરવાર આ નરાધમ તારો પ્રેમી થાય ? તને પરણે ? નહિ-નહિ. તે સહેલાં હું તારું ગળું દાખી તને મારી નાખવી સહેતર ધારીશ. રામગઢ અજયગઢ સાથે કદી ન જોડાય । મારી સાત પેઢીની ટેકને આજ તું ચૂકાવી રહી છે રમા । ચલ । આ અધર્મિનો વિચાર તણ દે.”

અંબરનો હાથ તસ્વારની મુઠ પર મૂક્યો. “મુરખી ! વિનયથી બોલો. હું રજપુત છું. મેં મારું હૃદય આપની પુત્રીને આપીને તેના મહેલામાં-એનું હૃદય મેળવ્યું છે. રજપુત બચ્ચો કદી બીખ માગતો નથી.”

“પણ રામસિંહ પોતાના બાપ દાદાઓનું વેર પોતાની પુત્રી શનુને આપીને દેશે એવો મુખ નથી. રામગઢનું રત્ન રામગઢમાં જ વસશે, કે અન્ય મિત્રરાજ્યમાં વસશે,

અજયગઢમાં ન જ વસે. તારી વીરતા તારી પામે રાખ. હું ફરીવાર અજયગઢ પર હલ્લો લઈ આવનાર છું ત્યારે કામ લાગશે.”

“હવે તમે મારી વીરતા પર હુમલો કરી રહ્યા છો. મારાથી એ નહિ ખમાય.”

એમ કહી અંબરે મ્યાનમાંથી તસ્વાર કાઢી. સૂર્યના પ્રખર પ્રકાશમાં એનું પાનું ચમકી રહ્યું ।

“ન ખમાય તો આવ, જોઈ લે મારો હાથ” કહી રામસિંહે પોતાના અશ્વની સવારી સાથે બાંધેલી તસ્વાર છોડી.

“અરે પિતા । પિતા । આ શું કરી રહ્યા છો ? જોજો મને કેદમાંથી છોડાવી તેની હત્યા કરવા તમે તત્પર થયા છો ?”

“ચૂપ !” રામસિંહે ત્રાક મારી કહ્યું “શનુ એ શનુ જ છે ; અને શનુ સામે ખરો રજપુત શાન્ત ન જ રહી શકે.”

“ત્યારે આવી જાઓ” અંબરે કહ્યું.

“હાલે ।” રામસિંહે જવાબ વાળ્યો ને મ્યાનમાંથી નીકળેલી તેની તસ્વાર અંબરની તસ્વાર સામે ઝગમગી રહી.

“અંબર । અંબર । તમે શું કરી રહ્યા છો ? ધડી પહેલાની તમારી કોમળતા, તમારો પ્રેમ, તમારા હૃદયની આદ્રતા ક્યાં ગયાં ?”

“રમા ! રજપુતના છાવનની દાસને એ બાબુએ હાથ છે. એક બાબુ કામળ હૃદયની. આ બાબુ પ્રેમ, મીઠાશ ને કોમળતાના રંગે રંગાયેલી હોય છે. બીજી બાબુ કઠોર હૃદયની હોય છે. આ બાબુ તિરસ્કાર, કટુતા અને વજ્રતાના રંગે રંગાયેલી હોય છે. હું રજપુત છું. અપમાન મારાથી નહિ જ સહાય.”

“હાથ વિધાતા ।” રમા રડી પડી.

“ચાલ-તૈવાર થા” રામસિંહે પહેરણની બંધાયેને વળ દઈ હવે ચઢાવતાં કહ્યું.

“અંબરની તસ્વાર સદા જાગતી જ છે.” ને એ તસ્વારો એક ક્ષણમાં એક બીજી સાથે અથગાઈ વિજળી સમા તણુખા તેમાંથી

ઝરી રહ્યા હોય એવો લાસ થયો. સૂર્યના તાપની પ્રચંડતામાં એ તણુખાનો ચમકાર દિયુણિત થયો.

“નહી” એ તત્વારોની વચ્ચે રમા આવી ઉભી. “તમને નહિ લડવા દઉં. લડતા પહેલાં મને મારી નાખો. મારી નજર સામે આવું અમાત્યપી વર્તન નહિ જ ચક્રાવાય. એક ક પિતા અને પતિમાં કાણુ વધારે કઠોર છે? કાણુ પહેલી તત્વાર મારા પર ચલાવે છે?”

“રમા-આઘી ખસ” રામસિંહ જોલ્યો. “છાકરગતી ન કર.”
પણુ એટલામાં તો દરથી ઘોડાના દાખડા સંભળળ્યા. એક નાની શી ટુકડી એ તરફ આવતી હોય એમ અવાજ પરથી જણાતું હતું.

સો સાવધ બન્યા. રામસિંહ ધારી લીધું કે સર્ગ સમરસિંહના માણસો જ હોવાં જોઈએ. અંબરે પણ એમ જ ધાર્યું.

તે અંબરતું હૃદય એ ત્રિચારે દ્રવ્યું. તેની પ્રિય રમા ફરી કદમાં! કાણુ પહેલાંની કઠોરતા એકદમ પીગળી ગઈ. હૃદયમાં દયાનો ભાવે તે પ્રેમતું ઝરણુ વહી રહ્યું.

હો! આ વખતે ખરખર રમાને બચાવતી જ જોઈએ.

“વડીલ” અંબર વૈરભાવ ભરી જઈ જોલ્યો. “આ હિસાબ આપણે અન્ય કાષ્ટ વખત કરશું. હમણાં તો આપ રમા તથા આ બાઈ સાથે હોડીમાં જાઓ તો સામે પાર પહોંચી જાઓ. હું રાજના રીપાઈએ સાથે લડીશ તે તેમને રોકી રાખીશ. તમે એ દરમ્યાન સામે પાર પહોંચી જશો.”

“અંબર! અંબર! શું આ સત્ય કહે છે?” રામસિંહ માની ન શક્યો.

“હા વડીલ! પણુ વિલંબ ન કરો.”

“તો મને મારી આપ. મેં તને અણુ-છાજતાં વચન કહ્યાં છે. અજયગઢ સાથે મારે શત્રુતા છે, પણુ અંબર સાથે નથી.”

“એ બધું પછી, જાઓ અંત!”

તે તેઓ ત્રણે હોડીમાં બેઠાં. અંબરે કિનારે આધિશી ગાંઠ છોડી ને હોડી નદીના પટ પર સરતી થઈ.

ત્યાં તો દશ સીપાઈની ટુકડી અંબર સામે આવી લાગી. એ ટુકડીને મોખરે સુમનસિંહ હતો!

“કાણુ અંબર! દુરમતો પેલી હોડીમાં બંધ છે તે તમે અહીં રિધર કેમ ઉભા છો?”

“સુમન! રજપુતને સત્ય પ્રિય હોય છે. મેં જ તેમને નસાડ્યાં. આવો, પહેલાં તમે બધા મારી સાથે લડો. મને મારી પછી અહીંથી આગળ વધો ને હોડીનો પીછો પકડો.”

“દેશદ્રોહી! નરહમ! સુમનસિંહે ક્રોધથી કહ્યું. “શું અજયગઢ જેની વીરતાને પૂજ્યું હતું એ જ તું અંબર? ના—ના કદી ન હોય.”

“એનો જવાબ મારી આ તત્વાર આવશે” અંબરે તત્વારતું પાતું હવામાં વીંઝીને કહ્યું.

“સાવધ!” સુમનસિંહે સીપાઈઓને કહ્યું ને પગવારમાં લડાઈ શરૂ થઈ. અંબર એકલો એ અગીયાર વચ્ચે ઝડપી રહ્યો. તેમાંના ત્રણને પૂરા કર્યા. તેને પોતાને બે ધા વાગ્યા હતા.

તે જ્યારે તેણે જોયું કે હોડી સામે કાંઠે રામગઢના રાજ્યમાં પહોંચી ત્યારે તત્વાર ફેંકી દઈ તેણે કહ્યું “હું શરણે આવું છું. મને કદ કરો!”

તે પગવારમાં સીપાઈઓએ તેને ઘેરી લઈ દેડી બનાવ્યો! (અણુ)

ବିଧିବିଧି

ଆମ
ପିଲା

ପ୍ରଥମ : ୮
ଅଂକ : ୬

ଭାଗ
୧୫୨୧

ପ୍ରଥମ :- ଆମିଶି ବିଜୟାଙ୍କ ଗୃହ
ଆମିଶି :- ୧୪, ଅମରତରା ଷ୍ଟିଟ, କଟକ

ઝરી રહ્યા હોય એવો ભાસ થયો. સૂર્યના તાપની પ્રચંડતામાં એ તણખાનો ચમકાર દિગ્બુલિત થયો.

“નહી” એ તદ્દવારેની વચ્ચે રમાં આવી ઉભી. “તમને નહિ લાગવા દઉં. લાડતા પહેલાં મને મારી નાખો. મારી નજર સામે આવું અમાનુષી વર્તન નહિ જે ચક્રાવાય. એહ કે પિતા અને પતિમાં કોણુ વધારે કઠોર છે? કોણુ પહેલી તદ્દવાર મારો પર ચલાવે છે?”

“રમાં-આંધી ખસ” રામસિંહ બોલ્યો.

“છાકરમતી ન કર.”

પણુ એટલામાં તો દરથી ઘોડાના દાખડા સંભળવા. એકે નાની શી દુકડી એ તરે આવતી હોય એમ અવાજ પરથી જણાતું હતું.

સૌં સાવધ બન્યા. રામસિંહ ધરી લીધું કે સગાં સમરસિંહના માણસો જ હોવાં જોઈએ. અંબરે પણ એમ જ ધાયું.

તે અંબરતું હૃદય એ વિચારે દ્રવ્ય. તેની પ્રિય રમાં ફરી કેદમાં! કણુ પહેલાંની કઠોરતા એકદમ પીગળી ગઈ. હૃદયમાં દવાનો ભાવે ને પ્રેમનું ઝરણુ વહી રહ્યાં.

હા! આ વખતે અંબરે રમાંને બચાવવી જ જોઈએ.

“વડીલ” અંબર વેરભાવ બુની જઈ બોલ્યો. “આ હિસાબ આપણે અન્ય કોઈ વખત કર્યું. હમણાં તો આપ રમાં તથા આ બાઈ સાથે હોડીમાં જઈએ ને સામે પાર પહોંચી જઈએ. હું રાગના સીપાઈઓ સાથે લડીશ ને તેમને રોકી રાખીશ. તમે એ દરમ્યાન સામે પાર પહોંચી જશો.”

“અંબર! અંબર! શું આ સત્ય કહે છે?” રામસિંહ માની ન શક્યો.

“હા વડીલ! પણ વિલંબ ન કરો.”

“તો મને મારી આપ. મેં તને અણુ છાજતાં વચન કહ્યાં છે. અજયગઢ સાથે મારે શત્રુતાં છે, પણુ અંબર સાથે નથી.”

“એ બધું પછી, બાંચો ઝંટ!”

તે તેઓ ત્રણે હોડીમાં બેઠાં. અંબરે કિનારે બાંધેલી ગાંઠ છોડી ને હોડી નહીતા પટ પર સરતી થઈ.

ત્યાં તો દશ સીપાઈની દુકંડી અંબર સામે આવી લાગી. એ દુકંડીને મોખરે સુમનસિંહ હતો.

“કોણુ અંબર! દુશ્મનો પેલી હોડીમાં બંધ છે ને તમે અહીં સ્થિર કેમ ઉભા છો?”

“સુમનસિંહ રંગપુતને સાથ પ્રિય હોય છે. મેં જ તેમને નસાડ્યાં. આવો, પહેલાં તમે બધા મારી સાથે લડો. મને મારી પછી અહીંથી આગળ વધો. ને હોડીનો પીછો પકડો.”

“દેશદ્રોહી! નરાધમો!” સુમનસિંહે ક્રોધથી કહ્યું. “શું અજયગઢ જેની વીરતાને પૂજતું હતું એ જ તું અંબર? તો—ના કંઠી ન હોય.”

“એનો જવાબ મારી આ તદ્દવાર આપશે” અંબરે તદ્દવારનું પાતું હવામાં વીંઝીને કહ્યું.

“સાવધ!” સુમનસિંહે સીપાઈઓને કહ્યું ને પળવારમાં લડાઈ શરૂ થઈ. અંબર એકલો એ આગીવાર વચ્ચે ઝડપી રહ્યો. તેમાંના ત્રણને પૂરા કર્યા. તેને પોતાને એ ધાં વાગ્યા હતા.

તે ન્યારે તેણે બેઠું કે હોડી સામે કાંઠે રામગઢના રાજ્યમાં પહોંચી ત્યારે તદ્દવાર ફેંકી દઈ તેણે કહ્યું “હું શરણે આવું છું. મને કેદ કરો!”

તે પળવારમાં સીપાઈઓએ તેને ઘેરી લઈ દેડી બનાવ્યો.

(અ.ક.)

ALWAYS BEWARE OF IMITATIONS

LINTON WATCH

TIME
COMMANDS
BUSINESS
LINTON
COMMANDS
TIME

HABERNISURAHMANI

78, Radha Bazar St. CALCUTTA

25 p. c Discount.

ઉત્તમ અને વિશ્વાસપાત્ર.

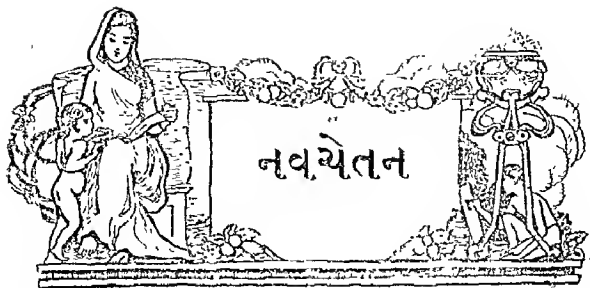
બધા જાણીતા મેકરનાં
ઘડીયાલો પર
કેટલોગની કીંમત ઉપર
૨૫ ટકા વળતર મળશે !

લીમટન વૉચ કંપની.

૭-૮, રાધાબજાર સ્ટ્રીટ,

કલકત્તા.

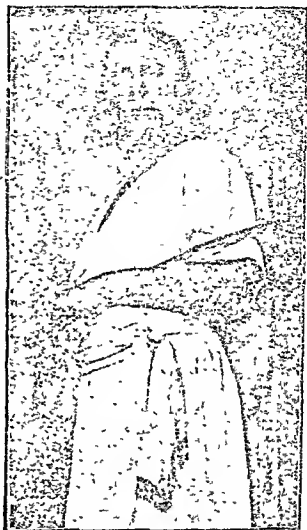

पुस्तक ≤ 3

श्री० मेथेरसन द्वारा विप्रेता
 सं० २५२

“ગુહા” ખાસિશ મન પણ દેવળ ઉપર જ
ચોંટાયું હતું; જો કે ઉપદેશકના આચારન
ઉપર તો નહિ જ. એક પાદરી સાહેબની
મુલાકાતથી મ્હારા મનમાં કોગિના જગલોમાં
કાફરો મટિ યુધ્ધ કરવાના, જગલમાં
રખડી હોમને સિંહ, વાઘ, હાથી અને
મગરથી બચાવી હોમની કૃતજ્ઞતા અને ગ્રેમ
સંપાદન કરવાનાં અને હોમને “ગોરો
રાજ” બની બેસવાનાં સ્વપ્ન હોવા થયાં.
અને આ વાત ઠાઠન અને સિનેમા આવ્યાં
તે પહેલા બનેલી, બેથી હોમને જાણ્યો કે
મ્હારું સ્વપ્નકૃષ્ણપત્નું એ મ્હારી જોડ
ન હતી, પરંતુ મ્હારા મોટા ભાઈની અસર
તણે આવ્યો એટલે તરત જ મ્હારું ચંચળ
મન અને ચાલિય ફેરવાઈ ગયા. હોમે
નાટકને બહુ શોખ હતો અને જ્યારથી
ધરના એક ખડતું ખાનગી નાટકકલાળામાં
રૂપાવર કરી, ખુશીઓની બેઠક ઉપર આડાં
પાટીઆ નાખી બનાવેલી અમારી વિયુત-
ગતિથી હોમી કહેલી રંગભૂમિ ઉપર, સ્કોટ
વગેરેની બાલદ્વયને પ્રિય હોય એવી આખ્યા-
વિકાઓ અસરપરસ બજાવવા માંડી ત્યારથી

‘આપેલો’ તરીકે

‘હોમીટ’ તરીકે

મ્હેં કાફરોને અને વાંદ-
રાઓને પાણીચું નાખી-
એર આપી, દર્શિગતા
પ્રતિસ્પર્ધી થવાનો
નિશ્ચય કર્યો

“મ્હારા અભિમાનને
હીને, અમારા શહેરની
એક નાટકશાળાના
અભિનયની સમાલોચ
ના કરવાનું કાર્ય મ્હે
કરવા માંડયું. એ
નાટકમાં “ગોમીઓ અને

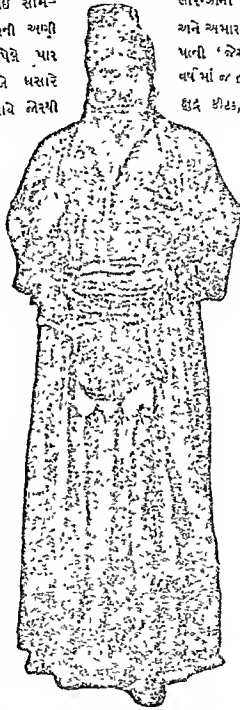

‘લુડીઅટ’ સાથે મહારા પ્રથમ પરિચય થયો. અને મહેને ખાસ મુગ્ધ કરનાર “ટાઇબાઈટ” નામક પાત્રને બાગ કેમ ભળવનો જોઈએ એ મહારા બાઈને અમારા બોળનાલયમાં મહે બતાવ્યું તે મહેને યાદ છે. બેન્વેલીઓ સાથેના લેના રાત્રી યતા બાપલુથી હું ખૂબ મુગ્ધ થયો હતો.

“ધાલુ કાપથી, મહારા બાઈ સામે- તિરસ્કૃત મોન્ટેગ્યુ સામે-તરવારની આગી રાખી હું લેને ચોરડાને પેસે ખાર પેહોવાડી આવ્યો, પરંતુ છેલ્લે ધસારે લેને રકાખી પ્યાગાના ટેળણ સાથે જોડથી સમાનમ કરાવ્યો. જેથી જમીન-ફોસ્ફેટ થતી રમખીએ તથા કાચનાં વાસણોએ મહા ભયાનક જ્વન કરી મૂક્યો. મહારા પિતાથી તે સ્થળે આગી પહોચ્યા અને ત્યાર પછીનાં કેટલાંક અક- વાદીઆં સુધી અમારા નારકીય ઉલ્લાસ મદ થતો ચાલ્યો.

‘હું’ મહારા ખીસ્સા ખર્ચની દરેક પાછ નારકની નંદીમાં વાપરતો હતો તે મહારા પિતા જાણતા હતા, છતાં લેમને તે માત્ર અકપકની પૂન લાગતી હતી અને ધાર્મિક સંસ્થામાં જોડાઈ એવી દિશાથી જ લેમને મહેને રોન્ડ એન્ડરૂઝ યુનિવર્સિટીમાં મોકલ્યો. પણ પરિણામ કુટુંબની દિશા ઉપર ઠંડુ પાળી રહે એવું આવ્યું. કોલેજમાં

એક નાટક સમાજ હતી અને નિર્સશય હું લેમાં રાખલ થયો. મહારા આવ્યા પછીના પ્રથમ વાર્ષિક નાટકપ્રયોગ વખતે “મર્થન્ટ ઓફ વેનીસ”માંના

‘વૉન્ડરીંગ જયુ’ તરીકે

હોદ્દાઓના પાંદ મહેને સોંપવામાં આવ્યો અને અમારા એક પ્રોફેસરની ધણી સુંદર પાત્રી ‘જેસીકા’ બની. હું હજી પ્રથમ વર્ષમાં જ હતો અને પ્રથમ વર્ષના એક છદ્દ કીટક, પ્રોફેસરની પત્ની સાથે પ્રેમ કરું એ વિચારે મહારા સહા-ધ્યાત્રીઓની હારથચિત્તને પ્રબળ ઉત્તેજન આવ્યું.

“એટલું પ્રબળ ઉત્તેજન આવ્યું કે ત્યારે જેસીકા સાથેનાં મહારાં પ્રણયદૃશો દરેક શત્રુએ થતાં (અમારા પ્રયોગો અકવાદીયાં ચારથા) ત્યારે તિરસ્કારસ્થિત હાસ્યની ગર્જનાઓ પસરી રહેતી અને ઝુંઝાતા અને ક્રમનસિણ પ્રથમ વર્ષના કીટક ઉપર દરેક પ્રકારનાં અપમાન અને હાડપૂન કરનારા વચનો વરસી રહેતા.

‘પરંતુ આ અનુભવથી મહારા રંગભૂમિની લુપ્તા વધારે તીવ્ર ગતી જાણાઈ ને ત્યારે હું ઘેર ગયો ત્યારે મહારા કુટુંબના આશ્ચર્ય વચ્ચે અને કદાચ અણગમા સાથે મહે ધર્મોપદેશક નહિ, પણ નટ થવાનું જાહેર

કર્યું. અલગત, મહારા યોજનાઓ સામે બળવાન વિરોધ ઉઠ્યો. આ તે, હું ચિત્રકામને સોળીન હોવાથી, મહારે ચિત્રકામ હાથમાં લેતું. એમ મહારા

કે ફેરફાર કર્યા સિવાય, રોકસ્પીઅરે લખ્યું હતું તે પ્રમાણે, “હેરબેટ”, બજાવતું એવા સર બેન્સનનો વિચાર હતો અને રાખમિ પરથી હંમેશાં હડાવી મારવામાં આવતો. નાંચના એકથી. વાંદીમંડળનો બાગ રહેને આપવામાં આવ્યો.

“વાંદીમંડળ તરીકે મહારે બાદે અને લાંબું બાથલુ કરવાનું હતું, પરંતુ નાટક બજાવવાની રાત્રે મહારી, શિશિલતાથી અને મહારા પાત્ર સાથેની અપશિષ્ટતાને લીધે, હું એકાએક બહાર પડી ગયા અને મહારા બાથલુની માત્ર ગચમ અને, અતિમ પંક્તિઓ જ બળદી રાખી જેથી સર બેન્સનના ગુસ્સા વચ્ચે, લેમણે કાળજી ભરી યોજનાઓ કર્યા છતાં, રોકસ્પીઅરે “હેરબેટ” લખ્યું હતું તે પ્રમાણે તો નહિ જ બજાવી શકાયું.”

મીસ એલન ટરીના સહવાસમાં આવ્યા પછી અનેલા કેટલાક મુશ્કેલી પ્રસંગો વર્ણવ્યા પછી મી. લેંગ કહે છે, “રોકસ્પીઅરના પાત્રોમાં કોનો બામ સૌથી વધારે અસરકારક છે તે રહેને વારંવાર પૂછવામાં આવ્યું છે. મહારા મત પ્રમાણે “જોઈસો” સૌથી વધુ બાવવાડી બાગવાળો છે, આપણી બાપમાં, તો ખરો જ કદાચ બીજા પક્ષે અંધ કોઈ બાપમાં ખરો. મહેં ઘણા કસ્ટરસના પાંડ બજાવ્યા છે, પરંતુ કોઈએ રહેને લેના જેટલો પંતમાં નથી લીધો. કેટલીક વાર તો તે મહારી ઉપર એટલો કાણુ મેળવે છે કે લેની લીડીઓની મર્યાદામાં રહેતા રહેને મુશ્કેલી પડે છે

“હું ધારું છું કે સાંસ્કૃતિક પક્ષે આ બાગ ચક્રવાકીઆમાં ચાર જ વખત બજાવી શકે. એ બાગ શારીરિક શ્રમ અને હુઝમના નાખી ભય છે. અભિનયના અધ્યાત્મશાસ્ત્રીની ખૂબી એ છે કે જેમ કોઈ પણ કદાચાર, પોતાને સંતોષ વળે તેવી રીતે સરજેલ ચિત્ર, મૂર્તિ કે કોઈ પણ કલાત્મક કૃતિ સાથે સંકળિત રહેલ શ્રમમાં વસ્તુતઃ આનંદનો ઉપયોગ કરે છે તેમ તે નટ પણ આ દર્શમાં આનંદ અનુભવે છે.”

“નિરાંક, હેરબેટ મહારે માનીતો બાગ છે અને અદ્વિતિશ નાટકના આત્મા સાથે એક્ય મેળવવાનો બનનો પ્રયાસ કરીને વર્ષો પર્વત મહારે કુરસદનો સમય રહે લેની પક્ષિતએ પક્ષિત અને દરેકે દરેક મનોદશાનો અભ્યાસ કરવામાં ગાળ્યો છે. હેરબેટને ચરકેલ ભેગનો ધારવાને હું ના પાડું છું, એક ક્ષણ વિચાર કરી જુઓ. તે સદૃશ્ય સુચક હતો, લેની ઉમરના પ્રમાણમાં નહોતો હતો, બીજા અનેક પેઢે જીવનના ઉમરા પર હતો, દરેક શારી અને મુશ્કેલી વસ્તુ માટે લેને અત્યંત પ્રેમ અને અધમતા પ્રતિ અત્યંત ધિક્કાર હતો; અધમતા કેમ કરી હવાનીમાં રહે તે માટે લેને અચળા યાચ છે અને એ પ્રશ્નનો પ્રયુક્તર આપવાને તે અસમર્થ છે. અભ્યાસમાંથી લેને પ્રપંચયુક્ત, યોગસોખવાળી અને જળવાખોર રાજસભા વચ્ચે ફેંકવામાં આવે છે. તે ત્રાસ પામે છે તેમાં કે જ આશ્ચર્ય નહિ. આવા ઉન્નત સ્વભાવ ઉપર આ સંઘર્ષની અસર થાય એ ચોક્કસ હતું અને તેથી લેનામાં ગોડપણુ આવ્યું, જે કેટલીક વાર, હું ધારું છું કે ગોડપણુ દર્શાવવાનો ટોંગ હતો. ખરે જોતાં, જે હેરબેટ આજે જીવતો હોત તો ઘણું ખરું જ્ઞાનવંતુના સંઘર્ષમાં તે કોઈ વૈષ્ણવી સંઘાટ લેત અને આરામથી સાન્ન થવા માટે કોઈ “સેનેટારીઅમ” મા જત, જેથી સારવાર પછી તે સમાજના ડાહ્યા સજાસદ તરિકે પાછો દેખાઈ શકે.”

એક વખતે મી. લેંગ બર્મા ગયા અને ત્યાં લેમણે હેરબેટનો પાંડ લીધો. હેરબેટના પિતાનું ભૂત આવ્યું. લેણે બહુ ગાંધાર્ય સાથે બોધ આપવા માંડ્યો. પરંતુ ‘ક્રોક્સ’ પાંડનારે ભૂતના મુખાર્પિદ પાથી ખરો રંગ કઢાવી નાખી નિરાંતે રાતા કાચનો મકાર નાખવા માંડ્યો. શ્રીયુત્ લેંગ ઘણા આકુળ.

વ્યાકુળ થઈ ગયા અને ધીમે રહીને પેલાને રંગ બદલી નાખવા સૂચના પણ કરી દીધી, પરંતુ તે બિચારો અંગ્રેજનો કંકે પછુ જાણતો હોય ત્યારે ને ?

નાટક ખલાસ થયા પછી બધા 'ફેક્ટસ' વાળાની આનુજ્ઞાએ એકઠા થઈ ગયા અને ત્યાં હેતુ મલાવેલા વર્તનની સમજૂતી પણ મળી ગઈ. બર્માનાં નાટકોમાં દ્વારચરસ, કચ્છરસ, વાદન, નૃત્ય તથા સઘળાં ભતનાં તત્વો એકત્રિત હોય છે અને રંગભૂમિ ઉપર જરા રસક્ષતિ ચડી જાય ત્યારે જુદા જુદા રંગનો પ્રકાર આમતેમ ફેંધી, સુજ્ઞ પ્રેક્ષકજનોનાં મન રંજન કરી, નાટ્યને સજીવ બનાવવાની ક્ષમ 'ફેક્ટસ' પાડનારની છે.

ફેક્ટસવાળો રસમસ થઈ ગયો અને ભૂત વધારે મહત્ત્વ ગ્રાનિબલ્ડું લાગવાથી તેને તે મદદ કરવા માગતો હતો એવો ખુલાસો કર્યો.

"પરંતુ આ અનુભવ," મી૦ લેંગ જણાવે છે, "જાપાનમાં બજવાતા હેમ્લેટ જેટલો આશ્ચર્યજનક તો નથી જ. ત્યાં હેમ્લેટ પહેલાં રેશમી હુટ પહેરીને આવે છે, પછી ચળકતો બૂરો 'સાઇક્લોપ્સ સુટ' અને લીંદીવાળાં મોન' ચઢાવીને બાઇસીકલ પર સ્વાર થઈને આવે છે અને ત્યાર પછી બટનનાં કાણામાં મોટું કુલનું બ્રુમખું લટકાવીને આવે છે.

"મહારી પત્નીને તથા મહને એક ધણી વિલક્ષણ અનુભવ મળેલો તે આ મુસાફરી દરમ્યાન જ્યારે અમે વેસ્ટ ઇન્ડીઝમાં "Richard III" બજવાતાં હતાં ત્યારે. એક રાત્રે જ્યારે રિચર્ડ તરીકે હું દત્તભાગ્ય લેરી એન, જેનો બાગ મહારી પત્નીએ લીધો હતો, તેને હેરાન કરતો હતો ત્યારે પ્રેક્ષકવર્ગમાંથી એક સીદી ધણી ઉરેરાઈ ગયા. મેં તેની વ્યાકુળતા જોઈ, પરંતુ નાટક સમાપ્ત થયું ત્યાં મુખી મેં તે વિશે વિચાર કર્યો નહિ. નાટક પૂરું થયું એટલે એ સીદી મહને મળવા માને છે એમ મહને કહેવામાં આવ્યું એને શું થયું? તે જાનુવાના કેંક કુનુહવથી મેં તેને મહારા ટ્રેસિંગ રમમાં લાવવાની રજા આપી. તે અંદર આવ્યો. બીજા કંઈ સાતપાંચ નહિં કરતાં તે એકદમ જરાડી ઉઠ્યો, "લેરી એન સાથે લહેમે આવી વર્તણૂંક શા માટે ચલાવે છે? "કેંક ખસીઆણા પછી જાહેર મેં જવાબ આપ્યો, "પણ એ કેં ખરેખરી લેરી એન નથી" "ત્યારે કોણ છે?" સીદી મહારાજે પ્રત્યુત્તર માગ્યો. "એ તો મહારી સ્ત્રી છે." સીદીબાઈ ગુસ્સાથી બોલ્યા, "ત્યારે લેમહારી સ્ત્રી સાથે એ રીતે વર્તવાનો લહેમે હક નથી." તેને સાંત પાઠવાની મહારી બધી સમજૂતી નિષ્ફળ નીવડી અને કેટલીક મુશ્કેલી પછી જ એ ખસ્યો."

ચીનનો પ્રવાસ કરેલો હોવાથી, ચીનના મી૦ "લુ"ના પાઠમાં મેળવેલી અદ્વિતીય ખ્યાલિનો ઉલ્લેખ કરતાં મી૦ લેંગ કહે છે, "આ અનુભવ ઉપરથી હું એવા અનુમાન પર આવું છું કે કોઈ પણ નટની કેળવણીમાં દેશાંતરનો પ્રવાસ એ આવશ્યક અંગ છે. આથી તેનો અનુભવ વિશાળ થાય છે, એટલું જ નહિં પરંતુ તે તેને નવીન પ્રભુઓ અને વિચારોના સપર્શમાં લાવે છે અને અનેક વાર કલાકારની નૈસર્ગિક શક્તિના પ્રિદાસને અટકાવી મૂકનાર ખાડામાંથી તેને બચાવે છે.

જીવન-રસાયણીક દૃષ્ટ્યે

અનુવાદક : શ. નંદવરલાલ મ. શાહ

—ગયા અંકથી પુરું—

ઉત્તર આપવાની શક્તિ

હવે આપણે સજીવ ગર્ભના પદાર્થોનું એક બીજું જ લક્ષણ તપાસીએ. આપણે જોઈએ છીએ કે પ્રકાશ આપણી આંખોમાં પડે છે ત્યારે આપણું નેત્રપટલ (retina) તરારથી એની અંદર ઝીંકે છે; અને જ્ઞાનતંતુ દ્વારા એ અંસર મગજમાં પહોંચાડે છે. લાલમણીના હોઠનો આપણે સ્પર્શ કરીશું તો એ નીચું નમી જશે. એ પણ આપણા સ્પર્શનો એક જાતનો પ્રત્યુત્તર છે અને આ પ્રત્યુત્તર આપવાની શક્તિ દરેક સજીવ પદાર્થમાં હોય છે, ને એક યા બીજી રીતે તેનો અવિષ્કાર થાય છે. આ લક્ષણ એટલું તો અગમ્ય છે ને એટલું તો આશ્ચર્યજનક છે કે એનો પુલાસો આપણને ચેતન્યના અસ્તિત્વની કલ્પના દ્વારા જ મળી શકશે એવું લાગે છે. પણ ના, તેમ નથી. આ 'પ્રત્યુત્તર' આપવાની શક્તિનું માપ ઠાઠવાની રીતે નીકળી છે. એના વડે અમુક પદાર્થ અમુક જાતની ક્રિયાને કેટલા પ્રમાણમાં ઉત્તર આપશે તે માપી શકાય છે. આવી રીતેમાં સૌથી સરળ રીત વીજળી પર આધાર રાખે છે. એમ મનાય છે કે એ રીતેમાં જો આપણે સુધારા કરીએ ને એમની અપૂર્ણતાઓ દૂર કરીએ તો આપણને પણ આશ્ચર્યજનક બનાવોની સમજણ પડશે. વળી એ રીતે દ્વારા સાબીત થયું છે કે એ

ઉત્તર આપવાની શક્તિ એકલા પ્રાણીઓમાં કે એકતી વનસ્પતિમાં નથી; પણ નિર્જીવ પદાર્થો જેવાં કે પથર અને ધાતુઓ—એવામાં પણ છે. આ પરથી એમ કહિત થાય છે કે 'ઉત્તર આપવાનું' લક્ષણ એકલા 'સજીવ પદાર્થો' તું જ નથી, પણ પદાર્થ માત્રનું છે; એટલે પ્રાણીને કે વનસ્પતિને આ જ લક્ષણને સીધે આપણે 'સજીવ' માનતા હઈએ તો પથરને કે ધાતુને 'નિર્જીવ' માનવાનો આપણને શા અધિકાર છે? એ ખરું કે જેવી રીતે વનસ્પતિની ઉત્તર આપવાની શક્તિ પ્રાણીની શક્તિ જેવી ઉત્કૃષ્ટ નથી તેવી રીતે પથરોની શક્તિ, વનસ્પતિની શક્તિ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ નથી કે તો પણ ગમે તેવા ઓછા પ્રમાણમાં એવું અસ્તિત્વ છે એ જ નિર્જીવ પદાર્થોને પણ સજીવ પદાર્થોની કક્ષામાં લાવી મુકે છે. અમુક માપમાં ઉત્તર આપવાની જેમાં શક્તિ હોય તે 'સજીવ' અને તેથી ઓછા પ્રમાણમાં હોય તે નિર્જીવ એવી વ્યાખ્યા બાંધવી તદ્દન અયોગ્ય છે.

ધારી સમાનતાઓ

આ ઉપરાંત, જેમ પ્રાણીઓ ને વનસ્પતિને અમુક ક્રિયા નિરંતર કરવાથી યાંક લાગે છે તેવી રીતે પથરો ને ધાતુઓ જેવા નિર્જીવ પદાર્થોને પણ યાંક લાગે છે. આપણી ઉત્તર આપવાની શક્તિ (power of response) ને જોઈએ તે કરતાં વધારે કસવામાં આવે

તો જેમ એ થોડા સમયને માટે અક્રિયાત્મક પણ્ય આપણું પ્રકૃતિ વિષેનું જ્ઞાન જે ગણવાનું અને છે—થોડા સમય થોડું આપ છે ; તેવી જ બાકી છે તેની સરખામણીમાં મુશ્કેલી તે રીતે નિર્જીવ પદાર્થોમાં પણ અને છે. આપણી કથી ગણતરીમાં નથી. અત્યારે પ્રકૃતિનાં શક્તિઓનાં 'એનેસ્થેટીકસ' 'anesthetics' રહસ્યો વિજ્ઞાન જાણે છે એમ કહેવા જવું એ (દાખલા તરીકે કલોરોફોર્મ, ક્લોરિન વગેરે.) મુખ્ય છે, અજ્ઞાનતા છે. સજીવ પદાર્થના ને લીધે થોડા સમયને માટે 'ધ્રુવ' થાય છે. પ્રદેશમાં જેટલી જે એવી ક્રિયાઓ છે કે જેના છે. તેવી જ રીતે નિર્જીવ પદાર્થોની શક્તિને વિષે વિજ્ઞાન તલભાર પણ જાણતું નથી. પહેલું 'પોટાસીયમ ક્ષોગાઇડ' જેવી વસ્તુઓથી આમ છતાં પણ જે આપણે જાણીએ છીએ થોડા સમયને માટે 'ધ્રુવ' થાય છે. જેવી તે આપણી પાસે દીવા જેવું સ્પષ્ટ કરે છે કે રીતે એરને લીધે આપણી શક્તિ સદંતર નાશ સજીવ પદાર્થની ક્રિયાઓ બધી રસાયણીક જ પામે છે તેવી રીતે એ નિર્જીવ પદાર્થોની શક્તિ છે. આપણા અજ્ઞાનને ધોર અધકારભર્યો પણ રેસ્પીરેશન કલોરીમીટર Respiration એકઠો ઓરડો ધારો, આપણું જ્ઞાન એની Calorimeter વડેના પ્રયોગોથી એ પણ લીનમાં રહેલા એકાદ, જ્ઞાનકદા છિદ્ર સમું છે. સિધ્ધ થયું છે કે સજીવ પદાર્થોમાં પણ અને છિદ્રમાંથી આપણે એટલું જોઈ શકીએ શક્તિના સંશ્લેષણે નિયમ' લાગુ પડે છે છીએ કે સજીવ ગણાતા વિષમ ને અગમ્ય હમનરે (Rubner) પણ એના પ્રયોગો પદાર્થોની બધી ક્રિયાઓ લોકિક છે, રસાયણીક વડે આ બધું સિધ્ધ કયું છે ; એટલે કે રસાયણીક પદાર્થોની કહેવાતી શક્તિમાં કંપાંથે એનન્યનું અસ્તિત્વ નજરે પડતું નથી. આપણું શરીર એક નિર્જીવ પદાર્થનો ટુકડો હોત અને રસાયણીક રૂપાતર પામતો હોત અને જેમ બન્યું હોત તેમ અત્યારે પણ અને છે. એટલે આ બાબતમાં પણ ચેતન્યની ગોઠવણમાં આપણને નિરાશા જ મળી છે. આવી તો હમરે, ધટનાઓ જાણીતી છે ; પણ આપણે એ બધાનો વિચાર આ જ્ઞાનકદા લેખમાં કરવાને શક્તિમાન નથી. થોડી જ ધટના આપણે તપાસી અને અગત્યની ધટના તપાસી એમ કહી શકાય. આ પરથી થું ફક્ત થાય છે ? અને અત્યારે તો વિજ્ઞાનને લગતી બધી જ ધટનાઓ એ એક જ વાત કહે છે ; સજીવ પદાર્થમાં ચેતન્ય જેવા અપોધિવ તરવતું નોમનિર્જન પણ કયાંય જાણતું નથી. આપણા જ્ઞાનની મર્યાદા આપણું જ્ઞાન, અત્યારે આપણને કેટલું

જાણી છે તેની સરખામણીમાં મુશ્કેલી તે કથી ગણતરીમાં નથી. અત્યારે પ્રકૃતિનાં રહસ્યો વિજ્ઞાન જાણે છે એમ કહેવા જવું એ મુખ્ય છે, અજ્ઞાનતા છે. સજીવ પદાર્થના પ્રદેશમાં જેટલી જે એવી ક્રિયાઓ છે કે જેના વિષે વિજ્ઞાન તલભાર પણ જાણતું નથી. આમ છતાં પણ જે આપણે જાણીએ છીએ તે આપણી પાસે દીવા જેવું સ્પષ્ટ કરે છે કે સજીવ પદાર્થની ક્રિયાઓ બધી રસાયણીક જ છે. આપણા અજ્ઞાનને ધોર અધકારભર્યો એકઠો ઓરડો ધારો, આપણું જ્ઞાન એની લીનમાં રહેલા એકાદ, જ્ઞાનકદા છિદ્ર સમું છે. અને છિદ્રમાંથી આપણે એટલું જોઈ શકીએ છીએ કે સજીવ ગણાતા વિષમ ને અગમ્ય પદાર્થોની બધી ક્રિયાઓ લોકિક છે, રસાયણીક છે ; અને એ બધી ક્રિયાઓને રસાયન-શાસ્ત્રના સાધારણ નિયમો પણ લાગુ પડે છે. એ છિદ્રમાંથી આપણને એ 'ધ્રુવ' એકાદ મુખ્ય છે જણાય છે ; ને એ તો રસાયન-શાસ્ત્ર છે—ચેતન્ય જેવી અતુલાવર્તીત કોઈ વસ્તુ નહિ એમ આપણે જાતી ઠોકીને કહીએ તો હરકત નહિ.

હવે, બધો વિચાર કરતાં અને બધા વિધાનો તપાસતાં આપણે એવા મત પર આવ્યા કે સજીવ ગણાતા પદાર્થોની એકે એક ક્રિયા-એની રચના-અને એવું એકે એક લક્ષણ, નિર્જીવ પદાર્થને મળતાં જ છે. હવે આપણે ચેતન્યની વ્યાખ્યા તપાસીએ. જે ચેતન્ય કોઈ અલૌકિક તત્ત્વ હોય ; ને સજીવ પદાર્થની બધી ક્રિયાઓનું 'ચાલક' હોય, તે તો અલગત, આપણે ચોક્કસપણે કહી શકીએ કે એવું કોઈ તત્ત્વ અસ્તિત્વમાં હોય એ અસંભવિત છે.

એક ઉપાણ્ય તો પણ સજીવ પદાર્થ એકલા પદાર્થ નો

એનામાં 'વિચાર શક્તિ' છે. 'ઇચ્છાશક્તિ' છે; એને 'જ્ઞાણશી' થાય છે; એનામાં 'આત્મ' (Consciousness) છે. આ બધું, જેતા હું તો 'સજીવ-પદાર્થ'ના એ વિભાગ પાડવા લલચાઉં છું. એક તો એનો 'પદાર્થ' વિભાગ; અને બીજો અપદાર્થ વિભાગ. 'પદાર્થ' વિભાગ વિષે આપણે આ નિઃસંશય વિચાર કરી ગયા છીએ. પણ ઉપર જોઈ જણાવ્યા તે બધાં લક્ષણો કાંઈ 'પદાર્થ' નથી. એ બધાનો અપદાર્થ વિભાગમાં સમાવેશ થાય. તો સત્તાલ એ થાય છે કે 'સજીવ-શરીર'ના આ એ વિભાગ વચ્ચે શો સંબંધ હશે? - જગત આખાનો આજ મહાન પ્રશ્ન છે. આજ એ અગમ્ય પ્રશ્ન છે. એનો જવાબ આપવાના પ્રયત્ન તો હજારો વર્ષથી થતા આવ્યા છે; તો પણ હજીયે એ અણુ ઝાણુએ ઉપાણું છે.

એક વાતમાં તો બધા યે-વૈદ નીકે, રસાયનશાસ્ત્રીઓ, પ્રાણીશાસ્ત્રીઓ ને માનસ-શાસ્ત્રીઓ, — બધા યે સંમત છે. તે એ કે સજીવ પદાર્થોની રચના, ક્રિયા કે લક્ષણ એમને વિષય એવા પદાર્થોને લીધે તદ્દન નાશ પામે છે. આટલી બધી સમાનતાઓ જણાયા પછી કોઈ ભાગે જ કેબુલ કરશે કે 'ઉત્તર આપવાની શક્તિ' ને લીધે પ્રાણી અને વનસ્પતિને 'ચૈતન્યધારી' માનવાં જોઈએ અને પ્રત્યેક વગેરે પદાર્થોને નિર્જીવ ગણવા જોઈએ. આ બધી સમાનતાઓ જણાયા પછી આપણે એમ જ કહીએ કે 'ઉત્તર આપવાની શક્તિ' એ સજીવ ગણાના પદાર્થોના જ ઇન્દ્રિય નથી; પણ એ તો પદાર્થ-માત્રનો એક સદૃશ ધર્મ છે.

આમાં સાદરશ્યો — ઉપર ઉપરથી, જેતાં તો સજીવ પદાર્થો અને તેમની ક્રિયાઓનાં રૂપ નિર્જીવ પદાર્થ કરતાં તદ્દન જુદાં લાગે છે; પણ જો આપણે જરાક ઉંડાં ઉતરીને વિચારીશું અને એ

ક્રિયાઓને 'તત્પાસીશું' તો જણાશે કે સજીવ પદાર્થ અને નિર્જીવ પદાર્થ અને તેમની ક્રિયાઓ વચ્ચે જરાયે ફેર નથી. ઉદાહરણ એ બેમાં સામ્ય એટલું બધું છે કે સૂક્ષ્મ રીતે જેતાં જે જે નિયમો — રસાયણીક ક્રિયાઓ માટેના નિયમો નિર્જીવ પદાર્થોને લાગુ પડે છે તે બધા સજીવ પદાર્થોને પણ તેટલા જ પ્રમાણમાં લાગુ પડે છે. વળી જે જે ક્રિયાઓ આપણને સજીવ પદાર્થોમાં માલુમ પડે છે તે બધીની સાદૃશ્ય ક્રિયાઓ નિર્જીવ પદાર્થોમાં પણ ઉપરિચય થાય છે એ અનુભવતિષ્ઠ છે. રસાયન શાસ્ત્રનો એક વિભાગ Crystallography ના નામે ઓળખાય છે. ગુજરાતીમાં આપણે એણે 'રફ્ટિકવિષયક શાસ્ત્ર' કહીએ. એ પણ વિશાળ શાસ્ત્ર છે અને એમાં માત્ર 'રફ્ટિક' વિષે જ વિચાર કરવામાં આળો છે. એનું એક આશ્ચર્યજનક વિધાન એ છે કે દ્રવ્યમાં (solution) 'રફ્ટિક'નો ઉદ્ભવ થવાને માટે એક આવશ્યકતા તો 'રફ્ટિકમય જંતુ' ના સર્જનબળની છે. એટલે આપણી આંખે ન દેખાય તેવું જ્ઞાતું પણ એક રફ્ટિકનું કણ એ દ્રવ્યમાં હોય તો જ બીજાં રફ્ટિકનો ઉદ્ભવ થાય; તે સિવાય નહિ જ. એને લીધે જ દ્રવ્યમાં પહેલું રફ્ટિક બનતાં થણા વખત લાગે છે અને તે બન્યા પછી બીજાં રફ્ટિકનો ઉદ્ભવ થણા જલ્દીથી થાય છે; તેમજ જો આપણે દ્રવ્યમાં બહારથી એક રફ્ટિક (તે જ જાતનો) નાંખીશું તો પણ બીજાં રફ્ટિક જલ્દીથી બની જશે. આવાં આવાં તો સજીવ પદાર્થોના લક્ષણો સાથે સામ્ય ધરાવતાં કેટલાંય લક્ષણો ધાતુઓમાં આપણને મળી આવશે. વળી હવે તો ધાતુના રૂપ અને ગુણ અને સજીવ પદાર્થોના રૂપ અને ગુણ વચ્ચેના સંબંધનો વિચાર કરતું એક નવું શાસ્ત્ર પણ નીકળ્યું છે એનું નામ (Plasmology). આ તદ્દન નવું શાસ્ત્ર છે; તો પણ એટલું તો એ સ્પષ્ટતાથી

સમજાવી શકે છે કે 'સંજીવ' ગણાતી વસ્તુઓની રચના અને તેમના રૂપરશ્મિ એ ભૌતિક કે રસાયણીક શક્તિઓ કે ક્રિયાઓની આંતરીક ચેષ્ટાઓનાં જ પરિણામરૂપ છે.

સંજીવ શરીરની શક્તિ

હવે આપણે સંજીવ શરીરની શક્તિ વિષે વિચારીએ. કેટલાક કહે છે કે ચેતન્ય એ શરીરમાં રહેતું શક્તિરૂપ તર્ર છે. જો એ સત્ય હોય તો એના ઉદ્ભવને માટે આપણે શરીરમાં જે જે કારણો દ્વારા શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તે કારણો તરફ નજર કરવી જોઈએ. ઉત્પન્ન થતી શક્તિ કરતાં એનો વ્યય ઓછો હોય તો જ આવી જાતની શક્તિના અસ્તિત્વની કલ્પના ય સભવે ચેતન્યને લીધે શરીરની શક્તિમાં વધારો થતો હોય કે ઘટાડો થતો હોય ; ગમે તેમ હોય ; તેપણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે શક્તિના ઉત્પન્ન અને તેના વ્યય વચ્ચે જરા પણ તફાવત હોવો જોઈએ. તેમ ન હોય તો શક્તિ આવી ક્યાંથી ? શક્તિનો 'કેવલ ઉદ્ભવ' અસંભવિત છે એ તો ભૌતિકશાસ્ત્રનો પ્રધાન સિદ્ધાંત એટલે જો 'ચેતન્ય' એ શક્તિ હોય, તો એ શક્તિ ક્રિયાત્મક જ હોય ; અને એનો સંભવ કયારે ? જ્યારે આપણા શરીરમાં જુદા જુદા કારણ દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલી શક્તિ અને જુદા જુદા હેતુ દ્વારા વ્યય થએલી શક્તિમાં તફાવત હોય ત્યારે જ. પણ આજના સૂક્ષ્મ પ્રયોગો એ વાતનો ઇન્કાર કરે છે. પેપરજીની બાજતમાં ઓક્સિડર એટવાટર (Atwater) ની શોધો દ્વારા સાબીત થયું છે કે શરીરને ખોરાકમાંથી શક્તિ મળે છે, અને ખોરાક જો પુરતો ન હોય તો આપણા રનાંયુઓની પેશીઓ (tissues) માંથી શક્તિ મળે છે. અને શરીરમાં 'એટલું' શક્તિનું ઉત્પન્ન છે તેટલો જ વ્યય છે. વળી રેસ્પીરેશન તપાસતાં તપાસતાં ક્યાંયે ચેતન્યનું અસ્તિત્વ જણાયું નથી ; તેમજ ક્યાંયે તેની જરૂર હોય તેમ

'પણ હામ્યું' નથી. આ સત્ય પર સહુએ પોતપોતાની ભુધ્ધિ અનુસાર અનુમાન કર્યાં છે. અને અનુમાનમાં જ મતાંતર છે. વૈજ્ઞાનીકો કહે છે કે 'ચેતન્યનું અસ્તિત્વ જણાતું' નથી : માટે તે નથી જ"

વૈજ્ઞાનીકોનો મત

પણ આ તર્ક કરનારાને આપણે એમ તો પુછીએ તે કે બાઈ તો પછી 'મનુષ્યની લાગણીઓ, વિચારશક્તિ, જ્ઞાન એ બધાનું શું ?' ત્યારે એ આપણને જવાબ આપે છે કે આપણી વિચારશક્તિ, આપણી ઇન્દ્રિયશક્તિ ને આપણું જ્ઞાન એ સઘળું મગજમાં ચાલતી ભૌતિક ને રસાયણીક ક્રિયાઓને જ આધારી છે. એ આપણને જણાવે છે કે જો મનુષ્યના જ્ઞાનતંત્ર (Nervous system) વિષે આપણે સંપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવતા હોત તો મનુષ્યસ્વભાવનાં બધાં લક્ષણો વિષે આપણે ખુબસો આખી શકત જ. વળી એ તો કહે છે કે : 'મનુષ્ય એ જગતનું સૌથી વધારે સુંદર, નાજુક, આશ્ચર્યજનક, આત્મ-ચાલક યંત્ર છે. એના સંચાલો વિધિવિધ પ્રકારના છે, ને એમના પર રસાયણીક અને ભૌતિક ક્રિયાઓની ધણી જ અસર થાય છે. મન, એ પણ પદાર્થમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે ; "અને આપણી ક્રિયાઓ પર પ્રકાર પાડતો દીવડો માત્ર છે. ઇન્દ્રિયશક્તિ ઇન્દ્રિયશક્તિ છે, અને ચેતન્ય નામનું કાષ્ટ તર્ર આ જગતમાં તો હસ્તી ધરાવતું નથી' આવો જડવાદ હમણાં જ ઉત્પન્ન થયો એમ નથી. જડવાદની ઉત્પત્તિ પણ ચેતન્યવાદની સાથે જ થઈ છે. પણ હમણાં તો વૈજ્ઞાનીકોને હાથે એને નવાં વજાબૂધણ મળ્યાં છે એટલું જ. એ વાદને અત્યારે આપણે 'યંત્ર-વાદ' કહીએ. એ તો ખરું કે આ યંત્રવાદીઓનું અમેરીકામાં તો જરા એ માન નથી, અને યુરોપમાં પણ એમનું બહુ માન હોય એમ જણાતું નથી. આનું કારણ શું હશે ? વળી વિજ્ઞાનનું

તત્ત્વજ્ઞાન સાધારણ દુનીયાના પ્રત્યે વિચારીને જ વિરમે છે; તે જે વિચારકોનું જ્ઞાન ઉચ્ચતર વિષયો તરફ હોય તેવાઓને આ આ યન્ત્ર-વાદ માફક આવે કે નહિ તે સવાલ છે. તે ઉપરાંત ધણા ખરા વૈજ્ઞાનીકો યન્ત્ર-વાદી હોય છે; અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ ચૈતન્યવાદી હોય છે. એનું શું કારણ હશે? આ બધા પ્રત્યે વિચારવા જેવા છે.

વિજ્ઞાનનો જડવાદ

ઉદા સવાલને જરા વધારે ઉડા ઉતરીને તપાસીશું તો જણાશે કે વૈજ્ઞાનીકો તેમની માનીનતાઓ 'કારણ' પર નથી બાંધના, પણ 'હેતુ' પર બાંધે છે. વિજ્ઞાનના કાર્યપ્રદેશમાં પ્રકૃતિમાં દૃશ્યમાન ચતા બધા બનાવોને ક્રમમાં ગોઠવવાનું કાર્ય પ્રધાન પડે છે. જૂન, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, એ ત્રણે કાળના સર્વ બનાવો, અથવા વિશ્વની સઘળી ક્રિયાઓનો સમાવેશ કરતું એક મહાન સમીકરણ શોધી કાઢવું એ વિજ્ઞાનનું ધ્યેય છે. વિજ્ઞાનનો હેતુ જગતમાંથી 'વ્યસ્તતા' નાબુદ કરવાનો છે. તેથી વિજ્ઞાનની સઘળી ક્રિયાઓનાં મૂળ આપણને આ ધ્યેયમાંથી મળશે, અને એટલું ખરું કે પદાર્થની બાબતમાં તો વિજ્ઞાને પોતાના પ્રયાસો દ્વારા સફળતા મેળવી છે. વિશ્વમાં મળી આવતા લાખો પદાર્થોનાં વર્ગીકરણ ચઢ ગયાં છે; અને એ બધાનો અભ્યાસ હવે સરળ બની ગયો છે. વિજ્ઞાને મેળવેલી આ સફળતાને લીધે એને પોતાના મત ઉપર, પોતાની ક્રિયાઓ ઉપર, પોતાની વિચારપરંપરા પર ધણો જ વિશ્વાસ બેસી ગયો છે અને તેથી જ જ્યારે એ 'સજીવ પદાર્થો' સાથે અપડાયું ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ એ પદાર્થોને પણ એની જુની રીતોથી જ તપાસવા માંડ્યું. સજીવ પદાર્થોની ક્રિયાઓને પણ એને તો ક્રમમાં ગોઠવવી હતી, અને એ ક્રમમાં ગોઠવવાને માટે જે રીતોથી એ નિર્ણય પદાર્થોની બાબતમાં સફળ નીવડ્યું તે જ

રીતો વડે સજીવ પદાર્થની બાબતમાં શો માટે સફળતા ન મેળવી શકે એ 'હજુ' મેં એનાથી-સમજી શકાતું નથી. આથી જ એ મનુષ્યના મનનો પદાર્થ સાથે સંબંધ શોધે છે; અને એને પદાર્થની જ ઉત્પત્તિ કહે છે. આનું જ નામ તે વિજ્ઞાનનો વાસ્તવિક જડવાદ (Legitimate materialism of science.)

પણ જડવાદની 'અવાસ્તવિકતા' નો પાર નથી. જગતના મહાન વિચારકોએ બતાવી આપ્યું છે કે 'જડવાદનો ઉદ્ભવ એક કલ્પનામાંથી જ થયો છે; એ પોતે આત્મ વિરોધી (Self Contradictory) છે; એ અકલ્પનીય છે; અને જગતની ચીજોને ક્રમમાં ગોઠવવાના એના દુરાગ્રહને લીધે જ એ ચૈતન્યવાદના મુદ્દાઓને ઉવેળે છે.

યન્ત્રવાદીઓની વિચારપરંપરા આ પ્રમાણે છે : જીવન કયાંયે દેખાતું નથી તેથી જીવન છે જ નહિ." અત્યંત સર્ગીર એક યન્ત્રરૂપ છે, અને એના એકે એક વિભાગ રાહુ, ગ્રહી કે નસ વગેરેના બધા વ્યાપાર રસાયણીક છે એ બાબતમાં શક છે જ નહિ; -એ વાત તો બધાંયે સ્વીકારતા જાય છે; અને જે ચૈતન્ય એ રસાયણીક ક્રિયાઓમાં ભાગ લેતું અપાર્થિવ તત્ત્વ હોય તો અત્યંત એનો ઇન્કાર થઈ શકે. પણ જે એ શરીરમાં વસીને પણ તેની ક્રિયાઓમાં ઠાઈ જાતની દૃશ્ય અસર કયો વિના, એનું માર્ગદર્શક બનતું હોય તો એના અસ્તિત્વનો ઇન્કાર કરવાનું ઠાઈ કારણ નથી. શરીરની ક્રિયાઓમાં દેખીતી રીતે વચ્ચે પડ્યા વિના એમનું માર્ગદર્શક હોય એવું એકાદું અપાર્થિવ તત્ત્વ કલ્પવું - અને તે ય અમુક અમુક અગમ્ય બનાવોનો ખુલાસો થઈ શકે તે માટે - એ તદ્દન અવૈજ્ઞાનિક નથી. વિજ્ઞાનમાં પણ એવી કલ્પનાઓ થાય છે. પણ અત્યારે તો એવી આશ રાખીને જ

વીરમી એ કે ભવિષ્યમાં એક નવું જ વિજ્ઞાન આત્મતત્ત્વની અધ્યાત્મિક ક્રિયાઓ વચ્ચેનો એકે આપણે 'રસાયણીક માનસશાસ્ત્ર' નામ અરસપરસનો સંગ્રહ માણે પ્રકરે અને આપીશું—ઉત્પત્તિ થશે અને એ વિજ્ઞાન દ્વારા આપણે પણ એક જ પરમાત્મ તત્ત્વના વિવિધ જ્ઞાનતંતુઓની રસાયણીક ક્રિયાઓ અને સ્વરૂપો છીએ એ પ્રતિપાદિત થશે. (સંપૂર્ણ)

અપૂર્ણ દર્શન.

લેખક: પંડિત ક્ષેમાનંદ રાહત.

યાદ છે તમને ? મને તમારું પ્રથમ દર્શન ક્યાં થયું ? તે દિવસે પેલું પારેવડા સમુદાયે સુકુમાર બાળક ગેલમાં આવી તેની અસ્પૃશ્યતા તોતડી બોલી બોલતું. રંગ ભેરંગી પતંગિયાં પકડવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરતું હતું ; યાદ છે ? ત્યાં જ આપણું પ્રથમ મિલન થયું.

ત્યારે પછી એક દિવસ હું બાગમાં ફરવા ગયો હતો. ત્યાં તળાવને કિનારે અર્ધ પ્રીતી મુલાખી રંગતી કમળની એક કળા હતી. પાગલ ભરતે તેની આભુઆભુ ઉડા કરતો હતો. કેવું સુંદર તે દૃશ્ય ! હું કહી નથી શકતો કે તમે તે ભરતમાં હતા કે કમળની કળામાં ? પણ મારી ખાતરી છે કે તમે ત્યાં વિલમ્બિત હતા.

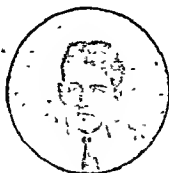
અને તે પછી ? હા, તે પછી ? યાદ આવે છે ? એ સુંદર આંખો ? શું તેનું સૌંદર્ય ? કેવી ચચળ, ઉજ્જવલ અને રસીલી તે આંખો ! સુંદર, સરલ, સ્થામલ ચહેરાને પોતાની અતુલ ન્યોતિથી ઝળકાવતી તે બન્ને ચમકતી આંખો દ્વારા તમે કેવી અમૃતવર્ષા કરતા હતા ? અને તે દિવસે ? કેમ, તમે હસો છો શું ? કીક, ત્યારે તમે ત્યાં હુસાર કરી નહોતા તો, હું તે આંખો પાછળ આટલો મોહિત શો થયો હોઈશ ? તમને મારા કાળજીમાં છુપાવવાને મારું મન ચચળ અને વિદ્વજ કેમ થયું હતું ?

હું તમારી હોશિયારી, અને ચાલાકી, પર આક્રિં છું. હું સુખ છું. હું તમારું સુંદર મુખને ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો. હું તે અદોષિકે આંખોના પોથિન સૌંદર્ય ઉપર મુગ્ધ થઈ ગયો. મને લાગ્યું કે હું પાગલ થયો છું. અને તમે ? મારો હૃદય પ્રિયતમ ! બહુ રૂપી ! મારી આ સ્થિતિનો લોભ લઈ કેપટ કરી નાસી ગયા.

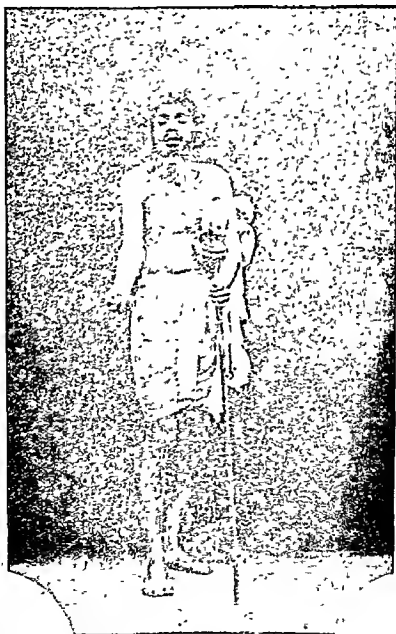
આપણી આ મુલાકાત અધુરી રહી ; તે મને સમજાયું. આપણું આ પરસ્પર મિલન દર્શન એકાંકી અને અપૂર્ણ રહી ગયું.

અભિનય કળા

મી. ધીરેન્દ્ર ગાંધી નામે
એક ખેડાળી યુવાનને નીચેનાં
ચાર ચિત્રોમાં તમે આધ્યાત્મના
ચાર અભિનયમાં જોશો. તેવો
આ વેપ બગવવા માટે પોતાના
આગલા બે હાંત તોડાવી

નાખ્યા હતા. તેની વેપ બદલવાની
આદ્યત્ત ખુબી જોઈ સરકારે
દુધી પોલીસને એ કળા તેને
શાખવવા રાખ્યો હતો, પરંતુ હમણાં
તેને એ નોકરી છોડી દીધી છે.
અભિનય મત્તે કટલો પ્રેમ ?

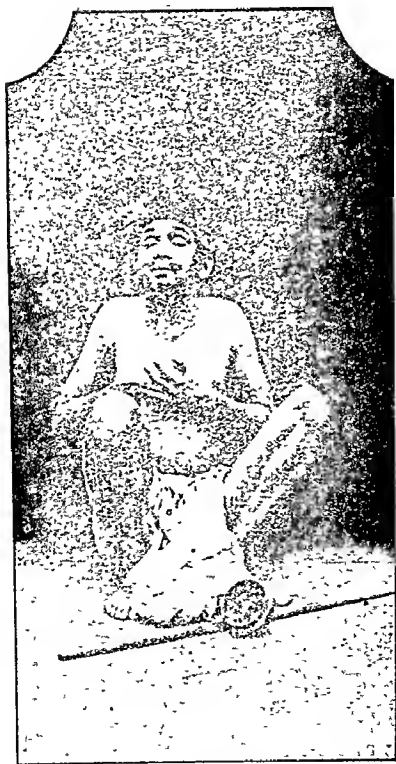

બીજા માયતો

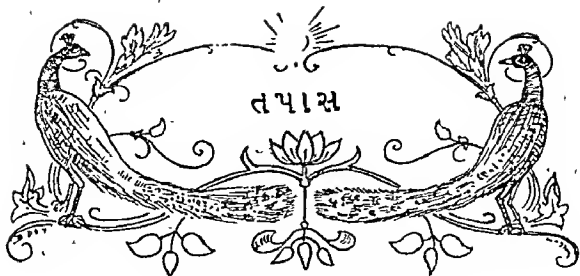

મળ્યા ને ખાયા ।

હાસી પાછી મળેલો!

અનુવાક : રા. રમણીકાંત જયજી દલાઈ દલ લ.

ચિત્રકાર : રા. રા. મીસ્ત્રી

૧

અહોઅહ આવેશો એ ધર સદચારી દંપતી
સમાં શોભતાં, બાહ્યદર્શને એક જ સ્વરૂપ
લાગતાં; પરંતુ એટલે જ સાચાનો અન્ત
આવે. બન્નેનાં નિવાસીઓ મિન્ન મિન્ન
પ્રકારના દ્વંતાં. એક ધરમાં બિહારી રહેતો.
ધાત્રાન હોઈ, રાજાચિક ઉગ્ર સ્વભાવનો હતો.
બીજામાં શાન્તિશાસ્ત્ર. શાન્તિ સ્વાભાવ હોઈ
ધરમાં પનીના કલાસર ચાલતો ને આશીમે
શેકના. હાથનો ફુટો જરા બધારે. કમાઈ
કરતાં વધુ અર્થવાની કાળમાં મહાનિષ્ઠ.
આવી વિરહ પ્રકૃતિના એ પાડોશી મિત્રો
બની શકે એ કામના દલ્યામાં આવતું નહિ,
છતાં ય પૂર્વના સંસ્કારે એમની મિત્રતા
ભંગી; જગતની અન્ય અકારણ વસ્તુઓ
માફક ટકી પણ લાંબા કાળ સુધી.

પરમાજ કર વચ્ચે કરવા બન્નેનું ધરમાં
એક જ સાથે પધાર્યો. મૃત્યુશય્યાએ પડેલા
શાન્તિશાસ્ત્રે પત્ની તથા બાલિકા બિહારીને
સુપ્રત કરી, એ જ સન્ધ્યાએ બિહારીની પત્ની
પણ સંસારયાત્રા પૂરી કરી પરલોકે પ્રયાણ
કરી ગઈ. અન્ધારામાં એકલોટો બિહારી બેઠો
હતો. ઝવનને પુત્ર વ્યવસ્થિત કરવા મથતો
હતો. ઝવનના પ્રથમ આધાતે સંપત્તિ છિન્ન

મિન્ન થઈ ગયું બાસતું. માનહીણ બાલક
અરવિન્દને આનન્દવાતું કાર્ય પાડોશીઓએ
ઉપાડી લીધું. પાસેના જ બારણેથી અવાર-
નવાર આવતા નવવિધવાના વિલાપના કશું
સ્વર બિહારીના કાન તથા અન્તઃકરણને ભેદવા
લાગ્યા.

શાન્તિશાસ્ત્ર રાત્રી પાંચ પણ પાછળ મૂકી
ગયો નહોતો. ઉગ્રદું થેકું દેવું હતું.
બિહારીએ તમામ દેવું ચૂકવી આપ્યું. અનાથ
મિત્રપત્નીને તેની કુમળી બાલિકા સાથે પોતાને
ઘેર લાવી રાખી. બિહારીની મ્હોટી વિધવા
બહેન એને ત્યાં જ રહેતી. એને આ યોજના
સ્વાભાવિક ગળે ન જ ઉતરી. બિહારીની
પત્નીના અવસાનથી એની ગૃહધુરા પોતાને
હસ્તક તેણે કરી હતી. પરંતુ એને પોતાની
ધન્ય પ્રગટ કરવાની તક જ મળી નહિ.
અણુગમથી ઉદ્ભવતી મનોવેદના મનમાં જ
સમાવવી પડી. એ નિરાશ થઈ.

બિહારીને તો આ યોજના ઘણી જ
માફક આવી : અત્યાર સુધી અરવિન્દ આનન્દ
વિહોણું એકાન્ત અસ્તિત્વ અનુભવતો. વિદ્યા-
સ્વાસ માટે એક વૃદ્ધ શિક્ષક રાજવામાં
આગ્યો હતો. એની સંગતિ પુત્રને માટે બસ

છે એવું બિહારી ખાસ માનતો, પરંતુ જ્યારે બિહારીની સ્વયંભૂ ઇચ્છાથી જ સુલતાએ એના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે કોઈ પણ વિદ્વ નહોતો એવા લય વિના એની સાથે મિત્રાચારી કરવા અરવિન્દ પ્રેરાયો. સુલતા પાંચ વર્ષની હતી. અરવિન્દને નવ થયાં હતાં. મિત્રતાની મહાગાંઠ વળી.

પિંજરમાં પૂરાયેલાં પંખીના જીવનનો લેશ માત્ર આસ્વાદ લીધા વિના આ બે બાળકો યથેચ્છ વિહરવા લાગ્યાં. વ્યવહારકુશળ ને તીખા બિહારીનો પુત્ર ઉત્તરોત્તર અવ્યવહાર ને લાવપ્રધાન બનતો ગયો. નત્ર ને નિર્દોષ શાન્તિલાલની પુત્રી અતિશય તામસી પ્રદૂનિની નિવડયા લાગી. કુલિન કુટુંબીઓને એથી ત્રાસ ધૂટતો. પત્થરના પિંજરથી હમણાં જ ધૂટેલા પાર્વતિક પ્રવાહ પેડે એની ઉમિએ ાળગતી. બાલકનાં નયન સ્વપ્નમત દશામાં દબેલાં ને વિચારવંત રહેતાં. બાલિકાનાં નેત્રના સ્થામ હિંચાણમાં વિદ્યુત્પ્રભા ઝપકતી. બિહારી પણ કોઈ વાર અકળાનો : પછુ દંલાજ નહોતો. ખરી કટાકટીનો પ્રસંગ તો એક દિવસ આવ્યો. અરવિન્દે પોતાનું સુલતાન ધડીઆલ ગરિષ-મિત્રને બેટ આપું હતું. પરંતુ ઘેર વાત કરવાનું અરવિન્દ ભૂલી ગયો. બિહારીનો મિત્રજ હાથથી ગયો. તે ગાજી હોયો “કાલે જ તહેને છાત્રાલયમાં ન મોકલી આપુ તો ત્હાર નાંમે બિહારી નહિ. પરસેવો ઉતારી હું પૈસા પેદા કરું ને તું આમ મેડરી મારે ક-સુલતાને પણ કોઈ બાલિકાત્રમ ઠીક પડશે. આ ઘરમાં છોકરાં સારી રીતે ઉછરવાનાં નહિ જ.”

સુલતાની માતા તો આ સાંભળી મૂઠ જ બની ગઈ. સુલતાની ત્રય તોર વર્ષની થવા અણી હતી. વિવાહનો વિચાર માતાના દિલને ક્યારનો ય સ્થિતાવી રહ્યા હતા. ત્યાં સ્વપ્ને ય નહિ મારેલી એવી આ છાત્રાલયની વાત!

પરંતુ સ્વયં અરવિન્દનાં ફોષ સુલતાની માતાની ન્હારે ધાર્યાં.—“તેર વર્ષની છોકરી

તે વળી છાત્રાલયમાં મૂકાઈ સાંભળી છે ?” બિહારીના વિચારથી વિરૂધ્ધ જવા ધણું ધૈર્ય એકત્રિત કરવાની જરૂર હતી. અણધારી સુલતા સંઘામમાં બળી. માતાનું કાર્ય સરસ થયું જણાયું. ગાઢ કેશકલાપવાળું એનું ન્હાનકડું મસ્તક ધુણાવી એણે ગર્જના કરી—“હું તો છાત્રાલયમાં નથી જવાની.”

બિહારીએ આવા ઉત્તરની આશા નહોતી રાખી. છતાં ય આથી તે અકલિત રીતે આનન્દિત થયો જણાયો. “ઠીક, ત્હારે એની ખાસ જરૂર નથી.”

અરવિન્દને વિદાય થવાનો દિવસ આવ્યો. એની ફોષ તથા સુલતાની માતાએ રડી રડી આંખો સુઝાડી. સુલતા મ્હોડું ચઢાવીને ફરતી. પરંતુ અરવિન્દ ગાડીમાં બેઠો કે તે પણ એક ન્હાનું પોટલું લઈ આગળ ચડી એડી.—“હું પણ ત્હારી સાથે જ આવીશ.”

આ પ્રસંગે તો એને પરાજીત થયું પડ્યું અરવિન્દે જાને જ ઉતરી પડવા તેને વિનવી. એનું મન મનાયવા પ્રયત્ન કર્યો, “સુલતા! તું સમજે તો છે. ત્હારા છાત્રાલયમાં તું શી રીતે રડી શકે ? ડાહી છું; હાં. આવી છોકરવાદી થાય ? જા. ઘેની. આ માં. ઉતરી જા. નાહક પિતાજી ગુસ્સે ચશે.”

બાલા ખડકવત અચ્ચલ રહી. છેવટે બિહારીનો મિત્રજ ગયો. સુલતાને પકડી નીચે ઉતારી પાડી. સુલતા, પોટલી ત્યાં જ પછાડી, પોતાના ખડમાં દોડી ગઈ. દૂર અન્ધ કર્યું. અરવિન્દ એની રજા લેવા પાછો આવ્યો. આરણ્યને બે ત્રણ ઘણા માધો. જવાબ ને મળ્યો. નિરાશ થઈ તે પાછો વળ્યો. સુલતાએ આખો દિવસ ખાધું નહિ. એપડીઓએ તથા કાગળોના ટુકડે ટુકડે કરી નાંખ્યા. રડી રડી આપું ઘર ગમ્મવી મૂક્યું. બધાં ય એનાથી કંટાળ્યાં. માત્ર બિહારી જ ખૂબ ખુશ થયો જણાયો.—“આ

‘હોકરી થે જળરી છે. એ હોકરો જન્મી
‘હોત - ‘તો કેવું સારું થાત ! અરવિન્દ
‘હોકરી થયો હોત તો ડીક પડત.’”

રહવારે ઉઠતાં જ સુલતા માતા પાસે દોડી
“અરવિન્દનો પત્ર આવ્યો ?”

માતાએ પ્રશ્ન અનુત્તર જ રાખ્યો. ઉઠી
સુલતાને ધમધમાળી.—એને અરવિન્દ કેમ
કહે છે ? દંગધડા વગરની ! ત્હારાથી
ચાર વર્ષ તો એ મોટો છે. ખબર નથી ?
‘મોટાભાઈ કહેતાં શું થાય છે ?”

સુલતાએ ડોકું ધુણાવ્યું—“નહિ. નહિ.
હું મોટાભાઈ નહિ કહેવાની. અમે જે
‘લડીએ તો હું’ એને ક્યાંય દરારી પાડું,
પણ કામળ આવ્યો છે કે નહિ ?”

“ગાડી થઈ છે કે શું ?” એમ કહી
માતાએ એને ત્યાંથી કાઢી મૂકી. સુલતાનો
તોખરો ચડ્યો. એના હૃદયમાં શૂન્યકાર
જવાઈ રહ્યો. અરવિન્દના ખંડનું દાર ખુલ્લું
પડ્યું હતું. ત્યાંની શૂન્યતા સુલતાને સાતવા
લાગી. એનાં નયનમાં અશ્રુ ઉભાયાં
મદા પ્રવાસથી એ ખાળી રાખ્યાં. રૂદન કરવું
એને ધણુંજ હલકું ને હોકરમત જેવું લાગ્યું.
ખિન્નતા કાપમાં પેસતાઈ. એના ગાંઠાં
અડપલાંથી બન્ને વૃક્ષ બાઈએ કાયર કાયર
થઈ ગઈ.

યોગ્યકાળે અરવિન્દનો પત્ર આવ્યો. એ
વેળાએ સુલતા નિસરણી પર બેઠી હતી.
મનમાં એક માનસિક ચિત્ર દોરી રહી
હતી. કલ્પનાતરંગે ભાતભાતના ચોંક પૂરતી.
યુવાનીનાં ઉરુચન જ એ અનુભવાવે. અરવિન્દ
પાછો ફરશે ત્યાર મ્હેણાં તો તે ઝુંડી ઝુંડી પ્રાણ
પાડશે. એના અવસાનથી એ બાલકખાતું
અન્તર શોક ને પશ્ચાતાપથી ઠેવું રૂંધાઈ
જશે ? આ વિચારે આંખો અશ્રુથી છત્તકાઈ,
પરંતુ ટપાલીની બુએ એના દિવસરવખમાં
ભંગ પાડ્યો. એકદમ તે નીચે દોડી. અરવિન્દની
ફાંપના હાથમાંથી ઝડપ મારી પત્ર ઝુંટાળી

લીધો. સરનામું ફાંટવું હતું. સુલતા માટે
એક શબ્દ પણ નહોતો. એને માદ, પાણ
કરી નહોતી. નયનોમાં નીર ઉભારાયાં.
અશ્રુપૂર ખાળ્યું ન ખળાયું. કંટુ વર્તાણું
પર રોષે લારવાનો હક પોતાના કરતાં અન્યને
હોઈ શકે એવો સંભવ સરખો પણ એના
ખ્યાલમાં અત્યારસુધી નહોતો આવ્યો. પોતાના
રોષને થયેમ્મ સરવા દેતી. અન્યને શિક્ષા
કરવામાં જ દરરોજ આનન્દ માણતી. શિક્ષા
ખમવાની વાત એને માટે તદ્દન અણગમતી
નવિનતા હતી. કોઈ ને દીનતાથી તે ધુંધવાઈ,
પરંતુ અરવિન્દ તો એનાથી દૂર દૂર જઈ
વર્યો હતો. એને હાથ ચઢે તેમ નહોતો ;
તેથી કાપનો સ્વાભાવિક ઇલાજ સુલતાને ન
જડ્યો.

અરવિન્દને અણધાર્યો સુલતાનો પત્ર
મળ્યો. એમાં એક જ વાતનો ઉલ્લેખ હતો.
ઉન્દાળાની રમ્મમાં અરવિન્દ ઘેર પછો ફરશે
ત્યાર મ્હેલા સુલતા ફરના કોઈ અપરિચિત
મામને ઘેર જતી રહેશે. એ તોર કુરૂપ
હોકરી હવે ત્હેને ફરીથી કદપિ પગવશે. નહિ.
એ વાતે ત્હેણે નિર્થિત રહેવું. પત્ર વાંચતાં
વાંચતાં બાલકના નેત્રમાંથી અશ્રુના ધોધ વહ્યા.
આ સાદી લીટીએની પાછળ છૂપાયેલો મંઘિર
અર્થ તે સહજમાં રહમત્ત શક્યો. એના
ગૃહધેલા હૃદય પર અમીક્ષિતન થયું.

શ્રીખવિરામ માટે જે જણે ચાતકની પેટે
રાહ બેઠા. એક સરખી આતુરતાથી બન્નેએ
દિવસ ગણ્યા. એવા જે દિન પ્રણુ આવી
લાગ્યા અરવિન્દ દ્રેષ્ટનમાંથી ઉતર્યો. આતુર
નયને ચોતરફ દૃષ્ટિપાત કર્યો. સ્વાગત
દેનાર કોઈ ન જણાયું. રેશન પર જવાની
બિહારીએ સર્વને મના કરી હતી. અરવિન્દને
વ્યવહારકુશળ બનાવવામાં એથી વિદ્ય
આવશે એમ એણે માન્યું. પોતાની સંભાળ
લઈ શકે એવો એ થયો હતો. ઝાઝાને ધ
રેશન પર જવાની શી જરૂર ?

મહા મહેનતે મંજુર કરી અરવિન્દે સામાન નીચે ઉતારાવ્યો. ગાડી ભાડે કરી ચઢી બેઠા. પરંતુ હૃદયમાં તો સીસું રેડાયા જેવું થયું હતું. ધર રેશનથી ધણું જ દૂર હતું. ધૂળવાગા એકાંત રસ્તા પર યાકેલા ઘોડા પરાણે માર્ગ કાપતા.

ટર્જીંગ—અવાજ કરતો એક પરચર એવીન્ટો ગાડીની ખારીએ આવી અચકાગો. અરવિન્દે ચમક્યો. ઉંચું જોયું તો માર્ગ પર પુરાણું એક વટ વૃક્ષ આવી રહ્યું હતું. એનાં અનેક મૂળ ચોતરફ શુંચવાઈ લટકતાં. કુંપળો તાજી જ પુટેલી હતી. પર્ણભૂયમાં મનમાન્યા મુખાવિન્દનાં દર્શન થયાં. અરવિન્દે ગાડીમાંથી ઉતરી પડ્યો. વૃક્ષ તરફ દોડ્યો. વદન અદ્રશ્ય થઈ ગયું.

અરવિન્દે એને પકડી પાડી—“સુણુ! તું આવી ખરી? તું જતી નથી રહી?”

સ્વર બદલાવા સુલતાએ ધણો ય પ્રયત્ન કર્યો. “હા. હા. હવે જવાની જ છું. થોડા દિવસમાં જ, એક બે દિનની જ મહેમાન. રહેજ ફરવા આવી હતી” બેદરકારી ખતાવવા ધણું ય મથી; પરંતુ એનાથી અરવિન્દેનો હાથ દગાઈ ગયો. અરવિન્દેને બંને હાથે ટેકવી ગાડી પર એની અડોઅડ ચઢી બેઠી. ‘આખો રસ્તો ટક ટક કર્યો જ કર્યું’. પેલા અપરિચિત મામાનું તો નામ પણ ન આવ્યું.

ધર આગળ ગાડી અટકી સુલતાની માતા દોડતી બહાર આવી. ઉતરતાં જ સુલતાને એક ‘લપાડક’ લગાવી દીધી. “કમળત! ક્યાં ‘મરી’તી? મ્હારે તે લહે શું કરવું? જરા ય અચ્છલ કેમ નથી આવતી? આવી છોકરી તો કેયાં ન દીડી!”—અરવિન્દની ફેાષે સુલતાની માતાને આમ કહી ટેકા આપ્યો.

માતાનો હાથ તરછોડી સુલતા નાકી રૂપાંતર વિરોધ દર્શાવતી એની આખો ચમકી રહી. ‘ખારણુને ટેકે એ-હિબી. સપડાયલી હરિણી! એની માતા ફરી એના તરફ વળી.

અરવિન્દે વચ્ચે પડ્યો—“હું છુડું છું કે મરી ગયો છું તેની જરા પણ દરકાર રાખનારે આખા ઘરમાંથી ખિચારી એ એકલી નીકળી તેના પણ આ બદલો?”—ખાટકું બોલતા તો એનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. અશ્રુમવાહ શરૂ થયો.

આ પળે જ બિહારી ત્યાં ઉપસ્થિત થયો. પુત્રની આંખમાંથી આંસુ નહેતાં જોઈ લાગશે જ સળગી ઉઠ્યો.—“ચાર મહિના છાત્રાલયમાં રહ્યો ત્હોય આમ કે? મ્હારે તે લહે શું કરવું? રડકણ છોકરી! ત્હારા જેવા દશ કરતાં ય આ છોકરી ચઢી ગય.”

એકદમ સુલતા અરવિન્દની કુમકે આવી “તો મ્હારી માતાએ મ્હને શા માટે મારી? લહે એને કેમ નથી વડતા? અરવિન્દે સાચું જ રહે છે. મ્હારી મરજી પડશે એટલી વાર હું પણ રડીશ. આખો દિવસ રાગડા તાણ્યા જ કરીશ. શું કરશો? મ્હને તો લ્હમરી સિંહાની જરા ય પરવા નથી.”

વાત એટલે જ અટકી. કુટુંબની બંને સ્ત્રીઓ ચક્રવર્તિ વ્હાલે અરવિન્દેને નવરાવવા લાગી. પુત્રના સદ્ભાવે બિહારી કામેમાં હતા. એક મ્હોટા કબાલામાં ઉતરવાની કડાકુટમાં હતા. અરવિન્દેને ફૂંજવણી આપવાની એને જરા ય ધૂરસદ નહોતી. સુલતા સારો દિવસ અરવિન્દે કને જ બેસી રહેવા લાગી. માતાના ચિદામણ, વદનની એને જરા ય પરવા નહોતી. અરવિન્દની ફેાષે છોકરીએની રીતભાત ઉપર ભાષણો કરતી. એનાં મહેણાને એક કાનેથી બીજા કાને કાઢી નાંખતાં સુલતાને વાંર નહોતી લાગતી. જરૂર પડ્યે એની પડખે હિલું રહેનાર ઘરમાં એક જણુ છે એ વાત સુલતા સારી પેઠે સમજતી. માત્ર જરા જોરથી ઘાટો પાડે. એટલી જ વાર, બિહારી તુરત જ ત્યાં આવી પ્હોંચે તેમ હતું. અનુભવથી સુલતા સારી પેઠે મંથતી કે બિહારી ચતુષ્કર્મમાં લગશે નહિ જ.

રજાઓ તો ઝટ ઝટ પૂરી થઇ. અરવિન્દને વિદાય થવાનો દિવસ ફરીથી આવી ઉભો. ગમન વેળાએ સુસતા અસાધારણ ગંભીર બની ગઇ. લોકોને મારવા કે ચોપડીઓ ફાડવા જરા પણ ન ઇચ્છ્યું. પ્લેડાં તો એમ હર વખત કરતી. પોતે સુખી નથી એ દર્શાવવાની એ પણ એક રીત હતી.

સુસતાની માતાની ચિન્તા દરેક દિન પ્રતિદિન વધતી ચાલી. બાકાને એ દ વર્ષ થવા આવ્યાં હતાં. એ પરણવા લાયક થઇ છે એવો ઇશારો પણ મિહારી કરતો નહિ. બૂઝાયેલી દરજની માદ દેવા બનને બાદબોલે બનતો પ્રવાસ કયો એક બે દિવસ મિહારી મુગો મુગો સાંઝળી રહ્યો. —“ પરણાવવી હોય તો અરવિન્દ સાથે જ. બીજા કોઇને નહિ દઉં” સુસતાની માતાને આથી નિરાંત થઇ. મિહારીના શબ્દોમાં એને અપ્રતિમ અધ્યા હતી.

દેશવટામાં અરવિન્દને સુસતાના પત્રો જ સાન્વન દેતા. એમાં લાગી નવા જુનીઓ ન્હોતી આલેખાતી. અરવિન્દ એ પત્રોને તજર આગળ ધરી રાખતો. હરતાક્ષર એ ન્હોતો જોતો. હરતાક્ષર તો બાલક જેવા જ, પણ હતા મરોહદાર. અરવિન્દ એની પૂઠે આનન્દથી ચમકતાં બે નવન નિહાળતો. એ હરતું વદનામ્બુજ એની સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં સદા પરમતું. એની ન્હાનકડી અવ્યવસ્થિત ઓરડી એક ક્ષણભર મુશોભિત ને આનન્દ ભરી બની જતી, એના સહાધ્યાયીઓ આ પત્રો માટે એનો પરિહાસ કરતા અરવિન્દની પ્રકૃતિ ધૈર્યશીલ હતી, પરંતુ આ વાત આવતાં જ એ ચીઠાઇ જતો. બિચારા વિનોદી સદયરો નિરાશ થઇ એને પડતો મૂકતા. મિહારીએ ચોગ્ય સ્થાન જ શોધ્યું હતું. બાલકને વ્યવહાર કુશળ બન્યા વિના. સિધ્ધિ જ ન્હોતી. વ્યવહાર થવા વિના ત્યાં રહેતું જ મુશ્કેલ હતું. અવિચારી વિરૂધ્ધતાથી એના સંયોગોને અરવિન્દ સફળતાથી લાત મારી રાક્યો.

પ્રથમ જેમ એ અવ્યવહાર ને લાવપ્રધાન જ રહ્યો.

પરીક્ષા પાસે આવી. દિવાળીના પ્રસંગે પણ મિહારીએ ઘેર આવવા ના પાડી. જેમ તેમ કરી અરવિન્દે મેટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરી. પરિણામ બહાર પડતાં જ મિહારીએ અરવિન્દને લખી જણાવ્યું કે પ્રવાસ ફળવણીતું એક મુખ્ય અંગ છે. માટે વિશ્વવિદ્યાલયમાં પ્રવેશતાં પ્લેડાં એકાદ બે મહિના તેણે વિશ્વપર્ષટને નીકળી પડવું. અરવિન્દને જવું પડ્યું. એતું હૃદય તો ઘેર આવવા તકરી રહ્યું હતું. એના પિતાજી પર તે રોધે ભરાયો. બે મહિના દરમિયાન તેણે એક પણ પત્ર ઘેર ન લખ્યો. સહ પ્રવાસીઓએ એનો સાગાન પડાવી લીધો, પૈસા જિનવી લીધા. પરિણામે પ્રવાસ ટુંકાવવા ફરજ પડી. પાછું વિદ્યાલયમાં જવું શરૂ થયું. એક છાત્રાલયમાં રહેવા લાગ્યો.

પરંતુ મિહારીતું જીવનરવન કદાચિ સત્ય ન થયું. અરવિન્દ અવ્યવહાર જ રહ્યો. વિદ્યાલય ને છાત્રાલયની કપરી જાંઘળી એના પર જરા પણ અસર કરી શકી નહિ. અભ્યાસ તરફ એ વધારે ને વધારે બેદરકાર થવા લાગ્યો. શાળાની દાજરીમાં અઠવાડિયામાં ચાર દિવસ ખાંચો પડવા લાગ્યો. ઓરડીમાંથી બહાર નીકળવાતું પણ એણે ખંધ કયું. દિવસભર સ્વપ્નતંદ્રામાં જ પડી રહેવા લાગ્યો. મગ્ગક મરકરી હવામાં ઉડી જતી. એ તરફ એતું લક્ષ્ય પણ ન્હોતું. સહાધ્યાયીઓને છુપી પોલીસતું કામ પેટ ભરીને કરવાની તક હાથ લાગી. પરંતુ વ્યર્થ પ્રયત્ન સમજી થોડી જ વારમાં એમણે એ કામ છોડી દીધું. એની બધી વ ખાનગી ચીજો ફેંદી. વળવા છતાં, એની પ્રણયિનીનું પ્રણયચિહ્ન હાથ કરવાના સંધળા કપડા પ્રવાસો નિષ્કળ ગયા. છબી ન મળી. સૌંદર્ય મૂર્તિને સમર્પેલી કાવ્યમૃતી પણ ન જડી.

મહા મહેનતે મંજુર કરી અરવિન્દે સામાન નીચે ઉતારાવ્યો. ગાડી ભાડે કરી ચઢી બેઠો. પરંતુ હૃદયમાં તો સીસું રેડાયા જેવું થયું હતું. ધર રટેશનથી ધણું જ દૂર હતું. ધૂળવાગા એકાંત રસ્તા પર થાકેલા થોડા પરાણે માર્ગ કાપતા.

ટર્જીંગ—અવાજ કરતો એક પથ્થર ઓચીન્તો ગાડીની ખારીએ આવી અથડાયો. અરવિન્દે ચમક્યો. ઉચું જોયું તો માર્ગ પર પુરાણું એક વટ વૃક્ષ આવી રહ્યું હતું. એનાં અનેક મૂળ એતરફ ચુંચવાઈ લટકતાં. કુંપળો તાજ જ પુટેલી હતી. પર્ણજુથમાં મનમાન્યા મુખાવિંદનાં દર્શન થયાં. અરવિન્દે ગાડીમાંથી ઉતરી પડ્યો. વૃક્ષ તરફ દોડ્યો. વદન અદ્રશ્ય થઈ ગયું.

અરવિન્દે એને પકડી પાડી—“ સુહુ ! તું આવી ખરી ? તું જતી નથી રહી ? ”

રવર બદલવા સુલતાએ ધણો ય પ્રયત્ન કર્યો. “ હા. હા. હવે જવાની જ છું. થોડા દિવસમાં જ, એક બે દિનની જ મહેમાન. રહેજ ફરવા આવી હતી ” બેદરકારી બતાવવા ધણું ય મથી ; પરંતુ એનાથી અરવિન્દનો હાથ દખાઈ ગયો. અરવિન્દને બન્ને હાથે ટેકવી ગાડી પર એની અડાઅડ ચડી બેઠી. ‘આખો રસ્તો ટક ટક કર્યો જ ક્યું’. પેલા અપરિચિત મામાનું તો નામ પણ ન આવ્યું.

ધર આગળ ગાડી અટકી સુલતાની માતા દોડતી બહાર આવી. ઉતરતાં જ સુલતાને એક લપાડક લગાવી દીધી. “ કમબત ! ક્યાં ‘મરી’તી ? મ્હારે તે લહે શું કરવું ? જરા ય અક્કલ કેમ નથી આવતી ? આવી છોકરી તો ક્યાંય ન દીકી ! ”—અરવિન્દની ફાઈએ સુલતાની માતાને આમ કહી ટેકા આપ્યો.

માતાનો હાથ તરછોડી સુલતા નાકી રૂપજો વિરોધ દર્શાવતી એની આંખો ચમકી રહી. ‘આશ્ચર્યને ટેક’ એ-ઉભી. સપડાયલી હરિણી ! એની માતા ફરી એના તરફ વળી.

અરવિન્દે વચ્ચે પડ્યો—“ હું છું છું છું કે મં મં મં છું તેની જરા પણ દરકાર ‘રાખન’ આખા ઘરમાંથી ખિચારી એ એકલી નીકળ તેનો પણ આ બદલો ? ”—આટલું બોલત તો એવું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. અશ્રુપ્રવા શરૂ થયો.

આ પણ જ ખિહારી ત્યાં ઉપરિચિત થયો પુત્રની આંખમાંથી આંસુ બેઠતાં જોઈ લાગશે જ સળગી ઉડ્યો. —“યાર મહિના છાત્રાલયમ રહ્યો ત્હોય આમ કે ? મ્હારે તે લહે શું કરવું ? રકકણ છોકરી ! ત્હારા જેવા દશ કરતાં ય આ છોકરી ચડી નાય.”

એકદમ સુલતા અરવિન્દની કુમકે આવી “તો મ્હારી માતાએ મ્હને શા માટે મારી ? લહે એને કેમ નથી વડતા ? અરવિન્દે સાચું જ રહે છે. મ્હારી મરજી પાશે એટલી વાર હું પણ રહીશ. આખો દિવસ રાગડા તાણવા જ કરીશ. શું કરશો ? મ્હને તો ત્હમ્હારી શિક્ષાની જરા ય પરવા નથી.”

વાત એટલે જ અટકી. કુટુંબની બન્ને સ્ત્રીઓ ચક્રવર્તિ બહારે અરવિન્દને નવરાવવા લાગી. પુત્રના સદ્લાગ્યે ખિહારી કામેમાં હતો. એક મ્હોટા કબાલામાં ઉતરવાની કડાકુટમાં હતો. અરવિન્દને ફંગવણી આપવાની એને જરા ય પુરસદ નહોતી. સુલતા સારો દિવસ અરવિન્દે કને જ બેસી રહેવા લાગી. માતાના ચિદામણ, વદનની એને જરા ય પરવા નહોતી. અરવિન્દની ફાઈ છોકરીઓની રીતલાત ઉપર લાયણો કરતી. એનાં મહેજાને એક કાનેથી બીજે કાન કાઢી નાંખતાં સુલતાને વાર નહોતી લાગતી. જરૂર પડે એની પડખે ઉભું રહેનાર ઘરમાં એક જણ છે એ વાત સુલતા સારી પેઠે સમજતી. માત્ર જરા જોરથી ઘાટો પાડે એટલી જ વાર, ખિહારી તુરત જ ત્યાં આવી પહોંચે તેમ હતું. અનુભવથી સુલતા સારી પેઠે જાણતી કે ખિહારી શત્રુપક્ષમાં ભળશે નહિ જ.

આખા પ નિવાસસ્થાનમાં તે એક વાર આંટો મારી આવતો. સુધારા વધારા માટે ખૂણે ખૂણે તપાસતો, નોકરચાકરની ખોટ જણાતાં વેત પૂરતો. બધું પતી ગયા બાદ ખીમ માળ પર આવેલી એક ન્હાનકડી ઓરડીમાં તે જતો. જ્યાં વાર વિરાગ લેવા પડે. આ ન્હાની ઓરડી તદ્દન ખાલી જ હતી. વિજળીના દીવા ન્હેતા. પેલાદના પખા ન્હેતા. રાયરચીલામાં પણ કશું જ ન્હેતું. એ ઓરડીનો એકલો શૃંગાર એક ચિત્ર દિવાલ પર લટકતું. પન્દર વર્ષની એક સુંદર બાલિકાની એ પ્રતિદ્વિત હતી.

ધરણીનું નામ અરવિન્દ. લમણના વાળ પળિયામાં પરિવર્તન પામતા જણાતા. રવમતદ્રામાં એક વાર દળેશી રહેતી આખો હવે બાજ સમી ચમકતી. તે પૂરા બવહાર કુશળ બની ગયો હતો, એતું નિવાસસ્થાન, એની અસખ્ય ગાડીઓ, એની બેન્કની ચોપડી—સર્વ એના જીવનની સંપૂર્ણ સફળતાની અપ્રજ્ઞનીય શાખ પૂરતાં. મનુષ્ય માત્ર સાથે એ થોડું કામ પાડે. ધંધાથે જ કાષ્ઠને મળતો. અતિ હીમતી રાયરચીકું કે અતિ મુશ્કેલીના ચિત્ર બગ્ગરમાં આંચું હોય તે તેના વિકલ્પસ્થાને અરવિન્દની ગાડી પ્રથમ ઉપરિચત થતી. જવાહીર પણ ખાસ સંગ્રહનો એવી થે ગપ હોતી.

ધધાની રૂએ અનેક મનુષ્યોના પરિચયમાં તે આવ્યો હતો. અસખ્ય નિમંત્રણપત્રિકાઓમાંથી કેટલીકને તે માન આપતું જ પડતું. બનતાં સુધી તે તે અસ્વીકાર જ કરતો. કદાચ જતો તે એ સંગતિથી જદી છુટા પડવાં મથતો.

સામાન્ય નિયમ પેટે આને પણ કેટલાક અપવાદો હતા. કોઈ પરિચિત વ્યક્તિને ત્યાં કદી પુગીનો જન્મ થતો તે તે વળીને તથા ત્યાં દોડી જતો. બાલિકાને રમાડી નાણુંક દાથ મોતોગેલોની જાણ થતાં તેની એકા

સિધ્ધ કરવાનો આ સારો માર્ગ હતો એમ લોકો કહેતા. છોકરીનાં માખાપોને સાધારણ રીતે સાંત્વનના શબ્દો જ સાંભળવાના હોય છે, એટલે અરવિન્દ તરફથી તેમને અભિનન્દન મળતાં. પરિચિત નારીવૃન્દ તેની આ વિચિત્રતાની દયા ખાતું. લમથી સર્વ સારાં વાનાં થશે એમ સહુ કોઈ સૂચવતું.

શુભકારભરી સન્ધ્યા હતી. આકાશ વાદળથી ધનધોર છવાયું હતું. સમસ્ત સૃષ્ટિમાં આનન્દની રેખા થે ન્હેતી ચમકતી. નિત્ય નિયમ કરતાં અરવિન્દ આજ વહેલો ધર તરફ આવતો હતો. કેટલાક દિવસથી એની તખીયત ઠીક ન્હેતી. એને સખત શરદી થઇ હતી. ધોધમાર વરસાદમાં બે દિવસ સુધી એક જિખારીની કન્યા પાછળ શેરીએ શેરીએ આથડ્યો હતો આમ તે ધણી થે વાર આથડે. પરિણામ શુભ જ આવતું. આવા ધૂરી રવમાવથી કેટલાંય મનુષ્યો—મુખ્યતત્ત્વે સ્ત્રીઓ—ન્યાસ થા જતાં.

થેર આવી નિયનિયમનું ચક્કર મારવા ન નીકળ્યો. શયનભુવનમાં ગયો. દાર બંધ થયું. થાક્યો પાક્યો મુઠાતો બેઠો. થેડી ફાણ પછી ઉઘે જ્યે થે દિવાલના ચિત્ર તરફ ટગટગર તાકી રહ્યો, 'તું કયાં છે? મને કેમ નથી જણાવતી? એકાદ નિશાની તો આપ હું તહારી તપાસ કરું. દરરોજ તહારી શોધ કરું છું. તને કયાં મળું વ્હાલી?'

એક પરિજન ધીમે પગે એ ઓરડી આમળ આવ્યો. દાર બંધ જોઇ, બોલાવવાની દિગંત કયાં વિના જ પાછો ગયો. એ રાત્રે અરવિન્દે વાળુ કયું નહિ.

ખીજ જ પ્રમાતે દાકરને બોલાવવામાં આવ્યો. તેણે લક્ષ્મીવંત જનોની વિચિત્ર ટેવો પર એક સખત ભાષણ આપ્યું. અરવિન્દને એની ન્હાનકડી ઓરડીમાંથી એક સુશોભિત ખંડમાં સંગ્રહ્યો. ક્વા લખી આપી એક જ

કલાકમાં એક સુશિક્ષિત આપા ત્યાં હાજર થઈ. અરવિંદની બિમારીનો સીનો થોડી વારમાં જ એક શ્રીમંતને છાજે એમ પલટાઈ ગયો. એને માટે દિવ બાળનાર સંબંધીઓ નહોતા. પરંતુ મિત્રો તે પરિચિત જોતા ખૂબ પૂછવા ઉમરાવા લાગ્યાં. ભવિક જનોની સરસા ખાતર જ એક નોકરને આપો દિવસ રોકાઈ રહેતું પડતું. કુટલાક તો અધીરા જણાતા. દરદીની માદિતી મેળવવા છેક દાકતર કને અડી જતા. અનેક પ્રયત્નો પૂછી એનો જીવ આતા. “કાંઈ એકકસ કહેવાય નહિ” દરેકને દાકતરનો એક જ જવાબ હતો. “અશક્તિ ઘણી જ આવી ગઈ છે. કદાચ ઘણા દિવસ પથારી સેવની પડશે. પુરી વિશ્રાન્તિની એને ખાસ રૂર છે.”—આમ તરેહવાર જવાબ આપી સર્વને રિદાય કરતા.

માંદગીની શરૂઆતમાં અરવિંદ બેભાન જ પડ્યો રહેતો. એને ક્યાં રાખવામા આવ્યો છે—કેણ આકરી કરે છે એ કશું જ એને લાન નહોતું. પરંતુ લાન આવતાં બંધી ય પીડા કરવા લાગ્યો. સાવધ થતાં ઘડી ઘડીમાં ચીટાઈ જતો. એની પ્રશ્નપરંપર એ પરિજનો લગભગ ગાંઝા થઈ જતા આ ઓરડીમાં કેમ લાવ્યા? કોણી પરવાનગીથી આપાને રોકી છે? બધા નોકરો ક્યાં મરી ગયા છે?” પ્રત્યાદિ. એક ન્હાનકડા લાપજીથી દાકતર બધા ય પ્રયત્નોના જવાબ આપી દેતો. એક બે દિવસ વળી શાન્ત પડી રજો. એટલી તુ એક નવું જ ભુત મરાયું. યુરેઝીઅન આપાને હાથે દવા કે ખાવાનું લેવાની સાફ ના પાડી. “હાલે તો હિંદુ આપા લાવો; નહિ તો નોકરો જ સંભાળ રાખશે.” દાકતરને તાબડોતોળ બેલાવવામાં આવ્યો. નવી આપા મોકલવાનો પ્રયત્ન કરવા એણે વચન આપ્યું.

સંધ્યા સમયે અરવિંદ જરા સ્થાનનિદ્રામાં પડ્યો. ટ્રામના અવાજથી એ ઝંખડી ઉઠ્યો.

નિદ્રામાં ભંગ પડ્યો. દુઃખતા કપાળ પર એક નાળુક હાથ ફરતો હતો, વાળ પસવાર-વામાં આવતા હતા. સંધ્યાની છાયાએ ખંડમાં અંધકાર છવાયો હતો; એટલે સધ્યાને ઓશિકે એડેલી એક શ્વેત વસ્ત્રધારિણી વ્યક્તિને તે આછી આછી નેષ્ટ શકતો—“તું નવી આપા કે?” તેણે પૂછ્યું.

મંદ મધુર સ્વરે આપાએ જવાબ વાળ્યો—“હા.”

તે રાત્રે દવા પીતાં કે ખાવાનું ખાતાં અરવિંદે જરાય તોફાન ન કર્યું. રડતા બાળકને રમકડું મળતાં શાંત અને તેમ તે શાંત મંજીર બની ગયો. પરંતુ ખાઈ રહેતાં જ તે બૂમ મારી ઉઠ્યો—“દીવા કેમ નથી સંગ્રાવતી? આ અંધારું મને નથી ગમતું.”

કાંઈ પણ ઇલાજે દર્દીને શાંત રાખવાનો આપાને હુકમ હતો. આંખ દાબી દિવકા પ્રગટાવ્યા. રડાને ઓશિકે બેસવા જતી હતી ત્યાં દર્દી ફરી તકડ્યો—“આમ આવ, મ્હારી અગળ ઉભી રહે. મ્હારે લહેને જોવી છે.”

આમ ધારક આપા આગળ આવી ઉભી. તેને બરાબર નિહાળવા અરવિંદે મરતક હિંચકધું. એક કુમળી કન્થકા હતી સુંદર ને નાળુક. ખિલતા મુખાર્પિંદ પર વિષાદછાયા છવાઈ લાસતી. ક્ષણભર નિરીક્ષણ કરી તે બેઠકો—“બેસ.”

આપા પોતાને રથાને ગઈ એટલે અરવિંદે પ્રશ્ન કર્યો—“લ્હારું નામ શું?”

“પુરી” બાલાએ જવાબ વાળ્યો.

નવી આપાએ દર્દી પર રહેલાઈથી વિજય મેળવ્યો. સ્વભાવમાં સારો ફરક પડ્યો. હવે એ ખાસ પછાડતો નહિ, બરાડા પાડતો નહિ. ચાણુ ધમકીઓથી બિચારો નોકરોનો છૂટકો થયો. ધનિક દરદીની ચત્રુ ફરિયારો જતાં દાકતરને ય નિરાંત વળી. ભયંકર

શબ-સણકા—આણુ યતાં પણુ જો પુરી આવી તેના કપાળ પર એનો કામળ હરત ફેરવતી તો તે શાંત પડી રહેતો. એ કિશોરીએ એક ક્ષણ પણુ તેનાથી દૂર થવું ન જોઇએ. જિયારી પુરી ! માંદગીના જિજ્ઞાસા આગળ જ એને ખાતું પડતું. એના ધૈર્યથી સર્વ અમયજ થતા, અનંત પરિકામથી કે દર્શની ધૂનથી એ કદી એ અકળાતી નહિ.

અરવિંદની જિજ્ઞાસાની વાત સાંભળી તેની ફોષ પણુ ત્યાં આડી પડેલી. કૃતદંતી અરવિંદ એમને જોવાની જ ના પાડતો. આથી એ વૃદ્ધ બાપ માનીતી આપા પર રીસે ભરાતી. પોતાની જગ્યા એ કમળન છોકરી લે જ કેમ ? એને પોતાનું યોગ્ય સ્થાન સમજાવવા-સિખવવા-ને આતુર થઇ રહી. છાત્રિની પ્રજ્ઞાતી પોતે ના લાગ શોધતી. એક બપોરે અરવિંદ નિદ્રામાં પડ્યો. દને. આપાને ખંડાર આવવા તેણે કુકમ કર્યો.

કંઈ કહે ત્યાર પહેલાં તો કોપથી કમ્પતો અવાજ આવ્યો—“પુરી !”

પુરી અમકી. ખંડમાં દોડી. શલ્યા પાસે જતાં જ અરવિંદ તેને હાથ પકડી લીધો. છેક છાતી સુધી દલાવી દીધી. એમને એમ પકડી રાખી ચુસ્તામાં જ પૂછ્યું “ખંડાર શું કરતી હતી ?”

“ત્હમ્બારાં ફોષગાએ મ્હને બોલાવી હતી” યથરતી બાસાએ જવાબ વાળ્યો.

“ને પેલો દાકતરે રહવારે શું કહેતો હતો ?” જરા મ્હોટે સાદે અરવિંદ ફરી પ્રશ્ન કર્યો.

પુરીને જવાબ દીધા વિના ધૂટકો જ ન્હોતો “દાકતર મ્હને જરા આરામ લેવાતું” કહેતો હતા.”

“એટલે ? બધાં બેમાં યધ ત્હને મ્હારાથી દૂર કરવા માગે છે એમ ?” અરવિંદ ગાજી ઉઠ્યો. “ત્હને નહિ જરા દઉં. ના ના, બળીને ખાખ યધય, પણુ ત્હને નહિ જવા દઉં.”

જિયારી પુરી આને શું કહે ? અરવિંદે તેને હચમચાવી પુછ્યું “સાંભળ્યું ?” ત્હારે નથી જવાતું.”

અરવિંદની ગાથમાંથી પુરી ધીમે રહી ધૂટી પોતાને સ્થાને જઇ બેઠી “ના, હું” નહિ જાઉં. ત્હમે કહેશો ત્યાં સુધી નહિ જાઉં.” નાલુક કર તેના કપાળે ફેરવવા લાગી. ધીમે ધીમે અરવિંદ શાન્ત પડ્યો. આપાની આંખમાંથી બેટાં આંસુ તે ન જોઇ શક્યો.

હવે પછી દાકતરની આજ્ઞા કે ફોષગાનાં મ્હણાં તેને જરૂરી આરામ લેવાતી ફરજ ન પાડી શક્યાં. બીજી આપાને એ સ્થાન લેવા સાર ના પાડી.

કુટલાક દિવસ પસાર થયા. અરવિંદની તબીબત સુધારા પર હતી. એકાએક અંબુધાયું પરિવર્તન થયું. બોલવાનું બધું થયું. પુરીને પણુ બોલાવતો નહિ મુર્ચ્છિત મનુષ્ય થઈ તે પડી રહેતો અચરનવાર માત્ર નેત્ર ઉઠાડતો. બચબરી રીને પુરી ‘રદામુ’ તાકી રહેતો.

એક દિવસ પચારી પર બોલીનેતો બેઠો યધ ગયો. પુરીને બોલાવી. તુરત જ એ દોડી આવી. “જા ઉપર મ્હારી બોરડીમાં જા. ત્યાં એક ચિત્ર છે તે અહીં ઉપાડી લાવ.”

એક ચિંતાભરી નજર નાંખી પુરી ઉપર દોડી. પરિચારકોની મદદથી એ બોરડી ત્વરાથી શોધી કાઢી પેલી પ્રતિકૃતિ નીચે લાઇ આવી, અરવિંદની પચારી નજીક એ ખુરશી પર મૂકી “આ લાવી.” અરવિંદે ચોતરફ જોયું. ચિત્ર હાથમાં લીધું. એકી ટશે તે તરફ જોઇ રહ્યો. તુરત જ તેને નીચે નાંખી દીધું. આતુરતાથી પૂછ્યું. “આ ત્હને યાદ આવે છે ?”

“ના” પુરીએ કુંકમાં પતાવ્યું. અરવિંદે હાથ લગાવી તે બાલાને પોતાની

હને ખેંચી એતું વદન બે દાયથી દાખી ફરી પૂછ્યું “તો હું યાઃ આવું છું? જરાજર બે. આ પળિયાં બુધી બ. આ મ્હેનું ભવંડર મ્હેં બુધી બ. મ્હારી દલની લગ્નમરમાંથી લગ્નમગ વીસ વર્ષ ગાદ કરી નાંખ. પછી કહે, મ્હને તું એજબી શકે છે? સાંભળ્યું કે? બોલ. તું મ્હને પિછાને છે?”

“ના” અશુભી રૂંધાયેલા અવાજે પુરીએ કહ્યું.

અરવિન્દે ગાંડલી જેટલે તેને ધક્કા માર્યો “તારે તું કેણુ છે? દયાબોર! મૃગજળ પુટે મ્હને શીઃ રજગાળ્યો? બ. મ્હારી દિગ્ધિથી દર યા!”

મહા પરાણે પુરી, લયડિયાં ખાતી ખાતી ખંડગી ખડર મઠ.

દર્દના આવાસમાં એ ફરી જણાઈ નહિ. દાકતરને ઝટપટ બેલાવવામાં આવ્યા. બહાર આવતાં જ ફોનગા માર્જ રોડી પૂછવા લાગ્યાં—“એને કેમ છે?”

“રધારે આશા નથી” દાકતરે કહ્યું. “છતાં ય મું કરવું તેની ગોઠવણુ કરતો જાઉં છું. ખીજ નવી આવાને દમણું જ મોકલું છું. આવા દર્દી સાથે કેમ કામ લેવું એ તે સારી રીતે જાણે છે.”

પુરી જવા તૈયાર થઈ. બારણા આગળ ગાડીની વાટ બેતી ઉભી. રૂઢનથી એનાં નયન લાલચોળ થઈ

મયાં દતાં. એના ધડા વાળ - મરતક પર વિખરાઈ ગયા હતા. દાકતરે તેને દિલાસો આપવા પ્રયત્ન કર્યો—“મોઢા ખાણુસો તો આગક જેવા. એ કાંઈ કહે કે કરે તે પર ખવાન ન આપવું” જોડ્યો.

એટલામાં દર્દના ખંડમાંથી એક નોકર દોડતો આવ્યો. અરવિન્દે જરાતરા ભાનમાં આવ્યો હતો. શાન્ત દેખાતો સારથ યગો હતો પુરી આવી કે એક થેલી રહામું ધરી “લે.”

“દાકતરે મ્હને પગાર આપ્યો છે.” હુધાતુર નયને અરવિન્દે એક પળભર તેના રહામું જોઈ રહ્યો. પછી મોઢું ફેરવી

પુરીને બોલાવી, તુરં જ એ દોડી આવી.

દીધું. — “દેહોય પણ લે. સામાન્ય આવા કરતાં
તહે મહારે કાળે વધારે પરિશ્રમ લીધો છે. એનો
ખદ્દો મળતો જ જોઈએ. લે. આની અન્દર
એક દમ્બર રીપા છે” -

આ વેણ સાંભળનાં જ પુરીની આંખો
ચમકી. “મહારા શ્રમનું આ ફળ ? આપનું
દ્રવ્ય આપની પાસે જ રાખો.” લગભગ ચીસ
પોડી ; થેલી જમીન પર પછાડી ; ખંડ ખદાર
દોડી.

“અરવિન્દ કુલો. આ પુરી હતી ? આ
ચમકેલી આંખો ? આ સ્વર ? પુરીનાં હતો ?
સર્વ વિચિત્ર રીતે પુરિ પરિચિત લાગ્યાં. તે
આ દૃશ્ય ? શાનું સ્મરણ કરાવી, રહ્યું હતું ?
માનસિક ચિત્રપટ એકાએક અકું થયુ-કુમળા
છેડથી ઉભારાતો એક યાગ હતો, દરિઆળી
જૂમિ નીલવર્ણી ખની હતી. એક યાગક તે
એક રોષભરી યાસિકા રહામરહામાં ઉભાં
હતા

પથારી તે પરથી નીચે કુલો. દાદર તરફ
દોડ્યો. “સુલતા ! સુલતા ! મહે” તલને
ઓળળી છે.” એજે જોરથી રાડ નાંખી “પાછી
આવ ! મહારી કેને પાછી આવ !”

જવાળ મળ્યો નહિ.

નીચે ઉતરવાં લાગ્યો. અર્ધે ગયો. ચક્કર
આવ્યાં. મૂર્છા આવી. કઠેરા પડ્યો. ખોખરો
સ્વર ફરી ગાળ્યો.

“સુલતા !”

ળીછ જ ક્ષણે તે ઢગ્યો થઈ દાદરથી
નીચે ગળડી પડ્યો.

પ્રથમ પેઠે જ વિશાળ લુવન રાજમાર્ગ
પર ઉભું છે. સર્વ રથજે નવીન
અક્તિઓ નજરે આવે છે. ત્યાં વસતારની
ખોટ નથી ગૃહપતિની માંદગીમાં સર્વ
સગા સંબંધી ત્યાં આવી પહોંચ્યાં હતો
સમરત મહાદાયનું દૃશ્ય જ પસંદાઈ ગયું
હતું.

માત્ર ઘીન માળની પેલી નહાની જોરડી
હજી એમને એમ છે. અરવિન્દ હજી એ ત્યાંજ
રહે છે. ખદારની દુનિયા એનું અસ્તિત્વ
કપરનું થ ભૂતી ગઈ છે.

(સંપૂર્ણ)

ખદાર પડી ચુકી છે ! સુન્દર રસિક નવલકથા !

જંજરને ઝાણકારે

લેખક :

મુદ્રક :

ચિત્રકાર :

આંખરો ઉદ્દેશી

૩૧ ૧૧૧૧ પોસ્ટજ જૂડું

એમ. વી. ધુરંધર

આવી વાર્તા તમે લાગ્યે જ વાંચી હશે

લખો : “ નવચેતન ” ઓફીસ ૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

શાએર નઝીર

લખનાર : રા. જેઠાંગીર માણેકજી દેસાઈ

આ સ્થૂલ અવનિમાં મહાત્માઓ, રૂપિમુનિઓ, કવીશ્વરો, ફિલસૂફો આદિ યુગયુગને અંતરે અવતાર લે છે એ જગતના અને માનવીમાત્રના કંઈ ને કંઈ લાભાર્થે જ હોય છે એ નિસદેહ છે. મહાત્મ પુરોહિતાં ઇત્તનચંદ્રોનો અભ્યાસ આપણને આ પ્રપંચી અને માયાવી સૃષ્ટિમાં આપણો ખરો માર્ગ કવી રીતે લેવો, કામ, ક્રોધાદિ દુષ્ટમાં દુષ્ટરિપુઓને કેમ વ્યજવા, અને આપણાં ઇત્તનનું સાર્થક કરી સ્વર્ગે કેમ સંચરવું, એ બતાવવાને સદ્કાયમૂલ યાચ છે. જે જે મુસિબનો અને જે જે ઇતિઆપત્તિઓમાંથી એવી પરમ પૂજ્ય વ્યક્તિઓ ખસાર થઈ હોય છે, તેનાથી આપણે આપણા શરીર ને આ માને રહેજે નિરાળા રાખી રાખીએ છીએ કે તા શુભ્વશ્લેષીથી પૂર્વોક્ત વિદ્વજનો જગદ્વિખ્યતિને પામ્યા, કેવાં દુષ્ટોની તેઓ નિઃશયા એ જ્યારે આપણે નઝીરો છીએ ત્યારે જ આ ક્ષણભંજર સંસારનું આપણને કંઈ ભાન યાચ છે અને આપણે આપણું કર્તવ્ય સમજવાને સાર્થકવાન થઈએ છીએ. હવે હિંદુ અને મુસલમાન બંને મંત્રોથી માન પામતા અને ઉભયના ઐક્યના મૂર્તિમંત્ર સ્વરૂપ શાએર નઝીરનું ઇત્તનવૃત્તાંત તેમ જ કાવ્યો લેઈએ

નઝીર અકબરાદાદી લખબગ ૨૦૦ વર્ષ ઉપર થઈ ગયેલો મનાય છે. તે ફાર્સીના પ્રખર વિદ્વાન અને ઉર્દૂ ભાષાને સર્વશ્રેષ્ઠ મહાકવિ અઘાપિ કહેવાય છે. એના જન્મ વિષે એક વિચિત્ર કથા પ્રચલિત છે. એનાં માતપિતા દિલ્હીનિવાસી હતા. તેમનું એક બાળક ઇવતું ન હોવાથી માતા વ્યાકુલ થઈ પુત્રપ્રાપ્તિ માટે દાઢજોની દવા તથા કૂંડીના ચીકોનો સાર કરતી, કિંતુ તેણીની મનોવાંચના પૂર્ણ થઈ નહીં એક વાર કોઈ કૂંડીરનું આવાગમન સાંભળી નઝીરની માએ દાસી દ્વારા તેને પોતાની મનોવ્યથા વિદિત કરી. કૂંડીરે વળતો સંદેશ કહાવ્યો કે તારા ભર્તારને મારી પાસે મોકલ. આ સાંભળી નઝીરનો બાવી પિતા મહમદ ફારુક જે ધણું બહેણેલો હતો નહીં, પણ નિખાલસ સ્વભાવનો માણસ હતો અને બાર પુત્રોના સ્વર્ગમનથી શોકસાગરમાં ડૂબી ગયો હતો તે કૂંડીરની તહેનાતમાં હાજર થયો. કૂંડીરે તેને પાંચ ફૂલ આપી કહ્યું : “એમને સુંધી નદીમાં નાખ અને શું બને છે તે કહે!” તેની આજ્ઞાનુસાર ફારુકે કહ્યું : નદીમાં પડતાં ચાર પુષ્પ ઉઠ્યાં થઈ ગયાં, જ્યારે એક ચળુ પડ્યું. આ હેવાલ તેમણે કૂંડીરને મિલેદન કરતાં તેણે આશ્વાસન આપી કહ્યું : તારો એક પુત્ર ઇવતો રહી પોતાનું નામ દુનિયામાં અમર કરશે! આ શ્રવણ કરતાં મહમદના હૃદયનો પાર ન રહ્યો, અને આ બતાવ પછી નવ માસે શાએર નઝીરનો જન્મ આશા કિંત્રા અકબરાણાદ ખાતે થયો.

નઝીરનાં માતપિતા યદ્યપિ સાધારણ સ્થિતિનાં હતાં, તો યે આ પુત્રનું યથાયોગ્ય લાલનપાલન કરવામાં તેઓએ પાછી પાની નહોતી કરી બાલ્યાવસ્થામાં તે રમતગમત ઝાઝી પસંદ કરતો.

તેને વિદ્યાલયમાં જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે મૂકવામાં આવ્યો, ન્યાં કાવ્યકળા પ્રત્યે તેની
 મનોરુચિ વધુ આકર્ષીત, અને ક્રમે ક્રમે તે નૈસર્ગિક કવિતાઓ, ગઝલો, શાસ્ત્રો આદિ નાનપણથી જ
 સ્ખલેતો ગયો. વિદ્યાભ્યાસ દરમ્યાન તેણે ફાર્સીમાં પારંગતપણું પ્રાપ્ત કર્યું, અને ઉર્દૂ તો એની
 જન્મભાષા હતી જ એટલે પૃથક પૃથક ઉર્દૂ બોલીઓ એણે સહેજે મઠણ કરી તેમાં સર્વોત્તમ કાવ્યો
 બનાવવા માંડ્યાં. આ પછી તે પંતળી, મજ, પૂરણી, મારવાડી અને હિંદી બાષાઓમાં નિષ્ણાત
 બન્યો. હિંદુ ધર્મનું રહસ્ય પણ એણે સંપૂર્ણ પિછાની લીધું હતું, અને એ ધર્મવિષયક કાવ્યો
 લખતો ત્યારે હિંદુ પંડિતોના જેવી સુસ્થિત બાનીમાં લખતો : વળી સંસ્કૃત પણ એ સાધારણ બાણ્યો
 અને હિંદુઓની ધાર્મિક અને ઐતિહાસિક બાબતોનું પણ સારું અધ્યયન કર્યું હતું. કનૈયાના જન્મ
 વિષે એણે ગાયું છે કે :

હય રીત જનમકી યું હોતી હસ ધરમેં ખાત્રા હોતા હય,
 ઉસ મંડલમેં હરમન લી તર સુખચેન દુખાત્રા હોતા હય;
 સખ ખાત ખિયાકી બૂલી હય જખ લોલાખાત્રા હોતા હય,
 આનંદ મંડીલી ખાજત હય નિત લોન ઉભલા હોતા હય;
 યું નેક નછતર લેતે હંચ ઇસ દુનિયામે સંસાર જનમ,
 પર ઉનકે ઐશ્વરી લચન હંચ જખ લેતે હંચ અવતાર જનમ!

વળી હરિની સ્તુતિમાં તે કહે છે :

મયેં કયા કયા વરદ કહું ચારે ઉસ શામ ખરન અવતારીકી,
 શ્રી કૃષ્ણ કનૈયા મુન્દલીધર મનમોહન કુળખિહારીકી !
 ગોપાલ મનોહર સાંવલિયા ધનશ્યામ અટલ ખનવારીકી;
 નંદલાલ દુલારે સુંદર છજ જિજ અદ બુકટ જલકારીકી;
 ઠર દૂધ લૂટૈયા દૂધ મખખન રણછોર નવલ ગિંદધારીકી,
 ખનકુળ ફરૈયા રાસ રચન સુખદાઈ કાન મુરારીકી;
 હર આન દિખાયે રૂપ નયે હર લીલા ન્યારી ન્યારીકી;
 પત લાજ રખૈયા દુઃખવાંજન હર બકિત બુકતાધારીકી;
 નિત હર ભજ હર ભજ રે લાખા, જો હરસે ધ્યાન લગાતે હંચ,
 બોહ હરકી આસા રખતે હંચ, હર ઉનકી આસ છુકાતે હંચ।

આત્યાર સુધી નઝીર દિલ્લીમાં હતો, પણ હવે ત્યાં રહેવું તેને બળબરેલું લાગ્યું. ઇ. સ. ૧૭૩૬માં
 નાદિરશાહે ખુનરેલ કરી દિલ્લીમાં લૂટ ચલાવી હતી તેને ધણે કાળ ગયો હતો નહીં નાદિરશાહની
 મશ્ન પછી અહમદશાહ દુરાની તેની ગાદીએ બેઠો હતો. તે દિલ્લી ઉપર બે હલ્લા તો કરી ચૂક્યો
 હતો અને ત્રીજો લાવવાની તૈયારીમાં જ હતો. દિલ્લીના આલમનગર નાદિરશાહે અહમદશાહ અમદલ્લીને
 શરસે ધવાવું કાસતુ આપ્યું, એટલે તે ધસારાબંધ સિંધુ નદી પાર કરી પાયતખત શહેર ઉપર ચડ્યો
 અને તેના અત્યાચારોથી રંક પ્રજા ત્રાસી ગઈ. આવો મામલો જોઈ નઝીર પણ પોતાની મા
 તેમ જ મમાઇને લઇ આગે નીકળ્યો.

આમાં આ સમયે શાંતર મિત્રથી કવિત્વશક્તિ માટે પ્રખ્યાતિ પામ્યા હતા. એને ત્યાં કવિઓનું મતિદિન સંમેલન થતું અને સૌ કોઈ કાવ્યકળામાં અન્યોન્ય પ્રતિસ્પર્ધા કરતા. મિત્રથીને નજીરના આગમનની ખબર પડતાં તેને પણ મંડળીમાં આવવાનું નિમંત્રણ થયું. આ કવિસમૂહમાં એવી પ્રથા હતી કે સૌએ એક પછી એક અનુક્રમે સચ્ચરો બોલવી. નજીરનો વારો આવતાં ગજબ લગકારી કે :

નજર પડા એક ખૂતે પરીવશ નિરાહી સજ્જન નઈ અદાકા,
લે ઉમ્મ દેખો તો દમ્મ ખરસઈ, પ કહેર આફત ગઝળ ખુદાકા !

અર્થાત્ એક સુંદર લાવણ્યમયી મૃગારયુક્ત રમણી દૃષ્ટિએચર થઈ જેની વય તો માત્ર દસ વર્ષની હતી, પરંતુ તે એક હાથરી મકોપતું જ સ્વરૂપ હતી ! આ હત્તમોત્તમ ગઝલતું શ્રવણ કરતાં સકળ કવિઓ દુહયોગ્દવાસથી 'વાહ વાહ !' પોકારી હકથા અને મિત્રથીએ તો નજીરની પીઠ કોણીને અભિનંદન આપ્યું. અચેના કવિમિત્રોમાં દિવસાનુદિવસ તેની ખ્યાતિ વધતી ચાંકી અને તેની કુચ્ચતર ગઝલો ઠામઠામ મવાવા લાગી, જેના મખાવે એક સારા ખાન્દાનમાં એનું વેવિશાળ થયું : 'એની અનેક નીલિમનક ગઝલોમાંથી એક નીચે આપીએ :

તાખ ઉસ્કે દેખનેઈ ન લાયે ચલે ગયે,
કયા કયા પરીજવાન યે આયે ચલે ગયે !
દારા રહા ન જંમ ન રોકેદરસા બાદશાહ,
તખતે ઝમીયે રોકેદો આયે ચલે ગયે !
આદમ રહા ન કોઈ, પયગમ્બર રહા નહીં :
બોહ લી સરે ઝમીયે સમાયે ચલે ગયે !
આલમ થા રહે કુલીખાકા યુસુફે આલમ ;
ફક્રે હઝાર બ આલકે આયે ચલે ગયે !
દેખા નજીર મયંને અમનમે લે આપ,
મે હદી ભરે લે હાથ દેખાયે ચલે ગયે !

નજીરનું આયુષ્ય સો વર્ષનું થયું ત્યાં સુધી એમનું આરોગ્ય સારું રહ્યું. પછી લકવો થયો, જે સારે થયા પછી યે એઓ પાંચ વર્ષ વધુ જીવ્યા. એમને તપાસીર સુધવાની, નિશો કરવાની કે અરીજ લેવાની કુટેવ નહોતી : માત્ર-હુકો પીતા પાચે વારની નમાઝ પઢતા, રોઝ રાખતો અને દુરને શરીફ વાંચતા : કોઈ કોઈ જ વાર વસળીહ ફેરવતા. લકવો થયા પછી એમનો નિયમ એ હતો કે બોઠલાની બહાર લીમડા અને બોરડીનાં ઝડો નીચે પથારી કરીને બેસતા, અને એમનાં દેહાસપ્રયાણ પછી એમની કબર પણ અહીં જ કરવામાં આવી હતી મિત્રોની સુઝાકાત પણ એ જ સ્થળે લેતા. નજીર, કબીર અને નાનક જેવા મહાત્માઓને જ પગલે ચાલનાર હોવાથી એમના હિંદુ તેમ જ દેશી શિષ્યો અગણિત હતા. કબીરનાં મરણ સમયે જેમ તેમના સમીપ વ્યવસ્થા વિષે તેમના અનુયાયીઓમાં વાંધો હડયો હતો તેમ જ નજીરનાં દેહાંત સમયે પણ જન્યું. હિંદુઓ એમને અગ્નિદાહ કરવા માગતા, પણ નજીરનાં કુટુંબીઓએ તેમ કરવાની ના કહી : એમના સળ પર પડવામાં આવેલી નિમાઝ વખતે હાથ કોમનાં સંખ્યાબંધ સહયો હાનર થયા હતા, અને સળની ઉપરની આદર લઈ હિંદુઓએ પણ સંતોષ માન્યો હતો. મુસલમાનોએ ઉપરોક્ત સ્થાન પર તેમની પથરની કબર બંધાવી. હિંદુઓએ સોમવારને

દિને તેમનાં માનમાં મેળો કર્યો જે આઘાપિ મનિ વર્ષ થાય છે. એઓ દિનરી સન ૧૨૪૩ અને ઇ. સ ૧૮૨૭માં વફાત પામ્યા. આ કાબુલ-શિન્ પૃથ્વી વિષે અને આઘાના કાસદ વિષે એમણે સુંદર ચાખખા લખ્યા છે, જે આજે પણ ફકીરો મદોસ્તે મદોસ્તે ગાય છે એટલા તે લોકપ્રિય થયા છે, જેમાંથી કંઈક :

ખટ માર અઘાલકા આ પહોંચ્યા દુક ઇસકો દેખ હરે ખાખા,
અખ અશક પાહાઓ આંખોમે ઐર આહે સદ્ બરે ખાખા;
દિલ હાથ ઉઠા ઇસ છનેએ બે બસ મન માર મરે ખાખા,
જખ ખાખરી ખાતિર રેતે થે અખ અપની ખતિર રે ખાખા;
તન સુખા કુખડી પીક હુઈ ઘેરે પર જીન ધરે ખાખા,
અખ મૌત નકારા ખાજ ચૂકા ચલનેકી ફિક કરે ખાખા!
ધરખાર રૂપયે ઐર પયસેમે મત દિલકો તુમ ખુરસાદ કરે,
યા ગોર બનાવે જંગલમે યા જમના પર આનંદ કરે;
મૌત આન લતડિંગી આખિર કુછ મકર કરે, કુછ ફંદ કરે,
બસ ખુબ તમાશા દેખ ચૂકે અખ આંખે અપની ખંદ કરે;
તન સુખા કુખડી પીક હુઈ ઘેરે પર જીન ધરે ખાખા,
અખ મૌત નકારા ખાજ ચૂકા ચલનેકી ફિક કરે ખાખા!

નઝીર જે કે સમૃદ્ધિવાન ન હતા તેો યે અથત સતોતી હતા, એમને મોટા મોટા શાહો ને નરાયો બોલાવતા ને યે તા નડી એક વાર લકનોના નવાબ વાઝ અલીએ એક કાસદને ત્રણ હજાર રૂપિયા આપી એમને બોલાવતા મોકલે. એને નઝીર સાથે માર્ગમાં બેઠા થતા તેમનાં ઘર વિષે પૂછપેછ કરી. નઝીરે એ બાણી આપી, પણ પોને કાણુ છે તે જાણ્યું નહીં. કાસદનાં ઘર પુગવા પછી પોને ત્રણ મથા અને તેણે જ્યારે નાણું આપવા માગ્યું ત્યારે તે નડી રચીકારતા કહ્યું : “હું તેો મારા એક જ માલિકની મેવા કરીશ : આ રૂપિયા બાન્સાહને પાછા આપમે !” ભરતપૂર નરેશનું આમંત્રણ પણ ઉપકાર સાથે ના પાડ્યું હતું. એમના પિતા મકમદ ફારૂ અલીખાખાના નરામના નોકર હતા, જેમનું અવસાન થતાં નવાબે નઝીરને કહાવ્યું કે તમારા સદગત પિતાશ્રીની માલમલિકત તમારે સ્વાધીન હો આ પણ કહ્યું ન કરતાં ગાએરે એટલો જ જવાબ કહે વાપ્યો કે : “માલમતાની મામ જેવા કલમકમને શી જરૂર કૃપા કરી આપ જ એ માલનો ધટિત જાંદોગરત કરી લેશો !” એમના સંબંધમાં એવી પણ લોકકથા છે કે પ્રથમ એઓ અમીરકમતાવેને માટે કાવ્યો રચી પોતાનો નિર્વાહ કરતા, પરંતુ ધીરે ધીરે એમની મનોદૃષ્ટિમાં પરિવર્તન થતું ચાલ્યું અને દ્રવ્યને માટે એમને હોબ ઉપજવા લાગ્યો, એટલે કુદરતી એમનું મન પરમાત્મામાં તદાકાર થતું ચાલ્યું પૈસાની ખસિહારી વિષે એમણે ધણાં કાવ્યો રચ્યાં છે જેમાંથી એક અને આપણું ઉચિત ગણાય !

દુનિયામે કૈલ હય જો નહીં મુખતીલાએ જર,
છતને હય સળકે દિલમે લરી હય હવાએ જર;
આંખોમે દિલમે જાનમે સીનેમે જાએ જર,
ઉમકો બી કુછ તલાશ નહીં અખ સિવાય જર;
જો હય સો હો રહો હય મદા મુખતીલાએ જર,
હર એક થેલી પુકરે હય દિનરાત હાએ જર !

તેમજ અન્યત્ર :

પયસેહીકા અમીરકે દિલમેં ખ્યાલ હય,
પયસેહીકા ફરીર ભી કરતા સવાલ હય;
પયસાહી ફોજ પયસાહી જાહોજલાલ હય,
પયસેહીકા તમામ રહે જગમેં દવાલ હય,
પયસાહી રંગરૂપ હય પયસાહી માલ હય,
પયસાહી નહોતો આદમી ચરખેકી માલ હય ।

નઝીરતું ચાંત કરણ અત્યંત કામળ અને વાણી મૃદુ હતી. મિત્રો ઉપર તો પૌતાનો બન સદેકે કરતા. કોઈ પણ એમની મુલાકાતે આવતું તેમનો સદૃશ્ય આદર કરતા : કોઈને પણ કંદે વેણું કહેતા નહી, અને કોઈ બનેલા તો એઓ કદી ચે નહોતા દેખાયા. નાના કે મોટા સૌ કોઈને હસીને સલામ કરતા, સંપળા લોકો સાથે નમ્રતા અને અદબજાદાથી વર્તન રાખતા, જેથી એમની સુસંગત ફરી અને ફરી કરવાનો કોઈને પણ અનુરાગ થતો. હરિદ્ર અને વ્યાધિમસ્ત મનુષ્યો માટે એમનામાં અનુકંપા અને દયાદ્રાવણનો ઝરો વહેતો જ રહ્યો હતો, અને તેમને કદી પણ ખાલી હાથે પાછા ફેરવવા નહી. એમની નાની શી પયારી આસપાસ હિંદુ અને ઇસ્લામી મોઝાબિલાથી સત્યુરપોનો નિરંતર જમાવ થતો. બન્નેના એકચતું જાણે આ કેન્દ્રસ્થાન હતું : મૌલવીઓ અને 'સુન્નિ' વચ્ચેનો વશપરંપરા ચાલતો ચાલેલો ધાર્મિક વિખવાદ કોણ જાણે ક્યાં ચે નાશ પામી ગયા હતા : અલ્લાહ અને ઇશ્વર સમાનપણ, પયગમ્બર અને અવતારતું સાદૃશ્ય જ્ઞાનીઓનાં ચર્મચક્ષુઓ સમીપ સાક્ષાત્કારને પામ્યું હતું. કબજ કોમો નઝીરની જે આંખો જેવી બની રહી હતી : કબીર અને શરનાનકે જે બીજા દેવતા હતાં તે અત્યારે ફળદાયક બન્યા હતા. જે એકદિલી અકબર કે શાહજહાન સાધી શક્યા નહોતા તે આ એકમાર્ગી, અકિચન અને અસૌકીક કચિરત સાધી શક્યો હતા ! એવું કારણ એ જ હતું કે જ્ઞાનનામાંથી વિતંડાવાદને નિર્મૂળ કરી નાસ્તિકતાતું એણે ખંડન કર્યું અને બિન્નબિન્ન ધર્મશાસ્ત્રોના સમાન મૂળવર્તો સિદ્ધ કરી આપ્યાં. ઇશ્વરવાદ વિષેના એના વિચારો નીચલા કાવ્ય પરથી પ્રત્યક્ષ થશે

જહાંમેં કયા કયા બિરહકે અપને હરેક બજતતા હય શાદિયાને,
કોઈ હકીમ ઝૌર કોઈ મહંદિસ કોઈ હો પડિત કયા બખાને ;
કોઈ હય આકિડ કોઈ હય ફાજિલ કોઈ નૂજુમી લગા કહાને,
જો આહે કોઈ રહે લેહ ખોલે રહે સળ હયે હિસ્સે રહે લેખ બહાને :
પટે ભટકતે હયે લાખો દાના કરોડો પંડિત હઝારે સિયાને,
જો ખૂબ દેખા તો યાર આખિર ખુદાકી ખાતે ખુદાહી જાને !
કોઈ હય હંસતા કોઈ હય સેતા કહી હય શાદી કહી ગર્મી હય,
કહી તરકી કહી તનજમૂજ કહી શુમાં ઝોર કહી ચર્કી હય ;
કોઈ પડા હય ઝમીંકે ઉપર કોઈ ખુશીસે ફલકનશી હય,
રહે લેહ અપના બોહ આપ જાને કીસીકો હરગીઝ બખર નહી હય :
પટે ભટકતે હયે લાખો દાના કરોડો પંડિત હઝારે સિયાને,
જો ખૂબ દેખા તો યાર આખિર ખુદાકી ખાતે ખુદાહી જાને !

શાએર નઝીર એકદર પ્રકારના કવિ તો હતા જ, પણ અદ્ભૂત ચમત્કારો પણ એમણે કીધેલા ને ધ્યાય છે. એક દિવસ એઓ બજારમાંથી જતા હતા ત્યારે એક સિપાઈએ એમને કોઈ મજુર સમજ

વેઠે પકડયા અને માથે એક ગાંસડી ચઢાવી. નઝીરે મૌનપત્ર લઈ ગાંસડી ઉપાડી તેની સાથે ચાલવા માંડ્યું. સિપાઈ ગાંસડી મથે નમત કરતાં શું જુએ છે કે તે મનુરના માથાથી એક વેંત ઉઠી હવામાં અંધાર રહી નઝીર સાથે ચાલતી હતી. આ ઝોતક દેખી સિપાઈનાં ગાંઠેગાંઠ શિથિલ થઈ ગયાં અને તેણે મનુરની પાસે ક્ષમાની ચાલના કરી! નઝીરનો પુત્ર મીરજા નવાઝીશ અલીબેગ અબ્બાસ પર લક્ષ હેતો નહી. કવિ લખવાથી પગકાયા ત્યારે ત્રણ દિવસ પર્યંત શુદ્ધિહીન રહ્યા હતા જે અરસામાં એઓ એક ડેકાણે કેળવણી આપવા નજા હતા ત્યાં નહીં રાકાયું નહીં. મૂર્ખા વળતા તેઓએ મીરજાને પૂછ્યું : કોઈ બહુવાચક ગયું હતું કે? પુત્રે પ્રત્યુત્તર દીધો કે : બાપ સિવાય તે કામ કોણ કરી શકે? હું પોતે તો મૂર્ખાધિરાન પડ્યો. આ સાંભળી પિતાએ પુત્રને આદેશ દીધો : કંઈ દરકત નહી, તમે નહીં બહુવા. આશ્ચર્યકારક રીતે મીરજા જ્ઞાનસંપન્ન બની ગયા, અને પોતાનું કાર્ય સંતોષપૂર્વક બતાવ્યું. મલુના બકતોનો પ્રતાપ અનેરો હોય છે ન.

આપણે નાયક કણ્ણાનિધિ હતો. એ વિશે આગળ નિર્દેશ કર્યો ન છે. એઓ અશ્વારૂઢ થઈ પોતાના નોકર અયાજને લઈ દરરોજ તાજમહાલ તરફ જતા કોઈ વાર જો ઘોડો અડી નય તો ચાલુક ઉમામતા નહી, પણ અયાજની મદદથી આગળ ચલાવતા. એક વાર અથ અડિયલ બની ગયો અને ચાલ્યા ન નહીં જેથી ન મરે તેમને ચાલુકનો ઉપયોગ કરવો પડ્યો, પણ એતકાંક તે પાછળ આવતા એક ફરીને લાગ્યો. નઝીરને આથી અસહ આધાત થયો. ઘોડા ઉપરથી ઉતરી તેને ચાલે પડી તેમણે અત્યંત મનોદ્વેગ દર્શાવી ચિનંતિપૂર્વક તેની અનેક વાર માફ માગી, એટલું જ નહી પણ ચાલુક તેના હાથમાં આપી પોને પગ મહાર ખમવા તૈયાર થયા. આવો ઉચ પથાતાપ નેહ ફરીરતું દિલ વિકીન થઈ ગયું અને તેમનાં શરીરને માત્ર આશ્રુક અડકાડી તે પોતાને રસ્તે પડ્યો. એ દિવસથી નઝીરે ચાલુકને તિજાનલિ, આપી.

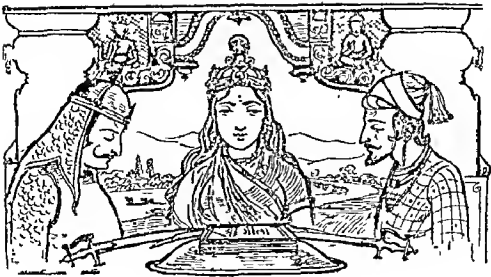
ઉયે આશક ઔર મઅશુક નહાં વહાં શાહ વઝીરી હય બાબા,
ના રોના હય ના પોના હય ના દદ અસીરી હય બાબા;
દિનરાત બહારે એહશી ઉયે ઔર ઈશકે સગીરી હય બાબા,
જો આશક હાલે સો જાને રહે લેદ ફરીરી હય બાબા :
હર આન હંસી હર આન ખુશી હર વક્ત અમીરી હય બાબા,
જબ આશક મરત ફરીર હુલે ફિર કયા દિલગીરી હય બાબા ?

નઝીર જો કે કાન્યે રચવાનો ધણો શોખ ધરાવતા, પરંતુ તેમની જળવણી કરતા નહી. એક વિચાર સ્ફુરતાં તેઓ કવિત્ત લખી નાખતા, પણ પછી તે ગમે ત્યાં રખડત રહેવા હેતા, જે મિત્રો કે શિષ્યો જાંચકી લઈ પોતાની તોંધપોથીમાં ઉતારી લેતા. ખતરીઓ આ બાબતમાં અચ્ચત્તાન માગ કરે છે : તેમણે સંમહેલાં ગીતોનો “ કુલિયાતે નઝીર ” એ નામનો ગ્રંથ પણ છપાવે છે. એક હિંદુ મુમુક્ષુ વિલાસરાય અને તેના છ પુત્રો નઝીરના પ્રીતિપાત્ર અનુયાયીઓ હતા : તેઓ આ કવિન્દ્રને પ્રતિ માસ રૂ. ૭૦ નો પુસ્તકાર હેતા, એટલું જ નહી પણ પોતાના ઉસ્તાદની કવિતાઓને સંભાળપૂર્વક સાચવતા, અને તેમનાં આ પરિશ્રમથી જ આ કવિની કૃતિઓ આજ લગલુ થોડી કે ઘણી જળવાઈ રહી છે. નઝીરના અન્ય ઉત્તમ શિષ્યોમાં ગુલઝાર અલી અસીર મીર કુતુબીન બાતિન, મીરજા અબ્દુલ્લા ગાલિબ, મહારાજ બળવંતસિંહ, રામ ભુપસેન સાફી, શોખ મહાગી અમીર, મીર મહમદી અલિન, નબી બખ્શ આસિક, હુન્શી હુસેન

અહીંખાન, બેદાર બપ્પરા લહેર, હુસેન બપ્પરા બપ્પરા, અહિની અતર્જણના થતી હતી. ગુલઝાર અલી 'અસીર નઝીરનો પુત્ર હતો જે હિન્દી સન ૧૨૧૬—૧૨૬૫માં અસ્તિ ધરાવી ગયો અને પિતાના મૃત્યુ પછી જેની માદી ઉપરનો સૌથી પ્રતિભાશાળી કવિ થયો. નઝીર મિયાંનો એક સિંધ મૈજ નામનો પણ હતો, જે નૃત્યકળામાં અદ્વિતીય હતો તેમજ સંનીતશાસ્ત્રમાં પણ પ્રવિણ હતો. એનો કંઠ અત્યંત ચિત્તાકર્ષક અને મનુર હતો અને વિશેષ કરીને એ નઝીરની જ ગઝલો ગાતો હોવાથી એના મુકામળ કંઠ દ્વારા સાંભરતી હતીએ હેરાનાં ખુલ્લેખૂણામાં વખણાતી હતી. ગઝલની બનાવટમાં પણ આપણો નાયક પારંગત હતો. જે પ્રકારની ગઝલોએ હાફિઝ, સાદી, ભખી અને રૂમી જેવા તત્ત્વજ્ઞાનાં ઉત્તરિયને હઠાળી મૂકે, તેવી જ ગઝલોએ ઝકર, દાગ, મીર અને નઝીરનાં અતરમાં અતનતો રંગ પૂર્યો આપણે અને સુદી ગઝલો વિષે ઉલ્લેખ કરીએ છીએ નઝીરની ગઝલો પણ એ જ ધોરણ અનુસાર રચાતી એ દર્શાવવા એક દ્રષ્ટાંત આપવું અસ્થાન ન ગણાય.

કંઠ નઝર આયા અમનમે એક અઝબ રશ્કે અમન,
ગુલઝો ગુલઝમા એ ગુલ યોઝારે ગુલબદન.
મહેરે તત્તઅત હૂર પયકર મુશ્તરી રૂ મેહ જબીન,
સીમખર સીમાળ તબજા એ સીમ શાકે સીમતન.
નાઝવીન નાઝઆફરીન નાઝુકે બદન નાઝુકે કંમરઃ
ગુએ લખ રંગીન અદા શકર દેહાન શીરીન મુખન.
હુદ્દે કામુલ ખાલો અપ્પુ કે હથ રક આશહ ગુલામ,
મુશ્કે તિબબત મુશ્કે ચીન મુશ્કે ખતા મુશ્કે ખુતાન.
મુખતેઝા અપશોં કે જા હોતે હથ વે હથ અય નઝીર !
એકશરે દિલકેશારે ખસ્તેબતને બેવતન !

ગઝલ બહુધા સુદી ફિલ્સુફીનું જ પરિણામ છે. એમાં અતર્બૂત ગદ્ય સિંવાતોનું રહસ્ય એકદમ પારખી રાકાય નહીં. ઉપલબ્ધિઆ અલ્પાસથી ગઝલ વિષયવાસનાનું ફળ ગણાય ; પરંતુ મર્મજો જ એમાં સ્થાયી થઈ રહેલો બેદ જાણી શકે છે. પૂર્વેકિત ગઝલ વિષે પણ એમજ સમજવું : એમાં જે સંકળરૂપણ સંપન્ન હૃદયમૂર્તિનું વર્ણન આપ્યું છે તે કેવળ જગત્તાં માટે જ છે એ ભૂખે જ કહેવું પડે. ગઝલની પ્રથા સાંપ્રતમાં હિંદુ બધુઓમાં વિશેષ પ્રચાર અને સત્કાર પામેલી જોવામાં આવે છે એ એક રીતે આનંદદાયક છે ને એક રીતે શોચનીય છે. આનંદદાયક એટલા માટે કે દુર્વિશ્વ-અને મંમલ્યુક્ત જર્જર સાક્ષરોએ પણ આ વિનમ્રીય રીતિનો સ્વીકાર કર્યો છે ; દિલગીરીભરેલું એટલા માટે કે આપણી ગુર્જર કાવ્યકળામાં પરિવર્તન પામતા આ હૃદયંગમ ફારસી કાવ્યકૃતિ અધમ પંકિતએ હતરી પડી છે. “ગઝલ” એ નામના બેચૂર અને બેતાવ રાગડાનો આધુનિક સમયમાં ગુજરાતમાં રાફરો-કાફરો છે, કિંતુ આવા ગઝલનવેરોને નથી હોતું ગઝલની મૂળ વસ્તુ જ્ઞાન, નથી હોતું ખરા માપ અને વજનનું દેઠાણું, કે નથી હોતી ગઝલના તત્ત્વજ્ઞાનની પૂરી માહિતી ! ગંજીબ ખાપડાઓ કાફિલા કરતાં કાફરવરૂપ ધારણ કરી કેવળ “મશાહલન” ની ઢબ પર “સનમ” અને “દિલબર” ના નામના નિરર્થક અને બેવળદ શબ્દો તાળી પોતાની મુક્યાણી ‘ગઝલ’ (Puzzle) થી હાફિઝ અને સાદીના આત્માઓને સુરલેહમાં ચે દુલ્લભતા હશે ! ગુર્જર ગઝલકારો ! આ નમ્ર સેવકની આપને ચરણે એ જ વિજ્ઞાપ છે કે પ્રથમ ફારસી, હિંદી અને હિંદી ગઝલોનો સાગોપાંગ અભ્યાસ કરો, તેમાંની ફિલ્સુફી ગ્રહણ કરો અને પછી જ ગઝલની રચના કરશો તો અવશ્ય વિજયી થશો.

માતાનાં આંસુ

લેખક :- રા. ભવાનીરાવકર હરગોવિન્દદાસ ખાકડે

ચિત્રકાર :- રા. રા. "શરમાળ"

તે ચિત્રવત્ ત્યાં ઉભી હતી. સુવોરત યવતી તેવારી થતા સમુદ્રકાંઠે પહેલા પથરો ॥ રંગની જેમ ક્ષતિ થતી જાય છે તેમ તેના સુમધુર ગાત્ર પરની લાલાશ ઓછી થતી હતી. આજુબાજુ રમતાં બાળકો તરફ તેની નજર હતી. તેની આંખ સૂચવતી કે તે પરમ વત્સલા છે; તેણે મુખ સૂચવતું કે તે વિદીર્ષાહૃદયા છે. તે ચિત્રવત્ ત્યાં ઉભી હતી. તેની આંખમાંથી અશ્રુનાં બિન્દુ ખરી ગાલ પર ઢાળ્યાં હતાં.

"માતા ! અમે સઘળા આનંદીએ છીએ-મહાલીએ છીએ ને તું-તું આમ શોકનિમગ્ન બની રિયર કેમ ઉભી છે ? ને માતા ! શું આ આંસુ ? માતા ! આંસુ શા માટે ?"

પરાણે રૂઝેલાં આંસુ લાંબો-વખત નહિ રોકાયાં. અશ્રુની અસ્પષ્ટિત ધાર આંખોમાંથી વહેવા લાગી. પુત્રનું હૃદય ધીરજ ન ધારી ચક્રવૃત્ત. તેણે રહી દીધું...તે માતાને કહે લાગ્યો. થોડી ક્ષણ બંને શાન્ત રહ્યાં.

"વત્સ !" આંસુ લૂછતાં માતા બોલી. "આંસુ શા માટે ? તહને ખબર છે બાપુ ! કે મહારો ભૂતકાળ કેવા આનંદોમાં ને સુખમાં

મયો છે ? તહને હવે શાનું સ્મરણ હોય ? બાળક ! તહમે કુરો છો, રમે છો ને આનંદો છો, પણ તે ખરા આનંદ નથી. પૂર્વના આનંદો ને સુખની નો અવધ હતી. હાય ! આજે તહમારી કૃપમંદુક જેવી સ્થિતિ થઈ ગઈ છે. સહુ નથી જતું-ને કયાંથી સહુ જાય ? શબ્દોથી તહને શું ખ્યાલ આવે ? પ્રત્યક્ષ નિહાળ્યું હોય ત્યારે જ સમજ પડે મહારો ગૌરવાન્વિત ભગ્ય ભૂતકાળ તું જો." તેણે પોતાની દેવી શક્તિથી ભૂતકાળનાં દર્શન કરાવવાં શરૂ કર્યાં.

પુત્રને લાગ્યું કે તે કોઈ દિવ્યભૂમિ પર વિહરી રહ્યો છે. આજુબાજુ નજર કરી તો લીલીછમ જેવી ભૂમિ હતી. પાણીનો એક નાનકડો પ્રવાહ વહેતો હતો. ત્યાં આમળ ગાયો સ્વચ્છંદે ચરતી હતી. ગોપબાળો માંથી કોઈ ફરતા, તો કોઈ બંસી બજાવતા, તો કોઈ રમતા હતા. ગાયોનાં દુધ ને ઘી ખાઈ તેમનાં શરીર મરત બન્યાં હતાં, તેમનાં મુખ આનંદપૂર્ણ હતાં. ગ્રામ્યજીવનમાં તેમને સંતોષ હતો, સુખ હતું. આંખમાં આનંદ ને પ્રસન્નતા ઝળકી રહ્યાં હતાં.

નાનકડી નદી બળબળ કરી વહેતી હતી તેને તીરે કેટલાક આશ્રમે હતા. સાધુ-સંતાનાં એ રહેઠાણ હતાં. નિત્ય ત્યાં ઉપનિષદનાં વાંચન થતા હતાં. ત્યાં થતી ધ્યાનગેષ્ટિ, વેદોના પુનિત મંત્રોચ્ચાર, પરુ પક્ષીઓનો મધુર કલરવ ને આસ્તી સમયના ધંટાનાદોથી ત્યાનું વાતાવરણ મધુર નાદયુક્ત બની રહેતું.

નગરજનો સુખી ને સંતુષ્ટ હતા. દરેક પેતાના બ્યાપારમાં એકચિત્ત હતા, છતાં ધર્મ ને ધર્મકાર્યથી વિમુખ તો કદી જ ન બનતા. તેમનામાં શાન્તિ દોરા છતાં ચરતા હતી. તેઓ યોગ્ય પતિ, પિતા ને પ્રજાજન હતા. તેમની સ્ત્રીઓ તેમની જીવનસાથીયણ હતી, પ્રવૃત્તિઓની પ્રેરક હતી, સંસારનાવની સુકાની હતી. તે પનિદેવોની દસીઓ નહિ, પણ દેવીઓ હતી, અનુચરી નહિ પણ સહચરી હતી. પોતાના સ્થાનથી તેમને સંતોષ દેતો.

તેઓ કામળ હતી, છતાં મહમતા ને હિંમત તેમનામાં હતાં; હતાં પણ છૂપાં હતાં ને પ્રસંગે તે જળાકૃત હતા. પુરુષો તેમના કાર્યોમાં તદ્દીન રહેતા, ને સ્ત્રીઓ તેમનાં કાર્યોમાં તદ્દીન રહેતી. સમાજ આથી સુંદર, સુદઢ, સારો ને સર્વશ્રેષ્ઠ હતો.

સમાજમાં ગરીબ ને તવંગરો હતા. ઉચ્ચ અને નીચ હતા. સારાની સાથે કેટલાક દુષ્ટ પણ હતા, છતાં ભેદભાવ નગરે જણાતો નહિ. તેમની રિયતિ સુધારવા તેઓ વતનથીજ રહેતા સુખદુઃખમાં ભાગ લેતા. તેઓ સમાજના અંગોમાંના એક છે એમ કદી ભૂવાતું નહિ; ને તેથી સમાજની શ્રેષ્ઠતામાં ઓર જતનો વધારો થતો.

બાલક તો યજ્ઞોત યજ્ઞ ગયો. પોતે કયા યુગનો છે તે ય તે ભૂલ્યો. આવાં અમૂલ્ય દર્શનો જોવા તેણે બીજા બાણ નજર કરી નો તેણે ભારન ॥ બુદ્ધિ પુત્રનોના કીર્તિ-

તેને તીરે કેટલાક આશ્રમે હતા. સાધુસંતાનાં એ રહેઠાણ હતાં.

વન્તા હતિહાસો જોયા. રાજ્યાભિષેક માટે તૈયાર થયેલા શ્રી રામચંદ્રને ન છુટકે પિતાએ વનવાસ સોંપ્યો, છતાં તેમના વદન પર શોકની છાયા સરખી થે ન જણાઈ. પ્રસન્નચિત્તે સર્વના મનનું સમાધાન કરી તેમણે વન પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. યુવાન વયમાં રાજમહાદાય ને પત્ની છોડી સેવાર્થે શ્રી લક્ષ્મણને તૈયાર થતા જોયા. વદકલ પહેરેલાં સીતા દેવી જોયાં. હાથમાં આવેલું રાજ્ય રધુનીરને પાછું આપવા કરમરતો ભરત તેણે જોયો. ચિતાના સુખ ખાતર રાજ્યનો ત્યાગ કરી છવન સુધી અવિવાહિત રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરનાર ભીષ્મ પિતામહ, પૂર્વેજોની સદ્ગતિ ખાતર અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ સહન કરી રવર્ગગંગાને પૃથ્વી પર લાવનાર સમર્થ ભગીરથ ને પિતૃની ક્ષ્ણાટ્મ કરવા ખાતર તેમનું વૃષ્ણદ લઘ પોતાનું લૌચન આપી દેનાર રાજકુમાર પુર વિગેરેનાં તેને દર્શન થયાં. માતાપિતાને કારકમા બેસાડી યાત્રા કરાવનાર શ્રવણો તેણે જોયા. તેણે કુષ્મન્ધો ગુદત્યાગ નિહાળ્યો. તે ત્યાગમાં રાજ્યનો, સુખસાધ્વિનો, વૈશ્વનો, માતાપિતા : પ્રેમનો, યુવાનસ્ત્રી ને નાનકડા પુત્રરત્નના રોદ-પાત્રનો ત્યાગ સમાયેલો હતો. કવિ જન્મેવનાં પત્ની તથા રુચિ સાવિત્રીના સુધ્ધ પતિગૃહ, દમયંતી, સીતા ને સુકન્યાનાં પ્રલાપણું સતીત્વ, રામચંદ્રાદિનાં એકપત્નીવન ઇલાહિએ કરીને તે ભૂમિને ગૌરવાન્વિત થતી દીડી.

અહમ્મય ને તપના પ્રભાવથી તેજસ્વી બનેલા શુક્રેવજને તપભંગ કરવા રુદ્રિયરોના સાથ સહ આવેલી પરમ રૂપવતી રંભાને તેના પ્રયાસમાં નિષ્ફળતા પામતી દીડી. અનેકવિધ કુક્ષિતપ્રયુક્તિઓ કરવા છતાં તે નિરાશ બની. કેવો આત્મનિમગ્ન ! આવા કેટલા વ નિમગ્નશાળી મહાત્માઓ તેણે જોયા.

ત્યાંથી પેલા પુત્રે તપે વન તરફ દૃષ્ટિ નાખી. હોને ચહેરા આનંદથી વિકસિત થતો મયો. ત્યાં તેણે જોયું કે તપસ્વીઓના સુરમ્ય

આશ્રમોમાં બાળકો અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. જ્ઞાનની મૂર્તિ સગા ગુરૂની અમીમય દૃષ્ટિ નીચે વટરક્ષની વિશાળ ને શીતળ ધટાઓમાં સરસ્વતીની ઉપાસના કરવી એ જરાક તો આંખને માટે નવીનતામયું હતું. વિદ્યાપ્રાપ્તિ માટે ખાસ પુરતકો, ખાસ શિક્ષકો કે ખાસ મકાનોને બીજકુલ સ્થાન હતું જ નહિ. દરેક વિદ્યાર્થીના મ્હો ઉપર અજાણેજ ઝળકતું હતું. દરેક બંધુભાવથી વર્તતા. તેઓ કેવા ચિનથી, સદાચારી, અભિષેક ને પ્રભાવયુક્ત ? કોઈને ભય હતો તહિ, ચિંતા હતી નહિ. ગુરૂવચનને શિરસાવંધ કરી અન્ન, ભિક્ષા, દુધ વિગેરે ત્યજી આક્રમક ચાવી અંધ બનનાર ઉગમન્યુઓ તેવાં તપોવનોના આશ્રમોમાં વસતા હતા. સુશળધાર વરસાદમાં કંટાળો આવ્યા ચિના ગુરૂપત્ની મટે લાકડાં, લેવા જનાર કૃષ્ણ ને સુદામાને બાણવિદ્યાના પરમ આધારરૂપ અંગુકાને ગુરૂ માટે કાપી આપનાર એકલવ્ય ત્યા હતા. સુદામા જેવા રંકા ને કૃષ્ણ જેવા રાગઓ છવળન દોરનો હતા, ને તેવા સુદામ.એતું દુઃખ શીટાડવા દારિકાની તેમને યરયા ત હતી.

તપોવનના બીજા ખુણામાં જોયું તો તેણે તપ તપતા મહામુનિઓ દીડા. તેમના અચ્ચ તપે તો ઇન્દ્રાસન ઝેલાવ્યું હતું. તપ ચિના તેમને અન્ય પ્રવૃત્તિ હતી નહિ. મોટા મોટા મહારાજાઓ ને મહારથીઓ તેમના ચરણમાં ચર્ચ ત્યજી સિર ઝુંકાવતા.

તેણે નરેન્દ્રા તરફ દૃષ્ટિ માડી. રાજ તરીકેની તેમની ફરજને તેણે બુલતા નહિ. સારી જલાહ લેવા તેણે મંત્રીરાજ તરીકે અધિમુનિએને જ પસંદ કરતા. તેમનું બાલપણ લાડવાડમાં પીતતું ન હતું. સામાન્ય વિદ્યાર્થીઓની માફક, તેમને પણ શિક્ષણ લેવું પડતું, રાજનીતિ, સુધ્ધકલા વિગેરે પણ તેઓ શીખતા. રાજસભામાં કલા ને જ્ઞાનો ઉત્તેજન મળતું. પોતાની પ્રજાને

પાળવા ને પુશ રાખવા સ્નેહ વ્યાં ચ સૌરવ્યં
ચ યદિ વા જ્ઞાનકીમપિ । આરાધનાય
લોકસ્ય મુચ્ચતો નાસ્તિ મે વ્યથા ॥ એમ
ખેલનાર પ્રમદપ્રિય રામચંદ્રજી, સત્ય માટે ગારી
શીટનાગ્ર શ્રીહરિશ્ચન્દ્ર ને યુધિષ્ઠિર, પ્રભુપાલન
કરી સર્વથા પ્રભુલક્ષિતમાં લીન રહેનાર
જનકવિદેહી વિગેરે રાજાઓ હતા.

ધર્માચાર્યો તરફ જોયું તો વિચારભિન્નતા
હોવા છતાં પરસ્પર પ્રેમ, નિસ્વાર્થીપણું,
નિખાલસતા, સત્ય ને શુદ્ધ આચરણ વિગેરે
પૂજ્ય પુરોષોને શોભાવે ગુણો હતા એમ
તેને લાગ્યું.

લગ્નવિધિ તપાસી તો તે ઘણી જ સરસ
લાગી. ગુરૂને ત્યાંથી પાછા ફર્યા બાદ કેટલાક
અપવાદો સિવાય ઘણા લગ્ન કરતા. પોતાના
ગુણ, આચાર, વિચાર વિગેરેને અનુરૂપ એવી
મહેતરી કન્યા લાથે તેઓ લક્ષ્મીની માંડી
જોતા. લક્ષ્મી એ પવિત્ર કરાર મનાતો ને તેમાં
પવિત્રતા જળવાતી. પરંપરા પછીથી તેમના
જીવન સંપર્માં, આનંદમાં તે પ્રસન્નતામાં પસાર
યતાં. આવા યુગલોની પ્રગ્લ કેવી હિંમતવાળી,
બળવાન, તેજસ્વી ને શુદ્ધિમાન અને ? હાલ
જે બવાદોમાં યાય છે તે ક્યાંય દૃષ્ટિગોચર
થઈ નહિ. ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ, છેવટે
સંન્યસ્તાશ્રમ સ્વીકારી દરેક તેમનું દીર્ઘ
જીવન પુરું કરતા તેના દેખ્યામાં આવ્યા.

દર્શનો પુરાં થયાં. પેલો પુત્ર હોતો ત્યાંનો
ત્યાં પાછો આવી ગયો. અનેક વિચારોથી
તેનું મન ઘેરાયેલું હતું ત્યાં તો તેને કાને
આ શબ્દો પડ્યા : “કમ વત્સ ! હવે સમજાય
છે કે મહારાં આંસુ શા માટે ? માલુમ પડે
છે કે મહારાં અશ્રુ અકારણ નથી ? ત્હેં જે જે
જોયું તે તે ખ્યાલમાં તો હશે. હાલ તેમાંનું
હાલ કાંઈ જ નથી. ગોપખાલો અલકન
છે, ગાયો દુબળી થઈ છે—ખાવાને ધાસં ને
પીવાને પાણીનાં વલખાં છે. આપણા
સાધુઓ તો જો ! ખાઈને અલમસ્ત બની

તેઓ વિવિધ પ્રકારનાં વ્યસનોના દાસ બની
અખાડા બની પડી રહ્યા છે. લોકોની
ને ધર્મની ઉત્થાનિ તે. ક્યાં ય ગઈ, પણ પોતાની
ય ઉત્થાનિ અર્થે કાંઈ કરતા નથી ને તેઓમાંનું
લગ્નભગ બધા જ પતિત છે.

પ્રદ ધર્માચાર્યોની પણ તેની જ સ્થિતિ
છે. આપસઆપસમાં લડી લડી વેરઝે
વધારે છે, ક્રાન્તિ તરીકે સોંપાયેલા પૈસાને
એકબીજામાં ને દાવા લડવામાં ઉપયોગ થા
છે ને હાથે કરીને તેમની આગર ઓછી કર
છે. મોહ ને આજ્ઞાનાં તો તેમનામાં ગાઢ
લંબાં છે. વ્યસનોની ને નીચતાની તેમનામાં
જોડી જોડી ખાઈઓ છે.

આપણા રાજાઓ તો જો : પહેલાન
શગતન ક્યાં ય ગુમાવ્યાં. તેઓ એકદમ
વેપારીદત્તિના થઈ ગયા છે. અર્થીણ, દારૂ
અનાજ ને એવી બીજી ચીજોના વેપારે
એલે છે. પ્રજાને રંગડી પૈસા એકઠા કરી
આપનાર મનુષ્યઓ તેમના મંત્રીઓ અને છે
હવે આવી રહી હવે. પ્રભુ કયા સુધી આવું
સાખશે ? અર્થીણ, દારૂ અને રણુવાસના
મસ્ત બનનાર. મંત્રીરાજોના રમકડા રૂપ એ
રાજાઓ અતિપીડિત ને લપચરત ગરીબ પ્રજાને
ગયાવી શકતા નથી—તેમના પ્રત્યે બેરકાર
રહે છે. ક્યાં છે પહેલાના રાજાઓ ?

મહારાં અશ્રુ ક્યાંથી સુકાય ! હજી તો
જો ! આપણા શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ કોઈ ના
મોહ પર કાન્તિ જણાય છે ? મહારાં, પાન,
બીડી વિગેરે વ્યસનોના દાસ બની, ઘણી
મહેનતે સાંપડેલા પિતાના દ્રવ્યનો અપવ્યય કરી
રહ્યા છે. તેમને ખગર હશે કે તેવા પૈસા
વિના તો તેમના કેટલા ય દેશબંધુઓ ટળવળે
છે ? તે પૈમાથી તો અનેક જીવને શાન્તિ
આપી શકાય છે. તેમના લણતરમાં
આસ પ્રભાવ નથી લાગતો. આપણી પ્રાચીન
વિદ્યા, પ્રાચીન સંસ્કૃતિ, પ્રાચીન વિદ્યાર્થીઓ ને
શિક્ષકો બધું ચાલ્યું. ગુરુશિષ્યના સંબંધ

પાળના ને ખુશ રાખવા સ્નેહ દયાં ચ સૌરવ્યં
ચ યદિ વા જાનકીમપિ । આરાધનાય
લોકસ્થ મુચ્ચતો નાસ્તિ મે વ્યથા ॥ એમ
ખેલનાર પ્રમુખિય રામચંદ્રજી, સત્ય માટે મારી
શીટનાર શ્રીહરિશ્ચન્દ્ર ને યુધિષ્ઠિર, પ્રમુખાલન
કરી સર્વથા પ્રભુભક્તિમાં લીન રહેનાર
જનકવિદેહી વિગેરે રાજાઓ હતા.

ધર્માચાર્યો તરફ જોયું તો વિચારલિખતા
હોવા છતાં પરસ્પર પ્રેમ, નિસ્વાર્થીપણું,
નિખાલસતા, સત્ય ને શુદ્ધ આચરણુ વિગેરે
પૂજ્ય પુરુષોને શોભાડપ ગુણો હતા એમ
તેને લાગ્યું.

લગ્નવિધિ તપાસી તો તે ઘણી જ સરસ
લાગી. ગુરૂને ત્યાંથી પાછા ફર્યા બાદ કેટલાક
અપવાદો સિવાય ઘણા લગ્ન કરતા. પોતાના
ગુણ, આચાર, વિચાર વિગેરેને અનુરૂપ એવી
મહોદી કન્યા લાથે તેઓ લક્ષ્મી ગાંધી
જોતા. લક્ષ્મી એ પવિત્ર કરાર મનાતો ને તેમાં
પવિત્રતા જળવાતી. પરણ્યા પછીથી તેમના
જીવન સંપર્માં, આનંદમાં ને પ્રસન્નતામાં પસાર
યતાં. આવા યુગલોની પ્રજા ફરી દ્વિમતવાળી,
બળવાન, તેજસ્વી ને શુદ્ધિમાન બને ? હાલ
જે લગ્નજોએ થાય છે તે કયાંય દૃષ્ટિગોચર
થઈ નહિ. ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ, જેવે
સંન્યસ્તાશ્રમ સ્વીકારી દરેક તેમનું દીર્ઘ
જીવન પુરું કરતા તેના દેખ્યામાં આવ્યા.

દર્શનો પુરાં થયાં. પેલો પુત્ર હતો ત્યાંનો
ત્યા પાછો આવી મથો. અનેક વિચારોથી
તેનું મન ઘેરાયેલું હતું ત્યાં તો તેને કાને
આ શબ્દો પડ્યા : “કેમ વત્સ ! હવે સમગ્રય
છે કે મહારાં આંસુ શા માટે ? માલુમ પડે
છે કે મહારાં અશ્રુ અકારણુ નથી ? હવે જે જે
જોયું તે તે ખ્યાલમાં તો હશે. હાલ તેમાંનું
હાલ કાંઈ જ નથી. ગોપબલો અશક્ત
છે, ગાયો દુબળી થઈ છે—ખાવાને ઘાસ ને
પીવાને પાણીનાં વલખાં છે. આપણા
સાધુઓ તો જો ! ખાંધને અલમસ્ત બની

તેઓ વિવિધ પ્રકારનાં વ્યસનોના દાસ બની
અપાડા જમાવી પડી રહ્યા છે. લોકોની
ને ધર્મની ઉત્થાનિ તે ક્યાંય ગણ, પણ પોતાની
ય ઉત્થાનિ અર્થે કાંઈ કરતા નથી ને તેઓમાંના
લગભગ બધા જ પતિત છે.

ખુદ ધર્માચાર્યોની પણ તેની જ રિયતિ
છે. આપસઆપસમાં લડી લડી વેરઝેર
વધારે છે, દાન તરીકે સોંપાયેલા પૈસાનો
એશઆરામમાં ને દાવા લકડામાં ઉપયોગ થાય
છે ને હાથે કરીને તેમની આપડે ઝાળી કરી
છે. મોદ ને આજ્ઞાનનાં તો તેમનામાં ગાડા
બંધો છે. વ્યસનોની ને નીચતાની તેમનામાં
ઊંડી ઊંડી ખાધો છે.

આપણા રાજાઓ તો જો : પહેલાંનાં
શગતન ક્યાંય ગુમાવ્યાં. તેઓ એકદમ
વેપારીરૂતિના થઈ ગયા છે. અરીથ, દારૂ,
બનાજ ને એથી ખીજ ચીજોના વેપારો
ખેલે છે. પ્રજાને રાંજડી પૈસા એકઠા કરી
આપનાર મનુષ્યો તેમના મંત્રીઓ બને છે.
હવે આવી રહી હવે. પ્રભુ ક્યાં સુધી આવું
સાંખશે ? અરીથ, દારૂ અને રણુવાસમાં
મસ્ત બનનાર. મંત્રીરાજોના રમકડાં રૂંપે એ
રાજાઓ અતિપીડિત ને લપચરત ગરીબ. પ્રજાને
બચાવી શકતા નથી—તેમના પ્રત્યે બેદરકાર
રહે છે. ક્યાં છે પહેલાંના રાજાઓ ?

મહારાં અશ્રુ કયાથી મુકાય ! પહેલો તો
જો ! આપણા શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓ કાંઈ નહીં
મહારાં પર કાન્તિ જણાય છે ? મહારાં, પાન,
ખીડી વિગેરે વ્યસનોના દાસ બની, ઘણી
મહેનતે સાંપડેલા પિતાના દ્રવ્યોનો અપવ્યય કરી
રહ્યા છે તેમને ખમર હશે કે તેવા પૈસા
ચિના તો તેમના કેટલાય દેશબંધુઓ દુબળા
છે ? તે પૈસાથી તો અનેક જીવને શાન્તિ
આપી શકાય છે. તેમના લાલુતરમાં
ખાસ પ્રભાવ નથી લાગતો. આપણી પ્રાચીન
વિદ્યા, પ્રાચીન સંસ્કૃતિ, પ્રાચીન વિદ્યાર્થીઓ ને
શિક્ષકો બધું ચાલ્યું. ગુરુશિષ્યના સંબંધ

चित्रकारः
श. शरभाज

“भाता” आसु गल भाटे ?”
(पृष्ठ १८७)

ચિત્રકાર:
શ્રી હરધર

તેમને એ મૂળ યુગલ વચ્ચે હાથ ફેરી વાગસિદને કહ્યું
“જુઓ! આ આદર્શ સ્ત્રી છે.”
(પ્રકરણ ૨૦ મું)

તેજાથી ઓછા જ હાથ છે. બહાચારની કોમળે કિમ્મત નથી. કેટલાય આદિજાતીન હશે. આ વિદ્યાર્થીઓ કાલે નાગરિક બનતાં. શું કરવાનાં ?

બ્રાહ્મણ, સેવા વિગેરે મુજો પહેલાં કેટલા સદજ દેતા ? હાથ લેમને તે જ ખવા પડે છે. મદદા વાતે છાત્રનામાં કેટલાક ઉતારી શકે છે.

આપણા સમાજમાં કેવો સડો થઇ રહ્યો છે ! આપણા સમાજમાં વર ને કન્યા બોનાં જાહેર લીલાઓ થઇ રહ્યાં છે. શૃષ્ટાવરયામાં સ્વાર્થાપિ બની દગ્ગરો ફૂંપી આ આપી શૃષ્ટિ તેમની પેત્રીઓ જોડી કન્યાઓને પરણે છે. આપણા ગરીબાઇના સસારો જો : આપણી શૃદ્ધેશીઓની અવદશા જો : અધુ" ભણી ગઈબાઈને લીધે નોકરી માટે કુતરા પડે અધિકારીઓની ઝોરીમે રખાતા કુમળા ધુવતો જો : એવા આપણા શૃદ્ધસંસારો, ગરીબાઈ, બાળકો, તેમની આંખી ને અધુરી કેળવણી, તેમની શારીરિક, માનસિક ને નૈતિક સંપત્તિ, કુચારો, મનમનાવરો, ગાંધીઓનાં

કેટલાંક અનિષ્ટ બાંધતો વિગેરેએ મહારા હૃદયને દયમયાવી મુકયું છે. "બાળકમના" કડવા અનુભવે હાથ મારતા બાળકો, રિધવાઓના કંરણુ સ્વરો, કેટલીય કન્યાઓના શાપ અને મારી નાંખાતા બાળકોની ચીસોથી આજો સમાજ પ્રવૃત્તિ જાગે જોઈએ. મદગે કોઈ તારનાર નથી. મહારી રિયતિ પતટાઇ રહી છે. આશાનો ટમટમો દીવો આવા પવનમાં શી રીતે સુરક્ષિત રહે ? આંસુ ન પાડું તો વતસા બીજું શું કરે ?

x x x x

હજી તે ચિત્રવત ઉભી છે. તેના વન કમળ ઉપર મ્હાનતા ને શોક છવાઇ રહ્યાં છે. આંખમાંથી અશ્રુનાં ચિન્દુ ખરી માલ ઉપર ઢાંધો છે. આશાપૂર્ણ નેત્રે તે રમતાં બાળકો તરફ જોઈ રહી છે.

વાંચક ! જાહેર કાંઈ યાવ છે ! મહારી માતાનાં આંસુ છુછવા શું છું કિંચિત યત્ન નહિ કરે ? મહારી દુઃખ અદા કરતા શું છું હૃદ સકલ નહિ કરે ?

(સંપૂર્ણ)

મા શી યા

લેખક : રા. રા દિગોર વણીલ
ચિત્રકાર : રા 'શરમાળ'

— ગયા અંકથી ચાલુ —

“મેં એકદમ વિક્ટોરીયા કરી અને વાલકેશ્વર ભણી દેડાની મૂંઝી” દુધપાકનો સખડકો મારનાં, મેં કટાણું કરતાં હિંમતરામે કળું. માશીયાએ કયોરીના નાના ધાણુ તરફ મેંદુ ફેરવી નાખ્યું હતું એટલે જોયું નહિ, પણ મારા સખડકાએ મને ખાત્રી કરી આપી કે દુધપાકમાં દિવેલના હાથ દીધેલા ચોખા વપરાયા હતા. અને તે જ હિંમતરામના કસમેંદાનું કારણ હતું.

‘હાં પછી’ ? માશીયાએ હું કારો પૂરો.

“હું” મેં ક નોકર વગેરે હાંકાકાકા આવી દરવાજો ઉઘાડ્યો. એ લોકો મેં ત્રણ દિવસ પર પરામાં લૂટ ચપ્ હની તેથી ગભરાતા હતા. એક મેં જણુ પઠાણની વાત કરતા હતા. મોહનસિંહ, આગેવાન પઠાણોનો ઘાટ, જોર અને ધાતકાપણું વર્ણવી ખીજ નોકરોને ગભરાવી રહ્યો હતો અને સીતારામ ભેયો વૃધ્ઠ ડોકું નિરાશાથી હસાવી નિઆસો મૂંઝી રહ્યો હતો.”

આ વાત ચાલતી હતી તે દરમિયાન તુરિયાનાં શાક પર હિંમતરામ સખત હાથ મારી રહ્યા હતા. પાંચ સાત સખડકા તુરિયાના મારી એમણે શાકનો વાડકો ખાલી જ કરી નાખ્યાનો વિચાર રાખ્યો. લાગતો હતો. આજે સવારે મેં તુરિયાનું શાક કરવા તરફ વિરોધ બતાવ્યો હતો તે કેટલો ગેરમાજબી હતો તે જતાવવા, આંખથી જ હિંમતરામના પટાપટ લેવાતા સખડકા પર મારી નજર

મેં ચી રિજયપૂર્ણ નજરે માશીયા જોઈ રહ્યાં. અને મારા કારેલા વાટકા તરફ કરચોળી વાળી હોક ભીડી, ‘હું’ જાણું છું” એમ કહેતાં હેય તેમ હેંકું ધૂણાવ્યું.

“હો બાઈ તમે. મારો ઇશ્વરીયો તો નાચણીઓ છે. અને તો તુરિયાં ખુંચે છે.

“ના બસ નહિ જોઈએ” કહી હિંમતરામે વાડકો ખેંચવા માંડ્યો.

“ના કેમ ? થેડ લેવાના, ન ચાલે” કહી માશીયાએ આમર કરવા માંડ્યો.

આમ મેં દુરામણી ચોખાઓની રામ રાવણોરિવ લડાઈ ચાલી. મેં મિનિટ તો કાપ કાપથી હારે તેમ લાગતું નહેતું. હુમલો Attack મારીયાનો હતો. અથવા Defence હિંમતરામને કરવાનો હતો. કડછી રૂપી શસ્ત્ર વડે માશીયા પ્રહાર કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યાં હતાં. કળાખાજ એકાડી ડી કળાથી હિંમતરામ વાડકો પર હાથરૂપી ઢાલ ધરી, વાટકાને ધસડી યાળીની યરકમ્માં કરાવતા હતા.

અંતે માશીયા જીત્યાં અને હિંમતરામ હાવાં. કરાર થયો. અડધો વાડકો ભરાય ત્યાં સુધી માશીયાની કડછીની હિંમતરામ પર હુકમત ચાલે ખરી અને તે કરારનો અમલ પણ કરવામાં આવ્યો. હું” તો આ તાણાતાણુનું કારણ ક્યારનો થે સમજ મયો હતો. માશીયા એમ સમજતાં હતાં કે હિંમતરામને તુરિયાં બહુ બાબ્યાં તેથી કિંતવળા

ઝાટી ગયા. અને છત્રીયો માનમાં રહી
તુરિયાં ખાતો નથી. પણ કયાભાગ એવો
હો કે દિંમતરામનો વિચાર તુરિયાં જરા
કડવાં લાગવાથી પહેલવહેવાં ખસાસ કરી
જવાનો હો. આ તાણાતાણ ચાલતી હતી
તે દરમીયાન દિંમતરામ મારા તરફ કારણ

ખતાવવાનું
સૂચ ત હોય
તેમ લાગું હતું
ત્યારે એમણે
એક કડવી
નજર મારા
પર ફેંકી હતી.
પણ મારીયા
પીરસનાં હોય
તે વળતે મુગા
જમ નું મે
રૂત લીધું
હતું.

કદાચ
દુધપાક પુરી,
તે સથે
એરી અને
વળી તુરીયાંનું
શાક એ સવે
તમને રહી-
વરુધ અને
અસંબધ

લાગશે. તેથી દુધપાકનો સળકો મારતાં, મોં કઠણ કરતાં દિંમતરામે કહ્યું.
આ જગ્યાએ એકધું કરવાની જરૂર છે.
સાહિત્યની પેઠે પાકશાસ્ત્રમાં પણ અમે સંપ્રદાય
પ્રણાલી કે રીતો નથી માનતા. અમારો
મંત્ર, સ્વાતંત્ર્ય, પ્રણાલીકાલંગ અને સહસ
છે. અમારું ચોક્કસ માનવું છે કે પાકશાસ્ત્રમાં
જે જે નવી શોધ થઈ છે તેનું મૂળ આજ
ભાવનામાં છે. આ ભાવના, આ જુસ્સો

કાળજીપૂર્વક પાકશાસ્ત્રની રીતો વિરુધ્ધ બંડ ઉઠાવે
છે. અમુક ચીજ સાથે અમુક જ ચીજ ધાય,
છિખંડ સાથે ઢોકળાં જ જોડાએ એને અમારી
શુદ્ધિ ગાડીયાપણ, મુત્તાગીપણું, માને છે.
અમારું તો માનવું છે કે ખટાકા ને રતાણના
ભાજ્યાં સાથે ફણમીના, ચોળીના, પાપડીના,

જીંડાના ભજ્યા

પણ કરી જોવાં.

કાલંજસે અમે-

રિકાની શોધ

કરી તેવી શોધો

પાકશાસ્ત્રના

નિશાળ વિસ્તાર

મા પણ ચવાની

જરૂર છે.

આજ મુદ્દાથી,

ભાવનાથી

પ્રેરાઈ મારીયા

મોંદરે દર્શન

કરવા ગયાં

ત્યારે તુરિયાના

કકડા લઈ

આવેલાં અને

દિંમતરામને

ઠીક નહિ લાગે

એવી મારી

હલીલ સાંભળ્યા

છતાં આજ

ભાવનાને વળગી

એમણે શોક કરી નાંખેલું. પછી એમનું આક્રમ
સફળ ધાય, અને દિંમતરામભાઈ સળકડા પર
સળકડા લે ત્યારે મારીયા આગ્રહ કરે તેમાં
શું આશ્ચર્ય ?

દિંમતરામે ફરી વાડકો ખાલી કરવાની
કેશીશ જ ન કરી.

"હાં, તમે રોહને બંધલે ગયા પછી શું"

થેયું ? ” માર્શીયાએ પૂછ્યું.

“ રામા, ભૈયા, નોકર બધા જ ગભરાટમાં હતા, બધા જ પહોંચી વાત કરતા હતા, એટલે હું તરત સમજી ગયો કે મને બોલાવવાનું કારણ પહોંચી જઈ શકે એકિસમાંથી નીકળતી વખતે જ મેં શેઠને કહ્યું હતું કે પુરાવાના બધા કાગળ એકિસમાં નથી રાખવા. એ બાજર એવો માણસ છે કે પ્રચ્છીણ લાખતો કેસ જીતવ, ચોરી, લાંચ, જેનો ઉપયોગ ન કરે તેનો એણે. આ એકસ, મજબૂત પુરાવા ગયા તો કેસ પણ ગયો સમજવો. પણ શેઠે ન માન્યું અને કાગળિયાં એકિસમાં મૂકી આવ્યા.”

“ શો, બે ત્રણ કચોરી લો, પછી ? ”

“ હું ગભરાટમાં ને ગભરાટમાં ઉપર ચઢ્યો આટલી રાત્રે શેઠ અને તેનું કુટુંબ સ્વસ્થ ન હતું થોડા દિવસ પાના બનાવે એમના પર સખત બીક એસાડી દીધી હતી તેમા વળી ખરા ધારવા પ્રમાણે આ પુરાવા ચોરાવાનો બનાવ બન્યો. હું ગયો તેવા એકદમ શેઠ દાદર આગળ આવ્યા ને હું ચઢી ગઈ તે પહેલાં બોલ્યા ‘હિંમતરામ ! એમના શબ્દમાં અધીરાઈ, અને બીક સ્પષ્ટ હતા.

“ હા શેઠ ! મેં નોંતું કહ્યું ? ” મેં ધણી જ નરમ ઠપકાથી, કંઈ દર્દભર્યા સ્વરે કહ્યું, ‘ મેં નોંતું કહ્યું કે કાગળિયાં ત્યાં નથી રાખતાં ? પણ તમને એ દીક ન લાગ્યું બાજરને હું સારી પેઠે જાણજી છું. પોતાનું કોમ પાર પડતું હોય તો કાંઈ પણ રસ્તે પાછો ફરે તેમ નથી.”

“ સીતારામ, સીતારામ મોટર મંગાવ, ચાલો હિંમતરામ આપણે બરાબર જોઈ નાખીએ ” શેઠ ઉતારવળે કાંડાં પહેરતાં કહ્યું. મોટર આવી ત્યાં સુધી બાજરની દુષ્ટતા વિશેષ વાતો ચર્ચા કરી.”

હિંમતરામ કહેતા હતાં તે વખતે એક ચિત્ર મારી દૃષ્ટિ સમીપ આવ્યું. એક

બારીએથી બીજી બારીએ દોડતા મોટરના ‘ પોમપોમ ’ મારે કાન ફડકાવતા, ધડીમાં લાદી પર પગ ઠોકતા, અવ્યવસ્થિત કપડાં પહેરેલા શેઠનું, અને ખરેખર દિલગીર ચએલા, મમગીન મુખાકૃતિવાળા, દર્દભર્યા સ્વરવાળા છતાં પોતાની દુરદર્શિતા માટે કોઈક વાર મૂંઝમાં દસનો દિવસરામનું. કાંઈ પણ મોટરના ભુંગળાના અવાજથી શેઠના મોં પર કંઈક સંતેપની છાયા આવી હશે, બીજીની નીકળતાં તરત જ અધીરાઈમાં, કચવાટમાં ફેરવાઈ ગઈ હશે, અને વાર ચઈ હશે તે વખતે શેઠે શેફરને ને સીતારામને ગાળો દીધી હશે, શેફર અને માણસોની બેદરકારી અને સિમિતતા માટે શેઠના કુટુંબે પણ સદી પુરી હશે, આગલી બેદરકારીના દાખતા અપાયા હશે અને બંનેને ખરતર કરવાના ખરડા ચાલુ હશે—એ સર્વે મારી નજર આગળ ખડુ થયું.

“ યુગ યુગ લાગતા વખત પછી મોટર આવી. પંચર હતું તેથી ટ્યુબ જલસી પડી તેમા વાર લાગી. ચોપારી પર ફરવા ગયા ત્યારે મોટર આગળ ‘ કાળો દુબસી જેવો માટીડો ’ ચપ્પુ લઈને બિંબો હતો એમ શેઠા ઊકર્યાંએ સમર્થન કર્યું.”

“ હાય પીટયાઓની શી હિંમત છે કે લોખંડના પેડા પણ કાપી નાંખ્યા ! ”

“ તા માર્શીયા ! એ તે પેડાં પર રખ્યરના ટ્યુબ અને ટાયર હોય ને તેની વાત છે.” મેં સમજીતી આપી.

“ એસ, એસ તું જાડુ સમજે. હું કહું છું તે ખરું ને હિંમતરામ લાઈ ? ” માર્શીયાનો મારે વિષેનો અભિપ્રાય લલકા ચઈ ગયો હતો. હું જે કહેતો તે એમને નાદાનીભડું જ લાગતું, પણ મંદિરના પુલગરના ઉપેરી, લાંડારી, કયાભટ્ટ અને હિંમતરામ જેવા ત્રાહિતના બોમ્બવા પર એમને વધારે વિશ્વાસ આવતો અને નેમતું કહું તરત માની જતાં.

“ નાં દેશ્વરદાસ કહે છે તે બરાબર છે.”

‘ હું’ પણ તે જ કહું છું ને ” માશીયા બોલ્યાં. “ પણ એમ કે એ તો મૂઝા લોખંડને પણ કાપી નાંખે.”

“ માશીયા, દિંમતરામને કચેરી મૂકા ” માશીયા જાણીમાંની કચેરી પર લાલસાભરી દિષ્ટિ દિંમતરામને નાખતા બોલે છે. “ કહું ”

“ કચેરી આ, હજી સહુકામ ન આવી ? બાપ થાય. દિંમતરામ બાપ કહેરાના.”

“ કમ નહિ એમાં શું થઈ ગયું ? ” દિંમતરામ પોતાને હક ઓડી દેતા કહ્યું.

“ વારે પણ પછી શું થયું ? ” માશીયાએ પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરની અસહિષ્ણુતાથી પૂછ્યું.

“ મોટર આવી કે હું અને શેઠ ઓરિસે ઉગડ્યા.”

“ ડોંગા પકડાયા ? ” માશીયાએ પૂછ્યું.

“ ના કે, ઓરિસનું તાળું બરાબર હતું. અંદર કબાટનું બાંધણું અમથું બંધ હતું. પણ કાગળોમાં સક્ષાત્ હતો.”

“ આલો ગંગા નાહ્યા.”

“ પણ શેઠ જરા મારા મર જીજવાયા “ કાગળોયા તો બરાબર છે. નકામી તપાસ કર્યા વિના બૂમ કેમ મારી મૂકી ? ” “ એ હુલ્લો.” માશીયાએ સહાનુભૂતિ દર્શાવી.

“ સાહેબ, મેં બૂમ બેસાડી ? ” મેં પૂછ્યું.

“ મારો શું વાંક ? હું શું જાણું ? ”

“ ત્યારે દોડતા દોડતા તો તમે આવ્યા. “ તમે તેડવા મોકલ્યું એટલે મારી આવવાની ફરજ પડી ” મેં કહ્યું.

“ દિંમતરામ કંઈ દિવાના થયા છ ” એમણે કહ્યું. “ મેં તેડવા મોકલ્યું ? મેં તો કોઈને નથી મોકલ્યું. એકાદ કલાક પર થોડે આથે પહોંચીને બૂમ પડી ત્યારે અમે બધા જંગમ હતા અને કાગળોઆની વાત તો તમે જ આવીને કરવા માડી.”

“ સાહેબ, નાટક જેવા ગયો હતો ત્યાં બરાબર પડી કે આપનો માણસ તેડવા ઘેર

આવ્યો હતો ત્યારે જીજને માશીયાની સંબંધિને દોડતો આવ્યો.”

અંદી ‘ જીજ ’ શબ્દ માટે માશીયાએ સખ્ત વાંધો ઉઠાવ્યો. એમની ‘ દલીલ ’ એ હતી કે દિંમતરામ તો મારા મોટા બાપ જેવા એટલે અમે જીજ કહેવાઈએ જ નહિ. એમની વહુની સેવા કરવાને તો અમે મુતરને તાંતણે બંધાયેલાં. પણ મને તો લાગે છે કે માશીયાના મનમાં જીજ શબ્દના ઉપયોગ સામેની મોટામાં મોટી દલીલ તો એ હતી કે જંગમ આવ્યો છે ને જીજ કહેતાં શરમાતો નથી.

“ એ તો જરા એમ્પ્રેસીસ વધારે આવે ” દિંમતરામે કહ્યું. “ પછી જામે ઘેર આવ્યા.”

“ Did the old dog become huffy ? (છુટ્ટો તપી ગયો હતો કે ?) ” મેં પૂછ્યું.

Not exactly so (ખાસ નહિ) ” દિંમતરામે અનિશ્ચિત સ્વરે કહ્યું.

“ કેમ કહેવા દેની ” મેં અશ્રેષ્ઠમાં વાત કરી તો પર વહેમ ખાધ માશીયાએ કહ્યું. “ તારું શું જાણ છે ? કદો બાપ કદો ”

“ હવે શું કહેવાનું ? એ તો અમારી ચાલીવાળા વસનજીએ બનાવીને વાત કરી હતી. એ જ અમથો અમથો આવીને નાટકશાળામાં કહી ગયો કે શેઠને ત્યાંથી તેડવા આવ્યું હતું.”

વાંચક, દિંમતરામની દયા ખાવાની જરૂર નથી, કારણ કે મેં ને માશીયાએ ખાધ લીધી છે. એના પાકોશીને નિર્દય, હાતકી, મંરકર ગણવાની જરૂર નથી. કારણ કે એથી જે સખ્ત વિશેષણો દિંમતરામ તરફ સહાનુભૂતિ દર્શાવવા અમે વાપર્યો છે. દિંમતરામ એ સર્વને લાયક હતા. એને જીજની મરકરી કરવી ગમતી, પણ પોતાની યામ તે સહન ન થતું. પોતે મરકરી કરે ત્યારે એને પોતાની બાહોશીનો, ચાતુરીનો જ ખ્યાલ આવતો, જીજ મરકરી કરે ત્યારે પોતાની મરકરીથી

ખીજને િનોદ થયો છે તેટલો ખ્યાલ પણ તેમને ન આવતો. તે વખતે તેમને તમામ જાતની મરકરી પર તિરસ્કાર આવતો. મને ખાતી છે કે વસનચત્રા આ જાતજાતને લાયક થવા એમણે પણ એ જ પ્રકારની મણુસાઇ અંગળા અતવી હશે. પાટોશીએને ખોટા તાર મૂકાવ્યા હશે, ખીજ દીખાવ કર્યા હશે ત્યારે આમ બનવાનો પ્રસંગ આવ્યો.

હવે અમે જમી રહેલા આવ્યા હતા. દુધપાક અને પૂરી તો કચરનાં મે ખવડાવ્યાં હતાં અને ભાત પણ પીરસાયો હતો. દુધપાકના ચોખામાં દિવેલનો પાસ હોવાથી ખાઈ ન શકાય તે સ્વાભાવિક છે ખરું પૂછાવો તો આજ તો કચેરીએ જ રંગ રાખ્યો હતો. અત્યાર મુખીમા દિંમતરામ દેડેકે ડઝન તો હડાડી ગયા હતા છેલ્લી વાર માશીયાએ ખીજ એએક લેવાનો આગ્રહ કર્યો ત્યારે ચોક્કસ ના પાડી હતી અને હમણા કઠી હડાડી રહ્યા હતા. પણ કૃષ્ણ ભગવાન કહે છે તેમ :—

ન વાતુ દામઃ દામાનામુપભોગેન શામ્યતિ
હવિષા કુળ્ળવતર્મેષ ભૂયેવામિ વચ્ચેતે
દિંમતરામભાઈના દોઢ ડઝન કચેરીના ઉપ-
ભોગે એમની વાંછના ગઈ નહિ, પણ હજી એક બે ઝોઢાવવાની ઇચ્છા રહી ગઈ. પણ હવે પગલું ભરાઈ ગયું હતું. ચોકખી ના પડાઈ ગઈ હતી એટલે ધણી બાહોશીથી અને બાહોશીપણથી કામ લેવાનું હતું.

“કચેરી તો તમે બહુ જ સરસ કરો છો હોં માશીયા.” દિંમતરામે પ્રશંસા કરવા માંડી. માશીયાએ મારા તરફ કંઈક દૃષ્ટકા ભરી નજરે નેહું. ઉત્તમ કચેરી મનાવવાનો ચાદ તો હું મારાં મિત્રપત્ની લતા ભાબીને આપતો હતો.

“સારી થઈ છે, પણ ત્યો છો કયાં ? તમે કંઈ હંસીનીસીને ખાતા જ નથી. તમારી ઉમ્મરે તો પથરા પણ પચી જાય. દશ

પાય સાત ખાતા નથી ત્યાં તો ના ના કરો છો.”

“અરે ! દશ પાય તો ખાઈ ગયો.” પ્રમાણિકપણે દિંમતરામે આંક મૂક્યો.

“અરે ! જાઓ જાઓ ભાઈ. આમ ખાધું તે શું ગણતા હશે ? આ તમારી ટેવ ખોટી. ચીજ ખાઈએ, પણ મણીએ નહિ. તમે ભમે કહો ને પણ પીરસનારી તો હું કતી ?”

“ના હવે પેટ ભરાઈ ગયું.”

“હવે ચાકશે” કહી માશીયાએ બે કચેરી દિંમતરામના ભાણામાં સેરવી દીધી. એમણે યાળી આઠા હાથ ધર્યા હતા. પણ કચેરી મૂકી શકાય તે માટે એક બાણુ એ જ ધર્યા હતા. ખીજ બાણુએથી મૂકી શકાય તેટલી જારી રાખવાની કલમનસાઈ બતાવી હતી

“પાંચ સાત ખાતા નથી ત્યાં તો ના ના કરો છો” એ વાક્ય જરા વિચારવા જેવું છે. શું માશીયા વિવેક કરતા હતા ? જાણી નેધને જુહું બોલતા હતાં ? પીરસવાની ધૂતમા કેટલી કચેરી પીરસી તેનું ખ્યાન ન હતું ! કે ખાતા ખાતા કંઈ મણુનું નહિ, મણીએ તો પચે નહિ એ કે જે સમર્થ ડાશીએ ઘડવા રસોડાના પેટા કાપવાને માનતાં હોવાથી દિંમતરામે કેટલી કચેરી ખાધી તે મણી ન હતી ?

હું તો ઘાડું કે બધાં જ કારણો ખરાં હતાં. માશીયા વિવેક કરતાં હતાં તેમાં શંક નહિ. જીને મનુષ્યનું મન પારખવાની સ્વાભાવિક શક્તિ જ છે. જેમ એક દારૂ-માંથી, આંખના પતકારો પરથી પુરુષલક્ષણો ભાવ કળી જાય છે તેમજ મનુષ્યની હોજરી રૂપી ગીસ્તરામા કેટલો કચેરી રૂપી સામાન એકઠી શકાય એમ છે તે જાણે છે. “ના ના, હવે બસ” એ સખ્ટો ચોકખા ચટ્ટ ભાર દબને બેલાયા છે, કે ધીમેથી વિવેક ખાતર મરજી વિરૂધ્ધ બોલાયા છે તે બધું સમજી જાય છે.

અને વાઘરાજાના નાના મેટા સૂગી જેમ
 'ના ના હવે બસ' ની દરેક કામળ અને કઠોર
 ચઢતી ઉતરતી પયરી અનુભવી પીરસનાર
 એક સેકન્ડમાં સમજી જાય છે. "ના ના,
 હવે બસ" કહેતાં કહેતાં હાથ ધણા જ
 જોરથી હલાવાયેા હોય, કપાળે કરચલી વળી
 ગઇ હોય, અવાજમાં કંઈશના અને નારાજ
 સ્વર હોય કે પાપરસ્તેથી પુણ્યરસ્તે ચઢાવનાર
 ધર્મગુરુની ઝનુની અને દયાભરી સમજવટ
 હોય તો એ વિરોધને ન ગણકારી પીરસનારી,
 સાસુ સિવાય ધણી જુજ નીકળશે. માથીયા
 જાણતાં હતાં કે દિમંતરામને કચોરી જોઈએ
 છે. જાણતાં હતાં કે વીશેક તો કચારના ચે
 ઉઠાવી ગયા છે, પણ કચોરી પૂરતી હોવાથી
 પાંચ સાત ખાધી છે, એમ કહીને આગ્રહ કયો
 કરતાં હતાં. જો કે યદ્ય રહેવા આવી હે ત
 તો પણ માથીયા પાંચ સાત ખાધી છે એમ
 જ કહેત, પણ ફેર એટલે પડત કે દિમંતરામ
 મળમળે સ્વેદ ના કરત તો પણ, "લો એક જ
 મુકું છું, નકામા કંટાળશે નહિ, હવે તમે
 મંજો તો પણ નહિ મુકું થયું !" કહીને,
 વાતાં કરનારે ખાધું પીધું ને રાજ કીધું
 કહીને વાતાં વાળી લે તમે માથીયા કચોરી
 પુરાણનું અચ્યુત કથન કરી નાખ્ત. છેલ્લા
 સિધ્ધાંતને માટે કહેવાનું કે માથીયા એ
 સિધ્ધાંત ખત્રીપૂર્વક માનતા. મને રેટલી
 ન ગણવા કેટલીક વાર ટોકતાં, પણ તે
 સચે એટલું જાણતાં કે એ સિધ્ધાંત
 ખાનાર માણસને જ લાગુ પડી શકે,
 પીરસનારને નહિ. પીરસનાર આજુપાણુના
 દિસાગથી ઝોંકસાધથી ગણત્રી કરે તો પણ
 ખાનારને કંઈ ન થય, પણ ખાનાર જાને
 બે ત્રણ આમ કે બે ત્રણ આમની બે
 દરકારીથી ગણે તો પણ ખાધું પચવાની
 ધારતી ખરી !

હવે અમે જમી રહેવા આવ્યા હતા.
 કઢીના વાડકા પીવા માટે ભરવામાં આવ્યા

કઢી ધણી સ્વાદિષ્ટ થઇ હતી અને મને
 ખાત્રી હતી કે છેલ્લા વાડકાના સ્વાદ વિવેલના
 પાસવાળા ચોખાને દુધપાક અને કડવાં
 તુરિયાંને ભૂવ:ભ્યાં હશે. નવવિકા અને નવલ
 કથાની પેટે પીરસવામાં પણ એક કળાની
 સરખી જરૂર છે કે પ્રારંભ અને સમાપ્તિ
 ધણાં જ સુંદર, આકર્ષક અને આનંદજનક
 જોઈએ.

"દિમંતરામભાઈ ! જો જો હોં, હજી મારા
 ઇશ્વરીઆમાં બરાબર આવડત નથી, મને
 તેમ હોય, પણ તમારે જ એને હોશિયાર
 કરવાને છે ને ચઢાવવાને છે તે જાનતા નહિ.
 આ મુંઝ જેવા શહેરમાં અમારી નજરથી
 દૂર કરતાં અમારેા જીવ તો ન ચાલે, પણ
 તમારા જેવા મનીખની દેખરેખ નાચે છે
 તેટલી નિરાંત છે."

"હા, કેમ નહિ, એ નેા અમારા નાનાભાઈ
 જેવા છે. તમારે કોઈ વાતની શીકર કરવી
 નહિ" દિમંતરામે આશ્વાસન આપ્યું.

"તમે આગળ તો એક દ બે વાર આવેલા
 છતાં તમારે મારી ઓરડી વિશે પૂછ્યું પડ્યું
 તે તમે બૂની ગયા હતા કે શું ?" મેં વાત
 બદલવા દિમંતરામને પૂછ્યું

"ન ઓરડી તો નહેતો બૂની ગયેા,
 પણ પડેલા તો તમારી જોડે કોઈ બ્રાહ્મણ
 રહેતા હતા અને આજે તો સહેજ વાંકાચુકા
 અદ્ધરે લખેલું વક્રીત સહેમનું પાટીયું
 જોયું એટલે મને લાગ્યું કે રખેને મારી બુલ
 થતી હોય."

"અમારા જૂના પાઠોશી સોમેશ્વર ભાઈ
 તો યુજરી ગયા અને એમનાં ધરના દેશ ગયાં.
 આ શિરોધર્મ વક્રીત તો હમણાં જ રહેવાં
 આવ્યા છે." મેં કહ્યું.

અમે જમી રહ્યાં. દિમંતરામ પાન
 ખાઈ, મંથીયા ના ફરી આવવાના આમંત્રણને

તેટલા જ આમંદથી મારીયાને સોપી, મારી સાથે ઑફીસે જવા નીકળ્યા. ટ્રામ તરત જ મળી ગઈ, બંને જણ જલદી ચઢી ગયા. બંનેની હોંસ સાથે બેસી શકાય એવી સીટ શોધી કાઢી બારી આગળ બેસી જવાની હતી. આમાં પવન આવે, બહારનાં દૃશ્યો દેખાય કે મનુષ્યરવભાવનું બારીક અવલોકન થાય તે ઉપરાંત બીજું પણ હતું. પણ બારી આગળની બંધી જગા ભરાઈ ગઈ હતી. દિગંતરમાં દાખલ થઈ પાસેમાં પાસેની બાવી જગા પર બેસી ગયા અને હું તેમની આગળ બેઠો. દિગંતરમાંની આંખ મારાથી ચાર ફાથ આંધા કંડકટર પર હતી, પણ એટલામાં પાછળથી બીજો કંડકટર “ક્રીદર બંનેકા” કરતો આવ્યો અને દિગંતરમાં પકડ્યા. બારણે દિવસે બહારનું, જમાડી એક આનો દક્ષિણ આપવાનું સૌભાગ્ય માર ન નીવડ્યું.

જાહેર સૂચના.

મુંબઈ ખાતેના “નવચેતન” ના સોલ એજન્ટ તરીકે વર્ધમાન સન્સને બદલે મેસર્સ સી. જમનાદાસ કંપની (ટે:-પ્રોન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૨) ની નિમણુંક કરવામાં આવી છે તેથી આહક થવા ઇચ્છનારે કે છુટકે લેવાં ઇચ્છનારે હવે તેમની સાથે વ્યવહાર કરવો.

મેસર્સ સી. જમનાદાસ સિવાય મુંબઈના કોઈ પણ એજન્ટ સાથે કરેલા વ્યવહાર માટે અમે હવેથી જોખમદાર ધર્મશું નહિ.

વર્ધમાન સન્સ મારફત થયેલા જે જે આહકા અમારા લીસ્ટ પર છે તેમનું લંવાજમ હવેથી અમે પરખાઈ વી. પી થી જ વસુલ કરીશું. તે મુજબ એવા જે આહકાનું લંવાજમ આ અંક સાથે પુરૂ થાય છે તેમને અમે આંવતો અંક વી. પી. થી મોકલીશું તે સ્વીકારી લેવા કૃપા કરવી. આહક તરીકે રહેવા કદાચ ઇચ્છા ન હોય તો અગાઉથી એક કાર્ડ લખી ખબર આપવી. હવેથી વર્ધમાન સન્સને ત્યાં લંવાજમ બરતારા કોઈ પણ આહકને અંકો પહોંચાડવા અમે બંધાતા નથી.

‘જાહેરને ઝણકારે’ નામનું નવચેતન ઑફીસ તરફથી નવું બહાર પડેલું પુસ્તક પણ મેસર્સ સી, જમનાદાસ પાસેથી મળી શકશે.

વ્યવસ્થાપક “નવચેતન”

પ્રકરણ ૧૯ મું

રણુરંગ

રજપુતના જીવનનો સૌથી વધારે ઉલ્લાસ ભર્યો પ્રસંગ યુધ્ધ હોય છે. રજપુતતાં રવમાં, રજપુતની આશા, રજપુતના જીવનનું ધ્યેય યુધ્ધમાં વીરતા દાખવી વિજયશ્રીને વરવાનું કે સમરશ્રમમાં પ્રાણ ત્યાગ કરવાનું હોય છે.

એવો ચીરવાંચિત વિરલ પ્રસંગ આજ રામગદના રજપુત સૈનિકોનો પ્રાપ્ત થયો હતો. શતુરાજ્યને પરાસ્ત કરવા આજ એ સૈનિકો વિજળી વેગે ધર્યા જતા હતા. તેમના અંતરમાં યુધ્ધનો ઉલ્લાસ ઉછળી રહ્યો હતો, નસનસમાં વીરતાનો ઘેલ ધમધમ પછાડ મારી વહેતો હતો, તદ્વાર કમરે હતી, પથ્થુ આંખોમાંથી તદ્વારની ઝરતી વિજળીનું તેજ ઝરી પડતું. કથુંમાં સમરશ્રમનો કોલાહલ, તદ્વારના અણુઅણુ, અરવોનો દણુદણુ ધાપણની ચીસો એ સૌ વાગી રહેતાં. પાતાના શૈવંતી કલ્પનાની રેખાઓ મનેજ ભાવે છુલ્લેપટ પર અંદિત થઈ ઉઠતી ને એ કલ્પનાપ્રદેશમાં મદાલતા એ સૈનિકો આગળ ને આગળ ધર્યા જતા હતા.

સૌઆગ્યવતી નદી પાર કરી અજયગદના રાજ્યની સીમમાં ઉતરતાં જ એ રાજ્યના શુભચરે રાજ સમરસિંહને વિગળીવેગે આ સમાચાર પહોંચાડ્યા.

એ વર્તમાન સાંભળી રાજ સમરસિંહની આંખમાં કેંધના અંગારા ધખધખી રહ્યા. નસોમાં શાત ભાવે વહેતું લોહી ઉકાળેલા પાણીની પેટું ઉછળતા લાગ્યું. કેંધના આવેશથી એ કંપી રહ્યો. સાગી ભીંતે પડેલી તદ્વાર ઉપડી. એક વાર તેના પ્રતિ દૃષ્ટિ ફેંકી ને તિરકારપૂર્વક એક ધીરે રિમત કરી તેને ચુંબી ને એ ઉઘાડી તદ્વારે બહાર આવી

સીપાઈને સુમનસિંહને બોલાવવા ત્વરિત સૂચના કરી.

અંબર પછી સુમનસિંહ હવે સેનાપતિ પદે હતો.

સુમનસિંહ આવી પહોંચે તેટલા સમય દરમ્યાન વૃધ્ધ સમરસિંહ અતી ઝડપે આમથી તેમ દરવા લાગ્યો. દરવા શિકારને જોઈ પાંજરામાંનો સિંહ જેટલી ધગશથી દૂર એટલી ધગશથી તે પોતાના ખાસ એરડાની બહારની રવેશમાં એક છોડથી ખીજે છેડે આંટા મારવા લાગ્યો.

તેને વિચાર આવ્યો. અંબર હોત તો ? આજ શો ઉલ્લાસ મચી રહેત ? બે બે વાર એ જ સેન્યને તેણે પરાસ્ત કયું હતું. તેને ધૂટો કરતાં એ હવે કશું વળે તેમ નહોતું, કારણ આજે સાતમા દિવસની સ્વપ્ન હતી. તે જ દિવસ ને જ રાત થયાં અમ ને જળ વગરનો કારાગૃહમાં પડ્યો હતો ને તેના ફરીરમાં ચેતન નહોતું.

રાત્રીને અંતરમાં કંપ થવા લાગ્યો. શું તેણે અંબર પ્રતિ ન્યાય દેખાડ્યો હતો ? તેનો ગુન્હો શો હતો ? તે એક રજપુતાણીને મદતો હતો ને એ પ્રેમને વફાદાર રહેતા એ કશું કરતાં અચકાયો નહોતો. રાત્રીની દૃષ્ટિએ એ દેવેપિત હશે, પણ અત્યારે એ રાજ્ય અંબરના દરેક કાર્યને અંબરની દૃષ્ટિએ તપાસી રહ્યો તો તેમાં તેને અપરાધ ન જણાયો.

તેને અંતરમાં રહેજ ગભરામણ થઈ. અંબર પ્રતિ દેખાડેલા કોર વ્યવહારનું શાસન આપવા પ્રજાએ આ ધટના તો ધડી નહિ કરી હોય ?

રૂ. તેમ હોય તો તેનો પરાજય નિશ્ચિત હતો.

તેનું હેયું ભરાઈ આવ્યા જેનું થયું, આકાશ પ્રતિ એક વાર આંખો ઉઘી કરી

તેણે અંતરમાં ને અંતરમાં પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે તેને હ થે અન્નપણે થયેલા અન્નપાણી તે કામા અપે ને વિજયમાળા તેને પહેરાવે. આ પ્રાર્થનાથી તેનું હૃદય રહેજ હલકું થયું. તે ફરી આમતેમ ફરવા લાગ્યો, ને એક છેડે આવતાં ફરી વાર રિયર ઉભો રહી અંબર માટે વિચાર કરવા લાગ્યો.

તેનું માથું ફરતું હોય એમ તેને લાગ્યું. કારાગૃહની કાળી બિદામણી દિવાલો વચ્ચેથી અંબર તિરસ્કારપૂર્ક-વેરપૂર્ક-તેના પ્રતિ હસી રહ્યો. હોય તેમ તેની કલ્પનાએ સાંભળ્યું. તેનું અંતર પીગળી ગયું. હાર્યા જેવો એ બની ગયો ને પાસેના થંભનો ટેકા ધ્રુજતે હાથે લીધો.

એટલામાં તેણે અવાજ સાંભળ્યો
“મહારાજ ! અદેશ ?”

પાછું ફરી જોતા તેણે સુમનસિંદને જોયો. તેનીયુ જોઈ મહારાજની આજ્ઞાની રાદ જોઈ રહ્યો હતો.

“જો-રજપુતને છવતમા એક જ વાર લીધે એવા તિરક ને અગે કો પ્રસંગ આજ તારે હાથ લાગ્યો છે. અંબરને હાથે બે બે વાર, હારેલું રામગદતુ સૈન્ય ત્રીજી વાર આવે એનો અર્થ એ જ કે પ્રભુ તને તારી વીરતા દેખાડવાનો સુયોગ આપે છે. જા, પ્રભુની એ કૃપાને માથે ચઢાવ, રજપુતનું ખમીર તારામા કેટલે અંશે છે તે દેખાડ, અજયગઢની મારી માટે તને કેટલી કલિત છે તે બતાવી આપ, રવદેશના ગૌરવ માટે તને કેટલી ધનશ છે તે સંસારને જોવા દે. જા ! તોવાર કર તારા સૈનિકાને ને તૂટી પડ એ બકરાના ડોળાં પર !”

“રાજના સુમનસિંહે સમરમાં કદી પ્રાણી પાતી કરી નથી, ને કયા ખરા રજપુતે કરી છે ? આશીય આપો પિતા તુલ્ય મહારાજ ! આપનો આશીર્વાદ માત્ર મને વિજય અપાવવા માટે ધણો છે.”

ને તે નમ્યો. સમરસિંહે બે હાથ ઉઠાવી કરી-તેને આશીર્વાદ આપા ને કહ્યું “જા ! વિજયમાળા પહેરીને પાછો આવ ને અજયગદનું મોં ઉઘું રાખ.”

સુમનસિંદ નમીને આલ્યો ગયો.

ને થોડીવારમાં યુધ્ધનાં રણશીર્ગાંને પ્રેરક અવાજ વૃષ્ઠિ રાજને કાને અથડાયો. મહેસતી રેવેશમાંથી રાજ જોઈ રહ્યો. યુધ્ધની તૈયારી થઈ રહી હતી. અશ્વો પોતાના રવાખીને સેના આપવા અધીરા બન્યા, સૂનેલી તલવારો ઇંછેડામ ઉડી, શત્રુલોહીથી પોતાની, બૂખ મટાડવા ઉત્સુક બની. સૈનિકો સજ્જ થયા. અજયગઢ ફરી એકવાર વીરતાના વાતાવરણથી ગાજી રહ્યો.

આ તરફ રામગદનું સૈન્ય ધસમરતું આવતું હતું. બે વારની દારથી સિરે ચોંટલા કલંકને ધોઈ નાખવા એ સૈન્યનો એકેએક સૈનિક અંતરથી ઉત્સુક હતો. એ પ્રત્યેક સૈનિકને તિરાની, બૂખની કે આસપાસના શીતળ કે ઉષ્ણ વાતાવરણની પરવા નહોતી.

વિજય, વિજય, અને વિજય ! એ જ તેમનું ધ્યેય ને એ જ એમને બળ પ્રેરનાર પ્રેરણા !

ને અજયગઢના ગઢ બહાર એ સન્યતો બેઠો થયો, કોષ કોષથી દાર તેમ નહોતું. બેઉ સૈનિકામાંનો પ્રત્યેક લડવૈયો ખરો રજપુત જ હતો. તલવારોનું ધર્ષણ ગ્રખગરા મારતી વિજયી પેદા કરી રજ, વાતાવરણ મગન મંડળની ધોર ગર્જનાનો આભાસ કર્યુંમાં રેડી રહ્યું, વીરતાના છેલ્લા પયગામ સમી ધાયજની ચીસો લડતા સૈનિકાને અધિક પ્રેરી રહી. અશ્વો એ કાલાદલથી નાચી રહ્યા. બાણે કોષ ઉત્સવભૂમિમાં હોય !

પણ આજ પ્રભુએ અજયગઢનો પરાજય નિર્મ્યો હતો. જો આ ત્રીજી વાર અજયગઢનો જય થાય તો વિધિની વિચિત્ર અનિચિતતા કેમ સાબિત થાય ? રવય પ્રભુનું સંકટ

નિમીષ પણ એ જ સિધ્ધાંત પર છે. જાયા પછી તાપ-મુખ પછી દુઃખ-વિજય પછી પરાજય-હર્ષ પછી શોક ।

એ કલાકમાં અન્યથગદના સૈનિકો વધારે પ્રમાણમાં મર્યા હોય એમ જણાઈ આવ્યું. તેમની સંખ્યા ઘટતી ગઈ. સુમનસિંહ જીવ પર આવી લડી રહ્યો હતો. વૃષ્ઠ રામનાં વાક્યો તેના કાનમાં ગુંજી રહ્યાં હતાં ને એ ગુંજન એને નવી પ્રેરણા આપી રહ્યું હતું, છતાં સંજોગે પરાજયના દેખાઈ રહ્યા હતા.

ને પીળા અર્ધો કલાક પછી રામગઢનું સૈન્ય અન્યથગદના ગદના દરવાજા ખોલી ચહેરમાં દાખલ થયું. રાજા રાગસિંહ ને પુષ્પા સૈની આગળ ધમમર્યાં જતાં હતા.

કારણ ?

કારણ કે પોતાની પુત્રીને જોળવા, જોળી કાઢી નિરખવા રામસિંહ ઉત્સુક હતો. વળી તેણે અંજરને યુધ્ધમાં જોયો ન્હોતો, એટલે તેનું શું થયું હશે તે જાણવા પણ એ ઉત્સુક હતો.

તે રાજમહેલમાં ધસ્યો.

ત્યાં આવતાં તેણે શું જોયું ?

રાજા સમસિંહ આત્મહત્યા કરી પોતાના ખંડમાં નિઃચેતન થઈ પડ્યો હતો.

રામસિંહ જોઈ રહ્યો । એ પ્રચંડકાય વૃષ્ઠ સમરસિંહ-અન્યથગદને એ વીર સહ-ચરિત્ર નૃપતિ-પરજીત મુખે જીવવા કેરતાં મૃત્યુને સહર્ષ બેઠી ચૂક્યો હતો. એ મૃત શરીરના મુખ પ્રતિ રામસિંહે એક દૃષ્ટિ ફેંકી । ત્યાં ન્હોતી વિપાદની રખા, ન્હોતું ગમરાટનું એકે ચિન્હ । ત્યાં પરમ શાંતિ, અડગ નિશ્ચિંતતા, અપૂર્વ વીરતા, ને દૃઢ સંયમ રમી રહ્યો હતાં ।

વીર વીરને જાણે । રામસિંહ વીર હતો ને આજ તેણે સમસિંહને જાણ્યો. તેની આંખોને ખુલ્લે આંસુની બીનાય પ્રસરી રહી.

દેયું રહેજે ગળગળું થયું, પોતાના વિજયમાં કંઈક ડંખ લાગ્યો, ઉલ્લપ લાગી ।

રાગસિંહને આજ પોતા પર તિરસ્કાર આવ્યો. જે એ વાર પરાજીત થયા-છતાં તે જીતો રહ્યો હતો—તેણે સંસારને પોતાનું કલ્પિત મુખ દેખાડ્યું હતું, જ્યારે સમરસિંહે પહેલી જ હારે મૃત્યુનો બોટો કપો હતો, સંસારને પોતાનું દુષિત મુખ દેખાડ્યું નહોતું.

ત્યારે ખરે રજપુત કોણ હતો ?

તે કે સમરસિંહ ?

“સમરસિંહ । સમસિંહ ।” તેના કાનમાં જવાબ ગુંજી રહ્યો.

ને લાગણીને વશ થઈ એ રામગઢને રાજા ગુંજી પડ્યો ને સમરસિંહ પાસે ગીચા વળી તેનો હાથ પોતાની છાતી પર દાખ્યો. તેની આંખમાના આસુ એ ચેતનહીન હરત પર ખર્ચો, હા । રજપુત । વીર । સમરસિંહ ।

મકરણ ૨૦ મું

જય કે પરાજય ?

સૂરનાં પ્રખર કિરણોને પણ એ અંધારી કારાગૃહની ઝોરડીમાં બહુ જ ઓછો પ્રકાશ પડતો. ચારે બાજુ કાળી ઉંચી લાખાનકે દિવાલો । પછીતની દિવાલમાં એક નાની ખારી ઉંચે હતી. તેમાં લોખંડના સંપત્ત સળીઓએ જડ્યા હતા. તેમાંથી જ માત્ર ગોડો પ્રકાશ, ને હવા અજવાળું આવતાં. એક મનુષ્ય અન્ય મનુષ્યને માટે આવી ઝોરડી બંધાવે એ મનુષ્યહૃદયનો ચોખ્ખો ગેરહાજરી હતો, પણ આ સંસારમાં હૃદયને સહિષ્ણુતા કેટલા કરે છે ?

હા । આજ સાતમો દિવસ હતો । આજે છેલ્લો દિવસ હતો । અનનો દાણો મોંમાં નાખ્યા સિવાય કે પાણીનું ટીપું જીભને અડાડ્યા સિવાય અંજરે-અન્યથગદના એક

વારના સેનાપતિએ, સતત છ દિવસ ને છ રાત ગાળી દતી. આજ સાતમો ને છેલ્લો દિવસ હતો! આજ એ જીવી જાય તો વિધાતાએ તેની તરફેણમાં પસે નાંખે! ગણાય! આજ એ જીવી જાય તો ખીજા કેટલાક વર્ષ એ વીર જીવી શકે! પશુ—

પશુ વિધાતા યંત્રવત્ ઇન્સાફ સિવાય અન્ય કે? ક્યારે સમજી છે? દયા, માયા મમતા કે ક્ષમા તેને ક્યારે વસી છે? અંબર છેક જ ચેતનરહીત થઈ ગયો હતો. બોલવું પશુ મુશ્કેલ હતું. બોલવાનો યત્ન કરતાં જીભ તાળવાને ચોટી જતી. સાત દિન ને રાત શિથિલભાવે ચઢાઈ પર પડ્યા રહેતા ને અન્નજળ ન પામતાં તે! સ્થિતિ ને ગજબુત મંત્રો ધીરે ધીરે ટીકા ને દુષળા પડવા લાગ્યાં.

પ્રગટ થતા પછીતની લીંતની ઉંચી બારીમાથા આવતી સૂરજોગે તરફ પોતાની નિરોજ ને ઉડી ઉારી ગયેલી આખે! ફેરવી એ જ્યોતિને ગનમાં ને જે મનમાં વંદતો. ક્વચિત્ એ બારીમાંથી આવતી એકાદ શીતળ, ધીમી વાયુલહરીને તે અંતરમાં ને અંતરમાં જ અમિતનહો. રાત્રે નિદ્રાધીન થતા પહેલાં તે સર્વજ્ઞ અંતર્યામીની ભાવપ્રાર્થના—મુંગી પ્રાર્થના—તેના હૃદયમાં ઉદ્ભવતી, વેગ પામતી ને શમાતી. શમી જતા એ હૃદયને શાશ્વત શાન્તિ અર્પતી ને એ વીર નિદ્રાવશ થતો.

છેલ્લા છ દિવસના નિયમ પ્રમાણે આજ પ્રભાતે પશુ તેણે બારી તરફ પોતાની ઉડી ને નિરાશાની અનેક વાતો પ્રગટ કરતી આખે! ફેરવી. સૂરજોગેતિને જોઈએ ત્રણ વાર જોઈ ને એ જ્યોતિ અર્પનાર જ્યોતિર્મય પ્રભુનો પાઠ માનો. તે જીવવા ઇચ્છતો હતો—હા! જીવવા અવશ્ય ઇચ્છતો હતો! પોતાને માટે નહિ પશુ—

પશુ કેને માટે ?

એ હૃદયમૂર્તિ રમા માટે! એ જીવન-જ્યોતિ સમી નિર્દોષ શાશ્વત પ્રતિમા રમાકુમારી માટે! અંબરના અંતરને ખડે ખડે જેના પ્રણયની સૂત્રાસ ગૂંથેલી રહી હતી, અંબરના પાંખણોની મીઠે મીઠે જેની રનેહકળી ઉઘડતી ને ખીડાની જતી ગેલ કરતી, અંબરના રક્ત વહનમાં જેના રનેહનું સત્ત્વ સર્વોંશે મિશ્રિત હતું એવી રામગદની રાજકન્યા—ગુણુની પરમ મૂર્તિ સામ્યતાનો. સાક્ષત આદર્શ ને રનેહની જ્યોતિશારી પ્રકાશરાશિ સમી રાજ કન્યા—રમાને માટે પશુ એ જીવવા ઇચ્છતો હતો ને છતાં જે નિષ્કુર વિધાતાએ સમર-સિંહના આ શાસન દ્વારા તેનું મૃત્યુ જ નિમ્નુ હોય તો એ દયાહીન વિધિ પસે ગરતી વખતે તે એક જ યાચના કરવા મહાનો હતો ને તે—

તે યાચના સંસારની જે પરમ શુભવતી ને રૂપવતી સુંદરી તેની જીવનસહચરી થનાર હતી ને જેને તેની જીવનસંગિની થતાં અટકાવનાર એ કુર વિધાતા જ હતા તે સુંદરીને મૃત્યુ પહેલાં, છેલ્લો શ્વાસ લેના પહેલાં, તે એક વાર—હા! માત્ર એક જ વાર—નિરખી લઈ પછી તે પરમ જ્યોતિર્મય પ્રભુના પાઠ નિર્દેશમાં જવા ઇચ્છતો હતો.

આ એની જંખના હતી, આ એની પ્રાર્થના હતી, આ હવે તેના જીવનનું એક માત્ર ધ્યેય હતું. આ તેના નેત્રની એક જ પિપાસા હતી, આ—ને માત્ર આ જ—હવે તેના કરમાતા ને નિરાશ થતા અંતરની એકમાત્ર લાલસા હતી!

તેણે ઉચું જોયું. ઉંચે એ ઓરડીનું રયામવર્ણ ને ખીલામણું લાગવું છાપરું હતું. એ છાપરાંને બેઠી તેની કલ્પનાએ તેને આકાશનાં દર્શન કરાવ્યાં ને એ કાલ્પનિક જ્યોતિ પ્રતિ જોઈ તેણે મનમાં ને મનમાં જ પ્રભુની પ્રાર્થના કરી કે રમાને તે એકવાર જુએ.

તેણે ક્ષણભર પોતાની શીકડી આંખો
મીચી દીધી. અંતરમાં એ પ્રાર્થનાએ બળ
આપ્યું—રમા હમણાં આવશે એવો કોઇ કાલ્પનિક
વિશ્વાસ અંતર આપી રહ્યું. તેને આશ્વાસન
મદદા જેવું યથું—એણે સુખનો, શ્રદ્ધાનો,
આશાનો એક શ્વાસ લીધો ને પુનઃ આંખો
ઢાંધાડી ને—

તે આંખો ઢાંધાડતાં જ કુદરતી રીતે
તેની દૃષ્ટિ પાછલી દિવાલવાળી બારી તરફ
હરી. ત્યાં તેણે શું જોયું?

રાજકુમારી વિજયવતી ને તેની દારી વીણા
અનિમિષ નેત્રે તેના તરફ જોઇ રહ્યાં હતાં.

અંબરની કરમાયલી આંખો પળભર ત્યાં
હરી રહી. રે! તેના મનુષ્યની કરુણતા જોવા
એ રાજકન્યા શાને આવી! વીર ધૃષ્ટ છે
કે તે સહન કરતાં કરતાં જ મરી જાય.
એ સહન કરતાં તેની થતી દશા કોઇ પારખી
જાય એ તેની વીરતાને ખૂંએ છે ને તેથી
જ આધારે અંબરના અંતરમાં કંઈક ખૂંચવા
લાગ્યું.

વિજયવતી એકીટશે જોઇ રહી હતી.
અંબરની આવી દશા જોઇ તેનો કંઈ રૂંધાતો
હતો. કંઈમાની એ કરુણતા કંઈના રનાયુમાં
તરવરી રહી હતી. રે! અંબર એ આટલે
દુરથી જોઇ શકતો હોત?

અંબરે મોં ઢાંધાડી સુકાતી જીભ તરફ
તેની દુર્બળ ધ્રુજતી આંગળી દેખાડી મુચ્ચ્યું
કે તેને પાણી જોઇએ.

‘પાણી?’ હા પાણી! પણ અકસોસ
અજયગદની એ રાજકન્યા જેને જીવનથી
અધિક મ્હાતી હતી તેને આધારે એક પાણીનું
ટીપું પણ આપી શકે એટલો અધિકાર ધરાવતી
નહોતી! રે! વિધિની શી વિચિત્રતા? શી
નોંદારતા!

આ વિચારે વિજયવતી ગળગળા યઇ,
અંતરની કરુણતા કંઈમાં એકત્ર યઇ છેવટે
પ્રવાહી રૂપ લઇ નેત્ર દ્વારા પ્રકાશમાં આવી.

વિજયવતીની આંખમાંથી આંસુનાં યોડાંક
ટીપાં સરી પડ્યાં.

વિજયવતીએ પ્રભુ પાસે એ વખતે માગ્યું
કે આંસુનાં એ ટીપાં છેક નીચે પહોંચે ને
પાણીને અઢાલે મરવા પડેલા એ વીર
સેનાપતિના મુખમાં એ આંસુ પ્રવેશી તેની
જીભને ભીની કરે.

પણ ના—વિધિ એ ક્યાં માને તેમ હતી!
એ આંસુ તો કાળી ઝોરડીની એ બારીના
શુષ્ક શ્યામ પથ્થર પર પડ્યાં ને સરી ગયાં
પથ્થર ભીનો થયો, પણ હાથ! તેના પ્રાણથી,
પણ અધિકતર એ અંબરની જીભ ભીની ન
જ યઇ!

પુનઃ તેણે અંબર પ્રતિ જોયું. તે હવે
સાદરી તરફ નીચું જોઇ બેઠો હતો. આવી
અવસ્થામાં પણ તેનું ધૈર્ય, તેની અકગ શ્રદ્ધા તેની
અપ્રતિમ વીરતા એ સર્વ જાણે તેના શરીરના
પ્રત્યેક અવયવોમાંથી નીતરતા હોય એવી
રાજકન્યાને કદપના યઇ.

તે જોઇ રહી—જોઇ જ રહી—એ રૂપ, એ
વીરતા કરમાયા છતાં કેટલાં મોઢક હતાં?

અંબરે પુનઃ તેના તરફ જોયું. વિજયવતીનું
અંતર પશ્ચાતાપથી કોરાઇ જવા લાગ્યું.
અંબરના સર્વં દુઃખનું મૂળ શું એ નહોતી?
હતી—હતી જ! ને એ વિચારે તેનું હૃદય
સેકાઇ જવા લાગ્યું.

પશ્ચાતાપનાં આંસુ તેની આંખોમાંથી
ટપકી રહ્યાં. હૃદય ને આત્મા ગળી જતાં હોય
એવો એતે આભાસ થયો. રે! જે વીરે સારાં
અજયગદને બચાવ્યું હતું તે વીરની આ
દશા! પાણીના ટીપાં માટે હીન ભિક્ષુકથી
પણ વધારે હીન દશા! મનુષ્ય મનુષ્ય પ્રતિ
આટલો કઠોર શી રીતે યઇ શકતો હશે?

તેનું અંતર ડંખવા લાગ્યું. તે પોતાને
મુન્હેશર માનવા માગી. ક્ષણવાર આંખ
બંધ ક્યાં જેવું કરી તેણે અંબર પ્રતિ એ

હાથ જોડ્યા—ક્ષમા માગતી હોય તેમ કરવા લાગી વીણા આ જોઇ રહી.

એટલામાં દરથી કોલાહલ સાંભળાયો. “આલો વહેણા થાઓ ! ગદના દરવાજા બહાર આલો ! શત્રુઓ આવી પહોંચ્યા છે !”

ને ઘોડાની ખરીઓના અવાજ તેમજ સેનિકો તદ્વાર કમરે બાંધના હતા તેનો ખણુ-ખણુટ એ પછી રાજકન્યાને કાને પડ્યો. મુધ્ધ ! શું રામગદનું સૈન્ય આવી પહોંચ્યું ?

તેનો પિતા તેને શોધ્યો હશે એ વિચાર વિજયવતીને આવ્યો. તેણે જવું જ ધટે. તે તરત ત્યાંથી હતી. અંબરને ખારીમાં દેખાતું એ કરણ મુખ દેખાતું બંધ થયું.

અંબરને કાને પણ કોલાહલ અથડાવા લાગ્યો. પાંચેક કલાક તે ચટા ધં પર પડ્યો પડ્યો કાન માંડી સાંભળવા લાગ્યો. શહેરમાં મુધ્ધ થતું હોય એવો તેને ભાસ થયો. તેની વીરતા ભગી હતી. ચેતનહીન ગાત્રો પણ હતી ઉઠ્યાં. તેને લડવાની ઇચ્છા થઈ-પણ અફસોસ ! એ રાજકેદી હતો !

તે પછી થોડી વારે તેણે બહારના ચોખી-દારોને ઘાતો કરતા સાંભળ્યા “મુરસિંહ ! નાસ ! શત્રુઓ આ તરફ આવે છે !”

ને તેણે ચોખીદારો નારી જતા હોય તેમ તેમનાં ઉતાવળા પગલાં કાન માંડી સાંભળ્યાં હા ! ચોખીદારો ગયા ! હવે એ છુટ્ટો હતો !

તેણે ક્ષમા થવા યત્ન કર્યો—પણ સાત દિનના ઉપવાસે તેની સર્વ શક્તિ હરી લીધી હતી. તે ઉભો ન થઈ શક્યો. રહેજ ઉંચો થતાં પાંચે ચટાઈ પર પડકાઈ પડ્યો. તેણે ફીણ અવાજે ધીમી ખૂમ મારી “પાણી ! મને પાણી !”

પણ પાણી આપનાર ત્યાં કોઈ નહોતું. ચારે તરફ અંધકારે નિરાશાસૂચક જવાબ આપ્યો. અંબરનું ગળું હવે છેક જ શોષાતું જતું હતું. પાણી વિના હવે તે શવે તેમ નહોતો. તે હતાશ થયો. બહારથી કોઈ આવે એવી આશા ધાંધવા લાગ્યો.

હા ! ખરેખર કોઈ આવતું હતું. તેણે દૂરના ધીમાં પગલાં સાંભળ્યાં. કોઈક આવતું હતું—પણ ધીરે—બહુ જ ધીરે !

એ પગલાં મહા મહેનતે જાણે પૃથ્વી પર પડતાં હોય એવો અંબરને ભાસ થયો. કાણુ હશે ? કલ્પના વ્યર્થ જતી હતી !

પોતાની શીઝી આંખો તેણે દરવાજા તરફ માંડી રાખી. પગલાં વધારે ને વધારે પાસે આવતાં જતાં હતાં. પણ દટલાં ધીરે ?

તે અધીરો બન્યો ! કાણુ હશે તે જાણુ તલપાપક થઈ રહ્યો. તેનું ચેતનહીન શરીર પણ રહેજ ઉંચું થયું. કાણુ હશે ?

તે દરવાજા તરફ જોઈ જ રહ્યો હતો. પાણી ! હા ! કોઈ પાણી તો નહિ લાવતું હે.ય ? એ વિચારે તેનું હૃદય રહેજ ફૂચું.

હવે પગલાં છેક જ પાસે આવ્યાં હતાં. અંબર દરવાજા તરફ જ જોતો હતો. પાસે-પાસે !

ને દરવાજાની છેક પાસે એ પગલાં આપ્યાં અંબરે શું જોયું ?

રમા ! જેની ઝંખના તે કરી રહ્યો હતો તે રમા ! જેને મળવા તેણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરી હતી તે રમા ! અંબરનું સર્વસ્વ ! અંબરનું જીવન ! અંબરનો પ્રાણ !

પણ આ વખતે તો અંબરનો પ્રાણ ‘પાણી’ ! તેણે બહુ જ ધીમે સારે કહ્યું “પાણી !”

રમા લથડતી હતી. વાજ વિખરાઈ ગયા હતા, શરીરે રસ્તાની ધૂળ વળગી હતી. મુખ પર ચાકના રપટ ચિન્હો હતાં. રમાએ સતત આવે પ્રવાસ કર્યો હતો રામગદથી અજયગઢ તે એકલી આવી હતી, અવિરામ ચાલી હતી ને હવે છેક જ શક્તિહીન થઈ હતી.

રમાએ મહામુશ્કેલીએ લોખંડનો દરવાજો હડસેલ્યો ને અંદર આવી. અંબર પાસે આવતાં આવતાં લથડી પડી.

અંબર એકીટશે જોઇ રહ્યા ! એ જ પરમ સૌન્દર્યભૂતિ ! એ જ સાક્ષાત સૌમ્યતા ! એ જ આદર્શ રત્નની રિનગ્ધ પ્રતિમા ! આની યાદેથી સ્થિતિમાં પણ અંબરને એ અની સુન્દર—અતી સૌમ્ય ને અતી રિનગ્ધ લાગી ! રામગઢની એ રાજકન્યા—અખંડ રત્નવતી સતી—પોતાને મળવા સતત પ્રવાસ કરી આવી છે એ અંબર કંઈપી શક્યો. રમા અંબર પ્રતિ જોતી જોતી લયડતી ચાલતી હતી. હવે તેનું બળ ખૂટી ગયું હતું. ઓઝવાતા દીવાની પેઠે છેવટનું બળ એકઠું કરી તેણે દરવાજો ઉઘાડ્યો હતો. તે યાદી ગઈ, હાંસી રહી ને તેનું બળ ખૂટી જતું હોય એમ જણાવું.

અંબરના મળામાં આ વખતે શોય પડવા લાગ્યો. શ્રમ ચોંટી ગઈ મહા મહેનતે તેણે ફરી ધીમે સાદે કહ્યું ‘પાણી !’

રમાએ એ સાંભળ્યું ‘‘પાણી ? લાવું છું’’ એમ છેક ધીમે સાદે કહ્યું.

ને તે પછી વળી. એક પગલું માંડ્યું ત્યાં તો ધ્રુવ દષ્ટ એ સાદડી પર પડી.

અંબર આ જોઈ રહ્યા. ચેતનહીન વીરે લાચારની પેઠે દયામણી આંખે આ કરુણાજનક દૃશ્ય જોયું. તેની હાજરીમાં તેના પ્રિય પ્રાણુ સમી રમાકુમારી ઢળી પડી.

તેણે ઉઠવા યત્ન કર્યો—પણ ના ! ઉઠી ન શક્યો. તેના માત્ર છેક જ શક્તિહીન યયાં હત્યાં.

ગળું હવે બળવા લાગ્યું. શ્રમ સન્નજડ ચોંટી રહી. ફરી એક બહુ જ ધીમે સ્વર કારાગૃહની ચર દિવાલો વચ્ચે સંભળાયો ‘‘પાણી !’’

ને એમ કહી તેણે સાદડી પર જોડાં મેઠાં જ ખસવાનો યત્ન કર્યો. રહેજ ખસી શક્યો. રમા થોડે જ દૂર હતી. તેણે ફરી યત્ન કર્યો. માત્રો પીડાવા લાગ્યાં. ગળામાં હવે દાદ બળતો હતો. તેણે બધું બળ એકત્ર કર્યું ને રહેજ ખસ્યો.

હવે રમા છેક જ પાસે હતી. એ પરમ સૌમ્ય સૌન્દર્યવતી દેહવત્તા કરગાયલી અવસ્થામાં અંબરની સામે જ પડી હતી. હા ! સામે જ ! ને છતાં અંબર કંઈ કરી શકતો નહોતો.

તેણે છેલ્લી વાર બળ એકત્ર કર્યું ને ખસ્યો, બળપૂર્વક ખસ્યો ને રમાની છેક જ અડોઅડ આની ઢળી પડ્યો.

નિશ્ચેતન જેવી જણાતી રમા આ ધમકારાથી રહેજ હતી. તેણે ધીરથી આખો ઉઘાડી ને બહુ જ ક્ષીણ સ્વરે કહ્યું ‘‘અંબર ! બહાલા ! પા—સે !’’

ને સૂતાં સૂતાં જ અંબર રમા તરફ ખસ્યો એણે બોલાવા યત્ન કર્યો, પણ શ્રમ હવે સન્નજડ ચોંટી ગઈ હતી. તે બોલી ન શક્યો. ટમટમતી આંખે રમા તરફ જોયું. હાથ ! લાચાર ! નિરાધાર ! રે દમણા કોઈ દશ ટીપા પાણી આપત તો એ વીર રમાની કુશળતા એક વાર પૂછી લેત !

રમાએ પોતાનો યાકેલો ક્ષીણ હથ રહેજ ઉઘો કર્યો ને અંબરના દેહ પર નાંખ્યો. તેની આખો મીંચાઈ ગઈ, શ્વાસ રૂંધાવા લાગ્યો ! તેનું બળ ખૂટતું હતું, સાવ ખૂટી જવા આવ્યું હતું. વિધિ પોતાનો ફટકો લગાવી રહી હતી !

અંબરે આ જોયું. તેનું લોહી ઠંડું પડવા લાગ્યું. નમ્રો તૂટી જતી હોય એવો ભાસ થયો. તેણે બોલવા યત્ન કર્યો, પણ ચોંટેલી શ્રમ અળગી ન જ દઈ. તેણે મહા મહેનતે ડાખે હાથ રહેજ ઉઘો કર્યો ને રમાની કમર પર નાંખ્યો.

ઉત્તમ શ્વાસોશ્વાસની ઉબચતા અનુભવી રહ્યાં હતાં. એ શ્વાસોશ્વાસ તેમની પ્રણય સંપ્તિના વાયુ સમો હતો. ઉત્તમે પોતાનો સમસ્ત સંસાર એક બીજામાં અનુભવ્યો. એ શ્વાસની ઉબચના તેમને પરમ સુખદાયક બની રહી કોઈ અપૂર્વ સુખાનુભવ તેમના અંતરને સ્પર્શવા લાગ્યો.

ને ઉભય થોડી ક્ષણ એમ રહ્યાં. ત્યાં અંબરે અનુભવ્યું કે રમાનું શરીર છેક ટુંક પડી ગયું હતું તે તેનાં પોતાનાં ગાત્રો સિધિ થતાં જતાં હતાં.

હવે તેને જીવવાની આશા ન રહી. રમા જીવતી હતી કે મૃત્યુ પામી હતી તે એ કળી ન શક્યો, પણ તેના ચહેરા તરફ તેણે મહા પ્રયત્ને પાંપણો ઉઘી કરી નજર ફેંકી તો જણાયું કે એ છેક નિસ્તેજ હતો. તેને ગળામાં મહા કષ્ટ થતું હતું. શરીર ટાકું પડવા લાગ્યું. અંતકાળ પાસે આરતો જણાયો. તેણે એક વાર પાસે સૂતેલી રમા પર સાર શીકી આપો દેવી. પછી હંમે જોયું, પ્રભુને યાદ કર્યો ને આંખ મીંચી દીધી.

એ હેઠલી મીયાઈ તે મીયાઈ. પાણીને અભાવે અજળગદનો એ વીર આ સંસાર ત્યાગી ગયો !

હા ! એ આદર્શ યુગલમાંના ઉભયની નજર પ્રથમ વાર મળી હતી તે ક્ષણથી અત્યાર સુધી તેઓ હૃદય અને આત્માથી અગ્નિન હતા ને હેઠલા શ્વાસ સુધી પણ અગ્નિન જ રહ્યાં ! એ રનેહ, એ આદર્શ રનેહ, મૃત્યુ સુધી પણ અખંડિત રહ્યો !

તે એ જ ક્ષણે પુખ્તાનો સ્વર બહાર સંભળ્યો. એ વિજયગાન ગાઇ રહી હતી.

સૃષ્ટિના સરજનમાં અદ્ભુત સુવેશ !

મારો દેશ ! મારો દેશ !

અંતરમાં—ઘટઘટમાં ગ્રેરક ઉજેશ !

મારો દેશ ! મારો દેશ !

એ ગાનનો ધ્વનિ વાતાવરણમાં શું જ રહ્યો. તે ત્યાં આકાશને બેઠેનો સમૂહસ્વર સંભળાયો “રામગદનો જય ! મહારાજ રામસિંહનો જય !”

કરી પુખ્તાનો સંગીતસ્વર વાતાવરણમાં ઝાંઝ રહ્યો.

જીવનમાં—ચિંતનમાં એક જ આદેશ !

મારો દેશ ! મારો દેશ !

લાગણ સમ જ્યાંમાં એક જ સદેશ !

મારો દેશ ! મારો દેશ !

તે કારાગૃહમાં પુખ્તાના તે રામસિંહનાં બારે પગલાનો પડો ગાજી રહ્યો.

હાથમાં બળતી મસાત લઇ વિજયભર્યે ચહેરે પુખ્તા આગળ ચાલતી હતી તે રામસિંહ પાછળ હતો.

પણ દરવાજો ઉપાડી અંદર આવતાં મસાલના પ્રકાશમાં ઉભયે શું જોયું !

રામગદની પરમ સ્નેહવતી એ રામકન્યા ને અજળગદનો એ આદર્શ વીર ઉભય નિર્મિત થઇ સાદગી પર પડ્યાં હતાં. મરતી વખતે પણ તેઓ એક બીજાને આશિર્વાદ રહ્યાં હતા. હેઠલા શ્વાસ વખતે પણ અગ્નિન રહ્યાં હતાં. રનેહના સૂત્રે તેમને બાંધીને એક જ રાખ્યાં હતાં ! ને એ એક રહીને જ તેઓ આ સંસારમાંથી વિદાય થયાં !

પુખ્તા આ જોઇ થંભી ગઇ. વિજયનો હર્ષ, સ્વદેશનું ગૌરવ, વીરનાનો તનમનાટ કૌ થીજી ગયા. આ કશું દૃશ્ય જોઇ તેઓ આંખમાં આંસુ આવ્યાં. તેણે એ મૃત યુગલ તરફ હાથ કરી રામસિંહને કહ્યું ‘જુઓ ! આ આદર્શ રનેહ !’

રામસિંહ એકીટશે જોઇ રહ્યો. તેનું અંતર ગળવું જતું હતું. કંઈ શોષાવાં જોવા થયો. આંખો બીની થાઉં થાઉં થઇ રહી. હા ! અંતે આ દેશ ! આદર્શ રનેહનું જગતમાં આવું કું ?

તેને પોતાના પ્રાણિ તિરસ્કાર આવ્યો. અંબર પ્રતિ સમભાવ રાખવા માટે રમાને તિરસ્કારી હતી તે યાદ આવ્યું !

વિવાહ અને ગાંભીર્યની મિશ્ર લાગણીથી આ બે મૃત દેહ તરફ તે ફરી વાર જોઇ રહ્યો. અગ્નિન ! અખંડિત ! અમૃત !

ધ્રુજતે સ્વરે તે બોલી ઉઠ્યો “સંસારની નજરે મારો જય થયો છે, પણ મારા હૃદયની દૃષ્ટિએ આજે મારો પરાજય જ થયો છે !”

નવચેતન અને રંગભૂમિ

રશ્મિયત મંત્ર દાદર લીઓ ટોલસ્ટોય

"THE
HAYSEED"

નામે
ફીલ્મમાં
આરબકલ
રમુલ
પાડ કરે
છે

"THE
ROUND UP"

નામે એક
સાદસકર્મી બાપુડ
ફીલ્મમાં ફેમ
આરબકલ ફોલ્ડમ ફીથી
શરવી રતાનો
પોતાનો પાડ
બાવે છે

સીનમાનો રમુજ નટ ફેટી આરબકલ

લેખક:—શ્રી. બાળમુકુટ દેમાઈ

“જેમ કળાને ખાતર કળા, પ્રેમને ખાતર પ્રેમ, તેમ માત્ર જાડાઈને ખાતર જાડાઈ” એમ બાંહે આજના સાક્ષરોને લાગે, બહે તેઓ માને કે એવાં રમુજદેહી સ્ત્રી પુરુષો ઇશ્વરે શરીરશાસ્ત્રનો કોઈ પણ નિયમ સંચાળ્યા વિના પુરસદના વખતમાં ધડી નાંખ્યાં હોય, બહે તેઓ તેમા સૌંદર્યની ભાવના જોઈ ન શકતા હોય, બહે તેઓ એવાં મનુષ્યોને નિઃસીમ વિશાળતાવાળા માટીના ગોળમટોળ ગોળા જેવા ગણે, છતાં માણસ માત્ર એવાં વિશાળ દેહધારી મનુષ્યો તરફ દસીને જ જોશે, એને જોઈને આશ્ચર્યનો એક ઉદ્ગાર તો કાઢશે જ, એ બોલે કે શું શરીર ?

કોણ કહી શકશે કે જાડા માણસમાં કળાનું તત્ત્વ નથી ? જો કળાનું તત્ત્વ જ તેમાં ન હોય તો આદર્શ આકર્ષણ શું મળે ?

જાડા માણસ તરફ જોઈને લોકોને હસવું આવે છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે એક તો

જાડા રમુજ પુરુષ તરીકે કે તેની જ સી તરીકે આરબકલ ધમ્મી રમુજ કપ નથી રાખે છે.

"THE
HAYSEED"

નામે
કીરમમા
આરખકલ
રમુલ
પાલકર
છે

"THE
ROUND UP"

નામે એક
સાહસકર્મીની ભરપૂર
કીરમમા ફેરી
આરખકલ ફોલ્ડમદીની
શરવી રવાના
પોતાનો પાલ
બળવે છે

હુનીઆ ન્યારે એને ઓળખતી ન હતી ત્યારે એ એક સાધારણ નટ જ હતો. મ્યુઝીકલ ફોમેડીમાં એનો પાઠ હતો. ત્યાંથી જ એનામાં રહેલા એક ઉત્તમ મરકરીના ગુણની પીછાન એના મેનેજરને જણાઈ. જો કે તે વખતે એનો પગાર તદ્દન જ ઓછો હતો, છતાં તે લોકોને ખુબ જ હસાવતો, અને ખાખ હાસયરસના ખાસ નટો કરતાં તે પ્રેક્ષકવર્ગને વધુ પ્રિય થઈ પડ્યો.

સીનેમાના એક્ટર તરીકે એનો પ્રથમ પગાર રે.જનો એક પાઉંડ હતો. આથી એને ઘણો અસંતોષ થયો અને તે કરી છોડી દીધી, ત્યાર બાદ થોડા વખત છુટક કામ કરવા લાગ્યો.

આ જ વખતમાં “કીરોન ફાર્સ” નામની કંપનીને ખાસ એક નડા માણસની જરૂર પડી. આરબકલની સાથે વાતચીત થતાં જ એની કદર થઈ અને એને ઘણો જ સારો પગાર આપી રાખી લીધો. આજે એના વરસના ૨૦૦,૦૦૦ જે લાખ પાઉંડનો કોન્ટ્રાક્ટ છે. જો કે શરૂઆતના જીવનમાં એને ઘણી મુશ્કેલીઓ નહીં હતી, છતાં આરબકલ એથી કંટાળ્યો નહીં અને ધીરજ અને ખંતથી પોતાનું કામ બજાવ્યો ગયો. આજે તે એક ચાર્લી ચેપ્લીનના અપવાદ સાથે વધારેમાં વધારે પગાર મેળવનાર મરકરી નટ છે.

સીનેમાના પ્રસંગો તે પોતે જ ગોઠવે છે. પોતે એક દુશીઆર ડાયરેક્ટર, શ્રીશ્મ એક્ટર અને બાહોશ એડીટર પણ છે. ફેટલીક વખત તો આખા ડ્રામાની અંદર પોતે એકલો જ મુખ્ય એક્ટર તરીકે હોય છે, છતાં તે નિષ્ફળ નીવડતી નથી. એનું મુખ્ય કારણ એ જ છે કે આરબકલ હંમેશા પ્રેક્ષકવર્ગને પોતાના તરફ ખેંચેલા જ રાખે છે.

ન્યારે તે અમેરીકાથી યુરોપની મુસાફરીએ નીકળ્યો ત્યારે આખું યુરોપ એને જોવાને

ગાંડું થઈ મથું. હજારો માણસો એને આવકાર આપવાને તૈયાર થઈ રહ્યાં હતાં. ખાવા વિષેના રમુચ પ્રસંગનું વર્ણન કરતાં આરબકલ જણાવે છે કે ન્યારે તેણે નવરુ કે ત્યાં ફક્ત એક જ વાર ખાવાનું મળે છે ત્યારે તેને ઘણું લાગી આવ્યું. આવા મોટા માણસને એક જ વાર ખાધને ચલાવી લેવાનું કેમ પરવડે ! પણ નહીં, દરેક માણસ જે તેને મળે તે તેને ખાવાનો તો આગ્રહ કરે જ, અને મરકરીમાં આરબકલ કહે કે “એ તો હીક છે કે હું જરા હીક ખાઈ શકું છું.”

પેરીસની સ્ત્રીઓએ એને જરા અચંખામાં નાંખી દીધો. ત્યાંનું જીવન વિશેષ ખર્ચાળ લાગ્યું અને તેને જો કે અકવાડીઆના ચાર હજાર ડોલર મળતા હતા, છતાં પોતાના લેટર ઓફ ફેડીટની સહાય લેવી પડી. તે ન્યારે એકમાં ગયો ત્યારે કલાક તેના તરફ અચંખામાં જોઈ જ રહ્યો. ફેટલી ચે વાર નુખી તેણે એના ગોળ મોઢા તરફ જોયા જ કર્યું. આરબકલ જરા ઉંચો થયો અને બધા કલાકોને પોતાનું મોઢું બતાવ્યું. બધા એને ‘ફેડી’ ‘ફેડી’ કહેવા લાગ્યા અને ખુબ દરયા.

લંડનમાં એક ટેક્ષીવાળાએ એની પાસે ધારા કરતા વધુ ચાજ માગ્યાનો બનાવ એ ઘણી જ હસાવે એવી રીતે કહે છે. ટેક્ષી વાળાએ કહેલું કે તમારું કદ બમણું છે માટે એવડો ચાજ પડશે. આ વખતે પોતે પણ ઘણું જ દરયા હતો.

પોતે એક દુશીઆર મરકરી નટ જ છે એમ નહીં, પણ જાગ્રતા પ્રમાણમાં એણે શરીરને કેળવ્યું પણ છે. એક વાર એક શ્રીશ્મ લેતાં લેતાં એ ઉપર જતી લીફ્ટમાં બેઠો હતો. કમનસીબે લીફ્ટ ટુટી પડી અને પોતે એક અધ્ધર લાકડા પર ટીંગાઈ ગયો. શરીર વળેણ હોવાને લીધે તેણે હુકિતથી એક

તારી ઇચ્છા મને જણાવતો રહેજે

‘નવચેતન’ માં જે કંઈ ખામી જણાય તે તરફ બેઝકક મારું ધ્યાન જાયજે. હું એ ખામી દૂર કરવા પાનતું કરીશ જ. વળી કેવા લેખો ને કેવાં ચિત્રો તને ગમે છે તે મને જણાવતો રહેજે. તું જે માગીશ તેમાંથી મને જણાશે કે અમુક આપનાથી તને તુકશાન નહિ થાય તો તે વસ્તુ હું ‘નવચેતન’ માં આપીશ જ; માટે ‘નવચેતન’ ને તું જેવા સ્વરૂપમાં જેવા ઇચ્છતો હો તેવું મને લખી જણાવતો રહેજે.

આવતે વર્ષે શા શા સુધારા થશે?

હવે ‘નવચેતન’ માં આવતે વર્ષે શા શા સુધારા થશે તે જણાવીશ. દર મારે જે એક દુઃખી વાર્તાને જે ત્રણ કુંવેતાઓ આવશે, ને તેમની પસંદગીમાં ખાસ કાળજી લેવાશે. બગાળી સાહિત્યની વાર્તાપ્રસાદી આવાર નવાર તને મળશે જ. બનતાં સુધી પ્રતિ મારે એકાદ હારચરસને લેખ આવશે જ. હમણાંની સાહુ વાર્તા “જીજ્ઞાસુ” પૂરી થઈ છે ને એથી થે વધુ સરસ ‘છાનાં આંસુ’ નામે સાહુ વાર્તા ત્રણ ચાર મહીના બાદ હું ‘નવચેતન’ માં લખાવી રાફ કરીશ. જે સિવાય એક લેખ વિજ્ઞાન કે હોમોગને લગતો રહેશે, એક લેખ રંગભૂમિ કે સીનેમાને લગતો રહેશે, એક લેખ શારીરિક વિષયને લગતો આવશે ને એકાદ જીવનચરિત્ર પણ બનતાં સુધી દર મારે આવશે ચિત્રોમાં વધારે ઉચું ધ્રાવણ મહણુ કરીશ. ચિત્રસંખ્યા એાછી આવે તો વાંધો નહિ, પણ સારાં ને સુંદર કળાયુક્ત ચિત્રો આવે તેમ કરીશ. આવતા વર્ષમાં ‘નવચેતન’ માં હું હાલ લખુ છું તે કતાં વધારે લખવા ઇરાદો ધરાવું છું. દુઃખી વાર્તાઓમાં માસ મિત્રો રા. ધૂમકેતુ, રા. શ્રીમન્નજાન હુદાર અને રા. આડતલજી ખાસ મદદ કરવા વચન આપેલ છે. ચિત્રોમાં રા. રાવલ, શ્રી મુરધર, શ્રી ગણુમદાર, રા. પડિત ને રા. રામભાજ તો ખસ જ. એ સિવાય રા. હુદાર, રા. કનૈયાલાલ દેસાઈ રા. નગીનદાસ રોક રા. સુન્દરકાન્ત સતરીઆ રા. જયંતી રા. મરતકુમાર રા. બાંધેમુકુંદ દેસાઈ, રા. મોહનલાલ શેઠ એ સૌ વિવિધ વિષય પર લખશે કવિતાઓમાં રા. ખજરનાર, રા. કેશવ હ. રોક રા. દેશજી પરમાર અને રા. કયારીઆની પ્રસાદી મળતી રહેવા સંભવ છે.

‘નવચેતન’ માં શું નહિ આવે ?

જે ચાર ગણી ગાંઠી વ્યક્તિનાં વખાણ કે નિંદાથી ‘નવચેતન’ વેગળું જ છે જગત આગળ ધપે નય છે. વિજ્ઞાન ને હોમોગ દ્વારા દરેક પ્રબલ સ્પર્શ કરી રહી છે. આપણો જીવનવિગ્રહ દિનપરદિન કઠીન ને બયાનક થતો નય છે તેને વખતે માત્ર શુદ્ધ સાહિત્ય (શુદ્ધ સાહિત્ય એટલે વાર્તા, કવિતા. બાવના ને વિવેચન એવું હાલના અગ્રગણ્ય ‘સાહિત્યકે’ માનતા જણાય છે) આપી હું ખેસી નહિ રહું. જગતની વિધવિધ પ્રગતિ વિષે તને બને તેટલી માહિતી આપવા યત્ન કરીશ.

આવતા વર્ષના પહેલો ખાસ અંક

નિયમ મુજબ આવતા મહીનાનો એટલે એમીલ મહીનાનો અંક પાંચમા વર્ષના પ્રથમ અંક તરીકે ખાસ અંક રૂપે નીકળશે. એ અંકમાં ૧૧૦ પૃષ્ઠનું વાચન રહેશે ને ૪૫ ચિત્રો આવશે ત્રિગી મુખપૃષ્ઠ શ્રી મનુમદારનું દોરેલું આવશે એ સિવાય આર્ટ પેપર પર સુંદર ને સ્વચ્છ રીતે છાપેલાં રા. રાવલ, રા. પડિત, રા. રામભાજ વિગેરેનાં ચિત્રો આવશે. કવિતાઓમાં રા. ખજરનારની “પ્રેમલ નૈયાત” નામે બકિતબાવબરી કવિતા, મૉ. સુલાહીનું “કુમારતાત” નામે પૌરાણિક કાવ્ય, રા. કેશવ શેઠનું “આર્તનાદ” નામે દેશબક્તિનું કાવ્ય ને રા. કંચારીઆની “દોસ્તની નંદાદ” નામે મસ્ત ગઝલ આવશે.

[ચિત્રકાર]

હરન ઓપારે

[રા. દત્તાત્રય]

“ સાંજના અવાજથી નાતાવરણ થરથરી ઊઠ્યું. (૫૪ ૨૧૫) ”

વાર્તાઓમાં રા. ધૂમકેતુની 'કલ્પનાની મૂર્તિઓ' નામે અતી સુંદર વાર્તા આવશે. આવી વાર્તાઓ શુભવાની સાંહિત્યમાં ભાગ્યે જ લખાય છે. એ સિવાય અન્ય વાર્તાઓમાં રા. ચીમનલાલ હુદારની "સુખદુઃખ કર્મના વ્યવહાર" નામે રસભરી વાર્તા આવશે. 'નવચેતન'માં છપાઇ ગયેલી "કંથના સમ્યા સોજ રણુગાર" અને "અમરાવતીને અતિથિ" વાળી વાર્તાઓથી રા. હુદાર એક અસ્થા દુઃખી વાર્તા લખનાર નિવડશે એમ કહી શકાય. રા. અડાલજીએ "વચનબાણ" નામે કાઠિયાવાડની ઐતિહાસિક વાર્તા અસરકારક શૈલીમાં રચી કરી છે. તેમની વાર્તાઓથી તું કયાં અનુભવે છે ? "કરમાએલાં કુલ" ના લેખક રા. આનન્દ આ અંકમાં "આત્માની છબી" નામે દૃઢચરપશી કદાચી રચી કરે છે. શારીરિક લેખોમાં એમેરીકાના નાણીતા "ક્રીકીડલ કલચરીસ્ટ" મી. મેકફાડને લખેલો એક અતી હપયોગી લેખ હું તારી આગળ આ અંકમાં પીરસીશ. હલોખને લગતા લેખમાં રા. બાળમુકુંદ દેસાઈ 'પોટરી અથવા કુંભાર કામ' ને લખેલો લેખ આપશે. રંગભૂમિ વિષેના લેખોમાં રા. 'વરતેજવાળા મનદાર' "દૂર ચ નાટકોમાં સાહિત્ય" નામે અભ્યાસપૂર્વક લખાયેલો લેખ રચી કરશે. સ્ત્રીને માટે રા. કનૈયાલાલ દેસાઈ કમર કસીને દેવાર છે. "ક્રીકમ સ્ટુડીઓ" નામે આ અંકમાં તેમનો લેખ વાંચવા જેવો જ ગણ્યો જીવનચરિત્રને લગતો "લેનીનનું મૃત્યુ" નામે એક તત્ત્વરૂપશી લેખ રા. ચન્દ્રકાન્ત સુતરીયાએ આ ખાસ અંક માટે તૈયાર કર્યો છે. કળાને લગતો 'કળાતું સ્વરૂપ' નામે એક લેખ ખ્દેન નર્મદાએ અનુવાદિત કરી રચી કર્યો છે. અર્થશાસ્ત્રને લગતા જોન રસ્કીનના પત્રોનો અનુવાદ રા. દિનકરરાય વૈષ્ણવ રચી કરશે એ સિવાય રા. કન્તલાલ પંડ્યા, રા. ચદ્રાંદરે છુચ, રા. નળીનદાસ શેઠ તથા રા. મરતકુશીરના લેખો પણ આ અંક માટે આપવાનો સંભવ છે. હપકાં લખાણોનો મોટો ભાગ સચિત જ આવશે. ટુકમા આ અંકને હપયોગી ને આર્થિક બતાવવા હું મારાથી બનતું કરી છૂટીશ. રા. રાજ, રા. પદિત ને રા. ગરમાળે આ અંકના ચિયોના સંબંધમાં ખાસ મદદ કરી છે.

મારી અરજ

વાંચનાર ! હવે મારી તને તમ અરજ એ છે કે જે તારૂ લલાજમ આ અંક સાથે પૂરું થઈ જતું હોય તો મનીઓર્ડરથી લલાજમ મોકલી આપજો. તેમ કરવાથી તને ને મને બેઉને ફાયદો છે, તારા વી. પી. ખર્ચ બચશે ને અંક તને વહેલો મળશે. મારી વી. પી. કરવાની જહેમત બચશે. તારા મિત્રોને બલામણ કરી નવા આહક જરૂર જનાવજો એ દરેક વાંચનાર મન અંકે જ નવો આહક કરી આપશે તો આવતે વર્ષે 'નવચેતન' કંઈ જાદા જ રમૂપમાં નીકળશે.

ને આ સર્વ છતાં, મારી અયાગ મહેનત ને પૈસાના સતત જોગ છતાં, તેમજ મારી આ ચારજ છતાં પણ જે તું આહક તરીકે ન રહેવાનો જ કરાવ. હોય તો એક કાર્ડથી ખબર આપજો. જેથી પોસ્ટ ઓફીસ નકામા ત્રણ આના ન લઈ જાય. આપણી મહેરબાની તો તારી પાસે જરૂર માંગી લઉં છું.

લી : તારો

ચાંપશી વિકુલદાસ ઉદેશી.

આપણાં ચિત્રપટોનું વસ્તુ

એક વિવેચન

લેખક: રા. રા. મધુવત

(ગયા અંકથી પુરું)

૧૯૨૨ ના જાન્યુઆરીથી ૧૨૯૩ ના મે મુધીમાં ધાર્મિક ચિત્રપટો થોડાંખંધ નીકળ્યાં એ આપણે ઉપર જોયું. આ વસ્તુ તદ્દન નિસરન થતું જતું હોવાથી શીઘ્ર વહેપારીઓએ પોતાનો દૃષ્ટિકોણ બદલ્યો અને અન્ય રચણેથી ચિત્રપટ માટે વસ્તુ આપાત કરવા માંડ્યું. આમાં એમણે સફળતા મળે એવું જ વસ્તુ પસંદ કર્યું. પ્રજાને પસંદ પડેલાં તે શિષ્ટ સંસ્કૃત નાટકોને એમણે ચિત્રપટગત કરવા માંડ્યાં. આ કામ ધાર્મિક ચિત્રપટોની સાથે જ ચલુ હતું. 'માલતી માધવ' (કો) 'રત્નાવલી' (માડન) 'રત્નાવલી' (રટાર) વેણીસંહાર છઠો અંક (ભારત) વિક્રમોવર્ષાધિ (કો) મહાશ્વેતા દાદબરી (સંસ્કૃત વાત તરીકે, નેશનલ) આ એનાં કેટલાંક ઉદાહરણો. સંસ્કૃત નાટકોને ચિત્રપટગત કરવાની શરૂઆત આપણે 'શકુન્તલા'માં (ઓરીએન્ટલ, પાટણકર) જોઈશું. પરંતુ કદાચ આ પ્રથમનો પ્રયાસ મહાભારતની વાત તરીકે ધાર્મિક ચિત્રપટમાં લઈ શકાય, જો કે શકુન્તલાનું વસ્તુ કાલીદસનું જ પ્રખ્યાત છે એને જ ચિત્રપટગત કરવામાં આવે છે.

ચિત્રપટના વસ્તુમાં પરિવર્તન ઉપર પ્રમાણે આપણે થયેલું જોઈશું. પરંતુ આ વસ્તુ ધાર્મિક ચિત્રપટના દગલમાં દંકાઈ જઈ બહાર પડતું જણાતું નથી. આ સંસ્કૃત નાટકોનો ફોટો પડ્યો અને કુંવનીવાળાઓએ એ દિશા તરફ ઠીક કામ કર્યું. પરંતુ ધાર્મિક ચિત્રપટો જેટલી એમાં સફળતા ન મળી ગણાય, કારણ આ નવીન વસ્તુના આગમન છતાં ધાર્મિક ચિત્રપટો તરફનું આકર્ષણ ગયું નહિ, જો કે કંઈક જોઈતું થયું તો કહેવાય. સંસ્કૃત નાટકોનું વસ્તુ ઉપર ઉપરથીજ ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યું છે એમ આપણને ઉપરના દાખલા ઉપરથી જણાશે: અને કુંવનીવાળાઓને હજી પણ એ દિશામાં કામ કરવાની જરૂર છે એટલું કદાચ વિના રહેવાવાનું નથી.

સંસ્કૃત સાહિત્યના વસ્તુને સંપૂર્ણ સ્ફળતા ન મળી છતાં ય, એની અસરથી પરિણામો સારાં આવ્યાં. ધાર્મિક વસ્તુ એકલું આશ્ચર્ય જતું હતું તેમાં ફોટો પડવાથી વસ્તુમાં વિવિધતા અને નવીનતા આવી. બીજું આ નવીન માર્ગની અમુક અંશે થયેલી સફળતાને લીધે બીજા માર્ગો કરવાનું સાદસ કંપનિઓમાં

આવ્યું અને નવીન વસ્તુ ચિત્રપટ માટે કામમાં લેવામાં આવ્યું. આ નવીન ફોટો પછી સફળતા મળે એવો જ પસંદ કરવામાં આવ્યો અને એ સંસ્કૃત નાટકોને મળતો પછી ખરો. શ્રીરમ કુંપનીઓએ સંસ્કૃત નાટકો છોડી રંગભૂમિ ઉપર ભજવાતાં નાટકોને ચિત્રપટમાં કરવા માંડ્યાં રંગભૂમિ ઉપર લોકપ્રિય થયેલાં નાટકો ચત્રચિત્ર તરફ સફળતા મેળવે એ આ પ્રકારનું વસ્તુ પસંદ કરવાનો આશય. માડનું 'પતિભક્તિ' ને 'નીરભારત' ને કોલીનુરનું વીણાવેલી આ માર્ગનાં કહેવાય છે. આ નવા ફોટોનો ફાલ બહુ મોટો નથી અને એ ઉપસા ફોટોની જેમ ધાર્મિક ચિત્રપટોમાં ઠંકાઈ ગય છે. 'પતિભક્તિ'ની સફળતા ગજબ કહેવાય, પરંતુ એટું કારણ નાટકનું વસ્તુ નથી, પરંતુ એમાં નવીન તત્વની શરૂઆત છે એટલે આ વિશે આપણે આગળ લખીશું.

આમ આપણે જોઈશું કે ૧૯૨૨ના જાનેવારીથી ૧૯૨૩ના મે સુધીમાં ધાર્મિક ચિત્રપટો સહિત અન્ય પ્રકારનાં ચિત્રપટોએ પછી શરૂઆત કરી અને આમ ધાર્મિક, સંસ્કૃત નાટક ને ભજવાતાં આધુનિક નાટક એવા ત્રણ પ્રકારનાં ચિત્રપટો પડ્યા માંડ્યાં, પરંતુ અટલા અરસામાં ધાર્મિક ચિત્રપટોનું જોર એટલું જબરું હતું કે આ જે નવીન પ્રકારનાં ચિત્રપટો એમાં દબાઈ ગયાં, અને એથી જ આપણે ૧૯૨૩ ના મે સુધીનો સમય ખાસ ધાર્મિક ચિત્રપટોનો કહેવો છે, નવીન માર્ગો માટે પ્રયાસ થતા હતા એટલું નવીન જે ફોટોએ આપણને જણાવે છે અને ભવિષ્યમાં થનાર વસ્તુમાં મોટા ફેરફારની એમાં આગાહી છે. આ જે નવીન ફોટોઓમાં પછી કંપનીઓનું અતુરણ આપણે જોઈશું. એક સંસ્કૃત નાટકનું ચિત્રપટ પડ્યું કે બીજાં ચટ્ટાં અને 'સ્નાત્રી' માંડન 'સ્નાત્રી' સ્ટાર એમ એક નાટકનાં જે ચિત્રપટ પડ્યાં, આધુનિક નાટકોમાં પછી

'પતિભક્તિ' પછી બીજાં એવા પ્રકારનાં ચિત્રપટો પડ્યા માંડ્યાં અને આમ આપણે કંપનીવાળાઓને જે પ્રયાસમાં કંઈક સફળતા મળી દેખાય એ તરફ કામ કરતા જોઈએ છીએ.

૧૯૨૩ના મે સુધીની ચિત્રપટવસ્તુની સ્થિતિ આપણે જોઈ. હવે આગળ વધીએ. હિન્દુ-સ્થાન એક ધાર્મિક દેશ છે, એટલે ધાર્મિક ચિત્રપટો તો પડ્યાં જ કરવાનાં, પરંતુ હવે એ તરફનું આકર્ષણ ઓછું થતું ગય છે : અને ધાર્મિક ચિત્રપટ પ્રધાન પદ લેતું નથી. ૧૯૨૩ના જુનથી ચિત્રપટ વસ્તુમાં નવીન મોટો ફેરફાર થાય છે : ૧૯૨૩ના જુનથી ૧૯૨૩ની ડીસેમ્બરની આખર સુધીના ચિત્રપટો જોવાથી આપણને એ બરાબર સમજાશે. 'સતી વીરમતી' (નેશનલ) રાણકદેવી રાખેમાર (નેશનલ) સિંહગઢ (મહારાષ્ટ્ર) ચાંપરાજ હાડો (સ્ટાર) ચંદ્રગુપ્ત (સ્ટાર) વનરાજ ચાવડો (નેશનલ) : આટલાં ઐતિહાસિક ચિત્રપટ અને આ નવીન પ્રકારનું ચિત્રપટ પ્રત્યગતને પસંદ પડ્યું ને એણે પ્રધાન પદ લીધું. ધાર્મિક ચિત્રપટપ્રવાહ તો આજુ જ રહ્યો, પરંતુ એણે પ્રધાન પદ ગુમાવ્યું. દ્રોણાચાર્ય (હિન્દુ) ભક્ત સુખના (સ્ટાર) વિદેહી જનક (નેશનલ) કૃષ્ણાવતાર (મહારાષ્ટ્ર) દુર્વોસા આપ (ને) શુકદેવ (કો), આટલાં ચિત્રપટોનાં નામ આપીને જ બંધ થઈશું.

ચિત્રપટના વસ્તુમાં આમ 'વીરમતી' (ને) એ નવો ફોટો શરૂ કર્યો અને ઐતિહાસિક ચિત્રપટો એક પછી એક પડ્યા માંડ્યાં. આ નવીન પ્રકારે સફળતા મેળવી છે એ કહી શકાય તો નહિ, અને આ નવીન માર્ગ તરફ હજી આકર્ષણ એવું ને એવું જ કહેવાય.

ઐતિહાસિક ચિત્રપટોમાં પ્રાંતિક પસંદગીને સ્થાન છે એ આપણે હવે જોઈએ. ગુજરાતની કંપનીઓએ ગુજરાતની ઐતિહાસિક ઘટનાઓનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. બંગાળની

કંપનીએ પોતાની નજદીકનો, મહારાષ્ટ્ર
કંપનીએ પોતાના પ્રાંતનો.

‘વીરમતી’, રા’ખેંગાર, વનરાજ
ચાવડા, (ને શનલ) ચાંપરાજ હાડો (સ્ટાર)
કરણધેલો (નેશનલ), હલામણ જેઠેલા (કો)
રા. માંડલીક (કો) મીનળદેવી (કો) મૂળરાજ
સોલંકી (કો) આદિ ગુજરાતના ઇતિહાસનાં
ચિત્રપટ : મહારાષ્ટ્રનું ‘સિંહગઢ’ કલ્યાણ
ખળનો, પુના પર હલેલો (કોકન પીકચર),
શીવાજીનું આગામાંથી પલાયન (હિન્દુસ્થાન)
આદિ દક્ષિણના ઇતિહાસ માટે : ને બંગાલમાંથી
માડને ‘નૂરજહાં’. આમ આપણે પ્રાન્ત
પસંદગી દરેકમાં જોઈએ છીએ. પછી તો
મેજેસ્ટીકની ‘શાહજહાં’ જોઈએ, ને બીજા
અન્ય અપ્રાતિય પસંદગીનાં ઉદાહરણો પણ
આપી શકાયા

૧૯૨૩ ના જુનથી અત્યાદ સુધીમાં *
ઐતિહાસિક ચિત્રપટોની સંખ્યા કાંઈ એટલી
નથી. ઉપર જણાવ્યા છે એ ઉપરાંત ‘વીર
દુર્ગોદાસ’ (મેજેસ્ટીક) રજીયા બેગમ (મે)
પૂર્વીરાજ ચૈદાણ (હરટન) પૃથિવી વલ્લભ
(અશોક), શહાલા શહ (મહારાષ્ટ્ર) સતિ
પદ્મિની (મહારાષ્ટ્ર) રાણા હમીર (મહારાષ્ટ્ર) ને
અન્ય પણ એ જ ચીલે ચાલે છે.

ઉપરનાં ઐતિહાસિક ચિત્રપટો ઉપરથી
આપણે જોઈશું કે રજપુતાનાનો ઇતિહાસ
હજી ચિત્રપટગત થયો બહુ જ બાકી છે.
‘વીર દુર્ગોદાસ’ (મે.), મહારાષ્ટ્રની ‘સતી
પદ્મિની’ ને ‘રાણા હમીર’ સિવાય એ દિશામાં-
કાંઈ પણ કામ થયું ન ગણાય. ‘હિન્દીયન
પીકચર્સ’નું ‘રાણા પ્રતાપ’ તો આવનાર હશે
ત્યારે આવશે. રજપુતાનાના ઇતિહાસ તરફ
વલણ હજી હમણાં જ વળ્યું છે એ આપણે
આ ઉપરથી જોઈશું : અને શીશ્મ કંપનીઓ
ભવિષ્યમાં હિન્દી આ વીર પુરોનો ઇતિહાસ

સરળ રીતે ચિત્રપટગત કરે એટલી આશા
આપણે રાખવી રહી. ‘દક્ષિણનો ઇતિહાસ
ચિત્રપટગત થયા જ કરે છે એટલે એનું
કહેવું રહ્યું નહિ.

ઐતિહાસિક ચિત્રપટના કાંટા સાથે બીજો
એવો જ નવો મોટો કાંટો વરતુમાં શરૂ
થયો છે એ આપણે હવે જોઈએ. આ નવીન
માર્ગ સામાજિક ચિત્રપટોને નામે ઓળખાય
છે. સામાજિક ચિત્રપટોનું વરતુ મુખ્યત્વે
કલ્પિત હોય છે. કાંઈક અમુક પુસ્તકોમાંથી
લેવામાં આવે છે. આ નવીન કાંટાના
શરૂઆતનાં ચિન્હ ‘પતિ ભક્તિ’માં (માડન)
છે. મિસત્સ દર્યો, પાશ્ચાત્ય સિરિયલોની
મારફાડ, દોડાદોડ ને અસંભવિત કામો તથા
બીજા પાશ્ચાત્ય અનુકરણો, જે આ કહેવાતી
સામાજિક શીશ્મો શરૂ થઈ છે, એમાં છે, એ
બધાં ‘પતિભક્તિ’ થી આરંભે છે : અને
‘પતિ પ્રતાપ’માં (માડન) નવેમ્બર ૧૯૨૩થી
પોતાનું ખર્ચે રતરત લે છે. આ બંનેમાં
આપણી સમાજનું ખર્ચે ચિત્રપટ આપવાને
બદલે પાશ્ચાત્ય અનુકરણ વધારે છે : અને
આદર્શ ને બદલે બદીનું આલેખન
વધારે છે.

ઉપરનાં ચિત્રપટોમાં સામાજિક બદો અમુક
દરમાં કહેવાય. મુંબઈની બદીઓ, લોકરોના
કિસ્સા, વેશ્યાઓ ને દારૂનું સેવન કરનાર
સફેદ શાહુકારો, ખીસ્તોલોની ફટાફટ, મોટરની
દોડધામ, ખૂન ચોરી ને જે કહ્યો તે બદો
“ કાળા નાગ ” થી (કો) શરૂ થાય છે. આ
પ્રકારનાં ચિત્રપટોની શરૂઆત ‘પતિભક્તિ’થી
શરૂ થાય છે એ તો મેં ઉપર કહ્યું છે.
‘પતિભક્તિ’ની સફળતાએ શીશ્મ વહેપારીઓને
આ માર્ગે દોષો અને આ પ્રકારનાં ચિત્રપટો
‘ કાળા નાગ ’ ના આકર્ષણથી પૂરજોસમાં
નીકળવા માંડ્યાં અનુકરણમાં જરા ય વાંધો

આવ્યો નહિ. દરેકની પધ્ધતિ એક જ પ્રકારની રહી. દરેકમાં બીદીના તાદૃશ્ય ચીતારો છે ; બીદીઓના આગ્રેખન ઉપરાંત આમાં પાશ્ચાત્ય અનુકરણનું તત્વ વધારે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પાશ્ચાત્ય સિરીયલો પ્રમાણે એમાં અસંભવિતતા પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ પ્રકારનાં ચિત્રપટો ઐતિહાસિક ચિત્રપટોના ફાંટા સાથે જ અત્યાર સુધી ચાલે છે અને એ ફાંટાને ટપી જઈ અધુના એણે પ્રધાન પદ લીધું છે. લોકોનું ધ્યાન આ પ્રકારનાં ચિત્રપટો વધારે ખેંચી રહ્યાં છે.

આ આધુનિક કાળને લગતા ચિત્રપટોના નમુના નોંધીએ. 'કાળોનાગ' (કા), મુગધની શેફાણી (મે) પાપનો ફેજ (મે) વીસમી સદી (કા) ત્રિલાયતનો વિલાસી, મુગધની નવી શેફાણી (કા) શરીફ બદમ્-શા (સો), બદાર-વડીઓ બધુ (કા) વંદેલ વાળું (સરસ્વતી), ચાકુ જમાનો (કૃષ્ણ) રાજનગરની રંભા (કા) અને વેરની વસુલાત (કૃષ્ણ), આ પ્રકારના ચિત્રપટો લોકમતનું માન પામેલા છે અને એ કંપનીવાળાઓ થોડકાં પાડ્યે રાખે છે.

ઉપર જોયાં એ ચિત્રપટોમાં સામાજિક બીદી તદ્દન વિચિત્ર પ્રકારે પાડવામાં આવેલી જોવામાં આવે છે. કંઈક સારા આશય સામાજિક ચિત્રો પણ પડે છે એમ કહેવું તે જોઈએ જ. 'શારદા'નું કન્યાવિક્રમ' (હિન્દુ. ડી. ૧૯૨૩) આરંભમાંનું છે. કન્યાવિક્રમ (કા), માતૃ પ્રેમ (કા), ચરખો (સો) સંસાર-ચક્ર (માડન) એ આપણી આધુનિક સમાજનાં લક્ષણ દર્શાવતાં ચિત્રપટો છે. આમાં પણ ઉપલા વર્ગની જેમ પાશ્ચાત્ય અનુકરણો દૃષ્ટિએ પડે છે, પરંતુ આનાં વસ્તુ ઉપરના કરતાં સારાં ગણાય.

૧૯૨૪ના જાન્યુઆરીની અત્યાર સુધીમાં આપણે જોયું તે એક પ્રકારનાં વસ્તુવાળાં ચિત્રપટો પ્રથમની માફક જોવામાં આવતાં નથી.

ઉપર દર્શાવેલા ઐતિહાસિકને સામાજિક એ તો બે ફાંટા પડ્યા છે અને પૂરજોસમાં દબા ચાલે છે. પરંતુ વસ્તુ માટે કંપનીવાળાઓ હવે નવીન નવીન રચણા શોધે છે. માડને હિન્દ છોડી 'ગીસરની રાણી'ને 'તુરશી હર' તરફ મોરચો ફેરવ્યો હતો. જૂના જમાનાની લોકપ્રિય વાતોને પણ આ સમયમાં ચિત્રપટગત કરવામાં આવે છે : દાખલા તરીકે 'શુભ અવલી' (કા), સદેવંત સાવલિંગા (મંમીરીયલ) પ્રવાદિ. કવિઓનાં પુસ્તકો તરફ પણ આજ જમાનામાં ધ્યાન જાય છે : શામળીનું 'નંદમત્રીશી' 'અદ્રાલામિની'ને રા. મુનશીનું પૃથ્વીવલ્લભ આના દાખલા છે. અને હલાપી ઉપરથી 'મનોરમા' પણ. કંપની-વાળાઓ સાદિયાની ઉત્તમ કૃતિઓને બરિબ્યગાં ચિત્રપટગત કરશે એનાં ચિન્હો આમાં છે. આટલા ઉપરાંત પ્રહસનો પણ આજ સમયમાં પૂર દમાગથી પડતા જણાય છે : સનમની શોધમા (સો) ધરજલાઈ (કા) "મારી ધણી-ધણી" એના નમુના, પરંતુ હાર્ય ચિત્રપટોની શરૂઆત અત્યાર પહેલાંની છે. ઓરીએન્ટલનું '૩૦. પાગલ'ને માડનનું 'શુદ્ધા જાણખ' શરૂઆતનાં છે. આ હાર્યચિત્રપટોમાં પણ પાશ્ચાત્ય અનુકરણ, અભિલક્ષતા આદિ છે એ તો સદજ સમજશે. ઉત્તમ વસ્તુવાળાં પ્રહસનોની જરૂર હજી વધારે છે, અને એનાં ભવિષ્યમાં પાડવામાં આવશે એવી આશા રાખીએ એમાં ખોટું નથી.

૧૯૨૪ થી અત્યાર સુધીમાં આપણાં ચિત્રપટોના વસ્તુમાં કેટલી વિવિધતા આવી છે તે ઉપરના વિવેચન ઉપરથી સંપૂર્ણ સમજશે. આ નવીન શરૂ થતા ફાટામાંના અમુક ઉછરતા છે અને એમને ખીલવવાની જરૂર છે એમ પણ કહેવું જોઈએ. આવાં સિત્ત સિત્ત ચિત્રપટોના જમાનામાં પણ હિન્દનો પ્રધાન સ્વર નિઃસત્વ થયો હોવા છતાં પણ ચાલ્યો આવે છે. ૧૯૨૪ ના જાન્યુઆરીથી અત્યાર સુધીમાં આટલાની

નોંધ લેવી પડે. 'રાજા દરિશ્વંર' (૩૧), 'બલી યજ્ઞ' (સૌ) સમુદ્રમંથન (સૌ), સતી સીતા (૩૧) બાલમૃગી (૪) સીતાવનવાસ (૩૧) સતી સાવિત્રી (૪૮લીનું) અને પાણ્ડવ શોધ (૬) ,

ધાર્મિક ચિત્રપટો દિનદિનમાં અવારનવાર પડ્યા કરશે એ એના જીવનને લાંબને જ. ઉપરનાં ધાર્મિક ચિત્રપટોમાં 'સતી સાવિત્રી'નું સ્થાન ઉચ્ચ છે અને એમાં નવીનતા છે એટલે એના વિશે કંઈક લખીએ. પાશ્ચાત્ય કંપનીઓ પણ આપણા ધાર્મિક વસ્તુથી આકર્ષાય છે એ આ ઉપરથી જણાશે. આ ચિત્રપટના કુદરતી દરશો, ગ્રામ્ય સ્ત્રીજીવનનો ખ્યાલ, ઉત્તમ અભિનય, વસ્તુનું મેટું અંશે યથાર્થ આલેખન તથા કલામય ફોટોગ્રાફી ને ઉત્તમ dramatic effect નિગેરે આપણી કુંપની-વાળાઓને નીચું જોવાડાવે એવા છે સત્યવાનને સાવિત્રી પ્રથમ મળે છે એ દરમિયાન દુષ્યન્ત તે શકુંતલાના મેળાપ ઉપરથી અદ્ભુત રીતે લીધું છે તે સાથે સ્નેહ વિદગ્દ્ર દેખાડી આખા અસર ઉભી કરી છે. બીજી dramatic effect પહેલા ભાગમાં જોવામાં આવે છે : સંતાન માટે દિવાની બેસેલી રાણી બામ્બા ચિતાતુર ફરતી હોય છે ત્યાં એને પાડને ધવડાવતી જોષ પોતાની બાળકશ્યમ જીંદગીનો ખ્યાલ આવતાં વધારે કર્ણ અસર ઉત્પન્ન કરે છે. આખા ચિત્રપટમાં સાવિત્રીનો અભિનય ઉત્તમ છે અને તે પણ યમ પાછળ સત્યવાન માટે વનમાં પડે છે એ આખો ચીતાર આંખો આગળ તાદૃશ ઉભો થાય છે.

આ શ્રીદમમાં ઘણા જ ગુણો છે એમ કહ્યા વિના રહેવાતું નથી અને તેની ઉચ્ચતા ઠાલીનું ની 'સાવિત્રી' સામે સરખાવતાં સદજ જણાશે. અહિં આ ચિત્રપટનું વિસ્તૃત અવલોકન લખી શકાય એમ નથી એટલે વાંચકને કંઈક જ ખ્યાલ આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. આ શ્રીદમ ક્ષતિઓ રહીત છે એમ

માનવાની આ ઉપરથી ભૂલ કરવી ન જોઈએ. પાશ્ચાત્ય નૃત્ય ને લુગડા પહેરવાની સ્ત્રીઓની પદ્ધતિ આ એ આગળ પડતી બુલો છે. બીજી ભૂલ ક્ષાન્તવ્ય ગણાય, પરંતુ કળાની દૃષ્ટિએ વસ્તુમાં ને અન્ય રચનાએ મોટી ભૂલો છે. સાવિત્રી સત્યવાનના મૃત દેહ ઉપર ધગપગડા કરે છે, પરંતુ આંખ તો ફેરી જ દેવ છે. યમ પાડા વગર આવે છે. સત્યવાનના શરીરમાંથી સૂક્ષ્મ દેહ નીકળે છે તે પાશ્ચાત્ય શ્રીદમોની 'ફેડ' જેવા દેખાડવામાં આવે છે. વસ્તુમાં બીજા ફેરફારો કરવામાં આવ્યા છે, પરંતુ અમુક કળાની દૃષ્ટિએ છે ને ફેટલાક નકામા છે. કળાની દૃષ્ટિએ જોઈએ. સાવિત્રી વરસાદમાંથી યમ પાસે આવે છે, ને એનાં કપડાં સૂકાંપલા જણાય છે. બીજું યમ પાછળ પાતાળમાં સાવિત્રી ફાટી કપડે મળે છે. યમના જીવતદાનના વરદાન પછી સત્યવાનની પાસે સરસ કપડાં, ચાદરો ને હોળેલે વાળે દેખાય છે. ત્યાંથી ઘેર જવા નીકળે છે ને ઘર નજદીકમાં પાછી એને પહેલાંનાં ફાટલાં કપડાંમાં દેખાડવામાં આવે છે. આ બધું પરિવર્તન કેવું ? આમાં સખત ભૂલ થઈ છે એ સદજ જણાય છે. કદાચ વચલાં સારાં કપડાં આપણે યમને પ્રતાપે માનીએ, પરંતુ પાછાં ફાટલાં થવાનું કારણ ? આથી યમનો પ્રતાપ નથી, એટલે સારે કપડે દેખાડી એ ખરી ભૂલ ગણાય. આ શ્રીદમ વિષે આટલું કંઈક લખાણથી લખવાનું કારણ એની શ્રેષ્ઠતા છે. વાંચકને એની પૂર્ણતા માટે ખોટો વહેમ ન રહે માટે કંઈક ક્ષતિઓ પણ ઉપર ઉપરથી દેખાડી છે. લખાણ વિવેચન તો અહિં અશક્ય જ છે. એક પાશ્ચાત્ય કૃતિની ઉત્તમતાથી આપણને કંઈક ગ્લાનિ તો ઉદ્ભવે જ : પરંતુ એ લોકો આપણાં યથાર્થ વસ્તુવાળાં ચિત્રપટો પાડે તો દિનદિન ગૌરવ ત્યાંની પ્રગળે જણાય તો આપણા વિષે સારા વિચારો ને માન ઉત્પન્ન

ધાય એ પણ ખરું. જો કે આથી વધારે ઉત્તમ તો આપણે જ સરસ ચિત્રપટો ઉતારી પામ્યાવ્ય પ્રજાને આપણું ગૌરવ દર્શાવવું જોઈએ. છટલીની કુંપનીએ કામ હાથમાં લીધા પછી ૧૯૨૫ માં એક જરમન કંપની પણ એ તરફ કામ કરવા લાગી છે. તે 'યુધ્ધદેવ'નું ચિત્રપટ તૈયાર કરે છે. એની કળા ને સારા ખોટા વિષે તો બહાર પડે જ જણાય. માડનને દિન્દુસ્તાનનાં 'યુધ્ધદેવ' સાથે પાણું ઘરમાવાતું રહ્યું.

આટલા લાંબા વિવેચનથી વાંચકને આપણું ચિત્રપટોના વસ્તુમાં રહેલાં પરિવર્તનોનો ખ્યાલ આવ્યો હશે : અને ભવિષ્યમાં કદ તરફ કામ થશે એ પણ સમજાશે. હવે આણે આ કિત્તમિત પ્રકારનાં વસ્તુનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે એનું વિહંગાવલોકન કરી લઈએ. આપણા સીનેમાના લેખકો (Scenarist) મુખ્યત્વે સાધારણ જ્ઞાન ધરાવનાર હોય છે અને એને લીધે વસ્તુની વચાર્થતામાં ખડું જ ભૂલો થાય છે. મૂળ વાત ખોટા પરિવર્તનો સાથે ઘણી વખત રળુ કરવામાં આવે છે, અને આથી અજ્ઞાન પ્રેક્ષકોમાં ખોટાં ભૂંસાં ભરાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે થવાનું કારણ મૂળનું અધૂરું જ્ઞાન છે. ઐતિહાસિક શીલ્પોમાં પણ આ જ પ્રમાણે થાય છે : અને એમાં થતી ઇતિહાસવિષયક ભૂલોનું કારણ પણ એમનું અદ્ય જ્ઞાન છે. ખીલું ધાર્મિક ને ઐતિહાસિક શીલ્પોમાં એ વખતનો તાદૃશ ચિતાર રળુ કરવામાં આવતો નથી. આધુનિક રીતરીવાજો, વસ્તુઓ વિગેરે એમાં ધુમ્મી ભય છે : ખુરશી, ટેબલ ખૂટ ને અન્ય શીથ વાતો પણ એમાંની જ છે.

સારા લેખકોને હાથે અભ્યાસ સહિત ચિત્રપટકથા લખાતી હોય તો ઉપરની વસ્તુ વિષયક ક્ષતિઓ થવા ન પામે ને અસર

સારી થાય. આ ઉપરથી મારો કહેવાનો હેતુ એમ નથી કે વસ્તુ હોય એમને એમ જ ચિત્રપટગત કરવું. વસ્તુમાંથી નિરસ ને છુટો પડી જતો વિષય છોડી દઈ શકાય : અને અનુકૂળ હોય એવું કંઈક રસ જમાવવા પ્રમાણસર કલ્પિત પણ ઉમેરી શકાય ; પરંતુ એથી વસ્તુના મૂળમાં ફેર થવો ન જોઈએ. આ વાત ધાર્મિક ને ઐતિહાસિક ખેડને સરખી જ લાગુ પડે છે. સંસ્કૃત નાટકોને ચિત્રપટગત એવાં ને એવાં જ કરવાં જોઈએ ; ચિત્રપટ માટે અનુકૂળ ન પડતી વસ્તુ છોડી દઈ એવી જ સરસ ઉમેરી આપું નાટક રસપૂર્ણ એ જ રૂપે પાડી શકાય.

હમણાંની કલ્પિત શીલ્પોમાં સમાજની ખરાબ ખાત્રીનાં જ આલેખન જોવામાં આવે છે એ તો ત્રાર આપણે જોઈ ગયા. એથી પ્રજા ઉપર ખોટી અસર થતા સંભવ ખરું, અને એમાં વધું સૂઝ થઈ એવું આવે છે સમાજના બંધારણ દેખાડતી, રીતરીવાજો ને લગતી ને સારા આદર્શો રળુ કરતી શીલ્પો પાડવાની હજી જરૂર છે. આપણી સમાજનું ખરું પ્રતિબિંબ એમાં પડવું જોઈએ. સાદા ઉચ્ચ આદર્શોની શીલ્પો સંસ્કૃતિ પરમેલા અભ્યાસીઓ પાસે લખાવી પાડવામાં આવે તો સમાજ ઉપર એની અસર સરસ થવાનો સંભવ છે ; અને સમાજનાં ખોટાં બંધારણોનો ઉપહાસ પણ યોગ્ય રીતે એમાં કરી નવીન બંધારણો સૂચવવા માટે પણ એનો ઉપયોગ થવો જોઈએ ; અને આવું કામ અનભિજ્ઞ ન જ કરી શકે એ સહજ સમજાશે.

આપણી શીલ્પો હમણાંહમણાં હીક કામ કરે છે, છતાં વ એને ઉચ્ચ પંકિતએ પહોંચતાં વખત લાગવાનો ખરો, કારણ પૈસા પેદા કરવાનો ઉદ્દેશ મુખ્ય છે. એક શીલ્પ કંપનીના વડા કાર્યવાહકને શીલ્પને લોકપ્રિય

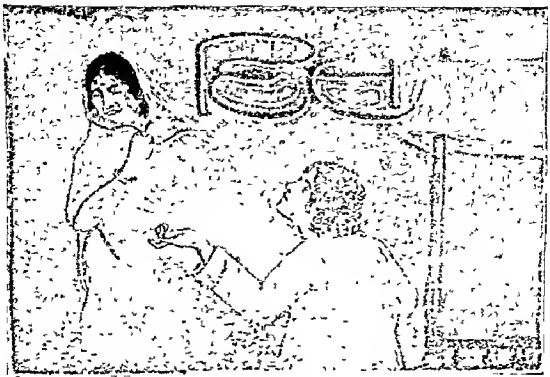
કેમ જનાવાય એ માટે બોધતા સાંભળ્યા છે ? એમનો તો શીદમમાં એક દૃશ્ય નાચતું, એક દૃશ્ય પ્રેમીઓનું ને એ તલવારજાણતું આવે એટલે શીદમ લોકપ્રિય થાય એવો મત. શીદમમાં આ તત્વો તો જોઈએ જ, યથુ ! આવા કાર્યવાહકોની શીદમો કલાન્વિત ક્યે કિવસે થવાની ? લોકોને પસંદ પડવા માટે નાચતું દૃશ્ય દરેક ચિત્રપટમાં ધણું ખર્ચે હોય જ; અને આ દરેક પ્રકારનાં ચિત્રપટોમાં જોવામાં આવે છે ખીભત્સ તે અસ્તીલ દૃશ્યો પણ સમાજની જાદી જનાવતાં ચિત્રપટોમાં લોકપ્રિયતા મેળવે માટે જ વધારે ઉમેરવામાં આવે છે આપણે જરા તાચા તત્ત્વને અવલોકીએ. ધાર્મિક, ઐતિહાસિક, ને આધુનિક જગાનાની શીદમો દરેકમા નાચના દૃશ્યો કેમ ધૂસાડી દેવામાં

આવે છે તેનું પ્રયોજન જોઈએ. ધાર્મિક ચિત્રપટમાં ઇન્દ્રનો દરબાર હોય ત્યાં અસરનો નાચ થાય : રાજાના દરબારમાં નાચકોનો નાચ થાય એ ઐતિહાસિક શીદમમાં : અને આધુનિક શીદમો જાદી દેખાડનાર હોવાથી વેરવાગૃહમાં નૃત્ય માટે આખો ભાગ પશુ રોકતાં કંપની ખચકાય નહિ. આમ શીદમમાં નાચતું તરત મોટો ભાગ ભજવતું જણાયા વિના રહેશે નહિ : અને જ્યાં ન આવે એવું હોય ત્યાં એવો પ્રસંગ ઉમેરો કરીને પણ એને મ્યાન આપવામાં આવે છે.

સંખ્યા યથુ હોવાથી આપણાં ચિત્રપટો ॥ વસ્તુ વિષે આટલું જ વિવેચન કરી અહિં અટકીશ.

(સંપૂર્ણ)

લેખક : રા રા ટી. બી કથારીઆ

— ગઝલ —

રોઈ રોઈ દીલ ઇશ્કમાં ઘડેબાક થઈ ગયું,
ધોવાયુ આંસુએ કે એ બમ પાક થઈ ગયું.

કહેવાય ક્યમ છુદ્ધુલના રૂ નને બેઅસર ?
એકાંતમાં મુણ્ણતાં દીલે—ગુલ ચાક થઈ ગયું.

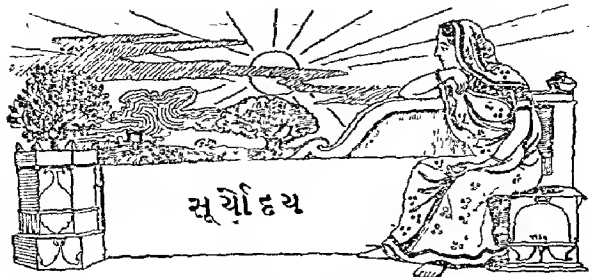
જમાવે જો એ નાજનીં મુકામ અશમમાં
પરવા ન પછી જરા ય દિલ 'ગર' બાક થઈ ગયું.

ઝળઝળ ઉઠી ન્યાં આસમાં પર રોશની મુરેબ,
મુરતીએ ગાદેલ દીલ ચાલાક થઈ ગયું.

લાગી લવા મલાંતમાં બાગે—બીહીસ્તની
બરખાદ દીલ રૂઝ ખીલી આબાદ થઈ ગયું.

ધેરી અનેરી મુદ્દની ખુશ્ખુએ મશકથી
પલક એકમાં મગજ સુસ્તાક થઈ ગયું.

તજરે ચઢી એ લોળી મુરત દીલરૂબની ન્યાં
દુનીયાથી આ મસ્તાન દીલ ફરાક થઈ ગયું.

લેખક: રા. રા. મધુભન

— મંદા કા તા છંદ —

આ શુ ? આ શુ ? સમીર શિશુકો પદા પાટમ્યરેના,
ગુલકેલિરવ સુભગ ને નાચ આ યુકુરેના !
કાણે પ્રેર્યો કુસુમલિના ગધનો મદ હતો
કાસારેના જલ મહી વાચિ સારતો આતરિયા !

નિદ્રા કરા પદ નિખિડને સઘ નિયતિ નિવારી,
અધારાના ઘનપટલને સંધ્ય રાગે વિદારી,
સ્થાપે વિશ્વે શુચિ સુભગ ને પ્રાણુદાયી પ્રકાશ,
શક્તિ, લકિત, ધન વિપુલથી પૂરતી સર્વ આશ.

ઉપા આવી રજનીરતિના લેહતી પ્રેમપાશ
કામી યુગ્મો પરિશ્વનથી છૂટતાં થે હતાશ ;
કિંતુ રીઝયા અતિશય ઉરે છાત યોગી તપરવી,
ચેખી વહાણું વિશુભ કૃતિઓ મેરતું ચિતરંગી.

પ્રાતાઃક્રીની ધવલધુતિથી કૃતિ પૂર્ણ ઓપે,
લાણે ઉભી કુશળ નટી જગ્-રંગભૂમિ પરે એ ;
કે લાણે એ નિજ પતિ તણા સંગથી વચિતા રે
ધારે વચ્ચે વિરહવિપ્રાં દેહ-દમના પ્રતો લે,

ઉજાસે છે જગ નિખિલ આ તૂતન ઓ અહીને,
 ઉત્સાહેથી વિહગ કરતાં માન પ્રાતાં અહીને;
 દંદો ભાગ્યાં ઉપવન તણી સ્તિગ્ધ શાખા પરે ત્યાં,
 વિદ્યેલેથી રતિ વિહરતાં ચક્રવાકો તણાં શાં?

ચેખી વ્યોમ ક્ષિતિજ પરતો રક્તવર્ણી દિનેશ,
 હર્ષોત્કુહલા કમલિની વિકાસે જાતી મુક્ત કલેશ;
 ખાંડુ પ્રેક્ષી રજનીપતિને અરણશૃંગે પ્રજાતો,
 હીનોલ્લાસા થઈ કુમુદિની : પ્રકૃતિલેહ એ રો?

પ્રાતાઃપ્રીતુ' નિજ કર વટે સંવનન સૂર્ય કરતો,
 લગ્નતથી એ પ્રજાતી લલિતાની પીઠે સથ સરતો;
 પારથો ફિતુ નવ ભુજગ તે ખાત્ર પ્રીતિ તણાને,
 ધાર્યો તેથી ધવલ વિરહી રાગ એ રક્ત બાણે

અનુવાદક :- ડૉ. હર્ષિભાઈ દેસાઈ.

ચિત્રકાર : રા. રાવશંકર રાવલ.

(ગપા અંકથી ચાલુ)

પુનઃલાઇ એક દિવસ નીલકંઠ મહાદેવ ગયો ને મહાંતને એકાંતમાં મળીને ખુનની વાત મોખમ કરી ગયો. મહારાજને કહ્યું આપજી! મહારા એક ખાસ મિત્રથી એવું કામ બહુ વર્ષ ઉપર ચર્ચ ગયું છે, પણ બિચારો તે દિવસથી પરતાવ છે. મહને પરમેશ્વર બે પૈસા આપ્યા છે ત્યારે મહેં ધાધુ આપ કાંઈ રસ્તો બતાવો ને મહારાથી કંઈ મદદ થાય તો એવું હું બહુ દુર કરવા વિચાર કરું છું. આપ તો જ્ઞાની પુરુષ છો, અમારા જેવા સંસારના કીડા ઉપર દયા કરવી ધટે છે.

મહને કહ્યું દેખ બચ્ચા! ઉરકા કાંઈ યોગ્ય પ્રાચલિત મનુરમ્ભિત મેં દિખાયા હોગા! લેજીન અમારા ખાત જોર હે! યે કશીકાશમે સંત સાધુ લોકકી સેવા બહોત કમ હો ગઇ હે. જોર ધંધરને જગ તુમકો પૈસા દીયા હે તન એક કામ કર. અબી યે અખાડેમે પાંચ સો રૂમ્ભિત પડી હે. યે સજકો પ્રયમ તો

.આ વાર્તાના લેખક કાડન્ટ લીઓ ટોલ્સ્ટોયનું નાન

રચાઈએ દોરેલું ચિત્ર

દુધપાક જોર કાલી રોટી ખીલા હે. શીર સંકલ્પ કર હે યેદિ અહમદાબાદમે એક સાધુ લેખકે લીયે અમ્મજા સદાગત ચલાના જોર એક ધર્મશાળા ખાંધના ધર્મશાળામે એક ખાલુ પર સિવાજય રખના જોર દુસરી ખાલુ પર મૃદરથી લોગકા મુસાફરખાના રખના.

પહેનેકા બખત અમ્મજા થા, વો બખતમે સાધુ લોક પર મૃદરથીજો બહોત બહોત પ્રેમ રખને થે જોર સરે દિંદુરયાન ભરમે ધનિકોને કસે કસે અનજન જોર સરાઇ બનાઇ હે? અબી તો કાંઈ લોક પુણ્યકી યે ખાતમે સમજને નહીં. ચતુર વરણને અપને વર્ણાશ્રેમ ધર્મકો છોડ દીયા હે! ખ્યાન ધારણ કાંઈ કરતા નહીં. ચોટી રખતે નહીં, પ્રસાઇ સોકકી માનક સખ બાલ

કટાતે હે જોર અહા, વિખલુ, મહેશ્વરકી બાખત છોડકે નાસ્તિક હો ગયે હે. અમ્હારે મલાલીમાદમે એક બડા મૃદરથી ઈમ્મિજ પડા હે. વો કમબખત ગોટપીટમે એસા

કહેતા હે, કે તુમ સાધુ લોગ એર જાવા લોગ દેશકે દારિદ્ર્યમેં વૃધ્ધિ કરતે હો. તુમકો ખીજાનેમેં પુણ્ય નહી, લેકીન પાપ હૈ। વો સુવરકો કાષ્ઠ ઉદ્ધુને એસા કલા કે એ સારા દેશમેં જાવન લાખ સાધુ લોક હૈ વો સખ ગૃહસ્થી લોક પર જોગ્ગ સમાન પડે હૈં। એર દેશકી આર્થિક સંપત્તિ નાશ કરતે હૈં. એસા જોત જોત ખોત કહેતા યા। લેકીન ઉરકુ મેં અખાડેકી જદાર નિકલ ગસા। કયા બખત આપો હો। વિનાશકાળ આતા હૈ જખ એસી શુધ્ધિ હોતી હૈ।

પુંગ્ગભાષ બોલ્યા 'મહારાજ, સાધુઓ ને જોજન દેવાથી એનું' ગાપ તો ધોવાશે ને? ને ફરીથી એને જ'પ તો વળશે ને?

“હાં જરૂર. સંત સમાગમકો ગડા પુણ્ય લીખા હૈ, સખ સાધુ લોગકો પરસાપ પીઠે એક એક વસ્ત્ર પહેરાના એર તુમકો જો મીમેં એ દક્ષણદેના ચે સોમવારકો યોગ અચ્છ હૈ। જો જને તો સોમવાર જ રખના. સોમવાર મહાદેવજીકો વાર હૈ

પુંગ્ગભાષ મહારાજને પગે લાગીને ઘેર આવ્યો. રસ્તામાં વિચાર કર્યો કે ૫૦૦ કે ૬૦૦ રૂપિયા ખર્ચ થશે, પણ ભલા એ જ્ઞાને આપણે ઘેર કંઈ કંઈના સાધુ પધારશે. સાંજના ઘેર જઈને પોતાના જોળખીતા ખાળખીતામાં જઈને વાત કરી ત્યારે લગભગ બધાને એ વિચાર પસંદ આવ્યો, એટલે સોમવારે બધા અખાડાના જાવાઓને જમાડવાનું કયું. જમણ ઉત્તમ પ્રકારનું ચકું; મંલમલનું એક એક ધોતીયું ને આઠ આઠ આના દક્ષિણામાં આપ્યા. એ સાથે ૫૦ પચાસેક બલણો પણ જમાડ્યા ને લોકોમાં એમની વાહવાહ થઇ.

ક્યાં ક્યાંની સ્ત્રીઓ સાધુઓનાં દર્શન કરવા આવી હતી, તેમાં વિધવાઓ નિશેષ હતી મહંતે પુત્રવાહને શિવાલય બધાજવાને।

તથા ધર્મશાળાનો સંકલ્પ કરાવ્યો, ને પુત્ર લાભએ એને માટે થોડા વખત પછી જમાલ-પુરની જાલુમાં નદી કીનારે જમીન લીધી. ત્યાં ધર્મશાળા ને શિવાલય પણ તૈયાર થયાં. એ ધર્મશાળાનું નામ ચંચળની ધર્મશાળા એવું રાખ્યું તે મહાદેવનું નામ દરીભાષના મહાદેવ રાખ્યું. મહાદેવ પાસે નહાને સરખો બગીચો પણ બનાવ્યો ને ખારે માસ ત્યાં પરજ બેસાડી. પદ્મીઓ તથા ખીસકોલીને માટે એક સુંદર પરગડી પણ બનાવી ને એ જાધી ગોઠવણ જાહુ સારી થઇ ગઇ. એ બધું તૈયાર થતાં સુધી મહંતે ત્યાં હોત તો સાફ, પણ એ તો મહાદેવમાંથી ઉપડી ગયા હતા. એટલે ધર્મશાળાનું ખાત મુહૂર્ત તથા મહાદેવજીની પ્રતિષ્ઠા વૈદિક પાઠ-શાળાના અધ્યાપક શ્રીમાન જળદેવજી અગિન-હોત્રી તથા હાઉ શુક્લ તથા ત્ર્યંબકદેવ અને દિપ્ત્ય શંકર જંત્રી વિગેરે વિદ્વાન પવિત્ર ભુદેવોની પ્રેરણા અનુસાર કરવામાં આવી હતી. પુંગ્ગભાષની અધ્યા, આરિતકતા તથા ગો બ્રાહ્મણ પર લાકિત જોઈને આ રૂપિમંડળી પણ જાહુ ખુશ થઇ ગઇ હતી. ને પુંગ્ગભાષની યોગરદમ સ્થિતિ થતી હતી.

પ્રકરણ ૭ મું

આ બનાવો જન્યા પછી પુંગ્ગભાષનું મન કંઈક શાન્ત રહ્યું અને એમણે ફરી વાર લૂમ કયું. એમની ખીજ વારની સ્ત્રીને મોસાળમાં કાષ નહોતું. મોસાળની જમીન નરોડના જ તળાવ ઉપર હતી. જે જગાએ પુંજલાષએ ખૂનો કર્યો હતો તે જગા એ ખેતરો પરથી સામી જણાતી હતી. આ ખેતરોના માલીક હમણાં પુંગ્ગભાષ થયા હતા. એમના સસરા લુલાભાષ મુખાધ જતા આવતા હતા. તેમણે પુંગ્ગભાષને મીઠ

કહાડવાનું કહ્યું તે ઉપરથી એ વર્ષમાં પુંજા-
જોઈએ એક મીઠા ઉઠાવી.

હવે પુંજભાષની મ્હોટાખતો પાર -હોતો.
અમદાવાદ મ્યુનિપાલિટીના એ મેયર નીમાયા,
ત્યાંથી મુંબાઈ સરકારની ધારાસભામાં સરકાર
તરફથી એમની નીમણુંક થઇ ને એ ત્રણ
વર્ષમાં, રાવ બહાદુર તથા સી. આઇ. ઇ. ના
ખિતાબો પણ મળ્યા.

નસીબ ત્હારી બક્ષીદારી છે ! એક
વખત જોખતા કુંભારને ત્યાં ગધેડાં હાંકનાર
પુંજઓ, દાણાના બેપારીમાંથી શરાર, તેમાંથી
મીઠનો માલીક શેઠ, ને હમણાં એનું આખું
નામ ઓતરેજલ, રા. બા. શેઠ. પુંજભાષ
મોતીભાષ સી. આઇ. ઇ. થયું છે. ગાડી
ઘોડા, ને નોકર ચાકરની જોટ નથી. પેસે,
કીર્તિ, રાજદરબારે માન અને લોકોમાં પણ
સારી પ્રતિષ્ઠા. જે જે ઉત્તમ વસ્તુઓને
માટે મનુષ્યો તલપાપઃ થઇ રહે છે એ બધી
ચીજો પુંજભાષને અનાયાસે પ્રાપ્ત થઇ હતી.

માંડવીની પોળમાં હવેલી ઉપરાંત કાંપને
રસ્તે હવે એમણે એક બંગલો પણ કરાવ્યો
છે. એનું ફરતીયર ઉત્તમ પ્રકરનું છે.
બંગલાને ઉપર ચઢવાનો મ્હોટા પથ્થરનો
ગોળ દાદર છે, દાદર પર ચઢતાં ચીનાઈ
માટીનાં સુંદર કુંડમાં પુલોના છોડ શોભી
રહ્યા છે. દીવાનખાનામાં ગાલીચા, કાચ,
ટેબલ, ખુરશી તથા મ્હોટા બીલોરી કાચના
તકતા છે. દેશપરદેશના મ્હેમાનો, ઠાકોરા,
દરબારો જેને જોઇએ તેને માટે પુંજભાષની
બંગલો ઉતરવા મળે છે. સાહેબ લોકોની
પાર્ટીઓ, મીજલસ, જોડ વિગેરે ઘણી તરેહના
મેળાવડામાં પુંજભાષને બંગલો ઘણું ખર્ચ
થાય છે.

પુંજભાષ કે એમનાં ઘરનાં ખાસ ગ્રામ
વગર નરોડે જતાં નહીં. છતાં જમીન
જગીરની વ્યવસ્થા કરવા ફરીભાષને વર્ષમાં

એક એ વાર ત્યાં જવાની જરૂર પડતી.
હમણાં પુંજભાષ કેટલાક વખતથી આખા
કુટુંબ સાથે નરોડે ગયા છે. કેટલાક વખતથી
પુંજભાષને બરબર ઉંઘ આવતી નહીં ને
દાકતરે સલાહ આપી કે બહુ કામને લીધે
મગજ પર બોલો વધી જવાથી ઉંઘ ઉડી
ગઇ છે, માટે આઠેક દિવસ આરામ લ્યો.
પુંજભાષએ એ પ્રસંગે સંપૂર્ણ સન્નિ મળે
તે માટે નરોડે જ જવાનું નક્કી કર્યું. આ
વખતે છોકરાં છૈયાં બધાં સાથે હતો.
સાંજનો વખત હતો, ગાડામાં બધાં જતાં
હતાં, ગાડું તળાવ ઉપર આવી પહોંચ્યું.
ગરનાળું જોઇને પુંજભાષની મ્હોટી દીકરી
નર્મદા બોલી ઉડી કે આ તરફનો રસ્તો તે
જુલો ? બળદીઆ બાકે તો આ તળાવમાં
પડ્યા વગર રહે ? આટલી વાડય છે તો
સારું છે.

“બર” એ ની નવી મા જડાવ બોલી. “આ
ગરનાળા સાથે વાડ લગોત્તમ કરી છે એટલે
હરકત નથી, નહીં તો રાતવરાન અધારમાં
કેઇ બચાઈ તળાવમાં પડે એવું છે.”

ગાડીતે આ વાત સાંભળી, એટલે એ
બોલ્યો. “હા, બોન બા બર” કહે છે. એક
વખત પ્રાંતિજનો એક દોશી વાણિયો બચારો
અમદાવાદથી માલ લઇને રાત્રે અહીં ધર્મ-
સાળામાં રહ્યો તે, પાછળી રાતનો, અહીંથી
નીકળ્યો. પણ બોગજોગે અહીં એના
બળદ કંઈ ભડક્યા કે નહીં થયું ને એનું
ગાડું ઉંધું પડ્યું, ને એ, એનો ગાડીતર
બળદીયા, એનો સરસામાન ને કેટકેટલી
કીમતી ચીજો તળાવમાં પડી ગઇ. વાણી-
વાતાં લોકોમાં બહુ તાસ થઇ ગયો ને એ
બચારાઓની લાશો કહાડી તે દહાડેથી
સરકારે આ ગરનાળું કરાવ્યું. પણ એ વાતને
તો આજકાલ કરતાં ૨૫-૩૦ વરસ થયાં
હશે હું પોતે તે દહાડે દશેક વર્ષનો હતો,
ને નાજો ફરતો.

પુ'નભાષને પાણું બધું આંખ પાસે તરી આવ્યું ને કંઈ બાકવા જતો હતો, પણ બોલી શકાયું નહીં.

બીજે દિવસે જગવ ને નર્મદા મહાદેવ વિગેરેનાં દર્શન કરવા ગયાં. પુ'નભાષ એકલો ઘેર રહ્યો. રાતની વાતથી તથા એ જગા પાછી નજરે પડવાથી એનું મન પાણું ગભરાયું હતું. ઉદેશમાં ને ગભરામણમાં એ હરીભાષવાળા ધરમાં આમ તેમ ફરતો હતો. ક્યાંક પર નજર જતાં એક હાથની લખેલી ચોપડી હાથમાં આવી. હરીભાષના દરકત એળખવા.

“એક દિનકે રે હરી પળકે સેયાછ !
એને ૯૨ રે લાગ્યો એક દિનકે ;
આરે કાયા કાચી માટીકે મણકે,
કુદતાં નહીં થાય રણકે.

સેયાછ એને ૯૨ રે લાગ્યો,
આરે કાયા બજાર કેરી હાટરી,
મરચે ચરી ભય ભેખનકે

વળા પાનું ફેરવ્યું ને લુલે છે તો બીજું
ભજન હતું.

“તારે માથે મરણુને લય રે
ઉંઘ તને કેમ આવે.

ચોપડી પરની ધુળ ખંખેરીને પાછી ત્યાંને ત્યાં મુકીને જરા હીંચકે બેઠો, પણ એના વિચાર બદલાયા નહીં, પાછલા વખતના બધા દેખાવો એની આંખ પાસે એક પછી એક ખડા થયા. એની પાછલી સ્થિતિ આગળ આજની સાલખી એ તો રવના જેવી લાગવા માંડી. હરીભાષ, ચંચળ, મંગળ-ભેષો બધા વારાફરતી સાંભળો. મહાદેવ, રમસાન, તળાવ, અહું મન આમળ ભમવા માંડ્યું. વાણીયા ને, ગાડીતને કેમ માર્યા હતા, મંગલે એના શરીર તળાવમાં કેમ ઉથલાવી પાડ્યાં હતાં, તંયા બપોર સૂત્રીતો દેખાવ

એની આગળ તરી રહ્યો. રમસાનમાં એને કંઈ હતું કે “ચાલીસ વર્ષ પછી સળ કરીશ.” એ શબ્દો પાછા વાદ આવ્યા. “હા ! ૩૪ વર્ષ તો આજકાલ કરતાં એ વાતને થઈ ગયાં, ને હવે રજાં છે ફક્ત ૬ ! એ ૬ વર્ષ તો ચપડીમાં જતાં રહેશે ને “સેયાંછ મુને ૩૨ રે લાગ્યો એક દિનકે !” એ દિન આવી પહોંચશે. એ પ્રશ્ન !

પણ વળી એ પોતાના મનને દિલાસો આપવા લાગ્યા ; ત્યાર પછી તો આપણે કેવાં કેવાં સતકર્મો કર્યા છે, ધર્મશાળા બાંધી, સદાવ્રત ચલાવ્યું. મહંતના કહેવાથી સાધુઓ જમાડ્યા ને દાન દક્ષિણા ધણું કર્યું છે. પુણ્યથી પાપ ઠેકાય છે એ મહંત જેવા સાધુ મહામાત્રું વચન છે. મોટાનું વચન કદી મિથ્યા થાય ?”

છતાં પુનભાષનું મન તદ્દન શાન્ત થયું નહીં. હજ એમનું અંતર એમને ડંખતું હતું. જપ, તપ, રનાન, દાન, બ્રહ્મભોજન એમ બહારની હમરો વિધીઓ કરો છતાં પાપાત્માને પોતાના અંતરની શાન્તિને માટે લુહી જ તરેહના વિધી કરવા પડે છે. શુદ્ધ અંતઃકરણથી કરેલાં પાપનો સખ્ત પચાતાપ થવા વગર હૃદયને કદાપી શાન્તિ વળતી નથી.

મહંતની વચનસિધ્ધી થઈ નહીં. ચંચળે કરેલી અગીઆરસો કે પુનમેા કળા નહીં, પુ'નભાષએ કરેલાં દાન ધર્મ નકામાં ગયાં, કારણ કે એના અંતરમાં હમરો વીંછીઓની વેદના થવા લાગી. એના પગ ધુજવા લાગ્યા. એના હૃદયમાં રૂડરૂડાટ ભરાય ગયો ને હીંચકા પરથી ઉડીને ખાટલા પર પડ્યો ને આંખો મીંચી દીધી.

ચોડીવારે નવી તથા છોકરાં ગામમાં દેવદર્શન કરી ઘેર આવ્યાં. તેમની સાથે વાતચીત કરી ખાવા બેઠાં ને ઉપર ઉપરથી પુ'નભાષએ મન ફેરવવા ને બીજા વિષયોમાં ખસવા બહુ યે પ્રયત્નો કર્યા, પણ સર્વે નિષ્ફળ

ગયા. એનો અંતર્દીપ ફરીથી જાગૃત થયો હતો. હરીભાષની એપીડીમાંથી વાયેલું જીવન બહુ મે તજવીજ કરી, પણ એ જ વિચાર એના મનમાંથી ખર્યો નહીં 'કર રે લાગ્યો એક દિનકા' અને "તારે માથે મરણનો ભય રે ઉંધ તહને કેમ આવે" એને એ લીંડીએ ફરી ફરીને એનું દીક્ષ કાતરી ખાવા લાગી.

જમ્યા પછી વળી જરાવાર એ સુનો, પણ ઉંધ આવી નહી. સાંજના પહેરાના મે ત્રણ વાગ્યે ખેડુન કહેવા આવ્યા કે બધા ખેતરમાં આવો તો પોળ પાડીએ. પુનભાષને આજને આજ જવાનું મન નહોતું, પણ અંતર શાન્ત કરવાના વિચારથી એણે હા કહી. ચારેક વાગ્યે બધા ઘેરથી નીકળ્યાં. જે ગામમાં એનો જન્મ થયો હતો, એણી લખતે બીજા સાર જે ઘરોમાં એ ફર્યો હતો એ જ ગામને એ જ ઘરો એની નજર પડતાં. એના મનમાં એવા એવા વિચાર ઉત્પન્ન થયા કે એનું વર્ણન જ થઈ ના શકે. લવારની, દરજની બધી દુકાનો પહેલાં જ્યાં હતી ત્યાંને ત્યાં જ હતી ૩૪ વર્ષ જેટલો લાંબો કાળ ગયા છતાં ગામમાં બહુ ફેરફાર થયા નહોતા. એ દુકાનો આગળ જ મંગળે એને શીખામણો દીધી હતી તે યાદ આવી. તળાવ જેતા એમાં એ ક્રેવા કુળવા જતો હતો તે સાંભળ્યું. મંગળે અસ્તરીબધ અંગરખું, કસુંબલ પાથડી વિગેરે લઈ આપવા અને ચંચળ જેડે પરણીવી આપવા કેવી વાતો કરી હતી એ બધું નવે કાલે જ ના બન્યું હોય એટલું એના સ્મરણમાં તાજું થઈ ગયું. મંગળને મરી ગયે પણ ધણા વર્ષો થયા ને વયમાં વયમાં એ બહુ યાદ આવતો ખરો, પણ આજ જેવો આમેલુબ ચિતાર તો પુનભાષના મનમાં કદી આગ્યો નહોતો. "મંગળે ભવિષ્ય લાખ્યું હતું કે હું તારવેન માણસ થઈશ એ તો અક્ષરે અક્ષર ખરું પડ્યું છે. પણ એ પેસો પેદા કરવાની શરૂઆત

ક્યાંથી થઈ છે? અહીંથી! આજ તળાવની પાળ! પેલું ઝાડ! વાણીવાની કેટલી વાંસળી છાડીને જે ફીલા મહાદેવમાં જઈને મળ્યા એ જ રૂપિયા, તે જ મહારી પ્રથમ કમાણી. એ ખાપ! પેસા રજવાનો એ ધધો ક્રેવા? શું ધોર કામ થયું છે! એવા હૃદયવેધક વિચારો અત્યારે એના મનમાં ચલતા હતા. જે દિવસે એ દુષ્ટ કર્મ એણે કર્યું તે જ દિવસથી એણે પેસો કમાવા માંડ્યો હતો તે ધીમે ધીમે વધતાં આજે એને નવેનિધ અને અષ્ટમાસિધિ થઈ હતી. નસીમના ખેલ કેરા વિચિત્ર!

પુનભાષા વિચાર કરવા લાગ્યો કે "મહારી બધી બન દોલત તથા આમરનો મૂળ પાયો ફેજવાદારી ગુનદામાંથી હતો. પકડાયો હોત તો ફારસી કે દેશનિકાલ સિવાય બીજી સજા નહોતી. ત્યારે હવે મહારે શું કરવું? ખુદે મને બધું પાપ મળેરે કરી હઉં? કેની આગળ કર? પરમાત્માની આગળ? પણ પરમેશ્વરે તો એ ગુનદો ક્યારનો ય માર કરી દીધો છે. મહારે ખાત્રીથી કહ્યું હતું કે સધુએને જમાડ્યાથી અને અપલેત્ર વિગેરે ખાંધ્યાથી પરમેશ્વર એવો ગુનદો માર કરે છે. મહે પૂના, દાન તો ધણાંયે કર્યાં. હજી પરમેશ્વરે મહારા સાચું નહીં જોયું હોય? ને મહારે રંકને હજી મારી નહીં આપી હોય? પરમેશ્વર હશે ખરો!"

આવા આવા વિચાર પુનભાષના મનમાં તે દિવસે આવ્યા કર્યાં ને કાષ્ટ વાતે નિરાંત વળી નહી. પહેલાંના જેવો જ અચંબો પાછો થયો ને ક્યારે એન ધડો તે જણાયું નહીં. એ શુભ અને અશુભ વાસનાઓનું મુખ્ય હતું અને મહાસારતના જેવું ભયંકર હતું!

લગભગ એવીને એવી જ રિથિતિમાં પુનભાષનું એક અઠવાડીયું નરેણમાં વિતી ગયું. દુરત એ અમદાવાદ આવ્યાં. ગીલમાં

વખતસર જતા ને કામ થયું હતું, પણ શેઠનું કોઈ બાળતમાં ઝાઝું કશું રહી ચકતું નહીં. પાછા કોઈ સંત સધુ મળી આવે તો હૃદયની અગન જુઝાય, એ આશાએ જે કોઈ આવે તેને એવી બાતમી પુછવા કરતાં. પંદરેક દિવસ પછી ખર પડી કે નડીઆદમાં સંતરામના ગંદિરમાં કોઈ વિદ્વાન સન્ધારી પધાયા છે. એક દિવસ કામનું બંધાતું કાઢી એકલા જ નડિઆદ ગયા : સન્ધારીને એકાન્તમાં મળ્યા. પેલા ગદંત આગળ પોતાના ભાષબંધની વાત હોય તેમ પડશે રાખીને મોઢમ કહ્યું હતું, પણ આ મહારાજ પામે તો પોતાની બધી હાકલત ખરેખરી કહીને સાન્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યા.

સન્ધારીએ કહ્યું “જુવો શેઠ! પાપ તો ભારે કયું છે, પણ પરમેશ્વર દયાળુ છે ને એને તેવું ઘોર પાપ હોય પણ સુધ્ધ અંતઃ કરજીથી એને માટે પશ્ચાત્તાપ થાય તો પરમેશ્વર ક્ષમા કર્યો વગર રહેતો નથી. જધા પાપ કરતાં મનુષ્યમાં અહંકાર એ મોટો ભારે દેવ છે. તુલસીદાસજીએ સત્ય કહ્યું છે કે “પાપ મૂળ અભિમાન” માટે અહંકાર, અભિમાન દૂર કરી નત્રતાપૂર્વક પરમેશ્વરની દરદમેશ ક્ષમા માગો ને જરૂર હંથર સદાય કરશે.”

પુનઃભાષીને આટલાથી સંતેપ થયો ને વિચારવા લાગ્યો કે લોકો કહેતા હતા કે આ સન્ધારી યાત્રી છે તે ખરું જણાય છે.

સન્ધારી બોલ્યો “શેઠ! તદમાશ મનમાંથી સંતાપ તદન દૂર થાય એવો રસ્તો હું બતાવું છું.” હંથર જે શિક્ષા કરે તે ધીરજથી ખમળે ને એની અયાગ કરજી ઉપર ઘડ્યા રાખજો.”

પુછ્યો બોલ્યો. “આપજી! ખરું પુછવો તો મને વધારે ચિન્તા એ જ રહે છે. હજી સુધી મને કરી શિક્ષા થઈ નથી, એટલે ૪૦ વર્ષ મને સ્મશાનમાં આકાશનાણી થઈ હતી તે પ્રમાણે જરૂર કોઈ મહા ભારે શિક્ષા

થવાની જ. અત્યાર સુધી મહારા જધા પાસા રીધા પડ્યા છે, પેમો ચારે બાલુએથી ભરાનો રવો છે. એક દુઃખ ફક્ત ખરેખર પડ્યું છે. મહારી બાપડીના મ્હોતનું, પણ પરમેશ્વરે ત્યાર પછી પાછી મ્હેર કરી છે ને આ નવી લાગ્યો છું. તે મઘ એના જેવી જ મળી મઘ છે. હેવાંછોકરાંથી જે ભણા સંતાપ છે ને દાણમાં તો મહારે કોઈ વાતની લેણું નથી.”

સન્ધારીએ કહ્યું “પરમેશ્વર તદને સખ જ એ રીતે કરે છે. બધી વાતમાં તદને ફત્તેદ અપાવે છે. એજ એની શિક્ષાની શરૂઆત મને તો લાગે છે. એ દુષ્ટ કામ પછી તરતમાં તદારે ગાયે કંઈ દુઃખ આવી પડ્યું હોત તો તદને એ શિક્ષા જેવું જણાત. આ તો તદારા કહેવા પ્રમાણે “જધા પાસા ભારા રીધા પડ્યા છે.” તું હજી સુધી મહા-ભાગ્યશાળી ગણાય છે. અને પરમેશ્વરે બલિષ્ઠ ઉપર એ શિક્ષા મુશ્કતી રાખી છે એમ તુ માને છે. ૪૦ વર્ષ પુરાં થાય તે પહેલાં તદારે મ થે કાંઈ આશત આવે કે કાંઈ મંદરાક થાય તો સારું, નહીં તો તદારી દશા ધણી જ ખરાબ થશે. ૪૦ વર્ષ પુરાં થયે ને કંઈ પણ ન જ બન્યું તો તદારે પેસા ટકાવું તો દુઃખ નથી; થરીર સંવર્તિ સારી છે; તું નરીગદાર છે; વેપાર ધંધો આબાદીમાં છે. એટલે હમણાં જે ચાલીસ વર્ષ પછી શિક્ષા થવાની બ્હીક છે તે જતી રહેશે. હંથર ઉપર તદને ઘડ્યા કે નિશાસ તો છે નહીં, પણ એની બ્હીક છે તે પછી જતી રહેશે, અને આ પૃથ્વી પર મૃત્યુ લોકમાં તદને એ શિક્ષા છેલ્લી થશે। મનુષ્યોને માન છે છતાં સાંભળતા નથી, આંખો છે પણ જોતા નથી. ખરી રીતે જોતાં જે મહા-દુઃખી છે તેને સુભાગ્ય સમજે છે. દુઃખને સુખ કહે છે ને જોતાં સારું કરીને માને છે। તદારા સાચું નેહને લોકો કહે છે ‘બોલો!

શેા સુખી માણસ છે? પરમેશ્વરની એના ઉપર શી મહેરબાની છે? બધામાં કેવો ફાવે છે?" પણ એમની ભુલ છે. આ સ્થિતિ તે મહેરબાની નથી, પણ શિક્ષા છે.

હું તો ત્હને એટલે સુધી કહું છું કે ત્હારા આ કામને લઈને નહીં, પણ ત્હારો કશે દોષ ન હોય એવા કાંઈ અનાત કારણસર પણ ત્હને કંઈ વીતે તો સારું. હું વિના કારણ હરાન થાઉં છું એમ ત્હને લાગે ને લોકો ત્હારા કાંઈ અપરાધની સજા ગણે એવું યાચ તો પણ હરકત નહીં. પણ ત્હારા મરણ સુધી જો સીધું ને સીધું ચાલ્યા ક્યું, બધામાં બેડા પાર થયો તો તો લોકો ત્હારાં વખાણ જ કર્યો કરશે ને ત્હને સાતમે આકાશે ચડાવશે, ત્હારા મહાપાપની કે દુરાચરણની પાત એમના જાણવામાં નહીં આવે. ન કરે નારાયણને જો હું કહું છું તેમજ બન્યું તો ત્હારા ભોગ મળ્યા સમજજો.

મ્હારે કરવું શું? સ્વામિજી! મ્હને કંઈ રસ્તો દેખાડો. પુનઃજાણે કહું. ઇશ્વરને સંતોષવાને માટે ને એ મ્હારા ઉપર દયા કરે તે સારું મ્હેં યયાશક્તિ પુન્યદાન ક્યું છે. મ્હેં શિવાલય બાંધ્યું છે. સદાવ્રત ચાલે છે."

"ખરું" સ્વામીજીએ કહ્યું. "નધી મિલકત દાનમાં આપે, પણ પ્રેમ વગર આપેલી વસ્તુ કંઈ જ ફળ નથી. શિવાલય બાંધીને કે ગરીબગરવાને આપીને તું શું પરમેશ્વરને લાંચ આપવા માંગે છે? તું શું એમ સમજે છે કે પરમેશ્વર લાંચીઓ છે! પરમેશ્વર પ્રેમવશ પ. દયામય છે. જ્યારે આપણા અંતઃકરણમાં પ્રેમ પ્રવેશ કરે છે ત્યારે જ ઇશ્વર આપણા-હૃદયમંદિરમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યાં સુધી નહીં. શુદ્ધ અંતઃકરણ વગર આપેલું દાન બ્યર્થ છે. ખરી લાગણી વગર તું ગમે તેટલાં મંદિરો બાંધે, ગમે તેટલી દક્ષિણ

આપે, પણ સર્વ નકામું છે. હા, લોકોમાં ત્હારી કીર્તિ થશે. લોકો ત્હને એના બંદો આપશે, પણ પ્રભુ પાસે તું કંઈ પણ આશા રાખતો નહીં."

પુનઃજાણ લેવાઈ ગયો ને કહેવા લાગ્યો "ત્યારે શું આ મ્હારું ક્યું કારણ્યું રહે ગયું? હવે મ્હારે કરવું શું? પેલાં મહંતે ને બધા બ્રાહ્મણોએ તો મ્હારાં સર્વ પાપ બળીને ભરમ થઈ ગયાં છે એમ મ્હને ખાતરીથી કહ્યું હતું, અને વળી એમ પણ કહ્યું હતું કે હવેને જન્મે તો મ્હને એકતું હજાર ગણ મળશે એ બધા શાસ્ત્ર બાણેલા ને વિદ્વાન પુરૂષો હતા."

"હશે! હું બ્રાહ્મણોની કે સાધુઓની નિંદા કરવા નથી માગતો. ત્હમારા ભેટમાં વહેમ અને અજ્ઞાન બહુ છે. કેટલાક બ્રાહ્મણો તંદન સ્વાર્થ સાધવા ત્હમારા લોકોને ઉદ્દેશ પાટા બંધાવે છે. સાધુઓમાં પણ હજારે એકાદ જ્ઞાની પુરૂષ મળી આવે છે. બાકી બધા તો બાહ્યરૂપ ને પ્રત્યક્ષ યજ્ઞ ગયા છે. શુદ્ધ ધર્મનો માર્ગ બહુ જ સરળ છે. અને ગમે તેવા પાપર અને મુખ મંત્રબંધ પણ રહેલાઈથી ધર્મ માર્ગનું અતુસરણ કરી શકે એવું છે, પરંતુ હોમ, ક્રિયાકાંડ અને પુન્યનો આડંબર દિનપ્રતિદિન આપણા દેશમાં એટલા વધી ગયા છે કે એની ગુચવણમાં ફસાઈ ગએલા શ્રધ્ધાળુ ને ભોળા લોકો, ઇશ્વરને અને ધર્મનું સીધું અને સરળ અતુશીલન સમજી જ શકતા નથી. ત્હારામાં ઇશ્વરને માટે બહુ બકિત જણાતી નથી. ખરી બકિત વગર ત્હારા જેવા પાપીનો શી રીતે ઉપ્ધાર ચાલે તે હું સમજી શકતો નથી. ઇશ્વરના દરગાહમાં કાષ્ઠની મોંઝડને જવાતું નથી. સીધા આપણે જનતે જવું પડે છે. કેમ હું કહું છું તે ધ્યાનમાં આવે છે? સમજણ પડે છે? (અપ્રભુ.)

વસન્તનો ખાસ ગાંઠ આ અંકની છુટક નકલનો રા. ૧

નવચિત્ર

અને
રંગબિમ્બો

પ્રગટ : ૬
અંક : ૧

એપ્રિલ
૧૯૨૬

વંત્રી - ચાંપરી વિદ્યુત્તદાસ ઉદેશી
અધિકાર : ૧૪, અમરતા ગ્રીડ, કલકત્તા

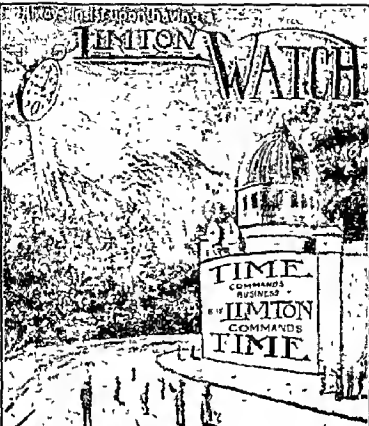
જળાકુસુમ તેલ

ગુણ તથા સુગન્ધમાં આજસુધી અનુપમ છે

જળાકુસુમ તેલ સર્વ મોટી દુકાનોમાં મળે છે

સી. કે. સેન એન્ડ કું. નં ૨૬, કેલ્ચુરોલા, કલકત્તા.

 The illustration shows a tall clock tower with a dome, situated on a hill. A sign on the tower reads "TIME COMMANDS BUSINESS" and "LIMTON COMMANDS TIME". In the foreground, a path leads towards the tower, with several small figures of people walking along it. The background is filled with trees and foliage.

LIMTON WATCH
 HAUJANISURAHMAN
 78, Radha Bazar St. CALCUTTA

25 p. c Discount.
 ઉત્તમ અને વિશ્વાસપાત્ર.

બધા જાણીતા મેકરનાં
 ઘડીયાલો પર
 કેટલોગની કીંમત ઉપર
 રૂપ ટકા વળતર મળશે !
લીમટન વૉચ કંપની.

૭-૮, રાધાબજાર સ્ટ્રીટ,

કલકત્તા.

સ્વીચાશીક એટ્રેસ :—"Timekeeper."

પોસ્ટ બોક્સ નં ૨૦૭૬.

કલ્પનાની મૂર્તિઓ

ચિત્રકાર: શ્રી. મનુમદાર

એ સ્થિર થઈ ગયા, પરંતુ એનું ચાલત તે એ કદત. સામેના કિનારા પર
જલસરોવરમાંથી જ જન્મેલી હોય તેવી એક સ્ત્રી હવેલી હતી. તે પાણીમાં
એવી રીતે હવેલી હતી કે નાજી જલસરોવરની જ હોય!—નુઓ પાનું ૧૦

પુસ્તકક્રમ ૬

વર્ષ ૫ મું

આશીર ૧૯૩૬

અંક ૧ લો

અમારું પાંચમું વર્ષ

પરમ પ્રાણવતી કરુણા છે એ કરુણાવિધાન કમલપતિની કે 'નવચેતન' આર વર્ષ પૂર્ણ કરી આજે પાંચમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે.

કોઈ પણ ઉચ્ચ આદર્શવાળું કાર્ય હુમ અને સદાનુભૂતિ વિના સાધી શકાયું નથી. એ હુમ ને સદાનુભૂતિ અંતરમાં બળના બે દીપ-છે; અને એ દીપપ્રકાશની પ્રેરણા અમને પાંચમા વર્ષના માર્ગ પર નવા આદેશ આપી રહી છે.

મનુષ્ય એટલે ભૂલ-મનુષ્ય એટલે અપૂર્ણતા-મનુષ્ય એટલે નિર્જળતા! ને 'નવચેતન' નો સમાલક એથી પર કેમ હોઈ શકે?

આર વર્ષના હુમમલ બાળક 'નવચેતન' ને સુંદર સાહિત્યરસિક નવતાએ પોતાનું ગદ્યુ છે ને ગદ્યાળ્યુ છે. એ બોધનો વિચાર માન, એ નાના બાળકમાં અદ્ભુત બળ ને અકલ્પ્ય પ્રેરણા અર્પે છે.

ગત વર્ષના સદાયકો-ચેષકો, શાહકો, અંદરખજાર આપનારાઓ વિગેરેનું 'નવચેતન' જીવનભર આશીર્ભાગ રહેશે. એની પ્રમતા ને એની સદ્ગોચ-બલે એથી વે પિરોધે એ નિરંતર યાચે છે.

ને પાઠકોને તો એક જ વિનંતી છે. આ પાંચમા વર્ષમાં 'નવચેતન' ને વધુ સખજ, વધુ સુંદર, વધુ ચેતનાવાન અને વધુ સુંદર નિરખતું હોય તો ફરક પાડે બોજમાં બોજો એક માહક કરી આપે. આતું મોધું સાહિત્ય સખજ હોવન માગે.

આથી-ત્યારે આ પાંચમા વર્ષમાં પ્રવેશતાં પહેલાં આપણે એ અખૂટ કયાસાગર ને પરમ નિર્ધારિત મય જાણીશને અરજી યાચના કરીએ કે 'પ્રબો! પ્રકાશ અને પ્રેરણા અમારા જીવનપથમાં વેર!'

જ્યોત

: રાગ માલ :

ઝીણી ઝીણી બળે ને ફરફરે
એક પ્રેમળ કોમળ જ્યોત;
ધીમી ધીમી મૂળે ને થરથરે
મારી પ્રેમળ કોમળ જ્યોત: (ધ્રુવ)

કોટિ કોટિ કરૂં રક્ષા હું એતી,
રાખું છુપાવી છેક;
ભરી ભરી હશે દુનિયા ભરે, માણ
રંકડું ધન આ એક રે,—મારી પ્રેમળ

આવે વદોળીઆ વાયરા ત્યાં
જુમી પડે એક પાસ;
દોરી ધરૂં મારો હાથ ત્યાં આડો, ને
થાય અખંડ પ્રકાશ રે,—મારી પ્રેમળ

ઝીણી ઝીણી થતી થાય ઝીણેરી ને
જેતાં જણાય ન પડ;
જુમી પડું તેની પાસે હું, ત્યાં તો
ભડકે બળે તે અખંડ રે,—મારી પ્રેમળ

કેમ છડું મારી જ્યોત વિના હું?
કેમ હું રહું સદાય?
કેમ રાખું મારા હાથ પવિત્ર હું?
એ જ એ જ્યોતની છાંય રે,—મારી પ્રેમળ

ઝીણી હશે ઘણી જ્યોત એ મારી,
પણ કદી બનશે વિરાટ:
નાથ! અખંડ જળાવલે, મને
એ જ બતાવશે વાટ રે!
મારી પ્રેમળ કોમળ જ્યોત!

મરદોર રામ ૭ બ્રહ્મદાસ

— ગાઝલ —

બૂનાઈ દોસ્ત અથ! તારી મને એવી સતાવે છે,
 કે દુરમન હાલ પર મારા છુપાં આંસુ વહાવે છે.
 કશામાં લાગતું ના દિલ, ઉમેદોએ ગવ્યા પોનાર,
 ખરે હર વખત ને દિનરાત એવેની ખતાવે છે.
 અગર નિશ્વાસ નાખું તો મજા ઉલ્કત નથી રહેતી,
 રહું છું સુખ તો થેલું કહેલું ખહાર આવે છે.
 ખાનગર નહેતી કે ઉલ્કતમાં ગમીને સોસવી પડશે,
 હવે બેફાયદા શાને જીગરને દમ લગાવે છે?
 રહે છે હોઠ પર નિશ્વાસ ને દિલ ડાઘ આતિશના,
 થહે મુજ દિલ જેને તે ન પરવા કંઈ ધરાવે છે.
 ગજળ છે, એક તો દિલ લંગ તેમાં આગ લાગી છે,
 મગર જેણે લગાવી તે ન આવીને જુઝાવે છે.
 અગર છે મરજી તારી તો ખતું લાચાર ને બેચું,
 મગર હરદમ શકલ મસ્તાન તારી યાદ આવે છે.

ચિત્રકાર :

રા. રા. "સરમાળ"

અમાની એ છેલ્લી પુતળી નથી જ માટીની ધમી હતી. હાવાણી લેની દેહ હતી; ને આખરની સુંદરી એ ઓડતી. લીલી ચાળીમાંથી યૌવન કુટું. સારા ચ દેહનો રાણગાર તો નાણે જલ્લભ્યો વાદળાં વચ્ચે ઝીણું દેખાતું મેધધનુષ્ય કાંઈ વીરનરના, આપમાંથી તીર દૃશ્યોં હોય ત્હેમ તે નેન ચમકાવતી. જનસમૂહમાં તે વીજ સમ ચમકતી. જ્યત્ લેતી પરવા કરતું; લેને જ્યત્ની પરવા ન્હોતી. એક પલકારામાં તે જ્યત્ને પ્રલયનાં મોર્ત્માં ગુંગલાવી શકતી. મેધની તે ચપલા હતી; ને, મેધની પાછળ પાછળ હુમતી. અને તેનો મેધ કેણુ? (જુઓ પાનું ૫)

આત્માલોક

લેખક : શ્રી. આનંદ

ચિત્રકાર : શ્રી. રામભાઈ

મહાભયો એનો સ્નેહ પ્રસાદને વાંદતો

× × × × ×

કુસડાંની એ ફારમ હતી; ને વાહુ એ પરદરીને
ગિરીગિરીનાં શૃંગો પર વેરતો. ઝીણાં ઝીણાં ઝરણાં
કલરવ કરતાં એ વહી જતાં, ને સાગરને અર્પતાં.
સૂર્ય અનેકરાશિ રશ્મિથી એતું પાન કરતો; ને
પણી જગત્ ઉપર વર્ષાવતો. એમ અનેક રૂપ
રૂપાન્તર કરીને એ જગત્ ઉપર અમી વર્ષા વર્ષાવતી.

બ્રહ્માની એ ઇર્ષ્યા પુતળી નવી જ માટીની ધરી
હતી. ઉપાવર્ણી લેની દેહ હતી; ને આભરંગી
સુદરી એ બોદતી. લીલી શાળીમાંથી વૈવન
કુટુંબ. સારા પે દેહને શણગારતો નીચું જસદેયો
વાદળો વચ્ચે ઝીણું દેખાતું મેઘધનુષ્ય. કાઠ
વીરનરના આપમાંથી તીરે જરતાં હોય લેમ તે
નેન ચમકાવતી જનસમુદમાં તે વીજ સમ ચમકતી

જ્વાલી એક પલકારામાં તે જગત્ને પ્રલયનાં

જગત્ લેની પરવા કરતું; લેને જગત્ની પરવા
મોતમાં શૃંગળાવી રાકતી.

મેધની તે ચપલા હતી; ને મેધની પાછળ પાછળ ધુમની.

× × × × ×

અને લેને મેધ કાણ ?

આત્માનાં ઉડાણમાં તે રમતો; ને અણુકડલ્યા પ્રભા હોલતો. રસમય જીવન એ જીવતો; ને અન્યને
થેં રસ અર્પતો.

સ્નેહનાં સિંચન એ પુષ્પછાડને થયાં હતાં; ને સ્નેહની સુવાસ એ ચામેર ફેલાવતું. જગત્બરનાં
પુંખોમાં તે અદ્વિતીય હતું.

જ્ઞાનપલ્લમાં સ્નેહના પાક બણીને એ પંડિત થયા હતા. હવે તો આત્માનાં ગિરીગવ્હરોમાં તે
વિહરતો, ને પ્રભુનાં અંગેનાં દર્શન માટે તલસતો તે ફરતો, લ્હાવે કાઠ કાઠ વાર ઊપાદર્શન કરીને ચ
આત્માને સંતાવતો. કળરૂપે ઝીણી ઝીણી રસવર્ષા તે જનસમુદમાં વર્ષાવતો.

એવા મેધની અપલા કોણ ન થાય ?

પણ કાળના મહાસાગરનો કોણ પાર પાર્યું છે ? કાળનાં મોઝાં કંઢારે અને કોનાં ઉપર ફરી વળશે તે કોઈ કહી શકશે ? કાળની એ અનંતતા અમર-અમેલ છે.

જેની જરૂર અહીં છે, તેની જરૂર પ્રભુના દરબારમાં થે છે. દુનિયા જોતાથી સમર છે, તેના વિના પ્રભુનો દરબાર સુનો છે.

વિજળીને રજળતી કરીને પ્રભુએ એ જાલવર્ષા વાદળને વિષેરી નાંખ્યું. પણ વીજ તો જ્યાંથી મળે ત્યાં જ સમાય ને ?

જગતમાં જીવ્યું કંઢારે કહેવાય ? પોતે જગતને સંભારે ત્યારે, અથવા જગત પોતાને સંભારે ત્યારે.

હરતુ બુદ્ધિયુક્ત તો હરી ગયું હતું, એટલે પોતાને જગત સંભારે એમ જોતાં.

ને પછી પોતાનું કંઈક સંભારણું સુધીને જ જવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો.

આજે એ ચિત્ર પુરું થવાનું !

તેના હૈયામાં હર્ષના કબજા આવતા, કારણ કે જગતને આજે તે પોતાનું ઉજ્જ્વળ સંભારણું આપવાની હતી.

અને તે સંભારણું થે કેટું ... ?

જોને મટે લેણે અખંડ કલગર કર્યો ; જોની પાછળ તે ખાવાનું ને પીવાનું ભૂલી ; જોની પાછળ તેને પોતાના દેહનું ભાન ન રહ્યું, અને જોની પાછળ તે જગત્વી દ્રષ્ટિએ ગાડી બની, — તે સંભારણું ! — જોના જીવનનું એકનું એક અર્પણમંદુ. એ આજે તે જગતને અર્પણની હતી.

દૃઢયનો રંગ લેણે પીંછીમા-હતાર્યો હતો ; ને અશ્રુ વડે અમક આણી હતી. આગેહળ તેના આત્માની છબિ તેમાં દોરાઈ હતી.

— અને તે હર્ષોન્મત્ત બની !

આજે તેને સંપૂર્ણ હર્ષ જીવવાનો હતો. કારણ કે, હંમેશાનો તેનો હર્ષનો કે શોકનો ભાગીદાર તો પ્રભુના દાર પર બેસીને તેની વાટ જોતો હતો.

ચિત્ર રૂઢામે તે જોહમ જોહમ વધારે વાર નિહાળતી, તેમ તેમ તે વધારે ઉન્મત્ત બનતી. જેવું જોતાથી હર્ષ ન જીવવાયો ; ને તે બેમાન બનીને નીચે પડી.

રૂઢામે પડેલી, લાકડાનાં પાટીઆં પર ચિતરેલી છળીનાં ચુરેચુરા થઇ ગયા ; ને એકાદ બે કકડા તેના દૃઢયના ઉડાણમાં પેસી ગયા.

વીજ પડવાના અવાજથી જગત દોડી આવ્યું, ને જોયું તો રસઝરતી એ અમૃતઝરણી મૃત્યુરાશમાં પોદતી હતી.

જગત આત્માની છબિ સાંધવા પાછળ થેડું બંધ્યું. પણ પ્રભુની શોધમાં નીકળેલા જે નયન તો તે હંમેશા દૃઢયમાં જ રાખતી, ને સાથે જ લઈ ગઈ.

આત્માની છબિનાં દર્શન જગતે તો આજાં ને અધૂરા કર્યા !

કલ્પનાની

મૂર્તિઓ

લેખક : રા. રા. પૂમકેતુ.

ચિત્રકાર : શ્રીયુત મનુમહાર.

કેટલાંક માણસો વિચિત્ર હોય છે ને કેટલાંક વિચિત્ર દેખાવ નો પ્રયત્ન કરે છે. પણ આ વૃદ્ધ માણસ તો ખરેખર વિચિત્ર હતો. જમનાનાં કાળાંભામર પછી જોવામાં એને એમલો આનંદ પડે છે કે કેટલીક વખત છત્રીસ છત્રીસ કલાક તે પાણી પામે જ બેઠો રહેતો. એની માન્યતાઓ બધી દસાવે તેવી હતી. તે માનતો કે જલસુંદરી ધણી વખત અર્ધી રાત્રે જમીન પર રમવા આવે છે. સાવ કલ્પનાના ધનેસા આ માણસે ધણી વખત જળસુંદરી ભેઠ હતી એમ એ કહેતો. એ વાત કાઠ માનતું નહિ ને સૌ તેને બેવકુફ સમજતા. વળી જલતરંગમાંથી દિવ્ય સ્વરમૂર્તિ આવી શકે તેમ એ માનતો. થેડો માણસ. ધણી વખત તારા અને નક્ષત્રની સૃષ્ટિમાં જ આનંદ લેતો. આ ગાંડો શુકન અપશુકન ને પક્ષીની બોલી વિષે પણ ગપ્પાં મારતો. સૌ બાળ્યતા કે તે ધૂતી માણસ છે.

પહેલાં તો તેને સંગીત સાથે નશાખોરના જેવી દૃઢ પ્રીતિ હતી. તેનું પ્રિય વાજીંત્ર હતું બંસી. એ કહેતો કે મુંગા સ્વરમાં સંગીતની મઝા છે તે બોલેલા શબ્દોમાં નથી જ. શબ્દો બે લાગણી વિના બોલાય છે તો કૃત્રિમ બની જાય છે એટલે અત્યંત કામળ

હૃદયનો માણસ જે ગાય તેમાં જ સંગીતની છાયા આવે છે; બીજો નહિ. તે કહેતો કે લય પામતા સ્વરમાં જે મીઠાસ છે તે મુંગા શબ્દને લીધે જ છે.

ગમે તેમ પણ ને પેતે તો બંસી આબાદ છડતો. કલ્પનાનો આળક હોવાથી ધણી વખત વિચારતો કે જમનાનાં જળ આ બંસી થંભાવી શકે. પણ પાણી તો સતત વહ્યા જ કરતું ને એ બંસી વાયા જ કરતો. બંસીનો એ આશક હતો. જમનાનાં જળ આગળ બંસી બળવથી એ એનો ધરક હતો ને સમુદ્રકન્યા કે જલસુંદરીને નિહાળવી એ એનો આદર્શ હતો—ખોટો, વ્યર્થ ને અશક્ય. પણ આદર્શ એટલે જ સાચા દિલથી કરેલી ખોટી, અશક્ય કલ્પના.

એતો આ ધરક ચાલ્યો ગયો ને એ આશક મરી ગયો. અચાનક જીવનનું રૂપાંતર થયું; પણ તેમ થવાનાં પ્રબળ કારણો હતાં. આ થેડો માણસ જીવાનીમાં એક સુંદર સ્ત્રી પરણ્યો હતો. એ સ્ત્રી સંગીતની અત્યંત શોખીન હતી. શોખ લગભગ ગાંડપણ જેવો. એક વખત દિલ્લીમાં જલસો થયો ત્યારે, તેણે ગાયન સૃષ્ટિને રસમાં નવડાવતી હોય તેમ તે દિવસે એ ખરેખર ખીલી હતી. અને જ્યારે આખું

આ રા મ ગા હ

આજે જ માણુ હાન કરી દે !

જગતના આ મહાવનમાં તમારી એ
મીઠકત હૂંટવાને અનેક અમુરો લપાઈ
રહ્યા છે અને ક્યારે હૂંટરો તે નક્કી નથી.

તો આજે જ પ્રાણુ હાન કરી દે !

પ્રુદાની શહમાં ખેરાત કરી દે !

હારા દેખના બારથી હું નીચો
નર્યો છું.

મહારા માલીક !

તું એને પાપ માનતો મા !

રજનીગંધ પુષ્પ પ્રમાણે તમારું
ચાવન ખીસ્તું છે

ચારી !

કોઈ દેવને મંદિર ચઢાવશે કે એમ
ને એમ જ હરમાવા દેશે ?

પ્રભાત થતાં જગતની ધર્મશાળા-
માંથી બધા સાથીઓ ચલ્યા બધા.

મંડળ ચિત્રવત રિયર-બન્ધુ હનું, તે વખતે
પંચમ સૂરથી વાતાવરણને આરપાર વાંધી
નાખવાની તેની શક્તિ એકદમ લય પામતી
લાગી. રણકાર કરતા સ્વરની માફક તે
એકદમ બંધ થઈ ગઈ. વિજળીનો આંચકો લાગે
તેમ પ્રેક્ષકવર્ગ અકસ્માત ઉધમાંથી ઉડ્યો.
પણ તેની સામે ગાનારી ધીમે ધીમે મંદ-
અતિ મંદ બની રહી હતી. ને એ અશ્વર્થમાંથી
પ્રેક્ષકો જાગે તે પહેલાં એક ધપાકો થયો :
ગાનારી નીચે પડી : અને થોડીવારમાં તેનું
મૃત્યુ થયું ! ત્યાર પછી આ ગાંડાના મનમાં
ધૂત ભરાઈ બેઠી હતી કે તેની સ્ત્રી જલ-
સુંદરી થઈ છે ! કેવો વિચિત્ર ખ્યાલ ! આ
થેલા માણસે ત્યારથી સંગીતની પ્રીતિ તોડી
હતી. તે એટલે સુધી કે તેના ઘરમાં
આજે વર્ષો થયાં વંશપરંપરાથી ચાલી આવતી
સંગીતની પ્રણલિ તેણે તોડી : તેણે સંગીતના
સાધન માત્ર ફેડી દીધા. પોતાના છેકરને
સંગીતનો ઠોકો શીખવડાવ્યો નહિ. અને જ્યારે
એ છોકરો જુવાન થઈ લાગ્યો, મરણ પામ્યો
ત્યારે તે પોતાની સાતઆઠ વર્ષની પૌત્રીને
લપને દિલ્લી છોડી ચાલી નીકળ્યો !

આ વૃદ્ધ માણસે હવે પોતાની પૌત્રીને
સંગીતથી દૂર રાખવા તનનોડ મહેનત કરી,
અને થયું, પણ તેમ જ. પરંતુ દેહ બદલાયા-
તે પ્રાણુ ન બદલ્યો. દિલ્લી છોડ્યા પછી તેઓ
આગ્રામાં આવ્યાં હતાં. યમુના નદી, જ્યાં
વળાંક લે છે, ત્યાં પૃથ્વી પરના અમૃતખંડ
સમે તાજ ઉમે છે ; તાજની પાછળ પ્રુદુ-
ભૂર આકાશ ! ને આગળ હરિયાણાં નીલાં
મેદાનો ! એ દરવ અંરેખર રમ્ય છે. આ
મોલો માણસ, અરેતીનો ધરક છોડી બેઠો
પરંતુ તાજનો ધરક લઈ બેઠો ચોવીશે કલાક
એ પડ્યોપાથ્યો આ ટુલ જેવા મહાનની
પાસે જ બસ્યો કરેતો ! અને આ બધો
વખત, એની પૌત્રી તો સાથે જ હોય. એ
જાણે અમલ્યે સૌન્દર્ય પીધા કરતા. દાદાને

જ્યારે બંસીની ધૂન હતી અને દાદી જ્યારે સંગીતમાં જ મસ્ત હતી, ત્યારે આ છોકરીએ તે વાતાવરણ પીધું હતું. પછી તો વૃદ્ધ માણસને સંગીતનો તિરસ્કાર છુટ્યો ને પોતે પોતીને સંગીતથી દૂર જ રાખતો. પણ સંગીતની લગ્ન લગાડનારી જે ધૂન હતી તે ધૂન તો કાયમ જ રહી. છોકરી સંગીત પરથી શિલ્પ અને ચિત્ર તરફ વળી ગઈ. દેહ બદલાયો, પ્રાણ તો એ જ રહ્યો. તેણે તાજનનં, અડતાં છત્ર ન ચાલે એવાં કામળ પુલ્ક જેવાં : નાળુક બદનમાં જે મીઠુશ ને પ્રાણનો જે વિરલ સંયોગ છે તે જોયો : નહાનકડી નાર વિધ્યા અણુવિધ્યા નાકમાં મોતી પહેરે એ ચિત્ર તેણે અનુભવ્યું. એ તાજની કન્યા યદ્ય નેના જેવી સુદૂર અને સાચી ! કામળ, મીઠી ને જાણે અગ્નિ ઝરશે તેવી ! તેની આંખે જે કળા પીધી ને તેણે સૌંદર્યની જે તત્ત્વીય મેળવી તે જાણે સાગોપાંગ તે ! શરીરમાં ઢળી પડી હોય તેમ તે એક બેનમૂન કન્યા બની ગઈ. એનું નામ સિતારા. સવારે, બપોરે, સાંજે, રાત્રે, ચાંદની રાત્રે જ્યારે જ્યારે તાજને જુઓ ત્યારે તે કાંઈક નવીનતા દાખવે છે. સિતારાએ આ દરેક વારંવાર જોયાં હતાં. અને તેના ઘેરના વૃદ્ધ દાદાએ તો એમને પૂજ્યાં હતાં. આ તાજના જ સાનિધ્યમાં ચાર પાંચ વર્ષ ચાલ્યાં ગયા. થોડે છેટે જમનાના કાંઠાપર-ચરાચર તાજની સામે-તેમનું ઝુંપકું હતું : છેટે સુમનજુર્જનો નાળુક ગોખ દેખાતો ને સામે તાજ. સિતારાના દાદાએ ભરવાડનો ઉદ્દેશ હાય કયો હતો. થોડાં બહાર, ઘેરાં, ચારેક ગાયો, ને જે કે ત્રણ બેસી તેમનો બધો કાર્યમાર ચલાવી દેતાં. હાયમાં કાંગ લાઇ, ખત્રે ધાગળી નાખી, જમના નદીના કાંઠા પર ઢોર ચારતાં જવાં ને તાજમહેલ નીરખતો જવો, એવી કપાં ઉપજાવે તેવી સ્થિતિમાં તે રહેતો ને કાંઈ કામ ન હોય ત્યારે સિતારા પણ સાથે સાથે રહ્યાં

વીજળીની ધાર જેવાં નૈનાંવાળી
મિયાની શદ્દ ભેતો માત્ર હું જ બેસી
રહ્યો.

આવો ખ્યારી !

તમારે મારે તૃણકુદૈતુ બીજાતું
તેયાર છે અને તે પર ચાંદનીની ચાદર
બીજાવી છે

છંદગીના લામમાં યૌવનનો શરાખ
ઉભરાઇ લય છે અને હું તમારી શદ્દ
ભેદ રહ્યો છું.

આવો મહારાણી !

આપણે વરલની રાત સફળ કરીએ !

મેંદાથી રંગાયેલી તારા પગની
પાનીને હું ચુંબન કરું કે લસુદની કુલ
કળી જેવા તારા હોડને ચૂસું ?

સાચે જ !

તારા રૂપથી હું તો લયરામ બની
રહ્યો છું !

પૃથ્વી હ. શુક્લ

કરતી. વૃધ્ધ માણસ સમુદ્રની દેવીની વાનો કરતો, કે નક્ષત્ર ને તારાની અસર સમજાવતો કે તાજનો ઇતિહાસ કહેતો, ક્યારેક એના પ્રિય વિષય-જલસુ'દરી-પર પણ વ્યાખ્યાન આપે. ગમે તેમ પણ જેવો તે પોતે કલ્પનાનો આદમી હતો, તેવો જ વારસો એની પૌત્રીને આપી રહ્યો હતો. આ વૃધ્ધ અને તેની પૌત્રી વચ્ચે જામેલો સ્નેહ પણ અલૈકિક સ્વરુપે પ્રગટ થવા લાગ્યો.

કલ્પનાનો પણ પડધો પડે છે : અને સ્વપ્નની સૃષ્ટિ પણ મળી આવે છે. વૃધ્ધ માણસ જે સ્વપ્ન રાત દિવસ ઝંખી રહ્યો હતો તે જ સ્વપ્ન એક આદમી નીરખી રહ્યો હતો. આમનો એક જીવાન ચિત્રકાર છેક સંધ્યાકાળે જ્યારે તાજના પારદર્શક દેહમાં આકર્ષી રંગના ઝોળા ઉતરી ગય ત્યારે જમનાના કાઠા પર ફરતો હોય. તેનું નામ વેધુશેખર બહુ અઢ્યો જીવાન હતો. કાળાં કુદ્દશમાં સંતાયેલુ તેનું મોઝા ખરેખર ચિત્રકારને યોગ્ય આવે તેવું મધુરું ને મોઢક હતું. તેણે જમનાના પાણીનો, આકાશના રંગનો, ને તાજમહાલનો વધો યથાં એક ચિત્રે અવ્યક્ત કર્યો હતો. જેવી સિતારા તાજની કન્યા હતી તેવો એ તાજનો ચિતારો હતો. તાજનું સૌન્દર્ય પીપીતે એ ચિતારો બન્યો હતો.

એક વખત સંધ્યા હતી. સંધ્યા ખીલે છે ત્યારે જલપ્રવાહમાં વહેતા ગુલાબી રંગે હુંદર લાગે છે. પરંતુ જ્યારે આકાશ કુમળાં મૂરા વાદળાંથી ઢંકાયલું હોય છે, ને પૃથ્વી પર વરસાદના જરાતરા છટકાવથી બીનાસ આવી હોય છે, ને હરિયાળા લીલોતરી પર તેજને અદલે છયા પથરાયેલી હોય છે ત્યારે અત્યંત ગૂઢ ને ઉંડા સંવેદનવાળા લામણીઓ જન્મ લે છે. આજે એવી ઘડી હતી. આજે વેધુશેખર તાજનાં હરિયાળા મેદાનો પર ચાલુ, સાહેલીનો ખૂબ પસાર કરી, ધીમે પગે જમનાના કાઠા તરફ ચાલ્યો. તેજ અને

છાયાની ચાદર એાઢી પૃથ્વી કાંઈક ઝાંખી પડી હતી : ધૂમ્રમસ નહિ છતાં ધૂમ્રમસ જેવું લાગે એ સમય હતો. વિધુશેખરની દૃષ્ટિ એ વખતે અકસ્માત સામેના કિનારા પર પડી ને તે હતો ત્યાં સ્થિર થઈ ગયો. એ સ્થિર થઈ ગયો, પરંતુ એનું ચાલત તો એ કૂદત. સામેના કિનારા પર, જલતરંગમાંથી જ જન્મેલી હોય તેવી એક સ્ત્રી ઉભી હતી. એ ઉભી હતી ત્યાં કેક સમાં પાણી હતાં ને તે પાણીમાં એવી રીતે ઉભી હતી કે જાણે જલસુ'દરી જ ઉભી હોય !

વિધુશેખરના મનમાં પણ ખીલે વિચાર ન જ આવ્યો. એની કલ્પનામાં આવ્યું કે : 'એ જલસુ'દરી !'

કલ્પનાની ભૂતિ તરફ તે જોઈ રહ્યો. બીના કાળા કુશ વિખાઈ જઈને એના વાંસાને ઢકી રહ્યા હતા. અનિમિષ નયને જાણે એ તાજ ને પી રહી હતી. તાજના ચિનારાએ આ દૃશ્ય જેવું જોયું તેવું પીકું. તેના ખ્યાલમાં આ કલ્પનાની રાણી ધૂમી રહી. પણ થોડીતારમાં અંતરું વિટાવા લાગ્યું ને રાણી અદૃશ્ય થઈ. તે પાછો ફર્યો સંવેદન, કલ્પના ને ગૂઢ અગમ્ય વાતાવરણ એને ધૂમાળી રહ્યાં હતાં. તે પાછો ફરતાં ફરતાં સદેજમાં જ ખચી ગયો. તેની સામે જ કાંઈ અણુષ્ઠ આદમી લટકાયો હતો. તે આદમી ગાંડાની મક્ક તેના મોં પાસે મો લાગ્યો : ને બોલ્યો :

‘તમે—તમે એ—એ—એ—જોયું ?’

વિધુશેખર સમજ્યો નહિ. ‘એ એ શું ?’

‘કેમ વળી તમે જોયું નથી ? જોડું બોલો, છો ? જોડું ? તમે એ—એ જોયું ?’

‘એ શું ?’

‘એ—એ—એ... એ દૃશ્ય કાણુ હતું ખબર છે ?’

‘ના.’

‘એ આ નદીમાં રહે છે. જલસુ'દરી. તાજનાં દર્શન કરવા ધણી વખત આવે છે.

જલસુંદરી. જલસુંદરી...સમજ્યા ? જ...
લ....સું.... દ....રી....'.....પેલો માણસ
ઘેલજામાં લાગ્યો.

‘તમારું નામ ?’

‘મારું ?...જલસુંદરી...મારું નામ ? હા,
મારું નામ મને સાંભળું...હું સિતારાનો દાદો.’

‘પણ સિતારા—?’

‘તમે અરધી રાત્રે આવ્યા છો ? આઠા !
ત્યારે જમનાનાં રૂપેરી પાણી ને સામે આ
તાજ !’ રૂપેરી...આઠા ! એક દિવસ એવે
વખતે જલસુંદરી આઆં હતાં.’

પણ આ ઘેલજાએ ચિતારાની જલસુંદરીની
કાંઈપનિક માન્યતાને તોડી : ‘ત્યારે એ કન્યા...
આ ડોસાની પૌત્રી સિતારા લાગે છે’...તેના
મનમાં એકદમ ખ્યાલ આવ્યો. એ ખ્યાલ
ઘટાં જ તેની કલ્પનાની રાણી પાર્થિવ—
પૃથ્વીની બની ગઈ : નશો ઉતરી ગયો ;
સંવેનદ ચાલ્યું ગયું ; વાતાવરણ ટળી ગયું.
એ કલ્પનાની રાણીને પૂજનારો ચિતારો મટીને
પાર્થિવ કન્યાના સૈન્યોનો ખ્યાલ કરનાર
મનુષ્ય બની ગયો । તેના મનમાં દૃશ્ય રહી
ગયું : કલ્પના રહી ગઈ : અને સિતારાની મૂર્તિ
રહી ગઈ ।

‘મેં એવું કાંઈ—જલસુંદરી જેવું જોયું’
નથી એમ ખોલી તે પેલા ઘેલા આદમીને
છોડી આગળ ચાલ્યો. એક તરફ એક સિપાઈ
હસતો હતો ‘પેલો ઘેલો જ મળ્યો હતો ને ?’

‘હા, પણ તે છે કાણુ ?’

‘બીજું’ કાણુ ? ગાંડો છે. એ ક્યારનો
આંદો બેઠો હતો. અંધારું વિંટાયું ને તે
વખતે જમનામાં કોઈ ન્હાવા આવ્યું, તરત
જ એ જલસુંદરી—જલસુંદરી કરતો ઉઠ્યો
ને દોડ્યો, ત્યાં તમે જ સામા મળ્યા’

‘એમ કે ?’

ચિતારો વિચાર કરતો ઘેર ગયો. તેણે
સિતારાને મનમાં તો પોતાની બનાવી પણ
દાખી.

ત્યાર પછી તો ઘણી સંધ્યાઓ ચાલી
ગઈ કેટલીક સંધ્યાઓ, અંધારપછેડામાં
લપાતા પહેલાં શરમતી મીઠી સુરેખનો રંગ
તેવા જમનાના જળમાં ઘણીવાર ધંભી
હતી. કારણ કે વિદુશેખર મીઠું દારવ કરીને
સિતારાને બીજવતો તે વખતે શરમતી મીઠી
સુરેખથી છવાતું એવું મોં જમનાના જળમાં
પ્રતિબિંબિત થાય તે આ સંધ્યા જાતું માતું
જોઈ લેતી.

સિતારાનો ગાંડો જેવો દાદો દૂર—દૂરથી,
જલસુંદરી નિદ્રાળવાનાં સ્વપ્નાં ધડતો હોય
ત્યારે સિતારા ને વિદુશેખર એક બીજની
મરકરી કાંતાં હોય । આવી રીતે તાજની
કયા તાજના ચિતારાની ધતી હતી તે વખતે
તેનો વૃદ્ધ દાદો ઘણી વખત ફરિયાદ કરતો
કે હવે જલસુંદરી આવતાં જ નથી ! ને
આવે છે તો એકલાં આવતાં જ નથી ।

સિતારા એ કાંઈ સમજતી નહિ. દેવાની
આટલી ઘેલજા જેવાને એ દેવાઈ ગયેલી,
હતી. બીજી બધી રીતે દાદો ડાહ્યા હતા.

‘તું’ આની સાથે પ્રીતિ જોડ’ એમ
કાંઈ અચ્છા કરે ને પછી પ્રીતિની શરૂઆત
થાય તો એમાં હમેશાં ગાંઠ રહી જવાની પ્રેમ
સ્વયંભૂ છે તેમજ કલા સ્વયંભૂ છે.

એક વખત ચિતારો જમનાના ગાંડા પર
બેઠો હતો.

કાળા ભરમર પાણી દોડ્યાં જતાં ને તાજ
એકલો ઉભો હતો. હમેશનાં પરિચિત સિતારાનાં
પગલાં તેણે સાંભળ્યાં. તેણે પાછું વળાને
જોયું તો સિતારાનું મીઠું હસતું મોં નિહાળ્યું.
ચિતારો એક વિચારની ધૂનમાં હતો, તેની
કલ્પના છેક ઇ. સ. ૧૧૯૯ ની સાલ જેટલી
પાછળ ગઈ હતી. તે આમાં બેઠો બેઠો,
તાજની સામે નિહાળીને, પૃથ્વીરાજની સંસુક્તાને,
મનમાં ને મનમાં ધડી રચા હતો.

રથપિથોરાનો રાતા પથ્થરનો દિલ્હીનો
કિલ્લો તેની નજર આગળ ખરો ધયો હતો.

સુધક રજપૂતાઈ ('શિવહરી') નો છેલ્લો છેલ્લો નમૂનો તે પૃથ્વીરાજ. આ ચિતારાએ ઘડેલી તેની સ્ત્રી સંયુક્તા પાણીદાર મેલી જેવી નિર્મળ અને તેજસ્વી હતી ; આળભાષામાં કહીએ તો-રૂપરૂપનો અંબાર હતી. રૂપનો પાર નહિ, તેજનો પાર નહિ અને નિર્મળ તાનો પાર નહિ ! રજપૂતાણીઓ પણી ઘષ્ટ ગષ્ટ છે, પણ સંયુક્તા જેવો પ્રેમનો નશો કાઢનામાં ન મળે ચિતારો એને જોઈ રહ્યો હતો. આખેદ્રશ્ય જાણે એ જ ! કલ્પનાએ સૃષ્ટિ રચી હતી ને ત્રેરણાએ પ્રાણ મૂક્યા હતી. તાજને ખરાખર પાછળ રાખીને રજ-પૂતાણીની અસલ આદર્શ પ્રતિમા હોય તેવી સંયુક્તા ઉભી હતી. તેના સેંચામાંથી સાચા મોતીની લટ બન્ને બાજુ લટકતી હતી

તાજના જેવી જ નાળુક શરીરની પણ તેજના પુઆરાથી નાહી રહી હોય એટલી જાજવદ્યમ ન સુંદર અને પવિત્ર !

ચિતારો કલ્પનામાં આ દૃશ્ય જોઈ રહ્યો હતો—પી રહ્યો હતો, તેટલામાં સિતારાએ તેના ખભા પર હાથ મૂક્યો. આંખણીઓ ફરતાં જેમ વાજીર ખેલે, તેમ આ કામળ સ્પર્શ થતા વિદુશેખરનું 'હૃદય સમાધિમાયી જાગી ઉઠ્યું. એની કલ્પના-ત્રેરણા વેરાઈ જવા લાગ્યાં.

હજી એ દૃશ્ય જ જોતો હોય તેમ તે ખોલ્યો, 'કમ સિતારા આજ તો કાંઈ મોડી ?' અપમાન થયું હોય તેમ કલ્પનાની સંયુક્તા દૂર ને દૂર જવા લાગી.

ચિતારાની પાસે આવીને સિતારા ધીમેથી બેઠી, પોતાની સોડમાંથી એક કાગળ કાઢ્યો.

'એ—ત—તારી ! તું વળી ચિત્ર કરવા ક્યારે શીખી ?' સિતારા પ્રેમથી તેની પાસે સરી. કાંઈક ચાલુ મધુ હોય—શબ્દન જતું હોય—તેમ ચિતારો ખેંચકેળો ખનીને તાજ રહ્યો.

તરફ જોઈ રહ્યો. સંયુક્તાની છાંપી ઝાંપી ખનતી હતી. તેણે વેદનાથી છાતી પર હાથ મૂક્યો ; ને એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો. 'ઓય ! રે ! ગષ્ટ કે શું ?'

અત્યંત માયાથી સિતારાએ તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો. 'વિદુ ! તને શું થાય છે ? તું મૂંઝે છે કં ? અને...તું શું ખોલ્યો ? કાણ ગષ્ટ ?'

ચિતારાએ શન્ય આંખે તાજ તરફ જોયું.

એની કલ્પનાની મૂર્તિ—પૃથ્વીરાજની સંયુક્તા—યાં હતી નહિ. તે ચાલી ગઈ હતી. કાણ જાણે ક્યાં ? અને ચિતારાને ખબર હતી કે આવી મૂર્તિઓ આવે છે. ધડીભર જો એનો સત્કાર ન થયો તો તેઓ ખસ જાય છે—હમેશને માટે ! આજે પણ આ મૂર્તિ ગઈ તે ગઈ ! પછી એ કાંઈ દિવસ આવે નહિ. કદાચ મૂર્તિ આવી માનભરેલી હોય છે.

વિદુશેખરે સિતારા તરફ જોયું. એક ધડીભર એ મૂંઝ્યો. 'ખરેરે ! આણે મારી સંયુક્તા ખોવાયી' એ વેદનાથી એ વિધાઈ ગયો, 'ગદારી પ્રિયતમા કદાને રાકનાર આ કાણ ?' એ પ્રશ્નથી એ વ્યાકુળ બની ગયો, ત્યાં સિતારાએ અત્યંત મોઢક સ્વરે કરીને કહ્યું.

'વિદુ ! તું મૂંઝે છે કં ? ખોલ તો ખરો મારા સમ છે ; તને શું થયું છે ?'

સિતારાએ એવું મન વાળવા એને તાજનું 'સૌન્દર્ય' ને આકાશી રંગો દેખાડ્યાં. થયું ચિતારો તાજમાં શું જૂઓ ? તાજ જેના વડે શોભતો હતો તે સંયુક્તા ક્યાં ?

સિતારાએ ધીમેથી તેના હાથમાંથી ચિત્રનો કાગળ ખેંચ્યો. તેણે તે લઈ લીધો. જાણ્યો હોય તેમ વિદુશેખર સિતારાનું ચિત્ર જોઈ રહ્યો.

‘આં શું દોયું છે સિતારા ?’ વેદના દાખીને તે બોલ્યો. ‘એ છે જલસુંદરી.’

ચિતારાએ તે દિવસે જલસુંદરી જોઈ હતી તે યાદ આવ્યું. જલસુંદરીની એની કલ્પના સિતારાના નામથી વેડફાઈ ગઈ હતી. આજની સંસ્કૃતતાનું નિધાન પણ સિતારાના આગમનથી પડી લાંબું હતું ! અરેરે ! કલ્પનાની મૂર્તિઓ ! તદ્માર્શ મૃત્યુનો ધા જીવન પર ગજગત અસર કરે છે, ને જીવન પછીના જીવનને પણ રંગે છે. ત્યારે તમે સાચી મૂર્તિઓ ને સાચી મૂર્તિઓ એ કલ્પના એવો ક્રમ તો નહિ હોય ને ?

‘આ જલસુંદરી છે કાં ?’ જલતરંગો તો આબેદન છે. ને મૂર્તિ... પણ... રમ્ય છે. તે આ ક્યાંથી ધડી સિતારા ?’

‘મે—હું’ પણ કાંઈક છુ હો !’

‘એમ કે ? લાગે છે સાચી. પણ—આ મૂર્તિ કે છે કરી ?’ એમાં અજાણ છે ને કલ્પના નથી. ત્હેં આ ચિત્ર વાચ્યું છે, પણ જોયું નથી.’

સિતારાએ હસતાં હસતાં જવાબ વાળ્યો ; ‘દદાજી જે વર્ણન કરતા તે પરથી મેં એ ચિત્ર કયું.’

ચિતારાએ એ ચિત્ર સિતારાના હાથમાંથી એવી લીધું. તે ઝપાટાળે તેમાં ફેરફાર કરી નાખી, પાછું સિતારાના હાથમાં મૂકી દીધું. ચિત્ર સજીવન થઈ ગયું.

સિતારાએ તેના ત ક જોયું ને બહાલથી કહ્યું ‘વિધુ ! એક ચિત્ર તું મારે મારે ન બહાલે ?’

ચિતારાએ હાથમાંથી અવાજે કહ્યું ‘તારે મારે ? કાંઈ મારે ઉઠાવું—કાંઈ આપે તે કરે’ એ સ્વર્ગ્ય મૂર્તિ ન થાય. હું કાંઈ મારે કાંઈ કરતો નથી.’

‘પણ હું ક્યાં કેાઈ છું ? તું મારે મારે તો કરી જ દે.’

‘તું એક જલસુંદરી કરી દે. ધણું કહે છે કે દાદા જૂએ છે એવી જલસુંદરી એ

કાંઈ ચિતરે ને દાદાજી જુએ તો દાદાજીની ઘેલછા જાય.’

વિધુશેખરે ઉદારીથી કહ્યું ; ‘ઘેલછા રહે કે જાય. મારાથી એ ન બને. એવું હું કરી શકતો નથી.’

‘ત્યારે વિધુ ! તું મનુષ્ય નથી. તને માણસ પર ખાર નથી. તને મારા પર ખાર નથી. એ કશા ન હોય.’

‘વિધુશેખર ઉભો થયો ; તેણે જે હાથે અદ્વય વાળી : ‘કાણુ કહે છે હું માણસ નથી ? શું મારામાં ખાર નથી ?’

‘ના. ખાર હોય તે પીગળે. દયા હોય તે દ્રવે, મનુષ્ય હોય તેને લાગે.’

અત્યંત દુઃખથી ચિતારા બોલ્યો ‘સિતારા ! હું માણસ છું. હો.’

સિતારાએ ગર્વથી કહ્યું ‘માણસ હો તો આ જલસુંદરી કરી દે. એક ઘેલાતું એમાં કશાણુ છે.’

‘અરેરે ! કાણુ સમજે કે હું કલ્પનાનો પ્રેરણાનો—પેલી કલાનો દાસ છું, મિત્ર નથી. સેવક છું, સ્વામી નથી. જેટલી અને જેવી જ્યોતિ મળે તેવી મૂર્તિ હું ધડું.’

‘અભિમાન !—’ સિતારા બોલી—‘આ તાજના કારીગરને કાંઈ ન નડ્યું અને તને...’

‘મસ, ખસ, ખસ—’ વિધુશેખર વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો. ‘મન હું એ ચિત્ર કરીશ. જીવન...’

‘એક ચિત્રમા જીવન ને એક ચિત્રમાં મૃત્યુ—આમ તમને જીવન મૃત્યુની વાતો કરવાની રેવ પડે છે કે શું ?’ વિધુશેખર માત્ર ફિટકું દરયો. તે દિવસે સિતારા કાંઈ બોલી નહિ ને અણી ગઈ.

કલાનાં અનેક સ્વરૂપો છે ; અનેક રીતે આ રૂપો મળે છે. પરંતુ કલા સાગોપાગ વરે છે. માત્ર આજીવન અભ્યાસીને ; એના ખરેખરા ભક્તને. બીજા બધાને તો એ જરા જરા શીઠ દસાવી, ફાસલાવી, પટાવી, રવાના કરી દે છે.

ચિતારો તે દિવસે લયડતે પગે ઘેર ગયો. જાણે જીવન હરાધ ગયું હે.ય તેવો એ નાસી પાસ હતો. પણ હજી એને આશા હતી. બીજો દિવસે એ આવીને સરી ગઈ. ત્રીજો દિવસે આવું આવું થઈને ચાલી ગઈ. ચોથો દિવસે એ આવી જ નહિ. પાંચમે દિવસે એ હાથતાળી દઈને નાસી ગઈ. છઠે દિવસ તેણે એને ખૂબ આશા આપી, પણ પોતે તો સંતાતી જ ફરી. આમ એક-બે ને, ત્રણ અઠવાડીયાં ગયાં. એ કહ્યું ના ફરી ન જ આવી.

અને જેવી એતી અંદરની દુનિયા હતી તેવી જ બહારની હતી. સિતારા એને મળતી અને ન મળતી. એ ચિત્રની રાદ એતી હતી. ચિતારાની વેદના એ સમજતી, પણ માત્ર જલસુંદરી રાણી જય તો પછી 'ચિતારા' ચિતારાને એ કાષ્ટનું કાંઈ કરવાની હતી.

ખરેખર, છ માસ ચાલ્યા ગયા. આજે રાત્રિ સુંદર બનીતે તાજને આંગણે બેઠકારપણે પડી હતી શિતળ ચંદ્રના કિરણો જમનાના જળમાં ઠોડવા, પકડવાની રમત માડી બેઠા હતા. કુદરતમાં અતુલ્ય રૂપ ભર્યું હતું.

ત્રિશુલેખરે છેવટે પેલું ચિત્ર પૂરું તો કર્યું જેવું કહ્યું હતું. તેને સતોષ ન થયો, પણ તેણે એને પૂરું માન્યું હતું. ને હમણાં તે દિવસની સંયુક્તાને ધડી રત્ના હતો. અરેરે! પણ એ સ્ત્રી જગરી ચલાક હતી. એક અંગ પકડે ત્યાં બીજો અદૃશ્ય થઈ હતી. ચિતારો એને પકડી ન જ શક્યો. આજે આવી રૂપાળી રાત્રિએ છેક નિરાશ હતો! માનસિક અકથ્ય સંવેદન ઉત્પન્ન કરવામાં ઇશ્વરી-સંકેત શું હશે?

તેણે છેક મોડી રાત્રિ સુધી એનું વિધાન કરવામાં આકાશપાતાળ એક કર્યા. પરંતુ ન, માગે દોડતી આવે, એવી કલાદેવી જગતી જ નહિ. હમણાં હમણાંમાં તે શૂન્ય જેવો, ઘેસા જેવો થઈ ગયો હતો. એણે ચેતના

ચિત્રપટ પર એક નજર ફેરવી: ત્યાં શું હતું? માત્ર ડાઘા, તે નિરાશ બનીને જમનાના કિનારા પર જ ચાલ્યો. મેં આવી રીતે છેક નિરાશ થઈને એ ખૂબ વાર પોટોન એટલામાં કાંઈ દિવસ એસી ન, બળવવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર પેલા રૂઢિ, પુરુષ, ચિતારાના દાદાએ, બંસી બળવવી શરૂ કરી. નવારે મન તદ્દન શૂન્ય હોય છે ત્યારે જે એકાદ સ્વર તે સાંભળે છે એનાથી, એ એકદમ આકર્ષાય છે. અને આજે તો વર્ષોથી બંધનમાં રહેનાર સ્વરને પેલા રૂઢિ માથાએ છોડી ચૂક્યો હતો. રૂપાળી રાત્રિ હતી: અખંડ લુલ્હં સ્વર હતો: અને બળવનારો-કારીગર હતો: એક અખંડ રસની-ધાર ચાલે તેમ જમનાના આ કાંઠાથી પેલા કાંઠા સુધી. સ્વરોની ધારા ચલી રહી હતી: પવન પાણીને તેજ: જમીન આકાશને યડછાયો. અધામાં રાર સે સર્વે વહી રહ્યા હતા. ને જળ ધંભે ચડ્યો, સૃષ્ટિ ધડીભર અટકે, એવી આ પળ હતી. એમાં રાર ને એવો બળવના હોવાની જાણ.

એને જેમ કાંઈ દોરથી બેસે તેમ તો ઉપડ્યો. આજે તો તે છેક જ લોચ ચડે ગયો હતો. પેલા ચિત્રોનાં નાવિકા આવી તો તહિ જ, પણ મેં ચાલીને જાણે જોલી હેય એવું તેને લાગ્યું. ચિતારો ચિતારો નથી. ચિતારાને વળા બીજો દરક શો? બીજી માથું શી? તારે મારે જ તો મને બોલાવી હત તો હું આવત. પણ યાદ છે ને? તો મને છોડીને પેલી સિતારાને બોલાવી. મારે કળાને કાંઈ શોક હોય, અને સંયુક્તા સરી ગઈ.

સામે કાંઈ ફેવી સુંદર, બંસી વાગે છે. જસ તે આજળ વધ્યો, હજી વધ્યો, વધ્યો જ ગયો. જમનાના પાણીને તેનો પગ અડ્યો ત્યારે તે હસ્યો: કિક્કુ! શૂન્ય! ગંધા જેવું અટકાર્ય! એ હાસ્યના પડવાથી પોતે જાગ્યો, પણ

બંસીનું આકર્ષણ અનિવાર્ય હતું. એના મગજમાં બધે શન્યતા હતી. એના હાથના પકડાઈ કાઢ એના તરફ દોડી આવ્યું. એ સિતારા હતી. ચિત્રકાર જ્યારે નિરશ થઈ જમનાના કાંઠા પર ચાલ્યો ગયો હતો, ત્યારે એની મદુલીમાં બે જણાં યુવયુવ જેઠાં હતાં; સિતારા અને તેને દાદા. વિદ્યુશેખરનું અંધરું ચિત્ર, રૂદનની યાદ હોય તેવું હતું. તેનું પુરું ચિત્ર 'જલસુંદરી' એક તરફ પડ્યું હતું. સિતારાના દાદાએ ત્યાં જોયું. પોતાની મન્યતાને આગે જમરો ટેકા મળ્યો હોય તેમ ઉભે કહે, 'મસ, એ જ આ જલસુંદરી! પેલાં જુવાને કરી ને? એ' તે દિવસે એને પૂછ્યું ત્યારે એણે ઇન્કાર કર્યો હતો. 'પણ આગે એ પકડાયો! એ જ 'જલસુંદરી'! એટલું બોલી તે નાઠો. એને ખાત્રી થઈ ગઈ કે પોતે જૂએ છે તે સત્ય જ છે. એની ઘેસછા તો ઉલટી વધી. કારણ કે આગે એની માન્યતાને આ ચિત્રથી ટેકા મળ્યો હતો. પણ સાથેસાથે તેણે જુગલુગનો વિનિગ ધટ્યો હોય તેમ બંસી—એક વાર ફરીથી—મળવની શરૂ કરી હતી. તે બંસી બળવનો હતો ને ચિત્રકાર તેના તરફ—હજી આગળ ને આગળ વધતો હતો.

સિતારા દોડતી આવી. તેણે અત્યંત કામગીતાથી તેનો હાથ ઝાલ્યો : 'વિદ્યુ! વિદ્યુ! હું, આમ ક્યાં જાય છે! હવે તો પાણી ઉડા છે!'

તે હર્યો. અરેરે! કેવું ભયંકર! એક ધડીમાં નિશ્ચય કરીને સિતારાએ તેને પાછો ખેંચ્યો : 'પણ વ્યર્થ! એ આગળ વધતો જાયો!'

ખીજા કણે વિજળા જેવી ઝડપથી તે બહાર નીકળી : 'દાદા! દાદા! બંસી બંધ કરો!' તેણે ખૂબો પાડી.

જવાબમાં બંસીનો સ્વર મોહક ને મોહક થતો ગયો.

તુરંત જ તે પાણીમાં ઉતરી. એના છત્રનમાં પથરાયેલું તાજનું રોન્દ્યું મળકયું. મુમતાજ—શાદજહાં એ અમર ખ્યારની બાવના તજના પથ્થરમાં ફાતરી છે એ યાદ આવ્યું. તે એકદમ ઉડી ને ચિતારાના હાથને પકડી લીધો. તે તાજની કન્યા હતી ને તાજના ચિતર ને પકડ્યો.

મૃત્યુનો સમય સુંદર હોય ને રથળ પવિત્ર હોય તો ઘણી વખત મરણ પામવાની ઇચ્છા થાય છે. એ ઇચ્છા સાવ સ્વાભાવિક છે. ચિત્રકાર પાણીમાં વધતો ગયો. છાતી, સુધી પાણી આવ્યું : 'બહાલા! ક્યાં જવું છે?' સિતારા બોલી

“મસ, આ ઉભી એને પકડવા!”

‘કોણ છે? વિદ્યુ! કોણ છે એ?’

‘સંયુક્તા!—કલ્પનાની રાણી!’

‘પેલા ચિત્રની—ને દિવસની—’ સિતારાના મનમાં ને દિવસ વેગે પસાર થઈ ગયો.

એના ખભા પર માથું નાખી સિતારા રડી, ‘તું પાછો ફર બહાલા! તું પાછો ફર! તારી તે દિવસની કલ્પનાની રાણી હજી અંખડિત મળશે!’

પણ ચંદ્ર વધારે સુંદર બન્યો હતો : સમય પણ રાત્રિના ઠંડા ભારથી વધારે ઉજ્જવલ લાગતો હતો.

અને પેલી બંસી વધારે ને વધારે મોહક થતી જતી હતી. સિતારા વિદ્યુશેખરને વળગી પડી. પગલાં આગળ ભરાતાં ગયાં : એક બે...ત્રણ...

અને અચાનક પેલી બંસી બંધ પડી, બંધ કરી નહિ. બંધ થઈ નહિ. બંધ થઈ ગઈ.....

રાત્રિ શાંત બનવા લાગી અને જમનાના જળમાં ચંદ્ર ને તારા ધૂળવા અને તરવા લાગ્યા.

જમનાના કાળા ભમ્બર પાણી એમ જ ચાલ્યાં જાય છે...હજી અને હવે પછી...

(સંપૂર્ણ)

પપ વર્ષના

જાણીતા અમેરીકન

મીઠા પાનનાર

લેખેલો

દ્રુપદ

તેણે જીવાની

અનુવાદક: ચાંપરી

૨૬

(સુપ્રસિદ્ધ અમેરીકન 'સીગ્રેટ્સ'

અમેરીકન માસિક 'સીગ્રેટ્સ'

પરનાર એકલાએ પોતાની

પુરાત એક લેખ 'સીગ્રેટ્સ'

એ લેખમણે અમુક ભાગ

પરથી પારી અને રજુ

શારીરિક વિકાસની બાબતમાં મેં પ્રથમ રસ
તેને શરૂ કર્યો તેને આજ આલીશાપી વધુ વર્ષો
પર ગયા છે

મારી દશ અને બાર વર્ષની વય પ્રમથેના સમય
દરમિયાન મારે ખેતરમાં શરીર કસાય એવું કામ
કરવું પડતું આ બે વર્ષ મારે માટે રમતનાં
નહોતા, પણ મારે સવારથી સાંજ સુધી કામ
કરવું પડતું.

તે વખતે બાર વર્ષના છોકરા તરીકે મારામાં
અસાધારણ કૌશલ હતું. એ ઉમરે મેં ખેતર
છોડ્યું. હું ઉચ્ચાકાશી છોકરો હોવાથી મેં કાંઈક

માણી 'ગતાવવાનો' વિચાર કર્યો 'મારે માટે જુ
ચોઈમાં 'ઓફીસ બોય' તરીકેનું કામ મારાં એક
સાગણે શોધી કાઢ્યું.

એ કામમાં મારે ગોંધાઈ રહેવું પડતું. ઉગતી
પ્રજ્જનને જે જે રમતગમતો આતી, બદરની છે તેમાં
ભાગ લેવાનો હવે મને જરાય ભાગ ન મળતો;
અને પરિણામે સોળ વર્ષની ઉમરે હું 'લયડલી
મદરેસીવાળો' બની ગયો.

દરેક વર્ષે શીવાળામાં શરદી ને કદ મારી મુલાકાત
લેતાં ને ઉનાળો થીસે ત્યાં સુધી સાથ છોડતાં નહિ.
'ધર્મી'વારે મારે વિષે બાની વાતો થતી હું સાંભળતો

નવજીવાન !

‘ફીઝિકલ કલ્ચરીસ્ટ’
મેકફાડને પોતાનો -
અનુભવ !

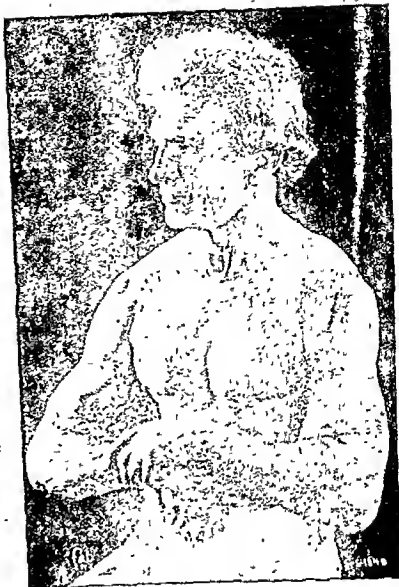
જી

કેમ જાળવી ?

વિદ્યુલ્લાસ ઉરેશી

જી

‘ફીઝિકલ’ અને ‘જીમનાસ્ટીક’
કલ્ચર’ ના સંરચાત્મક મી.
૫૫ મી વર્ષ ગ્રાંડ પછી
‘ફીઝિકલ’ માં લખ્યો હતો
વાંચકોને હાથપાળી થઈ
કરવાની તક લઈ લે.)

કે મને ફીઝિકલ લાગુ પડ્યો છે ને હું હવે થોડાક
સમયમાં આ હુનીયામાંથી ચાલ્યો જવાનો અને
અને ખરેખર, એ વખતે ફીઝિકલ અસાધ્ય મનાતો
હોતો.

તે વખતે ફીઝિકલ નિષ્કરવા ને ઇલાજે કામે
લાગાડવામાં આવતા તે તમે જાણો તો તમને નવાઈ
યાય કે એ ઇલાજેથી ફાય કેમ મળી શકે? ફાય
રોગીઓને વાયુવહરી ભાગવવાનો પ્રતિબંધ હતો,
અને તેમને જાંઘનારીઓમાં સૂવાની સૂચના થતી.

હું દરેક વૈદ્યક વપસારો કરી ચૂક્યો ને લાંબા
અનુભવે હૃદયરોગોમાં મને જરાયે શક્યા ન રહી.

તે અરસામાં કસરતનો એક અખાડો જોઈ
કસરત દ્વારા શરીર સુદૃઢ અને તંદુરસ્ત કરવાની
મને ઇચ્છા થઈ. એ અખાડાના સભ્યો તંદુરસ્તીના
એવા પ્રતાપી નમુના હતા કે મને લાગ્યું કે તેઓ
ને કસરત કરતા હશે તે કદાચ મને લાભકારક
થઈ શકે.

એ વખતે એ અખાડાની ફીઝિકલ જોવી મારી
આર્થિક હાલત નહોતી, તેથી તેના સભ્યો ને ડગ્ગેલ
વાપરતા તે ખરીદી હું કામે લાગ્યો.

અને ખરેખર, એ કસરતમાં જ મને મારા
શારીરિક રોગોથી બચવાની આશાનાં દર્શન થયાં.

આ મકારની શારીરિક મહેનતને અભાવે જ મારું શરીર ઘસારાઈ જતું હતું એમ મને લાગ્યું. શરીર સુધારણાની ખૂબી ખાતરી થાય એવો તાત્કાલિક ફેરફાર તો પ્રથમ ન જાણ્યો, પણ મેં તંદુરસ્તી ધડનાર સ્વતંત્ર ઈલાજ શોધી કાઢ્યો હતો એ દેખાડનારા શારીરિક ફેરફારો તો તુરંત નજરે ચડ્યા.

શકિતભર્યાં અણુઓથી મારો દેહ પુલકિત બની યકષી રહ્યો ત્યાં સુધી હું ન જાણી નહિ કે હવે શારીરિક વિષયમાં એટલો રસ લેવો મારું છે કે તે વિષયનું દરેક દરેક પુસ્તક લાઈબ્રેરીમાં જઈ અવલોકતો, પણ મને આ તે જાણાયું કે શારીરિક વિકાસ એ ખરું ભેટમાં ધણે ભાગે વણકેદરેક પુસ્તક હતું. અમુક જ્ઞાનભર્યાં કોઈ જ્ઞાન જગલના માર્ગે જેવા શારીરિક વિકાસનો એ માર્ગ હતો.

અઢારમે વર્ષે હું સારો કસરતખાન જાવો. શરીરને સુદૃઢ બનાવવાના ઉપાય તરીકે કુસ્તીમાં હું જાવો રસ લેતો; અને એ વિષયમાં હું સદાકાળ એવો જ રસ લેતો આવ્યો છું. હું જે લતામાં રહેતો ત્યાંનો 'ચેમ્પીઅન કુસ્તીખાન' ગણાવવા લાગ્યો. એક વાર તો તે વખતે શીકાગોમા 'હેવીવેઇટ' ના 'ચેમ્પીઅન' ગણાતા એક પહેલવાન સાથે મારે કુસ્તી થઈ તેમાં હું જીત્યો.

કેટલીક વાર કામકાજના મારા ઉત્સાહને અને આત્મા અન્ય પ્રવૃત્તિઓને અંગે શરીર તરફ હું હર્લ્ડેય રાખતો. પરિણામે એમિતી માદગી આવ્યા જેવું લાગતું, પણ હું આ હુમલાઓને તેમની શરૂઆતમાં જ હકાલતો ખરૂં પૂરો તો જેલમાં પચીસ વર્ષમાં બીમારીને અંગે મારા કામધંધામાં ગેરહાજર રહ્યો હોઈ એવો એક પણ દિવસ મને યાદ આવતો નથી. શારીરિક કસરતને મોટામાં મોટો લાભ એ છે કે દરેક રોગની શરૂઆતમાં અથવા તેના ચિન્હો દેખાયા પછી શરીર એ રોગને હકાલી શકે એવું બની શકે છે.

મારા સમસ્ત જીવન દરમિયાન મને સળેખમની પીકા અવારનવાર સતાવતી જ રહી છે. અને મને મારા અનુભવથી જાણાયું છે કે એ પીકા ફેફસાંમાં કે અન્ય જગે ત્યાં હોય તો પણ શરીરનું સત્ત્વ વધવાથી તેની સામે ટકી શકાય છે. આપણે આપણું શરીર અને તેના સર્વ ભાગો એટલા મજબુત અને જળપૂર્ણ બનાવવા જોઈએ કે એ અસાધારણ શકિતના પ્રભાવથી જ રોગચિન્હો 'અદ્રશ્ય' થઈ જાય.

પચીસ વર્ષની ઉંમરે મારા પર ન્યુમેનીઆનો હુમલો થયો. ત્યારે મને છાતીમાં પીકા થવા લાગી તે એ રોગનાં અન્ય ચિન્હો દેખાવા લાગ્યાં હતાં તે વખતે કસરતશાળામાં કલાકો સુધી કસરત કરતો, માઈલોના માઈલો ચાલનાં ને દોડતો, પણ ઉપકાર રોગનાં ચિન્હો ગયાં નહિ.

એ પુસ્તકોમાં વાંચ્યું હતું કે જનારો જ્યારે ગાંઠ પડે છે ત્યારે ઉપવાસ કરે છે અને હવે મેં પણ એ ઉપાય અજમાવ્યો. પાંચ દિવસના ઉપવાસે એ રોગના દરેક લક્ષણને નસાવી મૂક્યું. મારે અને કહેલું જોઈએ કે મારી આવી, સારી તંદુરસ્તી ધડનામાં સૌથી અગત્યનો ભાગ ઉપવાસ જ ભજવે છે. આપણામાંનો દરેક ખાતી વખતે જોઈએ તેથી વધારે જ આરોગ્ય છે. આપણે એ રીતે ખાયા જ કરીએ છીએ ને પાચન કરનાર અવયવોને ફરી, 'રજ' આપતા નથી. પરિણામે આપણને કદાપિ ખૂબ ભૂખ લાગતી નથી.

ખરેખર, ઉપવાસ એ રોગને દૂર રાખવાનું ને અસાધારણ તંદુરસ્તી ધડનાનું અમુક સાધન છે. એક વાત દરેકે જ્ઞાન રાખવી જોઈએ, આપણે જેટલું ખાઈએ છીએ તેટલું શરીરનું જળ વધતું નથી, પણ જેટલું પાચન કરીએ છીએ તેટલું જ જળ વધે છે. જ્યારે વમારી હોજરી ખોરાક ન ખાતી હોય ત્યારે તમે તેમાં ખોરાક હોયો તે ગેરલાભ ન કરે. એમાંથી વિવિધ પ્રકારનાં ગેર

હવેનન યઈ શરીરમાં, પ્રસરી નઈ અનેક રંગો
હવેનન કરે, છે. . . . .

જોતેથી . . . . .

સ્વાસ્થ્યે આતુ . . . . .

સ્વસ્થ આતુ . . . . .

કેમ આતુ . . . . .

એ ત્રણ બાબતો દરેક જણે જાણી લેવી જ

લોકોએ . . . . .

મેં શારીરિક વિકાસ પર લક્ષ આપવા માંડ્યું

તે સમયમાં જ્યારથી મેં આખા દિવસમાં માત્ર

એ વાર જ લોજન લેવાનો નિયમ શરૂ કર્યો

ત્યારથી, મારા શારીરિક બળમાં અને તંદુરસ્તીમાં નવાઈ

પમાડે એવી સુધારણા થઈ છે.

મેં આં લોજન માટેના, વિવિધ નિયમો

અનુભવી લેયા છે. મેં સંસારે ને સાંજે લોજન

લેવાનો અખતરો અનુભવી લેયા છે. તે વખતે

હું બપોરે કંઈ જ ન ખાતો. કેટલીક વાર આખા

દિવસમાં સાંજે માત્ર એક વાર જ ખાવાનો નિયમ

પણ પાળી લેયા છે. સવારે પૂંતો નાસ્તો લઈ,

બપોરે લોજન કરતુ ને. સાંજે કંઈ ન ખાતું એ

રીતનો પણ પ્રયોગ કરી લેયા છે. રાત્રે ખોરાક ન

ખયાવી શકે એવાઓ માટે આ છેલ્લી રીત પસંદ

કરવા યોગ્ય છે. મેં દિવસમાં ત્રણ વાર બહુ બારે

ન પડે એ પ્રકારનાં લોજન કરેલાં છે. હવેથી દરેક

નિયમ અમુક, અમુક સ્થિતિમાં લાગુકારક જણાયો

છે, પણ આ કોમાં મને ઉત્તમ નિયમ જ્યોરે ને

રાત્રે એમ આખા દિવસમાં એ જ વખતે લોજન

લેવાનો છે. કેટલાક સવારે ગરમ પાણીનો એક

પ્યાલો પીએ છે કે રહેજ ફળકુલ ખાય છે, પણ

આ ખાસ જરૂર નથી, સવારે કંઈ જ ન ખાનારા

કેટલાક હોળીની સાર કરવા એકાદ નારંગી લ્યે

છે, એ પણ ફાયદાકારક છે.

જરૂર કરતાં વધારે ખાતું એ આ જમાનાનો

રોગામાં મોટો ગુન્હો થઈ પડ્યો છે. આ ગુન્હો

સરેરાશ અંદાજીતા વર્ષોમાંથી પચાસ ટકાનો ઘટકો

કરે છે. તે જોઈએ તેટલું જ ખાવાની પટેવ

તમે પાડશો તો તમારી તંદુરસ્તી ને તમારું બળ

વધશે, એટલું જ નહિ, પણ જીવાનીમાં ને તે પછી

તમે તમારા દરેક કાર્યમાં વધુ અપજતા ને વધુ

હસાદ જળવી શકશો.

એક સાથે વિવિધ ભત્તની વાગીઓ ખાવી એ

હાનિકર છે. નળળા બધારણનો. માણસ એક

લોજનમાં એક કે એ ચીજ ખાય તો ફાયદાકારક

થઈ પડે છે. ફળ વારંવાર ખાવાં, બળર ખાંડને

બદલે મીઠાં ફળ અને મધ વધારે લાભપદ

નિવડશે મેંદાની ચીજ ન ખાઓ.

તમારો ખોરાક પૂરેપૂરો ચાનીને ખાવાની

અનિવાર્ય જરૂર છે. નરમ, ને પાતળો ખોરાક આ

કારણથી કેટલીક વાર તુકરાનકારક થઈ પડે છે, તેથી

દરેક લોજન વખતે એક ચીજ તો એની ખાવી જ, જે

કંઈ ને કંઈ હોય અને જેને પૂરેપૂરી ચાવવી પડે.

પણ આ બધામાં મનની અસર બહુ જ બરો

બાગ બળતે છે કેટલાક માણસો મને તેટલી

નિપત્તિઓ છતાં હસમુખા જ રહે છે, જ્યારે કેટલાય

સદાગ્રાજ ઉદાસ જ રહે છે. દરેક મતુષ્યને સુખી

યવાનો હક્ક છે. જીવનમાં એવાં કેટલાક દુઃખો

છે જેની અસર આપણા જીવન પર થયા દીધા વગર

આપણે સુખી રહી શકીએ.

આથી હું તમારા મન પર ઠસાવવા માગું છું

કે તમારા શરીરની સ્થિતિને મન સાથે ધણો નિકટ

સંબંધ છે. અલગત, માત્ર તંદુરસ્તીના વિચારો

કર્યાથી જ તમે તંદુરસ્ત નથી બની જવાના,

પણ તંદુરસ્તી ધડવામાં મનનો હિસ્સો જળવે

છે. તંદુરસ્તી ધડવામાં સંધારણૂત. પુરતી કસરત,

યોગ્ય ને યૌષ્ઠિક ખોરાક ને ધરતી ઉપ એ સૌ આગળ

પડતો બાગ બળતે છે.

મન અને શરીર પરસ્પર અસર કરે છે.

અલગત, શરીરના સત્વહીન અને ઝેરી લોહીને સ્વચ્છ

કરવામાં માનસિક પ્રેરણા કામ નહિ આવે ' પણ પ્રથમ એ રોગ દૂર કરે તો પછી મનની અસર તમને જણાવા માંડશે.

મનુષ્યની મોટામાં મોટી ને કીંમતીમાં કીંમતી મિષ્ટકૃત સારી, સુદૃઢ તંદુરસ્તી છે એ તંદુરસ્તી મેળવવા એ કે 'રોકડું' કે 'ખોણું' પડે તે બોણું જ ગણવું. એ રોકાણ તમને દરરોજ વ્યાજ આપે જાય છે અને આર્થિક દ્રષ્ટિએ જોતાં પણ શરીર સુદૃઢ હોવાના લાભ જણાયા વિના ન રહેશે.

શરીરને કસરત મળ્યા સિવાય સુદૃઢ ને કૌવત વાન તંદુરસ્તી પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી. શરીરના

એ બોક્સ બાજતુરત મૃત થઈને શરીરથી છુટા થાય છે ત્યારે હવે એ શરીરનો મુખ્ય ભાગ માંસ છે તો એ માંસલ બાજોને અમુક નિયમિતતાથી વાપરવા જોઈએ જેથી સાધારણ તંદુરસ્તી સારી રહે.

શરીરના દરેક સુદૃઢ ભાગમાં લોહી પહોંચવા માટે કસરત જરૂરી છે. શરીરના કેઈ પણ માંસલ ભાગને વેગ મેળવતાં લોહી હૃદયમાંથી આવજા કરે છે, હૃદયના ધબકારા વધે છે, શરીર વધારે સચેત, વધારે ગરમ અને વધારે તંદુરસ્ત થાય છે.

કેટલાક કહે છે કે તેમને કસરત કરવાની કુરસદ નથી, પણ મારા મત પમાણે અમુક પ્રમાણમાં કસરત

વજનનો પોણો ભાગ માંસના તંતુઓનો બનેલો છે; ને શરીરમાં અવગણીતું પ્રમાણ વધુ હોય તો જ એનું પ્રમાણ તેટલે અશે બોણું થાય છે. લોહી શરીરના પ્રત્યેક ભાગને પોષણ આપે છે, અને ખાલી થયેલા સુદૃઢ ભાગમાં એ નવી પૂરવણી કરે છે. દરેક જણ જાણે છે કે શરીરના જે કેઈ પણ ભાગમાં લોહી ફરતું અટકાવીએ તો

કરવી એ કસરત ન કરવાના કારણરૂપ ને હોય તેના ક'તા પછી વધુ કીંમતી છે.

ખોરાક કરતાં કસરત વધુ જરૂરી છે.

નિદ્રા કરતાં

તમે એક વેળા ન જાઓ તો બીજા ટાણે વધુ ખોરાક લઈ શકો છો. તમે એક રાત્રે બોણું લંબી શક્યા હો તો બીજા રાત્રે તેનો બદલો વાળી લ્યો છો. પણ તમે કસરત ન કરો તો

તમારું શરીર નરમ ને નાકોવત બને છે, તમને આજસ આને છે ને તમે તમને પોતાને નકામા જેવા લાગો છો.

કસરત સ્વયં જીવનને જરૂરની છે, એટલું જ નહિ, પણ જે તંદુરસ્તી જીવનને જીવવા યોગ્ય બનાવે છે તે તંદુરસ્તી માટે પણ જરૂરની છે. તેથી તમને હિંમત ને વિશ્વાસ આપે છે. તમારા ખમા પહોળા થાય છે, તમારી આંખો ચળકતી થાય છે.

શા રી રિક પરિગમ કરીને તમે તમારી તંદુરસ્તીનું રક્ષણ નહિ કરો તો નબળાઈ અને ગાદગી તમારા જીવન-માર્ગમાં આપશે જ.

શા રી રની તંદુરસ્તી માટે અમુક જ પ્રકારની કસરત કરવી એવો નિયમ નથી.

કેટલાક આલવાના શોખીન હોય છે અને આ કસરત ખરેખર ઉપયોગી ને બલામણુ કરવા લાયક છે. એ સિવાય કુટખોલ, હોડી, ગોલ્ફ, ટેનીસ આદિ રમતો છે,* છતાં આ રમતોમાં કોઈક જ એવી છે કે જે શરીરના દરેક ભાગને કસરત

આપે. તેથી કેટલાક કસરતશાળામાં જઈ અમુક કસરતો કરે છે અથવાં પોતાને ઘેર જોડામાં એવી કસરતો કરે છે જે શરીરના દરેક ભાગને કરો.

જો કે શારીરિક કસરત મનુષ્યના જીવનની શરૂઆતથી અત સુધીમાં જરૂરની છે, છતાં

મી. બરનાર મેક્કાડન કસરત કરતો

જીવનની આંતરવાસ એની ખસ જરૂર છે અને જે વૃધાવસ્થા વ્યાગવાની ઇચ્છા હોય તો તે મળી પણ જરૂરની છે.

જો કે જુવાની દરમિયાન રાખવામાં યોગ્ય ખોરાક, યોગ્ય ઉપવાસ આદિ બહુ અગત્યના છે, છતાં હું ખાતરી પૂર્વક જાણી દોઉંને કહી શકું છું કે જે જે બાબતે સતત માસ શરીરમાં એકત્ર કર્યું છે તે કસરતને જ આભારી છે.

હું કદાપિ એક સરખી કસરતો કર્યું જતો નથી. બને નેટથી ભૂરી ભૂરી ભગની કસરતો કરું છું. એક પ્રકારની કસરત થોડા દિવસ કે થોડાં અઠવાડિયાં ચાલુ રાખવા બાદ હું બીજી કોઈ જુદી જ ભતની કસરત તરફ વ્યાન દોડાવું છું.

* આપણે એ અગ્રેષ્ઠ રમતોને રમીને આપણી રમી રમતો પણ રમી શકીએ—અનુવાદક.

ચાકો ત્યાં સુધી કસરત કરો, કસરત કરતાં કરતાં વચ્ચે તમારા ફેફસામાં બને તેટલી શુદ્ધ હવા ભરો. કસરતની દરેક હિલચાલમાં તમારા અંતરને આનંદ ભેળવો, અને તમારી દરેક કસરત તમને આનંદરૂપ યાય-કંટાળા રૂપ ન યાય-એવી ટેવ પાડો.

આજ આલીશ વર્ષ થયાં હું શારીરિક કસરતવાળી છું છૂં છૂં છૂં છૂં છૂં છૂં. તેમાં ચ મેં વ્યક્તી પડતી અનુભવી છે, પણ મેં ઘણા સાવધ વિચાર્યો તરીકે એ આલીશ વર્ષ ગાળ્યાં છે.

આલે-પંચાવનમે વર્ષ-હું શારીરિક દ્રવ્યની બાબતમાં માતબર છું. મને આર્થિક દ્રવ્ય બધે

તેટલું મળે, પણ તે આ આરોગ્યરૂપી દ્રવ્યની સરખામણીમાં ખરેખર તુચ્છ જ ગણાયો.

સમયે સમયે મારા ધંધા બેટલું જ લઈ હું મારી તંદુરતી જાળવવા તરફ આપું છું. ને ને રોઝ વખતે મારી તંદુરસ્તી જાળવવા ધંધાનો ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત યાય તો હું એક ફાલુના પણ વિલંબ વગર ધંધાનો ત્યાગ કરું છું.

તમારી કીમતીમાં કીમતી મીઠકત “દ્રઢ અને ચેતનભરી તંદુરસ્તી” હોવી જોઈએ એ કદાપિ ન ભૂલો !

-સંપૂર્ણ-

તમે નવલકથાના શોખીન છો ?

તો

‘નવચેતન’ ઑફીસ તરફથી હાથમાં જ બહાર પડેલું

જંજીરને ઝાણકારે

નામનું પુસ્તક જરૂર વાંચો !

એના લેખક ‘નવચેતન’ના તંત્રી છે,

એના ચિત્રકાર શ્રીયુત પુરંધર છે,

એનું ગેટ-અપ સુંદર ને લખાણ સરળ છે,

એનું મુદ્રા માત્ર આના બાર છે !

મળવાનાં ઠેકાણાં :

(૧) ‘નવચેતન’ ઑફીસ ૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

(૨) સી. જમનાદાસની કંપની પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

કલાનું સ્વરૂપ

અનુવાદિકા : પહેલ નર્મદા રાવલ.

દુનીયામાં ત્રણ જુદા જુદા સ્થળેથી ત્રણ પ્રકારની ચિત્રકલાઓ પ્રકટ થઈ છે. આજ કાલ ચિત્રકલાની જે પદ્ધતિઓ દેખાય છે તે ઉપરની ત્રણ પદ્ધતિઓમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે. તે ત્રણમાંથી એક, ચીન અને જાપાનમાં ઉત્પન્ન થઈ છે.

ખ્રીષ્ટ યુગમાં થઈ અને ત્રીજીએ ભારતીય ચિત્રકલાનું સ્વરૂપ લીધું.

ધણા પ્રાચીન કાળથી ઉપર લખેલી ત્રણ પદ્ધતિઓથી ચિત્રકલા આવે છે એમાં કઈ પ્રાચીન અને કઈ આધુનિક? આ બાબત જોડાપોઢ કરવાનો આ સ્થળે વિચાર નથી. અહીં તો ચિત્રકલાની વિશિષ્ટતા ઉપર જ વિચાર કરીશું.

પહેલાં ચીન અને જાપાનની ચિત્રકલા વિશે વિચાર કરીશું. આજકાલ ચીની અને જાપાની ચિત્રને આદર બધી જગ્યાએ થઈ રહ્યો છે. ભારતવર્ષમાં રાજરજવાડાઓમાં જાપાની ચિત્રોએ સ્થાન મેળવ્યું છે. આ ચિત્રોમાં એક એવી વિશેષતા છે કે દુનીયામાં બીજાં ચિત્રોથી તે જુદાં પડી આવે છે. યુરોપીયન ચિત્રો ભેતાં એક પ્રકારની તેમાં જીજીપ હોય તેમ લાગી આવે છે.

તે જીજીપ ચીની અને જાપાની ચિત્રો ભેતાં કંઈક અંશે ઓછી થાય છે.

ધણી બાજુમાં જાપાન ચી 'તુ' શિષ્ય છે એ ચિત્રકલાના વિષયમાં પણ દેખાત આવે છે. વારત્તિક રીતે ચીન અને જાપાનની ચિત્રકલા એક છે. કાંઈ ભેદ પાડવો હોય તો તે રક્ષની એ શાખા ઓળા જેવો છે. જાપાને ચિત્રકલામાં વિશેષતા ચીન પાસેથી પ્રાપ્ત કરી છે. અધા વિદ્વાનો માને છે કે ચીની પ્રજા દુનિયાની પ્રાચીન પ્રજાઓમાંની એક છે. એટલા માટે તે દેશ ભારત, મીસર અને ગ્રીસની હારમાં ઉભો રહે છે. ચીનની સમગ્ર લલિત કલાઓમાં, ચિત્રકલા ઉત્કૃષ્ટ છે. સ્થાપત્યમાં, શીલ્પમાં, બીન, ભારતવર્ષ અને યુરોપની બરાબરી કરી શકતું નથી, પરંતુ ચિત્રકલામાં ચીને એવી વિશિષ્ટતા પ્રાપ્ત કરી છે કે તે વિશિષ્ટતા નથી ભારતમાં કે નથી યુરોપમાં. તેથી યુરોપમાં શીલ્પનું જેવું દર્શન થાય છે તેવું ચિત્રકલાનું થતું નથી. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ભેતાં યુરોપીય ચિત્રકલાનો ઇતિહાસ સુસંબધ નથી. ભારતવર્ષના પણ એ જ હાલ છે. અત્યારે પણ ભારતવર્ષ ધણા પ્રાચીન સમયથી ચિત્રકલાનું અનુશીલન અને સેવન કરતું આવ્યું છે.

તો પણ અહિં તે કલાનો કેમ પધ્ધતિસર ઇતિહાસ દેખાતો નથી. પાંચમી, છઠ્ઠી તથા સાતમી સદીમાં ચિત્રકલાનો કયાંક કયાંક પરિચય આપણને થાય છે, પણ તે પછીનાં પાંચસો, છસો, વર્ષો સુધીમાં તે કલા લુપ્ત પ્રાય દશામાં જ રહી. ચીની ચિત્રકલાનો ઇતિહાસ પણ એવો જ છે. આ વિષયમાં ચાર્લ્સ હોમ સાહેબે ઇંગ્લીશ વિશ્વકોષમાં લખ્યું છે કે ચિત્રકલા ચીનની મુખ્ય કલા છે ચીનમાં યોગ્યતામાં ૧૦૧ ૧૨૦૦ વર્ષથી આ કલાનો પ્રચાર છે. વિશ્વના ઇતિહાસમાં આ વાત બહુ થોડી મળે છે.

ચીની ચિત્રકલાના આદર્શ જાપાનમાં ચાર્લ્સ હોમ લખે છે કે ચીની ચિત્રકારનો ઉદ્દેશ ધત્તાને ચિત્રિત કરવાનો નથી. તે સદા કવિત્વના ભાવને પ્રકટ કરે છે. ચીનની એક પ્રાચીન કહેવત છે કે “ચિત્ર, એક કાળકીર્તિ કાવ્ય છે” ત્યાં કલાધરો ધણું ખર્ચ સાહિત્યરસિક પણ હોય છે આ વાક્યોથી જ ચીનની ચિત્રકલાની વિશેષતા સમજાય છે, એ કાવ્યના ભાવો, સૌથી પ્રથમ અને સૌથી વધારે આપણને પ્રકૃતિમાંથી જ મળે છે. વિદ્વાનો એમ માને છે કે પ્રાકૃતિક દૃશ્યોનાં ચિત્રોમાં, ચીન સૌથી ચઢે છે આ વિષયમાં ચીન બધા દેશોનું અગ્રેસર છે.

પ્રાકૃતિક દૃશ્યોના ચિત્રાલેખનમાં એક બે વાત કહેવાની જરૂર છે. આ ચિત્રોમાં પણ જીવજન્ટુ અને મનુષ્યોને માટે રચાન છે. કેટલાંક ચિત્રોમાં પશુ અને નિશેષ કરીને પક્ષીઓ છે. કાષ્ઠ કાષ્ઠમાં મનુષ્ય પણ છે. પરંતુ વધારે પ્રમાણમાં તો પ્રકૃતિને જ મૂલ્યવસ્તુમાં ચિત્રેલી છે. બૂરા આકાશમાં સફેદ પક્ષીઓના ઊડવાથી પ્રકૃતિશોભા વધી જાય છે. તેથી તેવાં ચિત્રોમાં ચીની ચિત્રકાર ચકલીઓને ચિત્રવાના, અર્થવા જીવજન્ટુઓને તેઓ એવી સરસ રીતે ચિત્રે છે કે તેથી તે ચિત્ર અધિક સુંદર બની રહે છે.

ચીની ચિત્રકલામાં પ્રાકૃતિક દૃશ્ય મનુષ્યના ઉપભોગ માટે ચિત્રાણું નથી. પ્રકૃતિ મનુષ્યના અધિકારથી મરે છે. પ્રકૃતિ પોતાનો આનંદ પોતામાં જ પ્રકટ કરે છે. જાપાનની ચિત્ર કલામાં પણ એવું જ છે. આ વિષયમાં આખી દુનિયાની કલા—ચિત્રકલા—ચીની અને જાપાની ચિત્રકલાથી જૂદી પડે છે. ભારતમાં એવાં ચિત્રો ઘણાં યોગ્ય છે કે જે માનવ સંસ્પર્શથી રહિત હોય.

યૂરોપમાં પ્રાકૃતિક દૃશ્યોનાં ચિત્રો ઘણાં છે. પરંતુ તેમાં પ્રકૃતિના અંતર્ગત આનંદનો વિકાસ નથી. કારણ કે મનુષ્યની દૃષ્ટિના આનંદને માટે ચિત્રેણું હોય છે. પ્રકૃતિના મૂળમાં જે અનંત જીવન છે તેનું યૂરોપીયન ચિત્રકાર ચિત્ર નીપજાવી નહિ શકે માત્ર યૂરોપીયન ચિત્રકાર રંગમાં જ તે વિપુલ ઉપર દોડા પ્રકાશ પાડ્યો છે. રોમનકોલોની વિશ્વ પીઠના પ્રસિધ્ધ અધ્યાપક સાધરન સાહેબે રંગમાં ચિત્રાવલિની તુલના ચીનની ચિત્રાવલિ સાથે કરતા કહ્યું છે કે :—

“યૂરોપીયન ચિત્રકારોનાં ચિત્રોમાંથી ભાગ્યે જ કાષ્ઠ પ્રસિધ્ધ ચીની ચિત્રકારોનાં પ્રાકૃતિક ચિત્રો સાથે મુકાબલામાં ટકી શકે. પરંતુ ચીની ચિત્રકારના જેવા અલક્ષિતભાવ યૂરોપીયન ચિત્રકાર પોતાના ચિત્રમાં બ્યક્ત કરી શકતા નથી.”

જાપાની ચિત્રોની ‘આલોચના’ કરતાં જણાય છે કે તેમાં ચીની ચિત્રોની વિશેષતા થોડા ઘણા અંશે ઉતરી આવી છે. ચીનની જેમ જાપાનની વિશેષતા પણ પ્રાકૃતિક દૃશ્યોને ચિત્રિત કરવામાં છે. પરંતુ ભેદ માત્ર એટલો કે જાપાન ચીનની પેઠે અધિક ભાવના અને કલ્પનાપ્રિય નથી. જાપાની લોકોને સૌંદર્ય પ્રિય છે અને પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય એ જ એમની દૃષ્ટિમાં આદર્શ સૌંદર્ય છે.

ચીની લોકો ભાવિક છે એટલા માટે તેમને અનંત આકાશપ્રિય પાની

ચિત્રકાર પણ આકાશને ચિત્રે છે, પરંતુ તેનું આકાશ દિગ્ગંતપ્રસારિત કિંવા વિસ્તીર્ણ હોતું નથી. કાળા અને સફેદ વાદળાંથી વ્યાપ્ત અને જેની વચ્ચેમાં અનેક રંગોવાળા કિરણોથી વિભૂષિત સૂર્ય પ્રકાશમાન હોય અને આંખને ખાનંદ આપે તેનું આકાશ જ નળાની ચિત્રનો વિષય છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ચિત્રકલામાં નળાનનું પ્રાધન્ય કયા વિષયમાં છે. અથવા આંખને ખાનંદ આપે એવા ચિત્રોની જ પ્રધાનતા નળાનમાં છે. એટલા માટે 'એન્સાઇક્લોપીડીયા બ્રિટનિકા'માં લખ્યું છે કે નળાની ચિત્રકલાના પરિચયથી દુનિયાને મુખ્યત્વે કરીને 'Decorative Art'—ભૂષણકલા—ના વિષયમાં લાભ થયો છે. નળાની લોકો ચીની લોકોના કરતા વધુ વિન્યાસને કંઈક વધારે પસંદ કરે છે પ્રસિધ્ધ મંથલેખક એડ્વર્ડ્સન લખે છે કે ચીનની કલામાં રૂપ એ પર વધારે ધ્યાન અપાય છે, ત્યારે નળાનની કલામાં વર્ણ ઉપર વધારે ધ્યાન અપાય છે.

હાર-જાણીયું છે તેમ ચીની લોકો જીવંતુ અથવા મનુષ્યોનાં ચિત્રો ખતાવવાનું પસંદ કરતા નથી. નળાની લોકો આ વિષયમાં ચીનના પાકા શિષ્ય છે. પરંતુ એટલા માટે એમ સમજવાનું નથી કે ચીન કે નળાનની ચિત્રાવલીમાં મનુષ્યનું કે જીવ જાતુઓનું ચિત્ર નથી. ઉલ્ટું નળાનની ચિત્રાવલિનો જે પ્રાચીન ઇતિહાસ અમને મળ્યો છે તેમાં માનવજીવન અને ઐતિહાસિક ઘટના બને છે. જેમ કે સમિત્યુનખૂએ ચિત્રેલાં 'અચારોહી દાઇગ્યો' અને 'ધનુધારી સામુરાઇ' ઉપરથી દેખાય છે કે આ ચિત્રો કાષ્ઠ શ્રીમાન ને અથવા રાખને પ્રસન્ન કરવા અથવા ધનામ લેવા ચિત્રેલાં દશે (જુઓ A. B. C. of Japanese Art નામનું પુસ્તક.)

કેટલાક સમયના અંતર પછી અથવા

સાતમી આઠમી સદી માંહેની ઐતિહાસિક ઘટનાઓ પછી ચિત્રકારોના દૃષ્ટિકોણમાં જાણુવા જેવો ફેરફાર થયો. આ સમયે ચીનના પ્રસિધ્ધ ચિત્રકાર વૃયાએટીએ ભગવાન શાક્યમુનિનું ચિત્ર આલેખ્યું. એ ચિત્ર "ધ્યાની બુધ્ધ" નામના ચિત્રની નકલ છે. તે સિંદલદ્વીપમાંથી મળી આવ્યું હતું. અને અત્યારે મદ્રાસના સંમદરથાન-મ્યુઝીયમ—માં મોજાઈ છે. એનું કારણ એ છે કે એ સમયથી—સતમી કે આઠમી સદીથી—ભારતનાં બૌદ્ધ ધર્મીઓએ ચીન અને નળાનમાં પોતાનો પ્રભાવ ફેલાવવાનો આરંભ કર્યો હતો. ચિત્રકલામાં એ કારણથી આવું પરિવર્તન થવા પામ્યું છે. એ સમયથી બુધ્ધ અને તેના જીવન, સંબંધી, ઘટનાઓને ચીન અને નળાનના ચિત્રોમાં ધ્યાન મળવા લાગ્યું.

ચીન અને નળાનને હાડીને યુરોપની ચિત્રકળા પર દૃષ્ટિ નાંખીએ છીએ ત્યારે માલુમ પડે છે કે જાણે ચિત્રજગતના એક નવા પ્રદેશમાં આપણે આવી ગયા હોઈએ. યુરોપીય ચિત્રાવલી પર વિચાર કરવાને માટે યુરોપીય સભ્યતાના મૂલ્ય રચાયક ગ્રીસ પરવે જરા ઉલ્લેખ કરીશું. પછી યુરોપીય ચિત્રકારોના અગ્રણી ઇટાલીયનોનો ઉલ્લેખ કરીશું. યુરોપમાં અદારગી સદીથી ચિત્રકલાની અધિભૂતિ ઘણી રહી છે. એક લેખકે તો ત્યાં સુધી લખ્યું છે કે "ઉદ્દોગવાદની સજ્જત અસરથી અદારગી સદીથી યુરોપમાં કળાનો વિનાશ ઘણું ચૂકરો છે. માટે જ યુરોપીય ચિત્રોની યર્થોત્થાનના ઠરવાને માટે ગ્રીક અને ઇટાલીયન ચિત્રોની સમાલોચના કરવી જરૂરી છે.

ગ્રીસની ચિત્રકળા કરતાં ત્યાંનું સ્થાપત્ય વધારે પ્રસિધ્ધ છે. પરંતુ ઉપર લખેલી બન્ને કલાઓનો પરસ્પર એટલો તો નિકટ સંબંધ છે કે બન્ને કલાઓને એક જ કલા કહી શકાય. ગ્રીસની શિલ્પકળામાં અત્યારે

જે કંઈ રહ્યું છે તે એટલું તો ઉત્તમ છે કે તે આખી દુનીયામાં ઉચ્ચ રચના ભોજવે છે. અત્યારે દુનીયાના સમર્થ શિલ્પીઓ તેનું સંપૂર્ણ અનુકરણ કરતા અસમર્થ છે. પરંતુ ગ્રીસની કલામાં પણ કેટલીએક ત્રુટિઓ છે. ગ્રીસની અને જાપાની ચિત્રમાં જે પ્રકારનું પ્રકૃતિનું પ્રાધાન્ય છે તે જ પ્રકારનું માનવ-તત્વનું પ્રાધાન્ય ગ્રીસની કલામાં છે. પ્રકૃતિના સૌન્દર્યનો અનુભવ કરવાને તેઓ કેટલેક અંશે અસમર્થ હતા. સર્વાંગસુંદર નર-નારીઓ, એ જ ગ્રીક ચિત્રકારોને માટે સૌન્દર્યનો આદર્શ હતો. પરંતુ નરનારીઓની અંદર જે દેવભાવ રહેલો છે તેની તેઓને ખબર ન હતી. પર્વોદિયોથી ગ્રાહ બાહ્ય સ્વરૂપ જ તેઓને મન ખેંચે હતું. તેથી મિનર્વા દેવીનું નિર્માણ કરતી વેળાએ એક અપૂર્વ વાચસ્પતી સુંદરીની મૂર્તિ બનાવી દીધી. ઓપોલોની મૂર્તિ તો એક સર્વોચ્ચ સુંદર યુગ્મની મૂર્તિ. આવી કલાના નિષ્કર દૈદિક સુંદરતા જ પ્રધાન છે. કેટલીયન ચિત્રકારો પર પણ એ જ પ્રકારની છાપ દેખાય છે. ખ્રીસ્તી ધર્મને અંગે ત્યાંના ચિત્રકારો દેવદેવીઓના જ ચિત્રો બનાવતા હતા. રોકેસે 'એડીના'નું ચિત્ર બનાવ્યું છે. માઈકલ એન્જેલોએ દેરેલાં 'સંત પાલ' અને 'સંત પીટર' વગેરે ચિત્રો, અને ટીટીપને રચેલી ખ્રીસ્ત સંબંધી ચિત્રાવલિ જગતમાં પ્રખ્યાત છે. પરંતુ તેમની દેવદેવીઓ નથી ભાવના પ્રધાન કે નથી ધ્યાનપ્રધાન. તેમણે તો માત્ર જગતમાથી સારા સારા મહેરાઓમાંથી પસંદ કરી ચિત્રો આલેખ્યા છે. આ સંબંધમાં ભારતીય ચિત્રકારો અને યૂરોપીઅન ચિત્રકારો વચ્ચે ધણો તફાવત છે. હિંદી ચિત્રકાર જે મૂર્તિનું આલેખન કરવા ધારે છે તેનું પહેલાં ધ્યાન ધરે છે, અને માનસ દૃષ્ટિથી તે મૂર્તિનું દર્શન કરી અંતે તેનો આકાર ખડો કરે છે. યૂરોપીયન ચિત્રકાર

આ વાત નહિ સમજી શકે. મનુષ્યના બેહારન જીવનમાં જે કંઈ દેખાય છે તેને ચિત્ર કરવામાં અથવા આકાર ધરવામાં યૂરોપીઅન ચિત્રકારો બહુ જ કુશળ છે. પરંતુ જીવનમાં ચૂક રહેલું રહસ્ય તેઓ સમજી શકતા નથી, તેમ સમજવાની મહેનત પણ કરતા નથી. આ કારણથી તેમનાં ચિત્ર-શિલ્પો-સર્વાંગ સુંદર બનતા નથી.

ભારતવર્ષની ચિત્રાવલિમાં ગ્રીક જાપાન અને યૂરોપ, એ ત્રણે દેશોની થોડા ધણી વિશેષતા દેખાય છે. અજન્તાનાં અદ્ભુત ચિત્રો આજ સુધી જગતને નિરમય પમાડે છે. તેમાં રંગોનું એવું સરસ મિશ્રણ છે કે તેની જોડ જાપાની ચિત્રોમાં જ મળી શકે. તેમાં ગ્રીકના જેવું પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય છે અને યૂગપના જેવી બાહ્ય શૈલી પણ છે. તે ભિન્ન ભિન્ન ભારતની જે વિશેષતા છે ને તો છે જ. યૂરોપ અને ભારતની તુલના કરતા કે. કુમાર રંગભૂમિએ ભારતની વિશેષતા પરાવે લખ્યું છે કે :—

“યૂરોપીય ચિત્રકલાનો ભાગ્યે જ આંતર જગત સાથે સંબંધ છે. ત્યાંના કલાધરની કલ્પનાશક્તિ બાહ્ય જગત સુધી જ પહોંચે છે. પરંતુ ભારતીય કલાનું લક્ષ્ય હમેશાં અસીમ અને સર્વકાલીન રહ્યું છે.” એ જ મહાશયે એમ પણ લખ્યું છે કે “ભારતમાં પુરુષોનાં જે ચિત્રો થયા છે તેનો ઉદ્દેશ કાંઈક શારીરિક સૌન્દર્ય બતાવવાનો ન હતો. સ્ત્રીઓનાં ચિત્રોના સંબંધમાં પણ એ જ વાત છે. ભારતનું સ્ત્રીચિત્ર એટલે ધર્મ, દયા અને શક્તિ. એટલા માટે ગ્રીસમાં ‘એફ્રોડાઈટ’ અથવા ‘પેલાસ. ઓલીન’ જેવી સર્વોચ્ચ પ્રતિમાઓ દેખાય છે. એવી એટલા અમારે ત્યાં કદી થઈ નથી. ભારતીય ચિત્રકારોએ સરસ્વતી અથવા શાંતીની દેવી, પ્રતાપારમિતા અથવા તારાદેવીની મૂર્તિઓ બનાવી. પ્રતાપારમિતા, એ શુધ્ધકાલીન, શિષ્ટને

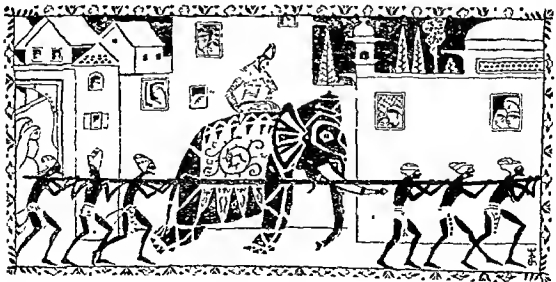
અદ્વિતીય નમૂનો છે. આ મૂર્તિ, ભારતનાં ધણા મંદિરોમાં જોવામાં આવે છે. એના બહુ સોદ્ય માં કોન પણ જાનની પામી નથી. ‘હૃદય’ તેમાં એક એવો અનિરવચનીય આવ છે કે જેથી આપણું હૃદય ધર્મભાવ અનુભવે છે.

આ સંજ્ઞામાં એચાર વધારે મૂર્તિઓનો ઉલ્લેખ કરવાથી ભારતીય ચિત્રકલાના વિશેષતા સમજાઈ જશે. એક ‘નટરાજ શિવ’ની મૂર્તિ અને બીજી ‘ધ્યાની બુદ્ધ’ની મૂર્તિ છે. ‘ધ્યાની બુદ્ધ’ની મૂર્તિના સંજ્ઞામાં પ્રસિદ્ધ કલાત્રિદ્ હૃવેલ સાહેબે લખ્યું છે કે ‘પૂરોપમાં આવી મૂર્તિની કદપના જ આવી શકતી નથી’ મનુષ્યની અંદર જે નિઃસીમ શાન્ત છે અને તેની અંદર જે અનંત શક્તિ છે. એ વાત ‘ધ્યાની બુદ્ધ’ની મૂર્તિથી જ સારી રીતે સ્પષ્ટ થાય છે. ‘ધ્યાની બુદ્ધ’ની મૂર્તિમાં આ બાવ ધણી આરીકાથી ખતાગ્યો છે. ‘નટરાજ શિવ’ની મૂર્તિ ભારતીય ચિત્રકલા નો બીજો નમૂનો છે. ધણા લોકો એમ ક્રમને છે કે દરતી દરતી મૂર્તિઓ—Movement pictures—ભારતમાં છે જ નહિ. પરંતુ પ્રલયકાળની તાંડવનૃત્યની મૂર્તિના અસ્તિત્વથી ઉપરનો મત ખોટો પડ્યો છે. હિન્દુ પુરાણોના

મહાદેવ, હિન્દુદર્શનના સૂક્ષ્મતત્ત્વની એક પ્રતિ મૂર્તિ છે શિવ સંહારકર્તા પણ છે અને સૃષ્ટિકર્તા પણ છે તેનું બૂધયુ યોગ સમાધિ છે હિન્દુદર્શનનું જે સૂર્ય તત્ત્વ છે તે ‘નટરાજ શિવ’ની મૂર્તિમાં ધણી કુશલતાથી પ્રકટ થયું છે.

ભારતની ચિત્રકલાની વિશેષતાની આવૃત્તિમાં બીજી કેટલીયે વાતો છે. પરંતુ ભારત તે ધીમે ધીમે જોઈ જોઈ છે. કેટલીએ સદીઓની પરાધીનતામાં ભારતનું સૌંદર્ય જરા પામ્યું છે. આજ ભારતની વસ્તુઓની અવગણના થાય છે અને ભારતની પ્રાચીન સભ્યતાનું ધોરણ જગતમાં તુચ્છ ગણાવા લાગ્યું છે. ફરી પણ ભારતમાં નવજીવનનો સંચાર થઈ રહ્યો છે બંગાલામાં રવીન્દ્રનાથ ઠાકૂરે અને તેના શિષ્યોએ ચિત્રકલાનો જે નવો આદર્શ રજી કર્યો છે તેને જગત અભિનંદના લખ્યું છે. બગિની નિવેદિતા, રેટકિમ્સ અને હૃવેલ સાહેબે એ કલાનું સ્વાગત કર્યું છે બંગાલી ચિત્રકાર આદુલ રહેમાન ચત્રપાત્રના ચિત્રો પણ એવાં જ અનુપામ છે. આશા છે કે ભારત તરફથી પોતાનું પ્રાચીન ગૌરવવાળું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવામાં સમર્થ નિવડશે.

(સંપૂર્ણ)

કપરતાનમા લેનીનનું સળ

લેનીનનું મૃત્યુ

લેખક : રા. ચંદ્રકાન્ત યુનીકોલ સુતરિયા.

જાન્યુઆરી માસની ૨૧ મી તારીખની મનોહર રૂંધાના રૂઝ પૃથ્વી પરથી સમેટાવા માંડ્યા ત્યારે રાસ્કોલી ૨૦ માઇલને અંતરે મોર્ષી નામના ગામમા લેનીને સહાકાળને માટે પોતાની આંખો તૈયારી દીધી

ખીન દિવરાની ઉપા લગવાની હતી લેનીનના મૃત્યુસમાચારની જાણ હતી જન સમુદાયમાં ખૂબ મરો-અરે, જરી પણ-મહોત્સવી ન હતી એક નાટક રાજામાં સોવિયેટ સહાસભાની બેઠક મળેલી આજુ મકાન ભરાઈ ગયું હતું. વાતાવરણ શાંત હતું : ધીમે રહીને પ્રમુખ કેલાનીન પોતાના સ્થાન પરથી ઉઠ્યો. બધાની મીઠ ત્યાં મંડાઈ : તે વ્યાસપીક પર ઉભો થયો અને આવેરાભરી બાપમાં તેા યે મદગદિત કહે તે ચાર શબ્દો બોલ્યા : “વ્હેડીમીર ઇલાઈય x મૃત્યુ પામ્યો.” સૌના હૃદયમાં ધરતીકેપ થતો જણાયા. વાતાવરણમાં ઘેરી કણ્ણવા છવાઈ ગઈ. માલ બે સેકન્ડ પછી સૌની આંખોમાંથી અશ્રુ ઝર્યા : કાઇએ મોટે સાદે

રડવા માંડ્યું : આખી નાટકશાળા કચ્છ અવાજોથી ગાજી હતી : ‘લેનીન ! લેનીન ! અમારો માણસના’ એ અવાજો શુંજવા માંડ્યા. બાપણે કરવાની કે કરાવે પસાર કરવા જેટલી યે શક્તિ કોઈનામાં રહી નહી વ્યાસપીક પર, પોતાના દેશી પોષાકમાં જ સર્જી થયેલી કેટલીક તાર્તીર સ્ત્રીઓ પણ કણ્ણ રૂદન કરવા લાગી દરેકના મુખ પર ગાંઠ નિરાશાની તીવ વેદના જણાઈ. પાંચ મીનીટ વીતી સત્ર્યોને સૂચનાઓ આપવામાં આવી કે પ્રથમ કારખાનાંઓમાં જઈ આ સમાચારની જાણ કામદારોને કરવી-કેમકે, કામદારો લેનીનના પ્યારા દોસ્ત હતા-પછી, જનસમુદાયને જણાવવું. આ સૂચના મળતાં જ સભા વિખેરાઈ. સૌ ધીમે પગલે અને ભારી હૃદયે તે સ્થાન તજતા ગયાં.

લેનીનના મૃત્યુ સમાચાર મોસ્કોની શેરીઓમાં જેમજેમ પ્રસરતા ગયા તેમ તેમ રોડની લાગણીએ ગાંડું સ્વરૂપ પકડ્યું. લેનીન મૃત્યુ પામ્યો તે દિવસે રવિવાર હતો, પણ પ્રજાને તેના સમાચારની

x લેનીનનું પહેલાં નામ, ઇલાયા એની માતાનું નામ : તે પરથી ઇલાઈય=ઇલાયાનો પુત્ર.

નજી થઈ તે દિવસ સોમવાર હતો. કમનસિખે
જે રવિવારે લેનીનનો દેહ પડ્યો તે દિને રસિયાના
'લોહી ખરડાયલા રવિવાર'ની સંવત્સરી હતી.
૧૯૦૫માં ટારી સૈનિકોએ એ દિવસે પેટ્રોગ્રાડમાં
વિન્ટર પેલેસના ચોક્કામાં કામદારો પર જાળબાર
કર્ચો હતો, ત્યારથી એની સંવત્સરી દબવાની
આવતી હતી. આ ૧૬મી સંવત્સરીનાં શોક
ચિન્હો-દરેક શુદ્ધ પર ફરજી કાળા અને લાલ
વાવડાઓ-હજી તેા ઉતર્યા ન હતા તે પહેલાં એટલે
સોમવારની અપશુકન બરી સ્ફુટારે લોકોએ લેનીનના
દુઃખદાયક મરણના કશું સમાચાર સાંભળ્યા.
તેમનો શોક આ કાણે બમણો ગયો. દરેક
મકાનો પર, બજારોમાં કે ચોટાઓમાં, શેરીઓમાં કે
ધોરી રસ્તાઓ પર દબરો કાળા વાવડાઓ ફરકતા
થયા. કોઈ કોઈ વાવડાઓ પર નીચેના મુદ્ર
શબ્દો પણ ચુંથાયલા લેવામાં આવના હતા :—

લેનીન મૃત્યુ પાગ્યો, પરંતુ, તેનો આકાર—સેરિયેટ સત્તા, આખા જગત પર વિજય મેળવશે

સરઘસનો દેવાવ

લેનીન જે સંજો મૃત્યુ પાગ્યો તે પછી બીજી
સવારે, જે વખતે કકડની ડીંતું વાતાવરણ મોસ્કોમાં
નળ્યું હતું ત્યારે, તેની દફનક્રિયાનું સરઘસ
તીકળ્યું. આગલે જ દિવસે દેડકાં કરડવાથી ત્રણ
હજાર માણસોને રોગ લાગુ પડ્યો હતો તે બીકને
ફૂર મૂકીને પણ તે દિવસે એ સરઘસમાં એક લાજ
કર્તા વગાડે માણસોએ અંતઃકરણપૂર્વક બાગ
લીધા. લેનીનનું રાજ દ્રેડ યુનિયન હોલમાં
મૂકવામાં આવ્યું હતું. કોઈ પવિત્ર મંદિરમાં જતા
હોય એવી બાવનાથી ત્યાં સૌ આવતા હતાં
ધીમે ધીમે માનવ મેદની બરાની ચાલી. આગલી
બે સતોએ પણ ત્યાં પુરૂજ માણસો કકડતી યંત્રીમાં
5

પડી રહ્યાં હતાં. દ્રેડ યુનિયન હોલની પડોરાની
શેરીઓ માણસોથી ચીકાર થઈ ગઈ. લેનીનના
રાજની આસપાસ ચાર સ્થિર ચોટીદારો હતા :
એ દ્રશ્ય જોઈ વળી પાછી લોકોની આંખમાંથી
આંસુની ઝેર ચાલી. રેલ્વે કામદારોનાં પ્રતિનિધિ
મડળ સાથે એક જૂથ સી ચાલી આવતી હતી.
તેના મુખમાંથી આ દ્રશ્ય જોતાં અચાનક જ શબ્દો
સરી પડ્યા : “ઇલાઈયને સૌ ચાહતા; જુઓ.
આજે એને માટે કેટલા બધાં મહેમાનો એકઠાં
થયાં છે !”

અને ફરી પાછો માનવમેદનીમાં ચુંબરવ
ચાલ્યો — “ઈલ ઈચ ! અમારો માણદાતા !”

રેડસ્કેવરમાં થોડા સમય માટેની તેની કબરમાં
તેણે રાજ લઈ જવા માટે દ્રેડ યુનિયન હોલમાંથી
સવારે નવ વાને તૈયારીઓ થઈ અને સાત કલાક
પછી તેણે રાજ કબરસ્તાન પાસે આવી પહોંચ્યું.
કેમકીન ટાવરમાં ધંટારવ થયા. માનવમેદની
રાજવડિકાની આસપાસ રેડસ્કેવર આગળ ખૂબ
ભરાવા માંડી, છતાંયે, લેનીન મૃત્યુ પાગ્યો તેા પણ
તેણે કાર્ય મગતિ કર્યે જશે—એમ પ્રેરણા પાતી
દરેકના હાથમા લાલ અને કાળી ધળાઓ ફરકતી
હતી. એક ધળ પર નીચેના શબ્દો હતા :—

‘લેનીન મૃત્યુ પાગ્યો, પણ લેનીનવાદ સનાતન
છે’ બીજા પર :—‘ઈલાઈય મૃત્યુ પાગ્યો પણ લેનીન
જીવે છે.’—એમ હતું. ત્રીજા ધળ તારારના એક
ટાળાંએ ઝાલી હતી. તેમના વદન પર નિગરાની
ઝાલી છાયા રૂપાંતર પથરાયેલી માલમ પડતી હતી
એ વાવડા પર નીચેના અક્ષરો અર્ધી ટકી અને
અર્ધી તારારી બાયામાં લખાવેલા હતા :—“ઈલાઈય
મૃત્યે બાંદત અને પ્રેમ દર્શાવવા માટે બમે સાગવ
વાલીઓનાં પક્ષમાં ફેરવાઈ ગયે છે.”

દર્શનના લાભ

મજતની સાગળી કેટલી હદ સુધી પહોંચી હતી
તેણે એક લાઈડરણ લઈયે. દ્રેડ યુનિયન હોલમાં

ન્યારે તેલું શબ મૂકવામાં આવ્યું ત્યારે અસંખ્ય માણસની મોટી મેદની તેના છેલ્લા દર્શન માટે ભરાઈ હતી, પરંતુ હજારો માણસો નિરાશ વદને પાછાં નાવ્યાં હતાં. આથી મનએ એવો ઠરાવ કર્યો કે તેના દેહને મસાલાવાળા કાંદીનમાં રાખવો આથી, જે એના દર્શનનો લાભ ન લઈ શક્યા હોય તે લઈ શકે. આ ઠરાવની જાણ ન્યારે જાહેર મનને થઈ ત્યારે સહુ ખોલવા લાગ્યા કે “ ખરી વાત,

અને પછી ચાલ્યો જાય. કદી કદી તેની આંખોમાં સ્નેહનાં ઝળઝળિયાં આવે, પણ તે કાઢને જાણવા દે નહિ ત્યાં એક પોલીસ સીપાઈ ઉભો રહેતો. તે દરરોજ આ અદ્ભુત દ્રશ્ય જોતો. તેને તે ખેડૂતની મનોદશા જાણવાનું કુતુહલ થતું એટલે તેણે એક સાંજે તેને જરાક રોકી, પૂછ્યું: “તમે દર સાંજે અહીં આમ શા માટે આવો છો તે કહેશો ?”

રશીયાનો તારણહાર લેનીન

પેટ્રી વૃષ્ટિ સ્ત્રી કહેતી હતી તે ખરી વાત કે: “છલાઈએને સહુ પાડતા.”

એક ખેડૂતની મનોદશા

લેવીન મૃત્યુ પામ્યો તે દિવસથી દર સાંજે એક ખેડૂત ટ્રેડ યુનિયન હોલ પાસે આવતો. તે ત્યાં આવે, કલાક બે કલાક બેસે, લેનીનની કથા નિરખે

‘હા’ ખેડૂતે જવાબ વાળ્યો: ‘મારે દરરોજ લેનીનને જોવો જોઈએ. મારો તે જીવનનો દોસ્ત હતો—એના વગર મને એક દિન પણ ન ચાલે.’

પછી તે ચૂપ રહ્યો. પોતાની વાતની ખાતી માટે તેણે લેનીનના સુદર-હસ્તાક્ષરવાળો એક ચીથરેહાલ કાગળનો ટુકડો બતાવ્યો: તેને જે

વખત ચૂંબન કર્યું અને પછી પાછો સાચવીને મૂકી દીધો.

તેણે ફરી વાંતે શરૂ કરી: ‘મનમાં ભૂખમરો હતો. અમારી સાથે સંતોગો બાકા માફક આવીને ખડા થતા. ‘અમને ચોદિરો જુલમ અને બચતું વાતાવરણ ફેલાતું લાગતું. મારા ગામડાનાં બાઇઓએ મને સરકાર સમક્ષ અમારાં દુઃખનાં રોદણાં રડવા માટે મોકલો મોકલ્યો. હું મોકલોમાં ગાત્યો અને સરકારી ઑફિસોમાં એકથી બીજા ઠેકાણે એમ અસંખ્ય ધક્કા ખાધા, પણ મારી દાદ-ફરિયાદ કોઇ યે સાંભળી નહી. હું નિરાશ થયો: લાચાર બન્યો. અંતે ખાલી હાથે મારે ગામ જવાની મેં તૈયારી કરી. પણ ત્યાં તો આશાનું એક કિરણ કુટ્યું...” તે એકત બોલતાં ગળજળો થયો, છતાં તેનાં દિલના ધબકારા વધુ બેરશી ધબકવા લાગ્યા. તે મનમાં જોડ્યો. “લેનીન! અમારો તારણદાર!” તેણે પોલીસ સીપાઇને કહેલી અધુરી વાત ફરી શરૂ કરી:—

‘મારો પુત્ર મોકલોના એક કારખાનામાં કામદાર હોતો. તેણે મને નિરાશ વહેને લેયો: તે ‘માઈ’ દુખ સમજ્યો. તેણે મને કહ્યું: ‘પિતા! ગળસરો મા! આજે કામદારો સમક્ષ અમારા કારખાનામાં ઇલાઈચનું બાળણ થવાનું છે: પિતા! એ બહુ બલો મજબુસ છે. તમારું દુઃખ તમે અને કહેજો” મને એવાત ગમી ગઇ. ઇલાઈચ વિષે મેં ‘ધણ’ સાંભળેલું. પરંતુ મને વિચાર થયો ‘કે આમાં ગામડાનાં નાનાં સંકટો માટે આવા મહાન અને સુવિખ્યાત પુરુષની ‘યોગી ઘણી ખજો’ પણ લેવી એ નકામું: વળી, લેનીન મારી વાતમાં રસ લેશે કે કેમ તે વિષે પણ મને શંકા ઉપજી: ‘આવો મહાન પુરુષ! તેને તો ઘણાં કામો કરવાનાં હોય’ વગેરે વિચારો પણ આગ્યા. પરંતુ, અનેક વિચારો ને અંતે તેને ‘હું’ કારખાનામાં મળ્યો. અને તેની સાથે વાર્તા કરવાનો લાખ પણ મેં મેળવ્યો. આ!

તે ધન્ય પળ!” એકત બોલતાં અટક્યો: વળી તેણે મોટે અવાજે કહ્યું: ‘અને શું કહું? તે એટલો બધો સાદો હતો કે જાણે મને તો એક મિત્ર જ લાગ્યો. તેણે મારી સાથે એક કલાક સુધી નીરાતે વાતો કરી, એટલું જ નહિ પણ મારી ગામડાની વાતોમાં અપૂર્વ રસ લીધો અને તે વિષય પર અનેક ચર્ચાસ્પદ સવાલો પૂછ્યા.”

‘હા, તે ખરું; પણ આ લેનીનની સહી તમારી પાસે ક્યાંથી?’ સીપાઇએ પૂછ્યું.

‘અરે, હા! તે વાત તો હું બૂલી જ ગયો: એનો ઇતિહાસ બહુ રમુજ છે.” તેણે કહ્યું: ‘સરકારી ઑફિસોમાં અગણિત ધક્કાઓ ખાધા પછી તે વિષે જ્યારે મેં લેનીનને કહ્યું ત્યારે તેણે યોગીવાર વિચાર કરી એક સરકારી અમલદાર પર મારી મારફત નીચેનાં દુકમ મોકલી આપ્યો:—

“ના ચીકી લાવનાર માણસને અત્યુક કારણસર સરકારી ઑફિસોમાં ખૂબ અને નકામા ધક્કાઓ ખાવ પડ્યા છે તેથી તેના કુટુંબ તબિયતું ધસાઇ જાય છે; માટે તેને નવા કુટુંબ અપાવશે.

તમારો.

‘લેનીનની ઇલાઈચ

(લેનીન)”

આ કાગળ પર જે સહી છે, તે આ મસંબની છે” તે હસ્યો, અને લેનીનની કથ તરફ નિરખી, રીતિ મને ચોંટાને રસ્તે પડ્યો. ‘પોલીસ સીપાઇએ તેના વરફ દ્વારા સુધી દ્રષ્ટિ ફેંકી:—

અનંતિ અર્થેણુ:

લેનીનનાં મૃત્યુથી થયેલી લોકસમુદાયની કરણ સ્થિતિનું આશ્વેષન આહી શી રીતે કરી શકાય?

છક બાળકથી વૃધ સુધી, શું સ્ત્રી કે શું કામદાર કે શું ધનિક,—દરેક જણ અંતરનાં આંસુ પાડતો. કોઈ નાનો બાળક તેના પિતાને ‘પૂછતો: ‘પિતા! પેલાં લેનીન ક્યાં ગયા?’ અને તેનાં પિતા ‘જવાબ’ વાળતો:—‘બેઠા તે, તો ગયા! હવે પાછાં નહિ’

આવે'.....અને, પેલો બાળક ધરના એક ખુણામાં
જઈ, ત્રાસિકામાં મુખ સંતાડી, ભેરથી રડો પડતો.

જનસમુદાયના જુદા જુદા વર્ગો તેના અવસાન
પછી જુદા જુદા પ્રકારની અંજલિ આપેણુ કરી. ખેડુતો
એ વિશાળ ઝાડના એકાદ નકકર થડની નળી
બનાવી. અને લેનીનની છેલ્લી પ્રતિકૃતિ તેમાં ગોઠવીને
પૂજન કર્યું. બીજા કંઠલા કામદારોએ લેનીનનું

વયમા યુલ્લી હવાના મેદાનમાં એની શબ્દીના
પ્રસંગો વીજળીબળથી (Magic Lantern)
હાવતા ચિત્રો દ્વારા બતાવવામાં આવ્યાં.

અને સભાઓ ૨ તેની તો વાત જ પૂછો ના.
સભાઓ તો અસખ્ય ભરાયે જતી. વિદ્યાર્થીઓ,
કામદારો, બીજા સાધારણ જનસમુદાય, પૂર્વ દેશની
મમ્મના પ્રતિનિધિઓ-સૌ એ સભાઓમાં અપૂર્વ

૨૫૦ 'નકોલાસ લેનીન

બરેટ તૈયાર કર્યું: અને બાજીનાઓએ લેનીનની
કબર પર દુલો ચેર્ષાં.

અને ત્યાર પછી, કેટલીયે ખુરાનુમાં રાત્રિઓ
આવી અને ગઈ. તે દરેક રાત્રીએ લેનીનની વાતો
ગોષ્ઠીની શેરીઓમાં ગવાતી રહી અને સહેરની

અને ઉલટભેર રસ લેતાં. આખો દિવસ અને રાત
લેનીનના જીવનનું વર્ણન અને મનન કરતા.

પુસ્તકો વેચનારાઓની દુકાનો પર પણ તંડાકો
પડ્યા; લેનીનનાં લખાણોનાં જ પુસ્તકોથી તે
દુકાનોનાં કબાટો હવે ચીકાર જણાયાં. તુરતા

દુશ જ તેનાં અનેક જીવનચરિત્રો, જાહેરા કલમ ખાત્રેને હાથે લખાયલાં, બહાર પડ્યાં. દરેક નિષ્ઠાળીકમાં લેનીનવાદ દાખવ કરવા માટે તેમ જ પૂર્વ દેશની દરેક ભાષામાં તેનાં લખાણોનાં અનુવાદ કરવા માટે સોવિયેટ મહાસભાએ કરાવ કર્યો; અને મળ તે સાથે સંપૂર્ણ સંમત થઈ.

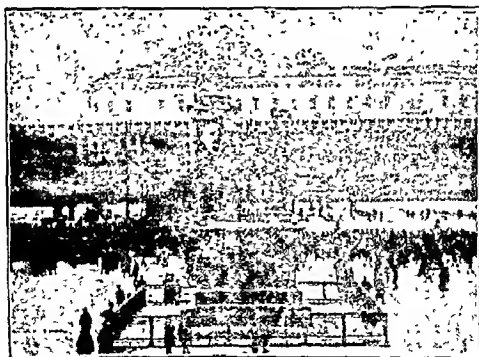
તેની પરીનતું નિવેદન

લોકો આમ લેનીનોલા ખતતા ગયા : સહુ તેને અર્શિ લાંચે, પણ કોઈ વર્તનમાં ન મૂકે. જે ખાનગી અને જાહેર પુસ્તકાલયમાં તેનાં પુસ્તકો ન હોય તો તે પુસ્તકાલય સુતું અને બીનઉપયોગી મનાતું. પરંતુ તે પુસ્તકો લાંચ્યા પછી ઘોરાં ધણાં જ માણસો લેનીનના આદર્શો ઝીલી શક્યાં. લેનીનની પત્ની ક્રુસકાને આ ન રૂચ્યું. તેણે લેનીનના મૃત્યુ બાદ તત્ત જ રશિયન જન-સમુદાયને હૃદયને નીચેનું નિવેદન પ્રસ્ટ કર્યું —

“દેશબાંધવો ! મારે તમને એક બહુ મોટી અરજ કરવાની છે. હિતાશ્રયનું શરીર આપણી વચ્ચે નથી તેથી શોક કરશો માં ! તેને માટે ગોરાં સમારકો રચેશો નહિ : મોટાં સરકારો ગોડરો નહિ :—એ માટે તેણે પેને, પોતાની જીંદગીમાં બહુ જ ચોખી પરવા રાખી છે. આપણા દેશમાં અવ્યવસ્થા ને અધાણુંધી, ભૂખમરો ને ગરીબી હજી એવાં ને એવાં જ છે. આથી, જે હિતાશ્રયના નામને તમે માન આપવા ચાહતા હો તો તેની પ્રત્યેક સચના તમારા જીવનમાં વણી લો : તે મુજબ વર્તન રાખો : અને તમે જોશો કે રશિયાની ધરતી પર ઘોડા જ વર્ષોમાં નવધુગની નોખનો લાગી રહેશે.”

લેનીન ગયો—સદાકાળને માટે ગયો, પરંતુ તેના મહાન કાર્યોએ રશિયાને જ નહી, પણ સમસ્ત જગતને પ્રેરણાના પિયૂષ ખાવા છે

(સંપૂર્ણ)

રેડ સ્ક્વેરમાં લેનીનની કબર.

ચિત્રકાર: રા. રવિશંકર રાવળ

(૧)

માથ માસની શાંત સંધ્યા ઉત્તરસહ્યા
નમતી હતી. પ્રચંડ વનમાં વિરાજતી
કુમારી વનદેવી ગિરિશૃંગ પર ઉભી વનપ્રદેશ
અવલોકે તેમ દેવતાઓ અટારીએ ઉભી
જનમાર્ગ અવલોકતી.

કાષ્ટ દેવમંદિરની અટારીએ પ્રતિક્ષા કરતી
હિમેશી દેવાગના સમી તે લાગતી. ગુફાખી
શુક્રતું રમ્ય આકર્ષણુ તેના વદનમંડલ પર
વિરાજતું. ગંગાને ખોળે લેટતા જળપટની
નિમ્લતા તેના હૃદયમાં વસતી; અને
રતનાકરના ઉદરમાં સમાઈ જાય એટલી સહન
શક્તિ તેમાં સચવાતી કુંતા કુમાર મહાબાહુ
અર્જુનનું પ્રતાપી શર સ્પર્શવાટ કરતું વહુડી-
દર ધણે દર-ગળય તેમ કલ્યાણુચિરજીના
શરસંધાન કરતાં તેનાં બાલનયન દર દષ્ટિ
નાંખતાં. આ બાલસુંદરીના મુખકલાપ
પર પરિધાન ન્યોતરનાનું હતું. રેખામાં
રસ ન્યોતતી અપૂર્વ ઉજ્જવલતા હતી.
વપુમાં ઉછળતા યૌવનની મરતી હતી. મૃગેયે
વિહરતી તારકબેલડીની વિખૂટી પડેલી એક
ત્રિંદુઆલા જેવી તે લાગતી.

ઉત્સવગ્નિ કે છુટી મળતાં તાનકડા
વિદ્યવેશારીઓમાં ઘેલછા આવે છે. મધુર
અવલેકન કરતી દેવતાલામાં પણ ઘેલછા હતી.
એકાં જોગવન્તા તોફાનની ઘેનછા હોય છે.
ખીનમાં અગમ્ય લાગના પડ ઉકેલતાં
પરિણમતી શાંત ગાભિર્બહરી વર્તમાનની
ઘેસી વિરમરણુના હતી.

અનંત દર્શન કરાવતી વીજ બોમે ચમકે
તેમ દેવતાલા ચમકી.

“આલા! જ્ઞેન! પ્રકાશ ભાઈ આન્યા
છે!” પ.છાઈથી અવાજ આવ્યો.

રાજમાર્ગ પર વરવરતું તેનું દષ્ટિ તેજ
નૃત્ય ગનિએ પાણું બેંચાણું, સ્થાને કૃષ્ણ
પક્ષની રજની રયામ આઠણીમાં શશુગારાઈ
તેમાં નિશાનાયતું ગોર અજવળું પ્રકટે તેમ
દેવતાલાના રસભાવ પ્રકટયા. તપોવનમાં
કેડિલની મધુર સંગીતધાર ઝરતી એકાએક
અટકે કે નમે વાદળ છરાતાં સૂર્યદર્શન
ગોધું ધઇ ખેસે તેમ દેવતાલા અટારીમાંથી
અદૃશ્ય થઇ ગઇ. વનવસંત પુરી થતાં
કેડિલની નામના માત્ર જ તરડાળે રહી જાય.
અટારીમાં તેની દેવમૂર્તિ પરોક્ષ ભ્રમણ કરી રહી.

જાગવાન રામચંદ્રએ હડ કરી રજનીકાંઈ પૃથ્વી પર ઉતાર્યો ત્યારે તેમનું બાલદેવ ઉલ્લાસમાં નાચી રહ્યું. પ્રકાશનું આગમન દેવબાલાને ઉલ્લાસમાં તરબોળ કરી રહ્યું. ગમે તે પરિધાનમાં-ગમે તે પ્રકૃતિમાં-ગમે તેવા બાલઅરંજે આવરણ નીચે પ્રકાશ સંચરે; કરોડોની મેદનીમાં પણ તેની ઓળખ દેવબાલાને તો સુલભ હતી.

વિવેકસુજન-સલકુમાર જેવો દીપ્તો યુવક અવ્યાસગૃહમાં બેઠો હતો, અને અવ્યાસગૃહના દ્વારમાં દેવબાલા ઉભી. 'ગીરધર નાગર'ની મંત્રમુગ્ધ ગીરાંબાઈ માફક દેવબાલા દર્શનમુગ્ધ ધરીબર ઉભી-ઉભી રહી. સાગરમાં વિદગ્ધનું જલજલ તરંગરપશે ડૂલે તેમ, સોદાગ મૃતિ થી શોભતી બાલાનું ઉર દિન્દોરે વ્હાયું. રિમત વદન પર ફરક્યું. સત્તનની આંખી સાડી અનંગ ભૂખાંશોનને પરિધાન કરી રહી.

મનુષ્યમાત્રના જીવનમાં પ્રજ્ઞિની અદ્ભૂત ગુદણી છે. અવનિ પર પ્રકરેલું બલક પ્રેનપ્રજ્ઞિ આરંભે છે. બાલવયમાં તે પ્રેક્ષાની રંગમૃતિ પર થેલી-કોઈની પરવા વિનાની-પ્રજ્ઞિ જમવે છે. જેવનને પ્તિંગણે તે પ્રજ્ઞિમાં ગાભિર્બાહ્યો વિવેક અને અકકલસકિતાં ગિચણ ચાળે છે. માનવીના સગરત બાવિની રૂપરેખાનું દર્શન આ પ્રજ્ઞિમાં છે. સંસ્કારી માતાના બોળામાં સૂચાં સૂચાં, પ્રકાશનું બાલજીવન સાંસ્કારિક એક અતે શણગાર પામ્યું હતું. અને આજે પ્રજ્ઞિની મસ્તીમાં ફાલી રહેલા તાદ્વયમાં આસપાસના વાતાવરણમાં-પરમાં-કોડથેલી માતાના હૃદયમાં તે ગૌરવગયો ઉજસપ્રકટાવી રહ્યો-દનો. પિતાની ડાયા નીચે તે અગિમાન ક્ષણ સકાય એવો પુત્ર ચવા કન્ધે તોપણ તે ડાયા તો વધો પહેલાં દંમેશ માટે અદ્વય યજ્ઞ હતી અને માતાના લડકામાં ઉછરી તે બલક મરી સ્વક અન્યો ।

અને હવે તો તે પ્રજ્ઞિના પ્રકારમાં બાવિની રૂપરેખા પ્રકટાવી રહ્યો. પાંચ છ કલાક માત્ર આરામ સિવાય તેનું જીવન પ્રજ્ઞિની પ્રણલિકામાં વહેતું. કોઈ કળી શકતું નહિ કે તે શું યશે? વિજ્ઞાનનો નેતા યશે કે કુલરકક્ષાનો સેવક યશે? પરંતુ એટલું તો બધા ય જાણતા કે તે વિદ્યાવિલાંસી છે.

"આજે તો કંઈ વહેલા પધાયો!" નખ-શિખ નિરિક્ષણ કયાં પછી દેવબાલા ટહુપી. પ્રકાશના હાથમાંથી માસિક છટકી બોંબ પર પડ્યું ને તેની દૃષ્ટિ બાલા પર અચકાઈ. મદામાવાના પ્રાગટ્યથી દેરીબકત પુત્રની યનો અનુભવ પ્રકાશને યથો, ખુરશી, ખસેડી તે ઉભો થઈ ગયો. આખા ઓરડામાં દેવબાલા સિવાય સર્વનું પરોક્ષ થતું લાગ્યું. નિર્મલ રોદસલિધથી બીજા હરે સુવકે બાલાને વધારી.

અને સુંદરીના વદન પર રિમત વિસરી રહ્યું. અપૂર્વ સૌંદર્યના બમકતા પ્રકાશમાં કાણ જાણે શાથી-આજે પ્રકાશ અંગ્યો-ખૂમ અંગ્યો.

પામેની ખુરશી પર સૌંદર્ય મૃતિ નિરાજ. બે જૂખ્યા નવન તેનો સૌંદર્યભંડાર લૂંટી રહ્યો!

માસિક બાલાનાં નાજુક પગનું રંગ સુંગમ બેદરકાર કરી રહ્યું!

"આ આપનું માસિક પ્રકાશોં છા!" દેવબાલા બોલી.

જાનેની કૃતકુસંતા દૃષ્ટિ ભરી નિર્દોષ માસિક પર મળી. કંઠોર હૃદયવાળા બંધુ જે વાર પારકાની રંક દશા પર દસે છે. કાણ જાણે શાથી કચરાઈ ગયેલા માસિકની માડી દશા પર બને દસવાં લાગ્યાં. પ્રકાશે તે હાથમાં લીધું. લાડથી તેને પંખાજવા લાગ્યો.

"તમને માસિકો વાંચવાનો ધણો જ શોખ છે નહિ વાર?" બાલાનું રસાળ મુખડું મલકી રહ્યું.

“કુટલાકમાં પ્રકૃતિજન્ય કોષ એક વિચિત્રતા હોય છે. મને માત્ર વાંચવાની યેઝછા છે.” શબ્દોના અર્થ કરતાં અધિક અર્થ પ્રકાશના સ્મિતમાં હતો. તેણે ઉમેર્યું :

“કેમ તમને આવી વિચિત્રતા નથી ગમતી ?”

“મને ? મને ગમવું શું ? મારતર ! હું તો એટલો જ વિચાર કરી રહી છું કે તમે અયાગ ઉઘમી છો !”

અને પ્રકાશમાં વસ્તુતઃ એક પ્રકારની યેઝછા, વિચિત્રતા તો હતી જ. તેની રંગભૂમિ પર ઉંડા રહસ્યભર્યાં ગંભીર દરેકો વિશેષ હતાં.

“બાલકા ખેન ! આટલી વિના ભાખરી ક્યાં છે ? ઉઘમ વિના જય ક્યાં છે ? જય વિના માન-સન્માન ક્યાં છે અને માન-સન્માન વિના જીવનર નકામું છે !”

“ત્યારે તમે માન-સન્માન માટે આટલું બધું કરો છો ?”

“જુઓ બાલકા ખેન ! તમને લાગે છે કે હું આટલું બધું કરું છું તે મને મારા જીવનનો નિવૃત્તિ લાગે છે. બાકી આજીન વિના કાંઈ થઈ શકતું નથી. નિષ્કામ કર્મ તો તિરલો જ કરી શકે. આખરે તો સંસારના મગતરાં !”

“મગતરાં ! હા ! હા !” બાલકાનું હસવું ઓરડામાં ગાજી રહ્યું. રાસદરતી ગોળી કૃષ્ણના અભિનયે ઘેરી અને તેવું દેવબાલાને કંઈક થયું.

“બાલકા મેં તો તમારો વખત ચુમાળ્યો ! આજનો અભ્યાસક્રમ શું છે ?”

“અભ્યાસક્રમ ? હા, પણ તે વાત પછી ; જુઓ ને તમારી મુદ્રા આજ ઉદાસ લાગે છે.” બાલકાના નયનમાં આતુરતા ઉભરાઈ. પ્રકાશ ચમક્યો. પણ પછી સ્વસ્થ થયો.

“ઉદારીનતા છુપાવવા મારો પ્રયત્ન નિષ્ફળ થયો જણી અત્યંત દીક્ષીર. બાલકા ખેન ! મારાં માતૃશ્રી ગંભીર રીતે માંદાં છે. હું તો થોડા દિવસની રજા... અને વળી વેઘરાજે હવાફેર કરાવવા સૂચવ્યું છે. મારો પણ વિચાર છે કે માતૃશ્રીને મારે મોસાળ લઈ જાઉં.”

“પ્રકાશભાઈ ! સરસ્વતિબાની માંદગી આટલે સુધી વધી અને તમે તો આજે જ વાત હોઠ બહાર કાઢો છો. મારા બાપુને કહી કોઈ સારા ડોક્ટર-વૈદ્યની દવા કરવાનું ગોઠવી આપન.” બાલકાના નયનમાં અમી હતી. સાથે વિશુષ્ઠ સ્ફુરેલીને : સુલભ એવો ટપકો પણ હતો.

પ્રકાશ નીચું જોઈ રહ્યો. તેના હૃદયમાં ઉર્મિના ધર ઝાડા થતા હતા. અને એ ધર નીચે સનાતન સંભ્રામના રણુશીર્ષાં ફૂકાઈ રહ્યા હતાં. સરી જતી સ્વસ્થતા એકડી કરી તે જોડ્યો.

“આભાર બાલકાખેન ! કંઈ ચીંતા કરવા જેવું નથી. બાની મરજી છે. કે હવાફેર થાય તો સારું..... અને આખંજીમાં પણ કહેવત છે કે સો દવા અને એક દવા.”

“ત્યારે અમે તો રખડી પક્ષવાંન ; અને કાણ જાણે તમે તો ક્યારે વં પાછા આવવાના !”

“બાલકા ખેન ! ગભરાશો નહિ. તમારો અભ્યાસક્રમ બરાબર ગોઠવી આપીશ. કોર્સ પુનઃ વાંચી જશે ત્યાં સુધીમાં હું આવી લાગીશ. આપનું વિદ્યાર્થીજીવન મને સોંપાયું છે તો તે હું સંભાળીશ. કર્તવ્ય જીવનનો દ્વાવો દેવે તમે આપો. “ન પારખી શકાય એવી ઉર્મિભર્યું દૃષ્ટિયાર પ્રકાશના નયનમાંથી વધુડી ગયું. થોડીક પણની શાંતિ ઓરડામાં જીવી રહી.

આખરે પ્રકાશના હાથમાંનું મસિક ટેબલ પર પડી ગયું અને અને અને નજરમાં.

ચિત્રકર

સા. પટિલ

"એવે રમે જટિલ કાષ્ઠક જાળયાની
આવી ઉભા અતિથી આશ્રમ દ્વાર માણી"
(પાનું ૪૧)

આજ્ઞાની વિચારમાળા તરી; પ્રકાશના વદને પર અરપટ ઉર્મિની છટા છવાઇ.

“અંહા બહેન! જૂરો પડતાં પદેશાં એક વાત પુછું?” બોલતાં તેને ઘણી મહેનતે “પડી” એમ દેવબાલાને સાચું; અને તે સ્વસ્થ થઇ.

“અહુશીથી પુછો, પ્રકાશબાઈ! પુછવાની કંઈ રત્ન તમારે ન જોઇએ.”

“અહુશી વિષય એવો છે કે પ્રથમ મારે તમારી રત્ન લેવી જોઇએ.”

“આપની શિષ્યા તરીકે રત્ન આપતાં મારમાઈ છું. પણ પ્રગોદશમની દીકરી તરીકે તે આપું છું. જાવો હવે.”

“આજ્ઞાબહેન! હું વિચિત્ર છું, ઘેરો છું, અસંદેહ છું એમ તેમ માની લો એટલે હું આમીશી આશું.”

“અંહા તેમ; હવે એ લો.” આ મોહુશીની વિચિત્રતા પર આજે પહેલી જ વાર બાલા નવાઈ પીગી.

(૨)

હીમત એકઠી કરતાં પ્રકાશની પાંચ પળ વીતી.

“જગતની રંગભૂમિ પર દરેક માનવી પોતાની બુમિકા સજી જીવનયુગ સાથેક માને છે. મારી બુમિકા સજી જીવન સાથેક કરવા મથું છું. અને લાગે છે કે આજે જોઈતી તક આવી લાગી અને ધમકતે હૃદયે હેમ્ જોડવા તત્પર થયો છું.”

“દેવબાલાનાં હૃદયમાં સંદેહને રચાવ ના મહમ્મદ! તેના મારેદારના વકતુર ઉપર મોહ પામવાનિસાગી.”

“જીવનની એક ધન્ય પળે એક યુવક એક આલિંગનો હૃદયમાં આબોધ અને એક બીજા માટે વિશુદ્ધ રતેહના સાગર બરી રાખ્યા. “જીવન ઉત્તર કરવાના” અભિલાષથી યુવકે દેવી શારદાના પૂર્વન

આરંભ્યાં, આલિકાએ તેમાં ભાગ લીધો. વિશુદ્ધ રતેહબરી સેવાના અર્થથી દેવીને રીઝવવા અને તેને ચર્ણે બેઠાં, અને આજ્ઞાનાં અમર બીજ રાખ્યાં. સમાજમાં જીવેલી બુમિકા જૂદી હતી છતાં યુવક ઉન્નત બન્યો. આજ્ઞાના પૂરમાં તે ધસડાયો-રાહબુશીથી ધસડાયો. પરિણામની તેને પરવા નહોતી.”

“મી. મુનશીના જગતકીશોર” માફક, વાર પછી?” દેવબાલાને રસ પડેનાં સાચ્યો.

“પછી? મિત્ર મરીને પ્રભુથી થયો, અને તેના પવિત્ર પ્રેમની બિલા માગવા એક વિચિત્ર પળે તેણે સ્વયં નિશ્ચય કર્યો!”

આજ્ઞાના વદન પર ગંભીરતા પ્રસરી. પ્રકાશ ધડીબર અનિમિષ નયને જોઇ રહ્યો. તેની દૃષ્ટિ આજ્ઞાને અદલ લાગી માસિક તેના હાથમાં બેરકાર કચડાવું લાગ્યું.

“પછી તેને બિલા મળી કે નહિ?”

“બીલા માગવી જ બાકી હતી; પરંતુ સંજોગની કુરતા તેને ડરાવી રહી હતી. સંસ્કાર પર ધડાઇ તેણે હૃદય દેવીપ્રેમને અંખતું હતું. પણ આલિકા સમક્ષ હૃદય ઠાલવતાં તે અચકાતો હતો.

“તેનામાં હીમત નહિ હશે.”

“હા તેમજ, આલિકાની અપૂર્વ નિહોંપતાં તેને અસહ્ય થઇ પડી હતી, અને એક બીજાનું હૃદય સમજી શકવા નહોતાં.”

“તેમાં કાનો વાંક?”

“જીવેનો.”

“મહિ; યુવકેનાં તેનામાં ‘અંદલ કરેજ’ (Moral Courage) હોત તો તેણે આલિકા સમક્ષ પોતાનું હૃદય ઠાલવ્યું હોત.”

“હા, પણ નિર્ધનતા તેને નિમોદ્ય કરી રહી હતી; સંસારની કુરતા તેને કચડી ફેંકી

હતી. હીંદુ સમાજમાં વૈધવ્ય ભોગવતી માતાનું દુઃખ તેને રથવાયો-કાપર ખનાવી રહ્યું હતું.”

“વૈધવ્ય.....ભોગવતી.....મા...તા....નું દુઃખ !” શબ્દો છુટા કરી ધીમેથી દેવબાલા બોલી. પ્રકાશ કંઈક ચમક્યો ; સ્વરથ થવા ઝંકપથી ગહેનત કરી રહ્યો.

“તમે એને જોળખતા હશે ?” દેવબાલા એ ચાતુર્ય વાપર્યું.

“હા, જોળખું છું-અરાબર જોળખું છું. પણ તે બિચારો શું કરે ? પેટને ખાવાના સાંસાં હોય છતાં ભૂખ્યા પેટવાળાને કંઈ રોહરોટી નથી જોઈતી ? એક દુઃખમાં બીજું દુઃખ !”

પ્રકાશે માથું નીચું ઢાળી દીધું. બાલા ના હૃદયમાં કંઈક અજવાળું થયું. જાણે અજાણે તેનો રોહરોટીનો હાથ પ્રકાશના માથા ઉપર ફરી રહ્યો.

“પ્રકાશબાઈ ! આ બધું જાણે તમને જ બંધાવેલું હોય એમ લાગે છે.”

“હા” પોતાનું હૃદય રડતું હોય એમ પ્રકાશ ધીમેથી બોલ્યો.

હાર ખાઈ બેઠેલાને હીમતનો ટુકડો મળે તમે પ્રકાશે માથું ઉચું કર્યું. બાલાએ જોયું કે તેની દ્રષ્ટિમાં દુઃખની છાંયા હતી. દયાઈ રહેલા રોહરોટી ઉર્મિ હતી અને અમર આશાનું તેજ હતું.

“દેવબાલા ! અજાણ્ય પણ તમે મારા સુના હૃદયમાં જોમ, આશા, આનંદ અને ખાવના રેડ્યાં છે અને એ જવાના ભેગા બન્ને મારો જીવનદીપ પવનના ઝપાટા સામે પંજુ ટકી ચક્રયો છે. તમારા પિતાની અમી ભરી છાંય નીચે રહી મેં સંસ્કાર, વ્યક્તિત્વ, અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યાં છે-બીલવ્યાં છે. આ બધું તમને મારું લગાડવા નથી કહેતો પણ.....વધોનાં લાંબા પરિચય પછી આજે

હૃદય પ્રિય છતાં ધિક્કારવા યોગ્ય પરિણામ આવ્યું છે, તે હું નથી સહી શકતો. છતાં તમારી આગળ સ્પષ્ટ ક્યાં વિના નથી, રહી શકતો !”

“તમે નાહક હૃદય વલોવો છો, પ્રકાશ બાઈ ! તેને માર્ગ આપો-મારી ન નાંખો.”

“મારું કરો બાલા બહેન ! જીવન સાથે મેં કેટલાક દિવસોથી યુધ્ધ આરંભ્યું છે. નિષ્કુર હૃદય ફાવતું જાય છે. -હું, હારતો જાઉં છું.” તેના તેજસ્વી રહેલા ઉપર ખિન્નતા પ્રસરી ને ચરીરને કંપારી વધુરી.

“તમે બેસો દેવબાલા ! આજે મને ઉન્માદ થયો છે. મારું બધું જોમ-શકિત ખુટી ગયાં છે.”

દૂર સકોચાઈ દેવબાલા ઉભી હતી. મહામરુને સ્વરથતા મેળવીને તે ખુરશી પર બેઠી. બિચારી રિચારના વમળમાં ચુંચવાઈ ગઈ. છતાં જો લવ ની છન્ડા-મણી થઈ આવી, પણ જીવે અસહ્યાર માંડ્યો.

એક વિચિત્ર પ્રકારનો આદંશ પ્રકાશ કરી ચૂક્યો હતો. દુઃખે સુખે તેને, જાણુર કરવાનું હતું થોડાક વિસામો ખાઈ તે આગળ ચાલ્યો.

“નાના બહેન ! જીંદગીમાં આવ્યા પછી એક જ વાર આવે છે. તે સદન કરી પાછળ આવતા પરિણામને વધારી લેતા તત્પર રહેવું એમાં હું મનુષ્યત્વ સમજું છું. એ મનુષ્યત્વ મારામાં છે કે નહિ તે હું જાણતો નથી, છતાં હીંમત એકઠી કરી તમને કેંઈ સારસાર કહી દેવા છું. નમ્રતાપુર્વક વિનંતી કે આજની વાત ત્રીજે કાને ન જાય !”

દેવબાલા શું સાંભળતી હતી ? સદેહનાં સાગરમાં બિચારી પૂરેપૂરી સરી પડી. તેને અંતર નહોતી કે કેમોરજીવનના ક્યાં બુદ્ધિ મંડાણ આજે થવાનું હતું.

અદ્વૈતા ઉતરતાં ફળપ્રાપ્તિ થાય તેમ
ખાસાને વાચ્યા આવી.

“પ્રકાશભાષા! વધારે શું કહું? સ્નેહની
વિશુદ્ધિમાં સંકાને રથાન ન હોય.” તેની
આંખમાં ઠપકા હોવા.

“જેને માટે તમે માન ધરાવો છો તે
પોતાની વિવેક મર્યાદા ઓળંગી જઈ ક્ષમાની
અભિલાષ રાખે તો તમે દયા કરજો.
તમારામાં મને સંયુક્ત વિશ્વાસ છે.”

“તમને ક્ષમા આપી માથે ધૂષ્ટતા બહારી
લેવાનું હું શીખી નથી એટલે ક્ષમાર, છતાં
એ વિવેકની જરૂર નથી. તમારો વિશ્વાસ
મારામાં અચૂલ રહે.” ચાલિકના પાનાઓ
વચ્ચે દેવતાસાની નાણુક આંગળાઓ રમી
રહી.

અને વડતા ભાષણની પ્રસ્તાવના આરંભે
તેમ પ્રકાશે અકૃત્રિમ આડંબરથી આરંભ્યું.

“શેત્રંગ ઉતર આપણી હંદગી એક
સોગડી માત્ર છે. એકઃઅદ્વૈત સત્તાને બળે
આ વિચારી રમત ચાલે છે. સોગડીઓ મરે
છે-છે-છે-અર્થાત્ પ્રત્યેક પોતાની ભૂમિકા
સર્જે છે. હું, તમે, બધાં સૌ સૌની જુદી
ભૂમિકા ઉપર ઉભા છીએ; દરેક પોતાની
ભૂમિકા ખીનથી હચી અને ચઢીચાતી ગાને
છે. અને પ્રહરદર્શનની વિચાર આશા રાખતા

કાષ્ટ બ્રહ્મચેત્તી માફક તેને આશાની વેદી પર
સર્જે છે. મેં પણ તેમ જ ક્યું છે. કાષ્ટ
કર્મચેત્તીના આડંબર રાખી મારી ભૂમિકામાં
અનેક દ્રશ્યો ધડકાં છે-ઉછેરો છે-હા-પણ
તે બધાં અધૂરું-માત્ર વિનોનાં અને મારે મન
અનાકષ્પક લાગે છે.”

“સાથી?” અણુધારી પ્રશ્ન આવ્યો.

“સાથી? એકના વિના!”

“તે કાણ વાત?”

“અવનસખી.”

“અવનસખી? પ્રકાશભાષા! તમે શું
બોલો છો?”

“સાચું જ બોલું છું” અવનસખી વિના
તે મારી સમસ્ત ભૂમિકા નિર્ભય પડી છે.”

“ને. અવનસખી મેળવો. આખી દુનિયા
પડી છે.”

“મેળવીશ. તમને ક્યાં ખગર છે કે આખી
દુનિયા એની આગળ દિસાવમાં નથી.

“એમ?”

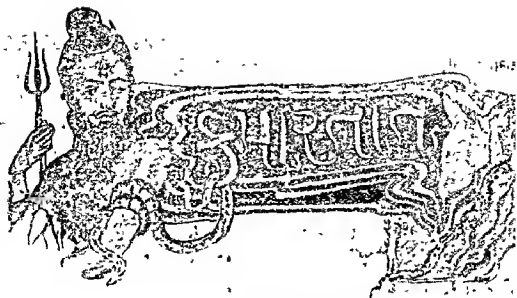
“હા.”

“અરે વાહ રે તમારી અવનસખી?” હાં-
પણ મને તે ખતાવશે?”

“જરૂર.”

(ચાલું)

લેખક : રા. હરિલાલ મુજરાંકર મુલાણી.

ચિત્રકાર : રા. રવિરાંકર શિવરાંકર પડિત

(એક ખંડ કાવ્ય)

ઉપગતિ

વસંતતિલકા

સભુ તણા ઉઘ પ્રયત્ન કોયે
રતિ પતિ બસમ યજ ગયો છે
એ વાત જાણી ગિરિન સખેદ
ઉદે અતિદુઃખ થકી રહે છે

શિખરિણી

“અરે સંભુ, વહાલા, મમ હર તમે બીનસી લીધું.
પરમુદ્ધુ. તો ના તમ હર મહી. વાસ કર. શું ?
અરે આ સૌન્દર્ય. મિઠ મિઠ હજો એ સ્વરૂપને
ખરે એ તો શોભે નિજપતિ ઉરે મેમ બરીને.
અરેરે! હું તો ના સ્વરૂપવતી છુ પ્રજ્ઞ લલના
પિયુને રીઝાવા નથી સ્વરૂપ સ્હાર પૂરમ આ.
કરે શું હાવાં હું ?-હમન કરે આ અંગુલ નજી,
અને યાજું એવું, ‘મુજ પતિ થજો એ જ શિવજી’

અનુક્રમ

મનેજે પ્રાણથી ખ્યારો તે ના કેમ મળી શકે ?
તપે પ્રજ્ઞ થઈને હું પામીશ એ જ સ્વાર્થને.”
ધારીને હરમાં એકું નિજ માતાં કેને ગઈ
અને મોટા તણી વાંચા અને સર્વ ઘીધી કહી
પરંતુ માતલું હેયું ખાલ કાજ મરી પડે
તો પછી પાર્વતીને તે મેનકા કથમ હા કહે!

“આહીં પ્રણં સ્થળ રહ્યાં પ્રભુનાં, સુપુત્રિ,
લ્હારા પિતા પરવસે બહુ દિવ, પુત્રિ.
આહીં વસી બજને હંસીને તું કરી લે.
જેતુ વધુ ત્યમ કરાંય મનો વી, પુત્રિ.”

શિખરિણી

વળી આપે માતુ હંચ સરેસી બેઠાંસી હુલિતા
કહે—“જાણુ, બેઠા, નથી તપ્ત તું કોને નિરૂથુ હા!
ખરે સ્દેશે, ખાંધુ, કમલિની મેઠાં એ જામરના
પરંતુ એ તો ના કહિ, સહી-રાફે પ્રજિ જ પુણા.”

ઉપેન્દ્રવજ્ર

વહી જતા વારિમનાહ જેમ
વહે મનુષ્યો તણી અંતરેચ્છા
નહીં કહિ કાપણ રોકવા એ
સમર્થ થયું છે—નહીં કોઈ ધારો.

અનુક્રમ

માત પિતા તણી યાંચા એને રોજી રાજી નહીં
લેછ વિદાયે વૃક્ષોના ગૌરી જઈ વનમાં રહી.

માલિની

કહિન તપ-કરે ત્યાં-પર્વતોર્ધારી પુત્રિ
તનમન તણી એમાં રાખતી એ પ્રજ્ઞતિ

કંઈક થઈ ગયા છે, યોગીઓ ને મહતો
પણ નહીં કદિ કોઈ એવું પાળી શક્યા છે.

વસંતતિલકા

ત્યાં એક દિન ખોલતાં કુલ આખો એ
ને સુરખી ભરી હથા મુખ દર્શવે છે
એવે સમે નરિલ કોઈક બ્રહ્મચારી.
આવી હોય અતિથી આશ્રમ દ્વાર માર્દા.
છે બ્રહ્મચારી દિસતો, શરીરે મુચંડ
ને કાળીયાર તણું સૂમં, જ્યોત્યુ એણે
તેજસ્વી બ્રહ્મસમું, તેણે લલાટ જ્વારો
પાલાશદંડ, મણી દસ્તમહી હોલે એ.
પાર્વતીએ દઈ માન, આતિથ્ય કયું એવડું
બન્ધ સ્વરૂપ ભેટામાં માન તે માટ પાય છે.

ઉચ્ચેન્દ્રવજ્ર

શિવકારીને ઓંદરમાન એના
વિધિ જાનુસારે થયો હતાં એ.
વિધિઆતિ લેઈ પંજી નોમ મોંત્ર

ગભીર વાણી થકી આમ બોલે:-

વસંતતિલકા

જેનો સુલભો શુભે કુપજો સ્ટો
હસે છે હારા અધરોડ નેમ
હારો થકી પોપણે પામતી એ
લતા તણા પત્ર સહ ખીત્રે છે.
સ્વહસ્તમાંથી લઈ નય દબ
ને સ્નેહથી એલડું હારી પારે
અને, છ નેત્રો, સમ તુજ જેના
મૃગો, તને દર્શવે છે નહીં વા.

ઉપસ્તવતી

જેનો સુલભો શુભે કુપજો સ્ટો
હસે છે હારા અધરોડ નેમ
હારો થકી પોપણે પામતી એ
લતા તણા પત્ર સહ ખીત્રે છે.
સ્વહસ્તમાંથી લઈ નય દબ
ને સ્નેહથી એલડું હારી પારે
અને, છ નેત્રો, સમ તુજ જેના
મૃગો, તને દર્શવે છે નહીં વા.

વસંતતિલકા
સોનદર્શીમાં, કદિ જે બ્યભિચાર ના, છે
હે પાર્વતી, કરી બતાવ્યું, છ સિંધ એ હોં.

હારો સદાચરણ ને તુજ યોગ, યાત્રા,
મોઢા, તપસ્વી પણ કેમ અનુસરે ના.

ઉચ્ચેન્દ્રવજ્ર

સપ્તર્ષિનાં હાંસ્યરૂપી કુલોથી
મંત્રો વધાવાયલીને મંવોડ
એથી નગાધીરા ન શુદ્ધ ચ્યોતો
નેત્રો થયો તુથી કુદૃઢ સાથે
એનુકુપે

અર્થ ને કામ ત્યાગીને માત્ર તે ધર્મને અહો
મને જે શ્રેષ્ઠ સ્ટોમાં એ થો, હવે મનમાવતો.

વસંતતિલકા

ચોડા સમાગમથી સંત તણી, ગિરિન,
મિત્રો અને સુંજન એમ વહે શ્રુતિઓ
માટે અહો કદલીપત્ર સંભો સુવાળી.
તું બણું નહીં મને તુનથી અંભવથી
ઉચ્ચેન્દ્રવજ્ર

આ વિમની અંચળતાં ક્ષમા કરી
ને ધૃષ્ટતા મક્કતણી સંહી લઈ મન
દુષ્ટાવતા ચોળ્ય ન હોવ વાંત, તો
મેઘાવિની ઉત્તર આપવા ઘટે.

શાફલ વિહીરિત

બ્રહ્માના કુળમાંથી આ જનમ છે ગૌરિ યથા તાહરો
ને, સૌંદર્ય ત્રિલોકનાં તણી હિસે તું તો મતિમા અહો!
લક્ષ્મીનાં પડવા નથી કંઈ તને, છા ઉમ્મરે યુવવી,
ત્યારે, સાં ફળ કાળ તું તપ કરે, તે કેમને પાર્વતી.
સામી સી નિજ સ્વમીનાં મરણથી જે ઉપજે વેદનાં
તે હુસસ ગણી અને તપ કરે તે યોગ્ય છે શૈલભ
હિંતુ ના સુજને હિસે તુજ અલી એવી હરાએ કંઈ
ત્યારે, સાં ફળ કાળ તું તપ કરે, તે કેમને પાર્વતી.
તારે હુજ હરો નહીં-હુખી થઈ હારે અલીશોક્ય ના
કાળી બમ્મરવતી એ પિતૃગૃહે થાયે તિરસ્કાર ના

કાણ છેક કરે નહીં-લઇ શકે નાગેન્દ્રનો કોમ છૂટી
ત્યારે શાં ફળ કાળ તું તપ કરે, તે કે' અને પાર્વતી.

અનુક્રમ

વલ્કલો વૃક્ષને રોલે તે કાં તું યુવતી ધરે ?
હયાની સુરખીમાં શું રાત્રિ ને અંદ્ર શોભશે ?

ઇદ્રિયજ્ઞ

શું હચ્છની સ્વર્ગ તું પામવાને ?
તો તો વૃથા આશ્રમ ભાગી દેજે,
છે નવર્ગભૂમિ તુજ તાત શિરે
ત્યાં ધરાતું નામ જઇ સ્મરી લે.
કે હચ્છતી શું પતિ પામવાને ?
તો યે વૃથા આ શ્રમ તાહરો છે—
ના રત્ન શોધે નિજ આહકોને
કિંતુ સહુ આહક રત્ન રહે.
હા ઉણુ નિઃશ્વાસ થકી જ તારા
દેખાય તારી પતિકા જ હચ્છા
કિંતુ દિરો એ તુજ યોગ્ય નહીં—
જો યોગ્ય તો હૃલ્લભ એ તને કાં ?

વસંતતિલકા

ભારે અને તેજ પતિ નિજ રૂપમત
જે તાહરાં ચપળ ચલુ પથે ન આવે
નિસ્તેજ જોઇ તુજને દિન-ચન્દ્રિકા શા
જેતું નહીં દિલ જરાય દ્રવે-દયાથી.

મંદાકાંતા

“આવી રીતે થમ લઇ અને ક્યાં સુધી તું તપીશ ?
આવી રીતે કમન કરીને દેહતું, શું કરીશ ?
મહારી પાસે મુજ તપ તણું પ્રુવ્ય છે શૈલ બાલે,
જેની સ્થાયે તુજ પતિ મળે તુજને કાણુ છે એ ?”

અનુક્રમ

અંતરેચ્છા ગિરિભગી વલ્કલારી ગયો ક્યા
જાને લગ્ન/થકી મુગ્ધા કાંઈ બોલી રાખી નહીં.
પછી પાસે ઉભેલી એ સખી પ્રત્યે મીઠું જુએ-
અને આંખો વડે કહેતી જેવા જતાર એકને.

ઉપેન્દ્રવજ્ર

વધી પછી આગળ એ સખી કહે :—
“અહો તપસ્વી ! સુણુએ તમે કે
કરે સખી આ તપ ઉચ રાત્રે—
છુંદે શું કાળે કમલિની પાદે ?

-ઈન્દ્રવજ્ર

ઇદ્રાદિ દેવો મહાકારતી ના
મહારી સખી એવી મહારાયાં આં
સોનદર્યાં જો વશ થાય ના, તે
પિનાકપાણી પતિ કાળ હપ્પે.

માલિની

હલન થયું પરંતુ-મનમથે બાણુ માયું
મુજ સખી ઉરમાં ને પ્રેમથી દિલ વાંધ્યું.
મણુય રસ પ્રકારયો થેન ક્યાએ ખડે ના
પિતુ ઘર બરફે એ શાંતિ પામે જરી ના.

વસંતતિલકા

રાંભુતણાં બીન, વૃખાણુવત્તાં, સુણુને
જે કિન્નરાણી વનની ખીચુ માહિ માયે
તે સાબળી દૃઢ્ય એતુ બરાઈ જાયે
રોતી અને સહ રડાવતી એ સહુને.

મંદાકાંતા

મોડી રાતે રાવન કરતાં આંખ જ્યાં ના મીંચાતી
ત્યાં તો જો રૂદન કરતી સ્વપ્નમાંથી સફાળી
“હાલા રાંભુ, તણ જવી અને ના તમેને ઉચિત !”
એતું, કેતી કર અલખ કો કંપારો નીંદાળે.

ઇદ્રિયજ્ઞ

જ્ઞાની મણે વ્યાપક સર્વમાં તમે
‘તો કાં ન જણી મુજ અંતર વ્યથા ?’
એવો ઉપાલંબ સુણાવતી સખી
એકાંતમાં ચીતરી રાંભુની છબી.

અનુક્રમ

પરંતુ જોયું જ્યારે કે રાંભુ એમ નહીં મળે
સખીસમૂહની સાથે આવી હાં તપ આવરે.

મંદાકાંતા

રોમાં જેનાં બીજ પાણુ અહીં આવી મહારી સખીએ
જેનાં પત્રો સખી તપ તણી સાક્ષી પૂરી રહ્યાં છે

તે વક્ષોને કૃત્ય પણ અહો ! આવી ઝૂંપી રણાં શાં !
કિંતુ મ્હારી સુખીકૃત તપે પુણ્યજોરો ય હે ના.
“ખેડાએલી ભૂમિ પર જુએ છંદ લેવી દયાથી
તેવી રીતે મુજ સખી પ્રતિ શંભુ ભેરો શું નાહો ?
આવાં મોટાં કઠિન તપથી દુખળી એ થઈ છે,
એના પ્રત્યે અમી ભરી દરે શંભુ કાં ના નિહાળે ?”

અનુબંધુ

અંતરેચ્છા ગિરિનની સુણી આમ સખીમુખે
બ્રહ્મચારી પૂછે એમ “સત્ય, કે આ અસત્ય છે ?”

દુતવિલંબિત

સુકલ શું કર સંપુટ વાળીને
મહી અને મહી સ્ફટિક માલિકા
ચિરવ્યવસ્થિત વાણીવિલાસી
અમ થઈ વદતી મીઠું પાર્વતી :—

વસંતતિલકા

“હે બ્રહ્મચારી, સુવધુ” તે સહુ સત્ય છે હા—
એવાં ઉચાં શિખર ઉપર ઇચ્છું લવા.
છે એક માત્ર તપથી ન સધાય એવા
તેથી કરી કઠિન મેં તપ આંદળું આ”

ઈન્દ્રવજ્ર

સુણી કહે બ્રાહ્મણ પાર્વતીને
“નભું છ પૂરો હું મહેશ્વરને
કિંતુ તને યોગ્ય ન શેલન એ
એવા પ્રતિ કાજ શું આમ કંખે ?

“અયોગ્ય સ્થાને પ્રીતિ બાંધનારી !
સહી શકારો ક્યમ ?—લે વિચારી—
કુંળા કરે મીઠળ બાંધી એના
સર્વે વીટેલા કરમાંદિ” દેતાં !—

દુતવિલંબિત

વળી વિચાર નરી કરી લે ન હું
ક્યમ યરો સહ શોભિત આટલું—

સુકલદંસવળી, તુજ એકાદણી
મનની ચામડી એ બીની રક્તથી ?

ઈન્દ્ર-વંશસ્થ x

ગૂઢે કુલોમાં ફેરતી મૃદુ પદે
રંગી ગુલાબી : અજતેજ પાથને
સ્મશાનમાં વાળવતી ભૂમિ પરે
એ શંભુ સાથે ક્યમ તું વસી રાકે ?

ઉપેન્દ્રવજ્ર

કદાચ તુને મળશે ત્રિનેત્રી
પરંતુ એ બાથ મહી ન લેશે.
અને સ્તનો અંદનથી પીળાં આ
થરો ચિતામસ્મ વડે ન કાળાં
ઉપનતી

ગળેન્દ્રની સ્વારી ન યોગ્ય તુને
બેસીશ નંદી પર શંભુ સાથે
સિધાવતી સ્વામિમહે નિહાળી,
લોકો મહી હાંસી થરો ન ત્હારી.

ઉપેન્દ્રવજ્ર

પિનાકિની સંગત ઇચ્છિને બે
થવા છ વિન્ને જન શોક પાત્ર
સરો તણી તેજવતી, કલા, ને
તું-વિશ્વની નેત્રની કેમુરી ને.
વધુ જુએ તો ત્રણ આંખવાળું !
નહી વળી માતપિતા થ-એ શું ?
દિગ્ગમરા પાસ શું હોય લક્ષ્મી ?
પતિ થવા યોગ્ય શું એ મૃગાક્ષી ?

વસંત તિલકા

ક્યાં તું અલી જગતલક્ષ્મી શી પુણ્ય દેવી
ક્યાં એ ? દિસે અજળ ભેરી તમારી કેવી !!
ગૂલી ન ચક્ષુષ્ય શી અહીં એ પૂલય
એવાથી વાળી મન લે-સુખી તો થવાય.”

અનુષ્ટુપ

બ્રહ્મચારી મુખે નિન્દા સાંભળી કંપતી અતિ
ચડાવી બૂલતા ચાપ કાઢીને કેહે પાર્વતી :

વસંતતિલકા

હે મંદભાગ્ય ! હરને નથી ભણતો, તું
તેથી ન વ્યર્થ બકવાહ કરી, રહ્યો શું ?
મોઝા ધુરણ, તણી પ્રકૃતિથી અભણ
નિન્દા કરે-સમજતાં ન કંઈ પ્રમાણ.

ઉપજાતી

વિપત્તિનો કો બચ રાજવાને
સંપત્તિ કો નિજ વધારવાને
પૂત્ર કરે ચંદન ગંધ પુષ્પે—
જે રાણે આ વિશ્વનું—તે કરે શું ?

ઉપેન્દ્રવજ્ર

વસુ વિનાના પણ લક્ષ્મીદાતા
સ્મશાનવાસી પણ વિશ્વરાવા
બચકરા કિંતુ છ રાવિકાશ
અગત્ય એવા મુજ શંભુ બહાલા !

દુર્દેવજ

હરે બહે બૂલણ—સર્પ કાં તો—
અંગે ગમજ—શુભ વસ્ર લા તો
ચિરે બહે જોષરી-ચન્દ્રિકા વા—
દીપે બધામાં મુજ શંભુ બહાલા.

ઉપજાતવતી

યતી ચિતા ભસ્મ ચારે પવિત્ર
લઈ અને સુમન એ પહોતું
દેવાધી દેવો પણ જે લઈને
માથે ચડાવી કપટલ્ય યત્ર
ગજેન્દ્ર ઐરાવત મત્ત ચાહે
હરેશ તે ઉપર ધ્વજ ચડાવે
નહી પરે, શંભુ નિહાળી એય
વસુહીલાના શુભ ચણે ચૂમે

દોષો બધા શોધી મળ્યાવતો એ
તે આશ્વ સંત્ય કહી દીધું છે
સ્વયંભૂ બ્રહ્માતું ય મૂળ એ તો
નહી હવે કારણ એનું રાખ્યું

માલિની

બસ બસ અથવા તો શંભુ છા હોય એવા
કહ્યું તુન-તુન પારો રાખજે-માનજે બન !
કદિ નવ બદલાશે પ્રેમનો સ્વાત આલેયો
મુજ વર હર ધારો-એ ન વિચાર મોરો

શિખરિણી

અને આ હોડો તો ફફડી વળી કાંઈક બકરો
સખી આ યોગીને જતહો અહીંથી કૂડાડ બહિર
અને જે નિર્દેષે છે શુભી જન ખરે તે અધમ છે
પરંતુ જે મુલે, જરૂર જનનું એ ય દિષિત,

શાહુલેલિકીડિત

“કાંતો નહીં છુટું ન આદિ પોદને” એવું કહી લેલી યદ
ને તેના સ્તન ઉપરથી ખમી ગયું એ વૃક્ષકે કાંઈક
ત્યાં તો બ્રાહ્મણ કેરૂં રૂપ બદલી શંભુ સ્વરૂપે યદ
માહેશે સિમત મોડું કાંઈ કરીને મુખ્યા કરેથી બહી.

તવિરખિત

શિવ દીક્ષા કંઈ કંઈ થયો હરે,
ધુજતી પાર્વતી સ્વેદથી નદાઈ રહે,
પગ ઉપાડતી જે હતી આશ્રના
નહીં લેલી—નહીં ચાલી રાકી જરા.
“તુન છડ મોડી ! દાસ હવેથી હું”
શિવજીનું વચનામૃત સાંભળ્યું,
તપ, તણી અમ સર્વે ભૂલાઈ ગયો,
હરમહી રસ તૂતન ઉભયો.

* સત્તર વર્ષની વયે હુમાર સંભવના અભ્યાસના
રસમાં સુખાચરું.

વચન બાણ

લેખક:—રા. તારાચંદ્ર પોપટરાવ અડાચા

ચિત્રાર-રવિશંકર મંડિત બી.એ.

નવજીવાન !

“વાધ છૂટ્યો! વાધ છૂટ્યો!” કાન ફાટી નાંખે એવી ગીસોથી વાતાવરણ ગાજી ઉઠ્યું. સાંભળનારનાં હૃદય ધગધગા લાગ્યા.

ભરી રાજસભામાં આ ફાલાહલથી ખળભળાટ મૂચ્યો. કાયર પુરોની કાપા કંપી ઉઠી.

મદાન મોગલ સમ્રાટ અકબર પોતના મંત્રીના મદ્યમાનો સાથે મદતવાના પ્રતિનાની રસમરી ચર્ચા કરી રહ્યો હતો. તેવામાં એકાએક આ આતનાદ તેને કાને પડ્યો. વાતાવરિનાદ અટકી ગયો. રંગમાં ભંગ પડ્યો.

સાવલોમ સમ્રાટે સમયસૂચકતા વાપરી. શાંતિપરિક્ષાનો આ ઉત્તમ આસર હતો. તેણે પોતાના સેવકોને એ વાધને પકડી લાવવાની આજ્ઞા કરી.

યોધાઓ વિચારમાં પડ્યા. વાધને કેમ પકડી શકાય?

“જોઈએ નહીં! એ વીકરેલો વાધ હાથમાં આવેલો મરેકેલ છે, ફરંગવાલો તો તેને ફરેથી ફાર કરી નાંખીયો.”

“ફર રહીને તેને મારી નાંખવો એ તો સાવ સહેલી વાત છે. તેને પકડી લાવવામાં જ ખરી મદદનીશી છે. શું આ રાજસભામાં

એ વાધને પકડી લાવે એવો દિગ્મતવાન મદકાષ નથી?”

અકબરના યોધાઓ એક બીજાના મ્હેં સામે જોઈ રહ્યા.

યોધાઓની આવી શિથિલ વૃત્તિ જોઈ એક યુવાનનું લોહી ઉછળી આવ્યું. તે સફાળો બેઠો થયો. તેનો હાથ કમરે લટકતી તરવારની મુઠ તરફ વળ્યો.

“દિલ્લીધરની જય! અવિનય થયો હોય તો ક્ષમા કરશો, પરંતુ રાજપૂતો હજી શેર ધસાવતા નથી થઈ ગયા. વાધને મારી શકાય કે નહિં એ કદાચ નહીં ન પણ કહી શકાય, પરંતુ ખરો રાજપૂત હોય તે વાધને ઝાટી તો શકે જ, પછી ભલે બેમાંથી એક જીવતો ન રહે, કાંતો વધ રજપુતને મારે કે રજપુત વાધને મારે. બેમાંથી શું થશે તે તો પરમ દયાળુ. પરમાત્મા જાણે, પરંતુ એ વાધ જીવતો છટકવા નહિં જ મામે એટલું તો આપ નહીં માનજો.”

“ન રહ્યો તે યુવાન વિચાર કરવા, કે ન રહ્યો અકબરની આજ્ઞા સાંભળવા. પોતાના વંચનોનાં પરિપાલન માટે તે વિચિત્રવેગે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

આખી રાજસભા દિગ્મુદ બની. અકબર આશ્ચર્યચકિત બન્યો. એના અંતરમાંથી પ્રસંશનો ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યો. 'ધન્ય છે આ રાજપુત નવજીવાનને !' વાધ માર્યો !

આંખના પલકારામાં તો એ સુવાન રાજસભામાંથી અદ્ભુત ઘટ ગયો હતો. એ ક્યાં ગયો, હવે શું થશે, એ શું કરશે ! એવા અનેક પ્રશ્નો સભામાં પુછાવા લાગ્યા, પરંતુ એકેકેનો ઉત્તર કાંઈ આપી શકે તેમ નહોતું.

અકબર ઉઠ્યો, રાજસિંહાસન ઉપરથી ઉભો થયો અને આતુર નયને એ નવજીવાન ગયો તે દિશામાં જોઈ રહ્યો. કાંઈ અનેક જાદુથી આકર્ષિતો હોય તેમ તે રાજસભામાંથી બહાર નીકળ્યો.

સઘળા સભાજનોએ તેનું અનુકરણ પૂ. અકબર મહેલના ઝરખામાં આગ્યો અને થંભ્યો. મહેલ આગળના યોગનમાં એ સુવાન વાધને પકડારી રહ્યા હતા. અકબર કુતૂહલભરી નજરે તેના તન્દ્ર જોઈ રહ્યો.

આખી રાજસભા અકબર પાછળ ધસી આવી હોય તેમ ઝરખા આગળ અનેક આતુર આંખો યોગનમાંના એ આકર્ષક દૃશ્ય તરફ ખેંચાઈ રહી. અકબરના સેવકો અને સામંતો, માનવંતા મહેમાનો અને સભાજનો સૌ કાંઈ ઝરખાની બંને બાજુએ વિશાળ રવેશમાં ઉભા ઉભા આ નવજીવાન તરફ-ત્રાંડ મારતા વાધ તરફ-ભય, ચિંતા અને શંકાસાની મિશ્ર લાગણી સથિ જોવા લાગ્યા.

"આમ આવ કુત્તા ! ખબરદાર જો નાહો તો !" સુવાને વાધને પકડાયો, અને વાધે પોતાનું મુખ ફેરવ્યું.

આજ ધણે દિવસે નાસી છુટવાનો લાજ મળ્યો હતો, પોતાને અટકાવવાની કાંઈની હિંમત આલતી નહોતી, પોતાને જોઈને સૌ કાંઈ અણઅળના ધંધ જતા-જ્યાં ત્યાં ભરાઈ છુપાઈ જતા, આવા સાદુકૂળ સમયમાં

આ વળી પોતાને પકડારનાર કોણ નીકળ્યો તે જોવા વાધે પોતાની ગતી અટકાવી અને મુખ પાછળ ફેરવ્યું. પાછળ જોતાં જ તેનાં ગાત્ર ગળી ગયાં.

એ પ્રસંગકાય મૂર્તિ ! એ વીર સુવાન ! મુખ ઉપર તરવરતી એ દ્વંદ્વના ! અને આંખોમાંથી ખરી પડતી શૈયંતેજની એ એ તરવારો ! ખુદશા મેદાનમાં નિર્ભયતાથી ઉભી રહેલી એ ક્ષાત્રતેજની મૂર્તિ તેને પોતાના કાળ સમી લાગી. ક્ષણભર એ હિંસક પ્રાણીને શું કરવું તે સંકેત નહિ.

સુવાને એ અણુમોલી ક્ષણેનો સદુપયોગ કર્યો. પોતાની બેટે બાંધેલું મૂલ્યવાન કસબી સેતુ તેણે પોતાના કાળા હાથ ઉપર ખૂંચ લપેટીને વાંટાળી લીધું અને જમણા હાથમાં ઢાલ પકડીને તે તત્પર બન્યો.

એટલામાં તો વાધે એકદમ છત્રાંગ મારી અને સુવાન ઉપર ફરી આગ્યો. એક જ બટક તેને ખડ જવા માગતો હોય તેમ તેણે પેતાનું મ્હેા ખુદ્દુ રાખીને એવો ઠેંકો માર્યો કે લાગ ફાલે તો બરાબર સુવાનનું મળું જ તે કરી ખ ય. પરંતુ સુવાનના દેહને વાધનો એક પણ અવયવ સ્પર્શી શકે તે પહેલાં જ સુવાને પોતાના હાથમાંથી ઢાલ તેના કપળમાં એટલા બધા જોરથી મારી કે વાધ તત્પર ખાધને ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યો.

"સાખાશ ! સાખાશ !" ઉપરથી મહેલના રવેશમાંથી પ્રસંશના ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા અને બીજી જ ક્ષણે વાધે આંખો ઉઘાડીને પોતાના શત્રુ તરફ ધુરડીને રોષ ખાલી કર્યો.

આંખોમાંથી અંગારા વર્ષાવતો, ગર્ભિણીના ગાલ ત્રી બળ તેરી લવાનક ત્રાડથી વાતા વરણ ગજવતો, એક જ સપાટે પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીને પુરો કરવાનો મનમાં ઘાટ ધડતો એ વાધ સુવાન ચેતી ન બળ એવી સાવધાનીથી ઉઠ્યો અને તેના ઉપર તરાપ મારી.

પરંતુ સુવત્ન સાવધ હોતો. તેનું લક્ષ્ય
અરુખામાં બેઠેલા પ્રસંશકો તરફ નહિ,
પરંતુ પોતાની સામે પડેલા—મનના
મેલા-વાધ તરફ હતું. વાધનો પળે કાલ
ઉપર ઝીંકી લઇને વાધ એતે તે પડેલાં
તો પોતાનો ડાબો હાથ તેના મહુંમાં
પાડ્યો.

‘એઃ એઃ’ ના મુંઝવણપૂર્વક ઉચ્ચાર
સાથે વાધ તરફ ડીવાં ખાતો લાગ્યો.

“કેવો હિમ્મતવાન ! કેટલો નિડર ! ખરો
રાજપૂત બન્યો તે આતુ’ નામ !” આવા
અનેક ઉદ્દગારો તીકળવા લાગ્યા અને પુત્ર
“સાચાચ ! સાચાચ !” ના જ્વનિથી
વાતવરણ ગોઠી ઊઠ્યું.

આ જ્વનિથી વાધ પુત્ર : ઉરરાયો અને
મુક્તિ મેળવવાના કાંઈક મારવા લાગ્યો, પરંતુ
પુત્રને તેના મૂળમાં પોતાનો હાથ એવી રીતે
ભરાયો હતો કે તે રહેલાથી હટકવા ન
પામે.

“એને પુત્ર કરો, મારી નાખો. એ વીર-
રહો વાધ હવે બીજાને વશ નહિ રહે એને
જીવતો રાખવામાં માલ નથી. મારો, તેને ઠાર
કરો !” મહેલના રવેશમાંથી અનેક અવાજો
સંભળાવા લાગ્યા અને કુવાને રહેજ પાલળ
વળીને જ્યેનું તો ખુદ સમ્રાટની પથુ એવી જ
હિંચા જંજીર.

તરને તેણે જમણા હાથમાંથી ઢાલ ફેંકી
દીધી અને જોતજોતામાં કમરે તટકતી તરવાર
મ્યાનમાંથી બહાર કાઢી. તરવાર ચમકી, ફાણ
માનમાં તેની અણી વાધના અંગને સ્પર્શી
અને એ અણીથી વાધનું અંગ હેલાં લાગ્યું.
એ જ ફાણે પુત્રને પોતાનો ડાબો હાથ વાધના
મુખમાંથી એવી લીધો.

તરવારની અણીથી વાધ ચીરાયો અને
અનેક હાથેતે કપાલી મુકનાર એ હિંસક
પ્રાણી—એ કુર વાધ-વેદનાભરી એક ગીસ
પાડીને મૃત્યુ પામ્યો.

૩. વીર વીરમ.

વાધ મૃત્યુ પામ્યો અને બધાનો જીવ ફેટો
બેટો. એ વીરનરને પ્રસંશના ઉદ્દગારોથી
વધાવી લેવા સૌ અધીરા બન્યા.

તે આવ્યો—એક વિજેતાની માફક, સમ્રાટ
અકબરને નમ્રો—એક ગૌરવચાળી વીરનરની
માફક, તેણે સર્વ તરફ માનપૂર્વક જોયું-
ઉદારચિત્ત ખાનદાન રાજપૂતની માફક.

“લગ્ય છે, વીર રાજપૂત ! મારા બચકાલા
યોધાઓને આજે તે તારા અનહદ સૌધથી
ઝાંખા પાડ્યા છે. મને કહીશ કે તું કયા
કુળને અજનાળો છે ? કયા વીરનરને તારા
જેવા સપુત્ર હોવાનું સહભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે ?

“હરના રાવ નારાયણદાસજીને, નામવર,
એ સમજો પ્રતાપ મારા શુરવીર પિતાના પુણ્યનો
અને તેમણે પાડેલા ઉચ્ચ સંસ્કારનો.”

વત જ તે પુત્રના એક પાતળી કાઠીના
છતા ઉઘી કપાતળા પુરૂષને ચરણે પાડ્યો,
તેને નગન કયું અને તેના આશિર્વાદ મેળવ્યા.

અકબર હસ્યો. “નારણદાસજી ! તમારું
આતું હાલકું કાઠું અને કુખળું શરીર જોઈને
હું બુલાવામાં પડ્યો હતો એમ મારે અત્યારે
સ્વીકારવું પડે છે. માત્ર શરીર ઉપરથી જ
સૌધની કક્ષના ઝાંખથી એ જુદ છે એથી મને
તમારા આ પુત્રના પરાક્રમથી ખાતરી થાય છે.
પરાક્રમી પુત્રના પિતા થવું એ પણ સહભાગ્યની
પાત છે.”

“નામવર ! મારા વીરમનો શાં વ ખાણ
કરે ? વીરમદેવ પોતાના સાહસ, સૌધ, અને
ઉદારતાથી હરમાં ખૂબ માનીતો થઈ
પડ્યો છે.”

“અને પ્રભુ એને લાંબુ આયુષ્ય આપે તો
એ મને હરમાં જ નહિ, પરંતુ દેશેદેશમાં
નામ કાઢશે એવાં તેનાં લક્ષણ જણાય છે.”
શુદીનરે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો.

“મારી તો ખાતરી છે કે તે પોતાના

આખી રાજસભા દિગ્મુઠ બની. અકબર આશ્ચર્યચકિત બન્યો. એના અંતરમાંથી પ્રસંશનો ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યો, 'ધન્ય છે આ રાજપુત નવજીવાનને !' વાધ માર્યો !

આંખના પલકારામાં તો એ યુવાન રાજસભામાંથી અદ્વય યદ્ય ગયો હતો. એ ક્યાં ગયો, હવે શું થશે, એ શું કરશે ! એવા અનેક પ્રશ્નો સભામાં પુંઝાવા લાગ્યા, પરંતુ એકેનો ઉત્તર કાઢ આખી શકે તેમ નહોતું.

અકબર ઉઠ્યો, રાજસિંહાસન ઉપરથી ઉભો થયે અને આતુર નયને એ નવજીવાન ગયો તે દિશામાં જોઈ રહ્યો. કાંઈ અનેક જાદુથી આકર્ષિતો હોય તેમ તે રાજસભામાંથી બહાર નીકળ્યો.

સઘળા સભાજનોએ તેનું અવકરણ કર્યું. અકબર મહેલના ઝરખામાં આવ્યો. તે થંભ્યો. મહેલ આગળના યોગનમા એ યુવાન વાપને પકારી રહ્યા હતા. અકબર કુતુહલભરી નજરે તેના તંદ્રે જોઈ રહ્યો.

આખી રાજસભા અકબર પાછળ ધસડ ધ આવી હોય તેમ ઝરખા આગળ અનેક આતુર આંખો યોગનમાંના એ આકર્ષક દૃશ્ય તરફ ખેંચાઈ રહી. અકબરના સેવકો અને સામંતો, માનવંતા મહેમાનો અને સભાજનો સૌ કાંઈ ઝરખાની બંને બાજુએ વિશાળ રવેશમાં ઉભા હતા આ નવજીવાન તરફ-ત્રાંક મારતા વાધ તરફ-ભય, ચિંતા અને શ્વસાસાની મિથ લાગણી સાથે જોતા લાગ્યા.

"આમ આવ કુત્તા ! બખરદાર જો નાહો તો !". યુવાને વાધને પકાર્યો, અને વાધે પોતાનું મુખ ફેરવ્યું.

આજ ધણે દિવસે નાસી છુટવાનો લાજ મળ્યો હતો, પોતાને અટકાવવાની કાંઈની હિંમત ચાલતી નહોતી, પોતાને જોઈને સૌ કાંઈ આડાઅવળા યદ્ય જતા-જ્યાં ત્યાં બરાબર ધૂપાઈ જતા, આવા સાતુકેળ સમયમાં

આ વળી પોતાને પકારનાર કોણ નીકળ્યો તે જોવા વાધે પોતાની મતી અટકાવી અને મુખ પાછળ ફેરવ્યું. પાછળ જોતાં જ તેનાં ગાત્ર ગળી ગયાં.

એ પ્રસંકાપ મૂર્તિ ! એ વીર યુવાન ! મુખ ઉપર તરવરતી એ દ્રઢતા ! અને આંખોમાંથી ખરી પડતી શૈય તેજની એ એ તંદ્રાવરો ! ખુદશા મેદાનમાં નિર્ભયતાથી ઉભી રહેલી એ ક્ષાત્રતેજની મૂર્તિ તેને પોતાના કાળ સમી લાગી ક્ષણભર એ હિંસક પ્રાણીને શું કરવું તે સ્પષ્ટ નહિ.

યુવાને એ અણમોલી ક્ષણોનો સદુપયોગ કર્યો. પોતાની બેટે બાંધેલું મૂલ્યવાન કસબી સેલું તેણે પોતાના હાથ દ્વારા ઉપર ખૂબ લપેટીને વાંટાળી લીધું અને જમણા હાથમાં ઢાલ પકડીને તે તાપર બન્યો.

એટલામાં તો વાધે એકદમ છતાંગ મારી અને યુવાન ઉપર કુદી આવ્યો. એમ જ બટકે તેને ખેંચી જવા માગતો હોય તેમ તેણે પેતાનું મ્હો ખુલ્લું રાખીને એવો ફેડો માર્યો કે લાગ દાવે તો બરાબર યુવાનનું ગળું જ તે કરી ખાય. પરંતુ યુવાનના દેહને વાધનો એક પણ અવધવ સ્પર્શી શકે તે પહેલાં જ યુવાને પોતાના હાથમાંથી ઢાલ તેના કપળમાં એટલા બધા જોરથી મારી કે વાધ તમ્બર ખાંધને ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યો.

"સામાશ ! સામાશ !" ઉપરથી મહેલના રવેશમાંથી પ્રસંશના ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા અને બીજી જ ક્ષણે વાધે આંખો ઉઘાડીને પોતાના શત્રુ તરફ ધ્રુસકીને શૈય ખાલી કર્યો.

આંખોમાંથી અંગારા વર્ષાવતો, ગર્ભિણીના ગાજ શરી જાય તેવી બધાનક ત્રાડથી વાતા વરણ મળવતો, એક જ સપાટે પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીને પુરો કરવાનો મનમાં ધાટ ધડતો એ વાધ યુવાન એટલી ન જાય એવી સાવધાનીથી ઉઠ્યો અને તેના ઉપર તરાપ મારી.

ટૂંક ગઢવીએ પ્રશ્ન
કર્ષે અને પુનઃ
ગોરવથી દણુહણતા
યનગનાટ નાચ કરી
રહેલા એ અશ્વેતે
ભાવભરી નજરે
નિદાળવા લાગ્યો.

“ ગઢવી છ !
અમારો તો એ ધંધો
રહ્યો. ખૂલેખાચરથી
પણ નાખી ચીજ
ગોધી કાઢીયે. પરંતુ
રત્નની પરીક્ષા
કરવાવાળા કયા છે ?
એની કિંગત સાંભ-
ળાને ભક્ષકલા પણ
ભાડી હોય છે ”
સોદાગરે ઉત્તર આ-
પ્યો અને ગઢવી તન્દુ-
આતુર નથને જોઈ
રહ્યો; એને ગઢવીના
અંતરની વાત
જાણવી હતી !

“એમ ન. કહો
સોદાગર ! બહુ રત્ના

પરંતુ ચાલાક ઉમરાવો તેની એ તેમ ચૂકાવતા

જેનાતેના મુખમાંથી “ધન્ય એ રજપૂત
ધુવાનને ! ધન્ય, વીર વીરમને !” એવા જ
ઉદ્ગારો સંભળાતા.
એ રાતો !

કરમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં આજે શાહ-
સોદાગરની વાત થતી હતી. ઘોડાને એક
વેપારી એ દેવમણી સમા ઘોડા લાવ્યો હતો.
એ ઘોડાને જોવા લોકના થોડ ઉત્તરી પડ્યાં
હતાં.

“કેવા સુંદર અશ્વો છે ! શાહ સોદાગર !
આ રત્નો તમને ક્યાંથી સાંપડ્યાં ?” એક

વચ્ચેના ! હીરા હોય તો હીરાના પારખનાર
ઝવેરી પણ હુનીયામાં પડ્યા હોય છે.”

“હરો, પણ આ ભૂમિમાં તો તદ્દિ જ.”

“કેમ જણાયું ?”

“જાતઅતુભવથી. દરેક અશ્વની બાવીસ
હજાર રૂપિયા કિંમત કહું છું કે તરત
સાંભળનારને ‘અધધ’ થઈ પડે છે અને ‘એક
ઘોડાના બાવીસ હજાર ખર્ચાને બાવા નથી
થઈ જવું’ એવો જ જવાબ મારે સાંભળવો
પડે છે.”

ગઢવીની આંખો ચમકી. દરેકના બાવીસ

પરાક્રમથી પોતાનું
નામ અમર કરી
જશે" જોધપુરના
રાણાએ ટાપસી પુરી.

‘શાખાશ! વીર
મહેવ! હું તમારા
પરાક્રમથી પ્રસન્ન
થયો છું અને તેની
નિશાની તરીકે આ
મૂલ્યવાન પેવાક તથા
રત્નજડીત તરવાર
આપું છું. હવે તો
જ્યારે જ્યારે રાજ
નારણુદાસજી ધર
આવે ત્યારે ત્યારે
તમારે અહીં દિલ્હી
‘પણું’ પડશે”
અકબરે વીરમહેવની
કદર કરી તેને મૂલ્ય-
વાન ભેટ આપી.

‘નામવર! આપની
એ વાત મને કશું
છે, પરંતુ આપે
પણ મારી એક વાત
કશું રાખવી પડશે’

અકબર પોતાની પાસે પણ વાત કશું
કરાવનાર તરફ કૂતહલપૂર્વક જોઈ રહ્યો.
વીરમના મુખ ઉપર નિરૂતા સ્પષ્ટ જણાતી
હતી.

“કહો, વળી તમારી શી વાત છે?”
અકબર ઇલાસા અટકાવી ન શક્યો.

“એ જ કે હું અહીં આવીશ તો ખરો,
પરંતુ જે ધડીએ મારી મરજી ધર પછા
જવાની થાય તે જ ધડીએ જવાની મને તરત
જ રજા મળવી જોઈએ.” વીરમ સ્વસ્થ હતો.
પોતાના વચનો સ્વીકારશે કે કેમ તેની રજાનાર

ચેતનાને ડાબા હાથ તેના મોંમાં ધાધ્યા.

પણ શંકા કે ચિંતાનાં ચિન્હો તેના મુખ
ઉપર જણાતા નહોતાં.

અકબરે આ શર્ત સંકર્ષે માન્ય રાખી.

દિલ્હીમાં આજે જ્યાં જુઓ ત્યાં વીર
વીરમની જ વાતો ચર્ચા હતી. સૌ કોઈ તેના
પરાક્રમની વાતો પાંખળી મુગ્ધ બનના. રજપૂતો
આજે સહ સગવડ ઉચે મેસતકે દિલ્હીમાં
ફરતા હતા. તેમના એક જાતિ બંધુએ-એક
રજપૂત બચ્ચાએ પાદશ હના દેખતાં તોફાની
વાદ્યને મારી નાંખ્યો હતો. રજપૂત વીરતાને
વિજયડોકો દિલ્હીના ફરખારમાં વગાડ્યો હતો.

વૃદ્ધ ગઢવીએ પ્રશ્ન કર્યો અને પુનઃ ગોરવથી હણહણતા યતનગતાટ નાચ કરી રહેલા એ અશ્વોને ભાવભરી નજરે નિહાળવા લાગ્યો.

“ગઢવી છ ! અમારો તો એ ધંધો રહ્યો. ખૂલેખાંચરેથી પણ નામી ચીજ શોધી કાઢીયે. પરંતુ રત્નની પરીક્ષા કરવાવાળા કયા છે ? એની કિંમત સામ-ળીને ભક્તશક્તિ પણ ભડકી હોય છે.” સોદાગરે ઉત્તર આપ્યો અને ગઢવી તન્મ આતુર નયને જોઈ રહ્યો; એને ગઢવીના અંતરની વાત બાજી હતી !

“એમ ન. કહો

સોદાગર ! બહુ રત્ના

પરંતુ સાલાક ઉમરાવો તેની એ તેમ ચૂમવતા

જેનાતેના મુખમાંથી “ધન્ય એ રજપૂત યુવાનને ! ધન્ય, વીર વીરમને !” એવા જ ઉદ્ગારો, સંભળાતા.

એ રત્નો !

છડમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં આજે શાહ-સોદાગરની વાત થતી હતી. ઘોડાનો એક વેપારી એ દેવમણી સમા ઘોડા લાગ્યો હતો. એ ઘોડાને જોવા લોકના થોડા ઉલટી પડ્યાં હતાં.

“કેવા સુંદર અશ્વો છે ? શાહ સોદાગર ! આ રત્નો તમને ક્યાંથી સાંપડ્યાં ?” એક

વસુધરા ! હીરા હોય તો હીરાના પારખનાર એવરી પણ દુનીયામાં પડ્યા હોય છે.”

“હરો, પણ આ ભૂમિમાં તો નહિ જ.”

“કેમ બાણુ ?”

“જાતઅનુભવથી. દરેક અશ્વની બાવીસ હજાર રૂપિયા કિંમત કહું છું - કે તરત સાંભળનારને ‘અધધ’ યથ પડે છે અને ‘એક ઘોડાના બાવીસ હજાર ખર્ચોને બાવા નથી યથ જલુ’ એવો જ જવાબ મારે સાંભળવો પડે છે.”

ગઢવીની આંખો ચમકી. દરેકના બાવીસ

હતર ! એ ઘોડાના ચુંવાળીસ હતર રૂપીયા !
“સોદાગર ! લોકો તમને શાહ સે દાગર કહે
છે તે ખરાખર છે ! તમારા બાવ પણ શાહી-
ખાદશાહી જ છે.”

સોદાગર હસ્યો. “ગઢવીજી, એ તમારું
ગળું નહિ. એ તો રાજા મહારાજનાં કામ.
કિંમત ખરી વસ્તુની લઈ છું, કોઈને લૂંટી
લેતો નથી. ખતાવેને તમારા ઇંડરમાં આરા
અચની જોડ ! આવી જાઓ છું હોડ બધું છું
(શન' કર' છું) કે આવી જોડી અહીંથી
મળે તો આ બંને અશ્વો હું હારી જાઉં”

ગઢવીએ માથું ધુણાવ્યું. મનમાં જ
તે જોઈયો, “ખરેરે ! આરા ઘોડા અહીં
હોત તો કેવું સારું ! આ બંને અશ્વો મને
હોડમાં મફત મળી જતા !”

“ભગવાનનો કુકમ નો આ બંને અશ્વો
ઇંડરમાં જ રહેશે” એટલું બોલીને ગઢવી
ચાલ્યો ગયો. જતા જતા પણ તેની નજર
એ દિવ્ય અશ્વો તરફ જોવાતી હતી.

સોદાગર કંઈ કંઈ તર્કવિતર્ક કરતો તેની
પાછળ જોઈ રહ્યો.

“ઇંડર નરેસને જય ! વીર વીરમનો
જય !” ઇંડરના રાજમહેલમાં પ્રવેશ કરતાં
સાચા ચારણે આર્શવચનો ઉચ્ચાર્યાં.

“આવો, આવો, ગઢવીજી ! આજ કંઈ
અત્યારમાં પધારવાનું થયું ?”

“જોબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ ! એક અગત્યની
વાત કહેવા આવ્યો છું, ઇંડરની આજર ન
જાય તેવી અરજ ગુન્નરના આવ્યો છું.”

વીરમ હસ્યો. “તમારે વળી અરજ
ગુન્નરવાની હોય ? તમે તો અમારા પૂજનીય.
કહો શી આજ્ઞા છે ?

“બાપુ ! રાવ નારણદાસની કાનિમાં તમે
ખૂબ ઉમેરો કર્યો છે, માપ કરતાં બેઠા ચડે
એ કહેવત સત્ય કરી બતાવી છે.”

“એ તો પ્રભુકૃપા અને આપ જેવાની
આશીર્વાદનો પ્રતાપ ! પરંતુ આપ શી વાત
લાવ્યા છે તે તો કહો.”

વીરમ-દિલ્લીના દરબારગઢમાં વાધને માર-
નાર નવજીવાન—ઇંડરનો રાજકુવર ન્હોતો
રહ્યો, એ તો ઇંડરના રાજ્યાસનનો માલિક-
ઇંડરનરેશ બન્યો હતો.

કનોજના રાજા જયચંદ્ર રોકડાના એક
વંશજ સોનીંગે ઇંડર જીતી લીધું અને સન
૧૨૫૭ માં ‘રાવ’ પદવી ધારણ કરી. ત્યાર
પછી તેરમી પેઢીએ રાવ નારણદાસ (ખીજા)
ઇંડરની ગાદીએ બેઠા. અકબરના દરબારમાં
જેના પુત્રે અદ્ભૂત પરાક્રમ બતાવ્યું તે
આ જ નારણદાસનો પુત્ર-વીર વીરમ. નારણ
દાસને પરત્રતા તરફ તિરસ્કાર હતો, અકબરના
ગુજરાતના મુખા ખાન અઝીઝકાકા સામે બંડ
ફાવામાં તેનો પણ હાથ હતો, પરંતુ
અકબરે પોને એ બંડ શમાવી લીધું હતું.
પાછળથી બાદશાહી ફાજે ઇંડર ઉપર ચડ
કરી ત્યારે નારણદાસે ઇ. સ. ૧૫૭૬માં
પરતોનો આગ્રય લીધો હતો, છતાં પાછળથી
બાદશાહી ફોજ સાથે લડતાં તેનો પરાજય
થયો હતો.

વીર વીરમ પોતાની સત્તા જમાવતો
જતો હતો, આસપાસના રાજાઓ તેની
વીરતાથી અકબીર્ણ સદા ય તેને પડખે ઉભા
રહેતા તત્પર હતા. તેણે પુનઃ ઇંડર ઉપર
પોતાની સત્તા સ્થાપી અને પોતાના પિતા
રાવ નારણદાસના મૃત્યુ પછી તે ઇંડરની
-ગાદીએ બેઠો.

ગાદીએ બેઠા પછી તેણે પોતાના
પરાક્રમથી, ઉદારતાથી, પ્રજાપાલન અને
કર્તવ્યપરાયણતાથી લોકોનાં દિલ જીતી લીધાં
અને પોતાની સત્તાનો વિસ્તાર વધાર્યો.
આજે તેની સામે માથું ઉચું કરવાની કોઈ
દિંમત કરી શકતું નહોતું

ગઢવીએ વીરમને શાહ સોદાગરના એ અણુમુલા અશ્વોની હકિકત જણાવી. ગઢવીના વર્ણનમાં શી મણા હોય? વીરમ એ અશ્વોને જોવા ઉત્સુક બન્યો.

શાહ સોદાગરને ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યો. સોદાગર પોતાના અશ્વોને 'સુંદર' સાજ સજ્જવીને રાજમહેલ આગળ લાગ્યો, અને રાજને નમન કરીને પોતાના અશ્વોની લગામ પકડીને આંત્રાની રાહ જોતો ઉભો રહ્યો.

વીરમે સોદાગરનું નમન ગ્રીહ્યું, અશ્વ તરફ નજર ફેંકી અને તેનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કરતો હોય તેમ અશ્વના અંગો તપાસવા લાગ્યો.

સોદાગર સમજી ગયો. તેણે જોઇ લીધું. કે રાજ અશ્વપરીક્ષામાં પ્રવીણ છે!

"નામદાર!" આ અશ્વનું નામ નહોતો અને આનું નામ ગ્રાહાદર. હવે આપ ખુશીદની નિગાહમાં આવે તે રીતે જાનેની પરીક્ષા કરે અને જે ખોડખાપણ હોય તે બતાવે!.. સોદાગરે અશ્વોના નામ જણાવતા આડકતરી રીતે તેમની પ્રસંસા કરવાનો યત્ન કર્યો.

"જાને અશ્વો દેવમણી સમા છે, એમાં એકમાં કોઇ જાતની ખામી નથી. હા, માત્ર એક ઉણપ છે...

સોદાગર અને ગઢવી બંને અધીરા બન્યા.

"આ અશ્વોના શરીરમાં જોઇએ તેટલું લોહી નામકું નથી." રાજએ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

સોદાગરનો જીવ હેડો ખેડો. "એ તો એક જ તો નામવર! આ ઘીજ તો રાજદરજારે શોએ. રાજદરજારમાં જેવી ચાકરી થાય તેવી કંઈ અમારે ત્યાં થાય? અમારે તો ઉઠ્ઠી એમાંથી જીવાઈ કાઢવાની. રાજવંશી અશ્વ રાજવંશીને ત્યાં જ પોષાય અને ત્યાં જ તેનું યોગ્ય લાલનપાલન થાય"

"ત્યારે એને કાઈ રાજવંશીને ત્યાં કેમ રાખતા નથી?"

"કાઈ ગ્રાહક થાય ત્યારે ને? બધા પૈસાનો હિસાબ ગણે છે. કાઈ ગુણગ્રાહક હોય તે જ એને સંધરી શકે."

"મને એ અશ્વો આપશે?" રાજએ એ અશ્વોને જોયા ત્યારથી જ તેમને ખરીદવા ઉત્સુક બન્યો હતો.

"શા માટે નહિ, નામવર?"

"કહો શું મુલ્ય બેશે?"

"જાનેના ચુંવાલીસ હજાર રૂપિયા."

ગઢવી તો આતુર નયને રાજ તરફ જ તાકી રહ્યો હતો. ચુંવાલીસ હજારનું નામ પડતાં જ રાજના મુખ ઉપર કેવી લાગણી થાય છે તે જોવા લાગ્યો.

રાજએ સ્વયં ચિંતિત વિચાર કર્યો, પગવારમાં નિર્ણય કર્યો, અને ગઢવી તરફ ફરીને બેઠો, "ગઢવીજી! લઈ જાઓ આ જાને અશ્વોને અને ખાધી દો આપણી અશ્વશાળામાં. દસેરાની રવ રીતે આ અશ્વો શોભાવશે. અને જુઓ, આ સોદાગરને બાંડારી પાસે લઈ જઈને ચુંવાલીસ હજાર રૂપિયા અપાવી દેજો—કહેજો કે શાહ સોદાગર હડતરમાં રહે ત્યાં સુધી તેને પાકું સીધું મળે એવો બદોગરન કરે"

શાહ સોદાગર વીરમની ઉદારતા ઉપર મુગ્ધ બન્યો. જતાં જતાં તેણે ગઢવીને કહ્યું "ગઢવીજી! હું ઘણા મુલકમાં ક્યો છું, પરંતુ આવા ઉદાર રાજવી તો મેં અહીં જ જોવા. ધન્ય છે તેમની ઉદારતાને. હું તો એમની અશ્વપરીક્ષા જોઈને જ આફ્રીન થઈ ગયો છું."

"ત્યારે? એ વીરમ આપો તે બડો ખડો નરવીર છે" ગઢવીએ પોતાના અજ્ઞાતાની કિંમત વધારી અને સોદાગર

અને ગદરી બંને બેશ્વેને લઇને અશ્વશાળા તરફ ચાલતા થયા.

આનંદોત્સવ.

આજે વિજયાદશમીનો મુંગળ દિવસ હતો, ક્ષત્રીયોત્તુ તો આજે પરમપવિત્ર પર્વ હતું, ખાંડાના ખેલ ખેલનારા વીરનરો માટે તો આજે ધન્ય દિવસ હતો.

છડરમાં આજે પ્રભાતથી જ જળરી ધામ ધૂમ થઇ રહી હતી. દસેરાની સ્વારી જોવા

માટે આસપાસના ગામેગામથી લોકોના થોડા આવતા હતા. શેરીએ અને ચોટે આજે સ્વારીની જ વાલ ચર્ચાતી હતી.

અને એ ચર્ચામાં બે અશ્વેને અગ્ર સ્થાન મળતું. મહારાણ્યએ ખરીદ કરેલા બે ઉમદા ઘોડા નટુવો અને ઝાઝાદર પણ આજે સ્વારીમાં નીકળવા જ જોઇએ, એવો અભિપ્રાય સૌ કોઇ આપતા અને 'એમ થશે જ' એવો નિર્ણય પણ મનમાં કરી લેતા.

તે કોઇથી એકદમ ભ્રમો થઇ ગયો.

દ્વરદ્વરની દિંદતી કારિગીરીની વસ્તુઓ લાવીને વેપારીઓએ માર્ગની બંને બાજુએ નાની થી દુકાનોની દ્વાર લગાવી દીધી હતી. સુખડીયાઓએ ગોદડી દીધેલા ભાતભાતના મેવા મીઠાઈ અને પકવાનો જોઈને લોકાના મ્હોંમાં પાણી છુટતું અને એનો સ્વાદ ચાખવાની લાલચ ન અટકાવી સકતાં તેમના ગળવાં હળવાં થતાં. બાજુકાને પ્રસન્ન કરવા માટે ભાતભાતના મારીનાં, લાકડાનાં, લાખનાં તેમજ ખીણનાં રમકડાં પણ ઠેઠેર નજરે પડતાં હતાં.

એ વખતે હાથકારિગીરીનો નાશ થયો નહોતો—પરદેશની ગોદડક, છતાં તકલાદી વસ્તુઓની દરીયાઈ નહોતી. હાથ કારિગીરી ને પૂરતું ઉત્તેજન મળતું અને કારિગરો પોતાની કળાને ખીલવવા, અવનવી કારિગીરી કરી મતાવવાનો પૂર્વ ઉત્સાહ ધરાવતા. આનંદોત્સવના દિવસોએ, વારતફેવાર નિમિત્તે, ભરાતા મેળાઓમાં આમ ખાસ પ્રયાસ કે પ્રયત્ન કર્યો વગર દિંદતી અનેક પ્રકારની કારિગીરી અને કળાકૌશલ્યનું પ્રદર્શન ભરાતું અને સ્થાનિક કારીગરોને શીક્ષણશાળા સમાન નિરૂત્તરું. કારીગરોને પોતાની ખામીઓ જાણવાનું, પોતાનાથી ચડીયાતી કળા જોવાનું અને તેમાંથી કંઈક ગીખવાનું મળતું અને જનસમાજને પણ દિંદતના ગામેગામની કળા અને કારિગીરીનું નિરીક્ષણ કરવા સાથે એ વસ્તુઓ અમીરોવાનો લાભ અનાયાસે પ્રાપ્ત થતો. દિંદતી કળાકારિગીરી આ રીતે પોષાતી અને ઉત્તેજન રૂપી જળસિંચનથી પ્રવૃદ્ધિત બનતી.

લોકાના ધેરની પૂરેપૂરી કસોટી કરીને અંતે સારી નીકળી. લોકાના દર્ષનાદથી વાતાવરણ ગાજી ઉઠ્યું.

ત્રીઓ અટારીએ આવીને ઉભી હતી, પુરોએ ધરને મોખરે બેઠું જમાવી દીધી હતી, આમડીઆએ માર્ગ ઉપર ઉભા રહ્યા હતા,

કટલાક રસીયા તો 'સ્વારીનું' બરાબર નિરીક્ષણ કરી સકાય તે માટે ઝાડ ઉપર કે છાપરે ચડીને બેઠા હતા. અસંખ્ય આંતરે નયને સ્વારીને અંકુરનરેસે—તેમણે ખરીદવા બે અમ્બોને નિરખવા તલસી રહ્યાં.

બાજુગરની મોરલીની માફક મુઝબ કરી નાખતા સુંદર વાજાનો કણુમિય સ્વરે મધુરતા રેડાવી રહ્યા હતા. બંદીગંતો તેણે પોકારી રહ્યા હતા, બહાદુર સામતો ખુલ્લી તરવારે અશ્વારૂઢ થઈ મોખરે સાચવતા હતા. તેમની પાછળ સોનાની અંબાડીવાળો હાથી નીકળ્યો અને પ્રેક્ષકોએ 'મહારાજ વીર વીરમતો જય' નો જયધ્વનિ કર્યો. એ જયધ્વનિ આખી મેદાનીએ ઝીલી લીધો.

પોતાને આજે અપૂર્વ માન મળતું હોય એવી લાવનાની મસ્તીમાં ડોકતો ગજરાજ આજે પોતાના માસિકની કૃપાદૃષ્ટિથી ફન ફૂલ બન્યો હતો કીનખાખની ઝૂંઝૂંથી અને એક પગમાં સોનાના સાંકળાથી શોભતો માતંગી પોતાની પીઠ ઉપર મુકેલી સોનાની અંબાડીમાં ત્રિરાજીત થયેલા વીર વીરમતે લીધે વધારે દીધી રહ્યો હતો. અંબાડીની પાછળ હાથીની પીઠ ઉપર ઉભો રહીને એક રાજસેવક ચંગર દેખી રહ્યો હતો.

પાછળ સોનાચાંદીના કાતરકામવાળો દબ, ચાંદીનું નગરું, સોનાના પતરાંથી મટેલી સુખપાલ—પાલખી, ઉત્તમ પ્રકારની તોપો અને એવી અનેક રાજ્યની રીદાસત નીકળી અને તરત જ બે સુંદર અમ્બોએ લોકાનું ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું.

'આ પેલા બે લોક—સાદસોદામર પાસેથી સુવાલીસ હજાર રૂપિયે ખરીદ, ક્યાં તે' એમ બોલતા આંતર નયને સેા એ અશ્વને જોવા લાગ્યા.

આ બંને અમ્બો વીરમતે ગમી ગયા હતા. આજે સ્વારીમાં પોને નહુવા ઉપર સ્વર થઈને

નીકળવાનો વિચાર કર્યો હતો, પરંતુ પ્રજાને એ અશ્વેતુ' ખારીક નિરીક્ષણ કરવાનો લાભ આપે, મળે એ હેતુથી એ ખતે અશ્વેતે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ મુલ્યવાન રાજવંશી સાગ સમીપીને સ્વારીમાં બૃદા જ કાઢવા હતા. નટુવા અને ઝાલાહરનો સુંદર દેખાવ, તેમની ગૌરવશાળી ચાલ અને તેમનો ઉત્સાહભર્યો ચનગનાટ જોઇને પ્રેક્ષકોનાં ચિત્ત પ્રસન્ન થયાં.

અંતે વિધિવિધ રસસામગ્રીથી શોભતી સ્વારી પુરી થઇ, છતાં લોકો ન વિખેરાયા. શમી પૂજન કરીને સ્વારી પાછી એ જ રસ્તે દરબારગઢ તરફ જનાર હતી !

પ્રચંડ કાંધાવાળા એક પાડાને ખૂબ ખબરાવીને અલમસ્ત ખનાવ્યો હતો. એનો આજે વધ કરવાનો હતો. વિજયાદશમીનું વીરશ્રીને સંતોષવાનું એ મુહૂર્ત હો કે દેવી ચંડીકાને ખંજિદાન આપી પ્રસન્ન કરવાની એ પ્રથા હો—ખમે તેમ પરંતુ દરેક દસેરાને દીવસે લગતગ દરેક રાજવાડામાં પાડાને વધ કરવાને તેને દેવીને ચરણે વધેરવ નો રિવાજ હતો. સહલાગે છવંદ્યાની શુભ લાગણીથી એ રિવાજ ધણે ખરે સ્થળે ખંધ થયો છે, તો પણ એ છેક નાણુદ તો નથી જ થયો. હજી પણ એ પુરાતન પ્રથા કાંઈ કાંઈ સ્થળે પ્રચલિત છે, અને પોતાના શૌભથી પાડાને સંહાર કરીને પરાક્રમનું પ્રદર્શન નથી થતું, પરંતુ મુંઝા પ્રાણીને દોરડાથી ખાંધી જકડીને તરવારના ઝટકાથી તેનો નિર્દય સંહાર ચાલુ છે. 'સાપ ગયા અને લીસોટા રહ્યા' એ ન્યાયે વીરતા ગઈ—માત્ર પ્રથા રહી છે !

ગોમતી ખંહાર કાલિકા માતાનું મંદિર હતું. ત્યાં એ ચોગાનિયા પાડાને છૂટા મુક્યો. વીરમે પોતાના બાકાની પાંઠે તેને દોડાવ્યો. ખૂબ આછે મરતાન ખતેલો—તેણેને ચહેલો પાડો નાહો વીરમના ઉમરાવો પોતાના અશ્વેતે એડી મારીને બાકાની અણી પાડા તરફ તાકીને પાડા પાછળ પડ્યા અને જેમ

લાગ ફાવ્યો તેમ તેને બાલાથી વિંધતા ગયા. પાડો પણ પોતાનો છત ખચાવવાને ઘેરે સ્વારની સામે થઈ જતો, ઘેડાને ધીક મારવાનો યત્ન કરતો, પરંતુ ચાલાક ઉમરાવો તેની એ નેમ ચૂકાવતા અને તેને બાલાથી ધાવણ કરતા. ઉમરાવના બાલાઓએ અંતે પાડાને ધમધમ પહોંચાડ્યો અને શુભ મુહૂર્ત સાચવ્યાનો સંતોષ પ્રાપ્ત કર્યો.

શમીપૂજનની તૈયારી થઇ. વીર વીરમ અને તેના સરદારોએ શસ્ત્રોનું તેમજ શમીનું યથાવિધિ પૂજન કર્યું અને વિજયશ્રીની પ્રાર્થના કરી.

શમીપૂજનમાંથી પરવારીને સૌ કાંઈ પોતાની અશ્વકળા ખતાવવા લાગ્યા. ઘેડા ઉપર એસવામાં પોતે કેટલા ચતુર છે તે ખતાવવાની હરીફાઈ ચલી અને અશ્વેતે દેડાવીને, કુદા રીને, ચકાવામાં નાંખીને અને એમ અનેક રીતે સૌ પોતાપોતાની શ્રેષ્ઠતા સિધ્ધ કરવાનો યત્ન કરવા લાગ્યા.

નિર્દોષ આંદને ખાનર ઉદ્યાનમાં ઝા સાથે દીંચડા ખાંધ્યા હતા ત્યાં સૌ ગયા અને ગોડો સમય દીંચકે દીંચીને, પદાખાજ એવીને દંદયુધ્ધ કરીને અને સારીરિક વ્યાયામકળાનું દિગ્દર્શન કરાવીને પ્રકુલ્લ ખન્યા.

સંખ્યાકાળ થયો એટલે મસાલે સળગાવવામાં આવી અને પુનઃ સ્વારી બ્યવસ્થિત ગોઠવાઈ ગઈ. અસંખ્ય મસાલોના ઝગહગતા પ્રકાશ વચ્ચે પૂર્ણ દમદમથી સ્વારી પાછી વળી અને દરબારગઢ તરફ ચાલી. પ્રજાજનેતે પુનઃ સ્વારી જોવાનો લાજ મળ્યો અને તેમના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. વિજયાદશમીનો આનંદોત્સવ પૂર્ણ ઉત્સાહથી ઉજવાયો.

વચનખાણ !

“પધારો ! પધારો ! સ્વામીનાથ ! આજે તો કંઈ ખૂબ રાહ જોવાની ?” જ્ઞાતજેનથી

અળદળતી દેહીખમાન કાંતિવાળી લાવણ્યવતી લક્ષ્મીએ હર્ષપૂર્વક વીરમને સત્કાર કર્યો અને તેને લેના માટે આનંદગૂઢના દ્વાર પાસે આવી.

“વાઘેલી ! આજે તો મારા આનંદની અવધી થઇ. આજના જેવું દાન મેં કદી આપ્યું ન હોય એટલો બધો આત્મસંતોષ મને થયો છે.”

વાઘેલીનાં હર્ષમાં વધારો થયો. આજે વીરમ પ્રસન્ન હતો ! પોતાનો પતિ પોતાને મહેલે પધારે તે દિવસે તેનું મન પ્રસન્ન હોય એ રાજપૂત રમણીને માટે ધન્ય પળ ગણાય ! આજે તો પતિપ્રેમને પૂણું દલાવો લૂંટી શકશે એ વિચારથી વાઘેલીનું હૈયું ગળગળ ઊછળ્યું.

“વાઘેલી પોતાના પતિને પ્રણામ કરી તેને માટે રાખેલા ખાસ આસન આગળ લઇ ગઇ. જળથી પોતાના પતિના ચરણો ધોઇને એ જળ પવિત્ર લોચનાથી પીધું અને તેને માટે પોતે તૈયાર કરેલી સુગન્ધિત પુષ્પોની માળાથી તેને વધાવી દીધો.

તરત જ દાસી વિધિવિધ બોજનસામગ્રીથી ભરેલો કનકયાળ કંઈ આવી અને તે ચાંદીથી મહેલા નકશીદાર બાજીક ઉપર મુકીને રાજના આવરણુ લઇને ત્યાંથી ચલી ગઇ.

કનકયાળમાં બત્રીસલાતનાં બોજન પીરસ્યાં હતાં. સુવાસ માત્રથી જ ધાણેન્દ્રિય તૃપ્ત થઇ જાય એવી સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ બનાવવામાં આવી હતી. જીભને નાસિકાની ધપાં થઇ આવી અને એ બોજનને સ્વાદ ચાખવાને અધીરી બની.

વાઘેલીએ વીરમને બોજન આરોગ્યકારી આગ્રહ કર્યો. આજે તો ખૂબ હોંસથી પોતે પોતાના પતિને બોજન આરોગ્યકારી એવી તેની મનોવાંચના હતી !

વીરમે એ ચાર ગ્રાસ મેઢાંમાં મૂક્યા અને

એકાએક કંઈ રમરણ થઇ આવ્યું હોય તેમ તે બોલ્યો, “શા એ સાચા મહાવીરો આનંદ ! એ તો જાણે હર્ષધેલો જ થઇ ગયો હોય નહિં ?”

વાઘેલીની ધીરજ ન રહી. “શા માટે એને એટલો બધો હર્ષ થયો નાથ ?”

“એની મનની માની ચીજ મળવાથી. પેલા બે અણમૂલા અશ્વો વિશે તે તો સાંભળ્યું છે ને ?”

વાઘેલીએ મસ્તક દલાવી હકારમાં ઉત્તર આપ્યો.

“એ નદુવા અને ઝાલાહરને જોવા ત્યારથી જ એની નજર એ અશ્વોમાં ખૂંચી હતી.”

વાઘેલી કંઈ ન બોલી. તેનું ચિત્ત તો વીરમ કપારે પોતાના સ્વાગતનો પુરો સત્કાર કરે એ જોવામાં જ પરવાયું હતું. તેણે પુનઃ જોયાર સ્વાદિષ્ટ વસ્તુઓ તેની આગળ ધરી.

પરંતુ ખાવામાં તેનું લક્ષ નહોતું. “તેના મગજમાં કંઈ જૂની જ ધુન લગાઇ હતી. “આજે દાન કરવાનું શુભ મુહુર્ત હતું એટલે મહાવીરો ધન્ય તૃપ્ત કરી ઝાલાહર અથ્થ તેને દાનમાં આપ્યો.” વીરમે વળી એની એ વાત ઉચ્ચારી.

વાઘેલીએ જોયું કે આજે વીરમને બોજન તરફ અશ્ચર્ય થઇ હોય તેમ જણાય છે. તેણે ઝીંઝીલી શીતળ જળને પાલો ભરીને વીરમ આગળ ધર્યો.

જળપાન કરીને મુઠે તાવ દેતાં દેતાં પુનઃ વીરમ બોલ્યો, “વાઘેલી ! ઝાલાહર તાદ્રશ્ય નદુવા જેવો જ છે. માત્ર નદુવાને જોયો ત્યારથી જ તેના તરફ મને પક્ષપાત ઉપજેલો, તેથી એ મેં સ્વામી. માટે રાખી દીધો અને ઝાલાહર સાચા મહાવીરો આપી દીધો.”

વીરમના આવા વર્તનથી વાઘેલી કથવાઇ, કેસર કરતુરી અને અનેક મસાલાથી ભરપૂર પાનનાં બીડાં અને તજ લવંગ એલગી સોપારી

આદિ મુખવાસની વરતુંએથી ભરેલો થાળ તેણે વીરમ આગળ ધર્યો.

વીરમની ધુન પુરી થઇ ન્હોતી. ગર્વ ભરી નજરે વાઘેલી તરફ જોતાં પુનઃ તે બેઠ્યો, “ખીચારો સાથે ગઢવી બાવીસ હમર ફીપા ખરચીને કદી એવો ઘોડો ખરીદ કરી શક એમ હોતો? અને રાજવંશી સામ્રાજી સંભાળે એ જાલાહર અથ્થ મેં તેને ઇનામમાં આપી દીધો ત્યારે તે જોનો આનંદ જોયો હોત...”

વાઘેલીના ધૈર્યની હદ આવી. “હવે જોયો એ જાલાહર. એક ટટ્ટુ ચારણને ઇનામમાં આપ્યો એમાં આટલું બધું મોણુ શું ધાલે છે? એ તે એવી કંઈ મોટી વાત હતી કે આપ એને એ વાત ફરી ફરી ત્રણ ચાર વખત કહ્યા કરો છો?”

દસેરાની સ્વારીના લોકોએ જ્યારથી નટુવા અને જાલાહર અથ્થને જોયા ત્યારથી જ જ્યાં ત્યાં તેનાં વખાણની જ વાતો ચતી હતી. સાચા ગઢવીની નજર એ અરવોમાં ખૂંચી હતી. ‘એવો અથ્થ પોતાને ત્યાં હોય તો કેવું સારું? એવી ભાવના અનેક વાર તેના મનમાં યદ્ય આવતી, પરંતુ પોતાના ભાગ્યને વશ થઈ તે મન મનાવી લેતો હતો. વીરમ દેવ પાસે તેણે દસેરાની સ્વારીના ખૂન વખાણ કર્યો, એ વખાણમાં આ અરવોનું નામ અસંખ્ય વાર લીધું અને એવા અથ્થનો માલિક મહા ભગ્યશાળી ગણાય એમ કહીને પોતાની મનોરૂતિ પણ જણાવી દીધી. વીરમ સમજ્યો, એ ગઢવીની જાત્રાસા તૃપ્ત કરવાનો પોતે નિશ્ચય કર્યો, અને દસેરાને ચોથે દિવસે જ-ચૈાદશને દિવસે તેણે જાલાહર અથ્થ એ સાચા ગઢવીને ઇનામમાં આપ્યો. માનવસ્વભાવ જ પ્રસંશાનો શોળીન હોય છે. વીરમ રાગન હતો, તેણે અમૂલ્ય વરતુની ચારણને ભેટ કરી હતી. લોકો તેની કદર કરે, પોતાના આમજનો તે માટે પોતાને ધન્ય-

વાદ આપે, એટલું તો તેનો માનવસ્વભાવ જરૂર માગી લે. વાઘેલી પોતાના આ કાર્ય માટે પોતાને ધન્યવાદના ઉદ્દગારથી વધારી લેશે એમ તે માને તો એમાં કંઈ ખોટું નહોતું.

પરંતુ અહીં તો ઉલ્ટો જ પ્રકાર બન્યો. એ વાતમાં કંઈ દમ જેવું ન હોય તો વાઘેલીએ તેની અવગણના કરી, ‘એટલું જ નહિ, પરંતુ આવા મૂલ્યવાન અથ્થને પણ ટટ્ટુની ગણનામાં ગણી કાઢ્યો. વાઘેલીના આ વચનો વીરમને મર્મભેદક નિવડ્યા. તેના વચનખાણથી વીરમનું અંતર વિધાયું.

આ વચનખાણથી તેની રમરમે-કોષ બપો. વાઘેલી શું પોતાનું આવું અપમાન કરવાની દિમત કરે? વીરમથી એ સહન ન થયું. તેણે મગજ એ આપમાનના નિચરથી ધમધમી ઉઠ્યું. તે ક્રોધથી એકદમ ઉલ્લે થઈ ગયો.

“શું જાલાહર અથ્થ તે ટટ્ટુ? તમારા બાપને ત્યાં પેથાપુરમાં એવા કેટલાક અરવો છે તે તો ખતાવો? હશે, હું જોઉં છું કે પેથા પુરમાં આવા કેટલા અરવો છે! તમારો બાપ જ્યારે જાલાહર જેવા ઘોડા ચારણને ભેટ આપશે ત્યારે જ હું તમારે મહેલે આવીશ ત્યાં સુધી કોઈ કાળે આવવાનો નથી.”

ક્રોધાગ્નિથી બળતા આ વાક્યો વાઘેલીને વસમાં યદ્ય પડ્યાં. તેમાં પણ હેલ્લા વાક્યે તો તેના હૃદયના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા.

તેણે જોયું કે રાજા રીસાયો! ક્ષણમાત્રમાં તેણે વીરમની ક્ષમા વાચી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો, પરંતુ વીરમ નો એ આનંદગૃહનો—વાઘેલીના મહેલનો ત્યાગ કરી ગયો હતો!

વાઘેલીને માથે વિજળી તુટી પડી હોત તો તેને આટલું દુઃખ ન થાત. અનેક રાણીઓ જેને રીઝાવવા સદા તત્પર હોય તેવા રાજવીના પ્રેમપાનનો શુભ પ્રસંગ સાંપડ્યો તે પણ

આત્મી રીતે જોયે ગયો. તેથી નેના શોકનો પાર ન રહ્યો. વચનપ્રાણથી વિધાયલો રાજા હવે કુમે કયો મનાય એવી આશા નહોતી. તા, એક માર્ગ હતો. તેણે ઉચ્ચારેલા શબ્દો સિધ્ધ કરી બતાવાય તો પુનઃ તે તેને મટેલે પધારે. પરંતુ આ માર્ગ વિકટ હતો—કદાચ અસંભવિત પણ.

વચનપ્રાણ છૂટી ચૂક્યું હતું. એ બાણે બે હૃદય વિધ્યા—માનભંગથી ઇડરનરેશનું, વિપરિત પરિણામથી વાધેલીનું! એ બાણ પાછું તાળી શકાય તેમ નહોતું, એટલે બોલ મિથ્યા થઈ ચકે તેમ નહોતું. એની અસર વજ્રસેષ સમી જની ગઈ. વાધેલીની વિમાસણનો, તેના મનની મુઝવણનો પાર ન રહ્યો. પેથાપુરને પંથે

ઇડરનરેશને વાધેલી જેવી બીજી ધણી રાણીઓ હતી. રામપુરવાળી અદ્રાવતી અને વાધેલી વચ્ચે તો ખાસ દરીદ્રાઈ ચાલતી. બીજા ધણાં નાના રાજ્યોની કન્યાઓ ઇડર નરેશનો રાજ્યવાસ શોભાવતી હતી. રાજ્ય તાનું હો કે મોટું, પરંતુ ગામની કન્યા તો ગાદીને જ વરે—કોઈ રાજાને ત્યાં જ પરણે એવો રિવાજ હોવાથી એક જ રાજાને અનેક રાજકન્યાઓ પરણાવવામાં આવતી અને તેને પરિણામે રાજાને ત્યાં અનેક રાણીઓ થતી. સ્વાભાવિક રીતે રાજાનો પ્રેમ અનેક રાણીઓમાં વહેંચાઈ જતો અને જેનામાં વધારે સૌંદર્ય, વધારે વાક્યપટુતા, વધારે આકર્ષણ કે વધારે સ્વામીભક્તિ હોય તે તેટલે અંશે એ પ્રેમમાં વધારે ભાગ પડાવી શકતી. એકલી સ્વામીભક્તિ પણ કામ લાગતી નહોતી. રાજ્યખટપટના પાસા બેલવાની કળા જાણવાની પણ જરૂર રહેતી, અને જે એ કળામાં વધારે નિપૂણ તે રાજા ઉપર વધારે સત્તા બેગવવા પામતી. રાણી-ઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં રાજા કેટલે કે દિવસે અમુક રાણીને ત્યાં પધારવાની કૃપા

કરતો અને તે દિવસ જાળવી લેવો, રાજાને રીઝવવો, તે પ્રસન્ન થઈ કોઈ વખતે પણ પોતાને યાદ કરવાની કૃપા કરે એવી ભાવના તેના અંતરમાં જમાવતી : આ માટે બહુ જ કુશળતા વાપરવી પડતી, જનસ્વભાવ પારખવાની કળા કેળવણી પડતી અને રાજાની તે વખતે જેવી મનોવૃત્તિ હોય તેવું વર્તન રાખવું પડતું.

ઇડરનરેશ પોતાના ગઢીને એક અશ્વનું દાન કરે તેમાં આટલા બધા પુલાઈ જાય અને એને એ વાત ચીપી ચીપીને ફરી ફરીથી કરે એ તેનાથી સાંખી ન શકાયું, એમાં એને અતિશયોક્તિ જણાઈ, અને તેણે ઇડરનરેશને રોકડું પરખાવ્યું.

વીરમે તેની સાથે વાહ્યુધ્ધ આદ્યું હતું તો વાધેલી જરૂર જતી જતી, એટલું જ નહિ, પરંતુ વાધેલીના દિશાવર મન માટે વીરમે માન ઉપજત. પરંતુ અહીં તો વાહ્યપ્રાણ વાગતા જ કમાન છટકી, વીરમેને મીઠ્ઠાજ ગયો અને તે રીસામને વાધેલી સાથે બોલવાની પણ બાધા લઈને ચાલ્યો ગયો. હવે શું થાય ?

પોતાનું જીવનસર્વરવ દરમિયાન જતું હોય, સકળ સુખસહખી સરી પડતી હોય, પોતાનો સૈન્યભયમણી સદાને માટે પોતાનો ત્યાગ કરી જતો હોય એવી તેને ભ્રાંતિ થઈ. એ ભયંકર કદવનાથી તેના માત્ર ગળા ગયાં. તેનું અભિમાન ઓસરી ગયું અને વજ્ર દેવાની વાધેલીની આંખમાંથી નિરાશામાં, દુઃખના, આંસુ સરી પડ્યાં.

‘ઓ પ્રભુ ! મને આવી કુમતિ ક્યાંથી સુઝી ? તેના સુખમાંથી આર્તનાદ સંભળાયો અને એ એકાંત ઓરડામાં તેનો પ્રતિધ્વનિ થયો.

તેણે ચોમેર નજર કરી. ઝળહળતી રાશનીમાં પણ તેને ઘોર અંધકારનો ભાસ

થયો. ધુપદીપ અને પુષ્પ અતર આદિની સુરાસ પણ તેને અરપીકર લાગી એકા એક શયનખંડ તરફ નજર મઢ. શયનખંડ સુનો હતો. સભાજાને માટે સેજ સમારી હતી તે પણ સુની હતી, પુષ્પની ચાદર એ શેષ્યાને શોભાવતી હતી, પરંતુ એનો ઉપભોગ કરનાર ત્યાં નહોતો, એ તો રીસાછને અળોલા લક્ષને અર્પ્યો ગયો હતો !

વાલેલીના અંતરમાંથી ઉપજી નિશ્વાસ નીકળી પડ્યો.

નિરાશમાં અટવાતી આ લક્ષના વિચાર કરી કરીને ચાડી, પરંતુ એકે માર્ગ સુઝ્યો નહોતો. અંતે તેણે નિદ્રાદેવીનો આશ્રય શોધ્યો.

પરંતુ આજે તો સુખ સધ્યા પણ તેને આવા ધાતી હોય તેવી લાગી. શાંતિ અર્પનારા પદ્મથી પણ તેના અંતરમાં ઉકળાટ જવા લાગ્યો. પુષ્પની ચાદર આજે અનેક કાંટાઓની માફક તેને ખૂંચવા લાગી. સ્વામી વિનાની સુની સેજલડીમાં અનેક રાત્રીઓ ધૈર્યથી માળનાર ગોરી આજે આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગી. અન્ય દિવસોએ સ્વામી કાંઈ દિવસ આવશે એવી આશા રહેતી એ વિચારતાં સુખસ્વપ્નમાં મીઠી નિદ્રા આવી જતી—આજે તો એ સુખ સ્વપ્ન પણ ઉડી ગયું હતું, એ મધુરાં સોણલકાં પણ સ્વપ્નવત્ જની ગયાં હતા, સ્વપ્નના મેળાપની આશા સદાને માટે ટળી ગઈ હતી. આજે તો નિદ્રાદેવિ પણ તેના ઉપર રૂડી હતી !

પોતાના દુઃખની વાત કાંઈને કહેવાય તેવું નહોતું. શોકયો, અન્ય રાણીઓ, તો આ

કલહથી ખૂબ અનંદ પામે તેવું હતું. કલહનો અંત આણીને બદલે બળતામાં ઘી હોમવાને અને દાઝવા ઉપર કામ દેવાને તેઓ તત્પર થય તેવો વખત હતો.

અને રમદેવ ? એ બીજી કાંઈ રીતે મને તેવો નહોતો. ક્ષત્રિયાના વચનની કિંમત વાલેલી સમજતી હતી. વીરમના વચનો પરીપૂર્ણ થાય તો જ તે ફરી પોતાનો થય. એટલે હવે બે માર્ગ રહ્યા હતા—કાં તો વિધિને વશ થઈ સદા પાતપ્રેમથી વંચિત રહેવું, કાં તો વીરમે કહેલાં વચનો પ્રમાણે કરી બતાવવું.

પહેલો માર્ગ દુઃખદયી હતો બીજો માર્ગ વિકટ હતો. જીવનપર્યંત દુઃખમાં રીજવા કરવું એમાં નિર્માલ્યના જાણીકા સુખને મટે સાહસ ખેડી એવું એ જ ઉત્તમ માર્ગ જણાયો. અંતે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે કાળે સૂર્યોદય થય તો પહેલાં જ પેથ પુર તરફ નીકળી જવું અને ત્યાં લગ્ય અજમાવવું.

* * * * *

બીજે દિવસે સવારે આખા ઘર ગમમમાં ચડ્યો ચાલી કે વાલેલી પેથાપુરને પથે પથ્યાં છે ! શા માટે તે કાંઈ જાણી શક્યું નહિ. રણવાસમાં રાણીઓના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. જરૂર કંઈ ચક્રમક ઝરી હશે, રીસાયા હશે, કંઈએ થયો હશે એવી અનેક કલ્પના એ થવા લાગી, અને 'ગણું થયું કે આ એક શોકયનું સાલ તો અહીંથી ટળ્યું' એમ કહીને અન્ય રાણીઓ મનમાં હર્ષ પામવા લાગી.

(ચાલુ)

પોટરી અથવા કુંભારકામ

લેખક - રા. રા. બાળસુકુદ દેસાઈ

સૃષ્ટિની શરૂઆતમાં માણસે પોતાની જરૂરીયાતો માટે જ પ્રવાસ કર્યો હતો, તેમાં ખોરાક અને પાણી ભરી રાખવા માટીમાંથી વાસણ બનાવવાનો પ્રવાસ પ્રથમ હોવો જોઈએ, એમ ઘણા માને છે. જુનામાં જુની અને પુરાતન કાળની જે વસ્તુઓ મળી આવી છે, તેમાં માટીના વાસણના ટુકડા અને પાચરના ઓળટો પ્રથમ આવે છે. એથી જ કુંભારનો હુજર એ પ્રાચીન, સૌથી પહેલો અને અગત્યનો છે.

કારણે 'કાકડુ' અને જમણી પ્રાણિના ચામડાં તેઓ ઉપયોગમાં લેતા; છતાં માટી-માથી વાસણ બનાવી ઉપયોગમાં લેવાનું વધારે સારું હોવાથી તેઓનું ધ્યાન એ તરફ વધુ ખેંચાયું હતો એમણે નરમ માટીનો લોચો હાથમાં લઈ તેનો યોગ્ય ઘાટ બનાવી જોયો હતો, અને તડકામાં સુકાવી, અગ્નિમાં પકાવી,

તેવાર કર્યો હતો.

ધાતુની શેષ અને ને ઉપયોગ માટીના વાસણ બનાવવાં સાર થયાં પછી સાર થયાં હશે કારણ કે ધાતુ ગળવા માટે સારી રીતે પકવેલું વાસણ જોઈએ જ.

હાથ વની ધ ટો બનાવતા તેમને મુશ્કેલી નડી હતી. ત્યારે જ તેમને ચાક બનાવવાની સૂઝ પડી હતી. જેટલો કુંભારનો ધધો જુનો છે એટલો જ જુનો તેને ચાક છે, બધી શેષને ઇનકાસ્ટ હોય છે, પણ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે એવા ચાકનો પ્રથમ બનાવનાર કાણ હતો એ આજે આપણે જાણતા નથી. કાના ભેજમાં પેટું અથવા ચાક બનાવવાનું આશ્ચર્ય હતું? જે પૈડાના મુખ્ય આધાર આજના અનેક ધત્રો ચાલે છે તે પૈડાનો ચોગ્રક શું એક મહાન નર ન હોવો જોઈએ? જ્યાં સુધી કાંઈ વૈજ્ઞાનિક કે પ્રાચીન શોધ

ખોળનો અભ્યાસી એના ઉપર વધારે પ્રકાશ ન પાડે ત્યાં સુધી એના શોધક તરીકે પ્રાચીન કાળનો કે.પ કુલાર હોવા જોઈએ એમ માની સંતોષ માનીએ.

આમ આજે ગણુતા એક દલકા ધંધાની શરૂઆત થઈ. પ્રાચીન કાળનો કે.ક ખ્યાલ લાવવા માટે પુરાણો માટીના વાસણના ટુકડાઓ ધણુ ઉપયોગી થઈ પડ્યા છે. એના ઉપરથી જ તે વખતના લોકોના રીતરવાજા નક્કી કરી શકાય છે. અને તેથી જ સંપ્રદાયનામાં એને. અગત્યનું સ્થાન આપવામાં આવે છે.

હિન્દુસ્થાનમાં એ ધંધાની ખીવવણી તો થઈ જ હતી; અને સમયને અનુસરીને પ્રમાણમાં બીજા દુતર કરતા એની ઉપયોગીતાને લીધે એ જાહોજલાલી બેગવતો હતો. મુ'બાઇના પ્રીન્સ એફ વેલ્સ મુઝીઅમમાં જો સારો સંપ્રદાય નજરે ચડે છે. મી. જી. ઇલ કાદરનું આખું કેલેકશન ધણુ જ માર્ગદર્શક તેમજ ઉપયોગી છે.

ચી ગંગપુર છલ્લાની પેશ્વાનાથી મળેલા પ્રતિદાસના જમાના પહેલાના માટીના પાત્રો જોતાં લાગે કે તે વખતમાં એ દુતર સારી રીતે ખીવેલો હોવા જોઈએ. અલગત, આજ ના જમાનાને અનુસરીને જોતાં એમાં કે.પ નરિનતા લાગશે નહીં છતાં તે વખતમાં તો શ્રીમંતબને ઉમરાવ વર્ગ જ એવાં પાત્રોનો ઉપયોગ કરતો હશે.

જેમ આજે આપણે ત્રાંબા પિત્તળના વાસણના વર્ગ પાડ્યા છે તેમ તે વખતે માટીના વાસણ માટે હતું. પૂજના વાસણો જુદાં, દરોજના સાધારણ વપરાશ માટે જુદાં, કાંઈ મોટા માણસને આવકાર આપતી વખતે જુદાં અને મરણપ્રસંગની કીયા કરતી વખતનાં જુદાં.

જુધના રતુપોમાંથી બીજી વસ્તુઓ સાથે માટીનાં વાસણો પણ પુષ્કળ મળી આવેલા

નજરે ચડે છે. ખાંડીમંઘ અનાજ રહી શકે એવી માટીની ખરણીઓ તથા બીજાં વાસણો ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવાં છે.

વખત જતાં એમાં સુધારા પણ થયેલા નજરે ચડે છે. પોટરીની સાથે એનેમલ કરવાનું પણ તે વખતના કારીગરો જાણતા હોવા જોઈએ. માટીના વાસણો પર તરેહ વાર ચિત્રો સાથે રોગાન મઠ વેલો જોવામાં આવે છે.

ચાદમી સદીના નમુનાઓ છે. એ જોઈએ ત્યારે એમ જ લાગે છે કે શા માટે એ ધંધો પડી બાગ્યો હશે? આખું સરસ કામ કરનાર નિરસાહી બની એ ધંધાને શા માટે વિસારે મુકી મયો હશે?

આજે આપણે જે લાનલાતના ગાલીચા અને તકનીઓ ઝયેજ કરેલી જોઈએ છીએ, તેવા જ નમુનાઓ આપણે ત્યાં ચાદમી સદીમાં બનતા હતાં. આખું કામ ત્રગમગ ત્યાર સદી જેટલો સમય સુધી ચાલેલું હેવું જોઈએ.

શાદજહાંની બંધાવેલી જામી મારજહાંમાં આવેલા લાદીઓનો પુષ્કળ ઉપયોગ થયેલો રોહરી આગળ બાદશાહી બંધાવેલ. ઇદનાર પણ એ િ શાફી પુરે છે. અલમત, એ લાદીઓ આજના જેવી મજબુત અને ઝોસીડમુક નથી હોતી, છતાં એ કારીગરોને એ ઉતેજન મળ્યું હોત તો તેઓ એમાં સુધારો કરી શક્યા હોત.

ઉત્તર હિંદુસ્થાન તથા સીંધમાં એ ધંધો સારો ખીવેલો હતો. ઘારજેહના પેલેસમાંથી કેટલાંક કુંવારકામના ઉત્તમ નમુનાઓ મળી આવેલા છે. એ સિવાય મોગો પીર, તખ્તશા બાદ, ઝુંડી, મીરપુર, ત્રિગેર અનેક સ્થળોથી એ જુના દુતરની સાદીરૂપ નમુનાઓ એ સંપ્રદમાં આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

પણ આપણે ત્યાં એ દુતર પુરેપુરો ખીજના તો ન જ પામ્યો એ ધંધામાં રહેલી

કલાનો આસ્વાદ્યાખતાર ધીર ને વીર પુરુષ ન થયો. અમર આપણે એમાં રહેલું કલાનું તત્ત્વ જ પારખી શક્યા નહીં. આક પર માટીનો લોચો લદતે બેઠેલો કારીગર એમાં કલાનો રસ રેડી દીલપસંદ અનેક ઘાટ ઉતારી શકે છે. ગાંધીજી આજે

રેડીઆનું સંગીત અને તેમાં રહેલા આનંદ ત્રિવે વારંવાર પ્રસંશા કર્યા કરે છે ! પણ એ સંગીત કરતાં પણ કુંભારના આકાનું સંગીત વધારે મધુર છે. અને એવાં ખરાં સંગીતવાળાં રેડીઓ ને આક બંને હીંદુસ્તાને વિસારે મુક્યાં છે.

ખંતીકું પશ્ચિમ એક વસ્તુ મળી આવી એટલે તેમાં હંમેશા સુધારા વચારા કરી પ્રગતિ કે વડું જ. આપણે ત્યાં આ વિષય ઉપર કે હાથે પ્રકાશ પડે એવું એકે પુસ્તક લખ્યું નથી, ત્યારે તેઓએ અનેક પુસ્તકો આપણી આગળ મૂક્યાં છે.

કુંભારકામ દરેક દેશમાં પ્રચલિત તો હતું જ. યુરોપમાં જેમ અનેક શેષો થઈ તેમ પોટરીની શેષ થઈ નથી. ધીરજ અને ખંતનું જ નિષ્ણમ તેઓએ મેળવ્યું. અને આજે એ દુનિયા મહત્ત આપણને અધારમાં રાખી કંદોડો ફેળી આ ધસડી ગય છે, એઓની પ્રગતિ જાણી જોઈ છે.

ઇજિપ્ત અને ચીના લોકોએ એમાં પ્રથમ સુધારાવધારા કર્યા હતા. એક જગ્યાએ

એવું પણ વાંચવામાં આવે છે કે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૦૦ વર્ષ પૂરે ઇજિપ્તીઓ લોકો એ દુનિયામાં ધણી આગળ પડતા હતા. ચીનો ઇતિહાસ દર્શાવેલો ખરા આપણેથી અજાણ્ય છે એટલે વધુ જાણવાનું મળી શકતું નથી. ઇજિપ્તમાંથી જ એનો પ્રચાર વધવા માંડ્યો.

ગ્રીસીઓ અને એસી-રીઓ લોકોએ એમાં ધણી સુધારાવધારા કર્યા હતા. દર રોજના વપરાસના વાસ્તુ સિવાય ઘરો ને શય્યાગારવાના ઉપયોગમાં આવે એવી ચીજો પણ એઓ બનાવવા લાગ્યા.

કુંભારકામમાં વસ્તુ સરતામાં સરતી છે, મોંઘી છે કુદત હલા જેમ એક વાર જુને ચારો ઘાટ તેમ તેની કીંગત વધુ. ગ્રીકો બેઠાં આ વિચાર આવ્યો હશે. તેઓએ તરફ નરેહના નમુનાઓ બનાવ્યાં. એક ઘાટદાર માટીની ફૂલદાની માટે ઉમરાવો સેકંડો પોંડની કીંગત આપવા લાગ્યા. આમ તેઓને વધુ ઉત્તેજન મળ્યું અને સઘળા લોકોની નજર એ દુનિયા તરફ જ મઘ. પ્રાચીન ગ્રીસમાં કલાનો જન્મ કુંભાર કમમાંથી જ ઉદભવેલો

‘ટરકોટા’ શીલ્પનો નમુનો

હોવો જોઈએ એમ માનીએ તો એ કું નહીં.

ત્યાર બાદ થોડો સમય સુધી રીરીઓએ એ દુનિયા દીક ચાત્રતા લાગે. કેમારકસનાં વાસણો થયે દર સુધી વળાણવા લાગ્યા.

મહાગ, એનેડા, કારકોલા વિગેરે રથળાતું કામ મળુ વખણાતું હતું.

વખનના-વહેનની સાથે એમાં પ્રગતિ ચાલુ જ રહી. ઘર શણગારવાની ઝીએ, તરેહવાર પુલદાની અને નવા જ ધાટનાં વાસણો ખનવા લાગ્યાં. ઝીસની સાથે ઇટાલી પણ બળ્યું. ઇટાલીમાં કલાતો જન્મ થયે ધણુ વર્ષ થઇ ગયાં હતાં. અનેક ચિત્રકારો અને શીલ્પીઓ ઇટાલીમાં તે વખતે હતા. તેઓએ તેમની કલાતું સુઘન કુંભાર કામ તરફ વાળ્યું. ચિત્રકાર માટીના વાસણને રોગાન લગાવી ઉપર તહેવાર ચિત્રો કાઢવામાં શેકાયા. શીલ્પીઓ ઘાટ ધાટના બીબાં બનાવી આપવા લાગ્યા.

કહેવાય છે કે અઘાપિ પ્રાસંધ ચિત્રકારો પેરુછતો, માર્કસ એન્જેલો અને રોસેલ વિગેરે ના કલાતો લામ કુંભારકામને આપતા. ઇટાલીમાં દરેક શહેરમાં કુંભારકામના મોટાં મોટા કારખાના ઉભા થવા લાગ્યા અને કુંભાર કામની એક કલા તરીકેની ગણના તે સમયથી થવા માડી. બધે કલાને વધુ ઉત્તેજન મળવા લાગ્યું. ચિત્રકારો અને શીલ્પીઓને એવા કારખાનામાં સારું કામ મળવા લાગ્યું. આમ ઉત્તેજન મળવાથી એ પ્રગતિ ચાલુ જ રહી.

હોલેન્ડ, ફ્રાંસ તથા યુરોપના બીજા ભાગોમાં ત્યાંના રિવાજ મુજબના વાસણો ખનતાં. સિવાય વધુ પ્રગતિ ત્યાં થવા પામી હતી નહીં.

સપ્તમી સદીની શરૂઆતમાં આ દુનિયાને નવું સ્વરૂપ-કાલતું સ્વરૂપ મળવાની શરૂઆત થઇ. માટીના વાસણને એક વાર સારી રીતે પકવ્યા પછી એક સખન બળતી ભટ્ટીમાં તે વાસણને અમુક રીતે મુકવામાં આવે છે. પછી તે ભટ્ટીમાં મીઠું, જે આપણે ખાવામાં રોજ વાપરીએ છીએ, તે અમુક પ્રમાણમાં આગમાં નાખવામાં આવે છે. એની વરાળ થઇ પેલા મુકેલા વાસણોને ઘોટી જાય. આથી વાસણ

પાથર જેવું તથા એસીકમુક બને. આ પ્રપાને સોલ્ટ ગ્લેઝ કહે છે, અને તે હાલ ધણી જ સાધારણ થઇ પડી છે.

ગટરના પાઇપો, વીજળીના તાર, જમીનમાં નાખવા માટે વપરાતી ઈંટો, નળીઓ, મોટી ઝીનાઇ બરણીઓ તથા બીજી નજીવી વસ્તુઓ પર સોલ્ટ ગ્લેઝ Salt glaze ચડાવવામાં આવે છે. એ એટલું બધું સસ્તું પડે છે કે એમાં કારખાનાવાળા સહેજ વારમાં માલે તુલ્લર થઇને બેઠા છે. કમલાગ્ય છે એ હીંદુ જ કે એટલી સાધારણ વસ્તુ પણ તે આજે બનાવતું નથી હીંદીઓએ પશ્ચિમનાં બધા દુનિયામાં માયું માયું છે, પણ આ દુનિયામાં હજી કોઇ વીરસો નીકળ્યો નથી.

લગભગ આજ અરસામાં ફ્રાંસમાં એક વીર જાગ્યો. એના હાથમાં એક ઇટાલીઅન પોટરીનો ગ્લેઝ કરેલો વાસણનો ટુકડો આવી ગયો; એને એવું જ ગ્લેઝ કરવાની પ્રેરણા થઇ. એનું નામ પેક્સીસી. ગ્લેઝની શોધતો જનાક એ જ, અને આજે એ ગ્લેઝ કરવાની પ્રયાને લીધે જ પોટરી શેબીતુ થઇ રહ્યું છે.

એનું જીવન અને એણે કરેલા પ્રયત્નો જાણવામાં કુંભારકામમાં રસ ન લેનારાને પણ રસ પડે એવું છે, અને એના પ્રવાસ ખરે જ મુવ જેટલી જ અધવારાજા તે અચળ હતા. તે એક કાવ્ય ઉપર ચિત્રકામ-કારનારનો છોકરો હતો, અને પોને પણ એ જ ધંધામાં રોકાયો હતો. સોળમી સદીની શરૂઆતમાં એના જન્મ થયો હતો (૧૫૦૯) કાવ્ય ઉપર પોરટ્રેટ ચિત્રણનાં એની સારી ખ્યાતિ હતી. ત્રીસ વર્ષની ઉમરે તેણે લગ્ન કર્યાં અને સંસારી થયો.

આ વખતે ફ્રાંસમાં એ દુનિયર નહીં જોવા જ હતો. તેના હાથમાં એક ઇટાલીઅન મેજેલીકા વાસણનો ટુકડો આવી ચડ્યો. એ કેવી રીતે બન્યો હતો એની કુદરતી પ્રેરણા એને થઇ.

હવેના ઉંઝાણમાં છુપાઈ રહેલી એ કલા પ્રત્યેની ભાવના જન્યુત થઈ અને તે તેનું કારણ શોધવા નિશ્ચયના રૂપમાં ફેરવાઈ ગઈ.

પેલીસીએ નિશ્ચય કર્યો કે આના જ જેવા નમુનો ગમે તે પ્રકારે બનાવવો. જો કે તેને એવું ઝેઝ શી રીતે બનશે તેની માહિતી હતી નહીં. પોતાના હંમેશના કામકાજથી પરવારી તરફવાર ચીંતે બેગી કરી ભટ્ટી કરી ગાંડાની માફક રોજ મહેનત કરવા લાગ્યો. પોતાનો હેતુ તે તેની સ્ત્રીને તથા બીજા રનેહી-ઓને સમજાવવો, પણ તેઓ તેનું સહેજ મગજ ફરી ગયું છે એમ માની એના ઉપર વધુ ધ્યાન આપતી નહીં.

રોજ તેને નિરાશા મળતી. અનેક વાસણો ભાંગી નાખ્યાં. પસે જેટલા પૈસા બચતા તે સર્વે તેમાં વાપરી નાખતો. બજારમાં તો બીજે દિવસે ધરમાં શોધુ' જડતું નહીં. આથી એની સ્ત્રી ધણી કંટાળી ગઈ. આજુ બાજુના લોકો પણ કંટાળી ગયા, અને એને છેક જ ગાંડાની પંક્તિમાં મુકી દીધો. તેની સ્ત્રીને પણ હવે તેણે ખરચ માટે પૈસા આપવી બંધ કર્યા અને સઘળા આવક તેણે લાકડાં અને બીજાં રસાયણો લાવવામાં જ વાપરવા માંડી.

અનેક સારા માણસોએ આવી એને યુવ સમજાવ્યો, અને એવી ગાંડી પ્રતિષ્ઠા છોડી દેવા સુચવ્યું, પણ એ શાનો છોડે? તેઓને ખબર નહોતી કે એ જ ગાંડો ભરિષ્યમાં લાખોને આગાદી અપાવનાર એક કીમીયા-કસબની શોધમાં રોજ પ્રગતિ કરતો હતો.

આમને આમ ચાર પાંચ વર્ષ વિતાવ્યાં અને કેંક સફળતા એમાં લાગી. સફેદ ઝેજ એક વાર થયું અને બીજાવાર ન થઈ શક્યું.

આ પછી એણે બહાર મોટી ભટ્ટીઓમાં પોતાના પ્રયોગ અજમાવવા શરૂ કર્યાં, પણ પરત્ર જગાએ એ વધુ ફાવી શક્યો નહીં.

અને પાછી ધરમાં જ ભટ્ટી ચાલુ કરી. હવે તેણે કામકાજ પણ છોડી દીધું. આખો દિવસ અને રાત ખાવાપીવાની પણ દરકાર વગર બેસી એક જ ધ્યાન રાખી એણે મહેનત કરવા માંડી.

એના ગાંડપણની અનેક વાતો ગામમાં થવા લાગી. ગામના લોકોએ તથા એની સ્ત્રીએ એને પજવવા માંડ્યો, પણ કોઈના તરફ એણે ધ્યાન કે દરકાર રાખ્યાં નહીં. એક દિવસે ભટ્ટી શરૂ કરી ૭ દિવસ સુધી રાત દિવસ એણે ભટ્ટી બાળી. બજારમાં લીધું, ખવાસ થઈ ગયું. ધરને ફરતી લાકડાંની વાડ આખી ખતમ થઈ. એની સ્ત્રી ગામમાં દોડદોડી-મદદ માટે-કરી રહી. ધરમાંતું ફર ન ચર સઘણું તેણે ભટ્ટીમાં દોડ્યું. તેને આજે ખાતરી હતી કે સફળતા મળવી જ જોઈએ. ધરના ડાઘ ભાંગીને નાખ્યાં માંડ્યા. તેની સ્ત્રી ગામ ૧૧ માણસોને લઈને દોડતી આવી, તે વાડાગા પરત ખાતો હસતો બેઠો હતો. અરે! આ શું? તે તેની સ્ત્રીને પોતાની ફતેહની વધાઈ આપવા લાગ્યો. તેના નમુનો છેલ્લી ધડીએ તૈયાર થયો હતો, આમ માટીના વાસણ પર ઝેજ કરીને તેને એસીકપ્રુફ અને મજબુત બનાવવાની શોધ પેલીસીએ કરી.

ત્યાર બાદ ૭ વર્ષ સુધી એણે વધુ અખતરા કર્યા અને અનેક નમુના બનાવી કુનીઆને જાહેર કર્યું કે એ એના એક વખતના ગાંડપણનું પરિણામ છે.

ધાર્મિક ઝગડાનો જ એ જમાનો હતો. પેલીસી એનો ભોગ થઈ પડ્યો. પ્રોટેસ્ટંટ હોવાને કારણે એને કેદ ભોગવવી પડી, અને છેવટે દેહાંત દેડની શીક્ષા મળી. એનો નસીબે જેલના કોષ ઉપરી અમલદારને એના હુજરની કદર થઈ અને પોતાને ગામ પોતાના નવા બંધાતા ધર માટે સરસ ઝેજવાળા લાદીઓ બનાવી આપે તો સગા માફ કરે એવી માગણી થઈ. પેલીસીએ કમુસી લીધું.

ત્યાંથી છુટે. યદ્યપે તે પેલાને ગામ જઈ રહ્યો અને તેનું કામ કરી આવ્યું. ત્યાં તે વીસ વર્ષ સુધી રહ્યો. ત્યાર બાદ તે એક લેખક, પ્રીન્સેસેસ અને સાયન્ટીફીક રીફોર્મર તરિક ગણાવા લાગ્યો.

છોટર વર્ષથી ઉમરે તેને ફરી કેદ મળી, કારણ કે હજી તેણે ધર્મ બદલ્યો નહોતો. એ સંતિ વર્ષની ઉમરે તે યુજરી જવા પામ્યો.

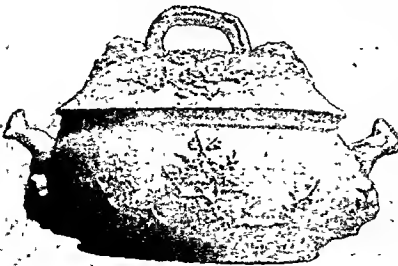
બીજી યાદગાર વ્યક્તિ બોટગર-Bottger આવે છે. ૧૮૬૫ માં એનો જન્મ થયો. કેટલાક વખત સુધી એ કાષ્ટ દવાશાળામાં ઉમેદવાર તરિક કામ કરતો. ત્યાં એણે બીજી ધાતુનું પ્રયોગ કરી સોનું બનાવ્યું હતું. એટલે ક્રીમી આગર નરીકે એની ખ્યાતિ શરૂ થઈ.

આ વખતે એની ઉમર ફક્ત સોળ જ વર્ષની હતી. બપોરે રાત્રી ફેડરીક પહેલાને અને એની ભારીક પદ્મણી ત્યારે જો અને તેની નજર સમક્ષ પ્રયોગ કરી બતાવવા બેસ્યો. પોતાનામાં પુરો વિશ્વાસ ન હોવાથી તે નાસી ગયો. રાત્રીએ એની પુઠ પકડી અને પકડી લાવવા હુકમો કહ્યા. એ સેકસનીમાં ગયો અને ત્યાંના ઇલેક્ટ્રીક આશરો લીધો. ઇલેક્ટ્રીકે સોનું બનાવી આપવાની લાલચ એણે આપી હતી પ્રયોગ કરતા એ નિષ્ફળ

નિવડ્યો. સોનું બનાવવાને બદલે તેમાં મુકેલી ચીએનો રસ થઈ તે. વાસણને એક યદ્યપે - વાસણ બહાર કાઢવા પછી ધણું જ સુંદર દેખાવા લાગ્યું. પ્રયોગ કરતી વખતે હાજર રહેલાઓએ એ ક્ષણ ધ્યાન આપી બહુ જાણી લીધું હતું. આમ એક કરવાનું અચાનક તેઓ થીપી ગયા. આ એક ઈલા પ્રકારનું હતું અને એના ઉપરથી જ આજના પોર્સેલેન વેર બનાવાવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ બોટગરને કેદ કરવામાં આવ્યો હતો, અને તે કેદમાં જ મરણ પામ્યો હતો. ક્રીમીઓ શેધવા જતાં તે લાલિયની મળ મટે હુમર રંગી ક્રીમીઓ વારસામાં મુકી ગયો છે.

ચીજી નામ જોસીયા વેગ્નરનું આવે છે. તે ઇ.સ. ૧૭૩૦માં જન્મ્યો હતો. તેના આપ-દાઓના મુળથી જ બુજારનો ધંધો હતો. અને દસ વર્ષની ઉમરે તેણે પણ એ જ ધંધામાં જોડાઈ. એને હાથે કામ ધણું જ સારું થવા લાગ્યું. વાસણના મનપસંદ ધાટ બનાવવામાં એ ઘણો જ કુશળ હતો. આ વખતે એકરાળાં વાસણોના પ્રચાર થવા માંડ્યો હતો. તેણે એના બાપના ધંધામાં એટલી ઉમેરો કરવાનું સાહસ કરવા માંડ્યું. એક માટે અનેક અખતરાઓ કરવા લાગ્યો. એને

વધુ મુરકેલી નહીં નહીં. તેના દરેક અખતરામાં એને ફતેહ મળી. અને બાપની મદદથી મોટા પાયા પર જથ્થાનું વાસણ બનાવવા માટે મોટું કારખાનું ઉઠું કર્યું. થોડા જ સમયમાં એણે લોકો આગળ સારામાં સારા એક કરેલ અનેક તરાહની વાસણો દગલાનું ધ મુકી દીધાં. આથી ચારે તરફ એની ખ્યાતિ વધી ગઈ, અને કારખાનું આબાદ થયું.

ચીની અને જાપાની કળાની અસર પામવો નમુનો

એનું અનુકરણ
અનેક જગ્યાએ
થયું. તેમાં અનેક
સુધરા થયા અને
આજે આપણે
આંખને ઉઠી
વળગે એવાં,
ચાંદનાવેર પોસ
લેત તથા ખીખ
અર્થનવેર જોઈએ
છીએ.

વેળવુડ પછી
જ એ દુગ્ધરને અનેક

રંગ અપાયા. એનો ઉપયોગ અનેક રીતે થતા
લાગ્યો. ન્યા ન્યાં એનો ઉપયોગ કરી ચણાવી
લેવાય ત્યાં ત્યાં એનો જ ઉપયોગ થયો.
ઝટરના મોટા મોટા પાછપો, એરીકમુદ
બરણીઓ જેને આપણે ચીનાપ બરણી કહીએ
છીએ, કપ, રકાખી, રોજના વપરાસ માટે
ખીજ વરણીઓ, શાહીના ખડીઆ, પેપરવેટ,
નાનાં નાનાં રમકડાં, બટનો ચમચા ત્રિગેર
અનેક ચીજો બનાવવી શરૂ કરી. અને જેમ
ખીજ વરણીના નિકાસ થયો તેમ એનો પણ મોટા
પ્રમાણમાં નિકાસ થતા લાગ્યો.

આજે ભાગ્યે જ આપણે ત્યાં એવું એક
ધર દરો જેને ત્યાં ચાહ પીવાના કપ રકાખી
કે અથાણા બરવાની બરણી ન દરો કરોડો
રૂપીઆ આપણે પરદેશને આપી તેમને ઉત્તેજન
આપી રહ્યા છીએ. દલેકટ્ટીરીટી માટે નાની
માંની બધી ચીજો માટીમાંથી જ બનેલી હોય
છે. તારના થાંભલા ઉપર દેખાતી સફેદ ટોપી
પણ માટીમાંથી જ બનાવેલી હોય છે, અને
આપણે પહેરીએ છીએ એ કોટનાં સફેદ
બટન પણ માટીનાં જ બનેલાં હોય છે.

આસવેર કે પોટરી વેચનારની દુકાનમાં
જઈ આપણે નેજર નાખીશું તો જણાશે કે

બપાની ઢબ પર રંગેલ ખાસો અને રકાખી.

કુંભારનો ધ ધો કેવો છે. આપણે ત્યાંના
કુંભાર તે કુંભાર જ રહ્યા. "સુખે સુરે
સંસારમાં ભાગ્યવંત કુંભાર" એના જે
અર્થ આજે આપણે કરી શકીએ છીએ.
થોડામાં જ સનેય માર્તીને આપણે ત્યાંના
કુંભાર ખીજ અનેક ચિંતાને બાળુએ મુખી
નિરાંતે ઉઘે છે. જ્યારે પશ્ચિમનો કુંભાર માલે
તુભાર થઈને નિરાંતથી પેટ પર હાથ ફેરવતો
આરામ લે છે.

બધા જ દુગ્ધર માટે હીન્દુસ્થાને સંતોષ
માન્યો છે.

હાથમાં પોટરીમાં આંપણે ત્યાં પાણીના
મટકાં, ઇંટ, દેશી તેમજ વિલાયતી નળીયાં, અને
એવી ખીજ સાધારણ વસ્તુઓ હોય છે. આની
કીંમત પણ એટલી જ સસ્તી હોય છે.
કુંભારનું સખતમાં સખત મજુરી કરવા છતાં
જેમ તેમ પુરું થાય એટલી આવક થાય છે. શી
રીતે એ પ્રગતિ કરી શકે ?

મેંજલોરમાં પોટરીમાં નળીયાં બનાવ-
વાના પુષ્કળ કારખાનાં છે, જેમાંના ધણું
ખરાં અને મોટાં પરદેશીઓ જ ચલાવે છે.
હીન્દુસ્થાનના ખીજ ભાગોમાં ઉત્તર હીન્દુસ્થાને
તરફ જે ત્રણ જગ્યાએ પોટરી વર્કસ

એ, પણ એ આપણને તો ખીલકલ જણાતાં નથી.

ગુજરાતમાં પોટરીનો ખાસ શોખ ધરાવનાર એક પારસી ગ્રહસ્થ રા, ધોડી કરીને છે. તેઓએ આખા હિંદુસ્થાનના માટીના નમુના લેવા કરી અનેક અખતરા કરી નોંધાવતા. જે નમુનાઓ કેટલાક વખત પર તેમને ત્યાં જોવા મળી શકતા.

પણ તેઓ ખીજા ધંધામાં જોડાઈ જવાથી એ વાત પડતી જ રહી.

વિલાયતી નળીયાં જેવી સાધારણ વસ્તુ બનાવવા તરફ પ્રથમ ધ્યાન રા. નઝરઅલી મુખીયું ગએલું. પંડોદરા રાજ્યના ગણદેવી ગામની માટી એમણે પસંદ કરી, રાજ્ય તરફથી ત્યાં તપાસ થઈ, તેમાં એવું માલમ પડ્યું કે સેંકડો કારખાતા ચાલી શકે એટલી માટી હંમેશા નીકળ્યા કરશે.

હાઈ નઝરઅલીએ હિંમતથી સાદસ બેડી કારખાતું ચાલુ કર્યું અને ધણો સારો માલ

કાઢી શક્યા, પણ મેંગલોરની ડાપ હોય તે જ માલ આપણને ખપે એવા ધરાઈ મળવાથી અમે તેટલો સારો ને ટકાઉ માલ પણ પડી

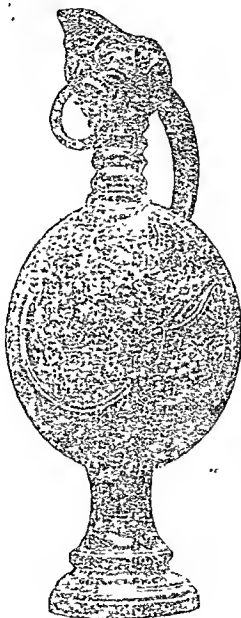
રહ્યો. એ હાઈ પેતાની સવળી મીઠકંત એમાં હોળી નિવૃત થયા.

એ જ દરમીયાન પંડોદરાનાં રા. ફરસ રામે એક કારખાતું ત્યાં શરૂ કર્યું, અને ગણદેવીથી માટી લઈ જવી શરૂ કરી. પણ તે મેંઘી પડવાથી ખીલીમેરામાં

(ગણદેવીથી ત્રણ માઈલ દૂર) મોટા પાયા પર લીમીટડ કું. કાઢી કારખાતું માંડ્યું. ધીમે ધીમે પણ આજે તે નબી રહેલું છે.

આં સિવાય એક કારખાતું નવસારીમાં રા. પારબે બાંધ્યું હતું, પણ તે બંધાઈને પૂર થયું એટલે જ બંધ પડ્યું.

સુરતની ગણ અને કીનખાઓના ધંધો કરનાર બે બ્યકિતઓ ત્યાં ધ્યાન એ તરફ ગયું. એક રા. હેમનજીસિ તથા બીજા રા. જહાંગીરજી માદન. તેઓએ મોટા પાયા પર ગણદેવીમાં 'શીનીલ પોટરી વર્ક્સ' શરૂ કર્યું. નળીયાં તથા ખીણ પોટરી કામ

“ટાકા” વાજ

કરવાના ધરાઈથી, પ્રથમ આચારની નાની મોટી બરફીઓ બનાવવી શરૂ કરી. બનાવી, પણ તે ઉપર ગ્રેજ થઈ શક્યું નહીં. કાંઈ

સારા કારીગરના અભાવે તેઓ પણ ફક્ત નળીઓ બનાવીને જ દાસ સંતોષ માને છે. બાકી એની પાછળ લાખો રૂપીયા તેઓ ખર્ચી ચુક્યા હતા.

દાસ સારી રીતે કામ કરતું ફક્ત એક જ કારખાતું ધ્યાનમાં છે. અમદાવાદનું “સોરાળ દલાલ ટાઇલ વર્ક્સ” એનું કારખાતું યાન કાઢીઆવાડમાં છે. ભવિષ્યમાં કેક સાડ કામ કરી બતાવશે એમ આશા રાખી રોકાય.

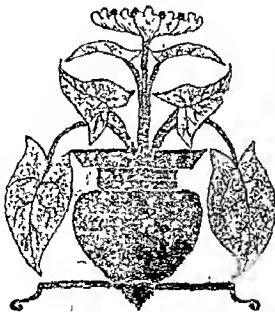
મુંબાઈની સ્કુલ ઓફ આર્ટમાં એ નિયમ માટે ખાસ સમય છે. પણ કોઈ વિદ્યાર્થી એ ધંધો શીખવા તત્પર હોતો નથી. ભાગ્યે જ બે કે ત્રણ નિદ્યાર્થીઓ હોય છે.

ગાયકવાડી રાજ્યમાં એના વિકાસ માટે પુરતો સાધન છે, બે રાજ્યની પુરી મદદ મળી શકે તો. હુન્નરઉદ્યોગનું ખાતું રાખ્યું છે, પણ ભાગ્યે જ તે તત્કાલ રાજ્યમાં ઉભાં યંત્રોનાં પાંચ સાન કારખાનગો શા માટે પડી ભાંગ્યાં તેનું મૂળ કારણ જોવા તરફી

લેવાઈ હોય. મદરાસના દરેક હુન્નર માટે એક કે બે માણસોને પશ્ચિમમાં અભ્યાસ અને અનુભવ માટે મોકલી આપે છે. કુંભારકામ અગર પોટરી માટે તેમણે દુર્લભ જ બતાવ્યું છે. આવા હુન્નર માટે રાજ્યની પુરતી મદદ હોય તો જ તેમાં પ્રગતિ સંભવે. આશા રાખીએ કે સ્વદેશ પધારેલા શ્રીમંત પોતાના રાજ્યમાં એ હુન્નર આપાદ કરવા ધ્યાન આપે!

અને બીજા ભાગોમાં પણ શ્રીમંત વર્ગ એ હુન્નર તરફ ધ્યાન પહોંચાડે તો તેઓને જણાશે કે એમાં તેઓ કેટલો નફો કરી શકે બીજા ધંધા કરતાં એમાં અનેક ગણો નફો છે. એ રહસ્ય પત્રિમે જ જાણેલું છે, અને તેથી જ તેઓએ બીજા હુન્નરોની માફક એને ખુલ્લો નથી પાડ્યો.

ગુજરાતમાં એ હુન્નર આપાદ થાઓ. હિંદુસ્થાનમાં એ હુન્નર આપાદ કરવાનું મન ગુજરાતને મળે એટલી પ્રાચના સાથે વિગીનું (મંપૂર્ણ)

મા શી બા નો

પા ડોશી પ્રે મ

લેખક: શ. કિશોર વકીલ.

ચિત્રકાર: શ. શરમાળ

ગોઠાઓના જેવું ન લખી શકાય ત્યારે તેમની ખાસ શોધી કાઢી સંતોષ માનવો પડે છે કવિશ્રી ન્હાનાલાલના જેવાં કાવ્ય તો લખી શકાય તેમ નથી, પણ જ્યાં જ્યાંતના મંજળ કાવ્યમા “માત પ્રેમ, તાત પ્રેમ, પુત્ર પ્રેમ, પુત્રી પ્રેમ” વગેરે ઉચ્ચ શાહિના વર્ણવતાં, એ પાડોશી પ્રેમ જેવું એક, મોટું સ્વરૂપ બૂલી ગયા છે એમ મને તો લાગે છે.

કારણ કે પાડોશી પ્રેમ એ તો કોઈ અવનવી જ ચીજ છે. અન્ય પ્રેમ થોડે પાડોશીપ્રેમની પ્રાપ્તિને માટે, પ્રેમપાત્રને ત્યાં જન્મ આપવો કે પછી તેને ત્યાં જન્મ લેવો નથી પડતો. દંપતીપ્રેમના પુરસ્કર સંવનન, માળાપની સંમતિ અને લગ્ન વિધિની અવધો પણ આમાં નથી વેડતી પડતી. પાસેપાસે, ભેટેભેટે રહેવા માંડયું કે આ પ્રેમના બીજ શેષાવા માંડે છે.

આ બીજ પર જાણસંચિત પણ કરવું પડે છે. મુરખા, અપાણીની લેવડદેવડ કરવાથી, એક બીજની ગેરહાજરીમાં કોઈ તાણું ન તોડી જાય તેટલી કાળજી રાખવાથી, ચોરી અને ધાડના સમયમાં, વા વાયાથી નણાયું ખસે અને તે દેખીને કુતરું ખસે ત્યારે ખોખારામાં ખોખારો પૂરવાથી અને સગાને ઘેરથી વધી પડે એટલું ઠાંકયું આપ્યું હોય ત્યારે

“સુજેલા શ્રી પ્રભૂદત્તા ચઢાકા સૌનાં સરખા છે” એમ ગણીને પાડોશીને તેનો સ્વાદ ચખાડી એમના સગા સખી દાતાર થઈ જાય ત્યારે પોતાનો હક નોંધાવવાથી પાડોશીપ્રેમની વૃદ્ધિ થાય છે. જેમ બીજી જાતના પ્રેમની માંડ દીલી પડે ત્યારે બને છે તે પ્રમાણે પાડોશી પ્રેમમા પણ તુડ પડે છે. શાકના છાંડો કે છાંડ પાડોશીના આંગણમાં ઊડી જાય, અથવા તો કાંઈ બહારથી ઉડેર મૂકી મધું હોય અને પાડોશી પર વહેમ આવે, અથવા તો ધરતી રહેણીકહેણી, વડવાડ, ધરમાં ખવાતા હલકી જાતના શાકના હેવાલો સગા કે શત્રુને ત્યાં કાંઈ અગ્રય રીતે અને ‘એનેટિશન’ સાથે જઈ પહોંચે ત્યારે આ પ્રેમમા જંગ પડે છે. આમ પાડોશી પ્રેમ એ ન બૂલી શકાય એવો, ન ઉવેળી શકાય એવો મહાત્મનો પ્રેમનો પ્રકાર છે અને તેની ખાસ ખૂબી તો એ છે કે આંખો ખાર વર્ષે ફૂળે, પણ પાડોશીપ્રેમને ફૂળતાં કેટલીક વાર તો ખાર દિવસ પણ નથી લાગતા.

તેમાં મારીબા રહ્યાં મળતાવડાં એટલે તો પણ પૂછવું જ શું? એમનો તો નિયમ જ હતો કે પાછળથી ન બને અને લગાડ થાય તેની કીકર નહિ, પણ પહેલાં પહેલાં તો ખૂબ જ પેંશનીકજ કરી લેવી સિદીપચંદ્ર મહેતા દિંમતરામ જમવા આવ્યા

તેની આઠ દસ દિવસ આગળ સોમેશ્વરભાઈની બે
ઓરડીમાં રહેવા આવ્યા હતા. આવ્યા તે જ રાત્રે
“કેમ બેન બાણીયા છે કે?” કહી, મારીબા
શિરીષચંદ્રનાં મા—બધા બેન—સાથે બોળખાણ
કરવા ગંડી પર્યાં હતાં અને એ પ્રશ્નસ્ય કાર્યમાં
આઠ દસ દિવસમાં ફીક આગળ વંચાં હતાં. હજી
વધત, પણ જ્યા બેન સાંત, ઠાવકાં, સરય, પણ જ્યા
બોળખાણ હતાં પણ શિરીષચંદ્રની નવોડા
બોલણી પત્ની ચંદ્રિકા એક બે દહાડે નર-
જીવનના અનુભવો છાસાં બાળાપને સંબળાવવા
જ્યા હોવા છતાં, તેની સાથે તો મારીબા હુંતાંથી
વંત કરતાં યથ ગયાં હતાં

ચંદ્રિકાને જોઈને કોઈ પણ તેની તરફ બેચાચ
તેમ હતું. તે સદૃઢ સમ પ્રમાણની, ગૌરવર્ણની,
કંચી સત્તર આઠ વર્ષની પ્રેમદા હતી તેનું મોં
લંબોળાળ હતું, નાક અણીયાળુ અને આંખો આગળ
પોપટની ચાંચની જેમ સહેજ વળેલું હતું, અને
એ જો નાકને ટીલ લગાડવા મથે તો જરૂર લપાડી
રાક એમ લાગતું. તે પાતળી કંચી, છતાં નાનુક
નહોતી, કાચુ કે તેના સૌંદર્યથી આંખ બરાધ
જતી. તેના સ્વર કંઈક તીણો હોવા છતાં મીઠાસા-
વાળો હતો. અમારી સૌંદર્યહીન આવમાં સૌંદર્ય-
દેવી ઉતરી આવી હોય એમ લાગતું. એનામાં
સરમાળપણું ન હતું, નિરંતર-ધરડાંબોના શબ્દમાં
નફરત-હની. ધણી વાર મારા આવી જયા પછી
પણ, અમારા બારણા આગળ આવી એના તીણા
મીઠા સ્વરે ટાલટાપા કોઈ જતી. પણ લાંબો
વખત બાગ્યે જ બેસતી. એને અતિશયેક્ષિત
કરવાની, જરા શબ્દો લંબાવી લંબાવીને બોલવાની
દેવ લાગતી. એ હા કહેતી તે હાઆઆ ને ના
કહેતી તે નાઆઆ જેવું સંબળાતું.

સાંત, ઠાવકા, ગૌરવર્ણી જ્યાબેન તેમની
આ વિષુત જેવી લપલપીયણ, બોલકણી વટ્ટી
જુદાં પડતાં. તે મધ્યમ કદનાં, ગૌરવર્ણનાં, ગોળ

મોંઢાનાં હતાં. આગળ ઘણાં સુંદર હશે એમ
તેમની ઉત્તરાવસ્થામાં પણ જળવાઈ રહેલાં સૌંદર્ય
ખંડેરો સાક્ષી પૂરતાં. તે સાદાં, સ્નેહ વસ્ત્રોમાં ફરતાં
અને તેમની મોંઢાં પર રાંતિ સંતોષ, ગાંભીર્ય
અને ગૌરવ અજબ રીતે એક બીજામાં બળી જતાં.

પાડોશી ગ્રેમનો સંચાર મારામાં પણ થયો
હતો. મારા અધુરા અવ્યક્તને લીધે મારી સાહિત્ય
શોખ પૂરો વિકસ્યો ન હતો, છતાં શિષ્ટ સાહિત્યની
વિનીત વર્ગના છુદ્ધિમય વાતાવરણની મને લાલસા
રહ્યા જ કરતી. માગીબાનું અણસમજીપણું,
પ્રમિલાનું અસસ્કારી અજ્ઞાન અને અમારી
આવતું વ્યવહાર ક્ષેત્રહીન, હુનીયાદારી વાતાવરણ
મને યુગબાની દેવું ધંધામાં કુતોહ મેળવવામાં
પૌરવાયલા મનુભાઈ ટાંકરના સહવાસમાં છુદ્ધિમય
વાતાવરણ લાગતું, પણ તે લાંબ કોઈ કોઈ વખત
જ મળતો. તેથી આ કેળવણી પાડોશીના
આવવાથી હું રાજ થયો વળી સૌંદર્યહીન હોવા
છતાં ઉર્મિભર્યા સૌંદર્યપૂર્ક હોવાની વિષમતા
વિધિએ મારા બાગ્યમા રાખી હતી અર્પણતા,
સૌંદર્ય અને સાહસની, ઉમંગી જીવવાનીના નેમમા
ઝીંડેલી ભાવનાઓ. આ શુધ્ધ, વ્યવહાર વાતાવરણમાં
દબાઈ ગઈ હતી, પણ તર્ફન ઉખડી તો નહોતી જ
ગઈ. ચંદ્રિકાના આવવાથી પણ મને ધણે આનંદ
થયો સૌંદર્યે મારા પર અસલથી જ જેમ હકુમત
ચલાવી હતી તેમ આ સુંદરીએ મારામાં જીભાનની
છાળ કરાડી સૌંદર્ય પાસે હોવાના અને શુધ્ધ
ભાવથી જીભાનના અર્થ આપવાના દિવસો પાસે
આવતા હતા તેથી મને ખુશાલી ઉપજ

સીએ જ એકલી બોળખાણ કરવામાં હોશિયાર
છે એમ નથી. પુરૂષો પણ એમાં કંઈ ઉતરે એવા
નથી. ફક્ત ફેર એટલો જ છે કે પુરૂષો એથીંતી
બોળખાણ કરવા કરતાં કંઈક કન્નામય રીતે બોળખાણ
કરવા મથે, અને સીએ કરતાં બહુ જોઈને
ચોડી વા વધારે લગાડે છે. શેરમા બાવો, હવા

પાણી, પોલીસ કોર્ટના કેસ, માસિકો એવી વસ્તુઓ તેમની ઓળખાણ કરાવવાનું માન ખાત્રી નય છે. અને પહેલી ઓળખાણની ખુબી એ છે કે બને જાણના વિચાર એક સરખા જ નીકળે છે.

માણીખાએ જ્યાં જોનની ઓળખાણ કરી તેને ખીજે દિવસે સવારે હું મારી ઓરડી આગળ અને શરદચંદ્ર એમની ઓરડી આગળ ગેલેરીમાં ઉભા હતા, તેવામાં રસ્તામાંથી ફેરીયાનો અવાજ સંભળાયો.

“આ ફરફરીયાં હમણાં બહુ વધી ગયાં છે” વધીસ સાહેબે મારા તરફ જોઈને વિદ્રતાપૂર્ણ રીતે કહી.

“ખરી વાત છે” એ પહેલી ઓળખાણને થોડા સમર્થન કરતાં કહ્યું. “કેટલાક તો સાધારણ મનુષ્યના વાંચન માટે સારાં છે બાકી ખીજાં તો સમાજને, વિચારને, નૈતિક ધારણાને હાનિ પોંચાડનારા છે”

યદ રહ્યું હવે નવવધૂની ઝૂટે તેમ અમારી શરમ ઝુટી ગઈ. હવે ઓળખાણ ન યદ હોય તે વખતે સામસામા થતાં ડોક ફેરવી દેવું પડે, અને મરજીમરજીએ ‘મળેટ્ટાટ્ટાટ્ટ’ ત્યારે હોળ યાય તેણું રહ્યું ન હતું હવે વિષય જડયો હતો. અમે માસિકો અને ચોપાનિયાઓના લાભોની, તેમની જનસમાજમાં થતી કદરની, તેમની જન સમાજ પર થતી અસરની, બધી બાબતો સંચાં નાખી. શરદચંદ્રનો ફાળો મારા કરતાં વધારે હતો. અને ચોપાનિયા તથા માસિકો વિષે ખાતરી-પૂર્વક અને સ્વાતુભવિત જુસ્સાથી બોલતા હોય તેમ લાગ્યું.

શરદચંદ્ર ચંદ્રિકાથી સહેજ ઢંચા, વર્ણમાં તેનાથી સહેજ દબાતા, શરીરમાં બહુ સંગીન નહિ, પણ હપથી ઘણા જ તંદુરસ્ત લાગતા, સાધારણ દેખાવડા, ગોળપડતા મોઢાંના, ચોપીરોક વર્ષના યુવક હતા. એમના બેડીકર અને સહેલગાદી દેખાવાના

પ્રયાસ કરના છતાં એ માણસના હૃદય પર કંઈ ભાર હોય, કોઈ ન સંધી શકાય એવા-લાગણીયોનાં યુધ્ધ હોય, વધારે પડતી જોખમદારીઓ હોય તેમ તેમનું કપાળ અને કંઈક મોઢાં પરની ફીકાસ કહી આપતાં. હડપચીમનો ખાટો દૃઢતા, છદ્દ, અને મક્કમતા સૂચવતો, નાક તીલ્લું હતું અને તેની નીચેની મૂંછા ભરપૂર વર્ષાદે ચથો હોય ત્યારે ધાસ આરાની છત હોય તેમ કકકસર કર્યા વગર રહેમ દીલીથી ઉગી હતી. અને મૂંછની હેરાનગતીથી રંગેને ખીચારાં મોઢાંને બહુ ત્રાસ પડે તેથી તેના મિત્ર હેડિંગો જરા નહા હોવાનું પસંદ કર્યું હતું.

ચોપાનિયાં પરમથી નામ પર વાત આવી એમણે માર નામ પૂછ્યું.

“માર નામ તો છે ઈશ્વરલાલ, પણ કવિઓની પંક્તિઓના જુદાજુદા પાઠ હોય તેમ મારા નામમાં પણ છે. મારા સાસરાની પ્રતમાં માર નામ ઈશ્વરલાલ છે અને અમારા મારીખાની પ્રતમાં હશ્વરીઓ છે”

“અને તમારા .....” કહેતાં કહેતા હસી પડીને અને પછી બહુ દૃઢ લેવાઈ ગઈ હોય તેથી સંયમ કરવો પડ્યો હોય તેમ દેખાત કરીને શરદચંદ્ર અટકી પડ્યા. હું સમજી ગયો કે કદાચ મુમિલાને છટેશીને ટાળ કરતા હશે, પણ નિસાસા સોંપવાનું કે આધ્યાસન સોધવાનું સ્થાન હજી શરદચંદ્ર બન્યા નહોતા, છતાં મને એમ તો લાગ્યું કે જે લલ્લાવા એ મને લેવડાવવા માગતા હતા તે એમણે તો માગ્યા જ હશે.

“અને તમારા મારી તમને હશ્વરીઓ કહે છે? તમે કહેવા હો છો?” તે જ પડતી મૂંઢેલી વાત કરતા હોય તેમ શરદચંદ્રે પૂછ્યું.

“મોઢાના બોધ્યા સાથું જોવાનું હોય” એ જવાબ દીધો પણ જે ત્રણ દિવસ પછી આમ નવાઈ લાગવાનું કારણ સમજાયું. જ્યાં જો

એમને જ્યારે જોવાવતાં ત્યારે ‘માઇ’ કે ‘સરસ્યંદ્ર’ કહીને જ જોવાવતાં હતાં

માણીઆને હુકમ આવતાં અમે છૂટા પડયા અને રાત્રે જમી કરીને જમારી કંપની જમી. એમણે મને બધું પૂછી લીધું. પછી મારો વારો આવ્યો, એમના કહેવા પરથી માલમ પડ્યું કે સરસ્યંદ્ર જલદના વાણીઆ હતા. થોડા વખત પર વર્ગલ થયા હતા. વજીલાત કરતા હતા અને સાથે સાથે એકત્રિયેત્તેનો અભ્યાસ કરતા હતા. પણ અભ્યાસ કરતા હતા તે કોઈને જણાવતા ન હતા. એમની સ્તુલની કારકીર્દી ધણી દર્શાવવા હતી, પણ કંઈક નહિ કદી ગદાય એવાં કારણોને લીધે (આ કહેતાં તેમની જીવની થતી યેનબરી આંખ અને સિમતબધું વડન એ નહિ કરી શકાય એવાં કારણ પણ કદી હતાં હતાં) એ કોલેજમાં આંખ પડ્યાં હતાં. એ કોઈકે વાર લેખો લખના. એમનાં લગ્ન એક પૈઠદાર ગણાતા મરઝદી કુટુંબમાં જે ત્રણ મામ થયાં જ થયાં હતાં.

“બાઈ ધ બાઈ ઇશ્વરબાઈ! શાક લેવા તો તમે જ જતા હોશો” એમણે પૂછ્યું.

“કેમ નહિ? કોઈકવાર જઈ છું” ના કહેવી સારી નહિ તેથી મેં કહ્યું. મારા મનમાં કે જાણ તો સાથે આવવાનું કહેશે તો મોટું વહેલું કરીને હજાવારો.

“વાત એમ છે કે હમણું વાલપુડેને ત્યાં કામ જાણ આવે છે, તેથી મારે સવારમાં વહેલા જઈ પડે છે. તમે જાઓ તો તમારા એનું શાક ન લેતા આવો?”

“પણ વાત એમ છે” આ જાજોજો આવી પડતાં મેં કહ્યું “કે માણીઆ મંદિરે જાય છે તે લેતાં જ આવે છે. જ્યારે મંદિરે ન જયાં હોય તો કોઈક વાર હું જઈ છું” મંદિરે ન જયાં હોય તે જાણે જ જાનતું, પણ આગળ જોયેલું. “કોઈક વાર કંઈ આપું ને આપું મળી જાય!”

“જ્યારે આપણી ચાલમાં કોઈ એનું ન મળે કે એનું લાવે તેની સાથે આપણું શાક લેવું આવે. આપણે એની કદર નહીં છું”

“પણ તમને એટલો વખત પાનું સાંભળે નથી મળતો?”

“કામતા દબાણને લીધે વખત તો નથી મળતો. પણ તમે કેમ નથી સમજતા? હું વજીલ થયો અને કાલે હડીને એકવાઈટ પાક. બાલિ એકવાઈટને પહેલાંથી પ્રતિષ્ઠા બાંધવી પડે સમજ્યા!”

“હીક, ત્યારે હું કોઈ માણસ તમને રોપી આપીશ” મેં કહ્યું.

પણ માણીઆ પાડોશી પર ઉપકાર કરવાને પ્રસંગ ક્યાં એણે જવા દે તેમ હતાં? મેં ચોરીમાં જઈને મીસીશને પુછી લેયું કે પેલા આપણા પાડોશીઆ ગમનલાલ કેમ નથી દેખાતા? ત્યાં તો માણીઆએ ગમનલાલનું શું કામ પડ્યું હતું તે પુછી લીધું અને કાશનું જાણું કે તરત જયાં જોન પાસે દોડ્યાં.

“વારે જયાં જોન, તમે આમ અતડાસ તે શી રાખતા હોશો? સરત બાઈને કુરસદ ન હોય તો શું થઈ ગયું! હકડાં અમારા ધરતું આવે છે તેની સાથે આવશે. પાડોશીમાં તો એક બીજાનું કામ પડે. રાખ બકી તો રહે બકી.”

જયાં જોને સવ્યતાપૂર્વક માણીઆને જોઈ ન લાગે તેમ, માણીઆની હમેશવારી માટે તેમનો આભાર માનતાં, તે કામ તેમને રોપવાની અવગતતા જાણવી. પણ જ્યારે એમને એમ લાગ્યું કે બીજાને જે કામ કરતાં સારમ લાગત તે કામ તેઓ સ્વેચ્છાથી અને આનંદથી કરવા તૈયાર હતાં, અને તે ન કરવા દેવાથી પોતાની યોગ્યતા જાણી અકાંઈ અનતા હતાં ત્યારે એમનું મન ન દબાવવા કંઈયું “હીક કાલે એમ કરજો ત્યારે” અમે ધણીધણીવાણી તો આ કોંટાકટની વિરુદ્ધ હતાં, કારણ કે અમને ખાતરી હતી કે આટલા ઉંચા પ્રકારનાં

અને શીવાલકાદના 'સીલેક્ટેડ' બેઠા જેવાં વૈષ્ણવાચારીની નજરે સુદી કાઢેલાં સાકભાજી જ્યાંબિનને ત્યાં નહિ પરવડે, પણ માશીળાને કંઈ ફલીલથી સમનવાય ?

અમારી જોડેની વકીલ સાહેબની એક ઓરડી રસોડા અને સ્ત્રીઓની બેઠક તરીકે વપરાતી બીજીમા તેમની ઓફિસ હતી. ઓફિસ સવારે અને સંજે ઓફિસ તરીકે વપરાતી પણ પેંશનીકળ કરતી અંદ્રિકા શિવાય બાકી જ કોઈ જતું આવતું જણાતું અને રાત્રે ઓફિસ રાચનગૃહમાં ફેરવાઈ જતી. એમનો લખેલો એક લેખ વાંચી હું એમણે માસિક આવવા ગયો. કંઈક અધખોડું બારણું ઢધાડી હતું અદર ગયો ત્યારે એમણે કંઈક બૂલ કરી હોય એવો એક ધડછાંચો એમનાં મોં પર ફરી ગયાં. પણ કંઈ જ ન જાણું હોય તેવો અંદરે તેમણે તરત કરી નાખ્યો. એ એક લજબોરસ કાળા પાટીયા પર, રાદરથંદ્ર. છ મહેતા બી. એ એલ એલ. બી. ઝીડર એમ ચીતરી રહ્યા હતા.

‘કેમ વકીલ સાહેબ, આ હાથે ચીતરતું પડે છે ?’ મેં પૂછ્યું.

‘તમને નવાઈ લાગે છે ? હા કેમ ન લાગે ? બુલો, હું એક વાત કરી દઉં. હું પ્રભુલિકા અને ચીલાઓમાં નથી માનતો. બીટી Respectability ને લોકલાજમાં નથી માનતો !’

‘એમ ?’

‘હા, કોઈ પણ ચીજ કરતાં શા માટે સરખાઉં ? માણસ બી. એ. થાય કે એની પાસે ચારેગમના વિકાસની, હરેક પ્રકારની આવડતની આશા રાખી રાકાય. મહેતાજીની જરૂર પડે તો ઢાખલા શીખ્યા તે શા કામના ?’

‘બી. બી. એન્ટ સી આઈ. રેફરેન્સ નક્કો ? જોવો પડે તો બુલોજ શીખ્યા તે શા કામની ?’ મેં પાદપૂરી કરી.

‘ના, એમ હસવાની વાત નથી. જે શીખ્યા

તેનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવો. હું ચિત્રકલામાં પહેલેથી જ હોશિયાર હતો અને હજી પણ ધણે શોખ છે. આત્યારે પેઇન્ટર પામે પાટીયું ચીત્રાવીએ તો બહુ બહુ તો બે ત્રણ ફીચા લે. પણ શીખેલી વિદ્યાનો સફળ ઉપયોગ કરવામાં કંઈ ઓર જ આઈ આવે છે.’

એટલામાં પોસ્ટમેન આવ્યો. જે ફરફરીઆની સામે એમણે કડક રાખેલાં તે દિવસે ટીકા કરી હતી તેમાંનું એક એમના પર ટપાલમાં આવ્યું હતું.

મારી નજર એના પર પડી તે એમણે જેઠ ‘બુલોબી’ એમણે કહ્યું’ આ પણ દુઃખ જ કેની ? સારા લેખક થવા મંડીએ તેની આ ઉપાધિ વગર કલે મો લી આપે તને કંઈ ના કહેવાય છે ?’

‘એક કકડાવીને કાગળ લખીની કે એકદમ મોકલતુ બધ કરે. અથવા પોસ્ટમા પાકુ મોકલાવી દો કે સમજી જાયે.’

‘ના રે, એ- આપણને શી જરૂર ? મમરશીવ ખાવાને ખપ લાગશે. હો ને બિચારો એની ધીરજ રહે ત્યા સુધી મોઢ્યા કરે’ કહીને એમણે ફરફરીઈ ફેડ્યું અને ધિક્કારપાત્ર એક હકતી નજર નાખી એક લેખ બતાવીને કહ્યું ‘બુલો આવા આવવામાં પણ આ ચરવિ દના લેખ સારા આવે છે.’ મેં થોડો વાચ્યો. રીલી રમુજ હતી, અને જણે પરિચિત હોય એમ મને લાગ્યું.

હિંમતશમ જમવા આવ્યા તે પહેલાંના દસ દિવસમાં ઓળખાણની સરિવામાં અમે આમ ધીમે ધીમે સરતા હતા. માશીળા જ્યાં બિન સાથે, અંદ્રિકા માશીળા અને મીસીસ સાથે, અને હું રાદરથંદ્ર સાથે. પણ માશીળાને તો ઓળખાણ વર્તારવાના વધારે મેરાંજ હતા. દરરોજ સંજે છઠે વાગે અમારી ઓરડી આગળ કાચગા રોડરંજ વપરાતા અને તે પર માશીળાના પ્રમુખપણા હેઠળ સભાઓ મળતી. માશીળા દરરોજ આવનારીઓના નિલકોચ લેતાં. ‘આજે હીરાવદુ ન જણાયા હો’ ‘તારાની

તમીયત તો સારી છે ને, “તન-પન હાં તો સાડ” વગેરે તપાસ શરૂ થઈ જતી મંદવાડને મટિ હપાયો ખતાવાતા. યોગ્યયોગ્યતાના નિકાલ થતા, ફેશનના ચીંધરાં ફડાતાં ત્યાં જ્યાં બેનને પણ આમંત્રણ અપાત્તાવા લાગ્યાં.

“આજ સાંજે તો મઃશીખાએ જ્યાં બેનને બેસવા બોલાવ્યાં હતાં” મીસીસે મને કહ્યું.

આવો જ અમારો વાર્તાવિનોદ હતો. સમય જતાં હું સંતોષ માનતાં શીખ્યો હતો, છતાં શરદચંદે ઝાંખી પડેલી વાંછનાઓ પર નવા રંગની પીંછી ફેરવી હતી. અત્યારે એ કેવા સંસ્કારી વાર્તાલાપનો આનંદ ભોગવતો દુરો એમ વિચાર કરતાં મારો અસંતોષ પાઠો ભગ્યો અને ભણ્યે અભણ્યે મારાથી અદેખાઈ થઈ જતી.

પ્રમિલાએ બધો દેવાવ કહ્યો. મારાશીખાએ કેટલો કેટલો આમહ ક્યો, જ્યાં બેને સખજ કારણે ખતારી કેટલી કેટલી સખ્યતાપૂર્વક ના ‘પાડી, મારાશીખાને ખોટું’ લાગવા માંડ્યું ત્યારે સહેજ મીકું હતીને “લો આણું છું ત્યારે” કહીને કેવા ચોડીવાર બેસી ગયાં, વાતમાં ઝાંઝો ભાગ ન લેતાં કેવું ન છટકે થોડું થોડું બોલ્યાં અને અંતે ફસમરકંઠ વાંચીને એ એમ કહી કેવી ચાલાકીથી કેવું ખોટું ભગાડયા વિના જાડી ગયાં તે બધો પ્રમિલાની વાતચીત પરથી મેં ક્યાસ-કાંડ્યો.

“ચંદ્રિકા આવે છે કે નહિ?” મેં પૂછ્યું.

“કેમ મારાશીખાઆ કરતી આવે છે, ચાર પાંચ મિનિટ લગી રહે છે, ને દોડી ભય છે. કોઈ વાર બેરો છે ત્યારે બીજા કોઈને બોલવા ન દેતી નથી. તમે તો કહેતા હતાને કે ખડખડ દરાડું નહિ?”

“હા તેણું હમણું શું છે?” મેં પૂછ્યું.

“એ તો કેવી ખડખડ હતી પડે છે?”

“ભભભ!”

“મારા રોગન” હાથના પોંચાની તરવાર બનાવી મળા પર મૂકતાં મીસીસે કહ્યું.

“પાછા ‘માલા છેબન’? કેટલી વાર કહ્યું કે સમ ખાવા તે સંસ્કારી માણસને ન રોલે.”

“વાર ત્યારે ‘મારા સમ’ તો ચંદ્રિકા પણ કહે છે”

મેં ન માન્યું. કેમ કરીને મનાય? આજે તો સરસ્વત્રીનો લેખ વાંચ્યો. અસંસ્કારી, અધર્મજી બહેલી સ્ત્રીની પર એણે કેવા કઠાક ક્યો હતો! એ માણસ સમાજના આર્વાં છિદ્રો જુએ તે તે જ છિદ્રોને પોતાની સ્ત્રીમાં ટકા દે? તે પર આટલા રસપૂર્વક હસે?

“જ્યાં સુધી હું ન સાંભળું ત્યાં સુધી નહિ માનું. પરિચય વધે જાણારો” મેં કહ્યું.

અને પરિચય વધારવાનો એક મોટો સપાટો મારાશીખાએ હિ મતરામ જમવા આવ્યા હતા તે દિવસે લખાવ્યો. દૂધપાક પુરી અને ‘રૂપાળી’ કચોરી ‘ભાઇ’ ને મટિ અને ભાઇ જમ્યા એ દલીલ થતાં ‘વહુ’ ને મટિ અને બધા જમ્યા હોય તો ‘સાંજને મટિ’ મારાશીખા જ્યાં બેનને ત્યાં ઢાંકી આવ્યા.

પણ કેમનસીબની વાત એ છે કે મનુષ્ય ત્રિકાળજાની નથી. બિચારાં મારાશીખાને પાછળથી ખબર પડી કે “રા...જયલી નગરી નીવડી, અને દૂધપાક પુરી તથા કચોરીનું ઢાંકણું અપાત્તને ત્યાં ગયું”. મીસીસના રીપોર્ટ પ્રમાણે વાત એમ બની કે દિવસ દીધેલા ચોખાના દૂધપાક પર, દરરોજ આવતા શાક પર અને આણું ખાણું ચાલવા દેવા માટે તેના સાસુ પર મીસીસને મોટે ચંદ્રિકા જગરા કાઢતી હતી ત્યાં આવી ચડી મારાશીખા સાંભળી ગયાં, અને સાંભળીને મારાશીખાની ભનગોરી ચેતી ગઈ.

—અપણું—

ગુર્જર કવિવર જ્ઞાનાલાલ.

અવલોકનકાર: રા. રા. "કેડિલ"

(૧)

જે રંગ દિલનો નિશાની, ધ્યાલા મહોં પ્રીતે ભરે,
શું એકદર એ રંગની કિમત ખરી આંખી શકે ?
દિલ રંગમાં ભરતો કલા, પી, પી, દલાને પ્રેમમાં;
લોભ્ય જેની નવ કલા, શું એ મજા આપી શકે ?

કવિતા એટલે નેજા આશુ મુખ કરે એ નહિ, પરંતુ નેજામાં આંશુ નવો ઇવિત
માર્ગ સૂચવે તે. કવિતા એટલે માત્ર જુદાજુદા કલ્પનાની સૃષ્ટિ નહિ, પરંતુ અંતર
જીર્મિઓનું ચેતન.

કવિતા એટલે A Criticism of life

દૂકીમ એ મજાવ તુ કર આ મરેલાં;
ને શુક સા જગરને કરતું રસિલાં

આમે ગુજરાતને આંગળી કવિ એટલે હાનાકાલ; એ તો જાણથી વૃધ સુધી ગુજરાતની
ખત્રીસીએ ચહેરું નામ.

એવા કવિને એળખાવવા એટલે આમે દેખાડવો રવિ.

સમાએ સમાએ જેના વિવેચનો, અંકે અંકે જેમનાં કાવ્યો રમે, એવા કવિને ગુજરાતમાં
એળખાવવા એટલે શું ?

(૨)

કવિવર ન્દાનાસાહેબે મારે ગુર્જર જોળખાવવા ? નવાનવાં સંક્ષરો કે જૂનાં વિવેચકોએ એમને અવનવી રીતે ગુર્જરાતને આંગણે જોળખાવ્યા.

દામકા પૂતે કાન્તે ગુર્જરાતને કવિના સંપદે જોળખાવ્યા, “હુંગો પ્રકૃત્ત અમીવર્ષણ ચંદ્રરાજ.” કવિને ગીતાંજલીના અનુસાદમાં કનુષ્ઠેને જોળખાવ્યા, કવિ એટલે ગુર્જરાતના ટાંગાર કે છંકાસ. એથી જે વિશેષ છટ્ટી સાહિત્યપરિષદમાં કવિને કહ્યા “કવિપથગમ્યર.” પ્રેમાનંદ જ્યંતી વેળા કવિને જોળખાવતા વૃધ્ધ સંશોધકે કહ્યું. “પ્રાચીન શ્રેષ્ઠ કવિની જ્યંતી ઉજવ્યાએ ત્યારે આપણે આધુનિક શ્રેષ્ઠ કવિને પ્રચુપવદ આપીએ, એ યોગ્ય છે.” સાતમી સાહિત્ય પરિષદમાં આજના મહાકવિએ કહ્યું, “૨૬ એટલે. ધૂમકેતુ” આથી ગુર્જર સાહિત્યરસિકોમાં ભારે ખળભળાટ ઉઠ્યો. ૨૬ની કેયુઆરીના સાહિત્ય અંકમાં દિનેશ ત્રિવેદીએ, કવિને, “કવિસુર્પ” કહી જોળખાવ્યા.

આવા ગુર્જર કવિવરને મારે શી રીતે જોળખાવવા ? આ જુદા જુદા વિચારપુષ્પોની પૂલચંચળીની વિચાર મિમાંસા તો કોઈ શીલસુરને શોભે, અને આજે મારે તો કવિની ગુર્જરાતને જોળખાવ આંખની એટલે એમાં એમના ગુણો પ્રધાનપદે છતાં એટલું તો અવશ્ય છે, ન્દાનાસાહેબ એટલે ગુર્જર ગિરાની વીસમીની પહેલી પચ્ચીમીનું ગૌરવવંતું સાહિત્ય. એમની સાહિત્યસેવા કોઈ પણ સાક્ષરતા હોયજો શેઠે એવી અને અનેખી, જોજરથી છે. વડઝઞ્ઞની ભાવના (Poets are the heralds of philosophy) નો કવિ ગુર્જરાતને દેશે દુઃખ તો તે એક જ આપણા કવિવર ન્દાનાસ લ.

(૩)

આપણે એવાં જુગજુગાં વિચારકોના વિચારપુષ્પો, પંતું ન્દાનાસ લ એટલે કોણ ?

- ન્દાનાસાહેબ, એટલે ગુર્જરાતના દેનીરાન
- ન્દાનાસાહેબ, એટલે ગુર્જર સાહિત્યનું નવજીવન
- ન્દાનાસાહેબ, એટલે ગુર્જર કલ્પનાની દિવ્ય સૃષ્ટિ
- ન્દાનાસાહેબ, એટલે ગુર્જરાતની પ્રેમધેરી ફીલ્મફી.
- ન્દાનાસાહેબ, એટલે ઘેરાં ગીતવાળી કોકિલા.
- ન્દાનાસાહેબ, એટલે ગુર્જરાતનો ધુધવતો રસસાગર.
- ન્દાનાસાહેબ, એટલે દયાતમનો પુત્રઃ અપભ્રંશ
- ન્દાનાસાહેબ, એટલે ગુર્જરાતના જીવતા ગરબા
- ન્દાનાસાહેબ, એટલે રસકળાનો બાદશાહ

આવા દિવ્ય કવિની વિભૂતિ મહુવવાને જોઈએ દેવભાષા

મારી ગણિત ઉપર લખતી પદ્ધતિઓ આપણે કવિ ઉપર ઉતારી સકાય.

કલ્પનાકે સંપદમાં, આકાશના તારા રમે ;

કાવ્ય એ જીવન બન્યું કે કાવ્ય જીવનરસ કવિ.

કાલરીજનાં આ વાક્યો ત્રણે ન્દાનાસાહેબ માટે જ ન લખાયાં હોય ? A correspondent

weight and sanity of the thought and sentiments, (and) The perfect truth of nature in images and description.

(૪)

૧૯૦૩માં કવિનાં કેટલાંક કાવ્યો ભાગ પહેલો પ્રગટ થયો.

૧૯૦૫માં કવિનું 'વસંતોત્સવ' અને 'કેટલાંક કાવ્યો ભાગ બીજો' પ્રગટ થયો. આ સમયે ગોવર્ધનરામ ઉત્તર અવરયાએ. અને નવી કવિતાને પાટને એસનાર સાક્ષરોના બૂલબૂરપ નરસિંહરાવની ઉત્તર અવરયાની શરૂઆત.

૨૦૦૬માં કાવ્યપ્રદેશ છોડી તત્ત્વજ્ઞાનની વાટે. બળવંતરાયનાં આજ્ઞાં કાવ્યો, લલિતના ટૂંકા અને અખરદારનો વિલાસ, એટલે એ સમયે એમનાં ૫ જે પુસ્તક કાવ્યરસિકા અને વિલાસિકા પ્રમુદી ચૂક્યાં.

૧૯૦૬માં કવિના ધન્દુકુમારે દેખાવ આપ્યો.

૧૯૧૦માં શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું સંગ્રહોદીપી ભાષાંતર અને ન્દાના ન્દાના રાસ એ બન્ને ગ્રંથો પ્રગટ થયા.

૧૯૦૪માં કવિનો છવિત કીર્તિમંથ જનાજયંત પ્રગટયો. આ સમયે બોટાદકરનું 'કલ્પોલિની' અને અખરદારનું પ્રકાશીકા પ્રગટેલાં.

૧૯૦૫ થી ૧૯૧૫ સુધી, એટલે ગુજરાતમાં ન્દાનાલાલની ધૂત.

(૫)

કવિએ ગુજરાતને હેમે નવી કાવ્યશૈલી રેડી. કવિની કલ્પનાસૃષ્ટિ નવી. કવિનો કાવ્ય રંગ નવો, કવિસૃજન જૂના ચિત્રોને નવા રંગે ચિત્રી, પ્રગ્ભને એવા એવી રસ લેતા કરે છે, કે એમના વાકયે વાકયે દેખા ગુચા, અને શબ્દે શબ્દે ગુણમાં સાકર થેળાય. પરંતુ એ કાવ્યો એટલે કેવા કાવ્ય ?

કવિ બોટાદાલની ભાષામાં તો એ અપદ્ય ગદ્ય.

કે હ. રોઠની ભાષામાં નિર્જન રસ અરણ્યવર્ણી.

મારી માન્યતા તો એથી થે જુદી. એ નથી પલામક ગદ્ય કે મલામક પદ્ય, પરંતુ એ સાચા રસકાવ્યો છે.

એ રસકાવ્યોના ગુજરાતે ઉત્પાદક તે કવિ નહિ, એ તો પારસી કવિ જ. ન. પીટીટ છે. પરંતુ એને પ્રગ્રહીએ છવતાં કરી, પ્રગ્ભને એ રસમાં રસમુગ્ધ કરનારા તે કવિવર ન્દાનાલાલ. કવિનાં રસકાવ્યો એટલે, Poetry doth not only show the way but giveth so sweet a prospect of the way, as will entice any man enter in to its way, the poet doth as if your journey should be through a fair beneyard at the very first give you a shester of gripes that full of taste, you may long to have further

આ રસકાવ્યો એ કવિતા ને કવિમાં કવિત્વ છે. પરંતુ આ એમની નવિન શૈલીમાં રાહત નથી. બાકે ન હોય, પરંતુ ક્યારે ક્યારેક એમને દેરેથી દિવ્ય કાવ્યો નિર્જરે છે. એના ઉદાહરણ રૂપે.

કેટલાંક કાવ્યો, ન્હાના ન્હાના રાસ, ભજનાવળી છે.

આધુનિક યુગમાં કવિની ગુજરાતી કાવ્યરેવા બનેલી છે કવિએ ગુજરાતીને ખોળે છુટાં છવાયાં કાવ્યોના કાવ્યસંગ્રહ નથી આપ્યા. પરંતુ ગુજરાતીને જોઈએ એવાં સળંગ કાવ્યોમાં નાટકો આપ્યાં. જે કે કવિના અપવાદરૂપે છુટાં છવાયાં કાવ્યોના ય એકાદ જે પ્રથો છે. છતાં કવિની છવતી કીર્તિ એ તો એમનાં નાટકો. કવિ ગુજરાતને દેવરસ પાતા આવ્યા છે ને પાય છે.

૧૯૦૯માં કવિનો ઇન્દુકુમાર પ્રગટ થયો.

૧૯૧૪માં કવિની અમર કીર્તિ રૂપ જયાજયંતે દેખાવ આપ્યો.

૧૯૨૨માં કવિએ ગુજરાતને પ્રેમકુંજ અને રાજપિં બરત આપ્યા.

૧૯૨૬માં કવિએ શાકુંતલનો સમપ્રદેશી અનુવાદ ગુજરાતને જે જે મુક્યો. કવિએ હજીએ બે નાટકો અપ્રકટ ગુજરાતને બતાવ્યાં. એક તો ઇન્દુકુમારનો બીજો ભાગ અને નુરજહાં-જહાંગીર. ગુજરાતને કવિના નુરજહાં-જહાંગીર નામના નાટ્ય ઉપર ભારે આશા છે.

કવિ કવિ છે, પરંતુ કાલીદાસ જેવા, ભવભૂતી જેવા, વાલ્મીકી કે પ્રેમાનંદ જેવા નહિં. કાલીદાસનું શાકુંતલ, ભવભૂતીનું માલતી માધવ અને કવિનું જ્યા જયંત એ એમનાં છવનની જગતમાં અમર કીર્તિ છે.

(૭)

આધુનિક ગુજરાતના પિતામહ સરિખા કવિશ્વર દસપતરામે ફૂલકપારીઓમાં ચેતન ભરતાં ગુજરાતને હેરે ઉધાની ઝાંખી કરાવી. એમની આશાનો અંખાર કે આજસુખમાં ગુજરાતકલિના દરૂકે-કવિના શબ્દે.

“ઉઝ્યો માર્તંડ પૂર્વે ક્ષિતિજ સુહાવતો તેજના પુંજ પુંઢે ;

છાડી અંધારહો ને દિશદિશ, પ્રસરી કિર્ણુ કરાવલી ને”

એવા આજે ગુજરાતે કવિ.

પિતાની કીર્તિ ગુજરાતને હેરે પુરે સત્રાધ કરી. પ્રેમાનંદે કડવાં મીઠાં બનાવ્યાં, તો ગુજરાત હેરે કવિથી આધુનિકયુગે નિર્ઝરી નિર્મધરસચરણાવલી આપી જ રા. “કાંટાવાળાએ કહ્યું મહા કવિની જયંતી મહાકવિના જ હાથે ઉજવાય એમાં જ એમનું યોજ્ય”

ખજારદારે ગુજરાતને હેરે નર્મદ, દરિયાલના સ્વપ્નાં ભુલાવ્યાં. એ ભુલાવવાને જોઈએ એવાં દેશગીતો આપ્યાં એમાં જોમ માટે છવન રેડ્યું, યુગના થોળી બન્યા.

કવિએ ગુજરાતને હેરે કૃપારામની ગરબી વિસરાવી, ને વિસરાવતા ચેતન્યભયો ગરબા આપ્યા. પ્રેમરંગમાં દેવરંગ રેડી, આત્મના ઉત્તર સિખરે પહોંચાડી, ગુજરાતને રસપથ કરનાર તે કવિવર ન્હાનાલાલ.

(૮)

ગુજરાતમાં ગદ્યસાહિત્યનો તાજ પ્રેમશોધોક્તિ ધ્વજ દરેકરાવનાર પીર નર્મદને માથે મુકાયો. એ પછી ગુજરાત સાહિત્યમાં રસની રેલ રેલી. નંદશંકર તુળગદશંકરે કરણ્ય ષેષાપાંકે નવિન ભાષાપ્રાગલ્ભ્ય દાખવ્યું. એ પછી કવિના શબ્દે કહ્યું તો “ગુજરાતના જગત સાક્ષરની જગત કાદંબરી પ્રગટી.” એ સરસ્વતીચંદ્રના દિવસ પ્રથે ગુજરાતમાં નવા સંસ્કાર રેડ્યા. એ પછી મહા કવિ બાણુની ચૈથીમાં દેલતરામ કૃપારામ પંડ્યાની કુસુમાવલીએ દેખાવ આપ્યો. એનાથી સુંદર ભાષાસાહિત્યમાં, રંગ રાસ રેલાવતી, કવિની ઉધા પ્રગટી કે

કવિએ ગુજરાતમાં ઉપા પ્રગટાવી. એ જ રંગમાં કવિએ ગુર્જર સાહિત્યમાં સાહિત્યમંથન નેવો ગ્રંથ આપ્યો. એ સર્વને આંટી જાય એવું છેલ્લું એમનું ગુજરાતધ્રુવ રસકાવ્ય.

કવિએ આજે ગુર્જર ગદ્યસાહિત્યમાં અવનવી દિશા બતાવી છે. કવિની ગદ્ય શૈલી ગુજરાતમાં અનેરી છે. એવું એમનું આજસ ઇલાયું છે ગુજરાતની ઉગતી પ્રજા ઉપર.

(૯)

કવિના જીવનમાં કવિની સાહિત્ય સેવા અમર છે. કવિના અનુવાદ, ગદ્ય લેખો, રસકાવ્યો અને શુદ્ધ કાવ્ય, એમના રંગમાં અજોડ છે. પરંતુ કવિ પોતે કણુલ કરે છે. એવી રીતે ટીકાકાર કે વિવેચક નથી. કવિ વિવેચક કે ટીકાકાર નહિ જ થઈ શકે. એમનામાં ખીમઓ કરતાં “અહ”નાં તત્વો વિશેષ છે, આથી કવિ એકને તોડવા ખીમને વધુ વિશેષણો આપે છે. આ એમના જીવનમાં જીવતું કલંક. કવિએ જે-તે ચેતાર પ્રસ્તાવનામાં જાણ કર્યો છે, એ એમના જ હેતુને દુઃખવશે. આવા વિચારોનાં આરંભ કવિના જીવનમાં કેકારવની પૂરવણીથી શરૂ થયો. કૃષ્ણાંદરીએ એના પડખા પાડ્યા, તે સાહિત્ય મન્યને ઝીલ્યા. વિવેચનોમાં ફરી ઝીલાયા.

નરસિંહરાવ, ખચરદાર કે રમણભાઈ, એમના પાટલા ગુજરાતી સાહિત્યમાં મોટા છે. સર્વના દેવો આવે તો ય ગુર્જર હેયે એમનું સન્માન એણું ન થાય.

મારા એક મિત્રે મને મરકરીમાં કહેલું. મારા આખા નિર્ગમમાં આ એક જીલ્લ, છતાં લખું છું. ‘આજે અમદાવાદમાં નર્મદ અને સુરતમાં દલપત છે. કારણ નર્મદાશંકર જ કહી શકે.

આ તો દલપતરામ કે અમદાવાદી હતામ.

આ વાક્યો દલપતના હો ન શે એ તો એમનાં આશાઓ ચીરંજીવીને કેમ ?”

(૧૦)

અસહકારના યુગમાં કવિએ ગુજરાતનો તપસ્વી એ રસકાવ્યે ઉઠવી ગાંધીજીની પચાશમી જન્મંતી. એના ઉત્તરમાં કવિ મોટાલાલનું પ્રજાતનો તપસ્વી નામનું કાવ્ય પ્રગટ થયું. રંગ જાણ્યો. કુકુટદિક્ષાએ દેખાવ આપ્યો. આ પછી અપદ્મજીની રસચર્ચા સાહિત્યના અંકોને શોભાવી રહી.

કવિ મોટાલાલે ગુજરાતને હેયે નવો રંગ રેડ્યો. ગુજરાતને “કાવ્ય”નાં નગન સત્ય સમજાવ્યાં તે સુંદર રીતે કવિતાની શબ્દે શબ્દે મહત્તા મળે. આનો કે. હ. શેઠે લુલો પાંગળો જવાબ વાળ્યો.

એક સૂર્ય તો એક તારલીયો એવું જ આ થયું. અજબ તો એ કે આથી કવિને હેયે નવું જોમ આવ્યું. રાજર્ષિ ભરત અને પ્રેમકુંજ જેવાં એ નાટકો આખાં. અમે કવિ મોટાલાલના વિચારે મળીએ, જે કવિ ગુજરાતને શુદ્ધ પદ આપે તો ગુજરાતની અવશ્ય દશા બદલાય અને નવા અવનવિત રંગે રંગાય. એથી અવશ્ય ગુર્જર પદસાહિત્યની નવી દિશા ઉઘડે પરંતુ એ બાણો કવિને હેયે ન વાળ્યાં. અને કવિના રસકાવ્યો એમને હેયે ઝરતાં રહ્યાં.

(૧૧)

આપણે કવિનું સાહિત્ય જોવાનું છે અને તે પણ ઉત્તમ. આપણે એમના જીવનપ્રસંગો કે એમનાથી થયેલી નજીવી ભૂંચો તેમાં લેવી ન જોઈએ.

કવિએ સાહિત્યક્ષેત્રમાં શું શું કર્યું ? અને તે પણ ઉત્તમ, એ આશયે આજનો નિબંધ લખ્યો છે. કવિના સાહિત્યની સમાયોચના ઘણીએ કરી, પરંતુ કાષ્ટએ પણ કવિના નેપથ્યએ એવાં ગીત ન ગાયાં. ગુજરાત એકદર છે. કવિની થવી નેપથ્યએ એવી કદર થઈ નથી. કવિને આપણે ફરી એક વાર તપાસીએ. કવિને કવિના ઇનિદાસે ગુજર્ સાહિત્યના વૃદ્ધ કવિવર દલપતરામે લખ્યો. કાર્ત્ત્ત્વિલાસ, તો એમના આશામય ચિરંજીવીએ એજ કુસુમવનમાં ઉમળ્યો વસંતોત્સવ.

કવિનું શબ્દશોધન કેવું ?

નર્મદાશંકરની મરવી ગુજરાત, ખનરદારની ગુણવંતી ગુજરાત. તો કવિની ગુણીયલ ગુજર્. એ મીઠાં શબ્દોની ગુંજ ગુજરાતી ફટ્ટી સાહિત્યપરિપક્વના મહેમાનોને હેયે આજ પણ ગુંજ રહી છે. કવિએ ગુજરાતને હેયે સ્વર્ગ ઉતાયું. કવિએ સ્વર્ગનાં પુસ્તકો લખ્યાં તથી, પરંતુ જગતહેયે સ્વર્ગના તત્વો સમજાવ્યાં છે.

કવિએ ગુજરાતજીને દેવસંસ્કાર આપ્યા ને પુરપાર્થના ઉત્તન શિખરે અજવાળ્યા.

ગુજરાતને દિવ્ય ધ્વજચર્ચનો પાઠ કાણે પઢાવ્યો ?

ગુજરાતને બુનકાળનાં કાળજૂના રાખેા છવતાં કરી કાણે દેખાડ્યાં ?

ગુજરાતને હેયે લોકગીતોના ચાહ કાણે લગાડ્યો ?

કલ્પનાનાં દિવ્ય ગિરિ અને ગન્ધરોમા યોગી સંત મહતો સાથે ધૂમતો કાષ્ટ દિવ્ય યોગી જગતના આરે સ્વમાં નિહામતો.

જગત ઉચે ચડે છે કે નીચે પડે છે.

આજે તો જગતને નવજીવનનાં નય સત્ય સમજાવતો, ગુજરાને દેવવાડીના ઉદ્ધાસો યોજતો, યોગીરાજ ગુજરાતને આગણે કવિવર ન્હાનાલાલ છે.

(૧૨)

કવિના આટલાં આટલાં ગીત શા માટે ? કવિમાં એક ખૂબી છે. કવિનું ચિત્રલેખન એટલું સુંદર છે કે જો એ ઉરદુઃખાપામાં લખતા હોત તો આજે કહેવાતે “મુશબ્તીરે ફિતરત.”

કારણ કવિની વિચારસૃષ્ટિ જીવતી છે. શબ્દેશબ્દે લાવે અને વાક્યેવાક્યે ચિત્રે છે.

કવિનાં ચિત્રો એ દેવચિત્રો. જ્યંત, જ્યા, ગુજરાતજી કે ઉપા એ ચિત્રો ચિત્રકારથી દારાય એવાં નથી.

એ કાળજૂના લાવોમાં દેવરંજ પૂરી પ્રભ આગળ એની પૂજા કરાવે. એ દિવ્ય મુર્તિઓનો ઉત્પાદક એટલે કવિ writer of hours નહી, પરંતુ writers of all times છે. ગુજરાતને હેયે અમર છે, અમર રહેશે. કારણ ?

જેણે ઉજવ્યાં છે આત્મજીવનનાં ઉત્સવો,

જેણે ગાયાં છે આત્મજીવનનાં ગીતો,

જેણે રચાયાં છે ગુજરાતને હેયે અમર રનેહજીવનનું આત્મમંદિર,

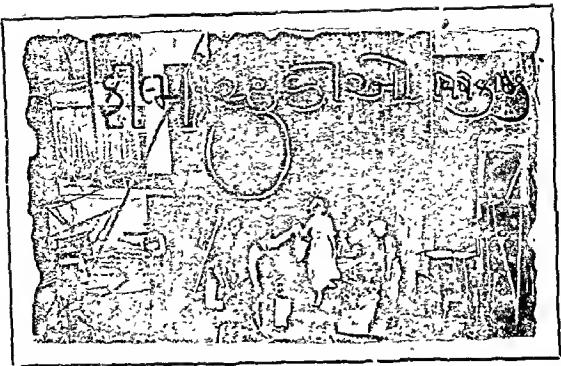
આવા ગુજરાતના દિવ્ય કવિવર તે કવિ ન્હાનાલાલ. કવિ મોટાલલ જેને સંબોધે.

ઉચા આકાશ ઉચી વાદળી કવિ કોકિલ હો !

કંઈ ઉંચા તારા રણવાસ.

મીઠું ટહુકજે કવિ કોકિલ હો.

આપણે પણ કવિ મોટાલાલ સાથે કવિના યશ માતાં વિરમીશું.

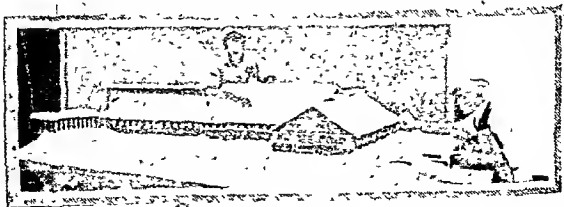

લેખક: રા. રા દેવચાલાલ ઉ દેસાઈ.

-કોઈ પણ માણસ પહેલી વખત શીદમ રટુડીઓ જોવા જાય તો તે જોઈને તેને નિરાશા ઉપજે છે. કારણ કે નિરાંતે રીતેમામાં સોફા ઉપર બેસી, ચીનાઈ સીંગ ખાતાં ખાતાં, શીદમમા દરેક જુદો નવો દેખાય, તે બાદશાહી હાથમાં ગોઠવેલા રાચરચીયાંવાળાં મકાનો જોઈને ધણા માણસો ધારે છે કે, શીદમ રટુડીઓ પણ તેવી જ રચેલી જગ્યા છે કે જ્યાં કટકા યે તસીજવાન નટોને નટીએ દરેરોજ થોડો સમય દેખાવ આપે છે. અને પોતાની આગળ પાંછળ રીતસર ગોઠવેલા મકાનોમાં

અભિનય કરે છે. આથી કરીને પહેલવહેલા શીદમ રટુડીઓમાં જોવા જનારને ખ્યાલ આવશે કે જગતદરત શીદમ રટુડીઓમાં તે જે જુએ છે અને તે જે શોષે છે તેમાં ફેર છે.

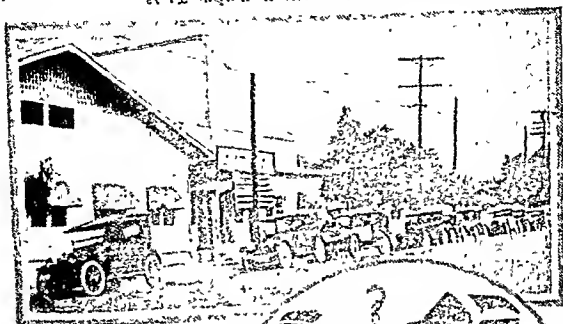
શીદમ રટુડીઓ ધણું કરીને એક ઠંડી જગ્યા છે. તેની સરદાર ધણી જ મોટી છે; 'જાપર' ધણું જ ઉંચું છે. જ્યારે આગળ પાંછળ જોતાં પુરા અને અડધા આધેલા દેખાવો, નેજરથી 'આઈ લેર્નિસ' અને ચકચકતા કેમેરાઓ, આ ઉપરાંત નકામા દેખાવોનો ઢગલો, અભિનય કરનારાઓ વાસ્તે હારખંધ પહેરવેશ

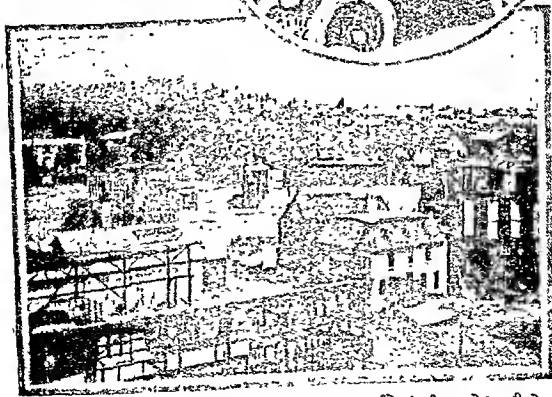
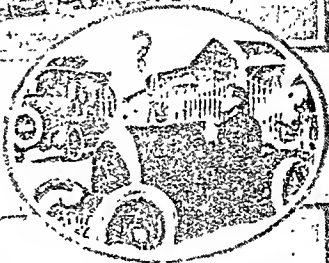
ખરકથી છવાયલા દ્રવ્યનું તાલું મોડલ. આ ઉપરથી અત્યંત દ્રશ્ય અનુકરણ કરી લેવાનું કરવામાં આવે છે.

હોલીવુડમાં ફોક્સ કંપનીના સ્ટુડીયો બહાર સ્થિતિમાં આવેલી મોટરોની કડુ બની રહી છે. લોરેન્સલીસમાં દર ૫ ક્રો માણસમાં એક મોટરવાળો હોય છે.

સુવિખ્યાત સ્પેનીશ સ્તરીયલ સ્ટાર,
એન્ટોનીઓ મોરેનો વીટામીન કંપનીના
પ્રેસીડન્ટ સાથે વાતચીત કરી રહ્યો છે

લોરેન્સલીસમાં આવેલી હોલીવુડની સ્ટુડીયોનો સમુદાય. દુરના પર્વતો કેટલી ય અમેરિકન ફિલ્મોમાં
જોવામાં આવતી કુદરતી ગીનરી પુરી પાડે છે.

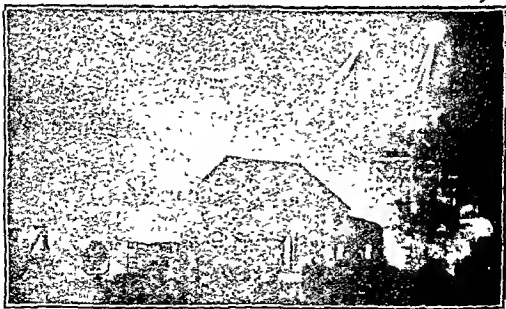
પહેરવાના ઝોરડા, અને કાંઈક ઠંડી લાગતી હવાને ખદ્દે કાંઈ વિચિત્ર લાગતી હરા જોવા જનરની નજરે પડે છે. દુનીઆમાં મોટામાં મોટી શીશ્મ રુડીઓ અમેરીકામાં કેલીફોર્નીઆમાં છે. જ્યાં કેટલીક વખત તે આખાં શહેરો મોટાં ચિત્રપટો બહાર પાડવામાં રોકાયેલા રહે છે. અને જ્યાં આઠથી દશ સંપૂર્ણ ચિત્રપટો ફક્ત એક જ અઠવાડીઆમાં તૈયાર થઈ શકે.

હવે ખૂબ દૂરની વાત ન કરતાં લંડન શહેરથી થોડાક માઈલ દૂર આવેલી એક શીશ્મ રુડીઓ વિશે લખું, જે અમેરીકામાં કેલીફોર્નીઆમાં આવેલા કોઇ રુડીઓ જેટલી જ વિસ્તારમાં છે. “કેટકોર્ડ” આગળ મોટી રુડીઓમાંની એક લાગતી જમીન ૩૬૦૦ ચુરેર શીટ છે. તેમાં ૬૦૦૦થી વધારે માણસો મામના દેખાવો અથવા જોવા લાયક કે શરતના મોટા દેખાવો ઉતરવા દિશમાં આવે છે.

ઉપર મહેશના એક મામડામાં ચાલતા વાવંટાળના તોફાનનું ઉપશ્વંદ્ર્ય છે. કેલીફોર્નીઆમાં તે તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું, અને વાવંટાળ ચલાવવા માટે મોટરથી ચાલતા પંખાઓ—પાંખ વિનાના હવાઈ નહાળોના છે. કેમેરામેન લોકડાના મેજ પર ઉભેલા જણાય છે.

આજ રુડીઓ ૭૫ શીટ લાંબી અને સર્વત્ર કચ્છી બાંધેલી છે. આવી રીતે દિવસનું તેજ મળતું હોવાથી તેને કાણમાં રાખવા માટે, જોઈએલા દેખાવો ઉપર અથવા નો ગણતમા પડતા રાખવામાં આવે છે, જેથી કરીને વતીઓછી શેક્ષની ‘તુરતમાં મેળવી શકાય. વળી જ્યારે દિવસનું તેજ મળતું ન

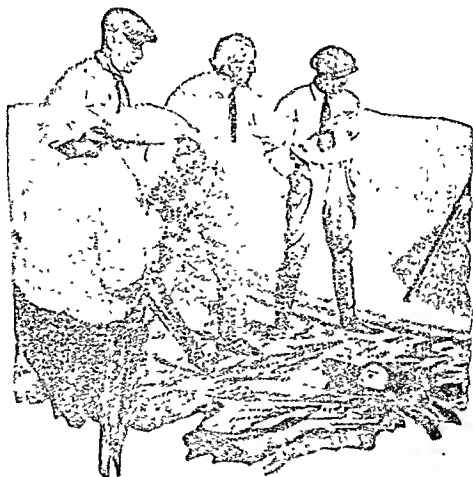

મોટા રાવરો પરથી લાઇટ નાખી રુડીઓમાં ‘પ્રીમીય’ના દેખાવો લોકોમાં આવે છે.

હોય ત્યારે ફક્ત પ્રોડ્યુસરને જોઈતા તેજ પ્રમાણે ઇલેક્ટ્રીક લાઇટને સ્વીચ કરીને દેખાવે લેવા ચાલુ રાખે છે.

અને ઇંગ્લંડમાં ઘણો ખરો કામનો ભાગ ખોટા તેજથી કરવામાં આવે છે! આથી કરીને ઇલેક્ટ્રીકના કામમાં કામ કરતા માણસો નટનડીઓ જેટલા જ અગત્યમાં છે. આ રટુડીઓ પર 'આર્ટ લાઇટ્સ' વપરાય છે

આમાં બીજાં 'એ'જનો' પહેરવેશ પહેરવાના ઝોરખમાં જોશીસોમાં, 'ડાર્કરૂમ' માં અને બીજા ખાતામાં કે જ્યાં ચિત્રપટ પુર થાય છે ત્યાં બધે તેજ આપે છે. "કુટફોર્ડ" માં તો વળી એક ખુદ્દા મેદાનમાં રટુડીઓ ઉભો કર્યો છે. અને અદિ ઉન્હાળામાં દેખાવે બાંધી ચિત્ર પટ ઉતારાય છે. દિદી કંપનીઓમાં પણ ખુદ્દા મેદાનમાં દેખાવે લેવામાં આવે છે.

ડાયરેક્ટર અને કેમેરામેન નટોને સલાહ આપી રહ્યા છે.

જેતું તેજ ૬૦૦ કેંડલપાવર જેટલું હોય છે. આવી બાવન આર્કલાઇટ્સ કુલ ૩૨૦૦૦ કેંડલપાવર જેટલું તેજ થાય છે. વળી પાછળથી લાઇટ નાખવાને 'સ્પોટ લાઇટ્સ' રાખવામાં આવે છે, અને તેને માટે કેંડલપાવર ૭૫૦૦૦ છે. આ પ્રમાણે ઇલેક્ટ્રીક લાઇટની સદાખતાથી કોઈ પણ વખતે કોઈ પણ જાનની દવામાં અચૂક ઉતારી શકાય !! અ રટુડી

પરંતુ તેની રચના ચિત્રપટમાં ચોખ્ખી જણાઈ આવે છે. મોટા મહેતો કે મકાનોનાં ચિત્રેલા પડદા સડસડાટ ઉડતા દેખાવ છે. જ્યારે વિદેશી કંપનીમાં આવી જગ્યાએ પડદા ન વાપરતાં લાકડું વાપરી સુંદર રીતે ગોઠવી, સંપૂર્ણ દેખાવે રચી ચિત્રપટ ઉતારાય છે.

અંદરના તથા બહારના દેખાવે તૈયાર થાને રટુડીઓમાં ખાસ કડીઆ, સુધારો

ચિત્રેરે હોય છે. અને
આ દેખાવો ગોઠવ-
નારા જોડે કામ
કરતા ચિતારાઓ
આ દેખાવ માટે
જવાબદાર હોય છે.
અને પોતે દરેક ચિત્ર
પટ ઉતારતાં પહેલાં
પહેલેથી જોઈ તે
પ્રમાણે ચિતરેલા
પડા ગોઠવે છે.

દિંદમાં ઉપર્યુકત
જોઈએ તો કશું નથી
એક જ પડા સર્વે
ચિત્રપટમાં વપરાય છે, પછી તે રામના
જમાનાનું હોય, કે અકબરના જમાનાનું હોય,
અથવા તો વીસમી સદીનું હોય. વળી એક
જ જાતનો પડો એક જ ચિત્રપટમાં એ
દેખાવોમાં ખતાવાય છે! આવા ચિત્રેલા
પડાથી અત્યાર સુધી તો ઘણીજારી મુંઝાળી

સ્પોટ લાઈટથી પાત્રોની પીડ અને માથા ઉપર
પ્રકારા આપવામાં આવે છે. દ્રશ્યની એક ગ્રાઉન્ડ
પ્રકાર વિનાની યત્ન પાત્ર લીક લીક દીપી નીકળે છે.

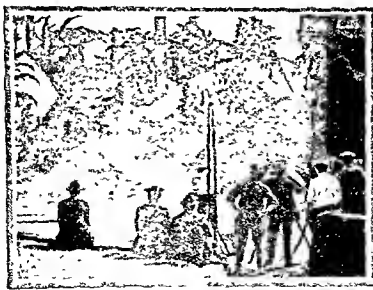
સોંપવામાં આવે છે અને તે કાંઈ પણ વખતે
કાંઈ પણ વસ્તુની જરૂર પડે તો તે મેળવવામાં
પ્રતીજ્ઞ હોય તેવાને જ રાખે છે. વધારે
શોષણોળ કરવી પડે નહિ તથા સમય
ખર્ચ નહિ તેથી રટુડીઓમાં દરેક
ફર્નીચરનો ફેરોપક લેવામાં આવે છે અને

હોય કે એ ભુલે નહિ
અને કેમરનો લેન્સ
પણ આંધળો ન હોય
કે તે ખરું અંતાવ્યા
વગર રહે નહિં.

વળી વધારામાં
માલ રાખવાની જોર-
ડીઓ હોય છે, કે જ્યાં
ભુલો જાતનું ફરની-
ચર અને બીજી ઉપ
યોગી વસ્તુઓ રાખ-

વામાં આવે છે, જોરડી
ઓનો કપજો એક
ઉસ્તાદ માણસને
વામાં આવે છે, જોરડી
ઓનો કપજો એક
ઉસ્તાદ માણસને

કંપનીઓમાં
ચાલતુ, કારણ
કે બાગ કે ઝૂપ
પડીતો દેખાવ
ખતાવવો હોય
અને રટુડીઓ
શહેરમાં હોવા
થી તેની જગ્યા
ઘણી જ થોડી
હોવાથી તેટ-
લામાં આવું
ક્યાં કરી શકે?
પણ લોકો પણ
આંધળા ન

ઘણીયે વાર મીઠમ શત્રુમાં બરફના બાદ દ્રશ્યો લેવાં પડે છે. આવે વખતે
ધુળના મોટા ઢગલાઓ પર ટનના ટન મીકું નાખવામાં આવે છે.
આ જ્વેત દુર્લભ ટકરી પરની વનસ્પતિ પણ ચોળકે જોડાવેલી છે આટું
દ્રશ્ય કેટલું સ્વાભાવિક થઈ પડે છે ?

પછી અતુકમ
શ્લોકા પ્રમાણે
ગોઠીને તેની
ઉપર નખર
માંડવાથી પ્રેમયુ
સરને જોઈતી
મીજ તુરત
મળી શકે, અને
ચિત્રપટ જલદી
ઉતારાય. એક
મોટી અમેરીકન
રટુડી એામાં
ખાવન ચિત્રપટો
ઉતારવા,

સુર્ય પ્રકાશમાં, રસ્તાની બાજુના એક બનીયામાં દૈનિક પ્રભુથી રંગભૂમિ પણ પ્રદત્ત જાણાય છે. ખુરશીમાં બેઠેલા યોગ્ય છે અને કેમેરામેન કેમેરા પાછળ નીચે વળી આજુ' દ્રશ્ય તપાસી રહ્યો છે.

૧,૫,૦૦૦૦૦ શીટ ટી'મર લાકડુ' ૧૨૦૦૦૦૦૦ ખીસા, ૧૦૦૦૦૦ નુ, ૫૦૦૦ તાબાનાં, પનારાં ૭૫૦૦૦ શીટ લાલ પેથર ૧૫-૦ ગેલન રંગ અને ૧૦૦૦૦૦ લુદા લુદા ફરતીયર વાપરવામાં આવેલાં. આટલું જગરદસ્ત કામ કોઈ પણ દુનીયાની ખીચ શ્રીદમ કંપનીમાં થતું નથી, અને સૌથી ઓછામાં ઓછું, નીચામાં નીચું કામ આપણી કંપનીઓમાં થાય છે. આટલું કામ બતાવે પણ આપણા દિંદી માણસો ખુબ અભિમાન રાખે છે. અને કેટલું જે કામ કરી નાખ્યું ન હોય તેમ મોટા નામોનું અનુમોદન કરી ફરે છે. આ જ માસિકમાં ગોડા વખત પહેલાં શ્રીદમરટુડીઓનો ફોટોગ્રાફ અપાયો હતો. તે જોઈને કોઈ પણ અજાણ્યા માણસને આપણી શ્રીદમ રટુડીઓનું જ્ઞાન થાય. આથી જ કંપની એક વખતે જોવા જવા હું ભાગ્યવાન થયેલો, પરંતુ રટુડીઓના પહેલા જ ભાગનો દેખાવ જોતાં હું સ્તબ્ધ થયો. અને તે દેખાવ અદિ' લખવો પણ અશક્ય છે. આવા માણસો, પવિત્ર મન રાખી, પવિત્ર ચિત્રપટો ઉતારી કેમ શકે, તે જ એક પણ મોટો મનમાં ઉદ્ભવ્યો. આવા રટુડીઓ વિષે ધણી લેખકોએ લખ્યું છે. પરંતુ અંદર યતાં બેશ્વરમ દરયો લખે તો જરા દુનીયાને, તેઓનાં ચિત્રપટો જોનારને માલમ પડે. પરંતુ હવે

તે વિષે નદિ' લખતાર રટુડીઓના અગત્યના સ્ટાફ વિષે લખું. રટુડીઓના સ્ટાફમાં અગત્યનો મેન્જર ગણીએ તો 'ડાયરેક્ટર' છે. તેની ફરજ નાના ભાગમાં કામ કરનારા નરોત્તે, કે મોટાં ટોળાં બતાવવામાં નરો ઉતારવાની છે. જ્યારે કોઈ મોટી થરતનો દેખાવ બતાવવો હોય, ત્યારે ૭૦૦ થી ૮૦૦ માણસને એક દિવસ માટે રોકવા પડે છે !

વળી વધારામાં ખાસ મુખ્ય વ્યક્તિને લુદા ચિત્રપટમાં રોકવામાં ડાયરેક્ટરને ખાસ ભુષિ વાપરવી પડે છે, કે જેથી ચિત્રપટમાં ગોળ દાવભાવ આવી શકે. પરંતુ ફરીથી હું આપણા ચિત્રપટો વિષે નોંધ કરું. આપણાં ચિત્રપટોમાં ઉતરતાં નટનટીઓ આઠ આઠ વર્ષ સુધી એક જ કંપનીમાં રહેલી કામ કરે છે અને તેઓનો મોટો ભથ્થો પણ હોતો નથી. આથી દરેક ચિત્રપટમાં તે જ વ્યક્તિઓ મ લમ પડે છે. આથી આ લોકો ની કળા શામાં ગણી શકાય? પૈસા કમાવામાં. કારણ કે તેના તે જ માણસો લુદા લુદા પોપાકમાં લુદા લુદા ભાગ ભજવી જાય, તે કળા ગણીએ તો ચાલે. પરંતુ વિદેશી કંપનીઓમાં તદ્દન ભુલું જ છે. તેના તે જ નટ તે જ કંપનીમાં તેવા જ પ્રોટમાં કદી માલમ પડતા નથી. અમેરીકામાં દરેક નટની નોંધ હોય છે. આથી પ્રોડ્યુસરને તે નોંધની મદદ મળે છે, અને કોઈ પણ નટને પોતાની સુગમતાએ રોજી શકે છે. 'મોન ચેની' જેવા બાહોશ માણસે કેટલી જે ભુદી 'ફરેક્ટર્સ' બદલી કામ કર્યું છે. લોકો તેને ઓળખવામાં કેટલી જે બુરો કરે છે. જ્યારે આપણે ત્યાં એક મજબુત માણસ એટલે તેને નાથકનો ભાગ અને એક સારા મ્હેરાની નટીને નાથકની ભાગ ભજવવાનો હોય અને તે

આપણે પહેલેથી ધારી લઇએ. આ પ્રમાણે બતાવે તેને આપણે ચિત્રપટ-કળા કૃત્રી રીતે કહી શકીએ ?

રુડીઓમાં ડાયરેક્ટરથી ખીન્ને સુખ્ય માણસ તે 'લોકેશન મેનેજર' (બહારના દેખાવોની તજવીજ રાખનાર) હોય છે. તેને પોતાનો વખત બહારના દેખાવો યોગ્ય રીતે શોધવામાં ને ગોઠવવામાં ગાળવાનો હોય છે. તેની ઓશીસમાં સુંદર રીતે પાડેલા હાલોરો ફેટા હોય છે. શ્રીફ્મ રુડીઓ બહારની ખુલ્લી જમીન પર બાંધવામાં આવે છે, વળી તે શહેરથી દૂર હોવાથી ત્યાં કાંઈ બીજી વીશી, હોટેલો ન હોવાથી આખી રુડીઓનાં માણસો માટે એક રસોડું હોય અને તે પણ રુડીઓના એક ભાગ મણી શકાય કેટફેડની રુડીઓમાં રસોડાના રટાફમાં રસોડા, સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરનાર સ્ત્રીઓ અને પીરસવાગ રાખનારા આવે છે. વળી ખાસ જગ્યાની જગ્યા પણ બાધેલી હોવાથી તે સુધક રહે છે. આ રસોડાની બાજુમાં અને ખાસ મળ પડે તેવું જોઈએ - તો એક ન્હાતું 'સીનેમાનું' સ્થાન હોય છે. ત્યાં આમળ ચોવીસ કલાક પહેલાં થયેલા કામની શ્રીફ્મ બતાવાય છે. આપણી દેશી કંપનીઓમાં આવું નહિ હોવાથી કામ કરતા જ માણસોને પબ્લીક સીનેમામાં જોવા જવું પડે છે. આમ નટ-નટીઓ જતાં હોવાથી. જોનાર આવનાર માણસોને ખબર પડે તો ઘણું જ નોંધાન થાય છે, અને સુંબાલમાં થયું પણ હતું. આવી રીતે જ નહિ, પણ બીજી ઘણી જ રીતે પોતાનો સીનેમા કામનો છે. એકટરોથી થતી ભૂલો ડાયરેક્ટર ત્યાં જ કાન પકડી બતાવી શકે. આ જ સીનેમાના ઓડીયન્સમાં ડાયરેક્ટર કે પ્રોડ્યુસર અથવા એક બે ઉત્તરો

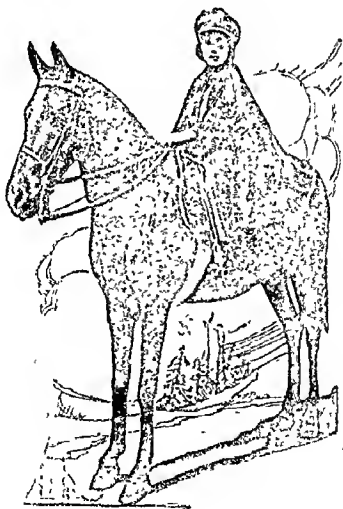
'લાઈવીંગ સીસ્ટમ' એ અમેરીકન ફેટામણીનો ભેદ છે છત પર રોંગલા એવરહેડ લેમ્પો અને ચિત્રની ડાબી બાજુએ અતિ પ્રભાવશાળી અર આર્ડ લેમ્પો પાત્રોની પીઠ પ્રકાશિત કરે છે. કેમેરાની બંને બાજુએ ઉચી ફેમોમાં ગોઠવેલા મચકયુરી લેપર લેમ્પો આર્ડ લેમ્પના તીવ્ર પ્રકાશને મારે છે.

કે જે ભૂનો ટુરત બતાવી શકે અને ચિત્રપટમાં કામ કરતા મૂખ્ય માણસોની જ હોય ।

જો ભૂલ સુધારવાની જરૂરત હોય તો ભૂલ થયેલો ચિત્રપટનો ભાગ જપારે સીનરી તથા પહેરવેશ તૈયાર હોય ત્યારે પાછો ઉતારવામાં આવે છે એવું રુડીઓમાં અત્યાર સુધીમાં કેમેરામાં ઉતરી ગયેલ 'નેગેટીવ' શ્રીફ્મ ૭૫૦૦૦૦ શીટ બહાર પડી છે કે જેની ૨૦,૦૦૦૦૦૦ શીટ સરેર.શ નેગેટીવ શ્રીફ્મ ઉપરથી કોપી ઉતારી બહાર પાડવામાં આવી છે. આટલી મોટી લંબાઈ હોવા છતાં દરેક ફીચ શ્રીફ્મ 'ઉવલપ' કરી કોપી ઉતારી સુકવી દશે. પછી ખરોખર નપાસી ટાઇટલ્સ લગાડી માસિકતા તંત્રીની માફક પ્રોડ્યુસરના હાથમાંથી હેવટે પસાર થઈ, પબ્લીકમાં જાય છે. વળી આ ચિત્રપટ બહાર પડતા પહેલાં સંપૂર્ણ રીતે બે વખત તપસવામાં આવે છે. પરંતુ આ આપણા હિંદી ચિત્રપટોમાં જોવામાં આવતું નથી જેથી કેટલી બે ખામીઓ જોનારની નજરે પડે છે. પરંતુ ને આપણા પ્રોડ્યુસરોને ચક્રવું નથી.

આથી સૌથી મોટામાં મોટી અને અગત્યની વસ્તુ રુટીઓમાં ગણીએ તો પ્રોડ્યુસર છે. તેનું અને કેમેરામેનનું કામ મોટું હોય છે. અને તે વિષે અદિ' વધારે નહિં લખતાં કોઈ ખીછ વખત લખવાની આશા રાખું છું. દિવસનું કામ સાર થયા પહેલાં પ્રોડ્યુસર દાખર થાય છે. અને દિવસ દરમ્યાન તેના જતાં પહેલાં કેટલીયે શીશ્મો ઉતરી જાય છે. અને હિંદમાં પણ આમ સારી

રીતે ઉતરી શકે અને ઉતરે છે, પરંતુ આપણી રુટીઓમાં યોગ ફેરફાર કરી આપણા કારીગરો અદેખાઈ કે અભિમાન રાખ્યા વગર, અથવા તો કલાપારખો (1) ની ખોટી ટીકાની દરકાર ન કરતાં સીધા કામ કર્યે જાય તો તેઓની એક 'શીશ્મ' વેમ્લી પ્રદર્શનમાં ચાલી તેને જલ્દે અનેક શીશ્મો સર્વત્ર દુનિયામાં દેખાવ આપે અને હિંદની આબર રાખે.
(સંપૂર્ણ)

અને તેમાં રહેલું સાહિત્ય

લેખક રા રા વરતેલ/વાળા "મનહર"

ખોટી માન્યતા

સામાન્ય રીતે વિદ્વાન અને સાક્ષરવર્ગમાં એમ જ મનાય છે કે રંગભૂમિ પરનાં દૃશ્ય નાટકોમાં સાહિત્ય જેવું કશું હોતું જ નથી. એવો એક ઉદ્દેશ પણ ગયા જીનેચારીના આદિત્ય માસિકમાં ૪ સ. ૧૯૨૫ની સાલમાં બહાર પડેલ સાહિત્યના અવલોકનમાં આવ્યો છે.

પરંતુ દૃશ્યનાટકોમાં સાહિત્ય કેમ અને કેવી રીતનું હોય છે, તથા સામાન્ય દૃષ્ટિએ શા માટે તે તરી આવતું નથી, તેની થોડી ધણી માહિતીઓ તથા દૃશ્યનાટકોનાં સાહિત્યકારો સંબંધેની થોડી પિંજાન, અને દૃશ્ય નાટકોમાં આવતું સાહિત્ય અટકાવતાં વિદ્વંસ કારણો વિગેરે માટે કરેલો પ્રયત્ન આ સાહિત્ય પરિષદ પ્રસંગે ઉપયોગી થઈ પડશે. જો કે તે સાહિત્યપરિષદમાં વંચાય કે ન વંચાય છતાં "નવચેતન" દ્વારા પ્રગટ થયેલો પણ લેખકના પ્રયત્નનું કંઈક સાર્યક કરનારો યશો તોપણ ધણું જ.

આવ્ય અને દૃશ્યનાટક

એ તો સો કાંઈ રહેજે સમજી શકે છે કે આવ્ય અને દૃશ્યનાટકો લખવામાં ફેર હોવો

એ આવશ્યક છે, તેમ જ જો આપણે શાંતિથી વિચાર કરીએ તો પણ માન્ય રાખવું પડશે કે શ્રવ્યનાટકો લખવા કરતાં દૃશ્યનાટકો લખવામાં ધણું બળ વાપરવું જોઈએ છે.

શ્રાવ્યનાટકમાં સાહિત્ય

સામાન્ય રીતે સર્વ ક્ષેત્રોમાં શ્રાવ્યનાટકો વાંચતાં તાર્કિક તે માંહેનાં સાહિત્યને રૂપ અનુભવ ધાય છે. કારણ કે શ્રાવ્યનાટકમાંની કલ્પેલી પાત્રપ્રકૃતિની છાયા અને તેને અંગે તેના વિચારો, ભાવનાઓ, આદિનું લેખન વાંચનાર વ્યક્તિના મન પર સંપૂર્ણપણે ખેસતું જાય છે. સરવાળે દૃશ્યનાટકો કરતાં શ્રાવ્ય નાટકોમાંનું સાહિત્ય વધુ રૂપ દેખાઈ આવે એ ધણું સ્વાભાવિક છે. અને તેથી જ શ્રાવ્યનાટકો સાહિત્યવાળાં કહેવાય છે અને મનાય છે. પરંતુ જો એ જ જોય સાહિત્યવાળાં શ્રાવ્યનાટકોને તે જ સ્વરૂપમાં રંગભૂમિ પર દૃશ્યનાટકો રૂપે લગવવામાં આવે તો જે સાહિત્ય વાંચનારે તેમાં વાંચતાં વાંચતાં કલ્પેલું અથવા આસ્વાદ્યું હોય છે તેમાંનું તે કશું દૃશ્યરૂપે દેખાશે નહિ. ઉદાહરણ તરીકે વિચારોમાં એક જાતનું પરિવર્તન થવા માંડશે અને વાંચતાં જે પ્રિય સાહિત્ય જણાતું હતું તે જ તેને

એક નિરસ અને કંટાળો આપનાર વસ્તુ થઈ પડશે.

આતું કારણ શું ?

આમ થવાનું કારણ જો આપણે વિચારીએ તો જણાઈ આવશે કે વાંચીને અવલંબવું અને જોઈને અથવા સાંભળીને અવલંબવું એમાં આપણી વૃત્તિઓનો ફેર થઈ જાય છે. તેમાં પણ જોઈને અવલંબવું, એના પ્રકારો જુદા જ જોઈ શકાય છે.

સાંભળતાં અવલંબન.

જેમ પુસ્તકરૂપે વાંચતાં આપણે એક પ્રકારનું અવલંબન કરીએ છીએ તેમ સાંભળતાં વળી બીજા પ્રકારનું જ આપણાથી અવલંબન થાય છે. જેમ કે એક ભાટમારણ સારી વાતો કહેતો હોય, આપણે તે સાંભળતાં સાંભળતાં સાહિત્યની દૃષ્ટિએ વિચારતા જતા હોઈએ અને તેમાંથી આપણે જે સાહિત્ય તારવી શકીએ તે સાંભળીને અવલંબેલું કહી શકાય. આ અવલંબન કરવામાં આપણી જુદી જ વૃત્તિઓ કાર્ય કરતી હોય છે. એ પણ વિચારતાં સમગ્ર શકાય તેવું છે હવે અવલંબન થવાનો બીજો પ્રકાર તપાસીએ તો જણાય છે કે સાંભળતાં અવલંબન કરવાની વૃત્તિઓથી તેમાં વળી જુદો જ પ્રકાર આવે છે. તેને આપણે જોતાં અવલંબન કહી શકીશું.

જોતાં અવલંબન

જોતાં અવલંબનનાં પ્રકારનાં દ્રષ્ટાન્તરૂપે આપણે વિચારીએ કે, આપણે કોઈ સુંદર સીનેમા થીએટરમાં સાહિત્યની દ્રષ્ટિએ ઉતારેલી શીલ્પમ જોતા જોડેલા હોઈએ. શીલ્પના અવનવા પ્રસંગો, વાક્યો, વસ્તુસંકલનની કળા, અભિનય, પાત્રોની પરિચયતા, સીન સીનેરીની સાનુકુળ સુંદરતા આદિ સુંદર કળાઓ તે શીલ્પ દ્વારા આપણી દ્રષ્ટિ સમિપ આવ્યા જતાં હોય. તે સર્વમાં મુખ્ય વાત, અને તેનો આશય આપણી દ્રષ્ટિશક્તિ અને અવ-

લંબનશક્તિઓ સાથે પસાર થઈ તેમાંથી તરી આવતું સાહિત્ય આપણી તકશક્તિઓ ગ્રહણ કરતી જાય છે. આ બધામાં વિચારી જોતાં જણાય છે કે જરૂર આમાં આપણી વૃત્તિઓનો કંઈ જુદો જ ફેરફાર થાય છે જેથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે વાંચીને સાહિત્ય અવલંબવું, તેમ સાંભળીને અવલંબવું, અને દૃશ્યરૂપે જોઈને સાહિત્ય અવલંબવું એમાં આપણી વૃત્તિઓનો ધણો ફેર પડી જાય છે. જો કે મૂળ ત્રણે વસ્તુ સાહિત્યના અંગરૂપે જ યોગ્યએલી હોય છે.

હવે ૨૬માં દ્રશ્ય નાટકો

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે વાંચવું, સાંભળવું અને જોવું એમાં આપણી વૃત્તિઓમાં ફેરફાર થાય છે. અને એ યતા ફેરફારથી મૂળ આખી સાહિત્યગય વસ્તુને આપણે કંઈક ઓછાઓછા સાહિત્યરૂપે જોઈ શકીએ છીએ, પરંતુ તેવું થવું ઓછું હોય છે તે આપણે માન્ય રાખી તપાસીએ તો જણાશે કે દ્રશ્યનાટકોમાં સાહિત્ય જેવું કરું હોતું નથી, એ આપણી જ અવલોકનશક્તિની એક પ્રકારની નિર્જાળતા છે.

ઉપર કહેવાઈ ગયું તેમ શ્રાવ્યનાટક લખવું જેટલું રહેલું છે તેટલું જ દ્રશ્ય નાટક લખવું વધારે અઘરું છે, કારણ કે દ્રશ્યનાટકોમાં રંગભૂમિ પર દ્રશ્ય કરવામાં જે જે પાત્રો કંપેલાં હોય છે તેમની પ્રકૃતિ, સુણો, આચાર વિચાર, ભાવનાઓ કે ભાષાના પ્રયોગો નાટકના અંત મુખી એક સરખાં પ્રેક્ષકોની દૃષ્ટિ સમક્ષ દ્રશ્યમાન રૂપે ટકાવી રાખવાં અને એક સરખી જ છાયા આપતાં બુદ્ધિપૂર્વક સંભાળી રાખવા જોઈએ છે. જો તેમાં જરા પણ ન્યુનતા આવી જાય તો તુરંત પાત્ર નાટકના રસરંગનું કારણ બને છે અને લેખકની નિર્જાળતા તરી આવે છે.

વળી આપણે રહેજે વિચારી શકીશું કે દ્રશ્ય નાટક પણ સાહિત્યની દૃષ્ટિએ અમુક

ઉદ્દેશિય જ હોયું જોઈએ. તેમા માનવજાતિની મનોવૃત્તિનાઓનું Theme પણ જોઈએ. અનેક રસોનું એક સંગીત મિશ્રણ, વસ્તુ સંકલનાનું ચાતુર્યભર્યું જ્ઞાન, પાત્રપ્રકૃતિ આલેખવાનું લુધ્ધિબળ, ઉપરાંત ભાષા બળ, કાવ્ય અને સંગીતબળ, તથા જે જે પ્રકારના વિષયનું નાટક હોય તે વિષયોની પરાયણતાનું બળ, વળી તે વિષયોને કદપેલાં પાત્રો દ્વારા પ્રેક્ષકોના મન પર અસરકારક રીતે મૂકવાનું એક વધુ બળ પણ દૃશ્યનાટક લખનારમાં જોઈએ જ જોઈએ. આવા સામટાં બળોનું એક બળ લઈ કોઈ સાહિત્યપ્રિય વ્યક્તિ દૃશ્ય નાટક લખે અને તેની મહેનતના ફળરૂપ વસ્તુને નહિ જોઈ શકનાર વિદ્વાનો કે સાક્ષરો કહી નાખે કે દૃશ્ય નાટકોમાં સાહિત્ય નથી એ કેટલો અન્યાય કરેલો કહેવાય ?

આ અન્યાય કેમ થાય છે ?

પરંતુ દૃશ્ય નાટકોના લેખકો પ્રત્યે આવો અન્યાય કેમ થાય છે તેનો આપણે થોડો વિચાર કરીએ તો જણાશે કે કાવ્ય નાટકો શાંતિથી વંચાય છે, વંચતા વિચારાય છે, અને ગદ્યલુ કરનારની શક્તિ પ્રમાણે તે અસર મૂકતું બંધ છે : જો કે તેમાં દૃશ્યનાટકોમાં વપરાતાં બળોમાનાં થોડાં જ વપરાયેલા હોય છે. પરંતુ દૃશ્યનાટકોનો રસ લેનાર પોતાના મિત્રો કે સંબંધીઓને લઈ પોતાના દેશ બાંધુઓ સાથે એક જાહેર નાટકશાળામાં બેઠેલો હોય છે, જ્યાં શક્તિને અવકાશ હોતો જ નથી. વળી જેમ કાવ્ય નાટક વાંચવા જતાં હંડી લુધ્ધિનો ઉપયોગ કરી શકાય છે તેમ દૃશ્ય નાટક જોતાં, —જોઈને ઉપજતા ઉપરના વિચારોથી નિશ્ચયો બધાના જાય છે. વળી તે નિશ્ચયો પણ અનેક પ્રકૃતિના સહભાગી પ્રેક્ષકોની હાવાઓ લેતાં લેતાં બંધાય છે, છતાં જો કોઈ ચક્રાવલિ અથવા જાનું સાંભળીને દૃશ્યનાટક જોવા બેસે, તો પણ દૃશ્ય નાટકના લેખકે જે જે પાત્રોજના અને વસ્તુસંકલના

સાહિત્યની દ્રષ્ટિએ કરેલી હોય છે, તે તોદૃશ્ય સમગ્ર આવતાં લેખકની કદાના શક્તિની મહત્તા અને પાત્રોના મોહમાં મૂકી ભાષા, ભાવનાઓ અને વિચારો એ માત્ર આપણને પાત્રરૂપે દેખાતું હોવાથી સામાન્ય રીતે કોં તો પાત્ર સંસ્કારી જણાવા માટે છે અથવા તો નાટક જોવાના રસમાં એક જાતની નવિનતાનો અનુભવ થાય છે. આ વાતના સમર્થન માટે એટલું જ કહેવું બસ થશે કે જો તે જ પ્રસંગો અને પાત્રોના વિચારો, ભાવનાઓ વિગેરેને છોક શાંતિને સમયે લુધ્ધિપૂર્વકના વિચારોથી સરખામણી કરતાં કરતાં જો એકાંતમાં બેસીને વંચાશે તો જણાઈ આવશે કે ખરેખર એમાં કળા અને સાહિત્ય બન્ને સમાયેલાં છે. આ સંબંધે કોઈ સંસ્કારી દૃશ્ય નાટકના લેખકના લેખ સ.થે પ્રયોગ કરવાની કોઈ પણ રસિકને બાર મૂગીને લક્ષમણ કરી શકાય.

વળી આવો અનુભવો અન્યાય થવાનું કારણ આપણી અવજનશક્તિઓનું દ્રષ્ટિ ફેરવે અથવા પરિવર્તન પણ હોય છે. જેમ આપણે આગળ તપાસી ગયા કે વાંચતું, સાંભળતું અને જોતું એ ત્રણેમાં જુદા જ પ્રકારની વૃત્તિઓનો ફેરફાર થાય છે દૃશ્ય નાટકોમા જોતું અને સાંભળતું એમ બે પ્રકારો વૃત્તિઓ સાથે રેકાંબેલા હોય છે. તેમાં પણ કિલ્લ કિલ્લ પાત્રો, પોશાક, રથજોનાં દ્રશ્યો વિગેરે તરફ વાળી આપણી વૃત્તિઓને ખેંચી લઈ જવામાં આવેલી હોય છે. ઉપરાંત કુશળ નટો પોતાને સોંપાયેલું કામ જો ચતુરાઈથી કરે છે, તો કદપેલા પાત્રમાં પોતે તદ્દરૂપ બની જઈ લેખકના લેખ, વિચારો, ભાવનાઓ આદિને પોતાના સંસ્કાર રૂપ બનાવી દે છે, જેથી પ્રેક્ષકના મન પર સામાન્ય રીતે લેખકની મહત્તાને બદલે પાત્રની મહત્તા વધુ તરી આવે છે. વાસ્તવિક રીતે તેની સધળી મહત્તા લેખકને જ ધટે છે. જેમ

જેમ આવી રીતે સાહિત્યનાંરિક્ષણ શક્તિઓમાં
લુહી લુહી વૃત્તિઓ પરિવર્તન પામે છે, તેમ
તેમ મૂળ શક્તિઓમાં મહત્તા આપણા મન-
પરથી સામાન્યપણે ઓછી થઈ જાય છે, એ
આપણી જ ઉણપ ગણાવી જોઈએ.

વળી જુઓ, એક મંડળીમાં એક વ્યક્તિ
સાહિત્યથી ઉત્તરજાતી વાતચાળું પુનઃક વાંચ
છે. વાંચનાર વાચતાં વાચતા સાહિત્યનો
રસ લે તો પોતાની પ્રતિભા આપી મંડળીમાંની
બીજી વ્યક્તિઓને સાંભળાવે છે. સાંભળનાર
વ્યક્તિઓ તે વાત અને સાહિત્યનાં લુહી
સ્વરૂપે રસ લે છે. પણ વાંચનાર તે વાતના
સાહિત્યને મૂળ રૂપે જ અનુભવતો જાય છે.
હવે વાંચનાર અને સાંભળનાર બન્નેમાં જો
આપણને યોગ્યતા ફરક જણાઈ આવતો હોય
તો તે જ રીતે દૃશ્ય નાટકોમાંના પાત્રો અને
પ્રેક્ષકોની નાટકોના સાહિત્ય સંબંધે સરખામણી
કરી શકાય કે પુસ્તકમાં સાહિત્ય ભત્પૂર છે.
વાચનાર તે અનુભવે છે, જ્યારે પરિવર્તન
રૂપે સાંભળનાર માત્ર તેને સંકારે છે.

વળી આપણે એક બીજા મુદ્દાથી પણ
રહેજે વિચારી શકીશું કે દૃશ્ય નાટકોનાં ટુંક સાર
અને ગાયનની યોગ્યતા લઈ જો આપણે વાચતા
બેસીએ તો તેમાં કાંઈ પ્રકારનો સંગીતરસ
આપણે મેળવી શકીશું નહિ. તેમજ ગાયનો
રૂપ તેમાં જે કવિતાઓ યોગ્યએલી હોય છે
તે બધું કરીને પહેલી નજરે તો તત્તરિનાની
દેખાતી જણાશે. પરંતુ નાટકમાંનાં જે જે
પ્રસંગો માટે તે યોગ્યએલી હોય છે અને
જ્યારે તેના પ્રસંગ પર તે સંગીત સાથે
આપણી સામે તેના મૂળ સ્વરૂપમાં ગવાવા
માંડે છે ત્યારે જો તે કવિતામાં બળ હોય તો
આપણે તે ગાનાર સાથે તદ્દરૂપ બની ગયા
હોઈશું. આમાં કાંઈ જૂઠું જ રહસ્ય સમાયેલું
હોય તે નિર્વિવાદ તરી આવે છે. હવે જો
તેમાં રહસ્ય છે એમ માનીએ તો નાટકના
પ્રસંગને અનુરૂપ તેમાં બળ છે એ પણ

માનવું જોઈએ, અને જો બળ છે તો તે
ભુધિપૂર્વક યોગ્યને મૂકવામાં આવ્યું છે
એ પણ માની જ શકાય. હવે જો એ ભુધિ-
પૂર્વક યોગ્યએલું બળ છે એમ નિશ્ચિત છે
તો તે સાહિત્યનું બીજું સ્વરૂપ છે. એ માપ
આપણાથી ત્યાં બેઠાં બેઠાં જોઈ શકાતું નથી.
અથવા તો એની દૃષ્ટિના અભાવે સામાન્ય
પણ જવાઈ શકાતું નથી. તેના દૃષ્ટાંત રૂપે
વળી આપણે એક વાત વિચારીયે.

એક શ્રાવ્યનાટક આપણે વાચતા હોઈએ,
વાચતા વાચતા લખનારની કુશળતાને અંગે
આપણે તેમાં યોગ્યએલા પ્રસંગોમાં જેમ
તદ્દરૂપે બનતા જઈએ છીએ અને તે નાટકમાંના
પાત્રના રૂપે આપણી ઉત્સુક વૃત્તિઓ પરવશ
થઈ ચલાયમાન થતી જાય છે. આપણું સર્વ
તનમન તેમાં સોપાઈ જાય છે. તેવે સમયે
કાંઈનું બોલવું કે બોલાવવું આપણને
કંટાળારૂપ લાગે છે. અને નાટક વાંચી રહ્યા
પછી પણ નાટક માંહેના તે પ્રસંગો આપણને
અવારનવાર યાદ આવ્યા કરે છે. તથા જ
આપણે તેના વળાંકો પર બનીએ છીએ.
જો કે આ બધું એકાંતે વાંચનારા પરિણામની
કાર્ય કરતી વૃત્તિઓનું કાર્ય હોય છે. પરંતુ
દૃશ્ય નાટકોમાં એવા બધા સંગીત પ્રસંગો
આપણે અનુભવીએ છીએ, તોપણ ને દૃશ્યમાન
જોવાની વૃત્તિઓના થતા ફેરફારને અંગે તે
માત્ર આપણાથી એક જાતના દૃશ્યનાટકો
જોવાના રસ સિવાય બીજું ઓછું જોવાઈ
શકાય છે જ્યારે પ્રસંગોનું ચતુર્થ અને
બીજા શ્રાવ્યનાટક કરતાં દૃશ્યનાટકમાં વધારે જ
મુકાએલું હોય છે એ હવે પ્રશ્નિત થવું જ
જોઈએ.

સાહિત્યની સરખામણી.

ઉપર મૂકેલા વિચારોથી જોવાઈ શકાશે કે
દૃશ્યનાટકોમાં સાહિત્ય જોવા માટે આપણને
દૃષ્ટિ અને વૃત્તિ ફેર અનુભવવા પડે છે, જેથી
દૃશ્યનાટકોમાં સાહિત્ય હોતું નથી એ માન્યતા

બુદ્ધભારેલી ગણાવી જોઈએ. તેથી ઉપરના વિચારો જો સત્ય જણાય તો તે દૃષ્ટિ રાખીને આપણે થોડું જોઈએ કે દૃશ્યનાટકોમાં કેવું સુંદર સાહિત્ય આવી શકે છે. તેની ખીમ સુંદર સાહિત્ય સાથે થોડી સરખામણી પણ કરીને તપાસી જોઈએ.

ગુજરાતના મહાવિદ્વાનોને હાથે અનેક સુંદર અને સાહિત્યમાન શ્રાવ્યનાટકો લખાએલાં હોય છે તે શ્રાવ્ય નાટકોમાંહેના પ્રસંગો અને વર્તમાન દૃશ્યનાટકો માંહેના પ્રસંગોની જો આપણે સરખામણી કરીએ તો મૂળે જણાય છે કે સામાન્યવર્ગ તેથી રહેલ રીતે સમજી શકશે નહિ. જેથી વર્તમાન સમયના જાણીતા નવલકથાકાર રા. કનૈયાલાલ મુનશીની ગુજરાત માસિકમાં ચાલુ રહેલી સ્વાનદ્રષ્ટા નવલકથા કે જે નવલકથાના ક્ષેત્રમાં એક ઉચ્ચ અને નવીન પ્રકારના સાહિત્યની સુંદર છાપ પાડી રહી છે, તેના જ પ્રસંગો લઈ આપણે થોડી સરખામણી કરી જોઈશું તો ધણું સમજાઈ જશે [આ રચણે ખુલાસો કરવાની અગત્ય છે કે સ્વાનદ્રષ્ટાના પ્રસંગો માત્ર સરખામણી રૂપે જ લેવાએલા છે, નહીં કે તેની મોટાક મહત્ત્વનું માર્પ આપણું કદાચર.]

જુઓ તેમાં સુદર્શનના પિતા સુદર્શનને લઈ કલેક્ટર સાહેબને બંગલે જાય છે, ત્યાં ખાતા એક પછી એક બનાવેથી સુદર્શનના મનમાં કેટકેટલા પરિવર્તનો થવા માડે છે. અહીં બનતા સધળા પ્રસંગોમાં નવલકથાની સંકલનામાં સાહિત્યનું એક સુંદર અંગ અને લેખકની કલ્પનાશક્તિઓનું પ્રજળ દૌશ્વસ્ય તરી આવે છે. હવે જો સાહિત્યની દૃષ્ટિએ માન્ય હોય નો તો તેવા જ પ્રકારનો પણ જુદા સ્વરૂપવાળો એક પ્રસંગ અશ્વોદય નામક દ્રશ્યનાટકમાં યોગ્યએલો છે. તેમાં પણ તેવો જ એ યુરોપીયન સાહેબ છે તેના વિચારો, ફરજ ન્યાય-પીતિ, વગેરેનું લેખન તેમજ તેની સમજ

આવતા અવનવા નાટકના પાત્રોની શુધ્ધી તેમજ તેમના કાર્યોના પ્રસંગો આપણને ખરેખર મુગ્ધ કરી નાખે છે. પણ ઝીણી દૃષ્ટિથી જો આપણે વિચારીને જોઈએ તો અશ્વોદય નાટકમાંના તે પ્રસંગો સ્વપ્નદૃષ્ટાથી પણ સાહિત્યની દૃષ્ટિએ ચડતા પ્રકારના, વધુ શુધ્ધિદૌશ્વસ્યવાળા, તેમજ વધુ બળવાન જણાશે. કારણ કે વાયવા કરતા ફેરફાર પામેલી આપણી જોતી અને સાલજતી ઇતિહાસને પણ તે ડાકાળી મૂકે છે.

ખીજે પ્રસંગ.

સુદર્શન પાસે તેના ગાઠેથીની છોકરી ગમન આવે છે. બન્નેની વાતચિતના પ્રસંગ જુઓ.

“ગમન તું પરજુવાની છે?”

“હા, મારા બાપા વાત કરતાં હતા.”
લજમથી હસું હસું થતાં મુખે ગમને કહ્યું.
“તમે ક્યારે પરજુશો?”

“હું નથી પરજુવાનો.”

“એ તે કે’ ચાલે?” જરાક ખંચાળને ગમને કહ્યું.

“દા ધણા લોકો બહારથી રહે છે.”

સંસારની રરીપણુ ગમન હતી. “તમારાથી તે કંઈ બહારથી રહેવાય? તમારા બાપા તમને જરૂર પરજુવશે.”

જરા નીચું જોઈ છોકરીએ કહ્યું.

“તમને પરજુવું કેમ નથી ગમતું?”

“હું કાછતે ઝાળખતો નથી. કોને પરજુ?” વિચાર કરતાં સુદર્શને કહ્યું.

“એ તો તમારા બાપા ઝાળખતા હશે ને?”

“તેમાં મારે શું?” સુદર્શને ગાંભીર્યથી કહ્યું અને દરેક બાબતમાં ઉમ્મર ઉપરાંતનું ગાંભીર્ય રાખવાની ટેવ પડી હોવાથી અમણી છોકરી પરજુવાની બીક તેને મોટી દેખાઈ ને તેનાથી બોલાઈ જવાયું:—

“હું તો તેને ઓળખું છું.”

છોકરી ખડખડ હસી. “હાથ માં મુને કે’ પરણાય?” તે હસી, તેણે સુદર્શન તરફ ખીકથી જોયું.

“કેમ નહિ?”

“હું કે’ તમારી ન્યાતની છું?”

“તેમાં શું?” હોડ પર હોઠ પીસી સુદર્શન કરી કહ્યું.

“હું તો ખીચ ન્યાતની છું.”

“તેમાં શું?” અદ્યથી સુદર્શન કહ્યું.

“ન પરણાય, કેંઈ ગાંડા થયા છે?” કહી મમન ચાલી ગઈ. આવો મેલો છોકરો આટલું ન સમજે તે તેને વિચિત્ર લાગ્યું. આમા આંખણે જોઈ શકાયે છીએ કે સુદર્શન અને છોકરીની વાતોમાં સુંદર લેખનશૈલી, બન્નેનાં ઘટનાયુક્ત પ્રતિદર્શન, સાથે સાથે યોગ્ય વાણીપ્રમાણ સમાવેશમાં છે, જે પણ સંકલ્પનાની દૃષ્ટિએ સાહિત્યમાં એક ઝરણુ સમાન છે.

હવે આવા પ્રસંગો કે આ ૧૪ પ્રકારના ખીચ રીતના પ્રસંગો આપણે દ્રશ્યનાટકામાં અવારનવાર જોતા જ આવીએ છીએ. અને આપણને તેમાં નાટકના એક મજાકના અંગ સિવાય તેના પર ઉંડી દૃષ્ટિ નાખી શક્યા નથી; એ આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેથી કબુલ કરવું જોઈએ. છતાં એ પણ આપણે માની લઈશું કે દ્રશ્યનાટકામાંના આવા પ્રસંગો સામાન્ય લેખકોની અકુશળતાને અંગે તાણી તોડીને અથવા તો નાટકની સરળ સંકલ્પનાથી પર અને ગાંબીય વિનાના ઘણે ભાગે હોય છે.

હવે એક ખીજે પ્રસંગ લઈએ.

સુદર્શન મુંઘઘ આવે છે. તેના મિત્રને ઘેર ઉતરે છે. મિત્ર ઉતારો આપી પોનાના કાચ પર જાય છે, પાછળથી તેના મિત્રની ખેંદન ધની સુદર્શનને આવીને મળે છે; તેમની વાતચિત તપાસો;—

“તેણે દાતણ કયું ને ધની ચ્હાં લઈ આપી. કેડ પર હાથ રાખીને સુદર્શન સામે જોઈ રહી.”

“તમે પાસ થઈ શું કરશો?” તેણે પૂછ્યું.

“હું દેશસેવા કરવાનો છું.”

“ભાઈ પણ એ જ કરવાના છે.” તમે

એ મળી કામ કરશો તો દેશનો જરૂર દબાડો કરશે. તમે સ્વદેશીવૃત્ત લીધું છે? બાણીએ તો લીધું છે.”

સુદર્શન ઉચ્ચ જોયું. આ નાની છોકરી સ્વદેશીવૃત્તની વાત કરે, શું નાની છોકરી શો તેની ચમકની આંખોમાં ઉત્સાહ?

“મેં પણ લીધું છે.”

“મેં પણ લીધું છે, હું કાચની બંગડી પહેરતી નથી.” કહી તેણે કચકડાની પહેરેલી બંગડી દેખાડી ને તે હસી.

“તમે તો મોટાં દેશભક્ત છો.” સુદર્શનથી કહેવાઈ ગયું.

“ના. બાઈ દેશભક્ત થશે ને હું તેની સેવા કરીશ.” ધનીએ કહ્યું.

“અબાલાત પરણ્યા નથી? સુદર્શને પૂછ્યું.

“ભાઈ પણ નથી પરણવાના ને હું પણ નથી પરણવાની.”

“બરી વાત છે.” આ છોકરીના શબ્દે ઉભા કરેલા તરંગોમાં તદ્દનીય થએલા સુદર્શન કહ્યું “જે દેશભક્તિને વધુ દોષ તે ખીજને કેમ વરે?”

“તમે નથી પરણ્યા?”

“ના” સુદર્શન કહ્યું.

“આજો વાંચો” ધનીએ કહ્યું “ભાઈ આવશે તો વડશે.” સુદર્શન વાંચવા બેઠો, પણ ધનીના બે લો ને હાથ તેના કાનમાં સંભળાયા જ ક્યાં.

એ તો સૌ કાંઈ કલ્પન કરી શકે કે ઉપરની સુદર્શન અને ધર્મીની વાતચિત લેખકની સમર્થતા દ્રશ્ય કરી બતાવે છે. આપણે એ જ પ્રસંગને દ્રશ્ય-નાટક રૂપે લગ્નવાતો કહીએ તો વાંચતા જે આસ્વાદ આપણે લીધો છે તેના કરતાં અતિ ઘણો ફેર આપણે દ્રશ્ય નાટકના સ્થાનવાદમાં લખ્યું. વળી પ્રસંગ અને પ્રકૃતિ-ચોંજનાની જે મહત્તા વાંચતાં, આપણા મન પર આવે છે તેવી મહત્તા આપણે દ્રશ્યરૂપે કહી શકીશું જ નહિ. જેથી એના કે જુદા પ્રકારના ઘણાં સુંદર પ્રસંગો સ્વભાવિક રીતે રસસ્પર્શના સુધારા કે મધુઅંસરીમાં આપણે જોયા છે, છતાં તેની પશુ યોગ્ય મહત્તા આપણી દ્રષ્ટિમાં આવી શકી ન હોય એ બનવા જોય છે.

ઉપરના વિચારો વાચતાં આપણે કેવી સરખામણીથી જોઈ શક્યા, કે દ્રશ્યનાટકોમાં સાહિત્ય આપણાથી તેના પુરા સ્વરૂપે જોવાનું ન હોય; પરંતુ ભૂતકાળના નાટ્યકારો થીં વાંચકમાં આશ્ચર્ય અને થીં હાલના લેખકને જે કે ગણના કરનાર સાહિત્યવિદ્વાનોએ, નાટ્યસાક્ષર માન્ય રાખ્યા છે, છતાં તેઓએ દ્રશ્ય નાટકમાં શૂંચિત સુંદર સાહિત્યની થોડી ઘણી માહિતીઓ અપાય તો અરથાને નહિ ગણાય.

ભૂતકાળની થોડી ઝાંખી.

જો કે શ્રી વાંચકમાં અને શ્રી પ્રજામાં એ બંને સાક્ષરોની મુખ્ય મુખ્ય ક્ષિતાએ જ સાહિત્યના અંગ તરીકે વધુ વજન અપાયું છે, પરંતુ દ્રશ્ય નાટકમાં ગદ્યમાં પણ કેવી સાહિત્યમય કથનાઓ તેઓએ કરી છે તેની થોડી વાનગી લઈએ.

જુઓ જગદેવ, પરમાર અંક બીજો પ્રવેશ ત્રીજો.

ગાંડા રાજકુમાર રાણધવલને કુલવતી નામની કન્યા પરણાવી છે. રાણધવલની

મુખાંધતું દ્રશ્ય બહુ જ સરસ રીતે ગદ્યમાં આલેખાયું છે.

પરંતુ સુવાન કન્યા કુલવતી અને ગાંડા રાણધવલના મેળાપનો પ્રસંગ શૃંગાર, હાસ્ય, સ્વામિભક્તિ, મુગ્ધ કન્યાના મનોભાવ, અને ગાંડાની ગાંડાઈ તાદ્રશ્ય કરનારો, સાહિત્યની દૃષ્ટિએ ફટલો સુંદર છે તે જણાઈ આવશે.

કુલવતી—(ગાયન ગાનરૂઢી) આજ બે મહીને મારાં સાસુજીએ સગાળવી મોકલ્યા છે. હજુ કેમ ઓરડે આંખો નહિ? કાં તો કાંઈ રમતે ચડી ગયા કે અભ્યાસ બહુ કરે છે.

રાણધવલ—(કે જે બોલકાગાઠીનો બહુ શોખીન છે તેનો બોલકો માંદો થવા પછી સાગ્ર થવાની માનતા રૂપે નાળીયેર ફેંકીને તેની ધૂમાં) (આવીને) લે-શશું આ-આપણે બેઠકો સામે ધરે દો (નવયોવના સો પાસે અવીને 'પતિ' કહે છે.)

કુલવતી—(જરા મેઠાં આડો ડૂંચો દઈ હસતી) વાહ સુખ! આજ ઘણે દિવસે શૃંગાર સજી બેઠી છું ત્યાં આ-વિલાસભુવનમાં આવી બેઠકો ને તેની માનતાની ને શશુંની વાત! વાહ દેવ! તારી ગતિ! (અચર) આજ મેં આપને મારે ઘણા પ્રેમપૂર્વક આ પુષ્પહાર ગૂંથી રાખ્યો છે. આ કુલનો ગજરો.

(આ પ્રસંગે દાર મહેરાવતી કુલવતીની હૃદયભાવના કથવતા જાઓ.)

રાણધવલ—(હાર તોડી નાખીને) ગજો દુધો દે છે કાં?

કુલવતી—અરે! એમ શું કહો છો મોજાનોય?

રાણધવલ—પ્રાણનાથ એટલે પાણો કાં? કુલવતી—હું તો આપની કિંકરી છું સ્વામીનાથ!

રાણધવલ—હું હું? પાણામાંથી કાંકરી? પાણામાંથી કાંકરી ખરે ખરી? કાંકરક તો દમજ. વહુ યમ છું તે ॥ ૧

કુલવતી—(પગે પડી) બલે વહુ કહો, તો પણ આપના ચરણકમળની દાસી (પગ ચાંપવા બેઠે છે.)

રાણધવલ—(તરછોડી) નજાણી! ટાંટીયો હું કાંકરક? હાહરા બધા ય ખરાખરા! રાજમાં કોઈ કાણું જ ન મળે!

÷ ÷ ÷ ÷

રાણધવલ—આજ આંધળો પાડો રમશું? તું આંખે પાટા ખાંધી હંતા તો હું તને કાલવા આપું ને હું આંધળો થાઉં તો તું મને કાલવા આપ.

કુલવતી—આપ મારા નાચ ! પ્રિયતમ !

શા માટે આંધળા થાઓ ! આંધળા થાપ આપણા દુરમન.

રાણધવલ—દુરમન? દુરમનની સાથે રમવું છે કાં? રાંડ ! એક ટીકા ભારીશ તે ભોંભર ગડદાપે ચગદી નાખીશ (એમ કહી માથાતું લુગડું બેંચે છે, જેથી વાળમાં મોતી ભેળને) એલી ! આ જોડકાને ખાવાની જર (મોતીને જીવારે રૂપે કેવી મુંદર અને અતુકુળ કલ્પતા) આમાં ક્યાંથી? રાંડ બુખ ! ધાન હંમર છ ?

કુલવતી—જર ક્યાં છે? એ તો મોતી હાંર્યાં છે.

રાણધવલ—મોતી હાંર્યાં છે? મોતી ફાતી કાઢી નાખીશ. જોળખ્યો છે મુને ?

(અપૂર્ણ)

ખહાર પડી ચુકી છે ! સુન્દર રસિક નવલકથા !

જંજરને કાણકારે

લેખક :

ચાંપરી ઉદેશી

મુદ્રક :

શ. ગામ પોસ્ટેજ બુદ્

ચિત્રકાર :

એમ. વી. કુરંધર

આવી વાર્તા તમે ભાગ્યે જ વાંચી હશે

લખો : “ નવચેતન ” ઓશીસ ૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

અંતરનાં અમી

લેખક : રા. વલ્લભભાઈ ભાણુજી મહેતા

(૧)

કોયલ ! મા ઉઝળે. તારા મધુર ટહુકારને મારી
મનોરમાના મીઠાં વેણુ માની હું આ સ્વજનવિદોણા
જગતમાં જીવું છું. ચંદ્ર ! મા આયમળે. તારી આ
પ્રશાન્ત કૌમુદીને મારી હૃદયરમાણું પ્રણયમધુરં દારમ
જાણી હું અવશેષ આયુષ્ય મળું છું. પુષ્પ ! મા
કરમાળે. તારી આ સુભાગ મુવાસને મારી સનાતન
સખીની ધવલકીર્તિ સગજ હું મારો કાળ નિર્ગમન
કરે છું.

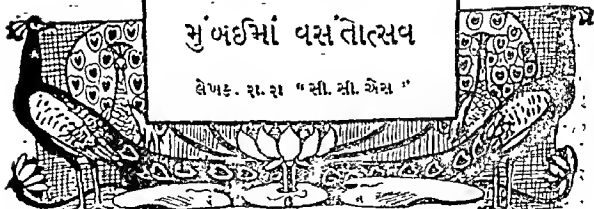
(૨)

પ્રભુ ! ઉધાડ લોચન. આંસુભર હું તારે ચરણે
ઉભો છું. તું દયાવાન છો, તેથી જ મહુ દોષિત તારે
દારે આગ્યો છું. તું તારજીદાર છો તેથી જ
હું પતિત શીર ઝુકાવી ઉભો છું. હું દેવ છું એવો
દાવો મેં કરી ચે કર્યો નથી. શેષનાગની પેઠે સદત્ત
જીભ હોત તો એક નહિ, પણ સદત્ત સર્વ પૂજારી
ઉઠત કે "હું મનુષ્ય છું" અને માલિક ! મનુષ્ય એટલે
દોષીનું દેહતર, જુલનો ભંગાર અને અધૂર્ણતાનું
આભણું."

મુંબઈમાં વસંતોત્સવ

લેખક - રા. રા. "સી. સી. એસ."

અંબેડેલી મુંબાઈ નગરીમાં ગયા ફેબ્રુઆરી
મીસની 'તા. ૨૭મી અને તા. ૨૮મી રાત્રિ
અને રવિવારે વસંતોત્સવ ઉજવાયો. અમદા-
વાદમાં કલા પ્રદર્શન, વડોદરામાં ચરદુત્સવ
અને મુંબાઈમાં

વસંતોત્સવ—એ
પ્રસંગે સાહિત્ય
રસિકોને આનંદ-
જનક થઈ પડ્યા.
સાહિત્ય પરિષદની
આવૃત્તિ બેઠક મુંબાઈ
માં ભરાય તે પહેલાં
કવિન્દ્ર નાનાલાલને
પ્રમુખપદે આ ઉત્સવ
ઉજવાયો તે ઠીક જ
થયું : તેના બિ
કારણે છે. એક
તો એ કે જે કવિએ
ગુજરાતમાં વસંતની
ફેરમ આજે ફેરલાય
વગીથી પમરાવી છે
તે ની સિવાય
વસંતોત્સવના અધિ-
વેશનમાં પ્રમુખ પદે
વસંતનો કથો
'રસરસિયો' વધારે
લાગક દોરે ? થીજી

ગુર્જર કવિવર ન્હાનાલાલનું વપતરામ જેમના પ્રમુખપદે
મુંબઈમાં વસંતોત્સવ ઉજવાયો હતો

કારણ જરા ઉંડું છે—અને તે એ કે ગુજરાતની
સાહિત્યઆવ્રમમાં આજે એક વાતે બહું
ઝીણવટથી અને અંદરમાનેથી સંચોય છે.
તે એ છે કે : "કવિસાહેબ મુંબાઈમાં

ભારનારી સાહિત્ય
પરિષદની બેઠકમાં
લાગ લેશે કે કેમ !"

ફેટનાક ઉત્સુક
સાહિત્ય રસિકોએ
એમ ધારણા ધારેલી
કે વસંતોત્સવનાં
પ્રમુખ પદેથી આ
પ્રશ્નનો તોડ કવિ
ન્હાનાલાલે ફરશે,
પણ કવિસાહેબ
વસંતોત્સવ માટે
શુભ હેતુથી જ
આસ અમદાવાદથી
મુંબાઈ પધાયા
હોવાથી એ વિશે
ધણાને નિશાસા
મળી દશે : પણ
તેમાં કવિસાહેબનો
તો લેશ માત્ર વાંક
ન જ મળાય !

વસંતોત્સવ રાત્રિ-
વારે ત્રણ વાગે સાર

યથો. સાક્ષર-
શ્રી કૃષ્ણકાલ
મે. ઝવેરીએ
સ્વાગતનું ભા-
ષણ તેમના
દુરલ વ્યક્તિ-

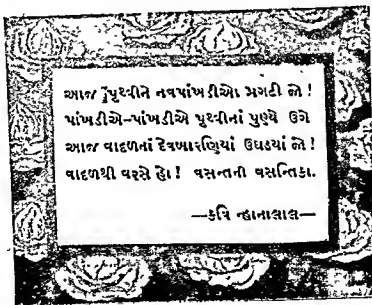

ત્વને શોભા આપે તેવું કયું અને તેમની
એક સૂચના આવકારદાયક પણ લાગી :
તે એ કે આ જાતના ઉત્સવો મારફત હોળીનાં
પવિત્ર તહેવારમાં જે બિભત્સ વાતાવરણ
ફેલાય છે તેનો સર્વથા વિનાશ કરવો. સર
જગમોહનદાસે, નાણક તબિયત હોવા છતાં
પણ, સ્વાગતનું બીજું ભાષણ કર્યું.

ત્યાર પછી મુંબઈના રાષ્ટ્રિય વિદ્યા-
લયના સંગીત શિક્ષક પ્રો. ગોખલેએ 'ખારો
વસંતના મેઘાન'થી સંગીતની અજમ છાંટ
ફેનાવી.

અને પછી આજ્ઞા રા. ચંદ્રશેખર.
હોમરલ ચળવળનો ડુંકારો પવન બધે યયા
પછી તેઓશ્રી હમણાં હમણાં પાછા
શુજરાતભરમા એક યા બીજે કારણે ધુમતા
યયા છે. તેમણે કવિ નાનાલાલને પ્રમુખસ્થાન
આપવાની

રૂઢી મુજબ
દરખાસ્ત
મકી. તેમણે
નાના ભા-
ષણથી પણ
પોતાના
વકતૃત્વથી
શ્રોતૃવર્ગને
છક કરી
દીધો. શ્રી
ગિ. ભ.
ત્રિવેદીના

આજ પૃથ્વીને નવખાંખડીઓ મગદી જો !
ખાંખડીએ-ખાંખડીએ પૃથ્વીનાં પુણ્ય ઉગે
આજ વાદળનાં દેવખારણિયાં ઉઘડયાં જો !
વાદળથી વરસે હો ! વસંતની વસંતિકા.

—કવિ નાનાલાલ—

લલિતજી.

કવિ કોઝિલ લલિતજીએ તે પછી કવિ
ન્હાનાલાલનું નવું ગીત 'આજ પૃથ્વીને નવ-
ખાંખડીઓ પ્રગટી જો' એ ગાયું. લલિતજીએ
ઉત્સવની શરૂઆતમાં વસંતગીત ગાયું.
લલિતજીને હવે જ્યારે સંભળીએ છીએ ત્યારે
આ પ્રશ્ન સદંત્ર પૂછાઈ જવાય છે કે એ
આમવર્ગના કવિમાંથી ઉત્સાહ કેમ ઓછો
થતો જાય છે ? તેમની રૂપવાતીઓ અનેકને
પ્રેરણા આપે એવી હોય છે : અને તેમાં
જે તેમના સંગીતની કમકે આનંદજનક
ચંપ પડે છે. 'નરસિંહની નાનકડી પ્રત શા'
લલિતજી આમ ઉત્સાહહીન ચંપ જાય તેનો
શુજરાતનું કમનસિખ !

કવિ ન્હાનાલાલનું ભાષણ.
લલિતજીના સંગીત પછી, મોંચડા પૂરથી

ઉડીને, પ્રેમ
ચાલે. કવિ
સાહેબ ત્રીએ
ઉત્તરો. તેમનો
કેસરી સંગીત
અવાજ ગર
જાયો. 'શુજ-
રાતનાં વસંતો
તસવિયાં જો'
ને સંબોધીને
શુભંદ અવાજ
ચાળીસ પાના
નું પોતાનું

લાંછુ બાપણુ ધીમે ધીમે તેમણે પૂરું કયું. લગભગ સવા કલાક સુધી યોનાઓ તેમની સામે સ્તબ્ધપણે જોઈ રહ્યા. બાપણુમાં જેટલું કહેવાનું હતું તેટલું સ્પષ્ટપણે તેમણે કહી નાંખ્યું. ગુજરાતમાં વસંત પધારી છે કે નહીં તે વાત તેમણે હતિદાસની પોતાની કીણી દ્રષ્ટિથી તપાસીને રહ્યું કરી. 'રસ-રસિયણુ ગુજરાતણુ' ના નિરાળા વ્યક્તિત્વની સ્પષ્ટ-સમજ આવી અને જેને ગુજરાત માટે માન હોય એવા દરેક જણને તેમનું બાપણુ મદતનું લાગ્યું હશે એમ જણાયા વિના રહેતું નથી. તેમનું આ બાપણુ સાંભળવા માટે [૩ પછી વસંતોત્સવમાં મંત્રીના આમંત્રણને માન આપવા માટે] સા. નરસિંહરાવ આવ્યા હતા. અને કવિના બાપણુના છાંયણા ચોપાનિયા પર કાંઈ લખતા હતા. જર્મન યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતીનાં અધ્યાપિકા મિસ પ્રાંકિસ પણ આવ્યાં હતાં. તેમને પણ આ બાપણુ અદ્ભૂત જણાયું. પણ, કવિનું બાપણુ સદુને જ ગમ્યું છે એમ નથી. 'માત્ર બાપાનો આડંબર' કવિની કહપનાઓથી જ ભરપૂર 'એ જ એમનાં જગત અને 'અદ્ભૂત આમાં ય તે પાછા'—એ અને 'એવી અનેક ટીકાઓ પણ સાંભળવામાં આવી. પણ આખા ય બાપણુમાંથી ઉતારા કરી કરીને તેના પર ચર્ચા કે દલીલો કરવાનું આ સ્થાન નથી એટલે તે વિષે મોત્ત જ રાખવું ઉચિત છે. બાપણુની સમાપ્તિ પછી કવિ લલિતજી અને પ્રે. ગોખલેનું સંગીત થયું, અને બપોરનો મેળાવડા સાંજે છ વાગે વિસર્જન થયો.

રાત્રે હારકિર્તન

રાત્રે નવ વાગે કવિકુશિરોમણિ કાલિદાસના રઘુવંશનો ત્રીજા સર્ગમંત્રો 'મન્દ-રઘુપુષ્પ' નો પ્રસંગ લઈને કાકારની મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ અને શ્રીશ્યુછેડગજના પરમ બક્ષી શ્રી મિરજાસંકર દે. શેટે હારકિર્તન કર્યું.

અને પ્રસાદ લેવાવા પછી રાતનો એ કાય-ક્રમ પણ અંતમ થયો.

બીજો દિવસ

બીજો દિવસ સાહિત્યની દ્રષ્ટિએ ધણો જરૂરનો હતો એમ કહીએ તો ચાલે. તે દિવસે સા. નરસિંહરાવ કીર્તન કરવાના હતા અને 'સુંદરી સુભોધ' ના તંત્રી શ્રી રામમોહન રાય જ. દેસાઈ ઉર્ફે પ્રિંદુભાઈ 'વીરમા' સદીમાં બાપણુ સ્ત્રી જીવન એ વિષે બાપણુ આપવાના હતા. આવી, અનેક સાહિત્ય-રસિકો મેળાવડામાં પધાર્યા, સમૃધ્ધ અને પ્રેરક લેખકો અને ઉમતા સાહિત્યકારો સહનું રસભર્યું સંમેલન થયું.

શ્રી રામમોહનરાયનું બાપણુ

અનેક વર્ગોથી ગુજરાતજોની અમોલી સેવા જાળવનાર શ્રી રામમોહનરાયનું બાપણુ પ્રથમ હતું. તેમની ઓળખ પ્રમુખ સાહેબે ચોખ્ખી રીતે જ કરાવી. મુંબઈની જનતા સમક્ષ, મને લાગે છે કે, આ પહેલી જ વાર તેમણે બાપણુ કર્યું. તેમનું બાપણુ સાહે-યયુ એમ કહી શકાય. પણ વક્તવ્યની જે કળા રુપ છે તે એમનામાં ન જણાઈ અને તેથી મેળાવડા વખતે તો એ બાપણુ મોણું જણાયું, આજે હવે એ બાપણુ છપાયણું વાંચીએ છીએ ત્યારે તેની મહત્તા સમજાય છે. એમનું બાપણુ પુરું થઈ ગયું! પણ તે દિવસના શીર્ષનકાર સા. શ્રી નરસિંહરાવ જલદી ન આવી શક્યા—પ્રમુખે તે વિષે રહેજ ટકાર પણ કરી. પ્રે. રવામિનારાયણે 'અમદાવાદી ફેશન' માં બાપણુ શરૂ કર્યું અને સા. નરસિંહ રાય પધાર્યા એટલે અંતમ કર્યું.

સા. નરસિંહરાવનું કીર્તન

સા. નરસિંહરાવ સભા મંડપમાં તો એમનાં નિવર્તનાં ઘાટ-પાટણનના જ પોષાકમાં પધાર્યા, પણ થોડી વારે કીર્તનકારના પોષાકમાં તેઓ આવ્યા. તેમને એ પોષાકમાં જોવા એ એક જીવનની મોજ હતી 'સા. નરસિંહ

રાંત-ધેર પણ ધોતિયું પહેરતા હશે કે કેમ? એ વિશે ધણીને શંકા છે. પણ, આ દિવસે તો તેમણે ધોતિયું પહેર્યું, નેકટાઇ પણ રાખી અને કીર્તનકારને જોષે તેવો પ્રહાર થયું ગંગામાં રાખ્યો. સા. નરસિંહરાવનું કીર્તન બહારમાં તો, મારી યાદશક્તિ જે સતેજ, હોય તો આ પહેલી જ વાર જ થાય છે. તેમના કીર્તનનું

વિષયસત્ર : 'મારાં નયણાંની આંખસ રે ન નિરખ્યા હરિને જરી' એ પંકેવિ, ન્હાનાલાલનું કાવ્ય હતું અને કીર્તન તો વિષય ૨૨૦ કવિ કાન્તના 'વસંત વિજય' તો હતો. સા. નરસિંહરાવે સંગીતતા પોતાના ચાન્ગે પણ લલ આ સાથે આપ્યો, પણ જેવો ધર્યો દો તો નહીં. જોણી વિશે તેઓ બહુ ચીવટ રાખે છે એમ તેમનાં લખાણો પરથી જણાય છે અને તેની ખત્રી વસંતોત્સવ વખતે થઈ. સાડા પાંચે સદ્ વિજેરાના તે પહેલાં આરતી ગવાઈ અને પ્રસાદ લેવાયો. ત્યાર પછી, કવિ સાહેબની અને સા. નરસિંહરાવની જમીએ ઉતારવામાં આવી.

કુચ્છિનીની રસધારામાં-રાત્રે વીલેપાલે

વસંતોત્સવનો છેલ્લો કાર્યક્રમ રવિવારે રાત્રે વીલેપાલે [કુચ્છની પાસેનું એક રમણિય પર] રખાયો હતો. ત્યાં શ્રી રાષ્ટ્રીય શાળાના મહાનની બહાર ચાંદનીના બહારમાં ગુજરાતજીને સહજ એવા રાસ ગવાયાં કવિ ન્હાનાલાલનો 'આવો આવો

ગુજરી પડેન...' વાળો રાસ પ્રથમ ગીતોએ અને પછી ધીમ ગવાયાં. પછી શ્રી ગિરજા શંકર દે. બટનું 'દિલીપ ધેનુ' પર રસિક દરિયાન થયું. વીલેપાલેમાં ઉજવાયલા આ કાર્યક્રમ વખતે મુખ્યમંત્રી ગુજરાતી પ્રજા-રાતનો સમય હોવાથી-ભાગ લઈ શકી નહીં. તો પણ કવિ લલિતજી તેમજ 'અજો છ કાર' ની અમરકૃતિના લેખક શ્રી ઉચ્છરરાય ઓઝાને રા. મસ્તકિર ને ધીમે જુગજુગ બણીતા સમજાવે આવ્યા હતા.

કવિનો ઉપસંહાર

દરિકીર્તનના રસમાં રાત વહેવા માંડી. ત્યાર વાંચ્યા પછી કીર્તન પૂરું થયું એટલે કવિ ઉપસંહાર કરવા મારે ઉઠ્યા. આ ભાષણ વસંતોત્સવનાં ભાષણ કરતાં થોડાં વધારે ઉપયોગી હતું. વસંતે તલવ ઉત્તર્યાથો, તેનું સરવેણું તુલનાત્મક રીતે તેમણે રજૂ કર્યું. શ્રી વ્યાખ્યાનનો સદેશ

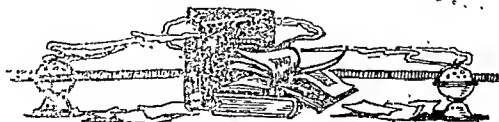
રા. રામમોહનરાય દેસાઈ જેમણે 'શ્રીસમી સમી'ની પહેલી પંચીગીનું શ્રી જીવન એ વિષય પર રામ મોહન રામના વાગાનું વાંચ્યું હતું.

આમ જણાવ્યો : 'મળવો એ સંસારનો સુધારો નથી. માર્ગો વિનાનાં નગરો જે વસાવણ તો મર્યાદા વિનાનાં સંસાર રચાય.' ગુજરાતની આવમને એક છેલ્લી ધીમ છેક સુધી ખજાણાવી ચૂકનાર મુનશી-સીધાવલી સંલક્ષ્ય વિશે તેમની આ માર્મિક ટીકા થઈ. તેમણે વધુમાં જણાવ્યું કે : આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિની 'અરિમતા' આજે કુળ રાજાવલી થઈ ગઈ છે. પ્રજાસિક્ષાએ વિશે તેમણે ઇચ્છારો કરીને જણાવ્યું કે :—'પ્રજાસિક્ષાએ સુધારવા યોગ્ય હોય તો સુધારવી-તેનો સંપ્રજ

નાશ કરવો તેનો કરો. અર્થ નથી. અહીં કક્ષાક્રમાં પતિને સર્વ અધિકાર સોંપનાર સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી સ્ત્રીને પણ પ્રજ્ઞાસિકાનું શરણુ શોધવું પડે છે : કહેવાનો આશય એ છે કે આપણી સંસ્કૃતિની મહત્તા હજી એની એ છે. જો તે વિનાશ પામે તો શું થાય એ જાણો છો ? 'Those who came to last shall have to pray !' એના જેવું બને. માટે, આર્થવર્ત્તની સંસ્કૃતિની એ મહત્તા, ભરતખંડની એ 'અસ્મિતા' સહુ જાળવજો !" સા. નરસિંહરાવના પ્રીતન વિશે તેમણે કહ્યું કે તેમણે વસંતનો વિજય નથી. ગાયો, પણ વસંતની ભુજ આપણને બતાવી છેવટે કવિ સાહેબ જણાવ્યું કે :—“મારા ભાપણમાં મેં જણાવ્યું છે તે જ મારે જણાવવાનું રહે છે. વસંત એટલે સંશ્વન : અને તેથી હું તો એક જ ઉપદેશ આપું છું : 'Evolution & Excelsior' ઉર્ધ્વગતિ અને ઊર્ધ્વગમન. કેમ સંપૂર્ણ થઈ શકું નથી માટે બને એટલું ઉચે ચડવા પ્રયાસ કરો અને સહુ આશ્ચર્ય જીતી ગાજો.” કવિ ન્હાનાલાલના આ ઉપસંહારે સહુને સ્તબ્ધ બનાવ્યા. વીલેપાર્લેમાં મધરાતના શાંત વાતાવરણમાં એક પ્રેમ કવિને જાગે એવો ઉપદેશ તેમણે ગુજરાતભરની આસમને આપ્યો એમ કહીએ તો ચાલે ! સહુનો આભાર મનાયા પછી વસંતોત્સવનો કાર્યક્રમ સંપૂર્ણ થયો.

શ્રી વીલેપાર્લે સાહિત્ય સભા

પણ આ નાની નોંધ પૂરી થાય તે પહેલાં એક વાત અહીં રજુ કરવાનું મન થાય છે. અને તે એ છે કે છેલ્લાં પાંચેક વર્ષ થયાં મુંબઈની જનતાને શ્રી વીલેપાર્લે સાહિત્ય સભાએ અનેક પ્રસંગો મારફત સાહિત્યની પ્રેરણા પામી છે. સાહિત્ય સંસદનો વાડો જુદો છે : 'ગુજરાત મંડળ' હજી નવું જ કહેવાય, એટલે પાઠાંતી સાહિત્યસભાએ સામાન્ય પ્રજાવર્ગની, સાહિત્યની દ્રષ્ટિએ સુંદર સેવા કરી છે. તે સંસ્થાના ઉત્સાહી અને ખંતીશ મંત્રી શ્રી ગોકુળ બાઈ દોલતરામ ભટે આ ઉત્સવ માટે અધ્યક્ષ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો અને તેને સફળ બનાવવા અનેક પ્રયાસો કર્યા તેનું જાન ઉત્સવના આનંદમાં પ્રજાવર્ગ કદાચ ભૂલી ગયો હશે. આંખાનાં પાતરાનાં તોરણ ટંગાવવાના કાર્યથી માંડીને કવિ ન્હાનાલાલ અને સા. નરસિંહરાવના ભેગા સંગમ માટે કાર્યક્રમ ગોઠવવા સુધીનું દરેક કાર્ય તેમણે હાથે કર્યું છે. સાદા અને જોષા જોસા દેખાતા શ્રી. ગોકુળબાઈના જુવાન હૃદયમાં સાહિત્યની ઉત્તિ માટે કેટલી બળતરા થાય છે તેનું જાન તો સાહિત્ય રસિકોને જમારે થશે ત્યારે : ત્યાં સુધી તો શ્રી વીલેપાર્લે સાહિત્ય સભા દ્વારા, વસંતોત્સવની અને તેના જેવા બીજા પ્રસંગોએ તેમણે કરેલી ગુજરાતની સેવા માટે આપણે તેમનાં હૃદયને વંદના જ માંડવું રહે છે. (સંપૂર્ણ)

પાપીની દશા

અનુવાદક :
ડૉ. હરિભસાદ દેસાઈ.

ચિત્રકાર :
રા. શંકર રાવલ

(ગયા અંકથી ચાલુ)

પુનઃલાઠિયા મહારાજના સામા બે હાથ જોડ્યા અને કહ્યું, “પ્રભુ! મહારા ઉપધાર થાય એવો કંઈ રસ્તો બતાવો.”

સન્ધ્યાસીએ કહ્યું “હું બનાલીશ ખરો, પણ તારાથી બનશે નહીં.”

“જરૂર બનશે, આપ કહેશો તે કરવા હું તૈયાર છું” પુનઃલાઠિયાએ કહ્યું.

“તારી દહતા બાબત મને બહુ શંકા છે, ને તારૂં મનોબળ મને તો બહુ સિધ્ધિ લાગે છે, તે છતાં તારો આગ્રહ છે ને ખાસ મહારી સલાહ લેવા અગદવાદથી આગ્યો છે ત્યારે મને જે ઠીક લાગે તે રપટ કહેવું એ મહારો ધર્મ છે. જો સાવધાન થા.

“તારી બધી મિદ્ધત-પાષ્ટએ પાષ ધર્મમાં ખર્ચો નાખ. એનાથી મનુષ્ય ભાષ્યોતું કદાચ થાય એવું કંઈ કર. તારી પાસે કંઈ પણ ના રાખતો. પહેરલે લુગડે ધર બાર છોડી દે. તારો બધો પૈસો મૂળ પાપમાંથી શરૂ થયો છે. પુણીથી એ સર્વ-સ્વતો ત્યાગ કર. પછીથી તારાથી ધર્મરતે મૂળી શકશે. ને પછીથી તારૂં ધોર પાપ માફ થશે. બધું જ આપી દે. કંઈ જ

પામે ના રાખતો દુનીયાના ડાહ્યા. પુરખની બહુ સલાહ લેતો નહીં. આ વખતનું દાન બહુ જ છાની રીતે ગ્રામ રહીતે કરજે. શહેરમાં તાર બધું જુકતો નહીં.”

“મહારા પાપમાં મહારા છેકરાંતો કંઈ ભાગ નહોતો.” પુનઃલાઠિયાએ કહ્યું. “એમને ભિખારી બનાવું? નાગા થઈને અંદરવા બાંધવાનું જ આપનું કહેવું થયું છે. બાબત માફ કરજો!

તારાં છેકરાંની સંભાળ ધર્મરતે સોંપ. દાંત આપ્યા છે તે ચાવણું આપશે. તું શું સંભાળવાનો દલો? અને તારૂં કંઈ પણ કયાં સુધી રહેશે? હું જાણું છું કે તને ધર્મર ઉપર શ્રદ્ધા જ નથી. ભક્તિ વગર કે ધર્મર ઉપર પ્રેમ વગર તારૂં ગમે તેવું ઉદાર દાન હશે, પણ તેનાથી ધર્મર રીઝશે નહીં. ખીન્ને કાષ્ટ પણ માણસ તને તારા સિવાય કામતો નથી. “આત્મા જ આત્માનો શત્રુ ને આત્મા જ આત્માનો મિત્ર છે.” ધર્મર ઉપર પ્રેમ તો જોઈશું, અને એ પ્રેમનો તારા હૃદયમાં આનિર્ભાવ થાય તેટલાજ માટે આ શીખામણ હું તને આપું

હું. બ્યારે સર્વે ધન હોતતો તું ત્યામ કરીશ અને ત્હારાં બાલ્યઅર્થાં માટે કંઈપણ નહીં રાખે ત્યારે જ ઇશ્વરતું અર્થ રાખણ એમને મળશે,

‘ ઇશ્વર માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાનો એ જ માર્ગ છે. ધર્મના કામમાં ત્હારાં લાખ્યો રૂપિયા અર્થાં એ આમાં અગત્યતું નથી. ઇશ્વરની નજરમાં લાખ્યો રૂપિયાનો શો હિસાબ છે? એ તો માટી છે. નજીવી વસ્તુ છે. માયા છે. ધર્મનાં કામ એ શું છે? એનાથી જે પરમેશ્વર ઉતરતો નથી. આ બાબતમાં મુઠ્ઠાની વાત એ છે કે ત્હારાં બહાલામાં બહાલાં બાળકોને માટે પણ તું કંઈ પણ નહીં રાખીને એમને માત્ર ઇશ્વરને બરોસે મુકવા તૈયાર છે એવું બતાવી શકે. ત્હારાં આત્માતું કલ્યાણ આ રીતે જ થશે એમ મને તો સ્પષ્ટ લાગે છે.”

પુ’જાભાઈ સુધી યથ ગયો. ભોંય સામું જોઈ રહ્યો ને મોં પરથી બહુ એવેન હોય એમ લાગ્યો.

સંન્યાસીએ કયું, “જુએ, શેઠ સાહેબ! કામ બહુ ભારે છે. સોપના નાકામાંથી ઉઠ કહી નીકળી જાય, પણ તાલેવંતની પાસેથી પૈસો કહી ના ધૂટે. પૈસો એ બહી ખારી ચીજ છે. પ્રજાના દરજામાં આપને માટે જગા નથી. હવે પરમાત્મા પોતે જ આપને માટે ચોખ્ખું માર્ગ બતાવે! હવે ત્હારે કંઈ કહેવાનું નથી. આપ પધારો.”

પુ’જાભાઈ શાંતિ રાખીને પગે લાગ્યો ને ત્યાંથી નીકળ્યો.

ઘેર આવીને વહુને કે છોકરીને કંઈ જ વાત કરી નહીં. દિનપ્રતિદિન એની ઉદાસી વધી.

મકરણ ૯ મું.

નહીઆદની વાત એની વહુએ એમને પૂછી ત્યારે એ જુહું બોલ્યો કે મહારાજ તો

સાંજ સુધી મળ્યા જ નહીં. વારંવાર એ વિચાર કરતો “ ધન હોતત બહુ આપી દે ને પાસે પાછ પણ રાખતો નહીં! દીક ધંધો. અલ્યા પણ કંઈ કારણ? જેવા પોતે નાગા તેવા બીજને નાગા કરવા છે. એણે કોઈ દહાડો પૈસો દેખ્યો જણાતો જ નથી. એની પાસે પદેરવાને વસ્ત્ર નથી કે મુવાને ગોદડી સરખી જે નથી. મ્હક જ બેટા થળા પર, ખુદા લલા કરેગા. અહીં તે ખાખી બંગાળી દીકા? એ તો સંત વેરાગી લોકોતું કામ હતે પૈસે બીખારી થવું એ કેવો અધર્મ! ધારો કે પૈસા આપી દીધા. પછી? પાછું કોઈ જાણે નહીં એમ આપવા. માન, અકરામ, કીર્તિ એ કશાની ત્હારે પરવા ના કરવી. દીક ભાઈ તું કહે તે અર્થ! છાપાવાળાને ખજર ના પકવા દેવી. સાહેબ ના જાણે. કોઈ ના જાણે એમ બહુ અર્થાં નાંખવું! જાણે છોકરાં! કારણ કે બધો પૈસો ધરમાંથી જાય એટલે બીખારીની દશાએ પહોંચ. પછી તો કોણે એ દશા કરી એ બહુ એમના તો જાણમાં આવે જ ને! આ વિચારો બહુ ભયંકર લગ્યા. હું જ મૂર્ખો તે એવા મ્હકાઉ અતે બેપરવા સન્યાસી પાસે ગયો. મ્હોં પરથી જ ૬૦ વર્ષ તો થઈ ગયાં લાગે છે. આપણા લોકો કહે છે કે સાહેબુધિ નાહી. એમ જ લાગે છે.”

“હું એવા વિરક્ત સન્યાસી પાસે ગયો એ જ મ્હારી જીલ યથ. હું રહેા દુનીયા-દારીનો માણસ. પાકા સંસારી. માટે સંસાર અસાર ગણતા હોય એવા માણસની સમાજ મ્હારે નકામી. સંસારમાં રહેતો હોય, લોકો ઉપર ભાવ હોય ને છેક અતડો ના હોય એવો કોઈ જાની શોધી કહાડું. આ તો જાણે કોઈ અધેરી જેવો હતો, સ્મશાનમાં રહેવા લાયક હતો. ન્હાના હતા ત્યારે તો નાગા ફરતા હતા. અણસમજમાં બહુ જે પાપ કપોં દશે તેમ મ્હારાથી જે બનવાકામ

બની ગયું; તેનું આજ સુધી શું છે? પ્રમાણીકપણે આટલાં બધાં વર્ષો ત્યાર પછી તો રહ્યા છું, અને વળી લોકાપયોગી થયું કામમાં પરમાર્થ કયો છે. લોકોમાં આટલો આખર મેળવી તે અમથી મળી દશે? લોક ગાંડા દશે, તે મહારાં આટલાં વખાણ કરતાં દશે? ગરીબગરબાંને મહારી ઝાણી મદદ છે? ત'ગીમાં આવી પડેલાં કેટલાં કેટલાંને મદદ કરી છે? દેવમંદિરો ખાતે પણ એટલો પૈસો વેચો છે. શંકરાચાર્યજી, ગોસ્વામીજી મહારાજ, મહંત, એ બધા એ સંન્યાસી કરતાં કમ દશે? ને પેલા બધા વિદ્વાને બ્રહ્મણો? હજી એ મિચારા ન્યા ન્યા છે ત્યાં મહારાં પૂન્યદાન ને ધર્મનીતિના વખાણ કરે છે. કેટલા એ પૈસાદાર લોકોને એ બધા મહારો દાખલો આપે છે. દોષ, યજ્ઞ યજ્ઞ ગયા; બ્રહ્મગોળન થયું; ને આ જન્મના તો શું, પણ પાછલા કેટલા એ જન્મનાં પાપ તો ક્યારનાં એ બળાંને ભરમ થઈ ગયાં! હવે કંઈ જ ચિન્તાનું કારણ રહ્યું નથી. ઘર બાળાને તીરથ કરવું કે નાશ થઈને અંદરના બાંધવા એ કંઈ ધર્મ નથી. બધું વિવેકસર થવું જોઈએ, અક્ષય વેચીને નહીં. જાતે બાવા થઈ જવું ને છાંદરાંને બીખારી કરવાં એ તે કંઈ વાત? મને તો એમ જ થાય છે કે બધું મૂકીને એ સંન્યાસીને એ શું સૂઝ્યું? શું બધું ગરીબ ગરબાંને આપી દઈએ એ પણ સાચું છે? આજસુ લોકોને વધારે દરિદ્ર કરવાનાં. ધરનાં છેવાં ધંટી ચાટે ને ઉપાધ્યાયે આરો. પરમેશ્વરને બીખારાં એટલાં બધાં જ્ઞાતાં કે આપણા લોકોએ સખત વૈતરૂ કરીને સર્વસ્વ એ બધાને આપી દેવું! એના કરતાં તો હું કહું છું કે મીલ જેવો મહોટો ઉદ્યોગ કાઢાડીને હમરોને ધંધે. રાજગારે વળગાડવાં એમાં વધારે પુણ્ય છે. આપણને મીલ શીલમાં કાપડો તો મળે; પણ બીજા

કેટલા લોકોને એનો લાભ આપાય છે? આપણું છે મજૂરી કરાવીને, મદત નહીં. પણ એમને મજૂરી મળે છે ને આપણને લાભ લાભ છે. ગરીબ લોકોમાં ઉદ્યોગી થવાની દેવ પડે છે. એમને પૈસો મળે છે ને મિચારા સુખી થાય છે. ત્યારે આવું આવું તો મહેં કહું છે. અત્યારે મીલમાં બે હમર માણસ કામ કરે છે. પગાર આપવામાં કાંઈને હરાનગતી નથી. કાંઈને પૈસા ખાવો કે એની પાસે મદત મજૂરી કરાવી હગમ છે. ત્યારે આ બધું એક રીતે જીવો તો પુન્ય નથી? મને તો લાગે છે કે એ સંન્યાસીનું કહેવું બધું જીલબરેલું છે એમના એકલા ઉપર નથી, બીજા થયું એવા મતના દશે. દાન કરો! દાન કરો! શું દાન કરે? તદમે દાહડો ને રાત કામ કયાં કરો. પૈસો ખરા પરસેવાનો રળો ને જે લોકો જાતે મેહનત ના કરે તેમને આપી દો. એ બીખારાંને પારકે પૈસે મજા. પૈસો કેમ રળાય છે એનું બાને નહીં ને દરકારે શું કામ કરે? લોકો ગરીબ જ શું કામ રહેતા દશે? કારણ કે એમને જાતે તરફી લેવાની મરજી જ હોતી નથી. આજસમાં પડી રહે છે એટલે ગરીબ રહે છે. એમ જ છે. જાતે કામ કરે ને પરમેશ્વરે જીવિધ આપી હોય તો તામેવંત થવાય છે. ને આજસુ ને મૂર્ખ માણસો આખી જીંદગી સુધી ગરીબાઈ વેડે છે. ખરી વાત આમ છે ને આ સંન્યાસી વિગેરે બીજા પણ એવા મતના છે કે તદમે તામેવંત લોકો બધું ગરીબને આપી દો. તદમારી પાસે પુષ્કળ છે તેથી જન્મની પાસે સમજણ નથી તમને આપીને તદમે બે સરખા થાઓ, તો સ્વર્ગમાં જશો. એ લોકોનું એમ કહેવું છે કે પરમેશ્વરે જાતે કહ્યું છે કે મહારા દરગારમાં તામેવંત લોકોને માટે જગા નથી! હીક! એ લોકો સ્વર્ગમાં જઈને જોઈ આવ્યા હશે ઇશ્વર સર્વવ્યાપક છે. કદાચુમય

અને દયાળુ હોય તો ગરીબોને બહુ વહાલા કરીને તાલેવંત લોકોને અળખામણ કરે?" આ રીતે વિચાર કરતો પુંજભાઈ આખરે ઇશ્વર નથી જ એવા સિધ્ધાંત પર આવ્યો.

પ્રકરણ ૧૦ મું

આ પછી એ ત્રણ વખત પુંજભાઈને મુંબાઈ જવું આવવું થયું. ત્યાંતો વેપાર, લેવડદેવડ બધું જોઈને પોતાના સિધ્ધાંત દૃઢ થતા ગયા. ધર્મને ઘેર ધાડ ને કસાઈને ઘેર કુશળ જોયું. નીતિ, સાત્ય, પ્રમાણીકપણું એના જોવામાં આવ્યાં નહીં. ત્યાંના મોટા મોટા વેપારીઓના કરતાં પોતે દીકરો એમ લાગ્યું.

દરમીયાન વર્ષ સાડે આવ્યું ને મીલો કમાઈ. પુંજભાઈને પણ આ વર્ષમાં ધણે લાભ થયો. વળી ઘેર એ લગ્નો છોકરા છોકરીનાં બહુ ધામધુમથી કર્યાં. દીકરીને માટે સારા ઘરનો, બહુલો વર શોધી દહાડયો. કન્યાદાનમાં ઘર, લુગડાં, ધરણી વિગેરે સાડે આવ્યું. છોકરા પણ મુંબાઈની કોલેજમાં બહુતો હતો તેને છેક અત્યારે ધરણીઓ. સુખસાવાગમાં ને સાહેબલોકમાં પણ શેઠના માન વખાં. કારણ બાળલક્ષ શેઠે નહીં કરતા બન્ને છોકરા છોકરીનાં મોટી કેમ્પરે લગ્ન કર્યાં, છોકરાના નામની પણ સારી રકમ બેન્કમાં જુદી મુદ્દી, એમ હર્ષ ઉત્સવમાં દહાડા નીકળી ગયા.

પરંતુ હવે પેલી વાતને ૪૦ મું વર્ષ બેસવા આવ્યું ને શેઠના પેટમાં પાછી ફાળ પડી. આ વર્ષના આવણ માસમાં શેઠાણીએ નરોડે જવાતું ઠરાવ્યું; પણ આ વખતે શેઠે કામતું બહાતું કાઢીને જવાની ન પાડી. શેઠાણીને એકલા જ મોકલીને પોતે બંગલે રહેવા ગયા. દિવસ પર દિવસ જતા ગયા; તેમ મનની મુંઝવણ પાછી વધતી ગઈ. એ યુગે આસો વદર ને દિવસે થયો હતો ને આ

૪૦ મું વર્ષ ધણી દિવસથી એ પહોંતો પહોંતો સંભારતો હતો તે પાસે આવી પહોંચ્યું. તરેહતરેહવારની સગવડો એણે ધારી મુકી હતી. તેમાંની કંઈ પરમેશ્વર કરશે તે જ બાબતની ચિંતા કરતો હતો. કાંઈ વાર એ ધારતો કે મને કાંઈ મોટો બચકર મંદવાડ આવશે; ને તેથી વારંવાર પેટ જોવા કરતો કે મને જલંદર તો નથી થતું ને? વળી છાતી ઉપર ટકારા મારી જોતો કે ક્યારેય થતો હશે? એમ નારૂર, લકવો, અજીણું વિગેરે રોગોની તપાસ કરતો ને જાને નાડી જોવા કરતો ને દાકતરોની પાસે હૃદય તપાસરાવતો, વળી એને એમ થઈ આવતું કે મને એકાએક માથે મરણી ચડી જશે? અથવા ધરમા દહાય થશે ને હું એકાએક બળી મરીશ. વળી એમ લાગતું કે ધરતું છાપડું મહારા ઉપર પડશે ને હું ચગદાઈ જઈશ? કાંઈ મને એકાએક પકડીને મહારા ગળામાં ઘરે ભોંકી દેશે તો? કાંઈ મહારી ચડતીની અદેખાઈ કરીને છુપી રીતે મને છાતોગાનો પકડીને મુંગળાવી નાખશે તો? વળી કાંઈ દિવસ એમ લાગતું કે આ રસોવાને થોડી લાંચ આપીને કાંઈ મહાર ભોરાકમાં ઝેર તો નહીં નંખાવે પેલાં બૂત પાછા એની નજરે ચડવા લાગ્યાં. આવા દુઃખથી અતિશય કાપર થઈ આખરે એણે પોતાના છોકરાને મુંબાઈથી બોલાવીને પોતાની પાસે રાખ્યા. એક દિવસ પુંજભાઈએ પોતાના દીકરાને બોલાવીને કહ્યું "ભાઈ મણિલાલ, મહાર મહારી સાથે એક વાત કરવાની છે. અમારા કમનસિબે અમારા વખતમાં તમારા જેવું બહુવાતું મોટું એટલે છેક મૂર્ખ રહ્યા છીએ. તેમાં વળી મહારા નસીબમાં તો બે અક્ષરે બહુવાતું મોટું. મેં તો નિશાળ જોઈ નથી ને પાટી ઉપર ધૂળ સરખી થે નાખી નથી. આ જે હિસાબ કીતાબતું ને લખતાં વાંચતાં આવડે છે તે છેક અમદાવાદ આવ્યા

પછી મહેં શીખેલું.” મણિલાલે કહ્યું “શું છે?”

પુંજભાઈએ કહ્યું. “જો ભાઈ, મહેરોટા દીકરો ભાઈજીને જોવો. મહેરોટા સ્વભાવ તું જાણે છે. મહેં કોઈ દિવસ ત્હારી આગળ ખીનખોની માફક કોઈ વાત છાની રાખી નથી. ત્હેમાં જે ખાસ ત્હારી આગળ બધાં કરતાં વિશેષ. તું સમજાવેલો થયો ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં ગમે તેવી અગત્યની વાત હશે. પણ ત્હને કદાચ વચર કું રહ્યો નથી; પણ મહેરોટા એક વાત તું જાણુનો નથી. ત્હારા જન્મે નહે તો ત્યારની એ વાત છે. બનાવ એવો છે કે અત્યાર સુધીમાં મહેં કેમને મોંએ એની વરાળ સરખી જે કાઢી નથી. ત્હારી મા બિયારી એ જાણતી હતી, પણ એ મહત્તે મહેને દુઃખી કરતી ગઈ. ત્હમને કોઈને મહેં નહીં કહેલું તેનું કારણ તમારા ઉપર વિશ્વાસ નહીં એવું કંઈ નહીં, પણ બા-”, માણસના તંત્રકરણમાં ગયા જન્મનાં એનાં સચિત્ત કર્મ રહેલાં હોય છે કે એને બળે પ્રારબ્ધ અનુસાર થઈ ગએલાં કેટલાંક પાપો ફરી થઈ કરતાં બંદુ દુઃખ થાય છે. મનમાં જાણે એમ જ થાય છે કે કશું બન્યું ના હોત તો સારું થત. પણ આપણે જાણી સમજીને કાચે કરીને ક્યાં હોય એટલે બન્યું ના બન્યું થાય શી રીતે?”

“આપા!” મણિલાલે કહ્યું. “આ દુનિયામાં કોઈ પણ માણસ એવો નહીં હોય કે જોનાથી કંઈને કંઈને પાપ ના થયું હોય; ને જ્યારે જ્યારે એને યાદ આવે ત્યારે જીવ પણ બળે. ત્હમારાથી કંઈ એવું કામ થઈ ગયું જણાય છે ને ના બન્યું હોત તો સારું થત એમ ત્હમને લાગે છે ને એ જ્યારે જ્યારે યાદ આવે છે, ત્યારે ત્હમારા મનને કલેશ થાય છે. ખરે જોખા, એમજ ને.”

“હા ભાઈ, એમજ, ત્હારું કહેવું તફીન ખરે છે,” પુંજભાઈએ કહ્યું. “જો તું હવે મહેરોટા સ્વભાવ જાણે છે, કું કોઈને હેરાન કરે એવો છું?”

મણિલાલ-“ત્હને બાપા આમ ગમરાઈ ગયા હો એમ શું કામ બોલો છો? ત્હમે એમ પુછો છો કે કું કોઈને હેરાન કરે એવો છું? પણ મહેરોટા જવાબ એ છે કે આ દુનિયામાં કોઈ પણ માણસ બધાને ખુશી કરી શકે એવો તો થયો નથી ને થવાનો જે પણ નથી હમેશા કોઈને કોઈ માણસ તો ત્હમારા કોઈ કામથી નારાજ હોય જ અને તે બકડગડ્યા કરે કે ત્હમે જ તેનું બગાડ્યું, ત્હમારી બાપામાં એમ બન્યું હોય તો નવાઈ નથી. પણ જાણી જોઈને ધરાદાપૂર્વક ત્હમે કોઈનું બગાડ્યું હોય એમ કું માનતો નથી.”

પુંજભાઈ-“જ્યારથી અહીં આવીને બેઠેપર સર કર્યો છે ત્યારથી તે આજ સુધીમાં મહેરોટા અંતઃકરણ ઠાઠો કે એવું એક પણ કામ મહેં કહ્યું નથી પણ ન્હાનાણામાં કું છેક નાનાં, અનુભવ નહિ, છેક ગરીબ સ્થિતિ, ખાવાના જે સાસાં, કશું માન જ નહીં, કોઈ સરી તિખામંથ્ર આપ નર નહીં ને ખરે પુછાવો તો પાપ કે પુણ્ય શું તેની મહેને ગત હતી નહીં. મહેરોટામાં જ સમજાય કાચી એટલે બધી વાતે પારખી સુધિ પ્રમાણે ચલવું પડે, બધી વાતમાં ખીનની સલાહ મહેરોટાના લેવા પડતી. મણિભાઈ! એ વખતમાં મહેં એક બે ગયારા નિર્દોષ માણસોને હેરાન કર્યા છે બનવા કાળ જની ગયું પછી એનો ઇલાજ પણ શો કરે? એ જન્મે રામચરણ થઈ ગયા!”

મણિલાલ-“બનવા કાળ બને છે. એમાં ત્હમે શું કરો? હોય, એ વાતને હવે શું છે? મહ ગુજરી સુધી જીવ.

પુંજભાઈ-મહ ગુજરી ભુલાતી નથી એ જ દુઃખ છે. ભાઈ! માણસોનું

કમભાગ્ય જ એ છે કે ખોટું કામ એક વાર થઈ ગયું પછી કોટી ઊપાયે એનો ઇલાજ નથી.

મણિલાલ—આપા, તમારા બોલવા ઉપરથી લાગે છે કે તમને એનો પચાતાપ થાય છે. સુધારી શકાય એવું હોત તો તમે સુધારત. હેરાન. થએલા આદમીઓ મરી ગયા એમાં તમારો કાંઈ દોષ હતો ?

પુંગભાઈ—હોય તો ?

મણિલાલ જરા શીકકો પડી ગયો અને મહારાયો, પુંગભાઈ મણિલાલના મ્હેં પર એ વિકાર જોઈને બોલવા લાગ્યો.

“એ બધું કેમ બન્યું હતું તે હું તમને આજ નહીં કહું. ધીમે ધીમે કાંઈ ખીલ વખતે હું તમને બધું કહીશ. દાતમાં એ બધું કહેવા ખેસીએ તો પાકું મ્હારું શેર લોલી બળા જશે.

મણિલાલ—તે બધું મ્હારે વિગતવાર જણાવતી જરૂર શી છે ? એનો સાર હું સમજી ગયો. તમારાથી કાંઈ માણસોને ઇજા થઈ ને એથી એ માણસ મરી ગયાં એ ખરું કે નહીં ?”

“ખરું,” બાપે દીલગીરીભરેલો મ્હેર જણાવ્યું. પણ બધી વાત મ્હારે તને એક દિવસ કહેવી છે. એનાથી લગભગ ચાળીસ વર્ષ સુધી હું કુઝળી થયો છું ને હંજી પ્રથમ થઈ છું. મ્હારું અંતઃકરણ એ માટે એક દિવસ એવું કંપ્યું છે કે રમકાનમાં બપોં એમને માપી દતાં ત્યાં આગળ મધરાત્રે જંધને મ્હેં મ્હારા પાપને માટે ઇશ્વરની ક્ષમા માગી હતી. ત્યાં આગળ ચીતાની રાખ-માંથી જાણે મ્હેં એક અવાજ સાંભળ્યો હતો કે “પ્રભુ જેણે મ્હારી આ દસા કરી તેને તું યોગ્ય શિક્ષા કરજે ! એના જવાબમાં જાણે કયાંથીયે એક ભયંકર અવાજ થયો હતો કે ‘૪૦ વર્ષ પછી હું અને સજા કરીશ.’ હવે એ ચાળીસ વર્ષ પુરાં થવા આબ્યાં છે. ઇશ્વર મ્હને શી સજા કરશે ? ત્હેની આજકાલ હું રાદ જોયા કરું છું આ જીનની ૧૨ મી તારિખે મધરાત્રે જરાબર ચાળીસ વર્ષ પુરાં થાય છે. લાઘ ! મણિભાઈ ! આની જ મ્હને અતિશય વેદના થાય છે. અને તેનાથી જ હું આટલો રીયાઈ છું.

(અપૂર્ણ)

વેચવાનું છે :—આ અંકમાંના ‘કલ્પનાની મૂર્તિ’ નામે

શ્રી મહુમદારના ત્રિરંગી ચિત્રનું ‘ઝોરીછંનલે’ ચિત્ર ૧૩×૧૮ સાઇઝનું સુંદર વોટરકલરમાં. લખો ‘નવચેતન આર્ટિસ્ટ’ ને

શુદ્ધ :—ફ્રેશુઆરીના નવચેતનમાં છપાયેલ ‘દયામયનાં દર્શન’ નામે કવિતાનું મથાળું માત્ર ‘દર્શન’ જોઈએ—‘દયામયનાં દર્શન’ નહિ.

વીસમી સદીની નવીન શોધ.

સંગ્રહ (ગળતી) માટે અમૃતમય ઉપાય.

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વેદ દાકતરાની દ્વારા ખાસ કરાયેલા સંગ્રહણી (ગળતી) મુબાઈના બા
તિ સાર અને આંતરકાના ક્ષયથી પીડાતા નિરાશામન "દુર્લભ" આરોગ્યવિદ્યેય યથા પરેલી ત્રીસ વરસ
મુબવની રામબાણુ દ્વારા મટિ રૂબરૂ મળેલા સવાલપત્ર મંગલો પત્રવ્યવહાર નીચેના સીરનામે કરેલો.

મેળાપત્ર - ટેકાણું
અમદાવાદ-કાલુપુર
ડાંગીરાની પોળ-
ડાંગીરાની ખડકીમાં
ધર નંબર ૩૫૬.

માણસાવાળા

માસ્તર કે. જી. પટેલ એન્ડ સન્સ

સુ-સ્પેશીઆલીસ્ટસ.

SALARY Rs. 150/- P M.

NEW SHORT-HAND IN 30 DAYS.

LEARN by post this simplest and highest speed system in the world. Only 9 Characters and 3 Rules. Student command Rs. 150 p m. 2 days' free trial. No money unless you are fully satisfied.

Send 2 annas stamp to :—

Desai Short-hand School,

BHOW'S STREET 1515,
AHMEDABAD

માસ્ટર ફ્રી! ભાવમાં રહેલો ઘટાડો! માસ્ટર ફ્રી!

કાચ ઉપર મહેલી જળીવાળી ફેન્સી જંગડી

માપ સાથે ચાર જંગડીની કીમત રૂ. ૧૫

કચ્છડા ઉપર મહેલી ફેન્સી જળીવાળી જંગડી

માપ સાથે ચાર જંગડીની કીમત રૂ. ૨૫

સેલ્યુલોઇડથી મહેલાં રેશમી કોટ તથા

જાકીટના જટન લુદા લુદા રંગનો દરેક કાર્ડની કી. રૂ. ૬૫

છીપ ઉપર મહેલાં આંદીના સાથીઆ. પુણેવર અને

કમળ ડીઝાઇનના કોટ, જાકીટ જટન દરેક કાર્ડની કી. રૂ. ૧૫

આ ઉપરાંત મંગમળ, પેચી, વીંટીઓ, સાદી જંગડીઓ, વિગેરે મળશે.
જાકીટના ગળાનું માપ કાર્ડ ઉપર ચીતરીને અથવા પુટથી મળીને લખી મોકલવું.

લખો :—માણિકલાલ પ્રાણલાલની કંપની

૧૧૬૮, રીચીરોડ—કોઠારી પોળ—અમદાવાદ

ବ୍ୟାଧିତର

ଆଉ
ବ୍ୟାଧିତର

ପ୍ରକାଶକ
ଆ. କୁ. ପ.

ନଂ
୧୯୨୬

ନାମ :- ସାମୁଏଲ୍ ମିଶନରୀ
ଆବିଷ୍କାର :- ୧୪, ଅକ୍ଟୋବର ୧୯୧୬, ଡି. କେ. ପା.

નવચેતન અં આશિમિ

ગુજરાતી ભાષાનું આગેવાન સચિત્ર માસિક—દર વર્ષે ૧૦૦૦ પૃષ્ઠ, ૩૫૦ ચિત્રો અને ૨૦ ગિરંગી મનમોહક ચિત્રો !

એ છતાં વાર્ષિક લવાજમ માત્ર

રૂ. ૬-૬-૦ હિંદ ખહાર રૂ. ૭ા છુટક નકલ રૂ. ૦ાા

આ માસિક જાહેર ખબર માટે સૌથી

ઉત્તમ સાધન છે

જાહેર ખબરના ભાવ

	૧૨ માસ	૬ માસ	૩ માસ	૧ માસ
આખું પાતું	રૂ. ૧૨૦)	રૂ. ૬૫)	રૂ. ૩૫)	રૂ. ૧૨ા
અડધું પાતું	રૂ. ૬૫)	રૂ. ૩૫)	રૂ. ૨૦)	રૂ. ૭ા

આ ભાવ છેવટનાજ ગણવા. ૦ા પેઞ્થી ઓછી જાહેરાત લેવાશે નહિ.
જ ન્યૂની છે તે જ ચાલુ રહેશે.

લખો :—“નવચેતન” ઑફીસ

નંબર ૧૪ અમરાતલા સ્ટ્રીટ,

કલકત્તા.

Always insist upon having

LIMITON WATCH

HAJI ANISUR RAHMAN
78, Radha Bazar St. CALCUTTA

25 p. c Discount.

ઉત્તમ અને વિશ્વાસપાત્ર.

બધા જાણીતા મેકરનાં

ઘડીયાલો પર

કેટલોગની કીંમત ઉપર

૨૫ ટકા વળતર મળશે !

લીમટન વૉચ કંપની.

૭-૮, રાધાબજાર સ્ટ્રીટ,

કલકત્તા.

ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ :—"Timekeeper."

પોસ્ટ બોક્સ નં ૨૦૭૬.

આ અ પા લી

અને

બિ બિ સ્વા ર

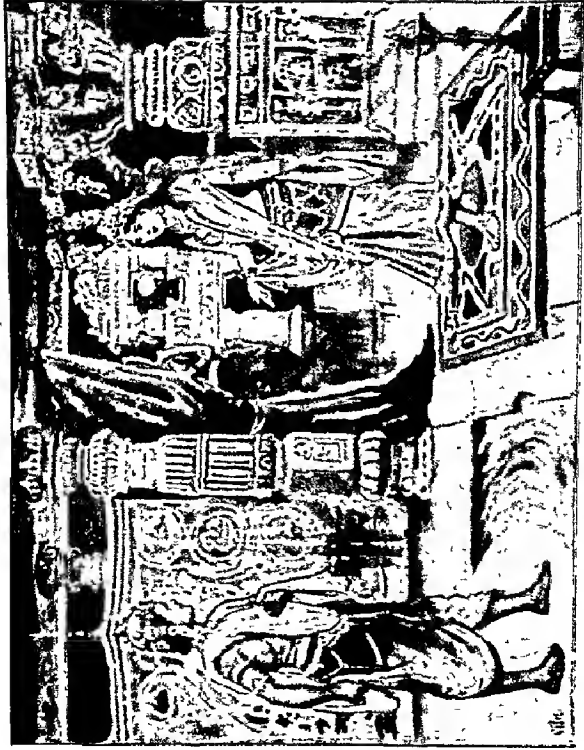
—

ચિત્રકાર રા. પ રિત

—

રા મુસકેદુની “આત્મા
ના આસુ” નામે વાર્તા
ના એક પ્રસંગ પર
રા. પ રિતે આ ચિત્ર
દર્શુ છે વૈશાલી
નગરની વ્યાસપાલીના
ભુવનમા મગધનો રાજા
બિ બિ સ્વાર આવે છે તે
સમયનું આ મનોરમ્ય
કળાયુક્ત આલેખન છે.

૬૬

पुस्तक ६ अ

वर्ष ५ अ

मे १९२१

अंक २ ले

परिचमण

लेखक: रा. रामजीकृष्ण नयनदत्त दत्त

—♦—

१
सिन्धु तरंग उठणी रमता दिनारे,
संसारतां ज्वल अन्त भति तळ्याये;
चीते पजो, पणथी जेतुं स्थणे पूराये,
आदर्श जेठोयी वणवा भयेतां जळ्याये.

२
चिन्ता लुझी मधुर आक्षय सारे जलजे,
भस्तीभयुं मल्लयौवन रम्य लागे;
आशातरंगमये जलता युंथये,
जो मानयी हृदय-हीर पूरुं कसाये.

३
डिन्तु पूवानी धमकार पुजाळ लाये,
सौंदर्य जोषुं वदने करमाय काणे;
संसारता विविध रंग पूरा सहावे,
हाण न काण तडवार युकायी हावे.

४
आशाता युगने भारे मानयी लोच्य जंभतां,
जसे तोडान भंदाये: - उषाने हा न जूतेतां

ચિત્રપટ જગતની રાણી

મેરી પીકર્ડ

એક ટુંક પાંચમ

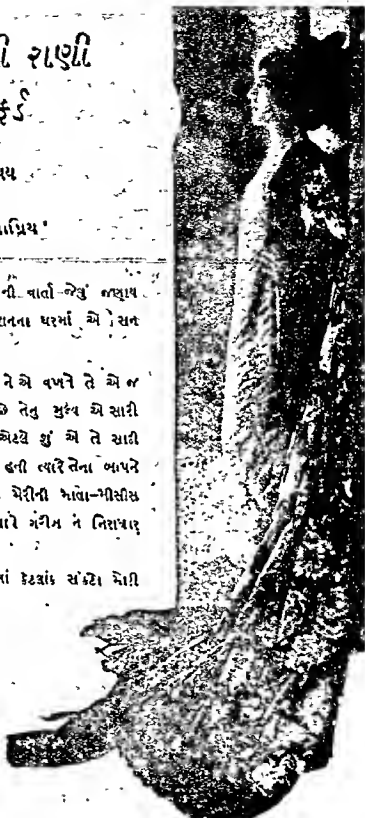
રજુ કેરનાર: રા. 'કલાપ્રિય'

મેરી પીકર્ડનું જન્મ ૧૯૦૮માં ની વાર્તા જેણે જણાવે છે. ટોરન્ટોમાં એક નાના જૂની ફેશનના ઘરમાં એ સન ૧૮૬૩ ની ૮ મી એપ્રિલે જન્મી હતી.

તેણે ખરું નામ એલિઝાબીથ હતું ને એ વખતે તે એ જ નામે ઓળખાતી. તેને જે ફોલ મળી છે તેણે મુશ્કેલી એ સારી રીતે સમજે છે; કારણ કે ગરીબાઈ એટલે શું એ તે સારી રીતે જાણે છે. જ્યારે તે નાની બાળકી હતી ત્યારે તેના બાપને અકસ્માત થતાં તે મરણ પામ્યા અને મેરીની માતા-મીસીસ સ્મીથ-પોતાના ત્રણ નાનાં બાળકો સાથે ગરીબ ને નિરાશર ખરસ્થામાં આવી પડી.

એ વખતે નાની મેરી પર વીરોનાં કંટકાં સંકટા મોડી જમરનાં માણસોની હિંમત પણ હરાવી નાખે એવા દવા જ્યારે ને હજી વયમાં હતી ત્યારે પોતાના કુટુંબને પદદર પદ પડવાના હેતુથી તે નાટકસાજીમાં કામે લાગી, કારણ કે એ વખતે તેની મા પોતાના ત્રણ બાળકોના બજારોપણ માટે અધાન મહેનત કરતી હતી.

નસીબજોને તે પછી મેરીનું લક્ષ્ય ચિત્રપટજગતમાં સુકુથી વધુ ખ્યાલિ પામેલી અને કુશળ નથી મેરી સ્થિત તરફ ગયું. ૧૯૦૮માં જ્યારે પીકર્ડે જે "Sweet heart of the world" ને નામે એલખાવે છે. મી. ડી. ડબ્લ્યુ સીડીય જૂની બાયોગ્રાફ કંપની માટે ફીલ્મ તૈયાર કરતા દવા ત્યારે મેરી એમાં સામિલ હતી. તે જમાનામાં મેરી દરેક જાતની ફીલ્મોમાં કામ કરતી. આસ કરીને એક બાજબી નાની ફીલ્મોમાં, તે વખતે રસપ્રસિદ્ધ વરણ, પશ્ચિમની હાલુઓ અને હાઈડનાં ચિત્રો દવારનામાં આવતાં. તે અસાધ્ય

મેરી એ બધી ફીલ્મોમાં આરંભવાનીબરોબર બાગ બાગતી.
એ કે એ વખતે બાગેમાં કે પની કોઈ પાઠ બાગવાનાં
નામ બહાર પડતી નહોતી.

તે વખતના એ જૂની બાગેમાંથી કે પનીમાં કામ કરનાર
ઓમાંના અનેક નટવત્રીઓ આજે મરાઈને થઈ પડ્યા
છે. મેરીના બાઈ જોડે તેના બહેન લોડી ઉપર ત લીલીયન
ગીરા અને રોનાથી ગીરા એ બે બહેનો તમા બહાન એ સ્પીટ એ
સો તે કંપન માં હતા. તે વખતે મેરી ન બહાન એ એ બે
માની ની નીચા ગણાતી ને અને આજે પણ તેઓ મળે છે
ત્યારે એ જૂના જમાનાને યાદ કર્યા વગર રહેતી નથી.

૧૯૧૧ સમયમાં મી. ઓટોલ્ફ ક્રુકેરે નવી સીનેમા કંપની
ખોલી અને તે વખતે મેરી તેમાં જોડાઈ. મી. ક્રુકેરેને મેરીની
શક્તિ પીછાગતા વાર ન લાગી અને તેણે પાંચ બાગના 'પહેલી
જ વાર તેવાં કરેલા ચિત્રપટમાં મેરીને કામ સોંપ્યું'

મેરી ૧૯૧૩ ક્રુકી કરી નટકશાળામાં, તે કી ચિત્રપટમાં
એમ એક કામ કરતી, પણ ૧૯૧૩ના "અ ક્રુક લીટલ ડેરીલ"
નામના નટક પછી ચિત્રપટ તેવાં કરવામાં આવ્યું. તેમાં
મેરીના ના યકાનુ કામ કરવાના 'કોન્ટ્રાક્ટ' કર્યો તે સમયથી
તેની નટકશાળાની કાંટીનીના અ ત અ.પ.ન.

તે પછી મેરીની કર્તા વૃત્તિગત થતી ચાલી. તેની
નિર્દોષતા ને નેના નૈસર્ગિક અભિનય લોકોના
હૃદયમાં સ્થાન લેવા લાગ્યાં અને તે "The
World's Sweetheart" તરીકે ફરેક જગ્યાએ
ઓળખાવા લાગી.

મેરી પીકર્ડ સતત કાર્ય કરનાર છે-તે કી
ચાત્રી નથી. આની કન્યા, સુમી, રહેખાતી
મૃતંમાં આંતરી શક્તિ ને મહેનત, કરવાની
લાગત વરો છે એ એક ધણા હૃદય પામે છે
બીસ વર્ષ થયાં તે સતત કાર્ય કરી રહી
છે અને તે એ હજી યાકવનાં ચિન્હ દેખાતી

મેરી પીકર્ડના પાંચ અભિનય (૧) સંદેહ (૨) દિલગીરી
(૩) ખુશાલી (૪) કામચર્ચ (૫) તિરકાર
નથી. તેના કુદર આકર્ષક મહેનત પર યાકની એકે રેખા અંધારી હજી જણાતી નથી.

મેરી નાનાં બગોને હા બહાર ચાહે છે અને બગોને અ નંદવ બનાવવાના કાર્ય નખતે તે
થવાને સંપૂર્ણ મુખી ને સતોથી માને છે જ્યારે જ્યારે અગાધ મળે ત્યારે તે અનાયાસથી થવાની

સાથે નાનકડી બેટો લઇને જાય છે. મેરી આટલી તલસ્પર્શી રીતે ને આટલા સચોટ ભાવે બાળકોનો પાઠ ચિત્રપટ પર બજવી રાકે છે તેનું સુળ કારણ બાળકો પ્રત્યેનો તેનો અદ્ભુત પ્રેમ અને આ આતંત્રિક સહાનુભૂતિ જ છે.

એ સિવાય મેરીને વાચનનો શોખ છે. માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવનાર વાર્તાઓ અને ઇતિહાસ એ બે વાંચવાં તેને ખુબ ગમે છે. અલબત્ત, તેના પોતાના ધંધાને અંગે તેને ધણું વાંચવું પડે છે. ફીલ્મને લાયક વાર્તાઓ શોધવા તે પુષ્કળ વાચે છે.

મેરીને તેના સમસ્ત જીવન દરમ્યાન પ્રેરણા અને પ્રકાશ આપનાર તેનો માતૃપ્રભ છે. મીસીસ આર્લોલી, પીકર્ડ્સ અદ્ભુત સ્ત્રી છે અને પીકર્ડ્સ કુટુંબને પરમ પ્રેરણારૂપ છે તે અતી વ્યવહારકુશળ સ્ત્રી છે અને મેરીની આર્થિક વ્યવસ્થા સુખ્યતત્વે તેની આ મા જ કરી રહી છે. પણ તેની પુત્રી મેરી એ બાળતમા તેનાથી ઉતરે તેમ નથી.

કહેવાય છે કે જ્યે મેરી ધંધામાં પડે તો પુષ્કળ પૈસો મેળવી રાકે. આર્થિક વિપથોમાં અનેક બાહોરા માણસો પણ તેની સલાહ અનુસાર વર્તે છે.

એક વખત એક શુદ્ધસ્થને એસ્ટેટમાં નાણાં રોકવા સંબધી બાબતમાં સલાહની જરૂર હતી ત્યારે તે એક 'એન્જીંગ બીઝનેસ' કરતા અન્ય એક આગેવાન વ્યવહાર શુદ્ધસ્થનો તે વિષયમાં, ભત પૂછવા ગયા. એ 'બેંકર'ે કહ્યું —

“મેરી પીકર્ડ્સ પામે જાઓ લોસ એન્જેલીસમાં આ બાબતમાં તેનાથી વધારે કુશળ કોઇ નથી.”

એક વખતે સ્ટુડીઓમાં ધંધાને લગતી મસલત માટે 'ફેન્ડ્રેસ' મળી અને મી. ડી. ડબ્લ્યુ. ક્રીડીય રોબર્ટસ ફેન્ડ્રેસ, આર્લો સ્પેલીન, મેરી પીકર્ડ્સ અને બીજી કેટલીક બાહોરાં વ્યક્તિઓ સલાહ કરવા મળી હતી તે વખતે મી. ક્રીડીય એકાએક બોલી ઉઠ્યા :

“આ વાતનો અમલ મેરીની સલાહ મુજાબે કરો, કારણ એલી હાલત રહેલ આપણામાંની કોઇ પણ વ્યક્તિ કરતાં તે ધંધામાં વધારે કુશળ છે.”

મેરીએ જેટલી કીર્તિ અને ક્ષેત્ર મેળવી છે તેટલી કીર્તિ ને ક્ષેત્ર મેળવનાર અનેક વ્યક્તિઓ પોતાનું માથું ફેરવી બેઠી હશે ને કદાચ ધરતી પર પથ મુકીને પણ નહિ ચાલતી હોય, પણ મેરીની બાબતમાં તેમ નથી. તે હજી આગળની જ ખુશખબરને નિરાશિમાંની મેરી છે ને પોતાના હુબ સમયમાંના મિત્રોને કદી વીસરી નથી. ટોરન્ટોના ગરીબ ધરમાં રહેતાં ત્યારે જે જે લોકોના સંસર્ગમાં આવેલાં તેને મળવા હંજી પણ અને તેની માતા જાય છે; અને આ ગરીબ મિત્રો હજી પણ કહે છે કે મેરી તે તેમની માતાનો બાવ તેમના તરફ હજી એવો ને એવો જ છે. તેઓમાં જે કંઈ ફેર પડયો તો તે એટલો જ કે આગળ તેઓ ગરીબ હતા, અર્થાત્ તેઓ ધનવાન છે.

મેરીના વાળનાં શુક્રાંજી નજાતમસિધ છે, અને કેટલાક ઈર્ષાળુ એ શુક્રાંજી બનાવવી કહે છે, છતાં એ સિધ્ધ થઈ શક્યું છે કે તે કુદરતી જ છે. મેરીની આંખો સુંદરને છાયાખરી છે. તે હજી એ કેખાવમાં બાળકી જેવી છે. તેની હંચાઈ પાંચ ફીટ છે.

વીસ વર્ષમાં મેરીએ બસો વર્ષ જેટલું કરી બતાવ્યું છે. અનેક મહાન નદીઓ થઈ ગઈ છે, પણ નજાતના નિરાસ એવાનું આગમાંથી એ પ્રેમ ને સહાનુભૂતિની ન્યોતિ સમી છે.

ચિત્રકાર: શ. રવિશંકર રાવળ

(ગપા અંકથી ચાલુ)

(૩)

“તમે મને ઓળખાવશો ?”

“હા! જરૂર.”

ખાસના હૃદયમાં સન્દેહના સંશય મંડાયા. પણ પહેલાંની આનંદમૂર્તિ પર મુરેખ ધરતી ભરતી છવાઈ

સૃષ્ટિમાં ડાહ્યથી પેદા થયેલા સનાતનગીતમાં અમૃતના સ્વપ્ના અનુભાવો પ્રકાશ મોદમુખ્ય બન્યા લાગ્યો.

‘જીવન સખી’—મનોરાજ્યમાં ખુલ્લું ખુલ્લું ફરી વળી. આમ એકનો આત્મા પ્રત્યક્ષ આલેખનો કે આ જ પ્રજુલ્લભ દિરની પ્રેમદેવી! આ જ સંસારસદનની લાગી ગૃહદેવી! આજ કીર્તિદેવની સંશ્રામદેવી!

ત્યારે ખીજનો આત્મા નિચિત્ર શબ્દાવગ્નિમાં ઢળું થીડી અજ્ઞાનતા દર્શાવે છે!!

ધનકતે હૃદયે આખરે પ્રકાશ જોડ્યો. તેની જીભમાં મુગ્ધરી હતી, પણ વાક્યોમાં સચોટતા અને ઠપકો હતો.

“દેવબાલા! તમ્હારી જગા ખીજએ પુરી હોત તો આ પ્રજા મને આટલો કઠણ ધડ

ન પડત. નજના બાલુની એતપ્રેત એ જસ્વિતા કરતાં રજનીકરની શીતગતા વધારે રમે છે. તમારા ધીર-કિલકિલ સમા સ્વર કરતાં પ્રજની નિહોપતા બહુ સાને છે! દેવબાલા.....દેવબાલા.....!”

“મારતર.....તકેવિદ્યા તમ્હે બરાબર શીખી નદિ; નહે તો તમારા મનોરાજ્યમાં પેલી સર્વ જાણત. વાદ.....પણ હવે બોલશો!”

સરિતાસંગમે મંગાવમૂળા ભેટે તેમ બંનેનાં ઢગનેન ખૂચ ભેટ્યાં!

“તમ્હે ત્હારી જીવનસખી ઓળખત તક્સી રહ્યાં છો.....હા.....પણ નેને તમ્હે ગમે તેવી ધારો; તેની જોડ મળવી મુશ્કેલ છે. તેની નિહોપતા બાલકની છે, હસવું ગમ્મત કરતાં જળતરંગ જેવું છે. વતન રનેહઅમીભયું છે. નિરાધાબધો ઉગ્મસસૂના હેવાયું તે ચેતન છે. સૃષ્ટિના ઠાંઈ કંગાળ, પણ વિશુદ્ધ પ્રેમથી તરખોળ હૃદયની રસઝેમિલા છે દારૂ કદત્રોલ કરની તે મદભર ધીમી દલકે અસવાસ

પ્રકૃતિમાં સૌંદર્ય અને આનંદ વધીવે છે. ગીતબંસરીના અજબ નિનાદથી વાતાવરણ ગળવે છે. મારી જીવનસખીની અતિશયોક્તિ ભરેલી પ્રસંશા હું નથી કરતો, પણ અનુભવે એકદું કરેલું તેનું સાચું ગુણકૃતિ ન કરું છું, અને એ ગુણકૃતિ નથી થાય ત્યાં મારી જીવનસખી તમ્હે છો ?”

“શું.....હું ?” ત્હેના મેઘધનુષ્યમાં નયનકેમળને એ આંખો, શાંત સાગરનાં ખારાં જળ ધણી થે વાર ભરતીમાં ખળભળે છે. બાલાના ઉરના રેતપટ્ટર સળવળ્યા.

“હો...તમ્હે ! દેવબાલા.....તમ્હે !” જડ જેવા પડેલા પર્વતની અડગતાથી પ્રકાશ બોલ્યો.

“મારતર !.....” મોટે સારે રોપમા બાલાથી બાલી જવાયું

“જે કહેશો તે સાબળવા તૈયાર છું. તમ્હેને કુખી કડ છું તેની મારી ચહું છું” પ્રકાશે માયું નીચું ઢળી દીધું

“પ્રકાશબાઈ ! તમારા આવા વિશુદ્ધ સ્નેહને લાયક જીવનસખી તે હું કે કોઈ સ્વપ્નવધુ ? વાને ઉજળી, શ્રીમંત માન્યાપના લાડમાં ઊભેલી, દુઃખને ન ઓળખના, આજકાલની કહેવાતી ઉંચી કેળવણી લઈ અન્ય સ્ત્રીસમૂહ કરતાં પોતાને ઉચે પદે માનનારી દબારો છોકરીઓમાંની એક હું છું. ક્યાં મારો સંસ્કાર અને ક્યાં તમ્હે વલ્લુવો છો એવી તમારી જીવનસખીનો ?”

“સુસંસ્કાર એ વિશુદ્ધ સ્નેહની રક્ષાળ ભૂમિકા છે અને મારી માન્યતા પ્રમાણે એ ભૂમિકા તમારા નિર્દોષ હૃદયમાં છે. મારી આંખે જોયું તે મ્હેં વર્ણવ્યું. જે અનુભવ્યું તેની સત્ય કથા તમ્હારી આગળ કહી. હરે માત્ર આપના અમૃતવચનની આકાંક્ષા રાખું તો આજના આ નવલ પ્રકરણની પૂર્ણા દ્વિત યાય.”

“પ્રકાશબાઈ ! તમ્હારી વાણીમાં ભયંકર આકર્ષણ અને સચોટતા છે. તે સહી શકવા હું અશક્ત છું—અધૂરી છું, દીલગીર છું. હું તમારે લાયક.....” પ્રકાશ ચમકી ઉઠ્યો.

“એમ જ કહો ને કે પ્રકાશ આપને લાયક નથી. દેવબાલા ! મારી અભિલાષા, બીક્ષા, જે કહો તે, તમ્હે કળી શક્યાં છે ! કહો..... કહો.....મને તમ્હારો પ્રેમ આપશો ?”

મિચારી બાલાને પ્રકાશ કાંઈ ગોડો, ઉન્મત જણ્યો.

“તમ્હારો પ્રેમ લઈ શું કરશો ?”

“દેવદેવી સમા યુગલ માફક માનવ જીવનનું સાર્થક રચીશ”

“આપણે પરસ્પર સુખી થઈશું તે શા ઉપરથી માનો છો ?”

“વલો જ ઉત્તમ પ્રશ્ન દેવબાલા ! આવી કસોટી માટે નો હું હંમેશ તૈયાર જ છું. હા...પણ ભાવિ અગમ્ય છે, ઉડું છે. આપણા પરસ્પર પરિચય પછી મ્હેં પત્ન્યું છે કે તમ્હારા સંસ્કારી સ્નેહવર્તનમાં ચેતનની કૂંક છે. અને એ ચેતનવિનાતું જીવન જીવવું નકામું છે.”

“અને તમ્હે ધૃષ્ટો છો એવું ચેતન હું ન આપી શકી તો ?”

“દેવબાલા ! ચારિત્રની ભાવના ધડનારને ભાવિનો વિચાર ઓછો જ હોય છે ! પરસ્પર પ્રાણને પ્રેરણા પાવી એ તો દંપતીધર્મ કહેવાય. મારા પ્રેમમંદિરની પ્રેમમૂર્તિ તમ્હેને સ્થાપું ; તમ્હારી પ્રેમપૂજામાં વિશુદ્ધ ભાવનાનો સંસ્કાર પીરસું ; તમ્હારી સમાધિ ખાતર અકળ પ્રેમ સંન્યાસ સ્વીકારું તો તમ્હારો ધર્મ મ્હેં સાચવ્યો કહેવાય. ત્યારે જ તમ્હારા વિશુદ્ધ પ્રેમના અરણ્યમૃતની બીક્ષા મને થટે છે”

“અને તે અરણ્યમૃતમાં અમૃતના સ્વાદનો અભાવ હોય તો ?”

“તે ચરણામૃત નહિ । તો મારે એટલું જ સ્મરણમાં લેવાનું કે જે પ્રેમવતીનું પૂનિત પગલું ચૂમી જીવન ઉજળું કરવાથી વિરાટ આશાપ્રકાશે પોપી-ઉછેરી-તેના ચૂરા થયા ।” પ્રકાશે ઉઠો નિશ્વાસ નાંખ્યો.

“એ માહું પરિણામ ન આવે તે માટે ધર્મ કહે છે કે આવો દેવી ધૃતરી પવિત્ર સંબંધ જોડવા પહેલાં બહુ વિચાર કરવો. પ્રકાશભાઈ । મને કહેવા દો કે કડવાં ઓસક કરતાં અધિક કડવું સત્ય છે. અત્યારે જે પ્રેમ આપી તમ્હે મને જીવનસપ્તી બનાવવા તૈયાર થયા છો એ પ્રેમનો સંતોષકારક બદલો હું ન આપી શકું તો આપણે સંબંધ હાલ છે તેવા રહે એ વધારે ઉત્તમ અને દૃઢતા જેવો છે.”

પોતે જ શીખવેલાં સુત્રો તેની સમક્ષ અમક્ષમાં યુકાયા. તરસી ઉમિંને સંતોષવા જતાં પ્રકાશનું સ્વાસ્થ્ય સરી જતું લગ્યું.

“દેવબાલા.....આ શું કહો છો ?”

“જે સાચું છે—તારત્વિક છે તે. જે પ્રેમની આશા તમે રાખો છો એ મારામાં ન હોય તો સત્ય કહેવામાં ડર શો ? હું જાણું છું કે તમ્હારો રોહ મ્હારે માટે અનહદ છે. જરા પણ વિસરતી નથી કે તમે જે કાંઈ મારે માટે કર્યું છે તે બાગે જળીને કરે પણ... પણ...”

“સંકલ્પ ન રાખો દેવબાલા । અધૂરો ન રહો.”

“હું જાણું છું મારતર । તમ્હને દુઃખ થશે. હું બહુ દીલગીર છું. તમ્હારી લાગણી ભરી સેવાભક્તિ કયા શબ્દોમાં યુથું ? મિત્ર તરીકે તમારો હક મ્હારા ઉપર હંમેશાં તો છે પણ...પ્રેમ નહિ આપી શકું.” અશક્તિ આખા શરીરમાં ભરાઈ.

“જરા પણ નહિ ?

“મણિતશાસ્ત્રમાં અપૂર્ણોક હોય. પ્રેમના

સનાતન દિસાબગાં તો પૂર્ણોક જ હોય છે.”

“દેવબાલા ! તમને હારથ સૂઝે છે. ઓમ શું જોલો છો ? આપો, થોડો પણ તમ્હારો પ્રેમ મને જાસ થશે. તમ્હારા નયનમાં મ્હારે માટે અમી છે હોં. પૂછો તમ્હારા હૃદયને.”

“અમી છે—અને તે ચીરકાલ લગી રહેશે. પણ...પણ પ્રકાશભાઈ । પ્રણય કરતાં વાંતસલ્પ શું ખેડું ?”

હેવાના આભમાં એક કૂર વીજળી ચમકી. આશાભયાં જલંત કપાળ પર પરસેવો વળ્યો. અસીની ધાર વાગી હોત તો સહી શકત, પણ હૃદય ચૂંથાઈ જતું લાગ્યું, કકળી ઉઠ્યું.

“દેવબાલા । જીંદગીને પ્રથમ પગથીયે હું હાર્યો. એની કારમી પાદ લાવતાં મ્હારી સુક્ષ્મતા, દુર્લભતા અને મ્હારા મિથ્યા મહાત્મા કાક્ષી આડંબર એ બધાં આજે મ્હારી સમક્ષ ભળંકર રીતે ખડાં ધાય છે. બલે આપની જેવી ઇચ્છા. પણ એક વાત પૂછું ?”

“હા પૂછો, ખુશીથી પૂછો...પણ રૂશો નહિ. નિરાસા તમે ચમદાઈ જતા તૈયાર ન થશો. આસા અમર છે એ વિસરશો નહિ.”

“મ્હારી સાથે મંગળદેરા ફરનારને, દુનિયા જે જાલા મને સોંપે, સમાજ જેને મારી પત્ની માને તે નવોહાના, ગૃહલક્ષ્મીના—હૃદયે. શ્રીના—કાડ શી રીતે પૂરીશ તે વર્ણવવા મ્હારો શાબ્દિક આડંબર હવે નકામો છે, છતાં એટલું જ પુછવા માગું છું કે તમ્હે કુમારીશ રહેવા ઇચ્છો છો ?”

“ના—મીરાંઆઈ થવામાં આજે મને ઝોઝો સાર લાગતો નથી. હું પરણીશ. સંસાર અનુભવીશ. મારા સાહાગ્યવરની ભાગિયણ થઈશ. આર્થ અબજાને છાજે તેવી કૃપિત થી તેના પરિવારની માતા બની રહીશ.”

પ્રકૃતિમાં સૌંદર્ય અને આનંદ વધીવે છે. ગીતબંસરીના અજબ નિનાદથી વાતાવરણ ગળવે છે. મારી જીવનસખીની અતિશયોક્તિ ભરેલી પ્રસંશા હું નથી કરતો, પણ અતુલવે એકઠું કરેલું તેવું સાચું ગુણગીતન કરું છું, અને એ ગુણગીતનની ચોગ્ય મૂર્તિ મારી જીવનસખી તમ્હે છે ?”

“શું... ..હું ?” ત્હનો - મેઘધનુષ્યમાં નયનકમાન એ આંખાં. શાંત સાગરનાં ખારાં જળ ધણી ચે વાર ભરતીમાં ખળભળે છે. બાલાના ઉરના રતનાકર સળવળ્યાં.

“હા .....તમ્હે ! દેવબાલા.....તમ્હે !” જક જેવા પડેલા પર્વતની અડગતાથી પ્રકાશ બોલ્યો.

“માસ્તર !.....” મોટે સારે શેપમા બાલાથી બાલી જવાયું

“જે કહેશો તે સાબળવા તેવર છું. તમ્હેને કુખી કરૂં છું તેની ગારી ચહું છું” પ્રકાશે માથું નીચું ઢળી દીધું

“પ્રકાશભાઈ ! તમારા આવા વિશુદ્ધ રતેહતે લાયક જીવનસખી તે હું કે કોઈ રવનવધુ ? વાને ઉજળા, શ્રીમંત માખાપના લાડમાં ઊઠેલી, દુઃખને ન ઓળખના, આજકાલની કહેવાતી ઉંચી કેળવણી લઈ અન્ય સ્ત્રીસમૂહ કરતાં પોતાને ઉંચે પડે માનનારી હજારો છોકરીઓમાંની એક હું છું. ક્યાં મારો સંસ્કાર અને ક્યાં તમ્હે વર્ણવો છે. એવી તમારી જીવનસખીનો ?”

“સુસંસ્કાર એ વિશુદ્ધ રતેહતી રસાળ ભૂમિકા છે અને મારી માન્યતા પ્રમાણે એ ભૂમિકા તમારા નિર્દોષ હૃદયમાં છે. મારી આંખે જોયું તે મ્હે વર્ણવ્યું. જે અતુલવ્યું તેની સત્ય કથા તમ્હારી આમળ કહી. હરે માત્ર આપના અમૃતવચનની આકાંક્ષા રાખું તો. આજના આ નવલ પ્રકરણની પૂણી દ્વિતિ થાય.”

“પ્રકાશભાઈ ! તમ્હારી વાણીમાં ભયંકર આકર્ષણ અને સચેતતા છે. તે સહી શકવા હું અશક્ત છું—અધૂરી છું, દીલગીર છું. હું તમારે લાયક.....” પ્રકાશ ચમકી ઉઠ્યો.

“એમ જ કહો ને કે પ્રકાશ આપને લાયક નથી. દેવબાલા ! મારી અભિલાષા, ભીક્ષા, જે કહો તે, તમ્હે કળી શક્યાં છે ! કહો..... કહો.....મને તમ્હારો પ્રેમ આપશો ?”

ગિચારી બાલાને પ્રકાશ કાંઈ ગાંડો, ઉન્મત જણાયો.

“તમ્હારો પ્રેમ લઈ શું કરશો ?”

“દેવદેવી સમા યુગલ મારક માનવ જીવનનું સાર્થક રચીય ”

“આપણે પરસ્પર સુખી ધઈશું તે શા ઉપરથી માનો છો ?”

“વલ્લો જ ઉત્તમ પ્રશ્ન દેવબાલા ! આવી કસોટી માટે નો હું હંમેશા તૈયાર જ છું. હા...પણ ભારિ અગમ્ય છે, ઉંડું છે. આપણા પરસ્પર પરિચય પછી મ્હેં પરખ્યું છે કે તમ્હારા સંસ્કારી રતેહવર્તનમાં ચેતનની ફૂંક છે. અને એ ચેતનવિનાનું જીવન જીવવું નકામું છે.”

“અને તમ્હે ધ્રુવો છો એવું ચેતન હું ન આપી શકી તો ?”

“દેવબાલા ! ચારિત્ર્યની ભાવના ધડનારને ભાવિતો વિચાર ઓછો જ હોય છે ! પરસ્પર પ્રાણને પ્રેરણા પાવી એ તો દંપતીધર્મ કહેવાય. મારા પ્રેમમંદિરની પ્રેમમૂર્તિ તમ્હેને સ્થાપું ; મ્હારી પ્રેમપૂજામાં વિશુદ્ધ ભાવનાનો સંસ્કાર પીરસું ; તમ્હારી સમાધિ ખાતર અડગ પ્રેમ સંન્યાસ સ્વીકારું તો મ્હારો ધર્મ મ્હેં સાચવ્યો કહેવાય. ત્યારે જ તમ્હારા વિશુદ્ધ પ્રેમના ચરણામૃતની ભીક્ષા મને ધટે છે”

“અને તે ચરણામૃતમાં અમૃતના સ્વાદનો અભાવ હોય તો ?”

ઉપવાસ એટલે શું ?

લેખક : રા રા ચુનીલાલ ધનજીભાઈ

આ લેખમાં ઉપવાસને રોગ ગટાડવાના એક શાસ્ત્રીય ઉપાય તરીકે ચર્ચવામાં આવ્યો છે. તેમાં દરદીને ગરરીઆત પ્રમાણે વધારે કે ઓછા વખત માટે, ફક્ત પાણી સિવાય બધા ખાવાના અને પીવાના પદાર્થો વંચિત રાખવાનો હોય છે. તે ઉપવાસ વ્યાધિવિનાશક અને રોગ ગટાડનાર હોય જીવનમર્યાદા તદ્દન નિષ્ફળ છે ; કારણકે જીવનમર્યાદામાં તો શરીરને જોઈતું પોષણ મળતું નથી આ બંને રિથિતિઓ ભેદ જણે જ ઉપોગમનો હોય વારંવાર તે બતાવવામાં આવ્યો છે, જેથી નાંચનારના મનમાં તે બરોબર ઠરી જાય.

અપવાસથી કેમ રોગો મટે છે, અને રોગ એ શું છે એ પ્રાથમિક સિદ્ધાન્તો વિદ્યાર્થી અને દરદીએ જાણ સમજવાની જરૂર છે ; કારણ કે રોગ એ શું છે એ જાણ્યા સિવાય વ્યાધિવિનાશક અપવાસની કિમમત જુઝી શકાતી નથી, તેમજ તેની કદર પણ કરી શકાતી નથી.

૩૯ અર્થ એવો છે કે રોગ એ કંઈક બાહ્ય વસ્તુ છે. વળી એમ મનાય છે કે આ વસ્તુને આપણે પકડીએ છીએ અગર તે આપણને પકડે છે ; અને જાણે તે કંઈ એવી વસ્તુ છે કે તેને બહાર કાઢવી જોઈએ. પણ સામાન્ય રીતે રોગ એ કંઈ વસ્તુ નથી ; એ એક

રિથિતિ માત્ર છે દરેક રોગનું મૂળ કારણ હોય છે, અને તેમાં જાણ લક્ષણો અને ચિન્હો હોય છે. ઘણી વખત આ લક્ષણો જ અમુક રોગ પોતે મનાય છે. આપણને એમ માનવાની ટેવ પડી છે કે આ લક્ષણો જ રોગ છે ; પણ ખરી રીતે તો તેઓ માત્ર રોગનાં બહારનાં રૂપો-આવિર્ભાવો માત્ર છે. તેઓ અંદરની રિથિતિના બહાર ચિન્હો છે, આ ચિન્હોને મટાડવામાં, ટાળી દેવામાં અગર દૂર કરવામાં રોગનું મૂળ કારણ જતું નથી. આની રીતથી રોગ ઢકાય છે ; અથવા તો તેના ચિન્હો જ દૂર કરી શકાય છે. રોગનું મૂળ કારણ શોધીને તેને દૂર કરવું જોઈએ, કે જેથી તેનાં લક્ષણો અને ચિન્હો આપોઆપ જતાં રહે.

શરીરમાં ખોરાકનું કામ, ધસાઈ ગયેલા ભાગોને ફરીથી નવા કરવામાં, શરીરનો વિકાસ કરવામાં, શરીરની ગરમી ટકાવી રાખવામાં, અને રિવકારાયેલા સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે શરીરનું જીવનજળ ટકાવી રાખવામાં પુરું થાય છે. ખોરાકની આવકજવણનું પ્રમાણ નિમ્નમિત્ત હોવું જોઈએ. આપણામાંના ઘણા ખરા એમ સમજે છે કે જેમ મહેનત અને પ્રયત્ન વધારે તેમ ખોરાક પણ વધારે, અને જેમ ઓછી તેમ ખોરાક પણ ઓછો.

ઘણા જ થોડા માણસ સમજે છે કે આપણને, શરીરના ધસાઈ ગયેલાં અવયવો

ને ફરી નવા બાંધવામાં, અને તેને તંદુરસ્ત રાખવા માટે જેટલો ખોરાક હંમેશા જોઈએ, તેના કરતા વધુ લેવાની ટેવ હોય છે. ખરું છે કે શરીર થોડા તુકસાન સાથે, જોઈએ તેના કરતાં લીધેલા વધુ ખોરાકને, બહાર કાઢી શકે છે, પણ આથી એમ સાબીત થતું નથી કે વધુ લીધેલો ખોરાક જરૂરનો છે. શરીરને

ખોરાક પર ધ્યાનિ, છુટે છે. કેટલીક વખત તો ખોરાક સંબંધીના વિચાર પ્રત્યે પણ નિરસ્કાર છુટે છે. આ બતાવે છે કે શરીરની પ્રેરણાશુદ્ધિ ખરી છે; અને આ વખતે લીધેલો ખોરાક શરીરના પોષણ અર્થે વપરાતો નથી. ઉદ્વૃત્ત તે શરીરનું બળ કમી કરી, રોગને પોષણ આપે છે; અને તેથી રોગ

આ લેખના મૂળ લેખક મી. બરનાર મેકફાર્લેન

તેના દેહયુગ્મ પ્રમાણે સારી તંદુરસ્તીમાં રાખવાને ધણો થોડો ખોરાક જોઈએ છે એમ સામાન્ય રીતે આગળ જણાશે.

રોગી અવસ્થામાં સામાન્ય રીતે કુદરત જણાવે છે કે ખોરાકની જરૂર નથી, કારણ કે આપણે જુખ ખોઈ મેકીએ છીએ અને

વધુ ને વધુ લેખાતો જાય છે. આવા સમયે જેમ વધારે ખોરાક લઈએ તેમ રોગને વધુ પોષણ મળતું હોઈ, દરદી ખોરાક લેતા છતાં બળ અને શરીર ધટતો જાય છે.

એક વાદળાનો દાખલો લઈએ. ખાલી વાદળાને પાણીમાં મુકીશું તો પાણીનો

અમુક જથ્થો તેમાં રહેશે હવે પાણીથી ભરેલી વાદળોને પાણીમાં મુકવામાં આવે તો પગિણુમે ના વધુ પાણી રહેશે નહિ; અને બહાર કાઢીશું તે વખતે વધાનાં પાણી નીકળી જશે.

શરીરને વાદળા સાથે સરખાવો, અને ખેંચાકને વાદળામાં રહેલા પાણી સાથે. જે કેટલોક કાળ આપણે શરીરને પુરતું પોષણ ન આપીએ તો લોહીમાં ફરતા પદાર્થો પોષણ તરીકે વપરાશે. હવે જે હરદયેશ શરૂઆત જોઈએ તે કરતાં વધારે ખોરાક નાખો. આવે તો તેમાંથી કેટલોક પોષણ તરીકે વપરાય છે અને બાકીનો મિશ્ર યોગેશ વપરાવા સિવાય પડ્યો રહે, અને તે બહાર પડી નીકળી ન જાય.

જે અંદરની વસ્તુઓને આપણે જોઈ શકતા નથી, તેના બહારનાં ચિન્હો કાષ્ટ શારીરિક કારણોને લઈને હોય છે. ઘણી વખતે આ ચિન્હો કુદરતી રીતે રોગ શરીરમાંથી જાય છે, એમ ખતાળી અનિષ્પ્રસૂયક થઈ પડે છે. અહીં જેતા આ ચિન્હો-જેને આપણે રોગ કહીએ છીએ, તે શરીર સાથે કરવાની ક્રિયા જ છે. હુંકામાં રોગ સાગ્ર થવાની એક કુદરતી ક્રિયા છે.

રોગનો આ વિચાર સામાન્ય માણસને નવો લાગશે. જ્યારે તમે તેને કહેશો કે રોગ એ એક સાગ્ર થવાની ક્રિયા છે, ત્યારે તે ભાગ્યે જ માને, અને ઘણું કરીને તો તે માનશે જ નહિ. પરંતુ એ સત્ય છે કે રોગ એ એક સાગ્ર થવાની જ ક્રિયા છે. તે તંદુરસ્તી આપે છે. તે શરીરની અનિષ્પ્રમિતતા સામે લડાઈ કરે છે, અને શરીરના બધા અપનયન માગો પુરૂં કરે છે. તે ત્વચા, મુત્તપિંડ, આંતરડાં, ફેફસાં અને કલેબ વાટે ભેગા થઈ રહેલા મળને બહાર- કાઢે છે. હવે જે આ અપનયન અવયવોને પુરી દેવામાં આવે તો વ્યાધિ જરૂર ઉત્પન્ન થાય છે.

આપણે કેટલાંક દુઃખદાયક ચિન્હો જોઈએ છીએ. પરંતુ વારંવાર રીતે કુદરત આ પરોપકારી પ્રયત્નોથી દુઃખમાંથી મુખમાં લઈ જાય છે. જેને આપણે રોગ કહીએ છીએ તે એક સાગ્ર થવાની ક્રિયા જ છે; અને તે આપણી આંખ આગળ હંમેશા થવા કરે છે.

આથી એમ સમજાશે કે ઘણા રોગો સાગ્ર થવાની અને દુઃખ મટાડવાની ક્રિયાઓ જ છે.

જેવી રીતે બાળકું હાડકું કુદરતી રીતે સંધાઈ જાય છે, તેવી જ રીતે શરીરના બીજા ભાગોના રોગોનું સમજવું. ભાગેલા હાડકાંને આપણે ફક્ત ગોઠવીએ છીએ, અને બાકીનું કામ કુદરત કરે છે. જે શક્તિ આ ભાગેલું હાડકું સાથે છે, તે જ શક્તિ, જે તેને અવસર આપીએ, અને તેના સાગ્ર કરવાના ઉપયોગમાં અંતરાયરૂપ ન થઈએ તો માયાની શરદી, પ્રમેદ અથવા બીજા રોગો મટાડે છે.

રોગ એક જ છે, પણ તેનાં બાહ્ય સ્વરૂપ અનેક છે. જે મળ, ઝેરી કચરો, ભેગો થાય છે તે જ રોગનું કારણ હોય છે; અને તેના બાહ્ય સ્વરૂપ જુદાંજુદાં હોય છે. હવે આ મળની જુદીજુદી બહાર નીકળવાની રીતોને આપણે જુદાજુદા રોગો કહીએ છીએ. ઘણી ખરી રીતે દરેકમાં આ ઝેરી કચરો એક જ હોય છે, પણ જુદીજુદી વ્યક્તિઓમાં તે જુદીજુદી રીતે બહાર નીકળતો હોવાથી તેને જૂથથી જુદાજુદા રોગોનાં નામ આપવામાં આવ્યાં છે.

આ ઉપરથી સમજવું હશે કે શરીરમાં કાષ્ટ અમુક ભાગને, રચાનિક, રોગ એવું કંઈ હોતું નથી. શરીરની ક્રિયાની અનિષ્પ્રમિતતા એ જ રોગ. રક્તાભિસરણ અને શાનતંતુ શરીરને એક બનાવે છે; અને આથી શરીરના કાષ્ટ રચાનિક ભાગને લેવા કરતાં આખી શારીરિક ક્રિયાને આપણે લેવી જોઈએ; અને તેમ કરીએ તો જ આપણને

રોગનું ખર્ચ કારણ સગળ્ય અને તે દુર કરી શકાય. રકતને શુદ્ધ બનાવી, અવયવોને તેમની મૂળ સ્થિતિમાં મૂકી, તેમની પાસે નિયમિત રીતે કામ કરાવી સામાન્ય તંદુરસ્તી લાવીએ એટલે બહારનાં રસાનિક ચિન્હો આપોઆપ જતાં રહેશે.

હવે ઉપર જણાવેલી સ્થિતિ અપાટાખંધ લાવવી હોય તો શરીરમાંથી જુદી જુદી જાતનાં ઝેરો, ફેરી પદાર્થો અને કચરો બહાર કાઢી નાખવો જોઈએ, ઉપરાંત આ કરવામાં મળેલા સર્ગ કરનારા અવયવોને મદદ કરવી જોઈએ, જેથી તેઓ હંમેશના કરતાં વધારે કડપથી કામ કરી વધારે કચરો બહાર કાઢે. ત્વચા, યકૃત, મુત્રપિંડ, આંતરડાં અને ફેફસાં પાસે વધારે પ્રયત્ન કરાવી શરીરમાં રહેલા કચરાના દમણને બહાર કાઢવો જોઈએ. આ વખતે એ અવશ્ય યાદ રાખવું જોઈએ કે જે વસ્તુને આપણે બહાર કાઢવા હોઈએ તે વસ્તુ અંદર દાખલ ન થઈ જાય; એટલે કે ખોરાક લેવો જોઈએ નહિ; કારણ કે આવા સમયે-માંદગી વખતે-ખોરાક ઉત્તરે કચરો-જે થઈ પડે છે.

બાધિ સમયે લીધેલો ખોરાક શરીરનું પોષણ તો કરતો નથી, પણ નુકસાન કરે છે. આ સમયે લીધેલો ખોરાક શરીરનું પોષણ કરતો નથી, એટલું તો નહિ, પણ દરદીના શરીરમાં ઝેર ઉત્પન્ન કરે છે. શરીર જ્યારે પેતાનું નિયમિત કામ કરતું હોય છે ત્યારે જ ખોરાકનો ખરો ઉપયોગ થાય છે; અને જ્યારે તેનાથી વિરુદ્ધ-એટલે કે શરીર બગડેલું હોય છે ત્યારે ખોરાક પચતો નથી, અને તેનું ઝેર બની સાગ્ર થવાની ક્રિયામાં અંતરાયરૂપ નિવડે છે. ઉપવાસ એ જ એક ખરો રસ્તો છે. તેનાથી શરીર શુદ્ધ બને છે, કારણ કે તે વખતે શરીરમાં રહેલો મળ બહાર નીકળે છે અને વળી નવો ખોરાક (આ સમયે ઝેર) અંદર જતો નથી.

માંદા માણસની પ્રેરણાશુદ્ધિ તેને અપવાસ કરવાનું કહે છે. સર્વ પ્રાણીઓમાં આવી પ્રેરણાશુદ્ધિ હોય છે, અને જ્યારે તેઓ માંદા પડે છે ત્યારે ખોરાક લેવાની ના પાડે છે. આથી શું એમ પુરવાર થતું નથી કે કુદરત જ આપણને ખાવાની ના પાડે છે? આપણી પ્રેરણાશુદ્ધિ ખરી છે; અને બગડેલી સ્થિતિમાં અપવાસ કરવો જોઈએ. આપણી અવળી પ્રેરણાશુદ્ધિથી, ખોટા તર્કથી, અને બુનદારની વૈચક કેળવણીથી આપણે ખરી વસ્તુ બરાબર જોઈ શકતા નથી તેમજ તે પ્રમાણે વર્તી પણ શકતા નથી.

હવે રોગનો સિધ્ધાંત સમજાવો હશે. તે એક નકાળી, બગડેલી અને ન પાચન થયેલી વસ્તુ બહાર કાઢવાનો શરીરનો પ્રયત્ન છે. આવા સમયે તેના માર્ગમાં અંતરાયરૂપ થવા કરતાં તેમાં મદદ કરવી જોઈએ. કુદરતી દલાજ જ સારા થવનો ઉપાય છે. કુદરત જ આપણને સાગ્ર કરે છે અને તે જ સાગ્ર કરી શકે. કુદરતની પાસે બળાત્કારે કામ ન લઈ શકીએ. પણ આપણે તેને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપી તેના કામમાં મદદ તો કરી શકીએ સત્ત થવાના બધા ઉપાયો શરીરની અંદરથી થવો જોઈએ, અને તેની અસર દરદીની જીવનશક્તિ (Vitality) ઉપર આધાર રાખે છે. કુદરત એકથી જ આપણને સાગ્ર કરે છે અને કરી શકે.

ત્યારે હવે વૈદ અને દાકતરોનું કર્તવ્ય એ છે કે તેમણે આ સાગ્ર થવાના કુદરતી ઉપાયમાં વિઘ્ન નાખ્યા કરતાં તેને મદદ કરવી જોઈએ. આ મદદ કેટલાક આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે થવી જોઈએ; જેમ કે પાણીના વેન્ટનથી, દવાઓથી, સ્નાનથી વિ. વિ. પણ સાથે સાથે રિપિરાલિસરણની ક્રિયાને નિયમિત રાખવી જોઈએ. અપવાસ અંદરના અવયવોને મળથી મુક્ત કરે છે, અને તેમાંથી લોહી

ખેંચી કાઢ તેને આખા શરીરમાં ફેરવે છે. સાથે સાથે લોહીની ગતિને નિયમિત કરી શરીરને સારી સ્થિતિમાં મૂકે છે.

મેલ શરીરમાં એ રીતે પેસે છે એક ફેફસાં વાટે ખરાબ હવા લાઇને અને બીજી જઠર વાટે અયોગ્ય અને વધારે ખાઇને. આ ઉપરાંત લુદી લુદી જાતની દવાઓથી શરીરમાં એર ઉત્પન્ન થાય છે. બીજી કાંઈ રીતે, ધણું કરીને શરીરમાં મેલ જતો નથી. હવે રજીષ્ટ ધરો કે, એક બાલુએ ચોકળી હવા લાઇને આ એરી મળને શરીરમાં જતો અટકાવેલો જોઇએ, અને બીજી બાલુએ ઉપવાસ કરવો જોઇએ. નિરોગી અનવાની બીજી ક્રિયાઓ સાથે આ ઉપાયો શરીરનાં ગમે તે રોગના મૂળ કારણોના નાશ કરી દરદીને સાજો કરશે.

સામાન્ય માણસની રહેવાની રીત નીચે પ્રમાણે હોય છે. તે જઠરને વધારે વાર ખાઇને ભરી દે છે; અને વારંવાર ઉત્તેજક પદાર્થો ખાઇને, યાદી મેલો અવયવોને તેમની શક્તિ ઉપરાંત ચઢવી નાખે છે. તે એવો ખોરાક ખાય છે, કે જેથી શરીરની શક્તિનો દુર ઉપયોગ થાય છે; સારી સ્થિતિ લાવનાર અવયવોને વધારે પડતું કામ આપે છે. કેટલાક અવયવોને ન છુદ્ધ કરી તેમનું વધારાનું કામ બીજા અવયવોની પામે કરાવે છે. શરીરના કેટલાક અવયવો હદ ઉપરાંત બમડી જાય ત્યાં સુધી તેમને સાજા કરવાનો ખરો ઉપાય હ યમાં લેતો નથી આવી જાતની રહેણીથી શરીરને નુકસાન પહોંચે જ. જો તેને તંદુરસ્ત બનાવવું હોય તો તેને પૂર્ણ વિશ્રાંતી આપવી જોઇએ.

એક સમજવું ન જોઇએ કે ફક્ત ઉંચી અને બીજા અવયવોને વિશ્રાંતી આપ્યાથી આખા શરીરને સંપૂર્ણ વિશ્રાંતી મળે છે. બહારના અવયવોની વિશ્રાંતી માટે તો ફક્ત ઉંચ જ બસ છે; પણ જેમની પાસેથી દિવસોના દિવસો, મહિનાના મહિના અને

વર્ષોના વર્ષ પર્યાન કામ લેવામાં આવે છે એવા અંદરના અવયવોનું શું ? તેમને ઉત્તેજક પદાર્થો આપ્યાથી વિશ્રાંતી મળતી નથી. ઉલ્ટું તેનાથી તો તેમની કામ કરવાની શક્તિમાં ઘટાડો થાય છે. આપણી રહેણીમાં ફેરફાર ન કરીએ ત્યાં સુધી તેમને વિશ્રાંતી મળે જ નહિ. વળી એ પણ સત્ય છે કે જો તેમની પાસેથી ઉંચ અને આરામના વખતમાં પણ કામ લાઇએ તો તેમને પૂર્ણ વિશ્રાંતી ન જ મળે.

આ ઉપરથી એ સાબિત થાય છે કે શરીરના અવયવો, બાહ્ય અને રનાયુઓને પૂર્ણ આરામ જોઇએ છે. આ આરામ ફક્ત ઉપવાસથી જ ગણી શકે છે. ઉપવાસની ક્રિયાથી અવયવોને પાચન ન થયેલો તથા અન્ય પ્રકારનો મળ બહાર કાઢવાની તક મળે છે, અને આરામ પણ મળે છે; સતત કામ કરવાથી તેમને જે કસારો લાગેલો હોય છે તેમાંથી મુક્ત થઈ તાજા બને છે; મુકદ્દસ રજકણોને બહાર કાઢીને તેમની જગ્યા નવા રજકણો લે છે. વળી ગમજ અને જ્ઞાનતંત્રને આરામ મળે છે. અને અંદરના બધા અવયવો અને માંકરૂઢિઓને તાજા થવાની તક મળે છે. આ બધું ઉપવાસ દરમ્યાન થાય છે. ખરેખર, આથી તમારા ઉત્તમમાં ઉત્તમ સેવકોને-સોહીતો રજકણો, અને અન્ય વધે જે દરદમેશ તમારી તંદુરસ્તી જાળવવા માટે ઉત્પન્ન થાય છે—ધણી જ જરૂરી વિશ્રાંતી મળે છે.

સામાન્ય અનુભવ છે કે ઉપવાસ દરમ્યાન અને ત્યાર પછી મગજ ધણું ઉત્તેજી બને છે; અને ઉત્કૃષ્ટ વિચારો કરી શકે છે. ઉપરાંત બ્યાધિ શરૂ થતામાં જ જો ઉપવાસ નિયમાનુસાર કરવામાં આવે તો તે બ્યાધિને નિર્મૂળ કરે છે.

આ ઉપરથી ઉપવાસની ઉપયોગિતા સમજાઈ રહેશે. ઉપવાસ રોગી શરીરમાં નવી વસ્તુ

(ઝેર) દાખલ થવા દેતો નથી, તેમ જ સાથે સાથે મળતે બહાર કાઢે છે. સારી-તંદુરસ્તી મર્દિ-જર્ણી એવી લોહીની ગતિને નિયમિત કરે છે; અર્થ-મજાસર્જક અવયવો મળતે બહાર કાઢવાની તક આવે છે, અને શરીરમાં પડેલી નકામી વસ્તુઓને બાળી દહાડી ભસ્મીકરણ કરે છે. અવવાસ શરીરને સાફ કરે છે; અને તે જ્ઞાનતંતુ અને અન્ય અવયવોના રજકણોને, એકઠા થઈ રહેલા ઝેરમાંથી મુક્ત કરી તેમની જીવનશક્તિમાં વધારો કરે છે. અવવાસના આવા ગુણો છે. અને આગળ આપણે જોઈશું કે 'અર્ધા આ કટલીક શંકાઓનું નિરાકરણ કરવું' જરૂરનું છે. કાંઈ એમ કહેશે કે, તે બધું ખરું; પણ શરીરના ચેતનમય ભાગોનો આવી રીતે નાશ કરવામાં ગદશ નથી રહેતું? વળી આથી શરીરના બળમાં ઘટાડો ન થાય? પેતાના ઉંચે પોષણ કરવાનું હેતુથી કષ્ટની મિશ્રિતો જોડાઈ ન ગળવાથી નુર્જિસ્તાન થતું નથી?

આવા કુતર્કો ઉઠાવનાર અવવાસ દરમ્યાન શરીરમાં થતી ક્રિયાઓ બહાવર સમજવા નથી. આ સમયે ધણ લાંબા વખત સુધી શરીર તેના ઉપયોગી અવયવોનું ભક્ષણ કરતું નથી; પણ તે તદ્દન નિરુપયોગી મળ અને કચરા ઉપર પોતાનું જીવન ચલાવે છે; અને જ્યારે આ મળ પુરો થાય છે ત્યારે જ ઉપયોગી અવયવોનો આશરો લે છે. પરંતુ શરીરના ધણુ જ મહત્વના અવયવોનો ઉપયોગ. તે ભૂખમરાની રિયતિમાં પણ થતો નથી.

ઉપવાસ શરૂ થયો કે તરત જ શરીરની અંદરનો ફરતો મળ તથા અન્ય નકામી વસ્તુઓ જે લોહીની શિરઓને પુરી દે છે, તે આપે આપ બળી જાય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જે નકામી વસ્તુઓથી આપણે માદા પડીએ છીએ અને જેમને આપણે બહાર

કાઢવા મથીએ છીએ તેમને કુદરત પોતાની મેળે બાળી દે છે, અને બહાર કાઢે છે. આ વસ્તુરિયતિ ધણી જ અગત્યની હોય સમજવા જેવી છે; કારણ કે આ સિધ્ધાંતથી વ્યાધિ વિનાશક ઉપવાસના ગુણો સમજાશે.

જ્યારે આ મળ પુરો થાય છે ત્યારે શરીરના ચરખીવાળો પદાર્થોનો વારો આવે છે. બીજા અવયવોનો ઉપયોગ થાય તે પહેલાં આ ચરખીવાળો પદાર્થો જ બળે છે. અને ખરેખર એ તોંધી રાખવા જેવું છે કે, ભૂખમરાથી નીપજેલ મરણ (કે જે વ્યાધિ વિનાશક ઉપવાસથી વિભિન્ન છે)માં પણ જ્ઞાન તંતુઓનો નાશ થતો નથી, અને તેઓ પોતાનું વજન કાચમ રાખી દંમેશનું કામ કરે જાય છે.

યો ના 'ઈન્દ્રિયજ્ઞાન' નામે અંધમાંથી લીધેલા આંકડાઓ ભૂખમરાથી નીપજેલાં મરણથી શરીરમાં થયેલા ઘટાડો બતાવે છે :—

ચરખી ...	... ૬૭ ટકા
રનાયુ ...	... ૩૦ "
ચક્ત ...	... ૫૬ "
બરોળ ...	... ૬૩ "
લોહી ...	... ૧૭ "
જ્ઞાનતંતુઓ ...	... ૦ "

આ આંકડાઓ આપણને બતાવી આપે છે કે જ્યારે આપણે ખોરાક લેતા નથી ત્યારે શરીરના ઓછા ઉપયોગી ભાગો વધુ પ્રમાણમાં બળે છે, અને ત્યાર પછી શરીરના વધારે ઉપયોગી થોડા પ્રમાણમાં બળે છે. શરીરને હાડપિંજરની રિયતિમાં લાવ્યા પછી જ મરણ નીપજે છે. કારણ કે તેમાં શરીરના તમામ ભાગો ખોરાક તરીકે વપરાઈ ગયેલા હોય છે. આ રિયતિ આવ્યા પહેલાં મરણ અસંભવિત છે.

ઉપવાસ અને ભૂખમરો એ બંને રિયતિ વિભિન્ન છે, એ અર્ધા આ ખાસ બાર ઘટને

ખતાવવાતું છે ઉપવાસ લાભકર્તા હોઈ શરીરમાથા વ્યાધિ દૂર કરે છે; અને જૂખમરો તેનાથી વિરૂધ્ધ હોઈ વધારે વખત લંબાવવામાં આવે તો મરણ નીપજવે છે. આ બે સ્થિતિની વચ્ચે રહેલો બેદ રપટ છે, અને તે જનન કરવા, યોગ્ય છે. કારણ કે ઉપવાસની કિંમત ત્યાર પછી જ સમજાય છે.

જ્યારે આપણે ખોરાક મૂકી દઈએ છીએ ત્યારે પ્રથમ જણવ્યું તેમ શરીર તેના પોતાના ઉપર નબે છે. એટલે કે ધણી જ નિઃપ્રયોગી પાથો પ્રથમ આળા દઈ તેને બહાર કાઢે છે. એમ, તો ચોક્કસ માનવું પડે છે કે આપણામાંના કેટલાક સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત નથી; જો તેમ હોય તો આપણે આપણા શરીરને સારી તંદુરસ્તીમાં લાવવા માટે જે અયથામ નવતો' કનીએ છીએ તે ન કરવા પડે. આ જ બનાવી આપે છે કે આપણે પૂર્ણ દશામાં નથી. કુદરત આ જોઈ શકે, અને અગ્રાકૃતિ તે આપણને કેટલીક ચેતવણી આપે છે. આથી આપણને આ નકામા અને ટ્રેગ ઉપજ કરનાર મળતે ગદાર કાઢવાની તક મળે છે. આ કિંથા દરમ્યાન જૂખ જતી રહે છે; શ્રમ પર છારી વળે છે; શ્વાસ ગંધાય છે, અને શરીર દરેક અવલોકનાર મળતે બહાર કાઢે છે. કુદરતના આ પ્રવળ દંડીના દરદ પ્રમાણે થોડા અથવા લાંબા સમય સુધી ચાલે છે. કેટલાકને આ ધર સાફ કરવાને થોડો દિવસ બેઠક, કેટલાકને કેટલાંક અઠવાડીયાં પણ બેઠક.

જ્યારે શરીર તદ્દન સાફ થાય છે ત્યારે કુદરત પોતાની મેળે તે સ્થિતિ અચૂક ચિન્હોથી ખતાવશે. કુદરતી જૂખ લાગે છે; છારી જતી રહી શ્રમ ચોક્કસ બને છે, શ્વાસ સુગંધી બને છે; નાકી નિયમિત ચાલે છે; અને શરીરનો ગરમી કેટલો આવે છે. અહીં આ એક બાબત ખાસ બાર દષ્ટિ કહેવાની છે કે પૂર્ણ અપનાસથી જ જૂખ ઉઘટે છે, અપૂર્ણથી

ઉઘડતી નથી. આ સ્થિતિ આપણને ચેતવણી આપે છે કે હવે શરીરને ખોરાક નોંધ્યું છે, અને આ વખતે ખોરાક નોંધવામાં ન આવે તો પછી 'જૂખમરો' શરૂ થાય છે.

હવે આપણે 'ઉપવાસ' અને 'જૂખમરો' વચ્ચે રહેલો બેદ ટુંકાણમાં સમજાવવા શરૂ કરીએ છીએ. ત્યાં સુધીના સમયને 'ઉપવાસ' કહેવામાં આવે છે. કુદરતી જૂખ ઉઘડવા પછી આહાર નોંધવાથી મૃત્યુ થાય ત્યાં સુધીના સમયને 'જૂખમરો' કહેવા. પહેલી સ્થિતિ લાભકર્તા છે, બીજી આપણને નિરંજન કરાવે છે. જ્યારે બીજી સ્થિતિ હાનિકર્તા હોઈ શરીરને નાશ કરે છે. કેટલા જૂખમરો પેદાશું કહેવું નથી. પણ મને એક વાર ફરીથી કહેવાઈ છે કે નિયમિત રીતે કરેલો ઉપવાસ નિરોગી બનવાનો રામચાણું દલાળ છે, અને તે બીજા બધા ઉપાયો કરતા શ્રેષ્ઠ છે.

ઉપવાસી વસ્તુસિધિ નિવૃત્તિ આદિ કામકામે એવો ખ્યાલ આવે કે 'હું' ખાણું ખાઈ શકું છું એટલે મને જૂખ લાગેલી હોવી જોઈએ, અને તેથી મને ઉપવાસની જરૂર નથી. આથી 'હું' સારી તંદુરસ્તી મોળવું છું એ સાબીત થાય છે. પણ આવે વખતે લાગેલી જૂખ 'ખરી જૂખ' નથી, પણ 'સમયની જૂખ' છે. દિવસમાં ત્રણ વખત ખાણીની ટેવ હોય તો આપણા શરીરમાં એક જાતની તાલ બંધતી બાધાઈ જાય છે; જેથી હંમેશના જોગન-સંમંથે પેટ ખોરાક માટે તલપાપા થઈ રહે છે. જો આ સમયે કંઈ આહાર ન લઈએ અને ફક્ત ઠંડા પાણીનું એક પ્યાલું પી મનને બીજી પ્રવૃત્તિઓમાં ફેરીએ તો આ 'સમયની જૂખ' જતી રહે છે અને ખોરાક ઉપરથી મને ઉડી જાય છે. ટુંકામાં આપણે જોને 'જૂખ મરી ગયું' એમ કહીએ છીએ તે સ્થિતિ આવે છે.

(ઝેર) દાખલ થવા દેતો નથી, તેમ જ સાથે સંધિ-મળતે બહાર કાઢે છે. સારી-તંદુરસ્તી મેંદે જરૂરી એવી લોહીની ગતિને નિયમિત કરે છે; અન્યથા સ્વચ્છતા અવધવા મળતે બહાર કાઢવાની તક આવે છે, અને શરીરમાં પડેલી નકામી વસ્તુઓને બાળી દહાડી મળી જાય છે. અપવાસ શરીરને સાફ કરે છે. અને તે સ્નાનતંતુ અને અન્ય અવયવોના રજકણોને, એકઠા થઈ રહેલા ઝેરમાંથી મુક્ત કરી તેમની જીવનશક્તિમાં વધારો કરે છે. અપવાસના આવા ગુણો છે. અને આગળ આપણે જોઈશું કે, આપણે સુધીના સોજા થવાના દરેક ઉપાયોમાં તે શ્રેષ્ઠ છે.

આવી આ કુદરીક શંકાઓનું નિરાકરણ કરવું જરૂર છે. કાંઈ એમ કહેશે કે, તે ખુબ ખર્ચ; પણ શરીરના ચેતનમય ભાગોનો આવી રીતે નાશ કરવામાં નાશ ન થાય રહેતું જ વળી આથી શરીરના બળમાં વધારો ન થાય? પે તોના ઉાર પેપાણુ કરવાનું હોવાથી સ્વચ્છતા મિલેતો જોરાક ન મળવાથી નુકસાન થતું નથી?

આવા કુમરો ઉદાવનાર અપવાસ દરમ્યાન શરીરમાં થતી ક્રિયાઓ બરાબર સમજવા નથી. આ સમયે ઘણા લાગા વખત સુધી શરીર તેના ઉપયોગી અવયવોનું ભક્ષણ કરતું નથી; પણ તે તદ્દન નિષ્પ્રયોગી મળ અને કચરા ઉપર પોતાનું જીવન ચલાવે છે; અને જ્યારે આ મળ પુરો થાય છે ત્યારે જ ઉપયોગી અવયવોનો આશરો લે છે. પરંતુ શરીરના ઘણા જ અદ્યતન અવયવોનો ઉપયોગ તો ભૂખમરાની રિયતિમાં પણ થતો નથી.

ઉપવાસ શરૂ થયો કે તરત જ શરીરની અંદરનો ફરતો મળ તથા અન્ય નકામી વસ્તુઓ જે લોહીની શિરઓને પુરી દે છે, તે આપો આપ બળી જાય છે. ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જે નકામી વસ્તુઓથી આપણે માંદા થઈએ છીએ, અને જેમને આપણે બહાર

કાઢવા મથીએ છીએ તેમને કુદરત પોતાની મેળે બાળી દે છે; અને બહાર કાઢે છે. આ વસ્તુરિયતિ ઘણી જ અગત્યની હોય સમજવા જેવી છે; કારણ કે આ સિધ્ધાંતથી વ્યાધિ વિનાશક ઉપવાસના ગુણો સમજાશે.

જ્યારે આ મળ પુરો થાય છે ત્યારે શરીરના ચરબીવાળા પદાર્થોનો વારો આવે છે. ખીજા અવયવોનો ઉપયોગ થાય તે પહેલાં આ ચરબીવાળા પદાર્થો જ બળે છે. અને ખરેખર એ તોંધી રાખવા જેવું છે કે, ભૂખમરાથી નીપજેલ મરણ (કે જે વ્યાધિ વિનાશક ઉપવાસથી મિત્ર છે)માં પણ સ્નાન તંતુઓનો નાશ થતો નથી, અને તેઓ પોતાનું વજન કાપમ રાખી દેખેશુ કામ કરે જાય છે.

યો ના 'પ્રદેશિયન' નામે ગ્રંથમાંથી લીધેલા આંકડાઓ ભૂખમરાથી નીપજેલાં મરણથી શરીરમાં થયેલાં ઘટાડાં બતાવે છે :—

ચરબી ...	... ૬૭ ટકા
રતાયુ ...	... ૩૦ "
પ્રકૃત ...	... ૫૬ "
બરેણ ...	... ૬૩ "
લોહી ...	... ૧૭ "
સ્નાનતંતુઓ ...	... ૦ "

આ આંકડાઓ આપણને બતાવી આપે છે કે જ્યારે આપણે જોરાક લેતા નથી ત્યારે શરીરના જોશ ઉપયોગી ભાગો વધુ પ્રમાણમાં બળે છે, અને ત્યાર પછી શરીરના વધારે ઉપયોગી થોડા પ્રમાણમાં બળે છે. શરીરને દાહિંજરની રિયતિમાં લાવ્યા પછી જ મરણ નીપજે છે. કારણ કે તેમાં શરીરના તમામ ભાગો જોરાક તરીકે વપરાઈ ગયેલા હોય છે આ રિયતિ આવ્યા પહેલાં મરણ અસંભવિત છે.

ઉપવાસ અને ભૂખમરા એ બંને રિયતિ મિત્ર છે, એ અહીં આ ખાસ બાર દર્શાવે

ખતાવવાનું છે. ઉપવાસ લાભકર્તા હોય શરીરમાંથી વ્યાધિ દૂર કરે છે, અને ભૂખમરો તેનાથી વિરૂધ્ધ હોય વધારે વખત લાંબાવવામાં આવે તો મરણ નીપજવે છે. આ બે સ્થિતિની વચ્ચે રહેલો બેદ સ્પષ્ટ છે, અને તે અનન્ય કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે ઉપવાસની કિંમત ત્યાર પ્રતી જ સમજાય છે.

જ્યારે આપણે ખોરાક મૂકી દઈએ, છીએ ત્યારે પ્રથમ જળ વ્યુતે તેમ શરીર તેના પોતાના ઉપર નબળું છે. એટલે કે ધણી જ નિરુપ-યોગી પાંચો પ્રથમ ગાળા દહ તેને બદાર કાઢે છે. એમ, તો ચોક્કસ - માનવું - પડે કે આપણામાંના કે.ઈ સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત નથી; જો તેમ હોય તો આપણે આપણા શરીરને સારી તંદુરસ્તીમાં લાવવા માટે જે અથાગ 'નયતો' કરીએ છીએ તે ન કરતા પડે. આ જ બતાવી આપે છે કે આપણે પૂર્ણ દશામાં નથી. કુદરત આ બેંચ શકે છે, અને અગત્યથી તે આપણને કેટલીક ચેતવણી આપે છે. આથી આપણને આ નકામા અને રોગ ઉત્પન્ન કરનાર મળને બહાર કાઢવાની તક મળે છે. આ કિંમત દરમિયાન ભૂખ જતી રહે છે; શ્રમ પર છારી વળે છે; શ્વાસ મંદાય છે; અને શરીર દરેક આપણે દારા-મળને બહાર કાઢે છે. કુદરતેના આ પ્રવાન દરદીના દરદ પ્રમાણે થોડા અથવા લાંબા સમય સુધી ચાલે છે. કેટલાકને આ ધર સાફ કરવાને થોડાં દિવસ બેંચએ, કેટલાકને કેટલાંક અઠવાડીયાં પણ બેંચએ.

જ્યારે શરીર તદ્દન માંદ થાય છે ત્યારે કુદરત પોતાની મેળે તે સ્થિતિ અચૂક ચિન્હોથી બતાવશે. કુદરતી ભૂખ લાગે છે; છારી જતી રહી શ્રમ ચોક્કસ બને છે; શ્વાસ સુગંધી બને છે; નાડી નિયમિત ચાલે છે; અને શરીરનો ગરમી કેકાણે આવે છે. અહીં આ એક બાબત ખાસ બારે દર્શને કહેવાની છે કે પૂર્ણ અપવાસથી જ ભૂખ ઉધડે છે, અપૂર્ણથી

ઉધડતી નથી. આ સ્થિતિ આપણને ચેતવણી આપે છે કે હવે શરીરને ખોરાક નેંછએ છે. અને આ વખતે ખોરાક લેવામાં ન આવે તો પછી 'ભૂખમરો' શરૂ થાય છે.

હવે આપણે 'ઉપવાસ' અને 'ભૂખમરો' વચ્ચે રહેલો બેદ કે કાણમાં સમજાવે શકીશું; ખાતુ છોડ્યું - ત્યાંથી તે કુદરતી ભૂખ જતાઈ ત્યાં સુધીના વખતને 'ઉપવાસ' કહેવામાં આવે. કુદરતી ભૂખ ઉધડ્યા પછી ખોરાકને ચેતવણી મળે થાય ત્યાં સુધીના સમયને 'ભૂખમરો' કહેવા. પહેલી સ્થિતિ અંશભક્ષણ - હોઈ આપણને નિરંજન કરે છે; બીજી સ્થિતિ - હાનિકર્તા હોઈ શરીરને નાશ કરે છે. કાંઈ ભૂખમરો ચેતવાનું કહેતું નથી. પણ મને એક વાર ફરીથી કહેવાજો કે નિયમિત રીતે કરેલો ઉપવાસ નિરોગી બનવાનો રામચાલું હજાજ છે, અને તે બીજા બધા ઉપાયો કરતા શ્રેષ્ઠ છે.

ઉપરની વસ્તુ સ્થિતિ બંનેમાં ખાદ્યકાષ્ટકને એવો ખ્યાલ આવે કે 'હું' ખાણું ખાઈ શકું છું' એટલે મને ભૂખ લાગેલી હોવા નેંછએ, અને તેથી મને ઉપવાસની જરૂર નથી; આથી હું સારી તંદુરસ્તી મોળું છું' એ સમજીત થાય છે. પણ આવે વખતે લાગેલી ભૂખ 'ખરી ભૂખ' નથી, પણ 'સમયની ભૂખ' છે. દિવસમાં ત્રણ વખત ખાવાની ટેવ હોય તો આપણા શરીરમાં એક જાતની તાલ બધવતા બંધાઈ જાય છે; જેથી હંમેશના બોજન સમયે પેટ ખોરાક માટે તલપાપા થઈ રહે છે. જો આ સમયે કંઈ આહાર ન લઈએ અને ફક્ત ઠંડા પાણીનું એક પ્યાલું પી મનને બીજા પ્રવૃત્તિઓમાં દોરીએ તો આ 'સમયની ભૂખ' જતી રહે છે અને ખોરાક ઉપરથી મને ઉડી જાય છે. હું કાંઈ આપણે જોઈ ભૂખ મરી ગઈ એમ કહીએ છીએ તે સ્થિતિ આવે છે.

પણ જે શરીરને ખોરાકની જરૂર જ હોય તો ઉપરની રિયલિટી આવવી અશક્ય છે કુદરતી બુખની રિયલિટીમાં ખોરાક પરની રિયલિટી રહેતી નથી; પણ 'બુખમરા'માં જેમ દર કલાકે ખાવાની રિયલિટી જન્મી એક ભાતનું દુઃખ થાય છે તેવું દુઃખ જે ખોરાક લેવામાં ન આવે તો થયું જોઈએ. જેને આપણે 'બુખ મરી ગઈ' એમ કહીએ છીએ તેવી રિયલિટીમાં ખોરાક ન લેવાથી, શરીર તેના પોતાના જીવન આધાર રાખી અંદરના વધારાના ખોરાકને ખાવા માંડે છે.

ઉપવાસના અખતરાઓથી એ પુરવાર થયું છે કે, ઉપવાસ પછી શરીરની શક્તિ, વજન, અને નાઇટ્રોજનનું પ્રમાણ સાવચર્યા માટે ઘણા ઓછા ખોરાક જોઈએ છે. વળી ઉપવાસથી શરીરમાં વધારે સાઈ અને છે. તથા એ પણ સાબિત કરવામાં આવ્યું છે કે ઉપવાસથી સારી રિયલિટી ઉત્પન્ન થવા બાદ, પ્રસંગોપાત જોતણું દિવસના ઉપવાસથી ઉછરતાં પ્રાણીઓના બળ અને વૃદ્ધિમાં સારો વિકાસ થાય છે. આ બતાવે છે કે બચ્ચાંઓની ગંભીર વ્યાધિમાં અપવાસ નુકસાન કરતો નથી. પુખ્ત ઉમરનાં માણસો

આવે પ્રસંગે નાના કરતા વધારે દિવસના ઉપવાસ કરી શકે છે.

'ઉપવાસ' અને 'બુખમરા'નો ભેદ બેશા યાદ રાખવો જોઈએ. આ બહુ જ અગત્યનો છે. આ બંને રિયલિટી વચ્ચે રહેલો ભેદ (કે જે ઘણા માણસોના મનમાં અને ખાસ કરીને વૈદ દાકતરોના સમાજમાં અંગણી રીતે સમજવામાં આવ્યો છે) અહીં ઘણી જગ્યાએ, સમજાવવામાં આવ્યો છે. ફરીથી એક વાર કહેવાની જરૂર છે કે 'બુખમરા'થી શરીર નાશ પામે છે; જ્યારે 'ઉપવાસ'થી શરીર વ્યાધિરહિત બની, નિરોગી અને તાબું બને છે. આ ગ્રંથમાં ફક્ત વ્યધિમરત દશાઓમાં ઉપવાસ કરવાની જરૂર છે એ બતાવવામાં આવ્યું છે; પૂણું તંદુરસ્તીમાં તેની જરૂરીયાત ત્રિપે ચર્ચા કરવામાં આવી નથી.

અહીંબા ચર્ચવામાં આવેલો ઉપવાસ ઇવનશકિતને વ્યાધિમાંથી બચાવવાનો એક શાસ્ત્રીય પ્રલાજ છે. આ ઉપવાસથી શારિરીક અને માનસિક બળોને નવું ચેતન મળે છે. આ પ્રલાજના સાચા ઉપયોગથી ઘણા રોગો દુર થાય છે.

ખહાર પડી ચુકી છે ! સુન્દર રસિક નવલકથા !

જંજીરને ઝાણકારે

લેખક :

આંપશી ઉદેશી

મુલ્ય :

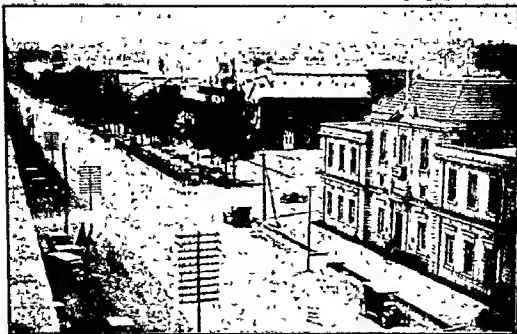
રૂ. ૦૧૧ પોસ્ટેજ જુદું

ચિત્રકાર :

એમ. વી. કુરંધર

આવી વાર્તા તમે ભાગ્યે જ વાંચી હશે

લખો : "નવચેતન" ઓફીસ ૧૮, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

નાઇરોબીનો એક રસ્તો-સીકરુથ એવેન્યુ

કેનીઆ વિષે કાંઈકે

મૂળ લેખક : મી. રામમુદીન

અનુવાદક : શા. "એ પી."

હિન્દીના સામાન્ય જનતામાંથી કાઢને પૂછા કે 'કેનીઆ' કયા અવ્યુ ? તો તે કા તો મ્હો પહોણું કરી પોતાની અજ્ઞાન દરમી જણાવશે કે કા તો જવાબમાં કહેશે કે આફ્રીકાના કેઇ અંધારા પ્રાંતમાં કેનીઆ આવ્યું હતો. અથવા તો બહુ બહુ તો એમ કહેશે કે ત્યાં ૧૯૨૩ની સાલમાં હિન્દીઓને બહુ દુઃખ પડ્યું અને એ દુઃખી દરમી સામે હિન્દીઓએ પોતાનું માથું ઉઠાવ્યું હતું. બસ-કેનીઆ વિષે સામાન્ય હિન્દીને વધારે જ્ઞાન જ નથી, જરૂર પણ જણાતી નથી. કારણ કે 'આફ્રીકા'એ રાષ્ટ્રના ઉચ્ચારની સાથે જ ધણીને એવા ખ્યાલ આવે છે કે આફ્રીકા એટલે રણનો, જંગલી. અશિષ્ટ, અસ્વચ્છ મહેરા. આવા ખોટા ખ્યાલ માત્ર હિન્દીઓમાં જ નહિ, પણ પશ્ચિમમાં જે પ્રવર્તી રહ્યા છે. ત્યાં પણ ધણી જ એવા માણસોને કેનીઆ અને આફ્રીકાની વસ્તુસ્થિતિનો સાચો ખ્યાલ છે

આથી કેનીઆવાસી અંગ્રેજ ટોર્ડ કેનર્થ

ધકાતુ જતુ એક સંસ્થાન' નામનું એક જ્ઞાન કુટુંબુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરીને કેનીઆ વિષેનું અંગ્રેજોનું અજ્ઞાન દૂર કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. પણ છેલ્લા મહા વિપ્લવ પછી યુરોપના મોટા ભાગની જનતાનું અજ્ઞાન ટબી ગયું છે, કારણ કે ધણી સૈનિકો લગભગ દરેક દેશના આ સ્થાનમાં ફરી વળ્યા છે, ને આફ્રીકાનાં તેમનાં સુંદર વખણોથી લલચાઇને સેંકડો ગોરાઓ દરેક ખોટામાં યુરોપથી આવીને આફ્રીકામાં કાયમનો વસવાટ કરવાના ઇરાદે ઉતરે છે.

અને વળી મધે વરસે વેંબલીના પ્રદર્શનમાં કેનીઆની સરકારે હજારો પાકંડનો ધુમાડો કરીને કેનીઆમાં વસવા માટે ગોરાઓને લલચાવ્યા છે. કેનીઆ વિષે સરચાતથી ઘેસી ગયેલા ખોટા ખ્યાલો દૂર કરવા ત્યાંની દરેક દરેક વિગત-જમીન, જંગલ, લગાવ, સરોવર, નદીઓ, નહેરો વગેરેના નકશા બનાવવાનીને વેંબલી પ્રદર્શનના પૂર્વ

આફ્રિકાના વિભાગમાં ત્યાંની સરકારે ગોઠવ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૯૨૩માં કેનીયાની ધારસભાએ દસ હજાર પાઉંડ એટલા વાસ્તે મંજૂર કર્યા હતા કે લંડનમાં એક ખમરખાતુ સ્થાપીને કેનીયાની જાહેર કરવી, પણ સંસ્થાન ખાતાના મધ્યમ એ કરાવની વિરૂધ્ધ પડવાથી તેનો અમલ થઈ શક્યો નહોતો, પણ એ કરાવનો ઉદ્દેશ વેંચી પદ્ધતિ તરફ સફળ થયો છે અને તેથી કેનીયામાં સંખ્યાબંધ ગેરસભ્યો વસવાટ કરવા થોડા વખતમાં આવી પડે એવો ધોણો સભવ છે.

અચેન્નેનો બોટો મન કરવાના પ્રયત્નોની નોંધ તો આટલી થે છે, પણ હિંદીઓના મગજમાં પેસી ગયેલા કેનીયા વિષેના ખોટા ખ્યાલો દૂર કરવા પ્રયત્નો થાય છે ? કાંઈ જ નહિ કેનીયામાં અને આખાં હિંદમાં આપણે કેન્ડેર સભાઓ ભરી છે, લંડન પ્રતિનિધિમંડળો મોકલ્યા છે અને ડાહીનીય સ્ટ્રીટમાં માનવા જનારને મળે તેવા ખામ અપમાન શેકડો અને હજારો પાઉંડને ખર્ચે ખરીદ્યા છે ; ને પછી આપણે હૃદય પર આધાર રાખી ચૂપચાપ બેસી રહ્યા છીએ આપણે હિંદમાં કે બીજા કયાય વ્યવસ્થિત, રચનાત્મક કામજોડુ કાંઈ પણ ભાગ્યે જ કરી શકીએ છીએ એક વાર વણખાગ્યે મળતો કેનીયાનો ઉચ્ચ પ્રદેશ આપણે ગુમાવ્યો છે ને તે સદાને માટે! એ આપણની ફરજાસ્ત આપણી પાસે રજૂ થઈ ત્યારે આપણે કહ્યું કે અમારે કાંઈ આફ્રિકાની કબજામાં સૂતું નથી. છતાં આજે આપણને લાગે છે કે તે વખતે આપણે એક ઉમદા તક ગુમાવી કારણ કે આપણે જોઈએ છીએ કે જે પ્રદેશની હવા હિંદના કોઈ પણ હવા ખાવાના સ્થળ કરતાં વધારે સારી અને પ્રાણદાયક છે. હું એ પ્રદેશમાં છેલ્લા ચોવીસ વરસથી રહ્યું છું; છતાં કોઈ વખત ૨૪ કલાક પણ મંદિરા રહ્યો નથી અને લાહોરમાં ત્રણ માસ રહ્યો પણ કોઈ વખત ત્રણ દિવસ સામટો સાને રહેલો હોઈ એમ મને યાદ નથી.

હાલ કેનીયામાં સરકારે લાખો એકર નીચી જમીન હિંદીઓ માટે અલગ રાખી છે. આ નીચી જમીનની હવા, અલગત, પેલા ઉચ્ચ પ્રદેશ જેટલી પ્રાણદાયક તો નથી જ ; પણ જ્યાં હરહમેશ કાંઈ ને કાંઈ ચેપી રોગ ફેલાઈ રહેતો હોય એવા હિંદના રહેઠાણ ભાગના પ્રદેશ કરતાં એ જગા જરૂર વધારે સારી છે.

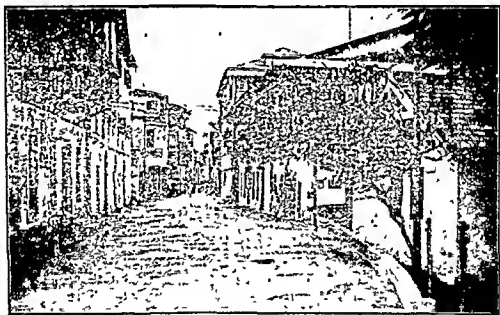
પૂર્વ આફ્રિકામાં પ્રવેશ કરવાના મૂખ્ય દ્વાર ત્રણ ગણાતું મોગાસા એ મુખ્યથી કેનીયા આવતાં પહેલું બંદર છે મુખ્યથી દર પખંવાડીએ ઉપડતી સ્ટીમરો આરાંરે આઠ દિવસમાં મોગાસા પહોંચાડે છે. અને મુસાફરીના પહેલા વર્ગના રૂા ૩૨૫, બીજા વર્ગના રૂા ૨૦૦ છટરમીટરેટના રૂા ૯૦ અને ડેકના રૂા ૧૦ ભાડાના બરવા પડે છે. વળી યુગાડા રેલ્વે જે આફ્રિકાની મધ્યમાં મલાંગેલી છે તેવું પણ દરિયાઈ હંદુ સ્ટેશન અથવા ઈર્મનસ મોગાસા જ છે એટલે કેનીયા જગા ઇચ્છનારને મોગાસા જ ઉતરવું પડે છે ને ત્યાંની રેલમાર્ગે પોતાના સ્થળે જઈ શકાય છે આ રેલ્વે રાત્રી તરફથી મલાવવામાં આવે છે અને હિંદી રેલ્વેઓમાં પડતી હાલમારીના હિસાબે આ રેલ્વેમાં સારી સગાડ છે એમ કહી શકાય.

કેનીયાનું પાટનગર નૈરોબી છે, ને તે મોગાસાથી ૩૨૫ માઈલ દૂર આવેલું છે. મોગાસાથી ઉપડતી મેઇલ ગાડીમાં બેસનાર પહેલા વર્ગના પાઉંડ ૪-૧૦-૦, બીજા વર્ગના ૩-૦-૦ અને ત્રીજા વર્ગના રૂા ૦-૧૫-૦ ભરીને વીસ કલાકમાં નૈરોબી પહોંચી શકે છે. મોગાસા અને નૈરોબી વચ્ચેની મુસાફરી ગમે તેવા સુકકાં મનના મુસાફરને પણ આનંદી બનાવે તેવી છે. ત્યાંનાં કુદરતી દ્રશ્ય મુસાફરને હેરત પમાડે તેવાં છે એવું વર્ણન નીચેના શબ્દોમાં ઘોડીશ રાહેનશાહતની એનસાઇકલોપીડીયા લખનારે ૮૬માં અને અક્ષરશઃ સત્ય ક્યું છે—

“મોગાસાનો ટાપુ હાડયા પછી રેલ્વે વાહન

ધાડા જંગલમાં પ્રવેશ કરે છે; અને દર માઇલે એ જંગલ વધારે ને વધારે સુંદર બનતું જાય છે. વચ્ચે વચ્ચે રબર, કેળાં, કપાસ, વગેરે ઉપયોગી ચીજોનાં વાવેતરવાળાં ખેતર પણ નજરે પડે છે. કોઇક ખેતર ઉત્તર પડયાં હોય છે, તે વળી કોઇમાં દેશીઓએ મકાઈ, ઘટાટા, બાજરી વગેરેનાં વાવેતર કર્યાં હોય છે. અહીંના બટાટા બહુ મીઠા હોય છે. અહીં વવાયલાં અને ઉગેલાં પુષ્પળ શાકભાજીથી આ પ્રદેશ દરેક દિશામાં અતિશય રમણીય લાગે છે. વળી પાણી રેલ્વે લાઈન જંગલમાં એક વાંક લઇને પ્રવેશ કરે છે; ને આ બાજુનાં જંગલનાં

૧૯મી સુધેહ પહેલા આ પ્રદેશ જર્મન 'ઇસ્ટ આફ્રીકાનો હતો; અને હાલ ટાંગાનીકાના પ્રદેશમાં ગણાય છે. આ રસ્તે જેમ જેમ આગળ વધે તેમ તેમ વધારે ઠંડી તથા માણુદાયક હવા આવતી જાય છે. સીબા (એટલે સિહનો પ્રદેશ) આગળથી ખાડા ટુકરાને બહારે મેદાનો મેદાનો આવવાં શરૂ થાય છે, અને અહીંનો દેખાવ બીજો જડેલો મુશ્કેલ છે. દરેક જાતનાં જંગલી વિકાળ માણુઓ આ મેદાનોમાં ફરતાં, દોડતાં, લહડતાં, તેમજાન કરતાં ને એક બીજાને ખાવા ખાતાં નજરે પડે છે. અને હવામાં યે ગીધ જેવાં જંગલી પક્ષીઓ

મેઇન સ્ટ્રીટ-મોગાસા

ખાસ ફલકાડ પણ ખાસ આનંદ આપે એવા દેખાવનાં નજરે પડે છે. આ જ ગલોમાં 'વાનીકા' નામની શાંતિમય જાતિ વસે છે.

“તાર જંગલ જે કાંટાળા કાડ અને છાંદવા એથી બરપૂર મોટા પ્રદેશ છે તે પહેલા સો માઇલની મુસાફરીનાં જ આવી જાય છે. તે પૂરું થતાં જ થોડા સ્ટેશનથી કાંટીમાંબરોનો બગ્ચા પ્રદેશ શરૂ થાય છે. ત્યાં જમીનથી ૧૯૦૦ ફીટ ઉંચે આકાશમાં જોને પર્વત માલુમ પડે છે. ૧૬

મોટા ટાંગામાં પોતાના શિકારની સહ જોતા દેખાય છે. આથી વધારે ભયાનક દ્રશ્ય અહીંના મેદાનમાં નજરે પડે છે. જાણે કે કોઇ માણુવિજ્ઞાનના પ્રદર્શન-માનાં બધા જ માણુઓને હર્ષા ન મૂખી દીધાં હોય ?

“આ શિકારીનું સ્વર્ગ દર વરસ સંખ્યાબધ શિકારીઓને પોતાના તરફ આકર્ષે છે.”

કેનીઆ સંસ્થાનનો વિસ્તાર ૨૪૮૦૦૦ ચોરસ માઈલ હોય તેમાં આસારે ૨૫૨૬૧૨૩ જીવ વસે

છે; જેમાં ૩૫૬૮૨ એશીઆવાસીઓ અને ૯૬૫૧ યુરોપીઓનાં પણ છે.

૧૯૨૧ના વસ્તીપત્રક મુજબ નૈરોબીની વસ્તીમાં ૧૬૦૦૦ નેડીલા, ૯૩૬૧ એશીઆવાસીઓ અને ૨૩૩૯ યુરોપીઓનાં છે.

અંગ્રેજ લેખકોએ પોતાનાં લખાણોમાં બહારની દુનીયાને એવા ખ્યાલ આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે કેનીઆમાં હાલ એવા જ હિંદીઓ રહ્યા છે કે જે ૧૮૯૫માં યુગાન્ડા રેલ્વે બાંધવા માટે કામદારો તરીકે ગયા હતા ‘હિંદી પ્રત્નો’ એ નામના પોતાના પુસ્તકને ૨૫૪મે પાને બીરાપ બ્લાઇટ્લેડ કેનીઆ વિષે લખે છે કે ‘૧૮૯૬ માં સરકારે હિન્દી કામદારોથી રેલ્વે બાંધવાનો વિચાર કરવાથી આશરે ૨૦૦૦૦ હુલ્લી કોમના કામદારો તથા સંખ્યાબંધ કારકુનો, કારીગરો, વેપારીઓ વગેરેને હિન્દીથી આયાત કરવામાં આવ્યા આથી નાતાલની માફક કેનીઆમાં પણ એમ જ બન્યું કે રેલ્વે સાથેની નોકરીની મુદત પૂરી થયા પછી પણ હિન્દીઓના મોટા ભાગે કેનીઆમાં જ રહેવાનું પસંદ કર્યું.’

આ વાત ધણે અંશે ખોટી છે. ૧૮૯૫માં કેનીઆ ગયેલા કામદારો નીચ કે હલ્લી કોમના હતા જ નહીં. એ લોકોમાંના ઘણા ખરા પંજાબી રેલ્વેઓ પર જે સામાન્ય સ્થિતિના હિન્દુ મુસલમાનો નોકરી કંઈ છે તે જ વર્ગના એ કામદારો હતા. નાતાલ ગયેલા દક્ષિણ હિંદના કામદારો કરતાં આ કામદારો તદ્દન ભેદ જ પ્રકારના હતા. અને પોતાની નોકરીની મુદત પૂરી થયા પછી એ લોકો બીરાપના જણાવવા મુજબ કેનીઆમાં જ નથી રહ્યા; પણ તરત જ પોતપોતાને ઘેર પાછા ફર્યા છે. એમાંના ઘણા જ થોડા આજે કેનીઆમાં મળી શકે.

કેનીઆના હિન્દીઓ આજે મોટે ભાગે ખોલ અને મુંબઈ ઇલાકાના પડેલા છે. ખોલઓ ત્રણ પેઢીથી કેનીઆ અને તેની આજુબાજુમાં રહે

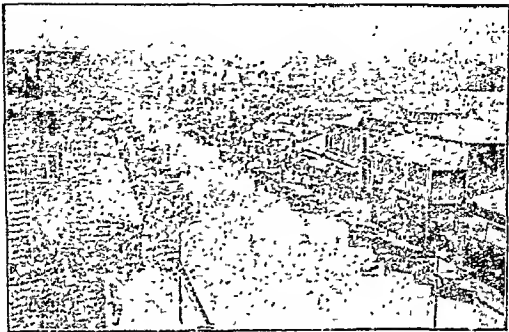
છે; અને અહીં આવેલા ખોલઓમાંથી ઘણાં જોણા હિંદ પાછા ગયા છે. ઘણાં તો જનમ્યા છે અને મોટાં પણ અહીં જ થયા છે. નૈરોબીમાં ઘણે ભાગે પંજાબીઓ છે ને તેઓ કારકુન, કારીગર, દુકાનદાર વગેરે ભેદા ભેદા ધંધા કરે છે. આજે કેનીઆમાં હિન્દી મજૂર કે કામદાર જડતો નથી.

આજના કેનીઆવાસી હિન્દીઓમાં મોટે ભાગે પંજાબ અને મુઆલ ઇલાકાના સામાન્ય વર્ગના માણસો છે

કેનીઆના હિન્દીઓનું સામાજિક જીવન બીજાઓ માને છે તેટલું શુદ્ધ નથી સનાતનીઓ, આર્યસમાજીઓ, લૈન, સીખ, મુસલમાન, ખોલ વગેરે લગભગ દરેક આગેવાન મત અને પંથના ધાર્મિક સમાજો, સામાજિક મંડળો, મોજમજાહની સ્થાઓ છે. અને સનાતની તથા આર્યસમાજ, મુન્ની તથા અહમદી વચ્ચે જે ધાર્મિક મતભેદ અને તકારો વરસોયી હતી આવી છે તે કમનસીબે કેનીઆમાં પણ અસ્પર્શતા છે. માત્ર આટલું જ બાદ કરતા હિન્દુ મુસલમાન અહીં એક છે. અહીંના ‘નેડીર’ નોકર હિન્દુ મુસલમાન બન્ને કોમની સરખી સેવા કરતો હોવાથી એ જ કોમ વચ્ચેનો ધણો ભેદ નાશ પામ્યો છે અને રાજનીય બાબતમાં તો ખરેખર એકતા છે. અહીં સીનેમા, નાટક, સંગીત શાળાઓ, કસરતશાળા, અખાડા વગેરે ખૂબ સારી સંખ્યામાં અને દરેક અગત્યને સ્થળે છે

નીચી જમીનના ગરમમાં ગરમ પ્રદેશમાં આવેલા મોરમાસ, કીસુમુ વગેરે જગાએ આબોહવાનું પ્રમાણ વધારેમાં વધારે ૭૮ અને ઓછામાં ઓછું ૭૩ અંશ જેટલું હોય છે. આ સ્થળેમાં ઉષ્ણ એકવીસ વરસમાં પડેલા વરસાદનું સામાન્ય પ્રમાણ ૪૬-૪૬ ઇંચ આવે છે.

અહીં નાળીએર, મગફળી (ભોંયઈંગ) વગેરે લીલાં સુકાં મેવાં મોટી સંખ્યામાં મળી શકે છે; અને રહેના બાવ હિન્દના પ્રમાણમાં ઘણાં જોણા

ગવર્નમેન્ટ રોડ-નાઇટોળી

છે કપાસના ખીનો તો આદી બહુ વિચિત્ર હોયવાનું થાય છે. જેટલાં વનદ ગરે તેટલાં વાવ્યા બાદ લોકો તેનો કાકડાં અને કોલસાને બદલે ઉપયોગ કરે છે-આખો તેનો નિર્વપયોગે દુરપયોગ કરે છે.

કેનીયામાં મોઢ પશુ વનનો ધંધો કલ્યાણ કરવામાં કોઈ હિન્દી હજી સુધી નાનીપાસા પડ્યો નથી. આદી અવા ધણી હોયોનો છે કે જેમાં હિન્દીઓ બહુ સારી રીતે કામી ગઈ. અહીં આ ધીનો સામાન્ય બાદ પશુ વનના બે મીલીન છે. જેની હિન્દીમાં નિકાસ કરવાનો ધંધો પણ એકાં કાયદા કારક ન નીચે તે સિવાય સાચું બનાવવાનું, તેણે બનાવવાના, આમણ જેવવાના, બટન બનાવવાનો વગેરે ધંધાને માટે પણ આદિ હજી સુધી બહુ વિશાળ ક્ષેત્ર છે.

કિનારા પરલું સ્ટેશન મેંગ્રાસા દરિયાની સપાટીથી ૫૦ ફીટ ઉચે અને વીંટારી ન્યાંચા નચક આવેલું કોસ્તુમુ ૩૮૮૦ ફીટ ઉચે આવેલું છે નીચી જમીનનો અર્થ એવો ગુદમજવાનો છે કે દરિયાની સપાટીથી ૮૦૦૦ ફીટથી વધારે ઉંચી નહિ તેથી.

હજી સુધી કેનીયામાં કાઠસન્ય મેંગ્રાસા

શિકાર બંધવાની હિન્દીઓને ખૂબ છે; અને આ દેશ તો શિકારી માટે સર્વ સમાન છે. ફાનીઆના મહારાજ, નામદર આગાખાન વગેરે અહીં શિકારને સોળ બોમ્બી ગયા છે; અને બીજાઓ પણ ન આવે એવું કાંઈ જ નથી કેનીયામાં તો ૧૭ વરસના શુભાન બાબુએ મિહો શિકાર કરી રાખે છે અને આસા હિમ્મતરાન શિકારીઓમાં હિન્દીની પણ સારી સમજા હોય છે.

ગોરાઓનો અર્ધિ વસવામાં એક ફેરો એ પણ છે કે હિન્દીઓને કેનીયામાંથી કદાચી મુક્યા; અને હિન્દીનો તો માત્ર કેનીયામાં રહેવા માગે છે, એટલું જ નહિ પણ ગોરાઓની બેરબાર હક બોગવીને રહેવા માગે છે; કારણ કે કેનીયામાં વસવાટ કરવાની સરવાળ અને કેનીયાને વસવા લાયક બનાવવાની મહેનત ગોરાઓએ નહિ, પણ હિન્દીઓએ કરી છે.

પણ કેનીયાની સરકાર હિન્દીઓનો સામાન્ય દોષ-હંમેશ મળેલી તક શુભાન્યા પછી જમીને રોક કરવાનો-જાણી ગઈ લાગે છે. એક વખત એવો દનો કે ન્યાયે હિન્દીઓને ઉચ્ચ મહેમ આપવાની

નહેરાવ સરકારે કરી હતી તે પર ટેવ મુજબ આપણે ખૂબ ઝંખીર વિચાર કરવા રહ્યા તેટલા વખતમાં તો ગોરાઓએ લેનો કળએ લઇ લીધો. પછી નીચ પ્રદેશ આપણે માટે ખુશ્કો મૂકાયો. અને આપણે આપણને થયેલા અન્યાય દૂર કરાવવા માટે લડવા રહ્યા તેટલામાં તો ગોરાઓએ નીચ પ્રદેશની પણ સેક્ટો એકર જમીન લઇ લીધી છે. થોડા વખત પછી આપણને માલમ પડ્યું કે એ પ્રદેશ તો ખૂબ ફળદ્રુપ છે ત્યારે ગોરાઓ પાસેથી તેમને મફત મળેલી જમીન આપણે બારે કિંમત આપી ખરીદી. આમ આપણે જ્યારે જ ગોરાઓને બારે લાભ કરી આપ્યો.

સરકારને ફરી વિનંતિ કર્યાથી તેણે ફરીથી પાછી લાઓ એકર જમીન આપણને લગભગ મફત આપવા કહાડી છે. પણ હજી સુધી આપણે તેનો લાભ લેવાની દરકાર કે કાળજી કરી નથી. સરકારે ચાકખી ચેતવાણી આપી કે કે થાવ્ય મુદ્દતમાં હિન્દીઓ આ જમીન માટે માગની નહિ કરે તો તે ખીલઓને આપી દેવીમા આવશે, અને યશ પણ તેમજ. ગોરાઓ આ જમીન પણ લઈ લેશે, તેને ફળવશે; અને એની ફળદ્રુપતા આપણે જોશું એટલે હાલ મફત મળતી જમીનના ગોરાઓને સેક્ટો રૂપીઆ આપી તેમની પાસેથી તે લેશું. આ હાલ અપાતી જમીન ટાના નામની વિશાળ નદીની પાસે આવેલી હોઈ અતિશય ફળદ્રુપ છે. અને ચાખા, મકાઈ, ચેરડી, સીસલ, તંબાકુ, નાજીચેર તથા અપ્રીકન ફાણાનો બહુ સુંદર પાક એમા યદ સહે તેમ છે. આ તક જતી કરવામાં આવશે તો ફરી આવી ખીજ તક નહિ જ મળે એની તો સહુ કોઈએ ખાતરી રાખતી જોઈએ.

અહીંના ગોરા વસાહતીઓના બેરોજનીના હક મેળવવા માટે એમના લેવા જ વર્ષના હિન્દીઓ અહીં હોવા જોઈએ. ગોરાઓનો મોટો ભગ જોડો છે—થોડાક લોઈ, સરનાઈ, લકરી

અમલદારો (નિરૂત થયેલા) કે એવા ખીલ પદની વાળા માણસો પણ હશે. પણ હિન્દીઓમનિ મોટો ભાગ તો કારકુનો, હુકાનદારો કે કારીગરો જ છે.

કેનીઆમાં વસવાટ કરવા માટે હજી સુધી કોઈ જાતનો પ્રતિજ્ઞ નથી; અને કદાચ મુલતવી રાખવામાં આવેલું ઇમીગ્રેશન બીલ ફરી અમલમાં મૂકવામાં આવે તો પણ કારકુનો, કારીગરો કે ન્હાના હુકાનદારો વિના ખીલ કોઇને હિન્દીઓ અહીં આવવાની મના થવાની નથી.

અહીં એક ચોક્કસ પ્રશ્ન છે ગોરાઓ હિન્દીઓને કેનીઆમાંથી હાંકી કહાડવા ઈચ્છે છે એ ચોક્કસ વાત છે. પણ તેથી હિન્દીઓ ગોરાઓથી ડરીને કેનીઆમાંથી બાગી જવા માને છે? કે આપણા જ દેશજન્યુઓએ જેને વસવા લાયક દેશ બનાવ્યો હોમાં રહેવાનો પોતાનો હક પૂરવાર કરી લેનો પૂરો લાભ લેવા માને છે?

જે અહીંથી ન્હાસી જ છૂટ્યુ હોય તો વળી અહીંયા રાજકીય હક્ક મટિની બધી માથફોડ શા માટે કરવામાં આવે છે? પણ એ માથફોડ થાય છે તે પરથી જ કેનીઆમાં પોતાના હક સ્થાપવાની હિન્દીઓની વૃત્તિ સ્પષ્ટ થાય છે. પણ જો એ વૃત્તિ ખરેખર જ હોય તો હિન્દીઓ કેનીઆ માટે માત્ર કારકુનો અને કારીગરોને જ નિકાસ થાય છે તેને બદલે ખેતીવાડીમાં રસ લેનારાઓ અને એછામાં એછી સાધારણ મૂડીવાળા હુનરવંદોગના મચારકોએ કેનીઆ આવડું જોઈએ.

હિન્દીમાં હાલ ચારે તરફ બૂખમરો, ગરિબાઈ, હુકાઈ, અનારોગ્ય વગેરેની ખૂબો પડી રહી છે. બૂખમરાનું એક કારણ એ પણ છે કે દેશના ઉત્પન્નના પ્રમાણમાં વસ્તી વધારે હોય. જો હિન્દીમાં આ સ્થિતિ હોય—અને છે એ વિષે બાકે જ છે મન હશે—તો કેનીઆ જેવી સોનાતી આણનો લાભ શા સાર ન લેવો? (સંપૂર્ણ)

કેશવ

સી મહાશક્તિ હજી દ્યે

અરમ્ભાત જોડું કે તે માત્ર સામે ખાતની માફક નેઈ રહ્યો છે

ચિત્રાર. રા. રા. “ની શી”

મહેન્દ્રની કથા

મારા રટુંડિયોને લગોશ્ચ આવેલા એ માળના મકાને તે દિવસે મારું જેટલું ધ્યાન આકર્ષ્યું હતું, તેટલું કદી પણ આકર્ષ્યું હોય તેવું હું જાણતો નથી. એ મકાન લીલા હરિયાળા મેદાનના ગાંધિયા પર યુવેરની વાડથી ઘેરાયેલું હતું.

કક્ષાકારની દૃષ્ટિએ જે કંઈ સુંદર જણાય તે બધું મારા રહેઠાણવાળા ગામને અરબી દેવામાં પ્રકૃતિદેહીએ અખીતાઈ કરી નહોતી; તે ઉપરાંત એ દાનને મનુષ્યોએ પણ કૃત્રિમતાના ભાગા નીચે દાખી દીધું નહોતું. પ્રાકૃતિક સૌંદર્યમાં કાયદાની કક્ષમોને તરબોળ કરવા માટે જ મોટાભાઈએ અહીં વક્રિવાત શરુ કરી હતી કે નહિં, તે તો હું જાણતો નથી પરંતુ મને લાગે છે કે લાંબા કાળથી ઇચ્છો હતો તે ચીજ અહીં આવ્યા બાદ મને મળી ચૂકી છે..... મોટાભાઈ વક્રિવાત કરતા. જાણીએ ધરસંસાર મચાવવા માટે નીચેનો

માગ પસંદ કરી લીધો હતો. મેં બીજે માળે અગાશીના આવેલો ચોરડો રટુંડિયો માટે પસંદ કર્યો હતો. ત્યાં બેઠાં બેઠાં મારી નજર મનમુખ જે દૃશ્ય પડતું તે જોઈ મારું ગાંડું હૃદય આનંદથી નાચી ઉઠતું.

થોડે દૂર નાના મોટા પહાડો આકાશ તરફ મુગા કરી કેટલા યુગો થયાં હોવા છે, તે કાંઈ જાણતું નથી. તેની લળેટીમાં લીલું હરિયાળું મેદાન ને ઉપર નીલ આકાશ પ્રસરી રહ્યું છે. એવું જાણતું હતું કે એ લીલા મેદાન પર યષ્ઠ પર્વતના શિખર પર ચઢી હોવા રહેતાં હાય લાંબો કરતાં જ આકાશ હાયમાં આવે. પહાડના શિખર જમરથી જ્યારે પ્રકાશનાં કિરણો કૂદી પડતાં હતાં, તરતાં તરતાં મારા તરફ દોડી આવતાં હતા ત્યારે હું સુ-ધ નયને જોઈ રહેતો; અને જ્યારે આખો દિવસ રમ્યા બાદ સાંજ પડે પશિમ જાણુના પહાડોની પાછળ એ રમ્ય

કિરણો છુપાઈ જતાં ત્યારે તેના દર્શનથી ઉદ્ભવતા રસપ્રવાહથી મારું અંતર ઉતરતું જતું.

બાલ જગત સાથે લેણદેણનો સંબંધ હું રાખતો જ નહિ. મારી મરણ મુશળ કાંઈ અલૌકિક પત્રાલને વશ થઈ મારા દિવસો બાદરવા માસની નદીની પેટું વહ્યા જતા હતા. અને મારા બાલ જગતની વ્યવસ્થાની જવાબદારી મારા મમતાળુ ભદ્રભોજ્યને આપે ચઢતી હું મારી રંગીન કલ્પનાવદીમાં તર્યા કરતો હતો. સપ્તારતું સુંદર આકાશ, સાંજની વિવિધરંગી અશ્રમળ, વગેરે પ્રાકૃતિક દેખાતોની મારી છબીઓ કાંઈ વખતે વેચાતી તો કોઈ વખતે ઘરમાં પડી પડી દયા ખાતી, પણ તેથી મને કાંઈ પણ જાતનો દરખાશોક થતો નહિ, તેમ તે જાણતોના દિસાખ આપણની ફરજ પણ મને કાંઈ પાડતું નહિ ... ..

પરંતુ અકસ્માત કોઈએ મને જણાવી ૧૫૦ કે મારા આ રંગમય જીવન કરતા પણ મધુર એવું કંઈક આ જગતમાં છે. તારીખ તો મને યાદ નથી પણ તે ક્ષણ તો મને બરાબર યાદ છે. બપોર પછીનો સમય એક ચિત્ર દેવતામાં ગળી હું યાદી ગયો હતો. તેથી અમાશીમાં આટલો મારતો હતો. કોઈ મારાગી તરુણીના લગ્નાટી પેટું આકાશમાં ચંદ્રમાં ઉગ્યો હતો અને કોઈ યેવનમયી રૂપચુરીના રૂપેરી પાકરની માફક દિગ્દિગંતને આવરી વળી વાદની રેલી રહી હતી. પહાડના ઘિણર પર, ઝાડના પાંદડા પર-તેનું અજવળું ઝમકતું હતું. કોઈ અબ્દુલા પક્ષીને ચૂર આ શોભાને જંદમવ ખનાવી મુકતો હતો. હું બધી ઇંદિયો દ્વારા આ બધું અનુભવી ગયો હતો. એકાએક પાસેની લલ જંગલીની અમાશી પર ઉભેલી એક મૂર્તિએ મારું ધ્યાન આકર્ષ્યું. પ્રથમ તો મને એમ લાગ્યું કે એ કોઈ ગ્રીક શિલ્પીએ તૈયાર કરેલી સગેમરમરની મૂર્તિ

છે. એ જેવી દૃઢ છે, તેવી જ ભાવમય છે મને લાગે છે કે હું તે વખતે તેના તરફ અપ્રત્યક્ષ નેત્રે જોઈ રહ્યા હોયશ તે મૂર્તિને અમાશીની પેલે પાર સરી જતી જોઈ હું સમજ્યો કે એ કોઈ સગેમરમરની ધડેલી મૂર્તિ નથી, પણ પ્રાણમય પૂતળી છે. મને જોઈ તેને સંકાય પામતી જોઈ હું શરમાઈ ગયો. એકદમ સ્ફુટિઓની અંદર જતો રહ્યો. પરંતુ અનેક ક્ષણ મુધી તેનું ચાંદલી વડે ધોવાતું મુખમંડલ મારી દૃષ્ટિ સમીપ તરવરી રહ્યું. તે બાળની બારી ઉઘાડી હતી. મારી નજર તે તરફ મઠ, પંતુ તે વખતે તે નીચે ઉતરી ગયું હતી.

મારી બાબી ક્યારે આવી ચડ્યા હતાં, તેની મને ખબર રહી નહોતી. તેના અનુજથી ચોપડી ઉઠતાં તે બે ક્યા:-“દિપરજી, અજે તે તમને શું થયું! મોઢા મથુમને તો સધ્યકાળ પહેલા ખાતું જોઈએ. ચંદ્રમાં સામું જોતા જોતા શું પેટ લાગાઈ ગયું? ઉઠો—”

ધડિયાળ સામું જોઈ મેં શરમથી નીચું મો ક્યું. મેં આશ્ચર્યનો ભાવ દર્શાવતા કહ્યું. “ઓ! આ તો નવ વાગી ગયા! જગીને ખાતર. ....”

બાબી મારો દંભ ઉઠાડો પાડતાં બોલ્યાં, “ચંદ્રના પ્રકાશમાં જગી ચિતરવા જેવી તમારી આંખ નથી. હમણું જ કાચ બદલ્યા છે. શું ચિતાર કરતા હતા, કહો તો ખરા?”

તેના પ્રશ્નમાં કોઈ પણ જાતનો ઇશારો હતો કે નહિ તે તો કોણ જાણે, પરંતુ હું તો શરમતો માર્યો દિગ્મૂઢ જની ગયો.

ખાંધ પી બારી આગળ આવી ઉભો. હાથમાં ટુગેનિની ચોપડી હતી. પણ ચોપડીના ઉઠાડાં પાનાં બચ્ચ મારી નજર નહોતી. પેલી અમાશી પર બે નારીઓનું આગમન થતું હતું અનુભવી લકયો. બાબીએ

પેલી છોકરી રાધે પ્રીતિ જાંધી લીધી છે, એ વાત જાણી હું બહુ ખુશી થયો. પણ તે સાથે એમ પણ લાગ્યું કે જાણી જેવાં કુળવાન સ્ત્રી એ અમળણી છોકરીને ત્યાં ન જતાં તેને પોતાને ઘેર પણ બોલાવી શકે. તેમાં પણ ત્યારે એ અગાશીના ચાંદનીમય ચોક્કમાં ન ઉભા રહેતાં તેને તે તીચે તાણી ગયાં ત્યારે તો મારા કચ્છાટનો પાર રહ્યો નહિ.....

હું સુરમે યદ્ય માગી પામેથી ખસી જવાની તૈયારી કરતો હતો. એ દરમિયાન પાસેના મકાનમાંથી હામોંનિયમના સૂર સાથે કોઈનો મિષ્ટ અવાજ સંભળાવા લાગ્યો, કંતુ મીઠું માગ્યું. મને લાગ્યું કે મરી અધી દંપતિએ પર અમૃતની ટુપિટ યાગ છે... ..

ભાણી પડે એ પછી સુરેના ઉતરી ગયો. મને તેમની ક્ષમા માગવાનું મન થયું. તેમણે તેને ઘરમાં ન બોલાવી લીધી હોય તો આવી ચાંદની રત્ન આટલી સફળ ન થાત. તેનું માગ્યું પૂર્ણ થયું છતાં નેત્રો સૂર માગી જાનીના તારો પર ઝંકાર કરવા લાગ્યો. મારા હૃદયમાં પણ એક વીણા છે, તે મેં આ પ્રથમ જ અનુભવ્યું.

પ્રતિભાની કથા

દિવરજીને તો હું અત્યાર સુધી ગાંઠો ચિતારો ધારતી હતી. પરંતુ તેમનામાં પણ એક પ્રેમિક ઉધતો હતો તે આજે કેટલાક દિવસ યમાં પ્રકટ થયું છે. મને લાગે છે કે લોકકથાની રાજક-વાની માફક બધાના હૃદયમાં આવે એક નિદ્રિત પ્રેમ છુપાએલો હોય છે કે જે રાજપુત્રની સોનાની લાકડીના સ્પર્શથી અકસ્માત જાગેન થાય છે.

કેટલાક દિવસો યમાં દિવરજી પાસેથી સાંભળતી આવી છું કે શિલ્પની સાથે તો તેમનો વિવાહ યદ્ય થયો છે. એ સ્થળે હવે કોઈ પણ ધૂસી શકે તેનું છે જ નહિ. વળી તેણે આવેલાં માગાંને તરછાડવામાં જે સખ્તાઈ

વાપરી હતી તે જોતાં તો એ વાતમાં સંદેહ કરવા જેવું કંઈ હતું જ નહિ. પરંતુ આજે તો તેને ફાગળે જાગે જ દેખું છું. જ્યારે તે જૂના મહેલ જ નહિ! તેમના લાભ તો સંસારનો જોગો મારે માથે ચડાવી નિશ્ચિંત યદ્ય થોડા છે. દિવરજી વિશે નમને કહ્યું તો જનાય મળ્યો કે ‘મથો દોષ તારો જ છે દારણ કે આ ઉમરે મનુષ્યના હૈયે અમળ નિશાનું શરણત અડકાડતા તે દિના-દિનનો વિચાર ન કરતા તેનો ધૂંટકો બરી વિલ્લય યદ્ય જ્યારે તેમાં શી નજાઈ...’ વાદ રે! જાણે કેમ મેં જ તેના બળક જેવા ભાઈના પાસે મધના પ્યાલો ધર્યો ન હતો! એમના શબ્દો સાંભળતા તો હું સળગી મડું છું...વાર, એમા મારા મો દોષ? મેં કંઈ દિવરજી સાથે નના મેળાપ કરી આપ્યો નથી, અને કસમ જાણી તેને આદરનું કંતુ નથી. જીવન એ કંઈ નવલકથા નથી કે લેખકની કલ્પના એક જ ગોઠાઈ, નાયક-નાયિકાના એક કાણના મેળાપની પ્રેમનો સાગર ધુધરી ઉઠે, અને તેમાંથી સમુદ્રમંથન કરતા પણ વધારે અમૃત અથવા વિષ પેદા થાય. નવલકથા અને વાર્તાવિક જીવન વચ્ચે કેટલો ભેદ છે તે દિવરજી જેવા જીવાન પુરુષોએ તો જાણ્યું જ નોંધ્યું.

લતિકા ઘોડા રોજને માટે તેના મામા રતનચંદને ઘેર દવાદેર માટે આવી છે. રતનચંદની બહુ બહુ સાઈ માણસ છે, એને લીધે લતિકા સાથે પણ મારો સ્નેહ જાગી ગયો. એક દિવસ લતિકા અમરે ઘેર આવી. મારા ઘરમાં ટાંગેલી એક છબીનાં વખાણુ સાંભળી તે ચિતરનાર મારા દિવરજી એ વાત કાંઈ પણ રીતે હું છુપાવી શકી નહિ. લતિકાએ તેમની ખીજ છળીઓ જોવાનો આગ્રહ કર્યો. તેથી મેં મારી ચાવી વડે તેમને રહુડીઓ ઉઘાડી બધું બતાવ્યું. દિવરજી તે વખતે દરવા ગયા હતા. ચિત્રકાર

લતિકાની છત્રી જુદી પાડી ચિતરવાની તૈયારી કરતા હતા.

તરીકે તેઓ જંતુ પ્રખ્યાત હતા. ઘણાં પ્રદર્શનોમાં તેમણે ચાંદો મેળવ્યા હતા. લતિકા તેમની છત્રીઓ જોઇ બહુ ખુશી થઇ.

દિવરછની ગેરહાજરીમાં રટુડીઓમાં પ્રવેશ કરવો એ ન માફ થઇ ચકે તેવો ચુન્હો હતો. કારણ કે કલાહીન અપાડીતો હાથ અકકવાથી કલાની આંખ કાઢી. યદ્યપ્ય

તો, લતિકા આનંદથી વિહ્વળ બની તેમની છત્રીઓ ઉપલાવતી હતી તે જોઇ મને બીક લાગતી હતી કે આજે કદાચ તેઓ ભારે જંગ મચાવશે; પરંતુ તેમણે તો કંઈ જ ન કર્યું.

દિવરછ જમતી વેળા જોત્યા, ‘રટુડી-ઓમાં કેને લઇ ગયાં હતાં?’

તેને ખુશી કરવા માટે ‘મે’ કહ્યું, ‘રતન

ભાઈની બાજેજ લતિકાને. તેણે તમારી છખીઓનાં બહુ વખાણ કર્યાં. બધી તો ન બતાવી શકાઈ.”

દિવરજી જમતા બોલ્યા : “બહારની છખીઓ કંઈ એટલી બધી સુંદર નથી. કપાટની ચાંદી તમારી રિંગમાં નથી શું ?” તેના મુખે આ જાતની રમ્મ તો નવી જ લાગી.

એકાદ કલાક પછી દિવરજીને માટે પાણી લઈ જતાં જણાયું કે ધર તો જાણે ફેરવાઈ ગયું છે. બહારની છખીઓ કપાટમાં, ને કપાટમાંની છખીઓ બહાર આવી પડી છે ! જે છખીઓ પ્રદર્શનમાં ઇનામને લાયક ઠરી હતી તે બધી મેલી થઈ જવાની બીકે તેઓ કાગળમાં લપેટી કપાટમાં રાખતા હતા, આજે બધીને રથાન મળ્યું, તેનું કારણ સમજતાં મને વાર ન લગી

બીજે દિવસે લતિકા આ બે એટલે હું જાને તેને લિપ્ત લઈ ગઈ, મિચારે ચિત્રકાર જે ! ખાનર આટલી બધી મહેનત કરી રટુડીઓ સમજે એ તેની પ્રેમરતીના પગની રજ એ ધરમાં ન પડે તો કેમકે અપમાન થાય ને ?

દિવરજી દરનો કેાઈ પહાડ જોવા જવાનું બહાનું કાઢી બહાર ગયા હતા. એ તક સાધી મને લતિકાની પાસેથી એક ગાયન શીખી લેવાની ઇચ્છા થઈ. દિવરજી, હામોનિયમ રટુડીઓમાં જ હતું. લતિકાએ ગાયન ગાયું, પછી હું શીખવતો પ્રયત્ન કરવા લાગી, પણ હામોનિયમનો મને અભાસ જ નહોતો; તેથી લતિકાની પાસે એ ગાયનની રસલિપિ ઉઠાવી લે ! ખોતર મારી મેટલુક લેવા નીચે ગઈ. નીચે જઈ છું કે તરત બહાર બારી આગળ દિવરજીને ઉભેલા જોયા. તેનું માથું જાણે ધડ પરથી તૂટી પડ્યું ન હોય તેમ જણાતું હતું. મારા પગનો શબ્દ સાંભળી તેઓ ચપક્યા અને સીડી મરફત

નીચે ઉતરવા લાગ્યા. મને બહુ હસવું આવ્યું. મોરની માફક બહાર ઉભા રહી સાંભળવા કરતાં ધરમા આવી ગાયન સાંભળ્યું હોત તો શું બોલું ? લતિકા તો બાણેલી મણેવી બાળા હતી; મેં વિનંતિ કરી હોત તો વિવેકને ખાતર તે નક્કી તેની સમક્ષ ગાયન માત.....

એક દિવસ સાંજે હું ને લતિકા નીચે બેઠાં બેઠાં વાતો કરતાં હતાં. અકસ્માત દિવરજીના બોલાવવાથી ઉપર જવું પડ્યું. તે અમારીમાં કમેડો મોઢી છખી પાડવા માટે તૈયાર થઈ ઉભા હતા. હું તો દિગ્ભ્રમ બની ગઈ મેં પૂછ્યું, “કાની છખી પાડો છે ?”

તેણે કહ્યું, “તમારી ! નવો ચિતરેલો પાટો ચિતેરના માણસો કાસે જ લઈ જવાના છે. તેને પાછળ રાખી છખી પાડતાં બહુ સારો ઉદાર ધરો. જાઓ, જલદી તૈયાર થઈ આવો.”

હું અચક થઈ બેઠી, “હમણાં જ ?” તે ઉતાવળ કરના બોલ્યા, “હમણાં નહિ તો સવારે ? જાઓ, જલદી આવો. તકેા જલો રહેશે.”

પડદા આગળ બે ખુશીઓ જોઈ હું બધું સમજી ગઈ. લતિકાને લઈ હું ફેટો પડાવવા બેઠી ત્યારે દિવસ આયમવાની બીકથી ફોટોઝારને ઉતાવળ કરનો જોરો નહિ. તેણે લતિકાની બેસવાની ઢગને ખતર એટલી બધી માથાકુટ કરી કે આયમતા સ્વર્ગના તારથી મારું માથું તો કાટું કાટું થઈ રહ્યું.

થોડા દિવસ પછી કંઈ કામ સમજે હું દિવરજીના ઓરડામાં જઈ ચઢી, તેઓ તંમય થઈ કંઈ ચિતરતા હતા. તે શાની સૃષ્ટિ કરે છે, ને જોવા ખાતર હું તેની પીઠ પાછળ જઈ ઉભી તેમો તે દિવસે પાડેલી છખીમાંથી લતિકાની છખી જુદી પાડી ચિતરવાની તૈયારી કરતા હતા. મને આવેલી જોઈ તેઓ એ એ છખી એવું મોં કરી

જામી મુખી દીધી કે જાણે ચોરી કરવા જતાં ચો. મુદ્દા માલ માથે પકડાગો ન હોય !...

ગિયાના પુષ્કળતાના આજુથી ઘવાયા છે, એ વાત પર હવે સંદેહ રાખવા જેવું કંઈ નહોતું... . . .

રતનાના આંધળી વહુ મારફત લલિતાની મા પર વિવાહનું કહેણ મોકલુ કે નહિ તેનો ગિયાર મૂં છું' વરના પક્ષ તરફથી વધારે મરજી બતાવવા પાલવે નહિ. પરંતુ સ્થિતિ એના મન પડી છે કે એવો વિચાર કરવો આવડે નહીં નથી.

લલિતાની દુશા

માનના અથાગ આગ્રહને લીધે જ્યારે હું હવા ખાવા મઠ ત્યારે મેં ધાયું નહોતું કે એ સ્થાન આટલું બધું સુંદર હશે. જાહેર રસ્તાની સમવડ વિશે હું કંઈ કહેતી નથી. ચાહેરાની સમવડ તો અહીં નથી જ, પણ જે છે ન બહાની અગવડોને દાખા દેવા પુરતું છે. ખરખા ! પદાડોનો દેખાવ કેવો મદાન છે ! એ ન કે ઝડોના હડગાથી પદાડોના માથા જાણે આકાશ સથે રાને કરના ન હાય તેવા જણાય છે જાણે તારકુચના ધ્યાન મે મુનિએ સમાપ્તિ ચાલી એક ન હોય !

અગ શીમા આવતાં ચોમેર વાદળાના ઢગ જેવા પદાડો જણાય છે. કોઈ મોટા તો કોઈ છોટા મેટા પદાડોની તબેરીમા આવેલી નાની ટેકરીમા જાણે બાળકો માતા બેળામાં ચટવાની દડ કરતાં ન હોય એવી જણાય છે. એક ફરતી લાંબી ધારને મેં બુધથી વાદળું માની લીધેલ હતી. પદાડો સિવાય સર્થ-અંદાજ પ્રકાશની રમતો અનુભવાય નહિ. સારામા, સંધ્યાકાળ વખતે, પૂનેમની રાતે અહીં જે સૌંદર્ય-રેલાય છે, તે સમજાવવા માટે મારે કવિ થવું પડે. પણ જવા દો એ વન ! જે ચાર દિ સ ફરવા આવતાં કવિ બનવાના જરૂર નથી, ...

પેલા મકાનની પ્રતિભા સાથે મારે બહુ મેળ એસી મથે છે. કેવી સુંદર છે તે ! જે કે તે નિશાળમાં બણી નથી, તોપણ મને અણકેળવએલી તો ન જ કહેવાય. બારે મળતાવડી છે. જે દિવસમાં તો તેણે મને પોતાની કરી લીધી છે. જાણે કેમ મને તે લાંબા સમયથી એળખતી ન હોય ! બહુ સારી બાઈ છે તેનો પતિ કંઈ એટલો બધો પેસાદાર નથી ; જે કંઈ કમાય છે તેટલાથી કંઈ દાવપગ જોડી બેસી રહેવું પાલવે નહિ, છતાં અથાગ કાર્મકાજ કરતા તેના મુખ પરતું હાસ્ય આંહું થતું નથી. તેના હૃદયમાં જે પૂર્ણ આનંદનું ઝરણુ છે તેણે તેને આવી મીઠી બનાવી છે.

તેના પતિને એકે ભાઈ છે. તેના ઉપર પ્રતિભાને બહુ પ્રીતિ છે. મને લાગે છે કે પોતાના ભાઈ ઉપર પણ મનુષ્યનું એટલું બધું આકર્ષણ ન હોય. એ ચિત્રકાર છે. છાંયી ચિત્રવા ! કેમમાં તેને દુનિયાનું કંઈ ભાન નથી તેને પોતાને કંઈ ચીજની, કરારે જરૂર પડશે તેનું જ્ઞાન નથી. એવો એ પાત્રક છે, તેથી તેની ભોળામતે માની મ ફક્ત તેનું જતન કરવું પડે છે.

પહેલે દિવસે તેને જેથો ત્યાગે ધાયું કે કા તો ને પાત્રક છે, ને કાં તો કમનસીબ છે. જગત્સી ઉપર ચાહતીમાં ઉમી ઉભી હું' પદાડોની શોભા નિદાજતી હતી. અકસ્માત જેથું કે ને મારા સામે બાધની માફક જોઈ રહ્યા છે. મને તેની અસભ્યતા ઉપર બહુ ગુસ્સો ચડ્યો. પરંતુ ખીજે દિવસે પ્રતિભાને ઘેર મઠ ત્યારે તેની ચિત્રેલી એક છાંયી જોઈ. એ પરથી મેં જાણ્યું કે તે તો સારો ચિત્રકાર છે, એટલે મારા મનની તિપ્પાસ ઉડી ગઈ. ચિત્ર બહુ સુંદર હતું. પ્રતિભાએ મને ઉપર લઈ જઈ તેનો સ્ટુડિઓ બતાવ્યો. ખરેખર ! તેનો દિવર ચિત્રકાર તો ખરો તેમાં કશો શક નહિ ! ચિત્રો તે કંઈ ચોડાં ઘણાં

નહિ, કલા ત્રિણે પણ થોડું જ્ઞાન જણાયું. આ પરથી મને લાગ્યું કે તેને કલાકાર ગણી શકાય ખરો. એના ઉપર મને શ્રદ્ધા ઉપજી.

પ્રતિભાએ તેની પ્રયાતિ અને સ્વભાવ વિશે ખૂબ સર્ટિફિકેટો આપ્યાં. તે પરથી હું સમજી કે ધણી ખરા કવિઓ અને કલાકારોની માફક તે પણ અમુક ખ્યાલને વશ થઈ વર્તે છે.

છબીને ખાતર મેં તેના સ્ટુડિઓમાં થોડા રોજ આવજા કરી. મને લાગ્યું કે એ પાગલ માણસની મને જરા પણ શરમ લાગશે નહિ. પરંતુ મારે ફોટો લેતી વખતે એ પાગલ જેવા માણસે મારી ખેસવાની દબ ત્રિણે એટલી તો કાળજી રાખી કે ખરેખર હું પ્રતિભા આગળ શઃમિંદી પડી ગઈ. કલાકાર સાથે વાતચીત કરવા જેટલો સંજો ધ હોતો તો હું તેને પૂછત કે મને તેણે આદર્શરૂપ માની લીધી તેનાં કંઈ કારણો એ ખરાં ?... ..

કલાકારોને સાધારણ રીતે સંસારનું જ્ઞાન એ છું હોય છે, નહિ તો તેઓ કક્ષાનો ઉન્નત જતાવવા ખાતર જે દંકરી રાખવાનો રિવાજ છે, તેને ઉપાડું કરી શા માટે બતાવે ?

મહેન્દ્રની કથા

ફક્ત બે દિવસને માટે તે આવી હતી, દવે ચક્કી મૂક. તેમાં મારે દુખ પામવાનું કંઈ કારણ નથી. પરંતુ મનને યુક્તિપુરઃસર સમજાવી શકતો નથી. મને લાગે છે કે બે દહાડાને ખાતર આવી તેણે મને એવું કંઈ દર્શાવી આપ્યું કે જે અપૂર્વ છે ; અને તેના બદલામાં તે જે લઈ ગયેલ છે તે બાદ કરતાં કંઈ જ બાકી રહેલું નથી. મને લાગે છે કે મનુષ્યનું અંતર ફોટોગ્રાફના કાચ જેવું છે. એક એક મુખકું ક્ષણને માટે દેખાય ને કાયમના સંસ્કાર રાખી ચાલ્યું જાય. તેને બહુ દિવસ તો ભેંસ નથી, પણ તેનું મુખકું અંતરમાં જાળવી રાખવા માટે તો એક દિવસ પુરતો છે. ખરેખર તે કેવી સુંદર છે ! જાણે પ્રભુએ તેને આંતરની ની જમાવટ

કરી સરજી ન હોય ! દેવોને જાણવા માટે મોહિનીમૂર્તિ સરજી હતો. દેવો મુખ થયા હતા, પરંતુ તેઓને સુદર્શન ચક્રનો માર સહન કરવો પડ્યો હતો. મારી છાતીમાં અત્યારે જે દુઃખ થાય છે તે પણ એવા સુદર્શન ચક્રનો જ ધા છે...

તેને નિદાનવા માટે મેં ફટલી ચોરી છુપી કરી છે, તે બધું કહેતાં કદાપિ આધુનિક નીતિશાસ્ત્રીઓ મને તિરસ્કારશે. પરંતુ હું તેઓને પૂછું છું કે જીંદગીના જે સમયે પ્રાણમાં આકાંક્ષા જાગૃત પાય ત્યારે તે જો નદીના પાણીને ડહોળવા વિના કેવલ અંજલિ ભરી પાણી પીએ તો શું તેનો ગુનહો થઈ ગયો ? બગીચામાં ફૂલ ફૂટ્યું હોય તેને નખ વડે ન ચૂંટતાં જો કોઈ બાળક દૂર ઉભો ઉભો તેની શોભા નિહાળે, તો તેને નકારો છોકરો ગણી શું સરજી શિક્ષા કરશે કે ?

કેવી અનુપમ છે તે ! યૌવનથી પુષ્ટ થએલી તેની અલૈકિક તંદુરસ્તી ઉપર થઈને એક જાતનો ચાચલ્ય-પ્રવાહ અદ્યો જાય છે. તેની બેલવા ચાલવાની દમમાં અદ્ભુત હસંગીત સંભળાય છે.

જે દિવસે જાણ કરી તેનો ફોટો પાડ્યો, તે દિવસ કાળા પડાવની અંદર રહી મેં તેના અનુપમ લાયણને નિદાણી આખોતી જુમ મટાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. પરંતુ તેથી આશા તો વૃષ્ટિ પામી છે. કવિ કહે છે કે "જન્મેજન્મ મેં રૂપ નિદાણ્યું, છતાં નયનો તો તૃપ્ત ન જ થયાં." મને લાગે છે કે એ જણે મારા અંતરની જ વાત ન હોય ! કદાપિ આરા જ અનુભવ પરથી કવિએ પોતાના હૃદયની ભાષાને રૂપ આપ્યું હોય...

ભાગીએ મને પકડી પાડ્યો છે એમ લાગે છે. તેઓ આજકાલ મારે માટે બહુ ચિંતા કરતાં હોય એમ જણાય છે.

કાલે જ્યારે જમવા બેઠો હતો ત્યારે તેણે ધીરે ધીરે મારા ત્રિવાદની વાત કાઢી હતી.

પ્રથમ તો મારા કાન ગરમ થઈ ગયા, પરંતુ મેં એકદમ જવાબ આપ્યો કે ‘હું’ તો લાંબા કાળથી એક જ તરેહનો માણસ છું. અત્યારે કંઈ બદલાઈ ગયો નથી.’ હેઠ્ઠા શબ્દોને જાણે જૂઠા હોય નહિ એમ મારા પોતાના કાનને પણ લાગ્યું.

ભાભીએ કહ્યું “આ પરિવર્તનશીલ જગતમાં મનુષ્યની આંખો સમક્ષ દરરોજ એવાં અનેક દૃશ્ય આવે છે કે જેથી તે પોતાની ઇચ્છા ન હોય તો પણ નવીન મનુષ્ય બની જાય છે. આપું તો હંમેશાં બને છે.”

“મારામાં શે ફેરફાર જોયે?” એમ કહી મેં નીચું મોં કરી દીધું.

“કંઈ જોઈ શકી તો નથી. બીજાં માણસોએ બહુ જોઈ શકતા પણ નથી.”

“જ્યારે જોઈ શકે ત્યારે પૂછજો” એમ કહી હું યાળી તરફ ધ્યાન રાખી જમવા લાગ્યો.

રાત્રે ગિછાનામા સૂતા સૂતા પથ્થર તાપ થવા લાગ્યો. શા માટે ભાભીને મેં બધી વાત ન જણાવી અંતઃકરણમાં હું જેવો છું તેના કરતા બહાર જુદો બતાવવાનો પ્રયાન કરવાથી લાભ કરતાં નુકસાન વધારે છે. કદાચ ભાભી કંઈ ઉપાય કરી ચે શકે. આવા વિચારથી મારી નાડીઓમા લેમ્હી જોસથી વહેવા લાગ્યું. ભાભી આગળ અંતઃકરણ ખુલ્લું મૂક્યું કે નહિ તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો.....

પ્રતિભાની કથા.

દિવસની તંદુરસ્તી એવી તે અરાજ શી થઈ ગઈ છે તે તો ડોક્ટરો જાણે, પણ મારી નિશ્ચિત ધારણા છે કે રોગ શરીરનો નથી, પણ મનનો છે. હવાફરતું બહાનું કાઢી એકાએક તેમણે ધર છોડ્યું છે. આ જગા તેમને માટે જો કે અરાજ હવાવાળી થઈ પડી છે, પણ નવાઈ જેવું એ છે કે

આખા દેશના લોકો તંદુરસ્તી મેળવવા તો આજે પણ અહીં જ આવતા જાય છે.

કારણ તો હું સારી રીતે જાણું છું. અને તે ખાતર જ તેમને અહીં રહેવાનો બહુ આગ્રહ કરવો એ મને રુચ્યું નહિ. લાંબે જય થેડું ફરીફરી આવશે એટલે જુદા જુદા દેશો જોવામાં મન પરોવાતા કંઈક માનસિક કલેશ ઓછો થશે.....

મારી પોતાની બેવકુશી માટે મને બહુ સંતાપ થાય છે. રતનચંદ બાપની વહુએ લતિકાની માતો જવાપ મોકલ્યો છે. તે જણાવે છે કે કોઈ એક ઇન્જનેર સાથે તેમની ઇંગ્લેન્ડની સંબંધ અગાઉથી થઈ ચૂક્યો છે, અને કદાચ એ માસમાં તેનો વિવાહ પણ થશે. આપું કંઈક હું દેવપતી તો હતી. દિવસને આ સમાચારથી ફટકું કબ્બી થશે તે યાદ લાગી હું બહુ દુઃખ પામી. ચિટ્ટી ફાડી નાખી, બારી બહાર ફેંકી શોકાતુર હૃદયે રાધવાની તૈયારી કરવા લાગી. જ્યારે ચા તથા નારતો લઈ દિવસના ધરમા ગઈ ત્યારે તેઓ આખો મીઠી ઇન્જિનેર પર પડ્યા હતા. મેં બોલાવ્યા એટલે તેમણે આંખો ઉઘાડી. પરંતુ તે વખતે પણ આંખોના ખુણા પર આંસુના ડાંધ જણાતા હતા. મારું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. નારતો આપી હું પવનવેગે નાડી અને બારી આગળ જઈ જોયું તો જણાયું કે ચિટ્ટી ૧૧ કક્કા ત્યાં નથી. આ વાત જાણ્યા પછી તેમની આંખોમાં પાણી કેમ તે જણવાતું બાકી રહ્યું નહિ.

બીજે જ દિવસે તેઓ તબિયત સુધારવાને બહાર નીકળી પડ્યા. તેમના બાઈ તો અંદરની વાત જાણતા નહોતા. મેં પણ તેમને એ વાત જણાવી નહોતી. નાના ભાઈના દુઃખની વાત સાંભળી તો તો કંઈ ખુશી યાત નહિ.

હું એમ જ ધારતી આવી છું કે કામળતાની બહા કેવળ સ્ત્રીઓને જ વળગી

છે. પુરુષો તેનાથી નિર્વિત છે. કામળતાનો ઇન્દ્રો તેા સ્ત્રીઓએ જ રાખેલો છે; પુરુષોનો પ્રેમ એ ઉગતી જુવાનીના કેદની વિહ્વળતા સિવાય બીજું કંઈ જ નથી. દિવસગણું જીવન જોઈ મારી એ બૃહ લાંગી છે. પુરુષ જનાં જે અલસ્યારી વિધવાનું નૈષ્ઠિક જીવન સ્વીકારી લે તેનો પ્રેમ કેટલો દૃઢ હશે તે મારી કલ્પનામાં પણ ઉતરતું નથી; અને લાગે છે કે સાઈ કે નરસું બધામાં હોય છે; સત્ય શબ્દનો અર્થ બધા કેશોમાં એક જ છે.

કાલે દિવસગણી ચિટ્ટી મળી છે. મને લાગે છે કે હૃદયની વ્યથા દુઃખથી ન શકવાથી અન્યથામાં તેમણે એ પત્રમાં પ્રકટ કરી દીધી છે. કેવો છે તેમનો કરુણ અવાજ ! ચિટ્ટી વાંચી મારી મને જાણેામાથી ઝર ઝર કરતો અશુભવાદ, વહેના લાગ્યો. મને લાગે છે કે આટલું બધું હું કદી નહિ રહી હેઉં તે એક જગ્યાએ લખે છે કે “આકાશ આટલું બધું વિશાળ છે, તેા પણ જ્યારે વાતાઝાડુ યાય છે, અને વાદળા અશ્રવને માટે ધર વિનાનાની માફક એા તરફ દોડાદોડી કરી મૂકે છે, ત્યારે એ વિશાળ આકાશ પણ પોતાનો હાથ લંબાવી તેને આશ્રય આપી શકતું નથી; તેમ આજે તમારો ત્રિયુગ સ્નેહ પણ મને ઘેરી રાખવાને માટે પુરનો નથી. એ માટે હું પોતે જ જવાબદાર છું. વારા ઝાડા સાથે લડાઈ ન કરતાં હું તેને વશ થયો છું. તેનું કળ મારે ભોગવવું જ પડશે. હું તણાતો નહીં, છું. આ ગતિનું છેવટ ક્યાં આવશે તે હું જાણુનો નથી” આટલી ઉમરે વિરાગી થઈ રખડતા ફરે છે એ વિચાર મને બહુ કષ્ટ આપે છે. કાષ્ઠ પણ રીતે તેને સંસારમાં આણી શકું તેા કલ્પ્ય તેનામાં ફેરફાર થાય ખરો. એકાદ સારી કન્યા જોળી લાવી તેમને પકડી લાવવા પડશે.

રતનચંદ ગાંધી કુટુંબ સાથે દેશમાં ગયા છે.

લતિકા વિશે બધી ખબર જાણવાની બહુ ઇચ્છા થાય છે. તેના પ્રત્યેનો દિવસગણો પ્રેમ તેના હૃદયને સ્પર્શી શક્યો હશે ખરો ? તેમ ન થયું હોય તે જ સાઈ છે.

મહેન્દ્રની કથા

દિવસોના દિવસો થયાં એક અન્યથા આશાની પાછળ ખરતા તારાની માફક લટકતો ફરે છે. એ વિશે ઘણી વાર તેા હું પોતે પણ સમજી શકતો નથી. મારી તબિયત માટે ડોક્ટરોએ એવો આગ્રહ તેા કર્યો જ નહોતો કે એ દવાખાવાના મથકને છોડવું એ જ મારી જીવનની બચાવવાનો રાજમાર્ગ છે. પરંતુ મારા અંતઃકરણનો ડોક્ટર તેા હતાશ થઈ પડ્યો હતો.

થોડા દિવસ થયાં મેં મુંબઈમાં આવી એક રુટીઓ ખોલ્યો છે. કામ શરૂ થતું જાય છે. જાનને કાષ્ઠ કાર્ય માટે રાખવાની ઇચ્છા થતી હતી. કામધંવા વિનાના આજીવન જીવનની અવિચિત્ર વ્યથાથી ભરપૂર ચિંતામાં હું બગીને ભરમ થઈ જતો હતો. કામના કેદ મને એમાંથી બચાવ્યો છે. મારી જીવનમાં જે મુખ્ય ચિંતા હતી તે મારા હૃદયના લોહી વૃદ્ધ કલ્પના રૂપી પીંજીથી અંકાતું હતું. એક બાયોસ્કોપનું કામ મળ્યું છે; ત્યાં જે જે ફિલ્મો જતાવવામાં આવતી તેના દેખાવોની જીવનમાં મેં તૈયાર કરેલી હતી તે નવલકથા રૂપ નહોતી, પણ મારા જીવનના કુમળાં પાનાં જેવી હતી. તે જોઈ તમાશગીરી તેા વાહ વાહ પોકારી ઉડતા. હું તેમનો હપ્તો નહીં સોંભળી આંખો લૂછતો હતો, પરંતુ હૃદયની વ્યથા શાહીના લીંડાથી ખડી ફરવામાં એક દુઃખ લાગ્યું મુખ્ય છે. જેને ચાહતો હતો અને જે ન મળતાં જીવન ભારસ્પ. થઈ પ્રયત્ન હતું તે જાણે અજીવારી રીતે પકડાઈ મારી પીંજીના રંગની અંદર પુરાઈ રહી છે... તે દિવસે મેં પૂરો થયા બાદ હું મારી રમમાં બેઠો બેઠો નાના પ્રકારના વિચાર કરતો હતો, ત્યારે

રજનિકાંત પોતાના ફોટા માટે ઉતાવળ કરી મેળો. એ માણસ તો દરરોજ તાકીદ પર તાકીદ કહી મને ગાડો બનાવી મૂકતો હતો. મેં સાંભળ્યું હતું કે પોતાની સ્ત્રીના મરણ બાદ તે હવે બીજી વાર પરણવા માગતા હતા. આ જાતના લોકો કે જેઓ પ્રેમને રમકડું માને છે, તેઓ તરફ મને જરા થે શ્રદ્ધા નથી. ત્રણ ત્રણ વાર ફોટો લીધા છતાં તેમને પસંદ ન આવ્યો, તે પરથી મેં ધારી લીધું કે તેનો ઉદ્દેશ કૃત્રિમતા વડે પોતાનો ચહેરો રંગોળા બનાવવાનો છે અને એ રીતે સ્ત્રીની ઉંમર સાથેનો પોતાની ઉંમરનો તફાવત ઓછો કરવાની તેની ઇચ્છા છે.

હું તે વખતે કલ્પનાની પીછી વડે પ્રેમની સ્વર્ગીય ગુપ્તતા ચિતરી રહ્યો હતો. આ અપ્રેમિકના અવિચારથી મને બહુ કંટાળો ના થયો. ખરો મનુષ્ય એક નિયમ જેને પોતાનું અધુરું આપી બેઠો છે તે એકું જ્ઞાન તેના મરણ બાદ બીજાને અર્પણ ના થતો કે રી નવાઈ? મને લાગે છે કે જે દિવસે ઉપભોગનું સાધન નષ્ટ થાય તે જ દિવસે પ્રેમ પણ મરણ પામે છે. ૭૮ | ૭૮ || મનુષ્ય પ્રેમને કેટલો હલકો કરી મૂકે છે. ... ..

રજનિકાંતની કથા

મનુષ્ય બીજાને છેતરે છે પણ પોતાની જાતને કેટલી છેતરે છે તે આ પહેલાં હું જાણતો નહોતો. બે વરસ પહેલાની જ વાતનો વિચાર કરી જોઉં. તે વખતે મારો વિવાહ થયો હતો. દીવાના પ્રકાશથી ઝળહળતી વિવાહ સંભામાં તેનો ઘરમથી કંપતો હાથ હાથમાં લઈ મેં તેને જીવન મરણની એકની એક સોજાવણ તરીકે સ્વીકારી હતી પરંતુ તે વખતે એ કણિકાતના ખરાખોટાણા ઉપર અને જરા થે સદેહ આવ્યો નહોતો. ત્યાર પછી બે જીવનની વચ્ચે વિરહ, મિલન, માન, અભિમાન, વગેરેની ભૂજભૂજામણીએ અમારી ચોતરફ સમરંગી મેઘમનુષ્ય બહુ કરી દીધી

હતી. તે વખતે હું ધારતો હતો કે પૃથ્વીના માઠ અંધકારમાં પણ એ મારા હૃદયને પ્રકાશિત કરી રાખશે.....

પરંતુ તેના મરણ પછી બે વરસ પણ મારો એ પ્રેમ ટક્યો નહિ. કદાચ યિયેટરના એકદારની માફક હું પાઠ બદલી વળી રંગભૂમિ ઉપર નાચવા ઉતરી પડ્યો, જો એક પ્રેમી મનુષ્યે પોતાના જીવનની કસોટીથી મારું નીચ આવરણ ન કરી જતાવ્યું હોત તો.....એ વાત હવે હું કહેવા માથું છું.

મુંબઈના એક ચિત્રકારે ચિત્રકલામાં ભારે નામના મેળવી છે. તેને મેં મારો ફોટો તૈયાર કરવા આપ્યો હતો. એ ફોટો મારે મારી બચિબ્બની પત્નીને જોટ આપવાનો હતો. સોજા અને તેનિશ્ચ વર્ષનું અંતર કંઈ બહુ મોટું નથી, તેપણ બીજા વર હાથથી કાઢી મારી ઉંમરનાં દશ વર્ષ વધારી મૂકે એ બીકથી ત્રણ ફોટા નાપસંદ કરી ચોથી વાર મેં બેશરમ થઈ તેને ફોટો મુંદર બનાવવાની આજ્ઞા આપી હતી..છેલ્લે દિવસે ફોટોગ્રાફરના પ્રશ્નોથી કંટાળી મેળો હતો, પરંતુ તેના મુખ પર પણ ભારે તિરસ્કારની રેખાઓ સ્પષ્ટ રીતે દેખાવાનું થું કારણ હશે તે પ્રથમ તો ન જાણી શક્યો. તેણે કહ્યું કે “માણસની ટેવ પર જુઠાણાનો ટોપનો એ બીજાને માટે સહેલ થઈ પડે, પરંતુ સત્ય ઉપર જેના સંદેહનો પાંથો છે, તેને માટે તો એ અસંભવિત છે.” તેણે બેરથી પોતાની ટૂંક ઉઘાડતાં જ જે ફોટો મારી નજરે પડ્યો. તે જોઈ હું ચમકી ઉઠ્યો. વિરમવથી દિગ્મંદ બની અર્ધી મિનિટ હું ચુપ થઈ ઉભો. પણ ત્યાર બાદ તે જમી ઝુંટવી લઈ હું જુસ્સા ભેર બોલી ઉઠ્યો, “આ ક્યાંથી મેળવી?” તે અવાજ બની મારા સાથું જોઈ રહ્યો. મેં તેવાને તેવા જ સુરે ખરાડો પાડ્યો કે “નીતિનું ભાષણ તો બહુ કરતા હતા, પરંતુ તમારી નીતિની સાક્ષાત સાબીતી આ રહી!

એક દાણ ખાતર તેનું મુખ પાંકુવણું જાળી ગયું. હું જરા વધારે સખળ પ્રેમી કરવા માટે કહેવા લાગ્યો, ‘પરજીની છગી પેટીમાં છુપાવી રાખવી તે પછી....’

તે કંઈ બોલવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. પરંતુ તેના હેવાની નાત હોડે આવી અટકી રહી હોય તેમ જણાતું હતું. મારું લોહી ઉકળવા લાગ્યું. તેના ખભા પર મેં મારો હાથ મૂક્યો અને સારી ધેડ ધણધણાવી કહ્યું, ‘આ છગી તમને ક્યાંથી મળી તે તમારે કહેવું જ પડશે.’

તે છુપી રાખી શકાય તેમ નથી. કારણ કે આપે તેના નિષ્કલંક શવન ઉપર કલંકરૂપી કાળી શાહી રેડવાની તૈયારી કરી છે. સાંભળો! એ વાત !’

તે એક લાંબો નિસાસો મૂકી બોલવા લાગ્યો: ‘પીછીના રંગથી વિચલું રૂપ દર્શાવી આપવું એમાં જ મને મુખ હતું. એથી વધારે મોટું મુખ જગતમાં છે, એ હું જાણતો જ નહોતો. પરંતુ એક સ્તરાગ સંધ્યાએ મારા અંતઃકરણમાં જે રંગની છાપ પડી ગઈ તે આ શવનના પાના પર તદ્દન નવી જ હતી.

મારું લોહી ઉકળવા લાગ્યું. તેના ખભા પર મેં મારો હાથ મૂક્યો અને સારી ધેડ ધણધણાવી કહ્યું, ‘આ છગી તમને ક્યાંથી મળી તે તમારે કહેવું જ પડશે.’

તે દયામણી નજરે મારા સાનું જોઈ રહ્યો. પણ મારી સ્થિતિ તેના પર દર્શાવવા જેવી નહોતી, મેં કહ્યું, ‘કદાચ તમે કાંઈ ખરાબ કાર્ય માટે આ છગી છુપાવી રાખી છે અથવા તો.....’

તે એકાએક ખરાડો પાડી બોલ્યો, ‘હટ! હટ!’ ત્યાર બાદ તે માટે શું કહેવાતું છે તે સમજી નહીં જોઈયો, ‘આ છગીની સાથે અનેક દુઃખભરી યાદીઓ જડાએલી છે. અત્યાર સુધી એ વાત છુપી હતી, પણ હવે

નારીના દેહને આવરી આટલી બધી સુંદરતા રહી શકે એ વાત હું કેદી કદપનામાં પણ આણી શકતો નહોતો. તે દિવસે પ્રથમ મારા અંતઃકરણમાં એક તરુણ પ્રેમિકનું અસ્તિત્વ અનુભવાયું.

મેં ગંભીરપણે પ્રશ્ન કર્યો; ‘અને તે ?’ તેણે કહ્યું: ‘તે આ વાત જાણી શકી નહિ. કારણ કે મારો બીરુ સ્વભાવ તેને દૂરથી જ અનુભવી તૂટી પડતો હતો. ભાગીની સાથે તેને મિત્રતા હતી. તેને ગાયન શીખવના

માટે તેના સાદા સ્વર જે રાગરાગિણીની સૃષ્ટિ કરતી તેણે મારા અંતઃકરણમાં કેટલો બધો પ્રભાવ વિસ્તાર્યો હતો તે મારા સિવાય બીજા કોઈ જાણી શકે તેમ નથી. આ ફોટો એ પ્રભાવનું ફળ છે. તરુણ હૃદયના તરુણ કેફને વશ થઈ મેં તેનો ફોટોગ્રાફ પાડ્યો હતો તે અર્થ છે. પરંતુ તેમાં જરા પણ મેલાસ નહોતી. બગીચામાં બીચેડું પુલ એક દિવસ બીજાની પૂજામાં અર્પણ થશે અને સુંધવાને પણ યોગ્ય નહિ રહે એ વાત મેં કદી વિચારી નથી. હું તેને સેંદર્શન બગીચામાંનું હંમેશાં અણસૂધું, અણકર-માણસું પુષ્પ માની રહ્યો છું.”

હું સ્તબ્ધ બની ઇતિહાસ સાંભળતો હતો. મેં કહ્યું કે “પાછળથી જાણ્યું કે તે બીજાની જી છે?”

તેણે કહ્યું : ‘તે જાણવાની મેં ઇચ્છા રાખી જ નથી. તેની મારે શી જરૂર? તેને મેળવવી એ અશક્ય છે, એ વાત જાણી મારાં અશ્વત્થ મને વાવાઝોડાને વેગે મને ચોતરફ રજાબળો. તે વખતે મારા અંતરમાં રહેલી કલાદેવીએ મને સુઝાડ્યું કે બાહ્ય જગતમાં તો તે તને મળી શકે તેમ નથી, તો પછી તારી રંગની રમતોમાં તેને મેળવવાનો પ્રયાન કરી જો. તેમાં તો તને કાંઈ અડચણ કરી શકે તેવું નથી. તારી પીછીએ વડે, રંગની સામગ્રીથી તું અપાર સૌંદર્યમાં તેના સંક્ષાતકાર કરી લે. કલાકારને માટે તો તે સર્વોત્તમ છે. ત્યારથી મારા બધા રંગ વડે, મારાં બધાં ચિત્રો વડે મેં તેને આવરી રાખી છે; મારી કલ્પનાની નજરે તે સર્વદા જાગતી જોત સમાન જણાય છે તેને લીધે જ આજે હું પ્રખ્યાત ચિત્રકાર બન્યો છું.”

હું અવાજ બની બોલ્યો “આપે શું તેના સમાચાર નહોતા મેળવ્યા?”

તેણે કહ્યું, “હાડમાંસની ને ત્યારથી જ મારી આંખ આજળ મરણ પામી હતી;

અને તેની કલ્પનામૂર્તિ જાગૃત થઈ રહી હતી!

મેં પૂછ્યું, “આપે વિવાદ કયો નથી?”

તેણે કહ્યું, “ના”

મેં પૂછ્યું, “તેની પાસેથી તમને કંઈ યાદગીરી મળી હતી?”

તેણે કહ્યું, “પ્રેમની પોથીમાં લેણુદેણુને દિસાજ રહેતો જ નથી. કામળતા, સૌંદર્ય અને પવિત્રતાની જે મૂર્તિ મારી આંખમાં અંકાઈ રહી છે, તે જ તેની પુરતી યાદગીરી છે—બણી વાર મને વિચાર આવે છે કે તેની સ્મૃતિ પ્રત્યેનું મારું આ આકર્ષણ શું પાપ છે? પરંતુ મારું અંતઃકરણ સાક્ષી પૂરે છે કે હાડમાંસના દેહને બાદ કરી જે પ્રેમ અવશિષ્ટ રહે ને તો આ લોકનો ન દોષ. ભોગ ભોગવાની વાસનામાં જ મલિનતા રહી છે. તેન દૂર કરતાં જ સર્વોચ્ચ જ્યોતિ પ્રકાશે છે.”

તે દરના આકાશ બણી જોવા લાગ્યો. વાદળો પોતાના દેહ ઉપર વિચિત્ર રંગ ચોગડી પતંગિયાંની પેઠે આકાશમાં દોડાદોડી કરી રહ્યાં હતાં.

મારું અંતઃકરણ અપૂર્વ શ્રદ્ધાના ભારથી નમી પડતું હતું. જમી નીચી મૂકી હું ધીરે કદમે ધર તરફ ચાલ્યો.

પોતાની જી પ્રત્યેની પરપુરતાની આકર્ષણની કથા મને લાગે છે કે આટલી બધી ટાઢાસથી ટાઢાસે સાંભળી નહિ હોવા; પરંતુ મને જણાય છે કે તેના પ્રેમ કેટલો બધો મહાન છે. એક પુત્રની અંતઃકરણ પૂર્વકની પૂજા જેવો એ પ્રેમ શ્રદ્ધાથી મારું અંતર છતોછલ કરી મૂકે છે. તેને તે મળી નહિ, મળવાની આશા પણ નહોતી. છતાં તેના પ્રેમ તરફ નહિ, નબળો પડ્યો નહિ! અને મારો પ્રેમ? કેવો હીછરો, કેવો ચંચળ!

તેનાં વચનો મારા કાનમાં અથડાવા લાગ્યાં : 'ભોગ ભોગવવાની વાસનામાં જ મેલાશ છે, તેને દૂર કરતાં જ સ્વર્ગીય જ્યોતિ પ્રકાશે છે.' કેવો ઉમદા વિચાર છે ! આ વિચાર સમજી શક્યો હોત તો શું પુનર્જન્ન કરવાની કલ્પના પણ મનમાં લાવી શક્યો હોત ?

અંતઃકરણને હવે આંખો બંધ કરી ઠગી શકાયું નહિ. આજે કસોટી પર મારો પ્રેમ કસાઈ ચૂક્યો છે.—આજે સમજી શક્યો છું કે કેવો નીચ આ પુરુષ જાતિનો પ્રેમ છે ! મને લાગે છે કે સ્ત્રીની પાસે પ્રેમ દર્શાવે એ આપણા અંતરની વાત નથી, પણ તેની જીવાનીનાં વખાણ માત્ર છે.

તરત જ મારા મિત્ર પર પત્ર લખી વાળ્યો કે મારા વિવાદની વાત બંધ રાખજો. લતિકાની એકાદ છબી પણ મારી પાસે નહોતી, એક વાર એવી ઇચ્છા થઈ કે લારને મહેંદ્ર પાસેથી લાવી રાખું; પણ વિચાર કરતાં જ જણાયું કે મારા કરતા તે એ ફાટનો

વધારે હકદાર છે, મેળવી ગુમાવનાર કરતાં ન મળે છતાં ન ગુમાવે તેનો હક વધારે હોવો જ જોઈએ એ વાતનો અસ્વીકાર કરવાની શક્તિ કાંઈમાં નથી, અને મૃત્યુને પેલે પાર સુધી જો પ્રેમનું સૂક્ષ્મ આકર્ષણ હોય તો પર જન્મમાં લતિકા ઉપર ફાટો વધુ દઢ છે, તે વાતની મીમાંસા કરતાં મને વધારે વાર ન લાગી.....

લતિકાના મરણને દિવસે મારું મન જેવું હતું, આજે પણ તેવું જ યર્ષ ગયું. તે દિવસે મરણે તેને મારી પાસેથી ઝુંટવી લીધી તેથી મારું મન ડાલવા લગ્યું હતું તે દિવસ મરણે તેને મારી નાખીને ઝુંટવી લીધી હોવાથી તેમ બન્યું હતું અને આજે મહેંદ્રે તેને છતી લીધી તેથી મારું મન ડાળાવા લાગ્યું હતું. એક જણે તેને મારી નાખીને ઝુંટવી લીધી હતી અને બીજાએ તેને શુદ્ધ પ્રેમથી આહીને પ્રાપ્ત કરી હતી; પણ આજે એ બીજાએ મને લતિકા ઝુંટવી લીધા ઉપરાંત અણુક ફટકાગ્યો હતો.

(સંપૂર્ણ)

ક્ષમા ચાચના

કલકત્તામાં થયેલા ગંભીર હુલ્લટને પરિણામે પ્રેસ બંધ હોવાને કારણે આ અંક મોડો બહાર પડ્યો છે તે મટે અમારા વાંચકો ઉદારભાવે ક્ષમા આપશે એવી આશા છે હવે પછીના અંકો નિયમિત બહાર પાડવા બનો શકતો દરેક યત્ન થશે જ.

વ્યવસ્થાપક “નવચેતન”

વિશાળ બર્ડલે

—:૦:—

લેખક : રા. “ નવનિર્મિત,”

વર્તમાનપત્રો નીહાળો, શહેરોમાં મકાનોનો દિવાલો તરફ જુઓ, દુકાનો તરફ નજર કરો અને આપણા લોકોના ખાદ્ય પદાર્થો વિષે વિચાર કરો ? જ્યાં જુઓ ત્યાં - દવા, દવા અને દવા જ ! આ ઉપરથી સદજ ૨૫૫૮ સમગ્રાય છે કે આપણા સમાજમાં અગ્નિમાંઘનો આગર ફેલાઈ ગયો છે. લોકોની હાઝતો વધતી જાય છે. જે બ્રાહ્મણો, ગાડીમાં બેસતાં અભણ જતા તે જ બ્રાહ્મણો

આજે દેડ લાંબીની સાથે આગગાડીમાં બેસી સ્પર્શસ્પર્શના વિધિનિયમોનો વિચાર ન થાય. થયેચ્છ આહાર કરતા જણાય છે. જ્યાં ત્યાં હોટેલો ભરપૂર જણાય છે ! લોકો અનેક પ્રકારની વાતોઓના લાલચુ બન્યા છે. પરંતુ તેમનામાં તે પદાર્થો પચાવવાની શક્તિ રહી નથી તો વધે એવી આશા કયાથી હોય ! આથી પૌષ્ટિક અને આધુનિક માનવોને પચતું નથી એટલે તે પચાવવા ઔષધોનો આશ્રય લેવા પડે છે. ખાવાનો શોખ છે અને ખાધેલું પચતું નથી ! ત્યારે શું કરવું ? પચે તેવું હાલકું અને ખાવું અગર પૌષ્ટિક પચે તેવા ઔષધોનો ઉપયોગ કરવો !

જેમ શરીરને આ ધોરણુ લાગુ છે તેમ હાલના લોકોના હૃદયોને પણ લાગુ છે. જેમ ખાવાપીવાની હાઝતો વધી છે અને તે સાથે અગ્નિમાંઘની વૃદ્ધિ થઈ છે ; તેમ હાલના સમાજમાં વાંચનાભિરૂચી વધી છે, પુણુ તે સાથે મનોમાંઘ પણ તેટલું જ આગળ છે. થોડાં વર્ગોથી શિક્ષણનો સપાટો વધતો જતો કહેવાય છે અને સાક્ષરોની

સંખ્યા વધતી જાય છે ; તેથી વાંચન વધતું જાય છે, ખામી માત્ર એટલી જ છે કે શાસ્ત્રીય, ઐતિહાસિક અને વિજ્ઞાન વિષયક પુસ્તકો વાંચનાં લોકોને મળતાં નથી ; કારણ કે તેવાં પુસ્તકોનું પકડ કરવામાં માનસિક શ્રમ લેવો પડે છે. આવા શ્રેણી ભારે લાગે છે અને તે આપણા વાંચકોને પચતા નથી. કલ્પિત કથાઓ, મનોરંજક વાર્તાઓ અને નાટકો સમાજને વહાલાં લાગે છે ; કારણ કે તે વાંચવામાં વિચાર કરવો પડતો નથી. આવાં પુસ્તકો આરામખુરશી પર બેસી અર્ધ નિદ્રામાં મનને ત્રાસ ન આપતાં ઝપાટા બંધ વાંચી શકાય છે. આથી હમણું હમણું આવાં પુસ્તકોની સંખ્યા વધતી જાય છે. આ પ્રસારથી ખાતરી થાય છે કે મનોમાંઘનો રોગ દિન પ્રતિદિન પ્રગતિ પામતો જાય છે. લેખકો પણ તેની જ કથાઓ લખે જાય છે. વાંચકો પણ એમ જ માને છે કે આનંદનું સાધન કલ્પિત વાર્તાઓ જ છે ; પણ ભુલતું જોઈતું નથી કે સાત જાન આપનાર કાષ્ઠ પણ સાહિત્ય પ્રિય બની શકે છે અને ખરું

આનંદજનક તે જ છે. કંઠી કઠી કઠિપત કરતાં સાત્ર વિશેષ આશ્ચર્યજનક હોય છે. આ દૃષ્ટિથી જોતાં ઇતિહાસ અને ચરિત્ર એ જોઈતાં આનંદનાં સાધન નથી; પણ હાસના વાંચનારાઓની પ્રવૃત્તિ એવી છે કે, મથાળા પરથી લેખ ચરિત્રાત્મક, ઇતિહાસાત્મક કે શાસ્ત્રીય જણાયો કે તરત જ તે તરફ આંખ મીંચામણું કરી કઠિપત કયાઓ તરફ દોડી જવું. પણ ચરિત્રો સુધ્ધાં કઠિપત કરતાં વિશેષ મનોરંજક હોય છે તે દર્શાવવાના ઉદ્દેશથી તેવું એક મીઠું બર્કલેનું ચરિત્ર અત્રે ઉતારવા ધાર્યું છે.

જન્મ અને માતાપિતા.

જ્યોર્જ બર્કલેનો જન્મ આખલોંડ દેશના કીંગ્સની પરગણામાં ૩૦મી કીલ્લા નજીક આવેલી વાડીમાં ઇ. સ. ૧૬૮૪ની સાલે થયો હતો. તેમના માઆપ ગરીબ ખેડુત હતાં. ભવિષ્યમાં પુત્ર મહાન વિદ્વાન, ઉત્તમ લેખક અને પદોપકારી તરરવેતા બનશે એવી આશા બતાવનારા ગુણ્ય તે વખતે તેમને જણાયા ન હતા. તેથી કહી શકશે કે બર્કલેનો ભુધ્ધિવિકાસ પૂર્વ સંસ્કારથી થયો હતો એમ માનવાને સાધન નથી, કહેવું પડે છે કે બર્કલેકુટુંબમાં ધૂમધુ પ્રમાણે આ દેદીપ્યમાન તારો અકસ્માત ઉદ્ભવ્યો હતો. આ ઉપરથી ૨૫૪ જણાય છે કે સંસ્કૃતીના દરબારમાં જન્મ કિંવા પૂર્વસંસ્કાર અથવા આનુવંશિક પ્રેરણાની અવરણતા હોતી નથી. સંસ્કૃતિ દેહીને જોના મરતક પર હાથ પડે છે તે પૂજ્ય થઈ શકે છે. 'ગુણા: પૂજાસ્થ્યાનં ગુણિણુ ન ચ લિંગં ન ચ વ્યય:' એ જ નિયમ આ રથાને લાગુ પડે છે.

શિક્ષણ.

બર્કલે ઇ. સ. ૧૬૯૬માં કીંગ્સનીની શાળામાં જવા લાગ્યા હતા. 'ગ્રીકરનું પૂર્વાત' એ જગપ્રસિધ્ધ ગ્રંથના કતો રચીકટ આપરીશ હતા અને તેઓ પણ આ જ

શાળામાં લાવ્યા હતા. આ શાળામાં બર્કલે એ ચાર વર્ષ કાઢ્યાં આ પ્રદેશમાં સ્થિત દેવીનું મનોહર રૂપ દુગોચર થતું હોવાથી બર્કલેને સ્થિતિસંદર્ભ પર પ્રેમ લાગ્યો અને તેમની અવગેહનશક્તિ સુક્ષ્મ થઈ. આની પ્રતિતી તેમના ગ્રંથમાં રથથે રથથે થાય છે. ઇ. સ. ૧૭૦૦માં તેમણે મેટ્રીકની પરિક્ષા પાસ કરી અને વધુ અબાસ માટે અવગેહની રાજ્યધાની ડબ્લીન યુનિવર્સિટીની ટ્રીનિટી કોલેજમાં દાખલ થયા. અહીંયાં તેમણે વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક તરીકે તેર વર્ષ કાઢ્યાં હતા. કોલેજમાં તેમની ભુધ્ધિનો વિકાસ અપાટાબધ થતો ચાલ્યો હતો અને તેને પરિણામે આધ્યાત્મિક તથા માનસશાસ્ત્રના જ્ઞાનનો નાદ લાગ્યો હતો. તેઓ જ્યારે કોલેજમાં હતા ત્યારે વાંચન ઉપરથી ઉપજતા વિચારોની અને તે ઉપરથી ઉદ્ભવતા પ્રશ્નો તથા રચનસ્પૃતિથી મનમાં ઉપરિચત થતી કલ્પનાની નોખ કરી રાખતા હતા. આ નોખ તેમના મુખ્ય પછી ફેટલાક વર્ષે છાંય પ્રસિધ્ધ થયેલી છે. આ નોંખ પરથી તેમના વિચારો આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ કેવી રીતે પામતા થયા અને અતે તેમણે જે નતવચન જગતને શીખવ્યાંયું છે તેનો જન્મ તેમના મનમાં કેવી રીતે થયો તે સારી રીતે સમજાય છે. બર્કલેના કોલેજજીવનમાં ભવિષ્યની મહાન નાનું દર્શન થાય છે. તેમના સમયના વિદ્યાર્થીઓને તેઓ વિલક્ષણ જણાતા હતા અને તેમનાથી દુર રહેતા. વિદ્યાર્થીઓને તા તે અદ્ભુત વિદ્યાર્થી લાગતા હતા તથા તેઓ તેમની મરકરી કથા કરતા હતા; પરંતુ તેમની નિકટમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓને તેમની શનતૃષ્ઠા અને ઉદ્ગમપ્રિયતા જોઈ કોણક થતું હતું. બર્કલેના જીવનકેષકે પ્રત્યક્ષ અને સાત્ર જ્ઞાન મેળાવવા માટે જીવના જોખમે પણ તેઓ કેવા તેજર રહેતા હતા તે વિશે લખ્યાં લખ્યાં છે કે :—

અર્કલે પોતાના ફેરીની નામક મિત્ર સાથે એક અપરાધીને ફાંસીએ લટકાવવાનો હતો ત્યાં જોવા ગયા હતા. તે જોઈ તેઓ પાછાં ધેર આવ્યા. અર્કલે ઉદાસ થઈ ગયા હતા, અર્કલેનું મન ફાંસીએ ચઢેલા ગુન્હેગારને ફેવીં વેદના થતી હશે તેના વિચારમાં લીન થઈ ગયું હતું. તેમણે પોતાની આ જીત્તાસા ફેરીની આગળ વ્યક્ત કરી. છેવટે તેઓએ એવું ઠરાવ્યું કે ફાંસીએ ચઢવામાં શું થાય છે તે જાણવા પ્રથમ અર્કલેએ પ્રયોગ કરવો અને પછી ફેરીનીએ પણ તે જ પ્રયોગ કરવો. ‘હું ઇશારો કરું કે મને ફાંસીમાંથી મુક્ત કરજે’ એમ અર્કલેએ કહ્યું હતું. નક્કી કર્યા પ્રમાણે કેટ્ટે દોરડું બાંધી અર્કલેએ પોતાના ગળામાં ફાંસો નાખ્યો અને નીચેની પુરથી કાઢી લેવા ફેરીનીને કહ્યું. પુરથી જોયીં લેતાંની સાથે જ અર્કલે જોશુધ્ધ બની ગયા અને ઇશારો કરવાનું લાન રહ્યું નહિં, પણ ઇશારાની અધિક રાહ ન જોના ફેરીનીએ ફાંસો કાઢી નાખ્યો, જે ફેરીની ઇશારાની રાહ જોવા રહ્યો હોત તો અર્કલેનું ચરિત્ર લખવાનો પ્રસંગ આવત જ નહિ. દોરડું છોડી નાખ્યા પછી તે નિશ્ચેષ્ટ ભૂમિ પર પડ્યા. કેટલીક વારે શુધ્ધિમાં આવ્યા પછી અર્કલેએ એકદમ કહ્યું કે “વાહ ફેરીની ? મારો ગલપટો તેં ચૂંથી નાંખ્યો ?”

અર્કલેના આ પ્રયોગ પછી ફેરીનીને અનુભવ લેવાની ઇચ્છા થઈ નહિ. આ વાત પરથી અર્કલેનો સાહસિક સ્વભાવ, જ્ઞાન મેળવવાની પ્રમજા ઇચ્છા અને માનસિક જ્ઞાન પર રહેલી પ્રેમની પરાકાષ્ટા સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

અર્કલેનો ટ્રીનીટી કોલેજનો અભ્યાસક્રમ સારી રીતે પાર પડ્યો હતો. તેમને ઇ. સ. ૧૭૦૨ માં સિધ્ધાંત મળી હતી. તેઓએ ઇ. સ. ૧૭૦૪ માં બી. એ. ની પરીક્ષા

પાસ કરી. ઇ. સ. ૧૭૦૭માં એમ. એ. ની પદવી પ્રાપ્ત કરી હતી. આ પરિક્ષામાં તેમણે અસાધારણ વિદ્વતા દર્શાવી તેથી તેમને યુનિવર્સિટી ફેલોશીપ મળી હતી. ઇ. સ. ૧૭૦૭થી ઇ. સ. ૧૭૧૨ સુધી અર્કલેએ ટ્રીનીટી કોલેજમાં શિક્ષકનું કામ કર્યું હતું. ઇ. સ. ૧૭૦૬ માં તેમણે ઉપાધ્યાયની દિક્ષા લીધી, પરંતુ તેઓ સાધારણ ઉપાધ્યાયની માફક આત્મીક કે ધર્માભિમાની થયા ન હતા તેમનો સત્યપ્રેમ તેમના જીવન સુધી જોવા ને તેવો જ રહ્યો હતો.

અંતરચના.

અર્કલેની તોંધપોથી પરથી તેમના મનમાં ધોળાતા વિચારોની ઠીક દેખના થઈ શકે છે. મનનો આ બળબળટ ચિત્તમાં રહી શક્યો નહિ, તેથી તે લેખન દ્વારા પ્રકટ થયો.

અર્કલેએ પ્રથમ જે નાના નાના નિબંધ ઇ. સ. ૧૭૦૭ પૂર્વે લખ્યા અને અને પ્રસિધ્ધ કર્યા. આ જાને નિબંધ ગણિત સંબંધીના કેટલાક પ્રતો વિખેં હતા અને તે લેટીનમાં લખાયા હતા. જે એ અંથોથી તત્વજ્ઞાનીઓમાં તેમણે ઉચ્ચપદ મેળવ્યું હતું તે અંથો આ વિગત પછી ત્રણ વર્ષમાં જ લખાયા હતા. ‘દૃષ્ટિની નુનન ઉત્પત્તિ’ એ અર્કલેનો પહેલો અંથ છે. આ અંથ ઇ. સ. ૧૭૦૬ માં પ્રસિધ્ધ થયો. આ નિબંધમાં અર્કલેએ મનુષ્યની અવલોકનશક્તિની મીમાંસા કરી એવું ઠરાવ્યું કે, વસ્તુનો આકાર અને અંતર આપણી દૃષ્ટિને જણાય છે એમ આપણે કહીએ છીએ ખરા, પણ વાસ્તવિક રીતે આપણને તે દેખાતાં નથી. કારણ કે, દૃષ્ટિનો ખરો વિષય રંગ છે. વસ્તુની આછી કે સ્પષ્ટ રંગજવા પરથી આપણે વસ્તુનું અંતર અને આકારનું કેવળ અનુમાન કરીએ છીએ. અંતર અને આકાર એ પદાર્થના ગુણ દૃષ્ટિ ગમ્ય નથી, પણ સ્પર્શગમ્ય છે. આ નિબંધનો તત્વજ્ઞાન વિષયક તત્ત્વ એવો થાય છે.

કે, જડ સૃષ્ટિનું જે જ્ઞાન આપણને થાય છે તે સર્વ માનસિક સંવેદનાના યોગ્યથી થાય છે.

આ પછીનો અંચ બર્કલેએ બીજે ૭ વર્ષે એટલે ૯. સ. ૧૭૧૦માં પ્રસિધ્ધ કર્યો. આ અંચમાં તેમણે પોતાના નવા વિચાર જગત સન્મુખ મુક્યા છે. જડ અને ચૈતન્ય એવાં સ્વતંત્ર તત્ત્વો માનનારા તત્ત્વજ્ઞાનીનું બર્કલેએ આ અંચમાં ખંડન કર્યું છે. તેમનું કહેવું એવું છે કે સર્વ જગત ચૈતન્યમય છે. જેને સામાન્ય મનુષ્યો જડ દ્રવ્ય કહે છે તે સંવેદનાઓનો સમુદાય છે. પોતાના જીવન પર્યંત બર્કલેએ લુદા લુદા અંથોમાં આ જ વિચારની રચાપના કરી છે. બર્કલે માનતા હતા કે આ વિચારથી જગતનું નિરંતરતાવ દૂર થશે. કારણ કે, સર્વ જગત ચૈતન્યમય છે એ સિદ્ધિ થવાથી જડવાદને રથાત રહેતું નથી. એટલે જીવાત્મા અને પરમાત્મા એ જ ચૈતન્યમય તત્ત્વ રહે છે અને આ યોગ્યતા મનુષ્ય ખરા ધર્મ તરફ પ્રવૃત્ત થશે. બર્કલેના તત્ત્વ જ્ઞાનનો હેતુ મનુષ્યને ધર્મપરાયણ કરવાનો હતો. બર્કલે ઔપચારિક ધર્મકાંડાત્મક ધર્મચાર કરતા આ તાત્ત્વિક ધર્મને જ વિશેષ મહત્ત્વ આપતા હતા. આ બે અંચથી બર્કલે સ્વતંત્ર વિચારના તત્ત્વજ્ઞાની અને ઉત્તમ લેખક તરીકે પ્રસિધ્ધ થયા છે.

લંડનમાં નિવાસ

કંઇક અંશે પ્રકૃતિ માટે, કંઈક અંશે તે સમયના અંચકારોનો પરિચય કરવા અને બને તે સંભાળણુ નામક પુસ્તકની પ્રસિધ્ધિ અર્થે બર્કલેએ લંડન જવાનો વિચાર કર્યો. એ ઉદ્દેશ પૂર્ણ કરવા માટે તેમણે ટ્રીનીટી કોલેજમાંથી રજા લીધી. તેઓ ઈંગ્લાડમાં આવ્યા ત્યાર પછી લંડનના વિદ્વાનોનો સહવાસ કરાવવા તેમના દેશજન્ય-શુભીવરના વૃત્તાંતના પ્રસિધ્ધ કર્તા સ્પીક્ટ અને પ્રસિધ્ધ અંચકાર સ્ટીલે પ્રયત્ન કર્યો. બનેના

બર્કલેના પ્રસિધ્ધ થયેલા અંચ પરથી બર્કલે વિશે સારા વિચાર બંધાયા હતા. તેઓએ પોતાના દેશના આ ઉછરતા તત્ત્વજ્ઞાનીનો રાજ્યદરબારમાં પણ પરિચય કરાવ્યો. બર્કલે સ્ટીલના ગાડીયન પત્રમાં દર લેખે એક ગીતી લઈ નિઃપંથ લખવા લાગ્યા અને ચિત્રોની સદાયથી ટ્રીનીટી કોલેજનાં તત્ત્વજ્ઞાનાત્મક સંભાળણુનો અંચ લંડનમાં પ્રસિધ્ધ કર્યો. આ અંચથી તેમની કીર્તિ સર્વત્ર પ્રસરી ગઈ અને તેમના વિચારોનો ઝપાટાપંથ પ્રસાર થવા લાગ્યો. તેમના વિચારોના અનેક અનુયાયી નીકળી આવ્યા અને યુરોપના મુખ્ય તત્ત્વજ્ઞાનીઓમાં બર્કલેનું સ્થાન ગણાયું.

યુરોપમાં પ્રવાસ.

બર્કલેની કીર્તિના પગરપટ્ટી તેમનું રાજ્ય દરબારમાં પણ સન્માન થવા લાગ્યું અને યુરોપના પ્રવાસ કરવાની ઉત્તમ સધી પ્રાપ્ત થઈ પ્રાપ્તના આરભ તરીકે લાડ પીટર ખરે નામક સરદારની સીરીસીમાં એલચીની પદવીએ નીમણુંક થઈ ત્યારે લાડ પીટરખરોએ તેમને પોતાના સેક્રેટરી-ચીટનીસ તરીકે લઈ જવાનું ઠરાવ્યું હતું.

બર્કલેના જીવનમાં આ પ્રવાસી જીવન ધણુ આનંદમાં વ્યતિત થયું હતું. આ પ્રવાસના પરિણામે તેમને ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞાનનો નાદ લાગ્યો અને તાત્ત્વિક વિચારોમાં પ્લેટોના લેખની ઘણી જ અસર થઈ. ફ્રાન્સ, ઇટાલી, ગ્રીસ એ દેશોનાં મોટાં મોટાં શહેરોમાં બર્કલેને મહીનાઓ સુધી રહેવાનું મળ્યું. તેમાં તેમણે પોતાના નિવાસનો પૂર્ણ લાભ મેળવ્યો. બર્કલે પોતાના પ્રવાસનાં અને પ્રવાસમાં જોયેલા પ્રેક્ષણીય સ્થળોનાં સચિત્તર વર્ણનો ઇંગ્લાંડના રોહિએને જણાવતા હતા. આ સર્વ પત્રવ્યવહાર પ્રસિધ્ધ થયેલો છે તે પરથી બર્કલેની સૂક્ષ્મ અવલોકનશક્તિ, માર્મિકતા, સહુભિશ્ય અને જોયેલાં દૃશ્યોનું આબેહુગ વર્ણન કરવાની તેમની શૈલીનું

ઉત્તમ દર્શન ચાલુ છે. સુમારે વર્ષ દોઢ વર્ષ યુરોપમાં કાઢવા પછી એમના મૃત્યુથી મંત્રી-મંડળ, બદલાયુ તેથી લોડ. પીટરબરોને પાછું આવવું પડ્યું તે સાથે બર્કલેને પણ લંડન પાછું આવવું પડ્યું; પરંતુ બર્કલેની પ્રવાસિક ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ ન હતી. રશીફ્ટની લાગવગથી બર્કલેને એક શ્રીમંત વિદ્યાર્થીના શિક્ષકની જગ્યા મળી તેથી પુનઃ તે ઈંગ્લાંડની બહાર ગયા. આ વખતે તેઓ ચાર વર્ષ બહાર રહી શક્યા હતા, આપસોંડ છોડ્યો તેમને સાત વર્ષ થયાં હતાં.

ઈ. સ. ૧૭૨૦માં તે પુનઃ ઈંગ્લાંડ આવ્યા. આ વખતે ઈંગ્લાંડની ઇતિહાસપ્રસિધ્ધ બાપારી કંપની, સાથે સી બર્કલેની ઉચ્ચ પાયણથી લોકોમાં ધણે ગંભીર મંત્રી રહ્યો હતો. બર્કલેએ આ સંબંધમાં એક નિબંધ પ્રસિદ્ધ કરી તેમાં લોકોના દોષનું આલેખ કર્યું અને પ્રતિપાદન કર્યું કે આ દોષ નષ્ટ થવા સિવાય દેશને તરવરો ઉભા નથી. આ વખતે કેવળ તાર્કિક અને સાહિત્યના ગિયર કરતા સામાજિક સુધારા તરફ તેમનું લક્ષ્ય ગયું. તેમના મનમાં કંઈ પણ જાહેરકારક કાર્ય હસ્તમાં લેવાના વિચારો દોડાદોડ કરતા લાગ્યા.

વિદ્યાર્થીની યોજના

સ્વદેશમાં આવ્યા પછી બર્કલેને પોતાને જીવનક્રમ રચીત કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. કોલેજમાં તેઓ પ્રથમથી દેશો હતા, પણ તેઓ ધોણા ક્યો પછી અધિક પગારના શિક્ષકની જગ્યાએ તેમની નીમણુંક થઈ. તેમજ તેઓ ઈંગ્લાંડમાં હતા તે વખતે ઉપાધ્યાયની દિક્ષા લીધેલી હવાથી તે કાર્ય પર પણ તેમને નિયત કરવામાં આવ્યા; પરંતુ લોકકલ્યાણની કલ્પના તેમના નિયારરથાનમાં પ્રવર્તતી હવાથી સ્વાર્થી જીવન અને ઉલોગધંધાથી તેમને સંતોષ થયો નહિ. આ જ વખતે એક મૃત્યુપત્રથી તેમને ક્યો રાશી પ્રાપ્ત થયો;

તેથી પરોપકારી વિચારો ઉભરી આવ્યા. તેમણે અરમુડા બેટમાં જન્મ એક વિદ્યાર્થી સ્થાપન કરવાનો વિચાર કર્યો. આ કલ્પનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા માટે તેઓ પોતાને મળેલી સર્વ સંપત્તિ તેમજ કોલેજ અને ધર્મ ખાતાની લાભકારક જગ્યા પણ છોડવા તત્પર થયા. તેમણે કેટલાક તરણોને પોતાના વિચારને અનુકૂળ કરી લીધા અને લાવી વિદ્યાર્થી માટે સરકારી સનંદ તથા મદદ મેળવવા પ્રયત્ન કરવા ઈંગ્લાંડ આવ્યા.

પ્રથમ રશીફ્ટ બર્કલેને રાજ્યદરબારમાં દાખલ કરવા જેમ પ્રયત્ન કર્યો હતો તેમ આ વખતે પણ તેમણે પ્રયાસ કર્યો હતો. બર્કલે એ વિદ્યાર્થી સંબંધી ના વિચારો અનેકને જણાવ્યા અને ગુદરથો તરફથી સહાયતા આશાસન મેળવ્યાં. બર્કલેના તકતૂરથી અને સત્ત્વ હૃદયથી આ વિચારો ધણા ઉત્તર થયા. તેમણે જ્યોર્જ રામ્સી મુશ્કાત ઘષ્ટ વાતચીત કરી. તેમાં રામ્સીને પણ આ કલ્પના પસંદ પડી. મુખ્ય પ્રધાન પોલપોલ એક મોટો દુરદર્શી મુત્સદી અને વ્યવહાર હતા; તેને બર્કલેની કલ્પના અવ્યવહાર લાગી, પણ રામ્સીની ઇચ્છા બોધે તેણે પોતાનો વિરુદ્ધ વિચાર પ્રકટ કર્યો નહિ. તેની ધારણા એની હતી કે પાલીમેન્ટમાં આ કલ્પના પસાર થશે નહિ; પણ તે ધારણા ખોટી પડી. બર્કલે એ પ્રત્યેક સહાયકને મળી પોતાના મધુર ભાષણથી સર્વની અનુમતિ મેળવી હતી, તેથી સનંદ આપવા સંબંધી તેમજ વિદ્યાર્થીની ઘટના તથા પૈસાની મદદ સંબંધી ઠરાવ પસાર થયો ચાર વર્ષના પ્રયત્નથી પોતાની યોજના તારૂં થયો ધારી બર્કલેને અત્યાનંદ થયો. પોતાના નવીન પરોપકારી કાર્ય પર જતા પહેલાં બર્કલેએ એક સુશીલ કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું અને મહાન ઉત્સાહથી ઈ. સ. ૧૭૨૮માં તે પ્રથમતઃ બેટમાં જવા માટે વઢાણ પર ચડ્યા.

(અપૂર્ણ)

ફેસીહુલ મુલક દાગ દહેલવી

લેખક: રા. યુ. ટી. નિયાઝ સહતંત્રી: "હમીદત."

અમીર અને દાગ છેલ્લા સમયમાં પુરાણી રીતોના હિન્દુસ્તાનના મહાન રાજકવિ થઈ ગયા છે. બન્ને ઉસ્તાદોને જેવી વિશ્વવિખ્યાતી મળી છે, તે સૂર્યના અગ્નિવાણ સમાન પ્રકાશિત છે.

બાળવયથી દાગને રાજદોસ્તી સુખન અર્થાત્ કવિતાથી ખાસ દિલચસ્પી હતી. બ્યારે તેમની વય ૧૩ કે ૧૪ વર્ષની હતી ત્યારે મીરઝા ગાલિબના રાગિદ્ (ચેલા) નવાબ-રોકતાની કાવ્યસભામાં એક ગઝલ રજીને સંભળાવી હતી. જેનો મતલબ (કવિતા પ્રારંભ અથવા મંડાણની પહેલી બેત-જેના બાંને ન્યૂન ચરણમાં પ્રાસ હોય છે) આ હતો:

રાસરેહ ખર્ક નહીં, શોઅલઓ સીમાખ નહીં!

ફેસ સિયે ફિર યે' કહેરતા દિને એતાખ નહીં!

અર્થાત્: "નથી ચિલ્લાગી કે નથી વિચળી, કિંવા નથી અગ્નિની ઝાળ કે ખારો; પછી શાને આ મહુર્ક અસ્વસ્થ હૃદય એક જગાએ ધોખતુ નથી!"

આ દાગની સર્વ જતાં પહેલી ગઝલ હતી, જે કાવ્યસભામાં સંભળાવવામાં આવી હતી. આ બેત જાણે તેમની વિખ્યાતિ અને નામનાની મંડાણરૂપ ખીલી હતી. કવિઓની વાહ વાહ અને વસીલોની પ્રશંસાએ આ કાવ્યમયગનના તૈનિકની હિમ્મત વધારી દીધી. દિનપ્રતિદિન કવિતામાં શીક્ષતા આર્થિક લાગી. તે જ સમયમાં તેવણ ખડાદુરશાહ ઝફરના ઉસ્તાદ (કાવ્ય-ગુર) ખામનિયે હિન્દુસ્તાનનાં ગૌલાઓમાં દાખલ થઈ ગયા. મહેરબાન ઉસ્તાદની મેહનત અને પોતાના સ્વાભાવિક શુણ અથવા યથાર્થતા બન્નેએ મળીને તે કામ ક્યું કે, મીરઝા ખાન 'દાગ' દહેલવી, ફેસીહુલ મુલક નવાબ મીરઝા ખાન સાહેબ દહેલવી બની નજી કાવ્ય-પ્રદેશ ઉપર રાજ બોગવવા લાગ્યા. રાજઆતના સમયમાં જ તેમણે હિન્દીનાં એક કાવ્ય-મંડપમાં જ એક ગઝલ વાંચી જેનો મતલબ (ગઝલ અથવા કવિતાની ઉલ્ટી બેત અથવા ચરણને-જેમાં પોતાનું જપનામ હોય છે-કહે છે) આ હતો:

લગ ગઈ ચુપ તુને અંચ દાગે હઝી' કયોં એયસી;

મુજકો કુછ હાત તો કરખખત ખતા તૂ રખપના!

અર્થાત્: "હે રોકાવર દાગ! તુને આવી ચુપડીરી કેમ લાગી ગઈ! હે બાગ્યહિલ્' મહેને કંઈ હંસી સ્થિતિ વિરે તો કહે!"

મવલાના હમામખખરા સદ્ગાથ આ સંભળવાં જ ઉભા થઈ ગયા અને દાગને ગેગે લગાડી લીધા. એક ખીજ કાવ્યસભામાં મહુર્મ દાગે પોતાના ઉસ્તાદને કેખાડયા વિનાની પોતાની રચેલી ગઝલ વાંચી સંભળાવી, જેમાં આ બેત પણ હતી:

હુવે મગરર વો. નજ આહ મેરી બે અસર દેખી

કિસીકા ઈસ તરફ ચા રખ, ન હુઆમે' બરમ નિક

અર્થાત્ : “તેઓ જ્યારે મહારા નિસાસા અથવા હાથને અસર વિનાના જોયા તો, ગર્વિષ્ઠ બની ગયા; હે ભગદીશ ! ભગતમાં કોઇનું રહસ્ય એવી રીતે ખુલવા ન પામે !”

બાદશાહે પોતાની નજદીક બોલાવી તેમના કપાળ ઉપર સુંબન કર્યું. તેમની ચતુર્થતા તેમ જ કવિત્વ-શક્તિના માનનારાઓમાં મવલાના સહબાઈ, હજરત મોમિન, મીરજા ગાલિબ, જેવા શીઘ્ર કવિઓ હતા. તેઓના જ પ્રતાપ છે કે દાગને આજે જુલુબુલે હિન્દુસ્તાનના નામથી યાદ કરવામાં આવે છે. હિન્દના દરેક ખૂણામાં આજે પણ દાગના શાગિર્દો મળી આવે છે. જેમાંથી કેટલાક તો એવા છે કે, જેઓએ કદિ ઉસ્તાદનું મુખે જોયું નહોતું. માત્ર કાગળપત્રો મારફત તેમના ચેલાઓમાં નામ નોંધાવ્યું હતું. તેમની ગઝલ દુરસ્ત કરવા અથવા શુદ્ધ બનાવવા હજરત દાગને હયદરઆબાદમાં એક ખાતું કાયમ કરવું પડ્યું હતું આ નહિ જોયલા શાગિર્દોમાં કેટલાક શીઘ્ર કવિઓ પણ છે. “પણ આ અવ્યવસ્થાના સળંગે કેટલાક નામના અને લેખાણ કવિઓ પણ તેમના શાગિર્દોમાં પોતાને લેખવા તેમ જ ખખવાવા લાગ્યા, “જેઓને દાગના બદનામ કરનારાઓ કહેવામાં આવે, તો ખોટું નહિ ગણાયો.”

દાગને જુલુબુ અને ગાલિબના સમર્થથી જ સંપૂર્ણ નામના અને વિખ્યાતી મળી ચુકી હતી. જુલુબુને સ્વર્ગવાસ થયા પછી તે સમય આવ્યો કે જેને ઇ સન ૧૮૫૭ના બળવાના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ મહા વિપત્તિભર્યા સમયમાં મોટા મોટા બની દારો દીન અવસ્થાઓ પહોંચી ગયા, ઘરો લૂંટાઈ ગયા, આખા યે દિલ્લી રાદેરમાં હાથપીટ મચી મઈ મીરજા દાગ રામપૂર બગીચાના થયા. રામપૂરના વાલી નવાબ યુસુફ અલીખાન મહાદુરે પોતાના ફરમારી કરી તીકે તેમને રાખી લીધા. નવાબ યુસુફ અલીખાન પછી નવાબ કદમે અલી ખાન બહાદુરે રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમાં લીધી તેમની પુણ્યપુલ્કિ અને સન્માન વૃત્તિએ સારા સારા અને સ્વિકારાયલા શીઘ્ર કવિઓને પોતાની લોહ ચૂંબક શક્તિથી રામપૂરના ફરબારમાં બેસાડી લીધા. જેઓમાં અમીર, તસલીમ, જલાલ, કલક, અસીર, બહુ, મુનીર જેવા મળબરશકિત ધરાવનારા કવિઓ પણ હતા. મહૂમ દાગ ૪૦ વા ૪૫ વર્ષ રામપૂરમાં રહ્યા. તેઓ કદિ કદિ મવાસે પણ નીકળી પડતા હતા એક વખત તેઓ અઝીમઆબાદ પધાર્યા હતા. નજદીકમાં જ ત્યાં કોઇ કાવ્યસભા ભરાણી હતી. મિત્રોના દળાણથી તરત જ મગ્ન રથી અને સુસાઈરા (કાવ્ય સભામાં) ભાગ લીધો. મહદ્દઅની નવિનવા અને રાષ્ટ્રદાનો રચના ન્દો :

ઇસ કઅબએ દિલકે કલી વીરાં નહીં દેખા !

ઉસ જુલકે કબ અવલાહકે મેહમાં નહીં દેખા !

અર્થાત્ : “આ હૃદય-મંદિર કદિ ઉજાડ જોવામાં આવ્યું જ નથી; તે મૃતિને અસ્લાહ (અંતરવાસી) નો મેહમાન ક્યારે નથી જોયા !”

મદ્દઅમાં પોતાની વિશ્વવિખ્યાતીની અચ્છી ઝાંખી કરાવી છે :

કયા પૂછતે હો કવન હય, કિસકી હય યે શોહરત ;

કયા તુમને કલી દાગકા દીરાં નહીં દેખા !

અર્થાત્ : “આ કણ છે અને કોની વિખ્યાતી છે; શું પૂછો છો ? શું તમે દાગનું કાવ્યપુસ્તક કદિ નથી જોયું ?”

બીજા વાર જ્યારે તેઓ અઝીમઆબાદ ગયા, ત્યારે પોતાની આ પ્રખ્યાત ગઝલ કાવ્યસભામાં સંભળાવી હતી :

ભવે' તનતી હંય, ખન્નર હાથમે' હય, તનકે ખયકે હંય.!

કિસીસે આજ ખિગડી હય, જોયું ખન કનકે ખયકે હંય.!

અર્થાત્: “ખૂંટી ચઢેલી છે, ખન્નર હાથમાં છે, અને રોયમાં બેઠાં છે; શું આજે કોઈથી અલુખનાવ થયો છે, કે એમ બની ફનીને બેઠાં છે!”

આ તે ગઝલ છે, જેના સંબંધે મહુમ અમીર મીનાબબે (ખુદા તેમની કબ્રને નૂરથી મકાશિત કરે) કહ્યું છે:

અમીર અમલી ગઝલ હય દાગડી નિસકા યે મિસલઅ હય;

ભવે' તનતી હંય, ખન્નર હાથમે' હય, તનકે ખયકે હંય.!

અર્થાત્: “હે અમીર! દાગની આ ગઝલ સારી છે, જેના ન્યૂન ચરણ આ છે કે, ખૂંટી ચઢેલી છે, ખન્નર હાથમાં છે એને રોયમાં બેઠાં છે!”

મહુમઅમાં કલકતા તરફ જવા માટેની આકાંક્ષા વિષે ઈશારો કરવામાં આવ્યો છે:

કોઇ છોટો પડે તો દાગ કલકત્તે ચલે જાયે

અઝીમઆબાદમે' હમ મુન્તઝિર સાત્રનકે ખયકે હંય.!

અર્થાત્: “હે દાગ! કોઇ છોટો પડે તો, કલકત્તે ચાલ્યા જઇએ; અઝીમઆબાદમાં અમે શ્રાવણની વાત જોઇ બેઠા છીએ.”

મીરજા દાગ કલકતામાં ધણા દિવસો રહ્યા. ત્યાં પછી તેમને યોગ્ય સન્માન મળ્યું. છટ્ટીના દિવસે ખાતમ થતા આવ્યા તે વખતે કલકતાના એક કાવ્યમ કપમા તેઓએ એક ગઝલ વાંચી સંભળાવી. જેના મહુમઅથી જાણાય છે કે તેમને કલકતા છટ્ટાનો ધણો રજા હતો:

યે હસી, યે મહમૂબી, યે રોહ અયસી લેહ્ બેહ્;

દાગ કલકત્તેસે લાખોં દાગ દિલ પર લે અલા !

અર્થાત્: “આ સૌંદર્યવાન યુવતીઓ, આ ચંદ્રમાને સરમાવનારા લલાટવાળી મૂર્તિઓ, આ શહેર અને આવી મોજમુલક! આ દાગ કલકતાની લાખો કાવ (મતિ'કાસયક-દર્શકવિન્દ અથવા ક્રમખોની નિશાની) દિલ ઉપર લઈ ચાલ્યા!”

ન્યારે તેઓ જુદા જુદા શહેરોની મુસાફરી કરી ચૂક્યા, ત્યારે હયદરઆબાદ જવાની ઇચ્છા થઇ. જેનાં અસલ કારણ નવાબ ખુદ આરવાંતી કદ્રાની, અતિથિઓ પ્રત્યેના સ્નેહભાવ અને ન્યાયપ્રેમ હતો.

તેમના હયદરઆબાદ-પહોંચતાં જ આખા યે શહેરમાં વિજળીના વેગે આ ખબર પસરી ગઈ કે, દાગ દહેલવી આવ્યા છે. આ ખબર નવાબ મીર મહમુદ અલીખાન સુધી પહોંચતાં દાગ સાહેબને હાઝરી આપવાનો હુકમ થયો. દરબારમાં હાઝિર થઇ તેઓ એક કસીદો (એક લાંબી કવિતાને-જેમાં બાદશાહો તેમ જ મહોટા માણસોના ચુલો, માવામાં આવ્યા હોય-કહે છે) સંભળાવ્યા. જેનું મગજા ચાલુ આ છે:

મંચ હુવા ખાદિયા ખયમા તરફે મુલકે દકન;

મુમ્તએ ચરમે ગિજાલાં હુવી મહે દામન.!

અર્થાત્: “હું પવનવેગે દખણ દેશ તરફ ન્યારે રવાનો થયો, તે વેળાએ મ્હારા દામનની મટીડી વડીને દરબીઓને ચમુચોના સુરમે બની ગઇ!”

આ પછી ફરી એક વાર તેમને કેટલીક ગરજોનાં સળંગ પુનઃ-દિલ્લી જવું, પડવું હતું. દિલ્લીથી પાછા ફર્યા પછી તેઓ- દખ્ખણના રાજકર્તાના ઉસ્તાદ મીમાયા, સાડા ચારસો રૂપિયા પગાર નક્કી થયાઃ થોડા સમય પછી આ રકમ વધીને એક હજાર રૂપિયા સુધી પહોંચી ગઈ. હંથરઆબાદમાં તેમનો એક દીવાન-કાવ્યગ્રંથ પણ ચોરાઈ ગયો હતો. જે માટે મોટી મોટી શરમો ધનામની ઝાંઝીરવામાં આવી હતી, તેનો પનો મલ્યો નહિ. મૂર્ખ દાગની ઉર્દૂ બાપા વિષેની આ ખેત આજે વિશ્વ વિખ્યાત છે :

નહીં ખેલ એમ દાગ ચારોસે કહું હો ;

કે આતી હય ઉર્દૂ જખાં આતે આતે !

અર્થાત્ : “હે દાગ ! સહુચરો અથવા પરમ મિત્રોને કહી દો કે ઉર્દૂ બાપા બોલવો કંઈ રમત નથી ; એ તો આવડતાં આવડતાં આવડે છે !”

દાગ એક અચ્છા સફરુલી કવિ હતા. તેઓ દરેક જ્ઞાના મોટાની સાથે એવી રીતે વર્તતા કે તે તેમનો પ્રેમી બની જતા. તેઓએ કદિ પોતાની છત્રેથી કોઈને સાર નરસું નથી કહ્યું. સ્વભાવના નમ્ર અને શુદ્ધ ચારિત્ર્યના હેતાઃ મજાની વાત તો આ છે કે તેમના તે ‘સર્વ શાગિર્દો-ચેન્નાઓમાંથી-જેઓ તેમના સમયમાં હંથરઆબાદમાં જ રહેતા-દરેક જણ એમ જ સમજતો હતો કે, ઉસ્તાદ કહેને સર્વ શાગિર્દોમાં વધુ સિદ્ધ અને સારો સમજે છે. અને હપ્પીકતમાં હતું પણ એમ જ કે, તેઓ સર્વની સાથે એક સરખી રીતે વર્તતા હતા. છેલ્લે છેલ્લે મૂર્ખ અમીર મીનાઈ અને તેમની વચ્ચે ગાઢ ‘સંબંધ પાડ્યો હતો, જે તેમના-ફલખના પંચે ઉપરથી જણાય છે. બંધે જો હું ભૂવનાં નથી તો, મહેલ પુરતકમાં એમ પણ વાચ્યુ છે કે, અમીર મીનાઈનું સ્વર્ગમયાણ હંથરઆબાદમાં દાગને ઘેર જ થયું હતું. આ બનાવના થોડા દિવસો પછી બહાર ઇંદ અર્થાત ઇંદ-કુખાંના દિવસે મગરબ (સંધ્યા) ની નમાઝ પછી દિનરી સન ૧૩૩૨માં હજરત દાગ સર્ગવોસી થયા :

હક મગિરત કહે, અજળ આઝાદ મદદ થા !

અર્થાત્ : “હજર તેમને મોક્ષ આપે. તેઓ એક વિચિત્ર અને સ્વતંત્ર વિચારના પુરુષ હતા.”

મીરજા દાગના કાવ્યોમાં રાતદિવસની બોલચાલ, બાપાની સાદગી, વર્ણનોની દંબ, સમજોની મોક્ષેષ્ણ, શુભ સ્ફુરણ, અધર્મી, નવિનતા, અસર અને મનોહરતા ઉપરાંત એવી અનેક ખૂબીઓ છે, જે વર્ણવવા માટે વધુ લિપિકતની ગરજ છે.

હજરત દાગે પોતાના કાવ્યજીવનમાં અનેક જગ્યાએ ગર્વ કર્યો છે, જે ખરે જોતાં વાળખી ને કયું છે. હું એક જ ખેત દાખલાએ આપી મહારો આ લેખ સમાપ્ત કરીશ :

ગઈ ઉર્દૂ કી રૂતકે દાંગકે સાથ :

હુલી દરેયા ગનીમત, વેરા નહીં હયુ :

અર્થાત્ : “ઉર્દૂ બાપાની ખૂબી દાગની સાથે જ ગઈ ; તે જ દમ ખૂબ હતો, જે હવે નથી”

એક આશાભર્યા કાવને

લેખક : રા. રા. "કોકિલ"

ચિત્રકાર : ચત્રિન્દ્રકુમાર રોન

ઉપા ખંસીમાં ગાયે રવિગીતકા રે લોલ ;
જ્ઞાને મુતું કવિ છે તારું ઉર જો.   મુખ,
ઉપા ખંસીમાં ગાયે.

દેવરંગો શા છલકે તે આસમાં રે લોલ,
સાથે જાગે જીવન ઉર પ્રાણ જો.

ઉપા ખંસીમાં ગાયે-

જગ છીંદ્રાને પ્રાણ મારા છેડમાં રે લોલ,
લાવ ભૂખ્યા છે પ્યારા જગ ઉર જો.

ઉપા ખંસીમાં ગાયે-

દેવકુલોની દેવ તારી છાળડી રે લોલ,
જગજીવન જ્યોત સુવાસ જો.

ઉપા ખંસીમાં ગાયે-

જગ ઉપર છવાયું નલ મીઠું રે લોલ
એ ઉપર રમે તારાં ગીત જો.

ઉપા ખંસીમાં ગાયે-

તારે પગલે રમે છે વસંતડી રે લોલ,
હુએ છેડે કોકિલ ટહૂકાર જો.

ઉપા ખંસીમાં ગાયે.

લેખક : રા. કિશોર વઝીલ

ચિત્રકાર : રા. શરમાળ.

(ગયા અંકથી પુરું)

યમ રહ્યું. તે દિવસે આજ બદલાય ગયું. અત્યાર મુખી ચંદ્રિકા મળતાવડી અને સારી હતી તે અચ્છ ક્ષત્રી અને 'અદકપાયે' યમ મળે. તેની વચ્ચેની ટાપડી તમા પહેલાં રહેલાં 'આપસાઈ' નહેતાં કાઢી, તે દવે જ્યાં પહેલાં જ્યાં જરા કારમા જતી જ્યાં અને ચંદ્રિકા નિખરેલ આ ગોટાઈ વગરની કહેવાતી. દવે જ્યાં કહી, સાચી, સમજી કહેવાઈ અને વડુ લાલચીઅણુ અને ઉધ્ધત ગણાય. શરદ્યંદ અને ચંદ્રિકા સાથે ફરવા ગયા તે વાત અગળ ઉપડી હતી ત્યારે માશીયાએ દાખી દીવેલી, પણ તે દિવસથી એમને વિચાર બદલ્યો પડ્યો. માશીયાનો સોળતીએ પણ ટીકા કરવા પહેલાં બહુ જ વિચાર કરતા. જે બાળતો તરફ, જે વ્યક્તિયો તરફ માશીયાનું વજાળુ જાણીતું હોય તે પર બેધકક વિચાર દર્શાવી દેતાં, પણ જ્યાં નથી બાળત આવતી ત્યાં સાચવીને શરૂઆત કરતા ખરો જોખમલયો વખત તો ત્યારે જ આવતો કે જ્યારે માશીયાનો સ્થાપેલો અભિપ્રાય ફેરવાનો.

"કાલે એ પેલી ફરવા ગય હતી" એક સ્ત્રીએ તે દિવસે સાંજે વાત કરી હતી.

"હા, દવે એમાં ખોટું શું છે! મુંબાઈમાં તો બધા જાય છે" હીરાવડુ જે માશીયાની ચંદ્રિકા તરફની વૃત્તિ-જાણતાં દતાં તે બોલ્યાં હતાં.

"અરે શું જાય બેન, તું એ કહેતી હશે, પણ જાણુ આનું! આને પારસણ કે કિડુ? લડીયાં તો મુઝાં અહીં લગણુ લટકે."

અસાસ! બધાં જાણી ગયા કે પૂર કેમ વહેતાં હતાં. જેને ચંદ્રિકા માટે જે આવડતું હતું તે કહ્યું હતું. માશીયાનો ઘરોં પણ પૂર જોશમાં સંભળાનો હતો, કરણ કે એ જવાને સંભળાવવા માગતા હતા કે દવે એમના અભિપ્રાયમાં જ્યાં બેનને ઉપલો નંબર મળ્યો હતો.

આ માશીયાની પહેલેથી ૨૧ હતી. જેને પોતાની સાથે અનનુ હોય તેનો પણ લેવો, તેના હુકમો તરફ આગ કાન કરવા. પણ તેનામાં જરા પણ બડખોર વૃત્તિ જાણાઈ કે તરત તેને તેના સ્થાનમાંથી પદમ્બ કરી તેના પ્રતિરૂપર્તિ ત્યાં બેસડી દેવો. પ્રતિરૂપર્તિ પર માયા બતાવી અપરાધી પર પોતાની છતરાજ મકકમ હસાવવી અને એમની મંડળીમાંના બીજા બધાની પણ એ ફરજ કે

જેમની સાથે એમને સારાશ હોય તેની સાથે સરાશ રાખવી, ધનરાશ હોય તેને ઇતરાશ ખતાવવી.

આમાં મશીયા ધણી વાર ફાવતાં. એમની અવકૃપાનું પાત્ર અવકૃપા દરમીઆનની એમની મુમેરજાઓથી એટલું ધરાઈ જતું કે પ્રતિ-સ્પર્ધા ક્યારે સ્થળ ખાલી કરે કે તેમાં પેસી જઈ તેમના મહેરબાનીના છત્ર નીચે ગોઠવાઈ જવાની રાહ જોતું. અને આ બનવું અસંભવિત ન હતું, કારણ કે માશીયાનાં કૃપાપાત્ર વારંવાર ફેરવાતા. કેટલીક વાર આમ ધણી વાર ફેરવાઈ ચલાથી બને માશીયાના વિરોધી બની જતાં અને તેમના ચતુર્ની ટેળીમાં બળનાં

પણુ આ માખતમાં જ્યાં બેને માશીયાની ધરણાઓ ખોટી પડી. જ્યાં બેન પોતાના વખાણથી ખુશી ન થયાં, એટલું જ નહિ પણ મધું મંડળ વેગવા પછી અમારી ઓરડીમાં આવીને એમણે માશીયાના આ વર્તન સામે શાંત, ક્રમ્ય પણ ગૌરવભર્યા શબ્દોમાં સખત વિરોધ દર્શાવ્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે એમની વહુ નાની અને નાદાન હતી. તેના પર આવી ટીકા કરવી અને બીજાઓ પાસે કરાવવી એ ઠીક નહોતું.

પાછી જાણ બદલાઈ ગઈ. માશીયાને લાગ્યું કે ચંદ્રિકા ભણે ખરાબ હોય, પણ 'જયલી'જ ખરેખરી ખરાબ હતી. ચંદ્રિકા તો બિચારી નાદાન હતી. પણ "આ પચાશ વરસ ઉપરની હુંગી સમજતી નહોતી, કે સહેજે એની વહુને શિખામણ દેવાની રાત હતી તે પરથી લડના આવી !"

"છેક આની નહોતી ધારી" માશીયાએ બીજે દિવસે મંડળમાં કહ્યું.

"હા, બા. કાણ પેલી ચાંપલી ચંદ્રિકાને ?" હીરા વહુએ પૂછ્યું.

"ના, જાણ, ના તમે પણ શું, હીરાબેન, પેલી જયલી રો"

'હા એ તો એવી જ છે' જવાબ દેનારે સૂર બદલ્યો.

માશીયાની મહેરબાનીના ત્રાજવાં આમ ઉંચ-નીચાં થયાં તે સ્પષ્ટતામાં તો ચંદ્રિકાને ખબર ન હતી, કારણ કે મીસીસના કહેવા પ્રમાણે એ પહેલાંની પેઠે અમારી ઓરડીમાં કેટલીક વાર પીવરથી વાળુ કરીને મોડી આવતી. જ્યાં બેને તો પોતાની નિંદાની દરકાર કરી નહિ. માશીયા ટીકા કરતાં અને બીજાઓ ઝીલતાં જરા કંટાળ્યાં. ધારેલી અસર કાઢતું ભુંડું બોલવાથી ન થય, તે માણસ ન ગણકારે ત્યારે ઉલટી વધારે અધીરાઈ આવે છે, આમ જ્યાં બેન શાંતિથી સામળ્યા કરે તે માશીયાને ન મધ્યું જ્યાં બેન બહાર ગયાં હોય કે આથો હોય ત્યારે ચંદ્રિકાના મગજમાં એમણે બંડૂતિનાં બીજ વાવવા માંડ્યાં. પોતાની અને મશીયાની વચ્ચે ચંદ્રિકાની એ હાજરીમાં જે બન્યું હતું તે જ્યાં બેને ચંદ્રિકાને નહિ કશું હોય તેમ માશીયાને અને પ્રમિલાને લાગતું.

આમ માશીયાની કેપના સમાચાર મને દરરોજ મીસીસના ડેલીમેલની 'ફાઇનલ એડીશન'માંથી મળી જતાં. મીસીસ ખાત્રી આપતા કે રાઇટરની સર્વિસ જેટલી અપરુદ્ધ અને 'ગવર્મેન્ટ કોમ્યુનિક' જેટલી વિશ્વાસપાત્ર એમની ખબરો હતી. આવી ગંભીર અશાંતિ અમારી નજીકમાં ચાલતી હતી છતાં મારો અને શરદચંદ્રને સંબંધ અવિચિત્ર રહ્યો હતો. શરદચંદ્ર મને આ સંબંધી કંઈ વાત જ ન કરતા. અને મારી અવશતાને લીધે એમના અજ્ઞાનમાં જ મને શાંતિ લાગતી.

પાછો એ ત્રણ દિવસ રહીને મીસીસે રીપોર્ટ આપ્યો.

"મંથ કાલે તો જ્યાં બેન બહાર ગયાં હતાં ત્યારે માશીયાએ ચંદ્રિકાને બોલાવી હતી."

"પછી ?"

“ પછી માશીયાએ એનાં ખુબ વખાણ
 ૧. તારી સાસુ કરતાં તું બહુ જ મળતા
 ૧ ને સારી છે એમ કહ્યું. ચંદ્રિકા પુલાઈ
 ૧ ને દસીને કહે કે હા, મારા સાસુ તો
 ૧ રાં જ છે. ઝાઝું દસે બોલે નહિ, કે ધ
 ૧ થે ઝઝો સંબંધ રાખે નહિ, એ બધાં ને
 ૧ તું ધર બહુ.”

“પણ તું કેમ ન ગંધ આજે પીચેર ?”
 શીયાએ ચંદ્રિકાને પૂછ્યું.

“આજે મારાં સાસુને બહાર જવું હતું
 ૧ અને બહાર જવાની ના કહી ગયાં છે.”

“આવો તે વહુવાર પર જીલમ, તું તાણું
 ૧ ને જાય તો શા કોણર લૂટાઈ જવાના છે !”

“આજે મોટી બેન મળવા આવવાના
 ૧ તેથી સાસુજી કહી ગયાં છે કે તું એમને
 ૧ સાડ ને હું આવી પહોંચીશ”

“તારે કામ હોય તો જ ની અમારે ત્યા
 ૧ સાડીયું. એમાં શું ?” માશીયાએ સૂચવ્યું

“કામ તો છેરતો. આજે મારી બેનની
 ૧ ગાઠ છે” ચંદ્રિકાએ કહ્યું.

“જા જા ગાંડી, બેનની વર્ગગાંઠ છે ને
 ૧ મી રહી છું ! એવા તો ઘણા કહે. જા, જે
 ૧ વચ્ચે તે અમારે ત્યાં બેસશે.

“આજે મારા બાબી પણ મારે પીચેર
 ૧ વાવનાં છે.”

“હે ! જા ની ત્યારે તો બેસી શું રહી
 ૧ શે ! એની છોકરી આવે તે ખરી અને
 ૧ રી બેનની વર્ગગાંઠ છે ને ખોટી !”

“પછી એ ગંધ ?” ટુંકાવવાને મેં મીસીસને
 ૧ પૂછ્યું

“હા, માશીયાએ સમજાવીને મોકલી
 ૧ ને એના ગયા પછી બે દયા” લે જવહી
 ૧ તી જા “જવહીની આગળ એક ગાળ બોલવા
 ૧ તા, તમે બોલવાને ના કહી છે, જાકી તમે
 ૧ દેનાં હો તો કહું”

“મારે નથી સાંભળવી. પછી શું થયું
 ૧ તે કહે” મેં કહ્યું. હું સમજી ગયો કે એ ગાળ
 ૧ બીજી કંઈ જ નહિ, પણ કેટલાક કુલીન પુરુષો
 ૧ પાંના રમતાં રમતાં જે માનસૂચક નામથી
 ૧ રાણીને સંબોધે છે તે જ હશે.

“પાછી અન્ને સવારે ચંદ્રિકાને બોલાવી
 ૧ માશીયાએ કહ્યું કે ડાહી હોય તો સાંજે પણ
 ૧ પીચેર ચાલી જજો અને પૂછ્યું કે તે દિવસે
 ૧ તું ચલી ગઈ તે પેલી કુંગી શું કહેતી હતી.
 ૧ પણ ચંદ્રિકા આજે તો બીજવાઈ ગઈ અને
 ૧ બોલી કે ખમરદાર; મારા સાસુને કંઈ એવું
 ૧ કહ્યું છે તો ! મને ખમર છે તું અમારી નિદા
 ૧ કરે છે તે. દરજી ગઈ કલે જ મને મારાં
 ૧ સાસુએ તે દિવસે તુ મારી પછગ શુ
 ૧ બોલતી હતી તે કહ્યું. તું અમને લદાવવા માગે
 ૧ છે તેથી કંઈ હું લદું એવી નથી સમજી”
 ૧ કહેતી કે, માશીયા જ્યાં બેનને ‘ચાડીયણ,
 ૧ કહેતી હતી તે ન સાંભળતા એ નો ચાલી ગઈ.

મને જ્યાં બેનની શાંતિ, સમજીપણા
 ૧ અને હાવકાઈનો ખ્યાલ આવ્યો કેટલી ધીરી
 ૧ અને ક્ષમાશીલ સ્ત્રી ! જ્યાં સુધી ચંદ્રિકાથી
 ૧ છુપી રખાય ત્યાં સુધી માશીયાની ગેરવર્તણૂંક
 ૧ છુપી રાખી, ધરમાં ભંગાણુ પડતું અટકાવવાની
 ૧ જરૂર પડી ત્યારે ચંદ્રિકાને મોઢો ઠપકો
 ૧ આપી માશીયાની રીતભાત સમજાવી તેને
 ૧ છતી લીધી અને આવી દલકી વાતો શરદ્યંદ્રને
 ૧ કહી તેના મગજ પર ધંધા અને અધ્યાસનો
 ૧ બોલો હતો તેમા વધારો ન કર્યો. મને એટલો
 ૧ સંતોષ થયો કે હું આમાં ન સંડોવાયો,
 ૧ અને જ્યાં બેનનો એમના કહાવણ માટે મેં
 ૧ મનમાં આભાર માન્યો.

પણ મારો સંતોષ લાંબો ટકવાનો ન
 ૧ હતો તેની મને બીજે દિવસે ખમર પડી. જેમ
 ૧ મને પ્રમિલા તરફથી ખમર પડી તેમ શરદ્યંદ્રને
 ૧ પણ પડવાનો સંભવ હતો તે હું જૂની જ
 ૧ ગયો હતો.

બીજે દિવસે સવારે શરદ્યંદ્રે મને

બોલાવીને ગુસ્સાના આવેગથી, લાગણીના જુરસાથી મારાસાસ્ત્રીના રૂબાળમાં ચેતવણી આપી, માશીયાની ગેરવર્તણુકની સીમાઓ બતાવી, કયા કયા કાયદાની ખારીકાઇમાં કયા કયા સેક્શનની કસમોમાં માશીયા સપડાય નેમ હતું તે બતાવ્યું, ત્યારે મને ખાત્રી થઇ કે ચંદ્રિકાએ બધો હેવાલ શરદ્યંદ્રને આપેલો. કારણ કે મીસીસે આપેલા હેવાલમાં અને શરદ્યંદ્રને મળેલા હેવાલમાં મુદ્દલ અને રાશિ જેટલો ફેર દતો અને બાજુ પછુ સાદું નહિ પણ ચક્રવર્તી ચક્રવેલું હતું.

શરદ્યંદ્રને આટલા ઉકળા જઇ લાગણીના પૂરમાં તણાતા આ વીશેક દિવસમાં મેં જોવા ન દત્તા. માશીયાનો વાંક ચોકખો હતો, અને ચંદ્રિકાની અતિશયોક્તિઓનો દિરસો ગણતાર કોઇ પણ માણસ આકળો થઇ જાય તે સ્વાભાવિક હતું. પણ આ ગુસ્સામાં પણ પ્રશ્નસા કરવા જેવી એક ચીજ મને લાગી, તે એ કે શરદ્યંદ્રને જ્યાં જેન પ્રત્યે અત્યંત હેત, માન અને શ્રદ્ધા લાગતાં દત્તા.

“ ઇશ્વર ભાઈ, ઇશ્વર ભાઈ ” એણે કહ્યું. “ એકલી ચંદ્રીને કહ્યું હોત તો મને ન લાગત. મારા બા જેવા સમજી, નિર્દોષ અને શાંત માણસને એક અક્ષર પણ કહે તે નહિ સાંભળું. કોઇ પણ મનુષ્યની લાગણી દુઝાવવા મારાં બા એક અક્ષર પણ કાઢે, - કંઈ પણ કરે, એ માનવા હું તૈયાર નથી. ઇશ્વરલાલ એમના જેવી માયાળુ, નિર્લેપ, એકવર્ગી સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ દુનીઆમાં ઘણી જોઈ હશે. એકલી ચંદ્રીને કહ્યું હોત તો હું માનત કે બે વાંક હશે. પણ આમાં તો મને ખાત્રી જ થાય છે કે તમારાં માશીયાનો જ વાંક છે. તમારી સોજતથી મને આનંદ મળે છે તેને માટે તમારો આભારી છું, પણ તે સથે કહું છું કે હવે પછી મારા બાના સંજ્ઞામાં એક પણ શબ્દ તમારા માશીને કહેતાં સાંભળીશ તો પરિણામ ભરું આપશે.”

શરદ્યંદ્ર બહુ અકળાયલા લાગતા હતા અને લાગણીના આવેગમાં તેમનો સ્વર ઉચો નીચો થતો ત્યારે એના ધાંટામાં લાગતા અને સારા એકટર થવાની લાલકાત હતી તે જણાતું. એના સતત વાક્યપ્રહારમાં મને શાંત પાડવાનો અવકાશ જ ન મળતો. એમને તપેલા બેંધ જ્યાં જેન બીજી ઓરડીમાંથી આવ્યાં અને કંઈક કહ્યું, કંઈ સસગમવટબધો, કંઈક હેતબધો સ્વરે કહ્યું ‘ભાઈ’

એ શબ્દની જાહેરાત જેવી અસર થઇ.

“ તું શું કામ આટલો તપે છે ? હાલ, ધરડાં છે તે બોલે. એમાં શું ચોંટી ગયું. ચંદ્રિકાથી ન રહેવાયું. બાકી કહેવા જેવું હોત તો હું તને ન કહેત ! અમે બેરો બેરો અમારી વાત સમજી લઈશું તેમાં તું શું કામ તારું મગજ તપાવે છે ? ”

“ બા ચંદ્રીને ઉઘડી આમા તો શાખારી થઈ છે, તને એના કેટલા દુર્ગુણો લાગતા જ નથી, ફક્ત એ તારો પક્ષ લે ત્યારે જ તું એનો વાક કાઢે છે ”

“ જાઓ જાઓ ઇશ્વર ભાઈ, એ તો સહેજ અકળાઇ ગયો તેનો ઉભરો નીકળી ગયો. કહી જ્યાં જેને મને મોકલી દીધો.

જ્યાં જેનની શાંતિ અને સમયસૂચકતા વખાણતો હું મારી ઓરડીમાં ગયો. સદ્ભાગ્યે બેંડેની ઓરડીને બહારે ત્રણ ચાર ઓરડી સુધી સાંભળાય તેવે ધીમે સ્વરે શરદ્યંદ્રે વાત કરી હતી તેથી માશીયાને મારે આખું કહી નહિ જતું પડે તેટલી નીરાત હતી. પણ માશીયાને કેમ કહેવું, શું કહેવું તે મને તો પ્રશ્ન થઇ પડ્યો. જન્મથી જ જેણે હુકમ કરી નાખ્યો છે, પોતાનો જ મત સ્વીકારાયો દીકો છે, તે વડિલને શું કહેવાય ? તેને કહેવાય તો પણ મારે કંઈ અંદર જઇને કહેવું જ ન પડ્યું. માશીયા શરદ્યંદ્રની ઓરડી પાસેની ભીતના ખુલ્લામાં કાન માંડી રહ્યાં હતા તે મને જોઇને પાછાં કર્યાં,

“શુ” એ પીટયો એમ કહેતો હતો કે
ફરિયાદ માંડશે.”

“મ શીયા” મે કહ્યું “તમે બધું સાંભળ્યું”
તો લાગે છે વિશેષ શું કહ્યું ?”

“ધમ્મરીયા, આપણે એ પીટવાની ધમકીથી
કંઈ ખીતા નથી, પણ આજથી આપણે એ
લોક સાથે કંઈ વહેવાર નથી. ખુબરદાર

પાડતાં ક્ષમાભર્યા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા તેને
જુદા પથ્થરો પથથો હોય, ગમે તેમ હોય, પણ
ખીસીસના કહેવા પ્રમાણે અસહકારનો અમલ
જગજર થતો. બહુ થતું તો અમારી
ઝારડીમાં હીંગવડને મેંટ મારીયા શરદ્યંદરને
ધીમેધીમે બોલાવતાં, કારણ કે હવે એક સરખા
દિવસ સુખના કાષ્ઠના જતા નથી તે ન્યાયે

ખબરદાર એ નવલશાહ હીરજી સાથે બોલ્યો છે તો

એ નવલશાહ હીરજી સાથે બોલ્યો
છે તો.”

માશીયા શાનિમય અસહકારના સિંધવાન
અમલમાં મુકવા તેવાર થઈ જશે તે મેં
ધાર્યું ન હતું. શરદ્યંદ્રે કોર્ટમાં ધસકવાની
આપેલી ધમકીથી હોય કે શરદ્યંદરને શાંત

માશીયાતું કાળચક્ર કે પછી માળચક્ર જ્યા
બેનને છોડી શરદ્યંદર પર ઉતર્યું હતું.

આ બંને કારણો સંભવે એવાં હતાં.
માશીયાની સુરતની એક બેનપણી જડી-
મારીને કોર્ટમાં સાક્ષિ આપવા મરજી વિરધ
રહ્યું પડ્યું અને એમના અચાનકે લીધે

હારિયપાત્ર યજેલાં. સાક્ષિના પાંજરા ઉપરાંત ફાટના બીજા કડવા અનુભવો એમણે માશીમા પર એવા ફાસાવ્યા હતા કે માશીઆને વફીસો તથા ફાટનો જરા કર રહેતો. વળી માશીઆને અત્યાર સુધી જ્યાંએન જેવાં ગુસ્સા ને શાંતિ અને અરૂઢ રચયતાથી મહાત કરનારાં કોઇ મળ્યાં ન હતાં. મને પણ માશીમા એમનું જૂત સેવકાવવા માગતાં હતાં, પણ શરદ્યંદર એ ત્રણ દિવસથી કંઈ દેખાતા ન હોવાથી એ કમોટી થતી રહી જતી.

પણ પુરોપની જાહેરાતથી ચાર ગાય વર્ષમાં પતી ગઇ તો આ શી બીસાતમાં ! ત્રણેક દિવસ રહીને સવારે હું ચા પી રહ્યો હતો ત્યાં ફાંફલી ફાંફલી ચંદ્રિકા, "ઇશ્વર ભા.ઇ, ઇશ્વર ભા.ઇ" કરતી આવી.

"કુમ ?" મેં પૂછ્યું.

"મારાં સાચાં તમને બોલ્યા છે. એ તો તારે ધર્મી જાય છે."

"બહુ તાવ આવ્યો છે ?"

"હા આ, ચાર પાંચ ડીઝી દરે, તમે લુઓ તો ખરા."

"જા જા ઇશ્વરીઆ ! બેશી શું રહ્યો છે ? મનીષ તારે તફકતું હોય ત્યારે વિચાર કેવો કરવાનો ?" માંદગી એ માશીઆની સહાયતાનાં દુર્ગંદાર બોલાવનારો પાસપોર્ટ હતો.

હું ચર્મોમીટર લઇને ગયો, પણ ત્યાં ગયા પછી તેની ખસ જરૂર ન લાગી. તાવ એકસો ને એક જ ડીઝી હતો.

ત્રણેક દિવસ થયા સહેજ તાવ રહ્યા કરતો હતો, પણ અમે બોલતા નહિ એટલે ખબર ન પડતી, જ્યાં બેને એ એક દિવસ તો ધરતો ઉગાય કરી ચલાવ્યું, પણ તાવ આજે વધવા માંડ્યો એટલે હવે કંઈ ચોક્કસ ઉપાય કરવો જ નોંધ્યો એમ વિચાર કરી મને બોલાવ્યો.

હું તરત મનુભાઇ ડોક્ટરને બોલાવી લાવ્યો. શરદ્યંદ્રની ડોક્ટર સાથે ઓળખાણ કરાવવા હું વિચાર કરતો હતો, પણ ઘણાની ઓળખાણ ડોક્ટર સાથે કરાવનાર માંદગી નીવડે છે તેમ શરદ્યંદ્રની બાજતમાં પણ બન્યું. ડોક્ટર સાહેબે તપસી કંઈ ગલરાવા જેવું નથી તેની ખાતરી આપી, અને દવા લખી આપી.

જ્યાંએને સામટું બીલ ચુકવીશું એમ કહ્યું ત્યારે સાત જન્મે પણ પેસા લેવાની દરકાર ન હોય તેમ "અહો, એની શી ઉનાવળ છે" એમ પેસાને ધુત્કારી કાઢતા રવરે કહી ડોક્ટર સાહેબ ગયા. ચંદ્રિકાને પીયરથી ચિટ્ટી લઇ રામો આવ્યો હતો તેને ડોક્ટર સાથે મોકલી મેં દવા મંગાવી લીધી.

આ મામેરું વિદાય પૂરું ત્યાં તો માલ પાણી ખાખને કુંધા જેવા બનેલા, આઝ અને પહોળા, થેલીયા અને મોટી મૂંઠાવાળા, હાથમાં ડડો હાથપતા, બિચારું 'શિરીષ-ચદર શેઠ કીફર હુય' કરતા આવી પહોંચ્યા, અને શિરીષચંદ્રને ચૂનેસો નોંધને બોલ્યા :-

"શેઠને કહો એસાઇ હાલ દય. શેઠ સાદખકે મનમેં હી થાકી શિરીષચદર શેઠકી તખીયત અચ્છી ન હોગી વરન ઓ સખેરમેં પદાનેકે લીયે આયે વગર ન રહેના." પછી 'શિરીષચદ્ર તરફ નોંધને બોલ્યા. "જોડ સાદખને મેરકે આપકી ખેરશીત પૂછનેકે લીયે બેજા દય. આપકી તખીયત અચ્છી નહિ હીખતી મયેં શેઠ સાદખસે ક. ફંગા કી આપકી તખીયત ઠીક ન હોને કે સખપમેં આપ પદાને કે લીયે ન આ સકે" આથી મને કંઈ નવાઇ લાગી. શિરીષચંદ્ર તો એમ કહેતો હતો કે એ સવારમાં વફીલ તાલપુડેને ત્યાં જાય છે.

પણ ચંદ્રિકાના પીયેરના રામો બરાબર પંચકમાં આવ્યો હોય તેમ લાગતું હતું.

અજવાળું પાડ્યું, પણ અત્યારે આશ્ચર્ય કે લાગણીએનાં મોજાં ઉછાળવાનો કે અભિ- પ્રાયો આંધવાનો સમય ન હતો; તેથી મેં જ્યાં બેનને લખાણની માગણી છે એમ સમ- જાવી ધીરા પાડ્યાં. અને હમણાં શરદ્યંદરને તકલીફ અપાય તેમ નથી એ મતલબનો કાગળ લખી દૃષ્ટ કરીને કાગળ ભારી પાસે રાખ્યો. વ્યવસ્થાપકને લખી દીધું કે નાદુરસ્ત તળીયતને લીધે હપતા મોકલી શકાય તેમ નથી, પણ પેસાની જરૂર છે. મને ખાતરી હતી કે એમને પેસાની જરૂર નહિ હોય, તોપણ મારું પત્રજી

નરપસંદ નહિ થાય, કારણ કે પૈમા આવતા કોને ન ગમે ?

બીજા ચારેક દિવસમાં શરદ્યંદર સારા થઈ ગયા. આ માંદગીના ખાસ ત્રણ પરિણામ આભ્યાં તૈયારીની વાત અને પેસા કાગળે શરદ્યંદર વિશે કંઈ નવા જ વિચારો મારા મનમાં જન્મ્યા. માંદગી દરમીયાન જ્યાં બેનના સહવાસે એમને માટે માન અને સ્નેહ મારામાં ઉત્પન્ન કર્યા, અને અમારા પાડોશમાં જે હંથા મન થયાં હતાં તેના આ માંદગી આવી ગયા પછી સ્મરણ માત્ર જ રહી ગયાં.

‘વીરની વાતો’

નવચેતન અંકોમા નૈતિકાસિક વાર્તાઓના લેખિય લેખક નર્સે જાણતા થઈ પડેલા રા. ટી. પી. અડાકળને ‘વીરની વાતો’ નામનો સચિત્ર ઐતિહાસિક વાર્તાસંગ્રહ દુકે મુદતમાં જ ખપી જતા તેની બીજી આવૃત્તિ તેમણે હમણાં જ બહાર પાડી છે. આ બીજી આવૃત્તિમા તેમણે વાર્તાના કેટલાક પ્રસંગોના ખાસ વિશેષ ચિત્રો તૈયાર કરાવીને મુકેલાં જણાય છે અને પ્રથમ ૫ ચિત્રોમાં પણ સુધારાવધારા કરેલા જણાય છે. પુસ્તક ઉપરનું નવું કવર ડીઝાઇન પણ ઠીક છે. ચિત્રોના છાપકામમાં પણ વધુ કાળજી રાખવામાં આવેલી જણાય છે. ૨૦ ને બદલે ૨૫ ચિત્રો અને અનેક અવનવાં આકર્ષણો સાથે બહાર પડેલી આ બીજી આવૃત્તિ વાંચકોનો સત્કાર પામી લોકપ્રિય નિવડશે એમા શંકા નથી. વધારે રસસામગ્રી આપના છતાં લેખકે તેની કિંમત માં વધારો ન કરતાં માત્ર અદી રૂપાવાની કિંમત રાખેલી છે, એટલે જનસમાજ તેને સારું ઉત્તેજન આપશે એવી અમારી માન્યતા છે.

ઝેરીયાના ચૈતન્યનું હાઈ

લેખક.—રા. ઇશ્વરલાલ મણીલાલ મહેતા

અહમદ અબ્દુલ, અફગાનિસ્તાનનો એક સમર્થ અને પ્રતિભાશાળી નવલકથાકાર છે. તેની સરળ અને સાદી કથાઓ એવી સંકલનાથી લખાયેલી છે કે જેમાં વસ્તુ અને સિધ્ધાંતની સમાનતા ઉત્તમ પ્રકારે જળવ થેલી છે અને જેનો હેતુ ધણી વખત પૂર્વની પ્રશુતા-શુદ્ધિમતાનું ધર્મ દિશન કરાવવાનો હોય છે. તે પૂર્વનો હેઠ પૌર્ણીય પ્રજાઓનાં રહસ્ય સહજે રૂળી શકે છે. કીપર્લીંગ (Kipling) ના પૌર્ણીય છંદગી વિષેન વર્ણનમાં જે અસત્ય આરોપણ અને ઉપ્પતાપ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તેના કરતાં અહમદ અબ્દુલાનું લખાણ ધણું નિયમિત અને સુખિયુક્ત છે. કીપર્લીંગના જેવી સૂર્યની પ્રખરતા તેનામાં નથી, પરંતુ અંદ્રના માધુર્ય સમ, આદર્શની સુંદર લાવનાં તેમાં રચે રચે જળકી રહી છે. વળી તેની કેટલીક વાતોમાં પૌર્ણીય આત્મચત્તાનું અર્થ સત્ય માલમ પડી આવે છે.

તેમાંની એક વાત "Bataim—An Impression in Civilization" 'ખાતુમ'ની છે. 'ખાતુમ' એ રશિયાનું એક મોટું નગર છે. અહમદ અબ્દુલા, તે રચણ અને ત્યાંની જનતા વિષેના પોતાના વિચારો તેમાં દર્શાવે છે, પૌર્ણીય સ્ત્રી પુરોના મુખ ઉપર 'મનોહર અનંત વિવિધતા' અવલોકે છે. તેનું હૃદય એશીયાના વિચાર આવતાં જ

ઉછાળા મારે છે. એશીયા અને એશીયાવાસી તરફ, તે અફગાન હૃદયમાં અતિશય પ્રેમ બેસેલો છે તે 'ખાતુમ'ના દુનિયા સાથેના વેપારનો, બારામા પહેલી નોકાઓનો, ત્યાંની અસંખ્ય નાની દુકાનોનો વિચાર કરે છે, ત્યારે તે ધારે છે કે 'હુ અહીંના યુરોપને યથાર્થ જોઈ શકીશ' તે દુકાને દુકાને રખડે છે, તે એક અમેરિકન છુટ્ટા વેપારીની દુકાને આવે છે, ત્યાં તેને એક નેડીની કિંમત ૩૦ ત્રીસ રૂબલ ખતાવવામાં આવે છે. પરંતુ ત્યાંનો એક ધરાની નોકર, જે તેની સાથે રશિયન ભાષામાં વાન કરતો હતો, તેની સાથે આપણા અહમદ અબ્દુલાએ પરશીમનમાં વાત કરવા માંડી. તે ટુરત હસી પડ્યો, અને અફગાનને છુટ્ટા એક ખાજી જોડે દેખાડી, જે તેણે ખરીદી. તે છુટ્ટા જાપાનમાં ખતેલા હતા, અને તેની કિંમત ફક્ત બાર રૂબલ હતી. ત્યાર પછી તે 'વીલે ડી પેરીસ' ફ્રેન્ચ નામની એક અત્તરવાળાની દુકાનમાં ગયો. તેનો માલીક દિલ્લાસી શીખ હતો. તેણે એક ભૂરી પાંચડી પહેરેલી હતી, અને તેની પાસે કીરપાણ હતી. અહમદ અબ્દુલા લખે છે કે "તેની પાસે અત્તર માંગતાં, કેટલાક લાંબા શીશા દેખાડવામાં આવ્યા" ત્યારે અહમદ અબ્દુલાએ પૂછ્યું કે "તમારી પાસે ફ્રેન્ચ અત્તર નથી શું? તમારી દુકાનનું નામ તો 'વીલે ડી

પેરીસ ' છે !' ત્યારે પ્રત્યુત્તર આપતાં શીખે કહ્યું કે " હા, મારી પાસે ફ્રેન્ચ અત્તરો ધણી ઉંચી કિંમતનાં છે, પરંતુ મેં તમને જે બતાવ્યાં, તે ધણાં સસ્તાં અને સ.રાં છે. આ ગુલામનું અત્તર લઈ જાઓ, તે તમને ક'શ્મીરનું બાન કરાવશે." ત્યાર પછી ત્યાંથી તે એક અમેરિકન મીઠાઈવાળાની દુકાને ગયો, પરંતુ તેમાં વેચાતી મીઠાઈ બધી હિન્દુસ્તાનમાંથી જ આવેલી હતી.—આ રીતે યુરોપી—ઈશિયાના કે-દ્રશ્ય વ્યાપારી રચળમા, આર્થિક જગતની બરાબર મધ્યમાં, યુરોપ અને અમેરિકાનાં હોટેલો, સંગીત ગૃહો, અને રથજે રથજે માત્ર ખપાવવા ફરતા વેપારીઓ વચ્ચે—અરે ! માર્ગમાં નિયત્તી પાશ્વિમાત્મ અદિલાઓમાં પણ એશિયા હજી જીવંતપણે વ્યાપી રહ્યા છે.

આ અદ્વિતિય નવલકથાકારે એશિયાના ચૈતન્ય વિશે કેટલાક વિચારો, પોતાના ગ્રંથોમાં દર્શાવ્યા છે. એક સુંદર ફકરામાં તે લખે છે કે " પૃથ્વીની ઉત્પત્તિના સમયથી તે ૧૨ સુધી હંમેશાં પશ્ચિમ, પૂર્વની જીવંતપણે જ રહ્યું છે." આગળ લખતા વળી તે જણાવે છે કે મોગોલ જાતિનાં ટાળાંઓ સૈકાંઓ પહેલાં ઈશિયા અને જર્મનીને જીતીને શેલોન (Chalon) ના મેદાનોમાં યુરોપીય ઈશિયાની સત્તાને ઉપસાવી નાખીને સમગ્ર યુરોપને ખુંદી વળ્યા હતા. અને બહાદુર આરબોએ સ્પેન અને સીસીલીમાં વિજયપ્રજ્ઞ ફરકાવીને પેલેસ્ટાઇનમાંથી યુરોપીય ચોખ્ખાઓને હાડી કાઢ્યા હતા. તુર્ક વીરોએ રોમન સામ્રાજ્યને જીતીને મધ્ય યુરોપને પ્રજાવ્યું હતું. "પશ્ચિમ હંમેશાં પૂર્વને નમતું જ આવ્યું છે" એમ તે જણાવે છે, પણ શું આ વળી સત્ય છે ? શું આજે યુરોપ એશિયાથી ઉંચી પંકિતએ નથી, શું અત્યારે સમગ્ર ધરતીમાં દુઃખપીડિત નથી ?- મેસોપોટેમિયા અને સીરીયા, એશિયામોહતોર અને અરબસ્થાન તથા ધરાન,

શું યુરોપીય સત્તાની દયા ઉપર રહેલાં કે ? શું ભારતનું નિર્બળ નથી ? અવશ્ય નિર્બળ છે, અને તેથી જ કહ્યું શું કે 'ચેતતા રહો' આયોના એક પ્રચીન મંથમાં કહ્યું છે કે, "નિર્બળના અશ્રુથી ડરો" કારણ પૂર્વની સર્વ નિર્બળ પ્રજાઓ, ભારતના હિન્દુઓ તથા મુસલમાનો, ધર્મ, ધરાન, એલજીરિયા અને એશિયા માઇનોર, પશ્ચિમની સ્વાર્થા, કલહવાદી સર્વોપરિ યથા પડેની રાજસત્તા તરફ ક્યારનાં ચે સંતાપની દૃષ્ટિએ નિહાળે છે. આજે બલે તમે પૂર્વને જુટો, પરંતુ તમારું એ. કમ, એક દિવસ ફરીને તમને નડશે. અને એ જ : વિધતાને અટલ નિયમ છે. એલજીરિયાના એક પ્રસિધ્ધ વિચારકે સત્ય કહ્યું છે કે રાજકાર્યમાં જે ધંદલાઓ બની જાય છે, તે ઇતિહાસમાં ફરી આવે છે. અને મારા મંતવ્ય : અનુસાર, નિર્બળનું નસીમ એ જ પૂર્વનું નસીમ (ભાષા) અને તે જ અખિલ વિશ્વનું ભવિષ્ય. પૂર્વ હજી મૂન અવસ્થામાં નથી ; તે તો ફક્ત નિદ્રાવસ્થામાં છે. મનુષ્યની આત્મેત્તિમાં આડે આવતા યુરોપના યુધ્ધના આમંત્રણને જવાબ વાળવા તે તત્પર છે.

એક સુંદર અને અસરકારક ફકરામાં અદમદ અબદુલા લખે છે કે, 'હંમેશાં જ્યારે જ્યારે એક જાતિ અન્ય જાતિ સાથે તિરસ્કારથી વર્તી છે, ત્યારે ત્યારે એશિયાએ યુરોપને શિખ મણું અને ઉપદેશ આપ્યાં છે. એ : ઉપદેશને અને તેના પ્રભાવને ધણી સમય પીતી ગયો છે, તેથી તે સૈકાંઓ યથા મંદ અને શિથિલ થઈ ગયો છે ; પરંતુ તેમાં બીલકુલ જગાડ અથવા તેની નિરૂપણીતા પ્રવર્ત્યો સિવાય તે હંમેશનું તેનું હાઈ-તેની શક્તિને પ્રભાવ અને બળ સુરક્ષિત રાખી રહ્યા છે. એશિયાએ યુરોપને સુધારા અને સંસ્કૃતિનાં પ્રથમ ફળ અપાડ્યાં છે. અક્ષર શાસ્ત્ર, ભાષાશાસ્ત્ર, વૈદકશાસ્ત્ર, ખગોળ

ચારત્ર, તથા નોકચારત્ર, એશિયાએ જ યુરોપને, શીખવડાયા છે. આપણે જાણીએ છીએ કે પ્રથમ મોગોલીઓ તથા મલાયાના રહેવ સીઓ પેસિફિકની દિશાએ અને અમેરિકામાં ગયા હતા. હિંદુઓએ જાવામાં પોતાની સંસ્કૃતિ ફેલાવી હતી અને મદગદના જન્મ પહેલા આરબો ચી. સાથે બાપાચ ચલાવતા હતા. બ્યારે ખ્રિસ્ત કે ગોત્ર કે જર્મનીમાં એક સંધ મોકલવો તે રોમનોને મન લેખો તથા કાળો દ્વારા નવા જવા લાયક એક મહાન આશ્ચર્યકારક સાહસ લેખાતું હતું, ત્યારે તે સમયમાં એ પાથી મે વધુ એશિયામાં બનતું હતું અને વળી અઘાપિ પર્યન કોઈ પણ યુરોપિય વસ્તુ અથવા રીત રિવાજ એશિયામાં સ્થાપી ચીરંજીવી થઈ શક્યા નથી. કાલે જ નો અંગ્રેજો હિંદ યોડી ગય, તો તેમના ત્રણસો વરસના વસવટ છતાં તેનું નામ પણ હિંદીઓ સંભારે નહિ; અને એ જ પ્રમાણે શીવીપાછનમા અમેરિકાનો સ્થાને તથા હિંદી ચીનમાં કેવો સાથે, હજુ સુધી કોઈ એશિયાની પ્રજા-એક પણ જાનિ દી સંપૂર્ણ પછે યુરોપીય થઈ નથી. પ્રથમ એશિયામાં ઉત્પન્ન થયા સિવાયની, ત્યાંના જ્ઞાનની કોઈ પણ એક શાખા એશિયામાં દાખલ થઈ નથી. “યુરોપ નક્કલ કરતું આવ્યું છે, પણ કદી ઉત્પાદક થયું નથી.” નક્કલ કરવાને બદલે આપણે ‘મળતું થતું’ કહીશું. યુરોપીય સુધારો એ એકતાનો સુધારો છે. મારા મત પ્રમાણે યુરોપના જીવન અને સાહિત્યમાં એ મહાન બાબતો ક્રીશ્ચિયાનીટી (Christianity). અને લોકચાસનની છે. પણ જેઓ ઇતિહાસ પરાચર જાણે છે, તેમાંથી કાણ કહી શકશે કે ક્રીશ્ચિયાનીટી, એ પશ્ચિમને પૂર્વે અપેક્ષી બહીસ નથી અને પ્રજાસત્તાની બાબતમાં તો મેઇન (Maine) જેવા અસાધારણ ટીકાકારે પણ કહ્યું છે કે “પ્રજાસત્તાક સંસ્થાઓ મુખ્યત્વે

આર્થ જાતિની છે, અને તે હિંદમાંથી જ યુરોપમાં પ્રસરી છે.”

આપણા સામાજિક જીવનમાં પંચાસત પધ્ધતિના સ્વરૂપમાં અઘાપિ સુધી તે પ્રજાસત્તાક લોકચાસનનો સિધ્ધાંત મોલુદન છે. હિંદ હજુ જીવતું છે; એ જૂમિમાં નવી પ્રજાકીય ચળવળનો પ્રભાવ જરા નિહાળો. પૂર્વના ચૈતન્યનું રહસ્ય કાંઈ જુદું જ છે. પૂર્વમાં સર્વત્ર વધતી જતી અશાન્તિ તેની સાક્ષીરૂપ છે. પૂર્વ આ અશાન્તિમાંથી કંઈ માર્ગ શોધી કાઢશે? આજના આ વાદળાં અને વાવાઝોડામાંથી શું હજુ તે પોતાને પર બનાવશે? ત્યારે તો તેણે દ્રેષ અને કથપા બધ કરવા જોઈએ અને તેણે સુધારા તથા સંસ્કૃતિનું નવું ચિત્રણ કરવું પડશે. સંસ્કૃતિ ધર્મનીતિ કળા અને સાહિત્યની અંદર તથા તે દ્વારા અને સુધારો, રાજનીતિ, ઉદ્યોગ, ખેતી તથા સામાજિક જીવનને લમતી યોજનાઓ તેમજ સંસ્થાઓમાં અને તેઓની દ્વારા બ્યવહારમાં સિધ્ધ થયેલાં હોવા જોઈએ. હિંદ ધણા કાળ પહેલા જ્યારે આ બંનેનું સંસ્કૃતિ અને સામાજિક સુધારાનું એક જ જળવળી રહ્યું હતું, ત્યારે મહાન હતું. પરંતુ ધીમધીમે તેના સંસ્કૃતિ પામેલાં બાળકાએ ધર્મ અને યોગના સિધ્ધાંતોને ખૂબ ખીસવ્યા, અને સામાજિક જીવનમાંથી પોતે દૂર રહીને સુધારા તરફ આંડા કાઢ્યા; અને દેશને તેના દુઃખી નરીજ ઉપર છોડ્યો. સૌન્દર્યના સ્વપ્ના અને આદર્શની ભાવના વગર સંસ્કૃતિ છે જ નહિ. અને રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા મેળવવાના પ્રયત્ન સિવાય સામાજિક સુધારો પણ નથી. તેટલા જમાટે આશ્રમો ચલાવવાની, પ્રજાકીય સંસ્થાઓ સ્થાપવાની, માતૃભાષાઓ ખીલવવાની, અને સાહિત્ય તથા કળાની ઉન્નતિ સાધવાની આવશ્યકતા છે. તેટલા જ માટે વિદ્યાર્થીઓને, યુવકોને, સાધારણ મનુષ્યોને, જનસમુદાયને અને દેશની સ્ત્રીઓને

કેળવવાંથી, તેઓને સ્વતંત્રતાનું શિક્ષણ તે પોકાર દેવ અને કઠવાથી પ્રેરાઈને નહિ, આપવાની અને હાકના શાસન રિધ્ધિ પણ તે આદર્શ કે જે મનુષ્યજાતિને મન ચલાવેલી ચળવળની કિંમત સમજવામાં ધણો પવિત્ર છે, તે એશિયાનું હાર્દ અને તેની મદદ કરવાની આવશ્યકતા છે. કારણ કે સંસ્કૃતિ તથા ઇતિહાસના અમૂલ્ય સંદેશોને અન્યાય અને અનીતિ સામે પોકાર ઉઠવ્યા સંમત (સંવાદી) હોવો જોઈએ *
 વિના સ્વતંત્રતાની આશા ન જ રાખી શકાય. (સંપૂર્ણ)

તમે નવલકથાના શોખીન છો ?

તો

‘નવચેતન’ ઑફીસ તરફથી હાથમાં જ બહાર પડેલું

જંજીરને ઝાણકારે

નામનું પુસ્તક જરૂર વાંચો !

એના લેખક ‘નવચેતન’ના તંત્રી છે,
 એના ચિત્રકાર શ્રીયુત ધુરંધર છે,
 એનું ગ્રેટ-અપ સુંદર ને લખાણ સરળ છે,
 એનું મુલ્ય માત્ર આના જાર છે !

મળવાનાં ઠેકાણાં :

(૧) ‘નવચેતન’ ઑફીસ ૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

(૨) સી. જમનાદાસની કંપની પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

અને તેમાં રહેલું સાહિત્ય

લેખક: રા. રા. વરતેજવાળા "મનહર"

(ગયા અંકથી ચલુ)

વળી જુઓ શાલુકેવીમાં.—રણમથ બારોડ—
(સિંધરાજને) બાપુ, અમે ચાલ્યા આવતા હતા
ત્યા ખબર મળ્યા કે પાટણના મહાનાથ સોલંગી
સિંધરાજ જયસિંહ નેરે સગપણ કરેલી કન્યાને
જુનાગઢનો રા' ખેંગાર હથેલાળે પરણ્યો છે ને તેના
મહેલમાં દાખલ કરી છે.

સિંધરાજ—શું બારોડ, આ ખરી વાત છે
(એકદમ ક્રોધમાં હોતો)

(જુલજુ ઇંદની ચાલ)

સકળ ગુર્જરી તણા રંગામીની મુંદરી,
હામ શું સંધરી એમ એણે
પાછળે આવીને પુર વિષે દ્રાવીઓ
છેડ મારી કરી ખીજ એણે
પારથી પ્રેમદા પૂરી લઈ ચોર રે,
કાન બાલી લઈ બહાર ફાટું
રૂધિર તરેતર તાણું મારે પાણું ધણું
ખદ્મણી દેખતાં ભૂમિ પાડું
ખખર એને નથી, હાથ દીઠો નથી,
બઈ ચડું વેગ લઈ સર્વ સેના
એમ શું માહરી નાર જતો હરી

ચૂર અસ્થી કરું આજ એના
બાંસીને ચોટલે બાટકું પાટકું
તો વૃથા જગ વિષે માણું છબ્યું
લાડું નહિ ત્યાં સુધી મારે અત્રાજ છે
નગર પાટણ તણું પાણી પીડું

* * * * *

વળી જુઓ

મણુચલ—(રા' ખેંગારની બ્લેન) બાપ, હું
બહુ હડિયા છું; માટે હુંને મારા સોગમ દઈ મહી
રાખું છું કે કદી અડાકરીનો વખત આવે તારા
સામનો સાથે રાખ્યા વગર મુંડાડું નહિ.

રા'ખેંગાર—બ્લેન, એવો વખત આવે તેનો
રંગ નોખો છે. કાની બચ્ચો મુઘ વખતે વાણી-
યાની પેઠે વિચાર કરવા હોયો રહેતો નથી કે વાંસે
બાયડી છાકાંતું શું થાયો? હઠાર પુરૂષ દાન દેતો
વખતે વિચાર કરવા ચોખતો નથી કે પછવાડે બાયડી
છાકાંતું શું ખાયો? ને ઇશ્વરનો ખરો બકત સંસાર;
ધરનાર ને વૈભવલક્ષ્મીભોગ છાકાંતું એમ નથી
વિચારતો કે આ સારીતું બચ્ચુપાણુ કેમ થાયો?

મોટે એ તો જે કાળે બનવાનું છે તે તિથિ થાય છે, મોટે તુમારે જરાય ચિન્તા કરવી નહિ.

મણુપદ—વીર બાપા નોંધણુ પુત્રના સુખમાંથી આવાં થયેના નીકળે તેમાં નવાઇ નથી અને હું પણ રાવ નોંધણુનો દીકરી અને તારી બેન છું તો તેને સુત્રીધર્મ શરૂત્વથી હાંકી એ કદી હોય જ નહિ; પણ મારા વહાલા, હું સાસરેથી બળીચળી આવી છું ને તારી સાથે રહી છું. તેં મારે તથા મારા પુત્રેનું પાલન કરવામાં કંઈ રીતે કમાસ રાખી નથી, મોટે તું વિચાર કે તારો એક પણ વાળ વાંકો થાય તો મારા પ્રાણ કેમ રહે! તારાં ધન, જોબન, કાયા પરમેશ્વર સલામત રાખે એ જ ઇચ્છું છું.

રા' ખેગાર—બેન! તમે જરાય દિલ્લીર થશો નહિ. તમાર આશીર્વાચનથી મને હજી હની આવ્ય આવી નથી, ને આવવાની પણ નથી. હવે હું છડ છું.

મણુપદ—મહે મારા વહાલા વીર, જ પરમેશ્વર તારી ચટની કળા કરે ને દુશ્મનના હાત બાજે.

x x x x x x
દુધ નાટકોમાં શ્રાવ્ય નાટક જેમ વાચતા પ્રસંગ આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ બાજે જ તરી આવે છે. પણ, અહીં જુઓ:—

રાસો—ગજબ થયો! કોટના દરવાજા બાબી દુશ્મનો ગામમાં પેઠા ને અત્યારે રાહેર હાંપા લાવ્યું. કરમચંડીયા!

છોકરો—(બતાવીને) એ અદા, જુઓ-જુઓ! દુશ્મનના માણસો નાગર શેરીમાં જાય છે ને ત્યાં મોટો શોરબોલ થઈ રહ્યો છે.

રાસો—ત્યારે તો મહારાજના મહેલના ડુંકડા થયા આવ્યા. એમને કોઈએ ચેતાવ્યું હોયતો તીક, પણ દીકર નહિ એમના મહેલની મળજીની જેવી તેવી નથી.

છોકરો—એ અદા! જુઓ! પહેલું મસાલતું અન્નવાળું થયું. આપણા રાજના મહેલને જુ

માણસો વીડીને હબા છે. તરવાર હાથમાં ઝગઝગ છે.

† † † † † †
છોકરો—એ અદા, મહેલ પર માણસો ચડત જાય છે. હપર મોટો ખજાણો સુધી જાય છે મહેલની બારીમાંથી એક સ્ત્રી ડોકું કાઢી જુએ છે. ને અદા, એક માણસે ઝગમગને પોવાક પહેર્યો છે. હાથમાં નાગી તરવાર છે અને ઝપાઝપ માણસોને કાપતો જાય છે.

† † † † † †
હવે આગળ વધો
રા' ખેગાર—(લોહીથી તરબોળ કપડે એક હાથમાં નાગી તરવાર અને બીજા હાથમાં દેરાજને પકડેલો મવેશ કરે છે) ધિક્કાર છે દેરાજ તુને! આ વખતે રામચંદ્રથી તારું મસ્તક હડાવી દેતાં હુને ફાણુ પણ વાર લગે તેમ નથી, પણ હું ફારી બચ્ચો બાજે જ પર તરવાર વાપરી લાજમ નથી. ગણુનો અને તેમ કરી મરી પ્યારી બેન મણુપદને: રોકમાં નાખવા નથી ઇચ્છો, મોટે ત્વ ફાણુદરામી! તને આખીય વખત જીવતો મૂકું છું. આ વખતે હું મારે દેહ ટોડું છું, પણ તે બાબત મને ખીંકુલ અફસોસ નથી. મારો દુશ્મન એ બાવલો, સિંધરાજ તંત્રમાં બેસી રહ્યો અને મારા ખુટલ બાજે જને એણે શસ્ત્ર કુર્ચો ત્યારે જ એ મારા નગરમાં પેચી શક્યો, મોટે હું સુખશાન્તિ સાથે મરણ પામું છું, પણ યાદ રાખજે કે આ તારી નિમંત્રણમાંથી, ખુરે કળ તુને મળ્યા વગર નહિ રહે.

આ હપરાંત બરમી, ચંદ્રદાસ, વિષ્ણુધર્મજી, રાજતરંગ, વીરબાળા બાદિ નાટકોમાં પણ તે લખવાનો સમય અને પ્રસંગ પુરું સુંદર ગદ્ય સાહિત્ય આપણે મવેરો મવેરો અનુભવી શકીએ તેમ છીએ.

વાચક બાઈના સમયમાં લખાએલાં નાટકોનો રોહ હમણાંના વિષયોમાંથી તંત્ર નિરાળો જ

હોના તે સમયે તો માત્ર સાહિત્યને ઉદ્દેશીને જ નાટકો લખાએલાં હતાં. હમણાંની જેમ તંકલાની તડાકા કે બરાડા એવું તે સમયે સ્વપ્નું જે ન હશે એ સહેજે કહી શકાય છે, કારણ કે તેવા જ પ્રસંગની કથાજનાભરી પરતુરુંધાળી અને સાહિત્યવાન કથનાઓથી આનંદાદિત યરેલાં સાક્ષર શ્રી ડાયા બાઇ યોગશાસ્ત્રનાં નાટકોનું ગ્રંથ પછી તેથી દ્રષ્ટિથી તપાસીએ તો જાણી આપશે કે તેમાં હાલમાં જાણીતી કૃતિમતા જેવું કશું હતું જ નહિ. સાક્ષરશ્રી ડાયાબાઇ યોગશાસ્ત્રએ અદ્ભુતભૂતિ, ભોજપ્રમાર, સરનારા, હમારેવડી, વીણાવેડી, હૃદય બાગ, મોહિનીચંદ્ર અને પદ્મિની વિગેરે નાટકોમાં વળી તે સમયે નવા જ પ્રકારનું સાહિત્ય દેસાનું છે. વીણાવેડીમાં જોવાનુંનામ ભૂવમા પોતાની પુત્રવધુ વેડી પર પ્રેમાસક્ત થાય છે, તે કોમળ પ્રસંગ ગદ્યસાહિત્યની દ્રષ્ટિએ વાંચનાં પણ આગળને લેખનરેશી મુન્ધ કરી નાંખે છે. તેગજ ઉપર બાળમાં જીને વસ કરવાના બિન બિન વિચારોનું સામર્થ્ય એ એક ઉત્તમ સાહિત્યનું જ અંગ છે. આ તો માત્ર દૃષ્ટાંતરૂપની વાત છે. ત્યારે તેઓના કયા નાટકને કયો પ્રસંગ સાહિત્યપદ્ધતિના ગુણો એ જ, એક પ્રશ્ન છે. બાકી તેમની કવિતાની શ્રીએ રહી અને શ્રીશ્રીએ શ્રીશ્રીથી આજે પણ સકળ ગુજરાતનો જીજ્ઞે જીજ્ઞે જીજ્ઞે રહેલો આપણે સાંભળતા રહીએ છીએ એ કઈ બોધું સમાર્થ નથી! તેમની કવિતાઓના સાહિત્યનું પ્રમાણ કદાચતોને પ્રયત્ન ન કરતાં તેને અજો જ રહેવા દીધા વિના હટકો નથી. આ સર્વ દ્રષ્ય નાટકોમાં છે તેટલું જ જણાવવું પાસ છે.

-વળી દ્રષ્ય નાટકોમાં સાહિત્ય મુકનાર ૨૫. રણછાડબાઇ ઉદયરામ એ નાટકકારોમાં અધિષ્ઠાતા સમાન અમર છે. -તેમનાં 'લલિતા નૃપસર્ગિક' કે 'સંકુતકા' એ દ્રષ્ય નાટકોમાં નવી જ અમર કૃતિઓ છે.

૨૫. વિનયશંકર કાલીદાસે રાસદા વિનયમા દ્રષ્ય નાટકોમાં સાહિત્યના મુંઢર દૃષ્ટાંતરૂપે ગ્રંથ અને પદ્ય સ્વરૂપે સ્વરૂપે છલકાવ્યું છે. ઉપરાંત અંબરિય અને કંસવધના લેખક રા. હરિશંકરની કૃતિ જો કે 'કાનુડા તારી કામણ કરનારી જન્મમાં વાંસવડી વાળી' એ સુરથી વધારે વિખ્યાત છે, છતાં તેમની કૃતિઓ પણ દ્રષ્ય નાટકોમાંના સાહિત્યમાં સારું અંગ મારણ કરે છે.

સર્વશ્રવિ નધુરામ નુદરજના નામથી તો ગુજરાત અપરિચિત કેમ હોય? આ સંગત કવિશ્રીએ નાટ્યશાસ્ત્રને ગુજરાતીમાં ફેલાવ્યું છે. 'વળી રાજ્યોમી, માધવ નામદંડવા, સરોજની, બામ્બ દંડન, ગાંડા ગુમાનનિંદા, જાણનાંની ગુસ્સાઈ વગેરે, સારાં નાટકો ઉપરાંત ભગિત, મુંગાર અને હાસ્યથી છલકાતું સરદાસ નાટક રજૂ કરી, દ્રષ્ય નાટકોના સાહિત્યજોડાણને એક ઉત્તમ કૃતિ ગણાવી કરી છે. પરંતુ દ્રષ્ય નાટકોમાં માત્ર બકિતરશની કોઇ ઉત્તમ કૃતિ હોય તો ૨૫ વળકજરે રજૂ કૃતિ નરસિંહ જીજ્ઞેસે જ છે. સ્વ. વળકજરના નરસિંહ મેનારા જે બકિતરસ રેણે તેને માટે રંગભૂમિની જોખમહાર વ્યક્તિઓમાં બેલાય છે કે તેવો બકિતરસ હિન્દુસ્તાનની કોઇ પણ મગજૂમિ પર હાથ નુકી દેખાયા નથી. આથી બીજે નજરે રાસદા અને બીજે નજરે મીંગાઈનો પ્રયોગ છે.

અતમા દ્રષ્ય નાટકોને સાહિત્યના જવાબદાર થઇ લખનાર અને આપણી ગુજરાતી રંગભૂમિ પર નવીન સાહિત્ય, નવો પ્રભાવ, અને નવીન બાપા અને નવીન અનુકરણીય વિષય ફેલાવનાર સદગતોમાં એવેલા રા. વિભાકર છે. તેમના કાળાતું દ્રષ્ય નાટકોમાંનું સાહિત્ય ગુજરાત અને ગુજરાતીઓમાં હજી તા રહી જ છે. રાસદાતમાં બતાવાઇ ગયેલી દ્રષ્ટિથી જો તેમનાં કાર્યોને તપાસવામાં આવે તો આપણાથી એમને બોલી જવાશે કે રંગભૂમિ પર

રા વિભાકરત્વું સ્થાન હજી ખાલી જ છે. તે તો કોઈ વિરલ પૂરે ત્યારે ખરે.

વર્તમાન જવાબદાર

નાટકકારો

વર્તમાન દ્રષ્ય નાટકોના લેખકોમાં કવિશ્રી મૂળશંકર ભાઈ જ, શ્રી વાવજી ભાઈ અને શ્રી ડાહ્યાભાઈની કોટીના છે. વળી તેમણે નવા જમાનાને પણ હજી સુધી પ્રેરી રાખ્યો છે, એ તેમની શક્તિઓની એક અતિશયતા ગણાય. પરિચિત સમજાશે જાણતા હશે કે રા. મૂળશંકર ભાઈએ કૃષ્ણો દેહ માત્ર એક સાહિત્યની મુર્તિ જ છે પણ તેમાંથી નીકળેલી કૃતિઓ રા. માટે સાહિત્ય મંચી ન હોય ? જો કે નાટક એ આપણામાં સામાન્ય રીતે હૃદય અને મોજામજલદ માનવાના સાધનરૂપ મનાય છે. તેથી હજી દ્રષ્ટિ ને પર ન ખાઈ નથી, પણ જો દૃષ્ય નાટકોમાં કોઈ વ્યક્તિ વીળી વીળીને વિચારો અને રાજો મૂકતી હોય તો આ કવિશ્રી મૂળશંકર ભાઈ જ છે તેમના કોઈ પત્ર નાટકની ભાષા, છંદ, વિચારો, અને સ્વરૂપ તપાસો તો સ્વયં જ સાહિત્યમય જણાશે એમાં પણ ચૈતન્ય કુમાર, અભયકુમારી, જીવલજીવારી, કૃષ્ણચરિત્ર, દેવકન્યા, બાળ્યોદય, અને એ ટાંટિનાં તેમના નાટકો ટીકા કરનાર વિદ્વાનોના કદ્યને ચંબાની નાખવાને પુરતા છે. દૃષ્ય નાટકોમાં જેવો તેમનો ગદ્યપ્રભાવ, તેવો જ તેમનો પદ્યપ્રભાવ પણ સાહિત્યની સીમાઓ છે.

વર્તમાન દ્રષ્ય નાટકોના સાહિત્યને જવાબદાર થઈ લખનારાઓમાં બીજા ચિત્રકાર કવિ શ્રી કુલચંદ્ર હવેશ્વર શાહ છે. તેમના અનુસુયા, સુકન્યા સાવિત્રિ, માલતીમાધવ, મહાશ્વેતા કાદમ્બરી, મુદ્રા પ્રતાપ અને શુકદેવજી, એ સાહિત્યમય કામળ ધ્વનિ અને માર્મિક મૃગારવાળાં પદોની નમુનેદાર કૃતિઓ છે. એમની સંજીવનમયી કવિતાઓ ગાવાની ગૂંજાવને પરાંને ફરજ પડે તેવી સીમા તેમાં

હતારેલી હોય છે, જ્યારે તે સાહિત્યમય બાવળો પણ ભરેલી છે.

રંગભૂમિ એ એક-ધંધાથી ખેડી હોવાના પ્રબળ કારણે ગુજરાતના મસ્ત કવિ રા. હરિહર દિવાનાએ રંગભૂમિ પર નવીન મમાવ. ઉછળતું અને દ્રષ્ય નાટકોની નવીન દિશાના નકર સાહિત્ય-વાણું “બોલનો કાગળ” નામે નાટક. જ્યારે રેતુ ક્યું ત્યારે જેમ રા. વિભાકરની કૃતિઓ પછી દેશભાવના રંગભૂમિ પર પ્રસરી નીકળી તેમ તા. દિવાનાના ભોલતા કામળ પછી જ દ્રેષ્ટીક ગણતા નાટકો આપણે રંગભૂમિ પર ફેલાવા માંડ્યાં, અને હજી પણ ઇતિહાસોના એકા તળે આપણી રંગભૂમિ પર ખોલી ધમાધમ અને જીમજીરાડા સાથેના, ઇતિહાસોને પણ અલગ રાખી મારી મચીને મૂંઝા પ્રસંગો વાળાં નાટકો આપણે જોઈએ છીએ પરંતુ હુર્મોગ્ય તેના લેખકો, રંગભૂમિની આશંકા કે સાહિત્યની દુર્ગંધદાર વાડીના જીવિમાન વિહર નારાઓને બદલે જગતના હાર્જાખરાઓને પોતાની સમગ્ર સૃષ્ટિ સમજનાર અને ધંધાથી ખેડીઓના નાટકના નેતાઓના-તેઓ માત્ર હથિયાર સમા હોવાથી રા. જિનાનાં કવિ કૃતિ સૃષ્ટિ હજી એ એક જ રૂપે રાખી શક્યા ન. તેનું સાહિત્ય તે દૃષ્ય નાટકોના સાહિત્યરૂપે પણ હજી એ એક જ છે આ ઉપરાંત સતી અને પુત્રવત્ પુટલીક માંદેની તેમની કૃતિ તેટલી જ સાનુકૂળ સાહિત્યમંચી મુંદર કૃતિઓ છે. વળી “મોજામજલ” નામના અઠવાટિક પત્રમાં ગયા દિવાળીના અંકમાં “મહત્ત્વા મૂળદાસ” નામનું દ્રષ્ય લખાણ, છતાં વાંચતાં પણ હતમ સાહિત્યની કૃતિ જણાવતું નાટક વાંચી જવાથી દ્રશ્ય નાટકોમાં સાહિત્ય જોવાનું એક સુંદર દ્રષ્ટાંત પૂર પાડે છે.

બીજા જવાબદાર નાટકકારો

આપારે ધંધાની રૂએ. નાટકસંસ્થાઓ ધની જ વધી પડી છે. પરિણામે ધંધાથી હરિદ્રષ્ટો

હોય એ તો સૃષ્ટિકર્મની રૂઢી જ છે. જેથી ધંધાની રૂઢી જેને જેમ કાવે તેમ વર્તમાન સમયમાં નાટકો રચી કર્તે જાય છે. એટલે તેના જેવા લેખકોના પણ પાર નથી તેમા આપણા સાક્ષરો કે સાહિત્ય પરિષદના કાર્ય કરવાની મદ ગતીને પરિણામે વર્તમાન લેખકોના સંમુદમાં સાહિત્યને જવાબદાર કોઈ જ નથી. 'વળી નાટકના નવા ધંધાર્થી નેતાઓએ વર્તમાન સમયમાં નાટકો સંબંધે એક નવો પ્રકાર કઢાડ્યો છે, કે નાટક વળવામા પાંચ હથિયારોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એક હથિયાર નાટકના મલિકની ઇચ્છા આ નાટકનું વર્ણન સુચવામાં મદદગાર બને છે. બીજું તેમાં જડમાં તોડી નાખનાર, અપ્રસંગિક હોય તોપણ દ્રેષક એટલે કે વીરસ હાથે છે ત્રીજું હાથગાર તેમાં પાછલા વર્ગના પ્રેરણને મોઢ પમાડે એવો સંસ્કારી મુગાર તેમા રહે છે. ચોથું વળી તેનું જ તેમાં કોમીક (ફારસ) બનાવે છે પાંચમું વસ્ત્રમેરોમાં કવિનાઓ ધડી આવે છે. આજકાલ આવો પ્રકાર લખનાર સધળે કેમણે સામાન્ય યદ્ય પડ્યો છે! જેથી જણાય છે કે કા તો વર્તમાન લેખકો સ્વતંત્રપણે, નાટક લખવાની લાયકાત ધરાવનારા નથી કે નાટકના કવિ તરીકે તેઓ પોતાનું ગુજરાત ચલાવે છે, એ પણ વિચારવા જેવી વાત છે. આથી વર્તમાન નાટકો સળધેની સાહિત્યની જવાબદારી કેવી પાસેથી માગવી એ જ એક પ્રશ્ન યદ્ય પડે છે. પરંતુ કોઈ સ્વર્ણે ને સંસ્કારી હાથરેકટર હોય તો ત્યાં લેખકકર્ષક જવાબદાર ગણાય જાય છે. તેવી જ રીતે રા. સોરાણજી હસ્તકની રોયલ નાટક મંડળીમાં મી. નમન બ્રહ્મને

લોગ " અને એમાં શું ? " એ નાટકો સાહિત્યની દ્રષ્ટિ મુકાય તેવી રીતે રચી કરી શક્યા છે.

બીજા લેખકો ધણા છે. ઘોડા સંસ્કારી પણ છે. પરંતુ કોઈની સ્વતંત્ર કૃતિઓ જાહેરમાં ન હોવાથી કંઈ વાતને કેવી કટી વખાણથી કે વખોટથી એ વાતનો શુ ચરાટો આંડા આવીને હશે. રહે-છ. છતાં શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટકસંગ્રહમાં રા. મુળચંદ, વસ્ત્રબ (મામ) ની હાથરેકટરની નીચે બહાર પડેલ, અગ્રણ્યવતું નાટક એક સુંદર સાહિત્યમય કૃતિ છે. તેના લેખકો રા. પ્રમુલાલ ટીંગડી અને રા. રતુનાથ શ્રમખટ છે. એ યુગલ સંસ્કારી અને શિક્ષિત છે, એ એમની કૃતિઓ જ શાખ પૂર છે. રા. પ્રમુલાલની લેખનશૈલી રંગમૂર્તિ પર બળવાન અને પ્રિય છે, ત્યારે રા. રતુનાથની સંગીતમયી કવિતાઓ દૃષ્ય નાટકના મુગારપ છે પરંતુ સ્વતંત્ર કાર્યકર્તા તરીકે આ યુગમ પ્રકાશી રહ્યું નથી એ એક રહસ્ય મય વટના છે અંતમાં જો કે આ લેખકની કૃતિ ર નમૂન પર કંઈ જ નથી, છતાં સ્વદેશરેવાના પ્રયોગથી રંગમૂર્તિ પર આગળ પગલાં ભરવાની, હિંમત મેળવી શકાઈ છે. પ્રમુદગ્ધ બળવાન છે.

આધુનિક સાહિત્યદ્રષ્ટિ

રંગમૂર્તિ પરનાં દ્રષ્ય નાટકોમાં સાહિત્ય જોવાની અલ્પાંશે એક દ્રષ્ટિ આપણે પ્રથમ જોઈ ગયા પછી ભૂતકાળ અને વર્તમાન દ્રષ્ય નાટકોના સાહિત્યકારો તરફ કંઈ ઝાંખી કરી શક્યા એમ માનીએ તો સાચે સાચે ઘોરો આઠરો. પણ વિચાર કરી લઈએ કે દ્રષ્ય નાટકોમાં પહેલી જ દ્રષ્ટિએ સાહિત્ય શાં ગાદે જોઈ શકાતું નથી તેનાં કારણો અનેક છે જેમાંનાં મુખ્ય આ છે:— (આદ્ય)

ખલિદાન

ખંડ ત્રોટકમાં
લખાએલું
એક ઉર્મિકાવ્ય

કુદતા નવપ્રાત તણી સુરખી,
પથરાઈ નલે ખીલતી હરખી;
નવતેજ તણી વિજળી;
નવગાન કરી ઉજળી
સ્નેહેવી ઉપા ધરતી 'ખલિદાન.'

સુગ આંખણીયે કુલકૌપ ખાલે
રંગની બાધી અમૃતજોધ ઝીલે;
ખીલતા સુખગાન મહી;
ખીલતી નવં પુષ્પ :ણી
નમતી અમને ધરતી 'ખલિદાન.'

દિનનાથ વિદાય થયા ધમતો,
નયન તન જીવનનાં ખરતો;
લઇને નિજજોદ મહી,
પ્રિયતાય સ્નેહન કરી;
ન્યાહિ અંતરનાદ થતો 'ખલિદાન'

રંગની કર અમૃત રોળી રહ્યો;
સુગ સેજ મહી સ્નેહ દોળી રહ્યો,
અધ જાયત સ્વપ્ન હતું;
દિલનું નવ ગાન હતું.
પણ કોઈ જગાડી વદે ખલિદાન'

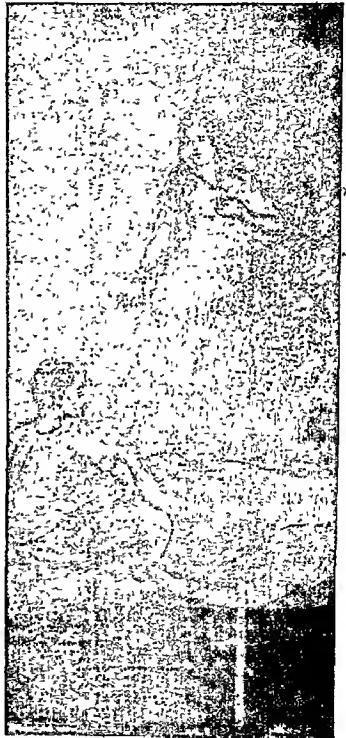
શ્રેણક :
રા. રા. "રસખાલ"

ચિત્રકાર :
રા. રા. "શરમાળી"

"તવ આંખખની ચ ભરૂં કંઈ"
મુનં દેહ વિંદાળી વહી હસતી.
અધ ભયત ધ્યાન મહી ;
દળીયાં અમ સેલ મહી.
અમ અંતર સાદ પડે 'અભિદાન'

જન આંગણીયે રજની રમતી,
અમ ભેલડીને લઈ ગોદ મંહી ;
ઉર ધ્યાનથી સાંગળતર,
મુર એક જ રાજ તણા ;
જગમ પથરાઈ છુટે 'અભિદાન'

હસતી અમ એક જ આત્મ લાણી,
દીડી 'મૂર્તિ' મનોહર "પ્રેમ" તણી,
અમ અંતર અર્થ હઈ,
કહ્યું એ નવભર્ય હઈ ;
પ્રિય લે, અમ આત્મ તણું 'અભિદાન'

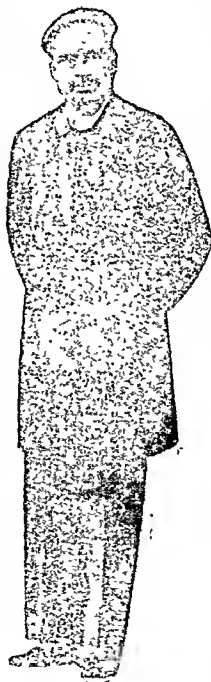

પથ રાઈ જગાડી નવે 'અભિદાન'

આહમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

ચલુ વર્ષના દરદરના તહેવારો દરમિયાન પરિષદના પ્રમુખ અને સ્વાગત મંડળના મુખ્યમાં મળેલી આહમી ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રમુખનાં વ્યવહાર બાપણે અને (૩) જે,

પરિષદને કષ્ટ દૃષ્ટિએ સફળ કહેવી એ એક વિચારવા જેવો પ્રશ્ન થઈ પડે છે મુખ્યમાં ગુર્જર ભાષા ભાષીઓની સંખ્યા વિચારતા પરિષદમાં આહમી નવમોની હાજરી, પાંચરી અને મુસદ્દામાં બહુઓની આ બેઠક પ્રત્યેની ઉદારતા, પરિષદમાં રજુ થયેલા સામાન્ય કટિના નિયમો વિષય નિર્મોણ કારિણી સભામાં અને પરિષદના મંડપમાં પ્રસરેલું ગરમાગરમી અને પદ્માપક્ષીનું વાતાવરણ એ સૌ ખરેખર નિરાશા ઉપગમે છે, છતાં આ પરિષદથી પણ ત્રણ લાભ થયા છે (૧) સાહિત્ય રસિકોએ મુલાકાત કરી પોતાના વિચારોની આપણે કરી પરસ્પર જ્ઞાન અને આનંદ મેળવ્યાં તે ૨)

મધ્યસ્થ - મંડળની આ બેઠકમાં ચુંટણી થઈ તે ભવિષ્યમાં કાંઈ સંગીન કંઈ કરી જતાં એ આશીર્વાદ નિર્મોણ સ્વાગત મંડળીનાં પ્રમુખ શ્રીયુત કૃષ્ણભાઈ મે. જવેરીએ પોતાનું આશીર્વાદ કહે, વ્યવહાર ને સાભળના કંટાળો ન આવે એવું નિર્ધાર કરેલું એ ભાષણમાંની પ્રેરણા, વ્યવહાર ને જ્ઞાન, આપણા યોગ્ય છે, રા. જવેરીએ ભાષણો આંખે જતાવવાનો કે વિદ્યાર્થી પ્રદર્શન દેખાડવાનો આ ભાષણમાં પ્રયાસ નથી કર્યો. તેમની શેઠી માર્મિક સરસ અને સ્પષ્ટ હતી.

પ્રમુખનું ભાષણ પણ અમને ધણું ઉપયોગી જણાયું છે; છતાં તેમાં એક ઉણપ જણાય છે.

૨૧, રમણભાઈ ૧૯૨૬ને ગદ્યને જાણે ૧૯૧૬માં પ્રગતી જરૂર, જે, જેની પ્રગતી જીવન-
બાલ્ય વાંચતા હોય એમ જણાય છે. જેવાં રિયલિ તેવા પ્રકારના સાહિત્યની તેને જૂથ
અમુક વર્ષોમાં ગુજર સાહિત્યની સંગીનતા હોય છે. આપારે સફળતાએ સાહિત્યની સર્વથી
ધટી છે એ ખરી વાત, પણ તેની વિશાળતા ઉચી જમીન પર બેસવા કરતાં એકાદ એ

પરિપટના મનુષ્ય ના બ. રમણભાઈનીલકડે

અને આમવર્ગની સાહિત્ય પ્રતિ વધતી જતી રચિ એ એ બાજુનો ૨૧, રમણભાઈના લક્ષમાંથી સરી ગઇ ન ગે છે. વળી આપણે જીવન કલક દિનપ્રતિદિન કરીને જાતે જાણ છે એપણ જૂની જવું ન થયે. 'સદિ' એ

જમીન નીચે ઉતરી મધ્યમાં આવી આમ વર્ગને મળવું વડે. સાહિત્ય પ્રગતી રંગરંગમાં ફેલાઈ જાય તો જ સાહિત્ય ઉત્પન્ન થયોતું સાર્યક. નિર્જામાં ઉપયોગી વિષયો જૂજ હતા. વળી જે થોડાક સારા નિર્જા હતા તેમાંના

ખીલું બોધરૂં જરાઈ જાય એટલું દુધ હજી ગાય આપી શકે એમ હોવા છતાં આ ચારણી ગાયના સંતાન માટે એ જાણી જોઈને રહેવા દે છે એ એવું કટલું બધું મોટું મન ? અનાયાસે તેનાથી બોલાઈ જવાયું, “બહેન, હજી તો તમે જો ગાયને દોવો તો ખીલું આપી પણ વધુ દુધ નીકળી શકે ! આટલું બધું વાછાડને શા માટે ધરવાવું પડે ?”

“તેના આત્માને સંતુષ્ટ કરવા માટે બોધ ગાયમાં એટલું દુધ હોય તેટલું બધું દોવો તો પછી તેના વાછાડવાછડી શું પીએ ?” તેને પણ પોતાના સંતાનને પોષવાની હોંશ હોય કે નહિ ? ગાય, ધરતી અને પ્રભુ એ ત્રણેય અતિશય કસ ખેંચી લેવાથી તેના ધણીને જ નુકસાન થય છે. કોઈ એકુંત ધરતીમાથી બધા ય કસ ખેંચી લેવાની દાનત કરે તો છેવટે ધરતી રસકસ વેગરૂની થઈ જાય અને અંતે એકુંતને માથે દોષ દોષે પોક મુકવાનો વખત આવે. કોઈ રાગ પોતાની પ્રભુ તદ્દન નિર્ધન અને નિઃસત્વબની જાય ત્યાં સુધી તેને ફડે અને કુદરતે આદિ અનેક રીતે તેની સમૃદ્ધિ લૂંટવા કરે તો તેથી તે પ્રભુ તદ્દન દુર્બળ થઈ જતાં રાજતે પણ દુઃખ વેઠવાનો વારો આવે. તેવી જ રીતે ગૌમાતાનું તેના પોતાના સંતાનને ભાગે પણ જો તેનું થોડું ઘણું દુધ ન રહે તો જરૂર તેની આતરડી દુર્બલ અને તે દીલ મોરે એટલે દુધ પણ સૂકાય. જ્યાં નીતિ ત્યાં જ અરકત. પારકાનું સુંખ તોફવાથી પ્રભુ પણ આપણને વધુ સુખી બનાવે છે.”

આવનારના મુખ ઉપર આ વચનોની અજબ અસર થઈ. તે હંડા વિચારમાં ઉતરી પડ્યો.

“ચારણીએ આ જોયું. તેને પ્રાર્થના પડ્યો કે રખેને મ્હેમાનનું દિસ કયવાયું હોય !

“ભાઈ કેમ આમ ઉદાસ થઈ ગયા ? મારાં વચનોથી કંઈ માંડું તો લાગ્યું નથી ને ?”

“ના રે, બહેન ! તમારાં વચનો તો આવ સાચાં છે. હું એ જ વિચાર કરતો હતો કે આજકાલ રાગઓ પણ પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલી જાય છે અને પોતાના રાજવેભવ વધારવાની લાલચમાં પ્રજાને આડાઅવળા બદનાથી પણ લૂંટી લેવામાં જ મોજ માને છે.”

“એ તો જેવાં કર્મ તેવું ફળ ! અનાથોનો નાથ તો બધું જોયા જ કરે છે. તે કાદને છોડે એવો નથી. હ્યો, ગઢવીજ આવી લાગ્યા.”

સાથે ગઢવી આવ્યો. ખડકીમાં પ્રવેશ કરતાં જ તેણે રામરામ કયાં અને ચારણીને પુછ્યું કયાંના છે ?

“એ તો હું પુછવું જ ભૂલી ગઈ, આપને મળવા આવ્યા છે.”

સાચા ગઢવીને જોતાં જ ખાટમાં ઉપરથી હડીતે આવનાર ગઢવી પછુ ગઢવીને રામરામ કયાં.

“રામ રામ ! પધારો, પધારો, જરા માતાજીનો દોવો કરવા ગયો હતો. કયાથી પધારો છો ?” સાચાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“પેથાપુરથી.”

“પેથાપુરથી ? અત્યારમાં ?” સાચો આશ્ચર્ય પામ્યો.

“હા ગઢવીજ ! તમારું એક જરૂરું કામ પડ્યું છે.”

“એમ ? ઠીક, ઠીક, પણ ચાલો શીરામજી તો કરી લાઇએ, પછી બધું ય થયા કરશે”

સાચાનો ઇશારો થતાં ચારણી શીરામજીની તૈયારી કરવા ઘરમાં ચાલી લાઇ.

આવનારે ચોમેર જોયું કે ગઢવી સિવાય ખીલું કાંઈ નથી.

“ગઢવીજી ! અહીં નિરાંતે મેસો. મારી વાત સંભળો. પહેલાં મારું કામ, પછી બીજું અહીં વાત. મારું કામ ન થાય ત્યાં સુધી મારે તમારા ઘરનું પાણી પહોંચ ન ખપે.”

ગઢવી ચમક્યો. આ વળી ત્રાણ કરનાર અત્યારના પ્લેગમાં કાણ નીકળી આવ્યો ? ફળીયામાં એક ખુલ્લું પહેલી માત્રી તથા હોઠા લઇને તે ખાટલાની સામે બેઠો અને હોઠા પીતાં પીતાં વાતે વળગ્યો.

“ભાઈ ! પહેલા કંઈ વાત તો કરો, કે વાત કયો પહેલાં જ પાણી ઢરામ ?”

“વાત કરે, પણ વાતનો વકર રહે તો. નાહક સોનાની નળ પાણીમાં નાખવાથી શો લાભ ?”

સાચો વિચારમાં પડ્યો. આમ ગોળ ગોળ વાતમાં શું સમજાય ? “ભાઈ, ભગવાન કરશે તો તમારી વાત મારી નહિ નળ.”

“તો આપો વચન.”

“પણ મારાથી બની શકે એવી વાત હોય તો વચન આપું ને ?”

“બની શકે એવી જ છે મારી ખાતરી છે, એટલે તો હું તમારી પાસે આવ્યો.”

“નન્યો, બની શકે એવું હશે તો જરૂર કરીશ. પછી છે કંઈ ?”

આવનારના મુખ ઉપર પ્રસન્નતા છવાઈ.

“ગઢવીજી ! હું તમારો ઝાલાદર અશ્વ લેવા આવ્યો છું.”

ગઢવી ચમક્યો. આ ઘડીએ જ એ અથ ઊપડી જતો હોય તેવી પ્રાંતિમા વિન્દળનાથી તેની આંખો ચોમેર ફરી વળી.

“મુંઝાંશો નહિ ; મારે તે મક્કત નથી બેઠેલું. તેનું મુલ્ય આપીને લઈ જવો છે.”

“અરે પણ વીર વીરમદેવે તેના આવીસ હજાર રૂપિયા આપ્યા છે.”

ગઢવીએ માન્યું કે એ કિંમત સંભળીને જ સામાની છાતી બેસી જશે.

“બસ એ જ ને ? આ દ્યો હું ત્રેવીસ દબર આપું છું” કહી પોતાની કમરે અધિલી બેઠ છોડી નાંખી અને બેઠ નીચે છુપાવેલી કૂડે અધિલી વાંસળા (નાણુંચેલી) કાઢી. ચેલીનું મૂંઠું ઉઘાડીને તેને ઉધી વાળતાં જમીન ઉપર રણકાર થયો અને ગઢવી ચમક્યો. પોતાની સામે તેણે સોનામહોરોનો ઢગ બેઠો. આ રચન છે કે સત્ય તેની જ તેને શંકા થઈ.

“ગઢવીજી ! ગણી દ્યો આ સોના મહોરો. આ આપના ઝાલાદર અશ્વનું મુલ્ય.”

ગઢવીને બીજી શંકા થઈ. કણબી જેવો પોપાક ધારણ કરનાર આ ખરેખર કણબી ન જ હોય ! તેનાં વચનો, બોલવાની છટા, તેની તેજસ્વી મુખમુદ્રા અને એ મુખ ઉપર તરતરતું ગેરવઃ એ બધું કંઈ બીજું જ સ્વચરત હવું. તેણે એ નજીવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“ભાઈ ! મેં તમને વચન આપ્યું છે તેમ મારે પણ તમારી પાસેથી વચન માગવું પડશે.” સાચાએ તેને ખાંધી લેવાની યુક્તિ રચી.

“જુશીથી, એક નહિ પણ બે.”

“હીક. ત્યારે પહેલું તો તમે કાણ છે તે સ્પર્ધેવની સાથે સત્ય જણાવો.”

મહેમાને બોઠાની છોડી નાખી અને માથે વીટાળેલું ફળાઉ ઉતારી ઓટલા ઉપર મુક્યું. “સાચા ગઢવી ! એળખો છો આ પેથાપુરના ગામધણીને ?”

સાચાએ તેની સામે બેઠું, એક વખત, ધારીધારી ને બેઠું અને તે એકદમ ઉંચો થઈ ગયો. અકિત થઈ તે બોલ્યો “અહોહો ! ગોલાલણ પ્રતિપાળ ! તમે આ વેશમાં ?”

“હા, આ ઝાલાદર અશ્વને માટે માંત્ર

એક વચનને ખાતર રાજાએ તેના કાનમાં
ફેરવી દીધી વાતો જાણાવી.”

ગદવી સમજ્યો. વાઘેલીના ચાલ્યા જવાનું
કારણ જાણે તેના ધ્યાનમાં આવ્યું. એ જ
ક્ષણે ચારણી શીરામણ મંદે બોલાવવા આવી,

સોનામઢારો નો આ ઢગ શો અને વા
શી ? તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.

“ આવો બહેન ! આ જરા સંભાળીને
લઈ લ્યો અને સાચવીને ફેરવો મુઠી લો.”

“ એ પછી. પહેલાં હજી ખીલું વચન

“ અરે ! પણ વીર હીરમહેવે તેના બાવીસ દબર રૂપિયા આપ્યા છે ”

પરંતુ એરકાના બારણામાં જ તે રથેલી
ગઈ. એરકાની બારસાખ ઉપર જ તેના
હાથપગ રહી ગયા. આ શું ? આવનાર
તારા ગદવીની આટલી પુનઃપુનઃ શી ?

બાકી છે તે કહ્યો. પછી ખીલ વાત ”
ગદવીને એકાએક કંઈ સ્મરણ થઈ આવ્યું.

“ માગી લ્યો.”

“ એટલું જ કે આ જાત્રાદર ત્રાહિતનું

હાયમાં ન જાય. કાં તો એ પેંચાપુરપતિની અશ્વશાળાને દીપાવે, કાં તો આ સાધાની રંક ઘેડાડેને”

પેંચાપુરનો ઠાકોર સમજ્યો, સાધા ગઢવીની એ અશ્વ તરફની મમતાની વાત તેના જાણવામાં આવી હતી.

“કણુ છે ગઢવીજી ! આ સૂયદેવની સહીએ એ વચન આપું છું.”

ગઢવીએ ચારણીને બોલાવી. તેણે શીરામજીનું સ્મરણ કરાવ્યું.

“પધારો રાજન ! આજ તો અમારી રંક ઝુંપડીને પાવન કરો. વિદુરની ભાજ અને સુદામાનાં તાંદુલ સમુ આ ગરીબ ગઢવીનું સ્વાગત સ્વીકારી કૃતાઈ કરો.”

“ગઢવીજી ! મને દામાન કરો ? આપણે ખાઈને કું ક્યા શવે છું ? વળી આમને મેં બહેન ક્યાં છે.....”

“અને તેથી જ બહેનને ત્યાંથી ભાઈ છુપ્યા જાય એ કદી બને. હા, ભાઈ વીર પદ્મીના વિચારથી કરી જતા હોય તો કંઈ કહેવાય નહિ.” ચારણીએ આગ્રહ કર્યો.

બંનેના આગ્રહ પાસે રાજને નમવું પડ્યું.

લીલી ટેડી જેવી બાજરીના તાજા દળેલા લોટના બનાવેલા રોટલા અને શેડકડા દુધની લહેજત રાજને પોતાના રણવાસમાં મળતાં બગીચા ભોતનાં ભોજન કરતાં પણ વધારે જણાઈ. ભાવપૂર્વક પીરસાયેલું એ ભોજન તેને અતિ સ્વાદીષ્ટ લાગ્યું અને તે પ્રસન્ન થયો.

ગઢવીએ આગ્રહરતે તૈયાર કર્યો. તેનાથી જુદા પડતાં તેનું કાગળું કપાઈ જતું હતું.

“ગઢવીજી ! બહેન ! આપ બંનેને મારી વિનંતિ છે કે આ વાતનો જરાય ફેરો ન કરશો. મારી પુત્રીના સુખને ખાતર માત્ર એક વચનને ખાતર મારે આ બધું

કરવું પડે છે, પરંતુ જ્યાં સુધી એ વચન પરીપૂર્ણ રીતે સિધ્ધ કરી બતાવાય નહિં ત્યાં સુધી છાંપને એ વાતની જાણ ન થાય એટલી સાવચેતી રાખવાની ખાસ જરૂર છે.”

“એ બાબત આપ નિશ્ચિંત રહો. પ્રભુ આપને યશ આપે.” ગઢવીએ દ્વિમત આપી.

“હીક, હ્યો બહેન, આ ભાઈ તરફની બેટ “કદી રાજાએ મુડીભરી સેનામહેરો ચારણી આગળ મુકી. “આ તો માત્ર કુદને બદલે પુલની પાંખડી છે. તમારી વીરપદ્મી તો હજી બાકી છે. પ્રભુ એ પણ સમય આપશે”

“દિવી તમારા મનના મનોરથ પુરા કરશે, રાજન !”

ચારણીએ આશિર્વાદ આપ્યા અને દેવી સ્વરૂપ ચારણીને તથા ગઢવીને નમન કરીને પેંચાપુરનગર ઝલાહર અશ્વ સાથે ત્યાંથી નીકળી પડ્યો.

પુત્રીના સુખ માટે

વાઘેલી પેંચાપુર આંધવા નીકળ્યા. માન ભંગ માનુની માર્ગમાં મનમાં અનેક મનસૂબા ધડતી હતી, અનેક સંકટપ કરતી, હતી, વીરમદેવના માર્મિક વચનો પરીપૂર્ણ કરવાની કંઈ કંઈ યોજનાઓ યોજતી હતી, પરંતુ અંતરમાંથી નિરાશાનો ખનિ ગાળી ઉઠતો.

પેંચાપુરમાં પોતાનો કેવો આદરસત્કાર થશે, પીયરીયાં આ વાત જાણીને પોતાને કું કહેશે, ઇશ્વરનેશ જેવા બળીયા સાથે બાથ બીડવા તેઓ કેવી રીતે તત્પર થશે, આલાહર જેવો મુલ્યવાન અશ્વ ચારણને બેટ આપી દેવા જેટલી ઉદારતા પોતાનો પિતા કેવી રીતે બતાવી શકશે ? એવી અશ્વમાળાના મણકા એક પછી એક ફરવા લાગ્યા, અને જેમ જેમ વિચારમાળા ફરતી ગઈ તેમ તેમ કાર્ય વધારે વિકટ જણાવા લાગ્યું.

અંતે પેંચાપુર આવ્યું. જાણે માળાનો મેરૂ આવી લાગ્યો ! વિચારમાળા બંધ પડી.

વાધેલીને એકાએક આવેલી જોઈને પેથાપુર માં અશ્વિષ્ણુ વાતાવરણે ફેરવેલું. “કુવરીમાં કેમ આંખો એકાએક આંવી લાગ્યાં?” એવાં જ્યાં ત્યાં ચર્ચા થતી લાગી. હંસામુખો કંઈક શોધવા આંતર અન્યો. પરંતુ રાજ્યમાં તો કાર્યકુશળ હતાં. લોકોને જિજ્ઞાસા કાઢતી પડે તેવી રીતે તેમણે દાસીઓ મોકલવાનું આદેશ આપ્યો કે રાજમાતાની પ્રતિ અસ્વસ્થ વહેતી દેવાંથી બહેનનાં અને આસ પડેલાં હતાં.

પેથાપુર, એ ચર્ચાના અંત આણે. બે ચાર દિવસમાં તો જણે કંઈ બન્યું જ નહોતું. તેમ વાત જુલાઈ મધ્ય બહેનના રાજ માતાની પ્રતિ જોવા આવ્યાં છે, એટલે હંમણાં તો અહીં રોકાય જ તો એવી સામાન્ય માન્યતાએ ફૂટકલવૃત્તિને આંખી દીધી, અને બાંત વિચારે પડી.

રાજમાતાએ ધીરેધીરે સધળાં જાત જણી લીધી, કલહનું કારણ જણી લીધું, પોતાના નામરત્ન કંઈક ચર્ચા પછી જણી લીધી. “જેમ કંઈક કે જમાણાની ચર્ચા પરી મૂલ્ય યથે તો જ પોતાની પુત્રી પેલિસેવાનું સુખ પુનઃ પ્રાપ્ત કરી શકે એમ છે!

તેણે જોયું કે એ કલહનું મૂળ કારણ તો પોતાની પુત્રી જ છે, એ વિખવાદમાં પ્રથમ દોષવાધેલી તો જ છે. પરંતુ તમે તેમ તો પછી આ જાણકારી હજાર જુલોને બુદ્ધિ જનારી, તેના અનેક દોષોને યોગ્યતા પી જનારી, તેના દોષોમાં પણ નિહાળતા અને સ્વાર્થવિકૃત જોતારી અને પોતાના સંતાનનાં અનેક દોષોને ઠાંકવાને યત્ન કરનારી માં તો માં જ છે. એ દિલાવર દિલની, સ્નેહાળ, માંથી બનેલા વાતચત્તભાવ અને રોષ છે. “મા” માં અસ્થિર સ્નેહ, અનહદ પ્રેમ, અને અકલ્પ માયા મમતાનો અખૂટ બંધાર-પ્રભુએ બરેલો છે. એ તો દયાની દેવી છે. તેથી જ કહેવાય છે કે “મા” તે મા અને ધીમ સંસારનાં વા.”

આ માનસરોહ પુત્રીના દોષ ઠાંકી દીધો, જમાણાને સાહસ કયું છે એમ મનમાં માની લીધું અને પોતાને મેણું મારવા માટે પોતાની પરીક્ષા કરવા માટે પોતાનું ગળું માપવા માટે તેમણે આ લાગ શોધ્યો છે. એવાં સ્વરૂપમાં પોતાના પતિ પાસે સંધળાં સ્કિકર્ત રજી કરી.

પેથાપુરનો વાધેલો કહે ન સમજાવી. સ્ત્રીને મોટે સાંભળવામાં આવતી વાતમાં અતિશયોક્તિનું મીઠું માયું બહારોવેલું. હોય જ એમ એ કાર્યદક્ષ અનુભવી રાજવી સારી, પેઠે સમજતો હતો, છતાં પોતાની કુવરીને એક એક પેથાપુર આવવું પડ્યું એટલે વાતમાં કંઈક સત્તાંશ તો હતો જ એમ માનીને તેના ઉપાય કરવાના વિચારમાં તે પડ્યો. વાત બહાર ન જવા પામે એટલી સાવચેતી રાખવા માટે તેણે પોતાની પત્નીને ધન્યવંદ અર્પી.

માત્ર શબ્દોથી કે સમજવટથી ઇડરને એ માની નય તેવા નહોતા, કાંઈ પ્રકારની લાક્ષણિકતા તેને રીઝતી શકાય તેમ નહોતું, એની મેળે જ તે ઠેકાણે આવે એવી આશા નહોતી. હતા માત્ર એક માર્ગ—તેણે ઉચ્ચારેલાં વચનો સિધ્ધ કરી જતાવવા—ઝાલાહર જેવા અથ દાનમાં આપીને પોતાનું સામર્થ્ય જતાવવું.

અથપરીક્ષામાં કુશળ એવા પોતાના અથપાળ (ધોડાવાળા) ને તેણે બોલાવેલો, અથવાના ગુણદોષ વિશે આડીઅવડી વાતો કરી અને અંતે કહ્યું, “સાંભળ્યું છે કે આપણા રાવ વીરમહેવે હમણાં બે નામી અથે બરીદ કર્યા છે. તેમાં એક ઝાલાહર નામનો દેવમણી સમો અથ છે, તેની બેડીના એક અથની પ્રાસ જરૂર છે.”

“ઝાલાહર અથને મેં જોયો છે, અંત હતા મળશે તો આપાદ તેની બેડી થઈ રહે તેવા અથ કાઢીયાવાડના ખૂલેખૂલ્યા ફરી વળીને હું લાઇ આવીશ.” અથપાળે ઉત્તર આપ્યો અને આગાની રાહ જોઈ રહ્યો.

“એમ? તો તો બહુ જ ઠીક. તમારે વાટખર્ચાના જોખએ તેટલાં રૂપિયા લેઈ જાઓ, અને અથ મળી આવે તો મ્હોં માગ્યું મુલ્ય કબુલ કરીને પણ અહીંયા લઈ આવો. અથતો માલિક અહીં સુધી ન આવે તો તમે આવીને હરાવેલો અવેજ અહીંથી લઈ જાઓ. પણ જુઓ, એ અથ બરાબર આલાહર જેવા જ હોવો જોઈએ. તેને પણ બુલાવી દે તેવો, તેનાથી ચડીયાતો હોય તો દરકત નહિ. જેમ વધારે પાણીદાર તેમ વધારે સારું.”

“એમાં મને નહિં કહેવું પડે, ઠાકોર-સાહેબ!” અથપાળ આજા લઈને ત્યાંથી અથતી શેઠમાં નીકળી પડ્યો.

જ્યાં જ્યાં તેને સારા અથવાના વાવડ મળ્યા ત્યાં ત્યાં અથપાળ ગયો. જીતજીતના અથવા તેણે જોયા, પરંતુ એક ઉપર તેની નજર ફરી નહિ.

અને કાઠિયાવાડમાં ગયો. મૂળી, ચોરીકા, યાન, વિગેરે રથજોના વખણાતા ઘોડા જોયા; એક ખીજથી ચઢીયાત, પાણીદારતે જરૂરી, સચકત અથવા તેની નજરે પડ્યા, પરંતુ આલાહર જેવો મુલ્યવાન અથ કોઈ રથજોથી ન મળી આવ્યો. અથપાળ બહીસે મોટે પાછો આવ્યો.

ઠાકોરે આ ખબર સાંભળ્યા. તેની નિરાશાનો પાર ન રહ્યો. તેણે પોતાની પત્નીને-ઠકરાણીને આ વાત જણાવી.

“એને વિચારમાં પડ્યાં. હવે શું કરવું? પોતાની પુત્રીનું દુઃખ ટાળવાનું એક માત્ર ઔપચ તે પણ ન મળ્યું. એ જડી છુટી ક્યાંયથી હાથ ન લાગી. હવે શું થાય?”

“વાઘેલીથી આ વાત છુપી રહી શકી નહિ. તેને તો પોતાનો આશોકોટ છુટી પડ્યા જેવું થયું.

રાજમાતાને-ઠકરાણીને એક યુક્તિ સૂઝી.

“આપણે એમ કરીએ તો?”

“શું?” ઠાકોરની જીઝાસા ઉશ્કેરાઈ “આલાહરને જ મેળવવાનો મુનુ કરીએ.” ઠાકોર ઠકરાણી તરફ જોઈ રહ્યો. સૂત તો સોળ આનાની હતી. ઠકરાણીની ચતુરાઈ માટે તેને માન ઉપજ્યું.

“શું કરીએ? જ્યારે આલાહર જેવો અથ મળતો જ નથી ત્યારે પછી આલાહરતે જ લઈ આવીએ અને ચારણને તે-દાનમાં આપીએ તો શું ખોટું?” આપણે તો જ્યાં ત્યાં જમાખરાએ આપેલું મહેલું જ ભાંગવાનું છે ને?” ઠકરાણીએ મુરકેલીમાંથી માર્ગ શોધી કાઢ્યો.

પાસેના ખંડમાં બેઠાબેઠી વાઘેલી આઠ ચર્ચા સાંભળતી હતી. નિરાશાના વાદળમાં આશાનું એક કિરણ ચમક્યું.

“બરાબર છે. પછી તો વીરમદેવથી કંઈ બઢાતું કદાચ નહિં અને એ ખરે રજપૂત બચ્ચો છે, વચનનો ટેકોલો છે, એનું વચન પરીપૂર્ણ થાય એટલે એ ખોટા દોષો કાઢવા બેસે એવી દલકી વૃત્તિ તેનામાં નથી. દેમના સ્વભાવનો મને સારો અનુભવ છે. પરંતુ ઠકરાણી! તમે જાણો છો?”

“શું?” આશાવાન બનેલી ઠકરાણી ઠાકોરના આ પ્રશ્નથી વળી અધીરી બની.

“આલાહર અથ સાચા ગઢવીને પ્રાણથી પણ ખારો છે. તેનામાં એનો જીવ ભરાઈ રહેલો એટલે તો વીરમદેવે એ અથ એને ભેટ ક્યો. બાપી વીરમદેવ નડવા અને આલાહરની જોડી લાખ વાતે ફરી પણ ખંડિત ન થવા દે. ગઢવી આલાહરનું જીવની માફક જીવન કરે છે.”

“પરંતુ દામ કરે કામ અને ખીખી કરે સલામ એ કહેવત આપ ક્યાં નથી જાણતા? પેસો દેખીને સુનીવર પણ ચળે, તો પછી સાચા ગઢવીનું શું મળ્યું?” ઠકરાણીને તો ક્યારે

જાલાહર મળી જાય એની તાલાવેલી લાગી હતી.

“હુલો છો, હકરાણી ! તમે જાણો છો કે વીરમહેવે જાલાહરના આવીશ હજાર રૂપિયા આપ્યા છે ? ગઢવી એથી પણ વધારે મામશે. એક અશ્વને ખાતર એટલા રૂપિયા આપી દેવા એ આપણા ગળ ઉપરની વાત છે.”

“ગમે તેમ હોય, પરંતુ પુત્રીના સુખને ખાતર ગળ ઉપરાંતનું કાર્ય પણ કરવું પડે. શું કરીએ ? પેટના છોકરાને ખાતર વખતે જાત પણ વેચવી પડે !”

હકરાણીનો માતૃસ્નેહ જોઇ હકારની ઉર્મી ઉછળી.

“ત્યારે મારે પોતાને હવે અદાથી જવું પડશે ?”

“ક્યાં ?”

“સાચા ગઢવીને ત્યાં.”

“તમે જાને ? કેમ ખીલું કાઢ જાય એવું નથી ?”

“જનાર તો અનેક છે. સેવકોની રીત ખોટ પડી છે ? પરંતુ પારકાથી એ કામ નહિ જ પાર પડે. સાચો ગઢવી પૈસાથી નહિં પસંદ....”

“ત્યારે ?” હકરાણીને સમજણ ન પડી કે હકાર શું કરવા માગે છે.

“જાલાહરનો ત્યાગ કરતાં ગઢવીનો પ્રાણ ક’ંઈ આવશે. ગમે તેટલું મૂલ્ય આપનાં પણ એ બીજાને ચોખ્ખી નાજ પાડશે. હું પોતે જઈશ તો જ કદાચ એ આંખની શરમ નહિં છાડી શકે અને મને કે કમને જાલાહર સોંપવાં હચમચ થશે.”

“તમે પોતે જશો ?” હકરાણીને આશ્ચર્ય થયું.

“હા, પુત્રના સુખને ખાતર હું પોતે

જઈશ, સાચા ગઢવીને સમજાવીશ, વીનવીશ, નહિં માને તો છેવટે તેને પગે પડીશ, પરંતુ જાલાહર અથ જરૂર તેની પાસેથી લઈ આંત્રીશ, જરૂર પડશે તો છેવટે પુત્રના હિતની ખાતર એ ચારણ પાસે જાલાહરની બીજા માગીશ, કાઢ પણ ઉપાયે એ અશ્વને અહીં લઈ આવીશ.”

હકરાણીની આંખમાં પ્રેમાશ્રુ ઉભરાયાં, બાળુના ખંડમાં ખેંચેલી રાજકુંવરી વાધેલીના અંતરમાંથી શુભાશિષ નીકળી મડ્યાં, બાળુ છલે આવા દયાળુ બાપ અને અમર તપો તેતું સુખી રાજ !

x x x x

વાત બહાર ન પડે, કાઢ જાણવા ન પામે તેવી રીતે કામ લેવાનું હતું, તેથી હકારે વેષ પસંદ કર્યો, કણખી ખેંચતો સ્વાંગ સળ્યો, કેમ ન કલ શકે એવી રીતે સાચા ગઢવીને ત્યાં આગ્યો, તેને સમજાવ્યો, વિનવ્યો અને સેનામહેરાને સાટે જાલાહર અથ ખરીદી લાગ્યો. પૈથાપુરના રાજાએ રકનો વેષ મળ્યો, ગઢવીને ઘેર જઈ તેને વિનવ્યો અને થમ વેદીને તથા મ્હોં માંગ્યું મૂલ્ય આપીને જાલાહર અશ્વને લઈ આગ્યો—કેવળ પુત્રીનાં હિતને ખાતર !

મહોશ્વ આંગ્યું.

સાચા ગઢવીને ત્યાં જાલ હરતું ગમે તેટલું જતન થાય તો પણ રાજકુંવરી ચાકરી આજળ તો તે ઉતરતા પ્રકારતું જ. પાણી માત્રતાં દુધ મળે એવા રાજઅર્ચથી મળતાં સુખ સગવડમાં અને ગઢવીને ત્યાં મળતા સાધનોનાં ફેર તો પડે જ. જાલાહર અથ વીરમહેવ પાસે હતો ત્યારે તેતું ચીર હટપુટ હતું, ગઢવીને ત્યાં તે જરા સુકાયું હતું.

હકારને તો વીરમહેવ જાલાહરને જેવી રિયતિમાં ચારણને ભેટ કર્યો હતો તેવી જ—જની શકે તો તેથી પણ સારી રિયતિમાં

સોંપવાની ઇચ્છા હતી. તેણે ઝાલાદરને ધુણીકારક મસાલો ખવરાવવાનો; તેને પુરતા પ્રમાણમાં રાતજ આપાનો; તેને નિયમસર માલીસ કરવાનો, અને તેની સારામાં સારી રીતે ચાકરી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

છ મહિના વીત્યા અને ઝાલાદર ખાઇપીને તૈયાર થયો. શરીરમાં નવું ચેતન આવ્યું હતું, રંગરંગે નવું લોહી સંચયું હતું, ધુણીકારક મસાલાનો સેવનથી તેના બળમાં અતિ વધારો થયો હતો, તેના ચતનગતાનો પાર નહોતો.

ઠાકારે ઝાલાદરને જોયો અને તેની આંખ ઠરી. હવે વીરમદેવે આને જુએ તો જરૂર પોતાના ઝાલાદરને પણ ભૂલી જાય. તેનું અંતર હર્ષથી ઉછળ્યું.

તેણે જોયું કે હવે વીરમદેવનું મેલું લાંગવાનો શુભ પ્રસંગ પોતાને પ્રાપ્ત થયો છે. જોશીને બેલાવીને તેણે દાન આપવાનું શુભ મુહુર્ત જોવરાવ્યું અને સાચા ગઢીને પેથાપુર તેડી લાવવા માટે માણસ મોકલ્યો.

ગઢી આવ્યો. ઠાકારની દાન આપવાની ઇચ્છા જાણી આનંદ પામ્યો, તેમા પણ ઝાલાદરનું દાન કરવાનું છે એ વાત જાણી ત્યારે તો તેનું દેખું હર્ષથી ગળગળ ઉછળ્યું. તેણે ઠાકારને ધન્યવાદ આપ્યો.

પેથાપુરમાં આજે જાણી જુઓ ત્યાં ઝાલાદર અશ્વના દાનની જ વાત ચર્ચાય છે. પેથાપુરની અશ્વશાળામાં ઝાલાદરને વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત કરીને—રાજવંશી સાજ સજવીને ખૂબ ચણગાયો છે. લોકો એ અશ્વને જોઈ પ્રસન્ન થાય છે અને તેને જોતાં જ તેના રૂપ મુગ્ધાઈ—તેના સૌંદર્ય અને શક્તિની પ્રસંશા કરવા મંડી જાય છે. રાજ્યને આંગણે રોમે આવે આ દેવમણિ સમે અશ્વ એક ગઢીને આપી દેતાં ઠાકારનો ઇંચ કેમ ચાલે છે એનું જ સૌ કે અને આશ્ચર્ય થાય છે.

જોતજોતામાં રાજ્યના તમામ લાપોતો, સામંતો, સરદારો, રાજસેવકો અને પ્રેમજનો દરબારગઢમાં એકેત્ર થયા. ઠાકાર આવ્યા, શાસ્ત્રિપુણ પવિત્ર રાજશુરની આગા પ્રમાણે શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી અશ્વનું પૂજન કર્યું, તેને પુષ્પમાળ પહેરાવી અને સમાજનોના દેખતાં જ ઝાલાદર અશ્વનું તમામ સાજ અને વસ્ત્રાભૂષણો સહિત સાચા ગઢીને દાન કર્યું.

“ગઢીજી !” ઠાકારે ગઢીને પ્રણામ કરતાં કહ્યું, “મારા તરફની નમ્ર ભેટ સ્વીકારો. મારા જેવા ઠાકારનું શું ગભું ? છતાં, કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી એમ આ અશ્વ આપને અર્પણ કરીને કૃતાર્થ થાઉં છું.”

“વહું છે આપ ! તું તો પ્રેરખર દાનેશ્વરી નીકળ્યો. આવા ઉદાર દિલના રાજા આજે બહુ ઓછા છે—એક છંડને રાવ વીરમ” અને બીજો તું. વીરમને પણ હુલાવી દે એવી તારી ઉદારતા જોઈ આજે મારા આત્મા ખરેખર પ્રસન્ન થયો છે. પ્રભુ તારું કલ્યાણ કરે, અને તારા મનના મનોરથ ફળે !”

“માપતો આશિર્વાદ ફોતો ગઢીજી, વીરમદેવે ઝાલ દરને ખરીદી લઇને આપને ભેટ કર્યો હતો. મેં એ અશ્વ આપની પાસેથી ખરીદ કર્યો અને એ પાછો આપને જ સોંપું છું. આપનું હતું તે આપને મળે છે. એમાં મેં શું વિશેષ કર્યું ?”

“કેમ નહિ ?” પેથાપુરનો એક ભાયાત ઉછળી પડ્યો. “ઝાલાદરને ખરીદતી વખતે તમે મેં મૂંઝામૂં હામ આપ્યું હતું તે સફતમાં મધું કેમ ?”

“અને આટલા માટે જ તમે ઝાલાદર અશ્વ લાવ્યા હતા ?” બીજા ભાયાતનો પણ કોપ ઉછળ્યો.

“અનેને ગમે તે દિનને લેવા, પરંતુ તે પાછો દાનમાં શા માટે આપી દેવો પડે ?”

અહીં રહીને તે પેથાપુરની અશ્વશાળાને શોભાવત અને પેથાપુર રાજ્યની કીર્તિમાં ઉમેરો કરત.” ત્રીજાં લાયાતે ટાપસી પુરી.

હાકારનાઃ બધા લાયાતો વક્ર દૃષ્ટિથી ધડીમાં હાકાર સામે તો, ધડીમાં સાથા ગઢવી સામે જોવા લાગ્યા. તેમનું અંતર ઇર્ષ્યાથી બળી રહ્યું હતું.

હાકારે એવું કે ગઢવીનું મન કયવાશે તો તે દાન લીધા વિના ચાલ્યો જશે અને આજ સુધી કરેલી બધી મહેનત ધૂળમાં મળી જશે.” વાત વણસે તે પહેલાં જ પાણી પહેલાં પાળ બાંધવાની તેણે સાવચેતી વાપરી.

ક્રોધથી ધુંઆપુંઆ થયેલા લાયાતોને સમજાવતાં કહ્યું, “ભાઈઓ, જરા શાંતિથી મારી એક વાત સાંભળો. પેથાપુરની કીર્તિ વધે એવું જ કાર્ય મેં કર્યું છે. ‘ઝાલાહર’ જેવો અશ્વ હું દાનમાં ન જ આપી શકું એવું ઇસરના રાજ વીરમદેવે મહેણુ માર્યું હતું. એ મહેણું ભાગરા મારે જ ઝાલાહર જેવો બીજો અશ્વ કયાયથી ન મળી આવવાથી મેં મોઢું મૂલ્ય આપીને ઝાલાહર અશ્વ ખરીદ કર્યો હતો અને હવે એ જ અશ્વને હાટપુષ્ટ બનાવીને—પરલાલ કારને સળવીને આજે ગઢવીને દાનમાં આપું છું. હવે વીરમદેવ જાણશે કે તેમની માફક પેથાપુરનો હાકાર—તેનો સસરો પણ ઝાલાહર જેવા અશ્વનું દાન કરી શકે છે. કેમ ગઢવીજી ખરી વાત ને ?”

હાકારે ગઢવી તરફ અર્થસૂચક દૃષ્ટિ કરી. અકાર ગઢવી ચેતી ગયો. “બરાબર છે, હાકારશી, દુનીયામાં તો વા વાત લાઈ જાય છે તો પછી આવી વાત કંઈ વીરમદેવથી અજાણી રહેવાની છે ?”

“હા, અને એ વાત જાણશે એટલે મનમાં સમજી જશે કે હાકારે બરાબર મેળું લાંબું. કેમ ખરું કે નહિ ?” હાકારે પોતાના લાયાતો તરફ મથ કર્યો.

“ત્યારે તો બરાબર. અમને શી ખબર કે જમાઈરાજે એવું મેળું માર્યું હશે. જ્યારે એ આ વાત જાણશે ત્યારે તો હંડામાર થઈ જશે.” લાયાતો અભિમાનમાં તણાયા. “આજે તો ઇસરનેશનું પણ પાણી ઉતારી નાખ્યું” એવા મિથ્યાભિમાનથી મનમાં મલકાવા લાગ્યા.

હાકાર સ્વસ્થ થયો. તેની એક ચિંતા ટળી ગઈ. સાથે ગઢવી ઝાલાહરને લંબને હાકારની પ્રસંશા કરતો ડરેડર તેના કીર્તિગાન ગાતો ગાતો ચાલ્યો ગયો. ઝાલાહરના દાનની વાત જોતજોતાંમાં ચોમેર પ્રસરી ગઈ.

સમાધાન

ઝાલાહરની માગણી કરતી વખતે પેથાપુરના હાકારે માર્ગિક શબ્દોમાં વીરમદેવ તરફથી થયેલી પોતાની પુત્રીની અવગણનાની હકિકત સાથા ગઢવીને જાણવી હતી. સાથા ગઢવીએ આવક ઇંછા કર્યો પ્રસંગો જોયા હતા, જાણ્યા હતા, અનુભવ્યા હતા, રાજાઓના મજાની કમાન વાતવાતમાં છટકી જાય છે એ તેણે અનેક વાર અનુભવ્યું હતું. એમને ડોકણે લાવવામાં અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિના જરૂર પડે છે એ પણ તે સારી રીતે જાણતો હતો અને તેથી જ વાઘેલીના સુખને ખાતર હાકારને સદાય કરવાનો તેણે સંકલ્પ કર્યો હતો.

એ સંકલ્પ તેણે પાર પાડ્યો. ગામેગામ પેથાપુરના હાકારની ઉદારતાનાં અને ઝાલાહર અશ્વનાં દાનનાં કીર્તિગાન ગાતો ગાતો તે ઇસર આવ્યો. ત્યાં પણ તેણે એ વાત ફેલાવવામાં જરા પણ ખામી ન રાખી.

વીરમદેવ સમજ્યો. વાઘેલીને પોતે મહેણું માર્યું હતું તેનું આ પરિણામ હતું. મમે તેમ તો પણ પોતે ઉચ્ચારેલું વચન પરિપૂર્ણ થયેલું જોઈ તેને સંતોષ થયો.

વાઘેલી ઉપર તેનો અનહદ પ્રેમ હતો. એ જ્યારથી ઇસર છોડી ગઈ ત્યારથી બધીવાર

તેને વાઘેલીનું સ્મરણ થઇ આવતું. તેના સુધ્ધ પ્રેમ સાંભરી આવતો, પરંતુ ક્ષાત્રવટ આડે આવતી. જોડ્યો જોલ ન પળાય તો રાજપુતને કલંક લાગે ! પછી પોતાના વચનની કિંમત શી ! ગમે તેમ થાય, પણ રહેમાંથી નીકળતું વચન તો પાછું ન જ ગળાય ?

અ તે એ આડખીલી પણ નીકળી ગઇ. પોતાનું વચન પણ રહ્યું. વાઘેલીને પોને મહેલું માર્યું હતું અને એ મહેલું તેના બાપે ભાંગ્યું હતું. પોતે ઉચ્ચારેલાં વચનો વાઘેલીના પિતાએ પરીપૂજ કરી બતાવ્યાં હતાં.

વાઘેલી માટે તેના મનમાં માન ઉપજ્યું. બીજી સ્ત્રી હોત તો રીસામને પીપરગા પડી રહેત. અને કેવો સ્વદત્તસન્ન પિતા કે પુત્રીને માટે આટલું સાદસ ખેડ્યું ! કાકાર તરફ તેને પૂજારુધિય થઇ.

અને તેનું અંતર પેચાપુર સ્વપ્ના માટે અંધારું બન્યું. ક્યારે પેચાપુર પહોંચ્યું અને સસરાજીને તેમના આ કાર્ય માટે ધન્યવાદ આપ્યું ! ક્યારે વાઘેલીને મળ્યું અને તેને પુનઃ ઇડર લઇ આવી પ્રેમનિરમમાં રચાન આપ્યું ! એવી એ બાવનાઓ નના અંતરમાં જાગી અને તે પેચાપુર આવવા નીકળ્યો.

જમાઇરાજની એકાએક પધરામણી થયેલી જોઇને પેચાપુરની પ્રજા આજી જતી ગઇ. ઇડરનરેશ ! અને તે આમ અહીં પધારે !

કાકારે પણ વીરમહેવ જાતે અહીં આવશે એવી સ્વપ્ને પણ આશા રાખી નહોતી. તે ધારતો હતો કે કદાચ માણસો મોકલીને કુંવરીને તેડાવી લેશે. વીરમહેવને આમ એકાએક આવેલો જોઇને તે મનમાં મુંઝવે રખેને તેના સ્વાગતમાં કંઈ ઉજ્જુથ રહી જાય !

વીરમહેવે સસરાજીને પ્રણામ કર્યા. તેના મનની મુંઝવણ તે કળી ગયો. “વડીલશ્રી, મનમાં જરા પણ સંકોચ ન રાખશો. હું માન મેળવવા કે રહેમાનગત ચાખનાં નથી બાળ્યો. હું તો તમારા આ કાર્ય માટે ધન્યવાદ આપવા બાળ્યો છું. મેં ધુનમાં ઉચ્ચારેલા શબ્દોને બદલે આપને આટલો શ્રમ પડ્યો તે જોઇ મને બહુ દોલ થાય છે.”

“એમા દોલ શાનો ? તમે તો ઉલટો મારી કીતિમાં હમેરો કર્યો છે. આવો પ્રસંગ ઉપસ્થિત ન થયો હોત તો મારી આંવી નામના કયાથી થાત ? તમે એ વચનો ઉચ્ચાર્યા ત્યારે તો મારે હાથે આવું મળ ઉપરાતનું કામ થવા પડ્યું અને મતેની તો ગામે ગામ મારી નામના થઇ. પ્રભુ જે કરે તે સ રાને માટે.”

કકરણીએ જમાઇને આશિર્વાદ આપ્યા અને વાઘેલીને ઇડર લઇ જવાની ચૂનના કરી.

“હુ એટલા માટે જ બાળ્યો છું. તમારા જેવી માતા મેળવનાર પુત્રી અહો ભાગ્યશાળી ગણાય. પુત્રીના સુખને ખાતર આટલાટલું કાણુ કર ?” વીરમહેવે સાસુની યોગ્ય પ્રસંશા કરી.

“એમા શું ? માખાપનો તો પરમ ધર્મ છે કે પોતાની પુત્રીનું સુખ પ્રથમ સંભાળવું. ગમે તેમ તો પણ પુત્રી તો સાસરીયે જ શોભે. પીપરગા ગમે તેવો વેલાવ પણ એને નકામો. એટલે એના સુખને ખાતર અમારાથી બનતો યત્ન અમે કરીયે એમા શું પાડ કરવા જેવું છે ? તમારે ઘેર ગમે તે થાય તો પણ એ ત્યાં જ શોભે. અમે તો એને ઇડર મોકલવા માટે તૈયાર જ કરી રાખી છે.”

પેચાપુરનું બહાલસોયું સ્વાગત પામીને વીરમ વાઘેલી સાથે ઇડર જવા નીકળ્યો.

હરના રંગમહેલના શયનખંડમાં સોનાની દીવીઓમાં સુગંધી દીપકો ઝગહળ બળતા દિવ્ય તેજ ફેલાવી રહ્યા હતા, ધુપદીપ અને અંતર સુલાબળળ આદિથી ખંડમાં સુગંધ પ્રસરી રહી હતી. એ ખંડનો અધિષ્ઠાતા પોતાની પ્રેમમૂર્તિ સાથે આનંદેલી કરી રહ્યા હતા.

“વાલેલી ! તું પણ જાણી ! હું નહોતો ધારતો કે તારામાં આટલું બધું દેવતા હશે !” વીરમ પ્રેમભીની નગરે એ વાવના તરફ જોઈ રહ્યા.

“એ સર્વ આપના સત્સંગનો જ પ્રતાપ પ્રાપ્ત થયો ?” વાલેલીની આંખમાં પ્રેમભરી મસ્તી ચમકી રહી હતી.

“પણ આટલી બધી ધાંધલ કરવાનું કંઈ કારણ ?” વીરમ લોહચુંબકની માફક વાલેલી તરફ આકર્ષાયો. વાલેલીના સુધ્ધ પ્રેમે પુનઃ જીતી લીધો હતો.

“કવળ પતિપ્રેમને ખાતર, માત્ર આપની ચરણસેવાની આકાંક્ષા ને લીધે.” વાલેલીએ

પોતાનું મસ્તક સ્વામીના વક્ષસ્થળ ઉપર ઢાળી દીધું.

“અરે વાલે રે મારી મીઠી મેના ! જીભમાં તો નર્ત્ય અમૃત જ મધુ છ. ને શું ?” હર્ષવેશમાં આવી જઈ વીરમે પોતાના વક્ષસ્થળ રૂપી પ્રેમાસન ઉપર વિરાજેલી પોતાની પ્રેમપ્રતિમાના સુરખીમણી કપોલ પ્રદેશ ઉપર એક મધુર ચુંબન કર્યું, અને પતિપત્ની પ્રેમરંગે રંગાયો.

પ્રેમસરોવરમાં વિહાર કરતા આ રાજ-હંમેને જોઈ આકાશે ચડેલો ચંદ્ર પણ એ ધડી રથંભી ગયો અને દિવ્ય પ્રેમનો દહાવો છુટનાર આ પ્રેમી રાજદંપતિને આશિર્વાદ આપતો હોય તેમ પોતાની શાત સુધામય તેજધારા એ રંગમહેલ ઉપર વરસાવી રહ્યા. અને સૃષ્ટિસૌહર્દનું નિરિક્ષણ કરવા નીકળી પડેલી અપ્સરાઓ પણ આ દિવ્ય દૃશ્ય જોઈને એ ધડી રથંભી ગઈ.

(સમાપ્ત)

આપ, કેમ હવે સારા છો ને ?

પાપીની દશા

અનુવાક : ૬૧ હરિઅસા : દેસાઈ

ચિત્રકાર : રા. રવિશંકર રાયલ

(૪૫૫ અંકથી ચાલુ)

“આ બધું તમારા મનને લાગ્યું છે એ જ મુખ્ય વાત છે.” મણિલાલે કહ્યું “એક દિવસ તમે ગભરાયા અને એવા ગભરાયલા ને ગભરાયલા સુરત ઉપર જેવી હાલતમાં તમે સ્મશાનમાં ગયા । કીક ત્યાં એવી હાલતમાં તમારા મનને જે લાગ્યું તે અર્થ જોતાં તદ્દન અસંભવિત છે. જે અવાજને તમે સાંભળ્યા તે ખરી રખીયામાંથી કે આકાશમાંથી કંઈથી થઈ નીકળ્યા નથી. એ બધા નીકળ્યા છે તમારી જ કલ્પનામાંથી. તમારા જ ઉશ્કેરાયલા અવ્યવસ્થિત યોગેલા યાનતંતુ ઓમાંથી એ બધું નીકળેલું ।”

“મહેં પણ સ્પષ્ટીવાર એમ જ વિચાર કરેલો છે ખરો ” પુનઃપ્રશ્ન કર્યું “પણ કોઈ વાર વળી મહેં એમ પણ લાગે છે કે એ પરમેશ્વરનો જ અવાજ હશે અને ઇશ્વર જ ના પછી મહેં સમજ કરવાનો જ.

મણિલાલ, તું હંશીયાર ને વિદ્વાન માણસ છે. તું શું ધારે છે ? પરમેશ્વર હશે કે નહીં ?”

“ખદી જ” મણિલાલે કહ્યું “આ દિવસોમાં મૂર્ખ અને અજ્ઞાન માણસો સિવાય ઇશ્વરને કોણ માને છે ?”

“વાહ ! એ શું બોલે છે ? ધણા યે માણસો ઇશ્વરને માને છે ને બધા તું ધારે છે એવા મૂર્ખ કે અજ્ઞાન નથી. ધણા યે વિદ્વાન ને હુશિયાર માણસો ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધાવાળા છે.”

“કારણ કે એ લોકોએ બુધ્ધિપૂર્વક કોઈ દિવસ એ સંબંધી તર્ક કરી જોયો નથી, તેથી જેમણે તર્કશક્તિ અનુસાર સંપૂર્ણ વિચાર કરી જોયો છે તેવા તો કોઈ ઇશ્વર બીશ્વર માનતા નથી.” મણિલાલે જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે મરણ પછી આપણો ઇશ્વર ન્યાય કરશે કે કેમ અનુસાર ગતિ યશે એ બંધી વાત જુદી ?” બાપે પુછ્યું.

“આપણા મરણ પછી જે લોકો આ પૃથ્વી ઉપર જીવતા રહ્યા હશે તે લોકો આપણો ન્યાય કરશે. મનુષ્ય જાત સદાકાળ આ પૃથ્વી ઉપર રહેવાની છે પેદી દર પેદી ચાલ્યા જ કરે છે. જમાનો બદલાઈ જાય છે, એક પેઢી એનો વખત પુરો કરે છે, એટલે એની જગા બીજી પેઢી માળા લે છે. બીજી પેઢી અમુક વખતે પાછી મરી જાય છે, એની જગાએ પાછી ત્રીજી પેઢી આવીને જગા લે છે ત્રીજી પછી ચોથી, પછી પાંચમી એમ ચાલ્યા જ કરે છે નર જમાનાન માણુમે એનાની પાછળ ગમેલા જમાનાના મણુસો કન્તા વધરે ધુધિ અને વધરે રાનમાળા હોય છે, તેથી એ લોકો પોતાની પહેલા યજ્ઞ ગમેલા માણુસોના સારા ખોટા કામની પરિક્ષા કરે છે અને યથામતિ ન્યાય આપે છે બાપા । ત્હમે જે ભયંકર સમજી વાત કરી છો તે એ છે । પણ ત્હમે જાણો કે મરણ પછી આપણે કોઈ જગાએ રહેવાનું હોય, ને કોઈ ધન્ય ત્યાં જોડો મેડો આપણો ન્યાય કરે છે તો એ વાત ખેટી છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં એનો કંઈ પણ આધાર નથી. આત્માના અમરત્વની વાત એ પણ જોમ છે. લોકો ભૂતપ્રેતને વિષે ધારે છે કે જાણે એ સ્મરણમાંથી નીકળી આવીને અધારી રાત્રે પૃથ્વી પર ભમે છે. તેના જેવું આત્મા પરમાત્માની વાતોમાં સમજવું બધું ખાટું છે.” મણિલાલે કહ્યું.

“ત્યારે ત્હારા મત પ્રમાણે આત્માનો પણ દેહની સાથે જ નાશ થાય છે?” બાપે પુછ્યું.

“હા જી.” દીકરાએ સમજણ પાડી. “જુવો, બાપા ! ત્હારા સામું જુવો.” એમ કહીને એણે એક મીણખતી સજાવાવી. “આ મીણખતી બળ્યા કરે તો થોડી વારમાં એ બધી બળી જશે. અને પછી આ લાકડો પણ હોલવાઈ જશે. મીણખતી યે નહીં રહે ને લાકડો યે નહીં રહે. બાપા, ત્હમે કોઈ

દિવસ મીણખતી સિવાય લડકો જોયો છો ? અથવા કંઈ પણ ચીજ બળતી ના હોય તો કદી લડકો થાય છે ? કાંઈએ એવું કદી જોયું નથી. હીક, હવે એ જ પ્રમાણે શરીર વગર કાંઈએ આત્મા જોયો નથી.

આત્મા એટલે શું ? માણુસની વિચાર કરવાની, સમજવાની, ઇચ્છા કરવાની અને બેલવાની શક્તિ । જ્યારે કોઈ માણુસ, મનુષ્યના આત્મા સંબંધી વાત કરે છે ત્યારે એ એની અશક્તિઓ સંબંધે જ બોલે છે એમ સમજવું. પણ માણુસમાં ખાવાનું, પીવાનું, ઉંઘવાનું, ચાતવાનું અને બેસવાનું પણ શક્તિઓ છે માણુસ મરી ગયો છે પછી એનાથી ખવાતું નથી, પીવાતું નથી, ચાતાતું નથી અથવા બેસાતું નથી. કારણ કે પહેલાં જે ખાતું, પીતું, કરતું વિગેરે છે નહીં. તેજ પ્રમાણે માણુસ મરી જાય છે તે વિચાર કરી શકતો નથી, સમજી શકતો નથી, ઇચ્છા કરી શકતો નથી. કારણ કે પહેલાં જે વિચાર કરતું અને બેસાતું તે છે નહીં જીવનું માણુસ આત્મા વગર હેઈ શકે નહીં, અને આત્મા જીવતા શરીર વગર હોઈ શકે નહીં.”

“વાર” મુંઝામણ એ કહ્યું “તું સમજણ પાડે છે તે વખતે તું કહે છે તે ખરું લાગે છે. પણ ધીમે ધીમે પાછો ભય રહેને ઘેરી લેશે. પાછો હું ધન્યરનો ન્યાય અને શિક્ષા સંભારીને જરૂર ખસીશ. એ ભયમાંથી કેમ છુટવું તે હું જાણતો નથી.”

“અરાજક છે.” મણિલાલે કહ્યું, “ત્હમે મૂળથી છો હોંશિયાર એમાં વાંધો નથી, પણ વિદ્યાભ્યાસનું બન્યું નહીં અને ન્હાનપણથી દેટલીક વાતો ત્હમારા મનમાં ભરાઈ ગઈ, અને ન્હાનપણથી જે વિચારો ઠર્યા તે મોટી ઉંમર ફરે કયા અજાતા નથી. બાળકોને દેખવણી આપવી આટલી બધી અગત્યની ગણાય છે તેનું કારણ પણ એ જ છે.”

અંકરણ ૧૧ સું

બારમી જુન આવી. પુંજભાષ બહાણું વાતા પહેલાં ઉડ્યો. અને અગાશીમાં દરવા લાગ્યો. પૂર્વ દેશમાં સૂર્યોદયના રંગો શોભી રહ્યા હતા. “કદાચ આ સૂર્યનાં દર્શન આજે છેલ્લાં જ કરું છું. આજે સૂર્યોદય આ પૃથ્વી પર દરરોજ થશે, પણ મ્હારે હવે એ જોવો નથી. આપણે એ તેજ, આ તડકા બધું આજથી બંધા” પુંજભાષ ઉપર પ્રભાણે બોલે છે અને અજાણતાં “આજની રાત પહેલાં બધો ખેલ ખલાસ થઇ જશે. ચાલીસ વર્ષ પુરાં થતાં જ મ્હારું આવી બનશે” એમ સમજી દુઃખી થાય છે.

કોઇ રોગનું રહેજ પણ ચિન્હ એના શરીરમાં માલમ પડતું નહોતું એ ખરું, પણ ધણાં યે માણસો કંઈ પણ રોગ વગર મરણની કલાક કે એ કલાક અગાઉ સાજા સારા હોય, અને એકાએક મરી ગયેલા એવા ધણાં દાખલા એ સંભારવા લાગ્યો.

પુંજભાષને છંદગી હવે બહુ બહાલી લાગવા માડી અને કદાચ ૨૪ જ કલાકમાં આ બધી ધનદોલત મુકાને જવું પડશે એવા વિચારથી ધન દોલતની કિંમત પણ આજ એને બહુ જ વધારે માલમ પડી.

મણીભાષ આજે કંઈ બહાર ગયો નહીં. બાપ દીકરા આજે જોડે બેસીને જમ્યા.

જમતાં જમતાં મણીભાષએ કહ્યું “આપા, આજે જમીને જ આપણે જેસંગ કાકાની વાડીએ જઈએ. એમને ત્યાં આજે પાડી છે. રાત સુધી ત્યાં રહીશું, પછી આપણે બંગલે જઈશું અને કાલે સવાર સુધી હું ત્હમરી સાથેને સાથે રહીશ આપા !”

જેસંગ ભાષ શેઠ પુંજભાષના ખાસ મિત્ર હતા. દીલ્હી દરવાજા પહાર હકીમીંગનાં દેવળો છે ત્યાં, પહારની વાડીમા એ હમણું રહેતા હતા.

એ ઘોડાની ચિકોરીયા આવી. બાપ

દીકરા પાનસોપારી ખાંધને તરત જ લુગડાં પહેરી ગાડીમાં બેઠા. આકાશ વાદળોથી ઘેરાયું હતું. કાટકા થવા લાગ્યા અને વરસાદ વધારે ને વધારે અંધારાયો.

દીલ્હી દરવાજા પાસે ગાડી આવી અને જ્યાં દરવાજામાં ગાડી પેસે છે કે મ્હોટા કાટકા સાથે વર્ષોદ શરૂ થયો. પુંજભાષને ટ્રાસકો પડ્યો અને લાચું કે મ્હારે મરવાનું આ આબુ.

ગાડીને દરવાજાની અંદર ઉભી રાખીને ધમણ મ્હકાવી. પછી ગાડી ધીમે ધીમે જેસંગકાકાને ત્યાં પહોંચી ગઇ.

જેસંગભાષ એમની જ રાહ જોતા હતા. કાચના પેપરવેષ્ટથી શેઠ સીતાર બળવતા હતા.

તેમાં પુંજભાષનું મન પડેવાયું. એક એ ગાયનના ઉસ્તાદો, જેસંગભાષ શેઠની સિતાર વગાડવાની આ નવી શોધ જોઇ રહ્યા હતા અને વખાણતા હતા.

ત્રણ વાગે મ્હા થઇ. વર્ષોદનું એક સાફ આપદ આવી ગયું હતું. ગાડી મ્હેકતી હતી. ઠંડક થઇ હતી. મ્હા પહેલાં કાચની રકાખી-ઓમા તાણુય, ટેડી, નારંગીનું શાખત, બરફ વગેરે એક પછી એક આવવા માંડ્યું.

મ્હા પીતી વખતે પાછો વર્ષોદ ગાળ્યો. એક મ્હોટો કડાકો થયો અને પુંજભાષ પગથી માથા સુધી ધુણ ગયો. એને નક્કી લાગ્યું કે “હું સુવો.”

ફરી વર્ષોદ પડ્યો. પવન જોરથી પુકાવા લાગ્યો અને દહાડે પણ કાટકા વખતે વાદળમાં વીંજળી ચમકવા લાગી. પુંજભાષ ઝડપથી ચઢા પી લઇને આરામ ખુરશી પર સુરત થઇને પડ્યો. અને નક્કી માનવા લાગ્યો કે આજ તોફાન મ્હારો જીવ લઇને જશે.”

વર્ષોદનું તોફાન વધતું ગયું. બારીના કાચમાંથી વીંજળાઓ દેખાતી હતી. ગગડાટ અને કાટકા થયે જ જતા હતા. ઘોષમાર વર્ષોદ પડ્યો. બારી બારણાં પવનથી વારંવાર ઉપરી જતાં હતાં અને બીંતો સાથે જોરથી

પંછડોતાં. - પુંજભાષ ધડીએ ધડીએ ખડીનો
અને મુવો એમ મનમાં બોલ્યા કરતો.

તેમ છતાં વીજળી કે કાટકીએ પુંજ-
ભાષને માર્યો નહીં. થોડી વારે વર્ષાદ રહી
ગયો. સાંજ પડી ને જેસંગભાષના મહેમાનો
એક પછી એક આવવા માંડ્યા. પાર્દો
બહુ સારી ચર્ચ અને જે કાષ આપ્યાં તે
પુંજભાષ સાથે થોડી થોડી વાત કરી ગયા,
પણ બધાને આજ પુંજભાષ લેવાઈ ગયેલો
અને ઉદાસ લાગ્યો. પુંજભાષ મણીભાષને
પાસેને પાસે રાખી એક આરામ ખુરશીમાં જ
પડી રચ્યો હતો. એનાથી આજે ઉભા પણ
રહી શકાયું નહીં, તેથી બધાને જરા નવાઈ
લાગી, પણ કાંઈ કંઈ બોલ્યું નહીં. એ
આજે વ્યથા લોગંતો હતો અને વાત કરે તેમાં
એ સંબંધ વગરનું કંઈ કંઈ બોલી જતો.

પાર્દો રાતના ૯ સુધી ચાલી પછી પુંજ-
ભાષ ઘેર જવા ઉઠ્યો હતો. પણ જેસંગભાષએ
રોક્યો, અને વાળુ કરીને જવાનું કહ્યું.
વાળુ કરતા કરતા પણ પુંજભાષ તદ્દન
બોલ્યાચાલ્યા વગર શાન્ત રહ્યો.

વાળુ પછી પંસોપારી લઈ પુંજભાષ
અને મણીભાષ પોતાને બંગલે જવા નીકળ્યા.
ગાડીમાં બેઠા પછી મણીભાષએ પુછ્યું
‘બંધા તમને આજે આટલા બધા વ્યથા અને
ઉરકરાયેલા કેમ રહ્યા ?

પુંજભાષએ કહ્યું કે ૧૦ વર્ષ ઉપર મહારો
એ મિત્ર હૃદય અને પાપપુણ્યને વિષે તું જેવા
વિચારો દર્શાવતો હતો તેવા જ બરાબર વિચારો
મહારી આગળ કહી ગયેલો, તે મને સાંભળ્યું હતું.

“એ આપણો ગુજરાતી હતો કે પરદેશી ?”
મણીભાષએ પુછ્યું “લેવો હતો.”

પુંજભાષ બોલ્યા “બહુ વર્ષ સીનીલ
ફરપીતાલમાં રહ્યો હતો અને ભકતોની અને
અસ્તિકાની બહુ મરકરી કરતો હતો. એ કહેતો કે
વર ઘેટાંને મારી ખાય છે એમાં વરને કંઈ પાપ
નથી. કારણ ઘેટું ન ખાય તો વર મરી જાય.”

‘એમ! એટલાં બધાં વર્ષો ઉપર અને
નરોડા જેવા ગામડામાં એવો સમજી અને
જાની માણસ રહેતો એ બહુ નવાઈ જેવું છે.
એના બોલવાની દલીલ જ બતાવી આપે છે
કે એ ડાર્વિનની “Struggle
for Existance” બરાબર સમજતો હશે.
સીનીલ હોસ્પિટલમાં એણે દાકતરો પાસેથી અને
વેદકશાળાના વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી આ સાંભળ્યું
હોતું જોઈએ.

પ્રાણી માત્ર, જીવવા માટે એક બીજા
સાથે લડાલડી કર્યો જ કરે છે, અને જબરો
હોય તે જીતે છે. આજ કુદરતનો નિયમ છે
અને એ જ બરાબર છે. પણ આવી આવી
વાતો એ લેવાજી કરતા દશે ને લોકો તો
એને અચ્ચર ધારતા હશે.”

“બરાબર એમજ હતું” પુંજભાષ એ
કહ્યું. “તારી ધારણા અજીર અક્ષર ખરી છે.

“વા વુ રહેલું છે.” મણીભાષએ કહ્યું
મૂર્ખ જન્મરત જેવા નાપણા લોકો આગળ
એમના હોષ અને જમાનાથી ઉતરી આવેલી
અજ્ઞાનતા વિરુદ્ધ જે કાષ સાચું કહેવાની
દિ મત ધરે તેમને લોકો નારિતક અને દાનવ
અને અચ્ચર કહે જ વિશ્વાસ્યતમા અને ધૂરાણમાં
બધે એમ યત્ન તો અહીંની શી નવાઈ ?

એમ કરતા કરતા બાપડીકરો બંગલે
પહોંચ્યાં, અચ્ચરણ પ.ચુરણ વાતો કરતા
કરતા એ બારેક વાગે ચૂતા. હજી
પુંજભાષના મનમાં કંઈક ચિન્તા હતી.
પણ આખા દિવસના મનના યાદથી એ તરત
ઉઘી ગયો અને ઉઠ્યો ત્યારે છ વાગ્યા હતા.
મણીભાષ પણ તરત જ ઉઠ્યો.

“બાપા, કેમ હવે ? સાગ છો ને ?”
કાલનો અશુભ દિવસ પસાર થઈ ગયો.
૪૦ વર્ષ જેટલો લાંબો કાળ જે બધા અને
ચિંતાથી તદ્દને હેરાન હેરાન થઈ રહ્યા હતા
તે બધા આજ પુરો થયો છે.” (ચાલુ)

નવચિત્ર

અને
રંગભૂમિ

પુસ્તક . ૯
અ ક . ૩

જી ૧
૧૯૨૬

વંતી ચાંપરી (વિક્રમદાસ ઉદેશી,
અધીશ:-૧૪, અમરવલા સ્ટોર, હેલકાળા.

ધી હીમાલયા એચ્યુરન્સ

કંપની લીમીટેડની

(એન્ડ રીડયુસ્ડ)

કલકત્તા કોરપોરેશનના એક વખતના પ્રમુખ

રાય બહાદુર ડા. હરીધન દત્ત

તમ્કથી પ્રસાસા

“ ધી હીમાલયા એચ્યુરન્સ કું. લીમીટેડ તાકીદે દાવા ચુકાવી આપે છે તે માટેની મારી અંગત માહિતી જાહેર કરતાં મને ઘણી ખુશી ઉપજે છે. માર એક અંગત સગાનો દાવો દાખલ કે વખા આવતાં જ, માત્ર એક અઠવાડયાની અંદર આ કંપનીએ (પોલીસીના) નાણાં ચુકાવી આપ્યાં હતાં અને લાગતાંવળલગતાંઓને લગરીક પણ હેરાનગતીમાં ઉતરવું પડ્યું ન હતું. આ બીના એ કંપનીના મેનેજિંગ ડાયરેક્ટરના વહેવારપણા માટે હંચું જોશાવનારી છે.”

૮૧, હેરીસન રોડ, કલકત્તા. }

તા. ૯મી નવેમ્બર ૧૯૨૫ }

(સહી) હરીધન દત્ત.

મુંબાઇના વીક્ટ્રી એજન્ડ :—

મેસર્સ આર્. એલેક્ઝાન્ડર કુંપની

અકબર બીલ્ડીંગ હોર્નબી રોડ,

ફાઈ બોમ્બે.

વધારે વિગત માટે

કંપનીને લખો :—

૮, કેલહાઉસ્ટી સ્ક્વેર, કલકત્તા.

નવચેતન અને રંગભૂમિ

માસિકપત્ર

પુસ્તક : ૬ મું.

અધિપતિ : ચાંપરી વિદ્યવંશ ઉદેશી

અંક : ૩-૭

[સર્વ હક સ્વાધીન.]

જુન ૧૯૨૬ના અંકની આનુક્રમણિકા

કવર ડિઝાઇન : શ્રીયુત દુરંધર.	...	...	...	...
મુખપૃષ્ઠ : લગ્ન : રા. હીરાલાલ ખત્રી ...	...	...	...	...
આર્તનાદ : રા. કેરાવ દ. રોક	...	...	...	૧૯૩
લાખ લાખ : (સચિત્ર) રા. પૃથુ દ. શુક્લ	...	...	...	૧૯૪
બોડાબોડાનું હૃદય : રા. મૂલચ વેદ. ચિત્રકાર રા. ખંડિત	...	...	...	૧૯૫
મુખદુખ કર્મના બ્યવહાર : રા. ચીમનલાલ હોદાર. ચિત્રકાર રા. રાવળ	...	...	...	૧૯૭
આપણા અકપ્રજનો : રા. છોટુભાઈ ગુલાલવાડીયા	...	...	...	૨૦૫
પ્રિય ભારત દેશ : (સચિત્ર) રા. "નિરંજન"	...	...	...	૨૦૮
ડૉ. મુમંત મહેતા : રા. "ગુજરાતી"	...	...	...	૨૦૯
અમર્યથનો યાત્રાળુ : રા. "આનંદ"	...	...	...	૨૧૦
મિશ્રણ બકસિ : (સચિત્ર) રા. "ન્યૂન"	...	...	...	૨૨૨
પાપીની દશા : ડૉ. હરિસિંહ દેસાઈ. ચિત્રકાર રા. રાવળ	...	...	...	૨૨૫
ગાનવખાયાની ઉત્પત્તિ : રા. અંબાલાલ ઠાકર	...	...	...	૨૩૧
નિભાવી લેવો : સ્વ. રાજકવિ કલાપી ...	...	...	...	૨૩૭
રક્તિનના પત્રો : રા. દિનકરરાય વેંશુવ	...	...	...	૨૩૮
ભવિષ્યવાણી : રા. જ્યોત્સના બારભાયા	...	...	...	૨૪૧
હિંદુનું ચલણી નાણું : રા. ચુન.ભાઈ ધ. પટેલ	...	...	...	૨૪૩
જીવન ન્યોતિ : રા. વશંતબાઈ બાલુજ મહેતા	...	...	...	૨૪૫
વીર કોણ ? રા. ગભનન વિશ્વનાથ જોશી ચિત્રકાર રા. છોટાલાલ જોશી	...	...	...	૨૪૬
વિનોદ-લહેરી :	...	...	...	૨૪૭
તમારી ગરદન : (સચિત્ર) રા. "કળામિય"	...	...	...	૨૪૩
ચંદુના વિવાહ : રા. કિશોર વર્મા.	...	...	...	૨૪૭
અખખાતીના સમયનો મરુગરો : રા. અ. હરીમ "રોક્તા"	...	...	...	૨૬૩
પ્રેમ : રા. "રસબાલ"	...	...	...	૨૬૬
દૃશ્ય નાદકો : રા. વરતેજવાળા "મનહર"	...	...	...	૨૬૮

લવાજમના વાર્ષિક દર :

હિંદના કોઈ પણ ભાગ માટે	...	...	...	...	રૂ. ૬-૬-૦
હિંદ બહાર કોઈ પણ ભાગ માટે	...	...	...	...	રૂ. ૭-૮-૦
પુટકે નકલ	...	...	...	...	રૂ. ૦-૧૨-૦

ટીકાણું :—નવચેતન ઓફીસ નંબર ૧૪ અમરતલા રોડ, કલકત્તા.

આ માસિક નવચેતન કલકત્તા, માલકસ લેખન, નં. ૨, ધી-જી-૨ મહાત્મા પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં ચાંપરી વિદ્યવંશ ઉદેશીએ આ પત્રના અધિપતિ ચાંપરી વિદ્યવંશ ઉદેશીના ખાસે જાણ્યું અને અધિકારી વિદ્યવંશ ઉદેશીએ નં. ૧૪, અમરતલા રોડ, કલકત્તામાં પ્રગટ કર્યું.

• અમારો આવતો અંક

જુલાઈ ૧૯૨૬

વ્યથિતા : કળાકુશળ આલેખનકાર સ્વ. ડી. રામરાવની એક ભાવપૂર્ણ ને કલાવાન કૃતિ.
ચીનમાં રાષ્ટ્રીય વિરક્ત્ય : રા. જશવંતરાય ધનરૂપામરાય મહેતા. ચીનના રાષ્ટ્રીય
વિશ્લેષનો સક્ષિમ ને સદીક કૃતિદાસ અગીયાર ચિત્રો સાથે.

સુખદુઃખ કર્મના વ્યવહાર : રા. ચીમનલાલ જુદારની આ હૃદયરપર્શી વાતોનાં વિશેષ ભાગ
“અખખા” રાખખા હતી ? રા. કથવપ્રસાદ દેસાઈ. પુરુષત્વ ને સ્ત્રીત્વની પ્રાચીન
પ્રમાણો સાથે શુદ્ધિપૂર્વક કરેલી ચીમાંસા.

કાશ્મીર-કુમારી : રા. મકરકેતુ. એક નાની રસપૂર્ણ ગદ્ય.

હિંદુકળાનો આત્મા : રા. હશ્વરદાસ ગ. મહેતા. પ્રાચીન હિંદુ કળા અને કારીગરીનું
ચિત્ર એ અવલોકન.

શ્રી પ્રભાશંકર નાયક : રા. પ્રસૂન. શુભર રંગશ્રમિના એક રતનની હુંક પછી અતુકરણીય
નરેખા.

હિંદીઓની ધન સંઘરી રાજાવાની આદત : રા. સુતીભાઈ મ. ગેરેલ. મનન
કરના યોગ્ય આર્થિક લેખ.

અંધારી ઢુનીઆ : રા. સુદાન ચિત્રકાર રા. શરમાળ. એક અતી સુંદર
હૃદયદ્રાવક કહાણી, તેવાં જ ચિત્રો સાથે.

મઝહર-તાખાં : રા. જેઠાંશીર માણેકજી દેસાઈ. બે ઉર્દૂ કવિચિત્રોનાં જીવનવૃત્તાંત
તેમની કૃતિઓના પરિચય સાથે.

ચેતના જગાવો રાજ : સ્વ કતુ મહેન દેવેની ભાવવાહી કવિતા.

હિરોડોટસ : રા. જુઝાનેવાલે. ગ્રીસના આ મહાપુરુષ અને ‘કૃતિદાસના પિતા’ની હુંકી
જીવનસમીક્ષા.

અંદુના વિવાહ : રા. કીશોર વકીલ. આ રસુજી લેખનો આકાષીત ભાગ સચિત્ર
સ્વરૂપે વાંચવા તૈયાર રહેશે.

રેસના રવિરાજ : રા. આનન્દ. ચિત્રકાર રા. શરમાળ. એક નાનું કામળ સ્મૃતિગીત.

નવું પાકશાસ્ત્ર : (સચિત્ર) રા. મોહનલાલ શેઠ. હાસ્યરસના આ ઉગતા લેખકે રજુ
કરેલ નવું પાકશાસ્ત્ર રસુજી શેલીમાં.

જહોન રસ્કીનના પત્રો : રા. દિનકરાય વૈષ્ણવ. આર્થિકવિષયક આ હિપથોગી
પત્રમાળાનું પુષ્પ ખીલું અને ત્રીલું.

એકાકી : રા. નાનુ ધીરજરામ દવેકૃત દરજ્યાજનક કહાણી, સરલ અને અસરકારક
શેલીમાં અને રા. શરમાળે સચિત્ર કરેલી.

પુસ્તાકક હ અં

વર્ષ ૫ અં

જુન ૧૯૨૬

અંક ૩ જો

આ. તી. ની. દ

હયા પાપના ખોર અપોર પિતા!
ઘોર પ્રસથના પડખે પડે:
તમે તાપના બાર બપોર પિતા!
શીળી છાંય ન મંસારને વગટે!

—હયા

રસલીન 'ધઈ' ધીકતી ધરતી,
રેણુમાળ, અકાળ-કમે રેરતી;
જુમાં જવાતીરે ચરતી, બરતી,
સડે રત્ન-પડ્યા પડ્યા ઉફરડે:

રોર સાપતજી ધનપોર પિતા!
સી બાદલ : બીપલુતા મગટે!

—હયા

દેશ દોહન વિદેશ ભય વધી,
રૂપિવિધા વસુએ વેચાઈ રહી;
મૂલ કુસરનાં મૂલવાય અદા,
ફાલી કંટક ખદાલે સ્વચ્છન્દ, વડે:

દંડ, બંદ ને દમનદોર: પિતા!
નૃપ નઠોર ઉક બની કનડે!

—હયા

ભવબંધન જન્મથી બાગે જલધુ,
અંત્ર, બંધનથી વળુખાગે મલધુ;
સુકતાત્માને શુભામીયુ પાલુ પલધુ,
વિજરિયે પંચર-પાંખા રૂપે:

પુત્ર માધમાં દોર, તું દોર પિતા!
પુત્ર ખરોડ વેળી આંખા ઉધડે

—હયા

કેશવ હ. શેઠ

ગહારાં લાખલાખ મોતી
 આલમાં વેરાયાં
 આલમાં વેરાયાં સખી!
 આલમાં વેરાયાં
 ગહારાં લાખલાખ મોતી
 આલમાં વેરાયાં

જગને ઝડૂંએ હુ'તો ઉભી'તી
 ભરી ભરી થાળ મેં
 મીતમ વધાવ્યાં
 ગહારાં લાખલાખ મોતી
 આલમાં વેરાયાં—આલમાં

યૌવન વેલડી કુલે દાલી'તી
 ભરી ભરી ખોળતા
 નાથને ચઢાવ્યાં
 ગહારાં લાખલાખ કુલડાં,
 આલમાં વેરાયાં—આલમાં

પ્રાતમ પધાર્યા પાછા ન આવ્યા

ભરીભરી સાગર

આંસુ રેલાવ્યાં

રહારા લાખલાખ આંસુ

આભમાં રેલાયાં—આભમાં..

જાલાને વિરહે હૈયે છે હોળી

લાખલાખ તલુખા

આભમાં છવાયા

રહારા લાખલાખ મોતી

આભમાં વેરાયાં—આભમાં.

પૃથુ. હં. શુક્લ

ખોડાણાનું હૃદય

લેખક : રા. મૂલજી દુર્લભજી વેદ

ચિત્રકાર : રા. રા. પંડિત

હું હલકો, હલકી મુજ વાળી, એથી હલકો મારો નાથ,
હું હલકાનું હૈયું પરખી નાથે કીધો મારો સાથ
હું હલકો, હલકી મુજ વાળી, એથી હલકો મારો નાથ.

ઘડી તાજવે પરખી પ્રભુએ પરમ મરમતી ઘોડી વાત,
એ જુનાથ તો લાવતો મૂખ્યો, સ્નેહીનો સેવક આજ્ઞાત
હું હલકો, હલકી મુજ વાળી, એથી હલકો મારો નાથ.

આશ્યો ઓરી, પરખ્યો તોળી, હું હલકાનો જાદ્યો હાથ.
ન્યાસાં તાલુ, ન્યાસાં તોલાં, જગ રું જાણે હાકોરનાથ ?
હું હલકો, હલકી મુજ વાળી, એથી હલકો મારો નાથ.

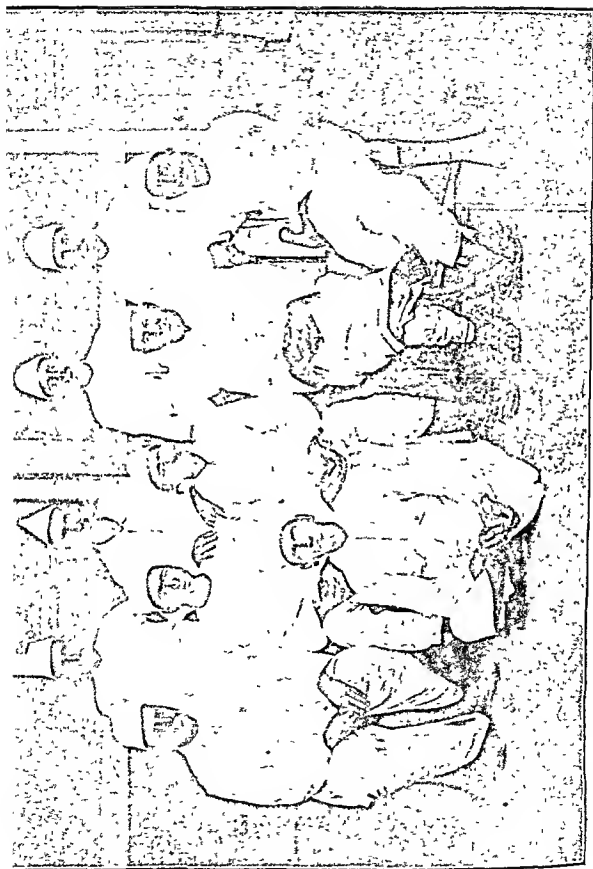

[ચિત્રકાર]

બોડાણાનું હૃદય

[રા. પ. દિત]

“હું દલો, દલો મુન વાળી બેધી દલો મારો નાથ”

લેખક : શામળલાલ હુલાર

(ગયા અંકથી ચાલુ)

મનમોહન! જાતિના એક લક્ષ્યાધિમતિનો એકનો એક પુત્ર મનમોહન! કયા કયા સાધનો વડે એ લક્ષ્યાધિપતિની લક્ષ્મી ધસડાઈ આવી હતી તે ચિતાર અત્રે આપવો કોઈ નથી; પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ હતું કે ધનદય માયાની લક્ષ્મીનો એક જ વારસ-તે મનમોહન! સમાજ જીવનની વિશાળ રંગભૂમિ પર મૂર્ખાશીમંતાઈનું અચ્છું પાત્ર! યતિ મોડળના કેટલાય અભિગ્રાહી કુંવારી દોકરી એના-માતાપોત્રું તાકેલું એક જ નિશાન! મિત્રસમૂહમાં પાણી, મિસાલ પેસો ખર્ચો જીવેલી પ્રિયતાનો ઉમંગી-મહાત્માકાંક્ષી ગાલિક! પાઠશાળામાં ફેઈ ઠાઈ વાર રંક પ્રકાશની મિત્રતા કેળવવાનું ન બૂચનાર ઉપકારક! મુંઝાઈ વિદ્યાપીઠની કડવી કસોટીભરી આઈના ઠીનાર ઉમેલો બી.એ. ની ઉપાધિનો ઉપાસક! વાને જરા હીંગલો, હામળ વાતાવરણમાં ઉઠરી અવકાશ કાંઈક કસાયલા પાતળા બાંધનો, ચૂકા ઉજળા શરીરે ધાવો પ્રમાણે ઉઘમ આદરી શકે એની પ્રકૃતિને, દરથી

કપોલરેખાની ત્રિપિથી વાંચનારને આંજ નાંખે તેવો આ ધનાઢય યુવક રાજકુમારની કાનિષા બરોબરી કરી શકે ખરો. બલ બલી કેમળાંગીનીએને આકર્ષી શકે એવી મોહક છટા તેના વદન પર વિરતાર પામતી; વર્તનમાં વિનયભર્યા સંકુચિત હઠાપણનો વાસ હતો : મુજબે દોરો નહિ ફેટેલો એવા ગોરા હોઠની બહાર પડતા ધીમા ભારવાળા ચબ્દોમાં સાંભળનાર પર છાપ પાડે એવું ચતુર્ય હતું. ખેરવેયમાં સ્વાતંત્ર્યની રસિક શેલિનું રમજી સેવન હતું. પવિત્ર ખાદીના સુશેખિત સફેદ પોપાકને ગાનથી ઉતારી યૂરોપિય કે અમેરીકન લિબ્રાસને કંધારે અને કરે વખતે તે ધારણ કરશે એ કહેલું મુરકેલ હતું. પણ એટલું તો ખરું જ કે એની પાસે ધૌતિયાં કરતાં પાટલુન વિશેષ હતાં; અને પાટલુન કરતાં દશગણી ગળે બાંધવાની નેક (Neck) ટાઈ હતી.

ગમે તેમ હો, પણ એનામાં ઉગતા યુવકને જાગે એવું જોમ હતું. ચાલવામાં પુરેવો

ચિત્ત ને સર્ગિક છટાને બદલે નિત્ય ટેવે પડેલી સૌન્દર્ય દુર્લભ હોય છે. મનમોહનમાં પુરૂષો
કૃત્રિમતાનો રસિક આડંબર હતો. રસશ્યા ચિત્ત સૌન્દર્યની સીમા ઠીક હતી. શ્રીમતિ

પવિત્ર ખાતીના સુરોભિત સફેદ પોષાકને માનથી ઉતારી યુરોપિય કે અમેરીકન વિભાસને ક્યારે
— અને ક્યે વખતે તે ધારણ કરશે એ કહેવું મુશ્કેલ હતું.

નવને જોનારને તેના લલિત વદન પર મોહ- તરફ તે અનદદ માનથી જોતો. જાહેર કે
વસંતા જણાતી. કહેવાય છે કે પુરૂષોમાં ખાનગીમાં તેમની સાથે વાતચીત કરતાં તે

ખૂબ શરમાતો. કટલાકને તો તેનામાં પુરો કરતાં, સ્ત્રીના ગુણો વિશેષ દેખતા. પાઠ-શાળાની કુમારી અબ્બ સિકાએ તેને ઓળખવા તેની સાથે પરિચય પાડવા તલસતી. બહે બીજા ગમે તે કહે, પણ દેવચાલાને તો તે પોતાનો લાભ વિશેષ આપતો. ધણી જે વાર બપોરની આખી રીસેસ (Recess) બંને વાતો કરતાં ઉભા રહેતાં. પ્રકાશ આ જાણતો; પણ પોતાના ત્રાજવે સમસ્ત દુનિયા તોળનારે એ સંબંધમાં પોતાનું દૃષ્ટિબિંદુ અદ્વાપી બદલ્યું નહોતું.

દેવચાલાને ઘેર આવતાં આખા વાતાવરણમાં તેને અજબ જીવોતિતું આશામય દર્શન થયું હતું. અત્યારે તેના હૃદયમાં એમર અધિકાર છવાયો. અધૂરામાં પુરું સરસ્વતી-બાની માંદગીએ તેના બીનબનુમતી મગજ પર ફટકો માર્યો. આપના અવસાનનો પ્રસંગ બાળકની અણ સગજમાં સાદ્યો નહોતો. આજે પહેલી જ વાર દુઃખની કાંઈક ઝાંખી યજ્ઞ ધણી જે વાર ઉજાસભાં આકાશમાં વાદળ ભયંકર સૌંદર્ય ધારણ કરે છે. પ્રકાશની દુનિયામાં આવી ઘેર વિધમના બાપી. સાગરમાં ડૂબતો માણસ આધાર માટે ફાંફાં મારે છે. સરી જતી હીમન સમેટવા પ્રકાશે ફાંફાં માર્યાં. મજે ભરાયેલી ખખરી દૂર કરી તે બોલ્યો:

“નાંલાખ્હેન! આપને મારું અભિનંદન!”

દેવચાલાનાં ગાલ ઉપર રતાશ પ્રસરી. બિચારી થેંકયુ (Thank you) ન ઉચ્ચારી શકી. નિરાશાને આશા માનવાનો આડંબર રાખી પુરૂપ શરૂદેથી વકતની છટાથી બોલ્યો.

“સંસારના જરીપુરાણા બાગમાં સુન્દરીનું સૌન્દર્ય ટકે તેમ તમારું સુખ અમર તપો. સુખના સાથી આ ભવાટવીમાં સો થશે દુઃખનો સાથી બોલ્યો હું કોઈ પણ કાળે જડી આવીશ!”

“તમારો ઉપકાર પ્રકાશભાઈ! મારો હૃદયમાં તમારી ઠંઠવેલી સારકારિક પ્રભુતાનો પ્રકાશ ચીરકાલ છવાશે. તમારો જ સંકુળમાં સુત્રો મહારું છવનસંગીત બની રહેશે!”

“બાલાખ્હેન! તમારા સંસારસદનની સગવટમાં જાણે અજાણે મારો દિરસો અપાયો હશે તો તમારું ઉજાસવ ભવિષ્ય જોઈ હું નિરંતર આનંદ પામીશ. હજી તો બેએક વર્ષ તમારે પાઠશાળા સેવવી પડશે. ત્યાર પછી જ કદાચ તમારો છવન પન્થ ફટારો, નહિં વાર?”

“હા-ને વળી હું બી. એ, ન થાઉં તો તમારી ડીગ્રી બી ઇર્ધ પછી કરું જ તો!” વિનોદમાં બાલાનું વદન મલકી રહ્યું.

“છપી કરવાનો વખત પ્રભુ નહિ લાવે એ ચોક્કસ માનજો, પછી તો તમે ય ગ્રેજ્યુએટ અને મનગોદન પણ ગ્રેજ્યુએટ!”

“અને પ્રકાશભાઈ પંચ ગ્રેજ્યુએટ!” નાના બાળકની માફક પ્રકાશ ખડખડ દસી પડ્યો. પણ પછી તે સ્વસ્થ થયો.

“જેમ જાણે આપણે બધાં ગ્રેજ્યુએટ થઈને આત્મકલ્યાણ અને સ્વદેશ કલ્યાણ કરી નાંખવાના હોઈએ? બાલા ખ્હેન! આપણે આ કેળવણી લઈએ છીએ તે આત્મ શ્રદ્ધા નથી કેળવી શકતી એમ મને ધણી વાર થયા કરે છે!”

માસ્તર! તમે પેસીમીસ્ટ (Pessimist) ધણા છો. ગ્રેજ્યુએટ થઈ જેમ બીજા કરે છે તેમ તમે કરો. જ્ઞાન આપો, હુલસજા નો સંસ્કાર ખીસવો અને સમાજસેવા કરો. આત્માનું અને સ્વદેશનું કલ્યાણ કરવા ના ધણી રસ્તા છે!

“બાલાખ્હેન! આપનું કહેવું નિરાશા વાદીને આશાવાદી બનાવે એવું છે; આશા અમર છે એ સૂત્રની અરિમત્રા જાણતું કરે એવું છે. પરંતુ ગ્રેજ્યુએટ થયા પછી આપણે બધા ઠેવા શકિતવાળા રહીએ છીએ? બહુ

યતી મોનસિકે શક્તિ સાથે બધા જીવન સંસ્કારમાં આવી પડીએ છીએ. પૈસા અને લાગણ્યથી થોડા મોટી પદવી પર બેસી સેવક થાય છે. તેમને આત્મસેવા પ્રિય થઈ પડે છે; અને પરસેવા વિસરાય છે. બહુ નિર્માલ્ય આરોગ્યનો વારસો લઈ ગરીબોને આપી કરવાના મહાન હેતુથી નાની પદવી પર વિરાજી હર્ષથી સેવક બને છે. આજીવિકાના પોપણ માટે જ તેમને આત્મ સેવા પ્રિય માનવી પડે છે. પરસેવા વિસરતા નથી, પણ કરી નથી શકતા; આ બેમાંથી એક હું યવાતો. એટલે અશક્ય આંદોશો વેડે રચેલા સારકારિક વ્યક્તિત્વના કીલ્લાઓ ભાવનાના પાયા ઉપર કયાં સુધી ટકી શકે ?

“નવલંક મનુષ્યવધી ભરેલી જનતામાં એ કીલ્લાઓ અમર બની રહેવાના;—કીર્તિ-દાસના પાનામાં તેમની અમર યાદ આવેલાઈ હોંવિ પ્રજામાં તમારા આદર્શો શક્ય બની જવાના; અને ભાવનાના પાયામાં અમર આશાનું બલ ચીરજીવ થઈ રહેવાનું. પ્રકાશ બાઈ! આપણે લઈએ છીએ તે કેળવણી આપણે ઉધાર કરી નથી શકતી એ હું પણ માનું છું, છતાં સુસંસ્કાર તે જગત કરે છે, નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિનો વિશાસ કરે છે, મનુષ્યવતી ભૂમિકા ઉભી કરે છે, અને એક જ પણ ઉન્નત ઉદ્દેશની સચેટ સંસ્થાપના તરફ આપણને દોરી જાય છે. આરોગ્યમાં નિર્માલ્ય, હૃદયે કોમલ, બુદ્ધિમાં સ્વચ્છંદી અને ચારિત્ર્યમાં રસિક અને કલાબાજ આપણે બધા થઈએ છીએ એ પ્રતાપ આ કેળવણીનો, છતાં એના સિવાય તમે શું કરી શકવાનાં—પ્રમતિ કે અવનતિ? સારકારિક ભાવનાઓનો વારસો લઈ જનતામાં વિહાર કરો—અડગ શ્રદ્ધા અને ઉન્નત ઉદ્દેશ રાખો. કેળવણીની સાચી આવશ્યકતા લખવા વાંચવામાં પૂર્ણ થતી નથી. બુદ્ધિને વૈશાલ્યમાં ધૂમવા દઈ જનતામાં ઉજ્જવલ કીર્તિમય મનુષ્યવ

પ્રગટાવવામાં,—અને મહારી તો સંપૂર્ણ ખાત્રી છે કે પ્રકાશબાઈ જેવે કોઈ પણ ગુજરાતી—હીંદીવાન અને મનુષ્ય આવું મનુષ્યત્વ પ્રગટાવી શકે.”

“મહુ થયું બાલા બહેન! રહેવા શો મારામાં આટલી બધી શ્રદ્ધા રાખી તમે નિર્ભય થશો. છતાં તમારી કસોટીએ પાર ઉતરવી હું જીવનપ્રયત્ન આરંભીશ. તમને આપું-નહિ તો અહીં કાંઈ સારું કરી બતાવીશ.”

બાલા મીઠું હસી અને નવનગરમાં આવી વર્ષો વ્યય. ધીરજ પ્રકાશ બહુ બુદ્ધિ મૂલો. આજસ મરડી મેજ પર પડેલું માસિક લખ તે ઉભો થયો.

“હીંદી ત્યારે રજા, બાલા બહેન! આજ તો તમારો બધો ય વખત મહેં ગુમાવ્યો. તમારે હવે માત્ર રીવીઝન (Revision) ની જરૂર છે. ને સરસ્વતીબાં સારું થતાં તરત જ હું પાછો આવી લાગીશ. વેળા અમરે આ છેલ્લું વર્ષ છે એટલે કેડ કસોટી પડશે ને ?”

“તમે તો સરસ્વતીબાંના હાડકાવાળા પ્રકાશબાઈ! બી. એ. ની ઉપાધિ આ તુલ્ય તમારી મિથ્યા થનાર નથી !”

“તમારા મોંમાં સાકર બાલાબહેન! ચાલો ત્યારે રજા !” ધીરજાલમાં નવના ટકારા થયા. બનેએ તે સાંભળ્યા. પ્રકાશ બાલાના હાથમાં હાથ આપ્યો. “આજ કંઈક મોડું થયું. બા વરસાદની માફક રાહ જોતી હશે !”

“મેસાજથી સરસ્વતીબાંના સમાચાર લખતા રહેશો. ખાત્રી અને તમારી તબીબત સાચવશો.”

“એમાં કહેવું નહિ પડે. તમારાં હસ્તક્ષરો મેસાજ સુધી આવશે તો મારું અહોભાગ્ય સમજીશ—ચાલો ત્યારે સાહેબજી !” પ્રકાશ બાલાજી તરફ વળ્યો.

જનારતી પીક પાછળ, બે સુખ નયન
કાણ બાજે કેમ દોરવાયાં. આરણના ઉચ્ચ
બંદાર પ્રકાશે પગ મુક્યો, ન મુક્યો; તે તે
અચાનક ઈંટકપો, અમચ્ય થો, ગમે તે ગંભીર
વિચારે પુતા; તેનું મગજ ઘેરાવા લાગ્યું.
વર્ષો પર્થતે; આદરેલા સંઆમના પદિણામે.
હસત્યતા જે પેરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તેની
લગિણીઓ, તેના મસ્તકમાં ઉભરાઈ ને તે
ફગી. તેજસ્વી સ્વપ્નને રહેના શાંત ગંભીર
વદન પર ટપમગી રહ્યાં. તેમાં અદ્રશ્ય
આંસુઓની છાળ હતી. એક ઢી રૂઢિમાં
હૃદયપ્રિય આળખને ભરી દીધી. સંદેહભરી
નવયોવના-ધીમે પગલે પ્રકાશ પાસે આવી
ઉભી. ન્યાયાસને સંપક્ષ બાજે ગુન્હેગાર!

“દેવબાલા! હું નહિ છું, હૃદય તમને
સોંપીને. ત્હેનું અને ત્યાં સુધી રક્ષણ કરજો.
માનવીના કર્મની આપલેમાં સુખદુ.ખ અનિ-
વાર્ય છે! મારી હૃદયી અને નિરંટ અભિલાષા
છે કે ચંપકવર્ણુ ક્રોમારત્રત તોડી અમૃતવર્ણુ
ચંતોં મિત્રિં પંચરને તુરંદારા રસિકવરના
આંમિતિન મહાભારતના સુત્રધાર; શ્રીકૃષ્ણની
ગૌરવી બની મનદર અધરે રહેજો નહિ કે
પંચે!”

બોલે વીજ ઝંખડી અસ્ત થાય છે.
દ્રષ્ટિના આલમમાંથી પ્રકાશ અસ્ત થયો. તે
શું કહી ગયો? ત્હેની ગૌરવી, સાંસ્કારિક
વાણીમાં તે ક્યો સનાતન ધર્મપાઠ પઢાવી
ગયો?

પ્રેમમંદિરને પગથીએ ઉમેરી ગિયારી
બાલાના હૃદયમાં ત્હેના હૃદયો શબ્દ ગાંજી
રહ્યાં. ઉછળતી ઉર્મિનું તોફાન પંજાર
સમી ગયું. ફેટલીક પંજો તે અવાજ ઉભી
સમસ્ત ચીવનની ઉચ્છાલે ભાગમાં કોઈ
નંદનમળ્ય તેવો સંકોચ પેડો. અને
જનારતી પાછળ તે અનિમિષ જોઈ રહી!
ક્યાં સુધી જોઈ રહી! પરંતુ.....

દેવબાલાનું ધર છોડતાં એક આશાવાન

યુવકને આજે ધણું વસમું લાગ્યું. રમ્મ
લેવાન આવી હોત તો કેવું સારું? એમ
તેને થયું. પણ પક્ષી “ગત ન શોઆમિ” વાણું
રાંક તત્વરતાને તરી આવ્યું; પણ નિરર્થક!
આજે ફેટલો ય મોટો. ખુલસો થઈ ગયોના
વિધવા માતાના ગરીબ બોળામાં ઉછરી સાદુ
જીવન પ્રિય માનનાર, નિરાશિમાની; નિષ્પ-
લસ, ચરિત્યવાન, અને બે પેટનું ભરથ
પોષણ કરવા જેટલો અવકાશ. સમ રૂચી-
શરદાનો સહૃદય ઉપાસક, દુનિયાની આંખે
ગરીબ; પણ સંયંબૂ શ્રીમંતોનો શ્રીમંત,
આ આપકરમી યુવક એક કહેંગી હરિકાષમાં
હાર્યો!

વિગેતાએ પરાક્ષ રહી દાખલેલા
પરાક્રમની બારે કીમત પોને આપી છતાં
આશાને સીરંજીવ બાલ રહેવાનું એણે મતથી
માન્યું. એ માન્યતામાં એને પોતાનો જીવ
વિજય દેખાયો.

એક વિશ્વવિખ્યાત આંગ્રૂ નાટ્યકાર
કહે છે કે સુદિ એક વિશાળ રંગભૂમિ છે.
માનવજીવન એક નાટ્ય છે. પ્રત્યેક માનવી
આ નાટ્યનો નટ છે. પ્રત્યેકની ભૂમિકા
પૂરી થતાં લગી જેણે યંત્રોત્તરિના અભિ-
નંદન મેળવ્યાં. તેણે કાંઈક કયું. જે જીવન
સમૃદ્ધિ સીધે માર્ગે ખર્ચાઈ હોત તેનો વ્યય
આડે રસ્તે કરનારે પણ કાંઈક કયું. નામના
તો સુરે કે ભલે નામે છે. આ કીર્તિ
ક્ષેત્રરૂપ વિશાળ સદિનાટ્યનો સુવધાર
કુદરત હોય તો મોતને આરે ઉમેરી માતાનો
નિરાધાર યુવના દુઃખદ જીવનઅવેશની
યોજના એની હતી.

સો દવા અને એક દવા, એ લૌકિક
કહેવત જુદી પડવા માંગતી હોય એમ સરવતિ
આ મોતના જ આરે આવી ઉભી રમેલી
મંડળમાં માંદગીની ગંભીરતાના સમાચાર
ટપાલ કે તાર દ્વારા ફરી વળે તે પહેલાં તો

મેસાજના ગામની પાદરે રમશાનમાં તે બળી
બરમીબૂન થઈ હતી ન હતી થઈ ગઈ !
માત્ર એક ઊગતા યુવકની આશાસર્થી જીવન
પર અસહ્ય ધ. કરી બેદરકાર દુનિયાને મે.જે
પોતાના પ્રાણ પ્રિય પતિનો રમણચિન્હને
સોંપી સીધાથી ગઈ. મરનારની પાછળ દે.જે
આંસુ પાડ્યાં એ ગંજુવાની જરૂર નથી.
દુઃખના ભયંકર આક્રમણથી ત્ર સીન્જેઈ દે.જે
એકાંતમાં શીર પટકયું એ કરેણુ વિરતાર
લખવેા ઠીક નથી: જે અગ્નિ સરસ્વતિનું
શબની રાખ કરનો હતો તેની આસપાસ
રમશાનની નિર્જનતા અદ્ય સમય રહી હોત
તો આ કયા અહીં જ અટકત.

“મને મરવા દો બાહ્યો ! મારું જગતમાં
શું કામ છે ?”

“છોકરા ! મરનારની સદ્ગતિ થતી હેય
તો મારી બધી ય ચેતનસમૃદ્ધિ અમિદેવ
નીકારે !”

“ન, તેમ નહિ. આપઘાત કરી અર્થ
તારો નહિ સરે તને જન્મ આપનાર માખાપની
કીર્તિ તું જીવતર જીવી ચીરંજીવ રાખ.”

“કાકા ! આ તત્ત્વગાન બહુ મોડું બન્યું.
તમારા શબ્દોમાં તો માત્ર મન વાળવડું
બાળવાપણું છે. ત્હારી હોંસમ, હારી આશા
સર્વ. ત્હારી રહામે જ બળી મૂંઝ ! જોયું
નહિ ? હવે કીર્તિ ચીરંજીવ તે શાથી રાખું ?”

“મરતાં પહેલાં ત્હારે કપાળે આપેલા
વત્સલયુગ્મનીની યાદ લાવી. ત્હારા ભાગ્ય
પ્રવેશનો મદિમાએ કપાળ પર જ લખાવેા છે.
થેસો થઈ મરનારની અધોગતિ સાધવાનું
ગાંડપણુ છોડી દે. સુખદુઃખની પર્યેષણમાં
તારંજીવન યુવાવા દઈ જમતમાં તારું કમ
પુરું કર. તમ્હે ભણ્યા પણુ ગણ્યા નહિ !”

“કાકા ! એ કહેવત બચાવે લાગુ પડે
છે. મારે માટે પણુ એમ હિાય તો નવાઈ
નહિ.”

“કાકા સાંભળ ! આં મોનસિક, શારીરિક
અને આર્થિક વ્યયમાં તમ્હે ખરું બાજુતર
તો જુલી જાઓ છો ; અમે જરા દુઃખ પડ્યું
કે આપઘાત કરવા તૈયાર ચાઓ છો !
મેાતનો મોહ રાખવાની હજી તમારે વાર છે.
ત્યાં સુધી સુખ દુઃખ જીવનક્રમથી નિરાળું
ગણુશો ત્યાં સુધી તમારી સાચી સંસાર
સાધનામાં હિણુપ રહેવાની સુખદુઃખ એ તો
કર્મનો વ્યાપાર, વ્યવહાર છે.”

ધોર રમશાનમાં ડાહ્યું તરીકે આવેલાં
જુધ્વ શબ્દો દ્વારા કરને મરનાર ‘કાકા’
હી બોલાવતા.

આજે તેનો સંસ્કારી છુલ્લંદ અવાજ
કાકા કર્મચેતીની મારક પ્રકાશ આગળ
ગજ રહ્યો.

x . x . x . x

દિવસો પછી દેવખાલાના હાથમાં એક
પત્ર આવ્યો વિવાહ કે વર્ષાના સમાચાર
દેશવત્તા મોટે હવા જ કામ કરે છે. જોળખીતા
ખાળખીતા, રનેહીતર્ગ ને ઝાનિમંડળમાં
વાત રચાઈ.

“છોકરાએ બિચારીની ચાકરી જ ક્યાં
કરી ? મા બિચારી શું કરે ? આજના છોકરાંને
વળી ભણ્યાં, એટલે પુછ્યું જ શું ?”

“અરે વાર, માને બા. રહેવાદે ને, એ
તો એમની શિખ્યાની ચાકરી ઉઠાવે કે માની.
ઠીક છે બધું ! આ પાસે હામ મળે નહિ ને
આર્થ મોટી બીડે !”

“ચૂપ રહે - હવે. જણ્યા વિના બોલ્યા
કરે. છે ! આલેપ મૂકતાં શરમાય ! દેવખાલાના
વિવાહ તો મનમોહન સાથે નકકી થયા !”

“દીકરીગીર છું. બિચારાને પાણીયું
મળ્યું. પણુ હશે, હવે આજ સુધી તો અમન
ચમન કીધાં !”

પરાયા કરતાં સગા ખોટાં, એનો અનુભવ

ધણાને દશે. જેના જેવા સરકાર તે પ્રમાણે પ્રકાશને પોતાના ત્રાજવે તોળી લીધો.

નિકટના કે દુરના સર્ગમાં કેટલાય કૃત્રિમ આંસુના ઘોષ વધી ગયા. કાણુ 'મહેકાણો મંડાઇ ગઇ. કેટલીય રડારાજ થઇ ગઇ. ચોટે ને ચકલે સરસ્વતિબાનુ' અવસાન બગિચી એ ચડ્યું.

પત્ર ફોડી 'વાંચતાં' દેવબાલાને કંપારી વણુટી. અક્ષરો તેની આંખે ચોંટ્યા.

"સરસ્વતિ બા પરલોકે સિધાવી....." રવનું કે સાચું?

પ્રકાશ મરકરી કરતો લાગ્યો.....તરસ્યો! માથુસ ફરી ફરી પાણી પીએ તેવી રિથિતિ બાલાની થઇ. એ જ અક્ષર એ જ શબ્દ... એ જ વાક્ય ! એ જ કારણ હૃદયદ્રાવક સત્ય ! પ્રકાશની બા પંચવાસી થયાં ! આટલા દિવસ સુધી પત્ર 'લખવાની' પણ હોંસ ન રહી ! બિચારી સજળ ફાટ્યા નેત્રે પત્ર સાચું જોઇ રહી.

વિશુધ્ધ પ્રેમગ્રંથીમાં સમયલઠા ઉભી આંસુ હૃદયને તપાવી ગાલ પરથી સરવા લાગ્યાં.

"પ્રકાશભાઈ ! શું નમારું હૃદય ! પત્ર પર પણ સારો કે પાણીથી ભીંજે છે. અસલ ગરીબીમાં આખરે સાગવાર વિના મા ગુમાવી એ કેટલી કઠોરતા ? આ કેટલી કપકર ઉમ્મતા !

મનમોહનને સમાચાર મળતાં ઘણું લાગી આવ્યું. પોતાની લાલિ પલિનો રનેલી અને શિક્ષક એટલે આટલોય 'ઉપકાર' કયો વિના ન ચાલે એમ ધારી એક આત્માસનપત્ર ઘડી પ્રકાશ તરફ મોકલી આપ્યો.

પુસ્તામતિયાઓએ તેને માન આપ્યું. એવામાં પરિક્ષાની મોસમ આવી પહોંચી. થાકયો, દાયો, પ્રકાશ એકલો મોસાળથી આવ્યો. મિત્રોમાં, સગામાં, એળખીતાઓમાં મળ્યો ને વારંવાર રડ્યો.

માત્ર દેવબાલા ઉછળતે હોયે મળવા તત્સી રહી ! ને મળી. દૃઢ દરતઘૂનનમાં યુગોનો વિયોગ વિસરાઈ ગયો. આત્માના વારિ પરસ્પરમાં સરી પડ્યાં. જડ જેવો દેયુ' ખોષ ખેડેલો પ્રકાશ દેવબાલા સમક્ષ ઉભો રહ્યો ! દેવબાલાને પુત્રવધુ નરીકે લાવવાની જેને હોંસ હતી તેના વિયમ અવસાનના જીવંત થઇ પડેલા સંભારણાથી તે રડી પડ્યો. શોકના સીસા જેવા ભારથી દબાઇ બિચારો જમીન પર ટળી પડ્યો !

"હું શું કરું ? દેવબાલા ! મદાર તો સર્વસ્વ ગયું." આ કારમા જીવંતર કરતાં મરવું શું ખોટું ?" માની મરજ સારતી હોય તેમ પ્રકાશના માથા પર બાલાએ દાય ફેરવ્યો. તેને ખુરશી પર બેસાડતાં બોલી :

"પ્રકાશભાઈ ! રડી રડી તમારાં આંસુ થે ખુટ્યાં દશે ! તમે હીંમત રાખો !"

"બાલાબહેન ! હું તે શું સંભારું ? તેની અમૃતશીખ કે તેનું વત્સલચુંબન ! સૂપ ચંદ્રના પ્રકાશ પણ જ્યાં ન હોયે એવી ગરીબીમાં મને બોલો મહે' જોયો, સંતોષથી અનુમત્યો. સારા દિવસોની આશા રાખતી રાખતી તે બિચારી ચલી ગઇ.

બેદરકાર દુનિયાને બોલે મને વટાતો મુકી તેણે પરલોકનો પંથ લીધો. અરેરે ! આ શું થઇ ગયું એકાએક ?" ધુરકાં તેણે ખાધાં.

"પ્રકાશભાઈ ! સૃષ્ટિનિયમ છે કે મેહું બહેન જીવનારને મરવાનું છે. સરસ્વતિબાનુ' અવસાન સાંમળી મહે' પણ આંસુ સાચાં છે. અને તમારા જીવનના પ્રસંગે પ્રસંગે આંખો તો બીની. જ થશે. બાએ તો તેમનાં ના નાશા આયુષ્યમાં રનેલી જ પરજ માંડી હતી. તમને હું શું કહું પ્રકાશભાઈ, મને પણ તેમના પુણ્યપુરાણની રમજા રહી ગઇ !"

વિગલ પ્રેમના સાક્ષીરૂપ થોડાંક આંસુ બાલાએ લુછ્યાં. પોતાની બા પાછળ ખરાં

આંસુ પ્રાપ્તનાર, એક જળને નિરખી હૃદયનો
ભાર પ્રકાશને કાંઈક ઓછો થતો લાગ્યો :

“દેવબાલા ! છંદશીમાં એવી પણ કાંઈક
બાર આવે છે જ્યારે માનવીને પેરાવ
જીવનનો શોખ લાગે છે. સંસારસૌંદર્ય
પરથી તેનો મોહ એકાએક ઉતારી નખ છે.
સંસ્થિના એકાંતવાસમાં વસવાટ કરી તે જીવતાં
જડખની રહેવાનું પસંદ કરે છે. એવી
ખુશીમાં આવી દોષ એમ મને લાગે છે.
મરતાં મરતાં ખાએ કહ્યું :—

“જેટા ! જગત્સૌંદર્યમાં ઉભો રહી સંગ્રામ
આદરને તારા માખાપને અથે પ્રાપ્તિ
સંપ્રદાય કમાઈ તેમને અમરવાસ અપાવ
ને. ધર્મક્ષેત્રે તારા ઉજ્જવલ જીવનની અવધિ
નેઈ અમારા સંતોષ આશીર્વાદ તારે મંગળ
કરશે.”

“મરતોનો બોલ એટલે બ્રહ્મ વાક્ય
પ્રકાશભાષ ! તેમના ચારાકોડ પૂરી કૃત્ય
થાવ. તમે મરદ થઈ આમ દરશો ત્યારે
અજલાનું શું !”

“નાસ્તાબહેન ! ખાની હેલ્લી આપા
ધરસાથીએ મારે શીરસાવજ છે ! મારે
કર્તવ્ય હવે તમે જોજો. નથી કાંઈ મારા
સખડખનું ભાગી. નથી મારી પાછળ રહ્યું
કાંઈ આંસુ પડનાર. લાડુ ! મારે કંઈ
છેવડની એકલતા જ નિર્મોહ-તો એકલો જ
સંગ્રામ વ્યૂદમાં ધુમીયા ! એકલો જ મરીશ કે
જીવીશ, મારા આત્મપીતાના આશાકોડ પ્રેરા
કરવા !” મરતો સિંહ કેસવાળો ખંખેરે ને
દટાર થાય તેમ પ્રકાશમાં આશાનું જોમ
ઉભરાયું. નેત્રામાંથી ભરપૂર સુવાવર્યાનું
તેજ પ્રગટ્યું. બાલાની હિટ તેને જોઈ
અંગાઈ તમી પડી ! મડી આ અદ્ભૂત સુવકની

ઉચ્ચ અભિજ્ઞાપા વલ્લભોદયે તે હિમિભેર
વધાવી રહી.

“એકલતા તરીરી કાળજી તુલ્યલોલો !
પ્રકાશભાષ, તમારી એકલતા જોઈ મારે હૃદય
કંપે છે ! જે થોધો આજની નિરાશારીમાં રહી
રહો છે તે આવતી કાલે દિગ્વિજય કરી
ઉજ્જવલ જીવનનો મહિમા આલેખજો. હવે
તો દગાખાળ બિચ્છવને પારખવાનું માંડી વળી
વર્તમાનના કીર્તિક્ષેત્રને કર્તવ્યના પારિ
શીચનથી રક્ષાળ શ્રતાવો.”

નિરાધાર સુવકના તપનમાં અનેરું તેજ
ઉજાળા મારતું નામ કરી રહ્યું. સુખાવેલાં
ઉત્સાહ ઉમંગ હોંસ કંઈક પાછો આવતાં
લાગ્યાં.

“ત્યારે જખ મારે છે કુનિયા ! બૂલા
બહેન ! મરતાને જીવનનો મોહ આણવાની
તમારી શક્તિ પર કાણ ન મરી શીટ !
આવેશના કતિદાસના ચીરજીવ સંસારમાં
કટલીય વીરાંગનાઓનાં જીવન ગુંથાઈ રહેલાં
છે ! જય હો ! જય હો ! ભારતમૃતિનો
કવિએ ખરું જ કહ્યું છે :

“આપસું રી ! નથી અવનિમાં તુજ
રૂપ ગુણની જોડ.”

ભારતની આર્ષો ! માતા ભગિની ! એરી
દસી તરીકે આદર્શ સદસ્યારે તેવું એરી
રમણીએ તે આ દેશમાં જ પાકે. અદા ! ખરું
પૂજા તો તમારી કમંગરાણી સાંભળી આજે
હું પુનઃજીવન પ્રાપ્યો છું ! બાલા બહેન !
તમે મને આજે ઉપાણી છે : તમારા
માસ્તરને નિરાશામાં રૂખી મરતો ખ્યાલો
છે. છતાં વિચાર કરે છું કે કીરીથી
જીવતર જીવતું તે કલ્પે મારે છે.

(અપૂર્ણ)

આપણા કેટલાક અંદરના

લેખક : રા. હાટુભાઈ ઉસરભાઈ ગુલાલવાડીઆ બી. એ.

‘કેટલાક મહાજનો’ ની લેખમાળા પુરી થઈ કે અપૂર્ણ છે તે જણવામાં નથી, પણ તે ઉપરથી ‘અંદરના જનો’ વિશે લખવાનું સૂચન થયું છે; તેથી ત્રિપાઠી કુંદરરામ મહાપ્રયત્નું એક દર્શાવવાની જરૂર છે. તેમજ લખવાની ઇચ્છાને સતેજ કરવા માટે એ લેખ સંબંધી ત્રીયુત સંદ્રર્શક પડયાની દીકાને આભાર માનવો પડે છે. રા. મુન્શીએ હે ક. સહુન કાઢ્યું છે અને ત્રિપાઠી તેમાં કામ કરે છે તો પછી બીજાં સહુનમાં મારા જેવા બીજા..... કેમ, કામ ન કરે? આવી Complimentary દીકાથી કોણ ના પ્રેમચક્ર કાઢે છે કે પડયાછએ પ્રસંસાનો. હાલરો રાખ્યો છે એટલે હું આ દીકાને શુદ્ધ જુદીની પ્રસંસા માનું છું.

દેવે રાસપાતમાં જ કહી દેવું જોઈએ કે જે અંદરના જનો વિશે અહીં કહેવાનું છે તે કાંઈ અજ્ઞાત લેખાગ્રંથો નથી. એ તો માત્ર દેખાવમાં ‘અંદરના’ છે સાહિત્ય અને બીજા ક્ષેત્રોમાં નામના મેળવેલા મરાઠ્ઠર માણસો છે. તેમનાં વર્ણનમાં કોઈ જાતનો ક્રમ કે ચક્રીઆતા ઉતરતાપણ નથી. મજાજમાં જે ક્રમમાં તરવરી આવ્યાં તે ક્રમ રાખ્યો છે.

અંદરનાઓમાં પહેલા યાદ આવે એવા નવા જમાનાના નમુનારૂપ રા. બટુભાઈ લાલભાઈ. છે એમનું કદ ચાર સાકાચાર ફીટ હતું. વજન એંશી નેવું હતું. એમનાં જુટનો નંબર કદાચ સ્ટોનોમાં

Boys Department માંથી જ મળતો હતો. પરંતુ એમનું મગજ જમરું છે. કલમની કપટ પણ તેની જ. દરેક માસિક ત્રિમાસિકમાં તેમની પ્રસાદી તો જુદે જુદે સ્થાને જરૂર હોય જ. તેમના લેખમાં સર્વત્ર Jiffો બરેલી છે. તેમની રસિકતા પણ અવ નથી અને શૈલી પણ સચોટ. વૃંધ સાક્ષરોને તેમનામાં ગાંભીર્ય કે ઉડાણ નહીં લાગતું હોય, પરંતુ ગુજરાતી લેખકોમાં જેમની વાણીમાં બોજરૂ છે તેવામાંના એક તે નિઃસંશય છે.

રા. બટુભાઈ સાબરે તેની સાથે જ સાહચર્યના માનસિક નિયમથી (association of ideas) રા. વિજયરાય કૌમુદીવાળા તરત યાદ આવે જ એ પણ અલગ દેખાવના છે. તેમનો તો તેમના પરમમિત્ર બટુભાઈ જેટલો રોડ પણ પડે તેમ નથી, પણ કેટલુંક જે બટુભાઈમાં છે તે વિજયરાયમાં નથી ને વિજયરાયમાં છે તે બટુભાઈમાં નથી. વિજયરાયમાં જાડી ગંભીરતા છે, તેમજ બહુશ્રતપણું છે. તેમના વિચારપૂર્ણ પ્રહારો પણને રચતા નથી, પણ અમિય હોય તોપણ સત્ય કહેવું એ એમનો મંત્ર જણાય છે. ગુજરાતી સાહિત્ય માટે તેમને હૈયે દાઝ છે. નૈસર્ગિક કલાની શક્તિ તેમના મિત્રમાં વધારે હતી, પણ હાલના ગુજરાતી સાહિત્યને કૌમુદી કરોતી ઘણી જ જરૂર છે. તેમની સાહિત્યસેના અપૂર્વ છે

મહાત્મા ગાંધીજી અને રા. કનૈયાલાલ મુન્શીની સમાલોચના-મહાનનોમાં-ત્રિપાઠીએ કરી છે, પરંતુ મહાન અને અલ્પનાં આ લેખનાં તથા ત્રિપાઠીનાં દૃષ્ટિબિંદુઓ બ્રહ્માંડોવાથી તે બંને પણ અલ્પતત્વોમાં આવી શકે તેમ છે. ગાંધીજીને 'કુટુંબર હાડકાનો-માણસ' ઘણીવાર કહેવામાં આવે છે અને, કનૈયાલાલને કોઈ ચૈતાની બાલામાં 'નાનો માણસ' કહે છે, એટલે આ અલ્પજનોમાં તેઓ આવે છે. ગાંધીજીની સર્વતોબુખી શક્તિની પ્રશંસા કરવાની રહી જ નથી, તેમજ મુન્શી પણ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં કીર્તિની ટાંચે પહોંચેલા છે. ગુજરાતી સાહિત્યને અભિમાન ધરાવવા જેવી પ્રભાવ શાળી સાહિત્યકૃતિઓના રચનાર આ 'નાનો માણસ' છે. મુન્શીના પ્રશંસકો તેમની અતિરુત્તિ કરે છે એમ ફરીયાદ સંભળાય છે તથાપિ મુન્શીની પ્રતિભા વિશે બે-મત નથી. કદાચ મુન્શી પોતે પોતાના મોટામાં મોટા પ્રશંસક હોય એમ પણ કોનાર જણાય છે, પરંતુ બીજાની શક્તિઓની પ્રશંસા થાય તો પોતાના માટે Conscience કેમ ન રહેવાય ? નવરા, જમાનાના અલ્પજનોમાં પાઠકબાદ્યો પણ આવે. તેઓ પોતાના પક્ષ અભ્યાસનો પરિપાક ગુજરાતને આપી રહ્યા છે. તેમની સાહિત્યમૃત્તિ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ભારે મૂલ્યવાન વસ્તુ બિવિધમાં ગણાશે.

પણ આપણા ખુશાલ દી. શાહને પણ મૂલવા ન જોઈએ. ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેમના પ્રયાસો ઈચ્છી કાઢીએ નહીં પહોંચ્યા હોય. તેઓ સાક્ષર નહીં હોય તો વિચારક છે જ. અર્થશાસ્ત્રમાં તેમના જેવી પ્રવીણતા (જે તેમની અલ્પ આકૃતિથી Inversely carry થાય છે) ઘોડા જ ગુજરાતીઓ ધરાવે છે. તેમનાં અંગ્રેજીમાં તે સંબંધી તેમ જ બીજા વિષયોનાં પુસ્તકો માટે ગુજરાત ગર્વપૂર્ણ છે.

'ગુજરાત'ના આત્મા તો મુન્શી, પણ દેહરૂપ રા. મનદરશમ પણ એક અલ્પ મનુષ્ય છે. તેમણે

પણ ગુજરાતી સાહિત્યને પોતાનો કાળો ચપાસકિત આપ્યો છે અને ગુજરાતી ભાષાની ઉન્નતિ માટે કટિબદ્ધ તેઓ થયેલા છે.

'નવચેતન'ના તંત્રી રા. ચાંપશીભાઈ પણ અલ્પની ગણનામાં આવે એમ ધારું છું. તેઓ પણ દૂર બૃહદ્-ગુજરાતમાં ગુજરાતીઓની સાક્ષરતા તાજ રાખવાનો ભારે શ્રમ ઉઠાવી રહ્યા છે.

સીવર્ગના 'એકલોકેટ' વર્ગી એ જ વર્ગના ઉત્સાહી બંધુ છે. તેમણે પોતાની શક્તિની પ્રસારી ગુર્જર સાહિત્યમાં આપી છે અને દિલોભનથી જી વર્ગને સાહિત્યપક્ષે સહાયતા કરે છે.

નવા જમાનાના લેખકો પ્રકટયા, એટલે કેટલાક જ્ઞાનોએ લેખનમૃત્તિ બંધ કરી દીધી. એમ કેમ વાર ? રા. મોહનલાલ પાર્મતીશંકર દવે. એક અલ્પ મનુષ્ય છતાં સંસ્કૃતના સંગીત અભ્યાસી અને ગુર્જરીને પોતાના અભ્યાસનું ફળ આપનારા લેખક છે. માસિકમાં તેમણે લખવાનું લગભગ ઊભી દીધું છે. પુસ્તકોનો ઉપહાર તેમના આડું છે.

સ્વ. રણછોટરામ અને સ્વ. ત્રિભાકર બંને અલ્પ દેહવાળા હતા તેમની બુદ્ધિ, કલ્પના અને વિચાર શક્તિ વિશાળ હતાં ગુર્જરીના દુર્ભાગ્યે તેમની જીવનરેખા અકાળે અરૂપી, છતાં ચીરસ્મરણીય સમારકૃતિઓ તેઓ સુકતા ગયા છે, જે ગુર્જર ભાષાનો મહામૈયો વારસો છે.

સાક્ષરવર્ગમાં નહીં, પણ તેટલા જ મહત્વવાળા કલાક્ષેત્રમાં ગુજરાતને અગ્રસ્થાન અપાવનાર, ગુજરાતી આલસમાં ચિત્રવિદ્યાનો પ્રચાર કરી ચિત્રજ્ઞાની તંદ્રિત જ્ઞતિ સતેજ કરનાર બાઈ રવિશંકર શવકેને પણ આપણે અલ્પજનોમાં લેખીશું. તેમણે કયું કોઈથી થાય તેમ નથી. ચિત્રકલાસિકોનું સળગ જન્ય એમણે એમની આસપાસ ઉત્પન્ન કર્યું છે તે બિવિધમાં આ માનવને નરર એ સ્થિત જ્ઞામાં મોખરે સુકયા સમર્થ થશે.

સાક્ષર હોવાનો દાવો ન કરનાર, પરંતુ કવચિત્ - કવચિત્ સાહિત્યમાં રસ-લેનાર ગુજરાતના ગણેશ ગાંધ્યા વિજ્ઞાનનેતાઓમાંના એકે પ્રીન્સીપલ નીરમિત્ર દીવેદીઆ એ 'એકદમ' નાના માણસ છે. જેઓ એમને ઓળખે છે તે એ વાત જાણે છે. તમારા કોઈ અનુભવા મિત્રને અમદાવાદની ગુજરાત કલબમાં જઈને ઓળખાવો કે પેલા ત્યાંની કૉલેજના પ્રીન્સીપાલ, તો ધીક તો તે માનવા ના પાડશે. છતાં તે કૉલેજમાં તેમને, મતાખં બારે છે

જુના જમાનાના અલ્પજનોમાં મોટામાં મોટા રા. કેશવ હર્ષદ કૃષ્ણ છે. તેમના જેવા અભ્યાસી હવે યશ મુશ્કેલ છે. જુની ગુજરાતી, સંસ્કૃત વગેરેનો સિંમનો અભ્યાસ બખતિમ છે. તેઓ પાંચડી મોટી પંહેરે છે તેથી જોનાર કદાચ જમમાં પડે, પરંતુ તેમને ઘેર તમે જુઓ તો તે પુરા ચાર ફીટ પણ ઉંચી નહીં હોય અને ટેડ વારનાં તેમનો કોટ બનતો ન્હોતો. તેઓ અલ્પજનોમાં ઉપર જણાવેલા બધાથી અડી નય અથવા કોઈથી ઉતરે તો નહીં જ. પરંતુ સહિત્યના મહાન રતબ અને નવીનેને રાંકા નિવારણના પ્રમાણભૂત. 'ગુજરાત પોતાને તેમના વડે ધન્ય માને છે.

સરસ્વતીના પૂજકો અને સાક્ષરો ગુજરાતમાં ઘણા છે. રા. નરસિંહરાવ, રા. કાકર, રા. કાંટાવાળા, મી. ખંભાર અને એમના જેવા બીજાઓ પણ તેઓ કોઈપણની કેટિમાં ન આવી શકે તેથી તેમના

સંબંધી કોઈ લખ્યું નથી. વળી રા. રમણભાઈ, રા. ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક, રા. જ્યેન્દ્રશંકર, રા. ન્હાનાલાલ કવિ સરખા સાહિત્યકારો નહીં અલ્પ કે નહીં ગુરુ, એકેની કેટિમાં ન આવે. તેઓ મધ્યમ હોઈ તેમને પણ જણાવ્યા નથી. રા. જયન્તકુમાર, રા. દેરાજી પરમાર, રા. મુનિદ્રમાર, રા. યશવંત પંડ્યા, ચંદ્રિકા દેસાઈની ઓટણી ઓટનાર વિગેરે બાકીઓ અલ્પ વય ના છે અને હજી તેઓ અમુક ઉમરે પહોંચતાં અલ્પ રહેશે કે 'મોટા' થઈ જશે તે કહી શકાતું નથી. 'બીસે વાન' એ કહેવત તો સાચી નથી, કારણ કે ઘણા પુરુષો ત્રીસ પાંત્રીસ પછી રાક્ષસી કદના યાય છે, ઘણી તારાંગીઓ ચાકીસ વર્ષ પછી ગોળમટોળ ખેટોળતા ધારણ કરે છે જેમને માટે ખાતરીથી કહી શકાય કે હવે તેઓ વધીને મોટા નહીં યાય તેવામાંથી કેટલાકનો અત્રે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

ઉપર ઉપરની નજરે જણાએલા અલ્પજનો સંબંધે સહેજ લખવાનો આ પ્રયાસ છે. બીજા તેવાઓના સંબંધમાં લખવાતું કાર્ય કોઈ ઉપાડી લેશે એ આશા સાથે આ સમાપ્ત કરે છું.

તા. ૩. આ લેખ સાઈ યશવંત પંડ્યાનો ન માની લેવા વાચકવર્ગને વિનંતિ છે. એ જાણ હજી બી. એ. ની ઉપાધિમાં આવ્યા નથી.

(સંપૂર્ણ)

:: "અંમોરો આપતો અંદ" અતુકમણિકા પંછીનાં પાનાં પર જોજો. ::

પ્રિય ભારત દેશ

લેખક : રા રા "નિર્જન"

રાગ આશાવરી

પ્રિય ભારત દેશ,
અમારો આ પ્રિય ભારત દેશ.

જ્ઞાનગન્ધવીજનકહિમાલય,

વિચર્યા અમર સુરેશ;
અમારો આ પ્રિય ભારત દેશ.

વિરલ વિભૂતિ વિશ્વભરની,

અજર, અમર અખિલેશ;
નટવરની એ કદપ-પુરાણી

રંગભૂમિ સવિશેષ.

અમારો આ પ્રિય ભારત દેશ.

રમરમ પૂર વહે પારદના,
નયને રમે રમેશ;

કરાલ, કાલ કેરી દંષ્ટાળી
રામ ન ક'પે લેશ.

અમારો આ પ્રિય ભારત દેશ.

ભક્તિ, શક્તિ વિશ્વાસ અવિચલ,
આગ્રહ સત્ય હમેશ;

"જયતિ જયતિ ભારત જમજનનિ"

ઉચરે શારદ શેષ.

અમારો આ પ્રિય ભારત દેશ.

ગુજરાતના કોઈ
પણ માસિકમાં ગુજ-
રાતના અલ્પ મોલ
રત્ન ને સચ્ચા સેવક
ડૉ. સુમંત મહેતાનો
પરિચય આપવાનો
પ્રયાસ કરવો એ
શુદ્ધતા કહેવાય. એ
સમાજસેવકને આજે
ગુજરાતમાં કોણ ન
ઓળખતું હોય? તો
પણ આપણી ધેણછા
તો પાર નથી હોતો.
આપણી સામે એ
હમેશનો ગંભીર આરોપ
છે કે આપણે આપણા
મહાન પુરુષોને ઓળ-
ખતા નથી. અને
ઓળખીએ છીએ તો
પણ જગત ઓળખી
રહે પછી. ડૉ. સુમંત
એક મહાન ગુજરાતી
છે. એટલે એને ગુજ-
રાત ઓળખતું તો હશે

ડૉ. સુમંતનો રા રાજ્ય દોરેલો સ્વચ્છ

ગુજરાતનું અલ્પમોલું રત્ન

ડૉ. સુમંત મહેતા

લેખક: ડૉ. "ગુજરાતી"

જ, પણ કદાચ સંપૂર્ણ નહિ-એના શુદ્ધ સ્વરૂપે
તહિ. ત્રોત્ય એમનો પરિચય તો શો જ દેવો?
એમનું જ્ઞવલંત કાર્ય-ક્યાં ગુજરાત આગળ
નથી? પરિચય તો તેનો કરાવવાનો હોય કે
જેનો. પરિચય કાઢતો હોય નહિ. તેમાં જે
સુમંતભાઈ એટલે મારા પરમ રનેલી અને
પૂજ્ય વહીવટા મિત્ર. જ્યારે પણ કોઈ
પ્રશંસક એની પ્રશંસાના વિષય સંબંધી
કંઈ કહેવા બેસે ત્યારે જાણે અજાણે પણ
પક્ષપાત થવાનો ભય તો રહે જ. એ સંબંધ
મારો અને સુમંતભાઈના, એટલે સુમંતભાઈના
હોય જો કોઈ હોય તોપણ અને તે જોવાની

સહજ પરવા ન રહે.
હું તો એક પ્રશંસકની
દૃષ્ટિએ જ એમના
કાર્યની તુલના કરી
શકું અને તેમ કરવામાં
મને જરા જે અયોગ્ય
અથવા નથી ભાસતું.

ડૉ. સુમંત ને
ગુજરાત એક પ્રખર
સમાજસેવક તરીકે
વર્ણીતો ઓળખે છે.
આજે સુમંત એકલા
સમાજસેવક રહ્યા
નથી એ વણા ઓછા
લોકો જાણે છે. એમ-
નામાં રહેલા કેટલાક
મહાન ગુણો તો જો
એમના ગદ્ય અનુભવ
માં અલ્પ હોય તે જ
પારખી શકે

ડૉ. સુમંત ને
ઓળખવાને બે ચિત્રો
નજર આગળ આણું-
વાં પડે! વર્ષો પહેલાં

ના પરિપૂર્ણ અંગ્રેજી ટાળે રહેનારા, અંગ્રેજી
પોષાકમાં સજ્જ થયેલા કે રહેણીકરણીએ
અંગ્રેજી લાગતા એક હિંદી યુવાન અને
ઈ. સ. ૧૯૨૧ પછી-ખાદીના જાડાં કપડાંમાં
જરાયે તરેહ વિના સાદામાં સાદા પોષાકમાં
સારો જે દિવસ ચિંતાનો ટોપલો માથે લઈ
ફરનાર, ગરીબોના દુઃખે દાગતા અને ગરીબોની
ગરીબાઈના આરવાદ લેતા, તડકા અને તાપમાં
શરીર પરસેવાના ઝેબ વળતા હોય તેવી
વેળા પણ પોતાનો સામાન બગલમાં મારી
પગપાલો કરતા વૃદ્ધ દેખાતા ખેતુતશા
એક ગુજરાતી સેવક! આ બે ચિત્રોમાં

ડૉ. સુમંતના જીવનનો આખો મર્મ સંગ્રહ જાય છે. ડૉ. સુમંતની સંસ્કારિતા આજે જે એની એ છે, એમના આદર્શો કે વિચારોમાં ઝંઝો ફેર અદારથી જોનારને કદાચ લાગે, તોપણ થયો હોય એમ હું નથી માનતો. પણ એ વિચારો, એ આદર્શ, એ ઉર્મિ અને ઉત્સાહને માત્ર જુદી દિશામાં : બેઠેલું મધ્યું અને આજે એમનું આયુષ્ય જીવન ફેરવાયું છે. સંસ્કારિતા અને ભૂધિમત્તા તો એ વારસામાં લઇ જન્મેલા.

પિતૃ અને માતૃ ઉભય પક્ષે એમના સદ્ગુણો સૌજન્ય અને સંસ્કારિતાની વિપુલતા. શુભરાતના તે આદિ નવસક્રમાં કાર નંદશંકર મહેતા જના દોહિત્ર અને ડૉ. બટુકરામના પુત્રને શિક્ષણ અને સંસ્કાર ની શી મણા હોય ! અને તેમાં જે એ જમાને દિંદી યુવકોને

અંગ્રેજી કેળવણી અંગ્રેજી દબે યુવાનીમાં રહેલી ડૉ. સુમંત મહેતા. આમવામાં, અને એટલી અંગ્રેજી રહેણી કરણીએ રહેતા. શીખતા કઃવામાં અને એ સર્વને છેવટનો એકાદ આપવા માટે વિભાગતની મુસાફરી અને ત્યાંની વિદ્યાપીઠોનો સિકકો મેળવી આપવામાં જોરવ મનાવું. એ સધળા 'સાધકો', જીવનમાં કદાચ મ.ણી કે જોરાકના જેટલી જ આવશ્યક ગણાતી. ડૉ. સુમંતને આ સધળું મળી રહે એટલી અનુકુળતા હતી. ઉભય પક્ષે સાધનોની વિપુલતા હતી, એટલે એમને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ

અપાયું. તેમાં એક વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવાની એ પણ ખરી કે એમના બાળપણને શ્રીમંત ગાયકવાડના રાજમહેલના જીવનનો પાસ લાગેલો. એ ઘડતરમાં એ પાસની જેટલી અસર થાય એટલી યથા વિના નહિ રહી હોય. છતાં એક બે ભાવનાઓ એમના જીવનમાં એકસરખી વહી આવી છે. શું એમના પૂર્વાશ્રમમાં કહો કે હાલના 'વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં' તે બે ભાવનાઓ સ્તે ધાર્મિક વૃત્તિ, સેવામાન અને સ્વાતંત્ર્યપ્રિયતા. યુવાધરણમાં

એમની ધાર્મિક વૃત્તિનો જેને અનુભવ થયો છે તેમને હજી એ એક કાવડો જ રહ્યો છે કે એ ડાકતર શાસ્ત્રીને ક્યા અને આજે જે એ દ્વિભાસવની કાષ્ઠ શાંત બેઝાત્રમાં આત્મનિરીક્ષા અને આત્મઅધ્યયન કરવું છોડી રાજકીય જીવનની જંગલમાં શી રીતે ધસડોયા. સંજોગો

અંગ્રેજી દબે યુવાનીમાં રહેલી ડૉ. સુમંત મહેતા. હોય છે. ભાવિ કાલને ખબર પડતું નથી. વિભાગતથી તરત આવી ગાયકવાડની નેકરીમાં ભેઠાંયા. પછી ડાક્ટર તરીકે નવસારી આવ્યા. તે વેળા નવસારીના યુવાનો સાથે આંખો દિવસ કીકટના મેદાન પર ખેલતા એ યુવાન એકાંકીને પોતાને 'સ્વપ્ને' જે એ વિચાર નહિ આવ્યો હોય કે 'વિદ્યાતાએ જોને' માટે અનાયુષ્ય આવી નિર્માણ કર્યું હતું. એને જીવનના અછલા કાળમાં સંન્યાસ લેવો રહેશે કે જ્યારે જીવનમાં ન રહે એવો આરામને સ્થાન કે ન રહે એવો

માટે સમૂપ । એને તો એક પ્રખર કર્મચારીના જીવનખેલ ખેલવા નિર્મોખા હતા, તપસ્વીના તપ ક્ષાદરવાં સરળતાં હતાં, સેનાનિના સેનાખેલ ખેલવા વિધિલેખ લખાયા હતા. નવસારી છાંડે વધે થયાં. નવસારીના યુવાન દેશજ સંસ્પેદ કે. ડાક્ટર મરી આજે એ પ્રજાના એક પ્રાદ નેતા થયા છે એક ધીર લડવૈયા થયા છે, પણ નવસારીના પ્રજાજીવન પર પ્રજાના હૃદયમાં એમનાં સોજન્યે તે દિવસોમાં જે છાંપ પાડેલી એ હજી ચે નથી ભૂંસાઈ એ સાંચું, પણ એ છાંપ એમના સોજન્ય ની, એમની ચૈદરયાદની હતી.

નવસારી છાંડ્યા પછી પણ ધણી કાળ એમણે ગાયકવાડી નોકરીમાં એક કે બીજા હેઠું પર ગાંજ્યો. એ દરમ્યાન પાંચ પાંચ વખત જમતની પ્રદક્ષિણા કરી ફેશનરેલમાંથી ધણું શીખરા. જેવું શીખરા. સરકારી નોકરી એટલે આજે આપણે ત્યાં ગુલામી જનાય છે, અને એમાં સત્ય થોડું નથી. પણ ડાક્ટરે તો નોકરીમાં જે પુરતી સ્વતંત્રતા ભોગવી છે સરકારી કોષ ખાતાના વડા તરીકે કે શ્રીમંતના અંગત ડાક્ટર તરીકે જ્યાં હશે ત્યાં અમની સ્વાતંત્ર્યપ્રિયતા કદી દબાઈ નહોતી. આજે જે સ્વતંત્રતાથી પ્રજાપક્ષે ઉભા રહી, એ પડોશની સરકાર સામે ઝુકે છે તે સ્વતંત્રતાના બીજા—અંકુશ તે દિવસે જે એમના સ્વસાવમાં હતાં. એ વાત તો શ્રીમંત ગાયકવાડ અને તેમના અમલદારો ઉભય

સાથેના એમને પડેલા પ્રસંગો જ્યારે મારી સ્મૃતિમાં લાવું છું ત્યારે યાદ આળ્યા વિના નથી રહેતા. 'પરંતુ એ પ્રસંગો વર્ણવવાનું આ સ્થળ નથી. એક ચીજ એમના વિલાપત પર્યટનને સંબંધે કહીવી જરૂરી છે તે કહી લઉં, ડાક્ટરે વિલાપત જઈ બીજા દિંદી યુવકોની માફક ત્યાંની સ્વછંદતા નહિ, પણ ત્યાંના કેટલાક અનુકરણીય ગુણોને ગ્રહણ કર્યા હતા. એમનો દૃષ્ટિવિકાસ ત્યાં જ

દિવાંડની મુસાફરીમાં

થયેલો. શુ વિલાપતમાં સમાજના ઉત્તમમાં
ઉત્તમ માણસોનો પ્રસંગ પડવાને કારણે કે
શુ ઇજ્જતમાં યંગ ઇજ્જતીયન પાર્ટીના ભાવના
શીલ, ઉત્સાહભર્યા, દેશપ્રેમી યુવાન મિસરી
ટોળાના પરિચયમાં આવ્યે, ત્યાં અને ત્યાંથી
એમણે એક મોઢામાં મોટી ભાવના: સીલી,
અને તે દેશદાઝ, આજની
એમની તીવ્ર સમાજસેવાની
ભાવના એ એમના પશ્ચિમ
ના દેશોના બારીક નિરી-
ક્ષણનું પરિણામ છે એ
આજે પણ એમોશી
આભારી હૃદયે સ્વીકારે છે.

આ તો કાકટરના પૂરો-
... આંખી એમનું ખરું
વ્યતીક કંઈયં તો એમણે
'વાનપ્રસ્થ' ગ્રંથ ક્યું
ત્યારથી જ શરૂ થયું પરંતુ
એમની જનસેવા તો નોકરી
દરમ્યાન પણ ચાલુ જ
હતી. વડોદરા રાજ્યમાં તો
પ્રજા જીવન પર એ દરમ્યાન
પણ એમના સૌજન્યની,
એમની નિષ્ઠાસત્તાની
અચૂક છાપ પડી હતી.
સાધારણ રીતે અમ
લદારોથી પ્રજા નાસતી

ફરે છે. આ અમલદાર એ માટીનું પુતળું
નહોતાં ઘડાયા. એ તો કોષ્ઠભૂદી જ માટીનું
પુતળું હતું. એટલે પ્રજા અને એમને મેળ
નમતો. એ પ્રજા વચ્ચે ઘૂટી દરતા અને
જળતા. પ્રજાના દુઃખો જાણતા, સરકારી
નીતિની અગવડો તેમની વચ્ચે રહી અનુભવતા.

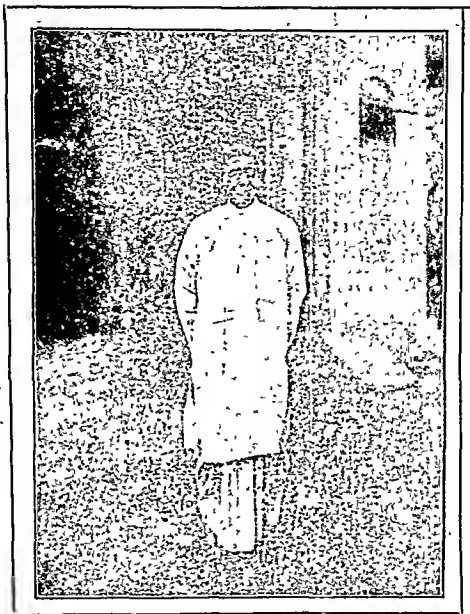

મીલીટરી પોસ્ટમાં નામદાર
ગાયકવાડના એડીસી તરીકે

ખીજ અમલદારોની માફક એ કદી. જે
કીરકીરમાં પ્રજાને માથે પડ્યા નથી. આ
જય ત્યાં-આજમાં આજી જરૂરીઆતો વડે
નલાલે અને પોતાનાં હોઠરોં. સાથે હોય તો-
તેમને એક પણ જરૂરીઆત અમતો કે લાડથી
વધારે પુરી પાડવામાં આવતી તો તેની

સામે પોતે તરત વાંધો લેતા-
જ. એક કુશળ શસ્ત્રવેદ
તરીકે પ્રજામાં મેળવેલી
ખ્યાતિ કે પ્રેમ કરતાં
અનેક ધારા લોકપ્રિયતા
પોતાના આ ગુણથી એમણે
મેળવી હતી. ગુજરાતમાં
સ્ત્રીકળવણીના પ્રચાર માટે
જે એક કે બીજી વ્યક્તિએ
વધારેમાં વધારે સેવા કરી
હોય તો તે ડૉ. સુમંત છે.
એ આજે તો નહિ પણ
ગુજરાતમાં ભરિખમાં
જ્યારે સ્ત્રી કળવણીનાં
મીઠાં ફળો આવવાનો સમય
આવશે ત્યારે સ્ત્રી કળ-
વણીના ખીજ વાવનાર
અગર એને પાણી સોંપનાર
ગુજરાતના આ પતોલા
પુત્રને પ્રજા સાથે
રમરશે.

આજે ગ્રામજીવન અને ડૉ. સુમંત એ
એ પર્યાવરણી શબ્દો મળીએ તો ચાલે, પણ
આ ધીર પુરુષને તો એ જીવે જમાને પણ
ગામમાંનું જીવન એટલું પ્રિય હતું. અને
તે હોદ્દા પર હો, તોપણ ગામડે જઈ પ્રજાને
આરોગ્ય અને સુખાકારીનાં ભાષણો આપવામાં

ગુજરાતના ગ્રીક્ સમાજસેવક ડૉ. સુમંત મહેતા

એ સરકારી અમલદારીનું સંયોગ મનાતા. આજે તો મામડાં એમનું છૂવન જાની રહ્યા છે. કાળીપરજને વચ્ચે તેમના કુંપડે કે આકાશ તળે સુતાં ડૉ. સુમંતને જરાયે અદેશ થયો નથી; ઉઠો એમાં એમણે એનેરો આનંદ અનુભવ્યો છે.

૪. સ. ૧૯૨૧ની મદાસભા વેળા ડૉ. સુમંત ઈંગ્લાંડથી તુરંતના જ પાછા ફરેલા. એમણે જોયું કે સરકારી નોકરીમાં રહે પોતાના સમાજસેવાના આદર્શો ખર ન આવે. એટલે

જરા પણ આગળ પાછળને વિચાર કર્યા વિના "યાહોમ કરીને પડો ફોતે છે આજે". એ સૂત્ર પર એમણે રાજીનામું આપી ખાદીના વસ્ત્રોમાં, ખાદીની ટોપી ધારણ કરીને એ મદાસભામાં હાજર થયા: એ દિવસે એમના અંતરમાં સ્વદંડપ્રેમ અને સ્વાધીનતાનો આતંક અનેરી રીતે પ્રકટી નિકળ્યો, અને ભાવના અને આવેશથી ઉત્તરના એ પુરુષે આખી છાંદગી દેશને ચરણે ધરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ છાંદગી ધારણ કરી. ગુજરાત એ

દિવસે એટલું સમૃદ્ધ બન્યું। એણે એક મહાં સેવાનિધારી સાધુચરિત્ર ગુજરાતીની સેવાઓ પ્રાપ્ત કરી. એ કંપનીએ છેલ્લાં પાંચ વર્ષોમાં લગભગલાનાં માનં મુકાબ્યાં છે, કંઈ કેટલાને હાંક્યા છે, કંઈ કેટલાની સાન ઠેકાણે આણી છે. આં પાંચ વર્ષ દરમ્યાન ના એમનાં બે મુખ્ય કાર્યો તો અવશ્ય જીવંત રહેશે. એક કાળા પરજ સંકટનિવારક મંડળને અંગે તેના પ્રમુખ તરીકે એ ચર્ચાધારી રીખાતી પછાત પ્રજાને ઉપધાર, અને બીજો પેટલાદનો સત્યાગ્રહ. આ બંનેને માટે ખાસ જીવન પ્રકરણો લખાય. એ લગતની જીવનસનેા હતિદાસ રજુ કરવાનું આ સ્થળ નથી. ગુજરાતના હતિદાસના એ બે કાર્યો જીવંત કીર્તિસ્તંભો Limited marks હતાં અને સત્યાગ્રહની સફળતા જ્યારે હતિદાસને પાને અંકિત થશે ત્યારે કાળાપરજ અને પેટલાદના સત્યાગ્રહો અને તેના ઉત્પાદક નેતા ડૉ. સુમંતનું નામ જરૂર તેની સાથે જ અંકિત થવાનું. સત્યાગ્રહના સિધ્ધાંતો આ વીર ગુજરાતીએ પોતાના જીવનમાં જીવી દેખાડ્યા. હિંદુસ્થાનમાં દેર દેર ધણી મોટી સંખ્યામાં પછાત જનતાના સમૂહો છે, જેમને સમાજના મૂકીવાદીઓ લૂંટે છે, ચૂસે છે, જેને અંગ્રેજીમાં Exploitation કહી શકાય. આ સુપરેલી લૂંટ એટલે સુધી ચાલી હોય છે કે આજે આ પ્રજા સત્વહીન થઇ ગરીબીમાં સડતી થઇ ગઇ છે. આ 'લૂંટ'માં લુટારાઓ દરેનો સહકાર ગોધે છે. દરેમાં લલમદી રહેલી આ કોખોમાં કાળા

ડૉ. સુમંત-તેજ લખતા

પરજ એક નાગે વિલાસ છે સાંઝા ત્રણ લાખની આ જનતાને ઉંચે ઢાવવાને, દારૂના વ્યસનમાંથી તેમને છોડાવવાને અને તેમને તેમની અસ્મિતાનું લાન કરાવવાને ડાકટર સુમંતે જે પ્રયાસો કર્યા એ એકલા કેમ એક માણસના જીવનકાર્ય થવા પુરતા હતા. આજે પ્રજામાં જે આત્મલેાત છે, પ્રજા પોતાના દિતાદિતને, સાગસારનો વિચાર કરવાની સ્થિતિમાં મુકાઇ છે એ આવા કુશળ નેતાની કુશળતાને પરિણામે જ. ડૉ. સુમંતે એમનામાં પ્રાણ રીંચ્યા છે સરકાર મસ્ત હતી. એને ૧૯ લાખની મોટી આવકની મધલાજ હતી. એણે આ પ્રવૃત્તિને રોકવાને બનતું સર્વ કંઈ કરી નોયું. આખરે હાંશી અને દારી. પણ એની પાછળે બળ હતું આ એક પુરુષનું એ ધણું ઓછાએ

સરકારનાં વડાં પુત્રી કુમારી પ્રેમલીલા મહેતા બી. એસ. સી.

જનપ્રયુક્ત સુમંત કેટલા સત્યાગ્રહી હતા એ તો વડોદરા સરકારે કાળીપરખ "ચળચળને" અંગે જે ઉત્પાતનીઆ (reactionary) હુકમો પ્રગટ કરેલા એનો વિરોધ કરવાને અને એને માટે ધાં પગલાં લેવાં એ નક્કી કરવા મંડળના કારોબારી મંડળની મળેલી સલામા જે નેમ અને આગ્રહથી એમણે એ હુકમોનો અનાદર કરવાની દિશાત કરી હતી તે દૃશ્ય નજરે નોંધાર સહેજે સમજી શકે. જો જરૂર પડે તો એવા હુકમોની સામે થઈ જોડાની બરદાસ્ત કરવાની પહેલ દેખાડી એમણે પોતાની તૈયારીઓ કેટલી-હદની હતી એનો ખ્યાલ આપેલા બીજાને પોતાની સાથે જોડ્યા. આ બંધનવ દશ હું મારા સ્વપ્ન પટથી ખસેડી શકે નથી. આખરે સરકાર સમજી સુલેહના સંદેશો આપ્યા અને હુકમો

સરકારી દફતરોમાં જ રહ્યા છે. પેટલાદનું પ્રકરણ હજી અધૂરું થયું નથી એટલે એ સંબંધમાં હું કોઈ પ્રકારનો અભિપ્રાય ન આપું. પણ એક વાત જરૂર કહું કે દેશી રાજ્યમાં કર ન ભરવાની જીએસ અને સારી નેકી નેમ માટે સત્યાગ્રહ કેટલો શક્ય છે એ એમણે વડોદરા સરકારની મહેસુલનીતિ સામે કર ન ભરવાનો સત્યાગ્રહ બહાર કરીને દેખાડ્યું. એક પ્રજા પછી તે દેશી રાજ્યની હો કે અંગ્રેજ હદની, પણ ન્યારે પોતાની શક્તિઓ, પોતાનું રચના બાદ એકદમ કરી શીર ઉચકે છે ન્યારે એ ગમે તેવી મદમાતી સત્તાને પણ નમવે છે એ વાતની સાબીતી

પેટલાદનું દૃષ્ટાંત પુરી પાડે છે. એ

સઘળા પાછળ સત્યાગ્રહ જોઈએ, એ સઘળા માટે કુરબાની કરવાની શક્તિ જોઈએ, એ સઘળાને માટે જોખમો જોડવાની તૈયારીઓ જોઈએ. પેટલાદમાં આ સઘણું હતું એમ નહિ, પણ જેટલે દરજ્જે હતું તેટલે દરજ્જે એની સઘળતા થઈ છે અને એમાં કોઈપણ પ્રેરકબળ હોય તો તે ડાકટર સુમંતનું છે. એમના પેટલાદના કાર્યોનો કયાસ હવે પાછી કાઢવાનો છે. પણ પેટલાદે વડોદરાની અને દેશી રાજ્યોની પ્રજાને માર્ગ-દિશાસૂચન કરી આપ્યું છે એનો હાલ વખત આવશે. લેવાય તો પેટલાદની લડતની સાથે કતા ઓછી નહિ.

વડોદરાના આ સાધુચરિત્ર તોતાના પૂર્વો અમને સુજરાતના ઘડતરમાં અતિ મહત્વનું કે અમરચાલ ન હોય તો બાકે, પરંતુ જીવર એક રથને કહ્યું છે તેમ જનતાની નજરે

ડૉ. સુમંત અને તેમના પત્ની

ચક્રા વિના પણ એમણે પોતાના બિવસાય દરમ્યાન સમાજને મટે એ.છું કાર્ય નથી કર્યું, એનો સાધારણ ઉદ્દેશ્ય આ રવક છે એમની વૃત્તિ જો દાઢ છે એવા પ્રકારના સર્વવ્યાપી જનસેવાના કાર્ય તરફ આકર્ષાઈ ન હોત તો જનસમાજને એક અતિ કુશળ ચલ્લવૈદની (Surgeon) ની સેવાઓ તો મળવી ચાલુ રહેત 'વધામાં ધનપ્રતિ એમનું લક્ષ્ય હત તો અટલક ધન કમાવાને એમને હુજર સાધ્ય હતો; પરંતુ વિદ્યાનો, આવડત અને ધૃતરી બદીસનો એમણે એવા સુદૃઢક હેતુ માટે ઉપયોગ ન કરતાં એમની કુશળતા જનસમાજને, ગરીબ આમરગને, અરણે ધરી પોતાની તોફરી દરમ્યાન પણ જે વખત એમણે દિંદેસેવક સમાજમાં જોડાવા મન કર્યું હતું. ૨૧. ગોપલેશ સાથે પુનામાં એ સમાજની ભાવનાઓ ઝીવવા અને પોતાના જીવન-આદર્શો સાથે તેને ઘટાવી જોવા થોડો સમય ગાળ્યો, પરંતુ આ જનસેવકની ગગનવિહારી ભાવનાઓને દિંદેસેવક સમાજના આદર્શો સંતોષી ન શક્યા કે કેમ કે પછી વડોદરાને સદ્ભાગ્યે જો કહો તે, પણ સુમંત સમાજમાં ન લગ્યા. ગુજરાતમાં દિંદેસેવક સમાજની ઢચ ઉપર, છતાં જે જરા વધુ ત્રિશાળ ભાવનાઓવાળા સમાજસેવકસંઘની

આજે જે જરૂર છે, એવા સંધને અભાવે ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગુજરાતી સમાજ સેવકોને પોતાનું ભાગ્ય દિંદેસેવક સમાજ જોડે જોડવું પડ્યું છે; આજે દીનબંધુ અમૃતલાલ ઠક્કર કે ભાષિતલ્લીયાને પુનાના એ સમાજનો આશ્રય લેવો રહ્યો છે. આમાં પ્રાંતિક

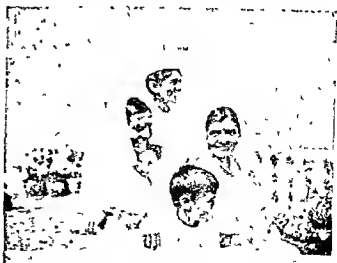
સંકુચિત ભાવના ફળવવાનો પ્રશ્ન નથી. જનતાની જોજનો દૂર રહેનારા દિંદેસેવક સમાજના મોટેરાઓ ગુજરાતના ગામડાંના ગુજરાતી આમરગની સાથે એકદિલતા ફળવે એ સંભવિત નથી. અને સેવકો જોષએ છીએ ગામડાંઓ માટે, શહેરો માટે નહિ. આવા એક સેવકસંઘની ગુજરાતમાં હજી ઉણપ છે, ગાંધીજીનું સેવકદળ ખરું, પણ આજે રાજકીય કાર્યથી પરવારી જોડા પછી એમને ખીજ કંઈની સુઝ નથી પડતી. આ આ ઉણપ પુરવા ડા. સુમંતે એક વેળા ગુજરાતના એક ચાંત, સૌમ્ય અને ધીર નવ યુવાન ભાષિત જોડે અને ગુજરાતને પોતા પછળ વિજળાની ઝડપે ધસડતા, ધીકધીકતા અગ્નિ સમા થી ઇન્દુલાલ સાથે એક યોજના ઘડેલી. પાછળથી એ અધુરી રહેલ યોજના ગુજરાતની જાણ બહાર હોવા છતાં અમલમાં મુકાઈ હતી એ ઘોડાક જાણે છે. અમદાવાદ શહેરની બહાર એક ખંગલામાં તાપસી જીવન ગાળતા ડૉ. સુમંતની સરદારી હેઠળ કઠણ તપ તપના કેટલાક યુવકોનો આ સેવાશ્રમમાં સમાવેશ થતો. પોતાની પૂર્વજીવનની બધી ખરી ટેવોને ડાકઠરે આ રથે દેહનાવી કહીએ તો ચાત્રે. રવાશ્રમ એ આશ્રમનો મુદ્રાલેખ. અહીં સર્વ પોતાનાં કપડાં હાથે પોતા,

પોતાનો ખોરાક હાથે રાંધી લેતા અને ડૉ. સુમંત આ નિયમના અપવાદ નહોતા. યુગધર્મ અને યુગધર્મ કાર્યાલયની સઘળી કૃતિઓ આ આશ્રમવાસીઓના શ્રમનું ફળ. ભાઈ ઇન્દુલાલના જેલ મધ્યા પછી આ સેવાશ્રમે પણ આજે ઇન્દુલાલની સેવાવૃત્તિએ વધેલ સમાધીના જેવી સમાધી લીધી. ડાક્ટરના મનોરથો મનમાં જ સમાયા અને આજે એ ડાક્ટર વ્યવસ્થિત સંધ વિના અટુલા જ્યાં ત્યાંથી મળી રહે એવી સેવાઓ વડે ગાડુ ચલાવે જાય છે. જ્યાં ત્યાંથી નાનું, શક્તિશાળી, મરણીયા સાથીઓનું જૂથ જમાવી ચલાવે છે. ગુજરાતને કમનસીબે સેવાભાવથી ઉછળતો એક પ્રખર ભાવનાશીલ સેન નિ ગુજરાતે આજે ગુમાવ્યો છે. ડૉ. સુમંતના એક સદ કાર્યકર્તા કે મિત્ર જે કહો તે ભાઈ ઇન્દુલાલના જીવનપરિવર્તનથી આજે ગુજરાત એટલું ઠંડાલ બન્યું છે અને જે કાર્યશક્તિ જે પરાગ ગુજરાતના ગામડાંઓને મહેકાવતી, તે આજે મુંબાઈની ગંદી શેરીઓ અને એડવોકેટ ઑરીસમમાં નાદકની વેડફાતી નજરે ચડે છે.

ડૉ. સુમંત આજે ગુજરાતમાં એક પ્રતિભાશાળી લેખક તરીકે પણ એટલા જ જાણીતા છે. એમના લેખોથી મુગ્ધ થતા ગુજરાતી વાંચકને એ જાણીતે જરૂર આશ્ચર્ય થાય કે ડૉ. સુમંતને ૭ સાત વર્ષ પર સાડાં ગુજરાતી લખનાં મુશ્કેલી પડતી. મનુષ્યમાં અમુક શક્તિઓ હમેશાં છૂપી પડી હોય છે, માત્ર અવસર મળતાં એને વિકસાવવાની જરૂર હોય છે. કેટલીક વખત માણસને પ્રયત્ન કરતાં સહજસભ્ય એવી પોતાની મણી થે શક્તિઓનું જ્ઞાન નથી હોતું. સુમંતની લેખનશક્તિનો મુંદર વિકાસ તો યુગ-

ધર્મના તંત્રી તરીકે દોઢ વરસ કામ કરવા મળેલા અવસર દરમ્યાન થયો, ભાઈ ઇન્દુલાલ જેલમાં ગયા અને યુગધર્મનો ભાર ડાક્ટર પર પડ્યો. યુગધર્મ આજે "ગુજરાત"માં હુપ્ત થયું છે પરંતુ "ગુજરાત"ને એણે પોતાનો જોપ જરા થે દીધો નથી. "યુગધર્મ" તે "યુગધર્મ" જ રહ્યું છે અને જમાના જતે પણ યુગધર્મની ટુંકજીવી કારકીર્દિ ગુજરાતના ઇતિહાસને પાને અંકિત રહેશે. "યુગધર્મ" ની પોતાની ભાવના (Conception) ઉપદેશવાને, પ્રચારવાને ડૉ. સુમંતને યુગધર્મ એક મુંદર સાધનવાદન નિવડ્યું અને એ જે વર્ષ દરમ્યાન એમણે યુગધર્મને બને એટલું સફળ બનાવવા પેતાની સર્વ શક્તિઓ ખર્ચી તંત્રી તરીકેની પોતાની કુશળતાનું ગુજરાતી જગતને જ્ઞાન કરાવ્યું. એ બનવા જોગ છે કે સુમંત આજે પણ સાહિત્યની દૃષ્ટિએ મુંદર પ્રતિભાશાળી ભાષા લખી શકતા ન હોય, પણ એમના લખાણોમાં એમનું સ્વસ્થ, નિર્મળ હૃદય પ્રતિનિધિત થતું હોય એ લેખો આજે અસંખ્ય દિલોને મંત્રમુગ્ધ કરી રહ્યા છે; જે નિખાલસ, નિર્મળ ચારિત્ર્યને લીધે એ આજે ગુજરાતમાં એક પ્રેરકબળ બની રહેલ છે એ ચારિત્ર્યની જાણ એમના લખાણોમાં

ડૉ. સુમંતનાં સંસ્મરી સંતાનો

પ્રતિત યાય છે, જીવનમાં કયાંય પણ આકબર ફૂંકાવતા ન પેસવા દેવાની ચીવટાઈ એમનાં લખાણોમાં પણ જોવામાં આવે છે.

કૃષ્ણવણીની અનેક સંસ્થાઓ સાથે પોતાનો સંબંધ ચલુ રાખીને પણ વડોદરા રાજ્યની પ્રજાને ઉચે લાવવાના કાર્યને એમણે પોતાનું જીવનકાર્ય બનાવ્યું છે અને તંદુરસ્તીનો જરા પે વિચાર કર્યા વિના એ કાર્યમાં મશગુલ રહી પોતાની જાત ખર્ચી નાંખી છે, વડોદરાની પ્રજા, ૨૦ લાખ જનતાનો એમનામાં અચલિત વિશ્વાસ છે, અને જ્યારે પણ મ મહાન પ્રશ્ન આવી ઉમેરશે ત્યારે પ્રજા પોતાની નાવડું સુકાન કાઢી સાચા સુકાનીના હાથમાં સોંપવાને ખરદે કાઢના પર આંખ ઠારે તો આ સરજ હાથી, મન, વાચા અને કર્મે એકનિષ્ઠ

વડોદરાનાં ધર્મપત્ની સૌ શારદા મહેતા બી. એ. ; આરવાદ મળ્યો દશે.

ધીર પુરુષ છે. એમને સોંપેલું સુકાન સદા પે સચોટ નિવડ્યું છે વડોદરાની પ્રજામંડળના એ પ્રાણ છે. વડોદરાની પ્રજાને પડખે એ હંમેશાં ઉભા રહ્યા છે અને વડોદરાની પ્રજાના પ્રશ્નોનો ઉડો અભ્યાસ, વડોદરાના એકનો સાથેની લગભગતા, ગરીબોના દુઃખે રોવું હૃદય, એમના સોજાગ્રામી એકતમંડળ પરિવદ, અને

બીજીમોરારની પ્રજામંડળની એકના પ્રયુષ પદેથી દીધેલ જે લાવણોમાં તરી આવે છે. આ એક લાવણોમાં એ પ્રશ્નોનું ઉડું જાન અને સાથે એક પ્રજાનાયકની લાવનાતું દર્શન યાય છે આજે સુમંત વડોદરાની પ્રજાના વિનોનું રક્ષણ કરના હારખાળ સમા વડોદરાને હારે-ઉભા ચોકી કરે છે.

પરંતુ આ જીવનવાટમાં મધુમિંદુ-મનને ઠારે એવું સ્થળ તો એમનું મુંઢજાનું છે;

એમનાં સર્વ કાર્યોમાં સૌ શારદા મહેતા પ્રેરકબળ તો જરૂર જ છે. સુમંત—શારદાનું યુગ્મ આજે તરણ શુજરાતનો આદર્શ છે ધણા પે અર્થાંત તરણ શુજરાતી હૃદયોએ એમનાં પ્રેરણામાં અને પ્રેરણામાં આરામ શોધ્યો દશે; એ સાધુની સાદી 'જુ'પડી' માં ફેટલાં પે ને સ્વર્ગ સુખનો

સવાહર જનું, એ સાદું, છતાં સ્વચ્છ નિવાસ રયાન કંઈ અનેરી પ્રેરણાશક્તિઓનું કેન્દ્ર છે. કંઈક વિચારો ત્યાંથી સ્પર્શો દશે, કંઈક દુઃખની દાર્ઝોનું ત્યાં શમણ થયું દશે. સુમંત લાખનું ઘર એ ઘર નથી, પણ એક સંસ્થા છે, અને ડૉ. સુમંત જે તેના અધિષ્ઠાતા દેવ હો તો સૌ શારદા મહેતા એનાં અધિષ્ઠાત્રી

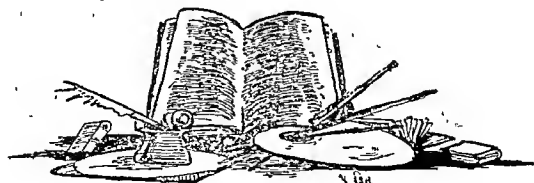
દેવી છે. એ ધણા યુવાન યુવતિઓનું આરામ રથાન છે. એમની દયાદ્રતા, મમત જીવજીવ, હલકાતું વાતસલ્ય, એમની ઉઠારાતી સહૃદયતા અને સંસ્કારીતા એ સર્વ માટે આજે શુભદર્શનમાં આ વિદુષી બહેન અજોર છે. એક આદર્શ ગૃહિણી, પ્રેમાળ માતા, સહૃદય મિત્ર તરીકે શારદા બહેન અનુપમ નમુના છે. શિક્ષિત સ્ત્રીઓ ધર વંશુસાતી નથી એના સચોટ પુરાવા. શારદા બહેનનું ગૃહ પૂર્ણ પાડે છે. એમના પ્રેરણાબળે ધણાને જીવન સફળ કરવામાં સહાય દીધી દશે; નિદાન એમણે એમના પતિના કાર્યને તો કાર્ધ અનેરું બળ દમેશાં અપ્યું છે. વૈભવ માટે સરળગેલ આ બહેને કૃષ્ણ શુધ્ધિવૈભવથી સંતોષ માની એક તાપસીનું જીવન સ્વીકારવામાં અજગ ત્યાગ વૃત્તિ દેખાડી છે. શારદા બહેન એટલે મુર્તિ મંત માતૃત્વ। એમનું મતૃત્વ ધણ એ વાંચકનું દશે, ધણાએ એમને પેરે આત વામા જીવનની અનેરી દ્વાષ્ય માની હત, જે એ તક દશરે એમને આપી હત તો. એમના કાલોલ કરતા નિર્દોષ સંસ્કારી બાળકો રુચ જ ગંજના એ બાંચલનું બસ આદર્શ છે અને એ સંસ્કારિતાની જગત આ બાંચલની અધિષ્ઠાત્રી આ દેવી છે. બધા પે બાળકો

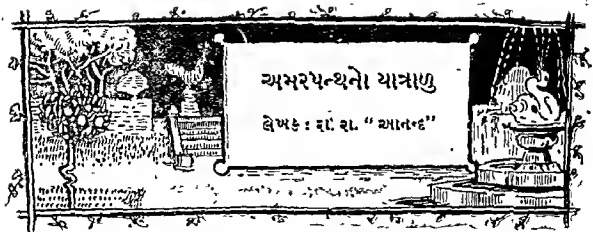
સંસ્કારી હોવા સાથે ઉચ્ચ શિક્ષણ પામ્યાં છે. એમનાં એક દીકરી સાથ-સનાં પ્રેમયુએટ હોમ રાજકોટની શ્રીમેલ ટ્રેનીંગ કોલેજનાં વડાં તરીકેના બોલે નાની ઉંમરે વહે છે, જ્યારે બીજાં પુત્રી બી એ નો અભ્યાસ કરે છે. ડાકટરના કંઠ તપોમય જીવનમાં શાંદા બહેન હજી પે કામળતાના રંગ પુરી રલા છે. એક અમીષિંદુ સગાન છે. એ અનુકુળ સંબોગોને પણ ડાકટરના જીવનનું દાલનું ધડતર આભારી હોય.

ડાકટર સુમત સાધુ નથી, તો સાધુતા કેળવી રલા છે, એના ઉપાસક બની રલા છે. એ સત્યપ્રિય પણ એટલા જ છે અને તેને લીધે જ નિરૂપતાથી અજે વડોદરાની નોકર-શાહી સામે ઝડપી શરૂ છે.

આ ડાકટર સુમતના જીવનની આછી ઝાળી માત્ર છે. એ એમનું જાવાચિત્ર, રખા ચિત્ર કે જીવનગુલના ન હોય. એમનામાં દોષ દશે, અને હોય તે જોવાના કાર્યનો મેં પ્રયત્નથી જ અચ્છીકાર કર્યો છે એમના ફેટક ગુણોના પચિય આપવાનું મારું કાર્ય હતું અને તે મેં હુકું છે. આ માત્ર હુકું જીવનોષ છે એમ રહીએ તો ચાલે અને એની આકર્ષી એટલા જ મુદ્દે અંકાય તો સંતોષ.

(સંપૂર્ણ)

એ અમરપન્થનો તે યાત્રાળુ હતો, કે જ્યાં જવા સહુનાં ઉર ઉઠાસે ઉછળતાં. અમરપન્થનો હતો તે એ પન્થનો ને તેથી દર વખત માર્ગ બુલતો. જીવનની એક એક ઠાંતર ખાધને તે સીધે ચીલે ચઢાતો ને વળી તે પન્થ બુલતો. એમ કંઈકંઈ સુખદુઃખના પકડાવા વીધીને તે એ રસ્તે આગળ વધતો. એવીજ છે વિશ્વની પરિક્રમણા ।

ને પન્થબુદ્ધો તે એકવાર પૃથ્વીલોક ઉપર આવી પહોંચ્યા. આજ વીધતા પર્વતો અને મિરીકંદરાએ મા તપ તપતા યોગીઓ ને અવધૂતોને તહેણે પેખ્યા. લીલીછમ કુળેની અટા-એક્ષી જળામીમાંથી સરકી જતી કલકલનનાદે નિર્ગળજળવહેતી નદ-મદાનદનાં ધીરગંભીર વહેણમાં લપસતું મૃદ્ધિસૌન્દર્ય એણે તીરખ્યું. રાત્રિદિાસનાં અંધારાં અજવાળા જોયાં. જનહૃદયનાં અણુકલ્પ્યા પ્રારબ્ધલેખ વાંચ્યા. મૃત્યુનો કાળજકાળો હાથ પીછાણ્યો.

ત્યાં યમરાજ તો નામતો જ રાજ્ય હતો, ને રાજ્ય તરીકે જ ત્હેની બ્ધીક હતી. ખરું રાજ્ય તો માયાદેવી જ ચલાવતી.

તે માયાદેવી પાસે ગયો અને કહ્યું. "ઓ દેવી ! ઓ ભગવતી ! જગતને ઉધ્ધારો, મા કુળાડો. બંધન છોડો અને પ્રભુનો પંથ એને દાખવો."

ત્યારે એ મદ્યેલી મહારાણીએ કહ્યું, "ઓ પ્રભુધેલા ખાસી ! જગતનાં લોકને તો નિઃચેતન-માંથી ચેતન શોધવું છે ; અણુમાંથી બ્રહ્માંડ રચવાં છે ; પાપમાંથી પરમેશ્વર પ્રકટાવવા છે.

મ્હેં બંધને બાંધ્યા છે ત્યારે જ આટલું થે કરવા મથે છે. એ બંધન છોડું તોકે થે માર્ગે એ લોક જમ, ઓ ખાસી આત્મા ?"

અને તહેણે કહ્યું, "વિનાશનો એમનો પન્થ છે. ત્યારે ખેય તો સચ્ચિદાનંદ છે અને તે મ્હને અહીં નહીં સાંપડે સ્વર્ગનો માર્ગ અહીં યધને જ ને, મયાદેવી ?"

માયાદેવીએ કહ્યું, "અહીં યધને જ જમ છે સર્વ સ્વર્ગમાં, ને પુણ્યની અવધિ વીત્યે પાછા વળે છે."

યાત્રાળુએ મનમાં કહ્યું, "ત્યારે હજી હું માર્ગ નથી બૂધ્યો."

ને પૃથ્વીલોક તણ તે સ્વર્ગલોકમાં આવ્યો. અનેક પુણ્યની આત્માઓ ત્યાં આનંદે રાચતા. દિવસ ને રાત્રિ ત્યાંથી અંદરશ થમાં હતા. કુદરત ને કામદેવતું સંયુક્ત રાજ્ય જોયું. સહુ સહુને ભાવતો આનંદ સહુ હુંડતો. પુણ્યની અવધિ ક્યારે પૂર્ણ થશે તે કાંઈ ન જાણવું, ને અવધિ વીત્યે પાછા પૃથ્વીલોક ઉપર ઉતરતા. ભાગ્યે જ કાંઈ આગળ વધતું.

તે કુદરત ને કામદેવ પાસે ગયો, ને કહ્યું, "ઓ દેવાધિદેવ ! સ્વર્ગને ઉધ્ધારો, મા કુળાડો. સુવર્ણ મંદપાં કારાગૃહનાં દાર ખોલો ને પ્રભુનો પંથ દાખવો."

ત્યારે ત્હેમણે કહ્યું, "ઓ પરમના પ્રાર્થી ! સ્વર્ગના આત્માઓને તો ત્રેમ અને આનંદમાંથી પરમાત્માને પરખવા છે. આટલાં થે ન આંતર્યાં હોત એ જાડુ તો તો મૃત્યુલોકમાં જ ખોજતા હોત એ આત્માઓ પરમાત્માને.

ને હેણે કહ્યું, “વિનાશને માર્ગેથી તો વેગળા રહ્યા છે એ આત્માઓ, પણ અધિકારમાં એ શોધે છે પ્રકાશને. સર્વ આત્માઓ ત્હારે પ્રભુનામની સામટી સ્તીનગારીઓ ત્યાંપરે ત્હારે પ્રકટશે એ પ્રકાશ ને દૂર કરશે અધિકારને. અહલોકનો માર્ગ અહીં થઈને જ ને ?”

હેમણે કહ્યું, “હા, એ આત્મના અવ્યાસી ! અહલોકમાં અહીં થઈને જ જવાય છે.”

હેણે મનમાં જ કહ્યું, “પ્રભુની પાસનો જે કેટલો પ્રભાવ ! અગવ્યો હોય ધણું છું મારા માર્ગમાં, ને બધું છું કંઈક મહાદુઃખોની પરંપરાઓથી !”

ને સ્વર્ગ તણ તે અહલોકમાં આવ્યો.

સર્વ આત્માઓ ત્હાં અહલોક દત્તા. જૂન, વર્તમાન ને ભવિષ્યના તેઓ જાણુણદાર દત્તા. સમય, રથળ ને કાળના અવ્યારી દત્તા. કર્મના તેઓ કર્મચારી દત્તા. અહ અને અહાંસના તેઓ સર્વશાની દત્તા. ને ત્હાં અહાજીનું રાજ્ય આણતું.

પણ તેઓ હેમના જ્ઞાનનો બરોબર ઉપયોગ નહોતા કરતા. કાં તો જ્ઞાન આપવા લાયક આત્મા જ ન હોય, ને મળે ત્હારે સમય પ્રતિકુળ હોય. થળી લાયકાત વિના તેઓ ઉપદેશ નહોતા આપતા.

તે અહાજી પાસે ગયો ને કહ્યું, “એ જ્ઞાને શ્રી ! અહલોકને ઉપદારો, મા જુનાડે પાત્રા પાત્રનો ભેદ જૂઠવો, ને પ્રભુનો પય દાખવો.”

ત્હારે અહાજીએ કહ્યું, “એ પરમાત્માના પદિવાજા ! એમને તો અહલમાંથી પરઅહલ મેળવવા છે. આરહંત જે અહલજ્ઞાન આપું છે ત્હારે શાંત રહ્યા છે.”

હેણે કહ્યું, “એકલા આનંદનો એમનો માર્ગ છે. સમ્યક્દાનંદ તો એથી જે દૂર છે. સુરલોકમાં અહીં થઈને જ જવાય છે ને ?”

અહાજીએ કહ્યું, “સુરલોકનું આ મુખદાર છે, ને અહીંથી જ જાય છે સહુ સુરલોકમાં.”

ને હેણે કહ્યું, “અનહદ કૃપા, એ પરમ વિભૂતિ !”

ને અહલોક તણ તે સુરલોકમાં આવ્યો.

ત્હાં સર્વ દેવાત્માઓના વાસ હતો. સુખ, પુણ્ય ને જ્ઞાન ત્હાં સર્વત્ર પ્રકાશતાં. સાંન્દર્ધ ને પ્રેમ, માયા ને મૃત્યુ ત્હાં વિરાજતાં, ત્હાં કાઈનું રાજ્ય નહોતું—કાંઈ દેવાત્માને પરત્રતા નહોતી.

હેણે ત્હાં જોયું કે દેવાત્માઓ પ્રેમને ને સાંન્દર્ધને, માયાને ને મૃત્યુને આઠા આપતા ને એ આઠા આપતાં અહલોકનો કંઈક અવિભાજ્ય થતો.

હેણે સાર સારો કે એ દિવ્યાત્માઓ આત્માનો આનંદ માણતા, પણ તે સાચો નહોતો. સમ્યક્દાનંદ એથી કંઈક પર હતો.

પછી હેણે એક આત્માને પૂછ્યું, “એ દિવ્યાત્મા ! પ્રભુનાં પ્રદેશમાં આ પંથે થઈને જ જવાય છે ને ?”

ત્હારે તે આત્માએ કહ્યું, “હા. કેટલાક ત્હાં જાય છે, ને જાય છે તે ત્હાંથી પાછા ફરતા જ નથી.”

તે મનમાં જ બોલ્યો, “એ વિભુ ! અંતર હોયે આનગના પ્રજ્ઞામ સ્વીકારજે.”

ને ત્હાંથી તે પ્રભુના પ્રદેશમાં આવ્યો. એ જ હેણું ધ્યેય-એ જ હેણે સમ્યક્દાનંદ ! અને એને જ માટે આ અમરપંથની પાત્રા. અવકાશમાં તેજ તેજના અંબારલંબો એ પ્રદેશ દર સુદર સુધી પાંચશે પડશે હતો.

તે પ્રભુને પ્રણમ્યો ને કહ્યું, “એ પરમાત્મા ! આજ ત્હારા પાપનો પ્રત્યય થયો. આંજે મળે સમ્યક્દાનંદ સાંપડ્યો. પ્રભુ ! કાઠી કાઠી પ્રણામ !”

ને ઉચું ‘જોયું’ ત્હારે તે પ્રભુની ગોદમાં હતો. સર્વ સુખ એને અરણે ઢળતું, ભકતની ભકિતને એમ વિભુ છત્યા.

ફરી એકવાર પ્રણામ કરીને એ અમરપંથનો પાત્રાણ પ્રભુમાં સ્તીનગારી થઈ મર્યો.

એ જગતના આત્માઓ ! પળજો એ જનસુના અમરપંથે ને માણજો ચીરંજીવ સમ્યક્દાનંદ ! (સંપૂર્ણ.)

ગિરાપ બકલે

લેખક : શ્રી. "નયન",

(ગયા અંકથી પુરું)

બકલેને લાગ્યું કે વિદ્યાપીઠને સંનદ આપવાનું તથા દ્રવ્ય આપવાનું સંસ્કારે આશાસન આપ્યું છે અને લોકોએ પણ સારો આશ્રય આપવાનું સ્વીકાર્યું છે, એટલે હવે કંઈ વિધિ રહ્યું નથી. બકલે જેવા અસ્ખલિત ઉત્સાહી અને પરોપકારી પુરુષને વ્યવહારી, કુટીલ નીતિનિપૂણ અને સ્વાર્થી ચુસલીઓના વર્તનનું ખીજ દેતું હોય છે તેની શા ખબર? બકલે રોડ બેઠમાં જઈ પહોંચ્યા ત્યાં સુષ્ટિરોદય અને પરિસ્થિતિ જોઈ પ્રથમની યોજના કરતાં અહીં જ વિદ્યાપીઠનો સ્થાપના કરવી એમ તેમને લાગ્યું તેઓ સંસ્કારના વીસ હજાર પૌંડની રાહ જોતા હતા જાણવોલેને બકલેની યોજના પર લેશમાન શંકા ન હતી. રાંભની ધ્રુજા વિરૂધ્ધ નહિ જતું એવા વિચારથી તે વિરૂધ્ધ થયેલા ન હોતા તે ઉપર કહ્યું છે જ; પણ પૈસા આપવાનું કાર્ય તેના હાથમાં હતું. જ્યારે બકલેના મિત્રોએ પાર્લામેન્ટમાં પસાર થયેલા કરાવ પ્રમાણે પૈસા આપવાનું વારંવાર કહેવા માંડ્યું ત્યારે તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “પ્રધાન તરીકે જે મને મત્ત કરતા હો તો મારે એમ કહેવું જોઈએ અને હું ખાતરીથી કહીશ કે, ખાનનામાં સ્વદ. થતાં જ પૈસા આપવામાં આવશે! પણ વીસ હજાર પૌંડની બક્ષીસ પર બકલેએ અમેરિકામાં રહેવું કે નહિ એમ જો સ્નેહિ તરીકે પુછતા હો તો હું કહીશ કે બકલેએ તુરત પાછાં યુરોપમાં આવડું અને બક્ષીસની આશા છોડવી”

આ પ્રમાણે મુખ્ય પ્રધાને એક ઉદાર યોજનામાં ખૂલ કહ્યું, તેથી બકલેને ધણું ખેદ લાગ્યું.

સંસ્કારની સહાયતા બરોસા પર બકલેએ રોડ બેઠમાં સુમારે રોા એકર જમીન વેચાણ રાખી ત્યાં એક નાનું ઘર બાંધ્યું, હતું અને રાખના સ્મરણથી તેને ‘વાઇટ હાઉસ’ એવું નામ આપ્યું હતું તેમજ આ સ્થાનનો વ્યવસાય જો કંઈ હોય તો અપયન અને લેખન એ જ હતો. દસ ખાર વર્ષોમાં આને સાંત સમય તેમને મળ્યા ન હોતા. ત્યાં સુધિ રોદય બકલેને અતિ મિય હતું. સંપ્રદ કિનારે એક બકલેની શુદ્ધ જેવી જગ્યાએ બકલેને બેસવાનું સ્થાન હતું. આ સ્થાને જ બકલેના કુટુંબની વૃદ્ધિ થઈ હતી. અહીં તેમને એક છોકરો અને છોકરી થઈ, પણ છોકરી વિરોધ દિવસ જીવી નહિ.

સંસ્કારની સહાય મળવાની આશા નષ્ટ થયા પછી બકલેને પોતાની યોજના છોડી દેવાની ફરજ પડી. છેવટે તે કુટુંબ સંહીત ઇ. સ. ૧૭૩૧માં ઇંગ્લેંડ પાછા આવ્યા; પણ અમેરિકાની સુધારણાની ધ્રુજા નિર્મૂળ થઈ ન હતી. તેમણે પોતાની જમીન યેલ વિદ્યાલયમાં શિષ્યવૃત્તિ આપવા માટે સોંપી, તેવી જ રીતે મેળવેલા ફંડમાંથી એક હજાર પુસ્તકોનો સંગ્રહ યેલ વિદ્યાલયને બક્ષીસ આપ્યો.

‘ઇંગ્લાંડમાં પાછા આવ્યા પછી બે મહીને બર્કલે એ તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક પોતાના અધ્યાપનો એક મોટા અંશે પ્રસિદ્ધ કર્યો. આ અંશે સંબોધણાત્મક છે. બર્કલેના બધા અધ્યાપનો કરતાં આ પ્રંથ ધણે લોક પ્રિય થયો. રોડબેટમાં જે અવર્ણનીય સૃષ્ટિસૌંદર્ય તેઓએ જોઈ શક્યા હતા તથા તાત્ત્વિક અધ્યયન અને મનન કરવાને જે સ્વસ્થતા તેમને મળી હતી તે બન્નેની ખુબી આ અધ્યાપનો જણાય છે. બર્કલેનો આ અંથ તાત્ત્વિક વિષય પર હોવા છતાં અતિ મનોરંજક છે. તેમના આ અંથ પર કેટલાક સ્વળોએ પ્રતિક્રિયા દીધી યઈ હતી તેથી તેમણે કત્તરાત્મક પુસ્તક પણ લખ્યું છે. રોડબેટમાંથી પાછા આવ્યા પછી તેઓએ એક વર્ષ સુધી લંડનમાં રહી લેખન વ્યવસાય ચાલુ રાખ્યો હતો.

ઈ સ ૧૭૩૪માં બર્કલે પુનઃ સ્વદેશમાં આવ્યા અમેરિકાની યોજના સંબંધમાં સરકારના ધેરણથી બર્કલેને હજી આશા હતી ન હતી તેનો બદલો વાળવા મટે અને કેટલાક અરો બર્કલેની મહાન યોગ્યતાનો વિચાર કરી સરકારે બર્કલેને કોલોપોનીના માનનીય નિશાપની નમ્યો આપી, તેથી બર્કલે ત્યાં રહેવા ગયા. અહીં તેઓ અઢાર વર્ષ રહ્યા હતા બર્કલે જે કે પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથના હતા, તેમણે તેમના વિચારો હદાર હતા અને તેમનું દેશાભિમાન સંકુચિત ન હતું. તેથી તેઓ પ્રોટેસ્ટન્ટ અને કેથોલીક એ ઉભય પંથના લોકો સાથે સમાનતાથી વર્તતા. તેમનો એક હદાર વિચાર એ પણ હતો કે ડબ્લીન યુનિવર્સિટીમાં કેથોલીકોને દાખલ કરવા જોઈએ.

અહીંયાં કાર્ય કરતાં બર્કલેનું લક્ષ સમાજીય લોકોની સ્થિતિ તરફ ગયું અને આયરીશોની કેવી હીન સ્થિતિ છે તે લોકોના ધ્યાનમાં આવે તે માટે તેમણે પ્રથમા ‘રૂપથી પોતાના વિચારો પ્રદર્શિત કર્યા. બર્કલેએ પ્રથમા ગણ બાગ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. આ ત્રણે ભાગમાં સામાજિક અને અર્થશાસ્ત્રવિષયક કેટલાંયે તત્ત્વો અનુલૂતો પ્રણિત થયેલાં છે. હમૂસ કિવા

અર્થશાસ્ત્રના બનક એડમ સ્મિથની મૂર્તિ ચાલીરા વર્ષ પર આ અંથ લખાયેલ છે. તે સમયની સ્થિતિનો વિચાર કરતાં તે અમૂલ્ય છે. બર્કલે જે જે વિષયમાં પ્રવેશ કરતા તે તે વિષયમાં તે કંઈ પણ નવી કલ્પના પ્રકટ કરતા. સાદી અને સુંદર ભાષામાં પોતાના વિચાર પ્રદર્શિત કરવાની વિલક્ષણ પદ્ધતિ તેમને સાધ્ય હતી. અઢાર વર્ષના નિવાસ દરમિયાન ડબ્લીનમાં ખાલિંગેટ હતી. ત્યારે તેઓ એક જ વખત બહાર ગયા હતા.

બર્કલે કોલોપોનીમાં હોવાને માટે આવી રહ્યા. ત્યાર પછી ઈ સ ૧૭૩૬માં આયર્લેન્ડમાં ફક્ષાળ પડ્યો અને તે સાથે રોગ પણ પ્રસરી ગયો, તેથી હમરો મનુષ્યો કાળને આધન યઈ પડ્યાં. આ વિકટ પ્રસંગે બર્કલેનું લક્ષ એકાદ ઔપધ શોધી કાઢવા તરફ ગયું. તે જ્યારે રોડબેટમાં હતા ત્યારે તેમણે ત્યાંના દેશીઓ તરફથી સાંભળ્યું હતું કે, ડામરમાં વિલક્ષણ ગુણ હોય છે તેમણે ડામરનો પ્રયોગ કરવા માડ્યો અને ડામરના પાણીથી અનેક સ્થળે ગુણ ધતો જણાયો. હંમેશાના જુલ્સાહી સ્વભાવ પ્રમાણે આ ઔપધ સર્વદેશ પ્રસિદ્ધારક છે. એવી ખાત્રી યવાથી તેમણે ડામરના પાણીની એકતા વિષે એક લેખ લખ્યો અને તેની જનસમૂહ પર વિલક્ષણ અસર થઈ. જ્યાં ત્યાં ડામરનું પાણી તૈયાર કરવાનાં કારખાનાંનું ચાલુ થઈ ગયું. આ વખતે રાષ્ટ્રીય વૈભો સામે બર્કલેને ટક્કર ઝીલવી પડી અને તે તેમણે ઝીલી પણ ખરી. ડામરની વિલક્ષણ શક્તિ વિષે બર્કલેના મનમાં વિચારોની હલપાલ યવા લાગી અને તેના મુજબમાં એક તાત્ત્વિક તત્ત્વ તેમને જણાવા લાગ્યું. આ સમયે તેઓ પ્લેટ્ટા તથા છોએપ્લેટનિઝમ વિષે વાંચતા હતા; તેથી આ દુરસ્ જગતના મુજબમાં કંઈક અદ્દશ્ય તત્ત્વ છે. એવી તેમની સમજ થઈ. કોઈ પણ રીતે ડામરમાં સર્વદેશપ્રસિદ્ધારક એવી વિલક્ષણ શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે એવો બર્કલેનાં નિશ્ચય થયો અને તેથી વેલશાસન તથા તત્ત્વજ્ઞાનની સમગ્રતા તેમનાં મનમાં

અંતરોર્ણ થવાથી એ જ મને સ્થિતિમાં તેમણે 'સાંકળી' નામકે એક ગ્રંથ પ્રસિધ્ધ કર્યો. આમાં ડામર સંબંધી લખાણ સ્થૂંક મેહલવું હતું. ડામર વિષે બકસિના વિચારો અર્વાચીન વૈદશાસને સંભત નથી : તો પણ ડામર અને અને તેનો જ પર્યાય ક્રીયાસોટ એ એ ઓપરેશન અર્વાચીન વૈદકમાં હાખેલ થયેલાં છે તે બકસિના લેખ અને પ્રયોગના પરીણામ રૂપ છે એમ કહેવામાં સાંકા નથી. 'સાંકળી' એ ગ્રંથનો તાત્વિક ભાગ ચીરકાળ અબાધિત રહે તેવા મંહત્વનો છે અને એ ભાગ પરથી બકસિના તાત્વિક વિચારો ઉત્પન્ન થતા જતા હતા એમ દેખાય છે. બકસિનું કોલેજીયલ જીવન દ્રવ્યનો અભાવ સિંધ કરવા માટે પ્રયત્નશીલ હતું અને આ કળિ પ્રત્યક્ષ સિંધ કરવા તરફ એ ચલતો હતો તેમણે પ્રતિપાદન કયું કે, પ્રત્યક્ષ સંવેદનાની ખીણ બાંધ હોય, એક કંઈ નથી તેઓ પોતાના મંથ આધુન્યકાગ્રમાં નાસ્તિકાની વિરૂધ્ધ હતા, પણ તેઓના વિચારો ઉત્તરાવસ્થામાં ખેટાના જેવા થતા હતા. બકસિને જણાયા જાન્યુ હતું કે, દૃશ્ય સંવેદનાના કે ઇન્દ્રિયોને ગોચર થતા દૃશ્ય જગતની પાંચ ચિન્મય એવું એક તત્વ છે અને આ ચિન્મય તરવનો આપણું દૃશ્ય જગત એ વિકાસ છે. આ તત્ત્વવિચારો જ આ ગ્રંથમાં મુખ્યત્વે છે.

બકસિનું સાંસારિક જીવન સુંખી હતું. તેમને ત્રીં તેમના સ્વભાવને અનુકૂળ મળી હતી. તેમને બે છોકરા અને એક છોકરી (રેડ બેટમાં જાળપણમાં મૃત્યુ પામેલી છોકરી સિવાય) એટલાં જાળક હતાં. તેમનો એક તરણ પુત્ર તેમની ઉત્તરાવસ્થામાં મૃત્યુ પામ્યો હતો. પ્રસિધ્ધ મૃત્યુદહી બકસિને પુત્રવિધાયથી જીવું હુંબ થયું હતું તેવું જ બકસિને યથું હતું. એક પત્રમાં બકસિને પોતાના આ પુત્રના મૃત્યુ વિષે લખ્યું છે કે :—

જાનની અને દરબારી વ્યવસાય અને લોકો જેને સુખ માને છે તેનાથી હું અલિપ્ત થાઉં છું

મારી દૃષ્ટિ સમગ્ર બહુલો મારો એક નાનો સરળ મિત્ર હતો. તેણે મિત્રલેખન અને આનંદ આપ્યું હતું. તેણે ગાયન અને ગાંડો બનાવી હતું, અને તેને આનંદી સ્વભાવ અને ગમ્મત આપતો. પ્રભુએ મારો મિત્ર હુંથી લીધો છે. પ્રભુની ઇચ્છા ! તેના ગુણ અને સ્વરૂપ, તેની સાદાઈ, ધર્મનિષ્ઠા અને વિરોધત. તેની પિતૃભક્તિથી મારું હૃદય સ્થિર થઈ ગયું હતું. મને તે મિત્ર હતો, એટલું જ નહિ પણ તેને મારું હું ગર્વિષ્ટ હતો. તે મારા જીવનનો આધાર હતો.

હવે બકસિના જીવન પૈકી એક જ પ્રશ્ન મુંડ થયે જાય છે. બકસિને પોતાના પુત્રને ઓકસફર્ડ વિદ્યાલયમાં હાખલ કર્યો અને પોતે પણ હવેનું જીવન ત્યાં જ વ્યતિત કરવાનું નક્કી કરી પોતાના નિશ્ચય અને હત્તાહી સ્વભાવરૂપ એ પણ હરકતને ન ગમ્મકારતા તે વિચાર પૂર્ણ કર્યો. બિરાપની પદની કાયમ રાખી નિયમ પ્રમાણે ઓકસફર્ડ જવાનું જાની રાકે તેમ ન હતું, તેથી તેમણે તરત જ તેણે રાજીનામું આપ્યું; પરંતુ ન્યોર્થ રાજ્યે તેમની વૃદ્ધાવસ્થા અને નિદ્રતા તરફ વિચાર કરી તેમને નિયમના અપવાદ તરીકે બિરાપની પદની સહ ઓકસફર્ડ રહેવાની પરવાનગી આપી; પરંતુ ઓકસફર્ડ આગ્યા ને ત્રણ દિવસ થયા નહિ, તેટલામાં જ ઈ સ ૧૭૫૩ માં એક દિવસે પુત્ર પુત્રી વિગેરે સાથે વાર્તાલાપ કરવા હતા તેવામાં પ્રાણોત્ક્રમણ થયું ! આટલું સુખી મૃત્યુ થઈ શકે એટલા જ આગ્યમાં હોય છે ! બકસિના ગ્રંથ કે તેમના તાત્વિક વિચારોને હતાપોહ કરવાનું આ સ્થાન નથી. બકસિના અસ્તિત્વથી તેમનો નિશ્ચય, હત્તાહી અને સરળ સ્વભાવ હૃદય રીતે જણાઈ આવે છે તેમના વિચારો પૂર્ણ રીતે વર્તનમાં મુકાયા હતા. તે માન, લક્ષ્મી કે કીર્તિ મટે હલક નહોતા. તેમની વૃત્તિ એક ખરા તત્વજ્ઞાની તરીકે હતી.

(સંપૂર્ણ)

પા પી ની દ શા

—:૦:—

અનુવાદક :
ડૉ હરિમસાદ દેસાઈ

ચિત્રકાર :
શ્રી રવિશંકર રાવલ

(ગયા અંકથી પુરું)

“હા લાઈ” પુંનભાઈ બોલ્યા “હવે હું સમજ્યો કે આ ચલીસ વર્ષનો લાંગો ગાળો નાંદક હું દે-ન થયા ક્યો મૂળ રાત્રે રમશાનમાં હું ખીન્યો અને બ્રમમાને બ્રમમાં જાણે બુત જોયાં ને અવાજો સાલજ્યા એમાં મહેં માન્યા ક્યું. તેમાંથી આ ભય મહારામાં પેટેલો. હવે આજ આટલે વર્ષે મહારો એ વહેમ ગયો છે. મણીભાઈ ત્હારું કહેતું હવે હું અક્ષરેઅક્ષર માતું છું કે આ જગતમાં પરમેશ્વર કંઈ નથી”

મણીભાઈએ કહ્યું “જહુ દીલગીરીની વાત છે કે કથરેનો અસ્તિત્વ સંબંધી ધણી અશક્ય વાતો હજી આટલા બધા જમાનઓ થયા છતાં લોકો માન્યા કરે છે ને દુઃખી થાય છે. એ વહેમમાંથી હજી મૂખોએ છુટતા નથી.”

“હું તો આજ છુટા થયો છું” ડાસા એ કહ્યું અને ખરેખર એ કથરેને માનવાની ભાંજગડમાંથી આજ છુટા થયો હતો.

એ જ રાત્રે, ૧૨મી અને ૧૩મી જુનની વચ્ચે રાત્રે બાપ દીકરો છુટા પડ્યા અને

ડાસો પેતાના ખંડમાં એકલો સૂતો, ત્યારથી જ ૪૦ વર્ષ પર થવાની સગ. એને થઈ ચૂકી હતી. કથર ઉપરની એની શ્રદ્ધા ગઈ એના કરતાં ભારે સગ ખીજી શી હેઈ શકે?

ખાટલા પર પડ્યો પડ્યો પુંનભાઈ વિચાર કરવા લાગ્યો આ જગતમાં કથર નથી, આત્મા નથી ને પરમાત્મા એ નથી. રતર્થ, પાપની શિક્ષા એ બધું જીતું છે. આજ મહારી એ વાતની પુરી ખાત્રી થઈ છે અને એ જાણીને કેટલું સુખ યાય છે? કવી નિરાંત વળે છે? આટલાં બધાં વર્ષો વિના કારણ હું નકામો દુઃખી થયો. મણીભાઈના કહેવા પ્રમાણે માણસમાનને એક ખીજની હરીફાઈ કરીને, એક ખીજને પરાજિત કરીને પણ જીવવાતું છે. “જીવનધુધ” બરાબર છે. એ જ નિયમ છે. અને ખીજો નિયમ નથી. મહારા સંબંધમાં મહારી જીત કથરે મંજુર રાખી છે. કથરે મંજુર રાખી બોલી જવાય છે. મુર્ખ દેવતું જોર કેવું છે! કથર છે નહીં ને કથર શું મંજુર રાખતો હતો? હું જીત્યો. મહારી ફતેહ થઈ. સંસારમાં હું કાળ્યો છું. આ લગાડી

ચાલવા દો. જે જળરો થશે તે છતશે. મહારામાં છતવાની તાકત મહેં મેળવી, તો હું ફાળ્યો છું. દોશીગારી હતી તો સુખી થના છીએ આખો જન્મારો હહેર કરી છે. ફક્ત પેલું સાંભરી અવતા વચમાં એર જેવું થઈ પડતુ એ બુદ્ધિ વાત, પણ હવે એની બહીક નથી. હવે તો જરૂર નિરાતે સુખ ભોગવીશુ !

મહેને આખરે હવે સમજણ પડી કે સાળા માણસો અથા અદેખા છે ! અદેખાઈવું કારણ છે. માણસમ અને એક બીજા સાથે લડાલડી કરીને છતવાનું રહ્યું. નજરો થયો તે માથો નમ્ય છે ને જળરો થાય તે છતે છે. દુનિયા બળાવાની છે. બળાવાના બે ભાગ. બધાને એવું છે. આ મહારો મણીભાઈ.....

એને સાંભરી આવ્યું કે મણીભાઈને એના નામના ૨૦,૦૦૦ રૂપિયા એન્કમાં બુદ્ધિ મૂક્યા તે એણે પડ્યા હતા મણીભાઈએ એમને ૧૦,૦૦૦ વધારીને ૩૦,૦૦૦ કરી આપવાનું કહ્યું હતું તે પુનઃભાઈએ ના કહી ત્યારે એને ખોટું લાગ્યું હતું.

અને એકાએક પુનઃભાઈને સ્પષ્ટપણે સમજાયું કે મણીભાઈ હું મરૂ તો સારૂ એમ જ ધચ્છતો હશે. આ વિચારથી એ બહીન્યો.

લડાઈ ચલાવો અને છતો. હું તો લડ્યો, વેપારીએને માયો. એમને મારવાની મહારે જરૂર હતી તેથી મહેં માયો, પણ મહારો મણીભાઈને કાને મારવાની જરૂર છે ? કાને મારે તો મણીભાઈને ફાપદો ? ખોલો ! એ પધારીમાં ભડકીને એટલે થઈ ગયો.

બરાબર-છે. હું એના માર્ગમાં આડ ખીલીરૂપ છું. હું એને ૨૦ હજાર આપું, મને એટલા આપું, પણ હું મરૂ ને એને

મરૂ, એટલો હું જાઉં એમાં એને ફાપદો નથી જ. એ આ બધી મિલકતનો કુલ માલીક થાય એના જેવી આમા એને મજા નહીં જ.

અને પુનઃભાઈએ મણીભાઈની બધી વાત ફરી સંભારી કહાડી. વાત કરતી વખતનો એનો દેખાવ નજર સમક્ષ ખડો કયો અને એને નક્કી લાગ્યું કે મણીભાઈ જરૂર મહારૂં મરણુ દચ્છનો દોષો ભોળો.

અને એ મહારૂં મરણુ દચ્છ છે તો તો પછી બાકી શી ? એ ભણેલો છે, વિદ્વાન છે. પાપપુણ્યમાં માનનો નથી, બુદ્ધિપૂર્વક કામ લે અને ધચ્છ છે જ નહીં એવી એની ખાતરી છે પછી ? ના, ના, એવું કામ કરીને પકડાયા વગર રહે નહીં અને એવું છતતર રહે જાય-અરે, પણ એ બુદ્ધિમાન છે એર એર છતું માનું આપી દે તો કેણુ જાણનાર છે ?

અને તરત જ એક દિવસ મણીભાઈ એને જુદા જુદા એરાની વાતો કરતો હતો તે સાંભરી આવ્યું. એ કહેતો હતો કે ધણુ એરા એમાં છે કે જેનાં કંઈ પણ ચિન્હ કે નિશાન પાછળથી માલમ જ ના પડે.

અને એમાનું એકાદ એર એની પાસે ફોપ તો મહેને આપ્યા વગર રહે ? જરૂર આપે એ મહેને કહેતો હતો કે હું વેપાર ધંધામાં ધ્યાન નથી આપતો-તેથી ધણું બગડે છે અટલા ખાતામાંથી મણીભાઈ કહેતો હતો કે ધણુ પેદા કરી શકાય.

મહારો એક પાલો જ આપતાં એમાં એર મેળવી શકે પછી મહારો તો રામ ભોલો ભાઈ રામ ! નોકરો ને રસોઈઆને લાંચ આપે એટલે પણ એનું કામ થઈ જાય. એ બધા મહારો વાતો લુચ્યા છે. પુનઃભાઈને એમ-

આ લેખના અનુકરણકાર
ડૉ. હરિમસાદ દેસાઈ

કરતાં પોતાનો ખાસ નોકર દહેરી લાલજી સાંભળ્યો. એ ફાંકડો, મણીભાઈ કહે તો લાગ જવા દે ?

આવા આવા વિચારોથી પુનઃજાણ ગભરાઈ ગયો. પાસે શરજતની શીશી પડી હતી. કાચના ખાસામાં જરા શરજત અને પાણી નાખીને એણે પીવાનો વિચાર કયો. ગ્લાસ હાથમાં લીધો. પણ એને તળાથે કંઈ ઘેળું મ્હોટેલું નેતાં એ બોલ્યો. “કોણ જાણે આ ઘેળું શું હશે ? સોમલ આવું જ હોય છે. ત્રણ પુમ દમકુ નહીં માર સફગા.”

પછી અંદર ગયો અને પાણીવારની ગોળામાંથી પાણી પીધું. પછી પાછો વિચાર કરવા લાગ્યો.

“હા, એમ જ. દરેક જણને જમત જોડે લડી છુટવાનું. જીવનયુષ્ક. અને લડઈ એટલે લડાઈ ! ત્યાં કાંઈ પ્રમાણિકપણ ને સત્ય ને નીતિ ને પ્રેમ એવું એવું હોય નહીં પરત્વે નહીં. હવે તો મ્હારે જ મ્હારી સંજાળ માનવાની. કોઈ પાછું નથી. મ્હારી બરી જે ખાતી દશે તેમાંથી હું ખાઈશ હા અને એ પણ કેનાં ? એ રહી નથી. ઓરમાયું અને સાવકું વેઠવાનું. હું ના હોઉં તારે મિલકતમાંથી એનો અડધો લાગ, પીયેરીયાં છે ભૂખર ને વારંવાર એની પાસે પેસા માગ્યા કરે છે. હું મરું તો પછી એને પેસા ઉડાવવાની મજા પડે.

હત તમારી ગાનાં હુઆઓ ! મને મ્હમારે મારવો છે. આવી જાઓ. હું હવે વીલ બનાવું, અને વીલ એવું જનાવું કે એમને કોઈને એક પાછ ના મળે. એટલે મ્હારા મરણથી એમને કોઈને કશું ફાયદો ના થાય. વીલ કાલે જ કરું અને ઘેરી, છોકરાં, મણીભાઈ બધાંને વીલની હકીકત જાહેર પણ કરી દઉં.

હવે એ સુખેથી ઉંઘત, પણ વિચારો એ એને ઉંઘરા ના દોધો. એટલે એ કાગળ

લઈને વીલનો જ ખરડો કરવા બેઠો. બધી મિલકત મર્માદાખાતામાં આવી દેરી એમ લખ્યું. લખ્યા પછી એ નિરાંને ઉઘડ, પણ પાછો જાંઘીઅર જે નોકરે એની સેવા કરી હતી તેનો વિચાર આવ્યો. ઘોડાવાળા માવજી એ પણ ગિયારાએ ૨૦ વર્ષ સુધી આજ ધરમા રહી મ્હારી ખાતર ને છોકરાં ખાતર બહુ તકલીફ વેડી છે અને ઘોડાઓને પોતાનાં બચ્ચાંની માફક સાચવ્યા છે. એ બન્નેનું કંઈ કરવું નેઈએ. પછી વિચારમાં ને વિચાર મા પોતે નોકર કે ગાદીત હોત અને મહિને ૧૦ રૂપિયા પગાર મળતો હોત તો શું કરત એ સમજવા માંડ્યું. મ્હારા જેવો કાંઈ શેઠ જંગલમાં દહેર કરતો હોય અને હું નોકર હોત તો શેઠને છેડત ? પેસા પ્રાંતીજવાળા શેઠની વલે કરી હતી એવી જ વલે એ શેઠની પણ કરી નાખી—

અને પુનઃજાણ પાછો ફરી ખીન્વો. એ જાણ વાસવા ગયો, પણ કડી બગાળર વસાઈ નહીં એટલે સાકળ મારીને તાળાંને ટુકણે એક ન્હાનો ટુલાલ બેરબીને ગાંઠ મારી. બારણને ઉપર ખીજી સાંકળ દત્તી તે પણ વરી અને એના ઉપર બીજાને ટુલાલ જાંધ્યો. આટલું ક્યાંથી એને નિરાંન વળા કે હવે કાંઈ બારણું ઉઘાડવા આવે તો છાનોમાનો આવી શકનાનો છે ?

પછી દીવો હોલવ્યો. આટલું ક્યાં પછી પણ મોડી રાત સુધી એને ઉંઢ આવી નહીં અને એની સ્ત્રીને ‘શેઠ હજી સુધી કેમ ઉંઘ્યા નહીં હોય’ એવી ચિંતા થવાથી બોડેના ખંડમાંથી એ ઝપાટાગંધ શેઠના ખંડ તરફ આવી. બેરબી બારી ધુલેલી અને એક ધકકે શેઠની વાસેથી જન્ને સાંકળો ખાંધેલા ટુલાલો છતાં ઉઘડી નાખી

શેઠ સફાળા ઉઠ્યા. કોણ છે ? કેમ છે ? અથવા બધા ક્યાં સુવા ?” તરત શેઠણી

છે એમ સમજાયું, છતાં શાંત પડતાં શેઠને કંઈક વાર લાગી.

શેઠાણીએ ખારણું ધકેલ્યું તે વખતે શેઠ ને એમ જ લાગ્યું કે જાણે કોઈ મદને મારી નાખવા આવ્યું. શાંત પડ્યા પછી શેઠ બીકની વાત જાની રાખીને કહેવા લાગ્યા કે “નારણું તો મહેં અમરતું જ વારણું હતું. કોઈ પેસી ના જાય એટલા મારે.”

તેમ છતાં-એમની મનની વાત મનમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં-તે દિવસથી ઘરનાં બધાં માણસો, તોફરયાકર સુધ્ધાં,

મણી હતાં, પણ એકંદરે બધાંને એ સ્હાતા. તેને બદલે હવે બધાંની સાથે એ થોડું બોલતા થઈ ગયા. બધાંથી સાવચેત રહેવા લાગ્યા બહેમી થઈ ગયા. છોકરાં, છોકરાંનાં છોકરાં, સ્ત્રી, તોફરો, બધાં ઉપરથી જાણે એમનો ભાવ ઉડી ગયો. અતડા થઈ ગયા.

વીસ બનાવણું એ એમનું મોટું કામ થઈ પડ્યું. સંતોષકારક વીસ બનાવતાં એમને બહુ દિવસ નીકળી ગયા. કોઈ કારકુન કે કોઈ ગુમાસ્તો એમને સંતોષ આપી શકે નહીં. વીસ લખે; વળી છેકી નાખે. ફરી

શેઠ સફળતા ઉઠયા, “કાણુ છે!”

સમજ્યા કે શેઠ પેહેલાં હતા તે નોખ-એમનામા બહુ ફેરફાર થઈ ગયો છે.

પેહેલાં એ આનંદી રહેતા. કોઈ કોઈ વાર એમનું પાંદણું પાંપ સાંભરી આવે ત્યારે જરા ઉદાસ જણાતા, પણ ધણે ભાગે એમનો સ્વભાવ સ્મુજી હતો. કોઈક વાર ગુસ્સે થતા, પણ મળું ખરું દયાળુ હતા અને સોની સાથે દેતમાયાથી વર્તતા.

છોકરાં અને ઘરનાં માણસ ચાકરમા કોઈ એમનાં વ્હાલાં અને કોઈ જરા અજાણ્યા-

લખે, ફરી છેકી નાખે

ખાવાની ખાજતમાં પણ બહુ કોપણ કરવા લાગ્યા. એમને ભાવણું ખાવાનું કરી લાવે, તોપણ એને અડક્યા વગર પાછું મોકલી દે ધણી વારે ખાવાની જ ના પાડવા લાગ્યા.

કોઈવાર બધાં ખવા બેઠાં હોય તે અડધેથી આવી પહોંચે. દીકરાની, વહુની કે જાકરીની યાજ્ઞ લઈ લે ને એમાંથી ખામ, પેતાને મારે દુધ જુદું મંગાવે, જુદી તપેલીમાં પેતાને હાથે હાંકીને કચાટમાં મૂકે ને કપડે તાણું મારે.

વેપારધંધામાં - હવે એમણે થોડું ધ્યાન રાખવા માંડ્યું, અને કાયદો થયો હોવા તે રકમની વાત પણ છુપાવવા લાગ્યા. બધા સોદા કે વેચાણની વિગત પણ હવે એ કાંઈને કહેતા નહોતા. જો પૈસો એમને પહેલાં એટલું બધું સુખ આપતો તે હવે એમને રીખાવવાનું હથિયાર ચમક પડ્યો.

બીજા તરફ જાણે એમ પૈસો એ છુપાવવાં હાથમાં, પણ પોતાના જેવા જ નાસ્તિકાથી પૈસાનું રક્ષણ કેમ કરવું તે એમને સમજ નહીં.

એમને લાગ્યું કે ધંધર નથી એ વાત જેમ એ પોતે જાણે છે અને પોતાનો છોકરો જાણે છે તે પ્રમાણે બધા જાણી જશે તો રહાસ બાર વાળા. —

રહાસ ખૂન ચાપા. રહેને જેર દેરાય, જેરજીવમેથી ને દગાદગાથી. રહારો પૈસો હુલાઇ જાય.

એને લાગ્યું કે એક રસ્તે બચાવ એવું છે. “ધંધર નથી એ વાત કાંઈને જાણવા ના દેવી. પરંતુ ધંધર છે, હાજરાદલુર છે એમ જ બંધને કહેતા રહેવું” એમ ઠરાવ્યું.

૧૨મી જૂન પછી પુનભાઈમાં ઉલ્લો ફેરફાર એ થયો કે દેખાડવાનો ધર્મ એણે બહુ પાળવા માંડ્યો. એકદશી, સોમ પ્રદોષ, રવિવાર એમ કંઈ કંઈ ત્રત અપવાસ કરવા લાગ્યો. રણુહોડજનાં દર્શન કર્યા વગર જમે નહીં અને કયા સાંભળવાનું, લીતો દીવો અખંડ જાળવાનું એમ કંઈ કંઈ ધાક્કા લઈ બેઠો.

વખત આગળે નોકર, ચાકર, છોકરાં, સ્ત્રી બધાને ધંધરના અસ્તિત્વ વિષે ભાષણ આપતો. “જે જે પ્રભુ સર્વ બાપક છે ! હાજરાદલુર છે ! ધંધરથી ડરીને ચાલતો અનીનિતે રસ્તે ચાલશે નો નરકમાં પડશે.

મયાં પછી ધી ધીકતા ચાંબલે પ્રજા પડશે.” વગેરે. . . . . મહાત્મનું પણ આવો ઉપદેશ આપતો અને ખાતગીયા બાપદીકરાએ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ધંધર નથી જ એવો નિશ્ચય કર્યો હતો તે વાત પણ જાણે બની જ નથી એમ સમજવા લાગ્યો.

૧૨મી જૂન પછી - જવારથી એણે નિશ્ચય કર્યો કે આ દુનિયામાં કંઈ નથી, કામથી બહીરાનું નથી, ધંધર છે જ નહીં અને મોજ શોખથી જ જીવા જેવું છે ત્યારથી એની બધી મોજશોખ જાણે ઉડી ગઈ. સંસારનાં બધાં સુખ તે દિવસથી બહુલાઈ જઈને રીખાવી રીખાવીને મારનાર દુઃખ જેવાં ચમક પડ્યાં.

ખૂન, જેર, દગલખાજ એની આંખ આગળ ફરવા લાગ્યાં. મરનાં માણસો અને કુટુંબી જનોની પણ એને નિરંતર બઢીક લાગવા માડી. દરેક દરેક જણુ કુષ્ટ કાવતરાં કરે એવો એને ભય લાગ્યો. અને સ્ત્રી, છોકરાઓ, છોકરીઓ અને બધાં જીવતાં માણસોને એ ધીકરવા લાગ્યો.

બહાવમોયાં, કાલું કાલું બોલનારાં, એનાં ન્હાનાં ન્હાનાં પૌત્રપૌત્રીઓ પણ વીંછી જેવાં જેરી એને લાગવા માંડ્યાં. એ જેમ બધાનો તિરસ્કાર કરતો હતો તેમ એને લાગ્યું કે આ દીચૂકડાં છોકરાં પણ મહારો તિરસ્કાર કરે છે.

વારંવાર એ ઇલાનથી એ પોતાનો બચાવ કર્યો કરતો. કાંઈને મનની વાત કહેતો નહીં, કાંઈનો વિશ્વાસ કરતો નહીં. બધાંથી પ્રમાણતો રહેતો. બધાને છેતરતો. કાંઈ રસ્તે જતા માણસને કાંઈ પણ પ્રકારનું એને નુકસાન કાવતો વિચાર સરખો પણ ના હોય તેનાથી પણ એ બહેમાનો. આ પોતાનો બચાવ કરવાનો એક ઇલાજ. અને બીજો ઇલાજ ધંધરના અસ્તિત્વ વિષે બધાનાં મનની ખાત્રી

કંરી આપવાનો પ્રયત્ન. એને ખાત્રી થઈ હતી કે ઇશ્વર નથી એમ જે હું માનું છું તેને ખાદ્યે ખીજા બધા લોકો ઇશ્વરને માને એવું હું કરું તો-જા, હું ખચી શકું.

પૈસા દશ વધે જતો હતો. પણ હવે એ આનન્દ આપવાને ખાદ્યે એને ભય ઉત્પન્ન કરતો. એનાં કુર્કુખીજનો જ એના મનથી એનાં દુરમન થઈ પડ્યાં હતાં. ખાતુંપીવું અને ઉધવું એ સાદાં મુખ પણ હવે એના નસીબમાંથી ઉડી ગયાં હતાં.

દરેકદરેક જનતમાં એ પાપી પ્રયત્નો અને તરકેટો શિવાય ખીજું કંઈ જ નોતો મહો.

એને આ રીતે દુઃખી પુનઃજન્મ ત્યાર પછી તે ૧૦ વર્ષ જીવ્યો.

એના બહેમથી બધા કંટાળી ગયા. એનો સ્વભાવ બધા સમજ્યા, પણ એનું દુઃખ કોઈ જાણી શક્યા નહોં. અને આ દુઃખ અપર હવે એની મનોવ્યથાને દદ નહોતી.

વળી મરણ પછી પણ આ દુઃખનો છોડા આવશ્ય એવી શ્રધ્ધા જવાથી એના દુઃખની નિવૃત્તિ અસંભવ થઈ હતી.

એ રીયાતો, પીડાતો, પણ શાથી રીયાઈ પુ એની એને ખબર નહોતી.

આટલું છતાં એને મોતની ખીજ લાગતી હતી. કારણ કે એ માનતો કે મૃત્યુ પછી કંઈ નથી. 'સખ' 'અલાસ.' 'સર્વનાશ' મરણ પછી બધા અસ્તિત્વનો નાશ છે. તેમ છતાં એની જીંદગી હવે કે હવે પછી કેમ સુખારવી એ પણ એને ખબર નહોતી.

આ સ્થિતિમાં એ ૧૦ વર્ષ જીવ્યો. એક દિવસ નાતમાં પાટે બેસી આવી. થેર આવ્યો, નારતો કયો. પાણી પીને સૂતો તે સૂતો, ફરી ઉઠ્યો જ નહોં.

એનું મોત એકાએક થયું. પીતળની દોણી, કસખી શાશ્વત વગેરે સાથે એનું મરુદ કાઢવામાં આવ્યું. પાછળ અનાજનાં ગાંઠા, લાકડરી લાડવા વગેરે મરીમોમાં છુટાયાં, પૈસા ઉછાળવામાં આવ્યા. અને અમદાવાદ શહેરમાં તે દિવસે પાકી પાડવામાં આવી. પ્રેમાજ્ઞા હોલમાં સમસ્ત શહેરીઓની પુનઃલાઈ શેઠના મરણને માટે ખેદ દર્શાવવા જાહેર સભા મળી. તેમાં શેઠના સહયુક્ત બક્ષિતભાવ, અને સુખીજવન વિષે પણ લાવણી થયા. પરંતુ ઇશ્વર શિવય કોઈ એમના પાપ વિષે કે ઇશ્વર ઉપરની શ્રધ્ધા ગુમાવ્યા પછી એમને જે સન્ન થઈ હતી તે વખતની એમની અંતરની દશા વિષે કંઈ જ બાંધતું નહોતું.

-સમાપ્ત-

માનવભાષાની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ

લેખક : રા. રા. અંબાલાલ એલ. ઠાકર.

" પ્રેરતુન વિષય ઉપર કંઈક લખતાં પહેલાં સૃષ્ટિના કેટલાક જુના કોલોસાયોને ઉકેલ લખવો જરૂરનો છે. સૃષ્ટિના આરંભકાળથી માંડીને આજ સુધીની તેની અવસ્થા કેવી રીતે થઈ, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણે ત્રણ પાઠ્યાલયદાશનિકો (લાક્ષણિક, ડાર્વિન, દર્બેટ રેપેન્સર)ના વિચારો એક સાથે મેળવીને એક જ ચળદમાં આપીશું કે 'વિકાસ'થી. લગભગ આવો જ ઉત્તર સાખ્ય દર્શનના પ્રવર્તક કપિલ મહામુનિએ દ્વિતરો વર્ષ પહેલાં આપણને આપ્યો છે. એમણે કહ્યું છે કે, પ્રકૃતિના એકધારા પરિણામથી જ સૃષ્ટિની આજની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે. આમ વિકાસ કદંપનાનું (આ) દાશનિકોમાં એ કે સાખ્ય છે, જતાં પાઠ્યાલય અને પૌરસ્ત્ય સિધ્ધાંતોમાં બહુ જ ફેર છે. એ બાબત ઉપર વિચાર કરવો અત્રે અસ્થાને છે. આ દાશનિકોએ વિકાસ વાદ ઉપર વિચાર કરી તેના ત્રણ પ્રકાર પાડ્યા છે. તેને વિકાસની ત્રણ અવસ્થાઓ પણ કહી શકાય. વિકાસના આ ત્રણ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે :-

૧ ભૌતિક વિકાસ Physical 'Evolution

૨ જીવનવિકાસ Biological "

૩ માનસિક વિકાસ Psychological "

આમાંથી અનુક્રમે 'ભૌતિક વિકાસ'ના સિધ્ધાંતોને નિશ્ચિત સ્વરૂપ ફ્રેન્ચ તત્ત્વવેત્તા લાક્ષણિકો આપ્યું; 'જીવન વિકાસ'નો જન્મદાતા

માર્ક્સ 'ડાર્વિન' તો પ્રસિધ્ધ છે જ; અને વિકાસની પ્રક્રિયાને મન અથવા બુદ્ધિ સુધી પહોંચાડવાનું કામ દર્બેટ રેપેન્સરે કયું, આમાના ભૌતિક વિકાસ વિષે બહુ મતભેદ નથી, પરંતુ તે વિકાસના પ્રકારમાં કંઈક સંમતિભેદ છે. જતાં જ્યાં યદાશનિકો સ્વીકારે છે કે મૂળ કાળમાં ધીમે ધીમે પરિવર્તન થવાથી જ સૃષ્ટિની હાલની સ્થિતિ બની છે, અને તેથી જ સૃષ્ટિની અવસ્થા પ્રાણીઓને દેવા યોગ્ય થઈ છે દેવે આગળ, ચાલતાં પ્રજા જીવનવિકાસનો આવે છે જીવનવિકાસ એટલે વનસ્પતિની પ્રારંભિક અવસ્થામાંથી ક્રમશઃ વિકાસપૂર્વકે આપ્યા ય વનસ્પતિજગતનું જનનું, અને તે જ વિકાસની ઉત્તરાવસ્થામાં પ્રાણીઓનો પ્રાદુર્ભાવ થયો, અથવા પહેલાં દવાઈ અવસ્થામાંથી 'નિરવયવ' (most simple) અને તેમાંથી ક્રમશઃ વિકાસપૂર્વકે મનુષ્ય સરીકેની અત્યંત અનુચિત અવસ્થા (most complex) સુધી પહોંચ્યું." આ જીવનવિકાસ વિષે બહુ જ મતભેદ છે. આ વિષયમાં સૌથી મોટો અને અધરો પ્રશ્ન એક જ છે કે જડ ભૌતિક જગતમાં જીવન (Life) કયાથી આવ્યું? જડ જગતથી (Inorganic) જીવિત જગત (Organic) સુધી પહોંચવામાં એક એવી ખાઈ આવે છે કે જે આજીવવાને માટે વિકાસવાદ અસમર્થ નિવરે છે. તે જ પ્રમાણે વનસ્પતિજગતથી પ્રાણીજગત સુધી

પહોંચવાને પણ એવો એક કુદકો મારવો—ચુટી-કાઢવું (Selection) અને તેને પડે છે. જે વિષે સંતોષકારક ખુલાસો પોતાના કાર્પને અનુકૂળ બનાવવું (Adaptation) એ જ મનુષ્યના શસ્ત્રપ્રયોગનું મૂળ વિષય આપણે અહિં જ અટકાવી દીધાએ. હવે ત્રીજા વિકાસ વિષે વિચાર કરીએ. પશુજગતની આમાસિથી મનુષ્ય સુધી પહોંચતાં અનેક મોટી મુશ્કેલીઓ અનુભવવી પડે છે.

આપણે પશુજગતનાં શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ પ્રાણી, ચિંપાંઝી, ગોરિલા, અથવા વાનર—હાથએ; તોપણ આ પ્રાણીઓ અને મનુષ્ય વચ્ચે એટલું અંતર છે કે વિકાસવાદની સાકળ સર્વથા તૂટી દેખાય છે. સાધારણરીતે.

મનુષ્યનો પશુજગતથી ભેદ

જતાવવાને મનુષ્યની વિશેષતાસૂચક ત્રણ બાબતો આપી શકીએ—

૧ શસ્ત્રવ્યવહાર Use of Tools

૨ અગ્નિવ્યવહાર Use of Fire

૩ વ્યક્ત ભાષા Use of Language

સૌથી પ્રથમ કહીશું, કે મનુષ્ય જ એવું પ્રાણી છે, કે જેણે પોતાની સિદ્ધિ કરવાની જંગલી હાલતમાં પણ પશુઓની માફક, કેવળ પોતાના શરીરના અવયવોથી જ કામ માગ્યા નથી લીધું; પરંતુ હથિયારોથી પણ કામ લીધું છે. તે હથિયારો પ્રાચીન પ્રસ્તર-કાળમાં (Pleslythic Period) કેવળ એકાદ પથ્થરના જ બનેલાં હતાં. વિકાસવાદીઓ કહે છે, કે મનુષ્યોના શસ્ત્રપ્રયોગનો વિકાસ પશુજગતથી સમજવો કંઈ અઘરો નથી. વાદરા અને રાત્રી મનુષ્યો કાંઈ કાંઈ વખત પથ્થર ફેંકે છે. પથ્થર ફેંકતી વખતે વાંદરા પણ પોતાના હાથમાં પકડાય તેવો બહુ મોટો નહીં, તેમજ બહુ નાનો નહીં એવો પથ્થર લેડી પોતાના નિશાનને તાડીને મારે છે. જ્યારે તે જ વાનર અખંડિત જેવાં ફળ ભાંગવાને પથ્થર લે છે ત્યારે પણ પોતાના હાથમાં માંપ તેવડો પથ્થર લે છે. આ ઉપરથી સમજાય છે, કે અનેકોર્થોથી એકને

પોતાના કાર્પને અનુકૂળ બનાવવું (Adaptation) એ જ મનુષ્યના શસ્ત્રપ્રયોગનું મૂળ છે. આ સમજ પશુઓમાં પણ કેટલેક અંશે વિદ્યમાન છે. આ ઉપરથી એમ સમજાય છે, કે શસ્ત્રપ્રયોગના વિષયમાં મનુષ્યોનો વિકાસ પશુજગતથી થયો છે. હવે વાત અગ્નિપ્રયોગની કરીએ. આ વિષયે એટલું જ કહેવું અસંયોજ્ય, કે સુલ્કિતી પ્રયોગ વચ્ચેના જાવારે પૃથ્વીના પેટામાં રહેલી ઉષ્ણતા અનેક રૂપે બહારની સપાટી ઉપર પ્રકટ થતી હશે; અને મનુષ્ય ઠંડાણે ઠંડાણે અગ્નિ બેતો હશે; તે ઉપરથી તેણે અગ્નિપ્રયોગ શીખી લીધો હશે, એ જાણવું બહુ મુશ્કેલ નથી. મનુષ્યને પશુ જગતથી ભિન્ન બતાવનાર આ બે બાબતો કેટલી અસંતોષજનક છે એ આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે. પરંતુ તે વિષે વધુ વિચાર ન કરવાનું આ સેખનું પ્રયોજન નથી.

પશુજગત અને મનુષ્ય વચ્ચે સૌથી મોટી આઠ ભાષા સંબંધી છે. મનુષ્યની ગમે તેટલી જંગલી અવસ્થા દિદ્ધીએ, તો પણ તેની પાસે વ્યક્ત ભાષા (Articulate Language) નો અભાવ સર્વથા અસંભવિત છે. એથી ઉલટું પશુજગતની ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ અવસ્થામાં પણ ભાષાનું કોઈ ચિન્હ દેખવું મથી. વિકાસવાદીઓ કહે છે, કે મનુષ્ય અને પશુજગતને સૌક્યગતી વિકાસ સાકળની એ ત્રણ કડીઓ અત્યારે મળતી નથી. અગર મળે તોપણ ભાષાના અર્થ પર તેથી વિશેષ પ્રકાશ પડે એ અશક્ય છે. કેમકે સાધારણ પશુઓ કરતાં વાદરા, ચિંપાંઝી, ગોરિલા, વિગેરેમાં ભાષાની ઉત્પત્તિ કંઈ પણ ચિન્હ મળતું નથી. તો પશુ અને મનુષ્ય વચ્ચેની પેઠા નહીં મળતી કડીઓ મનુષ્યનો ભાષાવિકાસ બતાવી આપે એ સમજાવું નથી.

દા. દવે પ્રશ્ન એ છે, કે મનુષ્યને પશુજગતથી જુદો પાડતી ભાષા તેને કેમ પ્રાપ્ત થઈ? પ્રથમ આપણે વિકાસવાદીઓએ આ સંબંધે કરેલા સમાધાનનો સંક્ષેપમાં ઉલ્લેખ કરીશું. વિકાસવાદીઓ તેમની શોધને આધારે માને છે, કે પશુજગતની અવસ્થામાં પશુઓનો 'અવ્યક્ત અવાજ' (Cry) માંથી જ ધીરે ધીરે મનુષ્યભાષાનો વિકાસ થયો છે. માનવભાષાના વિકાસમાં આ સિધ્ધાંત પ્રમાણે.

પ્રથમ અવસ્થા (First Strge)

'અવ્યક્ત અવાજ' હોય એમ લાગે છે. આ 'અવાજ' પશુજગત અને મનુષ્ય જગતમાં સામાન્ય છે. આ અવાજ જ મનુષ્ય ભાષાનું મૂળ છે. આ અવાજ જ ધીરે ધીરે મનુષ્યભાષામાં વિકાસ પામ્યો હોય એમ લાગે છે. જીવનવિકાસ સિધ્ધ કરી દેખાડવાને કારણે ગર્ભશાસ્ત્રી (Embryology) ની સહાયતા લીધી હતી. ગર્ભની અવસ્થામાં મનુષ્ય નવ જ માસમાં એટલા રૂપાંતરો અને વિકાસમાં ઝડપથી આગળ વધે છે, કે જે વિકાસ અને રૂપ પ્રાપ્ત કરતાં તેને આરંભિક અવસ્થામાં કરોડો વર્ષો લાગ્યાં હશે. અત્યંત એટલી જ કે ગર્ભની અવસ્થામાં, ગર્ભની આરંભિક બીજવૃદ્ધિમાં આ ફેરફારો જલદી જલદી થઈ જાય છે. તે જ પ્રમાણે આ 'અવ્યક્ત અવાજ' મનુષ્યભાષાના ગર્ભવિકાસનું પ્રથમ રૂપ છે. પેરિસનો વિકાસવાદી લ ફેવ્રે (Le Fèvre) પોતાના પુસ્તક 'Race and Language' માં નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

"Now it seems that language also has in some sort its embryology. Not that we can ever be the spectators of the formation of the language; but we possess the germ nevertheless the

undoubted embryology of speech—the cry which in most of the higher animals, even in man himself, exists as an independent utterance, and suffices for the expression of certain sentiments and even of a few ideas and is consequently the first element of the crudest forms of speech."

(Race & Language P. 22.)

અર્થાત: "એવું જણાય છે કે ભાષાને પશુ પોતાનું ગર્ભશાસ્ત્ર છે. માનવભાષા કેમ ધડાતી ગઈ તેના સાક્ષીગૃહ થવું એ ખાસ જરૂર નથી, છતાં આપણી પાસે એ ભાષાનું જીજ છે; અને તેમાં જ ભાષાનું ગર્ભવિજ્ઞાન અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આ બીજ તે મનુષ્યનો 'અવ્યક્ત અવાજ' છે, અને તે મનુષ્યોમાં તેમજ ઘણાં પ ઉચ્ચ પ્રાણીઓમાં વિદ્યમાન છે. આ 'અવાજ'થી જ કેટલોક મનોભાવ, અને વિચાર પશુ પ્રકટ કરી શકાય છે. અને તેથી જ તે 'અવાજ' જ માનવ-ભાષાની સૌથી પ્રથમ અવસ્થા ને પ્રથમ રૂપ છે."

આ પ્રમાણે જોઈએ કે મનુષ્યનો 'અવ્યક્ત અવાજ' તેની ભાષાનું પ્રથમ રૂપ છે. આરંભિક મનુષ્યમાં તેમજ પશુમાં આ પોષ્ટકાર હતો. પછી આ પોષ્ટકારનો ધીરે ધીરે વિકાસ થયો. આ જ અવાજને એકાવીને, લાંબો એકાવીને, ઉદાત્ત અને અનુદાત્ત કરીને તેનાં કેટલાંક રૂપ મનુષ્યે તૈયાર કર્યાં. તેની સંખ્યા દશ-વીસથી અધિક નહીં હોય. તે વખતે મનુષ્યના ભાવ અને વિચાર બહુ જ સરળ (Simple) હશે. મનુષ્યની તે વખતની ડીક્ષેનેરી આટલા જ રૂપોની બનેલી હતી. ક્યાં આજની મનુષ્ય ભાષાના રાક્ષસી કાષ, અને ક્યાં તે વિચારા પામર મનુષ્યોના ભાવ અને વિચાર પ્રકટ

ગાં એક જ 'અવાજ'ના' માત્ર દરજ્જા
 વીસ કંપા! આ વિશે એક ઉદાહરણ
 આપીએ. પશુઓમાં આપણે જુદા જુદા અવાજો
 સાંભળીએ છીએ આ અવાજો (Summoning call) થી પશુઓ એક
 બીજાને બોલાવે છે આ અવાજ જ મનુષ્ય
 જાણે છે. આ અવાજો (Imperative mood)નું અર્થ છે આ પ્રમાણે કહવાનાથી
 એક બાવતો સમજી શકાય છે.

બીજી અવસ્થા (Second Stage)

પશુઓના અનુકરણની છે જેને બાળા
 વિકાસની પરિભાષામાં Onomatopoeia
 કહે છે પહેલી અવસ્થામાં મનુષ્ય પોતાનો જ
 અવાજ કાઢે છે; પણ બીજી અવસ્થામાં તે
 પશુના અવાજની નકલ કરે છે. આ અવસ્થા
 પહેલી અવસ્થા પછી પોતાની મેળે જ આવી
 જાય છે. પહેલી અવસ્થા પણ એક જાતની
 નકલ જ છે તેમાં મનુષ્ય પોતાના જ
 અવાજની નકલ કરે છે. જ્યારે બીજીમાં તે
 પશુઓના અવાજની પણ નકલ કરે છે. કેટલું
 પણ પશુનો નિર્દેશ કરવા, પેના અવાજની
 નકલ કરવી એ મનુષ્યને માટે તદ્દન સ્વાભાવિક
 જ છે. આજ પણ મિલાડીને બોલાવવી
 હોય તો 'મ્યાઈ, મ્યાઈ,' કહી બોલાવીએ
 છીએ. જ્યારે આપણે 'મ્યાઈ' કે પોતાના ભાવ
 પ્રકટ કરવાની મનુષ્યની ઉત્કટ પ્રયત્ન, બાળા
 વિકાસના મૂળમાં છે, અને બોલવાની શક્તિ
 જ ભાવ પ્રકટ કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે, ત્યારે
 એમ સાબિત થાય છે, કે મનુષ્ય, કેમ પણ
 પશુને બોલવાના તે પશુની બોલીને આસર
 લે, અને તેની નકલ કરીને બોલાવે. એક
 બીજી રીતે પણ આપણે તે બાબત સ્પષ્ટ કરી
 શકીશું. મનુષ્યના ભાવ અને વિચાર પ્રકટ
 કરવાને મુખ્ય ત્રણ સાધન પ્રતીત થાય છે:

૧. ચિત્રણ Picture
૨. સંકેત Gesture
૩. બોલી Voice

જે લોકોમાં આમાંનું પ્રથમ
 પ્રયત્નિત છે, તેમાં પોતાના ભાવો
 પ્રકટ કરે છે. કુતરાનો નિર્દેશ
 આકૃતિ ચીતરે છે, આ પ્રકારની
 પ્રાચીન મિસરમાં પ્રચલિત
 ચિત્રલિપિ (Hieroglyphic)
 કહે છે. મિસરની કિત
 મિત્ર મિત્ર જનારો અને વસ્તુને
 જનારી પ્રગટ કરતા. દરેક ખીલું સ્થા
 આમાં કુતરાનો સંકેત તેનું પુણ્ય
 વાનુ અનુકરણ કરી બતાવી શકાય
 આ સાધન બહુ જ થોડે અંશે
 અવગણ્ય સહાય કરી શકે. ત્યારે
 કરવામાં મુખ્ય સાધન બોલી જ છે
 જાતિની બધી ય ભય એ, જે મો'
 મુદ્દમ અવે પશુઓ વચ્ચે શકે છે, તે
 બાળાઓ બોલી પર આધાર રાખે છે. ન
 લેખના બોલી એ 'બોલી' પર
 રાખતી બાળાઓનાં ભૂતા ભૂતા ચિત્રે
 એટલે આપણે લેખમાં અમુક વસ્તુને
 નથી. પરંતુ તે વસ્તુનું આપણે બે
 પાંચ હોય છે તેનું જ રૂપ આપી
 છીએ. દાખલા તરીકે: 'હું' કાળ
 છું. આમાં કાળ જાણે ત્રણ
 કાળ-ગાળો અને એ છે. આ
 ઉચ્ચારણ કરવાથી જ જે વસ્તુની મે
 છે તેનો ભાસ થાય છે. તે આ ઉપરથી
 સાબિત થાય છે આ સમયની
 બોલવાની શક્તિના વિકાસથી જ બની છે
 અને વિચાર પ્રકટ કરવાને બોલવું એ
 સર્વશ્રેષ્ઠ સાધન છે, અને તેથી જ કોઈ
 બોલાવવું હોય ત્યારે મનુષ્ય તેના
 અનુકરણ કરે છે. આથી સિધ્ધ થ
 અનુકરણસિધ્ધાંત બાળાના વિકાસમાં
 મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.
 સંબંધે પ્રો મેક્સ મૂલરનો 'બોલ
 (Bow, Bow) સિધ્ધાંત પણ છે.

આપણે એટલું તો જોઈ શક્યા કે મનુષ્યે પ્રથમ અવસ્થામાં પોતાના અવાજથી 'કામ' સંભાળ્યું; અને બીજી અવસ્થામાં તેણે પશુઓના અવાજની નકલ કરી. એ બંને અવસ્થાઓ એક બીજીની સાથે 'અતિ' નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે. અને પહેલી અવસ્થાની પાછળ જ બીજી અવસ્થા સ્વયં ઉત્પન્ન થાય છે, એ હવે,

ત્રીજી અવસ્થા (Third Stage)

રીકરણ (Convention) ની આવે છે. વિકાસવાદીઓનું કહેવું છે, કે જ્યાં સુધી મનુષ્ય 'શિકારી'ની અવસ્થામાં હતો, ત્યાં સુધી તેનું કામ 'ઉપેક્ષા' એ. અવસ્થાઓથી ચાલતું. પણ જેમ જેમ તે સભ્યતામાં આગળ વધતો ગયો, અને શિકાર કરી પેટ ભરવાને બદલે પશુપાલન અને ખેતી કરવા લાગ્યો, તેમ તેમ તેને 'ઉપેક્ષા'ની અવસ્થાઓથી પોતાનું કામ અન્નાવનું અસંભવિત લાગવા માડ્યું, અને તેથી જ આ 'રીકરણ'ની ત્રીજી અવસ્થા ઉત્પન્ન થઈ. 'મનુષ્ય' બંને અવસ્થાઓના વિકાસ પછી મનુષ્ય પાસે કેટલાક વિશેષ ભાષા અથવા 'વિચારો પ્રકટ' કરવાને અમુક શબ્દો વધ્યા. તેનો એકધારો ઉપયોગ થતાં થતાં તે શબ્દો તે વખતની માનવસમાજે સ્વીકાર્યા, અને એમ થતાં તેઓ 'કાષ્ટ વિશિષ્ટ અર્થ'માં રૂઢ થઈ ગયા. તે રૂઢ શબ્દોને 'વખત જતાં સમાજ' 'ચલણી નાણાં' (Current coin) તરીકે ધ્યાનમાં લાગી. આ 'અવસ્થાથી જ માનવભાષાને વાસ્તવિક રૂપ' પ્રાપ્ત થયું. કેટલાકનું કહેવું એમ છે, કે સૃષ્ટિના પ્રારંભકાળમાં, મનુષ્યોએ એમાં થઈ બુદ્ધિ બુદ્ધિ વિચાર દર્શાવવા બુદ્ધિ બુદ્ધિ શબ્દોની યોજના કરી, આથી કેટલું દાસ્યારંભ છે! આવી જામાણક યોજના અને સમાજરચનાને માટે પણ કાષ્ટ ભાષા તો હોવી જ જોઈએ, અને એ ભાષા ક્યાંથી આવી, એ તો આ લેખનો મુખ્ય પ્રશ્ન છે.

ધાર્મિક જગત તરફથી આ કોલકાને કોલ એક બીજી રીતે ફરવામાં આવે છે. તે એવી રીતે કે ઇશ્વરે જ સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં મનુષ્યને જ્ઞાન અને ભાષા આપ્યાં. આ પ્રમાણે ધાર્મિક જગત તરફથી ઇશ્વરી જ્ઞાન (Revelation) ની આવશ્યકતા સૃષ્ટિનાં પ્રારંભકાળથી મનાય છે. હવે પ્રશ્ન એક જ છે કે મનુષ્યને ભાષા ઇશ્વરે આપી, કે તે તેણે ધીમે ધીમે વિકાસથી પ્રાપ્ત કરી, વિકાસવાદે આ સંબંધે ફરેલી શોધખોળ જોઈ શકી લાગે તો જ ધાર્મિક જગતના આવા વિચારો આપણે ગ્રહણ કરી શકીએ. કેમ કે જો કેમકે વિકાસવાદથી જ મનુષ્યને ભાષા મળતી હોય તો પછી ઇશ્વરી જ્ઞાનની કલ્પના જ નિરર્થક છે.

હવે જોવાનું એટલું જ છે, કે વિકાસના સિધ્ધાંતો આપણું કાર્ય સુનમ કરે છે, કે કેમ. માનવભાષાની સાથે જ માનવશુદ્ધિ (Human Reason) અને જ્ઞાન પણ જોડાયેલા છે એ બતાવવું જરૂરી છે. પ્રો. મેક્સ મૂલરે પેતાના 'Science of Language' નામના પુસ્તકમાં આ વિષય અચ્છી રીતે ચર્ચો છે. તેઓ લખે છે, કે જ્ઞાન વિના ભાષાનું અને ભાષા વિના જ્ઞાનનું હોવું જ અશક્ય છે. ભાષાવિકાસને ઇતિહાસ એ જ મનુષ્યનાં વિજ્ઞાન અને વિદ્યાને ઇતિહાસ છે. બધાં 'શાસ્ત્રોનું' મૂળ ભાષામાં જ મળે છે. માનવભાષાના એક/એક સંબંધમાં જ્ઞાનનો એક એક ભાગ ભરેલો છે. એક ઉદાહરણ આપીએ: એક સાધારણ માણસ 'જોળ' અથવા 'ટુટ' શબ્દો જોડે છે, તેને બિચારને ભૂમિતિનું જ્ઞાન હોતું, તથા; તેને 'જોળ'ની વ્યાખ્યાની ખુબર હોતી નથી; છતાં 'જોળ'કાને કહેવાય તો તે સારી રીતે જાણે છે. 'ભૂમિતિ' જો વ્યાખ્યા રચણ શબ્દોમાં આપણી પાસે રહેલું કરે છે તે જ વ્યાખ્યા અરણ્ય અથવા અબકલ અવસ્થામાં તે

જાહોન રસ્કિનના પત્રો

(અર્થશાસ્ત્રને લગતા)

અનુવાદક ડા. રા. દિતકરરાવ ભટ્ટવરાય વેળુચ

પત્ર પહેલો

(સહકારનાં બે રૂપ : ઉચ્ચમાં ઉચ્ચા દૃષ્ટિબિંદુથી તેના વિષે હજી વિચાર થતો નથી)

રૂ.માફ દિલ,

ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૭

રેનેડી બ્રાઇ,

અર્થશાસ્ત્ર સંબંધી ગ્રે' હજી મુદ્દી જે પ્રકટ થયું છે તે તમારી સમક્ષ રજુ થયું છે, પરંતુ એ વડાગ પુસ્તકની અંદર અનેક બાબતો એવી છે કે તેના પર ટિપ્પણ કરી વિસ્તારથી તે સ્વમનનવવા મેં 'ધાર્મિક' અને એ વારણા તુરત પાર પડે એવો સંભાર થોડો છે. તેથી તેમાં ટિપ્પણની ખોટ પૂરી પાડવાનો હિતમ રસ્તો તમને કેટલાક પત્રો લખવાનો છે. તે પત્રો તમે બીજા ભાષાઓને વાંચી સંભળાવી શકો છો. અથવા 'જે છાપામાં તે ઉપયોગી થાય ત્યાં તમને યોગ્ય લાગે તો છાપવા મોકલી શકો છો.

એક વાત તો એ કે મહારાં પુસ્તકમાં 'સહકાર' શબ્દ જે અર્થમાં વપરાયો છે તે અર્થ તમે જરાજરા સ્વમનને. તમને લાગશે કે હું 'હંમેશાં' 'સહકાર' ની તરફેણમાં દલીલ કર્યો છું; અને છતાં 'રિજ' આપવાની પદ્ધતિની વિરુદ્ધની અને આપણાં મહાદારખાતાંમાં ધીમે ધીમે પ્રચાર પામતી 'લાગી-દારી'ની જે પદ્ધતિ છે તે લાગીદારીના અર્થમાં હું 'સહકાર' શબ્દ વાપરતો નથી જ. લાગી-

દારીની પ્રથા વધતી જાય છે તે જોઈ હું ખુશ થાઉં છું, પરંતુ સંપૂર્ણ રીતે નહિ. કારણ કે શેઠાઈ કે 'એકમાલિકી' અને લાગીદારી એ બે પદ્ધતિ વચ્ચેની એ ચતાણમાં તમે સીધી રીતે શકાએલા છો, પરંતુ તમે કાંઈ એ વિચારની શી શી જવાબદારી અને તેનાં શા શા પરિણામ રહેલા છે તે જાણતા નથી; એને તેનો અંત કેવી રીતે આપશે એ આપણે કાંઈ જાણી શકીએ નહિ; ખરું જોતાં વેપાર ચલાવવાની જે રીતિ વચ્ચે જ તફાવતનો આ પ્રશ્ન નથી, પરંતુ સમસ્ત સમાજની જે જૂદી જૂદી રિયનિનો છે. કહેવાતા સહકારમાં પણ શેઠ જેટલાં જ નાણાં હેવટ સરવાળે મળે; માત્ર તે આપવાની રીતિ લાગીદારીની, એટલે કે કારીગરોને પણ શેઠની જેમ વેપારનાં જોખમ અને આજ્ઞાદારીમાં ભાગ અને રસ લેવાં પડે. સવાલ ફક્ત આટલો જ નથી. ખરે સવાલ એ છે કે જે વ્યક્તિ પોતાની મુડી, શક્તિ અથવા ચાતુરીથી શેઠ થઈ ગેસે છે અને હક્કની રીતે જે નફો લે, છે તેમાંથી અમુક પ્રમાણ શેઠના તાબાનાં માણસોને વહેંચી આપવું કે નહિ ?

મુડીના જવાબબી હક્ક કેટલાં અથવા તો નફો કેવા પ્રમાણસર જહેંચાવો જોઈએ ?

ઠેંચાય છે એ સવાલ હાલ તુરત હું ચર્ચા
કરું છું નથી. અત્યારે તો હું એક ચોક્કસ અને
જરૂરી શરત સ્વીકારી લઉં છું કે ભાગીદારની
પદ્ધતિથી શેઠની આવક ઓછી કરાવીને કામ-
દારને વધારે નાણાં મળે, અને આ પદ્ધતિનું
એકંદરે પરિણામ એ આવે કે તાબાનાં
માણસોને પોતાની ઉન્નતિ કરવાની સગવડ
વધારે મળી રહે, તેમની અભિલાષાને ઉત્તેજન
મળે, ઘડપણ માટે, ભવિષ્યનો વિચાર કરે
તો, વધારે પ્રમાણમાં અને વધારે ઠેંલાં

નાણાં ખચાવી સંચરી
રાખે અને અંતે
હાલના કામદાર
કરતાં, જૂની જ
તરેહનાં માણસોનો
મોટો વર્ગ બંધાય.
તેઓ સમાજના
રુબરુ અને અને દરેક
પાસે ઠીક ઠીક પેસે
હોય, જેથી જીવનના
બધાએક ભોગ-
વિલાસ તો નહિ,
પરંતુ તમામ સા-
માન્ય મુખસાધન
તેઓ મેળવી શકે
અને કેળવણી તથા

નહોન રસિકન

જીવનનાં ખીજાં લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા કંઈક નવરાશ
તેમને મળે. ખીજી તરફ, હાલ મળતી રોજી
કરતાં વધારે ચોક્કસ રકમ તેમને ઠેંચી આપ-
વામાં આવે તો તેથી ચાલતા રિવાજ મુજબ
વેપારનો સધળો નફો જે શેઠ લે છે તેની
આમદાની ઓછી થાય અને પ્રમાણિક રીતિએ
એક જ વ્યક્તિ અઢળક નાણાં ભેગાં કરે
અને તેનાથી ઉત્પન્ન થતા સર્વ સંભોગો એ
તમામ વ્યાપારી દુનિયામાં અશક્ય યષ્ટ પડે

હવે જોવાનું એ છે કે આવી પદ્ધતિથી
ચનાર સામાજિક રિયલિટી અંતરની મદત તથા

વ્યાપકતાનો અને વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચેના
નૈતિક સંબંધમાં ચનાર ફેરફારનો વિચાર
સરખો વ્યાપારીવિષય પરના તમામ લેખક
મદ્દઅયોએ કર્યો નથી, તો પછી તેની વાસ્તવિક
મહત્વના તો ક્યાંથી જ કરી હોય ? આ બધાં
ચનાર અંતરની હું પણ સંપૂર્ણ રહમગણ
આપી શકું નહિં એમ મને લાગે છે, તેથી જ
મેં તમને જે મદદાર ગ્રંથો ચોકસ્યા છે તેમાં
સહીયારી મનૂરીના સવાલનો મેં ઉલ્લેખ
કર્યો નથી. પરંતુ હું 'સહકાર' શબ્દ તમારે

વાપરું છું, ત્યારે તેનો
અર્થ આપણા કાર-
ખાનાં અને પેટી-
ઓનાં આ નવાં
સહીયારા કે ભાગી-
દારીયા બંધારણને
ઉદ્દેશને નથી કરતા.
હું તે શબ્દ વધારે
વિસ્તૃત અર્થમાં
વાપરું છું; મદારો
'સહકાર' શેઠાણી
વિરુદ્ધ નથી, પરંતુ
'હરીશ્ચંદ્ર'ની વિરુદ્ધ
છે. દાખલા તરીકે
મદારો કહેવાનો અર્થ

એ નથી કે શેઠી

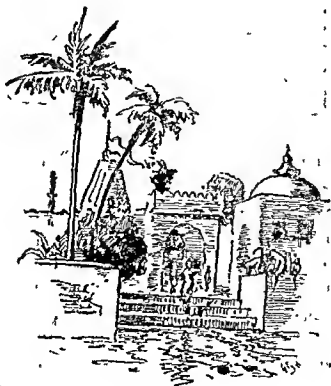
પાઉંની દુકાનના બધા માલિકોએ રસ્તાપર શેઠી
વેંચવા લાઇ જનારાઓને પોતાના નફાનો
અમુક ભાગ આપવો; પરંતુ મદારો એ કહેવાનું
છે કે માલિકોએ એક ખીજીથી ઉતરતી કીમતે
માલ વેચવા યત્ન કરવો નહિં, કે એક
ખીજીની 'ધરણી' છીનવી લેવી નહિં, પણ
એકસંધ બની એક જ ભાવે બધાએ માલ
વેંચવો અને-કાંઈ માલિક અનીતિ કરે તો
તેને પોતાના જ સંઘે સખ્ત શિક્ષા કરવી.
મદારો કહેવાનો અર્થ એ નથી કે બેંકના
સધળા કારકુન બેંકમાં ભાગીદાર બને; પરંતુ

એમ હું જરૂર કહું છું કે બધા સરાફોનો એક રાષ્ટ્રીય સંઘ પને અને તે બધી અનામત મૂડી માટે એક સમાજ તરીકે જવાબદાર રહે તથા પારકે પૈસે સોદો કરવાના કામને 'સરાફી લેવડ દેવડ' એ ઉચ્ચ નામ ને મળે. છેવટ દાખલા તરીકે મદારે એ કહેવાતું છે કે 'સહકાર' એટલે માત્ર વેપારી પેઢીઓ જ વચ્ચે સંપી નહિ, પરંતુ વેપારી પ્રજાઓ વચ્ચે. જેથી કરીને એક પ્રજાના કરવા બાંધી રીમતે અમુક માલ વેચી તે પ્રજાને કચડવાની ક્રિયાને, હાસ્યજનક અને મિથ્યાભિમાની સ્વાર્થ જુસ્સીથી દાલ કહેવાય છે તેમ, લાભદાયી કર્તવ્ય નહિ ગણાય. પરંતુ જીવનદાયી વ્યાપારનો મોલિક અને સનાતન કંપદો જે એવો છે કે દરેક પ્રજા પોતાના સ્વભાવથી અને પોતાના દેશની ખાસીયતથી કરીને અમુક ધંધા કે અમુક બનાવટ માટે ખાસ લાયક હોય છે તે

કાણે બધાં માણસ સંપૂર્ણ રીતે સહમંજરો અને એ લાયક પ્રજા પોતાનું સંભાળી લેવા વેપાર થઈ જાય કે તરત જ એ પ્રજાના એ ખાસ વેપારની અંદર દંખલ નહિ કરવાનું બદલે, તેના એ દિશામાંના યત્નોને આગળ ધપાવવાનું અને તેની સાથે તેમાં બધી હરિકાષ છોડા દેવાનું બીજી દરેક પ્રજા કર્તવ્ય તરીકે સ્વીકારશે.

આ પરથી તમે જોઈ શકશો કે જે અર્થમાં હું 'સહકાર' શબ્દનો ઉપયોગ કરું છે તે અર્થ હાલના અર્થશાસ્ત્રીઓના મગજમાં ભાગ્યે જ પ્રવેશ પામ્યો છે અને તેથી હાલ તુલત એ વિષે વિશેષ કહીશ નહિ, પરંતુ જે 'લાગીદારી' પદ્ધતિ હાલ આપણી અંદર પ્રચલિત થવા લાગી છે તે વિષે વિચાર કરીશ અને તે બીજા પત્રમાં.

(આધુ)

લેખક - શ. લેખીસન બારમાયા

સમય એવો આવશે કે જ્યારે પ્રાણીઓ હવાથી જીવશે

હમર વર્ષ પછી પૃથ્વી ઉપરનાં માનવીઓ સ્ત્રીઓ તેમજ પુરુષોના માથા ઉપર વાળ દેખાશે નહિ. સ્ત્રી અને પુરુષોના પહેરવેણીમાં પણ નજીવો ફેરફાર હશે. એમ કહે કે ઉત્તરના પહેરવેણી લગભગ સરખા જ હશે સ્ત્રી અને પુરુષો એક ઝમઝાં જેવું લશુ કપડું પહેરશે, કાનથી કે તે વખતે એમ લાગશે કે કપડા શોભા માટે નહિ, પણ આરોગ્યતા સાચવવા પહેરવાં છે. વળી સાથે કપડામાં ધાતુનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે, જે દ્વારા વિજળીક બળ અને હવાના દબાણમાંથી ઉપજતા પરમાણુને આકર્ષી શકે એવી યુક્તિ સહિતના કપડાંઓ બનાવવામાં આવશે. માનવીઓ તે સમયમાં હાલનાં જેમ-કિવસનો ત્રીજો ભાગ ઉંચવામાં નહિ ગાળે, કારણ કે ઉંચવાની જરૂર લાગશે જ નહિ ત્રીસ વર્ષ ઉપર (બાપરસેસ) હવામય સંદેશ કોષ જાણતું નહિ, પરંતુ તે હાલમાં તેના બચપણમાં છે, તેનો વધારો એવો થશે કે તે દ્વારા અને સાથે વિજળીક ઉપયોગથી વાદળોને ગમે તે રથે લઈ જઈ વર્ષાવવામાં આવશે અને હવાને કાણુમાં રાખી બારે માસ એક સરખી રૂતુ ગોઠવવામાં આવશે. સૂર્યનું તેજ એક રથે એકઠું કરી સર્વ દેશો જરૂરીઆત મુજબ પહોંચાડવામાં આવશે અને તેથી ઉત્તર ધ્રુવના મુલકો કે જ્યાં ત્રણ માસ ચોનીસે કલાક સૂર્ય દેખાય છે અને

ત્રણ માસ બીલકુલ દેખાતો નથી, અથવા દક્ષિણ ધ્રુવ કે જ્યાં ફક્ત બાર માસમાંથી ત્રણ જ મહિના સુધી જે જે જ કલાક રોજ સૂર્યનો પ્રકાશ પડે છે, ત્યાં પણ સૂર્યનું તેજ બીજા દેશો જેમ નિયમિત પહોંચાડી શકાશે.

માખીઓ અને કીડીઓ કટકી ઉઘોળી છે તે ગરે ક્યાં મુએ છે? તો મુત્તમાં નાહકનો સમય બરબાદ શા માટે કરવો? ઉંચ લીધા વગર ન ચાલી શકે? આવા વિચારો હમણાં તત્વજ્ઞાનીઓ કરે છે અને તેનું નિરાકરણ કરવા લાગ્યા છે. પરંતુ આવતાં હમર વર્ષ પછી સઘળું નવું જ થશે અને હાલનું જીવન રવના જેવું અને તે વખતના લોકોને ઇતિહાસમાં વાંચવાનું અને સાંભળવા ગમે એવું અજોડિક ભાસશે. મનુષ્યને થાક ચઢે કે વાતાવરણમાંથી થાક ઉતારવાનાં પરમાણુ એને ખેંચી મનુષ્યો ચાકરહિત બનશે અને તેથી જ રીતે ઉંચ લેવાની પણ તેઓને જરૂર નહિ પડે. હમણાં જેમ ગ્યાસ, વીજળીઓ વગેરે નળીઓ અને તાર દ્વારા પહોંચાડવામાં આવે છે તેમ ચિત્ત સિત્ત સ્થળે, સૂર્યનાં કિરણો, થાક ઉતારવાનાં પરમાણુઓ, ઉંચ લેવાની શક્તિ વગેરે પહોંચાડવામાં આવશે. સૂર્યનાં કિરણો, પ્રાણી અને વિજળી દ્વારા ખોરાક ઉત્પન્ન કરી ને પણ નળીઓ દ્વારા

વચ્ચે રહેલો તદ્દાવત ખાસ ધ્યાનમાં લેવાવો જોઈએ ; કારણ કે કેટલાક દેશો સોનાનું નાણું વાપરે છે, જ્યારે કેટલાક દેશો રૂપાનું વાપરે છે. વળી કેટલાક દેશો એ બંને ધાતુઓનું મિશ્ર ચલણી નાણું વાપરી રહ્યા છે. એક જ ધાતુની નાણાં પધ્ધતિઓ એક બીજા સાથે ધણો જ કાયમી અને રિયર સંબંધ ધરાવી શકે, જ્યારે જુદી જુદી ધાતુઓ ઉપર ચાલેલી જુદી જુદી નાણાંપધ્ધતિઓમાં વધારે વધઘટ થવા સંભવ છે. આજકાલ દિંદમાં ધણી જ જુદી જાતની નાણાંપધ્ધતિ ચાલી રહી છે. અંદરના વહેપાર માટે રૂપાનાણું ચાલે છે, જ્યારે દેશપરદેશના વહેપાર સાર સરકાર રૂપાના રૂપીઆ સાથે સોના ધ્રુવીય પાઉન્ડનો કુન્નિમ સંબંધ રૂપાથી તે બંને વચ્ચે હુડીઆપણ રિયર અને કાયમી રાખવા પ્રયત્ન કરી રહી છે. અણખત, આ પધ્ધતિએ ઠાણ પણ દિવમે જોડેના સંતોષ આપેો નથી. આના પરિણામથી દિંદને એવકું નુકસાન થયું છે. પહેલું નુકસાન એ છે કે જ્યાં સુધી કુન્નિમ હુડીઆમણથી દિંદને પરદેશ સાથે વહેપાર ચલાવવો પડે છે ત્યાં સુધી તેનો વેપાર સરળ રીતે ચાલી શકતો નથી, અને તેથી દેશની આર્થિક ઉત્પત્તિમાં ધણો મોટો અંતરાય ઉભો થાય છે. બીજું નુકસાન એ છે કે, હુડીઆમણનો દર કુન્નિમ રીતે રાખવામાં આવેના હોવાથી જેના દાયમાં આ ધોરણ કાવવાની સત્તા છે, તે તેના દુરુપયોગ જાણતાં અજાણતાં કરી શકે છે. ધણા જ યોગ્ય વખત પહેલાં એવી બાબતો બની હતી કે પાઉન્ડ રૂપીઆના સંઘર્ષોને કારણે હુડીઆમણથી દિંદને કરોડો રૂપીઆની ખેટ વેઠવી પડી હતી, અને તેટલા પ્રમાણમાં પરદેશીઓ (ખાસ કરીને અંગ્રેજો) ને લાભ થયો હતો. વળી વધારામાં આ હુડીઆમણમાં વારે ધડીએ વધઘટ થતી હોવાથી દેશની અંદરની

કિંમતમાં પણ તેનાં માટાં પરિણામો ઉદ્ભવે છે; કારણ કે આજના જમાનામાં પરદેશના માલની માગણી અને ખપત સાથે અંદરના વેપારને ગાઢ સંબંધ છે.

હવે દિંદમાં આ પધ્ધતિ જારી રાખવા માટે અંગ્રેજ અધિકારીઓ નીચે પ્રમાણેની દલીલો કરી રહ્યા છે. (અ) દિંદ માટે સોનાનું નાણું, એ ધણી કિંમતી વિનિમયની વસ્તુ થઈ પડશે, કારણ કે આ દેશનો ધણો વિનિમય આના અને પાછમાં થાય છે. (વ) સોનાનો સંઘર્ષ થશે, અને વિનિમયના નાણા તરીકે લોકો તેનો ઉપયોગ કરશે નહિ, અને પરિણામે દુનિયાની બધી કિંમતી ધાતુઓ દિંદમાં જશે. અને (ક) વળી સોનાનું નાણું ચલાવવું એ દિંદી ખર્ચના માટે ખર્ચાળ થઈ પડશે. આ દલીલો વાસ્તવિક નથી. કારણ કે જે દેશમાં દસ, વીસ અને વધારે કિંમતની કરોડો નોટો વગર હરકતે ફરી શકે છે ત્યાં દસ, પંદર કે વીસ રૂપીઆની કિંમતનો સોનાનો સિલ્કા વિનિમય માટે કિંમતી થઈ પડશે એ માની શકાતું નથી. બીજી દલીલ પણ ભૂલ ભરેલી છે. દાલ લોકો સોનાની ખીનીઓ સંઘરી રાખે છે. તેનું કારણ એ છે કે, તે પ્રમાણમાં ધણી જ યોગ્ય છે. જુના વખતમાં સોનાના સિલ્કાઓનું નાણું વગર હરકતે ચાલી શક્યું હતું, ચલણી નાણાંમાંથી સોનાને લઈ લેવામાં આવ્યું તેથી જ લોકો સોનાના સિલ્કાઓને સંઘરી રાખવા માટે વધારે ઉત્સુક બન્યા છે. આ વસ્તુસ્થિતિ, જેમજેમ ચલણી નાણાંમાં સોનાનો જથ્થો વધારે થશે તેમ તેમ, જતી રહેશે. વળી સરકારે ચલણી નાણામાં સોનાના જ સિલ્કાઓ ચલાવવાની જરૂર નથી. સોનાને ખર્ચાળમાં અનામત રાખી તેના બજા ઉપર ચલણી નોટોનો ઉપયોગ કરવો. જ્યારે નોટના બદલે સોનું લેવું હોય ત્યારે તે વગર હરકતે મળવું જોઈએ, અને તેથી પરિણામ

એ આવશે કે લોકો, આવી વસ્તુરિયતિ હોવાથી, ખજાનામાંથી નોટોના બદલે સોનું લેવાની નકામી તકલીફ લાઇ તેને સંધરશે નહિ. બલખત જે લોકો હાલ સંધરો કરી રાખતા માટે બજારમાંથી સોનાની ગીનીઓ વેચાતી લાવી તે પ્રમાણે કરે છે તેઓ તો તે વખતે પણ તે પ્રમાણે કરવાના, પણ વખત જતાં આ વસ્તુરિયતિ પણ આપોઆપ જતી રહેશે. ત્રીજી દલીલનો જવાબ હવેમાંથી મળી રહે છે.

સોનાનું યજ્ઞી નાણું વાપરતા દેશો આથે પ્રિન્ટને માટે સંબંધ હોવા છતાં, તેણે હિંદમાં કયા કારણોથી રૂપાનું યજ્ઞી નાણું જારી રાખ્યું છે તેના વિચાર કરવા માટે આ જગ્યા પુરતી નથી. આનું કારણ એક એ પણ હોય કે એક ખીજા આથે દુરમનાવટ ધરાવતા પશ્ચિમના દેશોને, લામણની નાહીઓ

રૂપી મણુતા સોનાના જગ્યાથી અજગા રહેવું યોગ્ય લાગતું નથી. હાલ પશ્ચિમના દેશોમાં સોનાનો જથ્થો બહુ વધી જવાથી દરેક ઝીજતી કિમ્મતમાં બધો જ વધારો થઇ ચૂકેલો પ્રત્યેક ઉભો થયો છે. અને આ કારણથી હાલ તે તરફના અર્થશાસ્ત્રીઓ પણ હિંદમાં સોનાનું યજ્ઞી નાણું દાખલ કરવા માટે ઘણી ઉત્કંઠા ખનાવી રહ્યા છે.

ધારો કે હિંદમાં સોનાનું નાણું દાખલ કરવામાં આવે તો પણ એક ખાખત ખાસ માદ રાખવાની છે, અને તે એ છે કે યજ્ઞી નોટોની કિંમતનું સોનું અનામત (Reserve) તરીકે અહીંમાં જ રાખવું જોઇએ. અનામતનો સોનાનો જથ્થો લંડનમાં રાખી તેના બધે હિંદમાં કામજતી નોટો ચલાવવી એ હિંદ માટે યોગ્ય નથી.

જીવન જ્યોતિ

મને કામ જોળખો છો ?

મારું નામ કહો !

હું અમર લોકવાસિની દેવનાદિની છું

મૃત્યુલોકમાં જે હું પુણ્ય સદીમાં ગંગા પેડે

ઉતરું છું અને દેવપુત્ર જેવા હૈયામાં વસું છું.

હું ધર્મની બહેન છું, અને વીરની પત્ની છું

દુઃખની આંધળી છું દ્રવું છું.

વલ્લભજી બાણુ જ રહેતા

વીર-કોલ

(લોક સાહિત્ય)

સંપાદક:-

ગજનન વિઝનાદે જી શી

ચિત્રકાર : રા. હાટાલાલ અંબાશંકર જી શી.

“મોટા ભાઈ, તમારી અગ્યાર ગામડીઓમાં સાચ્યાં મોતી પાકે, તો એ એમાંનું કશું મને ન અપે હો ! મને એક બોરું જ આપો !”

“નાનલા, બોરૂના રાજપદ ડોળવાની વાતું જવા દેજે, જે મરજીમાં આવે, તો હું આપુ છું એ તથા ગામડીઓ લગ્ન. દશેરા, અને દહેર કરે ! અને નાનલા, પાદ રાખજે કે બોરું એમ કાંઈ આ અલિઆછભાઈને મળેથી હજી એમ નથી.”

x x x

બાક પ્રગણામાં ઉતેળીઆ રોટ છે, અને તેની બાર ગામોની દકુમત છે. ઉતેળીયાનાં દારાગઢની દોઢીમાં કંઈક ઉતેજીત સ્વરે, વીરતાથી આ વાત ચલી રહી હતી. એ વાત કરનાર બે વ્યક્તિઓ, તે ઉતેળીઆ રોટટની ગાદીએ ખીરાજતા દત્તક બાપુ જેતસિંદજી વાઘેલાના બે કુંવરો ; મોટા તે અલિઆછ-ભાઈ, અને ન્દાના તે બાવસિંદજી.

ન્દાના કુંવર બાવસિંદજીને બોરું આપવું, એવું ઘણી વખતનાં - બાપુ જેતસિંદજીનાં વચનેતી અલિઆછભાઈએ મુંગાં મુંગાં જ ઉતર આપેલા, અને બાપુ જેતસિંદજીની

હેલી મડીએ પણ આ બાબતને નિકાલ અલિઆછભાઈએ ન જ કપી,

x x x

અને રજપુતોના નિકાલ તો તરવારથી જ શોભે ને !

એક વખત રહાંજને ટાણે બાવસિંદજી શિકારે નિકળેલા, તેમની પુટતી છુતારી, જેતા બાપુ હવે ! ઉતેળીઆના ખારમાં એક કાળીઆર ઉમેલો, તેની પાછળ એમણે એમની ‘રેડી’ મારી મૂકી, સુનકાર..... ખારમાં એક- છોડવાતું, એ નામ નહિં ; ધડીમાં બહુ જ દૂર ! તો ધડીમાં બહુ જ નજીક, એમ ફટકી ચ બૂલયાપ આપીને કાળીઆર કાળ બચે ન્નય. છે, અને બાપુની ‘રેડી’ પણ કાછ દેવાંગી ઘોડીની જેમ એની પાછળ ઉડ્યે- ન્નય છે.

એમ કરતાં કરતાં બોરૂની વાડીઓના ફોસ સંભળાયા. ગામની દૂરતાં વાવેલા અશીલુના છોડતું રખેવાળું કરતા રજપુતોના ફોકારા કાને પડ્યા, અને ગામની દૂરતાં લીલાં ઝાડનાં ઝુંડ રદામરદામાં હીંચે જતાં જોવાં, અને માથું વાપે, - તો માથું ઉમે, એવી ભાતીગળ, અને રજપુતોનાં માં કેક કેડ સમાજી

લીલા મોલ દેખ્યા. આખો દિવસ એતરમાં કામ કરી ઘેર પાછા ફરતા વંકા સમૂખ મેકુનોના માનેલ બળદ સાંતીની ધીંગી ધુસરીને બેસતા જોયા, અને સાંતીના પૈના અવાજ-સંભળાયા, નજીકની આંગા-વાડીઓમાંથી મોરના ટહુકાર, અને પાસેની મંડાણમાંથી ગરદીના સૂર એ બે બેમાં ચૂતાં, ત્યારે કોઈ અજબ આનંદાવક ધ્વનિ યેના. એ રમ્ય અને દરિયાળા જમીનની લીલી સુમધી પમરાવતો મંદ મંદ અનિલ લાવાભાઈના પાસાખંધી ફેડીયાંને ઝુલાવતો. લાવાભાઈનું મન આવી કુદરતી રમ્યતા જોવાને થઈયું, ત્યાં તો પેલો કાળીઆર ઝાડવાના ગટા ટોપ લકુળમાં યઇને દવાપા ફાળ ભરતો ક્યાંયે અદ્રશ્ય થઇ ગયો. લાવાભાઈનું મન ચિત્તરંગાથી ઉડી ગયું, તેમને આંધુ કે

આવા ગોકુલપારી જોવા ગામ વિના તો આપુનું આંધુ ઉતેળાઆ રોકેલુ છુપ્પું, પણ તેમને અજર ન હતી. કે આ ગામ આપણું જ છે. કંઈક સંકિત હરો તેમણે એક બેકુનને પૂછ્યું.

“પોલ! આ કોનું ગામ?”

“ઉતેળાઆના જેતાભાઈ વાલેલાનું!” ગાડાબેકુએ જવાબ દીધો.

દરબારને દેએ ધરપત થઇ, ધીમી ગતીએ ચાલતી પોતાની ઘોડીને પાછી ફરવી તેના પડખામાં એક એડી મારી; વાંભ વાંભ કુદતી રેડી કુંવરને લઇને ઉતેળાઆને મારગે પળી;

દરબાર ઘોડી ઉપર બેઠા છે. ઘોડી ઉડે નાથ છે, પણ એમનું ધ્યાન છે બોરમાં। પેલી લી લી ૭ મ આંગાવાડીઓ,

અરીછુના- ક્યારડા, અને ફડ, ફડ સમાણા મોલથી શોભતી કાળી. ભોં, ખસ, દરબારે મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો કે રાજ્યપદ ભોગવવાં તો બોરમાં જ.

દરબારના આ નિચાર-ત્રમળ પૂરા થાય તે પહેલાં તો ઉતેળાઆના જંગલોમાંનાં દીવો તંબકૂતા દેખાયા, અંધારી રાતમાં પંછુ બોરની ઉજવળ આશા એમના હૈયામાં અમી ગમ્. ત્યાં તો થોડે દૂર ઘોડાના દાબડાં વાગતા સંભળાયા, દરબાર ટટાર થઇ સાવધ થયા, પરંતુ આ તો દરબારગઢના જ સ્વાર જેત-સિદ્ધ ગાપુએ કુંવરની શોધ કરવા તેમને રક્ષાને મોકલેલા; તેમના એક સ્વાર આગળ આવીને બે લ્યો:—

“ગાપુ! આપ ક્યાં વધાણી તા?”

“ગોર લાણી” દરબારે જવાબ દીધો.

વાંભ વાંભ કુદતી રેડી કુંવરને લઇને ઉતેળાઆને મારગે પળી;

સો ઉતેળાએ પહોંચ્યા, આપુ જેતસિંહજી એ વ્હાલભર્યા હૃદયે કુંવરને જોયા.

કુંવરે જમને તુરત જ બાપુ પાસે માગણી કરી, કે “બાપુ! હાલોને તંબ થોડા દિ’ બોરે જમ આવી’ છી”.

એમણે દસીને જવાબ દીધો કે “કુંવર, હંમણાં નહીં, થોડા દિ’ પછી ત્હમે સદા ય ત્યાં જ રહેશો, એવું કરી દેશું.”

કુંવરના હેવામાં બોરે મળવાની દૃઢ આશા બંધ પડી ગઈ;

* * * *

ઉપરની વાત બન્યાને આજે છ છ વરસનાં વ્હાણાં વાયા છે. પણ બોરની આશા અપાવનાર બાપુ જેતસિંહજી અત્યારે દયાના નથી; મેટા અલિઆજીભાઈ તમામ સત્તા પચાવી પડ્યા છે. હજુ ય બાવસિંહજી મોટા બાઈની અત્યંત આગમન પાળે છે અને કોઈ વખત બોરની વાત દસનાં દસતાં ભાઈ તાસે મૂકી દે છે, માંહ પણ અછીલુના નીશામાં થોડું ડાલી દે છે; પણ આતરિક કંઈકા કપટ ભરેલી.

આજે દરબારગઢની દોઢીમા ડાયરો બરાએલો છે, સામાસામી રંગ દખને કસુંબાની અંજળાએ અપાઈ રહી છે; બાપુ અલિઆજી ત્હમે ગાદી તપ્પીયા ઉપર બેઠા છે. પાસે કસૈબા કુંવર જેવી શાંતિ અને જીવાનીથી-શાંતતા વીર બાવસિંહજી બેઠા છે. ને વખતે બાવસિંહજીએ બોરની વાત ઉચ્ચારી;

દોઢીમોને ડાયરો આ બન્ને બાઈઓની વાત કંઈક ઉત્સુક બનીને સામળી રહ્યા છે; ભારાભાઈના વેણમાં નિર્મોનીપણું, અડગતા, અને રક્ષાત્રેજ સોળાઈ રહ્યું હતું; ત્યારે મોટાભાઈના ચચેતોમાં એક જાતનું જીદીપણું દેખાઈ આવતું;

ચલત રક્ષાત્રેજીએ ચઢી, બંને બાઈઓની ઉગ્રતા વધતી ચાલી, આખરે અલિઆજી-ભાઈથી એક વેણ બોલાઈ મયું કે:-

“નાનલા, બોર એ કાણીના ગેળ છે હો! રેટાયાનાં માગ્યાં ગામ આપીએ તો કાલે ઉડીને મારે ફના થવું પડે, અને બોરની તો ફળદ્રુપ જેાં, એ એમ નો અપાવ, અને નાનલા, વળી જાણુજે કે જે દિ’ અલિઆજી વિક્ષેપો તે દિ’ તમારાં જેવાં બાપડાં રેંજ પેંજ ઉતેળાઆનો સિમાડો નહિં દૂંકે!”

“નેા મોટાભાઈ, હું ય રજપુત છું; મહારાં કાંડાંમાં ય બળ છે. તમારી દયાથી હું જે પામું. તે કરતાં મહારી તરવારનું આપું મ્હને વધુ ટકશે. યાદ છે ને બાપુનાં વચન! મોટાભાઈ. ત્હમારામાથી ટેક મયે, તો હવે મહારે ઉતેળાઆનું અંજળ ન હોય!”

એટલું બોલીને ભાવાભાઈ ઉભા થઈ ગયા, આખો ડાયરો હાં—હા—હાં કરતો—ઉમો થઈ ગયો, અને બાવસિંહજીને વિનવવા લાગ્યો. એમની આંખોમાથી અંગાર વરસી રહ્યા હતા. મોટાભાઈ તરફ એક કરડાકી ભરી નજર નાંખી એ વીર સડસડાટ દોડીનાં પગથીયાં ઉતરી ગયો અને ‘રેડી’ ઉપર સામાન માંડી એક ‘પરછી’ જ લંછને ડાયરાને રામરામ કરીને થોડી ઉપર ચઢી બેઠો. ડાયરો અને મોટાભાઈ જોતા રહ્યા અને થોડી જોત જોતામાં ઉતેળાઆનો સીમાડો વળોડી ગઈ;

x x x x

પાંચ દિવસની અવિશ્રાંત એપ પછી ભાવાભાઈ કાઠિઆવાડમા વીરપુર ગામમાં આવી પુગ્યા. રાત-દિવસની અતીસમ મુસાફરી પછી મોઢા ઉપરથી દાત્ર વર ઉડી ગયેલું; પરંતુ રજબીજ કંઈ એમ ઢાકયું રહે? કાઠિઆવાડના ચાર કાઠિઓએ આ રાજવંશી જીવનની ચાલાકી અને કુસળતા જોઈને તેને આશ્રય આપ્યો, કાઠિઓ જ્યારે બહારવટે નીકળે, ત્યારે ભાવાભાઈ તેમની સાથે જાય, અને મરદાનગીમયું ચારાતન બતાવી સાંને ચકિત કરે!

ધીમે ધીમે તેમણે એ મુલકમાં તેમની

સત્ત્વ જમાવવા માંડી ; એમણે સો કાડીઓ ઉમા કર્યાં, સો ઘોડાં લીધાં, અને એ સો ય કાડીઓને સમશેરા સગવળી. પછી પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે એમણે એ કટક લઈને બાલ ભણી પ્રયાણ કર્યું ;

અચ્ચાર દિવસનાં વહાણાં વાયાં, બાપુ નાવચંગળ દેાની મોખરે પોતાની ઘોડી ઉપર બેઠા છે. પાંછળ કાડીઓનાં સો ઘોડાં ચાલ્યાં આવે છે, ઉત્તેજીવાદી મારમેડી, અને તેમાં ભર કાયરા વચ્ચે તેમણે લીધેલું ‘પણુ’ આજે સફળ થશે, એ આનંદમાં એ મશગુલ છે.

એમ કરતાં કરતાં પાંચમા દિવસની રાત્રે, મધરાત પછી આકાશમાં દરવચું ઉગી, તેના ઝાંખા પ્રકાશમાં ઉત્તેજીઆની માદમેડી દેખાઈ, ઉત્તેજીઆ અને સગરાગાથી ઉત્તર-દક્ષિણ ખુબ્બ તરફની જાવળતી કાંટયમાં ફેળેજીઆ થી એ ગાંઠે દુઃખ એમણે પડાવ નાંખ્યો, અને એક સ્વાર તૈયાર કરીને ઉત્તેજીએ મોકલ્યો. તેની સાથે કહાણ્યું કે “ભાવો એનું” પણ પાળવા આવે છે. માટે મરદ યાજે, સવાર ઉઠને તો બોર ભાવાને ઘેર હશે. પણ તમને ચેતવણી આપવા માટે જ આંદો લગી આવવું પડ્યું.”

સ્વારે ઉત્તેજીએ જમ્મ ખખર કાઢવા પણ દરબારગઢ, અને કહેલી જમ્મ સુનકાર ! દરબારમાં કોઈ ન મળે !

જ્યારથી ભાવોભાઈ ઉત્તેજીઆ છોડીને નિકળ્યા, ત્યાર પછી અલિવાજાભાઈને ચેતા પૂગી જએલા કે વેણુનો માર્યો ભાવો મને નહીં જ પનારે, ત્યાર પછી એ એક પયારીએ કહી સુના નથી. એક રાતમાં જખે પયારીઉં બદલવી પડે છે. એમને ભાવાભાઈના બણકાર વાગે છે પોતાની બધી ગામડીઓમાં વારા ફરતી મુકામ નાંખે છે અને આરબની બેરખ સિવાય કદી બહાર નિકળતા નથી. અને ભાવાભાઈ અચાનકે બોર ઉપર છાપ ન

મારે એ બીકે ઉત્તેજીઆની રાજ્યધાની છોડીને પોતે બોર રહે છે.

સ્વારે મારતે છોડે ભાવાભાઈને ખખર આપ્યા. ભાવાભાઈએ રાતવાઈ મુસાફરી લીધી. અને સાણીતળાવને માર્ગે ઘડને બોરને રસ્તે ચડી મથા, અને ઘોડી વારમાં તો “નાંકડા” નામે ખેતર છે, તેને શેઠે આવી પહોંચ્યા.

“નાંકડા” માં એક આદમી શાંતી દાઢે, નામ કોટો નકુમઃ ત્રીસેક વરસની અવસ્થાઃ ધરતો સુખીઃ છ જ સાંતીની જમીનઃ અને એટલી જ જોડી બળદ, બોર આખી એનાથી રાંક નાંખે એવો એ કોટો નકુમ !

એને ખખર ખરી કે ભાવાભાઈએ બોર સામે બદારવટું લીધું છે. પણ એ તો ધણી ! વળી ભાવાભાઈ અને એ, એ તો બાળપણના ભાઈબધઃ દુરથી એણે ભાવાભાઈને આવતા જોયા અને ખૂબ મારીઃ

“એ બાપુ, રામરામ !”

“રામ !” ભાવાભાઈએ જવળ દીધો,

“ગાપુ, ગામ કઈ દશે ? અહીં હમણા ઘોડાં ઠેરવો ! કસુંબો-પાણી કરીએ, પછી જાજો !”

“નકુમ, કસુંબા પીશું હવે બોરના દરબારમાં. મરદને તો ખીરદ સચવાય, ત્યારે, જ કસુંબા લીધા કામના ! તમારા કોકોરને આજ આફળવાનાં નેતરાં દીધાં છે, વળી બોર લીધા વીના તો પાણી ય અગરાજ છે, તેથી કસુંબાની વાત તો નહિ” અને, નકુમ !”

ચતુર કોટો નકુમ સમજી ગયો કે અલીઆજ બાપુ બોરમાં એકલા હશે, બધા જીવાનીયા વાવણી ટાલું હોવાથી સીમમાં હશે. અલીઆજ બાપુ માથે ભાવોભાઈ આજણશે, પણ એમાં બોરનો એક ય રજખુત કામ નહીં આવે ! એક બાણુથી ઘણીને માટે માથું આપવાની ફરજ આવી છે. બીજી બાણુથી મિત્ર-ધર્મ જનવવો પડે તેમ છે. હવે શું કરવું ? મ...રવું બીજું શું ?

બસ, નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો !

આ બાબુ ભાવેભાષા ખેતરને શેઠે ઉભા છે. આ બાબુ રજપુત ઉચ્ચ પુરી કરતો વિચાર કરે ત્યારે જાય છે. એટલામાં ભાવાભાષા બોલ્યા :

“નકુમ, મહારાજ ‘પણ’ તો તમે જાણો છો ! કાં તો બેઠે લેવી, અને કાં તો એ લેતાં ધોંગાણાંમાં ખપી જાવું. ‘ભૂએ’ આપણે બાળપણના ભાષાબંધ છીએ, અને અહીંથી બેઠેનો સમારો શરૂ થાય છે, એટલે હું અહીંથી બહારના સાંતી છોડીશ; અને સાને કહીશ કે તમારા દરબારની સાથે હું આજણીશ. તમે સા આ તરે એની વરતી છો. મારે સાંતી છોડીને ઘેર જાવો, અને દરબાર સજીને તૈયાર રહો. નકુમ, તમે પણ તમારું સાંતી છોડો, અને ઘેર જાવો. અધુરાં બેઠેપણાં બેઠેને પાદર પુરાં કરું;”

કોટો નકુમ આ શબ્દો સાંભળે છે. અને મનમાં વિચારે છે કે વાહ વાદ્યેશ ! માએ જન્મ આપ્યો પરમાણુ ! કેટલો દાનો શત્રુ ! કેટલી ઉદારતા ! પણ રજપુત ! રજપુતોનો ધર્મ તહને શીખવવાનો ન હોય ! ધણીની ખાતર માયું ફૂલ ન કરે ! તો માએ નવ ગઢિના ભાર વેંડાયો. તેનું માતમ ગયું ! વળી તહારા જેવા મિત્રને હાથેથી મરવાનો તો આજ કાલ જાણે છે ભાષા ! જો જીવશું તો ધણીનું બીરદ સાચવશું, નહિતર ભાવાભાષા જેવા મિત્રને હાથેથી મોત ક્યાંથી ?

એણે ત્યાં સાંતી છોડ્યું. અને બળદની રાશ સાથીના હાથમાં આપીને કહ્યું. “આ બળદ લઇને ઘેર જા ! અને દરબારમાં બાપુને સંભળાવજે કે ભાવે બાપુ આપણે સિમાડે આવી પહોંચ્યા છે, બીજું તો કશું નહિ” અને, પણ કોટો આપને નહામે એનું માયું બોળેલો કરશે;”

સાથી બળદ લઇને બેઠે ભણી બેઠે તો ગયો.

સાથી જેવો મામુલી માણસ દરબારમાં જઈને દરબારના આવોગમનનો સમાચાર કહે એ ભાવાભાષાને ન ગમ્યું. એને તો બરછીથી જ સદેશ આપવાના. ભાવાભાષાના કાન-ખમીર આ ન સહી શક્યું. એમણે એમની ઘોડીને આગળ લઈ જઈને બરછી આગળના ચક્કર ઉપર ચઢાવી, અને નોંધીને સાથીના પડખાવગી ઝીંકી. ભાવાભાષાની એક બરછી પડતાં તો કોકોટીયા જેવા-એ કાળીના પ્રાણ નીકળી ગયા. આ બાબુ કેટા નકુમની આંખ માં આવી અંગારા મૂક્યા. એણે પડકાર કર્યો

“એ દરબાર, એમ સસલાં ડાંબે બેઠેનાં રાજ્ય ઘરે ન આવે ! જો મરદ હો તો મરદની સાથે બાંધવું; કેટલે દરબાર, બે બદામના કાળાને છુટાં શરમ નો આવી ?”

નકુમ આ વેણુ પૂરાં કરે ત્યાં તો દરબાર નજીક આવી પહોંચ્યા, “હવે મરદને શું છું” એમ બોલીને એમણે બરછીને નોંધીને નકુમ ઉપર ઝીંકી પતંગીયાં જેવો નકુમ, પામે ખરી ગયો, બરછી ભેમાં વેત એક ખુંચી ગઈ. બરછી જતાં દરબાર ધુંઝાયા, અને કાઠીએને રાંડ કરી :

“એકા દોડો ! એકાદો તમારી તરવાર આપી જાવો ! મારો કાળ આવી પૂર્યો, કાંવો ! જટ લાવો ! મારું મોત બગાડતા નહિ;”

પણ કાઠીએ શેના સજાવળે ધણીને મારે માયું વાંટી આપનાર, નકુમના શાયની તેમને પતિલા હતી. કંઈ એ કલા વિના એમણે એમનાં ઘોડાં પાછો મારગે હંકારી મૂક્યાં, કશું ન સમજાયું : દરબાર ભેંસ રહ્યો.

“હે નિમકદારો ! મોરું મોત બગાડ્યું ! કેટલું ! કાઠીનો હીકરાઓ ?” દરબારે કેટલકારા દીધા.

બોલતાં બોલતાં દરબારની પીઠ નકુમ તરફ થઈ ગઈ. પાછળ શી રમતડી રમાય

છે એવું એમને ધ્યાન ન રહ્યું. મોંમાં ખુતેલી બરછી હાથમાં લઇને નકુમે દરબાર ઉપર ઝીંકી, પથ્રુ એની ઝનુનભરી આંખો નિશાન ચૂકી ! ઘોડીને કાઠો વીંધીને બરછી વેંત એક ઘોડીની પીઠમાં પેસી ગઇ. ફડાક કરતાં ઘોડીના કાફાનાં કાચલાં યજ્ઞ ગયાં !

ઘોડીની પીઠમાંથી પાછડે દોઢે દરબારે બરછી કાઢી. બરછી હાથમાં આવતાં દરબાર સચેત થયાં. બરછીને આંગળાઓના ચક્કર ઉપર ચડાવી. છુટી અને ફણું મળે એક યજ્ઞ ગયાં. બરાબર નોંધીને એમણે છાતીની વચોવચ્ચ બરછી નાંખી ; નકુમ પડ્યો ; હેડો પડ્યો ;

પથ્રુ એ રજપુત ! છાતીની સોપટ તીકળી ગએલી બરછીને આંચકા મારીને એણે બહાર કાઢી. આંખે અંધારાં આવે છે ! ફેર આવે છે ! પથ્રુ ટટાર ધકેને ઉભો રહે છે ઉભાં રહેવાનું નથી તો એ ઉભો રહે છે. બરછી હાથમાં લઇને એ એટલો 'દરબાર', બરછી મારતાં નું આગડી, બુખો ! બરછી આમ મરાય !"

છેવટનું બુધું બળ એકડું કરીને એણે દરબાર ઉપર બરછી નાખી ! દરબાર અને ઘોડીનું પેટ વીંધીને બરછી જગીનમાં એમી ગઇ. દરબાર અને ઘોડી બન્ને રદામગ્દામા જડાઇ ગયાં. યધુ ! દરબાર, નકુમ, અને ઘોડી, ત્રણેય તો આત્મારામ એક સાથે ગયો,

આ બાજુ ગામમાં ગોઠારો ચણે, કોઈકે ખજાર દીધા કે ભાવોભોષ મરાયા. બાપુ અલિઆજી અને આયુ' ગામ પગપાળું ત્યા ગયું. "ભાઈ ! ભાઈ !" એવા વસમા સાદ પાડીને અલિઆજીએ આકાશ રેવરાવ્યું : બને મરદની લાશો જોઇને દરબાર છાતી ફાટ રોયા

એ રોવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર ભાવસિંહજી બોરની સીમ ઉપર સદાને માટે રહ્યા, એ રાજ્યપદ કેવાં ? સદા અવિચળ ! અમર ! નીરકળ !

* * *

ભાવસિંહજી નિર્વંશ મયો, અલિઆજી બાપુની વંશવૃદ્ધિ વધી. અત્યારે એ બરેય ગામેની ગાદી ઉપર અલિઆજી બાપુના વંશજ રાણા સુરસિંહજી ગાદીએ બિરાજે છે.

આ વાતોને બન્યાં પુરાં દોઢસો વરસ નથી થયા. જે ગામને ખાતર ભાવસિંહજીએ માયું 'સૂલ કપુ', તે ગામની બધી શોભા રાજ્યની ભૌતિક વૃત્તિથી નાથાં પામી છે. અત્યારે બોર ગામ પડી ભાંગ્યું છે. અસહની કશી શોભા અત્યારે નથી રહી. માત્ર ભાવસિંહજીના ધીંગાણના કીર્તિસ્થંભ સમી એક દેરી, અને ઘોડીનો એક પાળાયો પાસે પાસે જ્યાં તેઓ મરાયા, ત્યાં હજી હયાન છે.

દરબારના રાખને ગામમાં લાવી દેન દીધા. જ્યાં તેમની પુનિત ખાક પડી, તેની ઉપર એક દહેર બધાની તેમાં પધરાવેલો ભાવા-ભાદનો અચાફ પાળીએ હજી સૌ ફાઇ જોન રાકે છે.

હજૂરેય ગાદીપતી દરબારને કે'ક થયાં ભાવાભાષની દહેરી સુધી લેમને પગે લાગવા આવવું પડે ; રાજ્યજનો રણુવાસ પથ્રુ બેરથી પગે ચાલીને ત્યાં સુધી પગે લાગવા આવી જાય, એટલું એ જગ્યાનું મહત્ત્વ છે.

સીમમાં ખડ લેવાને જતી બોરની કાષ વૃદ્ધ બાઈ તે દહેરીની પાસેથી પસાર થતાં ખજા પરની ગાતડી, અને ખોલો છોડી નાંખે છે, અને મુએલ દરબારની દહેરીની લાજ કાઢી સંપૂર્ણ અદમ્યથી ચાલે છે. મુએલ દરબારની લાજ એને એટલી બડાસી હોય છે.

(સંપૂર્ણ)

વિનાદ-લહરી

પાંચ મિનિટમાં કરોડપતી

અમેરીકામાં એટલો સદેા ચાલે છે કે માણસ પાંચ મિનિટમાં કરોડપતી થઈ જાય છે. અને પાંચ જ મિનિટમાં કરોડપતીમાંથી બિલકુલ કંગાવ થઈ જાય છે. ત્રણ ચાર વર્ષ પહેલાં અમેરીકાના મી. જોજેફ હાડલેએ રના સદામાં પાંચ મિનિટની અંદર ત્રીસ લાખ રૂપિયા પેદા કર્યા અને તે જ દિવસે બપોર મુઘીમાં ત્રીસ લાખની રકમ મીને એક કરોડ ત્રીસ લાખ થઈ ગઈ

“હુ” નહિ પણ “અમે”

એક કર્મના બે ભાગીદાર હતા. એક વૃધ્ધ હતા અને બીજો યુવક. યુવકે ભાગીદાર દરેક વાતમાં “હુ” કહ્યા કરતો હતો. એક દિવસ વૃધ્ધ ભાગીદારે તેને કહ્યું “જો આપણે બન્ને માણસ આ દુકાનના ભાગીદાર છીએ માટે તું “હુ” નો વ્યવહાર ન કર. હમણા જ તે એક ગ્રાહકને કહ્યું: હવે “હુ” હમેશાં ઉચિત મુદ્દા લઈ છું.” આ કીક નથી. તારે હમેશાં “અમે” અથવા “અમે લોકો” નો વ્યવહાર કરવો જોઈએ. તારે ગ્રાહકને કહેવું “હવે” કે “અમે લોકો ઉચિત મુદ્દા લઈએ છીએ” હવે આનો ખ્યાલ રાખજો-હમેશા “અમે” અથવા “અમે લોકો” નો વ્યવહાર કરજો.”

થોડા દિવસ બાદ યુવકનાં લગ્ન થયાં. લગ્ન થઈ ગયા બાદ જો દિવસે તે દુકાને આવ્યો તે જ દિવસે એક ગ્રાહકે તેને પુછ્યું “આપ ધણે દિવસે દેખાણું.”

“ક્યાં હતાં?”

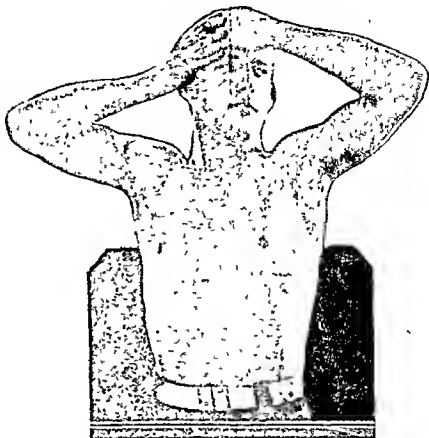
વૃધ્ધ ભાગીદાર પણ પાસે જ હતા હતા. યુવકે વૃધ્ધની તરફ જોયું અને મનરાધને ગ્રાહકને કહ્યું “અમારાં લગ્ન હતા.”

તમારી ગરદન મજબુત શા માટે

હોવી જોઈએ ? અર્થ. સી. એગરીના એક લેખ પરથી
લખનાર : રા. રા. “કલાગ્રિય”

તમારા હાથમાં એક નાના બાળકને પકડો. તેનું માથું ચારે દિશાએ ફેરવવું જાય છે. તેની ગરદન તેના માથાને ધરી રાખે છે. આટલું જ નહીં, એ ગરદન પ્રમાણમાં અત્યંત નાની ને નાજુક અને હોડથી થોડું પુષ્ટી અવસ્થા વહેવડાવવાની નળીનું કામ કરવા સિવાય અન્ય કોઈ પણ કામ માટે નકામી સાબિત છે. આપણને નવાઈ લાગે છે કે શરીરના એ ભાગ વધારે મજબુત ને વધારે કઠણ બનાવવાને કાં નહિ બનાવ્યો હોય.

ગરદન માટે કસરત ૧ લી

પણ દરેકની ગરદન જુદી. એ ગરદન લાંબી કે ટુંકી હોય, જોળ કે ખુણવાળી હોય, પાતળી કે જડી હોય, નરમ કે ભરાવડાર હોય, આકર્ષક કે એડોળ હોય, છતાં દરેક ગરદન પોતા કપરનું માથું બરાબર ધરી રાખે છે. આપણું મન કોઈ વસ્તુ જોઈ ખુશ થવું હોય તે વસ્તુ તરફ જોવા ને તેમાં રસ લેવા આપણે તે દિશામાં ગરદન ફેરવીએ છીએ. બાળપણમાં થઈ જતી કુદરતી કસરત, યુવાવસ્થા અને પ્રૌઢાવસ્થાની આવશ્યક પ્રવૃત્તિઓ અને ક્રીડાઓ ગરદનને મજબુત બનાવતી જાય છે, અને તેથી તે બાળપણમાં હોય છે તે કરતાં વધુ મજબુત કમરા; બનતી જાય છે. પણ ગારીતિક

બધા આરોગ્ય અને સૌન્દર્ય માટે એ ગરદનને જેવી બનાવતી જોઈએ તેવી બહુ જ યોગ્ય બનાવે છે.

ગરદન એ ધડ અને માથાને જોડનાર સાંકડી સંયોગીભૂમિ સમાન છે. આ જોડાણ મારફત જ મગજ બાકીના શરીર પર સત્તા ચલાવે છે અને ધડ, માથાને કાણમાં રાખે છે આપણે ઘણી વાર સાંભળ્યું છે કે “મજબુત શરીરમાં મજબુત મન રહે છે.” અત્યારે એ કહેવત યાદ આવતા આ જોડાણ પણ તમને યાદ આવશે જ.

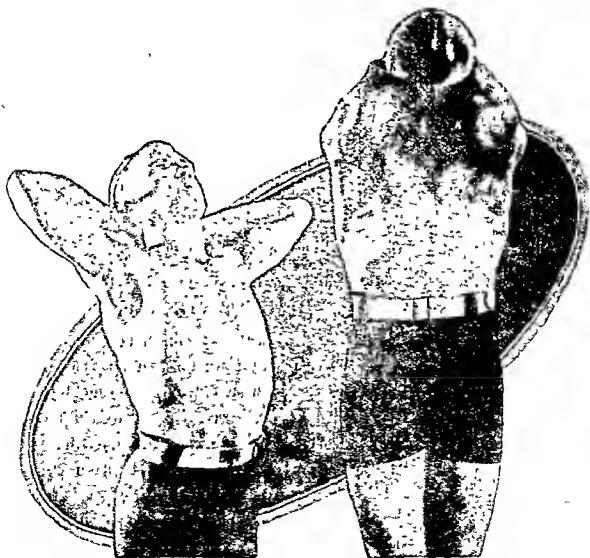
વિશ્વસાત્તમાં પડેલી એ તેજપુનમાંથી પોતાના આરોગ્ય અને પોતાની ક્રિયા માટે જે જોઈએ તે મગજ પરબાદ મેળવી ગમત નથી. તે જ રીતે

શરીર પણ પોતાના આરોગ્ય અને કર્તવ્ય ક્રિયાઓ માટે મગજના આદેશનો પરબાર મેળવતું નથી. દેહના આ બે વિભાગ વચ્ચે એક સીધું જોડાણ છે અને જોડાણથી, ગરદનથી, તેઓ બેઠ પોતાની ક્રિયાઓ પરસ્પર સમાનતાથી અથવા એકબેરે અંશે સ્વતંત્ર રીતે બનવી શકે છે.

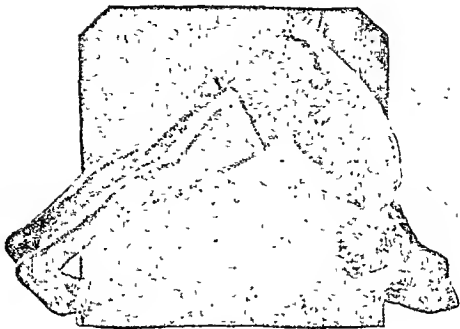
ગરદનમાં હાડકા, કોમળાસ્થિ (અર્ધું માંસ અને અર્ધું હાડકા એ રીતે મિશ્રિત) હાડકાને જોડનાર શીરાઓ, આમડી, માંસપેશી, ચરબી, રક્ત વાહિની થોરી નસો, નાડી, માંસપિંડ, જ્ઞાનતંતુઓ, પાસળીની નસ આદિ હોય છે. આ વસ્તુઓમાંની કેટલીક જોડવાતું, રૂંકો આપવાતું, રક્ષણ કરવાતું,

કંઠક રાખવાતું, વળી શકે એવી નરમાશ આપવાતું વગેરે કાર્ય કરે છે. આ સર્વ કાર્યો નિઃશબ્દ ગરદનના છે, પણ મગજમાં પહોંચનાર ગરદનની થોરી નસો, મગજના નકામા પદાર્થો ખેંચી લાવનાર નાડીઓ, પાંસળીના હાડકાં વચ્ચેથી પસાર થતી પાંસળીની નસ, અને માયા પરથી નીચે ઉતરી પાસળીની નસની બહાર ફેલાનાર કેટલોક જ્ઞાન તંતુઓ એ સર્વ એથી ધણે વધારે અંશે ગરદનના છે.

આ સર્વ રચના એક મગજુત શરીરને મગજુત મન ધડવામાં કે એક મગજુત મનને મગજુત શરીર ધડવામાં મદદ કરે છે. શરીરની જે ધોદી નસો

ગરદન માટે કસરત બીડ

ગર ન માટે કસાત વ્રીછ

ગરદનને રસ્તે માથા સુધી પહોંચે છે તે મગજને પુષ્ટિ આપે છે અને તેના બંધારણ અને તેની ક્રિયાઓ માટે જે જે સારો તેને જરૂરના હોય છે તે પહોંચતાં કરે છે. પાંસળીવાળી નસ મગજ અને શરીરના દરેક ભાગને જોડનાર જ્ઞાનનવૃત્ત વડન કરે છે, અને કેટલાંક જ્ઞાનવૃત્તો તો મગજમાંથી સીધા નીચે ગરદનમાં ઉતરે છે ને ગરદનની માગ પેશીઓ તથા ચરબી તેમને રક્ષનાર ઢાકરૂપ બને છે. આ જ્ઞાનવૃત્તોએનો શરીરની અનેક સત્ત્વશાળી દ્રવીયો સાથે ગઠ સંબંધ હોય છે.

ગરદન ખરેખર એક રાજમાર્ગ સમાન છે. તેની ઉત્તર દિશામાં મગજ માટેનો ખેતરાક નય છે, દક્ષિણમાં મગજ માટે જે નકામા હોય તે પદાર્થો નીચે ઉતરે છે, અને એ એક દિશાએથી અનેક સંદેશો સામે દિશામાં જઈ મગજ અને શરીરના દરેક ભાગને શું કરવું, શું ન કરવું, કેમ કરવું, કેટલું કરવું એ સર્વ સૂચનાઓ પૂરી પાડે છે. મગજમાં ઉદ્ભવેલો દરેક વિચાર ગરદન દ્વારા જ પસાર થઈ મીઠી કે આડકતરી રીતે શરીરને અસર કરે છે.

એટલા માટે આ રાજમાર્ગ—ગરદન—ધણી અગત્યનો છે ને તેને ઉત્તમ સ્થિતિમાં રાખવો એ તેટલું જ આવશ્યક છે શારીરિક કે માનસિક વિકાસ સાધનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ, કૃતેદ્ધર્મક ધંધાદારી, શારીરિક કસરતના ઇનામો છૂતનાર ગાયક, નર્તક, ખેડૂત વિગેરેની ગરદન તમે જોશો તો જણાશે કે તેની ગરદન સુધટ રીતે ગોળ, ખખાના પ્રમાણમાં વિકાસ પામેલી અને માથાને મક્કમ રીતે ટેકા આપતી તમને જણાશે.

ખાતળી ગરદનવાળો માણસ અસાધારણ તદુરસ્તી ધરાવી રાકે નહિ સાવધ મગજ, તેજસ્વી શક્તિ અને નિયમિત હૃદય અને ફેફસાની નિયમિત ગતિ એ સૌને ગરદન સાથે ઓટો વતો સંબંધ છે.

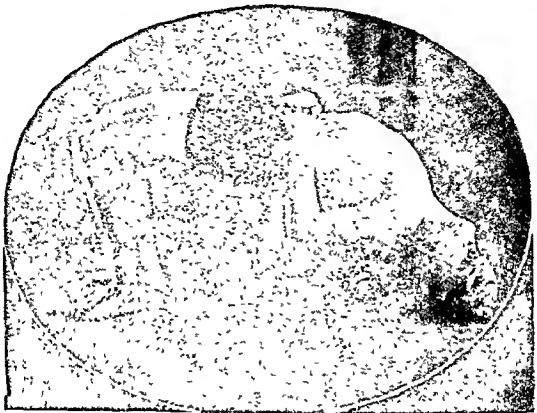
ગરદનનો સારી રીતે વિકાસ કરવામાં આવે તો એ જે વૃત્તિયાંસ ભાગ રનાયુ જ છે, અને ખાતળી ગરદનમાં પણ અર્ધો ભાગ રનાયુ તો છે જ. તેથી ગરદનવાળા ભાગને કસરતની જરૂર છે રનાયુઓનો ઉપયોગ કર્યા વગર તે ધટતી સ્થિતિમાં ન જ આવે, અને રનાયુનો ખરો ઉપયોગ કસરતથી થાય ગરદનના રનાયુઓને કસરત મળવાથી

ગરદન વધુ મોટી, વધુ ગોળ ને વધુ સારા દેખાવાની થશે ને તે સાથે શરીરની સાધારણ તંદુરસ્તી કેટલીક અંશે મુધરવા ઉપરાંત મન પણ વધારે સ્વચ્છ થશે.

ગરદનના રનાયુઓને રો એવી કસરત કવાળી સાધારણ તંદુરસ્તીને તુરંત અસર થશે, જો કે

આ સ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે

કેટલાકને કસરતનો અરગધારણ પ્રકાર પસંદ હોય છે, જ્યારે કેટલાક એાછી અડમથવવાળી કસરતો શોધવાનો પ્રયત્ન કરે છે. રનાયુને કસરત આપવાનો ઇલાજ તેના બે છેડાને પાસે લાવ્યા સિવાય અન્ય

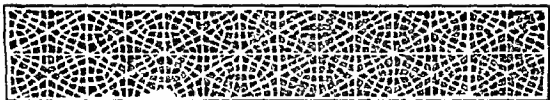
ગરદનની કસરત ૪ થી

ગરીરનો અમુક ભાગ ન કસાય ને બાકીના એમને શોભ રહે એવી કસરત કરવી વ્યાજબી નથી બલ્કે પશ્ચિમ મેળવવાની આસાએ કેટલાક ગરદનના રનાયુઓને કસવાની કસરત પાળી વખત ગાળવાનું પસંદ કરે છે, કારણ કે કસરતની ત્રીથી વધારેમાં વધારે અડમથવાળી અસર ગરદન ઉપર ન થાય છે. પણ મગજ પર આ કસરતથી થતી અડમથ અસરને લીધે અને દૃઢ્યના ધનકારાની ગતીમાં વધતા વેગને લીધે કેટલાક ગભરાઈ આવી કસરત શરૂ કર્યા પછી તુરંત છોડી દે છે ગરદનને માટેની કસરત શરૂ કર્યા પછી મગજમાં શુ અવારો થાય છે ને દૃઢ્ય જૂન તોરથી ધનકે છે પણ થોડા દિવસની કસરત પછી

કોઈ નથી આ લેખમાંનાં ચિત્રો પરથી ગરદન માટેની હિતમ પ્રકારની કસરતોનો ખ્યાલ આવશે હાથને કસી ગરદનને કસરત આપવાનો પ્રકાર ઉગમ છે. આ બે રીતે થાય. ગરદન વળે ત્યારે હાથ સ્થિર રહે એ એક રીત, અને હાથથી ગરદન રનાયુઓ પર ભાર મૂકવો એ બીજી રીત.

યાદ રાખો કે ગરદનની સ્થિતિ તમારા શારીરિક બળની સૂચક છે, એટલું ન નહિ, પણ તે તંદુરસ્તી બતાવે છે અને એકબળને વધારવા માટે ગરદન ન ગરીરનો ત્રીથી વધુ સગવડભર્યો ભાગ છે.

(સંપૂર્ણ)

ચંદુના વિવાહ

લેખક : શ. ધા. કિશોર વકીલ.

કાશીમાશી સાબળ ચંપા એમ આગળ કહ્યું નથી તેથી એ અનન્તતામાં બળી જ ચંપા એમ મોની લેવાની જરૂર નથી. આમ થયું હોત તો પ્રભુ પર નિર્દય હોવાનો આરોપ છે તે કેટલેક અંશે ઓછો થાત. કારણ કે જ્યારે જ્યારે એમનો તોફાની ચંદુ એમને પગવનો ત્યારે એ " તારું સત્યાનાશ જાણે મ...હું તો બાળવાનને હાથ જોડીને કહું છું કે હવે મને ઉપાડી લે, આની મા મરી ગઇ અને મૂ...ને કરમે હું ક્યાંથી છવી ? મૂ...ને આપો દહાડો દુહાડો દુલ્હાડ વગર કંઈ બીજો મંથો જ નથી" એમ કંઈક શ્રાપ આપી, કંઈક પોતાનું દુભાગ્ય વળોડી, કંઈક એવું તોફાન વણવી કંઈક એની મૃત માતાનું સદ્બોધ્ય વખાણી કાશીમાશી ચંદુને ધમકાવતાં. પણ ઇશ્વરે જાણ્યું હોયું જોઈએ કે કાશીમાશીના શબ્દો બંધા કંઈ અંતરના ઉદ્ગાર ન હતા. એમણે માશીમાંને મોટે ઘણી થે વાર અમારે ત્યાં કહેલું કે ચંદુને પરણાવવાને મરે તો એમના જીવને ટાંક થાય. સત્યાનાશ જાણે કહેવાથી સત્યાનાશ જાણે નથી એમ પણ એમને પૂરી ખાત્રી હોવી જોઈએ, કારણ કે એમની છોકરીનું માશીમાના કહેવા પ્રમાણે, એમણે ધણી થે વાર સત્યાનાશ કાઢ્યું હતું છતાં ચંદુ આજ દશબાર વર્ષનો થયો હતો.

પણ કાશીમાશીને ન્યાય કરવાને કહેવું જોઈએ કે ચંદુ ખરેખરી તોફાની છુટી હતો. એના બાપ એને જસાનેક વર્ષને મૂકીને

ગુજરી ગયા પછી, એ અને એની નાની બેન સવિતા એની બાંસાથે સુસ્ત રહ્યા હતાં. જેવાં માશીમા મારીમાના માશી હતાં તેવાં કાશીમાશી ચંદુની માના મ.શી હતાં. બાણે જવર મરી ગયા પછી કાશીમાશીને એમની વહાલી બાણેજ અને તેનાં છોકરાંઓ એમાં રહેવાનું મન હતું. પણ ચંદુની માને સુસ્ત જ ગોઠી ગયું હતું અને કાશીમાશી લગ્ન પછી મુંબઈમાં રહેલાં હોવાથી એમને મુંબઈ છોડવું ન મમતું. કાશીમાશીનો વર ત્રીકમ નોતરીયો નોતરીયાની તાણુના વખતમાં ઠીક ફાવી ગયો હતો અને કાશીમાશી મુંબઈમાં નીરાંતથી રહી સહે તેટલું મૂકી ગયો હતો. આથી માશી બાણેજ સુસ્ત મુંબઈ આવજાવ ચલી તે સિવાય જીવ જ રહેતાં. ફક્ત ગયે વર્ષે ચંદુની મા પણ ગુજરી ગઇ અને કાશીમાશી એમનાં બાણેજએને મુંબઈ પોતાની સાથે રહેવા લઇ આવ્યાં.

માશીમાના વર લલ્લુમાસાની રાદેરમાં ગાધીની ફુકાન હતી અને સુસ્તમાં ઘીની ફુકાન હતી. આથી માશીમાનું એક ઘર રાદેરમાં અને એક સુસ્તમાં હતું. ચંદુ સુસ્તમાં માશીમાના જ લતામાં રહેતો હોવાથી માશીમા એનું બધું તોફાન જાણતો. તે ઉપરાંત કાશીમાશીની સવિસ્તાર ટીકા સાથેની ફરીઆદ, અને ચંદુના પરિચય પરથી મને એ સ્પષ્ટ છોકરાનો પુરો ખ્યાલ આવ્યો હતો.

ચંદુ તોફાની હતો, ટીખળી હતો. હાર્ય-
કાર, કલમથી હસાવે તેમ એ વર્તનથી
હસાવતો. એને જ્ઞેતાં જીવનનો ઉદ્ધાસ અને
આનંદમય બેશીકરાઈ મૂર્તિમંત દેખાતાં.
મુખપના માળાઓમાં રમીરમીને છોકરાં બાલકાં
થઈ જાય છે તેમ એની બાબતમાં નહોતું
બન્યું. એણે હોળીની લડાઈમાં ભાગ લઈ
એક વાર હાથ ઉતાર્યો હતો, ગણેશ ચતુર્થની
દિવસે ગલીમાંથી ટોપલો ભરીને પથરા વીણી
તે પાડોશીની ચીઢીબણુ ડોશીના પતરા પર
ફેંકી ટોપલા ભરીને ગાળ તેના બદલામાં
'લીધી હતી.' ચોરીના દહાડામાં રાત ફરતી
અને એક પથરા પડતાં હાથમાં ફગસ અને
શાકરાં લઈને દોડી આવતા તે વખતે પોતાની
અમાશીમાંથી દેશાં નાખી ઘણીવાર એણે
પોળના લોકોને ગમરાટમાં એકઠા કર્યા હતા
અને પછી સતો થઈને ટોળામાં ધુરયો હતો.
હોળીમાં કંઈક ડોશાડોશીની ખાટની કંઠી
હતી અને ઘણી થે વાર નિશાળે જવાનો વખત
ચતાં ઘેરથી ચોપડીઓ લઈને કિલ્લાના મેદાનમાં
જઈને મારદડી રમીને અબાસ કર્યો હતો.
નાની શી પાટલુન અને એક ખમીશબેર એ
અકબિલ્લુ રમતા રમતા પગ પર પટાકડી
ખેલાવતો ટાવર સુધી ગયો મારતો. આખી
ન્યાત અને મહોલ્લો એકે અવાજે કહેતા કે ચંદુ
બહુ જ તોફાની હતો, છતા બધાને કબૂન
કરતું પડતું કે એ આનંદી અને ચાલાક હતો.

એક વર્ષમાં તો ચંદુએ કાશીમાશીને ત્રાહિ
ત્રાહિ પોકારાવ્યાં હતાં. "ભખ્લેલ આપના
છોકરા" ચંદુમાં ઝાઝી "ધરમની સમજ"
ન હોતી. તેથી વારે વારે સત્યાનાથ કાઠી
કાશીમાને ધર્મચાર્યની જગા લેવી પડતી.
દિશાએ જઈ આવ્યા પછી નવડાવવાની દરકાર
રાખવી પડતી. દરશન કરવા ગયો હતો કે
નહિ તેની પુછપરછ કરવી પડતી. મદારાજીને
મહારાજ અથવા બાવાના ન્હાનમ લાગે તેવા
શબ્દથી સંબોધવાને ઠપકા આપેલા પડતો.

કાશીમાશીને પગવવામાં પણ તે બાંધી ન
મૂકતો. કામ કરીને નથી ક્યું એમ કહી
કાશીમાશીના મગજની કમાન છટકતી
પુષ્પાંજલિ સાંભળવામાં તે આનંદ માનતો.
એક દિવસ સવારમાં માશીના ગપાં દેતાં સાથે
પથારીને માથા પર મૂકી સવિતા સાથે મજુરી
માટે રકઝક કરતા મજુરનો પાઠ ભજવતા
ચંદુને, આમલીના પાંચ ચીચુડાથી પાંચ
આનામાં પતાવવા માગતી સવિતાને, અને
માજો દેતાં કાશીમાશીને એમણે જોયાં હતાં.

કાશીમાશી તો એમ જ સમજતાં કે સારું
થે મુખ્ય ચંદુને છેતરવાને જ દુકાન માંડી
બેઠું છે. તેથી ચંદુની ચોપડીઓ લેવાની
હોય કે છુટ ચંપલ આણવનાં હોય ત્યારે
"ભ ઇ ઇશ્વર ચંદુને ચંપા અપાની આવજે" તે
હુકમ કાશી માશી કદિતાં. અરે, એટલું જ
ફેકન હોય તે બસ, પણ જે કમભાગ્ય પડે
ચંદુનાં ઘોતીઆં ફાટતાં કે ટોટલુક ખાંડી
જતી કે છત્રી ટુટી જતી તે પછે ઇશ્વરની
પતોતી બેસતી. ચંદુનું સત્યાનાથ કાઠી,
તેનાં તોફાન અને દુરુષ્ટિો પર લંબાણની
વિવેચન કરી, કાશી માશી આરતેથી ઉચરે
કહેતાં "ઇશ્વર, ભાઈ જરા બે ઘોતીઓ અપાની
આરજે." અને કાશીમાશી, Personal
attendant on her highness the
Masiba ત્યાં એટલે ઉડાવવાનું તો બની જ
ન શકે. વળી ચંદુ અને કાશીમાશી બંનેને
પ્રુથ કરવાનું કામ રોજ અને પ્રજા બંનેને
રાજ કરતા મથતા સચિવવર્ષ કરતાં પણ
વધારે અધરું હતું. કાશીમાશી ચંપલ
લાવવાને બારથી ચાદ આના કે બહુ તો
રૂપીઆનુંક અંદાજપત્ર પસાર કરતાં અને
ચંદુને કોમની સવા બે રૂપીઆ સિવાયની
ચંપલ પસંદ ન પડતી. વચ્ચેના વળની
સવા દેડ રૂપીઆ વાળી લેતો નો કાશીમાશી
પૈસાં વધારે ખરચ કરાવવા માટે ખારા પર
ચીડાતાં અને ચંદુ મનમમતી ચંપલ ન મળી

તેથી નારાજ થતો. આ મુશ્કેલી છતાં ચંદુની સોજતથી મને પૂરનો વિનોદ મળતો. રસ્તામાં એ કેટલાક છોકરાને મેચ રમવા આવવાનું યાદ દેવડાવતો, કેટલાકે વાંસા પર હાથ ન રાખ્યો હોય તો “રાતના બાર” કહીને અટકતો મુકે. ધૂમ હાલે દોડી બેસાડતો અને વેચનારાઓનું, પ્રસ્તાગીયાઓનું, ફેરીઆઓનું અજબ અનુકરણ કરતો. એક વાર ચંદુને લાઇને મારકીટ જતો હતો તેવામાં માધવબાગ આગળ છ સાત વર્ષની છોકરી એની મા સાથે જતી હતી. ચંદુએ હીરા એમ ખરાડીને ચપટામાં તે પુટડી છોકરીને માલ પકડી દલાવ્યો. છોકરીને કે એની માને આનાથી જરા પણ નારાજ થઇ હોય એમ ન લાગ્યું. મેં પૂછ્યું ત્યારે કહ્યું કે એ તો રતન બેનની હીરા હતી. અને રતન બેન એના દુગ્ધાં સગાં હતાં.

ચંદુ તોફાની હોવા છતાં, અને એની હાલ જવાની શક્યતા હોવા છતાં, અને વારંવાર એનું સત્યાનારા ભય એવી હજીએ અસંખ્ય વાર આતંકરૂપે પ્રદર્શિત કર્યા છતાં એ હજીએ પાર પડતી અટકે એવા મંત્રારથો અને યોજનાઓ કાશીમાશી કરતાં. ચંદુના વિવાહ કરવા અને લાલ દાવે તો એને પરણાવી દેવા કાશીમાશી ધણાં જ ઉત્સુક હતાં. અને આ શુભ કાર્યની યોજનામાં માશીમા એમનાં મુખ્ય સલાહકાર હતાં. ચંદુને મન હશે કે કમ તે તો કેણુ જાણુ, પણ કાશીમાશીને તથા માશીમાને “અલ્યા તને કાળી કન્યા ગમે કે ગોરી” “સાસરે જવું ગમે કે,” વગેરે પ્રશ્નો પૂછી નાદાન છોકરાં છોકરીને ચગાવવાની ટેવ હતી, પણ તે સાથે વિવાહ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે એક અક્ષર પણ ન પૂછવા જેટલું તેમનામાં કદાપણ હતું.

આ ઉત્સુકતાને લીધે માશીમા તથા કાશીમાશીની કેટલાક દિવસ થયાં મસલત

ચાલ્યા કરતી હતી અને તેને પરિણામે એક પેસાદાર ડોસાની વિધવા સંતોકબેનની છોકરી રમણને ચંદુની ભાગ્યવિધાની તરીકે પ્રસંદ કરવામાં આવી હતી. એક રવિવારે કાશીમાશી આવ્યાં ત્યારે પાછી એ વાત નીકળી. કાશીમાશીને પણ એ વાત પસંદ આવી હતી, પણ “એ સંતોકબેનની મામાં” પોતાની અકલ ન હતી તેથી ચોક્કસ કે નહિ તેની ખીક હતી. પણ માશીમા એમ દારે એમ ન હતાં. સંતોકના ઘરમાં કોનો કરમાર હતો તેટલી ખાસ કાઠી લીધી અને ચંદુને માટે એ સખજપરી લઈ આવવાનું બીકે ઝડપું.

“પણ આટલી બધી ઉતાવળ શું છે?” મેં પૂછ્યું. “ચંદુ તો હજી દસપાંચ વર્ષનો થયો અને તમારી પસંદ કરેલી વંહી એને ગમશે જ એવી શી ખાત્રી?”

“બેસ, બેસ, હવે એ તો તરો કોઈ જાવો હતો તેમા, નહિ તો તને આટલો મોંઘો થવા દીધો હોત કે! લોકો તો મને ખાઇ જતાં હતા” માશીમાએ કહ્યું.

“એ મુ...ને પૂછે શું? પૂછે તો શું કહે છે તે ખાસ છે? એ નક્કર તો કહે છે કે એને તો રતનની હીરા ગમે છે.” કાશીમાશીએ કહ્યું. ને મને પેલી માધવબાગ આગળ મળેલી રૂપરૂપના અંબાર સમી હીરા યાદ આવી, ચંદુની શી વાત? જ્યારથી મેં જોઈ હતી ત્યારથી મારી આંખ આગળ એ છોકરી તરવરતી હતી.

“ને એ પાંચ વર્ષના લીચકાને કરો યે શું? કેણુ જાણુ કયારે યે મોત આવે? આવી મોટી મળે તો એ વર્ષે પરણાવીને નીરાંતે કાશી મરે.”

“નાની યે ખૂબી ને સગી યે ખૂબી. રતન એના દાદાના બાપના મામાની છોકરીની છોકરીની છોકરી. આટલા બધા પાસેપાસેમાં સગપણ કરીએ તો છોકરાં સુખી ન થાય.”

રણરખબોરનો કીલ્લો સરે કરી આવ્યો

કે નહિ તે 'મેં' માશીઆને રાત્રે પૂછ્યું, પણ માશીયાએ આંખોથી "ચૂપ" કરી, મન્દ મન્દ હસતાં કે કું ધૂણાવતાં ધૂણાવતાં, તું જોયા કર, જોયા કર એમ ફક્ત એમની વિજ્ઞવ ભરી આંખોથી જ સમજાવ્યું, અને પાશેર દૂધ વધારે લેવાની પ્રમિલ્લને છૂટ આપી. આથી માશીઆની થોડીધણી સિધ્ધિની તથા બીજે દિ-સે કોઇ ખપ પડે એવું માણસ આવશે તેની મને ખાત્રી થઇ. જો કે કેટલાં માણસ આવશે તે તો ન કળી શકે, કારણ કે પાશેર દૂધમાંથી—અને તે યે મુંબઈના પાશેર દૂધમાંથી—કેટલા પાણા ચા બની શકે તેનો આધાર બનાવનારની કળા અને બ્યક્તિત્વ પર રહે છે.

બીજે દિવસે સાત સાઠસાત સુધી આ નં.મળી એટલે શરદ્દયંદને ત્યા રટવનું સંગીત સંભળનાં એમના એક લેખ માટે એમને અશ્વિનંદન આપવા જતાં, મળી ગઇ. સવારમાં કોઇ આવવાનું હોય ત્યારે અમારે ત્યાં તેમને માટે ચાનો સમય ખમેડવો પડતો આવેલું માણસ તમે પણ પીશોને એમ પૂછે અને માશીયા મારી પાસે "મેં" તો પીધા હું તો એક જ વાર પીઉં છું" એવા જવાબની આશા રાખે તે વખતે ભોજરાગના જેટલું દાન આપતો હોઉં તે પ્રમાણે "સો હું પણ થોડી પીશ ત્યારે" કહેવાની લાલચ યઇ આવતી. આથી અમારે ત્યાં એકવગી જ બાવરચા કરવામાં આવી હતી.

ત્યાર પછી થોડો વખત રહીને અમારી ન્યાતના માકુભાઇ એમના છોકરા અંબાલાલને લઈને આવ્યા. માકુભાઇ મારશીટમાં દુકાન હતી અને હું એમને ત્યાં ધોતીઉં લેવા ગયો ત્યારે "વાપરીને કહેજો" કહીને વાપરીને એ ધોતીઆણેર તો કહેવા ન જ જવાય એવું ધોતીઉં એમણે બાંધી આપેલું, એટલે એમની સાથે અમારે પ્રવિયથ હતો, છોકરો ગોરો સૂર્યાણે અને સોલેક વર્ષનો હતો અને ચાંદના

સીદકનો કોટ અને ઝીકની ચકચકતી ટેળી પહેરીને આવ્યો હતો.

દાદર આગળ જ એ યુગલ મને મળ્યું "કેમ આવું જ ધોતીઉં તે દિવસે આવ્યું કે માકુભાઇ શેઠ?"

"જવાદોની લોખંડ, કેમ લોખંડ ને" શું કમાયા તે અમારું મન જાણુ છે. તમારા પછી જે લઇ ગયા તેની પણ તે જ ફરિયાદ આવી. કોઇ ધારે કે ન્યાતીત્ત્વા સાથે જાણી જોઇને આમ કરતા હશે, પણ અમારો ધંધો જ એવો રહ્યો. અમે બલભક્ષા વેપારીઓ છતાં રાઇ ગયાને!" આ સાથેસાથે શીરા અને કંસારમાં રવાદને માટે મસાલો બજારાવવામાં આવે છે અને વાક્યોમાં અદ્યપરિચય અને બીજાં વિરામચિન્હો યાકને માટે કે અર્થસૂચક માટે વપરાય છે તેમ માકુભાઇ છુટથી કેટલાક રસિક નિરંપણોના ઉપયોગ કરતા, પણ વાંચકની બીનકેળવાયલી રસજ્ઞતિને એ નહિ રહે તેથી અહીં તથા આગળ તેમને ઉપાડી લેવાનું જ યોગ્ય ધારું છે.

"આપણી ન્યાતનો કોઇ.....પ્રશ્નરીઓ આ માળમાં છે કે? એ.....ની આડી ખતાવશે?" ચંત્રો કહીને હું એમને મારી આગળ લઇ ગયો. આજ મહી પુરયને લીધે મને સવારમાં ચા નહોતી મળી એ હું જાણી ગયો, અને પહોંચતાં ગંભીરાણી એક સલામ ભરીને કહ્યું "હું જ પ્રશ્નરીઓ."

માશીઆના લાવભણી અંબકારમાં માકુ ભાઇ શેઠના કોભને આશ્રય મળ્યો.

"આ તમારો છોકરો કે માકુભાઇ. એ પ્રશ્ન પછી "સમવાન છવતા રાખો ને સો વરસનો કરો" નો આશીર્વાદ હું કારમાં જવાગ મળતાં માશીયાએ આપ્યો અને છોકરાને પ્રશ્ન પરંપરા પૂછતાં માંડી. પણ માકુભાઇ શેઠ જ બધા જવાબ આપતા અને છોકરાં દા કે ના ના કોઈકો હલાવતો. ત્યારે ત્યારે માકુભાઇ એનું નામ દે ત્યારે એને ગમગનીયાં થઇ જતાં.

આંખ ઝીણી કરી, ગાંઠ ટુલાવી, મોઢું ખુલ્લું કરી એ મુંગુ હાથ દસતો. અને એના ભંડાઉ ગાલમાં ભરતી આવતી ત્યારે તેમાંની નાની હોડકાં જેવી થઇ જતી આંખો કુણુંકુણું થઇ જતી.

‘માકુભાઇ શેઠે રચરથતાં મેળવી લીધી. કેવી કાલાવળની પળે અલગલગે એમણે મને ખરાખ ધોતીકે આપ્યું હતું તેની વાત કરી, જાણીજીતીને ત્યાનીપ્રાને ખરાખ માલ આપનારા વેપારીએ કેટલા નરાધમ હોય છે તેને ખ્યાલ આપ્યો, કાપડની જાત પારખવી એ વેપારીને માટે પણ કેટલીક વાર કેટલું અઘરું થઇ પડે છે તે સમજાવ્યું અને મને સાંજે આવીને સાઈ ધોતીકે લઇ જવાને કહ્યું, પૈસા પણ નહોતા એમના એમ પણ એમણે સૂચવ્યું.’

“પછી પેલાનું શું થયું.” માશીયાને પૂછ્યું.

‘હું કાલે જઇ આવ્યો. મેં કહ્યું તેમ હોય તો વાંધો નહિ આવે. તમારું શું?’

“હું પણ ગઇ કાલે ગઇ હતી. અમે પણ ત્યારે છીએ. હવે તમે દિવસ નક્કી કરો તેની ખોટી. હવે તો શંકરના ઊકારાનું નામ-લખને કરો કુંડના.”

“હું જોશીને પૂછીને મુરત નક્કી કરીશ, તમે મંદિરે આવો ત્યારે દુકાને ખખર કાઢી જજોની.”

માશીયાના આલ્યા મયાં ત્યારે અંબાલાલને મોનવત ભંગ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો. એમના જોશીનું નામ પૂછતાં, માકુભાઇ શેઠે બિચારા નાક પર ચૂપ કરવાની આંગળી મૂકી બ્રાણ્યકર જોશીનું નામ બૂલી ગયા હતા તે માદા કરવાનું વ્યથ પ્રયત્ન કરતો હતા તે વખતે અધીરાઈથી અંબાલાલને સહેજ અચકાતી જાય “પ-પ-પાનશકર” કહી કર્તવ્ય સાધી પુત્રની માથે પિતાને મદદ કરવી પડી અને હું પામે એટલે હતા તેના પર એમના

કર્મજ વદનમાંના. અમૃતખિંદુઓના સીકરો એમણે ઉરાડ્યાં. પણ અમારે એ ઊકારાનું શું કામ હતું! અમારે તો ચંદુની વહુ જોઈતી હતી. એમના ગયા પછી-મેં ચંદુની વહુને આગળથી જોવાની અને બને તો ચંદુને ખતાવવાની આજીજી કરી. ખીજી વાત માશીયાએ ઉરાડી દીધી અને પહેલીને માટે કહ્યું “દીકરા જે જે તો ખરા વહુ કેવી છે તે?”

અને એ શુભ દિવસ પણ તરત આવ્યો, અમારે માશીયાએ મને કહ્યું કે પાંચે દિવસે અમારા તરકથી બે. જાણને ચાંદ્રા કરવા જવાનું હતું. હું તો જાણે ખરાજ અને ખીજી શરદ્યંદ. મંદવાડમાં માશીયાએ એમની એવી બરદાસ્ત કરેલી કે શરદ્યંદે છુડાડેનું કામ મૂકીને પણ આવવાનું કંચુક ક્યું હતું. પણ માશીયાએ જ્યારે એ વિવાહ કરવાના હતા એમ કહ્યું ત્યારે મને લાગ્યું. આશ્ચર્ય થયું. માકુભાઇ શેઠે “રા-સંતોક”ને ત્યાંના કરના કારવતા હતા અને એમના ચિરંજીવી અંબાલાલ સચિતાના ભાવિ પતિ હતા.

આ અંબાલાલ સચિતાનો વર! મને થયું. સચિતા, કયાં એ શામળી પણ સકકાદાર માજરી, લુચ્ચી સચિતા, ચંદુની તોફાની બેન સચિતા, અને કયાં આ મુખોની જેમ હસતો, ચુંક ઉરાડતો, તોતડતો અંબાલાલ આવાં લગ્ન થાય તો પરજોઈના ભાવિજીવનના ચારિત્ર્ય માટે કાણ જવાબદાર?

આ ત્રાસ પમાડે એવી અન્યથા, વેપારી ગોડવણથી મને બહુ લાગી આવ્યું. “આ તો ગજબ થાય છે માશીયા” મેં કહ્યું. “આમ નિર્દોષ બાળકાના જીવનનાં સોદા કરવાના! તેમને સ્ત્રીમવાળી નાખવાના, સદાને માટે દુઃખના ખાડામાં નાખવાના!” માશીયા આવેશમાં બોલાઇ ગયું.

“મુઆરે,” માશીયાએ જવાબ આપ્યો, “અમે એમને મુખી કરવા મોગીએ છીએ કે દુઃખી? શું છે. ખામી-ઉકારામાં? કેવો

અપો હીરા જેવો તો છે, રંગે એવો છે, પેસો છે. પંદર સોળ વરસનો છે પણ આપણી સવલી શં... ઉકડાની વન તેન વધતાં કેટલી વાર? હું તારા માસાને પરણી તારે સાત વરસની હતી કે વધારે? જોની અહુંડા હું પચાશ સાઠ વરસની કેશી છું. ને સહેજે ૭૫ અટકે છે, તો તારા માસાની ક્યાં નહોતી અટકતી? વળી સારા મનીષ સાથે સ્થાપત યય તે જુદો. લે માકુમાએ આ તારે પાટે ઝીણા પોતતું મળતું ધોતીડું આપું છે. કાલે શનિવાર પણ છે. પહેરીને જાજે.”

“માશીયા એ ધોતીયાને કાલે તેમ કરે. જો ‘સોહીના વેપાર’ની આવકને હું કદી ‘ધી પહેરવાનો’ મેં મક્કમતાથી કહ્યું. મારું મગજ આજે ક્યું હતું. માશીયા અંતરથી છોદરાઓનું દિન વાજતા હતા અને સુખી થશે એમ માનતા હતાં એમ હું ચોક્કસ માનતો હતો, જતાં માકુમાનું અટકે ‘પધી સદ્માવ નાભવાતું’ કારણ પણ હું જાણતો હતો. માશીયાએ એક પુષ્પાન્નિ આપી, પણ મેં સાલવ્યું તદિ અને જવા એને કને ચાલેા મયે.”

ખીજે દિવસે સવારથી કાશીમાશીને ત્યાં જ પામ્યા હતા. પ્રમિલા સગાવહાતા જન્મવાનાં હતા તેથી રસોઈમા ગદદ કરવાને, માશીયા રાધારણ દેખરેખ રાખી આમથી તેમ તે તેમથી આમ દોડાદોડ કરી દુકાન ખુલ્લવાને અને હું નાદાન ચાંદુને કાશીમાશીના અભિપ્રાય પ્રમાણે છેતરનારે માંધી અને કાઢીયાઓનો આપ વહોરવાને, સદાએ કામ કરનારા કરીયા મલુરની જેમ, અમારા મીત્રી માશીયાની સંદર્શી હોય કાશીમાશીને ત્યાં પાડ સાડા આઠ વાગ્યામાં જઈ પહોંચ્યા. બપોરસાથી શરદ્વંદ્ર લાખનેા વખત બચાવવાને બાતુ આપવા જતી વખતે જ મારે એમને રાંધે તેડી જવાનું રાખ્યું હતું.

આ ડોશીઓનો દર્પ કાઢને પણ ગાંડા બનાવી દર્પના આંશુ પડાવે એવો હતો.

દૂનમાં સુસાધરી કરતાં ઝાડવાં દોડતાં લાગે તેમ કાશીમાશીનેા દાદરો માશીયાના પગ ઉપર ખેંચી લેતો હય એમ મને લાગ્યું. અને ઉપર પહોંચતાં તો એા ભગવાન શું દેખાવ! પાડોશી અને કેટલીક સગાં સંબંધીની સ્ત્રીમંડળથી વીંટાએલાં કાશીમાશી “આજે ધન્ય આનંદનો દન કે કુંવરના વિવાદ મળા રે” ઉસ્તાદી કંઠે લલકારતાં હતાં, અને ખીજીએ એ ઝીલતી હતી. તે દિવસે ચંદુએ ઓળખાવેથી હીરા અને સવિતા વગર સમજે ટાપેટા પાડમાં હતાં અને, આરણ્યા આગળ કંઈક શિવજીને વટાવી ગય એવું તાંડવનૃત્ય કરતો ચંદુ “આલા રે આલા આ પીપર મીટવાળા આલા”. કંઈક સંગીતશાસ્ત્રના નવા જ નિયમોને આધારે ગાઈને ગાનારીઓના ચાળા પાડનો હતો. ચાલીમાંથી “કુંવરના વિવાદ થા રે” સામગીને રસવૃત્તિ સનેજ થઈ આવતાં, હેલ્લા શબ્દો લાગીને લલકારી, “આજે હેડે દરખ ન માય ચંદુના વિવાદ મળ્યા રે” ની પાદગૂર્તિ કરતા માશીયા દોડતા જઈને અક્ષરશઃ ઓરડીમાં ફૂટી પડવા.

શો આનંદ! શો ઉમંગ! જે દર્પથી આ ડોશીઓના હૈયાં ઉછળતાં હતાં તેને આફમે લાગ પણ આ લાગ્યશાળી જોડાઓમાં હશે કે કેમ તે પણ શંકાસ્પદ છે. પણ તેમને શી ગભરાવવાની જરૂર હતી? એમને એ દલાવો અપાવવાને વડિલો આટલી ઉતાવળ કરતાં હતાં. વડિલોના દર્પની તો અવધિ જ નહોતી. જો આવા પ્રસંગો વર્ષમાં બારેક આવતા હોય તો મેલેરીઆ કે ઇન્ફલુએન્સાની શી મગદુર છે કે એમના પર હુલ્લો કરી શકે? અને એમનેા આનંદ નિરખનાર સમભાવી પ્રેક્ષકના મનને એમ થાય કે પાંતે અવિવાદિત હોય તો વિવાદ કરીને અને અપરિણીત હોય તો પરણીને આવા આનંદના ઉભારાએ આ કાવડી અવરથાએ પહોંચેલી સ્ત્રીઓમાં ઉછળાને (અપૂર્ણ)

અખ્યાસીઓના સમયનો એક પ્રખ્યાત મરખરો !

લેખક :—રા. અ. કરીમ હાજી ઇસમાઈલ શેફતા.

અખૂ દુલામા નામનો અખ્યાસીઓના સમયમાં એક પ્રખ્યાત મરખરો કવિ હતો. અથમ તે બની અસદનો ગુલામ હતો. કવિત્વતમાં તે વચ્ચા ધોરણના કવિઓમાં ગણાતો હતો. મરખરોપણું એને રમૂજ ઉપજવવામાં તે પોતાના સમજના સમકાલીનોથી વધી ગયો હતો તેના રમૂજ બનાવેથી ગ્વરળી સાહિત્યની કિતાબો ભરેલી છે, તેણે અખ્યાસી વંશના ખડીફાઓનો સમય જોયો હતો અને તે દિવસ સન ૧૬૧૧માં સ્વર્ગવાસી થયો હતો. તેનો એક રમૂજ બનાવ 'નવચેતન'ના વાંચકોની મનરંજકતા ખાતર લખી મોકલું છું.

+ + + +

અખૂ દુલામ એક વખત ઘણીજ દીન અવસ્થામાં આવી પડ્યો હતો. જ્યારે તેની નિયતિ ઘણી જ કડેડી થઈ પડી, ત્યારે તે વિષે પોતાની સ્ત્રી સાથે મસલત કરવા લાગ્યો.

“હવે શું કરશું ? તુજ કાલ ઉપાય શોધી કાઢ ! દીનતા તો પ્રતિદિન વધતી જાય છે.” તે બોલ્યો.

“મદને તો કંઈ સૂઝતું નથી. તમારું કવિત્વ અને રમૂજપણું ક્યાં ગયાં ? શું તેના પ્રનામે આપણે આ સંકટમાંથી છુટી નહિ શકશું ?” તેની સ્ત્રીએ જવાબમાં કહ્યું.

“આજ કાલ શાયરીની કંઈ કદ નથી રહી અદ્યત્તા, રમૂજથી કંઈ કામ નીકળી શકે એમ છે. મહારો વિચાર છે કે, અજે ખલીફા મેહુદી પાસે જઈ આ ઝંદિર કરું કે, મહારી સ્ત્રી મરી ગઈ છે. મહારા રડતા પીટવાથી ખાત્રી છે કે, ખલીફા દફન કહેતી કિયા માટે કંઈક આપશે.”

“વાહ વાહ !” તેની સ્ત્રી છેડાઈ પડતાં બોલી. “વન પ્રાપ્ત કરવાની યુક્તિ તો સારી ગોતી કાઢી. મદને છવતાંછવત શું મારી નાખવાનો વિચાર છે ? હું તમારા આ વિચાર સાથે સંમત નથી.”

“ગાંડી રે ગાંડી ! એમાં તું મરી જવાની થોડી જ છે. આ તો માત્ર દીનતા દૂર કરવાની એક યુક્તિ છે. જેવો હું ખલીફાના દરબારમાંથી રૂપિયા લઈને પાછો ફરું કે, તું પણ તરત જ ખલીફાના મહેલમાં જઈ ખલીફાની પ્રિય બાંદી ખીજરાન પાસે મહારા મરવાના સમાચાર લઈ જઈ રડવા મંડી પડજે. મદને ખાત્રી છે કે, તે હવે પણ દયા ખાઈને કંઈને કંઈ આપશે. મદને તો આપણી આ અવસ્થામાંથી છુટવાનો આ એક જ માર્ગ સૂઝે છે. પછી તો જેવી હંદારી મરજી ! અખૂ દુલામા તેને પટાવતાં બોલ્યો.

“વાત તો કીક છે.” ઉમ્મે દુલામા (તેની સ્ત્રી)એ શંકા દેખાડતાં કહ્યું. પણ જ્યારે આપણી આ કપટયુક્તિની ખલીફાને જાણ થશે ત્યારે, તે આપણને સખ્તમાં સખ્ત સજા કરશે ; તેવું કેમ ?”

“તે માટે તું નયિંત રહે. હું કંઈ જવાબની યુક્તિ ગોતી કાઢીશ.”

અપ્પ દુલાના તે જ વખતે ખલીફાના દરબાર તરફ રવાના થયો. દરબારમાં પહેાંચી ખલીફાને સલામ કરી દિલગીર વદને એક ખાલુ ઉભો રહી ગયો, અને જેવું ખલીફાએ તેના તરફ જોયું કે તેણે પોક મૂકી, તે રડવા લાગ્યો. -

“કેમ શું છે? શા માટે રડો છો?” ખલીફાએ તેને રડતાં જોઈ પૂછ્યું.

“આહ! અમીરશ મોમિનીન!” અપ્પ દુલાનાએ કુસકાં ભરતાં આગળ ઉમેયું. હું ક્યાંતો એ રહ્યો નહિ. મહારા ઉપર સંકટનો પહાડ તૂટી પડ્યો. મહાર, ધર બરબાદ અને ઉજ્જવડ થઈ ગયું.”

“પણ કંઈ ખબર તો પડે. એવી તે શું તમારા પર મુસીબત આવી પડી?” ખલીફાએ આતુર ચિત્તે પૂછ્યું.

“અમીરશ મોમિનીન! મહારી સ્ત્રી આજે કેટલાક દિવસ થયા માંદી હતી. તે એકાએક આજે મૃત્યુ પામી છે. મહારી વ્હાલી પત્ની આજે મહારે માટે સંસાર સ્ત્રીની કરી ગઈ.” તે પછી આ કવિતા તેણે હૃદયભેદક સાદે ગદ્ય સંભળાવી.

“મૃત્યુ એક એવી ભયાનક વસ્તુ છે, જેના નામથી પ્રત્યેક મનુષ્યનાં હૃદય કંપી ઉઠે છે. એ તો નિઃશંક છે કે મૃત્યુ સૌના ઉપર લામે છે અને દરેક માણસ તેના લોભ થશે; છતાં, કોઈ માણસ નથી પ્રચ્છતો કે આ જગતને તજે. વ્હાલાઓનાં મરણથી મનુષ્યને દુઃખ શોક ઉપજે છે, પણ કેટલાક વ્હાલાઓનું મરણ એટલું ખેદજનક હોય છે કે, ધીરજ સહનશીલતા રહેતી નથી. જેના એવાં વદાશંખો સંસારવાગ કરી જાય છે, તેઓની રિધિતિ મરણ પામેલા મનુષ્યથી પણ વધુ કફોડી થઈ પડે છે.”

ખલીફાના મન ઉપર અપ્પ દુલામાના આ કાન્ડે જ ધગી અસર કરી. તેનું હૃદય દ્રવી ઉઠ્યું. તેણે તેને કહ્યું દેશની દિશા માટે શાહી ખજાનામાંથી એક હજાર દિરમ આવી વિદાય કરી અપ્પ દુલામા તે રકમ લઈ ખુશી થતો સીધો ઘેર આવ્યો. અને પોતાની સ્ત્રીને ખીજાન પાસે પોતાના મરણના સમાચાર લઈ જવાને કહ્યું.

ઉંમે દુલામા તે જ વખતે શોકપ્રદર્શિત કપડાં પહેરી શાહી મહેલમાં પહેાંચી.

“કેમ, આજે શોકદર્શક લુગડાં કેમ પહેયાં છે?” ખીજરોને તેને જોતાં જ પૂછ્યું.

“મહેરબાન બેગમ સાહેબા!” ઉંમે દુલામા પોતાનું કપાળ કુરી લેતાં અને મ્હોટે સાદે રડતાં બોલી. “હું આજે હું ટાઈ ગઈ. મહાર સાંભાગ્યું દુલોગમાં ફેરવાઈ ગયું. હું જીવતાં ૨૨૧૮ મરી ગઈ. મહારે પતિ આજે સ્વર્ગે સંચર્યો! હાથ હવે હું જીવીને શું કરીશ? એ દરતાં તો હવે મરી જવું જ સાર છે.” એમ કહીને વધુ પોક મૂકી.

ખીજરને તેને દિલાસો આપી, બે હજાર દિરમની એક થેલી તેના પતિની કહનક્રિયા માટે અર્પણ કરી. ઉંમે દુલામા થેલી લઈને સીધી ઘેર આવી અને પોતાના પતિની સામે થેલી મૂકતાં બોલી; “હું તો તમારા કરતાં યે વધુ રકમ લાવવા પામી છું.”

“એ તો સમજ્યા.” તેનો પતિ આનંદપામતાં બોલ્યો. “જોઈએ હવે ખલીફાને આપણી આ કપટ મુક્તિની ખબર પડતાં આપણી સાથે તે કેવી વર્તણૂક ચલાવે છે. પણ કંઈ ચિંતા નહિ, જોઈ લેવાશે.”

“અફમોસ ! આજે મ્હારા દરબારી મરખરા કવિની પતિની મરી ગઇ.”

ખલીફાએ દરબાર ખાતે થયા પછી મહેલમાં આવતાં પોતાની પદાસી બાંદી ખીઝરાન પાસે ઉપકા શબ્દો કહ્યા.

“ઉમ્મે દુલામાનું નહિ, પણ તેના પતિ અબૂ દુલામાનું મરણ થયું છે.” ખીઝરાન જાણે ખલીફાની બુદ્ધિ સાંગતી હોય, તેવી દબે બોલી.

“વાહ ! તે કેમ મરી શકે ? તેણે તો દમણું જ પોતાની પતિનીના મરણને લગતી ખબર મળે આપી, અને તેના દેહનની ક્રિયા માટે એક દઝાર દિરમ લઇ ગયો છે.”

“એમ થયું જ અશક્ય છે.” ખીઝરાન પુનઃ બોલી. “તમારી ભૂત થાય છે. ઉમ્મે દુલામા પોતાના પતિના મરણના સમાચાર લઇ મ્હારી પાસે આવી હતી, જેને મ્હેં તેના દેહન કેદનની ક્રિયા માટે બે દઝાર દિરમ આપ્યા છે.”

સારાશ કે ઘણી વાર સુધી ખીઝરાન અને ખલીફા મેદદી વચ્ચે એ સંબંધે રકઝક થતી રહી. બન્ને એક બીજાની વાનને રફ કરતાં રહ્યા. અંતે વાત વધવા ન પામે, તેથી બન્ને જણ અબૂ દુલામાને ઘેરે જઈ કોણ મરણ પામ્યું છે, તેની ખબર કાઢવાના નિશ્ચય ઉપર આવીયાં.

÷ ÷ ÷ ÷

અબૂ દુલામાના મકાન ઉપર આવતા તેણે પોતે બહાર આવીને બન્નેનો સારી રીતે આદર સત્કાર કયો, જેને જોઇને ખલીફાએ ખીઝરાનને ગર્વથી હસીને કહ્યું :

“હવે તમે સમજી ગયા હશે કે, કોણ મરણ પામ્યું છે.”

ખીઝરાન એના કંઈ પણ જવાબ આપ્યા વિના એકદમ એ ઘરમાં ચાલી ગઇ. જુએ છે, તો ઉમ્મે દુલામા છાતી જાગતી બેઠી છે. ખીઝરાનને જોતાં તેણીએ તેના મરત્યા મુજબ તેનું સ્વાગત કર્યું. એટલામા ખલીફા પણ અન્દર આવી લાગ્યો, જેને સંબોધતાં ખીઝરાન બોલી :

“કહો જોઇએ, હવે હું ખરી કે તમે ?”

“આ પ્રપંચ કરવાનું કારણ ?” ખલીફાએ ખીઝરાનને કંઈ જવાબ નહિ આપતાં તે પતિપત્નીને પૂછ્યું.

અબૂ દુલામાએ જવાબમાં નીચલી કવિતા લખકારી.

“ઝરરત બદાનાનાં દારો ઉઘાડી દે છે. દીનત, પ્રપંચ અને કપટયુક્તિ કરતાં શીખવે છે, જે અયોગ્ય તો નથી જ. હા, તે પ્રપંચ અને કપટ યુક્તિ અયોગ્ય છે કે જેથી બીજાને મુકસાન પહોંચતું હોય, અથવા પહોંચે, કિંવા પહોંચવાનો ભય હોય, પણ જ્યારે તેથી એકને લાભ થાય અને બીજાને તે ઉપર હસે, તો કુ-પામાં કોણ એવો કચ્છર શાખવેલા, ઝાની, છે, કેટુંજે એના અયોગ્ય હોવાનો ફત્વો આપે.”

ખલીફા અને ખીઝરાન આ કાવ્ય સાંભળી દસી પડ્યાં અને વધુ ભેટ તેમજ ઇનામ વિગેરેથી બન્ને પતિપત્નીને નવાજી વિદાય થયાં.

લેખક :- રા. રા. "રસખાલ"

તે તો અદૃશ્ય; છતાં કોઈ અંતરનો એકાંત ભાગ તેનું સામ્રાજ્ય; જગત તેને નિષ્ઠ ન શકતું; જીવી શકતું. તેને તો જગતની દરી પરવા નહિ; તે પોતાનું કામ એક બાજુ કર્યે જતો, બીજું નહિ; દરકાર નહિ; અશક્યતા નહિ.

તે આત્માની ભૂમિ ઉપર ચાલતો, અને ત્યાં શુદ્ધાત્માની સુરેખ રંગછાયાથી આત્માની ધૂળમાં રથોળી પુનાની ને મહાક્ષતો ત્યારે વસંતધેમે કનેયો.

રંઝથી માડી રાય સુધી, ડિડીથી માડી કુંજર સુધી બધા એ તેને નમતા; તેની આજ્ઞા ઉઠાવતા; છતાં તે તો દિમાલયશો અડગ, અચલ, મગર રહી યોગીવરની સમાધીને શરમાવે તેવો તટસ્થ. આત્માનો અમીર, દેહ કપોર જેવો.

નાટકનો સુવધાર નો દેહધારી માનવીએ તે નાટકની રંગભૂમિએ નચાવે. આત્માનો સુવધાર તો જગતની રંગભૂમિએ ભલભલા આત્માને નચાવે. ત્યારે આ તો આત્માનો સુવધાર.

તેની અંદુલ નજરમાંથી દોની તાકાત છે કે છટકી શકે? તેની જાળમાં સપડાવા પછી તો તેના શુદ્ધાત્મા જ.

જગત આખું એ તેનું સામ્રાજ્ય. હૃદય પર એકધારે રાજ્ય ચલાવતું તે તો તેના બાપનો કસબ. કદાચ લાખો ચાલુકરો, અને કરોડો વિક્રમો તેની પાસે ઝાંખા પડે. તેઓ

તો પરતંત્ર, પરાધીન, આપણા ચાલુકરો પીરના શુદ્ધાત્મા.

આપણો અધિપતિ તો સ્વતંત્ર, છતાં પોતાના જ શુદ્ધાત્માનો સેવકવીર, કરોડો હૃદયની લગામ તેને હાથ, છતાં કરોડો એ પોતાને સ્વતંત્ર સમજે. ક્યાં મિત્રાં મરજવા મગતરાંએ તે ખચર છે કે એક અદૃશ્ય મહાવીર તેની વાડીએ વાડી વેડી રહ્યા છે?

ઈસુ, કૃષ્ણ કે મહમ્મદ; બુદ્ધ, શંકર ચાર્ય કે મહાવીર, ગાંધી; મેઝીની કે પેલી દિપુરી મેડમ બ્લેવેરકા અને કર્નલ આલ્ફોર્ડ તેની બંદગી સદા એ કરતા અને કરે છે. બધાં છે ત્યાં. તેની બાંધ પુકારે છે આખી એ આલમ; છતાં તેની પાછળ ઘેલા ખની રખડે કોઈક જ દિવાના.

શરમ તેની સગી બહેન; જો કે ભલભલાની શરમ મુકાવનાર હોય તો તે જ બુદ્ધો. તેને શાંતિનું નામ સુધ્ધાં ગમતું નહિ, છતાં શાંતિ તેને સેવવા સદા આતુર રહેતી. એકાંતવાસ તેને ગમતો, છતાં એકાંત રહી નહિ. મધ્યો તેની અણુમાનિતી રાણી; છતાં તેના ઉપાસકો કોઈ કોઈ વાર મધ્યોનો આશરો લેતા.

માયા તેની રામજણી, કહે ત્યારે નાચ કરતી નૃત્યકી. લક્ષ્મી તેની ઓરમાન મા; સગી નહિ, કાંઈક જ વાર તેણી તેને ચાહતી.

આત્માનો જાદુગર આત્માને ઘેલાં કરતો; ન્હાનું બાળક ધડીમર તેને જોઈ રહેતું, વધી તો તેની પાછળ ચાવનધારી સેવા ઉઠાવતા. કોઈ

ક્રોધ “કલાપિ” પોતાની કેકાવલીમાં તેના ગુણ ગાતો; તેના ઉપાસકોમાં લાખો લયલામજનું બીબ માગી તેની મોજડી ઉપાડતાં; તેની કેલીએ મેળત વગાડનાર ગવૈયા તે આશકો.

તેના ઉપાસકો તો ફટીર, સદાના બેખધારી, તેની પાછળ ચાલી નીકળેલા કારયરી.

તેના પુજકોને તે સતાવતો; અને હેરાન કરવામાં કયાશ ન રાખતો. કેવો નિર્દય ? તેનું હૈયું તો જાણે સંગેમરમરની શિક્ષા. શિક્ષાને અમૃત સ્વતી સાંભળી છે બહા ? આની હૃદયશિક્ષામાંથી અમૃત ટપકતું અને ઘણી વાર અમૃતનાં અકરાંતીયા ઉપાસકોને એ માટે તલસતા મારી સગી આખે જોયા છે હો !

રાષ્ટ્રભાવનાની ચિનગારી મુકનાર આજ રાષ્ટ્રીય. જનતામાં એકચતાની દહાણી લેવાય, અને રંડરાયને એક આસને બેસારાય તે જોવા જો પ્રથમ આતુર ક્રોધ થયું હોય નો આજ ‘બોદ્ધેશીક’ ત્યારે એ તો રાષ્ટ્રીરોનેા પે રાષ્ટ્રીય ‘બોદ્ધેશીક’નેા પે બોદ્ધેશીક. હે !

તેના ઉપાસકો યવા પહેલા આખે પાટા ખાંધ્યાં પડના. આંધળા કરી પાછળ રખડાવે તેના કામજુગાર કૃષ્ણે તો ગેાપીએને જ ઘેલી કરી; આ કામજુગારે તો સૃષ્ટિને સરતસુક કરાવ્યો. જગતને ઘેલું કયું. દુઃખીની દવા આ તો. આશકોનેા નાડીપરિક્ષક.

તેનું કામ શું બહા ? દિવસ રાત શું ફરતો હશે તે ? કે પછી નવરો નકાર ? ના, તેમ નથી. તે તો અતેકને રડાવી આનંદ લેતો ફરે છે. જગત આખાં પે સાથે હોરી જોલે છે. ભમરને ઘેવો બનાવી, રાત આખીની આસનકેડ અપાવનાર જો ક્રોધ હોય તો આ જ ને ? છતાં તે તો તેને પૂજતો, તેની આરા ઉડાવતો. સઘળાં પે પામર તેને પુછ, આરાને આધિન થતાં. જાણે તેનાં શુક્રામ.

સોને સતાવી, સુખનાં સ્વપ્નાં લાવતો, અને છેવટે અમર આનંદ અર્પતો તે પોતે તો

સદાનો સંતોષી, પરદુઃખે દુઃખી, છતાં મોઢાં ઉપર અત્યાનંદનો ભાવ રાખી ફરતો સાધુવર.

“આત્માએ આત્માને ઝોળખાવતી” અને દુઃખાણુથી પ્રારબ્ધના લેખ લખતી વિધાતા એ તેની ઉપાસક ! તે તો ફટલાને મરાવી, રીત્યાવી, આત્માની ગાદીએ પણ બેસાડે. તેના ગુણ ઘણા યે. અવગુણ થોડાક, ઉપાસકોને હેરાન કરવામાં કયાશ ન રાખવાનાં; અને એવા પણ ગુણ પાસે તે ઢંકાઈ જાય.

તે ન હોત તો સ્ત્રીસમાજ “સતિ” શબ્દ ન સમજત. તે ન હોય તો દેવદત્તજમાં ફેર શું બહા ? સ્વર્ગે સંસારને નામે ઝોળખાય, તેના વિના તો. ત્યારે આ તો સ્વર્ગમાં પે ફરે ખરો કાં ? એ તો બહુરૂપી. તેને જવાની છુટ ત્રેલોક્ષના દરેક છેડા સુધી. તે ન હત તો આદમ અને ઇવ. મનુ અને ઇલાની કદાણી જ ન જન્મત. તે ન હોત તો હમરો ખલિદાનની વેદીએ ચઢતા અષ્ટરૂપી હત ખરા. તેનાથી જગત, જન્મતથી જ તે, છતાં એ તો અદૃશ્ય, અપ્રાપ્ય.

મિત્રોની મિજલસને ભંરાવનાર, પત્નીને પતિની બાલુએ બેસાડનાર. આળક જોષ માતનિ વક્ષ સ્થળે અમૃતના ઝરા ભરાવનાર, વિપક્ષી સંજિમાં અમૃતમય ફળ વેડાવનાર કલ્પદ્રુમ. મહારાજ્યોને બેદાનમેદાન કરી નંદનવન કર્નાર, નંદનવનમાં પે અનંદના બેડકા મુકનાર. એ બધા વિશેષણોનેા ધરનાર જો ક્રોધ હોય તો આજ ન્દાનકેડો જાદુગર. અશક્યતા તેનાથી દર—સુદર રહે. નવિનતા અંગે ધરી ફરે એવો આ સૃષ્ટિનેા આશક. આખી સૃષ્ટિ, કુદરતમય સૃષ્ટિ, તેની માથુક. એ રાષ્ટ્રવીરો ના રાષ્ટ્રવીર ! એ પયગમ્બરોના પયગમ્બરો ! હોને મહારા આત્માના અર્થ આપી તારા જ ભર્ગ ઝીલતો આજ અગણિત વર્ષોથી જગતને કોડે ઉમે છું. તારું નામ તો કહે બહાજ આંકાચના ઉડા મળજે પડ્યો પડ્યો. “ત્રિમ”

પરિવર્તન અનુરૂપ તેમની સૃષ્ટિઓ ખદલાઈ ગઈ છે અને નાટકો દરમિયાન કરવાની રીતો વર્તમાન પરિવર્તન પામી કંઈ બૂરો જ પ્રકાશ ફેંકે છે ધંધોની રૂએ આજકાલ નાટ્યસંસ્થાઓ ધણી છે. તેમાં ડાયરેક્ટરો કે સંચાલકો પણ હોય જ, છતાં વર્તમાન જવાબદાર વ્યક્તિઓ તરીકે રા. બાપુલાલ, રા. કાન્તેક, રા. મુળચંદ મામા, રા. જયશંકર, મી. વિઠ્ઠલદાસ, અને કંઈક અંશે મી. બ્રાહ્મસુખ દરીયંદ અને મી. ચુનીલાલ લક્ષ્મી રામ છે.

રા. બાપુલાલની દરમિયાન નાટકોમાંના સાહિત્ય સંબંધોની સેવા અને શક્તિઓ અતૂટ છે. અમદાવાદ ખાતેનું તેમનું અભિનય પરંતુ આપણે એ એમના સાહિત્યસંસ્કારોની સંક્ષીપ્ત રૂપરેખા છે પરંતુ તેઓશ્રીના નાટ્યસંસ્થાના માલિક થવા પછી તેમના તરફથી કંઈ પણ સંગીત સેવા આપણે જોઈ શક્યા નથી, એ આશ્ચર્ય અને શોકની વાત મણાવી જોઈએ.

મી. સેરાયજી કાન્તેકે તે શાંત પ્રવૃત્તિથી એક પારસી શુદ્ધ્ય હોવા છતાં પોતાની ડાયરેક્ટરશીપ તળે શુભરાતી સંસ્કાર અને જે સાત્વિક સાહિત્ય બહાર પાડે છે એ ખીજા શુભરાતી ડાયરેક્ટરોને ખચિત ધડાકા ગણાવું જોઈએ. વળી દરમિયાન નાટકોની સૃષ્ટિમાં એમ પણ ગણાય છે કે સંસારી નાટકો આર્થિક દૃષ્ટિએ લાજ આપનારાં હોતાં નથી. એ માન્યતા ખોટી કરાવનાર આ જ બાહોશ સંચાલક છે વળી મુંબઈની ખીજા રંગભૂમિનો એક લતો ન્યારે નાટકને નામે પીરતોલના ધડાકાની ગર્જનાઓ અને ખૂમખરાડાથી માણ રહે છે, ત્યારે ખીજા લતામાં આ શાંત સંચાલક સાહિત્યવાન નાટકો શાંતિથી રજૂ કરી પ્રભુસેવા ખળવે જ જતા હતા, એ ઓછા ધનવાદની વાત ન ગણાય. વળી વર્તમાન સમયમાં ઉચ્ચ ક્લાસિનું સાહિત્ય બહાર પાડવાનું માન

હિન્દુઓ કરતાં આ પારસી શુદ્ધ્યને જ ફાળે જાય છે એ પણ પારસીઓની મમરરી લેવારૂપ છે.

રા. મુળચંદ વલ્લભ (મામા) સાહિત્યના સંદર્ભ અને સંસ્કારવાળા હાસ્યના એક અર્થજ અને અજેડ નટ છે. તેમનાં દૃષ્ય નાટકોમાંના સાહિત્યથી પણ પ્રભુ ધણી જ પરિચિત છે. સતી તોરલ, પુત્ર રત્ન પુંડલીક, સ્વદેશસેવા, તેમ જ અશ્વોદય, માલવપતિ, પૃથ્વીરાજ, માલતીમાધવ અને સિરાજુદ્દાલ, વિગેરે નાટકોમાંના સાહિત્ય સંબંધોના તેમનો ફાળો ધણો જ મોટો છે, તેમ જ કટાંકીએક બાબતોમાં ચડતા પ્રકારનો પણ છે, એ ઝીણી નિરક્ષણુદૃષ્ટિએ રહેજે સગળાય તેમ છે. વળી હજી પણ તેઓ તેવું જ સંસ્કારબળ અને સાહિત્યપ્રેમનો અગળ ઉમંગકો ધરાવનાર સખળ સંચાલક તરીકે અગ્રપણે ઉભા રહેવાને સર્વ રીતે તૈયાર અને સંપૂર્ણ સમર્થ છે. એમનાં સંસ્કારબળ અને સાહિત્યપ્રેમ વધુને વધુ વિકાસ પામતાં રહે એ જ યાચના.

રા. જયશંકર જે કે પ્રભુ સમક્ષ રત્નને ડાયરેક્ટર તરીકે થોડા જાણીતા છે, છતાં રા. બાપુલાલ સાથેના સર્વ નાટકોમાં સ્ત્રીપાત્રોને ફળવનાર અને ઉચ્ચ આર્થ સંસ્કાર રજૂ કરનાર તથા કરાવનાર રા. જયશંકર છે. વળી તેઓ સાહિત્યના ઉડા ઉપેક્ષિક પણ છે. તેમના દરમિયાન નાટકો સંબંધોનાં નિચારો એ લેખકોને સુંદર બળ પ્રેરવાનાં સમાન જ છે, એ વાત પરિચિત વ્યક્તિઓ જરૂર જાણુતી હશે.

રા. વિઠ્ઠલદાસ ડાયરેક્ટર જ કહેવાય છે. છતાં તેમને ભાગે સંગીત સાહિત્યના પ્રસંગો ધણા ઓછા આવ્યા છે. સાક્ષરશ્રી ડાહ્યાભાઈ ધોળશાહના અવસાન પછી શ્રી દેશી નાટક સમાજમાં તેમના હરતક સંન્યાસી, અજીત સિંદ, સુદોચના, દમયંતી આદિ ધણાં નાટકો

ખટાર આળ્યાં છે. તેમ જ છત્રવિજય, સંભાષ, સંસારલીલા, વિગેરે નાટકો પશુ તેમની સંચાલકતાનું પરિણામ છે,

મી. પ્રાણસુખ હરીચંદ પાઠ કરનાર તરીકે ગુજરાતના એડી-પોલો ગણાય છે ; પરંતુ સાહિત્યના સરળ સંસ્કારોને દૃશ્ય નાટકો દ્વારા પ્રજ્ઞમાં પ્રસરાવવાં મધ્યે તેો ધણું કરી શકશે.

તેમજ મી. યુનીસલ લક્ષ્મીરામ સામાન્ય વર્ગને પ્રિય એવાં નાટકો રજુ કરનાર બાહોશ ડાયરેક્ટર તરીકે ધણાની બાજુમાં છે. પરંતુ નાટક અને સાહિત્યમય નાટક એ વસ્તુ ભિન્ન છે એ દૃષ્ટિથી તેઓ હવે પછી પશુ સાહિત્યસેવારૂપ પ્રજ્ઞમેવા તેમની પ્રકાશી રહેલી શક્તિઓથી કરવાને પ્રેરાશે તેો પ્રજ્ઞને તેઓ ધણું આપી શકશે.

આપણે નાટ્ય સંસ્થાના સંચાલકોને સાહિત્યના અંગરૂપ ગણ્યા, પશુ આપણા નાટકોને સાહિત્યસામગ્રીથી રજુ કરનાર તરીકે

નાટ્ય સંસ્થાઓના માલિકોને પશુ સાહિત્યના સદાયક તરીકે ગણવા બેઠાએ, કારણ કે દૃશ્ય નાટકોમાં સાહિત્ય લેખક લખે છે, ડાયરેક્ટર તેને પ્રકાશ આપે છે. તેમજ સંસ્થાનો માલિક તેને સ્વરૂપ આપનાર તરીકે સદ્બાગી હોઈ શકે છે. વળી સારા અને સંસ્કારી નટપાત્રો, પોષાકો, અને દ્રવ્યો (સીનેરી) એ સૌ માલિકની જ પ્રેરણાનું પરિણામ હોય છે.

અંતમાં આપણી રંગભૂમિ અને આપણું સાહિત્ય દિન પ્રતિદિન સુવ્યવસ્થિત રીતે ઉત્તતિ કરતાં રહે અને પરિણામે આપણો અને આપણાં બાંડુઓનો આત્મપ્રભાવ વિકાસ પામી, આપણાં સંસાર, સમાજ અને પ્રજા-બળ વધુ ઉત્તત અને વધુ સંસ્કારી થાય, એટલું જ નહિ પશુ મહાત્મા ગાંધીજીના નવ ગુજરાતનાં ગોરાં ગૌરવમાં સતત વૃદ્ધિ કરવામાં સદાયરૂપ થાય ; એ જ આ એક હસ્તામી ગુજરાતીની પોતાની ગરવી બાપામાં અહોનિશ પ્રભુ પ્રાપ્તના છે. આમીન ! (સંપૂર્ણ)

તમે નવલકથાના શોખીન છો ?

તો

‘નવચેતન’ ઑફીસ તરફથી હાથમાં જ બહાર પડેલું

જંજીરને ઝાણકારે

નામનું પુસ્તક જરૂર વાંચો !

એના લેખક ‘નવચેતન’ના તંત્રી છે,

એના ચિત્રકાર શ્રીયુત ધુરંધર છે,

એનું ગ્રંથ-અષ્ટ સુંદર ને લંબાણું સરળ છે,

એનું મુલ્ય માત્ર આના બાર છે !

મળવાનાં, ટેકાણાં :

(૧) ‘નવચેતન’ ઑફીસ ૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

(૨) સી. જમનાદાસની કંપની પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

નવચેતન અં આભિમિ

ગુજરાતી ભાષાનું આગેવાન સચિત્ર માસિક—દર વર્ષે ૧૦૦૦ પૃષ્ઠ, ૩૫૦ ચિત્રો અને ૨૦ ગિરંગી મનમોહક ચિત્રો !

એ છતાં વાર્ષિક લવાજમ માત્ર

રૂ. ૬-૬-૦ હિંદ પહાર રૂ. ૭ા છુટક નકલ રૂ. ૦ા

આ માસિક જાહેર ખબર માટે સૌથી

ઉત્તમ સાધન છે

જાહેર ખબરના ભાવ

	૧૨ માસ	૬ માસ	૩ માસ	૧ માસ
આખું પાતું	રૂ. ૧૨૦)	રૂ. ૬૫)	રૂ. ૩૫)	રૂ. ૧૨ા
અડધું પાતું	રૂ. ૬૫)	રૂ. ૩૫)	રૂ. ૨૦)	રૂ. ૭ા

આ ભાવ છેવટનાજ ગણવા. ૦ા પેઞથી યાછી જાહેરાત લવાશે નહિ.
જ જૂની છે તે જ ચાલુ રહેશે.

લખા:—“નવચેતન” ઓફીસ

નંબર ૧૪ અમરતલા સ્ટ્રીટ,

કલકત્તા.

નવચિત્ર

અને
ચંપાબા

પુસ્તક ૯
અંક ૪

જુલાઈ
૧૯૨૧

ત્રીજો :- ચંપાબા (વિદ્યુતલાલ ઉદેશી)
અંગ્રીસ :- ૧૪, અમરવતી સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

જળાકુસુમ તેલ

ગુણ તથા સુગન્ધમાં આજસુધી અનુપમ છે

જળાકુસુમ તેલ સર્વ મોટી દુકાનોમાં મળે છે

સી. કે. સેન એન્ડ કું. નં ૨૯, હોલિટોલા, કલકત્તા.

પુસ્તકકે ૩

વર્ષ ૫ ૩

જુલાઈ ૧૯૨૬

અંક ૪ થી

“અબળા” સબળ હતી ?

લેખક : રા. રા. કેશવપ્રસાદ દેસાઈ. અધિપતિ “ત્રીલોક”.

ત્રી અને પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ કોણ? જેમાં અધિકતર અધિકાર કોના? જેમાં કાર્યભેદ ખરા કે નહીં? જેમાં સમાનતા મળે કે નહીં? આ પ્રશ્નો પશ્ચિમમાં ઘણાં ચર્ચાથી ચર્ચાય છે અને તે ચર્ચા હીંદમાં પણ આવી પહોંચી છે. આ સળગમાં હમણાં અંગ્રેજ બાપામાં એક પુસ્તક ‘મૅથોલ્ડ’ એલન અને અન્નીન નામની સંડનની કંપનીએ પ્રકટ કર્યું છે* અત્યાર સુધીમાં આ વિષય ઉપર જે મોટાજો વિચારો કરવામાં આવે છે, તે આજુ મોરણુ ના પુસ્તક સ્વીકારતું નથી. યુરોપ અને અમેરિકાના ટોફાને પણ આ પુસ્તક ક્રાંતિકારક કામે તેડું છે, અને પ્રસિદ્ધ કર્તાઓ કહે છે કે ‘સુડી’ ઉપરના કાર્લ માર્ક્સના સિદ્ધાંતો અથવા કાર્લનના “એડીઇન એફ સ્પીસીઝ” ના સિદ્ધાંતો જેવા જ મંતિકારક સિદ્ધાંતો આ પુસ્તકમાં છે.

ત્રીવ અને પુરુષવ્યવસ્થાનિવાચક નથી. ‘મૂળ લેખ’ કહે છે કે અત્યારે જે સ્થાપને ત્રીવ પાડવામાં આવે છે “પુરુષવ્યવ” અને “ત્રીવ”

અને સ્થાપને ત્રીવ સાથે સળગ છે એમ સ્વીકારાય છે. પુરુષમાં બહાદુરી, સખ્તાઈ, બળ આદિ શુભો કલ્યાણમાં આવે છે. ત્રીમાં કામજતા, દયા, નાનુ-કાઈ, વગેરે શુભો કલ્યાણમાં આવે છે. અત્યારની સ્થિતિ જોતાં આ વાત ઠીક લાગે છે, પરંતુ અમુક અમુક શુભો સદાકાળ માટે અમુક ત્રીવ પરજો જ હતા નહીં. હજા અગ્યારા પછી એમ ધારણામાં આવે છે કે જે ત્રીવમાંથી જે ત્રીવ પારો સના લોય છે, જે સનારૂપ અથવા ઉપરી ત્રીવ લોય છે, તે ત્રીવમાં જે શુભો અત્યારે “પુરુષવ્યવ” થી ગૂચવાય છે તે શુભો આવે છે. અને જે ત્રીવ સના દીન અથવા દુશ્વારની લોય છે તેનામાં “ત્રીવ” થી ગૂચવાતા શુભો ખીલે છે કામર દેશની વાતો આપણી દંતકથામાં પ્રચલિત છે. ત્યાં જે સ્થિતિ વર્ણવેલી છે તેમાં પણ એમ જ છે. પરંતુ આ વાતો કદાચ કેવળ કાલ્પનિક હશે પણ સુદૃઢના ઇતિ-હાસમાં તેને મળતા સત્ય અને આધારપૂર્વક બતાવે બનેલા છે.

ઈજપ્ત, સ્પાર્ટા, ક્રીટ, એથેન્સ, લેસ્થોસ, લીબ્યા, કંટેબેરી, મલબાર, અને મધ્ય એશીયામાં પ્રાચીનકાળમાં, તથા અર્વાચીન કાળમાં કેટલીએક દેશદેશની અસલ વતની કોમોમાં, અત્યારની સ્થિતિ કરતાં વિપરીત સ્થિતિનાં દર્શન થાય છે. પુરૂષનું અને સ્ત્રીત્વના ગુણો પણ વિપરીત ભવિષ્ય ત્યાં જોવામાં આવે છે.

ઈજપ્તમાં છેક ટોલેમી વંશ સુધીના કાળમાં વરસાદ વહુને રીત આપતા હતા. પ્લુટાર્ક જણાવે છે કે તે સમયે ઈજપ્તમાં ધન અને સિલકતની માલિકી સ્ત્રીઓ હતી. કાર્યના વિભાગો પણ અત્યારના કરતાં ઉલ્ટા હતા. રાજાદોરસ જણાવે છે કે: “સર્વ સત્તા સ્ત્રીઓના હાથમાં હતી, અને તેઓ દરેક બહેર કામ બજાવતી હતી. પુરૂષો ધરની ચાકી કરતા હતા અને તેમાં થે તેઓ સ્ત્રીઓની આજ્ઞા પાળતા હતા.” હેરોડોટસ એક સ્થળે જણાવે છે કે: “ઈજપ્તમાં બધું જ ઉલટું હતું. લઘુચંકા માટે પુરૂષો નીચે જોસતા હતા, જ્યારે સ્ત્રીઓ ઉભી ઉભી જ કરતી હતી” લીબીયામાં બાળકોને ઉઠેરાવતું કામ મરદોને કરવું પડતું હતું. માર્કો પોલોએ પોતાના પ્રવાસ વર્ણનમાં લેચન (Vochan) નામના લોકોનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું છે કે આળીસ કે અમુક ઠાસેલા દીવરો સુધી, નવા નળેલાં બાળકો પાસે પુરૂષોને સુતું પડતું હતું.

સૌસત્તા સમયે નીતિના નિયમો.

નીતિ અનીતિ સર્જાના ખ્યાલોમાં પણ સત્તાશીલ માટે એક અને સત્તાહીન માટે બીજા જોગ જ જોવામાં આવે છે. જ્યાં પુરૂષ સત્તાશીલ છે ત્યાં તેને માટે નીતિના સ્થિતિમાં સ્થિતિ છે. તે અનેક પત્ની કરી શકે ને સહેલાઈથી છુટાડેલા આપી શકે. અને તે અનીતિમય આચરણ કરે તોપણ લોકમત તેને સ્ત્રીઓ જેટલો તિરસ્કાર નથી. સ્ત્રીઓને માટે

શીવજના સગત નિયમો પડાય. અને લોકમત પણ તેમની વિરૂધ્ધ એટલો જ તીવ્ર રહે. શોપનહેર કહે છે કે: “અમુક કાળે આપણે સૌ (પુરૂષ માત્ર) અનેક પત્નીવતવાળા યદુ જાતિએ જોયે અને ધણા પુરૂષો સદા થે એવા જ રહે છે.” પરંતુ પ્લુટાર્ક કહે છે કે લેસ્ટોરેમન રાજ્યમાં પુરૂષોમાં વ્યભિચાર માફમ પડતો નહી, અને સ્પાર્ટામાં સ્ત્રીઓને લગ્ન વગર જ ઠાકરાં થાય તે માનવચુક ગણાતું હતું. સ્પાર્ટાની સ્ત્રીઓને નીતિમય બતાવવા બહુ પ્રયત્ન થયા હતા, પણ તે નિષ્ફળ નિવડ્યા હતા. લીબીયામાં પણ સ્ત્રીઓ પોતાના સ્ખાત પુરૂષો પાછળ બહુ ખર્ચ કરતી હતી. કેટલાએક લોકો આપણા મન ઉપર એમ ઠસાવવા પ્રયત્ન કરે છે કે પુરૂષ સ્વભાવે જ બહુ સ્ત્રીચ્છિન્ન છે, અને સ્ત્રી સ્વભાવે જ એક પુરૂષ ચ્છિન્ન છે. તે લોકોને આ ઉપરથી તેમની ભૂલ બતાવી શકાય. ખરું પૂછતાં આ ભત્રીય નીતિ અનીતિના નિયમો સાથે કહી શકાય નહી. જે નિયમો અમુક વર્ગને સ્વચ્છંદ થવા દે અને બીજા વર્ગને નહી, તે અચળ અને સાથે કેમ કહેવાય? એ તો વારસાના નિયમોની માફક સામાન્ય મનુષ્યસ્વ નિયમો જ કહી શકાય.

હજારી સ્ત્રીઓ પોતાના વરેને બનાનામાં રાખતી હતી અને અમુક દેશોમાં સ્ત્રી પાછળ પુરૂષ બળી મરતા હતા. જે જે રાજ્યોમાં સૌસત્તા હતી તે સર્વમાં અવિવાહિત માતાઓ, લગ્નની વય, ઝર્જાપાતના દોષ, વગેરે પ્રત્યે અત્યાર કરતાં જુદી જ નજરે જોવામાં આવતું હતું. લાજમર્યાદાના વિચારો પણ જુદા જ હતા. લીબીયામાં પુરૂષો નગ્નવસ્થામાં ઠાઠની નજરે પડે તો બહુ જ સરમાતા હતા. વળી આજે જેમ નગ્નચિત્રોના ચિત્રકારો સ્ત્રીઓનાં ચિત્રો, તેમનાં વિવિધ અવયવોનાં માટે જતાવનાર ચિત્રો, ચીતરે છે તેમ જ ઈજપ્તમાં પુરૂષોનાં નગ્ન ચિત્રો ચિત્રતામાં હતાં.

બાળ અને પહેરવેશ

શારીરિક વિકાસ પણ જાતિ પરત્વે નથી. અત્યારના શારીરિક વિકાસ ઉપરથી કોઈ પણ જાતિને નબળી કે બળવાન કહી શકાય નહીં. સ્ત્રી એમેરિકાન સૈનિકોની વાત બાળીતી છે. સ્પર્શમાં પણ આખી એક સૈનિક સ્ત્રીઓની ફોજ હતી વળી જેવો દરજ્જો હોય છે તેવા પહેરવેશ યાચ છે. પહેરવેશ ઉપરથી કોમળતાનું માપ સદા ય માટે કઠાય નહીં. ન્યા અને જાતિઓ સમાનતાને પામે છે ત્યા પહેરવેશ લગભગ સરખો થઈ જાય છે. સિંગાલીઝ લોકોમાં સ્ત્રી હાલ વિશેષ છે. તેઓમા પહેરવેશ ઉપરથી સ્ત્રી પુરુષો એકદમ પરબાઈ શકતાં નથી. આજે અમેરિકામાં પણ સ્ત્રીસમાનતા આપવા માંડી છે. ત્યાં એક કલ્પ એવી છે કે જ્યાં સ્ત્રી પુરુષો સરખો પહેરવેશ રાખે છે વળી પેટેસ્કારીમા હવે સ્ત્રીઓ પુરુષો જેવો જ વેસ પહેરે છે, અને તેમની માફક જ ઓયો છે. ન્યા સ્ત્રીઓમા કોઈક મારે છે, અને પુરુષો હુમ્મો પહેરે છે ત્યા પણ તેનું મૂળ કારણ કોઈક દરજ્જાના આધારમાં જ સમાયેલું હશે. વળી સ્ત્રીસત્તાના સમયમા સ્ત્રીઓ સાદા લુગડાં પહેરતી હતી અને પુરુષોને વિશેષ રાજામારવામાં આવતા હતા. આ વાત વાંચીને તો આપણને બંધીમનો મદસનીય લેખ યાદ આવે છે. સ્ત્રીઓ સુંદર કે પુરુષો? એ બાબતના નિર્ણયમાં બંધીમ કહે છે કે પુરુષો સુંદર છે. અને પુરાવામાં સિંહની યાજ તથા નર-મોરની કાઝી અને પીંછા-કુકડાની કાઝી વગેરે દર્શાવે છે.

સ્ત્રીસત્તાવાળા સમાજમા જાતિઓની ઘડના કેવી હતી એ પૂર્વોક્ત પુસ્તકમાંનાં નીચેના દૃશ્ય ઉપરથી જોઈ શકાય.

“ન્યા સ્ત્રીઓનું રાજ્ય હતું ત્યાં સ્ત્રી પોતાના સાથી માટે ચોધમાં નિકળતી હતી, તથા સ્ત્રી જ પહેરામણી માંગતી હતી. વળી શીળ સાચવવાનું પુરુષને માથે રહેતું. અને સુડી દ મિલકતની ધારિક

સ્ત્રી રહેતી. પુરુષ તેનું આપેલું જ લઈ શકતો. સ્ત્રી પતિથી નારાજ થાય તો તેને છુટાછેડા આપવાનો અધિકાર પણ સ્ત્રીનો જ હતો. પુરુષ જો પર સ્ત્રી તરફ નજર નાંખે તો તેના શીયળનો ભંગ થયો કહેવાનો હતો. સ્ત્રીની બાળતમાં નીતિના કાયદા સખત નહોતા રહેતા. પતિની અટક તથા જસવાટનો દેશ તે સ્ત્રીના દેશ ઉપરથી જ ગણાતો હતો. છોકરાં પણ માની અટક જ લખે, અને ગમેતા વારસો જ તેમને મળે, પત્ની બહારનું કામ કરતી હતી અને પતિ પર સંભાળતો હતો. પુરુષ રાજામાર શકતો હતો. વગર પરજોશી પુરુષ તરફ તિરસ્કારની નજર જેવામાં આવતું હતું. પુરુષોને માયાણુ અને કંદાર લેખવામા આવતા, પણ તેઓ ગુપ્તિમા જરા સ્ત્રીઓ કરતા ઉવરતા ગણાતા હતા કન્યાજન્મને આનંદથી ઉજવવામાં આવતો સતાનોને કેળવવાની ફરજ માતાઓને માથે હતી, અને દેવો-મૂર્ખ દેવો-પણ નારી જાતિના હતા.”

હવે-જાતિ હવેના યુગમાં-જે જે રથજોએ સ્ત્રી રાજ્ય બાલમાં આવ્યાં છે, તે સ્થળોના મળી આવતા ઇતિહાસ તપાસતાં ઉપર જણાવેલી સ્થિતિ જ જોઈ શકાય છે આજ સમયમાં આપણે પુરુષ અને સ્ત્રીની સ્થિતિ-સમાજમાં સ્થાન-અને હક્કો-સબંધ માં ઘણી ચર્ચા થતી સાંભળીએ છીએ. તેથી આ સમયમાં ‘Voertings’ ના પુસ્તકમાં જણાવેલી બાબતોનો ખાસ વિચાર કરવો જોઈએ. ઉપરની હકીકત જો ખરી હોય તો તો પછી “પુરુષત્વ” અને “સ્ત્રીત્વ” ના વિચાર, અથવા તો અસ્તુક જાતિના ખાસ વિશેષ ગુણો-બગેરેની દલીલો બંધ જ પડી જાય છે. આપણે સ્વીકારવું જ પડે કે સમાન સંજોગોમાં, પુરુષ અને સ્ત્રી, જન્મે જાતિઓ સમાન જ છે. તેમની શક્તિઓમા કંઈ પણ ફેર નથી, એમ ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે. માટે હજી સુધી પૃથ્વી ઉપર થયો નથી તેવો મર્યાદા આપણે કરવો જોઈએ. એક ગા બીજી જાતિને ઉપરી ન

ખનાવતાં, તેમને સમાન લેખી, બન્નેએ સમાનતાથી અને સહાનુભૂતિથી સમાજરચના કરવી જોઈએ. આમ થવામા સહઆત્મતા કદાચ કદંબી સ્થિતિ હોવી યરો, પણ ધીરજથી મર્યાદા પૂરો કરવામા આવશે તો આદર્શ સમાજરચના થઈ શકશે. મૂળ પુસ્તકના લેખકનું પણ આગ માનવું છે.

સમાનતાથી અતીતિશુદ્ધ અને વેશ્યાઓના અત આવશે. પ્રાચીન ઇજ્ઞાતમા વેશ્યાઓ નહોતી. સમાનતાના યુગમાં કોં તો એક પતિવ્રત અને એક પત્નીવત બન્ને શાયે જ પજારો, અથવા તો બહુ પત્ની અને બહુ પતિના રીવાજો બેના આવશે. આવી સમાનતાથી ફેટલાએક રસના દૃશ્યોના રસના કૃષ્ણ સુકાઈ જરો, અને 'સૌ' રાજદની પાછળ રચાયેલાં કાંઈક કાળ્યા હોવ બની જરો

એ તો ખરી વાત છે લોકો બધા વ્યવહાર અને ઉપયોગની દૃષ્ટિએ જ સ્ત્રીને નિહાળશે અને બનાઈ શોની માફક કહેશે કે “રામકીય બાળતોમાં પ્રભ વાદી થાવ અને સ્ત્રીને મતાધિપતિ આપો. બીજી સર્વ બાળતોમાં પણ મનવાદી થાવ અને સ્ત્રીને જ બહુમાન આપો છે તે બધ કરો “એટલે કે મોખ્ય સમાનતા રચાવો.

આ પુસ્તકની બધી જ બાળતોમા એકદમ આપણી ખાતરી થઈ શકે નહીં. પરંતુ તેમા રજી થયેલો વિચાર ખરેખર મહાન છે. અને તે સળંધી આગળ સર્ચા થવાની બહુ જ જરૂર છે. કદાચ આ વિચારો સામાજિક ક્રાંતિનો સમય નજદીક લાવશે (સંવાદ)

તમે નવલકથાના શોખીન છો ?

હા

તો

‘નવચેતન’ ઓપીસ તરફથી બહાર પડેલું

જંજીરને ઝાણકારે

નામનું પુસ્તક જરૂર વાંચો !

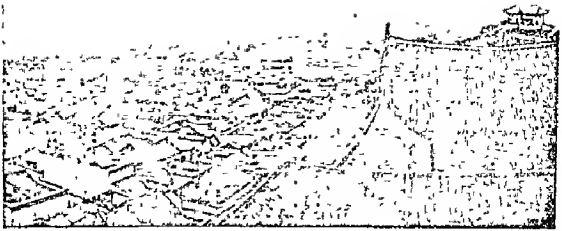
એના લેખક ‘નવચેતન’ના તંત્રી છે,
એના ચિત્રકાર શ્રીયુત પુરંધર છે,
એનું ગેટ-અપ સુંદર ને લખાણ સરળ છે,
એનું મુદ્રણ માત્ર આના બાર છે !

મળવાનાં ઠેકાણાં :

(૧) ‘નવચેતન’ ઓપીસ ૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

(૨) સી. જમનાદાસની કંપની પ્રીન્સ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

ચીનના રાષ્ટ્રના ગમેશ ન હયા તે જગ્યા

ચીનમાં રાષ્ટ્ર વિપ્લવ

લેખ: રા. જશવંતરાય ધનશ્યામરાય મહેતા

ઈતિહાસનું પુનરાવર્તન કાળાતરે પ્રવૃત્ત કરે છે. કદાચ સ્થળફેર યાજ, પરંતુ સંજોગો અને હાલકો લગભગ મળતી જ આવે. કારણ મનુષ્યવસ્તુ લગભગ સદા એ સરખો જ રહે છે. એ ધટનાને સાત વર્ષ વીત્યાં. ૧૯૧૯ના ગ્રીષ્મ રૂતોને સૂર્ય પૂર્ણપણે તપી રહ્યો હતો, અને પાણી વગર દિંદના ખાલુકાઓ દેશાવરમાં ટળવળતાં હતાં. એવા એકાદ માસની તેરમી તારિખે હિંદુ જન-સમૂહના ટોળેટોળાં વૈશાળી મેજની યાત્રામાં ભાગ લેવા માટે આસપાસના ગામડાંઓમાંથી અમૃતસર શહેરમાં હાજરવાયા હતા. જે ચાર દિવસ આગમય પ્રજાના જે માનીતા આજ-વાતોને સરકાર પકડી ગઈ હતી, તે માટે પ્રજાનો વિરોધ દર્શાવવા ત્યાં જલ્દીઆંવાલા યાગમાં એક પ્રચંડ સભા મળી હતી. લશ્કરી અમલદાર જનરલ ડાયરના મનમાં ધૂત લાગઈ કે આ ૧૫,૦૦૦ ની મેદની-નિઃશસ્ત્ર આખાલ દુધ ત્રી પુરશે-હિટ્લિશ સામ્રાજ્યનું નિકંદન કાઢના ગેગા થયા છે. એટલે તે યાગમાં

માનવ યવાના એકના એક નાના સાકડા માર્ગમાં હથીઆરબંધ ચુરખા સિપાઇઓ સાથે તે દાખલ થયો. નિદોષો ઉપર ગોળીમાર ચલાવ્યો. આ હત્યાકાંડના સગાઆરથી હિંદીઓનાં અંતર ઉકળ્યા, એટલું જ નહિ, પરંતુ દુનિયાભરમાં હાહાકાર પ્રવર્ત્યો સૌ કોઈએ કલને વખોડી. આ હત્યાકાંડે હિંદીઓમાં અપૂર્વ ઉત્સાહ અને પ્રેરણા રેખાં, કારણ એમાં જલ્દીઆંવાલા યાગમાં હિંદુ મુસલમાન અને શીખોના લોકો સાથે વલાં. ત્યાર પછીની હિંદી પ્રજાની લડત સૌ કોઈ જાણે છે.

એશીઆ એટલે ગેરી પ્રજાઓને પોતાનો દોર અને દગામ ચલાવવાનું ક્ષેત્ર. પુરાતન સંસ્કૃતિઓનું એ ઉત્પત્તિસ્થાન, આજે તો આજકાલની યુરોપીય પ્રજાનું કીડરથાન, જલ્દે શિકાર, ખની રહ્યું છે. પોતાના વ્યાપાર અને સત્તાની ખીલવણી કરવા માટે યુરોપીય પ્રજાઓએ એશિઆમાં ઠંકઠકાણે ચાણાં નાખ્યાં અને સત્તા જમાવી. જાપાન સ્વતંત્ર હતું, અને ૫૦ વર્ષના ટુંક સમયમાં પાશ્ચાત્ય પ્રજાનું સગો

વડીયુ ગાન્યુ, એટલે જનપાન ઉપર યુરોપીય પ્રગતિના દેર અસાવવાનો પ્રસંગ જ આગ્યો નથી. પરંતુ દુનિયાની વસ્તીનો ચોથો ભાગ જે મુલકમાં વસે છે, એ ચીન યુરોપીય રાષ્ટ્રોનું ભોગ થઈ પડ્યું છે, અને તે પ્રગત્યોના જુલમ અને અમાનુષી વર્તનથી કંટાળી અજે સ્વતંત્ર થવા માથું ઉચકવા લાગ્યું ત્યારે તે સ્વાર્થી પ્રગત્યો તેને ન્યાય આપવાની પળુ ઘટિ દાખાવી શકતી નથી. એ સ્વર્થાધિતાની અવધિનો ખ્યાલ આપે છે.

ચીનને કેરી પદ્ધતીનાં વ્યસન ખાત્રી, નિશાની ધૂતમાં તેને અજાન તામાં રાખી, સર્વ સત્તા ભેગવતી પરદેશી સત્તાઓનો કેર ફેટો છે, તેનો ખ્યાલ દુનિયાને હેઠ્ઠા એક વર્ષ થયા જ થવા લાગ્યો છે. ચીનની પ્રગતિ અત્યારે પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય યુધ્ધ લડી રહી છે, એ દેવે દુનિયા જાણતી થઈ છે.

હિંદી જનતા સમક્ષ એ લડતની ટુંક રૂપરેખા રજુ કરવાનો આ પ્રયાસ છે.

ગીસગી સદીની શરૂઆતથી પરાધીન પ્રગત્યોને પોતાની પતિત દશાનું જાન થવાનું શરૂ થયેલું લેખી શકાય, કારણ કે લગભગ ત્યાર પછી જ કચરાયેલી પ્રગત્યોએ પરાધીનતાની શૃંખલાઓ તોડી સ્વતંત્ર જનતાના પ્રયાસો શરૂ કર્યા. હિંદમાં અને ચીનમાં સ્વાતંત્ર્ય યુધ્ધના પ્રથમ પ્રભાવો નજરે પડ્યા, ખીજ

દાયકામાં તો યુરોપીય મહાયુધ્ધ સ્વતંત્રતા અને આત્મનિર્ણયના સિધ્ધાંતોના રક્ષણ માટે મંડાવાનાં હુંદુલી વાગ્યાં. એ મહાયુધ્ધ પછી તો દુનિયાની દરેક પ્રગતિ સ્વતંત્ર જનતાનું શુરાતન આવ્યું, અને તેમણે માથા ઉચક્યાં. યુરોપમાં પોલેન્ડ અને પ્રીનલેન્ડ સ્વતંત્ર બન્યાં. રશીયામાં તો ઐતિહાસિક રાજ્યક્રાંતિ થઈ અને જર્મની કેસરશાહીમાંથી પલટાઈને

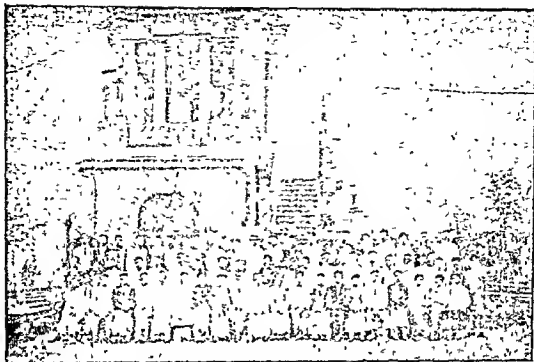
એક પ્રગતિસત્તાકે રાજ્ય બન્યું. તુરકીની મુલતાનશાહીનો અંત આવ્યો, અને સ્વતંત્ર તથા સશક્ત તુરકી મુસ્તફા કમાલ પાશાની આગેવાની હેઠળ દુનિયાના આગેવાન રાષ્ટ્રોમાં એક રથાન મેળવવા પામ્યું એશિયામાં તો ઇરાન ને અરબી અને આફ્રિકામાં રીફીઓનાં સ્વાતંત્ર્યયુધ્ધો મંડાયા.

ચીને પણ પરદેશી જુલમગારોના અન્યથી અને બજાબરીથી મેળવેલ લાગોઓમાંથી છુટ

વિગ્નવના આગ્રની જનરલ
લી.—યુઆન—લગ

વાના પ્રયાસ આદર્યો અરીજુના હુવ્યસનથી નિર્મળ બનેલા ચીના મજૂરોની સ્થિતિ ચીનમાં પરદેશી વ્યવસ્થા હેઠળની શેંધાઈની મીલોમાં અસહ્ય થઈ પડી અને તે વર્તણૂક સામે વિરોધ પ્રદર્શિત કરવા ગયે વર્ષે મે માસની આખરીએ ચીના વિદ્યાર્થીઓએ સરખસ કાઢ્યાં. શેંધાઈની ટ્રેડ લાગ પરદેશી અમલ દેહળ, અને તેમાં પોલીસ વિગેરેની ન્યવસ્થા બ્રિટિશ સત્તાધિકારીઓના હાથમાં તેઓ ભાડવા કે

શેષાદ્રમાં “રાષ્ટ્રીય વિદ્યાર્થીમંડળ”ની સ્થાપના

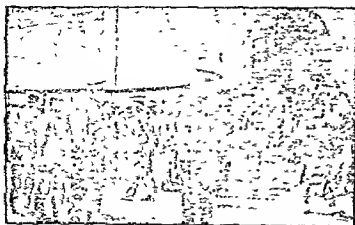
આ વિદ્યાર્થીઓ નિઃશસ્ત્ર હતાં, પ્રજામાં અપૂર્વ જાગૃતિ લાવશે અને પરદેશી અન્યાયની સામે પ્રયત્ન કરશે એ શરૂ થયેલ કાર્યોએ મધ્યસ્થિતિ, ટોળાંને ખર્ચ પછી પડી ન પડી એટલાવાળા ગોળીયાર કર્યો. યુવાનોના અંતરમાં ધ્રુવધારો અસ્થિ પ્રજ્વલિત થયો અને દેશમાં દાવાનળ પ્રકટી નીકળ્યો. સાઈ ચીન રોમે બારાડુ. પરદેશીઓના અસહ્ય અને અન્યાયી અત્યાચાર સામે પ્રયત્ન વિરોધ થયો. ચીનાઓએ અંતરમાં નિશ્ચય કર્યો કે કાં તો પરદેશીઓને ચીનમાંથી કઢી મુકવા જોઈએ અને કાં તો તેઓને ચીનના કાયદાઓને વશ બનવડા જોઈએ. શેષાદ્રનો આ નિષ્કુર ગોળીયાર, કે જેની જોડ અમૃતસરને જલીઆવાલા બાગનો દલ્લાકાંડ લેખી શકાય, તેના પરિણામે ૭૦૦ પ્રાણ ગયા અને ૩૦૦ ધાયક થયા.

બદ્ધાચારી મનોદશા

આ બનાવે ચીનની અને મુખ્યત્વે ચીનના યુવકોની મનોદશા બદલી, ચીનના પ્રજાકીય પક્ષેને એક કર્ષા, અને પરાધીનતા સામેની લડતને અપૂર્વ વેગ અને જોમ આપ્યા. એક

પણ પરદેશીના પ્રાણ ચીનમાં જતો, તે માટે ચીન પાસે બારે દંડ લેવાના ધણા જે દાખલા બન્યા હતા, જ્યારે આટલા નિર્દોષ ચીનાઓના પ્રાણ માટે પરદેશીઓએ પરવા ન કરી, એ જોઈ કોપજ્વાળાની જ્યેષ્ઠ સમગ્રની જ રહી છે. આ બનાવ પછી ચીનના લગભગ દરેક શહેરમાં અસંતોષ અને રાષ્ટ્રપ્રદર્શનનાં સરખસો નિકળ્યાં, એટલું જ નહિ પણ પરદેશીઓનો તદ્દન બદ્ધિકાર કરવાના મંડાણ મંડાયાં. ધણા જે ચીનાઓએ પરદેશીઓની નોકરી છોડી. ચીનના વેપારીમંડળે કુરાવ પણ કર્યો કે બ્રિટિશ વેપારીઓ અને બેન્કો સાથે કાંઈ પણ જાતની લેવડદેવડ ન કરવી. આ સર્વે દૃષ્ટાંત ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે કે ચીનાઓ પરદેશીઓ પ્રત્યે અત્યંત ધુણાની દૃષ્ટિએ જોવા અને વર્તવા લાગ્યા છે. પરદેશીઓમાં મુખ્યત્વે બ્રિટિશો સમે જ, કારણ કે બ્રિટિશ સત્તાધિ કરીઓનો જુદા મેંચેને અસહ્ય ઘષ્ટ પડ્યો છે.

ચીનાઓનો જ દોષ છે, અને બ્રિટિશો નિર્દોષ છે એવા સમાચાર અને માન્યતા ફેલાવવા માટે સાત્તાજીવાદી વર્તમાનપત્રોએ

પેઠામાં વિદ્યાર્થીઓ રાજપુત્રીથી કેદ પકડાવા માંગણી કરે છે. ચીન આખતના ખેડા સમાચાર ફેલાવવા શરૂ કર્યાં. ચીનને રશીયન ખેડેજેવીકા ઉદ્દેશી રહ્યા છે, એવું આજ અટાવવામાં આવ્યું.

અત્રે એ જણાવવાની જરૂર છે કે શેંઘાઈમાં તા ૩૦મી મે ૧૯૨૫ના દિનથી શરૂ કરી, ૩૪ વખત પોતાને વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ગોળીમાર કર્યો હતો. હેન્કાઉમાં તા ૧૧મી જૂને થયેલા ગોળીમારમાં ૧૧ મુખ્યા અને ૧૧ પવસ થયા અને સામેનમાં થયેલા ગોળીમારમાં ૩૦૦ના પ્રાણ ગયા હતા.

ચીનની માંગણીઓ

આ પ્રમાણે નિર્ધારિત રેકાર્ડમાં લે હીએ ચીનને પોતાના સ્વાતંત્ર્યપ્રધનતા અપૂર્વ પ્રયાસની શરૂઆત કરાવી આપી. આ પ્રસંગે, ચીનાઓએ પોતાની સર્વે માંગણીઓ પરદેશી સત્તાઓ, કે જેમનો હાય ચીનની પરાધીનતામાં છે, એની આગળ રજૂ કરી અને જમનને તેની જાણ કરી. માંગણીઓમાં સ્વાઝાવિક રીતે અગ્રસ્થાન, શેંઘાઈના દલ્લાકાંડને અપાયું. પરદેશી સત્તાઓએ જાહેર કરેલો લશ્કરી કાયદો પાછો ખેંચી લઈ, કેદ થયેલા ચીનાઓને છુટા કરવા. આ દલ્લાકાંડ માટે દોષિત કાણુ એનો નિર્ણય કરવા આંતરરાષ્ટ્રીય તપાસ કમીશન નીમી, દોષિતોને શિક્ષા કરાવવી આંતર રાષ્ટ્રીય અદાલતો ઉપર ચીનનો કાણુ રાખવો અને શેંઘાઈમાંથી બ્રિટિશ તપા જાપાનીઝ

ગેકાસેન્ચો ઉડાવી લેવા; અને ઉપરોક્ત બનાવ માટે- બ્રિટિશ સત્તાધિકારીઓએ મારી માંગવી. આ માંગણીઓ તો ચીનના તાત્કાલિક દુ.અનિવારણ માટેની હતી. આંતરરાષ્ટ્રીય તપાસસમિતિ તો નિમાઈ નહિ. પણ સત્તાધિકારીઓની સમિતિએ જાનગી તપાસ કરી તેમાં બ્રિટિશ પોલીસ નો દોષ નિહાળ્યો. ચીનાઓને આવા દાંડપિછોડાથી સંતોષ થયો.

નહિ, એટલે તેઓના ઉપર લાફવામાં આવેલી પરદેશીઓ સાથેના કરારનામાંનો રદ કરાવવા માટેની માંગણી તેઓએ રજૂ કરી, એકરાર નામાંનો સાત્તાજ્યવાદના મદે જાળભેરીથી હસાવી માર્યા હતાં.

ચીન ઉપર પરદેશી દારનો ઇતિહાસ

ચીનમાં રાત્રાત્રાની ધુનની પ્રમળ જાત, પ્રચારવાળા જાનાવ જાણ્યાથી કાષ્ટ ચીન' દુ.અદ પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપી રહે નવે તે માટે ચીનમાં પરદેશીઓ કેવી રીતે ધુગ્યા. અને તેઓએ કેવી રીતે હકકો પચાળી પાડ્યા, તેનો ઇતિહાસ જાણવા જોગ છે. પશ્ચિમની આધુનિક પ્રજાના પૂર્વજે જંગલી અવસ્થામાં હતા; તે પુગતન કાળમાં, પાટ્ટી ઉચ્ચકોટીની સંસ્કૃતિ ચીનમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી. એ ઇતિહાસ અત્રે અસ્થાને છે. ઇ. સ. ૧૮૪૦ સુધી ચીનનો કાષ્ટ પરદેશી સત્તા સાથે અંગ્રંથ જ ન હતો. એવો સંગ્રંથ તેઓને મળતો પણ નહિ. ૧૯મી સદીમાં પોર્ચુગીઝો એ ચીનના કિનારા આગળ લૂંટ ચલાવતા ચાંગીબાએતે મારી હકાબ્યા તે માટે પોર્ચુગીઝોને માકાઓ આપવામાં આવ્યું હતું. ત્યાર પછી બીજી પ્રજાઓ પણ ચીન સાથે વ્યાપાર કરવા લાગી ચીનનો ઇંગ્લંડ સાથેનો જોવાર ૧૮૩૮માં પૂરો થયો ત્યારે ઇંગ્લંડની સરકારની

ધમ્મા થઈ જે, ચીન સાથે સંબંધ સંબંધ આંધો. ચીનની રાજસત્તાને ઈંગ્લેન્ડની આ માંગણી માન્ય ન હતી. તે તો માત્ર વ્યાપારી સંબંધ જ, અને લેશમાત્ર વધુ સંબંધ નહિ, ધરાવવાનો. ૧૬ આગ્રહ ધરાવતી. ઈંગ્લેન્ડ ચીનની આ વલણ સદન કરી ન શક્યું, અને પોતાની ધરણ સફળ ન થવાથી જે મુરાદ સમજાવવાથી પાર ન પડી, તેજળગેરીથી પાર પાડવાના પ્રયાસો આરંભ્યા. ચક્રમક્રમ કારણ પશ્ચિમ મળી રહ્યું. ૧૭૮૦થી માંડી ઈંગ્લેન્ડના વેપારીઓએ ચીન સાથે અપ્રીયુનો વેપાર શરૂ કરેલો અને તે પ્રતિ વર્ષે વધતો ગયો.

હુમલા કર્યા, યુધ્ધ એ વર્ષ આગ્યું. ચીનની હાર થઈ, અને ૧૮૪૨માં નાનકીનની મુલેદથી હોંગકોંગ ઈંગ્લેન્ડને મળ્યું, અને બીજા પાંચ વર્ષો પરદેશીઓ માટે ખુલ્લા થયાં. યુધ્ધમાં ગ્રેવી તુકશાની માટે મોટા ફંડ પણ વસુલ કરવામાં આવ્યો. આટલું થયાં છતાં, પર દેશીઓ દાખલ થાય એ ચીનને ગમતું નહિ હોવાથી, એ પરદેશી અણુનેતરો પરાણાઓના વ્યાપારમાં ધણી આડખીલીઓ મૂકી, ક્રાંસ અને ઈંગ્લેન્ડે પછું કાંઈ નિમિત્ત કાઢી ૧૮૫૭થી ૧૮૬૦ સુધી ચીનની સરકાર સામે યુધ્ધ ચલાવ્યું. આ યુધ્ધને પરિણામે ચીનના

ચીનની એક ટુકડી જે ટુંક વખત પહેલાં વિપ્લવવાદીઓ સામે લડી હતી તે તેમની સાથે પોતાનું ભાગ્ય જોડતી અને મળી નતી દેખાય છે

૧૭૮૬, ૧૭૯૬ અને ૧૮૦૦માં ચીનના રાજ્ય એ કેટલી પદાર્થોના વ્યાપાર બંધ કરવાના સખ્ત હુકમો બહાર પાડ્યા, જ્યાં પણ ચોરીથી પરદેશીઓ ધણો માલ દાખલ કરતા. અપ્રીય માત્ર કેન્ટોનના બંદરમાં જ નહિ, પણ દેશની અંદર પણ છૂટથી વેચાણ શરૂ થયું. ૧૮૩૧-૩૬માં ૫૬ લાખ રૂબા અપ્રીય આવ્યું. ચીનની સરકાર કંપી ઉઠી અને વેચાણ બંધીના કાયદાઓનો અમલ કરાવવા માટે સખ્ત પગલાં લેવાનો ઠરાવ કર્યો. અંગ્રેજ વેપારીઓ સાથે ચક્રમક્રમ કરી અને ૧૮૩૯ તથા ૧૮૪૦માં બ્રિટિશ સેને ચીનના ઉપર

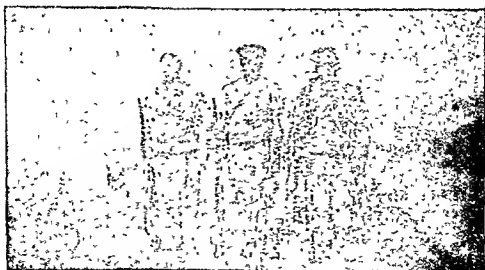
અંતરમાં પરદેશીઓને જવાની અને ખીસ્તી ધર્મનો પ્રચાર કરવાની તેમજ અપ્રીય આવાત કરવાની છુટ મળી, અને પરદેશી સત્તાઓના એજન્ટોએ પેકીંગમાં રહેવાનો હક્ક મળ્યો. યુરોપના આગેવાન રાષ્ટ્રોએ ચીનમાં પગપેસારો ચોક્કસ રીતે કર્યો. આટલાથી નહિ સંતોષાતાં ક્રાંસે ૧૮૮૫માં યુધ્ધ કરી, ટીએન્ટસીનની મુલેદથી ટોનકીન અને આનામ મેળવ્યું, અને દક્ષિણ ચીનમાં વેપાર કરવાના હક્ક ફ્રેંચ વેપારીઓ માટે મેળવ્યા. દુનિયાના આગેવાન રાષ્ટ્રોમાં સ્થાન મેળવવા કલ્પનાતીત વેગે આગળ ધસતું જતપાન, પશ્ચિમનો ચીન.

પગપેસારો ખમી શક્યું નહિ, એટલે તેણે પણ ચીનના મોટા ઉદ્યોગમાં ખાચકું બસવાની તૈયારી કરી. ફારીઆમાં ગેરવહીવટ ચીન કરી રહ્યું છે એ બહાનું કાઢી ૧૮૦૪માં જાપાને ચીનને કહેણ મોકલ્યું, અને શીમોનોસીટીની સુલેહથી ફારમોસા અને પેસકાડોરીઝના ટાપુઓ અને લીઆઓટુંગને દ્વિપકલ્પ જાપાને મેળવ્યા. લીઆઓટુંગ જાપાનને ન મળવું નોંધ્યે, એમ કહી રશીઆ જર્મની અને ફ્રાંસ વચ્ચે પડ્યાં. પ્રથિમના રાષ્ટ્રોના સ્વાર્થ ને છેડા જ ન હતો. ૧૮૬૭માં કીઆઉચાઉ જર્મનીને, પોર્ટ આરથર રશીઆને, વાઇ હાઇ વાઇ ઇન્ડીયને અને ફ્રાંસને ટોન્કીન પાસેની જમીન પટે આપવાની ચીનને દરજ્જા પાડવામાં આવી. પરદેશીઓના તુમાળી વર્તનના પરિણામે ૧૮૬૬માં બળવો બગ્યો. જાપાન અને પરદેશી રાજ્યો વચ્ચે પડ્યાં અને તેણે પેર્સિંગ કબજે કર્યું ત્યારે બળવો ઘમ્યો. પરદેશી એકથી ખાતાના રક્ષણ માટે સૈન્યો રખાયાં. ત્યાર પછી તેઓએ ચીન પાસે એક પછી એક એમ અનેક હકો મેળવ્યા. અને અત્યારે એવા ધથાં બંદરો છે કે જેને દરારનામાનાં બંદરો (Treaty Ports) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, કે જ્યાં

પરદેશીઓ છુટથી વ્યાપાર કરી શકે, એટલું જ નહિ, પણ તેઓને સ્વતંત્ર-અમલ-કરવાની સત્તા (Extra territorial rights) મળી, એટલે તે વિલાગમાં પરદેશી સત્તાઓ ત્યાંની વ્યવસ્થા કરતા માટેના પોતાના-ચીનાઓથી સ્વતંત્ર-કાયદાઓ ધરી શકે, અને પોલીસ વગેરેની પોતાની ગોઠવણ કરી શકે. આ હકો અને સત્તાઓને નિષ્કુર અમલ થવા લાગ્યો, પરંતુ નબળી પડી ગયેલી ચીનની મધ્યસ્થ સરકાર ચીનની પ્રગતિ કંઈ પણ રક્ષણ કરી શકી નહિ.

પ્રજાસત્તાક ચીન

રાજ્યકર્તા મંચુ વંશના રાજાઓની નિર્મોહ્યતા ચીનની પ્રજા સાંખી શકી નહિ. એ અસંતોષનો અગ્નિ ૧૯૧૨માં રાજ્યસત્તા સામે બળવાના રૂપમાં પ્રગટ્યો, અને રાજ્યકર્તા મંચુ વંશનો અંત આવ્યો. ૧૯૨૧માં ચીન પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તરીકે જાહેર થયું. આ પ્રમુખીય ચળવળની પાછળ કાળેસ પ્રજા પક્ષી રાજ્યવાદી ડૉ. સુન યાટ સેન હતો, પરંતુ ઉત્તર ચીનનો સેનાપતિ યુઆન શી કાઇ (જે બિટિશરોનો માનીતો હતો) તેણે તો તેને પ્રમુખ બનાવે તો જ પ્રજાસત્તાકને ટેકો આપવાની હક લીધી હતી. એટલે તેને જ પ્રમુખ બનાવ-

દેશભક્તિ અને સ્વાતંત્ર્યથી પ્રેરાઈને ચમદાતા કુલીમાંથી તૈયાર થયેલા ઉત્સાહી સૈનિકો.

વામાં આવ્યો, અને તેના ૧૯૧૬માં મરણ સુધી તે પ્રમુખ રહ્યો. યુઆન શી કાઇએ વ્યવસ્થિત રાજ્યવર્ગદારણ્ય પણ ધડ્યું નહોતું. તેને શહેન-શાહ ખનયુ હતું, પરંતુ તે મનોરથ મનમાં જ રહ્યો. તેના મરણ પછી, પેકીંગ સરકારનું, ખળ ધણું નખળું પડ્યું, કારણ જુદા જુદા પ્રાંતમાં મુગાઓ માંહેમાં હડવા લાગ્યા, અને હજી પણ ચીનમાં (Civil War) આંતર વિગ્રહ ચાલુ જ છે. અત્યારે ચીનમાં એવી કાંઈ દેવી સત્તા નથી, કે જે સમસ્ત ચીન ઉપર શાસન કરી શકે. યુ-પાઇ-કુઇ નામનો સેનાપતિ બ્રિટિશનો માનીતો હતો. મંચુરી-આમાં ચેન્ગસેલીન નામનો સેનાપતિ જાપાનનો માનીતો છે. જાપાન ચેન્ગને ઉપર ચઢાવવામાં છે અને તે શહેનશાહ "ને તો પછી ચીનની ચાવી જાપાનના હાથમાં રહે, એ ગુદ હેતુથી. ચેન્ગનો અથવા કંઈ જાપાન ધાય છે. ચેન્ગે મંચુરીઆની સત્તા હાથમાં લઈને મંચુરીઆને સ્વતંત્ર તરફે ક્યું છે. ઉત્તર ચીનમાં ચેન્ગનો દરીફ ખિસ્તી સેનાપતિ ફેન્ગ છે. તેનું વલણ પ્રશીઆ તરફ છે. મધ્ય ચીનમાં સેનાપતિ યુ-પાઇ-કુ છે અને તેને માટે બ્રિટિશ પત્રો ધણી તાગિફ કરે છે, એટલે ચીનની પ્રજાકીય દૃષ્ટિએ તે કેટલું પ્રજા હિત સાધી શકે એ પ્રશ્ન છે. જે કે સેનાપતિ યુ ધણે જાણવાનું છે.

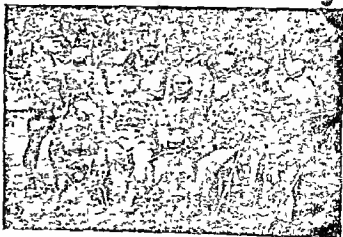
ડૉ. સુન યાટ સેન

ડૉ. સુન-યાટ-સેને પોતાની સત્તા ૧૯૨૦થી દક્ષિણ ચીનમાં જમાવી, અને કેન્ટોનને મુખ્ય મથક બનાવ્યું. પોતાના મરણ સુધી તેણે રાજ્યતંત્ર કેવી સુવ્યવસ્થિત રીતે ચીનાઓથી ચતાવી શકાય તેનો અમુક પુરાવો આપ્યો. તેની વૃત્તિ ધણી પ્રજાકીય, ઉદાર અને તે પ્રજાના હક્કોના સંરક્ષણ કરવાની બાવનાવાળો

હોવાથી, તેના પ્રત્યે હોંગકોંગની બ્રિટિશ સત્તાની કુદૃષ્ટિ હતી. સુન-યાટ-સેન કામદાર પણ પ્રત્યે ધણી સહાનુભૂતિ ધરાવતો. કેન્ટોનનું બંદર ખીલે તો હોંગકોંગને ઘોઠા પહેંચે તેમ હોવાથી પરદેશી સત્તા ધણા દેવની નજરે જોતી. હોંગકોંગ અને કેન્ટોન વચ્ચે ખીયાંબાર રહેવાનું આ કારણ છે.

વિદ્યાર્થીઓમાં જાગૃતિ

મહાધુધના અંત પછી ચીનની પ્રજામાં વિશેષ જાગૃતિ આવી, તેમાં પણ યુવાનો અને વિદ્યાર્થીઓ આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણમાં ધણો ભાગ લેવા લાગ્યા, એટલે તેમના આગ્રહને વધ ધઈને પેકીંગ સરકારે વરસાહલેની સુલેહ ઉપર સહી કરી નહિ અને ચાલુ ચળવળને મોખરે પણ એ વિદ્યાર્થીઓ જ છે. ગયે વર્ષે થયેલો ગેળીઆર પણ સરકારની આગેવાની લેનાર વિદ્યાર્થીઓ ઉાર જ થયેલો. વિદ્યાર્થીઓને ચીનની અસહ્ય પરવશતાનું લાન ધઈ ગયું છે તેઓ સમજે છે કે, પરદેશીઓ ચીનના કાપદા હેઠળ નથી. કરારનામાના બંદરો તો ચીનમાં સ્વતંત્ર પરદેશી સંસ્થાનો છે, કે જેમાં પરદેશીઓ ચીનાઓના અંકુશ વગર ચીનનો પરદેશ સાથેનો સંબંધો વ્યાપાર કરી શકે. રાજ્યહીનતા ચીનાઓને લાગ મજે

આ તરંગોમાંથી ધણીએ વિસ્તરમાં ભાગ લીધો છે અને આને નીત ચીનના નેતાઓ યથા પડ્યા છે.

શેષાન્તર રાષ્ટ્રીય હોમોગેના વિકાસ માટે વિચાર કરવા મળેલી જંગી સભા.

નહિ, એટલું જ નહિ, પરંતુ જગત પશુ પરદેશી
ઓ જ નહીં કરે અને મીઠાવેરા તથા જગત
વચુક પશુ તેઓ જ કરે. પરદેશી મનવારો
શેષાન્તરના ગારામાં ભેગી થઈ, ચીનની પ્રજા
ઉપર ડોળા કાઢે, તેમજ નાની સસત્ર હોડીઓ
મહાન યાંગશી નદીની અંદર માછલોના
માછલ સુધી અટકાયત વગર પ્રવેશ કરી થકે.
ચીનની પરવચતાનો અંત આટલેથી નથી
આવતો. ચીનને જે નાણાં હાથીના લેવા
હોય તે, તેણે બ્રિટિશ, ફ્રેંચ, અમેરિકન અને
જાપાન અંગે પ.સેથી જ લેવાં જોઈએ.
આ ઉપરથી જણાશે કે ચીન ઉપર પરદેશીઓ
માત્ર લશ્કરી અંકુશ રાખે છે, એટલું નહિ,
પશુ ચીનની આર્થિક સ્વતંત્રતા પશુ લગભગ
છીનવી લઈ, ચીનના વ્યાપાર વણિજ્યને
વચુસાડી મૂકે છે. ચીનની પરાધીનતાનો
ઉપર પ્રમાણે હુંકમાં ખ્યાત્ર આવ્યા પછી સો
કોઈ સમજ થકશે કે એક ઘડી પશુ આવી
સ્થિતિ ચત્રાવી લઈ થકાય નહિ. ચીનમાં
ભણેલાઓ મોટો ભાગે દેશદિનૈવી અને દેશ
માટે ગોગ આપનારા હોઈ, સામાન્ય જનસમૂહ

તેઓ પ્રત્યે માનપૂર્વક જુએ છે. એટલે
પ્રજાકીય ચળવળને મોખરે વિદ્યાર્થીઓ અને
કોલેજના પ્રોફેસરો હોવાથી, ચીનની રાજી
પશુ સ્વતંત્ર બનવા માટે નિશ્ચયી બનેલી
પ્રજાનો એને સંગીન ટેકા છે.

પરદેશી હુંસરી સામે બળવો જગાડવાન
બીજા કારણ તરીકે હેમાં મહાયુધ પછી
પાશ્ચાત્ય રાષ્ટ્રોએ ચીન સાથે જે વર્તન ચલાવ્યું
છે તે છે. યુધ્ધ દરમ્યાન જાપાનીઓએ જર્મની
પાસેથી શાંગડુંમ છતી લીધું. ૧૯૧૭માં
અમેરિકાએ ચીનને એવું આશ્વાસન આપેલું
કે, યુધ્ધવિરામ પછી શાંગડુંમ ચીનને પાછું
સોંપાશે. બીજા બાબુએ ઇંગ્લંડ, ફ્રાંસ અને
ઝારશાહીવાળા રશીયાએ જાપાન સાથે
આતંગી કોલકરાર કરેલા કે શાંગડુંમ જાપાન
પાસેજ રહે. યુધ્ધવિરામ પછી વસાઈલીની
સુગ્રેહ વખતે આ આતંગી કરાર પ્રમટ થયો
અને અમેરિકાનો પ્રેસીડન્ટ વીલ્સન પોતાનું
વચન પાળી શક્યો નહિ. પશ્ચિમની
રાષ્ટ્રોની પ્રમાણિકતા અને વચન ઉપરથી
ચીનનો વિશ્વાસ ઉઠી ગયો.

૨૧ ઉપરાંત ચીનની નગર બોલશેવીક રશિયા ઉપર પડી. ઝરણાની લુદ્ધમાંથી સ્વતંત્ર બનેલા રશિયાએ દુનિઆમરમાં સ્વતંત્રતાનું યુધ્ધ જગાવતી દરેક પ્રજા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દાખવી. રશિયા, યુરોપીય રાષ્ટ્રોની આર્થિક ગુલામીમાંથી મુક્ત; જન-યુ, એ જોડા ચીને પણ એવી રીતે સ્વતંત્ર બતવાનો નિશ્ચય કર્યો. ચેન્ગસોચીન ચીનના પરદેશી

લાગવગતો ઉપયોગ કરી, ચીનને અન્યાયી કરારનામાંમાંથી મુક્ત કરવાનો કસાવ કરાવ્યો હતો. જો કે એ કરાવનો દજી અમલ કરવા પીળાં રાષ્ટ્રો તૈયાર થયાં નથી. ચીને જોયું કે જાપાન, રશિયા અને તુર્કી સ્વતંત્ર જન્યાં, તો તે પણ શા માટે સ્વતંત્ર ન બની શકે ? પરંતુ સ્વાતંત્ર્યયુધ્ધમાં દેશમાં આંતરકલદને કીધે તેજા યુધ્ધકળામાં

લુદ્ધમગારોનો પટા ખેંચતો હોવાથી, રશિયા તેના પ્રત્યે ધિક્કારની લાગણીથી જોતું આવ્યું છે. ચીન, હિંદની રાજક, કૃષિપ્રધાન દેશ હોવાથી, બોલશેવી ઝમ્મો ક્યાર ચીનમાં પહોંચે શકે નહિ, છતાં ચીન અને રશિયા વચ્ચે મૈત્રીનો સંબંધ છે. પરદેશી ઝોની ચીન પ્રત્યે અન્યાયી રૂત્તિને તીધે ચીનનો માનવ સમાજ પરદેશીઓને ધિક્કારના લગ્યો છે. જો કે એટલું તો રાષ્ટ્ર જણાવવું જોઈએ કે, સધળાં પરદેશી રાજ્યોમાં અમેરિકાએ

વિશ્વવ્યાપી પરિનામે પદપ્રથમ થયેલ મંચુ વંશનો ઉલ્થો જાળવ્યો

ચીન સાથે ધણું સાફ વર્તત ચલાવ્યું છે. ચીન પ્રત્યે સહાનુભૂતિ રાખી, તેની આકાંક્ષાઓ પાર પાડવા મદદ કરવાના પ્રયાસ જો કાઢ્યો કર્યો હોય તો તે અમેરિકાએ જ. ઉદાર વલણ ધારણ કરી, તેણે ૧૯૨૧માં વોશીંગ્ટન ખાને મળેલી સર્વરાષ્ટ્ર પદિપદમાં, પેતાની

સ્વતંત્ર સંસ્થાની હક્કો જેમ રદ થયા, તેમ હવે ફાંસ, અમેરિકા, ઇંગ્લેન્ડ અને જાપાનના પણ એ હક્કો રદ થવા જોઈએ એવી એની માંગણી છે. જાપાન તો સમજી ગયું છે. ફાંસની દબાવ, ધણી ઝાણી છે. અમેરિકા તો ઉદાર વલણ

ચીનની પ્રજા પ્રવીણ ન હોવાથી, તેઓ લશ્કરી બળ વડે ઝડપી શકે નહિ, એટલે પરદેશીઓના બદિધ્કારનું શસ્ત્ર તેમને અજમાવવાનું મુશ્કેલું. હોગદોગમાં તો બદિધ્કારની ધણી અસર થઈ, તેથી જ બિદિશે કુન્ડોનની ચીનાઇ સરકાર સામે ધુમ્પટીઓ કર્યો જ કરે છે.

ચીનાઓ હવે જહાત વિપલ્લ સ્વાતંત્ર્ય માંગે છે અને લડાઇને પરિણામે રશિયા, જર્મની અને ઓસ્ટ્રી આના (extra territorial

ધારણ કરતું આવ્યું છે, એટલે અત્યારે અન્યાયી કરારનામાંએના પલનના દોષ બ્રિટિશ સરકાર ઉપર આવ્યો છે. ગયે વર્ષે શે'માઇ અને શામીનના ગેળીમાર માટે જવાબદાર પણ બ્રિટિશ જ હતો, અને તેને પગિણામે દક્ષિણ ચીન સાથેના વ્યાપાર પણ તુટ્યો, છતાં હજી બ્રિટિશોની આંખ ઉપડી નથી. અત્યારે જે અન્યાયો ચીન ઉપર ચાલુ છે, તે ચીનની રાજસત્તાએ માન્ય કરેલા કરારનામાની રૂઢી છે, પરંતુ સગીર વયમા વાલીએ કરેલા નુકશાન-કારક લખાણો ઉપરથી મોટો થયા પછી જેમ એક પુરૂષને કચડવામા આવે તેવી ચીનની રિયનિ છે ચીનની રાજસત્તાને દુનિયાદારીનું જ્ઞાન પણ ન હતું.

હવે તો ચીન સાથે પરદેશી રાષ્ટ્રોએ નવેસરથી ન્યાય અને મનુષ્યાત્વની દૃષ્ટિએ સંબંધ બાંધવો જોઈએ, અને ચીનને સ્વતંત્ર રાજ્ય સત્તા સ્થાપવાની સગવડ કરી આપવી જોઈએ, તે રાજનીતિ અભત્યાર કરવાથી જ ચીન પરદેશી રાષ્ટ્રોનો ઘણો ઉપયોગી મિત્ર થઈ પડશે. એક વખત સામાન્ય રાજનીતિ નક્કી કર્યા પછી વિગતવાર ઘણા ફેરફારો કરવા પડશે, પરંતુ તેનો નિકાલ કરવો અશક્ય તો નથી જ. ઘણી અડચણો નડશે, અને મુશ્કેલીઓ ઉભી થશે. અત્યારે શે'માઇના પરદેશી વિલગમાં, વસ્તીમાં બહુમતિ ચીનાઓની છે, છતાં ચીનાઓને મતાધિકાર જ નથી. ચીનાઓ અને પરદેશીઓ વચ્ચેના ઝઘડો કેટે' જાળ્યું તો તેનો ન્યાય પરદેશી

ન્યાયધીશો જ આપી શકે, વળી અત્યારે પરદેશી સત્તાઓ, પોતાની પ્રજાના ચીનમાં લહેણું નાણું વસુલ કરવાનો મંધો કરે છે તે પણ બંધ થવું જોઈએ. મુખ્ય જરૂરીયાત તો ચીન સાથે થયેલા કરારો રદ કરવાની છે. પરદેશીઓને પોતાના સંસ્થાનોનો સ્વતંત્ર અમલ કરવાનો હક્ક મળ્યા છે તે અને ફેટલાક બંદરોમાં પરદેશીઓને નિરંકુશપણે વેપાર કરવાનો હક્કો મળ્યા છે તે રદ થવા જોઈએ. ચીનાઓની માગણીઓ ન્યાય અને પ્રમાણિકતાના સિધ્ધાંતો અનુસાર છે, એટલે ચીનમા આંતરવિશ્વકો

ડૉ. સુન-યાક-સેન

ચીન મંત્રસભાકક્ષા જનક અને પ્રથમ પ્રમુખ ચીનની એક વિરગ વિમ્બિ

અંત આવે અને ત્યાર પછી એક જ મથેલું બળવાન ચીન, પોતાના બહુબળથી તેમ જ બોદશેષીક રસિયાની મદદ વડે પોતાની માંગણીઓ માન્ય કરાવે, તે પહેલાં પરદેશીઓ એ સમજી જઈ, માંગણીઓનો સ્વીકાર કરવો

છે. (યુ-આન-શી-કાઇના મરણ પછી જુન જુન સેનાપતિઓ શાહી સત્તા માટે માહોમાહે યુધ્ધ કરી રહ્યા છે. પેકીંગની મધ્યમ સરકાર દમ વિનાની છે, ચીનની અત્યાદની સ્થિતિ, મોઝલ સહેનશાહત પડી

ધી. જો. યુ-આન-શી-કાઇ.

૪ સ ૧૯૧૩ માં નેશનલ એસેમ્બલીએ મનસતાડના પ્રમુખ તરીકે સ્વીકાર્યા હતા નવીન ચીનના એક પ્રખર નેતા

નેહએ, અને સત્તાની ફેરવદલી કરવાની વ્યવસ્થિત ગોઠવણ કરવી જ નેહએ.

ચીનમાં આંતરવિગ્રહ

ચીન પોતાની મુશદ અત્યારે પાર પાડી શકતું નથી, એનું કારણ એટલું જ છે કે ચીનમાં અત્યારે અંધાધુંધી પ્રવર્તી રહી

લાગવા પછી જેવી કિંદની હતી તેવી છે. પ્રાંતે પ્રાંતના સુબાઓએ પોતે જ રાજ્ય ખચાવી પાડ્યાં, અને આંતરવિગ્રહ ચાલુ રહ્યો. આગ અવ્યવસ્થાના સમયમાં પરદેશીઓ એ એક કે બીજા સેનાપતિને પોતાના હાથમાં લઈ ચીનને ઊત્તરિત કરવાની યુક્તિ

પ્રયુક્તિઓ આરંભી છે. અત્યારે ચીનમાં કોઈ કમાલપાશાની અવરથકતા છે, કે જે એક બળવાન સેનાની હોવા ઉપરાંત, એક દુરદેશી અને કાબેલ રાજ્યનીતિય હોય. આવી કોઈ અકિત અત્યારે નજરે પડતી નથી, અને જ્યાં સુધી ચીનનાં પ્રજાકીય તત્ત્વો એક થશે નહિ, ત્યાં સુધી પરદેશી સત્તાની ઝુંસરી છુટશે નહિ. પરંતુ જ્યારે ચીન એકત્ર થશે, ત્યારે પરદેશીઓની અન્યાયપરંપરાને સૂતુકાંટ વાગશે, અને તે માત્ર ચીનમાં જ નહિ, પરંતુ સમસ્ત એશિયામાં. કારણ સ્વતંત્ર અને સ્વયં ચીન, એકજુલ જ એશિયાવાસીઓને માટે મદદગાર થઈ પડશે.

ચીનમાં અત્યારે જે વિગ્રહો ચાલી રહ્યા છે, તેનો પ્રવાહ કેઈ દિશામાં વહેશે એ કહી શકાય તેમ ન હોવાથી, એ આવરનિગ્રહની પ્રિયતમ તરફ ચાલે કરી નથી. ચીનમાં પરદેશીઓ કેમ દાખલ થયા, અને અત્યારે ચીની કેવી દશા કરી મૂકી છે, અને ચીન-ઓની માગણીઓ શું છે એ રહસ્ય છે. ચીનના પ્રશ્નના નિકલ ઉપર એશિયાની, બંદકે દુનિયાની શાંતિનો પ્રશ્ન અવલંબેલો છે, કારણ કે જો ચીન કોઈ પરદેશી સત્તા સામે યુધ્ધ માંડે તો બીજા રાષ્ટ્રોને પણ ભેગવું પડે, અને એ ટુંકુ યુધ્ધ જામે.

સ્વાશાંતિક રીતે એ પ્રશ્ન ઉપરિચત થશે કે ચીન માટે પરદેશીઓ આટલી બધી મધસાગ શા માટે રાખે છે? ચીન એ ખેતીવાડી-પ્રધાન મુલક છે, અને ચીનની પ્રજા હુલર ઉલોગમાં આગળ વધેલી ન હોવાથી પરદેશીઓ

માટે ચીન એક મોટું બળ છે. પશ્ચિમનાં રાષ્ટ્રો વેપાર માટે મરી પીટે છે, એટલે ચીન સાથેનો વેપાર, અત્યારે જે સગવડ અને કમાણીથી યથા શકે તે કમાણીથી, ચીન સ્વતંત્ર અને ત્યારે ન યથા શકે, મટે જ પરદેશીઓ ચીનને જીતેલાની જેમ ચુસી રહ્યા છે, અને છોડતા નથી. ચીનમાંથી અડગ કંઠ ચુસી જવા છતાં પરદેશી વ્યવસ્થા હેઠળના કારખાનાઓમાં ચીનના મજૂરોની સ્થિતિ અસહ્ય કરી મૂકી છે. ૭ વર્ષના કુમળાં બાળકોને અને સ્ત્રીઓને પણ રાત્રે કામ કરવું પડે છે. ચીનમાં કારખાનાઓ ઉપર અંકુશ રાખનારા કાયદાઓ નથી, એટલે મજૂરોને વૈતરું કરવું પડે છે. સ્ત્રીઓ અને છોકરીઓને ૧૪ કલાક કામ કરવું પડે અને એવી આકરી વેડ કંધો છતાં પણ પેટપુરતો પગાર ન મળે. આવી અત્યંત દુઃખદાયક સ્થિતિનો અંત ચીન સ્વતંત્ર બનશે ત્યારે જ આવશે.

ચીનનો આંતરનિગ્રહ ક્યારે અંત પામે અને એકત્ર અનેકું ચીન ક્યારે સ્વતંત્ર થાય, એ સુવર્ણ દિન ક્યારે ઉગે, એવી અપેક્ષા સમસ્ત જગત કરી રહ્યું છે. પરદેશી સત્તાઓ ચીનમાં માન સહિત પરિવર્તન કરી આપશે, કે ચીનના બળને નમશે, એ મહાન પ્રશ્ન સામ્રાજ્યવાદ અને મુડીવાદ સમક્ષ પડ્યો છે.

છતાં એ સામ્રાજ્યો અને શહે-શાહોનો સંહાર જ સરખાયો છે, એટલે કોઈક વિચાર એ સંહારને અંતે ચીનમાં સ્વાતંત્ર્યસૂચક ઉગશે જ એની આશા રાખી શકાય! અરતુ!

(સંપૂર્ણ)

(ગયા અંકથી ચાલુ)

વિદ્યાપીઠની પરિક્ષાઓ અગાધ ગઇ. પ્રકાશ એકેનો મુ'બાઇ રહ્યો. નોકરી શોધવાની તેને જરૂર જણાઇ. દેવબાલા નિવાસીના યઇ. એ આનંદ અવસરમાં પ્રકાશ બાગ ન લઇ શક્યો. બાગ લેવા વિચાર કર્યો. ય તેણે નહોતો કર્યો. મનમોહનના આમંત્રણ બદલ તેણે દૂરથી જ ઉપકાર માન્યો.

પરંતુ આમ દેવબાલા રીસાઇ બેઠી. પ્રકાશ તેને પણ એક જ પત્રમાં દૂરથી મનાવી લીધી.

'શુધ્ધ સંનધે સધાયલા છવોતો કર્મ-વિદાર એક જ અવસરે પૂરો નહિ થાય. કિનારે આવતાને લાત મારી પાછો ધકેલવા જેટલા કુર સમાજને મારા શોકદર્શક વર્તનથી જ હું સંતોષી શકું. માર' દિન તમે સમજો છો, મારું ન લગાડ્યો. પ્રભુ કરશે તો વખત જતાં મારી ઉણપ તમને ઓછી સાલશે. મારાં અભિનંદન અને છવનભર ચાલે એટલે મારો હૃતભાવ સ્વીકારી સંસાર યાત્રા માટે બહેલાં મોડાં તૈયાર રહેજો. વિશેષ એ મને તમારા પરિત્ર નામને કાઢ નિંદે કે નિંદતા શીખે તે પહેલાં મહે' અન્ને-તગારથી ત્રિમુખ-રહેવા નિશ્ચય કર્યો છે. પરિણામ બહાર પડે તારથી જણાવીશ....."

મુ'બાઇ વિદ્યાપીઠ એક એવી સંસ્થા છે કે જ્યાં પરિણામ મધ્યાન્હના તાપમાં બહાર પડે છે. પ્રથમ સૂર્યના ઉગનાટમાં આખરે પરિક્ષાઓનું પરિણામ બહાર પડ્યું. કસ્ટોડી-પર ચડેલા અભ્યાસક્રાંતી પરસેવાથી બીની બ્રમરો નીચેની અધીરી આંખો પાડીઆ પર મ્હેડેલા કાગળ પર ફરી રહી. પાએક દલાક પછી તાર ઓરીસ પર દોડધામ થઇ રહી. પ્રકાશે તો નિરાંતે તાર મુક્યો! ઓછું જ પાસ થએલી દેવબાલા નાપાસ થવાની હતી? તહેના મ્હેરા પર આજે ધણે દિવસે નેસર્ગિક આનંદ ને સંતોષનું અજવાળું પડી રહ્યું. પ્રથમ વર્ગમાં બી. એ પસાર કરી નામ પછળ ઉપાધિ લેવાનું માન કોઇ નમાવતે જ હોતું નથી!!

અપવાસિયો નિરાંતે પત્ર ફી વાળા જમે તેમ પ્રકાશ સાંઝે ખૂબ જમ્યો. બપોરે જમતી વેળા તેનું બારી ડગમગતું લાગતું. અત્યારે તે સ્નાતકના આડંબરે બાણે બેઠો. મને તેમ હો. પણ મહેનતની મોળે ન્યારી હોય છે।

મનથી દૂર એ જ સાંઝે દેવબાલાએ ધડકના હૃદયે તાર ફેડ્યો. હૃદયથી થેડી બની ગઇ। તા. પણ હૃદયમાંથી સરી પડ્યો. "મારા

માસ્તરની મહેનતનું સાચું કં યશું !” એકામમાં બોલી જવાયું.

વિવાહીતોનો - આનંદ વિવાહ વખતે આટલો નહોતો. ઇન્ટરમીડીયેટ પાસ થનાર જ્ઞાનિમાં પહેલી જ દેવળાલા હતી. તેનું શુભાન પાસ થનાર કરતાં બાપને ધણું ચડ્યું. મનમોહને દેવળાલાના સમાચાર જાણ્યા, મનમાં ખુશ થયો. પણ પોતાના પરિણામની બજાર ન મળવાથી તેનો જીવ ચલુચલુતો હતો. દિવાનખાનામાં આંટા મારવા લાગ્યો. તેને પ્રકાશ પર-રીસ ચઢી. દેવળાલાના તારમાં પોતાના પરિણામનો ઇશારો શા માટે ન કરીધો ? છેક મોડી રાતે એક તારવાળો બડબડતો, બડબડતો તાર આપી ગયો. બિચારાને રસ્તામાં સાંપ-કલનો સંજ્ઞા અકસ્માત થયો હતો, અને લંગડાને પગે સાંપકલ દોરતો, મનમાં ગાળો દેતો તાર આપી ગયો.

નાપાસ થવાની આશાવાળો પાસ થાય તો તેને ય આનંદ તો પ્રથમ વર્ગમાં પહેલે નંબર પાસ થનાર જેટલો જ. મનમોહને તો આનંદ આવેો હતો.

હરિકાંઈની શરતોના દહેણુંદહેણું ચૂકવી, દેવળાલાના મહેમાં કણુલેલાં સાકર પાણી પીરુવા પ્રકાશ થોડા દિવસ માટે વતન આવ્યો. ભારતની આયોમાં ભારિની ચિરાટ આશા કલ્પનો પ્રકાશ દેવળાલાને મળ્યો. પરીણ, કલ્પનામાં, ભેટ્યો. તેનાથી છુટા પડતાં, વણુમાગેલા પરિતોષિકા જેમ તેમ સ્વીકારતાં, દેવળાલાને માફું લાગ્યું, એણું આવ્યું ! “મારા સમ” શબ્દે તેને ચૂપ કરી દીધો.

“બાલા બહેન ! મને શરમાવેો છો હોં ! મહે, કાંઈ કશું નથી ! ઉઠાં તમે તો મહારી નામના કરી ! અણુધાયાં સેકન્ડ ક્લાસમાં તમે એકલાં પાસ થયાં તે બિચારી તમારાર વર્ગની સખીએ ઇંપો કરતી હશે !”

“પ્રકાશભાઈ ! આજ સુધી મહે તમારું માન્યું. આજે મારી ઇચ્છા તમારે માન્ય

કરવી જ પડશે. આ શું છે ? માત્ર નાની શી મુદા ! આપણા સ્નેહની યાદી તરીકે.”

“બાલા બહેન ! તમે તો અવધિ કરો છો. આખે કાંઈ વધારે છે ?”

પરાણે હાથ બેંચી દેવળાલાએ મુદા હાથમાં સેરવી દીધી. દશ સેકન્ડ પ્રકાશ મુદાને મોહવશ બેધ રહ્યો.

ગડલાંજમાંથી નિવૃત્ત થઈ અબાસગૃહમાં બંને આખરે એકલાં પડ્યાં.

“દેવળાલા ! મહારું ઇનામ હું જીતે, જ માંગી લઉં તો !”

“ત્યારે કયારના બોલતા શું નથી ?”

“લાંબા સમય માટે છુટો પડતાં પહેલાં મારા હજીનો દાવો હું અત્યારે જ કરી લઉં છું. પણ... તમકે દમા. રાખજો. મારે નિરાશ ન થવું પડે !”

દેવળાલા સમજી ગઈ. એકાએક ઉઠ્યાં માં આવી જઈ તે બોલી.

“આ હ માં એવી-એક પણ વસ્તુ નથી કે જેની કીમત તમારી માંગણી બરાબર કરી શકાય. બોલો તમારે શું જોઈએ ?”

“પેલી પ્રતિમા !” ચાંદીનાં, બોખામાં મટેની દેવળાલાની તરવીર તરફ પ્રકાશે આંગળી કરી.

“બસ-માગીને આખરે આ જ માંગ્યું ?” કહે તો એવી દશ છબીઓ આપું !” દેવળાલા એ જાણી પ્રકાશના હાથમાં મૂકી પણતર અકલ્પ્ય સ્નેહઅમી વધોવતાં નયને પ્રતિમા બેધને કાઢના અંદરના ખીરસામાં પ્રકાશે તે સેરવી દીધી.

આજે જીંદગીનું અમૂલ્ય જવાહિર પોતે કમાયો એમ પ્રકાશે માન્યું. દેવળાલા બિચારીને ધણી યે વાર પ્રકાશમાં વિચિત્રતાનું દર્શન થતું. બધાથી કાણુ જાણે શાથી અની તો પ્રેક્ષિત, વર્તન, વ્યવહાર, વાણી, છટા, રસિકતા, આદર્શ-જૂતાં પડતાં. એમ સ્પષ્ટ થતું કે તેની રંગભૂમિ પર તો તે

એકલો જ ભૂમિકા ભજવી રહ્યો હતો. ફેટલીકં પળો શાંત વીતી ગઈ. બાત્રાને વાત્યા આવી.

“પ્રકાશભાઈ! ત્યારે આપણે તો જુદાં પડવાનાં!”

“હા! તમ્હે અહિંયાં! હું- મુંબાઈ. મને એક સારી પેઠીમાં જગા મળી છે.”

“તમ્હે અહીં રહી નોકરી ન કરી શક્યા હોત?”

“કરી શક્યો હોત. પણ મારે જ અહીં રહેવું નથી. ધેના સમાજની બત્રીરીમાં ફેટલાં ય નિર્દોષ માનવીઓ ચલાઈ જાય છે, મારે તેમાંથી બચવું છે અને આપની પવિત્રતા અરપર્ય રાખવી છે!”

“એકનું મ્હોં મધ રાખશે, એક નાના ઝરાને પળ બાંધી રોકી રાખશે સમર અને સમાજને શી રીતે વાઝશે?”

“અને એટલા જ માટે ઘેર અસ્થેગની ભરતી તળે કુખી જઈએ તે પહેલાં ફ-ફર કીનારે-એસી રહેવું જ સારું.”

“હા-પણ વિયોગના વાસમાં, ફર, મુંબાઈ જેવી નંગરીમાં વસી અમને બધી ન જશે.” બાત્રાના વદન પર રિમતકીરણ ઝળકી ઉઠ્યાં.

‘તેટલા માટે તો તમારી પ્રતિષ્ઠા માગી લીધી! બાકી મ્હારું હૃદય તો રહે તમને જ સોંપેલું છે.’ તમ્હે, કરાં નથી જાણનાં? કાપ કાપ વાર હું તમને સાંભરી આવીશં. અવકાશે રમરણમાં પવિત્ર રથાન આંખને એટલે યધું!’

“તમને વિશ્વાસ નથી?”

“પારકાના મનની વાત શી રીતે કહી શકાય?”

પ્રકાશ હસી પડ્યો.

“તમને મરકરી સૂએ છે, નહિ?” સુકુમાર હાથે એક લપડાક મ્હોં પર મારી-મરાઈ ગઈ.

પ્રકાશ કદપનામાં પૂછ્યો કે આ મારની મીઠાશ શી?

(૮)

પ્રકાશ મુંબાઈ પાછો આવ્યો.

મનમોહન અમેરીકા જવાની તૈયારીઓમાં પડ્યો. જાણીતાં અંગ્રાડીકા ને રોજમાં લખાણ આવ્યાં, સર્વે તે વાંચ્યાં, પ્રકાશ તો હર્ષ બ્રે તે વધાર્યાં. ને હસવું કે રડવું તે દેવ બાલાને ન સુઝ્યું. ધેની જેની યદ તે રાત દિન રહેવા લાગી.

મિત્રસમૂહમાંથી વિવાદીત યુગલને અભિ-નંદન પત્રોનો થોડકો આવવા લાગ્યો, બધાને અને ખાસ કરીને પ્રકાશને લાગ્યું કે દેવ બાત્રાના ભાગ્યપ્રદેશે ઉત્કર્ષના આંખા મ્હોંમાં, મનમોહન તેને મન દેવાનો મોહન બની રહ્યો.

“અમેરીકા જતાં પહેલાં મને એ નહિ મળતા જાય? શા માટે નહિ? એમ તો સમજી છે.” તર્કરિતકં મનમાં ધવા લાગ્યા.

આખરે દમ્હેવી તક આવી ગાળી. પ્રકાશનું ઠેકાણું લેવાને ગિપે સસરાને ત્યાં જમાઈ પધાર્યાં, નરીબના પાધરા તે મનમોહનના સસરા ઘેર ન્હોતા. આવવું હતું ને વેદે કહ્યું. સાસુએ જમાઈને રોક્યાં. મુખ્ય વિષય પર આવતાં પહેલાં આડાં અવળાં પ્રકરણો મંડાઈ પૂરાં થયાં. પરંતુ વરધેશીની વાત દેવબાલાને બરાબર આવડતી હતી. મેડીયે રહી તે બધું ય સાંભળતી હતી. પરદેશમાં આરોગ્ય સાચવવાની અને બહેલા પાછાં વળવાની બે મુખ્ય કલમોની નોંધ સાસુએ જમાઈ પાસે લેવરાવી.

“પ્રકાશનું ઠેકાણું મુંબાઈનું મારે જોઈએ છે.”

“હા! અમારી દેવબાત્રા પાસે છે. ઉભા રહો હું બોલાવું. દેવબાલા!” સાંભળે જ ચાની?

“કાંઈ નહિ. હું ઉપર બેસું છું. પ્રમોદે શય આવે તો મને દલાવને.”

મનમોહન ઉઠ્યો, અને મેડીયે ચઢ્યો. દેવજાલાના પિતા પ્રમોદરાયનો બેસવાઉઠવાનો આરકો મેડા ઉપર હતો.

સાસુ નીચું જોઈ મેડાની અંદરના એ રકમ ચાલી ગઈ. ઉમંગી જમાઈને આવી સોના જેવી તક આપનાર સાસુ આપણા સમાજમાં જવલ્લે મળી આવે છે. અને અવ્યાસગૃહના ઉપરામાં આવી મનમોહન ઉભો. દેવજાલા પછી તે ખરી જ. ચોપડી વાંચવાનો ટોળ કરી તે આરામાસન ઉપર પડી હતી. ચોપડીએ તેના ચંદ્રવદનનું ગ્રહણ કર્યું હતું.

પુષ્પની પરિમલ અદાર વાતાવરણમાં પમરે છે, પુસ્તકમાં સંતાડી ગયેલા મરિતબંધનું પ્લાન પણ અદાર જ પમરતું હતું.

મનમોહન ઉપરામાં ખંચાયો. ધણી એ વાર મળતા નહિ અનુભવેથી લાગણીઓથી હૃદય યાચ્યું. પાડશાકામાં દેવજાલા તેને મળતી મિત્ર તરીકે. આજે પેતાની લાલિ પત્ની પ્રવક્ષ મળતાં તેને અત્યંત શોભાયો.

આખરે પુરૂષે હીમત એકી કરી, ને પીમેથી ગળાની ખખરી ફર કરી. દેવજાલા સફાળા ઉઠી, અને મળા દખ્તેદખ્તે. ચોપડી મેજ પર મુકા ન મુકી ને સાડી લીકાક કરી ઉભી. કંપતા હૃદયે, ધૂનતા શરીરે, મનમોહન ક્ષીને પગલે નચક આવ્યો.

એકાંતમાં પ્રિયજનને મળતાં કોને રો-આંચ નથી થયો! ગમે તેમ પણ જાનેના હૃદયના ધગકારા પરરપર સંભળાવા લાગ્યા. સાડીની કોર ખદાર જણાતા સ્વેત અંગુઠા પર દૃષ્ટિ રાખી બાલા તો મૂક ઉભી રહી.

"તમે બેસો, હું તો એમ જ આવ્યો." કહી મનમોહન પુરશી પર બેઠો. બાલાએ જોયું કે તેના શબ્દોમાં ધૂનરી હતી. અર ૯૨ યાકતો ઉચ્ચાર હતો. બેલાન જેવી બાલકી

કાંઈ ન સૂઝતાં આરામાસન પણ પર બેસી ગઈ. બિચારીને પરસેવા છૂટ્યો! આખે ય અંગે મુરખ શરમની ભરતી છવાઈ!

"મહારે પ્રકાશનું ઠેકાણું જોઈતું હતું!" મનમોહનની આંખોમાં અમીભયું-પહેલી જ વાર-તેજ ઉભરાયું.

"પેડીનું ઠેકાણું જાણુ પાસે છે. રહેવાની સગવડ બરાબર ન હોવાથી-ધરતું ઠેકાણું પ્રકાશભાઈએ જણાવ્યું નથી," પરિક્ષા પાસ કરવા લીધેલી મહેનત કરતાં બેલતાં તેને અતિશય મહેનત લેવી પડી.

"ભલે પેડીનું ઠેકાણું ચાલશે. પાસ-પોર્ટ મટે ગોઠવણ કરવાનું તેને મારે લખવું છે."

"જાણુ અદાર ગયા છે, તે આવે એટલે માગી લેજો."

"વાર-પણ તમે હવે આમ ક્યાં સુધી પુતળાંની માફક બેસી રહેશો? જતા પહેલાં તમને મળવાનો આવો સમય આવે કે ન આવે?"

"તેથી આવું નાટક રમ્યું?" દેવજાલા નીચું જોઈ ટક્કી. તેના વદન પર મોહક રિમત હતું.

"પ્રેમયેલાંઓ નાટકી હોય છે એમ આપણે ક્યાં સાંભળ્યું કે વાંચ્યું નથી! હવે તમે ઉંચું જુઓ તો આપણે વાનો કરી લઈએ." પુરશી પરથી ઉઠી મનમોહન નચક આવ્યો, આરામાસનના હાથ સુકવાના પાટીયાં પર બેસવા ગયો. બાલા ઝગડીને સકોચાય.

'પેલું બારણું.....ઉધાડું....છે. કાઢ આવી લાગશે!" દેવજાલા ઉઠી. મનમોહને તેનો હાથ ખેંચી બેસાડીને બારણું ઠાલું અંધ કર્યું.

ધણીએ વાર લાંબા સંવનન પછી રત્ન જેવી રમણીયો ઝળતાય છે. મનમોહનને લાંબું

સંવનન પસંદ નહોતું. યુવકનો હાથ યુવતિના હાથની કામળતા માપવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો.

“માઠ ડીયર (My Dear)” તે બોલ્યો. ઈંગ્લેન્ડ બહુલા દરેક પ્રેમીએ પ્રિયતા માને આજ શબ્દોથી સંબોધવી જોઈએ એમ મનમોહન માનતો.

તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“તમારે.....તારે માટે અમેરીકાથી શું લાવું?”

“તમારો છે તેથી અધિક પ્રેમ બીજું તમને ગમે તે” શરમાતાં શરમાતાં જાણા બોલી.

“એએક વર્ષમાં દારવડની ડીઝી લઈ હું પાછો આવીશ. મારા સર્વ સમાચાર તારા બાપુ દ્વારા કે જારોજાર જાણુની રહીશ. ત્યાં સુધી હું પછી બી. એ. યદ જઈશ.”

“હા,” સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાથી દેના પાત્રા બોલી.

“તમમાં તને ભેટ આપવા લાયક વસ્તુઓ હું ઘણી લાવીશ.”

“હા-પણ નવલકથાઓ લાવવાનું ન જાયતી.”

“તને અને પ્રકાશને એક જ ટેવ લાગે છે. નવલકથાઓ વાંચવાનો શોખ એણે જ તને લગાડ્યો હોય એમ લાગે છે. વારુ, કઝન બે કઝન નવલકથાઓ. બીજું.”

“પ્રકાશભાઈને કાંઈ ભેટ આપવા લાયક લાવજો.”

“વારુ તે પણ લાવીશ.” ક્યવાતે મને મનમોહન બોલ્યો. “પ્રકાશ, પ્રકાશ, પ્રકાશ, મનમાં તે જાગ્યો. “પ્રકાશની આવડી શી મોહીની! લોકો કાંઈ જોડું” કહે છે અને હું તો આ ચાલ્યો જવાનો, મારી પાછળ શું થાય તેની શી ખબર?” છર્પાઈ પ વાદળ તેના મનોરાજ્યમાં ઘેરાયું. સદેહના આજા બોળા તેની કંપનામુદ્રિમાં પડી રહ્યા.

ચોડીક શાંતિ પછી મનમોહન સ્વસ્થતા બોવા વિના બોલ્યો.

“ચાલો તમારા માસ્તર માટે ૫ કંઈ લાવીશું. તમે આ બે વર્ષ ખૂબ અભ્યાસ કરી અમારા જેવાં થાઓ. એટલે હું પણ બી. એ. અને તમે પણ બી. એ.? તેના બોલવામાં મૃદુતા હતી. દેવજાલા તે પારખી ન શકા.

“અમારી ગાડી તો ચાલે ત્યાં લગી ઠીક છે. હવે પ્રકાશભાઈ તો મુંબાઈ વરવા, એટલે અમારે તો એકલાં અભ્યાસ કરવાનું રહ્યું.”

“ગાડી રે ગાંડી! પ્રકાશ ભાઈ વિના બી. એ. ન થવાય? એ શું ઘેલાં કંડે છે?”

“ખરૂં પૂછો તો એમની મહેનત વિના હંટર પણ પાસ ન થવાત ને! જોયું નહિ હું સેકન્ડ ક્લાસમાં આવી, અને સરસ્વતિ બા મુજરી ગયા છતાં સતત અભ્યાસ કરી પ્રકાશભાઈ ફર્સ્ટ ક્લાસમાં આવ્યા એ જોયું કેડીટેબલ (Creditable) છે?”

“અશ્વત્થ! હું તેને અભિનંદન આપું છું. પણ હમેશ ક્યાં સુધી પ્રકાશ પહોંચશે. હવે તો તેના વિનાનાં બી. એ. પાસ થાઓ ત્યારે તમે ખરાં!”

“પાસ તો થવાશે;—માત્ર ઉંચા ક્લાસમાં નહિ આવી શકું.”

“ત્યારે મારે ક્યાં તને પ્રેફેસર તરીકે કમાવા મોકલવી છે! આ તો ઠીક છે. આટલે સુધી આવ્યાં તો બી. એ. પાસ યદ પ્રથમ ઓરિજિન્યુએટ તરીકે આપણી યાત્રિમાં પ્રસિધ્ધ થાઓ. મનમોહનના બોલવામાં મજાક હતી, અને અદીક તિરસ્કાર હતો.

“તમારી ઇચ્છા પૂરી કરીશ. પણ તમને આરોગ્ય સાચવી દગ્ગરો રૂપિયા ખર્ચવા

તેવાર થયા છે તે કાર્ય આટોપી બહેલા પધારજો. લક્ષ્મણે સહૃદય તમને હસ્ત મિલન વખતે વધાવીશ !”

ખાલાતો હાથ લાઇ મનમોહને જોડ્યો અને રક્ષાળ મુખડું હચુ કરી એક ચુંગન ચોરી લીધું. યુવતિ ઉભી થઈ ગઈ ! નીચે ડાઘના આવવાનો અવાજ થયો. પ્રમોદરસ બહારથી આવ્યા હતા. કાન માંડી દેવખાલાએ નછી ક્યું.

“માપુ આવ્યા છે ! જુઓ તમે પત્ર લખતા રહેશો. પ્રકાશભાઈ તરફથી અને તમારા સમાચાર મળવાની જોગવાઈ કરજો અને થીર સાચવશો.” કહી દેવખાલા મન મોહમને વળગી પડી.

મનમોહન સસરાને મળ્યો; ને પ્રકાશની પેદીનું શીરનામું લખી લીધું.

એ શીરનામાનો ઉપયોગ થયો નહિ તે. જાણવાની આપણને જરૂર નથી.

પરંતુ એટલું તો ખરું જ કે મેક્સ સ્ટીમર ઉપડતા પહેલાં જરાક આગમય રથવાયો પ્રકાશ આવ્યો. મનમોહનને હાર તોરા પહેશવી સારું લાગ્યું હતું. હસતાં, દીક્ષગીર થતાં, અત્યંત પ્રેમથી જૂના મિત્ર તરીકે દૃઢ હસ્તધૂનન કર્યું. સગા સંબંધી અને મિત્રોનું મંડળ બંદર પૂર વિખરાયું.

ક્ષિતિજ બહાર જતી આગબોટ ક્યાંય લગી પ્રકાશ નિહાળી રહ્યો, તેણે એક ઉડા નિશ્વાસ નાખ્યો : “ગરીમનું નરસિંમ જ ગરીમ—” (આશુ)

બહાર પડી ચુકી છે ! સુન્દર રસિક નવલકથા !

જંજીરને ઝાણકારે

લેખક :

મુદ્રક :

ચિત્રકાર :

આંખશી ઉદેશી

ડા. બા. પોસ્ટલ બુક્

એમ. વી. પુરંધર

આવી વાર્તા તમે ભાગ્યે જ વાંચી હશે

લખો : “નવચેતન” આશીસ ૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ,

ચેતના જગાવો રાજ!

લેખિકા:—૨૫ કનુબહેન દવે

વિશ્વભરી ચેતના જગાવો, રાજ!

ઉરના આરામ હો!

મધુર મધુર અનિલ લહરે, શાન્તના મનારે, રાજ!

ધીર વિમલ કુંપલ ફૂટે, રમ્ય મગતિ પ્રેરે, રાજ!

વિશ્વભરી ચેતના જગાવો, રાજ!

ઉરના આરામ હો!

પ્રભુપાદ ચુમ્મતી ધરા, આપણી ઉદાર મૈયા:

આજ આત્મરક્તગહીના અમૃતસેર્થ સારે, રાજ.

વિશ્વભરી ચેતના જગાવો, રાજ!

ઉરના આરામ હો!

અમીત સુખ સમૃદ્ધિની, સંપન્ન પરવાસ્થ્યતણી

વર્ષા વિમલ અમી જમી વર્ષા કૃપાકાન્ત, રાજ!

વિશ્વભરી ચેતના જગાવો, રાજ!

ઉરના આરામ હો!

ભાવનાની માળા ગુથી, કંકિત તપ અનુભવી,

“કર્મમાં અધિકાર આપણું”—એવું ગહન ભાષે, રાજ!

વિશ્વભરી ચેતના જગાવો, રાજા !

ઉરના - આરામ હો !

વિશ્વ આપ વાટથ ભુવે, તવો સમર-આંગણે :

ભેદી તિમિરપટ અનેક જ્ઞાનપુલ પરી, રાજા !

વિશ્વભરી ચેતના જગાવો, રાજા !

ઉરના આરામ હો !

અકથ ઓર સ રૂઢિ પુણ્યપૂર્ણ વિભવશ્રી :

ભુધિ, શક્તિ, કૃતિ, સાધિ, પુનરપિ પ્રસારો, રાજા !

વિશ્વભરી ચેતના જગ વો, રાજા !

ઉરના આરામ હો !

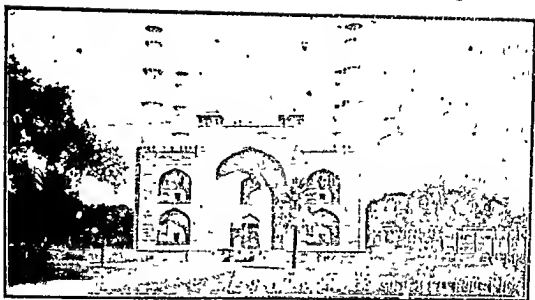
એ જ દેવ ! વાંછના, એ જ પ્રભો ! પ્રાર્થના :

'યતુર્ધેવ કુટુમ્બ' માની આત્મલ્હાણી લ્હાવો રાજા !

(વિશ્વભરી ચેતના જગાવો, રાજા !

ઉરના આરામ હો !

સિકંદરા અકબરના મકબરોનો મુખ્ય દરવાજો

સિકંદરા અકબરનો મકબરો

લેખક : મુન્શી મહમદ હુસેન ખલિસારખી

સિકંદરા આમાથી પાંચ માઈલ ઉપર ઉત્તર-પશ્ચિમ દિશામાં આવેલું છે. આમાથી એ સડકો સિકંદરે જાય છે; એક સાહગંજ યહને અને બીજી બલોચપુરા યહને આમાથી સિકંદરા, મથુરા જંદાવન તથા દિલ્લી યહને લાહોર સુધી ચાલી જાય છે. હાલમાં જ આઈ. પી. રેલ્વેની મેઇન લાઈન ઉપર સિકંદરા સ્ટેશન પણ બનાવવામાં આવ્યું છે, એટલે રેલ માર્ગે પણ જઈ શકાય છે. સિકંદરા અસલ ગામનું નામ છે અને તે સિકંદર લોદીએ વસાવ્યું હતું. પરંતુ આમાવાજાઓની વાતચીતમાં સાધારણ રીતે અકબરના મકબરા (સમાધિ) ને જ સિકંદરા કહે છે.

મથુરાની સડકથી સિકંદરે જતાં આમાના પ્રાચીન કિલ્લાનો દિલ્લી દરવાજો જે હાલ છૂટું થઈ ગયો છે, તેને વટાવી આગળ ચાલતાં માર્ગનું અંતર નખી કરવા પ્રયત્નમાં સમ્રાટોએ જે વિચિત્ર પ્રકારના યાંબાઓ રસ્તાની બાજુએ ઉભા કરી રાખ્યા છે, તે જોઈને આશ્ચર્ય થાય છે. આગળ વધતા રસ્તાની બંને બાજુએ આવેલી કબરો કે જોમાંની કેટલીક છેક છૂટી થઈ ગઈ છે, અને કેટલીક પડવાની અણી ઉપર આવી રહી છે, તે સઘળી કબરો કૃષ્ણને આકર્ષે છે.

દિલ્લી દરવાજાથી લગભગ એક માઈલ આગળ ચાલતાં જમણા હાથ ઉપર એક ઘણું મોટું કમ્પાઉન્ડ મળે છે. જે "લાડલી બેગમના બાગ" ના નામે પ્રખ્યાત છે. લાડલી બેગમ શહેનશાહ અકબરના મુખ્ય પ્રધાન અબુલ ફઝલની બહેનનું નામ છે. એ બાળમાં લાડલી બેગમ તેમના પિતા શેરૂ મુબારક અને તેમના મોટા ભાઈ ફૈઝની કબરો હતી જે પૈકી એ ડાંખેરે જોવામાં આવે છે.*

* શેરૂ મુબારક—તે જમાનામાં એક મહાં શુદ્ધિમન, સદાચારી નરવીર હતો એમ કહેવાય છે કે, તે પોતે કુરઆનની એક વિશાળ અને ઉત્કૃષ્ટ વ્યાખ્યા લખી ગયો છે

લાડલી બેગમના બાગથી ઘોડેકે દૂર કંદહારી બાગ છે, જ્યાં શાહજહાનની પહેલી બેગમ ને મુબકર હુસેનની દીકરી હતી તેને દફનાવવામાં આવી હતી. મુબકરહુસેન ધીરનના શાહ ઇસ્માઇલ શાહીના પૌત્ર હતા. અહિંથી એક માઇલ આગળ ચાલતાં એક પત્થરનો ઘોડો બનેલો છે. તેને માટે કહેવામાં આવે છે કે, કાંઈ રહસ્યોનું ઘોડો એ જગ્યાએ માર્યો ગયો હતો તેની ચાંદીથી તરીકે તેણે આ ઘોડો બનાવી અને મુકાવ્યો હતો. ઘોડાને સાઇસ પણ તેની સાથે જળમી યઈ મરણ પામ્યો હતો એટલે તે સાઇસની કબર પણ અહીં જ છે.

પત્થરના ઘોડાની સાથે એક પ્રાચીન તળાવ છે જે સુકું પડ્યું છે. તેનું નામ "ગુરકા તાલ" છે. બનવા ભેગ છે કે અત્યુક વખતે કોઈ સાધુસંતે તેને પોતાનું સ્થાન બનાવી લીધું હોય; પરંતુ એ તળાવ અને તેની પાંસેની ઇમારતોનું વર્ણન સિકંદર લોદી સાથે સંબંધ રાખે છે, જેના નામથી સિકંદરા પણ ઓળખાયું છે.

પાંચ માઈલ કાપતાં સમ્રાટ અકબરના સમાધિબાગના દ્વાર પાસે આવ્યા પહોંચાય છે. મકબરો એક અતિ વિશાળ બાગની અંદર છે. બાગની ચારે તરફ ધણો જ ઉંચો દોડ બાંધી લેવામાં આવ્યો છે. અને દિવાલની ચારે તરફ ૭૦ ફુટ ઉંચા અને બન્ધ ચાર દ્વાર છે, જેમાં ત્રણ દરવાજા તો માત્ર દેખાવને ખાતર જ છે, અને રોજના કંપાકાંડમાં દાખલ થવા માટે માત્ર એક જ દ્વાર છે જે દક્ષિણ દિશા તરફ છે. એ આકાંવાળો દરવાજો ૭૦ ફુટથી અધિક ઉંચાઈવાળો છે. તેમાં જે પથર વાપરવામાં આવ્યા છે તે શતા રંગના છે દરવાજા ઉપર સફેદ, કાળા તથા પીળા રંગના પથરમાંથી તૈયાર કરેલી કુત્ર વેલીઓ રોલ્લી રહી છે. તેમાં પ્રવેશ કરતા જણારો કે, દરવાજાનો હોલ સાધારણ પંક્તિનો નથી. ખરેખર એક અતિ સુંદર હયા વિશાળ હોલ છે. કાન્ટ્રી એક નોવરે સ્થાય જ લખ્યું છે કે,—"આ દરવાજાનો હોલ એટલો બધો ઉંચો અને એટલો બધો સુંદર છે કે તે એક રાજમહેલ જ છે, એવો જામ થયા વગર રહે નહિ." આ

ફૈઝના પુસ્તકાલયમાં લગભગ ૪૩૦૦ પુસ્તકો હતા એના રચેલા કાળે ભારતવર્ષમાં ભારે આદરૂપક ગવાય છે. ઇ સ ૧૫૬૫ માં ૫૦ વર્ષની વયે આ સસારમાંથી ચાલી નિકળ્યો હતો.

"મહાન સમ્રાટ અકબર" નામના પુસ્તકમાં પૃષ્ઠ ૨૧૪માં લખ્યું છે કે, ફૈઝના મૃત દેહને જુના દિલ્હીમાં સમાધિય કરાવ્યો હતો." (એટલે તેની કબર જુના દિલ્હીમાં છે.) પરંતુ તે જ પૃષ્ઠની કુદનોટમાં લખ્યું છે, કે "તપામ કરવા છતાં અમે તેનો પત્તો મેળવી શક્યા નથી."

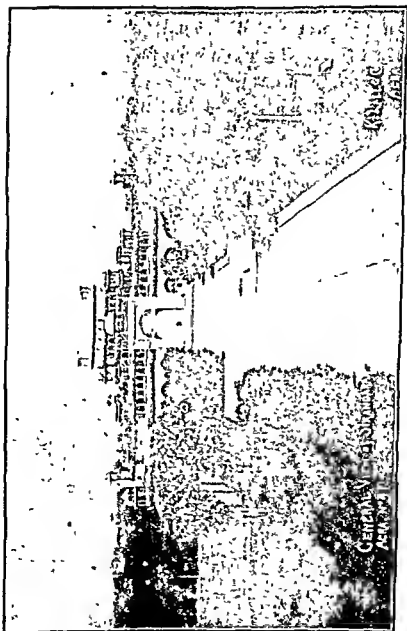
"અર્જેતાલ" નામના પુસ્તકમાં પૃષ્ઠ ૪૨માં લખેલું છે કે, "ફૈઝની કબર આગ્રાથી એક માઇલ ઉપર લાડલી બેગમના બાગમાં છે" અનુમાનથી "અર્જેતાલ" વાળી વાત ત્યાંના ખંડેરો જોવાથી માની શકાય તેવી છે, (સત્ય શું છે તે તો પરમાત્મા જાણે.)

†"અણુલક્ષ્મણ"—પુસ્તકમાન ગદ્ય લેખકોમાં તે સમયે અપૂર્વ અને અનુલનીય ગણાતો હતો. શ્રામાન્ય અવરયામાંથી મોગલરાજ્યના સર્વપ્રધાન અમાત્યના પદે પહોંચ્યો અને રાજ્યનો અનિ માનનીય અગિવાન થયો હતો.

ગ્વાલિયરથી ૧૫ માઇલ ઉપર ફઝિલ-પૂર્વ ખુલ્લામાં અગ્નિ નામક વપાને અણુલક્ષ્મણ સમાધિ મંદિર બાંગી તરીકે અવસ્થામાં આવે પણ જોઈ શકાય છે.

અણુલક્ષ્મણના "અકબરનામા" તથા "આઈને અકબરી" નામના ગ્રંથો બહુ જાણીતા છે.

લાડલી બેગમના લગ્ન ઇમામખાન (નગીરા શેખ સલીમ ચીમી દે. અ.) સાથે થયાં હતાં, જેઓ બંગાળના ગવર્નર હતા.

ਸਿਕੰਦਰਾ ਅਕਾਦਮੀ ਮੁਕਾਮ

હોલની ચોતરફ જાની ચોરડીઓ આવેલી છે અને તેમાં ઉપર ચડવાને પાથરના નીસરણીઓ છે. પહેરેગીરિ આ સ્થળે રહે છે આ અતિ હવ્ય ગૃહને મથાળે ચાર ખુણે શ્વેત મરમરના બનાવેલાં શિખરો આકાશને ભેટી શકે તેવી હોય છતાં જોઈને ગૌરવપૂર્વક વિરાજ રહ્યાં છે, જેના ઉપરના બાજો નાટ હોકાએ તોડી નાંખ્યા હતા આખણી સરકરે તેની મરામત કરાવી છે. ઉક્ત ગૃહની ટોચ ઉપર પૂર્વે શોક સંજીતવાળો નોખતનો મંત્રિ દર્શકના પ્રાણને આકૃષ્ટ વ્યાકૃષ્ટ બનાવતો. મહાવિદ્વાન “કંઈ એક નોવર” ઈ. સ. ૧૮૬૮માં ઉક્ત સમાધિમંદિરના દર્શને આવે હોય. તે વખતે ઉપર કહેલી નોખત વાગતી હતી, અને મૃત અગ્નિરત્ન સન્માન વિસ્તારતી હતી પરંતુ અત્યારે તે એ નોખત પણ મુગી બની ગઈ છે મકળરાવાળા બાગનું નામ અકબરે બહેશ્ત આબાદ બાગ રાખ્યું હતું.

સમારના સમાધિમંદિરમાં બૌદ્ધ તથા મુસલમાન મંદિરની કારીગરી સમિલિત થયેલી છે સમ્રાટ પોતે જ આ સમાધિ-મંદિરની યોજના કરી. પાછળથી જહાંગીરે તે અપૂર્ણ રહેલી યોજના પાર પાડી હતી. ત્રણ હજાર માણસોએ વીસ વર્ષ પર્યંત મામ કરીને મકળરાં તૈયાર કર્યાં હતાં તે સમયે પંદર લાખ રૂપિયા એ મકળરા માટે ખર્ચ થયા હતા.

હવે એ મનોહર ગૃહ આજનીને સુદર દિવાલથી ઘસાયતા એક વિરાળ બાગમાં દાખલ થશે. પૂર્વે નહેર વડે યમુનાનું પાણી બહુ દૂરથી આ બાગમાં આવતું. આ મૃદુ સ્પર્શ આદિ કુદરતી તથા વિવિધ પુષ્પની લતાઓ યોજનાના પ્રજો તથા પુષ્પો દ્વારા તેમ જ સૌંદર્ય, સુગંધ અને શિતળતા દ્વારા મુસાફરોને વિમુગ્ધ કરતાં. આજે તે હવાનની પૂર્વની શે બા તથા આકર્ષતા અદૃશ્ય થઈ ગઈ છે. બાગની આસપાસની દિવાલ પણ કેટલેક સ્થળે પડી ગઈ છે. આ પ્રમાણે સરખી વસ્તુઓએ દીન-દીન તથા કંગાળ વેશ ધારણ કર્યો છે મહાન પુરોહીની પાનુ છેવટે કેવી દરા યાય છે તેનું જાણે કે સર્વત્ર સૂચન થઈ રહ્યું છે.

ઉપર કહેલું દક્ષિણ તરફનું દાર-ગૃહ આજનીને ઉત્તર તરફ આગળ આવતાં દાર-ગૃહથી લઇને ઠેક સમાધિમંદિરના દ્વાર સુધી એક અતિ વિરાળ રાજમાર્ગ આવેલો છે. તે માર્ગ બંને બાજુ આવી રહેલ હવાન કરતા ઘણો ઉંચો છે, અને તેના ઉપર ખચરો જડવામાં આવ્યા છે. જુએની હારિ આવેલી છે, તે આડીચડળી વધી ગઈ છે. તેથી જાણે કે, ગભીર શોકને લીધે જુએ તથા લતાઓએ પણ મૃત્યુ સ્વપ્નવાનું માડી વાળ્યું હોય ને! વચ્ચે વચ્ચે ગભીર પત્રચુરોને ભેટી લીલા પીળાં ફુલો બહાર નીકળી આવ્યા છે. જાણે કે શોક અને સંતાપનું પરિણામ પણ મંજળમય આવે છે એમ એ કુત્રો કહી રહ્યાં હોય એવો ભાસ કરાવે છે! રાજમાર્ગની અધ્યક્ષે પહોંચ્યા બાદ એક વિરાળ હોળ આવે છે. આ હોળ પાથરના બાથેલો છે. એક સમયે આ હોળ યમુનાના પાણીથી છલકાતો અને તેની અંદર નિરત્ર કુવારાઓ અતિ ઉત્સાહપૂર્વક સુશિલ પાણીનો પ્રસાર કરતા. બાજીનો બગ પુરો કર્યા પછી પણ એક હોળ તથા કુવારાનું દર્શન યાય છે. ત્યાર બાદ સમાધિમંદિરનો ચારબાંચાય છે. આ મંદિરની શોભાનું વર્ણન કેવી રીતે કરવું તે અમારાથી સમજનું નથી.

પ્રાય: ૪૦૦ કુટ ચતુષ્કોણ ખચરની વેદી ઉપર બરબર મંચ નયનમાં ૩૦૦ કુટથી અધિક ચતુષ્કોણ મકળરા (સમાધિમંદિર) આવેલ છે. વિવિધ પ્રકારના ચાંબલાઓ મકળરાની શોભામાં અપૂર્વ વૃદ્ધિ કરી રહ્યા છે, મકળરાને મથાળે સમ્રાટની કૃતિમ કબર આવેલી છે.

એ પાંચ મળલાની ઇમારત ક્ષેત્રપુર-સીકીના પચ મળલા મહેલ જેની છે. એ ઇમારતને પહેલો મળલો ૩૦ કુટ ઉંચો, અને ૩૨૦ ચોરસ કુટ છે. બીજો મળલો ૧૪ કુટ ૯ ઇંચ ઉંચો અને ૧૮૬ ચોરસ

કુટ છે. ત્રીજો મળ્યો ૧૫ કુટ ૨ ઇંચ અને ચોથો ૧૪ કુટ ૬ ઇંચ છે. સર્વથી ઉપરના મળ્યાની લંબાઇ પહેલાઇ ૧૫૭ ચોરસ કુટ છે. અને જમીનની સપાટીથી ૧૦૦ કુટ ડંધાઈ છે. એ માપ મુજબ તેનાં ઉપરનો મળ્યો લંબાઈ-પહોળાઇમાં નીચેના મળ્યાથી અગ્રી છે. અસલ ઇમારતમાં જહાંગીરે કંઈક ફેરફાર પણ કરેલો છે.

મકબરાની અંદર દાખલ થતાં હયા ખાદફેર્ગ નેચો ચોટલો ઊઠી એ પાંચ મળ્યાની ઈમારતમાં પગ સુકાં એક નાના દરવાજાને રસ્તે સીધી વગરના ઢગતા બોયરામાં દાખલ થવાય છે, ત્યાં એક ધણું જ સહુ સંજોમરમરતું તાબીજ અકબરે આજમની કબર ઉપર સુકેલું જેવામાં આવે છે. તેના પડમાં સમ્રાટ અકબરતું શરીર મહાનિદ્રા લઈ રહ્યું છે. લાખો ચોરસવાર જમીનનો ધાણી ફક્ત ૪૮ ચોરસવારના અંધારા ભોંયરામાં સદાને માટે સુનો છે

**“જનકી નાખતકી સદાસે ગુજતે થે આસમાં,
ગોરકી બગદીમે ચીનહુ હું નહાં કુચલી નહીં”**

પ્રથમ સ્વર્ણશુકમાં પ્રવેશ કરતાં તેની કબર સફેદ સંજોમરમરમાં સજ થયેલી દેખાય છે. પરંતુ અધકારમય ઓરડામાં આ કબર જોતા રોનક કરતાં ગભીરતા વધારે જણાય છે. દીવાલો ઉપર પહેલાં રોનેરી-રૂપેરી તથા લાલ-પીળા રંગોનો વેણો તથા ફુલો વતી સુરોભિત કામ બનેલું હતું; તથા દિવાલો ઉપર રોનેરી અક્ષરે કુશનના શ્લોકો કે તરી કહાડવામાં આવ્યા છે. તે શુકની અતુપમ રોબા અને લગભગ સપાળી અદૃશ્ય થઈ છે કહેવાય કે, જલ્દ તથા મરાડા લોકો આશ્રા ઉપર ચડી આવ્યા અને આંખાનો કબજો મેળવ્યો તે વેળા તેમણે આ શુકમાં રસોઈ કરી હતી. ગંબીર ધુમાડાને લીધે કિંવાલો કાળી થઈ ગઈ છે.* આપણા રાહનેરાહ જ્યોર્જ પંચમ જ્યારે આ મકબરાના દરવાજા આવ્યા હતા ત્યારે આ શુકનો કેટલેક અંશે ઉપધાર થયો હતો.

અકબરનાં હથિધારો, બખતર, વસ્ત્રો તથા ધિય પુસ્તકો તેની સાથે જ દફનાવવામાં આવ્યાં હતાં એમ કહેવાય છે.

અકબરની કબરના સીસેણે “અકેલાહો અકબર” (God is Great) લખેલું છે.

આ મકબરાના બીજા ઓરડાઓમાં રાહી ખાનદાનની બીજી કબરો આવેલી છે, જેમાં અકબરની દીકરી આશમબતુન તથા ત્રીજીયા સુલતાના અને રાહઆલમના દીકરા - સુલેમાન શીકાહની કબરો નજરે પડે છે.

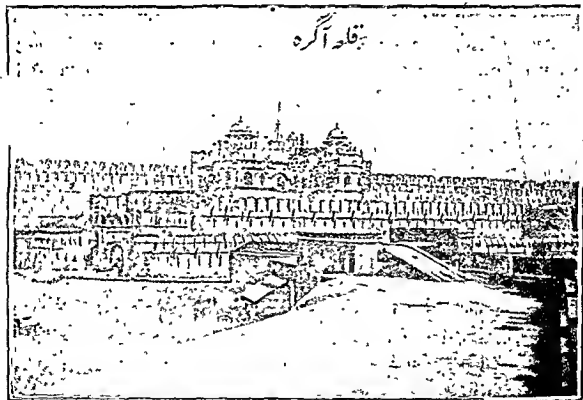
મકબરાની ઉપર ચઢતાં એકથી એક નાનાં એવા પાંચ મળ્યાની એ ઇમારત છે. પાંચમા મળ્યા સિવાય ચાર મળ્યા એક થાસે ચઢ્યા જાયો; કારણ કે રાતા પત્થરના ઓરડાઓ સિવાય બીજાં જેવા લાયક કંઈ નથી. પણ સર્વથી ઉપરનો મળ્યો ચિત્તાકર્ષક છે. તમામ સફેદ મારબના હોતરકામની જાણી ચારે બાજુની દિવાલ બનાવે છે. નીચેની કબરની બરાબર ઉપર તેના પ્રતિરૂપ તરીકે સફાઈદાર સંજોમરમરની ખાલી કબર (Cenotaph) દેખાવ આપે છે. મથાળે ઉપર અથવા ધુમટ નથી, પણ પહેલાં કીનખાળતું છત કબર ઉપર સુકેલું હલકે જેને બરતપુરનો જવાહીરસીંહ ઉઠાવી ગયો હતો +

દરવાજા ઉપરનો ૧૬૧૩નો સન દેખાડે છે કે, એ ઇમારત જે અકબરે પોતે આરંભી હતી તે બહાંગીરના વખતમાં પૂર્ણ થવા પામી ×

દેશર સાહેબે આ મંજીરાની ટાંચે અશ્વને પૂર્વ દિશામાં આવેલો પૂર્ણચંદ્રની મંદિર મકાશતો તાજ મહેલ જોયા હતા; તે લખે છે કે:—

“મે મોગલ સમ્રાટોના જે વૈભવો મારી દૃષ્ટિએ નિરખ્યા હતા, અને અત્યારે નિરખી રહ્યો હતો, તેથી ખરેખર મને બહુ આશ્ચર્ય થયું. હું જાણે કોઈ મનોહર સ્વપ્નનું દર્શન કરી રહ્યો હોઈ એમ જ મને તે વેળાએ લાગી આવ્યું.”

કાકર ઓફ નોવર લખે છે કે;—“સમ્રાટ અકબરની સમાધિએ મને જેવી અસર કરી હતી, તેવી અસર અન્ય કોઈ સમાધિએ કરી ન હતી. આ સમાધિમંદિર એટલું બહુ મનોહર છે કે, પ્રાચીન દંત કથાઓમાં જે અસરાએ ના નિવાસસ્થાનો સંબંધ ઉલ્લેખ મળી આવે છે, તે સ્થાનની પાસે જ આ

અકબરી કિલ્લો-આગ્રા

સમાધિમંદિર જાણે કે હજુ કરવામાં આવ્યું હોય ને! આ સમાધિના દર્શન સમયે જાણે હું કોઈ સ્વપ્ન નિહાળી રહ્યો હોઉં ને! એવા મને ભાસ થયા. હું જ્યારે તે મંદિરમાથી આગા ખાતે પાછો આવ્યો ત્યારે મેં એવો જ નિશ્ચય કર્યો કે, અકબરને તથા જે સમયે તેણે જન્મ લીધો હતો તે કાળને હું મારા હૃદયમાંથી કદાપિ દૂર કરીશ નહિ.”

મેજર જનરલ સ્લેમિન સાહેબ લખે છે કે:—“અકબરે જે દેશમાં અને જે કાળમાં જન્મ લીધો હતો, તે વિષે વિચાર કરવાથી એમ જ લાગે છે કે, કવિઓમાં જેવી રીતે સોફીયસ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે તેવી જ રીતે અકબર પણ સમ્રાટોમાં મહાશ્રેષ્ઠ અને અનુપમ ગણાવો જોઈએ. અકબરે જે પૃથ્વીને પતિત કરી

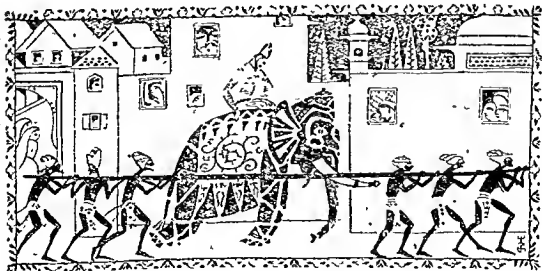
હતી; તે પૃથ્વીના એક સામાન્ય અધિવાસી તરીકે મેં તેની સમગ્રિ પ્રત્યે એટલું બહુ માન પ્રદર્શિત કર્યું હતું કે, પૃથ્વીના અન્ય સમ્રાટો કે જોમના દલિદાસથી હું માહીતગાર છું, તેમના કોઈ પ્રત્યે હું એટલું માન દર્શિત કરું નહિ.”

અકબરની બહાર દરવાજાની પૂર્વમાં એક કંઈગરોડો છે, એ જો મેળવાની ઇમારત છે. આ મહેલ સત્તરમાં સૈકાની રાજઆતમાં બાંધવામાં આવેલો હતો. એને બાદશાહ જહાંગીરની બેગમ, જોધબાઈનું વિલાસસ્થાન કહેવાય છે. મોગલ સમ્રાટોના સમયની શિક્ષકગાનો આ એક સુંદર નમુનો છે. આ મહેલ ઇટાલી અભિલે છે, છતાં એમાં લાક પત્થર અને આરસ કોઈક કોઈક સ્થળે વપરાયો છે, એટલું જ નહિ, પણ બારીના ઉપરના ભાગ પર સુંદર નક્શીવાળા ‘શાઈસ’ પણ વપરાયાં છે એ ઇમારતની મરામત લોઈ કર્જને કરાવી હતી.

સિકંદરાથી થોડે દૂર એ જ મથુરાની સડક ઉપર મરીયમ જમાનીના રોજો છે. એ રોજો જે કમ્પાઉન્ડમાં છે, તે અસલમાં સિકંદર લોહીના બાગ હતો, અને અકબરની બેગમ મરીયમ જમાનીની એની અંદર કબર છે. અને ખ્રિસ્તી લોકોએ એ સર્વ પણ જાનાવેલું છે.

મરીયમ જમાની જહાંગીરની મા પાંચ છે મરીયમના નામ ઉપરથી એમ અનુમાન કરવામાં આવે છે કે, અકબરની માને મરીયમ મકાની કહેતા હતા. જહાંગીરની મા મરીયમ જમાનીના નામથી પ્રખ્યાત થઈ. તે રાજા બીહારીભલ્લાની દીકરી અને જયપુરના રાજા બગવાનદાસની બહેન હતી તેના લગ્ન અકબરની સાથે હોજરી સન ૯૬૮માં સાબર મુકામે કર્યાં હતા. અને ઇ સ ૧૬૨૩ માં તેણે મરણ પામ્યું હતું.

“હું ગોયા એક આપના હુર નકશા ઇસકા,
જો કરતા હું કમરતકી મુરત તુમાઈ.
જો ચરમે હુકીલત નજર હો તો રખો,
તુમાયાં હું અન્નમ હુન્નાએ ફાની.”

શ્રી પ્રભાશંકર નાયક

મહાગુજરાતની રંગભૂમિના એ રત્ન

ની

જીવન રેખા

આલેખનાર: રા. "મણુ ન"

“—ભાઈ, મારે તમને એક વિનંતિ કરવાની છે ?”

“હા, બેલોને ભાઈ, શું છે ?” તે સરમાળ વ્યક્તિ મારા તરફ ફરી.

“તમે ‘નવચેતન’ માસિક તો જોયું છે ને ? તેને માટે મારે તમારું રૂબાચિત્ર દોરવાની દરજ્જા છે.”

“ભાઈ માફ કરો ! મને જોરો જરાય શોખ નથી. અને હું કાંઈ એવું સરસ કામ કરનારો નથી. મારાથી વધુ સરસ કામ કરનારા તો ઘણાંય પડ્યા છે.”

“એ તો મારે જોવાનું છે ને ? હું તમને રૂબાચિત્રનારો છું, મને તમારા જીવનની વાતો જાણવાનો હક્ક નથી ?”

“પણ તે મારા હૃદયની વિરૂધ્ધ છે. મારા સિધ્ધાંતની સામે છે. તમે મને કાચવીને કામ લેવા માગો છો ?” તેણે મને બહુ જ વિનિતભાવથી કહેવા માણ્યું.

* * * *

આ સરમાળ વ્યક્તિનું નામ પ્રભાશંકર. આટલી બધી સરળતા, વિનય, સરમાળપણું અને ખાનદાની એક ‘નાટકીયા’માં હોય એવો તો મને ખ્યાલેય નહોતો, પણ આકાશ આપણે ધારીએ છીએ તેટલું નીચું તો નથી જ ને ?

ખૂબ માધાત્રીક કરાવ્યા પછી, અને પોતાના ઝાઝાં વખાણુ ન કરતાં એ સરત કપો પછી તેણે મને પોતાના જીવનની વાતો કહી. પ્રભાશંકર આટલા સરમાળ અને ‘નર્વસ’ ન હોત તો તેણે મને ચોક્કસ કાઠી મુક્યો હોત. તેના સરમાળપણાએ જ મને વિજય અપાવ્યો.

“અને હવે તમારો ફોટો ?”

“એ તો મફત જ કરો. તમારે તમારું ધણું કંઈયું છે, અને મારું મન જરાય નથી રાખવું ? હું ફોટો આપવાની સખ્ત વિરૂધ્ધ છું”

અને તેણે ફોટો તો ન જ આપ્યો. આમાં એકલું સરમાળપણું નહોતું ; નાટક કંપનીના સિધ્ધાંતનો પ્રભ હતો.

ત્યારે તમારે પ્રભાશંકરને જોવા જ હોય તો એકાદ સંયુક્ત કુટુંબની વીશેક વરસની કુલીન ગૃહવધુને જોઈ લેજો ને ! એટલે તમને પ્રભાશંકરનો કાંઈક ખ્યાલ આવશે. આપણી કુળવધુઓનો મેઢા ઉપર, પુરુષાનિએ સ્ત્રી જાતિ પર હજારો વરસો થયાં ચલાવેલી ડાવરચાલીની ઉંડી છાપ છે. આપણી લગભગ ઘણી ખરી વધુઓના મેઢાં ઉપર ઉંડી ગમગીની દેખાય છે. પ્રભાશંકરના મેઢાં ઉપર આ જ જાતની ગોઠક કરણતા આપણને હક્ક કરી નાખે છે.

(૨)

“બૂઝનો બોમ”માં સરસ્વતી તરીકે તે ત્રણ વાર વાર આપણી આંખમાંથી આંસ પડતી છે. ‘રાજરમત’ અને ‘એ કોનો વાંક ?’માં પણ તેનું કામ એ જ કાઢતું છે. આ નાટકો જતાં અને લાગેલું કે પ્રભાશંકર તરીકેની જ થઈ શકે. તેમાં તેની ગોઠક રચના મદદગાર થાય. પણ આ જ ગોઠક રચના તેને દરામબોર બનવામાં નિષ્ફળતા પામે. ‘એક જ બૂઝ’ અને ‘એમાં શું ?’માં મારી’ આ માન્યતાને તોડી નાખી. એક જ બૂઝ’માં તે સુધરેલી રેકર સી રમણી થાય છે. ગિદારી સાથેના તેના મરત પ્રેમસંગ વળતે તે પોતાના મુખ પરની આ રચના ધોઈ નાખવા સફળ પ્રયાસ કરી શકે છે. પરંતુ નાટકની પરીખૂબી તો તેના દસા બાગમાં છે. રમણી વિધવા થાય છે પોતાનું હૃદય આજીને પાપનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરે. કવિસમ્રાટ ન્હાનાસાક્ષતા ‘જ્યા જ્યાં’ નૃત્યદારીની અંતિમ રિયતિ જેની જ ગમગમ આ રમણીની રિયતિ થાય છે. તે પોતાના પુત્રને કહે છે :—

“તારા પિતાના જીવતાં દુઃખ શું છે હું સમજતી નહોતી. ગમે તે બૂઝે મારા આ સંસારમાંથી ઉઠી ગયો, ને મારું ખતું મંકાન ધુરમાં મળી ગયું” મારા તને દિવસ વહેતાં આંસુઓથી પણ મારું મંકાન ફરીથી ઉત્તું થય એમ નથી. એ ચિંતાના અગ્નિમાં પોતાની ચિંતાને બરમ પી ગયા. પણ હું જીવતી પરિતાપના પથી સદા ય બળા કરું છું. અપરાધની તે કોઈ ચડે છે ; પણ અપરાધનાં ફળ મળવાની દશા કેવળ દયા આજીવા જેની થાય છે.” અને ખરેખર તે વખતની રમણી ને નાટકની શરૂઆતની રમણી વચ્ચે મરમાતુ જમીનનું અંતર છે. ક્યાં તે છકેલી દારીની રમણી અને ક્યાં આ શોકવસ્ત્રી

સરસ્વતી આજળા વિવાદબાવાવાલી નરહીન રમણી ! અને ખરેખર હૃદય આજીને એણે શરીરને તીંગોની નાખ્યું હોયની ? આ પ્રસંગ દરેક પણ મારી આખ સામે તરવરે છે.

(૩)

અને ગુજરાતના દૃશ્ય નાટકોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ ‘એમાં શું ?’ નાટકમાં પ્રેમીજ્ઞા તરીકેનું તેનું કામ તો સર્વોત્તમ છે, અદ્ભુત છે. પ્રારંભમાં એક શ્રીમંત પિતાની વિલામ્બીની પુત્રી તરીકે તેનું કામ સરસ છે વેશ્યા તેને મીઠાઈ આપી જાય છે, ત્યારે તે સંકલ્પ વિકલ્પ કરે છે. તેના વાક્યે વાક્યે જે વિરોધી લાવે તે મેઠા ઉપર લાગી શકે છે, તે તમે જુઓ તો હજી થઈ જાય. ઉધ્ધત પતિને સુરન્દ્રને ત્યાં પોતાનું અપમાન કરતા જોઈ ક્રોધે બરાચેલ પ્રેમીમાત્રા, અને બીજા અંકમાં પોતાને વેશ્યાને ત્યાં હવા ખાવા બેઠેલી પતિએ જોયા છતાં નિર્મયતા બતાવતી પ્રેમીજ્ઞાના અભિનય સરસ છે તેનીયે ઉતરે છે, અને પતિને હૃદયમાં સોસ રા ચાલ્યા જાય તેવા આ વાક્યો બોલે છે. “આપણી વચ્ચે દહે પતિપત્ની જેવું રહ્યું છે શું ? ત્હી છે ફક્ત લોકોને બતાવવાની લગનની ગાંઠ. તોડી નાખો તે ગાંઠને હું મારે રસ્તે. તમે તમારે રસ્તે” સુરન્દ્ર તેને અશરો આપે છે. પણ ત્યાંથી જવું પડે છે. દહે ક્યાં જવું ?

“બીજે ક્યાં ? બસ ત્યાં જ—” આ વાક્યો બોલતી વખતેનો તેનો અભિનય બૂઝાઈ જવાય તેવો નથી.

અને તે વેશ્યા બને છે, અને પ્રભાશંકર વેશ્યા તરીકે આટલા બધા સફળ કેમ થઈ શકે છે, તે હું હજી પણ સમજી શકતો નથી. વેશ્યા તરીકેનું તેનું કામ અબેદુબ છે.

પણ આ નાટકની આખી ધ્યારત તેના અંતિમ પ્રવેશમાં ઉત્તેની છે. પતિ પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેના નવા (બીજે) પતિ વિનોદ ઝેર પીએ છે આ આઘાતથી પ્રેમીજ્ઞા

ચિત્તભ્રમ બની જાય છે, ગાંડી થાય છે. ઘડીકમાં તે ખડખડાટ હસે છે. ઘડીકમાં તે રડવા માંડે છે. તેની આંખોમાં લપટું સાત્રાજ્ય દેખાય છે. તેનું મુખ વિકૃત બની જાય છે. આ રેખાચિત્ર લખતી વખતે પણ તેના ગાંડપણનો આ અભિનય મારી નજર સામે તરવરે છે, અને હજુ પણ કંપારી વધુટે છે. ગાંડપણનો આવો અભિનય કરવાની, પ્રભાશંકર સિવાય, મહાગુજરાતના એક પણ નટની તાકાત નથી. તેનું 'હેયુ' વલોવાઈ જતું જોઈ, તેને ચિત્તભ્રમ થયેલ જોઈ, આપણું હૃદય ફાડું ફાડું થાય છે. અને તેના આ અમર વાક્યો "હુનીયા...દિવાની...છે...તે... આકાશને...નીચે... લાવવા...મધે...છે... આકાશ દુનિયાને...ઉચે...લઈ...જવા...ત્રયામ કરે...છે."—સાબળતાં તો આપણા આખા ય દેહના રંગાંગ ઊંઘા થઈ જાય છે. આ નાટક જોયા મને ત્રણ માસ થયાં. છતાં હજુ હું જ્યારે જ્યારે ઉપકા વાંક્યો બેસું છું ત્યારે મારું હૃદય ધમકવા લાગે છે. આ વાંક્યો આખા ય નાટકનો પાયો છે.

‘એ કાનો વાંક ?’ માં તે ‘લોહીનો વેપાર’ની જગ્યાએ આબેહુજ ખ્યાલ આપે છે.

જેટલો તેના કર્ણુરસ છાતી વીંધનારો છે, તેટલો જ તેના શૃંગાર અને હાસ્ય આદૃશ જનક છે. ‘એ કાનો વાંક ?’ માં પોતાની ન્હાની બહેનને શક પડે છે કે તે (સરલા) પોતાના પતિ સાથે આડો સંબંધ રાખે છે. આ શકની સરલા (પ્રભાશંકર) ને ખજાર પડનાં તે પેટ પકડીને હસવા મારે છે અને ન્હાની બહેનને બનાવે છે. આ હાસ્ય પણ ભૂલી જવું રહેતું નથી.

જ્યારે એકેએક નાટકમાં તે પોતાની સમસ્ત શક્તિ અર્થાં નાખે છે ; ત્યારે તેના કયા કાર્યનાં વખાણ કરનાં, અને કયા કાર્યનાં નહિ, એ જ મોટી મુશ્કેલી છે.

“તમે કયા નાટકમાં સૌથી વધુ સારું કામ કરી શકો છો, એમ તમને લાગે છે ?”

“હું તો દરેક નાટકમાં મારા ગળ પ્રમાણે કામ કરું છું. અમુકમાં વધુ સારું, અને અમુકમાં દલકું, એમ નહિ.”

પોતાને માટે આવો અતૂલ નિશ્વાસ આજે કેટલી વ્યક્તિઓ ધરાવે છે ?

(૪)

પ્રભાશંકર યાતિએ ત્રગાળા છે. તેમના પિતા દેવગઢ બારીયામાં રાજગાયક હતા. પણ પ્રભાશંકરે પોતાનું બાળપણ તો મોસાળમાં પાલણપુર રટેટના છાદસણ ગામમાં ગાળેલું. પ્રભાશંકરે ‘ચેતનના કુવારા’ મોસાળમાં છોડ્યા, અને ત્યાં જ તેમનું વલણ સંગીત તરફ વળ્યું. તેમનાં માતામહને સંગીતનો ખૂબ શોખ. પોતાનાં બાળકોની સાથે આ ત્રણ વરસના બાળકને પણ તેમણે સંગીતનો એકડો ધુટવો. આજ પ્રભાશંકર સરા ગૈયા છે, અને તેને માટે પોતાને પોતાના માતામહના રૂણી માને છે. ચાર વરસન ઉમરે તેણે પિતૃશૃંગે આશરો લીધો.

યોગ્ય ઉમરે તેને નિશાળે મુકવામાં આવ્યા પણ તેના તોફાનનો કયાં પાર હતો ? ન્હાન ન્હાના છોકરાઓની સરદારી લઈને અ બાઈસાહેબ દિવાળીને પ્રસંગે ગડદીઆ ફેડે પોતાના પગ બાળે અને બીજાના ય બાળે હોળી વખતે આ ‘બેપાની’ છોકરાનું પૂછવું જ શું હોય ? તો વળી કાઠનાર તળાઉ પર પહોંચે. તળાવની વચોવચ ઉગેલ કમળને હરતમત કરવા મિત્રોની સાથે પ્રતિજ્ઞા લે. એકાદ છુંડા ભૂખ જેવા પાટીય ઉપર આ બડગીર પોતાના મિત્રો સાથે ઝુંબાવે હજુ અરધે ય ન પહોંચ્યા હોય ત્યાં તો પાટીય ઉંધું જ વળી જાય. બધાંયના પેટમાં ચાર પાંચ શેર પાણી ચાલ્યું જાય. આંખે લાસલોગ થઈ જાય, અને જોરથી શ્વાસ ખાત ખાતા પાણીમાં ધસડાતા ધસડાતા માં

કિનારા ઉપર પહોંચે, અને બીજે દિરસે બાઈ સાહેબ એના એ.

આ તોફાન પ્રભાશંકરના આજના અત્યંત વર્તનમાં નથી, પણ તેના હૃદયમાં તો તે છત્રોછત્ર ભર્યું છે. અને રંગભૂમિ ઉપર તોફાની અભિનય કરવો તેને ખુશ ગમે છે.

અહિં બાર વરસ સુધી બાઈ સાહેબ રમતા રમતા લણ્યા. બહુગામાં પણ તે ચપલ ત્રો હતા જ. છ ગુજરાતી પુરી કરી અને જે અંગ્રેજ પણ કરી. હલુ તેના જીવનની દિશા કાંઈ નહીં નહોતી.

તેવામાં તેના જીવનની દિશાનું નિર્માણ કરવા માટે જ જાણે કેમ વડનગરમાં પ્લેગ આવ્યો. તેથી મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીના જાણિતા નટ જાપુલાલ નાયકના પિતા લક્ષ્મણસ પોતાના આ બાણેજને મુંબઈ લઈ ગયા. ત્યાં તેણે કેટલાંક નટો જોયાં. તેમાં તેને રસ પડ્યો. હું પણ બાણેજ કામ કેમ ન કરી શકું? તેના હૃદયે પ્રશ્ન કર્યો. પોતાના મામાને આ હજી જણાવી. મામાનું પણ આ ચપરાક છેક. તરફ જાન તો ગયેલું. તરત જ તેને મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં રૂપિયા ત્રીસનો પગાર અને પ્રારંભમાં જ રૂપિયા બસેનું ઇનામ અપાવી રખાવી દીધો. આજ સુધીમાં મુંબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીના એક પણ નટને પ્રારંભમાં ત્રીસ રૂપિયાનો પગાર નહોતો મળ્યો. પ્રભાશંકરનો આ દાખલો પહેલો જ છે. આજ તો પ્રભાશંકર તેના પર એક મીઠું ચડાવવાને અને રાયલ નાટક મંડળીના એક ભાગીદાર થવાને સમર્થ થયા છે.

મુંબઈ ગુજરાતીમાં તેણે પહેલવહેલાં 'નંદજત્રીસી'માં ચંદ્રમુખીનું કામ કર્યું. આ એક જ કામથી તે પ્રેક્ષકોના પ્રીતિપાત્ર થઈ પડ્યા. અને પ્રેક્ષકોની પ્રીતિ ઉત્તરોત્તર

વધતી જ ચાલી. એવા પણ ઘણા પ્રેક્ષકો હતા કે જે જયશંકરને નહિ, પણ પ્રભાશંકરને જોવા આવતા. તેવામાં જયશંકર જે માસની રમ્મ ઉપર ગયા. તેની ગેરહાજરીમાં પ્રભાશંકરે તેનું કામ સફળતાથી કરેલું. ત્યાં પાંચ વરસ પસાર થયા.

તેમના દેવગઢ ખાસીયાના હાકાર સાહેબે તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. દેવગઢ રેટના રાજગચક તરીકે અને રાજકુમારોના સંગીત શિક્ષક તરીકે તેની નિમણૂક કરી. અને આમ ચાર વરસ રંગભૂમિની દુનિયાથી તે અલગ રહ્યા.

તેના મરીયાઈ બાઈ રતીલાલ ૧ મુંબઈ ગુજરાતી છોડીને પારસી છમ્પીરીયલમાં જોડાયા તેણે પારસી છમ્પીરીયલના માલિકને બધા પ્રભાશંકરની ગુજરાતી અને ઉરદુ કામ કરનાર ત કે ભનામણ કરી, અને પ્રભાશંકર ત્યાં જોડ્યા. ત્યાં તેણે દિવસેને દિવસે પ્રમતિ સાધ્યા કરી. તેને ત્યાં મુખ્ય કામ તો નહોતું જ મળતું. તેવામાં તે કંપનીના મુખ્ય સ્ત્રી પાઠના નટ મારતર લલ્લુ થોડા દિવસ માટે રમ્મ ઉપર જતાં પ્રભાશંકરને તેનું કામ મળ્યું, અને તે કામ પ્રભાશંકરે એટલી કુશળતાથી કર્યું કે, પ્રેક્ષકો મારતર લલ્લુને ભૂરી ગયા. મારતર લલ્લુએ રમ્મ ઉપરથી આવીને પોતાની જગ્યા પાછી સંભાળી. પણ તે વખતે લોકોએ તો પ્રભાશંકર માટે જ મોગણી કરી કરી.

અહિં ત્રણ વરસ માંડ પુરાં કર્યાં, તેવામાં પારસી છમ્પીરીયલમાં ફાટ પડી. કંપનીના મેનેજિંગ પ્રે પ્રાચેટર મહાબાઈ શેઠ કંપનીથી છૂટા પડ્યા અને રાયલ નાટક મંડળી ઉભી કરી. તેમાં શ્રી. કાન્નક, રતીલાલ, પ્રભાશંકર, પરશોત્તમ વિગેરે સુનંદા એકતરે જોડાયા. ત્યાં પ્રભાશંકર આજ સુધી કામ

૧ આ રતીલાલ પણ આજની રંગભૂમિના એક રત્ન છે. તેનો પરિચય પણ ભવિષ્યમાં પામી કવે; કે

કરી રહ્યા છે. 'એકજ ભૂત' 'ભૂતનો યોગ' 'સોનેરી જળ' 'એમાં શું?' 'રાજરમત' અને 'એ કોનો વાંક?' નાટકોમાં તેના મુખ્ય કામે પ્રેક્ષકોને ઘેરા કર્યા છે. રતીલાલ અને પ્રભાશંકરની જોડી ઉપર તો આ કંપનીનું અસ્તિત્વ છે, એમ માનનારા પ્રેક્ષકોની સંખ્યા કાંઈ ઓછી નથી. લાંબ રતીલાલની ગેરહાજરીમાં તેના પુરૂષ પાટનું કામ પણ પ્રભાશંકરે કરેલું.

(૫)

પ્રભાશંકરને સાહિત્યનો સારો શોખ છે. પ્રાચીન અને અર્વાચીન સાહિત્યનો તેનો અભ્યાસ ઠીક કહેવાય. રામાયણ જ તેનો માનીતો ગ્રંથ છે. તે તેણે કેટલી વાર વાંચ્યું હશે તેનો કાંઈ હિસાબ નથી.

સ્વદેશી મારે તેના પ્રેમ કાષ્ઠ ઓછો ન કહેવાય. ખાદીની ટોપી, ખાદીનો કોટ, ખાદીનું ખમીશ, અને દેશી શીશનું ખારીક ધોતીયુ તેનો કમમનો પાશાક છે.

થોડું વાંચન, થોડું ગાયન તરફ ધ્યાન, કંપનીના કાયરેક્ટર શ્રી૦ સેતારાજી કાવત્રની વૃધ્ધાવરથાને શીધે તેમનું તમામ કામ, કંઈક પૂનપાઠમાં વખત, અને સાંજે એકાદ કલાક ફરવા જવું એ પ્રભાશંકરની દિન ચર્ચા છે.

ન્દાના ન્દાના બાળકોને નાટકમાં શ્રુત્તરિક્તિ મિલિતસ પાઠ આપવાથી તેમની છાંદગી સડી જાય છે, ચુંચાઈ જાય છે, એ વાત તેના કણુક કરી શકતા નથી. તેને માટે તે સ્વાભાવિક ઉપાય સૂચવે છે. અને તે એ કે, "અમુક વય થયા પહેલાં છોકરાઓ નાટક

કંપનીમાં ન એડોપ્ટ શકે તેવો પ્રયત્ન થવો જોઈએ."

"પણ તમે મોડાં ઉપર ભાવ લાવવા માટે શું કરો છો? ખાસ કરીને કર્ણાજનક અભિનયમાં તમે તમારા કામમાં તદ્દુપ થઈ શકો છો? દાખલા તરીકે તમે પ્રેમીજાનું કામ કરતા-હો, ત્યારે તમે તમને પોતાને પ્રેમીલા માની લો છો? પુરૂષ પોતાને સ્ત્રી માની શકે?" મેં પ્રશ્ન પૂછ્યો.

"પુરૂષ પોતાને સ્ત્રી તો ન માની શકે, હું મને પોતાને પ્રેમીજા ન માની" લઉં. પણ પ્રેમીલા આ જગ્યાએ ખરેખર હોય તો તેની કેવી સ્થિતિ થાય. તેના મનની સ્થિતિ શી હોય તેનો ખ્યાલ કરે. છું અને તેમ કરવાથી યોગ્ય ભાવ લાવી શકું છું. કાંઈ વખતે કરણ ભાગ ભજવતાં આ ઉરાય નિષ્ફળ નિરાડે તો કાંઈ આત્મજનના મૃત્યુનો પ્રસંગ યાદ લાવું છું અને કર્ણાજનક અભિનય લારી શકું છું."

હવે પ્રભાશંકરનાં વધુ વખાણ કરીને તેને અભિમાની બનાવી દેવાનું હું પાપ નહિ બોલું. પણ એટલું તો કહીશ કે આટલી ખાનદાની આપણી સહેલી રંગભૂમિના એક નટમાં હોય તે ન માની શકાય તેવી વાત છે. પણ આપણી માન્યતાએ ભાગ્યે જ સાચી પડે છે. 'બહુ રત્ના વસુધા' પ્રભાશંકર આજની રંગભૂમિનું એક રત્ન છે. પ્રભાશંકર આજની રંગભૂમિરૂપી સુકાં રણમાં ઉગેલા થોડા સુંઘધી પુષ્પોમાંનું એક મનોહર પુષ્પ છે. અને આવા જ પુષ્પોથી-આપણી રંગભૂમિ ગહેડી રહે તો? તો તેનો ઉધાર બહુ દૂર નથી.

હિંદીઓના ધન સંઘરી રાખવાની આદત

અને

અલણી ન્હાણાં સુધારો

અનુવાદક : રા. રા. સુનીલાઈ ધ. પટેલ

એમ કહેવાય છે કે હિંદમાં લોકો ધનને એકઠું કરી ધરમાં સંઘરી રાખે છે. જે સેનું દિંદુરતાનમાં પેઠું તે ભાગે જ બહાર આવી શકે; અને તેથી દિંદમાં અલણી નાણું જે સોનાનું કરવામાં આવે તો તેથી દુનિઆના સોનાના જથ્થા પર એટલો બધો દરોડો પડે કે, સોનાનું નાણું વાપરતા દેશોની નાણા પધ્ધતિ ભયમાં આવી પડે; અને સભવ છે કે તેમની પધ્ધતિ તુટી જાય અને ધણું તુકસાન થાય. આવા ખ્યાલો પશ્ચિમના અર્થશાસ્ત્રીઓ ધરાવી તે માટે દલીલો કરી રહ્યા છે. આ અર્થશાસ્ત્રની દુબ અસરો અને તેના મુળમાં રહેલાં કારણો તપાસીએ તો આપણને કેટલુંક નવું જાણવાનું મળશે.

પહેલાં તો આપણે ખાસ કરીને જાણીએ કે સર્વ રાષ્ટ્રોમાં ચલણી નાણું સોનાનું હોયું જોઈએ એવો ખાસ મત સર્વ ઠેકણે પુર જોસમાં ફેલાઈ રહ્યો છે. મી. હાર્ટલે વીધર્સ તેમના 'Business and Finance' નામના ગ્રંથમાં કહે છે કે 'કેટલીક સદીઓની ટેવથી અને રૂઢ માન્યતાથી હજુ પણ સોનાની ખાતુને ખાસ મહત્વ આપવામાં આવે છે. કારણ કે બીડ અને અભ્યવરથાના પ્રશ્નને ભોકો આ ધાતુ પર નિશ્ચયપૂર્વક આધાર રાખી શકે છે. જે આ પ્રમાણે સૌનાનો

સંબંધ કરી રાખવાની 'જુરી આદત' આખી દુનિઆમાં બધે ફેલાય તો હિંદુસ્તાન દેશને ને માટે ખાસ ઢંકો આપવાની જરૂર રહેતી નથી. તો પણ જે આ દેશ પ્રમાણ કરતા વધુ સંઘરો કરી ધનને સંતાડી રાખે તો તે ડપકાને પાત્ર છે.

હવે હિંદમાં આ 'જુરી આદત' કેટલા પ્રમાણમાં ધુસવા પામી છે તેનો વિચાર કરતાં પહેલાં આપણે કેટલીક દ્રષ્ટીકોને તેના સાચા સ્વરૂપમાં જાણવાની જરૂર રહે છે. પહેલો પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે ધન ભેળું કરી સંતાડી રાખવાની ટેવ ક્યારે ઉદ્ભવે? જે જીવનનિર્વાહના 'જરૂરી' ખર્ચ ઉપરાંત પ્રમતની આવક વધારે હોય તો તેઓ કંઈક બચાવી ધરમાં એકઠું કરી રાખે. બહોળા વસ્તીવાળા હિંદ દેશમાં આવી સ્થિતિ નથી એ સો કોઈ જોઈ શકે છે. હિંદીઓની આવક તેમના જીવનનિર્વાહ ખર્ચ જેટલી પણ માંડ હોય છે. ખીલે પ્રથમ લૌગીક દૃષ્ટિએ ચિટન કરતાં હિંદ પંદર ગણો મોટો છે, અને વસ્તીના પ્રમાણમાં સાત ગણો મોટો છે. આથી એ સ્પષ્ટ છે કે કમતી ધાતુઓ જેટલા પ્રમાણમાં ચિટનમાં એકઠી કરી સંઘરી રાખવામાં આવે, તેના કરતાં વધુ પ્રમાણમાં હિંદમાં તે સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય. ત્રીજો પ્રશ્ન

આ વિશાળ દેશમાં ફક્ત ૫૫ મુખ્ય એકા અને ૩૦૪ તેની શાખાઓ છે. અને આ દારા જ આખા દેશને નાણાપ્રકરણનો વહેવાર ચાલી રહ્યો છે. આ બધા પ્રદેશો ઉપર ત વળી પ્રશ્ન તો એ છે કે હિંદને ૯૩ ટકા જેટલો ભાગ કેળવણીમાં પછાત હોઇ વાંચી તેમજ લખી શકે નથી. "ટ્રાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા"ના આલેશ તંત્રી મહાશય રેનેલી સીક હિંદની આ સ્થિતિનો પુરેપુરો ખ્યાલ આપતાં જણવે છે કે "—રેના જેવી કિમતી ધાતુ એકઠી કરી સંધરી રાખવાનો જે આરોપ છે કે અપવાદરૂપે હિંદ ઉપર મૂકવામાં આવે છે તે તદ્દન અભુજીય છે. વ્યાપારિક અને ઔદ્યોગિક સમગ્રરૂપે માટે અને ૩૧૫-૦૦૦૦૦ મનુષ્યોના સામાજિક રિતરિવાજો માટે ગઈ લગાઈ પહેલા દિંદને દર વર્ષે ૧૦૦૦૦૦૦૦ પૌંડ સેતુ જોતું હતું હવે અમેરીકાના સંયુક્ત રાજ્યો દ્વારા લેવામાં આવે છે આ દેશ વસ્તીમાં હિંદ કરતાં અડધો જ કહેવાય, તોપણ દમણ જ મદાર પડ્યું છે કે તે દેશ તેની ઔદ્યોગિક સમગ્રરૂપે માટે દર મહિને ૧૦૦૦૦૦૦૦ પૌંડ સોનાનો ઉપયોગ કરે છે આવી સ્થિતિ હોવા છતાં પણ તે દેશને એમ કાંઈ કહેવું નથી કે, તે દેશમાં જે સોનું જાય છે તે ત્યાંને ત્યાં જ હુગી જાય છે. અને કાંઈ દિવસ બહાર નીકળતું નથી. દુનિયાના દરેક દેશો પેતાના ઔદ્યોગિક, વ્યાપારિક અને સામાજિક રિતરિવાજો માટે સોના અને રૂપાનો ઉપયોગ કરે છે. પણ બ્યારે ખાસ હિંદ માટે જ એમ કહેવામાં આવે છે કે તે પેતાના ઔદ્યોગિક અને સામાજિક રિતરિવાજો માટે લેતું સોનું ગળી જઈ, કાંઈ દિવસ તેને વપરાસ માટે બહાર કાઢી ઉપયોગ કરતું નથી, ત્યારે જરૂર તે દેશને અન્યાય કરવામાં આવે છે. અને વળી હિંદની પરિસ્થિતિ અને ખીજ સંજોગો તપાસીએ તો પશ્ચિમના દેશો કરતાં આ દેશમાં સોનાનો

ઉપાડ વધારે હોવો જોઈએ. કારણ કે પશ્ચિમના દેશોમાં કેળવણી અને શાખ ઉપર નાણાંની આપણે કરવાની પદ્ધતિ ધણી જ આગળ વધેલી હોવાથી ત્યાં સોનાની જરૂરીયાત ઓછી રહે.

ચલણી નાણાં વિષેનો આ દેશનો ભૂલ કળનો દત્તિદાસ તપાસીશું તો ખચીન મહુમ પડશે કે હિંદુસ્તાનના લોકો સોના માટે હદ ઉપરાંતનો 'શોખ' ધરાવતા નથી. ભુલાઈમાં આ દેશનાં સોનાનું નાણું ચલતું હતું, અને કાલિદાસ કમીટીના અધ્યક્ષોમાં કહીએ તો "વન એક્ટુ કરી બેગુ કરી રાખવાની ટેવથી ભુલાઈમાં સોનાનું નાણું ચલાવતું અશક્ય થઈ પડ્યું નહોતું." ઇ.સ. ૧૮૫૨ અને તે અરસામાં લોર્ડ ડેવિડોરિની સોનાના સિક્કાઓની કૃત્રિમ કિમત કરવી પડી હતી. કારણ કે સરકારી તિજોગીમાં સોનાના સિક્કાઓ બહુ જ વધારે પ્રમાણમાં આવતા હતા. તેમને અટકાવવા સારૂ ઉપર પગલું લેવામાં આવ્યું હતું. એમ કહેવાય છે કે ફરીથી ખીજ વાર ૧૯૧૯માં હિંદમાં સોનાનું ચલણી નાણું ચલાવવા માટે પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો, અને તે વખતે પણ સોનાના સિક્કાઓ ધણી જ પ્રમાણમાં અધાધિત રીતે સરકારી ખાજામાં પાછા આવવા લાગ્યા હતા. હવે અજાણી પામવા જેવું તો એ છે કે આની રીતે સોનાના સિક્કાઓ સરકારી ખાજામાં પાછા આવતા હોવાથી એમ માનવામાં આવ્યું કે હિંદી પ્રજાને સોનાનું નાણું જોઈતું નથી. અને જે ખીજ જાણુએ આ સોનાના સિક્કાઓ આવી રીતે પાછા આવ્યા નહોત તો જરૂર એમ જ મનાત કે હિંદને કિમતી ધાતુઓ સંધરી રાખવાની 'ભુરી ટેવ' છે!

હિંદમાં સોનાના સિક્કાઓ પ્રજાના માટે સંધરી રાખે છે તેનું મૂળ કારણ તેની હાલની ચલણી નાણાંની પદ્ધતિ જ છે. બહારથી અધાધિત રીતે જે સોનું હિંદમાં

આવવું' નોંધ્યો, તેને અટકાવવા સારૂ જને તેટલાં કૃત્રિમ પગલાં લીધાં છે. સને ૧૯૦૮માં 'કાઉન્સિલ બીદસને' નોંધ્યો તેટલા પ્રમાણમાં વેચવાની પધ્ધતિ દાખલ કરી, પણ એનાથી દિંદમાં આવતું સોનું જાધ થયા ન પામવાથી દિંદના 'ચેપર કરન્સી' ની અનામત (Reserve) ની ઘાખા ઇંગ્લન્ડમાં ઉઘાડવામા આવી. દિંદમાં ચલણી નોંટોતો ઉપયોગ થોડા પ્રમાણમાં થાય એટલા સારૂ ૧૯૯૮મા થોડા વખત માટે કરવામાં આવેલા 'ગેલ્ડ નોટ એક્ટ' ને જાણના રૂપમાં ફેરવી નાખવામા આવ્યો. છેવટે વધારામાં કહેવું' નોંધ્યો કે દિંદુસ્તાનની ચલણી નોંટોતો મોનામા એકઠી થયેલી અનામત વારંવાર ઇંગ્લન્ડ મોકલવામા આવી છે. આ જાધી કૃત્રિમ પધ્ધતિનું પરિણામ એ આવ્યું કે મઘ લગાઇને અતે જપાન અને અમેરિકામાં વધી પડેલો મોનાના જથ્થાનો ઉપયોગ દિંદમાંથી લગાઇતો સરસામાન ખરીદવામાં કરવામાં આવ્યો હો', પણ એક બાજુ રે સરકારે કૃત્રિમ ઇમાનો વારી દિંદમાં આવતું આ મેનું અટકાવ્યું, અને જીજ બાજુએ સોનાના દિહ્યો સથે કૃત્રિમ કિમ્મત ધરાવતા રૂપીઆનો ધણા જ મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો, જેથી આખરે ગ્રેશામનો નિયમ લાગુ પડી દિંદના ચલણી નાણાંમાંથી સોનાની ગીનીઓ અદરશ થઇ ગઇ. કારણ કે સ્વાભાવિક રીતે જ લેડો

પોતાની અચન કૃત્રિમ કિમ્મત ધરાવતા રૂપીઆની શિષ્ટાઓમાં રાખવા કરતા પુરેપુરી કિમ્મત ધરાવતા મોનાના નાણાંમાં જ રાખે

દિંદ સોનું સંધરી રાખે કે ન રાખે, પણ તેના પોતાના આર્થિક અધનો કેવાં હોવાં નોંધ્યો એ માટે તેને પુરેપુરી સ્વતંત્રતા હોવી નોંધ્યો. એક પ્રખ્યાત લેખક કહે છે કે 'મીન દેશો પાસે લેણું માગનાર દેશ, પોતાનું લેણું કેરી રીતે અને શામાં લેવા માગે છે તેનો નિબંધ નો પોતે જ કરી શકે.' અને તેથી એવો કાઇ પણ કૃત્રિમ ઉપાય ન હોવો નોંધ્યો કે જેથી દિંદને દુનિયાના સોનાના જથ્થાના મોગ્ય સાગમાંથી વંચિત રાખી શકાય દાલની પધ્ધતિ (ગેલ્ડ એક્સચેન્જ સ્ટેન્ડર્ડ) માં ધણી ખામીઓ છે. તેથી દિંદી પ્રજા એકી અવાજે પોતાનો મત જાહેર કરે છે કે દિંદમાં સોનાના જથ્થાને આવવા તેમજ જવા દેવામા કૃત્રિમ અટકાવ ન હોવો નોંધ્યો આ પધ્ધતિ ઉપર જ સોનાનું ચાલણી નાણું રચપાશે ત્યારે જ દિંદીઓની નાણા પ્રકરણની મિતિમાં સુધારો થવા પ મશે છેલા જે કમીગનોએ પણ એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે કે દિંદના લોકોને તેમને નોંધતી નાણા પ્રકરણની પધ્ધતિ આપવી નોંધ્યો. અને દુલમાં સ્થાપવામાં આવેલુ કમીશન દિંદી પ્રજાના જાહેર મતને કેટલું માન આપે છે તે જોવાનું છે * (સંપૂર્ણ)

રસના રવિરાજ

લેખક : રા. "આનન્દ" ચિત્રકાર : રા. "શરમાળ"

આભનીયે પેલે પાર,

ઉગ્યા, સખિ ! રસના રવિરાજ હો.

હૈયામાં હર્ષના ઉભાર,

ઉગ્યા, સખિ ! રસના રવિરાજ હો.

રસના રવિરાજ ઉરવ્યોમે વિહરંત ને

ઝરંત ઝીણી ઝીણી ધારા રે ;

આન દને યોવારે ખેતી ઝીણું અકેલી,

અંજલિમાં એ રસધાર રે,

ઉગ્યા, સખિ ! રસના રવિરાજ હો.

અણુદીઠ આત્રકુંજે કોકિલા ટહુકે, ને

ઉર ધુમ્મટે ઉઠે પડછન્દવા રે ;

રસને હિન્ડોળે હું ઝુલંત અકેલી,

રસીયાની નીહાણું રસવાટ રે.

ઉગ્યા, સખિ ! રસના રવિરાજ હો.

આભનીયે પેલે પાર,

ઉગ્યા, સખિ ! રસના રવિરાજ હો.

“आजनीये चले पार उग्या रसना रविशज हो।”

अंधारी दुनिया

"हृदय पर विक्षोभ करती होती"

(पृष्ठ ३२४)

અંધારી દુનીયા

લેખક તા. રા. મુદ્રણ

(૧)

મારામાં ને તમારામાં બહુ જ ફેર છે. તમે જોઈ શકો છો. હું ફક્ત અવાજ જ સાંભળું છું. પૃથ્વી, આકાશ, ચન્દ્ર, તારા, બાગ, બગીચા, આ બધું મારા માટે બહુજ રહસ્યભર્યું છે. એ રહસ્ય ખુલ્લું થાય તેમ નથી જ. હું આંધળી છું.

ન્યારે કાંઈ બાળકને તોતડું તોતડું જોતરું સાંભળું છું, ત્યારે મને અતુમાન થાય છે કે આ વાણીની સુંદરતા કહેવાય.

ન્યારે પુરૂષને વાત કરતો સાંભળું છું ત્યારે મને લાગે છે કે આનું નામ જીવાની કહેવાય, અને ન્યારે કાંઈ કમરતો રવર સાંભળું છું ત્યારે લાગે છે કે કાંઈ પરોણા જોતી રહેા હોય નહિ.

હું આંધળી છું મારકાન એ જ મારી આંખો છે.

(૨)

હું પંજાબી છું. મારું નામ જંગલી જેવું છે. સારા યે પંજાબમાં મેં મારા સરખું નામ સાંભળ્યું નથી. મારું નામ રજની છે.

મારા પિતા નવલકથાના વાંચનના પુરા શોખીન છે. તેમણે એક જંગલી નવલકથા રજની વાંચી અને મારું નામ રજની રાખ્યું છે. એ પૈસાખાત્ર છે. તેમને ખાવાપિવાની કંઈ જોટ નથી.

મારાં માતપિતા મારે માટે બહુ જ ચિન્તાતુર રહ્યા કરે છે. હું બાગસાગીને

ત્યા અવતરી નો યે અભાગણી છું. તેઓ મને જોઈ જાણે છે

મારી જીવાની તેમને સાલવા લાગી. તેઓ મારા લગ્ન માટે ચિન્તાતુર થયાં. વિચારતાં હતા કે આંધળી કંપાને કાણ ગ્રહણ કરે ? આથી દરદમ તેઓ ઉદાસ રહેતાં. મને મારા દુર્ભાગનેા પહેલપહેલો દવે અતુમન થયો. આ પહેલા મને એવી કષ્ટના પાણું નેં દત્તી કે નિધાનાએ મને આંધળી બતાવી એ ગોટા અભ્યાસ કર્યો છે. હું મારી મુઠિમાં પ્રસન્ન રહેતી. પણ દરે વિચાર થતો કે પરમાત્મા આંધળાને જીવાન થતા અટકાવે નહિ ? જો આમ થાય તો આંધળા બચી નથી, નુખી થાય. આમ થવાની પ્રાર્થના પ્રભુએ સ્વીકારી નહિ. મને લાગ્યું કે પ્રભુ-છે જ નહિ. જો હોય તો આવો અભ્યાસ થાય ખરો ? પણ દવે એ ધારણા ફરી છે.

હું સુંદર છું (સાંભળ્યું છે) પણ મોઢક છે. મને તો ફક્ત મારો અવાજ જ સારો લાગે છે. પણ આંધળીની સુંદરતા કાણ જાણે ? મારાં માતપિતાની વાતો સાંભળી હું કમ્પી-ઉછેતી મિચારાં બહુ જ દુઃખી હતા. પણ કાંઈ ગું કરે ?

એ સંધ્યા હતી : હું મારા ઝોરડામાં બેસીબેસી મારા ભાગ્ય પર વિલાપ કરતી હતી. એ વખતે મને લાગ્યું કે, મારા ઝોરડામાં કેંઈ આવે છે. તે મારા પિતા ન હતા. નોકર પણ ન હતા. એ દરેકની આલ

પરથી તેમને હું પીછાતી હતી. આ ચાલ મારા કાનોને નવીન લાગી.

મે પૂછ્યું.

“કાણ છે?”

કાઈએ જવાબ દીધો.

“હું.”

હું ચોટી ગઈ. મને કંપારી છુટી. એ લાલા કર્તારામ જેરીસ્ટરનો પુત્ર લાલા સીતારામ હતો. એ પહેલાં એ અમારે ત્યાં આવતો હતો. હું એનું રૂપ-રંગ કંઈ રીતે કહું? પણ તેનો અવાજ મધુર હતો. એની વાણી મને બહુ પ્રિય લાગતી. જાણે એમ જ થતુ કે હું સાંભળ્યા જ કહું. એમાં હૃદયને ખેંચવાની શક્તિ હતી. એની દૃષ્ટિ મારા લગ્ન થાય એવી હતી. પણ મારા પિતા કહેતા કે, એને કાણ રીકારશે? આ સંભળી એ બિચારે ચૂપ થઈ જતો. આ વખતની તે બાબત હું આંધળી પણ જાણી શકતી. તેની આંખો સદાનુભૂતિથી મારા હૃદય પર કૃતજ્ઞતાના લાવ અંકોતો. હું તેના આવવાની રાહ જોતી. જો તે ન આવે તો ઉદાસ પણ થઈ જતી. આ રીતે છ મહિના વીતી ગયા. એ પછી તે અમારે ત્યાં આવ્યો પણ નહિ. પણ આજે લગભગ ૧ વર્ષ પછી તે મારે ત્યાં આવ્યો. હું ઉભી થઈ ગઈ ને બેઠી.

“આટલો વખત ક્યાં રહ્યો?”

“અહિં જ રહ્યો.”

“મદુ જ નિર્દય છો.”

કંઈ જવાબ ન મળ્યો. મારું હૃદય ધ્રુવવા લાગ્યું. મને લાગ્યું કે કંઈ ખેતુ લાગ્યું હશે! કામા માગવાની તૈયારી કરી. પણ કાષ્ટ દેવી શક્તિએ મારી જીભ જકડી લીધી એ ચોડીવાર પછી જોડ્યા.

“રજની!”

આ શબ્દ તેના મોંથી દગરો વાર

મે સાંભળ્યો હતો. પણ આજે કંઈ મને એ શબ્દોમાં નવીન લાવ જણાવ્યો. બહુ જ મધુર લાગ્યો. એક ક્ષણ માટે તો મને લાગ્યું કે, હું આંધળી નથી. મારી બધી યે શક્તિ એકી કરી હું બેઠી.

“કેમ?”

“તમારો વિવાહ થશે.”

“કેમ? હું તો આંધળી છું?”

“તોયે :”

“મારી સ.થે કાણ લગ્ન કરશે?”

ચોડી વારે ઉત્તર મળ્યો.

“રજની! તમારી સાથે હું લગ્ન કરીશ.”

મારા માથા પરથી ભાર ઉતર્યો. ક્ષણમાં જ સીતા મે મને અંકમા લીધી. મારા ગાલ સુંગમથી ભીંજી દીધા.

એ રાતના મને ઉંઠ ન આવી. ઉંઠતું સ્થાન આનંદે લીધું. એક મહિનામાં તો અમે લગ્નથી જોડાયાં.

(૪)

આ મારા જીવનનું બીજું પ્રકરણ. એ મને હૃદયથી ચાહતા હતા. મારા વિના રહી શકતા ન હતા. મારી બહુ જ પ્રશંસા કરતા હતા. ને કહેતા હતા કે, “મેં તારા જેવી સુંદરી જીવનભરમાં જોઈ નથી. ને લાગે છે કે, જોવાનો પણ નથી.” આ તો નરદંપતી ને માટે રવાનાયિક જ. હોય એમ મને લાગે છે. અને મને લાગતું કે હવે મારે જીવનમાં આ સર્વ કરતાં શું વધારે બાકી. હશે?

આંધળને સંખીયો તો મળી રહી. મારું ઘર સંખીઓના આમોદ-પ્રમાદથી યુજ રહેતું. એ મારું બધું કામ કરતા. હું એમને એમ કરતાં રોકતી, પણ એ કહેતા કે આમાં મને આનંદ મળે છે. ક્યાંક સ્ત્રી પતિવ્રતા હોય, તો ક્યાંક પુરુષ પત્નીવ્રતી પણ હોય.

એ તો પેસાદાર હતા. મારા ઘરમાં નોકર

આકર પણ હતો. એક અંધારાવાળી બાઈ
પણ રાખી હતી. મારે મટે પણ એક સ્ત્રીને
રાખી હતી. આટલું છતાં પણ ગૃહિણી
ને ધરતું થોડું ધણું કામ કરવાનું હોય.
પણ હું તો અંધળી એટલે કંઈ રીતે કરી
શકું? મારું કામ એ જ કરતા. અરેરે !
આત્મા મનુષ્યો પણ સંસારમાં બદ્ધ થોડા
હોય છે.

આ રીતે પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં, અને
હું પુત્રવતી થઈ. બાળક જ અમારી પ્રીતીનું
જીવનું જાગૃતું પુતળું હતું. આ બાળક (મેં
સાંભળ્યું છે કે) બહુ સુંદર છે. મારી
સખીયો કહેતી કે તમે રજાની છો તો તમારો
પુત્ર સ્વરજ છે. એનું રૂપ જ મનમોહક છે
હું આ સાંભળી ખુશી થતી, ને પૂછતી કે
એની આંખો ક્યાં છે? જગ્યા મળતો કે
પ્રજુએ મનું સાકું પુત્રગા વાળી અ.પું
છે.

સ્ત્રીની ક્યાં રિયતિ છે ! તે પુત્રી છે,
માતા છે, પહેન છે, પણ મા તરીકે જે
પ્રેમ હોય એની ઉપમા તે કંઈ હોઈ શકે ?
અરેરે ! મને એમ થતું કે એકવાર મારી
આંખો ખુલ્લી જાય ને બાળકને જોઈ લઉં.
પણ મારા લાગ્ય પર વિલાપ સિવાય અન્ય
માર્ગ મારી પાસે ન હતો.

(૫)

ધીરે ધીરે મારી બ્યાકુળતાએ એમને પણ
ઉદાસ બનાવ્યા. એ ચિન્તાતુર રહેવા લાગ્યાં.
એ મારા બાવો સમજી ગયા હતા. એક
વખત એમણે પૂછ્યું.

“રજાની !”

“હા.”

“હું અંધળી ક્યારથી થઈ ? જન્મ
આંખળી નથી ને ?

.. “ના.”

“તારી આંખો ગયાં કેટલો સમય થયો ?”

“ત્રણ વર્ષની થઈ ત્યારથી મારી નજર
મંધ થઈ છે.”

“બરોબર યાદ છે ?”

“હા જરા પણ સંદેહ નથી.”

તેમણે મને જે બીજી આત્મીયતા આપ્યું.
અને બોલ્યા :

“પ્રભુ ! ધન્ય છે. એક વાર છેલ્લો
પ્રયત્ન કરીશ.”

અત્યાજ પરથી મને ખબર પડી કે, એમને
માથેથી કંઈ ભાર ઓછો થયો હોય. મેં
પૂછ્યું.

“શું છે ?”

“હું ઇન્કુ હું કે તારી આંખોમાં રત્નો
પણ આવે. તું પણ સંસાર દેખતી થાય.
હા ! એ સમયનો આનંદ, અરેરે ! એવું
ક્યારે થાય” —

આમ કહેતા કહેતા તે દાસ્તનિક શુભમાં
નિમગ્ન થઈ ગયા અને થોડીવારે બોલ્યા :

‘ ડાકટર કહે કે, જન્મજંમ સિવાય
બીજા બધાની આંખો સુધરી શકે છે. પણ
ડાકટર નિપુણ હોવો જોઈએ. હમણાં જ
મારો એક મિત્ર ડાકટર થઈને અમેરીકાથી
આવ્યો છે. તે આંખો પણ સુધારી શકે છે
શોળા વજનમાં જ પ્રખ્યાત થઈ ગયો છે. એક
દિવસ એ મને તેને ત્યાં લેતો ગયો. ને
વાતમાં ને વાતમાં તારી સ્થિતિનું મેં વર્ણન
કર્યું. ને જો જન્મજંમ નહિં હોય તો
આંખો સુધરી શકશે એમ તેણે મને કહ્યું.

થોડીવારે મેં કહ્યું :

“રહેવા દ્યો ! હું સારી થઈને શું કરું ?”

“ના, હવે તો હું પુરો પ્રયત્ન કરીશ.”

“મને ડર છે કે હું —”

“જો અંધાપો ગયો તો રાજ થશે.”

“અને જો પ્રયત્ન નિષ્ફળ થયો તો ?”

“પ્રભુનું નામ લેશે. એના હાથમાં જ બધી સત્તા છે. હજી સુધી તો આંધળાને તેણે સુધાર્યા છે.”

“એમ ?”

“એમ શું ? આ યુગનો એ ધનવંતરી છે.”

“શું તમને આશા છે કે, હું દેખતી થઈશ ?”

“અરે ! આશા શું વિશ્વાસ છે.”

હું દર્પથી મદમદીત થઈ ગઈ. મને ચારે કોર સંપૂર્ણ શાન્તિ વ્યાપી ગયેલી લાગી. મને હજારો ત્રિચાર આવવા લાગ્યા. હું મારા પુત્રને જોઈશ. આકાશ, તારા, સૂરજ, જેની હું કલ્પના કરતી એ હવે નજરેતજર લાગીશ.

અરે ! પળમાં તો બાધા પણ રાખી. દેખતી થઈશ તો ગરિબોને દાન કરીશ. આશ્રમોમાં મદદ કરીશ, તીર્થયાત્રા કરીશ મારા માતા-પિતા મારા દેખતાં થવાથી આનંદમાં આવી જશે. સાહેબીયો વધે, હશે. હું તેમને આનંદભોજન કરાવીશ. ને પછી તો તેમના સાથે કરવા પણ જઈશ અને ડાક્ટરની સ્ત્રીને તો સોનાના ધરણા આપીશ.

થોડીવારે ડાક્ટર આવ્યા. હું ઠીકઠીક થઈ સમી બેઠી. હૃદય યડકણું હતું. જાણે આ પળે જ આંખો ખુલ્લી ન જવાતી હોય. થોડીવાર ડાક્ટરે મારી આંખો તપાસી, તે કહ્યું :

“મૂઠે નહીં લાગે છે કે, આંખો થોડા વખતમાં સમી થઈ જશે.”

મેં કહ્યું : “ડાક્ટર સાહેબ, ઉપકાર જન્મભર નહિં બુલીયે.”

(૬)

ઓપરેશન કંતેહમંદ નીવડ્યું. એમના હૃદયનો પાર ન દોનો. કહેતા કે, સંસારનું

પ્રત્યેક દરમિયાન હવે તું થોડા સમયમાં જોઈ શકવાની. મારું સુખ હવે પૂરું થશે.

“હવે હું જોઈ શકીશ એ નિશ્ચયપૂર્વક તમે કહો છો ?”

“સંદેહ વિના કહી શકું છું કે, ૧૩ દિવસમાં તારી ગયેલી નજર પાછી આવશે.”

“જાણી શકીશ ?”

“અરે ! શું નહિં. એક ક્ષણ સાલ સાલ જેવડી મને લાગે છે. ૧૩મા દિવસની રાત્રે તો હું પાગલની માફક જોવા કરું છું.”

“જો આશા ફળીભૂત ન થાય તો ?”

“એમ તે જાને ?”

“આશા દગાખાજ છે.”

“આ આશા નથી.”

ખરેખર આ આશા ન હતી. મને પણ નિશ્ચય જ હતો.

“કેમ ?”

“ડાક્ટરે કહ્યું છે.”

“પણ ડાક્ટર કંઈ પ્રશ્ન નથી.”

થોડીવાર તે ચૂપ થઈ ગયા. તે પછી જોડ્યા. “ડાક્ટર તેની કળામાં નિપુણ છે. એનું વચન મિથ્યા વ્યય નહિં. પણ તારા આવા સવાલો મને ગમરાવી નાંખે છે એટલું જ છે.”

બાર દિવસ પસાર થયા : હવે માત્ર રહ્યો એક દિવસ. આશા આનંદમાં ઝૂલાવે છે. નિરાશા આશાદિંડાલ પરથી ધકકો મારે છે. ૧૨ દિવસ પાટા બાંધી વીતાવ્યા. પણ એક દિવસ વીતાવવો કઠણ હતો. સમય ધીરે ધીરે પસાર થતો હતો. તેને ક્યાં મારા જેવીની પરતા હતી.

સાંઝ પડી હતી. તે ઝાણીસમાંથી ઘેર આવ્યા હતા. સૂરજ (મારા પુત્ર) ને લઈ તે મારા ઝોરમાં આવ્યા. તે જોડ્યા.

“કાલે આ વખતે શું હશે ?”

“પ્રભુ સારું કરશે.”

“જરૂર. તે દયાળુ છે.”

“આ શબ્દો કેટલા શ્રદ્ધાના હતા. આમાં કેટલી આશા ભરી હતી. થોડીવારે તે બોલ્યા:

“બહુ ગરમી પડે છે.”

“હવા નાખું ?”

“પણ હમાય ક્યાં ગયો ?”

“મિત્રારો બહાર ગયો હશે. બારણું ખોલું !”

આ સાંભળી તે ગરમ થઈ ગયા. અને બોલ્યા.

“શું બારણું ખોલવું છે ? કાકડરે કેટલું ધ્યાન રાખવાનું કહ્યું છે તે કંઈ ખમર છે !”

“પણ હવે તો સાંજ પડી છે. કેટલા વાગ્યા હશે ?”

“સાડા છ”

“તો હવે શું વાંધો છે ? જરાક બારણું ઉઘાડો. મારી આંખે પાટા બાંધ્યા છે.”

એમણે બહુ કીધું, તો ય મેં બારી ખાની નાંખી. (હાથની મદદથી) સૂરજ અજવાળું પડવાથી કુંવા લાગ્યો.

પણ એવામાં તો સૂરજ બારી ઉપર ચડી ગયો, તે રમવા લાગ્યો.

“સૂરજ ! નીચે ઉતર, પડી જઈશ.”

અધીરી યતાં મને મારી રિયતિતું લાન રહ્યું નહિ. મારા પાટા મેં છોડી નાખ્યા. અને મેં આખો ઉઘાડી. હું જેમ્મ સકતી હતી. એ એક જ નજરે સૂરજ, મારા પતિ, બાગ, બારી, બધું જેમ્મ લીધું. અને ખુશી થઈ શુભ પાડી :

“મેં તમને જોયા !”

તેમણે આશ્ચર્ય, ભય, અને પ્રસન્નતાથી,

મારી તરફ જોયું. પણ હાથ ! અમારી નજર એક ન થઈ. ફરી કોઈ ગાઢ અંધકાર છવાઈ ગયો. અને બારી સુરતો મારી અંધારી દુનીયામાં મેં સમાવી લીધી. ફરી હતી એવી ને એવી થઈ રહી.

હવે તો મારે માટે કોઈ પણ જાતની આશા ન હતી. અને રડતી રહી. તે મને ધીરજ આપતા અને કહેતા કે તું આવીને આવી છવતી રહે એ બાલું છે. આ ધીરજથી મને સંતોષ ન થતો. હાથે કરી ફરી આખો મુમારી હતી. તેથી ઉઘડો પગાતાપ થતો. પણ વિલાપ સિવાય અન્ય મારે માટે શું કોઈ શકે ?

(૭)

કેટલી યે નિરાશાઓમાં આશા ભરાઈ હોય છે ને તે મારે માટે તદ્દન સત્ય હતું. દુઃખમાં પણ મેં મારા પુત્રને તથા પતિને જોયા. મારી અધારી-દુનીયામાં હું થયું ત્યાં સુધી અમર રહે એવી રીતે.

થોડો સમય પછી ગામમાં શીતળાનો રોગ ફાટી નીકળ્યો. સૂરજ કોઈનો રોક્યો વરમાં ન રહેતો. તે છેવટે એ શીતળાના રોગનો ભોગ થઈ પડ્યો. એ ગભરાઈ ગયા. એમના શરીર પર વિપત્તિનો પહાડ ટુટી પડ્યો. બોરીસમાં જવું તેમણે અંધ કયું. રાત દહાડો તેની સેવામાં રહેતા. પરિણામે એ પણ એ જ રોગના ભોગ થઈ પડ્યા. હું પણ પૂરી ગભરાઈ ગઈ. વિપત્તિની સામે થવા કમર કરી તેમની સેવા કરવા લાગી. તે વૃધ્ધોનાં પુન્યેથી પિતાપુત્ર રોગમુક્ત થયા.

મારા આનંદનો પાર ન રહ્યો.

“તેં અમારી બહુ સેવા કરી.”

મેં એમના મોંમાં આડો હાથ દીધો ને કહ્યું.

“બસ ! વધારે બોલો નહિ.”

એ શ્વપ થઈ ગયા પણ થોડી તારે

તેમના રૂપાનો અવાજ મને સંભળાયો.
મારા હાથ પર આંસુના ગરમ ટીપાં પડ્યાં.

“રડો છો કેમ ?”

આ સાંભળી તે ભેરથી રડી પડ્યા.

મેં પૂછ્યું.

“રડો છો કેમ ?- મારું હૃદય તમારા
રૂઢનથી ફાટી જાય છે. રડો નહિ.”

મહામહેનતે તેમણે જવાબ દીધો.

“બહાત્રી જે તુ દેખતી હોત તો અમારાં
મોઢાં જોષતું મૃત્યુર્જિત થઇ જત”

“તમે શું કહો છો ? હું સમજી શકતી
નથી.

“અમરા મહેરા તદ્દન બદ્ધાષ્ટ ગયા છે.”
તેમણે કહ્યું.

“પણ તમારા મહેરા જે મેં જોયા છે તેને
કોણ બદલાવી શકે તેમ છે. ભણેને દુનીયા
તમને જેટલા કહે, પણ તમે તો મારી
આખોમા સદૈવ એવાને એવા જ સુંદર છો.”

હું વિચાર કરતી હતી કે પ્રભુએ ખીજ
વખત મને અંધ બનાવી અન્યાય કર્યો છે,
પણ હવે સમજાય છે કે, નેમાં પણ વંધ
હેતુ હતો.

તેમનાં ગળા ફરતા મારા હાથ મેં વિ-
ટાળ્ય, ને વાળમાં આગળીઓને રગાડવા લાગી.

એ સમયે મારી અંધારી-દુનિયામાં જ
પ્રકાશ હતો. તેનું વર્ણન કંપુ બહુ જ
અશક્ય છે.

(સમ્પૂર્ણ)

જહોન રસ્કીનના પત્રો

(અર્થશાસ્ત્રને લગતા)

અનુવાદક

રા. રા. દિનકરરાય ભટ્ટવરાય વૈષ્ણવ.

(અત્યાર સુ'ત્રીની સમગ્રજી પ્રમાણેનું સર્ક-૧૨ કદાચ હાલનું પ્રથમો નથી)

કેન્થઅરી તા. ૬, ૧૮૬૭

૧૬ । ગયા પત્રને અંતે દર્શાવ્યા મુજબ દસ તુલ્ય અમલમાં મુકાબ જેની દોરી થઈ રહી છે તેા 'સદકાર'નું જ આપણે નિર્દેશ કરીએ; ત્યારે હેલાં તો તમે એ ધ્યાનમાં લ્યો કે 'શેઠગીરી'ની પધ્ધતિ સાથે 'સદકાર'ની સરખાવણી કરતાં જે મુદ્દાઓ ઉભા થાય તે બધું સુધી રખડતાથી નિખાલસ દિલે રજુ કરવામાં આવ્યા નથી એટલે તે મુદ્દાઓની હીક હીક કસોટીની વાત તો ક્યાંથી જ થઈ હોય ? કારણ, બધી જાનની 'શેઠગીરી'ના સિધ્ધાંત એક જ જાનના હોતા નથી; શેઠગીરી તો ન્યાયી પણ હોય અને અન્યાયી પણ હોય; અને જ્યારે એક બાબ અન્યાયી અને બુદ્ધગી શેઠાઈ કરતાં સદકાર એ વધારે સારો એ જામત શકે હોઈ શકે જ નહિં. ત્યારે બીજી બાબ ન્યાયી અને હિનકારી શેઠગીરી કરતાં સદકાર વધારે સારો છે કે નહિ તત્સંજ્ઞાથી સંદેહ મટે પછી અંતકાશ રહે છે

અત્યારે તો મળે કે એક જ બીજો રસ્તો હોય તેમ તમે-તમે દરેક જાણ-બોલો છો અને વર્તો છો: એક રસ્તો એ કે તેની અંદર નફો બધા વચ્ચે પ્રમાણમર વહેતી અપાય અને બીજો માર્ગ એ કે તેની અંદર જામની દરિદ્રાઈના દબાણથી મનુષ્ય કે કારીગર ઝોઝામાં એણું લે તે તેને અપાય. આ નિવાય ત્રીજો રસ્તો મળે હોય જ નહિં એમ તમે બોલો છો અને વર્તો છો. પરંતુ વચ્ચે માર્ગ કહી શકાય છે. એ માર્ગ, 'સદકારી' પધ્ધતિ, વધારે હાલપણમરો અને છોટે વધારે ન્યાયયુક્ત લાગે છે. એક યોગ્યતા એવી ધારી શકાય અને મહેતીક હીક આશા છે કે એક દિવસ ખરેખર યોગ્ય પણ શકાય કે તેની અંદર દરેક નોકરને પોતાના દરજ્જા પ્રમાણે પૂરતું અને નિયમિત વેતન મળી રહે; તેની અંદર વેપારના નફામાંથી માલ અને ધરડા નોકરો માટે યોગ્ય પૂરવણી થઈ શકે, અને જે થઈ એક નહાના રાજા કે

સુખાની જેમ શેઠ પોતાના તાબા નીચેના તમામ માણસોની સુખસગવડ તેમજ તેમના વર્તન વિષે જવાબદાર ગણાયાથી તેવી શરતે અને શેઠ પોતાની વધારે ઉંચી ખુધિ અને શક્તિથી તે વેપારની વ્યવસ્થા કરી શક્યા છે તેથી જ તે શેઠને દરજ્જે છે એમ માની લઈએ તો તે તે ખુધિ અને શક્તિ બદલ તે વેપારનો વધારો નફો તેને પોતાના ઉપયોગ માટે રાખવાની ધૂર મળી શકે. મને લાગે છે કે વેતન આપવાની આ રીતિ, પછી તે સુદૃઢભાવે વધારે ન્યાયી હોય કે નહિં, પરંતુ વધારે હડાપણુભરી તો છે જ, અને તેનું મુખ્ય કારણ આ કે “પરમાત્માએ જે રિયલિટીમાં તમને મેલ્યા હોય તેમાં સંતોષ માની લેવો” એ ક્યન ક્યનાનુસાર કુર, મૂર્ખ અથવા પ્રપંચી પુરો વારંવાર બોલ્યા કરે છે. તથાપિ તે સૂત્રમાં પ્રગૃહ અને પવિત્રનમ સત્યનું તત્ત્વ રહેલું છે જ અને તેથી જ બોલનારા રનેદહીન અને યાનહીન હોય તથા સાંલિગનારાનાં હૃદય શંકાથીલ અને કટુ બનેલાં હોય, છતાં હજી એ સૂત્રમાં છાપ પાડવાની કંઈક શક્તિ કાયમ છે.

અમુક એક મૂળના નવલુવાનો વ્યક્તિત્ત્વ કહી સેવા બજાવવા લાયક છે એ તેમની પ્રાર્થમિક કેળવણી દરમ્યાન ગોળી કાઢવાનો જે ખરેખર યત્ન જરાએ ન થાય; અથવા તો જે લુવાનોએ અમુક ધંધા માટે પોતાની યોગ્યતા એક્ષસ રીતે પૂરવાર કરી છે તેમને તે કાર્યમાં યોગ્યતાની જરાએ કાળજી ન રખાય તો પછી દ્વેષભરી ધમાલ અને પ્રતિરોધીય ઉત્પન્ન થએલ સામાજિક ક્રમ અને જીવનની ગોટાળાભરી ચિનાશી વ્યવસ્થાને ‘પરમાત્મની યોજના’નું નામ આપવું એ ધ્વજરતું નામ ફેંક લેવાની જેટલી સૌથી વિશેષ ઉપ્પત અને દુષ્ટ, શક્ય રીતિઓ છે તેમની તેને એક સમજવી. પરંતુ જે યોગ્ય સમયે નવલુવાનોને તેમની શક્તિ

અનુસાર અમુક પ્રવૃત્તિઓ જેને માટે તેઓ લાયક હોય તેમાં મુખી દેવા ખરા દિવથી પ્રયાસ થાય તો હું ‘ધારું છું’ કે એવી વ્યવસ્થાની પધ્ધતિ છેવટ ઉત્તમ જણાશે અને તેમાં સામાજિક જીવનમાં લવિષ્યમાં એકદમ આગળ વધવાના વિચારને થોડામાં થોડું ઉત્તેજન મળશે.

મતુષ્યોના બન્ન અને સુખને માટે જે જાતની દ્વિતકારી પ્રગતિમાનના જરૂરની છે તે વધારે ઉંચી પદવી કે દરજ્જે મેળવવાની ચળવળની ચિંતામાં રહેલી નથી, પરંતુ જે જાતનું જીવન આપણે પસંદ કર્યું હોય અથવા જે સંજોગોએ આપણે માટે નિશ્ચિત કર્યું હોય તે જીવન જીવવાની રીતિ ધીમે ધીમે સંપૂર્ણ બનાવવામાં અને તેના સિધ્ધાંત પાર પાડવામાં રહેલી છે. એ પ્રમાણે હું ‘ધારું છું’ કે કારીગરની આકાંક્ષાને ઉદ્દેશ શેઠ બની જવાનો ન હોવો જોઈએ, પરંતુ પોતાના ધંધામાં દિન-પ્રતિદિન વધારે સુદૃઢ અને અનુકરણીય અતુરાઈ સંપાદન કરવાનો, પોતાની શેઠગાથી પોતાનું ઘર આરતે આરતે વિશેષ રૂચિકર અને સધ્ધર સુખસાજથી ભરી દઈ વધારે ઉમદા બનાવવા જેટલું બચત ગ્રાખવાનો, અને ધારી લીધા પ્રમાણેની યોજનાથી માંદા અને ગરીબ લોકોને જે મદદ મળે છે તેનાથી રાતંત્ર રહી પોતાના ધડપણમાં નિર્વોદ સુખેથી ચાલી શકે તેટલો તથા પોતાના દરજ્જા મુજબના જીવનમાં પોતાના છોકરાંને પ્લેઝ કગવવા જેટલો સંગ્રહ કરી રાખવાનો હોવો જોઈએ. જે તેની શેઠ આ બધું કરવા પૂરતી ન હોય તો તે અન્યાય ભરી રીતે એણી છે એમ સ્વમંજવું; અને જે પૂરતા ધેરણ સુધી તેની શેઠ સદંતર સ્વડાવી દેવામાં આવે તો હું નથી માનતો કે વેપારની આપત્તિઓમાં થતા તેની શેઠના સંભવિત વધારાઓથી અથવા પોતાના શેઠની સાથે નફામાંથી દિરમો પ્રાપ્ત કરવાથી તે કારીગર પોતાની સ્થિતિમાં સર્વોત્તમ ફેરફાર

કરી એકદમ ઉંચે ચઢવા તત્ત્વપાપક થઈ ગય, તથા અનિવાર્ય પરિણામે પોતાની વર્તમાન સ્થિતિથી અસંતુષ્ટ બની ચિંતામાં પોતાના હઠાડા વ્યતિન કરે, પોતાના દૈનિક જીવન તરફ નિરસ્કાર ધરાવે અને પછી ગમે તેવી ફેરફાર મળે તોપણ જીવ અસંતોષમાંથી મુક્તિ ન મેળવી શકે, તથા તમામ સારી ચાલચલન તાળા માણસોની સામાજિક યિતિ ક્રમવાર ઉત્તન થઈ શકે એમ માનીએ, તોપણ મ્હારો અનુભવ એવો છે કે એવી ઉન્નતિ સિધ્ધ થયેથી સુખરૂપ હોતી નથી અને તેથી મ્હારા ઉપલી માન્યતામાં મ્હારી અધ્ધા વિશેષ ખેસે છે.

આ મતનાં કારણો હું હવે પછીના પત્રમાં આપીશ; આમાં તો એક વધારે અગત્યના મુદ્દા પર હું હવે આવું છું. તે એ કે જેમની વર્તમાન સ્થિતિ અસંતોષગ્રસ્તક હોય તેમને માટે સ્થિતિચુસ્તના જે છૂટ ગણાય તો પછી જેઓ પાસં સુખના તમામ સાધનો છે જ તેમને માટે તે વધારે છૂટ ગણાવી જોઈએ. જે મનુષ્યને વાર્ષિક ત્રણ દળરની આવક હોય તેની ધમાક અને ખટપટ તાળી લોકાવૃત્તિને આપણે સદ્ગુણ લેખીએ અને અકુવાહીએ ત્રીશ નિશિંખ મેળવનાર મનુર ને 'સંતોષ રાખવાનો જોષ આપીએ' એ સ્વાર્થભરી નરી ઉધ્ધનાઈ જ ગણાય. માનસિક સંધમની બધી બાજતોમાં તેમજ આ બાજતમાં ઉચ્ચ વર્ગોએ નીચ વર્ગો માટે દાખલો ખેસાડ્યો એ ઉચ્ચ વર્ગની ફરજ છે; અને પોતાની આકાંક્ષા વખતસર સખ્ત નિયમનમાં આણીને પોતા કરતાં ઉતરતા લોકોને તેમની આકાંક્ષા દાખમાં રાખવાનું સાચોસાચ શીખવવું જોઈએ. આવી જાતની ચૂચનાની વિગતોમાં ઉતરીએ તો તો એક જૂદી જ વિવાદ-વસ્તુ નીકળે; એટલે આવો ઉદ્દેશ પાર પાડવાની શક્ય રીતિઓની સગવડના તારતમ્યની તપાસમાં

અત્યારે નહિં ઉતરતાં હું માત્ર મ્હારો ચીર-સ્થાયી દૃઢ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરીશ કે સામાજિક અર્થવ્યવસ્થાની સુખદાયી પધ્ધતિની એક જરૂરી શરત એ છે કે ઉપલા વર્ગના લોકોની મિલકત અને આવકનું અમુક નિશ્ચિત હદની અંદર નિયમન થાય. ખેમે પ્રાપ્ત કરવા માટે દરેક શક્તિ ખર્ચી નાંખવાની લાલચનું આવી રીતે નિવારણ થવાથી પ્રગ્નપ્રીય માનસની અંદર ઉચ્ચતર જીવનનાં કર્તવ્ય વિષે એક જૂદો જ અને વધારે ઉમદા ખ્યાલ પેદા થશે; નિશ્ચિત દૃઢ સુધીનું ધન જેમણે પ્રાપ્ત કરી લીધું હોય તેમના વ્યાપારી હરિકાષમાંથી ખરી જવાથી, જીવાન માણસો માટે વધારે જહેલી થયેલ દુનિયાની ફેરફાર અને લાભ અને તેનાં દિનકારી નૈતિક પરિણામો શક્ય બનશે; જ્યારે પ્રવૃત્તિશીલ ધુધિવાળા મોટી વયના માણસો જેમનું હઠાપણ પોતાના જ નીચગાં નીચ સ્વાર્થની સિધ્ધિ કરવામાં હવે ખર્ચાઈ ચૂક્યું હશે અથવા વક્ર બની ગયું હશે તેઓ જાહેર સરથા ઉપર દેખરેખ રાખવા અથવા જાહેર દિતકામ કરવા લક્ષ્યાશે અને આવા વર્ગમાંથી આમની સભારૂપ ધારાસજાના સંખ્યો પસંદ કરવાનું, અને એ વર્ગને અમુક ખાસ માનપદ મળે જેથી પુષ્કળ ધન એકઠું કરવાનો મુખ્ય મોદ-બીજ કરતાં વધારે શ્રીમંત લેખવાનો—છે તેવા ગેરમુનાસિય સંતોષને બદલે માનસંતોષ રહે એવું કરવાનું: દર્મેશાં સ્વાભાવિક અને હઠાપણ બહુ જણુશે. અને જે કે આવી મતસંયતે: કાષ્ઠ પણ કાપડો ઉચ્ચ વર્ગના લોકો પોતા પર લાવશે તો નહિં જ, હતા કાષ્ઠ પણ જાતની એકદમ ઉછાંછળી કે અધીરી પ્રવૃત્તિ વગર નીચલા વર્ગો ધીમે ધીમે અમલમાં લાવી આણી શકે, એમાં કંઈ બાધ નથી. આ વાત હું મ્હારા આ પછીના પત્રમાં દર્શાવવા ચલા કરીશ. (ચાલુ)

એકાકી

લેખક :

રા. રા. નાનુ ધીરજીરામ દવે

ચિત્રકાર :

રા. "શરમાળ"

કોને કહું ? દિવસો
વીત્યા, પણ હજી કહે
તે વાતનો એક શબ્દ
સરખો ખીમને કહ્યો
નથી. મનમાં થે તે
ક્યાં સુધી રહે ?
આખરે કલમનો
આશ્રય રવીકારું છું.
એ વખત તે મ્હારી
સમીપમાંથી પસાર
થઈ ગયો. દુનિયામાં
હજારો માણસોનો
અવરજવર નથી
હોતો ? ત્યારે આના
માં શી વિશેષતા હતી
જેથી હું તેની પાછળ
જોયા કરતી ? થોડાક
દિવસ તો મં ન ગયું

કાચું. પછી, અણખણે થતો તેનો આ ગુન્હો મારાથી ન સહેવાયો. ઉંચી દ્રષ્ટિએ, ખીન
પરવાહથી તે ચાલ્યો જતો. તેની સાથે ભાગ્યેજ એકાદો મિત્ર દેખાતો, પણ એક બે પુરવઠા
તો જરૂર હોવાનાં.

કોઈની થે ઘટિઓ નીચે રહેવાની મને ટેવ નોતી. મ્હારી છત્તાનો પ્રતિરોધ કોઈક
જ કરતું પણ તેના અવાજમાં ગ્લુ દશે, તેના નયનોમાં વર્શીકરણ દશે, તેની છટામાં
કશી અદ્ભુતતા દશે જેથી હું તેની પાછળ જોયા કરતી. પણાક મારી સામે, જોઈ આંખ

મીચી દૂર ખસી જતા, પણ ત્યારે તે સામે આવતો ત્યારે તેની ગતિ બદલાતી નહિં. તે જરીક સખ્તાઈથી મારી સામે જોઈ રહેતો.

મારા જામમાં અંગ્રેજ નિશાળ એક જ હતી, તેમાં મારો ભાઈ હસના ધોરણમાં હતો. એક રાત્રે વાત નીકળતાં તેણે જ કહ્યું, “હમણાં જ અમારા વર્ગમાં મુંબાઈથી એક છોકરો આવેલ છે. તેના જેવું બોલતાં કે લખતાં કોઈને નથી આવડતું”. હજી તો દસ દિવસ પણ નથી થયા, ત્યાં તો બે ભાપણો પણ આપ્યાં. કોઈથી થેડરતો નથી, ને કોઈની સાથે ઝાઝી વાતચીત પણ નહિં. શાહ મારતરે તો એમ પણ કહ્યું કે એના જેવો નિખંધ લખતાં તો મને પણ ન આવડે.”

હું સાંભળી જ રહી. કદાચ તે જ હશે. મદારાથી પ્રજાઈ જવાયું “નામ શું ?”

“લિનવચંદ, પણ તે વિનુ જ લખે છે.”

બે ત્રણ દિવસ પછી, મારા ભાઈની સાથે તે અમારે ત્યાં આવ્યો. દૂરથી તેને જોઈ હું મારા ઓરડામાં ભરાઈ ગયો. તે બેઠો ને થોડી વારમાં ભાઈને એક ચિત્ર કાઢી આપ્યું.

ધીમે પગલે હું પાછળ ગયો. મને જોઈ તે સહજ ચોંક્યો. પણ, સ્વસ્થતા મેળવી જરી વધુ સમ થયો. એ ગયો, પછી મેં તેનું ચિત્ર જોયું. તે બાલ્યું : સુંદર લાગ્યું. હજી મારી પાસે જ છે.

“કોણે દોયું ?”

“વિનુએ. તે ન જોયું ? હમણાં જ અહિંથી ગયો.”

ચાંતિભોજનમાથી થોડી રાતે અમે સૌ પાછાં ફરતાં હતાં. ચાંદની રાત હતી રસ્તાની એક બાજુએ કોઈક છુસંદ સ્વરે ગાતું હતું.

* “મુંબઈ મનુજનેએચી આ વનવન વહી એકાંત પશુ ભોલ પડીઆ શાંત

ભયખૂણી નગ છલ છે ભાખે હવે ભુંડું
પણ, એકસો ઉડું.”

“કોણ વિનુ કે ?”

“કેમ આટલી રાતે ?”

“જેને જાની મજા આવે છે. આ ચાંદની અને સંગીત.” તે હસ્યો. તેને હસતાં મેં પ્રથમ જ જોયો. અમે સૌ આગળ ચાલ્યાં. ત્યાં વળી તેણે શરૂ કર્યું.

“એકાદશી આલે ઉતરી, એકાદશી ભમી છુડું
પણ એકસો ઉડું.”

શું આ એકલતાની ભાવના તેનામાં થે હશે ? પુરો કૃતજ્ઞા કઠોર અને અવિચારી હોય છે તેનો મને હવે વિચાર આવે છે. પોતાના જ દૃષ્ટિબિંદુથી સૌ વિગતો જુએ, ને સામાનો વિચાર સરખો પણ ન કરે. એમ તદ્દન તરછોડતા તેમનું દિલ કેમ ચાલતું હશે ?

બીજે દિવસે ભાઈ “ઈન્દુકુમાર” લાવ્યો ઉપર “વિનુ” એટલું જ લખેલું. મેં ૫ તે વાચીને ધૂમકેતુવં ગીત મોઢે કર્યું. શબ્દમા રહેજે ફર કયો ‘એકસો’ ને બદલે ‘એકલી’.

આ પછી તે ધણીક વાર આવતો, ભાઈ ને તે શેરજ રમતા. પછી તે મને પણ આવડી ગયો. એકવાર મેં કહ્યું, “રમુ ?” તેણે હા કહી ને અમે રમ્યા. હું છતી, તે જાણી જોઈને હાર્યો. ખડખડાટ તે હસી પડ્યો. જાણે તે જ છત્યો ન હોય. મારી સાથે તે ઝાઝું ન બોલતો, પણ કહું તે સાંભળતો. કદીક ભાઈને જ ઉત્તર દેતો. હું તેની વાણીથી અતૂઠ જ રહેતી.

જાણે અન્તર્યે અમારી મૈત્રિનો સંબંધ વધુ ગાઢ થતો ગયો. પછી તો તે અમારે ત્યાં જમવા આવતો, ને હું પીરસતી. કુંડુંબીજન સાથે ૫ એના કરતાં હું વધુ ઘૂટ ન લેતી. તેને ધણી રમતો આવડતી ને કેટલીક અમે શીખતાં વીલ પાવર (Will Power) ના ખેલથી અમે સૌ ચકિત થઈ ગયા.

એટલામાં પરિક્ષા માટે અમદાવાદ જવાનો દિવસ નજદીક આવ્યો. તે દિવસે બંને સહાધ્યાથીઓ સાથે જ જમ્યા. મેં જતી

વેળાએ બન્ને ય ને ચાંદલો કર્યો. પણ, હવે હું આગળ વધું તે પહેલા એક વાતનો અદિ ઉશ્લેષ થવો જોઈએ. હું પરિણીત હતી ; વિનુને મેં જાળખ્યો તે પહેલા થોડા દિવસો ઉપર.

માસિક લાવ્યો. મને જોવાનું મન થયું. થોડાક પાનાં ફરવ્યા તો 'વિનુ' ની કાબેજ એક વાર્તા જોઈ. પૂર્ણ રસથી મેં તે વાંચી. મને ત્યારે જ ખબર પડી કે વિનુના લેખ માસિકામાં છપાય છે.

મહારા હાથમા એક બીડરો પલ આપ્યો

જોતજોતામાં બન્ને પરિક્ષામાંથી પસવાયો. પાસમાં રહેતો ત્યારે કાણે કાણે નવિનતા પરિક્ષામતી વાર હતી. એટલે હવે આખો ઉજાવતી, ને એ સદચારની મીડી મનમાં જે દિવસ મઝા આવતી એક દિવસ ને એક દિવસો ચિત્તા તેનું ખડું મુદ્દય હવે દેખાયું.

“વિનુ, તમે કહેતા કેમ નથી ? અમે નહિ શીખી જઈએ.”

“એમાં કહેવાનું શું હતું ? રહેવા દો ને, કાંઈ વાચવા જેવું નથી.”

“ત્યારે અધિપતિ મુઝોં હશે કેમ ? આવા કેટલાક લખ્યા છે ?”

આ સૌ પ્રસંગે હવે તો પૂર્વકથાનું એક પાનું જ છે, સૌ મ્હારે મન તો રમડો જ છે.

મારી જીવનસરિતાનો માર્ગ હવે પલટાયો હતો. વિનુગૃહ તછ, મારે ‘મારે’ ઘેર રહેવું પડતું. અદિં વિનુ નોતો, ને તેથી ગેત્રજ કે સંગીત, ચિત્રો કે તેના લેખ મારે કાંઈ જ નોતું. ગૃહકાર્ય મને અધરું નોતું લાગતું, પણ, જ્યારે તેમાંથી પરવારી હું એકલી પડતી ત્યારે મુંઝાપા કરતી. વિનુ જ્યારે અમારા સહ-

વિનુ વિના સૌ મૃતું હતું. મારું દિલ આટલું પરવશ બન્યું હશે એનો મને ખ્યાલ સરખો એ નોતો. વિનુંએ દોરેલું ચિત્ર, તેનો લેખ, ને ધૂમકેતુનું ગીત એ હવે તેની પ્રસાદીરૂપ હતું.

મને 'એમનો' હોય વસતો નથી. 'એ' તો મારી પાછળ જ લાગ્યા કરે છે. એ મારાં જ વખાણ કરે છે. એમની સુઘિનું મધ્યસિદ્ધુ જ હતું હતી, પણ, વિનુ આગળ હું જેમ નમતી, તેમ 'એમની' પાસે નહિ, કારણ કે 'એ' જ નમતા. 'આઘી શુક્રાઓ જોગીની ગૂઢ મંત્ર ત્યાં હોઈ ને એકલી ઉઠે'

એ હું ગાતી, ત્યારે એ મુગ્ધ બની સાંભળતા. સ્વર ઉપર જ લક્ષ્ય દેતા, શબ્દને વિસરતા. એમનાં વખાણની મને તરસ નોતી શાથીએ હું એકલી ના હોઈ એમ જ મને લાગતું, ને સમય મજ્યે, જુના દિવસો યાદ કરી જાતું રાતી.

વિનુના લેખમાં જે દર્દ હતું, તે હવે મને સમજાયું. અત્યાર મુઠી હું તેને કેવળ તરંગો જ ગણતી, પરંતુ હવેની જીંદગીનું ચંત્રવત્ પ્રયાણ મને તેની શીદસુશી સારી રીતે સમજાવતું. સહેજ ફેર સાથે જાણે હું મારી જ કથા ન અવલોકતી હોઈ એમ મને ભાસતું. જુદી જાતનાં વસ્તુ રચી એનું એ દર્દ વિનુ અસરકારક રીતે વ્યત્પત્તો. મારી એકાત્મી ધડીએ વિનુના લેખ રત્નપૂર્વક વાંચતા વીતી જતી. સદ્ગાથે 'એ' રસમયતાથી ત્રાસતા નોતો.

ત્યાર પછી મ્હારે મુંઝાઈ જવાતું હતું. તેપારીએ કરવામાં હું વિનુને થોડાક દિવસ વિસરી ગઈ. ભાષને પૂછાવી તેના સમાચાર મંગાવાય એમ પણ નોતું. નાહક વિખવાદ થાય. મને સંતોષ માસિકાથી ને રમરણોથી મળી રહેતો.

સ્થવારે મુંઝાઈ ઉતરી. સાંજે થોડાગઢી મંગાવી ફરવા જવાતું એમણે હોશભેર સૂચનું હતું. ગાડીમાં બેસું છું ત્યાં તો સામેના મકાનમાંથી સાઈકલ લઈ વિનુ રસ્તા

ઉપર આવતો હતો. એણે મને ન જોઈ, કારણ કે જપાની ઉતાવળ અમને બંનેને હતી.

આ યે શું નસીય! રાત્રે બારીમાં બેઠી બેઠી મોટરોની ધમાલ હું જોઈ રહી હતી. ત્યાં સામેની બારી ઉઘડી. અગઝગાટ લેખની પાસે કાંઈ મોટું પુરતક એ ઉઘડાવતો હતો. તે વખતે તો થોડીવાર જોઈને પણ મ્હારે પસ્તાવું પડ્યું હતું. કારણ કે એમને એ ન ગમ્યું.

ત્યાર પછીના દિવસોમાં અમારા પરિચય એકદમ વધ્યો, વચ્ચે હજારો માણસોના ઘોંઘાટથી અશાન્ત બનેલો રસ્તો ને ત્રીજો માળ સામસામી બારીઓમાં અમારાં હૈયાં જુદા જ તોફાનથી ધડકતાં શી યે નિરાશાની ઉડી જાપથી એનું વદન જવાણું રહેતું. પ્રથમનો ઉત્સાહ હવે જણાતો નહોતો, પણ આખોમાં સખ્તાઈ વધી હતી. મને જોઈ એ નિઃશ્વાસ નાખતો. અમારા ભેમાંથી કાંઈ પણ જાતું ત્યારે બીજાનું હૃદય વલોવાઈ જતું. એ કચ્ચુ પ્રસંગોમાં અમર મિલન થતું ત્યારે ત્રીજો માળ અને વચ્ચે એ ઘોંઘાટ કરતો રસ્તો!

મું કહ્યું તો યે તેણે એમની પિછાન વધારી, મ્હારે ત્યાં આવવા જવાતું ન રીકાણું. મ્હારાથી વધુ નહોતું કહેવાતું, જો કે એના દર્શનની, વાણીની, શિંગતની મને અત્યંત અનિદ્રાપ રહેતી. અત્યારે વિનુ એક તંત્રીની એપીસમાં કામ કરવા જતો.

કામ પ્રસંગે એક દિન લાંબ આખો. વાતમાં મ્હેં જીલ્લો કે વિનુ રહામે જ રહે છે, ને આજ બોલાવી લાવો. હું હજી વિનુને સંભારતી દૃષ્ટિ એ જોઈ ભાષને પણ બહુ અચંબો થયો. તો યે સાંજે વિનુ તેની સાથે મ્હારે ઘેર આવી પહોંચ્યો.

'એ' ઘેર હોય એવા પ્રસંગે વિનુ પછી અવારનવાર આવવા લાગ્યો : મને અત્યંત આનંદ પડતો. પડેલાનો પરિચય ધૂપાવવા એણે પ્રયત્ન કર્યો હોય એમ મને લાગ્યું, એટલે મ્હારાથી વધુ ફટ નેતી લેવાતી.

વિધિની અનુકુળતા કે પ્રતિકુળતા હોય, પણ મુંબઈ જેમ માણસો હશે છે તેમ એ પણ ઝડપાયા. વિનુ આવી સતત મદદ કર્યો 'તો. દિવસે તો એણે રાંધેલું અમે ખેંચેલું પાડ્યું'. તે પછી મ્હારે પુનઃ ઘેર જવું પડ્યું.

એમની ગમડની તખીયત ઉપર અમારા શ્રમની જરૂરી થે અસર ન થઈ. મુંબાઈ છોડ્યું ત્યારે વિનુ સ્ટેશન સુધી આવેલો ને પંછીથી ગળાશ એમ કહેલું. એક વર્ષ વીત્યું. દિંદુ સંસારની રીત પ્રમાણે મ્હેં વિધવાધર્મ પાળવાનું ક્યારનું થે શરૂ કર્યું હતું. પણ હવે વિનુના લણકારા વાગતા નહોતા.

દિવસો વીતી ગયા, રોજ એની રાહ જોતી ને નિરાશા પામતી. કશા ય સમાચાર મળ્યા નહિ. હમણાં બાઈ પણ નહોતો મળ્યો નહિ તો પૂછી જાણુન અત્યાર સુધીનો અમારો પરિચય શાને વધ્યો? કશું? એ વિનુ!

પછી બાઈનું લગ્ન થયું એ પ્રશ્ન મેં વિધવા એન જુઝાઈ નહેતી. ત્યાં વિનુ વળી એકવાર દેખાયો અને બધી વાત રદમળઈ

હશે એમ સ્પષ્ટ દેખાયું. એની આંખનાં ઝળઝળાયાં બધું જ સૂચવતાં હતાં. અગાશી માં કોઈ નહોતું. હું કપડાં સૂકવતી હતી ત્યાં વિનુ આવ્યો. મ્હારા હાથમાં એક બીડેલો પત્ર આવ્યો, દર્દભરી આંખે જોઈ રહ્યો ને કુંખોલું તે પહેલાં મહા મહેનતે કુસકાં સમાવી જતો રહ્યો. પત્ર ખોલ્યો. ઉપર બીજી સવારે એ વાંચતા વિનંતી હતી, પણ મ્હેં ન ગણકારી

"શાથી મેં, ઓ કમળ, ત્હારા તરફ મ્હારું દિલ ખેંચાતું હતું. ત્હારું દિલ મ્હેં તપાસ્યું ને એવી જ લાગણી દેખાઈ. પણ અન્યતે પરણેલ સ્ત્રી ઉપરની મ્હારી મમતા અરથાતે હતી, એ રદમળ્યો ત્યારથી વિદાય લઉં છું. શૂંચ નહિ ભૂલાય તો મેં યતન કરીશ. નથી રહેવ તુ તેથી ફર ઉઠું-છું."

એકાકી આલે ઉતરો એકાકી ભભો છુટું હું એકલો ઉઠું."

— સંપૂર્ણ —

મસ્તાન આ દીલ છે

— ગઝલ —

લેખક રા. રા દી, બી કથારીઆ

હવે તો છોડવી ઉદ્ધત ખરેખર ચાર મુશ્કીલ છે. કરી લ્યો ચાલ તે દીલને, તમારા દીલમાં દીલ છે. તમજા દીલમાં દેહરની તે એક આદ્ય છે. જખાણું શી રીતે હું તે જગ્યા પર આપનો રીલ છે. ઉછેરું પાળી પેપીને રમડું શોખથી દરમ, લગાવ્યું છાતીએ તે જે ખરેખર તે જ આ દીલ છે. જમાનો ઉદટે કેવો અને તાસીર પણ તેવી, વધારે પ્યારને હું ત્યાં નમારું દીલ ખેદીલ છે. કમોંતા વરલના ઈકરાર કરી ચુમન ગળાહીમાં, હવે, કયમ આપ પડે-શું અનોખું આપનું દીલ છે. તપાસી લ્યો કે હેલું સાફ ને અચરજ છે મુજ દીલ, ચઢાવા ઠોકરે, મ્હાવ, કપાવાને ય કાળીલ છે. નઝર આવે તો પાંપણથી ઉઠાવી ચરમમાં રાખું, બાંહે ને સો કહે નાદાન, પણ મસ્તાન આ દીલ છે.

કાશ્મીર-કુમારી *

લેખક . રા. મકરંદેવ

પુણ્યપુન્યથી પ્રકાશતી પ્રતિભાશાલી નગરી
ઓની મહારાસિ હે વારાણસી ! તારા પુરાનન
પ્રાસાદોના ઉજન આકાશગામી શૃંગો નિરખી
મનુષ્યને કેવા કેવા ભાવોનો સાક્ષાત્કાર થાય
છે ? પિનાકુપન્વા ધુન્નિના સનાતન સમયનું
ભાન કરાવી પવિત્ર રમ્ભિને પ્રેરનાર હે પતિત
પાતળી ! નીચ રાત્રિની શુભ ન્યોત્રામા
ગગનચુમ્બી શિખરો ઉછાળી ઉભા રહેલા
તાલ સૌમ્યગૂર્જિ સે યે મા પ્રસરતી ગાઠ મરતી
શાંતિનો ભાગ કરતો આ અરાગ કાનો છે ?
રજનીભાગ અરિત્રત યોડી કરનાર દુઃખાલને,
શ્રમ સહી કરેલા લાગા પ્રાસને અને નગર
હારને પ્રાપ્ત થઈ પ્રવેશ માટે તાર રસ્તે
સંબોધન કરનાર આ મદાનુભાવ કોણ છે ?
અપ્રભોધધારિણી હે પવિત્ર પુરી ! આર્ત
માનવોની આપત્તિઓને ઓળખનાર એ નર-
પુંગવથી તું અનેકલાઃ પરિચિત છે. ચાત-ના
તાવકામાં તથાતા આત્માનો અને દુઃખના
દાવાનગમાં પ્રજ્વળતા દેહોનો એ છે આરામ
અને છે સંતપ્ત આત્માઓનો લિપ્તાર્થ.

દર્ગરશ્મક એ મહાત્માની સારિત્વક પ્રતિષ્ઠા
પરિચિત હતો. પિના વિશ્વએ એણે દ્વાર ખોલી
નાંખ્યાં. એ મહાભાગનાં વ્યાધ્યમનાં ઉપનદ્
પ્રવાસકુલિથી ધુમ્મર ખેલેલા હતાં. પુણ્ય
પરોપકરણાર્થે દિંદમ્ભિથી પર સેતુમધ
રમેશ્વર પર્વત પર્વત કરી તે કાશીએ

પાછા આગ્યા હતા. વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ અને
ધૃત્યરઆરથા શિવાય અન્ય ભાવો ઉપર એમને
નિર્વેદ હતો.

તારાણુરીની શૃદ્ધિશ્રિ ગાઠ નિદ્રામાં
પ્રશાન્ત પથરાઈ રહી છે. સંન્યારી પુણ્ય
વાંચિકામાં થઈ મંદ ગતિએ ચાલ્યો જાય
છે ત્યારે પરિત પ્રસરતી ગળીર શાંતિનો ક્યાંક
ક્યાંક આજુ ગાજુ લેાપ થતો જણાય છે.
પણ ત્યાં દૂર દૂર પ્ર સાદામિતે અંતે એને
ખીન્તુ જ દૃશ્ય જોરાનું છે. શેરીને અંતે
જગણી જાણુએ અર્મનિરત ગયાશોધી
સુશેખિત સૌધમાં, સૌરમસંપન્ન ઓપધિ
ખાળતા દીપકગાંધી નિ.સરતા પરિમલ અને
ઝગદળતી દિવ્ય શિખાઓમાંથી ફેલાતા
માર્તંડરૂપથી પ્રકાશમાં ત્રિહાર કરતા, મધુર
સંગીતમાં રવરસંમેલન કરતા, કાશ્મીરનાં
સુરૂપ પુષ્પો અંગ પર ધારતા તરંગોની
મંડળી વિલસતી હતી. સંન્યારી તે પર
ધ્યાન ન આપતાં આગળ ચાલ્યો. આ
સુરામત મંડળીથી સુદૂર અન્ય દિશામાં આવેલી
એક અર્ધુશીર્ણ મદુલીમાં જુની એવી
ગ્યાસલેટની તજકદીવડીના આજા અજ-
વાળામંદ, ફાટી તૂટી ગેઢડી પર કોઈ રમણી
કલાન્ત દશામાં બેસી હતી. સૌંદર્યમાં તે
એટલી અદ્વિતીય ને અલૌકિક હતી કે તિમિર-

પટ્ટમાંથી એકએક દુઃખોચર થતા એના દેહની પાર્થિવતાની પણ શકા થાય, જાણે મનોરાજ્યની રમણીયતાની આદર્શ મૂર્તિ !

સંન્યાસીએ એને દ્વરથી જ નિહાળી ને કંઈ ગળુગળાટ કર્યો. “આ શું માનવદેહ છે ?” બીજી જ પળે તે રમણીની નિહટમાં જઈ ઉભો. એના માથા પર હાથ ફેરવે. એની ભેસવાની દમ ઉપરથી સંન્યાસીને જ્યારે ખાતરી થઈ કે તે પેટી વિલાસી ગંડળીમાના કેમકે યુવકની માર્ગ પ્રતીક્ષા કરે છે, ત્યારે સંન્યાસીનો આત્મા દુઃખાયો. અર્ધસ્પૃહિત સ્વરે તે કંઈક રમણીને અને કંઈક પોતાને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો. “પગર જીવ, સૃષ્ટિનિર્માતાએ અર્પણા અનુપમ લાક્ષિણ્ય અને મોહક સ્વરૂપની અપેક્ષાએ ક્યાં તારી મુશ્કેલી, ઐદિક મુગ પાછળ પછડા મારતી કુદ્ર વૃત્તિ અને ક્યાં એ અનુપમ લાવણના સર્જનદાર વિશ્વેશ્વરનો વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ ! દાતાની ક્યાં ઉત્તમ અવદાત લાવના અને દાન લેનાર શિશુકની ક્યાં સ્વાર્થા મનોદશા ! મારા પ્રભુ ! આતું વિલક્ષણ પ્રમાણ, આવી વિકૃતિમય ધટના !”

રમણીની નસેનસ કંપી ઉઠી. એણે આજીજી કરી. “સ્વામીજી, પ્રભુ ! મારા કર્તવ્યની વિશા આપ સુઝાડો. જુઓ, આપુ ! સમાજ મારી અવહેલના કરે છે, બધા જ માણસો મારાથી દૂર નાસે છે.”

અવધૂત મુંગો રહ્યો. ક્ષણભર વિચાર્યું : “આ સ્ત્રીના હૃદયનું હમણું જ અન્વેષણ કરીશ. વરદુત : એનું વલણ ઇશ્વર પ્રત્યે છે. દુઃખના દુઃસંદ્ધ ભોજન તીવ્રે એ મહાન વિતાયી વેગળું થયું છે કે નહિ એ હમણું જ શેઠી કાઢીશ.”

યુવતિને મૃદુલાવે એણે કહ્યું. “જેટા ! સાંભળ. જેણે કાશ્મીર સરખું છે, જેણે કાશ્મીરની સુવર્ણભૂમિ પર રિતરેલા

પ્રકૃતિસૌંદર્યનું નિર્માણ કર્યું છે, જેણે જલનિધિ, આકાશ, પ્રકાશ ને તિગિર બનાવ્યાં છે, જેની હુકમાં જગતના પ્રાણ પોષાય છે એ મહાન પિતાનો હું કૃત છું. એણે મને બંધનમોક્ષ અને નિર્મોણપિધ્વંસ કરવાની પાર્થિવ સત્તા આપી છે. પતિનોને ઉધ્ધારવા એ મારો સંન્યાસી તરિક્કોનો ધર્મ છે. તારી ઇચ્છા શી છે ? શાને ! માટે તું આટલી તલમે છે ? ઇશ્વરની પ્રેરણા દ્વારા મનોરથો સફળ બનાવવા હું આજ્ઞા છું. જોઈએ તે માગી લે. પણ બેટા ! જો જે હોં અન્નદાતે રમણ ના કરતી, કારણ કે જે તને ઇચ્છિત આપે છે તે તારી કુદ્રિષ માગણીમાંથી તને જ બાંધી લેવાની જાણ રચવા સમર્થ છે. રિયતપ્રત ચક્રને કહે કે પ્રભુ પાસે હું તારે માટે શું કાચું ?”

પરમેશ્વરના પ્રતિનિધિ સમક્ષ આપા દીપકના પ્રકાશમાં બીની આંખે તે ધ્રુવણીએ પડી અને પુનઃ પુનઃ માગણી કરવા આમંત્રના દરવેશને એણે દીન વચને કહ્યું : “માપુ ગાપુ ! મને મારા પિતાને ઘેર પહોંચાડો.”

સંન્યાસી માણસ હતો. ‘એની આંખમાંથી આંસુ ટપટ્ટી પડ્યાં : ‘શી નિર્દોષ ઇચ્છા !’ ભાળી, અસદાય યુવનિને કપાળે ચુંભી આપી તેણે કહ્યું. “તારી પ્રાર્થના પ્રભુએ સાંભળી છે. ત્રીશ વાર કાશ્મીરની પર્વતરાજી પહોંચાડે સૂર્ય અદરય થતા પહેલાં-ત્રીશમા સૂર્યોત્ત પહેલાં-હું તને પિતાને ઘેર પહોંચાડીશ.”

આ પ્રમાણે તે યુવતિ યોગીરાજના રણલુગાં આવી. પોતાના ઇતિદાસને જુડો એવ અદાવવા કે નીતિની રીમાનાં તેણે કરેલાં ઉદ્ધાંધનોને અદ્ય દર્શાવવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો નહિ. યુવતિ-જનસુત્રભ પાપેનો યુધ્ધ હૃદયે એકરાર કર્યો.

એની કથની દર્દમય હતી. તેનો પિતા કાશ્મીરનો અધિષ્ઠાતા હતો ; અગિમાની, નિષ્કર અને હામાની લાગણી પિતાનો હતો.

પુત્રી કાંઈ અપ્રામાણિક યુવકના મોહમાં ફસાણી. પિતાનું અભિમાન ધરાયું. રોષ પુત્રી પર ઉતર્યો. પ્રેમિકે એ મુગ્ધ બાલકાને દોષો દીધો. નિદેશ પિતાએ સુકુમાર દુહિતાને દેશવટો આપ્યો. નિર્દોષ, મુગ્ધાવસ્થામાં અનિર્દિષ્ટ પથે ઉદરનિર્વાહનું સાધન શોધવાના અસભ્ય ભોગ્ય નીચે રીજાતી બાળા વામ માર્ગમાં ફસડી પડી.

પ્રણયી અને પિતાનો અન્વાય અપ્રિયમિત હતો—મહાન હતો. પણ સદનસીલતાનો બદલો એથી વ મહત્તર મળ્યો. નિર્મૂળ, સ્વાર્થી પિતા અને બાલગન્ય પ્રણયીને એણે શુભાભ્યાં ; અને દેવી નેતા, પૂન્ય માર્ગદર્શક પ્રામ કયો. એના બાવિ શ્રવનનો ધડનાર પ્રુચ્છ એકિત્રિયો એને સાંપડ્યો. કાશ્મીરના રાજમુવનના વાસથી તે વિચુકત થઈ અને જગત-પિતાના દિવ્ય સનાતન ધામની અમર અધિકારિણી બની.

વ તુમાત્રને જન્મગિત કરનો અનન્ત સગય, નિષ્પત્ત ધ્યેષા ત્રીસમા દિવસની નજીક આવી પહોંચતાં તે સમયત વારાણ્ણી ક્ષેત્ર ઉપર વિશ્વસંકારી ઉચ જ્વર પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવી રહ્યો. શ્રવનના ઝરાને શોષી જતો એ બીજણ વ્યાધિ પોતાના લક્ષ્યમાંથી કાશ્મીર કુમારીને ન જ ચૂક્યો ; પરંતુ તે કામળાંગી ઉપર એક સાગરી સત્તા ન જમાવતા એટલી મૃદુતાથી તેનો ગ્રાસ કર્યો કે સન્વાસીના સ્વર્ગીય ઉપદેશની સ્મૃતિ તેનાથી ક્ષણમાત્ર વેગળા ન થઈ. એણે સ્વપ્નસૃષ્ટિના વિહાર આદર્યો. પુણ્યત્મા સન્વાસીની આર્કૃતિ તેને આત્મન દેતી લાગી કે "હે સ્ત્રી! તુ મંપૂર્ણ થા. કૃણુચ્ચંદ્ર તને ગોપી કરી રચાવવા ઉત્સુક છે."

ત્રીસમા દિવસની શુભ સવારે વિભવ સંપન્ન પ્રકાશમાં સવિતા નારાયણ ઉદયાયે વિરાજતા હતા. ક્ષણવારમાં ઝંઝાનાત અને વાદળમાં તે ગરક થયા. નભોમંડળમાં દિવ્યદ્યુતિનું મધ્યાન્હ સુધી દર્શન ન થયું.

મયોર પછી અમાવસ્યુંદન દર યતાં, માતૃંડ પ્રખર પ્રકાશથી ઝળહળ્યો અને કાશ્મીરેવના જનસમૂહે સ્વાસ્થ્ય અને આનંદનો શ્વાસ એચ્યો.

કાશ્મીરની કુમારીને દિક્ષા આપવાનો એ નિષ્પત્ત અવસર હતો. સન્વાસી એ મટુથીમાં કુમારીના ગિજાના આગળ ઉભો હતો—મંત્ર બંધુનો હતો. બધી ક્રિયાઓ પૂરી થઈ. કુમારીની નજર ચારીમાંથી દૂર જણાતી વૃક્ષ રાશી ઉપર રિથર હતી એણે દિક્ષાનાં શ્વેત વસ્ત્ર પહેર્યા હતા. શરીરે ધાણી ટુટે એવો જ્વર ધબધબનો હતો. સન્વાસીની પુણ્ય નજર નીચે ઇન્દ્રગત મન પરાની, પાપની મારી માગી તે ગિજાનામાં સુષ ગઈ. શરીર અશકત અને અચેત જ્ઞેનું હતું. દિવસ આ થમમા આવ્યો. ફકીર ગિજાના પરથી ઉભો થયો. ધર્મપુત્રી પર મૃદુ દાય ફેરવ્યો. કુમારીએ આંખો ખાલી. ફકીરે કહ્યું, 'જેટા ! કરાર પાળવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. દિક્ષાએ તારી નિયારસૃષ્ટિને નિર્મળ કરી છે. પ્રતાવસ્થા તને પ્રાપ્ત થઈ છે. ઇશ્વરની બક્ષીસ હવે તું હૃદયોત્ક્રુલ થઈને સ્ત્રીકારી લક્ષ્ય ને ? તારું અવિચળ સ્થાન સદર્પ ગ્રંથીસ એમ હૃદય પૂર્વક ઇચ્છું છું."

કાશ્મીર કુમારીના ચક્રેરા પર ગ્જાનિની રેખાઓ છવાઈ ગઈ. એનું મન ઉદ્વિગ્ન હતું. જન્મજૂમિની મનોરમ હરિયાળા ટેકરીઓ પાછળ તે ઝૂંટતી હતી. એ સુંદર ઉપવનો અને તેમાં ગાયેલી સાંજ, નાની બહેનની એ તોફાની રમતો અને હાથમાં હાથ સાહી પગ નીચે ખુદેશી વાડીઓ એ બધું જ એની નજર આગળ તરવરવા લાગ્યું. તાવના જોરમાં તે ધડીક આરામ લેતી, તો ધડીક લવારો કરતી. સન્વાસી એને ઓશીકે જોડો, એનું ગાયું પંખાળવા લાગ્યો.

સંધ્યા ડગવા આવી. અગાધ લાવથી દરવેશ ફરી ઉભો થયો. શાંત, મંબીર અવાજે

તે બોલ્યો : “ બેટા ! સમય બહુ જ થયે હો છે મગજને શાંત રાખ. પરમેશ્વરના આદેશનો અમલ હવે જાલદી કરવો જોઈએ.”

કુમારીની આંખો ખારી તરફ ફાઘ ફર ફરનાં રમ્પિદશ્યો જોવા લાગી

સન્ધ્યાસીએ જોયું : મગજની અમલનાં વાદળાં કુમારીની ત્રિચાત્રેણુને વીરજાણ વળ્યાં છે. એણે અઘાદંડ ઉઠ્યો કર્યો. આગ્નિયુગતની દ્રષ્ટિ આડે આવતાં વાદળાને ફર થવા હુકમ આપ્યો. તોપણ કાશ્મીરકુમારીની દ્રષ્ટિ કાશ્મીરના દીમાનાં ઘસો નિહાળતી રહી. વારણીસીમાંથી એને એ આંખી થતી હતી. સન્ધ્યાસીએ ફરી દંડ ઉઠ્યો કર્યો અને કાશ્મીરનું ક્રમનાદૃશ્ય નિરાવરણ બન્યું. કુમારીએ પિતાના મદેલ અને ઉપવતો વચ્ચેના રસ્તા ઉપર નાની બેનને રમતી જોવા દ્રષ્ટિપાત કર્યો, પણ ત્યાં ફાઘ જ નહોતું. રસ્તો નિર્જન નો પુણ્યલોક સન્ધ્યાસીને કુમારીની દેવા આવી. અને નહાસી જતી આંધીએ પ્રદર્શિત કરેલા નીલાકાશ તરફ તેનાં નવગે રખાવી ત્યાં પ્રવર્તતી શક્તિને ખ્યાલ આપ્યો.

પગવાર પછી સન્ધ્યાસી બોલ્યો, “ પુત્રી ! આ દૃશ્ય પણ એક પ્રકારનું અવચૂંદન છે, અસત્ય છે. હવે સત્યનો અને દિવ્યતાનો પ્રદેશ હું તને દેનાહું છું તે જો.”

ત્રીજી વાર સન્ધ્યાસીએ અઘાદંડ ઉઠ્યો કર્યો. તત્કાલ આટ, નીલ વૈભવ બે જાગ્રુએ વિશકત થયું, અને અનન્તમાં વિરામ પામતા આગ્નિને જ જેનો સાક્ષાત્કાર થાય એવું નિશ્ચસાંદર્ભ ચોમેર પથરાઇ રહ્યું.

કાશ્મીરકુમારીએ આશ્ચર્યચકિત નયને સન્ધ્યાસીને પૂછ્યું, “ કૃપાનાથ, અનન્ત અવકાશમાં ટોળે મળતી આ આકૃતિઓ કોની છે ?”

સન્ધ્યાસી બોલ્યો, “ બેટા, વારાણસીમાંથી આગે નિશામુખ સમયે ઉર્ધ્વગમન કરનાર એક ધન્ય આત્માનું સ્વાગત કરવા તૈયારી

કરતા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના પરિચારકાનો એ સંધ છે”

પ્રજાસંપન્ન દિવ્ય દૃશ્યથી રમણી પોતાનાં નયનો પૂરી રહી. એકાએક એ પરિચિત આકૃતિ એ સ્વર્ગીય સંધમાંથી નીકળી. શુભાશિષી સુધાવર્ણવતી પોતાના તરફ આવતી તેને લાગી. કુમારી ચોંકીને હાથ લંબાવી બોલી ઉઠી, “ઓ બહેન, બહાની નહાની બહેન ! તું અદિ ક્યાંથી ?”

સન્ધ્યાસીએ તેને શાંત કરી કહ્યું, “ બેટા ! તારી પેઠે દુઃખ ભોગવી એ બહેન પણ પિતાને ઘેર પહોંચી છે”

કાશ્મીરકુમારી બહેનને ભેટવા પધારીમાં બેઠી થઇ : “આવું છું” બહેન, બહેન આવું છું” બસ આટલા જ શબ્દો. એનું અશકત શરીર પધારી પર ઢગી પડ્યું. સન્ધ્યાસી એકદમ તેની પાસે ધસ્યો અને તેના કાન ઉપર મુખ નમાવી આખરી શબ્દો ઉચ્ચારી રહ્યો. “ બેટા, પુત્રી ! પરમ કૃપાળુના ધાયમાં જવા સજ્જ થા. પિતાનો આદેશ પહોંચી શકે.”

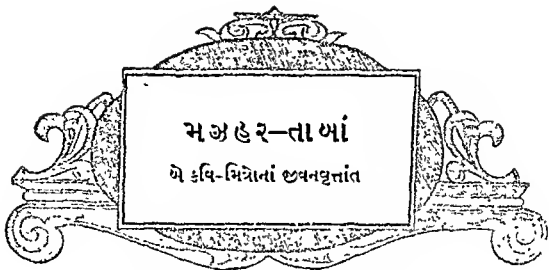
અસ્પષ્ટ, શાંત, તૂટતા શબ્દોમાં કુમારી બગડી, “ સ... અ... અ... અ... જ ૪-૪-૧૨ ..છું. પ્...પ્...પ્...અ...અ...અ...હુ ! આ ..આ...આ...શિ...ર—આ...”

સત્વ જ સન્ધ્યાસીએ સ્વર્ગ પ્રતિ અઘાદંડ વડે સંજ્ઞા કરી અને હાલુમાત્રમાં કાશ્મીર કુમારી નિસ્થેષ્ટ, નિઃપ્રાણ ઢગી પડી. એ જ પળે તેજોગેલક સૂર્ય દિગ્ગિજ નીચે ગરક થઇ ગયો.

દેવી અને માનવીય લાગણીથી સજ્જ નયને સાધુચરિત પરિભ્રાજક અક્ષરમાં વિચીન આત્માની ચીરસાચી શાંતિ માટે જગન્નિવંતાને હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના કરી એકાન્ત મદુલીમાં એનો અવાજ પથરાઇ ગયો—

एकमेव शरणमद्वितीयम्

સળતાર. રા. રા. જોહાંગીર માણેકજી દેશાઈ

“મઝહર” ઉપનામ મિત્રી જનજનનાં મઝહરનું હતું એના પિતાનું નામ મિત્રી જન, જન્મ સંવત ૧૭૫૪-મરણ સંવત ૧૮૩૬. એનો જન્મ માળવા ઇલાકાના કાલાયાગ ખાતે થયો હતો. એનો પિતા બાદશાહ આલમગીરના દરબારમાં મનસખાની પદ્ધિ ઉપર હતો. એ કે એનું મળ નામ રામસુનીન હતું, પણ શાહ એને ‘જનજનના’ કહી સંબોધતો હોવાથી એનું એ જ નામ પ્રચલિત થયું. એનો બાપ પાંચ કિલોગ્રામનું પાકન હતો અને ‘જનના’ નામનું સપ્તમી કવિઓમાં પ્રસિદ્ધ ગાયો હતો. ગાયક ‘મઝહર’ વય ૧૬ વર્ષનું થયું ત્યારે એના પેદરે કૈલાસ પ્રાંતે પ્રયાણ કર્યું. એ ત્રીસની ઉંમરનો થયો ત્યાં સુધી તે મદ્રાસમાં અને નિગાળોમાં રજવાડી હતો. દો હતો બાલપણથી જ શાહરૌપાસક હોવાથી કુચ પુરોના જોળામાં જતા એ સોળિત થતો, જ્યારે સ્વરૂપન મનુષ્યોની સંગતિ લાગવાનો નિયમ સરખો થે ના કરતો. કિસોનારસથી જ કાંઈક મત્તે પણ અનુરાગ થયો હતો. જ્યારે એણે પાંચતમ દરજીમાં નિવાસ શરૂ કર્યો ત્યારે ત્યાં બીર અબુલ તાજા પોતાની ખૂબસૂરતી વિશે જગજગતિ પામ્યો હતો. લોકો એને “જુરુકે સાની” કિંવા દ્વિતીય યુરુક કહેતા. એના ગૌરવાર્ણ ઉજાવળ ગરીર પર કાળો પો પાક એવો મુરોળિત લાગતો કે દૃષ્ટાંતો ચર્મચરુઓ તેમજ અંત કરણ આલંકારિત જનતાં. એનાં અનન્ય લાવણ્યની વાત બાદશાહને કાને થે પહોંચેલી હોવાથી તે પણ એના દર્શન કરવા ઉત્સુક હતો. એક દિવસ એ સ્થળે તાજાનું યજ્ઞાશ્રમ હતું ત્યાંથી બાદશાહી સવારી પસાર થઈ. મહાનની સામે આવતાં જોડાંપનાહે ‘આજેદેયાત’ કહેતાં પાણીની માગની કરી. તે સમયે તાજાં જે સુંદર વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયો હતો તેણે બાદશાહની મનોવાંચના પૂર્ણ કરી તાજાનાં રૂપ પર આજુ સહેર કુર્બાન થઈ ગયું હતું, કિતુ સ્વયં સુલેમાન નામક છે.કરા પર આસક્ત હતો. ચલાપિ એની આદર્યમૂર્તિથી એને વિયોગ સાધ્યો ન પડતો હતો, તેણે અદર્શિશ એના પ્રેમમાં મરત થઈ આસુ વડાવતો અને આખી રાત રાજાજોરીમાં નિમગ્ન રહેતો. મેજા અને તમારાઓમાં જતાનો એને બહુ ચોખ્ખો હતો. રાહે-નિવાસીઓની મદદકિલે અને સમ્મેલનો એના વગર શુક અને નિરસ લાગતાં. સમુદ્ધિમાં તે સામાન્ય સ્થિતિનો હોવા છતાં ઉપજીવનપત્રતાને પ્રભાવે અમીરા જેમ કંડમાઝમાં રહેતો એના મિત્રોમાં મુખ્ય મિત્રી જનજનનાં અને સૈદા હના કદિ કદિ રોજા પણ એને સલાહ

આપનો. ખુદ માણુક જ્યારે કોઈના ઉપર આશા હોય ત્યારે એના આશાની તો નિઃસંદેહ અસંગતિ થાય છે. હજારત જનજનમાં એક રાજેરમાં પોતાના અંતરનું એ રહસ્ય પ્રકટ કરી શકે છે કે :

કોઈ લેવે દિલ અપનેકી ખબર ચા દિલખર અપનેકી,
કિસકા ચાર જળ આશિક કહી હો, કયા કયામત હૈ !
અગર મિલિયે તો અફરત હૈ વગર દૂરી કયામત હૈ,
ગરજ નાજુક દિમાગેકી મુહબ્બત સખત આફરત હૈ !

તાળાં પોતે પણ ઉત્તમ પ્રતિભા ધરાવે છે અને એણે પણ એક “દિવાન” રચ્યું હતું. એ શાહ હાતિમ અને મીર સુહ્રુદિન અલી “હરમત” નો શિષ્ય અને મિર્ઝા જનજનનાં મૂર્ચિત હતો. જનજનનાં તાળાં ઉપર આશા હતો. જલસાઓમાં જાને વચ્ચે જળ કાવ્યપ્રતિસ્પર્ધા ચાલતી, કોઈ કોઈ વાર તાળાં વચ્ચે ફરી મજાદરના કાન પર પડી વાહિયાત બકવાદ કરતો જનજનના જે એ રસનો રસિયો હોવાથી તાળાંની સાથે એ પ્રકારની શુક્તશ્રુતિ આનંદ માનતો. જેને વિષય એ છે કે તાળાંનો ભરપૂર જનમાં દેહાન્ત થયો. મીર તરીકે પણ તાલસખ જે પોતાનો શોક પ્રતિર્શિત કર્યો હતો કે :

દાગ હૈ તાળાં અલુર્હમતઃ કા છાતી પર ‘મીર’,
હો નમત હસકો એઆશ હમસે બી થા આશના !

જે મકાનમાં તાળા રહેતો હતો તે અઘાંપિ વિશ્રમાન છે મજાદર જનજનનાં જે કે ધણે ભણેશ ન હતો, તોપણ રંગમ, વાગ્યાતુર્ક, રહેલીશની, અદબ આદિમાં જેની જેક મળતી દુર્ધર્મ હતી એની સાથે બેસનાશીને બહુ સાવધ રહેતું પડતું હતું, કારણ કે આશિષ વ્યવહાર એને અશક થઈ પડતો. તાળાંની નૈત્રી મરિ એણે નિર્દેશ કર્યો છે કે

તુરહારે હિજરમે રહતા હૈ હમને ગમ મિયાં સાહબ !
ખુદા જતને જિયેગે યા મરેગે હમ મિયાં સાહબ !

મજાદર કેટલી તીવ્ર અને તીક્ષ્ણ લાગણીવાળો હતો તે નીચલા દૃષ્ટાંત પરથી મત્લબ થશે એક દિવસ એક નસાણ સાહેબ તેની મુલાકાતે આવ્યા પ્યામ લખતા પોતે જ મુરાદીમાંથી પાણી લઈ પીધું, પરંતુ પવાણ મુરાદી ઉપર મીધું નહીં મૂક્યું. આ કૌનક દેખી ક્રોધ બહાર આક્રોશ થયો અને મિલજથી બોલ્યો “અઝબ બેવકફ અદમક યા, મિસને તુરહે નસાણ બના દિયા, જે મુરાદી પર આજબારા લી રખના નહીં જાનતા !” એની મુકામલા એટલી હતી કે એક વાર દરજ દેખી દુકી બીરી લાવ્યો તે પહેરતાં એને શિરોવેદના થવા લાગી !

મોલવી ગુલામ ચંદિયા કોઈ દેખી પેરલાગી મિર્ઝાનો ચેલો થવા નિક્કી ગાળ્યો. એની દાદી બહુ બરાવદાર હતી. જુદા મજાદરમાં કવિની સાથે એનો પરિચય થયો, અને એણે પોતાનો અભિમાય નિવેદન કર્યો. મિર્ઝા જનજનનાં જે હતાર દીધો “ધહેલાં દાદી બેઠાવી બધાં માણુગોની રાન્ત જાનવા અને પછી જ મારે ત્યાં વસાવી દેલો. બધા, એ રીઝના જેવું આપતું સ્વચ્છ મો લીક નથી લાખતું તો પ્રભુને કેમ પસંદ આપતું હશે ?” આ કટુ વંજીનું શ્વાસ કરતાં મુખ ત્રણ નિસ તો વેર જ રહ્યો, કિંતુ ઇશ્વરી આદેશ સતત મળતો રહેવાથી તેણે દાદી મુંડાવી શિષ્યત્વ સ્વીકાર્યું. રૂબરૂ છંસા આપ્યાં

આથે પણ મિર્જાનો સંબંધ હોતો જે વિરેનો ઉલ્લેખ ઇત્યાદિ એક પુસ્તકમાં કર્યો છે. - મજદર સાહેબનું એક દિવાન ફાર્સીમાં પણ છે. સાલ વર્ષની ઉંમરે ત્રીસ હજાર રાજેશમાંથી એક હજાર તારત્તીંગદી એ રસતમાં આવ્યું છે. હજૂંમાં પણ એક દિવાન છે, જે અખર્ષ છે. એમની બાપા સૌદા અને મીરકેશિયા જેની છે. એમણે મળુવદાર્શક ગણ્યો પણ જાણી છે. સૌદા એનાં રાજરો મટે ઠૂકા ઉડાવે છે કે. -

“મજદર” કા રોર ફાર્સી ઓર રેખતાકે બીચ;

“સૌદા” યજીન લતા કિ રોડા હે બાટ કા;

આગરે ફાર્સી તો કહે ઉમકો રેખતા,

વાકિંદે નો રેખતા કે જરા હોવે કાટ કા;

અનકર વહ વહ કહે કિ નહીં રેખતા હે વહ,

ઓર રેખતા બી હે તો ફિરોઝશહી લાટકા;

અલકિરસા ઇસકા હાલ યાદી હે નો સચ કહું—

કુત્તા હે ધોખી કા કિ ન ધરકા ન ધાટ કા!

મિર્જા સાહેબે એક ધોખણને રાખી હતી તેનો ઉલ્લેખ છેલ્લી લીટીમાં મળે છે.

એની ટોની ઉંમર યજ્જવારે એક રાત્રે એક વ્યક્તિ મિઠાઈની ટોપલી લઈ એને ત્યાં આવી, પરંતુ દ્વાર બંધ હોવાથી તેણે પોકાર મારી કહ્યું : “હું મૂરીદ છું, બેટ પણ લઈ આવ્યો છું, મારે દરવાજા ખોલો !” મજદર સાહેબ બહાર આવ્યા, ત્રિંતુ એક ગોળી સજ્જસજ્જાટ કરતી એમની છાતીની આરપાર ચાલી ગઈ. ખૂનીએ તો પચાસનમ્ કહ્યું, જ્યારે કવિ મૂર્છિત થઈ ધરતી પર ટળી પડ્યા. પચાસ વર્ષ દિવસ જીવન રહ્યા, પણ એ દિવસો મહાઅય્યામાં અતિત કર્યા. ને કે એમા થે પોતાનું ધૈર્ય છોડ્યું નહીં, બાદશાહને આ હુકીકતની નજીર યતાં એણે કહાવ્યું કે ખૂનીનું વધાસ્થિત અને અવશિષ્ટ વર્ણન આપો કે પકડી રાકાય. મજદરે જવાબ દીધો કે : હવે હું તો મૃત્યુની રાહ જોતો બેઠો છું, મરનાને મારવો એમાં અપરાધ નથી; ધાનક નો પકડાય તો તેને સિક્કા ન કરતાં મારી આગળ મોકલી આપવો ! અંતમાં સં. ૧૮૩૬માં મૂર્દરમની દરમી રાત્રે એણે આ નિઃસાર સમારનો પરિચય કર્યો. એ સંબંધમાં પણ એમણે ગાયું છે કે :

જ્યાં મારા ગયા ખૂબાં કે બદલે મિરજા મજદર;

બલા થા થા ખૂરા થા, જોર કુછ થા ખૂબ કામ આયા !

મૃત્યુના ફેટલાક દિવસ પહેલાંથી જ એમને પોતાનો અંતકાળ પારો આવતો લાગેતો હતો. એ વિષેનો સંકેત એઓ પોતાનાં કાવ્યોમાં થે કરતા રહ્યા હતા, અને વાર્તાવિનોદમાં મિત્રોને ‘પણુ એ વાતથી સુસ્ત બનાવતા. એમનું સ્વર્ગગમન થયું તેની થોડાક દિન આગળ કોઈ એમના ગિરિપદની વાંચના દર્શાવતું આવ્યું. કવિશ્રીને તેને જનર લીધો : હવે બહુ થોડો કાળ રહ્યો છે—તો મારી સલાહની શી આવશ્યકતા ? એક રાત્રે કહું તેને જ સલાહ કે સમજ લેવો.

સોગ કહતે હૈં મરે ગયા મજદર,

ફિલકકિતમેં ધર ગયા મજદર !

મંત્રહર સાહેબનો આવાં અનિર્વચનીય નિષ્કારણથી કોણે વધ કર્યો ? અને શી નિષ્કાથી ? એ પ્રમાણથી અત્યંત વિવાદાસ્પદ છે. કોઈ એવું મંતવ્ય ધરાવે છે કે સુત્રીઓએ એમનું કર્મીણ ખૂન કર્યું : કોઈ કહે છે શિયાઓએ. હકીમ કુદરતુલ્લાખાં કાસિમનું એવું કથન છે કે મંત્રહર નિત્યનિરંતર અને સદાસર્વદા અક્ષીની વિરૂધ્ધ શેઅર કરતા હતા, આ કારણવશાત્ કોઈ સુત્રીએ એમનો અંત આણ્યો ! દિલ્લીમાં ચિતડી કબરની પાસે એમને ભૂમિદા કરવામાં આવ્યા હતા, જે દાલ “ખાનકાહ” કહેવાય છે. એમની કબ્ર પર લેખ છે કે :

ખસૌહે તુખતે મન યાફતન્દ અજ ગેખ તહરીરી,
કે ઈ મકતૂલ રા બુલ એશુનાહી નીરત તકસીરી.

અર્થાત્ મારી મારને મારે ઈશ્વરપ્રેરિત એવો લેખ મળ્યો કે : આ મૃત મનુષ્યની નિર્દોષતા—એ જ માલ એનો દોષ હતો ! મંત્રહર સાહેબ નીતિરીતિમાં જેમ સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા ચાહતા હતા તેમ ભાષા અને કાવ્યનાં સુશસ્ત્રિય અને માધુર્ય વિશે પણ બહુ જ કાળજી ધરાવતા હતા. ઉર્દૂની પૂરાતન પદ્યોમાં એમણે બહુ સંસ્કૃતિ આણી છે એમના શિષ્યોમાં મીર મુહમ્મદ ખાકર, બસાવનસાલ “બેદાર,” ખાન અહમ્મદનુલ્લાખાં “બયાન,” અને ઇનાયુલ્લાખાં “યકીન” અગ્રણ્ય ધરાવે છે. એ સઘળાની રચેલ પૃથક્ પૃથક્ દિવાન છે અને એમની પણ પ્રતિભાશાળી કવિરત્નોમા અતર્જિલ્લામાં થાય છે. હવે કવિ મંત્રહરનાં કેટલાંક કાવ્ય અભિધેયો ખાકગણના વિનોદાર્થે અત્રે પ્રસ્તુત કરવા ઉચિત છે :

અક્ષી અખ ગુલકે હાથેસે હુટાકર કારવાં અપના,
ત હોડા હાય ખુલખુલને અમનસે કુછ નિશાં અપના !
યે હમરત રહ ગઇ ક્યા ક્યા મહેસે નિદગી કરતે,
અગર હોતા અમન અપના, ગુલ અપના, ખાગખાં અપના !
અલમસે યાં તલકે રાઈ કિ આખિર હો ગઇ રૂસવા,
હુખાયા હાય આંખોને મજહૂમ ખાનદાં અપના !
રશીયાં છી ત કુછ તકસીર સાખિત હે ત ખૂખાં છી,
મૂજે તાહક સત્તાતા હે યહ ઇશકે ખદશુમાં અપના !
મેરા છ લલતા હે ઉસ ખુલખુલે એકસકી ગુખત પર,
કિ જિનને આસરે પર ગુલકે હોડા આશિયાં અપના !
જો તૂને છી સો દુશ્મન છી નહીં દુશ્મનસે કરતા હે,
ગલત થા લાનતે યે તુઝેકો જો હમ મેહરખાં અપના !
કોઇ આગતૂર વહ કરતા હે સજન અપને કો અય જાલિમ ! ?
કિ દૌલત ખવાહ અપના “મંત્રહર” અપના લાનલત અપના !

ઉપરોક્ત ગઝલની સાથે વાખાની નીચલી ગઝલ કેટલું બહુ સામ્ય ધરાવતી જણાય છે—

નહીં કોઈ દોસ્ત અપના યાર અપના મેહરબાં અપનાઃ
 સુનાઈ કિસકો ગમ અપના અલમ અપના બયાં અપના!
 બહુત આહા કિ આપે યાર યા ઇસ દિલકો સખ આપે,
 ન યાર આયા, ન સખ આયા, દિયા જિમેં નહીં અપના!
 કદમમેં તરફ હૈં યહ અન્દલિબાં મખત બેબસ હૈં—
 ન સુલસન દેખ સકતે હૈં ન યહ અથ આશિયાં અપના!
 સુઝે આતા હૈં રોના એરી તન્હાઈ પ અથ 'તાળાં'!
 ન યાર અપના ન દિલ અપના ન તન અપના ન જ અપના!

તાળાંનો સુલેગાન માટેનો પ્રેમ કેટલો નિર્મીમ અને નિસ્વાર્થી હતો તે નીચલી શાએરા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

કોઈ દૂસરા તાળાં ન હોગા,
 કિ દિલ દેતુએ ફિર પગેમાં ન હોગા!

* * *

સુઝેમાં! કયા હુઆ ગર તૂ નજર આતા નહીં સુઝકો?
 મેરી આંખોકી પુતલીએ તેરી તબયીર ફિરતી હૈં!

* * *

કયામત સુઝ પ કલખી શત ઉસકે હિન્ગમેં લાઈ,
 ન આયા યાર મેરા આજહી વહ શત ફિર આઈ!

સાથે સાથે પોતાના ધર્મ વિશેના પબ્લુ નિર્દેશ કરે છે.

મૈં તેરે ઇસ્કસે અઝ બસ કિ કુદમેં આયા,
 તરીકે મસનિદો બૂતખાના એકસા સજા!

* * *

ઈન શુનેકો નો મેરે માથ સુહખત હોતી—
 કાસ બનાતા મૈં બરહમન લી, સુસલમાં કે ચપર!

* * *

સુકરેર નહીં કોઈ તાળાંકા મજહબ,
 કહી હૈં મુમલમાં, કહી બરહમન હૈં!

આ કવિવરની નીચે આપેલી મંજુદર સર્વત્ર પ્રખ્યાતિ પામી છે એમ કોણ નહીં કહે?

ઇસ્કે કયા સબી હૈં કિસી અબિલસે પૂછા -આહિયે:
 કિસ તરફ જતા હૈં દિલ બેદિલસે પૂછા આહિયે
 કયા તરફતેમં સજા હૈં કલ્મ હો ખવારે કે હાથ,

- ઉસડી સિન્ધુત કો કિરી બિન્દાસો પૂછા ચાહિયે !
- મિમેને ઉમકાજજમ ખાયા હૈ— ઉસે માલુમ હૈ—
- મિમે અધૂ 'કા સિદ્ધતે ધાનકસે પૂછા ચાહિયે !
- ચાર કે મિલનેકા તો કોઇ નરહ બન આતી નહી,
- તરહ મિલનેકા કિરી-વામિકસે પૂછા ચાહિયે !
- આહો નાલેકા હકીકત હેખતા હું હિઝમે,
- કયા હોગી શુઝરતી "તાબી" દિલસે પૂછા ચાહિયે !

વસંત રતુનું આવાગમન એ પૂર્વના તેમજ પાશ્ચાત્ય કવિદ્વેષો દ્વેષસ્પર્શી વિષય છે. અંતરની પ્રેમપ્રતિભાને અવલુંનીય પ્રેમ તો આશુ' એ વર્ણ કવિએને કલ્પનાશક્તિનો અથ્થ યનગતાવવાને કારણભૂત બને છે. પણ એ કંદાળાબરી સતતતાનું નિવર્તન કરનારો એક જ વિષય ને કાવ્યદેવીના ઉપાસકોને નહીં આવે છે તે વસંત ! ૫૨૩૩મા વસંતથી જ ઉદ્ભવિત પદાર્થોમાં નવપદ્મવ ઉત્પત્તિ યાય છે અને એના પતિભુગે પ્રાણીમુલ્યમા નવચન રૂદે છે અને સામાન્ય જનસમાજમાં અવનવો આનંદોદાસ નિર્જર છે એ રતુને કાર્ત્તી અને ઉર્દૂ સાધરોએ કાવ્યપુષ્પો દ્વારા વધાવી લીધી છે. તેમાં ગાળાગા નાકેસ નાયક મઝહરે પણ ને પાનાનો લુદતક અને શુભ કાળો ગાળો છે તેનું દિગ્દર્શન કરાવી આપતું મઝહર-તાળા એ કવિચિત્રોની આ અનિ સંક્રિષ્ટ યનગતોમાં પૂર્ણાવૃત્તિ આપીએ.

હમને કી હું તોખા આ ધૂમ મચાતી હૈ બહાર
હાય 'જમ ચક્કતા નહીં કયા સુકત જતી હૈ બહાર'
ગાલો આ શુકને હમારી ખાક પદ રાજા હૈ રોડ.
કયા કયામત હૈ સુવાકો બી મતાતી હૈ બહાર !
શાખ શુક હિલતી નહીં વહ શુભલુલોકો ખાનખે,
હાય અપનેકે ઈશારેસે સુકાતી હૈ બહાર !
હમ મિરદતારેકો અજ કયા કામ હૈ સુકશનસે લેક,
છ નિકસ જતા હૈ જબ સુનને હૈ આતી હૈ બહાર !

એવી નીચતી રાજરમા પ્રાણભુમિયાને સંજોવન દોવ તો ચલિચિન્ નવાઈ નથી

રમચા અમર ન કરના થા આક્રમમે થઈ સુઝે—
એવી નિગાહ નાઝમે દેખા થા કયાં સુઝે !

(સંપૂર્ણ)

ચંદુના વિવાહ

લેખક : રા. રા. કિરોર વકીલ

ચિત્રકાર : રા. રા. શરમાળ

(ગયા અંકથી પુર)

જેમ સરદારને જોઈને સિપાઈઓમાં જેમ આવે તેમ માશીયાં જોઈને માનારીના ઘાટા-ઓમાં કંઈક અવર્ણનીય પ્રાદા, ગૌરવ અને રણકાર આવ્યાં. હવે સિન્ધુ અનિવાર્ય હિજરો. ગીનો ગવાયાં, પણ કાશીમાશી પિ અત્યાર સુધી ન પડેલી નજર મારા પર પડી અને તે સાથે જ હુઆ, પગતાગીઆ અને મગારા દુકાનદારો યાદ આવ્યા અને તે સાથે મોઢો લાવવાનો યાદ આવ્યો.

પણ દીર્ઘદર્શી માશીયાને યાદ આવ્યું કે મૂ... ચંદુને એકાદ વાગે ખાવાનું મળશે, તેથી કાશીમાશીને ખાવાનું આપવાની સૂચના કરી અને તેમની જતાવેથી જગ્યાએથી પરસાદ માં આવેલા ડોર થપડી, કળીના લાડુ અને વળીને હોડકાં જેવી થઈ ગયેલી પૂરી ચંદુને, અવિતાને અને હીરાને એક યાળીમાં ખાવા આપતા દતાં, પણ કાશીમાશીએ કહ્યું કે એ ચંદુડો મેયું નદિ ખાય.

“ના ખાઈશ, આપણે તારે ઘેર ખાઈએ છીએ ને લાઈ હીરા” ચંદુએ સાહેદી પૂરાવી. હીરાએ આંખ અર્ધા ખીડી, ડાકું ઉઘું દલાવી, પુગ મોલાવ્યું, અને જ્યાં એક યાળીમાં ખાવા બેઠા. ચંદુની દરેક દિશા માશીયા

તથા કાશીમાશીને કંઈક કદપનાના પ્રદેશમાં વિહરવા લાઈ જતી. ચંદુએ ઠેરને કંકડો ખુશ થતી હીરાના મોંમાં ચૂક્યો ત્યારે વહુને કંસાર ખવડાવવાના સમયની માશીયાને યાદ આવી ચંદુ જલદી ઊભી ગયો ત્યારે કહ્યું કે રડવાને આજે સંતોક સામુતી લાપશી ખાવાની છે તે ધરનું રોનું ભાવે! કાશીમાશીને લાગ્યું કે પાંખ આવશે એટલે એમને ચંદુ ગુલી જશે, તેથી માશીયાએ કહ્યું “જો અદ્યા ચંદુ! આવી વહુ અપાવી છે તે માશીયાને જૂલતો નહિ હો.”

“પેલી ડેવલી કે? ઇચરલાઈ, ઇચરલાઈ, એ તો આમ આવે છે” એમ કહીને ચંદુ જમીન સાથે એકમેક પાંતરીયા ડીઝીને ખુણે કરી ખસા ખુંધા કરી, ગળે, હાથે અને મોઢે ધુનસી ખાઈને પહોણું પહોણું ચાલવા મંડ્યો.

“અદ્યા, ખચરદાર જો મારી વહુના ચાળા પાડ્યા છે તે” માશીયાએ ધમકી આપી.

“એમો! રમણ માશીયાની વહુ! માશીયાની વહુ, માશીયાની વહુ” એમ. જરામ પાડી ચંદુ નાચવા મંડ્યો. એને ક્યાં ખચર દત્તી કે એમ ગણુની કરનામાં આવે તો માશીયાની વહુઓ ઢગલાબંધ થઈ જાય.

માશીયાએ 'જો મૂઓ' કહીને ધૈર્ય જાળવ્યું, પણ કાશીમાશી વેલણ લઇને ઉઠ્યા. અને ચંદુ ડાહીના થોડા રમમાં રમતાં પાછળ દોડનારને પકડ પકડ કહીને દોડ મુકે તેમ કચકારી બેલાવી કાશીમાશીને પકડવા બોલાવતો. કાશીમાશીને આવો આવો કહેતો ચાલીમાં દોડી ગયો અને હું કાશીમાશી પાસે કકરો, પેસા અને એક્સર મેળવવા થે બ્યો.

"વિવાહ થવાના છે તેથી તેના તાનમાં આવો છે" માશીયાએ કહ્યું.

"પરણ્યુ" અને પટેલાઈ કરવી કેને ન ગમે?" બીજાએ હોકારો પૂયો.

"આ હીરાને પૂછી જુઓની એ પણ હા કહેશે" ત્રીજાએ કહ્યું.

"હું હીરા, તારે પરણ્યુ છે?" માશીયાએ પૂછ્યું.

હીરાએ પુચ બોલ વ્યું.

"તને કેવો વર ગમે? કાજો કે ગોરો?"

"ચલુમાઈ જેવો" હીરાએ કહ્યું.

કાશીમાશીએ કકડા અને પેમા આપી લાવવાની ચીજો મેટે ગણાવી માશીયાની તો એવી ટેવ હતી કે બહુ વસ્તુ મંગાવવાની હોય ત્યારે ટીપ કયાં વગર જવા જ ન દે. એમણે આ વખતે પણ તે જ સૂચના કરી. ચંદુની "પેમરીન" ના કેસાણાં ન હોવાથી મારે મોટે જ પાદ રાખવાનું રહ્યું. માશીયાએ ત્રણત્રણ પાર બધી લાવવાની ચીજો મારી પાસે ગોળાવી અને પછી 'ગણુબન કરો' કહીને મને જવાની અનુમતિ આપી.

ખરીદી કરી અમે દશ સઘા દશે પોછા આવ્યા, પણ માશીયાએ પહેલેથી ભવિષ્યવાણી બાળી હતી તે પ્રમાણે એક બે ચીજ રહી ગઈ. અને કાશીમાશી પર આ ઉત્સવ પ્રસંગે નજીવી મહેરબાની બતાવવા કાશીમાશીએ એકલા ચંદુને જ મોકલ્યો.

નળત જવા લાગ્યો, પણ ચંદુ આવ્યો નહિ. કાશીમાશી અને માશીયા મરેઝરીમાં કહેવા

લાગ્યાં, કે મૂઓ એકલો એકલો સાસરે ઉપડી ગયો. અગીવાર થયા, પણ ચંદુ આવ્યો નહિ. બાર વાગ્યાનું વિવંહનું મુહૂર્ત હોવાથી અને વહેવાણને મુહૂર્તમાં અત્યંત શ્રધ્ધા હોવાને લીધે માકુલાઈએ ટાપટોકાને વેળાસર આવવાનું કહ્યું હોવાથી માશીયા હવે ઉચાનીચાં ચરા માંડ્યાં. ઘડીમાં બારીએ દોડે, ઘડીમાં પાછાં અંદર આવી બધાની કટપનાઓમાં ભાગ લે અને હું ચાલીમાં બીજો હતો તેને સહેજ ખખડાટ થતાં પૂછે "આવ્યો કે? હવે તો જરૂર આવ્યો."

ત્રણત્રણ સાવરણીઓએ વાગોળની જેમ ઉધે માથે લટકીને ચંદુના દર્શન માટે તપ આદરવા માંડ્યું, પણ ચંદુ ન આવ્યો. કાશીમાશીએ પાડોશીના છોકરાને રતનને ત્યાં દોડાવ્યો "જા જા આવજા, ચંદીયાને રતનને ત્યાં હોય તો ઘસડી લાવ. એને મૂ...ને ત્યાં જાળને બેગી રહેવાની ટેવ છે. આપણું કામ કરના મોન આવે અને એ રતનના ફેરાધક્કા ખાવા હોય તો તૈયાર."

"હું ઘેલ જાઉં?" હીરાએ પૂછ્યું. પણ માશીયાએ "એસએસ" એવા તુચ્છકારથી કહ્યું કે એ બેગી ગઈ કાશીમાશી ચાલમાં, માશીયા રસ્તામાં, હું જગરમાં એમ સર્વે પોલીસના માણસો યુદ્ધ દએલા છોકરાને શોધવા નીકળી પડ્યાં, પણ બધાં બાર વાગે વીજે મોટે પાછાં આવ્યાં.

"માશીયા, આજે કહાલી મોકલો અને વિવાહ જઈ રખાવો. આપણે ચંદુને શોધી કાઢીએ."

"ના ના" કાશીમાશીએ કહ્યું. "તું તારે જા. એની રીકર નહિ. એ તો ઘણી વાર મીચ રમવા આમ દોડ્યો જાય છે."

"હા, તું તારે જા" માશીયાએ પણ કહ્યું. "તાર તો અંદી થયા, દગણા એ તો એની મેલે આવશે..."

હું ચાલ્યો, પણ મારું હૃદય ખેરતી ગયું. મારા વિચાર ફક્ત ચંદ્રની આસપાસ વીંટળાવા લાગ્યા. એની વાતચીત પરથી વિવાહની જવાબદારીના, એ પ્રસંગના મહત્વનો, એ બંધનની વિષમતાનો જરા પણ ખ્યાલ એને લાગતો ન હતો. ખીણ અમંગળ શંકાઓને સ્થાન ન હતું, છતાં હું ધણો જ ખિન્ન થઈ ગયો.

“કેમ કાધુ જેવી પ્રતિભા આવી ગયા છો !” શરદ્યદ્રે રસતામાં પૂછ્યું.

મેં વાત કરી અને કયું કે. વરરાત્રી હજી પાછા ફર્યા નથી.

“ત્યારે તો પહેલી એમની તપાસ કરવી જોઈએ, કથ્થરભાઈ. એક વીસેક વરસનો સમજણો યુવક પેતાની છંદગીની એક ધન્યતા પછે પાછો ન ફરે અને રોકાઈ જાય તો જરૂર પહેલો એને જ શોધી કાઢવો જોઈએ.

“અરે શેનો વીસ વરસનો ? દશબારની વચ્ચે દશે.”

“હે ! ત્યારે તમારો માશીયાએ મને છે તપો ! મેં તે માટે તો ખાસ પૂછી જોયું કે વર કેટલા વર્ષનો છે. ત્યારે તમરા માશીયાએ કહ્યું કે “મોટો બરો” છે, ત્યારે જ મેં હા પાડી, તમે ધારો છો કે આવી લંગડકી જુદી લઠાવવામાં હાજરી આપવાનું હું કશું કરું ! તમે જોતા નથી કે જાળ-લમની, રૂલિંગની, પ્રજ્વલિતકાવાદની હું કેટલો વિરોધ છું !” એમ કરીને વિન્ટેરીઅભાથી ઉતરી પડવાને શરદ્યદ્રે ઉઠા થતા માડ્યા.

“શરદભાઈ, આ શું કરો છો ?” તમે મને માશીયાનો ઠપકા અપાવશો, અને બધું સુચવાવી નાખશો. અત્યારે હું કોને ખીજાને શોધવા જાઉં ?”

“ત્યારે હું જાળવિવાહમાં સુધારક યજ્ઞને લાગ લઉં ?”

“આમ અલગ રહીને કેટલા જાળવિવાહ તમે અટકાવ્યા ? તમારે આવવું જ પડશે.”

“પણ લોક જાણે તો મારા પર Un-sincerity નો આરોપ આવે. હું આવું છું, પણ મારી હાજરી તદ્દન ખાનગી રહેવી જોઈએ.”

“કશું” મેં કહ્યું. ‘શરદ્યદ્રે એકલાં તમને એમ લાગે છે ? મારું હૃદય પણ જાણે છે. તે સાથે હું જાણું છું કે તમે તે હું તો શું, પણ આખી યુવકઆલમ આની સામે વિરોધ દર્શાવે તોપણ આ ડોશીઓ અટકે તેમ નથી. પણ મને એમ થાય છે કે છોકરાનાં હૃદયવહેણ તેનાથી જાણ્યાઅજાણ્યા જુદી દિશામાં જ વહે છે અને તેથી મારું પણ હૃદય ખુબ ધવાય છે.”

“ચાલો દિંમત દોળ તો આપણે આને અટકાવીએ.” શરદ્યદ્રે કહ્યું.

“ના, એ મારાથી નહિ ખન” મેં જવાબ આપ્યો.

વહેવાણને ત્યાં માકુભાઈ ઉંચાનીચા થતાં દત્તા અને વહેવણ “મુરત મયું, મુરત મયું”ની ટેક પુકરતાં હતાં.

“કેમ કથ્થરભાઈ, મેં કું થયું ? આ શું, પછી મુરત ચાલ્યું જાયને. ચાલો જોગ, કુંકુને દરીઓ લાવો.” માકુસ છએ ઉતાવળ કરતા માડી.

“મુરત તો મયું નવે શું ?” વહેવાણે શાંત વિરોધ કયો.

“એ તો એમ થયું” શરદ્યદ્રે કહ્યું “કે જરા ચંદુલાલ.....”

“હું, ચાલો ચાલો દશે.” માકુભાઈએ આંખ કાઢીને કહ્યું. “હવે આપણું મુરત સાચવોને.”

“શું શું ?” વહેવાણે પૂછ્યું.

“ગદાર ગયા હતા ત્યાંથી આવ્યા નથી” શરદ્યદ્રે પૂરું કયું.

“હે” વહેવાણે કહ્યું. “ત્યારે તો અત્યારે રહેવા દો. મુરત પેણ મયું છે.”

માકુભાઇએ ઘણી દલીલો કરી. માશીયા-
ન ખીજવાય તેથી મેં પણ એમને ખુલી
પાંગળી પુષ્ટિ આપી, પણ વહેવાણુ એકનાં એ
ન જ થયાં. ‘પણ મુરત ગયું’ એમનો છેલ્લો
જવાબ હતો. માકુભાઇ સમય વિચારી
ગયા. ‘‘ઠશ્વરભાઇ, સંતોક બેનનું મન રાખો,
આપણે ખીજું મુરત જોવાડાવીશું, તમે કહેતા
હોતો અંખાલાલના.....’’

‘‘ના બધું સાથે જ’’ મેં કહ્યું. અને
પાનસોપારી ખાઇ અમે ઉતયો.

‘‘આ શું કર્યું?’’ મેં શરદચંદ્રને પૂછ્યું.

‘‘એ ખીયારાને છોડાવ્યો. હવે એનું
નશીય. ફરીથી મુરત લેવાય ત્યારે મહેરજાની
કરીને મને ન બોલાવશો.’’

સુકા કાપરા જેવે કાચે ઉત્કંઠા અને
અધીરાઇથી વાટ જોતાં વડિલો પાસે હું પાછો
ગો. માશીયા તમા કાશીમાશી ખારીએથી
પાલીએ અને ચાલીએથી ખારીએ પગને
કસરત કરાવી રહ્યા હતાં. એક તરફથી
ચંદુની અને ખીજ તરફથી મારી અધીરાઇથી
વટ જોવાતી હતી.

‘‘જ્યે, આ ઇશ્વરીઓ તો આવ્યો, સંતો-
કડીને ચાપાણીએ ન મળ્યા તે કાંઈ ઝાઝી
વાર ન લાગી? કેમ કર્યોને કંકુના! પણ
તારો ચાંદલો ક્યાં છે?’’

શરદચંદ્રનો ભાગ દયાવી દમ, સંતોક
બેનના ‘મુદૂન ચાંદુ’ ગયું” પર હાર મૂકી
મેં માશીયાને વિવાહ અટકવાના સમાચાર
આપ્યા. શરદચંદ્ર પર માશીયા ખીજવાઇ
અપ તો ફરીથી શરદચંદ્ર અણીને સમયે
માંદા પડશે જ કે કેમ તે ખાત્રીપૂર્વક ન
કહેવાય અને માંદા ન પડે તો વિગ્રહ પણ
કેમ શમે? તેથી માશીયા અને કાશીમાશી
તરફથી શરદચંદ્રને ચોખ્ખો શિરપાવ અપાવવાનું
કામ મેં માકુભાઇ માટે રહેવા દીધું.

પણ શરદચંદ્રને બદલે હાલ તો શુરમે ચંદુ
પર જ વળ્યો. કેમ ન વળે?

‘‘એક તો મૂ...લીંજુ લેવા ગયો તે
આવ્યો જ નહિ.’’ સતારનો ઉત્સાહ, ઉલ્લાસ,
ગીતનો આનંદ આ સમાચાર સાંભળ્યા પછી
તેટલા જ પ્રમાણમાં ગમગીનીમાં ફેરવાઇ ગયાં.
એક તરફથી ગોળની લા શી શાંત થયેલા
કોઠી માણસથી જેમ ઠંડી થઇને પડી હતી.
ખીજ તરફથી આવા શુભપ્રસંગોમાં લાપશીના
સેભાગ્યદેવ ગણતા યોગા પત્ની ઉજળતાં
શાંત થઇ જતા ફેટલાક પતિદેવોની પેટે
ચુલે પડ્યા પડ્યા ઉજળતા હતા. ‘ચંદુ
આવ્યો ન હતો તેની બહુ શીકર ન
હોતી. કાશીમાશીનો અનુભવ હતો કે
ફેટલીક વાર એને સાહસયાત્રા કરવાનું
મન ગઇ આવતું અને મધ્યકાલીન તીરોની
માફક એ છેવટે પશ્ચાત્તો પાછો ફરતો, પણ
એ સાહસથી વિવાહ અટક્યા, ઉત્સાહ ભાંગી
ગયો, અને મરકરી થવાનો પ્રસંગ ઉપરિથત
થયો તે અસહ્ય થઇ પડ્યું.’

શું વડિલોનો ઉત્સાહ! આડે દહડે
મેટેથી ધાંટા પાડીને વાત કરતી વિધવાઓને
શરમ વગરની અને નફ્ટનો ઇલકાજ આપનાર
વડિલોએ પોતાના વેધબધમને પડનો મૂકી
પોતાના ઉલ્લાસને આનંદને હર્ષરેલાતાં બીનો
માવામાં પ્રદર્શિત કર્યો પોને પોતાના
વિવાહ અને લગ્ન પ્રસંગે જે ગાવો અનુભવી
નહોતા ચકથા તે ચંદુની માનસિક સ્થિતિ
કદી અનુભવ્યા. સવારના પહોરથી જહેમત
ઉઠાવી સ્વાદિષ્ટ મોજન નેપાર કર્યું. હું
ચાંદુ કરવા ગયો તે વખતે ચંદુની ગેર-
હાજરીને વિસારી ચાલીની બધી સ્ત્રીઓને
મેટે ચંદુના સદ્ભાગ્ય વખાણી આવ્યાં. હું
એ શુભ કાર્ય કરવા સચેથી હતો તેની
ખુશખબર બધે પહોંચાડી આવ્યાં. કોવના
છોકરાને જમવાનું, તો કોઇને ચા પીવાનું
આમંત્રણ આપી આવ્યાં. વહુને ફરીથી કથે
દિવસે તેડવી તે નક્કી કર્યું અને શું જમણું
કરવું તે પણ ઠરાવ્યું અને અંતે આ!

તેગને એ 'મુરતની ડિંગેરી' 'સંતોકડી' પર યુરસો આવ્યો. સંતોક જેવી બાવડીને ન સમજાવી શકવા માટે 'પાણી વગરના' માકુલાઈ પર યુરસો આવ્યો. વડીલ યદને આટલી પતાવટ ન કરી શકવા માટે શરદ્યંદ્રની બાહોશી માટે એમને ધણો દલદલ અભિપ્રાય બંધાયો. મને તો નમાલાનો ઇંદકાજ પહેલેથી જ મળ્યો હતો તેની વધુ સામિતી મળી, પણ બધાનાં મુળ ચંદુ પર તો કાશીમાશી ખુબ જ ચીદવાયાં. એ આવ્યો હોત તો કંઈ હતું? સર્વ દેવ નમસ્કારઃ કેશવં પ્રતિ ગચ્છન્તિ તે પ્રમાણે વડિયોનો સર્વે તરફનો યુરસો ચંદુ તરફ વળ્યો.

કાશીમાશીએ ચંદુને 'કુંધી' નાખવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. એને મારવા માટે સવારે લીધેલું, પણ દારીને નાખી દીધેલું વેલણુ દાયમાં લઈ, સામે ઉમેઝા ચંદુને મારતા હોય તેમ દાંત કચકચારીને 'મૂવાને એવો માર', એવો મારું એમ કહેતા કહેતા કાશીમાશીએ પવનને ખુબ ઝપાટા લગાવ્યા. ધરમાંથી કાઠી મૂકવાના શયય લીધા "મ...આવે એટલી વાર, આવે એટલી જ વાર" એમ એ વેલણુ પટપટાવતાં કલા કરતાં.

માશીયાને અધીર યવાનું બીજું પણ કારણ હતું. આગલે દિવસે એમણે એકવાર ખાતું હતું, તેની ચંદુની ગેદાજરી એમને અંતરાય પાડતી હતી. હું અને પ્રમિલા ભુખ્યા થયાં હોઈશું કહી એમણે અગને બધ ને ખાંઈ લેવાની સૂચના કરી, પણ અમે એ વ તો સાફ ઇન્કાર કર્યો, એટલે માશીયાને શાંતિ રાખી પડી, અને ચંદુ પર એ ખાલી પેટે ધુધરાવા મંડ્યાં.

યાદાયાઈને વાટ જોઈ જોઈ હું પોલિસમાં ખમર આપવા જવાનો વિચાર કરતો હતો તેવામાં એક દાયમાં ટોપી ઝલી, ચિંજ્યનાદ કરવામાં હાથ ઉછાળતો હોય તેમ 'ગર્જની સંચુરી'ની જય ઘોષણા કરતો

એક જગમગર કુદાકડો મારી 'ચંદુ' એરડીમાં આવ્યો.

'ભિગો રે તાર' સત્યાનાશ જય રે' કરતાં કરતાં કાશીમાશી એમનું વેલણુશી શેઠ લઈને ચંદુ તરફ દોડ્યાં. પણ કલાબાજ ચંદુ "આવો આવો કાશીમા તમે આવો રે" એમ તાળીના અવાજ અને અર્થસૂચક આચકારસૂચક ચાળાઓ સાથે લજ્જકારતો, ઉધા એન્જનથી પાછળ જે ચાલી દેતીની માફક કાશીમાશીને પકડવાનો પકકાર કરતો કરતો પાછળ ખસવા લાગ્યો. કાશીમાશી પકડવા જા તમ તમ ચંદુ પાછળ ખસતો જાય અને "આવો કાશીમા" કહીને ચાળા કરતો જાય. કાશીમાશી દોડ્યા, ન ફાળ્યાં, ગુસ્સાના આવેશમાં રોકાઈ ગઈ નિરાશા અને કચકચારતો સંતાપ હવે અસહ્ય થઈ પડ્યો. કાશીમાશી દારી દારીને ભેરી ગયાં, રડતા જે ના ધર્મ ગયા, "મૂઆ તને કયે દિવસે સાન આશે" એમ આક્રંદ કરતાં કાશીમાશી રડી પડ્યા.

અને તરત ચંદુ પગટાઈ ગયો. તોફાન એની આખમાથી ઓસડું અને એના નાચના દાયમમાં મંબીઈ આવ્યું. તે કાશીમાશી પાસે ગયો, તેમના દાય પકડ્યા. "છ છ તું કમ રડે છે" એમ સમજાવતી મળમળે રવરે પૂજવા લાગ્યો. કાશીમાશી એમનું વેલણુ ભૂંચી ગયાં. ચંદુ તાળી પાડવાનું, કાશીમાનું ગીત ગાવાનું ભૂંચી ગયો.

પણ આ કરણ દરમિયાન અંત માશીયા "હવે ખાઈ લો રે, હવે કંઈ થયું છે તે કંઈ નથી થયું યવાનું છે" કહીને લાવ્યાં અને ફડચો કાઢ્યો કે "હવે દિવસ નહીં થાય ત્યારે એ પીટકાને ધરમા જ ગોંધી રાખવો, બદાર જ ન નીકળવા દેવો, સમજીને દેવે તો એનું ચોક્કસ કરે કે વધી જ ન આવે. ને કાશીઆને પણ એક કલાક અગળતી સંતોકડીને ત્યાં ધકડું પડી

એ વહેલની જણી મુરતનો ક્યાંથી વાધો
કાઢવાની છે ।

જમતાં જમતાં ચંદુએ વાત કરી કે એ
લીંછુ લેવા ગયો ત્યારે એને ખગર પડી કે
હિંદુઓની એ ધરખમ પિકેટ ગળડી પડી હતી
અને જામ રમવા ગયો હતો. છેલ્લા એ વર્ષમાં
આ ઉછરતા હિંદુ કીકટરે સંખ્યાબંધ પ્રશંસકો

કેટલાક દાનેશ્વરીઓને ન જોમતું હોય તેની
પાસે દાન લેવાડાવે ત્યારે જ નિરાંત વળે તેમ
માશીયાને તથા કાશીમાશીને ચંદુને વેંદુ
અપાંવ્યા પછી જ સાંતિ વળી. એમના મનને
ડિવાહ એટલે પિવાહ નહોતા. એમને મન
ડિવાહ એટલે લગ્ન તરફ પગલાં માંડવાં. અને
લગ્ન જાતે જ કેટલીક ઉચ્ચ અભિલાષાઓનું

વિનયનાદ કરવામાં હોય કહીને હોય તેમ “નહની સે ચુરી”ની જયગાથા
કરતો એક ખગર કુડાકરો માની ચંદુ ચોરડીમાં આવ્યા.

ઉપજાવ્યા હતા તેમાંનો ચંદુ પણ એક હતો.
જામને રમતો એવાની લાલચ ન રોકી શકતાથી
એની ટેવ પ્રમાણે એ ખગર આપ્યા સિવાય
કેવડી ગયો અને લાકડાના પંડાળ પર બેસી,
ન્યુસપેપરની એન્ડવાળા જેવી ટોપી જનારી
તડકાનું આવરણ કરી એ જામને ‘સેચુરી’
કરતો જોઈ આવ્યો.

સાધન માત્ર હતું.

અને એ અણુમોલાં જોડાંઓને માશીયાને
માશીજના સંબંધે અમારે ત્યાં જમવાને
પણ નોતપાં. અને જોડાં અપૂર્વ હતો.
તેમાં ચંદુની વડુ રમણને સરજીને તો
સદા પણ કૃતકૃત્ય યજ્ઞ ગયો હતો. ચંદુએ
તેનું જે દારવજનક વર્ણન આપ્યું હતું તેમાં

સહજસાંજથી વધારે અત્યુદિત ન હતી. ક્ષિદ્ધાસની નાધિકાએ તો પ્રેમીએની સન્મુખ જ કે તેમના રપશથી અંગકંપ અનુભવતી, પણ રમણને તો કાઠને પણ જવા આપતા મુન્નરી છુટતી અને એનાં હાથ, ખભો, ગળું એમની મેળે જ “ઊંડે તરવર ડાળીએ, પવન ઝુલાવે પાન” એ પંક્તિને સત્ય કરી જતાવતાં. એના વાંસા પર પોહ લાદી હોય તેમ એ ખુદી અને નીચી વળાને ચાલતી. અને બોલતી ત્યારે એના મુખમાંના “અમૃત” ના સીકરો કુદરતની બંક્સિસોની જેમ, ગરીબ કે તવંચર, નાના કે મોટા પર નિઃપક્ષ પાડે, વરસતા. તે “આપોથી” માંથી ત્રીજે વર્ષે પાસ થઈ હતી અને હવે ચંદુના ભાગ્ય હિમ્નજવાને પહેલી ચોપડીના પહેલા વર્ષમાં “Parliament of catclides under difficulties” ચક્ષાત્રી રહી હતી. ઘેર બહુજાવવા આ તા મહેતાછને મળતા મહીને પાંચ રૂપી નાના પમારનો બદલો તેમના ધાટાની અને ધારજની કસોટી કાઢીને એ લેતી.

વહુ આડ્યાં કે લો મારા વહુ આવ્યા કરતાં કે માણીમા આગળ દોડ્યા, અથવા કહીને એમને વધાવ્યાં, અંદર લઈ જઈને પાટકા પર બેસાડ્યાં, પોતે એની સામે બેઠા અને પછી પ્રણયી પ્રિયતમાની પ્રશંસા જે આવેશથી કરે તેને પણ ટપી જતા જુરસાથી બોલ્યાં, “વહુ વહુ તમે મને કેહેવાં વહાલાં લાગે છે.” અને આ પ્રણયનિવેદન કરી, વહુના પ્રેમપૂર્વક એવારણ્યાં લઈ માણીમાએ આઠ આગળના ટચાટચ આઠ ટચકા ફેડ્યા. નવી વહુ જરા દરયાં અને એમની ટેવ પ્રમાણે ધ્રુવ્યાં, પણ વધાર્ય વર્ણુન તો એ જ છે કે જેમ શેલીનું ચંડાળ હિડતાં હાતાં માતું અને માતાં માતાં હિડતું તેમ વહુ ધ્રુજતાં મુજતાં દરયાં અને હસતાં-હસતાં મુજ્યાં.

આ અનુપમ કન્યકા અને ચંદુનો યોગ પણ અનુભવ હતો. કન્યાનું ખાસ આકર્ષણ

તો એ હતું કે એ પણ દશ અગીયાર વર્ષની ચંદુથી સહજસદાજ જ નાની હતી અને એકજો વર્ષમાં ચંદુની ધર્મપત્ની થવાની લાયકાત મેળવી શકે તેમ હતી. એ લાયકાત પર તો કાઠીમ રીના કંઈક સ્વપ્નાંઓ રચાયાં હતાં અને જ્યારે કાશીમાણી તાનમા આવી જતાં ત્યારે ઉત્સાહભર્યા શબ્દોમાં તે સ્વપ્નાંઓને પ્રદર્શિત કરતા. સવિતા, છ સાત વર્ષની સાગળી છતાં દેખાવડી, માંજરી, તોફાની

કંઈક આનંદમય બેડીકરાઈભય સ્વરે ચંદુએ ખાત્રી આપી.

સવિતા અને સોળ સત્તરવર્ષના યુકે હિરાડતા જરાક અટકતી જીભરાળા ગોર વર્ણુના અંબા-લાલનું પણ તેણું જ ખીણું અપૂર્વ બેડું હતું.

વસિલોને તો ખાત્રીજ હતી કે આ લોકો સુખી જ થવાના હતાં. એમને મન આ તો પુરાણા કાળથી ચાલ્યો આવેલો પંથ હતો, પોતે પણ આમ જ બેડાયાં હતાં અને દુઃખી નહોતા થયા તો આ છાંડરાંઓ શા

ધરાની કળા અને કેતકામ દૃશ્યગોચર થાય છે. પ્રાચીન સમયમાં ભારતના પ્રાણ વાહી અંદર ઘેરી લઇને તેને સંસારજીવનથી ભિન્ન રાખવામાં નહેતા આવતા. રામ, ઇશ્વર અને બેળીલોન સથે ભારતનો વ્યાપાર ધમધોકાર આવો હતો, અને સિખમ, કેમ્બોડીયા, તથા જાવામાં હિંદની વસાહતો હતી. હિંદી સરકૃતિની અસર અન્ય પ્રજાઓ ઉપર થતી અને તેના ઉપર તેઓની અસર પણ પડતી, આમાંની એક પ્રજા ધરાની અને બીજી પ્રજા ગ્રીસની હતી. યૌધ્ય પ્રતિભાઓ સીકાનું અનુકરણ હતું, તે વાતમા મને વિશ્વાસ નથી, પરંતુ અવાંચીન શે.ધમેળ, હિંદુ કારીગરી ઉપર હેલીનીસ્ત્રીક કારીગરીની અસર ખતાવે છે. યૌધ્ય મૂર્તિઓમાં અને ગ્રીક દેવતાઓમાં અનિશ્ચ મળતાપણું છે, અને હિંદુ કારીગરી ઉપર યૌધ્યની અસર થઇ છે. યૌધ્યનું નિર્વાણ, એ ઇશ્વરોનો વિનાશ હતો. ગ્રીકો “ મહામિતિષ્કમણે ” (‘ જન પશુ જમના કદ્યાણુપન પર હોમુ’ અંગ સૌ મહાસા’) યૌધ્ય વિચારોનું પરિવર્તન થયું, અને તેની અસર હિંદી કળા ઉપર થઇ મદ્રાસ ઇન્ડિયામાં અમરાવતીની કારીગરી સિંધ્યર્થના હદયમાં ઉલ્લેખી ‘ સંસાર પાતનનો ભાવ પ્રદુર્ભૂત કરે છે. ભારતના દતિહાસમાં ખરેખર એક સમય એવો હતો, જ્યારે વૈદ્યોએ હિંદના વિચારકોનું સંધ્યુધ્યાન રોકી દીધું હતું, અને કારીગરીને ગોજશોખનું સાધન બનાવે તેના તરફ દુર્લભ્ય કરવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ એ વેરાગ આયસ્વભાવને દીર્ઘમય, પર્વત કળાને રાખી શકે એમ ન હતું. ઇન્દ્રગી દરેક સ્થળે સ્વવાચા, સૌન્દર્યપૂર્ણ તથા સ્વતંત્રતા ઇચ્છે છે, અને હિંદુઓએ જનજનું કે કારીગરી એ ધર્મનું એક આવરણ અંગ છે. હિંદુઓની ધાર્મિક ક્રિયાઓ, વિધિઓ તથા પ્રતિભાઓને લીધે કળાને વધુ ઉત્તજન

મળવા લાગ્યું. અલગત, ‘ નામ’ અને ‘રૂપ’ ધ્રુવને માટે તો છે જ નહિ, પરંતુ માનવ જીવનના ક્રમમાં, આત્માનાં ઉગાણુ વધતાં, પ્રગ્નિ પામેલા લક્ષિતમાર્ગમાં અનાદ્યત ભગવાન જ્યારે પૃથ્વી ઉપર અવતાર ધારણ કરે છે, ત્યારે તે સૌન્દર્યમૂર્તિ અને છે. આથી રામ અને કૃષ્ણની મૂર્તિઓને લીધે જ હિંદુઓનું કળા-જીવન બહુ વિકાસ પામ્યું અને ગુપ્ત રીતે તેણે હિંદી કારીગરી ખીસવવામાં ઘણી મદદ કરી.

આજે હિંદના જગતરાગા અનંક ચિત્રો દેખાય છે કે જેની કેળવણી હિંદીઓને દરકાર કે ખચર સુધ્ધાં હોતી નથી, પરંતુ હિંદના કળા-ચિત્રે તો તે ધણું જ ઉપયોગી લાગે છે. રાગનું અયોધ્યામાં પુનરાગમન, લક્ષણની રાગ પ્રતિ અપૂર્ણ લક્ષિત, સીતાની પતિભક્તિ, પિતૃ પાતાને શિરસાંધ ગણી વનમાં પ્રયાણ કરતી વામનનો રામ તરફનો પ્રગ્નનો નિઃશીમ પ્રેમ, સુમધિત પુષ્પો વેરતા વૃક્ષ નીચે બેસી બાળવતો ત્રિભંગી કૃષ્ણ, અદૃશ્ય યથેશ્વર કૃષ્ણ માટે સ્થળે સ્થળે લાકડતી વિદ્યુત રાધા, ગોપાળ તરફની ગોપીઓની અનુપમ લક્ષિત, કૃષ્ણનો ગૌપ્રેમ, કુશ્મેરના રણ ઉપર કૃષ્ણનું સારથિ-ચયનું, ત્યાં અણુનને કરાવેલું વિશ્વરૂપ દર્શન અને તેને બહેલાં દિવ્ય-જાતક ચક્ષુ, આ સર્વ, અને એવી જાતના બીજાં ધણાં ચિત્રો કળાના ગદ્ય-અજાગીઓને ધણાં-ઉપયોગનાં થઇ પડે છે. આથી આપણે કહી શકીએ કે હિંદુ કળા-જીવન, જીવનના ગુપ્ત-વિરાગ-વિચાર ઉપર નહિ, પણ ધર્મિક તરફને અવલંબેલું છે. કારીગર જીવનથી કરતો નથી. તે જીવનની મજા અને લાજીભંજરતા સારી રીતે પિછાની શકે છે. વસ્તુઓ વિવિધ છે, પરંતુ તે વિવિધતામાં આત્માનું પ્રતિબિંબ અને ઉત્ક્રાન્તિ છે. ભારતીય દૃષ્ટિનંદુ પ્રમાણે કુદરત, આત્મા, અને મનુષ્યનાત એ આત્માનું

જવનાં વાતાવરણ છે. કુદરતના માગોમાં સૌન્દર્ય પાથરેલું છે. માનવરાજ્યમાં પ્રેમનો સાક્ષાત્કાર છે, અને આત્મા એવું સુખ ધરે છે, કે જે સાહસિક અર્થાત્ ઉઘ્રને નથી મળતું, પણ જેઓ આન્તરસૌન્દર્ય જોઈ શકે છે, તેમને જ મળે છે. ત્યારે તે સૌન્દર્ય શું છે? તે કાંઈ રેખાઓ, રંગો અને વર્તુલોની સીમાબદ્ધ આકૃતિ નથી, પરંતુ સૌન્દર્ય, દિ'ંદી કાળીગર કહે છે તે પ્રમાણે, અચિન.શીનો વિમળ પ્રકાશ છે. તે પરમાત્મા તરફનું અંતરાત્માને આમંત્રણ છે. તેથી તે બુનળ ઉપર, આપણે જેને શુદ્ધિ અને અક્ષય દ્વારા વર્ણવીએ છીએ, તે દૈવી શક્તિઓને તાળે છે. આત્માશક્તિ તે સૌન્દર્યને મંદવાડ અને દીક્ષગીરીમાં અન્યાય અને કૂટતા, જે મનુષ્યને વારંવાર છ'ંદગીના બંધનોનું રમરણ કરાવે છે, તે સમયમાં (ટકાવી રાખે છે) ધરે છે.

સૌન્દર્ય એ જ સ્વાતંત્ર્ય। સ્વાતંત્ર્ય, એ સૌન્દર્યની પ્રથમ નિશાની છે. એક સાધુનું કદરૂપું સુખ પામ્યું સુંદર છે; કેમકે તે એક સ્વતંત્ર મનુષ્યનું સુખ છે. કૃત્રિમતા એટલે જ કળાનું મૃત્યુ. પોતાના મુખની સુંદરતાથી અભાણી એક ખેડુ કંપકા તેના સાદા પોશાકમાં પણ સુંદર છે; પરંતુ ભપકાદાર પોશાકમાં સજ્જ થયેલી તથા કૃત્રિમતાળના ગુંછળાવાળી ફેશનેબલ સ્ત્રી તેવી નથી. થોડાક દિવસ પહેલાં સચિત્ય અને સંગીત દ્વારા એકવાર પ્રખ્યાતી પામેલાં, જેને દાદા સિંધના પુત્રો પણ વિસરી ગયા છે, તે અરોરનાં ખંડેર જેવા હું ગયો હતો. ત્યાં એક જુના કુવામાંથી ગામકાના ગરીબ અને સાદાં બાળકો એક પુરાણ પેડું વારંવાર ફેરવીને પાણી ખેંચતા હતાં. તે કામથી તેઓ જરાયે કંટાળેલાં નહોતાં, જણાતાં તેઓને તો ઉઘડું તે પેડું ગોળગોળ ફેરવવામાં જ આનંદ આવતો હતો. તેઓ, ખરેખર સુંદર દેખાતાં હતાં. તેઓ પોતાનું કામ સ્વાસ્થ-

વિક રીતે જ અને તદન નિરપેક્ષીપણાથી કરતાં હતાં. એ કાર્ય તેમને રમત સમાન હતું. તેથી તેઓ પોતાની ચંચળતા દર્શાવતાં; તે તે સ્વતંત્ર-રમત કાર્યમાં તેઓને સુખ મળતું, અને તેઓ સુંદર દેખાતાં. કાંઈ કે સૌન્દર્ય એ જ સ્વાતંત્ર્ય છે. ખરૂં જોતાં આપણી અધુનિક ગગનચુંપી ઇમારતો તદન નિરપ-યોગી છે, કારણ કે થોડાક પેસાદારના સુખ અને લાભને ખાતર તે બંધાએલી હોય છે. હીરાઆદના લાલ ઇંટનાં મકાનો અને મોટા મોટા માળવાળા કરાંચીની હવેલીઓ, મનુષ્યના આત્માની સ્વતંત્રતાનું દિગ્દર્શન નથી કરાવતાં. તેઓ સ્ત્રી પુરૂષોના શ્રમ અને કષ્ટનું, તથા બેળા ગિયારા અઘાન બંધુઓ પાસેથી ફળવાયેલાઓને દ્રવ્ય દરણ કરવામાં મળતી સફળતાનું, તથા ગરીબ મજૂરોને ઓછામાં ઓછા પૈસા આવી વધારે, કામ કરાવવાના મુડી માલીકના પ્રયત્નનું ભાન કરાવી રહ્યાં છે. તમારાં લાલ ઇંટનાં મકાનો, લોહીના પૈસાથી બનાવેલાં છે; તમારાં મોટાં મોટાં મંદિરો ગુપ્તામે દ્વારા બંધાએલાં છે. પણ દિંદુઓ તથા યૌધ્ધોનાં મંદિરો તરફ જરા દૃષ્ટિપાત કરો. કાળચક્રી તેના ઉપર કાંઈ અસર નથી થઈ. અથવા તે સુંદર દેખાય છે, તેનું કારણ શું? કારણ એ જ, કે તે બાંધનારોઓને તે કાર્યમાં આનંદ મળતો. તેઓ મજૂરીમાં પ્રેમ અને બકિતનું મિશ્રણ કરતાં; અને હજુ પણ કેટલાક ગામડાંઓમાં જ્યાં પ્રાચીન કળાજીવન જીવતું છે, ત્યાં કારીગરને તમે ગાયન ગાનાં આનંદથી કામ કરતો જોશો. ત્યારે શું કળા, એ શાશ્વત પ્રેમે મનુષ્યહૃદયને બક્ષીસ કરેલો આનંદ પ્રદર્શિત કરવાનું સાધન નથી?

સૌન્દર્યનો બીજો ગુણ સંસ્કૃત-શાન્તિ, સ્વસ્થતા, અર્થાત્ નિહતિ શબ્દમાં સમાવેલો છે. સૌન્દર્ય અને અશાન્તિ ભેગાં રહી જ ન શકે. સત્ય સૌન્દર્યમાં શાન્તિ અર્પવાનો

મુખ્ય ગુણ છે. તે જ પ્રમાણે સેકન્ટ ડાન્સીસ ઝેવીઅર વિશે એવું કહેવાય છે કે, તેનાં સુંદર ચહેરાની કાન્તિ જોઈને જ ધણી દુઃખી હૃદયો શાન્તિ પામતાં. હિંદુ યથોમાં લખ્યા પ્રમાણે, કારીગર, ચિત્તની વ્યગ્રતા અને ગરબડ તથા અશાન્તિમાંથી દૂર રહેતો, અને ત્યાં હૃદયની શાન્તિમાંથી સૌન્દર્યનાં સ્વરૂપો ધડતો. કલાવિદને ધ્યાન અને માનવતના યોગ સાધવા પડતા. 'મનુષ્ય જેવું મનમાં ધારે છે, તેવો તે થાય છે.' કલાકાર તેના હૃદયમાં વિચાર કરતો, અંતરમાં વિરાજેલા અનંતનું ધ્યાન ધરતો અને તે કુદરતના નિત્ય વિકાસ પામતા નાટકમાં વિચિત્ર ચૂરો ધ્યાનથી સાંભળતો. આધુનિક યુગમાં કારીગર વિશેની ભાવનામાં અને આ '...' પ્રચીન ભાવનામાં જેટલો જોષો રાવત છે? દાખલા તરીકે હમણું જ મી. સમરસેટ મોગહામ Mr. Somerset Maugham તરફથી પ્રકાશિત થયેલું "મી મુન એન્ડ સીકસ પેન્સ (The Moon and Sixpence) નામની નવલકથા વાંચો તેમાં લેખકના આદર્શ કારીગર વિશેના વિચારો દર્શાવ્યા છે.

એ નવલકથાનો નાયક સ્ટ્રીકલેન્ડ (Strickland) એક ચિત્રકાર છે. એક દિવસ તેને પોતાના સ્ત્રી તથા જાળજોને ત્યાં દેવાની લિલટ ધ્વજા ઉડાવે છે, જેથી તે પેરીસ ચાલ્યો જાય છે. ત્યાં તેને પોતાની સ્ત્રી પામે પાછા જવાની જે જે સલાહ મળે છે, તેનો તે તિરસ્કાર કરે છે, અને કહે છે કે "મારી સ્ત્રીનું સત્યનાસ જાન, તે એક સર્વોત્તમ સ્ત્રી છે, પણ હું ધ્વજાનું કે તે નર્ક, જાણે" ત્યાર બાદ તે જિમાર પડે છે અને મી. સ્ટ્રોવ (Mr. Strove) જે તેનો મિત્ર હોય, તે તેની જરૂર કરે છે. મી. સ્ટ્રોવ સાથેના સંબંધથી, તે મીસીસ સ્ટ્રોવ સાથે પ્યારમાં

પડી તેને બ્રષ્ટ કરે છે મીસીસ સ્ટ્રોવ તેની સાથે પાયમાલ થઈ, અંતે વિધવાન કરે છે. પછી મહાશય સ્ટ્રીકલેન્ડ ટેહીટી (Tahiti) નામના એક ગામમાં જઈને ત્યાંની એક કન્યા સાથે 'લગ્ન સંબંધ'થી જોડાય છે, અને પછી તેને મારે છે! આ મનુષ્યને લેખક "કેલ-પ્રા-ધાન્ય" શુદ્ધિવાળો માને છે, તેને તે સુંદર અને ખીલતસ (નિર્લજ્જ) કહે છે. જ્યારે હિંદુ કારીગરીની ભાવના એવી છે કે નિર્લજ્જતા અથવા ખીલતસપણામાં ખીલકુલ સુંદરતા નથી. ક્રમશઃ કે સૌન્દર્ય એ તો મહામાની આશીય છે. અને કલાકાર આંતર શાન્તિમાં સૌન્દર્યનું જ ધ્યાન ધનુ જોઈએ. આ ઉપરાંત આર્યકળા (કારીગરી) શાથી હૃદયનાત્મક, માનસિક કહેવાય છે તે સમજવું મુશ્કેલ છે. સૌન્દર્યને બ્રમણીય ગણવું તે મનસિક સંબંધનું નથી. સૌન્દર્ય બ્રમણીય છે જ નહિ. તે તો પરમાત્માનું પ્રગટીકરણ છે. સૌન્દર્ય જાણ શારીરિક નથી એ જ ભાવાર્થમાં ફક્ત તે માનસિક છે. તે તો ગદ્ય જ સૂક્ષ્મ-દ્રશ્ય છે, જે ફક્ત આધ્યાત્મિક ચક્ષુઓ વડે જ દેખી શકાય છે. એ પુરાણી કિંવદંતી સત્ય છે કે સૌન્દર્ય જ્ઞેનાર નીઆખમાં જ સૌન્દર્ય છે. ગુજરાતનો રાજકવિ 'કાપી' પણ લખે છે "સૌન્દર્યો પામના પડેલાં સૌન્દર્ય બનવું પડે." હિંદુ કારીગરી લાક્ષણિક ધર્મવિષયક છે, સર્વોત્તમ સાથે એક્યતા પ્રાપ્ત કરવાના માનસિક પ્રયત્નનો તેમાં શુદ્ધ અવિભાવ છે. મી. ફ્રાન્સને તેના એક અંશમાં જણાવે અતાચું છે કે હિંદુ કારીગરીમાં ધાર્મિક હેતુઓ પ્રધાનપણે છે, અને હિંદુનાં ઘોડાંક મંદિરો જોવાથી જાણે કાષ્ઠ ચૈતન્ય અને અનંદથી પરિપૂર્ણ દેવને આપણે વશ થતા દેહજો, તેનાથી જાણે નૈનિક ડર પામતા દેહજો અને શરમિ દા બી જતા દેહજો એમ ભાસ થાય છે. તેના પ્રભાવની આપણા મન

ઉપર રહેજે જાણ પડે છે. હિંદુનો ઇતિહાસ ; લખાવતો બાકી છે; અને કળાનો, અભ્યાસી, લેખકને, તે મહાન કાર્યમાં મદદરૂપ થઈ પડશે; કારણ કે હિંદુની પ્રાચીન કારીગરી, હિંદુના ઇતિહાસની સંદાયબૂત અને સાક્ષીરૂપ છે. આવી કારીગરી (માનવને માટે મનોમર્ષવાળા, અનન્યને માટે મદુચ્છાધુક્ત, ધાર્મિક તત્વોની દૃષ્ટિએ જીવનની કિંમત સમજાવતી, અને અગમ્યતાના ભેદો જેનો આપણી સાથેનો સંબંધ જમતને હંમેશા જ આશ્ચર્યભૂમિ બનાવી દે છે, તેને માટે માનવાળી) ઇતિહાસનો એ સમય દર્શાવે છે કે જ્યારે કળા મનુષ્યત્વ સાથે સંલગ્ન થયેલી હતી, જ્યારે હિંદુનો સામાજિક ક્રમ (સમાજ વ્યવસ્થા) નિયમિત હતો, અને હિંદુની ઉત્પાદક તથા કદપનાશક્તિનો સંપૂર્ણ વિકાસ થયેલો હતો. આજે આપણે જાહેર જીવન માં તથા સંસ્થાઓમાં કળાની અસર જોઈ શકી છે તેમજ જીવે છીએ, આપણા મધુર સંગીતનું સ્થાન દરેક દેશોમાં છે. લેવા માંડ્યું ૫; ગીતોમેટા પ્રકારની શ્રીલંકાએ સાદા રંગમંડપો, જેમાં દાંત બાવળા નાચ તથા જાપકાદાર સીનરસીનરીનો અભાવ છે, પરંતુ જ્યાં પ્રદાદ, રામ તથા કૃષ્ણના સંગીતમય જીવનનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, તેમાંથી મનુષ્યોને પોતાની તરફ આકર્ષવા માંડ્યાં છે. કળા વિશેની રીકાઓ આજે આપણે વિરોધ કરીએ છીએ, "અને આજકાલ જેને આપણે રીકાએ તરીકે ઓળખીએ છીએ તે પણ ઘણીખરી ઉપરચોટિયા હોય છે. આપણને ગજાતેતિક, સામાજિક તેમજ ધાર્મિક કાર્યમાં કારીગરીની જરૂર છે. જે મનુષ્યો જીવનના મૌન્ય વિશે સાત શાન ધરાવતા હશે, તેઓ રીસાળ, નદિ યાચ, પણ સમાધાન પ્રતિવાળા થશે; તોડનારા સંપ્રદાયના સભ્ય નહિ; અને, પણ જોડનારી કડીરૂપ થશે; તેઓ માનવ શક્તિને પ્રાપ્ય, સર્વ સાદું જોનારા આશાવાદી થશે, પરંતુ અવિધ્યમાં રાજ્યને માટે અશુભ અવિધ્ય જોનારો નિરાશાવાદી તો નહિ જ યાચ.

પ્રજ્ઞસત્ત કાર્ય કરવામાં નિરાશા કાંઈ કાગમાં આવતી નથી. આપણા જાહેર જીવનના પુનરુદ્ધાર માટે તો, કારીગરના ઉત્પાદક જીવસાની જરૂર છે.

હિંદુના પ્રાચીન કળાવિદો કાંઈ નિમિત્તો ન હતા, પરંતુ તેઓ મનુષ્યજીવનમાં ધર્મો રસ લેનારા હતા; અને, હિંદુ કળાજ્ઞાને પ્રજ્ઞના આદર્શો અને તેની રહેણીકરણી ઉપર પોતાની જાણ બેસાડી છે તે સમયમાં હિંદુની બુદ્ધિ ભોગવિલાસને માફ નહોતી આવતી. મોટા મોટા જનક અને કુટુંબ જેવા રાજાઓ પણ દળ ખેડતા, મોસેવા કરતા, સાદો પોશાક પહેરતા અને સાદું જીવન ગાળના, દલકામાં દલકા માણસ જેટલો જ એક કરોડાધિપતિ પણ અનુભવે (અપ્રસિદ્ધ દેવો.) હિંદુ આજે જેમ વેપારી આલમના કારભાર તળે છે, તેમ તે વખતે નહોતું. ભારત જે જે રહેણીકારીઓ ઉત્પન્ન કરતું, તેમાં કારીગરનો આનંદ દર-ય-ગોચર થતો. તે કારીગરી સારી અને સુંદર હતી, પરંતુ દરની (દરિયાપારની દુનિયામાં) બુદ્ધિમાં ભારતનું નામ ઉજ્જવળ બનાવતી. અફ્રિકાનો વતની તેની પ્રિયાને સંબોધતા તે સમયના, એક પ્રાચીન કાવ્યમાં, "મદાસના સુંદર રમાલ" વિશે (તો નિર્દેશ) કરે છે.

આજે જોનારો અતિથિસત્કાર, કૃત્તિકારનો ક્ષેત્રપ્રેમ, દાયવણાટનો ગૃહવિદ્યા, "મુદ્દલા ચોગાનમાં બાંધેલાં અવ્ય મંદિરો, કોટુષિક જીવનની સાદાઈ, નિમંજતા, શાન્તિ માટેની અભિલાષા, મધુર, કુદરત અને વ્યવસ્થામાં આરથા, નાનાં પ્રાણીઓ પ્રતિ અદિસાવૃત્તિ, સર્વમાં વસતા, કાર્ય કરતા તથા વૃદ્ધિ પામતા એક જ ચૈતન્યનો આવિર્ભાવ—આ અને અન્ય અનેક આર્થ સંસ્કૃતિનાં અભિધાનોથી હિંદુ સંસ્કૃતિમાં સૈન્દર્ય કેટલું વિકાસ પામ્યું હતું તે સિદ્ધ થાય છે.

આધુનિક જીવનને માટે આ સંસ્કૃતિ—આ કળાજ્ઞાનની કિંમત ઘણી છે. હિંદી કારીગર

કળાને આનંદનો ત્યાગ કરવાના । કારણરૂપ નથી માની; પરંતુ, તેને તેહદયના વિષય-આભાસ-રશન તરીકે ગણુનો, અને તે જાણુનો દનો કે સત્યમાંથી-ચેતન્યમાંથી આભાસ ઉદભવે છે. કળા એ તેને ઉચ્ચ જીવન ગાળવાના આમંત્રણ રૂપ હતી. સદગજીવન, કુદરતસમાગમ, આત્મસંયમ અને મમત્વ ત્યાગ માટે તે આમંત્રણરૂપ હતી. તેટલા માટે સામાન્ય જીવનમાં-સાદી ધરગતુ જાળનામાં, જેની તરફ આપણે દાસના યાત્રિક નિત્યક્રમના જીવનમાં દર્શક ક્યું છે; તેમાં સૌન્દર્યની પ્રતીક્ષા કરતાં, હિંદુએ જોમવિકાસને ત્યજી દીધાં, તેથી જા-પ્રેરણા (Art inspiration) ને માટે ત કુદરત તથા આધ્યાત્મિક ગ્રંથો શુદ્ધિ વળો, અને તે જ માટે તેઓકમેવાદિતીયમ્માં પોતાની જાતને જોઈ નાંખતો દેખાતો ત્યાં મુખી તેનું ધ્યાન ધરતો.

જે છૂટ તેને માટે હતી, તે જ છૂટ આજે સર્વને માટે છે. જગતના દેવી મંદારાજમાં કામને માટે ખાસ ઇચ્છા છે જ નહિ. ફક્ત હિંદુ કારીગર જેવું જીવન ગાળવાનો પ્રયત્ન કરો; ફક્ત સાદા, શુદ્ધ હૃદયથી, મમત્વ, અથવા સ્વાર્થત્યાગ કરવામાં વિજયી થવાનો પ્રયત્ન કરો (Heine) હૃષ્ટન-તેના એક કાવ્યમાં કહે છે કે, “કાવ્યની પાંખ ઉપર, હું મારી પ્રિયને ગંગાના અંધારાઓની, વિહાર કરવાના ઘાટ ઉપર લઈ જાઉં છું.” અને ગંગા ધમ્મના,

સિંધુ તથા ગોદાવરીના જ પ્રદેશના રહેનારા આપણે શું કદીએ તેમ ક્યું છે? આપણે તો આપણી સાથે દુનિયાની ઉપાધિઓ અને ચિંતાઓ રાખીએ છીએ । આપણે પરિણામે કોષ ઉત્પન્ન કરનારા જાતિય કલ્પો વહોરીએ છીએ. આપણે અંતમાં વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન કરનારા મતા મતાંતરો અને અભિપ્રાયો તથા એવા જ્ઞાન (Culture) ને પોષીએ છીએ, જેથી આત્માને અનાદાર રહેવું પડે છે, ઉપવાસ સેવના પડે છે; આપણે મેળાવણીઓ, ખિતાબો, અને બીજાં એવા માયાવી લપકા કરીએ છીએ, તથા નફા નુકસાનની, હુચ્ચાઈની, બેડી જાણી રમીએ છીએ. નિઃસ્વાર્થ પ્રેમની પાંખો ઉપર પ્રિયને ઉપાડી જરા કેટલા આતુર છે? સરસ્વતી તથા લક્ષ્મીનો મદ ત્યજી દઈને ગરીબાઈ અને દુઃખ માગી લેવા અને મોટાઈ તથા મહામાહતા વિચારોને તિલાંજલિ આપવા કાણ તત્પર છે? જેટલા આ જીવું કરવાને તૈયાર હશે, તે સર્વના ઉપર સૌન્દર્ય, તેનો શુભ આશીર્વાદ વર્ણવશે; અને ચેતન્યધામમાં વિહાર કરતું તે વીણા તથા અંસીના મિશ્ર સંગીત વડે, તંબુરા અને સારંગીના મધુર સૂર વડે, તેમની ઠારા, માનવ ભૂમિની રદાય અને આશ્વાસન માટે પોતાનો અંમૃત સંદેશો સુચવશે-પાઠવશે.

(સંપૂર્ણ)

નવચિત્ર

અને
રંગભૂમિ

પુસ્તક . ૯
અક ૫

આગસ્ટ
૧૯૨૬

લેન્ડી :- આંખશી વિઠ્ઠલદાસ ઉદેશી.
ઓફીસ :- ૧૪, અમદાવા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

પુસ્તકક્રમ

વર્ષ ૫ મું

ઓગસ્ટ ૧૯૨૬

અંક ૫ મો

ગરક ગોવિંદ ભયો ગોરીકી ગુરાઈમેં

કવિત્ત

કેધો રૂપરાશિમે શૃંગાર અંકુરીત,
કુકુરીત કેધો તમ તરીત છુન હાઈમેં ;
કહે પદમાકર કેધો કામ કારોગર,
તુકતા દીયો હે હેમ ફરદ સુહાઈમે
કેધો અરવીદ્યે મલીંદ સુત મોયો આય,
કેધો તીલ લસત કપોલકી હુનાઈમેં ;
કેધો પૂર્ણ ધન્ડુમે કલીદી કે સોંખુદ,
કેધો ગરક ગોવિંદ ભયો ગોરીકી ગુરાઈમેં !

રાધિકાના ગાલ પર તલ હનો નેના ઉપર 'તલરાતક' નામક મદાન કવિ પદમાકરજીએ નાનો ગ્રંથ
ફવ્યા છે, જેમાંનું આ એક કવિત્ત છે

અર્થ :—કા તો રૂપરાશીમા શૃંગારસનો કેટો ફર્યો,

કા તો રાદ પૂર્ણિમાની આદનીમા અધારાનો મંટો ફર્યો,

પદમાકર કવિ કહે છે કે કા તો કામનેવકી કારીગર

સોનાને તાણે અને વાળે વણેલી ભજનમાં નાનકડી કાળી ખુરી કેમ ન રાખી દોય ?

કાં તો કમળ ઉપર તરતનું બન્નેનું ભમરાનું બન્નેનું કેમ સૂતું હોય ?

કા તો ગાલની ખુબસુરતીમાં તલ,

કાં તો પૂર્ણિમાના ચંદ્રમા કાળધની કાળા પાળીને છાંટા,

કાં તો રાધિકાની ખુબસુરતીમા ફવ્ન ખુડયો !

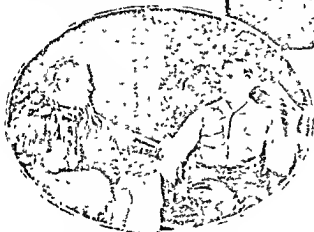
એવડા

અંક ૨૧

દેખક '૨૧' રા "કલાપ્રિય"

આપણે કેટલીક વાર સીનેમામાં એક જ પાત્રોને બે પાસમાં જોઈ નવાઈ અને શું ચવાડામાં પડી જોઈએ છીએ, કે આ તે બે પાત્રો હશે કે એક જ ? ખરે જોતાં એ કેમેરાનો જ પ્રતાપ છે. કેવી રીતે તે જુઓ.

કોઈ એક શ્રીશ્રમમાં એક માણસને તેની પોતાની જ સાથે 'રોકહેન્ડ' કરતો જોઈએ

વીલીયમ એસ હાર્ટ નામે પાત્ર એવડા પાસમાં

હાથ મેળવતો તમે જુઓ છો. આ દેખાવ પ્રથમ કેમેરાના અર્ગ્યુઅર્થ લેન્સ 'સ્ટાર'થી બંધ કરી લેવાય છે. ત્યાર પછી એ પાસ કરનાર બીજી જગ્યાએ જઈ કોઈક સાથે હાથ મેળવવાનો અભિનય કરે છે. પણ જેની સાથે તે હાથ મેળવે છે તે ત્યાં હોતો નથી. પછી 'સ્ટાર'ને ખુલ્લા અર્ધાભાગ પર ફરી વાર નાખવામાં આવે છે અને સામી બાજુએથી દૃશ્ય લેવામાં આવે છે. તે વખતે પાસ કરનાર જેની સાથે તે હાથ મેળવવાનો હોય તેના પોપાક ને "મેકઅપ"માં હોય છે અલગત, આ બધું વાંચતી વખતે જેટલું સાડું ને સરળ જાણે

આ એ મેરી શ્રીશ્રીન દેખાય છે-પણ પાસ કરનાર એક જ છે.

છે તેટલું વાસ્તવમાં નથી, કારણ કે દૃશ્યને સુધારીત રીતે જોડવા માટે ધણી સજાજ લેવી પડે છે.

આ હાથ મેળવવાનું દૃશ્ય એ તો એક સાધારણ દાખરો છે, પણ જ્યારે કોઈ પાસ લેનારને પોતાને જ ચુસ્ત

લેવાનો પાસ બજાવવાનો હોય છે ત્યારે વધુ શું ચવાડો ઉત્પન્ન થાય છે. "લીટલ લોડ" ફ્રાન્કલેન્ડ" નામની શ્રીશ્રમમાં કેમેરાની એવડી રમતનો જાણવા જોગ ઇતિહાસ નોંધાયો છે. આ ચિત્રપટમાં મેરી પીકર્ડ નામે મસહૂર નટીએ "લીટલ લોડ" ફ્રાન્કલેન્ડ" નો તેમજ તેની માતાનો એમ એક પાસ લીવેશ્રા અનેક દૃશ્યોમાં આ બે પાત્રોને સાથે આવડું પડ્યું મેરીએ એ દૃશ્યોમાં એટલી કુશળતાથી કામ કર્યું કે તે સહજમાં બુલાય તેમ નથી.

એક જ પાત્રને બે પાસ કરતા પડે છે તેના કેટલાંક કારણો હોય છે. કેટલીક વાર એમ થવાનું

લેવાં પડે છે આ મટિ એક જ પાડ કરનારને બે વાર પાડ કરાવી બે દુરયો લેવા પડે છે—એક તો તે મનુષ્ય તરીકે પાડ

ધોવેમ બેરી સાથે પોતાકમાને પાડ કરતી ચખતના
“એકબાપ”ના

નરમુ એ હોય છે કે એ વાનીમાના બે પાવો સમાન મ્હેરાના હોય છે એવું વાતોના વસ્તુમા આવે છે, અને પોતાના જ મ્હેરા નેવું પાત્ર મળતુ કીન હોવાથી એક જ પાત્રને એ બે પાડ કરવા પડે છે, પામુ કેટલીક વાર નહીંઆ પોતાના બેવડા પાડ બજવ

મીલ્ટન ગ્રીન્સ સાથે
પોતાકમાને પાડના

Judgement નામે કીન્મમા જીવાન અને દુધ્વ દય કરીદોઈ

વાની ચપળતા ને કુગળતા દેખાડવા બે પાડ મ્હે છે આજકાલ નહીંજોમા ચપળતા બનાવવાનો વા વાવો છે એમ પણ કહી શકાય, કોઈ નહીં એક જ ચિત્રપટમા સત્તર વર્ષની દુમારિકાનો અને એ દુમારિકાની “ટાન્કીમા”નો પાડ એમ બેક પાડ બજવી શકે તો મનમાં ધાર છે કે હવે તે ખદેખરી દુરાળ થઈ.

બેવડા પાડ ને બેવડા મ્હેરા એ કેમેરાની કુગળ કરાને જ આભારી છે, ન એ કળા પોતાના અનેક વિવિધ સ્વરૂપમા આજ ચિત્રપટકળતમા મસરી રહી છે એ જોતા નવાઈ પામ્યા વગર રહેવાનું નથી જેમાં ભૂતનો દેખાવ આવે છે એ દુરયો ખાસ

ડરવીન કમ્પીગ્સ એક કીન્મમા પોને જ પાડ કરી પોને જ “કાયરેકરાન” આપે છે.

બજવે છે તેનું અને બીજી તે જ પાત્ર ભૂત તરીકે નો પાડ બજવે તેનું.

આજકાલ મોતના ખીલાના પરનાં દુરયો એવી રીતે લેવાની ફેશન થઈ ગઈ છે કે મરનારનો આભા

શરીરમાથી નીકળી હવે ચડતો હોય એવું બતાવવું.

આ પછી હપર પ્રમાણે જ કરવામાં આવે છે.

એ સિવાય “ધીક્ર ઓફ બગેટાઈ”ની ફીલ્મમાં ડગ્લાસ ફેરબેન્કસના ચમત્કારી કાર્યોમાંનાં કેટલાંક કેમેરાના ચમત્કારને આભારી છે. પોતાને કોઈ જીવે નહિ એવો જીભો પહેરી તે પાત્ર રાજકુમારીને લઈ જાય છે એ દૃશ્ય તથા હડતો ઘોડો અને હડતી શેતરંજવાળા દૃશ્યો એ સર્વ કેમેરાની કળાનું જ પરિણામ છે. ખરું લેતા એ ઘોડો સાધારણ ઘોડા જેવો જ ઘોડો અને એ શેતરંજ સામાન્ય શેતરંજ જેવો જ શેતરંજ છે, પણ કેમેરાની આખમાથી પસાર થયા બાદ તેઓ જાદુઈ શેતરંજ બની જાય છે અને તેથી પ્રેક્ષકો આટલા આનંદ જાય છે.

કોઈ માણસ કે વસ્તુ ફીલ્મમાં એવિંત અદૃશ્ય થઈ જતી આપણે લેઈએ છીએ. આ બતાવવું કેમેરા માટે ઘણું સહેલું છે વાર્તામાં જે વખતે કોઈ માણસ કે ચીજને અદૃશ્ય થવાનું આવડે હોય તે વખતે એ માણસ કે ચીજ ત્યાંથી ખસી જાય ત્યાં સુધી કેમેરામેન પોતાના કેમેરાનું હેન્ડલ ફેરવવાનું માત્ર બંધ રાખે છે, એટલે ધાર્યું પરિણામ આવે છે તે પછી કેમેરામેને ફીલ્મ જ્યાંથી છોડે હોય ત્યાંથી આગળ ચલાવે છે એ રીતે થતા પછી સર્જન ફીલ્મ લેતાં આપણને એવો ભાસ થાય કે એ માણસ અથવા વસ્તુ એવિંતી હજાર અદૃશ્ય થઈ ગઈ!

(સંપૂર્ણ)

ખહાર પડી ચુકી છે ! સુન્દર રસિક નવલકથા !

જંજીરને ઝાણકારે

લેખક :

ચાંપરી ઉદ્દશી

મુદ્રક :

ડા. જામ પોસ્ટેજ બુદ્ધ

ચિત્રકાર :

એમ. વી. કુરુક્ષેત્ર

આવી વાર્તા તમે ભાગ્યે જ વાંચી હો

સખો : “ નવચેતન ” ઓફીસ ૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

ઉપવાસથી શરીર ઉપર થતી અસરો

લેખક :—૨૧. યુનીભાઈ ધ પટેલ

ઉપવાસ કરવાની રીત ધણા લુના વખતથી ચાલતી આવી છે; અને વ્યક્તિઓ તેમજ સિન્ન સિન્ન સમાજો ધર્મને નામે થોડા કે ઘણા વખત માટે ઉપવાસ કરે છે. પરંતુ ઉપવાસનો શાસ્ત્રીય નિયમ અને તેના વ્યાધિનિવારકપણા વિષે આધુનિક જમાનામાં ચર્ચા ચાલી રહી છે. છેલ્લી સદીની આખરે ઇટાલીના ધણા વિદ્વાન દાકનરોએ ઉપવાસના અખતરાઓ હાથમાં લીધા; પણ દાકનરો શે ધર્મોશી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પ્રપણે એ જમાનાખૂંચરાના અખતરાઓ દના. જો કે આ અખતરાઓ ઉપયોગી છે; પણ તે ઔષધિનિવારક ઉપવાસન વિષય ઉપર અજ્યણુ પાડી શકતા નથી.

ઘણા ખરા રોગો શરીરને સાજા કરવાની ક્રિયાઓ છે; બીલું, જેને આપણે રોગ કહીએ છીએ એ તો ફક્ત આંતરિક કારણ-કે જે કારણથી વ્યધિ આવે છે; અને જેને આપણે ખસેડવા માગીએ છીએ—જા. જા. ચિન્હો છે. અને એક વખત આપણે આ મુખ્ય કારણને ખમેરીએ તો આ જા. જા. ચિન્હો આપોઆ. જતાં રહે છે; પરંતુ હાલનો વૈદ્યગં તેમને દાકર્યા અથવા દવાની દેવનો પ્રયત્ન કરે છે. બધા કુદરતી ઉપાયો આ એક સત્ય ઉપર અવલંબી રહેલા છે; કે “કુદરત જ સાજા થવાનો રાગજ્ય હુ પ્રજાજ છે; અને બીજા બધા ઉપાયોએ કુદરતના કામમાં અંતરાયરૂપ થયા કરતાં તેને મદદ કરવી જોઈએ. આ ક વ સિધ્ધ

કરવા માટે જો દરદીને જોરાક ન આપવામાં આવે તો શરીરના મજોતસર્ગ અવધવેલું કામ સરળ થઈ પડે છે. ઉપવાસ બીજી એવી દવાઓ અને કેસી પદાર્થોનો અંદર પ્રવેશ થવો નથી, અને શરીરની બધી સક્રિયો રોગ નિવારણના કામે વપરાય છે.

ઝા. જોએશ રયુએ પોતાના પુસ્તકમાં ધણી સળ અને અસરકારક લખ્યા ઉપવાસની મિમાસા અમળવેથી છે તે કહે છે કે :—

“ઔષધિનિવારક ઉપવાસની મિમાસા દરેક વૈદ્યજ્યુન કરે ર, અને તે સમજાવવામાં જાણુ સરળ છે આપણે પ્રણીઓમાં જોઈએ છીએ, કુદરત સો પહેલાં નકામાં થયેલા રજકણો નો અને મળતો નાશ કરે છે. આ બધું આપણે ઉપવી ખાત્ર, નજ, અને વાતમાં જોઈ શકીએ છીએ. સામાની જાનમાં તો તે પોતાની નકામાં થઈ મયેલી ઉપવી ખાત્ર અર્થાત્ કાંચળી પાંવાર ઉતારી દે છે. જોરાક ન લઈએ તે સમયે આ સ્વચ્છ થવાની ક્રિયા હમેશા ના કરતાં વધારે ઝડપથી ચલે છે, અને જે છાતનશક્રિયો ખાપેલા જોરાકને પચવાના કામમાં રોકાએલી હોય છે, તે હવે છુટી થઈ શરીરમાં જે કાષ સડેના રોગીજ્ય પદાર્થો હોય છે તેમને બહાર કાઢવામાં વપરાય છે. ઉપવાસનું આ એક સુંદર પરિણામ છે કે જ્યારે જ્યારે આપણે ખવું છોડીએ છીએ ત્યારે ત્યારે શરીર તેટલું સ્વચ્છ અને શુધ્ધ બને છે આ રિયતિને આપણે સારીકિ ક્રિયાઓ અને જળમાં જોઈ શકીએ

છીએ, એવું સાબિત થયું છે કે પ્તેગ અથવા રોગચાળાના સમયે જેઓ અડધા ભૂખમરાની સ્થિતિ વેઠે છે તેઓને કશું થતું નથી. જ્યારે જેઓ પુરેપુરું ખાય છે તેઓને રોગ જલદી લાગુ પડે છે.

ઉપરની બાબત બહુ અગત્યની છે; કારણ કે જે શક્તિ હંમેશા ખોરાકની પાચનક્રિયામાં વપરાય છે તે ઉપવાસ દરમ્યાન શરીરમાં રહેલા લુદી લુદી જાતનાં ઝેરાને બહાર કાઢવામાં કામ આવે છે. અને આમ યવાથી શરીર વ્યાધિરહિત થાય છે. આપણે આ અન્ન પરિવર્તન કરનારી શક્તિઓને પુરી જાળવતા નથી. અન્ન પાચન કરવામાં; તેનું લોહી બનાવવામાં અને તેને ત્રીસ ડુઢ લાખા અન્નમાર્ગમાં ટૂંલવામાં, ઉપરાંત દરેક લોહીની સિરઓમાંથી હંમેશના અને વારંવાર જાગી ગયેલા મળને બહાર કાઢવામાં ધણી જ શક્તિનો વ્યય થાય છે. જો આ શક્તિનો આવી રીતે ઉપયોગ કરવામાં ન આવે તો તેનો ખીચ રીતે ઉપયોગ કરી શકાય છે અને રોગી અવસ્થામાં તે આપણને સાગ કરવાની ક્રિયામાં અચૂક વપરાય છે. સમાજનો ધણો મોટો ભાગ શરીરની આ શક્તિને પાચન કરવામાં ખર્ચી દે છે; જેથી તેઓ યાદી જમ કસ વગરના યમ્ જાય છે. આ વધુ નુકસાનકારક છે, કારણ કે હવે ઉપરાંત લીધેલા ખોરાકમાંથી ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે. અને તે આખા શરીરની માંસપ્રતિઓ અને માનવતુઓને ઝેરી બનાવી દે છે; અને આખી મંદતા, આળસ અને યાક ઉત્પન્ન થાય છે. થોડા દિવસ માટે ખોરાક ન લેવાથી અથવા તેની અમુક હદ બાંધવાથી શરીરની શક્તિઓનો કટલો પુનરાધાર થાય છે, એ ખરેખર નવાઇ પમાડે તેવું છે; અને આપણને ચોક્કસ સંમંજસ છે કે જે ખોરાકની આપણને જરૂર ન હતી, તેને પાચન કરવામાં અને બહાર કાઢવામાં ધણી જ શક્તિનો અવજો વ્યય થયો છે.

ઉપરની દલીલમાંથી એ સત્ય વસ્તુઓ તરી

આવે છે. પ્રથમ એ, કે ઉપવાસ દરમ્યાન, જે શક્તિ પહેલાં અન્ન પાચન કરવામાં વપરાતી હતી, તે હવે છુટી થઈ શરીરને વ્યાધિરહીત બનાવવાની ક્રિયામાં વપરાય છે. અને બીજું એ છે કે ઉપવાસ દરમ્યાન સૌથી પહેલાં નક માં ઝેરી મળનો નાશ થાય છે, અને મળેત્સર્ગ અવધવો પોતનું કામ ઝડપથી કરે છે. ડા ક્યુધ કહે છે તે પ્રમાણે :—“માદા માણસની હોજરીમાંથી ખોરાકને લઈ દ્યો. આથી તમે માંદા માણસને ભૂખે મરતા નથી, પણ રોગને બહાર કાઢો છો.” હીમોફ્રેસે ધણી જૂના કાળમાં કહેલું છે કે માંદા શરીરને તમે જેમ વધારે પોષણ આપો છો તેમ તેને વધારે ખરાબ કરતા જાઓ છો.”

જેરી રીતે સંક્રમમાં એક આંકડો નખજો દેય તો આખી સાંકળની નખજાઈ પણ તેટલા અંશે ગણાય છે, તેવી રીતે શરીરમાં કાઈ પણ ભાગ અથવા અવધવ નખજો હોય તો શરીર પણ તેટલું નખજું બને છે. અને જો રોગથી શરીર ક્ષીણ થતું હોય તો તેટલા દંજને દરેક અવધવ અને ભાગને પણ ક્ષીણતા આવે છે. ખાસ કરીને હોજરીને પહેલામાં પહેલી અસર થાય છે, કારણ કે ખેરાક સાથે ને વધારે સંબંધ ધરાવે છે; ખીજા શરીરના ભાગો અને અવધવો પણ ખોરાકના પરિવર્તન સાથે સંબંધ ધરાવનારા હેઠ તેઓ પણ નખજા પડે છે. જેમ જેમ શરીર વધારે રોગીષ્ટ બનતું જાય છે તેમ તેમ અવધવોની કામ કરવાની શક્તિ ઘટતી જાય છે. રોગીષ્ટ અવધવ ઉપરથી જ શરીરની કામ કરવાની શક્તિનું પ્રમાણ બંધાયું જોઈએ; અને જો તેમ હોય તો બ્યાંસુધી શરીર તંદુરસ્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેની પાસે થોડું કામ કરાવવું જોઈએ.

જ્યારે કોઈ પણ યંત્ર બંધ પડે છે, અથવા તો તેને સુધારવાની જરૂર જણાય છે ત્યારે પહેલું કામ એને બંધ કરવાનું હોય છે. મનુષ્યનું શરીર એક જાતનું યંત્ર હોઈ વ્યાધિ સમયે તે

અગતી જાય છે. જો શરીરને સુધા-નુ' હોય તો તેની પાચનક્રિયાને અંધ કરવા કરતાં વધારે સ્વાભાવિક બીજું શું હે ઈ શકે? જો આવા સમયે ખોરાક લેવામાં આવે તો આ શરીરની શક્તિઓ ઉપર બહુ બોલે પડે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યાં સુધી આ સુધારક ક્રિયા ચાલતી હોય ત્યાં સુધી શરીરની શક્તિઓ ઉપર નકારાત્મક બોલે લાદેલા નહિ.

મુખ્યત્વે કુતિને તાવળાં અને અન્ય રોગમાં ગમે તેટલો ખોરાક લેવા છતાં શરીર ક્ષીણ થતું જાય છે, સત્ય કહીએ તો જેમ જેમ આપણે વધારે ખોરાક ખાઈએ છીએ તેમ તેમ વધારે નબળા થતા જઈએ છીએ, અને સ થે સાથે શરીરમાં ઝેર અને ભૂખમરો ઉત્પન્ન કરીએ છીએ. સ્વાભાવિક ઉપાય એ છે કે આવા સંજોગોમાં ખોરાક ન લેવો, જેથી શરીરમાંના વધારાના ઝેરી કચરાનો નાશ થાય. સાથે સાથે શરીરને બહારથી તેમ જ અંદરથી પણીથી સાફ કરવું.

માંદા માણસને ખોરાક આપવાથી આપણે તેના ગળને ટકાવી રાખીએ છીએ એ માન્યતા ઘણી જ બૂઝ ભરેલી છે. ખરે જોતાં તો આથી દરદી ઉપર અત્યંત અસર થાય છે. ખોરાક આપવાથી દરદી ઘણા લાંબા વખત સુધી રોગીષ્ટ અને નબળો રહે છે. જ્યારે ખોરાક ન આપવાથી દરદી જલદી સારો થાય છે. ગંભીર અને ખાસ કરીને તિવ્ર રોગમાં સંપૂર્ણ અપવાસની સલાહ આપવામાં કંઈ પણ ભય રહેલો નથી, એ આ ઉપરથી પુરતાર થાય છે.

આવા સંજોગોમાં શી શી ક્રિયાઓ થાય છે, તે દાલતા ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ શોધી કાઢ્યું છે. થોડા વર્ષોથી આ વિશે લાંબા અખતરાઓ થયા છે, અને તેનાં પરિણામો નીચે સંક્ષિપ્તમાં આપવામાં આવે છે.

જોઈટનના કાર્નેશ પ્રયોગશાળાના પ્રેફેસર ક્રાન્સીસ ગુનિ બેનેડીક્ટે—“લાંબાણથી થતા શારીરિક પરિવર્તન” અને “તાંબા ઉપવાસનો

અભ્યાસ” એમ બે પુસ્તકો બહાર પાડ્યાં છે. લાંબા અખતરાઓ પછી સિધ્ધ થયું છે કે, પહેલા અઠવાડીયામાં શરીરની ગરમી ઘણી ખરી નિયમિત રહે છે, એટલે કે ફેટલીક વખતે વધારે થાય છે અને ફેટલીક વખતે ઓછી થાય છે. પણ બીજા અઠવાડીયામાં શરીરની ગરમી થોડી કમતી થાય છે; અને આ સ્થિતિ ઉપવાસ પુરો થાય ત્યાં સુધી રહે છે. નાડીની ગતિ ફેટલાકમાં વધે છે, અને ફેટલાકમાં ઓછી થાય છે, તોપણ ઘણી ખરી રીતે તે નિયમિત રહે છે. શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા સાધારણ રીતે ઠીક રહે છે. પણ આ બે અંદર છેવટે એ પરિણામ આવે છે કે શ્વાસોશ્વાસની ગતિ કરતાં નાડીની ગતિમાં વધારે ફેરફાર થવા સલા છે.

લોહીના અભ્યાસમાં વધારે સારાં પરિણામો અર્જાં છે. રીનેટર અને ક્યુલરે કરેલી લોહીની તપાસમાં જણાયું હતું કે લોહીના રાતા રજકણોનો વધારો થાય છે. પાછળથી બીજા ડૉ. ટૅન્કે મુસીના લોહીની તપાસ કરતાં નીચે પ્રમાણેના અનુભવો ટાંક્યા છે. (૧) પહેલા થોડા વખત માટે રાતા રજકણોમાં ઘટાડો થઈ પાછળથી તેમાં વધારો થાય છે. (૨) જેમ જેમ ઉપવાસ લંબાવાતો જાય છે તેમ તેમ ઘોળાં રજકણો ઓછાં થતાં જાય છે. (૩) ઇસોનેફ્રીનીનાં—ઝેરી મેનેરીઆ તાવને અટકાવનાર—રજકણો વધે છે. અને છેવટે (૪) લોહીનો ક્ષાર ઘટે છે. નવા અખતરાઓમાં પણ આ જ પરિણામો આવ્યાં હતાં.

હીઅરવર્ડે ફેરાંગ્ટને પોતાના પુસ્તક “શુભન શક્તિ, ઉપવાસ અને પોષણ”માં ખતાવી આપ્યું છે કે “ભૂખમરો-વિરૂધ્ધ-ઉપવાસના” અખતરાઓમાં શરીરની ગરમી આખા ઉપવાસ દરમિયાન નિયમિત રહે છે; પણ જ્યારે કુદરતી ભૂખ આવવા માંડે છે ત્યારે તે વધવા માંડે છે. વળી એણે એ પણ જોયું

છે કે જ્યારે દરદી ઉપવાસ તોડી નહકર અને ધન પદાર્થો ખાય છે ત્યારે ગરમી કંઈક ઓછી થાય છે, જ્યારે આવે વખતે આપણી માન્યતા પ્રમાણે તે વધવી જોઈએ. ડૉ. એ. રબાલ્લીટી વ્યાધિનિવારક ઉપવાસથી શરીરની ગરમી હંમેશને માટે વધારી શકાયે હતો. તે કહે છે કે “એક શરીરે પાનળા હીણુ અને સાત વરસથી ઉઝડીના રોગથી પીડાતા દરદીને પંત્રીસ દિવસના ઉપવાસથી ૯૬° ફેરન હાઇટથી ૯૮° ૪' ફેરન હાઇટ ગરમી હંમેશ માટે લાગી શકાઈ હતી.

હવે જો આપણા શરીરની ગરમીનો આધાર બધો ખોરાક ઉપર હોય તો ઉપલું પરિણામ આવવું અશક્ય છે. પરંતુ હાલને સમાજ એમ માને છે કે, ખોરાક ઉપર જ આપણી ગરમીનો આધાર રહેશે છે ઉપલા અખતરાઓથી પુરવાર થય છે કે ખોરાકના રસાયણિક પરિવર્તન સાથે શરીરની ગરમીનો સંબંધ નથી,

એ ખરું છે કે જો દરદી ઠંડી ઋતુમાં ઉપવાસ કરતો હોય તો તેને ઠંડી લાગવાનો સંભવ છે. આ ઠંડી સાથે શરીરની ખરેખરી ગરમીનો સંબંધ નથી. એક દરદીની બાળતસાં તેને ઠંડી લાગતી હોય તેમ જણાયું; પણ તપાસ કરતાં તેની ગરમી ૯૦-૮° ફેરન હાઇટ હતી-કે જે માત્ર જોઈએ તેના કરતાં ફક્ત ૮° ઓછી હતી; ઉપવાસના ત્રેવીસમા દિવસે તેને ઠંડી લાગતી ન હતી, પણ તપાસ કરતાં માત્ર ૫૩° કે જેઝે તેના કરતાં ૨° ફેરન હાઇટ ગરમી ઓછી હતી આ આપણને જતાવી આપે છે કે ઠંડીની અસરને શરીરની ગરમી સાથે લેવાદેવા નથી, પરંતુ ખરી ગરમી તત્વા, જાનતંતુ અને બીજા ઉપર આધાર રાખે છે.

ડૉ. જૉન ડી માલકમ કહે છે કે સ્વાભાવિક રીતે નાડી અને ગરમી સાથે સાથે વધે છે; અને તાવવાળા દરદીઓમાં ૧૮° ફેરન હાઇટ

ઉપર એક ડીગ્રીના વધારા સાથે દર મિનિટે નાડીમાં ૧૦ ધબકારા વધે છે.

ઉપરની બાબત ઘણે દરજ્જે સાચી છે, પણ તાલુખી ભરેલું તો એ છે કે ઉપવાસની બાબતમાં આવી બીજા બનતી નથી; અને કેટલીક વખતે એક મિનિટમાં નાડી ૧૨૦ વખત ચાલતી હોય, જ્યારે શરીરની ગરમી તદ્દન નિર્ધારિત હોય છે વળી નાડી ઓછી ચાલતી હોય તો પણ ગરમીમાં કંઈ તફાવત થાય નહી. મેં કેટલીક વખતે નાડીની ગતિ ૪૦ની જોઈ છે, પણ તેમાં તુકશાન થયું નહોતું. ઉપરની બાબતો ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે, કેમકે ઉપવાસ કરતો દરદી આવાં ચિન્હો જોઈ એકદમ ગભરાઈ ન જાય, કારણ કે આવા ચિન્હોમાં કોઈ પણ જાતનો ભય નથી.

ગ્રે. એનિડિક્ટ તેના રીપોર્ટમાં લખે છે કે “ડૉ. કીવાનઝીન ઉપર અજમાવેલા અખતરામાં બળ વિષે અદ્ભુત પરિણામો-આંબ્યાં હતાં” આવા અખતરાઓ વિષે તેને નીચે પ્રમાણે કહેવાતું છે.

સુસી ઉપર લુસીઆનીએ કરેલા અખતરાઓમાં એમ માત્ર ૫૩° કે ઉપવાસના એકવીસમા દિવસે સુસી ઉપવાસના શરૂઆતના દિવસ કરતાં વધારે બળવાળો દેખાયો. ત્રીસમાથી તે ત્રીસમા દિવસ સુધી તેના બળમાં ઘટાડો થયો, અને છેવટે ઉપવાસના અંતમાં તેનું બળ ઉપવાસની શરૂઆત કરતાં ઓછું દેખાયું. આ અખતરાઓનું વિવેચન કરતાં લુસીઆની કહે છે કે સુસી એમ માનતો હતો કે જેમ જેમ ઉપવાસ વધતો ગયો, તેમ તેમ તેના બળમાં પણ વધારો થયો. ઉપવાસથી યાકની અસર વિષે લુસીઆની કહે છે સુસીને ઉપવાસના ૧૨મા દિવસે એક સામાન્ય માણસ જેટલો જ થાક લાગેતો હતો.

ડૉ. જૉન. ઇ. લવલેડ આવી જાતના કેટલાક અખતરાઓથી કહે છે કે “ઉપવાસના

ચોથા દિવસે પહેલાના કરતાં નાડીની ગતિની પ્રજ્વળના ઓછી થઈ છે. પાંચમા દિવસે તે બરોબર નિયમસર ચાલતી ન હતી. છઠ્ઠા સાતમા, અને ઘોરકાના પહેલા દિવસે પહેલાના પાંચ દિવસો કરતાં નાડીની પ્રજ્વળતામાં વધારો થયો. કાંઈ પણ વખતે તે બપોરે થઈ ન હતી. ઉપવાસના અંતમાં દરદીની રિયતિ ઓછી હતી કે તે તુકસાન સિવાય ઉપવાસને આગળ લાંબાવી શક્યો હોત”

ઉપવાસ દરમ્યાન બળમાં વધારો થાય છે એની સામિતી ગ્રે. બેનેડીક્ટના રીપોર્ટ માંથી મળી આવે છે ; જેમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે :—

‘મીસ્ત્રાડીના ૫૦ દિવસના ઉપવાસ દરમ્યાન તેને ઘણા જ દુઃખની અને શરદીની અસર થઈ હતી. જેકબસના ૩૦ દિવસના ઉપવાસમાં ઘણું જ શોક દુઃખ થયું હતું. તેને સોળમા દિવસે થોડો સંધિરા થયો. મુસીના ઘણા અખતરાઓમાં કંઈ પણ દુઃખ ઉપજ થયું નહોતું, ઉલટું ફોર્સેન્સમાં તેણે કરેલા ઉપવાસ દરમ્યાન તે ઘણો જ આનંદી હોઈ સારી તંદુરસ્તી ભોગવતો હતો.

સ્ટ્રોહોમની નિવાસણામાં જ એ. એ. કરેલા ઉપવાસોમાં જ એમ માલુમ પડ્યું હતું કે, પહેલા દિવસે તેને ચક્કર કે તમ્મર આવ્યા ન હતાં. બીજા દિવસે જે કે તેની સામાન્ય તંદુરસ્તી સારી હતી, પણ સ્નાયુઓમાં દુઃખ થઈ બહુ ભારે નળાંબ આવી. ત્રીજા દિવસે નીસરણી ઉપર ચઢતાં તેને કેટલુંક દુઃખ થઈ થાક લાગ્યો. ચોથા દિવસે નીસરણી ઉપર ચઢતાં થાક લાગ્યો નહિ, અને પેટમાંનો દુઃખાવો તદ્દન નાશ થયો. પાંચમા દિવસે તેના તંદુરસ્તી બહુ સરસ હતી, અને હોજરીમાંનો દુઃખાવો બીલકુલ નહોતો. જે કે તેને પોતાને એમ લાગતું હતું કે મારા બળમાં વધારો થયો છે, તો પણ પધારીમાંથી ઉઠી વખતે તેની આંખે અંધારા આવતાં. આ

નિવાસણામાં કરેલા અખતરાઓની માલુમ પડે છે કે ઉપવાસથી દુઃખ અથવા નળાંબનાં ચિન્હો આવતાં નથી. ઉપવાસના પહેલા દિવસોમાં ઉપરની બાબતો તદ્દન સત્ય છે.

શબની અને શ્વાસની રિયતિ ઉપવાસ દરમ્યાન જુદી હોય છે. ગ્રે. બેનેડીક્ટે આ વિષે બહુ લાંબો અભ્યાસ કર્યો નથી, તોયે બીજા ઘણા ઉપવાસચિકિત્સકોએ આ વિષે લંબાણથી અભ્યાસ કર્યો છે, અને ઉપવાસ દરમ્યાન થતી ઘણી જ ઉપરોગી બાબતો બતાવી આપી છે.

શબને દરદીની શારીરિક તંદુરસ્તી ગતાવન નાર તરીકે ગણવામાં આવી છે. જે શબ ચોક્કસ હોય અને સાથે બીજા વસ્તુઓ કીક હોય તો તળીઅત સારી કહી શકાય, પણ જે શબ ઉપર ધારી વધી હોય તો તંદુરસ્તી બગડેલી છે એમ ગણાય છે. ઉપવાસના અભ્યાસથી ઉપરની બાબત તદ્દન ખરી નથી. એવા પણ દાખલાઓ મળી આવ્યા છે કે કેટલાક દરદીઓ કે જેમની શબ ઉપર ધારી પડેલી હતી તેઓ ચોક્કસ શબવાળા કરતાં વધુ સારી તંદુરસ્તી ભોગવતા હતા.

ઉપરની બાબતની નીચે પ્રમાણે સાબીતી છે. અપવાસ પહેલાં જે શબ તદ્દન ચોક્કસ હોય છે તેના ઉપર અપવા કરીએ કે તુર્ત જ ધારી વળે છે; અને આ ધારો અપવાસના શરૂઆતના દિવસોમાં વધુને વધુ વધતી જાય છે. હવે જે માણસ ઉપવાસની ચિકિત્સા સમજતો હશે તે એમ કાંઈ દિવસ નહિ કહેશે કે દરદીની દાહની રિયતિ કરતા ઉપવાસની પહેલાની રિયતિ સારી પરંતુ હતી. જે ફક્ત શબ ઉપરથી જ તંદુરસ્તી માપવી હોય તો નીચેની દ્રષ્ટિકોણમાં લેવી જોઈએ. આ ધારી વળવાનું કારણ એ છે કે કુદરત દરેક અવયવો માદરત શરીરમાંનો મળ બહાર કાઢે છે; અને શબ એ અન્ન-માર્ગનો એક ભાગ હોવાથી કુદરત તેની વાટે પણ શરીરનો મળ બનતી ઝડપથી

દુર કરવા પથે છે. આ જીભ પર ઉપવાસ દરમીયાન બહુ પાત્રી વળેલી હોય છે. પણ કુદરતી જીભ આવતાં બધી જાની જતી રહે છે કુદરતી જીભ આવવાના કેટલાક ચિન્હોમાં આ એક ચિહ્ન છે; અને એ બતાવી અપે છે કે હવે ઉપવાસ તોડવો જોઈએ. જીભ પર આધાર રાખી ઉપવાસ દરમીયાન દરદીની સ્થિતિ જોઈ શકાય. બીજી બાજુમાં બીજા ચિન્હો અને નિશાનીઓ વપરાય છે. "Vitality Fasting & Nutrition" નામના પુસ્તકમાં ફેરિંગ્ટન કહે છે કે જીભ પર થોડી જાની-વધારે જાની અથવા તેથી પણ વધારે જાની અને પાછી થોડે થોડે જાની જતી રહે, એ બધું કુદરતી જીભ આવવાના સમયે ઉપવાસ દરમીયાન જોવામાં આવે છે. આ એક પરિવારન

છે; અને એ આપણને બતાવી આપે છે કે કુદરતના કાયદાઓમાં વિશ્વાસ મુકીએ તો તે તદ્દન સાચા છે.

જીભ પરની આ જાની મીઠાવાળા પાણીથી દાતણ કરી કાઢી નાખવી. જારીનો રંગ અને બાજી એ પણ અગત્યનાં છે. જેમ જારી વધારે અને રંગે કાળી જુરી તેમ તળીયત મંજીર છે એમ માનવું; પણ એ વાદ રાખવું કે અપવાસના અતે જીભ સંપૂર્ણ ચોકળી થતી નથી. આ લખવાનું કારણ એ છે કે એક બે ઝુતુની દરદીએ કે જેમણે એવું નક્કી કર્યું હતું કે જ્યાં સુધી જીભ તદ્દન ચોકળી ન થાય ત્યાં સુધી ઉપવાસ તોડવો નહિ તેઓ આમ કરવાથી જીભમરો વેડી રાણુ પામ્યા.

(સંપૂર્ણ)

કળીયુગની વાતો

આ નમતું વાર્તાનું એક સુંદર પુસ્તક તેના લેખક શ. કેશવ. હ. શેઠ તત્કાલીન મૃત્યુ છે તેનો ઉપકર સ્વસ્વીકાર કરીએ છીએ. લેખક પ્રસ્તાવનામાં લખે છે તેમ આ પુસ્તકમાંથી વાર્તાઓનો વિષય મંડાયેલા સંસાર પછીના જીવનસંગ્રામનો છે. એ દૃષ્ટિએ આ પુસ્તક વિશેષ ઉપયોગી ગણવું જોઈએ. આપણા સંસારના અનેક અણુક-કથા પ્રત્યેનો ક્રાંતિકારી ઉદ્દેશનારા વિષય દ્વારા ધરવા એ દાક્ષિણા નવલિકાકારની દ્રશ્ય હોતી થટે તે એ દ્રશ્ય લેખકે આ પુસ્તકમાં અમુક અંશે અદા કરેલી જણાય છે. વળી આ પુસ્તકની બધી વાતો મૈત્રિક છે એ તેની બીજી વિશેષતા. કેટલીક નો બનેલી ઘટનાઓ પરથી ઉપજતી કાટેલી છે. ભાષામાં એજન્સ છે. વાક્યરચના શુદ્ધ રીતે લખાયેલા સંસ્કૃત શબ્દોના ભોળાજવાળા હોવા છતાં કિલ્લે તો નથી જ. આપણા દાક્ષિણા વાર્તા સાહિત્યમાં આ પુસ્તકને અવશ્ય સ્થાન થટે એવું એકંદરે આ પુસ્તક છે. જપાઈ આદિ રચના છે. 'સુધ્ય શ. બાલ લેશ પણ વધારે પડતું નથી.

અનુવાદક — ૧. ધીરજરામ દયાશંકર વ્યાસ

[નોંધ : લગ્ન બાદ પુત્રીને લેવાતી રખતે સાસરીયાંમાં કેમ વર્તવું , સસરા, જેક ઇત્યાદિ મર્યાદા કેમ અને કેટલી પાળવી તેની ગિફ્ટ આપતું લગ્નગીત 'યેડી ડાહ્યા યદી રહેજો' આ પીયરપક્ષની સ્ત્રીઓ ગાય છે. જાપાનમાં પણ એવી જ પ્રેરક ભાવનાવાળા ગીત દ્વારા પુત્રીને શિખામણ આપવામાં આવે છે]

જાપાની સ્ત્રીનમાં વિશેષતા એ છે કે પતિવ્રતકર્ણના પહેલોગી દૂર રહેવા, સાચી મેળત રાખી ઝીણું રમણેગી વરનેથી નહિ મોડાનાં મર્ગમાં જળવાય તે । સ્વચ્છ સાગ વસ્ત્રો પહેરવા ; શુદ્ધ વ્યવસ્થાપૂર્વક અને કરકસરથી ચલાવવા ; યૌવનમઃ ઉપે રહેને દોરે તેવો હોવાથી એ યી નવયૌવન સાથે ઠકા-મરકરીમાં નહિ જળતાં સંસ્કરી મોડાઓના સહારસ રોવવા શિખામણ આપેલી સૌથી વધુ ઉપયોગી શિખ તો ધનિક યા સત્તાધારી પિતાની પુત્રી હોવા છતાં એવી મગડગી નહિ રાખવ એટલું જ નહિ પણ માવનના ધરતી એ યી અભિમાની વાતો પણ નહિ કરવાની છે.

જાપાનનું ગીત કન્નત, ભાવવાહી અને પુડીઓને આદર્શ શુદ્ધિશીલો બનાવનાર હોવાથી શુદ્ધ લગ્નગીતોમાં સપ વા લાયક છે. લગ્નગીતોના રાગમાં જે એ સ્વરમાં આવે તો સ્ત્રીઓ એને વધાવી લે છે હિંદુ સાસરીયાંમાં વહુને જ કપકો આપવાનો, ધધડ વવાનો નિષ્કુર વિવાજ છે બદલે જાપાનની જેમ પુત્રીઓને શિખામણ આપતી હોય તો સમાજમાં સુધારો થઈ જાય ; સાસુ-વહુને નિઃસંબંધ બંધ પડે. સૌથી પ્રથમ જ જાપાની સ્ત્રીઓ પુત્રીને કહે છે 'બે આજે તું દીકરી મરીને વહુ થાય છે' પછી કુટુંબધુનાં લક્ષણો કહે છે, અંગેશમાં ઉતારાવેલાં વળામણનાં ગીત ઉપરથી આ નીચે શુદ્ધરણી સંયોજન આપું છે]

—હરિગીત—

ત્યજ લાડ પુત્રીપદ તણાં, વધુપદ વિષે તું જાણ છે ;
સાસુ-ધમ્મર તારાં હવે સાખાપ તુલ્ય મનાય લે

અણા અમારી યુગી તું પાળી રહી'તી પ્રાંતથી,
નિજ શ્વસુર કદી પાળજે ભેટી, હવે દુઃખી થી

તુજ સ્વામી સાચો દેવ છે, આદેશ એનો પાળજે ;
વળી વિનય ને ઔદાર્યથી અભિયુક્ત હવન ગાળજે.

તુજ સાસરાના સંઘમાં તું વિનયવાળી થઈ રહે
ને આપતાં કપડા કદી તો શાન્ત થતને તુ સહે.

દ્વિજ દુઝાવીશ ના કદી ઓ યુગી ! તારા પ્રાણતું
પણ પાળી દેજે પાવ તેના દેમ ને સન્માનતું.

જો રોષ પતિ, સેવે કદિ તો મૌન તારે સેવતું,
મધુરાં સુધા સમ વાડયથી સમજાણું તણું જળા રેહતું.

વાતે ખડુ ના વળગતી, જીકું કદી ના ભાસતી ;
નિદા ન કરતી અન્યની, આનંદમાં રહે ઢોસતી.

હુમ્પા-લકંગા કાગરાશી, લાગ્ય જોતા જોશીઓ,
કામણ-કૂટણ કરતી ફરે છે ડાકિની શી ટોશીઓ.

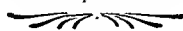
ફક્તી નહિ તું વડાવી ! એવા ઢોંગીઓના કદમાં ;
વળી જોમઘેલી મૂખ તારી સહીયરોના છદમાં.

સાવધ રહેજે સર્વદા શૃંગાર્યમાં, નિયમિત થતું,
'કરકંસર ને સારી વ્યવસ્થા' લક્ષ્ય સાચું સમજતું.

ફાંફા ન ધરજે તું કદી તુજ પિતૃના અધિકારનો,
હમચાર ના કરજે પીયરના સુખદ શ્રીલહારનો.

યોવન ખરે જોમાર છે, દુઃસંગતિ ના સેવવી
પણ પ્રેમ હાથાં સજ્જનોતો સાથ લેજે સોળવી.

સુસ્વરૂપ સાદાં વસ્ત્રથી મરતદ લેવો જાળવી,
રંગીન લલકાર કદી મોહિનીને ટાળવી

લેખક.—શ. રા. મોહનલાલ મણિલાલ શેઠ

આર મહિને આર રૂપિયા અને આવા-
પીતાના કનિષ્ઠ સ્થાનેથી, દર મહિને આર
રૂપિયા, આયુર્વીજ્ઞાન અને કાંડાના ઉચ્ચ અધિ-
કારને રવજળથી પ્રાપ્ત કરનાર ઉમીઆશંકર
મદારાજના સંપર્કમાં હું આવ્યો. ત્યારે જ
મહેને બહુરતી વસ્તુધરાના સત્યની આખી યજ્ઞ,
ઉમીઆશંકર જેવી પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિ,
Gernat, આવા સુધરેલા જમાનામાં પણ
પ્રકાશમાન કેમ નહિ થઈ હોય એ પ્રશ્નથી હું
રાતદિવસ સંશયદોલા ઉપર ઝૂંટવા કરું છું.
આયુર્ અગ્રાધ જ્ઞાન અને આવી અલગરત
કાયા ધરાવનાર ઉમીઆશંકર જેવો વિરક્ત,
જો કોઈ “રમોહ્યા વિદ્યાલય” સ્થાપ્ય અને
રસોષ્ટ્રઆયોની પરીક્ષા લે તો નિઃશંક પાક-
શાસ્ત્રાચાર્ય, પાકવિધિવિશારદ કે પાકપરિક્ષક
શિરોમણિની ઉપાધિ મેળવ્યા વિના રહે નહિ,
પણ એકદર દિંદુરસ્થાન। એ વાત જ
જવા દો ને।

છેલ્લાં કેટલાક વર્ષોના ઉમીઆશંકર
મદારાજ સાથેના ગાઢ સંવાસને લીધે મેં

રસોષ્ટ્રવિષયક ઘણું નવીન જ્ઞાન મેળવ્યું છે.
રસોષ્ટ્રના પાટવા ઉપર બેઠાં બેઠાં એ સન્ન
સાથે કરેલા ઘણા વાર્તાલાપ પછી, દિંદુર-
સ્થાનનું પાકશાસ્ત્ર કેટલું પછાત છે તે હું
સમજવા લાગ્યો છું. દિંદુર પાકશાસ્ત્રીઓની
બેઠક ખાગીઓ એ મદારાજે મહેને બતાવી છે
અને પોતે પણ તે ઉપર પુરતક લખવાનો
ધરાદો હમરો વાર જાહેર કર્યો છે, પરંતુ
લાચાર! અક્ષરજ્ઞાન અને ઉમીઆશંકરને
હંમેશાનું વેર છે. તે નિરક્ષર રહ્યા છે. એટલે
મિત્રભાષે પ્રેરાઈને એક “નવું પાકશાસ્ત્ર”
નામક પુસ્તક રચવાનું ભગીરથ ઠાવ્યું મહે
માથે લીધું છે ચરોતરના ગરબ.ભાઈ પટેલ
આદિ. શી. એસ. થવા વિધાયત ગયા ત્યારે
ઉમીઆશંકરે પણ પાકશાસ્ત્રી તરીકે તદ્દમની
સાથે પ્રયાણ કર્યું હતું, તેથી તેઓ વિધાયતના
પાકશાસ્ત્રની વિવિધ શાખાઓમાં પણ
જનજન્યમાન થઈ રહ્યા છે—અગ્રધાઓમાં હંસ
શોભે તેમ. આ સત્યની પ્રતીતિ પુસ્તક વાંચતા
જ તદ્દમને થઈ જશે.

અમારા આ બહાર પડનાર પુસ્તકમાં જેટલું સારું છે તેટલું બધું એ ઉપરોક્ત શાસ્ત્રીજીને જ આભારી છે. એવકે તો માત્ર એ મહાશયના ધીમુખેથી જે વચનામૃતો અર્થો તે બા પુસ્તકરૂપી પાત્રમાં એકઠાં કરવાનું જ કામ હતું છે, એટલે સાદી ભાષામાં, માત્ર તરફથી સિવાય બીજી કંઈ હતું નથી.

સ્વર્પને “મહારામાં પ્રકાશ છે; હું આવો છું” ને હું તેવો છું,” એમ લોકોને કહેવા જવાની જરૂર પડતી નથી. અમારું આ અમુદય પુસ્તક જે પ્રસિધ્ધ થશે તેના સંબંધમાં પણ આત્મશલાધાના ભયથી અમે કંઈ બેલવાની આવશ્યકતા જોતા નથી. એ તો પુસ્તક મુદ્રણાલયમાંથી નીકળી, ખટારામાં ખડકાઈને બનરમાં આવતું હશે તે દરમ્યાનમાં જ લોકો ખટારા ઉપર પડાપડી કરવા મંડી જશે એમ અમે અત્યારથી નિર્ણયપૂર્વક કહી શકીએ છીએ. કેટલાક તો કહે છે કે સરકાર આવાં પુસ્તકો બહાર પડતા દેશે તો બીજે દિવસે બીજા મામશે. એટલે કે સરકાર પણ તેની મહત્તાથી અંજાઈ જઈ આ પુસ્તક જપ્ત કરે એવો સંભવ છે. અગાઉથી આદક તરિકે નામ નહિ મોંઘાવનાર દુભોગી આત્માઓની અમે દવા જ ખાઈએ છીએ.

આ સુંદર મંથના આરંભમાં પાકશાસ્ત્રી થવાનો કાને કાને અધિકાર છે તે વિષે સંતોષમાં વર્ણન કરેલું છે. તેનો અમુક ભાગ નીચે આપવો અરથાને નહિ જ ગણાય :—

“એક બે કરોડ ચોપડીઓ વાંચ્યા વિના અને “હું જ શક્તો છું,” એમ માની લઈ જઈ ઘેટું બન્યા વિના જેમ સાક્ષર બની શકાતું નથી; નિરપરાધી અને ઉચ્ચતા લેખકો ઉપર દોષ યોગ્યતા કે કંઈક વિના જેમ ટીકાકાર બની શકાતું નથી અને સંતાડી મૂકેલું કંઈ મટમટાતી ગયા વિના જેમ બીજી

બની શકાતું નથી તેમ અનેક રચનાએ અનેક વાનીઓ અને પાક બનાવી અનેક શેઠને સંતુષ્ટ કર્યા વિના અથવા બની શકે તો પળબ્યા વિના, પાકશાસ્ત્રી બની શકાતું નથી.

‘હમણાં તો પાકશાસ્ત્રી ગમે તે માણસ બની બેસે છે. પણ પાકશાસ્ત્રી થવાને ખાસ હકદાર કોણ છે? જુવો, ભટ્ટ બોજનાચાર્ય શું કહે છે ?

પાકશાસ્ત્રી દ્વિજો વૈ સ્થાત્

નૈવ કુળવી કદાચન ॥

અર્થાત્ બ્રાહ્મણ જ રસે ધર્યો બની શકે છે, કણ્ઠી કદ નિ બની શકે નો નથી. આજ કાલ ઘણા કુધાચારિ-ગૃહોમાં કણ્ઠી કે બ્રાહ્મણ ઉપનીત અડવીને ઝટ લઈને બ્રાહ્મણ પાકશાસ્ત્રી તરિકે પોતાને ઝોળખાવે છે. પરંતુ કણ્ઠીને તો ભણવાની પણ મનાઈ છે, કારણ કે “ભણે કણ્ઠી કુટુંબ બોળે.” આવી વસ્તુચિંતિ ધ્યાનમાં લેતાં કણ્ઠીને જનોઈ પડેગી જુરવપદ પ્રત કરતાં અટકાવવો જોઈએ.

પુસ્તકની પ્રમાણના તૈયાર કરવામાં કેટલો પરિશ્રમ લેવો પડ્યો હશે તે ઉપરતું વિદ્વાતો બધું લખાણ વાંચી આપને જણાયું હશે. વધારામાં અમે દરેક શાક તથા વાનીઓ ઇત્યાદિની ઐતિહાસિક ઉત્પત્તિ, સાહિત્યવિષયક વ્યુત્પત્તિ વગેરે છૂટથી વર્ણવ્યાં છે. રચણ સંક્રાંતને લીધે વધુ નહિ લખતાં અમે અમારા પુસ્તકનાં કેટલાંક પ્રકરણો હુંકમાં આપની પાસે રહી કરવાની પરવાનગી લઈએ છીએ. જુવો, પહેલું પ્રકરણ :—

પ્રકરણ ૧

રેટલી

વ્યુત્પત્તિ :—રેટલી શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ઘણી જ રસમગ છે. ‘રેટલી’ એ મૂળ સંસ્કૃત શબ્દ ‘રોટરી’ અપભ્રંશ છે. રોટરી=રોટ કરી વેદમાં રીતો અર્થ

પાણી યાપ છે તેથી લોટરીનો અર્થ લોટ કરી=લોટ + પાણી એટલે લોટ તથા પાણીના મિશ્રણથી આપણા આયો જે બજારમાં પદાર્થ તૈયાર કરતા તે. લોટરીની ટીકીટો લેવામાં આવે છે તે શબ્દ પણ આ શબ્દને આધારે ચોખ્ખો છે. રોટલીથી જેમ મુખ અને સામર્થ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ લોટરીથી નરીમનું ચક્કર ફરી જતાં મનુષ્ય સ્વર્ગલોકની પ્રાપ્તિ કરે છે. इति श्री उमीआशंकर ।

ધર્તિદાસ :-રોટલી હનુમાનજીના વખતમાં વપરાતી હતી નહિ. તે સમયમાં તો લીલાં અંજીર અને અયોધ્યાની કુલશી મલાઈ ભોજાને ધણું પ્રિય હતાં એમ કાંઈ પણ જૂનો ધર્તિદાસ જોતાં સમજશે. તુલસીદાસ જો કે આ મતનું ખંડન કરે છે, પણ તે ત્રિરોપ બીનપાયાદાર છે.

રોટલી લખત કરનાર પ્રથમ પુરૂષ મનુ હતા. હેમને રોટલી અત્યંત પ્રિય હતી. શાક ન હોય તો તે ચમ્રાવી લેત', પણ રોટલી ન હોય તો હેમનો આખો દિવસ વાથ જતો. એ તો પછી ન છૂટકે લખવા એસે, પણ મનુસ્મૃતિનો એક સ્ત્રોત લખતાં હેમનો મિત્રારાનો જીવ તાજે આવી જતો. આ સંબંધમાં કાંઈ પણ વિદ્વાનો એકમત થયા જ નથી. આ ચર્ચામાં એક બીજાના હાડકાં રંગાયા સિવાય બીજું પરિણામ આવ્યું નથી. એ ચર્ચા સાથે આ પુસ્તકને સંબંધ નથી તેથી હેને બંધ કરી આગળ ચાલીએ છીએ.

કેટલાક સુધારા—દિંદુરયાનમાં નવીનતા ઉત્પન્ન કરનાર માણસોનો બહુ લખાનક હુકાળ છે. એક રસ્તે જ આંખો મીંચીને ચાલ્યું તે ચાલ્યું જ ! હાલની એક પછી એક છૂટી છૂટી રોટલી બનાવવાની રીત ધણી અણધર, અગવડમરેલી અને ઘણા સમય લેનારી છે. આમ એક પછી એક વધુને રોટલી તૈયાર કરવાને બદલે એક સાથે પાંચમો કે દળર નંગ તૈયાર થાય એવી ચોખ્ખા રાખવામાં

આવે તો કેટલી મહેનત બચી જાય ? દિંદુરયાનના લાભાર્થે અમે એક એવી ચોખ્ખા રજુ કરીએ છીએ :-

એક વીસ શીટ લાણું અને વીસ શીટ પહોળું ગજબુત ટેબલ કરાવે. ત્યાર પછી એક મણ કે બે મણ કણક તૈયાર કરે અને હેને ઉપરોક્ત ટેબલની મધ્યમાં મૂકે. કણકને હથેલાથી સારી પેટે ટીપેલી હોવી જોઈએ. હવે મ્યુનિસિપાલિટીના રસ્તા ઉપર ફરે છે તેવું, પરંતુ તેથી ધણું જ ન્હાના કદનું, એક સ્ટીમ રોલર મંગાવે અને ટેબલ પર મૂકેલી કણક ઉપર હેને ચાલતું કરી દો. જોયો સપાટો ? બસ રોલર બે ચાર આંટા ભાવી કે બધી પે કણક આખા ટેબલ ઉપર ફવી સરખી પથરાઈ ગઈ. હવે જાણે લંભારી પાસે એકવીસ શીટ પહોળા અને વીસ શીટ લાંબી રોટલી તૈયાર થઈ ગઈ, પણ લંભારે તો ન્હાની ન્હાની રોટલી જોઈએ. વાર એક કંપાસ, અરે કંઈ નહિ તો છેવટે ત્રણ ઇંચના ઘેરાવાળા એક વાડકી લેા અને હેનાથી એ ગંઠવર રોટલી ઉપર ગોળ અને સરખા કાપા પાડી નાખો. આજામાં આછી ચાર સો રોટલી આ ચોખ્ખાથી એક સાથે બનાવી શકાશે.

વળા બધી રોટલી કંઈ ગોળ જ હોવી જોઈએ એવો કાંઈએ કાપદો કયો નથી. બધી પીપરમીટ કે બધાં બીરકીટ પણ એકલાં ગોળાકાર જ આવતાં નથી. ચતુષ્કોણ, પટ કોણ, અષ્ટકોણ, લંબગોળ, ચોરસ, એમ ધણી જાતની રોટલી બનાવી શકાય. પરંતુ હેને માટે જુદી જુદી ડીઝાઇનોના બ્લોકનો મોટો નથો કંસારા પાસે આગળથી તૈયાર કરાવી રાખવો જોઈએ.

ધારો કે ફળદ્રુપ ભેજનાં હોવાથી લંભે આવી રીતે ચારસો રોટલી તૈયાર કરી. પણ તે બધીને એક સાથે શેકવાને શું ગોઠવણ કરી ? ગલારાતા નહિ. અમે તે વિશે પણ ત્રણ

અડનાડીમાં વિચાર કર્યો છે અને તદ્દમરે માટે યુક્તિ શોધી કહાડી છે. કહે છે કે અકચર બાદશાહના દરબારમાં સંગીતના ઉરતાદ તાનસેન મીવા ત્યારે દુપદ રાગ ગતા ત્યારે તહેમનું શરીર એવું તો ગરમ થઈ જતું કે તે ઉપર લોકો ચણા શેકી શકતા. તદ્દમારે પણ એક આવો માણસ શોધી કહાડવો પડશે. ખચીન, મુશ્કેલી તો જરૂરે જ, પણ “પણ તો ધીરાનું ધીરાનું” એ સુચને તદ્દમારે વળગી રહેવું પડશે. આવો એક માણસ શોધી કહાડી, રસોડાનાં બારણાં બંધ કરી, તે ઉરતાદ પામે તદ્દમારે દુપદ ગવડાવવો અને ગાતાં ગાતાં ટેમસ ઉપર આલોટના બનવ એવી સુચના આપી દેવી. પરિણામ રિપે શક લાવવા જેવું હેગ જ નહિ, બધી રાંટબી શોકાઈ જશે.

પ્રકરણ ૨૯^{મું} ટોકળી

વ્યુત્પત્તિ:—ટોકળી શબ્દ સંસ્કૃત ઢકરી નું અપભ્રંશ છે એમ બ્યાકરજીના પંડિતો કહે છે. ઢકરી=દમ્+કરી અર્થાત્ જે નીજનો વધારે પ્રમાણમાં આહાર કરવામાં આવે તો પેટમાં દમ્ દમ્ એવો નગારા જેવો અવાજ કરી એટલે કરે છે. બાપાશ સ્ત્રીઓ ગળેડોની યોજનામાં પણ ઠેવું ચાતુર્ય વાપરે છે તે આથી રાંધે થાય છે. આ શબ્દથી એમ સુચિત થાય છે કે આ વસ્તુનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં ખૂબ સાવચેત રહેવું.

બનાવવાની રીત:—ટોકળી બનાવવા માટે પચાસ તોસા પડે તથા ચણાનો લોટ લેવો, અને તદ્દમાં પચાસ તોસા વરસાદનું પાણી ઉમેરવું. જે ધમધમાટ બનાવવી હોય તો આ મિશ્રણમાં પચીસ તોસા સફરચુરીક વાંગીય મેળવવો. પાંદડું આ ગોળનો કદાપદો એટલો જ છે કે તે પેટમાં મથા પડી

સોનાપુર કે દુધેશ્વર સુધી થાક્યા વિના દોડી શકે એવા કોધુની જરૂર પડે છે.

ટોકળીને સ્વાદિષ્ઠ બનાવવી હોય તો તદ્દમાં દસ તોસા શરણતે અનાર નાંખવો. આથી ટોકળી ઉપર સુંદર ગુલાબી રંગ આવે છે અને તદ્દના ગુલાબી રંગને લીધે જમે બાળકો “માસામૃત હોંશથી પીએ છે.” તેમ કવિઓ આ ગુલાબી ટોકળી હોંશથી જેમ છે, તથા એકાં ખાતા ખાતા કબ્ય પ્રદેશમાં સનમની લહેરમાં ઉડવા માંડે છે.

જે લોકો કામ કરવામાં આળસ કરતા હોય તેવાઓને આ ટોકળીમાં ત્રીસ તોસા મરચાંનો રસ આપવો.

પ્રકરણ ૩ પુરી.

ધરાનના મદાન ઇતિહાસકારોના મતે તપાસતાં જણાય છે કે ચૌદમા સૈકામાં ધરાનની પ્રમ્લ પાકશાસ્ત્રમાં ઘણી આગળ વધેલી હતી નહિ. અણસકાંડક કંઈ લખી ગયા છે કે તે સમયમાં ધરાનના ઘરમાં એક પણ રસેકું જોવામાં આવતું ન હતું. માણસો મકાન ભાડે લેતા જતા ત્યારે “રસોડું ક્યાં છે ?” એ પ્રશ્ન પૂછવાની તરદી તદ્દમને લેવી પડતી નહિ. અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો કહે છે કે ધરાનીઓ રસોડામાં પ્રગતિ ન કરી શક્યા તહેવું ખાસ કારણ એ હતું કે એ લોકો તરણુચ અને આલુ ખાઈને જ ખુશ ખુશ થઈ જતા અને તે મારણુથી કાષ્ટ પણ જનતની રસોઈ કરવાની તદ્દમને ફરજ નહિ પડતી.

પુરીની સાદિત્યવિષયક વ્યુત્પત્તિ તથા ઇતિહાસવિષયક ઉત્પત્તિ:—ધરાનના બાદશાહ નાદીરશાહે તદ્દના સેક્રેટરી એફ રેટ્ટના કહેવાથી, તદ્દને સજેખમ અને એકસો છ ડીઝી તાવ દોવા છતાં મિસર ઉપર અચાનક દહેસો કર્યો. ત્યાંથી તે પાછો ફર્યો ત્યારે પોતાની સાથે ત્રીસ બકરામાડી ભરીને જવાદિર અને

મિસરના રાગ તિરમારખાનમની કુંવરી લેતો આવ્યો. ધરાનમાં ત્હેણે તે શાહનદી સાથે બારે દયદયાથી લગે કર્યાં. એ શાહનદીનું નામ પુલી હતું. (મિસરની બાગમાં પુલીને અર્થ મળું ખરૂં કાચવચની યાચ છે)

નદીના હે ત્હેના દાદાના તેરમાના દિવસે દેખરીએને ઉત્તણી આપી હતી. ત્હેમાં બધા માણસો બચ્ચ બચ્ચ કરીને તરણચની ચીરીએ ચળ્યા કરતા હતા તે શાહનદી પુલીએ જનાનખાનમાંથી જોયું. ધરાના લોકો ઉપર ત્હેને દયા આપી. શાહનદીએ બાંદીને બોલાવી તારડીમા તરત જ એક મસાનદાર વરતુ તળા કાઢી અને ગુલામ સાથે તે વાની બાદશાહ સમક્ષ મોકલી. બાદશાહ તો એ વાની જોઇ અત્યંત દેરખાઇ ગયો અને ત્હેમણે ગુનામને પૂછ્યું.

“વહ કોનને ઇપર ભેળ ?”

‘પુનીખનને બનવાયા એર વહા ભેળ, જહાંપનાહ !’ ગુનામે કહ્યું.

જહાંપનાહે ખુશ થઇને બીજે દુકડે પેતાના મ્હેંમાં પધરાવ્યો અને તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. પેતાની દીકરીના હરતેથી મળેલી એ વાનીનું નામ, તે શાહનદીના નામ ઉપરથી, બાદશાહ સલામતે ‘પુલી’ રાખ્યું.

બાદશાહે દરબારીઓ માટે બીજી પુલીઓ મંગાવી, દરબારીઓ પણ તે આખી ગાંડતુર યઇ ગયા. ત્હેમણે બાદશાહને પૂછ્યું, ‘પરતરીમાર ? વહ ચીઝકા નામ કયા હય ?’ બાદશાહના મ્હેંમાં આ સમયે આલુ ભરેલાં ફાંતો તેથી પુલી બેલવાને બદલે ત્હેણે કહ્યું, “કસો પુલી બોલતા હય.” ધરાનમાં ત્યારથી ત્હેને “પુલી” કહેવામાં આવે છે.

પુલી દિંદુરખાનમાં દાખલ કરવાનું માન, ખરું કહીએ તો, મેગરથીનીસને થયે છે. ગુજરાતી પ્રગ કામળ હોવાથી પુલીને ‘પુરી’

કહે છે. મેગરથીનીસ કહેણે, “હું જો પુરી ધરાનમાં જમતો હતો તે દરેક પુરી વચ્ચનમાં ચોર ચોરથી પાંચ ચોર સુધીની દરો. ત્હેમાં જ્યારેથી વિશેષ ઉપયોગ કરવામાં આવતો.”

ઉપરને દિસાએ તો ધરાનની પુરી આપણી હાલની પુરીની માતામહી કહેવાય. તે લોકો જ્યારે વિશેષ વાપરતા ત્હેનું ખરું કારણ તો એ હોયું જોઇએ કે ધરાનના લોકો રાજાવમાં બહુ કડક હોય છે. વાત વાતમાં દવાંદર માણસને યમસદનમા મોકલી દે. આવા મનજના સમતોલપણ માટે તેઓ અનેક ઉપાયો કામે લગાડતા હોવા જોઇએ. ગુજરાત મટે પુરીમાં જ્યારે નાખતું એ જરા વિચારીને પગલું ભરવા જોયું છે. ત્હેને માટે તો મીઠું, હળધર અને ઘી બહુ ઉત્તમ મસાલા છે.”

મારમાથી ચકરીપાઇ ચાંચમાં પાણી લે તેટલું જ લખાણ અમરા હળદાર ઝંઘાંથી ત્હેમારી પાસે રણ કરવાની અમે રત્ન લીધી છે ફક્ત ઉપરના ભાગ ઉપરથી જ, અમારા પુસ્તકમાં કેવાં શાસ્ત્રીય, અને ૧૧૬૨ વિવેચનો દરો, કેવી કેવી શ્રમસિધ્ધ વ્યુત્પત્તિઓ દરો અને કેવો રસબર્થો ઇતિહાસ દરો ત્હેનાં નજીવો ખ્યાલ બાંધી શકશો. અમારું પુસ્તક એક માસમાં બહાર પડશે.

ઉપરોક્ત ગ્રંથમાં, પહેલે પાને જ, અનેક શુભેત્તપમા લાધક, પ્રાતઃસ્મરણીય પાકશાસ્ત્રીય શ્રી ઉમીઆશંકર મહારાજની એક સુંદર તરવીર સૂચવાની સૂચના કેટલાક મિત્રો તથા ત્હેમના હતેચ્છુઓ તરફથી યઇ હતી. પરંતુ અનેકવાર આમંદ કર્યાં છતાં, ત્હેમની લાક્ષણિક નમ્રતા સાથે, શ્રી ઉમીઆશંકર અનિચ્છા જ દર્શાવી છે અને વધુ નવાંબની વાત તો એ છે કે ચારગણ પૈસા આપવા છતાં, અમદાવાદનો કોઇ પણ ફેટામાર શ્રી ઉમીઆશંકર ભટ્ટની તરવીર પાડી આપવાની મોકળી ના પાડે છે. (સંપૂર્ણ)

પણું વિંધન

લેખક :—શ. રા. નૌતમકાન્ત બે. સાહિત્યવિભાગી.

[વ્યાચાર્ય દ્રોણના આશ્રમમાં સર્વ શિષ્યો તત્પર થઈ ઉભેલા દેખાય છે, ને શુભ શી આશા કરે છે કે સંસ્કૃતને ઇન્તેજર જણાય છે]

વસંતતિલકા

ખિલાવી આસન ઉપા અબરે અરણ્ય,
બેસાડતો કનક પાટ પરે તરણ્ય
સોનેરી સિંચન થતાં પૃથિવી પ્રકારો
હવા ધનુર્ધર બધા ઉર એક આરો,
આત્મા કરો પ્રભુ યુધિષ્ઠિર એમ બોલે
શિષ્યો ધરી સાર કલા નિજ સોલ બોલે
એવી કમાન કરી શુભે પ્રભાવે
શિષ્યો કમેકમ વચ્ચી વીરતા બતાવે.

છ.૫.

દુર્યોધન બરાધ રોષે સાંભળી
યુધિષ્ઠિર પ્રતિ શરના બોલથી
વિરોધ ઉપજત હુસ્સો કોપથી
તેથી જરત લાલ જિંદુ નેનથી.

[દ્રોણ શિષ્યોની સામર્થ્યપરિણા કરવા માટે ચોખ્ખા બનાવવા દેખાય છે ને સ્તંભીય પડેલા માણીના કંઠ નાકે હરત લંગાવે છે.]

શાકુંલવિકીરિત

આને આ મુતિકા તમે પદ બનાવી મંત્રથી વારિને
રેડી એ જ અપકવમાં ગગનમાં બાણે કરી મુશીને
વીથે જે સાર એકથી તરે તમા પૂર્ણ બધાં ને પછી
ઉતારે પદ છત્રનો ગજનયી નીચે સરેથી કરી.

વસંતતિલકા

તે શિષ્યના શરણે હર દાર્શ્ય પાપું
મતેલ દે મુજ મને પણ એવી માપું

તે સિધ્ધ કાર્ય પુરતું કરીને જતાવે
તેના વડે મુજ હરે અભિમાન આવે.

ઉપજાતિ

દુર્યોધન : એતું કદીએ જનતું હરો કે ?
વિભાવરી સૂર્ય વરી રાકે કે ?
અંદા છતાં કેષ અમાસ કેશે ?
એવી કરોડી યતી શું હરો કે ?

વસંતતિલકા

અર્જુન : આજ્ઞા કરે મભુ મને તરૂ પર્ણ વિંધું
હરે, અપકવ ધટ વારિ ભયો હરાઈ
પાછો ઉતારે સારથી લગ છવનો ને
આપું મમાણ કરી સિધ્ધ સદુ વીરોને

ઉપજાતિ

દુર્યોધન : તે કાર્ય સિધ્ધી કરી ના રાકે તો ?
સંધાન તાકે કદિ તું ચુકે તો ?
શી, મારનો ગર્વ સમીપ મારી
કે નાસિકાને લઈ હુ સમારી ?

ગાથા

પછી ધનંજયે લીધા વિના રાસત એ કણ્ણીને
પછી આપ અડાવી વિદા મંત્રો બણીબણી તેણે.

ઈન્દુ છંદ

સિતલ સુધા મુખડે હરે !
પણુ ધરી પ્રભુતા બરે !
દૃષ્ય યત્રી શુરુજ સ્મરે !
અરજુન શો ધનુને ધરે !

ઉપજાતિ

બ્રહ્માંડ કંથે રાસાધનાએ
વેગે લઈ એ ધટ ગાણુ નયે
વિંધ્યા પછી પર્ણ તર તણાને
પાર્ણુ બરાણું રાસ મૂળ સ્થાને.

[દ્રોણાચાર્ય અર્જુન પર પ્રશ્નના પાત્ર છે.]

વસંતતિલકા

દ્રોણુ: શકિત પરા તુમ કરે શરણ કરી
પામે અને શતક દ્રોણુ તણી અનેરી
સો દ્રોણુની અનુલ શકિત સમર્થ એવા
વીરન્દ્ર તું થઇ અને નિજથે વિરાજે

[કહ્યું કરે ભત્રય છે નયનમા અંગાર પહેલા દેખાય છે.]

વસંતતિલકા

કહ્યું: જો ને શુર કરામ આ, તુમ પાર્થથીયે
પામી અપૂર્વ શરતા, ફરી અત્ર આવે
જાંખી કરે તુમ પ્રભા પુર નથોત ધારી
દે! દ્રોણુ! પાર્થ વિદરને ગીરતા િચારી.

દુર્યોધન: હો ધન્ય તુમને ગીર લક્ષ કોટી.

ભીમ: શાહિદ આ શેખી બહુાય જોટી.

ઉપજાતિ

મેરે બચે કહ્યું વિદા યાં,
નેને વગેલા તનખા બહુાર્ય
દેખાય કેડી વડેથી લાચ
બાંધે બરેલો શરિર શુભાલ.

ઉપજાતિ

કહ્યું: આ દસિતનાપુર તનું દને તો
સના વિના કેમ વધું હવે તો
પાળુ હવે સગદ વહેલ માગ
ત્યારે પ્રેમશું કરેતો જગારા

[ઉપર નિઃશ્વાસુકન ડ્રિટ ફેડી કહ્યું ત્યાં કોપયુક્ત વડે વિદાય પામ છે]

— સંપૂર્ણ —

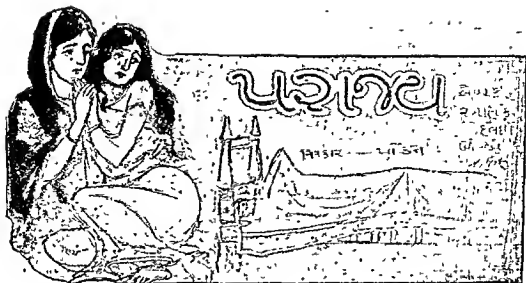

२५
न. २५

• अफो नो लो हठा बाग लो भाग केपा
(पत्र-पत्र २५)

(૧)

મહાલક્ષ્મી સૌંદર્યે સાક્ષી લક્ષ્મી
કુસિન કુસંની, સાખવાળા શ્રીમંત કુટુંબની.
સુજનનની વિધાત્રીનો અંચલ અંચલિરૂપણ
એને પણ થયા વિના ન રહે; એતું જીવન
પણ વેડાણ મધુ; રૂતાથી જાણીતું થયું.

મહાલક્ષ્મી ને રજની એક જ મહોલ્લાનાં:
એક જ દિવસે પૃથ્વીમાં પ્રગટ્યાં. પ્રાતઃકાલે
સંવિતાના આછા ઉગ્મસે એ રક્તરંગી મહા-
લયના શયનમંદિરે, શુદ્ધદેવીને જનનીપદના
જાદુઈ ઢાંચી રૂપણમાં મહાલક્ષ્મી સંસારમાં
અવતરી: મનુષ્યપ્રેયની ચિાગારી કરતાં
વિજળીની ચમકરમંજરી લાગી. ભકુતી
આપાની 'ધંવાદારી સંભાળમાં, જવાહીરથી
ઝમકતી જનનીના નૈસર્ગિક વાતસલ્યમાં,
મહાલક્ષ્મીતું દોમારકુસુમ ખિલી રહ્યું

રચિકરના સન્ધ્યાસુચક રશ્મિરૂપણથી
અગ્નિરૂપણનો ઘેરો રક્તરંગી શરમશીરડો આ-
છેરો થયો. સૃષ્ટિમાં શ્યામતા છાપ; એ જ
ફણે, એ જ રાતા મહાલયની પછીતે, માટીના
કુંડમાં ચીથરેદાલ દશામાં, રચિન્દ્રની ચોથી
પુત્રી રજનીનો જન્મ થયો. એની માતાને
મૃગારમાં માત્ર એક જ સુવર્ણકંકજની જોડ
હતી ને તે ય વીસ વર્ષની જૂની. ગરિય આંગણે

ચોથી પુત્રીના જન્મોત્સવે દસીઓ ને આપાની
કેટલી યે ધમાલ હોય. ને નવકુસુમ સૌંદર્યકલ
ન હોય તો?—એ પ્રતો અનુત્તર જ સારા.

રજની યે જીવવાની હતી. રસોડામાં
ધરણીયે આજોટની. વિધવા ખુદેન યમુનાના
ઉછંગે ઝૂમતી. ચીથરાની ગોદડી પર રૂદનનાં
પરાક્રમે આરંભતી, વંદાલસોથી માતા વારંવાર
ખગર કાઢતી: અંગે તો પ્રવેદનાં પાણી
ધૂટતા હોય. શરીરે અટામણ ઉડેલું હોય.
રજનીને જરા હાથમાં લે: કુંભળા કંઠે થોડુંક
દુધ ઉતારે: પાછી રાંધવા પેસે. સન્ધ્યા
કાળે તો માતા કે ખુદેન-કોષ્ટએ એની સંભાળ
લઈ શકે નહિ. બિચારાને નયરાસ જ ન મળે
સન્ધ્યાના શમતા ઉગ્મસમાં એ બાલિકા
નિદ્રાદેવીને નિવારતી, માતાના મધુરા આ-
લિંગનનો મોઢો કમ્પ અનુભવવા ઇચ્છે:
વંદાલમ્પા રૂપણથી ચૂપી લેતા અધરદુષ્ટેથી
ઝરતાં દાઝરાંતે સાંભળવા 'ઝંજે.—પણ
એવાં ધન્યભાગ્ય કયાં? એને એક ન્દાનકડી
ખુદેન હતી. આઠ વર્ષની કામિની, રજનીને
સ્વપ્નભૂમિમાં ચૂકવા અવારનવાર માતાતું
રથાન લેતી. પણ અસંતુષ્ટ રજની તો હોઠ
કુલાવતી: કોષ ને નિરાશાથી ખરાપતી:

નાણુક સુંવાળા પગે કામિનીને પાછી ધકેલતી : ભૂમિ પર આલોટી સાન્વન શેષરા પ્રયત્ન કરતી. કામિની હેતભથે' હૈયે ચાંપતી. એ બાલવદનને ચોતાના મુખાવિન્દ સાથે દબાવતી : કાઠાં ઘેઠાં અધુરાં હાલરમાં ગાતી : રીસાવણી પ્રણયિનીના અન્તરમાં પિયુષધરા-મણીની વિનોદછાયા પ્રસરાવતી.

મહાલક્ષ્મીએ પૃથ્વી પર પગ મુક્યો ત્યારે, હીરાની અણીઓ પથ્થુ તેને ખૂંચતી. એને સંભાળવા દારીઓની દોડધામ થતી. ચાર વર્ષના માળામાં ચાર કલાક પથ્થુ વચુન્ધરા દેવીને એણે ચરણરૂપશ' કરવા તક નહેતી આપી. સમાન રિચનિતો વર મળ્યો એ વધુ લાગ્યવાન ન લેખાન. સ્વાભાવિક સાંપડ્યું એમ કહેવાત. વિધાતાને પથ્થુ માન ન મળત. એ ચમત્કાર ન મનાત. કદાચ તેથી જ રજનીને સાધન બનાવી વિધાત્રિએ કીર્તિ મેળવવા પ્રયાસ આદર્યો દશે. મનુષ્યોની કૃત'તાથી એ ચીરપરિચિત દશે. જનદુષ્ટ શકિતઓની સર્વદેશીય માન્યતા વધાવવા બુનકાળનાં અનેક કાયો કરતાં વર્તમાનતું એક જ કાય' ચડી જશે એમ તે નક્કી માનતી.

મહાલક્ષ્મી અને રજની સર્વદા સાથે જ ગામ ગુંદી વળતાં. ઝળદળતી જ્યોતિર્મયી પથ્થેમાં રાત્રિ લગતી, શરમાતી, દિવસને રયામ, બેઠી પાતાવરણે ઘેરવા સમીપ આવતી ત્યારની આનન્દભાવના આ અમરપુમલ નિહાળતાં ય રુડરતી. બાલ્યમાં પથ્થુ મહાલક્ષ્મીને માવાની મોહિની લાગી હતી. રજનીથી દમેશાં આગળ જ ચાલતી. ખુમારીમાં મરતક પાછળ નાંખતી. રૂપેરી ઝાંઝરના ઝમકારથી આમમન સુચરતી, રજની સપ્તીની પાછળ રહેતી. લાવણ્યમયી સદચરીની સોડમાં છુપાવણું જરા સામણું વદન અન્વને બતાવતાં સદા ય શરમાતી. સન્ધ્યાએ સન્ધ્યાએ સુવર્ણ ચંપકના તેઓ દાર બનાવતાં. પુષ્પ વિણવાનું

કામ તો મહાલક્ષ્મીનું જ. કલાતું પ્રદર્શન કરવું ને વખાણુ સાંભળવાં એને બહુ જ ગમે. દારના મુદ્દુ રપથે ને મીડી સુગન્ધમાં જ રજની પરિતોષક મળ્યું માનતી. કમિની કદી રજનીની વેણી ગૂંચવા કરતી તો મહાલક્ષ્મી કહેતી : "રજનીની વેગી ગુંથ. આપણે તો બ્રા છૂટા વાળ જ સારા દેખાય." કામિની જવાબ દેતી : "મહુ સૌન્દર્ય પ્રદર્શન લાયભરણું : લોકો ઉપાડી જાય." "એવાને પ્રસાદી આપવા મદારા સેવકો કયાં મરી ગયા છે" મહાલક્ષ્મી ધ્રુરત બોલી ઉઠતી. "હા. બાપ! હા. તદમારે સેવકો હોય. અમે તો ગરીબ. એટલે રજની જાને જ અંબોડો વાળી લેશે." કામિની ખતાવવા જતી. પરન્તુ મહાલક્ષ્મી એમ છોડે તેમ નહોતી, 'અરે! પથ્થુ એવી; બીક જ નથી ને! રજની તો એવી કદરૂપી, છે કે એના રહામું જ કાંઈ ન જુએ"

લખમીને રજની વિના એક ધડી પથ્થુ જે હતું નહિ; પરન્તુ વાને વાને મહેણાં માયાં વિના રહેવતું નહિ એક શ્રીમાંત પિતાની સુન્દર પુત્રી છે. એણે એને શુમાન હતું. મિચારી રજની સાદી ને ગરિમ હતી. એ જાણીને જ લખમીને સંતોષ ન થયો. ભુદી પાડતી રેખાએ રજનીને ન ગણાવે. તો લખમીને એન જ ન પડે. નવો ચોચાક કે અક'કાર મળતાં જ તે રજની પાસે દોડી જતી. રજની એ વખાણતી : "વણાં જ સરસ : મહાલક્ષ્મી! તું તો મદારાણી જેવી લાગે છે" પરન્તુ આવા હુકા માનથી મહા લખમીનું સ્વાભિમાન નહોતું સંતોષાતું. રજની પરાજય હણે તો જ તેને નિરાંત વળે. વિજયાનંદમાં મરત બનવા મ્હાતી. એટલે તે ઉમેરતી : "હા, હું મદારાણી જ છું. રજની! ત્હારી પંસે આવો રેશમી પોપાક છે? આવું કંઈયું ત્હેં કદી જોયું છે?"

બાલક પાને પરાજય હણવાવે એ કપર'

કાર્ય છે. રજની સીધા જવાગ ન વાળતાં કહેતી : “અત્યારે એની જરૂર નથી : મ્હોટી યદ્દશ ત્યારે” બધું ય રળી રહેશે.”

દુઃખમાં ડાગવા લક્ષ્મી આગળ બસતી : “આની કીંમત તું શું કારે છે ?” રજની કલ્પનાના ઘોડા દૂર દૂર દોડતી બોલતી : “દશ રૂપિયા” લક્ષ્મી એથી હસવામાં બાન બૂલતી. એ ગાજતી “ઓય મા ! કેટલું જ્ઞાન ? બનારસી સાડી દશ રૂપિયામાં તે આવતી રહે ?” એની સખી એથી શરમાઇ જતી. મ્હોં મરોડી જવાબ વાળતી : “તો હું નથી જાણતી. હું ક્યાં આવી ચીને લેવા જાઉં છું ?” એટલે લક્ષ્મીને નિરાંત વળતી. ગર્વથી મસ્તક ઉંચકી કહેતી : “હવે કશું તે ખરું. આની કીંમત તું કેવી રીતે કળી શકે ? તું તો કેટલી યે ગરિમ છે.” અથી રજની માન-જાંગ થઇ આતી જતી. લક્ષ્મી એને શોધનાં શોધતાં થાકીને લે થ થઇ જતી. એ જડતી ત્યારે વિરિધ વાતે મનાવતાં દમ નીકળતો. સદ્વચારને સામાન્ય ભાવે રંગતાં કલદતો અન્ત આવતો.

આર્થિક સ્થિતિ સારી છે એ સારી રીતે રહેમજવાથી રજનીને અવનવા ઉપકાર આપી પીડામાં લક્ષ્મી વારંવાર આનંદતી. વાતસલ્ય-ભાઈ આશીર્વાદનો ધરખાર વિનાનાં રજળતા સિખારી પગ પ્રભુ વધોવે ત્યારના એ ઉરના ભાવ રજનીને આ ઉપકાર સ્વીકારતાં અકળાવતા. રમકડાંની રંગબૂમિમાં નકામાં પડેલાં પુતળાં લક્ષ્મી તરફથી રજનીને મળતાં. મ્હોં તો આવી બેટાથી રજની રાજ રાજ થઇ જતી. પરન્તુ એક દિવસે એની મ્હોટી મ્હોંને આપવા લેવાનો વ્યવહાર તેને રહમગળ્યો. ત્યારથી સખીદરતે ખાવલીઓ લેવાની બધ થઇ. બેટો સ્વીકારતાં એનો છવ ન ચાલ્યો. ઘેર ચીંધરાંની બનાવેલી ઢીંગલીઓ તેને આપી દેવું વાળવા પ્રયત્નો કર્યો. છતાં ય સખી એને સુંદર રમકડાં પરાણે વળગાડતી. એના પ્રમાણમાં

પોતાના ઉપકાર કેવા તુચ્છ છે એ વિચાર તેના બાલહૃદયને શરમથી કચરી નાંખતો.

એક દિવસ વિજેતા ને પરાજિતામાં અત્કરિક ફેર યડ્યો. બન્ને વિવિધ વિષયોની વાતોચો કરી રહ્યાં હતાં. સુવર્ણી જ્યોત્સ્નાથી ઉપવન ઉભરાયું : સુવાન સ્વપ્નનું : સ્વરવિદ્યોલું. વાતાવરણમાં સંગીતનાં તાન લલકારતાં દરેક ચર્ચા લક્ષ્મીના કાંઈ અવનવા ગુણથી અસ્તિત્વ પૂરવાર કરતી એકદા એક પ્રશ્ન થયો : “એ સ્થાનની સુંદરી કાણ ? રજનીએ નામ ગણાવવા માંડ્યાં. કિન્તુ લક્ષ્મીનું નામ ન લેવા ખાસ સંભાળ રાખી—“સુશીલા, કમળા, શાન્તા, ઇત્યાદિ.” લક્ષ્મીએ ઉમેર્યું—“પાર્વતી કાકી” પોતાના વ્યક્તિત્વ પ્રતિ વાત વાળવા પ્રયત્ન કરતી. લક્ષ્મી સુંદરી કહી શકાય એ વાત રજની ન્હોતા જાણતી એમ નહિ, છતાં ય એનું નામ (પ્રથમ દેના એમનું અસ્તિત્વ) એ નામાવલિમાં ઉમેર્યો પહેલાં તેને રહેજ અસ્વસ્થ બનાવવાનું એને રચતું. નામ પોતાનું સાંભળવા લક્ષ્મી આતુરતાથી મથતી. તે જોઇ રજનીએ આગળ ચલાવ્યું : “નન્દુકાકી કાંઈ સૌંદર્ય માં કમ છે ?” લક્ષ્મી કહેવા લાગી—“આપણું ઘરનાં બધાં ય નામ આવી ગયા નહિ વાર ? મ્હોંને તો કાંઈ રહી ગયું જણાતું નથી.” રજની બોલી “કેમ ? તું સુંદર નથી લાગતી ?” આથી જ લક્ષ્મી રાજ થઇ જણાઇ : વાત ઉડાવવા કહ્યું “વાનર જેવી કમતીય !” એ પર ખાન ન આપતાં રજનીએ ઉમેર્યું—“ખરે જ ! આપણે છુટ્ટી ડાકણો જેવી લાગીએ છીએ.” લક્ષ્મી તો જાણે સંતોષના પૂરમાં ધસડાઇ ગઇ જાણે ઉદારતા દર્શાવતી હોય તેમ પુછવા લાગી : “હવે તારા ઘરમાં કાણ સુંદર છે ? ચાલ આપણે નિર્ણય કરીએ.” રજની જરા દિલગીર થઇ “એકલાં માતૃશ્રી જ જરા લાગે છે.” આ જવાબથી ઉડો ઉલ્લાસ દાખતાં લક્ષ્મી ઉંચી નીચી થઇ ગઇ. એ

શુભ પાડી ઉઠી : “એતારીની ! ત્હારી આંખો
ય કેવી છે ?”. અવમાન કોષે રજનીની
આંખમાં ઝળહળીયાં આવી ગયાં “લગે !
ત્હારી બાહ ! હું અંધ છું. ત્હારી માતા
કદરૂપી. જાડા થવામાં જ સાદર્ય સમાય નહિ ?
લાવણ્ય તો ત્હારી માતાનું જ કૃમ ?” એટલું
બોલતામા તો અશ્રુ ને કાપથી એનો કંઠ
રૂંધાઈ ગયો. એ :ડતી ચાલી ગઈ.

દલ થે અન્ધાર હતું. ખીછ રહવારની
વાર હતી. પરોઢમાં જ લખમી પયારીમાં
અખડી ઉઠી. “આજે જરૂર રજની આવશે
નહિ”-વિચાર્યું-“કેવી ખરાબ છોકરી ! એ
ય કેકાણે આવે ? નથી રહમળતું. એવડી
પ્રાડીએ તે વળી પોસ પોસ અઃમુંએ
તું ? રજનીના સ્વભાવપૃથક્કરણમાં
કાએક ભંચ પડ્યો. પરિચિત મધુર સ્વર
ને આગ્યો. રજની ખદારથી જ બોલાવી
ડી હતી “લખમી ! પ્હેન ! દલ થે ઉઘે
કે ? ખદાર આવ. ખદાર આવ. કશુંક
તાયું. આસ જલદી કરતો પ્હેની !” એના
હારમા મુખનો પડખન્દ હતો. આનંદી
લુલુપ્ત મુરે એ જ આનંદ લખમીના
અંતરમાં ભર્યો. ગનાવવાની માયાકુટ મરી
ઈ. એ લખમીને કીક ન લાગ્યું. રજનીએ
તો એની પ્રિય વીણા યદ્ય રહેવું જોઈએ :
એની ધ્રુવ પ્રમાણે કરણ સ્વર કાઢવા જોઈએ
એનો વિચાર પલટાય તો જ તેણે આનંદ,
તરંગ ઉછળવા દેવા જોઈએ. પ્રભાતમાં અડેજ
પેઢે સ્વયં રજની ગાય તે લખમીના અહ-
ભાવને ન રૂંધું.

જતાં ય તે ઉઠી. રજની હંમેશાં આવતી :
પરન્તુ શીકા વદને લખમીના જ્યોતિર્ભા
સ્પર્શેજ તે જ્યોતિર્ભા થતી. પણ આજે
તો તે પોતાના જ આનંદમાં ભાગ લેવા હસને
વદને લખમીને આમંત્રી નહીં હતી. એના
દાયમાં એક કુસુમકોણું બાળક હતું. ગિલતું
કા મુસાજતું મુલક પુલ ! એના દારપમાં

જાઈની પરાગ ! લખમીને પ્રતિસ્પર્ધી પરખાયો.
મુખાકૃતિ ચન્દ્રકિરણોને ય ધંધોનો અનુભવ
કરાવતી. એના કપોલ-દેવોતું અમૃત ઝીલ-
વાનાં પાત્રો-ને એ ભંડાર રજનીનો પોતાનો
જ. એના શીકા વદન પર ઉલ્લાસની રેખા
ચમકતી. સત્યવદના સ્પષ્ટ કરતી. “લખમી !
એ આ ત્હારો ભાણે : ત્હારી કામિનીનો પુત્ર.
દેવો બહાલો લાગે છે ? જણે દેવબાલ.”

લક્ષ્મીને ઘેર આથી સુન્દર બાલક હતું જ
નહિ. સ્પર્ધામાં ફાવ્ય તેમ નહોતું. લક્ષ્મીના
આનંદથી રજની હંમેશાં મૃદુ સ્મીત
કરતી પરન્તુ સખીના વિનોદશરથી તો
લક્ષ્મીનું રિમત સરી ગયું. પ્રત્નો અનુત્તર :
રહેવાથી રજનીએ સચોટ તીર છોડ્યું :
“કમળા, સુશીલા, પાર્વતી કાકી, ત્હારી, બા,
ત્હારા કરતાં ય એ વધારે સ્વસ્થવાન નથી ?
અનુપમ નથી ?”

લક્ષ્મી હા કહી શકી નહિ. નકાર પણ
મુખેથી ખદાર પડી શક્યો, નહિ. રજનીએ
તે બાલક લક્ષ્મીના દાયમાં મૂકવા મંડ્યું,
ઘડી રમાડવા કહ્યું. પરન્તુ રજની પર તો
તે હંમેશા વરદાન વરસાવતી : એની પ્રાસેથી
કાંઈ પણ સંસ્કારવા તે રાજ નહોતી. —“ના,
બા, ત્હારો તો દાય ઉતરી ગયો છે. ત્હને
દુઃખ છે.” એમ દુઃકામાં પતાવી ત્યાંથી
દોડી ગઈ.

માતાના ખંડમાં પગ મૂકતાં જ પલંગે
માયું અકાળ્યું. એના શુભાને આ પ્રથમ
ફટકો કપરો લાગ્યો. છત ફાડી નાખે એવી
સાં નાંખી. ભાવનાને માર્ગ ન દીધો.
અવિરત શોકનાં અશ્રુ વહી ચાલ્યાં. એના
કલ્પન્તથી એની માતા દોડી આવી. —“શું
યયું ? શું યયું ?” એ પણ અર્ધા
પુષ્પાભ ગઈ હતી. લક્ષ્મી મદા પરાણે
બધા—“ચલ, ચાલી જા. ત્હારે ત્હારું મ્હેં પણ
એવું નથી.”

“કમ બેટા ! એવું મ્હેં શું ક્યું ?”

“તું તો ખૂબ જાડી છે, કદરૂપી છે એવી માતા મ્હારે શા કામની?”

લક્ષ્મીની માતાને આ વજનો પ્રહાર હતો : “બેટા! ગાંડું ગાંડું શું બકે છે?” આ જવાબથી લક્ષ્મી તો ઉલટી ઉરકરાઈ શય્યા પર બમણા જોરથી મરતક પછાડ્યું. બળકાઈ ગાળી ઉઠી : “ભત્તે! હું ગાંડું બનીશ. પેલી કંગાળ રજની કહે તો હું કેમ ન કહું?”

બહુ બહુ કલાવ્યા પટાવ્યા પછી આ હૃદયબેદી ધુસકાં ને સર્વદેશી નિરરકારનું મૂળ પ્રકાશમાં આવ્યું. એવો સુંદર ભાણો એને કેમ નથી? રજની પાસે જે દોષ તે તેની પાસે દોષું જ જોઈએ; નહિ તો મર્યે જ છૂટકા. પરંતુ એનો શો ઉપાય? ભણો કેમ પેદા કરાય? માતા પોતાના બાળકને લાઇ આવી : “આણું શું કામ છે? જોને ત્હારે પણ કેવો સુંદર ભાઇ છે?” લક્ષ્મી નખશિખ સળગી ઉઠી. “મ્હારે ભાઇ બાઈનું કામ નથી. બપા ય જાડા દેડકા જેવા! નાખી દે જમીન પર હાંફતાં કુરકુરીઆં!” મિચાડ ગભડા જાળક એક ક્ષણમાં ધૂળ ચટતું થઈ ગયું. ભગિનીભાવની હૃદ ઝાળગાઇ. બેફાટ રૂદને અવમાનની ઘેપણા યઇ રહી. લક્ષ્મીના મનમાં સ્વાભિમાન ને ઈર્ષ્યાના છોડ સાથે સાથે ઉછેરાના દતા અત્યાર સુધી સર્વ પેપણુ ગુમાન પામતું. ઈર્ષ્યાને બહુ ઝાથ નહોતી. તેથી જ દ્રઢાય લક્ષ્મી. રજનીને ઉરે ઈર્ષ્યા રોપવા મુશ્કેલી. પરંતુ હવે તેમ કરવાની જરૂર નહીં નહિ. વર્ષોનાં વર્ષો જાહેર જગડાયલી ઈર્ષ્યા પ્રતિપક્ષીને ઉચલાવી પાડવા ક્ષેત્રમંદ યઇ. લક્ષ્મીના હૃદયમાં સત્તાધીશ યઇ વિરાળ રહી.

(૨)

બાળ પડટાઇ મઇ. ગર્ભશ્રીમંત જન્મતાં વસુપરાએ વધાવેલીને દસકાઇમાં દુબવા વારો આવ્યો. પહે પહે કચરાયલીનો જીવનસિતારો ચમકયો.

લૌકિક વસ્તુઓનો અણુ અણુએ સંગ્રહ કદાપિ કરવો પડશે નહિ; સદ્ભાગ્ય સદા ય તેનું સુધ્ધકેદી રહેશે; એ લક્ષ્મી સદા ય માનતી. પરંતુ એ સંગ્રામ તે કદાપિ લડી નહોતી. અન્ય સમક્ષ પોતે દક્ષકી પડે જ કેમ? શા માટે? તેથી અન્ય સાથે સહૃદય વાતચીત કરવા, મહાલક્ષ્મીએ તરદી લીધી જ નહિ અન્ય વિષે પોતાના અભિપ્રાયો લોકોને વણુમાગ્યે દેવા લાગી. એ માનતી કે એની સાડીની કિનારી ચૂંમવા દુનીઆ અર્ધો અર્ધો યઇ જશે પરંતુ તે ભૂટી હતી. પૂજ્ય પ્રતિમાની અગ્રીમથી દૃષ્ટિ ખાતર ભકત તો હંમેશાં આતુર હોય છે. અણુમતી પ્રતિમાની પેટે દુરથી ચે આશીર્વાચન વરસાવવાનું તે ચૂકી એને ચરણે સત્ય ભક્તિભાવ આકર્ષવા એના દાનને સહૃદય પ્રેમની પિછોડીએ દંકાવાની જરૂર હતી : એ જ્ઞાનથી પણ તે વાંચિત રહી હતી. પોતાના સિંહાસન પરથી લોકો આગળ એ જિજ્ઞાસી પેટે નીચી નગવા લક્ષ્મી કદાપિ માને તેમ નહેતી. એની તુચ્છકારભરી દૃષ્ટિનો સ્વીકાર કરનાર એને કલંકિત સ્થાવર થી રમાડે તેવા ખજ હતા જ, પરંતુ પવિત્ર સ્થાવર તે કેવી રીતે મેળવી શકે? એમ કરતાં તો તેને પેલો સામાન્ય ચુંદો કરવો પડે. બીજને મ્હાવા પડે. માટીના ધરમાં જન્મનાર બાકા પ્રકૃતિમાતને અંકે રાખનાર બન્ધનોથી છૂટી પડી શકે તેમ નહોતું. માનવ બન્ધુઓને બક્ષવા તેની પાસે કાંઇ જ નહોતું. હતું એક માત્ર મધુર હાસ્ય : મધુરી વાણી. અન્યને એથી મોહ થતો. બીજને તે ચાહી શકતી. પ્રભુએ તેને બાબ શ્રીમંતાઇ નહોતી બક્ષી. પરંતુ સુંદર આત્માથી તેને નવાજ હતી. આથી જ તે બનેક હૃદયો આકર્ષવા સમર્થ યઇ.

પૃથ્વીપીલેલ સૂર્યમુખી સમી. મૃગારિક મહાલક્ષ્મીના સૌંદર્યની ખ્યાતિ એના શ્રીમંત પિતાના સુવર્ણરથચક્રે યઇ ચોતરફ ફરી વળી.

એની ખ્યાલિને ચોગ્ય અલંકાર અર્પવાનું થકય હતું. સદ્યાર શોધવાનું કામ રહેતું નહોતું. એનાં વડિલોની દૃષ્ટિ માયાખળે અંજાયલી હતી. અન્ય સર્વ સ્થામ ભાસતું. પરંતુ ચેગ્ય સ્થાન તો એમને કાંઈ જ જણતું નહિ. લક્ષ્મી પોતાના દાઢયા ઉમેદવારોને વણીવતી. “વાસે પુટી બદામ નથી છતાં ય રહેને છંછેડવા હિંમત કરી શકે છે.” રજની સહમજાવતી—“કપિ ! એમ ન બોલ ભવિષ્ય કાપએ ઉકેલ્યું છે ?”

લખમી નાક ચઢાવતી—“અગે શંસો ખાવા દોડું ? મળશે ને ?”

સુન્દરલાલ પાસે પૈસો નહોતો : જમીન પછુ નહોતી માત્ર કદાવર શરીર, તીવ્ર શુષ્ક, તિલવશળી મગજ, ને ઉદાર હૃદય હતું, કૃત્રિમ રીતે મનુષ્યનામને તેણે સાર્યક કર્યું હતું.

એક સંખ્યાએ એની માતાએ કેટલીક ખાસ-એ આમંત્રી. લખમી ને રજની પછુ અભ્યાસ. પોતાના સંદર્ભને રજની કેવી રીતે ઝખું પાડતી એ બિદિતી લખમીને નહોતી. રજનીના દાઢયામાં દાઢય મિલાવી તેણે સુન્દરલાલના ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો અઠલંક સ્વેત રેશમી પોશાકમાં, ઝરાહીરના અંજારમાં, સ્ફુટિના બેદી પ્રભાતમાં સ્વેતકમલપત્રોમાં ડોડિયાં કરતી, સિન્ધુની સપારી પર આવતી, સાક્ષાત લખમીદેવી ! કેળવણી ખાતર સુન્દરલાલ વર્ષોનાં વર્ષો દૂર વિદેશ વિતાવી દમણું જ પોતાને વતન પાછો ફર્યો હતો. પ્રકાશના પુરતી એ ફાળે તે આંગણમાં મંડપ પર એક વેલ ચઢાવવા મથી રહ્યા હતા. ઉરાલગે ચંદ્ર ચગકતો હોય. એવી સફેદ વાદળાંથી આ ખાલકન્યા એના દૃષ્ટિપથમાં ચમકી રહી તે પૂર્વે આજાએ નાંખેલા સ્વામજા પડછયા સમી રજની લખમીની પુકે આવતી હતી તેથી એનું મદ્યેતુ મન એક દાબુમર રજનીનું

અસિત્ત અધું જ ઉકેલી શક્યું. સુન્દરલાલનાં અબધાર્પા દર્શનથી રજની લજ્જાથી સંકોચાઈ. પરંતુ મહાલખમીએ તો ગુમનમાં જ ઉત્યું જોયું ને તેની નજર સાથે નજર મિલાવી. એના નયનમાં પોતાના હકનું સ્વાગત જ તે જોઈ શકી. સ્વાગત દેતાં સુન્દરલાલ અધુરો રહે તો જ તેનામાં લખમીને કાંઈ મઝા પડે તેમ હતું. બાકી કાંઈ નહિ.

સુન્દરલાલે વેડીને પડતી મૂકી આંખને આંજનાર કાન્તિમયી અલિકાને પિછાનવા પરંગો.

કર્વ વેરાયાં ત્યારે સુન્દરલાલે તેની ખેનને પૂછ્યું : “એ ખેન ! તડકા છાંયડા સમી પેલી એ અલિકાએ કાણુ હતી ?” કાંઈ કરતી હોય તેમ ખેનને જવાબ વાળ્યો : “આજકાલ કાંઈ કાવ્યમય વાંચી બેલા માંડી છે. તડકા છાંયડા સમી અલિકાએ તો મ્હેં જોઈએ નથી ‘શશી, લખમી, રજની’—એ સોફા વિષે નદમારે કાંઈ જાણુવું હોય તો કહું.” પરંતુ જ્યારે સુન્દરલાલની ખેન તેની માતા પાસે એકથી પડી ત્યારે શાન્તિથી કહેવા લાગી—“બા ! બા ! ભાઈને તો લખમીને પરણુવું છે. અષ્ટમ પષ્ટમ કરી એકઠું બેસાડી દે.” એથી વડિલોએ વાત ઉપાડી, સુન્દરલાલે જરાય વાધો લીધો નહિ રક્તરંગી મદાલયના મલિકે એ કુટુંબને આમંત્રણ આપ્યું. લાગ મગતાં વાત રહેડી. સુન્દરલાલને બનરભાવ લાંબાણી ચર્ચાગે. અંતે નક્કી થયું, પરંતુ ગૃહરાણી લખમીની માતા એ કહ્યું : “એમના કુંપડીયા ધરમાં મહારી દીકરી કેમ રહી શકે ? કાં તો વર અપણે ત્યાં આવીને રહે કે કાં તો એમને આપણે જુદું મહાન બંધાવી આપીએ.” આથી જાણ પડઠાઈ. બીજા જાણતોમાં તો સુન્દરલાલના વડિલોને કાંઈ ખાસ વાંધો જોતું નહોતું. પરંતુ યુવાને જ તે જ આનો ઉત્તર દીધો : “મજૂરી કરનારને મદાલયમાં રહેતું ચોગ્ય નથી :

શ્વસુરગૃહની શીર્ષી હાંવ હાલે હોય.” આથી અર્ચામાં નાંવન વેગ જામ્યો. લખમીને ઘેર રમતાં રમતાં રજનીએ લખમીના કાનમાં ડુક મારી : “અહિ લખમી ! તું તો મણિના ભાઈને પરણવાની છું ? કેયું સારું ? મહેને તો ખુબ મજા પડશે. અહિ ! વર કેવો સુંદર છે ? અમને પછી બે લાવીશને ?” આ વાતની પૂરેપૂરી ખાતમી મેળવવા લખમી ચૂકતી નહિ એને સુંદર લલકર જરા બોલું લાગ્યું હતું. પરંતુ પોતાનો જ પ્રશ્ન હોવાથી ટાપસી પૂરાય તેમ નહેતું. એટલે રીસ કાઢવાની આમ તક મળી : જરા ઉંચે સાદે બોલાઈ જવાયું : “છદ્ છદ્ એને તો ગામમાં ધર પણ નથી તે બનરે દુકાને ય નથી. કાણેલો ને કદાચ સુન્દર હશે, પરંતુ કાંઈ જાન ને સાંધથી પેટ ભરાશે ? વળી એક કુકડા જેવો તો તે ગરિષ્ઠ છે. તહને ખમર છે એ શું બોલ્યો હતો ? મહારા શ્વસુરની છાંયે નહિ રહું. હાલે એમ ક’ં, એના શ્રમ કાષ્ઠથી બન્ધ નહિ થાય, પણ મહારે તો એટલું જ કહેવાતું કે આમ ખાખર છે તો પછી ધનાઢ્યની પુત્રી પાછળ આટલી ઘેઝઝા, શી ? અમારા કુટુંબમાં તો બા ! કાષ્ઠએ શું પડામાં રહ્યું નથી. આપણાથી પણ બા ! ન રહેવાય. એમની ખાતર પણ હું તો ન રહું.”

રજનીને તો આ બાપણથી ધ્રાસકો પડ્યો. રખેને લખમીના બેલ કાષ્ઠ સાંભળી ગયું હોય. લખમી તો જોરથી બોલ્યે જ જતી હતી. તેથી રજનીએ પોતાને દાંચે એતું મ્હોં દબાવી દીધું. “સુપા ! કાષ્ઠ સાંભળશે તો નખખોદ વળી જશે.” લખમીને પણ લાગ્યું કે ધુનમાં ને ધુનમાં પોને સખાતાની દદ પણ એળંગી ગઈ હતી. પરંતુ પોતાની બુદ્ધ કણ્ઠ્ય કરવા તે કદાપિ તેવાર થતી નહિ. “મહારે શું ? છેત્રને આપું ગામ સાંભળતું ?”

જરા વારમાં જ આ વાત મહાર પડી

ગમ. શબ્દે શબ્દ સાંભળવાના દહાવાથી સુન્દરલાલ પણ વંચિત ન રહ્યા. આવી ભાંજગડમાં વધુને મેળવવાથી જ એના આદર્શ પર ફટકો પડ્યો હતો, ને લખમી ॥ મધુર સ્વભાવના આ નવિન જ્ઞાનમણ્ડકે-રોષભર્યા સ્પર્શ-સુન્દરલાલે દેરેલું તેતું કદવનાતીન ચિત્ર નિરતેજ યદ્ય ગયું. તે બગડ્યે - આ મિમ્મશ રાજકન્યાનું મ્હારે કામ નથી. મ્હારા ગરિષ્ઠ દેદ માટે કાષ્ઠ ગરિષ્ઠ સહયરી જ શોધી લઈશ.”

સુન્દરલાલ જેવો જમાઇ મેળવવાતું સદ્ભાગ્ય રજનીના પિતાએ સ્વપ્નમાં પણ ધાયું નહોતું. પરંતુ લખમી અંદરેલો કરવા આવતાં મ્હોં ધોવા જવાતું કારણ નહોતું. ડિન્ન આકાશ સૂર્યના પ્રકાશપૂરે ભરપૂર હોય ત્યાં સુધી તાલના આછા અસ્તિત્વને કાણુ પ્રમાણે ? પરંતુ અન્ધકાર છવાતાં તુરંત કારાયક્ષા અસંખ્ય તારાગણો જ અમ્બરને મૃંગારે છે : હીરા સમા ચમકારથી બોમ-મકળને નવાજે છે. લખમી ॥ લવણની જાદુષ માયાથી હવે સુન્દરલાલ ચૂકન થયો. ત્યારે જ એને છાયા સાંભરી રજનીની ચુલ્લ મુર્તિ સ્મૃતિપટે ખરી યદ્ય. અત્યાર પહેલાં રજનીને તેણે ધણી યે વાર જોઈ હતી, પરંતુ ધારીને નિહાળવા તેણે કદાપિ પ્રયત્ન નહોતો કર્યો એ વાત તેને પલકમાં પરખાઈ. પ્રથમદર્શને એના તરફ ન આકર્ષાયો, છતાં ય એતું માણું કરવા જાને જ તેના પિતા કને ગયો : યુવાનીની સહયરી થવા રજનીની માગણી કરી.

એ સાંભળી લખમી બહુ રાજી તો ન થઈ ; પરંતુ તેની આત્મસ્થાધાને કાંઈક ખોરાક મળ્યો. આખા ય બચપણ દરમિયાન લખમીએ નાંખી દીધેલાં રમકડાંથી રજનીને આનંદવાનું હતું. યુવાનીનો સહચાર સાધતાં પણ તે લખમીએ તરછોડેલા મનુષ્યને પામતી હતી. કાણે તરછોડ્યું ? કોને તરછોડ્યું ?

આ અસંખ્ય પ્રશ્નો લખખીના ગર્વિત આત્માને પ્રતિપળ સુઝાયા કરતા. 'રંગનીતું એ આતુર સ્વાગત લખખીનું લાંછન નહોતું?' "જેને રંગનીથી સારી પત્ની મળી શકે તેમ નથી એવા માણસની મ્હારે શા માટે પીકા કરી?" આવા પ્રશ્નોત્તરે લખખીએ સાન્તવન શોધ્યું.

લક્ષ્મી પૂણીદુનિ યષ્ઠ. નવપરિણીત યુગલની આસપાસ એક ખંડમાં સર્વ ટોળે મળ્યાં. લખખી પણ ત્યાં હતી જવાહીરના જવલંત પ્રકાશથી તે પ્રકાશતી. માટીનું એ તુચ્છ ધરઆગણુ જ્યોત્સ્ના સમા સુવર્ણપ્રભાવે અભિષિખત થયું. વૃષ્ઠિ યુગ્મન, સ્ત્રી પુરુષ દરેકે એ જ્યોતિના ઝરાનું પેટભરી પાન કર્યું. સર્વના કુતૂહલથી સુંદરલાલની દૃષ્ટિ પણ એના પર સદાજ દરી. એક ક્ષણભર માયાળળ પથરાઈ રહી. "જવાહીરનો એ અવતાર કે શું? મનુષ્યદેહી મહિલા એ હોય?" એક જળમર નિર્ણય ન થઈ શક્યો. સુંદરલાલના અંગસોદયમાં પણ પહેલાં લખખીએ કદાચ રસ લીધો નહોતો; પરંતુ આજે રંગનીના પતિ પર સાવધાન યષ્ઠ ઝીણવટથી નખતો નયાબ્યાં, ત્યારે તે ધણે જ સુંદર હતો એમ તેને પહેલી જ વાર કથુજ કરવું પડ્યું. છતાં ય તેનાં નેત્રે તે અદ્ભુત વચ્ચે રતાં 'મ્હારા જેવી વિખ્યાત વદલરી તું ક્યાંથી પામે? ત્હારે કર્મે તો રંગનીનાં રણ જ સ્નનપલાં છે."

સુંદરલાલનાં નખન નીચાં નંગ્યાં. લખખીએ ચોતરફ દૃષ્ટિપાત કર્યો વિજયની વરમાળ નિઃશંક તેને જ અપોષ છે એવો સર્વદેશી અન્દેશ પ્રત્યેક નેત્રમાં નિરખી તે સંતોષાઈ, પરંતુ સુંદરલાલનાં નખને એ સદેશ પાડ્યો હતો? સુંદરલાલે ભાવભર્યો અર્પણ કર્યો હતો? એ જાણવા તે ધણી જ આતુર હતી. સુંદરલાલના ક્ષણિક દૃષ્ટિ-મીત્રનમાં એમ અંકિત થયેલું ન જણાયું.

કન્યાનું લક્ષ્ય ક્યાં સુધી મુલતવી રહી શકે? લખખીના પિતાને એક લાણુ ટિપ્પણ ઉપલાંચો પછી, એક જમીનદારના પુત્રને પસંદ કરતો પડ્યો. કુળ કુક્ષિન હતું. સોદય કોમ સમુદ્ધેવાય, પરંતુ કેળવણીનો છોટો ય નહિ કેળવણીના કાષ્ઠ જરૂર હતી? એ યુવકન હતો વિદ્યવ્યાસ મટે હજી ધણે ય સમય હતો. સ્વયંભૂ ઇચ્છા યાય તો લણી શકે તેમ હતું. શ્રીમંતનો પુત્ર એટલે શરતો નાકે ને જુગાર રમે-એમાં શું? એ તો સામાન્ય વાત છે. અજોડ મહાલખખી માટે એ લાયક વર ચૂંટાયો.

પાંખી હૃદયને સરખામણીથી સંતોષાતી તક મળી. શ્રીમંત કુટુંબની દિલ્લયાલ પર ઉધારે છેલ્લે ટીકા કરવાની કાષ્ઠ દ્વિમંત ધરતું નહિ, છતાં ય લખખીને કાને તો વાત આવી જ કે એનો બાંધિખત ઉમદા કુટુંબનો હોવા છતાં 'સુંદરલાલની' મથાજ ઝાલવાનો ય લાયક નહોતો, લખખી પણ આ મર્પી સત્યત રિયે અંતરથી ના પાડી શકે તેમ નહોતું. એણે તે યુવાન જોયો હતો? સુંદરલાલ સમે એ સુંદર હતો? સુંદરલાલનાં કસરતખાજ પેલ-વાની શરીર સાથે સરખાવતાં તે યુવક મનુષ્ય કરતાં માંખણના લયકા જેવો લાગ્યો; ધરીકા-વન્નના મુખભાગ પર એના જોળ મુખરિન્દે કરતાં સારા 'ભાવ જણાત'. સુંદરલાલની ઉંડી જ્ઞાનમરી દૃષ્ટિ એનામાં ક્યાં હતી? કેળવણી ને ઉચ્ચ અભ્યાસની ખ્યાનિ ક્યાં? યુવાણી વદન ને વૈભવ મનુષ્યનાં સર્જનાત્મક તત્ત્વો નથી એ સત્યવાતી એના મનમાં જી જળતીય સ્વભાવથી સ્પષ્ટ રીતે જણાવા લાગી. પણ એ જાન ધણું મોડું આવ્યું. એકવાર ત્યાગ કર્યો તે મનુષ્ય તેણે સદા મોટે શુભાશો હતો. તેને પરદવા વિના છુટકો નહોતો. આ મારગને વરતા ના પાડે તો સુંદરલાલ જેવો અન્ય મળશે તે કાંઈ નકજી ન કહેવાય.

‘પણ’ પાતું સુમારી લેવા એણે ધણું
 યાચ્યું, પરંતુ એનાં અશ્રુઓં રોક્યાં ન
 રોક્યાં. ડંખાવલા ગુમાનથી વિષાદધેણીની
 એકે પોકે મૂકી પાપાણુપ્રતિમા આગળ તેણે
 કપાળ કુટ્યું. તે રડી ઉઠી-“ઓ પ્રભુ !
 આ શિક્ષા શાને ? મ્હારે માટે નકંજ નિર્માણું
 હતું તો મ્હને સ્વર્ગ શાને બતાવ્યું ?” એ
 ધણું ય રડી. પરંતુ થનાર લગ્ન તો થયાં જ.
 રજની-પણ એ લગ્નમાં આવી હતી. એના
 અલંકારોમાં મન એ નાણુક બંગડીઓ હતી.
 ગળે હીરાકંઠીની એક એ સેર શોભતી. એના
 આખો ય દેહ પારસમણિના સ્પર્શથી પલટાઈ
 ગયો હતો. એક વખતના વિષાદપૂર્ણ વદન
 પર અત્યારે ફરકતું દારણ લખમીએ પેલાં
 કદાપિ ‘એણું’ નહોતું. તપશ્ચર્યાનાં બધો
 બીતાં આલેખિતાને શિવ મળ્યા ત્યારે ઉગાના
 સ્વર્ગીય વદન પર વિજયવન્તુ પ્રેમલ દાસ્ય
 ફરકી રહ્યું હતું. તે જ દારણ રજનીના
 માતૃથી અધરને ઓપાવવા કે ઇ માયાપ્રભાવથી
 આજે પૃથ્વીપટે ઉતરી આવ્યું હતું. લખમીએ
 મેતાના ગુપાવેલા હીર માટે કદપ ના ક્યું.
 રજની સાથે આંખ ગિલાતી. તે વાત પણ ન
 કરી શકી.

મહાલખમીનું નાજીના ઘર ચલ્યું. તે
 રંગમગિની અસત્ય પ્રકૃતિની ટુંક સમયમાં જ
 તેને ખાત્રી થવા લાગી. એ સ્થાનને એણે
 પ્રેમમં મધુર સુગ્રન્ધિત પુષ્પોથી લચેલું.
 મેક્ષીસંગીતથી ગુંજતું ઉપવન કલ્યું હતું ;
 પરંતુ એ તો સુકાયેલી શાખાઓ. લખમી,
 બનાવટી પ્રલોથી છવાયલું, બહુતી ખુશબોથી
 ઢેકેલું વેરાન નિહાળ્યું. એણે નકરે માન્યું
 કે એનું જીવન વેડફાઈ ગયું હતું. રજનીના
 હૃદયમાં પ્રવર્તતા સુખસામ્રાજ્યનાં ઘેલણા-
 નિનાદે એ કષાયથી પ્રજ્વલી ઉઠી. રજનીના
 સુખે એના અભિમાની આત્માને દીધેલો ડંખ
 એનાથી ન બૂલ્યો. પતિના વિલાસકર્તા
 રંગમદિરે ય તે અસ્વસ્થ બની. : એને

શન્તવન્તું એક પણ સ્થાન ત્યા નહોતું.
 ઘણી યે વાર પીયરના પગધારે શાન્તિ શોધતી.
 નિરાશ - હૃદયની યાતનાથી, સુવર્ણરંગી
 બાલ્યમરણોએ પણ એને જરા ય આશ્રય ન
 આપ્યો. બિચારી નહોતી જાણતી કે વિષાદ
 સુખી દિવસોના રમણમાં છે. એને તો
 પિતાનું આંગણું ય ઉલટું દુઃખદાયી બન્યું,
 કારણ કે ત્યાં તો રજનીનું વિજયી દારણ એને
 અચરનવાર આલિંગતું.

ન્દાનજણમાં, કષ્ટોને પ્રેમ લગાડતો.
 હઠીક પ્રેમને ય ઇર્ષા બૂઝાવતી. વય વધતાં
 પ્રીતિઝરો સૂકાતો આલેખ. ઉણુ ઇર્ષાકીરણના
 તાપે તે કયા સુધી ટકે ? એની ઇર્ષા તો
 લોહીતરસી બની રહી હતી. અન્ય સુખી
 હૃદયને વિચ્છિન્ન કરવા માગતી. એના દિલમાં
 ધુધવાતા મર્દવસિત અનલને વિનાશક પાખો
 પ્રસારવા હચા થતી : પ્રલયકર્તા આલિંગનમાં
 સકલ સ્પિંદને સમાવના અભિલાષા રડુરતી.
 પરંતુ હજી તો એ આગ એના મનમાં જ
 ગેટાતી અગ્નિનું એ સ્થાન હવે પસંદ ય
 તેમ નહોતું.

રજની સાહેલીઓ સાથે હસતી, વાગે
 કરતી ને ગરવા ગાતી. મહાલખમી મંત્રમંજે
 નિશાચરોનું ત્યારે આવાહન કરતી-“ઓ
 પ્રલય દેવતા ! એના એ દારણની ઝંપોતિ
 મ્હારાથી નથી છડવાતી મ્હે કોઈ દિવસ
 કોટ્યું ય ગગાડ્યું નથી મ્હારે શાને અનંત
 અગ્નિમાં બળ્યા કરવું ? એ દારણને ફરી
 લો. ઓ કૃપાણુ દેવ ! નહિ તો મ્હારાથી
 નહિ છવાય. એ દારણને છૂપાવી દો.”

(૩)

મહાલખમીને દુનીઆને છેતરવા મુખાર્તિનું
 પર દારણ ધારણ કરવું પડ્યું. મૃત્યુનો
 આગમનથી એ બિનજરૂરી યદ્ય પડ્યું. એનો
 સ્વામી એને માટે કંઈ પણ કરી શક્યો નહોતો,
 છતાં ય કપાળે કુકુમ ચિન્હ કરવાનો દંડ તો
 અર્પી શક્યો હતો. હવે તો તેણે પણ

અચાનક રૂબ લીધી. તે ગયો. ક્યાં ગયો તે કોણ જાણે. એના મિથ્યાભિમાનની છેલ્લી રેખાઓ તેની સાથે જ અદૃશ્ય થઈ. રાતા મહાલપમાં તે પાછી ફરી. બાગમાં પડતી ન્દાનકડી ઓરડી એનું વિરામસ્થાન થઈ. ગર્વભરી મહારાણી હવે તે ન્દોતી. સુખ સંપાદનના સંક્રાંતિમાં તે પરાણત થઈ હતી. એના હૃદયનો ધા વણૂકાયો હતો. છતાં યુ વિધાતાની રમત તો હજી હવે જ રમાવાની હતી. સંયોગોએ જ નથી જ પ્રણયોને મદત્તાના કેન્દ્રસ્થાને રજા પાડી હતી, તે પર પુરોપુરો વિજયપ્રજ્જ્વળ કરાવવા બેઠી પાસે હવે જ દેવતાનો હતો. રજની તો એની હંમેશની પ્રતિસ્પર્ધિ. હવે તો તે મ્દોતી રદ્ધિક-મહાલયમાં રહેતી : લખમીની ન્દાનકડી ઓરડીનાં જાળીયામાં પણ તે હંમેશાં ડોકિયાં કરતું.

મહાલખમી જનતાં સુધી તો એ મહાલયે જતી જ નહિ. પરંતુ તેની પ્દારીની તદ્દન રહામે જ પોતાનું ગર્વભયું યુગઆકાશે ઉચું ઉચકતું એ મહાલય ઉપર હતું. એના પર દ્રષ્ટિપાત કયો વિના લખમીને છુટકો જ ન્દોતો. જ્યારે જ્યારે પ્દારીની પ્દાર લખમી નજર નાંખતી ત્યારે ત્યારે અમુલ્ય અલંકારે થી યુગારિત યથેલી રજનીની મનેરિમ નાણુક આકૃષ્ટિ, કાં તો જાળકના પારજાને યુગાવતી ક કાં તો અભ્યાસી મુન્દરલાલને ચીંટવતી, તેને દ્રષ્ટિએ પડતી જ. ઉપાના આજી ઉજનસમાં એ યુવાન ગુહિણી જુદકાર્પમાં ચપળમતિએ લીન જની ભાસતી. સંધ્યાના સોંદામણા સંસારમા પવિત્ર વન્દને વન્દન કરતી જણાતી. એના આનન્દમય દરમને ધડીક છાંદ દેવા એકેકે ય રયામ વાદળી ન્દોતી. પોતાના લગ્નપ્રસંગે પણ લખમીએ એ જ હાથ એના મુખ પર રમતું ભેડું હતું. રજનીનાં નાણુક અંગે આજીજીથી ભરચક જેતાં લખમીને પોતાનો

સુંદર દેહ વીંળી નાંખવાનું મન થતું. હીરામાણેક ધારણ કરવાનો હક લખમી કનેથી લઈ લેવામાં આવ્યો હતો. સોંદર્ય બદલાવવાનો હક પણ એ સાથે જ ગયો હતો. હવે એ ચરીરસોંદર્ય શા કાંમતું? ક્રક ધરાવતી હતી ત્યારે હકનો એણે કદાપિ ઉપભોગ કયો ન્દોતો. કાંઈ બાધાને અલંકૃત ફરતાર ચોખ્ખ મનુષ્ય ન મળ્યો, તો હીરામાણેક તેને શું મૃગારશે? પ્રણયીત્રા જ્ઞાલસેખા સ્પર્શથી ને બાવભણ વિચારોથી સમિશ્રિત યથેલા રજનીના અલંકારો તેને દીપાવતા. લખમીના હીરામાણેકમાં તેની ઝાંટ પણ જડે? આજે તો એ દેહ પ્રણય ગયો હતો. એની ધામલ, યુમાની મનોદષ્ટા આગળ અંદર્શનીય રજનીને સોંદર્યના સોભાગુપ્ત્ય કેન્દ્રસ્થાને વિદરતી દેશીરી, કુર વિધાતા પોતાની નિર્દય મળક સંપૂર્ણ રીતે પાર પડવા મથી રહી હતી.

રજનીને બાળકો સાથે નિર્દોષતાથી રમતી જેતાં અજી કોષમાં મહાલખમી પણ પછડતી : “મ્દર સર્વસ્વ એ પડાવી ગઈ.” રજનીને કૌંસો દેવા ય લખમી તેવાર હતી. એના બધાં ય જાળકો પડાવી લેવાં હતા. બળકો લખમીને બહુ બ્દાકાં હતાં એમ તે ન્દોતું જ. પરંતુ એ રજનીનાં હતાં, પોતાનાં નહિ. તેથી જ ને ખૂંચતાં મુન્દરલાલને પ્રીતિભયો નયને. રજનીને નિહાળને જેતાં જ એનો કોપ દ્વ આજી ગયો. “રજનીને એ નેહગર્ભી નયનો ક્યાંથી સાંપડ્યાં? એના કદરપાવનમાં સુંદરલાલને બાવંદ જડે એવું શું હતું? એ પ્રભુ! એમનું સુખ મ્દારાથી નથી જોવાતું, કેવો અન્યાય? સર્વ આનન્દસમરમાં એને તે દુઃ એકલી જ દુઃખાગારમાં? કેટલો ત્રાસ? એ સદૈવ જગૃત દેવતા! ન્દારો ન્યાય કરો. આપ સર્વ—સર્વકલિતમાન—થી રીતે?”

કાં તો અવ્યક્તી, સુન્દરતાને ચોદવતી, તેને દ્રષ્ટિએ પડતી ન.

વાદળોનો રશમ પેટ બેદી જેમ પૌષ્ણિ માનો
ચન્દ્ર પૂર ખંડારમાં પ્રકાશી 'ઉડે તેમ' સખમીના
અંધ બેદી અસ્તિત્વને ચીરી યુવાન નિષવાનું
દુર્લભ દેવાપણું યૌવન વધુ ને વધુ ખીલી
ઉડ્યું. દિનપ્રતિદિન એકથી આકન્દ કરતી
તે જમિ પર પડી રહેતી. 'આલ્પના - દિવસો
સંભારતી. 'સખી પાસેથી સાંભળેલી તડકા

છાંયકા સખી એ આલિકાની વાત યાદ આવતી.
તડકા સમા તેજને અથંગ અર્થન કરનાર
સુન્દરલાલ એની નજર આગળ તરી રહેતો.
એ વેળાએ તે આટલી સુન્દર નહોતી. એ
વેળાએ તે સુખસ્પર્શ માટે આટલી નહોતી
તણસતી. ત્યારે પ્રેમ, સુખ સર્વ તેની ધમ્મ
પ્રમાણે અડાં યતા. હવે એમાંનું એની પાસે

કાંઈ જ નથી. છે માત્ર એક વિપાદભરી શન્યતા એના હૃદયમાં ! છે ત્યાં પેલી ગાંડી ઇર્ષાની જ્વલંત જ્વોતિ ! પ્રકાશ પ્રકટાવતો સુવર્ણ દીવડો ત્યાં તૂટી ગયો હતો—અત્યારે નકામો થઈ પડ્યો હતો. રયામ, કદરૂપી હાયાનું સામ્રાજ્ય ત્યાં પ્રવર્તતું. પ્રકાશ અન્ધકારમાં ડંકાઈ ગયો હતો. ધરની અન્ધર ને ખંડાર જતાં આવતાં સુન્દરલાલ એના મહાલયના દ્વારને ધસાઈને જતો. મહાલયખમીના ઉપવનની અડોઅડ એમનું ઉદ્યાન હતું. એમની વાડીના રાતા રરતાઓ યુલની મનહર ક્યારીઓ વચ્ચે દીપી હતા. જુવન માંથી ખંડાર જતાં પ્રત્યેક પ્રજાતે સુન્દરલાલ રજનીની ત્યાં જ રજ લેતો. ગાડી મુખ્ય દ્વાર વટાવતાં, આગમાં પડતી ખંડારારીએ ઉમેલી રજનીને ખાળકો તરફ શલ્કિ હાથ મન કરવા તે ગાડીમાંથી ખંડાર ડોળીયું કરતો— પોતાના કુમળા ખાલકને તે જોઈ શકતો. એ બિચારું પોતાના ચંચલ હરતને અન્ધ દિશામાં લખાવી પ્રણામ દેતા વૃથા મથતું લાગતું. માતાની સાડીના છૂટા છેડાને વળગી સમતોલપણે જાળવવા પ્રયત્ન કરતી નાલુક આકૃતિ તે જોઈ શકતો. એ દૃશ્ય દૃષ્ટિ ખંડાર જતાં જ આનન્દનું મંદ હારથ હસતો ગાડીના સુવાળા તકીયને અટકતો. એના મુખમંડળ પરની આ મુખીજીવનની મૃદુ હાથ, મહાલયખમીના મહાલયેથી ગાડી પસાર થતાં તે દરરોજ અવલોકતી. સન્ધ્યા કાળે ગાડીના આગમને સુન્દરલાલના સ્વાગતની તૈયારી થઈ રહેતી. ખાળકો એક સાથે બેસી હોતાં. “મા, બા, ગાડી આવી. ચાલ જઈએ કર” એના આગમનને વધાવવા તે દુઃમેશાં ત્વરાથી ઠોડી આવતી.

દરરોજના આ દેખાવો મહાલયખમીની મનઃસ્થિતિ દૃશ્ય સમા તરત : એના કાનમાં સ્વરદીપ્ત એકનું એક સંગીત મુજાવતા : “આ સર્વ ત્વાર” હોત. ત્વારો દરેક સમયે

હરી લેનારનો પૂરો વિનાશ નહિ થાય ? સમયો વિનાશ—” તે જુમ મારી હોતી “અણુ ! એવો સમય ઝટ લાવ. મહારાથી આ નથી સહેવતું”

એની આ કટુ પ્રાર્થનાનો પ્રત્યુત્તર વાળવા કોઈ શયતા પાડ્યો. અનિલની જે મંદ લહરી સુન્દરલાલના મુખી કુટુંબની હરેક બ્યક્તિને એક સરખી આહ્વાદતી તે એકદા તેના જીવનની કુસુમશય્યા પર પ્રલયાનિલ સમી તૂટી પડી. તે દિવસે ખાળકો સાથે વાડીમાં રમતું કોઈ જણાયું નહિ. આનન્દ ભળાં હારખો રણકાર ન સંભળાયો. પ્રીતિ બાપો તારામૈત્રક ન રચાયાં. રાતા રાજમાર્ગ પર રચનાં એકો ન ખખડયાં. ભરાવદાર કુમળા હરતથી તિતાને પ્રણામનું આશ્ચર્યન દેવા કોઈ પછુ ખાળકો ખંડાર આવ્યું નહિ. આનન્દના સત્રાજ્યને ન્ય ને શન્યકાર છવાઈ રહ્યો. મુખ્યચિન્દ મંભીર કરી પરિજનો દોડધામ કરી રહ્યા હતા. ખાળકોની કોઈએ સંભાળ ન લીધી. મિચારેં રડતાં રડતાં જ નિદ્રાવશ થયાં.

તે દિવસે પરંતુ જ મહાલયખમીએ તે રક્તિક મહાલય પ્રતિ વારંવાર દૃષ્ટિપાત કર્યો. ત્યાં હાલલા શન્યકારે તે આશ્ચર્યચકિત થઈ. અનન્ત આનન્દના પુવારા હોતા હોતા આમ અચાનક રાથી અન્ધ થયા ? મહાલયખમી અસ્વસ્થ બની. ફરતી દિવાલ. એળંગી અન્ધર જવા આતુર બની. એ ગૂઢ શાન્તિનું કારણ શોધા તલસી રહી. પોતાના વિરામ મન્દિરની ખાંણમાં જ વહેતા એ આનન્દ ઝંઝાતા મધુર અંબજળાનિનાદે તે એટલી તો ટેવાઈ ગઈ હતી કે અત્યારે તેની સંજ્ઞા વિના જીવનની ખિલતા છૂપાવવી તેને અધરી થઈ પડી.

મહાલયખમીએ તપાસ કરાવી. કોઈએ કહ્યું—“શું થયું છે ? રત્નચકિત ચન્દ્રદાર માંથી મુખ્ય દીરો ખરી પડતાં જે દશા થાય

તે. એમનું સુખી જીવન શયતાનથી ન સહેવાયું. ગૃહપતિની ગંભીર ગિંઘારી છે. દા.સ કરી ઉઠે પણ નહિ. કાણુ જાણે કયા ઝેરી વાલુથી આ કમનસિખી એમના પર આવી પડી? મહાલખમીએ ત્રિચાલુ “કાનો ઝેરી વાલુ. કુકાયો દશે?” પેતાના જીવનને ઝેરી મનાવતાં કાનો ઝેરી વાલુ કુકાયો હતો? આ પ્રતિપ્રશ્નથી એને શાન્તિ ન મળ્યું. ‘કેટલાંય વર્ષો પછી આજે તે પોતાની સખીને ત્યાં દેડી ગઈ. ખિન્નતાના અવતાર સમી રજની ખંડમાંથી પહાર આવી, બાલસખીને આલિંગી રહી. તે બોલી— “લખમી! આપણે છેક ન્હાનપણથી સખીઓ હતાં. જીવનના સુખી દિવસોમાં હું ત્હને ભૂતી ગઈ. પરંતુ આજે કૃતાન્ત કાળ મહારા દ્વાર પર અંધારપિછોડો નાખી રજા છે. દુઃખમાં આપણે ફરી મળીએ છીએ. ઓ બહાલી સખી! તારી યુવાનીમાં ત્હારું સર્વસ્વ ત્હે મ્હને અપાંણુ કયું હતું. અત્યારે પણ કાષ્ઠ ભેદી પ્રેણા મ્હને ખાત્રી આપે છે કે મહારા સુખના અના વેળા ય પણ તું મ્હને નહિ જ તરછોડે.”

મહાલખમી કહી ન શકી કે “ત્હારું સર્વસ્વ મ્હારું હતું. ચોર!” ગદન મત્યુની ભેદી દશા આલિંગવા સુન્દરલાલ અત્યારે તૈયારી કરી રહ્યો હતો. લખમીએ તેના ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો. લગ્નના આદહાદક મહોત્સવે જે જ્યે નિએ લખમીનું હૃદય પ્રથમ જાળીયાં હતું તે જ આ સુન્દરલાલ! ડંખાયલા શુભાને પણ લખમી અણગમતા ચમકાવે તરછોડી નહોતી શકી તે જ આ! નિર્દય મત્યુના પાશમાં જકડાયલું આ જ તે ચંદ્રવદન! ક્યાં એ કાન્તિભયું હાસ્ય? ક્યાં એ નયનની ભુધિમતી ચમક?”

સુન્દરલાલ એકવાર લખમી તરફ કાષ્ઠ પૂજકની દૃષ્ટિએ નિહાળી રહ્યો હતો. આટલાં વર્ષો સુખી એના અન્તરના કાષ્ઠ ભૂજાયલા

પૂણામાં દુર્લભી સરસો બની રહ્યો હતો એના એ એકાંતવાસમાંથી આજે-એ જોઈ શીનો પહાર આવ્યો: એની રમણીશક્તિની રંગભૂમિ પર ઉપરિચિત થયો. યમરાજના આ શીઝા શિકાર આગળ એ ઝળઝળતા પ્રકાશનો વિરોધાભાસ રચાયો. એના અંતરમાં પ્રણયમંત્ર કુકનાર પ્રથમ પોતે જ હતી એમ લખમીને યાદ આવ્યું. પોતે જ એને તરછોડ્યો હતો. એના પ્રેમનું મિંદુ અન્ય જીવનમાં રેડાયું. પ્રથમ પ્રણયપાત્રી મહાલ લખમી બાણુએ રહી ગઈ. હીણાલાલે તરસ્યાં આત્માની સ્વામિની બની. અત્યારે તે મત્યુ કાઠે ઉભો હતો. એ પરિસ્થિતિ મહાલખમીને મન ભાવતી? પ્રાણુનાથ પર આ વીતક વીતે એવી એ પ્રાર્થના કરી રહી હતી! ત્રિવ વેદના એ એનું દિલ કમળી ઉઠ્યું. એના આત્માએ રાડ નાખી: “ઓ મુખ સી! અજાણે ઇંદ્ર જાણે ક્યા ફસાઈ? ત્હે શું થયું? આ પરિસ્થિતિ ત્હારે ક્યાં જોઈતી હતી? મહારી પ્રાર્થનાનું ખરું સ્વરૂપ હવે જ પરખાય છે! મ્હારે તો ત્હારો સ્નેહ જોઈતો હતો. મહારા બહાલા! મહારા પ્રથમદર્શને ત્હારા અન્તરમાં મ્હે જંગમિર્લે પ્રણયજ્યોત મ્હે સદા માંટે એક-વાર તરછોડી! જતાં ય એ જ જ્યોતિ મ્હારે જોઈતી હતી. ગાંડી છપોએ મ્હને અંધ બનાવી. ઉંધે માર્ગે ચઢાવી. મહારા પ્રાણુધાર! મ્હારે તો ત્હમારી જરૂર હતી. ત્હમારો મત્યુની નહિ.” પોતાની હૃદયેચ્છા આ નૂતન પ્રદર્શન પ્રકાશમાં લખમી ત્યાં વધુ વાર ટકી શકી નહિ. તે ઘેર પાછી વાળી. એક જ દિવસમાં એણે હજારો વર્ષનાં કરણ દૃશ્યો પર આંસુ વરસાવ્યાં: પ્રાર્થનાઓ કરી: દુઃખી યાદ: શોકથી સળગી ગઈ. મ્હો પ્રભુ! આવા કુર ન થશો! મ્હારા હૃદયે ચૂરો કરી નાંખો. એમને બચાવો. ઓ નર્કના વન્દિઓ! મ્હારું બલિદાન લ્યો. હું

જરાય કમ્પીસ નહિ. મહારાજ જીવન એમને આપે! મહારાજ બધાંય શાપ મહારાજ પર પાછા વળે—ઓ રામ! અમને બચાવો.”

પરંતુ લખેલા લેખ ન જ કર્યો સુંદર-લાલતું અવસાન થયું. કર્પામિને સમાવવા મહાલખમીએ વર્ષો પહેલાં પ્રાર્થનાઓ કરી હતી તેવું ક્ષણ પ્રત્યક્ષ થયું. ત્યારે તો એણે લખી લખીને માચના કરી હતી; પરંતુ અત્યારે તે દેશદ્રોહીની પેઠે બદલાના ભારથી દટાઈ ગઈ.

એનો આ નવિન પરાજય! મહાલખમીએ ધાયું હતું કે રજનીના અશુભી કર્પામિત્રી બળતું એવું હૃદય શાન્ત થશે. પણ હવે તો રજનીના નેત્રમાંથી એક મિન્દુ ઝરે ત્યાં લખમી હઝાર વધીવતી. રજની રડતી: એનો હૃદયનાથ ગુમ થયો હતો. મહાલખમીના જીવનમાં આંસુનું પૂર ઉભરાતું: એનો પરાજીત આત્મા ધ્રુજતો—ડંખનો—“આહ! પ્રાણનાથ! ત્હારી હું ખુતી થઈ”

અનુવાદ

રમણીલાલ જયચંદભાઈ દક્ષાલ

બેવફાદારી

લેખક રા રા આત્મ-ગમ નરો ગ તના

— . . . —

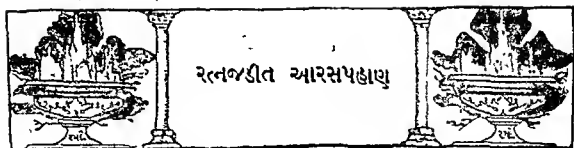
આય પાગલ!

હુખોના ધા સહન કરતાં તું રહે છે? કેવી ભૂલ! અરે એ ધા હસીને સહન કરવાથી જ તુ પ્રભુતા મેળવશે. અને હા! તું તો વિધીને દોષ દે છે; જ ત્હાણું ભલું આહે છે તેને જ તું દોષે છે. અરેરે! કેવી બેવફાદારી!

પૃથ્વરને તો તેં જાણ્યો છે ને? તે ધણાયે ધા સહન કરે છે, ને એ જ પૃથ્વરની કારેલી મૂર્તિમાં પ્રભુતા માની તું એનું પૂજન કરે છે.

આ પાગલ! ત્યારે શા મોટે દુઃખોથી રહે છે? શાને વારસે બેવફાદારી ખેડે છે? કદી દે. પ્રભુને કદી દે કે જગતનાં બધાંય દુઃખો ત્હારે આંગણે પહેલાં આવે. ને તે હસીને સહન કર એટલે તું પ્રભુમય થશે, ને જગત ત્હારામાં પ્રભુતા છે, એમ માની ત્હાણું પૂજન કરશે. પછી ભલે તને એ વિષે દરકાર ન હો.

લેખક: શ. શ. ખાળમુકુંદ દેસાઈ

આપણા દેશમાં જે માતૃન હુનરો પડી બાંધ્યા છે તેમાંનો એક આરસના પત્થરમાં કીંમતી જવાહીરો જડવાનો હુનર છે. પત્થર જેવી સહેજ બેદરકારીમાં બાંધી નવ્ય એવી વસ્તુ, અને તેમાં કોતરકામ કરી હીરા અને એવા જ ખીલ કીંમતી પત્થરો જડવા એ જેવા તેવા કારીગરથી ન બની શકે. કુશળ ચિત્રકારના જેટલો જ એનો હાથ કંટેલો હોય તે જ આતું ખારીક કામ કરી શકે.

આવી કારીગરીવાળી, હાલ મેટ્રોપોલીટન મ્યુઝીઅમમાં સચવાઈ રહેલી, દીક્રહીના મોગસ સાં રાહજહાંનના જગમસિંધ મયુસાસનની આરસની રત્નજીત બેઠક ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે એ હપ જ એ હુનર વિશે આપણને એમાં રહેલી કળાનો ખ્યાલ આવે છે.

આ બેઠક હપરની કારીગરી ખરેખર જ આપણને હેરાત પમાડે એવી છે. એના રેખાદર્શન ક્ષણેલના મુદ્દર મણુગાર કેમ નામું એ આરસમાં કુટારી જ હોયતી એવાં લાગે છે. નરી આં જોતાં પણ જોનાર આ બેઠ સમજી શકતો નથી કોઈ પખ જગ્યાએ તે એમાંથી પાત્રી શોધી શકતો નથી. આ સગો મણુગાર જે કોઈ ધાતુથી જડાયો હોત તે આપણને વધુ આશ્ચર્ય ન લાગે પણ એ સગો મણુગાર, સહેજમાં બાંધી નવ્ય એવી વસ્તુઓ, હીરા અને એવા જ ખીલ કીંમતી પત્થરો ધરીને જડવામાં આવેલો હોઈ આપણને આશ્ચર્ય પેદા કરે એમાં નવાઈ નહીં.

આરસના રત્નજીત અનેક ધાટના નમુનાઓ રાહજહાંનના સમયમાં અનેક બનતા. જગમસિંધ તાજમહાલમાં જે કારીગરી રેખાય છે તેમાં રહેલી કળા-ખરી કળા હોવાથી જ આજે સજવરે આપણે જોઈ રાખીએ છીએ. હુનીઆબરને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાખે એવું મયુસાસન પણ એ જ સમયનું છે.

આરસ હપર કળામય કોતરકામ તે સધામણ મનાવું. પણ એનાથી ઉંચા પ્રકારનું અને કીંમતી કામ આરસમાં જવાહીર બરવાતું હવું આરસની બેઠકમાં અનેક કીંમતી રત્નો અને હીરાઓ એવી રીતે જડવા કે દુર્બીનના કાચ વડે જોતાં પણ જોનારને બેઠ પારખવો મુશ્કેલ પડતો.

એમાં એકલા હીરાઓ જ વપરાતા એવું નહીં, પણ ખીજ ભતના એવા જ પત્થરો જુદા જુદા રંગના વાપરવામાં આવતા. કીરકલ, એક ભતનો સજ્જતો પત્થર, પર્થ, મોતી, રોપેચ, ઝરકવાંચ, લીલા

સાદગ્ધાનના મધુસૂત્રના આરસપદાવૃત્ત બેસાવ

બુરા રંગનો પાથર, લેટ, ઘેરા લીલા રંગનો પાથર, કોરલ સમુદ્રમાંથી મળી આવેલો પાથર, એમિશીસ્ટ, બ્લૂ સ્ટોન, કાર્બોનલ, એક્વાયર, લેસ્પર, ગ્રાનિટ વિગેરે નીતના અને કાંચની પાથરો ઉપયોગમાં લેવાય.

આ કારીગરીનો મુખ્ય હેતુ મહેલો અને મસ્જિદોની લાંબી પદોળી આરસની દીવાલોમાં વિવિધતા આપે અને એકને એક વસ્તુ લેવાં નેતારને કંટાળો ન ઉપડે એ જ હેતુ છે. તે કે એક કદેશી અથવા છતાંમલ કદેશી લાડીઓ, ધણી ખરી નવ્યાએ નડવામાં આવતી, મળુ ખાસ ચોમાને ખાતર તેમજ રાજ-મહેલમાં રાજજીવીત આરસની તપ્તીઓનો જમણો ઉપયોગ થતો.

આવી કારીગરીનો પ્રથમ અખતરો તેરમી સદીમાં સુલતાન અક્તમરો દીલ્હીમાં એક મસ્જિદ બંધાવી હતી તેમાં કર્યો હતો. તેની દીવાલોમાં સતી શાદીમાં સફેદ આરસના નકશીદાર હુકાઓ જડવા હતા અને ત્યાર બાદ આ નવીન રીતે કારીગરોના ધ્યાન મુગળ અનેક સ્વરૂપ લીધાં. સફેદ આરસને બદલે રંગબેરંગી પથ્થરો જડાવા શરૂઆત અને એવા પથ્થરોને બદલે હીરામાણિકનાં જડતર પણ શરૂ થઈ ગયાં. કસબ કારીગરના હાથમાં આવ્યો અને વંશપરંપરા ચાલવા શરૂઆત.

સાધનના અભાવે એવું કીંમતી કામ કરાવનારા ઘોડા હોય છે. એટલે આવા કારીગરો રોજ મળવાના અભાવે આવા-સરસ હુન્નરને શુદ્ધી પણ નથી આ હુન્નરને અનુકૂળ સંજોગો સત્તરમી સદીમાં મળ્યા, અને તે પૂર્ણતાની ટોચે પહોંચી શક્યો.

શાહજહાન જેવા કળામિય અને મહેલો બાંધવાના રોષીન સમ્રાટને આ હુન્નરની કદર થઈ એના બંધાવેલા દરેક મહેલ અને મસ્જિદોમાં ઘણી જ છુટ્ટી રત્નોનો ઉપયોગ થયેલો જોઈ શકાય છે. મયુસસનની કીમત જે ઓઠડી બધી વધારે થઈ તે તેમાં જડાવેલા કીંમતી રત્નોને લીધે જ.

એવું અનુકરણ એના શાહજહાં ઔરંગઝેબે લાહોરમાં 'નવલખી' મહેલ બંધાવી કર્યું. આ મહેલ બાંધતી નવ શાખ રૂપીઆ ખર્ચ થયો હતો. એથી જ એવું નામ 'નવલખી' રાખ્યું હતું.

મોગલ રાજ્યની પડતી સાથે આ હુન્નરની પણ પડતી આવી. કુશળ કારીગરો કામ વિનાના રહ્યા અને પાછળ ચાલતી પ્રત્યેક એવા બેઝાર હુન્નર તરફ ધ્યાન ન આપ્યું.

આજે પરદેશી શણગારની પુષ્કળ ચીજો થોડી કીંમતમાં મળતી હોવાથી એવી કારીગરીનાળું કામ બાગ્યે જ કાઢ કરાવે.

કહેવાય છે કે આ જાતની કળા-મોસોડક વર્ક-સીમેન્ટની જમીન ઉપર ભાત પાડીને પથ્થર વિગેરે જડવાના પ્રાચીન હુન્નરમાંથી જન્મ પામી હતી. પ્રથમ આરબોએ પરશીઅન લોકો પાસેથી આ કળા જાણી લીધી, અને છેક અગાઆરમી સદીમાં હિંદુસ્તાનમાં જાણવામાં આવી.

આનો સારો હુન્નર પરદેશીઓના સ્વાર્થી વેપારના મોહને પરિણામે અને આપણી બેદરકારીને લીધે આપણે બીજાં હુન્નરોની માફક જોઈ બેઠા છીએ.

એ જાહોજલાલીનો સમય ફરી પાછા આપણે ક્યારે જોઈશું ?

સંપૂર્ણ

આવતા અંકથી

‘નવચેતન’ ને વધુ સુંદર સ્વરૂપમાં જોશો !

અનુવાદક : રા. રા. દિનકરરાય લાલવરાય વૈષ્ણવ

પત્ર ૩ એ

ના મહારી તબીયત વધારે બગડી નથી; પરંતુ તમને જુધાને એક દિવસ બહુ રસ આપશે એવો એક અંથ ભેડે જરા એક મિત્રે મળે કહેવું તેથી અત્યાર સુધી લખી શક્યો નહોતો. ન લખી શક્યો એથી મને વિશેષ દુઃખ થયેલું, કામચલાઉ તમારી મદદથી પરતી ઉઠવા પત્રમાં લખેલી અનેક બાબત વિશે મદદરે ઉલ્લેખ કરવો હતો; એક બાબત ખાસ કરીને એવી હતી કે જે તમારા મનમાં કસાયવાની વાત ઉપર મને અત્યારે સીધી ઉતારી આણે છે. તમે લખો છો કે “ક્રેડિટ થ મેનફેક્ચર” છતાં જાગમાં તમને પશું પશ્ય એવું જણાય છે કે જે આપણા મકારાળી અથવા આપણા સામન્યમંડળ કાયદાનું કે આપણી દે તો આપણા હિતને અમેજે મંજૂરો આનંદ અને ખુશીની પાકાર સંકેત તેને સ્વીકારે.” ખાસ કરી બાબતને હદેગીને તમે આ લખ્યું છે તેવું મને માણ નથી, પરંતુ અમેજની માસમિકતને લગતા હાજના હકોથી વિશેષ તમે જે નિર્માણ ધારતા હો તેમાં ન હોય તો પછી સરકાર તેવો કાયદો થઈ કે નહિ તેની તમારે શી પરવા પડી છે? તમે અમેજ નહોરો થોડા નથી, હિતરો છો તો તે પ્રમાણે અમલ કરી નાખીને જ માત્ર તમે તેને તમારો કાયદો બનાવી કાઢી ન શકો છો?

પાંચ કે છ એક વર્ષ અગાઉ લંડનના કારીગરલોકોની મહારાજાના સમક્ષ ‘સુધારા’ સંબંધી બોલવાની મને તક મળેલી અને એ બાબતનો સારાંસ આ હતો: “આઈઓ, પાર્લામેન્ટમાં તમારા અભિપ્રાયો પ્રતિનિધિ દ્વારા જણાવવાનો મહાન હક્ક મળે એ માટે તમે બધા મેંડે ફાડી બેઠા છો વ્યક્ત કરવા જેવા અભિપ્રાયો તમારી પાસે છે એ નક્કી હોય તો તો નહિ એ બક્ષીસ છલ છે, વિનયદર્શી તો થાય જ. પરંતુ ખરેખર અભિપ્રાય તમે એકે બાધિયો છે? પાંચતિસર માગતી માટે તમે એકે બાબત ઉપર એકમત છો? અલબત્ત, એક બાબત હશે. તે એકાં કામ અને વધારે પગાર; પરંતુ તમારા ધારવા મુજબ કામ કેટલું એણું યથ શકે? દરેક જણને કામ કંઈ જ નહિ અને પગાર બધો ય એવો વખત હંમેશાં આરો એમ તમે માનો છો? અથવા તો કામ અને પગાર વચ્ચે સાચો સંબંધ શું છે તે વિશે ખ્યાલ કરવા પૂરતી અને ઇશ્વરી તથા કુદરતી કાયદા મુજબ કેટલા કામ માટે કેટલો પગાર કરવો એ અડસટ્ટો પણ નક્કી કરવા પૂરતી તકલીફ તમે ઉઠાવી છો? કારણ કે એકસ માનવે કે તમે અમે તે કાયદા બનાવો, પણ ઉચ્ચ કુદરતી કાયદા પ્રમાણે જ કામના પગારની દૃઢ બંધારો.

“એક એકર જમીન ઉપર કેટલાં જણ નક્કી શકે અથવા ખાનારા કેટલી સ્ત્રીઓ વધતાં જાય છે એ તમે જાણો છો? અને પોલી ન રાકાય એવાં જણનું છેવટ શું કરવું એ સમજી તમે વિચાર કર્યો છે? ‘એવાને ખીજે ખાવા મોકલો’ એવું તમારું કહેવું છે, તો પછી તેમને પરદેશ ક્યારે મોકલવા, એ પરદેશગમનમાં કયા દેશને વિશેષ પસંદગી આપવી અથવા તો સ્વદેશમાં કયી જાતની વસ્તી રહેવા દેવી એ વિષે તમે કંઈ મત આપ્યો છે? ભરતક કુવાનાં પાણીની જેમ ઇંગ્લેન્ડની વસ્તી માંત્ર પર થઈ સતત નિર્ગમન કર્યા કરે તો પછી તમારા દેશની કાયમી સ્થિતિ કેવી રહેવી જોઈએ એ વિષે તમે કંઈ યોજના ધરી છે? ખેડેલાં તો, કેટલી વસ્તીથી તમે વિલાયતને ભરવા માગો છો? અને કેવી જાતની વસ્તીથી? શું તમે એમ ઇચ્છો છો કે તમારો દેશ એક મોટા કારખાના અને ધાટખાના સિવાય કંઈ ન રહે, જેથી કરીને સારી આલમમા ‘અંગ્રેજ’ નું નામ ‘લુહાર’ નો પર્યાયવાચક શબ્દ બની રહે? અથવા તો તમારા કેટલાક અમીરો અને જમીનદાર શુદ્ધરો તથા યોદ્ધાઓ દીલાઈમ ખેતરો અને ઘસો રાખવાનું તમને હજી ગમે ખરું?”

“જા બધા સવાલોમાંથી એકકેને જવાબ તમે આપી શકો નહિ એમ હું કહેતો નથી, પરંતુ એકકેને જવાબ આપવાનો વિચાર તમે કર્યો નથી એની મદદથી મતલબ છે, અને છતાં પાર્લામેન્ટમાં તમારે અવાજ જોડ્યો છે! મુઠ્ઠાને કે તમારો અવાજ દર્શાવવા માટે તમારી પાસે વિચાર નહિ હોય સુધી ત્યાં પાર્લામેન્ટની અંદર કે બહાર તમારા અવાજની કિંમત ઉઠરના ચી ચી જેટલી પણ નહિ રહે, અને જ્યારે વિચાર તમારી પાસે હોય ત્યારે તે દર્શાવવાની જરૂર નહિ રહે, કારણ કે તમને માલુમ પડશે કે તે વિચારની શિષ્ટિ બાબત દ્વારા થતી નથી તમને લાગતું હોય કે આપી બાબત પર વિવાદની જરૂર છે, તો ખુશ થી વિવાદ ચલાવો; પરંતુ વિવાદ તમારી જ વચ્ચે અને મળી આવે એટલા પ્રમાણિક સદાચક્રો હાથે જ ચલાવો, એ રીતે જ તમને સત્ય ન જડે તો પછી ધારો છો કે પાર્લામેન્ટ જેની અંદર ઘણાંજેક સભ્યોનો હજી તમારી તરફેણમાં જોડાએલ દરેક શબ્દને તોડી પાડવાનો હોય છે અને જ્યાં પ્રશ્નના નિરાકરણનો આધાર વિરોધી સ્વાર્થજીવાના ચલન પર રહેલો છે ત્યાં તમે ધારો છો કે એ સત્ય તમને વધારે જોઈ મળી શકશે?”

કારીગરોની મહારાજાના સભ્યો સમક્ષ મેં તે વખતે બાબત કહેલું તેની મુખ્ય વિગત ઉપર મુજબ: અને ‘સુધારા’ માટેની આગ્રહી ચળવળના આ જમાનામાં એ જ વાત હું દૃઢતાપૂર્વક કહીશ. ઇંગ્લેન્ડના એ કામદારો, વેસ્ટમિન્સ્ટરની ઉંબર ઉંબર એ અરેબી જાહોજલાલીની અંદર જ તમારા હિતની સફળિયો વાતો થઈ શકે એ શું તમે ધારો છો? ખીજા માણસોની સ્વતંત્રતા અને માલમલિકની આડે આવે નહિ ત્યાં સુધી વાતો કરવાની અને તમને પસંદ પડે તેવા કાયદા તમારા પોતાને માટે સ્થાપવાની તમને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા અને સત્તા છે. તમારી પોતાની પ્રતિનિધિ સભા ઉભી કરો. તમારામાંથી શ્રેષ્ઠ, છેવટ તમને જડે એવા શ્રેષ્ઠ, પુરોની પસંદગી કરો; એક ઈશ પરિણામ લાવવાને સૌથી વધારે શક્ય વજનીરીતિનું અવલગન કરો. ખીજા પંક્તિના વિચારપાત્ર પુરોને તમારી સભામાં જોડાવા નિમંત્રણ આપો; એ સભાની નિશ્ચિત એકો માટે સમય અને સ્થળ નક્કી કરો અને તમારી મનપસંદ આ પાર્લામેન્ટને ઉદ્દેશના વહીવટ તથા નિયમનની શક્ય રીતેઓ અને જીવનના હિતકારી સંધ્ય માટેની ડાહીમાં ડાહી યોજનાઓ વિશે વિચાર ચલાવવા દો; અને એ

પ્રમાણે તમારા પ્રતિનિધિ શોધી શકે એવા ઉત્તમ કાયદાઓ તમારી સમક્ષ મેલાય, તમારામાંથી કાલા હોય તે તે કાયદા માને અને પોતાની મજને માનવાનું શીખવે, અને એ રીતે નિર્ણિત કરેલા કાયદાઓમાંથી કોઈપણ વર્તમાન સંજોગ અથવા વેપારના રીતરિવાજની વિરૂદ્ધ જણાય તો ક'ઈ શોરખકાર કરે નહિં. બીજા પાસે તેનો અમલ કરાવવા ન મથતા. વાવઠા પર તે ગુંથાવરો માં અને સરકાર તથા પોલીસનો અનાદર કરી બાગમાં એ વિરોધી કાયદા બાગવત સભાઓ બરો માં; પરંતુ એ વિરોધ તમારા મનમાં રાખને, નજર આગળ રાખજો અને સાંત્વિમય બળરૂપ સાધનથી, ખંતીલા કાર્યથી, બલિયની સિધ્ધિનો વિષય તેને બતાવી મૂકજો.

કારણ કે હાલની આમસામામાં તમારા પ્રતિનિધિની સંખ્યા મોટી થાય તોપણ રૂઢિચાપિત પદ્ધતિની સહતર વિરૂદ્ધ એવી કોઈપણ વ્યાપારપદ્ધતિ તમે તર્વજ ફાળ્યાવ કરી શકો નહિં. તમારા રોક અને સમાજના ઉચ્ચ વર્ગને તદ્દન પ્રતિકુળ હોય તે તમને પોતાને સંપૂર્ણ રીતે અનુકુળ થાય એવું કદાચ તમે ધારો અને એવા કાયદા તમે કાલ સવારે પસાર કરાવો તો ફળ માત્ર એક જ આવે દેશની દોલત દેરાવટો લે અને તમે બંક તથા દુધાળથી વિનાશ પામો. ખાત્રીથી માનજો કે કોઈ પણ મદાન ફેરફાર સ્ટેલાઇથી કે તારીફથી કદી થઈ શકે જ નહિં; તરંગી, અવ્યવસ્થિત ચલથી પણ નહિ; દુષ્ટ જનથી નહિં, તેમજ સંકટ સદન કર્યા વિના સજ્જનોથી પણ નહિ કટોકટીના સર્વ મદાન પ્રસંગે દુઃખ તો એક કે બીજે રસ્તે ખરેખર આવવાનું જ; સવાસ આપણે માટે ફક્ત એ છે કે સિધ્ધિ કદી થવાની હોય તો ઇચ્છા વિના ભોગવેલાં અનેક દુઃખો, તેમાં વળી ધનુષ્યેક નકામાં અને તમામ અનુદાર, એવાંની શૃંખલાથી તે સિધ્ધ કર્યું કે એકદમ અનિષ્ટ બાવિ ભાડી લઈને ઇશ્વરઅર્પિત નિમત્તની કડાપણુબરી તીમધારી શહે તેનો ઉપાય શોધ્યું.

આ વાત ફરી ફરી કહું છું કે તદ્દન તમારા જ હાથમાં છે. પરંતુ તે એક રાસ્તે. તે તમારા પોતા તરફ તથા સર્વ મનુષ્ય તરફ અવિચલ સત્ય દાખવવાની. એકંદર જુમલે તમારામાં વેપારના ન્યાયી કાયદા ધકવાનું તમને શીખવવા અને તે કાયદાનું પરિપાલન કરવાનું તમને બળ આપવા જેટલી. પ્રમાણિકતા. ન. દોષ. તો. તમારે. માટે મૂર્જ. આગળ. દેખા. છે. ઇચ્છાપણુ. ચાલકીય. બંધાસણુ. શુભામેળે. ઉમદા બતાવી શકે જ નહિં; કોઈ પણ ખાસ દંક તેમને સહાય કરી શકે જ નહિં; કોઈ પણ ધન તેમને ધનવાન બતાવે નહિ. તેમના લાભ ચદન રીતે તેમને સાપરૂપ થઈ પડે; આશાસન રહિત દાનિ એ જ તેમને આશિય સમ થાય; નિષ્ફળતાં અને દુઃખ જેટલી જ દયા કુદરત તેમના તરફ દાખવે માટે, જો જો કે પ્રથમ તો સર્વ વસ્તુના આધારરૂપ હિતકારી પ્રમાણિકતા તમને મળે. તમારા જમણા હાથમાં ગતિ હોય ત્યાં સુધી કાર્ય કરવાનો, અને તેનાથી તમે જીવો કે મરો તોપણ પરિજામની દરકાર કર્યા વગર એ કાર્ય કરવાનો જ સંકલ્પ તમારા હૃદયથી તમે કરો, નહિં તો પછી રહેજ પણ જીવન નામને યોગ્ય જીવન તમારે માટે શક્ય નથી. પરંતુ જો એકવાર એવો નિશ્ચય કરો કે ગદારે ગદારે કામ સરસ રીતે કરવું જ છે તો પછી જીવનસિધ્ધિ તમે સનાતન સાધી એમ જાણજો, અને આના સંકલ્પ માટે તમારાં સંતાનને રાજિમાન બતાવવાં એવું નામ જ સર્વ સત્ય શિક્ષણની શરૂઆત છે. સત્ય શિક્ષણ વિરે હવે યજીના જનમાં વિરોધ લખીસ.

ટેલીફોન

અનુવાક:

આંખની વિ હેરશી

ધ્વેકટીક ટેલી-
ફોનીના પિતા સમા
શીલીપ રીસ, વ્હીટ-
રોન, ઈલીસા એ, ડો
પેન્ અને ગ્રેહામ બેલ
એ સે માં જે રિયતિમાં

અત્યારે આપણે ટેલીફોન બોધ્યે છીએ તે
રિયતિના શોધક તરીકે તો ગ્રેહામ બેલનું
નામ જ ઇતિહાસમાં લખાશે

ડૉ. ગ્રેહામ બેલની ફોનનું મુખ્ય કારણ
તેની પ્રખર કલ્પનાશક્તિ છે. તેના મૂલ્ય
પહેલાં ચોડાંક અઠવાડીયાં અગાઉ જ તેણે
બહેર કરેલું કે તેની ટેલીફોનને લગતી શોધ
દરખાન કાઢકે તેને આ કામ "વારંગતે"ને
સોંપી દેવાની સલાહ આપેલી. આ સલાહ
પર તેણે ટીકા કરી કે જો હું પોતે જ
'વારંગત' હોત તો હું કદી ટેલીફોનની શોધ
કરી શક્યો ન હોત" આમ કહી તે રાંનને
વખોડવા માગતો નથી, પણ એ કસામથી
અને દીર્ઘદૃષ્ટિ જ જોવાની દેવના મહત્વ
પર ભાર મૂકે છે.

ન્યારે કેમ મહાન શોધ આપણા દૈનિક
જીવનમાં આવી શું થાઉં નાચ છે ત્યારે તે
તરફ ધણા ઓછાનું ધ્યાન ખેંચાય છે. એ
અદ્ભુત શોધમાં અદ્ભુતતા આપણને
જણાતી નથી અને અભયમ જેવી વસ્તુ
સામાન્ય લાગે છે, કારણ કે આપણે રોજ
તેનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. હેલ્સા એકસો
વર્ષમાં વિજ્ઞાને ટેલીફોનની ઇંટડીના અવાજે
હાજર થનાર એટલા બધા સેવકોને આપણી
સમીપ ખડા કર્યો છે કે તેમની કાળજી ને
તેમની આધીનતાને માટે ઉપકાર માનવાને
બદલે 'ટેલીફોન'ની રીંગ વગાડતાં તેઓ
થોડીક પળ મોડા આવે તો આપણે બચવા
મંડી જઈએ છીએ.

આપણા ટેલી-
ફોનની 'રીસટમ' વિષે
ઉદ્ધાતામથી ગમે તે
ટીકા કરવી એ આજ-
કાલની 'ફેશન' થઈ પડી
છે. પણ આ લેખકની*

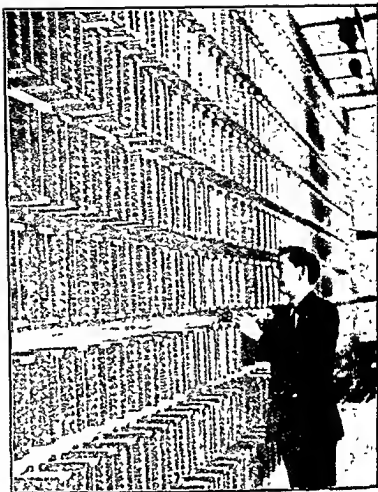
ઈચ્છા ત્રાજવાનાં બેઉ પક્ષાં સમાનભાવે પકડી
રાખવાની છે. આ લેખકનો પોતાનો ખાનગી
ટેલીફોન છે, અને ટેલીફોન રીસટમની
તરફેણના કે વિરૂધ્ધમાં થવાની કે પક્ષાત
કરવાની તેની ઈચ્છા નથી. ટેલીફોન
રીસટમનું આખું બંધારણ આ લેખમાં વાંચી
થવા પછી પાઠકને ખબર પડશે કે જે 'મૂલ'
પર તેઓ ટીકા કરે છે તે 'મૂલ' વ્યક્તિને
આભારી છે કે ટેલીફોનની રીસટમના સમસ્ત
જ બંધારણને.

ટેલીફોનનો ઉપયોગ કરનારાઓ નાણે છે
કે પ્રથમ 'રીસીવર' ઉપાડી કાને માંડી ધ્યાન'
રાખવાનું હોય છે અને ન્યારે વાતચીત થઈ
રહે ત્યારે એ રીસીવર મૂકી દેવાનું હોય છે.
વિજ્ઞાનક મશીનોની કીચાઓનો એ ટેલીફોન
કરનારને તેમજ ઓપરેટરને બહુ જ ઓછો
ખ્યાલ હોય છે. તેથી ચિત્રોની મદદ પડે
આપણે હાલના ટેલીફોન 'એકસચેન્જ'ને
નિહાળીએ અને એ પડદા પાછળ રહેલો બેદ
બાણીએ.

આપણા ટેલીફોનની લાઇન આપણા ઘર
કે ઓશીસમાંથી નીકળી રસ્તાની છાંયંધી
હોંઘળ દંકાયેલા એક તારમાં દાખલ થાય છે.
આ તારોની જોડ હોય છે અને એવી અનેક
જોડને વિજ્ઞાની અસર ન કરે એવી વસ્તુથી
બાંધવામાં આવે છે. અમુક વર્ષોમાં અમુક
લતામાં જેટલી લાઇનો થવાનો સંભવ હોય
તેના પ્રમાણમાં લાઇનની આવી જોડીઓ તે
જગ્યાએ રાખવામાં આવે છે, અને અમુક

મેળવવા કદ કદ પ્રકીયા-
ઓ થાય છે તે આપણે
જોઈએ.

જ્યારે કોઈ કોઈક
નંબર માગે છે ત્યારે
ટેલિફોનના લોક પરથી તે
'રીસીવર' ઉપાડે છે તે
વખતે ઓપરેટરની સન્મુખ
એક દીવા જળકે છે, કારણ
કે જે લોક પર રીસીવર
છે તે "સ્વીચ" છે અને
તારા દ્વારા ઝટકા પસાર
થતાં દીવાને તે જળકાવે
છે. એ દીવા પરના ઉપરના
ભાગમાંની સ્વીચ સાથે
પેતાના નાના ધંત્રને જોડીને
ઓપરેટર પૂકે કે 'Num-
ber please!' નંબર
મળતાં જો તે નંબર એ
જ "એક્સચેન્જ" માંનો
હોય તો તરત જ તે

તાર દાખલ થાય છે તે ગેલેરીમાંની એક "ડીસ્ટ્રીબ્યુશન ક્ષેત્ર" તારમાં
જમણા ધનાં તરત જમર પડે છે ને તેનો ઉપાય કરવામાં આવે છે.

જેવા નાના ધંત્રને ભેરવે છે. જો એ નંબર
રોકાયેલો હોય તો એક્સચેન્જના ઓરડામાં
ઇલેક્ટ્રીકની મદદથી થતો ગણગણતો અવાજ
ઓપરેટરને તે બાજનની ચેતવણી આપે છે.

ને કદાચ માગેલો નંબર બીજા એક્સ-
ચેન્જમાં હોય તો પણ ઓપરેટરને ગુચ્ચવાવું
પડતું નથી, કારણ કે દરેક ઓપરેટરની
બાલુમાં એક્સચેન્જના નામ સાથે સંબંધ
ધરાવનારા ટુંકા અક્ષરોવાળી સ્વીચો હોય
છે (જેમકે Bishopgate માટે BG) અને એ સ્વીચની મદદથી તે બીજા એક્સચેન્જ
સાથે પણ સંબંધ બાંધી શકે છે.

પ્રાદેકે માગેલો નંબર રોકાયેલો ન હોય
ત્યારે ઓપરેટર સ્વીચબોર્ડમાં માગેલા નંબર

વાળી સ્વીચ સાથે ડાંડા જેવા નાના ધંત્રને
જોડે છે કે તરત જ જેનો નંબર માગેલો હોય
તેને ત્યાંની "ડીલીંગ ક્રી" પર દબાવ્યું થતાં
તે વાગવા માંડે છે. આ દબાવ્યું યાંત્રિક
રીતે દર પાંચ પાંચ મેકન્ડને અંતરે થતાં
ધંટી એ મુજબ વાગ્યા જ કરે છે. એ
પ્રાદેક જવાબ આપે ત્યારે આગળ કલા
પ્રમાણના દીવાથી ઓપરેટરને એ વાતની
જાણ થઈ જાય છે. જેકે નંબર જોડાઈ
જતાં એ દીવાઓ ને "Supervisory
Signals" ને નામે ઓળખાય છે તે જુગાઈ
જાય છે, પણ જ્યારે એ જે વાત કરનારાની
પોતપોતાના ટેલીફોનના લોક પર "રીસીવર"
મૂલી છે છે ત્યારે ઉપડા એ દીવાઓ પાછા

અમકે છે. આમ થતાં જ ઓપરેટર સમજે છે કે વાતચીત પૂરી થઈ એટલે તે જોડાયેલા નંબરો છુટા કરે છે તે એમ થતાં જ પેલા બે દીવાઓ પાછા યુઝાઈ જાય છે.

આ તો સીધી રીતે-પેતાના જ એક્સ-એન્જના આપતા "કોલ" ની વાત થઈ. બીજા એક્સ-એન્જના જે "કોલ" આવે તે માટે 'મી' સ્વીચબોર્ડ' પર જઈ ઓપરેટર તે પર ધ્યાન આપે છે. ગ્રાહકની લાઇન આ 'મી' ઓપરેટરને તેમના સ્વીચબોર્ડ' પર બીજાની પેઠે જોડી આપેલી હોય છે, જેથી

લાઇનમાં ત્રીજાનીક મીટરનો મોટો જથ્થો હોય છે અને તેમાં દરેક ગ્રાહક માટે એકએક મીટર રાખેલું હોય છે. આ મીટર પર આંકડો ચડાવવા માટે ઓપરેટર એક બટન દાખે છે. જ્યારે બે ગ્રાહકો વચ્ચેની વાતચીત પૂરી થાય અને એ બીજા બે દીવાઓનાં અગત્યવાળી ઓપરેટરની જાણમાં આવે ત્યારે તારની એક જોડ સાથે વળગાડેલું બન જાય ઓપરેટર દ્વારા છે, અને નીચે મીટરમાં એક 'કોલ' નોંધાય છે. મીટર બરાબર છે કે નહિ તે અવગણી તપાસવામાં આવે

સ્વીચબોર્ડ' પાસે જોડેલી સી-ઓપરેટર

એ લાઇન પરના નંબરને પેતાના એક્સ-એન્જના નંબર સાથે ઓપરેટર તુલત જોડી શકે છે. આ વ્યવહારને રહેલી "અપ" અને "ડાઉન" લાઇનોના વ્યવહાર જોડે સરખાવી શકાય. પ્રથમ જે ઓપરેટર વિશે કશું તેઓ "માડી ઉપવાના પ્લેટફોર્મ" પર ધ્યાન આપતા મથાપ ને બીજા વિશે કશું તે "માડી આપવાના પ્લેટફોર્મ" પર ધ્યાન આપતા મથાપ.

હવે ઓપરેટર ટેલીફોન માટેના "કોલ" નો ચાર્જ કેવી રીતે મીટર પર ચડાવે છે તે જોઈએ. એક્સ-એન્જના સૌથી નીચેના

છે અને વિજળીક લાઇન પણ તપાસાય છે, જેથી કોલ નોંધાવવામાં ચડાવક ન થાય. બે મીટર બરાબર થઈ જાય તો તેમાં જેમ વધારે કોલ નોંધાવાનો સંભવ છે તેમ જોઈ કોલ નોંધાવાનો પણ સંભવ છે.

જે ગ્રહકને પોતાનો "કોલ" બરાબર મળ્યો ન હોય તો તેણે એ વાત ઓપરેટરને જણાવવી જરૂરી છે. દાખલ તરીકે તેને બેટો નંબર મળ્યો હોય ત્યારે જણાવી દેવું જોઈએ, નહિ તો તેના કોલ મીટરમાં નોંધાઈ જવાનો સંભવ છે. ઓપરેટરને ખબર પડે કે ગ્રાહકને બેટો નંબર મળ્યો છે ત્યારે તે તેને

ધોક્કા જનાવટી જનાળો આખી આદકો પતાવી દે છે. અગ્રગત, તેઓ પોતાના ઉપરીના સંકલ્પમાં ન આવે તેની દરેક ગતની સંભાળ દે છે, પણ કોઈ પણ કટીપદની

શરતો દતો તે નંબર કોઈ વચલા કોઈ માટે મંજૂરતાને વાતચીત ગંધ થયેલી. આ જિનાની નોંધ લેવામાં આવે છે અને ફરીવાર કરનાર આદકને તેની જાણ કરવામાં આવે છે. એ

તપાસ કરતા તેમાં ઓપરેટરની બેદરકારી નીકળે તો મુખ્ય “સુપરવાઈઝર” તે ઓપરેટરને સવાલો પૂછી તપાસ ચલાવે છે.

એ ધ્યાનમાં રાખવું કે કોઈ પણ આદકને નંબર એક “એક્સચેન્જ” માં હોય અને માગેલો નંબર જો નમા હોય તો એ ‘કોલ’ ની અવધા પ્રથમના એક્સચેન્જના આપરેટરના હાથમાં હોય છે.

આપણે આગળ “ફરીવાર” શબ્દ વાપરી ગયા, પણ એ અવધા ભારેલી જાળમાં નિષ્પક્ષરોને પોકાર ઉઠાવવાથી ટેલીફોન સીસ્ટમના ઉપરી આ તે અગ્રણી દૂર કરવાનો માર્ગ ધીરે ધીરે શોધી કાઢશે.

થોડા સમય પહેલાં કહેવાતું કે સ્ત્રી-ઓપરેટરો બે આઠકો વચ્ચેની વાતચીત વારંવાર સાંભળે છે. કેટલાકે એમ માને છે કે ટપાલી-આઓ પોસ્ટકાર્ડ વાંચે છે

એ જરૂરે અંશે ખરું છે તેટલે અંશે જ ઉપરી વાત ખરી છે. સ્ત્રી-ઓપરેટરો ઉપર દેખરેખ નાખનારાઓ આખો દિવસ એક જોડાથી જીજા હોડા સુધી ફરો કરે છે, કાન્ય કે આદકોની વાતચીત સાંભળવાની

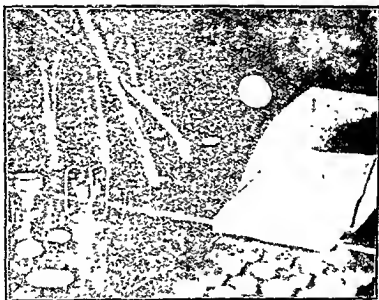
અં વિજ્ઞાનિક જનાવટી ઓપરેટરને ટેલીફોન સંકલ્પનો હેતુ ત્યારે ખબર પડી નય છે

તપાસ થયા વિના તે રહેતી જ નથી ધારો કે એક શાદકે ફરીવાર ફરી કે અમુક સમયે તેની લાઈન અમુક નંબર સાથે પાંચ મીનીટ માટે કપાઈ ગઈ હતી. તપાસ કરતાં કદાચ એમ પણ જણાય કે જે નંબર સાથે ને વાત

ટેપ પાડનાર ઓપરેટર પોતાની સાથે અન્ય કામ કરનારનો કામનો બોલો વધારે છે.

કટલીક વાર કટાક્ષપૂર્વક એમ કહેવામાં આવે છે કે નંબર માગતાં પેપરની પેટ ઝડપથી ઉચ્ચારાએલો 'Engaged!' એવો જવાબ ઓપરેટરો આપે છે તે આજમુખ્યને લીધે જ. પણ વાત એમ છે કે આમ ક્યોથી ઓપરેટરનો શ્રમ કાંઈ ઓછો થતો નથી, ગલ્ફે વધે છે, કારણ કે થોડીક ક્ષણ પછી ગ્રાહક પાછો એ જ નંબર માગ્યા વગર નહિ રહે.

ભેયું છે. આ ગુચ્ચળામાં માત્ર એક જ તાર હોતો નથી, પણ કેટલીક જોડ હોય છે, જેમાંની દરેક "બી" સ્વીચબોર્ડ પર આવે છે. તેથી જરાજર ન સાંભળવાથી અથવા બે-દરકારીથી ઓપરેટરથી જે તારની જોડ મારફત વાતચીત થઈ રહી હોય તે જોડ મારફત બીજે કોઈ જોડવાનો યત્ન થઈ જાય એ ભૂતની ભૂલ થવાનો સંભવ છે. આ કોલ કરનાર ગ્રહક બીજાની વાતચીત સાંભળી જાય છે. હવે આપણે ટેલીફોનના કોલ સાથે

હેક ટાબી બાજુએ "ગ્રેસ બટન" છે, જેની મદદથી "કોલ" નોંધાય છે અને "હાલ" જમા કરવા માટે પાંચરા જેવો બાજ દેખાય છે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

ટેલીફોનનો બીજો એક મેટા ભરમ એ છે કે કોષ્ટક વાર નંબર માગી તે મળે ત્યાં સુધી રાહ જોતાં આપણને બીજા ગ્રાહકોની વાતચીત સાંભળાઈ જાય છે. જમવાનાં નિમંત્રણો, ધંધાની વાતો તે પ્રેમનાં મીઠા વાક્યો આપણે એ અરસામાં સાંભળી લઈએ છીએ આવે વખતે આપણે જેનો નંબર માગી હોય તેના સિવાય અન્ય સર્વની સાથે કેમ જણે આપણે સંબંધમાં હોઈએ એવું લાગે છે. શા માટે?

એકમચેતનના તારોની જોડ ગુચ્ચળાંનું "બી", સ્વીચબોર્ડ પર પહોંચે છે તે આપણે

સંબંધ ધરાવતી નિવિધ ગુચ્ચળાં ભરેલી રીતો જોઈ છે, તેથી "બોટા નંબર" કેમ મળી જાય છે તે આપણે હવે જોઈ શકીશું.

પ્રથમ તો નંબર માગનાર ગ્રહકના જરાજર ઉચ્ચરણને લીધે અથવા ધણા જોરથી બોલવાને લીધે તેણે માગેલો નંબર જરાજર ન સાંભળાયો હોય એમ પણ બની શકે. દાખલા તરીકે 'Five' એ 'Nine' પણ સાંભળાય. નંબરની અદલાબદલી પણ થઈ જાય, જેમ કે ૬૮૭૨ ને બદલે ૧૭૮૨. ઓપરેટરે નંબર જરાજર સાંભળ્યો હોવા

છતાં કોષ્ટક વાર એ નંબર એકસચેન્નવાળા
“બી” ઓપરેટરને પસાર કરતાં તેમાં જૂલ
યાય અને તેથી ખેટા નંબર આપણને મળે.
“બી” ઓપરેટર પાસે જે બરાબર નંબર
પહોંચેો હોય છતાં કોષ્ટક વાર તે સ્વીચબોર્ડ
પર જૂની જ સ્વીચ સાથે જોડાણ કરે, દાખલા
તરીકે ૨૩૦૧ નંબરને બદલે તેની બાજુની બી
જ ૨૩૦૨ નંબરની સ્વીચ જોડી આગે.

સ્વીચબોર્ડ પર ઓપરેટર સન્મુખ તેના
કાર્ડક્ષેત્રમાં ૧૦૦૦૦ સ્વીચો હોય છે, છતાં
એક ક્ષણમાં તે જોડાણ કરે છે. અદ્યતન,
ઓપરેટરની સગવડ ખતર નંબરો દારમાં
ગાકુતેલા હોય છે.

શ્રી-ઓપરેટર તાંત્રી કોષ્ટક સેવા વર્ષથી
એક જ ઉમરની હોય તેને ટેકા નથી નોકરીમાં
દાખલ કરવામાં આવતી નથી. નોકરીમાં
જોડાણ પહેલાં “ઓપરેટીંગ મુલ” મા પાચવી
છ અઠાસી આ તાજિમ લેલી પડે છે. તે

ઉપરાંત નોકરીમાં તેમને દાખલ કરતાં પહેલાં
તેમની વૈદ્યકીય તપાસ પણ કરવામાં આવે છે,
જેથી તેઓ એ કામને લાપક છે કે નહિ
તે જણાઈ આવે છે. દરેક એકસચેન્નમાં એક
કોંકટર હોય છે, જે કોષ્ટક પણ ઓપરેટરની
ઓર્થોટી માંદગી વખતે ઉપયોગમાં આવે છે.

આ ઓપરેટરો પીઠ અટ્ટની શકાય ને પગ
ટકવી શકાય એ જાતનાં ઉંચા ટુન્નો ઉપર
બેસે છે.

આ ઓપરેટરમાંનો દરેક ફેટલું કામ કરે છે
તે જાણુરા માટે દરેક સ્વીચબોર્ડની જોડે
મોંઘપત્રકો હોય છે જે ઉપર વિજળી દ્વારા
જેટલા કોંકસ પર ઓપરેટરે લક્ષ્યાધુ હોય
તેટલાની સંખ્યા નોંધાય છે. આ પદ્ધતિથી
કામગીર વહેંચણી થોડી રીતે કરી શકાય છે
અને સ્વીચબોર્ડના કોષ્ટક પણ લાગ પર,
વાવદારનો ઓળો વધે તો તે તુરત જણાઈ
આવે છે. (મ’પૂર્વ)

જા.બ.

ર મુજ દુચકા.

બાપ (દિકરાને) — કેમ, મગન, આજે સ્કુલમાં પીઠ પર ફેટલા સપાટા પડ્યા ?
મગન — મારી પીઠ પાછળ કાંઈ બી ચતું હોય તો તેની હું કોષ્ટક દહાડો દરકાર રાખતો
જ નથી.

“તને ફાંસીની ટેપ મલે તે પહેલાં તારે કોર્ટને બચાવમાં કાંઈ કહેવું છે ?” એક ગુન્હેગાર
બંધવાને જજને પૂછ્યું.

“નહિ, સાહેબ, પણ મારા વકીલ પાસે મારો એક રૂપિયો દફલો છે તે લેવો છે.” બંધવા
એ હાંડે કલેજે જવાબ આપ્યો.

બાપ — (દિકરાને ઉત્તરો જોઈ) અરે, ઉઠ, હજી સુધી કેમ સુતો છે ? સુરજ તો ક્યારનો
ઉગી ગયો છે ?

દિકરા — (આંખો મેળતાં) અરે, સુરજને તો કાંઈ કામ ધંધો નથી. તે તો કાંઈ વેળા
રાત્રે બાર વાગે ઉઠશે, તો શું મારે પણ રાત્રે બાર વાગે ઉઠવું ? એકકો

(ગવા અંકથી ચાલુ)

(૬)

... અને એક યુગ જેવો ત્રણ પાંખો
ગળો પસાર થઈ ગયો.

આ યુગમાં સમાજની પ્રગતિ કે અવનતિ
ઉદ્ભવી; જનતાના સંસ્કાર કંઈક ૧૯૮૦.
મિત્રોના રોહ-વશ વગા પરિવર્તન થતુ ત્યુ; ;
અને વિયોગીઓના પુ ન રિલામાં સહૃદયતા
અને નિખાલસપણાની આડી અછી ઉભુપ
જણાવા લાગી.

એક યુગ હતો જ્યારે આર્થ સંસ્કૃતિનું
પરમ ધામ કાશી હતું. આજે-વિરુદ્ધી
સદીમાં-પર સંસ્કૃતિના સ્પર્શથી દૂષિત
થયેલી આર્થ સંસ્કૃતિનું પરમધામ કાશી નથી.
ગંગાતટે આવેલી, કાળજૂના રૂપિ મુનિયોની
પુરાણી સંસ્કૃતિ ધૂપાવી રાખતી વારાણસી
નથી; પરંતુ અરુચી સમુદ્રને તટે આવેલી
આજના આર્થવર્તની ઉત્પત્તિ સમી-યુરો-
પિય અલંકારમાં અધી દેશી અધી વિદેશી
જેવી દેખાતી મુંબાપુરી છે. મનુષ્યની
રાક્ષસી મકાલ્વાકાંક્ષાઓના મહાપવનું તીથ
છે. ઉત્સાહી પરદેશીને આર્થવર્તમાં દાખલ
થવાનું પ્રવેશદ્વાર છે, અને આજે તો સમસ્ત
દિંદનું ગૌરવ સાચવી રહ્યું હોય એમ
લાગે છે.

સમુદ્રતટ પર ઉઠી એક સર્વશાહી,
દષ્ટિ નાંખે. શુ જણુય છે? ...

આ અલખેલી નગરની ગંગાની દારી
ધમારતો ઈટ મટોડાનાં માત્ર અલી ખેળા
નથી, પણ હંદનું સજીવ સંગ્રહાયાન છે.
આ ધમારતોની દિવાલો પાછળ દિંદના ભાગે
છતિદાસનાં સાધનો એકઠાં થય છે એની
એક એક એરડીમાં સ્વદેશસેવક, છતિદાસકાર,
સાહિત્યક, કલકાર, વિજ્ઞાની, ધર્મશાસ્ત્ર
નીતિજ્ઞ, કાવ્યદાથી લડનાર કલમચાજ સૈનિક,
પરસેવાનો પેમે પેદા કરનાર કામદાર અને
પાંદરાનું કાળજું લઈ ફરનાર વેગારી વસે
છે. આ ધમારતોમાં ગ્રામ્ય સહૃદયતા નથી;
માત્ર જોતરે ખાંધેલા ટેરોની નિષ્કુરતા છે.
જીવનમાં પ્રકૃતિનું સાચું દર્શન નથી; માત્ર
યંત્રવત્ પ્રવૃત્તિની શુભામી છે.

છતાં કેમ એક અંધારજીવે 'હીરાને'
ચમકાર છે. ગૌરવશીલ માનવતાનો અંશ
છે. છતિદાસને ઉચલાવવાની હોંસ ધરાવતી
સંસ્કૃતિનાં બીજ છે. 'ચાર્લ્સ ડીકન્સ'
(Charles Dickens) ના રીડની
કાર્ટનના આત્મસમર્પણને શરમાવે એવા
એવા આત્મભોગીનું અદ્ભૂત વ્યક્તિત્વ
હુપાયું છે !

સોનેરી સંધ્યાના સંદેશ કહેતી ચોપાડીના સમુદ્રને સ્પર્શતી પવનદહરીઓ આવી એક પ્રમાણને અત્યારે ચૂંપી રહી હતી

તેના ચોથા માળ પર એક ઓરડામાં દીવરુઓ વગાડતો સંગીતના તરંગો ફેલાવતો એક યુવક બેઠો હતો. તેના મોઢામાંથી નીકળતા ધીમા હૃદયસ્પર્શી શબ્દો દીવરુઓના સૂરો ત્રીસી લેતા. દીવરુઓને તે પોતાનો દુનિદાસ કહેતો; તેના સૂરોમાં પોતાનું હૃદય દાવવતો. બિચારી દીવરુઓ તેની કરુણ આત્મ કથામાં તણાતી-તણાઈ જતી. યુવક અને દીવરુઓ બંને રડતાં, અને ક્રોધે નહિ આધેલી ઓરી આંસુની પ્રમાણત યજુવા મથતાં :

“રડડતી પડતીનો ચિતાર,

સુખદુઃખ કર્મના વ્યવહાર”

÷ ÷ ÷ ÷
હૃદયના ઉડા પડે. ઉડણું સંગીત રેણું ગયું, ને સંધ્યા પણ તે સાંભળવા રથંગી ગઈ!

“જીવન જીવવાનો શું સાર ?

સુખદુઃખ કર્મના વ્યવહાર.”

તે સમુદ્રતરંગોએ તોફાન પળભર છોડી દીધું. વાતાવરણમાં બધે અતુકંપા પ્રસરી. બિચારી દીવરુઓના ધીર-ગંભીર સૂરો એક મર્મસ્પર્શી કથની રૂપે ઓરડાની બહાર દોડી જઈ બાજુના મકાનમાં પેસી જતા લાગ્યા.

સામેની એક બારી ધીમેથી ઉઘડી, અને હમણું જ સ્ત્રીત્વ પામી હોય એવી એક યુવતિ તેમાં ઉભી. યુવકના સંગીતને આવકાર દેવાં તે તત્સી રહી, તેના ગીતનો દિવ્ય અદેશ જગત ત્રીસે તે પહેલાં એકલપેટી બની. આ યુવતિ મોહવચતા અનુભવવા ત્યાં થેબી હૃદયને બેદી દગાઈ રહેલી ઉર્મિઓનો પ્રવાહ બહાર ઉમરાવે એવા સંગીતને સાંભળવા તે વધુ થોભી.

ગાનારને જોવા તેણે દ્રષ્ટિ લંબાવી. બારી તરફ પીઠ કરી યુવક પોતાના ઓરડામાં દીવરુઓ સાથે સંવાદ કરી રહ્યો હતો. સ્પષ્ટ હતું કે આજે તેને ઉન્માદ વખો હતો. ટેબલ પર મુકેલી છત્રીને સંબોધતો તે પોતાની પ્રિયતમાને હૃદયના ઉડા ધા બતાવી રહ્યો હતો. પ્રિયતમા પાશ્ર્વી યદ્ય હતી, છતાં મનથી તે પોતાની માનતો. કલ્પનામાં પાપ હતું, છતાં તે પાપ કરતો અને દીવરુઓને રડારી પોતે પણ રડતો.

“સુખ દુઃખ કર્મના વ્યવહાર”-એક વાર ગાયું, બે વાર ગાયું, અનેક વાર ગાયું, છતાં તે ધરાતો ઘાગ્યો નહિ. આખરે તેના હૃદય-માંથી દીવરુઓ સરી પડી; કાણુ જાણે સાચી ? પણ તેનું તેને જ્ઞાન ન રહ્યું. યુવતિ ચમકી. વિચારમાં પડી. પણ પછી સ્વસ્થ થઈ ને જરા હસી, પણ હસવાનો તેનો આડંબર બહુ ટક્યો નહિ. નારકની કોઈ બુધિશા ભજવતા નહીં માફક યુવક ઉભો થયો. આસુભવો નયને છત્રીમાંની પ્રિયતમાને પળભર જોઈ રહ્યો ને છત્રીને દાગમાં લીધી. યુવતિએ આ બધું જોયું. યુવકની ઘેલછા પર હસ્યું કે રડ્યું તે ન સ્પષ્ટ. બીજું કોઈ આ ઘેલને જોઈ હસત. પણ તે બારીમાંથી ખસી જ નહિ. યુવકે છત્રી સરસી છત્રીને દગાવી. દીવરુઓ તેના પગ નીચે દગાતી તેની સથે રડતી લાગી. છત્રીની નિશ્ચેતન પ્રિયતમા આગળ તેના દિસાબ નહોતો. બેઠકાર યુવકે આવેશમાં પ્રિયતમાને બેટતાં જોઈ ક્યું. દીવરુઓની ચાવી તેના કુર પગ નીચે કચડાઈ ભાંગી; અને મરતો સિંહ હેઠથી ત્રાડ પાડી અનંત શાંતિમાં જાય તેમ દીવરુઓનો તાર ‘ડીંગ’ અવાજ સાથે તૂટ્યો અને તે બિચારી તરછોડાયેલી શબવત યદ્ય પડી.

“રડડતી પડતીનો ચિતાર !”-હા ! આ દીવરુઓ માફક બધાનું આમ જ થતું હશે ?”

યુવતિ મનમાં બબડી. તેને બિચારીને છવન છવનાનો શું સાર ? ખરેખર 'સુખ દુઃખ કર્મના વ્યવહાર ।' યુવતિની આંખમાં આંસુ ઉસરાયાં. ભૂતકાળ દ્રષ્ટિ સમક્ષ ખડો થયો.

અસલ ધાથી પીડાતો એક દર્દી તેની આગળ દર્દની દવા માંગતો દેખાતો. તેની કંગાલ સ્થિતિ આગળ પોતે જ કંગાલ લાગી. તેનું માથું ચકર ચકર ફરવા માંડ્યું. આરીના બારણાને માથું બટકાયું ; ને તે પડતી બચી. સરી જતી સ્વસ્થતાને પકડી રાખી યુવતિએ એક ઉંડી દ્રષ્ટિ ચુરક પર નાંખી, ને તેને પારખ્યો. એક જ પળમાં, પ્રિયતમા પર અનેક સુખનો વર્ષાવ્યા છતાં તે ધરાનો લાગ્યો નહિ. અત્યારે તેનામાં દુનિયાની બેપરવાઈ આવી હતી. દુનિયાએ તેનું 'શું બહુ' થયું હતું કે દુનિયાની તે 'પરવા' કરે ? પ્રિયતમાને હૃદયથી દૂર થયો તિતા તે જાનમાં કે બેમાનમાં ખુશી બારી આગળ આગ્યો !

ને સામે શું જોયું ?

સામે એક બાલા રડતી ઉભી હતી ! !

"કાણ દેવગાલા ? ?" યુવતિની આજો ફાટી, ને છાંપી જમીન પર પડકાઇ.

બીના માલ કરી રહેલાં આંસુને દહેવા જેટલી સ્વસ્થ થાય તે પહેલાં દેવગાલા ધાંટો પાડી રડી હતી :

"કેણ પ્રકાશ.....મારા મારતર ! !"

અંજો રૂમો બરાણો ને એક જ પળમાં તે જમીન પર બેમાન પડકાઇ.

રોમિયો માર્કે છતંગ મારી પ્રકાશ સામેની બારીમાં ફૂટી પડત પણ સદ્ભાગ્યે તે સ્વસ્થ થતો. વીસમી સદીનો ઇતિહાસ, જૂની રોમાંસ (Romance) માત્ર યાદ કરતો સમય, મુંબાઈ જેવું રમણ અને પોતાની કંઠગી અવસ્થા એ ત્રણેનો એકી સાથે તેજે વિચાર ફંગો. અને એક જ પળમાં તિલુતના

ચમકારની માફક તે બારીમાંથી અદ્રશ્ય થઇ ગયો.

(૧૦.)

રામ મેન્સનના ચાર મળલા પ્રકાશ વીજળી વેગે ચડી ગયો. સામે બારણા ઉપર મનમોહન છ. મહેતા, બી.એ. (બા.મ.); એ. એમ. (હારવડ)—પ્રોફેસર ઓફ હીસ્ટરી એન્ડ ઇકોનોમીક્સ. (Manmohan G. Mehta, B. A. (Bom.); A. M. (Harvard) Professor of History and Economics) નું પાડીયું વાંચ્યું ધરતો માલિક પોતે જ હોય તેમ બારણું ફાટક ઉઘડ્યું અને પ્રકાશ અંદરના ખંડમાં દોડ્યો.

"બાપ, જુઓ તો ખરા, બાઈ સાહેબને આ શું થયું !" ધરતો ટાકર રામો મહાશયમાં બેઠો હતો.

"મ, જરૂરી. પાણી કે શુભામજળ જેવું લવ." રામો દોડ્યો, અને પ્રકાશ નીચે વળી દેવગાલાનું કૂંચ ચરીર અને લવણની શીકાસાવળા વદનનું પૃથકકરણ કરી રહ્યો. ત્રણ વર્ષ જેટલા યુગ પછી પોતાની હૃદ-દેરીને આ સ્થિતિમાં 'પુનઃ' બેતા તેનું હૃદય દ્રવી ગયું. તેની સ્વસ્થતા જતી રતી અને દેવગાલાની છતી પર પ્રકાશના ઉનાં આંસુ વરસી રહ્યાં.

એટલામાં બેત્રણ શીશી અને પાણી લઇ રામો દોડતો આગ્યો. જાનેએ મળી દેવગાલાને સોફા પર મુવાડી. બેત્રણે બેત્રણે પ્રકાશને તેના મોઢા ઉપર પાણી છાંટ્યું. બાલા જરૂરકે દાલી. દુઃખમાં કુખી જતી હે.ય એમ તેનું મહેલું વિચિત્ર રીતે ખમડી ગયું ! દાંત કપકપાવતી વર્ષોથી એટલા યોગેલો કોષ બંદાર કાઢતી લગી, અને પાછી તે બેમાન થઇ.

"કાંઈ ધરમાં દવા જેવું નથી ?" પ્રકાશ રામાને ઉતાવળમાં પ્રુપ્ત. રંગમ પાંથી

એકે-શીશી રામાએ ઉપાડી અને પ્રકાશની આંખો આગળ ધરી.

“શેઠ ! આ સુંઘવાની શીશી છે, ચાંસરો ?” પ્રકાશે આંસુભરી આંખે કાંઈ કંઈ ‘આંખુ’ ‘એમોનિયા’ વાંચ્યું, અને શીશી રામાના હાથમાંથી ઝૂંટવી લીધી. શીશી ઉપાડી દેવજાલાના નાક આગળ ધરી. એક જ શ્વાસમાં એમોનિયાની તીવ્રતા શરીરમાં પ્રવેશી ગઈ અને દેવજાલામાં ચેતનનો ઉછળો પ્રગટયો. તેનું શરીર અચળાઈ રહ્યું. સોફા પરથી પડતી પ્રકાશ તેને ટેકવી રાખી અને દમોણાં સુંઘી વળશે એવી શ્રધ્ધા રાખી પાંટ બેઠ રહ્યો. દુશ્કે મેકેન્ડમાં તો દેવજાલાએ આંખો ઉઘાડી. પ્રકાશનાં શ્વાસની કુદૃશી તેની સ્વસ્થતા બાળે પાછી આવી, ને તે સફળી બેઠી થઈ. પ્રકાશ દુર જઈ ઉભો.

એવામાં બાળુનાં ઓઝમાંથી બાળકનાં રડવાનો અવાજ આંખો. પ્રકાશ ચમક્યો અને ઓઝ તરફ એક દૃષ્ટિ નાંખી કલ્પનામાં તે સરી પડ્યો. દેવજાલા કુદા સમારી સ્વસ્થ થઈ; ને પોતાની શેઠાણી પ્રકાશનો આભાર માને તે પહેલાં રામાએ જેમ તેમ કહી નાંખ્યું :

“સારું મધુ શેઠ કે તમે દોડી આવ્યા ! મારા તો હેંસકોંસ ઉડી ગયા હતા.” પ્રકાશ વસ્તુના કલ્પનામાં ડુબેલા હોય તે જણત થયો.

“શેઠ જેસો.....” રામાનાં એ શબ્દોમાં સહૃદય આવકાર હતો. મુગે મ્હોટે તે બેપર-વાઇથી ખુરશી પર બેઠો અને સામે અસંભવ દૃશ્ય ને જોઈ શકવાથી આંખો મીંચી.

“મું, શેઠુ પાણી પીઓ; કાંઈ સેડા જીરેટ જેવું લાવું.” નિમકહવાલ નોકરનાં શબ્દો પ્રકાશનાં કાન પર અચડાયા. તેની સેવા બકિત ઉપર તે શીદા થઈ ગયો. દેવજાલાએ પાણી પીધું અને રડતા બાળકની સંભાળ લેવા રામાને મોકલી દીધો.

થોડીવાર આખા એ રડામાં સ્મશાનની શાંતિ પ્રસરી.

પ્રકાશ બાઈ ! આખરે આપણે મળ્યાં !” દેવજાલાના શબ્દોમાં ઠપકો હતો.

“ત્રિધિના લેખ !” પ્રકાશ નીચે મોઢે બોલ્યો. તેના શબ્દોમાં કુર વિધિને ઠપકો આપતો તિરસ્કાર હતો.

“હા, ત્રિધિના લેખ !” અમારે અબજા-આને તો ત્રિધિને-અધાને આધિન થવા સિવાય બીજું શું હોય ?”

“દેવજાલા ! વિધિને કાણ મ્હાંત કરી શક્યું છે ? સમાજના કુર શાસનમાંથી કાણ બચી શક્યું છે ? પણ આ તમારું દુખનું શરીર અને વદન પર શીકાશ-દેવજાલા ! પ્રકૃતિએ તમને દગો દીધો લાગે છે !” પ્રકાશ અંબીર બની ગયો.

“પ્રકાશબાઈ ! એમ પૂછો કે કાણ મને દગો દીધો નથી ?”

પ્રકાશ ચમક્યો. પળભર એક સ્થિતિ દેવજાલાને તે જોઈ લેતા.

“દેવજાલા ! શું બે લો છો તમે ?”

“સાચું બે હું છું પ્રકૃતિએ-સમસ્ત બાવિએ-અંધાએ મને દગો દીધો છે !”

“ત્યારે તમે સુખી નથી ?”

“ના સુખી નથી. મારા મનના મનેરથી બધા પડી બેઠ્યા છે, અને અભિલાષ વધુ સંતોષ્યા રહી ગયા છે.” પ્રકાશને લાગ્યું કે દેવજાલા દુઃખમાં રડી રહી છે.

“માફ કરો દેવજાલા ! હું તો એમ જ ધારતો હતો કે તમે મનમોહન સાથે સુખી હશો.”

“મારા સ્વામી સાથે વરી સુખી થવા અભિલાષ હતા. તેના ઉત્કર્ષમાં એશીઆઈ સંસ્કૃતિ આંગણે પુનઃ જન્મવાવા હોંસ હતી. આજે મારાં આશરવળો બધા ઉડી ગયાં છે.

અત્યારે તો મારા જીવનના અંધાપામાંથી બહાર આવવા મથું છું અને નફામાં મારા હેઠળ અને પૈસાનો ભોગ આપતી જાઉં છું.”

પ્રકાશને સ્પષ્ટ થયું કે દેવજીવાનું ગૃહિણી-જીવન દુઃખી નિવડ્યું છે. જેની તેને માત્ર આછી કલ્પના હતી તે આજે સત્ય બની રહ્યું છે. તેનો જીવ રહેંસાઈ જતો લાગ્યો. છતાં દેવજીવાને હીંમત આપવા, અને “પડ્યું પાતું” સુધારી લે” એ સૂત્ર પર ધધધા જન્મીવવા તે બોલ્યો.

“દેવજીવા! સંસારમાં બધે જામ જ છે. જીવનના આદર્શ સાચવવા સંભામ આદરવા પડે છે. તેમાં તમારી પાસે તો કેળવણી, સાધન, પૈસો અને એથી અમુલ્ય એવું કેળવણી બરથારનો સદચાર છે, આ બધામાં ક્યાં ઉણપ આવી ગઈ તે સમજાવું નથી?”

“ક્યાંથી સમજાય પ્રકાશભાઈ! એ બધું ન સમાજવા, એ બધા ઉપર આંખ ટાંકવા તમે ફર જઈ પડ્યા. આજે ત્રણ વર્ષ મજબૂત છતાં તમને શંકા છે?” દેવજીવાની આંખમાં આંસુ આવ્યાં.

“મને કેમ શંકા નથી?”

“તમને શંકા નથી. તમે પસંદાયા છો. તમારું હૃદય પસંદાયા છે. બેવશ નિવડ્યા છતાં કહો છો મને કેમ શંકા નથી?” દેવજીવાએ સેફાના બોલીકામાં મોહાડું છુપાવી દીધું, અને ધ્રુસમાં પર ધ્રુસમાં આધાં.

પ્રકાશને આ દૃશ્ય અસહ્ય લાગ્યું. તે નિચારો ઉઠ્યો. હૃદયથી માની લીધેલી પ્રિયતમાને આ દશામાં જોવા તેણે સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો કર્યો. એક જ પળમાં આર્થ સંસારનો કરુણ ઇતિહાસ તેની દ્રષ્ટિ સમક્ષ

ખડો થયો. તેનું હૃદય ધ્રુજી રહ્યું, અને તે દેવજીવાની નજીક જઈ ઉભો. અત્યારે તેને કોઈ જુએ તો?

“બાલો બહેન! કદમાંત ન કરો! આમ શું કરો છો? શાંત થાઓ.” પ્રકાશે તેને સ્વસ્થ થવા આજીજી કરી.

“શાંત થવા વિના છુટકો છે? જનનાર બની ગયું. હવે કાંઈ થયેલી બૂલ સુધરે?”

“બૂલ? બૂલ શાની દેવજીવા?”

“જીંદગીમાં બૂલ સિવાય બીજું મેં કંઈ જ નથી. કોનો વાંઠ કાઢું? પ્રકાશભાઈ! સરસ્વતિબાના અવસાન વખતે હું તમને ઉદ્દેશ આપતી હતી આજે મને સ્પષ્ટ થાય છે કે દુઃખ સહેલું કેટલું કઠણ છે?”

એટલામાં એક બાળકના તીવ્ર ક્રકલાણની ચીસ સંભળાઈ. પ્રકાશ ચમક્યો. અને દેવજીવા ખુલાસો આપે તે પહેલાં હાથમાં એક રપામવર્ણ બાળક તેડી રાખે અ.બી. પ્રકાશની દ્રષ્ટિ ધડીક તો આ બાળક પર ફરી. રાત્રીએ બાળકને દેવજીવાના બોજામાં સુકડ્યું.

“પ્રકાશભાઈ! આ મારા ગૃહિણી જીવનનું પહેલું સાર્થક!” દેવજીવાએ બાળકના માથા ઉપર હાથ ફેરવ્યો.

“આ તમારું બાળક.....તે તે.....!”

“હા એનું નામ રમા છે. તમને એનાં સ્પર્શને જોઈ નવાઈ ઉપજે છે? તે નિચારી એની માતા દુઃખમાં દુઃખળી પડતી જાય છે.”

પ્રકાશે બાળકને રોદથી હાથમાં લીધું. તેને રમાડવા પ્રયત્ન કર્યો રમાને શંકા નહોતી. તેનું ચરીર તાવમાં ધીબી રહ્યું હતું.

— અપૂર્ણ —

— ગઝલ —

ચઢ્યો'તો સોળતે ને મેં કીધી ચારી કલાલીની,
થઈ શરૂઆત તે દિનથી હમારી પાયમાલીની.

નિગાહે કલ કરવામાં બડી આલાક ને ઉસ્તાદ,
ફસાવામાં ય જગજગહર ખબરદારી કલાલીની.

મદિરા ખુશ પાઇને મુરાહી પથુ ભરી ભરચક,
ચખાડી'તી મને લહજજત વિવિધ રંગી પયાલીની.

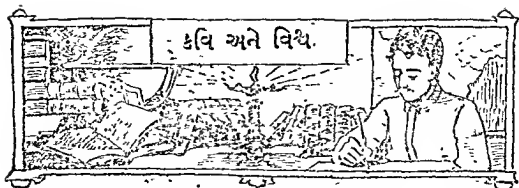
અરે! જેને ચહી મેં તે બની મુજ જાનની દુશ્મન,
ન લીધી ગોરીએ ખર કે ખબર હાલોહવાલીની.

ઉભડયું જે હતું આખાદ હમારું ફાંકડું ચલશન,
શીકર ના થઈ જરી એને હમારી પાયમાલીની.

ન રાખ્યો પાસ દઇ દીધો બધો અસખાબ દુનીઆનો,
હવે તો હાલતે પહોંચ્યો અરે! હાલી મવાલીની.

ભલા કોઇ યાર હમદર્દી ખંતાવો દુઠંડવી ક્યાં એ,
મુરત મસ્તાન મતવાલી મનોહારી કલાલીની?

વિષય - રંગી રંગ "કોકિલ"

શરીર મૂર્ચ વિવરણો થાય ને પડદો ઉઠે જ્યાં; હૃદયર્ષાણી તણા તે લાવચિત્રો એ કવિતા,
દિશે શા અલ્પલીલાના અકળ રંગો સનાતન; પરમે આત્મને ચૈતન્યના રંગો સનાતન

કવિ અને કવિતા. આંતર લાવેલી ચૈતન્યમૂર્તિ ધડનાર તે કવિ. પદમાં દગતી અંતરણીમાં તે કવિતા. કવિના એ પ્રભુ જીવનનું આત્મગૌરવ કે લાગણી છે. પ્રભુને અવનવા રૂપે સાતના સંદેશ આપનાર તે કવિ.

પ્રભુ એટલે સૃષ્ટિ અને કવિ એટલે દૃષ્ટા. વિષુ પોતાની સજનકળાથી રિશ્વપદ ઉપર અવનવા રંગો આપે છે. કવિ એને વાણીમાં પ્રકટાવે છે. એ સનાતન દિવ્ય રંગોની અકળ લટોના રસઝર આકાશ ઉઠેલી પ્રભુજીવનને હૈયે નગ્ન સત્ય પ્રકટાવે છે.

કવિના નયનોમાં કોઈ અંતોષી નથી, અજબ જાદુ કે જોતા વરણનું ચિત્ર નયને રમે. સામાન્ય વ્યક્તિની દ્રષ્ટિની દિશિજને પેલે પાર એનાં નયનો કે અજબ રંગ નંભાવે છે. કવિ જોઈ જીવનું કરે છે. પોતે જોઈ જંગતને જોવડાવે છે. કવિ વાણીથી જંગતમાં ચૈતન્યના પુવારા માંડે છે. મૃત્યુ સમા મંત્રજ અંતરમાં જીવન રહે છે. નિરાશાને આશા, શુષ્ક જીવને રસીકોને મૃત્યુનાં જીવેને રસઝર કરે છે. કવિનો પ્રજ્ઞાથી આવે સર્જનનું મુદ્રાનુભૂતો ને સનાતન છે. આથી કવિ સૃષ્ટિ અને દૃષ્ટા છે.

જગત ડાહ્યાને માને છે દિવાના દિવાનગી વડાલી છે પ્રભુને ને માંનવને વડાલી છે પ્રભુ.

(શીતી ફરહાદ)

કવિ એટલે પ્રેમી. પ્રેમીમાં કે રવાણા વિકલેષ હોય છે. માનવમાત્રમાં થોડો ધણે ધેસજાનો અંશ છે. એનાં કરતાં વિશેષ પરંતુ દિવ્ય યુગ્મવાળો તે કવિ. કવિનું હૃદય નાજુક, ને જીવનને સાંદર્યમય દોષ છે એની આશા મીઠી અને રમ્ય, એની વિચાર સૃષ્ટિ ઉડી અને ગદન, સાથે જીવન જીવનના મંથ, પરંતુ પ્રેમ સાતવાળું દોષ છે.

એના જીવનની સૃષ્ટિ તે કદપના. રવિ, શરી. કોકિલ, છુમ્મખુમ્મ, ચરણ, પતંગ એ સૌ એના જીવનસદસ્ય. એ સ્નેહરમતમાં માતાજીથી તે આકાશની દીગનો માપે છે. અન્નાંડને પેલે પાર રમતા સંસારજીવનના દિવ્ય આકાશ ઉઠે છે.

અલ્પલીલાનાં, પરમ સત્યો જીવે છે. અંતુજાતો તંત્રમય બને છે. એ અવનવા તેજમાં ડુબી અલગમય બની પ્રભુને અવનવા સંદેશ આપે છે. વિષયોમાંથી એને સત્ય માર્ગનું મુદ્રાનું કરાવે છે. પુનરીએના હૈયે પ્રભુની પરમ મુર્તિ માંડે છે. રસિકોને રસજીના કરે છે. એટલે વિશ્વને કે ને કે અવનવું,

જીવનું તોય નવિનતાવાળું, દેખાતે રૂએ એવું આપે છે. છતાં સામાન્ય ગુર્જર પ્રગળે કવિના વિચારો ઝીલવા પાળો નથી. એ માત્ર ખીંગળના ખોખામાં અલંકારની છટા નિહાળે છે. આથી પ્રગ્ન કવિને થેસો કહે છે.

કાલા એટલા દિવાના એ વાટ જીતી અને સનાતન છે

એ તો માનવજીવનની પ્રકૃતિ જ પોતાના વિચાર કદાચ આંતરમ લક્ષ્ય નિધિનાં પરમ સચો અવલોક છે એ જુલ નથી, પરંતુ જેટલી દૃષ્ટિ હોય એટલું જ દેખાય. આજ કારણે કેટલાક ગુર્જર સાહિત્યના સામાન્ય અભ્યાસીઓ કવિતાને કદાચનાસૃષ્ટિન ચિત્રો કહે છે. ધડીતો, આનંદ માની બેઠા છે. પરંતુ આ વિચારોની પેસે પાર કવિ વિચિત્ર અને નિરુણ છે પ્રગ્ન જેને સામાન્ય સમજે છે, કવિ એમાં સૃષ્ટાની અનુપમ કીલા અને માનવજીવનનો ઉચ્ચ આનંદ અનુભવે છે. જગતચંદ્રની ચંદ્રિકામાં સામાન્ય મનુષ્યો માત્ર શિતળતા અનુભવે છે, કવિને મન શિતળતાની વૃષ્ટિ થાય છે, રનેદામન વિશ્વપટ પર છંટાય છે. જગત પવિત્ર બની અવનવા એજસૂથી બીજાય છે. વિશ્વ પરમ સૌન્દર્ય બને છે. કવિ જુએ છે અને, અનુભવે છે. કારણ કવિ, સામાન્ય વ્યક્તિઓ કરતાં વધુ કામળ અને શાંત હોય છે. આથી જોનારાને દેવ જેવા લાગે છે.

એ તારાની આંખી જ્યોતે આત્મ વડે રમે છે. આપણે મન જે સામાન્ય એમાં કવિ જીવનના આનંદ સાથે એનાં પરમ સત્યો નિહાળે છે. ત્યારે આપણે માત્ર તે પરગુને એક ક્ષણ સ્વરૂપે જોઈએ છીએ. ચંડાળ ઉંચે હોયે ઉડી સૂર્યના તેજમાં જળી જાય છે, આવું જગતવાક્ય છે. કવિના વિચારો અનેરો છે કે એ એને સાચો પ્રેમી માને છે. અને કહે છે. ચંડાળ ધીરે ધીરે સૂર્યના

ઉજ્જવળ કિરણોમાં અંગાય છે. એના ઓગરની કિરણોમાં મુગ્ધ બને છે. અને એમાં તન્મય બની જ્યોતિસ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આવું જ કે કમળ અને ભરમા, શુભ અને શુભલુકમાં, દીવિકા અને પતંગમાં નિહાળે છે. બનેતું કહેવું સત્ય છે. જ્યારે એક સામાન્ય દ્રષ્ટિથી કહે છે, ત્યારે બીજો સત્ય કદપનાયુક્ત વિચાર પૂર્ણ દૃષ્ટિએ અવલોકે છે.

કવિ એટલે મશકરો નરિ, પરંતુ જીવનના શુદ્ધ રહસ્ય ઉકેલનારો. કવિતા એટલે જે ધડીતો આનંદ નહિ, પરંતુ જીવનની ટીકા.

“અમારાં મીઠા છે રૂદનમય ગીત સઘળાં.” એ જીવતી કડીનું અંતર જરા ધીરે ઉકેલો. પછી કવિતામાં રહસ્ય જુઓ તે એક નજર નાખો. ચંડાળ પર શેલી કેમ સમજાવે છે? ચંડાળનાર સંગીતોમાં માનવજીવનની શીલસુશી છે. એ જ માર્ગના બીજા મહાકવિ તે વડજયથ.

A simple child
That lightly draws its breath
And feels its life in every limb
What should it know of death?
આ માત્ર કદપના નથી. બાલહેયાનું નિદોષ ચિત્ર છે. એમાં કવિ બાલજીવનનાં પરમ સત્યો ઉકેલે છે. એ બાલજીવનની મેઘિરી શીલસુશીનું સુંદર ચિત્ર તે “We are seven.” એ શીલસુશીને સ્પષ્ટ સમજાવવા કવિ ન્હાનાલાલ કહે છે.

મલુવિહોણા જનકકુલમાં
બાલક મલુના પયગરબર છે,
જડ જેવા પૃથ્વીને પાટલે
બાલક એવનના કુવારા છે,
જલકર નવવર્ષાના વાદળાઓ છે.
મલુકુળના ભાવી ભડાર છે.
બાલકનો મહિમા મહાન છે.

ટાગોરના બીજના ચંદ્રમાં શું છે ? એ જ બાલશ્રવનની ઘેરી શીલસુરી. એ ચિત્રો નેટલાં મોઢાં એટલા જ મોંઘા છે એમના ચિત્રકાર. હવે સમગ્રશે કે કવિ કલ્પનામાં રમતો નથી. પરંતુ શ્રવનના નગ્ન સત્યોના આંકડા ઉઠાવે છે, પ્રભા હૈંચે ઉતારે છે પ્રભા એને ઝીંચે છે. એ જ કવિનો શ્રવિત વિજય.

(૫)

હવે સમગ્રશે કે કવિ જગતથી કેવો નિરાળો છે ? એ જગતનો મોહક નથી, પરંતુ પ્રભુતાનો સાચો ઉપાસક છે. એનું શ્રવન સૈન્દર્યમય અને કલાત્મક છે આથી જ એના સુરો, હૈંચે શ્રવતા ઉછળે છે. એ શુદ્ધ શ્રવને રસીલાં અને મૃતદેહને સશ્રવન કરે છે ! આથી માનવ માત્ર પોતાની દ્રષ્ટિએ પ્રભુના સંદેશવાહકો, પ્રભુના પથગમ્ય, પ્રભુના અનુયાયીઓ, ત્રિગેરે અવનવી રીતે અને સંબોધે છે. કવિ પુરુષા ન્યમને પ્રભામાં નવી રીતે રડે છે. લુપ્ત ત્યારેતે નવા બનાવે છે. સાચું પુછો તો વિ જગતમાં પોતાનો નવો માર્ગ દોરે. આથી જ કવિ સૃષ્ટા છે પરંતુ દ્રષ્ટીમાં.

આજે ભારતને આંગણે ધકબાલ અને ગોર એ સૂર્યચંદ્રો. આજે એમનાં કાવ્યોએ જગતમાં નવી પીંડા ઉઘાડી છે. એ એમનો નવો માર્ગ. એ સૂર્યચંદ્રના કિરણો આજે પૃથ્વીભરમાં પથરાયાં છે. દેશેદેશે એમના અનુયાયીઓને ચાહકો છે, ગામે ગામે એમનાં મવાય છે ગીત. એ સર્વ એમના મતના અનુયાયી. એ એમનો નવો માર્ગ નહિ તો શું ?

(૬)

ગુજરાતમાં કવિઓ છે. બાયાસાહિત્ય જગતમાં મંડાય છે કવિતાથી. કવિ હોય તો કવિતા થાય, કવિતા એ કુદરતના નિયમે જન્મે છે. કવિતાના જન્મે બાષા સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. જે સાહિત્યમાં કવિતા

નથી, એ સાહિત્ય નથી, એ બાષા નથી. ગુજર સાહિત્ય કે કવિતાનું પ્રથમ પાતું આજના મતે ઉઘાડનાર તે કવિવર નરસિંહ મહેતા. એ પછી તો અનેક સુગો ઉગ્યા અને આધર્યા. છતાં આજે ય વાણીમાં એમનો પ્રકાશ એવો ને-એવો જ છે.

આજે યુગના સૂર્યચંદ્રો તે ખજરંદારને ન્દાનાંલાલ. બન્નેએ પ્રભાને સંદેશ આપ્યા છે અને આપે છે. કાવ્યને શ્રવન આપ્યું છે. ગુજરાતનું બાવી એમણે કે અવનવી રીતે ચીતયું છે અને ચીતરે છે.

આજે ગાંધીજીના આત્મસૂચનાં કિરણો ચાંત છે, છતાં ભારતમાં એમનો યુગ છે. આજે ગાંધીજીના યુગના યુગકવિવર ખજરંદાર સાચી કવિતાના પરમ ઉપાસક અને સંમર્થ પુનરી છે. એમણે વિષયગ મીઓને માર્ગ સચવતા કહ્યું.

ઉઘાના આછાં કિરણોમાં જ
ન સમાવનારી આત્મજ્વાળાને

• • • • •

વિભુ કૌશી છુટો અને પર છે

તો પછી વિશ્વમાં જકડાયેલો છે

તો વિભુના સંદેશવાહકોને

કંઠ રૂંધતી રો' હોય વીરા ?

ગુજરાતમાં ગાંધીજીનો કુળ બેઠો છે,

સત્યના આચલ નવી રીતે પ્રવર્તે છે,

પણ કુદરતના એ વસંતરંગી બાળક !

તારે ય હજી બ્રહ્મધોમ સાધવા છે.

કવિ એક વિચિત્ર વ્યક્તિ છે એનું શ્રવન કુદરતમાં એવું ઓતપ્રોત હોય છે કે એ પેતે જ કુદરતનું બાળક બની જાય છે ! એનું દેહું એટલું કામળ હોય છે, જેને ચીતરવા વાણીમાં શબ્દો નથી. કારણ એનું શ્રવન જ કવિતા છે, ને કવિ કવિતા શ્રવવા જન્મે છે

• એ ઉપર ટું ટાઈબીજ વેગા સ્વતંત્ર રીતે ચર્ચા કરીશ.

કવિતા લખે એ કવિ કે કવિ લખે એ કવિતા. એ બન્ને માટે મત બાંધવો એમાં જરાક ઉતાવળ જેવું છે. કવિ જે કાંઈ લખે એ કવિતા નહિ. તેમજ કવિતા જે કાંઈ લખે એ કવિ નહિ. છતાં આને માટે ગુજરાતી વિદ્વાનો માયાકૃત કરે છે. પરંતુ જરાક વિચારપૂર્વક આ બન્ને વિચારોને અવલોકે તો અવશ્ય કંઈ સત્ય તરે, ને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે તો સમજાય. એક સાચી કવિતા લખે તે કવિ, અથવા એક ખરા કવિની રીતે લખે તે કવિતા.

કવિના જીવન ઉપર પડતા પડછાયાને કવ્યકલ્પનાના સત્ય રંગે રંગી, ઉરમંત્રીના આછા મુરો ઝીલી પ્રજામાં જીવતા કરે છે એ કવિતા. કવિ આથી જ નિરાશ છે. પોતે ફરી જગતને દસાવે છે. પોતે રડી જગતને રોવડાવે છે.

કવિ જગતનું બાળક છે. જગત એના મુખદુઃખમાં સાચા છે. કવિ જગતમાં કવિતા માટે જન્મે છે, વા કવિતા જગતમાં મનુષ્ય રૂપે અવતરે છે. કવિતાની સર્વાન્ય વ્યભ્યા બાંધવી એ તો અશક્ય જેવું જ, છતાં એની વધુ નજદીકનો મત બાંધવાનો પ્રયાસ કરી શકાય.

કવિતા એટલે અંતરકોકિલના ભાવ-વાહી રસજરતા ટહુકા

(૮)

પ્રજાજીવન સાથે સાદિયને ઘાડો સંબંધ છે. એવો જ સંબંધ કવિતા સાથે છે. છતાં જગતની કેટલીક પરમ સુંદર કવિતા એવી છે જેનું અભીપાન કરતા જગતમાં થોડી જ વ્યક્તિઓ જન્મે છે. આનું કારણ સ્પષ્ટ છે જેટલી દ્રષ્ટિ એટલું અવલોકાય. અજ કારણે જેને પ્રજા સત્કાર એ જ કાંઈ ખરી કવિતા નથી, પરંતુ જેમાં કવિતાના પુરતાં લક્ષણો છે તે કવિતા છે અને અમર રહેશે. એક

નદીનું દ્રષ્ટાંત આપું. ઘેલછા તો નહિ કહેવાય ને? કલાપીનો કેકારવ તો બધાએ વાંચ્યો હશે. એમાં ભરત નામના કાવ્યમાં નિચલી પંક્તિઓ છે

નદી વહે છે ગિરિથી રમંતી

ફુલો તણા ગીત હજાર માતી

સામાન્યવર્ગને મૂકો, ત્યાં સુધી કે શાળાના શિક્ષકો એ વાંચતાં વાંચી જાય છે. પરંતુ કવિએ અહીં કયું ચિત્ર દોર્યું છે એ સમજાવે છે ફાલ્ગુ? પહેલી લીટી સહેલી છે. બીજી લીટીમાં નદી ફુલોનાં ગીત ગાય છે, તે શા માટે? એમાં કવિની કલ્પનાનું અવશ્ય કાંઈ ચિત્ર દોર્યું નોંધજે.

જે સૌન્દર્યનો અભ્યાસી હશે તે સહજમાં આ પદ્યને ઉઠેલી શકશે. ગિરિ અને ગઢદેરામાં રમતી નદીને કાઠે અનેક વાર ફૂલગ્રાહ જેવામાં આવે છે. એમની ડાંખળા નદીમાં ધુલેલી હોય છે. નદીનું પાણી કલકલ કરતું વહે છે. ફૂલ ને ડાંખળા એમાં ઝુલે છે. કવિને મને સરિતાશ્રી માતા, ફૂલશ્રી બાળકના હાસરડા ગાય છે : 'ફુલું સુંદર ચિત્ર! પરંતુ અનુભવી શકાય તો. આ જ કારણે પ્રજા કેટલીક વ્યાવી કવિતાઓ ઝીલી શકતી નથી, કારણ એનામાં એટલી શક્તિ નથી, આથી કાંઈ એ કવિતા કવિતા મટતી નથી. આવા સૌન્દર્ય ચિત્રો કરમીરમાં રથજો રથજો જડશે. કદામ કલાપીએ આ દૃશ્ય કારમીરમાં જોયું હોય અને કાવ્યમાં આલેખાયુ હોય એમા નવાઇ નથી.

(૯)

કવિ અને કવિતાનો આવે! દિવ્ય સંબંધ જગતથી અનેક રીતે જોડાયેલો છે. જગત ને જગતજીવનના રહસ્યમય આંકડા કવિ ઉઠે છે. એના સૌન્દર્યને જીવતું કરે છે. પ્રજા લીલાના છરાયણા ઓજસુનું કવિ જગતને જાન કરાવે છે. માનવજીવનની શીસુરી

ઉકેલે છે. સંસારનાં શુદ્ધ રૂઢરથોને અવગ્રહે છે. વિશ્વની દશે દિશાનાં માપ માપે છે. એમાંથી કવિ પ્રગટે છે અવનયું આપે છે. ભુવું નવી રીતે સજીવ કરે છે.

જ્યારે જ્યારે જગત ઉપર અંધકારનો પર કરે છે, જગતમાં અંધકાર વ્યાપે છે, ત્યારે જગતમાં પયગમ્બર કે દેવપુરુષો અવતરી પોતાના આત્મપ્રકાશથી એ અંધકાર ટાળી જગતમાં નવી જ્યોતિ પ્રકટાવે છે ત્યારે કવિ એ પરમ સત્યને વારંવાર અવનવી રીતે

દેખે પ્રકટાવે છે. આથી જ રમી જેવો મહા કવિએ કહ્યું.

શાયરી ભુજવેસ્ત અંજ પયગમ્બરી

અને એમ જ કવિ વિભુની અકળ લીલાનાં ચમકારા અને એમાંથી પ્રગટે સત્યના સંદેશ આપે છે. આથી જ અરબીમાં મહમૂદ કવિઓ એ તો મહુના શિષ્યો છે, આવો કવિનો વિશ્વ સાથે સંબંધ સુખનું ભૂતો અને સનાતન છે.

— સંપૂર્ણ —

અંથાવલોકન : રાજ્યા

“મુખ્ય સમાચાર”માં કટકે કટકે પ્રકાશેલી, શયદા જેવા અનેક કાર્યમાં રોકાયેલા પિતાની વેગચાળી કલ્પનામાં રમતી રાજ્યા આજે ગુજરાતને આંગણે જીવતી અને છે.

રાજ્યાના જીવન સાથે અનેક જીવન જોડાયેલાં છે. એ સર્વ જીવનોમાં રજપુતમંરકારો ઉતરેલા છે રજપુતસંસ્કારનું જીવન જીવવામાં રાજ્યા શયદાને હાથે દેઠું સફળ થઈ છે એવું અવશ્ય માની શકાય.

રાજ્યાનું જીવન સાદું અને સરળ, આમરવર્ગની ગાયામાં પ્રજામાં જીવિત ખન્યું છે. એના પાત્રોની પ્રલયપ્રવાહી સુંદર છે એની સંકેતના સ્પષ્ટ અને સળંગ છે. આથી એ મહાગુજરાતના આમરવર્ગને ગ્રહીતી થાય તો નવાઈ નહિ.

શયદાની રાજ્યા ગુજરાતના ઉત્તમ શિખરે ખીંગજતા સરસ્વતીચંદ્ર જેવી નથી, કે નથી સંયોદ ને સત્તા દેખાડનાર ગુજરાતના નાય જેવી. છતાં રાજ્યા તે રાજ્યા છે.

શયદા કવિ છે. એમની કવિતા એમની નવલકથામાં નથી જડતી, પરંતુ ક્યાંક ક્યાંક શબ્દોની રમતમાં કવિત્વ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. આથી એક વેળા મારા રોટ્ટીએ મને કહેલું કે આવા લખાણને અપદ્યાગદ્ય કહેવાય કે નહિ?

શયદાની રાજ્યામાં રજપુતસંસારની ઝીણવટ જણવા ન મળે. છતાં તમને શોષ, નાશ, કષ્ટ વિગેરે દેખાશે. આમાં જ શયદા પંચોતે સરખાવવામાં યોગ્યતા બતાવે છે. બાકે એમાં મુઝફ્ફીગીરી ન હોય, છતાં રાજ્યા એક નવલકથા તો અવશ્ય છે.

પ્રવેશકના લેખક જળવંતરાય હાદાર અને શયદા એક પંકિતના લેખક નથી છતાં એક માર્ગના તો છે. રા. જળવંતરાય દ્વેનમાં એક પ્રવેશક લખે તો બાકી શયદા કાન ગુજરાતને ખૂંચે ખૂંચે બગાળે કરતાં રાજ્યા લખે?

શયદાની રાજ્યા નવલકથા સદિવમાં ગ્યાન અવશ્ય મેળવશે, એવી અમને આશા છે.

કેકિલ—

તમારો હાથ જુઓ નોંધો !

અનુવાદ કરનાર : રા. રા. “કળામિય”

હાથ જોતી વખતે પ્રથમ બાબત તેના આકાર વિશે, તેની આંગળીઓની લંબાઈ વિશે અને અંગુઠા વિશે ધ્યાનમાં રાખવાની છે. સાંકડા હાથ કરતાં પહોળા હાથવાળો માણસ વધુ ચપલ હોય છે—માનસિક અને શારીરિક બેઉ રીતે. અંગુઠા હાથ જોવાની ક્રિયામાં ‘ચાવી’ની ગરજ સારે એટલી અગત્ય જોગવે છે. અંગુઠાની બે ત્રીજા રીતે મક્કમ અંગુઠો એ હાથવાળા માણસના હૃદયમાંની દૃઢતા બતાવે છે, પણ જો અંગુઠો મક્કમ અને ટુંકો હોય તો તે દૃઢતા કરતાં હલીલાઈ વધારે દેખાડે છે. અંગુઠાનો ખીજો સાંધો નર્મશક્તિ અને હલીલની શક્તિ બતાવે છે. સાધારણ રીતે ટુંકા અંગુઠામાં ઉપરો સાંધો હલીલાઈ બતાવે છે ને એ હલીલાઈ ઉપલા બે ગુણોને ઠાંકી દે છે.

ખીજા જાતનો અંગુઠો હાથની પાછળ વાંકો વળેલો હોય છે. એ મનસ્વીપણું બતાવે છે. મથાળાનો સાંધો ભારે હોય છતાં તેથી જણાતી દૃઢતા આ મનસ્વીપણાથી ઘણું અંશે ઢાંકાઈ જાય છે.

અંગુઠો સૌથી વધારે અગત્યનો છે, છતાં આંગળીઓની અગત્યતા પણ વિસારી દેવા

જોવી નથી. ટુંકી આંગળીઓ પહોંચેલપણું ને અમુક અંશે ભુરસો બતાવે છે. ટુંકી આંગળીવાળા લોકો વિચારો ઝડપી લેવામાં અને દેવો દોષી કાઢવામાં હોંશિયાર હોય છે, પણ વિગતોમાં ઉતરવા જેટલી ધીરજ તેમનું મન રૂપી શક્તિ નથી.

લાંબી આંગળીવાળા લોકો આથી ઉંધા જ હોય છે. લાંબી આંગળીઓ વિચારશીલતા અને ચિન્તન બતાવે છે. એ આંગળી ધરાવનારાઓ ઝીણી વિગતો તુરત નોંધ લે છે અને આખી ખીનાને ખાલુએ રાખી તેના કાંઈ નહવા ભાગ પર ઘણી વાર ચિન્તન કરવા મંડી જાય છે.

ફેટલીક આંગળીઓ સપાટ હોય છે, તો વળી ફેટલીકના સાંધા આગળ ઉપસેલાં હાડકાં હોય છે તેથી હાથ જાણે હાડકાંવાળા

ભાગથી ભરેલો હોય એવું જણાય છે. આંગળીઓ લાંબી હોય કે ટુંકી, પણ તેનું સપાટ હોવું જણાવે છે કે એ આંગળી ધરાવનાર તુરત નિર્ણય પર આવી શકે છે. આ જાતની આંગળીઓવાળો માણસ વિચારશક્તિ કરતાં આંતરપ્રેરણા પર વધારે આધાર રાખે છે. હાડકાંવાળાં સાંધાવાળો હાથ વિચારશક્તિ, સામાન્ય સમજણ અને વ્યાખ્યાનપણું બતાવે છે.

“હેમ્પરાયર” નામે સ્ટીમરમાં ફરી જતાર મહાન બ્રીટીશ સૈનિક લોર્ડ કીચનરનો હાથ

જે માણસની આંગળીઓ નીચે લાગે જાડી ને ઝુલેલી હોય અને પછી ધીરે ધીરે ગોળ થતી હોય તે મથાળે સ્વચ્છ ને સુન્દર ગોળ ટેરવાંવાળી હોય તે માણસ પોતામાં જ રસ લેનારો છે એમ જાણવું, તે પોતાના આનંદો ને સ્વાર્થ તરફ ખાસ લુપ્તે છે.

હાથના નખ આરોગ્યની ખાજતનો વિચાર કરવામાં ઉપયોગી છે. જ્યારે ત્રીજી આંગળી, ખીજી અથવા વચસી આંગળી જેટલી જ લાંબી હોય છે ત્યારે તે જુગાર કે રટ્ટા તરફનું વલણ યતાવે છે. અર્થાત્ તે ખરો જુગારી જે બહુ જ શાન્તિપૂર્વક જુગાર રમી છુને છે કે હારે છે, તેની આંગળીઓ લાંબી ને પાતળી હોય છે, અને તેની ત્રીજી આંગળી ખીજી કરતાં મહેજ વધુ લાંબી હોય છે.

સાધારણ રીતે ચિત્રકારો ને કળાકારોની આંગળીઓ લાંબી, પાતળી અને થંકુ આકારની હોય અને દેખાવે સુન્દર હોય એમ મનાય છે, પણ એમ નથી. એવી આંગળીઓ વાળો માણસ કળા તરફ પ્રેમ ધરાવે છે ખરો, પણ તે પોતાના વિચારો દર્શાવી શકતો નથી. કળાકાર કે ચિત્રકારનો હાથ પહોળો હોય છે, જ્યારે આંગળીઓ ભારી ને ચેખંડા જેવા ઘાટની હોય છે. તેના હાથના બહારની કિનારી સહેજ વક્ર દેખાય છે.

હાથની આ બહારના ભાગની વક્રતા સર્વનાત્મક કલ્પનશક્તિ બતાવે છે, જ્યારે પહોળાં આંગળાં વ્યવહારિક મન બતાવે છે. એ જો મિથ્ય જોડે સાચો કળાકાર કે ચિત્રકાર.

આત્મિકામાંથી નિવૃત્તિ માનસિક

“ કલ્યાણ ”

કેન્યા. યુગાન્ડા, ટાંગાનિકા, ઝાંઝીયાર ને કાંગા વિગેરે સુલકમાં વસતા ગુજરાતી સાહિત્યરસિકો તરફથી આ માનસિક જીસાઈથી પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ રી. ૧૮

સેક્રેટરી :—

દિલ્લી લેખક મંડળ. પી. ઓ. બોક્સ ૭૩

નૈરોબી.

મરહૂમ હજરત જલાલ લખનવી

લેખક : રા રા યૂ રી નિયાઝ

હકીમ મીર ઝામિન અલી સાહેબ 'જલાલ' લખનઉના ત્રિધવિખ્યાત કવિઓમાંના એક હતા. તેમના પિતા સૈયિદ અસગર અલીખાન રામપુરના રામચક્રતી નવાબ યુગુદ્ધ અલીખાનને ત્યાં વાંતો 'અર્થના' કંઠાઓ સાંભળાવનારના હોવા ઉપર હતા. પિતામહ અથવા દાદા હકીમ સૈયિદ હસને અલીખાન મરહૂમ હકીમ શફોહખાનના ગાનનીય સાગિદોમાંના એક હતા, અને લખનઉના સાદી ઔપધાલયનાં તનીમાર્ગમાં નોકરી હતા. હકીમ સૈયિદ અલીખાનના સંગવાસ પછી તેમના પુત્ર હકીમ સૈયિદ અસગર અલીખાનને કપર્યુક્ટ ઔપધાલયમાંથી માસિક રૂ ૩૦) પેન્શન મળતા હતા તેમનું બાપકુ મકામ પારમાં હતું.

હકીમ મીર ઝામિન અલી સાહેબે જનવ શાહી મદ્રેગ મા અબીની કવિની કીરી ફાશની કિતબો પોને આગોરી નેતુ જન માટે ગુજી તેઓ ફરસીના ઉડા અબવાગી હોઈ નેમા રસ લેતા હતા.

હકીમ સાહેબને બાળપણથી જ કવિતાને શોખ હતો. મધ્યમ અનીર અલીખાન સાહેબ 'દિલાક' ના સાગિદ થયા, તેઓ મરહૂમ હજરત 'રસ' ના સાગિદોમાંના એક હતા થોડા દિવસ પછી હજરત 'દિલાક' તેમની કવિતાશક્તિ, પ્રતિભા અને પ્રસંગીય ચેત્યતા જોઈ નેમને પેતાના ઉસ્તાદને સોંપ્યા. હજરત 'રસ' પછી તે વખતે પારમા જ રહેતા હતા તેઓ સારા તત્વજ્ઞાની કવિ હતા. 'જલાલ' કેટલોક સમય સુધી તેવળ પારોગી ઈસ્લાહ લેતા અર્થાત્ કવિતા સુધરાવતા રહ્યા તે બાદ 'રસ' સાહેબ પવિત્ર કરગલાએ મુગલ્લાની જિયારત મઠે રવાના થઈ ગયા, અને ત્યાં જ પોતાની બાકીની જીંદગી પરી કરી. હવે 'જલાલ' પોતાની રચેલી કવિતા બખ્શિયુલ મુલ્ક, ફાહુલ-દવ્લા 'બક' સાહેબને દેખાડવા લાગ્યા.

હકીમ સાહેબનો જન્મ દિવસી સન ૧૨૫૦માં થયો હતો. હકીમ સાહેબની ૨૨ વર્ષની ઉંમરે એકદમ દિવસી સન ૧૨૭૨માં બળતો નશો દિવંતા બૂજેબૂજામાં અસાંતિ અને અરાનકતા પ્રસૂરી ગઈ. મુલની હાલહવાલી યઈ ગઈ. એ સમયમાં હકીમ સાહેબ પોતાના પિતા સાથે રામપુર આવ્યા, અને નવાબ યુગુદ્ધ અલીખાનની હુકુમત રહ્યા; પરંતુ નવાબ યુગુદ્ધ અલીખાન વધારે વખત જીવેલા ન પાગ્યા નવાબ યુગુદ્ધ અલીખાનના મૃત્યુ પછી બંને બાપદીકરાએ નવાબ કહ્ને અલીખાનની નોકરી સ્વીકારી લીધી. નવાબ કહ્ને અલીખાન જહાદુર, સાણા અને હુદ્દિમાન રામચક્રતી હતા તેમને પોતાની માનુષ્યા અર્થાત્ હુદ્દિ બાપાની ઉન્નતિ અને સેવા માટે ધણી જ ધારા હતી. તેમના દરબારમાં હુદ્દિના સારા સારા સીકરાયલા શિષ્ય કવિઓ હતા. આ વાત નિર્સાક જે કે, નવાબ કહ્ને અલીખાન જહાદુર દસ વીસ વર્ષ બીજા જીવતા પામત તો, હુદ્દિ બાપાનું મુખ્ય

સ્થળ દિલ્લી અને લખનઉને બદલે રામપુર યદ્ય પડત 'આલિય પણ એ દરબારમાં નોકાયલા હતા. મરહૂમ 'અસીર' એ જ દરબારના પેન્શન મેજનનારાઓમાંના એક હતા. રાયુબ ઈન્દાદ અલી સાહેબ 'બેદુ,' * આફતાબુદ્-દવ્લા 'કલક,' મુન્શી મહરમદ ઇસમાઇલ 'મુનીર,' સાહુઝાદા 'હયા' દહેલવી, મીર યાર અલીમન સાહેબ 'આગા,' મુન્શી અમીર અહમદ 'અમીર' મીનાઇ, મુન્શી અમીરુલ્લહ 'તસલીમ' લખનવી, ફત્તીહુલ્લ. મુક નવાબ મીરજા ખાન સાહેબ 'દાગ' દહેલવી, આ સર્વ જણ એ જ દરબારના રજકવિ હતા. ખરું કહીએ તો તે સમયનું કવિત્વ રામપુરના વાલીની ઉદાર વૃત્તિ ઉપર આવશ્યકિયું હતું.

રામપુરમાં હકીમ સાહેબની ધણી સારી કદ્ર કરવામાં આવી. હકીમ સાહેબ ધણા નાનુંક મિનઝત હતા, અને તેમને પોતાની કવિત્વશક્તિનું અભિમાન પણ હતું. તેમની બોલવા ચાલવાની ખબરદારી અને ચતુરાઇને લીધે તેઓ ખીલ કવિઓને પોતાના સમોવરીયા ન ગણતાં, પોતાનાથી ઉતરતા સમજતા હતા, અને તેથી જ એક વેળા કોઇ એક મખ્યાત કવિને કહેવા લાગ્યા કે: "આજકાલ બે ચાર અજ્ઞાનો કવિતા અને કવિત્વનું કન્યરધાણ કાઢી રહ્યા છે." તે કવિએ પૂછ્યું કે: "તે કોણ કોણ છે?" તેઓએ બેચાર નામ ગણાવ્યાં ને પછી કહ્યું કે: "અવર એક અલ્લાહ રખ્ખે, આપ હંયા!" આ સાંભળીને કવિ સાહેબ આપકા તેગનું મ્હોટું જ નોતો રહી ગયા.

એક વખત હકીમ સાહેબના નિમ્નલિખિત રાચર ઉપર મત્તસી અબ્દુલ હક સાહેબ ખૂબ આમાદી મસ્ત બની ગયા.

હકીમે કુપ ન સકા ઉસરતે દીદારકા લાલ;

આંખ કમખખતસે પેદુચાન ગએ તુમ મુજકા!

અર્થાત્ "મલ્લયકાળ (કિયામત) ના દિને મ્હારી દર્શનોલ્લુક મનોદશા છાની રહી ન રાખી; કેમ કે આ પરચરા અને દર્શનાભિલાષિણી આંખોથી તમે મ્હને જોળખી ગયા!"

કેટલોક વખત પછી રામપુરના દરબારમાંથી રાઘનામું આપી તેઓ ચાલ્યા આવ્ય, પણ કદ્રદાન નવાબે તેમનો માસિક મુસારો ચાલુ જ રાખ્યો, અને યોગ્ય દિવસ પછી તેમને ફરી બોલાવી લેવામાં આવ્યા. મરહૂમ 'જલાલ' ને સો રૂપિયા માસિક મળતા હતા. એ ઉપરાંત દરેક કાસીદાના હિનામમાં બસો રૂપિયા તેવણ મેજનના હતા તે જુદા! આ કમીદા ન્હાનામ્હોટા વહેવારો, દરબારનો કાસવ અને ખીલ એવા જ મસંજોએ કહેવામાં આવતા હતા. રમઝાન ઈદ અને બકરી ઈદને ટાંકણે તો જરૂર કમીદો કહેવામાં આવે.

મામદોલના નવાબ દુસયૂનમિયાં બદાદુર કવિઓના ધણા પ્રેમી અને કદ્રદાન હતા. તેઓ 'જલાલ' ને પચીસ રૂપિયા દર મારો બરાબર મોકલતા હતા, અને દરેક કમીદા ઉપર સો રૂપિયા બક્ષિસ આપતા હતા. વડુપરાંત દર વર્ષે પોતાને ત્યાં એક વાર્ષિક કાન્વસત્યા બરતા હતા, જેમાં 'જલાલ' ને પણ બોલાવતા અને જતી વખતે સો રૂપિયા નજરાલું આપતા હતા.

શાહ મુરશાદ અલી બજાદારી મરહૂમ 'જલાલ' ના સાગિર્દ હતા. તેઓ પણ તેમને નેહથી મદદ આપતા હતા.

મરહુમ આદનાબુ-દ-દવ્લા 'કલક'ના ઘર ઉપર દર રવિવારે કવિઓની ખાસ સભા ભરાતી હતી. જેમાં 'જલાલ' પણ ભાગ લેતા હતા. બધા એકઠા થી મિત્રો હતા અને એક બીજાને તેમની બૂંચો સાફ-દિલે દેખાડી દેતા હતા, જે તેઓ ખુશીથી સ્વીકારી લેતા.

તેમણે હર્ફ બાપાની ઝેના ઘણી સારી કીધી છે તેમના ચાર દીવન-કાવ્યમંથ છે. પહેલા કાવ્ય મંથનું નામ "સાહિદે સર્વુષ તખ્ત," બીજનું "હરિમા ગાકે મુખન મઅરફ બઝમાને હાલ," ત્રીજનું "મઝમૂન હામે દિ-કરો મુખને બે મસાલ" અને ચોથાનું "નઝમે નિગારીને હુ-ને મકાલ" છે.

એક હર્ફ હુગન અર્થત્ રાજકોષ "સરગાવચ્ચે ઝગાને હર્ફ" નામે તેમણે લખ્યો છે. જેમાં ખાસ બાપા, રાતદિવસની બોલચાલ અને હર્ફ બાપાના બારીક તત્વો સાથે તેનાં ૪૬ રહસ્યો પણ સમગ્રવચમાં આવ્યા છે.

"મુન્તખિયુલ કવાઈદ" નામક કિતાબમાં દિન્દી બાપા ઉપર એક અઝા અને કુશળ વિવેચકની પેઠે તેમના તરફથી ઘણું સાફ અજવાબું પડવામાં આવ્યું છે. "મુશીકુલ કુશ" તંઝીરિ તાનોસે અર્થાત્ નર અને નારી ભતિના રાજદોની ઝાજબ આપનાર હર્ફ બાપાનું અતિ ઉત્તમ પુસ્તક પણ તેમણે જ લખ્યું છે. અદિ આ કહેવું અતિરેયોક્તિભર્યું નહિ કહેવારો કે, હકીમ સહેગની ફતિયાથી દેશને ઘણો જ લાભ પહેચો છે અને પડોચી રચો છે. ગગપુરથી પાછા આવ્યા પછી, પિય જલાલ સાહેબે લખનઠની કાગરસભામાં ઘણી વેળાએ ભાગ લીધો. નવાજ સૈયદ અઝમર હુગવુન માટેજ 'દામિર' ને ત્યાં દર માને મુશાહરા થયા. એ જ વખતે આ તરફ હતી:

'દારખર' હમારે ધરપે યો આકર પઝદ ગયે !

હકીમ સાહેબના માથે એક રાખરે મુશાહરા બની લીધું હતું :

લો ઇમિતદાન તુમ સેરે નાલોંકા શયૂકસે ;

કયાં ઉરકે આસમાનકે નીચેસે હદ ગયે ?

અર્થાત્ : "ગુલામ નિઝાપની પરિશા તમે ધણી જ ખુશીથી લો ; શાને બધ પામીને આકાશ નીચેથી દરી ગયા ?"

તેમની દમની બીમારી વધુ બળે રાત્રે ત્રણે તેમને ઘણી જ પીડની હતી એક વખત તેમના આ રોને ભેર પડ્યું. મગજવાર હતો ; તેમના વડા દીકરા મુન્ને સાહેબે આવીને પૂછ્યું કે : "કઈ પત્રો ટપાવવા નાખવાના હોય તે, મુન્ને આપો. હું નાખી આવું." જેનો જવાબ તેઓએ માર્મિક-રાજદોમાં આપ્યો. મુન્ને સાહેબ સમજ્યા કે, તેઓ પત્રો આપવા કહ્યું છે. એટલે તેઓ હમા રજા થોડી વાર પછી પુનઃ પત્રો માગ્યા, પણ આ વેળાએ કંઈ જવાબ ન મળવાથી તેઓ વધુ પારો ગયા અને ભેથું તો તેમને અંતિમ સમય આવી લાગ્યો છે, અને થાસ પણ બહુ જ લગત ગતિએ ચાલી રહ્યો છે. તેઓ તરત જ તેમને ત્યાંથી ઉપડાવી અંદર ઘરમાં લઇ ગયા, અને પોતાની બેઠનને ખબર કરાવી અનેક ઔષધોપચાર કરવામાં આયા, પણ સર્વે વ્યર્થ ! આખરે ૧૯ મી અક્ટોબર સને ૧૯૦૬ ઈસવી ને મંગળવારે રાત્રે બાર વાગે ૭૭ વર્ષની ત્રણે હકીમ સાહેબ આ નાશવંત જગત્ને ત્યાગ કરી ગયા તેમની કમ 'કરજલાએ તાલ રટોરા, લખનઠ' માં છે.

છવટમાં તેમના કાવ્યમંથોમાંથી થોડાક ચૂંટી કાઢેલા રાગદો સુલ્લ વાંચકદંડની સેવામાં રત્ન કરીને તેમની કવિત્વશક્તિની આછી ઝાંખી કરાવીશ :

નિસને કુછ એહસાં ક્રિયા, એક બોજ સર પર રખ દિયા !

સરસે તિતકા કયા ઉતારા, સરસે છાપર રખ દિયા !

અર્થાત્ : “જેણે કંઈ આભાર કર્યો, તેણે માથા ઉપર એક ભાર રાખી દીધો ; શિર ઉપરથી તણખડું શું ઉતાર્યું, એક છાપર મૂકી દીધું !”

આ ઘણી સરસ બેત છે. આ બેતને વધુ તે જ સમજી શકશે, જે કોઈના ઉપકારના ભાર હેઠળ દબાયેલા હશે :

કુરકતમે એક દર્દ મેરા હમનશીં રહા !

ઉક બી ખડા હુવા તો ચહીંકા ચહીં રહા !

અર્થાત્ : “વિયોગમાં રહીને સાથી માત્ર એક દર્દ જ રહ્યો ! જે હું હોયો પણ થઈ ગયો, તો તે ત્યાંનું ત્યા જ રહ્યું ; જ્યાં પ્રથમ હતું !”

કસ તો ફિલ પિસ પિસ ગયા, ઇતના હુન્નમે ગમ હુવા !

યદ હય, એરે ફસક અપસા બી મજમઅ કમ હુવા !

અર્થાત્ . “કાલે તો હજ્ય પિસાઈ પિસાઈ ગયું, એટલા વેગથી ગમને ધસાડો થયો ! યાદ છે કે આઝાગ તમે આવો બનાવો ઘણા ઓગ બન્યા હશે !”

વો ફરકે આપ તો અ તા, અપર જવાબ ન થા ?

પિયાગર થા, ઇલાહી ! મેરા શાખાબ ન થા !

અર્થાત્ : “હે ખુદા ! અપર જવાબ નહોતો, તો રહીને સંદેરો લઈ જનાર પોને તો પાછો આવવે ! કેમકે તે તો કંઈ રહીને જીવતી નહોતી, જે પાછી નહિ ફરી શકે !”

ગરંગે આબલા હમ કૂટ કૂટ કર રોએ ;

કિસીકા છેડકે કુછ પૂછના બી નશતર થા !

અર્થાત્ : “અમે ફફોલાની પેકે ફૂટી ફૂટીને એકધાર અરાખે રડ્યા : કોઈનું અમને અમારી છેડ કરીને પૂછતું પણ, જાણે અમારે માટે નશતર જ હતું !”

ન આંખ દેખ સડી, જળ વો બે નકાળા હુવા !

તહરુરે નિગહે શવકે ખુદ હિતબ હુવા !

અર્થાત્ : “આંખો તેઓને, જુરખો કાઢી નાંખ્યા છતાં, જોઈ શકી નહિ ! શવક બરી દૃષ્ટિની અનલયળીએ પોને પરદાની જગ્યા લઈ લીધી !” એટલે અમે તેના સૌંદર્યથી એટલા ગાપા આશ્ચર્યચકિત ને મુગ્ધ થઈ ગયા, કે તેમના મુખકમળના સૌંદર્યનું પાન પણ કરી શક્યા નહિ !

ન આદ્ય સુખને ન નાણેહી સાજ કરતે હંય !
 વો' નંગે ઇશક હું, સખ એકતિરાન કરતે હંય !

અર્થાત્ : “ મ્હારી સાથે ન આદ્ય મિત્રતા સામે છે ન વિલાપ ! હું તે શું પ્રેમને બદનામ કરનારામોને છું, કે, જ્યાં મ્હારાથી દૂર ન્હાને છે ! ”

યા હર્મી ખીચી છુલાએંગે ઉન્હે, યા વો' હર્મે;
 કશિશે ઇશક ઇધર ખા'લ ઉધર, હો તો સહી !

અર્થાત્ : “ યા તો અમે તેમને ખેંચીને બોલાવી લઈશું, યા તો તે અમને; પ્રેમનું આપણું હોય કિંવા તહિ, પરંતુ હોય તો ખરું ! ”

હમ ઘોરેને બી છુમંચે રાદમાએ હંય ક્યા ક્યા !
 એક છુમંચે મય પીકે અરક આએ હંય ક્યા ક્યા !

અર્થાત્ : “ અમે ત્યાં નેહલા અપરાધ માટે પણ દેશલા સન્નિહત થયા છીએ ! માત્ર એક પૂંદ સગબ પીધાથી સરમના માર્યા દેશદેશ પારસેવામા દેખજેજ થઈ ગયા છીએ ! ”

કિમ્મને હર્દ અપના હું, કવૂન હય ગમખા'દિમે ?
 એક દિલ, વો'બી ઉન્હી કે હય તારદારોમે !

અર્થાત્ : “ કોને મ્હારું હૃદય મારું ? કોણ મ્હારા આત્મનોગાંના છે ? એક હૃદય હતું, તે પણ તેમના જ તરફદારોમા છે ! ”

ખજમે મથમે તમારો હોતે હંય !
 લામ હંસતે હંય, શીશે રેતે હંય !

અર્થાત્ : “ છોકરાઓની મહદ્વિભાં ખનુ શું શું તમારા થાય છે ! એક બાનુ ખ્યાલા હમે છે, તે બીજા બાનુ શીશી રેતે છે ! ” દ્વિઅર્થાત્ બેત છે.

દિલ તુમ્હે દેગે, તખ ઉસમે યે સિદ્દત હો સેગી ;
 કહી આઈના ખનાલો, કહી શાના હો લાએ !

અર્થાત્ : અમે હૃદય તમને ત્યારે જ આપશું જ્યારે તેમાં આ શુભો દલપત થઈ જશે. કે ને વખતે તમે હજો, તે વખતે પોતાનું કોમળ મુખકું જોવા માટે ચારીસો ખનાવી લો ; વળી મરજ થતાં કાળા બમર જેવા કેશ ઓગવા માટે ફૂલી ! ” કેટલી સરસ બેત છે ? આનું નામ તે રાધરી !

કહતી હય કઝા, કુશતા હમે ઉસપી અદાકા !
 ક્યા સયૂર હય, લેતી હય અદા, નામ કઝાકા !

અર્થાત્ : “ મૃત્યુ કહે છે કે અમે તેની અદા-છગના મારેલા છીએ ! ત્યારે શું મજાની વાત છે કે અદા, કઝાનું નામ લે છે ! ” ખૂબ છે.

ગયરકો શાના કરો ગેસૂએ જાનાં દેખા !
રાતકો હમને અઝાખ ખાંબે પડેશાં દેખા !

અર્થાત્ : “ અમારા હરીફ-શત્રુને અમે અમારી પ્રેમદાના વાળોમાં ફણી કરતા જોયા. આહ ! રાત્રે અમે કેટલું વિચિત્ર અને અસ્વસ્થ જાનાવી દેનારું સ્વપ્નું જોયું ? ”

એમ તો તેમના ચારે કાવ્યમંથમાંનો એક એક ‘શબ્દ ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સરસમાં સરસ બાવના-વાળો છે. કોઈ ક્યાં સુધી લખે ? આ લેખ નિરસ ન થઈ પડે, તે માટે મહેં થોડા સચરે ચૂંટી તેમના અર્થ સાથે લખ્યા છે. હંકમાં એટલું જ કે ‘જલાલ’ ઉપર લખનઉવાળા જેટલું અભિમાન કરે, તેટલું આણું છે. મરદમ ‘જલાલ’ ને પોતાની જન્મભૂમિ મત્તે કેટલી દાઝ, લાગણી અને માન હતાં, તેનો કંઈક ચિતાર તેમના જ શબ્દોમાં હું મહારા પ્રિય વાચકોની સમક્ષ રહું કરું છું :

લાખ યે’ આસમાં છુડાએ ‘જલાલ’;
છૂટતા કળ હય લખનઉ સુજશે ?

અર્થાત્ : “ હે ‘જલાલ’ આ આકાર મહારાથી લાખ છોડાવવાના થયતો કરે, તો યે શું ? મહારાથી લખનઉ કોઈ કાળે પણ ફરી સંસ્કાર જ નથી ! ”

— સ પૂર્ણ —

નિશાળમાં એક છોકરાએ માસ્તર પાસે પાણી પીવાની રમ્મ માંગી

છોકરો—સાહેબ, હું પાણી પીવા જાઉં ?

શિક્ષક—નહિ.

છોકરાએ ફરી પાણી પાંચ મીનિટ રહીને રમ્મ માંગી

તરત જ તે છોકરો પાણી પીવા ચાલ્યો ગયો અને થોડી વાર રહીને પાછો આવ્યો.

શિક્ષક—અહિં આવ, અહાર કેની રમ્મથી ગયો ?

છોકરો—સાહેબ, આપની જ રમ્મથી.

શિક્ષક—મેં રમ્મ આપી જ નથી

છોકરો—સાહેબ, તમે અમને શીખવ્યું છે કે, જ્યારે જે ‘નકાર’ વાચક શબ્દો આવે ત્યારે તેનો અર્થ ‘હા’ સમજવો. અને જ્યારે તમોએ જે વખત ‘નહિ’ કહ્યું ત્યારે તેનો અર્થ ‘હા’ થયો. તેથી જ હું ગયો.

(હલાસમાં હસાહસ)

એકકો

ઝાલીયા જોશીના અખાડો

આ નાગતું દાસ્યરસથી બરપૂર પુસ્તક તેના લેખક રા. "ઝાલીયા જોશી" તરફથી અમને મળ્યું છે તેનો સાહાર સ્વીકાર કરીએ છીએ.

છેલ્લાં બારેક વર્ષ થયાં રા. "ઝાલીયા જોશી" એ અનેક સામયિક પત્રોમાં દાસ્ય રસના લેખ રજૂ કરી ગુજરાતી ગીતાના દાસ્ય રસના સાહિત્યમાં પોતાનો એમ્પ્લ કાળો આપ્યો છે, તેથી અમારા પાઠકો અનુપમા તો નહિ જ હોય.

સન ૧૯૧૦થી ૧૯૨૦ સુધીમાં પ્રગટ થએલા તેમના લેખો તો આ સચિત્ર સંગ્રહ છે. દાસ્ય રસના લેખકાનું કામ એવડું કઠીન છે. દાસ્યરસનો લેખ લખનારને વાંચનાર એક ખુશ મીઠાજમાં હોય તો જ દાસ્યરસનો લેખ સફળ રીતે લખાયેલા જણાય છે, નહિ તો પછી જેમ દાલના ફટલાક ટીકાકારો (ખેતર કહો કાંટીકાખેરો) "નર ગૂમાવવા એડેલા" "ઝૂઝ" એસરી જતા "વગેરે પ્રયોગોનો જેમ આંખ મીચીને ઉપયોગ કરે છે એવું થાય. પ્રથમ તો આપણું ગુજરાતી જીવન જ એવું છે કે તેમાં દાસ્ય

રસને બહુ ઓછો અવકાશ છે. તેમાં જે ગળવાગાંઠવા દાસ્યરસના લેખકો છે તેમને વખત આવ્યો આપણા ટીકકારો ઉતારી પાડવા ચૂકતા નથી. જેર, એ ગમે તે હો, પણ આ પુસ્તક દાસ્યરસનું એક સફળ પુસ્તક છે એમ વિના સંકોચે અમે કહીશું

"ઝાલીયા જોશીના અખાડો" એ પુસ્તકનું પુઠું
પરનું ચિત્રનો નમુનો

સાદુઆધ્યાત્મવાણું તેમનું ચિત્ર ખરે જ રમુથ ને આબેહુલ લાગે છે.

પોણા, ત્રણમે . પાનાતું આ પુસ્તક ૩૨ રાની કીમતે "નવચેતન" ઓફીસ- માથી મળી શકે એવી ગોઠવણ કરવામાં આવી છે.

"ગુર્જરાધૂના યોધા ઓ" "શેરીઆઓનો સમાગમ" "સાહેબા ધ્યાય" આદિ લેખો રા. ઝાલીયા જોશીની વિવિધ પ્રસંગોમાં દાસ્ય જોવાની વિરમ શક્તિ રજૂ કરે છે. અમે હૃદયથી એ છીએ કે આ પુસ્તકની વાંચા દર કંઈક વધુ સરળ હોત.

પુસ્તકમાંના ચિત્રો-રા. પંડિતે દોરેલાં છે. રા. પંડિતે પોતાનાં ચિત્રો Unfinished રજૂ કરવાની ટેવનું પ્રમાણ આ પુસ્તકમાં કંઈક ઓછું-કંઈક છે.

શ્રીશીલ
સિંગર - રા. રા. માળ

ગુરત જાવાને ગોરી

નીસયાં રે લોલ.

છપન શબ્દની જ ખુબી જોર છે. પાનપટ્ટી
છપન મસાલેદાર મળી હોય ત્યા જ
પાનપટ્ટીના રમિયાઓનો દરોડો પડે છે. ચેરડો
સોલાપુરી હોય, પણ સાથે છપન મસાલેદાર
હોય, તો જ તેની આકર્ષકતા વધે છે.
અસહના વખતમાં જેને ત્યાં છપન કોડી
દ્રવ્ય હોય તેને ત્યાં ભુંગળ વાગતી અને
ધળાં ફરકતી. 'છપનીયો' શબ્દ તો
આપણે ત્યાં કહેવતરૂપ થઈ પડ્યો છે. અને
'અનાથના બેલી, નોધારાનાં આંધર, સામળિયાં
મારા વહાલા' ને પણ વર્ષો બે વર્ષો છપન-
ભોગ આરોગવાનું મન થઈ આવે છે.

બધી ચીજોનો અખાડો જમાવી એક
સામટી ખાવામાં મગ નહિ છપન ભોગ
સાથે ખાવામાં મગ તો પરણ્યા ગઈ, પણ
તે સાથે અપયા અને માંદગીની ધળ જ'ધાય,
એવી ટીકા કટકાક લખાયેલો તરફથી
કરવામાં આવી છે. વળી તેઓ એમ પણ
કહે છે કે દિવસના સાત દર્શન યાવ તેમના
ગાળામાં કોકોરજ નિદ્રામીન થાય છે અને

આમ થવાથી વચ્ચે વચ્ચે ખાવાની અનિષ્ટ
દેવ પડે. તે ઉપરાંત વચ્ચે વચ્ચે જમવા
ઉધવાથી તંદુરસ્તી બગડવાની દહેશત રહે
છે. કોકોરજની ઉંધને સરવાળો કરીએ
તો તંદુરસ્ત માણસને જરૂરી ઉંધ કરતાં
જમણી થઈ જાય છે. પણ આ બધા પ્રશ્નો
માનુષી અને અમાનુષી શકિતોના બેદ ન
સમજવાથી જ ઉત્પન્ન થયા છે. જેવી રીતે
રવિચારને દિવસે લોકોને મિષ્ટાન્ન અને ફરસાણ
ચપાટવાનું મન થઈ જાય છે અને લોજવાળા-
ઓને 'ફાપાક પુરી' 'રસરોટલી' 'શીખંડ પુરી'
અને ઢોકળો'નાં પાટિયાં લગાવી દઈ ધરાકની
રસદંતને સંતોષવી પડે છે, તેવી જ રીતે
આડે દહાડે બે આંપણી મીઠાંનીના જેલુ
આરોગતા કોકોરજ મહારાજને માટે છપન-
ભોગ ફરસાણરૂપ છે. અને ચંપકલાલ
મગનલાલની 'બાધિ હળર પણ ઓલધ બાર'
ફક્ત બાર નં'ગરથી હળરો રોગ મટાડનાર
દવાની માર્ફક છપનભોગમાં પણ એક
ચીજમાંથી જેટલી અને તેટલી વસ્તુઓ

ખનાવવાની હોવાથી ખનાવવાર અને ખનાવ-
કાર્યનારની યદ્યદારત પણ ધણી સારી
કળવાય છે

અમારા મુ'અમ્મના હાપનભોગમા પણ કોઇ
વાતની ઓછા નહેતી. જેવી હાપનભોગની
વાતીઓમાં વિવિધતા હતી તેવી જ વિવિધતા
તે પ્રસંગે પધારેલા ગુરૂદેવોમાં હતી કાંકરેણી
અને શ્રીનાથજી, અમદવાદ અને સુરત, અને
ખીમ જે જે રથજો એમની ગાડી કે મોટરે
ઉડેડેલી પવિત્ર રજથી હંમેશ ધનપાયાય છે
ત્યાંથી મુ'સાઇના બાળકો હાપનભોગ પર
પધાર્યા હતા જેમ લમના વરામા રજાક જેન્ડ
દાનર રાખવાથી વરાનું ગૌર. વધે છે તે જ
પ્રમાણે આ ગુરૂદેવોની પધરામણીથી હાપન-
ભોગની મદત્તા લાખ મણી વધી હતી.
વૈષ્ણવધર્મના ગૌર રૂપ, તેમના આ લોક
તેમજ પરલેકના દિવના સાચા દિત્યતક,
તેમ । ધર્મસિધ્ધાંતોને શ્રવનમાં ઉતારનર,
ગોવિંદથી પણ અધિક એવા ગુરૂદેવે ને સામટા
નિહળવાની તક હાપનભોગે અપાવી એ
મુ'અમ્મવાસીઓનું સદ્ભાગ્ય હતું

તે દિવસે તો મુ'અમ્મના આનંદકળ સમ
હતા. તેમા પૈસો લખસૂટ ખર્ચાતો જુદે જુદે
દિવસે જુદા જુદા મહારાજશ્રીઓના વરધોડા
નીકળતા વરરાખના ઘોડાની આગળ જ
પોતાના છોકરાઓના સામેલા રાખવાની
ગણીતી જુદામાં જે ચડતી ઉતરતી પાપરી-
સાયવત્તાનો મુદો સચવાયેલો છે તે આ
વરધોડામાં ગુરૂદેવોને પણ સાચવતા જોઇ
એમની માનવતા માટે એમના પર ધણું વદાલ
છુટતું. નાના છોકરાંઓને સાંભેલા થવાની
ધણી હોંસ હોય છે. તેટલા જ ઉમંગપૂર્વક
તેવા જ સારા ક્રીડાં પહેરી આ વરધોડાની
બગીઓમાં ખીરાજેલા ગુરૂદેવોને જોઇ તેમની
બાલસુલક નિર્દોષતાની જાંખી થતી અને હેલું
હૃદયથી હલકાતું. તેમની આગળ દવાઇ
અને ટેટાં, ઝાડ અને બપોરીયા, કાડી અને

ગજારા વગેરે આનંદમાળ ક્રીડાની અને
હજારો રૂપિયા દરરોજ વપરાતા. આતાં એ
દુઃખ અને જતાં એ દુઃખ એવી દુઃખદ લક્ષણો
આ સદુપયોગ થતાં જોઇ પ્રત્યેક વૈષ્ણવને
આનંદ થતો. અને પોતાના જ પૈસા
વપરાય છે તથા પોતાના જ પૈસાથી ગુરૂદેવના
તથા અન્ય વૈષ્ણવોના આંખ અને કાનને
આનંદ થાય છે તે વિચારથી હર્ષ જોડાઇ
જતો. આડે દિવસે અરપૂરય મણાતા અને
મંદિરમાં એસવાનો પણ હક ન અનુભવતા
લાડીઓ પણ ક્રીડાન લાખટ ઉંચકવાને
બહાને ગુરૂદેવના સહાજનમાં ફરી કાપાનું
કલ્યાણ કરી શકતા તે પણ તેમના સદ્ભાગ્યની
ચીમા હતી.

આખું ગામ હાપનભોગના દર્શન કરવા
ઉલટતું હતું. કોકોઃછ તો રોજના અને
હાપનભોગ તો કોઇ જ વર થાય તેથી સૌ
કોઇ હાપનભોગના દર્શન જ કરતું આ
બહેલાવી બહેલાવીને તેની ચીજો વિશે જ વાત
કરતું. એનછીઅર ખુણાની અને ડીઝીની
ચોકસાઇ બતાવે તેથી એ વધારે વૈષ્ણવોને
ભોગની ટોપલીઓની ગોઠવણીની હતી.
મારા જેવા ખીનઅનુભાવીની આખ બધી
ટોપલીઓની ચીજો ન પારખી શકતી, પણ
મારીમાની અનુભવી આંખો તો કેમીકલ
એનેત્રાઇઝરની બારીક પરીક્ષણશક્તિથી એક
એક ચીજ જોળખી શકતી.

અમારા પડોશી દીંડુકાઇ કહે છે તેમ
“બહુને આંગણીએ વળગાડી” દર્શન કરવા
જવામાં કાશીમારીને દેહવો મળતો. હાપન-
ભોગનાં દર્શન કરી કાપા પવિત્ર કરવાનો
અવસર રખેને રમણ ચૂપી જાય ને બીક
કાશીમારીએ રમણને બોલાવી હતી અને
દર્શન કરવા તેડી લાવ્યાં હતાં. આ દશ
વર્ષની છોકરી કેંઈ દર્શનમાં એકલી ન હતી.
ડોરીઓ નાના છોકરાંઓને લાવતી, એટલું જ
નહિ પણ અઢર વીશ વર્ષની શ્રદ્ધાળુ યુવતીઓ

પણ તેમના નાનાં છોકરાંએને તેડીને દહન કરાવવા આતી. કેટલાંક બીડમાં રડતાં, કેટલાંક ચમદાનાં, કેટલાંક છાપનબોગ તરફ, "મમ મમ મમ મમ" કરી હાથ લંબાવતાં. અને જ્યારે વાર આંધુએ કરેલી આ રિનાંને ઠાકોરજી ન ગણ્યકારતા ત્યારે રડમંસ ચહેરા કરી નાખી એ ઉપાય અજમાવવાની તેયારી કરતાં.

ટોપલીઓમાંની વાનગીની નામકરણ સંસ્કારની ક્રિયામાંથી કાશીમાશી કંઈક નિવૃત્ત થયાં ત્યાં તે શકુંતલાને પોતાના હાથમાંથી વીંટી સરી જવાનું લાંબે વખતે શન ચયું હતું તેમ તેમના હાથમાંથી કંઈક નીકળી જવાનું લાન ચયું.

"વીજકાર વહુ ક્યાં ગયું ?"

"કેમ વળી, તારી આંરણીએ હતી ને ?"

"હા, પણ જોને ક્યાં ગયું ?"

સામા પક્ષના દુનિયાના સરકરમાંથી, એ શુરવીર શોધાઓ પોતાના સ્વામીનું શીર શોધવા ભૂજબળથી રસ્તો કરતા આગળ વધે તેમ માશીયા અને કાશીમાશીએ અથગ બીડમાં રસ્તો કરવા માંડ્યો. વિનયના દૃષ્ટાંતરૂપ રામચંદ્રજી સીતાના ચિરદયથી લાન ભૂલી આકંઠ કરતાં કરતાં 'હે રસીતે, હે રસીતે' એવી "રાડયુ" પાડતા તેમ મંદિરમાં જળવવાના શિષ્ટાચાર ભૂલી જઈ કાશીમાશીએ પણ આકળાં યઈ જઈને "ઓ વહુ, ઓ વહુ" ની ખૂંસો પાડી કકળાણ કરી મૂક્યું. મીસીસને એક ખુણે લિખા રાખી હું પણ ચંદુની વહુને શોધવા મંડેલ.

વહુને શોધનાં શોધતા કાશીમાશીની બધી ઈંદ્રિયો કામ કરતી હતી. ધડીમાં "વહુ, વહુ" ની ત્રાડ મારતાં, ધડીમાં "હું" થે રાડ કેવી મુખી કે એને આવી બીડમાં લાવી !" એમ વિલાપ કરી પોતાને હોય દેતાં, ધડીમાં ઠાકોરજીને નમસ્કાર કરવા મંડતાં ને અરજ

કરતાં "મહારાજ તમારો માલ છે. તમે આપનાર છો, ને તમે ઉપાપનાર છો, માટે જલદી મારી વહુને મેળવી આપો" અને ફક્ત રત્નતિથી ઠાકોરજીનું દયાસાગર જેવું હૃદય નહિ પીગળે એમ શંકા જતાં તે માલ પર પડાપડ પટાકડી બોલાવી પેતાને સમજ કરી ઠાકોરજીની માશી માગતાં અને આટલી સમજથી સંતોષ માની વહુ શોધી આપવાને ઠાકોરજીને પાછી અરજ કરતા.

પણ ઠાકોરજી મહારાજ "જે જે મહારાણી જમના જે જે પટરાણી જમના" સાથે ગુરુનગમાં રોકાઈ ગયા હશે તેથી એમની અરજ મોડી સંભળી અને અમારે અર્ધા કલાક મુધી ફાફ મારવા પડ્યા, અર્ધા કલાકને છેડ અમે મંદિરની બહાર જોવા નીકળ્યાં ત્યારે દરવાજા આગળ મિષાઈ દાદાના દવાલામા બેટ્ટા, કુરુકુરકા ખાતા બાધના જેવા વહુને દોડા.

કાશીમાશીને વિચારીને ધરમ કરતા ધાડ આવી. અર્ધો કલાક મુધી વહુ બોલાવ ગયાં તે વખતે જાણે એણે સંકળ કરવું પડ્યું હોય તમે કેમ ધર્મિષ્ઠ વૈષ્ણવ 'વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ જે પીડ રાધ જાણે જો' નું રહસ્ય ખરબર સમજી, તેમની વહુને બંગડી હંચકવાની પીડ પડતી હશે એમ અંતઃકરણપૂર્વક માની, તેના હાથનો કાર એણે કરવાના શુભ આશયથી, તેના એક હાથની બંગડી કઢી ગયો, અને વહુના પિયરની બંગડી દોવાથી કાશીમાશીને કપાળે બંગડીની કિંમત ચોંટી.

છાપન ભોગનો મહાન્ ઉત્સવ કાશી માશીને રૂપીઆ પચાશેકનો ચાંદનો ચોંટાડીને વધાય ગયો. માશીયાને આવ્યો બે એક માસ થઈ ગયા હતા. એમની સુરતની સળીરીઓ એમને "જે શ્રીકૃષ્ણ" લખાવી સુરત બોલાવતી. માશીયા છાપન ભોગની ખાતર ખાસ આવ્યાં હતા અને તે ખાસ

થતાં હવે આરતે આરતે જવાનો વિચાર કરતાં હતાં તેવામાં એક બનાવ બન્યો, જેથી એમને એમનાં ગાસડાં પોટકાં જલદી બાધવા પડ્યાં અને મુરત લાણી પદ ચલું પડ્યું.

અને તે બનાવે માણીયાની ડીટકટીવ તરીકેની શક્તિ બતાવી આપી.

યયું એમ કે હેમચંદભાઈ આગલી રાત્રે બહારગામ હોવાથી હોરાભાભી ન કરે કાળી કોપલડી ટફકાર, માટે મહેલે નથી ભર્યાર રેંગી દુઃખદ સ્થિતિ અનુભવતા હતા તેવે વખતે સવારે દશેક વાગે ઓચિંતું જ એમને જાગ્યું કે એમની સોનાની ચેન એકદમ ગુમ થઈ ગઈ. હેમચંદભાઈ હેત તો “આ નાથુમાઈના લલ મારી મેનડી ખોનાણી” કહીને ફરીયાદ કરત, પણ એમ ન હોવાથી એ જલ્દા જ અશરા વગરની મળુન વેલડી તુટી પડી અને તેણે એકદમ હુકાવે મૂક્યો.

ધણા એના બહુ દુર મનુષ્યો હોય છે કે કોઈની સાથે જના બાવ અટાવવાનો વખત આવતાં તેમની આખમાથી પાણી ઉતરી આવે છે અને એ નિર્મળ જળિનિંદુડાથી જ સામા માણસને ભાંડો પાડી નાખે છે, જ્યારે કેટલાકના હૃદય એટલાં સુકામળ હોય છે કે નેહીજનના મલુના ભારને પણ મીઠા તારા બાઈ સેન્ડો પર્યર ઉપાડે છે તેટલી સહેલાઈથી ખમી શકે છે. છતાં આવાં ધણાં સખત કે સુકામળ હૃદયો પેસાની ખેટથી કકળા ઊઠે છે.

આ રણસિંગકુંડુ પુંકાયું કે તે આહવાહનના જવાબમાં પહેલે માલેથી અને બીજે માલેથી, દાદરેથી અને ભોવતળાએથી, ઓરડીમાંથી અને ચાલીમાંથી ‘પગેવારો’ ની ઢુકડીઓ નીકળી પડી, અને હીરાભાભીની આસપાસ તો

Neighbours to right of her,
Neighbours to left of her,
Neighbours in front of her,
Clamoured and thundered

અને અમારી ચાલમાં એક ‘રોબીનહુડ ઓફ નોટીંગહામ’ પણ હતાં જેમનું લોહી અનુયાયીની એક ત્રાડથી ધગડી ઊડતું અને મદદ કરતા ગમે ત્યાં હોય ત્યાંથી દોડી પહોંચતાં.

ભુલ ભુલ અનુમાનો થયાં. કે.ઇ. કે. કે પેથાપુરથી એમના પીયરમા અચૂત થયાના સમાચાર આવ્યા. કોઈએ ધાર્યું કે હેમચંદ ભાઈ, નન્દનવનમાં એમની વાટ જોવા ગયા. કોઈએ ધાર્યું કે એમની આખોઈ ઉતરી ગઈ. એમને કેઈ બાઈ દગાવી ગઈ હોય એવું તો કોઈના ધારવામાં આવ્યું જ નહિ, કારણ કે ખતા સુધી કોઈથી પણ ન દગાવાનો એમનો જન્મસિધ્ધ હલ હતો. ફક્ત હેમચંદ ભાઈ જ લોકાના દેખના એમને સંબણી, કુમારજી વગેરે હેતના નામાંથી સંબોધા પોતાના પત્ની પરને કાશુ બતાવતા. છતાં હેમચંદ ભાઈના મગજના રકુ નો એ જેન ધારે તેમ ચઢાવી શકતાં.

ગમ્મત એ ધઈ કે જેમ મદારી માણસો બેના થઈ ગયા પછી ફુગડી વગાડી અંધ કરે તેમ હીરાભાભી, બેકડો સાબજાને અમે બધા આવ્યા એટલે અટકી પડ્યા અને કેઈની તરફ ન જોતાં ધીમાધીમા નિસાસા નાખવા મડ્યા. ભાવણ કરતાં કરતાં વકતા અસરને ખાતર ધરાદાપૂર્વક અટક્યા હોય અને શ્રોતા હવે એ શું બેલશે તેની અધીરાઈથી રાહ જોઈ રહ્યા હોય તે જ પ્રમાણે, હેમચંદભાઈ સિવાયના બીજા બધાની શબ્દોમાં જાદરેજની વોટરમુદ ત્રીજેરી જેવી એમની વોટરમુદ ગણાતી આખોમા રેલ કેમ આવી હશે તે જાણવા પાડે શીએ શ્વાસ રેડીને અટક્યા. એક બે જણીએ ‘કેમ હીરાભાભી શું થયું?’ વગેરે પૂછપરછ કરી, પણ દાન આપવું તો સુપાત્રને જ આપવું એવો હાતાનો સોનેરી નિયમ હીરાવડુ જાણતાં હોવાથી કાંઈ ચોગ્ય માણસને જ જવાબ આપવાનું એમણે મોકુફ રાખ્યું.

એટલામાં આપણું રોબીનહુડ આવી પહોંચ્યાં, એમની અને હીરાભાભીની “દળી દુબોદુબો.”

Then Robinhood is to Hira bhabhi gone.

He has taken her in her lap.

Ho has palled her back, he has palled her cheeks.

He has asked her question three.

પસે રોબીનહુડ ધોડ્યા સે હીરાભાભી પાસે એને લીધા છે ખોળામાય

એનો પંપાળ્યો વાસો, એના થાગડ્યા સે ગાલ

એને પુરવા સવાલ ત્રણ ચાર.

અરે ત્રણ શું, માશીયાએ તો હીરાભાભીને ત્રણ પ્રશ્ન પૂછ્યા અને હીરાભાભીએ ત્રણ વસ્તુઓ સમજાવી. એમની પાસે તોલાની સોનાના ચેન અઘરોડ પર મૂકીને હીરાભાભી બુલ્લથી સહેજ લટાર માગવા ગયા ત્યાં તો કોઈ પરિત્ર માથાપતું ફરજદ તફડી કરી ગયું. હીરાભાભીએ એને અઘરાઈ પર જોઈ હતી તે નિશ્ચિત વાત હતી, પ્રેક્ષક અલવારે ક પછી સાધારણ વર્ગમાં રેલગાડી અટકાવનાર તરીકે નામીયા થઈ ગયેલો પેલો મહમ્મદ હેલ પણ હીરાભાભીની આખ પર નજર પડી કરે તેમ નહોતું. છતાં એની કિંમતની ખાજત જરા...ક અનિશ્ચિત હતી માશીયાને પાંચતોલાની એન હતી એમ હીરાભાભીએ કહ્યું. પછી એક લાગણીવળી બાઈએ કહ્યું કે “તારે તો બા બહુ કિંમતને માલ ગયો” જેના જવાબમાં હીરાભાભીએ કહ્યું કે સવાસો દોહસોનાં બરો. બીજાએ પૂછ્યું કે “સોનું તો સારું હતું ને ?”

“હા રે નર્યું કાંચન જેવું. તેથી જ કહું છું કે દોહસે એકો દશે જ”

“કારીગીરી સારી હશે તો મજુરીના પેસા બહુ બેકા હશે”

“હા રે, એકસો સાઠેક સુધીની દશે”

“કરાવેલી કે ? મુંબઈમાં તો મુઆ બહુ પેસા બેસે” બીજા એક બાઈમાં સહનુભૂતિ ફાટી નીકળી

“હા, અહીં કોઈ સારા સોની પાસે કરાવેલી. બહુ કેવું કે નામ છે. તેથી જ કહું છું ને કે એકસો સાઠ રીતેની દશે”

આટલી વાત થઈ એટલામાં તો હીરાભાભીને વિહ્વલતાનો એક એવો ઉથલો આવ્યો કે એકદમ જ તેમણે છાતી કુટી કાળ પર એક મુકો ચસમસાવી દીધો.

એટલે પછી માશીયા ખીજવાયાં. “આવી નાદાની હોય જ એમાં તે ક્યા હજી કહી ગઈ હતી ! ચાલો ભરાયો દહરત કે તરત એનો નિકાલ જોતજોતામાં ચોર પકડાઈ જશે.”

“એ શું દહરત મહમ્મદ પયગંબરને કંઈ મળતું હશે ?” એક અમદાવાદીએ પૂછ્યું. મદદથી કરવાની કંઈ ક્રિયા દશે કે બામરા ભૂતી સહાયથી સાધવાની સાધના દશે કે મુંબઈના ડિટેક્ટીવમાંથી કોઈ ડિટેક્ટીવનું નામ દહરતખીયાં દશે ! શું દશે તે ધણાના છુટા બેગમાં ઉતરી ચક્યું નહિ.

“અરે એ તો દહરત. દહરતમાં પણ સગજતા નથી. તમે ચે શું લાઇ ! એ તો સેવદ દશેલીમાં કે રકાખીમાં જોવાડે, અને આપણે એમાં જોવાડું. અંદર ધંદરનો દહરત દેખાય. પહેલાં વારીલા વળાઈ જાય, પછી પછી છંટાઈ જાય. પછી સજા ભરે અને એમાં ચોરને બોલાવે ત્યારે ચોર દાજર થાય. એ તો અહીં ખમર કાઢી લાવીશું કે કોણ દહરત ભરે છે ! સુરત હોય તો તો અબધડી ગુલામગાઈને બોલાવી લાવીએ.

વાંચક ! જો તું પણ માશીયાના આ કીમીનલ ઇન્વેસ્ટિગેશન ડિપાર્ટમેન્ટ વિશે ન

જાળુનો હોય તો તારું ખરેખરું દુર્ભાગ્ય છે. કારણ કે ચોર પકડવાની એમની પધ્ધતિ દરેક રીતે આવકારદાયક છે. ઈંગ્લેન્ડની રોકડઘડ-ધારા જેવી આ ખરચાળ સંસ્થા નથી. તેમાં ડિટેક્ટીવ રોકવા નથી પડતા. ઉંધ ઉળંગરા નથી વેઠવા પડતા, લોહીપારણુ કુતરા નથી વાપરવા પડતા, તેમાં ચોર પકડતાં વર્ષો અને મહિના નથી થતા. ફક્ત એકે કે બે કલાકમાં ચોર સુતરને તાતણે બંધાઈ તમારી સામે ઊભો રહે છે અને માલ કયા સંતાડ્યો છે તે કહે છે. હજરત એ ચોર પકડવાની સહેલી, સસ્તી અને દુકાની પધ્ધતિ છે.

હજરત ભરનારને શોધી લાવવાનું બીડું માશીમાએ ઝડપ્યું. લાગણીવાળા પાંડોશીએ હવે કહ્યું, સાંભળવાનું કે પછી સીનેમા નાટકના દૃશ્ય જેવું કંઈ જોવાનું મને એમ નથી જાણી, જ્યારે માશીમા એમની ચોર શોધવાની સ્વરેશી પધ્ધતિ અજમાવે ત્યારે હજરત સાંભળવું વગન માગી વદાય થયા.

ખાસ અંગનાં માણસ રહ્યાં પછી હીરાભા-બીએ એમની જમણી ખાજીની પાંડોશી કમળાખાઈ તરફ શકે બતાવ્યો. એ બહાર નીકળી ત્યારે એ ચાલીમાં ઊભી હતી. “ત્યારે હું ખા એના સિવાય બીજું કાણુ લે !” આ શકે હોવ ને માટે માશીમાએ હીરાભાબીને અભિ નંદન આપ્યું, કારણ કે હજરતની શાસ્ત્રીય રીતે ચોર શોધી કદવામાં કોઈના પર શકે હોવો આવશ્યક છે. અને કોઈ કહેશે કે શકે ખાણુવા કરતાં સહેલું કામ દુનિયામાં બીજું, શું છે ?

ચુલ્લા, લાઈ નહિ તો એના ભાઈ ફાજલ-લાઈ, અશુભાઈ, કરીમખાઈ, અમથાલાલ, મંજારામ, કોઈને પણ માશીમા પાતાળના ઉંડાણમાંથી પણ પેદા કરી શકે તેમ હતું. એનું મન તેને ત્રીજે જ દિવસે સવારે તો મંજારામ મુઝાવર હજરત ભરીને ચોર પકડી આપ્યા આવ્યા.

—અહુ—

જગતનું હહાપાણુ.

દર સુદે જગલમાં એક કવિરાજ મરત યજ્ઞ વૃક્ષમાં યજ્ઞા નીચે નિરાંતે સુઈ રહ્યા હતા. અર્ધાંશક કલાક વીત્યે, એક પચિસ પામે થઈને ચાલ્યો-કવિની બેઠકારી ઉપર હસ્યો.

કવિએ પૂછ્યું “ઓ મુસાફર ! કયાં ચાલ્યા ?”

સામેથી પ્રત્યુત્તર મળ્યો “ગંદીરમા પૂજન કરવા.”

“ચેતનના મંદીરમાંથી આત્મદેવ ઉડી ગયા છે કે મૃગની જેમ કરતુરી માટે ગિરીએ ગિરી ભટકવાની ટેવ પડી છે ?” કવિએ પૂછ્યું.

મુસાફર આગળ ચાલ્યો. કવિરાજ જગતના હહાપણુ ઉપર હસ્યા.

હહાલાલ મણીલાલ મહેતા.

અવધાનકાર : રા. જેહાંગીર માણિકજી દેસાઈ

* ૧૯૨૨ની સાલથી જે કાવ્યમથા લાજુકારા ગુર્જરગીરાના ખુજેખૂલમાં ગણ-ગણી રહ્યા હતા તે ચાર વર્ષ પછી પણ દુનિયાને પ્રકાશ લેવા પામે તેથી કયો સાહિત્યરસિક ખુશી ન થાય? વિનય અને શાંતિનું ભૂતિમંત સ્વરૂપ, છતાં યે દુઃખ-દાવાનળમાં ધગધગતો જાળામુખી, પલેપળ વિશ્વાસ અને ઉશ્વાસમાં જ જીવન બતિન કરનાર, અને એમ છતાં વખત-મ-વખત ગુર્જર સાહિત્યવાટિકાને અવનવાં પદસવે અને પુષ્પોથી શણગારનાર અરેઘર ખજારદાર જેવો શીઘ્ર કરિ આટલે લાગે સમયે પણ 'કલિકા' ને પ્રકાશિત કરવાને શક્તિવાન થાય છે, તે માટે આપણે આનંદ અને ઉશ્વાસ સિવાય બીજું શું પ્રકટ કરી શકીએ? ટુંકમાં, આ નવીન પુસ્તક 'કલિકા' ને અમે સાહિત્યક્ષેત્રમાં સદર્પ આવકાર આપીએ છીએ.

'કલિકા'ની પિઠાન લેખકના જ શબ્દોમાં કરાવીએ. "સર્વ સંસારી હૃદયોમાં મેડે વહેલે કાષ્ઠક કાળે ફૂલની એક અદ્ભુત કળા ફૂટે છે અને આ રથુળ જીવનમાં સ્વર્ગની મહેક મહેકાવી રહે છે. એ કળીના દર્શનમાં પ્રભુના દર્શનની દ્વંદ્વની આકર્ષકતા છે.

એ કળીના સુવાસમાં પ્રભુના સ્નેહની પરોક્ષ પ્રતિનિ છે" ફારી, હિંદી અને ઉર્દૂ કાવ્યોમાં જેવી રીતે હવિરતોએ પ્રેમરટણ અંતર્ભૂત ક્યું છે તેવું આમાં પણ સહેજે જણાશે: મૃગારસનું નખશિખ વર્ણન એમાં સહેજે તરી આવશે. એમાં બધી મળીને ૩૬૫ કડીઓ છે, તે વર્ષના પ્રત્યેક દિવસે એક ગાઈ શકાય. પ્રારંભથી અંત સુધીની કડીઓમાં ભાવ અને વિચારની સળંગતા અખંડ સચવાયેલી છે. 'કલિકા' સાત 'પાદડી' મળેતા ખંડમાં વિભક્ત થયેલી છે. બૃદી બૃદી પાદડીઓના રંગ અને દોરમ સુસંબધ અને સુમિશ્રિત છે, છતાં યે દરેક કડી પૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર અને સ્વચ્ચિત છે, એટલે વાચકને કોઈ પણ પાત્ર ઉધાડતાં અને કોઈ પણ કડી વાચતા તે દરેક કડીમાંના ભાવ અને વિચાર તેમાં સંપૂર્ણપણે સમાયેલા જણાશે. સંસ્કૃત કાવ્યસાહિત્યમાં જેવાં 'મુક્તક' લખાય છે, તેવી જ આ કાવ્યમાંની પ્રત્યેક કડી પણ છે.

'કલિકા'ની વિશિષ્ટતા એ છે કે તે એક સર્વથા નવીન છંદમાં રચાય છે, જેને કવિ "મુક્તધારા" કહે છે. કારણ કે એમાં અંતર્ભૂત ઉર્મિઓ અને રહીતો આસ્પષિત

આ સુદર કાવ્યમથનું મુખ્ય રૂપીઆ એ છે. મથનનું ઠેકાણું "નવચેતન" ઓફીસ નંબર ૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

વહે જ જાય છે. “સંદેશિકા”ની સમાલોચના કરતાં કોષ્ટએ તેને ‘સૂકાતો રસપ્રવાહ’ કહ્યો. તેનો સચોટ ઉત્તર આ નવીન અંથ આપે છે. દુનિયાની જે જે ભાષાઓનું કવિએ સાંગોપાંગ અધ્યયન કર્યું છે તે ભાષાઓનાં સર્વોત્તમ વિચારરત્નો આ ‘કવિકા’માં કયાંક કયાંક યુંધી દેવામાં આવ્યાં છે. પૂર્વોક્ત ઉપાલમ્બનો કવિ પ્રત્યુત્તર આપે છે કે : “કવિતાની કળા જેટલી સર્જક તેટલી અતુલરસુશીલ પણ છે, અને તેથી જ દુનિયાના મોટામાં મોટા કવિઓનાં કાવ્યોમાં જે પ્રગટ સામ્ય દેખાય છે તે અનિવાર્ય છે. કવિની શક્તિનું માપ કાદતી વખતે વિવેચકે ખાસ નોંધવું છે કે કવિના આ અનિવાર્ય ગુણની પાર એની પ્રતિભા અને સર્જકતા ઝળી ઉઠે છે કે નહીં. આ નવા જંદુનું સ્પષ્ટિકરણ કરનાં કવિ કહે છે. ‘મુક્તધારા’માં આખી કડી આઠ ચરણોની છે. ૧- -૫-૭ ચરણોમાં ચાર ચતુર્શ્વર સંધિ, એટલે ચાર ચાર શ્રુતિઓ ॥ ચાર ગણ (foot) છે, અને ૨-૪-૬-૮ ચરણોમાં ચાર ચાર શ્રુતિઓના ત્રણ સંધિ છે અને ચોથી સંધિમાં બે શ્રુતિ છે, તેમાં છેલ્લી શ્રુતિ લઘુ ને શાંત નોંધએ. આ તમામ સંધિઓમાની પ્રથમ શ્રુતિ પર જ મુખ્ય પ્રયત્ન (accent) આવેલો નોંધએ. સંધિની ત્રીજી શ્રુતિ પર તેથી ઉતરતો પ્રયત્ન હોય તો લયમાધુર્ય વધે છે. અપવાદમાં ત્રિચર શબ્દમાં અંત્ય સ્વર શાંત હોય અને એ શબ્દ સંધિની શરૂઆતમાં હોય તો ચાલી શકે, પણ એક ચરણમાં બેથી વધુ અપવાદ એવા આવવા નોંધએ નહીં. એ જ પ્રમાણે ત્રિચર શબ્દ સંધિને અંતે હોય અને તે શબ્દની વચલી શ્રુતિ લઘુ કે શાંત હોય તો લયભંગ થાય છે.” દાખલા તરીકે. નવીનુ નિ | ચોરને હુ | લાવતો કે | દોષે જેમ્ દળામાં વી | ટાંતો તેને | દેવા અવુ | તોર. એ સંબંધમાં કવિના થોડાક શબ્દો ઉતારી

લીધા વગર ચાલે એમ નથી, તેઓ કહે છે “આ અંધમાંના શબ્દોનું પ્રયત્નતરંગ એક વેળા મનમાં સારી પેઠે સ્થિત થયું, તો પછી કર્ણ શુદ્ધિને આધારે આ જંદુ બહુ સફળતાથી લખાયે જાય છે. ભાષામાંના લગભગ તમામ શબ્દોનો નિર્વાહ આ જંદુના બંધારણમાં કશા સંકાય વિના સ જ સુક્તિથી થઈ શકે છે, અને વિચારનો કશો પણ ભોગ આપવાની આવા શક્તિ કહેતી નથી, ને એ જ જંદુમાં સંપૂર્ણ લયમાધુર્ય સાથે ત્રણ હજાર કીટીઓ “કવિકા” ના ખંડ કાવ્યમાં લખાઈ છે, અને તે પણ વિચારો ને કલ્પનાના ધસતા પ્રવાહને સંપૂર્ણ રીતે અને પૂરતી ત્વરાથી પોનામાં સમાવીને — એ જ એ જંદુની સરળતા ને બા પકતાની કસોટી તેમ જ સફળતા છે. વળી એ જંદુમાં કવિતા વાંચતાં કે સાંભળતાં તે મુખ્ય ગુજરાતી ભાષાની જ લાગે છે, અને નહીં કે સંસ્કૃતોચ્ચાર ગુજરાતી જેવી. આ પ્રયત્નઅંધની ખરી સિધ્ધિ એમાં જ છે, ભાષામાંના કોષ્ટ પણ શાંત સ્વરને સંપૂર્ણ ઉચ્ચારવાની એમાં કશી અગત્ય રહેતી નથી.

હવે પ્રસ્તાવના અને જંદુરચનાનો પ્રશ્ન કે જે કવિન્દ્રોના વિવાદક્ષેત્રો છે અને જેમાં આપણા જેવા કુલ્લક અને કુદ્ર (અને તે પણ વળી પારસી!) લેખકોને જરા યે રચાત નથી, તે વિસારે મૂકતાં આપણી દૃષ્ટિ પ્રથમ ‘અર્પણ પત્રિકા’ પર પડે છે જેમાં વ્હાલીને સંબોધી કહેવામાં આવે છે.

ધરાતણાં વારિ શોધી ઈર્ધનુલીલા દાખે,
મેઘ એવા અમી પાછું રેડે ધરાપાદ,
બોમબાણે પાક્યાં રત્નો બોમબાં સમાય, શોભે,
અંતરે જ ઉધરે છે અંતરના નાદ;—
પ્રાણભાગી સખી મારી ! છવનસોદાગી મારી !
સ્વાર્પણ તી મુનિ ! મારૂં અર્પણ આ અદ્યઃ
દીધું તારૂં દહિં તને ; ડીધું તારૂં કહું તને ;
ક્યો તારે હૈયે રોહરવપના સંકંપ !

પાંદડી પહેલી : દર્શન

કવિ પોતાની હૃદયમૂર્તિનું વર્ણન તેણી પ્રભાતમાં શય્યા છોડે છે ત્યારથી જ જાણે કરે છે, અલંકૃતિ, લાલિત્ય, માધુર્ય, અત્યુક્તિ, મુશ્વિષ્ટતા, દાસ્ય, કટાક્ષ આદિ એટલા બધા પ્રમાણમાં અને એવી સુંદર રીતે આખા કાવ્યમાં પથરાઇ ગયાં છે કે તેની ગણના કરવી દુષ્કર્ત છે. એક ગુણછડીના છોડ સમાન પ્રિયા શ્વેત પુષ્પભરી પથારીમાંથી એક સ્વપ્નદૃષ્ટિની દેવી જેવી ઉઠી ઉભી થાય છે. જે પ્રમાણે રાત્રીના અંધકારમાંથી નિર્મળ ઉપા પ્રગટ થઇ ગગનમંડળને જ્યોતિષ્ણું કરે છે, તેમ પ્રિયા પણ નિદ્રા ત્યજી જાણે કવિના જીવનને પ્રકાશમય કરી મૂકે છે। કવિ પોતાની આત્મકથા કહે છે કે દિવ્ય વ્યક્તિઓમાંથી મારી અધ્યા ઉઠી ગઇ હતી : પ્રભુના બકતે માં કે દેવળ દહેરામાં યે ઇશ્વરની અસ્તિત્વનો માનતો, કિંતુ પ્રિયાનું દર્શન થતાં જ એ અધ્યાની પુનર્પ્રાપ્તિ થઇ, અને—

પ્રેમની એ પ્રભુતાના કેવળક અનેરું દીકા :

પ્રેમને પિછાનતાં ન પ્રભુનો રહે ત્યાગ ।

પૂર્વોક્ત લીટીઓમાં રડોટનાં “Love is Heaven & Heaven is Love” એ સૂત્રનું ઓજસ્ પહેલું તાદૃશ જણાય છે. ભવિષ્યનો ભેદ જાણવા જ્યોતિષિઓ લગીરય પ્રયાત કરે, પણ અધારામાં લખાયેલો એ પોથો કોઇ યે ઉકેલી શકતું નથી : પ્રિયાનો નયનપ્રકાશ જો નાખવામાં આવે તો હું મારી ભાગ્યપોથી તે વડે વાંચી શકું ખરો! ચાલી જતી રાત્રીના વાળમાંથી જાણે આકાશકક્ષામાં ચંદ્રરૂપી રતન ખરી પડ્યું હોય તેમ પ્રિયાની વેણીમાંથી ખરી પડેલું મોગરાનું ફૂલ દેખી મારું મન આનંદ પામે છે. એ સુંદરતાં હું સ્વપ્નદૃષ્ટિમાં વિદાર કરું છું. પ્રિયાનાં પુષ્પ ઉપરથી તેના કેશ, શીશ, મન, આત્મા અને જન્મ તેમ જ જન્મતકર્તાનો ભાસ

આવે છે! અમૃતના કુવા હું શોધીને યાકો, અને અમૃત મળ્યું ત્યારે નો પ્રિયાના ઉરમાં જ! પ્રિયાના દર્શનથી મારી બાહ્યાવસ્થા યાદ કરી શકો, એટલું જ નહીં પણ પહેલાંની સ્વર્ગની ગિતિનું યે ભાન થયું. રજની બહેને તારાગણને જુલો જાણ, પ્રભાત પ્રકાશનું વિરગરણ કરે, કે મહાસાગર ભરતીને જુલે, વસંત પોતાના વિલાસ વિસરી જાણ, કુસુમ પોતાની નમ્રકત જુલો જાણ, કે ભલે ને પૃથ્વી યે કુવના તારાનું આકર્ષણ ત્યજે, કિંતુ હું પ્રિયાનું સંગીત તો કદિ-કદિ યે ન જુલીશ.

પ્રિયા જગતમાં જે રસરેણ રેલાવે છે તેને પ્રભાવે કવિઓને કાવ્યરચનાનું વસ્તુ તેમજ પ્રેતસાદન મળે છે : જાણે તેણીને પગલે જ ક્ષતિ આપતી આવે છે. તેણીના ગુણગાનમાં જ રહિની ગુણગ્રાહકતા સાગાઇ છે : તેણી વિના સમગ્ર સૃષ્ટિ જાણે રેતીનું રણ લાગત, છેવટમાં કવિ કહે છે કે અસંખ્ય સૂર્યો અને નક્ષત્રોનાં વિશ્વમાં હું એક ધૂમકેતુ સમાન ભ્રમણ કરી રહો અને ઠેકઠેકાણેની પ્રભા એકઠી કરી આ નાના પાત્રમાં સમાવી તારે ચાણે ધરું છું!

પાંદડી બીજી : સૌંદર્ય

જે પ્રમાણે મંજરીનું સૌંદર્ય કળના રસા-સ્વાદમાં જ છે, જે પ્રમાણે અશ્રુધારામાં જ દાસ્ય શુભ રહેલું છે, જેમ તીવ્ર અધારમાંથી જ અજવાળું પ્રગટે છે, પ્રકૃતિમાંથી પુરવતું ઉદ્ભવન થાય છે, યંત્રમાંથી જીવન છે, દેવરૂપી કાટાઓમાં કુસુમસમ પ્રેમ છુપાયેલો છે, અને જે પ્રમાણે વિશ્વની સકળ જ્યોતિ સૂર્યમાં જ પ્રતિબિંબિત થઇ જળદળા રહે છે, તેમ પ્રિયામાં જ સૌંદર્યનું સાર્થક રહેલું છે. સંખ્યાતિત તારાનો પ્રકાશ લઇ વિધિએ પ્રિયાઉરને અગાવ્યું છે; સંખ્યા ને ઉપામાં શ્વેત ચંદ્રિકા ઉમેરી તેમાં ધ્રુવનુબંધો ચમત્કાર વધારી એનો દેહ ઘડ્યો છે. એની સુંદરતા,

સુકુમારતા—મૃદુતા કોની સાથે તૂંચના ધરાવી શકે ? માનસરતીરે રાજદંડ, અરઅસ્તાનનું મુક્તાકળ, બરફનો પાશ, શુચળ પદ્મવની મધુરતા, પેપટીની પાંખની નમ્રતા, અનિર્વાચ્ય દિવ્ય કાવ્યમૃત સ્વપ્નમાં દૃષ્ટિએ ચર થતી કોઈ પરી,—એવી ગોરવર્ણા, મધુરી અને મીઠી મારી પ્રિયા છે ! એ દેવોની શાંતિ છે અને લક્ષ્મી અને પાર્વતીનું દર્પણ છે. બ્રહ્માએ એના જેવી ખીજ પ્રતિમા અઘાપિ ધડી નથી. તેથી તો એ અનન્ય અને અનુપ લાગે છે. તેણીની મુખમુદ્રા જોઈ બ્રહ્માજી ખીજે ચંદ્ર બનાવવા ઇચ્છે છે ; શુક્રનું તેજ એની આંખોમાંથી બનાવ્યું, એના ભસ્મરેતા પ્રતિબિંબ પાડી આકાશમાં ઈંદ્રપત્ર શોભાવ્યાં છે, તેણીના વાળ ઉભી થઈ સૂર્યના કિરણ બનાવ્યાં, તેણીના પગલાની રજે સંધ્યાના પ્રકાશ કર્યો, જ્યારે એના હારણમાંથી પ્રભાતના રંગ પૂર્યો ! તેણીની ચાલ એટલી કુમળી, મૃદુ અને દળવી છે કે જાણે પરપોટા ઉઝર પરીઓ નૃત્ય કરતી હોય ! એની અંગુલીઓ ચંપકની કળી જેવી, નખ મોતીની છીપ જેવા, પમ ઉપાના કપોલ સમાન, એડી જાણે મધુચંદ્ર,—જાણે મંગળનો મ્હાલના રથમાં પાય પાંખડીરૂપ અથ જોડી વિજય મારે રહે ચડ્યો !

પ્રિયાના હાથ કમળની ઢાંડી જેવા શોભે છે : જાણે ખન્ને ખખે અકકેક ધૂમકેતુ ટાળી રાત્રીદેવી ચાલતી હોયતી ! તેણીનાં પાય આંગળાં ચંમેલીની પાંખડી જેવા કોમળ લાગે છે. તેણીની હથેલી અશોકવેણીનાં કુમળા પદ્મવો સમાન નાજુક દેખાય છે, અને તેગાની હરતરેખા જાણે શુભાખી આકાશમાં સૂર્યની રેખા જેવી લાગે છે. રક્ષતી હંથી ડાળી જેવી તેણીની ગેરી ગરદન અત્યંત મોલક છે, જ્યારે તેણીનું મુખ ઢૂલ જેવું શોભી રહે છે તેણીનું મોઢું તો રત્નની દાખડી જ જોઈ લેતી, જેનાં

દાતો મોતી જેવા ઝગઝગ નીકળે છે, જ્યારે પરવાળાં જેવા ઝોખેલા મોઢાના ઝોઝોદર જેવા છે. તેણીના માલ પર પડેલો તલ દેખી ધરાની શાયર દોડે સગરદંડ અને જોખારા જેવા શહેરો આપી દેવા માગ્યાં, કિંતુ આ તલ શું હતો ? એ તો જોમમાંથી કાઢ તારો આવી તેણીની લાડી જેવા ગાલે આવી અડચે, પણ તેણીના ચક્ષુના તેજના અંખાર જેતા તે ત્યાં જ કાળો પડી ફરી ગયો ! તેણી આંખનાં પોપચાં નમાવે ત્યારે ચંદ્રે વાદળનું મહાલુ લગ્યું હોય તેવો દેખાવ થઈ રહે ! તેણીની જ્યોતિર્મય આંખોમાંથી ઉડતા પલકારા મારા અંતરને આરપાર બીધી નાખે છે. પૂર્ણિમાએ પૃથ્વી જેમ સૂર્ય અને ચંદ્ર ખન્નેને ધારણ કરે તેમ એનાં કર્ણો એનું મુખ સુઢાવે છે—કહો કે જાણે ઈંદ્રની શુભાખી ચમરીમાં ! તેણીના ભલે કરવાખ આવેલું નિલક માનસગોવરના લાલ કાળ જેવું દિસે છે, યા તો આકાશમાંથી મગળગ્રહ ત્યાં આવી થીજ ગયો હોયતી ! એના શુધ્ધ કાળા વાળમાંની સેંથી જાણે રાત્રીએ કોઈ ગલીમાં ચાદનીના પ્રકાશ જેવી લાગે છે—કહોતી કે દેવોની જ પગલાટ હોય ! એની સાડીનો સસણાટ કોઈ તરવારજાજી રમવું હોય તેવો લાગે, અને એ સુણનાં જ મારે હૈયે જાણે શુધ્ધશરણાઈ વાગે છે ! પ્રિયાએ જ્યારે પૃથ્વી પર ગમન કર્યું ત્યારે જેમ શુધ્ધ અને જરથોસ્તના જન્મ વેળા તેણે હર્ષ પ્રદર્શિત કર્યો હતો તેમ આ વાર પણ કર્યો રતાઓ પર મંજરી ને કુસુમનાં તોરણ રંગાયા, આકાશમાંથી પૃથ્વી પર નક્તંતા કામ ઉડ્યા, સોતેરી જુદા ગુંથેલો આસમાની ગાલીઓ મિછાવી દેવોએ નમપાટ શણગારી. તેઓ પણ જાણે એના સૌદર્ધ્યથી મુગ્ધ બની ગયા હતા !

—ચાતુ—

અમારો આવતો અંક

સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬

અવનવાં આકર્ષણ ! સુંદર ચિત્રો !

વિવિધ રસમય વિષયો !

જાણે જૂનો હોસ્ત નવા લેખાસમાં !

અમારા આવતા અંકથી 'નવચેતન' સુંદર નવા ટાઇપોમાં મનોહર ફારંગ સાથે રજુ થશે આવતા અંકથી દર અંક અનેક નવા રસિક વિષયો આમેજ થશે કલકત્તાની દેક્ષા ચાર માસની ચબીર પત્રિકાઓનો અંગે અમે કરતા ધારેલું કરી શકતા ન હતા. આવતા અંકથી 'નવચેતન' માં નવું બળ રેડયેલું જોશે.

આ અંકનાં આટલેપર પરનાં ચિત્રો

રા. રવિશંકર રાવત્રતુ' આગ્રતા પરતુ' નવું કળાપૂર્ણ અને સૌન્દર્યયુક્ત ત્રિરંગી ચિત્ર "રાજદંપતી"

મહદ્દર બંગાળી ચિત્રકાર શ્રીયુત મજુમદારે ખાસ "નવચેતન" માટે તૈયાર કરેલું એક અતી મનમોહક ચિત્ર !

રા. રવિશંકર રાવલે એક સામાજિક વાર્તા પર દોરેલું હુબહુ શુદ્ધચિત્ર !

અને લેખો કેવા આવશે ? જરા જુઓ !

જગતનો એક અદ્ભુત ટાપુ : (સચિત્ર) રા. કળાપ્રિય
કવિવર બિહારી અને રવિન્દ્રનાથ : (સચિત્ર) રા. ચાંપરી ઉદેશી.
એક અનુભવ : રા. મુળજી દ. વેદ

બોલશેવીકો કોણ છે ? રા. "એ પી."

સ્નેહુનાં સન્યાસી : રા. "આનંદ : ચિત્રકાર" રા. "શરમાળ"

મણી શુભ વચ્ચી શુચિ પદ્મ રહ્યો : (સચિત્ર) ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ.

ભારતીય સંગીતની ખૂબરણ : છેલ્લશંકર દ. વ્યાસ.

દર્દીનું દર્દ : રા. નટવર વીમાવાળા.

કલેઝનો એકરાર : (સચિત્ર હાસ્યરસિક એકરાર) રા. કાલીનુરનો "હીરા"

હિન્દુ નાટ્ય : રા. ઇશ્વરલાલ મહેતા.

હિન્દી ફીલ્મઉદ્યોગ : (સચિત્ર) રા. કનેવાલ-લ દેસાઇ.

સનાતન રંગો : રા. કોકિલ.

ભાંગના ભક્તો : (સચિત્ર) રા. “દસમુખો” ચિત્રકાર રા. “શરમાળ”

દ્રુપાચાર્ય : રા. દીનેશ

યાચના : રા. અમૃતલાલ જી. પારેખ.

એ સિવાય ચાલુ વિષયો.

તમારાં આ માનીતા મશિકને નવા પોપાકમાં ને નૂતન

ચેતનમાં જોવાનું ન ચૂકશે !

તમારો લાલની વાત

નવ.૪ ન પામશો. સારી સમજની વાત છે. તમે હિન્દુ હો અને જીંદગીનો વીમો ન ઉતારો. હોય તો એ વિષય વિચારવા તમને વિનંતિ છે. પશ્ચિમમાં તો ગરીબમાં ગરીબ કામદારથી માંડીને મહુમ શહેનશાહ સાતમા એડર્ડ જેવાઓ પણ જીંદગીનો વીમો ઉતારાવે છે. તમે એની પ્રામત સમજશો ? ને સમજે અને તમારી જીંદગીનો વીમો ઉતારાવવાનું નક્કી કરો તો ધી હિન્દુ મ્યુચ્યુઅલ લાઈફ એશ્યોરેન્સ લીમીટેડને જ તેનો લાભ આપજો. કારણ કે એ

(૧) એ માત્ર હિન્દુઓ માટેની જ વીમા કંપની છે.

(૨) એના જેવી પરસ્પર સહકારી વીમા કંપની આખા હિન્દમાં જીજી નથી.

(૩) એનો વહીવટ પૈસાદાર ડાયરેક્ટરો નહિ, પણ વીમો ઉતારાવનારાના હસ્તક જ ચાલે છે.

(૪) એના દર સૌથી ઓછા છે.

(૫) એની દસ્તીને આજે ૩૫ વર્ષ પૂરા થયાં છે.

(૬) સારામાં સારી વીમા કંપનીએના બધા ફાયદા આ કંપની આપે છે.

આવી તમારી પોતાની કોમની કંપનીને તમે મદદ નહિ કરો ?

વધુ વિગત માટે લખો :

એ. સી. પરીખ,

(મુખ્ય કલ્યાણના ચીફ એજન્ટ)

રોન્ડહર્ટ રોડ, મુંબઈ-૪

ବ୍ୟାଧିତର

ଏବଂ
ଶିକ୍ଷା

ପ୍ରଥମ : ୧
ଅଂକ : ୧

ସଂପାଦନ
୧୯୨୧

ପତ୍ର :- ଆମିନୀ (ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଗ୍ରନ୍ଥାଳୟ)
ଆଦିତ୍ୟ :- ୧୪, ଅମରବିହାର, କଟକ, ଓଡ଼ିଶା

જળાકુસુમ તેલ

ગુણ તથા સુગન્ધમાં આજસુધી અનુપમ છે

જળાકુસુમ તેલ સર્વ મોટી દુકાનોમાં મળે છે

સી. કે. સેન એન્ડ કું. નં ૨૯, ઢાણદોલા, કલકત્તા.

પુસ્તકકે સુ

વર્ષ પ સુ

સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬

અંક ૬૭

મૃતકે ભ્રમર અરવિંદપે નાદ નૃત્ય દોડિ કરે

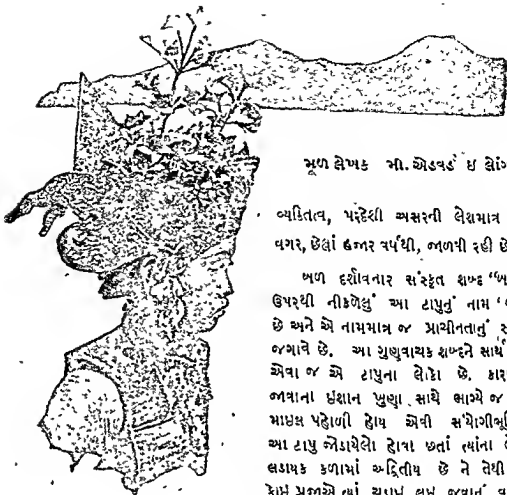
છપ્પય

શ્રાવન માસ સુમાસ બુદ્ધ બુદ્ધન જલ અરસત,
ચલહુ લાલ તમ લખહુ જહાં રાધે સુખ સરસત;
કલીન કાષ્ઠકે ભ્રમર દોર રેશમ છવી છાવે,
તાહી દેરકર લક્ષી કમળ કર મધ્ય કીરાવે.
કહ કવિ બિહાર સો દેખંદે મોં મન ઉપમા યહ ધરે;
મૃતકે ભ્રમર અરવિંદપે નાદ નૃત્ય દોડિ કરે!

અર્થ : અહીં એવો શ્રાવણ મહિના છે. વરસાદ કોઈ કોઈ નાંખી રહ્યો. સખી કૃષ્ણ ભગવાનને કહે છે હે લાલ ! જોવા પધારો, જ્યાં રાધિકાજી ખસી રમી રહ્યાં છે, કદાચ લાકડાનો ભ્રમરડો રેશમની દોરીથી દેરવે છે. ભ્રમરડાને દેરવી પોતાના કમળ સમાન હાથમાં દેવે છે. એ જોઈને બિહારી ને કહે છે કે મારા મનમાં એ ભ્રમરડો કંઈ ઉપમાને પ્રાપ્ત થયો ? મરી ગયેલ ભ્રમરો કમળનાં ઉપર જાણે કેમ નાયતો અન ગાતો હોય !

જગતનો એક

મૂળ લેખક મી. એડવર્ડ ઇ લોંગ

વ્યક્તિત્વ, પરદેશી અસરની લેશમાત્ર છ
વગર, છેલ્લાં હજાર વર્ષથી, જળથી રહી છે.

બળ દર્શાવનાર સંસ્કૃત શબ્દ “બલી”
ઉપરથી નીકળેલું આ ટાપુનું નામ ‘બલી’
છે અને એ નામમાત્ર જ પ્રાચીનતાનું સ્મરણ
જગાવે છે. આ ગુણવાચક શબ્દને સાર્થક
એવા જ એ ટાપુના લોકો છે. કારણ
જવાના ઇશાન ખુણા સાથે ભાગ્યે જ એ
માધવ પહોળી હોય એવી સંયોગીભૂમિય
આ ટાપુ જોડાયેલો હોવા છતાં ત્યાંના લોકો
સગવડ કળામાં અદ્વિતીય છે તે તેથી જ
કોઈ પ્રગ્નએ ત્યાં ચડાઈ લાઈ જવાનું વલણ
ખતાવ્યું ન હોતું. વળી “બલીનીઝ” લોકોનું
એકાંતપણું જળવાઈ રહેવાનું ખીન્નું પણ એક
કારણ છે. જવા તરફનો “બલી”નો ભાગ
પસાર ન કરી શકાય એવો છે. એ પ્રદેશ
પહાડોવાળો, ઘીચાંઘીચાં ઝાડીઓવાળો,
ખડકોવાળો સમુદ્રકિનારો ધરાવતો, ખંદર
વગરનો, અને અંદરના પ્રદેશ સાથે બંધાયેલું
એકેકે સાધન ન ધરાવનારો છે.

“સધર્ન સીઝ” એટલે દક્ષિણના સમુદ્રોમાં
ભટકીને-દમણાં જ હું પાછો આવ્યો છું
ને ત્યાં એ એક ટાપુ જોયો છે જે ખરેખર
વાસ્તવિક રીતે અદ્ભુત છે. આ ટાપુની
હસ્તી ધણી વર્ષો થયા જણાઈ છે, પણ તે
એટલો ત્યજાયેલો રહ્યો છે કે “મલાયન
આઈલેન્ડો”માં હોવા છતાં સીંગાપોરમાં
તેનું નામ પણ ધણી થોડાં જ જાણીતું
હશે. આ ટાપુ સીંગાપુરથી ભાગ્યે જ હજાર
માઇલ દૂર દશે અને છતાં એ “અદ્ભુત
પ્રદેશ” છે અને સુંદર કુદરતી દેખાવો વચ્ચે
નવાઈ પમાડે એવા રમણીય પોવાડો અને
રીતરીવાજો સાથે ત્યાં વસતી પ્રગ્ન પોતાનું

એક સમયે એ “બલી” ટાપુ જવા
સાથે જોડાયેલો હોય એ પણ ખતરો નોગ
છે. ત્યાંની એક દંતકથા પરથી એમ જણાય
કે આ ટાપુ જવા સાથે જોડાયેલો હતો, પણ
કોઈ પહાડી દેવતાના કોપથી વચ્ચે અંગાણ
પડ્યું. આ દેવ નાગનું રૂપ ધારણ કરીને

અદ્ભુત ટાપુ

“નવચેતન” માટે ખાસ અનુવાદક કરનાર : રા. રા. “કળાશ્રિય”

પશ્ચિમ “બક્ષી”ના પર્વતોમાના એક પર્વતના ઉપા દોળાવ પર રહેતા હતા. એક દિવસ એ નાગદેવતા પાસે જાવાથી એક પવિત્ર પુરુષ આવ્યો અને ફરિયાદ કરી કે તેની પાસે જે થોડી ધણી મુડી હતી તે જે મુડી પર તેના નિર્વાહનો આધાર હતો તે તેના એકના એક ઊંકરાએ લુગારમાં મુખાવી હતી. નાગદેવતાએ તે માણસને આખ મીઠીને પ્રાર્થના કરવાનો કુકમ આપ્યો. તેણે એ

પ્રમાણે કર્યું” તે જ્યારે પોતાની આંખો ઉપાડી ત્યારે સમીપમાં અમુલ્ય જવાહીરોથી ભરેલી એક ટોપલી જોઈ, એ જવાહીરો વેચી તે ધનવાન બન્યો.

પછી તેના દીકરાના લુગારના શોખે બાપને ફરીવાર નિર્ધન સ્થિતિમાં લાવી મૂક્યો. વળી પાછો ને વૃધ્ધ પુરુષ સાધુ પાસે ગયો તે અનેક આછછ પછી ફરી વાર જવાહીરોની ટોપલી મેળવી. ત્રીજી વાર તેના ઊંકરા

બક્ષી ટાપુનો “વક્ષી” અથવા “વક્ષલ” ત્રમ નાચનારી ઊંકરીઓ સાથે. પાછળની બેકગ્રાઉન્ડ તેણે ખાસ જીને સ્થળેથી મગાવી ગોઠવી છે.

જુગાર રમ્યો ને બધું હાર્યો. તે પછી તેણે પોતાના આપને નાગ પાસે જઈને વળી રત્નો માગવાની સલાહ આપી એ વૃદ્ધ પુરૂષે હવે તેમ કરવા ના પાડી અને અતે તે એવી ગરીબ સ્થિતિમાં આવી પડ્યો કે ખાવાના પણુ સાંસાં પડવા લાગ્યાં આથી છોકરાએ નાગદેવતાની મુલાકાત લેવાનો વિચાર કર્યો. તેણે દેવતા પાસે જઈ પોતાના આપની હાલત વર્ણવી બતાવી. નાગને હવા આવતાં ફરી વરદાન આપવા તે તૈયાર થયો. આમ કરવા માટે એ નાગ હાથગરને માટે પાછો ફર્યો. આ વખતે તે યુવાન છોકરાએ નાગની પુછડી પર મોટું હીરો જોયો. પોતાની તરવાર વડે તેણે તરત જ પુછડીનો છેડો કાપ્યો ને તેને ઉઘાડી ઝડપથી આંધ્યો, પણ નાગે પોતાના જાદુ બળ વડે તેને પથ્થર બનાવી દીધો.

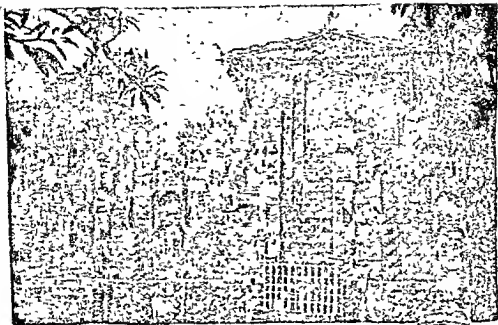
ત્યાર પછી એ છોકરાનો આપ નાગ પાસે આગ્યો અને પોતાના પુત્રને પાછો આપવા માટે કાલવાંકા કરવા લાગ્યો. નાગે કહ્યું કે “જો તું મારી પુછડી પાછી હતી તેવી કરી આપે તો તારા છોકરાને હું પથ્થરમાંથી પાછો માણસ બનાવું.” હથ્થર પાસે અનેક દિવસો સુધી પ્રાર્થના કર્યા પછી તે પવિત્ર ને વૃદ્ધ માણસે નાગની પુછડી પાછી ઉઘાડી. નાગે તેના છોકરાને પથ્થરમાંથી માણસ બનાવ્યો અને તે ધરડા માણસને પૈસા જવાહીર આદિ આપ્યું. પણ વળી પાછો જુગાર રમીને છોકરો આપનું સત્વાનાશ ન વાળે એ માટે નાગે જવા અને બહી વચ્ચે એક રેખા-લીટી-કરી. આપને જવામાં રાખ્યો ને છોકરાને બહીમાં રાખ્યો. સમુદ્ર ધુધવાટા કરતો વચ્ચે ધસી આવ્યો ને આ રીતે બહીની સંયોગીભૂમિ જની. આપ પોતાના દિવસો જવામાં શાન્તિથી વિતાવવા લાગ્યો, પણ દીકરો જે બહીમાં રહ્યો હતો તેણે ત્યાં લક્ષ્ય કીધાં. તેના વંશજોમાં જુગાર રમવાનો દુર્ગુણ વંશપરંપરા ઉતરી આવ્યો

અને આજે તો ‘બહી’ની લગભગ આખી પ્રજા જુગારી છે.

આ ટાપુ નાનો જ છે. તેની કુલ લંબાઈ ૧૦૦ માઈલ અને પહોળાઈ ૫૦ માઈલ છે, અને તેનો વિસ્તાર ૨૦૦૦ સ્કવેર માઈલ છે. છતાં તેમાં દશ લાખની વસ્તી છે, જેથી તેની જમીન કેવી ફળદ્રુપ હશે ને ખેતીનો વિસ્તાર કેટલો હશે તે કદાચી શકાય. મેં પૂર્વમાં કે પશ્ચિમમાં કેાઈ ભૂમિ આ ટાપુ કરતાં વધુ સારી રીતે ખેડાયેલી જોઈ નથી.

મુખ્યત્વે આ ટાપુ પહાડી છે ને તેમાં સાન જંગલોભી છે, જેમાંના કેટલાક હજી કેાઈક વાર ફોટે છે. ઉંચાઈ ૫૦૦૦ થી ૧૦૫૦૦ ફીટ સુધીની છે. ટાપુની દક્ષિણે ને ઉત્તરે કીનારા પાસે થોડો સાંકડો સપાટ ભાગ છે. તે સિવાય લગભગ બધી જ ભાગ પહાડી છે. આ પહાડો સપાટીથી ધીરે ધીરે ઉંચે વધતા જાય છે અને ક્રમશઃ ઢોળાવ વધતો જતો ઢોળાથી વારંવાર આવતો વરસાદ ત્યાંથી સરી પડી નીચેની સપાટ જમીનને તર કરે. છે આથી ત્યાંની હવા પહાડી ઢોળાવ પર શીતળ હોય છે અને ઉપર ચડો તેમ તેમ પાતળી જણાતી જાય છે. નીચે સપાટ મેદાનો પર પશુ-દ્રવ્ય મધ્યમ ને આદ્યહાસક હોય છે શિયળામાં ત્યાં ઝોરડીઆથી ઠંડો પવન આવી એ ટાપુની હવાને પ્રુથુમા બનાવે છે.

સપાટ જમીન પર, પહાડોના ઢોળાવ પર કે ઉંચા પ્રદેશ પર આખા અથવા કોશીની પેદાશ થાય છે. ૧૫૦૦ થી ૩૦૦૦ ફીટની ઉંચાઈના પ્રદેશમાં કંઈ પુષ્કળ થાય છે. એ આ સપાટ મેદાનો પર, પર્વતોના ઢોળાવ પર અને નીચેના પર્વતપ્રદેશ પર થાય છે. આ સર્વથી એ ટાપુ રંગબેરંગી લાગે છે. ઉંચતા ચોખ્ખો લીલો રંગ, કોશીનાં ઘેરાં લીલાં રંગના પાંદડાં, લજીવા માટે તૈયાર પાકોનો સોનેરી રંગ અને એ સર્વને નરબતર કરતાં પાણીના પૂરનો રંગ એ બધું અતી સુંદર

લગભગ બારસો વર્ષ પહેલાં હિંદુઓએ આ ટાપુ છતેસો હેક્ટાથી તેનાં કોતરણીવાળાં મંદિરો અને તેમાંની મૂર્તિઓમાં હિંદુ અસર જણાઈ આવે છે.

હાજો છે. ચોખ્ખાનો પાક ત્યાં બારે માસ થાય છે. એક ખેતરમાં પાક લણાઈ રહ્યો હોય તો પાખેના બીજ ખેતરમાં વગાડેલાં હોય.

ચોખ્ખાની લણણીના સંબંધમાં અહીં એક આકર્ષક રિવાજ છે. ચોખ્ખાના ખેતરનો માસિક લણણી વખતે બે પુજા બંધાય એટલા ચોખ્ખા લણે છે. આ બે પુજામાંથી એકનું નામ 'પુરુષ' અને બીજાનું નામ 'સ્ત્રી' રાખવામાં આવે છે. બંને ત્યાં સુધી આ પુજાઓને પુરુષ અને સ્ત્રીના સ્વરૂપ જેવા બનાવવા થતી કરવામાં આવે છે, જેમ કે 'સ્ત્રી' નામધારી પુજાની આલુવાળુ ધાસની માળા પીંટાળવામાં આવે છે.

જ્યારે ચોખ્ખાને કોઠરમાં સરવામાં આવે છે, ત્યારે આખો કોઠર ભરાઈ ગયા મંદીરી ઉપર આ બે પુજાઓને એક ઉંચી બેઠક પર મૂકવામાં આવે છે, એવી ભાવનાથી કે એ બે પુજાઓ ફળદાયી થતા જશે અને નાજમાં વધારો કરશે. જ્યારે કોઠર ખાલી થઈ જાય છે, ત્યારે પણ આ પુજાઓ ત્યાં જ રહે છે.

તેનો ઉપયોગ કરવા કે તેને વેચવા કોઈ તાપર થતું નથી.

જેવાએ બની ટાપુના કુદરતી દેખાવો સુન્દર છે તેવા જ આકર્ષક ત્યાના લોકો છે. તેઓ અસહ્ય હાલના જગતની

લોકોના વંશને લગતા જ હતા. તેઓ બારસો વર્ષ અથવા તેથી ઓછું વધારે સમય થયાં હસતી ધરાવે છે, કારણ કે ત્યાં હિંદુ ખંડીયોરો મળી આવે છે, જે પહેલા કે બીજા સેકાનાં જણાય છે. હિંદુમાંથી આવેલા લોકોએ આ દેશના લોકોને છતી લીધા અને ત્યારથી એક રાજવંશ શરૂ થયો, જે વધતો જ ચાલ્યો. અતે ૩૫ લોકો જેઓએ ગયા સેકાની અધવચે બહી ટાપુમાં એક નાનું સંસ્થાન સ્થાપ્યું હતું,

તેમણે આખા ટાપુને ખેતાની સત્તા હેઠળ આણેલા.

આખા ટાપુઓમાં હિંદુઓના પૈરાણિક દેવદેવીઓનાં મંદિરો ઠેરઠેર- ભકનોથી ઉમરાય છે. હિંદુ રીતરિવાજો ને તહેવારો ત્યાં મનાય છે અને સતીનો રિવાજ હમણાં હમણાં ડોચાએ નાણુદ કર્યો તે પહેલાં ત્યાં પ્રચલિત હતો. મંદિરોનો ધાટ હિંદુ મંદિરો જેવો છે, પણ તેઓમાં તેમની જૂદી નિશિષ્ટતા છે. તે મંદિરોની ઉપલી ટોચ હિંદુઓના મંદિરો અને ચાંદનીક પેગેડાના મિશ્રણ જેવી દેખાય છે અને મંદિરોની અને તેની આસ-

પડેથી અહીં બાળવાનો રિવાજ છે. એ ક્રિયા વિચિત્ર છે. સુંદર રંગબેરંગી વાંસની ઠાંકડીને ઝહેર રસ્તાઓમાંથી લઇ જવામાં આવે છે. એ સરખસની વચ્ચે માણુસો અને પશુઓની મોટી ને અદ્ભુત મૂર્તિઓ સાથે રખાય છે. એ દેખાવ વિચિત્ર રંગબેરંગી સ્વપ્ન જેવો લાગે છે. શખને છેવટે એક વિચિત્ર આકારની મોટી મૂર્તિની અંદર બાળવામાં આવે છે, પણ એ સમયે જીવતાં-ઓમાં તીવ્ર લાગણી પ્રસરેલી હોય છે.

હિંદુ દેવોને અહીં સર્વશ્રેષ્ઠ માન મળે છે અને એ દેવોના સાથી વધારે પૂજનીય

બધીના લોકોને જુગાર રમવાનો ને કુકડા લડાવવાનો બારે શોખ છે. પ્રોટ પુર્યો કુકડાની રમતમાં ધણો રસ હોય છે, જ્યારે જુવાનીઓ- છાપડાંટાને મળતી એક જાતની રમત રમે છે.

પાસના ધરોની કાતરણી અદ્ભુત છે. વિકાળ નહેરાવાળી ને કાષ્ઠકાર સુંદરાળી મૂર્તિઓ મંદિરોના દરવાજા પર નજરે પડે છે અને કાષ્ઠકાર તો તેને મથાળે પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

તહેવારના દિવસે એ સારા સારાં વસ્ત્રો પહેરીને ઓઝો મોટી વાંસની ટોપંડીઓમાં ઓખા અને ફળો દેવને ધરાવવા લઇ જાય છે. એવે ઉત્સવપ્રસંગે એ ટાપુનાં ગામડાં અને ચહેરો રંગબેરંગી વસ્ત્રોથી શોભી ઉઠતાં જણાય છે.

હિંદુ વિમૂર્તિમાંના એક દેવ 'શીવ' અને તેમની સ્ત્રી 'દુર્ગા' છે. આ ટાપુની લગભગ મધ્યમાં "ખેટોઅર" નામે મોટો જંગલોમાંથી પવિત્ર છે, એની ઉંચાઇ લગભગ સાત હજાર ફીટ છે. એની આસપાસ એક બાલુ વિશાળ ખીણ છે, જેની એક બાલુએ વનરાજી જેવો લાગ છે અને બીજી બાલુએ એક સુંદર સરોવર છે અને એની સામી બાલુએ દશ હજાર ફીટ ઉંચું "અનુતોંગ એગોએંગ" નામે સિખર ઉઠ્યું છે.

ના ગગનચુમ્બી શિખર પર સિત્તનો વાસ છે, અને નીચે આસમાની જેવા પાણીમાં દુર્ગાદેવીનો વાસ છે. જ્યારે એ “બેટાચર” - પર્વત ફાટે છે ને શતો લાવાનો રસ કાઢે છે ત્યારે આ ટાપુના લોકો ઉપશી કર્પનાને વધારે વિસ્તારીને કહે છે કે “શીવજી આગની જ્વાળાઓથી વીંટાઈને નીચે ત્રસેલી પોતાની જળદેવી સમી પ્રિયાને મળવા પર્વતની બાજુએથી ઉતરે છે. અને એ જ્વાળામુખીની પડેશમાં રહેતા લોકો, એવા ભય-ભયો સમયમાં પણ તે જ સ્થળે રહી મંદિરોમાં ભજવે છે અને એ જ્વાળામુખીના કાપમાંથી તેમને અને નેમના ધરને અચ્ચાવી લેવાની પ્રાર્થના કરે છે.

“બકી”ના રાખને વાસની રાણગારેલી કાઠડીમાં લઈ જવામાં આવે છે તે પર રાખેલી નાગળો હોય છે સરપસને આકારે કાઠડી ફેરવી અતે એક મોટી વિચિત્ર આકારની મૂર્તિમાં એ રાખ મૂકીને બાળવામાં આવે છે

“બેટાચર” જ્વાળામુખીની તળેટી પાસે “બેટાચર” નામે એક નાનું ગામ છે. પશ્ચિમના લોકો કદાચ નહિ માને, પણ જેઓએ જ્વાળામુખી ફાટતો દત્તો તેને સમયે પણ ત્યાં વસી રહેવાની શ્રદ્ધા દેખાડેલી તેઓએ એક ચમત્કાર અનુ-

ભવ્યો. લાવાનો રસ મંદિર પાસે ધસતો રેલાયો, પણ ત્યાં સુધી જ ત્યાંથી પાડો

હકારો ને ત્યાં થીજ ગયો। એ નાનું ગામડું હતું તેવું જ રહ્યું. મેં એ ગામ નજરે જોયું છે. જોઈને વિચારું છે કે ચમત્કારનો જમાનો હજી વહી નથી ગયો.

આ ટાપુના ધણીખરા લોકો ગામડામાં રહે છે, પણ એક એ મોટાં શહેરો અને થોડાક નાનાં શહેરો

પણ છે. ધરો નક્કર લાકડાનાં બનેલાં ને જાયેલાં જાપરાં-વાળાં હોય છે. બનતાં સુધી તેનો પાયો સુકા કાઢવ અને પત્થરનો બનાવવામાં આવે છે. કુળાભરી કાતરણી ને વિવિધ ચિત્રણો એ ધરોને સુન્દરતા અર્પે છે.

કુટલાક ધરને એક સમૃદ્ધ અંધાઈ તેની આસપાસ એક

મજબુત પત્થરની દિવાલ બધવામાં આવે છે અને આ જગ્યામાં દાખલ થવાનો દરવાજો ઉંચો કમાનવાળો ને લબ્ધ કમાડોવાળો હોય છે. વચમાં ધરોનો સમૃદ્ધ ને આલુઆલુ દોરોને જાંધવાના વાડા, ચોખાના કોદારો અને અતિચિત્રો હોય છે.

આ ગૃહસમૃદ્ધની પાછળ એક વાડા જેવા ભાગમાં નાનાં મોટાં જૂઠાં જૂઠાં

પર્યતજળથી બરેલા ચોખાના
ખિતરો બસીમાં આપું વર્ષ' ખેતી
ચાલે છે.

ઘાટનાં, કેટલાંક મંદિરો હોય
છે, જેમાં ગૃહવામીઓ પેતાના
ગૃહદેવની સ્થાપના ને પુજા કરે
છે. કેટલીક વાર કોઇ ગામમાં
એકાદ અતી વિશાળ ઝાડમાં
ડાળીઓ અને શાખાઓ
અનેક નાતું ધર જોશે.

ખીજો એક વિચિત્ર
રિવાજ ! ધર્મગુરુઓએ નિયત
કરેલે સમયે ગામના લોકો એ
ગામના મુખ્ય મંદિરમાં મેળા
ધાય છે અને એક સ્વાસ્થ્ય
બોજન ન્યા રાખેલું હોય છે. તે બોજન
આરોગવા બધા દેલોતે આમંત્રણ કરવા જેવું
તે વખતે ધાય છે. પ્રાચીના કરવામાં આવે છે તે
તે પછી એક રણધીગોતો અવાજ યતા ધર્મ-
ગુરુની સામેની બનીની વિવિધ મશાલો લોકો
સળગાવે છે. તે પછી ટોળાખંધ લોકો ગામમાં
જાય છે અને 'જા-જા-ચાલો જા' એમ બોલતા
બોલતા દરેક ઘરનું બારણું જોરથી ઠોકતા
જાય છે. આમ કરવાને હેતુ એ કે ઘરમાં
વમેલ દેવ (ધારી લીધેલો) તેમથી નીકળી

વામણો લઈ બનરમાં જતી 'બસી'ની
કુમારિકા 'બસી' માં સ્ત્રીમનમાં
મળણ છે.

જાય - ને મંદિરમાં બોજન
આરોગવા જાય. પછી જલે એ
દેલો મંદિરમાં જમવા જાય
છે, તે ત્યાં ધર્મગુરુ તેમને શ્રાપ
આપી ત્યાથી કાઢી મૂકે છે.
ત્યારે દેલો નાસી ગયા છે એમ
કહવાય છે. તે પછી તદ્દન
શાન્તિ પ્રસરે છે. લોકો એક બે
દિવસ કામકાજ બંધ કરી બંધ-
બારણે બેસી રહે છે, જેથી કાઢી
મરજા દેલો પાછા ઘરમાં ધુસી
ન આવે !

આ બસી ટાંપુમાં જુગાર રમવાની વૃત્તિ
અત્યંત છે. મોટે ભાગે પુરૂષો ને છોકરાઓ
જ જુગાર રમે છે, પણ કેટલીક વાર સ્ત્રીઓ
પણ તેમાં ભાગ લે છે. શહેરમાં, ગામડામાં
કે બહારના એકાંત રસ્તાઓમાં જ્યાં બે ત્રણ
જુગાર છોકરા બેસા યથા કે જુગાર શરૂ !
તેઓ નજીક કિંમતના પિત્તળના સિક્કાઓથી
રમે છે. આ રમત હાપકાટા જેવી હોય છે. એથી
વધારે ચઢીયાતી રમત "કુકડાઓની લડાઈ" છે.
આ રમતમાં મોટા મોટા માણસો પણ ભાગ લે

છે. આ રમત માટે દરેકે તેા ડચ સરકારની પરવાનગી લેવી પડે છે, ને સરકાર ઝાઝી વાર પરવાનગી આપતી નથી, પણ નાનાં મામડાંઓમાં તેા સરકારની પરવાનગી વગર પણ ત્યાંના નિવાસીઓ આ રમતની “મેચ” ગોઠવે છે.

પણ બલીના લોકોનું જીવન માત્ર રમતીયાળ જ નથી. તેઓ મહેનતુ પણ હોય છે. મોસમ આ-યે ચોખાના ખેતરોમાં ને દાંડીની વાવણી વખતે તેઓ મદદ પરિશ્રમ કરે છે. એ ઉપરાંત લાંકડાની, મત્ખરની, ચાંદીની, સોનાની અને પિત્તળની વિંધવિંધ કારીગરી તેઓમાંના ધણા જાણે છે. ‘મંદિરોમાંનું’ કાતરકામ—સખ્ત પત્થરોમાંનું થે—આ ટાપુના વતનીઓએ જ મોટે લાભે કરેલું છે. પોતાના ધરના વપરાશ મટેના વાસણો તેઓ પોતે જ બનાવે છે. તે ઉપરાંત પોતાને માટે ચાકુ, તલવાર ને કટારીઓ પણ તેઓ જાને જ બનાવે છે.

એક વખતે “બલીનીઝ” લોકો જબરા લડવૈયા હતા અને તેમની એ વીરતાએ જ ડચ લોકોને આ ટાપુ મરે હુમલો લાવતા

અટકાવ્યા હતા. પણ અતે ડચોએ ચઢાઈ કરી. બલીના લોકો ખૂબ લડ્યા એમ ડચનું લશ્કર જ કહે છે અને તેઓએ ત્યાં સુધી બચાવ કરેલો કે જ્યારે ત્યાંના જૂઠા જૂઠા નાના રાજાઓએ જોયું કે તેમના પ્રવરતા નિષ્ફળ ગયા છે ત્યારે તેઓ પોતાના પરિવાર અને આખી કચેરી સાથે ડચ લશ્કર સામે ધસ્યા અને ઉજ્જવલ મૃત્યુ પામતાની તૈયારી કરી. આ યુધ્ધમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ મરેલી.

અત્યારે એ ટાપુના સરકારી હોદ્દાઓ—થેડાક અતી મહત્વના હોદ્દા સિવાય—બલીનીઝ લોકો જ મોટે ભાગે ભોગવે છે. યુરોપી-અનોને તે સ્થાનમાં વાસ કરવા ઉત્તેજન મળે એવું કર્યું જ નથી ને તેઓ ત્યાં આંગળીને વેડે ગણાય તેટલા છે. બલી ટાપુનું ‘દાકનું’ રાજ્યતંત્ર ત્યાંના વતનીઓના લાભાર્થે જ ચાલે છે એ સંતોષપ્રદ છે. એ ટાપુમાં દેહે નથી, પણ રસ્તાઓનું સમારકામ કરી મોટરો તે પર ચાલી શકે એવા કરવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે. ખેતીની અને ઢોરો ઉછેરવાની વધારે સુધરેલી પદ્ધતિઓ દરેક શીખવવામાં આવે છે, અને ચોખા તથા કાંચી ઉગાડનારાઓને

“બલી” માં થે જાતની લખૂણી બુંદી અને વિચિત્ર મર્મિક વિચિત્ર યાચ છે.

સહાય કરવા “સહકારી ધીરધારની પધ્ધતિ”
પણ શરૂ કરવામાં આવી છે.

અક્ષીની ખેતી, અક્ષિની જમીન, અક્ષિનાં
મંદિરો, અક્ષિના લોકો બધાની વાત તો થઈ,
પણ ત્યાંની સ્ત્રીઓ વિશે હવે લખીશ. મેં અન્ય
કોઈ દેશમાં આ દેશ કરતાં વધારે સુખી
સ્ત્રીઓ જોઈ નથી. અહીં ન્યાં જુઓ ત્યાં
ત્રિયારાજ્ય ! વેચાણખરીદનું કામ સ્ત્રીઓ
જ કરે, મંદિરમાં ભોગ પણ સ્ત્રીઓ જ
ધરાવે, ગૃહજીવન પર સત્તા પણ સ્ત્રીઓ જ
ચલાવે, ત્યાં કમરથી ઉપર સ્ત્રીઓ શરીરે
ઉઘાડી રહે છે.

તેઓ અદ્ભુત સ્ત્રીઓ છે. એ સ્ત્રીઓ
માટે ત્યાં એટલું અધું સન્માન છે કે કોઈ જાહેર
જગ્યાએ સ્ત્રીના શરીરને દય જ અડાડો
હોય તો તે જાહેર નીતિનિયમનો ભંગ કરી
ગુન્દો કરેલો કહેવય

એ સ્ત્રીઓ કંઈ સદા ઉઘાડી રહેતી નથી.
મંદિરમાં જતી વખતે રવન્છ કાતનું કપડું
શરીરે પહેરે છે એનરોમાં તડક માં કમ
કરતી વખતે તેઓ ઢીલું બદલ પહેરે છે. પણ
પેતાના ઘરમાં દૈનિક કાર્ય વખતે અને
બજારમાં કમરથી ઉપરને ભાગે તેઓ ઉઘાડી
જ રહે છે. બજાર ત્યાં સ્ત્રીઓ જ ચલાવે છે ને
ત્યાં ત્રણ કોડી સ્ત્રીએ એક પુરુષ ભાગે જ
નજરે ચડે.

ને સુંદર દેખાવ તો એ બજારમાં દેખાય
છે. આનંદી સ્ત્રીઓ ને છોકરીઓ તાવમાંથી
બચવા માટે નાના છાપરાંઓ હેઠળ સાદડી
પાથરી બેઠેલી હોય છે. તેમની વેચવાની
વસ્તુઓ સન્મુખ પાથરેલી પડી હોય છે ને
તેમને માથે ચળકતા રંગબેરંગી રૂપાલો
વીંટળેલા હોય છે.

રંગો સનાતન

લેખક: રા. શ. “કેશવિલ”

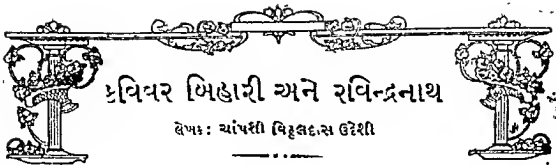
જગેજગમાં ભર્યાં ધ્વજાવનના રંગો સનાતન;
પુરે પગલાં પ્રભુતાના સકળ રંગો સનાતન.

શશી સૂર્ય વિવરણો યાવ ને પડેલો ઉડે ન્યાં;
દિસે શા ધ્વજાલીલાના, અકળે રંગો સનાતન.

પ્રભુના દેવચિત્રે માનવીઓનો નમુનો;
અનુભવના ભર્યાં એમાં જલન રંગો સનાતન.

હૃદયપીછી તથા તે ભાવચિત્રો એ કવિતા;
પૂરાયે આત્મ ને ચૈતન્યના રંગો સનાતન.

ભર્યાં છે એક જીવનમાં, અને તે જીવતાયા;
દયાના, પ્રેમના, આનંદના રંગો સનાતન.

કવિવર બિહારી અને રવિન્દ્રનાથ

લેખક : આંખરી વિહૃલદાસ ઉદેશી

‘રાજવાના એક પન્નામાં “બિહારી” કવિ અને ખીજામાં “રવિન્દ્રનાથ”ને એસાડી તેમની કવિપ્રતિભાઓ તોળાય એ હેતુથી આ લેખ લખ્યો નથી. બિહારી મહાકવિ છે એમાં સંદેહ નથી, પરંતુ રવિન્દ્રનાથ માત્ર ભારતના જ નહિ, સંસારના મહાકવિ છે બિહારીના કાવ્યવિવેકમાં રવિન્દ્રનાથની કવિતા જેટલી નવીનતા નથી. બિહારીએ કાંઈ નવો જન્મ શોધ્યો નથી, કાંઈ એવો અનોરો લાવ્યો નથી પ્રગટ કર્યો જેને અપભ્રંશ સમજા સંસાર । મનુષ્યોને ઇચ્છા થાય રવિન્દ્રનાથે અનેક જાને અને અનેક ભાવો પ્રગટ કર્યા છે બિહારીના કાવ્યક્ષેત્ર કરતાં રવિન્દ્રનાથનું કાવ્યક્ષેત્ર ખડું પ્રશસ્ત છે—પણ ચિત્તુ છે બિહારીની પ્રતિભા હિન્દીઓના જ હાથલાવને વ્યક્ત કરે છે, ત્યારે રવિન્દ્રનાથની પ્રતિભા સંસારભરના ભાવસૌન્દર્યને ચમત્કૃત કરે છે એકમાં ઘણો તફાવત છે. સંભવ છે કે બિહારી જે રવિન્દ્રનાથના સમયનો કવિ હોત તો તેના કાવ્યોમાં પણ વિશ્વભાવનાં સંગીત સંભળાત બિહારીના આવવાથી હિન્દીમાં કાંઈ નવીન યુગનો આવિર્ભાવ નથી થયો, પરંતુ રવિન્દ્રનાથ યુગપ્રવર્તક છે. અસ્તુ, એકાદા મૃગારચિત્રણનો ચમત્કાર હવે જોઈએ.

શરૂઆતમાં જ એટલું કહી દેવું યોગ્ય ગણાયે કે હિન્દીની પ્રાચીન પ્રથા પ્રમાણે બિહારીએ અમુક એક ભાવને એક જ દુહામાં સમાપ્ત કર્યો છે, પરંતુ રવિન્દ્રનાથના ભાવોનો તાર કવિતાની બધી કડિયો સમાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી અવિચિત્ત જ રહે છે. રવિન્દ્રનાથની કવિતા વાંચતાં આમ તો તેમાં કેટલાય

ભાવોનો સમાવેશ થયેલો જણાય છે, પરંતુ એ સર્વ ભાવો વચ્ચે એક પારસ્પરિક સંબંધ રહેલો હોય છે ખીજા વાત એ છે કે બિહારી નાધિકાબેદ યતાવે છે, પરંતુ રવિન્દ્રનાથ સ્ત્રીઓના મ્વલાવનું ચિત્રણ કરે છે બિહારીના ભાવોથી વિકાર ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે, પણ રવિન્દ્રનાથના ભાવમાં તેમ નથી. તેના ભાવથી તો કેવળ અનુરાગ જ વધે છે.

વાર, ત્યારે લગ્ન પર બિહારીલાલ અને રવિન્દ્રનાથ એકત્રી લીટીએ જોઈએ.

હાથ દેહરત પિય—કર—કરક

વાર છુડાવત ક જ

બહુલી-ખાન-દુઝ ગઢનિ જો

રહી રુઝી કરિ લાજ

(બિહારી)

ટીકાકાર પંડિત પદ્મસિંહજી લખે છે કે “રવિને સમયે નાથકે નાધિકાના અંગ પરથી વસ્ત્રો ઉતારવા હાથ આગળ વધાયો. લગ્નજો જોયું કે હવે બચાવ એમ નથી, આ સ્થાન પણ લઈ લીધું, તેથી તે બિહારી આંખરૂપી કિસ્સામાં જઈને છુપાઈ.”

આનો અન્યાયક અર્થ ન કરતાં ટીકાકારના અર્થનો જ થોડો અંશ અહીં ઉતારીશું—“નાધિકાના સમસ્ત શરીર—પ્રદેશ પર લગ્નજો રાણીનું રાજ્ય હતું. નાથકે બાજુ રનિસંગ્રામમાં તે દેશ જીત્યો. લગ્નજોની અમલદારી ત્યાંથી ઉઠી ગઈ તેનો નિવાસ કેવળ પટ-મંડપમાં, સાડીની નીચે, રહી ગયો હતો—બિહારી વસ્ત્રની હેઠળ જેમ તેમ છૂપાઈ રહી હતી. તેણે જોયું કે હવે પોતાને ત્યાંથી પણ હટાવવા નાથકના હાથનાં આંગળાંરૂપી લશ્કર આગળ વધી રહ્યું

નિતાન્ત-વ્યથા વ્યથી લાલો ખાસા દિયે રાજતને ચીરકાત રચિ દિગે અન્તરાત-
નંદા કરે છિનુ માણુ સેઈ આશ નિયે
શુભ ફિરતે છે મંખા ! આજ કિ જોડિયા
બલ કરે એસે છીરે ? બલે લાલો બેસે છીરે ?
બલ લેંગે જો તાઈ જેતે છે ચલિયા ?

“છટ-છટ ! નારીકુદ્યને તમે બેયું તો
પણુ તોડીને બેયું. નિર્દય ! જે નારી લગ્ન
અને લયથી કંપી રહી હતી, પ્રેમ માટે જ
જેની કરૂણા ઉભરાઈ ચાલી હતી તેને છુપાવાની
જંગાં પણુ જૂંટવીં લીધી ! મેં ધાયું કે તમે સહાય
છો. પોતાના પ્રેમથી અને યત્નથી મારે માટે
ચિરકાળ મુઠી રહેવાનું શુભ સ્થાન રચી દેશે
એ જ આશાએ મેં મારા પ્રાણને તમારી
સંમુખ નમ્ર કરી દીધો હતો ને પ્રિય !
આજ આ રીતે મુખ ફેરવી રહ્યા છો ? શું-તમે
આંખ્યા તે બહુથી આવી ચડ્યા ? પ્રેમ બાંધો,
તે પણુ શું બૂઝથી ? હવે તમને પોતાની બહુ
સમજાઈ ગઈ એટલે શું ચાલ્યા જાયો છો ?

છટ ન લાજ ન લાલચો પૈ લખી નૈહર ગેહ
સદપદાત લોચન ખરે લારે સકોચ સનેહ
... (બિહારી) ...

નાયિકા-પીઅરમાં છે (માળાપતે થેર)
ત્યાં નાયક દેવ પધાર્યા છે નાયિકા મળવા
ધવિલે છે, પણુ મળી નથી શકતી. તેની
આંખોમાં પ્રિયને સળવાંતી લાલચ અને
પીઅરની લાજ એક સમાનલાવે ભરેલાં
છે. એ લાલચ પણુ છુટતી નથી, ને લાજ
પણુ છુટતી નથી. એ બે દશામાં આકુળતા
પણુ બોધી થતી નથી.

ભવે રેસર આંખી પ્રેમ કાડીતે ચાહે
ગોહનરૂપ તાઈ ધરી છે,
આમી જે આપનય કુટાતે પારી નાઈ
પરાન કુંદ તાઈ મરી છે
... (રવિન્દ્રનાથ) ...

“સંસારમાં પ્રેમની આંખો પ્રેમ જૂટવી
લેવા ચાહે છે. તેથી તે મોહનરૂપ ધારણ

કરી રહી છે. પણુ હાય ! હું મને પોતાને
ખીલવી ન શકી - મારો જીવ એ વિચારી
વિચારીને રડી રહ્યો છે.”

રવિન્દ્રનાથની નાયિકા પોતાના જ પ્રિય-
તમની આંખો બેતી નથી. તે સંસાર સારાની
આંખોને પ્રેમની કસોટીમાં કસી રહી છે.
તે સર્વ આંખોમાં પ્રેમ જૂટવી લેવા જેવી
ચાહના બેધ રહી છે આ ચાહનાથી સંસારની
આંખોમાં સુકુમાર સૌન્દર્યની કેવી ઝળક આવી
જાય છે, પ્રેમ કરવાવાળાનું સ્વરૂપ કેવી રીતે
વિકસિત થઈ જાય છે તેને પણુ તે ખ્યાનપૂર્વક
બેધ રહી છે. પણુ પોતાના ભાવસૌન્દર્યનું
તેને જ્ઞાન નથી. તે પોતાને કુરૂપા સમજે
છે. તેનું કારણ તે એ બતાવે છે કે તે
પોતાને ખીલવી ન શકી. અહીં રવિન્દ્રનાથ
સ્થાનની યુક્તિથી નાયિકાના વાક્યને પુષ્ટ કરી
રહ્યા છે ‘વાદશી ભાવના યસ્ય સિદ્ધિર્મવતિ
તાદશી’ ચિત્રકાર જેટલી સુંદર કલ્પના કરી
શકે છે તેટલું જ સુંદર તેનું ચિત્ર થાય છે
સૌન્દર્યની જ કલ્પનાને લેકો લક્ષિતકળાનો
મુખ્ય આધાર કહે છે. આ જ સિધ્ધાંત
મનુષ્યના સ્વરૂપ માટે પણુ સંધર્ષિત થાય છે
ગત જન્મમાં જીવમાં સૌન્દર્યની જેવી કલ્પના
હતી, તેનું જ આ જન્મમાં તેના રૂપ માન્યું
છે. અસંખ્ય જાતિઓમાં લક્ષિત કલ્પનાનો
અભાવ છે તેથી તે કુરૂપ થાય છે. રવિન્દ્ર
નાથની નાયિકા સૌન્દર્ય-કલ્પનાની નબળાઈને
લીધે જ આક્ષેપ કરતાં કહે છે કે હું મારી
જાતને ખીલવી શકતી નથી. થોડા જ શબ્દોમાં
ભાવ કેટલા ગંભીર અને લક્ષિત છે ?

ખીલ ખૂબી રવિન્દ્રનાથની એ છે કે
તેની નાયિકાને સંસારના સર્વ દેશોના મનુષ્યો
પોતાનો નાયિકા સમજશે. કેટલીક જગ્યાએ
જંગલાલાઓનું આલેખન કરવાથી રવિન્દ્ર
નાથની કવિતામાં પ્રાંતીયતા આવી ગઈ છે,
પણુ તેમા જે ક્યાંક ક્યાંક કવિની વીણામાંથી
વિશ્વભાવનું સંગીત નીકળી જાય છે.

પતી રતીકી બતીયાં ફણી સખી લખી મુસકાય
કે કે સખે ટલાટલી અલી ચલી મુખ પાય

નાયિકાની પાસે કેટલીક સખિઓ બેસી
આડીઅવળી વાતો કરી રહી હતી ત્યાં નાયકે
તે સ્થળે પહોંચી જઈ નાયિકાને છાતી રીતે
ધસારો કર્યો, જેનો ભાવ સમજી જઈને ચતુર
સખિઓ બહાનાં બતાવી ત્યાંથી ઉઠીને ઉભી
યઈ-એ ઓરડો ખાતી કરી ગઈ.

આવી ઉકિતઓમાં વિકારની માત્રા
જોઈએ તે કરતાં વધારે છે, પતિદેવ યોગ
સમય માટે પણ ધૈર્ય ન રાખી શક્યા. અન્ય
સ્ત્રીઓની વચ્ચે ફેદી પડ્યા ને પોતાની પ્રાર્થના
સંભળાવી દીધી. સમજાવું નથી કે આમા
કયો અમલકાર છે? એક જ વાત જણાય છે
કે અનંગના તરંગમાં પનિદેવ અને પલ્લવિનીની
સાથે સખિયો પણ (કે કે સખે ટલાટલી અલી
ચલી મુખ પાય) વહી જાય છે.

આ જનનો વિકારી ભાવ રવિન્દનાયની
કૃતિમાં નથી આવેલો.

તવ અવશુંકન ખ. ૧

આગી ફેટે રેખે છીનું ટાની

આગી ફેટે રેખે છીનું વરે તોમાર

કમલ-કોમલ પાની

ભાવે નીમીલિત તવ તયન યુગલ

મુખે તાહી છીલો જાની.

આગી શીથીલ કદીયા પારા

ખુલે હીયે છીનું કેસરારા

તવ આનમીત મુખખાની

મુખે મુખેછીનું છુકે અન્તી,

તુમી સકલ સે. હાગ મયે છીલે સંખી,

હાંસી-મુકુતીત મુખે

“મેં તારો ધુંધટ ખોલી નાખ્યો હતો.

કમળ મમળ તારો કામળ હાથ તારી પાસેથી

નુટવી લઈ મારા હૃદયમાં રાખ્યો હતો

ભાવાવેશમાં તારી અર્ધખીસેલી આંખોની ફેલી

શોભા હતી? મુખેથી એક રાન્દ પણ નહોતો
નીકળ્યો. પછી બંધન શિથિલ કરી મેં તારી
કેસરારી ખોલી નાખી. તારા નમેલા મસ્તકને
મારા હૃદયમાં રાખી લીધું હતું. સંખિ! આ
સર્વ સોંહાગ સહન કરતાં પણ તારું મુખ
હાંસ્યથી ખીસેલું હતું.

અહીં પ્રેમનું ચિત્રણ છે-વિકારની ગંધ
પણ નથી.

સુખ સુરત આરંભાઈ ખીધુરી લાજ લભાય,
હંરકી દીર દુરી દીગ ભઈ દીક દીકાઈ આય
(ગિદરી)

શરૂઆતમાં જ નાયિકાનો સંકાયભાવ
લજાળથી લજાળને વિદાય થઈ ગયો. લજાળ
પણ લજાળ તથાને ચાલતી યઈ, અને
નિ સંકાયતા સારી રીતે પ્રસન્ન યઈ સમીપ
આવી બેઠી.

“દુટી રીકત હરત મુખ આલોગને બારી

કહે જડાધયા દાવ-મુલ્યાત પરશે

શમાંચ અંકુરી ઉઠે માર્ગ ત હરપે,—

કંપીત, અંચત્ર વદા, મલુ છલ છત્ર,

મુગ્ધ તતુ મરી ભય અતાર કેવલ

અતરે સીમાન્ત માન્તે ઉહાસીયા ઉઠે,

એખની ઇન્દ્રીય-ગ્રન્ધ છુગી દૂરે દૂરે

.....અયી પ્રિયા!

સુરજન માગીયો જોયે ઇવત હાસીયા

ખાંકાયો નાં ચીરાખાની, ફીરાયો ના મુખ

ઉન્નવલ રક્તીમ વર્ણુ મુધા પૂર્ણુ મુખ

રેખો ઓષ્ટાધરે—પુટે ભક્ત-ભૂંગ તરે

સરખર્ણુ સુરખર્ણુ એક હાંસી-રતરે રતરે”

સરસ સુન્દર.....

“મને તારા બાહુમાં વીંટી લે. તારા

નિરાભરણ બાહુઓના રપર્શ થતાં મને એટલો

હર્ષ થશે કે મારા શમાંચમાં સહવતા આવી

જશે-તે અંકુરિત થઈ ઉઠશે. તારું કપિત

હૃદય, છત્રછત્રી આંખો અને એ અનુરાગ-મુગ્ધ

શરીર. અંગોના સીમાન્ત-પ્રદેશમાં. એકમાત્ર મરણહીન, મોં ન ફેરવી લેતી, અરણ્યોન્નવલ
તાઈ અંતર ઉદ્ભાસિત યાચ છે, જેને જોઈ ઓગાધરમા એ જ સુખ-જેમાં સુધા પરિપૂર્ણ
ઇન્દ્રિઓનું અધન શિથિલ થઈ જાય છે. જાણે છે-રાખી મૂકજે અને તારા લકત-ભ્રમરને માટે
હમણું તૃટીશો! પ્રિયે! ત્યારે સ્નેહ સ્મિત રાખજે હાથના સરસ ને સુંદર હિલોળાથી
કરી હું સુખન માંગીશ ત્યારે તું ડોક ન ભરેલું એક સમ્પૂર્ણ સુખન!*

યાચના

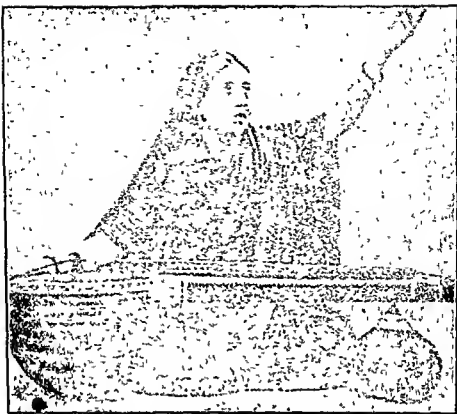
લેખક:-૨૧ અમૃતલાલ છ. પારેખ

નયણાના નેહ નિત દેળે સખિરી!
મોંઘેરા સ્વર્ગ અંગીવર્ષણ સમાં!
આત્માને અમૃત પાળે સખિરી!
મીઠડાં મૃદુલ ઉર-સૌભાગ્યનાં!

ફૂલડાંનાં પ્રાણમાં ફૂટતી વસંતના
જેવાં અમેલ સ્મિત ઝરળે સખિ!
ઉરમાં ઉત્તમ ઢેરી પ્રગટાવી પાંખડી,
વિમળ રસ-જ્યોતિષ જીવન ભરળે સખિ!

ભાવે બરેલ લબ્ય રવખો ઉડેરાં,
ઉરના સહયાર્ય ગઢ દેળે સખિ!
અદ્વૈતે રમ્ય પ્રણયચંચી સંજોને,
સુખના રસમેહને વિતારળે સખિ!

વિકસે પ્રફુલ્લ પ્રાણસૌરભ દિગંતમાં,
એવા અનંત મંત્ર કુંકળે સખિ!
વસંતી ભવવાટમાં દુઃખડાં ટે ડોકતાં,
ત્યાંયે સદૈવ છાંય ધરળે સખિ!

ભારતીય સંગીતની પૂજારણુ: આસ મોડ મેકકાર્થી

પશ્ચિમદાર રા ના, ઉત્તરકર દયારા કર વ્યામ

સંગીતના મીનોગામૃદમા આનંદ રસિદ
નગનારીઓની હલકાકડી નમી છે કડલા
યે સીનેમ-હિલુક જનો દીપીટને અભાવે
નિરાશ થઈને પાછાં વળે છે

ચિત્રપટ્ટમા આનંદ એવુ તે આકર્ષણુ શું
છે કે ને સંગીતની નતનતાને પેલી બતાવે છે

ધંદી બને છે, સીનેમાગૃહના પ્રવેશઠાગના
પડસા પડે છે અને વિદ્યુતની જગમગની
રોશની છુઆઈ નંચે છે. સફેદ ચાદરની તકડી
ઉપર એક પછી એક દૃશ્યો પસાર થવા
માટે છે. ગણે પ્રાચીન અર્વાચીન ભારતની
નિખિલ સ્થિતિ ત્યા રમજો ચરી 'India
today' એ ચિત્રપટ્ટમાંથી આનંદે પસાર થાય
છે અને સીમલાનાં શૃંગે, રાજદરબારેના રંગે,
સદ્ નાયગાનો ને ભારતના અલગાલુ અંગે-
પાંગોને સમર્પિત નિલાકી પ્રેરણા મુગ્ધ બને છે

પણ મે કેહ પ્રથમ અંક પડે થવાની
જ ગદ આનુગત્યાથી જોઈ રહ્યા છે. એમને
તો ચિત્રપટ્ટ કરતા બીજો કોઈ આવનાર બાધી
બેચી ગ્લો છે

આખરે અંક પડે છે અને વિદ્યુતની
જગમગની રોશની પ્રકરે છે.

અને પ્રેક્ષકના આશ્ચર્ય વચ્ચે સંગીત-
કલાની આપે મર્મિ સમી એક ગાયિકા વીણુ
ધારીને રંગબ્રમિ ઉપર પ્રવેશ કરે છે. એના દેહ પર
૨૦૦ વર્ષ પહેલાંનું દક્ષિણી ચીર-પટ્ટાણું
ઢગલું આવે છે. કસબધારી કમખો એની
શરણાઈ સમી કંપાયું ઉપર કાણીને લાંબી
રહે છે. અને મહાન મધ્યગાગે પાડેલા સેથા
એના કેશકલાપતા બે સમાન લાગ પાડી,
કપાળ ઉપર સાદી ને જગમગી વાળની પાડી
બેસાવે છે

હૃન્નરો વર્ષ પહેલાં માલતીએ, શકુન્તલાએ, ઉર્વશીએ કે મલયવતીએ જે વીણા, ખગ્ગવી હશે તેની લાડલી પુત્રી સમી પ્રાચીન ટપની વીણા એના હાથમા શોભી રહી છે રંગભૂમિ પર તે છુટખુસર ઝુકાવે છે. ઉમે અવકાશમા નગર થંભાવી તે દ્રષ્ટિને આત્મપ્રદેશમા પાછી વાળે છે એના નયનોમાથી રનેહની દીપ્તિ આવે છે, ચહેરા પર અન્યથા નર ચર્મકે છે અને એના બંગડીધારી હાથ જરા ઉંચો થતાંની સાથે તો રટજ પર ને પ્રેક્ષકોમાં સંગીતનું વાતાવરણ જાગે છે, શ્વાસ થંભાવીને ફેા સાંભળે છે. જાણે કે હૃદય ડચી ડચીને પ્રેમનો-રનેહનો-માર્દવનો મુકામળ પ્રવાહ ચાલે છે.

દખખણી હાળનું તેજુગુ પ્રેમ-સંગીત અનેરી હક્કથી વાતાવરણને ભરી રહે છે મંગીત પાછું મંદ-મંદ-અનિર્મદ પડે જે. આખા એક કક્ષાક મુખી દિવ્ય ભમિકમા સાવિહરે છે, આત્મભ ન ભરે છે

ભારતીય મંગીતને ઇન્ડિયનમા અપનાવનાર, વિલાયતને આર્યવર્તની ક્યારાવડિનું રસમય આત્માદત કાવનાર આ કક્ષાદેવી તે કાણ છે ?

જગત કહે છે કે કક્ષાના પૂજારીઓ તો હાથ છે પણ એ ઘેઝઝા જ કક્ષા ભક્તોનું સાચું હવન છે !

અને બધી યે કક્ષાઓમાં સંગીતકક્ષા દેવી, કારણ કે એનો ધ્વનિ સચરાચર પ્રાણી-ઓના આત્માને જગાડે છે.

એ કક્ષાની આરાધનાર તે મીઝ મોડ મેકકાર્યા. વાયોલીનની એ એક વેજાની વિલાસિકા આજે વીણાની તંત્રીઓના જણકાર સાથે દિવ્ય કંઈક મિલાવીને ભારતીય સંગીત વડે ઇન્ડિયનને મુગ્ધ કરી રહી છે. વર્ષો પહેલાં તે વાયોલીન લઇને ત્યારે સૂરો છેડતી ત્યારે ઇન્ડિયનના લક્ષ્મીનંદનો એના ઉપર વારી જતા, એને કાંઈ એધિના કે વીનસની મિસાલે આરાધના. એને ચરણે

ગાયિકાની કીર્તિ લક્ષ્મીના જરણ વહાવતી. એના કંઈની અનેરી હલક ઉપર લંડના લક્ષ્મીપતિઓ અમાપ દૌલતની કુરખાની કરતા.

ભારતને એ અજબ પાશ્ર્વત્ય સંગીત-કલાનો પરિચય કરાવવા મીસ મોડ મેકકાર્યા હિન્દમાં આવી પરંતુ વશ કરવા આવેલી તે વિજેતા ભાગતની સંગીતકલાને વશ બની બેઠી સંગીતની જન્મભૂમિ સમા ભારતે એને ભારતીય સંગીતની પૂજારણ બનાવી. પૂર્વના સંગીત પર પશ્ચિમના ચ્વરશાસ્ત્રની સત્તા સ્થાપવા આવનાર સંગીતદેવી પૂર્વની સ્વરાવ-સિતી પરિવારીકા થઇ રહી મેઘમદ્દારમાં કે દીપકમાં કે નટકદારમા એને આરાદ અવરોદ પામતા ધ્વનિતરંગોની ફા એર જ હક્ક ને મરતી ને વિશુદ્ધિ લાધી. એટલે એણે પશ્ચિમનું વાયોલીન ત્યજીને પૂર્વની પાચ હગર વર્ષની જુની વીણા ધાગણ કરી મીસ મેકકાર્યાએ પશ્ચિમના વેલવેને સંન્યાસ લીધો. સાદાધની કલાનું સૂત્ર એને હાથ લાગ્યું. એટલે ભારતીય સંગીતની વિશુદ્ધિ સાચવવા સાણ, ચણીઓ, કમળો અને નથ-બંગડી સ્વીકાર્યાં. એવા આર્ય રમણીના સાજ સહજે તે ભારતના સંગીતવજે સાથે ધુમી અને હૃદયને અહીંના સહજ સ્વર શાસ્ત્ર વડે જ રંગી નાખ્યું.

આજે આ વિલાયતવાસી સંગીતપૂજારણ ભારતીય સંગીતનો ભેખ ધરીને હિન્દની જ કાંઈ દક્ષિણી ગાયિકા બનીને, વીણાના કેમળ જણકાર સાથે વિલાયતને આંગણે તેડુગુ પ્રેમ ગાયઓ અને તેજુગુ ઇશ્વરસ્તોત્રોને દિવ્ય કંઈમાં મુંઝ રહી છે.

ચુરોપમાં ભારતના અદ્ભૂત સંગીતની ભક્તિ જગાવતી એ એના હવનમંત્ર છે ભારતીય સંગીતની પૂજારણ કક્ષાદેવિ ચરણે અનન્ય ભક્તિના પ્રપોચ ચલાવી ગે છે એના પ્રતાપે ભારતની સંગીતકક્ષા આજે જાગવર્તી બની છે. (મંપર્ણ)

જહોન રસ્કીનના પત્રો

અનુવાદક . ડા. રા દિતકરરાય બાદવરાય વૈષ્ણવ

પા ૪ થી

ગર્મ કાલના પેલમેલ જેઝેટના બીજા ખતાની બીજા કોલમમાં પ્રસ્તુત વિષયને લગતાં એક પછી એક બે વાકયો તમને માલુમ પડશે. 'હેલુ' એ કે બ્રૅન્ડ સંમત માટે નાણાંની માગણી વિષેની ચર્ચા વળે, "ન્યારે મી. બર્નલ ઑઝર્જોર્ન એમ કહ્યું જે વિજ્ઞાન અને કળાનું નામ પડ્યું એટલે મનનીય ખીરહુ" તપાસવાની નિશાની મળી ચુકી ત્યારે સંમતિદર્શક વાહવાહ બોલાઈ" હવે મહારા લગેલા 'ચેરુમી એન્ડ લિલિથ' નામક નિગદોમાં જે કડમે * પરા છે તે પારાના હાફરણ્ય આ વલ. એટલે કે પેલો વિચાર કુલ ૧૬૮૦૦૦ પાઉન્ડ આપવા વિષે હતા, નેગાથી ખર નેતા કળા માટે તો માત્ર પાઉન્ડ ૪૮૦૦૦ હતા અને જાગેના વેપાર અર્થે તે લક્ષના રાખવા જેવું છે. હવે પછીના પત્રોમાં પણ મહારે એ કડમા પરાનો નિર્દેશ કરવો જોડશે અને તેના પર હું કેટલીક ટીકાઓ પણ કરીશ મટે 'આ વાત' લક્ષમાં રાખી લેશે. બીજું વાક્ય એવી મનલગતું છે કે "સમિતિમાં કારીગરોને દાખલ કરવાની મી. હેડરીલ્ડ, ઑઝર્જોર્ન અને મી. સેમ્યુઅલસનની માગણીથી કારીગર સંધાન્યક કાયદાનો ખરડો બીજા વાર વંચાયો અને જનબમાં મી. વૅલ્કિન બોલ્યા કે 'સમિતિમાં

* આ નોંધ એ પાસા એની વાત એવી વિચિત્ર છે અને આપણી પ્રભુ વિજ્ઞાનમાં કેટલો રસ છે એ એવી ચોક્કસી રીતે બતાવે છે કે એ પાસા ફરી વાર અંહી આપના હું વિશેષ ખુલાસાની જરૂર નોતો નથી:—

જો વર્ષ અગાઉ કોલનહોરના પત્રદળનું હાલપિંજરેનો સંમત બલેરિયામાં વેંચવાનો હતો; એ સંમત બીજા બાલ કરના ચારસ હતો તેમનાં પછા નમુનઓ અપૂર્વ રીતે સંપૂર્ણ દનાં અને તેમનાં એક તો પૂર્વે નહિ જણાવેલી બનના માલુમો હતો. આ સંમત કે જેની ખાનગી ખરીદનામાંએ બનલે ભાવ પ્રમાણે હલર કે બારમે પાઉન્ડ કીમત આપી હોત તે સંમત અંગ્રેજ પ્રભુને સાનમે પાઉન્ડે આપવા કહેલું થયું; પરંતુ આપણે તો સાનમે પણ આપીએ નહિ અને જે મેફેસર એવને પોતાના વળતનો બોગ આપીને અને પ્રિટિશ પ્રાનના પ્રતિનિધિ મહારાષ્ટ્રને ધીજીથી વળગીને એકોમાથે ચારસો પ ઉન્ડ આપવાની અને બાકીના ચલુસો માટે પોને જવાબદાર રહેવાની રત્ન મેળવી ન હોત તો આને એ બધા સંમત મ્યુનિશના સંમતરવાનના હોત. બેસક એ પ્રભુ એ બાકીના ચલુસો તેને છેવટ ભરી આપશે, પણ રગતે 'રગતે અને ખરો વળત સમકડની વાનની રંગે પછુ દરમર કર્યો પિના, માત્ર જે કંઈ માન મળશે તો સીશીયારી કરવા તૈયાર રહેશે. હું તમને વિનંત હું કે આ વાતના અર્જને અંગ્રેજીનુતની રીતએ જરા વિચાર કરો. ખેડેર કાર્ય નાંદેના નમરો વાપિક ખરેખે (તેનો એક વનીમાં તો લગ્ગરી સાજુ માટે) બોલામાં બોલો પાંચ કરોડ પાઉન્ડનો છે. હવે અડસટે મલ્લીએ તો જે હલર પાઉન્ડનો સાન પેન્ડા નેટલાગો બાઈ થાય તેવાગો ભાગ પાંચ કરોડ પાઉન્ડનો માનનો પાઉન્ડ થાય.

કારીગરો તરફના ગિરગાયત્રુ પ્રમાણુ ખૂબ છે' અને ની રોજીઁ વ્યવસ્થા કે 'ત્યારે કોઈ કસાઈ પર ખૂનના આરોપસર કામ ચાલતું હોય ત્યારે પચમાં કસાઈ નીમવાની જરૂર નથી'.

મે રહારા આગલા પત્રમાં હજુ હતું કે આમની (મતિનિધિ) સભામાં મત્તરીના કાયદા સળંધી સંશોધન ચલુ અસાધ્ય છે એ વાત ધ્યાનમાં લઈ આ ખીલ વાકયનો વિચાર કરતે એ સભા એન ભારે અગત્યના પ્રશ્ન પરના શરૂઆતી વિવાદનીથી અદર પોતાના એક મુખ્ય સભાસદને આડી ઉપ્રત અને અવિનયી ભાષા વાપરવા દે અને વળી તે આખી સભાના પોતાના રંગરંગ અને ભાવનાની એટલી બધી સૂચકરૂપ કે આપણું એક જહુ જ વિનિન અને એકસ લેખ લખનાર છાપુ, તે સમય વાનવિવાદની અદર રુદામાં પશ્ચના એકેદર જવાબરૂપે તે ભાષાનો ઉતારો કરી જતાવે, એડી સભામાં કારીગરોના પક્ષ ટીક રીને પણ સંભળાય જ કયાથી અને તો પછી નિષ્પક્ષપાત નિષ્ણંયની વાત જ શી? તમે આખી સભા વિષે શુ ધારે છે? ના ના, ખાલીથી મોનેએ કે હજુ તમે વેસ્ટમીનસ્ટરમાં જઈ કઈ કરી શકવાના નહિ તમારે તમારી પોતાની મતિનિધિસભા ભેઠએ અને એવી એક ન્યયવૃત્તિવાળી જનાવવા એટલી પ્રમાણિકતા તમારી અદર ન માફમ પડે તો હાલ તુરત વાત ચાલતી હશે તેમ ચાલશે અને હજુ પોડા વખત ચૂકી એ રીને વાત જગડવાની પણ ખરી

આ વિષય ચાહુ સાળવા રહારો ધરાવે હશે, પરંતુ આજના પેલમેક્સ ગેજેટમાં ખીલ બે વાકયો છે ને અને તેના પર એક ટીક રાખી આજનો પત્ર જાન કરે તો ટીક

(૧) 'આજ રુદારે પ્રગટ થયેલ લશ્કરી અડસટ્ટા ખર્ચગા કુર ૧૪, ૭૫૨, ૨૦૦ પાઉન્ડની રકમની માગની થઈ છે અને તે ગયા વર્ષ કરતા ૪૧૨,૦૦૦ પાઉન્ડ એટલી વધારે છે.'

(૨) 'નોન ખાતાના ઇ. સ. ૧૯૬૬ના કાની માર્ચ પૂરા થતા વર્ષના હપતખર્ચના આંકડોનો વાર્ષિક હિસાબ ગઈ કાલે નૌકાખાતા તરફથી બહાર પડ્યો હતો. ખર્ચ ૧૦, ૨૬૮, ૧૧૫ પાઉન્ડ અને ૭ ગિ નો થયેલો છે'

સાત શિલિંગ અને ઉપરિયા ત્રણ લાખ એટલા પાઉન્ડ પાછું બાદ કરીએ તો લશ્કર તથા નૌકાસૈન્ય માટે વોકળો વાર્ષિક ખર્ચ એવીસ મિલ્ડન પાઉન્ડ થયો દેખાય છે (૧ મિલ્ડન=૬૨૫ લાખ)

'વિજ્ઞાન અને કળા' માટે આપવાની રકમ જેતો જે તૃતીયાસ ભાગ ખર્ચ જેતાં વિજ્ઞાન કે કળા માટે નહિ, પરંતુ પારિસના પ્રદર્શનમાં લિનોદ અને વેપાર અર્થે હતો અને જે રકમ આમની સભાની

આ વાત મેં રહેલા તો પ્રોફેસર એલ્વનની પરવાનગી ગિવાય નજી કરેલી, કારણ કે 'ગે' રમ માગી હોત તે વિવેકાનુચાર તેઓ અલખન અને તે ન આપન, પરંતુ એ વાત હોડો ભયે એ અને એટલુ ખર્ચ અલખન જણાયુ કે મે, અને એ કે વિદ્યાવાની વિદ્યાર તથાપિ ખર્ચ લાચુ' ને કર્પ

ત્યારે ધારો કે એક જુડર જેની આમદાનીની આપણને ખબર નથી પરંતુ જેની સંપત્તિ વિશેષ અત્રમન પોને પોતાના ખાગખીચાની દિવાલો તથા નોકરો પગ વડસના ભેં હબર પાઉન્ડ ખર્ચ છે અંકડો વાન પરથી નીકળી શકે તે ગુહરય એમ દાવો કરે કે હું વિજ્ઞાનનો સોખીન છું, અને ધારો કે તેનો એક નોકર દોડતો આવીને તેને કહે કે સારેખ, એન નવી જ ભનના પ્રાણીનો પત્ર આપનાર એક અપૂર્વ હાડચાંદ બલુખખુત્રા રોકડા સાન પેન્સની કિમ્મતે મળે છે અને પછી પેલા જુડર કે જેઓ વિજ્ઞાનના સોખીન છે અને પોતાના ખાગખીચાની દિવાલો માટે વર્ષના ભે હબર પાઉન્ડ ખર્ચ કે તેઓથી પોતાના નોકરને ઘણાએક મહિના સુધી નાડ એવરાધ્યા પડી ઉતર ચાલે કે, 'વાર, એ તું જાણીના ચણુ પેન્સ માટે આપના વર્ષ સુધી જવાખાર રહે તો હું તને એ સમડ ખરીદવા નાન પેન્સ આપીના'

ધારણા મુજબ પ્રવાસીય ખીસ્સા માટે સામાન્ય બચસ્પ લાગી, તે રકમ અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે ૧૬૪,૦૦૦ પાઉન્ડની ર. ત્યારે મને લાગે છે કે ત્રણ વધારાનાં મીડાં જેવાથી હાલની રકમ દરા લાખ જેટલી થઈ જાય તે ત્રણ વધારાનાં મીડાં જીલ્લિમતાનું અંગેજ પ્રવનના માનસની અંદર સામાન્ય રીતે ત્રણ એકલાં મીડાં (ફાર્સર) જેવી છાપ પાડતી હશે. પરંતુ તમે આ બે રકમોના પ્રમાણ વિષે વિચાર કરો અને પછી એક ખાનગી ગૃહસ્થ જે પોતાની દિવાલ પરનાં ચિત્રો માટે પોતાનો પરતાતો ૧૬૪ પાઉન્ડ ખર્ચે અને પોતાની ખારીબળી પર નજર રાખનાર સિંધાઇને રાઇ ખુશીથી વાર્ષિક ૨૦,૦૦૦ પાઉન્ડ સુધે એવા બાઇની જીલ્લિમતાની સુંદર સ્થિતિનો ખ્યાલ તમે તમારી મેજે કરી લેજો! અને તમે વ્યવહારકુશળ અંગેજો! તમારા મગજની ખારીબળી તમે કદાપિ ખુશી મુક્રો અને તે દિવસનાનાં આ એક કે બે ચિત્ર લટકાવશો?

એક અનુભવ

મેં એક મુરખાને કુલ આપ્યું.

તેણે તેને પોતાના ખીસામાં સંતાડ્યું.

મેં એક ગમારને કુલ આપ્યું. તે કુલ ખાઇ ગયો.

મેં એક જંગલીને કુલ આપ્યું. તેણે તેના કટકા કરી નાખ્યા.

મેં મારી એમભૂર્ત માશુકને કુલ આપ્યું. તેણે સ્મિત કરી.

કુલ સ્વીકાર્યું ને પોતાના મસ્તકે ઘડાવ્યું.

તેનું હૈયું છલકવા માંડ્યું. અમારાં તારામૈત્રક થયાં. આંખે આંખ મળી અને એકતા સંધાઇ ગઈ.

અમને પ્રભુ ને પ્રકૃતિ સર્વ સ્થાનમાં હસતાં લાગ્યાં.

અમારી અને એમની એકતા સંધાઇ.....લેહી પુરખો સરી પડ્યો.

મૂલશુ ફલભશુ વેદ.

સ્નેહનાં સંન્યાસી

લેખક : રા. "આનંદ" ચિત્રકાર : રા. "શરમાણ"

વાટે તે આત્મસુવાસ
બહાર કાઢતી, ને પવનની
પાછો પર નિરાશને એ
સુગંધી જગતભરનાં પુષ્પોમાં
ફેલાતી દરેક ઉચ્છ્વાસે એમ
જગતની સુગંધી પામતું.
પુષ્પોમાં એની જ અખડ
સુવાસ પ્રસરાવેલી છે ને !

અને રસની વાંટળી એ
તે હતી ; ને હૃદયે જીણી
ઝીણી રસની વર્ષાના જ

સ્નેહનાં સંન્યાસીનાં કાંઈવાર દર્શન કર્યા છે ?

કરતી લેના દેહમાંથી રસની ધારાઓ પ્રજ્વળી
અને જગતનાં પુષ્પો પર તે છંટાવી.
કાંઈ કાંઈ વખત ખ્યાલું જગત લેતું પાન કરવા
આતુર.

સૃષ્ટિ સારીને એ તે સુગંધીથી ગંધાવતી
જગતનો તો તે બહાર હતી લેના ઉચ્છ્વાસ

પુણ્યને પંથે પળતાં હડતા સાણુની કાર જમ્હારે તે સકલની, ત્યારે સાણુની ઝીણી ઝીણી બળી-ઓમાંથી એકની અગ્રેક સ્વધાર વેશની. જગત્ તે પીતું ને પાવન થતું. 'હતાં' એ જગત્ એના એ. અમૃતરસ માટે તો નિવૃત્તરમ્થું હતું.

એમ સુવાસ અને રસવર્ષા પામીને જગને લેને પોતાની રસરોણી સ્થાપી હતી.

+ + + -

અને તે લેને રસરાજ.

આત્માની આછી. ને અપૂરી નિકુંત્રિમાં તે વિહરતો. પૃથ્વીના વટપક્ષે બેડા તે સુલોહનાં ગાન ગાને

દેહદાણીએ તે આત્માને જુલાવે. ને સ્નેહનાં પિયુષ-પાણને તે આત્માને પોષતો તે કહેતો કે, 'સ્નેહ આત્માનો એ આત્મા છે. આત્મસૂતાજ નેહસૂતા હોય'

બગેલા જુડો લઇને તે ફરતો; પણ એ જુડાની એ વચ્ચે લેણે સોનેરી અક્ષરે 'સ્નેહ' સખ્ત લખ્યો હતો.

જગત્તો તે સંન્યાસી-ત્યાગી હતો; પણ સ્નેહનો તો તે ખાસી હતો

એમ જગત્નાં અને લેના પગલા અવળા પડતાં

x + x +

પાપના ખાડા કુદતો અને પુણ્યના ઢોળા રહડો. તે આત્માને પંથે પળે. હતો. સાણુની ખાંચો ફફડાવતી તે પાતળ હડતી.

મેરુસ્થપે તે આત્માની શુદ્ધિઓમાં વરસે. ત્યારે વીજ બનીને તે શુદ્ધિએ અન્નવાદની.

આત્મા લેમને આકારો હડતો; આજો પતળ ચીરતી; ને નેહ પૃથ્વી ઉપર હવા એમ તેઓ સાથે જ સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાનાળંગા વિહરતા

લેમનાં દેહડોલનની સાથે જગત્ ડોલતું. ને હથ એ ડોલનનો સ્હોસલો આંચકો બધાંડને ધુમાવે છે.

કરના હડાણમાંથી સ્નેહજ્યોત મગધતી ને એ જ્યોતના પ્રકાશમાં તેઓ આગળ ધપતાં. જગત્ એ જોય રહેતું. લેમને જગત્ સ્હામે બેવાની દરકાર નહોતી.

x + x +

અંચવણે જગત્ની કે જગત્ની મુશ્કેલ ?

જગત્ની તો લેમજે ઉકેલી હતી. જગત્ની બધુવાને તેઓ પર્યટન કરતાં.

આખની પગથી ઉતરતો સૂર્ય જગત્ની વાદળાંની વચ્ચે ઝીણેરો દેખાતો હતો ને યોદીયારમાં તો સુર્યોક્કમાં સંધાળ્યો. એવે પર્યટનમાં વનના દરવાજા વીંધીને તેઓ ગાઢ અંધકારમાં પ્રવેશ્યાં.

સ્નેહના જુડાને નમન નમીને તેઓએ વાણ ક્યું; ને પછી યોદીયાર સ્નેહ અને આત્માની અર્થા કંઈ. ત્યારપછી મથુની માર્થના કરીને નિદ્રાદેવીને જોળે તેઓ સુતા. મથુના બહત પર નિદ્રાદેવીની તો કપા હોય જ ને ? સ્નેહના સંન્યાસીને લેણે તરત ગાદમાં લીધાં.

x x x x

જગત્ના અનુભવીઓ જ જગત્ના કંઈ જાણે. આજનો દિવસ, એમને એ કંઈ અનુભવવાને મથુએ નિર્ણયો હતો.

નિદ્રાને જોળે સુતાં તે સ્વપ્ન અનુભવતો હતો. મથુની સાનિધ્યમાં તે હતો અને હમણા જ મથુ એના મસ્તક ઉપર પોતાનો સ્નેહબર્થો હાથ મુકી અને સ્નેહ નીતનવરો એમ હતું, લ્યાં તો :-

આસાની કુલેમાં તે વિહરતો હતો, લ્યાં તો માર્ગધની ભજમા તે ફસાયા

જે ગ્રાડ નીચે તેઓ-સુતાં હતાં ત્યાં મથુ-ધરતી શુદ્ધ હતી. આરા માટે નીચેલા એ નાચે

તેને ડરા દીધો અને તે ચીસ પાડી લડ્યું. અજુકિતથી ચીસ સાંભળીને તે થે જતી હતી.

વિપત્તિ અસર લેને કાતિલ યથા હતી. મધુનું સાનિધ્ય તે સ્વપ્નમાં અનુભવતો હતો : હરે તે ખરેખર ત્યાં જવા તૈયાર થયો.

પણ એમ એક પાળે મધુનું એ શાંતુ અતર કપાય ?

x x x x

છત્રને આગળ જોઈને તે થે વિલીન થવા તૈયાર થયો.

ડંગની જગ્યાએ લેણે ગોતાના હોઠ લગાડ્યા, ને હૃદય હૃદયને ખેંચ્યા. ડંગનું ઝર એમ તે સુખી મધ ને દેહ આપીને આત્માને ઉગારવા ચાલ આપ્યો.

પત્ર જે ની અસર તો થઈ ચુકી હતી. જેને દેહના મનાવી. સ્નેહનો સંન્યાસી મધુને વધે.

નીકળી ચુક્યો હતો. પણ તે એકલો ને અટ્ટે હતો. સાથની વાટ જોઈ હતી. સ્નેહ તો સ્નેહીની જ વાટ જુએ ને ?

સ્નેહ વિનાનો સંસાર લેને અસર કાઢ્યો : ને તે ઝર પીને સ્નેહીની પાછા પળી.

એમ સ્નેહના સંન્યાસી મધુના દરબારમાં પહોંચવા આત્મા અને સ્નેહને મર્ગ ઉપડેલાં.

x + x x x

પણ હજી થે એ સ્નેહનીતરનો સ્નેહનો ભરવો જુરો ત્યાં ઉડે છે, ને એમાંથી ઝરો સ્નેહ દુનીઆમાં વેરાય છે. જગત્ એ હૃદયમાં સરે છે. એમાંથી જ ઝરો સ્નેહ તો જગત્ આજે આપસઆપસમાં અર્પે.

સ્નેહના જુદાની કાશીને એમ જગત્ ઉપર હજી થે એ સ્નેહન સંસારીનું સામ્ય.

મોરાબની સ્ત્રી જણવાની હતી. એક વખત તેના હોસ્તે પૂછ્યું. 'કેમ મોરાબ, તારી સ્ત્રીએ જણ્યું ?'

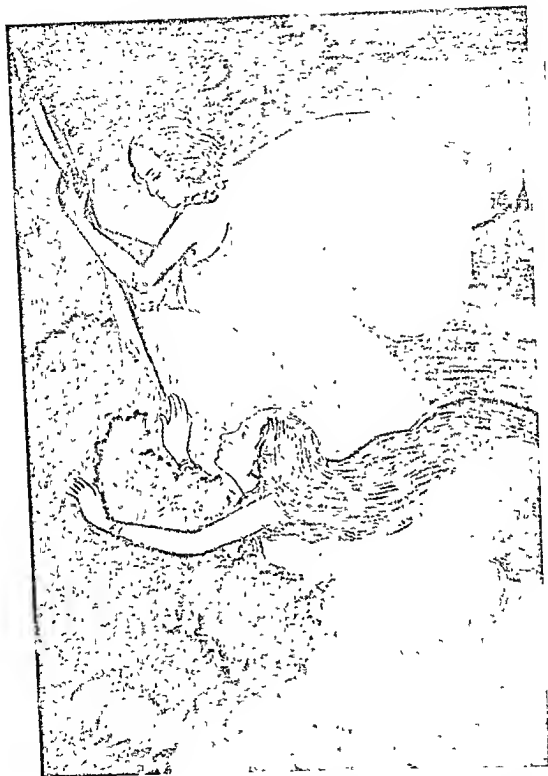
મોરાબ—હા.

“શું જણ્યું, છોકરા કે છોકરી ?” તેના હોસ્તે પૂછ્યું.

મોરાબ—તે તો પુછતાં હું બુઝી ગયો, પણ મને સમજ નથી પડતી કે હું ‘બાપ’ થયો કે મા ?

(અકકલનો નમુનો)

“એકકલ”

[ચિત્ર :]

સ્નેહનાં મન્યાસી

[રા શરમાળ

“ માણની પાંખા ફફડાવતી તે પાછળ ડડતી ” (પૃષ્ઠ ૪૫૩)

स्मृति

चित्र
२१. अक्षरेण अक्ष

સિરાજ ઉદ્દોહા

લેખક : રા. રા. સુનીલાઈ ધ. પટેલ

સિરાજઉદ્દોહાને જંગાળાની નવાખી તેના મોમા અલીવર્દીખાન તરફથી મળી હતી અલીવર્દીખાન મેગસ સમયમા ધરનથી પોતાનું લાગ્ય અજમાવવા માટે દિંદ નરક આગ્યો હતો ; અને ધીમે ધીમે આગળ વધી આદશાહના પ્રતિનિધિ તરીકે જંગાળામા સુજાગીરી ઉપર નીમયો હતો અંગ્રેજ લેફ્ટેનાન્ટ, હિંદુઓ સાથે મળી જઈ, મુસલમાનોને જંગાળામાંથી હાંકી કાઢવાનો ઉદ્દેશ તે કળા ગયો હતો, પરંતુ પોતાની મુશ્કેલ પર પાડવા તે થયો વખત જ્યો નહિ મરણ સમયે પોતાના વારસ સિરાજને તે શિખામણ આપતો ગયો છે કે. —

“આ દેશમાં યુરોપીય પ્રાંતએ જે સત્તા મેળવી છે તેનાથીતું જેનતો રહેજે જે પરમેશ્વરે મારૂ આયુષ્ય થોડુંક લંબાવ્યું હોય તે! આ બધા લયભાથી હું તને મુક્ત કરતો જન, પણ દીકરા, હવે આ કેમ તારે શીર છે તેજંગ દેશમા તેમજે ચક્રવેટી રાજનીતિ અને લગ્નએ નને હંમેશ માટે જગત રાખશે. રાજ્યએના અંદર અંદરના ખાનગી કલહોનો શાભ લઇ તેઓએ મેગસ આદશાહનો સર્વ મુલક પચાની લઇ તેમની વચ્ચે વહેંચી લીધો છે. ત્રણેને એકી વખતે નજવા પાડવાનો વિચાર કરીશ માં. અંગ્રેજોની સત્તા ઘણી મોટી છે ; હમંણુ જ તેઓએ ઔઝીઆ હતી લીધું છે ....એક વખત તેમને નાણુ

કર, અને તે પછી આકાતાઓ એની મેજે સાંત થઇ જશે. તેઓને કિફા, કે લશ્કર રાખવા દઇશ મા. જે એ પ્રમાણે તુ વર્તીશ નહિતો આ દેશ તારે નથી એ મોક્કસ માનજે.”

આ પ્રમાણેની પોતાની અંતકાળ સમીપની છેલ્લી શિખામણ સિરાજને આપી અલીવર્દીખાન ૧૭૫૬ના એપ્રિલની ૧૦મી તારીખે મરણ પામ્યો. જે અલીવર્દીખાન વધુ વખત જીવવા પામ્યો હોય, તે સંભવ છે કે તેણે અંગ્રેજો ઉપર પોતાનું ધેર લીધું હોય. સિરાજ ગાદીએ આવ્યો તે વખતે તેની ઉંમર માત્ર ૨૪ વર્ષની હતી જંગાળાની નવાખી તેના માટે જુલની પથારી નહોતી. તે ગાદીએ આવ્યો તે પહેલાંથી અંગ્રેજો હિંદુઓ સાથે મળી જઈ તેને હરેક રીતે સત્તાવવાની આજી ગોઠવી રહ્યા હતા.

આવી રીતે ‘પવિત્ર’ અંગ્રેજ પ્રિન્સીઓ હિંદુઓને પોતાની જગ્યામાં લઇ તેમને મુસલમાનો સામે હોળીનું નાળાએજ જનાવવા માગતા રતા. પહેલાં તો, હિંદુઓ સર્વથા આ પ્રમાણે કરવા માગતા નહોતા, કારણ કે તેઓને મુસલમાની નવાખી નીચે સર્વ પ્રકારનું મુંખ હતું. તેઓ ધીકતો વેપાર કરી રહ્યા હતા, અને ઘણા હિંદુઓ રાજ્યતંત્રમાં ઉચી પદ્ધતીએ ચડી શક્યા હતા. પણ પવિત્ર પ્રિન્સીઓએ તેમને ઘણી મોટી લાલચો આપી તેમની પાંચેથી પોતાનું કામ કટાની લીધું.

આ પ્રમાણેની બાહ્ય ગોઠવણ પાછી અંતરેએ સિરાજને હેરાન કરવાનું શરૂ કર્યું. પહેલાં તેમણે સિરાજ ગાદીએ બેઠો તે વખતે કાંઈ પણ નતની બેટ સોગાદ મોકલી નહિ વળી બીજા પ્રસંગેએ તેમણે નવાખને પોતાની કાડીઓની મુલાકાત લેતાં રોક્યો. આવી રીતે તેમણે શરૂઆતમાં નવાખનાં અંગત અપમાનો કરવા શરૂ કર્યાં. સિરાજઉદ્દૌલા જાને ચતુર અને ડાહ્યા પુરૂષ હોવાથી તેણે આ અંગત અપમાનો જતાં કર્યાં. પરંતુ અંગ્રેજો તરફથી સિરાજને હેરાન કરવાનું કામ આટલેથી જ અટકી પડ્યું નહિ. તેઓએ હિંદુઓને પોતાના પક્ષમાં લીધેલા હોવાથી નવાખને વારે ધડીએ જાણી નેહને સતાવવાનું જનરી રાખ્યું.

એમ કહેવામાં આવે છે કે “અંગ્રેજોને એકર્થ્ય આપો એટલે તેઓ આપમાની માગણી કરશે” શાજરાન બાદશાહના વખતમાં એક નંદગામિની અંગ્રેજ કંકરે અંગાળામાં ગાજાને વેપાર કરવાનો પરવાનો પોતાના જાન લાભએ મારે મેળવી આપ્યો હતો પરંતુ લાભને થોમ હતો નથી. વેપારી અંગ્રેજોએ આવા પરવાનોને ગેરઉપયોગ કરવા માંડ્યો. તેઓ પોતાના નામના પરવાના હિંદીઓને આપી તેમાંથી નફો મેળવવા લાગ્યા, એટલું જ નહિ, પણ તેમના પરગણામાં આવતા માત્ર ઉપર તેઓ ભારે જકાત ઉઘરાવવા લાગ્યા ગ્યાલાવિક રીતે જ આથી નવાખના રાજ્યના ઉત્પન્નમાં ખોટા આવે. ઘણાં તેઓએ અંગાળામાં આવેલી પોતાની કાડીઓની આલુખાલુ કિસ્કેઈ અને મરામત શરૂ કરી તેની અંદર લગાવક સરંજામ લાવવા માંડ્યો. ખાસ કરીને કલકત્તાની કાડીને તેઓએ યુધ્ધસામગ્રીથી ગોઠવી દીધી. સિરાજે તેમને તે પ્રમાણે કાંઈ નતની મરામત કે નવી કિસ્કેઈ રજા સિવાય ન કરવાનો હુકમ આપ્યો; અને સાથે જણાવ્યું કે તેના રાજ્યમાં આવા

કિસ્કેઈઓની કંઈ જ જરૂર નથી. તેના રાજ્યનું રક્ષણ કરવા તે સદા તત્પર રહેતો હોવાથી તેઓએ કાંઈ પણ રીતે પગલાં નથી. પરંતુ આપણે આગળ જોઈ ગયા તેમ અંગ્રેજો આ બધું જાણી નેહને કરતા હોવાથી નવાખને તેઓએ એક યુક્તિસર જવાબ આપ્યો નવાખને કહેવામાં આવ્યું કે હાલની પરિસ્થિતિ એવી છે કે નજીકના લવિષ્યમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ પ્રગ્ન વચ્ચે લડાઈ જાગશે, અને તેથી પોતાનો બચાવ કરવા સારું તેઓ કલકત્તાની કિસ્કેઈની કસાવી રહ્યા છે. તેમાં તેમનો બીજો કાંઈ ઉદ્દેશ નથી,

ઉપરના જવાબમાં કેટલું ભુલાયું છે તે તે આપણે જેમ આગળ વધતા જઈશું તેમ માન્ય પડશે

સામાન્ય રીતે સિરાજે નવાખની ખાતર ફ્રેંચ અને અંગ્રેજ કાડીઓના ઉપરીઓને લખી જણાવ્યું કે તેઓએ ‘દલે ભુનું’ સમર-કામ કે નવી કિસ્કેઈની બાંધવાનું કામ બંધ રાખવું. ફ્રેંચ પ્રગ્નએ તુરંત જ પોતાનું કામ બંધ રાખ્યું, નવાખે મોકલી આપેલા દુતોએ અંદ્રનગર અને કાસીમ બજારની ફ્રેંચ કાડીઓને તપાસી, પરંતુ અંગ્રેજ પ્રગ્નએ આ વાતનું કંઈ જ કરવા દીધું નહિ. તેઓએ નવાખના દુતોને કાંઈ પણ નતની તપાસ કરવા દેવાની સાફ ના પાડી; એટલું જ નહિ પણ કલકત્તાની કાડીના વડા મીરકે જણાવ્યું કે:—

“ને નવાખની ઈચ્છા આ કિસ્કેઈની આલુખાલુ આવેલી ખાડી પુરાવી નાખવાની છે તો તેને હું સમંત થાઉં છું. પણ મારી એવી એક માગણી છે કે તેને પુરાવવા માટે મુર-મુસલમાન-લોકોનાં માથાં નેહને...”

અંગ્રેજ લોકો આ બધું જાણી નેહને કરતા હતા; કારણ કે તેમને નવાખના રાજ્યની અંદર રહેતો કેટલાક દેશદ્રોહી માણસોની ઓથ હતી. આમાંનો એક પુરનીઆ-અંગાળાનો એક હુસેન-નો નવાખ નામે શેક

જંગ કરીને અલીવર્દીખાનનો સગો હતો. તેણે દિલ્હીના નામના મોઝાબ આદલાહ પાસેથી બંગાળા બિહાર અને ઓરીસાની મુખાગીરીની સનદ મેળવી. અંદરખાનેથી આ માણસને અંગ્રેજોની મદદ હોવાથી કેટલુંક લશ્કર લઈ બંગાળા ઉપર તેણે ચડાઈ કરી. સિરાજે પોતાનું લશ્કર બંગાળા ભેગું કરી શોકતજંગને ધણી જ સહેલાઈથી તાબે કર્યો. પરંતુ આ લડાઈથી સધળી વાતનો બેદ ઉધાડો પડ્યો. અંગ્રેજો પોતાના શત્રુઓને છુપી રીતે મદદ કરી રહ્યા છે તે સિરાજે પ્રત્યક્ષ જોયું.

અંગ્રેજો સિરાજ સામે પડયત્ર ગોઠવી રહ્યા છે, તેની એક બીજી ખાતરી કરવાનો બનાવ બન્યો. ઠાકના દિવાન રાજ વડલખે કેટલાક કારણોસર સિરાજઉદ્દૌલાનું મન દુલ્ભવ્યુ. આથી ટિપુનાને સદ્દેહ ગયો કે સિરાજ તેની માલમિલકત જામ કરશે. તેણે પોતાના દીકરા કૃષ્ણદાસને સધળા જંગમ મિલકત આપી, કુટુંબની સ્ત્રીઓ વિગેરે સાથે કલકત્તા ના અંગ્રેજો પાસે મોકલી આપ્યો. પાછળથી કૃષ્ણદાસની મદદથી મેટ્રે લાલ પ્રવરનો હોવાથી અંગ્રેજોએ કૃષ્ણદાસને આશ્રય આપ્યો. અંગ્રેજો સારી પેઠે જાણતા હતા કે તેઓ નવાબની એક પ્રગ્ન હોઈ રાજદ્રોહી માણસને આશ્રય આપી શકે નહિ, છતાં આ કામ તેઓએ જાણી નોંધેલું હતું.

દ્રોહી કૃષ્ણદાસને તેની માલમિલકત સાથે રાજ્યને હવાલે કરવાનું સિરાજઉદ્દૌલાએ અંગ્રેજોને દરમાવ્યું. પરંતુ પહેલેથી નક્કી કરી બેઠેલા અંગ્રેજોએ કૃષ્ણદાસને મોકલ્યો નહિ. કલકત્તાના પંચબી વેપારી અમીરચંદ શેઠને ત્યાં કૃષ્ણદાસને રાખવામાં આવ્યો હતો.

હવે સિરાજને એકે ઉપાય નહોતો. અંગ્રેજો સાથે સત્તાહસપથી કામ લેવાનું રહ્યું જ નહોતું. જેટલાં અપમાનો સદન કરી શકાય તેટલાં અપમાનો તેણે સદન કર્યા પણ છેવટે તેની ધીરજ ખટી. બંગાળામાંથી

અંગ્રેજોને હાંકી કાઢી મૂકવાનો નિશ્ચય કર્યો. આમ કરવા માટે તેને ત્રણ કારણો હતાં.

(૧) દેશના ધારા ધોરણોનો લંગ કરી અંગ્રેજોએ પોતાની કાઠીઓની આબુખાબુએ ખાડીઓ ખોદાવી નવી દિલ્લેખંદી કરી હતી.

(૨) વગર જકાતે વેપાર કરવાના ખાતગી પરવાનાઓનો દુર ઉપયોગ કરી નવાબની નિન્નેરીમાં આવતી આવક અંગ્રેજ પ્રગત્યે આંધી કરી હતી.

(૩) દેશદ્રોહી માણસોને અંગ્રેજોએ આશ્રય આપ્યો હતો.

આ પ્રમણે દિલ્હાસ સાક્ષી આપે છે કે અંગ્રેજો બંગાળામાંથી હાંકી મૂકવા માટે બિગજ પાસે પુરતા કરણો હતાં. અંગ્રેજ લેખક મી એસ રી દીસના લખવા પ્રમાણે —

“આ બધા ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે સિરાજઉદ્દૌલાને અંગ્રેજો સામે લડાઈ કરવાને મંજૂ હતું.”

છેવટે સિરાજે ૧૭૫૬ના મે માસની ૨૪ ગીએ પોતાની એક ટુકડીને કાસિમબજારમાં આવેલી અંગ્રેજ કાઠી સર કરવા મોકલી આપી. અંગ્રેજોએ આ કાઠીને માટે પહેલેથી પુરતું રક્ષણ કરેલું ન હોવાથી કાઠીના વડા મી. વૉટને કોઈ પણ જાતની લડાઈ સિવાય સધળું નવાબના લશ્કરને હવાલે કરવું પડ્યું; પરંતુ વિજયી સિરાજે આ બંડખોરોને તેમના પાપનો બદલો આપ્યા સિવાય જ જતા કર્યો. બે તેણે આ બંડખોર ટોળાનો તે જ વખતે વિનાશ કર્યો હોત તો પાછળથી તેને પોતાની લાલમનસાઈ માટે જે ભોગવવું પડ્યું તે ભોગવવું પડ્યું ન હોત કારણ કે પશ્ચિમની પ્રગત્યોની રાજ્યનીતિમાં ઉપકાર એવી કોઈ વસ્તુ જ નથી.

સિરાજનો હવે ઉગતો સૂર્ય હતો. કોઈ પણ જાતના જોખમ શિવાય કાસિમ બજારની કાઠી તેણે સર કરી : અને પ મી જીને કલકત્તા

તરફ પોતાની કુચ શરૂ કરી. જો કાસિમ બગર આગળ તેને થોડા દિવસ માટે પણ રોકવામાં આવ્યો હોત તો તે કલકત્તાની કુચમાં નિષ્ફળ નિવડ્યો હોત. કારણ કે ૨૧ મી જુને વરસાદ શરૂ થયો હતો, અને વરસાદના દિવસોમાં તે પોતાનો દારૂ ગોળો તોપો વિ. લઈ જઈ શકત નહિ, અને સધળું નકાસું થઈ જતું. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે સિરાજ એક કુશળ લડાયક સેનાધિપતિ હતો તેણે બનતી ઉતાવળે ઉનાળાનો સખત તાપ હોવા છતાં ૧૧ દિવસમાં ૧૬૦ માઈલની મુસાફરી કરી. રસ્તાઓ ખરાબમાં ખરાબ હોવા છતાં, સાધનના અભાવે તેણે આ કુચ કરી તે નોંધવા જેવી છે.

કમ્પક્ટા ઉપરની કુચમાં રસ્તે સિરાજે તાનાનો જે કિસ્સો કમ્પક્ટાની નીચે હાલમાં રોયલ બ્રેટેનીકલ ગાર્ડન (શિવપુર) છે ત્યાં આવેલો હતો તે કિસ્સો અંગરેજો પાસેથી લઈ લીધો.

કમ્પક્ટા ઉપરની કુચમાં સિરાજે ફ્રેંચ અને ડચ પ્રગતી મદદની આશા રાખી હતી પણ તે વખતે આ વેપારી પ્રગત્યોમાં કોઈ કુશળ મુસ્લિમ પુરૂષ ન હોવાથી તેમની તરફથી કોઈ જનની મદદ સિરાજને મળી નહીં. બે આ પ્રગત્યોમાં કોઈએ દીર્ઘ દૃષ્ટિ વાપરી જોયું હોત તો તેમણે જરૂર નવાબને મદદ કરી હોત, કારણ કે તેથી બંગાળના ફળદ્રુપ પ્રદેશમાંથી તેઓ તેમના એક જબરજસ્ત વેપારી હરીફને હાડી કાઢી શકત, પરંતુ તેમનામાં આવો ચતુર મુસ્લિમ ન હોવાથી પાછળથી આ જ પ્રગત્યોને હિંદમાંથી જવું પડ્યું છે.

સિરાજ બહુ શાંતિપ્રિય માણસ હતો. તેને અંગરેજો સાથે મુનેહ સંપત્તી રહેવાની ઇચ્છા હતી. કાસિમ બગરને તાજે ક્યો પેઢી તેણે ધાર્યું હતું કે અંગરેજો સંધિ કરશે. પણ જમાનાની કમોદીમાં પસાર પચેલા અંગરેજોએ આમાંનું કશું જ

કશું નહિ તેઓ તો પોતાની પ્રયુક્તિ પ્રયુક્તિઓ લડાવી રહ્યા હતા. કાસિમ બગરને વંડા મી વોટ સિરાજની છાવણીમાં કેદ હતો. આ અને બીજાં અંગરેજ કેદીઓ નવાબને અમુક પૈસા આપી છુટવા માગતા હતા. નવાબે પણ અંગરેજો સંધિ કરશે એમ ધારી લડાઈના સરંજામ સિવાય કોઈ બીજી વસ્તુને હાથ લગાડ્યો નહોતો. નવાબના પ્રધાન રાય દુર્લભે વોટના છુટકારા માટે તેની પાસે ૧ કરોડ રૂપિયા માંગ્યા, જે માગણીનો અસ્વીકાર થયો. પછીથી ૨૦ લાખની માગણી કરી, તે પણ તેણે સ્વીકારી નહિ; અને કહેવા લાગ્યો કે 'ખુદ ઇન્ડીઆ કંપની'નો વેપાર પણ એટલો તો નથી. પાછળથી એમ પુછવામાં આવ્યું કે તેઓ શું આપી શકશે? જેનો ઉત્તર એવો મળ્યો કે આ બધાં તમામ તેમનાથી કશું જ કહી શકાય નહિ, પણ કમ્પક્ટા જર્વનરને પુછવા પછી જવાબ આપી શકાય. આવી જનની તેઓએ પ્રયુક્તિ પ્રયુક્તિઓ વાપરવા માડી સિરાજ અંગરેજ વેપારીઓનો સંભાવ કળા શક્યો નહિ તેઓ કોઈ પણ રીતે સંધિ કરવા માગતા જ નહોતા.

પરંતુ અંગરેજોને પોતાને ખાતરી હતી કે તેઓ નવાબની સામે ટક્કર ગ્રીલી શકે તેમ નથી. તેઓ પોતાની પ્રપંચીનિના ધોરણે નવાબના લશ્કરમાં ફાટકુટ થાય એવા ઉપાયો લીધા. નવાબના તોપખાના ઉપર ફ્રેંચ પોર્ટુગીઝ ડચ વિ. બુરોપીઓ હતા. આથી ખ્રિસ્તી ધર્મને નામે પાદરીઓ દારૂ-અગ્નિએ નવાબના બુરોપીઓ અમલદારોને ઉશ્કર્યા. એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું કે છાપાંઓ છાપી નવાબના લશ્કરમાં ગમે તે રીતે પહોંચાડવાં. તેમાં બુરોપીઓ ખ્રિસ્તી અમલદારોને ઉશ્કરિને લખવામાં આવ્યું હતું કે ખ્રિસ્તી ખ્રિસ્તી સામે લડો એ લગવાન છસસ કાઠકટના ઉપદેશોને શોભતું નથી. તેઓને ઝાલવા આપવામાં આવી હતી કે જે તેઓ

મુસલમાન નવાબની નોકરીઓ છોડી દેશે તો તેમને અહીંયા મોટી નોકરીઓ આપવામાં આવશે વિ. આ લાલચોને લઈને લાઝ અજમાવવા આવેલાં મુરોખીઅન નોકરોનું મન બગડ્યું તો ખરું, પણ તેઓ હવે નવાબના લશ્કરમાંથી જઈ શકે તેમ નહોતું. આથી તેઓએ તેમના જનિલાઈઓને કહેવડાવ્યું કે જે તેમણે પહેલેથી આ બાબતની ખબર આપી હોત તો તેઓ જરૂર નવાબનો પક્ષ છોડી તેમની તરફ આવ્યા હોત વિ. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે હિંદી રાજાઓએ ખ્રિસ્તી અમલદારોને પોતાની નોકરીઓમાં રાખી ઉલટું પોતાને જ નુકસાન કીધું છે. કારણ કે આ લાઝ અજમાવવા આવતા ખ્રિસ્તીઓને વફાદારી કે માન વિશે કંઈ પણ નહોતું તેમનું ખોય પૈસા મેળવવા પુરતું જ હતું અને તેથી જ્યારે જ્યારે એવી રીતિન ઉપસ્થિત થઈ છે ત્યારે ત્યારે તેઓ પોતાના મલિકને હુલુદરામ નિવડ્યા છે. જે હિંદી રાજાઓએ અંગ્રેજોની નીતિ અનુસાર હિંદી ધર્મ પ્રચારકા અને મુસલમાન મુસ્લિમો દ્વારા ખ્રિસ્તી પ્રગતી નોકરી કરના હિંદીઓને ઉશ્કેર્યા હોત, તો શું પરિણામ આવત ?

પરંતુ આના કરતાં વધારે ખરાબ કૃત્ય પાછળથી થયું છે. અમીરચંદ શેકની મદદ સિવાય અંગ્રેજો જંગાળમાં પોતાનો ધીકતો ધંધો ખેડી શક્યા ન હોત. પરંતુ ગિચારા અમીરચંદને તેના ઉપકારના બદલામાં અસર અપામો જ મળ્યા છે કસકતાના હુમલા વખતે કદાચ અમીરચંદ સિરાજને મદદ કરે, એવી અપેક્ષા શંકા લાવી તેમણે તેને કેદ કર્યો. પરંતુ આ ખ્રિસ્તી અમલદારો એકત્રા અમીરચંદને કેદ કરીને સતોપ પામ્યા નહિ; પણ તેઓએ તેના સાળા હજીરીમલ અને તેના અનિયિ રાજવસ્ત્રભના દીકરા કિબદાસને પણ કેદ કરવા માંડ્યા. આ બંને માણસો એકઠા નામે શાય તેવા નહોતા. તેથી

હજીરીમલે લડતાં લડતાં પોતાનો ડાબો હાથ જોગો. આ પછી તેઓ અંગ્રેજોને હાથે કેદ પકડાયા. કિબદાસ અંગ્રેજોને આશરે આવેલો હતો, પણ યજમાનના હાથે જ અતિથિ પકડાય એ પૂર્વના દેશોમાં ન બનેલો દાખલો છે. વળી અંગ્રેજો એટલે જ અટક્યા નહોતા સિપાઈઓએ શેકના ઝનાનામાં પેસી દુરાચરણ કર્યું આથી ઘરમાં રહેતા જમાદારે ઘરમાં પેસી પોતાની જ તત્તવાર વડે ૧૩ સ્ત્રીઓના મથાં કાપી નાખ્યાં, અને પછી પોતાના ખંજર વડે ઝખમી થઈ તે જમીન ઉપર પડ્યો.

અમીરચંદ અને બીજા બાબતોમાં આટલી ચેતવણી લેવા છતાં અંગ્રેજો મુધ્ધળગમાં નવાબની સાથે ફાવી શક્યા નહિ, અને ઘણા જ નુકસાન સાથે હાથો આ વખતે તેમનું પ્રપંચળ કામમાં અવ્યું નહિ, નવાબના ગેર તોપદારોએ અણીના પ્રસંગે જોષો તેવું કામ આપ્યું નહિ. મી. એસ. સી. હીલના કહેવા પ્રમાણે :—

“નવાબના ફ્રેચ અને પોર્ટુગીઝ તોપચીઓએ બાણી જોષને તોપોનો જોષએ તેવો ઉપયોગ કર્યો નહિ.”

પરંતુ અહીંયા ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર છે કે નવાબના હિંદી સિપાઈઓ સાચી સ્વામિનિષ્ઠાથી પોતાના માલિકને નિમકદલાલ નિવડ્યા. તેમણે પોતાનું બનતું કરી દેક સુધી વફાદારી જળવી રાખી.

છગકપટ અને બેદનીનિનો આ પ્રમાણે ખુલ્લો આશરો લેવા છતાં અંગ્રેજો મુસલમાન નવાબ સામે કોઈ પણ જાતની અસર કરી શક્યા નહિ. નવાબનો ઉરામ જાતની લશ્કરી બચસ્થા જોષ બીકણ અંગ્રેજો તેજથી અંગત કુછંદમાં પડી ગયા. મી. એસ. હીલ લખે છે કે :—

“માણસો કોઈના કબજામાં નહોતા. લશ્કરી સિપાઈઓનો મોટો ભાગ દારૂ પી માંડોલુર બની ગયો હતો. ઉપરી અમલ-

દારોએ જ્યારે તેમને તેમના કર્તવ્યનું જાણ કરાવવા માંડ્યું ત્યારે તેઓ તરતાર લઇ સામે થયા ”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે તે વખતે તેમનામાં કેટલી સ્વચ્છતા અને ગૈરવ્યવસ્થા જોઈ શકે. સઘળા જ અમલદાર અને ઉપરી બની ગયા હતા, અને બધે અધાધુધી અને ટંટાઓ જોઈ શકાયા હતા. આવા સમયે આ તાબે થયેલાઓને નવાબે મારી ન નાખ્યા એ તેની ઉદારતા અને દુશ્મના શુભો જતાવી આપે છે નવાબે આવા સમયે ધાર્યું હોત તો સઘળાનો વિનાશ કર્યો હોત કિસ્સામાં પોર્ટુગીઝ સ્ત્રીઓ અને બીજા ન જોઈતા માણસો એટલાં બધા લગાઈ ગયા હતા કે અંગરેજોએ જો વધુ દિવસ ટકર ઝીંટી હોત

તો પણ અંદરનો ખોરાકનો જથ્થો એટલો બધો ઓછો હતો કે વધુ દિવસ તેઓનાથી કોઈ પણ ઉપાયે ટકી શકાય તેમ નહોતું.

હવે હતાશ થયેલા અંગરેજોએ નવાબ સાથે સધિ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મી. હાલવેલે કેદી અમીરચંદને આજ્ઞા કરી, નવાબ પાસે જવા કહ્યું, પણ શુરસે થયેલા અમીરચંદે તેમ કરવાની ચોક્કસ ના પાડી.

આથી આ ખિસ્તી અંગરેજોને પાછા હટી નાંચી જવા સિવાય એકે આરો નહોતો તથી તેઓએ પોતાનાં વહાણો તૈયાર કર્યાં અને જને તેટલા માણસો સાથે શરમભરેલી રીરે નાંચી છુટ્યા. +

—અપૂર્ણ—

ખહાર પડી ચુકી છે ! સુન્દર રસિક નવલકથા !

જંજીરને ઝાણકારે

લેખક :

ચાંપરી ઉદશી

મુદ્ર :

૩૧ ગાંધી પોસ્ટાલ બુલ્ડ

ચિત્રકાર :

એમ. વી. ધુરંધર

આવી વાર્તા તમે ભાગ્યે જ વાંચી હશે

લખો : સી જમનાદાસની કંપની પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

“જીજી આ મુવાને કેટુ દેખાયુ ?” માશીબાએ પ્રસંસા કરી.

માશીબા

લેખક—રા. કીશોર વર્ધાન

ચિત્રકાર. રા. રાશ્માળી

(મયા અંકથી ચાલુ.)

તૈયારી કંઈ કદવાની ન હતી. કેંક કાચી રાખીમાં મંછારામે સાદીથી કંઈ ન સમજાય તેવા બાળબોધમાં બમરડા કર્યાં, એમાં પત્ની ગર્ભ અને પછી હજાર કયા દેરની બરાબરની છે અને હજારતે જોવાતું કાણ છે તે પૂછ્યું.

પૂછવાતું કારણ એ હતું કે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, માતા કે મહાદેવ જે જેના ઈષ્ટદેવ હોય તેની હજારતે બરાબરી રાકે એવી અતુલ્યતા આ ઉદાર દૃષ્ટિવાળી પંધતિમાં કરી આપવામાં આવે છે. હીરાબાબી તો રાધાકૃષ્ણની હજારતે બરાબરની જક ક્ષત બેઠા હતાં, પણ માશીબાએ એમને માંડમાડ સમજાવ્યું કે વિષ્ણુ તે જ કૃષ્ણ. એટલે વિષ્ણુની હજારતે બરાબરતા એમણે કબૂલ કર્યું. કીકેટમાં પહેલો બેટમૂનેન જેમ પહેલા બોલારની સામે જતાં ‘નરવસ’ યજ્ઞ જાય છે, તે જ મમાણે હીરાબાબી આ અબ્બાવી રીતે ચોર પકડવામાં નરવસ યજ્ઞ ગયાં અને હું બાણેલો તેથી મને જ રાક્ષાત કરવાતું કહ્યું. ‘જોતેની મૂઆ બગવાન જોવાના મગરો’ કહી માશીબાએ પણ મને ઉત્તેજન આપ્યું.

મંછારામે મને હાથ પગ ધોા શુધ્ધ યજ્ઞ આપવા કહ્યું. પછી રાખીની સામે મને બેસાડયો. એ સાહેબ મારી પાસે એમને તંબુ ઠોળી બેઠા, અને અમારી આસપાસ માશીબા, હીરાબાબી અને બીબાં ઘણાસુ નરનારીઓતું જંદ બેઠું.

પછી મને સ્થિરચિત્ત રાખી વિષ્ણુ બગવાનની મૂર્તિ પાણીમાં જોવાતું કહ્યું અને તે અધર્મ નકોતુ, કારણ કે H 2SO 4 એક દ્રવીક એસીડ, તે પ્રમાણે મંછારામ અને માશીબા પાસે વિષ્ણુ બગવાન

શંચગ પપિથી હજુ પરવ એક શંખ, એક ચક્ર, એક ગદા, એક પદ્મ એ હજુ એટલે ચાર હાથમાં કદાચ એક પિતાંબર, શ્રીવત્સચિહ્ન બે પગ કદયા અને તે પર એક વદન અને સ્વભાવિક રીતિ એક મથુ ચઢાંની દીધું' તો આ બધા Elements મળીને એક શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન નામનો પદાર્થ થયો જાણે.

પણ અમુક સહેલી ગણાતી ચીજે પણ ન રામચ રાકવાને દેટલાકે ઈન્જેરો રાખ્યા હોય છે તેમાંનો હું એક છું. શંખ કંપવા મથુ ત્યાં ચક્ર નાશી જાય અને માંડમાંડ ચક્રને પકડી લાવીએ ત્યાં ગદા કેસણું છે. સત્યભામાને શ્રીકૃષ્ણે મનાવી હતી તેમ ગદાને પંપાળીને અને બે મીડા બોલ કહીને રાજ કરીએ ત્યાં પદ્મ બહારવટું છે, અને પિતાંબર તો રવિયા મહારાજ ન્યાનમા પહેરી જાય છે તેવું જ નહીં પડે. શ્રીવત્સ ચિહ્નની કનડમતિની તો વાત આ જુઠા અમારાં સુજ્ઞ બેનને પગે દાઢયાનો ડાઘ છે તેવું કે માધવલાલના ગાલ પર છે તેવું કે પછી અમારા હરિભાઈ ટાલ્લીને ગીથીદાંડા રમતા રમતાં માયામા પ્રતાદી મળી હતી તેવું-કેવું ચિન્હ કંપવું તે વિચાર થઈ પડ્યો, અને તે સાથે પંચ અને મોડું લગાડવા જઈએ ત્યાં તો શરદચંદ્રની નુંછા, ચંદ્રિકાવું લાંબુ નાક, માશીબાતું પરિચિત વદન, મીસીસનાં છુંદણાં, અમારા રોડનો પારસી ફેટો એ બધાં વચ્ચે વચ્ચે આવીને એવી તો ધમાલ મચાવી મૂકે કે આપણને તો જાણે કદાચા કરી મૂકે. તેમાં વળી માશીબા “જે, જે વિષ્ણુ ભગવાન હવે દેખાયા કે નહી, મૂઝા વિષ્ણુ ભગવાન પણ નથી દેખાતા” કહીને એવા આડળા થઈ જાય કે મહા મુશ્કેલીએ હાથ ટાંચીએ ભેગા કરના હોઈએ ત્યાં તો બીચીક ધુટી જાય.

પણ વિષ્ણુ ભગવાનનો શો તંક ? વિષ્ણુ ભગવાન તો ન દેખાય, પણ પેશો સુરતમાં અઠવાડીઆમાં વખતે વાર ફેટવાં પહેરાણુ ટાંપી ગાગવા આરનો પેલીયો બહારણીંગા અને પખાકી પણ મૂને ન દેખાયા તેં તો સ્પષ્ટ કબૂલ કરી દીધું કે મને કંઈ જ દેખાતું નથી.

માર્ગમાં નાશ પર હેડાઈ ગયા, “કંઈ મૂઝા બખલેલ, તને તો કંઈ નહિ દેખાય” કહીને મૂને દહાડી મૂક્યે. મહારામે ખુલાસો કર્યો કે સ સારમાં આસક્તિવાળા માણસને હજારત ન ચક્રે, હું ‘નેટ’ યાકે’ તો પછી ટીરામાલી બેડી મ લેવા આવવાનાં હતાં, પણ મારા હાથે આમ હજારી મારા નેથી એ ‘નકવસ’ થઈ ગયા અને એમને ગદા સંસારની આસક્તિ વગરના કાઠ શોકરને પોતાની જગે આપવા કહ્યું અને એટલામાં તો માશીબાની તાડ મારી કુડાડો બરનો ચંદુ કાશીમાશીનો કંઈ સદેશો લઈને આવી પહોંચ્યા અને “લો આ મૂઝો ચંદુ આવ્યો અને જાન્યો તો ચંદરો” કહી માશીબાએ એને બેસાડયો.

“શું છે એમા શેરે કાણુલથી ચઢાઈ, તુકોંકા મોળીમાર જર્મની સબમરીન, શીટીરા હવાઈ કાફા ?”, એક એક આનો લઈ દટલાક મીયાંસાહેબ બે કાણુમાંથી કેટલાક હાલનાં ચિત્રો બતાવે છે અને ફરિયા ફરતા જાય તેની સમજાવતિ આપતા જાય છે તેના અનુકરણમાં ચંદુએ જુથું.

મને જેટલી સૂચના આપવામાં આવી હતી તેટલી જ ચંદુને આપવામા આવી પહેલાં તો એને પણ વિષ્ણુ ભગવાન ન દેખાયા, પણ જ્યારે માશીબાએ સમજાવ્યું કે વિષ્ણુ ભગવાન દેખાતા જ તેમજે ત્યારે પછી વિષ્ણુ ભગવાનને દેખા દેવી પડી.

“જુઓ હવે, રસ્તા વળાવા માંડયા ?” મંદારામે ચંદુને જુથું.

“ના રે જાણ” ચંદુએ કહ્યું.

“મૂઆ ને તો ખરો ધાન દહને વગાડા દરો. ખાટું ન બોલતો. જેમ દેખાય તેમ બોલજે. રસ્તા વગાડા ન દરો. નેહને સાચેસાચું કહે કે રસ્તા વગાય છે.”

“છનીઓ” લાંબે વખતે મરી ગયેલા મિત્ર છવનો અવે તે દુર્લભી બસડો મારી ચંદુએ કહ્યું

“શું શું ?”

“અરે છનીઓ બહારનીઓ, માણીઆ” ટાટું દલાવવાં દલાવવાં હોડીને હલેસાં મારતો હોય તેમ હાય દલાવતીને ઝાટું માલવાની ક્રિયા દર્શાવવાં ચંદુએ કહ્યું.

“લુઓ આ મૂઆને કેવું દેખાયું ?” માણીઆએ પ્રશ્ન કરી

“લુઓ, હવે પાણી છંટાય છે ?” મંછરાએ પૂછ્યું

“ના રે બાઈ !”

“ને મૂઆ ધાન દહને ને. ખાટું ન બોલતો. પખાલી દેખાતો ન લેકએ ને પખાલી પાણી છંટતો દરો ?”

“છનીવાની ટોપલી બીનજ દઈ, પાણીથી બીનજ મઝ. હીરા આવી ન, હીરા આવી ન.”

“લુઓ હવે વિચ્છુ બજવાનની સખા બરાણે તેમાં જુદાજુદા દેવો આવશે, કૌથી પહેલાં આવશે છડીદાર હરમાનછ.”

“કેમ મૂઆ ચંદુ હરમાનછ આવવા કે ?”

“ના રે બાઈ.”

“આ મૂઓ તો પહેલેથી ના રે બહ ના રે બાઈ ન કરશે પણ કંઈ નહિ કે બરોબર ધાન દહને લેકએ. છડીદાર આવવા એરથે તેનીય કદોર દેવતા આવવા”

“મરહ ?”

“લેની મૂઆ બરાગર લે મરહ કે કે જૈની” માણીઆએ ક્યુ આમ ઉંચી વખતે હીરાવહુને શક બિટો નીચે અને પાટોચળુ છટી નય એ માણીઆને ન રૂપ્યું.

“હેં કહું ? એમા રો માણીઆ, બરાગર નેહને કહું. ના બાઈ ના, ના બાઈ ના, આ તો મારું હારું બૈરું દેખું.”

“એમ ત્યારે” કહીને માણીઆએ હરજમાં એક ટાપોરો ફેરવે.

“જસ માણીઆ, ફરહ દેખાય છે હવે હું ખડું હવે પામે આવીશ ત્યારે લેઈશ ?”

“બેસ, બેસ મૂઆ પૂરું કરીને ન, તારે મનને શું લેવાનુ રમઃહું બગડું છે. આમ લે. હું આવેલા તારે લેડેની એરડી આજન એક બાયડી કમી દની તે તે લેક દની કે ?”

“ના રે બાઈ”

“આ મૂઓ તો ચરામે સુવાઈ ન છે, હું પૂછું છું કે લેડેની એરડી આજન બાયડી દની દની તેને ન લેક ?”

“લેડેની એરડી આજન દની દની તે તેને તો મેં લેઈ દની”

“ને તારે ચાર એ ન બાયડી છે કે બીછ ?”

“હવે તમે અંહી આવો, રતન વડુ તમે અંહી આવો” વીંદરાએ બેસ કરાવતા મહત્તીના શબ્દોમાં ચંદુએ વિદ્વંસીતું આદ્યાકુલ કરતા માંડ્યું.

“ભાઈ લાગે છે તો તેવી જ” ચંદુએ કહ્યું.

“શું પહેર્યું છે એણે?” મંછારામે પૂછ્યું.

“કેવા રંગનો સાલ્કો ને કેવા રંગનો બંગી છે?” બાપુકાર મનઃકલ્પના કરી સમજાવે તેમ માશીમાએ મંછારામને સવાલ સહેલો કરી આપ્યો.

“હું કયું? વાદળી.”

“એ જ, એ જ, હો બધું મળતું આવ્યું. ભૂર, ભૂર એ જ વાદળી એ તો મૂઝા ઠોકરાને બોલતાં ન આવડે. હીરાએ ભેર્યું તે કંઈ જોડું.”

“અરે! ભૂચો આ છેલ્લો પુરાવો” મંછારામે કહ્યું “પૂછો એને કે તારું નામ શું.”

“જોલતી નથી.”

“જોઆરીને પૂછો. વિશ્વં જમવાનું નામ કંઈને પૂછે કે તારું નામ શું.”

“કંઈ બાઈ, બાઈ તો કહે છે.”

“એ જ, એ જ” માશીમાએ કહ્યું. “એવું નામ કમળા બાઈ છે. ઉત્તર તરફની ખરી કેળી? ઉત્તરમાં તો એમ જ નામ આવે અમારા નવીનકાને ત્યાં ચોરી મઠ ત્યારે કરસનનાસને બહેલે દાસ જ નામ આપેલું.”

મશીમાના તર્કશસ્ત્રો આ રીતે પ્રદેશરૂઢિ કાઢે અને ત્રિવેનિ મનુકાણુ કરવા યોગ્ય છે. હીંગાબાળી કે રડીની બહાર નીકળ્યાં ત્યારે ચેન અભરણ પર હતી હીંગાબાળી બહાર નીકળ્યાં ત્યારે કમળાબાઈ બહાર ગઈ હતી હીંગાબાળી પછા પછાયાં ત્યારે ચેન અભરણ પર નગેની હીંગાબાળી પાછાં પછાયાં ત્યારે કમળાબાઈ એ રડીમા ચલી મઠ હતી માટે કમળાબાઈ ચેન લગ્નને આડીમા ચલી મઠ હતી કમળાબાઈ પાટોશાણુ નામ હતું. બાઈ ઉત્તરમાં આવેલા ચેનનું નામ હતું. કમળાબાઈએ આસનાની હાથડું અને બંગી પહેર્યાં હતા, ચંદુએ તે જ રંગના (વાદળી=મૂંડાં) બસ્ત્ર ચોરના રીલ પર લેયા હતા માટે પાટોશાણુ જ ચોર હતી. માશીમાએ એલેક્સીન્ડર કોલેજમાં લોણકના કલાસ બંધી ન હતા અને બી એ માં તર્કશસ્ત્રો અપવાસ પણ કર્યો ન હતો, પણ આવી તર્કસિંધ હલીલો તો એમને સ્વભાવસિંધ આવડતી.

અને માશીમાનું આ Criminal Investigation Department પણ કેવું મશંસનીય! નન, એક માણસના સ્ટાફથી, રીવોલ્વર નહિ, બુલડોઝર નહિ, પણ માત્ર કાચની રકાળી, શાહીનો ખરીબો અને વગર પૈસો અરજતા મળે તેટલા પાણીથી ચોરનો એક કલક જેટલા દુક વખતમાં નામનિશાની સાથે પત્તો મેળવે એ કંઈ જોણી તાલુબીની વાત છે? મુરોપને અજબજાની મૂકનાર જે બંદારોને પકડવાને મોકલેડેડ્યાઈને સમય, દ્રવ્ય અને ફેટલીક વાર માણની જે આદુતિ આપવી પડે છે, જેમની પછા અધારે અજવાળે, લાટવડકે બચબેડેલી જગાએ રખડતું-પડે છે. ને છેલ્લી-વખતે હાથ તાણી આપીને છટકી ભય છે, એવા બંદારોને એક કલાકમાં અદબ વાળીને સામા હબા કરી શકે એવી પદ્ધતિ માશીમા બજાતાં હતાં એ કંઈ જોણી હાલની વાત હતી?

વળી તે પદ્ધતિની મશંસામાં એ પણ સાથે સાથે કહેવું પડે છે કે તે ધર્મની ચેલક, આધ્યાત્મિક સરળ અને અહિંસાત્મક, અને સંપૂર્ણ સ્વચેતી છે. આખા ચોરને પકડવામાં આપણા ઇશર આપણી સાથે છે, તેનીશ કંઈ દેવતાએને સાથે લઈને વળા છે એ બાવના ફેટલી અપ્રમાય અને

ધર્મપોષક છે? અશ્રધાવાન પણ હજરતમાં ચોર પડ્યાં નહીં તેા કાંદારજ મહારાજને રાજભોગ આપવાના વચન આપતા જેટલો અશ્રધાવાન થઈ નહીં. અને યં મહા વચ્ચે દ્રુમમસ્તાઃ સ્તુન્વન્તિ દિવ્યૈઃ તે પ્રભુ અને તેની સમસ્ત સખાનાં દર્શન એક એક એક નજીક ચીજની ચોરીથી થતાં હોય તેા હું તેા કહું છું કે બહુતર છે કે દરેક જણ દરેક જ સપારમાં પોતાનું એક ધરણું જોવાય એવી માર્શિયા કહે અને જોવાય ત્યારે માર્શિયાની આ પદ્ધતિ અજમાવી પ્રભુજીના સાક્ષાત્કાર કરી પોતાની વસ્તુ પણ પાછી મેળવે.

આપણા જેવી અહિંસાત્મક મતને પણ આ જ પદ્ધતિ વધારે કામગીરી છે કદાચ મારામારી પર વાત આવે તેા બદમાશો કે ડિટેક્ટીવ પકડના માણસોમાર્ફી કોઇકના ડોળમાં સાફ થઈ નહીં. પણ કોઇ પણ હજરત બરનારને કોઇ બરેબર બદમાશે ફટકાઓ હોય અથવા હજરતથી ચોર પકડતાં કોઈ ચોરનેા છૂટ ગયો હોય એવું તેા હજી સાંભળ્યું નથી. કેટલાક ચોરને ડિટેક્ટીવનાં ફંતરા બચકાં બરીને તેમના શરીરમાંથી માંસના લોચા મહાર કાઢે છે અને લોચીની નડી પહેવડાવે છે, પણ હજરત બરતાં ચોરને કીડી સરખી પગ કરી હોય એમ સંભળ્યું નથી. જાણી આમાં પૂરેપૂરે Indianisation છે એમાં મોટા ખર્ચના પરદેશી ગોને ફોડી આપ્યો પૈસો રિરેસ ઘસડાવી દેવાનો નથી. પણ મંથારામ જેવા રવદેશી અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી એ રોધનારને આગા તેા કતોજન આપવાનું છે.

‘હવે ચોરને પૂગ કે ચે કોટ્ટા માંસ ક્યાં મૂકશે છે?’

‘એ શંકે તેા તમને મારી - આવી રીધેનું’ માર્શિયાએ વારંવાર કાઢ્યો.

‘કહે છે કે આવીને કાઢેને બાવડાને આપ્યું’ ચડુ. કાગા હાથ કાન ધોવી. માર્શિયાને વનરે બંદા પાડ્યો.

‘પૂગ કે લઈને કંઈ દિશામાં ગયા?’

‘આમથી આમ’ ચડુએ ચાર દિશામાં વારા કરી આમળા ફેરવી અકબિડુ રંગાડા માંડવા.

‘કમથી કેમ?’ મહારાજે પૂછ્યું.

‘મૂઆ હત્ત, હજીજી, પૂરા, પસચમ કયા ગયા અમ પુછ’

‘હત્તરમાં જઈને હજીજીમાં આપવા’ ચડુએ એ દિશા નક્કી કરી કહ્યું.

આવી શો વધારે પતો જેવો છે? હીરાબાબી કે કહુ કે કમળાબાબીને વર રાધાકિશન નહિ તેા તેા આખી બંધોર ધરમાં જ પડી રહે એ રાને હું કહું લઈને બહાર નીકળે, પણ હમણાં એ દિવસ થયાં તેા ગામમાં હોય તેમ લાગતું જ ન હતું, કારણ કે એ કંઈ હજીજી ન હતો. ‘બાવડીએ લઈને બાવડાને આપ્યું’ અને ‘હત્તરમાં જઈને હજીજીમાં આપવા’ એ રહસ્યમય વાક્યો રાધાકિશનની ગેરહાજરીની કોમેન્ટરી હતો.

પુરાવાસર કેસ સંખીત થતા હીરાબાબીએ તેા પાડોશીને બખ્તે મજીની જોણવા માંડી. માર્શિયાને લાગ્યું કે કંઈ કઠાવવામાં એવી નાહાની કામગીરી નહિ. એ કામમાં તેા એમના જેવા મુલકીની ચતુરાઈ જ કામ લાગે, તેથી એમણે હીરાબાબીને કહ્યું ‘તું જેવા કર હું કેમ કહી એની પાસે ક્લાઈ છું તે.’

પણ માર્શિયાની કળામાં ચાલુક્ય કે સુલકમહેતાનું મુલકીપણ ન હતું, ધરના નોકર કાંદારજના ચાંદીના વાંસણ વડકાવી ગયા હોય અને રોક આટલામાં જ વાસણ હતો માટે રોપી કાઢ, અહીંથી જ વડકાં જેઈએ એમ ધમકી આપી નોકરને વાસ જ પાડાં તેમની જાણે ગોપની - દેવળી તક આપે એવી યુક્તિ હતી, પણ કમળાબાબીના સોદા તેા એ હતા કે માર્શિયાને ભૈયાશાહ હિંદી બેલતાં આવડે નહિ અને પેલી બાબને ગુજરાતીમાં સમજણ પડે નહિ, એટલે બંને અફગાયા જ કર્યા. માર્શિયાએ કમળાબાબીને સમજણ

પાલી “જુઓ ગાઇ અમારી સોનાની કંડો જોવાઈ છે. તમે ચાલમા એમા હતાં નેવામાં હીરાવડુ જરા જઈને આવ્યાં- અને આવીને જુવે છે તો કદી ન મળે. આપણે અમરગર માણસને કોઈની ચીજ હરામ બદોબર, પણ જો તમે હમાં હતાં તેવામાં કોઈને પેસીને નીકળતાં જોયું હોય તો કહેા. અમને હજારતમાં તો નામ સિકે ખગર મળી ગઈ છે, પણ આપણા મનને કે ના જીવ ! એમને એમ પતતું હોય તો વળી શું કામ કોઈને બતરીશીએ ચઢાવવું ?”

“કયા મેં ચોર હું !”

પણ આ સમજે કાણ કાકો મનજી ૧ માણીમા જોલ્યા કરે અને પેની બાઇ તો મોં ફાડીને સાંબળા કરે. માશીઆએ બહુ બહુ ગુજરાતીમા વન્સગોર કર્યો, પણ કંઈ વળ્યું નહિ ત્યારે ગુજરાતીમય-દિંદી-ઉડું-મરાઠી જાનના ફેંકવા માંડ્યું આથી પેશી બાઇને કંઈ એચિંતી ખમર પડી અને શિયળ સાચવવા અસલની વીર ક્ષતિયાળી કદાર એંચી તો વખતની વિકાગ આપ્તિ કરીને પૂછ્યું “કયા મેં ચોર હું ?”

“શમરામ, અમે કંઈ એસા જોલતા નહિ કે તુંમ ચોર હો, પણ જો તુંમ કોઇક લેતા દેખા હય તો અમડુ જોલ દેા. એસા જ અગ કહેતા દે” પણ એ બાઈ તો ક્ષતિયાળી કુષ્ટ આરાયનાગા

નગિગ અને હડસેલી ધૂળમાં રમકેળાતો મૂડીને ચાલી નય તેમ ટોળા ટકટકારીને ચાલી ગઇ. એના ગયા પછી મશાબાએ કહ્યું “તું તારે હવે ધીમ્મ રાખીને બેસજે. રાંડ સમગ્ર તો ગઈ છે. પણ ઉપરથી સતી થાય ન. એરડીમાં એરડીમાં આજ બેસી ન રહેતી સાંઝ સુડીમાં તારી કંઠી આવી નળ ચાલુ તારે મારે ઘેર આવીને બેસજે”

એ પ્રમણે હીરાબાબીને મારીબાએ બપોરે એકાદ કલાક બેસાડ્યાં અને પછી તેમને મધીરાઈ થઈ કે હવે કંઠી આવી ગઇ હશે કે નહિ તેથી એક આવવાને હીરાબાબીને મોકલ્યાં. એન મળવાના હરખથી ચોંટી ગયાં હોય કે ક્યાંય ગયા હોય કે શું હોય પણ જ્યારે પદર મિનિટ યુડી પાગ દા નડે. તારે ૧૨ માં કામ અમુકે લીરે હાનીચાલી રાત્રે તેમ કે નહિ તે ખબર કદવા નીસીસને મોકલ્યાં. ‘હવે કહેજે’ મારીબાએ સદેશો કહાવે “કે કહી મળી તે કહેા પણ નથી આવતી” મીસીસે આવીને કહ્યું કે એન તો નડોતી મળી, પણ હીરાબાબી અંદી બેડ તે દરમીયાન બિલાડાએ એમના ઘરમાં ધમસાણુ મચાવ્યું હતું. શરત્વાકર્ષણનો ન્યુનને શોધેલા મયેલ સાચો છે કે નહિ તેની ખાતરી કરવા અને તે સાચો ન હોય તો તેને સુધારવા એ બિલાડાંઓએ અમરાઈ પરથી ખલા રાખી રહે મયેલ કરી, નીચે ગગડાવી દઈ તેમને “વન ઇન ટુ” થી માંડી ‘વન ઇન ટેન’ બનાવ્યા હતાં માર પકડારો હવે અને એન પણ મળવાની હડી તે જ શુદ્ધાત્મીમા હીરાબાબીનું દૂધ પી ગયાં હતાં અને શેકશેદાની નાહાજરીમા નેમલુ અલુકાણુ નેકર વર્ગ કરે નેમ રાખી લીએલા વ્યાનકથક જેવા ઈપતીવત્રામના બેડક્રેત ધુનુર અવાજ સાથે હીરાબાબી ગયા ત્યારે કરતા હતા

હીરાબાબીના ઘામાં આગ અખાડો બેસવાને મટિ આ માર્જર દ પતીને મારીબા તન્દુપી ચિરછી થવાના આશીર્વાદ મળે ને પહેલા હુમીની જેમ ધોનીયુ પહેલું છે એરા, બારીને શરીરે કચકા, હાથમાંની લાડી ફેરવતા, પહેલવાના બાંવાના રાધાકિરાનજ એમના જેરા એક બે ગોડીઆબોની સાથે તણુખા ઝરતી આજે અમારી એરડી અગવ આવવા અને વહ્યુ “જો જુદીવાં કીધર હય”

રાધાકિરાનજ તે તો મારીબાની ખૂમ ઝાડગી કંઠી ધમકી પર ધમકી આપે નય હાડકા કચ્ચરવાણુ કરી નાખવાની બીક બતાવતા નય અને વારેવારે ફરીથી આમ થશે તો ‘દો ચારકા શિર હડ નયગા’ની ચેતવણી આપતા નય અને એ ચેતવણી આપતા નય ત્યારે કરવન વડે ધટગી ટોફું ઢરાડી દેતા હોય તેમ ટંડા વડે અભિનય કરત નય

અપમાન સહેવાની, સામા ધવાની, બે રીત હોય છે શર રખતુત બચ્ચો સહેજ પણ અપમાન થતાં રામચેર બખતરમાંથી કાઢે છે, જ્યારે સચ્ચી તટસ્થ જુથિનો સ્થિતથી મહાંધ રાજવી મોને કોપચચનનો ઉત્તર માત્ર સાંતિબર્ષા સ્મિતથી જ કે મૈનથી આપે છે, અને સમય આવતાં તે જ મહાંધ મહિપતિ પથ્થતાપ પામને નમતો આવે છે. પણ મારીબામાં તો બને કયા હની વધબકાકાને મહિપાસુર મહાંનીનો ખ્યાલ આપનાર મારીબાએ અત્યારે સો પુત્રોના વધ વળેને પણ સાંતિ અને ક્ષમા રાખનાર વસિષ્ઠ ક્ષિતું પડું નળવ્યું.

“ના રે બાઇ, તમારી બાવડીને ચોર કહી? એ શું બોલ્યા? હાથ હાથ જીભ ન ફાડી પડે એમ કહેતાં! રામ રામ રામ રામ એમ કંઈ કોઇનું નામ દેવાય કે? આપણા મનને એમ કે એ જીભાં હતાં ને જોયુ હોય તો કહે. ગસ બીલું કંઈ નહિ હોં બાઇ” પણ બાઈ તો ફરીથી ‘દો ચારકા શિર હડ નયગા’ની ચેતવણી આપી આવતા થયા

બોદ્ધશૈલીકા કાણ છે ?

લેખક : રા. રા. "એ. પી."

બોદ્ધશૈલીકા જૂના જોગી છે. ઇ. સ. ૧૯૦૦માં રશીયાનો રાષ્ટ્રીય પક્ષ એ ભાગમાં વહેંચાઈ ગયો. આપણા દેશની પેઠે અંતીમ અને વિનીત એવા એ પક્ષ ત્યા પડી ગયા અંતીમે ખેડૂત અને કામદારના ઉધ્ધારમાં રશીયાનો ઉધ્ધાર છે એમ મને જે એમની માન્યતા એવી છે કે ત્યા સુધી જમીન અને સંપત્તિ વ્યક્તિગત મિલકતોની મટી જઈ રાષ્ટ્રીય મિલકતોની ન થય ત્યા સુધી કાષ્ટપણુ દેશને ઉધ્ધાર ન થાય કાણુ કે જમીનદારો અને માલદાર માલમાં જ ઝરન નવજાત્યારને પોષનારા હતા. એમના મજબૂત ટેકાથી જ નોકરશાહીનું પોલાણ ચોકકુ ઉભું હતું. આ પ્રકારની માન્યતાથી અંતીમોએ ૧૯૦૩ સુધી ખેડૂત અને કામદાર વર્ગને જનજૂત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ એમાં એમને જોઈએ તેટલી સફળતા ન મળી કારણુ કે રશીયાની નોકરશાહીએ એ વર્ગના લોકોમાં એવી મજબૂત છાપ પાડી દીધી હતી કે રાજકીય અત્યંતતા મેળવવા માટે અંતીમો માત્ર હથિઆર તરીકે જ ખેડૂત અને કામદાર વર્ગને વાપરવા માગે છે. અને એ રીતે અંતીમ પક્ષના હથિઆર બનવું એ અવગર બૂઝ છે. ૧૯૦૩ માં મજેલી અંતીમ પક્ષની મહાસભામાં વળી પાછા એ પક્ષ પડી ગયા. (૧) લેનીનનો સરદારી હેઠળના બોદ્ધશૈલીકા ; (૨) મનશેલીકા. વિશ્વવ્યાપી યુરોપીય મહા યુધ્ધની શરૂઆત

સુધી આપણા દેશના રાજકીય પક્ષોમાં જેમ આજ સુધી બનવું આવ્યું છે તેમ આ બે પક્ષો અંદર અંદર હસી રહ્યા હતા પણ સમાન્ય જનસમુહની પસંદગી બોદ્ધશૈલીકા પર પડી હતી

હવે આ બે પક્ષના અધગનાં મુખ્ય કારણ જોઈએ તો, બહુ નજરમાં લેતા. ઝરની રાજનીતિનો અંત આણવામાં કયા પક્ષનો કાર્યક્રમ વધારે અસરકારક નીવડશે? કયા પક્ષનું સ્વરાજનું બંધારણ દેશને અનુકૂળ છે? આવા આવા અધગઓ તેમને હંમેશ રોષી રાખતા. બોદ્ધશૈલીકાનો સ્વરાજનો અર્થ એવો હતો કે રશીયાના ખેડૂતો અને કામ દારોનું પંચાયતી રાજ્ય દેશની જમીન પર અમુક વ્યક્તિઓનો નહિ, પણ સારા દેશનો પહક છે એ એમનો સિધ્ધાંત હતો. જમીનદારો, વડીલો, માલદારો, મોટા માલિકો વગેરે ઝરની નોકરશાહીનાં મુખ્ય અંગ છે એમ બોદ્ધશૈલીકા માનતા અને એ જ કારણથી ઝરની નોકરશાહી સાથે ઉપદ્રા વર્ગોનો પણ અંત આણવા માગતા. મનશેલીકાનું દષ્ટિ બિન્દુ બિદ્ધજ જૂઠું જ હતું. એમની નીતિ એવી હતી કે ઝરની નોકરશાહીને સંપૂર્ણ રીતે કાબજ કરવી. બધી પદ્ધતિઓ પર પોતાનો અધિકાર સ્થાપવો. ઇંગ્લીશમત્ર ડ્યુઆ પોતાના જ માણસોથી ભરી દઈ, યુનીટીરીયારીટીઓ વગેરે બધી ગવર્ણાય દક્ષી

સંસ્થાઓ પોતાને કબજે કરી ખેંટો અને કામદારોનું સહકાર અને ઉદ્યોગો માન્ય સંગઠન કરવું.

આમ નીતિ અને કાર્યક્રમનો અષ્ટ વિશેષ થઇ જવાથી ગોદશીવિકાએ એકલે હાથે કામ ઉપાધ્યું; અને ઝારના રાજ્યનો ખુલ્લો વિરોધ કરી તેની શ્રદ્ધાને નેશનલ ચળવળ શરૂ કરી દીધી. પરિણામે મોરકા, યૂરસ, સાઇબિરીયા વગેરેના ખેડૂતો અને કામદારોમાં અપૂર્વ જાગૃતિ આવી ગઇ. પણ ઝારની નોકરશાહીની તે વેળા પ્રજાગતા હતી. ભારે લુપ્ત કરીને તેણે જનતાના ઉગતા ઉત્સાહ અને જાગૃતિને દબાવી દીધો. આથી લાચાર થઇ લેનિને પોતાના પક્ષ સાથે ઇન્જીનીઅર ડયાની બીટ ચૂંટણીમાં પૂરેપૂરો ભાગ લીધો. પોતે એ ડયુમને બદમાશોનો અડો સમજતા હોવા છતાં એમાં એટલા મટે દાખલ થયા હતા કે એ માન્ય પોતે જનતાને ખાત્રી આપી શકે કે સમાજો અને સમિતિઓ જાગતા સ્વેચ્છાચાત્રને પોષયા અને એના ગુણગત ગાદી જનતા પર એની સરકારની સત્તા દયાદવાને મટે જળનાવવામાં આવી છે.

ચૂંટણીમાં ગોદશીવિકાને અસાધ્યરણ કનેન મળી. એમણે ઝારના રાજ્યની પોષ એવી ખુલ્લી કરી કે લોકોની આખો ખુલ્લી ગઇ. એમણે એ સિધ્ધ કરી જનાવ્યું કે ઇન્જીનિઅર ડયુમના માન્યદાર, જમીનદાર, મીઝ માલિક વગેરેનો, જનતાબક્ષક વર્ગનો, એવો ઉદ્દેશ છે કે દિન પર દિન મોંઘવારી વધતી જાય અને દેશ લક્ષ્યાધમાં મચ્છો રહે કે જેથી તેમને વધારે કમાણી કરવાની તક મળે.

છતાં જોનજોતમાં રશીયા મહાયુધ્ધમાં જોડાયું. જનતામાં અસંતોષનાં બીજ તો વધારેલાં હતાં જ. તેને મોંઘવારી અને ઝારના લુપ્તનું પોષણ મળવાથી તેમાંથી રાજ્યકાન્તિ મારેનો પ્રજાગ અભિલાષા ઉગી નીકળી. એ એટલી નધી પડી કે ૧૯૧૭ ના

માર્ચ માસમાં ઝારને ગાદી ત્યાગ કરવો પડ્યો. તે વખતે આખા રશીયામાં સ્વતંત્રતાનું પ્રાણદાયક વાતાવરણ ફેલાઇ રહ્યું હતું.

ગોદશીવિકાનો ઉદ્દેશ

સારા કે જોટા નસીબે આપણું ભારત વર્ષનું અને રશીયાનું રાજકારણ લગભગ સરખું છે. આપણે જેમ હાલ નોકરશાહીના લુપ્ત તળે કચડાઈ રહ્યા છીએ તે જ દેશ આજથી આઠ વરસ પહેલાં રશીયાના જનસમાજની હતી. આપણે ત્યાં જેમ રાજકીય અને સામાજિક પક્ષો ઉભરાઇ ગયા છે : તેમ ત્યાં પણ અનેક પક્ષોના અસ્તિત્વ હતાં છતાં એમને ત્રણ મુખ્ય વિભાગમાં નીચે મુજબ વહેંચી શકાય.—

(૧) મન્દશીવિકા એટલે વિનિતો.

(૨) રાષ્ટ્ર સૌશ્યવ દેવાલ્ય શમરીઝ એટલે સમાજ મુદારકો.

(૩) ગોદશીવિકા એટલે અંતીમો.

આ ત્રણે મુખ્ય પક્ષોમાં પણ ૧૯૧૭ સુધી એટલે રશીયાની જગમસિધ્ધ રાજ્યકાન્તિના સમય સુધી પુષ્કળ મનભેદ અને પરસ્પર વિરોધ હતા. જમીનની માલિકી, રશીયાનું સંગઠન અને ધરોપીય મહાયુધ્ધ એ ને વેળાની રશીયન પ્રજાના ત્રણે મહા પ્રશ્નો પર ત્રણે પક્ષોનો જુદો જુદો મત હતા. એ ત્રણે પ્રશ્નો અને ત્રણે મનને આપણે વિગત વાર ચર્ચીશું.

૧. જમીનની માલિકી

આ આખનમાં ગોદશીવિકાનો મત શું હતો તે આપણે આગલા લખાણમાં વર્ણવ્યો. એમના મને જમીનદાર જેવી સંસ્થા જ પાષણ અને અનાચાર તથા અત્યાચારના મૂળરૂપ હતી. જૂના જમાનાની લૂંટ, ચોરી, અને ખેડમનની પદ્ધતિએ એ સંસ્થા અસ્તિત્વમાં આવી છે એવી તેમની માન્યતા હતી; અને તેથી એ સધળા જમીન તેમની એટલે તેમના તે-વેળાના માલિકા પામેથી

છીનરી લઇ રાષ્ટ્રીય અથવા સાર્વજનિક (nationalise) કરવી જોઇએ એવો તેમનો અભિપ્રાય હતો.

મન્ગ્રેવીકો અને સુધારકો દુનિયાદારીના માણસ હતા, અને છે. વ્યા સુધી પોતાના કામ માટે તેમને ખેડૂત અને કામદાર વર્ગની જરૂર પડી ત્યા સુધી ઓસ્ટ્રેલીકોના ઉપલા મત સામે વાંધો ઉઠાવ્યા વિના તેમનો હથિયાર તરીકે ઉપયોગ કરી લીધો. કામ ખત્રાસ થયું એટલે મન્ગ્રેવીકો અને સુધારકો ઓસ્ટ્રેલીકોના વિરોધીઓ એટલે મીઠકતદારો સાથે મળી ગયા. અને તાબાબનાવ હતાકાઠ જેવા વિષયમાં પણ તેમણે પીડિત કામદારોનો પક્ષ તરફ દબને બિહુલ મોન સાધ્યું.

પણ સ્વાર્થ સાધનાની ખરી તક વખતે રશીયામાં રાજ્યકાન્તિ થતા જ મન્ગ્રેવીકો અને સુધારકો જોણે પ્રગપક્ષના નેતાઓ નરીક આગળ આવ્યા, અને કામદાર તથા ખેડૂત વર્ગને ફેસલાવવા ખતર અંવા ખેડા દિશામાં આવ્યા કે પ્રગપ્રતિનિધિ રાજ્યનો ખેડૂક શરૂ થતા જ બધી જમીન અને મીઠકન મર્જનિક છે અને તહેર કરવામાં આવશે આ દિશામંથી મિચારા બોળા લોકો ઓસ્ટ્રેલીકોની મેનવણીઓ છતા બોળવાયા. પ્રગપ્રતિનિધિ રાજ્યની ખેડકને મદિનાઓ વીની ગયા છતા ન તો જમીન સાર્વજનિક થઈ, કે ન મીઠકન થઈ રાજ્યકાન્તિ થતા જ કરંકીએ કારનું સ્થાન લીધું, અને કામદાર તથા ખેડૂત વર્ગને પાયમાલ કરવાને બની શકે ને બધા ઉપાયો લેવા તેણે ધીમે શરૂ કર્યા. જાતીય સંસ્થાઓ અને વર્તમાનપત્રો તેણે બંધ કરી દીધાં. મિત્ર રાજ્યોને ખુશ કરવા જર્મની સાથેની દ્વંડાક ચાલુ રાખી અને ધીમે ધીમે લખવા તથા બોલવાની સ્વતંત્રતા કુંટવી લઇ સ્વતંત્ર વિચારવાળા માણસોથી રશીયાની જેમો ભરી દેહાડી.

પણ આવી ગયરશાહી ક્યાં સુધી ચાલે?

લેકોની આખો વળી પાછી ખુલી ગઇ. તેમને ચોક્કસ લાગ્યું કે મન્ગ્રેવીકો અને સુધારકો પ્રગપના ઉધારકો નહિ, પણ પ્રગપને શુદ્ધામ-ગીરીમાં જકડનારા છે. અને પ્રગપને કુંટવાના પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. આ સત્ય માલમ પડતાં જ તેમણે લાચાર થઇને બીજી રાજ્યકાન્તિ માટે તૈયારીઓ કરવા માંડી.

ઓસ્ટ્રેલીકો પ્રમાણિક હતા. લેનિન જેવો મહાપુરુષ તેમનો આગેવાન હતો. ૧૯૧૭ના માર્ચની રાજ્યકાન્તિ વખતે તેણે પોતાના પક્ષના વિચારો જાહેર કરી દીધા હતા એણે ખેડૂતોને ઉદ્દેશીને કહ્યું હતું કે હવે કાંઈ પણ જાતની દીલ ક્યાં વિના તમારા જમીનદારોને રગ્ગ આપી દઇ તમારાં ગામોમાં પંચાયતી રાજ્ય સ્થાપી મીઠકતો તેને સોંપી દો, અને સાથે સાથે ખેતીનું કામ ચાલુ રાખો. કારણ કે તમારા લાભો જર્મની સાથે લડવા ગયા છે તેમને ખાવા અનાજ મળતું રહેતું નેહંએ.

લેનિનને ખપાક એવો હતો કે ગામડાંઓમાં પંચાયતી રાજ્ય સ્થિર કરવાને માટે પહેલું તેને શહેરોમાં સ્થાપી મજબૂત બનાવવું જોઇએ, કારણ કે નહિ તો શહેરના માકને મીઠકતદારો ગામડાંમાં લઇને ખેડૂતોની વિરૂધ્ધ તૈયારીઓ કરી એમને દબાવી દે આ બધો વિચાર કરીને તેણે કામદારોને જાણવું કે જે જે જગાઓ પર તમે કામ કરી રહ્યા છો તે તે જગાઓ તમે કબજે કરી લો આ કહેતા જ બધા શહેરોની બંકા, રેલ્વે, વિજળી, કારખાનાં વગેરે તેના કામદારોના હાથમાં આવી પડ્યા. એ બધાનો વહીવટ પંચાયતો દ્વારા કરવો એમણે શરૂ કર્યો. રેલ્વેનો વહીવટ રેલ્વેના કામદારોની પંચાયત મારફત, શાળા અને કોલેજોનો વહીવટ તેના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા એમ સર્વત્ર સ્વાયત્તાસનનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું. આખા રશીયામાં તરત જ પંચાયત સભાઓ સ્થપાઇ ગઇ અને માલમીઠકન તથા જમીન જાગીર બંધિતગત

માત્રિકીત્તે મઠી પ્રગટકીય મીઠકત ઘણ પડી. આથી વધારે આગળ વધવાનું લેતીને કીક ન થાયું. કારણ કે ત્યાં મુઠ્ઠી આખી દુતીઆના સમાગ્ની ધિયનિ એવી ન થાય ત્યાં મુઠ્ઠી એટલેથી આગળ વધવું લગભગ અશક્ય હતું. એણે એક જગાએ કય કે “અમે રશીયામાં સામ્યવાદના શ્રી ગણેશ માડીને મૂડીવાદ નથા સામ્રાજ્યવાદની ‘જડ ઉખેડી નાખી છે. એટલું જ નહિ પણ રાષ્ટ્રીય સંગઠનના બીજ પણ નાખ્યો છે. પણ ત્યાં મુઠ્ઠી આખી દુતીઆના કામદારો અને ખેડૂતોની મદદ નહિ હોય ત્યાં મુઠ્ઠી મૂડીવાદીઓ અને સામ્રાજ્યવાદીઓના અત્યાચાર નીચે દુઃખાતી પ્રગતનો ઉધ્ધાર નહિ થઈ શકે એ દરવા માટે અમારે આખી દુતીઆના કામદારો અને ખેડૂતોની મદદ જોઈએ છે. અમે કમર ફસીને તૈયાર બેઠા છીએ અને અમારા ઉદ્દેશમાં મફળના મેળવીશું જ ઇશ્વર કૃપાથી એ સમય પણ નજદીકમાં જ આવશે ત્યારે આખી દુતીઆના કામદારો અને ખેડૂતો શુચામીમાથી હટકારો મેળવી અમારી રાજ્ય-કાન્તિને સફળ બનાવશે.”

મન્દેરિકા નથા મુઠ્ઠીએ રશિયાની જ્વલતાને ખરખર છેતરી અને દગો દાંધા લોકોને ખેંટા વચ્ચે આપીને પ્રતિનિધિ સભામાં પોતાના પક્ષને હારે વધુ મનિથી ચૂંટણીમાં સફળ બનાવ્યો અને પછી જ્વલતાને અને ખેડૂતો તથા કામદારોના હિતને પડતું મૂઠ્ઠી પોતાનું દિત સાધવા એ લોકો મઠી પડ્યા. લેનીનના સદેશા મુજબ ત્યાં ત્યાં પંચાયતો-સ્થપાઈ ગઈ હતી ત્યાં ત્યાં તેને નિર્મૂળ કરવા કરસકીતી સત્તાએ પોતાથી જ્વલતા બધા પ્રયત્ન અજમાવ્યા, પણ તેમાં સફળતા થોડી જ મળી.

રશીયાનું સંગઠન.

રશીયા અને હિંદુસ્થાનના સંજોગો અને નળીય રશીયાની રાજ્યકાન્તિના સમય પડેલાં લગભગ સરખા જ હતા. ત્યાં ગ્રામશાહીનું

રાજ્ય હતું. આપણે ત્યાં નોકરશાહીનું છે. આપણા કામદારો અને ખેડૂતોની દશા ત્યાંના એ વર્ગની દશા જેવી જ હતી ત્યાંના કામદારો અને ખેડૂતોની દશા બોર્જેસીના પ્રયત્નથી મુઠ્ઠરી રહી છે. આપણે લઈ નોકરશાહીના લુભ્મ તળે જ કચ્છાઈ ગયા છીએ રશીયાના ગરીબ અને નરમ કામદારો તથા ખેડૂતો મૂડીવાદીઓની સત્તા ઉચ્ચાવવા તત્પર થઈ ગયા એ પણ સમયનો એક પક્ષો જ છે. રશીયાના સર્વ પક્ષો સ્વતંત્રતા મેળવવી છે એ વાત પર તો એક જ હતા. પણ એ અગત્ય કેવા પ્રકારનું હશે એ વિષે દરેક પક્ષ પોતાના સ્વાર્થ મુજબ અલગ અલગ મનોમથ રચી રહ્યા હતા. પહેલી રાજ્યકાન્તિ પછી નરત જ ઘણા મૂડીવાદીઓ ગારના રાજ્યની પુનર્આખ્યા માટે તૈયારી કરવા લાગ્યા. આમાં જોએ શામેલ નહોતા તેમાંના ચે ઘણા લોકો મૂડીના ગોખીન હોઈ રશીયાને અમીરોનું રાજ્ય બનાવવા માગતા હતા.

પણ લેનીનનો બોર્જેસીક પક્ષ અમીર રાજ્યનો વિરોધી હોઈ કામદારો અને ખેડૂતોના પ્રતિનિધિ પંચાયતી રાજ્યનો પક્ષપાતી હતો. જ્વલતેદ અને વર્ણબેદનો એ વિરોધી હતો. આક્રીડા, દિન્દે કે યૂરપ બધા દેશના માનવીઓને સરખા હક્ક છે એમ એ પક્ષ માનતો એક પ્રત્ય કુદરતી રીતે જ ઉચ્ચ છે; અને બીજી નીચ છે અથવા એકને પ્રભુએ જ શ્રેષ્ઠ અને બીજોને શુભામ બનાવી છે એવી માન્યતા બોર્જેસીકની નહોતી. આથી સ્વાભાવિક રીતે જ મહેનત કરી નાણાં કમાનાર વર્ગ, કામદાર વર્ગ, બોર્જેસીકની નરફેણુમા હતા. અને દરેક દેશની જેમ રશીયામાં પણ કામદાર વર્ગની સંખ્યા જ મોટી છે. એ જ લોકોની પંચાયતો મારફતે કાયદા, ન્યાય અને રાજ્ય ચલાવવાની લેનીનની ઇચ્છા હતી. એ પંચાયતો સ્થપાતા જ પોલીસ અને લશ્કરની મોટી સંખ્યા નિરૂપણી થઈ પડત અને એમ

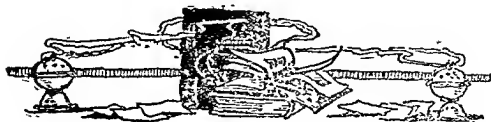
રશીયા એક મોટા અરથમાથી ઉગરી જત પલુ મન્શેવિકા અને સુધારકોને ઈજ્ઞાત અને ક્રાન્સની રાજ્યપધ્ધતિ પસંદ હતી એક કારને બદલે કામદારો અને ખેડૂનોને ચૂસવા સેંકડો કાર બેસાડવાનું—કાર તરીકે બેસવાનું અને કામદારોના લોહી પર મડીવાદને ખીસવવાનું તેમનું મન હતું. અને એ જ લોકો મહાયુધ્ધને ચાલુ રાખવાની તરફેણમાં હતા. આમ પ્રજા એ ભાગમત વહેચાઈ ગયેલી હોઈ દેશ અને પ્રજા તરીકે રશીયા અને રશીયાનોનું સંગઠન મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હતું.

મહા યુધ્ધનો પ્રશ્ન

ઈજ્ઞાત અને ક્રાન્સનો જર્મની સાથે લડવાનો ઉદ્દેશ ન્હાનાં રાષ્ટ્રોની સ્વતંત્રતા રક્ષવાનો નથી એ બાબતની લેનીન અને એના બોલ્શેવિક પક્ષને ખાત્રી થઈ ગઈ હતી. એ બધા દેશોને ઉદ્દેશ પોતપોતાનો વિગતર વધારીને ખીજીને આપી કરવાનો છે, તથા એમના મડીવાદીઓ લગ્ન ચાલુ રહે નથા એને પરિણામે મોંઘવારી વધી જઈ તેમને ખૂબ કમાણી થાય એમ ઈચ્છે છે એ વાન બોલ્શેવિકા સ્વમલ ગયા હતા. આ લાભને માટે પૂરોપના મડીવાદીઓ ખૂબ લાંબા સમયથી રાહ બેઠે રહ્યા હતા. આ બધી બાજુ અમલને જ લેનિને પોતાના પક્ષ તરફથી દેશના કામદારો અને ખેડૂનોને સાફ શબ્દોમાં જણાવી દીધું કે આ મહાયુધ્ધમાં પડવાથી તમને વારંવાર નુકસાન વિના ખીજું કાઈ જ થવાનું નથી છતાં બે ભૂતથી પણ એમા ભાગ લેશો તો તમારું

સત્યાનાશ વળી જશે; અને યુગ્મીમાંથી ફૂટવાને માટે ખીજી કેટલીક સદીઓ સુધી તમારે રાહ બેવી બેઠશો. જે લોક લડાઈમાં પડ્યા છે તે પછેપર મડીવાદી છે તે તમને કપાથી, મરીને પોનાની મતલબ હાંસલ કરવા માગે છે” આવી અસગકાંક આપીલ કરી લેનીને આખી દુનીઆના કામદારોને મહા યુધ્ધની વિરુદ્ધ એક કરી મડીવાદીઓથી તેમને બચાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ મહાન કાર્યોમા જેમ શરૂઆતમાં થાય છે તેમ તેમાં એને નિરૂપતા જ મળી કરણ કે ખીજા દેશના કામદારોની વાત તો દૂર રહી, પણ ખુદ રશીયાના જ કામદારો અને ખેડૂનોને કરન્સકીએ લડાઈમા મોકલી આપ્યા.

આથી લેનીનના પક્ષે કરન્સકી પર એવું દબાણ આપ્યું કે મિત્રગણો સાથેની બધી છુપી સધિઓ છાપી દો કે જેથી એ લોકો શા કારણથી મહાયુધ્ધમાં પડ્યા હતા તે દુનીઆને રોગન થાય એ ગુપ્ત સધિઓ બેના માનસ પડ્યું કે કાર એમાં એટલા માટે બેગપો હતો કે એને કોન્સ્ટેન્ટિનોપલ, આર્મીનિયા અને ગ્રેસીયા કાયમને માટે મળી નવ ઈજ્ઞાત અને ક્રાન્સના પલુ એવા જ પ્રકારના ઉદ્દેશ હતા આ બધી બાબતોની માનિતી હોવા છતાં મન્શેવિકા તથા સુધારકો યુદ્ધમાંથી નિવૃત્ત થવા કે ગુપ્ત સધિઓ જાહેર કરવા તૈયાર ન થયા. આમ મહાયુદ્ધના પ્રથમા પલુ મન્શેવિકા અને સુધારકો શરૂઆતમાં તો ફાળ્યા જ.

કલેબ

ના

એકરા ૨

કનાર :

કોલીનરનો "હીરો"

શ્રીયુત "હીરો" ૭

- ૧ પુરુષમાં વખાણવા લાયક સદ્ગુણ કયો ?
- ૨ સ્ત્રીમાં વખાણવા લાયક સદ્ગુણ કયો ?
- ૩ છ'દ્ગીની ખરેખરી સફળતા તમે શેમાં માને છે ?
- ૪ તમારો પ્રિય :વિનોદ (Recreation) કયો ?
- ૫ તમારું મનમનુ' કુલ કયું ?
- ૬ તમારો પ્રિય લેખક કયો ?

- ૭ તમારું પ્રિય પુસ્તક કયું ?
- ૮ તમારો મુદ્રાલેખ (Motto) શો છે ?

અહી

દી ૧૧

૭ મેં

કટ શમાં

માણસોના લેખત' આવના

આકેડાનું

મહમદ "ગાંધી" જેણે પોતાના દાંત પડી જતાં તે પરના અનહદ બદાલને લીધે એ દાંત પર કીમતી કબર ચણાવી. એવા કવિત્વભર્યા છગરવાળાએ એક અક્ષર ન લખ્યો હોય તો એ મારે મન એ મારો પ્રિય લેખક છે.

'સદેવ'ત શાવર્ણગિ'

એરંદીયુ' પીધેલ અથવા સુકાં કાપરાં જેવાં હાથાવાળાઓને ઉધડતા ગુલાબ જેવા સ્મિતભર સુખાર્વિંદવાળા બનાવવા.

તમારો તાબેદાર રેવક "હીરો"

દિલ્દારની

લેખક: શ. રા. "કોકિલ"

છે મસ્ત આંખો રગરગે, દિવાનગી ખૂમારની,
ભૂલી ગયો નિજ લાન હું, જોઈ નહર દિલ્દારની.

ક્યા તક હવે આ હાલગી. આકાશના ફૂલે રમી;
જે મોતના હાથે રમે છે હાલગી ગમખવારની ?

ખુદખુદ શુલની લાલીએ, તું તો મારી શીટ છતાં;
કોને કયા ફેલે દિપિકા, નિજ ઉરના અંગારની ?

મારા હૃદયના તેં કર્યા, કે લખ દુકડા તોય શું ?
જોવી રહી ણાકી હાલ છે ધાર તુજ તલ્લારની

કાશીર અગર છે તુ જગે, તો હું ય કેં મુસ્લિમ નથી;
આંખો મહીં મુતી છે તું, પૂજા રહી સરશારની.

શાને કહો અખમી કર્યા ? મુજ પાસ તો આ કેં નથી,
એ કાં હ સ્ત્રીમાં વાત ટાળો નયનના પલ્લારની.

આ હાલગીનું નાવ છે હેલે ચડે તુફાનમાં;
નાવિકગર મારી સનમ, દરકાર શી પરકારની ?

મસ્તું અગર મંબુર છે, તો આવજો નવ હર્ષથી;
ખડકી સદા ખુલ્લી રહે છે શાહના દરબારની.

નીચું વળી કોકિલ શું જોઈ રહ્યા છે ઉરમાં ?
જોડ્યા હસી દિલમાં છુપાએલી છેળી દિલ્દારની.

(ગયા અંકથી ચાલુ)

“દેવબાલા; રમાને સખત તાવ છે. એને દયા નેવું... દાં. પણ મનમોહન નથી કે શું ?”

“દાનુ બદારથી આવ્યા નથી.”

“ક્યાદે આવે છે ?”

“લગભગ મધ્યરાત્રે.”

“મધ્યરાત્રે ?”

“હા ! જ્યારે આખું મુંબાઈ લગભગ પોરી નવ્ય છે ત્યારે તે ઘેર આવે છે.”

“અને તમે ?”

“હું-દરેક રાત્રે જોતી પાંચમાસ સંસ્કૃતિને ગાપ આપ્યા છું છું.”

“શા માટે ?”

“કારણ કે એ સંસ્કૃતિએ મારો સ્વામિ, મારું આ ઘર, અને માતૃં જીવન બગાડ્યું છે.”

“બંને શું આમ ન કરો ?”

“બધાની મને ખબર નથી. પણ મારા જેવા વિષમ અનુભવ ધણા આછાને યથો દરો. તમને સ્ત્રીઓના હૃદયની શી પરિક્ષા દોય, પણ હૃદય વીરી જુઓ તો જાણો કે તેમાં વધુસંતોષાયલી હર્મિ-ઓના ઘર બાજીએ છે. આગાની હમારો જુકો યઈ નીચે દટાઈ ગઈ છે.”

મકાશ મુંબો રહો અને દેવબાલાના અસંતોષનું મારણ બોળવા મથત કરવા લાગ્યો. મજાની ખબરી ફર કરી દેવબાલાએ આગળ ચલાવ્યું.

“મારા ઘરમાં આજે મોટું યુધ્ધ મંચી રહ્યું છે. પર સંસ્કૃતિનો શુભામ બનેલો સ્વામિ અર્થ સંસ્કૃતિમાં અચલ શ્રેય સખતની છીને ન્યે છે તેને વિદેશી આડબાર અને તેનું વર્તન મારા ઘરનો ખુલ્લેખુલ્લો અપમાન કરે છે સ્વામિના સ્નેહ માટે તવરાતી સ્ત્રીની ક્રોંમત વિદેશી શ્રેયંગનાઓ જાગી ગઈ છે. પરદેશી કોપી દોષ માફક વળગેલી સંસ્કૃતિ આનંદ અમને બધાને નિર્ધન, નિર્ભય અને નિર્માલ્ય બનાવી રહી છે, અને એ વિષમ સંસ્કૃતિના નિરાશા સ્વચ્છૂર યઈ અંકથી રાતે આ નિર્દોષ બાળકોના પિતા અડધા બાતમાં રેર આવે છે. સાચે અપૂર્વ માનવગાની હૃદયસ્થિતિને બદલે મહાન પશુસ્થિતિ લેતો આવે છે કેળવાયેલાના ઘરના દેહસ્થિતિને લેવા દુનિયા દંભરા નગતી નથી, પણ હું અને આ બાળકી હંમેશા તે જોઈએ અને અનુ-ભવીએ છીએ બેદરકાર, હડાક અને નિરાશાના ગાપના ઘરમાં આ કમનસીબ હાકરી ક્યાં સુધી ટકો ? એના દેહનું મોટું ન્દેહું અવસાન ચલાવું. પણ મકાશબાઈ ! મારા તો દીવતું અને દેહતું અવસાન થશે.”

દેવબાલાની આંખોમાં આંસુ નહોતાં; પણ શરદીર ધોધાતું તેજ હતું. કેટલા ય દિવસ પછી તેણે આજે આંસુ પાડ્યાં હતાં, કેટલા ય દિવસ પછી કરમાની કુલપાંખી જેની રમા પાણુ આજે

રડી ઉડી હતી જાંનેને નિરાધાર જોઈ
મકાશનું દૃશ્ય ખીગળી ગયું. જાંનેના અવસાનનું
ખત કાશનું ભળી તેનું સંકેતાર્થ ગયેલું મનુષ્યના
એકાએક ઉછળી આવ્યું અને તે ટકાર થયેલ વિકાળ
અગ્નિના અગાશ જેવી આંખો ફાટી તે બોલી
ઉઠ્યો.

“મારા જીવતા તો તમારું અવસાન હતું નહિ
થવા હજી દેવબાણા ! મનમોહન ગમે તેવો હોય, પણ
તેને હું સંધ્યા કરી નાંખીશ અને કયાથી ખબર
હોય કે તમારા જેવી બાલિકા સોમો એક ઘેર
પાકે ; કુમારીના હાલોમાં એક ઘર નિકસે, અને
આર્થ સંસ્કૃતિના અલકારેથી સ્ત્રી તો લાખોમાં
એક જ ઘેર રહાસે રતોત્તી જોળ કરતા કોઈ
નસીબવંતને હાથે એક જ રત રહે છે. મન-
મોહનના હાંધમાં આવું એક રતલ ચુક્યું, પણ
તેણે ધૂળમાં રગદોળ્યું લગે લે અને તેમ હતું
નહિ થવા રહ્યું. તમારા મુખને સાથી થવા મેં
ક્યુલ્યું નથી એ રીક જ ક્યું, પણ કુખને સાથી
થવા વચન આપ્યું છે તો માત્ર વચન જરૂર
પાળીશ.” મકાશનું આજુ સરીર કપી રહ્યું તે
ઉઠ્યો, અને આમ તેમ જોરકામાં આઠા મારવા
લાગ્યો. એકાએક તેને કાંઈ સૂઝી આવ્યું

“રીક, અંત્યારે હું. ભડકું છું. મનમોહન આવે
ત્યારે કહેજે હું તેમને મળવા ઇચ્છું છું. બનશે તો
આજે રાતના નહિ તો સવારે જરૂર હું મળવા
આવીશ.”

મકાશ બારમાં તરફ ગયો. દેવબાણા ઉડી,
તેની નજીક આવી ઉભી રમા મકાશને જોઈ માઠી
માંઠી પણ મ્હોં મલકાવતી હતી મકાશ રમા સામું
જોઈ હોઠા અને તેને અપૂર્વ જ્ઞાતથી ચૂમી
લીધી.

જનારની પીઠ પાછળ દેવબાણાએ ક્યાંય મુકી
જેવા ક્યું.

રતિના આઠ વાગ્યા ને રમા એકાએક ચીસ પાડી
ઉડી નવ વાગ્યા ને તેનું સરીર તાવમાં નળી આવ્યું
દશ વાગ્યા અને તેનું બાન જવા મોકલ્યું.

અને દેવબાણાને તો રમાનો જીવનનીય હોલવાઈ
જતો લાગ્યો

“રમા ! હાકરી તાવમાં સળગી રહી છે !”

“દેહના બાગની દવા પાછળ ?-કહો. તો
દાકતરને બોલાડી લાવું”

“દાકતર અને દવા બંને નકામાં છે. દાકતરને
એના જીવવાની આશા નથી, એની દવા શું ફાયદો
કરશે ?”

“એમ શું બોલો છો બા ! તમે જોઈને સંભાળો ;
હું દાકતરને બોલાડી લાવું”

દવાની બાટલી ટેબલ પર મુકી રામો ગયો
અનાથના આંસુથી બધાંયલા અભાગી બાલકના
દેહ તરફ દેવબાણા અનિમિષ જોઈ રહી, રડી રહી.
તેણે આસુની ઇમારતો બાંધી હતી ; આજે તો તેના
જીવનની અવધિ હતી

ધરીયાત્રમા અગિયારના ટકોરા થયા અને દેવ-
બાણા વિચારસંધ્યામાંથી બની જેફરાર ધરીયાત્રને
અનુકંપાને પાઠ તેના અંશુપૂર્ણ નયન શીખરી
રહ્યા તેને સ્પષ્ટ થયું કે પોતાનું દંપતિજીવન
માત્ર કાયા સુતરને તાંતણે ઢકી રહેલું છે. મનમાં
તે બડબડી.

“જેબાન બાળકી ! અવસાન પછી તું મજુ
પારો ફરિયાદ કરશે કે ‘માબાપની બેફરકારીને લીધે
મારું અકાળ મૃત્યુ થયું’ અશકન અને બળી જળી
રહેલી માતાના બોલામાં રડી મેં પિતાને સ્નેહ
અનુભવ્યો નથી ; અને માતાને હસ્તે મ્હોરો જોયો
નથી એમની શ્રીમંતાઈ મને જવારવા અશકત
નીવડી છે અને એમનાં સળગી રહેલા જીવનની
આગમાં હું બળી મૂઠા” રોતા રોતાં દેવબાણાએ
રમાના જીવવાની આશા મૂકી

ફાંખી બાટલી સામે દેખાઈ અસ્પષ્ટ જોતી પાનું પલંગર બહુ લાગ્યું આંસુભરી રડતાં નયનો
આંખોએ બાટલી પર વાંધ્યું "નિતારા એજ છે કાંઈ જોઈ શકય" નુહિ; નાની ગધ પારખવાની
આશા! "કંઈક સ્વસ્થતા આપી દેવળાક્ષી બાટલી શકિત જીવી યજ્ઞ કાન બંદેરા યઈ મયા, માથું ચકર

અને તેને અપૂર્વ જ્ઞાપતી રૂપી લીડી

લેવા હજી થઈ. કુદરત હાથે કાચની પ્યાલીમાં ચકર ફરવા મગડ્યું અને મોટા અવાજ સાથે
હવા નાંખી, ન નાંખી, ને તે આજે શરીરે કુદરતી, દેવજાલા ચતીપાટ જમીન પર પટકાઈ બાટલીમાંથી
ચરધરી રતી. મોતસિક શકિત દીલી પડતા સમનોજ હવા ઢોળાઈ ગઈ; પ્યાલીના કાચના ચૂરા થઈ ગયા

અને ધડીયાળમા સાડા વગિયારનો એક ટકોરો
શાત્ જોરડામા ગળ્યો. તેના જવાબમા પ્રકાશ
બારણામાં દાખલ થયો. તેણે શું જોયું ?

આશાના મનોરથોથી ચણેલાં ઈમારતના ખંડેરો,
તેમા પોને કોઈ સ રોધક જેવો એકથો અટલો ભમતો
લાગ્યો. ન તુંને જ્ઞાન રહ્યું સમય અને સ જોનું,
કે ન તેને દરકાર રહી પોતાના અધિકારની પ્રલય
પામળી પારકી સૃષ્ટિને. ઉધાર કરવા ને મયો રહ્યો
હતો સામે સેવક ઉપર રમા નિર્જીવ પડી હતી
બોંધ પર દેવળાલા બેભાન-તરંગડાયથી જેવી
પડી હતી એકના રહ્યો ઉપર દુનિયાને તિરસ્કાર
આપવાની છાપ હતી બીજાના નિસ્તેજ વદન
ઉપર દુ ખે ખરાઈ જતા લાવણ્યની આલુતી હતી.

તપસવો વિજ્ઞાની નવા રસાયણની પ્રથમ
જમ-યસ કરવા દોરે તેમ પ્રકાશ દેવળાલા તરફ
થો, તેનું ગાથું બે હાથ વચ્ચે પકડી રડતા દૃઢ
જા શ્વાસની ઉશ્મણી બેભાનમાં બાન આણવા
પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. આયારે તેનાં મન અને
ય વચ્ચે મોટું યુધ્ધ ધડ રહ્યું.

અને વિષમ રાત્રિમા બારણા ટકોરા થયા
જોરડામાં કોઈના આવવાનો અવાજ થયો પ્રકાશે
બારણા તરફ ધીમેથી માથું ફેરવ્યું.

બારણાના ઉમરમાં લાલ ધેરાયક્ષી આંખે
મનમોહન ઉભો હતો. ઉભો રહી સકતો નહોતો.
છતાં ઉભો હતો.

"કાણુ.....વું.....ત.....મકા , ...રા !"

"હા.....મકાશ પોતે !" દેવળાલાના માથા
નીચે જોરડીકું સેરવી પ્રકાશ ઉભો થયો. મનમોહન
લયકતે પગે તેની નજીક આવ્યો. એક દ્રષ્ટિમાં
પરિસ્થિતિનું માપ કાઢવા તેણે સ્વચ્ચતા એકડી કરવા
માડી.

"આ.....અહિંયા આમ.....પડી છે... અને
રમા... ક્યાંય..... ?"

પ્રકાશની આંખમાં આજે પહેલી જ વાર આ
માણસ માટે તિરસ્કાર પ્રકટયો. સ્નેહના શણગાર
જેવાં આસુઓ તેની આંખમા ચમકી રહ્યા.

" આ આમ પડી છે તે પોતાના નુકસાને અને
રમા જીવો તમારી સામે બેદરકાર બોંધને ગાંધ
આપી રહી છે.

મનમોહનને કોઈ સમજ ન પડી એક ખુશી
ઉપર બેસી ગયો. હેટ અને લાડીને દૂર ફેંકી
ઠીધા અને સામાને હાંક મારી.

'સમો ક્યાં ગયો ?'

'મને ખમર નથી'

ત્યારે તમે અહીં આત્યારે શું કરતા હતા ?'

"ફરજ મળવનો હતો."

"ફરજ ? Duty ? What duty ?"

"દુ ખે અચાઈ રહેલી સ્ત્રીના નિશાબાજ પતિને
અને મોતન યુગમા પહેલી-માત્રાપ છતાં હોવા નિશા
ધાર બાળકોના દયાવિનાના બાપને ટેક જે લાવવાની
ડયુટી !" પ્રકાશની આંખમાંથી જરાજા કરી.

મનમોહન ખડખડાટ હસ્યો, અને દારીની
ગથ બધે મસરી.

"I .. I thank you my dear Mr.
Prakash'.....પણ એમા ગમરાવા જેવું કંઈ
છે ન નહિ દેવળાલાને તો હીસ્ટરીયાનું દરદ લાગુ
પડયું છે અને રમા... ..That poor Child
હા-હા જગી ત્યારથી જ તે મંદી રહ્યાં કરે છે."

એટલામાં દેવળાલાને આંચકી આવી. અને
તે આખા-સારિર અમગાઈ રહી. પ્રકાશ તેની
તરફ દોડ્યો અને કાંઈ પણ મદદ કરે તે પહેલા
તે બાનમાં આવી ગયો. પણ પછી સ્વસ્થ થયો,
ને વજ્ર સમારી બેઠી. પાસે સહાય થયના
કરનો પ્રકાશ ઉભો હતો. સામે ખુશી પર બેદરકાર
પણે પોતાનો સ્વામિ બેઠો હતો.

મનુષ્યમાંથી રક્ષાસ બનાવનાર સ સૃષ્ટિ ઉપર
પ્રકાશને આ અચાઈ રહેલું કુટુંબ બેઠે સાંપ આપવાનું

મન થયું. જે સંસ્કૃતિ આટલી નિષ્કુરતા જાગાવે હયા સુકની નાંખે એવી કુરતા, મગ્ન કરે, આત્મા ભિમાનનો વિવેક કરાવે, અને નરપુંગવમાંથી નપુંસક બનાવે એ સંસ્કૃતિ પર ક્રીડકાર આપવા સિવાય બીજું શું હોય ?

મનુષ્યના રાક્ષસીપણાને માનવતામાં ફેરવી નાંખવા માટે તો માથે હથોડાના માર જ લેઈએ. પ્રકારો એ પ્રવૃત્તિ આરંભી.

“દેવબાલા ! તમને આપેલું વચન મારે પાળવું નેઈએ. હોડા, સ્વંસ્થ યાઓ. તમને પરણનારને તમારી કીંમત નથી. તમારા લ્હા સ્નેહીને મન તો તમે દેવી જેવાં અનુપમ છો.” દેવબાલાને યોગેથી મજાસુત બાહુ વચ્ચે પ્રકારો ઉપાડી; મર્યાદાને અધર લટકાવી તેને છાતી સરસી દબાવી પલબર, અને કુલની માફક જળનીને આરામપુરણી ઉપર સુવાળી.

મનમોહનની આંખો ફાટી ગઈ.

“પ્રકારા !” મનમોહને જુમ પાડી જાણી નેઈને પ્રકારો સાંભળી નહિ. તે તો દેવબાલાની સેવા કરવામાં મગ્ન હતા.

“પ્રકારા !.....હસમખાર ! રામ નથી આવતી ? હું બેઠો છું ને તું મારી બેરી સાથે.....” મનમોહને પ્રકારોના હાથ ખેંચી લીધેલા પ્રકારો સીં. ટકાર કર્યો.

“જાતે તમારી બેરી !.....રાતના બાર વાગે દારના ઘેનમાં આવો છો ત્યા સુધી બેરી કેમ સાંભળતી નથી ? કાલાબાળી રાડોમાં વિહાર કરો છો ત્યારે બેરીની યાદ કેમ આવતી નથી ?”

“મારી બેરી સાથે કેમ વર્તવું તે હું જાણું. પારકાને શું ?”

“મી. મનમોહન ! હું પારકો નથી. તમારી સ્ત્રીનો એક મોઢો મિત્ર છું—ત્વે સ્નેહી છું. એક બીજાનાં દુઃખમાં રડનાર અમે જે બાનીઆ બીએ અત્યારે તેનો ધણી તેના મનોરથોના ચૂરા

કરી રહો છો અને તેના બાળકને રહે સી તો છો એક પતિત પતિને હાંથે થતો સુશ્રિયત સ્ત્રીક્રમનો ધાત હું કદાપી નહિ થવા દઉં.

“તે પહેલાં તમારે અહીંથી ચાલ્યા જવું પડશે. આ મારું ઘર છે અને તમે મારા ઘરમાં બેસો છો એ ખબર છે ? અત્યારે જ મને ખબર પડી કે મારી રતી સ્ત્રી પોતાના જીવના પ્રણયીને ખાનગી બોલાવી...”

“સુખ !” પ્રકારોના વજનદાર હાથ મનમોહનના ખભા ઉપર પડ્યો. “તમારી પશુવૃત્તિએ તો એક દેવ જેવી સ્ત્રીનો આખો ભવ બગાડ્યો. તેની આબરુને પાણીને મૂલે વેચી નાંખી, છતાં તેની નિર્દોષતા, પતિવ્રત અને સ્વામિભક્તિ પર આક્ષેપ મુકો છો !”

દેવબાલા બંનેને ઠંડા પાંડવા કાઢી વચમાં બોલી, બેમાથી એકને તેના રાખોની દરકાર નહોતી તેને એમ લાગ્યું કે અત્યારે એક પુરુષ અને એક જનવર વચ્ચે હ મેરાનો હિસાબ ચૂકવાઈ રહ્યો હતો એક પોતાની ભક્તિ સિંધ કરતો હતો ; બીજો પોતાના હક્ક માટે બરાડા પાડતો હતો.

એટલામા રમી આવ્યા. મદામહેનને ક્તુબાઇ ડાકરને તે તેની લાગ્યો હતો.

રમાએ આખા ચોરડામાં એક સર્વમાલી દ્રષ્ટિ નાખી અશક્તિમા દગલા માફક લમણે હાથ દઈ દેવબાલા ખુરશીમાં પડી હતી.

“બા, દાકર સાહેબ આવ્યા છે”

દેવબાલા ડડી ; અને ક્તુબાઇને ધીમેથી કાંઈ હજી પ્રકારો મનમોહન સાથેની જાણોડ તર ઊભી. તિરસ્કારમાં તે ધૂંધી, અને રમાને તપાસતા ડાકર તરફ સ્ત્રીતાનુર જોઈ રહ્યો. ધીમે પગથે તે નજીક ગયો અને નીચો વળી રમાને જોઈ રહ્યો.

ડાકરે રમાને તપાસી. તેના મ્હોંડા ઉપર નિરાશાના ચિન્હો સ્પષ્ટ હતા. દેવબાલા ડાકરને અભિમાય સામળવા તકસી, રહી ડાકરની દ્રષ્ટિ પ્રકાર ઉપર પડી

“તમે છોકરીના બાપ થાઓ છો ?”

“ના-બાપ કરતાં અધિક પ્રેમ અને વાત્સલ્યથી

આહનાર એક સળધી છું. કેમ ?”

એળમાં હથીયાર સુકતા ડાકરે કહ્યું

“છોકરીનું દર્દ ધણ વધી ગયું છે. આ

ઘરમાં તેની કોઇએ બરાબર દરકાર નથી લીધી”

“એટલે ?” પ્રકાશે વચમાં જ પુછ્યું

“એટલે એ જ કે છોકરીમાં જીવવાની શક્તિ હવે રહી નથી. તેનું લોહી અવાઈ ગયું છે; અને પોષણના અભાવે તેના ગાત્રોમાં રસાયણિક નિષ્ક્રિયા આવી છે”

“ટાકરે ! દવાથી તે સુધરી શકે એમ ....”

“દવા તેને માત્ર યોગીશ કલાક ટકાવી શકશે, પણ હું એમ ઈચ્છું છું કે તે ફરે તો સારું”
ટાકરે જવા કર્યો

“રમા ! રમા !” દેવળાક્ષા મુઠ્ઠે કુસ્તે રડી પડી.
હાંસો સ્વરૂપના આ વખત પોઇ નહિ

રામાને હાજર સાથે દવા લેવા જવા કહ્યું,
જને સાથે ફી મોકલાવી કનુભાઇ ગયા ત્યાં સુધી
મનમોહને પીઠ નાકુંવારા કાઢ્યા કીધા આ નિષ્ક્રિય
બાપને એક લાલ મારનાનું મન પ્રકાશને યહુ.
રહી દેવળાક્ષાને શાંત પડતો તે બેઠો

“દેવળાક્ષા ! દેવળાક્ષા ! તમારા બાલકનો
પિતા હું હોત તો કેડું સારું ? અરેરે ! ગરવા
સુતેલી છાતરી તરફ દૃષ્ટિ નાંખવાની એના બાપને
કુસ્તેદ નથી !”

“મકાશભાઈ ! દાકરે કહ્યું એ જ ઠીક છે.
બિચારી ફરે તો અમારા નિર્દય તંત્રમાંથી પરવારે !
હવે તમે જાઓ આરામ લો”

હાંદના સામાજિક દૃશ્યના કમળ ચિતારની
અવધિ હતી. રવા પ્રકાશે પ્રયત્ન કેરો, પણ
આંસુનો કુંડ દૃઢચર્મા સુકાઇ ગયો હતો નિવેશી
અગ્નિની જ્વાલાઓ આંસુઓને વરાળરૂપે બહાર
કાઢતી હતી. ગર્વભર, નેમવતા પગલે તે મન-

મોહન સામે હોવા તેના ચહેરા ઉપર શક્તિ :
ભયંકરતા હતી

“મી. મનમોહન ! દાકરે શું કહ્યું તે સાંભળ્યું”

“હા ! રમા નહિ જતી શકે” એ હું પહેલેથી જ

જાણતો હતો તે તમે બધા અત્યારે જાણો છો”

કડે પેટે મનમોહને જવાબ આપ્યો આ વિદ્વાન

ગણતા માણસમાં આટલું શક્તિ પરિવર્તન જોવાની

આશા પ્રકાશે રાખી નહોતી પણબર તેની

બેપરવાઇતુ તે પ્રયંકરણ કરી રહ્યો. બાકીની ખુરશી

ધસડી તે મનમોહન પાસે બેઠો. બંને તો હુબો

નિવડેલા આ તંત્રના નાલાયક તંત્રાધિકારીને સુધારવા

જે સ સ્ફુટિએ વ્યક્તિત્વના ચૂરા કરી તેનું અધઃપતન

કર્યું હતું તે સ સ્ફુટિમાં અંધ શ્રદ્ધા રાંખવાથી કેડું

ભયંકર પરિણામ આવ્યું હતું તેનો સ્પષ્ટ ચિતાર

આપવા મનમોહન કંઠાળનો લાગ્યો. પ્રકાશે

ચિનપૂર્વક તેને બેસવા કહ્યું એક નવી ચીજનો

ધુવારો કારક મા પથરાવા માંડ્યો

“મી. મનમોહન ! દાકરે મને પછ્યું કે રમાનાં

તમે બાપ છો ?”

“હા ! હા ! દાકરે મારે બહાર તમને ચારી

લીધા. આપણા બંનેના પહેલેથી દાકરેને યાં

આવી પછી તમે શું જવાબ આપ્યો ?”

“મે કહ્યું કે રમાનો બાપ હું હોત તો ધણું

સારું. અને નથી તે માટે અત્યારે ધણું સોંક

કરું છું”

“કારણ ?”

“કારણ કે બેદરકાર માબાપના સુકાઇ એવા

સ્નેહને સાપ આપતી તે મેલની ધંડીઓ ન ગણતી

હોત. માતાના બોળામાં પુષ્પ માફક સજવાતી,

પિતાના આંસુઓમાં ન્હાતી, બાપી રહેલી- થોડી

પણ જ્યો જગતમાં તે આનંદપૂર્વક માણતી”

“મકાશ ! હંમેશ માફક તમે તો Idealist”

રતા Idealism નો આ ને કાંઈ જમાનો છે ?”

સંસારના અહો બધાં ચંત્રવત્ આંત્રી ભૂતી રૂપીને

ખૂંટી કરી નાંખતા નથીને નગ્નાવે ત્યાં- માણસ
સાંસ્કારિક સ્વસ્થતા ક્યાંથી સાચવી શકે ? આખળી
'સંસ્કૃતિ'નું Idealism આપણને નિર્માર્ય બનાવી
ખેંચે છે એમ હું માનું છું." - - -
- - - માટે ન તમે નવી-યાત્રિમાત્ર્ય સંસ્કૃતિ
સ્વીકારી છતાં ન તમે પરિમિત બન્યા કે ન પૂર્વના
રહસ્ય. મારે હિસાબે તો તમારું અથ પતન થયું છે !"
- - - "તમે એમ ધારો છો ?"

"હા ! સાંભળો એમ ઉકળી ન બંબો. પાશ્વિ-
માત્ર્ય સંસ્કૃતિની તો તમે માત્ર ઉજળી બાલુ ન
લેધ છે, એના દેખી ન શકાય એવા ખૂણાઓમાં
વાસ કરી રહેલી બચકરના પારખરો ત્યારે ન તમને
હીંદની સંસ્કૃતિ પ્રબલીય, માનમદ, અને સર્વોપરિ
લાગુરો, અથારે તમારા પરમાં જે કંઈકું, થ તક
'તત્ત્વ-ઉદ્ભવ્યું' છે તેના ભેગમગાડ તમે ઠો કારણ
કે તમે ન રહ્યા પ્રશ્ન તમારી સંસ્કૃતિના, ન રહ્યા
પર સંસ્કૃતિના તમારે ન ત્યાં કંઈ, આમ છે એવું
નથી, હીંદના અર્ધદેશ કંઈકા ય-હીંદવાને જે
આખી-અધ્યાપણની દરશા બોગવે છે તેઓ
'બધાનું' ય આપતન થયું છે એ અથ પતન વિનાશક
છે," અને સિર્વત્ર એવી બચકરતા પ્રગથવે છે
નિદેશ વર્તી રાખી, પંથુ કકલુ થઈ પડશે."

"આ તો તમારો પેસીમીસ્ટીક વ્યુ (Pessimistic view) લાગે છે." -
- - - હા. પેસીમીસ્ટીક છે, છતાં સાચો છે અંધાપો
આત્મ્યા પછી કોઈ આંખો ઉઠીની આપતું. નથી;
કે નિરંતર કોઈ દોરનાર ખજ નથી રહેતું વિભાવત
નવા પહેલાંના તમારા મનોરથો આજે કેટલા
સિંધ થયા છે તેનો હિસાબ કાઢો તમને સ્પષ્ટ
થશે કે તમે ચારો પગાર કમાઈ કદ ય સુખી માનના
હરો; પણ મારે હિસાબે તો તમે માત્ર અધોગતિ
ખરીલી લાગ્યા છો જ્ઞાન મેળવ્યું તે માત્રે રહેલો
બોલી નહીં બીજને જણાવવા પુરતું ન નવે-પાજવા
કે લોગવવા નહિ. તમારી સંસ્કૃતિ પરનો મોહ

તમે જને ન જોહો કરી પર સંસ્કૃતિને મારી
મચડી તમારા રસોડા સુતી કાપત કરી, છતાં
એ સંસ્કૃતિ તમને ગોરાઓની પંક્તિમાં, કોઈ પણ
દિવસ સુકવાની નથી ન પરદેશમાં હરો રૂપિયા
ખરચ્યા તેનું વ્યાજ પણ આપણા નિર્ધન દેશના
લોકો તમને પાછું નહિ આપી શકે. એ વ્યાજમાં
તમારે તમારો બવસાગર તરવો છે. સાથે અર
સંસ્કૃતિનો આડંબર સ્વીકારી નિઃશ કાચ બેપરવાધથી
છાન અને તેનાં સાધનોને વ્યય કરવો છે ! તમારો
ન દાખરો લઈએ."

પ્રેકરો દેવળાતા તરફ દૃષ્ટિ નાંખી-નિશ્ચિતિ
તો ન કહી શકાય, પણ ધણું દિવસના ચાકથી
શ્રમિત જેડી તે નિદ્રામા-સ્વપ્ન સ્પષ્ટિમાં બમ્બી
હોય એમ લાગતો રંગા ધીમે ત્યાર લઈ રહી હતી

"વિનાયકથી આપ્યા પછી તમારા માન્યો,
સ્નેહીઓ અને તમારી સ્ત્રીએ તમારામા આ
પરિવર્તનની આગા તો નહિ ન રાખી હોય. ત્યાંના
શિશુનું સાથે તમે ત્યાના કેટલાક રીતરીનાનું, તો
દારી રાક્તા નથી, અને કેમ જાણે તેમાં માનવતા,
કે મહત્તા મણુની હોય તેમ તે રીતરીવાજોને
માન આપે નહોતો રીતસર દાઢ પી ત્યા અપૂરોથને
સાચી રાક્તાનું. અહીંમાં તો તમે શીશા પર શીશા
ખાલી કરી કહેતું બાળો છો અને આયુષ્ય બોલું
કરતા નહોતો દે. કોઈ, પણ સ્ત્રી સાથે-તાં તમે
છુટથી વાતચીત કરી શકતા. સાથે હરીફરી-શક્તિ,
તેની સમાજને ત્યા પરવા નહોતી, અહીંઆ તમે
તેમજ કરી રહ્યા છો ધરની સ્ત્રી તમારે માટે ટળવળે
ત્યારે તમે જાદાર બઠકથા કરો છો, અને અહીંના
વાતાવરણને પ્રતારે છાનામાના તમે પતિત બને
છો પર સંસ્કૃતિની વેડી પર તમે મરવા નેટલા
તપર થાઓ છો, ત્યારે આર્થ સંસ્કૃતિમાં વસી
મનોરથો અને આશાઓ સિંધ કરવા મથી મરતી
તમારી વિદ્વાન સ્ત્રીની તમને કીમત નથી. ગોરાગનાઓ
તમને લૂંટી પાચગાદ કરશે ત્યારે તમને ખબર પડશે

કે તમારી પાસે ધન રહ્યું નથી. તમારી સ્ત્રીને સ્નેહથી આર્શંગના જેટલી શક્તિ રહી નથી અને આજે એવું પરિણામ તમારા ધરમાં પ્રગટ્યું છે. હોઠકરી મરવા સુતી છે; સ્ત્રીના હૈયામાં આગ સળગી રહી છે, અને તમે પૈસા અને જીવનનો દુષિત વ્યય કરી ઘેર આવો છો. છતાં તમારામાં એક પણ સ્નેહની ચીનગારી છે? ઠંડે પેટે દ્રવ્યાની નજરથી બધું ભેંચા કરો છો. સ્ત્રી પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને ફરજ સાચવની અદ્વિતીય હીમતથી બધું સહન કર્યું નય છે, છતાં તેની જરા પણ હીમત છે? તમારો તો દેશ મલ્યે, સમાજ મલ્યે, તમારા કુટુંબ મલ્યે એવડો મોટો દ્રોહ છે કે તેનું તમારે પ્રાયશ્ચિત્ત જવા ભેખ ધારણ કરવો પડે. આજે તમે જેને ડોહી છે તે બાલાએ મારે બહારે તમારો પ્રેમ જ્યો, સ્વીકાર્યો. તમને પરણી અને બરાબર તાલ મિચારીને માત્ર બજાર જોતી કે સંસારચક્ર જગત્રાયછના રથનું એક મેડું પૈડું છે એ હાં નીચે તમે, તમારી સ્ત્રી, અને તમારે બાળક ધાં ચગહાઇ રહ્યાં છો.

“ત્યારે તમારે એમ કહેવું છે કે મારે વૈરાગ્ય લેવું કરવો.”

“નહિ તો તમારો એક જોડો મોડો જિનારો”
“ભવિષ્યવેત્તાની દ્રષ્ટિથી પ્રકાશ બોલ્યો.”

“બાળક મરવા સુતું” તે તો મર્યો જ અને સ્ત્રી મારાથી-મારા વિચારોથી ટેવાઇ જતાં સહન કરનાં શીખરો. નહિ તો ડાકઠરની પાસે જે વ્યાધિનો

ઉપાય નથી એવી અસાધ્ય વ્યાધિથી તે પણ મરી જશે. એમાં હું શું કરી શકીશ?”

“તમારામાં તેના ધાત કરવા સિવાય બીજું રહ્યું નથી, એટલે તે પણ રમના પથે મોડી જોડી જશે જ.” પ્રકાશ બોલતાં બોલતાં હસે યઇ ગયો. તેના મોં પર સ્તાશ તરી આવી તેણે આગળ ચલાવ્યું.

“પણ.....મારા જીવતાં તો દેવબાલાનું અવસાન હું નહિ થવા દઉં.”

“કારણ કે તમે પારકાની સ્ત્રીને ચાહો છો.”

“હા ચાહું છું.” પણ મારો સ્નેહ પરપરના કલ્યાણ માટે છે. બનેને સીધી રાહ પર દોરનારો દેવી તાર છે હું તો તે કુમારીકા હાતી ત્યારથી ચાહું છું અને જીવન પર્યંત ચાહીશ. તેની વિશુદ્ધતા અને મારો સંયમ એ જ આર્થિકતાની જાવના છે.”

મનમોહનની નજીક તે ગયો. તેના ખભા ઉપર હાથ ટેલી તે બોલ્યો:

“પ્રેક્ષિત સાહેબ! હજી પણ વખત છે. મૂંઝત યુવાનીનું ગાંડપણ છોડી દેવો. પરંતુ સંસ્કારની ભાષા તણ દો. નહિ તો દેવબાલા જેવી સુકુમાર છતાં, તમે તેના સ્વામિ હોવા છતાં નહિ, કચરી રાકો.”

પ્રકાશે બાળા ઓરડામાં એક કુર દ્રષ્ટિ નાંખી અને પગમાં ત્યાંથી અદ્રશ્ય થઇ ગયો.

દરેક મીનીટ પછી રમો દવા લઇ પાછો આવ્યો. ‘સવાર પડવા પહેલાં રમાનો જીવનદીપ્ત હોલનાર્થ’ ગયો.

(અપૂર્ણ)

ગુજરાતનું કલામંદિર

લેખક : શ્રીયુત રવિશંકર મહારાજકર રાવળ

હિંદુસ્થાન આખામાં ધનસંપત્તિમાં આગળ ગણાતા દેશ ગુજરાતનું પાટનગર ગુજરાતની સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર છે એ વાત ઘણા સૈકાથી સ્પષ્ટ થઈ છે. પાટનગરના નાગરિકો દેશની પ્રતિષ્ઠા અને કીર્તિના વિધાતા છે. એ કીર્તિ અને પ્રતિષ્ઠા કઈ રીતે ચિરસ્થાયી અને ઉચ્ચકાંટિનાં થઈ શકે એનો વિચાર પુરવારીઓ ન કરી શકે ત્યાં સુધી પાટનગર દેશની સંસ્કૃતિનું આગેવાન થઈ શકે નહિ.

પ્રાચીન નગરીઓ, પટ્ટનો, દોડહી, આગ્રા કે કાશી, તેના ધનવિભવથી જાણીતાં નથી થયાં. તે દરેક જગ્યાએ જગતને આકર્ષે એવો એકએક પ્રકારનો વૈભવ ત્યાના નાગરિકોએ જન્મ્યો છે, જેને લીધે રાજ્યો અને ધનસંપત્તિની ભરતીઓટ થયાં ક્યાં છતાં તેમની કીર્તિ એવી ને એવી રહી શકી છે. એ વૈભવ તેમના સંસ્કારી જીવનમાથી ઉત્પન્ન થયેલ જીવનની અનેકવિધ કલાત્મક સંપત્તિ છે. રસિકતા અને મુરચિ સંસ્કારી જીવનના મુખ્ય લક્ષણ છે. બોલવામાં, હરવાફરવામાં, વસ્તુઓ પસંદ કરવામાં, નવી વસ્તુઓ સરજવામાં જે ચોક્કસ માપ, તોલ કે વિવેકથી દિલ્લને હમેશાં તૃપ્તિ અને આનંદ આપ્યા કરે તેને આપણે મુરચિ કહીએ એવી મુરચિમાં અંતરની લાગણી ભજે એટલે રસિકતા પ્રગટે છે. રસિકતા એટલે ભાવો સાથે તાદાત્મ્ય સાધવાની શક્તિ, લાગણી સાથે ડોલવાની શ્વાભાવિક વૃત્તિ રસિકતા તથા મુરચિને વિકાસ અને પોષણ આપનાર કલા છે. કલાની છાયા જ્યાં જ્યાં પડે છે ત્યાં ત્યાં મુરચિ અને સંસ્કારનો ઉદ્ભવ થવાનો. કલા તરફ જ્યાં બેદરકારી અને અનાદર વર્તે છે ત્યાં લોકજીવન શુદ્ધ અને ભારવાહી રહેવાતું; અનેક પ્રકારની અતૃપ્તિઓ, બેદર અને વિગ્રહો ચાલુ રહેવાના.

કલાના સિદ્ધાન્તોનો પ્રચાર લોકજીવનમાં યશો ત્યારે જ વ્યવસ્થા અને સુંદરતાનું રાજ્ય સહજ આવશે, કારણ કે એ વખતે દરેક યીજને ધંટતું રથાન અને સન્માન આપવાના નિયમો સૌ કોઈ સમજતું હશે; યુગની જરૂરિયાત પ્રમાણે જીવનધટના ઉપજીવવાની શક્તિ લોકોમાં આપોઆપ આવી જશે. સહકાર અને સહચાર તો કલાનાં આશીર્વાદ છે; પ્રેરણા અને સર્જન... તેની અંતરિક્ષા છે.

આજ ગુજરાતનું પાટનગર જગતના ધનિદાસમાં નામ કરી રહ્યું છે, પણ તેમાં પાટનગરના નાગરિકોનો હિંમો કેટલો છે? અમદાવાદના આ યુગના ધનિકા અથવા શહેરીઓએ એમના જીવનના સારરૂપ એવું કંઈ આમરક કંઈ છે કે જેથી તેમના સંસ્કારની છાપ ભવિષ્યની પ્રજા ત્રીસી શકે ?

અમદાવાદ જે ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે તેના સ્મારકરૂપે, લગ્ન મંચદો અને અદ્ભુત કુશળતાના નમુનારૂપ હવેલીઓ છે. જે કાળમાં લોકકલ્પ બળવાન હતું તે કાળની એ નિશાનીઓ છે. વિગ્રહો એક કે બીજે રૂપે, તેમના સમયમાં હતા તેવા જ હજી પણ છે. છતાં દ્રવ્યસંચય કરનારાઓએ તેનો ચિરસ્થાપી ઉપયોગ કરવામાં જે સુંદર યોજના અને કલ્પના બનાવ્યા છે તેથી જ તેઓ આજના ધનિકથી ભુદા તરી આવે છે, અને તેથી જ તેમનો યુગ સ્મરણીય બન્યો છે. આજે શાંતિ અને સુશિક્ષણના કૃત્રિમ ઓળા નીચે ખરેખરી રીતે દુઃખ, દારિદ્ર્ય અને પરસ્પરનો સંહાર વર્તી રહ્યાં છે એ વાત દરેક ભારતવાસી સમજતો નથી શું ?

ગુજરાતના પાટનગરે મીસો ઉભી કરી તે સાથે જ પાટનગરના ભૂપણરૂપ સુંદર કળાત્મક ઉદ્યોગોનો નાશ થવા દેવાનું ઘેર પાપ પણ ક્યું છે. અમદાવાદનો કીનખાખનો ઉદ્યોગ સદંતર ગયો, ગાલીચા અને શેતરંજીઓનો કારખાના બંધ થવા લાગ્યાં; નગરનાં મકાનોનું એકએક લોકડું-પાટિયું જે કારીગરને હાથે કારીગીરીનો મોનાનો ટુકડો બનતું તે કારીગરનો એક બચ્ચો જડતો નથી; પાણિયારાં અને રસોડામાં ભેનમૂને ધાટનાં વાસંજો હરકોઈ ઘરમાં આંખને મનોરમ લીલા બતાવતા તે આજે રજાખશા લંગારમાં કોઈવાર દેખા દે છે. આ યુગમાં એક પણ મકાન એવું નથી બનતું કે જેને લલિતબની કોઈ સંસ્કારી પ્રબળ નીરખવા મન કરે, પારે ભુની હવેલીઓ અને મહાલયો કળાના અમર નમૂના રૂપે તેમના યુગની પ્રતિષ્ઠા સાચવી ધા છે અને જગતના કલા-સાહિત્યમાં આદર પામ્યાં છે. હાલનું નાગરિકત્વ એટલું નરી ગયું છે કે પેશાક, મુશોભન, વરધોડા, દીવાનખાના કે સાધારણ વ્યવહારમાં, ક્યાં જે જુ તેમની પ્રવૃત્તિ દાંપી ઉકતી નથી. કોઈ કલાપ્રેમી પ્રબળ જગશે તે દિવસે તેને ચોપડે આ ગનો હિસાબ શો ?

કેટલાંધિપનિઓ અને લક્ષાધિપનિઓ તેમના જીવનના સારરૂપ શું કાર્ય કરી જાય છે તે જ નાગરિકત્વની કસોટી છે. આમવર્ગની પ્રતિનિધિરૂપ મ્યુનિસિપાલિટી પૂરોપનાં ધોરણો રીકારતી જાય છે, તેણે કલા અને સૌહર્દના પ્રચારમાં પણ ત્યાના છેલ્લામાં છેલ્લા વિચારો જાણવા છે કેટલાંક શહેરોની મ્યુનિસિપાલિટીઓએ જાહેર ક્યું છે કે કલાવિહીન મકાનો કે મારકો અથવા જાહેર સંસ્થાઓ નગરને શાપ સમાન છે; જાહેર પ્રગતી આખ સામે દરૂપાપણું રજુ કરનારા શુનેહગાર છે. આ વિચારનું રહસ્ય પાટનગરની મ્યુનિસિપાલિટી ભગ્ને તે શહેરના દિનંમાન કરે

પણ આ બધી જવાબદારી સમજી-અમલ કરનારા અથવા કલોદ્દિષ્ટી વગ્ન, વસ્ત્ર કે મહાલયો કરી આપનારા ક્યાં !

કલા અને કારીગીરીની બધી પરંપરા નાશ પામી છે. તેને ઉદ્ધારવાને, ફરીવાર સમાજમાં તેનો પ્રચાર કરવાને અને નગરજીવનને એકવાર પ્રકાશ, આનંદ અને પ્રભાવ આપવાને યોગ્ય કારીગરોનું સૈન્ય ક્યાં છે ?

પાટનગરના નાગરિકો નગરને અને નગરના જીવનને સંસ્કારીરૂપ આપવાની જરૂરિયાત ખીકારે તો એવો કારીગર વર્ગ, એવા કલાશિલ્પો તૈયાર કરવાની સંસ્થાની પહેલી જરૂરિયાત છે. એ સંસ્થા સરકારના ભેગનું ક્ષણ ન હોયું જોઈએ; સરકારની મનોદશાને આધીન ન હોવી જોઈએ. કલા અને સંસ્કાર ખીલવવાનો દુક તો નાગરિકોનો પોતાનો છે, અને તે માટે તેમજ પોતાના દેશના જ સર્વસુંદર કલાના નમુનાઓ અને સાહિત્યનો સંગ્રહ કરી યોગ્ય શિક્ષણ અને કારીગરોના હાથ નીચે એક સુંદર કલામંદિર રચવું જોઈએ.

પાટનગરનું કલામંદિર તે જ ગુજરાતનું કલામંદિર. આ કલામંદિર દારિકાથી માળવા સુધીની કળા અને કારીગરીનો ઉધાર કરવા માટે હોય, આણુથી મુંબાઈ સુધીના કલાસંસ્કાર ખીસવવાની હામ રાખતું હોય, ગુજરાતની જુની અને નવી, સર્વ કલાસમૃદ્ધિ રક્ષવી, વધારવી અને પ્રચારવી એ તેનું સતત-કાર્ય હોય; નગરને જોષતા દરેક કોટિના કારીગરો અને કુશળ કલાધ્યક્ષો મોટી સંખ્યામાં તૈયાર કરી શકે એવી તેમાં યોજના હોય, શાળા, ગૃહ અને સમાજને કળા તથા કારીગરીની દરેક આબનમાં યોગ્ય માર્ગ, યોગ્ય સાધન અને યોગ્ય વિચાર આપી શકે એવા કલાકારો અને કારીગરો તે સંસ્થાના સંચાલકો હોય, આ યુગની દરેક કારીગરી શીખવાની એમાં સગવડ અને તક હોય.

ગુજરાતનું કલામંદિર એટલે અમદાવાદ અને આણુના રૂપાપયકાળની સંસ્કૃતિ; ગુજરાતનું કલામંદિર એટલે ગુર્જર ભદ્રતા અને ગુર્જર સન્નારીની સર્વ છટાનો સમુદાય; ગુજરાતનું કલામંદિર એટલે ગુજરાતની હવેલીઓમાં દેખાતી એકરૂપતા અને અનેકવિધ યોજના; ગુજરાતનું કલામંદિર તે ઝોમોઘના કિલ્લાનું ગૌરવભર્યું રૂપાપલ; ગુજરાતનું કલામંદિર તે યુગેયુગે કારીગરોની પરંપરાનો તાર સાચવી નવીનતા સરજનારી શક્તિ. દેશની અનેક કોલેજો અને હાઈકુલો દેશનાં દારિદ્ર્ય અને વિલાસિતા સામે કાર્ય નથી કરી શકી; તે દરતાં અનેકવિધ દિશામાં આવી એક જ સંસ્થા કાર્ય કરી શકે. પ્રમાણિક, મહેનતુ, કુશળ કારીગર યુવાનો નગરને જે સમૃદ્ધિ અને શોભા આપશે તે જ તેનું અસ્તિત્વ સાર્થક કરી દેશે. તેમની શક્તિથી તેઓ દેશના નિર્હવ પગથોળે ખેમલ યનત્રગે, પરદેશમાં જતું ધન અટકાવશે, પ્રમાણિક ઉદ્યોગ અને મહેનતનો પ્રચાર વધનાં લોકશુલ્બન મુખી અને શાનિભર્યું યનત્રે, એટલું જ નહિ પણ અધીનતા અને સૌંદર્યનું રાજ્ય પાછું આવશે.

ચિત્ર પરિચય

આ અંકનું “રાજદંપતી” નામે મુખપૃષ્ઠ રા રચિતકર રાવજો અજન્તાના એક ચિત્ર ઉપરથી દોર્યું છે. અજન્તાની ૧૭ મા નંબરની ગુફાની વિશાળ પરશાળમાં આ ચિત્ર સામી લીંત પર બારણાની જમણી બાજુએ ઉભે છે. આ ચિત્રનાં પાત્રો કોણ છે તે હજી કોઈ કહી શક્યું નથી, પણ લાવણ્ય અને રસમાં આ ચિત્ર અજન્તાનું એક અપ્રતિમ ચિત્ર ગણાય. આ ચિત્ર જોઈ એક ઉર્દૂ કવિએ નીચેની બે પંક્તિઓ ઉચ્ચારી હતી :—

“મીર, ઈત જામનાજ આંખોએ
સારી મરતી શરાબખી સો હય”

[મીર ! આ (જામનાજ) અર્ધા ઉઘડેલી આંખોમાં બધી બે મરતી શરાબના જેવી છે.]

ફરજ કે પ્રેમ ?

લેખિકા :

૨૫. કનુબહેન દવે

ફરજ કે પ્રેમ ? હું તો પ્રેમને જ સર્વોપરિ સ્થાન આપું. ફરજ વડે જાણે મેં આટલું કંઈ એટલે સતોષ માનવો એવું તો ન જ થયું જોઈએ : ત્યાં પ્રેમનું મંડાણું મંડાવું જોઈએ : ને કાંઈ તેના પ્રેમી થવાં જોઈએ. પ્રેમ ને ભક્તિભાવ જ સર્વ કૃત્યોમાં અનન્ય બળ-અનન્ય ઓળસ-અનન્ય સૌન્દર્ય પૂરી રહે છે હૃદય કેવળ ફરજ જ પુરી કરી વિરમતો હોય તો સંસાર ઘણી જીવન જ હોય. તેને ય પોતાના ભક્તો માટે પ્રેમ છે-તેને ય તેમનાં યોગક્ષેમ વહવાની પરમ અભિલાષા છે, અને તેથી જ સંસાર આજ શાશ્વતતા ભોગવી રહેલ છે. તે જાતે જ કહે છે કે પ્રેમને વશવર્તી એવાં લોક સંપ્રદાય કર્મ કરતો હું કદાચ અટકું તો સારી ય યજ્ઞનો હું હનતા જ બની રહું !

વિશ્વપતિની માફક ગૃહપતિના ય પ્રેમપિયુષભર્મી ધર્મો હોવા જોઈએ છે ; એકથી ફરજ બળની આધાર રહેલું એ કર્તવ્ય નથી : ફરજનો વિચાર કર્મ કને જાળતો લાગે છે, પ્રેમનો વિચાર નિઃસ્વાર્થતા ને તેની પરમ સાત્વિક વિભૂતિને વરતો લાગે છે. પ્રેમમાં ફરજ સમાય, મહા ફરજમાં પ્રેમ નથી સમાઈ શકતો, ફરજ થકી જાણે બોલે ઉતારવા જેવું લાગે છે, પ્રેમથી તો ભક્તિભાવ પુરઃસરતું કાર્ય જ બસ અનુભવાય છે.

ગુજરાતી એમેચ્યુઅર્સ ક્લબ, ખડગપુર-મેઘનરો અને શુભેચ્છાનો મુખ

“નવચેતન”ના લાભાર્થે લજવાયેલો નાટક

ગુજરાતનાં એ સદ્ભાગ્ય છે કે બૃદ્ધ ગુજરાતમાં વસતા તેના પુત્રો પોતાની અસ્થિતા સદેવ અશૃન રાખે છે. અને તેની સામિતીરૂપ એક ઘટના હમણાં બની છે. આજ સાડા-ચાર વર્ષથી જળરી ખોટ દેહળ ચાલતા “નવચેતન”ના લાભાર્થે ખડગપુરની એક સંસ્થાએ એક નાટક લજવી તેની ચોકળી ઉપજ = ૪૦૧) “નવચેતન”ને અર્પણ કરી છે.

ગઈ દીઠાળી પછી થોડા જ દિવસની વાત છે. એક દિવસ પ્રેક્ષમાં હું નીચું નેહ યુગ તપાસી રહ્યો હતો, ત્યાં મારા એક મિત્ર એક નવા ગદ્યરચને લઈ આવ્યા “આ ખડગપુરની પુનરા કંપનીવાળા ધીયુત ખચુભાઈ” તે મિત્રે જાળખાણ આપતાં કહ્યું ને વધુ ઉમેર્યું કે “તમારો લખેલો “દીવ્ય પ્રભાત” નો નાટક લજવવા માગે છે,

કારણ ખડગપુરમાં હમણાં એક ગુજરાતી એમેચ્યુઅર્સની ક્લબ સ્થપાઈ છે, અને તે ત્યાંની ગુજરાતી રહુલના લાભાર્થે એકાદ નાટક લજવી ખતાવવા માગે છે.”

મેં ધણી ખુશીથી રજા આપી ને એ નાટકની હાથની લખેલી પ્રત હું ક મુદતમાં ખડગપુર મોકલી આપી. ત્રણેક અઠવાડીયા બાદ એ મિત્રે મને કહ્યું કે “થોડીક તાલીમ આપવા તમો ઘનીરવિવાર ન આવો? બે ત્રણ અઠવાડીયાં એ રીતે કષ્ટ પડશે” મેં કહ્યું “તે કષ્ટ નથી, હું ખુશીથી આવીશ”

મેં દર શનિવારે જવા માંડ્યું ને અતે અનેક વિદ્યો પછી, શ્રીયુત ખચુભાઈની સતત અને ખતીલી મહેનતને લીધે, ત્યાંની રહુલના લાભાર્થે એ “દીવ્ય પ્રભાત” લજવાયો.

ત્યાંની પ્રજાએ એ નાટક ફરી વાર લજવવા માગણી કરી. મારા માસિકની ને મારી

“જમ આમ ફોટુ ખીચ લે”

કાવતરાં કરી કહેલો.
હોય છે તેમટિરાળના
એકના એક પુત્ર જય-
રાજને શિકારમાં મારી
નાંખે છે અને રાજ
પાસે તેમજ રાજ્યમાં
કુમારના ગુમ થવાની
અફવા ફેલાવે છે.
સીપાઈઓ કુમાંરને
શોધતા નીકળ્યા પડે
છે તે શોધતા શોધતા
ત્યાં ચન્દ્રકાન્ત સૂતો
છે ત્યાં આવે છે
ચન્દ્રકાન્તનો મહેર
રાજકુમારને આગ્રહ
મળતો હોવાથી તેને
કુમાર સમગ્ર સીપાઈ-
ઓ જગાડે છે. ત્યાં
સેનાપતિ આવે છે;

પાનચક્રવર્તી રતુલ પાઠ જયનાર સીયુત કાન્ડાકામ હરેગી

ચન્દ્રકાન્તનો મહેર
કુમાર જેવો જ લોહ
વિભાસજીમાં પડે છે,
અને તેને રાજમહેલમાં
લઈ જવા સીપાઈઓને
સૂચના કરે છે. તે
પછી સેનાપતિ ગરીબ
ખેડુતો પર જીલ્લમ
ગુજારે છે. યમુના
પુરુષવેગે કાશીરસિંહ
નામ ધારણ કરી ત્યાં
આવે છે ને ખેડુતોને
સેનાપતિની જામે
થવા, સેનાપતિની
દાજરીમાં જ, સલાહ
આપે છે. સેનાપતિ
શરમે થઈ કાશીર-
સિંહને ક્રોધ કરી રાજ
પાસે લઈ ગય છે.

આ તરફ ચન્દ્રકાન્ત “કુમાર” તરીકે રાજ-
મહેલમાં આવે છે ને સેનાપતિની પુત્રી પ્રતિમા
(જે ખરા રાજકુમારને ય્દાતી હતી) તેના
પ્રત્યેના પોતાનો પ્રેમ બતાવે છે. ચન્દ્રકાન્ત
પ્રથમ ગલશય છે, પણ અતે મનોબળ એકદુ-
કરી પ્રતિમાને કહે છે. કે “હું” કાંઈ અન્ય
સ્ત્રીને ચાહું છું” તરેસે હૃદયે પ્રતિમા આખું
જીવન કુવારી અવસ્થામાં જ ગાળવાનો
સંકલ્પ કરે છે. તેટલામાં સેનાપતિ ક્રીશ્નારસિંહને
રાજ પાસે લાવે છે. ક્રીશ્નારસિંહના પુરૂષ
વેપમાંની યમુના પોતાના પ્રેમી ચન્દ્રકાન્તને
કુમારના વેપમાં જોઈ યોદ્ધા ઉઠે છે. પ્રતિમા
એ જોઈ નય છે. રાજ ક્રીશ્નારસિંહને કેદમાં
નાંખે છે. કુમાર તેને ગયાવવા નય છે ને
ત્યાં જોઈ પ્રેમી એક બીજાને ઓળખે છે,
પરંતુ ઉરકચેરી છતાંસાવાળી પ્રતિમા ધૂષી
રીતે એ ઓળખાણને લગતી વાનચીન
સાંભળી નય છે. ચન્દ્રકાન્ત આ બેદ ધૂષે
રાખવા પ્રતિમાને આજીજ કરે છે. પ્રતિમા
એ ચન્દ્રકાન્ત પર મુગ્ધ થઈ રહી છે, છતાં
ઉદાર દિલે એ બેદ છોડી રાખવા કષ્ટવે છે
ને ક્રીશ્નારસિંહને નસાડે છે. પણ રાજને
જાણ થતાં તે બધી દિશાએ સીપાઈઓ દોડાવી
ક્રીશ્નારસિંહને પકડી મગાવે છે ને તેને મૃત્યુની
શિક્ષા કરમાવે છે પ્રતિમા જાહેર કરે છે
કે એ કેદી પુરૂષ નહિ, પણ સ્ત્રી છે ને તેને
દેહાંત દંડની સજા થવી ન જોઈએ. બેદ
ખુંડે છે ને ક્રીશ્નારસિંહને સ્ત્રીના રૂપમાં જોઈ
દુઃખ સેનાપતિ તેના પર મોહિત થાય છે, ને તેથી
રાજને સમજાવી તેને રાજમહાલમાં નજરકેદ
રખાવે છે. કુમારને રાજ દેશનિકાલની સજા
કરે છે. રાજમહાલમાં નજરકેદ રહેલી
યમુના પર બળાકાર કરવા સેનાપતિ ગજસિંહ
તેયાર થાય છે, ત્યાં તેની જ પુત્રી પ્રતિમા
પુરૂષવેગે આવી યમુનાને બચાવી લઈ નય છે.
ચન્દ્રકાન્ત જંગલમાં પ્રગમડળ થાય છે ને
ત્યાં પુરૂષરૂપે કેસરીસિંહનું નામ ધારણ કરી

પ્રતિમા યમુનાને લઈને આવે છે. ધીમેધીમે
કેસરીસિંહ પ્રગમડળના કામમાં ચન્દ્રકાન્તના
જમણા હાથરૂપ થઈ પડે છે. પ્રગમડળમાં
અનેક ગરીબ ખેડૂતોને તેઓ મદદ કરે છે.
ધનવાનોને લૂંટી એ ધન ગરીબોને આપે છે.
એક વખત તો ખુદ રાજ અને સેનાપતિને
પણ લુટે છે. એક દિવસ જંગલમાં ચન્દ્રકાન્ત
અને યમુના એકાંતમાં જોડાં છે ને થોડે દૂર
કેસરીસિંહના વેપમાં પહોંચે લરનાર પ્રતિમા
નિશ્વાસ નાખી બીજા ભવમાં ચન્દ્રકાન્તને
પામવાના મનોરથો ધડી રહી છે, ત્યાં
સેનાપતિ ગજસિંહ આવે છે ને પીરતોલ
કેડી ચન્દ્રકાન્તનો જીવ લેવાનો યત્ન કરે છે,
પણ કેસરીસિંહ-પ્રતિમા-વચ્ચે પડી પોતાની
જાતી પર ગોળી ત્રીજી થયે છે ને આ આદર્શ
આર્ય સ્ત્રી ત્યાં જ મૃત્યુ પામે છે. બેદ
ખુલતાં તે પોતાની જ પુત્રી છે ને પોતાને જ
હાથે મરણ પામી એ માટે ગજસિંહ પથાતાપ
કરે છે ચન્દ્રકાન્ત ગજસિંહને રાજ પાસે
પકડીને લઈ નય છે ને ત્યાં બધો બેદ ખુલ્લો
થાય છે ગજસિંહને મોતની શિક્ષા થાય છે,
પણ તે ભર દરખાસ્તમાં આત્મહત્યા કરે છે.
રાજની આખ ઉઘડતા તે ચન્દ્રકાન્તને કુમારનો
વેપ લેવા માટે માફી આપે છે અને તેને
દત્તક લઈ કુમાર બનાવે છે ચન્દ્રકાન્ત
અને યમુનાનાં લગ્ન સાથે નાટકની સમાપ્તિ
થાય છે આ સિવાય હાથપરસનું વસ્તુ
જૂકું છે.

ઉપર પ્રમાણે નાટકનો સારાંશ છે. તે
લજવવામાં દરેક એમેચ્યુઅર લાઇએ પોતાનાથી
બનતું કરી પ્રેક્ષકોની પ્રસંશા મેળવી હતી.
આ લેખ સાથેનાં ચિત્રોથી તેમના અભિનયનો
કંઈક ખ્યાલ આવશે.

આ સંસ્થાનું હૃદય “નવચેતન”ની આર્થિક
ચિત્તિ જોઈ રહી ઉઠ્યું ને તેણે “નવચેતન”ની
ખરી જરૂરીયાત વખતે ખેલ લજવી
શ. ૪૦૧) ‘નવચેતન’ને આપ્યા તે માટે

હું આ સ્થળે મારા ખરા હૃદયનો આભાર
જાહેર કરું છું.

૧૧.૫૭. આ લેખ પૂરા કરી તે પહેલાં એક
વ્યક્તિ વિષે લખ્યા વિના રહી શકતો નથી.
આ વ્યક્તિ તે યસુભાઈ પૂનરા. એ વ્યક્તિનું
શ્લોક Plain living and high

thinking નો અચ્છો નમુનો છે, ખડગ-
પુરમાં એ સેવાધર્મી વ્યક્તિની જોડ મળવી
કઠીન છે આ સંસ્થા ને આ ખેલ તેમને જ
આભારી છે એમ લખું તો અતિશયોક્તિ
લગેલું નહિ જ ગણાય.

ચાંપરી વિકુલદાસ ઉદેશી.

આફ્રીકામાંથી નોકળનું માસિક

“ દૃશ્યાણુ ”

કેન્યા, યુગાન્ડા, ટાંગાનિકા, ઝાંઝીબાર ને કાંગા વિજેશ
મુલકમાં વસતા ગુજરાતી સાહિત્યરસિકો તરફથી
આ માસિક જુલાઈથી પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ રી. ૧૮

સેક્રેટરી :-

હિંદી લેખક મંડળ. પી. એ. બોક્સ ૭૩

મૈસોબી.

પ્રિય વાંચનાર ! ઉમેદ છે કે આ અંકનું “જેટઅપ” અને તેની રસિક સામગ્રી તને પસંદ પડી હશે. આવતા અંકમાં એથી પણ સુંદર ચિત્રો ને રસભરી મનેદારી લેખપ્રસાદી તને જડી આવશે. ગદ્યા અંકમાં શ્રીયુ. મહુમદારનું એક ખાસ ચિત્ર આપવા છતાં હેર કરેલું તે આ અંકમાં આપી શકાયું નથી, કારણ એ ચિત્રકારને ઓચિંતું પોતાને વતન જવું પડ્યું. આવતા અંકમાં એ ચિત્ર અપાશે જ.

આવતો અંક અમારા દશમા પુસ્તકનો પ્રથમ અંક છે. જે જે આહુકાનું લવાજમ આ અંક સાથે પૂરું થાય છે તેમણે મનીઓર્ડરથી રૂ. ૬૫ મોકલી આભારમાં વૃદ્ધિ કરવી. આમ કરવાથી અમારા સમયનો ને આહુકાના ખર્ચનો એકનો બચાવ થાય છે. જેમનું મનીઓર્ડર તા. ૨૫-૯-૨૬ સુધીમાં અમને નહિ મળી જાય તેમને અંક વી. પી. ધી. ગેકન.શે તે સ્વીકારી લેવા કૃપા કરવી. આહુક તરીકે રહેવા ઇચ્છા ન હોય તેમણે મહેંગાની કરી એક કાર્ડથી ખખર આપી દેવી, જેથી અમારે નાહુકનાં વી. પી. ખર્ચમાં ઉતરવું ન પડે.

અમને જાણ છે કે અમારા સર્વ આહુકો ચ લુ જ રહેશે ને નવચેતનને ચિકિત્સાવાની અમે જે યોજના ધરી છે તેમાં મદદગાર થશે. કલકત્તાની છેલ્લા ચાર પાંચ માસની પરિસ્થિતિને અંગે અમારી રિયનિ કંઈકી હતી. હવે એ પરિસ્થિતિ સુધરતી જાય છે, એટલે અમે એ અમારી યોજના પાછી હાથ ધરી છે.

આવતા અંકની ટુંક વિગતો નીચે આપેલી છે, તે પરથી એ અંકની સુંદરતા ને રસિકતાનો ખ્યાલ આવશે. તે પછીના અંકને દીવાળીના ખાસ અંક તરીકે કહવાની તૈયારીઓ પણ શરૂ થઈ ચૂકી છે ને પ્રત્યક્ષ તો આ વર્ષે અમારા આહુકાના કરકમળમાં માદગાર રહી જાય એવો અંક મુકીયું.

આવતા અંકની ટુંક વિગતો

મુખ્ય ચિત્રો

મુખ્યપૃષ્ઠ : નળદમયંતી : “નવચેતન”માં “ચોખાસાનું રહવાર” અને “પાંડવ સુશનિવાસ” જેવાં આકર્ષક ચિત્રો દોરનાર શ્રીયુત દારેલું પ્રફુલ્લિ અને હૃદયના ભાવો પ્રકટાવતું મનેદારી ચિત્રગી ચિત્ર.

એ મૂર્તિ : શ્રીયુત મહુમદારે “નવચેતન” માટે ખાસ દોરેલું હૃદયહારી ચિત્ર.
ધુંધુંપટ : રા. સરમાગનું મૃદુ શૃંગારિક ભાવો દર્શાવતું સુશ્લિષ્ટ આલેખન.

લેખો, કાવ્યો વિગેરે

વાંચક ! તારો હાથ ! (સચિત્ર) રા. કળાપ્રિય.

સુખદુઃખ કર્મના વ્યવહાર : રા. ચીમનલાલ હુદાર.

જનહર કલકતવી : રા. “કાકિલ”

રૂબાયાત :- રા. દીનેન

સ્વતંત્રતાની લડત : રા. ગીરળપ્રસાદ બટ્ટ.

મેાતલું મારણુ : રા. ધીરજરામ વ્યાસ

જરા ધધિર ! (હારવરસ) રા. જયશંકર ઠાકર.

ઇનામત્ર ! (સચિત્ર) રા. બાળમુકુંદ દેસાઇ

મણી શુભ્રં વસી શુન્ધિ પદ્મ રહેલો : (સચિત્ર) ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઇ.

હિન્દો ફીલ્મઉદ્યોગ : (સચિત્ર) રા. કનેયાલાલ દેસાઇ.

માશીઆ : રા. કીશોર વકીલ. ચિત્રકાર રા. શરમાળ

આધુનિક વીરતાનો નમુનો : રા. ગમનન વિશ્વનાથ જોશી, ચિત્રકાર રા.

છાતાલાલ જોશી

ધુંધપટ ખોત્ર : રા. અમૃતલાલ પારેખ. ચિત્રકાર રા. શરમાળ

સિરાજુદ્દૌલા : રા. સુનીલાઇ ધ પટેલ

ઘોર પાપ : રા. સુદર્શન. ચિત્રકાર રા. પંડિત

કૃષ્ણમંસી : રા. ઇશ્વરલાલ મણીલાલ રહેતા

સાહિત્યસેવકોની કમાણી : રા. અમૃતલાલ મણુત્રા

વિચાર નોંધ : રા. નગીનદાસ શેઠ

અવનવું સાહિત્ય : (નવચેતન ઑફીસ)

નવેમ્બરનો અંક દીવાળીના ખાસ અંક તરીકે નિકળશે. વિધવિધ વિષયના રસભર્યા નિરનિરાળા વિષયો અને અગ્રગણ્ય ચિત્રકારોનાં ચિરંગી અને સાદાં અનેક ચિત્રો સાથેનો આ આકર્ષક દળદાર અંક મેળવવો હોય તો અત્યારથી જ ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવો ! છુટક નકલનો રૂા. ૧) રહેશે. વધારાની નકલો ઓછી સંખ્યામાં નીકળશે, માટે છુટક મેળવવા ઇચ્છતાં પ્રથમથી જ નામ નોંધાવવું.

દરદીનું દર્દ

અનુવાદક:—૨૧. નટવર લીલાવાળા

એક ઘરડો દાકતર હતો.
આકુળગયાકુળ સ્થિતિમાં એક સ્વરપવાન જુવાને
તેના દવાખાનામાં પ્રવેશ કર્યો

દાકતરે તેના સામે નજર કરી આંખોને ધરાયે
પૂછ્યું; કેમ વાર ?

“દાકતર સાહેબ ! દાકતર સાહેબ ! જુઓને
શું થયું છે ?”

દાકતર આશ્ચર્યચકિત બાવે તેના તરફ-તેના
સુખમંડળ તરફ જોઈ રહ્યો. મજબૂત સચીન
શરીર !-શી આ જુવાન રોગની વાત કરે છે ? એના
તો નખમાં ઘે રોગ નથી !

હસીને તેણે કહ્યું : “તારી તે, બાઈ તપાસ રી ?
તારા મ્હોં, પરથી જ, ના, કહું છું, કે તને કશું જ
નથી. ખીવાની કંઈ જ જરૂર નથી”

“ના, ના. દાકતર સાહેબ ! ખરેખર જ તમે મને
તપાસો, નહિ તો મને કળ નહિ વળે. મારું મન
શાંત નહિ થાય”

દાકતર હતો આલાક એ નાજુતો, સારી પેટે
નાજુતો, કે કેટલાક લોકોને રોગના ફાંસામાં ફસાઈ
જવાની હુમ્મેશ બ્રગણા યથા કરે છે એવા લોકોને
હજાર દિલાસા આપેા, પણ તેમના મનનો વહેમ
નય જ નહિ. તેમને તો બરાબર તપાસવાનો ટોંગ
પણ કર્યો જ છૂટકો. એવું કરી પછી તેને કહીએ કે
“ના, બાઈ, ના, કંઈ ડરવા જેવું નથી.” ત્યારે જ તે
મલકાતે રહેરે ઘેર જઈ ગઈ એટલે આ સુદૃઢ
નવજુવાનની ચોતાની પરીક્ષા કરાવવાની ધમશ

જોઈ તેને અનયખી તો થઈ, પણ બહુ નહિ મુંઝે
મોઢે તેણે તપાસ રી કરી પછી કંઈક વિચાર
કર્યો, અને કહ્યું : “સારું છે”

“નક્કી ? સાચું કહો છો ?”

“હા”

એના સુખ પર સ્મિતરેખા ઝળખી હતી. મનમાં
માંથી કપીઆ કંડતાં કાઢતાં નજી સહેજ રોગમૂર્તિ
એણે પૂછ્યું “શું આપું ?”

‘કંઈ નહિ’

‘ના, ના ! એમ કંઈ ચાલે ?’

‘આશરો, આશરો ! નહિ કેમ ચાલે ? હું

કહું છું ને’

આટલા આમદ અને દજાણુથી દાકતરને ના
પાડતો જોઈ જુવાન જરા મુંઝાયો. હવે શું બોલવું
તે તેને સમજ્યું નહિ

દાકતરે પૂછ્યું : ‘તારું નામ શું ?’

રહેજ નીચું જોઈ તેણે કહ્યું : ‘સુમન’

દાકતર તેની સામે જોઈ રહ્યો જુવાન નામ
જુવાન તો નથી ? ના, ના જુહું હોય એમ
નથી લાગતું પણ નામ એને વિચિત્ર-છોડીતું
લાગ્યું. આ નામ પુરખતું હોય !

પૂછ્યું : ‘અચાનક આમ શરીર તપાસવાના
ખ્યાલ કેમ આવ્યો હતો ?’

સુમન કંઈ ન બોલ્યો, જોઈ જ રહ્યો.

‘કંઈ શરીર અસુખ જેવું લાગ્યું હતું ?’

‘ના’

‘કંઈ અસુખના બલુકારો આવેલા?’

‘ના’

‘ત્યારે?’

‘સુમન સુગો રહ્યો’

‘કંઈ બચતું કારણ થયેલું?’

‘જવાબ નથી.’

‘સુમન.....’

‘માફ કરો દાકતર સાહેબ! મારાથી કશું કહેવાય તેમ નથી!’

એમ બોલી, નમસ્કાર કરી તે વિજળીના ચમકારા પેઠે આસ્થા ગયા—અદૃશ્ય થઈ ગયા.

કોઈ કોઈ વાર કેટલીક અપરિચિત વ્યક્તિઓમાં અચાનક પ્રેમ ફુટી નીકળે છે. સુમન પર દાકતર-સાહેબને એવું જ વલણ ઉભરાઈ આવ્યું હતું. જાણે પોતીકા જ પુત્ર હોયને!

અને દાકતરનો ધર્મોન્નય અમદાવાદ જોડી શહેર-રોડ ઉભર મોં જોવાનાં હોય-હોય કેટલા આવે ને કેટલા જાય તેની પિંછાન ટ્રાફી ન જ રહી શકે! છતાં યે સુમનનું નાનુક, અસરા સમુ મુખમડળ દાકતરસાહેબની આંખો આગળ અનેક દિવસો સુધી તરવરતું રહ્યું. ‘ફરી આવે તો જરૂર એને ઓળખુ’ એમ તેણે કહ્યું.

x x x

જે એક વરસ વહી ગયાં ને એ જ વરસના ગાળા પછી સુમને એ જ દવાખાનામાં પ્રવેશ કર્યો એને લાગેલું, કે કદાચ દાકતર મને ઓળખશે. દવાખાનામાં આવી એણે તો આંખે માફક જ કહ્યું: ‘દાકતર સાહેબ—’

દાકતર તેને જોઈ જ રહ્યો.

‘ઓળખ નથી પડતી?’

‘ના બાઈ, જરા યાદ કરાવો.’

‘કેમ હું ત્રીજો વરસે ફરોડ પર અવિલો— સુમન!’ એમ કહી સુમને દાકતરને સંભારી આપ્યું.

દાકતર હસ્યો. ‘હા! હા! સુમન! હીક!’

અહિંથી ગયાં પછી કેમ થયું?’

‘આજે ફરી આવ્યો છું.’

‘શા કારણસર?’

‘ફરી મને તપાસો.’

‘જા, જા!’

‘ના, ના. મને જરૂર તપાસો, નહિ તો મારો બાર હજીવો નહિ થાય.’

‘દાકતરે ધ્યાનપૂર્વક જોયું સુમનના સારા પ રીર પર સહેજ કાળાશ આવી હતી આંખમાં ઉદ્વિગ્ધતા છવાઈ ગયેલી જણાતી હતી. દાકતરનું બાપ્પે જ દ્રવતું હૈયું સહેજ દ્રવ્યુ.

‘સુમન! બહા! તારી વાત ખુલાસે નહિ કહે?’

‘દાકતર સાહેબ! નથી બને તેવું! શું ફરે? નથી બની શકતું.’

એના સ્વરમાં કાતરતા હતી,—રોદન હતું—આસુ હતું.

દાકતરની આંખગાથી એક અસુ દૃષ્ટિ મુંઝામુંજા તેણે સ્ટેથોસ્કોપ હાથમાં લીધું.

સુમનનું સાથે રીર તપાસ્યું ત્યજ કશું જ ના મળે.

‘સુમન! તારી શંકા મિથ્યા છે!’

‘પણ દાકતર સાહેબ! માફ સાથે જીવન એ શંકાથી તો ઝેરીલું બન્યું છે મારાં સ્મિતહાસ્ય પણ સૂઝાઈ ગયાં છે! હું-શું ફરે?’

‘પણ શંકા શી છે?’

‘માફ કરો મારાથી નહિ કહેવાય!’

એ પછી એ એક જ વરસમાં સુમન બે ત્રણ વાર આવી ગયા આવે, રીર તપાસાવે અને આસ્થા જાય. દાકતરને પ્રત્યેક વેળા કશું જ ન જણાતું.

સુમનને કોઈક અકારણ જમતુ અત્યંત દુઃખ થાય છે, એ જોઈ દાકતરનું હૈયું દુઃખી થતું. એણે

બહુ બહુ સમજાવવા યત્ન કર્યો, પણ ફોગટ ના ! નહો પોતાના મનનો સંદેહ, કે ન કહે પોતે ક્યાં રહીને શું કરે છે તે. દાકતરનો પ્રિમાળ આમક જીએ એટલે એટલું ન જોયે : “માફ કરો, દાકતર સાહેબ !”

“પણ દાકતરને સુમનના જીવનનું રહસ્ય ન જ સમજાયું.

પણ કાળ સર્વ વસ્તુને ફેરવે છે—એ રહસ્ય જીવી જીવ એ દિવસ પણ આવી જાયો.

સુમન તપાસ માટે આવ્યો દાકતરે ખંત અને કાળજીથી તેને તપાસ્યો. તેને શું જણાયું હતો ?—ઇયર જાણે પણ એના વદન પર ગંભીરતા છવાઈ ગઈ.

સુમન આજીને સ્વરે બોલ્યો : “શું થયું છે, દાકતર સાહેબ ?”

દાકતરનું મન યુગાયું—અજાણ્યું. પણ બળાકારનું એક હાસ્ય હસી તે બોલ્યો : “કશું નથી.”

“હુપાવો છે, દાકતર સાહેબ ! મારાથી કંઈ હુપાવો છે !”

“ના સુમન ! હુપાવે શા સાર ?”

“હુપાવશો મા ! દાકતર સાહેબ ! હું અચ્ચટ શ્રેવાથી અહિં આવું છું—તમારી જ પાસે.”

પણ એવી હુપવાહુપવી ક્યાં સુધી આતે ! સંદેહે સાચું રૂપ ધારણ કર્યું.

મનમાં ને મનમાં દાકતરે વિચાર્યું ‘જાણ સગવાન ! આ ઠોકરા પર આટલી તે શી માયા લાગી ગઈ !’

બોલ્યો : “દાકતર સાહેબ ! શું કહો છે ?”

“ખાસ કંઈ નથી. પણ એક વાત ખુલ્લું ?” તને દેરાપરદેરા ફરવા હરવાનું ખૂબ ગમે છે ?

સુમનના વદન પરનો બાવ ન સમજાયો. તે દાકતર સામે ટકરડગર ભેંતો હતો.

“ખૂબ ફરવું હરવું ! સમજ્યો ? લોકો સાથે

બાળવું, મળવું ! કંઈ કંઈ શીખવાનું મળે. વઢવાણ છે. બાવનગર છે, રાજકોટ છે—વિગેરે સ્થળો.”

સુમનનું શરીર ધરધર ધ્રુજવા લાગ્યું.

“આ શું ? સુમન, તું કુને છે કેમ ?”

“ખરે જ, દાકતર સાહેબ ! ત્યારે ખરે જ, હું બધું તેમ નથી ?”

ટબલ પર માથું મૂકી સુમન રડી પડ્યો. સાંત્વન પણ કેવી રીતે કરવું ? રાખેના બકવાટ કદિ દિલાસા દીધા જણ્યા છે ? સાંત્વન તો મૌનનું જ સાચું.

છતાં દાકતરે પ્રયત્ન કર્યો :

“ના, ના ! નિરાશ થવા જેવું કંઈ નથી સુમન ! હું તારે માટે મારો જીવ પટ્ટી નાંખીશ.” જંદર પડે તો સારા ગામના દાકતરોને ભેળા કરીશ બીજા માં, તું લગારે ગભાઈશ માં !”

સુમન ધરધર ધ્રુજતો હતો.

તેને માથે હાથ મૂકી દાકતરે કહ્યું : “પણ બાઈ રે ! આ સંદેહની વાત તે આમળ મને કેમ ન કહી ?”

“જાણીને શું કરત ?”

“અરે વાહ ! પહેલાંથી યત્ન કરત.”

“જોડા દિલાસા માં દેરો, દાકતર સાહેબ મારાથી નથી સહેવાતા !”

“પણ તું આગળથી બોલ્યો હત—”

“કંઈ જ ન વળત, બાપુ ! કંઈ જ ન વળત. નહીં હું જાણું છું કે દૈવ મારા ઉપર ધસમસ્યું આવે છે હું.....નહિ.....બધું.”

“સુમન—”

“દાકતર સાહેબ ! તમે બધું નથી જાણતક હું મરવાથી બીજીતો નથી. પણ.....પણ...આવું મરણ !.....દાકતર સાહેબ ! તમને કેમ કરીને બધું સમજવું ?.....”

“બધું જુલારો કહેની, બેટા !”

“હું જ આઠ મહિને આવીને આમ હાજર

યતો-તે કંઈ એમ નાં કેટકેટલી જગ્યાએએ હવા ફેર કરી આવ્યા...છતાં...આવ્યા.....ન રહું..."

† † . . † †

હવાફેર જવા જેવા સર્વ સ્થળે સુમન બઝી વધ્યો. પરાંત એ લીપણ રોગમાંથી એનો છૂટકારો ન થયો. દિન પર દિન એનું શરીર ગળાવ લાગ્યું.

જ્યારે રોગ જમ્યો નહોતો ત્યારે મગજ બહુ અસ્થિર રહેતું. પણ રોગ જેમ ઠેલાતો ગયો, તેમ તેમ એ બેચેની હડી જવા લાગી. શાન્તભાવે તેનું સ્થાન લીધું. સુખ પર એક ભતતું સિનચ્છ સ્મિત ફરકયાં કરવા લાગ્યું.

એક દિવસ આવી દાકતરને કહે છે. "હવે એ નથી—"

"શું નથી?"

"મરણની ખીક નથી, ને જીવનને કાળે હું હવે કામકામ રખડવાનો નથી."

"પણ તે કંઈ આવે? તું જાણે છે કે એનું બોસડ હવાફેર શિવાય બીજું નથી! જાહેરતા કાઢક સ્થળે ટિકી લાગી જશે. પછી શરીર સારું થઈ જશે."

"જોડું આશ્વાસન માં દેભે હું જાણું છું, દાકતર સાહેબ! સારી પેઠે જાણું છું કે મારે મારે હવે આ હુનિયા નથી."

"જેને!" સંમતવટખર્ચો સ્વરે દાકતરે કહ્યું:" જીવવા જીવવાની વાત તો માણસના હાથમાં જ નથી. ક્યારે શું થશે એ કંઈ કોઈ જાણી શકે છે?"

"પણ ક્યારે મરવાનું છે, તે માણસને ખબર ન હોય તો બલે. પણ તેના બચકારા તો વાગે જ છે અને સાચા. એમ ન હોય, તો સામેસામે હું કેમ અવારનવાર તમારી પાસે આવ્યા કરું? કેમ એક સ્થળેથી બીજે, ને બીજેથી ત્રીજે બઝકું? કોણે મને એ કહેલું?"

"તે જ તો હું ક્યારેય નહોતો પહોંતો! પણ તું જવાબ ન નહિ દે, તે!"

"શો જવાબ દઉં? મારી માને ક્ષય હતો, મારા બાપાએ ક્ષય હતો એ જાણી તમને શો લાભ થાત, દાકતર સાહેબ! મોસાળે, ને ઘર, મોરે બાગે એ જ રોગથી બધાં મૂંઝાં છે!"

"પણ એ તે મને કહ્યું જ નહિ! ગાંડા રે ગાંડા! બધાને-ધણે તેમાં શું? એથી કંઈ તને જે તે થશે જ જોઈએ એમ ક્યાંથી લાગ્યો?"

પણ વાત એટલી સહેલી-સરળ-નહોતી. બહારથી દાકતરે બોલતો હતો તે વાતની તેના જ મનમાં પતી જ નહોતી-ખાતરી નહોતી. એના શરીરમાંથી એક વિજળીક કંપારી પસાર થઈ ગઈ.

સુમન હસીને બોલ્યો: "હવે શું? હું ફક્ત મોઢમાં ફસાઈ ધારતો હતો કે મને કશું થશે નહિ-ને એ વિશ્વાસે એ કંઈ કંઈ સપનાં પડેલાં. પણ-સર્વ હવે બાજી ગયાં!....." એનું હાસ્ય સૂકાઈ ગયું.

એની આંખો દ્રવવા લાગી તેના આંસુ લળી દાકતરે કહ્યું: "ધીરો પડ, સુમન! બેઠા, ધીરો પડ!"

"સાંભળો, દાકતર સાહેબ, સાંભળો!" સુમને કહેવા માંડ્યું "સાંભળવા પછી ધીરો પડવાનું કહેજે:

"એનું નામ સુધા હતું. મારું સાહેબ, જીવન એને અંત-હત-અંતે છે. એની કાળ આંખો સંભારી પ્રાણ હતું જે ટોલી ઠેડે છે. જ્યારે જ્યારે અમારી આંખો મળતી ત્યારે ત્યારે મારો સમસ્ત આત્મા નાચી હકેનો.

"સુધા! સુધા! કેવું મીઠું નામ! ને હું કહેવા તેને અંતુ છું!-પણ હવે? હવે એ અંતના સા કામની? દિલની-દિલમાં જ રહેશે-ને-ને હું જવાનો.

"હું જાણું છું, દાકતર સાહેબ! હું જાણું છું એ મારી મોટી ભૂલ હતી. પણ શું કરું? હું દર દરમિયાન ત્રીજાથી બાગતો જ ફર્યો છું. છતાં જે હું સપકાયો-છતાં જે હું પરાયો.

“મેં પોતાને બહુ બહુ સમજા કરી. અનેક કષ્ટ લીધાં, પણ સુધા! કોણ એને કાળે વ્હાવ્યેલું ન બને? જેણે ‘એની આંખો એકવાર-ગસ એક જ વાર નેઈ હોય, તે પોતાને ન વીસરે એ કેમ બને? દાકતર સાહેબ, માણસું સમસ્ત બળ એકત કરતાં યે હું એની જંખનામાંથી મુક્ત ન થયો મારા હૃદયમાંથી એ ન ગઇ—સુધા—મારી સુધા—”

“મારું કષ્ટ વધે છે સુધા મને નહિ માત્ર થાય એ હું જાણું છું—છતાં એને જંખનો જ હું મરીશ દૂર દૂરથી એને હું જંખ્યા ન કરીશ.

* * *

ત્રણ મહિના કેટલે સુમનને તાવ આવ્યો શરીર ફીણું થવા લાગ્યું. એ પચાસ વર્ષ થયો દાકતરે તેને પોતાને ઘેર આપ્યો. સુમને કહેલું મારે હવે શો ભય છે? હું પરડો થયો—મારે હવે જાણ દેવાની ક્યાં કાઢવા છે? પણ—પણ દાકતર સાહેબ! તમે તે મારા કોણ છો, જે મારે માટે આટલાટલું કરો છો?”

દાકતરે માત્ર મ્હોં મલમલું “મેં શું કર્યું? કોઈ પણ કરત!”

“ના, ના! કોઈ શું કરે?—એ વાત સભારી સંભારી મને અર્થ જ થયા કરે છે—માનની જે કઈ કરે છે તે સર્વની પાછળ ખરેખર જ કંઈ સક્રિય રહેતી છે! નહિ તે, તે સદેશમાં આટલાટલા દાકતર છતાં હું તમારી જ પાસે કેમ આવ્યો? નરોની ઓળખણ, નહોતી ભગમણ. કોણ નહ્યે કોણ મને તમારી પાસે ઘસડી લાવ્યું?”

“પરમાત્મા!”

“—પરમાત્મા? દાકતર! હું પરમાત્માને માનતો નથી!” એમ કહી સુમને પાસું ફેરવ્યું.

હાય! હાય! હૃદયી આશા! હૃદય આશ્ચર્યચાલન—બચવાન! તેના પર આ જીવાનને શ્રદ્ધા નથી!—તો એનું દૈવ કેટલું પાત્રવાર! કેટલું અસીમ!

સુમન દિવસે દિવસે બગવા લાગ્યો!

“દાકતર સાહેબ!”

“જેટા!”

“મધરાત વીની ગઈ છે?”

“એક વાગ્યો. ઉંડી ના, હોં!”

“હંથ નથી આવતી. મનમાં કંઈ કંઈ આવે છે, પણ કહેવાતું નથી!”

“કહેવાય તો કહે!”

“વાર, દાકતર સાહેબ! માણસને નિઃકારણ કેમ આટલું ખમણું પડતું હશે? દુનિયાના પડખર ન્યાય નથી જ? એમ?”

“નહિ કેમ, જરૂર છે!”

“ના—નથી—કરો ય નથી. મૂળે ન્યાય કે અન્યાય જેની વસ્તુ જ કંઈ નથી. બધું કોઈ આધળી સંજિથી આવે છે. એ આધળી સંજિત કોઈને વશ હશે? હશે, દાકતર સાહેબ!”

“ગાડી ગાડી વાતો શી?” દાકતરે દંબલું હાસ્ય કર્યું એ હાસ્ય પાછળ દંબ હતો. પણ તે દંબમાં સેના હતી!

“જીવોને! આ મને રોગ થયો કેમ થયો? મેં શો ગુન્હો કરેલો? મારો શો અપરાધ? એવો કોણ હશે, એવો કોણ ધાતકી હશે, જે મો અપરાધી રહે? ખરું કહું છું, દાકતર સાહેબ, મારો જરા યે ગુન્હો નથી. નહું જીવન રાત્ર કાંતા નચવાનને કોણ અમ છિત્તભિત્ત કરી ફેંકી દે છે?”

“રો હાય! મનમાં રહેજ કુવાસના પણ કદિ જન્મી હશે, ત્યારે મેં પોતાને કરી સજા કરી છે મન વડે, વાણી વડે, ને કાર્યમાં શુદ્ધ રહેવા હું મર્યો છું. જીવી જીવી રીતે માનસિક ઉન્નતિ સાધી છે, ને છતાં આ? તમે ઇશ્વરને કેમ માની રહો છો? આ જ તમારો ન્યાયી ઇશ્વર કે? આ જ એનો ન્યાય? માનવીને રાવવામાં જ એ મજ માણે છે?..... દાકતર સાહેબ!”

“જેટા—”

‘હધી ગયા’તા ?”

“ના ! કંઈ કહેવું છે ?”

“હા, દાકતર સાહેબ ! વારંવાર વિચાર કરું છું કે મારે જન્મવાની શી જરૂર હતી ? હું ન જન્મ્યો હોત, તો દુનીઆને શી ખોટ જતે ?”

“તે તો કેમ કહેવાય ?”

“છતાં જન્મવું પડ્યું.....ને આ એ જન્મ ! આ એ જીવન !—આવ્યો છું ત્યારથી અપાર અગાધ અસહ્ય સંકટો જ સંકટો. દાકતર સાહેબ ! જીવન પ્રાપ્ત થયું ; તો તે આયું ?”

“ને, તો, સાથે સાથે સામસમા લોકો જેવી વિવિધ ઇચ્છાઓ સાથે શે જન્મી ? જન્મ્યો તો બહે—પણ આ આકાંક્ષાઓ, આ ઇચ્છાઓ ન હોત, તો મને દશ દુ.ખ ન લાગત. શરીર રોગી - અને અને મન-ચિત્ત સાલુંસયું ! પણ સામસમા ત વડે હું શું કરી શક્યો !—કંઈ કંઈ કરી શકત કંઈ કંઈ કરવાના મારા સપનાં હતાં ! પણ ..”

“અરેરે ! કેમ મારામાં આટલાટલી ઇચ્છાઓ બની ?.....

“અહાહા ! કેટલો પ્રેમ ! મારી સુધા ! તારા પર કેટલો પ્રેમ ! કેવા સપનાં ! એક સુખી સન્નેડહું સ્વારો હતું. ને સુધા—સુધા, ને હું !—એમ કેટલી યે વાર વિચારેલું ! પણ—શા માટે એ બધું મેં વિચાર્યું ?—શા માટે એ સપના મેં પડયા ? રોગીને પણ મનમાં આવી અનંત ઇચ્છાઓ થયી હશે, દાકતર સાહેબ, શું વ્યાખ્યા છે ?

“સુમન, બેઠા—”

“સાહેબ—”

“બેહુ બોલબોલ માં કરીશ. નકમી દુ.ખી સાને થાય છે ?”

“કંઈ તો બહુ જ છે, પણ શરીરમાં નથી જે છે તે મનમાં જ !

“હું નથી આવતી ?”

‘ના, નથી આવતી’

“પણ ત્યારે મારી એક વાત-માન : મને તારી સુધાનું શીરનામું આપ. હું તેને કાંચે તેડી મંગાવું. તારા આટલું દુ.ખ—આટલી વ્યકુળતા જોઈને—મણીને શું સુધા એકવાર મળવા નહિ આવે ?”

“દાકતર સાહેબ ! હવે મેં આપને બધી વાત ક્યાં કહી છે ? કહું છું. દાકતર સાહેબ, સુધા મને આજણે ક્યાથી ?”

“આજણે - નહિ ?” દાકતરની અભયળીને પાર નહોતો.

“ના, દાકતર સાહેબ ! એમાં અભયળી ન પામરો. તેના પર રોષ માં ધરશો. એમાં એનો જરા યે દોષ નથી. સુધાને એવી ન ધારશો, કે એ સ્નેહી કાળે, મિયજન કાળે માણ ન પાયરે, બલિદાન ન દે. હું તેને પિછાતું છું. તે અભયળી કાળે યે મરી પડે, જરૂર મરી પડે. એટલી યે હું તેને પિછાનનો ન હોત, તો કંઈ મારે આત્મા તેને માટે આમ રસો ગમને ? તેણે દેયું મેં બધું છે, મેં પારખ્યું છે... ..પણ...દાકતરસાહેબ !—મેં સુધાની સાથે મારી પિછાન થવા નથી દીધી !”

બહારના અધારોગ આકાશ તરફ દાકતર સ્તબ્ધભાવે બાળી રહ્યો. સુમન બોલ્યો રહ્યો—

“કેમ થવા દઉં ? દાકતર સાહેબ ! મારી છાતી ફાટું ફાટું થતી—ફક્ત તેને દૂરથી જ જોઈને તૃપ્ત થવું પડતું તેથી દેવાના ચીરેચીરા થવા દટી યે વાર એ બંધ તોડવાનું મન થતું. પોતાના જ મનથી પોતાને જ દુ.ખ દેવા ખાતર હું બહુ બહુ રડ્યો છું છતાં, દાકતર સાહેબ ! આજે એ સર્વ દુખનું દુઃખ મારા હૃદયનો તારા બની રહ્યું છે. અરેરે ! તેની સાથે હું સ્નેહ બાંધત, તેને હું પ્રેમથી બનાવત-જરૂર જરૂર મારું દેયું બરજ હો છે કે તે મારા પર પ્રેમથી બનત જ, એમાં કશી શંકા નથી—પણ તો ?

“પણ, તો આજે એને શું થાત ? હું આજે

રહું છું. મારા મોંમાંથી જ માન લોહી નથી પડતું—દૃઢ્યમાંથી પણ રૂધિરના રેલા ઝરે છે. પણ એટલું તો સુખ છે, જેટલો તો સતોષ છે કે બીજાને હું નથી રડાવતો. મારું સાડું જીવન ઝેરી બન્યું ! પણ તેનું જીવન શા અધિકારે ઝેરી બનાવતું ? મારું જે કંઈ હશે-છે-ને સૌમાં એ જ મિથતમ-સૌથી વધુ વ્હાલી તો એ જ, મારી સુધા તેને ચરણે હું મારું સર્વસ્વ અર્પણ કરું ને તેને, તેને હું છળું ? કહું કે 'સુધા, તું મને રેટલી વઢાલી છે ? મારી હાથે બેસા નહિ બાંધે !'

ને પછી ?-બનતાં સુધી તે પણ ક્ષય-રોગીવળુ બને ! અને-અને જોતે હું આ પૃથ્વીના પડ પર કદાચ જન્મ આપતો નહિ તે એ મને સાપ દેતાં જ જન્મે, ને જીવે ને મરે !

'ના, ના ! દાકતર સાહેબ ! એમ બને તેના કરતાં તો આ જ બહેતર !-મેં જે કયું' એ જ હીક સુધા, સુધા ! તું મને રેટલી વઢાલી છે ? એ નામ બોલતાં-જાપતાં, રટતાં મને કદિ એ તૂપિન નથી થતી વારંવાર એ વાત કહેતા એ સતોષ નથી મને !

'દાકતર સાહેબ ! હું મરું, પણ તેને મરેલી રાખતો નહિ એ કેમ બને ! હું બોગવું બલે પણ તેને-ત્રને શય સાથે બોગવાતું ? એ જ મારું પ્રેમ ? બસ ! .....ના, ના, ના ! તેના કરતાં તો આ દરદ, આ પીડા, આ ઝાળ, આ વેદના સારી-પ્યારી છે ..... બોલો, દાકતર મેં હીક કયું ના ? હું રોગી છું, પણ મારું મન રોગી નથી મારો માણુ સાંકડો નથી-વિગળ છે !'

'સુમન, તને સાંકડા મનનો કહે એના જોવા આ દુનિયામાં બીજો અધમ કોણ ? દાકતરની આંખમાંથી હડહડ આંસુ પડવા લાગ્યા. 'સુમન ! તું દેવ છે, તેથી જ આ દર્દ તું ખમ્યો !'

"ના, ના, દાકતર સાહેબ ! હું દેવ નથી, હું બળું છું, કે હું દેવ નથી ! પણ તેનો મને હાથ સોસ નથી મારે દેવ યત્ના ધ્યાન એ નથી પણ

દાકતર બાપુ, એક જ વાત બલુવાની ધ્યાન છે. આટઆટલું મેં કંઈ સહ્યું-આટલી નંચના, સ્વપંચના બોળવી એનું કંઈ કળ હશે ખરું ? કે એ બધું જ મિથ્યા ? બસ ? ચિરમજી પોતે જ પોતાને દુઃખ દેખેને હું ચિમજાઈશ, ને હુમ્મેરાને જ મટિ !-ખવાસ !"

"કદિ નહિ, સુમન ! કદિ નહિ ! તારાં આ કંઈને, આ દર્દનો બદલો જરૂર મળશે."

"પણ ક્યાં મળશે ? કેવી રીતે મળશે ?"

"પરલોકમાં !"

"બસ-બસ, દાકતર ! તમે એ પરલોક જ બતાવ્યું ને ! પણ પરલોકની તૃપ્તિ મટિ મેં કંઈ જ કયું નથી હું તો સુધાને જાંછું છું. આ સ્થૂળ માટીની દુનિયાને હું અહું છું. એ જ પૃથ્વી પર કંઈ કંઈ કરવાના મને કોડ હતા ! પરલોકને હું શુ :રૂ ? પરલોકને હું બોગખતો નથી, તેના પર મને વહાત નથી-શ્રદ્ધા નથી."

"દાકતર સાહેબ ! મને કોઈ કોઈ વાર થય આવે છે, કે બલે હું સારો યશ. મારાં બધાં દુઃખ-દર્દ, અહિં જ-આ દુનિયામાં જ કળશે—"

એ ન જીવે તેમ દાકતરે આંખો લૂછી.

"હંથી જ બેઠાં ! હંથી જ રાત વીતે છે."

"રાત કેવી રહ્યાણી છે ! બલે બધે અન્દ્રિકા યનન નાથી રહી છે ! સુધાનું વહનમડળ મારી સામે તરવર્યા કરે છે આવારે શું કરતી હશે, કોણ બલે ?"

"હંથી જ બેઠાં !"

"જીવો, હું સારો યશ ને પછી સુધાને બધું કહીશ એ મારા પ્રેમદર્દની વાત નહિ સમજે ?"

"સમજશે, બેઠા ! સમજશે. પણ હાલ આરામ થે ને સંઈ ના !"

“ના, ના! પણ દાકતર, હશે ને! સુધાને
હું વહાલો નહિ લાગું?”

“કેમ નહિ, વાહ?”

“મને ય લાગે છે-ખાતરી છે કે પછી હું તેને
પરણીરા, ને સંસાર માણીરા. તમે ય, દાકતર,
અમારે ત્યાં આવશો જ ને?”

“હા, આવીરા, હોં! હાલ ઉંધી જ!”

“આણું ચિત્ત જાણે આને જ મારી આંખો
સમક્ષ નાચે છે. આનંદ.....આનંદ થાય છે!
હા હા! સુધાની છળી પડાવીશું, એના હાથમાં ચોપડી

રાખીને વાંચતી હશે! એને ચોપડીઓ નહિ
વહાલી હોય? દાકતર સાહેબ, મારી પેટે,
હરો જ ને! ખૂબ ચોપડીઓ ભેગી કરીશું ને,
ને, સ્વાર્થ છોડી પરમાર્થ વળીશું. સ્વદેશને
ખાતર પણ ઝુઝીશું, ભેળ ધરીશું.....
“દાકતર સાહેબ, સારો થતાં જ એક અંગુડી
ધડવા આપવાની છે.....”

નવ દિવસ કંઠે સુમને દાકતરને ત્યાં જ
દેહ છોડ્યો! —સંપૂર્ણ—

હું જાણું, આપ શું જાણો?

લેખક રા. રા. ટી. બી. કથારીઆ

—મુદ્રણ—

વિતે છે હીજમાં જે તે જાણું, હું આપ શું જાણો?
તડપવામાં મજા જે તે હું જાણું, આપ શું જાણો?
ધડીમાં ચુસ્તચુ ધીરી, ધડીમાં સાંત રોવામાં;
મજરકું થાય છે કવમ તે હું જાણું, આપ શું જાણો?
કરેલા વાલદાની યાદ આવે આપને તો ઠીક;
તકાગ્રો થાય શી રીતે હું જાણું, આપ શું જાણો?
બલો તે આપને જુરો અને જુરો તે બદસુરત;
બદાનાં દાખવો શું તે હું જાણું, આપ શું જાણો?
દવા મુજ દર્દની પેદા નથી કીધી, રીકર શી તો?
તમે કાની દવા છો તે હું જાણું, આપ શું જાણો?
દખને દીલ બદલામાં વહોરી દુરમતાઈ મેં;
નચુણાં આપ કેવાં તે હું જાણું, આપ શું જાણો?
ખબર છે કે તમારી ખુબસુરતીએ કીધો મસ્તાન?
ન માણુમ આપને જે તે હું જાણું, આપ શું જાણો?

લાંગના ભકતો

લેખક : રા. "હસમુખો"

લાંગનો ઉપયોગ ક્યારથી શરૂ થયો તે વિષે ઘણી ગોઘખોળ કરવામાં આવી છે, પણ સમર્થની આંકણીમાં બોળા મહાદેવના જમાનાથી આગળના જમાનામાં જઈ શકાતું નથી. શ્રીમાન મહાકવિ પ્રેમાનંદ નીચે પ્રમાણે આરંભમાં નાંદી કરે છે :-

અ કે લેછ સિવાય, શિવ મુંદ મનથી
ગોઠ મગે રક્ષા તા
એવે ત્યાં શંભુહસ્તે પ્રિયવર વિજયા તા
ભૂમી અર્પી ગયાં તા
તેમાંની અરૂપ લોળે પ્રથમ શિર ધરી
પાર્વતીને કહ્યું હયો
ગ મા પેલી સતીથી ગ્રહણુ નવ કરે
લોગચ્યું આરણુ છે

બીજારા મહાદેવ - શિવજીવાર પ્રમાણે અત્યંત લાંગ માથે ચક્રવી પાર્વતીજીને offer કરે છે, પણ વાહ લાંગ ! તારો પ્રભાવ ! હજી તો લાંગ પીધી નથી તે પહેલાં જ તેનો પ્રભાવ સતીના ઉપર થાય છે અને સતી રીસાય છે. શુ ગંગા મારા કરતા વધારે બહાલી કે મને તેના પીનાં વધેલી લાંગ આપે છે ! બીજારા બોળાનાથ ! નદારૂં થઈ વનમા જઈ નવી વિજયા લાવીને સતીને મુખી કરે છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે લાંગ વનમાં થાય છે તે તો મહાદેવજી સાબીત કરી આપે છે. તે સિવાય પુરાણ, યુતીઓ અને ધર્મના અન્યાન્ય પુસ્તકોમાં

ક્યાય ને વિગે આલેખ કે ઉલ્લેખ નથી. વેદીક પુસ્તકોમાં તો નથી. કદાચ વૈદીક પુસ્તકોમાં હોય તો તે વિગે મુશ્કેલ અને ચરકને દમણાં trouble નહીં આપું. વનમાંથી શહેરમાં લાગ કેવી રીતે આવી તે પણ એક મહાન research નો વિષય છે એટલે તેને મોટે સગકારી મંજુરી લીધા પછી દુનિયાને જાહેર કરવામાં આવશે

જટાધારી બોળાનાથ તો હંમેશાના સાધુ એટલે તેમની પામે ભકતજનોને આપવાનું શું હોય ? તો પણ પોતાની પ્રિય વસ્તુનો વારંમો તેમણે હિંદુસ્તાનના સાધુઓને, મયુરાનિવાસીઓને અને બીજા કેટલાકને આપ્યો છે અને તેની કદર અખંડ ભક્તિ લાવથી આપણા આરામ પ્રિય સાધુઓ કરે છે તે આપણે હરરોજ નજરે નિહાળીએ છીએ. તેમજ લાંગ વેચવાનું લાઘસન્ન આપવાથી આર્થણી પરગણું સરકારને જે આર્થિક નફો થાય છે, તે ખાતર એક જાણીતા M. L. A. એ એસેમ્બલીમાં જટાધારી બોળાનાથને 'Thanks નો resolution રજી કરેલો, પણ તે કમનસીમે ઉડી ગયો. સરકારનો આપણે ઉપકાર માનવાનો છે કે લાંગ - જેવી મહાદેવપ્રિય વસ્તુ આપણી ધર્મની લાગણી ન હુખાય તે ખાતર વેચાવા દે છે, પણ આપણે સરકારનો વિશેષ ઉપકાર તો ત્યારે માનીએ કે જ્યારે લાગના Licence માંથી ઉપજતી રકમમાંથી, અમેરીકાની સુધરેલી ખેતીની પધ્ધતિ પ્રમાણે,

“ભાંગ કલચર” ડીપાર્ટમેન્ટ ખાલીને આપણા સાધુઓને તેમાં કામે વળગાડે. આપણા સાધુઓ નવરા રખડે છે તો તેમને કામે વળગાડવા માટે આ એક અતિ ઉત્તમ સૂચના છે. સરકાર આ સૂચનાનો ઉપયોગ કરે તો તે બદલ આ લેખકને આવી સૂચનાની સેવા બદલ સારો reward મળવો જોઈએ.

અમે કાલેજ રેસીડેન્સીમાં રહેતા ત્યારે અમારા એક મિત્ર જરા ભાંગના શોખીન. તેમને અમે ભંગી કહેતા, પણ અમારી ભાષાના અર્થાન તરફ તેઓ દયા ખાતા અને અમને સુધારતા કે તેઓ ભંગી નહી, પણ ભંગોડી છે. અમારા ભંગોડી મિત્રના પિતા એક જાણીતા મ્યુનીસિપલ કારપોરેટર હોવાથી અને પોતે મહાદેવલક્ષ્મી હોવાથી ભાંગના શોખીન. તેમણે કારપોરેશનની એક Emergency મીટિંગ બોલાવી દરાવ મુકેલ કે જેમ ઘેર ઘેર પાણી તથા ગેસ સપલાય થાય છે, તેમ ઘેર ઘેર ભાંગ સપલાય કરવામાં આવે તો લોકો ઉપર મોટો ઉપકાર થયો કહેવાય. એક મહાન ભાંગ વર્ક્સ બોલવું અને તેમાંથી નળ દ્વારા ઘેર ઘેર ભાંગ સપલાઈ કરવી અને ધાર્મિક લોકોના સદાશ્રુતોમાં તેમજ ધર્મશાળાઓમાં લક્ષ્મીજીને દસવીસ ભાંગના નળ લેવા, કે જેથી સાધુબાવાઓને જટાધારીની સેવામાં સરજતા થાય પણ કમનસીબે તે સાહેબની દરખાસ્ત ૧ વિરૂધ્ધ - ૧૧૨ મતે ઉડી ગઈ અને તેમણે બધા અસંમત બહુમતીથી ઉપર વેર લેવા ખાતર ઘેર જઈ ૬૪ પહેર સુધી ભાંગ છુટાવી પોતે પીધી અને પોતાના આખા કુટુંબકીઓને પાછા અને પોતાના બીજામાં જે પોતાના ચીરછી વેપારમાં પડે અને ભાંગનો વેપાર કરે તો જ તેને વારસો આપવો તેવું ફરમાન કર્યું. ભાંગનો વેપાર ક્ષી રીતે Cover કરવો વિગેરે મતલબના એક Drawer હરીને લેખો હજી પણ તેઓ સાહેબની પામે મોલુંદ છે.

અમારા એક મિત્ર કે જેનું નામ ચંદુલાલ હતું તેને અમે આંદોલનના નામથી બોલાવતા. તેમને પણ જરા ભાંગનો શોખ. તેમની ઓળખાણ ભાંગથી અટકેલી નહીં, પણ તેઓ ગાંધી ચલસ વિગેરેના શોખીન. તેઓ સાહેબ એક દિવસ જરા કડક ભાંગ પીને રોશને ફરવા ગયા એટલામાં રેલગાડી આવી તેમાં ધુનમાં અને ધુનમાં ચડી બેઠા. અને ધુનમાં ને ધુનમાં એક કાઈ ખીજ પેસેજરનું બીજાનું પાથરેલ તે ઉપર પાટીયા તરફ મોડું કરીને લેટી ગયા. બીજાનાના માસીક નીચે પ્લેટફોર્મ ઉપર આ પીવા ઉતરેલા અને તેમનાં ખાલી સામી પાટલી ઉપર નિદ્રાવશ થયેલાં. જેવી ગાડી ઉભી રહી કે તે બાઈ જાગી ઉઠી અને જુલે છે તો પોતાના ધણીને બદલે ખીજે કે ધ પુરૂષ પરચીમાં સુતેલો, એટલે જુમરાણ કરી મુકી એટલામાં ગાડીની સીટી વાગી અને બીજાના અસલી માનિક ડબ્બામાં ચડી બેઠા અને ગાડી ઉપરી બીજાનાના માનિક જરા વયોવૃધ્ધ અને બાઈ નાની ઉમરનાં હતાં. તેમણે બન્નેએ તથા ખીજ પેસેજરોએ મંગાને આંદોલનના પધારીમાંથી ઉઠાડ્યા, પણ બાઈએ તો પાંચ પાંચ શેરની ચુંટેલી એક એક ગાળોનો પ્રહાર ચાલુ કરી દીધો હતો. આંદોલનના દંડોળીને ઉઠાડેલા અને લોકોના અવાજ તથા ચાલુચાલુની સ્થિતિ જોઈ તેની ભાંગ ઉડી ગઈ અને કુદકા મારી ઉભા થઈ ગયા. એક બે જણના જોડાથી પગ કંચરી નાંખ્યા.

તે બાઈએ તો ગાળો ચાલુ રાખેલી એટલામાં પેલા વયોવૃધ્ધ ગૃહસ્થને આંદોલનના નકલે કે મહુરખાની કરીને આ તમારી દીકરીને ગાળો દેતી અટકાવે. દીકરી શબ્દ સાંભળવાની સાથે બાઈનો પાવર બોલથીંગ પોપન્ટ સુધી પહોંચ્યો અને કહેવા માંડી કે “કાઠી મુઝ્યા! પાવડી બહ્યા! એ તો મારો ધરવાળો છે” બીજા આંદોલનના કોડી ટ્રિનિ, દ્રેધનની અંદર લોકોનો ખગબગાટ અને

ભુમાભુમ સાંભળી કોઈએ સાંકળ ખેંચી. ગાડી ઉભી રહી. પેસેન્જરોએ ગાંઠને બધી વાત કહી. પણ ગાર્ડ ચાંદમીયાનો ઓળખીતો હોવાથી તેને પોતાના ડ્રબ્બામાં લઈ ગયો અને શાંતિ પ્રસરી.

અમારા એક મિત્રનું નામ લાલજી ભાઈ. તેમણે પણ ભાંગનો શોખ જીવેલો. એક દિવસ ભાંગ પીને તે સાંજના સરકસનું જનવરખાનું જોવા ગયેલા. ત્યાં જ કે થોડાંને પુછે એટલે પતંગીયાને ચમકતો હીરો બાંધ્યો છે સમજી લેવા જતાં થોડાંએ પાછલા પથથી આદરસન્ધાર કર્યો. તે વખતનો રૂપશૌર્ય આ સાથે તે ભાઈની લાગણીને માન આપવા ખાતર અમે રજુ કરતા નથી.

અમારા એક નદીવાદી મિત્ર પણ ભાંગના શોખીન. તે ભાંગ પીયે ત્યારે એમને સંગીતની ધુન લાગતી. સંગીત વિષે તે તેમનું જ્ઞાન ત્રણ પાંચ સાત સુધીનું, પણ ભાંગની ધુનમાં તેઓ જે સંગીત બચકમમા ગાતા તે અત્રે અમે ઉનારના અશક્ત છીએ તેમના સંગીતના સુરોથી આલુઆલુ કાગડાઓ એકઠા થઈ બચકમમા કોઈયાં કરતા કે તેમનો જાતવાળો કોઈ બચકમમાં પુરોયો છે કે કેમ? તેઓ *Unity of Music* ના જગ્ગરા લીખાવતી હતા. તેઓ લુદા લુદા રાગ રાગણીઓ ઉપર તિરકારની ડ્રીથી જોતા. તેઓ કલાપીની ગઝલો, ન્હાનાલોલની “રૂપલી રાતલડી” લલીનની “કુપડી,” બંકીમનું “બદે માતરમ્,” વિગેરે પ્રસિધ્ધ ગાયનો એક જ જાતના રાગથી અને જરા પણ ફેરફાર વગર, એક જ અવાજ અને તાલથી ગાઈ શકતા. તેઓ જ્યારે ગાવાનું શરૂ કરતાં ત્યારે *Air* ના *Vibrations* થી આલુઆલુની બારી બારણાઓ ખખડવા માંડતાં અને ભુલેચુલે ટેબલના કીનારા ઉપર લેખ કે દવાની બાટલી પડી હોય તો તે પણ ધગાક દઈને નીચે પડી જતી. તે ભાઈના ગાવાના *Vibrations* થી

ફેટલીક વાર ચાલતી ધડીપાલો પણ બધે થઈ ગયેલી.

એક દિવસે તે ભાઈએ બધા મિત્રોને ભાંગ પાર્ટી આપી અને પછીથી પોતાના સંગીતનો પણ લાભ આપવો શરૂ કર્યો. ભાંગમાં જરા ત્રાંબાનો ઢબ્બુ નાંખી ધુલેજા હોવાથી બધા ઉપર અસર સારી થઈ. સંગીત શરૂ થતાંની સાથે ધણાખરા મિત્રો ટેબલ, પલંગ, બારી બારણા ઉપર તાલ દેવા મંડી પડ્યા. હાથમાં ફેટલાકને વાગવા માંડ્યું, એટલે ખુરશીનાં હાથાઓ તોડી તે પડે ફેટલાક તાલ દેવા શરૂ કર્યો. ફેટલાક લાકડાના પારડીશનો સાથે જોડા હાથમાં લઈ તાલ દેવા મંડી પડ્યા. ફેટલાક ઈંડા તથા પથરા બધે ટેબલ ઉપર તાલ દેવા મંડી પડ્યા. સંગીતની ધુન એવી જામી કે મને ખાત્રી છે તેનો લાલ લેવા દેવતાઓ, અસરાઓ, કિન્નરો વિગેરે વિમાનમાં ઉપર આવી સ્થંભી ગયા હશે, પણ અમરા રેસીડેન્સીયલ પ્રોફેસર સાહેબનો બંગલો નજીક, એટલે એમને હાથમાં ખલેલ પડી અને તેઓ પણ રૂમ આગળ આવી અમારો દેખાવ જોઈ એક મીનીટ સ્થંભી ગયા અને ઓચીંતા બોલી ઉઠ્યા કે “Gentlemen, I am also a lover of music, but I don't know what music is this. It's Simply Diabolic” એનો અવાજ સાંભળતાની સાથે અમારા બધાની ભાંગ ઉતરી ગઈ અને અમે બધા રડવાકર થઈ ગયા. સવારે અમારા મિત્રના રૂમની પીઝીટ લેતાં અમને માલુમ પડ્યું કે ટેબલ અને પારડીશનમાં ત્રણ ત્રણ ઈંડા તાલ દેવાથી ખાડા પડી ગયેલા અને પાંચ ખુરશીઓ હાથારહીત થયેલી અને બે જોડી જોડાની એડીઓ જુદી પડી ગયેલી.

અમારા એક મિત્ર બાધા લેવાના બહુ શોખીન હતા. તેઓએ કોઈ પણ જાતની ફેરી વસ્તુ ન ખાવાની બાધા લીધેલી, પણ

માત્ર ભાંગની છુટ રાખેલી તેઓ રામચંદ્રજીના એક જ પત્નીવૃત્ત અને બંગાલી સ્ત્રીઓના એક જ વસ્ત્રવૃત્તની નિષ્ઠાથી ભાંગની મેવા કરતા. તેમણે એક દહાડો જરા કડક ઠંડાઈ ચડાવેલી અને ગળામાં શોષ પડેલાંથી આખી રાત બરાડા પાડેલા અને ધુન ભરાઈ ગયેલી

કાઢવામાં આવેલી છે ત્યારે જ હુતેઓ શાંત પડ્યા.

અમારા એક મિત્ર સુધરેલા કુટુંબના અને જરા ઈંગ્લીશ સ્ટાઇલમાં રહેવાવાળા હતા. એક દિવસે તે પણ જરા ટેક્ટમાં આવી જઈ ભાંગના બે પ્યાલા ચડાવી ગયા ફેરીડે-સીમાંથી થેર જતા મુઠ્ઠી પોતાની Wife નું નામ સરોજની એટલે સરોજની અને ગીની શબ્દોની rhyme મેળવતા મેળવતા થેર પહોંચ્યા થેર જઈ પોતાની ભાભીને જણાવ્યું કે તેના મિત્રોએ તેને ઝેર આપી દીધુ હતું.

આખરે મારે એક મહેતી ઉદરડી શોધી કાઢી પડી અને તેમને દેખાડી કે આ તેમના ગળામાંથી ખેંચી કાઢવામાં આવેલી છે ત્યારે જ તેઓ શાંત પડ્યા.

કે તેમના ગળામાં ઉદરડી અટકી ગઈ છે. એક મિત્ર કોઈ ડાક્ટરને બોલાવી લાવ્યા, પણ કાંઈ અસર થઈ નહીં. તેમના બરાડા તો ચાલુ જ રહ્યા. આખરે મારે એક મહેતી ઉદરડી શોધી કાઢી પડી અને તેમને દેખાડી કે આ તેમના ગળામાંથી ખેંચી

બીચારાં ભાભી ગલરાયાં અને પોતાના પુતિને ટેલીફોનથી તાબડોતેબ બોલાવવા દોડ્યાં. પણ અમારા મિત્ર તે દરમિયાન કાંઈક ધુન ચડતા એન્ડા નીચે ભરાઈ ગયા. ભાભી ટેલીફોન ફરી આવીને જુએ છે તો ભાઈસાહેબનો પતો નહીં! પચાવળાઓ લેટર્ન લઈ આવે

અંગણે ફરી વળ્યા, પોલીસ ચોકીએ ખચર અપાઇ, એટલામાં, તો તેમના પતિ આવી પહોંચ્યા. તેમણે ફરીથી રૂમમાં ચારે કોર કળાટ પાછળ વિગરે બેવા માંડ્યું. ત્યાં તો સોફાની નીચેના પગ હાથ્યા અને ભાઈ સાહેબને મોઢા નીચેથી ખેંચી કાઢવામાં આવ્યા. બે થપ્પડ પુડાંની, સાથે અને Shame શબ્દ સાલળ-તાની સાથે ભાઈસાહેબની ભાગ ઉતરી ગઇ.

અમારા એક પારસી મિત્રને શરૂઆત કહીને ભાંગ એક રોજ પાવામાં આવી હતી અને તે જ દરમિયાન તેમના ફિક્કરમેચ હતી. શીફ્ટીંગ કરતાં તેઓને એકને બદલે ત્રણ ત્રણ દડાઓ દેખાય તેમની શીફ્ટીંગ અમારા ટેન્ટ પાસે Long માં હતી. મેં તેમને મુચના આપી કે ત્રણ દડામાંથી વચસો દડો પકડવાની કોશિશ કરવી. તેથી તેઓ કાબૂક અંશે ટકી રહ્યા, પણ ખેટીગમાં ત્રણ દડા દેખાતાં એકને સેગનો ફટકો મારવા જતા સ્ટમ્પના દાડીઆ ગુલ થઇ ગયા. ટેન્ટમાં આવી અમારી ભાગની બરદાસ્ત મારે અડધો કલાક સુધી અમારા ઉપર સરવતી વરસ વતા રથા

અમારા એક મિત્ર એકાન્તા બહુ જ શોખીન. અને સાથે ભાંગ તો ખરી તેમને વાંચનાં બહુ જ શાંતિ બેઠાં. આભુચાભુની રૂમમાં કાબૂક ધીમો અવાજ થાય તેપણ ડીસટર્બ થાય, એટલે એક દહાડો ભાંગ પીને નવો કોસ્સો અજમવાવા નીકળી પડ્યા કે ત્રણ ઉપર ચડીને વાંચીએ તો કેઇ ડીસટર્બ નહીં કરે. પણ ત્રણ ઉપર પડીઓએ તેમને ડીસટર્બ કર્યું-શરૂ કર્યું ભાંગની ધુનમાં તેમને યાદ આવ્યું કે મનુષ્યની ઉત્પત્તિ વાદરા માંથી થયેલી છે, તો વાદરાઓની જેટલી સરવતીથી આંખે પહુ ત્રણ ઉપર કેમ ન કુદી શકીએ, એક કળેથી બીજી કાળે કુદવાનો પ્રયોગ કરતાં નીચે પડ્યા અને પંદર દિવસ દોસપીટાલની મુલાકાત લેવી પડી

અમારા આ મિત્ર ફરીથી એક દિવસ

ભાંગ પીને ત્રણ ઉપર વાંચવા નીકળ્યા, પણ તે જાડી આભુચાભુ ગોળાકારમાં wire-fencing હતી તેને હાથ અડાડી આંટા દેવા માડ્યા. આશરે વીએક આંટા દીધા બાદ છુમો પાડવા માડી કે તેઓને કાઇએ પુરવાં છે અને આભુચાભુ wire-fencing બનાવી લીધી છે. અમે જઈને તેમને રૂમમાં લાંછ આવ્યા અને સુવાડી દીધા, પણ હજી અમે તે વાત ની યાદ દઈએ છીએ ત્યારે તે ભાઈ કહે છે કે ખરેખર તેઓને કાઇએ wire-fencing ની વચમાં કેદ કર્યા હતા,

અમારા એક મિત્રને જ્યારે ભાંગની માગા જરાક અધિક થઇ જતી ત્યારે Oatery વકતૂતને ગોખ લાગેને અને અમારી રૂમને town hall ધારી આભુચાભુના ફરનીચર અને બારી બારણાને barrier બંધારી પોતાની વાકુધારાનો પ્રવાહ ચાલુ કરી દેતા. કાઈ વખત તો સ્ત્રીગતિની મહત્તાનો વિષય હાથ લે ત્યારે કરણે મંત્રી, કાર્યે પુદાસી, શપને માતા બોજને પુરંભા છત્યાદિ આખા કેળાં બાફતા. કેઇ વાર બે Science ઉપર ઉતરતા તો મરદ હજી નુસાર સ્ત્રી અને સ્ત્રી હજી નુસાર મરદ કેમ થઇ શકે તે વિષય ઉપર પોતાના જ્ઞાનના ભંડારનો લાભ આપતા અને પ્રમાણમાં દાખલા ફલીલ આપતા કે ધોંધા નામની માણલી તેમ કરી શકે તો માણમે શું કેમ મરદમાં આવે ત્યારે ધારે તે Sojana ન બની શકે ?

તેમની પાસે પોતાનું વકતૂત કટકારવાની ખાતર તરેલ તરેલવાર ત્રિપોનું એક લાંબું લીટ્ટ તૈયાર હતું દાખલા તરીકે (૧) ચોર અને હુંદારા વચ્ચે શું ફેર ? (૨) દેવતાએ શું ચર્ચાઈ પહુ-કુબેરે પુખ્તરથતું વાહન શું કામ લીધું અને ગણેશજીને ઉંદરડો કેમ આવ્યો, કંતિકેરો મથુરનું વાહન શું કામ લીધું અને ચમરાજને કાળે પાડો કેમ આવ્યો-પવનદેવે મૃગનું વાહન શું કામ લીધું અને બખેળાળાનાંથને આખસો કેમ આવ્યો વિગેરે વિગેરે (૩) ભર્તુ-

હરી શતકચતુષ્ઠ લખશે અને સુદમ સૂત્રો અને રંગભૂમિ ઉપર નહીં લખે તે વિશે આર્થ લેટ અને ભારકરાર્થ નેવા ન્યોર્તિવિદ્યા એ લખેલું લખિયું (૪) મહાભારતનું મુળ કારણ શું? તે કારણ શિષ્યવિદ્યા હતું; કારણ કે મયકૃત ભવનમાં દુર્યોધન યજ્ઞને જલ સમન્વેષો અને હાંસી થઈ તેથી (૫) અસંખ્ય

(૭) થોડાઓના પેટ ચીરી તેમાં Bosch-Magneto દાખલ કરી Motor-Horses બનાવી અગ્નિને રૂપીયા કેમ પેદા કરવા (૮) Quadrupeds અને Bipedes વચ્ચે Cross breeding થવાથી Three legged જનવરો થાય કે કેમ (૯) મર્યાદા કરેલાં, રીંગણાં, કેળાં, નારંગી આંખા ઇત્યાદિ

‘તમે મોસીસને રાષ્ટ્ર કેમ ન લાવ્યા?’

પૈન્થ બેદી સાધુઓ નેવા કે અવધુત, પતિ નાગા, ઉદાસી, સન્ત, મહન્ત વિગેરેને Bankingનો Business કેવી રીતે શીખવે (૬) Frictionless Machinery થી કીડીઓ, માંકડ મકાયા, વાંદા વિગેરે જંતુઓ દ્વારા Flour Mills કેમ ચલાવવી

એક ઝાડ ઉપર જ યાય તે માટે Combination Cultured seeds કેમ ઉપજાવવાં (૧૦) બાળકો કોટ, પાટલુન, ટોપી, નેડા, ઇત્યાદિ કેસ સાથે શું કામ ન જાણે અને તે કેસ એવા Elastic નેદાએ કે જેમ જેમ બાળક મોટું થતું જાય તેમ તેમ Dress

૦

પણ વધતો જાય અને તે પણ Auto washing એટલે કે આલુઆલુની દવામાંથી મળતા પદાર્થો વાટે એની મેજે Dryclean & wash થઈ જાય.

તેમનું આ list 'ઓટલુ' પણ સરસ હતું કે ન્યારે તેમાંથી કાઢી પણ વિષય ઉપર તેઓ ભાષણ કરતા ત્યારે તેમના ગળાની ઉકિત અને અવાજથી Simla માં સીસમેઆફની Needle પણ આમતેમ હલવા માંડતી અને સરકારને ફાળ પડતી કે ક્યાંય ધરતી કંપ થયો કે શું?

અમારા એક મિત્ર ન્યારે જરા લાંગ પીતા ત્યારે તેમના ઉપર અજબ ભુત સવાર થઈ જતું. તેઓ એક રોજ લાંગ પીને મીસીસને લઈ ચોપારી પર ફરવા ગયા ત્યાં બાકડા ઉપર જાને બેઠાં હતા ત્યાં મીસ્ટરને યાદ આવ્યું કે તેમના એક ગાળા સ્નેહી સામેના મકાનમાં રહે છે તેમને મળી

આવું તો સાચું. મીસીસને, તેમના ગાળાસ્નેહી સાથે Introduction નહીં કરાવેલી હોવાથી, સાથે લઈ જવાનું થોડું લાગ્યું નહીં. તેઓ, મીસીસને બાંકડા ઉપર બેસી રહેવાનું કહી, ફેન્ડને મળવા ગયા. તે ફેન્ડ મીસ્ટરને ઘણું વખતે મળ્યા હોવાથી આગતાવગતામાં આ વિગેરે જાનાની નાસ્તો કરાવ્યો જેમાં દોરેક કલાક નીકળી ગયો. બાદ મીસ્ટર જવા ઉડ્યા ત્યારે પોતાને ત્યાં સુધી રહેવાનો એટલો બધો આગ્રહ કર્યો કે મીસ્ટરે કંઈ 'માફ' કરજો મારાં મીસીસ સામે બેઠા છે તેથી હું રોકાઈ શકતો નથી 'પણ તમે મીસીસને સાથે કે ન લાવ્યા?' "જરા તમે એક બીજાં ઇન્ટ્રોડ્યુસ નથી થયાં તેને સંદેશ' મીસ્ટરની એડીક્ટ ઉપર બધાંને દસગું આવ્યું અને મીસ્ટર ચોપારી ઉપર જઈ બુએ છે ને મીસીસ ઉંધી ગયેલા તેમને ઉતારીને ઘેર ગયા.

મળવાની વેળા

પ્રિયતમને મળવાની વેળા થઈ!

રાગવતી ઉપા આકાશને મળી તેનામાં લીન થઈ રહી છે, અને સોભાવ્યું સૂર્યનો ઉદય થઈ રહ્યો છે.

પ્રભાકરને માટે પદ્ય પોતાનું હૃદય ખોલી રહ્યું છે, જમર ગંગાજીનાં કર્ણો રહ્યો છે, અને નિસ્તંબ સમીર તરંગિત જાન્યો છે.

સંસાર પ્રસુપ્ત છે અને પ્રિયતમ-ભો છે. આલો, મળવાનો આવો અવસર ક્યાંથી પ્રાપ્ત થશે વાડ?

કુમળાશંકર વ્યાસ

અવલોકનકાર રા. જોહાંગીર માણેકજી દેસાઈ

(ગયા અઝી પુર) .

કલિકા

પ્રિયાજન્મકાળે પાછી વસંત પધારી હતી,
પત્ર પુષ્પ થકી તેના છલકાતા થાળ;
ધવલ કમળ અને અંબેલીના ઢગ વચ્ચે
પારણ્યામાં સૂધ રહેતી મિયા બહુ કાળ;
એવાસ ગુલાબ ઢાંચ્યા, વેરતી કે એલી ખાતી,
એથી એનાં કુચુચો શાં જીદ્યાં મૃદુ અંગ;
અંતર ગુલબ, જહાર કમળ શી જાની એ તો
તમચુંબ્યાં પુષ્પોના શા લાલુધ પ્રસંગ!

પાંડી ત્રીજી: વિલાસ.

હરણી જેની બિઝણ, કાઠી શીઠી જેવી વેગવાન, વાયુ જેવી ચપલ અને બાધવી દુર્ધંડ એવી ખ્યારી
કેતાથી છતી રામય? સમ્પૂર્ણિમાની રાત્રે ચંદ્રને વધારવા મિયા થાળ લાવી ત્યારે તેણીના લાવવય
આગળ તે પાણુ એટલો નિસ્તેજ લાગ્યો કે મેં તે જૂઠાં મિયાને જ ચંદ્ર સમજ સારી રાત તેની
પૂજ કરી! રે! હું જે પક્ષી હોત તો હકી હકીને એની આગળ નત! એ મારા, છત્રનંદી નામ
બને અને હું જે નાવિક થાઉં તો વિશ્વતિંધુ આજંગી ગ્રન્થગટ પૂરતાં વાર લાગે તહીં! એક વાર
બીની જમીને પરથી તેણી આવતી હતી ત્યારે કીચડ દેખી એટલી મઠ: મેં તે વોઈટર રાંધે સ્વસ્થ
બની મારી એલીજામિય રાણી માટે તે કાલવ કપા મારી સાલ પાપરી દીવી, જે વારશીતેણી ચાકી ગઈ! એનો
પ્રેમના મતાપે મને સકળ વસ્તુઓમાં વિરોધાભાસ જ દિશે. એક વાર એણે મને શુક બનાવી મારી કવિતા
શીખવાની લાલસા દેખાવી, પણ સંયોગવરાત્ત એણે જ એવા નવનવા અર્થો સમજાવ્યા કે હું તો દુઃખગણ પુણ્ય
જ ની બન્યો! તેણીએ મને પુછ્યું

કયા- અમીનાએ કહે- તમને બોલાવ્યા મને ?

મેં કહ્યું જે મને તે કહે- મોહન કે શ્યામ

કહાન કે કનેયો કહે, આજુ કે પપૈયો કહે,

બસ એક "મારો" કહે તો છે તેમાં તમામ!

પ્રિયાની આંખમાં રહેલો સિતળ પ્રમાણ ચાકવાનો વિસાગો અને ચાકવાનો આરામ છે. બ્યારે

સાર્યાસી થાય ત્યારે તેણી છૂટે કેરો સૂર્યની સામે હજી રહે, તેણીની મોહક મુખમુદ્રા અને રવિને જોઇ હું
વિચારમાં પડું કે બંનેમાં જિંબ કયું અને પ્રતિજિંબ કયું હશે? એને કશું ગીત બાવે, તે હું ગાઉં
હારે એની આંખોમાંથી આંસુ પડે.

પાંદડી યાદી : અર્પણ

સૂર્ય નથી, ચંદ્ર નથી, તોય છે પ્રકાશ ઉડો;
જળ નથી, થળ નથી, તોય છે સુધામ;
જંત્ર નથી, મંત્ર નથી, અકળ છે કળા તોય;
પાંખો કે તા વાયુ, તોય ઉડે આડે યામ;
લઘુનાર લઘુ નહીં, દીકું કદી માને નહીં,
આલ્યુ લય સીધું, નથી શઢ કે મુકાન;
નથી ઉચિ આકારો, કે નથી નીચે ધરા પર,
પ્રેમ કેરું નાચે એવું અધર વિમાન!

કમળ પ્રભાતે જ સા માટે ખીલે છે! કુમુદિની રાત્રે જ કાં ઉઘટે છે! ચંદ્રની ચાલે જ કેમ મહોદધિમાં
બરતીઓઢ થાય છે! પુષ્પોને માખીનો સંસર્ગ સા માટે બાવે છે! વાદળોને ગડગડાટ સાંભળી મોરને
નાચવાડું કાઠ્ઠુ શું! દક્ષિણનો વાયુ વાતા વસંત કેમ હસે છે! એ સપગાડું શુભ-મેમ! વિધિએ
યુવાની સાથે આનંદની ધટના કાંધી, હજયની પાગલ કાળને પડ્યો, વૃંધવય અને કઢાપણું યુગ
બનાયું, પણ બન્નેની પૂઠે જાંતળ તો ખરી જ! પ્રેમ અને જાજરામશતને સાથે ધડમાં.
મિયાની સાથે સાથે દિવ્ય બાવનાને જોતે જતાની, તો હે વિધિ! મને આંખો સા માટે આંખી!
મારી આંખમાં મિયાનો આવાસ છે તેથી તો હું અશુભવાદ વહેવડાડું છું. છાતીમાં વસે છે તેથી
નિવાસ નાખું છું, ચિત્તમાં રહે છે તેથી એવું જ મનન ચિંતન કરું છું, દૃઢ્યમાં સ્થાન કરી રહી
છે માટે ક્ષણે ક્ષણે શ્વાસ નાખું છું, મુખમાં એ રહેતી હોવાથી હોઠ તલબ કરે છે, ન્યારે
અંતરાત્મામાં એનો નિવાસ હોવાથી દેહયોગ માટે છે કહો, મચુના અસ્તિત્વ માટે તે કંઈ પ્રમાણે જોઈએ!
એની બેક આંખમાં તારા છે તેથી તેમને હું ચાહું છું, શુભાળને માટે ગાલ, અમૃતપાત્ર માટે મુખ,
લહરી જેવી ચાલ, કોકિલાના જેવા મધુર કંઠ, વસંત સમ હાસ્ય: એ સર્વ માટે તેણીને અનંત પ્રેમથી
ચાહું છું! હે મિયા! માત્ર સરીર મંદિરવત-બની રહું છે, જેમાં તારી જેવી ઉત્પત્તિના માટે ખંડે ખંડે
દીવા બળે છે. મારો પ્રાણ તારી પૂન કરે છે, આંખો પાણી ભરી લાવે છે, કાન સાંધુઓ માફક ધ્વાન
ધરે છે, મારો શ્વાસ સોહમ સોહમ ચાલે છે, રસનાએ બક્ષિતશાસ અને છંદગીતું ગાપન આરતીએ
હારે છે! કંઈ યુગયુગાંતર થયાં હું તારે માટે તલમું છું, મારી અવશાની રોધમાં જન્મે જન્મે બઠકું
છું-એવો મારો પ્રેમ અખૂટ છે! તે સંપૂર્ણ સ્વભાગ આપનાર અને નિઃસ્વાર્થી છે. હું તો એકદમ જ
કહું છું:—

“લાલે તું ન મારી પણ સકાનો હું તારો, પ્રિયા!”—

એજ ખરો પ્રેમી અને એજ ખરો મેમ.

ન્યારથી હું પ્રેમયોગે બન્યો ત્યારથી મારે મનથી સપણું અધર ચાલે છે. બારે ગાસ હાસ નાખું
છું, મેનોવનિન્ના બ્રઠ થઇ પડી છે, દિલ બળી ઉઠે છે ત્યારે આંખે આંસુની ધારા વહે છે. વૃંધમૂળત

તો નામ જ ક્યાંથી ? સૌ કોઇ દરા દિરા ગણે ત્યારે હું-મિયાને ગણતાં-અગ્યાર દિરામાં માતું, છું ! પ્રેમીની આવી ગતિ હોય છે અહા, વિષ્ણુ, પૃથ્વી, સોષ કે છદ્દ એ કોઇની પણ પાસે મારાથી પહોંચી શકતું નથી, પણ મારી મિયામાં જ સપ્તજા દેવાનું કેન્દ્રસ્થાન આની રહ્યું છે. સૂર્ય, અગ્નિ, ચંદ્ર, સિંધુ, મેઘ, કે વાયુ એ કોઇની પૂજા મારે કરવી નથી મિયાને જ પૂજા એટલે બેડા પાર ! મારો પ્રેમ એટલો અવર્ણનીય અને નિસીમ છે કે મિયાને સૂર્ય અને તો હું આકાશ બની અને ધારણ કરું, એ વીનળી ધાય તો હું વાદળ બનું, કાયલ અને તો હું આખો થાઉં, એ મેરઘી ધાય તો હું કૃષ્ણનું રૂપ લઉં, એ પૃથ્વી બને તો હું સમુદ્ર થાઉં—એવો લાખો વર્ષનો અગાસો પ્રેમ કેમ તોડી કે છોડી શકાય ? એની કાંતિ જોઇ ચઢા બળીને આકાશે ધુમે છે, એની સૌમ્ય દેહ જોઇ કમળ લગવાય છે, એનો દિવ્ય સ્વર સાંભળી કેન્દ્રિલ કાળી બની ગઇ છે અને કવિ પોતાના આત્મવિચારો કહી દે છે કે—

સાક્ષર કે પડિત કે કવિ મહાકવિ કહો,
કીર્તિ માટે મેં ન કદી રાખી દરકાર ;
પાંદડી પાંચમી : બંધન.

નેહુરથી કઠારી લઇ, પાપણેનાં તીર તાંત્રી, બમ્બરોની બેવડી તરવાર ઉગામી, નાસિકાએ બે બારની બંદુક તાંત્રી, મોઢાંથી ફાંસો નાખી, એણે મને દૃઢ્ય બંધાવી દેદ પૂર્ણ ! અચારે મહારી કીની બદ્ધબરી બંસી વગાડે ત્યારે નાગો તેની આરાપાસ કરી વગે છે : મારી વાણીમા પણ એવું જ બદ્ધ છે. પણ મિયાના મનો એજ કાંઈ સાધર છે કે તે મારે મહારી અરે હું નાજ રૂપ બનીએ છીએ ! પ્રેમનું સ્વરૂપ કેવું હોય ? એને એક આગે હાસ્ય તો બીજી આંખે આસુ, ન્યોતિ તેમ જ અધાર ધરાવનાર, બળતો પશુ મીનજે ઝવનનો શ્વાસ કહો, સ્વપ્ન કે મૃત્યુ કહો, એવો પ્રેમ છે એવું ગિર સ્વર્ગમાં અને પગ પાતાળમાં હોય છે—એવા પ્રેમને કાણ પિછાની રહે ? છતાં, હે મિયા ! એ જો તારી કઠારી છે તો મારી ટાલ છે ! હવે તારા બવાંની કઠારી શા માટે મારે છે ? કાળજી તો ક્યારનું કપાઈ ગયું છે ત્યાં જીવનના તાર વટયા ત્યાં જીવણીની રામશરીરે ઉગામીને શું કરશે ? મારાં હાડકા બળીને ખાક થયાં ત્યારે હોઠથી અગ્નિ સજાગવવાનું શું પ્રયોજન ? હવે છાતી તો ઉદથી એવી છવાઇ ગઇ છે કે કાણ હવે મારશે, પણ ક્યાં એના વિચારમાં છું ! એ પ્રેમ !—

ધડકતાં હૈયા સાથે તારી પાસે ઊભો રહું,
પૂજતો હું કદપું—પાસું ફાંસી કિંવા તાંત્ર ;
લટકે કરોળીઆનો તાર જેમ પૂજી ધૂજી,
તેમ તારી “હા” ને “ના” ની વચ્ચે જીજી આજ

વાપની ગુહામાં રહેવું હુપ્પટ નથી, કાશીનું કરવત પેલું એટલું તિશ્ણ નથી, ધંગાગતાં અંગારમાં આલટું ચે કહ્યું નથી, દાસવ પણ સહેવું છે, ઉકાળેલું લોખંડ પીવું પાનું એટલું ગરમ નહી, હળાદળે ઝેર પણ એટલું પ્રાણપાતક હોતું નથી, પણ જો પ્રેમમાં પડયો તે તો નજી લાખો વર્ષની શિક્ષા ભોગવવા પાતાળમાં જ ગઈ ગયો ! પ્રભાતમાં જ જો દિનકર વગે છે તો મધ્યાહ્ન યતાં તો દેવોક ઉપ્પુ થશે. બીજા જ્યાં ઝેરી હોય ત્યાં ઝાડ, તો કાણ નજી કેવુંક નીકળશે, માગસરમાં કડકડતી ઠંડી પડે તો પોય ફેલા નય તે કહી શકાય, કળી જો કઠિવાળી છે તો કુલ કેવું થશે ? દિવસે જો તિમિર છાઈ રહ્યું હોય તો રાત્રી કેટલી કાળી થશે ! એ કે કોઈ ફગનો માવો જ હડવો હોય તો છાવની કહવા કેવી દરે—

પણ પ્રેમ! તારો મ્હેર જો દુઃખથી ખુબી રહ્યો તો તેનાં કંઈ આપના તો દુઃખની પરિસ્થિતિમાં ન ન રહેશે! કવિ જીવનની આત્મકથા :

કવિ માટે હશે શું આ દુનિયાનાં દુઃખ બધાં ?

મજ્જુરીમાં મળે એને પીવા : વિષપાન ;

લક્ષ્મીને ન સ્હાતો, વિશ્વઆંખથી ધુપાતો સદા,

વેદનામાં ન્હાતો, હસી ગાતો એનાં ગાન ;

મિથ્યા ચમકાર એના, માણના પુકાર એના,

શોધી શોધી મથે તે ન મળે એને, હાય !

કાણુ બધે મમ આપી એને લે ઉગારી અરે ?

પ્રેમ પ્રેમ કરી એ તો અતે મરી જાય

પાંદડી છટ્ટી : પ્રત્યેધ

આશા કહે હું નભોમંડળમાં ઉડું છું, ભાગ્ય કહે હું તો ભોલે ન પડ્યું છું, ધર્મ કહે હું આ ધરાને, સીધી દોડાવું છું, કર્મ કહે મને કાં બધા ફરે છે? પ્રેમ કહે હું સ્વપ્નના મહેલો રચાવું છું, ત્યારે ત્રિધિ કહે હું બાંધે હાંસ્યે ભોળન કરું છું. હે પ્રિયા! એવી દિશામાં કોની સાથે મેળ મળે? હું તો તારા ન ગાનમાં ગુણતાન યાઉં છું પ્રત્યે, રતુના આગમન સાથે મારી મનોદશા ફેરવાય છે, વસ્ત્રવર્તમાં કાચક સાથે નીત ગાવામાં એકતાર-નેકતાર યાઉં છું, શીખના તપ હેવામાં મારું નળેશું, હૃદય મૂકું છું, વર્ષાઋતુ આવતાં ગરી આજે ચોધાર આંસુ પડે છે, શરદઋતુમાં અંધિકાનાં હાસ્યમીરે તાની પૂરું છું, હેમંતમાં આજે શરીરે કમ્પારી થાય છે, શિશિરના વાયુ સાથે નિઃશ્વાસ બરતો પાર આવતો નથી. એ પ્રિયા! મારા હાથથી વરસાતની ગજરીનો છુકો યધ ના છે, મારા ગરમ શ્વાસથી શીખના ગુણાય ખૂરી પડે છે, માં ફારયુક્ત આંગુડાં વર્ષાની અમીઘારમાં બગી નરાથી તે પાણી પણ ખાંસ યધ જાય છે, ઉદ્વિગ્ન બીનો શરદની ઊગ દોળે છે, કર્કશ્પાંતના પ્રભાવે હેમંતના નજ પૂછને બંધાઈ જાય છે, મારા આકંઠ અને કલ્પોદ્ગારથી શિશિરનો તગમ પાક બરમ ધઈ જાય છે: એવી મારી દુઃખદ પરિસ્થિતિ છે! આકારના અગણિત સૂર્યો હોના છતાં યે તે અંધાર રહે છે, તે ઉઘું છે તો યે પૃથ્વીપટ સાથે જળે અડી રહ્યું છે, રાહસાગરમાં જળની ન્યૂનતા નહી, પરંતુ સપથું ખાંડે ન, સંધ્યાના ચિત્રિચિત્રને ફાણમાત્ર આનંદ આપી બહુલ યાય છે, ગુણાય અને કંટક એક ન ડાળે જો: એ પ્રમાણે સૌંદર્યની પૂર્ણાકૃતિમાં ત્રિધિનું નૈર્ઘર્જ શા માટે! ખરતા તારાથી વ્યોમમાં પ્રકાશ પડી રહે છે, ભાગતાં ન મોળવેનો પ્રવાહ અરબસિત હોય છે, વૃદ્ધનાં વાઙ્જાંથી ન બરી રેલમરેઢ યધ રહે છે, દળના સૂર્યથી ન બચોરનો તાપ દુઃસહ લાગે છે: જીવનમાં જે કંઈ રમણીય લાગે છે તે ઉદ્વેગપ્રત્યે જેવા ફાણવંસિત અશ્રુમેધનું ન પરિણામ છે, માટે હે માણવ્યારી, ન્યારે મારાં અર્થે અશ્રુઓ ઉલ્લીવાર બંધ થશે ત્યારે ન મારા પ્રેમનો ઉદ્ગાસ કુવારા સમાન હવેાં ઉડી રહેશે! વરસાદની મૂલંગધાર પડવા અગાઉનું ઉજ્જ્વલ સુષ્ટિનું વર્ણન કેટલું તારા અને આદહાન્ક છે!—

બળું બળું થાય બધી ભૂમિ આ બપોરમાંહી,

વળું વળું જોઉં જ્યાં ત્યાં થાય લાહ લાહ;

બૂંટી રહે જાડવાં ને ગુમતું આકાશ લાગે.

છાંચમાં ઉસાસ - ખડુ આય હાય હાય ;
હળુ હળુ ગાયો પૂંછ નદીમાં હજારે ઊભી,
વૃક્ષ નીચે ડાંગ નાખી પડયા છે ગોવાળ :
ક્યાંયે ન દેખાય પ્રિયા ;—અને જો ન જોઈ એન,
થરો વીજ, મેહુલો ને વ્યોમ વિકરાળ.

પાંદરી સાતમી વિજય

લીલા લીલા સેરડા, ને લીલા લીલાં ઝાડવાં, ને
લીલી લીલી આરના છે લીલુડા સંકેત ;

આ ખંડના પ્રારંભથી જ મળે તમામ પૃથ્વીમાં લીલાંતરી, છાંય રહી સમગ્ર માણીમંડળને તેમજ ઉદ્ભિન્ન પદાર્થોને જે પુનઃજીવન અને નવચેતન અર્પે ને, એટલે આપણને કલ્પના કર્યા વિના ચાલે એમ નથી કે કુદરતપરસ્ત કવિત્વ અંતઃકરણ આપ કૃષિથી નબળું પર્યંત ઉછાળા મારી રહ્યું હશે ભૂરા આભમાં સ્થિત જો છે તે બર્ષો બર્ષો લાગે છે અને ત્યાં તેમના અણવા બસાય છે—મળે દુનિયાં નવો જ લેખાસં રાજે છે ! ધરસાદના પડવાથી જેકુળો અને ધરતિ બંને સંતુષ્ટ બને છે, કૃષિકાર અને બળદની ત્રિપુટિ ખેતરોમાં ગૂંચી રહે છે એમની ઉર્મિનો આવેશ કેટલો હશે તે કણ કહી શકે ? સઘળે દરિયાળી પથરાઈ ન્યૂં છે, ! પ્રેમીઓનાં હૈયામાં ચિત્તના ન હોય એ કેમ બને ? દિન મતિદિન નિષ્કરણ કિનારાને મેનાવવાને સમુદ્ર રંગો તેની સાથે અદ્વિતીય પછડાઈ શીળુ કપી આંસુ પાડે છે, તો જે કિનારામાં કિચિત્ અનુકંતા ભવતી નથી, પરંતુ એક દિવસ એવો આવશે કે સગરમાં મોટો જીઆજ આવતાં કિનારો ફૂળી જશે જ પ્રમાણે હે ખારી ! મારા અંતરમાં પણ જીઆજ ઉભારો ત્યારે મારી પ્રેમલહરમાં તું તો સમાઈ શો ! ખેનરો દાણાથી છુટી રહ્યાં છે, કેરેર તલનો રંગ સુખભૂમિથી ફિરો છે, લીલી પીળી શેરકોમો તમ તેમ ટેલી રહી છે, વાયુના તરંગથી ઘાસ પણ નિઃશ્વેષ્ટ રહી રાતું નથી, આકાશ તપે છે તેમની ઉપર પાક ધનાથી સઘળે આબાદી પથરાઈ રહે છે ; ધરતિ જેમ પાકને ઉતારના અધીરી બને છે તેમ, ! પ્રિયે ! હું પણ મારો પ્રેમપાક લણવાની રાહ જોઈ છું, પાણીને કામકાને જેવા અવર ને સંબંધિતો જોઈ પુરવનો છે. પણી તણાય છે ત્યારે કામકાને વાળી દે છે. છતાં તેનો ટેક રાખે છે ; પણીને મોકાને પોતા બાળી એક છે તો જે તે જ તેની પૂરે તો જાય છે મારા કામકામાં પ્રિયોની જો પણી પાય તો વિધિતું અનેક તીર મરૂં દે વિશ્વંધુઓ ! આજે પ્રભુત્વ નવીન પર્વ પાછું જન્મવાય છે, મારો રાટ પ્રેમ અણમાં ઉતર્યો ને એ પ્રમતી પ્રભુતા ને દિવ્યના એની છે કે એને પ્રતાપે રાજ્ય સુષ્ટિ પ્રીતીમાં મારી જાય છે, માટે કવિ ઉવટનાં આશિર્વાચન કહે છે કે—

પ્રભુતાણી મહેર હલો, જગે લીલામહેર થલો...

(આજ મારી પ્રિયા, મારી કલિકા...) પ્રજ્ઞામ !...

ઉવટનો ખંડ “વિદાયગીત” નો છે, જેમાં એક સ્ત્રી, મારા કે જ્ઞેન પોતાના ભરપૂર, પુત્ર કે બાળને રણસંઘામમાં વિદાય થવા વિનવે છે તેમ કવિ પોતાના ગીતોને સંબોધન કરે છે. દે ગીતો ! હવે તમે ધરની પ્રીત તરફ રણે વિદાય યાઓ. હવે આપણું પ્રજ્ઞાત પૂરું થયું છે, માટે જગતમાં તમે ફરીથી સર્વત્ર ધૂમી રહો. મારાં હૃદયને લેણો ભૂલે તો હરતત નથી, પણ તમે પ્રકાશને, કાશ્મી કે :

હૃદયના સુધિરતુ એકએક ટીપું માફ

કંઠે તમ માણેક શું જળી રહ્યું પર :

જે બીના ગાયા છે તે તો કાલે જ ગાયાં અને જે નળી ગાયાં તે ચિત્તમાં. વિરાજે છે, આજ જો કે અધુરું
અકાચ, પણ આજની કાલની પાત મધુરી જ છે. જે અધુરી દુશે ને છેવટે પૂર્ણ થયો, જે મધુરી છે તે કહી
કદ યવાની નથી, મરિ મારાં બીના ! હવે તો તમે જગતના જ મધ રહો, કે તમારા તારાં પ્રમાણે તે સુર
પરે. ભવે તમે મરિ મારાં બીના તમારા તારાં પાત મધુરી છે, પણ તમારો જીવો આનંદ બલતો નથી તમને સ્વવામાં
જગતના પ્રત્યેક તારાં મેં તાળીને કરી લેયા છે અને તે મર્વના સુર સદા નીકળે છે.

તત્તો, મારાં ગીત, મારાં હૃદયનાં હું કે. વિષે.

રહ્યાં પખીખાળ જેવાં તમે બહુ કાળ :

જગત શું તલ્લે કેવાં ધ્રુવતાં કપાળ નીચે

વિચારે ને હૃદયનાની ચાલતી ધમાલ !

હવે તો તમે જગતમાં હૃદયનાં જગત કરી મનુષ્યોના મનમગ્નન સાવન કરો. મર્વનાં હૃદયનાં
સીંદુરદેવી અહીંં કતરી આવી તેવું નિરીક્ષક કરવા ગો સુગુરુગ નીકળી પડયા, જગદેશના હિંપાળો
મધુ ચોતાના મોઢા સદેગ આપી ગયા, અને બધારે સુધે મરિ તારાંબીના પ્રાણ પમ આશામર અહીં
ધમી આપ્યા હવે બધે બીડ મધ છે, તારે 'કલિંગ' ની આજ પર્વતો 'યોદ્ધા' અધુર, કંઈ મધુર કામ્ય
મધુર પ્રશ્ન આપેવું હવે. અધુર કેવાયે તમાં તો ખાખર જ દુષ્ટિ દોષ હોવા લેધે ખરેખર—

લાખોલાખ દુઃખોએ જે મંથન દેયાનાં માંડ્યાં,

તેની કંટુતાએ આપ્યાં અમૃતનાં એધ :

કંટુતા સીં રહો મારી : મધુરતા હો તમારી :

તત્તો, મારાં ગીત, આપો આનંદ અનોધ !

આ સ્વચરિત્રાત્મક લીટીએ મ્હલી લાગળીબરી છે એ કપરથી કવિની અંકશ મનોભાવનાં આપણને
કંઈક જાણો. ભાવ ગાય છે આકાશના તારાંબીને ખાંડબીમાં ફરી ફરીને તેમજ તેજ કાટયુ. માગદાનાં
પાળી આકાશરૂપી આજનીમાં આજીને તેમાથી દુષ્પ્રાણ અમૃત કાઢ્યું, હૃદયના અમૃત તેમજ આંખના
તેજને ધૂંકીને એક રસ કીધાં મરિ હો બીના ! જે કાંઈ એ હિંચ, સુખારસ આખીં ભલે-બેની
ગુણમાદખતા જેવાડી કાં-નેને એનું પાન કરાવો છેવટે—

વર્ષામર ગાવા માટે, આનંદ હુડાવા માટે,

તલ્લે ને પાંસક છે દિનનાં આ ગાન :

તત્તો, મારાં ગીત ! વિભુવંશી સુરતે રાંધો,

પામો જગે રસિયાથી અદલ પાકાન !

આ પ્રમાણેનું અનેકરતી અને અવકારયુક્ત આ કાવ્ય પુસ્તક છે, જે પાછળ મરિએ કેટલો પરિશ્રમ
લીધો હશે-દેમ નન-મન-ખન રગડયું હશે તે ઉપરાંત આત્મનિવેદનથી સંદર્ભ પ્રતિત ધાય છે, અમૃતને
વિષે કહેવાથી કંઈતેમા કડવામ આવતી નથી, કે મિડાસ જતી નથી, તેમ આ કવિ-વ્રેણકને બલેને વિદ્ય
સતોષીઓ. "સુકાતા રમ પ્રવાહ" નામ આપે, પણ તેથી એમની ઉત્તરવળ શ્રીમિને વત્તા થેં આપ્ય છે
જાંપ લાગવાની નથી આ કાવ્યમાંથી જે નેમર્જિના, જે કવ્ય પ્રતિભા જળુધી નીકળે છે, તેથી અહેખા

અમાલોઅકોને સંગેત પ્રદાર પડશે કુશી કવિઓ કેવળ પ્રેમભાવના, હર્ષભૂતિ, મહિરા, વિયોગ અને વચનતા ગુણાત્તરો કરી ગકયો. જ્યારે અવે અનેકવિષય વર્ણનો અને નાના પ્રકારના અલંકારોથી કાવ્ય ઉભરાઈ-છલકાઈ નય છે, વંદન્ય વંદન્યમાની પ્રેમગોષ્ઠિ ઉપરાંત ડગુચળન, વૃષ્ટિનું આક્રોશિક સોદંષ્ય, આત્મકથા આદિથી આ કવ્ય મંથ એતિપ્રેત થાય છે - કોઈ એમ વિવાદ કરે કે ખગરદાર તો સ્વદેશભક્તિના કાવ્યોમાં જ ગુણદોની અને ભાવની ઉત્તમ શૃંગુચળી કરી શકે છે, તેનો આ કાવ્ય મગ્યો જવાણ, મે, શ્રીધ્મ ડગુના વર્ણનમાં શબ્દપયોગ જુઓ :

મગ્યમગ્ય ધચી રહે ધરા અખ મોમ મગ્ય,

જગે જગે તાપ અગે ભરે મિલકાળ :

ઉકળે મચુદ અને ઉકળે રૂધિર- ઉકાં,

નીર ડીર આખમાંથી કરે આજગાળ :

તપી તપી જ્યોમ જમુ ડીની ડીની છલ કાદે,

તાપ અને ઘાટે ભલે પડે અગિનખડ :

જો ઉપરથી કવિનો ભોપા ઉપરનો કાવ્ય હુગોચર થાય છે - વર્ષારીનું વર્ણનમાં એમનો શબ્દાલંકાર કંઈ જોર મમન આપે છે :

ધમધમ ધચુ છે મગન : ધનધાર આગે,

ધમધમ ધપળાનો ચાલે ત્યાં મચાર :

પડી નય પવન ને ઉતરે આકાશ આખુ,

ધમધમ પડે મેધ : મુરાળને ધાર :

પાદરાંજી નાંચનો ને ધાપરાંજી ફડનો આ

કમકમ કમકનો આરે ધંદરેવ :

વળી ગીતાની કથનો કવિ કથે છે : ભલે માટ જીવન પ્રતિજ્ઞા કચડાવું નય, નરો નગે હથોડાવાગે, સર્પ મમાન વંજ ખાતી આ વેદના મને મુકિત આપે નહી, પણ એવા ત્રાસથી હું દારી ખાઈશ નહી : મારો પ્રાણ સામે મુખે અંજિત, હવો રહેશે મેમ અને સ્વર્ગ કાથરો માટે નથી : હું મરે કે છતું તેની સ્પૃહા નથી : કવિરાજ ! એવું નામ તે સીરતર : ગુજરાતીના સાચા ગેવક : પ્રસિક્ષી ગજરાતના સાહિત્યક્ષેત્રમાં એક નવો જ યુગ મચ્યો છે, જે આપણી પુણ્યમંમિને હિતકર નિવડશે, અને અનધાન્ત પ્રયુ પામે તાડ, આરોચ્ય અને ગાંતિ પ્રાર્થના અને તારી ભવનમાળા—અવનનના—ની કાગને ડોળે રાહ ભેટા નાગે આ નિરવાળી વખાણનાર તારા એટલા જ મજા દોષી દાલ તરત સેતોમ લે છે :

જમાનાઓ જતાં પણ એ જો મારી કવિતામાં

અમર પ્રકાશરો આ કલિકાલ નાગ :

આનુક્રમણિકા

કવર ઉદાર્ઘન : શ્રીયુત મનુમહાર	...	...	...	...
મુખપૃષ્ઠ : "વિરહિણી યક્ષપત્ની" : શ્રીયુત મનુમહાર	...	...	...	...
અરણ્યવાની : શા અરોહ	...	...	...	૧૬૫
મોરિયકો (સચિત્ર) શા ચાંપરશી ઉદ્દેશી	...	...	...	૧૬૬
આજનો કવિ : (સચિત્ર) શા "કોકિલ"	...	...	...	૨૦૧
ઉરને ઓવારે : શા અતિથિ ચિત્રકાર શા દત્તાત્રય	...	...	...	૨૧૦
સુમાત્રા (સચિત્ર) શા "કલામિય"	...	...	...	૨૧૬
મુખદુઃખ કર્મના વ્યવહાર : શા ચીમનલાલ લુહાર	...	...	...	૨૨૦
વર મને ઓવો ગમે : શા વલ્લભાજી મહેતા	...	...	...	૨૨૭
ગુજરાતના જીવંત સાહિત્યકારો શા પ્રિયવંદ. ચિત્રકાર શા "પતંગીયુ"	...	...	...	૨૩૧
ગુજબન-વૈદકીય નજરે : (સચિત્ર) શા "અન્દાપીડ"	...	...	...	૨૩૨
અજાણ માણુક : શા. ડી બી કંયાદીઆ	...	...	...	૨૩૪
મુખદર્શન : શા "જમડીગ"	...	...	...	૨૩૭
ખર્નાડ શૌ : (સચિત્ર) શા ચાંપરશી ઉદ્દેશી	...	...	...	૨૩૯
શસ્ત્રના ઘોડા વિચારે છે? (સચિત્ર) શા. "કળામિય"	...	...	...	૨૪૨
એકવીશમી ઓગસ્ટ : શા. મુદરશન. ચિત્રકાર શા. 'શરમાજી'	...	...	...	૨૪૫
માશીખા : શા કીરોતર વર્ણવ. ચિત્રકાર શા. "શરમાજી"	...	...	...	૨૪૨
વિ. સ. ૧૯૮૨નું વાડમય : શા મનુદાસ નંદાણી	...	...	...	૨૬૩

સવાજમના વાર્ષિક દર :

હિંદના કોઈ પણ ભાગ માટે	...	...	...	...	૧૧. ૧-૧-૦
હિંદ બહાર કોઈ પણ ભાગ માટે	...	...	...	...	૧૧. ૭-૮-૦
આ છુટક નકલ	...	...	...	...	૧૧. ૦-૧૨-૦

ટીપ્પણી :—નવચેતન ઓફીસ નંબર ૧૪ અમરવતી રીડ, કલકત્તા.

18 ct. Gold	Rs 30/-
14 ct. "	" 25 -
9 ct. "	" 20 -

LIMTON WATCH CO.,
7/8, RADHABAZAR,
POST BOX No 3074
CALCUTTA

लीमटन वॉच कंपनी

७/८ राधा अन्तर कलकत्ता.

Buy NOW!

Overland

તેતી કીમત બદલ વધારેમા વધારે કામ આપે છે. ૧૮ પાર્ક રટ્ટીટમા પધારી મોટરોની સુંદર દાર લુઓ અથવા નંબર NA77 વાળા રંગીન રેટલોગ માટે લખો.

એવરલેન્ડ મોટરકાર	} રૂા. ૨૫૦૦)	
૫ સીટ્સ-૪ સીલેન્ડર		
	} એફ. એ. આર.	

એવરલેન્ડ લાઈટ	} કારખાનામા બંધાયેલ	
ડીલીવરી લારી		
	} બોડી સાથે રૂ. ૨૬૦૦)	

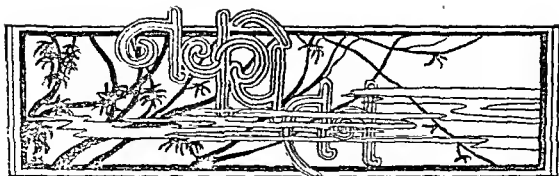
જી. મેકગ્રી ફાંં (૧૯૧૯) લીં

[चित्रकार]

निरदिली यक्षपत्नी

[श्री मनुमदार]

પુસ્તક : ૧૦

વર્ષ : ૫

ડિસેમ્બર. ૨૬

અંક : ૩

અરણ્યાની

અરણ્યાની, અરણ્યાની ! અમ સમક્ષ
તું અંતર્ધાન ધ્યાય તે પૂર્વે શું તું વનમાં
નહિ જશે ? શું તું જીતી તો નથી ને ?

જ્યારે વૃષભ નાદ કરે છે ત્યારે
કીસીક પોતાની ઝાંઝપખાજ લોડે નાચતું
નાચતું પ્રતિધ્વાય કરે છે ; એ વેળા
અરણ્યાનીને અતિ મોદ ઉપજે છે.

ઝાંખી સકોરાની સધ્યામાં ચરતાં
દાર અને ઝાંખડીઓ નજરે ચડે છે.
અરણ્યાની ત્યારે પોતાના કચડ કચડ થતાં
શકટ ઘર તરફ વાળે છે.

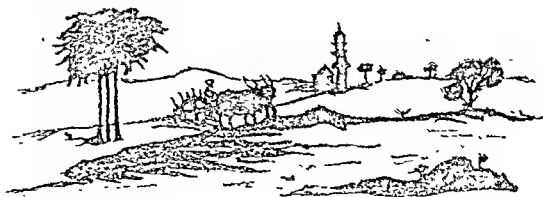
કોઈ એક માણસ પોતાની ગાયને
બોલાવે છે, બીજે કોઈ વૃક્ષ પાડે છે.

વનભટક ચીસ પડતી હોય તેમ લણકા
સાંભળે છે.

હિંસ પશુઓ જો કે આપણને હણે
છે તોપણ અરણ્યાની જરાકે તેમને
અપાય કરતી નથી, ચાલો આપણે
એમનાં મીઠાં ફળ પ્રાણીએ અને મુખેથી
વિશ્વામીએ.

કસ્તુરીવાસિત, મધમધતી, અન્ન
સમૃદ્ધિવાળી પૃથ્વીની કોઈ કૃષિકાર
ન ખેડે તોપણ વનપશુઓની માતા
અરણ્યાનીનો જય હો જય હો !

અશોક

મારો કંકા

માર્ક હેમ્મર્ગના

લેખ પરથી -

રજુ કરનાર

ચાંપશી ઉદેશી

આટલાંટીક અને ભૂમધ્ય સમુદ્ર મળે છે ત્યાં ટેન્જઅરના અખાતમાં આવેલા મોરકંકાને કિનારે જ્યારે મેં પગ મૂક્યો ત્યારે મને લાગ્યું કે જાદૂથી બદલાઈ ગયેલી કોઈ જૂદી જ દુનીયામાં છું ! આ દુનીયા જાણે ઈસ્લામની, અહ્માદની, ક્રિસ્તનની અને “અરેબીયન નાઇટ્સ”ની બનેલી લાગી. જ્યાં જોઈ ત્યાં સફેદ કપડાં પહેરેલા મુરો ઉંચી દિવાલોવાળાં, સપાટ છાપરાંવાળાં અને બારી રંગનાં બેઠી મકાનો, ખચ્ચર, ઉટ, ગધેડા વિગેરેની પીઠ પર લાદેલી ટોપનોઓમાં ભરેલી વેચવા માટેની વસ્તુઓ, મસક લઇને જતા બીસ્તીઓ ; એ બધું નજરે પડતું પણ સાથી વધુ આકર્ષણ કરનાર તો બજાર હતી જે આ નવાઈ જેવા જગતા જીવનમાની સર્વ વસ્તુના પ્રદર્શન સમી મને લાગી

ને સંગીત તો લગભગ બધે જ. અનેક વાર આરબના કર્કશ સુરો ને કોઈક કર્ણ-રસભર્યા સંગીત ધ્વનિઓ મારે કર્ણપટે અથડાતા દોલનો, અવાજ, વાયોલીનને કાંઈક મળતા આવતા એક જતના વાજાંત્રનાં સુરો અને ત્યાંની પીપોડીઓના અવાજ વારંવાર સંભળાતા. થોડા સમય પછી હું “મારકેસ્ચ” નામે નવાઈ પમાડે એવા મુરીશ શહેરમાં

ગયેલો ત્યારે મેં ત્યાંની મુખ્ય બજારમાં અસાધારણ સંગીત સાંભળેલું. પીપોડીવાળા-ઓની, વાયોલીનવાળાઓની અને દોલવાળા-ઓની જૂની જૂદી ટોળીઓ લગભગ દરેક ઘરને બારણે બેસી પોતાનું મિશ્ર સંગીત ચલાવતી અને આજુબાજુના વગાડનારાઓની સ્હેજ પણ પરવાહ રાખતી દેખાતી નહિ ગાનારાઓ મોટે અવાજે ગાતા ધર્મગુરુઓ લાગણીભર્યા સ્વરથી કુરાનના ફકરાઓ બોલતા સર્પનો બેલ કરનારા વાંસળીમાંથી મધુર સુરો કાઢી સર્પને નચાવતા

મને લાગે છે કે મુર લોકો સંગીતના ખરેખરા શોખીન છે. આટલાસ પર્વતનો પાશા સેયદ ગલોઈ, જે અરેબીક કળાઓનો જખરો આશ્રયદાતા છે તેણે ઇજીપ્તમાં કેટલાક જણને ખાસ સંગીત શીખવા મોકલ્યા હતા અને સંગીત શીખીને પાછા આવ્યા બાદ પોતાની પહાડી પ્રજાને એ સંગીતની લગની લગાડવાના કામ માટે રોક્યા હતા. આરબ ગાનારાઓમાંના કેટલાક તો અમીરોને બારણે બારણે ગાઈ આપે છે અને તે વડે પોતાનું ગુજરાન સારી રીતે ચલાવે છે. તેમનું આ સંગીત ઉંચે અવાજે ગવાય છે ને સુધરેલા દેશના સુરોપીઅનને કદાચ ન ગમે તેવું હોય

ટેન્જઅરનો અખાત

આઠલાસ પર્વત

છે, પરંતુ તેમાં અચુક પ્રાચીન અને કશું તત્વ રહેલું હોય છે, જેથી તે સાંભળવાનું મન થાય એમ છે.

ત્યાંના એક જાણીતા પાશ 'ને હું' મળ્યો ત્યારે તેણે મને ગાવાનું કહ્યું. મેં જણાવ્યું કે મને અરેબીક સંગીત આવડતું નહોતું તેણે કહ્યું કે "ગમે તે સંગીત ત્યાંથી વાજતું પર તમારી ઝડપે ચાલતી આગળીઓ જોતાં પણ હું આનંદિત થઈશ" મેં ઝડપમાં ગાયું તે આનંદ પામ્યો અને ત્યારે સંગીત પુરું થયું ત્યારે તેણે મને પહોંચના વલ્લુકરોએ બનાવેલી એક સુંદર રંગીન શેતરંજ બેટ આપી

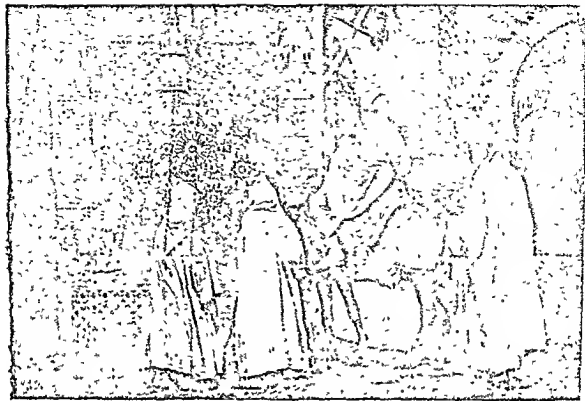
મોરોઝકામાં જો તમે ઝપાટાબંધ મુસાફરી કરશો તો આનંદને બદલે કંઈ પામશો જો પુરતી ધરસદ મેળવીને ત્યાં જાઓ તો જ આનંદ આવે

મોરોઝકામાં ફ્રેંચોએ ઘણો મુધારો દાખવ્યો હશે જણાય છે સુંદર પહોળા રસ્તાઓ તેમણે બનાવ્યાં છે, સ્વચ્છ અને વિશાળ 'હોટેલો' વસાવી છે અને રહેણીકરણી તથા કેળવણીમાં વિકાસ આણ્યો છે. આરમ્ભ સાથે તેમની મેત્રી પણ ખાસ નોંધ લેવા જેવી છે. મુસાફરોને માટે ફ્રેંચોએ મોટરોની જગતી સગવડ રાખેલી છે.

મુર લોકોની ભવ્યતાની, સુંદર રીતભાતની અને તેમના બાદશાહી દેખાવની મારા પર ઘણી અસર થઈ. તેઓ કાળને લગતી દરેક વસ્તુ માટે અને કાળના અભ્યાસીઓ માટે જગત્ માન ધરાવે છે અત્યાદ્યંત તરીકે

કાળને માન આપનાર બવ્ય મુર

આટલાન્ટીક કિનારા પર આવેલા રહ્યત નામે એક સુંદર શહેરમાં બનેલો બનાવ હું અત્રે ટાકીશ. આ શહેરમાં એક ફ્રેંચ હોટલની મેનેજર-બાઈને એ શહેરમાં શું શું જોવા લાયક હતું તે પૂછતો હતો ત્યારે લાંબો કાળો જાઓ અને જરીની યાત્રાવાળું સફેદ બાઈટ પહેરેલો એક નાનો મુર યુવાન અમને વાતચીત કરતાં સાંભળી રહ્યો હતો. એ બાઈએ મને ત્યાંના પ્રખ્યાત મુરીશ બગીચો જોવાની સૂચના કરી તે દિશાએ આગળી ચીધી. પેલો મુર જુવાન તરત ત્યાં આવ્યો અને ભાગીતૂટી ફ્રેંચ ભાષામાં મને કહ્યું કે "હું" આપને બગીચો અને મ્યુઝીઅમ (સંગ્રહ સ્થાન) બેઝ બતાવીશ. ચાલો, મારી સાથે."

કરીગરીના નમુનારૂપ એક કરો-“દિગ્ધ”મા

કારણ કોઈ હુમામખાનામાં જઈ માટે ‘ટર્કીશ
ગાય’ લેવા નોંધાયે.”

મેં ધાર્યું કે તે કોઈ મોટા અનીચું હશે,
પણ હોટલમાં જ્યારે તેના વિષે મેં તપાસ કરી
ત્યારે મને જણાયું કે તે અન્નરમાં શેતરૂં
વેચનારો એક વેપારી જ હતો. તેને માટે
માન ઉપગ્રવનારું તો એ દણું કે નેણું મને
પોતાની દુકાને લઈ જવાનો કે પોતાને ત્યાંથી
ખરીદી કરવ આદિ લગ્યાવગ્યાનો જગ પણ
પ્રયત્ન થયો નહોતો. પરંતુ તરફ મમતા ને
વિવેક અતઃપ્રવામાં જ તેણે આનંદ માન્યો હતો.

મોરકાના શેતરૂં વેચનારો નો શાહનશા
જેવા છે, તો ખુદ શાહનશાઓ કેવા હશે ?
અરે ! તેઓ તો લગ્ન અદ્યુત મકાનોમાં
જગરા કાઢ્યાથી રહે છે. તેમના મહેલામાંના
આસપાસના વિશાળ ઓગ્રાઓમાં રવજડીત
લાદીઓ નચે પડે છે. અંદગી માટે મુંદર
ઘાલવાવાળી જગ્યા જણાય છે. તેમના
અગીઆઓ નારંગીના કાંઠાથી અને મદકની

વેપારીઓ પણ શાહનશા જેવા લાગે છે.

અરેઅર, તેની સમ્મતાએ મારા પર ઉંડી
અસર કરી. મને યશું અતાવ્યા પછી કોઈ
શાહનશાની ટમે મને અગ્રામ કરી હતું.
ત્રીવગીર છું કે મારે હવે જુદા પડ્યું પડ્યું,

જુરુમુથી ભરપૂર હોય છે મહેલમાં નાના ખજાખજા વહેતાં ઝરણાંઓ અને રમ્ય શીતળ નળાવો આ જગ્યાની મુન્દરતા અને અદ્ભુતતામાં વધારો કરે છે. આનો એક મહેલ મેં જોયો તોમા સાત નહાવાના ઓરડાઓ હતા, અને દરેક ઓરડામાં બે હોજ સામસામી હતા. એકમાં સાણુ લગાડી, બીજામાં એ સાણુ ધોઈ સ્વચ્છ થવાની ક્રિયા થતી જે હોજના પાણીથી આપણે સાણુ લગાડ્યો હોય તે જ પાણીથી એ સાણુના શીણુ ધોવા એ મુરોને મન એક ગંદી ટેવ છે

હું ટેન્ડઅરમા હતો ત્યારે ત્યાના એક મુરીસ પાશાએ ભારી પગેણાચાકરી પોતાના મહેલમા અચ્છી રીતે ફેરવી તે છ પુટ ઉંચો લખ્ય

ટેન્ડઅરની જામરનો એક ખુનો

મુરીસ અનીરના રતનગીત મહેલનો એક બાગ લુવાન હતો. જ્યારે પોતાના જગદુ જેવા સફેદ ખચ્ચર પર કીરમછ રંગના ઉંચા છત્ત પગ તે બેસતો ત્યારે તે અદ્ભુત લાગતો.

મુર લોકો અનિશિસત્કારમા જળજે આનંદ માનનારા છે અને રાત્રે તેમના કોઈ પણ મિત્રને કે કોઈ પરદેશીને મુવાની જરૂરીયાત પડે એ માટે એક બે મુવાના ઓરડાઓ અલાહેદા તૈયાર જ રાખે છે.

મને જણાયું કે મુર લોકોને સાદા કરણ જનક સુગ શબ્દ પસંદ છે. તેમની પોતાની કારીગીરીમાં અને સંગીતમાં વિપથની ગદનતા દરતા કગમન જ વધારે જણાય છે.

મોરોકકોમાં બીખારીઓ
પણ એક જાતના સંગીતથી
બીખ માગે છે, કોઈ વાર તમે
તેની એકાદ સાંકડી ગલીમાંથી
જતા હો ત્યારે મસ્જિદની
ખારીમાંથી કુરાનના ગવાતા
ફકરાઓ ઓયીતા તમારે કાને
અથડાય છે, અને બજારમાં
થતો મોટો ગણગણાટ પણ
સંગીતયુક્ત જ છે.

મોરોકકોના બીખારીઓ
વિશે એક જાણવા જેવી વાત
છે ખચ્ચર પર એટલો કોઈ
અમીર બીખારીઓને બીખ
આપે, એ બીખમાંથી પેલો
બીખારી પોતાનાથી વધુ
ગરીબને અમુક ભાગ આપે
એ ભાગ મેળવનાર પોતાના
ભાગમાંથી કોઈ વળી પોતાથી
યં ગરીબને આપે !

સરહ વસ્ત્રવાળા મૂરો, ઉંચી દીવાલવાળાં સપાટ
છાપરાવાળા તથા બારી વચરના ટેન્ચઅરના ઘરો

કુચ કરત 'રીફ' પાયદળ

આજનો કવિ.

લેખક રા. રા. "ક્રાકિલ"

"Never take him on trust it is blasphemy to the spirit of criticism to do that with any critic."—

George Gainsbury.

x x x

આજાં અજવાળાં આવે,
ધારે સૌ અમંગ ઉમંગ,
કઈ કુકુમપગલાં પડતાં,
પૂવે રંગાયાં શુભરંગ;
ઓ કવિ! જીવો આકાશે,
પાછી ઉતરે-અમંગંગ;
હો! મણુના બહાણાં વાય

x x x

પૂવે સૂર્યોદયનાં ખીછા ચોપટીઆં,
રંગે છે દેવના ઉતારા રે લોલ

ખખરદાર

'કવિની કવિતા સમજવા વા એની અતર લાગણીઓને ઝીલવા સામાન્ય મન કરતાં વ્યક્તિને વધુ સંસ્કારથી અને વધુ ઉંચે ઉડતું નેહએ, કવિની ગગનચૂગળી કષ્પનાના અનુભવના દિવ્ય રંગો, સાથે કવિની અપૂર્વ કળામાં ઝીલાતી કવિતા, એને સમજવા અને ઝીલવા માટે કેવો અભ્યાસ નેહએ એ શુ સંસ્કારી મનને કહેવું પડશે!

કવિતા સમજવી સહેલી છે, છતાં એને સમજવાને જેટલા અભ્યાસની જરૂર છે એના કરતાં

એના આદર્શો મનને હેયે ઉતારવામાં મુશ્કેલી એ છે.

કવિતા કરતા કવિતા કરનાર કે રચનાર કવિના હૃદયને, એમના વિચારોને, સમજવા અને ઝીલવા તેમજ મનહૃદયે એમનું હૃદય ચિતરવું એ તો અશક્ય જેવું જ છે. ને કે ધણીને મન એ વાત સહેલ પણ હોઈ શકે

આજે ગુજરાતના આજનો કવિ The Poet of the timesની ઓળખ ગુજરાતને આપવા આદું છું

આજનો કવિ એ એક નવો પ્રકાર એના ભણકારને શબ્દેશબ્દે સાહિત્યવિદ્યાસીઓ વિચારશે કે આજનો કવિ કોણ? આજે ગુજરાતને આરે રસબર અવનમી બસરીઓ વાગે છે. ઉરકોકિલ ના ટહુકા રટ્ટકે છે. હૈયામાં રસની રસછેળ છછળે છે સ્વપ્ના છવતાં થાય છે. પળે પળે નવા રંગો પ્રગટે છે એવે સમયે કોને કહેવો આજનો કવિ?

આજનો કવિ એટલે આજનું 'જીવન' એ જીવનનું જીવન for hours નહીં પરંતુ for all times! આજનો કવિ એટલે આજના મહાત્મને ઉપાડતો કે અજવાળનો સૂર્ય જેના ગીતોમાં જીવન હોય, જેના શબ્દોમાં બળ હોય, નેરા હોય, વિચાર હોય, જેને શબ્દેશબ્દે જીવનમાં ચેતન રેડાવું હોય, નહિ એને ઉદ્દેશીને જ કાઈ કહેવું હોય

કુટી મત્રો સહજ કરતું આ મરેલાં
ને શુષ્ક સૌ જાગરને કરતું રસીલાં
એવું ચૈતન્ય પ્રગટાવતો, એ ચૈતન્યમા ભાવના
પરી, જાતાવતો હોય શુભરાતનો કોઈ નવજીવનનો
ભવ્ય પ્રદેશ એવો કવિ તે આજનો કવિ.

એવા કવિને કાળે કવિતા છે,
કળાના વિલામી કાળે કળા છે,
રસના રસીયા કાળે રસ છે.

જેની કવિતામાં કવિત્વ ઉભરે, જીવન ઉછળે
રસના દ્વારા ઉડે, અનુભવનું ઓળખુ ચમકે,
રૂપનાના ચમકારા થાય, એવી કવિતા તે
આજનો કવિની

જે શુભરાતને સંદેશો આપે, પોતાના
જીવન, શુભરાતમાં પ્રાણ સચારે, જેની

કવિ અખરતાર

આંતરજ્ઞતા હોય શુભરાતને જીવનું કરાગી, એવો હોય
તે આજનો કવિ પ્રજાનું રૂપ જાણી એને એવું
જીવન આપે, જેનું જીવન હોય કવિતા, તે કવિતા
જીવવા કાળે જીવે, સાહિત્ય અને જીવનને
અભ્યાસી જાતી, એના આંતરપટમાં ઉતરી
કેડા અવનવા ઓળસે ચીંતિતઃ જગતને
કેડું નુતન અજવાળું આપે તે આજનો
કવિ.

ઉપાનાં અર્થાં કિરણોમાં,
જે ન સમાવે પોતાની આત્મજવાળાને;
પણુ રેડે સવિતાના ઉર્જિત કિરણોમાં:
આત્મજાંતરનો દિવ્ય પ્રકાશ,
તે અજવાળે ગિરિ અને ગંધર્વ;
સાહિત્યના ને જીવનના

શુભરાતના આવા કવિને ઓળખના શુભરાતના
વિદ્વાનેએ પક્ષનો પડદો છાડવો પડશે. એ જ
પક્ષપાતને કારણે શુભરાતનું જીવન જૈરાવ અધારા
માં ચમકારા મારે છે એવો ય સમય આવશે,
જ્યારે એનાં ઓળસની કિરણો શુભરાતને હૃદયે
હૃદયે જવાશે, પ્રજા એને
પૂજશે. અને મધ્યાને
તપતાસૂર્ય સમી શુભરાતને
અખડ મકાશ આપશે,

તે કે આજે ય એનો પ્રકાશ શુભરાતને દેશે
હૃદયે જવાશે છે, છતાં સ્પષ્ટ રીતે પૂજતાં કે
એવું નામ ઉચારતાં જીવ તથાને ચોંટે છે કારણ કે
આટલું સત્ય કહેવાનું આપણામાં જાજ નથી.
આજના રીકાર્ડોનો કહેનારાને જાણ છે, કારણ
આજના કવિને કોઈ સાક્ષરે નથી કોનો “અમી
વર્ચસુ ચંદ્રસાગ” કે કોઈ દીનેરા વિવેચીએ નથી
ઓળખાવ્યા કહી “કવિરાય” પરંતુ કોઈ રાષ્ટ્ર
ચીનોના પ્રકાશને કહી કવિને આજના કવિઓમાં
શ્રેષ્ઠ અને બી. મરત કૃષ્ણે ઓળખાવ્યા એમને
“યુગકવિ”

આજનો યુગ એટલે ગાંધીયુગ આજનો
યુગના દિવાકર તે ગાંધીજી એમને કિરણે કિરણે
જ્વાલતા દીના પ્રકટે છે એમને રંગે જ્વાલતા

કપા રંગાય, એમના તેજો, શુભરાતનું. પ્રભાત
 ઉડે. આત્મનો યુગ-એમના, નામથી અંત વિચારથી.
 યોગખાસો. એવા યુગનો યુગકવિ એટલે. યુગનું
 જીવન જીવી પોતાના હૃદયપર આપે. યુગને યુગ
 કાળે યુગસંદેશ. જેનો મુદ્રાલેખ હોય "જીવન
 કરતાં જગ વધારે" જે ઇગતા સૂર્યનાં કિરણે રહેતો
 હોય પોતાના આત્મજીવનનો આત્મપ્રકાશ ને
 પૂર્વ જીવન આપનો. હોય જીવનના જોરવને
 આધીનકરે હૈયે

આવો કવિ ને કાણુ ? અને શુભરાતને દેશે
 " રંગે-રંગે રેવના ઉતારા રે લોલ." જેમ શુભરાતથી
 હૃદયનો માધ્યમ દુર મટોસેને આરેથી પોતાના હૃદય
 નીખાના તારે શુભરાતમાં જીવન બારનાર કવિ, ને
 આત્મનો કવિ

કવિવર ખગરદાર

૧. . . :

આવા શુભરાતના કવિને શુભરાતે ભેગું એવો
 પીઠાનો નથી ત્યારે ખગરદાર એટલે કાણુ ?

ખગરદાર એટલે આત્મનો યુગકવિ
 ખગરદાર એટલે શુભરાતનો ઇતિહાસ
 ખગરદાર એટલે શુભરાતનું નવજીવન.
 ખગરદાર એટલે નવયુગનું નવજીવન.
 ખગરદાર એટલે જીવનું સૌર્ય
 ખગરદાર એટલે પ્રણયમંદિરનો ફીલગુફ
 ખગરદાર એટલે નર્મદ અને હવિલાસ
 ખગરદાર એટલે ગેયત્વનો પરમ પલટી.
 ખગરદાર એટલે પ્રજાનું ગૌરવ, કીર્તિ
 ખગરદાર એટલે કવિતાનો પયગામધારી.

આવા દિવ્ય કવિને યોગખાવવા કેવું જીવન અને
 સાથે કેવો અધ્યાસ અને શક્તિ ભેગું. કવિ
 ન્હાનાલાલને યોગખાવતી વેળાં મેં ગાંધીજીની
 નીચલી પંક્તિઓ એમના માટે ઉતારી હતી

કદખના કે શબ્દમાં આકાશના તારા રંગે :
 કાવ્ય એ જીવન બન્યું કે કાવ્યજીવનમય કવિ :
 ત્યારે ખગરદાર માટે :
 સૌર્ય રંગો શા ભર્યા, ને આત્મની પીઠી થકી
 કાવ્ય ને સાહિત્યને તું દિવ્ય મંથનમય કવિ :
 કારણ :

જીવજીવો મહેકી છતાં, કોકિલાં ટહુકી નહિ ;
 મોરલી તારી મધુ, શુભરાત જીવરાવી રહી

ત્યારે શુભરાત

તારી કવિતા ચૂમતાં, શુભરાત આંધુને લહે ;
 જ્યાં તું વસે શુભરાત, ધારી ગીત શાં આતો ફેરે.

આવા કવિની બાવના મટિ કોસીબના શબ્દો
 વધુ બધ બેસે છે. The gift of imagination
 is the highest sense of the word

(૫)

કવિની કાવ્યરસિકા અને વિશ્વાસિકા પ્રગટી
 એ કાળે ગોવર્ધનરામ ઉત્તર અવસ્થાએ : કલાપીના
 અવસાનની તાજ છાપ. નર્મિદરાવની કિતર
 અવસ્થાની રાજ્યાત અને શુભરાતના એક સમર્થ.
 ટીકાર તરીકે સાહિત્યનું મંથન તેઓ કરતા. કવિવર
 ન્હાનાલાલનો ઉગતો કાળ કાંત અને રજૂજીતરામના
 એમની મંત્રસાના લેખો

આ પછી તુલન પ્રકારો પ્રકારાની પ્રકાશિકા
 પ્રગટી કરેનું આત્મજોગ્ય શુભરાતમાં પયરાયું
 આ સામે કવિ ન્હાનાલાલનો યુગ મંદારી તે
 ૧૯૧૫ સુધી. એમાં કેટલાંક કાવ્યો, ન્હાના ન્હાના
 રાસ અને જ્યાં જ્યાં તેમાં અમર પુસ્તકોએ
 કવિને દિવ્ય સ્થાન અપાવ્યું

૧૯૧૮ માં બારતમાં નવો યુગ મંદારી. એ
 નવા યુગની ચૈતન્યમૂર્તિ તે ગાંધીજી એટલે
 ૧૯૧૮ થી ૧૯૨૩ સુધી ગાંધીજી બારનવામાં

સૂર્ય સમા મધ્યાને તપતા. એવે સમે ખમર-
દારનો ભારતનો ટકાર કે દૃઢચટકાર મગદયો.

આ સમયે કવિ ખખરદારનાં કાવ્યો, એ ગુજરાત
એ ગુજરાતને યજ્ઞકુંડે, દેવીનું ખપ્પર મગદયાં,
જેમણે ગાંધીજીનું દૃઢ ડોલાવ્યું, ગાંધીજીની
આંખમાં યે એક અશ્રુ આશુ ટપકી સરી પડ્યું. મળ
ધેલી બની. કવિ સૂર્ય સમા પૂનવા લાગ્યા.

કવિ ખખરદાર અને ન્હાનાલાલ બન્ને સરખી
ફમરના. એક યુગમાં જન્મેલા, અને બન્ને યુગના
સૂર્ય, અદ્ર. એમનું આજે અખોલાપણુ એથી
ગુજરાતને કેટલું રોપડું પડે છે, એની શું એમને
ખખર નથી?

ન્હાનાલાલનો ગુજરાતનો તપસ્વી, ખખરદારનો
મળાનનો તપસ્વી એના પ્રતિ કાવ્ય (Poetry) કે.
ટે. ડ. રોડની વગીલાત, તપસ્વીના તેજ યજ્ઞ આઘાં,
એના પ્રતિ ઉત્તરે કુકુટ હીક્ષા ગુજરાત પ્રીકાના
રને ચડી.

કવિ ખખરદારે પ્રભાતના તપસ્વીમાં ગુજરાતને
કવિતાના સાચા સંદેશ આપ્યો. કવિતાને જીવન
આપ્યું. કવિતામાં પ્રાણુ રેડી ગુર્જર કવિતાના પ્રજ્વેતા
બન્યા કે હ રોડના કવિતા મટિ (૬) નવ પ્રજ્વે,
કવિ મોટાલાલ (ખખરદાર) નું કાવ્યમળન.

“કાવ્ય ને સાહિત્યનો તુ દિવ્ય મધનમય કવિ.”
એવાં વાક્યો ઉચ્ચારી શકાય, એવો રસપૂર્ણ,
વિવેચનમય, કવિતાના ઝીણાં મૂળોની ઉજાણથી
ચર્ચા કરતો લેખ સાહિત્યમાં “કવિતા અને અપવા-
અથ” ને નામે પ્રકટ થયો.

કવિતાના દેહ મટિ રંજિતલાલની ચર્ચા પછી,
અને કવિતા અને સાહિત્ય જેવા અનુષ્ઠ મયમાં
રૂઢી ગચ્છેલી ખીના ગુજરાતને આપનાર તે આજના
કવિ, કવિવર ખખરદાર.

(૬)

ખખરદાર અને ન્હાનાલાલની ભારતી જુદી
જુદી છે, છતાં એટલું તો અચ્ચ કે કવિ ખખરદાર

વિચારો મટિ રાખેને છુટી નાખે, અને કવિ
ન્હાનાલાલ રાખે મટિ વિચારોને. એક બાપ
જૂખ્યા ત્યારે ખીલ રાખેલાલિત્યના ઉપાસક છે.

આવા સમયે કવિ ન્હાનાલાલના પ્રતિસ્પર્ધી
જન્મ્યા કવિ ન્હાનાલાલના ગરબા હવે. કવિ
ખોટાદારના કહેવાયા. ત્યારે ગુજરાતનો યજ્ઞકુંડ,
એ ગુજરાત, દેવીનું ખપ્પર એને આંદ્રી નય એવાં
કાવ્યો હજી ગુજરાતમાં પાક્યાં નથી. પછી દુરખીનને
વેપે બસે કવિ નરસિંહરાવ ભાઈ ખખરદારનું
જીવનથી ગુજરાતનું ખીત દત્તપતરામને આપેડે અટકે,
પરંતુ હવે તો એમની આવી ટીકાઓથી એમનું જ
પાણી મચાય છે. કારણ હવે આ વિશ્વસિકાની
સમાલોચનાના દિવસો નથી.

(૭)

૧૯૦૨માં કવિની કાવ્યરસિકા પ્રગટી. નવા
જતા તે યુગના યુલ સમા કવિવર દત્તપતરામની
છાપ એના પર તરતી.

૧૯૦૫માં કવિની વિશ્વસિકા પ્રગટી. નરસિંહ
રાવની સ્વયં જહેરાતની આલોચના. છતાં કવિનાં
દિવ્યવક્ત્રી ચિત્રો પ્રાગને ઘેર ઘેર છરાયા.

૧૯૦૭માં કવિ મકાશિકાથી પ્રકાશમાં આવ્યા
કવિનાં આત્મનેજ ગુજરાતને ચારે ખૂણે છરાયા.
ત્યારથી ખખરદાર મનાયા કે એ એક ગુજરાતના
આસાબધી કવિ છે.

૧૯૧૬માં ભારતના ટકારને પ્રકટ કરી, ગુજરાતને
દૈવેથી હરિલાલ અને નર્મદનાં સ્વપ્નાં જૂલાની ગુર્જર
સૌર્યને જીવનું કથું.

૧૯૨૦માં કવિએ સાચી કવિતાનો પયગામ
આપતા કુકુટ હીક્ષા અને મળાનનો તપસ્વી પ્રકટ
કર્ષા.

૧૯૨૨માં કવિતાની શુદ્ધ ચર્ચા કરતો કવિનો
અમર લેખ “કવિતા અને અપવાઅથ” પ્રકટ થયો.

૧૯૨૩માં ગુર્જર સાહિત્ય સાતમી પરિષદના સાદિ
વિશ્રામના પ્રમુખસ્થાને આધુનિક સાહિત્યનું મંથન

કરતાં, ગુજરાતીમાં પણ ખૂબે વર્ષ છે એવા સંદેશો આપ્યો.

૧૯૨૬ની શરૂઆતમાં કલિકાતા સ્વરૂપમાં કવિએ ગુજરાતને પ્રેમકોષ આપ્યો.

“જંધી બ્રહ્માંડના ભેદો ખૂંધ્યા છે ચરમમાં મારી” એ કવિનયનની શ્રીલસુરી સમન્વિતી.

હજી-૭-૮ પુસ્તકો અમુક છે-એવું એમના મિત્રોનું અને મારું માનવું છે. અને એવું એમનાથી પણ ગુજરાતમાં ધણાને નજીવા મળ્યું છે. ગુજરાતને એથી યે વિરોધ એમનાથી આશા છે.

(૮)

રમણભાઈ નવચેતનના કિનાળી અંકમાં જુદા ગુજરાત ઉપર લેખ લખે. કવિ એમના પ્રમુખ પણ દેહળ બરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં એ જ ભાવનાને કવિતામાં અતિ સુંદર રીતે ગ્રુથી મોકલે. રાષ્ટ્ર જીવન જ્યારથી ભારતમાં જીવવા લાગી ત્યારથી કવિના રાષ્ટ્રે કહ્યું તે “જગતના પરિવર્તનકાળે દેશ દેશનાં કવિઓનાં હૃદય ધધાળી હૃદયો છે, તે બરડા કવિઓનાં દિલ પણ રોલાયમાન ધાય એ સ્વાભાવિક છે.

ઉરદુ સાહિત્યના મુકુટમાળી કવિવર ઇકબાલ રાષ્ટ્રગીતમાં કવે છે.

ગુરખતમે હો અગર હમ,

રહેતા હય દિલ પતનમે-

સમન્ને હમે વહીં તુમ,

દિલ હો જહાં હમારા.

આ વિચારો કવિ ખજારદાર તુરી જ રીતે વર્ણવે છે. રમણભાઈ જે વિચારો લેખમાં આલેખે, કવિ ખજારદાર તેને કવિતામાં ઉતારે છે.

ન્યાં ન્યાં વસે એક ગુજરાતી,

ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત,

ન્યાં ન્યાં ગુજરાતી બોલાતી,

ત્યાં ત્યાં ગુર્જરી મહોલાત,

સરખાવો ખનેની બાવના. એક ઉરદુ બાપા છે, ધારે બીજી ગુજરાતી, એ લક્ષ્મી રાખલે.

ઈકબાલ કવમી ગીતની શરૂઆતમાં કવે છે.

ચીનો અરખ હમારા, હિન્દોસ્તાં હમારા,
સુસ્તિમ હમ પતન હય, સારા જહાં હમારા.

આ બાવના કવમને માટે મઠી, પરંતુ ગુજરાત માટે કવિ મકઠાવે છે.

ઉત્તર દક્ષિણ પૂર્વ કે પશ્ચિમ,

ન્યાં ગુર્જરો વાસ;

સૂર્ય તણાં કિરણો દોડે ત્યાં,

સૂર્ય તણો જ પ્રકારા.

જેના ઉરે ઉપા હુલાતી,

જેના મુરબન તુલ્ય મોરાત,

ન્યાં ન્યાં વસે એક ગુજરાતી,

ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત.

જરા આગળ વધો.

ગુર્જર ભરતી ઉછળે છાતી,

રહે ગઈ ગુર્જર માત,

જય જય જન્મ સફળ ગુજરાતી,

જય જય ધન્ય અદલ ગુજરાત.

ન્યાં ન્યાં વસે એક ગુજરાતી,

ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત.

આનાં બાવનામય કાવ્યોથી ભરત્ય કવિનો ભારતનો ટંકાર છે. કવિમાં ભાવ છે, જીવન છે, નરોત્તમમાં દેશભક્તિના ઉજાળા છે. રાષ્ટ્રશોધન કળાને અતુસરતું છે. ખજારદારની કવિતામાં રાષ્ટ્રજેનો કે વિચારોનો આડંબર નથી. સાચી વસ્તુ કલ્પનાયુક્ત કળાએ રચાએલી છે. ખજારદારની કવિતા ઉરદુમાં જેને હિકમત કહે છે એવી છે, કૃત નથી.

રાગોર અને ઇકબાલ બંને આજે ભારત-વર્ષના ચંદ્ર, સૂર્ય જેવા. એ બન્નેમાં ઇકબાલ

વધુ કવિ અને ટાગોર કેક વધુ કૃતિસુકે જેવા
શામે છે. આમે જ તકાવત કવિ ખજરદાર અને
જ્ઞાનાવાંશમાં છે

આજના હજગતા વિચારકો કવિ ખજરદારના
પુસ્તકોની સમાલોચના કરતાં, કવિ ખજરદાર
સાહિત્યના કવિતાના કેવા અવ્યક્તિ છે એ બાબે
તો એમના હૈયે હજગતા વિચારે હજગીને ત્યારે જ
શમી નય. એ માટે હ એમને કવિના કવિતા
અને આપણામણ વાળો નિબંધ વાંચવા વિનવતી
કરે છુ

(૨૫)

કવિનું જીવન તેનાં એમાંથી સ્ત્રીત્યાગી છે ઝરની
જીવનવલ્લભ્યોત. કવિની સાહિત્યરોના અને તે
પણ આધુનિક યુગે કવિના સાહિત્યની ધણાએ
સમાલોચના કરી ધણાએ પોતાના વિચારો પ્રકટ
કર્યાં, છતાં ન્યાયી દ્રષ્ટિએ કહેવા વિના રહેવાતુ નથી
કે એ સાલોચના સકુચિત દ્રષ્ટિએ હતી.

એકદર ગુજરાતની કરી ચાકરી હાંજી ગયો.

એ ખજરદારનાં શબ્દો હાજી મહમદ માટે.
એ શબ્દો એમને માટે ન રહે એ ગુજરાતને વિચાર-
વાતુ છે. એમના સાહિત્યને આપણે અતિ ન્યાય
પૂર્વકે અવગણવાતુ છે. એમને યાચ કે એ પારસી
છે એટલે સ્ત્રી નય. કેટલાં માં કોણે ગુજરાતી
કવિઓને ટીકાર મારતાં લખ્યું કે.

એકબુલો મહેશી છતાં કોકિલા દલુષી નહોં,

હાય! એ ગુજરાત! તારી વાટિકા સૂની રહી.

ત્યારે મદ્રાસને આરેથી કવિ ખજરદારે ગુજરાતની
જેતો લાગ અટકાવી. આખી જાતવર્ષમાં રોષ-
ના શાંખો વાગી ત્યારે ગુજરાતે એ વસતના વળા
મણીય ગુજરાતીઓ માટે એ કવો મારગની જીવના
જેવે જાગે કવિ ખજરદારને રાધે કરી આંખોએ
આંખુ પારવા.

કવિએ પ્રમંને લેઈતી જીવતા આવી પ્રવલ
જીવન પોતુ.

ગુજરાતમાં રોષમાં જીવતા પડ્યો કાળે પાંડ્યા ?
ગુજરાતના ભૂતગૈરાનને જીવતુ કાળે કયું?

ગુજરાતને સાચો કવિતાના સંદેશ કાળે

આપ્યા ? સાહિત્યના અતરવટમાં હૈતરી, સાહિત્યના
એને જીવનના રથમાં જોતો, એના ગૈરવમાં

ગૈરવ માની.

જુનો તે કાળના મોજડાં,

ને જુનો અમારો ઘાટ ફેં

આપા કવિ રચાને, હોયો રહી ગુજરાતની રંગ

કરનાર, આજનો કવિ તે ખજરદાર.

(૨૬)

ખજરદારનું જીવન એટલે જ કવિતા

કવિએ કવિતાની રેવાં ગુજરાત કવિયમંદિરમાં
કેવા ભાવે અને કઈ દ્રષ્ટિએ કરી છે, એ ફરી
ગુજરાતને સમજાવતું પટે એમ નથી કલ્પિતમાં
એમણે એ માટે જાણો પુર્વાસો બહાર પાડ્યો છે
જારે કવિએ જેવું કે ગુજરાતમાં પછ શબ્દ જ અર્થ
છે, ત્યારે એને પૂર્ણ કરવા પોતાથી જાનતા પ્રયાસ
કર્યો, અને વિપર્યય માં વળતાં એને માંગે મુશ્કેલી
તેમ જ ગુજરાતી પીગળના ભારે અવધાસ કરી
એમા ઘટના ફેરફાર કરી એમણે ગુજરાતી પીગળ
સાહિત્યને જીવંત કર્યું.

એમણે પોતાના રચેલા છંદોમાં હિંચ, ગ્રોટકેમણી
અદલ, પીરવિનંદ્ય, રાજીવ, જીવનશાસ્ત્ર, વિનય,
વનિત, વિરોધે અનેકો છંદોને ગુજરાતી પીગળમાં
હોતારી ગુજરાતને આજની કરી છે.

વધુ નિર્બોધેસે હૈયે એ વિપર્યય ન ચર્ચાયા હોવા
જ્ઞાત પચિત માટે નસિ હરાવ અને સુકતધારા માટે
સાહિત્યપ્રિયના વિચારો વાંચો તો વમને જણાશે કે
કવિ છંદો પોજવામાં કેટલી સફળતા મેળવે છે.

કવિને કાવ્યસાહિત્યના પ્રિયપ્રાસ બહુ જ
બહોળો છે, એ એમના સમાનમમાં આવનારા
ધમ્મી સારી, મૂનીને બહે છે. જે નવો, છંદ પોને
ચાહે છે, એ છંદના પ્રથમ પોને જ દીકારા બને

છે અને અતે એ છંદ ગુજરાતને અનુકુળ થાય તેવા લાગે તો જ ગુજરાતી ધીમગદ્યરસમાં ઉતારે છે. પરંતુ ગુજરાત પોતે જ સાહિત્યરસિક પ્રજા ન હોવાથી એ ગીતો જેમએ એવાં ગીતાવાં નથી.

(૧૧)

કવિએ જેમની સ્મરણાનુસી લખી છે, એમને સાહિત્યમાં અમર કર્યાં છે. ગોવર્ધનરામના અવસાન વેળા “મીડા મોરડીધર ગુર્જરીના બાહુડા” હાથ મહામંડના અવસાન વેળા “બૂળ કરી જો ધર્મની સોદાગરી હાથ ગયો” કાંતના અવસાન વેળા “સ્વામીના સેવક વ્હાલાઓ ગુર્જરીના માળી કાંત” આવી જ રીતે કવિ નર્મદાગંધર્વ, દલપતરામ, સર પીરજીરાજ મહેતા, દાદાભાઈ નરસિંજી, ગાંધીજી એમની કીર્તિ એમણે અમર કરી છે.

કવિની સ્મરણાનુસી ગુજરાતમાં અજોડ છે. જે છંદમાં કવિ કવિતા ઉતારે છે-રામએ કે એ છંદમાં કવિની અપૂર્વ પ્રતિભા ઉઠી ચૂકી કવિના હૃદયની ઉર્મીઓ જો એવા જ ભાવે ઉતરે તો કવિતા હૃદયમાં ટાંચી જાય છે, અણસરખું નહિ, પરંતુ નિયમિત. એવી જ નિયમિત સ્વરૂપકિતવાળી જીવંતી થતી ઉર્મીઓ તે કવિતા.

આવી જ કવિની ઉર્મીઓ ગીતાવચા કવિ પોતાની ઈચ્છા મુજબ રસની પૂરતી કરે છે. કવિતા કાંઈ માત્ર હૃદયઉર્મી નથી, એમાં અનુભવનાં ઓજસ અને હૃદયનાના રંગો હોવાથી પ્રજાને તદ્દુભરી લાગે છે.

આવી ખગરદારની કવિતામાં જે વ્યક્તિઓ ઉતરી જીવંતી થઈ છે, એ ગુર્જર સાહિત્યમાં અમર બની છે અને રહેશે.

(૧૨)

આજના હજીજા વિચારકો વિચાર કર્યો વગર ઉપમાઓ આપવા સકાયાતા નથી. કવિને કવિ

સુધે કહેવા કે પ્રયગામધારી કહેવા એ તો આજે રમત જેવી વાત છે. પરંતુ ઉપમાઓ આપ્યા પહેલાં વિચારવું જોઈએ. એ ઉપમા અપાય એમાં જેને મન ઉપમા થોડાવ્ય એના કરતાં એ પાતાની શક્તિનું જ પ્રથમ માપ છે.

મેં કવિવર ખગરદારને કવિતાના પ્રયગામધારી કલા તે નીચલી ક્ષારસી મહાકવિની પંક્તિને અનુસરીને જ.

શાયરી કુંકવસ્ત આઝ પ્રયગમ્બરી

કવિતા એ પ્રયગમ્બરીનો અર્થ છે. એ અર્થ જોઈએ જ કવિ જગતને બ્રહ્મલીલાના સદેશા આપે છે, અને જગત ઉપર છવાયલા અધકારમાં તેજસિખા મનઠાપી શકે છે. આજ રીતે કવિ ખગરદારે ગુજરાતી કવિતાને અધકારે ગથડાવી જોઈ અને ગુર્જર મંત્ર પ્રમમાં પરી સાચી કવિતાને બૂલવા લાગી, ત્યારે કવિએ પ્રતિકાષ્ટના સ્વરૂપે કવિતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમન્વયવા સાચી કવિતાનો પ્રયગામ આપ્યો.

કવિના કટાક્ષ અને સદેશા કેવા છે તે જાણવા પ્રજાતોને તપસ્વી અને કુકુટ દીક્ષા વાચવા જોઈએ અને એને સમજવા “કવિતા અને અપદ્યાગ્રહ” ને મનનપૂર્વક વાંચી જવું જોઈએ. જેમકે:—

કવિ ન્દાનાલાલનું સંબોધતાં.

પણ અભાગ્ય અમારી ગુજરાતના;
કે તારા દુરાચારી મહામત.

તોડયાં તુટયાં નહીં,
ને સૌએ એ તારા મહામત સામે,
ધારણ કર્યું નિરાશાનું મૌનમત.

* * * *

એક વચની શમે પણ વીરા!
લોકવચનને સારકાચું હતું એકદા,
ને હૃદય ચીરાતા ધાના હોય,
અમીને પણ તોડયું હતું સંસારમત
શમે થ તોડયું ને કૃષ્ણે થ તોડયું,

પણ ન તુટ્યાં તારાં એક મહાનત
કુકુટકુકિયા શબ્દધ્વાનાં

સાચી કવિતા સમન્વિત

મૂર્ચના કિરણે કિરણે
પ્રેરણા અને સૌન્દર્ય સમાયલાં છે;
પણ કળાવિહોણાં સાદા કાચમાં,
એ કિરણુનું રહસ્ય કે સૌન્દર્ય
કદી પકડાયછું હીકું છે?
એ તો કળાવિશુષિત લોસકમાં જ

* * * *

વિભુ કૌથી છુદો અને પર છે,
તોપણ વિશ્વમાં જકડાયેલો છે,
તો વિભુના સંસ્થાપકોને,
કક ફવતી શે હોય વાગ!
શુભ્રતામાં નાખીએના યુગ એકો છે,
સાચના આશ્રય નથીત રૂપે ગત છે,
પણ કુદરતના પરાતકુંગી બાળક
તારે યે સાચના હજી પ્રલયોગ સાધવા છે?

(૧૩)

કવિનં આર્ષાનું અનન્ય દ્રષ્ટિએ અન્યોક્ત્યા.
આજે કવિ અને શુભ્રતા, એ એક વિચારવા જેવો પ્રશ્ન
શુભ્રતા શું કે જાણવર્ધ. કવન નન કે, રસ;
એનું અભિમાન એ તો એશીયાના નમસ્કાર
છે. આને કાચે જગતમાં ફેલી આર્ષા ખીલેલી
કળાને પુરેલો ન્યાય મળેલો નથી. આને ગણે
અનેક દ્રષ્ટાંત ઉરડું અને ફારસી ભાષામાં જગમહેર
છે ગાલિબ એક ફારસી ભાષાના સર્વોત્તમ કવિ
હતા, છતાં ઇરાનીઓએ એમને કવિ સ્વિકાર્યા નહી,
કેમકે એ ભારતવર્ષના કવિ હતા, ઇરાની ન હતા
એ વત તો ફરસી રહી. આજે પણ જાનવવાળા
કવિઓ દિલ્લીના કવિઓને સ્વિકારેલો નહિ. આજે
કવિનં હકાલકે જગતકવિ છે. છતાં જાનવવાળા

કે દિલ્લીનાજા કહેશે, એ "તો ખીચારા લાહોરના, એ
શું જાણે કે ઉરડું કવિતા કેવી હોય? એ શું જાણે
કે ઉરડું કવિતાના રંગ અને બૂ કેવા હોય?" આજ
ચિન્હ શુભ્રતાની જામાં દેખાય છે.

કવિ ખમરદાર જેવાં કાવ્યો કાંઈ નાગર કવિએ
લખ્યાં હોત અને આવી ચર્ચા ઉપાડી હોય તો
એનું સ્થાન આજે અનંત હોત. એ કે ખમરદાર
આજે હાજીમાં છે. પરંતુ એમના તેજમાં
શુભ્રતાએ એમને જાળખાવ્યા નથી.

શુભ્રતાની સાચી સેવા કેવી હોવી જોઈએ,
અંત તે પણ નિખલાસ દૃષ્ટિ, એના દ્રષ્ટાંત રૂપે
કવિનં ખમરદાર છે.

ત્વિ માત્ર રાષ્ટ્રકવિ નથી. પરંતુ એ અનેક
રંગથી રચાયેલો છે ને વિલાસિકા, પ્રકાશિકા,
સંદેશિકા એવાં એમના અવનવા રંગો! અવનવો
માસ છે એમનું હૃદય પુસ્તક "કવિકા" એ
એમની અવનવજાનો આર્ષા નમુનો છે. સૌન્દર્ય
અને પ્રેમ (દુરન અને ઈશ) નાં એમાં કાંઈ અદ્ભુત
રંગ રંગાયેલા છે. અગમ્યવાદની ઝીણામાં ઝીણી
ખૂણીઓ કાવ્યમાં ભરી હોય તો તે "કવિકા".

પ્રથુ એ પ્રેમ (Love is hurt) એનું સંદેશ
સમન્વિત કવિએ પ્રેમની ઝીણામાં ઝીણી વાનું ઉપર
પરનું વાન આપી પ્રત્યક્ષ કર્યું—એ રંગો ઉતારવામાં
જ્યાં શુભ્રતાઓ વારંવાર નિર્દુષ્ટ ગયા છે.

કવિતા એ પથગરગરીને અંસ છે. કવિ એટલે
પ્રથુના સંદેશવાહકો એ ખૂણી ને શુભ્રતામાં
તમને ભરી હોય તો કવિ ખમરદારની કવિતામાં છે

(૧૪)

કવિનાં આદર્શો ગીત શા માટે? કવિને રૂપે
જાણી જાણી નામે છે. કવિની કવિતામાં એવા
સંદેશ છે કે જો એ ખીલ ભાષામાં દેને તો
કહેવાતે સિસાનુવ ગયળ—જેની હમાન.

કવિના કાવ્યોમાં જે ભાવો ઉતરે છે તે અત્યંત
પાવ છે. રાખે રાખે બ્રહ્મના સદેશ અને નેવ
ચિત્તો છે.

કવિના રાખે રાખે ગૌરવ, કીર્તિ અને જોમ છે.
એ ગુજરાત, દેવીયું ખાખરું, ગુજરાતને યસકુંડ
એ ગુજરાત હૈયે છવતું શૈર્ષ છે. “કલિકા” એ
ગુજરાતમાં પૂધવતો પ્રેમનો રસસાગર.

કવિ અમર કવિતા લખે છે. એના ભાવોમાં
હજળતા રંગો એવા છે કે પ્રાંતને ન છુટકે એની
પૂત કાવી પડે.

કવિ ગુજરાતને હૈયે અમર છે અને રહેશે.
કારણ એમણે ઉગવ્યા છે આત્મગૌરવના ઉત્સવો
એમણે ગાયાં છે રસજનનના રસગીત. એમણે
ગુજરાતને આપ્યું છવતું શૈર્ષ!

જેણે ગુજરાતને આરે સ્થાપ્યું છે આત્મછવતું
દિવ્ય મંદિર, ત્યાંથી વાગે છે પ્રજ્ઞાન સરી
આપની બ્રહ્મના દિવ્ય સંદેશ.

એના પયગામધારી ગુજરાતના કવિ તે
ખખરદાર.

જેનાથી ગુજરાતને અનેક આશા છે.

— સંપૂર્ણ —

અમારા વાંચનારાઓને ખુશ ખખર.

અમારા વાંચનારાઓને જાહુર કરતાં અમને ઘણી જ ખુશી ઉપજે
કે કે અંગાળના અતી કુશળ ને પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શાશુત એચ મજુમદારે
દર માસે એક સુંદર ચિત્રંગી ચિત્ર ખાસ દોરીને “નવચેતન”માં
આપવાતું અમને વચન આપ્યું છે. તેમનાં આ ચિત્રો મહાકવિ
કાલિદાસના મેઘદુત, રાકુન્તલા, રૂતુ સંહાર, માલવિકાગ્નિમિત્ર
વિગેરેના સુંદર પ્રસંગો પર આવશે. તેમની આ કૃતિઓ ઘણી સારી
નિવડ્યા દરેક સંલગ્ન છે, અને તે બીજે ક્યાંય છપાશે નહિ. એ માટે
ચિત્રકળાના શોખીનોને ગ્રાહક તરીકે તુરત નામ નોંધાવવાની અમારી
ભલામણ છે. આ એક જખરા આકર્ષણ ઉપરાંત ‘નવચેતન’ ના
દરેક અંકમાં જનસમાજ રહેલાઈથી પચાવી શકે એવું હળવું
(light) સાહિત્ય વધુ પ્રમાણમાં આવશે. રસિક ટુંકી
વાર્તાઓ, સુંદર કાવ્યો, પ્રભાવાન છવનચરિત્રો ને જગતની
નવાઈઓ રચુ કરતા બીજા આકર્ષક વિષયો દરેક અંકમાં
આમેજ કરવામાં આવશે. ગ્રાહક થયા ઇચ્છનારે વેળાસર
નામ નોંધાવવાં, જેથી અંકો મળી શકે. વળી હાલ તુરતમાં નામ
નોંધાવનારને હીવાળીના ખાસ અંકનો લાલ પણ મળે એમ છે,
માટે સવેળા ગ્રાહક થઈ જયા અમે આ રચણે ખાસ ભલામણ
કરવાની તક લઈએ છીએ.

ઉર ને ઝાવારે

લેખક. ડૉ. રા. અતિથિ

ચિત્રકાર. રા. દત્તાત્રય

માનવજીવન જુદી જુદી રીતે અંત પામતાં પ્રકરણોના દાર જેવું છે. દરેક પ્રકરણ, બીજાથી ન સમજાય તેવી રીતે, જુદા જ પ્રકારનું હોય છે. આ માણની શોભા પારા-ઝોના એક સરખા આકારથી ઉદ્ભવતી મોહવનામા નથી, પરંતુ પૂર્વોપર વિરોધ અને વિરોધાદિતામા જ સમાપ્તી છે.

માધવના જીવનદારમાં કેટલાક પ્રકરણો પૂર્ણાવર્તિ ગયાં હતાં, કેટલાંક બાકી હતાં. કેટલાં હજી અવશિષ્ટ હતાં તે તે માધવ પણ કહી શકે એમ નહોતું. પરંતુ દાર જેમ નાનો અને તેમ સાફ એવું કાંઈક માધવ ઇચ્છતો અને માધવમાં જગતની નજરે જો કાંઈ પણ જોડ હોય તે તે તેનો જાંઘોર અભાવ હતો. કાંઈ પણ દિવસ ને સૃષ્ટિ તથા તેના સ્વરૂપનારને ઉપદાર અર્પી વગર સુખ ન જતો. ઉપદારમા મોટે ભાગે ફરીઆદનો હોય. અવનમાં પણ તે પોતાનો કેસ લગા કરતો. તે પોતાની આસપાસના જગતને એક અને અદિનીય એવે રૂપે નીચું માથું નાંખી જતું. જોઈ મનમાં ને મનમાં બળતો. શા માટે જગતે આટલાં બધાં દુઃખો સહન કરવાં નેહએ? શા માટે આ યુગાણ માર્ગનો ત્યાગ કરી જીવનને નિરસ બનાવી દેતી એકતાને ન તોળી? શા માટે યુગયુગના પ્રવાસથી જીવ યએલા રસ્તાના કાંઠાને ત્યાગી કાંઈ

નવે પંથે ન પડતું? નાનો, દુનીઆની નજરે ગરીબ, એટલે કુદ્ર અને નમાલો માધવ, તજાવની પાળે કે વડની ટાઢી ઝાયામાં બેઠો બેઠો આવા વિચાર ક્યાં કરતો જગતને તેની પરવા ન હતી. ધણાં જે સત્વિહોણા સ્વમ-દૃષ્ટિઓ આગ્રા અને ગયા. વ્યવહાર ને અવ-સાયમાં બચ્ચ એવા જગતને આવા મગતરાઓ પ્રત્યે દૃષ્ટિપાત કરવા પણ અવકાશ ન હતો. તે પછી સહાનુભવી કે સહૃદયતા તો ક્યાંથી જ નાખવી શકે?

પરંતુ જગતને ક્યાં ખબર હતી કે ગર્ધ કાલના આગણ, નિરમૃત, કુદ્ર લાગના, અમ-દૃષ્ટાઓ આજના પુનર્નીય પુરો હતા? દર ક્ષિતીજમાં દેખાતી ચીજ તરફ જગત નેટલું બેદરકાર રહે છે તેટલું જ કાળજીવાળું તે પામે આવેલી ગીજના નિરીક્ષણ વખતે બને છે. દૃષ્ટિનિંદ્રુ સ્વાર્થનું હોય તો કાંઈ કોઈને દોષ દઈ શકાય પણ? એ તો 'સ્વાર્થ' જેવી પ્રેરણા ઉત્પન્ન કરનારનો વાંક.

પા સદી પુરી કરવાને માધવને પાંચેક વર્ષની વાર હતી. જગત તેને ખાલથી અવલોકી શકે એટલો સમીપમાં તે આગ્રો ન હતો.

માધવને જગતની ઉદામીનતા સાક્ષતી, પણ જે જગત પોતા તરફ જ બેદરકાર હોય તે બીજાની પરવા કરે ખડ?

પણ માધવના જીવનમાં આ પ્રકરણ જીવી જ ભૂમિકા ભજવવાનું હતું. કદપનાની સહાયના વડે તે ઘણીય વેળા અદ્રશ્યમાં હુણકી મારતો, પરંતુ સંકીર્ણતાના કાલે સિવાય ભાગ્યે જ તેના હાથમાં કાંઈ આવતું.

જે ત્રણ વર્ષો થયાં તેના જીવનપ્રવાહમાં એક નવું પર આવ્યું હતું. ત્યારથી તે પોતાના નવા જગતના ભવિષ્યનો વિચાર આવે મજી કાંઈ નથી જ સુષ્ટિમાં વિચરતો થયો હતો તેના એકાકી જીવનના અધિકારમાં અણધારેલે વખતે તેને એક જ્યોત દેખાણી તે પળથી તેના વિચારપ્રવાહે પોતાનું વહેણ બદલ્યું.

શરદ્પુનમની રાત હતી આકાશમાંથી પ્રભિમા જગતની શ્યામિકાને ક્રોધુદીથી વિપુલ કરવા વિક્ષિપ્ત પ્રયત્ન કરી રહી હતી શિવા-લયના ઓટલા ઉપર કાંઈકની વાટ જોતો માધવ જોડા હતો. તેનું સુરેષ શરીર અને મનોહર મોઢું જ્યોત્સ્નામાં જોનારને મોહ પમાડે એવા હતાં. આજે ઉત્સવ હતો યૌવનને આંગણે પ્રવેશ કરતી, જીવનને સજીવન કરતી, માનવજાતના પ્રેમની ખરિદેલિની-ઓ સરખી કુમારીઓ, આજે ગામ ખંડાર જીવનની જ્યોત પ્રગટાવવા નીકળી હતી માધવના પંથને પ્રેમય જ્યોતિથી ઉજળળનાર પુખ્ત પણ આજે આવવાની હતી.

શિવાલયથી થોડેક જ દૂર રસદેવીઓ રાસ લેતી હતી “ઉરના અતિથિનાં સંભારણાં, હો ખેન !” ગવાયું ન ગવાયું કે પુખ્ત યસવરી ખતી. તે સાજે આપેલું વચન યાદ આવ્યું. તે કાંઈક ખંડાનું કાઢી શિવાલય તરફ દોડી.

માધવ વિચારમાં એકા હતો :

“મધુ !”

માધવ નિરતર રહ્યો.

“જય જોગાન થ !” કહી પુખ્તએ ઘંટ વગાડી, ગુચપાઈ ગએલાં જગતનો પ્રવય ક્યારે કરવો તેના વિચારથી નિદ્રામાં મુગ્ધતા મહુશને જગાડ્યા

“અરે ! આ શું કરે છે ?” માધવથી જોવાઈ જવાયું.

“કાં, મૈનદત ધારવાના હતા ને ?”

“તારા જેવી મેનકા આવે ત્યારે શું કરીએ ?”

“જય, તારે મારો તોલ તમે મુરંચરતી સભામાં નાચનારી એક અસરા સાથે કંઈ ને ? પુખ્ત એવી ન હોય હો”

“પણ હું ક્યાં કહું છું કે તું ગુણે અસરા જેવી છો ?”

“ત્યારે ?”

“સૌન્દર્યે.”

“અને ગુણે ?”

“અનુભવ વગર શી ખબર પડે ? ગમે તેવી પણ તું તો મારી દેતી.”

“દેવી ને દારી. એ વાત જવા દો બોલો તમારી રજા ક્યારે પુરી થાય છે ? અને તમે ક્યારે આ દેશને વિરહથી પર્યુત્ક કરવાના છો ?” પુખ્તને મશ્કરી બહુ ગમતી.

“ઓહો, પુખ્ત તું પાનું કાલિદાસની શિખા થઈ ગઈ કે શું ?”

“ઓટલે ? શું કાલિદાસને વાંચવાનો ઇન્નરો પુરોગોએ જ લીધો છે ?”

“જે પુરોગે લખ્યું તેના ઉપર તો પુર-પોતો જ દક.”

“તો પછી શાકુંતલ નામ કેમ રાખ્યું ? દુષ્યન્તચરિત કે એવું કાંઈ કા ન રાખ્યું ?”

“તે તો પુખ્ત, પ્રમદઓને રીઝવવા ખાતર જ.”

“હું તો તમારાથી હારી, તેથી જ તમે અહીં આવ્યા હો ?”

“હું તો કાલે જવાનો છું તે કહેવા તને આવ્યો છું”

“ત્યારે આટલા વખત સુધી કેમ કાંઈ ન જોયા ?”

તો પછી તને ચીડિયાત કેમ ?”

“ખરેખર તમે કાલે જાઓ છો ?”

કા મૌનવ્રત ધારવાના દત્તા ને ?

“હા. કાલે તો મારે જુવું જ નેત્રેજી.
તું મને પછી કોઈક દિવસ સંભારશે ખરી ને ?”

“મધુ ! તું આ, શું જોલે છે ? તને
હું ભુલી શકું ખરી ? મારા એકેએક વાત્રમાં
તારો નામોચ્ચાર સંભળાશે. તું આટલા દિવસ
સુધી કેમ રાઈ ન જોશ્યો ?”

“શું જોશું ? મેં ધાણું કે કદાચ તું
ઉદાસ થઈ જશે અને વિગેગના વિચારો
તને પીડશે.”

“રી આપમે ક્યારે મળશું ?

“વરસ પડી”

પુષ્પાની, આંખમાંથી એક અશ્રુ ટપકી
નીચે પડ્યું.

“પુષ્પા ! આપું નરમ હૈયું હશે તો કેમ
કરીશ ? હું દેવીમાં આનાથી પણ વધારે
હૃદયક્રાંતી પ્રસંગો આવશે. રહે શું થાય ?
તું રહે તો મને શું થાય તેની તને
ખબર છે ?

“પણ હું શું કરું ? મધુ ! મને તારા વગર એન નહીં પડે જે ચાર, જ આઠ દિવસે તને મળી હૃદયનો ઉખેડો કાઢવતી તે હવે શું કરશે ? ક્યાં જશે ?”

માધવ ગમે તેવો પણ આખરે યાગ્ય હતો. તેને હૃદય હતું, લાવનાઓ હતી, આત્મા હતો, પ્રેમ શું તે તે જાણતો હતો. પુખ્તાનો હાથ પકડી તે પણ રડી પડ્યો.

વાંચનાર ! કાંઈ દિવસ આમ રહ્યો છે ? ન રહ્યો હો તો તું અભાગી છે, માણસ નથી પણ ... તું ગમે તેટલો મોટો હો છતાં દયાપાત્ર છે. જ્યાં સુધી જગતની એક સ્ત્રીના હૃદયમાં તારું શુદ્ધ સ્વામીત્વ નથી ત્યાં સુધી આ વિશાળ જગતનો નુકસાન હો તોપણ તું કુદ જતુંથી પણ અધમ છે

વખત તો વળી જ જતો હતો. મુનેવા શિવજી સમક્ષ માધવ અને કુખા પ્રતિનાયી બંધાયા આત્માના અંદર સાધવા જગતના પ્રપંચી પુનઃદિનોની જરૂર પાતી નાની બાજ પીચાસ મ્યુક્ત શરીરોને જ લખના દારમયી બાંધે. થોડીવાર પછી માધવ અને પુખા ચીરાતે હસે ચિખુડાં પડ્યાં.

માધવ ભારી ટેંગે પાછો વળતો હતો, ત્યાં તેણે એક છુટાની જાંઘલા પુછ્યને શિવ લય તરફ સાવચેતીથી જતો જોયો. માધવને કાંઈક શંકા પેડી. તે જલદી જિવાલય પામે આવેલા વૃક્ષની ઓથમાં સંતાઇ ગયો.

તે પુરૂષ શિવાલયનાં પગથીઆ ચોરને આજીજીતી સ્પ્રમથતાથી ચડ્યો. ને કૂચી ચામીનો છુટો કાઠી, જિવાલયનું દાર ઉઘાડી અંદર ગયો.

માધવ આ માણસનો ઉંદા કળી ન શક્યો. એક ખુણામાં પડેલી દીવીને પ્રકટાવી તે અત્તાત પુરૂષ ચારે તરફ કાંઈ ચીજની ગાંધમાં કરવા લાગ્યો.

એક ખુણામાં તેણે લાકડાની પેટી પંડેલી જોઈ તેણે તેમાંથી પેમા કાઢ્યા ને મજી

પાર્વતીજીની મનિને જીવસવને પ્રસંગે ચડાવેલાં આલુપણો તેણે ઉતાર્યાં. એક પોટકું બાંધી, જાણે કાંઈ બન્યું નથી તેમ બારણાને પાછું તાણું દઈ, તે બહાર નીકળ્યો.

જેવો તે પુરૂષ બીજું પગકું ભરે છે કે તેવો જ માધવ તેના ઉપર ભૂખ્યા વડ જોમ પડ્યો.

આલુપણી દુભસાથી તે કદાવર બાંધાનો ચોર પણ લયડ્યો.

એક તરફ કસાએકું શરીર અને બીજી તરફ પુખાનીનું કાળજીનું જોમ. કાંઈ કાંઈથી માન્યા વગર તેમ ન હતું. માધવે પોતાનું ગધું જોઈ એકદું કટ્ટી તેના ઉપર ચડી ગેંસ દુરથી જોએક માણસો આવતા જણાયા મધવને દિમન આવી તેણે છુટાની ખેંચી લી ને ચોર ચોર માધવનો ચાપ પોતે જ હતો.

“ચાપા, તમને આ શું મુશ્યું ?” મધવે લાફા લાફા કર્યું.

“નાલાયક ! તું માફે કાંઈ વાળવા બહુ છે.”

“પણ ચાપા ! તમે મારા આદરોને માંડી તાપા તેનું શું ? મને શી બગર કે તમે ઉડીને આવ્યા ધધે કરશો ?” પેલા માણસો પામે આવતા જતા હતા. વધારે રકમક કે વિચાર કરવાનો વખત ન હતો.

“આપા ! તમે ન્હામો ! કાંઈ કાંઈ કહેતા નહીં. કહો તો મારા સોગંદ છે.”

તે કમનસીબ ચાપ જોડા થયો. કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર જંગલ તરફ દોડ્યો.

માધવ ધડીલર તેના તરફ જોઈ રહ્યો. તેના ભાવિ સ્વપ્નાઓ, પિતાના ચારિત્ર માટે અમાપ પુત્રપ્રભાવ, પોતાની યશોજન્મલક કારકીર્દી, હૃદયની દેવી પુષ્પા, વગેરેને પિતાના યશસ્વિજીના ગતમાં હોમાતાં જોઈ માધવ કંપી ઉઠ્યો.

ગેસ્ટા પુરૂષા પ મે આગ્યા. માધવે પોતાનો અપરાધ કબુલ કર્યો ને કાંઈ પણ આનાકાની વગર તેઓને શરણે ગયો.

આખી રાત માધવે પોલીસ ઓફીસ અધારી ઓરડીમાં ગાળી. તેના ભાગ્યનો દિવાલર કોલ્ડ પામ્યો ન પામ્યો ત્યાં તો મધ્યાહ્ન વગર જ અસ્તાચલે ઉતરી ગયો હતો.

બીજે દિવસે ગામમા નાના છોકરાંથી માંડીને મોટાં ઇવનની યાત્રા પુરી કરવા આવેલાં વૃદ્ધા સુધી આ વાત પહોંચી ગઈ હતી.

જુદા જુદા મગજનેએ, જુદી જુદી જાતના અનાધિકારયુક્ત રીપોર્ટો પહાર પાડ્યા. જાડુ મતે આધુનિક કેળવણી જ દોષવાળી છે એમ સિધ્ધ થયું.

પુખ્તોએ આ સમાચાર સાંભળ્યા. તે કાંઈ માની શકી નહીં. તેનો મધુ ચોર ! તેનું અંતઃકરણ સાફ ના પાડતું હતું. પુખ્તોનો મ નીતો, હૃદયનો દાર, ચોરી કરે અને તે પણ દેવાની ! તદ્દન અસંભવિત. પુખ્તો હસી. રીકાબાર જગત સામે તિરસ્કારથી નેંછ રહી

આગે બપોરે ન્યાય થવાનો હતો. કોર્ટમાં શાંતિ હતી, એક ખુલ્લામાં ધશ્વતાપથી બળતો માધવનો બાપ બેઠો હતો. થોડેક જ દુર પુખ્તો તેની સખીઓ સાથે મુંઝાતે હૃદયે બેઠી હતી.

કોર્ટમાં આવો વિદ્વાન, યશસ્વી અને પ્રભાવશાળી અપરાધી અગાઉ કોઈ દિવસ આવ્યો ન હતો.

ન્યાયમંત્રિને માથાકુટ કરાવ્યા સિવાય, સ્વસ્થતાથી માધવે પોતાનો અપરાધ કબુલ કર્યો અને સગવડો માવવા શાંતિથી પ્રાર્થના કરી.

જ્યાં માધવ તરફ ફેરવવાથી નેંછે ત્યાં હતો. ફક્ત એ હેંચાં બના રાતા હતાં.

“એક વરસની સાદી કેદ અને પાંચસો રૂપીઆ દંડ.”

મેદની વિખાવવા શરૂ.

આત્માના સ્વાસ્થ્યને કહેજ પણ શુભાચ્યા સિવાય, અગત્યથી માધવ અપરાધિના પીજ-રામાંથી બહાર આવ્યો.

માધવ તરફ તેનો પિતા દોડ્યો. પુખ્તો પણ ક્ષિતમતાં છેલ્લી વારનાં દર્શન કરવા તથા વિદાય લેવા, માધવને જે ઓરડામાં બેસાડવામાં આવ્યો હતો ત્યાં ગઈ.

ઓરડાનાં બારણાં બંધ હતાં, અંદર કાંઈક રકડક ચાલતી હતી.

“ના બાપા ! તમે એમ કરશો તો હું મરી જઈશ.”

પણ, બેટા, મારાથી આ દુઃખ સહન નથી. થાવું મારી નીચતા ખાતર તારી આખી જીંદગી ધૂળધાણી કરી નાખું ? ના, એમ નહીં જ બને હું મારો અપરાધ કબુલીશ.”

“પણ, બાપા ! મારા મોગદ લીધા છે તે ભૂલી જાઓ છો ? તમારા વગર ધરના બધાં શું કરશે ? બાને મારી ખોટ પુરી પાડ નાર છે, પણ નમારી ખોટ કોણ પુરી પાડી શકશે ? અપણી આબરો વિચાર કરો હવે તમે જાઓ. પણ મને આપેલું વચન ભૂલતા નહિં. એક વરસમાં તો હું પાછો આવતો રહીશ.” માધવે પ્રજ્ઞામ કર્યો અને બારી હદરે, એક બજવાન બાધાનો પુરૂષ, સજલ નયને બહાર નીકળ્યો.

પુખ્તો સઘળી વાત સાંભળી હતી તે આ પુરૂષને નેંછે હતાંશ થઈ ગઈ. શું પોતાના બાપની ખાતર માધવ પોતાની જીંદગી ધૂળ ભેગી કરતો હતો ? વિયોગના વિચાર કરતાં પણ પોતાના દેવની નિર્દોષતાના વિચારે એને વધારે દુઃખી કરી. નિરપરાધી માધવ નકામે બેઠામા જાય ? પુખ્તો ઇવતાં એ બની શકે ખરું ?

પુખ્તો રૂમમાં ગઈ. એ હાથમાં માથું ટેકવી માધવ બેઠો હતો આગે સવારે કોરે જમાં જવા માટે ગામનો ત્યાગ કરવાનો

હતો, પરંતુ તેને બદલે તેના પગમાં બીજી જ કાનેજ તરફ વિધાતા વાળી રહી હતી.

જીવનનું આ પ્રકરણ આમ અંત પામ્યો એમ માધવે કદાચિ ધાર્યું ન હતું.

“મધુ ! ઓ મધુ ! વધારે બોલે ત્યાં તો માધવ એકદમ ઉભો થયો તેણે પુખ્તને પોતાની જાથમાં સંતાડી દીધી.

“મધુ ! હું નવે વગર કારણે મરવા નહીં દઈ. તું ખરેખરે ગુન્હેગાર નથી મેં બધી વવાન સાંભળી છે.”

“ચૂપ પૂખ્ત ! મારે ખાતર વધારે તું ન બોલ ! તને મારા ઉપર પ્રેમ છે ? બે હેઠ તો આ વાત કોઈ દિવસ કોઈને કહેતી નહીં. તારા મધુનો જાપ એવો છે એ તું કેમ કોઈને કહી શકે ?”

“પણ મધુ ! તું વિચાર કર તારા જાપના એક અપરાધને ખાતર આપણા બેની જીંદગી સુધારી નવ્ય છે”

“મારે ખાતર એવા વિચારો દર મુક પુખ્ત ! મારા પ્રેમ ખાતર મારો ત્યાગ કર હું બંદણે જન્મ્યો જ ન હતો એમ ધારી તું હવેથી વર્તવા માંડ. પુખ્ત ! કોઈકને પરણી સુખથી તું જીંદગી પુરી કરશે એવું મને વચન આપ તું આ વાત કોઈને કહેતી નહીં. તું હવે જા. મને રીક નથી લાગતું”

“મધુ ! બહાવા ! આ તું શું કહે છે તેની નવે ખબર છે ! આપણા બે વચ્ચે જીવનમાં ન એળગાય એવી ભીંત તારા જ્વલમાં જવાથી આવી પડશે. તારા પ્રેમ ખાતર તારો ત્યાગ કેમ કરી શકું ? શિવજીની સમક્ષ લીધેલી પ્રતિજ્ઞાઓ તું શું બુલી ગયો ?”

“હું બુલ્યો નથી. પણ તું બુલે એમ ઇચ્છું છું. હૃદયથી ન બૂલી શકે તોપણ જગતને બતાવવા ખાતર તારે આપણો સંબંધ વિસારે પાડવો જોઈએ.”

“એમ કોઈ દિવસ નહિં થાવ. હું જાઉં છું. તારી વાટ જોઈશ. બે તને આદીઆ નહીં મેળવી શકું તો ત્યાં તો તને ચોકકસ મેળવીશ જ.” કહી, માધવને જાગ્રી પુખ્ત રડી પડી.

“પુખ્ત ! મધુ !” પોલીસના કુર માણે માંએ બે આત્માઓને વિખુટા પાડ્યા.

એક વરસ પુરું થવાને એક રાતની વાટ હતી દિવાકર તો આવા દ્રશ્યોથી ટેવાઈ ગયા હતા એટલે શાંતિથી સુવા ગયા. સંસારને પરવા ન હતી આખું જગત સુતું હતું. અધારી કોટડીમાં એક કેદી પડ્યો હતો.

“પુખ્ત ! દેવી ! હાથ ! આખરે તું નો થાકી, પણ મધુ ! તું તો આવે જ શાનો ?”

“હાં, આવ્યો ને ?”

“હા, પણ કેટલા તપ કરાવીને ?”

“પણ દેવી ! હવે આપણે કોઈ દિવસ વિખુટા જ નહીં પડીએ પછી શું ?”

“મારી દેવી !” કહી નિંદ્રામાં કોઈકને ભેટવા કેદીએ હાથ લગાવ્યા. હાથે બાંધેલી સાકળના અવાજથી શાંત વાતાવરણ ધરધરી ઉઠ્યું. ચારે તરફ અધકાર હતો. કેદીનું શરીર તાવથી બળતું હતું. કોટડીમાં તેની દેવીની યાદ સિવાય કોઈ ન હતું. કંકત બહાર કોઈ કોઈ વખતે, કુતરાની રમવાનો અવાજ સંભળાતો હતો.

સવારના કેદીને લેવા આવનારાઓ આત્મા વગરના દેહને લઈ, ભારી હૈયે, માણસના છેડલા વિશ્વાસિત્થાન તરફ વળતાં હતાં.

શિવાલયથી થોડેક જ દુર, તે કારખા સાંજના બે સ્થૂલ શરીરો પંચમહાભૂતમાં મળવા પ્રયાસ કરી રહ્યાં હતાં. મધરાતના એક ચિંતાથી ખવાઈ ગયેલો જોગી બે ચિનાઓની રાખથી પોતાની ઝોળા ભરતો કોઈકને દેખાણો.

—સંપૂર્ણ—

જે મુસાફર મોટા શહેરોના હાટમાઢી અને વારવાર એક જ માગે જવાથી કંટાળી ગયે હોય તે જો મુમ નાની એક વાર મુલાકાત હોય તો તેને તાઢગી મજે અને તેણે ખર્ચેલાં નાણાંનો બદલો મળી રહે માંગી પડી જેની તળીયન મુધારા પર આવતી હોય એવા કસકતા કે મુઢમળ નો શહેરીને સીંગા પુર મુધીની એક દરીયાઇ મુસાફરી ની ખાસ લક્ષા-મણુ કરી શકે. કેટલાક સીંગા પુર જવા છતાં જવા મુમાત્રા અને " હય ઇટ ઈન્ડીઝ "ના બીન મોટા ટાપુઓની મુલાકાત લેતા નથી, કારણ તેઓ આ ટાપુઓની પ્રાચીનતા અને ભવ્યતાથી અગ્નણુ છે.

સીંગાપુરથી, જેવા આંતર પ્રમુખીય વ્યાપારના મોટા ધમાલવાળા બંદરે થી નીકળી ને તે

એક ભૂતી હિંદુમનિ—મુમાત્રા

મુમાત્રા

રખખરના વ્યાપારનું

સૌથી આગેવાન

મથક

એ વિષે થોડુંક

જાણવા જોગ

રજુ કરનાર

રા. રા. " કળાપ્રય "

સમયે મુમાત્રા જઈ ને નાની ઝડપથી ની મુસાફરીમાં તેના અર્ધ-મુધરે લા ભાગો જોન લઈએ તો તેની ભવ્યતાનો ભાગે જ ખ્યાલ આવે આ ટાપુ એક હવર માઇસ લાંગો છે અને તેનો ધણો ખરો ભાગ અણુવિરૂપો છે. પરંતુ એક વાત બાકુ ઓછી જાણીતી હોવા છતાં અત્રે લખી દેવી-જોઈએ કે એ ટાપુ જગતના સ્પષ્ટ પેદા કરનારા ભાગો મા સર્વથી કેમ છે.

ત્યાના મધ્યગ રત્રા પાણી માફક આવે એવા છે. ત્યાંના સાદા, જંગ લી જેવા ફેળાતા લોકો અને ત્યાંનું શાત વાતાવરણ એ એ જો ટાપુની ભવ્યતા છે. ચિકારી માટે, કુદરતનો અભ્યાસ કરનાર માટે અને વૈજ્ઞાનિક માટે ત્યાંના ભયંકર, ઓળંગવાં દુષ્કર, અને ઝળઝળાડી જગાએ એવાં જંગલો આકર્ષણ કર

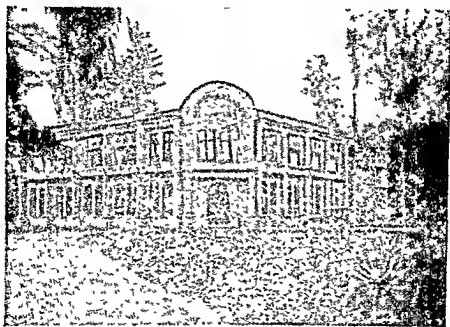
નાર થઈ પડે. વિદ્યાળ જંગલમાંના હમરે માધ્ય જે મધ્યે નદીઓ, સરોવરો અને બાર બાર હલ્તર શીટ સુધી ઉંચા પવતો, અમુક જ્વાળામૂખીઓ, એ સર્વનું અમિત્ત આ ટાપુને હજી પણ “રહસ્યમય પ્રદેશ”નું ઉપમાન અપાવે છે.

ત્યાં અનેક લાપાઓનો વપદાર છે, પણ શુદ્ધ મલાયન લાપા એ સર્વમાં મોખરે છે. ત્યાંની મુખ્ય વનત ધર્મ મુન્નમ્માન છે, પણ ત્યાં મુસલમાની ધર્મ સાર્વજનિક નથી

છે. એ ભારતની કળાવિવેક પ્રાચીન કુશળતાને આપણા હૃદયપટ પર આંકે છે.

પણ આ ટાપુની વિશેષતા તેના જૂત-કાળમાં જ નથી, કારણ આજે પણ ઐહો ગિક જંગલ આ ટાપુની સમૃદ્ધિ તરફ ધ્યાં ભરી નજરે નિહાળી રહ્યું છે અને આ સમૃદ્ધિનો પત્રિમતે તો માત્ર ચમકારો જ જણાયો છે.

જે સુમાત્રા વન્ય તે સમજી શકે કે પશ્ચિમવાત ત્યાંનો રચાવી રહેવાવાળો ચલાવું

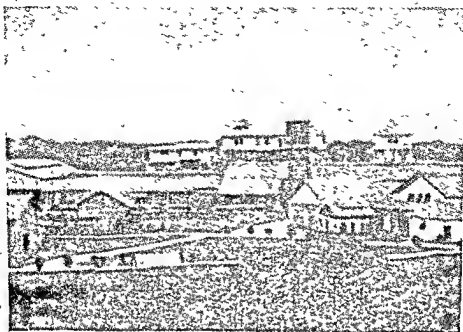

સુમાત્રામાં ક્રીસ્ટા જુ પાત્રે આવેલી યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ રજાર્પનીની ઑફીસ હીથીયનો, હિંદુઓ, બોધધર્મીઓ, ચાઇનીઓ અને યુરોપીઓનો એ સર્વ ત્યાં અમુક પ્રમાણમાં વસે છે. આ ટાપુના કેટલાક ભાગમાં હિંદુ ધર્મ પણ સર્વજન પ્રમાણમાં દેખાય છે.

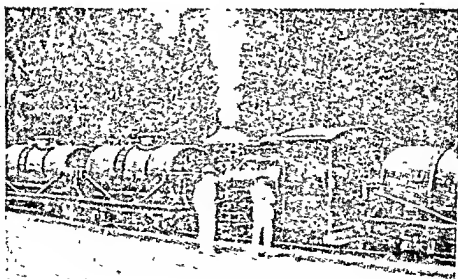
આ ટાપુ ૧૪૭૫માં આરબની ચક્રાવ યથ તે પહેલાં ત્યાં “ગીન્નાદ ધી મેલર” જેવા ધસાણ જતા અને જૂની હિંદુ તથા આધ્ય પૂજા નિહાળતા. આજે-એ ચક્રાવ પછી મુસાફરને ત્યાં આહમા કે નવમા સૈકાનાં યાંધકામનાં ખંડીયેરો નજરે પડે છે, જે બુઝાયવા દર્શન દાસને આપણી સમક્ષ ફરી વાર ખરો કરે

શા માટે પસંદ કરે છે, ત્યાં લેટેક્સ નામનો કુદ્ધ જેવો એક પદાર્થ પ્રચૂર પ્રમાણમાં જન્મે છે અને હાલની સુધે રેલી જળરી મોટરકારોનાં ટાયરો અને રબ્બર રચી જનતી બીજી અનેક વ્યાપારની વસ્તુઓ આ પદાર્થમાંથી જ નિપજાવવામાં આવે છે.

આ લેટેક્સ મેળવવા જે પ્રયાગો થઈ રહ્યા છે તે ખરેખર કૌતુહલ નિપજાવે એવા છે, અને આપણે જો આ કીમતી ચીજો ભરીને જતાં વહાણો તેમજ આ ટાપુને અંદરે લદાનાં મોટાં બારકસાં જોઈએ ત્યારે

સુભાષામા 'ક્રીસ્ટાલ' નામે એક જગ્યાએ યુનાઇટેડ સ્ટેઇટ્સ રબર કંપનીના કારખાનાઓ એક ઝુપ

યુનાઇટેડ સ્ટેઇટ્સ રબર કંપનીના ટેન્કની બનેલી ફેક્ટરી જેમાં લેટીસ નામે રસ બનિયો છે. આ કંપનીએ પોતાને ખર્ચે ૧૦ માઈલ ફેક્ટરીના રસ્તો અને ૨૦૦ માઈલ મોટરનો રસ્તો બાંધેલો છે

આ વસ્તુ ભવિષ્યના વ્યાપારિક જગતમાં કેવો ભાગ ભજવશે તેનો વિચાર આપણને સ્વાભાવિક જ ઉત્પન્ન થાય છે.

જંગારે રથરના ઝાડની ઉપલી છાત્રને હોલવામાં આવે છે, ત્યારે જગતને અતી ઉપયોગી એવો “લેરેકસ” નામનો પદાર્થ ગદાર નીકળી આવે છે. આ પદાર્થમાંની કાચું રૂબરૂર બને છે. તે કંઈ ઝાડનો નવગળી રસ નથી, પણ તેની ઉપલી છાત્રની નીચે રહેલી અંદરની છાત્રમાંથી નિર્ગરતો પ્રવાહી પદાર્થ છે.

આ દાણના જંગલી ભાગોમાં ઉગેલા વૃક્ષોમાંથી પહેલાં આ “લેરેકસ” નામે પદાર્થ મેળવવામાં આવેલો. પણ રથરની વધતી જતી માગણીને કીધે તેને ઉત્પન્ન કરવાનાં નવાં સધા નો નિષ્પન્નવવાની જરૂર પડી અને રથરનાં ઝાડો વિપુલ પ્રમાણમાં રોપાયા અન્યારે દુનીયાને ૬૦ ટકા રથર આ મત્રાવા રહેલસ જ પુરૂં પડે, છે, જેમાં સુમાત્રાનો વિસ્ત્રો કોથી વધારે છે, કારણ કે આ એક જ દાણમાં પચાસ લાખથી પણ વધારે રથરનાં ઝાડો છે.

રથરનાં ઝાડો સુમાત્રામાં ૭૧ ચારસ માઈલના વિસ્તારમાં રોપાયેલાં છે. રથર ઉગાડવામાં આખી દુનીયામાં આથી પહેલે નજરે “ગેલ્લ કોર્ડ કંપની” નામે સંસ્થા છે. આ કંપનીએ એ દાણની સમૃદ્ધિ વધારવા ઉપરાંત ન્યાની નંદુસ્તી ભાગાણ રહે ને વિદેસે એ મંડે પણ કારો કીધાં છે. ત્યાં એ કંપનીએ મોટાં મુંદર મકાનો અને એક જળરી હોસ્પીટલ ગાંધી છે આ હોસ્પીટલ મત્રાવા રંદુલસમાં કોથી વધારે સાધેલો ધરાવનારી છે. આ હોસ્પીટલમાં હિંદના વતનીઓને પણ ધ્યાન મળે છે.

એ નવાઈ જેવું છે કે સુમાત્રા દાણે કય લોકોની માનિત્રીનો દોવા છતાં ત્યાં વ્યાપારિક દ્રષ્ટિ તો અંગ્રેજોએ દોઝવી છે, અને અમેરીકન સાહસને અંગે ત્યાંની સમૃદ્ધિ એ વિદેશીઓ જ-અમેરીકનો અને અંગ્રેજોનામે છે.

ગેલ્લ કોર્ડ કંપનીમાં ત્રીશ લગભગ મનુરો ત્યાં કામ કરે છે, જેમાં દિંદોઓ પણ છે, અને જે વિદેશી કાચર એક હિંદીવાન ખરીદી છે તેમા હિંદની મનુરીનો પણ હિસ્સો છે.

— સંપાદન —

માત્ર થોડી જ નકલો આકો છે !

જંગરને ઝણકારે

લેખક :

મુદ્રક :

ચિત્રકાર :

ચાંપશી ઉદ્દેશી

કા. ૧) પોસ્ટેજ જુદું

એમ. વી. ધુરંધર

આપો વાર્તા તમે ભાગ્યે જ વાંચી હશે

જાણે : સી જમનાદાસની કંપની પ્રીન્સ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

(સપ્તમગરના અંકથી પુરું)

રમા ગઈ ચુકુમાર બાલિકા જેવી લાગતી એક બીનઅનુભવી માતાના હૃદયમા પચાતાય અને ઢાંક્યા આભસતોવનો કુંડ ભરીને , જગતની મોજશોખનાં નિર્દોષ સીમાચિન્દ્ર ઓળંગી પતિન થતા એક યુવક પિતાના હૃદયમા અપ્રકટ આનંદ અને ત્રાસજનક નિહુરતાની આભવિનાશક ઉર્મિઓ જન્માવી ને , જગત્પાથજીના રથ જેવા અયસંસારના ચક્રનીચે છૂટાઈ મરનાં મેંકડા યુગલની જેમ એક આશાભર્યા દંપતિના જીવનસંબંધની માત્ર એક જ કડી તોડી નાંખીને

માતાના આંસુ રડી રડી સુકાયાં , પિતાનાં આંસુ હૃદયની બળતી જ્વાળાઓમા અદશ્ય થયા , અને એ બંનેના દુઃખમાં દિલસો આપતાં આપતાં પ્રકાશ થાંકી ગયો.

અને કાળ તો પાણીના ધોધ માફક ટ્રાઇની પરવા કર્યા વિના વહી રહ્યો.

આજના આર્થવર્તનો સંસ્કાર ઉચ્ચ છે, છતાં વિશુદ્ધ નથી. તેમાં પાશ્વિમાલ્ય સંસ્કૃતિના રંગો પૂરવા છે-જતા તે બધાથી નોખો પડે છે. સંસારની વિપમ્બતા, ત્રાસજનક દુઃખો પહોં અને વિનાશક બંધનો સમસ્ત દેશને રહેં મે છે, છતાં તેમાં અનુપમ વ્યક્તિત્વની છાંયો છે. અને તેમા ય પરાપૂર્વથી પ્રસિધ્ધ પામેલી આપણી સંસ્કૃતિના દનિદાસમાં આર્થ સ્ત્રીનું

વ્યક્તિત્વ હજુ પણ સ્વર્ણકળશ માફક બધાથી ઉંચે ચમકે છે. આ વ્યક્તિત્વમાં બાળકની માફક ઘેસા થઈ જવાનું નિર્દોષ ગાંડપણ છે ; ધોવનની મગ્નીમાં સ્વામીને આકર્ષવાની મોહિની છે ; વૈભવવિલાસને ભોગવવા જેટલું શૃંગારિક બળ છે, ભક્તિ કરવા જેટલો વૈરાગ્ય છે, અને સૌથી અનુપમ તો હથોડીના કટકા સહેવાની દૃઢ સંકલ્પશક્તિ છે તેમાં દરણીની ચંચળતા અને ડરપોકપણું છે, છતાં સિંહણી ભયંકર બેદરકારી છે ; જીવનને અસંકારથી મરવાની અપૂર્વ કળા છે, છતાં પ્રલય આણવાની અપ્રતિમ કુરતા છે; વૈભવોમાં વાસ કરતાં ઉદાર રહેવાની હોંસ છે-છતાં ગરીબાઈ ભોગવતા ઓશિયાળો શેઠલો નિરન્કારવાનું અભિમાન છે

આવા સંસ્કાર વચ્ચે ઉછરેલી દેવબાણ કોઈ અકલ્પ્ય અને અપારિધિવ તેજે જીવનને પુનઃ આરંભવાની આશા રાખી બેડી. જનકાળે તે ત્રિસરી જવા મથતી; વર્તમાનમાં જીવનના દ્વારો દર કરવા તેજે સંયમ શરૂ કર્યો. અને ભવિષ્યનું પુનર્જીવન સંસ્કાર લઈ સમૃદ્ધ બને સ્ત્રી કેડીથી નવવયુતા રસસાગર ઉભરાવવા લાગી.

ગર્ભ કાલે જ પરણી સાસરે આવેથી નવોદા તે બની રહી. સ્વામીના અપર્શ માત્ર

થી ધ્રુવ રહેવા તૈયાર રહી. પત્નિની બેઠર કારી સાલી રહી હોવા છતાં શૃંગારભુવનને શણગારી-ઢોંકાવી તે વાટ જોતી બેઠી. એક જ આસિંગનમાં જડકી-મોહવશ કરી રનેહ વીણના મન્દાન સંગીતમાં શ્રેણી કરી પોતાને કરવા તે પત્નિ મટે વિનાસિની થતાં શરમાઇ નહિ. રમા છવનમાં આવી જ નહોતી એમ માની તેણે નવવધુનો શૃંગારિક સરકાર પ્રદિપ્ત કર્યો અને દેહ અને હૃદય અપભુ કરવા તરફી રહેલી મીરાબાઈની તપશ્ચર્યા આદરી.

શિયાળાની કડકાતી હંડી ચોપારી પર ફરવા આવેલાઓને જડકી થેર મોકલી રહી હતી. નવદશ વાગતાં અચરજવર નહિ જેથી થઇ ગઈ. માલ ગળ્યાંગાહ્યા ઢોંકા-ણીઓ પિકેટરિયા કે મોટરમાં ધંડ જવા ઢોંકાઈ કરી રહ્યા હતા. ચંદ્રિકામાં ધૂધવના સમુદ્રતટે પાટકીઓ લગલગ ખાલી પડી હતી ગંડુરીવાળા કાંઈ રંગખડ્યા નાગરિકને લક્ષ્યાવવા શ્રમ મારી રહ્યા હતા. નિરાશ થઇ તે પણ ચાલી ગયા.

બધાને આર્વં દંર જવા ઉતાવળ હતી માત્ર એક જ માણસ રેતીમાં પડી રહ્યો ઉછળતા સમુદ્રના રાક્ષસી તરંગો જોવા સ્તિચય બીભુ વધારે અગત્યનું કામ તેને નહોતું. રાત્રિ સમસમાટ કરી રહી હતી, છતાં તેને અર્થાં શકતી નહોતી. વિચારમાં તે એટલો બધો ગરકાવ હતો કે કાણ જાણે શાથી તે એકદમ બેઠો થઇ ગયો અને એક હાથ રેતીમાં ખોંસી દીધો. મુડીમાં રેતી ભરી કાંધના આવેશમાં તેણે તોફાની સમુદ્ર તરફ ફેંકા. તે બળકેયો :

“અપને ગળી જા! તારે બીધે તે છે” સમુદ્રને તે સંબોધનો લાગ્યો.

કુમ ગળે વિચારપ્રવૃત્તિનો અંત આવી ગયો હોય તેમ બાળસ મગડી તે ઉગ્યો થયો. ત્યાંથી તેને ખસવાનું મન નહોતું છતાં ચાલ્યો. આવીને એક ખાલી પાટકી પર બેઠો. તે થાકી ગયો હશે એમ તેને જોવાથી સ્પષ્ટ થતું. બે હાથ વચ્ચે માથું રાખી તે ક્યાં સુધી બેઠો તેવું તેને બાન ન રહ્યું. તે જાગ્યો ત્યારે સામે ઉભેલી મોટર જોઈ. તેમાંથી એક પુરૂષ અને વિદેશી રમણી નીકળ્યાં.

પુરૂષના પગ જમીન પર ફરતા નહોતા. રમણી તેનો હાથ પકડી તેને બાલુની પાટલી તરફ ધસડી લાવી. પુરૂષને તિરકારતી ધકેલતી હોય એમ પેડી રમણીએ તેને પાટલી ઉપર બેસાડ્યો.

“ You'll go home, I say : don't bother me again I'm through with you. ” હંટ આવી રમણી કરી, પુરૂષે હાથ લંબાવ્યા ઝટકા મારી સ્ત્રી ગાલી ગઈ પેડી મોહિતી પાછળ જવા પુરૂષ બેઠો થયો અને નિશામાં ચકચર હોવાથી ધ્રુવપાથ ઉપર પડ્યો દ્રષ્ટા આ વિચિત્ર નાટક પર કંકાર હર્યો.

ઉડવાની પણ શક્તિ શુભાવી રહેલા પુરૂષને જોઈ તેને કમકમાં આવ્યા. અને માનુષિક લાગણીને વશ થઇ તેની નજીક ગયો.

જોનારે તેને ઝોળખ્યો, પારખ્યો. માનવતા ભુલી પથ્થરવત બની રહેલા નિશાબાજ તે લાત મારી ઢેકાણે લાવવાનું તેને મન થયું. પણ તે અટક્યો. જેને માટે તે બાળ્યો તો પ્રણયજ્વોદ ધરાવતો હતો તે અપ્સરા સખી બાલ્કાનો આ લંપટ પુરૂષ સ્વામિ થતો હતો, માટે તે અટક્યો.

જતી એક વિકટરીયાને પ્રકાશે ઉઠી રજાની ઝાંસડી માફક ઉંચકી તેમાં પધરાવ્યોઃ ચોપારીની જંગમી શાંતિમાં ધોડાના ડાબલા

પણ ભયમુચક અવાજ કરતા, દૂર ને દૂર જતા ગયા.

“કાણુ એ ?” ઉભરાઈ જતા આનંદથી બારણુ ઊઘાડ્યા- દેવળાલા ઉઠી.

“પ્રકાશ.” બારણુ ઉઘડ્યું અને અક્ષરા સગી મુર્તિ ઉંચરામાં ઉભી. હસ્યું કે રચ્યુ તે સમજી શકી નહીં, પણ પહેલા સ્વયં અનુભવાના આનંદ, ઉલ્લાસ અને નિશ્ચિતિ સરી પડ્યાં. મનમોહનને જોતા તેનું સમસ્ત જીવન જતું લાગ્યું. હેટ અને લાકડી બાલાને મોંપી પ્રકાશ મનમોહનને કૃત્રી મજા છુત પડી માંકા તરફ દોરી ગયાં. ને વસ્તુતઃ તેના ઉપર નાંખ્યો.

“પ્રકાશસાહેબ...આ શું ? તમે ?” હાવરી બનેલી બાલાથી ન રહેવાયું.

“એ જ જોતાં નથી ?” જુલા નિરન્કારની પ્રકાશ કરી.

એવામાં એક સળંગ ઉચકા બાળ્યા અને આતરણના એક જ ઉછાળા સાથે મન મોહને ઉઠી કરી આળા આદરમાં મદિ શાની દુર્ગંધ પ્રસરી પ્રકાશ મારી ગયાં. દેવળાલાને કમકમા આળા જીવનને પુનઃ આરંભવાના દિવસ પણ ન તેની આસપાસ પુખ્તાની સુગંધ જીવી રહી કે ન કાંઈ તેના દેહ અને આત્માને ઝોલથી મોહમાં લેનાર રહ્યું. અપુર્વ જીવન પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની તેની અધ્યા લય પામી અને નવોદાતા નયનની આંખોને બંદલે તેની આંખોમાં લાવનવીના અને નિરન્કાર પ્રકટ્યાં.

રાંગો પાખી લાગ્યા અને પ્રકાશ મનમોહનને પડ્યું. નિશ્ચાની નીનના માણસને ઉગ્ર તોફાની બનાવે છે. જોઈ શકતાં તેને મેન મટાવે છે અને આખરે તેને સ્વપ્ન મુદિતમાં લઈ જાય છે. મનમોહનની દયા કાંઈક આવી જ થઈ. પ્રકાશે તેનાં કાલર ટાઈ ના બંધે છાંટી નાંખ્યા અને દેવળાલાએ તેના

જંકડાનાં બટન ખોલી નાંખ્યા. જયું કે એસયું તે ન સમજાવી પ્રકાશ બિચારો એક ટુલ પર મનમોહન તરફ પીક કરી બેઠો. ગરમ રગ મનમોહનને જોદારી દેવળાલા પ્રકાશ પાસે આવી, અને અપુર્વ ઝોલથી તેને જોઈ રહી.

“પ્રકાશસાહેબ ! તમે ક્યા સુધી અમારી સંભાળ લેશો ? આ તો રાજયું છે !”

“રાજ આમ કેમ ચાલશે ?” કાંઈ જુએ તો જોલવા પરથી પ્રકાશને જરૂર અસમ્ભવ મળી દાડે.

“પણ તમે શું કરશો ?”

“હું શું કરીશ ? અને જરૂર સુધારીશ એ નમરો અને તમારી લાવનાઓનો દુશ્મન છે એ મારે મન અસમ્ભવ છે.

“પાનિને સુધારી શું આશા રાખો છો ?”

‘તમને સુખી કરવા આ. એ સુધર્મે તો તમારા જેવું યુગલ સમાજમાં મળાયું મુશ્કેલ છે. મારા જીવનાં હું તમને આમ કંઈ રીતે જોઈ શકું ?’

“મારા જેવી કટલીય રીયાઈન મરી જતી હશે તેમાં એક હું નધારું. બાકી આમને સુધારવા તમે ધારો છો એટલું સહેલું નથી. જેણે સયમ તોડ્યો, માનમર્યાદાને મૂકી તેને પત્ની અને પરત્વી ; પાણી અને દારૂ બધું સરખું જ છે. મને તો સ્વબળવત લાગે છે !”

“ત્યાં તો મારે માટે દયે એક જ રહેતો છે.”

“શું ?”

“તમને અને તમારા તંત્રને મારે વિસરી જવાં. તમે મને તેમ રીયાઈ મર્યાદા તે મારે જોઈ રહેવું અને તમારો સ્વામી સુધારી શકે તેમ હોય તો તે કરવાની છેલ્લી તક પણ સુમારવી.”

‘હા—ગુમાવવી. પથર પર પાણી નાંખી બીજવવાની આશા અમર હોઈ રહે, પણ તે સફળ કેમ થાય?’

“ત્યારે તમારા ગાપુને મારે લખવું જ બાકી રહ્યું કે મારામાં આપની શ્રદ્ધા વ્યથા છે. મનમોહન છેલ્લે પાટલે છે અને તેને સુધારવો એ દેવનું કામ છે.”

“પણ ગાપુને ક્યાં ખજાર છે કે મારા તંત્રમાં આટલે મુશ્કેલી સંગ પેડા છે? એમનો જમાઈ સભ્ય જીવનની મીમા ઓળંગી કેટલે દુઃખ ગયો છે એની તેમને ક્યાં ખજાર છે? ગામને પાદરે બુલો પડેલો માલુસ કદાચ ગામમાં પાછો આવી શકે, પણ જગજની ભયાનકનામા સપકાંચે ભાનની તો તેમા જ અથડાઈ મરે.”

ખડું છે દેવગાથા! પણ હજુ મને મારના શ્રદ્ધા છે. વળી તમને તો ખજાર પાન નથી કે આજે અમાને મનને મેલાય ગી રીત થયો.”

“હું તમને પુછવાની જ હતી.”

“ચાપાટીની રેતીમાં બેસી હું જીવને ગણિતશાસ્ત્રના સિધ્ધાંતે તોળી રહ્યો હતો. એવામાં એક મોટર મારી સામે આવી. તેમાંથી એક વિદેશી રમણી અને ભાઈ સાહેબ બહાર નીકળ્યાં. બાઈ ન હોત તો કુટણથ પર તે પટકાઈ મરત એટલો મદિરા એના પેટમાં હતો. પેલી રમણીએ સંભાળથી તેને એક પાટલી ઉપર બેસાડ્યો અને મનુષ્યને બદલે તે કાઈ જીવનવર હોય એમ નિરસ્કારી તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ. હું ત્યાં ન હોત તો પોલીસ એને મોટી ઉપર લઈ જઈ રાખત. સવારે એની આગરનું લીલામ થાત.”

“પ્રકાશભાઈ! તમારો તે હું કેટલો ઉપકાર માનું? સાચું થયું કે એ બાઈએ આજે એમને તરછોડ્યા.”

“કારણ કે ભાઈમાં કાંઈ કસ નહિ રહ્યો હોય. ઠીક, હવે હું જાઉં છું સવારે આવીશ.”

પ્રકાશ ઉઠ્યો અને એક પણ પ્રિટિપાત બીજે કશી પિતા રામ મેન્શનના દાદર ઉતરી ગયો. ક્યાંય લગી દેવગાથા અવાક હતી.

અને બીજા દિવસની યાદગાર અવાર પડી. મનમોહનના શરીરમાં અશક્તિ ઉભરાતી હતી. આરોગ્યની ઉભાને બદલે એની કામળ દેહવ્રતા તાવના અગ્નિમાં ધીબી રહી હતી. પાત્રે ઉભી દેવગાથા તેને રહા પાતી હતી.

ગઈ રાતના અનુભવ પછી મનમોહનમાં કાંઈ સ્પષ્ટ ફેરફાર જણાતો હતો. પણ દેવગાથાને એના ગ્યામીમા જરા પણ શ્રદ્ધા રહી નહોતી.

“પ્રકાશ ક્યા છે?” હાલો ઘુંટડા ઉતારી મનમોહન ગાંઘ્ય.

“તમને તો ક્યા?”

“રામાને મોકલો. એના બોલાવેલાં.”

“રામો દાકતરને લેવા ગયો છે. પ્રકાશ ભાઈ હમણાં આવવા જોઈએ.”

“હી...કે બાકા! મારું આજુ અંગ છુટી જઈ લાગે છે! રામાને બહુ વાર લાગી” મનમોહને દુઃખમાં આંખો મીંચી.

પાછેક કલાકમાં રામો કનુભાઈ દાકતરને લઈ આવ્યો. પાછળ જ પ્રકાશ આવ્યો. કનુભાઈએ દરદીની તપાસ પુરી પંદર મીનીટ કરી.

“રામાને સાચે મોકલો. હું દયા આપું છું!” કહી કનુભાઈ જ્યાં તૈયાર થયા. પ્રકાશને મનમોહનની ગિનિ ઉપરથી બેઠમ ગયો હતો. તે કનુભાઈ પાછળ બહાર ગયો. કનુભાઈએ પ્રકાશના આતુર સ્વેરા સાચું જોયું.

“મી. પ્રકાશ! પ્રોફેસરના માખાપ હોય તો તેમને અહીં તેડાવી લ્યો.” પ્રકાશના શરીર શીત વ્યાપી ગયું.

અપ્પ, પણ ભયચયક અવાજ કરતા, જૂ ને
જૂ જતા ગયા

“કાણુ એ ?” ઉભરાઈ જતા આનંદ-
થી ખારણુ ઊભાડવા દેવગાલા ઉઠી

“પ્રકાશ.” ખારણુ ઉઘડ્યું અને
અપ્પરા સમી મુર્તિ ઉંઘરામા ઉભી. હસવું
કે રડવું તે સમજી શકી નહીં, પણ પહેલાં
સ્વયં અનુભવાતાં આનંદ, ઉત્સાહ અને
નિશ્ચિતિ સરી પડ્યાં મનમોહનને જોતાં તેવું
સમજત હવન જતું લાગ્યું. હેટ અને લાકડી
ગાલાને ઓપી પ્રકાશ મનમોહનને કૃત્રી મજ
શુન પકડી મોઢા તરફ ફેરી ગયા. ને
વચ્ચત : તેના ઉપર નાખ્યા.

“પ્રકાશસાહેબ...આ શું ? તમે ?”
પ્રકાશની જાનેલી ખાલાયી ન રહેવાયું.

“એ જ જોતાં નથી.” છુપા નિરુદ્ધ
! પ્રકાશ કહ્યું

અવામા અંદ સળન ઉગાડા આગ્યા
ને આનંદગાના એક જ ઉછાળા સાથે મન
હને ઉઠી કરી આગા આગામા મદિ
રાની દુર્ગંધ પ્રસરી પ્રકાશ ત્રાસી ગંગા.
દેવગાલાને કમકમા આગ્યા હવનન પુનઃ
આરંભવાના દિવસ પણ ન નેની આસપાસ
પુખ્તોની મુગધ છત્રી રહી કે ન કોઈ તેના દેહ
અને આત્માને જોઈથી જોદમા લેનાર રહ્યું
અપુર્વ હવન પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની તેની
શ્રધ્ધા ક્ષય પામી અને નવોદાના નયનની
અગ્નિને બંદો તેની આંખમાં ભાવનહીના
અને નિરુદ્ધ પ્રકટ્યા,

શરમા પાણી લાગ્યો અને પ્રકાશ મન-
મોહનને જણું. નિશાની નીનના માણસને
ઉગ તોફાની જતાવે છે. ઓછી થતાં તેને
વેન ચડાવે છે અને આખરે તેને સ્વપ્ન
તરિટમાં લઈ જાય છે મનમોહનની દશા
કાંઈક આવી જ થઈ. પ્રજાને તેનાં કાલર ટાઇ
ના ગમે દોડી નાંખ્યા અને દેવગાલાએ તેના

જંકેટના થટન ખોલી નાંખ્યાં. જણું કે એસણું
તે ન સુઝવાથી પ્રકાશ બિચારો એક રડુક પર
મનમોહન તરફ પીક કરી બેઠો. ગરમ રગ
મનમોહનને ઓઢારી દેવગાલા પ્રકાશ પામે
આવી, અને અપૂર્વ રોહથી તેને જોઈ
રહી

“પ્રકાશસાહેબ! તમે ક્યા મુઠી અમારી
સંભાળ લેશો ? આ તો રાજગુણ છે !”

“દેવજી આમ કેમ ચાલશે ?” કોઈ જુએ
તો ખોલવા પરથી પ્રકાશને જરૂર અસંભવ
મણી કાઢે.

“પણ તમે શું કરશો ?”

“હું શું કરીશ ? આને જરૂર સુધારીશ.
એ નમરો અને નમરી ભાવનાઓને દુશ્મન
છે એ મારું મન અસંભવ છે.

“પ્રાનનને સુધારી નું આગા રાખી
છા.”

“તમને મુખી કરવાં આ એ મુશ્કેલી તો
તમારા જેવું મુગ્ધ સમાજમાં મળવું મુશ્કેલ
છે. મારાં હવતાં હું તમને આમ ક્ષી રીતે
જોઈ શકું ?”

“મારા જેવી કેટલીય રીતોએ મરી જતી
હશે તેમાં એક હું નધાં. ખાકી આમને
સુધારવા તમે ધારો છો એટલું સંદેહ નથી.
જેણે સયમ તોડ્યો, માનમર્યાદાને મૂકી તેને પત્ની
અને પર સ્ત્રી ; પાણી અને દારૂ બધું સરખું
જ છે. મને તો સ્વપ્નવત લાગે છે !”

“બાંહે તો મારે માટે હવે એક જ રહેતો
છે.”

“શું ?”

“તમને અને તમારા તંત્રને મારે વિસરી
જવાં. તમે મને નેમ રીતોએ મરો તે મારે
જોઈ રહેવું. અને તમારો વ્યાગી સુધારી
શકે તેમ હોય તો તે કરવાની છેલ્લી તક પણ
મુલાવી”

‘હા-ગુમાવવી. પથર પર પાણી નાંખી ભીજવવાની આશા અમર હોઈ રહે, પણ તે સફળ કેમ થાય?’

“ત્યારે તમારા બાપુને માટે લખવું જ બાકી રહ્યું કે મારામાં આપની શ્રદ્ધા વ્યથ છે. મનમોહન છેલ્લે પાટલે છે અને તેને સુધારવો એ દેવનું કામ છે”

“પણ બાપુને ક્યાં જયર છે કે મારા નામમાં આટલે સુધી સંગ્રામે છે? એમનો જમાઈ સભ્ય જીવનની મીમા આજની કટલે દર ગયો છે એની તેમને ક્યા જયર છે? ગામને પાદરે ભુલો પડેલો માણસ કદાચ ગામમાં પાછો આવી શકે, પણ જંગલની ભયાનકતામાં સપડાયેલો માનવી તો તેમાં જ અચકાઈ મરે

ખરું છે દેવળાક્ષા! પણ હજુ મને મારના શ્રદ્ધા છે. વળી તમને તો જયર પાન નથી કે આજ અમારા જાનના મેલાપ મી રીન થયો.”

“હું તમને પુછવાની જ હતી.”

“એપાટીની રેતીમાં એમી હું જીવનને ગણિતશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતે તોળી રહ્યો હતો. એવામાં એક મોટર મારી સામે આવી. તેમાંથી એક વિદેશી રમણી અને ભાઈ સાહેબ બહાર નીકળ્યાં. બાઈ ન હોત તો ટુટપાથ પર તે પટકાઈ મરત એટલો મદિરા એના પેટમાં હતો. પેલી રમણીએ સંભાળથી તેને એક પાટલી ઉપર બેસાડ્યો અને મનુષ્યને બદલે તે કાંઈ જનનવર હોય એમ નિરંકારી તે ત્યાંથી આસી ગઈ હું ત્યાં ન હોત તો પોલીસ એને ચોટી ઉપર લઈ જઈ રાખત. સવારે એની આજરનું લીલામ થાન”

“પ્રકાશભાઈ! તમારો તે હું કેટલો ઉપકાર માનું? સાફ થયું કે એ બાઈએ આજે એમને તરછોડ્યા.”

“કારણ કે ભાઈમાં કાંઈ કસ નહિ રહ્યો હોય. કીક, દબે હું જાઉં છું સવારે આવીશ.”

પ્રકાશ ઉઠ્યો અને એક પણ ટ્રિટપાત બીજે દર્શો પિતા રામ મેન્શનના દાદર ઉતરી ગયો. ક્યાંય લગી દેવળાક્ષા અચાક ઉભી.

અને બીજા દિવસની પાદગાર ચંદવાર પડી. મનમોહનના શરીરમાં અશક્તિ ઉભગતી હતી. આરોગ્યની ઉંમરને બદલે એની કામગીરી દેહલતા તાવના અગ્નિમાં ધીબી રહી હતી. પાસે ઉભી દેવળાક્ષા તેને ચ્હા પાતી હતી.

ગઈ ગતના અનુભવ પછી મનમોહનમાં કાંઈ સ્પષ્ટ ફેરફાર જણાતો હતો. પાણુ દેવળાક્ષાને એના મ્યાનીમાં જરા પણ શ્રદ્ધા રહી નહોતી

‘પ્રકાશ ક્યા છે?’ મ્હાનો ધુંટડા ઉનારી મનમોહન બોલ્યો

“તમને જે ‘દગ’”

“રામાને મોકલો. એને બોલાવી કાંઈ”

“રામો દાકતરને લેવા ગયો છે. પ્રકાશ ભાઈ હમણાં આવવા જોઈએ.”

“હી...ક બાલા! મારું આપું અંગ તુડી જવું લાગે છે! રામાને બહુ વાર લાગી” મનમોહનને હુઝમાં આંખો મીચી.

પાએક કલાકમાં રામો કનુભાઈ દાકતરને લઈ આવ્યો. પાછળ જ પ્રકાશ આવ્યો. કનુભાઈએ દરદીની તપાસ પુરી પંદર મીનીટ કરી.

“રામાને સાથે મોકલો. હું દવા આપું છું” કહી કનુભાઈ જવા તૈયાર થયા. પ્રકાશને મનમોહનની ઓળિ ઉપરથી ચ્હુમ ગયો હતો. તે કનુભાઈ પાછળ બહાર ગયો. કનુભાઈએ પ્રકાશના આતુર મ્હેરા સામું જોયું.

“મી. પ્રકાશ! પ્રેફેસરના માળાપ હોય તો તેમને અહીં તેજવી લ્યો.” પ્રકાશના શરીર થીત આપી ગયું.

“કેમ ? ! કાંઈ.....” પ્રકાશ બોલી રહ્યો નહિ.

“કેમ ભયંકર છે, હૃદય ઉપર લોહીનું એક્શન (action) લેખ્યે તેનું નથી અને એક ફેફસું ખવાઈ ગયું લાગે છે ! અનિશ્ચ દારૂ લેવાનું આ પરિણામ છે.”

“ત્યારે હવે ?”

“મારે હવે કન્સલ્ટ કરવું પડશે. હું દવા સાથે (injection) ઇન્સ્ટ્રક્શન મોકલાવું છું.”

કનુભાઈ રામા સાથે નીચે ગયા. પ્રકાશ ધીમે પગલે પાછો આવ્યો, દેવબાલાએ તેના રૂંદેરા પર નિગ્રહા વાળી, પાંચ પુછવા હીમન ન કરી, મનમોહને પાસું ફેરવ્યું, અને પ્રકાશને ધીમેથી પુછ્યું.

‘કનુભાઈએ શું કહ્યું ?’

‘કાંઈ નહિ, શકાય ત્યાં જ આવ્યા પીવામાં સાંતે ખેરકે જવની જાત્રામનુ કરના ગયા છે.’

રામો આવ્યો ના મુખી પ્રકાશ આટા માર્યા કર્યા, દવાનો પડેલો ભાગ તુરંત આપવાનો હતો તે આખા દૈનિક મીનીટમાં મનમોહન ઉઘી ગયા.

“પ્રકાશમાઈ ! જરા બાલુના ઓરડામાં આવો.” દેવબાલાએ સવિનય પણ હુકમથી કહ્યું. પ્રકાશ સમજી ગયો.

દેવબાલાની પાછળ તે ધસડાયો.

“કહો, કનુભાઈએ શું કહ્યું ? મને સાચું કહે.”

“તમારા સાસુસસરાને અહીં તાજાંતેજ બોલાવવા કહ્યું.”

“એ તો ઠીક. પણ એમની માંદગી વિશે શું કહ્યું ?”

“કે જ ૬ માંદગી સાધારણ નથી. દરદીની સારી માવજત જરૂરી આરામ કરશે અનિશ્ચ દારૂને લીધે આગ ‘નવરા પામ્યું છે.’”

“બીલું કાંઈ ?”

“કાંઈ નહિ. બીલું મને કશું નથી.” દેવબાલાને લાગ્યું કે પ્રકાશ બાલુનો હોવા છતાં બીલું કહેતો-કહો શકતો નથી.

બીજા દિવસ મનમોહનના માથાપ વન પ્રમેદરમ્ય આવ્યા. એ લણ નામંદિત દાક-તરોની કમીરી એડી. કનુભાઈના વિચારોને બધાએ માન આપ્યું કાંટરોનો નિર્ણય પ્રમોદરાય અને પ્રકાશ સાંભળ્યો, હૈયું કંટાળીને.

દરદીના અશક્ત શરીર પર દવા અસર તો કરતી જ, પણ એકને મુધારતાં બીલું ગમતું એવી સ્થિતિમાં ખાવાપીવામાં રાખેલી બવરધા અદ્ભૂત ગણી શકાય દવાદાર પછી અર્ચવ મા આવતા પૈસાનો હિસાબ નહોતો એવીજે કલાક પ્રકાશ મનમોહનની મેડામાં દારૂનો દોષ.

આખરે દિવસ પછી એક ભયંકર દિવસ આવ્યા અત્યાર મુખી મનમોહન દેવબાલાને દર રાખતો તેને મોટું જતાવનાં તે શરમાતો એ દિવસ તેણે લાજ ધરમ મૂકી દેવબાલાને પાંચ બોલાવી. પ્રકાશને પણ બોલાવ્યા અને બધાને જલાર જવા સૂચવ્યું.

સંસારશેવજ પર રમત રમતી તણ મોગડીઓ એકત્રી પડી. બાલુનાર બાલુ ગયા હતા કે મનમોહન જયગં નહીં.. તેને શારીરિક વેદના કરતાં પાપનો પશ્ચાતાપ ઘણો થતો. માનસિક બાધિને તે સહી શકત, પણ હૃદય જડ કરી રહ્યું હતું.

‘પ્રકાશ...ભાઈ ! અહીં આવ એસ.’ આટલા દેનથી પડેલી જ વાર મનમોહને તેને બોલાવ્યો.

‘અને તું...ખાત્રા ! તું પાલુ ભેસ’ દેવબાલાની આંખોમાં આંસુ હતાં.

તું રૂ નહિ. મેં તને આટલા દિવસે રાખી જ છે.” બંને પાસે બેઠા. મનમોહને

પાણી પી ગળતી બજારી ફર કરી. તેણે આરંભ્યું.

“પ્રકાશ તમે ગયાં મારાથી મારી સ્થિતી છુપાવો છો; પણ આ માંદગીમાંથી હું ઉઠી શકું એમ મને નથી લાગતું મારા ગાત્ર દીપ્તિ પડી જતા અનુભવું છું શ્વાસ રૂધિર છે અને હૃદય પર અસર્ય બોલે પછે હેલ એમ લાગે છે. આ બધું મારાં લક્ષણોનું પરિણામ છે એમ કહેતાં ઘરમાં ઉંડું. કો વખતે મારું હૃદય બંધ પડી જશે એની મને ખાતરી નથી, અને મારા અવસાન પહેલાં મારે માથે સ્ફોટનું બાણ ન વાળુ તો હું તમારા બનેલે સુન્દરગાર ગણાઉં. એટલા માટે જ આ પ્રસંગ મેં લીધો છે” બોલતાં ને થાકી ગયો. પાણીનો એક ધુંટડો પી નેણે આગળ ચલાવ્યું.

‘એકજ નાનિના કાગળનું સરખી ઉમરના આપણે અને સુરકા કીચો શ્રીમંત માળાપના બેળામાં ઉછરીને કાલેજમાં હું લખ્યો ત્યાં જ તું મરીઆઈમાં રચપ્રયત્ન લખ્યો. જે કેળવણી મને અધમ બનાવ્યાં તેણે તને દેવ બનાવ્યો. એ ફર કેળવણી લેનારમાં છે. કાલેજમાંથી ગમે તે કારણે હું તને ધિક્કરતાં-મ રાથી નીચો ગણનાં-ગીબો અધુરામાં પુરું તે દેવબાણનું ટપુગન (‘Faction’) આપવાનું માથે લીધું અને ધર્મના હું બજવા લાગ્યો. તમારી પરખર મેટી વધી અને મારો તારું માટે તીરકર વધ્યો.

આખરે દેવબાણ મારી યઇ. મને કહેવા દે કે મારી શ્રીમંતાઈએ મને તેને માટે લાયક બનાવ્યો. સમાજની બનીસીમા એકવાર તું અને દેવબાણ મર્યાદા. અને મારો બેઠમ તમારા બંને ઉપર સન્નિહા થયો. છાંની આંખ બીજું શું જોઈ શકે? હું અમેરીકા ગયો અને આખો ત્યાં સુધી એ બેઠમ ગયો નહિ. દેવબાણને પરણ્યો ત્યારે મને નિરાંત વળી. અને તારાથી ફર રહેલા-દેવબાણને

પણ તારાથી ફર શખવા તકની રહ્યો. ખરું પુછે તો તે જ માર્ગ મોકળો કરી આપ્યો. તું અમારાથી અદૃશ્ય રહ્યો. એક રાતે-હા મને તે રાત લલુ પણ બરાબર યાદ છે-ત્યારે દેવબાણ ખરેખર મારા ઉપર કોથે બરાઈ. ને અપમાન મળી ન શકી, અને તારા દેવ જેવા અનુપમ પ્રેમને તેણે તરછોડ્યો હતો તે વાત કદી.”

પ્રકાશ ટટાર થયો, અને દેવબાણ તરફ ફરી આંખે જોઈ રહ્યો. મનમોહને તેની પીડ પર લાય મુક્યો.

“એમ ઉશ્કેરાઈ ન જા. સાંભળ” પ્રકાશે માથું નીચું નાખી દીધું. તે બોલ્યો:

“મનમોહન! બસ કરો. ગયાં પ્રકરણો ઉકારે શું શક્યા?”

“પ્રકાશ! અજે હું મનુષ્ય બની ગયો છું તારા જેવી તો નહિ જ, પણ આજે મારામા જે માનવના ઉત્કર્ષ છે તે છવનમાં પહેલી જ વાર તમે બંને અનુભવશે” મને પુરૂ કરી લેવા દે.”

બેલતાં એક ધીની ખાતી આવી. દેવ-બાણએ ખેડે આગળ ધુંકદાની ધરી તેમાં લે લીનો ગળાઈ પડ્યો. ‘નોં’ આક કરી મન-મે.હને ફરી આરંભ્યું.

“મારી સ્ત્રીએ તારો પ્રેમ તરછોડી મારા રવીન્દ્રાં. પણ તેમાં તેણે બુલ કરી છે એ આપણાં બધાના અનુભવે સિધ્ધ કરી બનાવ્યું જેના પ્રેમનો તું વિરાગી થઈ રહ્યો તેના દેહનો હું રાગી થયો. છતાં મારી લાલસા, તૃષ્ણા તૃષ્ણ ન થઈ. વિલાયત ફરી આખો અને ત્યાના સંસ્કાર સાથે લાવ્યો. હું પશુ બની રહ્યો સ્ત્રીને તરછોડી, રમાને મરવા દીધી, આખરે રોડેના સહવાસમાં મેં લક્ષ્મી અને મારી જાતને દ્વિપિત કરી આખરે દેવ-બાણ કંટાળી. મારા આવા સહચારમાં કોણ ન

કંટાળે ? તે બિચારીએ કેટલું સહન કર્યું ! અને હજુ એ કંઈ જાણ છે એ જાણે માટે ? મારે માટે, તેના સ્વામિ માટે ! હીંદુસ્તાનની આર્થ અબળા સિવાય આટલું કાણ સહન કરે ? પાશ્વમાન્ય રીતરીવાજ તેણે સ્વીકાર્યા હોત તો આજે આહી જૂદું જ વાતવરણ હોત. અગે બંને પોતપોતાને માર્ગે જીવન વીનાવી આનંદ માણી રહ્યા હોત ! આજે આ ઘરમાં વ્યવસ્થા, સ્વચ્છતા, અને પરિવ્રતતા વગી રહી છે તે આ સ્વામિથી તર્જનાયથી સતીને લીધે. એ તે કાંઈ સાધારણ અબળા છે ? એક એક મહામકિતનો કુંડ છે. દુખે પીડાતાં જતાં સ્વામિન હાથે મરવાની હોંસ ધારવતી સતી છે મારા દુઃખે તે કદાચ તને ચાલી દશે છતાં એની મંચાલકિત દૃઢ છે. એના ખાળામાં રડી રડી આંખની સરિતાઓ વહાવું છતાં એનું કાળ નહિ વળી શકે !”

“અંધારામાં અમારા તંત્રમા આકસ્મિક તું અબળા જેને એકલું ઐશ્વર્ય જાતાવવા તે જીવનમન્યત ધારણ કર્યો તેને આમ ચુંચાલી બેઠા તું કંઈ ઉઠ્યો હોય તો મને મેં તને દુશ્મન ગણ્યો. તારાપર આશંકા મુક્યો. છતાં તે સહન કર્યું !” એ જાણે માટે ? મારી શુભિચ્છ સ્ત્રી અને તેના મન માટે ? બીજા કાંઈએ એ વળતે મને લાગ મરી હોત જતાં તું તારી નિશ્ચાલકતામાંથી પદ્મર ડાળો નહિ. બીજા પ્રસંગે, તે મને એક લંબાણ પાનું સંજોટ બાપણ આપ્યું. મારાં અંતરનાં કેટલાંક પડાં ખરી પડ્યાં. તું ને કાંઈ દેવ છે કે મનુષ્ય તેની કલ્પના માં હું ગરી પડ્યાં તને હું ચાહતો નથી જતાં તું મને આહ છે તને તીરકાર છે જતાં તું મારી પામે આવે છે. અને પ્રકાશ ! તે રાત્રે મોપારી ઉપર તો મારા જીવનની મેં રીમા બેઠા. સમાજમાં એક વિદાલ ગણાતો માણસ અને તેની આ દશા દશ,

એવી જ હોવી બેઠા ! દેહ અને આર્થિક ભોગે જે માનવી અધમ મોજશોખ ખરીદે છે તેને લાયક બીજું શું હોય ?—અને આટલું જતાં આજે દિવસોથી મારી પથારી આગળ મેળી તું સેવા ચાકરી કરે છે તે કંઈ અપૂર્વ પ્રેરણા, હોસ અને લાવનાથી. ખરેખર, લાઈ, તું આત્મશુદ્ધિમાં માનનારો બલવાન મનુષ્ય છે. અને હું વાસનાતું રમકડું છું. આપણે બંને એક જ કુંડમાંથી વહેતાં ઝરામાંથી કેળવણીના પાણી પીધાં છે. જતાં બંનેમાં ફેર તો બે તુ સ્વદેશાભિમાની, સ્વસંસ્કૃતિનો લક્ષ, નિશ્ચાલકતાનો પુનરી અને આત્મસંયમી મહાત્મા છે. અને હું નિર્જાળ, રવમાનની કીમત ન બાળનારો, હૃદય વિનાનો અને લાલસાનો ભોગી કાંઈ અદ્ભુત આત્મધાતક મગતર છું તારા પ્રભાવશાળી ચારિત્ર્યનું અનુકરણ કરના માટે તારું શ્રદ્ધાળુ આત્મચક્ષ અને તારા જેવું દેહ એકમન્યત કેળવવા માટે તો મારે નવો અવતાર ધારણ કરવા પડે. અને આ સ્ત્રી-મારી પત્નીની કીમત મેં બહુ મોટી માની તારા જેવો હું હોત તો અમારા જેવું યુગલ સમાજમા લાગે જ હોત એ તારું ધારણ ખાટું નથી, પણ શ્રામતો લક્ષ્મી ઉઠાવી શકે, પણ વિધિને દોરી શકે નહિ. આપણાં બેમાંથી દેવશાળા માટે કાણ વધારે લાયક છે તે પ્રશ્ન બેણે છે અને આપણાં અંતર બેણે છે. સમાજને તે બેણાની દરકાર કે આવશ્યકતા નથી સમાજ તો જે સપાટમાં આવે તેને ગળી જવા સિવાય બીજું બાળતો નથી. મારી પ્રતિજ્ઞા, મારા કુળના મોરચું મેં અસિદ્ધાન આપી દીધું છે જતાં સમાજની ભૂમિમાં તેને બળ મરનાં મારી નીચે બચાવ્યું છે. એ સ્ત્રીનો તે હું કેટલા ઉપકાર માનું ? આખું ત્રણ એક જ કેલવણીની એરણ પર ધરાયેલાં છીએ, જતાં વચ્ચે કેટલો નકાવત છે ? મારી આ દશા મેં ખરીદી લીધી

હે-મારી અધમના મારે દારૂ જ મેં જન્મ્યાની છે, તો મારે જ તેનું ક્યા બોગવનું જોઈએ. એ બોગવનાં મારું અવમાન થાય તો મોતને - મારે આધિન થવું જ પાછી રેવું."

"દેવગાલા! કુન્દે કુન્દે રી પરી મનમોહને તેને ગોદમાં લઈ બેસારી

દેવગાલા તું જ નહિ. હું છીય તો હવે તારે મારે જ, વિષમ માગરનો સુકાની આકાશના તારાને જોઈ મરૂ કહે છે પ્રકાશભાઈ એ તારાની ગરજ સારંગે ઓટલી મને પાછી છે. પણ મને લાગે છે હું જાઉં મારા જગ્યા છું. બાઈ પ્રકાશ!"

"પ્રકાશ! આ બધું મારું Confession (કન્ફેશન) છે. હવે છેલ્લું થોડુંક કહી દઉં. જો સાંભળ." આંસુ પુછી તે પ્રવચ્ય થયો.

"છવપાની મને હોંસ છે, છતાં છવપાની મને આગ્રા નથી. દાકનગે મને બંચાની ગરે તો રીક છે, પણ છવપાની દોરી સાંધ-પાની શક્તિ તેમનામા નથી મેં તું ક્યા નથી બાળુનો? બોલ એક કામ ફરીશ?

"શું?" પ્રકાશે પ્રીમેથી રહ્યા હૃદયે ઉચ્ચાધુ."

"વચન આપ"

"વચન?"

વર મને એવો ગમે

લેખક:-રા. વલ્લભચંદ્ર ગાંધીચંદ્ર મહેતા
— હરિગીત —

ગિરિશુંબ ભવ્ય પ્રથમ માંસલ દેહ દેવ જયત શો,
પ્રતિભા અને ગારૂરવંતો વનરાજના બંધકર લેધો;
નકલક નીતિ નિર્મળો શરિ, શાંતદાંત દિલાવશે,
એવો સુલક્ષણ, પીર ધીર ગંભીર નાહોડીઓ-ગમે

પ્રકાશ માથું ઉઘું ક્યું મનમોહનના પગ પર માથું નાખી તે પણ બીચારો રી પડ્યો.

"પ્રકાશ! તું પણ રડે છે? તું તો મારો મેરો બાઈ છે. તમે બને મને મારી અધમના મારે મારી આપો. તમારા હસતાં મોઢા જોયા સિવાય હું છીય શકીશ નહિ' બોલતાં મળે ખજારી ભગાઈ. તેની આખમાથી આંસુ વહી ગયા. બોલનાં તે યાદી ગયો હતો, છતાં દબુ કંઈક જાણી હતું. પ્રકાશના માથા ઉપર હાથ ફેરવેનો તે મનમોહનને ગાઓ.

"હા, વચન. છેલ્લું મારું આટલું પે કામ નહિ કરે?"

મનમોહનના અવાજમાં આછા અપ્પ દતી.

"મનમોહન!..." પ્રકાશ બોલનાં અટક્યો.

"કામ કાણ છે, છતાં તને સોંપું છું. તું ફરી શકીશ વચન આપ ને હું નિરાંતે મરીશ."

પ્રકાશે પ્રીમેથી માથું ઉઘાડું. ને મન મોહન આમે ઓટીટશે જોઈ રહ્યા. બંનેના નયનમાં અમીના યોધ વહી રહ્યા હતા

એક ઘેઘેવરો બની અંતર્યુ ઉભા રહી ગયો,
 બીજાએ ભેટવાં લાંબા હાથ કરો રાખ્યો
 ઉમિતો સારંગ ઉભરોયો. કંઈ
 સ્પષ્ટમાં હતો તેવું પણ પ્રકાશને લાગ ન
 રહ્યું. એક ઉછાળો મારી તે મનમોહનને
 ભેટી પડ્યો.
 “ભાઈ! ભાઈ! મનમોહન!”
 “પ્રકાશ! આજે મળ્યો એવો પહેલા
 મળ્યો હોત તો.”
 “આજે તમારી સેવા કરવાનો વખત
 ન આવત” દ્રઢ આક્રિંગનમાંથી પ્રકાશે મેલ
 મહેનતે છુટો પડ્યો અને બંધું વિસરી
 ગયો.

રિવાજે લય પામી નવા ઉદ્ભવે છે. સુધા
 એમાં પ્રવેશ્યો છે ખરો, પણ હજી અસ
 બંધનો છતી રહ્યાં છે. કાલક્રમે તે પ
 લય પામશે અને સંવિધ્યમાં એક ન
 સમાજ-જમાનો માગે છે એવો-ઉદ્ભવ
 જૂનો બંધનોને તું દોકરે મારશે એવી
 સંપૂર્ણ ખાતી છે આર્યભાવના નષ્ટ
 થતી હોય ને બંધનો તોડવો પડે તો તે
 હીમંત તારામાં છે એમ માની લઉં
 દેવગાંધારી! તારે પણ આ વાત સાંભળ
 જેવી છે અને તું પણ મારી તારી મન
 પતિની છેડલી-આત્મા આર્ય સ્ત્રીની માફક મા
 ચડાવીશ. થોડા કલાક કે થોડા દિવસમાં

જેના લગાડે લક્ષ્મીવંતા વીરના વચસ ભર્યા,
 ને વાણીએ વર શારદા પ્રભુભક્તિમાં અંતર ઠર્યા;
 મુખદુખમાં ન મક્કાની છે, ચિત્તવૃત્તિ ધન્ય રામે દશે
 એવા વિવેકી ભદ્રાપાવી માણ પ્રિયગીતમ ગમે.
 સાહિત્ય ને સંગીતના રસભોગી મધુકર જહાંગીરો,
 કુતરાંતી ફાગમ અંગગે રંગભર-રસેરાજીરો;
 નારંગી પીચકારી બારી સુરસંત વર હોશી રમે;
 એવા પીઠાવતકાર પ્રેમપીયુષ પાતળિયો ગમે

“મનમોહન! ભાઈ! તમારી શી આજ
 છે? આ મારું વચન!” બીજાના હાથ દટનાથી
 ભેટી રહ્યા. દેવગાંધારીએ પોતાના નાણુક
 હાથો વડે એ ગાળને મજબુત કરીને તે
 ગાંધી પર અનેક કુબંધના વાંસે આડ્યા.

“પ્રકાશ! જેમ ક્યય થા. તું પેલું
 દેવગાંધારી! હીમંત નાથ” એવંજમાં થોડીક
 પિંકો શોત વલી મેલ.

“ગૌરવી મનુષ્ય આપેતું વચન તોડનાં
 નથી” તું પણ વચન નહીં તોડે એમ સંપૂર્ણ
 મોતું છું. આપણા મનિસમાજ કેવો છે
 તેનું અજાણર વળે છે આજે તેમાં જુના

તમને બંધાને છોડી ચાલ્યો જઈએ એ નર્તિવા
 વાન છે હું જઈશ-મરી જઈશ; મારી સ્ત્રી
 સાભાવ્ય તિલક સાથે લઈને, તેને વિધવ
 બનાવીને, પરંતુ મારી પાછળ તેને હું વિધવ
 નેવાં જઈજીતો નથી. તેણે સુખી જીવન હર
 અનુભવ્યું નથી. તેના મનોરથો બધા પડ
 લાંબા છે. આશાની છમારતો અધર્મમાં ન
 લાંબી બધા થઈ રહ્યો છે. તે કેવી છે, કેવી રહ
 શકી છે અને કેવી રહી શકશે તે તું અજાણ
 ગયો છે. મટે જ પ્રકાશ તને હું કંઈ છું
 પિનતું છું, કે મારી પત્ની મારી પાછળ વિધવ
 ન રહે.”

“એટલે ?” પ્રકાશ વચમાં બોલી ઉઠ્યો.
દેવબાલા અવાક બની રહી.

“એટલે એ જ કે તેનું સૌભાગ્યનિષ્ઠક
બુંસાય નહિ. પુનર્જન્મ દેવબાલાને પુનઃ જન્મ
આપશે. આપણી જાતિમાં પુનર્જન્મ મોટા-
મોટામાં થયા છે. મારે તેનો બોધ નથી.
દેવબાલાને તે હરકતરૂપ નહિ થાય જોત,
તેને તું સ્વીકારીશ ?” દેવબાલા ચમકી ને
પડતાં બચી.

“મનમોહન ! મનમોહન ! આ તું
જોસો છો ?”

“ગરાબર જોતું છું. તારું વચન આટલા
જ મારે મારે જોઈતું હતું અને તે તે આપી
ચૂંબો.

કરવાનો નવી. દેવબાલા તારે મારે તૈયાર
રહેશે - તેને સુખી કરવાનો આ સિવાય બીજો
રસ્તો હોય તો તે સાંગજવા હું ખુશી છું. પાંચ
નમારા અનેનાં સુખ, ભોવના, ચારિત્ર્ય અને
આદર્શ જન્મ રચાય એવી મહાત્માકાંક્ષા મને
છે તો તે પુરી કરશો એવો તમારા બંનેમાં
મને વિશ્વાસ છે દેવબાલા ! પ્રકાશ ! મને
મારી આંખા હું તો પાતિત છું. તમે બંને
દેવ જવા છો, અને દેવ તો મરતાંને મારી
આપી ઉપકારવશ કરી પૂજા કરે છે.”

મનમોહને બંનેનો તથા પદચોર અને
વલ્લભનુભવેલા નોદથી તંતે ગાર્લે લગાડી
ચૂંબો.

દસકર વારે ઉત્કુળમાં અધ્યતીક તેજ ઉવાડતો,
ચેતન ભરો સુખ અંગઅંગે જન્મને જબકાવતો,
જેતા જન્મજીવનને મહેકે સુખજતાની ફારમે,
એવો મનોહર રંગદસીયો પ્રાણુપસીઓ પિયુ ગમે

સુખ ચૂનતા પરી મને લાખેણી જે લલના કરે,
ભવકિશીનો તાવિક બને જે કુરાળ આ ભવસાગરે,
જન્મ બને કંચન સચું જેતા સુવાસી કંઠગમે,
એવો પંનેતા પુણ્યવંતો સખી મને પ્રિયતમ ગમે.

દીધું છે એટલે મને શીકર નથી. દેવબાલા !
હીમત રાખ. મેં તારા જન્મને રાખ બનવી
દીધું એ મને ધણું સાહે છે. તારા જેવી
વિદ્વાન સ્ત્રીને સમાજના કુર બંધનો નહિ ડરાવે.
તારે મારે જેણે પ્રેમસંન્યાસ લીધો, તારા
અપૂર્વ સૌંદર્યવન્ના હૃદયનો રાગી હોવા છતા
જે વિરાગી થઈ રહ્યો તેને સુખી કરવા તું
આટલું પાણુ નહિ કરી શકે ? મારી ઉન્મત
આશા છે કે અ.ય. સંસ્કૃતિનું અનુપમ દ્રશ્ય
તમારો બંનેનો સંસાર થઈ રહે પ્રકાશ !
તે વચન આપી દીધું છે એમાં તારે પ્રત્યાજ્ઞ

“પ્રકાશ ! આ મારું Confession !
હવે બંધાને અંદર બોલાવ. બિચારાં અકળોતાં
હશે.”

સાંજે દર્દીની માટગી વધી પડી જન્મવાની
તેને જરૂર નોડતી એમ તે લખવા લાગ્યો.
દેવબાલાએ કંઠમાણુ કરી મુક્યું. પ્રકાશે
ખુબે બેસી છતાં આસુ વદાઓ અને હાંપ્યાં.
ઉપરઉપરી ડોક્ટરે આવી ગયા. દર્દીને
તપાસી તે ચાલ્યા ગયા. જનુભાઈ પડ્યાં
પાથર્થો રજા દર્દીને ને બચાવી ને રાક્યા.
ત્રીગ દિવસની સવાર મનમોહનનું હૃદય બંધ

પડી ગયું! કેટલાય આસુની છાંયો વચ્ચે તેનો આત્મા પર દુનિયાને પથે પડી ગયો. પ્રકાશે માથું ફટકું. દેવઆલા એલાન થઈ ગઈ.

અને તે વિધવા થઈ, એક નવીન જીવન આરંભાયું. આર્થજીવનનો આ પણ એક દહાવો હતો. સાદાં વસ્ત્રોમાં પણ તે તો દેવી સમી જ દીપતી. દુનિયામાં વસી તે તેનાથી અસ્પર્શ રહેતી અને વિદ્વાન હોમીશી જીનેને આર્થ જીવનમાં ત્રિગુણ સંસ્કારના ઓપ ચડાવવાનો પાતો ચડાવતી.

અને જ્ઞેતજ્ઞેતામા એક વર્ષ વહી ગયું. પ્રકાશ પોતાની પેઢીનો મોટો હોદ્દાર બન્યો.

અને મુળાઈના વ્યાપારિક મંડળનો અંશ થઈ રહ્યો.

અને એક સવારે મુળાઈનાં બહુતા પત્રોમા બહાર થયું કે તે પરણ્યો, એક વિદ્વાન સ્ત્રી સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું. લોકાએ તેની સામે બગાવો કેયો, છતાં બધાએ તેને બહારથી વખાણ્યો. દેવઆલા સાસરે આવી અને સમાજમાં હીમત રાખી હરીફરી. બધાંને તેણે થેવાં કરી દીધા.

આને પણ આ 'યુગલ' આર્થજીવન આપણા ઉછરતા સમાજમા આદર્શરૂપ થઈ પડ્યું છે!

—સંપૂર્ણ—

ચિત્રપરિચય

“વિગ્રહણી યજ્ઞપત્ની” નામે આ અંકનું મુખ્યચિત્ર બાણીનાં ‘અંગ-ચિત્રકાર’ શ્રીયુત હેમેન્દ્રનાથ મહુમદાં મહાકવિ કાશિદાસનાં “મેઘદૂત” નાં પૂર્વ મેઘમાનો એક પ્રસંગ બાળને આલેખ્યું છે. ચિત્રનો વિષય એ છે કે મેઘદૂતનાં નાચક યેક્ષ (યજ્ઞ, ગન્ધર્વ, કિન્નર, કેલાસ ઉપર અલંકારમાં અંબરાઓ સાથે વસે છે) કુબેર તરફથી પોતાને સાંપાચેલા કામમાં ગદગત કરવાથી, કુબેરે તેને એક વર્ષનાં દંડવટાની આપ દીધેલો. યેક્ષે રમિગિરિ પર્વત પર જાળી વાસ કરી. કેટલાક માસ વીત્યા પછી પ્રથમ મેઘનાં દર્શને પર્વનાં એહમરણો સાંભરતાં, અભિજાતાઓ જોગના દર અત્રકાવાગી નિજ સુન્દરીને મેઘ સાથે સન્દેશો મોકલતાં યજ્ઞ કરે છે કે :—

‘ને વણથલ્યો જઈ મરણને ખાળી દિનો ગણતી
એકરૂપામિત્તિનિતું ખરે લહારી તડાં લાભી ભેરો;
જકરી ખરતાં કુલ મરિખડાં તારીનાં રનેહી હંયાં,
પ્રાય લહેને ચિરહત્કલુમાં આંધી રહે આશબન્ધ’

ઉપરથી કીટીઓ ત્રણ શ્રી મહુમદાં અત્રકારપુરીમાં યજ્ઞપત્ની રાખ્યા પર બેઠી નિયંત્રા બાણી રહી છે એ પ્રસંગનું કેવું સુંદર ચિત્ર આલેખ્યું છે?

ગુજરાતના છવંત સાહિત્યકારો

(શબ્દચિત્રો)

મહાત્મા ગાંધી

લેખક.

કેરીયર દોરનાર

રા. રા. "ત્રિયંબક"

રા. "પતંગીયુ"

જેના લેખોમાં પોતાના અધ્યાત્મિક
તોમાં અડગ ધર્મ, હૃદયપ્રાધાન્ય
નહિ પણ હૃદયપ્રાધાન્ય, વિષયાનુકૂળ
ભાષાશૈલી, કદિ કદિ નહન ઘરગથ્ય
ભાષામાં આધારણ સમાનર્થે પોતાના
પ્રાદેશિક પ્રદર્શિત કરતા, શુદ્ધ
મુનીનો આહિ નનો મહામંત્ર સાહિત્ય
દ્વારા પુકરતા, ઇંચુ ખ્રિસ્તિ જેવા
વિશ્વપ્રેમ પોતાના છવનમાં અને
લેખો દ્વારા પ્રસરાવતા, સાહિત્ય
જેનું ધ્યેય નથી, પણ માત્ર સાધન
છે હેવા, પ્રાચીન ઋષિ પેઠે દેહને
કષ્ટતા, વર્તમાન પુત્રકારિત્વને પણ
પોતાના આંતરોદ્ધારથી શુદ્ધ

સાહિત્યને શિખરે લઈ જતા ગયા ઉભા ભૂતકાળને ભૂલતા આશા
સ્વર્ગ-ભાવે નિહાળતા મહાત્મા ગાંધી !

મહાત્મા ગાંધીજીનાં પુસ્તકો — (૧) દિંદ સ્વરાજ (૨) નીતિધર્મ ; (૩) એક સત્ય
વીરની કથા (૪) આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન (૫) મૂરખો - (૬) દક્ષિણ આફ્રિકાનો
ઈતિહાસ, જે ભાગ (૭) આત્મકથા (૮) નવજીવન તથા યેંશ ઇડીયામાંથી ઉત્પન્ન થતી
લેખાવલિગિયા.

સુખન-વૈદકીય નજરે

તે વિષે ઠાકરો શું કહે છે ?

અંગ્રેજીને આધારે રલુ કરનાર

રા રા "અન્દ્રાપીડ"

ડૉ. રોમર્ડ ગેસ

જ્યારે સુખન લેનાર અને સુખન દેનાર એક બીજાને સારી રીતે ઓળખતાં હોય અને જોક તદુરસ્ત હોય ત્યારે સાચા પ્રેમની નિશાની તરીકે સુખનની આપણે ક્ષમા કરી સકાય તેવી હોય છે, પણ વગર વિચારી સુખનની આપણે એર સમાન ગણી તમની નેહએ, કારણ એવી સુખનની લેણદેણ રાગના સ્વરૂપમાં એર અર્થાં જાય છે ખાસ કરીને બહારના કોઈ પણ માણસ અથવા અન્ય કોઈ પણ સ્નેહી કે સમાજબંધી પૂરતા તદુરસ્ત હોય

ત્યાં સુધી તેઓ આવકોને સુખન ન લેવે તેની માતાઓએ અને નર્સોએ ખાસ સંભાળ

સાધવી નેહએ. કારણ કે એ સાબિત થઈ ચૂક્યું છે કે બાળકોને અપાયેલાં આ જાતનાં સુખનનાં તાત્કાલિક રોગને ધસડી લાવે છે

ફેવર કે મીઠકાંને સુખન લેવું એ મારા મત સુજબ અરેખર હાનિકર છે. કારણ કે તેમનાં કબ્જાંઓમાં રોગના જંતુઓને નિવાસ હોય છે એ જાણીતી બીજા છે. વળી એ ફૂનાં-બીજાંઓને જે છવડાંઓ પગલે છે તેઓ પણ એરીલાં હોય છે. તેથી જે બાળકો આવાં પ્રાણીઓના શોષીન હોય તેમને એ પ્રાણીઓને સુખી લેતાં આરકાવવાં નેહએ.

ડૉ. રોમર્ડસન વૉલેસ

સુધરેલા જાતના મોઝા બાળમાં મનુષ્ય રવખાવમાં સુખન લેવાની જે રૂઢે ધર ધાર્યું છે તેનો સમૂળો નાશ કરવાને ચેલ હવે ફેલેડમદ

યાય એવી જુદા આગા મને નથી, છતાં વગર વિચાર્યું મને ત્યારે સુખન લેવાના કે દેવાના વિવાદના સમગ્ર વિદોષ કંઈક મને જરૂરનો જણાય છે જે વ્યક્તિનાં : વૈદકીય ક્ષતિહાસ આપણે જાણતાં ન હોઈએ તેને સુખન લેવાનું કે દેવાનું કહેવું એ ખરું જોતાં "રાગને ઓલાવવા જવા જેવું છે" સુંદર દેખાવની કોઈ ચીજ કે આકર્ષક દેખાવની કોઈ પણ વ્યક્તિને જોતાં તેને સુખન લેવાની સાલસ જે સામાની બર્થા મનુષ્યો ચેત્તારી સકતા નથી તેમનાથી બાળકોને ખાસ બચાવવ

એક અમેરીકન વૈજ્ઞાનિકે શોધેલી સુખન

મદિની વૈદકીય જાણી.

લેઈએ, કારણ એ બાબતમાં સુમન લેનાર કે લેનાર કોઈ તેની "કાળી બાલુ" બહુ નથી.

સુમન વિષેના આરોગ્યશાસ્ત્રના કૌથી વધારે અભ્યાસ અમેરીકાએ કરેલો જણાય છે ત્યાં એમ મનાય છે કે સુમન શુદ્ધ રીતે અને જતુ વચ્ચે રેતુ લેવાયુ લેઈએ. આવા હેતુથી ત્યાંના એક વૈજ્ઞાનિક "સુમન" લેવા માટેની જાણી" Kissing Screen બનાવી છે. તેથી જાણીમા આવ નારા સર્વ જતુઓ મૃત્યુ પામે એવા જતુનાશક તેનો શુભ છે.

કુટુંબમાં બાળકો ને વૃદ્ધ વચ્ચેનાં સુમનોમા બહુ વિરોધ કરવા જેવું નથી કપાળ પર કે ગાંઠે લેવાયેલું એક આરો-સુમન બહુ નુકસા નકારક નથી. પણ એક પર લેવાયેલું જાનું સુમન હાર્નિકારક છે અને જેનાં મોઢાંની અથવા સાધારણ તંદુસ્તીની હાલત સારી ન હોય તેને આવાં સુમનો લેના કે દેવાં જરૂર અટકાવું લેઈએ.

૩. કૅલીબી

મોઢાંની મોટી "કૅલિન્ડર્લીઝ હૅસ્પી-ટલ" ના સત્તાવાર આંકડાઓ તપાસતાં માત્રમ પડયું છે

કે જે બાળકને સગીં માતા હછેરે છે તેઓ સારથી માને હોયે હછેરેનાં જાળકો કરતાં અર્ધાં પ્રમાણમાં મરણ પામે છે આનું કારણ એ છે કે પોતાના જન્મ પહેલાં બાળક પોતાની માતાના નાક અને ગળામાનાં જતુઓને અટકાવવાની શક્તિ ગેજવે છે. આ રીતે ઇશ્વરના વાવચા પછી

એક સગી મા પોતાના બાળકને જ્યાં સુધી પોને સાચ હોય ત્યાં સુધી ગમે તેટલાં સુમનો લેવે તેમણે બચ જેવું નથી. તેથી મારા સિધ્ધાંત પ્રમાણે તો સગી મા સિવાય કોઈએ બાળકના એક પર સુમન લેવું ન લેઈએ.

એ જ નિયમ મોઢાંઓને પણ લાગુ પડે છે. મોઢાં માણસો જેઓ સુમનની આપણે કરે છે તેઓ રોગ પ્રસારે એવો એકો સબન છે, સિવાય - સુમનની પરસ્પર આપણે કરનારમાનું કોઈ ખાસ જતુપ્રચારક રોગનો લોગ થઈ પડેલ હોય.

૪. હુરી રોમર્ટસ

સુમનને જે ગેરકાયદેસર કરાવવામા આવે તો તેની કૌમત અને અગત્યતા હનરગણા નથી જાણ પ્રાપ્તિઓ એકીબીનને સુમન લેવે તે કેવળ નૈસર્ગિક હાંધ ઈશ્વરા યોગ્ય છે એ જ રીતે, પણ રહેજ કોઈ પ્રમાણમાં, સગી મા અને ગળાનું સમજાવું એ સિવાય બાળકની મરણ વિષય પરથી માણસો સુખી લેવે એ મારા મન પ્રમાણે તો કાયદેસર સુદો ગણાવો લેઈએ.

મારો એવો મત છે કે સુમનની આપણે કરનાર બેડ

પરસ્પર સમત હોય તો તે કશું હુકમાન કરશે નહિ-અગત્ય ખાસ રોગથી પીડાતાઓએ સુમનની દિવાથી દૂર રહેવું પડે

૫. ક્લીઓનાર્ડ વીક્સીઅમ્સ

સુમન લેખમકારક છે? અવશ્ય, જે વગર વિચારે અને તે રોગનાં જતુ ફેલાવે છે તેના જ્ઞાન

કુનરાએને સુમન લેવું ત દુરથી માટે લેખમકારક છે

વગર લેવાય, તો, જરૂર નુકસાનકારક છે, અને તે . . . જેને પોતાના મોઢાની તદ્દુરસ્તી વિષે રાક હોય
 , માણસ એ જાણકને ઓઠ, પર ચુગન, લઈ લે, એ એવી કોઈ પણ વ્યક્તિએ એક પર, ચુગન આપત
 'શુદ્ધો' જ ગણાય જાણક મુલ્યેનો પ્રેમ દેખાડવા છે, લેતાં, અટકતું . . . જેકએ . . .
 તેના, નાનકડા હાથ પર, કપાળ પર કે ચાથ પર . . . જે માણસ તમાકુ પીએ છે તે તમાકુ ન પીનારને
 ચુંમી લઈ ગયાય . . . આરોગ્યશાસ્ત્રની વિરૂધ્ધતા ચુગન લેને તે જ તુ નહિ, ફેલાવે, કાગળ, તમાકુ
 એક બીજા શુદ્ધો કુતરા બીલાડાને ચુગન લેવાનો જ તુનાગક છે અને ઓછા પ્રમાણમાં તમાકુ લેવાથી
 છે. કોઈ સ્ત્રી, એક કુતરાને ચુગન લીધા નુકસાનમાથી બચી જવાય છે અને તેના જાતુનારાક
 , પછી પોતાના પ્રિય પાત્રને ચુગન, લે એ શુભનો એક માત્ર સાધન મેળવી શકાય છે,
 આરોગ્યશાસ્ત્રના, કાયદાની અને સાદી સમજની . . .
 અવગણના છે. . . . . — સંપૂર્ણ —

અજબ માશુક

તેજ: રા દી બી કંથારીઆ

—ગરબ—

કમ દી મુશ્કના કદે તમંગા ચા જત વ્યા છે ?
 તપાસી આશકાને એ હસીસીએ સનવા છે
 કે ન વાત પળુ પરી, જગર અંતર પછે ત્યા કોણ ?
 અમે પળુ થાકીને અંતે અડંગા બસ લગ વ્યા છે
 ચડીમા દાખવે ખડગી, ઘડીમા બસ મીઠનરે પૂ,
 ઘડીમા ખુશુમા, એવા જતાવી રંગ તાગ્યા છે.
 રહે મુસ્તાકે હસવામાં ને ગેવામા અમે કાબિલ,
 અમે ગેવા, એ હસવામા, જમાના વહેવડાવ્યા છે.
 સરે બાઝાર દરરાહ દમારા દીવની પ્રીધી,
 વળી મારી જલમાં માશુકે અહેમકે ફરાવ્યા છે.
 દમારી આદની ના ચપ છગર પર કંઈ અમર એને,
 અમે બેહદ બની એકામ રીતમ દરમ ઉઠાવ્યા છે.
 પ્રીધી મસ્તાન આશકે માથે આખરે માશુકે સહાદ,
 સાંતે એકમા બાંધી નજરે નાખી રીતગ્યા છે.

शिवधर]

ने कविहार

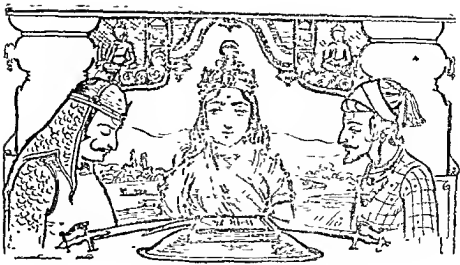
[रा. शेष

[ચિત્રકાર]

હું ર પંજી

[રા. શીખસ]

મુખ્ય દર્શન

(શ્રીકૃષ્ણ રાગકૃષ્ણ રામાના લેખોમાંથી એક ભાગ)

૨૧ પાદ ૨૧ ૨૨ 'જગદીશ'

ત્હારી મુને કલ્પના આવી અને ત્હારા હૃદયમાં તું રમી રહી ત્હારું મન નવું પામ્યું. પામતાં મારાં ચક્ષુ ખૂલ્યા અને ચિત્તન અનુભવ ઉદ્ભવ પામ્યો. દેવી ! હવે તો હું સારા વિશ્વમાં ત્હારો પ્રકાશ દેખું છું.

બાહ્યરવિના છવન વહના એ જગત્માં, અને શરૂઆતની માધુર્ય કરતી કોમુદીમાં, પુખ્ત જંદાવેશ નીલવર્ણી ગગનમંડળમાં અને સજ્જધનપૂર્ણ વિશ્વના વિદ્યુતચમકારમાં, વિશાળ પદ્મકરનાં શાંત પ્રશાંત આંદોલનોમાં અને સાગરરાજના અનન્ત અપૂર્ણ જલચક્રમાં, ત્હારાં મને દર્શન થાય છે. અને દેવી ! તિલગન્ધના વનઉજવાળતા કલ્પરવમાં, યજ્ઞમંડપના ગન્ધધેરા મંત્રવાચનમાં, ઝરણ ઝરણાંના ધીર ગંભીર સ્વરકંઠારમાં, ત્હારા હસવાનો હું અવાજ સાંભળું છું.

ત્હારાં સંસ્મરણોમાં ઉપાનો ઉદ્ધાસ છે. ત્હારા ચિત્તનમાં સ્થવારતું ચેતન છે ; ત્હારું ઓજસુ મધ્યાન્દના સૂર્ય સરખું છે, સંધ્યાના મોહક સૌન્દર્યથી યે તું સુન્દર છે, અને દેવી ! ત્હારા હૃદયમાં નિશાની શાંતિ સમાધ છે.

વર્ણા ત્હારામાં કમળદળની મૃદુતા છે, વન કુંવેની મીઠાશ છે-ગિરિરાજની નિશ્ચિન્તા

છે, પુખ્તની મુગ્ધ અને વસન્તનો ત્હારામાં પમરાટ છે નાનાની પગધીનતા અને પક્ષીઓનું ત્હારામાં સ્વાનંદ છે અને દેવી ! હરિણની ત્હારામાં ચપલતા છે અને હંસીની ત્હારામાં ધીરજ છે.

જાતગ્નિની સરખી વહન કરતી તું સિંધુ શી અમરોદ છે બાળક જેવી ત્હારી નિર્દોષતામાં જુદરૂપની સરખું પાલિય છે કોકિલા શી સંગીતમૃતિ તું મધુરરાજની પૂજિતાકર્પકતાનો અવતાર છે.

તું સીતા જેવી સૌમ્ય અને દ્રૌપદી શી મર્નિષ છે. રાધા સરખી સ્નેહભીની, મહાકાળી સરખી રોદ છે. અને મધુરાસની સરખી જ્ઞાનમર્નિ તું મર્નિમત સિન્દુરતા છે. ઉમેશની સરલતા અને ધૂર્જટિનો ત્હારામાં રોષ છે. કુબેર શા ધનભંડારવાળી ત્હને મહાદેવ સરખી તનહા રહેવાના કોડ છે તું નિર્ધન, દાની અને ઘેરાઈ ગયેલી અમૃતવર્ષિણી છે. દેવી ! હાદશ મેઘની એકત્ર ભીષણતા ધારણ કરનારી તું સંધ્યા સમી આહ્વાદપ્રવર્તિની છે.

તું અનંત છે, અચિંત્ય છે. ત્હારી પ્રમજ્જતાએ હું પ્રસન્ન રહું છું. ત્હારા નયનોમાં ચમકાર દેખી હું કૃતકૃત્ય થાઉં છું. ત્હારો

સંતાપ, ત્હારો સંતાપ—આ સૌ મ્હારાં જીવનગ્રન છે. ત્હારી મેવામાં મ્હારો આનંદ અને ત્હારી ઇચ્છા તે મ્હારું શાસન છે. ત્હારો આવાસ તે મ્હારું મંદિર છે અને દેવી ! ત્હારી ભાજ મળે એ મ્હારું તીથસ્થાન છે તું તો નિત્યની મ્હારી નયનપથગામિની છે

તું મારું જીવન છે, પ્રાણ છે. મ્હારી તું શક્તિ છે—નીતિ છે. તું છે ત્યાં ભય નથી, અધન નથી, તું સંતોષી ગયે મનુષ્યત્વ હણાઈ બળ છે: ત્હારા વિનાનું જીવન નિર્વાવિહોણી રાત જેવું લાગે છે ત્હારી પ્રેરણા વિના કાર્ય અપ્રથમ થવાય છે ત્હારા સંગાથ વિનાનું જગત અધિકાગ્ના સન્હ જેવું લાગે છે

દેવી ! ત્હારું સૌમ્ય મુખ બતાવ અને એ સુધા વરસાવતા— મુખકમળને નયણાં. ભરી ભરી નિરખવા દે ત્હારું રિમતમયું વદન એ તો મ્હારું એકસ્થાન છે અને એ રત્નેકસ્થાનને પહોંચવામાં હું જીવનસાક્ષ્ય માનું છું.

દેવી ! અમાવાસ્યાના ગાઢાં તિમિરમાં અગમ્યતા તારાગણના ત્હારાં આ સંસ્મરણો છે. અને એ સંસ્મરણો પર હું ટકી રહ્યો છું. આશા નિશ્ચલ છે અને કાળ અનંત છે : એક દહાડો રજની વહી જશે ને તારાગણના એ પ્રકાશમાથી ઉપાડરી નીકળશે

રાષ્ટ્રમાતા ! અત્યારે તો સંસ્મરણોમાં જ અમારો ઉપ્ધાર છે —સંપૂર્ણ—

વર્ધમાન સન્સ ને ત્યાં લવાજમ

ન ભરવા વિષે

ગામારી મોટી હીલગીરી વચ્ચે ગામને માલમ પડ્યું છે કે વર્ધમાન સન્સ સાથે ગયા માર્ચ માસથી ગામારો સંબંધ પૂરેપૂરો બંધ થયા છતાં કોઈ કોઈ ગાજાણુયા ગૃહસ્થો તેમને ત્યાં લવાજમ ભરી ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવે છે. મેસર્સ વર્ધમાન, સન્સ પણ ચુપચાપ તે લવાજમ લઈ લે છે. ગ્રાહકોને એ પછો ગાંક ભજના નથી, એટલે તેઓ ગામને ફરીયાદ લખે છે. ગાથી ગામે ફરીવાર જાહેર કરવાની રજા લઈગો છીએ કે વર્ધમાન સન્સ સાથે ગામારો કોઈ પણ જાતનો સંબંધ નથી. એટલે, તેમને ત્યાં લવાજમ ભરનારને ગામે ગાંક ગાપવા બંધાયેલા નથી જ. માટે જે કોઈ ત્યાં લવાજમ ભરે તેણે તે પોતાની જોખમદારીએ ભરેલું સંમર્જવું, ગામારો સુબંધના એજન્ટ મેસર્સ સી. જમનાદાસ (પ્રીન્સિપલ રટોટ) છે ત્યાં લવાજમ ભરી ગ્રાહક બંની શકાય છે, તેમ જ છુટક નફલ પણ મેળવી શકાય છે. વર્ધમાન સન્સ સાથે ગામારો લેશ પણ સંબંધ નથી તેની જાહેર પ્રગણે ફરી વાર નોંધ લેવી.

મી. જ્યોર્જ બર્નાર્ડ શૉ

પરિચયકાર : ચાંદ્રેશી ત્રિવેદી દેવશી

મી. જ્યોર્જ બર્નાર્ડ શૉને ૧૮૨૪ની સાલનું નેપાળ પ્રાંતનું નકશું છે, એના મમાચાર થોડા દિવસ પહેલાં ૧૮૬૨ પડ્યા છે. મી. શૉ જેવી અનન્યમનતાની પૂજક, અનેક નિઃસ્વીકૃત પ્રવૃત્તિઓની પ્રણય વિરોધી, અનન્યતાવાદી, માટેક પદાર્થવાદી, અને એક પ્રતિભાશાળી તથા પ્રેરનાર વ્યક્તિનો પરિચય લખીના અમેશ લેખક અને પત્રકાર મી. સિન્ડની રાફે કરાવેલો છે તેને આનારે 'નવચેતન'ના ત્રાયકોને આ પ્રકારના વ્યક્તિનો પરિચય કરાવવાની હેઠલ ૮-—લેખક.

મી. બર્નાર્ડ શૉએ કેટલાંક વર્ષ પહેલાં તેમનાં સુદર, સુગોષિત હસ્તાક્ષરમાં લખેલા પત્રો આજે હું ફેંદી રહ્યો છું. જ્યારે હું વીસ વર્ષનો યુવાન હતો ત્યારે પત્રકાર અને નાટકકાર એક ધવાની મારી પ્રણય અભિલાષા હતી, અને એ એક ધવા સાથે કરવાનો અજમ જેવો વિચાર હું પોપનો તે વખતે મી. શૉએ તેમના એક પત્રમાં મને આનંદી અને નમ્ર સ્વભાવે સલાહ આપેલી કે “એ ધવા એક સાથે ન જ કરવા. જો તમે પૂરતી ચીવટથી સખત જહેમત કરશો અને તમારા ધવાથી કદી નિરાશ નહિ થાઓ કે તે માર્ગથી પાછા નહિ વળો, તમે તમારા મીઠાજ કાળમાં રાખશો, દારૂ નહિ પીઓ અથવા કોઈની પમેથી અર્ધો પાઉંડ પણ ઉધાર નહિ લ્યો કે કોઈને નહિ આપો તો તમે નાટકના ધવામાં ફોલ મેળવી શકશો.” આ સલાહ મને તે ધવાના માણસ માટે પૂરતી સંગીન છે એવું મારું મનનું છે.

તે પછી તેમણે મને બીજી ડહાપણ લેરેલી સલાહ લખી કે “હવે પછીનાં દસ વર્ષ સુધી તમારા ધવા સિવાય કશો વિચાર ન કરતા.” હું પત્રકાર થાઉં એવી વિધાતાની મરજી હતી અને હેલાંત્રીશ વર્ષ થયા મેં પત્રકારિત્વ સિવાય બીજી બાબતનો ભાજે જ વિચાર કર્યો છે. મેંકંડા સી પુકો એમાં છે

જેઓ મી. બર્નાર્ડ શૉની સલાહ અને લાડી મદદ મેળવી સુખી થયા છે અને તેમના ચારિત્ર્યનો આ એક સુન્દર અંશ છે જે વિશે જમન બાંધ થોડું જાણ્યું છે.

મી. જ્યોર્જ બર્નાર્ડ શૉને ૧૮૨૪માં જન્મ બાસંઠ વર્ષ પહેલાં ૩૧ની ન શહેરમાં થયા હતો. ત્રીશ વર્ષની વયે તેઓ લંડન આવ્યા સતા ત્રીશ વર્ષની વય પહેલાં તેમણે પાંચ નવલ કથાઓ લખી હતી, જેમાંથી મૈથી પહેલી હતી પણ હસ્તાક્ષરમાં જ રહી છે (એટલે કે છપાઈ નથી) મી. શૉ જ્યારે કોઈ નવલકથા લખતા લખતાં કંટાળે છે ત્યારે પીઆના પર જઈ એમે છે. (તેઓ સંગીનના જે શોખીન છે.)

તેમનાં નોવેલો કોઈ પણ પ્રગટકર્તાએ લેવાની ના પાડેલી. તેમણે મને ત્યારે લખેલું કે “મને શરૂઆતમાં એમ લાગ્યું કે લોકો માંથી જે દસ ટકા મારા જેવા હોય તેઓને મારાં પુસ્તકો વેચીને હું સુખરો ચલાવી શકીશ, પણ પછી મને થયું કે મારા જેવી ભાવના ધરાવનારા લગભગ અર્ધા ‘સુફલીમો’ જ હશે, એટલે તેઓ એક બીજાની ફાનિઓ કયાથી ખરીદી શકે?” અને તેથી મી. શૉ એક પત્રકાર થયા.

૧૮૮૮માં સ્થપાયેલા ‘સ્ટાર’ નામે પત્રમાં મી. શૉ લેખાયા. એ વખતે એ પત્રમાં અનેક શક્તિશાળી વ્યક્તિઓ લેખાયેલી

વૉલ્ટર ક્રીટ્ઝ નામના ચિત્રકારે દોરેલો મી બર્નાડ શૉનો સ્કેચ

હતી. મી. મૉ એ પછીમાં “કોરનો ડી બેસેટો” હન મી. શૉએ કેપ્ટુ’ હતું. અહીંથી મી. ના ઉપનામથી સંગીતની સમાલોચના લખતા મૉની કીર્તિ મેળવવાની શરૂઆત થઈ એ બીજો વર્ષ એટલે ૧૮૮૬ માં ફેબ્રુઆરી સોસા બાલુપુ’ ઘટિત ગણાશે કે એ નિબંધ લખ છટી (જેમાં મલુરમંગળની પ્રતિભાસંપન્ન નારાઓમાંના બે લોર્ડ ઓલીવર અને મી. વ્યક્તિઓ શામિલ હતી) એ નિબંધોનો એક મીડની વેળ દાસની ફેબ્રુઆરીના મેમ્બરો અંથ બહાર પાડ્યો અને એ અથતું સંપા છે

મી. શૉ ૧૮૯૦ની સાલમાં “વર્લ્ડ” પત્રમાં નેકાયા અને ૧૮૯૪ સુધી સંગીતની સમાલોચના લખતી ચાલુ રાખી. ૧૮૯૫ થી ૧૮૯૮ સુધી તેઓ “સેટરડે રીવ્યુ”ના નાટકોની સમાલોચના લખનાર હતા. પ્રચલિત લોકાચાર વિરુદ્ધના તેમના કટાક્ષો સુવાન સ્ત્રી પુરુષોને બહુ પસંદ આવતા, કારણ તેમાં તેમનું બુધ્ધિચાતુર્ય તરી આવતું.

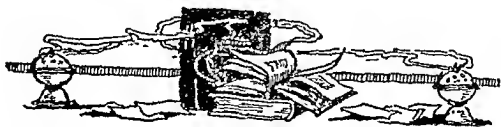
મી. શૉ જાહેર કરે છે કે “સેટરડે રીવ્યુ” માટે બહુ વર્ષ સુધી નાટકશાળામાં દાગડગી અપનાવે તેઓ લગભગ મરવા જેવા થઈ ગયેલા. ખેલાડીઓ કે લાગણીપ્રધાન પુરુષોને નાટકશાળા બહુ પસંદ આવતી હશે, પણ તેમને માટે તે ઘણી ભારે થઈ પડે. તેઓ કહે છે “હું ધીરે ધીરે રુકાતો ગયો. ડોક્ટરોએ કહ્યું “તમે વીશ વર્ષ થયાં માસ ખાધું નથી હવે નિદિ ખાઓ તો અશક્તિને લીધે મરી જશો” મેં કહ્યું “ભાઈ! હું ત્રણ વર્ષ થયાં નાટકશાળામાં નિર્ધમિત જઈ છું અને મારો આત્મા ઝડાપણ, વગરનો બની ગયો છે અને આ શરીરને અકુદરની રીતે પોપણ આપી રહ્યો છે.” અને હું સાચો હતો. મેં મારો ખોરાક બદલ્યો નિદિ પણ એક પદાર્થ પામે જઈને રહ્યો જ્યાં નાટકશાળા નહોતી. અને ધીરે ધીરે મારું શરીર સુધરવા લાગ્યું.”

મી. શૉનું પરેકું Widower's Houses નામે નાટક ૧૮૯૨ માં “ધી ઇન્ડિપેન્ડન્ટ થીએટર” નામે એક સંસ્થાએ બહાર પાડ્યું હતું. તેઓ નોંધ લે છે કે “આ નાટકે

તેના શુણ્ણને લીધે હો કે અવશુણ્ણને લીધે હો, ગમે તેમ પણ ઘણો તરખાટ મચાવ્યો અને નાટકકાર તરીકે મારું નામ બહાર આવ્યું.” ૧૮૯૪માં તેમનું Arms and the Man નામે નાટક બહાર પડ્યું, જે ખૂબ ચાલ્યું. તે પછીના તેમનો નાટક Candida નામે હતો અને તેનાથી જર્મનીમાં મી. શૉની પ્રખ્યાતિ થઈ. Devils-Disciple નામે નાટકે અમેરીકામાં તેમની ક્ષતિ ખૂબ કેસાવેલી, પણ આજથી લગભગ બારીશ વર્ષ પહેલાં Court Theatre ની વ્યવસ્થા મી. શૉની જાહેર અને મી. જે. ઈ. વેડરેનના હાથમાં આવી ત્યારે જ મી. શૉ લંડનમાં પ્રખ્યાતિ મેળવી શક્યા. મી. શૉ નાટકશાળામાં બુધ્ધિચાતુર્યને પાછું લાવ્યા એમ કહીએ તો ચાલે. તેઓ નાટકનાં પાત્રોમાં અમુક જનનો કાળ કે બીજાં ધર્મીઓ અથવા હા બદરની લાગણી વિગેરે બહુ પસંદ કરતા નથી, પણ બહારના અવકાશિક દેખાવની પાછળ છૂપાયેલું સત્ય પ્રકટ કરે છે.

મી. શૉ એક સાહિત્યજન્ય કળાકાર છે, જે હમેશાં હૃદયપૂર્વક જ લખે છે. તેમનાં નાટકો એ જીવનની મનન કરવા યોગ્ય સમાલોચના છે અને તેમનાં છેલ્લાં કેટલાંક નાટકો તો ખરેખર ધર્મભાવ રજુ કરનારાં છે. તેઓ હમેશાં કહે છે કે “સુધારાનું જીવન કે મરણ ધર્મ પર અવલંબે છે”

—સંપૂર્ણ—

શરતના ઘોડાઓ વિચાર કરે છે ખરા ?

અથેશમાં રજી કરનાર

મીઠો એનર વૉલેસ

શુભવૉતીમાં રજી કરનાર

સા. રા. "કુળામય"

આ લેખમાં ઘોડાઓના સ્વભાવનું પૃથક્કરણ કરી તેમનો વિષે બાધેલા અભિપ્રાયોનો સંગ્રહ છે. એ પરથી જણાય છે કે ઘોડાનો સ્વભાવ કે તેના મગજના ફાટા પાતળાઓ એટલે કહણ છે કે જ્યારે તે શરતમાં ઉતરે છે ત્યારે દોડતા દોડતા તેને કેવા વિચારો આવશે અથવા તે શું કરશે તે કહેવું કહણ છે તેથી જ ઘોડાઓના અવિશ્વેષતાઓ ધણીવાર ખોટા પડે છે અને ઘોડા પર દાવ માડવો એ "ગાંડાની રમત" કહેવાય છે.

મીઠો આફ્રેડ ડે

ઘોડાઓ કુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરે છે એમ આપણે ધારીએ છીએ તેનું કારણ તેઓ કાર્ય અને કારણનો સંબંધ જાણી શકે છે એ છે અને કોઈ ઘોડાને એક વાર કોઈ વીથી પાસે ઉભાડો તો જ્યારે જ્યારે તે ત્યાંથી પસાર થશે ત્યારે તે ત્યાં ઘેરાભનો જ—પછી ભલે એ જગ્યા વીથી મરીને દુકાન બની હોય અને કોઈ છોકરો ઘોડા તરફ ખાસ ધ્યાન આપશે તો એ ઘોડા ને છોકરાને જ્યારે મળશે ત્યારે તરત જોળણી જવાનો કે ઇ અજાણ્યો માણસ ખોરાક આપવા આવે તો કુતરાના મનમાં તેને વિષે શંકા જન્મશે, પણ ઘોડા તો મને તેને લાગે ખાશે અને એ ખવડાવનારને એક વાર નજરે દોડા કે પછી સદાને માટે જોળખશે. કેટલાક લોકો "બદમાશ ઘોડા" વિષે એમ કહે છે કે કોઈ ઘોડા શરતનું કારણ જાણી તે પર વિચાર કરી એ બાજતમાં ઝાઝી તકવીફ ન લેવાનો દરાવ કરે ત્યારે તે "બદમાશ ઘોડા" કહેવાય. આ "બદમાશ" શબ્દનો પ્રયોગ જ બતાવે છે કે ઘોડા વિચાર કરી શકે છે ખરા અને શરતના મેદાનમાં તે જાણી જોઈને મુસ્તી દેખાડે ત્યારે તે વિષે તેણે વિચાર કરીને કાષ્ટક કારણ મેળવ્યું છે એમ સમજવું. કદાચ તે મનમાં એમ ધારતો હોય કે :—

"મને શરત પસંદ નથી-એ બહુ દુઃખ દાયક ધંધો છે બસ-ચાકો ત્યાં સુધી દોડવે જ જાઓ-હાથે-મરવાની અણી પર આવો ને છતાં છેલ્લી ધડીએ કાષ્ટક તમારી આગળ નીકળી જાય. એવી તે આપણને શી પડી ? આપણા રામ તો બસ આનંદથી ધીરેધીરે હમકતા દોડવાના"

ઘોડા ધારેલું પરિણામ ન આપે ત્યારે તેને કોઈ શારીરિક બાધ છે એમ સમજવું.

ગમે વરસે મેં એક અચોટ જુવાન ઘોડા શરત માટે ખરીદ્યો. તે એક શરતમાં હળવર પાઉન્ડ છતી લાવેલો. તે પછીની એક શરતમાં અર્ધે રસ્તે તે સિંહની પોંડે કુદતો દોડેલો ને તે પછી, મને લાગે છે કે, તેના મનમાં એમ લાગ્યું હોયું જોઈએ કે શરત એ મુર્ખાઓની રમત છે. તે છેલ્લા ઘોડાની આગળ આવ્યો ! મેં તે પછી મારા "ટ્રેનર" ને કહી જનાવરના ડાકટરને ખોલાવ્યો. તેણે તપાસી કહ્યું કે એ ઘોડાને "હૃદયરોગ" છે. એક આવાડીઆ પછી તે મરણ પામ્યો.

ઘોડાઓને અમુક બાજતનો કુદરતી કંટાળો પણ હોય છે. ડરખીનો "ફેરોઝ" નામે એક આગેવાન ઘોડો વરસાદ પડે તો દોડવાની આનાકાની દેખાડે-હડીલો થાય. મેનસોવીનો નામે એક બીજો ઘોડો વરસાદ પડે તો

ખીસે અને કાદવવાળું શરતનું મેદાન તેને આદર્શ ભૂમિ છે। કેટલાક ઘોડા એવા છે જેને શરતના મેદાનમાં જ્યારે ગળે હાથે વળાંક આવે ત્યારે તેમને ન ગમે. વળાંક કેટલાક એવા પણ છે કે જમણે હાથે વળાંક આવે તો તેની તેમને સુગ। આનું કારણ એમ નથી કે તેઓએ વિચાર કરીને એ સિધ્ધાંત બાંધ્યો છે, પણ ખરું કારણ એ છે કે અમુક ઘોડાઓ શરૂઆતમાં ઉપરાઉપરી એવા શરતનાં મેદાનો પર દોડે છે કે જ્યાં જમણી તરફ જ વળાંક હોય. આવી ટેવ પડ્યા પછી ગળી તરફનો વળાંક તેમને ગમતો નથી.

ઘોડાની એક એવી પણ ભાત છે, જે એકલી રહેવાનું પસંદ કરતી નથી. ટાઉન ગાર્ડ નામે ઘોડાએ એક ખરો સાથે દોસ્તી બાંધેલી. એક ઘોડાને તો એવી ટેવ કે તેની ઘાસની ગંજ પર કુકડી ન જીવે ત્યાં સુધી પોતાની “બોક્સ” ને લાતે લાતે મારી તેના કંકડા કરવા સુધી પહોંચી જાય. આથી તો એમ જણાય છે કે ઘોડાઓ ટેવને જ આધીન છે—દલીલપૂર્વકની વિચારશક્તિ તેમનામાં નથી.

“દીક્રી” નામે એક ઘોડાને એવી ટેવ કે જ્યાં સુધી શરતના મેદાનની બાજુએ સળા-આની પાછળ માણસોની ફર જીવે ત્યાં સુધી અપાટખંધ દોડે. એ ફર પૂરી થાય ને મેદાનની બે બાજુ કાંઈ ન હોય ત્યારે તેનો ઉત્સાહ થીમો પડી જાય. તેને બસ માણસ ભાત લણી પસંદ!

જ્યેક એરો નામે એક ઘોડો જે ડરખોની શરત છત્રે એમ ધારવામાં આવતું હતું તેણે એક ડરખોની શરતમાં ઉપડવાની જ ના પાડી ને મક્કમ ઉભો. તેના “ટ્રેનર” તેને દયાહીન રીતે આશુક માર્યા. એ પછી ઘોડો વારે તે ઘોડો મરણ પામ્યો. ડાક્ટરી તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે તે “લીવર” ના રોગથી પીડિતો હતો.

મીઠો જોન વોટ્સન

એ નિર્વિવાદ છે કે કેટલાક ઘોડાઓ શરતને ચાહે છે ને કેટલાક તેને ધિક્કારે છે. પણ જો કાંઈ ઘોડાને શરત માટે જ ઉછેર્યો હોય તો તે શરતને સ્વાવાનો જ. મારા અનુભવ પ્રમાણે ઘોડા સૌથી વધારે ચતુર પ્રાણી છે.

મીઠો વીલીયમ એલીસન

ઘોડાઓ વિચાર કરે છે એમાં કાંઈ શક નથી, પણ શરત જીતવાની બાબતમાં તો તેઓ એમ ઓછો વિચાર કરે તેમ સાફ ડાયમન્ડ જ્યુબીલી નામે ઘોડાને અમુક “નેક્રી” પસંદ ને અમુક તરફ તિરસ્કાર! પેન નામે એક ઘોડાએ “સેન્ડાઉન”ની શરતમાં છેલ્લા ચાંલકા સુધી પહોંચો નંબર રાખેલો. પછી તેના મનમાં ધૂન ભરાઈ તે પુછડી હલાવતા બાઈ સાહેબ ત્યાં જ ચકર ચકર ફર્યા ને પાછી ધૂન આવી તે અપાટખંધ દોડ્યા ને અંતે ખીન્ને નંબરે આવ્યા!

જેની સાથે કામ પડે તે માણસોને અને જગ્યાઓને ઘોડાઓ જરૂર ઓળખે છે. કેટલાક ઘોડાઓ એક ધણી પાસેથી ખીન્ન પાસે વેચાયા છતાં તેનો આગલો ધણી જ્યાં અટકતો ત્યાં આવી અટકે છે.

ડાયમન્ડ જ્યુબીલી નામે ઘોડાને તો અમુક “નેક્રી” જેને તે સ્વાતો હોય તે જ પોતાની પીઠ પર હોય તો દોડવાની મજા પડે, નહિ તો ચડાગાર! આ ઘોડો શહેનશાહ એડવર્ડ ત્યારે “પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ” હતા ત્યારે તેમની માલિકીનો હતો. એ ઘોડાને જોન્સ નામે એક નાના છોકરા પર ભારે પ્રેમ હતો! એક એક વખત ડરખોની શરત વેળા પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સે કહ્યું—

“જોન્સને નેક્રી થવા દો ડાયમન્ડ જ્યુબીલી તો જીતશે જ.”

“પણ એ નાનો ખીનઅનુભવી છોકરો જોન્સ શું ઉકાળવાનો હતો આદેશ!”

“ના એમ નથી—એ ઘોડા જોન્સને ઓળખે છે ને ચાહે છે અને જોન્સ પણ એ જ મુંઝવણ તેને ચાહે છે.”

પછી જોન્સ “જોડી” બન્યો ને ગળબાં એ ડાયમન્ડ જ્યુબીલી તે વખતે કરાવી હતો!

એસ્કાટ નામે ઘોડાને એક “જોડી” તરફ જળારો વહેમ હતો. એ “જોડી” તેની પીઠ પર બેસે ત્યારે પોતાનું માથું ડુંકરી તેને સારી પેઠે જોઈ લાંબા વગર તે “રટાર્ટ” ન થતો.

મીંઠ બરનાડું કારણે

દીટ્ટેમા નામે ઘોડો શરતમાં ઉપડે તે એક જ જામે એ શરત પુરી કરે—વચમાં ખાસ લેવાની વાત નહિ.

ઘોડાઓ વિચાર કરે છે જ. તેના સમર્થનમાં હું એટલું જ કહીશ કે શરતમાં ઘોડા પરથી પડી ગયેલા કોઈ “જોડી” પર ઘોડાઓ પગ ન કવાની ખાસ સાવચેતી રાખે છે એ જ બીના મની વિચારશક્તિનો સબળ પુરાવો છે. ડાઘ પહેલાં આરટ્રીઆ હૃદયોમાં મારો એક ડોડા હતો તેને અમુક મુદત પછી કાણ જાણે શાથી મારા તરફ અલાવ થવા માડ્યો બીજો ડાઘ પણ જોડી તેની પીઠ પર બેસે તો તેને વાલો નહિ, પણ મારી બાજુમાં તો એ “બરબેસાડ” થઈ જતો. હવે એને વિચાર શક્તિ નહોતી એમ કેમ જ કહી શકાય? કેટલાક ઘોડા એવા હોય છે કે તેમના સ્વારો સાધારણ પેશાકમાં હોય તો યજમાનને તાબેદાર રહે છે, પણ એ જ સ્વારોને “જોડી”ના રંગીન પેશાકમાં લુવે કે તેમની ડાગળી ખમ્મે! કેટલાક ઘોડાઓ માણુઓની ફૂંડ લુવે કે પરસેવાથી રેળગેય થઈ જાય છે.

મીંઠ રોલે લુટન

ઘોડાઓ માત્ર ખાતી વખતે જ વિચાર કરે છે એવું કંઈ નથી, પણ ખાતી વેળા કે પાણી પીતી વેળા તેઓ અમુક બાબતમાં ખાસ ઘોડ કાઢ્યા કરે છે એવું મને જણાયું છે.

તે પરથી તેઓ એ વખતે ખાસ વિચાર કરતા હશે એમ કદાચી શકાય છે.

ઘોડાઓને અમુક વ્યક્તિ તરફ પ્રેમ ને અમુક તરફ તિરસ્કાર જરૂર હોય, છે અને તે માટેની તેમની માન્યતાઓનું કારણ સહજમાં જોઈ શકાય એમ નથી.

એક વાર મારા તબેલામાંનો એક ઘોડો જે ત્યાના એક છોકરાને ધિક્કારતો હતો તેણે તે છોકરાને મારી નાખવા ઘણા પ્રયત્નો કરેલા એક દિવસ તે છોકરો એક બીજા ઘોડા પર બેસી જતો હતો ત્યારે આ ઘોડાએ તેને હોંકી પાડી નાખ્યો ને તેને કચ્ચો જ્યારે તે છોકરાને ઘૂંટી કરી, એક ગાડીમાં બેસાડી ઘેર મોકલવામાં આવતો હતો ત્યારે એ ઘોડો પછા ઘૂંટી થઈ ગયો અને એ ગાડીની પાછળ પડી પછી એ છોકરાને ધમ્મ કરી.

એક વાત ચોક્કસ છે કે ઘોડાઓ જેના પર નારાજ થાય તેના પરની નાગજી ગમે તેટલો વખત વીતી જવા છતાં બૂલતા નથી હાથીનું પણ તેમજ છે, કારણ તેની યાદશક્તિ એટલી દીર્ઘ હોય છે કે ગમે તેટલો વખત વીતવા છતાં એ શત્રુતા બૂલતો નથી.

મીંઠ જેક જરવીસ

અસબત, ઘોડો વિચાર કરે છે. ઘોડા પર એક ગભરાત જાય એવા માણુસને બેસાડો અને લુવો કે કેટલી ઝડપથી ઘોડો એ જાણી જાય છે? વિચારવત ઘોડા સાથે કામ પાડતાં આનંદ ઉપજે એવું હોય છે. તે સ્વભાવે મધ્યમ તથા શરતમાં દોડવામાં પ્રમાણિક હોય છે. તેને પણ માણુસ પેઠે ઘોડી રમુજ ગમે છે.

મીંઠ પી. પી. ગીલ્પીન

મારો એક ઘોડો અમુક શરતમાં એક બીજા ઘોડાથી બીજે નજરે (પ્રક્ર એટલે અંતરે) આવેલો. જ્યારે બીજો એક શરતમાં તેણે પાછો એ જ ઘોડાને જોયો ત્યારે દરવાજા આગળથી જ તે તેના તરફ તાડી રહ્યો અને ઉપડવાની નામરજ દેખાડી. —સંપૂર્ણ—

(૧)

મિનર્વા લૉગ

૨ જુન :-

૦૬:૦૧

ભાઈ નીરજન !

ક્યારે પાછો
આવીશ ? હવે
નો મારો જીવ
ગભરાય છે. તમે
આદિ' હતા ત્યાં
સુધી મને ખબર ન
મળ્યા પડતી હતી
તમારી ગેરહાજરી
મને સંધે છે. ત્યાં
કંઈથીમાં એકલાં
તમને માન પડે
છે ?

એક સમાચાર
લખું જુ. બાબી
નું જુશી થઈશ
રાવખડાદુર દિશ.
લાલને ત્યાં મારી

સગાઈ થઈ છે લખનાર :

૨૧ મી જાન્યુઆરી

દિને અમારાં લગ્ન થશે. મેં તેને એક જ વાર જોઈ
છે ખબર ન સુંદર છે. મરમાજ છે તેને જોઈને તો હું
ખબર ન રાજ થયો હતો. એટલું જ નહિ, તેણે
અવ્યાસ પણ કર્યો છે. સારા થે મંદાર સહેરમાં
તેની જોડી નથી.

હું રાવ ખડાદુરને મળ્યો હતો એ ખબર ન
જુગી થયા મેં મારી સ્થિતિથી તેમને વાહે ક્યાં
તેમણે કહ્યું મારી ઠીકરીને તમને આવી તેટલું કારણ
પેસા નથી, પણ તમારી યો-યતા અને વ્યવસ્થાસાઈ
જ છે અને મને પુરેપુરો વિશ્વાસ છે કે ઇન્દિરાને
તમે સુખી કરશો અને મને વધારામાં કહ્યું કે હવે

જીભાઈ

AUGUST

21

ચિત્રકાર : રા. "શરમાળ"

૨૧ સુદર્શન

અને લગ્ન પછી
એની શરૂઆત
કરશે, અને મારી
સચવટો સાચવજ
તેમણે ધનસુખ-
લાલ થઈલને કહ્યું
છે. અદિ સાંભળ્યું
છે કે ત્યાંની એવી
સુખ આપી છે
તને ખબર છે કે
હું માત રિપલ
નિહીન છું.

આશા રાખું
હું કે પદ મળતાં
તું મંદાર આવી
ખોંટીશ.

હારો રુક
ચિન્તાક
કિશોર

૧૨૭
બંદર રોડ,
કરાંચી

૩ જુન :-

ન્યોત્તમી મહારાજ !

મહામા ! નીરંજન પર આવેલો કિશોરનો પત્ર
જોઈ આ ગરીબ આત્મી બાબી રહ્યું છે. રાવ ખડાદુરની
શ્રદ્ધિ મધ છે કે શું ? શું એની કન્યાને યોગ્ય વર
નહોતા મળતા કે તેમને કિશોર સાથે સગાઈ કરવી
શકી ? આપને જોઈતી તે ખબર હશે કે, રાવ ખડાદુર
ઘણા વખતથી વરની શોધમાં હતા. અને છેવટે
મને તથા કિશોરને પસંદ કર્યા. કિશોર તો આ વાતથી
તદન આનંદ જ હતો. અરે ! મને છેલ્લા આઠવાણીયાં
સુધી એમ ન ખબર હતી કે, આ સરતમાં મારો
જ વિનય છે. પણ ત્યાં જાહેરાઈ ગઈ. આવી

હું એકદમ કમુલ નહિં કરું. અંતિમ શ્વાસ સુધી લડીશ.

કિશોરનો પત્ર વાંચી હું બડકી ગયો છું. રાતના ઉંઘ પણ આવતી નથી. હવે તો આપનો જ આશ્રય છે. હું તો એમ ઇચ્છુ છું કે, જ્યારે કિશોર તમને મળવા આવે ત્યારે એમ કહેવું કે, ૨૧ મી ઓગષ્ટનો દિવસ બહુ જ ખરાબ છે. એ દિવસે લગ્ન ન થયું નેહએ કિશોર બેમી માણસ છે. રાવ બહાદુરને એ જરૂર કહેશે ને, રાવ બહાદુર સ્વતંત્ર વિચારના માણસ છે. એ કમુલ નહિં રાખે. એ પછી જે થશે તે હું નેહ 'લઈશ'.

સોની નોટ આપના ચરણમળમાં ધકે હું સ્વીકારી કૃતાર્થ કરો.

આપનો દાસ.

હેમુ

(૩)

મિતર્વા લૉજ, મંદાર

૧૬ મી જુન.....

બહાનું હેમુ બાઈ !

બહુ જ કફોડી સ્થિતિમાં છું. રાવ બહાદુર તારીખ ફેરવાની તદ્દન વિરૂધ્ધ છે. નેહી મહારાજ એ દિવસ બહુ જ અશુભ છે, એમ કહે છે. હવે માર્ગ. ખતાવ શું કરવું ?

ક્યારે આ બાબત આવશે ? હારાને નિરંજન સિવાય ગોઠવું નથી. નિરંજને લખ્યું છે કે ત્રણ સાર મહિના સુધી આવી સફારી નહિ. શું મરફરી તો નથી ને ? તું તો જલ્દી આગીશ ને ? તમારા આવવાથી મારી ચિન્તા દૂર થશે એમ લાગે છે. પત્રનો જવાબ વળતી ટપાલે દેજે. નિરંજનને ખુશી ખબર, આ પત્ર તેને ખતાવજે.

હારા શુભ ચિન્તાક.

કિશોર

(૪)

ટેમ્પલ રોડ, સુવર્ણ નગર

૮ જુલાઈ.....

ચીં હેમુ !

તમારો પત્ર મળ્યો. વાંચી આશ્ચર્ય થયું. આંખો સામેથી અધકાર દૂર થયો અને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે, કિશોર આવો માણસ હશે સહેરા ઉપરથી તો બહુ જ સારો લાગ્યો. બાણે મ્હોમાં જીભ જ નહિ, મને કેટલી યે વાર એ મળી ગયો છે, જો કે એ પ્રભાવશાળી વ્યક્તિ તો છે જ બાઈ ! તારો હું નેહલો ઉપકાર માત્ર તેટલો થોડો છે. તેં મારી પુત્રીનું જીવન સુધાર્યું છે.

દૈવ્ય ખોલી એક વાત લખવા ઇચ્છું. હું. તને ખબર છે કે, મારે કાંઈ પૈસાની ખોટ નથી હું તો ગોઠું છું માત્ર સારો માણસ જેની સાથે મારી પુત્રીનું જીવન સુખમાં વીતે મંદારમાં છાત્રાલયોની ખોટ નથી તેમાંથી મેં બે પસન્દ કર્યા હતા. પહેલામાં દોષ છે, ત્યારે હું મારી પુત્રી માને સોંપું ? બીજાને જ. ને એ બીજો તું જ છે.

તારા પત્રને માટે નિશ્ચિંત રહેજે. કિશોરને એ વાતની ખબર નહિ પડે. ૨૧ મી ઓગસ્ટ ને દિવસે લગ્ન નહિ કરવા એ કહે છે. કારણ ખતાવી રાહનો નથી. કારણ કઈ રીતે ખતાવે ? છંદિરા આ વાત સાંભળી કમળી લડી છે. તેને તો કિશોર સિવાય અન્ય ન જોઈએ પણ એ ગડબડાટ ક્યાં સુધી ચાલશે ? એક-બે દિવસના સુખ મારે એના જીવનનું સ્વર્ગપણ નહિ થતા દૈવ.

તારા પિતાને હું મળ્યો છું. આ બાબત વાત કરી છે, એમને તો મંજૂર છે. તને ગમે તો ૧૦ ઓગસ્ટ લગ્નમગ આવી પહોંચશે. જરૂરી કામને લઈને આજે અહિં આવ્યો છું. કાલે મંદાર જઈશ. હારા પત્રની ગંદ નેક છું. ઉત્તર ત્યાં જ દેજે.

શુભેચ્છ

કિશોરજી

(૫)

મિતનવા લોજ. મંદાર

૨૫ જુલાઈ.....

બહાવા હેમુભાઈ !

કામ બગડતું નય છે. રાવબહાદુરની પ્રકૃતિ માં આશ્ચર્યજનક ફેરફાર માહુમ પડે છે. પહેલાં તો મને લેઈ એ રાજ થતા હવે મ્હોં બગાડે છે. આમ થવાનું કારણ કંઈ જણાતું નથી. ગઈ કાલે મેં એમને જણાવ્યું છે કે ૨૧ મી તારીખે લગ્ન નહિં થઈ શકે. થોડીવારે તેમણે મને જવાબ આપેલો કે ૨૧ મીએ લગ્ન ન થાય તો પછીની કોઈ પણ તારીખે લગ્ન થશે જ નહિ. આમ કહી તે સંક્રાંતિ મથા. હું ચુપચાપ થોડી વાર બેઠો. એવામાં ઇન્દિરા ત્યાં આવી. માફ કરવું થકવા લાગ્યું. મને થયું કે જો કોઈ જોરો તો અમારી નિંદા થશે. તેણે પૂછ્યું.

“ શું પિતાજી તમારાથી કંઈ અપસન્ન થયા છે ? ” તેની જીભ કંપતી હતી.

“ હા એમ જ લાગે છે ” મહામહેનતે મેં જવાબ આપ્યો.

“ કારણ ? ”

“ કારણ સમજી શકાતું નથી.

“ આપની વિરૂદ્ધ એક પત્ર આવ્યો છે.”

“ કોણે લખ્યો છે ? ” અધીરાધથી પૂછ્યું.

“ મને ખબર નથી ” ઇન્દિરાએ કહ્યું.

“ શું લખ્યું છે ? ”

“ એ તો મને ખબર નથી. પણ જ્યારથી એ પત્ર આવ્યો છે ત્યારથી પિતાજી તમારા પર ગુસ્સે થયા છે. અને તમારું ખરાબ બોલે છે. અને કહેતા હતા કે હવે લગ્ન હું કરવાનો નથી. પણ મેં એ સાફ કહી દીધું છે કે હું કિયોર સિવાય અન્ય સાથે લગ્ન નથી કરવાની ” આમ કહી તેણે આખો જુકાનો લીધો.”

“ પણ પત્રમાં શું લખ્યું છે ? ” મેં સાહસ કરી વળી પૂછ્યું. જવાબ ન મળતાં સવાલ થયો.

“ સુરશીલ બેગમ કોણ છે ? તમે તેને જોળેલો છો ? ”

“ હું નાએ નામની કોઈ પણ સ્ત્રીને જણાવે નથી ”

“ તમે ૨૧ મી ઑગસ્ટને દિને લગ્ન કરવાં એ વહેમ કહો છો ? આખને કંઈ કામ છે ? ”

“ કંઈ કામ નથી. ”

“ કંઈ કામ નથી ? ”

“ ના નથી જ ”

“ તે દિવસે આપ ક્યાં હશે ? ”

“ અહિં મંદારમાં ”

“ મંદારમાં પણ ક્યાં ? ” ગભરાઈને ઇન્દિરા એ પૂછ્યું.

“ મારા ઘરમાં ”

“ એ દિવસ તમને શંકાવાળો શા મટિ લાગે છે ? ”

“ શંકા છે. ”

“ પણ શી શંકા ? મને નહિ કહો ? ”

હું થોડીવાર માટે ચુપ થઈ મથા. બાઈ હેમુ ! ફરી તેણે પૂછ્યું.

“ ચૂપ કેમ છો ? ”

“ કંઈ નહીં. ”

“ તો કહો ને તમને શી શંકા છે ? ”

મને થતું હતું કે જ્યોતિષીનું કથન ઇન્દિરાને કહ્યું, પણ લાગ્યું કે મારી નબળાઈ પર ઇન્દિરા હસશે. એટલે હું ચુપ રહ્યો ને, થોડી વારે બોલ્યો.

“ શંકા સમાધાન નહિ થઈ શકે. ”

“ મારી પાસે પણ સમાધાન નહિ થાય ? ” હુખી થઈ ઇન્દિરા બોલી.

“ હમણાં નહિ, કોઈ વખત કહીશ. ”

“ ઠીક ન કહો તો. પણ એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે એ દિવસે ક્યાંય બહાર ન જતા. ”

“બહુ સારું”

ખબર નથી પડતી કે હવે શું થશે. જે થાય તે ખરું. તમે કાંઈ નિર્ણય કરી મને લખજો, કે મારે શું કરવું ક્યારે આવશે?”

હારો રનેહિ

કિશોર

(૧)

ખન્દર રોડ, કશંચી.

૧૦મી ઓગસ્ટ

બહાલા કિશોરભાઈ,

આજે હેમુ અહીંથી નીકળી ગયો ત્યારથી હું વધારે ઉદાસ થયો છું. જન્મભૂમિથી દૂરથી દૂર છું. કોઈ મિત્ર નથી. એમ જ થાય છે કે, પાંખો હોય તો હડીને ત્યાં આવું પણ શું કરું? લાચાર છું તારો પત્ર આવે ત્યારે મને બહુ જ આનંદ થાય છે હવે તો રાવ બહાદુરનો ગુસ્સો ગયો હશે, અને મારા લખવા પ્રમાણે તે પણ તેમને માફ સાફ જણાવી દીધું હશે કે ૨૧મી ઓગસ્ટનો દિવસ લગ્ન માટે અશુભ છે એવી વાતો છુપી રાખતી ન જોઈએ.

જ્યારે એ વાસ્તવિક વાતથી વાકેફ થશે ત્યારે જરૂર તે ખુશી થઈ તારા કહેવા પ્રમાણે જરૂર વજળી ટપાણે પત્ર લખજો અરેરે! કેવો કમબોલ્ય છે. આવા સારા સમયે પણ તારી દેડણી દૂર છે. પ્રભુ તારું કલ્યાણ કરે.

હારો ભાઈ,

નીરજન

(૭)

મિતર્વા લોજ મંદાર

૨૫મી ઓગસ્ટ

બહાલા નીરજન ભાઈ!

ઉવટે જે બચકર નાટક બજવાનું હતું એ પુરું થયું છે. તને બધી જે ધટન અતુલમમાં લખું

છું. આ પત્ર વાંચી તને ઉપન્યાસ વાંચ્યાનો આનંદ આવશે. પત્ર લખી યશે, પણ જરા ભેદભરમોળી બરપૂર છે.

પહેલા તો એ લખું છું કે, હારો કરાચીથી લખેલ એક જ પત્ર મળ્યો. એ તારા ઉદ્ધા ૧૦મી ના પત્ર ઉપરથી માલુમ પડે છે એ પહેલા તો લખેલા મારા ઉપરના પત્રો મને મળ્યા જ નથી. કાશ્વ એટલું જ કે હેમુએ એ પત્રોને ચોરટ જ નહિ કર્યા હોય!

હવે ૨૧મી ઓગસ્ટની વાત સાંભળ

એ દિવસે મને ધરમાં ક્યાંય જરા પણ જોડતું ન હતું. અને વિપતિનું વાદળ મારા પર તુટી પડ્યું હોય એમ લાગતું હતું. ઇન્દિરાના કહેવા પ્રમાણે ધર બહાર ન જવું એવો નિશ્ચય કર્યો હતો, પણ જે પડવાની હોય છે તેને નાણુ વાને કોણુ સમર્થ છે? લગભગ બે. વાગે એકીસ રમમાં બેઠો બેઠો વાંચતો હતો, એવામાં હેમુ આવ્યો બહુ જ ઉત્સાહમાં હતો, તેણે કહ્યું, રાવબહાદુરને મળીને આવ્યો છું, તેમને તારા વિશે બધી વાત કહી તેમણે કહ્યું કે જો પહેલેથી આ વાતની મને ખબર હોત તો એના પર ગુસ્સો ન પાત, અને આવતા અઠવાડિયામાં લગ્ન કરાવ્યાં છે મારી કેવી રિયલિટી થઈ? આનંદથી હું ઊભી પડ્યો એ રડામાં આંઠા મારવા લાગ્યો. હેમુ આશામ ખુશી પર બેઠો મારામાં પ્રવેશવા આનંદને કરડી નજરે નીરખી રહ્યો હતો. અરે, મૂર્ખો કંઈ વિચારી રહ્યા હતા.

સાંજના છ વાગ્યા. હેમુ બેઠો યયો ને બોલ્યો “ચાલો બહાર ફરવા જઈએ” મારે બહાર જવાની ઇચ્છા ન હતી, પણ હેમુ માન્યો નહિ. તે મને ધસડી બહાર લઈ ગયો. ઇન્દિરાના રાખેલા કાનમાં ગુંથી રહ્યા હતા મિત્ર દોઈ એની માર્ગચી એ કચ્છલ રાખી હું તેની સાથે ગયો હેમુ પીરે પીરે ગાતો હતો.

કર્મની ગતિ ન્યારી કે ભાઈ !”

કેને મળતો સમય હતો
મંદ વાયુની લહેરો આવતી
હતી સંગીત મને મળતું લાગતું
ચાલતાં ચાલતાં ભૂત શૂંકા સુધી
પહોંચ્યા તને તો ખમર હરો
કે આપણે એ શૂંકામાં કેટલી ચે
વાર જઈ આવ્યા છીએ. એ
સ્થાન કેટલું ભયંકર છે ” હેમુએ
કહ્યું. “ ચાલ ને ચાર ! શૂંકામાં
જઈએ ” ખમર નથી કે એ વેળા
મારે હૃદય કેમ ધડકતું હતું
સુપચાપ હું હેમુની પાછળ ચાલ્યો.
સાડા સાત વાગી ગયા હતા
શૂંકાનાં ખારણાં ઉધારી અને અંદર
ગયા ત્યાં બહુ જ અંધાર હતું.
હેમુ આગળ ગયો તોણે થોડે દૂર
જઈને કહ્યું “ ડિરોર ! હું કેટલો
આગળ ગયો ? ” થોડી વારે રમાલથી
પસીનો ટુકનો તે બહાર આવ્યો.
ને કહ્યું “ બહુ અંધાર. ચાલ
ને તો ખરો અહીં અંધાર તો
જો, ”

“ સરખાઈને મોઢે આ વાત કરીશ. ”

નીરખાઈ ! શું લખ્યું. કાયર ન ગણાવાની જીકે
અંદર ગયો મારો શ્વાસ ઘૂંટાવા લાગ્યો હું
ધીરે ધીરે બહાર નીકળવા લાગ્યો. પણ મેં શું
જેયું ? દરવાજો જાંધ હતો. બહાર તાજું વાસ્તું
હોય એમ લાગ્યું. મેં કપાળ કૂટ્યું. હેમુને
કશ્મરિને બોલાવ્યો, પણ એની કંઈ પણ અસર
ન થઈ પણ હા ! દૂરથી ફક્ત તેનો અવાજ સાંભળ્યો.

“ કર્મની ગતિ ન્યારી કે ભાઈ ! ”

કેટલું બચકર સંબોધન ! મને વિચાર થયો કે,
આમ કરવાનું શું કારણ ? કંઈ સમજ ન પડી.
આંખમાંથી અંતુ નહોતા લાગ્યાં. મેં સહાયતા

માટે ઘણી ચે બમે પાડી, પણ કામ ન આવ્યું.
રાત પડી. ચન્દ્રનાં આંખોં કિરણોનો મકાશ શૂંકામાં
આવવા લાગ્યો.

કિરણોના મકાશમાં ધરીવાલ ધરીને જોયું તો
દરા વાની ગયા હતા. હું દરવાજાને અડેલીને
પડ્યો હતો, એવામાં એકાએક મુસવાદી સાંભળી
હું જોઈ ગયો. આખો ફાટીને જોયું તો ફાળીધર
ભાજ્યો. માર લોહી મુકાઈ ગયું. મરણને પાસે
ભાજ્યું. ખચાવની કંઈ પણ ચીજ હતી નહિ. નાગ
પાસે ને પાસે આવતો ગયો હું ગભરાઈ ગયો
એવામાં એક કપાલ સંજયો. લાંબો થઈને રાઈ ગયો

થોડીવારે કંઈ કામજ ચીજ મારા શરીર પર આવવા લાગી. નાડી ધબકવા લાગી. નાગ સરકતો સરકતો મારી છાતી પર આવ્યો. અરે ! તેણે છાતી પર આસન લગાવ્યું. પ્રાણ જ્વાળી મને લીલી લાગી. હું બેભાન થઈ ગયો.

સવાર પડી ત્યારે મને બાન આવ્યું. મેં છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો, પણ હાથ ! એ નાગ મારી પાસે જ પડ્યો હતો. વળી હું બચીત થયો ત્યાં મેં કોઈનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળ્યો. જોયું તો હેમુને જોયો. મેં ધૂણાથી ગ્રહો ફેરવ્યું. મૃત્યુ પાસે હતું, છતાં અભિમાન સાથે જોડાતું ઊઠતું.

હેમુ સાપને જોઈ ગભરાઈ ગયો. તે બહાર બાગ્યો અને અર્ધા કલાક પછી પાછો આવ્યો. એ વખતે એના હાથમાં એક વાસણ હતું ને એક પિસ્તોલ હતી. તેણે દુધડું બધું વાસણ સર્પની પાસે મૂક્યું, અને તાળી પાડી, સાંપ લગી ગયો. અને વાસણમાંથી દુધ પીવા લાગ્યો. તત્કાળ પિસ્તોલ છુટી નાગ મૃત્યુ પામ્યો, હું છલાંગ મારી બહાર આવ્યો. એમ યસુ કે, કબરમાંથી ઉભો થયો.

હેમુ રડતો રડતો મારા પગમાં પડ્યો. તે બોલ્યો.

“ મને ક્ષમા કર ”

“ પહેલાં મારા પગનેનો ઉત્તર દે. પછી ક્ષમા માંગ ! ”

“ પૂછ, તારે જે પૂછડું હોય તે પૂછ ”

“ આમ પુરી રાખવાડું કંઈ કારણ ? ”

“ સ્વાર્થ ”

“ જુલ્હે જુલ્હું કહે ! ”

“ મારી ઇચ્છા હતી કે, ઈન્દિરાજી સખ મારી સાથે થાય એ કારણે મેં કરાંચીથી જોશી મહારાજ ઉપર તને જામમાં નાખવાનો પત્ર લખ્યો હતો, ને રાવબહાદુરને પણ તું ખરાબ છે એવો પત્ર લખેલો. તેમાં કહેલું કે, ખુરશીદ ને તયા તારે સંબંધ છે, અને તારા લખ ૨૧ તારીખે

છે, એવી ખુરશીદને ખબર પડવાથી તું લખ તારીખ ફેરવવા રાવબહાદુરને વિનંતી કરે છે, અને તે ૨૧ મીની રાતે ખુરશીદને ત્યાં જ પડી રહેવા વચન આપ્યું છે.

રાવબહાદુર પત્ર વાંચી ગુસ્સે થઈ ગયા. અને સાબીન થાય તો ઇન્દિરાને મારી સાથે જોડવા કહ્યુંલ થયા”

“ તારી સાથે ? ” મેં ગુસ્સે થઈ કહ્યું.

“ હા મારી સાથે એટલા કારણે જ આ કાર સ્થાન રચાયું હતું. પણ ઇન્દિરાએ હક લીધી હતી કે, રાવબહાદુર આ લીલા પોતાની નજરથી ન જોઈ ત્યાં સુધી સાચી માનશે નહિ. પરિણામે રાવબહાદુર એક રાત ખુરશીદ બેગમને ત્યાં ગયા ને ધડો ફટી ગયો.

“ રાવબહાદુરને મોઢે આ વાત કરીશ ? ” મેં પૂછ્યું.

“ હા જરૂર ”

“ ક્યારે ? ”

“ અત્યારે જ ”

“ તો ચાલો ”

આમ કહી હેમુ મારી સાથે આવ્યો. અમે રાવબહાદુરને ત્યાં ગયા. ચિન્તામાં ગરકાવ થઈ ગયા હતા. મને જોઈ એ આનંદમાં આવી ગયા. પણ હેમુને જોઈ રહેજી ઉદાસ થયા.

તેમણે હેમુને કહ્યું.

તું અહિં કેમ આવ્યો ? ”

મેં કહ્યું

“ તેના આગમનની જરૂર હતી. ”

રાવબહાદુર ખુરશી પર બેઠા. હેમુએ બધો જતાંન કર્યો. અને પોતાનો અપરાધ સ્વીકાર્યો, રાવબહાદુર સાંભળીને રડી પડ્યા અને આર્દ્રાંગન કરીને બોલ્યા !

“ મેં તને બોળ્યો નહિ. ”

હેમુ આપ્યો ગયો. હું ચૂપ હતો. સંવળહાકુરે કહ્યું. ‘કંઈ નહિં આવતા મહીનામાં જરૂર લગત થશે”

મેં નમન કયું.
 તારો શુભચિન્તક
 કિશોર
 તાં કઃ—ગર્હ કાલથી હેમુનો પતો નથી.
 લેણું કહે છે, કે પાપનું પાયથિત કરવા ગયો છે
 પપ્પા મને વિશ્વાસ નથી.

(૮)
 નાગમૂર્તિ.
 ૨૧મી ઑગસ્ટ...
 (૨૧મી પછી)

બહાકા કિશોર ભાઈ!
 જે વર્ષે લીલી મધ્યાં પાપના નિવારણ અર્થે અહિં
 આવ્યો છું હું ક્યાં રહું છું તે નહિ લખું...લખીશ.
 અહીં સર્વોત્તમ નિવાસસ્થાન છે આ જાણુ લો.
 જાતવાળું શક્ય નથી કરતા દિવસ રાત સર્વો
 નજીક સામે ન્યાય કરે છે કાણે કાણે ભય રહે છે
 રતના ચૂકે છું નો, સવાર જોવાની આશા આડી

વાળીને જ. પશુ હાથ! મૃત્યુ કેમ નથી આવતું ?
 આજ ૨૧મી ઑગસ્ટ છે મંદારની શુદ્ધ ચાંદ
 આવે છે. ઓહ! હું કેટલો પાપી ? કેવો મિત્ર
 ધાની ? અરે રે ! મેં કેટલું નીચ કામ કયું હતું ?
 હજી બધું થે યાદ છે. અરેરે ! કિશોર ! જ્યારે નામ
 તારી છાતી પર બેઠો હતો ત્યારે તને શું થયું હતો ?
 ભાઈ ! જે વર્ષથી આવા જ કાળા નાગો વચ્ચે જીવન
 ગુજારું છું. જીવને એમ થાય છે કે એક વાર તને
 મળી નહીં. પણ શું કરું ?

તને મોટું જતાવવાની હિંમત કરી શકતો
 નથી. નહિ આવું ભાઈ ! નહિ આવું હવે નો જીનીસ
 ત્યાં સુધી અહીં રહીશ. મોઢ જેરી સાપનો ભાગને
 થઈ છેડે મૃત્યુ પામીશ

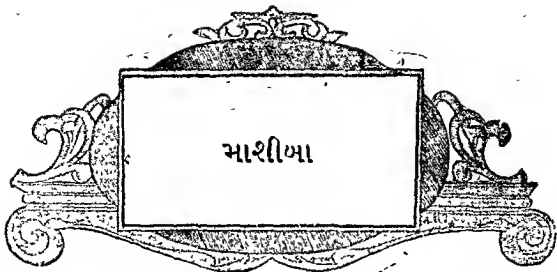
પણ એક લાવસા છે. અને રહેશે તમે અને
 મને માફ કરા એટલી જ. પછી હું શાન્તિથી
 મરીશ જાધી થે આજ સંવળનકારને હાથ છે.

તારો અભાગી એક વખતનો
 મિત્ર હેલુ

“ નવચેતન ” નો દિવાળીનો આંક તમે જોયો ?

આ આંકમાં ૧૨૦ પનાં ૧-૧૦ ચિત્રો !
 વિવિધ રસમય લેખો ને કળાસુક્ત ચિત્રો !
 જહોળા ખર્ચે તૈયાર થયેલો ખાસ આંક !
 આ એક જ આંકમાં મહુમદારનાં ચાર ચિત્રો !
 રત તિલુવન પટેલનું લલિત ચિત્રંગી મુગપૃષ્ઠ !
 લગભગ આખા આંકની “ટુ કલર” છપાઈ !
 ગુજરાતના ઑગસ્ટી લેખકોની ઉમમ કૃતિઓ !
 કેમમાં જડવા લાયક આર્ટપેપરની એક જ બાલુએ છપેલા મોહક ચિત્રો !
 આ સર્વ છતાં મુદ્દય માત્ર રૂપોએ એક !
 એક રૂપીઆમાં આ આંક મફત છે !

લખો:—નવચેતન- ઑફીસ,
 ૧૪, અમરતરા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

લેખક: રા. "કિશોર વકીલ"

ચિત્રકાર: "રા. શરમાળ"

(ઑક્ટોબર અંકથી પુરું)

“ધૈર્યભાઈ, ધૈર્યભાઈ, તમે મને તેમ કહો પણ સંતતિસંયમન વગર આપણો ઉધ્ધાર નથી હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ જોતા તો સ્પષ્ટ લાગે છે કે જે આપણે સંતતિસંયમનના સિધ્ધાંતો અમલમાં નહિ મૂકીએ તો આપણે પરદેશીઓની હરીફાઈમાં માર્યા જઈશું, કચરાઈ જઈશું, ઉખડી જઈશું, નામજન્ય ... ” પાળાપોલીને કમાવા લાયક થએલા છોકરાને પણ કામો દેવાનું મન થઈ આવે એવું ગરબાંટનું સંતતિસંયમના ફાયદાઓ પર યુનિવર્સિટી અધ્યાપક, ઇંગ્લીશીએ ટાંચે ચડાવેલા ગુરુઓ મારા નામ પર કાઢતો હોય તેમ માઈ નામ પોકારીને અટકાવ્યું અને મારા હાથમાં ટપાલ મૂકી અને હિંદુસ્તાનના ઉખડી ગયા પછી એનો હાથ પકડીને એકું કરનાર દાદા પાકશે કે નહિ એ હિંદુસ્તાનના ભાવિનો વર્તોંગ એક પ્રખર ભાવિદેશના મોટેથી મારે સાંભળવાનો રહી ગયો.

મુંબઈનો બંદર કહેવાનો હક લુટાઈ જતો હોય તેમ શિરનામા પર ચાર-ચાર લખાયેલું મુંબઈ બંદર ઉંદરની પુછડી જેવું હરવા વરડું ઉઘે માથે ટંગાવેલા એકલા જેવું દીર્ઘાવરડું, મરઘીના છાંં જેવાં અનુસ્વાર, માંડવાની અર્ધી કમાલ જેવી હરવર્ધ અને જ્યાં અને

જ્યાંની સાહેલીએ “ચાલો ચાલો સાહેલીઓ ચઢીએ ગિરિઓ ગરવા” ગાઈને ગિરિ પર ચઢતી હોય તેમ, ફુંગરાના ટોળાવ પર ચઢતા હોય એવા અક્ષરો જોઈને જ મને ખાતરી થઈ ગઈ કે માશીયા ના પાડોશી નટુમહારાજ સિવાય સુરના કળાપ્રદર્શનમાં મૂકવા લાયક આવા દરકત બીજું કોઈ જ કાઢે નહિ.

માશીયાને સુરત પહોંચે તો એ નાણુ માસ થઈ ગયા હતા. વસ્ત્રલ મેન્શનવાળા ભાદુત હવે ખલી કરી ગયા કે નહિ વગેરે ખજર મશીયા યુજાવતાં, પણ આ કાળમાં રો અમારા પર સુરત જવાનું વોરંટ હતું.

જે ગાયમાતાને પોતાના ખાધા પહેલાં રોટલી ખવડાવતાં, જે ગાયમાતાના ગુણુગાન લાલખાવાએ નગીનચંદ હોલમાં જાહેર લાયણ આપી ગયાં તે જ ગુણુહીણી ગાયમાતા ધન-તેરસને દિવસે પોતાના પુછડાં વડે મોં પર પીંછી ફેરવનાર ભાવિક ભક્તજનના પેટમાં પોતાનું શીંગડું લગાવી દેશે એ તો માશીયાએ સ્વપ્ને પણ ધાર નહિ હોય. તેથી જ માશીયાએ નટુમહારાજ પાસે “શુ” કરીએ ભાઈ, ધરમ કરનાં ધાડ આપી” એવી કાળમાં રાજ્યાત કરાવી હતી. એટલેથી જ ન અટક્યું. સંત-પુરોનો સમાગમ મોંધેરાં રમરોળો પાછળ મૂકતો

નય તેમ પવિત્ર ગાયમાતાના શીંગડાને સ્પર્શે
પણ માશીયાને પેટનો વ્યથિ આપતો ગયો.

આજ કારણસર માશીયાની ખરદાસ્ત-
ચાકરી કરવાને ખાતર અમારા ત્રણ પર વૉરંટ
કાઢવામાં આવ્યાં હતાં. લાવવા કરવામાં હું
તો જરૂરનો. માવજત કરવામાં કાશીમાશી
અગ્રિમ, એટલે તે પણ ખરાં અને ‘જ્યાં જ્યાં
જશે ત્યાં ત્રણ તમ સાથે આવું’ એવું લક્ષ
સમયે પ્રતિષ્ઠા લેનાર માણે પુછું પણ
ખરું જ. અને ચંદ્ર અને સવિતા એ બે
છોકરાંઓ—‘તે મૂઆ કાં નય ?’

અમે ગયાં તે પહેલાં માશીયા કંઈ તદ્દન
માણસ વગરનાં ન હતાં. એમનો પણ સ્ટાફ હતો.
પર્સનલ પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી અને એ.
ડી. શી—

કાશીમાશી
ચીફ મેડીકલ ઓફિસર :—ખપડીએ
ચક્રે ઘી તેજની દુકાનવાળો મૂળચંદ ધાંચી
હેડ ઓફ ધ ઇન્ફર્મેશન બુરો : કીરીમાશી
સેક્સ પરચેઝર એન્ડ કીપર ઓફ રેડર્સ :—
ભાગ્યત્યાગ પરની છમીલ એન્ડ કું. નો
મેન્જમેન વનમાળી.

મીનીસ્ટર ઓફ કોરરેપોન્ડન્સ :—ગ્રાધસમ
રીને દિવસે અડાવવાનું હોય ત્યારે મહેનાઇને
બેંક બંધાવનાર નંદુ મહારાજ.

ચીફ બેંકર અને ચાન્સેલર ઓફ ધી
એક્સચેન્જર :—ગંગીરદાર શેઠ મોટાલાલ.

સાક્ષાત્તર ઓફ વેછેટાઇસ—જેઠીમાશી
દેર એપાર્ટમેન્ટ :—સર ઇશ્વરસિંહજી.

આમાનો મૂળચંદ ધાંચી માશીયાનો ભુતો
ધાંચી હતો. ‘નંદુમ અગનાં તો ગળાડે છે ને !’
પૂછીને ઘી તેજ ચાલે છે કે નહિ તેની ખબર
કાઢી જતો અને ન ગળાડું હોય તો
પાંચસરીઓ કે દશશેરીઓ લાવીને ગળાડાવી જતો.
પાંચશેરીઓ તરત ન ખાલી કરી આપી શકાય
તેમ હોય તો ‘ગભરાવ ના, હું જપોરના
આરીને લઈ જવા’ તું આશ્વાસન આપી જતો.
અને આં વીંછીટો આપી નય તેની સાથે

વૈદકશાસ્ત્રમાંના તેના અપાર જ્ઞાનમાંથી થોડી
ઘણી ભેટ કરી જતો. દરેક ભુદાભુદા રોગ માટે
સ્પેશ્યાલીસ્ટ એણે નક્કી કર્યો હતો. અને
તેના પુરાવામાં ‘મારા બચુને,’ ‘મારા
રણજોરને’ ‘મારા કાલજાને’ ‘મારી દાહીને’
‘મારા બચુની માને’ ‘મારી ચંચળને’ કાણે
કાણે શું શું મટાડ્યું હતું તેનું સવિસ્તર વર્ણન
આપતો. જેઠીમાશી હરકીસન મરચવાળાનાં
‘દાસી કે દેવી’ હતા અને જાતે કાછીયા હોવા
છતાં ‘નારાયણનું’ નામ જ દેતાં પાપી-પાવન
થાય રે’ એ કથન પ્રમાણે માશીયા સાથે
મંદિરમાં દર્શન કરવાથી કાછીયાપણામાંથી
પાવન થઇને માશીપદ પામ્યાં હતાં. લીંથુ,
કેથમીર, આદુ, મરચા પહોચાડવાનો એમણે
ઇન્ટરે રાખ્યો હતો. નંદુમહારાજ આડો
તેડો ફેરે ખાતા, માશીયાના કાગળપત્તર લખતા
અને તેના બદલામાં ભાદરવા વદના આખા
ખખવાડીઆમા તથા સમચરીને દિવસે ચુખડી
ઝપડી પિન્ટુઓને સંતૃપ્ત કરતા. સુરતના પૈસાદાર
અને ઉચ્ચ કુટુંબના કિંદુ તથા પારસી ધરોહરને
એકના પોણાએ બતાવનાર છમીલ એન્ડ કું. નો
સેલ્સમેન વનમાળી માશીયાને હંમેશ ‘ઈશીશ
માલ’ આપી જતો ફક્ત ઇંગ્લેન્ડને યુરોપમાંથી
એશીયાના પૂર્વ ભાગના એક સમઘ્ધ ટાપુની
જગ્યાએ ગળાડાવી પાડતો.

ખપોરે અઢીવાળે હું, મીરીસ, કાશીમાશી,
ચંદુ, અને સવિતા, સુરતમાં માશીયાનાં ઘર
આગળ આવી પહોંચ્યાં. માશીયાને બારીએ
ઉભેલાં મેં એકલાએ જોયાં, પણ જોયાં ન જોયાં
ત્યાં તો એમને કાઢ્યો એંચી ન લીધાં હોય,
ઇલેક્ટ્રીકનો ઝટકો લાગી ગયો ન હોય તેમ,
અંતઃશ્વાન યર્ષ ગયાં હોય તેમ અંદર
ચાલ્યાં ગયાં.

નવવર વધુ હોય તો જાણે પ્રેમીજનને
જાનામાના આવતા જોઇ લઈ આંખ દાખી
દેવાના કોડથી સંતાઇ નય. પણ અમે પાંચ
પાંડનો આવતા હોઇએ ત્યારે માશીયા આ

ઉભરે અમારી આંખ દાખવાને સંતાઇ જાય એ તો મને સંભવિત ન લાગ્યું. ખરા કંરણુ-વિના પાછળથી મને સમજણ પડી હતું અને ચંદુ આગળ ચાલ્યા ધમ દધને દાદર પર પહેલું પગલું મૂકીએ છીએ ત્યાં તો 'ઓ ઓ' કરીને માશીયાએ એક રેન ફરવાવાળો ખીબ રેન ફરનારને "હો હો" કરીને પ્રત્યુત્તર આપે તેમ કુવામાં પહેલા બકરાના આર્તનાદે જવાંબ વાળો અને ગવંનર કે રાંબયકુટુબનું કોઇ મણસ મુબંબના બારામાં પગ મૂકે ત્યારે તેને તોપના ધડાકાથી મન આપવામાં આવે છે તેમ અમારું એક એક પગલું મુકાવું મથું તેમ 'ઓ ઓ'ની અકેકડી સલામીથી માશીયાએ અમને સરકાયાં.

અમે ઉપર ગયા ત્યારે બે ગમે તેમ નાખેલા કાથળા પર માશીયા આભોટના હતા. 'હાય હાય, વીજકોર, તું તો છેક જ અટકી ગયો ? કેમ અત્યારે પડી રહી છું !'

એન દુ.ખાવા થાય ત્યારે નથી ઉડાના માશીયા તો. આ ત્રણ કલાકની આમ પડી રહી છું.

અમે રહ્યા તેમ તેમ આ 'ઓ ઓ'ની શ્વાગતમા તોપ ફાડવાનું કારણ સમજાવું ગયું એમનો રોગ અનિયમિત પંચભાગ લેવા આવનાર ગોરના જેવો હતો. જે દિવસે પંચભાગ પૂર્યો હોય તે દિવસે બામણો ન આવે, અને ન પૂર્યો હોય તે દિવસે મોટી એન કે મોટાભાઈ કરતો કે અવશ્ય આવે તે જ પ્રમાણે માશીયાનો દુઃખાવો અટક્યાળો, મનમોઝ, અને અનિયમિત હતો. એને પણ લેખકની જેમ સમયે સમયે Inspiration આવતી, ત્યારે ખીલતો. પેટમાં દુઃખવા ન આવ્યું હોય ત્યારે માશીયા તખીયતથી બેસીને વાત કરતાં અને દુ ખાવો થઇ આવે ત્યારે 'હવે કેમ કરશું'ના. જાપ જપનાં જરાગ પાડતાં. પણ ત્યારે-કોઈ ખબર લેવા આવ્યું હોય અને દુઃખાવો એના Moodમાં ન હોય ત્યારે કેટલીકવાર બેખકોને નદી કાનારે જઈને

Inspirationને આદવાહન આપવાં પડે છે તેમ રખેને લોકોના મનને એમ થાય કે માશીયાને રોગ જ નથી એ બીકે માશીયા પણ હાર્મોનીયમ સાથે તળલથી ટોક મારે તેમ ખબર લેવા આવનારના પગલાં સાથે માશીયા 'ઓ ઓ'ના સુર જમાવતાં

અમે તો વીશ પચ્ચીશ દિવસનું ધારીને આવ્યાં હતા એટલા માટે તો પેટ સાફ હોવા જતાં શેફને મેં મરડો થયો છે એમ ગોઠવ્યું હતું અને સુરત આવી એક ડૉક્ટર પાસે મરડાનું ન્યુમેનીઆમાં રૂપાંતર કરાવી નાખ્યું હતું, અને મેડીકલ સર્ટીફિકેટ પણ મોકલી આપ્યું હતું. ડૉક્ટરે સર્ટીફિકેટ દ્વારા એમનો મારી તખીયત વિશેનો અભિ પ્રાય શેફને જણાવ્યો હતો કે આવી નખ બાઈમા સુગતની બહાર પગ મૂકવો પણ મારે માટે બેખમશરેસો હતો. આ એમની માન્યતા એકલી નહોતી, પણ અંતરની વાંછના પણ હતી કે હું સુરત રહ્યાં કરું અને પંદર પંદર દિવસે એમની પામે સર્ટીફિકેટ લખાવતો રહું, પણ માશીયાના દુખાવાએ તો લાંબુ ખેંચવા માંડ્યું એટલે મારે નોકરીમાંથી રાજ નામું આપવું પડ્યું.

માશીયાની માંદગી લ'બાઇ એમા અમારો શો વાંક ! અમે તો બનતો પ્રયત્ન કરતાં. ડૉક્ટરને વારાફરતી બદલતાં. અને ન બદલીએ તો માશીયા ક્યા છોડે એમ હતાં ? ફેશનની અધિષ્ઠાત્રી મારે એક ફેશન છ માસ પછી નકામી થઇ જાય તેમ માશીયાને પણ પાંચ છ દિવસ પછી ડૉક્ટર નકામો થઇ જતો એમનામાં આશાવાદ અને નિરાશાવાદ બે હતાં. ડૉક્ટરની દવા કર્યે પાંચ છ દિવસ થઇ અંધાં હોય અને દુઃખાવામાં છ આની જ કેર પડ્યો હોય તો સંસાર જ દુઃખમય છે, સુરતમાં રંડ્યા કોઇ ડૉક્ટર જ હવે રહ્યા નથી, રોગ જ બગ્યો એવો છે કે એની કંઈ દવા જ નહિ એવો ઔષધવૈરાગ્ય માશીયાને આવી

જતો, પણ તેટલામાં મૂળચંદ જેવું કાઈ નવા ડૉક્ટરના પરાક્રમ સંસ્થાપતું કે માશીયા સતેજ થઈ જતાં. જાણે એ નવો ડૉક્ટર તરતનો જ જંગલમાંથી જડીબુટ્ટી લઈને આવ્યો હોય કે ટીબેટના લામાઓ પાસેથી તેમની છુપી સિધ્ધિઓ શીખીને લાગી આવ્યો હોય તેમ એ ડૉક્ટર આવે ત્યારે જ ઝંપેતાં.

પહેલાં તો અમે ગરાયર સામેવાળા જગ નભાઈ ડૉક્ટરની દવા કરતા. પાડોશી જાણીને એ બિચારો પૈસો પણ દવાનો ન લેતો. પણ માશીયાએ તો એને સાંજ સવાર ને બપોર બારીએથી એવા નોંતરાં આપવા માંગ્યાં કે જગનભાઈએ કહ્યું કે મારી પાસે હવે દવા જ નથી કેટલીક વાર તો માશીયા રાત્રે ઉભા થઈ જઈને બારીએ દોડતા અને જગનભાઈના સગામાં રાત્રે કે ઇ મરી મધુ હોય અને એમને ડાહ્યમાં બોલાવવા આવ્યા હોય તેમ જાનભાઈને માશીયા બૂમ મરતાં.

“જા જગનભાઈને કહે કે હવે તો રહેવાતું નથી ને મરી જવાય છે” ચંદુને માશીયા મોકલતાં “મરી જ જવાય છે ને. મરી તો નથી ગયાં તે?” જગનભાઈ કરડાડી કરત.

“ત્યારથી જગનભાઈની દવા અટકી. એ કરડાડી માશીયાથી ન ખમાઈ. એમને મરવું નહોતું. એમને ચંદુને પરણવવો હતો. મારે માટે કંઈ કંઈ આશા હતી. ખચર લેવા આવનારને એ દયામણે અવાજે કહેતાં કે “એન, હું તો શેજ લગવાનને પગે લાગીને કહું છું કે હવે છવવાં નથી ગમતાં. હવે તો મોત આવે તો સારાં” અને આના જવાબમાં “હા મા હા” એમ જવાબ મળે તો એમને ગમતો. પણ કોઈએ આવીને એની મેળે જ કહ્યું કે “વીજકાર એન, તમે તો હવે બહુ ખખડી ગયાં. હવે તો છુટો તો સારાં આના કરતાં” તો તે વખતે તો માશીયા ન બોલતાં, પણ પાછળથી કહેતાં, “રાં-તારાં જેવાં દશના તેરમાં હજી તો ખાઈને જઈશ”

કહે છે કે ડૉક્ટર ભંડારકર એંસી પંચાશી વર્ષની ઉંમરે પણ ઉત્તમરામ ચરિતમાંથી નિયમિત થોડાં પાનાં વાંચતા. માશીયા પણ ભર માંદગીમાં ખાવાતું ન બૂલતાં એ બિચારાં ન ખાતાં તો એમને ચુંથારો થઈ આવતો અને ખાતાં તો એમને દુઃખાવો થઈ આવતો. ન ખાતાં તો રહેવાતું નહિ, અને ખાતાં તો ઝંપાતું નહિ.

અને એ દુઃખાવા અને ચુંથારા ! લગ્ના લગ્ના ડૉક્ટરો પણ એનાથી ચેં ખાઈ જતા. જમશેદજી અને હોરા, મનોજરાય અને દુપદ, મહેતા અને દેશાઈ, ચીચી હકીમ અને મીરજવાળા અને તે સિવાય કંઈ કંઈ ડૉક્ટરો અને વૈદો આવી ગયા. ડૉક્ટર દાદરે ચંદુ કે તેને માશીયા “ઓ ઓ” ના ગોળા બારથી સતકારતાં કેટલીક વાર તો ડૉક્ટરના આવવાનો વખત થાય ત્યારે ચંદુ ભારે પગલે ચડતો અને ઉપર આવી “ઓ અ ઓ અ” કરતાં માશી સાચું એવો હસી પડતો કે માશીયા ખીશીયાણા પડી જતાં. અંતે કાશીમાશીને ચંદુનું સત્યાનાશ કાઢવું પડતું ને ડૉક્ટર આવે કે તરત માશીયા હિંદુસ્તાનના નકશામાં સીલોનનો ટાપુ બતાવતાં હોય તેમ કુંટી નીચે બે ત્રણ પટ્ટાકડી બોલાવી બજાવતાં “આ ચુંથારા” અને પછી વિંધ્યાચળ પર્વત મધ્ય ભાગમાં બતાવતાં હોય તેમ પેટ પર હાથ ફેરવીને કહેતાં કે “આ દુઃખાવા.”

ચુંથારા અને દુઃખાવા ! એ ‘સુજન મૂળા’ શબ્દો, એ બેડેડા ભાઈઓ, અને એ બે વચ્ચેનો સૂક્ષ્મ ભેદ ક્યા ડૉક્ટરે પીછા ફર્યો છે? કલેજમાં થાય તે ચુંથારો અને પેટમાં થાય તે દુખાવો એ તો માશીયાએ પહેલું જગતને શીખવ્યું. ખાવાની ભુખ માગી હોય ત્યારે થાય તે ચુંથારા અને ખાધા પછી ન ઝંપવા દે તે દુખાવો તેની તો માશીયા એ વૈદશાસ્ત્રમાં શોધ કરી. વૈદ ડૉક્ટરોએ

ન સમતા જ પોચા કરડીને એ ઝીણો બેદ ઉકેલવા મથતા.

દિવસો જવા લાગ્યા અને મહિના જવા લાગ્યા અને કંઈક ઝંકટરો, કેટલાક ખગોળશાસ્ત્રીઓ મંગળના ગ્રહના રહસ્યો શોધી કાઢી અમરત્વ પ્રાપ્ત કરેવા મથી રહ્યા છે તેમ, માશીયાને સાગ્ન કરી કીર્તિ સંપાદન કરવા મથતા. પણ શ્રેય અને શ્રેયનો બેદ ઉકેલવા મથામણ કરતી કવિત્રી નાનાઆલની જગ્યાની પેઠે 'દુ ખાવો કે ચુ થારો! બેલો ગયમના ચુ અજ ઉતર દો એ દુ ખાવો તે ચુ છે' એ રહસ્ય ઉકેલતાં ઉકેલતાં પાછા પડતા.

અમારી પોતાની સમવડને ખતર જ અમે જમશેદજીને બોલાવવાનું તો છેઝું જ રાખ્યું હતું, કારણ કે એ માણસ હીને આવતાં ત્રણ તાક લગાડે અને એને ઘેર દવા લેના લેનાં માં એ કક્ક ક થઈ તપ પચ મળચંદના ચુગાને એણે પેટનો ગેગો મટાડ્યો એટલે હવે તો માશીયાએ એને જ બોલાવવાની જક લીધી.

દુ ખાવો ચવા માંડ્યો કે અમે ડોક્ટર જમશેદજીને તેડવા મોકલ્યું અને ભુવાને આવતાં વળગણુ દર્માઈ નય તેમ ડોક્ટરને આવતા દેખી રખેને દુ.ખાવાને ઉધ આવી નય તે બીકથી અમે સાધારણ રીતે ઉતેજક ગણાતા પંતરા, લજ્યાં, મૂડીઆમાંથી થોડું થોડું આપી દુઃખાવાને મરત કરવા માંડ્યો એકાદ કલાક થયો, પણ જમશેદજી આવ્યા નહિ.

'હાય હાય મુઓ દુ ખાવો તો બેસી ગયો' માશીયાએ કહ્યું.

'લે એક મૂડીયું' કાશીમાશીએ કૃષ્ણવંદની પેઠે મૂડીઆની બસરી અગમી સૂતા કાળીનાગને જગાડવા માંડ્યો.

'ખાઈયું ત્યારે' પોતાના સોંદર્ય પર મોહી ગયી આવેલા યવન રાગના સંહારમાંથી પિનાનું રાગ્ય બચાવવા અનિચ્છાએ કાઢ

રજપુતગાળા વિપવાન કરતી હોય તેમ માશીયાએ પૂછ્યું.

'તમે તમારે ધન્વંતરીનું નામ દઈને લઈ લેના' કાશીમાશીએ સ્વર્ગમાં બેઠેલા ધન્વંતરીને ડીઝર્જ કરવા માંડ્યો.

'બેસી જ ગયો' માશીયાએ ધન્વંતરીની કે મૂડીઆની દાદ દુઃખાવાએ ન સાંભળી તેની ફરીઆદ કરી એટલામાં તો મોટર અટકી અને જમશેદજી આવ્યા માશીયાએ તેમને દરેક પગલે તે પ ફેડી સત્કાર કર્યો અને એમના ઉપર આવ્યા પછી 'આ ચુ થારા, આ દુ ખાવા' કહીને બેડીઆ લાઇઓની ઓળખાણુ આપી.

'કેટલાં વરસ થયાં ડાસાને?' જમશેદજીએ મને પૂછ્યું હું સાંક પાંસક કહેવા જતો હતો ત્યાં તો 'પચાશ લાઇ હો વધારે નહિ એમ મને જ જવાબ આપી દાંધો. અને મેં પચાશ કેમ એમ વિરેધ કર્યો ત્યારે સમજવું અમરા તો પ્રણીઆ વરસ ખરા કેની તેમા' વરસ ઓછા કહેવાનું કારણ પાછળથી એમણે જણવું કે ડોક્ટરને વધારે ઉમર કહી દઇએ તો એને એમ લાગે કે 'આ મૂઠાં ઘરડી છે મોટે છે મરતી' એટલે બરાબર દવા જ ન કરે.

જમશેદજીએ દસ પંદર મિનિટ બરાબર તપાચ્યાં અને કહ્યું કે એપેન્ડિસાઇટિસની (આત રડના બાવિની) અસર છે પણ ડોક્ટર ચિકિત્સા કરે તો તેના પણ બોગ હતા એપેન્ડિસાઇટિસ એ ચું હશે તે સમજાવ્યા વગર ડોક્ટરના બાપનો પણ ફૂટકો ન થંતો. ડોક્ટર કંઈક સરખામણીઓ આપીને રોગ સમજાવવાની પ્રયત્ન કરતો. જમશેદજી આવ્યા હતા તે સાંજે ખચર લેવા આવનારને ખચર પડી કે માલીનાતા દાડકાને પુંછડું ઉચું હતું. જેમ ગાયના પુંછડા પર મચ્છર બેસતાં પુંછડું હલાવે છે તેમ કંઈ ખાવાનું પેટમાં નય ત્યારે દાડકું એનું પુંછડું હલાવતું અને દુઃખાવો થતો અને સાંભળનારાઓ એ પણ પ્રચુની લીલા

અપાર છે. શું હાડકું અને શું તેવું પુણ્ય એની લીલાને કાણુ સમજી શકે જ” એમ પ્રજાને મહિમા ગયો હતો.

ચિકિત્સા કરી જમશેદજીએ જવા માંડ્યું, પણ માશીયાએ જમશેદજીને અટકાવ્યા “એસો એસો ભાઇ આમ શું કરતા હશે? એટલામાં ચાલ્યા જવ છો? જરા સાંભળો તો ખરા. તમે ન જાણો ભાઇ! પણ મારા જેવું કુખી બીજા કોઈને નહિ હોય બીજાને જ્યાં તો મૂઆ સારાં પણ થઇ જાય, પણ આપણે તો સવારને સાંજ, સાંજ ને સવાર લોહણિયાં ગાયાં કરીએ.

“ગાય ના, માથુ, ગાય ના, ગાય છ કાંય?”

“શું કરીએ? આ સુંધારા, આ કુખાવા, ન રહેવાય કે ન કાંપાય એટલે લોહણિયા ગાયાં કરીએ.”

મેં ડોક્ટરને સમજાવ્યું કે લોહણિયા એ કંઈ ગીત નથી, રાસ નથી, પદ નથી, ગરબો નથી, ગરબી નથી પણ કંઈ અગત્ય જ શબ્દ છે. અંમે પણ એ શું છે તે સમજી નથી શકતા. ક્યાંથી સમજી શકીએ! નર્મદ કોણમાં કે સાક્ષરોના લખાણોમાં એનો પતો નથી માંદગી દરમિયાન વેદકાલમાં અને સાહિત્યમાં જે માશીયાએ શોધખોળ કરી હતી તેનો “લોહણિયા” શબ્દ જીવતો અને જાગતો નમુનો છે.

“એ લોહણિયા લોહણિયાં શું કરતાં હતાં?” મેં ડોક્ટર ગયા પછી પૂછ્યું.

“આ રહેવાય નહિ અને ઓયરે ઓયરે થઇ જાય એ જ તો બાકી.”

હું સાક્ષરોને એમ પૂછ્યું છું કે “સમ જાણો કે શીસ્તુરી આ શબ્દ લોહણિયા તણી!” લોહણિયા શબ્દ ક્યાંથી ઉતરી આવ્યો? હાલરડાં પરથી કે લાડકાં પરથી લાડકા લાડુમાંથી? જ્યુલિયસ કાસીમાં જેમની હુધિ આવતી હોય તેમને માટે આ મદાન તર્ક છે અમુક વખત

પર શેતરંજીની વ્યુત્પત્તિ માટે સાક્ષરોના શેતરંજી, શેતરંગી, સાતરંગી, સપ્તરંગી વગેરે તર્કવિલાસ ચાલ્યા હતા. ત્યાર પછી શેતરંજીનો વારમો “લોહણિયા” ને મલવો થતો છે.

એએક દિવસ જમશેદજીની દવાથી ફેર રહ્યો. જતાં ફેર છે એમ જમશેદજીને કહેવાની માશીયાએ સાફ ના પાડી હતી, કારણ કે એમને ખીક હતી કે ફેર છે એમ

“ગાય ના, માથુ, ગાય ના ગાય છ કાંય?”

કહીએ તો ડોક્ટર સારી દવા પાડવી નાખે.

પણ ફેર કંઈ લાગે. વખત ન રહે. ત્રણ ચાર દિવસે મળ્યું ધાંચી ધી આપવા આવ્યો ત્યારે માશીયાએ પેટમાંના હાડકાંનું પુંછડું હાલવું હવું તેની વાત કરી.

“એમાં તો આપણા મીરજવાળા” મળ ચઢે હોડ પર હોડ કચકચાવીને કહ્યું.

“એમ કે ?” માશીઆએ ઉલ્લાસમાં પૂછ્યું. માશીને લાગ્યું કે એ મીરજવાળો દિમાલયની ગુફામાંથી કોઈ યોગીને બનાવીને સિધ્ધિઓ અને જડીબુટ્ટીઓ લૂંટી લાવ્યો હતો.

“હાડકાનું કામ આઈવું તંદીઆ મીરજવાળો”

“એવો હોંશિયાર છે ?”

“હોહ” ખી. બી. એન્ડ સી. આઇના પાંચ ઝખ્ખાને સામટા એક હથેલીના ભેરથી ધકેલી દેતો હોય તેવા ગુરાતનથી “હોહ” બોલતાં બોલતાં મળચઢે હાથ લંબાવેા એક સાહેબને મીરજમાં વાઢ કાપ રવાની ઉતી. બધાંએ ના કેહી, પછી મીરજવાલાને બોલાવેા.

“મીરજવાલાએ શું કયરું?” વકતાની ગટાવી મળચઢ અટક્યો.

“શું કયરું?” અમે ધડકતી જાતેએ બોલી ઉઠ્યા.

“મીરજવાલો કેહી છ કે એમાં શું કરા. એણે તો સાહેબને ઉબોને ઉબો ચીરી લાયખો અને પછી પછે સીવી લાયખો.”

“ના લાઇ ના, ના લાઇ ના,” માશીઆ જે મોતની દરેરાજ પ્રાર્થના કરતા હતાં તેમણે કહ્યું.

“તમને નહિ ચીરે. આપની ચંચળને વાયયું ઉતું તે કોણે મટાયડું?”

કોણે મટાયડું? અમે એટી શ્વામે બોલી ઉઠ્યાં.

“મીરજવાલાએ જ મટાયડું.”

મારા મનને કે મીરજવાળા તે કોઈ દાદીવાળા પંખળી હશે, પણ નીકળ્યા ત્યારે વાણીઆ અને એવા સબ્બ, આમોશવાળા અને

unassuming લાગ્યા કે સાહેબને બેસાડ્યા કે મુવાડ્યા વગર ‘જીભોને ઉબો ચીરી લાયખે એ તો મારા માનવામાં જ ન આવ્યું’

મીરજવાળા આવ્યા કે માશીઆએ એમને વિનવ્યા ‘લાઇ એવું ન કરશો હો’

“શું ?”

“પેલા સાહેબને તમે જીભોને ચીરી નાયખો ને તેવું”

“મીરજવાળા કોઈ વેદની ઝગ્યાનું ગૂઢ રહસ્ય ઉકેલતા હોય તેમ બોધ રહ્યાં.

મેં મળચઢ તરફ જોયું, ત્યારે એ બોલ્યો “એ તો સહેજ આપનો લલવો વાત કરતો તો. લલવો કેહી છ કે મીરજમાં એક સાહેબને તમે વાઢકાપ કરીને જીભોને ઉબો ચીરી લાયખો ને પછી પાછો સીવી લાયખો.”

ડૉક્ટરનો સ્વભાવ તીખે હોત તો મળચઢને ખબર પડત કે મીરજમાં કોઈ સાહેબ જીભો જીભો ચીરાઇ ગયો હતો કે સુર તમાં એક ધાંચાં જીભો ને જીભો ચીર ઇ ગયો હતો.

“શું લ એ છ ડૉક્ટર, મેં પૂછ્યું,”

“Floating Kidney”

Floating Kidney પર પચ્ચીશ લીટીની કે મેન્ટરી આડ્યા પછી માશીઆને ખબર પડી કે શું દર્દ હતું બધાએ પણ જાણ્યું કે, એમને ખરું તો કીડીયનું દરદ હતું.

એક વખતે આમ માશીઆની માંદગી ચાલી. તેમાં તો કંઈ કંઈ વેદો અને ડૉક્ટરો આવી ગયા. નુજલો, ગુલવાયુ. આમ્રપીત, હોજરીનું દદે, આંતરડાની અશક્તિ, વાયુ, અછરણુ એવા લાગે જ કંઈ રોગ હતા જે માશીઆને ન લગાડવામાં આવ્યા. લુદી લુદી ચિકિત્સાઓ છતાં મેટે ભાગે ડૉક્ટરો એક વાતમાં સંમત થતા કે માશીઆએ કરી

પાગની અને કકત દંધ, આ કે હાથ પર રહેવું.

અને એ તો મોટી મુશીબતની વાત હતી, કારણ કે માસીબાને ન ખાલ તો ચુપાશે થાય અને ખાલ તો દુખાવો થાય વળી કાશીમાસીની ચાકરી માસીબાને ખાસ ગમવાતું કારણ એ હતું કે “એ કકડી પુરી અને એ કકડી શાક” આપવાની એ લિંગન કરતાં.

નહુ મહારાજને ત્યાં મગજ દૂધપાકની ત્યાત થઈ ત્યાંથી આવેલો મગજ માસીબાએ જાનોમાનો દાખામાં હરીને માથા નીચે રાખવા માંડ્યો. વેદ કકત મગની દાળ ને ભાતની જ રત્ન આપી ગયેલા હોવાથી અમે કાશીમાસી પર પણ સખત જાતો રાખવા માંડ્યો હતો. અને માસીબા પણ મોંગતા નહોતાં એ અમને અન્યથા થતી. એક રાત્રે અપાકાટ થતા હું જાગ્યો અને માસીબાને એમના એશીકા તથા મગજ કાઢી એ ડખા મોમા ભરતા જોયા પીછે દિગ્ગે મેં અને અંદુએ સતંકારી કરીને માસીબા અથા પાછા થયા ત્યારે મગજ કાઢી લીધો અને ડખો ધરાયર પાછો જોડવી દીધો. તેજ રાત્રે માસીબાએ મને પામે જોડાવી અંદુ ખ નગી વાત કહેતાં હોય તેમ કહ્યું.

‘આ કાશી સારી, પણ મુઆં એના છેકરાઓ તો મેંદા હ’ કે ?

‘કંઈ ગયું ?’ મેં હસતું મહાપ્રયને રોકી રાખનાં કહ્યું.

“નાના પણ મુઆં ચોર તો ખરા.”

‘પણ જોવાયું શું ?’ જે હોય તે કહી નાખો ને કે સમજાય પડે. વગર હાથ જાને કાઢવું નામ કેમ દેવાય ?

‘વારૂ ભાઈ વારૂ, તું ન હમરે. એ મુઆં ચોર તો ખરા’ ન કેમ સમજે ? હું સમજતો હતો કે પોતે એશીકા નીચે મગજ રાખ્યો

હતો તે મેં એમ કહેવાની હિંમત માસીબાની નહોતી ચાલતી તેથી ચોરની મા કાઢીમા મોંદું. રાખી રહતી હતી.

આગ ખાતાં, પીડતાં, ચુકાતાં, માસીબાએ વરસ કડી નાખ્યું.

એવામા તો શરદચંદ્રનો મારા પર કાગળ આવ્યા કે એ બધા મુરન આને છે સુરત કોઈ મેટ્રસ્ટ્રેટ ગણી જતા શરકારે એમને મેટ્રસ્ટ્રેટની પદવી આપી કે કોઈ મહાન કેસમા સુરતના વધીલોના એમ ન ચાલવાથી એમના તાલં-પુત્રેએ કમંચા મગજનો મુરતવાસીઆને આશરો કો મનો પડ્યા, તે કંઈ ખબર ન પડી.

એ તા જવાગેત માસીબાની ખબર લેવા આવ્યા તેને પીછે જ દિવસ આવ્યા, ત્યાં જણાયું કે ચદ્રિકાનુ સીમંત કરવા એ બધાં સુરત આવ્યા હતા. સીમંત કરીને શરદચંદ્ર મુબબ જવાના હતા અને આ બધા મુરન જ રહેવાનો વિચાર કરતા હતા.

આ વિચાર કંઈ મને રમા વહેવાણને પસંદ ન હતો. એમની છેકરી શરીરે નાજુક હતી (માસીબાના શખ્તેમા વાધ જેવી હતી) માટે એને તો પુરંદરની હોસ્પિટાલમા કે સુખરના કાર્ક સારા મેટ્રનીટી હોમમાં મોકલવી જોઈએ એવી એમની માન્યતા હતી. કાર્ક ભાગ્યશાળી પુત્રીએને જ એના જેવી મા મળે છે તે એમણે સાગીત કરી આપું હતું એ ન હોત તો ચદ્રિકાને જોળો ભરાવવાનો લલાવો સદાનો રહી જત શરતચંદ્ર અહીં સુધારક હતા, અને એકબેએકપું કહેતા કે એ કંઈ સીમંત બીમંતમાં નહોતા માનતા. તેથી એમને એવો ફારસ કરવો જ નહોતો.

જે દિવસ શરદચંદ્રે આ રોલેટ એકટ બહાર પાડ્યો કે તેના પર “એડેશન” શરૂ થઈ ગયું. ચદ્રિકા તરત બપેરે જઈને એની માને કહી આવી અને મતેરમા વહેવાણ બીજે દિવસે સવારે “પ્રોપોઝેન્ડ” ચત્રાવવાને

શરદ્યંદ્રના સગાવહાલાં, ન્યાતીલા, ઝોળખીતા પાળખીતામાં નીકળી પડ્યાં. “જાણો છો કે હરખી બેન, અમારા જમાઈ તો રમુડીની અધત્રી જ નથી કરવાના. પણ છોકરીને શું લ્હાવો પડે એ ડોઘો તો નથી સમજતો, પણ પેલી ઉખળા જેવી એની મા પણ નથી કંઈ એને કહેતી ? પોતે પરવારીને મેડી એટલે થયું.....”

શરદ્યંદ્ર આટલું તો ખમી લેત. ખમી લેત એટલું તો નહિ પણ સાંભળીને હર્ષથી નાચત કુદત. કારણ કે ખીનસુધરેલા માણસ પોતાની ટીકા કરે છે, ચર્ચા કરે છે, પોતાના કાર્યથી ચીડ્યાય છે તે દેખીને સુધારકને ઘણો હર્ષ થાય છે. પણ આટલાની છેવટે મનોરમા વહેવાણું કહેતાં “જવા દો ને બેન જમી વાત હોય શું કે કરે ?”

અને આ વાક્ય સુધારકને તીરની જેમ લાગ્યું ક્યો એવો સ્થિતિ વગરનો સુધારક છે, જે ગરીબાઈને આક્ષેપ ખમી શક્યો છે ? પરિણામ એ આવ્યું કે અંદરથી સાસુને ગાળો દેતાં દેતા, એ સંતતિસ્થમનનાં દ્વિમત્યની અને નિરર્થક ખર્ચના કદા વિરોધી સુધારક, યુવાને, લોકોની વચ્ચે ઝીકની ટોપી પહેરીને, પોતે જેને ધિક્કારતો તે અજ્ઞાન ગોરની સાક્ષિયે પૂજા કરવાનું અને જેને પૈસો પણ આપવાનું મન નહોતું તેમને શીખંડપુરી ખવડાવવાનું, માત્ર પાસે છે એમ સામીત કરવાની ખાતર, માથે લીધું.

મીઠંતને દિવસે હું, પ્રમિલા, ચંદ્ર, સવિતા વગેરેને બપોરથી જ શરદ્યંદ્રને ત્યાં ધામા હતાં. માલતી માધવમાં માધવ કહે છે કે એણે માલતીને બેઠ તે જ એના જીવનનો મોટામાં મોટો મહોત્સવ હતો. પણ મને લાગ્યું કે એક સુધારકને ક્યવાતે મેડિ, મેડું કરતાં અનિયમિત ગોરને બોણાવતાં બોણાવતાં, મદિનીની પદવી મળતી હોય તેવા ઉલ્લાસથી મદાલતી પત્નીના સદકારમાં, સીમંતની પૂજા

કરતો બેઠેલો જોવો એ પણ જીવનનો મોટો મહોત્સવ છે.

જમતાં કરતાં તો આઠ વાગ્યા. આઠ વાગે અમે જમવા બેઠાં હતાં. શીખંડ પુરી પર એક નવ વધુ જેવા પહેલા ધાણનું પહેલું ભજ્યું મોંમાં મૂકવા જઈ છું ત્યાં તો નહુ મહારાજ હાંફતા હાંફતા આવ્યા. “ઈશ્વરભાઈ એ ઈશ્વરભાઈ, ચાલો માશીબાને તો શ્યા નાખે છે ને ગભરાઈ ગયાં છે.” જ્યા બેન પણ આશ્ચર્ય પામ્યા. એ એક કલાક પર ઢાંકી આવ્યા ત્યારે તો માશીબા કેવી લહેરથી તાત કરતાં હતાં ?

ખાધું ન ખાધું ને અમે ગાડીમાં ઘેર પહોંચ્યાં. માશીબા બિચારાં એવા ત્રાભાવિક ઉંકારા કરતાં હતાં કે અમને સત્તામીની તોપોના ધડાકા પણ ન મળ્યા. રોજ કરતાં કાંઈ માશીબાના ચેતચાળા જ ભુદા હતા.

“કેમ ચોરિયું આ શું થયું ?” મેં કાશીમાશીને ઉધડા લેવા માંડ્યા “કંઈ ખવડાવ્યું હતું કે ?”

“ના રે ભાઈ, એ તો જરા જ્યા લાવી તેમાંથી એક બે કટકી પુરી અને બે આંગળી શીખંડ સિવાય બિચારી કશાને અડકીયે નથી ને”

ડૉક્ટર આવી ગયો, પણ કંઈ સુધારી ન ગયો બે ત્રણ કલાક રહીને તો માશી બાએ મને “મગનભાઈ” “છગનભાઈ” “છોટુ ભાઈ” એમ ભુદા ભુદા પુરોમાં અને કેટલીક દુનીઆમાં ન અન્નિતલ ધરાવતી વ્યક્તિ એમાં ફેરવી નાખ્યો. કાશીમાશીને એમની મરી ગયેલી નહુંદ નંદકાર બનાવ્યાં અને એશીકાંને છોકરાની પેટે પપાળવા મંડ્યાં.

ધમોદા કરવાનું તો અમણે અમને કહ્યું હતું તે પ્રમાણે લાવનગરમાં જીવીલાજના મંદિરમાં એમની તિથિએ રાજબોગ વ્યાજ માંથી યામ એટલા પૈસા આપવાનું, લાલુ જમાં અગિયારસને દિવસે દુરાળ ધરાવવાનું,

મોટામંદિરમાં બારસને દિવસે બે હગ્ગર પન રાવળી ભરાવી આપવાનું, નિવનીત ગ્રિયાણ, લાડીલાલણ, મદનમોહનણ, આચાર્યણ મહા પ્રચુણ, બાળકૃષ્ણણ, ભટ્ટણ, અને બેઠકણ એટલાં સાત છુટના મંદીરે પંદર રૂપીઆની બેટ જુએથી આપવાનું મેં વચન આપ્યું.

રાત આખી માર્શીયાએ કપટ બોગચું અને પછી આ દુતીઆનો શીખડ ન ભાવ વાધી કે કાશીમારીએ “એ જ આંગળી” ચડાડ્યો તેથી તેમના પર રીસાઈ જવાથી, “Mrs Glia is expected tonight.” “આવે છે, આવે છે, આજે મીડીસ ધીયા આવે છે, તેનો હર્ષ ગગનમાં ગાગે છે” કહી નંદનવનમાં થેઇ થેઇ કરતા લલ્લુમાસને મળવા માર્શીયાએ ૪-૩૫ તો વેકું ડમેલ પકડ્યો.

માર્શીયાએ ૪-૩૫ તો વેકું ડમેલ પકડ્યો

વાંચક તો જાણશે કે આ ડોકોએ “દાદા છની વાતો” કે “દાંદીમાની વાતો” જ નથી સાંભળી. સાંભળી હોત તો ખાધું પીધું ને “રાજ કાધું” લખત. એકકું ખાધું પીધું લખીને ન બેસી રહેત. પણ મારા દાદાદાદીની આખર પર, એવી બદનદી કરવાની જરૂર નથી મારાં દાદીમા વાતને છેડે દર વખતે કહેતાં “એ રાજકુમરીને પચણે ને ખાધું પીધું ને રાજ કાધું.” અને તે પ્રમાણે મને કાઈ “છતનતી હુર” જેવી રાજકન્યા પરણી, માથા પર રાજમુગટ લગવી દધ રાજ્ય કરવાના અભિલાષ યતા. પણ મારા બાપદાદા કાઈ દેરીરાજના ભાષાત નહોતા. દત્તક લેતી વખતે ગાયકવાડ સરકારની નજરે

હું ન પડ્યો અને ખીજા કાઈ રાજા મહા રાજાઓ પણ મારા રૂપ, ગુણથી ન આકર્ષાયા, તેમાં મારો શો વાંક? અરે, એ બધા તો હીક, પણ સચીનના નવાબે તો, મને જોયો હતો. સચીનના નવાબ ઇંદને દિવસે સુરતની મોટી સડકથી. ગાડીમાં કે ઘોડા પર જતા ત્યારે હું ત્રણ ચાર સલામ દોકતો અને એ પણ મને સલામ કરતા, છતાં એ પણ રતની કીમત ના આંકી શક્યા એટલે પછી નાનું મોટું ચે રાજ તો ક્યાંથી જ કરે?

રાજ કરવાનું તો ન મળ્યું; પણ રાજ્ય દરવારે તો ચટવું પડ્યું. જેમ વૃધ્ધ રાજા ક્યારે મરે અને બાળા રાજના રાજ્ય પર તરાપ મરાય એવા ઉદેશથી પાસેના લોબીઓ રાજાઓ ટાપી રહે છે તેમ માર્શીયાના બે ઘર પર એમના પિત્રાઈઓ તરાપ મારી રહ્યા

હતા, અને માર્શીયાનું મૃત્યુ થયું કે :
“આલો ઉઠોને આજ રમત રમીએ નવીરે લઇ, વપ્રીલોને જઇએ કારટ માંય”-કરતા પિત્રાઈઓ ધમી આબ્યા.
માર્શીયાએ મારી તરફેણમાં કરી આપેલું ફાતરું વંચાયું. લલ્લુમાસાનું ફીલ વંચાયું અને સરકાર માળાપે એવો સુકાદો આપ્યો કે મારો કે પિત્રાઈનો કાબતો હક નહોતો. બંને ઘર ધર્મોદામાં જવાં જોઇએ.

પણ ધર્મોદામાં બે ઘર જ ગયાં, કારણ કે ઘર એવાં ચોકખાં કરી મકયાં હનાં કે પિત્રાઈઓ ચાટી જાય તો પણ પોપડાઓ મહામુશીયતે એમના મોંમાં આવે અને એરીડીના ફરદીએને ઘર વળાવવાને સાવરણી

પણ નવી મંગાવવી પડે. માશીયા પામે ચાર પાંચ હજારનું ઘરેલું કહેવનું, પણ તે સંનિમત્રની પેટે માશીયાનું મોત ન છરવી શકવાથી, મીતામાતાની માફક મગવતિ વહુઘરે વેહિ મે વિવર કહીને ધરતીમા પેંશી ગયું કે નારદજીની માફક અંતર્યામી થઇ ગયું તે સમજણ ન પડી.

જાગીરદાર શેઠ મોટેલાલ પામે માશીયાના રૂપીઆ હતા, તેમાથી માશીયા પાછળ ધરમદાન, રાનિઓજન વગેરે થયું. માશીયાને અગ્નિસંસ્કાર કરવા લઇ જતા જે સુજ નાનિજાધુએના ખભા પર ખાડા પડ્યા હતા તેમના ખભાના ધાડકવવા અને જે વિયોગિની એના ગળાં 'હાયહાય' કરીને મોસાયા હતા તેમના ગળામા ઝીસીશાઇન આપડવાને અમે "મગજ દુખાક" કયો

ક્રિયા પતી ગયા પછી કાશીમાસાં, ચંદ અને સવિતા એાળખીના પાળખીના સાડ મગજના ડગ્યા ભરી મુંબઈ ગયા મેં તો મુંબઈ જવાનો વિચાર માડી વાળ્યા. મગન હુહારની ચાલમા અને નાલીગીટર શેઠની એફિસમાં મુંબઈના Romanco સહેલ, આનંદ પ્રેમ-કિસ્સાનો એટલા સરસ અનુભવ મળી ગયો હતો કે મેં સુરત રહેવું જ પસંદ કયું.

સુરતમા ઘરનું ઘર હોય, આગીશ પચાસ રૂપીઆની મહિને આવક હોય, તે કાપરાંત જ સાત હજાર રૂપીઆ હાથ લાગ્યા હોય તો માણસ ખાઈપીને આનંદ તો કરે, પણ જસનો એકકો પણ દોઝવી શંક

શરદ્યંદ્ર પણ માશીયાનો મગજદુખાકે ખાઈને મુંબઈ ચાલ્યા ગયાં. ફક્ત ચંદ્રિકાનાં પ્રસવની ખબર પડી કે ખબર લેવા આવી ગયા. શરદ્યંદ્રને પહેલાં તો "ઓધર" નેઈતી જ નહોતી, પણ જ્યારે આભ - તુડી - જ પડ્યુ ત્યારે એમને લાગ્યું કે હશે, પુત્ર પ્રાપ્તિ થાય તો સાડે આથી ઉલટું ચંદ્રિકાને, એની માની પેટે જમાઈને સમજણ પાડવાની હોશથી હોય કે કેમ, પણ પુત્રીના કોડ હતા અને પ્રભુ જે દયાસાગર ગણાય છે તેણે સંતનિ સંયમનની આ હિમાયતી પત્નીને એક છોકરી અને છોકરાનું જોડું આપી પતિપત્ની બંનેનાં મન રાહ કરી કૃપાસિંધુતા સાબીત કરી આપી

ભાગતળાવ પર કસને કટલરીની કુંકાન ઉવાડી તેમા હું એની સાથે ભાગ-રાખી ગોઠવાઈ ગયો અને શોખને ખાતર એક એકકો પણ મેં રાખ્યો.

ઘોળીયા ગેણીઆની પુછડી આમળી એકકો ચલાવવામાં શી લહેજત આવે છે તે તો કોઈ એકકાવાળો સુરતી જ સમજી શકે નીસીસને દુસીટરમા સાથે લઈ ફરવાથી કોઈ શ્રીમંત પતિને આનંદ થાય અને રાજ્યદંડ ફેરવતાં સુધારને જે. સત્તાનો ગર્વ અને સતોષ યાય તેવો જ હર્ષ એ નીસીસને એકામાં બેસાડી ઘોળીયા ગેણીયાની પુછડી આમળી એકકો દોડાવતાં મેળવી શકે છે.

સંપૂર્ણ.

વિ. સ. ૧૯૮૨ના વાંઠમંચનો વિસ્તાર

લેખક:--૨૧. ૨૧ પ્રભુદાસ મુંદરજી નંદાણી

[સંવત ૧૯૮૨ના વર્ષ દરમ્યાનની સાહિત્યવિષયક, રંગભૂમિવિષયક, અને ચિત્રપટવિષયક પ્રવૃત્તિની ખને તેટલી નોંધ હુંક દિપ્તિપત્ર સાથે રજુ કરવાની જગરી જાહેરમત માટે અમે ૧૧. ભાઈ પ્રભુદાસ નંદાણીના આગ્રહી છીએ નોંધમાં જે લોકોએ આપી છે તે કેવળ નિખાલસ બાવે જ લખાયેલી છે એમ અમને ૨૧ નંદાણી જાણાય છે. જળી લેખકના દરેક મત સાથે અમે મનતા છીએ એમ માની લેવાની પણ વાચનરત બુદ્ધ ન કરશે એવી અમને હિમ્મત છે—ત'ની "નવચેતન"]

The literature of a nation reveals its innermost thoughts, deepest yearnings and highest ideals.

(Smith in 'The Soul of Germany')

સાહિત્ય એ જનતાના ચૈતન્યનુ વાહમય શરીર છે એ શ્યુળ શરીરના ઉંડાણમાં જનસમાજની વાસણનું સુક્ષ્મ શરીર રહેલું છે. આમ શ્યુળ અને સુક્ષ્મ શરીર બન્ને સંસર્ગમાં આવે છે અને આ રીતે સાહિત્ય અને જનસમાજની વાસનાઓ વચ્ચે કાર્ય કારણનો સંબંધ રહે છે

જેમ વૃક્ષનું આયુ તેના રેસા, ગળ અને યર પર અવલંબેલું છે, તેવી જ રીતે જનસમાજનું પ્રજ્ઞશરીર પણ વાહમયના ચૈતન્ય પર સાપેક્ષ છે.

એટલે આપણે પણ આજે આ વરમે થયેલ નવપલ્લવિતા કે ધસારાનું સિંહાવલોકન કરીએ.

નવલકથા અને હુંકી વાર્તા

નવલકથાઓનો શોખ લોકોમાં ખૂબ ફેલાતો જાય છે. સારી નવલકથા વાંચવા માટે લોકો ખૂબ ફાંફા મારે છે. આ વરસના બધા સાહિત્યની પેઠે નવલકથાનું સાહિત્ય પણ સાવ કંગાલ છે. નવલકથાઓ તો થોડાબધ પહાર પડે જ ન્દાય છે. પણ તેમાંથી ભાગ્યે જ કોઈ સત્વવાળા હોય છે.

ઐતિહાસિક

મૈસિક: ૧ નાનાસાહેબ

લે. નારાયણ કશકર

અનુવાદ ૨ જયન્તિ

અનુ. " " "

૩ લાલચીન

ધીરજ

૪ લંડન રાજ રહસ્ય ભાગ ૪થો

" મધુકર

૫ ભારતવીર

" રયામકુંદર

૬ આયનેન્દો એ ભાગ

" શ્રીમતી વિમળાગૌરી સેતલવડ

સામાજિક

મૈત્રિક . ૭	અનુપમ ઉપા	ધનરા કર નિપાડી
૮	કમનસિખ કુમારિકા	મહાસુખલાલ સુનીલાલ
૯	કંઠી માનવ્ય	લે મહારાંકર શાહ
૧૦	સ્નેહ લગ્ન	„ સોમચંદ પારેખ
૧૧	આદર્શ પ્રેમ	„ ડાહ્યાલાલ પાંડક
૧૨	પ્રેમ કે ખલા	„ મધુકર
૧૩	સમાજની સંધ્યા	„ પુષ્પ
૧૪	અનુપમ	સરત બાબુ અનુ: મલિક
૧૫	ચંદ્રહાસ	„ રતેશ્વર ભટ્ટ
૧૬	ભૂલનો ભોગ	„ હિરાલાલ ગણાના

અધિકૃત

૧૭	એંરી દિવસમા દુનિયાની મુસાફરી	અનુ: મલ્હાસ નંદાણી
૧૮	જીજ્ઞાસુ જીજ્ઞાસુ	લે. ચાંપરી ઉદેશી
૧૯	રાજબા	લે. રાધા
૨૦	રાશીકાન્ત અને સંયોગિની	.....
૨૧	સરોવરની સુદરી	લે પુષ્પ
૨૨	જગનમોહિન અને નટરાજ	મા બેઈન અનુ: દિરાચંદ
૨૩	તિલોતમા	„ „ „ મલ્હાસ
૨૪	રંગીની રાધા	„ „ „ લલિતવાડ મય મધમાળા
૨૫	સક્ષાંડનો ભેદ	„ „ નટવર વીમાવાળા
૨૬	આનંદગઢ	બહિમ બાબુ અનુ: મસનવદન દિક્ષિત
૨૭	સોનેરી ભળ	માધવરાવ કર્ણિક
૨૮	ખતી કે ભદુર	મધુકર
૨૯	ભયંકર હાથાકાંડ	અ પદલાલ મોદી
૩૦	યમરાજનો દરબાર	‘મોજમજહ’ એડીસ

ઐતિહાસિક મૈત્રિક નવલકથા ક્રકન એક જ. નાનસાહેબ. આજ તો નારાયણ ફકર એટલે જડખાંતોડ લાખા, નિર્જીવ સંવાદો, નિર્જીવ પાત્રાલેખન અને નિર્જીવ વાતાવરણ. શ્રી ફકર ઇતિહાસના સંશોધનમાં જેટલી કાળજી લે છે, તેટલી કાળજી કલાયુક્ત નવલકથા લખવા માટે કેમ નહિ લેતા હોય? શ્રી ફકર અગાઉ આજના કરતાં તો ધણું સારું લખી શકતા. આ નવલકથા તેમની જુની કૃતિ હોવાથી તેની લાખા ખૂબ સરળ છે. બાકી પરતુસંકલના અને પાત્રાલેખન નમાસાં છે.

લાખાંતરમાં ‘આયવેન્હો’ સાથી વધુ ધ્યાન, ખેંચે છે. મુદ્રાપના જાણીતા નવલકથાકાર

સર વોલ્ટર સ્કોટની ખુબ વખણાયેલ કૃતિ આજ પહેલવહેલી ગુજરાતીમાં ઉતરે છે. પણ અનુવાદક જ્ઞેન મુળ પુસ્તકને ન્યાય નથી આપી શક્યાં. અનુવાદ બહુ જ કડક અને ઢંગપણ વિનાનો લાગે છે. લાખા સરળ છે.

‘જર્જન્ટિ’ ઇસ્ટ ઈંડીયા કંપનીના સમયનું વાતાવરણ આલેખે છે. વાર્તા ખુબ રસિક છે. ‘લાલચીન’ એક સાધારણ ટિંદી નવલકથાનો અનુવાદ છે.

આખા વરસની નવલકથાઓમાં આ વરસને અમર કરી છે તેવી કાંઈ કૃતિ હોય તો તે ‘જીજ્ઞાસુ જીજ્ઞાસુ’ રેનીસન કવિનાં ‘ઇલેધન’ ‘ગીનીવેર’ કે ‘ઝેનક આર્ડન’ વાંચતાં જે

અદ્ભુત મીઠાશ આવે છે તે અદ્ભુત મીઠાશ વાર્તામાં દેખાય છે. તેમાં પંક્તિએ પંક્તિએ કવિતાના ચમકારા છે. વસ્તુસંકલનાને 'અસાધારણ' ગણવી પડે તેવી છે. હૃદયના ભાવો આલેખવામાં લેખક અનન્ય સફળ થયા છે. વાર્તાના છેલ્લા પ્રકરણમાં તો અવધી છે. તે વાંચતાં રોમાંચ ખડાં થઈ જાય છે. આ વાર્તામાં કાંઈ પણ ખામી હોય તો કેટલીક જગ્યાએ વપરાયેલી નાટકી ભાષા. આ વાર્તા વાંચતા તો એમ જ થાય છે કે શ્રી. ચાંપશી બધી પ્રજ્ઞતિઓ છોડી દઈને આવી વાર્તાઓ લખવા બેસી જાય તો કેવું સારું ?

'અનુપમ ઉપા' આકર્ષક સામાજિક નવલકથા છે,

'રાજબા' રોમેન્ટીક નવલકથા છે વસ્તુ સંકલના, પાત્રાલેખન અને ભાષા દંઘધ્રા વિનાનાં છે પ્રો. ફાકેરે આવી વાર્તાઓ કયે હિસાબે ઉપોદ્દ્યાત લખી આપ્યો હશે ?

અનુવાદનો ફાલ જળશર છે ચાર બંગાળી ભાષાનાં રત્નો છે. 'અનંદમંડુ' ભાષાન્તર શ્રીમં નારાયણ કંકરે પોતાના સહિત્યજીવનની શરૂઆત તરીકે કરેલું ભાષા દ્રિઢિતનું આ નવું ભાષાન્તર કંકરના ભાષાન્તર કરતાં કાંઈ પણ રીતે વધારે સારું તો નથી જ થયું શરદશાસ્ત્રી ક્રિક પ્રિય થતા જાય છે. તેમની કૃતિઓ 'ગૃહદાહ', અનુપમા ; અને 'બૂલનો ભોગ' માથી 'ગૃહદાહ' તો અદ્ભુત છે આ જાતની નવલકથા આપણા સાહિત્યમાં નથી જ એમ કહીએ તો ખોટું નથી. બાકીની બે નવલકથાઓ સારી તો છે જ. પણ તેમનાં ભાષાન્તરો મૂળ બંગાળીમાંથી નહિ, પણ બંગાળીના હિંદી અનુવાદ પરથી થયેલ હોવાથી મૂળ કૃતિઓને પૂરતો ન્યાય મળી શક્યો નથી તેમનાં ખરાં નામ તો 'અંદનાય' અને 'પંડિત મહાશય' છે

પ્રો. બેદનની કૃતિઓના ત્રણ ભાષાન્તર થયાં છે, 'રંગીલી સંધ્યા' અને 'તિલોત્તમા' બેદનની એક જ કૃતિના બે અનુવાદ છે.

'રંગીલી સંધ્યા' શબ્દશઃ ભાષાન્તર છે. 'તિલોત્તમા' કારે મૂળ વસ્તુ પકડી લઈને સ્વતંત્ર સંકલના કરી છે. 'જગમેદિની' તુ' ભાષાન્તર સરસ ગણી શકાય તેવું છે.

ઐતિહાસિક નવલકથાઓથી આપણે પરિચિત છઈએ, પણ ભૌગોલિક નવલકથા હોઈ શકે એવો પણ બહુ ઓછાને ખ્યાલ હશે. 'એન્ડી દિવસમાં દુનિયાની મુસાફરી' એક વર્નની એક ભૌગોલિક નવલકથાનો અનુવાદ છે. તેની વસ્તુસંકલના, પાત્રાલેખન, અને કાર્ય (action) ની ઝડપ અદ્ભુત છે. આ જાતની નવલકથા આપણા સાહિત્યમાં પહેલી જ છે.

હવે સામયિકા તરફ જોઈએ. 'ગુજરાત' માં રા મુનશીની 'સ્વખંડા' ધાર્યા જોટલી સફળ ન થઈ. રા. મુનશીની વાર્તાઓની મુખ્ય ખાસીયત 'કાર્યની ઝડપ' આ વાર્તામાંથી તો સાવ અદૃશ્ય થઈ ગઈ છે 'ગુજરાતે' 'કસોટી' નામની જ પ્રકરણની વાર્તા જ લેખકને હાથે લખાવવાનું નહીં ક્યું છે તેમાં બહુ ઉમરવાડીયાનું પેલું પ્રકરણ ખૂબ સરસ છે. સા લીલા બહેને બીજા પ્રકરણમાં સાવ વેઠ ઉતારી છે. ભાઈ મુનીકુમારના ત્રીજા પ્રકરણમાં કાંઈ માલ નથી. ધુમકેતુ અને જયન્તકુમારના પ્રકરણો આકર્ષક લખાયાં છે. હવે બાકી રહ્યા એક મુનશી 'બે ધડી મોજે' તેનું અનુકરણ કરેલ છે

શ્રીમં ઉછરગરાય ઓઝએ 'કલુષિત કંકણ' (કમંજમિ) અને 'આસુની ઇમારત' (હિંદુ-સ્થાન) અધુરી છોડી દીધી છે. 'અન્નેશ કાકોર', સમાલોચકમાં સંપૂર્ણ થઈ છે. વાર્તાનો અંત લેખકે સાવ નમાવો અને બાલિશતા લખ્યો આપ્યો છે. એકંદરે આખી ય વાર્તામાં રાજકીય નવલકથાનો એક ય ગુણ નથી. એક રોમેન્ટીક નવલકથા તરીકે તે સારી ગણી શકાય. 'દાગાનીકા ઓપીનીયન' માં હમણું તેમણે 'નન્દિની' નામની 'આક્રિકાનું' જીવન

ચિત્રરત્ની નવલકથા શરૂ કરી છે, તેનાં શરૂ-
આતના પ્રકરણો આકર્ષક છે.

‘નવચેતન’માં ‘સુખદુઃખ કર્મના વ્યવહાર’
ભાગ ચીમનલાલ જુહારની આકર્ષક કથાજનક
વાર્તા છે.

‘ગારદા’માં રાયચુરાએ જુનાગઢના રા’
કવાટના હવનપ્રસંગો આલેખતી લોક-
નવલકથા ‘મહિપાળદેવ’ શરૂ કરી છે. તેમની
હિંદુ સમાજની રચનાત્મક ચર્ચા કરતી એ
નામ છક નવલકથાઓ ‘સ્નેહપૂર્ણ’ અને
‘સમીપતા’ ‘શુભસુંદરી’ અને ‘લોહાણા
નિઃશ્વર’માં આવે છે.

સુવર્ણમાળા બહુ ઉમરવાડીયાની શ્રી-
નગની ટપે લખાયેલ ‘મધુસૂદન’ છાપે છે.
તે પણ આકર્ષક છે. વાચકને તે દરેક પ્રકરણમાં
શુભવાક્યામાં નાખ્યે જ ન્મય છે.

‘પવનમાં પાંચિસ દિવસ’ (શુભસુંદરી)
જુલે વર્નની આફ્રિકાની શોધખોળને લગતી
આકર્ષક ભૌગોલિક નવલકથા છે.

‘શ્રીખતો જ્યાળામુખી ‘લોહીતો વેપાર’નું
અનુવંદન છે. તેણે ‘લોહીના વેપાર’ મેળવેલી
આવડે મીટ્રીમાં મીત્રાવી છે એમ કહીએ તો
મોટું નથી.

‘ગિર્ણી મુદિ’ (સૈરાય મિત્ર) જુલે વર્નની
‘દાદાવ યાત્રિક’ લીઝ એન એમેઝોન’નું
કથાનર દોષ એમ લાગે છે.

દુષ્ટી વાર્તામાં અમર રહે તેવો વાર્તાસંગ્રહ
તો એક જ છે. તે ‘તણખા’ એ તો હવે
સિંધ યદ્ય સુદેશ છે કે ધુમકેતુ એટલે
આજના સર્વશ્રેષ્ઠ નવલિકાકાર ‘તણખા’
તેમની ચૂંટી કારેલ વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે.
આ દુષ્ટી વાર્તાઓ રજુ કરીને ધુમકેતુએ
ચૂંટાયેલી સાદિત્યમાં એક નવી જ દિશા ઉઘારી
છે. આજ મુખી વાર્તાઓ શ્રીમંત અને મુખ
રેલા સમાજની જ લખાતી. ધૂમકેતુની
વર્તાઓ તો આપણે ‘દલકા’ ગળેલ સમા
નુનિયા રજુ કરે છે.

‘કુમારના સ્ત્રીરત્નો’ શ્રી. ઇન્દુલાલ
યાત્રિકના અનુલેખોની કથાઓ છે. એકએક
વાર્તા જુદાજુદા સ્ત્રીરત્નોની સમર્થ પિછાન
આપે છે. તેમાં ‘મધુરીનું બલિદાન’ ‘કુમારીઓ
કે કૌભાંચર’ અને ‘શાંતિસુંદરીની સાધના’
અજળ છે.

‘દાદાજીની વાતો’ ચારણોની ઢળમાં લખા
યેલ પ્રચલિત બાલવાર્તાઓ છે. ‘મહિલાઓની
મદ્દાકથાઓ’માં કશી જ નવિનતા નથી. ‘આ
જનની વાર્તાઓ વાંચી વાંચીને હવે તો
માથું પાકી આવ્યું છે. ‘વીરની વાતો’ના
ખીજ લાગમાં અડલજનની ફેટલીક વળણા
યેલ વાર્તાઓ છે. અડલજન ભલે ‘લોકપ્રિય’
વાર્તાકાર હોય, પણ તેમની શૈલી ખૂબ કર્કશ
અને દીર્ઘસૂત્રિ છે. અને કોઈ કોઈ વાર તો
બહુ જ દુષ્ટી વસ્તુ લાંબા લાંબા વર્ણનો અને
નિર્માલ્ય સંવાદોથી કંટાળાભરેલ જનાવી
મૂકે છે જનાં અડલજનએ વાર્તાસાહિત્યની
કરેલ અસાધારણ ચેવતી તો ના ન જ પડી
શકાય.

‘કૃષ્ણ પ્લોરની વાતો’ જાત-લોક-કથાઓ
છે. પ્રસન્ન કથાકુળમાં પ્રભાત કુમાર મુખે
પાધ્યાયની સધગણ વાર્તાઓનો અનુવાદ છે.
મુગલાઈના આચમતા ચિતારાની દદજનક
કલાણીઓ રજુ કરેલો ‘જુઝાતો દિપક’નો
ખીજે ભાગ ‘હેલા ભાગ જેવો જ આકર્ષક
છે. ‘સંસ્કૃત સાદિત્યની આખ્યાયિકા’ ના
ખીજ લાગમાં જાણીતાં સંસ્કૃત નાટકો
સાદી સરળ વાર્તાઓના રૂપમાં આવેલ છે.
શામળદૂત ‘સિંહસન બનિસીની ફેટલીક
વાર્તાઓ કથાપ્રસાદ દેસાઈએ ‘આકર્ષક
રીતે ગદ્યમાં બિતારી છે ‘ગ્રીક સાદિત્યની
કથાઓ’ અનુવાદક જલેતની દુનિમ જડયાતોડ
ભાષાને લીધે કાષ્ઠથી વાંચવાની હિંમત યદ્ય
મકે તેમ નથી.

સામયિકોનો ફાલ પણ સંતોષકારક તો
નથી જ. શ્રી ધુમકેતુએ છ વાર્તા આપી છે.

‘છાયાપુર’ ‘સ્વતંત્રતાની દેવી,’ (ગુજરાત), ‘ગૃહસ્થાશ્રમ,’ ‘મોટાં ઘરની રૂપેરી દિવાલો’ (સુવર્ણમાળા) ‘કલ્પનાની મૂર્તિઓ’ ‘અનાથ બધુ’ (નવચેતન) અને ‘માતૃપ્રેમ’ (વીણા) આમાંથી ‘સ્વતંત્રતાની દેવી,’ ‘કલ્પનાની મૂર્તિઓ’ ‘અનાથબધુ’ અને ‘માતૃપ્રેમ’ ધ્રુમકેતુની કમળને જે ‘આંધ’ તેની આકર્ષક કલાયુક્ત મૌલિક વાર્તાઓ છે. બાકીની વાતો સાધારણ છે.

ધ્રુમકેતુના હરીફ ભાઈ અર્ધધ્રુમે વાર્તાઓ ‘શરદા’માં આપી છે. ‘દિલ હમને સનમકી દીયા’ અને ‘દુઃખ’ અને ‘દુઃખ’ આ વાર્તાઓ તેમની આગલી વાર્તાઓની હારમાં ન બેઠી શકે, છતાં તેને સરસ તો ગણી જ પડે તેવી છે.

‘પ્રસ્થાન માં’ ‘દરેક’ની ટુંકી વાર્તાઓ સાહિત્યમાં નવી જ ભાત પાડે છે. ‘સાવ સાદી સીધી’ હાથમાં લખાતી આ વાર્તાઓમાં કાષ્ઠ અનેક જોમ છે. મુકેન્દરાય આપણા કાવેશ્વરનેત્રો આબાદ નમૂનો છે. લેખનશૈલી સચેદ છે. દાખલા તરીકે તેના છેલ્લા પેરેઆફને વાંચતા તો બળે કેમ બોલ્યું છુટ્ટો હોય એમ આપણને લાગે છે. ‘હુડુ’ ‘ધનમ’ કુશિન્યાતુર્ણની સુદર આકર્ષક કથા છે. ‘દિરેક’ એટલે પ્રો. રામનારાયણ પાંડક એ પ્રાણી, હમણાં જ સુવર્ણમાળાએ ‘દર’ પાડેલી. ‘પ્રસ્થાન’માં ‘સંજય’ પણ એવી જ સરસ વાર્તા છે. તેમની ‘એ મિત્રો’ અદ્ભુત છે. ‘કમળા’ ‘અપભ્રંશી સમાજ’ કૃષ્ણનાથ ત્રિવેદી છે. અને ‘જલણી’ ગંભીર હાસ્યનો સરસ નમૂનો છે.

‘સાહિત્યના નારદ’ તો આખું જ વર્ષ ઉઘી રહ્યા છે.

લીલાવંતી ‘પ્રેમ’ની ‘વનમાળા’ની ‘ગયરી’ (ગુજરાત) એક સંસ્કારી દિલ્લિ વિધવા એકે ‘રીટી’ વેશ્યા કેમ બને છે, તેનો કંપાવનારો

ચિતાર છે. અંગ્રેજીની બધા ચોકળી દેખાય છે અને ‘યશોધરાનો છવનવિકાસ’ (ગુજરાત) તો અંગ્રેજીનો સાવ અનુવાદ દેખાય છે. તેનાં ઘણાં ખરાં પાત્રો સાહેબો અને મમ્મો છે.

‘રાજહાસની રમગાનમૂર્મિ’ (શરદા) રા. શામળદાસ ગાંધીની સિનેમા જેટલી-વેગવાળી કરુણાજનક વાર્તા છે. ‘અદ્ય એવારો’ (ગુલુમુંદરી) બાણીતા નવલિકાકાર ‘બટુ’ ઉમ રત્નાડીયાની સાધારણ ટુંક-કથા છે. ‘શૈલી કાંક’ મરતી ભરેલી છે. ‘અમર પંથનો પાત્રાણ’ ‘આમાની ઝળી’ અને ‘અનન્તતાને આરે’ (નવચેતન) રા. ‘આનન્દ’ની કવિ ન્હાનાલાલની શૈલીની લીટીએ લીટીએ કવિતાના ચમકાર વાળી વાર્તાઓ છે. ‘વચનબાણ’ (નવચેતન), ‘કમોટી’ (ગુજરાત) અને ‘શામળીઓ સોડ’ (ગુલુમુંદરી) અગાલગની સાધારણ, પણ તેમની ‘લાક્ષણિક’ શૈલીમાં લખાયેલ સાધારણ વાર્તાઓ છે.

પણ આ વરસની વાર્તાઓ માં સારી વાર્તાઓની હારમાં બેઠી શકે તેવી એક વાર્તા તો રહી નથી. તે પ્રેમરાય ‘ઘેરીશ કરની’ એ દેયાંની ભુખ’ (નવચેતન) વાર્તામાં સમાજને પાડેલો પનિત સ્ત્રીની ‘દેયાંની ભુખ’ હૃદયને હચમચાવી મુકે તેમ રણ થઈ છે.

‘છંગરના રાદ’ (પ્રતાપ) આપણા સંસ્કારી યુવકોના ગૃહછવનનું તાદૃશ ચિત્ર બતાવે છે. રા. છેવડાંકર ‘બાસ’ ‘મૃણાલ અને માધુરી’ (સાહિત્ય) માં આજના કલ્પિત ગૃહછવનની નહિ ચિતરાયેલી આલુ, અને ‘રત્ન’ (ગુજરાત) માં આપણા મીઠમજુરો પર પડતા ભાસનો ચિતાર આપે છે. ‘પૃથ્વીનું કેન્દ્ર’માં (સાહિત્ય) અગાલાસ પુરાણી ‘પૃથ્વીનું કેન્દ્ર’ કયું ? માન વહાલું, ચુંદરી, સત્તા કે ? પેસો ? તેની ‘ગુપ્ત આકર્ષક’ રીતે રણ કરે છે ‘કવળ પેટ ભરવા માટે’ (ગુલુમુંદરી) એક બાળકના સંસ્કૃતી

સુધરી જતા બદમાશ વાઘરીની કથા છે. ગીલુભાઈની લાક્ષણિક શૈલીમાં લખાયેલ 'ઝાકળનો ખાલો' (કૌમુદી) સરસ ગણી શકાય. પતિતોધ્ધારતું રહસ્ય સમજાવતી રા. કિસનસિંહ ચાવડાની 'પૂજારી' (શારદા) ખૂબ કરુણાજનક છે.

'ચાંદની' વાર્તાનું માસિક છે. દર મહિને તે થોડખંધ વાર્તાઓ આપે છે. પણ તેમાં ભાગ્યેજ કોઈ વાર્તામાં સત્ય હોય છે. નાગ રદાસ પટેલના હાથનાં સર આર્યર કોનન કોઈકની વાર્તાઓના બે ત્રણ સંગ્રહ આવી ગયા હાગે છે. તેમાંથી તે દર મહિને એક બે વાર્તા તકડાવીને સ્વતંત્રને નામે આપે જાય છે. નાગરદાસ પટેલ જેવા સાહિત્યકર્તા માટે આ કામ બહુ જ ખરાબ કહેવાય.

પ્રાણીકથાઓ આપણે ત્યાં લખાતી જ નથી. 'વનરાજનું હૈયું' (કુમાર) હૈયાને ધગકતુ બંધ કરી દે તેવી પ્રાણીકથા છે.

મૌલિક: ૧ દેવાંગના

૨ સારાર પરિખા

અનુવાદ ૩ પાપાણી

૪ રાકુતલાતુ સંભારણું.

૫ પ્રકૃતિ

૬ ચિત્રા અને માલિની

રતનલાલ ધોળાયા

નારાયણ કંકર

રમણી, રહેના

હાનાલાલ દાવ

વેણીલાલ પટેલ

નટરાજાલ રોક.

બન્ને મૌલિક નાટકો રંગભૂમિ માટે લખાયેલા સાધારણ નાટકો છે. 'દેવાંગના' તો સાવ નિર્માલ્ય અને પાછું અધુરું છે. 'સંસાર પરિખત'માં કામીક પીટ કલાસને રૂંચે તેવું ન હન અને ગાયનોમાં 'એ'ઓ ગુજરાતી' લાપા ન વપરાણી હોત તો કદાચ તે સારું ગણાઈ જત.

'શકુન્તલાનું સંભારણું' કાલીદાસના વિશ્વ વિખ્યાત નાટકનો ગુજરાતના 'કાલીદાસ' નો કરેલ અનુવાદ છે. આજસુધીમાં બહાર પડેલ અનુવાદોમાં આ અનુવાદ સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

'પ્રકૃતિ' બંગાળના શેક્સપીયર ગીરીશચંદ્ર ઘોષના એક સર્વશ્રેષ્ઠ સામાજિક નાટકનો સફળ અનુવાદ છે.

હવે કેટલાક સારા અનુવાદ નેધએ. 'જેતાતુરા' (ગુજરાત) અને 'સુવર્ણકૃશી' (કૌમુદી) થીએ શીલ ગોતીએરની બે અસાધારણ વાર્તાઓના અનુવાદ છે. તે સિવાય સુદર્શનની 'અધારી દુનિયા' (નવચેતન) બપાનીક દંત કથા 'ઓયોગી' (કુમાર) તેપોલીયન બોના પાર્ટની લખેલી 'ગોરગોના' (ગુજરાત) આપણી કળવણી ઉપર ઉંડા કટાક્ષ કરતી ટાગોરની 'શુકશિક્ષા' (સુવર્ણમાળા) અને 'બહેન,' (ગુજરાત) મૂનીકુમારનો અનુવાદ 'ઉદારતો' (સુવર્ણમાળા) જયન્તકુમારનો અનુવાદ 'મીનજનાં બોખા' (સુવર્ણમાળા) સારી વાર્તાઓ છે.

નાટક

આ વરસનું નાટકનું સાહિત્ય તો સારું કંગાલ છે. ગમે વરસે સારું-સંખ્યા અને ગુણમાંનાટકો મળ્યાં હતાં.

દિગ્દેશલાલ દેવના 'પાપાણી'નો એક અનુવાદ બે વરસ પહેલાં રા. જગજીવન પાઠકે બહાર પાડેલ તે સફળ અનુવાદ હતો. રમણીક જેતાએ તે ધણું કરીને મૂળ બંગાળીમાંથી નહિ, પણ બંગાળીના હિંદી ઉપરથી આ નાટક ઉતાર્યું છે. ગમે તેમ હોય પણ પાઠકના અનુવાદની તોડે તો આ અનુવાદ ન જ આવી શકે.

'ચિત્રા અને માલિની, ટાગોરનાં નાટકો છે. તેમની ચિત્રિ પણ 'પાપાણી' જેવી છે. બન્ને નાટકોના અનુવાદ અગાઉ બહાર પડી ગયા છે. તેમાંથી 'ચિત્રાંગદા'ના મહાદેવ ભાઈના સમર્થ અનુવાદે તો ગુજરાતી સાહિત્યના ગવ્યાગાંડ્યા સફળ અનુવાદોમાં પ્રથમ ગ્યાન લીધું છે.

નટવરલાલ શેઠના આ અનુવાદ હીક ગણી શકાય તેવા છે.

સામયિકોનો ફાલ આવે કંગાલ નથી. તેમાં અગ્રસ્થાન રા કનૈયાલાલ મુનશીનું પૌરાણીક નાટક 'તર્પણ' (ગુજરાત) લે છે આ નાટક 'અવિભક્ત આત્મ' કરતાં ય સરસ છે એક અંકી નાટકો માટે જાણીતા થયેલા ભાઈ બટુ ઉમરવાડીયાએ કેટલાંક નાટકો લખ્યાં છે 'કૃપલ' (ગુજરાત) 'અશકય આદર્શો' (કૌમુદી) 'રક્ષા' (ગુજરાત) 'શકુન્તલા' (ગુજરાત) અને 'સતી' (ગુજરાત) તેમાંથી ફક્ત 'હેતુ' નાટક તેમનાં સારા નાટકોની હારમાં બેસી શકે તેવું છે બાકીનાં નાટકો સધરણુ છે.

પણ ભાઈ પ્રાણજીવન પઠકનાં નાટકો કંગાની નજરે નહિ તો વિદ્વાતની નજરે તો બટુ ઉમરવાડીયાનાં નાટકોને કયાંય ફેંકી દે છે. તેમનાં પાંચ નાટકો 'તુષ્પત્તિ અને ગેરી' 'રૂદ્રમુખ અને રંગના' 'હિમકાન્ત' (પ્રસ્થાન) 'ફલ્ગુઓતિ' (વીણા) અને 'વેતીશાળ' (સુવર્ણમાળા) નાટકના સાહિત્યમાં ખૂબ ઉચ્ચ સ્થાન લે તેવાં છે. દરેક નાટકમાં કોઈ નવું વસ્તુ અજબ કુશળતા અને વિદ્વાતાથી આપણી છુપ્પેને કસોટીએ ચડાવે તેમ રણુ થાય છે.

'પરશુરામ' (કૌમુદી) શ્રી ૦ ધૂમકેતુનું મહારણુ નાટક છે 'સેતાનના ગુલામો' (કર્મ-ભૂમિ)માં રા. પૃથુ સુકલ. આજના રહેનશાહે, પ્રધાનો, ધર્માચારી, આગેવાનો, અને પત્રકારો સેતાનનું પ્રચારકાળું કેવી કુશળતાથી ચલાવી રહ્યા છે તેનો ચિતાર આપે છે.

'ક્રાંતી બહેન' (નવચેતન) વેશ્યાઓના ઉધ્ધારનો અર્થ 'તું' એક અસાધારણુ નાટક છે. 'વેશ્યા એ ક્રાંતી બહેન છે' આ સાદું વાક્ય કેવું રોમાંચકારક છે? આ નાટક અકેજનો અનુવાદ ન હોય તો ગુજરાતી સાહિત્યનું રત્ન ગણી શકાય તેવું છે. 'મહત્વાઃ કાંઠા' (કુમાર) દેશજી પરમારનું આકર્ષક ઐતિહાસિક નાટક છે.

'સત્યવાનની સંપત્તિ' (શારદા) મુનશીના 'પુરંદર પરાજ્ય'ની પરાક્ષ મશ્કરી કરતું નાટક છે. યગદન્ન પંડ્યાના 'જરા ખાનગી' નાટકના જુદા જુદા સામયિકોમા આવતા પ્રવેશો કોલે જ જીવનનો સારો ચિતાર આપે છે. હવે અનુવાદ જોઈએ.

ગાદસર્વર્ધના બે નાટકોના અનુવાદ થયા છે હડતાલ' (કૌમુદી) અનુઃ ગગનવિહારી, અને 'કલ્પનું સ્વપ્ન' (ગુજરાત) મંજુલાલ દવે બન્ને અનુવાદ સફળ ગણી શકાય. હડતાલ' મુઝી અને મજુદીના પ્રશ્નો ચર્ચે છે વેણી-સંહાર'ના થોડા પ્રવેશોનું ભાષાંતર જાણીતા સાહિત્યશસ્ત્રી બદરીનાથ કાશીનાથે 'શારદા'મા આપેલ છે 'નાગાનંદમ' (ગુજરાત)નો અનુવાદ સ્વાય સ્વાયરણુ છે. રૂપિયર ટાંગોરનો 'સન્ધ્યાસી' (શારદા) નો અનુવાદ સફળ ન જ ગણી શકાય 'તુષ્ણનું ઘોર પરિણામ' (સુવર્ણમાળા) જ્ઞેષ્ઠિતા મરાઠી નાટકકાર ખાડીલકરના રોમાંચકારક ઐતિહાસિક નાટકનું સારું ભાષાંતર છે

ક નિ તા

૧ કલ્પા	ખજરદાર
૨ અંજલી	કેશવ હ. શેઠ
૩ યમલ	અંબેદકર મહેતા
૪ ખંડાવ્યો	દિપકબા દેસાઈ
૫ નવાં બાળગીતો	ત્રિજીવન વ્યાસ
૬ ભર્મિ	ચેતેન્દ્ર

૭ રામની કથા	રંજતલાલ પંડ્યા
૮ વીર ચંદાવત	ચોપટલાલ રામી
૯ બહારે ચમન	(ચમન)
૧૦ કાવ્યવિન્દ	નારાયણ કંકર
૧૧ કાવ્ય સુધાકર	અણ્ણત સાગર સુર
૧૨ ગીત લોકર	"
૧૩ કાવ્યમંચ : સુદરીવિલાસ : પુરપોત્તમ ભટ્ટ	
૧૪ " વિદ્યાર્થી વિલાસ "	
૧૫ શરીરકલા અને ચૌર ૫ વ્યાસિકા નાગરદાસ પટેલ	
૧૬ બાલ્યંદ્ર	ગીરધર રામી

સંશોધન ૧૭ સિંહ સન જનિસી ભગ ૧-૨ બેબોલાલ જની

૧૮ નેનાખવાન ભાગ બીજો ઇચનલાલ મોદી

‘કલિકા’ માટે તો ગુજરાત બંને વરસથી રાહ જોઈને બેઠું હતું. ‘કલિકા’ ગુજરાતી સાહિત્યનો અવતર ફેરવી નાખશે એમ માનનારની સંખ્યા કાંઈ ઓછી નહોતી પણ ‘કલિકા’એ બધી આરા ધુગમા મેળવી દીધી છે. ‘કલિકા’ ‘કંદાળાભરેલું’ લાણુ પ્રેમકાળ છે, ‘કેકેકાણે’ કવિતાના ચમકારા જરૂર દેખાય છે. બાકી આજ તો ઝાડને નામે ફળ વેચાય છે, અને તેથી ઘણાખરાએ તેનાં વખાણ કર્યાં છે. ‘કલિકા’ને બજારદાર ખરેખર પોતાની ‘સર્વોત્તમ’ અને ‘જમર’ કૃતિ માનતા હોય તો ખજારદારની વિદ્વતા માટે આપણે જે અભિપ્રાય બાંધ્યો છે તે ફેરવવાનો કદાચ વખત આવે ખરો.

‘અંજલી’ ભાષા કેશવ હ શેઠ કેરેલ અજબ પ્રગતિની સાક્ષી આપતો કાવ્યસંગ્રહ છે. ન્હાનાલાલ અને બોટાદકરને બાદ કરતાં કેશવ જેવા સરસ રાસ ભાગ્યે જ કોઈ લખી શકે છે તેમના બીજા કાવ્યો પણ જુગ સરસ લખાય છે.

‘ખંડકાવ્યો’ સા દિપકળા દેસાઈનાં પોતાની ખાસ શૈલીમાં લખાયેલાં પૌરાણિક અને ઐતિહાસિક પ્રસંગોના કાવ્યોનો સંગ્રહ છે. આ કાવ્યો સામયિકમાં પ્રકટ થઈ ગયાં છે આ શૈલી દિપકળાને સારી રીતે હાથ બેઠી

ગઈ છે. એકંદરે સંગ્રહ સાહિત્યમાં આરંભ્યાન લે તેવો છે.

ભાષા ચંદ્રવદન મહેતા ભાષાજ્ઞેનના કવિ તરીકે ખુબ જાણીતા થઈ ગયા છે. આજના કવિઓ જ્યાં પ્રિયા, માશુક અને સનમ ખાઈળ થેલા બન્યા છે ત્યાં મહેતાએ એક નવી જ દિશા આપણને બતાવી છે. ભાષા ચંદ્રવદન બ. ક. દોકારના શિષ્ય છે. પણ સફલ એ તેમની કવિતા દોકાર સાહેબની કવિતાની કંકશતા અને કિલબૂતાથી અલિપ્ત રહી શકી છે. ‘ધૂમકુ’ ભાષાજ્ઞેનના પ્રેમનું ચોંદ સોનેટમાં લખાયેલ સુંદર કાવ્ય છે.

‘નિષ્કળ કવિ’ એ ખરાબમાં ખરાબ દીકાકાર છે, એ વાક્ય કોઈને વધુમાં વધુ બાંધેલું આવતું હોય તો તે શ્રી રંજતલાલ પંડ્યાને પોતાની વસ્તુને સારી કહેવડાવવા માટે બીજા બધાને વખોડી નાખવાનો સિધ્ધાંત ભાષા પંડ્યાએ અખચર કર્યો છે. તેમને ગુજરાતના અર્ચસ્વીત કવિઓમાં કયાંય સત્વ દેખાતું નથી. કવિ ન્હાનાલાલ ખજારદાર અને બોટાદકર તેમની પરિજ્ઞામાં ‘નાપાસ’ થયા છે. એટલે સામાન્ય રીતે વાચકને ‘રામની કથા’ અદ્ભુત કાવ્ય હોયું જોઈએ એવી ભ્રમણા થાય. પણ ‘ખાલી ચણો વાગે ઘણો’ એ ચૂંચી રંજતલાલભાઈ ચુકત નથી. ‘રામની

કંથા' સૌંધ સાધારણ કોટીનું કિલ્લત્ત લાંબામાં લખાયેલું 'ક.૦૧' છે. :

નવાં બાળગીતોએ ભોગમાં નવાં ગીતોના ચૂંટી કાઢેલાં બાળગીતોનો સંગ્રહ છે. આજના ઉગતા કવિઓમાં કવિ ત્રિભુવનનું સ્થાન સૌથી ઉંચે છે, એ વાત તો સિધ્ધ થઈ ચૂકેલ છે

યોગેન્દ્ર . પણ રંજીતલાલભાઈની પેઠે ગુજરાતી સાહિત્ય અને કવિઓને નિર્માત્ર્ય ગણે છે તેમનાં કાવ્યો તો રંજીતલાલ કરતાં ય ક્યાંય હલંકરી કે દીનાં છે.

વીરચંદાવત મેવાણના એક રામાંચકારક વીરરસભર પ્રસંગને આલેખતું સુંદર કાવ્ય છે. સ્વદેશ માટે પોતાના જનની કુરબાની કરતા ચંદાવત અને તેની પત્ની રૂપાણીની આ કથા કવિતામાં શ્રેયવામાં કવિ ગુણ સફળ થયા છે.

'કેસરમત' કવિ ટાગોરની સર્વશ્રેષ્ઠ કૃતિઓમાંની એક છે તેને જનનની એક અસાધારણ સાહિત્યકૃતિ ગણી શકાય. તેમાં કવિએ બાલમૃતિમાં અજબ પ્રવેશ કર્યો છે આવા અદ્ભુત કાવ્ય સંગ્રહનો અનુવાદ આપણે ત્યાં હજી સુધી બહાર નહોતો પડ્યો. 'બાલચંદ' આ કાવ્ય સંગ્રહનો ગ્રેય અનુવાદ છે. અનુવાદકની માનુભાષા ગુજરાતી ન હોવાથી અનુવાદ સફળ તો ન જ કહી શકાય આ કામ તો મી. ઝવેરચંદ મેઘાણીનું છે. તેઓએ ધારે તો આ કાવ્યો સરસ રીતે ઉતારી શકે.

'શશીકલા અને ચૌર પંચાસિકા' કવિ બિંહલજીની રસિક કથા અને તેણે રચેલ 'ચૌર પંચાસિકા'નો અનુવાદ છે. 'શશીકલા' 'ચાંદનીમાં' અને 'ચૌર પંચાસિકા' 'સાહિત્ય' માસિકમાં અગાઉ છપાઈ ગયેલ છે. અનુવાદ સારો છે. આ ૧૦૦ પાનાની ચોપડીના એ રૂપિયા કિંમત રાખવી તે ઘોળે દહાડે બૂટ ચલાવવા જેવું નથી લાગતું ?

સામયિકામાં પ્રથમ સ્થાન કવિસમ્રાટ ન્હાના લાલનું 'યુગપલટો' (ગુજરાતી) લે છે આ ખંડકાવ્ય અદ્ભુત છે. કવિશ્રીની સારામાં સારી કૃતિની જોડમાં બેસી શકે તેવું છે. ન્હાનાલાલનો યુગ ૧૯૦૭ માં આંધ્રી ગયો એમ કહેનાર સાહિત્ય સંસદની આ કાવ્ય મુંગી મશકરી કરે છે. ખરી વાત તો એ છે કે ન્હાનાલાલના યુગનાં તો હજી હવે પગરણ થાય છે.

ત્યાર પછી આવે કવિ ત્રિભુવન વ્યાસનું 'જગત કથાણુ જનની' (સૌરાષ્ટ્ર) આ કાવ્ય તેમણે ગયે વરસે લખેલ 'સૌરાષ્ટ્ર ધરણી' ની હોડ કરે તેવું છે આખું કાવ્ય ન.યંગ રાના યોધની ઝડપે ધમ્મજ મળ્ય છે તેમાં એકપણ શબ્દ ખોટો કે કૃત્રિમ નથી. દેખાતો કાંઈએ લીંડીએ કદખાના સુંદર ચમકારા દે. આ કાવ્ય ગુજરાતી સાહિત્યનું એક વિગ્ધ રત્ન છે.

કવિ ન્હાનાલાલે 'યુગપલટો' સિવાય ફક્ત ચાર જ કાવ્યો આપ્યાં છે જાણીતા લોક ગીતના ઢાળમાં લખાયેલ 'નહોતરો' (શારદા) તેમના અપ્રસિધ્ધ નાટક 'બ્રહ્માંડ ગીતા' નો ઉડી શીલ્પુશી ભરેલ પાણીમાં કેમ ભરીયે : (ગુણસુંદરી) અને મોહક અજબ કદખા રણ કરતો 'લખ્મરને ટોડલે' (ગુણ સુંદરી) સર્વોગસુંદર રાસ છે. 'પુલની ફારમ' 'ગુજરાતણું'ની જગતું સરસ 'ગદ્યકાવ્ય' છે. ખચરદારનાં સાત સરસ કાવ્યોમાંથી ગરા શીયો અને ગરાસીયણું (શારદા) અને 'સિંહ વીર' (કુમાર) વીરરસનાં મળનાં કાવ્યો છે. 'દયામયનાં દર્શન' (નવચેતન) તથા 'ન્યોત' (નવચેતન) માં કવિતાના સરસ ચમકારા છે.

દેશગજ પરમાર સારાં કાવ્ય લખે છે. તેમનાં આ વરસનાં કાવ્યોમાં 'વિરહીણી વીણું' (સુવર્ણમાળા) 'પુલજીવનનાં પ્રાણ' (કુમાર) 'પ્રાર્થના' (નવચેતન) 'વીરાટ પ્રાણ' 'મેઘનાદ'

(કુમાર), 'મૃગચર્મ' (વીણા) સારાં - ગણી શકાય તેવાં છે.

લલિતનાં 'નીરનારાયણીને' (ગુજરાત) 'કિન્નરકંઠીને', (શારદા) અને 'પ્રિયતમાને પ્રભાવ' (ગુણસુંદરી), ચંદ્રવદન મ્હેતાનું 'મા' (ગુણસુંદરી) જયોત્સ્ના શુક્લના 'નગીને જોયું' અને 'કુમસના દરીયાને' (સાહિત્ય), સ્નેહ રશ્મીનું 'ગમગીન વાતાવરણ ક્ષેત્રાવતું' 'વિદાય' (સુવર્ણમાળા) અને 'સંતાકુકડી', (વીણા) ભોગીકુમારના એ રાસ 'તેડી જળે' (સુવર્ણમાળા) અને 'ભાવભીનાં (શારદા), મનહરરામનું 'પેલું' જગજ્જ્વીરીએ ચડેલ 'ગુર્જરી ગિર્વાણું' જયપ્રીતન' (ગુજરાત) કવિ ત્રિશૂન વ્યાસનું 'એક દાઝી મરે છે' અને 'છબ મિત્રન' (શારદા), સર્મથે કાદીવાવડી કવિ દિગ્ગજીરનું 'કરણુજ નક વહાવાંઓનો વિહોહ,' અને 'કેશવ શેઠનું' 'એકજ શાની મોરસો' 'નવચેતન' શામળદાસ ગાંધીનું ભારતનો ઈતિહાસ આલેખતો

લીટીએ લીટીએ મૃદુતા અને કવિત્વભર્યો રાસ ખા ચઢીયાં નિશાન' (શારદા) કવિ પરમાનંદનું 'વરધેલડી' (શારદા) નરસિંહરાવનું 'ભાયાનર, 'સુદ્ધ સંબંધ' (સુવર્ણમાળા) બ. ક. કોકોરનું 'કર્કશ છતાં ય સરસ અચળ શ્રદ્ધા' (પ્રસ્થાન), કુસુમાકરનું 'સોરઠની સન્નાર' (શારદા), શેપનું 'પ્રભુ છવન દે', (પ્રસ્થાન) (શેપ એટલે રામનારાયણ પાદક એ હવે બધા જાણે છે) અને ધુમકેતુનો રાસ 'આજ મને સાંભરી રાત' (નવચેતન) આ વરસનાં સારાં કાવ્યો ગણી શકાય.

અનુવાદમાં જાણીતા અંગ્રેજ કવિ મેરી સના કાવ્યનું 'ભાયાંતર' 'આટલાંટાની સરત' (કુમાર) દેશજી પરમારે કર્યું છે. તે સાધા રણ છે 'કમ્બુમિ'એ ૧૮૫૭ના બળવાના અરસામાં 'પાયોનીયર' ના એક અંકમાં છપાયેલા 'બળવના મરસીયા' મેળવીને તેનો ગદ્ય રોમાંચકારક અનુવાદ આપેલ છે

હાસ્ય-કટાક્ષ

૧ ઓલીયા નેશીનો અખાડો રા "ઓલીયા-નેશી"

૨ માંસ મમ્મની મુસાફરી લે છોટાખાખા

. જ્યાં આખા વરસનું સાહિત્ય કંગાલ છે, ત્યાં 'હાસ્ય' ના સાહિત્ય માટે કયા 'રચના' બેસવું? 'ઓલીયા નેશીનો અખાડો' હાસ્ય રસના જાણીતા લેખક ઓલીયા નેશીએ ઇસ ૧૯૧૦ થી ઇ. સ ૧૯૨૦ સુધીમાં લખેલા હાસ્યરસનાં લખાણોનો સંગ્રહ છે. રમણલાલ પટ્ટી હાસ્યરસના પુલા લેખક ઓલીયાનેશી છે. તેમના લખાણોમાં મુખ્ય ભાગે કટાક્ષ ખૂબ જોવામાં આવે છે આખો સંગ્રહ પેટ પકડીને હસાવે તેવો છે. ખાસ કરીને 'અદિતી આગળ મીમાંસા' 'સાહેબાધ્યાય', 'દૈનિક પત્રના તંત્રીનો પુરો દિવસ', 'મોટાઈના સંતાપ' નિગેરે લેખો ખૂબ હસાવનારા છે. 'રેલગવરીની વાટખાણુટ્ટિ' - 'મીમીસ કોડેક્સ કટીન લેક ચર્ચ'નો અનુવાદ હોવા છતાં તે સંબંધી કંઈ ખુલાસો લેખકે કર્યો નથી ને

'ઓલીયા નેશીની' કોટીના લેખકને માટે હીક ન કહેવાય

પારસીઓ હાસ્યરસમાં એકદા હોય છે. 'મારા મમ્મની મુસાફરી' પારસીભાષા ભાષામાં લખાયેલ પેટ પકડીને હસાવનાર વાર્તા છે.

સામર્થ્યકોનો ફાલ પણ આવો કંગાલ છે છોટાલાલ જગીરદાર અને ઓલીયા નેશી આખું ય વરસ ઉઘી રહ્યા છે. મસ્તફીરમાં હવે હાસ્યનો છટો ય નથી રહ્યો. તે હવે કેટલીક વાર 'વચ્ચર' બનતા જાય છે દાખલા તરીકે 'નવચેતન' માં 'બેટીના બાપ કમાલ' આ નામ જ 'વચ્ચર' લાગે છે. 'બે ઘડી મોજ' માં તે દર અહવાડીએ 'હાસ્યરસ'ના લેખો આપે છે, પણ એકપણ લેખમાં હાસ્યનો છટો ય દેખાતો નથી.

ધનસુખલાલ ગંભીર હાસ્યના એક જ લેખક છે એમ કહીએ તો ચાલે. તેમના લેખોમાંથી ‘સસલામાંથી સાવજ’ ‘ગ્રો હીરા ભાઈ’ (ગુજરાત) ‘કેટલુંક પરચુરણ’ (ગુજરાત) ‘રવીવારની રમ્મ’ (ગુણસુંદરી), અને ‘સિનેમાનું જગત’ (ગુજરાત) ગંભીર હાસ્યના સારા નમૂના છે. ખાસ કરીને ‘સિનેમાના જગત’માં તો તેમણે કમાલ કરી છે એવીયા બેચી ‘ગાંડનો ગવારો’ (નવચેતન)માં કેટલાક હસાવનારા પ્રસંગો આપે છે. ‘આમગીતા’ કેવિ ત્રિભુવનન ‘આમગીતા’ની શક્તિમાં પેટ પકડીને હસાવે તેમ દરીદર ભટ્ટે લખી છે. કેટલાકને ‘ગીતા’ માટે આવી ધૂટ લેવી યોગ્ય નથી લાગી.

કવિ ત્રિભુવન આસનું ‘ગાગરીને સાહિત્ય પરિષદમાં નિમંત્રણ’ (શારદા) ગ્રામ્ય શૈલીમાં લખાયેલ આપણા સહિત્ય અને સાહિત્યકારો પર મર્મવેધી કટાક્ષ કરતું સફળ કાવ્ય છે.

‘શાકુન્તલનો અભ્યાસ’ (સુવર્ણમાળા) ખેન ભ નુમની ત્રિવેદીની અછુ રિમત લાવે

તેવી આકર્ષક વાર્તા છે. અ. બ. ક. (સુવર્ણ-માળા) અંક ગણિતના આ પાત્રોનું જીવન ચર્ચતા પ્રખ્યાત અમેરીકન હાસ્ય લેખક લીકાકના અજબ સરસ લેખનું સફળ રૂપાન્તર મનુભાઈ દેસાઈએ કયું છે.

‘ઉધાહુ માયુ’ (નવચેતન)માં દિશોર વઝીર ખૂબ હસાવી શકે છે. ‘લણેલી’ અને ‘દાલ-ચીવડનું બાલ જીવન’ (શારદા) શારદાના લોકપ્રિય લેખક દાલચીવડાની સાધારણ કૃતિઓ છે ‘અગ્રલેખનું લેખન’ માં (ગુજરાત) વિનોદકાન્તે આપણા તંત્રીઓનું ચિત્ર રજૂ કર્યું છે. ‘સડીક તંત્રી પુરાણ’ (વીણા)માં યશવંત પંડ્યાએ તંત્રીઓની મશકરી કરવાનો નિષ્ફળ પ્રયાસ કર્યો છે. ‘સ્ત્રી અને ‘ધક્કાર’ (શારદા) સ્ત્રી જાતિ સામે કટાક્ષ ફેંકતો આકર્ષક લેખ શ્રીરાજશાહ ગદ્યમાં લખ્યો છે. ભાઈ તનમનશંકર શીર ‘અનપૂર્ણ રસા કે.....’ (ગુજરાત)માં આપણી ‘ગૃહદેવીઓનું’ તાદૃશ્ય ચિત્ર રજૂ કરે છે.

લોક સાહિત્ય

- ૨ રવીવારની રમ્મ ભાગ ૨ એ ઝવેરચંદ મેઘાણી
- ૩ કૌટાલના સંસ્કાર ભાગ ૪ થોડા ..
- ૪ દાદ જીની વાતો ..
- ૫ હંડા ખેરની વાતો હનનલાલ રાવળ
- ૬ શીરરાજ શતક ગોવિંદ ગીલાભાઈ
- ૭ ‘શારદા’ લોકસાહિત્ય અંક ‘શારદા’ કર્ણાટક

આ વખતે લોક સાહિત્યનો ઇંગરો ભાઈ ઝવેરચંદ મેઘાણીએ લીધો છે ‘રવાટીની રાત’ના બીજા ભાગના લોકગીતો પૂણા ભાગના જેવાં જ સાહિત્યની દૃષ્ટીએ ઉપયોગી છે આખો ય સંગ્રહ લોકસાહિત્યનાં રત્નોથી ભરપૂર છે ‘સંસ્કાર’નો ચોથો ભાગ ત્રીજા ભાગની પેઠે ચારણી ભાષામાં લખાયો છે. ચારણી ભાષા બોલવામાં જ સરસ લાગે, લખવામાં નહિ. લખવામાં તો કેાઈ કેાઈ વાર તેમાં કંઈશતા આવી જાય છે, દાખલા તરીકે તેના વર્ણનોમાં વાક્યે વાક્યે વપરાતો ચાલુ

વર્તમાનકાળ ખડુ જ monotonous લાગે છે. વાર્તાઓમાંથી ‘દુશ્મનોની ખાનદાની,’ ‘ગાણસીયાવાળો,’ ‘સત ભાઈમધો’ અને ‘આહિરની તેગે’ એટલી વાર્તાઓ ખૂબ સરસ છે. જાકીની સાધારણ છે. સૌરાષ્ટ્રનો ભંડાર ખુટી પાયો કે શું? ‘દાદજીની વાતો’માં ખાસ લોક કથાઓ ચારણી ભાષામાં આપી છે. તેમાંથી વિક્રમની વાર્તાઓ તો ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. છતાં એકંદરે આખો સંગ્રહ સારો ગણી શકાય ‘હંડા ખેરની વાતો’માં પ્રચલિત ખાસ-લોક કથાઓ છે. લેખનશૈલી સાવ કળા વિનાની

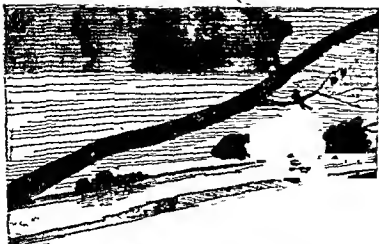

અને કંઈક છે. 'શીવરાજ' શતકમાં કવિ ભુવલુના 'શીવાજી મહારાજના સો કવિત્વલક્ષ્યાં' છંદ ગોવિંદ ગીલાભાઈએ સમભુતી સાથે આપ્યા છે. 'શારદા'ના લોક સાહિત્ય અંકમાં ગીજીભાઈની 'રદા' સુમનલાલ દેસાઈની 'અશીલુમાં મશગુલ' યુનીલાલ શાહની 'કાકાએ આપી તે કબુલ,' વૃજલાવ વર્માની 'માયુ' માગી લો, તલવાર નહિ નમે,' પ્રેમશંકર ઓઝાની 'રજપુતાણી,' અગ્નિજ્વળની 'વક્ષાદાર વીસો,' અને પ્રાણજીવન જ્વેશીની 'વસુધેવનો વીર' સારી કહી શકાય તેવી વાર્તાઓ છે. '૧૯૮૧-૮૨'ના સાહિત્યના સરવૈયાએ 'સૌરાષ્ટ્રીય' શાળાને ફીક ગુમે કરી છે. તે સિવાય ભાવદાનભાઈનો 'મસ્ત કવિ બાણીદાસ' એ લેખ, આ મસ્ત કવિની ફીક પીઞ્ઞન કરાવે છે. 'શારદા'ના લોક-સાહિત્ય અંકમાં રાયચૂરા એક પલુ વાર્તા ન લેખે તેનો કાંઈ અર્થ ખરો ?

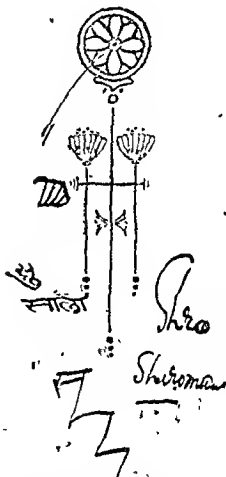
મંસિકામાં 'શારદા'નો ઈર્ષ્યો છે. રમણિક મહેતાની 'સસરાની મોજ' આખવા જનારના ઇમ નર્મ, દોલીયા દેવી આપણા મુસદ્દીઓની અંજાકી અને બાપુઓના બોળપલુ રજુ કરતી, 'ક.મદાર,' પ્રેમશંકર ઓઝાની સ્ત્રીને વશ કરવાન પ્રાચીન યુક્તિ બતાવતી 'સાત તરવારીઓ,' 'કસ્તુરી મહેલ' રાયચૂરાની, 'રૂપાળી,' સ્ત્રીની પુરૂષ કે પુરૂષની સ્ત્રી એ કાવ્યકાવ્યો ઉકેલ કરતી 'મોલ કે આકી,' અને એક અંખડ બ્રહ્મચારિણી આહીર વીરાંગનાની શૌર્વક્યા આવેખતી 'વેળ ભરગી' લોકસાહિત્ય

અંક સિવાયના અંકમાં આવેલી 'સારી વાર્તાઓ છે. રાયચૂરાની 'ગુણસુંદરી'માં આવેલ 'પુરી આયરાણી'નું વસ્તુ અદ્ભુત છે. એક સ્ત્રી પોતાની સાથે કુરતી કરીને છતે તેને જ પરણે એવી પ્રતિજ્ઞા લે તે ખરેખર આશ્ચર્યજનક છે. 'શારદા' દર મહિને તણુ ચાર :દુહાઓ, અને એક લોકગીત સમભુતી સાથે આપે છે. 'દુહામાં દુખંદીગીત' (શારદા) માં રા વિહારી કાકીયાવાડના દુહાઓની પાશ્ચાત્ય અને સંસ્કૃત છાંયો સાથે સરખામણી કરે છે. રા મેઘાણીએ કૌમુદીમાં 'મોરડી સાહિત્યની ધારાઓ' ચાતુ રાખી છે. 'ગુણસુંદરી' ગુજરાતના કવૃત્થ :લોકગીતો અવારનવાર આપે છે. 'કહેવતોનું' સાહિત્યમાં ગીજીભાઈ આપણી કહેવતોના સાહિત્યનો સરસ અભ્યાસ કરે છે. 'નવરાત્રિનું' બાલસાહિત્ય અને 'નવરાત્રિનું' સાહિત્યસર્જન' (સૌરાષ્ટ્ર)માં મેઘાણી નવરાત્રિના સાહિત્યનો પરિચય આપે છે લોકસાહિત્યના અભ્યાસીઓએ હવે વાર્તાઓ છોડીને એક નવી વસ્તુ હાથમાં લેવા જેવી છે અને તે કાકીયાવાડના યજ્ઞ ગયેલા ભકતોના ચરિત્રો મેળવવા એક વિદ્વાન મિત્રે ખરે જ કહેલું કે, 'સૌરાષ્ટ્રની રસધાર' ભાઈ મેઘાણી લખે છે તે 'રસધાર' નથી, તે તો 'રક્તધાર' છે. કાકીયાવાડને ટીંખે યજ્ઞ ગયેલા જુલાઈ ગયેલા ભકતોના ચરિત્રોના સંગ્રહને જ 'સૌરાષ્ટ્રની રસધાર' એ નામ શોભે અપૂર્ણ

નવચેતન

પુસ્તક: ૧૧ અંક: ૨ મે: ૨૭

અધિપતિ: ચાંપરી વિ. ઉદેશી

ઓફીસ ૧૪, અમરનલા રોડ,

કલકત્તા.

અમારો આવતો અંક

જુન ૧૯૨૭.

મુખપૃષ્ઠ : થીયુન મહુમદારતું એક અતિશય સુક્રમળ બાવનામય ત્રિંગી ચિત્ર.
ખલિદાન : (સચિત્ર) રા. “સુદર્શન” અનુવાદક રા. ગીરજાપ્રસાદ ભટ્ટ. આ
મથકર વાર્તાલેખકની એક કર્ણુ તલસ્પર્શી વાર્તા.

શાહીદિ ઇશિક : રા. યુ. ટી. નિયાએ રજુ કરેલી શાયરી.

ભરત ભરનારો : (સચિત્ર) રા. “ધંદ્રધેતુ” ચિત્રકાર રા. “શરમાળ” કળાકારના
જીવનની કર્ણાજનક બાલુ દેખાડતી નાની વાંચવા યોગ્ય ગદ્ય

કાચની બનાવટ : (સચિત્ર) રા. “કળાપ્રિય”. અનેક ચિત્રો સાથેનો ઔદ્યોગિક લેખ.

સરલા : (સચિત્ર) રા. રમણીકલાલ. જ. દલાલ ચિત્રકાર રા. “શીખસ” એક કલાસીકલ
ખંગાળી લેખકની વાર્તાનો સુન્દર અનુવાદ, તેમાં જ ચિત્ર સાથે.

જીન્દગી : રા. હેલસકર દ. વ્યાસની એક વાંચીને વિચારવા યોગ્ય વાર્તા.

દીલદાર દેરી છાંયમાં : (સચિત્ર) રા. ટી. ખી. કંઠારીઆની સુફીવાદની પ્રસાદી.

હિંદ ગરીબ કં થતું જાય? રા. સુનીલાષ પટેલે રજુ કરેલો ઉપયોગી વિષય, જે
વાંચી તમો દિંદની ગરીબીનાં ખરાં કારણોથી અવરજ વાઢક થશો.

ત્રેમ અને લગ્ન : રા. તારાચંદ્ર પોપટલાલ અડાલજી. આ રસિક વિષયનો બાકીનો
ભાગ સપ્તમ્ય.

સ્ત્રીઓ શું માગે છે? (સચિત્ર) રા. ઝીટા ફોર્જસ નામે જાણીતી યુરોપિય રમણીના
પૂર્વની સ્ત્રીઓ સંબંધેના વિચારો આ લેખમાં રજુ કરવામાં આવ્યા છે.

ખળવંતરાય ઠાકેર-એક રાજદયિત્ર : રા. “પ્રિયંવદ” ચિત્રકાર રા. “પતંગીયુ”.

લીલ સેવામંડળ : (સચિત્ર) રા. A. P. નો ગુજરાતની આ એક ઉપયોગી સંસ્થાનો
પરિચય કરાવતો અને ઉપયોગી સૂચનાઓ કરતો લેખ.

ખંગકવિ ચંદીદાસ : રા. કાન્તિલાલ મુગટરામ ધોળકીઆએ કરાવેલો આ ખંગાળના
આદિ કવિ ચંદીદાસનો સુન્દર અને સચિત્ર પરિચય, તેની કવિતાઓ સાથે.

અમારી મસ્તી : રા. “કાકિલ”ની એક સ્વાનુભવરસિક ગઝલ.

કૃતધ્ની : રા. જીવજીલાલ જાનીનો એક ભાવાત્મક નાનો લેખ

ઇશક : રા. અદમદ છાહીમની એક દિલના દર્દભરી અસરકારક ગઝલ.

વાદળી : રા. “ચક્રવાક” ચિત્રકાર રા. “પતંગીયુ” આ ખંડકાવ્યનો વધુ ભાગ

કોકિલનાથ : રા. બકુશેશની એક રસિક વાર્તા રા. “પતંગીયુ”ના ચિત્ર સાથે

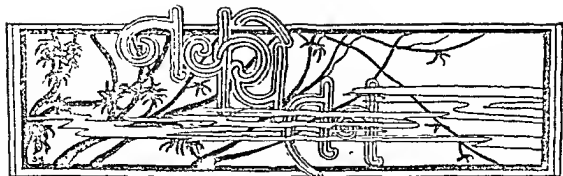
કોઈક દિવસ તમારા ઘરના દરવાજા પાસે ઓવરલેન્ડ કાર ઉભી રાખો. તમારા કુટુંબને તેમા ગેમાડી બધાને સ્મિતમયે મુખે લઈ પાસેના રસ્તા પર મોટર હાકારી કીલોં અદ્ભુત યોગેતરોમાં જાયા આ રીતે તમે ઓવરલેન્ડની મદદથી હિંદના ગમે તે ભાગમાં ફરી આનંદ મેળવવી શકો. ઓવરલેન્ડ તમારી પેં પેં પેં વસુલ કરી આપે છે.

૪ સીલેન્ડની કાર રૂ. ૩૨૫૦) અને વધારે
 ૭ સીલેન્ડની કાર રૂ. ૪૨૫૦) અને વધારે
 N 77 વાળું રંગીન કેટલાંય મંગાવો

જી. મેકેન્ડ્રો (૧૯૧૯) લીમિટેડ.

કલકત્તા.

પુસ્તક ૧૧ મું

પાનું ૬૬

મે ૧૯૨૭

અક ૨ જો

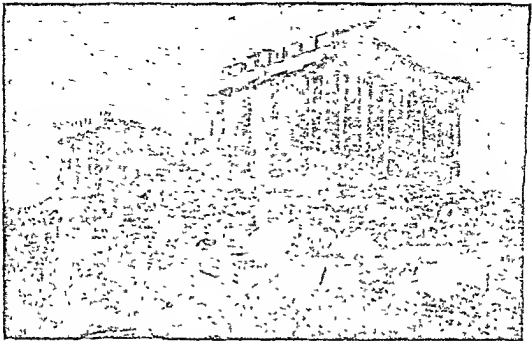
મેં સખિ ! પ્રીતમ જાગિ ગંવાયે

સવૈયા

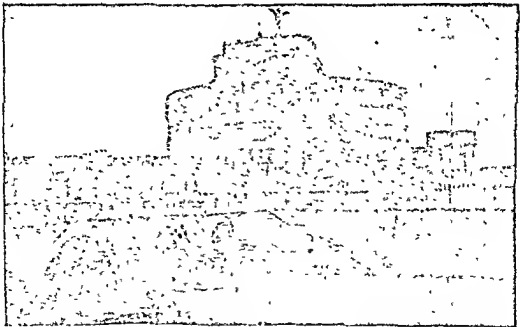
પૌઢી હુતી પલગા પર મેં
 નિસિ જાનરૂ ધ્યાન પિયામન લાયે
 લાગિ ગઠ પલકેં પલ સોં પલ
 લાગત હી પલમેં પિય આયે
 ન્યાં હી ઉડી ઉનકે મિલિયે
 કહં જાગિ પરી પિય પાસ ન આયે
 "મીરન" ઔર તો સોય કે ખોવત
 મેં સખિ ! પ્રીતમ જાગિ ગંવાયે

બાવાયં

એક ચિરદિલ્લી પોતાની સખિને કહે છે કે " હું' પલગ પર સૂતી હતી. સખિને સમયે પ્રીતમનું સ્મરણ થયું. પૌઢી વારે આંખ મળી ગઈ અને સ્વપ્નામાં પ્રિયતમને જોયા તેમને મળવા જેવી લાગી કે આંખ ખુલતાં ન તેમનાં દર્શન ખોયાં. " મીરન " કવિ કહે છે કે બીજી સ્ત્રીઓ તો હવમાં પડી પ્રીતમને ગુમાવે છે. પણ સખિ ! મેં તો જીવીને તેમને ખોયા.

આથેન્સનુ મુખ્ય દેવળ પારથેનોન   દસ તેના છર્ણ ખડેડે જૂની જાદોમલાકી યાદ કરાવે છે.
 ડ સ ૧૯૮૭માં તુર્કીએ પારથેનોનમાં હાથમેળો સાચવી રાખેલો

ગમતો મેટ એનેટોના ફિલ્ડો   અમાર દેરીયને ને મધાવેલો અને ગમતા થાપ એને
 ફિલ્ડો વળી વાપરતા

મૂર્તિને, ઉભી (Vertical) રેખામાં ધડી બળેલતા. માયરને જૂની પ્રણાલિકા તોડી નાંખી. તે આગળ વધ્યો. તેના સહાધ્યાયીઓમાં પોલીકલીટસ (Polyclitus) અને શીડીયાસ હતા. ડીસ્કોબોલોસનું અસધ પુતળું અત્યારે મોજૂદ નથી, પરંતુ તેની થોડીવણી નકલો જૂદે જૂદે સ્થળે સચવાઈ રહી છે. એક શ્રીડીસ મ્યુઝીયમમાં છે.

માયરનેના મુખ્ય વિષય તંદુરસ્ત, બળવાન, કસાયેલા શરીરવાળો પુરુષ મૂર્તિમંત કરવાનો હતો. તેણે સ્ત્રીનું એક પણ પુતળું બનાવ્યું નહોતું. એના જમાનામાં ગ્રીસની બહોળ લાલ્લી પૂર જોશમાં હતી, શારીરિક કેળવણી પાછળ આખું સામ્રાજ્ય ખૂબ ધ્યાન આપતું. અર્થાત્ માયરનની આસપાસ બળવાન, કસાયેલા પુરુષોનો ટોટો નહોતો. આ બધાને અવલોકનો તે કલાનો ઉત્તમ મેવક યથા પડ્યો ડીસ્કોબોલોસનો અંગમરોડ જમણી બાજુએ ઢળેલો. માયરન ક્તાયુનું અજબ દર્શન કરાવે છે. પ્લીની (Pliny) માને છે કે માયરન શારીરિક. અંગમરોડ ઘડવામાં ધણે પ્રવીણ હતો. તેની ખખી માથું ઘડવામાં રહી જતી. ડીસ્કોબોલોસનું મથું બાહ્યના શરીર સાથે સરખાવતાં પ્લીનીની ટીકા સાચી લાગે છે. એકરના લાવ સ્પષ્ટ કરવાનું તેને પસંદ નહોતું એમ કેટલાક માને છે પ્લીની કહે છે કે એ વિષે તે એકરકાર હતો.

ખીન્ને કલાકાર પોલીકલીટસ હતો. તેની મુખ્ય કૃતિ એમેઝોન (Amazon) નામથી ઓળખાતી એક સ્ત્રીની છે. સમગ્ર ગ્રીસમાં એમેઝોનની કૃતિ બહુ પ્રિય છે. ગ્રીકોનાં રસજીત, સૌન્દર્યની તૃપ્તિ, અને વીરત્વનાં ચિહ્ન તરીકે એમેઝોન તેમની કલ્પનાસૃષ્ટિમાં હંમેશ વસતી.

મીકુ-તાલબધ્ધ-સંગીત જેમ માનવ હૃદયને વશ કરી શકે છે તેમ એમેઝોનનાં અંગમરોડ અને સૌન્દર્ય જોઈ ગ્રીકોનાં હૃદય

થેલાં યથા જતાં. રેખાએ રેખાનું પ્રમાણસર સચોટ દર્શન, અને શરીરના ઉભા ખને વિભાગમાં સરખાપણું એ ગ્રીક કલાકારોની કૃતિઓનું વિશિષ્ટ લક્ષણ હતું. આખી પે સિલ્પકૃતિનો ઉદ્દેશ અત્યંત બનોહર લાગતો. રેખાએ રેખા તળે આકર્ષણ, અને સૌન્દર્ય ઢંકાઈ રહ્યાં હતાં. મિસરના કલાકારો ઉભાં, નિપુરતાની મૂર્તિ જેવાં, અંગમરોડ વિનાનાં અને કાંઈ કાંઈ વાર કંઠગા પુતળાં બનાવતા. કાં તો તેમને ગ્રીક કલાકાર મોટું સિલ્પકલા ખીલવતાં આવડતું નહોતું કે કાં તો તેમને એમ કરવાનું સુઝ્યું નહિ હોય.

કલાની સેવામાં માયરનેના સાચો હરીફ પોલીકલીટસ હતો. માયરને જેમ અંગમરોડના સ્વાભાવિક લક્ષણો અને સરકાર સિલ્પકલામાં મૂર્તિમાન ક્યાં તેમ પોલીકલીટસે સિલ્પકલાના ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર એક પગ ઉપર ઉભું રહેલું પુતળું ઘડ્યું.

ત્રીજો મશહૂર કલાકાર શીડીયાસ હતો. ચિત્રમાં બતાવેલી આથેનોની મૂર્તિ તેની બનવેલી છે શીડીયાસનો સમય ઇ. સ. પૂર્વ ૪૫૦ની આસપાસ હતો, જ્યારે ઇગ્ડાંડમાં માત્ર જંગલી લોકો વસતા, અને આથેન્સમાં એકી સાથે એક કરતાં વધારે બુદ્ધિવાન મદાન પુરો વસતા. લગભગ આ સમયમાં જ ઓકિએ પર્ગાઓ ઉપર જળરી ફોહ મેળવી હતી આ ફોહે ગ્રીકોને બહેકાવ્યા નહિ, પણ પ્રેરણા પાછ. સ્વસ્થશક્તિનું જેમ રેણું કૃતિને ઉદ્ગવજ રાખવાની બુદ્ધિ આપી. બલવાન ગ્રીસની વીરવાન સરકારી પ્રજાનો પેરીકલીસ આ સમયે નાયક હતો. એની રસજીતને લીધે આથેન્સમાં કલામંદિરો અને સૌન્દર્ય ઉભરાઈ રહ્યાં. પારથેનોન (Parthenon) આથેનાનું મુખ્ય દેવળ-એની ઇચ્છાનું પરિણામ છે. પેરીકલીસના હાથમાં આખા સામ્રાજ્યની સત્તા હતી. શીડીયાસના હાથમાં કલાસૃષ્ટિ ધડવાની શક્તિ હતી કલાકાર

સોસનકર્તાને મદદ કરી અને સમસ્ત ગ્રીસને કલામય કરી નાંખ્યું.

પારથેનોનમાં રાષ્ટ્રેત્રી આથેનાની મૂર્તિ શીડીયાસની મશહૂર કૃતિ છે, અને સાહમારીના ગ્રંથ ઓલીમ્પીયામાં ગ્રયુસ (Zeus) ની મૂર્તિ તેની બીજી મશહૂર કૃતિ છે. આ બંને કાળની કુસ્તામાં હજુ થતાં ગયાં. આજે તો તેમની નકલો જ શીડીયાસની ઉત્તમ કલાનો આજો ખ્યાલ આપે છે.

જનાં આટલી ખ્યાતિ વરેલો શીડીયાસ પ્રગ્નનો એક વાર ગુન્હેગાર થઈ પડ્યો હતો. આથેનાની મૂર્તિ માટે સોંપાયેલા સોનાનો તેણે ગેરઉપયોગ કર્યો-એ આરોપ તેના ઉપર આવી પડ્યો, અને તેને કારાગૃહ સેવવું પડ્યું, જ્યાં તે અવસાન પામ્યો. શીડીયાસની કલામાં ચેલવી પ્રતાપ અને પૂજ્યભાવ સ્પષ્ટ થતાં.

જા સ પૂર્વે ૨૦૬ની સાલનું સેમોથ્રેસ (Samothrace) નું વિજયદેવીનું પુતળું ગ્રીસની ગ્રીકકલામાં સ્પષ્ટ પ્રગતિ દર્શાવે છે. ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે આ પુતળાંનાં હાથ અને માથું વર્ગી પહેલા પડી ભાંગેલાં, અને વિજયદેવીના હાથમાં આપેલા રણશીંગડાનો પતો પલ્લુ નથી પ્રાચીન કલાકારની આ એક અદ્ભુત કૃતિ છે. તેમાં શારીરિક બળ, ગતિ, અને પવનમાં ફરફરતાં વસ્ત્રોનું આજેહુજ દર્શન છે.

આ જમાના પછી ગ્રીકકલામાં પરિવર્તન થવાં મળ્યું. કલાનાં દર્શન વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિએ થવાં લાગ્યાં. વ્યક્તિત્વ-સાંસ્કારિક વ્યક્તિત્વ-અને ભાવના કલાકૃતિઓમાં ચોક્કસપણે મૂર્તિમાન કરવા કલાકારોએ સકળ પ્રયાસો આરંભ્યા.

મશહૂર વીનમ ડી મીનોનું પુતળું ગ્રીક કલાકારનો અત્યંત સફળ પ્રયાસ ગણી શકાય. ઇ. સ. ૧૮૨૦ની સાલમાં મીનો એટમાંથી આ પુતળું પ્રથમ જડી આવ્યું કલાકારનું

નામ મળી નથી આવતું, પરંતુ તેની કૃતિ જોઈ આપણને તેના કલાકૌશલ્ય માટે માન પેદા થયા વિના રહેતું નથી.

હાલ તે પારીસમાં લુવ્રના કલામંદિરમાં છે. આ પુતળાંની ખુબી એ છે કે તે એક જ સંગીન પત્થરમાંથી બનાવેલું નથી. પરંતુ પાંચ જુદા જુદા પત્થરો તેનું સમસ્ત શરીર ધરે છે : માથું અને છાતી, કપડાં અને કમરથી પગ, બે હાથ, અને વાળોના અંખોડા આમ પાંચ પત્થરોમાંથી આખું પુતળું બનેલું છે. રોમ અને ગ્રીસની જાહોજલાલીનું સ્પષ્ટ દર્શન આ પુતળું કરાવી શકે છે. વીનસનું પુનજીવન જગત હવશે ત્યાં સુધી લોકપ્રિયતા સાચવી શકશે એવો એમાં કલાકારે મૂકેલો કલાનો પ્રાણ છે. વીનસના સૌંદર્યવિભૂષિત મહેરા ઉપર વાસ્તુનાની છાયા, કે ભાવનાં તીવ્રતા નથી. સૌંદર્ય એટલું અદ્ભુત છે કે તેની રેખાઓનું પૃથક્કરણ કરવું અશક્ય થઈ પડે છે. સાંસ્કારિક સાદાઈમાં, સંપૂર્ણ આરોગ્યથી દેહને મદી, અને અનુપમ ગર્ભાગ્ર સૌંદર્ય ધારણ કરી વીનસ જોનાર્નેને મેદ પમાડે છે, જગતના દરેક કલાકારને ગાંઠા કરી મુકે છે. મીકિના પ્રતાપી જીવનનાં પ્રેરણા, પ્રતાપ, અને બળ આવી આદર્શ કલાના કલ્યાણ માટે વપરાતાં, સચવાતાં, ટકી રહેતાં.

એક સદી પછી સ્કોપાસ અને પ્રેક્સીપીલીસ (Scopas and Praxiteles) નાં નામ મશહૂર થાય છે. આ અરસામાં કલામાં કરણ ભાવ વધુ પડતો મૂર્તિમાન થતો ગયો. સ્પાર્ટનોએ એથેનીયનોને પેટ્રોપોનેરીયન વિગ્રહમાં હરાવ્યા, અને આથેનીયનોના હવને ઉપર કાળાં વાદળાં ફરી વળ્યા. આ દુઃખ સમયે સ્કોપીસ અને પ્રેટોના લોકકલ્યાણના પ્રયાસો એ પ્રજા ઉપર ખુબ અસર કરી અને ગ્રીકના જીવનમાં જાહોજલાલીનાં સૌંદર્ય અને તોફાનને બદલે શાંત ગાંભીર્ય અને સાંસ્કારિક અસ્મિતા પ્રગટ્યાં. પ્રેક્સીપીલીસના

હર્મીસ (Hermes) પુતળામાં આ ભાવો રૂપરૂપ થાય છે. ઇ. સ ૧૮૭૭માં હીરાના દેવળમાંથી આ પુતળું મળી આવેલું. વાળ પિંખરાયલા, અને ઉંડી આંખોમાં અનિશ્ચય ચિંતા અને નિરાશા સમરત ગ્રીક પ્રગ્નનો એક જ મોતનો ઇનિદાસ ખડો કરે છે.

અને આમ આજુ પણ ઉચ્ચ કલાએ લઈ જતું પરિવર્તન કલામાં થતું ગયું. એટલામાં મેસીડોનીયન મહારાજ્ય પડી ભાંગ્યું અને સત્તાનું કેન્દ્ર સાત ટેકરી ઉપર પિરામનું રોમ થયું. કલાને દુર્ભાગે રોમનો નિપુણ કલાકાર નહોતા—એ વાન વીસરી શકાય એવી નથી.

ગ્રીસ ખાદ્યગળથી રોમને એ હતું. અને રોમ ગ્રીસના અત્યાચારથી ગ્રીકોએ હતું. આ બે મંદરાજ્યોનો ઈતિહાસ આટલામાં સમાઈ જાય છે. રોમને ને કલા પ્રિય નહોતી; નો તેનું કન્યાણુ દરબની પ્રેરણા તો હોય જ ક્યાંથી? પરંતુ બીજીની મળી તેમને સાલતી બીજીની કલાકૃતિનાં સૌંદર્ય અને ખ્યાલિ તેમને ખુશતાં. પરિણામે ગ્રીસ અને એશીયા મ.ધનમાં તેમણે ત્રાસ વર્તાવ્યો, ગ્રીક કલાને કુટ્ટી, ગ્રીક કલાકારોને રાજકીય તરીકે થોડા બધ રોમમાં મોકલાવ્યા, અને રોમન મહારાજ્યમાં કલાવિધ નો અને કલામંદિરો ખાંધી આપતા ફરજ પાડી ખ્રીષ્ટીય મુગ્ધી-યમમાં મુકેલું બુલીયસ સીઝરનું પુતળું ગ્રીક કલાકારના રોમ જઈ વસેલા કોઈ અસાત વંશની અદ્વિતીય શિલ્પકલાનું જાન કરાવે છે.

અને આખરે. માયાવી જગતની એક ગ્રાહસી પળે જાહોજલાલીને શીખરે ચઢેલું રોમન મહારાજ્ય પડી ભાંગ્યું. સ્મશાનમાં માત્ર તેનાં સ્મરણચિન્હો જ રહ્યાં. મેંક્ટો લોકોના પગ એમને આંખીને જાય છે અને ઐશ્વર્યભર્યા—ઉત્તમ—પ્રાચીન કાલનું લાન કરાવે છે.

રોમન મહારાજ્યના અવસાન પછી કલાને ઇનિદાસ આટલો કેટલીક સતીઓ લગી

જગતમાં અધકાર પ્રવર્તી રહ્યો. જ્યાં ત્યાં ખૂનામરડી અને લોહીની રમતો ચાલી રહ્યાં. કલા વિસારે પડી; બેકાર કલાકારો, ઉનેજન વિના, માત્ર કલાની આંધી પાતળી યાદ મુઠી યુગ્મરી ગયા કલાવિધાનો અને કલાને સ્થાન આપી રહેલાં મંદિરો ધાર્મિક જનનમાં નાંદ થયાં આજે ક્યાંક ક્યાંક માત્ર છાતું ખંડેરો એ અણુશીઘ્યા ઇનિદાસની સાખ પૂરે છે.

અને જગતની એક અપૂર્વ પળે મહાન પેગમર જન્મ્યો. ઇ. સ ની શરૂઆત થઈ અને વર્ષો ગીયાં સદીઓ પછી ઉત્પતિનો સુવર્ણ એશિયામાં ઉગ્યો જ્યારે યુરપમાં નાનાં મોટા રાજ્યો થતાં પડી ભાંગતા ને ફરી થતા ત્યારે હીદ અને એશિયામાં મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધે અહિસાનો અપૂર્વ સંસ્કાર કેમ્પી લેવાને એક્યતાનો મંત્ર આપ્યો.

મધ્યકાલમાં આખા ય જગતમાં જાનની લીસા પુત ઉદ્ભવ્યા પ્રાચીન કલાને શરમાવે એવી કલા તો ન જ જન્મી, પરંતુ તેનું આ બેદુણ અનુકરણ ખુબ થવા લાગ્યું. યુરપના હાલના દેવળો, કિલ્લો, ચિત્રો, હિંદના મંદિરો, મસજિદો, અને રાજમહેલો પ્રાચીન કલાનું ઝોણુંવતુ રૂપરૂપ અનુકરણ છે, પરંતુ ઇસ્વી સન પછીના કાળમાં કલાનાં દ્રષ્ટિબિંદુઓ વધી પડ્યાં. પરિણામે ચિત્રકલા, શિલ્પકલા વિગેરેમાં મોટી (Motte) ઓ પડી ગઈ. ગ્રીક, રોમ, મિસર, બૌદ્ધ, જૈન અને બ્રાહ્મણ-શૈલીઓ જગતના સ્થાપત્યના વિભાગો છે. યુરપનું દેવળ, એશિયાનું બૌદ્ધ મંદિર, ને હિંદનું જૈન મંદિર, સ્થાપત્યની ન વિસરાય એવી કલાની સૌંદર્ય કૃતિ છે. મશહુર મોગલ સામ્રાજ્યની જાહો-જલાલીના ઝંઝાવાતમાં કલાસૃષ્ટિ હિંદમાં ફરીથી તોફાને ચઢી. એશિયાના કારીગરોની વિવિધ કલાશૈલીઓ એકઠી થતાં ફેરેર કલા વિધાનો બધામાં મદુરાનું પ્રાચીન મંદિર, મધ્યકાલિન હિંદના તાજ મહેલ, અને યુરપિય અને ઓગી-

આઈ કલાનું મિત્ર સ્વરૂપદર્શન કરાવતી અનેક ઇમારતો આજની કલાસૃષ્ટિની કલા છે. માત્ર એટલું જ કે આ કલાસૃષ્ટિનું સૌંદર્ય દ્રષ્ટિબિંદુ પહેલાં કરતા મૃદુ છે. ઇ સ પૂર્વે અને પછી કેટલીક સદીના જંગલી કાલમાં કલાસૃષ્ટિ શયનત્થઈ ગઈ હતી. જગતના જ્યોતિર્ધરોએ માનવકલ્યાણનો માર્ગ બતાવતાં જાણેઅજાણે કલાસૃષ્ટિને પુનઃ જીવન પ્રાપ્ત કરવાની તક આપી + અને આ કલાસૃષ્ટિમાં સૌંદર્યની ઉપા એશિયાઈ અને યુરોપિય સામ્રાજ્યોના બાહ્યનામ પ્રક્ટી. માત્ર એટલું જ

યાદ રાખવાની જરૂર છે કે સૌંદર્યની રચનામાં પુનઃ જીવન પામેલી આ કલાસૃષ્ટિ ધાર્મિક સિધ્ધાંતો પર રચાયેલી જીવનપ્રણાલિકામાં ઉછરી અને ઉત્તન થઈ. આજે કલાસૃષ્ટિની મહેનત જીવનને સુશોભિત, શ્રદ્ધાળુ, સંસ્કારી અને લાવનાશાળી રાખી શકે છે. એ કલા સૃષ્ટિને ખૂણે ખૂણે વિસ્તાર પમાડવી એ કેટલું સદ્ભાગ્ય ? અને સૌંદર્યની પ્રક્ટેલી ઉપાને મધ્યાન્હના સૂર્યની રોશની સુધી લઈ જવી એ કલાની કેટલી અપૂર્વ મેવા !

—સંપૂર્ણ—

સૌંદર્યપિપાસા

હું યુગયુગથી ત્હારે દારે ટહેલ નાંખું છું.

સ્નેહમયી ! હું ખ અને દર્દમાં, આશા અને નિરાશામાં, જીવન અને મૃત્યુમાં તારું સ્મરણ બુઝો નથી.

આસોઝવાસમાં હું તારા નામની માળા શુંયું છું અને હૃદયનાં એકાંતિક પ્રદેશમાં તારી છબીની પૂજા કરું છું.

મારા દેહ કરતાં તું નજીક જણાય છે, છતાં સૌન્દર્યમયી ! હું તારું સ્વરૂપ સૌન્દર્ય નિહાળી શક્યો નથી. તારો જુરબો ઉતારી નાંખ, લગ્ન છોડી દે, તારું નખશિખ સૌન્દર્ય નિરખવા દે ! હું તારો અનંતકાળનો પ્રેમી અને પૂજક છું.

બાલકૃષ્ણ ગાંધીરશર્મા

+ “નવચેતન” ના આગલા અંકમાં પ્રકટ થઈ ચૂકેલા મારા “મરાઠ્ઠર ચિત્રકાર વાન્દાઈક” નામક લેખમાં વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવેલા યુરોપના “રેનેસા” (Renaissance) કાળનો ઈશારો આ જગાએ છે;—લેખક.

આનંદ મગાલ

તેનું હૃદય તેણે હૃદયમાં મોકલ્યું
 જેનું હૃદય તેણે તે તરીકે પૂરી કર્યું
 જેનું હૃદય તેણે તેણે તારા આશ્રયમાં
 અરે! તારે માટે હું શું શું ન કરું ?
 પણ તું તે પાપાણુદયી છે!

દાન કરતી સનમતા મેળવતો, ધનનો
 અને સમયનો ઉપયોગ જે કરે નહિ તેને
 શું કહેવું?

તારા દુઃખના ભાગ્યની નીચી 'નમ્રો
 હું ગાન મોકલું. તેને પાપ મનનો મા.

પૃથ્વી ૯. સુકાન.

પ્રેમ અને લગ્ન: એ વિષે કયસર શું કહે છે ?

‘અનુવાદક’ રા. રા. તારાચંદ્ર પે.પટ્ટનાયક અડાલજી

‘જ્યોર્જ’ હર્લવેરટર વાયેરેક સાથેના ઇન્ટરવ્યુમાં માછ કયસર પોતાની બીજી પત્નીની પ્રશંસા કરે છે અને નિખારણ દિગ્ધી પોતાના લગ્નની ચર્ચા કરે છે.

કોઈ પુરૂષ એ સ્ત્રી-એક મૃત્યુ પામેલી અને એક હવતીને ચાહી શકે? આવી રિથિનિર્મા પત્ની સુખી હોઈ શકે? કયસર અને શાહમાદી હરમાઈનના લક્ષ આ બંને પ્રશ્નો ઉપરિગત કરે છે!

ધડીલર માની લઈએ કે વીલીયમ અને હરમાઈન બંને અસાધારણ પ્રકૃતિના છે, માની લઈએ કે બંને ખાનદાન કુળમાં જન્મ્યાં છે, છતાં એટલું તો ખરું જ ને કે હવન અને પ્રેમના મળ સિધ્ધાંતો રાગ કે રંક, અમીર કે ફકીર, ધનાઢ્ય કે બીખારી એ સવ ને માટે સમાન જ હોય છે? આ લેખને મથાળે પુછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર જનસમાજ તરફથી નકારમાં જ મળે-સામાન્ય અનુભવ એમ જ કહે છે, પરંતુ જર્મનીના માછ કયસર વીલીયમ બીજા અને હરમાઈનની અદ્ભૂત પ્રેમકથા એ માન્યતાને ખોટી દર્શાવે છે! જગતમાં અવનવી અફવાઓ ચાલ્યા છતાં સત્ય વાત તો એ છે કે, તેમનાં લગ્નને ચાર વર્ષના વાણાં વાયાં છતાં તેઓ પરમ સુખી જણાય છે-ખરેખર સુખી જ છે!

યુરોપના મહાભારત વિશ્વદ વખતે આખા જગતનું લક્ષ બેગી રહેલા જર્મનીના માછ કયસરને રખડ ગળીને ગાદિનિ મેળવનાર

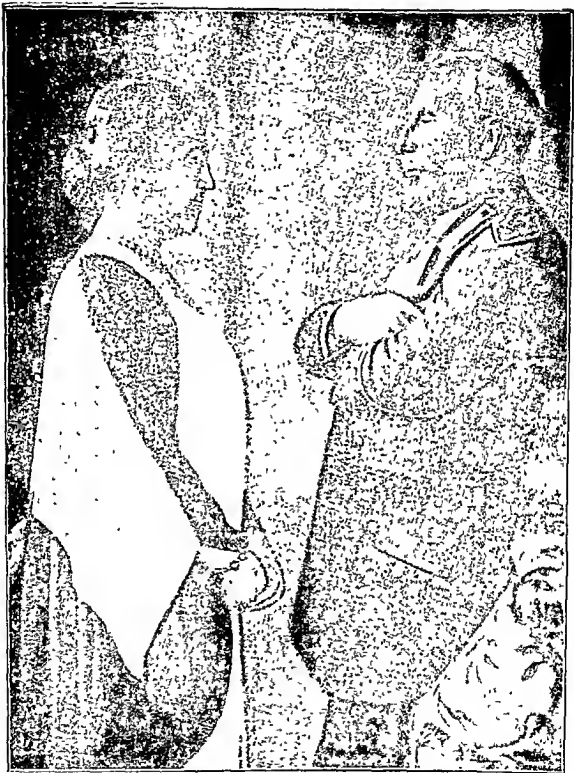
જ્યોર્જ સીલવેરટર વાયેરેક આ વાત જાહેર કરે છે. આ રજા નેમના શબ્દો :-

‘સામ્રાજી એ.ગટા વીક્ટોરીયા-કયસરની પહેલી પત્ની-ના મૃત્યુ પછી લગભગ દોઢ વર્ષે હું હાંદગીમાં પહેલી જ વાર કયસરને તેના ડ્યુ ટસકયુલમમાં મળ્યો. ત્યાં તે એકલો જ નહોતો, પરંતુ અકથ્ય એકાંતની વેદના તેના મુખ ઉપર જણાતી હતી તેની પહેલી પત્નીના મૃત્યુ પછી તરત જ લખાયેલો એક પત્ર મને મળ્યો હતો, જે પત્રમાં એ સમ્રાટે પોતાના ‘અકથનીય શોક’ વિશે ઇશારા કર્યો હતો સદ્ગત સમ્રાજીની યાયા એ આખા ય ડ્રશ્ય ઉપર ફરી વળી હતી. તેના સ્મારક તરીકે તેના નામથી ઝાળખાતા ગુલાબના બગીચા ઉપર તેમજ જે ખંડમાં તેનું મૃત્યુ નીપજ્યું હતું અને જે ખંડમાં તેનું સ્મારક અઘાપિ છે તે ખંડ ઉપર પણ

કુર્નમાં ઇવાયલી શોકજાયા

આમ હોવા છતાં પોતાથી ઉમરમાં ઘણી નાની સ્ત્રી સાથે-ગ્રીન્સ કેરોલેથની વિધવા ગ્રીન્સ હરમાઈન સાથે લગ્ન કર્યોની વાત જણાવીને કયસર જગતને ચકિત કરી મુક્યું છે!

કહેવાય છે કે જે માણસોનું પરણેતર સખી નીવડે એ તેમને ઘણી તાગ ફરી લગ્ન

જર્મનીનો માથ કવચર વીડીતમ બીજે અને તેનો
બીજ ચાલતી પત્ની હસમ ઇ।

કરવાનો પ્રસંગ આવે છે. ક્યસર જણાવે છે કે સદ્ગત સમ્રાજી ઓગળા વીકટોરીઆ, જ્યારે પણ પોતાની દાસીઓ પુનર્જન્ન કરનાર કોઈ વિધવા કે વિધુર તરફ ધૂણાની નજરે જોતી-ત્યારે, આ બાબત ઉપર ચર્ચા કરતી. બાંધા આદમના સરજેલ; અન્ય મનુષ્યો કરતાં રાજકર્તાઓ આ બાબતમાં કોઈ રીતે ભિન્ન પ્રકારના નથી હોતા. કારણ કે સદ્ગત સમ્રાજીના મૃત્યુને પુરાં એ વર્ષે થયાં એટલામાં જ આ નવાં લગ્નની ગોઠવણ થઈ!

હું મારા જર્મન મિત્રોને પુછ્યો, “સાદ વર્ણથી વધારે ઉમરનો માણસ ક્યાં સુધી રાહ જોયા કરે?” તેઓ કંઈ કારણ આપી શકતા નહિ!

દુર્નમાં ક્યસરના મુદ્દમાન તરીકે અર-વાણીયા કરતા વધુ વખત મેં ગાળ્યો. ગૃહસ્થ માત્ર સરળતાથી ચાલતો હતો, પરંતુ એક વગુની જોડ હતી, ગૃહિણીની! દુર્નના એ ઘર ઉપર અકસ્માતે જોઈ જાય જવાઈ હતી એ વરના માત્રિકે જોકજયાથી યેગયો હતો. કોઈ વાતની કોઈ વખતે જ્યારે કોઈ ચર્ચા થાકે અથવા જ્યારે તે પોતાની *Matron* વિશે વાત કરે ત્યારે એ જોડતું વાદળ ઠાણમર વીખરાઈ ગયું હોય તેમ જણાયું.

પ્રગ્નમત

રાતે તે અમારી પામે-હું, મારી પત્ની અને બીજા એ ત્રણ ગૃહસ્થો પામે-એમીને કંઈક વાંચતો. રાજદારી, ધાર્મિક કે વિજ્ઞાનની વાતો કરતા કરતા એ ઠાણમર ધારાવાસ સમા પોતાના એકાંત જીવનનું દુઃખ વિસરી જતો.

આર્થિક મુઝવણ અને રાજદારી કારણોને લીધે તેનાં બાળકો તેને વારંવાર મળી શકતાં નહોતાં. પટવી કુમાર હજી પણ ચેરીંગન નામના નાના ટાપુ ઉપરના ધૂળવાળા ગામગ્રામાં એકાંતમાં રહેતો હતો.

હું લાગણીપ્રધાન માણસ નથી, છતાં વીક્તીયમ બીજાને સંધ્યાકાળે પોતાના દીકરનું દર્દ છૂપાવવાનો વૃથા યત્ન કરતો, સીડીના પગથીયાં ચડીને પોતાના ખંડ તરફ જતો જોતાં કંઈજ સની ઝાંખી થતી. સદ્ગત સમ્રાજીના હૃદયના દુઃખાવાને લીધે ખાસ ક્યસરની આશાથી ગોઠવેલા નાના શા લીકટમાં પણ ઉદારીનતાનો ભાસ થતો હતો. પોતાના સાદા પોશાકમાં પોતાના ઓરડામાથી નીકળીને ખાણા ઉપર આવતો તે આ લીકટમાં ઉતરીને.

તેનાં લગ્ન બાદ થોડા અઠવાડિયા પછી- હું ફરીથી-બીજી વાર વીક્તીયમ બીજાને મળ્યો. એના દેહર બદલાઈ ગયા હતા! પુનઃ હું દુર્નના ગૃહમાં એક અઠવાડિયા સુધી ક્યસરનો મુદ્દમાન બન્યો. ક્યસર બન્યો હતો-દુર્નમાં પુનઃ પ્રકાશ દેશનો હતો, કારણ? કારણ સમ્રાજીની હાજરી!

દેશવટો ભોગવતા ક્યસર ઉપર અર્નેક તહેામતો મુકવામાં જર્મની મશગુલ હતું. તેના પ્રગ્ન કદાચ તેના બુધ્ધપરાજ્ય માટે કામા આપત, પરંતુ તેના બીજા લગ્નને તો પ્રગ્ન સદન ન જ કરી શકે! ઓગળા વીકટો-રીઆના અત્મત્યાગને લીધે તે પ્રગ્નની પૂજ્ય પ્રતિમા બની ચૂકી હતી. તેના કચર ઉપર પુખ્તમાળા ચડાવવા જેટલો દેશાસો લેવા દેવાની પણ તેઓ સાદ ના પાડતા હતા, છતાં પણ એક વખતના પોતાના સમ્રાટને એ પૂજ્ય ઓગળાના મૃત્યુ પછી પણ બીજી પત્ની કરવા દેવામાં જર્મનનો ધર્મલોપ માનતા હતા.

મુખ્યત્વે ત્રીઓ ક્યસરના પુનર્જન્ન તરફ નિરસ્કાર દર્શવતી. દેશવટો પામેલા રાગના લગ્નની વાત નીકળીને અને સૌ મ્હેં મચકોડના. કેટલાક રાજસત્તાક પક્ષોનું આ યુવાન પત્ની તરતું વર્તન કમ્પાશનયુક્ત હતું. હરમાધન ઉપર દુઃખો કર્યો એ તો એક પ્રકારની

દેશન થઈ પડી. એની માનહાની કરનારા બેઠી જતા હતા કે એ એક પ્રાચીન રાજ-કુટુંબની વંશજ છે. યુરોપમાં તેમના મુદ્કનો વિસ્તાર થોડાક સો ચોરસ માઇલમાં છે, તો પણ રૂસની શાહબાદી પૂરાતન રાજકર્તાઓની પંક્તિમાં આવે છે. કેટલાકને તો કપસરની આ ભાષીને ફક્ત પ્રીન્સેસ (શાહબાદી) હર-માઇન તરીકે જ સંબોધવાનું ગમતું, જે કે પ્રશીયના પ્રીન્સ હેનરી-થ્રસરના ભાઈએ-તો લાંબની મીઠાબાની વખતે તેને સમ્રાજી-શહેન-શાહ બાનુ તરીકે જાહેર કરી હતી.

પાટવી કુમાર અને એ કુટુંબના સૌ કોઈ હરમાઇનને શહેનશાહબાનુ તરીકે સ્વીકારે છે. તે પોતે પોતાની સહી નીચે એ માનસ્યક હોદ્દો દર્શાવનારા બે અક્ષરો I. R. મુકે છે અને ન્યાં જાય ત્યાં તેને નામદારબાનુ તરીકે સંબોધવામાં આવે છે.

રાજવંશીઓ પોતાના હોદ્દાનો કદી પણ ભગ કરતા નથી. નેપોલીયન પહેલો અને તેના જેક્સ-કેદબાનાના ઉપરી-વચ્ચે ખૂબ કટ્ટપા થતા તેનું કારણ એ હતું કે સર હસન લોવે શહેનશાદને માત્ર જનરલ બેનાપાર્ટ તરીકે સંબોધવાનો આગ્રહ કરતો હતો. નેપોલીયન ત્રીજાએ અને સમ્રાજી મુજેને પોતાની પદવીઓ છેવટ મુધી રાખી હતી.

મેં આ પ્રશ્ન વિશે વીલોયમ બીજા સાથે નિખાલસભાવે ચર્ચા કરી, તેણે કહ્યું “અમે જર્મન લોકો સ્ત્રીને, તેના પર્તની પદવીથી સંબોધીએ છીએ. જનરલ કે લેફ્ટનન્ટ જનરલ હોદ્દાથી ફારગ થયો હોય તોપણ તે જે સ્ત્રી સાથે પરણે તે સ્ત્રીને ‘હર એક્સેલન્સી’ નામદારબાનુ કહીને સંબોધીએ છીએ. જે કોઈ શહેનશાહ પરણે તો તેની સૌ શહેનશાહ બાનુ બને છે-પછી ભલે ને તે શહેનશાહ કારેગ થયો હોય તોપણ.

‘ગોટા અગત્તદારને અમે એક્સેલન્સી’નો ઇન્કાબ આપીએ છીએ’ અધિકારત્યાગને

લીધે આ ઇન્કાબ ઉપરનો તેનો હક્ક નાશ્વદ થતો નથી. પેનશન પામેલો ‘એક્સેલન્સી’ પરણે તો તેને જે સંબોધનનો અધિકાર હોય તે સંબોધન તેની સ્ત્રીને માટે નકારવાનો કાદબે સ્વખે પણ વિચાર ન થાય.

“અમે રાજાઓને your Majesty ‘ગોટ મેજેસ્ટી’ કહીને સંબોધીએ છીએ; અમે તેમની રાણીઓને પણ-જે તેઓ સરખાં ખાનદાનનાં હોય તો-એ જ માનવતો ઇન્કાબ અર્પણ કરીએ છીએ જે શહેનશાહબાનુ સાથે મારો સંબંધ થયો છે તે હળકા કુળની હોત તો તો તે માત્ર પ્રીન્સેસ હરમાઇન તરીકે જ સંબોધાત, પરંતુ તેનું કુળ બીજા રાજ-કુળો જેટલું જ ઉંચું છે. તેની સદ્ગત બહેન ‘વેમરની ગ્રાંડ ક્વેસ’ હતી.”

મારાથી બોલાઈ જવાયુ :-

‘અમેરીકન લોકોને માટે આવી શ્રેયતા સમજવાનું મુશ્કેલ છે’ અમે હોદ્દાઓને આટલા મહત્ત્વના ગણતા નથી”

શહેનશાહ હસ્યા. “ત્યારે થેડા વર્ષોને માટે ચુંટાયેલા તમારા ગવર્નર જેઓ જીવન પર્વત પોતાના હોદ્દા ચાલુ રાખે છે તેનું કેમ? તમારા કોન્ગ્રેસમેન અને ન્યાયાધીશોનું? શું? અને મી વીલસન જેને મુધ્ધ અગાઉ થેડા વખત પહેલા મારી પસે મોકલવામાં આવ્યો હતો તેના જેવા કર્નલોનું શું?”

કપસર ‘કનલ હાઉસ’ વિશે સ્વયં કરતો હતો.

દેશવટો ભોગવતા રાજાઓ પોતાના ખાસ અધિકારના અવશેષોને સાચવી રાખે છે અને આવા રાજવંશી શણગાર અને સત્તાનાં રમરણો સિવાય તેમની પાસે બીજું રહે છે પણ શું? વળી દેશવટો ભોગવતા રાજવીઓ, વિજયપૂર્વક પાછા ફરવાની આશાનો પણ કદી ત્યાગ કરી શકતા નથી. નેપોલીયન મૃત્યુ પર્વત આશા રાખી રહ્યો

હતો કે એક દિન એવો આવશે કે બ્યારે પોતાને પણ બોલાવવામાં આવશે.

ખંતે પત્ની તરફ સરખો પ્રેમ !

કુર્નગા સંગીતગૃહમાં આજે પણ ઝોગઝા વિક્ટોરીઆનું ખાવધું નજરે પડે છે સદ્ગત સમ્રાજિ જે ખંડમાં મૃત્યુ પામી હતી તે ખંડ એમને એમ અખંડ રહ્યો છે સમ્રાજિ હરમાધન પોતાના દિવાનખાનાથી અને એક નાના શા શયનખંડથી સતોય માની લે છે.

ઝોગઝા વિક્ટોરીઆની આકૃતિ દરેક સ્થળે દેખાય છે. ક્યસરના ટેમલ ઉપર તેમજ હરમાધનના ખંડમાં. સદ્ગતને અર્પણ કરવામાં આવેલો અગીયો ખાસ કાળજીપુલક સજ્જન રાખવામાં આવ્યો છે. ક્યસર પોતે ધણીવાર એ પુષ્પોતે જળ સિંચે છે, અથવા તો નાના શ્રીખગૃહમાં બેસીને પોતાના બૃનકાળના સ્મરણમાં-ઉંડા વિચારમાં ઉતરી પડે છે.

એના જ જેવા માગધના એક બાગને હરમાધનનું નામ અર્પણ કરવામાં આવ્યું છે તેના અને તેનાં બાળકો નાં ગિરો ક્યસરના ખંડની ઝોલ માં અમિત્રાધ્ય કરે છે 'કરવાઈ' ની ચિતરેલી તેજીરંગની તેની જીમીઓ વીલીયમ ના બોજનેશુદ્ધ અને અબ્યાસધરમાં તુલન પ્રકાશ ફેલાવે છે.

મારી પહેલી મુલાકાત પછી ચર વર્ગે છેવટે જમનીમાં હરમાધન વિરૂધ્ધ ચાલતી ઝુબેશ શાંત પડી ગઈ છે. અનિષ્ટ વાતો ફેલાવનારાઓ ગુચ્છવણમાં પડ્યા છે. ધણી પ્રણીયાણી વચ્ચેના કલેશકંકાસના ફેકવામાં આવતા નીંદારૂપી ગપગોળાઓ ખેટા રૂપી છે અને વીલીયમ અને હરમાધનનું વિવાહિત જીવન હર્ષમય અને વિપાદની જરા પણ છાયા વિનાનું સુખમય બન્યું છે.

ઝોગઝા વિક્ટોરીયાને છાંયે કરવાનું કંઈ પણ કરણ મળ્યું નહોતું, કારણ કે ક્યસર પોતાની એ પ્રથમ પત્ની માટે સંપૂર્ણ

પ્રેમ ધરાવતો હતો. એટલે જ પ્રેમ— એટલી જ વફાદારી—તે પોતાની બીજી પત્ની તરફ ધરાવે છે. ખંતે પત્નીનો વિચાર તેના જીવનને ઉન્નત બનાવે છે.

ક્યસરે મને કહ્યું, “થોડા સમય પહેલાં એક પાર્ટીમાં મારા બીજી વખતના લગ્ન વિશે ચર્ચા ચાલી. કેટલાકે તરફણમાં, તો કેટલાકે વિરૂધ્ધમાં મત આપ્યા. એક ગૃહસ્થ આ બધું ધીરજથી સાંભળી રહ્યો હતો તે છેવટે બોલી ઉઠ્યો, “આવી બે સુંદર સ્ત્રીઓનો પ્રેમ જીવી શકનાર ક્યસર કેવો મળતો આદમી હશે?”

હરમાધન અને વિક્ટોરીયા એ ખંતેની ધ્વામીલાંકિતમાં સમાનતા હોવા છતાં એ ખંતે સ્ત્રીઓના જીવનમાં ધણો તફાવત હતો. પતિ અને બાળકો પ્રત્યેના પ્રેમભાવ સિવાય બીજી બાબતોમાં તેઓ એક બીજીથી જૂદી પડે છે.

વિલીયમ બોગનો બે જુદી વ્યક્તિરૂપે માનવો પડે છે. એક વામની સદીનાં પુરૂષ અને બીજી ગપ દુગમાં નિચગતી જાદુન તે મધ્યયુગનો અધ્યાત્મવાદી મઠ શંકે છે તેમ જ પંસમી સદીનો એન્જનીયર પણ બની શકે છે. એના આત્મામાં કુદરતે બંને યુગનું સંમિશ્રણ થોડ્યું છે.

ઝોગઝા વિક્ટોરીયા આદર્શ પત્ની અને સ્નેહાળ માતા હતી હરમાધન પોતાનાં સંતાન અને સંસાર તરફ એટલી જ મમતા ધરાવતી હોવા છતાં યાદુ જમનાની સ્ત્રી છે, કે જેની નજર આખા જગતની પ્રગતિ અને પ્રગતિ તરફ ફરે છે. ઝોગઝા વિક્ટોરીયા ક્યસરના આત્માના એક પક્ષને સંતોષાતી, હરમાધન એ આત્માના બીજા પક્ષને સંતોષે છે

સ્ત્રીઓ માટેના ચાર K

સ્ત્રીઓને માટે માત્ર ત્રણ કામ—Kinder Kirche, અને Kuche અર્થાત હાકરાં, મંદિર અને રમોડું—નિર્મયાં છે એવી ક્યસરની

માન્યતા હોવાનું અજાણત ત્રેને માથે ઓઢવું. આ ટીકાને લીધે જગતમાત્રમાં સ્ત્રીપ્રગતિના શત્રુ તરીકે ક્યસરનું નામ કક્ષિત થાનું. સ્ત્રીઓ પ્રત્યેનું જર્મન વલણ ખતાવવાને માટે આ વાક્યનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો. પરંતુ સ્ત્રીઓના કર્તવ્યની ક્યસરની બ્યાખ્યા વિશાળ હોવા છતાં સત્ર સી હરમાધનની અસંખ્ય પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ તેમા થઈ શકે તેમ નહોતું. ક્યસરના પ્રથમના વલણમાં વર્ગોના વહનથી અને અનુભવથી કેના ફેરફાર થયા હતા તે જોધને હું આશ્ચર્ય અર્પિત બન્યો.

મેં પૂછવાની હિંમત કરી, ‘આપ નામગર હજુ પણ પેલા ૭૫ K ના સિધ્ધાંતમા માનો છો?’

“નાહિ,” તેણે રિમતહાસ્ય કરતા ઉત્તર અપ્યો, ‘મેં એક K વધાર્યો છે અને તે K એટલે Kamerad (Comrade) અર્થાત્ પિત્ર કે સાથી.”

મારી કુનેની છેવટની મુક્તાકાંત વખતે ૧૯૨૬ના ઉનાળામાં આ વાત થઈ હતી જીવનમાં પહેલી જ વખતે આ દેશવટો ભોગવતા સમ્રાટે પોતાના હૃદય ઉપર જાપ પાડનારી બે સ્ત્રીઓ વિષે અને પ્રી-સેસ હરમાધન સાથેના પ્રસંગ વિષે ચર્ચા કરવાનું સ્વીકાર્યું. તેના પ્રેમ અને લગ્નની કથની સ્ત્રી પ્રત્યેના સન્માનની અજબ પ્રતિતિ કરાવે છે!

અમે એ સમ્રાટના અબ્યાસગૃદમાં વાતો કરતા બેઠા હતા એ ખંડમાં તેની રાન્યસત્તા અને તેના બાળપણનાં સ્મરણ્યિન્દો હતાં. તેની માતામહી-રાણી વિક્ટોરીયાએ ચીનરેડી વેટરકસરની ક્યસરની બાધ્યાવસ્થાની છબી ત્યાં લટકતી હતી. ઉપસાવેલા ઘાટ ઉપર ગોઢવેલું પેલું પ્રખ્યાત ઘોડાનું જીવ જોને પોતાની ટેજલ આગળ ખુરશીને બદલે પાપરવાનું ક્યસરને ગહુ ગમે છે તે પણ ત્યાં હતું. એક : ખુલામાં તેના એક પ્રગજને

ભેટ ‘આપેલું’ તુતેનખાસુનના ‘સમયનું’ ઇજીપ્શીયન રાણીનું મસ્તક ડોકીયાં કરતું હતું. એ જ ખંડમાં વીતીયમ પહેલો, ફ્રેડરીક ધી ગ્રેટ અને ક્યસરના માનીતા વડવા ધી ગ્રેટ ધલેકટર-ગ્રેન સમયમાં પ્રશીયા જગતની મહાન સત્તારૂપ થઈ પડ્યું હતું-એ સર્વનાં સ્મરણ્યિન્દો હતાં. એ બધા પકડતાં વધુ આકર્ષક તો એ હતું કે તેના હૃદય ઉપર રાન્ય કરનારી બે સ્ત્રીઓ-ઓગસ્ટા વિક્ટોરીયા અને હરમાધન-ની મોટી છબીઓ ફરેર નજરે પડતી હતી :

ક્યસરની કથા શરૂ થઈ, “નામદાર રહેનગાહયાનુ દર્માધને મારા ચાર K ના સિધ્ધાંતને જરાયર પોતાના જીવનમાં ઉતાર્યા છે. તે વ્હાલસોઈ માતા, અનુપમ ગૃહણી, લવિક ફીલીયન અને અન્નેક સાથી છે. જે પ્રેમને લીધે તેણે મારી પત્નીનું પદ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે પ્રેમે મારા જીવનને નહિ, તોપણ મરી મગજશક્તિને બચાવી છે. ઓગસ્ટા વિક્ટોરીયાના બાવભર્યા સહચારથી ટેવયેલો હું પરાચાર શોકથી લચી પડ્યો હતો-એ શોક મારી પત્ની અને મારા દેશ માટેનો હતો. એકાંતનું દુઃખ અકથ્ય હતું. તેને લીધે મારું હૃદય બેઠું. મને સાક્ષાત નર્કનો જ અનુભવ થતો હવે હરમાધન મારી સાથે છે એટલે પુનઃ મને એક એવો સાથી પ્રાપ્ત થયો છે કે જેની આગળ હું મારું હૃદય ઠાલવી શકું, અને જે મારા મનની વાતો જાણી શકે-મારો સ્વભાવ પારખી શકે.”

ક્યસર એકાએક ઉભો થઈ ગયો અને બારીમાંથી બહાર ડોકીયું કરીને રહાધન નદી, જે કુર્નથી થોડા માધનના અંતરે વહે છે, તે તરફ ઉત્સુકતાથી જોઈ રહ્યો. ધ. સ. ૧૯૧૯-માં જ્યારે તે ડચ બોર્ડરે ઓળંગીને કાઉન્ટ બેન્ડીકનો મહેમાન થયો હતો ત્યારે કાઉન્ટ બેન્ડીકના કિટ્ટાની ‘બારીમાંથી આ નદી જોઈ શકતી હતી.

પોતાની કથા તેણે આગળ ચલાવી, “મારા બીજવારના લગ્ન ઉપર દીકા કરનારાઓ બીયરા શું બાણે કે મારા જીવન ઉપર મૃત્યુ સમુંદ્ર દુઃખકર એકાંત ફરી વળ્યું હતું ! તેઓ મારી લાગણીઓ કેમ બાણી શકે ? ત્રીસત્રીસ વર્ષ સુધી જર્મન શહેનશાહત ઉપર રાજ્ય કરનાર માણસને પોતાની માતૃભૂમિથી વિખુટા પડ્યું પડે એ કેવું દર્દમય લાગે તેનો એ લોકોને ક્યાંથી ખ્યાલ આવે ?”

તે ખંડમાં ફરવા લાગ્યો કથા ચાલુ જ રહી, “નામદાર સદ્ગત સમ્રાટી ઓગષ્ટા વિક્ટોરીયા આદર્શ સ્ત્રી હતી. તેના લોહીના દીપેટીયાં ઉપર મારો, તેના દેશનો અને તેના બાળકોનો અધિકાર હતો. દરેક ધાયલ થયેલા સોદગર તરફ તેનું વાત્સલ્ય ઉજળતું મારા પ્રગ્નજનો તેને જેવી સમાન પૂજતા પરંતુ તેની તળીયત નખળી રહેતી વગેરે સુધી તે arteriosclerosisના દર્દથી પીડાતી હતી. તે મને અમેરેશનજનમાં આવી મળી તે અગાઉ ઘણા સમય પહેલાં—સન ૧૯૧૮ના ઉનાળામાં તેને એ દર્દનો દુમલો થયો હતો.

“સદગત સમ્રાટિને મારા ‘એકસ્ટ્રાડીશન’ (તોહમનદારને એક રાજ્યના તાબામાંથી બીજા રાજ્યને હવાલે કરવાની) ની જગરી બીલચાલને લીધે અત્યંત દુઃખ થયું હતું. હમણાં થોડા વખત અગાઉ તો એક અંગ્રેજ રાજદ્વારી, જેણે ‘કપસરને ફાંસીએ ગણવો’ની યુગ ઉગ્રવી હતી તેણે જ મારા મિત્રના એક ઓગળાંના ડાયગેન આગળ કહ્યું હતું કે ‘હું હમેશાં ક્યસર તરફ માન-વૃત્તિથી જોતો આવ્યો છું. એ ડચ ગ્રંદરથ આશ્રય સાથે પ્રશ્ન મળે, ‘ત્યારે તમે તેને ફાંસીએ ચણવવાનું સૂચન કેમ કરતા હતા ?’ એ અંગ્રેજે જવાબ આપ્યો, ‘લગ્ન માણસ તમે એટલું પણ સમજી શકતા નથી કે એ બધી રાજનીતિ હતી ?’

“તેમનું અગાઉનું વર્તન રાજનીતિને

લીધે હશે, પરંતુ તેથી ઓગષ્ટા વિક્ટોરીયાનું હૃદય લગ્ન બન્યું. પરિણામે તે ‘મૃત્યુ’ પામી, અને મારી - પ્રિય પત્નીરૂપી રત્ન લૂંટાઈ ગયું. એ રાજદ્વારીને કહ્યું ઉપમા આપું ? મારો એકી કાંપ વેળા આઈલમેન જે અત્યાર સુધી પણ મારા પ્રત્યે વફાદાર છે તે જર્મનોએ તેમના અગાઉના અંગ્રેસરોને, અને મને પણ, મિત્ર રાજ્યોને સોંપી દેવાના સુલેહનામા ઉપર સહી કરી હતી તે ખખર વ્યથ્ર અને ઉદાસ બનીને કહેવા આવ્યો હતો ; તે ‘પ્રસંગતુ મને સ્મરણ થાય છે, એ ખખર મારી પત્નીથી છૂપાવવાનો મેં ચલ કયો હતો, પરંતુ એણે તરત મનમાં કહ્યુંના કરી લીધી, અને મારા બહાલા પુત્રોએ મારી બદલીમાં સાન (hostages) તરીકે રહેવાની બહેર મ ગણી કરી હતી તે વાંચવામાં આવતાં જ તે બધી વાત બાણવા પ મી. એ વાંચતા તેનું ‘દૈયુ’ ગારવથી ઉજળ્યું.

“ત્યાર પછી તો તે થોડા જ સમયમાં મૃત્યુ પામી. તેના વિના જીવન મને બોગ્ગ રૂપ થઈ પડ્યું. પ્રભુમાં મને શ્રદ્ધા ન હોત તો હું એ જીવન લ’બાવી ન શકત. મારાં બાળકો દર દર હતાં. તેમને પોતાની—પોતાના કુટુંબની—ઉપાધિ હતી. એ દુઃખ મારે જ સહેવાનું હતું. મેં પ્રભુની પ્રાર્થના કરી કે કંઈક સંભારણું, પ્રભુની કૃપાની કંઈક નિશાની આપ કે જેથી મારો જીવનઆદેશ પૂર્ણ કરવા માટે મને નવું બાળ મળે. એ જ લાગે મારા લખવાના ટેમલ ઉપર પંડેલા એક શાળા ઉપર મારી નજર પડી.

“એ પત્ર સીલેમીયાના એક નાના છોકરા તરફથી આવ્યો હતો. બાળકની સહૃદયતા અને નિર્દોષતાલયાં લાવથી તેણે, એ પત્રમાં મને પંડલી ભારે ખોટ અને મારા એકાંત જીવન માટે દિલભાજી બતાવી હતી. ગમે તે કારણ હોય, પરંતુ એ બાળક ના ખપતી મને યુગ અસર થઈ. સ્વર્ગથી

કંઈ સદેશો મળ્યા હોય તેમ મને લાગ્યું. એક બાળકના હૃદયની લાગણી પોતાના દેશવટે ભોગવતા-શોકથી જવાબદાર સમ્રાટ તરફ ખેંચાય! એમાં જરા ય રોળડીમાક નહોતો-જરા ય યુક્તિપ્રયુક્તિ નહોતી. કાગળ સાદો અને સરળ હતો!

કવિની ભૂલ !

“એ કાગળમા સહી કરનારનું” નામ વાન્યુ-કેરોલેથ. હું કદી પણ એ બાળકને મળ્યો નહોતો. તેના પિતાને, મારા ગાર્ડસ્ પહેરેગીરો-ના એક અમલદારને હું રહેઠાં ઓળખતો હતો.

“ત્યાર પછી તો મહાભારત યુધ્ધના દુઃખના પહોડા મારા ઉપર તુડી પડ્યા એ બાળકની માતા પ્રીન્સેસ હરમાઈનને આજો છતાં સુખમય આજ સ મારા મગજ માં રમ્યા કરતો હતો.

“મારા કેટલાક માણસો, જેઓ પ્રીન્સેસ ને સારી રીતે ઓળખતા હતા, તેઓએ એ પ્રીન્સેસને હું આવવાનું આમંત્રણ આપવાની મને પ્રેરણા કરી એ છોકરાના પત્ની હું એટલો બધો પ્રસન્ન થયો હતો કે મેં તેની માતાને પોતાના બાળકો સાથે અહિં આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું. તેણે પોતાના બાળકો જેઓ શાળામા લખુતા હતા તેઓને લાવવાની ના પાડી, પરંતુ પોતે એ આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો. તેના પગમાં તેણે મારા હુલોચ પ્રત્યે સંપૂર્ણ દીવસોજ દર્શાવી હતી.

ને નજરે પડતાં જ મારા હૃદયમા અવનવી લાગણીઓ ઉદ્ભવી. હું મુગ્ધ બન્યો. તરત જ મને લાગ્યું કે એ મારા જીવનની સહચરી બની શકશે. કવિઓ કહે છે કે ‘વસંત વર્ષમા એક જ વાર આવે છે, તેમ જ પ્રેમ પણ જીવનમાં એક જ વખત પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ કવિ એ કથનમાં ખોટો પડે છે. પ્રેમ જીવન ભરમાં એ વખત પણ થઈ શકે છે. જે માણસને

બીજી વાર પ્રેમ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે તે માણસ ખરેખર ભાગ્યશાળી છે. હું માત્ર મોહના કે દાંષિક પ્રેમની વાત કરતો નથી, પરંતુ આપણા આત્માના તારોને ઝલ્લજલ્લવતા દિવ્ય, સત્ય પ્રેમની વાત કરું છું. તેને જોતાં જ મને લાગ્યું કે સ્વર્ગમાંથી મારે માટે જ એ પ્રેમહત આલેષ છે.

‘મારી પ્રથમ પત્ની તરફ જેવી રીતે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો હતો તેવી જ રીતે કાણ માત્રમાં આ સ્ત્રી તરફ મારો પ્રેમ ઉદ્ભવ્યો. એના દર્શનથી મારું હૃદય ખીસ્યું’ મેં મારી પસંદગી કરી લીધી.”

“પુખ્ત વિચાર પછી મેં” દિગ્મત બીડીને તેના હાથની માગણી કરી આવી સ્ત્રીને જોઈને તેના તરફ આકર્ષીયા વિના કાણ રહે? આવી સ્ત્રીને પોતાની પત્ની બનાવવાની ઇચ્છા કોને ન થાય? પ્રીન્સેસ હરમાઈનનું મન લાગે વખત ટ્યુપચુ થયા ક્યું પોતાના સંતાને પ્રત્યેની મમતા સ્વતંત્રતા મટેની ચાહના, માતૃભૂમિ પ્રત્યેનો પ્રેમ; આ સર્વ તેના નિશ્ચયને ઝગમગાવવા લાગ્યા. ભવિષ્યનો ચિતાર તેની નજરે ચડ્યો.

નીંદાખોરો પોતાના આ કાર્ય તરફ કેવા કટાક્ષ કરશે-કેવા હસશે-કેવી નીંદાઓ ફેલાવશે એ વિચારના ભાવિ લાણકારા તેને વાગવા માંડ્યા.

“નવું દિવસ સંધી એ વિચારપુધ્ધ ચાલ્યું. બહાની રાત્રિની માફક એ દિવસો બહુ લાંબા લાગ્યા. શું ઉત્તર મળશે એ વિચારથી મારા અંતરના તારો ઝલ્લજલ્લ ઉઠતા.

“છેવટે તેણે મારી માગણીનો સ્વીકાર કર્યો. પ્રથમ સુખન અને આર્સીગનના પ્રસંગે મને લાગ્યું કે ઓગળા વિક્ટોરીયાના મૃત્યુ પછી સુખની આ પહેલી જ ધન્ય પળ છે. જે વિનાશક કારમા દિવસે શીઠ માર્શલ હીઝનબર્ગ અને તેના સલાહકારોની સલાહથી, અને તે પણ મારા કુટુંબની પ્રજાસિકા સુજળ, કર્તવ્ય

પાલનના ખ્યાલથી પ્રેરાઈને મેં મારા લશ્કર અને મારા દેશને છેલ્લી સલામ કરી તે દિવસ પછીથી આજ સુધીમાં આજે જ મુખના પ્રથમ દર્શન કરવાનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું મારી સાથે લગ્નથી જોડાવાનો નિશ્ચય કરવામાં હરમાઈને અઝળા હિમ્મત યતાવી હતી । તે નિશ્ચયને લીધે એને પણ મારી માફક દેશવટો ભોગવવો પડ્યો. કેટલેક અંશે તેના સંત નોને પણ દેશવટો લેવો પડ્યો. વાતસલ્યથી એ માતાને જર્મનીમાં અભ્યાસ કરતા પોતાના પુત્રો તરફ અપાત્ર લક્ષ પણ ઓછું કરવું પડ્યું. દુર્નનું મુદ્દરાલય ચલાવવાનું હોવાથી નામદાર સમ્રાટીને સાધારણતામાંની પોતાની ભગીરે તરફ દુર્લભ કરવું પડ્યું હોલ્લેન્ડના હવાપાણી તેને માફક નથી આવતા તેની તત્પ્રીયતને ખાતર તેને જર્મનીના પાણીના ઝરાના શ્યોએ વારંવાર જવું પડે છે

“ખુશી તો એ છે કે તે કદી પણ કંઈ પ્રકારની ફરિયાદ કરતી નથી મારે ખતર તે આત્મભોગ આપે છે એવી લાગણી સરખી પણ મને ન થાય તેની તે કાળજી રાખે છે. પરંતુ એના આત્મભોગ જગરા છે એ આત્મભોગ, મારામાં પ્રેમ અને સન્માન તથા ઉઝા આભારની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે એના સંતાનો તરફ એ વાતસલ્યનો ઝરા વહેવરાવે છે, મારા તરફ એના પ્રેમપિયૂષની ધારા અરબક્ષિત વહે છે. એનો પ્રેમ અનન્ત છે અમારું જીવન સુખી છે-એ જીવન સ્વગ સમું સુખદાયી છે. મેં મનુષ્યો વચ્ચે આવો સપૂર્ણ સંપ સંભવી શકે એવું હું કદી પણ માનતો નહોતો તેનો જગજગમાન જલદ સ્વભાવ મારા અંતીકા સ્વભાવ અને ઇચ્છાસંકતને અનુકૂળ છે.

‘હિતદાસ કે સાહિત્યમાં શ્રદ્ધતાં પણ એનો જોડો મને જડ્યો નથી. અમે ખરે-ખર વિચારમાં અને ઉદ્દેશમાં સદચારી છીએ. એના જીવનના આદર્શો ઉન્નત છે. એને જોતાં

રાણી શોધાય શરણેટ જેવી અદારમી સદીની એક. ૨. જુલું વરીનું મને સ્મરણ થઈ આવે છે.”

“ગ્રાંડ ડયેસ યોફ જેડન-મારાં કાકી-પામે હરમાઈન કે.ઈ કોઈ વાર જતી અને રહેતી તેને પરિણામે, સારા સંસ્કારોનો લાભ તેને મળ્યો. તેનું સદ્ભાગ્ય જ ગણાય-મને પણ મારી દાદી-એમપ્રેસ ઓગસ્ટા-પસેથી સારા સંસ્કારો મળ્યા હતા.”

“સમ્રાટી હરમાઈન જેટલી વિવેકબુદ્ધિ ધરાવનારી બાઈ કોઈ સ્ત્રી જર્મનીમાં હોય એવું મારી જાણમાં નથી. કવિઓ, લેખકો અને કળાકારો સાથે એની મૈત્રી છે એનું પુસ્તકાલય જગતસ્ત છે. જગતમાં એવી થોડી જ સ્ત્રીઓ હશે કે જે આવું પુસ્તકાલય પોતાની પાસે હોવાનો ગર્વ કરી શકે હું માના તેના સુંદર પુસ્તકાલય ઉપરાત પોતાના પહેલી વારના પાત તરફથી વારસામાં મળેલા કિલ્લા સામોરમાં તેની પાસે દુબ્રાખ્ય પુસ્તકોનો મોટો ભંડાર છે.”

જેનરલ ઇન કમાન્ડ

પ્રીન્સ ફેરલેથ-હરમાઈનના પહેલીવારના પતિની છત્રી તેના દિવાનખાનામાં સદ્ગત સમ્રાટીની છત્રીને પડખે જ રાખવામાં આવી છે. વિંધવાને પરણનારા કેટલાક પુરૂષો કરે છે તેમ ન કરતાં મછ ક્યસર પોતાની સ્ત્રીની પોતાના સંસ્મરણો કે સંતાનો તરફની લાવના મટે કદી પણ અણુગમે યતાવતો નથી.

ક્યસરે મને કહ્યું, “હું જાણું છું કે પ્રથમના લગ્નથી પેદા થયેલા સંતાનોનો પ્રથમ જરા ગંભીર થઈ પડે છે. મારા પોતાનાં છોકરાંને હરમાઈન પ્રત્યે ખૂબ લાવ છે અને તેઓ દુર્નમાં વારંવાર અમારી પાસ આવે છે. તેનાં બાળકો પણ મારા પ્રત્યે પ્રેમ રાખે છે. હરમાઈન અને તેના બાળકોના કામ વચ્ચે હું કદી પણ માથું મારતો નથી ઉત્તરો હું તો તેઓ પોતે મારી પામે આવે તે સિવાય તેમનાથી દૂર જ રહું છું.” —અપૂર્ણ—

મરે છે હાથ ! છુલ્લુલ ! તું કહે આ શુભ પરે શાને ?
 મધુ આ છંદગી પારી નિવારે શુભ પરે શાને ?
 ચડી છે ચાર દીપાં રંગની તુજને ખુમારી શું ?
 ડિંવા સૌન્દર્યની પાસા ! ઉઠે લાગી ખીમારી શું ?
 હૃદય ચીરાય કંટકથી, અને ત્યાંથી ઉઠે રક્ત,
 નહું તું વિશ્વમાં ફરી રહ્યો છે પ્રેમનું શવન.
 મરીને છંદગી તું ગીર ચાહે શવવાને શું ?
 સદા મે પ્રેમને ચાહે કહે તુ પોષવાને શું ?
 મરે છે શુભ પરે શું છંદગી કર્યાન કરવાને ?
 હમે તો કંટકા ઉઠે મરે તું પ્રેમ કરવાને.
 તું નનો પ્રેમી ને તારી જગતમા એ જાતે પારી ;
 અનેરો દરદરમરતીમાં ખીએ તું પ્રેમની પાલી.
 હજી તું છંદગી છજ્યો શું આવીને જગતમાં ત્યાં !
 તને ત્યાં પ્રેમનો ચટકો શુભે દસતાં લગાડ્યો કાં ?
 શું તારી છંદગી ને તે વળી રંગાય છે પ્રેમે !
 અજળ તો એ કે શુભ ખંખી મહી પૂગાય છે પ્રેમે !
 શુભને શું ખજર કે પાંખડી ચિકમે સવારે કાં ?
 હૃદય ત્રાકળ ચધ વહી જાય છે કાષ્ઠના આંસુમાં.
 જગતને શુભ અને છુલ્લુલ નવા મંત્રો જાણાવે છે,
 રહસ્યો પ્રેમનાં નિજ છંદગીથી એ જાણાવે છે.
 જરા જેવું રહ્યું તુજ ઉર ને મહી પ્રેમચટકા છે,
 શ્રી લીલા બ્રહ્મની કે ફલમાં જંદુલ લટકા છે !
 અજબ આ નાનું ખંખીકું અને સૌન્દર્યનું આહુક !
 ક્યાંની છંદગી એની ! ક્યાંનો એ જ. ઉપાસક !

બાણુવાઃ જ્યેષ્ઠ

સમાહક: રા. રા. "ત્રિલોચન"

દીવાળી કે હાણી?

નાત લના દિવસો બર્જિનમાં વિચિત્ર નીવડયા. એ અઠવાડિયામાં એક માનવ માર્યો ગયો, છને છત્રેણું ઇન્દ્ર યજ્ઞ અને ૪૬૩ પાયલ થયા. વધારે માણુસો દારૂખાનુ વછોડતાં દારૂ ગયાં; કેટલાંક અમયા લડી પડ્યાં, કેટલાક શરાણસોખીનોએ ચક્રચૂર બનીને રીવાલ્વરોના બદાર કર્યા જેના પરિણામે એક માર્યો ગયો.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ !

રમાનીયાના પ્રવાસ દરમ્યાન હિંદના કવિચર નગેર ત્યાની સુધરેશી પ્રભને ભ્રતુભાવના બોધ પાઠ બાણુવતા હતા એક તરફ તેમનું બાપણ નદીના પ્રવાહ પેઠે વહેતું હતું ન્યારે બીજી બાજુ ગોરી પ્રભ શિષ્ટાચારને વશ બની કવિને હસ્તચુબનો અર્પતી હતી. છેકેશી વારો એક ભક્તિભાવશાળી કેમલાગીનો આવ્યો. તે નાચી નમીને ચુબન લ્યે છે ત્ય્મં રનિબાણુના સુખમાથી રાખડે નીકળ્યા કે 'તેટલા માટે, મારા બધુઓ અને બહેનો! આપણા જેવા ન રિશ્તના અન્ય મત્વ માનવોના લોહીથી આપણા હાથ રંગવા જોઈએ નહિ" એ રાખડે બોલ્યું રલા; પેકી યુવતિ ચુબન લઇને પછી ફરી અને તરત ન સબામાં બચકર ધ્વનિ ગ્રુછ હડયો: "પાયલ! કવિના હાથ લોહીવાળા." અને એ બમ પાટનાર પણ એક અળગા દત્તી આખી સબાની દૃષ્ટિ કવિના હાથ પર પહોંચી વળી અને આગળના ભાગમાંથી સખ્યાબધ રમાયો એ 'લોહીના ડાથ' તરફ ફેંકાયા. તરત ન બીજે

અત્રાજ આવ્યો "એ લોહીના ડાથ તો દેવી નિરાની છે; એ ચમત્કાર છે" આ ગેબી દૃશ્ય નિમિષ માત્રમાં પૂઠ થયુ, કવિએ પોતાના હાથ તરફ જોયું અને તરત ન બુલદ નાદે બાણુની દીધું કે 'છેકી લલનાએ પોતાના હોઠને ખૂબ ન લાલ દેખાડવા પ્રવાહી લગાડેલ તેની માસ રાખડેને ગેબી ટેકો આપતી એ અનબ એ ધાણીઓ હતી"!! (હસાહસ)

વાયરલેસ ટેલીફોન

સુબળથી પુના સુધી ટેલીફોનનો વહેવાર આજુ થતાં ત્યાંની પ્રભ હર્ષદેથી થયેકી. અમેરિકામાં તો એ એક માસુકી બાબત મણાય છે. એ દેવ બુદ્ધિમાં અભયળીઓની પરપરા ચાલી રહી છે હમણા ન ઇચ્છદ અને અમેરિકા વચ્ચે બીનતારી ટેલીફોનનો વહેવાર શરૂ થયો છે. જે સફળતા મળી છે તેનાથી ગોરી પ્રભને ખૂબ સંતોષ મળ્યો છે અને એ બંને દેશોનાં પરમણાંઓ વચ્ચે પણ એ વહેવાર આજુ થવા માંડયો છે. ઇંગ્લંડ અને આસ્ટ્રેલિયા વચ્ચે પણ વાયરલેસ સદેશા શરૂ થયા છે લંડન અને ન્યુયોર્ક વચ્ચે ૩૩૦૦ માઇલનું અંતર છે અને આઠલાટિક મહાસાગર પથરાયેલો છે. રેકીયોનાં પરાક્રમે તો ચમત્કાર જેવાં ન છે બીનતારા સદેશા કરતાં ય બીનતારી વાતચીત સમગ્ર માનવભૂતને બહુ હયયેગી યજ્ઞ પડશે.

શ્રુદ્ધિ ચોગીને અમેરિકામાં માન

સ્વામી વિવેકાનંદ અને રામતીર્થ અમેરિકામાં જઈને આર્ષાવર્ણની સમૃતિ માટે ત્યાંની પ્રભને

સન્માનવાળી બનાવી રાકયા હતા અને મ્રમ પણ તેમના તરફ પૂર્ણ મન ધરાવતી હતી, છતાં ય સરકાર તેમને અપનાવવા જેટલી હદાર યત્ન ન હતી. હમણાં સ્વામી ચોગાનંદ અમેરિકા જઈ પહોંચ્યા છે જેને પ્રમુખ કુપીને સરકારી મુદ્દાકાન આપી છે અને આખી દુનિયાની શાંતિ અધ્યાત્મવાદમાં જ સમાવેલી છે તે કબુલ કર્યું હતું. અસહકારનું એક ચોક્કસ પરિણામ એ તો જરૂર આવ્યું છે કે બીજા મુલકોમાં દ્વિદંત્ર માન ગયવા લાગ્યું છે અને હિંદીઓને પશુચરૂ ગૃહનાગી મ્રમ આપણને મનુષ્ય ગણવા લાગી છે. દિલી નામા જે સ્વતંત્રતાને સ્વમાનની લાગણી ફાટી નીકળી છે તે અસહયોગને લીધે જ.

વિષભક્ષી પાન !!

ઘોડા માસ ઉપર કોઈ એક ફરીરે કાન્સમાં તેમજ ખીવાના અને સીસાંને ધગધગતો રસ મો માં નાંખવાના ચમત્કારિક પ્રયોગો કરીને ત્યાની રંગીથી મ્રમને મતમુલ્ય કરી હતી એ સુધરેલી મ્રમ મંત્ર-જાતરમાં તો રાની પાંને ? એટલે રોહટરોએ એના મળીને એ પ્રયોગો કરાવેલા. હમણાં પણ 'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા'ના એવા એક વિષભક્ષી સભ્યે ચર્ચા કરી છે, જે એક હિંદુ યોગી હોવાનું કહેવાય છે. એ અગરચોદરી ચોબી પાણી ગળી નવ છે, ખીચા ગળે ઉવારી નવ છે, કચ્ચના કકડા ખાવ છે અને ઉપરાંત જાતદ નાઈટીક એસિડ પાણી મચાવે પી નવ છે !! મુંબઈમાં આ પ્રયોગો પણ રોહટરોએ ધરના તેમજ આપીને કરાવેલા એમ ખાતરી મળે છે ! મીસોબાઈને તો કૃષ્ણ ભગવાન ગુટેલા, પણ આ યોગીને ક્યો ભગવાન પ્રસન્ન થયો હતો ? આ તે બકિતવું પરિણામ કે રક્તિવું ?

ધર્મ ત્યાં ધતિંગ !

દરેક સમ્રાટ કે મનપચારેના આઘ સ્થાપક તો જુદો તો શું જ હોય છે, પણ પાછળથી

તેમાં અધર્મના પેસવાથી ધુતારાઓ ફાટી નવ છે ! આ રસ્તુ સાંપનકાલીન દરેક પંથમાં જોવામાં આવે છે. વિયોરોટ્ટીકવ ચોસાવટી કે જેમાં સુધરેલી ને બેવાન સમાજ દોષ છે તેમાં પાનુ ધર્મને નામે ધતિંગ ચાલે છે સુવાચાર અને ઐહિનાસચળુ રાવ નામના રાખોએ એક નિવૃત્ત સરકારી સભ્યને મારી નાખવાથી તેમના પર કામ ચાલે છે એ દિ રાને જ સ્ત્રીઓને ફસાવવા એવી ગપ અવાળી કે તેને જુદા ભગવાન શાશાનુ દર્શન આપે છે અને ના ! રૂંદે છે ! વળી એ સમ્રાટના આઘ સ્થાપક સ્વપચ મટમ બંદેરેટરકી પણ વાતો કરવા આવે છે ' એ બધાની સાબીની તરીકે લેડબીટર જેઠા એ મળતા એક વડા પાંદરી છે તેના લખેલા પત્રો બતાવ્યા કોર એ પત્રો પાંદરીને બનાવવા મનાવરી હોવાનું જાહેર કર્યું છે અધર્મના દિદંત્ર કોણ મળે શું ય કરશે ?

નવા મહુની શોધ

બને બાવલાની રાખદત વખતે પૂરી, શુક, બુધ, ગુરુ અને રાશી અટલા મહેને સુધમંડળ ના સાપીઆ નજીયામાં આવના શોધબોળ અને નિરીક્ષણના સાધનો વધતા ગયાં તેમ તેમ નહીન મેરે સુરમંદફિજા કરતા જેખાના ગયા. અમ સર્વન નારાયણી ધણા જ દૂર દૂર ભમનુ કરતા યુગ્નસ અને મેપચુનની શોધ યજ. ઘોડાં ચર્ચા ઉપર અદ્રમંદુમા એકાદ મીનીટને તફાવત ચમાથી વ્યોમગ સોમાને ગકા આવેલી કે પૂરીની નજીકમાં કોઈ મકની દસ્તી છે ખરી કુરતના કાયસમાં ભગ કરનારો એ ચોર આખરે પકડાયો છે ! એકને અવરોધનાર એ જ હતો એ જો કે નિંદન થયું નથી, પણ પૂરીને નવો પાટોશી તો જરૂર છતો થયો છે

એ શોધ કરનાર સ્પેનિશ ખજોળવેતા મ્દનોદર સોલા (Sebar Jose Comany Solr) છે. બર્સિલોનાની રીજીડાળિય વેપચાળા (Tributary

Observatory) ને એ ડીરેક્ટર છે તા ૧૦મી નેણે બીજી રાત્રે પણ એ બહુબંધનો મોડો ફોટો
 બનેવારના રાત્રિએ તે આકાશમાં ફેડાફેડ નહિ અને હરેક હીલવાય ખાંકાઈમાં તપાસતાં
 અને સહેલસપાટા કાઢી વ્યક્તિ તુ ક્ષાનપૂર્વક ખતા યદ કે “ત-અક ન્હાનો (ઉલમટાઈ)
 નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હોય એકાએક તેનું મ્યાન લગભગ મંગળના જેટલા-૪૦૦૦૦૦૦ માઈલ-અંતરે
 ઝપાટામેર પસાર થતી એક આકૃતિ (Body) પૃથ્વીની નજીકમા થઈને પસાર થનારો ગ્રહ
 તરફ જોવાયું! આવી ઉદામ ગતિ તેણે કદી Planet છે.
 આકાશગામી ગ્રહો કે ઉપગ્રહોની દીડી નહોતી અને આ ઉલમટાઈ ૧૮૯૮માં હીડલર્ગર્મનો ‘ગુલ્ફે
 તેથી જ ધારી લીધું કે એ તો પૃથ્વીસ્ય બાઈ ચોધલા હંગેરીયા ન-નો Hungaria Category
 ધૂમકેતુનો કાંઈ આકાશસ્ય ન-નો નામેરી નહોતો! છે ખૂબી એ છે કે અવા નાના નાના ગ્રહોની
 આમ મીઠો મોલાતું અંતકાણ કંઈ અનુમાન શોધ સ્પેઈનમાં જ થઈ છે અને તે પણ ટીગી
 કમ્તું હતું; પણ દ્રષ્ટિ તે અનુમાન કબુલ રાખતી ડામે વેધશાળામા! ત્યાંની આ પાચમી શોધ છે!
 નહોતી. (Comet કે Planet) એ નગરી કવા —સંપૂર્ણ—

રનેહ અને હું

(અંગ્રેજી પરથી)

—હરિગીત—

જો રનેહ એ સુન્દર સુમન ગુલાબ ફર કદી હને,
 વળગેલું એને લીડું મનહર પાંદડું હું કદી હને,
 તો વ્યતિત થાને એક સથે જીવનો અમ ઉભયનાં,
 રતુ રમીલી માલો કે નોકાન કેરા સમયમાં

કદી અતીવ સુખકર ગ્રીનલ નિપિતે ઝૂલત ઉડા પ્રેમથી,
 કદી રંગ કેમલ કુસુમ કુંજે વસત ગીદાઃ મેહથી,
 મધુ આલના અનુભવ મહો કે દુઃખના કદુ સ્પર્શમાં,
 અન્યેન્ય રહેને સમગ્રે કે! પ્રેમના ઉત્કર્ષમાં.

“સ્નેહી”

આજનું તુર્કસ્તાન

મળ લેખક

શ્રીયુત ઈંદુ. એમ દાસ

અનુવાદક

૨. યુનીભાર્ગ ધ. પટેલ

ગાંધી ચુરતકા કમાલપાસા

આજકાલ તુર્કસ્તાનમાં ઘણા મેટા ફેરફારો થઈ રહ્યા છે સંભવ છે કે આ આઘાતની સામે મળ્યાગત પણ થા ને દેશમાં મળસો ધર્મીયતા અને નફેમમાં ફાળી રહ્યા છે; ને દેશમાં મળ્યાગત થતાં વાર લાગે નહિ; અને પાશ્ચાત્ય ધર્મીયતાને ફરીથી ગાળી કાઢી મુખમાં આવે. ભૂતકળના આવી નતના દાખલાઓ ઘણા છે. ઇંગ્લેન્ડના આર્લ્સ પહેલાના પછી એકીવર કે મલેલતું રાજ્ય આવી નતનો ન દાખલો છે. ફ્રાન્સ દેશને વિગ્રવ પણ એવી જ સાક્ષી પૂરે છે. તુર્કસ્તાનમાં પણ એમ બનવા પામે તો તેમાં આર્લ્સ પાગવા જેવું નથી. પણ એ વાત તો ચોક્કસ છે કે હવે લોકો જૂની ઘરડ પસંદ કરશે નહિ તેઓ મંત્રીય રાજ્યના કાયદાઓ સમજી ગયા છે.

આજના તુર્કસ્તાનમાં બાકી ધડનાર મુસ્લિમ કમાલ પાસા છે એ પણ એક મનુષ્ય હોઈ પૂર્ણતા ને પામ્યા નહિ હોય તે શૈનિક હોઈ, દેશને આગળ વધારવાની લાગણીઓ રાજનીતિ પુરૂષ છે, તેને પણ પોતાના દેશમાં વિશેષીઓ તેમજ મિત્રો છે. તેના વિશેષીઓ એમ બતાવી રહ્યા

છે કે કમલ પાસા તુર્કસ્તાનને હથે રસ્તે ફેરી મોટા ખાડામાં નાખી દેવા માગે છે. ફરેક રાજ નીતિ પુરૂષને આમ જ બન છે.

જ્યારે તુર્કસ્તાનમાં ફેરીયાથી ફાનરહાની નોખા જતો હોય, ત્યારે તુર્કમાં બમુનિ વિચેના થી સ્વદેશ આવતા મેટાક તુર્કી વિદ્યાર્થીઓ સાથે મારે વર્લ્ડ.પ થયો તેઓએ પરદેશમાં અભ્યાસ કર્યો હોય, અને તેમને ઘણું હદાર શિક્ષણ મળ્યું હતું. વાતમાં અને વાતમાં તુર્કસ્તાનના હાલના સુધારાઓ વિષે ચતુર્થીત નીચી તેઓ કમાલ પાસાના વક્ત્રના લાગ્યા. તેઓએ કમાલ પાસાના આજના સુધારાઓને સંપૂર્ણ ટેકો આપ્યો; અને કહ્યું કે આના સુધારા સિવાય દેશ આગળ વધી જ ન સકે. તુર્કસ્તાનને ફરીથી ગાંધી ઉપર બેસાડનાનું અરાધ્ય છે, કારણ કે આજની મંત્રીય સરકાર લોકોને તેમના આર્થિક હિતોથી નમન કરી નથી છે.

બતગજમાં થયેલી લડાઈઓ અને અંધારુથી ના પરિણામે આજના તુર્કસ્તાનમાં નળી, ગયા છે કે તેમને 'કહેવાતે' ધર્મ એ જ હિંદીતુ લક્ષ્ય નથી અવનવિમલમાં ટંકી રહેવાં માટે, વિજ્ઞાન

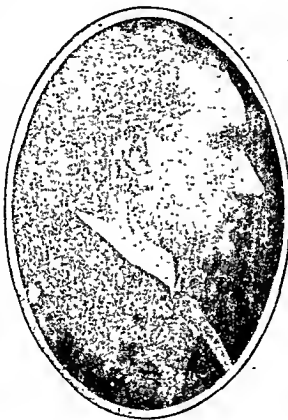
અને બીજી બધી બાબતમાં યુરોપથી ચડી ન શકાય તો, તેમણે હરિકાશમાં ટકવા માટે તેમની બરોબરી કરે જ છુટકો કમાલપારાના પહેલા, તુર્કિસ્તાનમાં ખસીકું રાખ્યું હતું. તેના હાથમાં ધર્મ તેમજ રાજસત્તા હતી. આથી દેશ આગળ વધી રાકે ન હતો. ગઈલડાઈમાં ખીલાફતના બચાવ માટે હિંદી મુસલમાનો અને હિંદીઓએ બનવું કર્યું. પણ

તુર્કિસ્તાનના નવા પદો, બેથુ' કે ખસીકું ને ગાંધી ઉપર રાખવાથી દેશમાં બેધતા સુધારા થઈ શકશે નહિ. અને તેથી તેને પદ બ્રહ્મ કરી દેશનિકાલ કરવા માં આવ્યો. હિંદી મુસલમાન વર્ગને આથી ધણ લાગી આવેલું, પણ તેમને કયા ખગર છે કે તુર્કિસ્તાન ને આગળ વધવું હતું, અને તેની પ્રગતિના માર્ગ માં ખીલાફત આટે આવવું હતું આથી એ સ્વાભાવિક છે કે પદદેશનિવાસી મુસલમાન વર્ગના ધુની વિચારને સમત થયા સિવાય નવા તુર્કિસ્તાને

પોતાનો માર્ગ લઈ લીધો. હાલ પદબ્રહ્મ વચેદ, ખસીકું મદમદ અળદુલ મેદજદ હફેઝી, અને તેના બધા સગા વ્હાલાને દેશ છોડવો પડ્યો. કારણ કે મુસલમાન સરકાર, આ લોકોની દેશ વિરોધ અળવળ-ખસીકુંને મારીએ બેસાડવાની ને માન આપી રાખે નહિ. મારા તુર્ક મિત્રોએ વાતમાં અને વાતમાં કુંડું કે હાલ ખસીકું ધણે જ લોભી, કુદ્દ અમે વ્યભિચારી માણસ હતો.

આવારે હાલ તુર્કિસ્તાનમાંથી ફેઝ ટાપીને-કુની રાની ટાપી-પણ રજા આપી દેવામાં આવી છે.

કારણ કે હાલ મુલતાનને વફાદારી બતાવનાર આ એક નિશાન ગણાય છે. મારા મિત્રોએ કહ્યું કે ફેઝ ટાપીને કહાડી નાખવામાં ફક્ત રાજકીય હેતુ સમાયેલો નથી, પણ એમાં નૈતિક હેતુ પણ સમાયેલો છે. ફેઝ ટાપી સારી નથી, અને વળી ધર્મોધતાના યુના જમાનામાં જે વસ્તુને પ્રાણ કમામાં આવી હોય તે વસ્તુને આજના

સુરતકા કમાલપારા બાંધ પોપાકમાં

નવા જમાનામાં પણ તેટલી જ ધર્મોધતાથી વળગી રહેવામાં આવે એ સહન થઈ શકે એવું નથી. આથી માણસોમાં નવીન વિચારો કરવાની શક્તિ ધરાઈ જાય નથી વસ્તુઓ બળીને તેમાં બહારી હાલ નવીનતાને પસંદ કરના મનુષ્યોને પહેર વેશની બાબતમાં નવીનતાને દાખવ કરવી જોઈએ સુરતકા કમાલપારા એ ફેઝને બદલે યુરોપીઅન શોળ ટાપી દાખલ કરી; અને લોકોએ તેને એકદમ સ્વીકારી લીધી.

આવું રહસ્ય એ જ છે કે સુરતકા કમાલ પારા તુર્કિસ્તાનને ખીન આગળ વધેલા યુરોપીઅન દેશો સાથે બીજી બાબતની જેમ પહેર વેશમાં પણ સાથે કરી દેવા માગે છે બીજોએ જુરખા કાઢી નાખ્યા છે. આજ કોનસ્ટેન્ટીનોપલમાં યુરોપીઅન પહેરવેશ જ બાળી શકાય છે. કેટલાક આથી ભય પામી ગયા છે, કે જો આવી પરિસ્થિતિ રહેશે તો તુર્કિસ્તાન પોતાનું વ્યક્તિત્વ ખોઈ બેસશે; અને યુરોપની ફેરવવું શુભાં બની જશે. તુર્કિસ્તાને

આમ કરતું સારું છે કે ખોટું એ મત આપ્યું વિચારવાનો નથી; તોપણ એટલું તો કહી શકાય કે આ બાદ ફેરફાર મળના આંતરિક જીવનમાં પણ ફેરફાર કરી રહ્યો હશે. પહેરવેશની બાબતમાં પણી ઝડપથી ફેરફાર થઈ રહ્યો છે. સ્ત્રીઓ પુરખા સ્ત્રીય છુરથી હરીફરી રાકે છે; અને તેઓ નતે

તુર્કીના સુધારમાં તેમજ કેળવણીમાં રંગ લેનાર
ખસિલ અલીમ ખાનમ

દુકાનનું પણ કામકાજ કરે છે. ફેરફાર દુકાનોમાં તો ટાઇપીસ્ટ તરીકેનું અને વેચવાનું કામ શ્રીવર્ષ કરી રહ્યો છે. સ્ત્રીઓને જાનાનામાં પુરી રાખી એ એક ખરેખર જીવન છે. હજી કૉનસ્ટેન્ટીનોપલ માં વાળ કપાતી નાખવાની પદ્ધતિ સ્ત્રીઓમાં ઘણી દાખલ થઈ નથી; અને ઘણી જીવાન સ્ત્રીઓ માથે લાંબા અને મુંઢર વાળ ધણી આકર્ષક રીતે હોળાવી બાંધી લે છે. હજી એકીવાળાં પગરખાં અને હાથમાં આમડાની નાની હાથથેલી રાખે છે. આમ પહેરવેશમાં એકદમ ફેરફાર થયો છે; અને ને બીજી વાર આ વર્ગને ફરીથી જતાના અને છુરખામાં દાખલ કરવામાં આવે તો ખતીત તેઓ તે સાથે

પોતાનો વાવો ઉઠાવે; અને તેમ કરવા કબુલ થાય નહિ.

તુર્કસ્તાનના મધ્ય ભાગમાં હજી આ નવા પવને પ્રવેશ કર્યો નથી ત્યાં સ્ત્રીઓ હજી જીવાન બખતનો મચલિત ધાવેરો, ઓઠાડું અને બુખો રાખી રહી છે; તોપણ પુરખવગે કોટ અને ચાશ્વચ્ચો દાખલ કરી દીધા છે. વળી આવા પ્રદેશમાં હજી એવા ફેરફાર થે ધર્મજનની માગરો મળી આવે; અને તેઓ એમ જ કહે “કે આમ બુરખાજીન પહેરવેશ પહેરવો એ ‘અધાર્મિક’ છે. પણ વખત જતાં સધળે ઠેકાણે આ નવો પવન પ્રવેશ કરશે જ.

નવી મંજરીય સરકારે જાહેર કબુલ છે કે રાજકાજમાં ધર્મને કરી લેવાદેવા નથી જો સૌને મને તે ધર્મ તે પાળે. તુર્કસ્તાનમાં એકલા મુસલમાનોની વરતી નથી, પણ તેમાં યાહુદીઓ અને ખ્રિસ્તીઓ તરો છે. અને ને આ બધાને એક મળ બનાવવી હોય તો ‘તુર્કસ્તાન પહેલું અને ઈસ્લામ પછી’ એવો ઉદ્દેશ રાખ્યે જ છુટકો. દરેક ધર્મના માણસોને સરખો ન્યાય મળે એવા હેતુથી ગયા ફેલુઆરી માસમાં જ નવા કાયદાઓ ઘડાયા છે. આથી તુર્કસ્તાનની સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય સ્થિતિમાં સુધારો થશે. ને ધર્મને સુખ્ય બાબત ગણી કાયદાઓ ઘડવામાં આવે તો તેમાં જીવન થવાનો સંજવ છે. તેમજ ને દરેક ધર્મના માણસો માટે જીવન જીવન કાયદાઓ ઘડવામાં આવે તો મળના એકત્વમાં વિશેષ પડે. નાની કોમોને મળના એકત્વમાં લઈ લેવામાં આવે છે; અને આમ હિંદની માફક તુર્કસ્તાનમાં કોમી મતના ઝેરને પ્રસરવા દેવામાં આવતું નથી.

જીવાન બખતની મદ્રેસા અને નિશાળોને રૂબરૂ આપવામાં આવી છે; કારણ કે આ નિશાળો દ્વારા દેશમાં ઉલટું વધારે ધર્મોપપલ્લું, વધેમી પણ અને અજ્ઞાનપણું દાખલ થતું તેમને બદલે નવી સરકારે, માધ્યમિક શાળાઓ ઉઘાડવા

માંડી છે. માર્શ્યમિક શાળાઓનો પાલુ ખર્ચાબરત કંવામાં આવ્યો છે પુરતા શિક્ષકોના અભાવે કેળવણીનો પ્રચાર થયો નથી તેથી પહેલાં શિક્ષકો કેળવણી છે ગામડામાં જ્યાં ખેડૂતને પોતાના પરિવારની મદદની જરૂર રહે છે; ત્યાં અઠવાડીએ બેથી ત્રણ દિવસની નિરાજ રાખવામાં આવે છે.

આ બધાથી એક મોટો ફેન્ડાર એ થઈ રહ્યો છે કે તુર્ક બાધાની દલીલી ફેરવી નેનો બદલે રોમન દલીલી દાખલ કરવાની ચળવળ ચાલી રહી છે છાપખાનામાં ખાસ કરીને પૂર્વના પ્રદેશોની બાવાઓ છણી મુશ્કેલીઓ આપે છે; એથી તુર્કિસ્તાનના કેળવણીખાતાના વડાએ હુમલા આ બાળતમાં એક કમિટિ નીમી છે; અને "The Republic" નામના એક રોજીદા પત્રે તેો આવ્યાર પહેલાં તુર્કિયાધાની ચોપડીઓ રોમન દલીલીમાં છાપવી સર પણ વરી દીધી છે જે આ ફેન્ડાર થશે તેો મનુષ્યજનમાં નહિ બનેલો એવો એક મોટો ફેન્ડાર તુર્કિસ્તાન કરી બગાવશે.

નહેર બાધકામ, રસ્તા વિગે માં કૌનસ્ટાંટીનો પલ ઘણું પાછળ છે આખા શહેરમાં મદદી અને ખાદા પડી ગયેલી સડકો નજરે પડે છે. આમાં મહું પછી ભરાઈ રહેવાથી દુર્ગંધ માતું વાતાવરણ માલુમ પડે છે. બાસફોરસની સામુદ્રધુની અને બીજાં કુદરતી સૌંદર્ય સિવાય આ શહેરમાં બીજાં કંઈ જોવા જેવું નથી. મોટા અને આકર્ષક ધુમટવાળી જુની મસ્જિદોની આનુષાન્તુ તુરી ગયેલાં ધરો આવી રહ્યા છે આ શહેરની આવી સ્થિતિ

થઈ પડવાનું કારણ એ છે કે હવે નવી મંજરીય સકાર નાજવાનો નફો તેના યોગોરામાં લઈ ગયેલ છે. જળી લડ ઇના ધણો પૈસો ખરચાઈ જવાથી દાલનો મનર પાને એવું બચત નાણું નથી કે જેમથી તે સુદર બાંધવાનો કરી શકે.

બેનીની પણ દુઃખ સ્થિતિ છે યુરોપમાં આવેલા તુર્કિસ્તાનમાં મજ એકાશમાં માર્બનરમાં પડતર જમીનના સંખ્યામધ દુકડાઓ દેખાઈ આવે કે આ દેશમાં બેટુતોની સંખ્યા બોણી છે અને તેથી જમીન ખેડાયા સિવાયની અને હમાગથી બંધુર રહેવી દેખાઈ આવે છે. એશિયા માઈનર કે મોટા ભાગ હજીજ પ્રદેશ હોવાથી અંડ સિવાયની ટેકરીઓ ખાવા ધાય એવી લાગે છે. પણ રમતી, કોનીઆ, અઝાના અને માર્તનના શહેરોની આનુષાન્તુ સુદર બાગમનીયા અને શાન્નાન બેનન આવી રીયાં છે સનાર પગ બેની તાંકે સપૂર્ણ સહાનુભૂતિ રાખે છે, અને તેને આગળ વધારવાના પ્રયત્ન કરી રહી છે અઠોડાઆમ.બી મોડી નહેરો વાટે બેટુતોને પાંખી પુર પાડવાનાં ગેઠવણો થઈ રહી છે.

મે જે કંઈ જોયું અને સાંભળ્યું, એના ઉપરથી એમ જણાય છે કે તુર્કિસ્તાનના લોકો હંધાળી, અને ઉદ્ધર્મ છે તેઓ મજબુત સિધાઈઓ છે જુનાં વખતથી આથી રાજકર્તાઓએ એ દેશને અજ્ઞાનમાં સડવા દીધો છે પણ હવે અંડપથી સુધારો થતો જાય છે. આ બધા સુધારાનો આત્મા સુતકા કમાલ પાશા છે.

—સ. પાશા—

કવિ ન્હાનાલાલ દલપતરામ—એક શબ્દચિત્ર

જીવનયાત્રા શરૂ કરતાં યુવકયુવતી (યૌવના) ઓનાં કોમળ મન વિદ્વલ બનાવી આકર્ષતા, અનુભવી વિદ્વાન વૃદ્ધ વૃદ્ધાઓને પણ પોતાનાં કાવ્યથી ક્ષણભર મુગ્ધ કરતા, સરખનગ્ધનાં પ્રણયસત્યોને નવીન વેષ ધરાવતા, અને તેમ કરતાં કવચિત્ પતિપત્ની વચ્ચે રક્ષાબંધન બંધાવી, પુરાણી ઉચ્ચગામી કલ્પનાઓનો વિગ્ગેદ કરતા, બુદ્ધિમાંથી ઉદભવતી કલ્પના હૃદય-સ્પર્શી બનતાં, હૃદયમાંથી જ નીકળી હોય એવો ભાસ કરાવતા, અતિશય પદ્ય અને શીતળનાને લીધે મૃનમૃ નીચે ઉતરતા, કોકિલ કાવ્યસુન્દરીને વસ્ત્રાભૂષણ સજાડી મુન્દર બનાવતા. તો-કોકિલ સુન્દરીનું આંતરસૌહાર્ય અદ્ભૂત હોવા છતાં નવા યુગની તુનતનાના મોઢમાં કેશવિગ્ગેદ કરાવી અને દુઃખ નરો પહેરાવી સુન્દરીનું પરિવર્તન કરીને વૃદ્ધ થતી માનેતા અને મનાવવા ભગીરથ યત્ન કરતા આ રહ્યા શ્રી કવિશ્વરના પુત્ર કવિ ન્હાનાલાલ!

દીલ હમને સનમકો દીયા નજવાના સમજ કર
જાલીમને જલાયા હમે, પરવાના સમજ કર

અહા! જરા પ્રેમીઓ તો સનમ પાસે દીલની બેઠ જ મુશી દે રે, પણ દુન્ય વિનાની માથુક તે દીલને
એક પતંગીક સમજ પ્રેમની ત્યોતમાં બાળી મુકે છે.

મે તાલીમે ખોસા લો લુઆ જુદેકે ઉનકે
જંજરોએ બંધવા દીયા દીવાના સમજ કર

માત્ર એક જ ચુંબનની મે ઈશક બનાવી ત્યારે (માથુકે) પીડ મતાવી પોતની જુદક-બાવરથી
ફાંસીમાં મને દીવાનો સમજ નકડી લીધો.

પહેલે તો મેરે સમને સુહ ખોલકે બચકે
અબ કર લીઆ પરદા હમે બચખાના સમજ કર

શી અબયળી! પ્રથમ તો પોતાતુ ચકવન મારી સામે ખુદ મુશી ગેડી હતી, પણ હાય!
હવે તો મને પરાયો-પીઝે જ સમજ પોતાતુ મુખ છુપાવી દીધું, પરકો કર્યો!

સાજી મે તેરે સદકે તું મય વરસ પીલા દે
આયા હું બહોત દૂરસે મયખાના સમજ કર

ઓ ગરાબખાનાના માલીક કલાલ! હું તારા પર કુરબાન થાઉં, તું મને (સુલાકાતરથી) ગરાબનો
નિશો અડાની દે, કારણ તારા ગરાબખાનાની તારીફ સાંભળી હું બહુ દૂરથી આવ્યો છું

મનસુર ઈસી વાસ્તે કહેતા થા 'અનલહકક'
મુડીએ અડાયા ઉસે, મરતાના સમજ કર

મફાતમા મનસુર "મયખુરી"નો એટલા માટે જ દાવો કરતા હતા, પરંતુ (અજ્ઞાનો લોકોને) તેને
મરતાન-પાયલ સમજ ફાંસીએ લટકાવી નીધા!

ચિત્રકાર

ગજલે ઇશકે લખીયા

રા "શીખર"

"મેં નાથીએ જાસા ને દુઆ મુશ્કેલે ઉત્તે
મુશ્કેલે ૦ ધયા રીયા રીવાના સમજ ૪૩"

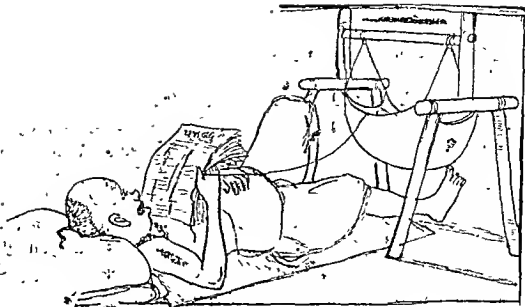

વકાર]

ફીઝીકલ ઇડ્યુકેશન એટ હોમ

[૨૧ "વિનય"]

"તમારે રાવના ફીઝીકલ કલ્ચર ક્લાસમાં જવાની જરૂર નથી" . . . . . બાપુ ૧૨૬

શ્રીક્રીકલ કલચર એટ હોમ

લેખક : શ્રી. “શ્રીશોર વકીલ” ચિત્રકાર : શ્રી “પતંગીયુ” અને શ્રી વિનયકૃષ્ણ બાસુ

ધારી ફથપાકે ઝાપડીને ચાકળામણુ યથા આવતાં હું મારી ચાલમાં ખાધું પચાવવાને આંઠા મારતો હતો ત્યારે મને લાગ્યું કે આજ પ્રમાણે મિષ્ટાન્ન પર હાથ મારી બગીચાના બાંકડા પર, ઘણી જમાવી ખાધું પચાવવાના પ્રયત્ન કરતાં કરતાં સર આર્થિક ન્યુટને ગ્રેવી-ટેશનના સિધ્ધાંતની શોધ કરી નાખેલી. પેટ પર ઝામે હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં અગરન્ય ઝગિના નામનો જપ જપતાં જપતાં મારી નજર સ્ત્રીમનભાઈની ઝોરડીમાં પડી. સ્ત્રીમનભાઈ તકીએ માથું નાખી ગાદી પર આગ પડીને ન્યુસ પેપર વાંચતાં વાંચતાં પ્રછવાળા ટુગીને કુમકા મારતા હોય. તેમ છોકરાને હીચકા નાખતા હતા. આ દૃશ્યે મારા પર ભારે અસર કરી અને મેં મારી ‘શ્રીક્રીકલ કલચર એટ હોમ’ની પધ્ધતિ વ્રીડી નાખી.

આ જોઈને મને હરખે થયો અને શોકે થયો અને ‘બનેતુ’ સરખું પ્રમાણ હોવાથી હરખથી મને રડતું આવ્યું નહિ અને શોકથી મને રડતું આવ્યું નહિ, હરખ મને આર્થગૃહની

મદતના માટે થયો. “ધન્ય આર્થગૃહ” મને થયું. “તાગ સંકુચિત વિસ્તારમાં જે બ્યાપામની શી શી સગવડો છે? બાણનાં કે અબાણતાં, ખાતાં કે પીતા, ગહેનારાઓ કેવા કસરત કરી રહ્યા છે? અને શેક મને નેત્રના માટે થયો કે મારા પ્રાંતબંધુઓ કેટલી બેદરકારીથી આ અનાયામે મળતી કસરત કરે છે. તેમનામાં ‘બીચ-પાવર’-છચછ શક્તિ-નથી, શું કરે છે તેનું ભાન નથી

હીચકા આમ નાખવાના? હીચકા નાખવા એ તો એક આંગળાઓ અને હાથની કસરત છે. તે આમ મુડલાલની જેમ આગ પડીને તકીએ માથું મૂકીને work while you work, play while you play એ સોનેરી સિધ્ધાંતની અવગણના કરીને વાંચતાં વાંચતાં નાખવાના? અને તે પણ હાથને કસરત અપાય છે તેની બાણ વગર, પછવાળા કનકથીને કુમકા મારતા હોય તેમ, નિમોલ્ય રીતે નાખવાના? વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે એકલી હીચકા નાખવાની બાબતમાં જ

નહિ પણ દરેક કામકાજમાં આપણે આવું જ ધોળાએ છીએ.

પાપડના ફણુગા કુટે તેમ મારી ગ્રેરણના તણુખા નીકળવા માંડ્યા. શરીરવિકાસની કંઈ કંઈ છુપાઈ રહેલી શક્યતાઓ મને રપષ્ટ દેખાવા લાગી. જેમ જેમ વિચાર કરતો ગયો તેમ તેમ રામાયણમાંના અસુરોના લોહીના ટીપાંની પેઠે એક એક સૂચનામાંથી અનેકાનેક સૂચનાઓ ઊઠવા માંડી. રોકેટ, પર્સિના રેલીક્સ વાંચતાં વાંચતાં ખાવાનું ભૂલી ગયો. એ વખતના ભોગે પણ ગુજરાતના નરનારીઓ ઘરમાં બેઠાંબેઠા મેકફેડન અને યુજનથી પણ મજાનુત શરીર બનાવી શકે તેવી પધ્ધતિ હું શોધી શક્યો તે ગુજરાતીઓનું ખરેખર સદ્ભાવ્ય છે. એ પધ્ધતિનો ખાસ ગુણ એ છે કે એ મેકફેડન જેવા પાશ્ચાત્ય શરીર શાસ્ત્રીઓના મત પર જ રથપયત્રી હોવા છતાં તદ્દન મૈત્રિક છે અને પાશ્ચાત્ય જ ચળ-પળનો અંશ પણ તેમાં ન હોવાથી એ છે ગરબે ઘરમાં ને ઘરમાં અજમાવો શકાય છે.

મારી તો સૂચના એ છે કે ભાઈઓ તમે ખોટી ધમાક ન કરો. કીકટ રમવા ન જાઓ. ટેનીસ રૅકેટમાં પેસા ન ખરચો. ચોપારી પર આટા મારવા જતાં ખાસ પરતા, ખારી બદામના ખરચામાં ન ઉતરો. હવાફેરને માટે માટે માથેરાન, દેવલાલી. ટાઈલીંગ કે મસુરી દોડાદોડી ન કરો. ફીકટ, ટેનીસ, પોલો, હોકી, ગોલ્ફ, ચકરડી, લામ્બરડી દિમાલય, આલ્પ્સ, નવરો નગાણું તીથો અને તેનીસ કોડ દેવતા તમારી નાની ઓરડીમાં જ છે. તમારે રાવના શીઝીકલ કલ્ચર ક્લાસમાં જવાની જરૂર નથી. પોલિસર શાહને તરદી આપવા ચાંતાકુઝનું ખાસ ભાડું ખરચવાની જરૂર નથી. હમણાં નવા ખુલેલા મઝદરના શીઝીકલ કલ્ચર ઇન્ટીટ્યુનની કદર બુઝવાની તમારે જરૂર નથી. ઘરમાં જે રજા રહ્યા મારી નવીન પધ્ધતિ પ્રમાણે તમારી ફરજો

કમ્પ્લેક્ષિટીપૂર્વક, સમજપૂર્વક બજાવો અને નવ દશ માસમાં પહેલવાન બની જાઓ.

તમે ગરીબ હો કે તવગર હો. બ્લોકમાં રહેતા હો કે ચાલમાં રહેતા હો, પણ તમારા ઘરમાં ઓછામાં ઓછા ૩૬x૫૮ ના આરસા મંગાવો. તમારી નાની નાની ઓરડીમાં પણ તેમને ગોઠવો દરેક કાર્ય કરતી વખતે તમે કેવા લાગો છે તે તમે તેમાં જોયો કરો. તમારી ઓરડી ચાદ ચોરસ ડ્રુટની હોય તો પણ હરકત નથી. તેને ચારે ખૂણે આંવા ચાર આરસા ગોઠવી દો.

આની અસર દરેક ચીજ પર થશે. નાનું છોકરું રડતું રડતું ડોકું ઘોડીયામાંથી બહાર કાઢશે કે તેને તેનું મોઢું આરસામાં દેખાશે જેવા દો ભાઈ જેવા દો, એમાંથી તો એ પહેલવાન થશે. રડતાં રડતાં કપા કપા રનાયુઓ સંક્રાંચ છે, આંખ કેમ ઉંચીનીચી થાય છે; સૂકી આંખે રેતાં રેતાં પણ મોઢું અને ગળું કેવાં હાને છે તે એ ભાવિ પહેલવાન જોશે, મગજને જ્ઞાનતંતુથી ખરખર પડશે, મગજ ત્યાં લોહી મોકલી આપશે. અને બાળકના રનાયુ અને શરીર મજાનુત થશે. અરે બાળક તો શું પણ તમારા ઘરના ઉંદર અને ચક્રાં પણ તેમના અંગવિજ્રમ આરસામાં જોશે. તમારા ઘરના ઉંદરો વધારે જડા અને અલમરત થશે. તમારા ઘરમાં આશ્રય પામતી ચક્રાંઓ વધારે મોટા “હાઇજન” લેશે, તમારા ઘરના વાંદાઓ અને પાંખવાળા મોકાડા એસન કાળદામને હંફાવવાને ઉંચે ઉડવાના પ્રયત્ન કરશે : જે ઘરના જંતુઓ અને પ્રાણીઓ ધણુ બળવાન અને તંદુરસ્ત તે ઘર અને તેમાં રહેનારા પણ વધારે બળવાન અને તંદુરસ્ત હોવા લેખએ એ નિયમ પ્રમાણે તમારી પણ તંદુરસ્તીની કાંમત અંકાશે. એક દેશભક્ત બીજા દેશભક્તને ત્યાં ગયા અને ચા પીવા બેઠા. ચા પીતાં પીતાં મહેગાને તારીફ કરી કે તમારા ઘરમાં બધે જ

આમશોગ અને સાદસત્તું વાતાવરણુ લાગે છે. તમારા વ્યક્તિત્વની ક્ષય સપ્તળી વ્યક્તિ પર પડે છે. અને એ સમગ્રવનાં કલ્પું 'ભુઓ તમારા ધરની માખીઓ પણ મોતને ન ગણકારી ચાના પ્યાલામાં ભુક્ષા માંડે છે.' આ જ પ્રમાણે એક ડોક્ટરે એક દરદીને ત્યાં જઈને કહ્યું "આ તંદુરસ્ત વાતાવરણમાં માંડગી કેમ કરી ધુસી ચડી એ જ દુઃ સમગ્ર શકતો નથી જે ધરમાં આવ્યા અગમ્યન ઉદ્દેશ હોય તે ધરની તંદુરસ્તીનું ધોરણ થયું ઉચ્ચ હોયું નેહ્યે.

આરસા અને ઇચ્છાશક્તિ (Will Power) એ બેનાં ને દરેક કામમાં સમજ પૂર્વક ઉપયોગ કરશે તો તમારે ત્યાં ડોક્ટર કદી આવશે નહિ. અને આવશે તો ત્યાં પીને પાછો ચાલશે જશે. આટલી સુચના દરેક અક્ષયવાળા માણસને માટે ગણ છે પણ કુનીઆમાં બધા માણ જોવા લુપ્તિવાળા નથી હોતા, પણ અમારા પારેખ માત્રાર કહેતા તેમ કેટલાક "પુછડા વગરના દોર" પણ હોય છે. કુદરતની એ વિચિત્ર કૃતિઓને માટે નીચેના ઉદાહરણોથી સમગ્રવયું પડ્યું છે.

(૧) હીચકા કેમ નાખશે ?

એક વાર તો ઘોડીયાની ત્રણ ચાર યુદ્ધ આથે પૂજાસન વાળાને બેસી જાયો. છાતી બદાર કાઢો. એક દાયે પ્રાણાયામ કરો અને ખીજે દાયે દોરી પકડી હીચકા નાખો.

પણ તમે હીચકા નાખો છો એ જ બુદ્ધી જાયો. પ્રેક્ટિસર લાપલુ આથે છે તે વખતે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પોતે જાણ્યા વિના ટાંડીયા હલાવ્યાં કરે છે અને સંગીત સાંભળતાં સાંભળતાં કેટલાકનાં ડોચકાં, વગર, જાણે હાથ્યા કરે છે તેમ જાણ્યા વગર સમજ્યા વગર, હીચકા ન નાખો. ટેડી મરેલાં કુતરાં બિલાડાંને દોરીથી ધસડી જાય છે તેથી નિરુદ્ધ વૃત્તિથી હીચકા ન નાખો. તેમાં તમારા આયુ કદી નહિ ભરાય. એમ જ ધારો કે

ઘોડીયું એ મોટું પલ્લવનું મકાન છે ને તમે એને હચમચાવવા ધારો છો. એમ જ સમજે કે ઘોડીયું એ સુગ્રન્થનું જડ ઘાલી બેંકડું જાડ છે અને તમે એને જડમળમાંથી ઉમેચવા માંગો છો. એમ જ સમજે કે છોકડું એ તો ઘોડીયામાંની બીમની ગદા છે. તેને તમે તમારી તરફ ધસડવા માંગો છો. એમ જ સમજે, પણ ના. આટલું સમજે તો જ બસ છે. છાતી ગહાર કાઢી દોરી આમ ધારીને જોયો તે વખતનું તમારું મોટું પાછડા આરસામાં જુઓ. દોરી ખેંચનાં ખંચતાં કેટલી નમો તરી આવે છે તે તપાસો. કેટલા ટાગડા આંગળીના યુદ્ધ છે તેની ગણતરી રાખો તમારા Dilemma પર નજર નાખો. તમારા હાથનું કાફ કેમ ભરાય છે તે જુઓ. આમ કરતાં કરતાં છોકડું ઉછળી ગયું તેની શીકર કરશે નહિ ઉછળે તો ગ્રીકી લેન્ડે ને ન ગ્રીકીયુ તો તેની પાણુ શીકર ચિંતા કરશે નહિ. સિદ્ધાંત સિદ્ધાંત જાણ્યાની દરકાર રાખતી નથી. આપણે સિદ્ધાંતના જ સંતાને પેદા કરવાં છે અને તે આમ પડતાં આપણતાં જ થશે. પડશે તે જ જાણું થશે મહાધરો પડતો જાય તેમ દેરકાર કરતા જાયો. દોરી એક હાથમાં ન પકડતાં હાંતથી પકડો અને હાંતથી જ ગાલીને હીચકા નાખો. આથી તમારા હાંત અંગ્રેજ પેન્ટ લગાડવાથી થાય છે તેના કરતાં વધારે સાફ અને મજબુત થશે.

હીચકા નાખતાં હાથરડાં ગાયાં એ થયો જ સારો સંધ્યાત છે. મારો હાથરડાં ગાવા સામે જીવકુલ વાંધો નથી. મેકેડેને પણ Vitality Supremeમાં સંગીતના કસરત તરીકેના ફાયદા પર એક પ્રકરણ લખ્યું છે. ફક્ત સાચી રીતે ઇચ્છા-શક્તિપૂર્વક કરવાની જરૂર છે. "ભાષની માથી મધ છે કાળી, ભાષનો ગાયો થયો છે સુખ્યારી દાલા દાલા" એ તરતનાં પરજોલાં વડુવર ત્યાં ખીજાં જોરડામાં જતાં વાત કરે

તેમ કે ચોરીધૂપીની વાત હોય તેમ ન ગાઓ પણ લાઇની માશીને કાશીમાં પણ હાથ રહું સંભળાય અને લાઇનો માસો માશી કાશી ગઇ છે એ સંવાસીનો શ્રવણ-સંયમ પાળતાં પાળતાં પંણ સાંભળે અને સાંભળીને કાશી દોડે તેવી રીતે ગાઓ. મેકેડેડન જતે કહે છે કે શરમ ન રાખો. ઓચિંતી આગ લાગી હોય તેની ખબર પડતાં હોદ્દા કરવામાં આવે છે તે પ્રમાણે હાથરહું ગાઓ તમારા પાડોસીને હેરાનગતિ થાય તેનાથી ન ડરો કાયદો પણ તેને Tort નહિ દરારી શકે તમારા ઘરમાં તમને જેમ ફાવે તેમ તમારી નંદુરસ્તી સાચવવાને બરાડવાની છુટ છે. છતાં તમારા પાડોસી ક્યપક્ય કરે તો તેમને પણ તમારી જેમ જ બરાડવાની સક્ષમતા આપો. આથી તમે એક બીજાને સાંભળી શકશો નહિ સામડી ચાકી બરાડી કાઢે તેની પણ દરકાર કરશો નહિ બહુ તો બંબાગાળા બુમરાણ સાંભળીને આવીને પાછા ચાલ્યા જશે. વગર આગે કંઈ તમારા પર પાણી છંટવાની હિંમત નહિ કરે ગાંડા ગણુશો એ શીકર કરશો નહિ. કારણ કે બધા જ આ પ્રમાણે કરવાની પ્રથા પાડશે તો તમને ચાણે મોડેને તે પહેલાં ચાણુના બધા રહેવાડી પાસે ચાણુ ખાલી કરાવવું પડશે અને સંખ્યાબંધ હોરખીનાલો ત્યાં બાંધવી પડશે, તેને માગે સરકાર પાસે હાથ પૈસા ક્યાં છે ?

પણ તે સાથે આરસામાં લેવાતું તો ન જ બુઝતા. દક્ષિણી ભાઈઓ આ...આ...આત્રાપ મારતી વખતે 'ખાનં લાવ મેપારી લાવ' કહેતા હોય તેવા હાથના ચાળા કરે છે તેમ તમે પણ કરજો. તેને શાસ્ત્રીય રીતે 'અર્ધફટણ' કહેવામાં આવે છે. કારણ કે કુટવામાં લંબાવાય તેથી અર્ધ આમાં હાથ લંબાવવા પડે છે. આ ક્રિયાઓ કરતાં કરતાં આરસામાં જરૂર લેતા જરૂરે. આત્રાપ મારતા મારતા તમારા મોંનો દેખાવ જરૂર

લેજો. એની સાથે ઇન્જરકિતે પણ કેળવતા જરૂરે. એમ જ વિચાર કરજો કે હીચકાં નાંખતાં નાંખતાં અને હાથરહું ગાતાં ગાતાં શરીરવિકાસના ગણુપતિ તમે બેસાડો છો. એમ જ સમજજો કે ગ્રેફેસર શાહને દરાવવાની આશાઓ એ હીરની દોરી ખેંચવા પર જ છે. એમ જ મક્કમ તમારા મન પર દસાવજો કે આમ હીચકા નાંખતાં નાંખતાં તમે હિંદમાં વીર પ્રજા ઉત્પન્ન કરી રહ્યા છો.

(૨) શાક કેમ સમારશો ?

હાથવિનોદ વાંચ્યું ત્યારે જ મને તો ખબર પડી કે રમણભાઈ મોટા physical culturist છે ખીછ કુટીકી રીતે પણ એ અનુમાન થઇ શકે છે, પણ જેમણે એમની :-

ઉચ્ચ ફરીને લુનદંડ તેણે

એકાગ્રચિત અનિચેષ નેને

શેમાંથ તેને પ્રતિઅંગ વ્યાપ્તુ

છરી વતી ડુધીતું દીટું કાપ્તું

એ પંક્તિયો વાંચી છે તે તો બેકાશક માને છે કે રમણભાઈ મોટા શરીરશાસ્ત્રી છે. કેટલાક પોતાને હાથરસના ખાં માનનારા એમ માને છે કે રમણભાઈનો ઉદ્દેશ લોકોને આ પંક્તિયોથી દસાવવાનો છે, પ્રણ આમાં તેમની ગંભીર બુદ્ધિ થાય છે. આપણે કેવી નિર્મોહ્ય રીતે શાક સમારીએ છીએ તે રમણભાઈ જેવા અવલોકનકારે. 'અવલોકનકાર' હોયું નેધએ અને તેમાંથી આપણને શ્યાવવાને જ હાથવિનોદમાં આ પંક્તિયોને સ્થાન આપ્યું હોયું નેધએ.

આપણા ઘેરાંઓને કે મરદોને શાક સમારતાં નેધને ક્યાં કસરતી માણસની આંખમાં પાંણી નહિ ભરાઈ આવે ! આપણા ભાષણો સાચવીને safety razor થી દારી છાલતા હોય તેમ ડુધી છાલશે. આપણી સ્ત્રીઓ છપ-જતો હોય તેડકરી પોચકાઈથી ફરીતો રસ કાઢશે, અને ફરીતો રસ કાઢતી હોય તેમ ધોળીયાં નીચોવશે.

શાક સમારતાં પણ કસરત કરવી હોય તો તમારા મોં આગળ ડરેx૪૦ નો એક આરમો ગોડવી દો. લુદાલુદા શાક માટે લુદી લુદી ગોઠવણ કરો. દુધીના પહેલી વાર બે કકડા જ કરવા હોય ત્યારે દુધીને હીચકાના કડામાંથી સુતળીના વળે લટકાવો. ૬૦x૮૦ નો આરસો સામે રાખો. પછી દુધી દુધી છે ને જુઝી નાઓ. દુધી એક દુશ્મન છે, અને દેશની લાજ રાખવા ખાતર, સોમનાથ મહાદેવની મર્નિતુ' રક્ષણ કરવા ખાતર, ગૌઆલ્મણના પ્રતિપાલન ખાતર, એ દુષ્ટને હણવા જાઓ છો એમ ધારો. ચાકુને તરવાર સમજો, દુધીના ડી'ચકાને દુશ્મનની ચોટલી કે બાળરા સમજો અને યાહોમ કરીને વીરહાક મારી એ ચોટલી નીચેનું દુશ્મનનું શિર ઉરાડી નાખો. અથવા દુધીને તમારા પર હુમલો કરતો પકાણુ સમજો, ચપ્પુને લાડી ધારી એના વડે સાદી, ઉલટી, દોરૂબ કરવા મંડી નાઓ અને દુશ્મનને એક ઝટકે દાર કરી નાખો. બીજાં ધરકામ પણ તેવા જ લુસ્સાથી કરો. કરીને રસ કાઢવો તે બેંસ દોતા હોઇએ તેટલા રસપૂર્વક, ઉત્સાહપૂર્વક, અને નેરપૂર્વક કાઢવો. તળાઇ ગયલી પૂરીમાં સળીઓ ભેરવવો હોય તો ડોકટર આંખમાં ટીપાં મૂકવા જતા હોય તેમ નહિ, પણ અંબાડીને જોથે લરાયકા જહાંગીરના શરીરમાં પોતાની થોડી પરથી પ્રતાપ મહારાજ લાલો ભોંકવા પ્રયત્ન કરતા હોય તેમ ભેરવવો, ચાવવું તે પણ નાના છોકરા દ્વં પીવાની ટોડીમાંથી દ્વં ચુસતા હોય તેમ નહિ, પણ ઉંદરીયામાં પકડાયલો ઉંદર સળીયા તોડવા મથતો હોય કે મધ્ય કાળનો વીર રજપૂત હાથની લોખંડી બેડી હાંતથી કરડી ખાતો હોય તેમ ચાવવું.

વાસીદુઃ કેમ વાળશે ?

હાદી પર બ્રશથી સાથુ ચોળતા હો તેમ વાસીદુઃ વાળશે તો તમારું, તમારા શરીરનું કે હિન્નું કદી લાગુ કરી શકવાના નથી.

છતા કેટલીક સ્ત્રીઓને તથા છોકરીઓને વાસીદુઃ વાળતાં બેઉં છું. ત્યારે તો એમ થાય છે કે આનાં કરતાં તો સોની ખીંછી વડે ઘરેણાં પણ બેરથી ધુએ છે, અને કડીઆ બી'ત પર ચુનો વધારે સારી રીતે ધોએ છે.

આપણે આજનુ એટલા છીએ કે સાવરણી જેવી તૈયાર મળે છે તેવી ને તેવી વાપરીએ છીએ. જેમ કલગી વરરાજના ફેંટા પર જ લગાડવાની હોય, પણ તે એકલી ફેંટાનું કામ તો ન જ સારે તેમ સાવરણીને પણ ચાર પાચ ટુટ લાંબા બાંધુ પર કચકચાવીને બાંધી હોય ત્યારે જ ખર્ચ કામ આપે છે. બાંધુ પર સાવરણી બાંધીને છતીઆ બારણીઆની માફક ધીમે ધીમે વાસીદુઃ વાળવાનું નથી. છડી નોમની છડીની પેંડ એને આકાશમાં ફરફરાવવાની નથી તમારે તો એમ સમજવાનું છે કે તમે મોટા કીકટર છે. તમારા ખભા પર તમારું આ બેટ ટેકવી રાખો. કચરો હોય તેને બોમ્બ ધારો અને ધડીમ દહને એ કચરા પર નાંખું આવરબાઉંડરી મારતો હોય તેમ તમારું બેટ અજમાવો. કચરાને એક સપાટે તમારા એટલાની બહાર મોકવાનો યત્ન કરો. આનાથી ઉપર ઉપરનો જ નહિ, પણ તમારી જમીનની અંદરનો કચરો પણ નીકળી આવશે અને બહાર ઉડીને પડશે અને હાથના સ્નાયુને આનાથી ઘણી કસરત મળશે.

છાકડું કેમ રમાડશે ?

લાએ જ કોઇ જાણતું હશે કે સારામાં સારી કસરત છાકરાં રમાડવામાં 'રહેલી છે. એની ખરી યુગ્મી તો એ છે કે એમાં ચારે તરફની લાતલાતની કસરત મળે છે. 'બચુલી છાકલી'ના હાથે જાતી તમે એને ઉચી કરો ત્યારે તમે જાણે અજાણે Weight lifting કરી રહ્યા છો. 'કીકુલી' ને બે હાથથી જાતીને તમે ઝોલા ખવડાવો ત્યારે તમે મગદળ ફેરવી રહ્યા છો. થોડીયામાં સુધ રહેલા કીકા પર વાંકા વળી 'બકુલી છાકરીને

ગચીપચી થાય છે' ની તપાસ કરતાં કરતાં તમે એના પેટ પર હાથોનીઅમ વગાડતા હો ત્યારે તમે ખરી રીતે ગળાની કસરત કરી રહ્યા છો. "બકુલી છોકરા" ને પેટ પર સુવંડાપીને કુદવાની પરવાનગી આપો છો ત્યારે ખરી રૂબરૂ મ-મૂર્તિની પેઠે છાતી પર પથર મકાવી રહ્યા છે. અને પેટની કસરત લઇ, પાચનક્રિયાને મદદ કરી રહ્યા છો. આ બધી ચીજો જાણી છુટીને કરવાની અને ઇચ્છાશક્તિ સાથે કરવાની જરૂર છે.

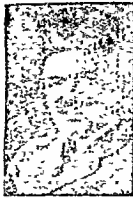
પણ ખરેખરી કસરત તો તમરા ને દાને તંમરી આપને, અને તમરા જડવાને મળે છે નાનાં છોકરાં તમને ગાડા થવાનો પણ પરવાનો આપાવે છે એની સાથે વાત કરવાની તમારો છાત્રને એવી કસરત મળે છે કે એ દિવસ ઉત્ત ઉતારથી જી જીઓ તોપણ દરકન નહિ. જુડે જુડે પ્રસંગે તમે તમારી મુખ કુનિ એવી લતલાતની બનાવો છો કે તમે અરોસામાં જુઓ તો તમરી એકટર તરફની લાપકાત જોઇ તમે આશ્ચર્યથી અત્યંત જ થઇ જાઓ. "બકુલી છોકરીને વાતો કરવી છે ? હું વાતો ?" એ વહેવાઇને આ વર્ષે લગ્ન લેવાં છે કે આવતે એ પ્રશ્ન પૂછતા હો તેટલી ગંભીરપણે તમે પૂછી શકો છો. રુદુલ પર ચકરડી ફેરવીને નેનીએ પડી જતાં "પડી ગઇ પડી ગઇ" બોલતાં દિમાલયની Exhibition Railway માંથી સામટાં એક દુબાર માણસ ગજડી ગયાં હોય, કે મોડું મકાન બાંધત બાંધત એ ચાર કડીઆઓ પાલખ પરથી ગજડી ગયા હોય તેવી બયમરત મુખમુદ્રા તમે કરી શકો છો. ઓદિસથી ઘેર આવતાં "આવતી લે બચુલી આવતી લે" કહેતાં કહેતાં "બચુલી" લેવામાં દસ વર્ષે છુટાં પડેલા પતિ-પત્ની મળે તેટલો આનંદ બતાવી શકો છો અને

જર્કે ચહેલા નાના છોકરાને 'ધુધરો જોઇએ છે ? કાક એ હતા કરા ? હતા કાકાને' કરીને સમજાવતા હો ત્યારે ત્રીજી વારની વહુને રીઝવતા જુડા પતિના જોટલી વીનવણી અને દીનતા તમારા મો પર લાવી શકે છે. આ બધાથી તમારાં જડવાને, તમારા મોના રનાયુઓને, તમારા હોડ તથા જીભને વિવિધ કસરત મળે છે પણ કમલાએ બધું તમારી અજાણમાં થાય છે. અને ઇચ્છાશક્તિ વિનાની એ બધી કસરત છૂટી પડે છે. વળી ગરાઓ ચોટલો વાળવા રાખે છે તેવી નાની આરસીઓ ઘરમાં રાખવાથી તમારા મોને અને બીજા અવયવોને મળતી કસરત જોવાને તમે ભાગ્યશાળી થતા નથી.

આટલા દાખલા હાલ તો બાક છે. કાળજીપૂર્વક અવલોકન કરશો તો આવા અનેક મળા આવશે ફક્ત દરેકમા એ તો તમારા મંત્ર જ ગણી રાખજો—આરસો અને ઇચ્છાશક્તિ.

મારી નવી જોધેની પદ્ધતિ પર વિચાર કરવે હુ એ ત્રણ દિવસ ઓદિસમાંથી ગેર હાજર રહ્યો અને જવા માંડ્યા પછી પણ ઓદિસના કામ વળતે પણ મારા પ્રયોગો અજમાવતો મોં તેથી અમારા સાહેબ મારું જીવનકાર્ય સમજી ગયા હાગે છે. અને આવા સેવાભાવ, શોધકશક્તિ, અને ઉચ્ચ શિક્ષણ ઓદિસના શુદ્ધ વાતાવરણમાં ન જુગળાવી નાખવાં એવી શુદ્ધ લાવનાથી મને મારા જીવનકાર્યની સાધનામાં અનુકૂળતા કરી આપવાને મને ઓદિસમાંથી રજા આપી છે. મારી ઓદિસમાં જ આ સિધ્ધાંતો બરાબર સમજાવવાને એક શીઝીકલ કસ્ટર ક્લાસ કાઢવાનો વિચાર કરું છું.

—સંપૂર્ણ—

કવિત્રી ન્હાનાલ લલો

જન્મસુવણ્મહોત્સવ

લેખક : આંપરી વિદુત્ સ ઉદેશી

(ગરબી)

ગુજરીના કવિદાકિલ નાનાલાલ જો !
 રસશીલો ખીલો તુજ હૃદયવસંત જો,
 તુજ ટહુકે મ્હોયોં ગુજર આકાશ આ,
 દિશાંશની કિધડી કંઈ દેવદિગંત જો. —ગુજરીના
 તારા ગ્વરખલાંડે થલ સભર ભયો,
 તુજ સુરે ફટયાં નયત રઠલોક જો !
 તુજ પ્રપ્તેલી માળા જોમગજે ખુલે,
 દીકા-અણુદીકા તુજ જી આ જોખ જો ! —ગુજરીના
 શાંલુક કળાના ને કુદરતના ગંડ હા,
 અનિરત છે વિધે તો કમ સંવાદ જો :
 આજે તુજ ગુણ ગાય ગંધી ગુજરાત આ,
 તુજ નિર્મલ કલરવમાં લે આદલાદ જો —ગુજરીના

(ખખરદાર)

ગુજરાતને આગળે નહિ દેવની પ્રમાની સમો
 એક અમૂલ્યો અવસર કળવાયો-કાવલની મેકતી
 ફોરમ, યગમાનનો વાનાવરખસીય કલ્પવૃક્ષાલ,
 આત્મના અગીઠ વધાનગુણ, હૃદયનો આજસુનીતયો
 હૃદયસ એ સર્વ નજરે પડવા

કયો સાહિત્યસંસર્ગી નથી આજખતો ? એમનું કવિત્વ
 આજ કયા કાવ્યપ્રિય હૃદયને નથી રુપરતિ ? અને આ
 હૃદયને હાલથી “ગરબી ગુજરાત” પે તાને માથે આવેલું
 “ગાંધી ગુજરાત” હપનામનું કલંક દૂર કરવામાં એક
 વધુ પથક આગળ નથી ભયું એમ કોણ કહી
 શકશે ?

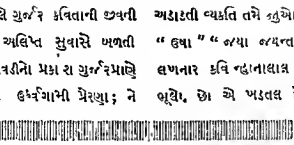
જો અવસર ! “આપણું” ગવથો ન્હાનાલાલના
 જન્મસુવણ્મહોત્સવને આજ રા ન્હાનાલાલને

કવિ ન્હાનાલાલ એટલે શુર્જર કવિતાની જીવની અકાશી વ્યક્તિ તમે જુઓ છો ને વિચાર કરો છો કે નગરી જ્યોતિ-અખડ, અલિપ્ત સુવાસે બળતી આપણી ધરતીવસી. એ દીવડીનો પ્રકાશ શુર્જરમાણે લખનાર કવિ ન્હાનાલાલ તે આ જ પણ તમે પ્રેરે છે કોઈ આમલક્ષ્મી ઉર્ધ્વગામી પ્રેરણા; ને ભૂલે, છો એ ખડતલ દેહમાં અતી મૃદુ દૃઢ્ય જગવે છે શુર્જરદૃઢ્ય પ્રદેશે કોઈ અંપૂર્વ ભવ્ય વાતાવરણ !

કવિના આ જન્મ સુવર્ણમંહોત્સવ પ્રસંગે એક બે વાત લખીશ. તેમની સાથે મારે બે એક પ્રસંગે સુલાકાત થયેલી તેની જે સસ્કાર છાયા મારા હૃદય પર પડી છે તેને રાખ્ધમાં સુકના થાન કરીશ

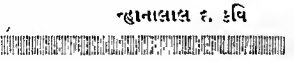
ને તગરી જીવગી સઠ વર્ષની હોય ને તમે પચાસ વર્ષની હમર સુધી કવિની ન્હાનાલાલના પુસ્તકોનું સતત મનન કરી એ પુસ્તકોના સૃષ્ટિ તરીકે કવિ ન્હાનાલાલને કોઈ ભવ્ય, શૌંદર્યપૂર્ણ, દૈવી, સંદેશવાદી, સુરેખ, સુપ્રદિત દેહવાળી, વ્યક્તિ કદાપી હોય, કોઈ માધુર્યમય, અતીવ સરલ, સુકોમળ, સુકન્નવલ વાણી વાળી વ્યક્તિ ધારી હોય ને પછી તમે તમારી જીવનને એકાવનમે વર્ષે કવિશ્રીને નજરે જુઓ તો અર્ધા નિરાગ થાઓ. તમારી કદવેડી મૂર્તિને જાહેર કોઈ ખડતલ, વ્યવહાર વાતો કરતી, કટાક્ષના બાળ પળે પળે છોડતી, અદ્ભવાવની ઉર્ધ્વા તમારા હૃદયને

સતદલ પદ્મમાં પેટેલો,
હો ! પરિમલ દાખવો હોય ને દીટેલો.
શોધ્યાં સરોવર, શોધી ફૂલવાડીઓ
શોધી રસકુંજ જ્યાં રમેલો,
શોધી આયુષ્યની મ્હોરી અમરાઈઓ:
દીકા ન દુનિયા ફેરેલો.
હો ! પરિમલ દાખવો હોય ને દીટેલો.

જી
ફૂલડે ફૂલડે વસન્તશે વમેલો,
પાંખડી પાંખડી પૂરેલો ;
જ્રમર-જ્રમર કીધે સંગીતસોહામણો,
પંખીડે પંખીડે પટેલો
હો ! પરિમલ દાખવો હોય ને દીટેલો.

જી
અદ્યેરી પાંદડીઓ વીણુતામાં વેરી, ને
આસવ ડોળિયો અમેલો ;
દેવાના ધૂપ સમે ઉડતો બતાવો કોઈ,
જીવનપરાગ જગતથેલો:
હો ! પરિમલ દાખવો હોય ને દીટેલો

ન્હાનાલાલ દ. કવિ
તાની. ધણને એ વિચિત્ર લાગ્યા છે. મને જે કદી કદી લાગ્યા છે. પણ એ વિચિત્રતા, એ અતડાપણું તેમના અદ્ભવાવને જ એક ગમ્સ છે. તેમનું આત્મકમળ ‘સ્વ’ના જાનરૂપી સૂર્યને પ્રકાશે અદ્ભવાવની સોળે પાંખડીઓ વિકસાવી રહેલ છે. એ આપણું દુર્ભાગ્ય છે કે સદ્ભાગ્ય એ વિચારવાનું

‘વીંટાથેલું’ છે-લાકડીની કોઈ ધાટધુટ વગરની પેટીમા કોઈ અતી પાણીદાર હીરો સંધરેલો હોય તેમ. વ્યવહાર વાતોની પાછળ ભાવના ને ઘેરી મનોવાંચના વસી રહ્યાં છે, એ કટાક્ષની પાછળ સંસાર ને સમાજને ઉર્ધ્વમાર્ગે લઈ જવાની ભવ્ય ભાવના મ્હોરી રહી છે, એ અદ્ભવાવની ઉર્ધ્વા પાછળ જીવતો આત્મા-પુરાત્ન મનસ્વિ મહેલો આત્મા નહિ-કવિ ન્હાનાલાલનું વ્યક્તિત્વ સંપૂર્ણ બાવે પ્રગટાવી રહ્યો છે; એટલે રમે પહેલી સુલાકાતે તમે એમના વિષે બહો જ અભિપ્રાય બાધી લેના.

દલે બીજી વાત રહી કવિની વિચિત્રતાની. ધણને એ વિચિત્ર લાગ્યા છે. મને જે કદી કદી લાગ્યા છે. પણ એ વિચિત્રતા, એ અતડાપણું તેમના અદ્ભવાવને જ એક ગમ્સ છે. તેમનું આત્મકમળ ‘સ્વ’ના જાનરૂપી સૂર્યને પ્રકાશે અદ્ભવાવની સોળે પાંખડીઓ વિકસાવી રહેલ છે. એ આપણું દુર્ભાગ્ય છે કે સદ્ભાગ્ય એ વિચારવાનું

વાંચનારને જ સોંપીશ. હું તો અગ્રે માત્ર એટલું જ કહીશ કે કવિ જેટલા પ્રમાણમાં વિચિત્ર અને જેટલા પ્રમાણમાં અહંભાવભર્યા જણાય છે તેટલા પ્રમાણમાં સદૃશતાહીન નથી જ.

એમની કવિતાનો મોટો ગુણ બવ્યતા ! ખીન્ને ગુણ સૌંદર્ય-સૌંદર્ય નથુ વિમલ-નથુ ઉત્તમ વક્ત્ર ! સૌંદર્ય-વિકાસહીન-વિકારહીન-વિપાદહીન ! કવિતાં કાવ્યની બવ્યતા અતુભવની હોય તો તેમણું “ભારત” કાવ્ય સગીતનિર્માણમાં સાબળે છેટલે ખાત્રી થશે, “ઉપા” એ એમની સૌંદર્ય ગીતા ! મેં તો એના પુરતો કહી દેની અન્ય ભાષાઓમાં પણ એણે જ નોંધા છે- કાછને પ્રક્ષપાત લાગેના હોય તો બલે.

કવિ ! તમારો જન્મસુવર્ણ મહોત્સવ ગુજરાને ઉજવ્યો, પોતાનું હૃદય કા લવ્યુ ! જો જો તમે ગુજરાતને રમણે કે શ મણે-નથને કે હૃદયે, આખે કે દેહે ના ભણતા ! ધણુ છવો તમે ને તે ચ સદા ગુર્જરીની સેવામાં-

કવિતાહેવીની ઉપાસનામાં.

કવિના કથન ઝીલવા-એમની ભાવનાઓનો પ્રચાર કરવો-એમની-કૃતિઓનો સાકાર ને પ્રસાર કરવો એ જ આવે -અવસરે ગુજરાતનું ! કર્તવ્ય કહેવાય.

કવિના આ સુવર્ણ મહોત્સવ પ્રસંગે અમારાં એમને શતશત આભિનંદન છે, ને પ્રાર્થના છે સાચા હૃદયની કે આવા અનેક ઉત્સવો તેમના જીવનપથને ઉજાગે.

અને કવિ ! અમે તો તમારી કવિતા ને તમારી ભાવના ઝીલવા ઉત્સુક બનેલા પીપાસુઓ છીએ. આવા અનેક ઉત્સવપ્રસંગો આવશે-પરંતુ જિંદગી તમારા હૃદયને લીંબવશે, પ્રકુલશે, પણ

તમે એ ન ભૂલતા કે વૃક્ષ જેમ જેમ મોટું થાય છે તેમ તેમ નીચું નમતુ જાય છે, પ્રતિજ્ઞા અને કવિત્વ એ ઇશ્વરદત્ત બક્ષીશો છે. તેને ઉપયોગ કરનારા આપણે તો નિર્ગિરમાત્ર છીએ. અસ્તુ !

લેખક: શ. રા વિજયશંકર ત્રિભુવન ત્રિવેદી

૧

માંધું યાત્રાસ્થાન જીવન મ્હાડું જ્યાં વિકસ્યું,
પામી જ્યાં પયપાન અગ સુદ્રઢ રચાયું,
જાગે સ્મરણ અનન્ત જીવનનાં જોનાં દ્રશ્યે,
છેલ્લી આજ વિદાય વતન ! તુજ પાસે યાયું

૨

સૌદર્યો તુજ દિવ્ય અઘર્યાં લેશ કદી ના,
પ્રભુદીધા તુજ સ્વાંગ સનાતન નિત્ય હજ્જે આ,
પડ્યો હઉં વેશન તો ય તુજ દર્શન વાંછું,
છેલ્લી આજ વિદાય વતન ! તુજ પાસે યાયું.

૩

અનન્ત તુજ ઉપકાર રૂઝ પામર શું વાળું ?
પણ હુંયે તુજ છાપ લેશ જાંખી ન થવા દઉં,
હજી ઉરે અભિજ્ઞાપ શાન્તિ તવ સ્મરણે લેવા,
વિનવું તોય વિદાય આજ જાણકને દેવા.

૪

સાચવજે તુજ અંક ગણી મોંઘા સ્મારકશી,
પુણ્યભસ્મ અવશેષ યશસ્વી મુજ માડીની;
એ જ તીર્થનું ધામ, દેવ, એ જાહનવી મારી,
સાચવજે તુજ દેહ દેવી એ દોલત માની.

૫

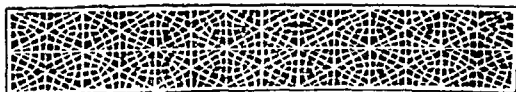
બહાલેરાં । તુજ ધામ સતત તપ માએ કીધાં,
ઓપે યશસ્વી કાય લર્ગ એ પુણ્યભૂમિનાં
પુણ્યદેહ અવશેષ તપસ્વિની એ માડીનાં
વિનવું વારંવાર રક્ષજે રૂઢિમ કરી આ.

૬

સોંપી તારે અંક દોહાડી દોલત મારી,
કરવું છવનગ્રગણ, ચહે જયમ કૃષ્ણ મુરારિ;
આવીશ તારે તીર્થ દોહાડાં દર્શન લેવા,
ખોલી હૃદયકપાટ દુઃખડાં મુજ પોકારવા.

૭

કોઈ વળી મધરાતનાં સુનાં સ્મશાન જગાડવા,
સ્વર્ગસ્થ મારા સ્વજનને સ્મરણાંજલિ, કે આપવા;
સમભાવહીણાં સૃજનમાં શાન્તિ તુજ પદ પામવા,
આવીશ તારે સારતતટ ફિરોઘ હૃદય મુજ ધારવા.

સ્કાઉટીંગ અને રાષ્ટ્રીયતા

એક સૂચના.

લખનાર : રા. A. P.

‘જોય સ્કાઉટ’ એને શુદ્ધ શુભ્રતાના શોખીનો બાલકનું અથવા બાલસેનાને નામે ઓળખાવે છે એ અળવળ શુભ્રતામાં તો હજી નરી જ ગણાય પાંચ વર્ષ પહેલાં તો શુભ્રતામાં સ્કાઉટીંગનું અસ્તિત્વ પણ નહોતું, અથવા માત્ર નામનું જ નહતું જ હતું. અને પાંચ વર્ષમાં એ પ્રવૃત્તિ શુભ્રતાને ગમે ગામ-એ છામા ઓછું કહીએ તો શુભ્રતાના દરેક મોટા ગામમાં પહોંતી ગઈ છે દરેક શહેર અને મોટા ગામની નિશાળના વિદ્યાર્થીઓ ખાસી રંગેના શૂઝ અને લીલા ફેંટા પહેરી બે કે ત્રણ આંગળીએ સલામ કરતા અને સ્કાઉટીંગનાં ખીત ગાતા અનેક વેળા નજરે પડે છે અને શુભ્રતાના શોથી પછત છત્રા પંચમહાલમાં તો એ અળવળ છેલ્લા એક વર્ષમાં ગામરેગામરે, પ્રદોંધી છે, કારણ કે એછત્રાની સાગસગિતિથી પ્રાથમિક સાગાઓનો કળને સરકારી કેળવણીખાતાં પાસેથી

એક વર્ષ પૂરે જ લઈ લીધો હોવાથી પોતાની પ્રાથમિક સાગાઓમાં બહુના દરેક વિદ્યાર્થીને સ્કાઉટીંગની તાલીમ આપવાની મહેનત કરે છે અને પછત ગણતા છત્રાના દરેક ગામરે એક નાનું ‘સરખું’ બાલસૈન્ય ધડાઈ રહ્યું છે

પણ આપણા દેશમાં સ્કાઉટીંગની તાલીમ સરકારની સંસ્થાઓ દ્વારા અપાતી હોવાથી તેમાં રાષ્ટ્રીય તત્વ-સ્કાઉટને દેશાભિમાની બનાવે એવું

તત્ત્વ બહુ ઓછું છે. આખા વિશ્વ પર પ્રેમ રાખવા છત્રનાર સ્કાઉટ પહેલાં પોતાના દેશબંધુઓ પર અને દેશ પર પ્રેમ રાખતાં શીખવું જરૂરનું છે એ મૂળ સિંવાંત સ્કાઉટીંગનાં હિન્દમાંના હિમાયતીઓ વિસરી-ગયા છે. સ્કાઉટીંગની તાલીમ તો આખી દુનીયાના યુવાનોને અપાઈ રહી છે. દરેકને એ અળવળનું, સેત્ર વધુ ને વધુ વિરાળ થતું જાય છે. પરંતુ દરેક દેશે એ અળવળમાં પોતાના દેશને

અનુકૂળ એવાં તત્ત્વો ઉમેર્યાં છે અને અનિષ્ટ નીવડે એવાં તત્ત્વો કઢાડી નાખ્યાં છે. એમ કરવાનું કારણ સ્પષ્ટ છે. સ્કાઉટીંગની ચળવળ ઇંગ્લંડના સર રોબર્ટ બેડન પોલેલ નામના અંગ્રેજ શ્રદ્ધસ્થે શરૂ કરી. એનો ઉદ્દેશ ઉગતા જુવાનનું ચારિત્ર્ય અને માનસ ધડવાનો હતો. છતાંયે એમાં સ્વાભાવિક રીતે જ મુડીવાદ તરફ કાંઈક પક્ષપાત હતો અને છે. એ પક્ષપાતને હિન્દુસ્થાનમાં વધારે પડતી અગત્ય આપવામાં આવી છે હિન્દમાં એ મૂલ્યો શરૂ થઈ ત્યારે તો સ્કાઉટની પ્રતિજ્ઞામાં 'દેશનું' નામ જ નહોતું—સર રોબર્ટ ધરેલી પ્રતિજ્ઞામાં તો હતું, પરંતુ હિન્દના ઉત્સાહી દેશ બાને (૧) એ દેશ રાખેને કઢાડી નાખેલો, પરંતુ હવે તેમને કાંઈક ડહાપણ આપ્યું હોય એમ લાગે છે અને સ્કાઉટના વચનમાં સ્વદેશને બીજું ત્રીજું પણ સ્થાન મળ્યું છે. જો એ મૂલ્યોને રાષ્ટ્રીય અને આખા દેશની ણનાવની દોષ તો સ્વદેશનું સ્થાન પહેલું જ લેઈએ, અને બધી તાલીમ અંગ્રેજને બદલે હિન્દી બાપામાં કે ભૂદા ભૂદા પ્રાન્તની પ્રતિક બાપામાં અપાવી લેઈએ. અત્યાર સુધી તો સ્કાઉટીંગ મોટે ભાગે સરકારી આશ્રય હેઠળ આગળ વધી રહ્યું છે અને તેથી જનતાના અને સ્કાઉટના મગજ પર એક એવી જ છાપ પડી ગઈ છે કે સ્કાઉટીંગ એટલે સરકારી ચળવળ. એ છાપ ફર કરવાને માટે દરેક પ્રાન્તના જુવાન રાષ્ટ્રીય નેતાઓએ સ્કાઉટીંગની ચળવળમાં અંકુશાવી એને રાષ્ટ્રીય સ્વરૂપ આપ્યું જરૂરનું છે એ ચળવળમાં આપણા સંજોગો અને રીતરિવાજો અનુસાર યોગ્ય ફેરફારો કરવામાં આવે તો ઉગતી પ્રજાને પ્રભુ બને તરીકે ધડનાર સ્કાઉટીંગ જેવી બીજી એક ચળવળ નથી એ તો સ્પષ્ટ છે.

હુનીઆ આખીનું લક્ષ્ય જે મહાન દેશ તરફ આપે જંચાઈ રહ્યું છે અને જે દેશના રાજ

કારણ અને સમાજ વ્યવસ્થાની પુનર્ધરનાએ જગતના મુડીવાદને ગભરાવી મૂક્યો છે તે હુનીઆના સૌથી વધારે સુધરેલા દેશ રશીયામાં બોયસ્કાઉટની મૂલ્યોને કમ્પેર સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે તે તરફ નજર કરવાથી આપણા રાષ્ટ્રીય નેતાઓને કદાચ કાર્યદિશા સૂઝે એવો અંશ છે.

રશીયામાં સ્કાઉટીંગને 'પાયોનીઅર સીસ્ટમ' એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. એ વિશાળ દેશના ખૂણેખૂણામાં પાયોનીઅર સીસ્ટમ ફેલાઈ ગઈ છે સાડગીરા લાખથી વધુ જુવાનોએ એ તાલીમ લઈ લીધી છે જ્યારે હુનીઆના બીજા બધા દેશોમાં બધા મળીને માત્ર ૧૬૭૨૮૦૪ સ્કાઉટ છે દેશી પ્રમાણે. રશીયાની જનતામાં એ સીસ્ટમ સરકારી કે મુડીવાદીની મૂલ્યો તરીકે નહિ, પણ જનતાની, કામની મૂલ્યો તરીકે સ્વીકારાય છે અને તેથી જ તે આઠસી નેશનલિસ્ટ ધર્મી રહી છે સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે ત્યાં પણ એ મૂલ્યોના ત્રણ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે.— (૧) ઓલ્ડ ઓલ્ડસ અથવા કનઝ-૭ થી ૧૦ વર્ષની ઉમરના બાળકો, (૨) પાયોનીઅર્સ અથવા બોય સ્કાઉટસ-૧૦ થી ૧૬ વર્ષના છોકરાઓ અને (૩) કોર્સોપોલ્સ અથવા રોવર સ્કાઉટસ ૧૬ થી ૨૩ વર્ષના જુવાનો; અને ૨૩ થી વધુ વર્ષની ઉમરના બધા કોર્સુનીસ્ટસ અથવા સાંઘવાદીઓ. રશીયાની યંગ પીપલ્સ કોર્સુનીસ્ટ લીગ, જે કળવાતા જુવાનો માટેની સંસ્થા છે તેના બધા સભ્યો—અને એ દેશના દરેક સુંદર જુવાને એના સભ્ય થવું જ પડે છે—કોર્સોપોલ્સ કહેવાય છે હવે રશીયાનો પાયોનીઅર જે પ્રતિજ્ઞા લે છે તે કેવા પ્રકારની છે તે જુઓ:—

“મારા આ બધા બાઈઓ સમક્ષ હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક વચન આપું છું કે હું હુનીઆના કામદારો અને કિસાનોની મુક્તિને માટેની રશીયાના કામદાર વર્ગની લડતને હંમેશાં ટેકો આપીશ અને લેતીને

ફેલાવેલા મતને તથા પાયોનીઅરના કાયદા અને રિવાજને પ્રમાણિકૃત્વે વળગી રહીશ”

કયાં આ પ્રતિજ્ઞા અને કયાં ‘ધૃધર, તાજ અને દેશ’ને વફાદાર રહેવાની આપણા સ્કાફ્ટોની પ્રતિજ્ઞા !

રશીયાના પાયોનીઅરો ધ્વજ પણ તેમનો રાષ્ટ્રીય ધ્વજ છે અને તેમના સ્વમાનનો સૂચક છે. તેઓ બીજા-આપણા સ્કાફ્ટની માફક બે કે ત્રણ આંગળીએ સલામ નથી કરતા : પરંતુ જમણા હાથની પાંચે આંગળીઓ માથા ઉપર ઉઠી રાખી સલામ કરે છે. આ સલામ સામાન્ય દે અર્ધહીન નહીં : એનો હેતુ અર્થ છે અને તે એ કે દરેક આગળી એક એક ખડને માટે છે પાંચે ખડની જનતાને રશીયાનો પાયોનીઅર પેતાને માથે ચઢાવે છે અને પોતે તેના સેવાનું સ્થાન સ્વીકારે છે

રશીયાનો પાયોનીઅર અભિમાન કે દાસ્ય જાણુનો ન હોવા છતાં પોતાના દેશ માટે ઝગડાજતો પ્રેમ અને વડાઓ માટે સંપૂર્ણ શાન એ જોના ખારા સદૃશ્યો છે. દાઝ અને તળાકોનો સ્પર્શ નહિ કરવાનું ફરમાન કોઈ પાયોનીઅરે તોડ્યું હજી

સાંભળવામાં આવ્યું નથી—આટલું કડક એવું નિયમન. છે રાજકારણ તો તેને ગળથુથીમાં શીખવવા માં આવે છે. બાળપણથી તે વૃધ્ધાવસ્થા સુધી રશીયાનો દરેક માણસ રાજકારણમાં પુરો રસ લે છે અને હિન્દના કમનસીમ જીવાનોની જેમ રશીયાના જીવાનોને દેશનો વિચાર કરવાની મનાઈ નથી. હુંકમાં રશીયાનો પાયોનીઅર એ સાચો રાષ્ટ્રસેવક છે. જ્યારે હિન્દનો બોય સ્કાફ્ટ ? કોણ કહેવાની હિંમત કરશે કે આજનો હિન્દનો સ્કાફ્ટ એ દેશનો સાચો સેવક છે ? કોણ કબુલ નહિ કરે કે એ સરકારનું એક નિર્દોષ સાધન છે—બલિદાન છે ? આપણા રાષ્ટ્રવાદીઓ, અસહકારને નામે લેખ લેવા તૈયાર થઈ જનારાઓ, સેતાનના સ્પર્શથી અભકાઈ જતા પ્રાપ્તાપાપ, આત્મશુદ્ધિને માટે અન્નજળ ત્યાગ કરી દેશને ઉન્નત કરવા મથનારાઓ, હાથકંતામણી ને મીલકતમાણીની ચર્ચા કરી દેશને સ્વતંત્રતા અપાવવા મથન કરનારાઓ—આ બધા હજી ધારે, મન પર લે, તો સ્કાફ્ટીંગની ચળવળને સાચી રાષ્ટ્રીય મહત્તિ-સ્વયંસેવક સૈન્ય મનુષ્ય બનાવી શકે અને તે દ્વારા દેશની સ્વતંત્રતા માટે કાંઈક ખાનુ ‘દયનાતમક’ કામ સારી શકે—પણ એ ‘જો’ અને ‘તો’ બંદુ બારે છે ને ?

સર્વ ગ્રાહકોને જરૂરી

આ અંકથી દરેક ગ્રાહકોને ગ્રાહક નંબર બદલાયો છે તે અંકના ‘રેપર’ પર લેઈ લેવો. સીરનામામાં કાંઈ ફેરફાર હોય તો અમને તુરત લખી જણાવવું. ફરીયાદ કરતી વખતે ગ્રાહક નંબર કાગળમાં જરૂર લખવો, નહિ તો એ ફરીયાદ પર ધ્યાન આપવામાં વિઠ્ઠળ થવા સંભવ છે.

ઉદ્ધૃત કાવ્યના ઈતિહાસ

અનુવાદક : રા. રા. ઉસમાન તૈયબ “નિયાજ”

(નવચેતન માટે ખાસ)

યુનાની વિજ્ઞાનીઓ કહે છે કે કવિતા એ કદિપત વૃત્તાંત છે, જેને અસંલિપત અને ખરા બનાવો સાથે કંઈ સંબંધ નથી. કુદરતી દૃશ્યો અથવા બનાવો જોઈને જે વિચારો—કલ્પનાઓ—કવિના મનમાં જન્મે છે તે, પ્રસંગોપાત છંદમાં ઝલિર કરી દે છે આ કલ્પનાઓ સાથે સત્યની પાળન્દી હોતી નથી. જ્યારે ઉપાતો આહો પ્રકાશ અને તેનો ઉદય જીવે છે તો, કદી કહે છે. પૂર્વની દેગમાંથી દ્વંધ ઉભરાવા લાગ્યું. કદી કહે છે : પારાનો સમુદ્ર ઉજાળા મારવા લાગ્યો. કાંઈ પૂર્વથી કાફૂર-કપૂર ઉગવતો આવે છે. રહવાર, પોતાનું પ્રજાતનું હલકું અજવાળું પ્રસારતી આવે છે, અથવા દૃષ્ટાંત રૂપે સૂર્યનો ઉદય થયો અને તેમાં હજી કિરણો ઉત્પન્ન નથી થયાં. કવિ કહે છે કે : સુનહરી દડો હવામાં ઉજાળવામાં આવ્યો છે. રહવાર, સુવર્ણ—ચાળ માયા ઉપર લઇ આવે છે. કદી તે પ્રજાતે મરઘાંઓની જુમરાણ અને ચોતરફ ફેલાયલા આજ પ્રકાશનું દૃશ્ય, સૂર્યની ચમક અને તેના કિરણોની ઝળક વગેરેને કલ્પના વાટે ખીલવીને રહવારની ધામધુમ દેખાડે છે અને કહે છે કે : પૂર્વનો ગાદાહાહ લીલા અને સુકપદ રંગના અશ્વ પર સવાર થઈ, હીરાજડીત તાજ શિર ઉપર રાખી, કિરણોનો ભાલો લઈ પૂર્વથી પથ ધર્યો.

રહાંજે શકની ગહાર જીવે છે તો, કહે છે કે : પશ્ચિમના પદ્મ ઉપર સૂર્ય આરામ કર્યો અને ભગવાં રંગની ચાદર ઓઢીને સુષ રહ્યો. કદી કહે છે કે. આકાશી ખાલુ ખુનથી છલકી રહ્યું છે. નદિ, પશ્ચિમના ભુવનમાં આગ લાગી ગઈ. તારલા—અપિત રાત્રિમાં ચંદ્રને જૂએ છે તો, કહે છે : નીલા રંગની ચાદરમાં આછી આછી રૂપેરી ટિકલીઓ ટાકલી છે નીલના સમુદ્રમાં પ્રક શનું વહ જી ચલ્યું નય છે અથવા રૂપાની માછલી તરતી રૂર છે. સારાંશ કે એવી વાતો છે કે જે આનંદ આપે છે; પરંતુ અસંલિપતથી આ વાતોને કંઈ પણ લાગતું વળગતું નથી. એ સિવાય કળાની દુન્યામાં કવિતા કુદરતની કળાઓમાંની એક વિચિત્ર કળા છે. એને જોઈને બુદ્ધિ સોલ પામે છે કે પ્રથમ એક વિષયને એક લાંટીસા લખે છે અને પછીમાં વાંચે છે. પછી તે જ વિષયને માત્ર શબ્દોના આગળ પાછળના હેઠેર સાથે લખીને જીવે છે તો કંઈ બીજો જ રંગ થઈ નય છે. બહુ તેમાં ચોટીક ખાસ રસિક બાળતો ઉત્પન્ન થઈ નય છે.

(૧) એક ખાસ શુભ છે, જેને બધાં મનમુનિયત—છંદમય સ્વભાવ કહે છે.

(૨) કવનમાં પ્રભાવ વધારે પડતો દેખાય છે અને વિષયમાં એટલી નિપજીતા

આવી જાય છે કે તેની અસરનું નશતર દિશમાં ખૂંચે છે.

(૩) સીધી અને સાદી વાતમાં એવો રસ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે કે બધા તેને વાંચે છે અને આનંદ અનુભવે છે. વળી અનુભવથી જણાય છે કે જ્યારે ખુશી અથવા દુઃખ કિંવા ક્રોધ યા ક્રોધ જાતના શવક અને ઉદ્વેગસભા વિચાર દિશમાં જોશ મારે છે અને તે વર્ણન-અળથી ટક્કર ખાય છે તો, મુખમાંથી પોતાની મેળે છંદમય વાક્યો નીકળે છે. જેમકે પથર અને લોહાના સંગમથી આગ ઉત્પન્ન થાય છે. એ માટે કવિ તે છે કે જેના સ્વભાવમાં કુદરતની અપ્રેક્ષી આ અપૂર્વ વિદ્યા હોય. કુદરતી કવિ જો કે નિશ્ચય પૂર્ણ ખાસ વખતે કવન થયવા બેસે છે, પરંતુ હકીકતમાં તેનું હૃદય અને વિચારો દરેક વખતે પોતાના કામમાં લાગેલા રહે છે. કુદરતના કારખાનામાંની જે વસ્તુ તેની કદના-સૂઝિતમાં રમે છે અને તેની જે કંઈ અસર તેના હૃદય ઉપર પડે છે તે, દરેક ગાણુસના નસીબમાં નથી. પછી તે આનંદ અને પ્રયુક્તતા હોય, કે ખેદ અને ઉદાસીનતા આ અનિવાર્ય છે કે જે રસિકતા તે બોગવે છે તે આખા પ્રગટ કરવા અર્થે યોગ્ય શબ્દો કેવા અને કયા છે તેની હમેશાં તે શોધમાં રહે છે કે જેથી જે કિંચિત્ તેના જેવાથી તેના મનની થઈ છે તેના સાંભળનારાઓ કે વાંચનારાઓના હૃદયની પણ થઈ જાય.

કવિ કદી એક ખંડમાં એકલો બેસે છે. કદી બધા કરતાં અલગ એકત્રો ફરે છે. કદી કોઈ વૃક્ષની શીતળ હાથા નીચે એકલો નજરે પડે છે અને ત્યાં જ તે લીન હોય છે તે ગમે તેવી દુઃખદ સ્થિતિમાં હોય, પરંતુ સ્વભાવનો હાર્દ અને દિલનો હાનિમ હોય છે. બાદશાહ પાસે લશ્કર અને સિપાહી, દરબાર અને દીવાનખાના, રાજકુમારોના બધા કારખાના અને દરેક સામાન હોય છે, એની

પાસે કંઈ પણ નહિ. પરંતુ શબ્દો અને અર્થોથી તે જ સામાનો બન્ને થી હારો ગણ્યાં અધિકતર તૈયાર કરીને દેખાડી દે છે. બાદશાહ વર્ષોના વર્ષ પછી, કેવા કેવા પ્રાણસંહારક સુધ્ધો પડી, દેશ છોડે છે અથવા ખજાનો ભેગો કરે છે અને એ, જેને ધડે છે તેને ઘેર બેઠાં આપી દે છે અને તે કવણ મોકળે મને અને લેશ માત્ર પણ પરવા કર્યા વિના. બાદશાહને એક દેશ છોડીને તે આનંદ પ્રાપ્ત નથી થતો, જે કવિને એક બધેએતા અને મુનાસિબ શબ્દના મળવાથી થાય છે.

આ વાતમાં જે કંઈ મૂંઝારી નજરે દીઠું તે આ છે કે શયૂષ ઇબ્રાહીમ ઝંઝક, જે મકાનમાં બેસતા હતા તે, ધણું સાંકડું અને અધારાવાળું હતું. ગરમીમાં ફિલ ગરારાઈ જતું હતું. કેટલાક પુરાણા મિત્રો કદી મળવા આવતા તો, ગભરાઈ જતા અને કહેતા કે : “ આ મકાન બદલો, ધડીક વાર પણ બેસવાને લાયક નથી. તમે કેવી રીતે આખો દિવસ પસાર કરો છો. ? ” તેઓ હાં, હાં, કરતા અને સુપ થઈ જતા કદી મંદ હસ કરતા કદી જે કવન કર્યું હોય તેને જોવા મંડી જતા. કદી તેમનું મોઢું જોતા. ખુદાએ ધરો, બગીચા અને આરામ તેમજ સુખ ચૂનો સામાન સર્વે આપ્યાં હતાં. પરંતુ તેઓ ત્યાં જ બેઠા રહ્યા અને એવા બેઠા કે મરીને જ ઉડ્યા. વાર, તેમના કસીદા અને ગઝલો જૂઓ, કોઈ બાદશાહના રાજ્યમાં આવી શાન, આવી દબદબો અને આવી ધૂમધામનો સાગર દેખાય છે ? જાણે રોજખો સઘળો ગાલ તેમનો જ હતો. જેમ ધરજતા હતા તેમ, પોતાના કામમાં અને ઉપયોગમાં લાવતા હતા. જ્યારે તેઓ પોતાની કવિતા વાંચતા હતા ત્યારે, કે.ક બાદશાહને પણ ભાગ્યે જ તેમના કરતાં વધારે ખુશી ઉપજતી હતી, કેમકે તેને તો ચિન્તા રહે છે, પણ તેમને પરવા સુધ્ધાં ન હતી.

જેવી રીતે કાંઈ જમીન પોતાની ચોખ્ખતા પ્રમાણે કંઈ ને કંઈ ઉગાડ્યા વિના રહી શકતી નથી એવી જ રીતે કાંઈ ભાષા પોતાના ભાષાધિકારીની હયસિયત પ્રમાણે કાવ્યથી ખાલી રહી શકતી નથી. દરેક ઉગેલી વસ્તુનો રંગ અને પ્રકૃત્વતા પોતાની જમીનનાં ખાસ તત્વો-ગુણો અહિર કરે છે. ભાષાઓની હારમાળામાં દરેક ભાષા પોતાના સ્વાભાવિક ગુણો દેખાડે છે.

ઉદ્દેશ્ય કવિતાનો જન્મ

ઉદ્દેશ્યપાત્રી ઉત્પત્તિ ઉપર વિચાર કરીએ અને તેની કૃતિ ઉપર નજર નાખીએ તો, એમાં પદ્ય કરતાં ગદ્ય પ્રથમ દેખાશે. અને આ અજબ વાત છે કે એક બાળક પ્રથમે શિશુર કહે અને પછી વાતો કરતાં શીખે । હા, ગદ્ય, તત્પ્રીયતનું નેશ હતું એટલે પહેલે નીકળી પડ્યું. પદ્ય સરલતાના ભારથી ભારી હતું તેથી, પોતાની હુશરત વખતે અહિર થયું. ઉદ્દેશ્ય પદ્યની કૃતિ સન ૧૧૪૫ હિજરી ની પહેલાં દેખાતી નથી અલખત, ગદ્યની હકીકત દંતકથાઓ અને ઇતિહાસના પુરાવાઓ માંથી તારવી કાઢનાં એવું નીકળે છે કે જ્યારે વ્રજભાષાએ પોતાની વિશાળ નીતિથી અરબી ફારસી શબ્દોના મિદ્ધમાનેને જગ્યા આપી તો, તત્પ્રીયતોમાં આ કુદરતી પ્રાકટયની શક્તિએ પણ નેશ પડ્યું, પરંતુ તે સેંકડે વર્ષ સુધી દોહરાઓના રંગમાં અહિર થતી રહી એટલે ફારસીના છંદો અને ફારસીના ત્રિચારો આવતા નહોતા.

અમીર ખુસરૂની શોધખોળો

અમીર ખુસરૂની તત્પ્રીયત, નવી નવી શોધો અને ખોળોમાં ઉચ્ચ સ્થાન, સંશોધકો અને વિદ્યાધારોમાં ધરાવે છે ; તેમણે કાવ્ય-જગતમાં વ્રજભાષાની રૂઢીથી એક જાદુઈ સ્થળ લખાણ પધ્ધતિનું ઉઘાડ્યું. ખાસિક, પારી નામનો ગ્રંથ જે આજ સુધી બાળકોનું-રટણ છે-ને અનેક મોટી મોટી આગતિઓમાં હતો.

તેમાં ફારસીના છંદોએ પ્રથમ અસર કરી અને તેથી એ પણ જણાય છે કે તે વખતે ક્યા ક્યા શબ્દો વપરાતા હતા, જે હવે વપરાતા નથી અથવા કાઠી નાખવામાં આવ્યા છે. એ સિવાય અનેકાનેક સમસ્યા વિચિત્ર અને અનેરી રીતે રચી છે. જે ઉપરથી જણાય છે કે ફારસીના નીમકે હિન્દીના ભોજનમાં શી મજા ઉત્પન્ન કરી દીધી હશે. મુકેરની, અનમિલ, દો સુખને વગેરે ખાસ, તેમના દર્પણની ખૂબી છે. દરેકની મિસાલ લખું છું, કેમકે તેનાથી પણ તે વખતની ભાષાનો કંઈ ને કંઈ ભાસ થાય છે.

સમસ્યાઓ

‘નખોલી’ની સમસ્યા

તરવરસે એક ત્રિયા ઉતરી,
ઉસને છુહુત રિઝાયા,
બાપકા ઉસકે નામ જે પૂછા,
આધા નામ બતાયા,
આધા નામ પિતાપર પારા,
છુહુહ પહેલી મેરી,
અમીર ખુશરૂ કહે,
અપને નામ નખોલી ।

‘આઠના’-દર્પણની સમસ્યા

ફારસી બોલી આઠના,
તુરકી સોચી પાછ ના,
હિન્દી બોલતે આરસી આએ,
સુદ્દ દેખો ને ઉમે બતાએ ।

‘નાખુન ની સમસ્યા

બીમોંકા સર કાટ લિયા,
ના મારા, ના-ખૂન કિયા ।

‘લાલ’ની સમસ્યા

અધા, ગૂંગા, બિહરા બોલે
ગૂંગા આપ કહાએ
દેખ સુદયદી હોત અંગારા
ગૂંગે સે મિલ જાએ,
ખાંસકા મંદિર વાહકા ખાસા
ખાંસકા વો ખાજા,

નહિ, પણ અનેક વખત આજસ પણ મરડી
અને જગાસાં પણ ખાધાં, પરંતુ તે ભોજો
કંઈ સમજ્યો જ નહિ. સુલતાનજી સાહેબે
અતિથિતું દિલ ન દુઃખાય તે માટે કંઈ કહ્યું
નહિ અને ન છૂટકે ચુપચાપ બેઠા રહ્યા.
અમીર ખુસરૂ પણ તે વેળા હાજર હતા, પરંતુ
કંઈ કહી શકતા નોતા. અંતે છેક અર્ધી
રાતનું નગારું વાગ્યું. તે વખતે સુલતાનજીએ
કહ્યું કે : “ખુસરૂ ! આ શું વાગે છે ?”
કહ્યું કે : “અર્ધી રાતનું નગારું વાગે છે.”
પૂછ્યું : “એમાંથી શો અવાજ આવે છે ?”
તેમણે કહ્યું : સમજમાં તો એમ આવે
છે કે :

ન ન કે ખુદી ખાના બિરો,
નાન કે ખુદી ખાના બિરો,
ખાના બિરો, ખાના બિરો,
નાન કે ખુદી ખાના બિરો,
ન કે બદરતો કદમ ખાના બિરો,
ખાના બિરો, ખાના બિરો !

અર્થાત્ : “જમી લીધું હવે ધરે જાઓ, જમી
લીધું હવે ધરે જાઓ, ધરે જાઓ, ધરે જાઓ ;”
“જમી લીધું હવે ધરે જાઓ, આ ધર
નમારે માટે માર્ગે જ નથી મુકાવું, ધરે
જાઓ, ધરે જાઓ, !”

+ + +

એક દિવસે કોઈ ગલીમાંથી નીકળ્યા.
એક પિંજરા એક દુકાનમાં બેસી રૂ પીંછ
રહ્યો હતો. કોઈએ કહ્યું કે : “આ પિંજરાને
જાઓ. એક જ દબે રૂ પીંજે છે. જાણે કે
બધા એક જ ગુરૂના ચેલા કેમ ન હોય !”
કોઈ બોલ્યો : “કુદરતી ગુરૂએ બધાને એક
જ દબ ઉપર શિખવ્યું છે.” કોઈએ કહ્યું
કે : “શીખવ્યું પણ છે અને દરેક દરેકમાં
તાંલને પણ સાચવી રાખ્યો છે.” કોઈએ કહ્યું
જાણી. એને શબ્દોમાં કંઈ રીતે લાવી
મુકાવું !” અમીર ખુસરૂએ કહ્યું કે : આમ :-

દર પંચે જાનાં જાં હમ રક્ત જાં હમ
રક્ત, જાં હમ રક્ત ; જાં હમ રક્ત, રક્ત
રક્ત. જા જાં હમ રક્ત. ઈ હમ રક્તો આં
હમ રક્ત, આં હમ રક્ત, આં હમ રક્ત ; ઈ
હમ, આં હમ, ઈ હમ, આં હમ, આં હમ રક્ત.
રક્તન, રક્તન, રક્તન દિલ દિલ દિલ રક્તન
દિલ ; રક્ રક્ રક્તન દિલ, રક્તન.

અર્થાત્ :—“પ્રિયાને ભેટવા માટે આત્મા
પણ, ગયો, આત્મા પણ ગયો, ગયો, ગયો
આત્મા પણ ગયો.”

“આમ પણ ગયો, તેમ પણ ગયો, આમ
પણ ગયો, તેમ પણ ગયો ; આમ પણ, તેમ
પણ આમ પણ, તેમ પણ, તેમ પણ ગયો.”

“જાવા જાવા, જાવા દે, દે, દે, જાવા દે ;
ઉડતો ઉડતો જાવા દે, જાવા દે, જાવા દે”

+ + + +

મહોદધીના નાકા ઉપર એક દારૂ વેચનાર
છુટ્ટીની દુકાન હતી. ચિંમૂ તેનું નામ હતું.
સાહેબના બેદલા લોક ત્યાં ભંગ, ચરસ વગેરે
પીવા રહેતા હતા. જ્યારે અમીર ખુસરૂ દર-
બારમાંથી પાછા ફરતા કિંયા સ્ટેલ કરવા ધરતી
બહાર નીકળતા તો, તે પણ સલામ કરતી.
કદી કદી લુકડા ભરીને સ્ટેલે લઈ આવી ઉભી
રહી જતી. તેઓ પણ તેને ખોટું ન લાગે,
માટે બે દમ લંગાવી લેતા. એક દિવસે તેણે કહ્યું
કે : “હું તમારા પરથી વારી નહિ. હજારો
ગઝલો, ગીત, રાગ, રાગણી બંતાવો છો.
કાંઈ વસ્તુ સેવિકાના નામે ઉપર પણ બતાવી
દો.” તેમણે કહ્યું : “બી ચિંમૂ ! બહુ સારું.”
કટલાક દિવસો પછી તેણે ફરી કહ્યું કે : “ભડી-
આરીના છોકરા માટે “ખાલિક-ખારી” લખી
દીધી, જરા લંબડીના નામ ઉપર પણ કંઈ લખી
આપશો તો, શું થશે ? તમારા પ્રતાપે અમારું
નામ પણ રહી જશે.” તેના વારંવાર કહેવાથી
એક દિવસે જ્યારે આનંદમાં હતા, ત્યારે કહ્યું :
“હો બી ચિંમૂ ! સાંજજો.”

અવરોડી ચવપિદરી * બાંગે,
ચિમ્મડી અઠપિદરી,
બાહિરકા કાઇ આએ નાહી
આએ સારે શિદરી;
સાફસફ કરે આગે રાખે,
જિસમે નાહી તૂસલ,
અવરોં કે જહાં સીકે સમાવે,
ચિમ્મ કે બહાં મૂસલ.

અર્થાત્ :—“આ (ચિમ્મ) બાદશાહોથી
પણ મોટી છે. અહિં જંગલી ગમારોનું
કામ નથી, સર્વ સુક્યદ પોરા આવે છે.
લાંગના વાટકા એવા તો સાફ અને સ્વચ્છ
હાજર કરે છે કે જેમાં એક તણખડું પણ
હોતું નથી. બીજા ભંગેડીઓ ગર્વથી એમ
કહેતા રહે છે કે તેઓ એવી ભાંગ પીએ છે કે
જેમાં ઘટ્ટ હોવાના કારણે સળી ઉભી રહી છે,
પણ ચિમ્મને ત્યાં એવી ઘટ્ટ ભાંગ અને છે કે
જેમાં મૂસલ ઉભો રહે.”

ખર, તેમના પ્રતાપે ચિમ્મનું પણ નામ
રહી ગયું.

ખડ પૂછો તો, જેવી રીતે દરેક પ્રાણીની
વય છે તેવી જ રીતે કિતાબ-પુસ્તકની પણ
વય છે. દૃષ્ટાંતરૂપે “શાહનામા” ને નવસો
વર્ષ થઇ ગયાં, “સિકન્દરનામા” ને સાતસો
વર્ષ સમજો. “શુલિસ્તાન”-“એસ્તાનને”
છ સો વર્ષ કહો. “ઝુલ્ફ-ઝુલ્ફખાં” ની વય
લગભગ ત્રણસો વર્ષની થઇ, પરંતુ આજ
સુધી આ સર્વ જવાનીમાં જ છે. ઉર્દૂમાં
“બાગો બહાર,” “બદર મુનીર” વિગેરે યુવાન
છે. “ઇસાનએ અન્નયય” મરણકાંઠે પહોંચી
ગયું. કિતાબો-પુસ્તકો પ્રથમ પ્રખ્યાતિ મેળવે
છે, પછી નામ વિનાનાં થઇ જાય છે; એ
જાણે બાળકે જ હતાં કે મરી ગયાં. સંખ્યા
બધ કૃતિ લખાય છે અને-છપાય છે, પરંતુ
કાંઈ પૂછતું નથી; આ બાળકો મરેલાં જ
જન્યાં છે. કેટલીક કિતાબોની વય નહીં

કરેલી મુદત સુધી અવલંબેલી છે. તે સરકારી
શાળાઓનાં પુસ્તકો છે, કેમકે તે જ્યાં
સુધી કેળવણીમાં દાખલ છે ત્યાં સુધી
છપાય છે અને જખરદસ્તીથી વેચાય છે,
અને ન છૂટકે લોકો વાંચે છે; પરંતુ
જ્યારે તે કિતાબો કેળવણીમાંથી કાઢી
નાખવામાં આવે કે મરી જાય છે. કાંઈ
આંખ ઉંચી કરીને પણ પછી નથી જોતું.
એ તો :

કુબૂલે ખાતિરો લુદે સુખન ખુદાદાદસ્ત.

સારાંશ કે, એ જ જોશીલી તખીઅત
અને શોધખોળની ઉમંગમાં એક તાજ શોધ
થઇ, જેમાં આપણે માટે ત્રણ વસ્તુઓ મનન
કરવા જેવી છે.

(૧) પ્રેમમય વિષયોની તે દારમાળાના
શિખરો આપણે હાથ લાગ્યા, જેને ગ્રન્થ કહે
છે. તે જ પ્રાસ અથવા પ્રાસ અને અનુપ્રાસની
પાળન્દી, એવી જ રીતે પ્રથમ મતલબ અર્થાત્
પ્રારંભિક ચરણ, એક અથવા અનેક પ્રાસ
પછી થોડા શિખર અને છેવટમાં મકતબ
અર્થાત્ અંતિમ ચરણ અને તેમાં
ઉપનામ.

(૨) ફારસી અને ભાષાની, છુણ અને
મર્યા પેઢે એવી રીતે ભેળસેળ કરવામાં આવી
છે કે તે અત્યંત સ્વાદિષ્ટ થઇને રહી. એમાં
આ વાત વધુ વિચાર અને મનન કરવા યોગ્ય
છે કે તેમણે પ્રેમની જુન્યાદ સ્ત્રીની તરફથી જ
કાયમ કીધી હતી, જે ખાસ હિન્દી કવિત્વ
તત્વ છે. પરંતુ એ નથી કહી શકાતું કે
આ પ્રેમની ઉચ્છવાયલ ક્યા વખતે થઇ.
ઉપયુક્ત ગ્રન્થ આ છે :

ઝ હામે મિસ્કી મકુન તગાકુલ,

હો રાહે નયનાં, ખતાએ ખતિયાં ;

કે તાએ હિજરોં નદારમ અય જાં !

ન, લેફ કાહે લગાએ ખતિયાં ?

શ્યામે દિગરાં દરાઝ યુ' ઝુંદે! ।
 રોઝે વસલત ચૂ ઉત્ર કાતાહ ;
 સખી પિયાકો જો મંચ ન દેખૂં
 તો ક્યસે કાદૂં અઘેરી રતિયાં ?
 પકાયક અઝ દિલ દો ચશમ જાદૂ
 બસદ ફરેબમ બખુદે તસદી ;
 કિસે પડી હંચ કે સુનાવે,
 પિયારે પીકાં હમોરી અતિયાં ?
 ચૂ શમ્મે સોઝાં, ચૂ ઝરો હયરાં
 ઝ મિહ આં મહ બગરતમ આખિર,
 ન નીંદ નયનાં, ન અંગ ચયના,
 ન આપ આવેં, ન બેજે યતિયાં ।
 બ હકકે રોઝે વિસાલે દિલબર,
 કે દાદ મારો ફરેબ ખુસર ;
 સખીત મનકે વરાએ રાખૂં,
 જો જાએ પાઉં પિયાકે ખતિયાં !

અર્થાત્ : ‘મહારા ગરીમના હાલથી
 આંખમીયામણાં ન કર અને બે નયનો
 મારફત મહારો સાથે વાતચીત કર કે હવે હે
 પ્રાણ ! મહારામાં વિયોગ વેદવાની સહનશીલતા
 નથી. તમે શાને મ્હને છાતી સરસી ચાંપી
 નથી લેતા ?’

‘એકાએક મહારા દિલમાંની વિશ્રાંતિ
 બે જાણસરેલાં નયનો સેંકડો જળથી લઇ
 ગયાં ; કોને પડી છે કે અમારી ધિયાને
 અમારી વિપત્તિ સંભળાવે ?’

‘દિપક જેમ બળી રહ્યો છું, રજકણી
 પેટ હવરાન છું, સુરોદયથી લઇને ચંદ્રાસ્ત
 સુધી એવી સ્થિતિ રહે છે. એટલે રાત અને
 દિવસ ન નયનોમાં નિદ્રા છે, ન અંગને ચયન ;
 કેમ કે ન તમે આવો છો, કે ન પત્ર પાડવો
 છો !’

‘પ્રિયાના મેળાપને દિવસે મૃત્યુ થાય તો,
 હે ખુસર ! મ્હને તેના જળની દાદ મળી જશે ;

સપ્તેમ મનને હું નિજાવર કરીશ, જો મ્હને
 લેના પાંગોતિયે જગ્યા મળી જાય.’

નવી નવી શોધની શુરઆતમાં એમ જ
 થાય છે. સમય શિખાઉએ ને માર્ગ દર્શાવ-
 નારો છે. પછી અવનવી ભાત પાડી શ્રેષ્ઠ
 કોટિની ખુશી અને સુરસતા ઉપર પહોંચાડી
 દે છે. પરંતુ તે વેળા કોઇ બીજાએ આ
 પ્રત્યે એવું લક્ષ ન આપ્યું કે જેથી આ
 પધ્ધતિનો વિવાજ પડી જતો. અલખત,
 માર્શિક મુહમ્મદ જાવરીએ “પદમાવત”
 સિવાય દોહરા અને ગીત પણ લખ્યાં છે,
 અને તે એવા ઉચ્ચ અને ભાવનામય છે
 કે ન પૂછો વાત વળી સોથી વધુ
 આશ્ચર્ય જેવું તો આ છે કે ફારસીના
 જદોમાં તેમની કોઇ કવિતા કે કડી નથી.
 દખ્ખણમાં એક સઅદી નામે શાયર થઇ
 ગયા છે તેમની ફક્ત એટલી હકીકત જણાઇ
 છે કે પોતાને તેઓ હિન્દુસ્તાનનો ‘સઅદી
 શીરાઝી” સમજતા હતા અને અગ્નયમી
 તો આ છે કે મીરઝા રશીઅ “સવદા”
 એ પોતાના વણૂંનમાં તેમના નીચવા
 શિઅરોને શયખ સઅદી શીરાઝીના નામે
 લખ્યા છે.

કશકા ચૂ દીદમ બર રખત

અક્તમ કે ચે’ કા દીત હય ?

અક્તા કે ફુર હો બાવરે,

ઇસ શિદ્દરકી ચે રીત હય !

હમના તુમ્હનકો દિલ દિયા,

તુમ દિલ સિયેં અવર દુઃખ દિયા ;

હમ ચે’ કિયા, તુમ વો’ કિયા

અયસી લસી ચે’ પીત હય !

સઅદી કે અક્તા રેખતા,

દર રેખતા, ફુર રેખતા ;

શીરો શકર હમ રેખતા,

હમ રેખતા, હમ ગીત હય !

અર્થાત્ : “તેના કપાળ ઉપર તિલક જોઈ
ગહે પૂછ્યું કે : આ શું છે ? તેણે કહ્યું કે :
હીવાના ! જુઓ આ શહેરની એ રીત છે !”

“અમે તમને હૃદય આપ્યું, તમે હૃદય
લીધું અને દુઃખ લીધું; અમે આ કીધું, તમે
તે કીધું, આ પ્રીતની રીત લલી છે !”

“સઅદી કે જે રેખતા—(ઉર્દૂ) સરળ
કવિના કહે છે તે કવિતામાં જાણે મોતીઓ લખી
છે. એ કવિતા દુધ અને સાકર જેવી છે.
એ કવિતા પશુ છે અને ગીત પશુ છે.”

કપીર અને તુલસીદાસના દોહરા જગ
બત્રીસીએ ચરેલા છે. પરંતુ તે માત્ર એટલી
સનદ માટે કામના છે કે તે સમયમાં ફારસી
શબ્દો હિન્દુઓની જાણ ઉપર ચઢી ગયા હતા.
તેમને આ કાવ્યસુંદરી સાથે કંઈ સંબંધ
નથી જેણે ફારસીમાંથી આવીને ઉર્દૂનો પોશાક
પહેરી લીધો અને તેના માંત્રિકને તેની સાથે
સંબંધ ધિનાનો કરી દઈને એક ખુણામાં
બેસ દીધો.

હામિદ નામે કેંઈ કવિ ચંદ્ર ગયા છે. તેમનો
સમય ખબર નથી કહેવાય છે કે “હામિદ
—આરી તેમની જ રચેલી છે. તેમની ફક્ત
સાત શિષ્યરની ગણ જોવામાં આવી છે.
જે ઉપરથી જણાય છે કે શાયદ તેઓ કોઈ
પન્થોની યુગ્મ છે. તેમનો એક મતલબ
પ્રારંભિક ચરણ રુબુ કર્દ છું :

અઝમે સફર ચૂં કરદી સાજન !
નયનો નીંદ ન અધ છ !

કદરે વિસાલત નાદાનિસ્તમ
તુમ બિન બિરહ સતાધ છ !

અર્થાત્ : “હે સાજન ! મુસાફરી માટે હે
નિશ્ચય જેવો કર્યો કે મહારી આંખોમાંની
નિદ્રા ઉઠી ગઈ. હું મેળાપની કદરથી
અણુઅણુ છું. તારો વિરહ મૂને ધણો
સાહે છે.” જો એને જ શિષ્ય કહીએ તો,

તે સમયથી લઈને આજ દિન સુધી બેસુમાર—
અગણિત કવિ પંજાબમાં એવા નીકળશે,
ત્યાંની કવિતા હજી સુધી એવી જ બધોમાં
યાય છે. પરંતુ આ શાયર અને તેમની
શાયરી, એ નથી જે ઉમર અમે આજે ચર્ચા
કરીએ છીએ. અહમદ ગુજરાતી, વલી
દકનીના સમકાલીન અને એક દેશના હતા.
તેઓ લખે છે :

ગર બયઝએ ઝાગે કસે,
દર ઝેરે સીમુર્ગે નિહદં ;

અઝ અરઝ ખુદ નાયદ,
પુર આબિર ગુલીલા હોવે પર !

ગર તિફલકે બાઝીગરે,
ખાનન્દઓ આલિમ શંવદ ;

અસલે કે દારદ કમ રવદ,
આબિર ઝયુરા હોવે પર !

ગર બન્ધએ શેરે કસે આ,
શીરે શેઆ પરવરદ ;

મરદી કે દારદ કમ રવદ,
આબિર અગીયા હોવે પર !

અર્થાત્ :—“કાગડાના ઈડાને કોઈ શાહ
મૃગની નીચે રાખી દે તો, અતે અસલમાંથી
ગુલીલા જ પવદ યાય”

“જો (અચાન) છોકરો બાઝીગરી શીખી
જાય અને જાતી બની જાય તો, શું ચયું ?
તેની અસલિયત જતી રહેવાની છે ? અતે
તે પોતાની અસલિયત દેખાડશે જ.”

“કોઈ સિંહના બાળકને બકરીના દુધથી
પોષવામાં આવે તો, પછી તેની અસર એ જ
ચશે કે તે સિંહ નહિ, પશુ વાદ ચશે.”

સેવા નામે એક ગ્રંથકાર દખણમાં ચંદ્ર
ગયો છે, જેણે રવઝગુરુદદાનો દખણી ભાષામાં
તરજુમા કર્યો હતો. મરસિયા—શોકગીત
હજી તેના ત્યાંના ધર્મામવાડામાં ગાવામાં આવે
છે અને સંભવિત છે કે એવી જાતના કવિયો

તે સમયમાં : ધણી હશે, પરંતુ એવા કવિત્વને જ્ઞાન-પૂર્ણ કવિત્વ કહી સકતા નથી.

નવાજ નામ એક ગ્રંથકારે “ફરેખ-સિયર” ના સમયમાં “શકુતલા”નું ભાષાંતર હિન્દીમાં કર્યું. તે સમયમાં ઉર્દૂ કવિતાની નિર્ણયતાનું એક કારણ હશે કે જે વિદ્વાન ઉર્દૂના ભાષા-ધિકારી હતા તેઓ, ઉર્દૂની શાયરીને ગર્વ લેવા જેવી લેખતા ન હતા. કઈ કહેતા અથવા રચતા હતા : તે ફારસીમાં જ. અલખત, સામાન્ય જન પોતાની તખીઅતને હંદમય બનાવવા અને દિલ્લો ઉમળકા પુરો કરવા જે મહેલમાં આવતું હતું, તે કહી જતા હતા. જેઓ વિચક્ષણ કવિ હતા તેઓ ફારસી શિયર કહેતા હતા. ઉર્દૂ તેમને મોટે આવતી ન હતી અને જે ઉર્દૂમાં કહેતા હતા તે, એમ જણાતું કે જાણે તેઓ બિશ્વકુલ અજ્ઞાત છે. મીરજા મુખ્જ મસનીબાન સાહબ ફિતરત કે જેઓ ધસની કવિયોમાં અગ્રપદ ધરાવતા હતા અને આલમગીરી કવિયોમાંના એક હતા અને તેમના પછી કજ્જબાશ ઉમ્મીદના જુદા જુદા શિયરો જૂઓ. એમ જણાય છે કે તે વખતની જે ભાષા હતી તેને સંપૂર્ણ રીતે અદા કરી સકતા ન હતા. મીર મુખ્જનો શિયર છે કે :

અજ ‘જુદે સિયાહે તો દિલ હમ પરી હય !
દર ખાનએ આઈના’ ગના જૂમ પરી હય !

અર્થાત્ :—“તારા કાળા કેસ કલાપનો હૃદય ઉપર છાંયો પડ્યો છે ; જાણે દર્પણના મિલ્લમાંમાં વાદળો જવાયાં અથવા અધાર મયરાઈ છે !”

કજ્જબાશબાન ઉમ્મીદ. ફારસીના એક નામચીન અને શિષ્ટ કવિ હતા અને હિન્દ-વાસીઓ સાથે તેમની સભાઓનાં તેમનું કેસાદપૂર્ણ શામિલ થવું જગપ્રખ્યાત છે. જતાં, ઉર્દૂમાં તેઓએ જે વિચક્ષણના દેખાડી છે તે આ છે કે :

ખામનકી ખેતી આજ મોરી આંખમેં પરી
શરસા કિયા વ ગાલી કિયા અવર દિગર લરી !

અર્થાત્ :—“બાલણની છોકરી આજે મહારી આંખમાં સમાઈ છે. તે કોથે લરાઈ, ગાળો કાઢી અને તે સિવાય લડી તે અલગ !”

(આ વાત ઉપર બધા એકમત છે કે આ કાવ્યનો પાયો દખ્ખણમાં પડ્યો. મીર તપી સાહબ મીરે પણ એક ગઝલમાં કવિત્વની હમે ઈશારો કર્યો છે. જેમ કે :
ખૂગર નહીં કુછ ધૂંહી હમ રેખતા’ ગોષ્ટે કે ;
મઅશક જે આ અપના, ખૂગરે વો’ દકનકા થા !

અર્થાત્ : “ઉર્દૂના કવિત્વની વચક્ષણતાથી કંઈ એમ જ ટેવાયલા નથી ; જે અમારી પ્રિયા હતી તે, દકનની રહેવાસી હતી !”

અને કાઠમ સાહબ મીરના સમકાલીને તો સાફ કહી દીધું છે કે :

“કાઠમ” મંય ગઝલ તવર કિયા’ રેખતા વર્ના ;

છક જાત શિયરસી બ ઝખાને દકની થી !

અર્થાત્ : “હે કાઠમ ! ઉર્દૂ કવિતાની વિચક્ષણતાને મહે વધારે પ્રસિધ્ધમાં આણી, નહિતર દખ્ખણી ભાષા એક અસ્તવ્યસ્ત વસ્તુ જેવી સ્થિતિમાં હતી.”

પરંતુ ખરી રીતે તો આ કવિતાના દીપકને આલમગીરના સમયમાં વધીએ રોશન કર્યો, જે મુદમ્મદ શાહના સમયમાં આકાશ ઉપર સિતારો યદને ઝગકર્યો અને શાહે આલમના ઝમાનામાં આક્રમણ બનીને ઉન્નતિનો બોમ ઉપર ઝગમગવા લાગ્યો.

ઉર્દૂ કવિત્વના આ પ્રારંભિક વિષયમાં આ વાત જાહેર કરી દેવી જોઈએ કે સંસ્કૃતમાં એક શબ્દના અનેકાનેક અર્થ છે. એ જ માટે એમાં અને નવ. ભાષામાં-જે તેની શાખા છે-દ્વિઅર્થી શબ્દો અને સમસ્યા ઉપર

દોહરા રચાતા હતા. ફારસીમાં આ વિદ્યા કળા છે, પરંતુ ઓછી. ઉર્દુમાં પહેલાં શિઅરનો પાયો એ જ ઉપર રચવામાં આવ્યો અને આગલા સમયના કવિઓમાં બરાબર એ જ કાવ્ય-પદ્ધતિ ચાલુ રહી. તે સમયની થોડીક લીટીઓ નમુનારૂપે અહિં ટપકાવી લઉં છું :

લામ નસ્તઅલીકા હય

ઉસ ખુતે ખુશખતકી ખુશ્ક,

હમ તો કાફર હોં અગર

બન્દે ન હોં ઇસલામ કે !

અર્થાત્ : “તે સુન્દર અક્ષરવાળા ખુતના કેશકલાપની માગ (સેંથો) જે અરબી અક્ષરના લામ (ઇ) આકારે પાડેલો છે—જો અમે ઇસ-લામ (આ લામ માંગ-સેંથો) ના બંદા (અનુયાયી-પ્રેમી) ન હોઈએ તો, પછી કાફર છીએ!”

ઇસલામ દ્વિઅર્થો શબ્દ છે એટલે એક અથ તો ઇસ્લામધર્મ અને બીજો અર્થ ઇસ એટલે આ અને લામ એટલે એક અરબી અક્ષર, જે માયાના વાળોમાં વચ્ચેથી સેંથો પાડવામાં આવે છે જેથી, ઇસલામ બન્દે શબ્દને ઇસ અને લામ તરીકે અલગ લખતા માંગ-સેંથાનો અર્થ થઈ જાય છે.

ક્યોં ન હો હમમે વો સુજન બાગી;

કદ હો અસકા નિહાલકી માનિન્દ !

અર્થાત્ : “અમારાથી તે સજન બાગીયા સમ” કેમ બની ન જાય કે જેનો આકાર સરના વૃક્ષ જેવો છે !

એમાં બાગી શબ્દ દ્વિઅર્થો છે. અરબીમાં આ શબ્દનો અર્થ બંડખોર થાય છે અને ઉર્દુમાં બાગીયા સમ નિહાલ ફારસીનો દ્વિઅર્થો

શબ્દ છે. એટલે સર અથવા સનોબરતુ’ વૃક્ષ અને બીજો અર્થ સફળતા મેળવનાર-છતાનાર છે. હવે આ શિઅરનો બીજો અર્થ એ થશે કે : “તે સજન અમારાથી બાગી-બંડખોર કેમ નહિ બને કે તેનો આકાર તેને સફળતા મેળવનાર અથવા છતાવનાર છે !”

તૂ જો દરયાકે પાર જતા હય !

દિલ મિરા વાર વાર જતા હય !

અર્થાત્ : “તું જ્યારે દરીયાકાંઠે જાય છે તો, મ્હારું હૃદય નિજાવર નિજાવર થઈ જાય છે” બીજા અર્થમાં : “તું જ્યારે દરીયાની પેલી પાર જાય છે તો, મ્હારું હૃદય ત્હારી પાછળ પાછળ ત્હારું અનુકરણ કરી આવી જાય છે !”

પારના અર્થ ખુલા છે, પરંતુ વારના અર્થ ફારસીમાં કદી, પેકે પોચા અને રિવાજ વગેરે છે, ત્યારે હિન્દીમાં નિજાવર ના છે

તુમ દેખો યા ન દેખો, હમકો સલામ કરના ;

યેં તો, કદીમહીસે સરપર હમારે કર હય !

અર્થાત્ : “જૂઓ, કે ન જૂઓ, અમને તો સલામ કયે જ લૂટકો છે ; કેમ કે એ તો જન્મથી જ અમારા માથા ઉપર હાય છે.”

કરને સરકૃતમાં હસ્ત અથવા હાથ કહે છે અને હિન્દીમાં વેશ. એ સિવાય માયાના વાળોના જથ્થામાં જે ખુશકી અથવા ખોડો થઈ જાય છે તેને પણ કર કહે છે.

નહીં મુહતાજ એવરકા

જિમે ‘ખૂશી’ ખુદા દેવે ;

કે આખિર બદનુમા લગતા હય

દેખો ‘ચાંદકો’ ગદના !

અર્થાત્ : - “જેને ખુદાએ સુંદરતા અર્પી હોય તેને ધરણીની ઝુરરત નથી. :દ્રષ્ટાંત રૂપે ચંદ્રને જ જુઓ ! તેને ગ્રહજી સાગતાં તે કેવો કદરૂપો અથવા ખરાબ દેખાય છે ?”

ગહના ઉદુંમાં દાગીના અથવા ધરણીને કહે છે અને હિન્દીમાં ગ્રહજીને. એટલે સૌંદર્ય મય વસ્તુને શૃંગારની ઝુરરત નથી કેમકે તેથી તેની અસલ ખુબી અલોપ થઇ જઇ બનાવટ-કૃતિમતા દેખાય છે, જેથી તેની સ્થિતિ ચંદ્રને ગ્રહજી સાગવા સમાન થઇ પડે છે અથવા તેના ગ્રહજીરૂપી અલંકારો તેની અસલ સુંદરતા-ખુબીને ધૂપાવી દે છે, જેથી તે કદરૂપી થઇ પડે છે.

સજ દિખા બાંકી નહીં છોડેગા

મેરા નકરે દિલ;

આજ વો' અફગાં પિસર

આતા પિહી હય દિલમે ઠાન ।

અર્થાત્ : “તીરછી ઢબઢબ દેખાડી તે મ્હારું નાણુંરૂપી હૃદય છોડનાર નથી. આજે તે અફગાન-પુત્ર એ જ નિશ્ચય દિલમાં કરીને આવે છે.”

એમાં અફગાન-પિસર દ્વિઅર્થી છે. એક તો અફગાન-જે એક કામતું નામ છે તેનો પુત્ર અને બીજો રડતો છોકરો. એ ઉપરથી ઉપર્યુક્ત શિઅરનો બીજો અર્થ એ થશે કે : “તે રડતો પોતાની રૂઢનકળાની અતેરી ઢબથી રડી રડીને પણ મ્હારું હૃદય લઇ જવા વિના રહેશે નહિ ”

ન દેવે લેકે દિલ તો' જઅદે મુસકીં;

અગર બાવર ન હો તો, માંગ દેખ !

અર્થાત્ : “તે સુગંધી ધુધર-વાળો, હૃદય લઇને પાછું આપનાર નથી, જો તને ભરોસો ન હોય તો, માંગી અથવા માંગ-સેથો, જો !

માંગ માથાના વાળમાં જે સેથો પાડવામાં આવે છે તેને કહે છે. હવે “માંગ દેખ” એટલે માંગીને જો અથવા સેથાને જો; દ્વિઅર્થી શબ્દ છે.

શાહ હાતિમે ઘણી કાશિશ કરીને ઉર્દને આ રંગ-મિશ્રણથી પાક કરી

સવદાના સમયમાં પણ આ ખરાબ તત્વમાંની બાકીસાકી ચાલી આવતી હતી. જેમકે તેઓએ પણ એક કરીદ્વામાં તે જુઓની શિકાયત કીધી છે, જેમના શિઅરોમાંનો એક શિઅર આ છે કે :

મૂન હો પરવરિશે શાનાં

તો, ફિર હય મૂસલ;

રામપૂર કી હો કટારી

તો, કહે' રીતાફલ !

અર્થાત્ એ જ કે, લખનઉને દિલ્હી દેખાડ્યું ને દિલ્હીને કે નપૂર અને કે નપૂરને અમા !

પરંતુ મગ્નની વત તો એ છે કે સવદા સહમે બીજા ઉપર ટીકા કરી છે, પણ પોતે ક્યાં બચવા પામ્યા છે ? જ્યાં તક મળી છે ત્યાં કાંઇ ને કાંઇ કરી જ ગયા છે. તેમનો જ એક શિઅર છે .

હઝાકકા પિસર બી મસીહાસે કમ નહીં;

શીરાઝા હોવે મુરદા તો દેતા હય વો' જિલા !

અર્થાત્ : “હઝાક એટલે સોની-કારીગરનો પુત્ર પણ મસીહા એટલે મુરદાને જીવાડનારથી કંઈ ઓછો ઉતરે તેવો નથી. શીરાઝા મરી ગય છે તો તે, તેને જીવાડી દે છે અથવા બીજા શબ્દોમાં તેને-શીરાઝાને છાલીછાલીને ઝગમગતો-પાણીદાર બનાવી દે છે ।”

જિલા પણ દ્વિઅર્થી છે. જિલા એટલે તેજ અને જીવંત.

એકે હવે તે રૂઢી પહેલાં જેવી તો બિલકુલ નથી જ રહી છતાં, પણ જે કંઈ છે તે એવી તો પ્રચલિત છે કે જે જે વિષયો ભાવનાપૂર્ણ રીતે બહાર કરવાની આપણને આજકાલ જરૂર પડે છે, તેમાં અતિ નડતરૂપ યથા પડે છે આ વાત પણ ભૂલથી ન જોઇએ કે જેમ એક નવાયુવાન મૃગ પોતાની પહેલી પાંખો ફડકાવી દઇ-ઝાડી નાખી નવી પાંખો કાઢતો બચ છે તેમ આપણી ભાષા પણ પોતાના શબ્દોને-બોલચાલને બદલતી ચાલતી આવે છે, જેમાંના અનેકનેક શબ્દોનો દરેક જમાનાના કવિઓના કવને માં અનુક્રમે ઉદ્ભવ કરવામાં આવ્યો છે.

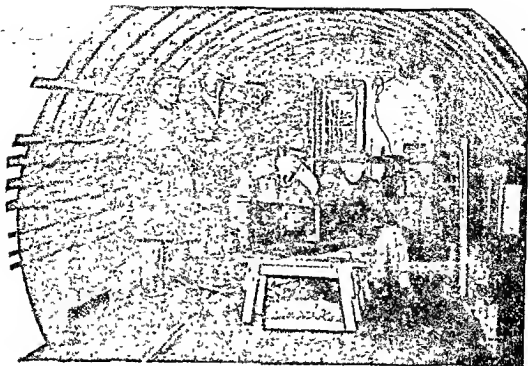
રસીકારાવણ મહાન શિક્ષક કવિઓમાંથી દ્વિતીમાં પ્રથમ મીરજા રસીઅ “સવન”એ, પછી શયખ ઇબ્રાહીમ “ઝર” ભાષાની પવિત્રતા—નિર્મળતા, શબ્દોની સરળતા અને ઉચ્ચ ભાવના પ્રકટ કરી. મીર તંજી “નર” અને ખાન્ન મીર “દુદ” કરણ રસ, હૃદય નિરંજન અને સંસાર-ત્યાગના રૂપો ઉપર ધણું સારું અજવાળું પાડ્યું. ‘ખાલિએ’ અનેક ટૂંકાણે તેમનું અનુકરણ કર્યું. પરંતુ તેઓ અતિ ગુચ્છવલ્લભમાં રક્તચમક છતાં, ઉત્તમ અને ઉચ્ચ ભાવના અને વિચક્ષણતા ભંધી શિશ્યોના ગ્રેમી હતા અને વધુ પ્રીતિ તો, તેમની ફારસી ઉપર જ હતી; જેથી તેમના ઉર્દુમાં સાદું અને સ્પષ્ટ રસમય શિશ્યોની સંખ્યા ઓ બસોથી વધારે યથા

સાધી નહિ. “ભુર્ચતે” પ્રિયા—ગ્રેમીના મામલ્લા અને બન્નેના હાર્દિક વિચારોને ઘણી જ ખુબી અને મસ્તીભરી અદાથી વર્ણવ્યા છે “મોમિન”ખાને પોતે, અથરા પણ પસંદ કરનારા હોવા છતાં, અનુકરણ કર્યું. લખનઉમાં શયખ ‘ઇમામ બખ્શ “નાસિખ” અને ખા’બ હયદરઅલી “આતિશ” તેમજ “રિન્દ,” “સંખા,” “વઝીર” વગેરેએ પણ શાયરીનો ખરેખરો હક સંપૂર્ણ રીતે અદા કર્યો. મીર “અનીસ” અને મીરજા “દુબીર” ઉર્દુમાં શોકગીતો રચનારાઓમાં અત્યેક યથા ગયા. આવા વિદ્યાકારો અને વિચક્ષણ કવિઓનું જન્મનું ઝમાનાની કંદરાની ઉપરાંત તેને લગતા ખીજ એવા જ સામાનોની ગુરૂતર ઉપર છે અને હવે સમયનો રંગ પ્રથમના સમયો કરતાં ગુરૂ જ, બદલે તેનાથી ઉડ્યો જ છે.

હા, ઉર્દુની શાયરી-કવિત્વની ઉન્નતિનો એક ખાંભો રસ્તો પણ છે. તે એક, ઉજળતા નવયુવાન કવિઓ-જેઓ જ્ઞાનજગતમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ બન્ને સમુદ્રના કિનારા ઉપર કબજે પામી ચૂક્યા છે તેઓ હિન્મતથી કામ લે અને હળામળીને સલાહસંપથી બન્ને જ્ઞાનસમુદ્રના કિનારાઓથી પાણી લઈ આવે તો આ દાગને માત્ર ઘેાઘ જ નહિ નાખે, બદલે કવમના દામન-પાલવને જ્ઞાન-મોતીઓથી ભરી દેશે.

આમીન !

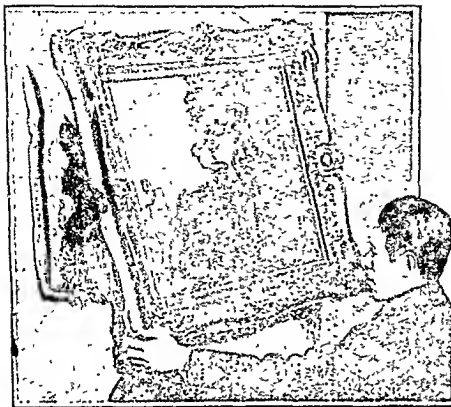
ભોજનમાં ચાણની ગાંઠના ઉલ્કા ઇલાની પછળ એક પુલ્કી બેઠક ભેંદને પ્રો. લો ચાણની ટ્રેને અવાજનો યત્નની મદદથી અભ્યાસ કરે છે નીચેના 'નિયંત્રણમાં હાળી તરફ' ચિત્ર ભોજનમાં થતો અવાજ બતાવે છે, જ્યારે જમણી બાજુનું ચિત્ર ગાંઠી ભોજનમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી થતો અવાજ બતાવે છે પ્રો. લોએ બતાવેલી રીત પ્રમાણેની ગાંઠીઓ બળવવાથી ભોજનમાં દોહની ટ્રેનનો પાલુ અવાજ કમની થયો છે.

અવાજ નોંધનારું યંત્ર

અનુવાદક. ડા. રા. ધીરજીરામ દયારાજકર વ્યાસ

[અવાજની નોંધ લેનારું યંત્ર Audiometerનો ચોપક પ્રો. લો કોણપલુ ભતના અવાજને પકડે છે, તપાસે છે અને જરૂર જણાય તો એ અવાજને સુધર કરી દે છે. જાહેર મકાનોમાં, મુગર્જામાં આગલી દેવ-ગાંઠીઓમાં, તેમજ રસ્તે ચાલતા અનેક વાદનો વગેરેના થતા અવાજને આ પ્રોફેસરના શિકાર-રંગોધનનું કારણ-બને છે, એ યંત્રથી કરેલા અભ્યસનો પ્રોફેસરે લોપેલી નોંધ ઉપ-થી જાણવા જેવી હકીકતોના સાર-ભાગ અર્થે આપવામાં આપ્યો છે. હાલમાં તો પ્રો. લો ટેલીફોનમાં જેમ ફરફર સદેશ પાઠવી શકાય છે તેમ, અતિ દૂર દૂરથી મોકલવાની કળા (Telepathy) પણ અસાધ્ય બની છે — લેખક]

હિંદના લોકો તો સાદસ રાજ્યથી બહુનારા નહ આપ્યો, કોણદામ દેક ઇંગ્લાંડથી એશિયામાં છે, જ્યારે પાશ્ચાત્ય પ્રજાનો તો એ સ્વભાવ થઈ થઈને આસ્ટ્રેલિયા સુધી હડી શક્યો, વૈજ્ઞાનિકો નવાજામૂખીના મ્હોંમાં પેમી શક્યા કે આફ્રિકાનાં બધાનક જંગલોમાં ધૂમી શક્યા. સાદસ એટલે હથગણું હથગણ સ્વરૂપ

અવાજ મુની હ્યે એવી
અરતરવાળી છબી પ્રે લો એક
ભાંડર મગનમા પ્રતિધ્વનિ થના
ભાન પરદાશિ છે નીચિના બે
ચિત્રોમા પડેલું છબી દાગ્યા
અગાડિની અને ખીણું દાગ્યા
પગની નોખ ખતાવે છે.

એ પાશ્ચાત્ય મંત્રોમાં અમેજો શિકાર-
સાહસિકે મંત્ર છે. જીવતા પ્રાણીઓનો શિકાર
ખેલવામાં ભય સાથે આનંદ મળે છે, પણ વિચિત્ર
અવાજોનો વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ શિકાર કરતાં તો
નથી કંટાળો જ આવે. છતાં પ્રે. લે. કૃષ્ણમૂત
યતાં સુધી જાણે નહિ. તેને તો એમા ય ગમત
મળી રહેતી.

અવાજનો શિકાર કરવા માટે તેને શહેરોની
શેરીઓમાં, કારખાનાંઓમાં, નૃત્યઘડોમાં, મોટર-
ખાનાંઓમાં અને વર્કસોપોમાં આપડડ પડ્યું !
અને ભવિષ્યમા કદાચ પવનના સુસવાટો કે
વિમાનોના ધરસાટોનો શિકાર કરવા તેને હવે

હવામાં ઉડવન કરવું
પડશે; તેમજ સમુદ્ર
ના ધુરવાટનો કે
તેના ઉદરમાં દેમાર
ખોલાવતાં હિંસક
પ્રાણીઓના અવાજ
નો શિકાર કરવા
દરિયામાં હુપકીઓ
માસ્વી પડશે !
આપણાં જ્ઞાનેસાવ
સાદા ને પરિચિત
જાણતા અવાજો
પણ કેટલીક વાર
આતડા નીચડે છે
અને ખૂબ નડે. બો
આવીને છેલ્લે હટકી
નય છે, પગ
નયમાં ફસાતા નથી,
એટલે કે યંત્રમા
નોંધ લેવા હતા
નથી.

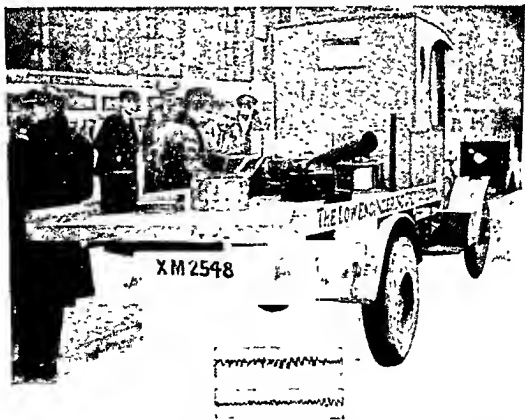
અવાજ એ એક પ્રવાહનું મોઝું જ છે
હવાના ન્હાના ન્હાના જાણીઓ પડે યાય છે
અને પાતળા યાય છે તેથી અવાજને વહન કરે
છે. શબ્દ (અવાજ) યતાંની સાથે જ દના પર
દબાણ થઇને મોઝું ઉત્પન્ન યાય છે અને જો કે
હવા આપણને તદ્દન શાન્ત લાગે છે, છતાં એ
મોઝું તેને અપાયેલી ગતિ-તેના પર યએલ
દબાણ-ના પ્રમાણમાં વાહ્યું નય છે. એ એજાં
વતાં દબાણથી યતાં અગિયતો જ્ઞાનના પડદા
સાથે અથડાય છે, જ્યારે અદરના જ્ઞાનવંતો એ
અગિયતોમાંથી અવાજને ગ્રહી લે છે. ખીનતારી
સદેશોની સોધ પણ અવાજના સંશોધનને

આભારી છે. એક બીજાથી દૂર હોવાને જો આપણે ખૂબ જોરથી બે લોકો તો એક બીજાને સાંભળી શકીએ છીએ. અવાજવાહક મોલ એને અતિ દૂર ગતિ આપનાર, અને ગ્રંથ કરનાર રેડિયોની શોધથી એ કાર્ય સહેલું થઈ પડ્યું છે.

પરંતુ ક્ષૈત્રિયની શક્તિ મર્યાદિત છે, તેથી અમુક અંતર સુધીનાં અવાજનાં આદોષનોને જ ગ્રહી શકે છે. મોલ એ મોટા પ્રમાણમાં ફેલ્ડ તથા પછી તેમને એકઠાં કરી બેસી લેવાની શક્તિ ક્ષૈત્રિયના નથી. એ જ પ્રમાણે તીવ્ર ઝડપથી થતા કે ખદુ જ ધીમેથી થતા અવાજો પણ આપણે મોકળા સાંભળી શકતા નથી. ઉપરાંત સાપડી થતા ઝડપી અવાજોના આદોષનોની ગ્રંથિ ઝણકી કાનના પટ્ટાને મુઝરી દે છે, જ્યારે ધીમા અવાજોના મોલ એ વચગાળે જ હવામાં

વિદ્યીન થઈ જાય છે અગર પડતા સુધી મૂળ ગતિમાં પડેલી શક્તિ નથી. એમ થવાનું કાણુ એટલું જ છે કે આપણા કાન ચોક્કસ મર્યાદિત અવાજવાહક મોલ એ ગ્રંથ કરી શકે છે અને એ મર્યાદાની વિરુદ્ધના કે બહારના છારની શક્તિ નથી.

સાંતપણે વહન થતા અવાજ અવાજો સાધારણ રીતે ખરાબ લાગતા નથી, પણ જ્યારે એવા બે અવાજો સામસામા અથડાય છે અગર એક બીજામાં ભળી જાય છે. ત્યારે કાનને અમિય લાગે તેવા રૂપમાં બદલાઈ જાય છે. એવા અવાજો વધારે સખ્યામાં ભેગા મળે તો ગણગણ થઈ પડે છે અને તેથી જ એકથી વધારે માણસો કોલાહલ કરતા હોય ત્યારે આપણને સાંભળતાં કંટાળે. આવે છે વાયરલેસના રીસીવ માં પણ જ્યારે આવતા અને મોકલના સંદેશનાં મોલ એ સામસામા અથડાય

વાયરલેસમાં અખબર મારે બનાવેલા મશીનો પર થતા અવાજ મેંડ હો. તપાને છે. નાવેના બે નાના ચિત્રો પરથી સમજાઈ કે લોકલના રસ્તા પરનો અવાજ વધારે હલે, જ્યારે રસ્તા પાસે આગે હલે.

છે અને અગર તો જોડાજોડ યથા જાય છે ત્યારે વરના ધુરકવા જેવો અવાજ યથા જાય છે

તદુપરાંત કન્ટ્રીફ્રિયમાં તદ્દન મળતા અવાજોને ત્રણથી પાંચથી લેવાની સક્તિ પણ આપી હોય છે, દ્રષ્ટિભૂલની પેઠે શ્રવણભૂલ પણ યથા જાય છે. વળી એક સામઠા જુદાં જુદાં વાજીએ જુદે જુદે ઠેકણે વાજનાં હોય ત્યારે કયુ કયાં વાજે છે તેની ભ્રમણામાં આપણે પડી જઈએ છીએ, કે શું વાજે છે તે કહેવું મુશ્કેલ યથા પડે છે

ધણે ભાગે રાત્રીએને કાચા કનના ગણવામાં આવે છે, કિંતુ પ્રો લોના કહેવા મુજબ સમગ્ર

અથકાય છે. ટલીફોનના પડદાની પેઠે આ પડદો પણ અવાજને એકદમ મૂલી લેય છે. એ પડદાની પાછળ નાનકડું દર્પણ જેડેલું હોય છે, જે ચાલતી ચિત્રપટ્ટી ઉપર પ્રકાશના ડાખા ફેંકે છે. જ્યારે પડદો અને દર્પણ સ્થિર બની જાય છે ત્યારે પેટાં પ્રકાશધાખાંઓ યંત્રમાં વીંટળાતા કાગળ ઉપર સીધી લાઇનો દોરે છે; પણ સાથે સાથે આનુઆનુમા યતા અવાજોનાં મોજાંઓ તેમાં અથકાય છે, તેથી દોલ દ્વારા આવતા મૂળ અવાજ સાથે બળી જઈને પરિણમે મોજાંઓની અનિર્દેશક વક્ર રેસાઓ કાગળ ઉપર ચિત્રાઈ રહે છે.

જોડે સાઈકલની અજમાયશ-પડેલું ચિત્ર સાઈકલના લગાડેલી સાઈકલોનો અવાજ બતાવે છે, જ્યારે

બીજું સાઈકલના લગાડયા વગરના અવાજ બતાવે છે

માનવજાંતા કન કાચા છે. આવા કાચા કાનને લઈએ અવાજનું અવગોળન અને સંશોધન કરતી વખતે પ્રો. લોને ચિત્રપટ્ટોના વાત્રિક કન Audiometerની મદદ લેવી પડે છે. ગણપૂ જાતના કાન મર્યાદિત શક્તિવાળા હોવાથી તેને વાત્રિક શ્રવણેન્દ્રિયની શોધ કરી પડી આ યંત્ર કેહપણ જાતના ધીમા કે જોટા, એકમા કે મિથ્ર અવાજની આગળ નેધ કરી ગઈ છે-ચિત્ર દેસી આપે છે.

આ યંત્રમાં શેલ્યુલોઇડનો અતિશય પાતળો પડદો હોય છે જેમા અવાજનાં આદેશનો

આ ચત્રની મદદથી સાંભળી શકાય તેમજ નહિ સાંભળી શકાય તેવા સર્વ જાતના અવાજોની ખરેખરી નોંધ લઈ શકાય છે અથવા એકસ દિશામાં થતા અવાજમાંક દોલ (receiving trumpet) લગાડાય છે

આ ચત્ર લંડનની જમીન નીચે દોડતી રેલ્વે જોના અવાજ તપાસવામાં ખૂબ જ ઉપયોગી યથા પડયું. એ તો સૌ કેહ જાણે છે કે જ્યારે ટ્રેન અપાટખાંધ દોડે છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તેનો અવાજ વધે છે, પણ સાધારણ હડપે દોડતી ટ્રેનોનો અવાજ એટલો બધો થતો નથી. જમીન નીચે

ભોંયરામાં દ્રેનો સાધારણ ઝડપે દોડતી હોય છતાં ય તેનો અવાજ ખુલ્લામાં ઝડપે દોડતી દ્રેનના કરતા પણ વધારે સંભળાય છે અને મુસાફરોને કંઠાળો આપે છે.

પ્રકાશ અને ગરમીનું reflection યાય છે તેમ અવાજનો પડછંદો (પડથો) પડે છે. આ કારણે ભોંયરામાંથી પસાર થતી દ્રેનનો અવાજ ધણો યાય છે. ખુલ્લામાં દોડતી દ્રેનનો અવાજ હવામાં ભળી જતો હોવાથી ઓછો યાય છે, પરંતુ ટ્યુબ-દ્રેનમાં ચઢેલો અવાજ ભોંયરાની દિવાલ સાથે અચકાઈને ખુલ્લા આકાશને અભાવે અંદરને અંદર ગુચવાયા કરે છે તેથી થોંધાટ સંભળાય છે. પડછંદને લીધે ભૂગર્ભમાંથી દ્રેનોનો અવાજ કેટલો યાય છે તેની પ્રો લોએ લીધેથી નોંધ માટે મથાળાનું ચિત્ર જુઓ.

ટ્યુબ દ્રેનના એ પ્રતિબિંબિ (Reflection) Notice) નો ઘેપાટ ઓછો કરવાના કક્ષે બે ઇલાજ હતા એક તો એ કે ભોંયરામાં ઓછાના ઓછા પડનો પ્રાંડનાડા પદાર્થના સળંગ પાટડા બંધી દેવા બીજો ઇલાજ એ હતો કે થોંધાટ સ્પર્શી ન રહે એવા પ્રકારની ગાડીઓ બનાવવી અગર તો બોની ઓને અવાજ સોસરો પ્રવેશી ન સકે તેવા (Non-Conducting) પદાર્થથી મરી લેવી.

પ્રો. લોએ બતાવેલી હીકમત મુજબ કેટલીક પ્રાયોગિક ગાડીઓ તૈયાર કરવામાં આવી, જેની દિવાલોના અંદરના ભાગમાં અવાજન્યૂસક (Sound absorbing) પદાર્થનું લેપન કરવામાં આવ્યું. જેથી લેપનનાં પડ ભોંયરાની દિવાલો પરથી થતો પ્રતિબિંબ ચૂસી લે. એ પ્રમાણે તૈયાર કરેલી ગાડીઓની દ્રેન ભોંયરામાં દોડવીને Audiometerની મદદથી છાંયીને લેતાં અંદર પરિણામ નજીક અને બાંધકામનાં નકામાં થોંધાટમાંથી બચવાનું સાધન હોય લાગ્યું.

પ્રતિબિંબિ સર્વથા હાનિકર છે એવું પણ નથી. ઉલટું, ક્યારેક કલ્પકટ અવાજોને પ્રતિબિંબિ દ્વારા કલ્પમિત બનાવી શકાય છે, અગર તો કટુતા ઓછી કરી શકાય છે. ઉત્તર ઇંગ્લેન્ડમાં એક ફેક્ટરીનો અવાજ પાટોશીઓને અકલ્પે થઈ પડેલો તેથી પ્રો. લોએ ચંત્રની મદદથી મશીનમાં અચુક જગ્યા કે જ્યાં થોંધાટ યાય તોપણ અડચણ આવે તેમ ન હોય તે જગ્યાએ પ્રતિબિંબિ કરનારા પડદા (Reflecting Screens) બાધાવ્યા જેથી અવાજ બહાર ન નીકળતાં ત્યાં જ ગોધાઈ રહે.

વાહનો, કારખાનાઓ, વાહનો નગરોની ચોવીરો કલાક તડામાર બોલતી હોય તેવા મોટાં નગરોમાં પણ જો પ્રો લોએ રોશિડી રીત મુજબના પ્લાન કરીને મકાનો બાધવામાં આવે તો મગજ પકળી નાખનારા અવાજોને બંદે છવન મુખકર બની જાય થોંધામાર ટ્રાફિકના રસ્તા પાનાં મકાનોની દિવાલો, કારખાનાઓના છાપરાં, બહેર જગ્યાઓના વડાઓ, સ્વરોસક પદાર્થોના બનાવનામાં આવે તો થોંધાટ ધણો ઓછો થઈ જાય, અને કલ્પમિત દ્વારા મનજ ઉપર થતા અવાજના બોલમાંથી મનજ પ્રાણીને મુક્ત મળે.

વાહનોનો યેનો ખડખડાટ અટકાવવા માટે લૂડન જેના સમજનજોના મુખ્ય રસ્તાઓ રબરના બનાવવામાં આવે છે આવી જતના રસ્તાઓથી કેટલો ફાયદો યાય છે તેનો અખતરો કરવા લડનનાં શુઝ રહન (Whitchell) મા એક રમરનો અને બીજો લાકડાના સલેપાટનો એમ બે રસ્તા તૈયાર કરવામાં આવ્યા એ રસ્તાઓ પર વાહનો દોડાવ્યાં અને પ્રો લોએ પોતાના ચંત્રની મદદથી બન્ને રસ્તા પર થતા ધધકાટની નોંધ ચિત્રપટ્ટી ઉપર લીધી તેથી સાબિત થયું કે રસ્તા ઉપર રબર પાયરવાથી ખડખડાટ કમ થાય છે, એટલું જ નહિ પણ તેનાથી અવાજવાદક મોખાંઓની ગતિ મંદ થાય છે.

નિર્ણયમાન્ય રસ્તા માર્ગ ચતો ખડખડાટ સાંચે
 ન્યારે બીજે અવાજ બળે છે ત્યારે એ શબ્દોએ
 કણકેટું બીજો કંઈ છાંયપાનું રખતના રસ્તા પર
 એવું કંઈ 'થેતું' નથી.
 રસ્તા પર ચાલેલા વાહનોનાં ધસારાથી થના-
 અવાજ ઉપરથી મુખે નવાં નવરામાં મારેલાં
 હોડાનાં ચુડાં ચિત્તવિચિત્ર અવાજે થયાં કેરે છે.
 નરીસંદ મહેતાનાં ખર્ચે પાંચમ ગાડાં જેવાં
 મોટર-ખેડાનાં અવાજે તે તોળાં પોકરતે છે.
 છતાંય એ બેઠીને સારાં કહેવરાવે એવી સાદનો
 નરીસંદ તો મોટર સંકેતે છે. ગમે તેવું સંકેત
 તેવું મરીસંદ હાથે, છતાં પેણુ તે ચાકું ચાચક
 વારંત ન સંકેત વગરે અવાજે નેસમેર આહ
 થવાનો છે. મોટરસાઇકલોના અવાજ સાવ એછા
 હોય તો વધારે હોડમિય બને.

ફક્ત ફફડીયા અવાજને લીધે જ પ્રો. લોને
 મોટર-સાઇકલો અજખામગી લાગી અને તેણે યત્નથી
 તેની પરીક્ષા કરીને અવાજ ઓછાં થાય તેવા
 ઉપાય યોજવા નિશ્ચય કર્યો. એવી પણ ક્યોંઈ
 તેને કાને આવી કે સરતની મોટર-સાઇકલોને
 અવાજ વેચાતી સંકેતલોનાં અવાજ કેરેતું હમેશા
 એછા હોય છે આથી પ્રેક્ટિસરે એ પરખાણીની
 જગી મોટર-સાઇકલો હોડાનીને તપાસ કર્યા બાદ
 એક સ્વરોધક યંત્ર (Silencer) બનાવ્યું. પછી
 એ સાઇકલ-સ્વરોધકોની અને ક્લગાર્ડથી વગરની
 મોટર-સાઇકલો હોડાનીને પ્રો. લોને ખબરેના
 અવાજમાં કેટલું ઓછાપણું છે તે સિલેન્સર
 meterની મદદથી સાબીત કરી આપ્યું. સાઇકલ-સ્વર
 લગાડેલ સાઇકલોના અવાજ મંદ હતો (જુઓ
 ચિત્ર) મૂળી મોટર-સાઇકલો મોટે આજે
 જબરી માગ છે અને પ્રો. લોને નજીનાં ભવિષ્યમાં
 હેડલામાં હડતી શોધતું સ્વરોધક થત નહિ નેસર
 કરવાની ખાતરી પામે છે.

હવે તો અવાજની બાબતમાં કહેણ પ્રો. લોને
 ને અભિવાદ્ય પાકી છે, 'કારણ' કે અસ્પષ્ટ (Sonorous)
 અને તેનાં સ્વચંદીપણાનાં અભ્યાસની આંધ તો
 માવ-સરખાત જ છે, એટલે કે એ વિજ્ઞાન હવે
 બાંધવાવચાસાં છે.
 અવાજિ 'પર્યંત' વિદ્યાનસીસીએણું થયેને એ
 વિજ્ઞાન તરફ નહિ જવાથી સ્વરસાક્ષ (Acoustics)
 અધ્યાસમાં હવે છે. સ્વાપણ અને સ્વરસાક્ષ
 વચ્ચેના સંબંધથી સામતકાલીન એન્જીનીયરોને વિચિત્ર
 હોવાથી આજનાં આલિશાન મંડપો 'પેણું બાહ્ય
 દૃષ્ટિએ સિંકરંગમાં અતુપમ નંદાવા' છતાં પ્રો.
 લોને દૃષ્ટિએ નિરંપરણી નજીયાં છે. કહેણ કે
 આવાં બહેર-મંડાનેનાં ન્યારે મોટી મોટી બરાવે
 છે, બાથળો ને અવચનો થાય છે, નાચરનાં જલસો
 થાય છે કે વાહનો વગરે છે ત્યારે સ્વરસાક્ષને
 બાંધકામમાં બીકુલ ઉપદેશ થયેલા નહિ હોવાથી
 કા તો પ્રતિબિંબિત અવાજોથી (Reflected noises)
 એવા મંડાને યુગલ રહે છે, અગર તો અવાજવાહક
 મોમંઓની ગતિ મંદ પડી જવાથી બાહ્યનારો કે
 વાગરનો અવાજ સ્પષ્ટ સંબળાને નથી. લંડનને
 નજી મોટી, હોલ, હોમી, ટુણ પ્રમાણેનાં સાધન-
 સમવડતાવાળો બનાવવામાં આવી છે, છતાં
 ઉપરની સ્વાપણ અને સ્વરસાક્ષની ઉચ્ચ દૃષ્ટિથી
 યોગ્ય એવી ઝાનો તો એ વિજ્ઞાન પ્રગતિ થયા પછી
 જાણપરો તો પણ નહિ થઈ મનાતું એવાં છે
 કે જેની તપાસ કરીને મોટર એક પેરેસના
 મોટર વડે સુધારી શકાય
 એક ઓરો એવા હોનાં કે જેની દિવાલો
 ઓરે યંત્ર અવાજને સાંભરીને ફેંક્યાં કરતી,
 જેથી સખો સ્પષ્ટ સંબળાય નહિ. પ્રો. લોએ
 આજીઓગીયરની મદદથી દિવાલોના પ્રતિબિંબ
 કરનારા ઓછા શોષી કાઢ્યા અને તે તે બાજો
 પર મંદથી છંબોનાં લોકોની દોષાં એ છબીઓ
 ના-પુછ બાને અવાજચૂસક અગરો (mattress)

ચોરી દીધાં. દિવાલે પાછો ફેંકેલો બનિ તરત જ રહે છે એ ગોંધાયેલી હવાનાં સૂર્ય, રજકણોમાં ચૂસાઈ નય અને લીંતોનો દેખાવ પણ સુંદર લાગે. આ લોની 'એક પંથ દો કાળ' કરનારી શુકિત મટિ જીવો ચિત, એ અસ્વર દેખાવમાં રોતરંજને મળતું લાગે છે. તેનું ઉપરનું પડ લઈ કામળનું અગર તેા કારખાનાઓમાં વપરાતા Asbestos નાના ફાયરમુક ફાગળનું હોય છે અને નીચલું પડ છેયને (Eel-grass) ગુંથીને બનાવેલ પાતળી સાદરીનું હોય છે.

Eel-grass એ એક જાતનું નોત્રા રોટલીયામા ઉગતું દરિયાઈ ધાસ છે. સાધારણ ધાસની જેમ તે સડી જતું નથી. તેની વચમાં નીકળતા કેતકીના જેવા મજરા વળી શકેય છે ખૂબી તેા એ છે કે વણાય પછી પણ એ મજરાખોતા પે લાગુમા દવા ગોઠાઈ

રહે છે એ ગોંધાયેલી હવાનાં સૂર્ય, રજકણોમાં ચૂસાઈ ચૂસી લેવાની શકિત હોય છે. આ દુકા લેખમાં અવાજ સંબંધેની સંપૂર્ણ માહિતી આપવી અશક્ય છે કેમકે કલ્પકદ અવાજ ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો ને વિગતો ઘણાં છે. તેમ જ કેટલાક અવાજ એવા છે કે જે આપણને આનંદ આપે અને કેટલાક એવા છે કે જે કંટાળો ઉપજાવે, અને વળી સુધારવા અશક્ય કે અમસાઈ હોય, અધિકારો અવાજ છેડતી કાઢીનેા છે. આવા તકમા અવાજને માનવજીવનને ધસારો આપનારા છે. મોટરનાં ભુમળોના અવાજ ખાસ જરૂરનો ગણવો જોઈએ, કાણ કે રસ્તાઓમાં વાંક વળતી મોટરોના બત્રીસા અડનાં નતાં માણસોની જીંદગીનું તેથી રક્ષણ થાય છે

— સંપૂર્ણ —

અમારા આ અંકમાંનું મુખપૃષ્ઠ

આ અંકનું મુખપૃષ્ઠ શુજરાતી ચિત્રકાર રા. કનૈયાલાલ દેસાઈએ દોરેલું છે. એ ચિત્રનું નામ "લગ્ન હૃદય" છે. ચિત્રનો વિષય એ છે કે એક મુસલમાન વિધવા બાઈ પતિના મરણ પર પોતાનાં ખરેખરે જેવાં મકાન તરફ ઉડા નિશ્વાસ નાખીને, નીચું શિર નમાવી એકાદ બે ઉનાં આસનું ઢાળી રહી છે. આસપાસનું વાતાવરણ-શ્રીધી, આકાશ, સકુખખ ઝાડ, સામેનું લાગેલું મકાન—એ સર્વ જણે ઉંડી નિરાશાના કોષ રંગે રંગાયેલાં માલુમ પડે છે. આખા ચિત્રનું Composition એવું એકધારે છે કે ચિત્રની કોઈ પણ વિગત (Detail) એક ખીલથી જુદી પડતી નથી. આજુ વાતાવરણ નિરાશામય ઉભું કરવામાં ચિત્રકાર સંમર્થ નિવડ્યા છે, એમ ચિત્ર બારીકાથી જોયા પછી આપણને લાગ્યા વગર રહેતું નથી

જડર ખરીદો !

મશહૂર ચિત્રકાર મહુમદારનાં આદેશમે

ભાગ ૧ થી ૪

દરેક ભાગના રૂ. ૧૫૫ પોસ્ટેજ જુદું

આ આદેશમે આખા હિંદમાં માનીતા થઈ પડ્યાં છે
મળા... : ઇન્ડિઅન એકેડમી ઓફ આર્ટ
૫૭/૬ આ નગર સ્ટ્રીટ કલકત્તા.

વિભા

લખનાર :
રા. શાંતિલાલ શંતોલાલ

ચિત્રકાર :
રા. ગ. 'શરમાળ'

(૧)

સધાકાળનો સમય થઈ
ચુક્યો હતો. અર્ચના ગોળા
સમો સૂર્ય પશ્ચિમોદયમાં રૂપી
રહ્યો હતો. પંખીઓએ પોતપોતાના નીચ તરફ ઉડવાની
તૈયારી કરવા માંડી હતી. નેતનેતાઓ સૂર્ય અસ્ત થયો
અને સધળા ય મૃદોમાર્થી દિવાની ન્યોતન પ્રગટી રહી.

આવે સમયે વિભા હાથમાં ઘીનો ધીવો લઈને તુળસી-
ક્યારાને આંગણીયે ધીમી પગલીઓ માંડી ગમન કરી રહી
હતી. મંદ મંદ વાતો અનિલ આનાનાશા
દિવાની ન્યોતને શુઝાવી રોકે તે ગહેલાં તો
વિભાએ તુળસીના ક્યારામાં પ્રવેશ કર્યો.
દશકાઓ પહેલાં વિભાની દાદી આ પ્રમાણે
આ જ તુળસીના ક્યારામાં સાંધકણે ઘીનો
દિવો મૂકવા આવતી હતી. આ પરિવ્ર
કર્તવ્ય ત્યાર પછી વિભાની માતાએ ઉપાડી
લીધું હતું અને માતા મૃત્યુ પામતાં માતાની
કરજ પુત્રીએ ઉપાડી લીધી. આવી રીતે
આ તુળસીનો ક્યારો તંબુ ત્રણ પેઢીની આઠી
પૂરી રહ્યો હતો.

લેકિતબીનાં હૃદયે વિભાએ તુળસીને
નમસ્કારની અંજલિ અર્પીત કરાવેલી હતી. દિવાના આજ પ્રકાશમાં પણ વિભા
કરતાં વધુ સમય એકચિત્તે તુળસીમાતાનું કિરણના ઘટન પરના ભાવો વાંચી શકી :

લાઈના વદન પર ચિંતાની રેખાઓએ સાત્રાળ્ય મેળવ્યું હતું. એ વાત એની ખુદનથી છૂપી રહી ન શકી.

કિરણને શું થયું છે એ પૂછવાનો વિચારનો ય વિચાર કરી રહી હતી. તે છતાં એ કંઈ જ બોલી શકી નહિ. ધોડીક ધણો સુધી તે તે પોતાના લાઈના ચિંતાગ્રસ્ત વદન તરફ એકસરખી નેંધ રહી.

કિરણ પણ એની ખહેલના મનમાં શી મઝમય થયેલી રહી હતી તે સમજી શક્યો, પણ એના મુખમાંથી એકે ધં શબ્દ નીકળ્યો. એણે પોતાના મનના ભાવો વ્યક્ત કરવાનો યત્ન ય વિચાર કર્યો, પણ શું બોલવું તે મુઝ ન પડ્યું.

આ અધકર શાંતિ વિભાથી સહન ન થઈ શકી. એનો ભાઈ મદની માટેક બેસી બેઠો એ સ્થિતિ એને મટે અસહ્ય થઈ પડી. એનું હૃદય રડું રડું થઈ રહ્યું અને એના મુખમાંથી કંઈ પણ પ્રયત્ન સિવાય જ "ભાઈ, બહાલા" એમ ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા.

રાત્રિની નિરવ શાંતિમાં આ શબ્દોએ કિરણના અવલુપ્તમાં અત્યંત ધૂમી રહી અને એની અસર ધાપી કરેતાં પણ વધુ પ્રમાણમાં થઈ. તે એકદમ એકથો અને વિચારમાં ને વિચારમાં પુરથી મરથી ઉઠ્યો, પણ તરત જ વિચારગ્રસ્તતાનો ત્યાગ કરી સ્વસ્થ થવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

વિલા, શું છે?" એ તે કિરણ બોલી ઉઠ્યો.

"ભાઈ કેસા પુરો થયો કે નહિ?"

"ના, ના, હજી ઘણો બાકી છે," કિરણે ગુણુ બોખારીને જવાબ આપવાનું શરૂ કર્યું.

"પોલીસની તપાસ હજી પૂરી થઈ નથી, પણ એટલું તો એ લોકો નક્કી કરી શક્યા છે કે એ જ સુ-હેગાર છે, શું હોં સિધ્ધ કરવાને મુકા પુરાવા એ લોકો મેળવવા નતનોડ પ્રયત્ન

કરી રહ્યા છે. અને....." ફરીથી કિરણે ગુણુ બોખાર્યું. "અને હવે તો એનું નિર્દોષ કે દોષિત કરવું મારી સાક્ષી પર જ અવલંબી રહ્યું છે. મારી સાક્ષી એનું ભવિષ્ય ધકશે."

"ને ભાઈ, તું ખરેખર જે બન્યું છે તે જ કહી દે તો શું?" મૂળતે સ્વરે વિલાએ લાઈને પ્રશ્ન કર્યો

"ખરેખર કહી દઉં તો? વિલા, મારી ખહેન, તને નથી ખબર કે ખરેખર કહી દઉં તો શું પરિણામ આવશે?" કિરણનો સ્વર ધીમે હતો, પણ એમાં વ્યાકુળતા સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતી હતી

ખરેખર! વિલાને સત્ય કહી દેવાનું શું પરિણામ આવશે તેની ખરાબર ખબર હતી. પણ એના લાઈના શબ્દો સાંભળતાં વાર જ અધકારની ગતીમાં એનું મન ગોથાં ખાવા મંડ્યું. એને ચક્કર આવવા માંડ્યાં અને પગ નીચેથી ભૂમિ સરતી માલમ પડી. આવી અસહ્ય મનોવેદના છતાં પણ તેના મગજમાં એકએક એક વિચારી શકુરી આવ્યો તેથી તરત જ કિરણને પૂછ્યું. "અને તારી સાક્ષી આપતી વખતે એની સામે મુકાબલા આરોપનો તું ઇન્કાર કરે તો આ કેસની સ્થિતિમાં શું ફેર પડે ભાઈ?"

આ પ્રશ્ન સાંભળતાં જ કિરણના વદન પર સ્મિત ફરકી રહ્યું; પણ બીજી જ પળે એ સ્મિત ઉડી ગયું અને એનું વદન પુર્વવત મ્થાન થઈ ગયું. "એમ થશે તો, ખહેન, એ નિર્દોષ ફરીને છૂટી જશે."

એ, તેમ કરીને એને ખયાવવાનો રસ્તો હતો એ વિચારે જ વિલાને ઉત્સાહધેલી કરી મૂકી અને આ ઉત્સાહના આવેશમાં એ કિરણને પગ પડી અને કંપતા સ્વરે કહ્યું :

"ઓ ભાઈ, તું એને ન ખયાવી લે? તું જ કહેતો હતો ને કે હું અસહ્ય પુરાવો આપે તો, એ નિર્દોષ ફરી છૂટી જશે? ભાઈ, એ વિચારે, અસહાય છે, તારા સિવાય

‘બીલુ’ કોણુ એને મદદ કરશે? કિરણુ,
‘લાઇ, તું એને! ગમે તેમ કરીને નિર્દોષ
‘ક્યાંવશે તે?’

‘કિરણુ એકચિત્તે પોતાની બહેનનાં આ
‘વચેતો સાંભળી રહ્યો હતો. આ સાંભળતાં
‘એની આંખમાંથી એક બે અશ્રુમિન્દુઓ
‘ટપક્યાં તેની પણુ એને ખબર ન રહી.
‘સંદેહાએ હપમેશી બહેનની દ્રષ્ટિએ આ દ્રશ્ય
‘ન ચંદ્યુ.’

‘બહેન, મારી વ્હાલી વિલા, તું કહે છે
‘તેમ જ થશે. મને-તારા લાઇને-તું સ્વર્ગી
‘અને કૃપણ ન ધારતી તું ખત્રીથી માનજે
‘કે તારો લાઇ પોતાની છંદગીતે બોલે પણુ
‘એને જરૂર ખચવશે”

‘આ શબ્દો પુરા થતાં વાર જ લાઇની
‘આંખમાંનાં આસુ બહેનની દ્રષ્ટિએ પડ્યાં.

‘લાઇ બહેન અનેની આખમાંથી અશ્રુધરા
‘વહી રહી

(૨)

માતા સ્વર્ગસ્થ થઇ ત્યારે વિલાની ઉમર
‘ફક્ત આઠ વર્ષની હતી અને કિરણુ સોળ
‘વર્ષનો ઉગતો યુવાન હતો. તેમના પિતા
‘તેમની માતાના પહેલાં જ આ સંસારનો ત્યાગ
‘કરી ગયા હતા.

માતાના મૃત્યુ પછી સાતેક વર્ષ આ
‘લાઇ બહેન તેમની માથીને ત્યાં ઉછર્યાં એ
‘સ્નેહાળી માંથીએ માતાની ખોટ કંઈક અંશે
‘પુરી અને એના અવનકાળમાં જ વિલાના
‘લગ્નનો લ્હાવો એ લઇ સુધી. કિરણુ કંઈ
‘પણુ નેકકડી ધાપ તે પહેલાં તો તેની
‘જગન્નિયંતાના દરબારમાં જરૂર પડી અને
‘આ લાઇ બહેનની બેઠકીને ‘ધર્મશરણુ છોડી
‘આંખથી પરથી ચાલી ગઇ.

‘પ્રપુત્ર-વિલાનો પતિ-વિલા કરતાં ચાર
‘વર્ષો મોટો હતો. એવું સચ્ચંદાલ કોઇ બંધુ
‘હયાત નહોતું અને આ કારણથી જ કિરણુ
‘બહેનનાં લગ્ન એની સાથે કર્યાં નહોતાં કે જેથી

‘વિલા પોતાની સાથે જ રહી શકે. ‘વિલાના
‘વિરહનો વિચાર માત્ર એને દુઃખ આપતો.

કિરણુનો વિચાર પ્રપુત્રને ઉચ્ચ શિક્ષણ
‘આપવાનો હતો-અને આ વિચાર એણે ક્યારનો
‘ય અમલમાં મૂક્યો હતો, પ્રપુત્ર હાલ ગ્રેસી-
‘ડેન્સી કોલેજમાં છેન્ટર કેલાસમાં હતો. એહી
‘પ્રપુત્ર જનતજનતા સોખતીઓની અસર નીચે
‘આગ્યો. આમાંના કેટલાક સ્વદેશપ્રેમી મિત્રોની
‘સંગતથી એને પણુ ભારત માતાની મુક્તિ
‘અને સ્વરાજ્યનાં સ્વપ્ના આવવાં લાગ્યાં.
‘અભ્યાસને-સ્થાને વિદેશીઓની ધૃણા અને
‘ખોળના વિચારો આ યુવકો કરતાં આ
‘વિપ્લવવાદી મિત્રમંડળ પોતાનું કાર્ય એક
‘વાંકીચુકી ગલીમાં આવેલા એક એકાન્ત ઘરમાં
‘ચલાવતું. પોલીસની નજરે આ હિંસ્યાલુ
‘સદ્મત્રએ હજી સુધી ચઢી નહોતી. માતાની
‘મુક્તિ કાળે પૈસા પ્રાપ્ત કરવાને માટે આ
‘મિત્રોનો સ્વદેશપ્રેમ એમને ગમે તેવાં દુષ્કૃત્યો
‘કરવા પ્રેરતો. પૈસા ખસાસ થઇ જનમત્યારે
‘વિદેશીઓની છુટ ચલાવી પોતાનું કંઈ નર કરતાં
‘આ મિત્રો અચકાતા નહિ ‘ગમે તેવા દુષ્કૃત્યો
‘કરે પણુ સ્વદેશસેવાના એકમાત્ર સંસ્થાનને
‘લીધે એ બધાં ય દુષ્કૃત્યો જ સાધ જશે એવી
‘વિચિત્ર માન્યતા આ વિપ્લવવાદીઓનાં મુદ્રા
‘લેખ રૂપે હતી. વિદેશીઓને હેરાન કરવા,
‘એમનું અપમાન કરવું, આવાં આવાં કૃત્યોમાં
‘એમની દેશભક્તિ વિરામ પામતી.

પોતાના બેવેલીનું અભ્યાસ પ્રતિ દુર્લભ
‘કિરણુથી છુપુ ન રહ્યું. અન્યથા નિષ્ણાત
‘પ્રપુત્ર છેન્ટરની પરીક્ષામાં બખ્ખે વર્ષ નાપાસ
‘થયો. ઉડી તયાસ કરતાં કિરણુને માત્રમ
‘પણુ કે કહેવાતા સ્વદેશપ્રેમી યુવકોના
‘સદવાસનું આ ફળ હતું. કિરણુ તરત જ
‘સમજી ગયો કે આ યુવકોની દેશભક્તિ એમને
‘ખોટી દિશામાં પ્રયાણ કરાવી રહી હતી,
‘અને આથી દેશનું કલ્યાણ થવાને બદલે
‘ઉઠ્ઠુ અકલ્યાણ જ થતું. કિરણુ પોતાની

એકની એક જાહેનના સુખ ખોતર પ્રજુલ્હને
શિખામળુના બે શબ્દો કહ્યા, આવી રાજ્ય
દોહી હિલચાલમાં ભાગ લેવાતું છોડી દેવા
વિનંતિ કરી, પણ પ્રજુલ્હને આ ઉપદેશ એક
કાનેથી સાંભળી બીજે કાનેથી કાઢી નાખ્યો ।
એ તથા એના ગોડિયાઓ પોતાની એ જ
પ્રવૃત્તિઓમાં મગ્ન રહ્યા, વિખા તે હજી
બાળક હતી અને આવી આવી પ્રવૃત્તિઓના
અનિષ્ટ પરિણામનો તે એને ખ્યાલ સરખો
પણ ન હતો. એ તો પ્રજુલ્હને શુધ્ધ પ્રેમથી
ચાહતી આવી હતી અને આ શુધ્ધ પ્રેમમાં
એના પતિની કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિ ન્યૂનતા કરી
શકે એમ ન હતું.

આવી પરિસ્થિતિને લીધે કિરણુ ઘણો જ
ખિન્ન અને ચિંતાતુર રહેવા લાગ્યો. આ
કાવત્રાખોર મંડળની પ્રવૃત્તિઓ સામે આખ-
આઝ કાન કરીને પોતાના બનેલીની વિનાશ-
કારક હિલચાલોને પોતે જ ઉત્તેજન આપી
રહ્યો હતો એ સત્ય એનાથી અગ્રાત નહોતું,
પણ એ એની વિષમ સ્થિતિમાં મકાયો હતો
કે એનાથી કંઈ પણ ખોલી શકાય એમ નહોતું.
એની દશા સુઝી ચંચેની સોપરી જેડી યાદ
હતી. પોલીસ, ચોક્કામાં જઈને બધા ય બેઠ
ફોડી દે તો પ્રજુલ્હને આ વિપ્લવવાદીઓની
પ્રવૃત્તિઓમાંથી છોડાવી શકાય, પણ એમ કરવા
જતાં પ્રજુલ્હને રાજ્યદ્રોહ કરવા માટે પોલીસ
પકડે એ પણ ભય હતો, અને આમ યાય તો
પ્રજુલ્હની બહાસસોથી પત્ની-પોતાની બહાલી
જાહેનને માથે આસમાન તૂટી પડે એવું યાય.
કિરણુને દરોહી માર્ગ સૂઝ્યો નહિ. પોતાને
માથે ભલે દુઃખના ડુંગરો તૂટી પડે, પણ વિભાને
જાહેન પણ આંચ આપે એ તો એનાથી કદી
પણ ન બચી શકાય.

આવે સમયે એક રોમાંચક ઘટના બની.
કલકત્તાથી ચિતાગોંગ ટ્રેનમાં મુસાફરી કરતા
એક યુરોપીયનને સંપ્રતાર મારવામાં આવ્યો
અને તેની ધડિઆળ, વીંટી, વિગેરે સઘળી ય

કિંમતી વસ્તુઓ લુટી લેવામાં આવી. આ
બનાવ બન્યો તેને આગલો દિવસે જ યુરોપીયન
ડીસ્ટ્રીક્ટ મેજસ્ટ્રેટના બંગલાની પછવાડે
સંતાડેલો એક બામ્બુ શેલ મળી આવ્યો હતો.
આને લીધે બંગાળના યુરોપીયન સમાજમાં
ઘણી જ હોહા થઈ રહી અને પોલીસ પર સખ-
ટીકાઓનો વરસાદ વરસી રહ્યો. હવે પોલીસ-
ખાતું ચુપકી પકડે એમ નહોતું; છૂપી
પોલીસના ચાર અમલદારોને આ રાજ્યદ્રોહી
ટોળાની તપાસ કરવાને માટે યોજવામાં આવ્યા;
ત્રણ દિવસમાં જ સી આઠ ડીની મદદથી
અમલદારોએ એક કાવત્રાખોરોની ટોળાને
શંકાથી પકડી. આ ટોળા પ્રજુલ્હ અને તેના
બળવાખોર મિત્રોની જ નીકળી. પોલીસની
ખાનગી તપાસમાં બીજા બધા નિર્દોષ છૂટી
છડી ગયા, પણ આ રાજ્યદ્રોહી મંડળના આગે-
વાન તરીકે કેસ ચલાવવા માટે પોલીસે પ્રજુલ્હને
પોતાના કબજામાં રાખ્યો. આ સ્થિતિ ઘણું અશો-
ચ પ્રજુલ્હના અસંખ્ય ખુલાસાને જ આભારી હતી.
પોલીસને તે કંઈ પણ સંતોષકારક ખુલાસો
ન આપી શક્યો; જે ભાંગ્યોતુટ્યો ખુલાસો
આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેને લીધે તો તે વધારે ન
વધારે પોલીસની બળમાં ફસાયો.

આ બનાવ પછી કિરણુને પ્રજુલ્હ પર
ઘણો જ ધિક્કાર આવ્યો. જે દિવસે ટ્રેનમાં
યુરોપીયનને હુલ્લામાં આવ્યો ને જ દિવસે છેક
મધ્યરાત્રિએ પ્રજુલ્હ ઘેર આવ્યો. બીજે દિવસે
સવારે કિરણુને એક પ્રજુલ્હની આંગળાએ
એક મૃત્યુવાન હિરાજડીત વીંટી શોભી રહી હતી.
એના ખીસામાં એક સુંદર હોડા સાથેનું
ધડિઆળ મળ્યું તેની દૃષ્ટિએ પડ્યું. કિરણુને
સત્ય સ્થિતિ સમજતાં વાર ન લાગી. તરત
જ તેણે નિશ્ચય કર્યો કે પ્રજુલ્હને જ ટ્રેનમાં પેલા
નિર્દોષ યુરોપીયન પર હુમલો કર્યો હતો અને
વીંટી, ધડિઆળ વિગેરે ચોરીનો માલ હતો.
પોતાને સ્વદેશવત્સલ કહેવાવતો યુવક આવી
અસભ્ય રીતે એક નિર્દોષ યુરોપીયન પર હુમલો

કરે અને તેની માલમતા એક સાધારણ ધાડ-પાકુની માફક હુટી જાય, એ વિચાર આવતાં વાર જ કિરણને પોતાના અને પાંચર એકદમ દાઝ ચડી. પણ પાપડી વિલાનું ખિન્ન વદન જ તેને ચૂપકી પકડવા પ્રેરતું. તે એની નાની બહેન હતી, માતા-વિદ્યોત્તી હતી એટલે વિલાના આંસુ સરખાં પણ એ બેઠે ન શકતો.

કિરણને પોતાના સુખનો સ્વપ્ન પણ વિચાર આવતો ન હતો. તેના સમજના સુખનો આધાર તેની બ્લાહી બહેન વિલા પર હતો. વિલાના સુખે એ સુખી અને એના દુઃખે એ દુઃખી થતો અચિરત થમ લઇને તે દ્રવ્યોપાર્જન કરતો, પણ તે વિલાને સુખી કરવાને માટે પોતાને માટે નહિ ધણું ય સ્નેહીઆ એને કાષ્ટ સુચિદિત યુવતી બેઠે લક્ષ્મીચિત્રી એક થવાનું કહેના ત્યારે તે હસીને જવાબ આપતો :—

“મારે હવે શ્રમ કરવાની શી જરૂર છે? નકામી એ ઉપાધિ શા માટે વહેરવી બેઠેએ? હું તો અત્યંત સુખી છું. વિલાનાં પુલપુલી આવશે તેના લાલનપાલનમાં મારા વિવેક ક્યાંના ક્યાં ય સુખમાં પસાર થઇ જશે.”

પ્રમુદ્ધ જોડણા પ્રમાણમાં દેશભક્ત હતો તેનાથી વધુ પ્રમાણમાં કાપર અને ખીકણ હતો. તેની બ્રાહ્મતા તેની દેશપ્રીતિને બાબુએ મુકવા સમર્થ હતી. ધડિયાળ અને વીંટી છૂપી રીતે વેચવા જતાં તે પોલીસના હટકામાં સહેલાઈથી સપાટ થયો. પોલીસના સપાટામાં આવતાં તે ગભરાયો અને પોતાને શિક્ષામાંથી બચાવવા તેણે એમ ખુલાસો કર્યો કે વીંટી અને ધડિયાળ કિરણે તેને વેચવા મોકલ્યો હતો. એ તો સાવ નિર્દોષ જ હતો. અને કિરણને લીધે એ પોલીસના હાથમાં સપાટ થયો હતો.

આવતી-કાલે પોલીસકોર્ટમાં કિરણની બુખારી લેવાવાની હતી અને એ બુખારી પર જ પ્રમુદ્ધનું ભવિષ્ય લટકી રહ્યું હતું.

“ખરેખર! કિરણના શબ્દો પ્રમુદ્ધને નિર્દોષ દેરાવવા સમર્થ હતા. પણ આમ આપ તો કિરણને પોતાને બેલનિવાસી થયું મિડે. અને પારાવાર દુઃખો ખમવાં મિડે. આ ઉપરાંત લોકોમાં તેની અપકીર્તિ થાય તે જુદીકે તેનું અત્યાર સુધીનું નિર્મળ અને યતિચરિત્ર કાશ્મિરના શ્યામ કાથથી અંકલિત થાય. જનતાની દૃષ્ટિમાં ચોર-લુટારા અને કાવત્રાખોર કરતું એ આધારતં પણ કિરણને માટે અસહ્ય તીવરું.”

હા, પણ પોતાની એક-મોત બહેનના સુખને ખાતર કિરણ આપેલું લેતાં પણ અચકાએ એમ ન હતો. એના મગજમાં અસંખ્ય નાના-પ્રશ્નો ઉદ્ભવ્યા. પ્રમુદ્ધ કેદમાં જાયા પછી શું-મેહુ લઇને તે પોતાની બહેન પાસે જઈ શકે? સરળતાની મર્યાદા સમી વિલા જ્યારે આંસુભીની આખથી એને એમ પૂછે કે : “ભાઈ, તું પણ એને કેદમાં મોકલતાં અચકાએ નહિ? કિરણ, મારાં ભાઈ, તને પણ ખતારી બહેનની દયા ન આવી?”

આ તરંગોએ એના નિશ્ચયને હલતર બનાવ્યો. પોલીસના હાથમાં એક વખત વીંટી અને ધડિયાળ આવ્યાં છે, એટલે તેઓ ગમે તેને પણ આને માટે સખત શિક્ષા કરી, વિના રહેવાના નથી. કાદને, પણ જેલમાં જવું પડશે એમાં કંઈ પણ શંકા નહોતી. અને પ્રમુદ્ધને બંદેલે કિરણ જેલમાં ફાંસી તો શું ફરક પાડવાનો હતો?

એક વખત કિરણને એમ પણ વિચાર આવ્યો કે એના કેદમાં જવાથી વિલાને કેટકેટલાં દુઃખ પડશે પણ પતિવિયોગથી જે દુઃખ વિલાને માથે ઝુલ્યું તેનું ચિત્ર વધારે રૂપ રંગથી એના દૃષ્ટિપટ પર પરાધું.

“હા, પ્રમુદ્ધના વિયોગ કરતાં મારો વિયોગ જો સહેલાઈથી ખમી શકશે. જસ, એ જ મારો છેલ્લો નિશ્ચય.” એમ તે વિચાર માળાના મણકો ફેરવતો ફેરવતો બેઠો.

(૩)

આજે કોર્ટમાં જતી વખતે શા માટે ભાઈએ આટલા બધા રનેહથી વિલાને નાની હતી તે વખતની પેઠે કપાળ પર અનેક ચુંભીઓ કરી, શા કારણસર ભાઈએ આંસુથી તેનું વદન બીજવી નાખ્યું તે બધું બિચારી વિલા કંઈ જ સમજી ન શકી. એનો ભાઈ આટલો મૃદુ અને કોમળ ભાઈ જ થયો હશે. આજે આમ કરવાનું શું કારણ હશે તે બહુ બહુ વિચર કરવા છતાંય વિલાને સમજ ન પડ્યું. એની બાળક સમી રીત પ્રમાણે તેણે ભાઈને કોટી કરી અને પુછ્યું, “હે ભાઈ, તું એમને છોડાવશે તે?”

કિરણે તરત જ સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કરી લીધું અને વિલાના વિખરાયલા વાળની લટ સમારતાં જવાબ આપ્યો ‘બહાલી બહેન, તું એમ શા માટે ધારે છે કે હું એને નહિ છોડાવું? આજે સાંજે જ નિર્દોષ ફરોને એ હસને મુખે તારી પાસે આવશે પણ બહેન...’ અચકાતો દોષ એમ તેણે ઉમેર્યું ‘એ આવે ત્યારે એક વાત જરૂર ધ્યાનમાં રાખજો. એને ગમે તેમ કરીને કોલેજ અને વિશ્વવિદ્યાલયોનું મંડળ ત્યજ દેવાની વિનંતિ કરજો. હવે તો એને ગૃહપતિની ફરજ સ્વીકારવી પડશે વિલા, બહેન, તું આટલું જરૂર કરજો.”

કિરણ આમ શા માટે બોલી રહ્યો હશે? વિલાને ચિંતા થવા માંડી અને તરત જ પ્રશ્ન પુછ્યો “ભાઈ, તું જ એમને સમજાવીને ન કહે? માંડે કહેવું તો એમના ધ્યાનમાં નહિ ઉતરે અને તારે કહેવું તો એ જરૂર માનશે.”

મહામહેનતે કિરણે પોતાના વદન પર હાસ્ય આપ્યું : વિલાને સુગંધ કરીને કહ્યું. “બહેન, હવેથી તે, પ્રકૃત્યબાજી, જરૂર તારા વચ્ચેના માન આપશે. હું પણ એમને કહીશ તો ખરો અને તું પણ કહેજો.”

આટલું બોલતાં બોલતામાં તો એનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. અતે ગળગળે સ્વરે તેણે વાક્ય પુરું કર્યું.

“બહેન, હવે મને રજા આપ.”

(૪)

“હા, આ યુરોપીયન પર ટ્રેનમાં હુમલો કરવાને માટે હું જ જવાબદાર છું. અમારી મંડળીના સભ્યોની પવિત્ર ફરજ પ્રમાણે મેં આ પ્રમાણે જીનકાળમાં ઘણા ય વિદેશીઓને ટુંટી અમારી મંડળીના ખજાના ભર્યા છે. આ યુરોપીયનની વીંટી તથા ઘડિયાળ પણ મેં જ કાઢી લીધાં હતાં અને મારા સિવાય અન્ય કોઈને પણ આ હુમલાનો યશ લેવાનો હક્ક નથી પૈસા મેળવવાને માટે એ બંને વસ્તુઓ તરત જ વેચવી આવશ્યક હતી અને હું વેચવા જત તો તરત જ પકડાઈ જત તેથી મેં પ્રકૃત્ય બાજીને આ કાર્ય કરવા વિનવ્યા હતા એ તદ્દન નિરપરાધી છે એમને આ બાબતની કંઈ પણ ખબર ન હતી, નહિ તો આવું કાર્ય એ કદાપિ પણ માથે ન લેતે. મારે લીધે જ એ બિચારા હેરાનગતિમાં આવી પડ્યા છે.”

કિરણ બાજીએ એક નીતિમાન શહેરી તરીકે સારા ય શહેરમાં કીર્તિ સંપાદન કરી હતી. એના મુખમાથી ઉપરોક્ત ઉદ્ગારો બહાર પડતાં પોલીસ કોર્ટમાં હાજર રહેલા સઘળા પ્રેક્ષકો આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયા. કોર્ટમાં હાહાકાર ધમકારો.

જે યુરોપીયન ગૃહસ્થ પર હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો તેણે ઘડિયાળ અને વીંટી પોતાના હોવાની સોગંદપત્રક સાક્ષી આપી. કોર્ટના વકીલે એને પ્રશ્ન કર્યો.

“તમે આરોપીને ઝાળખી શકો છો? તમે ખાત્રીથી માનો છો કે એણે જ તમારા પર હુમલો કર્યો હતો?”

“હું બરાબર કહી શકતો નથી કે આજ માણસે હુમલો કર્યો હતો કે એના જેવા કાંઈ બીજાએ. એક દેશીને બીજા દેશીઓમાંથી પારખી શકું એવી રિયતિમાં હું નથી. પણ હું ધારું છું ત્યાં સુધી આજ માણસે મારા પર હુમલો કર્યો હતો.”

યુરોપીયનની આવી સાક્ષીથી અને ચોરસથી માલમતા કિરણ પાસેથી મળતાં કિરણ પર રાજ્યદ્રોહી મંડળીના સભ્ય હોવાનો અરોપ સિધ્ધ થઈ ચુક્યો.

પ્રજુલ નિર્દોષ હતો તે છતાં પણ કોર્ટ રૂમમાંથી ખસવાનું તેને સાનખાન ન રહ્યું. પત્થરમાંથી કોરેલી મૂર્તિની માફક તે સ્તંભ થઈને કિરણ તરફ અનિમિષ નયને નિહાળી રહ્યો. કેમ જાણે પૃથ્વીતલ જોડે ચોટી ન ગયો હોય એમ તે દાદા આત્મા સિવાય એક જ કેક જો દૃષ્ટિ ફેરવી ઉભો રહ્યો હતો ! કિરણના મુખમાંથી નીકળતો એક એક શબ્દ તેના હૃદય પટને વિંધી નાખતો અને જાતીમા આંજુબળા બહાની માફક બોંક ધ જતો. અંતમાં જ્યારે કિરણ પરનો આરોપ પૂરવાર થઈ ચુક્યો અને એને દેશનિકાલની શિક્ષા કરવામાં અવીલ્ય રે તો એનું મગજ ધ્રુમવા માંડ્યું અને એને જળની વેદના થવા માંડી. તેણે એકથી વધુ વખત વિચાર કર્યો કે સત્ય બોલીને કિરણબાણને બચાવી લેવા; પણ એની વાચાએ એનો ત્યાગ કર્યો હોય તેમ એ કંઈ પણ બોલી ન શક્યો. ફક્ત એ તાકી તાકીને કિરણના વદન સાચું જોઈ રહ્યો. કિરણનું વદન ઓગળતી અને સૌમ્ય બની રહ્યું હતું, તેની આંખમાં ત્યાગની શાંતિ રમી રહી હતી. આ લભ્ય વદનના ઓગળતી પ્રજુલ અંખવાણો પડી ગયો. કિરણની તેજસ્વી મૂર્તિ સામે તે વધારે વખત જોઈ ન શક્યો. તે એક અસહ્ય મનોબાતના બોગથી રહ્યો અને ભાન બુદ્ધિવાની પેડે આમનેમ જોવા લાગ્યો.

પણ જ્યારે કિરણને પોક્કસો ત્યાંથી લઈ

ગયા ત્યારે જાણના ઝંજીરથી પ્રજુલ પોતાની તંદ્રામાંથી જાગ્યો. એક નિર્દોષ મનુષ્ય-પોતાની પત્નીનો એક ભાઈ-કારંગુદના અધિકારમાં પડીને આત્મત્યાગનું જ્વલંત દૃષ્ટાંત આપી રહ્યો હતો, જ્યારે તે પોતે-એક નરાધમ, પાપી, શિક્ષાની ગૃખલામાંથી છટકી જતો હતો.

આ વિચારથી જ પ્રજુલ આપાદમસ્તક થઈવા લાગ્યો; એટલામાં બે શબ્દ બોલવાની રજા લઈને કિરણ તેની સમક્ષ આવી ઉભો અને જાણે કંઈ જ ન બન્યું હોય તે પ્રમાણે શાંત અરે તેણે પ્રજુલને ઉદ્દેશીને કહ્યું ;

“પ્રજુલબાણ, ભાઈ, તમે ખુશીથી ઘેર જાઓ અને આનંદમાં દિવસ પસાર કરો. આજે છેલ્લી વખતે હું તમને મારો આશીર્વાદ આપી દઉં મારું જે કંઈ પણ છે તે હું તમને તથા પિલાને અર્પણ કરું છું હવે મારા પુનરાગમનની આશા ન રાખશો. વિલાને કહેજો કે ... ..”

વિલાનું નામ આવતાં તે વધુ બોલી ન શક્યો. આંસુ રોકવા ના થયું પણ પ્રયત્નો કર્યો, જતાં તે નિષ્વણ નીવડ્યો અને તેની આંખમાંથી સનત અશ્રુધારા વહી રહી; આવેશને લીધે તેના શરીરમાં કંપનો આવિભાવ થયો. મહા-મહેનતે તે આંસુનાં પૂરને ખાળી શક્યો અને ગગમગા થઈને તેણે વાત્સ્ય પૂર્ણ કર્યું, “વિલાને કહેજો કે મારે માટે દુઃખી ન થાય, જે અગાત પ્રદેશમાં મારું લાખી મને દોરી જાય છે ત્યાં હું વિલાના સુખી સ્મરણોથી જ મારી-કાપા ટકાવી શકીશ. મારી બહેનનું હૃદયનું વદન જ મારું દુઃખ બૃજાવશે. પ્રજુલ બાણ, મારી વિલાને જરા પણ દુલબશે નહિ. એ બહેનના સુખને ખાતર જ હું આજથી અનંત અધ-કારમાં વિચીન થવાનું સ્વીકારી લઉં છું.”

કિરણના શબ્દો હજી પૂરા થાય તે પહેલાં તે પ્રજુલ એના ચરણમાં ટળી પડ્યો અને આંસુથી એના ચરણો ભીંજવી દીધા. “ભાઈ, વડિલ

ભાઈ, કિરણ બાણુ" લયડને સ્વરે તે બોલવા ગયો.

કિરણે તરત જ એને ઉઠાડ્યો અને વધુ બોલતાં અટકાવ્યો.

"પ્રજુલ્લમાણુ, આમ બાળકની માફક શું કરતા હશે? જાઓ, ઘેર જાઓ, વિલા બિચારી ચિંતામાં ને ચિંતામાં તમારી વાટ જોતી અડધી યજ્ઞ ગઈ હશે. એને દુઃખી ન થવા દેતા એને આશ્વાસન આપજો અને એમ જ કહેજો કે એ ત્રણ વર્ષમાં હું છૂટી જઈશ."

આ શબ્દો પૂર્ણ થતાંની સાથે જ પોલીસે કિરણને ત્યાંથી લઈ ગયા.

પ્રજુલ્લ ગાંડની મફત લયડોયાં ખાતો ખાતો શૂંક લણી પ્રયાણ કરવા લાગ્યો.

(૫)

"વિલા ધરની આરીએ બેડી બેડી રસ્તા પર નજર નાંખી રહી હતી. તેની મુઠ્ઠી ગયેલી આંખો તરત જ ઠલી આપતી કે આખો ય દિવસ એણે રડવામાં વીતાડ્યો હોવા જોઈએ. 'પ્રજુલ્લને ફરથી' આવતો જોતાં તરત જ તેનીએ ઉતરીને ધરને આંગણે જઈ ઉભી. પ્રજુલ્લ આવ્યો અને હાથથી ઉભરાતે હૈયે પત્નીએ પતિને આવકાર આપ્યો.

"હું 'તો માનતી'તી જ કે જજ સાહેબ તમને નિર્દોષ ઠરાવીને છોડી મૂકશે બહાણુ, હવે તો તમને ફરીથી એ લોકો નહિ પકડે-ને?"

"પણ બહાલી, એ લોકોએ મને છોડવો નહાતો જોઈતા. તારો પતિ, તું માને છે તેમ નિર્દોષ નથી. તેના હરને કરપીણ કૃત્ય યજ્ઞ છે, જેને માટે તેને દેશનિકાલની સજા....." પ્રજુલ્લ વધુ બોલી ન શક્યો. "દેશનિકાલ" શબ્દ ઉચ્ચારતાં જ જાણે એને એ શિક્ષા ન થઈ હોય તેમ અચાનક એના શરીરમાંથી ભયનું એક લખલખુ પસાર થઈ ગયું. વખતે હાથમાં આવેલો પોતાનો પતિ જાણે ફરીથી

પકડવાનો ન હોય એ વિચારથી વિલા, પ્રજુલ્લ પોતાનું વાક્ય પુરું કરે તે પહેલાં, બોલી ઉઠી;

"પ્રજુલ્લ, બહાલા, તમે એવા શબ્દો શા માટે બોલતા હશે? હવે તો તમે નિર્દોષ ઠરીને છૂટી ગયા છો, માટે ભવિષ્યમા તમારે આવી રાજ્ય-પોલી બાળતોમાં કદી ય ભાગ ન લેવો. મારી આટલી વિનંતી તો જરૂર સ્વીકારશે ને?"

પ્રજુલ્લે પત્નીનાં વચનો અડધાં સાંભળ્યાં ન સાંભળ્યાં. તેણે ઉઠાસ ચિત્ત તેને આ શબ્દો સાંભળવા જોઈતી શાંતિ આપે. એમ ન હતું. એક જ વિચારે તેને લગભગ શ્વપ્નમનસ્ક કરી મૂક્યો.

'વિલા મારે મારે શું ધારશે?' એ બીચારીને ઝોળી ખાતર છે કે મારી નિર્દોષતા પૂરવાર કરવાને કેટલું મોઢું મૂલ્ય આપવું પડ્યું છે? અને એના પ્રણયી ય પ્રિય બંધુના વિયોગદુઃખમાં હું એને શું મેહું લઈને સાતન આપી શકીશ?

એનાથી વધુ વિચાર ન કરી શકાયો. મગજ ફરતું હોય એમ તેને લાગ્યું અને આજુ ય જગત અધિકારથી વ્યાપી રહ્યું હોય એમ તેને થવા માંડ્યું. માથુ દુઃખવાનું બહાનું કાઢી તે સૂઈ ગયો.

ત્રણ ત્રણ દિવસ પોલીસ ઝોણામાં પરહેજ રહેવાથી પોતાના પતિને ખરાબર ખોરાક નહિ મળ્યો હોય એમ ધારીને આજે વિલાએ ભાતભાતની વાનીઓ કરવા માંડી. રસોઈમાં એનું ચિત્ત પરેવાણું હોવાથી હજી સુધી ભાઈ ઘેર નહોતો આવ્યો એ વાતની એને ખબર ન રહી.

રસોઈ તો ક્યારની ય થઈ ગઈ હતી, પણ કિરણ હજી સુધી આવ્યો ન હોવાથી વિલાને સ્વાભાવિક રીતે ચિંતા થવા માંડી. પરંતુ કોઈ કોઈ વખત કિરણ કલગમાંથી મોડો આવતો એટલે જહિનને લાગ્યું કે ભાઈ આવે."

કલ્પમાં ગયો હશે. થોડો વખત તેની વાંટ જોઈ તેણે પ્રજ્ઞને કહ્યું “ચાલો, તમે તો જમી લો. તમે બહુ ભૂખ્યા હશો. ભાઈની વાટ જોવી નકામી છે. એ તો વખતે કલ્પમાં ગયો હોય તો આવતાં મેહું પણ થઈ જાય.”

પ્રજ્ઞે કંઈ જવાબ ન વાળ્યો, તેમજ એકા થવાનો પ્રયત્ન પણ ન કર્યો.

“હાલા. ઉની ઉની રસોઈ જમી લો ને!” પ્રેમઘેલી પત્નીએ ફરીથી આજીજ કરી.

હજીય પ્રજ્ઞ ઉઠ્યો નહિ એ તો પાસું ફેરવીને સૂઈ રહ્યો હતો. વિલા એની પાસે ગઈ અને જોયું તો આખો ય તકીયો આંસુથી તરભોળ થઈ રહ્યો હતો.

વિલાને કંઈ સમજ ન પડી. આશ્ચર્ય અને ભયની લાગણીઓએ તેના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. ધીમે ધીમે તે ચિંતાતુર વદને તકીયાની બાજુમાં એડી,

“પ્રિય, આમ રડો છો શા માટે?” પતિનાં આંસુ લુછતાં લુછતાં તેણે પ્રશ્ન કર્યો, “એવું તે શું બન્યું છે કે જે મને પણ ન કહી શકાય?”

આટલું કહેતા કહેતામાં તો તેની આંખમાં પણ આંસુ આવી ગયાં.

પ્રજ્ઞથી આ દ્રશ્ય વધુ ન જોઈ શકાયું. વિલાને પાસે ખેંચી, ઉર સંરસી દાખીને, તેણે

કહ્યું “વિલા, વ્હાલી, તારા ભાઈ તો આપણો ત્યાગ કરીને સદાને મરે ચાલ્યા ગયા.”

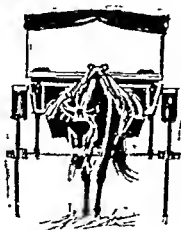
આ આઘાત વિલાને મારે અસહ્ય હતો, તે અવચક બની ગઈ, પ્રજ્ઞના ભુજપાશમાંથી તે એકદમ નીકળી આવી અને હુસકાં ખાતાં ખાતાં પૂછ્યું “શું? શું કહ્યું તમે? હું આ શું સાંભળી રહી છું? ફરીથી કહેા તો? મારો ભાઈ.....”

“તારા ભાઈ હમેશને મારે આપણો ત્યાગ કરીને ગયા! વિલા, તોરે ખાતર—મને બચાવવાને માટે—મારો ગુન્હો એણે ખુશીથી પોતાને માથે વહેારી લીધો અને હસતે મુખે દેશનિકાલની કારખી શિક્ષા સ્વીકારી. આ તારા કાયર પતિને લીધે તે તારા વ્હાલા બંધુને હમેશને મારે ગુમાવ્યો છે. વિલા, વિલા, આજે હું એક નિર્દોષને દોષિત કરાવી છટ્ટી આપ્યો છું. આના કરતાં વધુ પાપ કયું હોય? વિલા, તારો પતિ એક અધમ પાપી છે.....ના, ના, હવે એ તારા પવિત્ર સ્પર્શને પણ લાયક રહ્યો નથી,”

“ઓ ભાઈ, ભાઈ, તારી વિલાને અટુલી મુદ્રાને તું કયાં ચાલ્યો ગયો?.....”

બીજી જ પળે વિલા મૂર્છા ખાઈને પૃથ્વી પર પડી :—

—સંપૂર્ણ—

જહોન ગાલ્સવર્થી

વીસમી રહીના આ મશહુર લેખકનો હુંક પરિચય

મૂળ લેખિકા મીમીસ સી. એ. હાકિસન-સ્કોટ
અનુવાદ કરનાર : રા. રા. "અન્દ્રાપીડ"

મી જહોન ગાલ્સવર્થીને હું પહેલવહેલી તેમની બત્રીજી મીસ ડોરોથી એસ્ટન-એ એક લેખિકા છે-મારફત મળી. મીસ ડોરોથી મને તેમની પાસે ખાસ ઓળખાણ કરાવવા નહોતી લાઇ ગઈ, પણ તેને મળ્યા પછી મારું સાહિત્યરોધકચ્છત્તિવાળું મન મી. ગાર્ડર્સવર્થી અને તેમણે ઉત્પન્ન કરેલ સાહિત્ય તરફ વળ્યું અને એક દિવસ ગ્યારે એક સભામાં મેં તેમને મારી સન્મુખ લેયા ત્યારે તેમનો માયાળુ શોભીતો મહેરો, તેમનું વિશાળ લલાટ, હાથમાં જે કાર્ય હોય તે તરફ નેકામ બાવે લક્ષ આપવાની તેમની ટેવ, એ સર્વથી મેં વિચાર કર્યો કે હું તેમને મળું ને તેમની જોડે વાત કરું. ને મેં તેમ કર્યું.

લોહો કહે છે કે "જેમ જેમ માણસની કીર્તિ વધે તેમ તેમ તે રૂઢીને ઓછા માનનારો બનતો જાય છે" અને જો આમાં તમે વાવો લ્યો તો છેવટે લોહો એમ, તો કહેરો કે "એ મોટા માણસ પોતાનું પોતાપણું અધિક અરો બૂલી ગયેલો તો હોય છે જ"

આ વાત જ્યારે હું એક વખત મી. એચ. જી. વેલ્સને મળી ત્યારે મને યાદ આવી મી. વેલ્સ પોતાની સનમુખ જે જાગત હોય તેના પર સ.મી. અસર (Reaction) બહુ ઝડપથી કરે છે. ખરું જોતા મી. વેલ્સ પોતાનું પોતાપણું જાણી શકતા નથી તેનું કારણ એ છે કે તેઓ બહુ જ કામમા રહે છે મી. ગાર્ડસવર્ધીની નસ્રતા જુદી જ નતની છે. મી. વેલ્સ પોતાને જુદી જાણે છે, જ્યારે મી. ગાર્ડસવર્ધી ખરેખર નસ્ર છે. અમુક જાળનોમા તે પોતાનો સ્વતંત્ર અભિપ્રાય ધરાવે છે, પણ ન્યાયને ખાતર સામા માણસની દરેક દલીલ સામગ્રી તે તૈયાર છે. તેમણે જે કે નાનપણમાં 'હેરો' અને 'એક્સકર્ડ્સ' માં કેવળવી લીધી છે, છતાં સાંકડા અભિપ્રાયો બાંધવાની ટેવથી તેઓ સુકત છે. તેમના મૃદુ લાગણીમય આત્માની સમીપે જગતે કુખનો પહાડ રજી કર્યો છે, અને તેથી "Strife" "Justice" વિગેરે તેમના નાટકોમાં તેમણે સામાજિક જાળનો ચર્ચી છે તેમની એવી માન્યતા જણાય છે કે જે માણસ દરેક જાગતમાં સત્ય ધટના અને સત્ય વસ્તુસ્થિતિ તપાસે તો આપણા કાયદાઓ ખરેખર બદલાઈ જાય અને આપણી હાલત ખરેખર સુધરે

એક અંગ્રેજનું હૃદય દુખથી દ્રવે છે એ ખરું, પણ દ્રવ્યા વિના તે નથી જ રહેતું, ઠીક-સે પોતાના વખતમાં જે જે સામાજિક કુખો હતાં તે સામે અવાજ કાઢેલા ને ફટકાં દૂર પણ થયેલાં. મી. ગાર્ડસવર્ધીનાં નાટકો પણ આજ એવી જ અસર કરી રહ્યાં છે

તેણે આપણને આપણા ચાલુ જમાનાનો ઇતિહાસ જ બતાવ્યો છે તેણે સુધારાઓ સૂચવ્યા છે. તેણે એથી પણ વધારે કહ્યું છે. અનેક સર્જનશક્તિ ધરાવનારા લેખકોની ધોડે તેનું મન વિનિધતાવાળું છે. માત્ર કળાકાર, માત્ર ઇતિહાસવેત્તા, માત્ર સુધારક, માત્ર સુસાક્ષર, માત્ર નાટકકાર કે માત્ર કવિ થતાં તેમને સતીષ નથી. તે કાર્ય પણ કરે છે. તે આચરે છે, વર્તે છે

મને એક વાર એમ લાગેલું કે આખી દુનિયાના જુદા જુદા દેશો ને ભૂતિઓ એક ખીલ સાથે સંપર્કમાં રહી શકે છે તેનું કારણ લેખકો જ છે. આપણે પુસ્તકો, ચોપાનીયાં, વર્તમાનપત્રો વાંચીએ છીએ ને ખીલ મળ કે દેશો વિષે જાણીએ છીએ ને આપણે અનુભવીએ છીએ કે મનુષ્યત્વ લગભગ દરેક દેશમાં ને દરેક ભૂતિમાં સરખું છે તેથી મારી એવી માન્યતા છે કે દુનિયાની બધી પ્રજાઓના લેખકોનું એક મંડળ સ્થાપવામાં આવે તો પરસ્પર સમજાવ ને મૈત્રિ વધે તથા તે ઉપરાંત વિચારોની આપણે કરતાં કરતાં મનુષ્યત્વનું એક અમુક ધેરણ-એક અમુક કક્ષા-નક્ષી થાય

કોઈ નવો વિચાર મી. ગાર્ડસવર્ધીની સનમુખ રજી રતાં-પછી તે રજી કરનાર ગમે તે હોય-તે તેના તરફ સંજીવ લક્ષ આપે છે. તેની પાસે જે રજી કરે, તે પર તે પાકો વિચાર કરે છે તે એટલું બહુ કામ કરે છે કે આપણે હેરાત પામી જઈએ. દિવસના કલાકો તો અમુક સંખ્યામાં જ હોય છે, છતાં તેને એટલો બધો સમય ક્યાંથી બજતો હશે એ વિચાર આપણને મુંઝવે તેવો છે. અલબત્ત, તેમનાં પત્ની તેમની મદદે છે જ.

લેખક: રા. 'અકચાક'

ચિત્રકાર: રા. 'મધુ.'

(ગયા અ'કચી ચાલુ)

—મદકાંતા—

૨૨

તેની શોભા અકચનીય છે તેમ ટણું ય જુડું
તારે મારી પ્રિય સખી કને સઘ છે પેઠોચરાનું ;
આલેખું હું, કંઈક નજીવુ બાણ તું ચંચુપાત
જેની કીર્તિ, કવન સુણતાં કર્ણ તારા પાંચર.

૨૩

ત્રિમાળુએ, ઘનધુધવતા સાગરોના તરંગ
પાડે તેના તુમુલ પડઘા ગીર પિહો પ્રચંડ ;
ક્ષત્રીઓનાં નસરૂધીરમાં વીર્યની છોળ ઉડે,
એવો મોંઘો, લવભૂતભર્યો દેશ સૌરાષ્ટ્ર શોભે

૨૪

ગોરલે શું, ગગન ઉછળી નાચતા પ્રેમ શૌર્ય
જેના આરે, જીવનગલિના ઉત્સવો બિજવાય,
જેના ગાતું, જગ, જીવન ને મૃત્યુનાં કીર્તિગાનો
એવા વીરો, નરવરભર્યો દેશ સૌરાષ્ટ્ર શોભે.

૨૫

માનં વીરો, સમરભૂમિને લોગવિલાસ શય્યા
તલ્વારોને પ્રિય રમણીઓ, યુધ્ધને કામકીડા ;
હોમે રંગે તનમન ગણી યુધ્ધને સ્વર્ગદ્વાર
એવો ઘેલો, રંજીતુરતમાં ધન્ય સૌરાષ્ટ્ર દેશ.

૨૬

ક્ષત્રી બચ્યા, કદી ન ભરતા યુધ્ધમાં પેની પાછી ;
માથું મૂકે, પણ ન નમતા લીખ્મ એવા અટંકી.
દોઢે કાઠી, કુલવીર રણે સત્ય ને ધર્મ માટે
એવો ટેકી, અટલ ઝનુની દેશ સૌરાષ્ટ્ર શોભે.

૨૭

ન્યાં તેજલા હય હણહણે, યુધ્ધવાન્નિત્ર વાગે
સામંતોના પુલક પુલકે શૌર્યની સેર ફૂટે ;
હાંકોટાધી, ધરણી ધ્રુજવે ખડ્ગના ખેલ ખેલે,
એવા વીરો, વિભૂતિ વહતો દેશ સૌરાષ્ટ્ર શોભે.

૨૮

ક્ષત્રીઆણી, ધામતરતણી સાંકળી વજ્ર ગૂંધી
રંગી વાધા, ઉરસભરી, કેસરે કંકુ ઘોળી,
બકાલાઓને હય સજ્જ કરી પાઠવે યુધ્ધવાટે
એવો રંગી, રણરતિઝર્યો દેશ સૌરાષ્ટ્ર શોભે.

૨૯

સ્વામી સગે રણવિહરતી ધન્ય વીરાંગના શ્રી
શત્રુ સામે પૂર ઝઝૂમતી ચઢી ચામુંડી ફરી ;
ચિત્તામાં થે હસિત મુખડે કાંત આલિંગી સૂએ
એવો મોંઘો, રણરમણીનો દેશ સૌરાષ્ટ્ર શોભે

૨૦

સંતાપોને ગળથુથી મહિ સિંહણે શૌર્ય પાતી
ગાતી ઘેરાં કુળયશગીતો પારણામાં ઝૂલાવી ;
ગાંધી બાહુ અણત કવચો મૃત્યુના મંત્ર લાખે
એવી વીરી, કુળવતીભર્યો દેશ સૌરાષ્ટ્ર શોભે.

૩૧

ગા વિપ્રોના, અલગ શરણાં કેસરી દૂધ મલ્લો
હિમાદ્રિશા, અડગ તતના પાટવી કર્મવીરો ;
અંગે અંગે, ઝરણુ ઝમતાં શૌર્ય આદાર્ય કેરાં
એવો દૈવી, ભવભગવતો દેશ સૌરાષ્ટ્ર શોભે

૩૨

કુંળે કુંળે, શ્રવણ સુરીલી લકિતની વેણુ વાગી
હૈયે હૈયે, અલખ રસની એકતા તાન જાગી ;
આત્મે આત્મે શિતળ ઝરણી તાન અંદ્રામૃતોની
એવો મીઠો, મહી મહકતો દેશ ઐરાધ્ર શોભે.

૩૩

હૃદા હાથે, સખી કુદરતે દિવ્ય સૌદર્ય વેર્ધા
શાંતિ આંજે, હરિત વસુધા, ખેતરે હીળકે જ્યાં,
સાદા સીધા, જીવન હમ્મડાં, લાખી શ્રદ્ધાળુ લોકો,
લીલાવતો, નયન સહુલો દેશ ઐરાધ્ર શોભે.

૩૪

જ્યાં રંગીલી, લલિત લલના રાસડા રાસ લેતી
મીઠા કંઠે, હલક હલકે નેપૂરે ઠેસ દેતી,
શુભ્રાગીનાં કુદડી ફરતાં સાડુલા રમ્ય ઉડે,
એવો નામી, મુરત મુરતે, દેશ ઐરાધ્ર શોભે.

૩૫

જ્યાં સ્ત્રીઓનાં, નયન નીતરે રનેહ આતિથ્ય મુધા
નમ્ર મિતા, વદન વરસે વેન માપેલ મીઠા ;
પુષ્પો જેવા, હૃદય મહકે ધર્મ ચારિત્ર વાસે,
એવો મોંઘો, યશશીલવતો દેશ ઐરાધ્ર શોભે.

૩૬

જ્યાં ગોરીઓ, ચતુર નમણી ઉત્તમા કાર્યમંત્રી
આસાંકિતા, મન અનુકુલા ભોજનમા ધરિત્રી ;
ને લજ્જાળુ, રસિક હૃદયા પ્રેમી, રાધા વિલાસે,
એવો દેવી, ગૃહિણીગરવો દેશ ઐરાધ્ર શોભે.

૩૭

સ્ત્રીઓ ઉંચી, ઘટ જલવતી સ્વસ્થ અંગે ભરેલી
મર્યાદિતા, વડીલ વચને, લાવ સેવા સખીરી ;
કાંતા, લાર્યા, ગૃહિણી રમણી પત્ની અર્ધા ગના, એ,
સ પતિત્થી, સુભાગ ધવલો દેશ ઐરાધ્ર શોભે.

હિંદી રંગભૂમિના

એક બાહોશ નટ

મીં રતનશાહ સીનોર

લખનાર

આંખશી વિહલદાસ ઉદેશી

મીં સીનોર "નૂરે વતન" માં
ગાઝી તરીકે

મી. સીનોર પોતાના
સાદા પોષાકમાં

એ ખરી વાત કે આપણી હિંદી રંગભૂમિ સંસ્કારી જનોથી ખાલી છે, તેમાં અનેક સુધારાવાદીઓ જરૂર છે, ધડકાભડકાવાળા અને ગમે તેવું અસંબધ્ધ ને અર્થહીન લખાણ 'છલછલ'માં કલગાડીયા જેવી ભાવહીન ને અર્થહીન ગાયનની લીટીઓ એ બધું દૂર કરવાની અવશ્યકતા છે પણ એ બધું જોખમ નથી કે જેમ જેમ વિદ્વાનો સંસ્કારી છવો આપણી હાલની આ અધોગતિ પામેલી રંગભૂમિ તરછોડતા જશે અને તેના તરફ ઉદ્દાસીનતાથી જોતા જશે તેમ તેમ તેની ઉન્નતિને, સ્વચ્છતા અને હડપ્તિ લાવશે જશે.

અહીં જોતાં તો એ વિષયમાં થોડાક વ્યવહારિકપણની જરૂર છે જેમ એક બાજુએ રંગભૂમિના માલિકોએ પોતાના નાટકોની કક્ષા-Level-થોડીક ઉંચી કરવાની જરૂર છે તેમ બીજી બાજુએ કેળવણીના સમાજે પોતાની કક્ષાથી થોડા નીચા

જેમને "શરદે કાલુશ" માં-રામના પદ્મીને લીધે પ્રપા વેપમાં રહીને પણ તે રામનો પ્રાપ્ત ખચ વે છે. કૃષીરત્ના લેખ.સમાં તે રામ સામે આવે છે તે સમયનું આ ચિત્ર છે.

આવતાં શરમાવાની કે હઠ કરવાની જરૂર નથી. રંગભૂમિની હાલની અવનત સ્થિતિમાં પણ જે જે ઉદ્ધર્ગામી અને ઉચ્ચ સંસ્કાર પ્રેરે એવા યત્ન કાષ્ટ પણ નાટક કંપનીના મૌલિક, લેખક કે ભજવનાર તરફથી થાય

કુશળ ને કુળવાયેલો નટ બંગાળી રંગભૂમિને હિંચે લાવવા યત્ન કરી રહ્યો છે. તેને કુળવાયના ગોડીયાઓ પણ મળવા લાગ્યા છે. શુજરાતી રંગભૂમિ પણ છેક ખાલી નથી. રા. બાલપ્રસાદ નાયકને તથા રા. સોરાબજી

મી. સીનોર “સખી લુટરા” માં દૂધવાળાના વેપમાં

તો તેને વધાવી લેવો એ હાલની રંગભૂમિની ઉન્નતિ કરવાના ઉપાયોમાંનો એક છે એવું મોરે નમ્ર માનવું છે.

તે આવા પ્રયત્નો છેક નથી જ યતા એવું નથી, અહીં બંગાળમાં તો શ્રીયુત શિશિર લાહુરી જેવો ‘કળાત્’ મર્થ જ્ઞાન ધરાવતો

કાતકને રંગભૂમિને હિંચે લઈ જવાની ધગશ છે. ઉર્દૂ રંગભૂમિ સૌથી વધારે કૃત્રિમને તકાલગતકા વાળી છે, પણ કાવસજી ખટાહિ, સોરાબજી ઓગરા, રતનશાહ સીનોર, દાદાભાઈ સરકારી વિગેરે નટોએ એ રંગભૂમિને છેક પડતી અટકાવવામાં સારો ફાળો આપ્યો છે.

ગુજરાતી રંગભૂમિ તો છેક જ નિર્માય ને માત્ર હંલકા શૃંગારિક વાતાવરણથી છવાયેલી લાગે છે.

આ સર્વ છતાં વસ્તુસ્થિતિ છેક જ નિરાશાજનક નથી નાટકકર્તાના માલિકો

આગે હું એક એવા નટનો પરિચય "નવચેતનના" વાંચકોને કરાવવા માગું છું; કે જેનો અભિનય આપણી રંગભૂમિમાં લાત પાડે એવો છે. મી. રતનશાહ સીનોર નામે એક પારસી શુદ્ધ જેઓ પારસી ઇમ્પીરીઅલ

મી. સીનોર "સખી લુટરા" માં નુવાન હુશાર તરીકે-ગરીબો તરફ દયાળાવ અને પૈસાવાગાઓના લુહમ પ્રત્યે અગાવ ધરાવનારો, નિષાદસ પણ ખદાદર દિવનો

સમય આવતાં પોતાના મુકામની દિશા બદલવા જરૂર રાછ ગશે. દુર્ગવણેસો વર્ગ જેમ-જેમ આપણી રંગભૂમિને ઉત્તેજન આપેનો જશે તે સથે સપ્ત સુધારાઓની માંગણી કરતો જશે તેમ તેમ આપણી રંગભૂમિ સુધરશે.

નાટક મંડળીના મુકામની જેવા છે, તેઓએ હાલ પોતાના અભિનયનો પરિચય દક્ષતાને કરાવ્યો છે ને મારે ખુશ્કે દિલે કહેવું નેછએ કે તેમનો અભિનય પશ્ચિમના કાઈ સારા નટની પાદી લાવે તવો કુદરતી છે.

રંગભુમિને અનુકુળ થાય એવા અનેક શુભો
મી સીનોર ધરાવે છે. પ્રથમ તો તેમનું
કદાવર ને ભરાકે, પણ મુગદિત શરીર અને
તેમનો છુલંદ અવાજ રંગભુમિના કાર્યમાં
તેમને ઘણી મદદ કરે છે. આપણા નંદા

સ્વરવાળા નંદા જોઈએ છીએ, પણ મી. સીનોર
પોતાના સરળ ને નિર્મળ ચારિત્ર્યથી પોતાનો
દેહ, પોતાનો અવાજ, પોતાનો અભિનય ને
પોતાની પ્રતિષ્ઠા સાચવી રહ્યા છે એ આનંદની
વાત છે.

મી સીનોર 'શેરે કાબુલ'માં હિન્દુ રામના એક વફાદાર અધ્યાન
સેનાપતિના પાંડમા-વીરતા અને વફાદારીનું પાત્ર મી સીનોર
આ નાટકમાં અતી સફળતાથી ભજવે છે.

નાનપણથી જ હલકા વાતાવરણમાં ઉછરે છે
ને અવજે માર્ગે ચરી પોતાની તંદુરસ્તી પુરે
છે. પરિણામે આપણી રંગભુમિ પર આપણે
એસી ગયેલાં ગયાવાળાં, ઉડી ઉતરી ગયેલી
આંખેલાળાં, શ્રયક્તા ટાંડીયાવાળા ને ખોખરા

મી. સીનોર રંગભુમિના નટ કરતાં ચિત્રપટ
(સીનેમા) ના નટ તરીકે વધુ ફતેહમંદ નીવડે
એવું માઈ નમ્ર માનવું છે. એરો યદલવાની
કળામાં તેઓ અદ્ભુત છે ને આંખ વડે ભાવ
પ્રદશિત કરી મુગો પણ સચોટ અભિનય

કરવામાં તેઓની બરાબરી કરે એવા બહુ જ જુગ્મ નટ મેં મારી છ'દ્ગીમાં લેયા છે.

રંગભુમિના નટને તેનો અવાજ, તેના શરીરનું કદ, તેની ચાલવાની, ઉભવાની બેસવાની હાલ, વિગેરે મદદ કરે છે, બ્યારે ચિત્રપટના નટને મહેરા પરનો ભાવ, આંખમાંનો ભાવ, તે શરીરનો અભિનય એ મદદકર્તા છે. પણ રંગભુમિ અને ચિત્રપટ એ બેઉને જરૂરના હોય એવા ગુણો બહુ જ ઓછા નટમાં હોય છે અને મી સીનેર તેમાના એક છે.

મી. સીનેરમાં વળી એક બીજો ગુણ નજરે પડે છે તે એ કે તેઓ કદી વધારે પડતી એકટોંગ (Overact) કરતા નથી. આપણી રંગભુમિ પરના નટોમાંના હવે દક્ષ Overact કરવામાથી બચી શકતા નથી, પણ મી. સીનેર મહેરા બદલવાની પોતાની કળા વડે મર્યાદિત અભિનય કરી, ખરેખર આપણને પ્રસન્ન કરે છે. આપણા સારાસારા નટો પણ ધણી વાર એ વાત ભૂલી થાય છે કે પ્રથમ નાટકનું “સાહિત્ય” અને એ “સાહિત્ય”ને ધટતી રીતે પ્રદર્શિત કરવા માટે “અભિનય” અભિનય એ સાહિત્યને સહાયક કર્તા છે. સાહિત્ય પ્રધાનપદે છે તે અભિનય ઓછા પદે છે, એટલા માટે સાહિત્યને Express કરવા પૂરતી જ Acting બેઠેએ-વધારે નહિ.

તે એ સર્વને ટક્કર મારે એવી તેમની કળા તે જુદા જુદા “ગેટ અપ” કરવાની છે.

તેમના ગેટઅપ બેતાં મી મેથેસન લેંગ યાદ આવે છે. શું મુરનો વેપ કે જુદા યાહુદીનો “ગેટ અપ.” શું તાતારી સરદારનો વેપ કે શું ધરાનના સાહનો “ગેટ અપ,” શું અરબ સરદારનો વેપ કે ગ્રીક વલ્લિકનો વેપ, એ બધા વેપ

મી સીનેર “ગાગે ધરાન” માં અજબ ફાટખાજ રાખી લીધે.

તેઓ વધાર્યું રીતે પહેરી બાણ છે, તે તેને લગતો દરેક “ગેટ અપ” કરવામાં કુશળ છે. આ લેખમાં આપણા જુદા જુદા “ગેટ અપ” વાળા તેમના ફાટા જોવાથી એ વાતની ખાતી થશે.

કેટલીક વાર હાથનાં આંગળાં અભિનયમાં જળરો દિસેા લગ્નવે છે. મી. સીનોરને 'કામી દિલેર' નામના નાટકમાં યાદુદીના પાઠ વખતે એ જ્ઞાતનો અભિનય ક્રતેહમંદીથી કરતા મેં જોયા છે. આંગળીના એવા અભિનયથી મનુષ્યસ્વભાવ દેખાડી શકાય છે.

પાઠમાં તેઓ કમાલ કરે છે. સ્પષ્ટ અવાજ અને લાલ ભરાવદાર વિકાળ મુખ વચ્ચે જે ધાળી, વિજળીના તણુખા વેરતી આંખો તેમને એ પાઠમાં અનહદ મદદ કરે છે.

એ જ્ઞાતના પાઠથી છેક જ ઉલ્ટો પાઠ "સંસાર નૌકા" ના ગુજરાતી નાટકમાં તેમને

PLAY
QAUMI DILER
(Firdose as jew)

મી. સીનોર 'કામી દિલેર' માં યાદુદી તરીકે-તાતારી તરીકે કેદમાંથી છટકી યાદુદીના વેપ લઈ પોતાની જ કન્યાને, જાહેર લીલામમાં દોઢ લાખ દિનાર આપી, આ વેપમાં ખરીદીને અચાવી દ્યે છે

હવે આ નટના કેટલાક પાઠોની તપાસ ફાળે આવે છે. આ નાટકમાં તેમની લક્ષ્યે. "તૂરેવતેન" માં "ગામી" તરીકે Character એક ધીર, ગંભીર, અનુભવી સ્પેનીશ શહેનશાહને ધ્રુવવતાર વીરના વૃધ્ધ પુરુષની છે. પોતાના પૂજાંદી પુત્રને લીધે

તેલું હજાર બાબ થઈ રહ્યું છે, છતાં પ્રભુ પર
પરમ શ્રદ્ધાથી તે ધૈર્ય ધારી રહે છે. “બાગે
ધરાન” માં “કાંટાબાજ - રાજનો અતી
અટપટો પાઠ તેઓ બહુ જ સફળતાથી

તરીકે વંણી જૂરી જ હમે કામ કરી બતાવે છે.
આમ સર્વદેશીય (All-round) અભિનય-
શક્તિ ધરાવનાર મી. સીનીર આપણા મનમાં
પોતાને માટે માન ઉપજાવ્યા વગર રહેતા નથી:

મી. સીનીર “કામી દિલેર” નામે નાટકમાં એક હુનુની, પેસાપાન,
પણ નેક અને દેશભક્ત વાતારના પાત્રમાં. ઉપલા ચિત્રમાં એ ફીરદોસ
નામે પાત્ર નરીકે પોતાના મકાનની સીંચીના પગથીયાં પર હમે રડી
દુશ્મનો સામે પોતાનો બચાવ કરી રહે છે

ભજવે છે “શેરે કાબુલ” ને “સખી હુરેર”માં
વીરતા ને વફાદારીની હવતી પ્રતિમા જેવા
આ મી. સીનીર આપણી નજર સામે ખગ્ગ
ચાય છે. “કામી દિલેર” માં રૂબ તાનાર

મી. સીનીર ભવિષ્યમાં હજી પણ વધારે
સારું કાર્ય કરી બતાવી આપણી રંગભૂમિની.
આજાદીમાં પોતાનો કાળો વધારે અંશે આપતા
રહે એવી પ્રાર્થના કરી વિરમીશ. અસ્તુ !

હિંદી સ્ત્રીઓ માટે સૌથી
ઉત્તમ તેમ.

કેશ રંજન તેલ

તે વાળને વધારી મળવને ઠંડું રાખી સ્ત્રીઓ
હરતા વધારે છે. કિંમત રીશી રૂ. ૨ ૧ પોસ્ટલ
આના ૭

વળી નાંધી દ્યો કે

દરેક ભતના શુદ્ધ ખાતીવાળાં આયુર્વેદીક ઔષધો
મસાલાઓ તેમજ ઔષધિય શુદ્ધ ધરાવતાં તેલો અને
ધી તથા ઉચી ખાતીવાળી મહેરુવળ અમારે ત્યાં,
હમેશાં બ્યાનબી બાવે મળે છે.

કવિરાજ ઝોન. ઝોન. સેન કું'૦ લી'૦
આયુર્વેદીક ફાર્મસી

૧૮-૧ અને ૧૬ લોઅર ચીતપુર રોડ, કલકત્તા.

‘નવચેતન’ ઑફીસમાં મળતાં પુતકો

આ માસિકના તંત્રીનાં લેખણાં પુસ્તકો

“સસ્તકફીર” ની સસ્તી :

કાવતાં કલાપ : (સુંદર કવિતાઓનો સંગ્રહ)

અન્ય લેખકોનાં પુસ્તકો

પૃથ્વીશ : (સચિત્ર વાર્તા ધૂમકેતુ કૃત)

કલિકા : (જળરદાર કૃત)

તાણખા (સચિત્ર : રા. ધૂમકેતુ)

હૃદયખંસી રૂ. ૧) વસ્ત્રંતવિકાસિની રૂ. ૧)

વલ્લભકાવ્ય રૂ. ૦૧ લારંતકીર્તન રૂ. ૦૧

“નવચેતન” ની બાંધેલી

“નવચેતન”ના ચોથા અને છઠ્ઠા અને ત્રીજા
પટ્ટો, દરેકની કિંમત રૂ. ૪ થી રૂ. ૫ નાકે છે